

THE
PENNSYLVANIA
STATE UNIVERSITY
LIBRARY

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEN

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIASTICÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DŒDATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

LAUDENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE

PATRUM, ANSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ;

ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET
IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,

A PRIMO GENESIOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPTIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS

TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANter

SIMILIS, PRETTII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,

SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM ,

PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,

LOCOS, LINGVAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA,
JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA
DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET
FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEEDIT NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE IN-
TRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR, UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE
HERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETTII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPOR,
COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AM-
PLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETTIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS VII. PARS SECUNDA.

SANCTUS IRENÆUS, EPISCOPUS LUGDUNENSIS ET MARTYR.

EXCUDERETUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUË.

1857

~~250
115
+ 17
110~~

SÆCULUM II.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΛΟΥΓΔΟΥΝΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ

ΕΛΕΓΧΟΥ ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΠΗΣ ΤΗΣ ΨΕΥΔΩΝΥΜΟΥ ΓΝΩΣΕΩΣ

BIBLIA ΠΕΝΤΕ.

SANCTI IRENÆI

EPISCOPI LUGDUNENSIS ET MARTYRIS

DETECTIONIS ET EVERSIONIS FALSO COGNOMINATÆ AGNITIONIS

SEU

CONTRA HÆRESES

LIBRI QVINQUE.

POST FRANCISCI FEUARDENTII ET JOANNIS ERNESTI GRABII RECENSIONEM

CASTIGATI BENO AD MSS. CODICES ROMANOS, GALLICANOS ET ANGLICANOS, NECNON AD

ANTIQUIORES EDITIONES, ET A MULTIS, QUIBUS SCATEBANT, MENDIS EXPURGATI; AUCTI NOVIS FRAGMENTIS;

OBSERVATIONIBUS AC NOTIS COPIOSISSIMISQUE GLOSSARIIS ET INDICIBUS ILLUSTRATI ET LOCUPLETATI; QUIBUS OMNIBUS

PRÆMITTUNTUR TRÆS DISSERTATIONES IN QUIBUS HÆRESSES AB IRENÆO MEMORATÆ ET LOCI DIFFICILES

EXPLICANTUR, EJUSQUE VITÆ AC GES. ORUM HISTORIA DISCUTITUR;

STUDIO ET LABORE

DOMNI RENATI MASSUETI

PRESBYTERI ET MONACHI BENEDICTINI E CONGREGATIONE S. MAURI.

ACCURANTE ET RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORÆ.

VENIT 12 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
EN VIA DICTA D'ANBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUË.

1857

458926

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO VII CONTINENTUR.

S. IRENÆUS LUGDUNENSIS EPISCOPUS.

Prolegomena.	Col.	9
Adversus hæreses libri quinque.		433
Fragmenta deperditorum operum S. Irenæi.		1225
Appendix ad Irenæi libros contra hæreses, continens Gnosticorum quorum meminit S. martyr fragmenta.		1263
Præfationes, prolegomena, notæ et observationes eorum omnium qui novas Irenæi editiones aut publicaverunt aut illustrarunt.		1321

Ex Typis MIGNE, an Petit-Montrouge.

ANALYSIS LIBRI QUINTI.

290 Ab hujus libri exordio Irenæus se hæreses omnes, præcipue tamen Valentinianam, ipsis Christi verbis, atque epistolis apostolorum deinceps impugnaturum declarat; redditque rationem cur huic posteriori libro manum censuerit admovendam. Principio itaque pro certo ponit Christum, qui solus sanguine suo nos redemit, eundem solum ea docere nos potuisse, quæ sui sunt Patris. Quapropter erroris reos agit Valentinianos, qui Christum simulatum; et Ebionæos, qui eum purum hominem esse iugabantur⁴⁴. Priores autem non minoris in eo arguit temeritatis, quod et mundum non a Deo, sed a Demiurgo creatum dicerent, futuramque negarent humani corporis resurrectionem. Eam vero validissimis deinde probat rationibus, petitis ex vera ac reali Christi corporis ac sanguinis in eucharistiæ sacramento præsentia, potentia Dei, et Scripturæ sacræ auctoritate⁴⁵. Nec levioris sane ponderis sunt ea, quæ ex Apostolo depromit argumenta. Primum siquidem homo, juxta illius sententiam, eo quo creatus est modo, integer debet spiritu, anima, et corpore *sine querela in adventum Domini servari*⁴⁶. Præterea sicut Christus a mortuis resurrexit, ita mortua suscitabit corpora hominum⁴⁷. Denique sacra Spiritus sancti, quæ in hoc mundo accipimus, dona certum sunt futuræ hæreditatis, resurrectionis et immortalitatis nostræ pignus⁴⁸.

Quia vero præcipua erroris fundamenta in his posita erant Apostoli verbis: *Caro et sanguis regnum Dei hæreditare non possunt*⁴⁹; nihil iis nisi prava carnis opera ab Apostolo describi clarissime demonstrat. Qua quidem soluta difficultate, aliis resurrectionem asserit rationum momentis, ac præcipue mortuorum a Christo suscitatorum exemplo, et Isaïæ, atque Apostoli auctoritate, et testimoniis⁵⁰.

Ad refellenda alia Valentinianæ hæreseos capita inde transit; ac probat mundum ab æterno creatum Patre, a quo et ipse homo, non ex aliena quadam, secundum Valentini ineptias, et fluida substantia, sed ex eadem nostra conditus est terra, qua Christus litos sanavit cæci nati oculos⁵¹. Exinde vero ad præcipuum erroris caput reversus, non alium quam Christi Patrem, Deum creatorem esse ex ipsiusmet Christi passione, miraculis, et condonandorum peccatorum potestate liquido conficit⁵². Idem insuper ex primis evincit Joannis in suo Evangelio verbis. Ex iis autem scite colligit, a divino Verbo, quando ex Virgine cæro factum est, damna omnia, quæ Eva hominibus intulerat, fuisse plane resarcita⁵³.

Omnes postmodum, quos confutaverat errores, summam recenset, eosque episcopis, apostolorum successoribus, demonstrat esse posteriores⁵⁴. Cæterum cum perpetuæ sint hæreticorum inter se et secum pugnantium dissensiones, atque una semper sit, ac fuerit Ecclesiæ catholicæ, per mundum universum dispersæ, fides et doctrina; ad eam, iis relictis, confugiendum, et Christo obediendum esse concludit⁵⁵.

Christus vero, subdit auctor noster, triplici in diabolum, qui ipsum ausus fuerat tripliciter tentare, et

⁴⁴ Cap. 1. ⁴⁵ Cap. 2 et seqq. ⁴⁶ Cap. 6. ⁴⁷ Cap. 7. ⁴⁸ Cap. 8. ⁴⁹ Cap. 9 et seqq. ⁵⁰ Cap. 12 et seqq. ⁵¹ Cap. 15 et seqq. ⁵² Cap. 17. ⁵³ Cap. 18. ⁵⁴ Cap. 19. ⁵⁵ Cap. 20.

(93) *Et eodem Deo. Et eodem deest* in Eras., Gall., C. mam vocem Claromont., Voss. et Merc. 4, quoad Merc. 1. Sed *Deo* desideratur in Arund.

(94) *Consultati. Feuard., consultari.*
(95) *In sequenti.* Eras., Gall. et Feuard., *consequenti.* Sed Clarom., Voss., Arund. et Feuardent. in marg. melius, *in sequenti*; quæ divisim lego.

(96) *Misit, et salutem donat.* Ita quoad pri-

mam vocem Claromont., Voss. et Merc. 4, quoad cæteras, Feuard. in marg., Clarom. et Voss. In editt., *miserit, et salutem ... donans*; nisi quod Grab., Eras. et Gall. omittunt et ante *salutem*.

(97) *Beati apostoli.* Editt., *beati Pauli apostoli.*

(98) *Et eversionis agnitionis.* Hæc non agnoscit cod. Clarom.

reipsa Adamum vicerat, reportata victoria, patefecit a Patre rerum omnium creatore se vere fuisse missum, Diabolus econtrario se non solum ab initio, et in tribus his tentationibus mendacem probavit: sed in fine etiam mundi rursus tunc probaturus est, cum sub Antichristo homines in sui pertrahet adorationem⁸⁶.

Ibi autem de Antichristi nomine, origine, regno, diuturnitate fuse disserit. Nonnulla quoque ibidem miscet adversus Marcionem, Valentinianos, aliosque, qui et mundi creatorem non agnoscebant, et prophetas a vero Deo missos esse inficiabantur. Hos porro organa vocat Satanæ, qui Deo male precari nunquam ausus fuit, nisi post Christi adventum, cum de æterna damnatione sua certior factus est. Posthæc de his quæ, Antichristo extincto, eventura sunt, et de millenario Christi post mundi consummationem in terra regnantis imperio plura disputat. Inde tandem Valentinianorum errorem, quo sectatores suos, statim atque mortui fuerint, supra cœlos ad Patrem, vel Matrem ascendere somniabant, funditus evertit⁸⁷.

LIBER QUINTUS.

291 PRÆFATIO.

Traductis, dilectissime (99), omnibus hæreticis in quatuor libris, qui sunt tibi (1) ante hunc a nobis editi, et doctrinis ipsorum manifestatis; eversis quoque his, qui irreligiosas adinvenerunt sententias, aliquid quidem ex propria uniuscujusque illorum doctrina, quam in suis conscriptis reliquerunt; aliquid autem (2) ex ratione (3), universis ostensionibus procedente; et veritate ostensa, et manifestato præconio Ecclesiæ, quod prophætæ quidem præconaverunt (4), quemadmodum demonstravimus, perfectit autem Christus, Apostoli vero tradiderunt, a quibus Ecclesia accipiens, per universum mundum sola bene custodiens, tradidit filiis suis; quæstionibusque omnibus solutis, quæ ab hæreticis nobis proponuntur (5); et apostolorum doctrina explanata, et manifestatis pluribus, quæ (6) a Domino per parabolas, et dicta sunt, et facta: in hoc libro quinto, operis universi, quod est de traductione (7), et eversione falso cognominatæ agnitionis, ex reliquis doctrinæ (8) Domini nostri, et ex apostolicis epistolis, conabimur ostensiones facere, quemadmodum postulasti a nobis, obedientibus tuo præcepto (quoniam et in administratione sermonis positi sumus), et omnimodo elaborantibus (9), secundum nostram virtutem, plurimæ tibi quidem in subsidium præstare adversum

A contradictiones hæreticorum, errantes autem retrahere, et convertere ad Ecclesiam Dei; neophytorum quoque sensum confirmare, ut stabilem custodiant fidem, quam bene custoditam ab Ecclesia acceperunt, ut nullo modo transvertantur ab his, qui malè docere eos, et abducere a veritate conantur. Oportebit (10) et te, et omnes lecturos (11) hanc scripturam, impensius legere ea quæ a nobis prædicta sunt, ut et argumenta ipsa scias, adversus quæ contradictiones facimus. Sic enim et legitime eis contradices, et de præparato accipies adversus eos contradictiones, 292 illorum quidem sententias per cœlestem fidem, velut stercora, abjiciens; solum autem verum et firmum magistrum sequens, Verbum Dei, Jesum Christum Dominum nostrum: qui propter immensam suam dilectionem factus est quod sumus nos, uti nos perficeret esse quod est ipse.

CAPUT PRIMUM.

Solus Christus divina nos docere, ac redimere potuit, idemque ut nos repararet, non opinione, sed reipsa, Spiritus sancti operatione ex Maria Virgine carnem assumpsit; adversus Valentini et Ebionis vanitates.

1. Non enim aliter nos discere poteramus quæ sunt Dei, nisi magister noster, verbum existens, homo factus fuisset. Neque enim alius poterat enarrare nobis quæ sunt Patris, nisi proprium

⁸⁶ Cap. 21 et seqq. ⁸⁷ Cap. 25 et seqq.

(99) *Dilectissime.* Ita Clarom. et Voss.; cæteri, C *diligentissime.*

(1) *Tibi.* Deest in Arund.

(2) *Aliquid quidem... aliquid autem.* Græco more pro *partim quidem... partim autem.*

(3) *Ex ratione.* Sic vetus Feuard. cod., et Clarom. Alii vel pro *ex* habent *et*, vel utrumque jungunt.

(4) *Præconaverunt.* Eras., Gall. et Feuard., *præconizaverunt.*

(5) *Proponuntur.* Alias, *proponebantur.*

(6) *Quæ.* In Feuard. marg. et Voss., *quemadmodum.*

(7) *Libro quinto operis universi, quod est de traductione.* Hæc in omnibus exemplaribus manifesta scribarum incuria sic male translocata: libro quinto, qui est de traductione operis universi, et

eversione: emendo ex loco omnino parallelo, initio præfationis libri quarti, ubi similia hæc leguntur: *Hunc quartum librum transmittens tibi, operis, quod est de detectione et eversione*, etc. Cum igitur eadem prorsus in utroque loco verba legantur, perperam inversum posteriorum ordinem, ex prioribus restituendum mihi putavi.

(8) *Et reliquis doctrinæ.* Ita Clarom. et Arund., quibus quoad vocem *doctrinæ* (in genitivo) consentiunt Voss. et Merc. 1. In edit., et (Grab. *ex*) *reliquis doctrinis.*

(9) *Elaborantibus.* Sic omnes mss. At edit., *elaboramus.*

(10) *Oportebit.* Clarom., *oportebat.*

(11) *Et te et omnes lecturos.* Ita Clarom. At vetus Feuard. cod. cum om. Anglic., *et te et omnes lectores.* Edit., vero, autem te, omnesque lecturos.

ipsius Verbum. « Quis enim, alius cognovit sensum Domini? aut quis, alius ejus consiliarius factus est? » Neque rursus nos aliter discere poteramus, nisi magistrum nostrum videntes, et per auditum nostrum vocem ejus percipientes; uti imitatores quidem operum, factores autem sermonum ejus facti, communionem habeamus cum ipso; a perfecto, et eo qui est ante omnem conditionem, augmentum accipientes. Qui nunc nuper facti sumus, a solo optimo et bono, et ab eo qui habet donationem incorruptibilitatis, in eam, quæ est ad eum, similitudinem facti, prædestinati quidem ut essemus, qui nondum eramus, secundum præscientiam Patris, facti autem initium facturæ, accepimus (12) in præcognitis temporibus secundum ministrationem Verbi, qui est perfectus in omnibus (13); quoniam Verbum potens, et homo verus, sanguine suo rationabiliter redimens nos, redemptionem semetipsum dedit pro his, qui in captivitatem ducti sunt. Et quoniam injuste dominabatur nobis apostasia; et cum natura essemus Dei omnipotentis, alienavit nos contra naturam, suos proprios faciens discipulos; potens in omnibus Dei Verbum, et non deficiens in sua justitia, juste etiam adversus ipsam conversus est apostasiam, ea quæ sunt sua redimenta ab ea (14); non cum vi, quemadmodum illa initio dominabatur nostri, ea quæ non erant sua insatiabiliter rapiens; sed secundum suadentem, quemadmodum decebat Deum suadentem, et non vim inferentem, accipere quæ vellet: ut neque quod est justum confringeretur, neque antiqua plasmatio Dei (15) deperiret.

Τῷ ἰδίῳ οὖν αἵματι (16) *Suo igitur sanguine*
 κυρωσαμένου ἡμᾶς τοῦ *rolante nos Domino, et*
 κυρίου, καὶ δόντος τὴν *dante animam suam pro*
 ψυχὴν ὑπὲρ τῶν ἡμετέ- *nostra anima (17), et*
 ρων ψυχῶν, καὶ τὴν σάρκα *carnem suam pro nostris*
 τὴν αὐτοῦ ἀντὶ τῶν ἡμε- *carnibus,*
 τέρων σαρκῶν,

et effundente Spiritum Patris in adunitionem et communionem Dei et hominis (18), ad homines quidem deponente Deum per Spiritum, ad Deum autem rursus imponente hominem per suam incarnationem, et firme et vere in adventu suo dominante nobis incorruptelam, per communionem quæ est ad eam (19); perierunt omnes hæreticorum doctrinæ.

2. Vani enim sunt qui putative dicunt eum apparuisse.

¹² Rom. xi, 34.

(12) *Accipimus.* Eras., Gall. et Feuard. male, accipiemus.

(13) *Omnibus.* In Feuard. marg. et Voss., hominibus.

(14) *Ab ea.* Gallas. et Feuard. edit., ab eo.

(15) *Dei.* Deest in Voss.

(16) *Τῷ ἰδίῳ οὖν αἵματι.* Hæc, et quæ mox sequuntur, Græca allegavit Theodorotus, priora quidem dial. 3, pag. 155, posteriora dial. 2, pag. 37;

Οὐ γὰρ δοκῆσαι ταῦτα, ἀλλ' ἐν ὑποστάσει ἀληθείας ἐγένετο. Εἰ δὲ μὴ ὢν ἄνθρωπος, ἐφαίνετο ἄνθρωπος, οὕτως δ' ἦν ἐπ' ἀληθείας, ἔμεινε, Πνεῦμα Θεοῦ, ἐπὶ δόρατον τὸ Πνεῦμα. οὕτως ἀλήθειά τις ἦν ἐν αὐτῷ, οὐ γὰρ ἦν ἐκεῖνα ἄπερ ἐφαίνετο. Προεῖπομεν δὲ, ὅτι Ἄβραάμ, καὶ οἱ λοιποὶ προφήται προφητικῶς αὐτὸν ἔβλεπον, τὸ μέλλον ἵστασθαι δι' ἐβίως προφητεύοντες. Εἰ οὖν καὶ νῦν τοιοῦτος ἐφάνη, μὴ ὡς ἄπερ ἐφαίνετο, προφητικῆ τις ὄψις γέγονε τοῖς ἀνθρώποις, καὶ δεῖ καὶ ἄλλην ἐκδέχασθαι παρουσίαν αὐτοῦ, ἐν ᾗ τοιοῦτος ἴσται, οἷος νῦν ὁράται προφητικῶς. Ἀπεδείξαμεν δὲ, ὅτι τὸ αὐτό ἐστι, δοκῆσαι λέγειν πεφνημένοι, καὶ οὐδὲν ἐκ τῆς Μαρίας εληφέναι. Οὐδὲ γὰρ ἦν ἀληθῶς σάρκα καὶ αἷμα ἐσχηκώς, δι' ὧν ἡμᾶς ἐξηγοράσατο, εἰ μὴ τὴν ἀρχαίαν πλάσιν τοῦ Ἀδάμ εἰς αὐτῶν ἀνεκεφαλαίωσατο. Μάταιοι οὖν οἱ ἀπὸ Βαλεντίνου, τοῦτο δογματίζοντες, ἵνα ἐκβάλωσι τὴν ζωὴν τῆς σαρκός.

Non enim putative hæc, sed in substantia veritatis fiebant. Si autem, cum homo non esset, apparebat homo; neque, quod erat vere, perseveravit, Spiritus Dei, quoniam invisibilis est Spiritus: neque veritas quædam (20) erat in eo; non enim illud erat quod videbatur. Prædiximus autem, quoniam Abraham et reliqui prophete prophetice videbant eum; id, quod futurum erat (21), per visionem prophetantes. Si igitur et nunc talis apparuit, non existens quod videbatur, quædam prophetica visio facta est hominibus, et oportet alium exspectare adventum ejus, in quo talis erit, qualis nunc visus est prophetice. Ostendimus autem, quoniam idem est, putative dicere eum visum, et nihil ex Maria accepisset. Neque enim esset vere sanguinem et carnem habens, per quam (22) nos redemit, nisi antiquam plasmationem Adæ in semetipsum recapitulasset. Vani igitur qui a Valentino sunt, hoc dogmatizantes, uti excludant salutem carnis, et reprobent plasmationem Dei.

293 3. Vani autem et Ebionæi, unitionem Dei et hominis per fidem non recipientes in suam animam, sed in veteri generationis perseverantes fermento; neque intelligere volentes, quoniam

Spiritus sanctus advenit in Mariam, et virtus Altissimi obumbravit eam; quapropter et quod generatum est, sanctum est, et filius Altissimi Dei Patris (23) omnium, qui operatus est incarnationem ejus, et novam ostendit generationem; uti quemadmodum per priorem generationem mortem

(17) *Pro nostra anima.* Græc., pro nostris animabus.

(18) *Hominis.* Al. hominum.

(19) *Ad eum.* Edit., ad Deum.

(20) *Veritas quædam.* Pro veritas ulla.

(21) *Futurum erat.* Claron. et Ottobon., futurus erat; quod inalleim, nisi repugnaret textus Græcus.

(22) *Per quam.* Græc., per quæ.

(23) *Dei Patris.* Vox Dei desideratur in Voss.

hereditavimus, sic per generationem hanc hereditarem vitam. Reprobant itaque hi commistionem vini celestis, et solum aquam sæcularem (24) volunt esse, non recipientes Deum ad commistionem suam; perseverantes (25) autem in eo qui victus est, Adam, et projectus est de paradiso: non contemplantes, quoniam, quemadmodum ab initio plasmationis nostræ in Adam ea quæ fuit a Deo aspiratio (26) vitæ, unita plasmati, animavit hominem, et animal rationale ostendit, sic in fine Verbum Patris, et Spiritus Dei, adunitus antiquæ substantiæ plasmationis Adæ, viventem et perfectum effecit hominem, capientem perfectum Patrem; et quemadmodum in animali omnes mortui sumus, sic in spiritali omnes vivificemur. Non enim effugit aliquando Adam manus Dei (27), ad quas B Pater loquens, dicit: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram ». » Et propter hoc in fine non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex placito Patris manus ejus vivum perfecerunt hominem, uti fiat Adam secundum imaginem et similitudinem Dei.

CAPUT II.

Christus non venit in aliena, cum sua nos gratis visitavit, et carni nostræ contulit capacem esse salutis, verum pro nobis sanguinem fundendo, veramque carnem suam nobis in eucharistia exhibendo.

1. Vani autem et qui in aliena dicunt Deum verum Gen. 1, 26.

(24) *Solum aquam sæcularem.* Ita Voss. et Clarom., nisi quod in hoc incuria scribæ (quod sæpe solet) omissis abbreviationis notis super a, legatur, sola aqua sæcularem. In edit., sola aqua sæcularis. Reliquos codd. Anglicanos corruptos esse monet Græbius.

(25) *Perseverantes.* Editt., perseverant.

(26) *Aspiratio.* In Arund., spiratio; in edit. et Merc. 2, inspiratio.

(27) *Manus Dei.* Id est Filium et Spiritum sanctum, ut ipsemet Irenæus explicat sup. lib. IV, cap. 20 et hujus lib. cap. 6, n. 1.

(28) *Factus est. Factus esset* in Feuard. marg. et Voss.

(29) *Effudit semetipsum.* E sinu videlicet Patris in mundum, ut recte notat Græbius.

(30) *Sinum.* Eras. et Gall., sinu.

(31) *Si autem non salvetur hæc.* Ita antiquiores et melioris notæ codd. tres, scilicet vetus Feuard., Clarom. et Voss. Alii omnes habent, sic autem secundum hæc; nisi quod Ottobonianus interserat nos ante secundum. Sed, quidquid dicat clariss. Græbius, prior lectio præferenda. Duo enim in hoc capite probanda sibi suscipit Irenæus contra hæreticos; alterum, Christum vere redemisse nos sanguine suo, ac proinde vere hominem factum esse; alterum, resurrecturam esse carnem nostram, eamque capacem esse incorruptibilitatis. Utrumque vero demonstrat, prius quidem sigillatim ex Apostoli verbis; tum utramque simul ex communi et recepta, non apud omnes catholicos modo, sed et apud eos, quos incessebat, hæreticos, sententia, eucharistiam verum esse ac substantiale Christi corpus, verum ac substantialem ipsius sanguinem: necdum enim nata, quæ posterius ævum finxit, vana illa figurarum ac merorum signorum commenta. Si enim, ait auctor noster, nec resurrectura sit caro, nec Dominus sanguine suo nos redemerit; hæc consequitur, neque calicem eucha-

A nisse, velut aliena concupiscentem, uti eum hominem qui ab altero factus esset, exhiberet ei Deo, qui neque fecisset, neque condidisset, sed et qui desolatus esset ab initio a propria hominum fabricatione. Non ergo justus adventus ejus, qui secundum eos venit in aliena; neque vere redemit nos sanguine suo, si non vere homo factus est (28), restaurans suo plasmati, quod dictum est in principio, factum esse hominem secundum imaginem et similitudinem Dei, non aliena in dolo diripiens, sed sua propria juste et benigne assumens; quantum attinet quidem ad apostasiam, juste suo sanguine redimens nos ab ea; quantum autem ad nos, qui redempti sumus, benigne. Nihil enim illi ante dedimus, neque desiderat aliquid a nobis, quasi indigens; nos autem indigemus ejus, quæ est ad eum, communionis; et propterea benigne effudit semetipsum (29), ut nos colligeret in sinum (30) Patris.

2. Vani autem omnimodo, qui universam dispositionem Dei contemnunt, et carnis salutem negant, et regenerationem ejus spernunt, dicentes non eam capacem esse incorruptibilitatis. Si autem non salvetur hæc (31), videlicet nec Dominus sanguine suo redemit nos; neque calix eucharistiæ communicatio sanguinis ejus est neque panis quem frangimus, communicatio corporis ejus est. Sanguis enim non est, nisi a venis et carnibus, et a reliqua

C ristia communicationem sanguinis ejus esse, neque panem quem frangimus, communicationem corporis ejus esse. Sanguis siquidem esse non potest, nisi a venis et carnibus, et a reliqua humana substantia. Si ergo vera non fuerit Christi viventis humana substantia, nec vero ac substantiali sanguine nos redemerit, sed vanam carnis aut sanguinis imaginem oculis ac sensibus objecerit; nec verum ac substantiale corpus, verum ac substantialem sanguinem in eucharistia porrigere nobis potest. Atqui tamen in eucharistia vero ac substantiali Christi corpore ac sanguine refici nos ac potari, Christo ipso docente ac confirmante, constat; his corpora nostra nutriuntur, augmentur ac consistunt; membra quippe Christi cum sinus, idcirco noluit esse sui sanguinis expertia. Qui ergo corpora ipsiusmet vitæ, Christi videlicet, carne ac sanguine nutrita, ejusque membra, æternum dissolvi possunt, nec in suo tempore resurgere? Et qui etiam Christus vana carnis umbra hominum sensus ludificari, evanidoque sanguinis phantasmate, Patri moriens redemptionis nostræ pretium persolvere potuit, cujus veram ac substantialem carnem, verum ac substantialem sanguinem exhibet eucharistiæ sacramentum; et cujus membra sumus nos veri homines, quibus vitam et motum impertit sanguis ejus eucharisticus? Hæc Irenæi argumentatio est: qua lectionis nostræ veritas confirmatur. Molestissima quidem Calvinianis hæc argumentatio; unde nihil mirum si vires omnes colligat uuperus Irenæi editor, omnemque industriam atque operam huc conferat, ut vim illius infringat. Sed vane Anglorum proselyti conatus in dissert. 3 nostra relutavimus, ubi luce clarius ostendimus, nisi ita argumentetur SS. antistes, omnium insulsissima argumentationem ejus esse, eaque non modo non labefactari, sed imo confirmari hæreticorum, quos refellebat, sententiam.

quæ est secundum hominem substantia, qua vere factum est (33) Verbum Dei. Sanguine suo redemit nos, quemadmodum et Apostolus ejus ait : « In quo habemus redemptionem, per sanguinem ejus, remissionem peccatorum ».

Ἐπειδὴ μέλη (34) αὐτοῦ ἐσμεν, καὶ διὰ τῆς κτίσεως τρεφόμεθα, τὴν δὲ κτίσιν ἡμῖν αὐτὸς παρέχει, τὸν ἕλιον αὐτοῦ ἀνατέλλων, καὶ βρέχων, καθὼς βούλεται, τὸ ἀπὸ τῆς κτίσεως ποτήριον (35), αἷμα ὄνιον ὠμολόγησε, ἐξ οὗ τὸ ἡμέτερον δεύει αἷμα (37), καὶ τὸν ἀπὸ τῆς κτίσεως ἄρτον, ὄνιον σῶμα διεδοκίμασάτο, ἀφ' οὗ τὰ ἡμέτερα αὐξάνει σώματα.

Ὡς ὅποτε οὖν καὶ τὸ κεκραμένον ποτήριον, καὶ ὁ γεγωνὸς ἄρτος ἐπιδέχεται τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ γίνεται ἡ εὐχαριστία σώματος Χριστοῦ, ἐκ τούτων δὲ αὐξάνει (42) καὶ συνίστα-

Et quoniam membra ejus sumus, et per creaturam nutrimur; creaturam autem ipse nobis præstat, solem suum oriri faciens, et pluens quemadmodum vult; eum calicem, qui est creatura (36), suum sanguinem qui effusus est (38), ex quo auget (39) nostram sanguinem; et eum panem, qui est a creatura, suum corpus confirmavit, ex quo nostra auget corpora.

Quando ergo et mistas calix, et factus (40) panis percipit verbum Dei, et fit eucharistia sanguinis et corporis (41) Christi, ex quibus augetur et con-

ταὶ ἡ τῆς σαρκὸς ἡμῶν ὑπόστασις· πῶς δεκτικὴν μὴ εἶναι λέγουσι τὴν σάρκα τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἐστὶ ζωὴ αἰώνιος, τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου τρεφόμενῃ, καὶ μέρος αὐτοῦ ὑπάρχουσαν; καθὼς ὁ μακάριος Παῦλος φησὶν, ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ (45)· « Ὅτι μέλη ἐσμὲν τοῦ σώματος (46), ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων (47) αὐτοῦ· οὐ περὶ πνευματικοῦ τι-νος καὶ ἀοράτου ἀνθρώπου λέγων ταῦτα· τὸ γὰρ πνεῦμα οὐτε ὄστέα, οὐτε σάρκα ἔχει· » ἀλλὰ περὶ τῆς κατὰ τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώπου οἰκονομίας, τῆς ἐκ σαρκὸς, καὶ νεύρων, καὶ ὀστέων συνστάσεως· ἥτις καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου αὐτοῦ, ὃ ἐστὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ, τρέφεται, καὶ ἐκ τοῦ ἄρτου, ὃ ἐστὶ τὸ σῶμα

consistit carnis nostræ substantia; quomodo carnem negant capacem esse donationis Dei, quæ est vita (45) æterna, quæ sanguine et corpore Christi nutritur, et membrum ejus est (44)? Quemadmodum et beatus Apostolus ait in ea, quæ est ad Ephesios, Epistola : « Quoniam membra sumus corporis ejus, de carne ejus, et de ossibus ejus » : non de spirituali aliquo et invisibili homine dicens hæc : « Spiritus enim neque ossa, neque carnes (43) habet » ; sed de ea dispositione, quæ est secundum verum (49) hominem, quæ ex carnibus, et nervis et ossibus consistit : quæ de calice, qui est sanguis ejus, nutritur, et de pane, quod est corpus

Coloss. 1, 14. Matth. v, 45. Ephes. v, 30. Luc. xiv, 59.

(32) *Qua vero.* Claromont., Voss. et Merc. 2, quam vere; sed male. Legendum esse qua, quod hic accipitur pro quæ, ostendit contextus series : adeo ut sensus sit, Verbum Dei vere factum esse humanam substantiam.

(33) *Factum est.* Est addidi ex veteri Feuard. cod., Clarom. et Voss. Unde et textum aliter atque in editt. distinxit. Scilicet ab his verbis, sanguine suo redemit nos, novam periodum incepti; quod clarius est. Hoc enim prius argumentationis Irenæi membrum, quod ex Apostoli verbis probat. Tum ad alterum transit.

(34) *Ἐπειδὴ μέλη.* Hæc et sequentium duorum capitum Græca verba, ex ms. Joannis Damasceni *Parallelorum* codice excerpta edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 488 et seqq.

(35) *Τὸ ἀπὸ τῆς κτίσεως ποτήριον.* Hæc usque ad finem verborum Pauli, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ, quæ alia *Parallelorum* Damasceni parte rursus allegata sunt, itidem descripsit modo laudatus Halloixius pag. 501, ex quo loco priorem supplevit partim, partim emendavit clariss. Grabius, ut ex sequentibus adnotationibus patebit.

(36) *Qui est creatura.* Ex Græco legendum, qui est a creatura; ut mox de pane legitur.

(37) *Ἐξ οὗ τὸ ἡμέτερον δεύει αἷμα.* Hæc in priori Damasceni loco ommissa, ex posteriori restituta sunt.

(38) *Qui effusus est.* Legendum ex Græco, confusus est; quod etiam confirmat locus parallelus lib. iv, cap. 17, n. 5 in fine : *Eum qui ex creatura panis est, accepit, et gratias egit, dicens : Hoc est corpus meum. Et calicem similiter qui est ex creatura, quæ est secundum nos, suum sanguinem confusus est.* Eadem fere leguntur ejusdem libri cap. 33, n. 2. Attamen cum ea verba, qui effusus est, incommo- dum hic non pariant sensum, nihil

immutandum esse duxi.

(39) *Auget.* Græc., perfundit.

(40) *Factus.* Gallasii, Grynæi, et Feuard. editt. cum Fischero episcopo Rodensi, et Oecolampadio lib. iv *De eucharistia*, cap. 23, habent *fractus*. Sed repugnant omnes mss. codd. et textus Græcus.

(41) *Sanguinis et corporis.* Ex Græco legendum, sanguis et corpus.

(42) *Ἐκ τούτων δὲ αὐξάνει.* Ita Halloixius pag. 501, ex posteriori citatione Damasceni lit. Θ, tit. 8, melius quam pag. 488, ex priori Damasceni loco : *Ἐκ τούτου τσ.*

(43) *Quæ est vita.* Sic recte cod. Clarom. suffragante textu Græco. Reliqui perperam, qui est vita.

(44) *Et membrum ejus est.* Est addidi ex Græco. Hoc enim necessarium ad complementum sensus.

(45) *Ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ.* Hæc priori loco apud Damascenum in *Parallelis* ommissa, ex posteriori citatione pag. 501 addita sunt.

(46) *Τοῦ σώματος.* Adde ex veteri versione et Biblico textu, αὐτοῦ, et in posteriori *Parallelorum* Damasceni loco expunge apud Halloixium pag. 501, καὶ τοῦ αἵματος.

(47) *Ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων.* Scienter adnotat clariss. Grabius, hæc, cum utraque citatio, et vetus etiam Irenæi interpretatio agnoscat, plurimum inde confirmari; ideoque merito rejiciendam esse adnotationem Grotii ad Ephes. v, 30, suspicantis, verba ista, quod in ms. Alexandrino laud existant, a quopiam ad marginem ascripta, in textum apostolicum irrepisse. Imo potius, inquit vir doctissimus, in dicto codice et versione Æthiopica, occasione recurrentis vocis αὐτοῦ, ommissa videntur.

(48) *Carnes.* Græc., carnem.

(49) *Verum.* Deest in Eras. et Gall.

αὐτοῦ, αὐξεται. Καὶ ὄντας
 ἐρόπον τὸ ξύλον τῆς ἀμ-
 πελου κλιθῆν εἰς τὴν γῆν
 τῷ ἰδίῳ καιρῷ ἐκαρπο-
 φόρησε, καὶ ὁ κόκκος τοῦ
 σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν,
 καὶ διαλυθεὶς, πολλοστὸς
 ἐγένθη διὰ τοῦ Πνεύμα-
 τος τοῦ Θεοῦ, τοῦ συνέ-
 χοντος τὰ πάντα· ἔπειτα
 δὲ διὰ τῆς σοφίας τοῦ
 Θεοῦ εἰς χρῆσιν ἐλθόντα
 ἀνθρώπων, καὶ προσλαμ-
 βανόμενα τὸν λόγον τοῦ
 Θεοῦ, εὐχαριστία γίνεται,
 ὅπερ ἐστὶ σῶμα καὶ αἷμα
 τοῦ Χριστοῦ· οὕτω καὶ
 τὰ ἡμέτερα σώματα ἐξ
 αὐτῆς τρεφόμενα, καὶ τε-
 θέντα εἰς τὴν γῆν, καὶ
 διαλυθέντα ἐν αὐτῇ, ἀνα-
 στήσεται ἐν τῷ ἰδίῳ και-
 ρῷ, τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ
 τὴν ἔγερσιν αὐτοῖς χαρι-
 ζόμενοι εἰς δόξαν Θεοῦ
 καὶ Πατρὸς (55)· ὅς ἐν-
 τως (57) τῷ θνητῷ τὴν
 ἀθανάσιαν περιποιεῖ, καὶ
 τῷ φαρτῷ τὴν ἀφθα-
 ρσίαν προχαρίζεται (58),
 ὅτι θύναμις τοῦ Θεοῦ ἐν ἀσ-
 θενείᾳ τελειοῦται· ἵνα μὴ
 ὡς ἐξ ἡμῶν αὐτῶν ἔχον-
 τες τὴν ζωὴν, φουηθῶμεν
 καὶ ἀπαρθῶμεν (59) ποτε
 κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἀχάριστον
 ἔνοιαν ἀναλαβόντες· παί-
 ρα δὲ μαθόντες, ὅτι ἐκ
 τῆς ἐκείνου ὑπεροχῆς,
 οὐκ ἐκ τῆς ἡμετέρας φύ-
 σεως, τὴν εἰς αἰὲ παρα-
 μόνην ἔχομεν, μῆτε τῆς
 περὶ Θεὸν δόξης, ὡς
 ἐστὶν, ἀστοχῆσωμεν, μῆτε

^α H Cor. xii, 7 et seqq.

(50) *Quod est corpus.* Sic Clarom., Voss.,
 Arund., Merc. 1, et textus Græcus. Alii, qui
 est, etc.

(51) *In terram.* Ita vetus Feuard., cod. Clarom.
 et Voss. juxta Græcum. Cæteri, in terra.

(52) *Sapientiam. Dei* addo ex Græco.

(53) *Hominis.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et
 Voss. Cæteri, hominibus. In Græc., hominum.

(54) *Fiant.* Ita Vatican. cod. teste L. Latinio
 p. 184, juxta Græcum, melius quam alii, *fiant*.

(55) *Θεοῦ καὶ Πατρὸς.* Καὶ nec legit vetus in-
 terpres, nec legendum videtur.

(56) *Virtus Dei.* Vocem *Dei* male omisit Feuard.

(57) *Ἔντως.* Τούτω legit interpres.

(58) *Προχαρίζεται.* Legendum cum interprete
 προῖκα χαρίζεται, jam adnotavit doctissimus Cotele-
 rius ad tom. III Monument. Eccles. Græca, col. 643.

(50) ejus, augetur. Et
 quemadmodum lignum
 vitis depositum in ter-
 ram (51) suo fructificat
 tempore, et granum
 tritici decidens in ter-
 ram, et dissolutum, mul-
 tiplex surgit per Spiri-
 tum Dei, qui continet
 omnia: quæ deinde per
 sapientiam (52) in usum
 hominis (53) veniunt, et
 percipientia verbum D.
 i eucharistia fiunt (54),
 quod est corpus et san-
 guis Christi: sic et no-
 stra corpora ex ea nu-
 trita, et reposita in ter-
 ram, et resoluta in ea,
 resurgent in suo tem-
 pore, Verbo Dei resur-
 rectionem eis donante,
 in gloriam Dei Patris;
 qui huic mortali immor-
 talitatem circumdat, et
 corruptibili incorrupte-
 lam gratuito donat, quo-
 niam virtus Dei (56) in
 infirmitate perficitur; ut
 non quasi ex nobisipsis
 habentes vitam, inful-
 lamur aliquando et extol-
 lamur adversus Deum,
 ingratam mentem acci-
 pientes; experimento
 autem discentes, quo-
 niam ex illius magnitu-
 dine, et non ex nostra
 natura, habemus in æter-
 num perseverantiam, ne-
 que ab ea quæ est circa
 Deum gloria, sicut] 295
 est, frustremur aliquan-
 do, neque nostram na-
 turam ignoremus; sed

τὴν ἡμετέραν φύσιν ἀγνο-
 ῆσωμεν· ἀλλ' ἔβωμεν,
 εἰ ὁ Θεὸς δύναται, καὶ εἰ
 ἄνθρωπος εὐεργετῆται·
 καὶ μὴ σφαλῶμέν ποτε
 τῆς ἀληθοῦς περὶ τῶν θυ-
 των, ὡς ἐστὶν, ὑπολη-
 ψεως, τοῦτέστι, Θεοῦ τε
 καὶ ἀνθρώπων (60). Μῆτε
 γε, καθὼς προείπομεν,
 καὶ διὰ τοῦτο ἠνέσχετο ὁ
 Θεὸς τὴν εἰς τὴν γῆν ἡμῶν
 ἀνάλυσιν· ὅπως παντοίως
 παιδευθέντες, ἐν πᾶσιν
 εἰς τὸ μέλλον ὤμεν ἀκρι-
 βεῖς, μῆτε Θεὸν, μῆτε
 ἑαυτοὺς ἀγνοοῦντες;

ut sciatur et quid Deus
 potest, et quid homo be-
 neficii accipit: et non
 erremus aliquando a
 vera comprehensione eo-
 rum quæ sunt, et quem-
 admodum sunt, id est
 Dei et hominis. Et nun-
 quid forte, quemadmo-
 dum prædiximus, pro-
 pter hoc passus est Deus
 fieri in nobis resolutio-
 nem; ut per omnia eru-
 diti, in omnibus (61) si-
 mus diligentes, neque
 Deum, neque nosmet-
 ipsos ignorantes?

CAPUT III.

*In infirmitate carnis humanæ elucet virtus et gloria
 Dei, qui corpus nostrum resurrectionis et immor-
 talitatis particeps efficiet, cum illud ex limo terræ
 formaverit: ipsique ævo sempiterno frus concedet,
 cui exiguam et communem hanc vitam largitur.*

1. Σαφέστατα δὲ Παῦ-
 λος ἀπέδειξεν, ὅτι παρε-
 δόθη τῇ ἑαυτοῦ ἀσθενείᾳ
 ὁ ἄνθρωπος, ἵνα μὴ ἐπαρ-
 θεὶς ἀστοχῆσῃ τῆς ἀλη-
 θείας,..... εἰπὼν.....

1. Manifestissime an-
 tologus Apostolus ostendit,
 quoniam traditus est suæ
 infirmitati homo, ne ela-
 tus aliquando excideret a
 veritate, in secunda, quæ
 est ad Corinthios, dicens: «
 Et ut sublimitate revelati-
 onum non superextollar, datus
 est mihi stimulus carnis,
 angelus Satanæ, uti me colaphizet.
 Et super hæc (62) ter
 Dominum rogavi, ut assistat a
 me; et dixit mihi: Sufficit
 tibi gratia mea; nam
 virtus in infirmitate perficitur.

Ἐβίστα οὖν μᾶλλον καυχῆ-
 σομαι ἐπὶ ταῖς ἀσθενείαις,
 ἵνα ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμὲ ἡ
 δύναμις τοῦ Χριστοῦ.
 Quid ergo? dicet (65) enim
 Dominus Apostolus suum sic
 colaphizari, et ta-
 lem sustinere infirmitatem?
 Virtus enim in infirmitate
 perficitur, meliorem effi-
 ciens hunc, qui per suam
 infirmitatem cognoscit

Libenter ergo magis (63)
 gloriabor in infirmitati-
 bus (64), ut inhabitet in
 me virtus Christi ^α.

(59) *Ἀπαρθῶμεν.* Leg. *ἐπαρθῶμεν.*

(60) *Ἀνθρώπων.* Lego cum interprete ἀνθρώ-
 πων.

(61) *In omnibus.* In futurum addit textus Græ-
 cus.

(62) *Super hæc.* Sic Clarom., Voss. et Feuard. in
 marg. Alii cum nostris N. Testam. codd., *super
 hoc.*

(63) *Ergo magis.* Ita juxta Græcum ac italicam
 versionem Clarom., Voss., Arund. et Feuard. in
 marg. Alii, enim magis.

(64) *Infirmitatibus. Meis.* quod additum legitur
 in edit. et in nostris N. Test. codd., expunxi au-
 ctoritate codd. Clarom. et Merc. quia nec in Græco
 Irenæi legitur.

(65) *Dicet.* Al., *dicit.*

virtutem Dei. Quemadmodum enim didicisset homo, quoniam ipse quidem infirmus et natura mortalis, Deus autem immortalis et potens, nisi id quod est in utroque, didicisset experimento? Suam enim infirmitatem discere (66) per sustinentiam, nihil est malum: magis autem et bonum est non aberrare in natura sua. Extolli autem adversus Deum, et presumptionem suæ gloriæ assumere, ingratum reddens hominem, multum mali inferebat ei: ut nec veritatem simul et dilectionem auferret ab eo, et eam quæ est ad eum qui fecit eum. Utrorumque autem experientia vera (67), quæ est de Deo et homine, agnitionem indidit ei; et auxit ejus erga Deum dilectionem. Ubi autem augmentum est dilectionis, ibi major gloria Dei virtute (68) perficitur his qui diligunt eum.

2. Resistant igitur potentiam Dei, et non contemplantur quod est verbum (69), qui infirmitatem intuentur carnis, virtutem autem ejus qui suscitavit (70) eam a mortuis, non contemplantur. Et quæ est de Deo et homine, agnitionem indidit ei; et auxit ejus erga Deum dilectionem. Ubi autem augmentum est dilectionis, ibi major gloria Dei virtute (68) perficitur his qui diligunt eum.

Si enim mortale non vivificat, et corruptibile non revocat ad incorruptelam, jam non potens est Deus. Sed quoniam potens est in his omnibus, de initio nostro contemplari debemus: quoniam sumpsit Deus limum de terra, et formavit hominem. Et quidem multo difficilius et incredibilius est, ex non existentibus ossibus, et nervis, et ve-

κατὰ τὸν ἀνθρώπον εἰκονομίας, ποιῆσαι εἰς τὸ εἶναι, καὶ ἐμφυχον, καὶ λογικὸν ἀπεργάσασθαι ζῶον, ἢ τὸ γεγονός, ἔπειτα ἀναλυθὲν εἰς τὴν γῆν,..... αὐθις ἀποκαταστήσαι, εἰς ἐκεῖνα χωρῆσαν, ὅθεν τὴν ἀρχὴν μηδέπω γεγονός ἐγγόνει ὁ ἀνθρώπος. Ὁ γὰρ τὴν ἀρχὴν οὐκ ἔντας παήσας, ὅποτε ἤθελε, πολλῶ μᾶλλον τοὺς ἤδη γεγονότας αὐθις ἀποκαταστήσει θελήσας εἰς τὴν ἐπ' αὐτοῦ (71) διδομένην ζωὴν. Εὐρεθήσεται δὲ καὶ δεκτικὴ ἄμα καὶ χωρητικὴ ἡ σὰρξ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως· εἰ γὰρ τὴν ἀρχὴν (72) ἀπεδέξατο τὴν τέχνην τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ μὲν τι ἐγένετο ὀφθαλμῶς τοῦ ὄραϊν, τὸ δὲ οὐκ ἀκούειν..... καὶ ἄλλο ἄλλου (73). Τί γάρ; Οὐκ ἔστιν ἀριθμὸν εἰπεῖν πάσης τῆς κατὰ τὸν ἀνθρώπον μελοποιίας, ἥτις οὐκ ἄνευ σοφίας πολλῆς ἐγένετο. Τὰ δὲ τέχνης καὶ σοφίας μετέχοντα Θεοῦ, μετέχει καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Ἄνευ σοφίας πολλῆς ἐγένετο. Τὰ δὲ τέχνης καὶ σοφίας μετέχοντα Θεοῦ, μετέχει καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Aliud vero invisera (80) diversa; aliud sanguis, copulatio animæ et corp-

(66) *Discere*. Sic Clarom., Merc. 2 et Grab. Reliqui minus recte, *dicere*.

(67) *Ut nec veritatem simul et dilectionem auferret ab eo, et eam quæ est ad eum qui fecit eum. Utrorumque experientia vera, etc.* Sic vetus Feuard. codd., Claromont. et om. Anglic., cujus lectionis sensum haud intelligentes editores omnes, hanc confluxerunt: *Ut veritatem simul et dilectionem auferret ab eo eam quæ est ad Deum qui fecit eum. Utrorumque autem experientia veram.* Priorum autem, quam genuinam esse probat mss. omnium consensus, facile assequeris, si hanc jungas cum ista periodo præcedenti: *Quemadmodum enim didicisset homo... didicisset experimento?* cætera proinde intermedia parenthesi includas. Sensus erit, hominem propriam infirmitatem, Deique potentiam expertum esse; *ut nec veritatem simul et dilectionem auferret ab eo* (id est *a se*, sic enim ea pronomina promiscue usurpat interpres), *et eam* (scilicet *dilectionem*) *quæ est ad eum, etc., non auferret.* Uno verbo, id sibi vult auctor, necesse fuisse, ut homo Dei potentiam et immortalitatem, ac propriam infirmitatem experimento disceret: ut hinc suæ sortis oblitus non efferretur, illinc vero infirmitate sua depressus animum non desponderet, nec dilectionem, quam Deo et sibi debet unusquisque, utrique denegaret.

(68) *Gloria Dei virtute. Dei construe cum virtute, (69) Verbum.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et

Voss. Quod cæteri minus intelligentes commutaverunt in *verum*. Verbum autem illud ad id refertur, quod antea dixit: *Etiam, dicit verbum.* Scilicet D. Pauli sententia est, ad quam non attendere dicit eos, qui infirmitatem intuentur carnis, etc.

(70) *Suscitat*. In Feuard. marg. et Voss., *suscitavit*.

(71) *Ἐπ' αὐτοῦ.* Leg. cum interprete, *ἐπ' αὐτοῦ.*

(72) *Εἰ γὰρ τὴν ἀρχὴν.* Leg. *ἢ τὴν ἀρχὴν.*

(73) *Καὶ ἄλλο ἄλλου.* Hæc ostendunt Damascenam brevitali studentem plura consulto prætermisisse.

(74) *Hominem.* In Græco, *animal*.

(75) *Resolutum.* Al., *solutum*.

(76) *Eum qui non erat, etc.* Græca sonant: *eos qui non erant, fecit quando voluit.*

(77) *Factum est.* Sic Eras., Gall., Clarom., Arund., et Merc. 2. Cæteri, *factus est.* At *factum* magis placet, quia membrum subintelligo.

(78) *Oculus videns... auris audiens.* Græc., *oculus ad videndum... auris ad audiendum.*

(79) *Condens.* Grab. ex Arund., *contensi.* Sed ea recentioris cujuspiam emendatio esse videtur, cui displicuit vox *condens*, cujus tamen rectus est sensus. Nam in Græco scriptum fuisse conjicio, *δαστά, frequentes, conferti, etc.*

(80) *Invisera.* Sic una voce scriptam videtur in Clarom. melius quam in aliis, in *viscera.* Barbara quidem est, sed barbaro interpreti condonanda.

ris. Quid enim? Non est numerum dicere univ-
sæ fabricationis, quæ est secundum membra homi-
nis, quæ non alias (81) facta est, sed ex magna
sapientia Dei. Quæ autem sapientiam participant
Domini (82), participant et virtutem ejus.

3. Οὐκ ἄρα οὖν ἀμοιροῦς ἢ σὰρξ τεχνικῆς σοφίας καὶ δυνάμειος Θεοῦ. Ἄλλ' εἰ ἡ δύναμις αὐτοῦ, ἥτις ἐστὶ ζωῆς παρακτικῆ, ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται, τουτέστιν, ἐν σαρκί· εἰπάτωσαν ἡμῖν οἱ λέγοντες μὴ εἶναι δεκτικὴν τὴν σάρκα τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδομένης ζωῆς, πότερον ζῶντες νῦν, καὶ μετέχοντες τῆς ζωῆς λέγουσι ταῦτα, ἢ τὸ καθόλου ζωῆς μετέχοντες μηδὲν, νεκροὺς δὲ αὐτοὺς τῷ παρόντι ὁμολογοῦσιν; Ἄλλ' εἰ μὲν εἰσι νεκροί, πῶς καὶ κινεῖνται, καὶ λέγουσι, καὶ τὰ λοιπὰ ποιοῦσιν, ἀπερ οὐχὶ νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων ἔργα; Εἰ δὲ ζῶσι νῦν, καὶ ἕλον σῶμα αὐτῶν μετέχει τῆς ζωῆς, πῶς τολμῶσι λέγειν μὴ εἶναι τὴν σάρκα δεκτικὴν τε καὶ μετοικητὴν τῆς ζωῆς, ὁμολογοῦντες ἔχειν ζωὴν ἐν τῷ παρόντι; Ὅμοιον εἰ τις σπογγίαν ὕδατος πλήρη κρητῶν, ἢ λαμπάδα φωτός (86), μὴ δύνασθαι λέγει μετέχειν τοῦ ὕδατος ἐπὶ τῆς σπογγίας, μηδὲ τὴν λαμπάδα τοῦ πυρός. Τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οὕτω

3. Non igitur exors est caro sapientiæ et virtutis Dei (83). Nam virtus ejus quæ vitam præstat (84), in infirmitate perficitur, id est in carne. Dicant autem nobis, qui dicunt non esse capacem carnem illius vitæ quæ datur a Deo, utrum viventes nunc, et participantes vitam dicunt hæc; an in totum vitam quidem habentes nihil, mortuos autem semetipsos in præsentem constituentur? Et si quidem mortui, quomodo et moventur, et loquuntur, et reliqua faciunt, quæ non mortuorum, sed vivorum sunt opera? Si autem vivunt nunc, et totum illorum corpus participat vitæ, quomodo audent dicere non esse carnem participatricem (85) vitæ, constitentes habere se vitam in præsentem? Simile est quemadmodum si quis spongiam aquæ plenam tenens, vel faculam ignis, non posse participare aquæ dicat spongiam, neque faculam igni. Eo

ζῆν λέγοντες καὶ βαστάζειν ζωὴν ἐν τοῖς ἰσίοις μέλεσιν, ἔπειτα ἑαυτοὺς ἐναντιοῦμενοι, τὰ μέλη αὐτῶν ἐπιδεκτικὰ μὴ λέγουσι τῆς ζωῆς. Εἰ δὲ τὸ πρόσκαιρον τοῦ ζῆν, πολλῶ ἀσθενέστερον ἐκείνης τῆς αἰωνίας ζωῆς, ὅμως ζωοποιεῖν ἡμῶν τὰ θνητὰ μέλη· ἢ τοῦτου δραστηκώτερα αἰώνιος ζωὴ τίς οὐ ζωοποιεῖ τὴν σάρκα, τὴν ἥδη μεμελετηκυῖαν καὶ εἰθισμένην βαστάζειν τὴν ζωὴν; Ὅτι γὰρ ἐπιδεκτικὴ ζωῆς ἐστὶν ἡ σὰρξ, ἐκ τοῦ ζῆν δεκνύται· ζῆ δὲ, ἐφ' ὅσον αὐτὴν ὁ Θεὸς λέγει ζῆν. Ὅτι δὲ καὶ ὁ Θεὸς δυνατὸς παρέχειν αὐτῇ τὴν ζωὴν, δῆλον. Ἐκεῖνου γὰρ παρέχοντος ἡμῖν τὴν ζωὴν, καὶ τοῦ Θεοῦ οὖν δυνατοῦ ὄντος ζωοποιεῖν τὸ πλάσμα τοῦ ἑαυτοῦ, καὶ τῆς σαρκὸς δυναμένης ζωοποιεῖσθαι, τί λοιπὸν τὸ πῶλον αὐτὴν μετέχειν τῆς ἀφθαρσίας, ἥτις ἐστὶ μακαρία καὶ ἀτελεύτητος ζωὴ ὑπὸ Θεοῦ δεδομένη;

C πῶλον αὐτὴν μετέχειν τῆς ἀφθαρσίας, ἥτις ἐστὶ μακαρία καὶ ἀτελεύτητος ζωὴ ὑπὸ Θεοῦ δεδομένη;

CAPUT IV.

Falluntur qui, præter mundi fabricatorem, alterum Deum Patrem confingunt; quem infirmum et inutilem, aut malignum et invidium esse necesse

(81) *Non alias.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, non ex alia. Sed ex Græco reponendum esset, *non sine magna sapientia facta est.*

(82) *Quæ autem sapientiam participant Domini.* Sic iterum Clarom. et vetus Feuard. cod. melius et Græco propius quam cæteri, *quæ autem sapientia participant Deum.* Nam Græca sonant, *quæ autem artem et sapientiam Dei participant.*

(83) *Virtutis Dei.* Vocem Dei ex Voss. et Arund. bene restituit Grabius.

(84) *Nam virtus ejus quæ vitam præstat.* Græc., *sed si virtus ejus, quæ vitam præstat.*

(85) *Carnem participatricem.* Græc., *carnem capacem et participatricem.*

(86) *Λαμπάδα φωτός.* Legit interpres λαμπάδα πυρός.

(87) *Eo modo.* Arund. et Grab., *eodem modo.*

(88) *Et portare vitam dicentes.* Hæc desunt in Eras. et Gall.

(89) *Et in suis membris exsultantes.* Et atque exsultantes non agnoscit textus Græcus, et abesse

malem a Latino.

(90) *Percapabilia.* In Arund. (quem sequi Grabio placuit) ex emendatione, ut puto, recentioris cujusdam, *participabilia.*

(91) *Cur illa, quæ est æterna vita.* Græc., *cur ea efficacior æterna vita.*

(92) *Meditata.* l. e. *exercita, exercitata.*

(93) *Ex hoc quod vivat.* Sic cod. Clarom. et Grab., quibus quoad particulam *ex* consentiunt Arund. et Voss., quoad verbum *visat*, Merc. 2. Cæteri, *ad hæc quod vivet.*

(94) *Ei vitam... præstante.* Septem has voces ab Eras., Gallas. et Feuard. prætermittas agnoscunt codd. Clarom., vetus Feuard. et Voss., nisi quod vitiose rei pro ei in duobus posterioribus alii scriptum.

(95) *Nobis, vivimus.* Sic vetus Feuard. cod., et Clarom. Cæteri omnes perperam, *nobis qui vivimus.* In Græco tamen verbum ζωῶν omisit Damascenus, vel scriba.

(96) *Longa.* Græc., *salis.* Sed male legit interpres, μακρά.

est, si corporibus nostris vitam æternam præstare vel non possit, vel nolit.

1. Latent autem semetipsos (97), qui alterum affingunt Patrem, præter Demiurgum, et bonum eum vocant; infirmum, et inutilem, et negligentem inferentes eum; ut non dicamus, quoniam lividum et invidum, in eo quod dicant non vivificari ab eo nostra corpora. Cum enim dicant ea quæ omnibus sunt manifesta, quoniam perseverant immortalia, utpote spiritus et anima, et quæ sunt talia (98), quoniam vivificantur a Patre; aliud autem (99) quod non alias vivificatur, nisi illi Deus præstet, vita derelinqui (1) : aut impotentem et infirmum ostendit Patrem ipsorum, aut invidum et lividum. Demiurgo enim et hic vivificante mortalia corpora nostra, et resurrectionem eis per prophetas promittente, quemadmodum ostendimus; quis potentior, et fortior, et vere bonus (2) ostenditur? utrum Demiurgus, qui totum vivificat hominem; an falso cognominatus ipsorum Pater? Qui ea quidem (3) quæ sunt natura immortalia, quibus a sua natura adest vivere, fingit se vivificare; quibus autem opus est ab eo adiutorium ut vivant, non vivificans illa benigne (4), sed relinquens illa negligenter in mortem. Utrum ergo et his vitam Pater ipsorum, cum possit (5) præstare, non præstat, an cum non possit? Si quidem cum non possit, jam non potens est, neque perfectus super Demiurgum: Demiurgus enim præstat, quemadmodum adest videre, quod ille non potest præstare. Si autem cum possit præstare, non præstat; jam non bonus ostenditur, sed invidus et malignus Pater.

2. Si autem et causam aliquam dixerint, per quam (6) non vivificat corpora Pater ipsorum; ipsam causam majorem necesse est apparere quam Patrem, obtinentem (7) benignitatem ejus; et infirmabitur benignitas ejus, propter causam eam quæ ab ipsis dicitur. Quoniam autem possunt corpora percipere vitam, omnibus videre est. Vivunt enim in quantum ea Deus vult vivere; et jam non possunt dicere, quod minime valeant vitam capere. Si

⁹⁷ Gen v, 24. ⁹⁸ IV Reg. II, 11.

(97) Latent autem semetipsos. Id est fallunt autem semetipsos; Græce, λανθάνουσι δὲ ἑαυτούς.

(98) Sunt talia. Al., sunt alia.

(99) Alia talia. Al., illud autem.

(1) Vita derelinquit. Sic recte codd. Claromont. et Voss. ac Grab. Reliqui perperam, vitam; de reliquo.

(2) Vere bonus. Vere melior ponere debuisset interp.

(3) Ea quidem. Al., equidem.

(4) Illa benigne. Sic pro ille benigne reposui ex Clarom.

(5) Cum possit... cum non possit. Ita Clarom. Alii inverso ordine, cum non possit... cum possit.

(6) Per quam. Pro propter quam.

(7) Obtinentem. Id est superantem; Græce, ἐπικρατούμενα.

(8) Quæ possunt. In Feuarent. marg., Claromont. et Voss.; qui possunt.

(9) Non jam liber. Al., non liber.

(10) In sententia. Arund. et Grab.; in sua sententia.

igitur propter necessitatem et causam aliam quamdam non vivificantur, quæ possunt (8) participare vitam; erit necessitati et causæ serviens Pater ipsorum, et non jam liber (9) et suæ potestatis in sententia (10).

298 CAPUT V.

Præcorum vita longæva, Eliæ et Enoch cum propriis corporibus translatio, una cum Jonæ, Ananix, Azariæ et Misaelis in summis periculis conservatione, evidenter ostendunt, Deum excitare posse corpora nostra ad vitam æternam.

1. Quoniam autem multo tempore perseverant (11) corpora, in quantum placuit Deo bene habere; legant Scripturas, et invenient eos qui ante nos fuerunt, septingentos, et octingentos, et nongentos annos supergressos: et consequantur corpora ipsorum longinquitatem dierum, et participabant vitam, in quantum ea Deus vivere volebat.

..... Τί δὲ καὶ περὶ Quid autem de illis dicemus (15)? Quandoquidem (16) Enoch placens Deo, in quo placuit corpore (17) translatus est⁹⁹, translationem justorum præmonstrans. Et Elias, sicut erat in plasmatis substantia, assumptus est¹⁰⁰, assumptionem patrum (18) prophetas: et nihil impediit (19) eos corpus in translationem et assumptionem (20) eorum. Per illas enim manus, per quas in initio plasmatis sunt, per ipsas assumptionem et translationem acceperunt. Assuetæ enim erant in Adam manus Dei coaptare, et te-

(11) Perseverant. Edit., perseverabant.

(12) Τί δὲ καὶ περὶ ἐκεῖνων. Græca hæc bis in Joan. Damasceni *Parallelis* exstant. Ea cum cod. 26 D Barocc. in bibliotheca Bodleiana contulit clariss. Grab. In illo quippe, fol. 150, habetur fragmentum Irenæi ab ultimis capituli 3 verbis incipiens, et eadem hujus capituli parte cum Damasceno finiens.

(13) Ὁμοῦς. In Damasc. *Parall.* ἕπου γὰρ, vel ὁπότε.

(14) Καὶ βαστάζειν. Duas has voces, quæ in utraque Damasceni citatione juxta Halloixii edit. desunt, ex cod. Barocc. restituit Grabius.

(15) Dicamus. Al., dicemus.

(16) Quandoquidem. Al., quoniam quidem.

(17) In quo placuit corpore. In Græco simpliciter, in corpore.

(18) Patrum. In Græco non *Patrum*, sed *spiritualium* legitur.

(19) Impediit. Alii minus recte, impedit.

(20) Translationem et assumptionem. Sic Græcis strictè inhaerentes codd. Clarom. et Voss. Cateri, translatione et assumptione.

καὶ φέρειν, καὶ τιθέναι
 εἴπου αὐταὶ βούλονται.
 Ποῦ οὖν ἐτέθη ὁ πρῶτος
 ἄνθρωπος; ἐν τῷ παρα-
 δεισῷ δηλονότι, καθὼς
 γέγραπται (21).
 Καὶ ἐκείθεν
 ἐξεβλήθη εἰς τόνδε τὸν
 κόσμον, παρακούσας (22).
 Διδὸς καὶ λέγουσιν οἱ πρε-
 σβύτεροι, τῶν ἀποστόλων
 μαθηταί, τοὺς μετατε-
 θέντας ἐκείσε μετατεθῆ-
 ναι (δικαίως γὰρ ἀνθρώ-
 ποις, καὶ πνευματοφόροις,
 ἡτοιμάσθη ὁ παράδεισος,
 ἐν ᾧ καὶ Παῦλος ἀπόστο-
 λος εἰσκομισθεὶς ἤκουσεν
 ἄρρητα ῥήματα, ὡς πρὸς
 ἡμᾶς ἐν τῷ παρόντι),
 κάκει μένειν τοὺς μετα-
 τεθέντας ἕως συντελείας,
 προομαζομένους τὴν ἀφ-
 θαρσίαν.

2. Εἰ δὲ τις ἀδύνατον
 ὑπολάβοι χρόνοις τε τοσ-
 οῦτοις ὑπομένειν τοὺς
 ἀνθρώπους, καὶ τὸν
 Ἥλιον μὴ ἑνσαρκον ἀνα-
 ληφθῆναι, δεδαπανῆσθαι
 δὲ τὴν σάρκα αὐτοῦ ἐν
 τῷ πυρίνῳ ἄρματι· ἐν-
 νοησάτω, ἔτι Ἰωάνης ἐν
 τῷ βυθῷ ῥήφεις,
 σωὸς πάλιν ἐξεπτύσθη τῇ
 γῆ (23), κελεύσει Θεοῦ.
 Ἀνανίας τε καὶ Ἀζα-
 ρίας, καὶ Μισαήλ, εἰς
 κάμινον ἐμβληθέντες πυ-
 ρὸς ἑπταπλασίως ἐκχαιο-
 μένης (24), ὅτε ἐβλάθη-
 σάν τι, ὅτε ὁσμὴ πυρὸς
 εὐρήθη ἐν αὐτοῖς. Ἡ οὖν
 Gen. II, 8. II Cor. XII, 4. Jon. I et II,
 XVIII, 27.

(21) *Γέγραπται*. Geneseos verba describere Da-
 masceno non placuit.

(22) *Παρακούσας*. Θεῷ additum in 1 Damasc.
 citatione et Barocc.

(23) *Γῆ*. Hæc vox in 2 Damasc. citatione omissa
 est.

(24) *Ἐκχαιόμενης*. Leg. enim interp. ἐκχαιομέ-
 νην. At inter hanc vocem et particulam ὅτε in 1
 Damasc. citatione et cod. Barocc. hæc sunt inserta:
 ἔμειναν ἀφθαρτοὶ καὶ, quæ vetus interpres legisse
 non videtur.

(25) *Non in carne*. Negationem, quæ in miss.
 omnibus ac Græco textu legitur, male omiserunt
 Gall. et Feuard.

nera, et bajulare suum
 plasma, et ferre, et po-
 nere ubi ipsæ vellent.
 Ubi ergo primus positus
 est homo? scilicet in pa-
 radiso, quemadmodum
 Scriptura dicit: « Et
 plantavit Deus paradisi-
 sum in Eden contra
 orientem, et posuit ibi
 hominem quem plasma-
 vit ». Et inde projec-
 tus est in hunc mundum,
 non obediens. Quapro-
 pter dicunt presbyteri,
 qui sunt apostolorum di-
 scipuli, eos qui translati
 sunt, illuc translatos esse
 (justis enim hominibus,
 et Spiritum habentibus
 præparatus est paradisi-
 sus, in quem et Paulus
 apostolus asportatus au-
 divit sermones inenar-
 rabiles, quantum ad nos
 in præsentī); et ibi
 manere eos qui translati
 sunt usque ad consum-
 mationem, coauspicientes
 incorruptelam.

2. Si autem quis im-
 possibile æstimet tantis
 temporibus permanere
 homines, et Eliam non
 in carne (25) assumptam,
 consumptam autem car-
 nem ejus in igneo carru;
 intendat, quoniam Jonas
 quidem in profundum
 projectus est, et in ven-
 trem celli absorptus, sal-
 vus iterum exsputus est
 terræ jussu Dei. Ana-
 nias etiam, et Azarias et
 Mizaël missi in caminum
 ignis septuplum exar-
 dentem, neque nociti
 sunt aliquid, neque odor
 ignis inventus est in

συνπαροῦσα αὐτοῖς τοῦ
 Θεοῦ χεῖρ, καὶ παράδοξα,
 καὶ ἀδύνατα τῇ φύσει.
 τῶν ἀνθρώπων, εἰς αὐ-
 τοὺς ἐπιτελέσασα (27)· τί
 οὖν θαυμαστόν, εἰ καὶ ἐν
 τοῖς μετατεθείσιν ἀπειρ-
 γασται παράδοξον, ὑπουρ-
 γούσα τῷ θελήματι τοῦ
 Θεοῦ καὶ Πατρὸς.

Ὅτε οὖν φύσις τινὸς τῶν
 γεγονότων, ὅτε μὴ ἀσθένει-
 α σαρκὸς ὑπερισχύει
 τῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ (29).
 Οὐ γὰρ ὁ Θεὸς τοῖς γεγο-
 νόσιν, ἀλλὰ τὰ γεγονότα
 ὑποτάσσεται τῷ Θεῷ, καὶ
 τὰ πάντα (30) ἐξυπηρετεῖ
 τῷ βουλήματι αὐτοῦ.

Ὅτι οὖν φύσις τινὸς τῶν
 γεγονότων, ὅτε μὴ ἀσθένει-
 α σαρκὸς ὑπερισχύει
 τῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ (29).
 Οὐ γὰρ ὁ Θεὸς τοῖς γεγο-
 νόσιν, ἀλλὰ τὰ γεγονότα
 ὑποτάσσεται τῷ Θεῷ, καὶ
 τὰ πάντα (30) ἐξυπηρετεῖ
 τῷ βουλήματι αὐτοῦ.

Quæ igitur adfuit
 illis manus Dei, et in-
 opinata, et impossibilia
 naturæ hominis (26) in
 eis perficiens; quid mi-
 rum, si in his qui trans-
 lati sunt, effecit aliquid
 inopinatum, deserviens
 voluntati Patriæ (28)?
 299 Hic est autem Fi-
 lius Dei, quemadmodum
 Scriptura ait dixisse Na-
 buchodonosor regem:
 « Nonne tres viros mi-
 simus in caminum? et
 ecce, ego video quatuor
 deambulantes in medio
 ignis, et quartus similis
 est Filio Dei ». Neque
 igitur natura alicujus eorum
 quæ facta sunt, neque
 infirmitas carnis fortior erit
 super voluntatem Dei.
 Non enim Deus his quæ
 facta sunt, sed ea quæ
 facta sunt, subjecta sunt
 Deo: et omnia serviunt
 voluntati ejus.

Quapropter et Dominus ait:
 « Quæ impossibilia sunt
 apud homines, possibilia sunt
 apud Deum ». Quemadmodum
 igitur his qui nunc sunt
 hominibus, ignorantibus
 dispositionem Dei, incre-
 dibile et impossibile videtur
 (31), tantos annos ali-
 quem hominem posse vivere;
 et vixerunt hi qui ante
 nos fuerunt, et vivunt qui
 translati sunt, ad exemplum
 futuræ (32) longitudinis
 dierum; et de ventre ceti,
 et de camino ignis salvos
 exiisse, et tamen exierunt,
 educti velut manu Dei,
 ad ostensionem virtutis
 ejus: sic et nunc, quamvis
 quidam ignorantibus
 virtutem et promissionem
 Dei, contradicant suæ
 salutis, impossibile existimantes
 posse Deum suscitantem
 corpora in sempiternum
 perseverationem eis donare;
 non tamen incredulitas
 talium evacuabit (33) fidem
 Dei.

CAPUT VI.

*Integrum et perfectum hominem, corpore et anima
 constantem et conjunctum, salvum faciet Deus.
 cum eum Verbum assumpserit, et donis Spiritus
 sancti ornaverit, cujus corpora nostra templa sunt
 et dicuntur.*

1. Glorificabitur autem Deus in suo plasmate,
 Dan. III, 19 et seqq. Ibid., 91, 92. Luc.

(26) *Hominis*. Sic Feuard. In marg., Clarom. et
 Voss. Cæteri cum Græco, *hominum*.

(27) *Τῶν ἀνθρώπων εἰς αὐτοὺς ἐπιτελέσασα*.
 In 2 Damasc. citatione deest τῶν ἀνθρώπων, ac
 εαυτοὺς ἀπέτελεσε vitiose legitur.

(28) *Voluntati Patriæ*. Græc., *voluntati Dei et
 Patriæ*.

(29) *Τῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ*. Damasc. 2, τὴν δὲ
 ναμιν καὶ τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ.

(30) *Τὰ πάντα*. Damasc. 2, κατὰ πάντα.

(31) *Videtur*. Eras. et Gall., *videretur*.

(32) *Futuræ*. Deest in Eras. et Gall.

(33) *Evacuabit*. Al., *evacuavit*.

conforme illud et consequens (34) suo puero ad-
apans. Præter manus enim Patrie, id est per Filium
et Spiritum sit homo secundum similitudinem Dei,
sed non pars hominis. Anima autem et spiritus
pars hominis esse possunt, homo autem nequa-
quam: perfectus autem homo, commistio et
adunio est animæ assumentis Spiritum Patris, et
admista ei carni (35), quæ est plasmata secundum
imaginem Dei. Propter quod et Apostolus ait: « Sa-
pientiam loquimur inter perfectos »; et perfectos
dicens eos qui perceperunt Spiritum Dei, et omni-
bus linguis loquuntur per Spiritum Dei, quemad-
modum et ipse loquebatur.

Καθώς καὶ πολλῶν (36) Quemadmodum et mul-
ἀκούομεν ἀδελφῶν ἐν τῇ tos audivimus fratres in
Ἐκκλησίᾳ, προφητικὰ χα- Ecclesia, prophetica ha-
ρίσματα ἔχόντων, καὶ bentes charismata, et
παντοδαπαῖς λαλούντων per Spiritum universis
διὰ τοῦ Πνεύματος ῥησ- linguis loquentes, et abs-
σαις, καὶ τὰ κρύφια τῶν, consa hominum in ma-
ἀνθρώπων εἰς φανερόν nifestum producentes ad
ἀγόντων ἐπὶ τῷ συμφέ- utilitatem, et mysteria
ροντι, καὶ τὰ μυστήρια Dei enarrantes,
τοῦ Θεοῦ ἐκδηγουμένων

quos et spirituales Apostolus vocat: secundum par-
ticipationem Spiritus existentes spirituales, sed
non secundum defraudationem et interceptionem
carnis, et nude hoc ipsum solum (37). Si enim
substantiam tollat aliquis carnis, id est plasmatis,
et nude ipsum (38) solum spiritum intelligat, jam
non spiritualis homo est, quod est tale, sed spi-
ritus hominis aut Spiritus Dei. Cum autem Spiritus
hic commistus animæ unitur plasmati; propter ef-
fusionem Spiritus, spiritualis et perfectus homo
factus est: et hic est qui secundum imaginem et
11 I Cor. ii, 6. 11 I Thessal. v, 23.

(34) *Consequens.* Id est affine.

(35) *Admista ei carni.* In Eras., Gall. et Merc. 2,
admista in carne; sed male; nam illud *admista* re-
fertur ad commistionem spiritus et animæ, ut
paulo post explicatur.

(36) *Καθώς καὶ πολλῶν.* Græc. hæc allegavit
Eusebius lib. v *Hist.*, cap. 7.

(37) *Et nude hoc ipsum solum.* Id est et non nude
secundum Spiritum solum. Ubi advertes, interpretem
attendentem ad genus Græcæ vocis πνεῦμα, scripsisse
hoc pro hunc.

(38) *Nude ipsum.* Sic ex Clarom. posui pro *nude*
idipsum.

(39) *Imaginem quidem habens in plasmate,* etc.
Hic distinguit auctor inter imaginem et similitudi-
nem Dei. Imaginem ponit in plasmate, similitudinem
vero per Spiritum, quem Deus inspirat homini,
dari dicit. Quæ et aliorum veterum sententia fuit.
Clementis Alexandr. in secundo Strom., pag. 180,
edit. Comel., ex aliquorum sententia refert, τὸ μὲν
κατ' εἰκόνα εὐθέως κατὰ τὴν γένεσιν εἰληφέναι τὸν
ἄνθρωπον· τὸ καθ' ὁμοίωσιν δὲ, ὕστερον κατὰ τὴν
τελειώσιν μέλλειν ἀπολαμβάνειν. *Id quod est ad ima-
ginem, statim in ipsa generatione hominem accepisse:*
*ut autem ad similitudinem sit, postea in consumma-
tione esse capturum.* Volunt scilicet, similitudinem
perfectum esse animi corporisque statum, omnium
virtutum ac honorum possessione cumulatum, qui
nos Deo quam proximis reddit. Sic passim in na-
tura imaginem; similitudinem in virtute reponunt

A similitudinem factus est Dei. Si autem defuerit
animæ Spiritus, animalis est vere, qui est talis, et
carnalis derelictus imperfectus erit; imaginem qui-
dem habens in plasmate (39), similitudinem vero
non assumens per Spiritum. Sicut autem hic im-
perfectus est; sic iterum si quis tollat imaginem,
et spernat plasma, jam non hominem intelligere
potest, sed aut partem aliquam hominis, quemad-
modum prædiximus, vel aliud aliquid præter ho-
minem. Neque enim plasmatio carnis ipsa secun-
dum se homo perfectus est; sed corpus hominis,
et pars hominis. Neque enim et anima ipsa secun-
dum se homo; sed anima hominis, et pars hominis.
Neque Spiritus enim: Spiritus enim, et non homo
vocatur. Commistio autem et unio horum omni-
um, perfectum hominem efficit (40). Et propter
hoc Apostolus seipsum exponens, explanavit per-
fectum et spiritualem salutis hominem (41), in pri-
ma Epistola ad 300 Thessalonicenses dicens
sic (42): « Deus autem pacis sanctificet vos per-
fectos, et integer (42*) vester spiritus, et anima, et
corpus sine querela in adventum (43) Domini Jesu
Christi servetur »¹⁶. » Et quam utique causam ha-
bebat his tribus, id est animæ, et corpori, et spi-
ritui, integram et perfectam perseverationem præ-
cari in adventum Domini, nisi redintegrationem et
adunitionem trium, et unam (44) et eandem ipsorum
sciebat salutem? Propter quod et perfectos ait eos,
qui tria sine querela exhibent Domino. Perfecti igitur,
qui et Spiritum in se perseverantem habuerint
(45) Dei, et animas et corpora sine querela serva-
verint; Dei (46), id est illam quæ ad Deum est si-
dem servantes, et eam quæ ad proximum est justi-
tiam custodientes.

2. Unde et templum Dei plasma esse ait: « No-

alii, ut Philastrius cap. 85, auctor libelli *De digni-
tate conditionis humanæ*, cap. 2 et 3; Paulinus Nolanus
epist. 2, etc.

(40) *Perfectum hominem efficit.* In genere morali
videlicet, non in naturali. Neque enim, puto, exi-
stimabit quisquam, eam esse Irenæi mentem, Spi-
ritum sanctum, seu Spiritum Dei esse partem homi-
nis *essentialem*, et ad naturalem ejus perfectionem
requiri. Id tantum vult, hominem, ut sit perfectus
in genere morali, et Christianus vere spiritualis,
Spiritum sanctum in se inhabitantem habere de-
bere; secus animale futurum, et Christianum
imperfectum. Quod sequentia satis explicant. Vide
dissert. 3, § 10.

(41) *Spiritualem salutis hominem.* Ita Clarom.,
Ottobon., Arundel., Merc. 2 et Grab. Cæteri male,
spiritalem salutem hominis.

(42) *Dicens sic.* Eras., Gall. et Feuard. omittunt
sic.

(42*) *Et integer.* Sic omnes mss. juxta Græcum
Apostoli textum. At Eras., Gall. et Feuard. cum
Vulgata, *ut integer.*

(43) *In adventum.* Soli Merc. 2 cum Grab. habent,
in adventu; Clarom. vero non hic modo, sed et
paulo post, *adventum.*

(44) *Et unam.* Alii male omittunt et.

(45) *Habuerint.* Ita ex Clarom. posui pro *habent,*
vel *habuerunt*, ut in aliis legitur.

(46) *Dei.* Decet in Eras., Gall. et Clarom.

scitis, dicens, quoniam templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum: Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos⁴⁷; » manifeste corpus templum dicens, in quo habitat Spiritus. Quomodo et Dominus de se (47) ait: « Solvite hoc templum, et in tribus diebus suscitabo (48) illud. Hoc autem, inquit, dicebat de corpore suo⁴⁹. » Et non tantum templum, sed et templum Christi scit corpora nostra; Corinthiis dicens sic: « Nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis⁵⁰? » Non de alio quodam homine spirituali dicens hæc; non enim ille complectitur meretricem: sed corpus nostrum (id est caro quæ cum sanctimonia perseverat et munditia), membra dixit esse Christi; quando autem complectitur meretricem, membra fieri meretricis. Et propter hoc dixit: « Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus⁵¹. » Templum igitur Dei, in quo Spiritus inhabitat Patris, et membra Christi non participare salutem, sed in perditionem redigi dicere, quomodo non maximè est blasphemia? Quoniam (49) æquæ corpora nostra, non ex sua substantia, sed ex Dei virtute suscitantur, Corinthiis dicit: « Corpus autem non fornicationi, sed Domino: et Dominus corpori. Deus autem (50) et Dominum suscitavit, et nos suscitabit per virtutem suam⁵². »

CAPUT VII.

Quia Christus in carne nostra resurrexit, consequitur nos in eadem resurrecturos; cum etiam resurrectio nobis promissa ad spiritus naturaliter immortales refertur non debeat, sed ad corpora ex se mortalia.

1. Quomodo igitur Christus in carnis substantia surrexit, et ostendit discipulis figuras (51) clavorum, et apertionem lateris⁵³ (hæc autem sunt indicia carnis ejus, quæ resurrexit a mortuis): sic « et nos, » inquit, « suscitabit per virtutem suam⁵⁴. » Et iterum ad Romanos ait: « Si autem Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra⁵⁵. » Quæ sunt ergo mor-

⁴⁷ I Cor. iii, 16. ⁴⁸ Joan. ii, 19, 21. ⁴⁹ I Cor. vi, 15. ⁵⁰ I Cor. iii, 17. ⁵¹ I Cor. vi, 13, 14. ⁵² Joan. xx, 20 et seqq. ⁵³ I Cor. vi, 14. ⁵⁴ Rom. viii, 41. ⁵⁵ Gen. ii, 7. ⁵⁶ Psal. xvi, 51. ⁵⁷ Rom. viii, 41.

⁵⁶ I Cor. xv, 42. ⁵⁷ Ibid., 36. ⁵⁸ Ibid., 43. ⁵⁹ Ibid.

(47) De se. Edit., de eo.

(48) Suscitabo. Edit., cum Merc. 2, excitabo.

(49) Quoniam. Al., quomodo.

(50) Autem. Qui perperam, et contra mas. omnium fidem addunt Eras., Gall. et Feuard.

(51) Figuras. Sic Clarom., Feuard. in marg. et Voss. In Eras. et Gall., figuram; quod quidem melius, si bonorum codd. auctoritate videretur. In cæteris, figuram.

(52) Incorporales. Ita Clarom., Ottebon., Arund. et Merc. 2, melius quam alii, incorruptibiles.

(53) Factus est homo. Vocem homo male et contra omnium mas. ac sacri textus fidem omittunt Eras., Gall. et Feuard.

(54) Dicere. Hominem post dicere perperam addunt Eras., Gall. et Feuard. quia in nullo nostrorum mss. existat, et sensum pervertit.

(55) Substantia. Una post substantia merito omittunt Clarom., Voss. et Grab.

talia corpora? Nunquidnam animæ? Sed incorporales (52) animæ, quantum ad comparationem mortalium corporum. « Insufflavit » enim « in faciem hominis » Deus « flatum » vitæ, et factus est homo (53) in animam viventem⁵⁴: » flatum autem vitæ incorporalis. Sed ne mortalem quidem possunt dicere (54) ipsum flatum vitæ existentem. Et propter hoc David ait: « Et anima mea illi vivet⁵⁵; » tanquam immortalis substantia (55) ejus existente. Sed neque spiritum possunt dicere mortale corpus. Quid igitur superest dicere mortale corpus, nisi plasma, id est caro, de qua et sermo est (56), quoniam vivificabit (57) eam Deus? Hæc enim est quæ meretur, et solvitur; sed non anima, neque spiritus. Mori enim est vitalem amittere habilitatem, et sine spiramine in posterum, et inanimalem, et immemorabilem (58) fieri, et deperire in illa, ex quibus et initium substantiæ habuit. Hoc autem neque animæ evenit, flatum est enim vitæ; neque spiritus, incompositus est enim et simplex spiritus, qui solvi non potest, et ipsa vitæ est eorum qui percipiunt illum. Superest igitur ut circa carnem mora ostendatur: quæ posteaquam exierit anima, sine spiratione et inanimata (59) efficitur, et paulatim resolvitur in terram ex qua sumpta est. Hæc igitur mortalis. Hæc autem de qua et dicit: « Vivificabit et mortalia corpora vestra⁶⁰. » Et propter hoc ait de ea in prima ad Corinthios: « Sic et resurrectio mortuorum. Seminatur in corruptione, surget (61) in incorruptione⁶². » Etiam « tu, ait, quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur⁶³. »

2. Quid est autem quod ut granum tritici seminatur, 301 et putret in terra, nisi corpora quæ in terra ponuntur, in qua et semina jaciuntur? Et propter hoc dixit: « Seminatur in ignobilitate, surget in gloria⁶⁴. » Quid enim ignobilius carne mortua? Vel quid iterum gloriosius surgente ea, et percipiente incorruptam? Seminatur in infirmitate, surget in virtute⁶⁵: » in infirmitate quidem sua, quoniam cum sit terra, in terram vadit; virtute autem Dei, qui eam suscitavit a mortuis.

⁵⁶ I Cor. iii, 16. ⁵⁷ Joan. ii, 19, 21. ⁵⁸ I Cor. vi, 15. ⁵⁹ I Cor. iii, 17. ⁶⁰ I Cor. vi, 13, 14. ⁶¹ Joan. xx, 20 et seqq. ⁶² I Cor. vi, 14. ⁶³ Rom. viii, 41. ⁶⁴ Gen. ii, 7. ⁶⁵ Psal. xvi, 51. ⁶⁶ Rom. viii, 41.

D (56) De qua et sermo est. Et quod addunt editt. expunxi auctoritate veteris Feuard. cod. et Voss.

(57) Vivificabit. Velus Feuard. cod., Clarom. et Voss., vivificavit. Sed frequens in mss. futurorum et præteritorum commutatio.

(58) Immemorabilem. Ita Feuard. in marg. et Voss., quod quia minus placuit cæteris recentioribus scribis, commutarunt in immobilem. Porro immemorabilem fieri dixit Irenæus, pro ex hominum memoria deleri; quod mortuis conlingit.

(59) Inanimata. Sic Clarom. melius, ut fallor, quam cæteri, inanimata.

(60) Vestra. Sic Clarom., Arund. et Grab. Cæteri male nostra.

(61) Surget. Solus Arund. cum Grab. surgit.

(62) In incorruptione. Ita Clarom., Arund. et Grab. melius quam alii, in incorruptionem.

(63) Surget in gloria. Surget pro surgit posui ex Clarom., quia paulo post in eodem cod. et in

« Seminatur corpus animale, surget corpus spiri-
male⁶⁴ (64). » Indubitata docuit, quoniam neque de
anima, neque de spiritu sermo est ei, sed de mortifi-
catis corporibus. Hæc sunt enim corpora animalia,
id est participantia animæ; quam cum amiserint,
mortificantur: deinde per Spiritum surgentia, sunt
corpora spiritualia, uti per Spiritum semper perman-
entem (65) habeant vitam. « Nunc enim, inquit,
ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus:
tunc autem facie ad faciem⁶⁶ (66). » Hoc est quod
et a Petro dictum est: « Quem cum non videritis,
agnoscite; in quem nunc quoque non videntes cre-
ditis, credentes autem exultabitis gaudio inenarr-
abili⁶⁷. » Facies enim nostra videbit faciem Dei
vivi (67), et gaudibit gaudio inenarrabili; videlicet
cum eum videat gaudium.

CAPUT VIII.

*Deus Spiritus sancti, quæ recipimus, præparant nos
ad incorruptelam, spiritualesque reddunt, et a car-
nalibus discernunt: qui mundis et immundis ani-
malibus in lege significatur.*

I. Nunc autem partem aliquam a Spiritu ejus
(68) agnoscimus, ad perfectionem et præparationem
incorruptelæ, paulatim assuescentes capere et por-
tare Deum: quod et pignus dixit Apostolus (hoc
est pars (69) ejus honoris qui a Deo nobis promissus
est), in Epistola quæ ad Ephesios est, dicens:
« In quæ et vos, audite verbo veritatis, Evangelio
scientiæ vestræ, in quæ credentes signati estis Spi-
ritu promissionis sancto, qui est pignus hereditatis
nostre⁷⁰ (70). » Sic ergo (71) pignus hoc habitans
in nobis jam spirituales efficit (72), et absorbetur
mortale ab immortalitate: « Vos enim, ait, non
estis in carne, sed in Spiritu, si quidem Spiritus
Dei habitat in vobis⁷¹. » Hoc autem non secundum
jacturam carnis, sed secundum communionem Spi-
ritus fit. Non enim erant sine carne, quibus scri-
bebat; sed qui assumpserant (73) Spiritum Dei,

⁶⁴ I Cor. xv, 44. ⁶⁵ I Cor. xiii, 9, 12. ⁶⁶ I Petr. 1, 8. ⁶⁷ Ephes. 1, 13 et seqq. ⁶⁸ Rom. viii, 9.
⁶⁹ Ibid., 15. ⁷⁰ Jerem. v, 8.

Feuard. marg. iterum legitur, surget corpus spiri-
tuale.

(64) Surget corpus spiritualia. Et ante surget
omni auctoritate Clarom., Arund. et Merc. 1.

(65) Permanentem. Al., manentem.

(66) Facie ad faciem. Clarom. cum Vulgata Ita-
lica, faciem ad faciem; quod et iterum habet cap.
sequenti paulo post init.

(67) Dei vivi. In Clarom. et Arund. Domini, sine vivi.

(68) Partem aliquam a Spiritu ejus. Sic cod. Cla-
rom. In Feuardent. marg., partem aliquam e Spi-
ritu ejus. In aliis, partem aliquam Spiritus ejus. Sed
prior lectio ad Irenæi scopum magis quadrare vi-
detur. Allegato enim Apostoli testimonio: nunc
enim ex parte cognoscimus, etc., subnectit. nunc
autem partem aliquam, scilicet Dei cognitionis, ejus-
que donorum, a Spiritu ejus, seu per Spiritum
ejus, qui habitat in nobis, sumimus, etc.

(69) Hoc est pars. Sic omnes mss. nostri, eadem
prorsus ratione atque constructione, qua sub si-
nom cap. 6 legitur, id est caro. At editt. habent: hoc
est, partem.

(70) Νεφέρα. Eras., Gall. et Feuard. perperam,
νεφέρα.

A « In quo etiamamus: Abba, Pater⁷². » Si igitur
nunc pignus habentes clamamus, « Abba, Pater; »
quid fiet quando resurgentes, facie ad faciem vide-
bimus eum; quando omnia membra affluenter
exultationis hymnum protulerint, glorificantis
eum, qui suscitaverit ea ex mortuis, et æternam
vitam donaverit? Si enim pignus complectens homi-
nem in semetipsum, jam facit dicere, « Abba,
Pater, » quid faciet universa Spiritus: gratia, quæ
hominibus dabitur a Deo? Similes (74) nos ei effi-
ciet, et perficiet voluntate Patris; efficiet enim homi-
ninem secundum imaginem et similitudinem Dei.

B 2. Qui ergo pignus Spiritus habent et non con-
cupiscentiis carnis (75) serviunt, sed subjiciunt se-
metipsos Spiritui, ac rationabiliter conversantur in
omnibus; juste Apostolus spirituales vocat, quoniam
Spiritus Dei habitat in ipsis. Incorporales autem
spiritus non erunt homines spirituales; sed sub-
stantia nostra, id est, animæ et carnis adunatio
(76) assumens Spiritum Dei, spirituales hominem
perficit (77). Eos autem qui abiciunt quidem Spi-
ritus consilium, carnis autem voluptatibus serviunt,
et irrationabiliter vivunt, et ineffrenati (79) dejiciun-
tur in sua desideria, (78) φησὶ καὶ καταφερο-
μένους εἰς τὰς ταυτῶν
ἐπιθυμίας, μηδεμίαν ἐ-
χοντας ἐπιθυμίαν (80)
θελοῦ Πνεύματος,.....
C δικαίως ὁ Ἀπόστολος σαρ-
κικὸς καλεῖ. aliud
quam carnalia sen-
tiunt.

Et prophetæ autem propter hanc eandem causam
irrationabilibus animalibus assimilant eos, propter
irrationalem conversationem ipsorum, dicentes:
« Equi furentes ad feminas facti sunt, unusquisque
ipsorum hinniens ad uxorem proximi sui⁷⁸. » Et
rursus: « Homo cum in honore esset, assimilatus

(71) Sic ergo. Ita Feuard. in marg., Clarom.,
Voss. et Grab. Reliqui male, si ergo.

(72) Efficit. Al. effecit.

(73) Qui assumpserant. Qui omittitur in Arund.

(74) Similes. Cum huic voci præfixum in edit.
Feuardent. et Oxon. omitto cum Eras., Gall.,
Clarom., Arund. et Merc. 2. Hinc enim clarior et
melior sit sensus.

(75) Concupiscentiis carnis. Clarom., concupiscenti-
es carni.

(76) Adunatio. Editt., adunatio.

(77) Perficit. Gall. et Feuard. vitlose, perfecit.

(78) Τοὺς δὲ ἀχαλιναγωγῆτους. Græca hæc Ire-
næi verba allegavit Basilius lib. De spiritu: S., cap.
29, ita præfatus: Εἰρηναῖος δὲ ἐκεῖνος, ὁ ἑγγύς τῶν
ἀποστόλων γενόμενος, πῶς ἐμνήσθη τοῦ Πνεύματος
ἐν τῷ πρὸς τὰς αἰρέσεις λόγῳ, ἀκούσωμεν. Irenæus
autem ille, qui vicinus fuit apostolorum temporibus,
quomodo mentionem Spiritus faciat, audiamus. Ex
Basilio autem transcripsit Euthymius part. II Pa-
nopt., cap. 29.

(79) Ineffrenati. Editt., effrenati.

(80) Ἐπιθυμίας. Leg. cum interp. ἐπιθυμίας.

est jumentis ⁸⁷. » Hoc quia secundum suam causam assimilatur (81) jumentis, irrationabilem emulans vitam (82). Sed et nos in consuetudine hujusmodi homines jumenta et pecora irrationabilia dicimus.

3. Prædixit autem figuratim omnia hæc lex, de animalibus delineans hominem; quæcunque, **302** loquit (83), duplicem ungulam habent et ruminant, munda enuntians; quæcunque autem aut utrumque, vel alterum horum non habent, velut immunda segregans ⁸⁸. Qui sunt ergo mundi? Qui in Patrem et Filium per fidem iter firmiter faciunt; hæc est enim firmitas eorum, qui duplicis sunt ungulæ (84) : et eloquia Dei meditantur die ac nocte, uti operibus bonis adornentur; hæc est enim ruminantium virtus. Immunda autem, quæ neque duplicem ungulam habent, neque ruminant, hoc est, qui neque in Deum fidem habent, neque eloquia ejus meditantur; hæc autem ethnicorum est abominatio. Quæ autem ruminant quidem, non habent autem ungulam duplicem, et ipsa immunda; hæc Judæorum est imaginis descriptio, qui quidem eloquia Dei in ore habent (85), stabilitatem autem radicis suæ non insigunt in Patre et in Filio: propter hoc autem et lubricum est genus ipsorum. Etenim quæ sunt unius ungulæ animalia facile labuntur; firmiora autem sunt quæ duplicem ungulam habent, succedentibus invicem ungulis fissis secundum iter, et altera ungula subbajulant (86) aliam, immunda autem similiter, quæ duplicem quidem ungulam habent, non autem ruminant; hæc est autem omnium videlicet hæreticorum ostensio, et eorum qui non meditantur eloquia Dei, neque operibus justitiæ adornantur, quibus et Dominus ait: « Quid mihi dicitis: Domine, Domine, et non facitis quæ dico vobis ⁸⁷? » Qui enim sunt tales, in Patrem quidem et Filium dicunt se credere, nunquam autem meditantur eloquia Dei, quemadmodum oportet, neque justitiæ operibus sunt adornati; sed, quemadmodum prædiximus, porcorum et canum assumpserunt vitam, immunditiæ, et gulæ, et reliquæ incuriæ semetipsum tradentes. Juste igitur tales omnes, qui propter suam incredulitatem et luxuriam non ad-

⁸⁷ Psal. xlviii, 25. ⁸⁸ Levit. xi, 2; Deuter. xiv 3 et seqq. ⁸⁹ Luc. vi, 46. ⁹⁰ 1 Cor. ii, 14; iii, 1 et seqq. ⁹¹ 1 Cor. xv, 50. ⁹² Luc. ix, 60. ⁹³ Matth. xxvi, 41.

(81) Assimilatur. Al., assimilatus est.

(82) Emulans vitam. In Feuard. marg. et Voss., hanc amans vitam.

(83) Quæcunque, inquit. Ita Clarom., Voss. et Arund. Cæteri omiserunt, inquit, At Merc. 2 pro inquit, habent enim.

(84) Qui duplicis sunt ungulæ. Al., quæ duplici sunt ungula.

(85) In ore habent. Ottobon. et Merc. 2, in ore habentes.

(86) Subbajulant. Sic Clarom., Arund. et Merc. 1, Reliqui, subbajulat.

(87) Se vivificans Verbum. Sic omnes editi. cum Arundel., Ottobon. et altero Merc. cod. At vetus Feuard., cod. Clarom., Voss. et Merc. 1, se vivificans Verbum; procul dubio incuria scribarum pro se vivificantem Verbum.

(88) Irrationabilia. Sic pro irrationabiles ex Cla-

A piscuntur divinum Spiritum, et variis characteribus ejectione se vivificans Verbum (87), et in suis concupiscentiis irrationabiliter ambulat, Apostolus quidem « carnales » et « animales » vocavit ⁸⁹; prophetæ autem jumenta et feras dixerunt; consuetudo autem pecora et irrationabilia (88) interpretata est; lex autem immundos eunxitavit.

CAPUT IX.

Quomodo intelligendus sit locus Apostoli, quo hæretici abutebantur: « Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt. »

1. Hoc autem est quod et in aliis ab Apostolo dicitur: « Quoniam caro et sanguis regnum Dei hereditare non possunt ⁹⁰. » Id est quod ab omnibus (89) hæreticis profertur in amentiam suam, ex quo et nos retardare, et ostendere (90) conantur, non salvari plasmationem Dei; non conspicientes quia sunt tria, ex quibus, quemadmodum ostendimus, perfectus homo constat, carne, anima et spiritu: et altero quidem salvante et figurante (91), qui est spiritus; altero quod unitur et formatur, quod est caro; id vero quod inter hæc est duo, quod est anima (92); quæ aliquando quidem subsequens spiritum, elevatur ab eo; aliquando autem consentiens carni, decidit in terrenas concupiscentias. Quotquot ergo id quod salvat et format, et unitatem (93) non habent, hi consequenter erunt et vocabuntur caro et sanguis; quippe qui non habent Spiritum Dei in se. Propter hoc autem et mortui tales dicti sunt a Domino: « Sinite enim, » inquit, « mortuos sepelire mortuos suos ⁹¹; » quoniam non habent spiritum qui vivificet (94) hominem.

2. Quotquot autem tinent Deum, et credunt in adventum Filii ejus, et per fidem constituunt in cordibus suis Spiritum Dei, hi tales juste homines dicuntur, et mundi, et spirituales, et viventes Deo: quia habent spiritum Patris, qui emundat hominem et sublevat in vitam Dei. Sicut enim « caro infirma, » sic « spiritus promptus » a Domino testimonium accepit ⁹². Hic est potens pericere quæcunque in promptu habet. Si igitur hoc, quod est promptum spiritus, admisceat aliquis velut stimulum infirmitati carnis, necesse est omnimodo, ut id quod

D rom. posuit.

(89) Ab omnibus. Sic Clarom., cæteri ab hominibus.

(90) Ex quo... ostendere. Septem has voces, expunctis et que, restituit Feuard. Nostri quoque codd. hic non sunt integri. In Arundel. enim et Merc. 2 desunt illa: ex quo et nos retardare; in Claromont. vero ista duntaxat, et nos retardare; in Voss. denique, et ostendere.

(91) Et figurante. Pro et formante.

(92) Quod est anima. Sic omnes mss. Editores vero omiserunt quod, haud advertentes, id vero quod, etc., referri ad non conspicientes.

(93) Et unitatem. Sic solus Clarom., pro quo Voss. habet tenuitatem. In reliquis, in vitam. Sed genuinam esse nostram lectionem non dubitabit quisquis ad hæc attenderit, quæ paulo ante præcedunt: altero quod unitur et formatur, quod est caro.

(94) Qui vivificet. Al., vivificantem.

est forte, superet infirmum, ita ut absorbeat infirmitas carnis a fortitudine spiritus : et esse eum qui alit talis, non jam carnalem, sed spiritualem, propter spiritus-unionem. Sic igitur martyres testantur (95) et contemnunt mortem, non secundum infirmitatem carnis, sed secundum quod promptus est spiritus. Infirmitas enim carnis absorpta, potentem ostendit spiritum; spiritus autem rursus absorbens infirmitatem, hæreditate possidet carnem in se : et ex utrisque factus est vivens homo; vivens quidem propter participationem spiritus, homo autem propter substantiam carnis.

3. Igitur caro sine Spiritu Dei mortua est, non habens vitam, regnum Dei possidere non potest : sanguis irrationalis, velut aqua effusa in terram. B Et propter hoc ait : « Qualis terrenus, tales terreni » (96). » Ubi autem spiritus Patris, ibi homo vivens, sanguis rationalis ad ultionem (97) a Deo custoditus, caro a spiritu possessa, oblita 303 quidem sui, qualitatem autem Spiritus assumens, conformis facta Verbo Dei (98). Et propterea ait : « Sicut portavimus imaginem ejus qui de terra est, portemus (99) et imaginem ejus qui de cælo est ». Quid est ergo terrenum? Plasma. Quid autem cæleste? Spiritus. Sicut igitur, ait, sine Spiritu cælesti conversati sumus aliquando in vetustate carnis, non obediens Deo : sic nunc accipientes Spiritum, in novitate vitæ ambulemus, obediens Deo.

Ἐπεὶ ἄνευ Πνεύματος Quoniam igitur sine Spiritu Dei salvari non possumus, adhortatur Apostolus nos, per fidem et castam conversationem conservare Spiritum Dei, ut non sine participatione sancti Spiritus facti amittamus regnum cælorum : et clamavit, non posse carnem solam et

° I Cor. xv, 48. ° Ibid., 49. ° Math. v, 5.

(95) *Martyres testantur.* Ludit auctor in Græcis D vocibus *μάρτυρες μαρτυροῦσι.*

(96) *Tales terreni.* Sic Clarom. et Voss.; alii, *tales et terreni.*

(97) *Ad ultionem.* Clarom. in *ultionem.* Porro verborum sensus est : *sanguis irrationalis a Deo custoditus*, ut illius effusionem ab impiis factam ulciscatur. Confer infra cap. 14, num. 1.

(98) *Facta Verbo Dei.* Eras., Gall. et Feuard. male, *facta est Verbo Dei.*

(99) *Portemus.* Sic antiqua versio Italica et plures mss. Græci, ac in primis Alexandr., in quibus legitur *φορέσωμεν.* At editi codd. habent *φορέσομεν, portabimus.*

(1) *Ἐπεὶ ἄνευ Πνεύματος.* Hæc e ms. eod. Clarom. Damasceni *Parallelorum* exscripta Halloixius edidit in *Vita S. Irenæi.*

(2) *Ἴνα μη ἄμοιροι... κληρονομήσαι.* Hæc etiam, pauculis quibusdam immutatis, adlegat Basilii lib. *De Spiritu sancto*, cap. 29.

α μη δύνασθαι τὴν σάρκα sanguinem regnum Dei καθ' ἑαυτὴν ἐν τῷ αἵματι (4) βασιλείαν κληρονομήσαι Θεοῦ.

4. Et γὰρ δεῖ τ' ἀληθῶς 4. Si enim oportet vere εἶπαι, οὐ κληρονομεῖ, rum dicere, non possid- ἀλλὰ κληρονομεῖται ἡ det, sed possidetur caro; σὰρξ. , sicut et Dominus ait : « Beati mites, quoniam ipsi hæreditate possident terram » ; » quasi hæreditate possidetur terra in regno, unde et substantia carnis nostræ est : et ideo mundum templum esse vult (5), ut delectetur Spiritus Dei in eo, quemadmodum sponsus ad sponzam.

. . . Ὡς οὖν ἡ νόμφη γα- Sicut igitur sponsa mῆσαι οὐ δύναται, γαμη assume sponsum non ἦναι δὲ δύναται, ἔταν potest, assumi autem a Εὐθνη, καὶ παραλήφῃται sponso potest, cum venerit et acceperit eam (6) ἰούτην ὁ νυμφίος· οὕτω sponsus : sic et caro hæc καὶ ἡ σὰρξ καθ' ἑαυτὴν βασιλείαν Θεοῦ κληρονομήσαι οὐ δύναται, κληρονομηθῆναι δὲ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ (8) δύναται. Κληρονομεῖ γὰρ ὁ ζῶν τὰ τοῦ τελευτηκότος καὶ ἕτερον μὲν ἐστὶ τὸ κληρονομεῖν, ἕτερον δὲ κληρονομεῖσθαι. Ὁ μὲν γὰρ ἀφγγείται, καὶ κυριεύει, καὶ διατίθησι τὰ κληρονομούμενα, ἢ ἂν αὐτὸς βουληθῇ· τὰ δὲ ὑποτάσσεται, καὶ ὑπακούει, καὶ κυριεύεται ὑπὸ τοῦ κληρονομοῦντος. Τί οὖν ἐστὶ τὸ ζῶν; Τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Τίνα δὲ τὰ ὑπάρχοντα τοῦ τελευτηκότος; Τὰ μέλη τοῦ ἀνθρώπου, τὰ φθειρόμενα

Sicut igitur sponsa assume sponsum non potest, assumi autem a sponso potest, cum venerit et acceperit eam (6) sponsus : sic et caro hæc secundum seipsam, id est sola (7), regnum Dei hæreditate possidere non potest : hæreditate autem possideri in regno a Spiritu potest. Hæreditate enim possidet qui vivit ea quæ sunt mortui (9) : et aliud quidem est, hæreditate possidere, aliud autem hæreditate consideri. Ille enim dominatur, et præest, et disponit ea quæ hæreditate possidet, quemadmodum ipse velit ; illa vero subjecta sunt, et obediunt, et dominantur ab eo, et sub dominio sunt ejus (10) qui possidet. Quid igitur est quod vivit ? scilicet

(5) *Τοῦ Θεοῦ Πνεύματος.* Basiliius habet, *Θεοῦ Πνεύματος*; ex quo vocem Πνεύματος a Damasceni scriba omissam, ab Irenæi interprete certissime lectam, restituit.

(4) *Ἐν τῷ αἵματι.* Legit interp. καὶ τὸ αἷμα.

(5) *Mundum templum esse vult.* Id est, vult mundum esse carnem nostram, quam templum esse Spiritus sancti dicit Apostolus.

(6) *Venerit et acceperit eam.* Claromont. et Voss., *venerit accipere eam.* Sed nihil immutare libuit, quia vulgata-lectio Græco propior est.

(7) *Id est sola.* Hæc explanationis gratia a quopiam addita videntur.

(8) *Εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.* Legit interp. ἐν τῇ βασιλείᾳ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος.

(9) *Qui vivit, ea quæ sunt mortui.* Sic juxta Græcum Claromont., Arund., Merc. 2 et Grab. Cæteri male *qui vivificat ea quæ sunt mortua.*

(10) *Et dominantur ab eo, et sub dominio sunt ejus.* Recte notat clariss. Grabiuss, cum in Græco uni-

ἐν τῇ γῆ ταύτῃ. Ταῦτα δὲ Spiritus Dei. Quæ sunt ἀ-
 κληρονομεῖται ὑπὸ τοῦ
 Ἐνύματος, μεταφερό-
 μενα εἰς τὴν βασιλείαν
 τῶν οὐρανῶν.
 in terra. Hæc autem
 possidentur a Spiritu, translata in regnum eorum.
 Propter hoc autem et Christus mortuus est, ut
 testamentum Evangelij apertum, et univærsam mudo
 lectum, primum quidem liberos faceret servos
 suos; post deinde hæredes eos constitueret eorum
 quæ essent ejus, hæreditate possidente Spiritu,
 quemadmodum demonstravimus. Hæreditate enim
 possidet ille qui vivit, hæreditate autem acquiritur
 caro. Ut non amittentes eum qui nos possidet Spi-
 ritum, amittamus vitam, adhortans nos Apostolus
 ad Spiritus communicationem, secundum rationem
 quæ prædicta sunt, dixit: « Quoniam caro et san-
 guis regnum Dei possidere non possunt⁹. » Velut si
 dicat: Nolite errare; quoniam nisi Verbum Dei
 inhabitaverit, et Spiritus Patris fuerit in vobis,
 vane autem (12), et prout evenit, conversati fueritis,
 quasi hoc tantum (13), caro et sanguis existi-
 stentes, regnum Dei possidere non poteritis.

304 CAPUT X.

Superiore probat similitudine ducta ab oleastro, cuius qualitas tantum, non natura per insertionem mutatur; ostendit quoque hominem sine Spiritu, nec fructus edere, nec regnum Dei possidere posse.

1. Hoc ideo, uti non gratificantes carni, respuamus insertionem spiritus: « Tu autem oleaster, ait, cum cæres, insertus es in bonam olivam, et socius pinguedinis olivæ factus es⁹. » Quemadmodum igitur oleaster inserta (14) si permanserit (15) in eo, quod ante fuerit, oleaster, « exciditur; et in ignem mittitur¹⁰; si autem tenuerit insertionem, et transmutetur in bonam olivam, oliva fit (16) fructifera, quasi in paradiso regis plantata: sic et homines, si quidem per fidem profecerint in melius, et assumpserint Spiritum Dei, et illius fructificationem genuerint; erunt spirituales, tanquam in paradiso Dei plantati. Si autem respuerint spiritum, et persevo-

raverint in eo quod fuerunt ante, magis carnis esse volentes quam spiritus, justissime in ejusmodi dicitur, « quoniam caro et sanguis regnum Dei non possident¹¹: » tanquam si quis dicat, quoniam oleaster non assumitur in paradiso Dei. Mirabiliter igitur Apostolus naturam ostendit nostram, et universam dispositionem Dei, in eo sermone qui est de carne, et sanguine, et oleastro. Quemadmodum enim oliva neglecta, tempore quodam (17) in desertum relicta, et silvestria fructificans, secundum se oleaster fit; vel rursus oleaster diligentiam percipiens, et inserta, in pristinam naturam recurrit (18) fructificationem: sic et homines in negligentia constituti, et concupiscentias carnis tanquam silvestria fructificantes; secundum suam causam infructuosi iustitia constituentur. In eo enim quod dormiunt (19) homines, inseruntur iustitiam materiam zizaniz¹²; et propter hoc Dominus discipulis suis vigilare præcepit¹³. Et rursus qui infructuosi sunt a iustitia, et velut sentibus obvoluti homines, si diligentiam percipiant; et velut insertionem accipientes verbum Dei, in pristinam veniant hominis naturam, eam quæ secundum imaginem et similitudinem facta est (20) Dei.

2. Sed quemadmodum oleaster inserta, substantiam quidem ligni non amittit, qualitatem autem fructus immutat, et aliud percipit vocabulum, jam non oleaster, sed fructifera oliva existens edicitur (21): sic et homo per fidem insertus, et assumens Spiritum Dei, substantiam quidem carnis non amittit, qualitatem autem fructus operum immutat, et aliud accipit vocabulum, significans illam quæ in melius est transmutationem; jam non caro et sanguis, sed homo spiritualis existens edicitur. Quemadmodum autem rursus oleaster, si non percipiat (22) insertionem, perseverat inutilis suo domino per suam silvestrem qualitatem, et quasi infructuosum lignum exciditur, et in ignem mittitur; sic et homo non assumens per fidem spiritus insertionem, perseverat hoc esse quod erat ante: caro et sanguis existens (23), regnum Dei heredit-

⁹ I Cor. xv, 50. ¹⁰ Rom. xi, 17, 24. ¹¹ Matth. vii, 19. ¹² I Cor. xv, 50. ¹³ Matth. xiii, 25. ¹⁴ Matth. xiv, 42; xiv, 45.

com tantum verbum *χρησίσται* legatur, videri dicitur sane posteriora, et sub dominio sunt ejus, a recentiori accessisse manu, quæ emendare voluit priora barbæ prolata.

- (11) *Quæ sunt autem, quæ sunt mortui?* Ita cod. Claromout. juxta Græcum. In veteri Feuard. cod. et Voss., qui sunt autem, qui sunt mortui. In aliis: *quæ sunt autem, quæ sunt mortui.*
- (12) *Vane autem.* Supple, *si vane autem.*
- (13) *Hoc tantum.* In Eras. et Gall. deest hoc.
- (14) *Inserta.* Solut Feuard. tam hic, quam postea hic, insertus.
- (15) *Permanserit.* Clarom., Arund. et Merc. 2, perseveraverit.
- (16) *Oliva fit.* Ita Clarom. et Voss. In aliis desideratur *olivæ.*
- (17) *Tempore quodam.* Arundel. et Merc. 2, quos Græco sequi placuit, *porperam, tempore, quoniam.*
- (18) *Recurrit.* Clarom., recumbit.

- (19) *In eo enim... dormiunt.* Ak, in eo autem... dormiam... Sed melius scripsisset interpres: *dum enim dormiunt.*
- (20) *Quæ... facta est.* Ita Clarom., cui quoad *facta est*, consentit Feuard. in marg. Cæteri minus recte: *quæ... factus est.*
- (21) *Edicitur.* Sic pro *et dicitur* posui ex Clarom., ex quo occasionem sumpsit idem verbum paulo post in applicatione comparationis restituendi; haud dubitans, quin *et dicitur* illuc scribam negligentia irrepsit, pro *edicitur*, cum maxime præpositionem *e* verbis præfixam sæpe mutet in *et*: ut et nuntiatur pro enuntiatur.
- (22) *Percipiat.* Eras., Gall. et Feuard., participat.
- (23) *Et sanguis existens, regnum Dei hereditate possidere non potest.* Sic Clarom. et vetus Feuardent. cod. Alii: *et sanguis regnum Dei non possident.*

tate possidere non potest. Bene igitur Apostolus ait : « Caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt ¹⁶. » et : « Qui in carne sunt, Deo placere non possunt ¹⁶. » non substantiam rejiciens carnis, sed infusionem spiritus attrahens. Et propter hoc ait : « Oportet mortale istud inducere immortalitatem; et corruptibile hoc inducere incorruptelam ¹⁶. » Et iterum ait : « Vos autem non estis in carne, sed in spiritu, si quidem Spiritus Dei habitat in vobis ¹⁷. » Manifestus autem illud adhuc ostendit, dicens : « Corpus quidem mortuum propter peccatum, spiritus autem vita (24) propter justitiam. Si autem spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis ¹⁸. » Et rursus in ea Epistola quæ est ad Romanos ait : « Si enim secundum carnem vivitis, incipietis mori ¹⁹(25); non conversationem quæ est in carne repellens ab eis; etiam ipse in carne cum esset, scribebat eis : sed concupiscentias abiciendas carnis, eas quæ mortificant hominem. Et propter hoc intulit : « Si autem spiritu opera carnis mortificatis (26), vivetis. Qui-cunque enim ducatur Spiritu Dei, hi sunt filii Dei ²⁰. »

305 CAPUT XI.

De carnalium et spiritualium operibus, ablutioneque spirituali non ad corporum substantiam, sed primitivæ vitæ conversationem referentia.

1. Et ipsæ autem operas manifestavit, quas dicit carnales, quæ sint, prævidens calumniam infidelium; et ipse semetipsum exponens, ne relinqueretur questio his, qui infideliter retractant (27) de eo, in ea Epistola quæ est ad Galatas, sic dicens : « Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt adulteria, fornicationes, immunditia, luxuria, idololatria, veneficia, inimicitia, contentiones, zelus, ira (28), convulsiones, animositates, irrationes,

dissensiones (29), hæreses, invidiæ (30), ebrietates, comessiones, et his similia; quæ prædico vobis, quemadmodum et prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt ²¹. » Manifestus prædicans his qui audiunt, quid est : « Caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt. » Qui enim illa agunt, vere secundum carnem ambulantes, vivere Deo non possunt. Et iterum spiritualis actus intulit vivificans hominem, id est insertionem spiritus, sic dicens : « Fructus autem spiritus est, caritas, gaudium, pax, patientia, bonitas, benignitas, fides, lenitas, continentia, castitas (31); adversus hæc non est lex ²². » Sicut igitur qui in melius profecerit, et fructuum operatus fuerit spiritus, omnimodo salvatur propter spiritus conversationem; sic et is qui remanserit in prædictis carnis operationibus, carnalis vere deputatus, eo quod non assumat Spiritum Dei, regnum non poterit possidere colorum. Quemadmodum rursus ipse Apostolus testificatur : « An nascitis, dicens Corinthiis, quoniam injusti regnum Dei non hereditaverunt? Nolite errare, ait, neque fornicari, neque idololatras, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei possidebunt. Et hæc, ait, quidem fuistis; sed abluti estis, sed sanctificati batis, sed justificati estis (32) in nomine Domini Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri ²³. » Manifestissime ostendit, per quem perit homo, si perseveraverit secundum carnem vivere; et per quem rursus salvatur. Ea autem quæ salvant, ait esse nomen Domini nostri Jesu Christi, et Spiritum Dei nostri.

2. Quoniam igitur isthic numeravit eas, quæ sunt sine spiritu, carnis operationes, quæ sunt mortiferae; consequenter his quæ prædicta sunt ab eo, in hæc Epistola ad summam exclamavit : « Sicut portavimus imaginem ejus qui de limo est (33).

¹⁶ I Cor. xv, 50. ¹⁷ Rom. viii, 8. ¹⁸ I Cor. xv, 55. ¹⁹ Rom. viii, 8. ²⁰ Ibid., 10 et seqq. ²¹ Ibid., 13. ²² Ibid., 14. ²³ Gal. v, 19. ²⁴ Ibid., 22. ²⁵ I Cor. vi, 9 et seqq.

(24) Spiritus autem vitæ. Communis editio, ait Fenardentius, habet : Spiritus vivit. At Græcam Pauli lectionem sequitur Irenæus : habet enim ζωῆ, non ζῆ. Atque et Latini sic legunt, ex veteri versione Italica, Augustinus in psal. lxxv, et lib. xxiv cont. Faustum., cap. 2; Ambrosiaster, Hilarius in lib. viii De Trinit.; ex Græcis Athanasius in lib. ad Serap., Theophylactus in Comment., ut loquatur Apostolus de Spiritu sancto, qui per se vita est, eamque aliis elargitur.

(25) Incipietis mori. Græce, μέλλετε ἀποθνήσκειν; futurum est ut moriamini, morituri estis.

(26) Mortificatis. Ita Clarom., Arundel., Merc. 2 et Grab. Cæteri ex Vulgata Latina, mortificaveritis.

(27) Retractant. Sic Clarom., Voss., Arund. melius quam alii, tractant. Est autem hic idem quod (non reluctantur, ἀντιβάλλουσι, ut vult Grab. sed) dubitant, ambigunt, vacillant, disputant. Nam in Gloss. vet. retractas, διαλογίζη, ἀναβάλλη; retractas, διατάζει, παρατάττει.

(28) Ira. Sic Voss. et Grab. melius quam alii; ira; nam vetus Italica, quam hic sequitur interp.,

habet iræ.

(29) Irritationes, dissensiones. Ita vetus Italica. At Clarom., irrationales dissensiones.

(30) Invidiæ. Omittuntur homicidia, Græce φόνοι, non modo ab Irenæo, sed et a Clemente Alexandr. lib. iv Stromat., pag. 498, Cypriano, aliisque Patribus Latinis. Forte quod, ut recte conficit Clarus, Grab., ob similitudinem vocum φόνοι et φόνοι, altera harum in quibusdam codic. per negligentiam scribarum jam olim excidisset.

(31) Castitas. Hanc vocem non agnoscunt editi D. Pauli codices. At in nostro veteri Paulino codice distincte legitur, ἐγκράτεια, ἀγκραία, et in Latina ejusdem versione, continentia castitatis.

(32) Sed justificati estis. Has voces perperam et contra usum. idem omittunt hic ac paulo post Eras. et Gall.

(33) Ejus qui de limo est. Ita periphrasticus (Fenardent. observatio est) reddit vocem γολθού. Quem sequitur Cyprianus lib. De hab. virg., lib. ii, Adv. Jud., cap. 10, et lib. iii, cap. 11; Tertullianus lib. De carne Christi legit, de terra limo. Alias frequenter vocem Græcam conservat.

portemus (34) et imaginem ejus qui de caelis est. Hoc enim dico, fratres, quoniam caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt²⁴. » Hoc autem quod ait : « Sicut portavimus imaginem ejus qui de limo est ; » simile illi dicto est : « Et hæc quidem fuistis ; sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri. » Quando igitur portavimus imaginem ejus qui est de limo ? Scilicet quando hæc, quæ prædictæ sunt, carnis operationes persciebantur in nobis. Quando autem iterum imaginem celestis ? Scilicet quando ait : « Abluti estis » credentes « in nomine Domini, » et accipientes ejus Spiritum. Abluti autem sumus non substantiam corporis, neque imaginem plasma- tis, sed pristinam vanitatis conversationem. In quibus igitur periebamus membris, operantes ea quæ sunt corruptelæ ; in iisdem ipsis vivificamur, operantes ea quæ sunt spiritus.

CAPUT XII.

De differentia mortis et vitæ, afflatus vitæ et spiritus vivificantis ; et quomodo eadem substantia carnis, quæ mortua est, reviviscit.

1. Ὡς γὰρ φθορᾶς (35) ἐπιδεικτικὴ ἡ σὰρξ, οὕτω καὶ ἀφθαρσίας· καὶ ὡς θανάτου, οὕτω καὶ ζωῆς... καὶ ἀμφοτέρα οὐ μένει κατὰ τὸ αὐτὸ, ἀλλ' ἐξωθεῖται τὸ ἕτερον ὑπὸ τοῦ ἐτέρου, καὶ παρόντος τοῦ ἐτέρου ἀναιρεῖται τὸ ἕτερον. Εἰ οὖν ὁ θάνατος ἐπικρατήσας τοῦ ἀνθρώπου ἐξωσεν αὐτοῦ τὴν ζωὴν, καὶ νεκρὸν ἀπέδειξε· πολλῶ μᾶλλον ἡ ζωὴ ἐπικρατήσασα αὐτοῦ ἀπωθεῖται τὸν θάνατον, καὶ ζῶντα τὸν ἄνθρωπον καταστήσει τῷ Θεῷ· εἰ γὰρ ὁ θάνατος ἐνεκροποίησε... τὸν ἄνθρωπον, καθὼς φησὶν Ἡσαίας ὁ

1. Quemadmodum enim corruptelæ est capax caro, sic et incorruptelæ : et quemadmodum mortis, sic et vitæ.²⁵ Hæc autem invicem cedunt, et utraque non permanent in idipsum, sed expellitur alteram ab altero, et præesente altero, interit alterum. Si igitur mors possidens hominem expulit ab eo vitam, et mortuum ostendit ; multo magis vita possidens hominem expellit mortem, et viventem hominem 306 restituet Deo. Si enim mors mortificavit, quare vita adveniens non vivificavit (36) hominem ?

²⁴ I Cor. xv, 49, 50. ²⁵ Cap. XII. ²⁶ Isa. xxv, 8.

(34) *Portemus.* Ita additum in Eras., Gallas. et Fenard. ante *portemus* omittunt Clarom., Voss., Arundel. et Merc. 1 ; omisit et Irenæus supra cap. 9.

(35) Ὡς γὰρ φθορᾶς. Hæc Græca usque ad ista Isaia verba, ἀπὸ παντὸς προσώπου, iterum ex Damasceni *Parallelis*, descripta publicavit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 494.

(36) *Vivificavit.* Sic omnes mss. Editi vero, *vivificavit*. Mallem *vivificabit*.

(37) *Propheta.* Hæc vox ex mss. Clarom., Voss. et Græco addita.

(38) *Potens.* Clarom., *potentes*.

(39) *Explosa.* Al., *expulsa*.

(40) Ἐτερόν ἐστι. Hæc usque ad οὐδέποτε καταλείπει αὐτόν, ex Catena in Genesim a Jacobo Sirmundo descripta edidit Halloixius in *Vita Irenæi*,

quemadmodum Isaias propheta (37) ait : « De voravit mors potens (38). » Et rursus : « Deus abstulit omnem lacrymam ab omni facie²⁶. » Explosa (39) est autem pristina vita, quoniam non per spiritum, sed per afflatum fuerat data.

2. Ἐτερόν ἐστι (40) πνοὴ ζωῆς, ἡ καὶ ψυχικὸν ἀπεργαζομένη τὸν ἄνθρωπον· καὶ ἕτερον πνεῦμα ζωοποιῶν, τὸ καὶ πνευματικὸν αὐτὸν ἀποτελοῦν. Καὶ διὰ τοῦτο Ἡσαίας φησὶν· « Οὕτω λέγει Κύριος ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν, καὶ στερεώσας αὐτόν, ὁ πῆξας τὴν γῆν, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ· καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ πνεῦμα τοῖς πατούσιν αὐτήν. » τὴν μὲν πνοὴν παντὶ κοινῶς τῷ ἐπὶ γῆς λαῷ φήσας δεδῶσθαι· τὸ δὲ πνεῦμα ἰδίως καταπατοῦσι τὰς γεώδεις ἐπιθυμίας. Διὸ καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς Ἡσαίας διαστῆλων τὰ προειρημένα φησὶ· « Πνεῦμα γὰρ παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται, καὶ πνοὴν πᾶσαν ἐγὼ ἐποίησα. » Τὸ πνεῦμα ἰδίως ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τάξας τοῦ ἐκχέροντος αὐτοῦ... διὰ τῆς υιοθεσίας ἐπὶ τὴν ἀνθρωπότητα· τὴν δὲ πνοὴν κοινῶς ἐπὶ τῆς κτίσεως, καὶ ποίημα ἀναγορεύσας αὐτήν. Ἐτερον δὲ ἐστὶ τὸ ποιηθὲν τοῦ ποιήσαντος. Ἡ οὖν πνοὴ πρόσκαιρος, τὸ δὲ πνεῦμα ἀένναον. Καὶ ἡ μὲν πνοὴ

2. Aliud enim est afflatus vitæ, qui et animalium efficit hominem ; et aliud spiritum vivificans, qui et spiritalem efficit eum. Et propter hoc Isaias ait : « Sic dicit Dominus, qui fecit caelum et fixit (41) illud, qui firmavit terram, et quæ in ea sunt ; et dedit afflatum populo, qui super eam est ; et spiritum his qui calcant illam²⁷ ; » afflatum quidem communiter omni qui super terram est populo dicens datum : spiritum autem proprie his, qui inculcant (42) terrenas concupiscentias. Propter quod rursus ipse Isaias distinguens quæ prædicta sunt, ait : « Spiritus enim a me exiet, et afflatus (43) omnem ego feci²⁸. » Spiritum quidem proprie in Deo deputans, quem in novissimis temporibus effudit (44) per adoptionem filiorum in genus humanum : afflatus autem communiter in conditionem et facturam (45) ostendens illum. Aliud

²⁷ Isa. xlii, 5. ²⁸ Isa. lvii, 16.

pag. 503. Prior periodus Græce quoque eodem modo allegata est ab Augustino Steucho Eugubino in *Cosmopota* ad cap. ii Genesios. Ista vero : τὴν μὲν πνοὴν usque ad τὰς γεώδεις ἐπιθυμίας, existant in Catena ms. 1892, bibliothecæ Regiæ, in Isaiam.

(41) *Fixit.* Ita Claromont., Arund. et Grab., juxta Græcam στερεώσας. Reliqui, *fixit*.

(42) *Inculcant.* Si omnes mss. Id vero editores male commutarunt in *conculcant*. Nam in Gloss. vet., καταπατῶ, redditur, *inculco, proculco, conculco*.

(43) *Afflatus.* Alii, *flatus*.

(44) *Effudit.* Clarom., *effundet*.

(45) *In conditionem et facturam.* Sic recte juxta Græcum solus Clarom. Cæteri omnes perperam. *in conditione et factura*. Porro *conditio* hic, ut et alibi sæpe, accipitur pro *re creata*.

ἀκμάσασα πρὸς βραχὺ, καὶ καιρῷ τινι παραμείνασα, μετὰ τοῦτο πορεύεται, ἀπνουν καταλιπούσα ἐκεῖνο, περὶ δ' ἦν τὸ πρότερον· τὸ δὲ (46) περιλαβὼν ἔνδοθεν καὶ ἐξωθεν τὸν ἀνθρώπου, ἄτε ἀεὶ παραμόνιμον, οὐδέποτε καταλείπει αὐτόν.
 3. Οὐ γὰρ ἄλλο τὸ ἀποθνήσκον, καὶ ἄλλο τὸ ζωοποιούμενον· ὡς οὐδὲ ἄλλο τὸ ἀπολωλὸς, καὶ ἄλλο τὸ ἀνευρισκόμενον, ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ἀπολωλὸς πρόβατον ἦλθεν ὁ Κύριος ἀναζητῶν. Τί οὖν ἦν τὸ ἀποθνήσκον; Πάντως ἡ τῆς σαρκὸς ὑπόστασις, καὶ ἡ ἀπολαβοῦσα (56) τὴν πνοὴν τῆς ζωῆς, καὶ ἀπνοὺς καὶ νεκρὰ γενομένη.

autem est quod factum est, ab eo qui fecit. Afflatus igitur temporalis; spiritus autem sempiternus. Et afflatus quidem auctus ad modicum, et tempore aliquo manens, deinde abit (47), sine spiramento relinquens illud in quo fuit ante. Spiritus autem circumdans iatus et foris hominem, quippe semper perseverans, nunquam relinquens eum. (Sed non primo quod (49) spiritale est,) ait Apostolus (hoc tanquam ad nos homines dicens), « sed primo quod (50) animale, deinde quod spiritale » (51), « secundum rationem. Oportuerat enim (52) primo plasmari hominem, et plasmatum accipere animam; deinde sic communionem Spiritus recipere. Quapropter et « primus Adam factus est » a Domino « in animam viventem, secundus Adam (53) in spiritum vivificantem ». Sicut igitur qui in animam viventem factus est, divertens in pejus, perdidit vitam; sic rursus idem ipse in melius recurrens, assumens vivificantem spiritum, invenient vitam.

3. Non enim aliud est quod moritur, et aliud quod vivificatur (54); quemadmodum neque aliud quod perit, et aliud quod invenitur; sed illam ipsam quæ perierat ovem invenit (55) Dominus exquirens. Quid ergo erat quod moriebatur? Utique carnis substantia, quæ amiserat afflatam vitæ, et sine spiramento et mor-

A Ταύτην οὖν ὁ Κύριος ἤλαβε ζωοποιῶν· ἵνα ὡς ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκωμεν, ὅτι ψυχικὸν, ἐν τῷ Χριστῷ ζήσωμεν, ὅτι πνευματικὸν, ἀποθήμενοι, οὐ τὸ πλάσμα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς σαρκὸς, καὶ προσλαμβάνοντες τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Apostolus in Epistola quæ est ad Colossenses ait: « Mortificate itaque membra vestra quæ sunt super terram »²¹. « Quæ sunt autem hæc, ipse exposuit: « Fornicationem, immunditiam, passionem, concupiscentiam malam, et avaritiam, quæ est idololatria. » Horum depositionem Apostolus præconatur, et eos qui talia operantur (53), velut carnem et sanguinem tantum existentes, non posse ait regnum cælorum possidere. Anima enim ipsorum declinans in pejus, et in terrenas concupiscentias descendens, ejusdem cujus et illa sunt, participavit appellationis: quæ deponere nos jubens, ait rursus in eadem Epistola: « Exspoliantes vos veterem hominem cum operibus ejus »²² (60). « Hoc autem dicebat, non veterem amovens plasmationem: alioquin oportebat nosmetipsos interficientes, separari ab ea quæ est isthuc conversatione.

4. Sed et ipse Apostolus, ille existens qui in vulva plasmatus erat, et de utero exierat, scribebat nobis: « Et vivere in carne fructus operis est »²³ (61); confessus est in ea, quæ est ad Philippenses (62), Epistola dicens: « Fructus autem » operis « Spiritus, » est carnis salus. Quis enim alius apparens fructus ejus est, qui non apparet Spiritus, quæz maturam efficere carnem et capacem incorruptelæ? « Si igitur vivere in carne, hic mihi fructus operis est, » non utique substantiam contemnebat carnis, in eo quod dixerat: « Spoliantes vos veterem hominem cum operibus ejus; » sed spoliationem pristinae nostræ conversationis manifestavit, eam quæ veterascit et corrumpitur: et propter hoc intulit:

tua facta (57). Hanc itaque Dominus venit vivificaturus; uti quemadmodum in Adam omnes morimur, quoniam 307 animales, in Christum vivamus (58), quoniam spirituales, deponentes non plasma Dei, sed concupiscentias carnis, et assumentes Spiritum sanctum, sicut

Apostolus in Epistola quæ est ad Colossenses ait: « Mortificate itaque membra vestra quæ sunt super terram »²¹. « Quæ sunt autem hæc, ipse exposuit: « Fornicationem, immunditiam, passionem, concupiscentiam malam, et avaritiam, quæ est idololatria. » Horum depositionem Apostolus præconatur, et eos qui talia operantur (53), velut carnem et sanguinem tantum existentes, non posse ait regnum cælorum possidere. Anima enim ipsorum declinans in pejus, et in terrenas concupiscentias descendens, ejusdem cujus et illa sunt, participavit appellationis: quæ deponere nos jubens, ait rursus in eadem Epistola: « Exspoliantes vos veterem hominem cum operibus ejus »²² (60). « Hoc autem dicebat, non veterem amovens plasmationem: alioquin oportebat nosmetipsos interficientes, separari ab ea quæ est isthuc conversatione.

4. Sed et ipse Apostolus, ille existens qui in vulva plasmatus erat, et de utero exierat, scribebat nobis: « Et vivere in carne fructus operis est »²³ (61); confessus est in ea, quæ est ad Philippenses (62), Epistola dicens: « Fructus autem » operis « Spiritus, » est carnis salus. Quis enim alius apparens fructus ejus est, qui non apparet Spiritus, quæz maturam efficere carnem et capacem incorruptelæ? « Si igitur vivere in carne, hic mihi fructus operis est, » non utique substantiam contemnebat carnis, in eo quod dixerat: « Spoliantes vos veterem hominem cum operibus ejus; » sed spoliationem pristinae nostræ conversationis manifestavit, eam quæ veterascit et corrumpitur: et propter hoc intulit:

²⁰ I Cor. xv, 46. ²¹ Ibid., 45. ²² Coloss. iii, 5. ²³ Ibid., 9. ²⁴ Philip. i, 22.

(46) Τὸ δὲ. Πνεῦμα adde- vel saltem subintellige, D ex Latina interpretatione.
 (47) Abit. Feuard., abiit; sed Eras. et Gall. pej-
 jus, obiit.
 (48) Ὡς οὖν. Græca hæc iterum ex Damasceni
 Parallelis excerpta vulgavit Halloixius in Vita Ire-
 næi loco ante citato.
 (49) Primo quod. Eras. et Gall. pro quod habent
 quidem. Feuardentius vero utrumque retinuit.
 (50) Primo quod. Eras., Gall. et Feuard. vitiose,
 primo quidem.
 (51) Animale... spiritale. Est post utramque
 vocem expunxi auctoritate Clarom.-et apostolici
 textus. Favent etiam quod posterius, Voss.e: Merc. 2.
 (52) Oportuerat enim. Al., oportuerat autem.
 (53) Secundus Adam. Ita Clarom. juxta apost.
 textum. Ceteri, secundus autem.
 (54) Quod vivificatur. Sic omnes mss. cum Græco

textu. At Eras., Gall. et Feuard. perperam, quo præ
 quod.
 (55) Invenit. Ex Græco legendum venit.
 (56) Ἀπολαβοῦσα. Legendum esse ἀπολαβοῦσα sa-
 tis monet tum Latina versio, tum contextus sermonis.
 (57) Et mortua facta. Sic Claromont., Voss. et
 Grab. Cæteri nullo, mortua facta est.
 (58) In Christum vivamus. Sic ex Feuard. marg.
 et Clarom. juxta Græcum restituo, pro in Spiritum
 vivamus.
 (59) Operantur. Al., perpetrant.
 (60) Operibus ejus. In Arund. ex Vulgata nostra
 versione, actibus suis.
 (61) Fructus operis est. Ita Clarom., quod malum
 quæ fructus operis esse, ut Feuard. et Grab. pō-
 serunt.
 (62) In ea quæ est ad Philippenses, etc. Memoria
 lapsus Irenæus Epistolam ad Philippenses citat, pro

« Et induentes novum hominem, eum qui renovatur in agnitionem (63), secundum imaginem ejus qui creavit eum ⁶⁴. » In eo ergo quod ait: « Qui renovatur in agnitionem, » demonstrabat quoniam ipse ille qui ignorantia (64) erat ante homo, id est ignorans Deum, per eam quæ in eum est agnitionem renovatur. Agnitio enim Dei renovat hominem. Et in eo quod dicit: « Secundum imaginem conditoris, » recapitulationem manifestavit ejus hominis, qui in initio secundum imaginem factus est Dei.

5. Quoniam autem idem ipse erat Apostolus, qui ex utero generatus fuerat, hoc est antiqua carnis substantia, ipse in ea Epistola quæ est ad Galatas, dixit: « Cum autem placuit Deo, qui me ex utero matris meæ segregavit, et vocavit per gratiam suam, revelare Filium suum in me, ut evangelizarem eum in gentibus ⁶⁵: » non alius erat qui natus fuerat ex utero, sicut prædialmus, et alius qui evangelizabat Filium Dei; sed idem ille qui ante ignorabat et persequebatur Ecclesiam, revelatione ei de cælo facta, et colloquente cum eo Domino, quemadmodum in tertio libro ostendimus ⁶⁶, evangelizabat Filium Dei Christum Jesum, qui sub Pontio Pilato crucifixus est, præterita ignorantia exterminata a posteriore agnitione: quemadmodum cæci, quos curavit Dominus, cæcitate quidem amiserunt, perfectam autem receperunt substantiam oculorum, et iisdem ipsis quibus ante non videbant oculis, recipiebant visionem, caligine a visione (65) tantum exterminata, servata autem substantia oculorum; ut per quos non viderant oculos, per eos rursus videntes, gratias agerent ei, qui rursus visum eis redintegravit; et qui aridam curavit manum ⁶⁷ (66), et omnes omnino quos curavit, non ea, quæ ab initio ex utero edita fuerant, membra mutaverunt; sed eadem ipsa salva recipiebant.

6. Fabricator enim universorum Dei Verbum, qui et ab initio plasmavit hominem, a malitia inveniens labefactum suum plasma omni modo curavit: hoc quidem et secundum unumquodque membrum, sicut et in suo plasmate est; hoc autem (67) et in semel (68) totum sanum et integrum redintegravit homi-

nem, perfectum eum sibi præparans ad resurrectionem. Et quam enim causam habebat carnis membra curare, et restituere in pristinum characterem si non habebant salvari, quæ ab illo curata fuerant? Si enim temporalis erat ab eo utilitas, nihil grande præstitit his qui ab eo curati sunt. Aut quomodo dicunt non esse capacem carnem vitæ, quæ est ab eo, quæ percepit curationem ab eo? Vita enim per curationem, incorruptela autem per vitam efficitur. Qui igitur curationem confert, hic et vitam; et qui vitam, hic et incorruptela circumdat plasma suum (69).

308 CAPUT XIII.

Maximum specimen resurrectionis habemus in mortuis a Christo suscitatis; cordaque nostra capacia esse vitæ æternæ eo ostenduntur, quod nunc Spiritum Dei recipiant.

1. Dicant enim nobis hi qui contraria dicunt, id est, qui contradicunt suæ saluti: summi sacerdotis (70) mortua filia, et viduæ filius qui circa portam mortuus efferebatur, et Lazarus qui in monumento quartam habebat diem ⁶⁹, in quibus resurrexerint corporibus? In iisdem ipsis scilicet, in quibus et mortui fuerant. Si enim non in iisdem ipsis, videlicet nec iidem ipsi qui mortui erant, resurrexerunt. Sed enim « apprehendit (71), ait, Dominus manum mortui, et dixit ei: Juvenis, tibi dico, surge: et sedit mortuus, et jusit ei dari (72) manducare, et dedit eum matri suæ. » Et Lazarum « vocavit voce magna, dicens: Lazare, veni foras: et exivit, inquit, mortuus, colligatus pedes et manus institis ⁷⁰. » Hoc symbolum ejus hominis, qui illigatus fuerat in peccatis. Et propter hoc ait Dominus: « Solvite illum, et dimittite (73) abire. » Sicut igitur qui curati sunt, in his quæ ante passa fuerant membra, curati sunt; et mortui in iisdem surrexerunt corporibus, membris et corporibus ipsorum percipientibus curationem, et eam vitam quæ dabatur a Domino, per temporalia præformante æterna, et ostendente quoniam ipse est qui et curationem plasmati suo, et vitam præstare potest, uti ejus de resurrectione quoque credatur sermo: sicut in fine « in novissima tuba ⁷¹ » clamante Domino, resurrecturi sunt mortui, quemadmodum ipse ait: « Veniet hora, in qua omnes mortui, qui in monu-

⁶⁴ Coloss. ii, 10. ⁶⁵ Galat. i, 15, 16. ⁶⁶ Cap. 12, n. 10 et cap. 15. ⁶⁷ Luc. vi, 6 et seqq. ⁶⁸ Marc. v, 22; Luc. vii, 12; Joan. xi, 39. ⁶⁹ Marc. v, 41, 43; Luc. vii, 14, 15; Joan. xi, 43, 44. ⁷⁰ I Cor. xv, 52.

Epistola ad Galatas. Quæ enim sequuntur verba: D *Fructus autem operis spiritus, est carnis salus, licet non ipsas Apostoli voces Galat. v. 22, exhibeant, sensum tamen exprimunt, in quem easdem explicat auctor noster cap. præced., n. 1. Frustra igitur ad participium, dicunt, revocanda esse vult Græbius, quæ paulo post sequuntur, Apostoli verba: Si igitur videre in carne, etc., quæ illuc male translocata esse contendit. Neque enim ea ab illo loco auoveri sinunt quod mox sequitur: Non utique substantiam, etc., ut alia laceam.*

(63) *In agnitionem.* Sic Græca exemplaria. Sed Vulgata Latina addit, *Dei*.

(64) *Ignorantia.* Ita omnes mss. Sed editt. Eras., Gallæ, et Feuard. perperam, *ignorans*.

(65) *Caligine a visione.* In Clarom. recentior manus scripsit, *et ignis visionis*.

(66) *Qui aridam curavit manum.* Intellige, ut re-

ete notat Grab., *cujus arida manus curata est.*

(67) *Hoc quidem ... hoc autem.* Græco more pro, *modo quidem, modo autem.*

(68) *Et in semel.* Pro *simul*; al., *et semel*.

(69) *Incorruptela circumdat plasma suum.* Ita Clarom. ubi tamen suo vitiose scriptum. Cæteri, *incorruptelam circumdat plasmati suo*.

(70) *Summi sacerdotis.* *Archisynagogum, principem Synagogæ*, vel simpliciter *principem* dicunt evangelistæ, non summum sacerdotem.

(71) *Apprehendit.* Quæ a Christo gesta dictaque sunt, dum puellam et adolescentem suscitavit a mortuis, simul commiscet Irenæus.

(72) *Dari.* Sic Clarom. juxta edita N. Testam. exemplaria. Alii, *dare*.

(73) *Dimittite.* Eum perperam addunt Eras., Gall. et Feuard.

mentis sunt, audient vocem Filii hominis, et exient, A qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ : et qui mala operati sunt (74), in resurrectionem iudicii 41. »

2. Μάταιοι οὖν (75) 2. Vanī igitur et vere infelices, qui sic ma- οὕτως ἐκδηλα καὶ φανερά μὴ θέλοντες συνορᾶν, ἀλλὰ φεύγοντες τὸ φῶς τῆς ἀληθείας, οἱ κατὰ τὸν τραγικὸν Οἰδίποδα ἐαυτοὺς τυφλώττοντες. Καὶ ὡς περ ἀπάλαστοι προσφιλονεικοῦντες ἑτέρους, ἐν τι μέρος τοῦ σώματος ἀπὸ πρὶ ἐκράτησαντες, δι' ἐκείνου, οὐ κρατοῦσι, πίπτουσι, καὶ πίπτοντες οἴονται νικᾶν, διὰ τὸ φιλεριστικῶς ἔχειν, οὐ τὴν ἀρχὴν ἐδράξαντο μέλους, πρὸς δὲ τὸ πεπτωκέναι καταγέλαστοι γίνονται· οὕτω γὰρ καὶ αἰρετικοὶ τὸ· « Σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομήσαι οὐ δύναται, » δύο λέξεις ἄραντες ἀπὸ Παύλου, οὕτε τοῦ ἀποστόλου καταίδον οὕτε τὴν δύναμιν τῶν λεγομένων πρόσρευνησαντες, ψιλὰς δὲ ἑαυτοὺς μόνον τὰς λέξεις ἀπαρτίζοντες, περὶ αὐτὰς ἀποθνῆσκουσι, τὴν ἀπασαν ὀικονομίαν, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, ἀνατρέποντες τοῦ Θεοῦ.

3. Sic enim (80) proprie de carne hoc dictum dicent, et non de carnalibus operationibus, quemadmodum demonstravimus, ipsum sibi contraria Apostolum dicentem ostendentes (81). Ait enim statim in eadem Epistola demonstrative de carne sic dicens: « Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptelam, et mortale hoc induere immortalitatem. Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria. Ubi est, mors, aculeus ius? Ubi est, mors, victoria tua 42? » Hæc autem iuste dicentur tunc, quando mortalis hæc et corruptibilis caro, circa quam et mors est, quæ et quodam dominio mortis pressa est, in vitam conscendens, induerit incorruptelam et immortalitatem. Tunc enim vere erit victa mors, quando ea quæ continetur ab ea caro, exierit de dominio eius. Et rursus ad Philippenses ait: « Nostra autem conversatio in cælis est, unde et Salvatorem exspectamus Dominum Jesum, qui transfigurabit (82) corpus humilitatis nostræ conforme corpori (83) gloriæ suæ, ita ut possit secundum operationem virtutis suæ 44 (84). » Quod igitur est humilitatis corpus, quod transfigurabit Dominus conformatum corpori gloriæ suæ? Manifestum est quoniam corpus quod est caro, quod 80 et humiliatur (85) cadens in terram.

Μετασχηματισμός (86) δὲ Transfiguratio autem αὐτῆς, ὅτι θνητὴ καὶ ejus, quoniam cum sit φθαρτὴ οὐσα, ἀθάνατος mortalis et corruptibilis, καὶ ἀφθαρτος γίνεται, ἴτα, immortalis fit et in- οὐκ ἐξ ἰδίας ὑποστάσεως, ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἐνέργειαν, τὸ δύνασθαι αὐτὸν τῷ θνητῷ τὴν ἀθανάσιαν, καὶ τῷ φθαρτῷ περιποιησῆσαι τὴν ἀφθαρσίαν. Καὶ διὰ τοῦτο φησὶν· « Ἴνα καταπο-

41 Joan. v, 28, 29. 42 I Cor. xv, 50. 43 Ibid., 53.

(74) Operati sunt. Deest in Eras., Gall. et Merc. 2. (75) Μάταιοι οὖν. Hæc iterum e Damasceni Parallelis excerpta edidit Halloixius in Vita Irenæi, pag. 496.

(76) Secundum tragicum Œdipodem, etc. Respicit ad ea quæ de Œdipode narrat nuntius apud Sophoclem, in Œdipode tyranno, his verbis:

Ἀποσπάσας γὰρ ἐμάτων χρυσηλάτους Περὸν ἀπ' αὐτῆς, αἰὼν ἐξεστέλλετο, Ἄρας ἐπαισαν ἄφρα τῶν σπυρὶ κύκλων, Ἀδῶν τοιαῦθ', ὄσ' ὄνεια' οὐκ ὄφειτό τις, ὄσθ' οὐ ἐπαισαν, ὄσθ' ἐποιέθη κακὰ· Ἀλλ' ἐν σκότῳ τὸ λοιπὸν οὐκ μὲν οὐκ ἔδει Ὀφθαλ', οὐκ ὄφειλεν οὐ προσοίτατο.

Nam cum avulsisset a vestibus aureas Fibulas, quibus illa ornata erat, Tollens ipse sibi oculos evnere cepit, Hæc dicens, se non amplius intueri illam (matrem) posse.

Neque mala sua, nec scelera quæ perpetrasset: Sed in tenebris deinceps agantem, neque quos fas non fuerat

Visurum esse, neque quos necesse foret agnoscere. (77) Cadent. Editt., cadunt.

44 Philip. in, 20, 21.

(78) Derisui. In Feward. marg. et Voss., docti.

(79) Caro et sanguis. Supple ex Græco, illud (scilicet dictum), caro et sanguis.

(80) Sic enim. Ita Clarom. et Voss. melius quam cæteri, si enim.

(81) Contraria ... ostendentes. Eras., Gall. et Fewardent., contrarium ... ostendit.

(82) Transfigurabit. Sic omnes Claromont. Cæteri omnes mas. cum Eras. et Gall. habent, transfigurabit. Jam quidem Feward. restituerat transfigurabit, sed solius Apostoli auctoritate, ut ipse fatetur.

(83) Conforme corpori. Clarom. et Voss. cum versione Italica, conforme corporis. Sed cum paulo post iterum legatur in omnibus codicibus, conformatum corpori, sic et hic corpori legendum putat.

(84) Ita ut possit secundum operationem virtutis suæ. Hæc neque cum Græco Apostoli textu, neque cum Italica versione, neque cum Vulgata nostra consentiunt.

(85) Quod et humiliatur. Voss. et Grab., quæ pro quod.

(86) Μετασχηματισμός. Hæc rursus ex Damasceni Parallelis edidit Halloixius in Vita Irenæi, pag. 495.

Θῆ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς. Ὁ δὲ καταργασάμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο Θεός, ὁ καὶ δοὺς ἡμῖν ἀβραβῶνα τοῦ πνεύματος· ἐφανερῶτατα περὶ τῆς σαρκὸς ταῦτα λέγων· οὕτε γὰρ ἡ ψυχὴ θνητὸν, οὕτε τὸ πνεῦμα. Καταπινεταὶ γὰρ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς, ὅτι μὴκέτι (88) σὰρξ νεκρά, ἀλλὰ ζῶσα, καὶ ἀφθαρτος μένει, ὁμοῦσα τὸν εἰς αὐτὸ τοῦτο καταργασάμενον ἡμᾶς Θεόν.

Ut ergo in hoc perficiamur, bene Corinthiis ait : « Glorificate Deum in corpore vestro ⁸⁸. » Deus incorruptibilitatis est effector.

4. Quoniam autem non de alio quodam corpore, sed de corpore carnis dicit hæc, manifeste et indubitate, et sine ulla ambiguitate Corinthiis ait : « Semper mortificationem Jesu in corpore nostro circumferentes, ut vita Jesu Christi in corpore nostro manifestetur. Semper enim qui vivimus, in mortem tradimur per Jesum, ut et vita Jesu manifestetur in carne mortali nostra ⁸⁷. » Et quoniam spiritus complectitur carnem, in eadem Epistola ait : « Quoniam estis epistola Christi, ministrata a nobis, inscripta non atramento, sed Spiritu Dei vivi, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus ⁸⁸. » Si ergo nunc corda carnalia capacia Spiritus sunt; quid mirum si in resurrectione eam, quæ a Spiritu datur, capiunt vitam? De qua resurrectione Apostolus in ea, quæ est ad Philippenses, ait : « Conformis morti (90) ejus, si quo modo occurrat ad resurrectionem, quæ est a mortuis ⁸⁹. » In qua igitur alia mortali carne intelligi potest vita manifestari (91), nisi in hac substantia, quæ et mortificatur propter eam, quæ est ad Deum,

in secunda ad Corinthios : « Ut absorbeatur mortale a vita. Qui autem perficit nos in hoc ipsum, Deus, qui dedit nobis pignus spiritus ⁸⁸; » manifestissime hoc de carne dicens : nec enim anima mortalis (86°), neque spiritus. Absorbetur autem mortale a vita (87), quando et caro jam non mortua (89), sed viva et incorrupta perseveraverit, hymnum dicens Deo, qui in hoc ipsum perficit nos.

A confessionem? Quemadmodum ipse dixit : « Si secundum hominem cum bestiis Ephesi pugnavi, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt ⁸⁹? » Si enim mortui non resurgunt (92), neque Christus resurrexit; si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, inanis est et fides vestra. Invenimur autem et falsi testes Dei, quoniam testificamur (93), quod suscitavit Christum, quem non suscitavit. Si enim mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, inanis est fides vestra : quoniam adhuc estis in peccatis vestris. Ergo et qui dormierunt, in Christo, perierunt. Si in vita hac in Christo sperantes sumus tantum, miserabiliores omnibus sumus hominibus. Nunc autem Christus resurrexit a mortuis, primitiæ dormientium : quoniam enim per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum ⁹¹. »

5. In his igitur omnibus, quemadmodum prædiximus, aut contraria sententem sibi metipsi Apostolum dicent, quantum ad illud, « Caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt ⁹⁰; » aut iterum malignas et extortas cogentur omnium dictorum facere expositiones, ad transvertendam et immutandam sententiam dictorum. Quid enim dicere habebunt sanum, si conabuntur aliter interpretari hoc quod scribit : « Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptelam, et mortale hoc induere immortalitatem ⁹²; » et : « Ut vita Jesu manifestetur in carne mortali nostra ⁹³; » et reliqua omnia, in quibus Apostolus manifeste et clare resurrectionem et incorruptelam carnis prædicat? Cogentur itaque hæc tanta male interpretari, qui unum nolunt bene intelligere.

310 CAPUT XIV.

Nisi caro servanda esset, carnem ejusdem substantiæ cum nostra Verbum non assumpsisset; quapropter nec per ipsum essemus reconciliati.

1. Quoniam autem non adversus ipsam substantiam carnis et sanguinis dixit Apostolus, non possidere (94) regnum Dei, ubique idem Apostolus in

⁸⁶ II Cor. v, 4, 5. ⁸⁷ I Cor. vi, 20. ⁸⁸ II Cor. iv, 10, 11. ⁸⁹ II Cor. iii, 3. ⁹⁰ Philip. iii, 10, 11. ⁹¹ I Cor. xv, 32. ⁹² Ibid., 45 et seqq. ⁹³ Ibid., 50. ⁹⁴ Ibid., 53. ⁹⁵ II Cor. iv, 11.

(86°) *Mortalis*. Ita Fenard. in marg., Clarom., D Voss. et Grabius. Cæteri perperam, *immortalis*.

(87) *Absorbetur autem mortale a vita*. Sic solus Claromont. juxta Græcum. Reliqui corrupte: *absorbetur a mortali vita*.

(88) *Ὅτι μὴκέτι*. Legit interp. ὅτι.

(89) *Jam non mortua*. Jam addo ex Claromont. suffragante Græco textu.

(90) *Conformis morti*. Hic mss. omnes corrupti sunt. In Clarom. legitur, *cui honoratus morti*; in Arund. ac Merc. 2, *cooperatus mortis*; et in Voss. pejus, *commemoratur*. Suspicio animum subit, interpretem, vel priores librarios ex vitiosa Scripturæ versione scripsisse, *cooneratus morti*: nam ita habet vetus noster San Germanensis, et Regius D. Pauli Epistolarem codex. Huic vero spuræ versioni occasionem dedisse videtur vox *συμμορφίζόμενος*, quam pro *συμμορφούμενος* habent quidam codices, ut Alexandrinus. Nam pro *συμμορφίζόμενος* impru-

dens quispiam male legens, vel scribens *συμμορφίζόμενος*, verterit, aut vertendi occasionem præbuerit, *cooneratus*. Quam vocem haud intelligentes (nec certe culpa eorum erat) Irenæi scribæ, tam misere deformarunt. Sic conjicio; sed quidquid sit de conjectura, vera Pauli, uno et Irenæi lectio est, *conformis*, vel *conformatus*.

(91) *Potest vita manifestari*, etc. Hæc sequentia omnia, usque ad tertiam periodum capitis sequentis, sed quoniam *ab initio vocalis est*, supina scribæ negligentia ommissa sunt in cod. Clarom.

(92) *Resurgunt*. *Resurgent* in Arund. et Merc. 4.

(93) *Testificamur*. Solus Arundel. quem sequitur Grab. habet, *testificati sumus*; quam quidem veram esse D. Pauli lectionem puto. Sed cum huic repugnent alia Irenæi exemplaria, *testificamur* retinendum esse duxi.

(94). *Possidere*. *Eam* addunt Ottob., Arund., Merc. 2 et Grab.

Domino Jesu Christo (95) usque est carnis et sanguinis nomine; aliquid quidem (96), uti hominem ejus statueret (etenim ipse (97) semetipsum Filium dicebat hominis); aliquid autem, uti salutem carnis nostrae confirmaret. Si enim non haberet caro salvati, nequaquam Verbum Dei caro factum esset. Et si non haberet sanguis justorum inquiri, nequaquam sanguinem habuisset Dominus. Sed quoniam ab initio vocalis est sanguis, Deus ad Cain dixit, cum occidisset fratrem suum: «Vox sanguinis fratris tui clamat ad me⁹⁵». Et quoniam haberet exquiri sanguis ipsorum, dixit ad eos qui circa Noe (98) erant: «Etenim vestrum sanguinem (99) animarum ventrarum exquiram illum de manu omnium bestiarum». Et iterum: «Qui effundet sanguinem hominis, pro sanguine (1) ejus effundetur⁹⁶». Similiter autem et Dominus bis, qui habebant ejus sanguinem effundere, dicebat: «Exquiretur omnis sanguis justus, qui effunditur super terram, a sanguine Abel justus, usque ad sanguinem Zachariae filii Barachiae, quem occidistis inter templum et altare; etiam dico vobis, venient omnia ista super generationem istam⁹⁷». Recapitulationem effusionis sanguinis ab initio omnium justorum et prophetarum, in semetipsum futuram judicans, et exquisitionem sanguinis ipsorum per semetipsum. Non autem exquireretur hoc, nisi et salvati haberet; nec in semetipsum recapitulatus esset haec Dominus, nisi et ipse caro et sanguis secundum principalem (2) plasmationem factus fuisset, salvans in semetipso in fine illud, quod perierat in principio in Adam.

2. Si autem ob aliam quamdam dispositionem Dominus incarnatus est, et ex altera substantia carnem attulit, non ergo in semetipsum recapitulatus⁹⁵ Genes. IV, 10. ⁹⁶ Gen. IX, 5, 6. ⁹⁷ Luc. XI,

(95) In Domino Jesu Christo. Id est, ut recte explicat Grab., ubi de Domino Jesu Christo verba fecit.

(96) Aliquid quidem .. aliquid autem. Graeco more pro, partim quidem... partim autem.

(97) Ipse. Haec vox addita fuit ex Arund. et Merc. 2.

(98) Circa Noe. Arund., in arca Noe.

(99) Vestrum sanguinem. Sic Clarom. et Voss. Juxta Graecum τῶν ὄ. Caeteri omittunt vestrum.

(1) Pro sanguine. Sanguis pro sanguine est in Eras., Gall. et Feuard.; sed vocem sanguis merito omittunt Clarom., Voss. et Grab., quia nec in nostris τῶν ὄ edit. legitur, excepta Complutensi in qua habetur: ἀντὶ τοῦ αἵματος ἀνθρώπου, τὸ αὐτοῦ ἐκχυθήσεται. De variis hujus Scripturae loci lectionibus consulesis doctissimum Cotelerium in notis ad lib. II Constitut. apost., cap. 42.

(2) Secundum principalem. Non spernenda doctissimi Grabii conjectura, interpretem hic et paulo post, ἀρχαίαν, primariam, male vertisse, principalem: quippe mox mentio facta primae plasmationis.

(3) Se hominem. Se bene addidit Feuard. ex vet. cod., suffragantibus Clarom. et Voss., perperam vero expunxit Grab., nam de humana natura, quam assumpsit Dominus, sermo est.

(4) Facta est successio. Ita vetus Feuardent. cod. esi consentiunt, quoad vocem facta, Clarom. et om. Anglic. At in editi. omnib., fama successio.

A latas est se hominem (3); adhuc etiam nec caro quidem dici potest. Caro enim vere primae plasmationis e limo facta est successio (4). Si autem ex alia substantia habere eum oportuit materiam, ab initio ex altera substantia Pater (5) operatus fuisset fieri conspersionem ejus (6). Nunc autem quod fuit, qui perierat, homo, hoc salutare factum est Verbum; per semetipsum eam, quae esset ad eum, communionem, et exquisitionem salutis ejus efficiens. Quod autem perierat (7), sanguinem et carnem habebat. Limum enim de terra accipiens Dominus, plasmavit hominem; et propter hunc omnem dispositionem adventus Domini. Habuit ergo et ipse carnem et sanguinem; non alteram quamdam, sed illam principalem Patris plasmationem in se recapitulans, exquirens id quod perierat. Et propter hoc Apostolus in Epistola quae est ad Colossenses ait: «Et vos cum essetis aliquando alienati, et inimici cogitationi ejus (8) in operibus malis, nunc autem reconciliati (9) in corpore carnis ejus, per mortem ejus, exhibere vos sanctos, et castos, et sine crimine (10) in conspectu ejus⁹⁵. In corpore, ait, reconciliati carnis ejus; hoc quoniam (11) justa caro reconciliavit eam carnem, quae in peccato detinebatur, et in amicitiam adduxit Deo.

3. Si quis igitur secundum hoc alteram dicit Domini carnem a nostra carne, quoniam illa quidem non peccavit, neque inventus est dolus in anima ejus, nos autem peccatores, recte dicit. Si autem alteram substantiam carnis Domino affligit, jam non constabit (12) illi reconciliationis sermo. Reconciliatur enim illud, quod fuit aliquando in inimicitia (13). Si autem ex altera substantia carnem attulit Dominus, jam non illud reconciliatum est Deo, 50; Matth. XXIII, 35. ⁹⁵ Coloss. I, 21, 22.

(5) Ex altera substantia Pater. Sic Clarom., Voss. et Grab. Reliqui corrupte, ex altera substantia parte, vel partes.

(6) Conspersionem ejus. Conspercionem, Graece φύραμα, pro massa dixit interpres; quomodo Vulgatus Bibliorum interp. eandem Graecani vocem reddidit I Cor. VII, ut sitis nova conspersio.

(7) Perierat. Feuard. in marg. et Clarom., peribat.

(8) Inimici cogitationi ejus. Alii, inimici cogitationis ejus. Porro vox ejus, quam hic habent omnes Irenaei codd., ex versione Italica addita videtur. Nam eam vocem neque Graecus apost. textus, neque Vulgata nostra agnoscunt; et τῆ διαβολῆς, sensu, non ad Deum, sed ad ipsos Colossenses referunt, ut sensus sit: inimici sensu vestro, seu cogitatione in operibus malis. Observandum tamen, quod in vetustissimo nostro cod. San-Germanensi non τῆ διαβολῆς, ut habent omnes alii, sed τῆς διαβολῆς exaratum legatur.

(9) Reconciliati. Sic Italica versio. Nostra cum Graeco reconciliavit.

(10) Castos et sine crimine. Graec., ἀμώμους καὶ ἀνεγλήτους; quae Vulgatus interp. reddidit immaculatos et irreprehensibiles.

(11) Hoc quoniam. Alii, id est, quia.

(12) Jam non constabit. Feuard. in marg. et Voss., inanis constabit.

(13) In inimicitia. In addimus ex Clarom., Voss. et Merc. 2.

quod per transgressionem factum fuerat inimicum. A Nunc autem per eam, quæ est ad se, communicationem, reconciliavit Dominus hominem Deo Patri; reconcilians nos sibi per corpus carnis suæ, et sanguine suo redimens nos, quemadmodum Apostolus Ephesiis ait: « In quo habuimus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum ».⁹⁹ » Et rursus eisdem: « Vos, inquit, qui aliquando eratis longe, facti estis juxta, in sanguine Christi ».¹⁰⁰ » Et iterum: « Inimicitias in carne sua, legem præceptorum decretis evacuans ».¹⁰¹ » Et in omni autem Epistola manifeste testificatur Apostolus, quoniam **311** per carnem Domini nostri et sanguinem ejus nos salvati sumus.

4. Si igitur caro et sanguis sunt, quæ faciunt nobis vitam, non proprie de carne dictum est et sanguine, non posse ea possidere regnum Dei; sed de prædictis carnalibus actibus, qui ad peccatum transvertentes hominem, privant eum vita. Et propter hoc in Epistola quæ est ad Romanos ait: « Non ergo regnet peccatum in corpore mortali vestro ad obediendum ei; neque exhibeatis membra vestra arma injustitiæ peccato; sed exhibete vosmetipsos Deo, velut a mortuis viventes, et membra vestra arma justitiæ Deo ».¹⁰² » Quibus igitur membris serviebamus peccato, et fructificabamus morti, iisdem ipsis membris servire nos vult justitiæ, ut fructificemus vitæ ».¹⁰³ Memor igitur, dilectissime, quoniam carne Domini nostri redemptus es, et sanguine ejus redhibitus, « et tenens caput, ex quo universum corpus » Ecclesiæ: « compaginatam auget ».¹⁰⁴ » hoc est, carnalem adventum Filii Dei, et Deum constitens, et hominem ejus (14) firmiter excipiens, utens etiam his ostensionibus, quæ sunt ex Scripturis, facile evertis, quemadmodum demonstravimus, omnes eas, quæ postea afflictæ sunt, hæreticorum sententias.

CAPUT XV.

Testimoniis Isaïæ et Ezechielis probat resurrectionem, eundemque Deum nos resuscitaturum esse, qui creavit.

1. Quoniam autem is qui ab initio condidit hominem, post resolutionem ejus in terram promisit ei secundam generationem, Isaïas quidem sic ait: « Resurgent mortui, et surgent qui in monumentis (15), et lætabuntur qui sunt in terra. Ros enim

⁹⁹ Ephes. 1, 7. ¹⁰⁰ Ibid., 11, 13. ¹⁰¹ Ibid., 14, 15. ¹⁰² Coloss. 11, 19. ¹⁰³ Isa. xxvi, 19. ¹⁰⁴ Isa. Lxvi, 13, et seqq. ¹⁰⁵ Isa. Lxv, 22.

(14) *Hominem ejus.* Sic Fenard. in marg., Claromont. et Voss., melius quam alii, *hominem eum.*

(15) *Monumentis.* Sunt, quod addunt editt., expuncti auctoritate Claromont. et Voss., quia nec in LXX exprimitur, licet subintelligatur.

(16) *Ezechiel autem sic.* Editt. addunt ait ante sic.

(17) *Eduxit.* Ita cod. Voss. et Grab. juxta LXX, ἐξήγαγε. Cæteri, duxit.

(18) *In circuitum in gyro.* Era., Gallas., Arund. et Merc., omissis in circuitum, habent in gyro.

A qui a te est, sanitas est eis ».¹⁰⁵ » Et iterum: « Ego vos advocabo, et in Jerusalem advocabimini, et vobis debitis, et gratulabitur cor vestrum, et ossa vestra quasi herba orientur, et cognoscetur manus Domini his qui colunt eum ».¹⁰⁶ » Et Ezechiel autem sic (16): « Et facta est super me manus Domini, et eduxit (17) me in spiritu Dominus, et posuit me in medio campi, et hic erat plenus ossibus, et circumduxit me super ea in circuitum in gyro (18), et ecce multa super faciem campi arida valde. Et dixit ad me: Fili hominis, si vivunt ossa hæc? Et dixi: Domine, tu scis, qui fecisti (19) hæc. Et dixit ad me: Prophetare super ossa hæc, et dices eis: Ossa arida, audite sermonem Domini. Hæc dicit Dominus ossibus his: Ecce ego superduco super vos spiritum vitæ, et dabo super vos nervos, et reduco super vos carnem, et extendam super vos cutem, et dabo spiritum meum in vos, et vivetis, et cognoscetis quia ego sum Dominus. Et prophetavi, sicut præcepit mihi Dominus. Et factum est cum prophetarem, et ecce terræ motus, et adducebantur ossa unumquodque ad compagine suam; et vidi, et ecce super ea (20) nervi et carnes nascebantur, et ascendebant super ea cutes desuper, et spiritus non erat in eis. Et dixit ad me: Ad spiritum propheta, filii hominis, et dic spiritui: Hæc dicit Dominus: A quatuor spiritibus veni, et insuffla in mortuos istos, et vivant. Et prophetavi, quemadmodum præcepit mihi Dominus, et intravit in eos spiritus, et vixerunt, et steterunt supra pedes suos collectio multa valde ».¹⁰⁷ » Et rursus ipse ait: « Hæc dicit Dominus: Ecce ego aperiam monumenta vestra, et educam vos de monumentis vestris, et inducam vos in terram Israel, et cognoscetis quia ego sum Dominus, cum aperiam ego sepulcra vestra, ut reducam (21) de sepulcris populum meum, et dabo spiritum meum in vos, et vivetis, et ponam vos in terram vestram, et cognoscetis quia ego Dominus (22). Locutus sum, et faciam, dicit (23) Dominus ».¹⁰⁸ » Demiurgo itaque et hic vivificante corpora nostra (24) mortua, quemadmodum videre adest, et resurrectionem eis promittente, et de sepulcris et monumentis suscitationem, et incorruptelam donante: « Secundum enim lignum vitæ, ait, dies ipsorum erunt »;¹⁰⁹ » hic solus Deus ostenditur, qui hæc facit, et ipse bonus Pater, benigne vitam donans his, qui ex se non habeant vitam.

¹⁰⁵ Rom. vi, 12, 13. ¹⁰⁶ Ibid., 21, 22; vii, 5, 6. ¹⁰⁷ Ezech. xxxvii, 1 et seqq. ¹⁰⁸ Ibid., 12 et seqq.

(19) *Qui fecisti.* Has voces non agnoscunt nostri τῶν ὀστέων codd.

(20) *Super ea.* Clarom., Voss. et Merc. 1, *super eam.* Sed repugnant LXX.

(21) *Ut reducam.* Ita Clarom., Arund., Merc. 2 et Grab. juxta LXX, cæteri, et *reducam.*

(22) *Quia ego Dominus.* Clarom., quoniam ego sum Dominus.

(23) *Dicit.* Al., *dixit.*

(24) *Corpora nostra.* Sic Clarom. et Arund.; alii, *vestra.*

2. Et propter hoc manifestissime Dominus ostendit se, et Patrem quidem suis discipulis; ne scilicet quærerent alterum Deum, præter eum qui plasmaverit hominem, et afflatum vitæ donaverit ei; neque in tantam insaniam procederent, uti super Demiurgum alterum affingerent Patrem. Et ideo reliquos quidem omnes, quibuscunque propter transgressionem eorum eveniebant languores, curabat sermone; quibus et dicebat: « Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat ⁷⁶; » manifestans quoniam propter inobedientiæ peccatum subsecuti sunt languores hominibus. Ei autem qui cæcus fuerat a nativitate, jam non per sermonem, sed per operationem præstitit visum; non vane, neque prout evenit hoc faciens, sed ut ostenderet manum Dei, eam quæ ab initio plasmavit hominem. Et propterea interrogantibus eum discipulis, qua ex causa cæcus natus esset, utrumne sua, an parentum culpa? ait: « Nec hic peccavit, neque parentes ejus, sed ut manifestentur (25) opera Dei in ipso ⁷¹. » Opera autem Dei plasmatio est hominis. Hanc enim (26) per operationem (27) fecit, quemadmodum Scriptura ait: « Et sumpsit Dominus limum de terra, et plasmavit hominem ⁷². » Quapropter et Dominus exspuit in terram, et **312** fecit lutum, et superlinivit illud oculis; ostendens antiquam plasmationem quemadmodum facta est, et manum Dei manifestans his qui intelligere possint (28), per quam e limo plasmatus est homo. Quod enim in ventre plasmare (29) prætermisit artifex Verbum, hoc in manifesto adimplevit; uti manifestarentur opera Dei in ipso, nec jam alteram requireremus manum, per quam plasmatus est homo, neque alterum Patrem; scientes quoniam quæ plasmavit nos initio, et plasmavit in ventre manus Dei, hæc in novissimis temporibus perditos exquisivit nos, suam lucrifaciens, et super humeros assumens ovem perditam, et cum gratulatione in cohortem restituens vitæ.

3. Quoniam autem (30) in ventre plasmavit nos Verbum Dei, ait Jeremia: « Priusquam plasmarem te in utero, novi te, et priusquam exires (31) de vulva, sanctificavi te, et prophetam in gentibus posui te ⁷³ (32). Sed et Paulus similiter ait: « Quando autem complacuit ei, qui me segregavit ex utero

A matris meæ, uti evangelizarem eum in gentibus ⁷⁴. » Cum ergo in ventre a Verbo plasmemur, id ipsum Verbum ei, qui a nativitate cæcus fuerat, formavit visionem; eum, qui in abscondito plasmator noster est, in manifesto ostendens, quoniam ipsum Verbum manifestum hominibus factum fuerat; et antiquam plasmationem Adæ disserens, et quomodo factus est, et per quam plasmatus est manum, ex parte totum ostendens. Qui enim visionem formavit Dominus, hic est qui universum hominem formavit (33), voluntati Patris deserviens. Et quoniam in illa plasmatione, quæ secundum Adam fuit (34), in transgressione factus homo (35) indigebat lavacro regenerationis; postquam linivit lutum super oculos ejus, dixit ei: « Vade in Siloam, et lavare ⁷⁵; » simul et plasmationem, et eam quæ est per lavacrum regenerationem restituens ei. Et propter hoc lotus venit videns, ut et suum cognosceret plasmatorem, et disceret homo eum qui donavit ei vitam.

4. Excidunt itaque et hi qui a Valentino sunt, dicentes, non ex hac terra plasmatum esse hominem, sed a fluida materia et effusa. Ex qua enim terra Dominus (36) ei formavit oculos, ex hac manifestum est quoniam et ab initio plasmatus est homo. Non enim consequens erat, aliunde quidem oculos, aliunde autem reliquum corpus plasmatum esse: quemadmodum nec consequens est, alterum quidem corpus, alterum vero plasmasse oculos. Sed idem ipse qui ab initio plasmavit Adam, cum quo et loquebatur Pater: « Faciamus hominem secundum imaginem et similitudinem nostram ⁷⁶; » in novissimis temporibus semetipsum manifestans hominibus, ei qui ab Adam cæcus erat, formavit visionem. Et propter hoc Scriptura significans quod futurum erat, ait, abscondito Adam propter inobedientiam, Dominum venisse vespere ad eum, et evocasse eum, et dixisse ei: « Ubi es ⁷⁷? » Hoc est, quoniam in novissimis temporibus id ipsum venit Verbum Dei advocare hominem, commemorans eum (37) opera sua, in quibus degens absconditus fuerat Domino. Quemadmodum enim tunc ad Adam vespere locutus est exquirens illum Deus; sic in novissimis temporibus per eandem vocem visitavit exquirens genus ejus.

⁷⁶ Joan. v, 14. ⁷¹ Joan. ix, 3. ⁷² Gen. ii, 7. ⁷³ Jerem. i, 5. ⁷⁴ Galat. i, 15, 16. ⁷⁵ Joan. ix, 7. ⁷⁶ Genes. i, 26. ⁷⁷ Genes. iii, 9.

(25) Manifestentur. Eras. et Gallas., manifestantur.

(26) Hanc enim. Scil. plasmationem.

(27) Per operationem. Sic Clarom., Voss. et Grab., cæteri male omitunt per.

(28) Manifestans ... possint. Al., ostendens ... possunt.

(29) Quod enim in ventre plasmare. Ita recte Claromont. et vel. Feuard. cod. cum edit. Oxon. In reliquis exemplaribus perperam: quod enim in veteri plasmate, vel, invenit replasmare. Nam de oculis sermo est, quibus ab utero matris orbatus fuerat cæcus natus; quos proinde in ventre plasmare prætermiserat artifex Verbum; quod et sequentia satis declarant.

(30) Quoniam autem. Al., qui autem.

(31) Exires. Edit., progredieris.

(32) Posui te. Eras., Gallas. et Feuard., dedi te.

(33) Formavit. Edit., plasmavit.

(34) Secundum Adam fuit. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss.; alii male, secundum hominem fuit.

(35) Factus homo. Eras., Gallas. et Feuard. perperam, factus est homo.

(36) Dominus. Ita Clarom. et Voss. et Grab., melius quam alii, Deus; quia de Jesu Christo hic agitur.

(37) Recommemorans eum. (Id est, in mentem ei revocans.) Ita Clarom. melius quam alii, commemorans in eo.

CAPUT XVI.

Cum in terram corpora nostra revertantur, sequitur ea inde substantiam habere. Item Verbi adventus clarior in nobis imago Dei apparuit.

1. Et quoniam ex hac quæ secundum nos est terra, plasmatio fuit Adæ, Scriptura dicit dixisse Deum ei: « In sudore vultus tui manducabis panem tuum, quoadusque convertaris in terram, ex qua sumptus es ⁷⁸. » Si igitur in aliquam alteram terram revertuntur post mortem corpora nostra, consequens est ea inde et substantiam habere. Si vero in hanc ipsam, manifestum est, quoniam, et ex hac plasma eis factum est (38); quomodo et Dominus fecit manifestum, ex hac eadem oculos (39) formans. Et manu itaque vere liquido (40) ostensa Dei, per quam plasmatus est quidem Adam, plasmati autem sumus et nos; et cum sit unus et idem Pater, cujus vox ab initio usque ad finem adest plasmati suo; et substantia plasmatis nostri per Evangelium ostensa manifeste (41), jam non oportet quærere alium Patrem præter hunc; neque aliam substantiam plasmationis nostræ, præter prædictam et ostensam a Domino; neque alteram manum Dei præter hanc, quæ ab initio usque in finem format nos, et coaptat in vitam, et adest plasmati suo, et perficit illud secundum imaginem et similitudinem Dei (42).

2. Tunc autem hoc Verbum ostensum est, quando homo Verbum Dei factum est, semetipsum homini, et hominem sibi metipso assimilans, ut per eam quæ est ad Filium similitudinem, **313** pretiosus homo fiat Patri.

Ἐν τοῖς πρόσθεν χρόνοις In præteritis enim temporibus, dicebatur quidem secundum imaginem Dei factum esse hominem, non autem ostendebatur. Adhuc enim invisibile erat Verbum, cujus secundum imaginem homo factus fuerat

⁷⁸ Genes. iii, 19. ⁷⁹ Philip. ii.

(38) *Plasma eis factum est.* Ita Clarom.; cæteri omnes: *plasmatio ei facta est*; vitiose quidem quoad vocem *ei*; de corporibus enim, non de Adamo sermo est.

(39) *Oculos.* Ei perperam additum a Feuarden. expunxi auctoritate Eras., Gallas., Clarom., Arund. et Merc. 2.

(40) *Vere liquido.* Sic Claromont., Voss. et Grab. Cætera exemplaria corrupta sunt: nam pro *vere liquido* Eras. et Gallas. editt. habent, *reliqua*; Merc. 2. codd., *reliqua vel*; ms. Arund., *reliqua vere*; denique Feuard. edit., *reliqua vere aliquando*.

(41) *Substantia ... ostensa manifeste.* Sic iterum Clarom. In Voss. et Grab., *substantia ... ostensa est manifeste*: ubi male additum verbum est. Cæteri pejus, *substantiam ... ostendens manifeste*.

(42) *Similitudinem Dei.* Eras., Gallas. et Feuard. vitiose, et repugnantibus omnibus fere mss., *similitudinem suam Dei*.

Α πότε δὲ σὰρξ ἐγένετο ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, τὰ ἀμφοτέρω ἐπεκύρωσε· καὶ γὰρ (καὶ) τὴν εἰκόνα ἐδείξεν ἀληθῶς, αὐτὸς τοῦ γενόμενος, ὅπερ ἦν ἡ εἰκὼν αὐτοῦ· καὶ τὴν ὁμοίωσιν βεβαίως κατέστησε, συναξομώσας τὸν ἀνθρώπον τῷ ἀόρατῳ Πατρὶ. consimilem faciens hominem invisibili Patri per visibile Verbum.

3. Et non solum autem per ea quæ prædicta sunt, et Patrem, et semetipsum manifestavit Dominus, sed etiam per ipsam passionem. Dissolvens enim eam, quæ ab initio in ligno facta fuerat, hominis inobedientiam, « obediens factus est usque ad mortem, mortem autem crucis ⁷⁹; » eam quæ in ligno facta fuerat inobedientiam, per eam quæ in ligno fuerat obedientiam sanans. Non autem per eandem venisset exsolvere eam, quæ fuerat erga plasmatorum nostrum inobedientiam, si alterum annuntiabat Patrem. Quoniam autem per hæc, per quæ non audivimus Deum (47), et non credidimus ejus verbo, per hæc eadem obedientiam introduxit, et eam quæ esset erga verbum ejus assensionem (48), per quæ (49) manifeste ipsum ostendit Deum, quem ἐν μὲν γὰρ τῷ πρώτῳ (50) in primo quidem Adam offendimus, non facientes ejus præceptum; in secundo autem Adam reconciliati sumus, obediens usque ad mortem facti. Neque enim alteri culdam eramus debitores, sed illi, cujus et præceptum transgressi fueramus ab initio.

CAPUT XVII.

Deus et Dominus, Pater et creator universorum,

(43) Ἐν τοῖς πρόσθεν χρόνοις. Hæc ex Damasceni *Parallelis* vulgavit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 480.

(44) *Factus fuerat.* *Factus* deest in Eras. et Gallas.

(45) *Veram.* In Græco *vere*.

(46) *Firmans.* Græc., *firmiter*.

(47) *Audivimus Deum.* Sic vetus Feuard. cod., Voss. et Claromont.; cæteri, *obedivimus Deo*.

(48) *Assensionem.* Eras., Gallas., Feuard., Arundel. et Merc. 2. perperam, *ostensionem*.

(49) *Per quæ.* Feuard. in marg. et Voss., *per quem.* Malleim *perquam*, una voce. At *per quæ*, saltem accipias necesse est pro *per hæc*, ne suspensus maneat sensus.

(50) Ἐν μὲν γὰρ τῷ πρώτῳ. Ultima hujus et prima sequentis capituli verba iterum e Damasceni *Parallelis* eruit modo laudatus Halloixius.

unicus et solus est, qui nos in Christo dilexit, A præcepta dedit, et remisit nobis peccata; cuius Filium et Verbum sese Christus probavit, cum peccata condonaret.

1. Ἔστι δὲ οὗτος ὁ Θεο-
μουργός, ὁ κατὰ μὲν τὴν
ἀγάπην Πατρὸς, κατὰ δὲ
τὴν δύναμιν Κυρίου, κατὰ
δὲ τὴν σοφίαν ποιητῆς καὶ
κλάσσης ἡμῶν.

1. Est autem hic De-
miusgus, qui secundum
dilectionem quidem, Pa-
ter est; secundum au-
tem virtutem, Dominus;
secundum autem sapientiam,
factor et plasmator noster: cuius et præcep-
tum transgredientes, inimici facti sumus ejus. Et
propter hoc in novissimis temporibus, in amicitiam
restituit nos Dominus per suam incarnationem,
« mediator Dei et hominum » factus; propitians
quidem pro nobis Patrem, in quem peccaveramus, B
et nostram inobedientiam per suam obedientiam
consolatus; nobis autem donans eam, quæ est ad
factorum nostrum, conversationem et subjectionem.
Quapropter et in oratione dicere nos docuit: « Et
remitte nobis debita nostra »: » utique quoniam
hic est Pater noster, cuius eramus debitea, trans-
gressi ejus præceptum. Quis autem est hic? Utrumne
incognitus aliquis, et nulli nunquam (51) præcep-
tum dans Pater? An vero qui a Scripturis prædica-
tur Deus, cui et debitea eramus, transgressi
ejus præceptum? Datum est autem præceptum ho-
mini per Verbum: « Audivit enim Adam, ait, vo-
cem Domini Dei ». Bene igitur Verbum ejus ad
hominem dicit: « Remittuntur tibi peccata »; C
idem ille, in quem peccaveramus in initio, remis-
sionem peccatorum in fine donans. Aut si alterius
quidem transgressi sumus præceptum, alius autem
erat qui dixit: « Remittuntur tibi peccata tua; »
neque bonus, neque verax, neque justus est hujus-
modi. Quomodo enim bonus, qui non ex suis do-
nat? Aut quomodo justus, qui aliena rapit? Quo-
modo autem vere (52) remissa sunt peccata, nisi
ille ipse, in quem peccavimus, donavit remissio-
nem, « per viscera misericordiae Dei nostri, in qui-
bus visitavit nos » per Filium suum?

2. Quapropter et curato paralytico, « Videntes,
inquit, populi clarificaverunt Deum, qui dedit po-
testatem talem hominibus ». Quem igitur Deum
clarificaverunt circumstantes populi? Nunquidnam D

ab hæreticis inventum, incognitum Patrem? Et quo-
modo eum, qui initio tunc (53) non cognoscebatur
ab eis, glorificabant? Manifestum est ergo, quoniam
eum, qui a lege et 314 prophetis (54) prædicatus
est Deus, glorificabant Israelitæ, qui et est Pater
Domini nostri: et propter hoc docebat homines in
sensu (55) per ea signa, quæ faciebat, dare gloriam
Deo. Si autem ab altero quidem Patre ipse venis-
set, alterum autem Patrem glorificabant homines
videntes ejus virtutes; ingratos eos in eum Patrem,
qui miserat curationem, efficiebat. Sed quoniam ab
eo, qui est (56) Deus, unigenitus Filius venerat ad
salutem hominum, et incredulos per eas quas fa-
ciebat virtutes, provocabat dare gloriam Patri; et
non recipientibus adventum Filii ejus, et propter
hoc non credentibus, quæ ab eo fiebat remissioni,
Pharisæis dicebat: « Ut sciatis quoniam potesta-
tem habet Filius hominis remittere peccata »; et
hoc cum dixisset, jussit paralyticum hominem
tollere grabatum, super quem jacebat (57), et ire
in domum suam: per hoc quod efficit (58), con-
fundens incredulos, et significans quoniam ipse est
vox Dei, per quam accepit homo præcepta, quæ
supergressus est, et factus est peccator; ex pecca-
tis enim paralysis subsecuta est.

3. Peccata igitur remittens, hominem quidem
curavit, semetipsum autem manifeste ostendit quis
esset. Si enim nemo potest remittere peccata, nisi
solus Deus; remittebat autem hæc Dominus, et
curabat homines: manifestum, quoniam ipse erat
Verbum Dei, Filius hominis factus, a Patre pote-
statem remissionis peccatorum accipiens, quoniam
homo, et quoniam Deus (59): ut quomodo (60) ho-
mo compassus est nobis, tanquam Deus miseretur
nostri, et remittat nobis debita nostra, quæ factori
nostro debemus Deo. Et propter hoc David præ-
dixit: « Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et
quorum tecta sunt peccata. Beatus homo, cui non
imputavit Dominus peccatum », eam, quæ per
adventum ejus est, remissionem præmonstrans, per
quam « delevit chirographum » debiti nostri (61),
« et affixit illud cruci »: a uti quemadmodum per
lignum facti sumus debitea Deo, per lignum acci-
piamus nostri debitea remissionem.

4. Hoc et per alios quidem multos, jam autem et

⁵¹ I Tim. II, 5. ⁵² Matth. VI, 12. ⁵³ Gen. III, 8, 10. ⁵⁴ Matth. IX, 2. ⁵⁵ Luc. I, 78. ⁵⁶ Matth. IX, 8. ⁵⁷ Psal. XXXI, 1, 2. ⁵⁸ Coloss. II, 14.

(51) *Nulli nunquam.* In Arund., *nulli, inquam,* quæ recentioris cujuspiam emendatio esse videtur, cui displicuit duplex negatio, Græcorum more.

(52) *Vere.* Eras., Gallas. et Feuard., *recte,* quod minus placet.

(53) *Initio tunc.* Ita Clarom.; in Voss., *initio tum;* in vet. Feuard. cod., *initio tamen;* in reliquis, *in totum.*

(54) *A lege et prophetis.* Sic omnes fere mss. At Eras., Gallas. et Feuard., *in lege a prophetis.*

(55) *In sensu.* Id est, ut recte explicat Grab., *sensibiliter, manifeste, etc.*

(56) *Qui est.* Ita vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss. Alii perperam, *a quo;* Feuard. vero pro more,

haud certe probando, utramque lectionem jungens, cæteris pejus scripsit: *qui est, a quo.*

(57) *Super quem jacebat.* Unicam vocem *sum,* loco istarum, habent Merc. 2 codd.

(58) *Per hoc quod efficit.* Sic Clarom. et Voss., quibus quoad vocem *quod* consentiunt Arundel. et Merc. 1. Alii male, *propter hoc quidem efficit.*

(59) *Quoniam homo, et quoniam Deus.* Alii, *quomodo homo, et quomodo Deus.*

(60) *Ut quomodo.* Eras., Gallas. et Feuard., *et quomodo.*

(61) *Debitea nostri.* Sic Clarom., Arundel. et vetus Feuard. cod. Cæteri perperam *debitea nostra.*

per Eliseum prophetam significanter ostensum est. Cum enim hi, qui cum illo erant, prophetae (62) coniderent ligna ad fabricationem tabernaculi, et ferrum excussum de securi cecidisset in Jordanem, et non inveniretur ab ipsis, veniens autem Eliseus in ipsum locum, cum didicisset quid esset factum, lignum in aquam misit; hoc autem cum fecisset, supernavit ferrum securis, et de superficie aquae sumperunt illud, qui ante amiserant⁶²:

δι' ἔργου (63) ἔδειξεν ὁ προφήτης, ὅτι τὸν σπερδὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ὄν... ἀμελῶς ἀποβαλόντες οὐχ' ἠδύσκομεν, ἀποληψόμεθα πάλιν διὰ τῆς τοῦ ξύλου οἰκονομίας. Ὅτι δὲ ἀξίτη ἔρικεν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής φησι περὶ αὐτοῦ: « Ἦδη δὲ ἡ ἀξίτη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κείται. » Ἰερემίας δὲ ὁμοίως φησιν: « Ὁ λόγος Κυρίου ὡς πελεκυς κόπτων πέτραν. » Τοῦτον οὖν κεκρυμμένον ἀφ' ἡμῶν, ἡ τοῦ ξύλου ἐφανέρωσεν, ὡς προέφαμεν, οἰκονομία. Ἐπεὶ γὰρ διὰ ξύλου ἀπεβάλομεν αὐτὸν, διὰ ξύλου πάλιν φανερόν τοις πᾶσιν ἐγένετο, ἐπιδεικνύων τὸ μῆκος, καὶ ὕψος, καὶ βάθος, καὶ πλάτος ἐν ταυτῷ, καὶ ὡς ἐφη τις τῶν προβεβηκότων, διὰ τῆς θείας ἐκτάσεως τῶν χειρῶν, τοὺς δύο λαοὺς εἰς ἓνα Θεὸν συνάγων. Δύο μὲν γὰρ αἱ χεῖρες, ὅτι καὶ δύο λαοὶ διασπαρμένοι εἰς τὰ πέρατα

⁶² IV Reg. vi. 4 et seqq. ⁶³ Matth. iii, 10. ⁶⁴ Jerem. xxiii, 29. ⁶⁵ Joan. xiv, 11.

(62) *Hi... prophetae*. Duas istas voces a Grab. ad ditas. priorem ex Voss., posteriorem ex Arundel. habet cod. Clarom.

(63) *Δι' ἔργου*. Græca hæc Irenæi verba descripta leguntur in Catena ms. in libros Regum, num. 211 bibliothecæ olim Segerianæ, nunc Coislinianæ, quam diutius clausam, magno reipublicæ litterariæ bono, eruditus omnibus reseravit illustrissimus ac litterarum studiosissimus D. D. de Coislin, episcopus Mettensis. Jam ediderat Combessius ex cod. 2435 bibliothecæ Regiæ, in quo exstant, sed mutila et imperfecta. Quæ hic exhibentur, integra sunt, et accuratius Latinis respondent, ut conferenti patebit.

(64) *Securi similis est verbum Dei*. Ita Voss., Clarom. et Grab., juxta Græcum. Alii perperam, *securis similis est verbo Dei*.

(65) *Manifestavit*. In Eras., Gallas. et Feuard. vitiose, *per lignum manifestavit*.

(66) *Et latitudinem*. Ad. ex Græc., et profunditatem.

Α τῆς γῆς· μία δὲ μέση Deum congregans. Duæ κεφαλῆ, ὅτι εἰς ὁ Θεός, ὁ quidem manus, quia et ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων duo populi dispersi in τῶν, καὶ ἐν πᾶσιν ἡμῖν. fines terræ; unum autem medium caput, quoniam et unus Deus super omnes et per omnes, et in omnibus nobis.

315 CAPUT XVIII.

Creaturas universas, quibus Deus Pater et ejus Verbum utuntur, sua propria virtute et sapientia condiderunt; non ex labe, aut ignorantia; alias nunquam carnem assumpsisset Dei Filius, qui omnem a Patre potestatem accepit.

4. Et talem vel tantam dispositionem non per alienas, sed per suas efficiebat conditiones (67): neque per ea quæ ex ignorantia et labe facta sunt, sed per ea quæ ex sapientia et virtute Patris ejus substantiam habuerunt. Neque enim iniustus, ut aliena concupiscat; neque indigens, ut non per sua propria suis propriis efficiat vitam, sua utens conditione ad hominis salutem. Neque enim portasset illum conditio, si quod ignorantia et labis erat, emisit (67'). Quoniam enim ipsum Verbum Dei incarnatum suspensum est super lignum, per multa ostendimus: et ipsi autem hæretici crucifixum confitentur. Quomodo igitur ignorantia et labis emissio eum, qui contineat universorum agnitionem, et sit verus, et perfectus, portare potuit? Aut quomodo ea, quæ absconsa est a Patre, et multum separata conditio, portavit ejus Verbum? Si autem et ab angelis hæc facta est, sive ignorantibus eum, qui super omnia est Deus, sive scientibus; cum dixerit Dominus: « Quoniam ego in Patre, et Pater in me est⁶²; » quomodo Patrem et Filium simul fabricatio angelorum portare sustinuit? Quomodo autem ea, quæ extra Plorama est, conditio cepit eum, qui continet universum Plorama? Cum igitur hæc omnia impossibilia sint, et probationem non habeant; illud solum verum est Ecclesiæ præconium, quoniam propria conditio, quæ ex virtute, et arte, et sapientia Dei subsistit (68), portavit eum (69) (quæ quidem secundum invisibilitatem a

(67) *Conditiones*. Id est *res creatas*.

(67') *Si quod ignorantia et labis erat, emisit*. Sic melioris notæ cod., velut Feuard., Voss. et Clarom. (nisi quod in hoc, negligentia scribæ, desit quod), Cæteri, *si ignorantia et labis esset emissio*; quæ recentioris ejuspiam emendatio esse videtur; prioris lectionis sensum haud satis intelligentis. Hic tamen obscurus non est. Si, inquit Irenæus, Verbum Patris nihil proprie condidit, sed quod ignorantia et labis erat, id est quod ex ignorantia et labe jam ortum erat, simpliciter emisit; non igitur portasset illum propria conditio, seu res a se condita. Jam tamen a nobis demonstratum est, Verbum Dei incarnatum ligno suspensum fuisse. Quomodo igitur id quod ab ignorantia et labe tum primum emissum est, portare potuit eum qui contineat universorum agnitionem? etc.

(68) *Subsistit*. Al., *substitit*.

(69) *Portavit eum*. Voss. et Feuard. edit. ex vet. cod. male, *portavit Ecclesiam*.

Patre portatur, secundum visibilitatem (70) autem a Patre, plenum gratia et veritate. Manifeste ostendens audire volentibus, id est aures habentibus, quoniam unus Deus Pater super omnes, et unum Verbum Dei (75), quod per omnes (76), per quem omnia facta sunt; et quoniam hic mundus proprius ipsius, et per ipsam factus est voluntate Patris, et non per angelos; neque per apostasiam, et defectionem, et ignorantiam; neque per virtutem aliquam Prunici, quam et Matrem appellant quidam; neque per alium quendam mundi factorem ignorantem Patrem.

Patre, plenum gratia et veritate. Manifeste ostendens audire volentibus, id est aures habentibus, quoniam unus Deus Pater super omnes, et unum Verbum Dei (75), quod per omnes (76), per quem omnia facta sunt; et quoniam hic mundus proprius ipsius, et per ipsam factus est voluntate Patris, et non per angelos; neque per apostasiam, et defectionem, et ignorantiam; neque per virtutem aliquam Prunici, quam et Matrem appellant quidam; neque per alium quendam mundi factorem ignorantem Patrem.

2. Pater enim conditionem simul et Verbum suum portans, et Verbum portatum a Patre, præstat Spiritum omnibus, quemadmodum vult Pater: quibusdam quidem secundum conditionem (72), quod est factum; quibusdam autem secundum adoptionem, quod est ex Deo, quod est generatio. Et sic unus Deus Pater ostenditur, qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus. Super omnia quidem Pater, et ipse est caput Christi: per omnia autem Verbum, et ipse est caput Ecclesiæ: in omnibus autem nobis Spiritus, et ipse est aqua viva, quam præstat Dominus in se recte credentibus, et diligentibus se, et scientibus, quia « unus Pater, qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus nobis ». Testimonium perhibet his et Joannes Domini discipulus, in Evangelio dicens sic: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factam est nihil ». Deinde de ipso Verbo dixit: « In hoc mundo (73) erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In sua propria venit, et sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit illis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine eius ». Et iterum significans ejus secundum hominem dispensationem (74), dixit: « Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis. » Et iterum intulit: « Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a

3. Mundi enim factor vere Verbum Dei est: hic autem est Dominus noster, qui in novissimis temporibus homo factus est, in hoc mundo existens, et secundum invisibilitatem continet quæ facta sunt omnia, et in universa conditione infixus, quoniam Verbum Dei gubernans et disponens omnia; et propter hoc in sua invisibiliter venit (77), et caro factum est (78), et pendit super lignum, uti universa in semetipsum recapituletur. « Et sui proprii illum non receperunt » homines, quemadmodum Moyses hoc ipsum manifestavit in populo: « Et erit vita tua pendens ante oculos tuos, et non credes vitæ tuæ ». Qui igitur non receperunt illum, non acceperunt vitam. « Quotquot autem receperunt illum, dedit illis potestatem filios Dei fieri. » Ipse est enim qui universorum (80) potestatem habet a Patre, quoniam (81) Verbum Dei, et homo verus, invisibilis quidem participans rationabiliter, et sensuabiliter (82) legem statuens, universa quæque in suo perseverare ordine; super visibilia autem et humana regnans manifeste, et omnibus dignum superducens justum iudicium:

Joan. vii, 38, 39. Ephes. iv, 6. Joan. i, 1 et seqq. Ibid., 10 et seqq. Ibid., 14. Deuter. xxviii, 66.

(70) *Visibilitatem*. Eras., Gallas., Clarom., Arundel. et Merc. 2, *visibile*.

(71) *Verbum*. Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Merc. 2, quod ab editoribus minus intellectum, fuit commutatum (non sine vitiosa τὰ ὄντα in verum. Intelligi tamen facile poterit, si quæ quidem portat ejus Verbum, parenthesi inclusis, hoc comma, et hoc est Verbum, referatur ad portavit eum.

(72) *Quibusdam quidem secundum conditionem*. Quod est conditionis, additur in edit., sed expunxi auctoritate veteris Feuard. cod., Voss. ac Clarom. (qui tamen pro secundum conditionem, vitio scribæ habet, secundum conditionis). Id enim a quopiam additum videtur, harum vocum, secundum conditionem explicandarum causa. Quod vero Grab. legi debere putat, ex eo quod in sequenti colo habeatur, quod est ex Deo, nihil est. Istud enim, quod est ex Deo, non opponitur τὸ quod est conditionis; sed τὸ quod est factum. Hic igitur subobscuri istius loci sensus: Verbum præstat spiritum omnibus, quemadmodum vult Pater, sed non eumdem. Aliis quidem præstat spiritum secundum conditionem, id est Spiritum qui rebus creatis viventibus conveniat, afflatum scilicet vitæ, ut loquitur cap. 12, quod quidem Spiritus genus temporale cum sit, factum est, seu factura est, ut ibidem ait; aliis vero præstat Spiritum adoptionis, seu Spiritum vivificantem, qui congruat adoptioni, et per quem spirituales efficiantur homines; qui Spiritus sempiternus

cum sit, et semper perseverans, ex Deo est, seu ex Dei substantia procedit; et hic est generatio, id est novæ generationis auctor et causa. Vide citatum cap. 12.

(73) *In hoc mundo*. Sic omnes mas., at Eras., Gallas. et Feuard. omittunt hoc.

(74) *Dispensationem*. In Merc. 2, dispositionem, nec male, sic enim οὐκ ἐπορεύθη sæpe vertit interpr.

(75) *Unum Verbum Dei*. In Clarom., unum Verbum Deus.

(76) *Quod per omnes*. Sic Clarom., Voss., Arund. et Grab. Cæteri perverso ordine, per quod omnes: quilibet enim videt Irenæum respicere ad verba Apostoli Ephes. iv, 6.

(77) *Invisibiliter venit*. In Eras. et Gallas. male, invisibiliter pbnit. Sed legendum, visibiliter venit.

(78) *Factum est*. Verbum perperam additur in Eras., Gallas. et Feuard. edit.

(79) *Et non credes vitæ tuæ*. In Voss., et non credes te vitæ tuæ. Hoc vero comma, quod etiam allegatur a Tertull. lib. advers. Jud. cap. 11; Cypriano lib. II Testim., cap. 20; Lactantio lib. iv, cap. 18; August. lib. xvi contr. Faust., cap. 22, et aliis, in hodiernis LXX edit. desideratur.

(80) *Universorum*. Eras., Gallas. et Merc. 2, universam.

(81) *Quoniam*. (In Feuard. marg. et Voss., quomodo.) Pro quatenus, in quantum.

(82) *Sensuabiliter*. Na Clarom. et Arund.; cæteri, sensibilibiter. Porro sensuabiliter hic accipio pro in-

quemadmodum et David manifeste significans, ait: « Deus noster manifeste veniet, et non tacebit ». Deinde et quod ab eo superinducitur iudicium manifestavit, dicens: « Ignis in conspectu ejus (83) ardebit, et in circuitu ejus tempestas valida. Advocebit (84) cœlum desursum, et terram discernere populum suum ». »

CAPUT XIX.

Cum Eva inobediens et prævaricatrice comparatur B. Virgo Maria, illius advocata; referunturque variaz et dissidentes hæreses.

1. Manifeste itaque in sua propria venientem Dominum (85), et sua propria eum bajulante (86) conditione, quæ bajulatur ab ipso, et recapitulationem ejus, quæ in ligno fuit inobedientiz, per eam quæ in ligno est obedientiam, facientem, et seductionem illam solutam, qua seducta est male illa, quæ jam viro destinata erat virgo Eva, per veritatem evangelizata est bene ab angelo jam sub viro Virgo Maria. Quemadmodum enim illa per angeli sermonem seducta est, ut effugeret Deum, prævaricata verbum ejus; ita et hæc per angelicum sermonem evangelizata est, ut portaret Deum, obediens ejus verbo. Et si ea inobedierat Deo; sed hæc suasa est (87) obedire Deo, uti virginis Evæ Virgo Maria fieret advocata. Et quemadmodum astrictum est (88) morti genus humanum per Virginem, salvatur (89) per Virginem: æqua lance disposita, virginis inobedientia (90), per virginalem obedientiam

Psal. XLIX, 3, 4. ¹ Ibid.

telligibiliter, intellectualiter, quod intelligentia sola percipi possit; Græce νοῦς, vel νοῦς. Νοῦν enim sensum sæpe vertit interpret.

(83) *Ejus.* Eras., Gallas., Arund. et Merc. 1, suo.

(84) *Advocabit.* Sic, juxta sacros codices, vetus Feuard. cod. et Græbius. Reliqui, *advocavit.*

(85) *Venientem Dominum.* Sic mss. At Eras., Gallas. et Feuardent. habent, *veniente Domino*, et omnes dictiones quæ in omnibus pene leguntur in accusativis, illi legunt per ablativos absolutos.

(86) *Bajulante.* Ita Claroment., Arund., Ottob., Merc. 2, cum Eras., Gallas. et Feuard., melius quam alii cum Græbio, *bajulanteum*. Si enim accusativus hic esset adhibendus, legi deberet *bajulatum*; alias pervertitur sensus.

(87) *Et si ea inobedierat Deo: sed hæc suasa est.* In edit. et recentioribus mss. legitur: *et sicut illa seducta est, ut effugeret Deum; sic hæc suasa est.* At antiquiores mss., scilicet vet. Feuard. cod., Clarom. et Voss. habent: *et si eam obaudierat Deo, sed hæc suasa est.* Ex qua corrupta lectione veram erui, levissima facta mutatione, quam in textu exprimere non dubitavi; persuasissimum habens, particulam in verbo *obaudierat* præfixam, a negligentibus et imperitis scribis male lectam, et a verbo perperam avulsam, commutatam esse in *m*, et cum præced. voce (in qua et ipsa paulo latius ductus litteræ a ductibus, lectum *n*) junctam: inde factum eum. Exempla ejusmodi corruptionis non raro occurrunt in mss. Clarom. et aliis. Nec dubitem quin posteriores scribæ, imo et forte primi editores, corruptam trium prædictorum cod. lectionem præ oculis haberent; quam cum emendare non possent, maluerunt (non certe sine ταυτολογίας crimine) partem præcedentis periodi resumere, ut

Atiam. Adhuc enim protoplasti peccatum per corruptionem primogeniti emendationem accipiens (91), et serpentis prudentia devicta in columbæ simplicitate (92), vinculis autem illis resolutis (93), per quæ alligati eramus morti.

2. Indocti omnes hæretici, et ignorantes dispositiones Dei, et inscii ejus, quæ est secundum hominem, dispositionis (94), quippe cæcutientes circa veritatem, ipsi suæ contradicunt salutem: alii quidem alterum introducentes, præter Demiurgum, Patrem; alii autem ab angelis quibusdam dicentes factum esse mundum et substantiam ejus; alii quidam (95) porro (96) et longe separatam ab eo, qui est secundum ipsos Patre, a semetipsa floruisse, et esse ex se natam (97); alii autem in his quæ continentur a Patre, de labo et ignorantia substantiam habuisse; alii autem manifestum adventum Domini contemnunt, incarnationem ejus non recipientes; alii autem rursus ignorantes Virginis dispensationem, ex Joseph dicunt eam generatum; et quidam quidem neque animam (98), neque corpus recipere posse dicunt æternam vitam, sed tantum hominem interiorum. Esse autem hunc eum, qui in eis sit sensus, volunt, quem et solum ascendere ad perfectum deceperunt; alii autem anima salvata, non participari corpus ipsorum eam quæ est a Deo salutem (99), quemadmodum in primo diximus libro. In quo et argumenta eorum omnium enarravimus, et invalidum ipsorum et inconstabile in secundo ostendimus.

sensum compleverit. Porro *inobedierat*, accipiendum pro non *obedierat*.

(88) *Astrictum est.* Mirum in codd. Clarom., Voss. et Merc. 2 legi *astricta est*; forte quod scribæ litteram *n*, nullo abbreviationis signo notatam, male confuderint cum *a*. Neque enim cum Græbio crediderim interpretem attendentem ad genus Græcæ vocis ἀνθρωπότης, scripsisse *astricta*. Adde quod Augustinus, qui totam hanc citat periodum lib. 1 contra Julian., cap. 5, legat *astrictum*.

(89) *Salvatur.* Ita vet. Feuard. cod., Clarom., Voss. et Græb., una cum August. cit. In Merc. 1, *solvitur*; in aliis, *salvatur*.

(90) *Virginis inobedientia.* Eras. et Gallas., *inobediens*.

(91) *Peccatum... accipiens.* August., *peccato... accipiente*.

(92) *In columbæ simplicitate.* August., *per columbæ simplicitatem*.

(93) *Vinculis autem illis resolutis.* August., *vinculis illis resoluti sumus*.

(94) *Dispositionis.* Edit., *dispensationis*.

(95) *Alii quidam.* Cerinthiani, ut putar ad quos enim alios istud referri possit, non video. Confer lib. 1, cap. 26, n. 4.

(96) *Porro.* Græcè, πρὸ τούτου, *procul*.

(97) *Separatam ab eo... a semetipsa floruisse, et esse ex se natam.* Ita omnes pene mss., at Eras., Gallas. et Feuard., *separatum ab eo... a semetipso fuisse, et esse ex se natum*. Nempe id alii ad mundum referunt, alii ad substantiam ejus.

(98) *Animam.* Suam quod addunt edit. delevi auctoritate veteris Feuard. cod. et Voss.

(99) *Eam, quæ est a Deo, salutem.* In Clarom. et Voss., *ea quæ est ad salutem*, quod admitti posse non videtur.

317 CAPUT XX.

Audiendi sunt pastores, quibus apostoli commiserunt Ecclesias, unam et eandem salutis doctrinam habentes; fugiendi autem hæretici, et in fidei mysteriis sobrie sapiendum.

1. Omnes enim illi valde posteriores sunt quam episcopi (1), quibus apostoli tradiderunt Ecclesias: et hoc in tertio libro cum omni diligentia manifestavimus. Necessitatem ergo habent prædicti hæreticorum, quoniam sunt cæci ad veritatem, alteram et alteram ambulare exorbitantes viam; et propter hoc inconsonanter et inconsequenter dispersa sunt vestigia doctrinæ ipsorum. Eorum autem, qui ab Ecclesia sunt, semita, circumiens mundum universum, quippe firmam habens ab apostolis (2) traditionem; et videre nobis donans omnium unam et eandem esse fidem, omnibus unum et eundem Deum Patrem præcipientibus (3), et eandem dispositionem incarnationis Filii Dei credentibus, et eandem donationem Spiritus scientibus, et eadem meditantibus præcepta, et eandem figuram ejus (4), quæ est erga Ecclesiam, ordinationis custodientibus, et eundem expectantibus adventum Domini, et eandem salutem totius hominis, id est animæ et corporis sustentibus. Et Ecclesiæ quidem prædicatio vera et firma, apud quam una et eadem salutis via in universo mundo ostenditur. Huic enim ereditum est lumen Dei; et propter hoc « sapientia » Dei; per quam salvat omnes homines, « in exitu canitur, in plateis autem fiducialiter agit, in summis muris prædicatur, in portis autem civitatis constanter loquitur ». Ubique enim Ecclesia prædicat veritatem: et hæc est *ἐπιτάμυθος* (5) lucerna, Christi bajulus lumen.

2. Qui ergo relinquunt præconium Ecclesiæ, imperitiam sanctorum presbyterorum arguunt, non contemplantes, quanto pluris sit idiota religiosus a

¹ Prov. i, 20, 21. ² Gen. ii, 16. ³ Rom. xii, 3.

(1) *Valde posteriores sunt quam episcopi.* Doctissimus Cotelierius in notis ad interpolatam Ignatii epistolam ad Trallianos, id explicat de tempore quo Ecclesiæ ab apostolis commissæ sunt apostolicis viris, non de tempore quo vivere desierunt illi episcopi. Nam, inquit, Polycarpus, ut ex ipso Irenæo lib. iii et ex aliis monumentis ecclesiasticis clarum fit, ab apostolis Smyrnæ episcopus constitutus, cum Basilide, Valentino, Marcione, aliisque hæresiarchois vitam egit.

(2) *Ab apostolis.* In Feuard. marg. et Voss. una vox *apostoli* exstat; in Clarom. deest particula *ab*, et distincte legitur, *apostolis*.

(3) *Præcipientibus.* Sic vet. Feuard. cod. et Claromont., pro quo in Voss. incuria librarii scriptum, *percipientibus*; in cæteris, *recipientibus*.

(4) *Eandem figuram ejus, etc.* Id est eandem regiminis ecclesiastici formam custodientibus.

(5) *Ἐπιτάμυθος.* Sic restituo ex Clarom. (in quo scriptum *epitamythos*), pro *ἐπιτάμυθος*, ut alii omnes perperam habent. Porro lucerna *ἐπιτάμυθος*, est lucerna septem ellychnia, seu, ut explicat Erasmus in margine suæ edit., septem caliculos habens. Quam in rem illud Martialis, lib. xiv, eplgr. 41, a Feuardentio citatur:

Illustram cum tota meis convivia lampas.

A blasphemo (6), et impudente (7) sophista. Tales sunt omnes hæretici, et qui se plus aliquid præter veritatem invenire putant; sequentes ea quæ prædicta sunt, variæ, et multiformiter (8), et imbecille facientes iter, de hisdem non semper eandem sententias habentes, velut cæci a cæcis circumducuntur: juste cadent in sublimitem ignorantiam foveam, semper quærentes, et nunquam verum invenientes. Fugere igitur oportet sententias ipsorum, et intentius observare, necubi vexemur (9) ab ipsis; confugere autem ad Ecclesiam, et in ejus sinu educari, et Dominicis Scripturis enutriri. Plantata est enim Ecclesia (10), paradus in hoc mundo. « Ab omni » ergo « ligno » Paradisi escas (11) « manducabitis » (12), ait Spiritus Dei; id est ab omni. Scriptura Dominicæ manducate: superoluto autem sensu ne manducaveritis, neque tetigeritis universam hæreticam dissensionem. Ipse enim contentur semetipsum agnitionem habere boni et mali: et super Deum, qui fecit eos, jactantur sensus suos impios. Supra igitur sentiant, quam est mensura sensationis. Quapropter et Apostolus ait: « Non plus sapere, quam oportet sapere, sed sapere ad prudentiam »; ut non illorum manducantes agnitionem, eam quæ plus quam oportet, sapit, projiciamur de paradiso vitæ: in quem Dominus inducit eos, qui obaudiunt præceptionem ejus (13), « recapitulans in se omnia quæ in cælis, et quæ super terram »; sed quæ in cælis, spiritualia sunt; quæ autem in terris, secundum hominem est dispositio. Hæc igitur in semetipsum (14) recapitulatus est, adunans hominem spiritui, et spiritum collocans in homine, ipse caput spiritus factus est; et spiritum dans esse hominis caput: per illum enim vidimus et audivimus (15) et loquimur.

318 CAPUT XXI.

Caput omnium quæ prædicta sunt, Christus est;

⁶ Ephes. i, 10.

Totique geram myxos, una lucerna vocor.

(6) *A blasphemo.* Græco more, pro *quam blasphemus*.

(7) *Impudente.* Feuard. in marg. et Voss., *imprudente*.

(8) *Multiformiter.* Solut-Feuard. ex vet. cod., *multiforme*.

(9) *Necubi vexemur.* (Id est, ne alicubi, ne in aliquo loco.) Ita Clarom. et Voss., at Feuard. ex vet. cod. et Grab., *uti ne vexemur*; Eras. et Gallas., *ne conjuremur*; Arundel., *uti ne conjuremur*; Otlob. pajus, *ne comuremur*.

(10) *Ecclesia.* Eras., Gallas. et Feuard., *Ecclesiam*, minus recte.

(11) *Escas.* In Clarom., *certe*; in Voss., *escas*.

(12) *Manducabitis.* Eras., Gallas. et Feuard., *manducabis*.

(13) *Obaudiunt præceptionem ejus.* Alii, *obediunt præconio ejus*.

(14) *Super terram: sed quæ... in semetipsum.* Ita Clarom. et Voss. Reliqui, *in terra sunt: et quæ... in semetipso*.

(15) *Vidimus et audivimus.* Sic, pro *videmus et audimus*, restituo ex Feuard. marg., Voss. et Claromont.

quem hominem assumere, a Patre universorum creatorum mitti, et a Satana tentari oportuit, ut promissiones adimpleret, et gloriosam consummatamque victoriam reportaret.

1. Omnia ergo recapitulans recapitulatus est, et adversus inimicum nostrum bellum provocans, et elidens eum, qui in initio in Adam captivos duxerat nos, et calcans ejus caput, quemadmodum habes in Genesi dixisse serpenti Deum: « Et inimicitiam ponam inter te, et inter mulierem, et inter semen tuum, et semen ejus; ipse tuum observabit caput, et tu observabis ejus calcaneum⁶. » Ex eo enim, qui ex muliere Virgine habebat nasci secundum similitudinem Adam, præconabatur observans caput serpentis. Et hoc est semen (16), de quo ait Apostolus in Epistola quæ est ad Galatas: « Legem factorum positam, donec veniret semen, cui promissum est⁷. » Manifestius autem adhuc in eadem ostendit Epistola, sic dicens: « Cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum, factum de muliere⁸. » Neque enim juste victus fuisset inimicus, nisi ex muliere homo esset, qui vicit eum. Per mulierem enim homini dominatus est ab initio, semetipsum contrarium statuens homini. Propter hoc et Dominus semetipsum Filium hominis constituit, principalem (17) hominem illum, ex quo ea quæ secundum mulierem est plasmatio, facta est, in semetipsum (18) recapitulans: uti quemadmodum per hominem victum descendit in mortem genus nostrum, sic iterum per hominem victorem ascendamus in vitam. Et quemadmodum accepit palmam mors per hominem adversus nos, sic iterum nos adversus mortem per hominem accipiamus palmam.

2. Non autem Dominus antiquam illam et primam adversus serpentem inimicitiam in semetipso recapitulatus fuisset, adimplens promissionem Demiurgi, et perficiens præceptum ejus, si ab alio venisset Patre. Sed quoniam unus et idem est, qui

⁶ Gen. III, 15. ⁷ Gal. III, 19. ⁸ Gal. IV, 4. ⁹ Matth. IV, 3. ¹⁰ Deut. VII, 3. ¹¹ Matth. IV, 6; Psal. XC, 11.

(16) *Et hoc est semen.* Ita ex Clarom. et Feuard. marg. posui, pro id est, semen; ac proinde textum aliter distinxit, atque in editt.

(17) *Principalem.* Pro *pristinum*, primævum, Græce ἀρχαίον.

(18) *Semetipsum.* Al., *semetipso*.

(19) *Dei.* In Eras., Gallas., Feuard., Merc. 2 et Ottob., suam.

(20) *Hominem eum.* Clarom., *hominem ejus*.

(21) *Jejunantem.* Eras., Gallas. et Feuard., *jejunantis*.

(22) *Vivit.* Ita vet. Feuard. cod., Claromont. ac Voss., et sic quoque prius scriptum fuisse in Arundel. notat Grab., sed postea mutatum in *vivet*; ut habent editt. Huic quidem lectioni favet sacer textus, tam Græcus quam Hebræus. Sed quid scripserit Irenæus, non quid habeant sacri codd. inquirimus.

(23) *Usus est hac, quæ excæcavit eum, hominis confessione.* Hanc genuinam lectionem ex tribus antiquioribus ac melioribus notæ codd. vet. Feuard., Clarom. et Voss. erui. Nempe in Clarom. legitur, *hæc, quæ excæcavit autem eum hominis confessione*; in vet. Feuard. codd. et Voss., *usus est hac, quæ*

ab initio plasmavit nos, et in fine Filium suum misit; præceptum ejus perfecit Dominus, factus ex muliere, et destruens adversarium nostrum, et perficiens hominem secundum imaginem et similitudinem Dei (19). Et propter hoc non aliunde eum destruxit, nisi ex dictionibus legis et Patris præcepto adjutore usus ad destructionem et traditionem apostatæ angeli. Primo quidem diebus quadraginta jejunans, similiter ut Moyses et Elias, postea esurit, ut hominem eum (20) verum et firmum intelligamus; proprium enim est hominis, jejunantem (21) esurire; deinde autem, ut haberet adversarius ubi congregaretur. Quoniam enim in principio per escam, non esurientem hominem seduxit transgredi præceptum Dei; in fine esurientem non potuit dissuadere, eam quæ a Deo esset, sustinere escam. Tentante enim eo, et dicente: « Si Filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant⁹; » Dominus autem per præceptum legis repulit eum, dicens: « Scriptum est: Non in pane tantum vivit (22) homo¹⁰. » Ad illud quidem quod ait: « Si Filius Dei es; » usus est hac, quæ excæcavit eum, hominis confessione (23), et per paternam dictionem (24) primum ejus impetum evacuavit. Quæ ergo fuit in paradiso repletio hominis per duplicem gustationem (25), dissoluta est per eam, quæ fuit in hoc mundo, indigentiam. Ille autem legaliter (26) explosus, tentavit (27) et ipse per mendacium (28) rursus legitime facere congressionem. In altissimum eum templi pinnaculum ducens eum, dixit: « Si Filius Dei es, mitte te deorsum. Scriptum est enim: quoniam angelis suis mandavit (29) de te, et in manibus tollent te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum¹¹; » mendacium abscondens per Scripturam, quod faciunt omnes hæretici. Illud enim, quod « angelis suis mandavit de eo, » scriptum erat: « Mitte te » autem « deorsum, » nulla dicebat (30) Scriptura; sed a semetipso hanc suasionem diabolus afferbat. Dominus itaque le-

excæcavit eum, per hominis confessionem. Cum autem neutra lectio accurata sit, alteram ex altera emendare licuit. At in recentioribus codd. et editt. habetur, *tacuit: excæcavit autem eum hominis confessione*.

(24) *Dictionem.* In Eras., Gallas., Feuard., Merc. 2 et Ottob. *perperam, ditionem*.

(25) *Per duplicem gustationem.* Utriusque videlicet parentis.

(26) *Legaliter.* Id est, ut explicat Grab., allegato legis, vel Scripturæ sacræ dicto. Idem est sensus adverbii *legitime* quod mox sequitur.

(27) *Tentavit.* Editt., *tentabat*.

(28) *Per mendacium.* Merc. 2, cum Grab., *per mandatum*; sed male: nam præterquam quod paulo post sequitur, *mendacium abscondens per Scripturam*; si ea lectio obtineret, jam superfluum esset adverbium *legitime*, quod statim subjicitur.

(29) *Mandavit.* Vocem *Deus*, huic verbo præfixam in editt., omisi cum Clarom., Voss. et Arundel.

(30) *Nulla dicebat.* Voces *de eo* his præmissas auctoritate eorundem codd. delevi.

gitime confitavut eum, dicens : « Item scriptum est : Non tentabis Dominum Deum tuum ¹²; » per eam vocem, quæ est in lege, ostendens, id quidem quod est secundum hominem (31), quoniam non debet homo tentare Deum; quantum autem ad illum, quoniam in eo homine qui videbatur, non tentaret (32) Dominum Deum suum. Elatio itaque sensus, quæ fuit in serpente, dissoluta est per eam, quæ fuit in homine humilitas : et his jam victus erat de Scriptura diabolus, cum est traductus, contraria præcepto Dei suadens, et secundum sententiam suam Dei hostis ostensus. Qui et magne confutatus, et quasi semetipsum colligens, universam quam **319** habebat virtutem in mendacio (33) ordinans, tertio ostendit ei sæculi regna (34) omnia, dicens, quemadmodum meminit Lucas : « Hæc omnia tibi dabo, quoniam mihi tradita sunt, et cui volo, do ea, si procidens adoraveris me ¹³. » Dominus itaque traducens eum qui esset : « Vade, inquit, Satana; scriptum est enim : Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies ¹⁴. » Denudans eum per hoc nomen, et se ostendens qui erat. Satana enim, verbum (35) Hebraicum (36), apostatam significat. Et tertio itaque vincens eum, de reliquo repulit a semetipso, quasi legitime victum : et soluta est ea, quæ fuerat in Adam præcepti Dei prævaricatio, per præceptum legis, quod servavit Filius hominis, non transgrediens præceptum Dei.

3. Quis ergo Dominus Deus, cui Christus (37) testimonium perhibet; quem nemo tentabit, et quem omnes adorare oportet, et ipsi soli servire? Omnimodo ille est sine dubio, qui et legem dedit Deus. Hæc enim in lege prædicta fuerant, et per legis sententiam ostendit Dominus, quoniam lex quidem a Patre Verbum Domini (38) annuntiat; apostata autem Dei angelus per illius (39) destrui-

A tur vocem traductus quis esset (40), et victus a Filio hominis servante Dei præceptum. Quoniam enim in initio homini suavit (41) transgredi præceptum factoris, ideo eum habuit in sua potestate; potestas autem ejus est (42) transgressio, et apostasia, et his colligavit hominem; per hominem ipsum iterum oportebat victum enim contrario colligari lisdem vinculis, quibus alligavit hominem, ut homo solutus revertatur ad suam Dominum, illi vincula relinquens, per quem (43) ipse fuerat alligatus, id est, transgressionem. Illius enim colligatio, solutio facta est hominis, quoniam « non potest aliquis introire in domum fortis, et vasa ejus diripere, nisi primum ipsum fortem alligaverit ¹⁵. » Contraria (44) ergo in sermone ejus, qui omnia fecit Dei, traducens eum Dominus, et subjiciens per præceptum (præceptum autem Dei, lex), fugitivum eum homo ejus (45), et legis transgressorem, et apostatam Dei ostendens, postea jam Verbum (46) constanter eum colligavit, quasi suum fugitivum, et diripuit ejus vasa, id est eos qui ab eo detinebantur homines, quibus ipse injuste utebatur. Et captivus quidem ductus est juste is, qui hominem injuste captivum duxerat; qui autem ante captivus ductus fuerat homo, extractus est a possessoris potestate, secundum misericordiam Dei Patris : qui miseratus est plasmati suo, et dedit salutem ei, per Verbum, id est per Christum, redintegrans; ut experimento discat homo, quoniam non a semetipso, sed donatione Dei accipit incorruptelam.

CAPUT XXII.

Dominus verus, et Deus unus a lege declaratur, et in Evangelio per Christum ejus Filium manifestatur; quem solum adorare, et ab illa omnia bona expectare oportet, non a Satana.

1. Sic igitur manifeste ostendente Domino, quoniam Dominus verus, et unus Deus, qui a lege de-

¹² Matth. iv, 7; Deut. vi, 16. ¹³ Luc. iv, 6, 7. ¹⁴ Matth. iv, 10. ¹⁵ Matth. xii, 29.

(31) *Ostendens, id quidem quod est secundum hominem.* Id est, si bene interpretor, ostendens, eas hominis in genere esse partes, ut non tentet Deum : quantum autem ad se, in ea quam oculis subiciebat humana natura, et quatenus homo erat, non tentaturum se Dominum Deum suum.

(32) *Tentaret.* Arundel., Merc. 2, et Grabius male, *tentare.*

(33) *In mendacio.* Editt., in *mendacium.*

(34) *Regna omnia.* Tres voces, et *gloriam ipsorum*, e sac. codd. in. editt. additas expunxi auctoritate Clarom. et Voss.

(35) *Satana enim verbum, etc.* Deducere videtur a *σάταν*, quod *divertere* significat, seu *deficere*. Alii vulgo deducunt a *σάτω*, *adversari* seu *impedire, detrahere, calumniari*. Unde etiam *διάβολος* Græci vocarunt.

(36) *Hebraicum.* Sic Clarom., Cæteri, *Hebraice.*

(37) *Cui Christus.* Eras., Gallas., Feuard., Arund. et Merc. 2, omittunt *Christus*.

(38) *Domini.* In Clarom. et Arundel. scriptum *dm* cum abbreviationis signo, quod *Domini*, vel *Deum* legere licet, prout nempe punctum super ultimam lineam aut adest, aut abest.

(39) *Per illius.* Al., *per illam.*

(40) *Quis esset.* Editt., *qui sit.* Porro *traductus quis esset*, idem est ac, *detectus, ostensus, etc., quis esset.*

(41) *Suasit.* In Feuard. marg., *fecit.*

(42) *Ejus est.* *Ejus male deest* in Gallas. et Feuard.

(43) *Illi ... per quem.* Sic vet. Feuard. cod., Voss. et Claromont. (nisi quod in hoc incuria scribæ legatur *per quam*), melius quam cæteri, *illa — per qua.*

(44) *Contraria.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arundel. non vitiose, ut existimat Grab., sed recte, quamvis Græco more. Græci siquidem pro *ἐναντία*, vel *ἀντιχρῶ*, non raro scribunt *ἐναντία*, quod et ab Irenæo scriptum, interpretes velut adjectivum accepit, reddiditque, *contraria*. Recentiores vero mutarunt in *contrariæ*.

(45) *Homo ejus.* Has voces addidi ex Claromont. et Voss. Addendas autem fuisse demonstrat his opposita vox, *Verbum*, quæ mox sequitur.

(46) *Verbum.* Præpositionem *per* huic voci præfixam delevi auctoritate vet. Feuard. cod., Clarom., et Voss.

claratus fuerat (quem enim lex præconaverat Deum, hunc Christus (47) ostendit Patrem, cui et servire soli oportet discipulos Christi), et per eas, quæ sunt in lege, sententias, adversarium nostrum evacuante (lex autem Demiurgum laudare Deum, et ipsi soli servire jubet nobis): jam non oportet querere alium Patrem, præter hunc, aut super hunc: quoniam « unus Deus qui justificat circumcissionem ex fide, et præputium per fidem¹⁶. » Si enim alius quis erat super hunc perfectus Pater, nequaquam per hujus sermones et præcepta destruxisset Satanam. Nec enim ignorantia per alteram potest dissolvi ignorantiam; quemadmodum neque per labem labe evacuari. Si igitur lex ex ignorantia et labe est, quomodo sententiæ quæ in ea sunt, diabolica ignorantia (48) solvere poterant, et fortem vincere? Neque enim a minori, neque ab æquali fortis vinci potest: sed ab eo qui plus potest. Plus autem potest super omnia Verbum Dei, qui in lege quidem vociferatur: « Audi, Israel, Dominus Deus tuus unus est, » et: « Diliges Dominum Deum tuum ex tota anima tua; » et: « Hunc adorabis, et huic soli servies¹⁷. » In Evangelio autem per has easdem sententias destruens apostasiam, et Patris voce devicit fortem, et legis præceptum (49) suas sententias confitetur, dicens: « Non tentabis Dominum Deum tuum¹⁸. » Nec enim per alienam, sed per propriam Patris sui sententiam destruxit adversarium, et fortem vicit.

2. Nos autem solutos per ipsum præceptum 320 docuit, esurientes quidem sustinere eam, quæ a Deo datur, escam; in sublimitate autem positos universi charismatis, vel in operibus justitiæ confidentes, vel ministrationis supereminentia adornatos, nequaquam extolli, neque tentare Deum, sed humilia sentire in omnibus (50), et præ manu habere: « Non tentabis Dominum Deum tuum; » quemadmodum et Apostolus docuit: « Non alta, dicens, sentientes, sed humilibus consentientes¹⁹: » nec divitiis, nec gloria mundana (51), neque præsentium phantasia capi: scire autem, quoniam Dominum Deum tuum adorare oportet, et ipsi soli servire, et non credere ei, qui falso promisit ea, quæ non sunt sua, dicens: « Hæc omnia tibi dabo, si procidens adoraveris me. » Ipse enim constitetur, quoniam adorare eum, et voluntatem ejus facere,

¹⁶ Rom. iii, 30. ¹⁷ Deut. vi, 4, 5. 13. ¹⁸ Matth. 29. ¹⁹ Joan. viii, 44. ²⁰ Gen. ii, 16, 17. ²¹ Gen.

(47) *Hunc Christus.* Sic recte Clarom. In Eras., Gallas., Feuarent., Ottob. et Merc., *Spiritus*; in cæteris neutrum.

(48) *Diabolica ignorantia.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss. melius, quidquid dicat Grab., quam alii, *diabolicam ignorantiam*. Hic enim, *diabolica ignorantia solvere* dicitur, pro *a diabolica ignorantia liberare*.

(49) *Præceptum.* Feuard. in marg., Voss. et Grab., *præcepta*.

(50) *In omnibus.* Clarom., Arundel. et Merc. 2, in omni. In Eras. et Gallas. neutrum legitur.

(51) *Munda in.* Edit., *mundi*.

(52) *Itaque.* Hanc vocem, quam habent omnes

A cadere est a gloria Dei. Et quid aut suave, aut bonum participare potest qui cecidit? Aut quid aliud sperare, vel expectare potest, qui talis est, nisi moriem? Ei enim qui cecidit, proxima mors est. Deinde nec illa itaque (52) quæ promisit præstabit. Quomodo enim præstabit ei, qui cecidit? Deinde, quoniam dominatur hominibus, et ei ipsi Deus; et nolente Patre nostro qui est in cælis, neque passer cadet in terram. Illud igitur quod ait: « Hæc omnia mihi tradita sunt, et cui volo, do ea²⁰; » ut in superbiam elatus ait. Neque enim conditio sub ejus potestate est; quandoquidem et ipse unus de creaturis est. Neque ipse hominum regnum attribuet hominibus; sed secundum ordinationem Dei Patris, et cætera quæque, et quæ B sunt erga homines, disponuntur. Dominus autem ait: Quoniam « diabolus mendax est ab initio, et in veritate non stetit²¹. » Si itaque mendax est, et non stans in veritate, videlicet non verum dicebat: « Quoniam hæc omnia mihi tradita sunt et cui volo, do ea; » sed mendacium loquens.

CAPUT XXIII.

Diabolus assuetus est mendaciis, quibus seductus Adam sexto creationis die peccavit, quo tandem per Christum reparatus fuit.

1. Assuetus enim erat jam ad seductionem hominum mentiri adversus Deum. Ab initio enim homini escam multam cum Deus dedisset, ex una autem tantum arbore præcepisset ne manducaret, quemadmodum Scriptura dicit dixisse Deum ad Adam: « Ab omni ligno quod est in paradiso escam manducabis (53); a ligno autem cognoscendi bonum et malum, ab eo non manducabis; qua autem die manducaveritis ab eo (54), morte moriemini²²; » ille mentiens adversus Dominum (55), tentavit hominem, quemadmodum Scriptura dicit dixisse serpentem mulieri: « Quid utique (56) dixit Deus; Ne manducaveritis ab omni ligno paradisi²³? » Et cum illa traduxisset mendacium, et simpliciter retulisset præceptum, in eo quod diceret: « Ab omni ligno paradisi manducabimus (57): a fructu autem ligni, quod est in medio paradiso, dixit Deus: Ex eo non manducabitis, neque tetigeritis, ne moriamini²⁴; » cum didicisset a muliere præceptum Dei, astutia usus decepit eam D denuo per falsiloquium, dicens: « Non morte mo-

mss., omittunt Eras., Gallas. et Feuard., forte quia superflua est.

(53) *Manducabis.* Ita Clarom., Ottobon. et Voss. juxta LXX; alii, *manducabitis*.

(54) *Ab eo ... ab eo.* Sic vet. Feuard. cod., Clarom., Voss. et Arund., cum LXX; alii omittunt utrumque ab eo.

(55) *Adversus Dominum.* Edit., *adversus Deum*. At Claromont., ut *adversus Dominum tentaret hominem*; quæ lectio sensum nimis suspendit.

(56) *Quid utique.* Alii, *quid itaque*.

(57) *Manducabimus.* Ita omnes mss. juxta LXX. Sed Eras., Gallas. et Feuard. male, *manducabitis*,

riemini. Sciebat enim Deus, quoniam qua die manducaveritis ex eo, aperientur oculi vestri, et eritis sicut dii, scientes bonum et malum ⁵⁸. » Primo quidem in Dei paradiso disputabat (58) de Deo, quasi absente eo : magnitudinem enim ignorabat Dei. Post deinde, ab ipsa discens dixisse Dominum, morituros eos si gustassent de prædicio ligno, tertium (59) mendacium loquens dixit : « Non morte moriemini. » Sed quoniam Deus verax, mendax autem serpens, de effectu ostensum est, morte subacta eos qui manducaverant (60). Simul enim cum esca et mortem asciverunt, quoniam inobedientes manducabant; inobedientia autem Dei mortem infert. Propter hoc ex eo traditi sunt ei, debi-

tores mortis effecti.

2. In ipsa itaque die mortui sunt, in qua et manducaverunt, et debitores facti sunt mortis, quoniam conditionis dies unus (61). « Factum est enim, inquit, vespere, et factum est (62) mane dies unus ⁵⁸. » In ipsa autem hac die manducaverunt; in ipsa autem et mortui sunt. Secundum autem circulum et cursum dierum, secundum quem alia quidem prima, alia autem secunda, alia tertia vocatur, si quis velit diligenter discere, qua die ex septem diebus mortuus est Adam, iuveniet ex Domini dispositione. Recapitulans enim universum hominem in se ab initio usque ad finem, recapitulatus est et mortem ejus. Manifestum est itaque, quoniam in illa die mortem sustinuit Dominus, obediens Patri, in qua mortuus est Adam inobediens Deo. In qua **321** autem mortuus est, in ipsa et manducavit. Dixit enim Deus : « In qua die manducabitis ex eo, morte moriemini. » Hunc itaque diem recapitulans in semetipsum Dominus, venit ad passionem pridie ante sabbatum, quæ est sexta conditionis dies, in qua homo plasmatus est; secundam plasmationem ei (63), eam quæ est a morte, per suam passionem donans. Quidam autem rursus in millesimum annum revo-

⁵⁸ Gen. III, 4. ⁵⁹ Gen. I, 5. ⁶⁰ II Petr. III, 8.
⁶¹ Prov. VIII, 15. ⁶² Rom. XIII, 1. ⁶³ Ibid., 4.

(58) *Disputabat.* In Eras., Gallas. Clarom., Arundel. et Merc. 2. *disputat.*

(59) *Tertium.* Ita ex Claromont. posui pro tertio.

(60) *Manducaverant.* Al., *manducaverunt.*

(61) *Quoniam conditionis dies unus.* Nimirum quia totum illud spatium, quo mundus perseverat, apud Deum unius diei instar est. Quam in sententiam trahit auctor noster illud Geneseos : *Factum est enim vespere, et factum est mane dies unus.* Quasi diceret : totum siquidem spatium, quo res conditæ perseverant, vespere et mane circumscribitur; at vespere et mane dies unus est. Hæc prima explicandi ratio ab Irenæo allata, quinam illud verum sit, eadem die mortuum esse Adamum, qua peccavit. Alias subinde refert, nempe mortuum esse Adamum eodem quo peccavit die, quia *debitor factus est mortis*, seu morti obnoxius; tertio, quia sexta feria cum peccaverit, qua et ipsa conditus est, eadem ipsa feria, licet post plures annos, recurrente, mortuus est. Ut si quis natali suo die moriatur, eodem quo ortus est mori dicitur. Quartam addit : quia intra millesimum annum decessit; sunt autem anni mille, juxta Psal-

cant mortem Adæ : quoniam enim « dies Dominus, sicut mille anni ⁵⁷, » non superposuit (64) autem mille annos, sed intra eos mortuus est, transgressionis adimplens sententiam. Sive ergo secundum inobedientiam, quæ est mors : sive quod exinde traditi sint, et facti sint debitores mortis : sive secundum unum et eundem diem, in quo manducaverunt, et mortui sunt, quoniam una conditionis dies : sive secundum hanc circulum dierum, quia in ipsa mortui sunt, in qua et manducaverunt, hoc est, Parasceve, quæ dicitur *cena pura* (65), id est sexta feria, quam et Dominus ostendit passus in ea : sive secundum quod non sit supergressus mille annos, sed in ipsis mortuus sit : secundum omnia ergo quæ significantur, Deus quidem verax; mortui enim sunt, qui gustaverunt de ligno : serpens autem mendax ostensus est, homicida, sicut Dominus ait de eo : « Quoniam ab initio homicida est, et in veritate non stetit ⁵⁸. »

CAPUT XXIV.

De diaboli perpetuo mendacio, potestatibus quibus nos parere oportet, atque imperiis terrenis, quatenus a Deo, non autem a diabolo constituentur.

1. Sicut ergo in principio mentitus est, ita et in fine mentiebatur, dicens : « Hæc omnia mihi tradita sunt, et cui volo, do ea ⁵⁹. » Non enim ipse determinavit hujus sæculi regna, sed Deus : « Regis enim cor in manu Dei ⁶⁰. » Et per Salomonem autem ait Verbum : « Per me reges regnant, et potentes (66) tenent (67) justitiam. Per me principes exaltabuntur (68), et tyranni per me regnant terram (69) ⁶¹. » Et Paulus autem apostolus in hoc ipsum ait : « Omnibus potestatibus sublimioribus subjecti estote : non est enim potestas nisi a Deo. Quæ autem sunt a Deo dispositæ sunt ⁶². » Et iterum de ipsis ait : « Non enim sine causa gladium portat; Dei enim minister est, vindex in iram ei qui male operatur ⁶³. » Quoniam hæc autem non de angeli-

⁵⁷ Joan. VIII, 44. ⁵⁸ Luc. IV, 6. ⁶⁰ Prov. XXI, 1.

mistam, dies unus. His omnibus præmisit, quod *inobedientia Dei mortem infert.* Quo die itaque Adamus Dei imperium detrectavit, eo ipso mortuus est. Hæc breviter explicare necesse fuit, quia apud Irenæum paulo obscuriora sunt.

(62) *Factum ... factum est.* Bis *factum* habent cum LXX Clarom. et Voss. Feuard. vero semel tantum. Erasmus autem et Gallas., *factus*.

(63) *Et.* Hanc vocem ex Arund., Merc. 2 (consent. Ottob.) adjecit Grab., pro qua minus bene scriptum et in vet. Feuard. cod., Voss. et Claromont.

(64) *Superposuit.* Id est *excessit*, vel ut habet paulo post, *supergressus est*.

(65) *Cena pura.* Vide supra.

(66) *Potentes.* Eras., Gallas. et Feuard., *potestates*.

(67) *Tenent.* In nostris τῶν Ὁ codd. legimus γράφουσι, non κρατοῦσι.

(68) *Exaltabuntur.* Ita Clarom. In vet. Feuard. cod., et Voss., *excitabuntur*; in aliis, *exaltantur*; cui quidem lectioni licet faveant hodierni τῶν Ὁ codd., exemplar Clarom. sequi malui, quia antiquioris codd. futurum tempus habent.

(69) *Per me regnant terram.* Sic vetus Feuard. cod.

eis potestatibus, nec de invisibilibus principibus A ipsis regnantur (75). Quidam enim illorum ad correptionem (76) et utilitatem subjectorum dantur; et conservationem justitiæ; quidam autem ad timorem, et pœnam, et increpationem; quidam autem ad illusionem, et contumeliam, et superbiam, quemadmodum et 322 digni sunt; Dei justo iudicio, sicut prædiximus, in omnibus æqualiter supergradiente angelus, hoc tantum potest, quod detegit (78) in principio, seducere et abstrahere mentem hominis ad transgredienda præcepta Dei, et paulatim obcæcare corda eorum qui conarentur servire ei, ad obliviscendum quidem verum Deum; ipsum autem quasi Deum adorare (79).

2. Quoniam enim absistens a Deo homo in tantum effervit, ut etiam consanguineum hostem sibi putaret, et in omni inquietudine, et homicidio, et avaritia sine timore versaretur; imposuit illi Deus humanum timorem (non enim cognoscebant timorem Dei), ut potestati hominum subjecti, et lege eorum astricti, ad aliquid (71) assequantur justitiæ, et moderentur ad invicem, in manifesto proposito (72) gladium timentes, sicut Apostolus ait: « Non enim sine causa gladium portat: Dei enim minister est, vindex in iram ei qui male operatur. » Et propter hoc et ipsi magistratus indumentum justitiæ leges habentes, quæcunque juste et legitime fecerint, de his non interrogabuntur, neque pœnas dabunt. Quæcunque autem ad eversionem justitiae, inique, et impie, et contra legem, et more tyrannico exercuerint, in his et peribunt; justo iudicio Dei ad omnes æqualiter perveniente, et in nullo deficiente. Ad utilitatem ergo gentilium terrenum regnum positum est a Deo (sed non a diabolo, qui nunquam omnino quietus est; imo qui nec ipsas quidem gentes vult in tranquillo agere); ut timentes regnum hominum (73), non se alterutrum homines vice piscium consumant, sed per legum positiones repercutiant multiplicem gentilium injustitiam. Et secundum hoc « ministri Dei » sunt, qui tributa exigunt a nobis, « in hoc ipsum servientes. »

3. « Quæ sunt potestates, a Deo ordinatæ sunt; » manifestum est (74) quoniam mentitur diabolus, dicens: « Mibi tradita sunt, et cui volo, do ea. » Cujus enim jussu homines nascuntur, hujus jussu et reges constituuntur, apti his qui illo tempore ab

* Rom. xiii, 6. * Matth. xviii, 26. * Ephes. ii, 2. * Luc. x, 19.

Clarom., Voss. et Grab., partim etiam Merc. 2, D cum LXX. At in cæteris, loco istarum vocum, exstat una duntaxat, terra.

(70) *Deservientes*. Ita, pro *servientes*, repono ex Clarom. et Voss., quia paulo post iterum legitur *deservientes* in omnibus cod.

(71) *Ad aliquid*. Ad adjeci ex Clarom., Voss. et Merc. 2. Sic autem construenda verba: *assequantur justitiæ ad aliquid*: ubi interpret respiciens ad regimen verbi ἐπιτρονάζω, quo usum hic fuisse Irenæum puto, perperam vertit, *assequantur justitiæ*; haud attendens verbum Latinum, *assequor*, hic pro *pertingant*, *perveniunt*: quomodo sensus esset, *ad aliquid justitiæ pertingant*.

(72) *In manifesto propositum*. Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Merc. 2 et Grab. Cæteri aut *manifesto*, aut *positum* habent.

(73) *Hominum*. Editt. *humanum*.

(74) *Manifestum est*. Supple *igitur*, connexionis causa.

4. Quemadmodum autem si quis apostata regionem aliquam hostiliter capiens, perturbet eos qui in ea sunt, ut regis gloriam sibi vindicet apud ignorantem quod apostata et latro sit: sic etiam diabolus, cum sit unus ex angelis his, qui super spiritum aeris præpositi sunt, quemadmodum Paulus apostolus in ea quæ est ad Ephesios manifestavit **, invidens homini, apostata a divina factus est lege: invidia enim aliena est a Deo. Et quoniam per hominem traducta est apostasia ejus, et examinatio sententiæ ejus homo factus est; ad hoc (80) magis magisque semetipsum contrarium constituit homini, invidens vitæ ejus, et in sua potestate apostatica volens concludere eum. Omnium (81) artifex Verbum Dei, per hominem vincens eum, et apostatam ostendens, e contrario subiecit eum homini: « Ecce » dicens, « do vobis potestatem calcandi super serpentes, et scorpciones, et super omnem virtutem inimici »; » ut quemadmodum dominatus est homini per apostasiam, sic iterum per hominem recurrentem ad Deum, evacuetur apostasia ejus.

CAPUT XXV.

Antichristi fraus, superbia, et tyrannicum regnum, prout a Daniele et Paulo descripta sunt.

1. Et non tantum autem per ea quæ dicta sunt, sed et per ea quæ erunt sub Antichristo, ostenditur, quoniam existens apostata et latro, quasi Deus vult

(75) *Regnantur*. Sic Eras., Gallas., Clarom. et omn. Anglic. Nec dubito quin verbum βασιλεύοντες (quod peritior alter vertisset *reguntur*) interpres reddiderit *regnantur*. Hoc vero, cum aut non intellexisset, aut non probasset Feuard., commutavit in *regantur*.

(76) *Correptionem*. Editt. cum Merc. 2 et Ottob., *correctionem*.

(77) *Supergrediente*. In Voss., *perveniente*; in editt., *superveniante*.

(78) *Quod detegit*. Sic in Feuard. marg., Clarom. et Voss. Alii, *quod egit*, vel *quod et egit*.

(79) *Adorare*. Scribendum erat, *adorandum*.

(80) *Ad hoc*. Alii, *adhuc*. Græce scriptum fuisse puto εἰς τοῦτο, quod hic vertendum fuisset, *propter hoc, propterea*.

(81) *Omnium*. Autem addiderunt editores, connexionis gratia. Sed hanc particulam non agnoscut mss.

adorari; et cum sit servus, regem se vult præconari. Ille enim omnem suscipiens diaboli virtutem, veniet non quasi rex justus, nec quasi in subjectione Dei legitimus; sed impius, et injustus, et sine lege, quasi apostata, et iniquus, et homicida, quasi latro, diabolicam apostasiam in se recapitulans: et idola quidem seponens, ad suadendum quod ipse sit Deus; se autem extollens unum idolum, habens in semetipso reliquorum idolorum varium errorem: ut hi qui per multas abominaciones adorant diabolum, hi per hoc unum idolum serviant ipsi, de quo Apostolus in Epistola quæ est ad Thessalonicenses secunda, sic ait: « Quoniam nisi venerit abscessio primum, et revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui adversatur et extollit se super omne quod dicitur Deus, aut colitur: ita ut in templo Dei sedeat, ostendens semetipsum tanquam sit Deus⁸². » Manifeste igitur Apostolus ostendit apostasiam (82) ejus, et quoniam extollitur super omne quod dicitur Deus, vel quod colitur, hoc est, super omne idolum (hi enim sunt qui dicuntur quidem ab hominibus, non sunt autem dii), et quoniam ipse se tyrannico more (83) conabitur ostendere Deum.

2. Super hæc autem manifestavit et illud, quod a nobis per multa ostensum est, quoniam in Hierosolymis templum dispositione veri Dei factum est. Ipse enim Apostolus ex sua persona definitive templum illud dixit Dei. Ostendimus autem in tertio libro⁸⁴, nullum ab apostolis ex sua persona Deum appellari, nisi eum qui vere sit Deus, Patrem Domini nostri: cujus jussu hoc, quod est in Hierosolymis, factum est templum, ob eas causas quæ a nobis dictæ sunt: in quo adversarius sedebit, tentans semetipsum Christum ostendere, sicut et Dominus ait: « Cum autem videritis abominationem desolationis, quod dictum est (84) per Daniele prophetam, stantem in loco sancto (qui legit, intel-⁸⁵ Il Thess. II, 3, 4. ⁸⁶ Cap. 9 et seqq. ⁸⁷ Math. xxiv, 15 et seqq. ⁸⁸ Dan. vii, 8, 20 et seqq. ⁸⁹ Ibid., 23 et seqq.

(82) *Apostasiam*. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab.; cæteri, *adventum*.

(83) *More*. In Arund., *timore*.

(84) *Quod dictum est*. Sic Clarom., Voss., Arundel. et Merc. 1. Reliqui, *quæ dicta est*. At non dubitem quin τὸ ἡθὲν verterit interpres, *quod dictum est*, haud attendens illud, referri ad βδέλυγμα: D quamvis inferius accuratius verterit, *quæ dicta est*.

(85) *Dividitur*. Alii, *divideretur*.

(86) *Videbam*. Sic Clarom., Voss., Merc. 1 et Grab. juxta Græcum Danielis, εἶδωρον. Reliqui, *videbatur*.

(87) *Pervenit*. Eras., Gallas., Arund. et Merc. 2, *prævenit*. Hieronymus vero Græcum ἐφθασε reddidit, *advenit*.

(88) *Et decem cornua ejus*. Ita juxta Græc. Danielis textum habent vet. Feuardent. cod., Voss., Arundel. et Merc. 2. Et ita etiam habebat Clarom., sed recentior quispiam audaculus scripsit: *et de decem cornibus ejus*; prout in Eras., Gallas. et Feuard. legitur.

(89) *Superabit malis*. Sic Clarom., Arundel. et Merc. 2, juxta LXX exemplaris Romani. Sed in veteri Feuard. cod. et Voss., *subruet malos*; in Eras., Gallas. et Feuard. editi., *superabit alios*.

A ligat), tunc qui in Judæa sunt, fugiant in montes: et qui in tecto est, non descendat tollere quidquam de domo. Erit enim tunc pressura magna, qualis non est facta ab initio sæculi usque nunc, sed neque fiet⁸⁹. »

3. Daniel autem novissimi regni finem respiciens, id est novissimos decem reges, in quos dividitur (85) regnum illorum, super quos filius perditionis veniet, cornua dicit decem nasci bestiarum; et alterum cornu pusillum nasci in medio ipsorum, et tria cornua de prioribus eradicari a facie ejus. « Et ecce, inquit, oculi quasi oculi hominis in cornu hoc, et os loquens magna, et aspectus ejus major reliquis. Videbam (86), et cornu illud faciebat bellum adversus sanctos, et valebat adversus eos: quoadusque venit Vetustus dierum, et iudicium dedit sanctis altissimi Dei, et tempus pervenit (87), et regnum obtinuerunt sancti⁸⁸. » Postea, in exsolutione visionum, dictum est ei: « Bestia quarta, regnum quartum erit in terra, quod eminebit super reliqua regna, et manducabit omnem terram, et conculcabit eam, et concidet. Et decem cornua ejus (88), decem reges exsurgent; et post eos surget alius, qui superabit malis (89) omnes, qui ante eum fuerunt, 323 et reges tres deminorabit (90) et verba adversus altissimum Deum loquetur, et sanctos altissimi Dei conteret, et cogitabit demutare (91) tempora, et legem: et dabitur in manu ejus, usque ad tempus temporum (92); et dimidium tempus⁹³, » hoc est, per triennium et sex menses (93), in quibus veniens regnabit super terram. De quo iterum et apostolus Paulus in secunda ad Thessalonicenses, simul et causam adventus ejus annuntians, sic ait: « Et tunc revelabitur iniquus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui et destruet præsentia adventus sui, cujus est adventus secundum operationem Satanæ, in omni virtute, et signis, et portentis men-

(90) *Deminorabit*. Vetus Feuard. cod. et Voss. *dehonorabit*.

(91) *Demutare*. In veteri Feuard. cod. et Voss. vitio scribarum, *se mutare*; in Clarom., *emundare*, forte pro *emendare*. Sed vera lectio est *demutare*, juxta Græc. ἀλλοιωσαι.

(92) *Usque ad tempus temporum*. In nostris Danielis exemplaribus legitur: ἕως καιροῦ καὶ καιρῶν, *usque ad tempus et tempora*.

(93) *Hoc est, per triennium et sex menses*. Obscuriora hæc feliciter, meo quidem iudicio, explicat cl. Grab., cujus integram notam hic juvat exscribere. Hujus interpretationis, inquit, ipse S. Joannes auctor est Apocal. cap. xii, ubi cum mulier dicitur *volare in desertum, in locum suum, ubi alitur per tempus, et tempora, et dimidium temporis, vers. 6*, id clarius explicatur: *mulier fugit in solitudinem, ubi habebat locum paratum a Deo, ut ibi pascant eam diebus mille ducentis sexaginta*; qui ipsius S. Joannis et totius S. Scripturæ stylo, quo triginta solum dies singulis mensibus tribuuntur, exacte tres annos, et sex menses complent. Unde cap. xi ejusdem divinæ Apocal. *menses quadraginta duo* quorum vers. 2 fit mentio, continuo vers. 3 resolvuntur *in dies mille ducentos sexaginta*.

daciorum, et omni seductione malitia, pereuntibus, pro eo quod dilectionem veritatis non receperunt, ut salvi ferebant. Et ideo mittet (94) eis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consentierant iniquitati ⁹⁴.

4. Et Dominus autem hoc item non credentibus sibi dicebat: « Ego veni in nomine Patris mei, et non receplstis me; cum alius venerit in nomine suo, illum recipietis ⁹⁵; » alium dicens Antichristum, qui alienus est a Domino, et ipse est « iniquus iudex, » qui a Domino dictus est, quoniam « Deum non timebat, neque hominem reverebatur ⁹⁶, » ad quem fugit vidua oblitata Dei, id est terrena Jerusalem, ad ulciscendum de inimico. Quod et faciet in tempore regni sui: transferet regnum in eam, et in templo Dei sedet (96), seducens eos, qui adorant eum, quales ipse ait Christus. Quapropter ait Daniel iterum: « Et sanctum desolabitur: et datum est in sacrificium peccatum (97), et projecta est in terra iustitia, et fecit, et propeere cessit ⁹⁷. » Et Gabriel angelus exsolvens ejus visionem, de hoc ipso dicebat: « Et in novissimo regni ipsorum exsurget rex improbus facie valde, et intelligens quæstiones, et valida virtus ejus, et admirabilis, et corrumpet (98), et diriget, et faciet, et exterminabit fortes, et populum sanctum, et jugum torquis ejus dirigetur: dolus in manu ejus, et in corde suo exaltabitur, et dolo disperdet multos, et ad perditionem multorum (99) stabit, et quomodo ova manu (1) conteret ⁹⁸. » Deinde et tempus tyrannidis ejus significat, in quo tempore fugabuntur sancti, qui purum sacrificium offerunt Domino: « Et in dimidio hebdomadis, ait, tolletur sacrificium et libatio, et in templum (2) abominatio desolationis, et usque ad consummationem temporis consummatio dabitur super desolationem ⁹⁹; » dimidium autem hebdomadis tres sunt anni et menses sex.

5. Ex quibus omnibus non tantum quæ sunt

⁹⁴ II Thess. II, 8 et seqq. ⁹⁵ Joan. V, 43. ⁹⁶ Luc. XVIII, 2 et seqq. ⁹⁷ Dan. VIII, 12. ⁹⁸ Ibid., 23 et seqq. ⁹⁹ Dan. IX, 27. ¹⁰⁰ Matth. XXIV, 15. ¹⁰¹ Luc. I, 26 et seqq. ¹⁰² Apoc. XVII, 12 et seqq.

(94) *Mittet*. Sic recte Clarom. in quo prius quidem scriptum fuerat, *mittit*, ut habent alii omnes; sed postea, si non eadem, saltem antiqua manu emendatum.

(95) *Qui*. Editt., *quoniam*.

(96) *Sedet*. Sic Clarom., Voss. et Micro. 2; alii recentiores, *sedebit*. At *sedet* hic pro futuro tertie conjugationis accipere.

(97) *Peccatum*. In vet. Feuard. cod. et Voss., *peccantium*. In LXX, ἰδὸν ἐπὶ τὴν θυσίαν ἀμαρτία, datum est adversus hostiam peccatum.

(98) *Et admirabilis, et corrumpet*. In nostris τὸν ὄ codd. legitur, καὶ θαυμαστὰ διαφθερεῖ, et admirabiliter corrumpet.

(99) *Multorum*. In Feuard. marg. et Voss., *ipsorum*.

(1) *Ova manu*. Sic mss., nisi quod in vet. Feuard. cod. et Voss. pro *manu*, incuria scribarum legatur, *manum*, vel *manuum*. At in Eras., Gallas. et Feuard. perperam, una manus; nam LXX habent, ὡς ὡὰ ἐν χεῖρὶ συντριφεῖ.

A apostasie manifestantur, et quæ sunt ejus, qui in se recapitulatur omnem diabolicum errorem; sed et quoniam unus et idem Deus Pater, qui a prophetis annuntiatus, a Christo autem manifestatus. Si enim quæ a Daniele (3) prophetata sunt (4) de fine, Dominus comprobavit: « Cum videritis, dicens, abominationem desolationis, quæ dicta est per Daniele prophetam ¹⁰³ » (Danieli autem angelus Gabriel exsolutionem visionum fecit: hic autem est archangelus Demiurgi, et hic idem Mariæ evangelizavit manifestum adventum et incarnationem Christi ¹⁰⁴), unus et idem Deus manifestationissime ostenditur, qui prophetas misit, et Filium præmisit (5), et nos vocavit in agnitionem suam.

CAPUT XXVI.

Quia Joannes et Daniel prædixerunt imperii Romani dissolutionem et desolationem, quæ finem mundi et regnum Christi æternum præcedet; reselluntur alium a Demiurgo Patrem conjungentes Gnostici, Satanæ organa, quorum opera nunc Deum aperte blasphemant.

1. Manifestius adhuc etiam de novissimo tempore, et de his qui sunt in eo decem regibus, in quos dividetur (6) quod nunc regnat imperium, significavit Joannes Domini discipulus in Apocalypsi, edisserens quæ fuerint decem cornua, quæ a Daniele visa sunt, dicens sic dictum esse sibi: « Et decem cornua quæ vidisti (7), decem reges sunt, qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem quasi reges una hora accipient cum bestia. Hi unam sententiam habent, et virtutem et potestatem suam bestie dant. Hi cum agno pugnabunt, et agnus vincet eos, quoniam Dominus dominorum est, et Rex regum ¹⁰⁵. » Manifestum est itaque, quoniam ex his tres interficit ille qui venturus est (8), et reliqui subjeientur (9) ei, et ipse octavus in eis; et vastabunt Babylonem, et comburent eam igni, et dabunt regnum suum bestie, et effugabunt Ecclesiam: post deinde ab 324 adventu Domini nostri destruentur. Quoniam enim oportet dividi regnum,

(2) *In templum*. Ita Clarom., Arundel. et Merc. 2, juxta Græcum τὸν ὄ: ἐπὶ τὸ ἱερόν. Cæteri, in templo.

(3) *A Daniels*. In Feuard. marg. et Voss., in Daniels.

(4) *Prophetata sunt*. Sic Claromont. et Arundel. pro, *Prophata sunt dicta*, ut habent alii; nec multum abludit Voss. omittens dicta.

(5) *Præmisit*. Verbum προέπεμψε hic simpliciter verti debuisset, *misit*. Sed forte ejusdem verbi repetitionem vitare voluit interpretes.

(6) *Dividetur*. Clarom. et Voss., *dividitur*.

(7) *Et decem cornua quæ vidisti*. Et addunt cum sacro textu Clarom., Voss. et Græbius; cæteri omittunt. Sed ad hæc verba desinit cod. Claromont. Residua pars hujus capituli, ut novem reliqua, avulsis (studio, an casu, non dixerim) pluribus foliis, misere interierunt.

(8) *Qui venturus est*. Antichristus videlicet.

(9) *Subjeientur*. In Eras. et ms. Voss., *subjeiuntur*.

et sic deperire, Dominus ait (10): « Omne regnum A
 divisum in se, desolabitur; et omnis civitas vel do-
 mus divisa in se, non stabit¹⁰. » Dividit igitur et re-
 gnum, et civitatem, et domum oportet in decem :
 et propterea jam partitionem et divisionem præfi-
 guravit. Et diligenter Daniel finem quarti regni
 digitos ait pedem esse ejus imaginis, quæ a Nabu-
 chodonosor visa est, in quos venit lapis sine mani-
 bus præcisus, et quemadmodum ipse ait : « Pe-
 des (11), pars quidem aliqua ferrea, et pars aliqua
 fictilis, quoadusque abscissus est lapis sine mani-
 bus, et percussit imaginem in pedes ferreos et ficti-
 les, et comminuit eos usque ad finem¹¹. » Post
 deinde in exsolutione ait : « Et quoniam vidisti
 pedes et digitos, partem quidem fictilem, partem
 autem ferream, regnum divisum erit, et a radice
 ferrea (12) erit in eo, quemadmodum vidisti fer-
 rum commistum testæ. Et digiti pedum, pars qui-
 dem aliqua ferrea, pars autem aliqua fictilis¹². »
 Ergo decem digiti pedum, hi sunt decem reges, in
 quibus dividetur (13) regnum : ex quibus quidam
 quidem fortes et agiles, sive efficaces : alii autem
 pigri et inutiles erunt, et non consentient ; quem-
 admodum et Daniel ait : « Pars aliqua regni (14)
 erit fortis, et ab ipsa pars (15) erit minuta. Quo-
 niam vidisti ferrum commistum testæ, comminatio-
 nes erunt in semine hominum, et non erunt ad-
 juncti invicem, quemadmodum ferrum non commi-
 scetur cum testa¹³. » Et quoniam finis fiet, inquit :
 « Et in diebus regum illorum excitabit Deus cæli
 regnum, quod in æternum non corrumpetur, et
 regnum ejus alteri populo non relinquetur. Con-
 minuet et ventilabit omnia regna, et ipsum exalta-
 bitur in æternum. Quemadmodum vidisti, quoniam
 de monte præcisus est lapis sine manibus, et com-
 minuit testam, ferrum, et ærumentum, et argen-

tum, et aurum. Deus magnus significavit regi, quæ
 futura sunt post hæc ; et verum est somnium, et
 fidelis interpretatio ejus¹⁴. »

2. Si ergo (16) Deus magnus significavit per Da-
 nielem futura, et per Filium confirmavit : et Chris-
 tus est lapis, qui præcisus est sine manibus, qui
 destruet temporalia regna, et æternum inducet,
 quæ est justorum resurrectio (« Resuscitabit, ait,
 Deus cæli regnum, quod in æternum nunquam
 corrumpetur »); confutati respiscant qui Do-
 miurgum respuunt, et non consentiunt ab eo Patre
 præmissos prophetas, a quo et Dominus venit; sed
 asseverant ex differentibus Virtutibus factas esse
 prophetias. Quæ enim a Demiurgo prædicta sunt
 similiter per omnes prophetas, hæc Christus in fine
 perfecit, ministrans Patris sui voluntati, et adim-
 plens secundum humanum genus dispositiones.
 Qui ergo blasphemant Demiurgum, vel ipsis verbis
 et manifeste, quemadmodum qui a Marcione sunt;
 vel secundum eversionem sententiæ (17), quemad-
 modum qui a Valentino sunt, et omnes qui falso
 dicuntur esse Gnostici, organa Satanæ ab omnibus
 Deum colentibus cognoscantur esse, per quos Sa-
 tanas nunc, et non ante, visus est (18), maledicere
 Deo, qui ignem æternum præparavit omni apostasi-
 æ. Nam ipse per semetipsum nude non audet (19)
 blasphemare suum Dominum; quemadmodum et
 initio per serpentem seduxit hominem, quasi latens
 Deum.

Καλῶς ὁ Ἰουστίνος ἔφη
 (20), ὅτι πρὸ μὲν τῆς τοῦ
 Κυρίου παρουσίας οὐδέ-
 ποτε ἐτόλμησεν ὁ Σατανᾶς
 βλασφημῆσαι τὸν Θεόν,
 ἀτε μὴδέπω εἰδὼς αὐτοῦ
 τὴν κατὰχριστὸν

Bene Justinus dixit, quo-
 niam ante Domini adven-
 tum nunquam ausus est
 Satanæ (21) blasphe-
 mare Deum, quippe non-
 dum sciens suam damna-
 tionem :

¹⁰ Math. XII, 25. ¹¹ Dan. II, 33, 34. ¹² Ibid., 41, 42. ¹³ Ibid., 42, 45. ¹⁴ Ibid., 44, 45.

(10) Dominus ait. Al., sicut Dominus ait.

(11) Pedes. Al., pedis.

(12) A radice ferrea. Hæc juxta LXX, ἀπὸ τῆς
 ῥίζης τῆς αἰδηρᾶς, in locum Vulgatæ lectionis,
 post Grabium substituit ex Ottob., Voss. et Merc. 2,
 quanquam in his præpositio a desideretur.

(13) Dividetur. Eras. et Gallas., dividitur.

(14) Aliqua regni. Pronomen aliqua, juxta τὴν
 Græcum Danielis addidit Grab. ex Voss., quamvis
 in hoc vox regni sit omissa.

(15) Pars. In aliis, parte.

(16) Si ergo. In Feuardent. ex vet. cod. et in ms.
 Voss., sic ergo. Sed connexio sequentium verbo-
 rum, confutati respiscant, exigere videtur si.

(17) Sententiæ. Voss., scientiæ.

(18) Visus est. In edit. legitur ausus est, quia
 verbum istud his postea repetitur. At Feuard. in
 marg., Arund. et Voss. habent visus, pro quo in
 Merc. 2 imperitia scribarum exstat, missus. Quare
 cum nullus ms. codex jam habeat ausus (uno forte
 excepto Ottob., quem tamen ipse non vidi), tutius
 duxi reponere visus : cum maxime hujus lectionis
 optimus sit sensus. Nam visus est, hic accipitur
 pro conspectus est, Græce ὤφθη, idque vult Ire-
 næus, Satanam per organa sua nunc primum, et
 non ante, conspectum esse maledicens Deo.

(19) Non audet. Sic Feuard. in marg. et Voss.

mellus quam alii, non audebat. Rationem enim af-
 fert cur Satanæ per organa sua nunc primum
 visus sit maledicere Deo : quia, inquit, ipse per
 semetipsum non audet blasphemare suum Dominum.

(20) Καλῶς ὁ Ἰουστίνος ἔφη. Hunc locum ex
 utroque citat Euseb. lib. IV Hist., cap. 18. Ex
 vero Justini libro hæc excerpserit Irenæus, incer-
 tum. Ex libro contra Marcionem petita esse asse-
 rere videtur Hieronymus in Catalogo. Forte etiam
 ex libro quem adversus omnes hæreses edidisse se
 profitetur Justinus in priori Apologia, eruta sunt.

(21) Ante Domini adventum nunquam ausus est
 Satanæ, etc. Satanam ante Christi adventum de
 sempiterna damnatione sua non adeo certum fuisse,
 quin adhuc spes aliqua obtinenda per illum salutis
 affulgeret, atque idcirco nondum immanitati suæ,
 et in Deum proterviæ frena laxasse, non Justinus
 modo atque Irenæus opinati sunt, sed etiam Epi-
 phanium hæres. 59 quæ est Sethianorum, § 8, au-
 ctor carminis cont. Marcion. inter opera Tertull.
 lib. I, cap. 3, Isidorus Pelusiotæ lib. II, epist. 90,
 et Oecumenius in cap. ultimum epist. I D. Petri.
 Huic vero opinioni fundamentum præbere potuit
 trita illa veterum non paucis sententia, diabolum
 nondum damnationis suæ accepisse sententiam;
 neque sempiternis cruciatibus addictum; sed in
 extremo judicio id eum esse passurum. Sed de his

quoniam et in parabolis, et allegoriis, a prophetis (22) de eo sic dictum est. Post autem adventum Domini ex sermonibus Christi et apostolorum ejus discens manifeste, quoniam ignis æternus ei præparatus est ex sua voluntate abscedenti (23) a Deo, et omnibus qui sine penitentia perseverant in apostasia: per hujusmodi homines blasphematur eum Deum, qui iudicium importat, quasi jam condemnatus, et peccatum suæ apostasiæ conditori suo imputat, et non suæ voluntati et sententiæ: quemadmodum et qui supergrediuntur leges, et pœnas dant, queruntur de legislatoribus, sed non de semetipsis. Sic autem et hi diabolico spiritu pleni, innumeras accusationes inferunt factori nostro, qui et Spiritum vitæ nobis donaverit, et legem omnibus aptam posuerit; et nolunt justum esse iudicium Dei. Quapropter et alterum quemdam excoGITANT Patrem, neque curantem, neque providentem eorum, quæ sunt erga nos, aut etiam consentientem omnibus peccatis.

325 CAPUT XXVII.

De futuro iudicio per Christum, communionem et separationem divinam, atque infidelium pœnis æternis.

1. Si enim non iudicat Pater, aut non pertinet ad eum, aut consentit his quæ sunt omnibus; et si non iudicat, omnes in æquo erunt, et in eodem dinumerabuntur statu (24). Supervacuum ergo erit adventus Christi, et contrarius, in eo quod non iudicet. Venit enim dividere hominem adversus patrem suum, et filiam adversus matrem, et nurum adversus sororum; et cum duo sint in eodem lecto, unum assumere et alteram relinquere: et duabus molentibus in mola, alteram assumere, et alteram relinquere (25): ad finem jubere messoribus colligere primum zizania, et fasciculos alligare, et comburere igni inextinguibili; triticum autem colligere in horreum; et agnos quidem vocare in præparatum regnum; hædos autem in æternum ignem mittere, qui præparatus est a Patre ejus diabolo et angelis ejus. Et quid enim? Verbum venit in ruinam et in resurrectionem multorum? In ruinam quidem non credentium ei, quibus et majorem damnationem, quam

²² Cap. XXVII. ²³ Math. x, 35. ²⁴ Luc. xvii, 34, 35. ²⁵ Luc. ii, 34. ²⁶ Luc. x, 42. ²⁷ Matth. v, 45.

jam alibi diximus. Consule, si lubet, Petavium, *Dogmatum theolog.* t. III, lib. 1, De angelis, cap. 8, et lib. III, cap. 4.

(22) *A prophetis.* Sic Voss., Arundel. et Grab., melius quam alii, et *prophetis.*

(23) *Abscedenti.* Voss., Merc. 2 et Grab. hand recte, *abscedenti.*

(24) *Et in ... statu.* Et in locum si auctoritate cunctiorum mss. Ang. recte Grab. substituit, ac voce *statu* periodum clausit.

(25) *Et cum duo sint ... relinquere: et duabus ... relinquere.* Posterius comma: et *duabus*, etc., in Eras., Gallæ., Arundel. et Merc. 2 omissum, ex vet. cod. restituit Feuard., sed inverso ordine præmisit alteri: et *cum duo*, etc. Proprio loco restituit Grab. ex cod. Voss.

(26) *Ex sua sententia.* Græce γνώμη, voluntate, consilio, libero arbitrio, etc.

(27) *Indicto audientes.* Feuard. reposuit *inobedi-*

A Sodomorum et Gomorrhæ in iudicio comminatus est; in resurrectionem autem credentium, et facientium voluntatem Patris ejus, qui est in cœlis. Si ergo adventus Filii super omnes quidem similiter advenit, judicialis est autem et discretus credentium et non credentium, quoniam ex sua sententia (26) credentes faciunt ejus voluntatem, et ex sua sententia indicto audientes (27) non accedunt ad ejus doctrinam; manifestum, quoniam et Pater ejus omnes quidem similiter fecit, propriam sententiam unumquemque habentem, et sensum liberum; respicit autem omnia, et providet omnibus, et solem suum oriri faciens super malos et bonos, et pluens super justos et injustos.

2. ... Όσα τὴν πρὸς

(28) Θεὸν τηρεῖ φιλίαν, τοῦτοις τὴν ἴδιαν παρέχει κοινωνίαν. Κοινωνία δὲ Θεοῦ, ζωὴ καὶ φῶς, καὶ ἀπόλαυσις τῶν παρ' αὐτοῦ ἀγαθῶν. Ὅσοι... ἀφίστανται κατὰ τὴν γνώμην αὐτῶν τοῦ Θεοῦ, τοῦτοις τὸν ἀπ' αὐτοῦ χωρισμὸν ἐπάγει. Χωρισμὸς δὲ τοῦ Θεοῦ, θάνατος καὶ χωρισμὸς φωτός, σκότος καὶ χωρισμὸς Θεοῦ ἀποβολὴ πάντων τῶν παρ' αὐτοῦ ἀγαθῶν. Οἱ οὖν διὰ τῆς ἀποστασίας ἀποβαλόντες τὰ προειρημένα, ἀτε ἐστερημένοι πάντων τῶν ἀγαθῶν, ἐν πάσῃ κολάσει καταγίνονται τοῦ Θεοῦ μὲν προηγητικῶς μὴ κολάζοντος, ἐπακολουθούσης δὲ ἐκείνης τῆς κολάσεως, διὰ τὸ ἐστερηθῆαι πάντων τῶν ἀγαθῶν. Αἰώνια δὲ καὶ ἀτελεύτητα παρὰ Θεοῦ τὰ ἀγαθὰ καὶ διὰ τοῦτο

C ἀγαθῶν. Οἱ οὖν διὰ τῆς ἀποστασίας ἀποβαλόντες τὰ προειρημένα, ἀτε ἐστερημένοι πάντων τῶν ἀγαθῶν, ἐν πάσῃ κολάσει καταγίνονται τοῦ Θεοῦ μὲν προηγητικῶς μὴ κολάζοντος, ἐπακολουθούσης δὲ ἐκείνης τῆς κολάσεως, διὰ τὸ ἐστερηθῆαι πάντων τῶν ἀγαθῶν. Αἰώνια δὲ καὶ ἀτελεύτητα παρὰ Θεοῦ τὰ ἀγαθὰ καὶ διὰ τοῦτο

2. Et quicumque erga eum custodiunt dilectionem, suam his præstat communionem. Communionem autem Dei, vita et lumen, et fructus eorum quæ sunt apud eum (29) bonorum. Quicumque autem absistunt secundum sententiam suam ab eo, his eam quæ electa est ab ipsis (30), separationem inducit. Separatio autem Dei, mors; et separatio lucis, tenebræ; et separatio Dei, amissio omnium quæ sunt apud eum (31) bonorum. Qui ergo per apostasiam amiserunt quæ prædicta sunt, quippe desolati (32) ab omnibus bonis, in omni pœna conversantur; Deo quidem principaliter non a semetipso (33) eos puniente, prosequente autem eos (34) pœna, quoniam sint de-

D tes, sed qua auctoritate, non dicit. Tutius cum Eras., Gallæ., Ottob., Arundel. et Merc. 2 legere, *indicto audientes*, ut non raro scribit interpres.

(28) *Όσα τὴν πρὸς, etc.* Græca hæc, a Damasceno in *Parallelis* sub diversis titulis allegata, et ab Halloixio in *Vita Irenæi* edita, solerter compegit cl. Grab. At, pro *ὅσα* lege cum interp. ὅσοι.

(29) *Apud eum.* Græce, *ab eo.*

(30) *His eam, quæ electa est ab ipsis.* In vet. Feuard. cod. et Voss., *his autem, quæ lecta est.* At Græca sonant: *his eam, quæ est ab ipso, separationem*, etc.

(31) *Apud eum.* Al., *apud Deum.* At juxta Græcum, *ab eo.*

(32) *Desolati.* Pro *privati.*

(33) *A semetipso.* Nihil his respondet in Græco. Suspicio glossema esse.

(34) *Eos.* Hinc in Græco, pro ἐκείνης lege ἐκείνοισ.

καὶ ἡ στέρησις αὐτῶν αἰώνιος καὶ ἀτελεύτητος· ὡς διηγεκοῦς τοῦ φωτὸς ὄντος, οἱ τυφλώσαντες ἑαυτοὺς, ἢ καὶ ὑπὸ ἄλλων τυφλωθέντες, διηγεκῶς ἀποστεροῦνται τῆς τοῦ φωτὸς ἀπολαύσεως, οὐ τοῦ φωτὸς ἐπιφέροντος αὐτοῖς τὴν ἐν τυφλώσει τιμωρίαν·

solati ab omnibus bonis (35). Æterna autem, et sine fine sunt a Deo bona : et propter hoc et amissio eorum æterna et sine fine est : quemadmodum in immenso (36) lumine, qui excæcaverunt semetipsos, vel ab aliis excæcati sunt, semper privati sunt juncditate luminis ; non quod lumen pœnam eis inferat cæcitatibus (37),

τοὺς μὲν (40) ἐν τῷ φωτι, πρὸς τὸ ἀπολαύειν αὐτοὺς τῶν ἐν αὐτῷ ἀγαθῶν τοῖς δὲ ἐν τῷ σκότει, πρὸς τὸ μετέχειν αὐτοὺς τῆς ἐν αὐτῷ μοχθηρίας. Διὰ τοῦτο φησὶ, τοὺς μὲν ἐκ δεξιῶν ἀνακαλέσασθαι εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν· τοὺς δὲ ἐξ ἀριστερῶν, εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ πέμψειν· ἑαυτοὺς γὰρ πάντων ἐστέρησαν τῶν ἀγαθῶν.

in lamina sunt, ut fruatur eo, et (41) his quæ in eo sunt bonis ; his autem qui in tenebris sunt, ut participentur eas calamitates quæ in eis sunt (42). Et propter hoc ait, hos quidem qui sunt ad dexteram, vocari in regnum. Patris ; illos autem qui sunt ad sinistram (43), in æternum ignem missurum⁴⁴. Semetipsos enim omnibus privaverunt bonis.

sed quod ipsa cæcitas superinducat eis calamitatem. Et propter hoc Dominus dicebat : « Qui credit in me, non judicatur, » id est, non separatur a Deo ; adunitus est enim per fidem Deo. « Qui autem non credit, ait, jam judicatus est, quoniam non credidit in nomine unigeniti Filii Dei, » id est, separavit semetipsum a Deo voluntaria sententia. « Hoc est enim iudicium, quoniam lumen venit in hunc mundum, et dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem. Omnis enim qui male agit, odit lumen, et non venit (38) ad lumen, ne traducantur opera ejus. Qui autem facit veritatem, venit ad lumen, ut manifestentur opera ejus, quoniam in Deo est operatus⁴⁵. »

2. Et propter hoc Apostolus ait : « Pro eo quod dilectionem Dei (44) non receperunt, ut salvi fierent, et ideo mittet eos Deus in operationem (45) erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati⁴⁷. » Illo (46) enim veniente, et sua sententia apostasiam recapitulante in semetipsum, et sua voluntate et arbitrio operante quæcumque operabitur, et in templo Dei sedente, et sicut Christum adorent illum qui seducentur (47) ab illo ; quapropter (48) et juste « in stagnum projicietur (49) ignis⁴⁸ : » Deo (autem) (50) secundum suam providentiam præsciente omnia, et apto tempore eum, qui talis futurus erat, immittente, « ut credant falso, et judicentur (51) omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. » Cujus adventum Joannes in Apocalypsi significavit ita : « Et bestia quam videram, similis erat pardale, et pedes ejus quasi ursi, et os ejus quasi os leonis, et dedit ei draco virtutem suam, et thronum suum, et potestatem magnam, et unum ex capitibus ejus quasi occisum in mortem (52), et plaga mortis ejus curata est, et admirata est universa terra post bestiam : et adoraverunt draconem, quoniam dedit potestatem bestiæ ; et adoraverunt bestiam dicentes : Quis similis bestiæ illi, et quis potest pugnare cum ipsa ?

326 CAPUT XXVIII.

De piorum et impiorum discriminine, apostasia futura sub Antichristo, atque mundi consummatione.

1. Ἐκαὶ οὖν (39) ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, οἱ μὲν προστρέχουσι τῷ φωτι, καὶ διὰ τῆς πίστεως ἐνοῦσιν ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ· οἱ δὲ ἀφίστανται τοῦ φωτὸς, καὶ ἀπορρίπτουσιν ἑαυτοὺς τοῦ Θεοῦ· ἐκδέχεται ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, τοῖς πᾶσιν ἀρμύζουσαν ὁλησιν ἐπάγων·

1. Quoniam igitur in hoc mundo quidam quidem accurrunt lumini, et per fidem uniunt se Deo ; alii autem absistant a lumine, et separant seipsum a Deo : venit Verbum Dei, omnibus aptam habitationem inferens ; his quidem qui

« Et bestia quam videram, similis erat pardale, et pedes ejus quasi ursi, et os ejus quasi os leonis, et dedit ei draco virtutem suam, et thronum suum, et potestatem magnam, et unum ex capitibus ejus quasi occisum in mortem (52), et plaga mortis ejus curata est, et admirata est universa terra post bestiam : et adoraverunt draconem, quoniam dedit potestatem bestiæ ; et adoraverunt bestiam dicentes : Quis similis bestiæ illi, et quis potest pugnare cum ipsa ?

⁴⁵ Joan. III, 18 seqq. ⁴⁶ Matth. xxv, 34, 41. ⁴⁷ II Thess. II, 10 seqq. ⁴⁸ Apoc. XIX, 20. ⁴⁹ Apoc. XIII, 2 seqq.

(35) *Sunt desolati ab omnibus bonis.* Alii, *sunt desolati ab omni bono.*

(36) *Immensio.* Græc., *continuo, perpetuo.*

(37) *Cæcitatibus.* Græc., *in cæcitate.*

(38) *Odit lumen, et non venit.* Eras., Gallas. et Feuard., *odit lucem, et non venit.*

(39) *Ἐκαὶ οὖν.* Græca hæc iterum ex Damasceni *Parallelis* edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 487.

(40) *Ἐκδέχεται ... τοὺς μὲν.* Lege cum Interp. *ἐρχεται ... τοῖς μὲν.*

(41) *Et.* Duae istas voculas non agnoscit textus Græcus, cuius proinde paulo diversus sensus.

(42) *Ut participetur eas calamitates, quæ in eis sunt.* Sic vet. Feuard. cod., Voss. et Grab. ; cæteri, *ut participetur eis calamitas, quæ in eis est* : quæ emendatio esse videtur cujuspiam recentioris, hanc attendentis verbum participari, ut deponens partium usurpari ab interprete.

(43) *Ad sinistram.* Al., *a sinistra.*

(44) *Dilectionem Dei.* Supra cap. 25 habet cum nostris N. Test. codd. *dilectionem veritatis.*

(45) *Mittet eos Deus in operationem.* Sic vet. Feuardent. cod. et Voss. Alii cum nostris Pauli exemplaribus : *mittet eis Deus operationem.* Et hoc etiam posteriori modo cit. cap. hunc locum s' egat. Sed cum sæpe ex memoria citet Irenæus, nihil mirum si non eodem ubique modo citet.

(46) *Illo.* Antichristo scilicet, ad quem redit oratio.

(47) *Seducentur.* Al., *seducuntur.*

(48) *Quapropter.* Pro *capropter, propterea*, etc. Sic enim explicari hanc vocem exigit verborum connexio, quæ alioqui nulla foret.

(49) *Projicietur.* Sic Feuard. in marg. et Grab., quibus fere consentit Voss. in quo exstat, *projicitur.* Cæteri, *projicientur* ; sed minus recte, nam de Antichristo sermo est.

(50) *Deo autem.* Abundat particula *autem.*

(51) *Et judicentur.* Arundel. et Grab., *ut judicentur.* Sed repugnant alii omnes codd.

(52) *Occisum in mortem.* In cod. Voss., *decisum in morte.*

Et datum est ei os loquens magna et blasphemiam, A et data est ei potestas mensibus quadraginta et duobus. Et aperuit os suum blasphemium (53) adversus Deum, blasphemare nomen ejus, et tabernaculum ejus, et eos qui in cœlo habitant. Et data est ei potestas super omnem tribum, et populum, et linguam, et gentem. Et adoraverunt eam (54) omnes qui habitant super terram, cujus non est scriptum nomen (55) in libro vitæ Agni occisi a constitutione mundi. Si quis habet aures, audiat. Si quis in captivitate duxerit, in captivitate ibit. Si quis gladio occiderit, oportet eum in gladio occidi. Hic est sustinentia et fides sanctorum⁷⁰. » Post deinde et de armigero ejus (56), quem et pseudopropheta vocat : « Loquebatur, inquit, quasi ~~draco~~, et potestatem primæ bestię omnem faciebat in conspectu ejus : et facit terram, et qui habitant in ea, ut adorarent (57) bestiam primam, cujus curata est plaga mortis ejus. Et faciet (58) signa magna, ut et ignem faciat de cœlo descendere in terram in conspectu hominum, et seducet (59) inhabitantes super terram⁷¹. » Hęc ne quis eum divina virtute putet signa facere, sed magica operatione. Et non est mirandum, si dæmoniis et apostaticis spiritibus minustrantibus ei, per eos faciat signa, in quibus seducat habitantes super terram. « Et imaginem, ait, jubebit fieri bestię, et spiritum dabit imagini, uti et loquatur imago, et eos qui non adoraverint eam, faciet occidi. Et characterem autem, ait, in fronte, et in manu dextra faciet dari, ut non possit aliquis emere vel vendere, nisi qui habet characterem nominis bestię, vel numerum nominis ejus : et esse numerum sexcentos sexaginta sex, quod est, sexies centeni, et deni sexies, et singulares sex ; » in recapitulationem universæ (60) apostasię 327 ejus, quę facta est in sex millibus annorum.

⁷⁰ Apoc. XIII, 11 seqq. ⁷¹ Ibid., 14 seqq. ⁷² Gen. II, 1, 2. ⁷³ II Pet. III, 8.

(53) *Blasphemum.* Ad blasphemium in solo Arundel. quem tamen sequi Grabio placuit, quia, inquit, S. Joannes ait : εις βλασφημιαν. At non quid scripserit Joannes, sed qui Joannem allegaverit Irenæus, inquiritur. Illum enim hic, ut et paulo post, ex memoria citare videtur, additis quibusdam, pluribus aliis omissis, ut conferenti patebit.

(54) *Adoraverunt eam.* In Arundel., Merc. 2 et Grab., adoraverunt eum : sed male, nam pronomen referri debet ab bestiam.

(55) *Cujus non est scriptum nomen.* Melius scripsit Vulgatus interpres : quorum non sunt scripta nomina.

(56) *De armigero ejus, etc.* Hujus Irenæi loci sensum potius, quam ipsa verba allegavit Andreas Cæsariensis serm. 13 in Apocalyp., pag. 57, lin. 40, seqq. his verbis : Φησιν ο Ειρηναϊος επι λεξεως αυτου· Περὶ του ὑπασιτιστου, ον και ψευδοπροφητην καλει· Εδιδασκε, φησιν, ως δρακων. Τουτω δε δεγενεξουσαν δεδωσθαι σημειων και τερατων, Ινα ποιη εμπροσθεν του Ἀντιχριστου, προδοποιων αυτω την της απωλειας οδον.

(57) *Adorarent.* Sic Feuuard. in marg. et Voss. Reliqui, adorent.

(58) *Et faciet.* In Eras., et faciat ; in Gallas. et Feuuard., ut faciat ; in Græco S. Joan., και ποιει, et facit ; in Vulgata nostra, et fecit.

3. Ὅσαις... ἡμέραις (61) ἐγένετο ὁ κόσμος, τοσαύταις χιλιοντάσι συνετελείται. Καὶ διὰ τοῦτο φησὶν ἡ Γραφή· « Καὶ συνετελέσθησαν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, καὶ πᾶς ὁ κόσμος αὐτῶν. Καὶ συνετέλεσεν ὁ Θεὸς τῇ ἡμέρᾳ τῇ ζ' τὰ ἔργα αὐτοῦ ἃ ἐποίησε, καὶ κατέκασεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ζ' ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ. » Τοῦτο δ' ἐστὶ τῶν προγεγονότων διήγησις, καὶ τῶν ἐσομένων προφητεία. Ἡ γὰρ ἡμέρα Κυρίου ὡς α ἔτη ἐν ἑξ οὖν ἡμέραις συνετελείσται τὰ γεγονότα φανερόν οὖν, ὅτι ἡ συντέλεια αὐτῶν τὸ ζ' ἔτος ἐστίν.

4. Et propter hoc in omni tempore, plasmatus initio homo per manus Dei, id est Filii et Spiritus, sit secundum imaginem et similitudinem Dei, paleis quidem abjectis, quæ sunt apostasia; frumento autem in horreum assumpto, quod est hi qui ad Deum fide fructifiscant. Et propterea tribulatio necessaria est his qui salvantur, ut quodammodo contriti, et attenuati, et conspersi (64) per patientiam Verbo Dei, et igniti (65), apti sint ad convivium regis.

Ὡς εἰπέ (66) τις τῶν ἡμετέρων, διὰ τὴν πρός

3. Quotquot enim diebus hic factus est mundus, totet millenis annis consummatur. Et propter hoc ait Scriptura Geneseos : « Et consummata sunt cœlum et terra, et omnis ornatus eorum. Et consummavit Deus die sexto omnia opera sua quæ fecit, et requievit in die septimo ab omnibus operibus suis quæ fecit⁷² (62). » Hoc autem est et antefactorum narratio, quemadmodum facta sunt, et futurorum propheta. Si etenim (63) dies Domini quasi mille anni⁷³, in sex autem diebus consummata sunt quæ facta sunt ; manifestum est quoniam consummatio ipsorum sextus millesimus annus est.

(59) *Seducet.* Al., seducit.

(60) *Recapitulationem universæ.* In Voss., recapitulatione universa.

(61) Ὅσαις... ἡμέραις. Græcum hoc Irenæi fragmentum e cod. 3443 Biblioth. Reg. descriptum edidit Cotelerius in notis ad epist. S. Barnabæ, § 15. Quæ vero in eodem ins. post τὸ ζ' ἔτος ἐστίν sequuntur : Καὶ τῇ ζ' κρίνει τὴν οἰκουμένην καὶ τῇ η' ἤτις ἐστὶν ὁ μέλλων αἰὼν, τοὺς μὲν παραβίωσιν εἰς κόλασιν αἰώνιον, τοὺς δὲ εἰς ζωὴν. Διὰ τοῦτο εἰρηνοται οἱ ψαλμοὶ ὑπὲρ τὴν η'· si sint Irenæi, ex aliquo ejusdem opere, quod interierit, excerpta sint necesse est.

(62) *Operibus suis, quæ fecit.* In Voss. omittitur suis ; in Græco vero, quæ fecit.

(63) *Si etenim.* Particulam si a Feuuard. auctoritate vet. codicis additam abiecit Grab., quod, inquit, nec Græcus textus, neque ullus ms. cod. Anglic. eam habeat. Sed sufficiat in optinæ notæ vet. Feuuard. eod. haberi, et ad connexionem verborum Latinorum omnino necessariam esse. Eam vero non exigit diversa Græcorum constructio.

(64) *Consparsi.* Voss., conspersi. Græce, φουρθέτες.

(65) *Et igniti.* Al., ut igniti.

(66) Ὡς εἶπε. Eusebius lib. III *Hist.*, cap. 30, hanc sententiam beati Ignatii Antiocheni episcopi

Θεὸν μαρτυρίαν κατακρί-
θεὸς πρὸς θηρία· Ὅτι
στῶς εἰμι Θεοῦ, καὶ δὲ
δέδωνται θηρίων ἀλήθο-
ματ, ἵνα καθαρὸς ἄρτος
εὐρεθῆ (67). »

martyrium in Deum ad- A
judicatus ad bestias :
« Quoniam frumentum sum
Christi, et per dentes
bestiarum molor, ut
mundus panis Dei (68)
inventiar⁷⁰. »

CAPUT XXIX.

*Universa ad utilitatem hominum facta esse; et de
Antichristi doli, nequitia, vi apostatica, a diluvio
et deinceps in Anania, Azaria, et Misaelis perse-
cutione præfigurata.*

1. Causas autem reddidimus in his qui sunt ante
hanc libris, propter quas passus est Deus hæc ita
seri : ostendimusque quoniam omnia quæ sunt
talia, pro eo qui salvatur homine facta sunt : illud
quod est sui arbitrii et suæ potestatis maturans ad
immortalitatem, et aptabiliores eum ad æternam
subjectionem Deo præparans. Et propter hoc condi-
ditio insumitur homini (69) : non enim homo pro-
pter illam, sed conditio facta est propter hominem.
Gentes autem quæ et ipsæ non allevaverunt oculos
suos ad cælum, neque gratias egerunt factori suo,
neque lumen veritatis videre voluerunt, sed sicut
mures cæci absconditi in profundo insipientiæ,
juste sermo e et ut stillicidium de cado, et sicut mo-
mentum statoræ, et sicut nihil⁷⁰ deputavit; in
tantum utiles et aptabiles justis, quantum utilitatis
præstat stipula ad tritici augmentum, et palea ejus
in ustionem, ad operationem auri. Et propterea
cum in fine repente hinc Ecclesia assumetur (70):
« Erit, inquit, tribulatio qualis non est facta ab
initio, neque fiet⁷⁰. » Novissimus enim agon hic
justorum, in quo viacentes coronantur incorruptela.

. ἀνακαφα-
λαιώσις (71) γίνεται πά-
σης ἀδικίας, καὶ παντὸς
ἁλοῦ, ἵνα ἐν αὐτῷ συρ-
ρεύσασα καὶ συγκλεισ-
θεῖσα πᾶσα δύναμις ἀπο-
στατικῆ κατὰ τὸν χάμι-

2. Et propter hoc in
bestia veniente recapitu-
lato fit universæ iniqui-
tatis et omni doli, ut in
ea (72) confluent et con-
clusa omnis virtus apo-
statica, in caminum mit-

νον δισθη τοῦ πυρός. Καταλλήτως οὖν καὶ τὸ
ἄνωμα αὐτοῦ ἔξει τὸν
ἀριθμὸν χξς· ἀνακαφα-
λαιούμενος ἐν αὐτῷ τὸν
πρὸ τοῦ κατακλισμοῦ πᾶ-
σαν κακίαν·

tatur ignis. Congruenter
autem et nomen ejus ha-
bebit numerum, sexcen-
tos sexaginta sex; recapit-
ulans in semetipso om-
nem quæ fuit ante dilu-
vium, malitiæ commistio-
nem, quæ facta est ex angelica apostasia (73).

. . . Νῶε γὰρ ἐτῶν ἑξα- Noe enim fuit annorum
κοσίων, καὶ κατακλισμὸς sexcentorum,
ἐπλήθη τῆ γῆ εἰς ἐξάλειψιν τῆς ἀμαρτίας.
. . . ἀνακαφαλαιούμενος et diluvium advenit ter-
δὲ καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ κατα- ρα. ³²³ delens inresur-
κλισμοῦ πᾶσαν εἰδωλολα- rectionem (74) terræ pro-
τρείαν, pter nequissimam gene-
B rationem, quæ fuit temporibus Noe. Recapitulans
autem et omnem qui fuit a diluvio errorem commen-
tatore, et prophetarum interfectionem, et succensionem justorum.

. . . μέχρις οὗ ἡ τοῦ Illa enim quæ fuit a Na-
Ναβουχοδονόσωρ ἀναστα- buchodonosor instituta
θεῖσα εἰκὼν, ἥτις ὕψος (75) imago, altitudinem
μὲν εἶχε πηχῶν ἐξήκοντα, quidem habuit cubitorum
εὑρος δὲ πηχῶν ς'. sexaginta, latitudinem
αὐτὴν εὑρος αὐτῆς : propter quam (76) et Ana-
nias, et Azarias, et Misael, non adorantes eam, in
caminum missi sunt ignis, per id quod eis evenit,
prophetantes eam, quæ in finem futura est justorum
succensio.

C ὁλῆ γὰρ ἡ εἰκὼν
ἐκείνη προτύπωσις ἦν
τῆς τοῦ ἀντιχριστοῦ παρ-
ουσίας.
solum decernens adorari.

Universa enim imago illa
præfiguratio fuit hujus
adventus, ab omnibus
omnino hominibus ipsum

. . . Τὰ οὖν χ' ἔτη τοῦ
Νῶε, ἐπ' οὗ ὁ κατακλι-
σμὸς ἐγένετο διὰ τὴν ἀπο-
στασίαν, καὶ ὁ πηχισμὸς
τῆς εἰκόνης,
justi in caminum ignis nisi sunt,

Sexcenti itaque anni
Noe, sub quo fuit dilu-
vium propter apostasiam,
et numerus cubitorum
imaginis, propter quam
ignis nisi sunt,

. . . τὸν ἀριθμὸν, ὡς ἐλ-
ρηται, σημαίνουσι τοῦ
gnificat illius, in quom

⁷⁰ Ignat. Mart., Epist. ad Roman. ⁷¹ Isa. xl, 15, 17. ⁷² Matth. xxiv, 21.

et martyris, ad verbum ex Irenæo transcribit. Verba D
Ignatii sunt in Epist. ad Romanos. Eadem, clariss.
Grabio teste, habentur in Græcis Actis S. Ignatii
mss. in Biblioth. Bodleiana, ubi, pro πρὸς Θεόν,
legitur εἰς Θεόν.

(67) Ἄρτος εὐρεθῆ. Ἄρτος Θεοῦ εὐρεθῆ, legit vet.
Irenæi interpres. At in Græco exemplari, quod
in Actis martyrum edidit doctissimus noster Rui-
nartus, pro Θεοῦ legitur τοῦ Χριστοῦ.

(68) Panis Dei. Vox Dei omissa in Merc. 2, per-
iade atque in Græco.

(69) Conditio insumitur homini. Id est, Fenard.
interprete, universa ad usum hominis condita fue-
runt.

(70) Assumetur. Al., assumitur.

(71) Ἀνακαφαλαιώσις. Græca hæc iterum ex
Damasceni Parallelis edidit Halloixius in Vita Ire-
næi, pag. 499. Non omnia tamen cum Latinis om-
nino conveniunt, quia interdum Irenæi verba com-
pendio refert Damascenus.

(72) In ea. Bestia videlicet.

(73) Quæ facta est ex angelica apostasia. Nefarios
apostatarum angelorum concubitus cum mulieribus
ante diluvium intelligit. De qua Irenæi sententia
vide quæ notavimus ad lib. iv cap. 16, n. 2, nota
41. Vide et ejusdem lib. cap. 36, n. 4, ubi ea de re
mentem diserte exprimit.

(74) Inresurrectionem. Sic una voce legendum,
non divisa, in resurrectionem, ut in omnibus editt.
perperam et sine sensu habetur. Græce vero scri-
psisse Irenæum ἐπανάστασιν, non dubitem; siqui-
dem in Gloss. vet. ἐπανάστασις vertitur insurrectio.
Barbare vero reddidit interpres, inresurrectionem
pro insurrectionem; melius vertisset rebellionem.

(75) Instituta. Arundel., constituta.

(76) Propter quam. Sic Fenard. in marg. et Voss.
Alii minus recte, propter quæ.

(77) Numerum. In Fenard. marg. et Voss., nu-
mcrus.

ὀνόματος, εἰς ὃν συγκαταλειπόμενοι τῶν ζ' ἐπὶ ἀποστασία, καὶ ἀδικία, καὶ πονηρία, . . . et propheta, et dolus, propter quæ et diluuium superveniet ignis.

(78) recapitulatur (70) sex millium annorum omnis apostasia, et injustitia, et nequitia, et pseudo-

(78) recapitulatur (70) sex A solet fieri, quoniam et per litteras numeri ponuntur. facile litteram Græcam (88), quæ sexaginta (89) enuntiat numerum, in iota 329 Græcorum litteram expansam (90); post deinde

ἄλλοι δὲ ἀνεξετάστως τούτων λαβόντες, οἱ μὲν ἀπλῶς καὶ ἀκαίρως ἐπετίθεισαν. οἱ δὲ κατὰ ἀπειροκαλίαν ἐτόλμησαν καὶ ὄνομα ἀναζητεῖν ἔχον τὸν ἐσφαλμένον καὶ δεημάρτημένον ἀριθμὸν. Ἄλλα τοὺς μὲν ἀπλῶς καὶ ἀκάκως τοῦτο ποιήσασιν, εἰκὸς καὶ συγγνώμην εἴσεισθαι παρὰ Θεοῦ. Ὅσοι δὲ κατὰ κενοδοξίαν ὀρίζουσιν ὀνόματα δεημάρτημένου ἀριθμοῦ νενομοθεῆσθαι, καὶ τὸ ὑπ' αὐτῶν ἐπινοηθὲν ὄνομα ὀρίζονται. . . . οὐκ ἀνάγκη οὗτοι ἐξελεύσονται, ἐτι καὶ αὐτοῦς, καὶ τοὺς ἐμπιστεύσαντας αὐτοῖς ἐξαπατήσαντες. Καὶ πρῶτον μὲν ζημία ἐν τῷ ἀποτυχεῖν τῆς ἀληθείας, καὶ τὸ μὴ ὂν ὡς ἐν ὑπολαβεῖν. Ἐπειτα δὲ, τοῦ προσθέντος ἢ ἀφελόντος τι τῆς Γραφῆς, ἐπιτιμία οὐ τὴν τυχοῦσαν ἔχοντος, εἰς αὐτὴν ἐμπροσθεῖν ἀνάγκη τὸν τοιοῦτον. Ἐπακολούθησεν δὲ καὶ ἕτερος οὐχ ὁ τυχὼν κίνδυνος τοῖς ψευδοῦς προεληφθῆσιν εἰδέναι τὸ τοῦ Ἀντιχριστοῦ ὄνομα. Εἰ γὰρ ἄλλο μὲν οὐ-

quidam sine exquiritione hoc acceperunt; alii quidem simpliciter et idiotice usurpaverunt denarium numerum: quidam autem per ignorantiam ausi sunt et nomina exquirere, habentia (91) falsum erroris numerum. Sed his quidem qui simpliciter et sine malitia hoc fecerunt, arbitramur veniam dari a Deo. Quotquot autem secundum inanem gloriam statuunt nomina continentia falsum numerum, et quod a se fuerit adinventum nomen, definierunt esse illius qui venturus est; non sine damno tales exient, quippe qui (92) et semetipsos, et credentes sibi seduxerunt. Et primum quidem damnus est excidere a veritate, et quod non sit, quasi [sit] (93) arbitrari: post deinde, apponenti, vel auferenti de Scriptura poenam non modicam fore, in quam incidere necesse est eum qui sit talis. Subsequitur autem et aliud non quodlibet

CAPUT XXX.

Certus quidem est numerus nominis Antichristi; sed de hoc nihil temere affirmandum, cum nullis nominibus is aptari queat; et cur aperte a Spiritu S. explicatum non fuerit; ac de regno morteque illius.

f. His autem sic se habentibus, et in omnibus antiquis et (85) probatissimis et veteribus scripturis numero hocposito, et testimonium perhibentibus his, qui facie ad faciem Joannem (84) viderunt, et ratione docente hos, quoniam numerus nominis bestie secundam Græcorum computationem, per litteras quæ in eo sunt, sexcentos habebit, et sexaginta, et sex; hoc est, decadas æquales hecatontasin, et hecatontadas æquales monasin (85) (numerus enim qui digitus (86) sex, similiter custoditus, recapitulationes ostendit universæ apostasiæ ejus quæ initio, et quæ in mediis temporibus, et quæ in fine erit), οὐκ οἶδα πῶς ἐσφαλῆσάν τινας ἐπακολούθησαντες ἰδιωτισμῷ, καὶ τὸν μέσον ἠθέτησαν ἀριθμὸν τῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι ὑφελόντες, καὶ ἀντὶ τῶν ἑξ δεκάδων μιαν δεκάδα βουλόμενοι εἶναι.

1. Τούτων δὲ αὐτῶς ἐχόντων (80), καὶ ἐν πάλαι τοῖς στουδαλοῖς καὶ ἀρχαίοις ἀντιγράφοις (81) τοῦ ἀριθμοῦ τούτου κειμένου, καὶ μαρτυρούντων αὐτῶν ἐπιπύων τῶν κατ' ἕξιν τὸν Ἰωάννην ἑωρακῶτων, καὶ τοῦ λόγου διδάσκοντος ἡμᾶς, ἔτι ὁ ἀριθμὸς τοῦ ὀνόματος τοῦ Θερίου κατὰ τὴν τῶν Ἑλλήνων ψῆφον διὰ τῶν ἐν αὐτῷ γραμμάτων (82). sexcentos habebit, et sexaginta, et sex; hoc est, decadas æquales hecatontasin, et hecatontadas æquales monasin (85) (numerus enim qui digitus (86) sex, similiter custoditus, recapitulationes ostendit universæ apostasiæ ejus quæ initio, et quæ in mediis temporibus, et quæ in fine erit), οὐκ οἶδα πῶς ἐσφαλῆσάν τινας ἐπακολούθησαντες ἰδιωτισμῷ, καὶ τὸν μέσον ἠθέτησαν ἀριθμὸν τῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι ὑφελόντες, καὶ ἀντὶ τῶν ἑξ δεκάδων μιαν δεκάδα βουλόμενοι εἶναι. Hoc autem arbitrator scriptorum peccatum fuisse, ut

(78) In quem. Feuard. perperam, in quam.

(79) Recapitulatur. Ita auctoritate Græci textus et omnium mss. Anglic. reposuit Grab. pro futuro, recapitulabitur.

(80) Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων... γραμμάτων. Græca hæc Irenæi refert Euseb. lib. v Hist., cap. 8, et ex eo Nicephorus lib. iv, cap. 14, atque Damascenus una cum pluribus sequentibus verbis: quanquam hic interdum a Latina versione aliquantulum discedat.

(81) Ἀντιγράφοις. Deest in Damasc.

(82) Γραμμάτων. Addidit Eusebins verbum ἐφαίνεται, ut periodum terminaret. Alia enim subiungit Irenæi verba, prætermisiss intermediis, quæ longius ab his dissita sunt.

(83) Antiquis et, Superflue istæ voces in Græco desunt.

(84) Facie ad faciem Joannem. In Feuardent. edit. faciem Joannis. Utrumvis legas, parum refert.

(85) Hecatontasin, et hecatontadas æquales monasin. Sic recte Eras. et Grab., ceteri perperam mutata littera Græca x in Latinam x, hexatontasin. Porro hecatontasin et monasin dativos esse Græcorum, nemo non videt; alterum a ἑκατοντάς, ἄδος. centenarius numerus, alterum a μονάς, ἔδος, unitas: pro eo quod Latine diceretur, centeniis et unitati-

bus, vel hecontadibus et monadibus. Sensus igitur Irenæi est, in numero 666, tot decadas occurrere, quot centenarias, nempe 6, et tot centenarios, quot unitates: adeo ut senarii numeri nota ubique reperiantur.

(86) Digitus. Sic pro digitos reposuit Feuard. auctoritate vet. cod. At utramque lectionem vitiosam esse contendit Grab., et pro digitus legendum vult dicitur. Sed hallucinatur vir doctus, pace ipsius dixerim. Sane hand meminit digitum numerum arithmetis dici eum, qui denario minor est; quod senario convenit.

(87) Quinquaginta numeros. Græce, quinquaginta numerum, quod melius.

(88) Litteram Græcam. Scilicet ξ.

(89) Sexaginta. In vet. Feuard. cod. sexagesimum.

(90) Expansam. Ita Arundel., Merc. 2 et Grab., ceteri perperam, expansam. Porro post expansam, supple fuisse.

(91) Nomina... habentia. Græce, nomen.... habens.

(92) Quippe qui. Interpres prouinde legit ἄτα, vel ἔτι, non ἐτι, ut habetur in Græco Damasc.

(93) Quasi sit. Sit addidi ex Græco, quia id omnino sensus exigit. Hamulis tamen inclusi, quia in nullo ms. codice Latino legitur. Jam addiderat Feuard. vocem quasi, consentiente Voss

τοι δοκοῦσιν, ἄλλο δὲ ἐκεί-
νος ἔχων ἐλεύσεται, ῥα-
δίως ἐξαπατηθήσονται
παρ' αὐτοῦ· ὡς μηδέπου
παρ' ὁνόματι ἐκείνου ὄν φου-
λάσσεσθαι προσήκει.

2. Oportet itaque tales discere, et ad verum re-
currere nominis numerum; ut non in pseudopro-
phetarum loco deputentur. Sed scientes firmum
numerum qui a Scriptura annuntiatu est, id est,
sexcentorum sexaginta sex, sustineant primum
quidem divisionem regni in decem: post deinde,
illis regnantibus, et incipientibus corrigere (95)
sua negotia, et augere suum regnum; qui de im-
proviso advenerit regnum sibi vindicans et terre-
bit predictos, habens nomen continens prædictum
numerum, hunc vere cognoscere esse abominatio-
nem desolationis. Hoc et Apostolus ait: « Cum di-
xerint, pax et munitio (96), tunc subitaneus illis
superveniet interitus ». Jeremias autem non so-
lum subitaneus ejus adventum, sed et tribulum, ex
qua veniet, manifestavit dicens: « Ex Dan audie-
mus vocem velocitatis equorum ejus⁹⁸; a voce hin-
nitus excursionis equorum (97) ejus commovebitur
tota terra; et veniet, et manducabit terram, et plen-
itudinem ejus, et civitatem, et qui habitant in
ea⁹⁹. », Et propter hoc non annumeratur tribus
hæc in Apocalypsi cum his quæ salvantur.

3. Ἀσφαλῆστερον, οὖν
καὶ ἀκινδυνότερον, τὸ πε-
ριμένειν τὴν ἔκβασιν τῆς
προφητείας, ἢ τὸ κατα-
στοχάζεσθαι, καὶ κατα-
μαντεύεσθαι ὀνόματος.

(94) periculum eos, qui
false præsumunt scire no-
men ejus. Si enim aliud
quidem hi putant, aliud
autem ille habens adve-
niet; facile seducentur ab

3. Certius ergo et sine
periculo est, sustinere
adimplerionem prophetiæ
quam suspicari et divi-
nare nomina quælibet;
quando multa nomina

3. Certius ergo et sine
periculo est, sustinere
adimplerionem prophetiæ
quam suspicari et divi-
nare nomina quælibet;
quando multa nomina

τυχὸν δὲ ἐπὶ πολλῶν ὀνο-
μάτων εὐρεθῆναι δυναμέ-
νου τοῦ αὐτοῦ ἀριθμοῦ
(98),

Et γὰρ πολλά ἐστί τὰ εὐ-
ρισκόμενα ὀνόματα, ἔχον-
τα τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν,
ποῖον ἐξ αὐτῶν φορέσει ὁ
ἐρχόμενος, ζητηθήσεται.

Quoniam autem non propter inopiam nominum ha-
bentium numerum nominis ejus dicimus hæc, sed
propter timorem erga Deum et zelum veritatis (99):
ΕΥΑΝΘΑΣ (1) enim nomen habet numerum de
quo quæritur: sed nihil de eo affirmamus. Sed
et ΛΑΤΕΙΝΟΣ (2) nomen habet sexcentorum sexa-
ginta sex numerum; et valde versimile est, quon-
iam novissimum regnum (3) hoc habet vocabulum.
Latini enim sunt qui nunc regnant; sed non in hoc
nos gloriabimur. Sed et ΤΕΙΤΑΝ, prima syllaba
per duas Græcas vocales ε et ι scripta, omnium nomi-
num quæ apud nos inveniuntur, magis fide dignum
est. Etenim prædictum numerum habet in se, et
litterarum est sex, singulis syllabis ex ternis litteris
constantibus, et vetus, et semotum (4); neque enim
eorum regum, qui secundum nos sunt, aliquis vo-
catus est Titan; neque eorum (5) quæ publice ad-
orantur, idolorum apud Græcos et barbaros habet
vocabulum hoc: et divinum putatur apud multos
esse hoc nomen, **330** ut etiam sol Titan vocetur
ab his qui nunc tenent (6): et ostentationem quam-
dam continet ultionis (7), et vindictam inferentis,
quod ille (8) simulat se male tractatos (9) vindicare.
Et alias (10) autem et antiquum, et fide dignum,
et regale, magis autem et tyrannicum nomen. Cum
igitur tantum suasionum (11) habeat hoc nomen

⁹⁷ I Thess. v, 3. ⁹⁸ Jerem. viii, 16. ⁹⁹ Apoc. vii, 5 seqq.

(94) Non quodlibet. Pro non modicum.

(95) Corrigere. Græce, ni fallor, διορθῶν, recte gerere.

(96) Munitio. Sic versio Italica. Vulgata nostra melius, securitas, ex Græco ἀσφάλεια.

(97) Equorum. Deest in Arund. et Voss.

(98) Τοῦ ἀριθμοῦ. Post hæc vocem addit Damasc.: Ὡς τὸ Εὐανθάς, καὶ Λατίνος, καὶ Παπίσκος, περὶ ὧν ἀναγκὴ σφάλεσθαι τῆς ἀληθείας τὸν περὶ ἐν αὐτῶν ἐρχόμενον. Quibus compendio refert, quæ D postea fusius explicat Irenæus.

(99) Et zelum veritatis. Supple, patet, vel quidpiam simile.

(1) ΕΥΑΝΘΑΣ. Ita recte reposuit Feuard. pro Εὐαν, consentientibus Voss. et Ottob. Illius vero et sequentium nominum litteras si pro totidem notis arithmetice accipias, numerosque iis apud Græcos respondentibus simul addideris, occurret summa quæ sita. Consulens Feuardentii notam in hunc locum, ad calcem operis: piget enim in his immorari.

(2) ΛΑΤΕΙΝΟΣ. In edit. omnibus perperam scribitur ΛΑΤΕΙΝΟΣ cum L Latina; adhuc pejus in Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2, Latinos: neque enim numerus 666 inde potest exurgere.

(3) Novissimum regnum. Scilicet Romanum.

(4) Semotum. Id est, inusitatum.

(5) Neque eorum. Ita vetus Feuardent. cod., Voss., Arundel. et Grab.; cæteri perperam, namque eorum.

Id enim vult Irenæus, ut nullum regem, sic etiam nullum idolum ævo suo Titanis nomine appellatum fuisse. Porro post neque, supple aliquod.

(6) Ut etiam sol Titan vocetur ab his qui nunc tenent. Verbum Græcum κρατοῦσι hic vertendum erat, imperant, vel ut paulo ante vertit, regnant, non tenent. De Romanis enim hic sermo est, a quibus jam ante Irenæi ævum, solem dictum fuisse Titanem constat. Hinc Cicero in Arato:

Quem cum perpetuo vestivit lumine Titan.

Et Ovid. Metamorphos. 1:

Nullus adhuc mundo præbebat lumina Titan.

(7) Et ostentationem quamdam continet ultionis. Alludit ad fabulam Titanum, qui bellum diis intulisse finguntur, ut injuriam sibi Saturni perfidia illatam ulcicerentur.

(8) Quod ille. Scil. Antichristus.

(9) Tractatos. Feuard. in marg. et Voss., tractandis.

(10) Et alias. Sic cod. Voss., pro quo in Arund., talias: sed talias in Merc. 1, denique titas in altero Merc. cod., in edit. vero omnibus legitur tale. At præterquam quod in nullo jam us. codice exstat, minus placet quam et alias; quæ vera lectio esse videtur.

(11) Tantum suasionum. In Arundel. et Merc. 1, tantam suasionem. Sed in vet. Feuard. cod., tacitavi pro tantam.

Titan, tamen (12) habet verisimilitudinem, ut ex multis colligamus ne forte Titan vocatur, qui veniet.

Ἡμεῖς οὖν (13) οὐκ ἀποκινδυνεύομεν περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀντιχρίστου, ἀποφαινούμενοι βεβαιωτικῶς. Ἐὶ γὰρ ἴδει ἀναφανδὸν τῷ νῦν καιρῷ κηρύττασθαι τοῦνομα αὐτοῦ, δι' ἐκαίνοι ἀν ἐρήθη τοῦ καὶ τῆν Ἀποκάλυψιν ἰωρακός. Οὐδὲ γὰρ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἰωράθη, ἀλλὰ σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς, πρὸς τῷ τέλει τῆς Δομετιανοῦ ἀρχῆς.

4. Hunc autem (14) numerum nominis ostendit, ut caveamus illum venientem, scientes quis est: nomen autem ejus tacuit, quoniam dignum non est præconari a Spiritu sancto. Si enim præconatum ab eo fuisset, fortassis et in multum permaneret. Nunc autem quoniam e fuit, et non est, et ascendet ab abyso (15), et in perditionem vadit (16), quasi qui non sit; sic nec nomen ejus præconatum est: ejus enim quod non est, nomen non præconatur. Cum autem vastaverit Antichristus hic omnia in hoc mundo, regnans annis tribus et mensibus sex, et sederit (17) in templo Hierosolymis; tunc veniet Dominus de cælis in nubibus, in gloria Patris, illum quidem et obedientes ei in stagnum ignis mittens; adducens autem justis regni tempora, Apoc. xvii, 8. ⁶⁶ Matth. viii, 11.

(12) Tamen. Sic omnes codd. uno excepto Feuarn., quem secutus est Grabius, qui reposuit tantum; sed unde, et qua auctoritate? non monet. Hic vero tamen accipitur, pro utique, profecto, proinde.

(13) Ἡμεῖς οὖν. Eusebius lib. v Hist., cap. 8, hæc transcripsit, in prima tamen periodo tantillum ab Irenæi verbis deflectens. Postremam vero periodum οὐδὲ γὰρ... ἀρχῆς, allegavit quoque Maximus in Dionysii Areopag. epist. 10, pag. 181.

(14) Hunc autem. Arund., Merc. 2 et Grab. nunc autem.

(15) Et ascendet ab abyso. Sic Feuarn. restituit ex vet. cod. suffragante sacro textu: nam in aliis legitur, ascendit abyso.

(16) Vadit. In edit. N. Test. exemplaribus futurum legitur, μέλλει ὑπάγειν; quod vulgatus interpres vertit, ibi. At cum Irenæo præsens ὑπάγει habet cod. Alexandr.

(17) Regnans... sederit. In Feuarnent. marg., regnabit... sedebit; in Arundel. vero et Merc. 2, regnavit. Sed vulgata lectio melius congruit cum sequentibus, et cum iis quæ supræ cap. 25 scripsit Irenæus.

(18) Quoniam autem quidam, etc. Mirum quod Irenæus hæresens hic arguere videatur eos e catholicis qui ævo suo credebant, justorum animas corpore solutas statim in cælum evolare, clara Dei visione recreandas. Sed id SS. antistiti condonandum, qui re nonnum sollicite discussa et Ecclesiæ iudicio definita, catholica fidei, quo fervebat, zelo, paulo longius abreptus, id omne procul eliminandum existimabat, quod ad exitiosa Valentinianorum, quos

A hoc est, requiescentem, septimam idem sanctificatam; et restituens Abraham promissionem hereditatis: in quo regno ait Dominus, multos ab Oriente et Occidente venientes, recumbere cum Abraham, Isaac et Jacob ⁶⁷.

CAPUT XXXI.

Confirmatur reservatio corporum nostrorum morte, resurrectione et ascensionis Christi; animæ sanctorum interea tempus illud expectant, ut perfectam consummatamque gloriam percipiant.

1. Quoniam autem quidam (18) ex his qui putant recte credidisse, supergrediuntur ordinem promotionis justorum, et motus meditationis (19) ad incorruptelam ignorant, hæreticos sensus in se habentes: hæretici enim despicientes plasmationem Dei (20), et non suscipientes salutem carnis suæ, contemnentes autem et repromissionem Dei, et totum supergredientes Deum sensu, simul atque mortui fuerint, dicunt se supergredi cælum et Demiurgum, et ire ad Matrem, vel ad eum, qui ab ipsis affligitur, Patrem. Qui ergo universam reprobant resurrectionem, et quantum in ipsis est, auferunt eam de medio, quid mirum est, si nec ordinem resurrectionis sciunt; nolentes intelligere, quoniam si hæc ita essent, quemadmodum dicunt, ipse utique Dominus, in quem se dicunt credere, non in tertia die fecisset resurrectionem; sed super crucem expirans, confestum utique abiisset sursum, relinquens corpus terræ? Nunc autem tribus diebus conversatus est ubi erant mortui, quemadmodum propheta (21) ait de eo: « Commemoratus est Dominus sanctorum (22) mortuorum suorum, eorum qui ante dormierunt in terra (23) sepelitionis (24), 331 et descendit ad eos, extrahere eos,

insectabatur, dogmata tantillum accedere videbatur. Talem autem esse sibi fingebat eam, quam hic exagitat, catholicorum sententiam, cui procul dubio calculum incunctanter adjecisset, si accuratius illam excutere licuisset. Sed de his in dissert. 3, art. 11, fusius.

(19) Motus meditationis. Sic Feuarnent. in marg. et cod. Voss., quod malim, quam modos meditationis, ut habent cæteri: quia vox motus, magis quadrat ad præcedentem promotionis, et ad Irenæi scopum. Meditationis vero scripsit pro exercitationis. Quos autem motus meditationis ad incorruptelam dicit Irenæus, ii sunt diversi gradus exercitationis; quibus paulatim ad incorruptelam, seu claram Dei visionem promoventur, et veluti conscendunt iusti. Neque enim ii, ex auctoris nostri sententia, e vestigio Deum capiunt; sed diversis veluti motionibus atque gradibus exercitati paulatim assuescunt capere Deum, ut loquitur cap. seq., ubi gradus illos explicat.

(20) Plasmationem Dei. Dei deest in Voss.

(21) Propheta. Al., prophetia.

(22) Sanctorum. Supra lib. iii, cap. 20, n. 4 et lib. iv, cap. 22, n. 1, et 33, n. 12 habet, sanctus Israel, vel simpliciter sanctus; et sic forte hic etiam legendum.

(23) In terra. Sic mss. omnes Anglic., quomodo etiam locis superius citatis constanter legitur. Edit., in terram.

(24) Sepelitionis. Ita Feuarn. melius quam in textu cum Eras. et Gallas., stipulationis. Confer loca mox citata.

et salvare eos⁶⁰. » Et ipse autem Dominus : « Quem admodum, ait, Jonas in ventre celi tres dies, et tres noctes mansit, sic erit et Filius hominis in corde terræ⁶¹. » Sed et Apostolus ait : « Ascendit autem, quid est, nisi quia et descendit in inferiora terræ⁶² ? » Hoc et David in eum prophetans dixit : « Et eripuisti animam meam ex inferno inferiori⁶³. » Resurgens autem tertia die, et Mariæ, quam se (25) prima vidit, et adoravit, dicebat : « Noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem (26); sed vado ad discipulos, et dic (27) eis : Ascendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum⁶⁴. »

2. Si ergo Dominus legem mortuorum servavit, ut fieret primogenitus a mortuis, et commoratus usque in tertiam diem in inferioribus terræ; post deinde surgens in carne, ut etiam fixuras (28) clavorum ostenderet discipulis, sic ascendit ad Patrem : quomodo non confundantur (29), qui dicunt inferos quidem esse hunc mundum, qui ait secundum nos; interiorem autem hominem ipsorum derelinquentem hic corpus, in supercaelestem ascendere locum? Cum enim Dominus « in medio umbræ mortis abierit⁶⁵, » ubi animæ mortuorum erant, post deinde corporaliter resurrexit, et post resurrectionem assumptus est : manifestum est quia et discipulorum ejus, propter quos et hæc operatus est Dominus,

Αἱ ψυχῆ (30) ἀπέρχονται animæ abibant in invisibilem locum, definitum eis a Deo, et ibi usque ad resurrectionem commorabantur, sustinentes resurrectionem : post recipientes corpora, et perfecti resurgentes, hoc est corporaliter, quem admodum et Dominus resurrexit, sic venient ad conspectum Dei.

« Nemo enim est discipulus super magistrum; perfectus autem omnis erit, sicut magister (31) ejus⁶⁶. »

⁶⁰ Jerem. XLII, 11. ⁶¹ Matth. XII, 40. ⁶² Ephes. IV, 9. ⁶³ Psal. LXXXV, 13. ⁶⁴ Joan. XX, 17. ⁶⁵ Psal. XLII, 4. ⁶⁶ Luc. VI, 40. ⁶⁷ Rom. VIII, 19 seqq.

(25) *Se. Arund., cum.*

(26) *Patrem. Memm omisi cum vet. Feuard. cod., Voss. et Arundel.*

(27) *Dic. Eras., Gallas. et Feuard. perperam, dices.*

(28) *Fixuras. Ita vet. Feuard. cod., Arund. et Merc. 2, melius quam alii, figuras.*

(29) *Confundantur. Al., confundentur.*

(30) *Αἱ ψυχῆ. Græca hæc ex Damasceni Paralela edidit Halloixius in Vita Irenæi, pag. 504.*

(31) *Sicut magister. Arund., si sit sicut magister. Sed si sit additum ex Vulgata.*

(32) *Ad hoc. Ita Voss., Feuard. et Grab. In reliquis deest ad.*

(33) *Quoniam igitur, etc. Posteriora hæc quinque capita e veteri suo codice eruta primus omnium in lucem edidit Feuard. præmissa brevi præfatione, quæ ea Irenæo vindicat. In iis enim, quæ hæcenus*

A Quomodo ergo magister noster non statim evolans abiit, sed sustinens definitum a Patre resurrectionis suæ tempus (quod et per Jonam manifestatum est), post triduum resurgens assumptus est; sic et nos sustinere debemus definitum a Deo resurrectionis nostræ tempus, prænuntiatum a prophetis, et sic resurgentes assumi, quotquot Dominus ad hoc (32) dignos habuerit.

CAPUT XXXII.

In ea carne, qua sancti multas hic arumnas pertulerunt, laborum suorum fructus percipient; maxime cum id omnis creatura exspectat, ac Deus Abraham et semini ejus promittat.

1. Quoniam igitur (33) transferuntur quorundam sententiæ ab hæreticis sermonibus, et sunt ignorantes dispositiones Dei, et mysterium justorum resurrectionis, et regni (34), quod est principium incorruptelæ, per quod regnum qui digni fuerint, paulatim assuescunt capere Deum : necessarium est autem dicere de illis, quoniam oportet justos primos (35) in conditione hac, quam renovatur, ad apparitionem Dei resurgentes recipere promissionem hereditatis, quam Deus promisit patribus, et regnare in ea : post deinde fieri judicium. In qua enim conditione laboraverunt, sive afflicti sunt, omnibus modis probati per sufferentiam, justum est in ipsa recipere eos fructus sufferentiæ; et qua conditione interfecti sunt propter Dei dilectionem, in ipsa vivificari; et in qua conditione servitatem sustinuerunt, in ipsa regnare eos. Dives enim in omnibus Deus, et omnia sunt ejus. Oportet ergo et ipsam conditionem reintegratam ad pristinam, sine prohibitione servire justis : et hoc Apostolus fecit manifestum in ea quæ est ad Romanos, sic dicens : « Nam expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei exspectat. Vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subiecit in spe : quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptelæ, in libertatem gloriæ filiorum Dei⁶⁷. »

2. Sic ergo et promissio Dei, quam promisit Abraham, firma perseverat. Dixit enim : « Respice sursum oculis, et vide a loco hoc, ubi nunc tu es, ad Aquilonem, et Africum (36), et Orientem, et mare, quoniam omnem terram, quam tu vides, tibi

D prodierant, Irenæi editionibus decrant, quia in iis codicibus mss. ad quorum fidem adornatæ fuerant, desiderabantur. Nec dubium quin ob propugnatum in iis millenariorum errorem, studio ommissa fuerint a pluribus scribis. Et expropter hodie in tam paucis mss. cod. occurrunt, ut præter veterem illum Feuardentii, qui forte perit, solus Vossii cod., Græbio teste, ea exhibeat. Deficiunt enim in aliis Anglic. uti et in Ottoboniano; imo nec in hoc præcedens caput extare videtur, nisi ex variis ejusdem cod. lectionibus ad me Roma transmissis deprehendere licet.

(34) *Regni. Terreni scilicet et temporalis, quo justos a morte cum Christo potituros esse vult usque ad definitum a Deo tempus.*

(35) *Primos. Legendum videtur primum aut prius.*

(36) *Africum. Ita auctoritate cod. Voss. et ipsius*

dabo et semini tuo usque in sempiternum⁹⁰. » Et iterum ait : « Surgens ingredi terram in longitudinem ejus, et in latitudinem, quoniam tibi dabo eam⁹¹. » et non accepit in illa hæreditatem, nec vestigium pedis, sed semper peregrinus et advena in ea fuit. Et quando mortua est Sara uxor ejus, volentibus Ethæis gratuito locum dare ei, ut sepeliret eam, noluit accipere, sed emit monumentum, quadringentas (37) dans didrachmas argenti, ab **332** Ephron filio Seor Ethæo⁹² (38); sustinens promissionem Dei, et nolens videri (39) accipere ab hominibus, quod ei promiserat dare Deus, dicens ei iterum sic : « Semini tuo dabo terram hanc, a flumine Ægypti, usque ad flumen magnum Euphratem⁹³. » Si (40) ergo huic promisit Deus hæreditatem terræ, non accepit autem in omni suo incolatu : oportet eum accipere cum semine suo, hoc est, qui timent Deum, et credunt in eum, in resurrectione justorum. Semen autem ejus Ecclesia, per Dominum (41) adoptionem, quæ est ad Deum, accipiens, sicut dicebat Joannes Baptista : « Quoniam potens est Deus de lapidibus suscitare filios Abraham⁹⁴. » Sed et Apostolus ait in ea Epistola quæ est ad Galatas : « Vos autem, fratres, secundum Isaac repromissionis filii estis⁹⁵ (42). » Et iterum manifeste in eadem ait, eos qui in Christo crediderunt percipere Christum, Abraham promissionem, sic dicens : « Abraham dictæ sunt promissiones, et semini ejus. Et non dicit : et seminibus; quasi de multis, sed quasi de uno : et semini tuo; quod est Christus⁹⁶. » Et iterum confirmans quæ dicta sunt, ait : « Quemadmodum Abraham credidit Deo, et deputatum est ei ad justitiam. Cognoscitis ergo, quoniam quidem qui ex fide sunt, ii sunt filii Abraham. Providens autem Scriptura, quia ex fide justificat gentes Deus, prænuntiavit Abraham, quia benedicentur in te omnes gentes. Itaque qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham⁹⁷. » Sic ergo qui sunt ex fide, benedicentur cum fideli Abraham, et hi sunt filii Abraham. Repromisit autem Deus hæreditatem terræ Abraham et semini ejus; et neque Abraham, neque semen ejus, hoc est, qui ex fide justificantur, nunc sumunt in ea hæreditatem : accipient autem eam in resurrectione justorum. Verus enim et firmus Deus : et propter hoc « beatos » dicebat « mites, quoniam ipsi hæreditabunt terram⁹⁸. »

⁹⁰ Gen. xiii, 14, 15. ⁹¹ Ibid., 17. ⁹² Gen. xxiii, 11 seqq. ⁹³ Gen. xv, 18. ⁹⁴ Luc. iii, 8. ⁹⁵ Gal. iv, 28. ⁹⁶ Gal. iii, 16. ⁹⁷ Ibid., 6 seqq. ⁹⁸ Matth. v, 4. ⁹⁹ Matth. xxvi, 27 seqq. ¹ Psal. ciii, 30. ² Luc. xiv, 12, 13. ³ Matth. xix, 29.

sacri textus emendavit Grab. pro *Africam*, ut perperam habet Feuard.

(37) *Quadringentas*. In vet. Feuardent. cod. et Voss., *quadraginta*. Hanc vero vitiosam lectionem correxit Feuard. ex sacris codd. LXX seniorum, quos sequitur auctor, in quibus legitur : τετρακόσια διέπραξα ἀργύρου, tum etiam Vulgatæ, quæ habet : *quadringentos sictos argenti*.

(38) *Ab Ephron filio Seor Ethæo*. Sic iterum ex sacris cod. restituit Feuard., nam in veteri cod. cum quo convenit et Voss., vitiose legitur *filio Upræi*.

(39) *Videri*. In edit. legitur *videre*. Sed tam manifestum scribarum erratum, sensu ita exigente, curandare non dubitavi : cum maxime nihil frequen-

CAPUT XXXIII.

Propositum confirmat promissionibus iis, quibus Christus se de generatione vitis in regno Patris bibiturum esse recepit, simul et mercedem centuplam, et prandia promisit; quod et longe antea benedictio Jacob præsignarat; uti Papias et seniores sunt interpretati.

1. Propter hoc autem ad passionem veniens, ut evangelizaret Abraham, et iis qui cum eo, apertionem hæreditatis, cum gratias egisset, tenens calicem, et bibisset ab eo, et dedisset discipulis, dicebat eis : « Bibite ex eo omnes. Hic est sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effundetur (43) in remissionem peccatorum. Dico autem vobis, amodo non bibam de generatione vitis hujus, usque in diem illum, quando illum bibam vobiscum novum in regno Patris mei⁹⁹. » Utique hæreditatem terræ ipse novabit, et reintegrabit mysterium gloriæ filiorum; quemadmodum David ait : « Qui renovavit faciem terræ¹. » Promisit hibernere de generatione vitis cum suis discipulis; utrumque ostendens, et hæreditatem terræ, in qua bibitur nova generatio vitis, et carnalem resurrectionem ejus. Quæ enim nova resurgit caro, ipsa est quæ et novum percepit poculum. Neque autem sursum in supercælesti loco constitutus cum suis, potest intelligi bibens vitis generationem; neque rursus sine carne sunt, qui bibunt illud : carnis enim proprium est, et non spiritus, qui ex vite accipitur potus.

2. Et propter hoc dicebat Dominus : « Cum facis prandium, vel cœnam, noli vocare divites, neque amicos, et vicinos, et cognatos, ne ipsi invicem vocent te, et fiat retributio ab eis : sed voca claudos, cæcos, mendicos, et beatus eris, quoniam non habent retribuere tibi : retribuetur enim tibi in resurrectione justorum². » Et iterum ait : « Quicumque dimiserit agros, aut domos, aut parentes, aut fratres, aut filios propter me, centuplum accipiet in hoc sæculo, et in futuro vitam æternam hæreditabit³. » Quæ enim sunt in hoc sæculo centupla, et prandia exhibita pauperibus, et cœnæ quæ redduntur? Hæc sunt in regni temporibus, hoc est, in septima die, quæ est sanctificata, in qua requievit Deus ab omnibus operibus quæ fecit, quæ est verum justorum Sabbatum, in qua non facient omne terrenum opus; sed adjacentem habebunt paratam mensam a Deo, pascentem eos epulis omnibus.

tius occurrat in codd. vetustissimis mss. quam e pro i, uti norunt omnes.

(40) *Si*. Edit., *sic*; sed apertum esse scribarum sphalma quilibet videt, quo etiam in mss. nihil frequentius.

(41) *Per Dominum*. Sic iterum, pro *per Domini*, ut vitiose habent editi. emendo, ita manifeste postulante contextu sermonis ac sensu.

(42) *Vos... estis*. Sic versio Italica, cum mss. quibusdam Græcis. Vulgata vero nostra cum omnibus aliis exemplaribus Græcis habet, *vos... sumus*.

(43) *Effundetur*. Sic iterum versio Italica cum Vulgata nostra; et sic etiam legit Cyprianus ep. 63, ad Cæcilium. Sed Græcus textus sonat, *effunditur*.

3. Quemadmodum et Isaac continet benedictio, qua benedixit filium minorem Jacob: «Ecce, dicens, odor filii mei, quasi odor agri pleni, quem benedixit Deus⁶. Ager autem mundus est⁷;» et propterea addidit: «Det tibi Deus de rore cœli, et a fertilitate terræ, multitudinem tritici et vini. Et serviant tibi gentes, et adorent (44) te principes, et esto dominus fratris tui, et adorabunt te filii patris tui. Qui maledicet te, maledictus erit; et qui benedicit te, benedictus erit⁸.» Hæc ergo si non quis accipiat ad prænitiam regni, in gaudem contradictionem et contrarietatem incidet, quemadmodum Judæi incidentes (45) in omni aporia conatitantur. Non solum enim in hac vita huic Jacob non servierunt gentes; sed et post benedictionem ipse profectus, servivit avunculo suo Laban Syro annos viginti⁹: B et non tantum non est factus Dominus fratris sui, sed et ipse Esau adoravit fratrem suum, quando reversus est a Mesopotamia ad patrem, et munera multa obtulit ei¹⁰. Multitudinem autem 333 tritici et vini quomodo hæreditavit hic, qui propter famem factam in terra, in qua habitabat, in Ægyptum transmigravit, subjectus Pharaoni, qui tunc regnabat in Ægypto¹¹? Prædicta itaque benedictio ad tempora regni sine contradictione pertinet, quando regnabunt justi surgentes a mortuis; quando et creatura renovata, et liberata, multitudinem fructificabit universæ escæ, ex rore (46) cœli, et ex fertilitate terræ; quemadmodum presbyteri meminerunt, qui Joannem discipulum Domini viderunt, audisse se ab eo, quemadmodum de temporibus illis docebat Dominus, et dicebat: «Venient dies (47), in quibus vineæ nascentur, singulæ decem millia palmitum (48) habentes, et in una palmite dena millia brachiorum, et in uno vero palmite dena millia flagellorum, et in unoquoque flagello dena millia botrum, et in unoquoque botro dena millia acinorum, et unoquoque acinum expressum dabit viginti quinque metretas vini. Et cum eorum apprehenderit aliquis sanctorum botrum, alius clamabit: Botrus ego melior sum, me sume, per me Dominum benedic. » Similiter et granum tritici de-

cem millia spicarum generaturum, et unamquamque spicam habituram decem millia granorum, et unumquodque granum quinque bilibres similæ claræ mundæ; et reliqua autem poma, et semina, et herbam secundum congruentiam iis consequentem: et omnia animalia iis cibis utentia, quæ a terra accipiuntur, pacifica et consentanea invicem fieri, subiecta hominibus cum omni subjectione.

4. Ταῦτα δὲ καὶ Παπίας (49) Ἰωάννου μὲν πίας Joannis auditor, Πολυκάρπου δὲ lycarpi autem contubernatipos γεγονώς, ἀρχαίος nalis, vetus homo, per ἀνὴρ, ἐγγράφως ἐπιμαρτυρεῖ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν αὐτοῦ βιβλίων ἔστι γὰρ αὐτῶ πάντες βιβλία συνταγμένα. 4. Hæc autem et Papias Joannis auditor, Polycarpi autem contubernatipos nalis, vetus homo, per scripturam testimonium perhibet (50), in quarto librorum suorum: sunt enim illi quinque libri conscripti.

Et adjecit, dicens: «Hæc autem credibilia sunt credentibus.» Et «Juda, inquit, proditore nos credente, et interrogante: Quomodo ergo tales gentitura a Domino perficiatur? » dixisse Dominum: «Videbunt qui venient in illa.» Hæc ergo tempora prophetans Isaias ait: «Et compascetur lupus cum agno, et pardus conquiescet cum hædo, et vitulus, et taurus; et leo simul pascentur, et puer pusillus duceat eos. Et bos, et ursus simul pascentur, et simul infantes eorum erunt; et leo, et bos manducabunt paleas. Et puer iofans in cavernam aspidum, et in cubile filiorum aspidum manum mittet, et non male facient, nec poterunt perdere aliquem in monte sancto meo¹².» Et iterum recapitulans ait: «Tunc lupi et agni pascentur simul, et leo quasi bos vescetur paleis, serpens autem terram quasi panem; et non nocebunt, neque vexabunt in monte sancto meo, dicit Dominus¹³.» Non ignoro autem, quoniam quidam hæc in feros (51), et ex diversis gentibus et variis operibus credentes, et cum crederint consentientes justis, tentent transferre. Sed etsi nunc hoc sit in quibusdam hominibus, ex variis gentibus in unam sententiam fidei venientibus; nihilominus in resurrectione justorum super iis animalibus (52), quemadmodum dictum est:

⁶ Gen. xvii, 27. ⁷ Matth. xiii, 38. ⁸ Gen. xxvii, 28, 29. ⁹ Gen. xxxi, 41. ¹⁰ Gen. xxxiii, 5. ¹¹ Gen. xlvii, 4 seqq. ¹² Isa xi, 6 seqq. ¹³ Isa. lxxv, 25.

(44) Adorent. Voss., adorabunt.

(45) Incidentes. Hanc vocem ex cod. Voss. addidit Grab.

(46) Ex rore. Sic Voss. et Grab. In Feuard. male, et rore.

(47) Venient dies, etc. Hæc Papias, Irenæo teste, refert in quarto libro Ἀορίων Κυριακῶν ἐξηγήσεως, De interpretatione Dominicorum oraculorum. Accipit verò vel ex quibusdam apocryphorum somniis, spurisque Evangelii, vel ex spuris traditionibus. Nam, ut ait Euseb. lib. iii Hist., cap. ult., Papias plura nude vocis traditione ad se pervenisse testatur, novas quasdam scilicet Servatoris parabolas ac prædicationes, aliaque fabulis propiora.... Fuit enim mediocri admodum ingenio præditus, ut ex scriptis illius conicere licet: plerisque tamen post ipsum ecclesiasticis scriptoribus ejusdem erroris (terrenum et temporale post resurrectionem fore Christi regnum), occasionem præbuit, hominis relustate sen-

dentiam suam tuentibus: puta Irenæo, et si quis alius ejusdem opinionis fautor existit.

(48) Decem nullia palmitum. Voss., dena millia palmitum.

(49) Ταῦτα δὲ καὶ Παπίας. Hæc allegavit Euseb. lib. iii Hist., cap. ult., et Nicephorus lib. iii, cap. 20.

(50) Hæc.... testimonium perhibet. Perperam vertit interpres: scribendum erat vel, hæc testatur; vel, hoc testimonium perhibet.

(51) In feros. Vet. cod. Feuardent. et Voss. habent inferos, pro quo Feuard. ex conjectura edidit, inter nos. Sed nulla littera mutata, unica autem voce in duas divisa, genuinum sine dubio lectionem restituit Grab. Lupi enim et leones ex mystica interpretatione, quam Irenæus memorat, feros denotabant homines: eorum cum agnis, vitulis, etc., accubitus, consensionem cum justis, etc.

(52) Super iis animalibus. Supp. fiet; nam ut paulo ante habet: omnia animalia iis cibis utentia,

Dives enim in omnibus Deus. Et oportet conditione revocata, obedire et subjecta esse omnia animalia homini, et ad primam a Deo datam reverti escam [quemadmodum autem in obedientia subjecta erant Adæ(53)], fructum terræ. Alias autem et non est nunc ostendere leonem paleis vesci. Hoc autem significabat magnitudinem, et pinguedinem fructuum. Si enim leo animal paleis vescitur, quale ipsum triticum erit, cujus palea ad escam congrua erit leonum?

334 CAPUT XXXIV.

Sententiam suam de temporali et terreno sanctorum regno a resurrectione claudit variis Isaiæ, Ezechielis, Jeremiæ, et Danielis testimoniis, atque parabola vigilantium servorum, quibus se ministraturum Dominus pollicetur.

1. Ipse autem Isaias manifeste annuntiavit tale gaudium in resurrectione justorum futurum, sic dicens: «Resurgent mortui, et surgent qui in monumentis sunt, et latabuntur qui sunt in terra. Rose enim qui a te, sanitas est eis¹².» Hoc idem et Ezechiel ait: «Ecce ego aperiam monumenta vestra, et educam vos de monumentis vestris, in quo educam de sepulcris (54) populum meum, et dabo spiritum in vobis, et vivetis, et ponam vos super terram vestram, et cognoscetis quoniam ego sum Dominus¹³.» Et iterum idem sic ait: «Hæc dicit Dominus: Colligam Israel ab omnibus gentibus, ubi dispersi sunt illic, et sanctificabor in eis in conspectu filiorum gentium; et habitabunt super terram suam, quam dedi servo meo Jacob, et inhabitabunt super eam in spe, et ædificabunt domos, et plantabunt vineas, et inhabitabunt in spe, quando faciam iudicium in omnibus qui inhonoraverunt eos, in illis qui in circuitu sunt eorum, et cognoscent quoniam ego sum Dominus Deus ipsorum (55), et Deus patrum ipsorum¹⁴.» Ostendimus autem paulo ante, quoniam Ecclesia est semen Abrahæ: et propter hoc, ut sciamus quoniam in Novo Testamento a Veteri qui (56) ex omnibus gentibus colliget eos

A qui salvabuntur, ex lapidibus suscitans filios Abrahæ, Jeremias ait: «Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et non dicent adhuc: Vivit Dominus, qui eduxit filios Israel (57) ab Aquilone, et ab omni regione quo expulsi fuerant; restituet illos in terram ipsorum, quam dedit patribus ipsorum¹⁵.»

2. Quoniam creatura omnis secundum voluntatem ad incrementum et augmentum erit, ut tales æferat et nutriat fructus, Isaias ait: «Et erit super omnem montem altum, et super omnem collem editum aqua pertransiens in die illa, quando perient multi, quando concident muri. Et erit lumen lune quasi lumen solis (58), septuplum diei, quando sanabit contritionem populi sui, et dolorem plagæ sanabit¹⁶.» Dolor autem plagæ est, per quam (59) percussus est homo initio in Adam inobediens, hoc est mors, quam sanabit Deus resuscitans nos a mortuis, et restituens in patrum hæreditatem, quemadmodum iterum Isaias ait: «Et eris fidens in Domino, et faciet te ingredi supra omnem terram, et cibabit te hæreditate Jacob patris tui¹⁷.» Hoc est quod a Domino dictum est: «Beati servi illi, quos veniens Dominus inveniet vigilantes. Amen dico vobis, quoniam præcingetur, et recumbere eos faciet, et transiens ministrabit eis. Et si venerit vespertina vigilia, et invenerit sic, beati sunt, quoniam recumbere eos faciet, et ministrabit eis: licet secunda et licet tertia, beati sunt¹⁸.» Hoc autem idem et Joannes in Apocalypai ait: «Beatus et sanctus, qui habet partem in resurrectione prima¹⁹.» Et tempus autem annuntiavit Isaias in quo hæc erunt: «Et dixi, inquit: Usquequo, Domine? Quoadusque desolentur civitates ad non inhabitandum, et domus ut non sint homines, et terra derelinquetur deserta. Et post hæc longe nos faciet (60) Deus homines, et qui remanserint multiplicabuntur super terram²⁰.» Sed et Daniel hoc ipsum ait: «Et regnum, et potestas, et magnitudo eorum quæ sub cælo sunt (61), datum est sanctis altissimi Dei, et regnum ejus

¹² Isa. xxvi, 19. ¹³ Ezech. xlvii, 12 seqq. ¹⁴ Ezech. xxviii, 25, 26. ¹⁵ Jerem. xxiii, 7, 8. ¹⁶ Isa. xxx, 25, 26. ¹⁷ Isa. lviii, 14. ¹⁸ Luc. xii, 37, 38. ¹⁹ Apoc. xx, 6. ²⁰ Isa. vi, 11.

quæ a terra accipiuntur, pacifica et consentanea invicem fieri, subjecta hominibus cum omni subjectione.

(53) Quemadmodum autem in obedientia... Adæ. Hæc parenthesi includere necesse fuit, ne fructum terræ, per appositionem ad escam referendum, duriori tamen hyperbato, longius a proprio loco remotum, lectoris turbet animum. Insuper quod unica voce perperam in edit. legitur, *inobedientia*, in duas, sensu ita manifeste postulante, divisi. Et sic nihil corrigendum, aut translocandum erit, ut Grab. existimavit. Quanquam mallet, pro autem, legere-*ur antea*, vel *ante inobedientiam*, primorum scilicet parentum.

(54) In quo educam de sepulcris. Sic scripserat Fenard. in edit. Paris. an. 1576, ut opinor, juxta veterem cod. cui consentit et Voss. Sed nescio cur in Coloniensi, an. 1596 reposuerit: *et educam vos de sepulcris*; nisi forte typhothetarum incuria id aciderit.

(55) Deus ipsorum. Duas istas voces ex ms. Voss. addidit Grab. quia in LXX legitur: Κύριος ὁ Θεὸς αὐτῶν.

(56) A veteri qui. Cod. Voss. habet *ac veteri quæ*. Sed lectionem a, si pro post accipiatur, cum Grabio præfero. Mallet etiam cum eodem, tam qui quam quæ abjici. At donec totus hic locus, non admodum sanus, ex melioribus codd. emendari possit, qui, utcumque retineri potest, modo post *suscitans* subintelligatur *erit*. Interim confer lib. v, cap. 7, not.

(57) Filios Israel. Post hæc, ut scite notat Grabius, negligentia scribarum, ob repetitionem eorundem vocum excidisse videntur: *de terra Egypti; sed, vivit Dominus, qui eduxit semen Israel*.

(58) Quasi lumen solis. Post hæc pariter excidere: *et erit lumen solis*.

(59) Per quam. Sic Voss. melius quam Fenard. per quem.

(60) Faciet. Sic Voss. juxta sac. textum. At Fenard., facies.

(61) Quæ sub cælo sunt. In cod. Voss. qui pro quæ; nec male, si qui referatur ad τῶν βασιλείων, quod in LXX legitur.

sempiternum, et omnes principatus servient ei et A obedient²¹.) Et ne ad hoc tempus putetur dicta repromissio, dictum est propheta: « Et tu veni, et sta in sorte tua in consummatione dierum²². »

3. Quoniam autem repromissiones non solum prophetis et patribus, sed Ecclesiis ex gentibus rodonatis annuntiabantur, quas et insulas nuncupat Spiritus, et quod in medio turbulæ sint constitutæ, et tempestatem blasphemiarum sufferant, et salutaris portus periclitantibus existant, et refugium sunt eorum, qui altitudinem ament, et Bythum, id est profundum erroris conantur effugere, Jeremias ita ait: « Audite verbum Domini, gentes, et annuntiate insulis quæ longe sunt: dicite, quia ventilabit (62) Deus Israel, congregabit eum, et custodiet eum, sicut pasceus gregem ovium suarum: quoniam redemit Dominus Jacob, et eripuit eum de manu fortioris ejus. Et venient, et lætabuntur in monte Sion, et venient ad bona, et in terram tritici, et vini, et fructuum, et animalium, et ovium, et erit anima eorum sicut lignum fructiferum, et non esurient adhuc. Et tunc gaudebunt virgines in congregatione juvenum, et seniores gaudebunt, et convertam luctum eorum in gaudium, et faciam eos in exultatione, et magnifico, et inebriabo animam sacerdotum filiorum Levi, et populus meus bonis meis adimplebitur²³. » Ostendimus autem in superiori libro²⁴, quoniam levitæ et sacerdotes sunt discipuli omnes Domini: qui et Sabbatum in templo profanabant, et sine culpa sunt. Tales itaque promissiones manifestissime in regno justorum istius creaturæ epulationem significent (63), quam Deus repromittit ministraturum se.

335 4. Adhuc de Jerusalem, et de regnante in ea, Isaias ait: « Hæc dicit Dominus: Beatus qui habet in Sion semen, et domesticos in Jerusalem. Ecce, rex justus regnabit, et principes cum judicio principabunt²⁵. » Et de præparatione, in qua reedificabitur, ait: « Ecce ego præparabo tibi carbunculum lapidem, et fundamenta tua sapphirum, et ponam propugnacula tua jasphain, et portas tuas lapidem crystallum, et circumvallum tuum lapides electos, et omnes filios tuos docibiles Dei, et in

²¹ Dan. vii, 27. ²² Dan. xii, 13. ²³ Jerem. xxxi, 10 seqq. ²⁴ Cap. 8, n. 3. ²⁵ Isa. xxxi, 9; xxxii, 1. ²⁶ Isa. liv, 11 seqq. ²⁷ Isa. lxxv, 18 seqq. ²⁸ Isa. vi, 11. ²⁹ Isa. xiii, 9. ³⁰ Isa. xxvi, 10. ³¹ Isa. vi, 12. ³² Isa. lxxv, 21.

(62) *Quia ventilabit.* Græca τὸν Ὁ-sonant, qui D ventilavit.

(63) *Epulationem significant.* In vet. Fenard. cod. manifesto scribarum errato, sicut et in Voss. legitur, *epulatione significant*: quod merito correxit Fenard.

(64) *Plebem meam.* Nostri τὸν Ὁ codd. habent: et *plebem meam lætitiã. Et exultabo super Jerusalem, et lætabor super plebem meam*; quæ forte occasione repetitarum vocum, *plebem meam*, a scribis omnia sunt. Quoniam tamen de his et similibus nihil certi affirmari posse putem: quia plerumque ex memoria citat Irenæus, vel eas sequitur Scripturæ versiones, aut exemplaria quæ jam non existant.

multa pace filios tuos, et in justitia edificaberis²⁶. » Et iterum idem ipse ait: « Ecce ego facio Jerusalem exultationem et plebem meam (64): etiam non audivit in ea vox fletus, neque vox clamoris, etiam non flet ibi immaturus et senior, qui non impleat tempus suum. Erit enim juvenis annorum centum: moriens autem peccator centum annorum, et maledictus erit. Et edificabunt domos, et ipsi inhabitabunt: et plantabunt vineas, et ipsi manducabunt fructus earum, et vinum bibent. Et non ipsi edificabunt, et alii inhabitabunt: neque ipsi pastinabunt, et alii comedent. Secundum enim dies ligni vitæ erunt dies plebis in te (65); opera enim laborum eorum (66) veterascent²⁷. »

CAPUT XXXV.

Contendit superiora testimonia non posse per allegoriam de bonis tantum celestibus intelligi, sed implenda esse post adventum Antichristi, et resurrectionem in terrena Jerusalem; prioribusque prophetiis, ex Isaiã, Jeremia et Joannis Apocalypsi alias subjungit.

1. Si autem quidam tentaverint allegorizare hæc, quæ ejusmodi sunt; neque de omnibus poterunt consonantes sibi metipsis inveniri, et convincentur ab ipsis dictionibus differentibus, quoniam « cum desolatæ fuerint civitates » gentium, « et quod (67) non inhabitentur, et domus, eo quod non sint homines, et derelinquetur terra deserta²⁸; ecce enim, » Isaias ait, « dies Domini insanabilis venit, furore et ira plenus, ponero urbem terræ desertam (68), et peccatores perdere ex ea²⁹. » Et iterum ait: « Tollatur, ut non videat gloriam Domini³⁰; » et cum hæc facta fuerint, « elongabit, inquit, Deus homines, et derelicti multiplicabuntur in terra³¹. Et edificabunt domus, et ipsi inhabitabunt, et pastinabunt vineas, et ipsi manducabunt³². » Hæc enim alia (69) universa in resurrectionem (70) justorum sine controversia dicta sunt, quæ fit post adventum Antichristi, et perditionem omnium gentium sub eo existentium, in qua regnabunt justii in terra, crescentes ex visione Domini, et per ipsum assuescent capere gloriam Dei Patris, et cum sanctis angelis conversationem et communionem, et unitatem spiritualium in regno capient; et illos quos Dominus in

(65) *In te.* Forte scripsit interpres *meus*, ex Græco μου; quam vocem male legens scriba, facile mutare potuit in, in te.

(66) *Eorum.* Sic Voss. et Grab. juxta LXX. At Fenard., *eorum*.

(67) *Et quod.* Forte legendum *eo quod*; sic enim habet sacer textus.

(68) *Urbem terræ desertam.* Legendum videtur: *orbem terræ desertum*; juxta Græca Isaiam, οὐρανὸν ἐρημὸν.

(69) *Alia.* Lege et alia.

(70) *In resurrectionem.* Sic, pro *in resurrectione*, emendavi, toto contextu id necessario postulante. Sequitur enim, *et perditionem..... et illis expectantes*, etc., quæ omnia ab una et eadem

carne inveniet, expectantes eum de cœlis, et per-
 passos tribulationem, qui et effugerint iniqui (71)
 manus. Ipsi autem sunt de quibus ait propheta: « et
 derelicti multiplicabuntur in terra. » Et quotquot
 ex credentibus ad hoc præparavit Deus, ad derelictos
 multiplicandos in terra, et sub regno sanctorum
 fieri, et ministrare huic Jerusalem, et regnum in
 ea, significavit Jeremias propheta, « Circumspice,
 dicens, ad orientem, Jerusalem, et vide lætiti-
 am quæ adventat tibi ab ipso Deo. Ecce, venient filii
 tui quos emisisti, venient collecti (72) ab oriente us-
 que ad occidentem verbo illius sancti, gaudentes
 ea quæ a Deo tuo est claritate. Exuere, Jerusalem,
 habitum luctus et afflictionis tuæ, et induere deco-
 rem ejus quæ a Deo tuo est claritatis in æternum:
 circumdare amictum duplicem ejus quæ a Deo tuo
 est justitiæ, impone mitram super caput tuum gloriæ
 æternæ. Deus enim demonstrabit ei quæ sub cœlo
 est universæ tuum fulgorem. Vocabitur namque
 nomen tuum ab ipso Deo in æternum, pax justitiæ
 et gloriæ colenti Deo. Surge, Jerusalem, et sta in
 excelso, et circumspice ad orientem, et vide colle-
 ctos filios tuos a solis ortu usque ad occidentem
 verbo illius sancti, gaudentes ipsam Dei recorda-
 tionem (73). Perfecti sunt enim a te pedites, dum
 adducerentur (74) ab inimicis. Introducet illos Deus
 ad te portatus cum gloria tanquam thronus (75) regni.
 Decrevit enim Deus ut humilietur omnis mons excel-
 sus, et congeries æternæ, et ut valles impleantur,
 ad redigendam planitiem terræ, ut ambulet Israel
 tute Dei gloria. Umbracula autem intexuerunt sil-
 væ, et omne lignum boni odoris ipsi Israel præcepto
 Dei. Præbit enim Deus cum lætitia lumine claritatis
 suæ, cum misericordia et justitia, quæ ab ipso
 est ²². »

2. Hæc autem talia universa non in supercœle-
 stibus possunt intelligi: « Deus enim, ait, demon-
 strabit ei quæ sub cœlo est, universæ tuum fulgo-
 rem; sed in regni temporibus, revocata (76) terra a
 Christo, et reedificata Jerusalem, secundum charac-
 terem (77) quæ sursum est Jerusalem, de qua ait
 propheta Isaias: « Ecce in manibus meis depinxi
 muros tuos, et in conspectu meo es semper ²³. »
 Et Apostolus autem scribens ad Galatas similiter ait:
 « Illa autem quæ sursum est Jerusalem libera est,
 quæ est mater omnium nostrarum ²⁴; non ex cogita-
 tione (78) erratici Æonis dicens hoc, **336** neque de

²² Baruch iv, 36, et v tot. ²³ Isa. xlix, 16. ²⁴ Gal. iv, 26. ²⁵ Apoc. xxi, 2. ²⁶ Apoc. xx, 11.
²⁷ Ibid., 12, 13, 14. ²⁸ Matth. xxv, 41. ²⁹ Apoc. xx, 15. ³⁰ Apoc. xxi, 1 seqq. ³¹ Isa. lxxv, 17, 18.
³² I Cor. vii, 31. ³³ Matth. xxvi, 35.

præpositione in reguntur, et cum ea construuntur.
 Porro in scripsit interpret pro circa, erga; Græc.,
 præp.

(71) Iniqui. Scilicet, Antichristi.

(72) Collecti. Sic Grab. ex Voss. et sacro textu.
 In Feuard., electi.

(73) Recordationem. In Feuard. corrupte, recre-
 dationem.

(74) Adducerentur. Forte legendum abduceren-
 tur.

(75) Portatus... thronus. Græca Baruchi sonant:
 portatus... thronum.

A virtute aliqua, quæ abcessit Pleromate, et Pru-
 nico; sed de Jerusalem quæ in manibus descripta
 est. Et ipsam descendentem in Apocalypsi vidit
 Joannes super terram novam ³⁰. Post enim regni
 tempora, « vidi, inquit, thronum album magnum,
 et sedentem in eo, cujus a facie fugit terra et cœ-
 lum, et locus non est eis ³¹. » Et illa jam (79), quæ
 sunt generalis resurrectionis et judicii, exponit,
 vidisse dicens « mortuos magnos et minores. Dedit,
 inquit, mare mortuos, quos in se habuit, et mors et
 inferi dederunt mortuos, quos apud se habuerunt,
 et libri adaperiti sunt. Sed et vitæ, ait, apertus est
 liber, et judicati sunt mortui ex iis quæ scripta
 erant in libris, secundum opera sua, et mors, et
 inferi missi sunt in stagnum ignis, secundam mor-
 tem ³². » Hoc autem est quod vocatur gehenna, quod

D Dominus dixit ignem æternum ³³. « Et si quis, in-
 quit, non est inventus in libro vitæ scriptus, missus
 est in stagnum ignis ³⁴. » Et post hæc ait: « Vidi
 cœlum novum, et terram novam. Primum enim
 cœlum et terra abierunt; etiam mare non est. Et
 civitatem sanctam Jerusalem novam vidi descen-
 dentem de cœlo, præparatam ut sponsam ornatam
 viro suo. Et audivi, inquit, vocem magnam de thro-
 no dicentem: Ecce tabernaculum Dei cum homini-
 bus, et habitabit cum eis, et ipsi populi (80) ejus
 erunt, et ipse Deus cum eis erit eorum Deus. Et
 delebit omnem lacrymam ab oculis eorum, et mors
 non erit amplius, non luctus, non clamor, neque
 dolor ulterius erit, quia prima abierunt ³⁵. » Et

C Isaias autem hoc ipsum ait: « Erit enim cœlum no-
 vum, et terra nova, et non erunt memores prio-
 rum, neque obvenerit eis in cor; sed lætitiæ
 et exultationem invenient in ea ³⁶. » Hoc autem
 est quod ab Apostolo dictum est: « Præterit
 enim habitus hujus mundi ³⁷. » Similiter autem et
 Dominus ait: « Terra et cœlum transiet ³⁸. » His
 itaque prætereuntibus super terram, novam superio-
 rem Jerusalem ait Domini discipulus Joannes descen-
 dere, quemadmodum sponsam ornatam viro suo;
 et hoc esse tabernaculum Dei, in quo inhabitabit
 Deus cum hominibus. Hujus Jerusalem imago illa,
 quæ in priori terra Jerusalem, in qua justii præme-
 ditantur incorruptelam (81), et parantur in salutem.
 Et hujus tabernaculi typum accepit Moyses in
 monte: et nihil allegorizari potest, sed omnia firma,
 et vera, et substantiam habentia, ad fruitionem

(76) Revocata. Conjecit Grab. legendum, reno-
 vata. Sed non meminit jam Irenæum sup. cap. 33, n. 4, eadem voce, et eodem sensu pro redintegrata,
 seu ad pristinum statum revocata usum fuisse.

(77) Secundum characterem. Id est, secundum
 formam, typum, etc.

(78) Non ex cogitatione. Pro non de cogitationis.

(79) Illa jam. Jam addidit Grab. ex cod Voss.

(80) Populi. Ita etiam Voss. et Grab. juxta Græ-
 cum Joannis. In Feuard., populus.

(81) Præmeditantur incorruptelam. Pro præexer-
 citantur ad incorruptelam.

hominum justorum a Deo facta. Quomodo enim vere Deus est, qui resuscitat hominem; sic et vere resurgit homo a mortuis, et non allegorice, quemadmodum per tanta ostendimus. Et sicut vere resurgit, sic et vere præmeditabitur incorruptelam, et augebitur, et vigebit (82) in regni temporibus, ut fiat capax gloriæ Patris. Deinde omnibus renovatis, vere in civitate habitabit Dei. « Dixit enim, inquit, sedens super thronum: Ecce nova facio omnia. Et dicit Dominus: Omnia scribe, quomodo (83) ii sermones fideles, et veri sunt. Et dixit mihi: Facta sunt ⁴². » Et secundum rationem (84).

CAPUT XXXVI.

Homines vere suscitabuntur, mundusque non penitus exterminabitur: erunt autem varia sanctorum mansiones pro cuiusque dignitate, et omnia sub-jiciuntur Deo Patri: sicque erit omnia in omnibus.

1. Cum sint enim veri homines, veram esse oportet et plantationem ipsorum, sed non excedere in ea quæ non sunt; sed in iis quæ sunt, proficere.

..... Οὐ γὰρ ἡ . . . Non enim substantia, neque materia conditionis exterminatur (verus enim et firmus qui constituit illam); sed « figura transit mundi hujus ⁴³, » hoc est, in quibus transgressio facta est; quoniam veteratus est homo in ipsis. Et propter hoc figura hæc temporalis facta est, irasciente omnia Deo; prociδός τὰ πάντα τοῦ Θεοῦ (89)

A quemadmodum ostendimus in eo libro qui ante hunc est ⁴⁷, et causam temporalium mundi fabricationis, secundum quod potuit ostendimus.

..... παρελθόντος Prætereunte autem fi-
δὲ τοῦ σχήματος τούτου, xura hac, et renovato
καὶ ἀνανεωθέντος τοῦ ἀν- homine, et vigente ad
θρώπου, καὶ ἀκμάσαντος incorruptelam, ut non
πρὸς τὴν ἀφθοράν, ὥστε possit jam veterascere,
μηκέτι δύνασθαι πέρα erit cælum novum et
παλαιωθῆναι, ἔσται δ' οὐ- terra nova, in quibus
ρανὸς καινὸς, καὶ ἡ γῆ novus perseverabit ho-
καινὴ ἐν τοῖς καινοῖς (90) mo, semper nova confa-
ἀνανεοῦται, ἔσται δ' οὐ- bulans Deo. Et quoniam
ρανὸς καινὸς, καὶ προσομιλῶν hæc semper **337** per-
τῷ Θεῷ φησὶν severabunt sine fine,
B γὰρ Ἠσαίας (91) : « Ὁν Isaias ait : « Quemad-
τρόπον γὰρ ὁ οὐρανὸς και- modum enim cælum no-
νὸς καὶ ἡ γῆ καινὴ, ἃ ἐγὼ vum, et terra nova, quæ
ποιῶ, μένει (92) ἐνώπιον ego facio, perseverant in
ἐμοῦ, λέγει Κύριος, οὕτω conspectu meo, dicit
στήσεται τὸ σπέρμα ὑμῶν καὶ τὸ ὄνομα ὑμῶν... » ὡς
καὶ τὸ ὄνομα ὑμῶν... » ὡς Dominus; sic stabit so-
οἱ πρεσβύτεροι λέγουσι men vestrum, et nomen
(93), τότε καὶ οἱ μὲν κατ- vestrum ⁴⁴. » Et quemad-
αξιωθέντες τῆς ἐν οὐ- modum presbyteri di-
ρανῷ διατριβῆς (94), cunt, tunc qui digni fue-
ἐπέσει χωρήσουσιν, οἱ δὲ rint cælorum conversa-
τῆς τοῦ παραδείσου τρυ- tione, illuc transibunt,
φῆς. (95) ἀπολαύσουσιν, id est, in cælos; alii tute
οἱ δὲ τὴν λαμπρότητα τῆς paradisi deliciis utentur;
C πόλεως καθέξουσιν· παν- alii autem speciositatem
ταχοῦ (96) γὰρ ὁ Σωτὴρ civitatis possidebunt :
(97) ὁραθήσεται, καθὼς ubique autem Deus vide-
ἄξιοι ἔσονται οἱ ὁρῶντες bitur, et quemadmodum
αὐτόν. digni erant videntes
eum.

⁴² Apoc. xxi, 5, 6. ⁴³ I Cor. vii, 31. ⁴⁷ Cap. 3, 4. ⁴⁴ Isa. lxxvi, 22.

(82) *Vigebit. Græce ἀκμάσει, adolescet, roborabitur, imalescet, etc.*

(83) *Quomodo. Forte, quoniam, juxta Gr. ὅτι.*

(84) *Et secundum rationem. I. e. et merito, et vere quidem.*

(85) *Οὐ γὰρ ἡ ὑπόστασις. Græca hæc usque ad προσομιλῶν τῷ Θεῷ, sub Irenæi nomine citavit Damasc. in Parallelis, descripta, ut ipse ait, ἐκ τοῦ ε' κατὰ αἰρέσεων, ex quinto ejusdem libro adversus hæreses; edidit vero Halloixius in Vita Irenæi, pag. 486. Priore eorum partem allegavit etiam sub Irenæi nomine, et ex quinto pariter, ut ait, ejusdem libro Andreas Cæsariensis, in Comment. in Apocalyp., cap. 18, sed plenius et accuratius, cap. 64.*

(86) *Τῆς κτίσεως. In Halloixio perperam, κτήσεως.*

(87) *Γέγονεν. In Andrea utroque loco, ἐγένετο.*

(88) *Τούτο πρόσκαιρον ἐγένετο. Sic Andreas, cap. 64; at in Damasceno male: παράγει τοῦ γόσμου τούτου. Πρόσκαιρον autem una voce lego cum vel. interp. contra atque in edit. ubi minus bene divitur in duas.*

(89) *Πάντα τοῦ Θεοῦ. Hic desinit posterior Andrea citatio.*

(90) *Ἐν τοῖς καινοῖς... καινός. Ἐνοῖς καινός... καινός, sine καὶ legit vel. interpres.*

(91) *Φησὶν γὰρ Ἠσαίας. Græcum hoc fragmentum (cujus Joannes Cartierius copiam fecit*

Fouardentio, a quo primum editum est) ex Irenæo, paucis immutatis, transcripsit. Anastasius, vel alius quisquis auctor est Appendicis ad ejus quæstiones in S. Scripturam, quæst. 74, juxta Gretseri Ingolstadiensem edit. Græco-Latinam 1617, vel quæst. 88, juxta Latinam Gentiani Herveti. At collatum tum a nobis cum mss. bibliothecæ Regiæ 2910, et Colbertinæ 1450, tum a clar. Grabio cum alio ms. cod. 206, Barocc. in bibliotheca Bodleiana, emendatius prodit.

(92) *Μένει. Ita mss. Reg., Colbert. et Barocc. ac Gretserus in marg. Sed in textu male μένειν; Fouard. vero pejus, μένες.*

(93) *Ὅς οἱ πρεσβύτεροι λέγουσι. Loco horum, quæ ex priori Andrea Cæsariensis loco supra (not. 85) cit. hic inseruit Grab. plura Anastasius Apocalypseos testimonia describit, quæ magna ex parte retulit Irenæus cap. præced.*

(94) *Διατριβῆς. In Gretseri textu, πολιτείας.*

(95) *Τρυφῆς. In Fouard. vitio typographi, ut puto, τροφῆς.*

(96) *Οἱ δὲ... πανταχοῦ. Plura hic interseruntur in Anastasii codd. quibus nihil in veteri Irenæi versione respondet: sic enim totum hunc locum exprimitur: οἱ δὲ τὴν ἀγίαν γῆν, καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς πόλεως καθέξουσιν, σὺν πᾶσι τοῖς περὶ αὐτὴν ἀγαθοῖς, ἐπιχορηγοῦμένους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Πανταχοῦ, etc.*

(97) *Σωτὴρ. Legit vel. interp. Θεός.*

2. Εἶναι δὲ τὴν διαστολήν ταύτην (98) τῆς οἰκῆσεως τῶν τὰ ἑκατὸν καρποφορούντων, καὶ τῶν τὰ ἑξήκοντα, καὶ τῶν τὰ τριάκοντα· ὧν οἱ μὲν εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀναληφθήσονται, οἱ δὲ ἐν τῷ παραδείσῳ διατρέψωσιν, οἱ δὲ τὴν πόλιν κατοικήσουσιν· καὶ διὰ τοῦτο εἰρηχένοι τὸν Κύριον, ἐν τοῖς τοῦ Πατρὸς μου μονὰς εἶναι· πολλάς τὰ πάντα γὰρ τοῦ Θεοῦ, ὃς τοῖς πᾶσι τὴν ἀρμόζουσαν οἰκῆσιν παρέχει.

quemadmodum Verbum ejus ait, omnibus divisum esse (1) a Patre secundum quod quis est dignus, aut erit. Et hoc est triclinium, in quo recumbent illi qui epulantur vocati ad nuptias ⁹⁸. Hanc esse ad ordinationem et dispositionem eorum qui salvantur, dicunt presbyteri apostolorum discipuli, et per hujusmodi gradus proficere, et per Spiritum quidem [ad] Filium (2), per Filium autem ascendere ad Patrem; Filio deinceps cedente Patri opus suum, quemadmodum et ab Apostolo dictum est: « Quoniam oportet regnare cum, quoadusque ponat omnes (3), inimicos sub pedibus ejus. Novissima inimica destruetur mors ⁹⁹. » In temporibus enim regni justus homo super terram existens, obli-

2. Esse autem distantiam hanc habitaculis eorum qui centum fructificaverunt ⁹⁸, et eorum qui sexaginta (99), et eorum qui triginta: quorum quidam in caelum assumuntur, alii in paradiso conversabuntur, alii in civitate inhabitabunt: et propter hoc dixisse Dominum, multas esse apud Patrem mansiones ⁹⁹. Omnia enim Dei sunt, qui omnibus aptam habitatio-

nem praestat: B
quod admodum Verbum ejus ait, omnibus divisum esse (1) a Patre secundum quod quis est dignus, aut erit. Et hoc est triclinium, in quo recumbent illi qui epulantur vocati ad nuptias ⁹⁸. Hanc esse ad ordinationem et dispositionem eorum qui salvantur, dicunt presbyteri apostolorum discipuli, et per hujusmodi gradus proficere, et per Spiritum quidem [ad] Filium (2), per Filium autem ascendere ad Patrem; Filio deinceps cedente Patri opus suum, quemadmodum et ab Apostolo dictum est: « Quoniam oportet regnare cum, quoadusque ponat omnes (3), inimicos sub pedibus ejus. Novissima inimica destruetur mors ⁹⁹. » In temporibus enim regni justus homo super terram existens, obli-

A scetur (4) mori jam. « Quando autem dixerit, inquit: omnia subjecta sunt; scilicet absque eo qui subjecit omnia. Cum autem ei fuerint subdita omnia, tunc ipse Filius subjectus erit ei, qui sibi subjecit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus ⁹⁹. »

3. Diligenter ergo Joannes praevидit primam justorum resurrectionem, et in regno terrae hereditatem: consonanter autem et prophetæ prophetauerunt de ea. Haec enim et Dominus docuit, missionem calicis novam in regno cum discipulis habiturum se pollicitus ⁹⁹. Et Apostolus autem liberam futuram creaturam a servitute corruptelae, in libertatem gloriae filiorum Dei, confessus est ⁹⁹. Et in omnibus iis, et per omnia idem Deus Pater ostenditur, qui plasmavit hominem, et hereditatem terrae promisit patribus, qui eduxit illam (5) in resurrectione justorum, et promissiones adimplet in Filii sui regnum (6): postea praestans illa paternaliter, quae neque oculus vidit, neque auris audivit, neque in cor hominis ascendit ⁹⁹. Etenim unus Filius, qui voluntatem Patris perfecit; et unum genus humanum, in quo perficiuntur mysteria Dei, « quem concupiscunt angeli videre ⁹⁹, » et non praevalet investigare sapientiam Dei, per quam (7) plasma ejus conformatum et incorporatum Filio perficitur: ut progenies ejus, primogenitus Verbum, descendat in facturam, hoc est in plasma, et capiatur ab eo; et factura iterum capiat Verbum, et ascendat ad eum, supergrediens angelos, et fiet (8) secundum imaginem et similitudinem Dei.

⁹⁸ Matth. xiii, 8. ⁹⁹ Joan. xiv, 2. ⁹⁹ Matth. xxii, 2 seqq. ⁹⁹ I Cor. xv, 25, 26. ⁹⁹ Ibid., 26 seqq. ⁹⁹ Matth. xxvi, 29. ⁹⁹ Rom. viii, 21. ⁹⁹ I Cor. ii, 9. ⁹⁹ I Pet. i, 12.

(98) Ταύτην. In Gretseri edit. et mss. citatis, D ταύτης.

(99) Sexaginta. Sic cod. Voss. juxta Evangelii textum, et Graecum Anastasii. In Feuard. vitiose, quadraginta.

(1) Verbum ejus ait, omnibus divisum esse, etc. Ni fallor, respicere videtur Irenaeus ab parabolas vel quinque talentorum, vel decem mnarum; sin minus, ad aliquod Christi dictum, quod ex presbyterorum, quos mox citat, traditione acceperit.

(2) Ad Filium. Cum palam exigit sermonis se-

ries legi ad Filium, particulam ad addidi, quamquam hamulis inclusam.

(3) Omnes. Hanc vocem addidit Grab. auctoritate cod. Voss. et ipsius sacri textus.

(4) Obliviscetur. Voss., obliuiscitur.

(5) Eduxit illam. Scil. creaturam a servitute.

(6) Regnum. Libentius legerem, regno.

(7) Per quam. Sic Voss. et Grab. melius quam Feuard., per quem.

(8) Et fiet. Vel lege et fiat; vel intelligo, et tunc fiet.

DE SEQUENTIBUS FRAGMENTIS ADMONITIO.

338 De iis quae hic in lucem emittimus, Irenaei fragmentis, cum jam in Dissertatione secunda, operi praevia, art. 3, egerimus, pauca supersunt dicenda. Id tantum observare juvat, duplicis generis fragmenta hic exhiberi: alia sunt quae Eusebius, aliive ejusdem auctoritatis antiqui scriptores ex Irenaei operibus tunc exstantibus, et ab ipsis nominatim citatis eruerunt, suisque inseruerunt: alia vero vel a scriptoribus quibusdam recentioribus referuntur, vel in Catenis, aliisque mss. codicibus, sub Irenaei episcopi Lugdunensis nomine leguntur. Priora indubitatè esse Irenaei fetus, negari non potest. Posteriorum non adeo tuta fides. Sic enim plerumque referuntur, ut ipsa Irenaei opera, ex quibus excerpta sunt, aut nominatim non designentur; aut si quae designentur, ea sicut quorum mentionem nullam fecerint. Eusebius, Hieronymus, aliique quibus genuina S. doctoris opera notiora esse debuerunt. Tale est illud fragmentum, quod ex Irenaei episcopi Lugdunensis Sermone de fide, ad Demetrium Viennensem diaconum, descripsisse se dicit Maximus abbas et confessor: ut et illud quod velut ex eodem sermone Latine edidit Feuardentius. Il quippe sermones de fide Eusebio et Hieronymo prorsus ignoti fuisse videntur.

Anastasius Sinalta, vel alius quisquis auctor est Anagogicarum contemplationum in Hexaemeron lib. x, seu, ut scripsit auctor, λόγῳ τῷ δεκάτῳ, haud spernendum refert fragmentum, quod a nullo hactenus observatum, Graece primum cum nova interpretatione Latina proferimus. Graeca, nondum edita, nobiscum communicavit amicus, excepta e ms. cod. bibliothecae Colbertinae 2253, quem ipsi contulimus. Quae ibi referuntur, ab Irenæo adversus haeresim impurorum Ophitarum decertante dicta fuisse scribit Anastasius: φάσκει γὰρ κατὰ τῆς τῶν μαρῶν Ὀφιτῶν ἀρεσιάρχιας ὀπλιζόμενος. Ubi vero adversus haeresim Ophitarum specialim decertaverit Irenæus, non novimus. Eorum quidem deliria narrat lib. i *Detectionis et eversionis*, cap. 30. Sed in decursu operis specialim non confutat, nec aliter adversus ea decertat, quam fundamenta Gnosticorum omnium communia, quibus illorum etiam innitebatur haeresis, diruendo; nec demum in iis libris occurrunt ea quae velut ex Irenæo allegat Anastasius.

Incertius adhuc an ex genuinis Irenæi operibus excerpta sint, quae ex variis tum Catenis, tum ms. codicibus exscripta sunt fragmenta. Ita enim sub Irenæi nomine citantur, ut nullus plerumque designetur ejusdem liber aut tractatus. Imo Regiae bibliothecae Catenas evolvendo deprehendimus, in quibusdam descripto interdum aliquo, velut Irenæi, testimonio, cum hac epigrapha, Εἰρηναίου ἐπισκόπου Λουγδούνων, aliis quae proxime subnectuntur, hanc tantum praefigi, τοῦ αὐτοῦ: in aliis vero similibus Catenis, inter ea testimonia, quae Irenæo nominatim ascribuntur, et ea quae epigraphen τοῦ αὐτοῦ praefixam habent, alia interseri, sub alterius auctoris nomine, quae prohibent ne τοῦ αὐτοῦ ad Irenæum referri possit; probareque videntur, id quod ab unius Catenae descriptore Irenæi fragmento proxime subjunctum fuerat alterius auctoris testimonium, ab alio imprudenter omissum, occasionem dedisse perperam ascribendi Irenæo ea quibus praefigitur inscriptio τοῦ αὐτοῦ. Quinetiam aliquando, in iis saltem quas inscripimus Catenis, post ea quae Irenæo nominatim tribuuntur fragmenta, alia immediate sequuntur ἀνεπίγραφα, quorum proinde cum incertus sit auctor, haud recte fecerit, qui Irenæo ascripserit. Id tamen a Combefisio factum pag. 345, observavimus. Ex quibus omnibus id, quod volumus, conficitur, non usque adeo certa esse omnia quae ex Catenis proferuntur, ut fidem statim impetrare debeant. Ut est, ea omnia fragmenta quae tum a Feuardenio, Halloixio, Sirmondo, Combefisio, Grabio, et aliis, tum a nobis ipsis collecta sunt, hic exhibemus: ita tamen ut illis plus fidei non attribuamus quam mereantur.

FRAGMENTA DEPERDITORUM OPERUM

S. IRENÆI

EPISCOPI LUGDUNENSIS ET MARTYRIS.

I.

339 Clausula (9) Libri de Ogdoad (10), ex Euseb. lib. v Hist. escl., cap. 20, et Nicephoro lib. iv Hist. ecol., cap. 30.

Ὁρκίζω σε, τὸν μεταγραφόμενον (11) τὸ βιβλίον A Adjuro te, qui transcripseris hunc librum, per τοῦτο, κατὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Dominum nostrum Jesum Christum, et per gloriosum κατὰ τῆς ἐνδόξου παρουσίας αὐτοῦ, ἧς ἔρχεται adventum ejus adventum, quo veniet ad judicandum κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς, ἵνα ἀντιβάλῃς ὁ μετε- vivos et mortuos; ut conferas quod transcripseris, γράψω, καὶ κατορθώσῃς αὐτὸ πρὸς ἀντίγραφον et diligenter illud emendes ad exemplar, ex quo τοῦτο, ὅθεν μετεγράψω, ἐπιμελῶς, καὶ τὸν ὄρκον transcripsisti, utque adjurationem istam similiter τοῦτον ὁμοίως μεταγράψῃς, καὶ θῆσῃς ἐν τῷ ἀν- describas, et exemplari (tuo) inseras. τιγράφῳ.

II.

Fragmentum (12) Epistolae ad Florinum, ex Euseb. et Nicephoro loc. citatis.

Ταῦτα τὰ δόγματα, Φλωρίνε, ἵνα πεφεισμένως Hæc dogmata, Florine, ut parcissime ac levis- εἴπω, οὐκ ἔστιν ὑγιῶς γνώμης· ταῦτα τὰ δόγματα sime dicam, non sunt sanæ doctrinae; hæc do- ἀσύμφωνά ἐστι τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἰς τὴν μεγίστην (13) gmata Ecclesiae non sunt consona, et in maximum

(9) Clausula. Σημειώσιν vocat Eusebius, vertit- que Valesius, *adnotationem*; Hieronymus vero, *adnotatio*, et Christophorus, *subscriptionem*. At, inquit Valesius, quamvis σημειώσεις interdum pro subscriptione sumatur, hic tamen ita sumi non potest. Nam subscriptio nomen subscriptentis debet exprimere. Quod cum hoc loco minime factum sit, nequaquam hæc subscriptio dici debet, sed potius adnotatio. Sic σημειώσεις dicebantur notæ illæ, quæ ad marginem scriptorum codicum appingebantur, ut lector rem notatam dignam ibi contineri intelligeret. Ut sit, cum ea σημειώσεις, Eusebio et Hieronymo testibus, in fine libri scripta fuerit, non

male *clausula* ejusdem libri dicitur. Eandem ex Eusebio, ut videtur, descripserunt Hieronymus in *Catalogo*, et Nicephorus lib. iv *Hist. eccles.*, cap. 30.

(10) Libri de Ogdoad. Vide quæ de hoc libro diximus Dissert. 2, art. 3, § 58.

(11) Μεταγραφόμενον. In Niceph., μεταγράψαμενον.

(12) Epistolæ ad Florinum. De hac epistola, et Florini erroribus disseruimus citatæ Dissert. § 58, 59.

(13) Εἰς τὴν μεγίστην... αὐτοῖς. Nicepho omittit τὴν et αὐτοῖς.

impietatem eos conjiciunt qui illis assentiuntur; hæc dogmata ne quidem hæretici extra Ecclesiam positi proferre unquam ausi sunt; hæc dogmata hii, qui ante nos exstitere, presbyteri, quique apostolorum discipuli fuere, minime tibi tradiderunt. Vidi enim te, cum adhuc puer essem, in inferiore Asia apud Polycarpum, cum in imperatoris aula splendide ageres, et illi te probare conareris. Nam ea, quæ tunc gesta sunt, melius memoria teneo, quam quæ nuper acciderunt **340** (quippe quæ pueri discimus, simul cum animo ipso coalescunt, eique penitus inhærent); adeo ut et locum dicere possim, in quo sedens beatus Polycarpus dissererat, processus quoque ejus et ingressus, vitæque modum et corporis speciem, sermones denique quos ad multitudinem habebat; et familiarem consuetudinem quæ illi cum Joanne, ac reliquis qui Dominum viderant, intercessit, ut narrabat, et qualiter dicta eorum commemorabat; quæque de Domino ex ipsis audiverat, de miraculis illius etiam, ac de doctrina, quæ ab is, qui Verbum vitæ ipsi conspexerat, acceperat Polycarpus, qualiter referebat, cuncta Scripturis consona. Hæc jam tunc temporis per Dei clementiam, quæ mihi obtigit, studiose audiebam, non in charta, sed in corde meo ea consignans, et semper per Dei gratiam, exacte eâ mente revolveo. Atque in conspectu Dei contestari possum, beatum illum et apostolicum presbyterum, si tale quid audivisset, exclaimaturum sane, ac obturatis auribus suis, pro inore dicturum fuisse: *Deus, quæ me in tempora reservasti, ut hæc sustinerem!* atque ex loco ipso effugiturum, in quo sedens vel stans, ejusmodi sermones audivisset. Sed et ex epistolis ejus id liquido probari potest, quas sive ad vicinas Ecclesias misit, eas confirmans, sive ad quosdam fratres, admonens illos atque exhortans.

νουθετῶν αὐτοὺς καὶ προτροπόμενος, δύναται φανερωθῆναι.

A ἀσέβειαν περιβάλλοντα τοὺς παθομένους αὐτοῖς· ταῦτα τὰ δόγματα οὐδὲ οἱ ἔξω τῆς Ἐκκλησίας αἰρετικοὶ ἐτόλμησαν ἀποφῆνασθαι ποτε· ταῦτα τὰ δόγματα οἱ πρὸς ἡμῶν πρεσβύτεροι, οἱ καὶ τοῖς ἀποστόλοις συμφοιτήσαντες, οὐ παρέδωκάν σοι. Εἶδον γάρ σε (14), παῖς ὢν ἔτι, ἐν τῇ κάτω Ἀσίᾳ παρὰ τῷ Πολυκάρπῳ, λαμπρῶς πράττοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ, καὶ πειρώμενον εὐδοκιμεῖν παρ' αὐτῷ. Μέλлон γάρ τὰ τότε διαμνημονεύου τῶν ἐναγῶν γινομένων (αἱ γὰρ ἐκ παιδῶν μαθήσεις, συναύξουσαι τῇ ψυχῇ, ἐνοῦνται αὐτῇ)· ὥστε με δύνασθαι εἰπεῖν καὶ τὸν τόπον, ἐν ᾧ καθεζόμενος διελέγετο ὁ μακάριος Πολύκαρπος, καὶ τὰς προόδους (15) αὐτοῦ, καὶ τὰς εἰσόδους, καὶ τὴν χαρακτῆρα τοῦ βίου, καὶ τὴν τοῦ σώματος ἰδέαν, καὶ τὰς διαλέξεις ἃς ἐποιεῖτο πρὸς τὸν πλῆθος, καὶ τὴν μετὰ Ἰωάννου συναστροφὴν (16) ὡς ἀπήγγελλε, καὶ τὴν μετὰ τῶν λοιπῶν τῶν ἐωραχότων τὸν Κύριον, καὶ ὡς ἀπεμνημόνευε τοὺς λόγους αὐτῶν· καὶ περὶ τοῦ Κυρίου τίνα ἦν ἂ παρ' ἐκείνων ἀκηχόει, καὶ περὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς διδασκαλίας, ὡς παρὰ τῶν αὐτοπτῶν τῆς ζωῆς τοῦ Λόγου παρειληφώς ὁ Πολύκαρπος, ἀπήγγελλε (17) πάντα σύμφωνα ταῖς Γραφαῖς. Ταῦτα καὶ τότε διὰ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ τὸ ἐπ' ἐμοὶ γεγονός σπουδαίως ἤκουον, ὑπομνηματιζόμενος αὐτὰ, οὐκ ἐν χάρτι, ἀλλ' ἐν τῇ ἐμῇ καρδίᾳ· καὶ αἰεὶ διὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ γνησίως αὐτὰ ἀναμαρτυκῶμαι. Καὶ δύναμαι διαμαρτυράσθαι ἐμπροσθεν τοῦ Θεοῦ, ὅτι, εἰ τι τοιοῦτον ἀκηχόει ἐκεῖνος ὁ μακάριος καὶ ἀποστολικὸς πρεσβύτερος, ἀνακράξας ἂν καὶ ἐμφράξας τὰ ὦτα αὐτοῦ (18), καὶ κατὰ τὸ σύνθηρος (19) ἐπιπῶν, Ὁ καλὲ Θεὲ, εἰς οὐλοὺς με καιροῦς ἐτήρησας, ἵνα τούτων ἀνέχωμαι! πεφύγοι ἂν καὶ τὸν τόπον, ἐν ᾧ καθεζόμενος ἦ ἐστὼς, τῶν τοιοῦτων ἀκηχόει λόγων (20). Καὶ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν δὲ αὐτοῦ, ὧν ἐπέστειλεν ἡτοὶ ταῖς γειτνιώσασιν Ἐκκλησίαις, ἐπιστηρίζων αὐτὰς, ἢ τῶν ἀδελφῶν τισι

III.

Fragmentum... (21) Epistolæ ad Victorem papam Romanum, ex Euseb. lib. v Histor., cap. 24, et Nicephori lib. iv Hist. eccles., cap. 39.

Neque enim de die solum controversia est, sed

(14) *Εἶδον γάρ σε*, etc. De his legesis quæ diximus Dissert. 2, art. 1, § 1 et seqq.

(15) *Προόδους*. Quidam *παρόδους*. At priorem lectionem meliorem esse jure merito censet Valesius in notis, eamque in interpretatione sua expressisse se dici! Hanc tamen ipsam non in interpretatione tam n, sed et in ipso textu Græco ed. 1659 expressam lego: adeo ut quod reposuisse se monet Græbius, jamdudum repositum esse!

(16) *Συναστροφὴν*. Niceph., ἀναστροφὴν.

(17) *Ἀπήγγελλε*. Niceph., ἀπήγγειλε.

(18) *Ἐμφράξας τὰ ὦτα αὐτοῦ*. Hic mos erat (Valesii observatio est) veterum Christianorum, ut si forte in familiari colloquio impium aliquem sermonem, et a fidei catholicæ regula dissentientem audivissent, protinus obturalis auribus sese in fugam darent. Qua de re locus exstat illustris in libro ii *Recognitionum* Clementis, ubi Simon B. Petro ait: *Si dixero quod æquum neque tibi consonum, nec vulgo huic imperito rectum videatur, tu quidem quasi obturpatus, aures continuo occludens, velut ne*

blasphemia pollutantur, verities in fugam. Sed et Irenæus in lib. iii *Contra hæreses*, cap. 4, num. 2. eundem morem declarat his verbis: *Quibus si aliquis annuntiauerit ea, quæ ab hæreticis adinventia sunt, proprio sermone eorum colloquens, sicutim concludentes aures, longo longius fugient, ne audire quidem sustinentes blasphemum colloquium*. Præterea Athanasius in *Epistola ad solitarios*: Ὁ τίς ἀκούσας οὐ θαυράσειε, τάχα καὶ τὴν ἀκοὴν κλείσειεν, ἵνα μηδὲ ἑτέρου λέγοντος ἀνέχηται; Hieronymus denique in lib. i *Adversus Rufinum*: *Lectus nuper Theophili papæ epistolis, in quibus Origenis exponit errores, dicitur obturasse aures suas, et auctorem tanti mali clara coram omnibus voce damnavisse*. (19) *Κατὰ τὸ σύνθηρος*. Αὐτῷ [addit Nicephorus. (20) *Τῶν τοιοῦτων... λόγων*. Niceph., τὸν τοιοῦτον... λόγον.

(21) *Epistolæ ad Victorem*. De hac epistola, eaque, quæ huic occasionem dedit, controversia quæ inter Victorem papam et Asiaticos efferbuit, fuso tractavinus in Dissert. 2, art. 1, § 19 seqq.

(22) *Οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας*, etc. Diff-

φισθήτης, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εἶδους αὐτοῦ τῆς νη-
στείας. Οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐ-
τοὺς νηστεύειν, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ καὶ πλείονας, οἱ δὲ
τεσσαράκοντα. Ὅρας ἡμερινὰς τε καὶ νυκτερινὰς (25)
συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Καὶ τοιαύτη μὲν
ποικιλία τῶν ἐπιτηρούντων, οὐ νῦν ἐφ' ἡμῶν γεγο-
νῆα, ἀλλὰ καὶ πολὺ πρότερον ἐπὶ τῶν πρὸ ἡμῶν,
τῶν παρὰ τὸ ἀκίρθος, ὡς εἰκός, κρατούντων (24),
τὴν καθ' ἀπλότητα καὶ ἰδιωτισμὸν συνήθειαν εἰς τὸ
μετέπειτα πεποιηκότων. Καὶ οὐδὲν ἕλαττον πάντες
οὗτοι εἰρήνευσάν τε, καὶ εἰρηνεύομεν πρὸς ἀλλή-
λους· καὶ ἡ διαφωνία τῆς νηστείας τὴν ὁμόνοιαν τῆς
πίστεως συνίστησι.
Καὶ οἱ πρὸ Σωτήρος (25) πρεσβύτεροι οἱ προστάτες
τῆς Ἐκκλησίας, ἧς νῦν ἀφηγῆ (26), Ἀνίκητον λέγο-
μεν καὶ Πίον, Ὑγίνον τε καὶ Τελεσφόρον, καὶ Εὐστον,
οὗτε αὐτοὶ ἐτήρησαν, οὗτε τοῖς μετ' αὐτοὺς (27) ἐπέ-
τρεπον. Καὶ οὐδὲν ἕλαττον αὐτοὶ, μὴ τηροῦντες, εἰ-
ρήνευσον τοῖς ἀπὸ τῶν παροικίων (28), ἐν αἷς ἐτη-
ρεῖτο, ἐρχομένοις πρὸς αὐτοὺς, καὶ τοὶ μᾶλλον ἐναν-
τίον ἦν τὸ τηρεῖν τοῖς μὴ τηροῦσι (29)· καὶ οὐδέποτε
διὰ τὸ εἶδος τοῦτο ἀπεβλήθησάν τινες (30). Ἄλλ' αὐ-
τοὶ μὴ τηροῦντες, οἱ πρὸ σοῦ πρεσβύτεροι, τοῖς ἀπὸ
τῶν παροικίων τηροῦσιν ἔπεμπον εὐχαριστίαν (31).
Καὶ τοῦ μακαρίου Πολυκάρπου ἐπιδημήσαντος τῆ
Ῥώμῃ (32) ἐπὶ Ἀνακλήτου, καὶ περὶ ἄλλων τινῶν
μικρὰ σχόντες πρὸς ἀλλήλους, εὐθύς εἰρήνευσαν,
περὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου μὴ φιλεριστήσαντες ἑαυ-
τοὺς (33). Οὗτε γὰρ ὁ Ἀνίκητος τὸν Πολυκάρπον
κτεῖσαι ἰδύνατο μὴ τηρεῖν, ἅτε μετὰ Ἰωάννου τοῦ

A etiam de forma ipsa jejunii. Quidam enim existi-
mant unico die sibi esse jejunandum; alii duobus,
alii pluribus, alii vero quadraginta. Diurnis pa-
riter ac nocturnis horis computatis, diem suum
commetiuntur. Atque hæc quidem inter eos, qui
jejunia observant, varietas non nostra primum
ætate nata est; sed longe antea apud majores no-
stros ortum cepit: qui non accurate, ut verisimile
est, retinentes jejunii formam, eam, quæ ex sim-
plicitate et imperitia ortum habuit, consuetudinem
in posterum induxerunt. Atque nihilominus tamen
et omnes isti pacem inter se retinuerunt, et nos
invicem retinemus. Ita jejuniorum diversitas con-
sensionem fidei commendat.
Sed et presbyteri illi, qui ante Solerem, Ecclesiam;
B 341 cui tu nunc præes, gubernarunt, Anicetum
dico, et Pium, et Hyginum, cum Telesphoro, et
Sixto, neque ipsi unquam observarunt; neque his,
qui cum ipsis erant, ut observarent permiserunt.
Ipsi tamen, cum hoc minime observarent, pacem
nihilominus colebant cum iis, qui ad se venissent
ex ecclesiis, in quibus id observabatur. Atqui ob-
servantia inter eos qui minime observabant, tanto
magis contraria videbatur. Nec illi unquam ob
ejusmodi consuetudinem rejecti sunt. Verum illi
ipsi, qui te præcesserunt, presbyteri, quamvis id
minime observarent, ecclesiarum presbyteris, qui
id observabant, eucharistiam transmiserunt. Et cum
beatissimus Polycarpus Aniceti temporibus Romam
venisset, atque inter illos de quibusdam aliis rebus

cuitates quæ in his ac sequentibus verbis occur-
runt, solvere conati sumus cit. Dissert., § 23 et
seqq. Consule, si placet.

(25) *Οἱ δὲ τεσσαράκοντα.* Ὅρας ἡμερινὰς τε
καὶ νυκτερινὰς, etc. Sic cum Christophorono verbo
aliq̄ue distinguo; ratus videlicet Valesium, Grabium
et alios, qui, deleta distinctionis nota post *τεσσα-
ράκοντα ὥρας, ἡμερινὰς τε καὶ νυκτερινὰς*, etc., vim
Irenæi menti inferre, et in tot ambages sese con-
jicere, ut ex iis emergendi nulla pateat via. Unde
et Valesii interpretationem emendavi, ac pro *horas*,
scripsi *horis*. Vide cit. § 23 et seqq.

(24) *Καὶ τοιαύτη μὲν ποικιλία . . . κρατούν-
των.* Vocem *κρατούντων* Musculus et Valesius male
omnino verterunt, *verum habentis potitos*, vel *præsi-
dentes*: hic verti debuisset, *retinentes*, vel *obser-
vantes*, scilicet jejunii formam. Quare et hic Va-
lesii interpretationem, alias intricatiorem, emen-
dare necesse fuit. Rationes attulimus cit. Dissert.,
§ 27.

(25) *Καὶ οἱ πρὸ Σωτήρος.* Niceph., ἐν οἷς καὶ οἱ
πρὸ Σωτήρος.

(26) *Ἐς τὴν ἀφηγῆ.* Niceph., ἧς σὺ νῦν ἀφηγῆ.

(27) *Τοῖς μετ' αὐτοὺς.* Legit Rufinus, et qui-
dem melius, *μετ' αὐτῶν*, vertit enim: *Neque ipsi ita
tenuerunt, neque hi qui cum ipsis erant*. Eamque lec-
tionem in interpretatione sua expressit Valesius.

(28) *Τοῖς ἀπὸ τῶν παροικίων.* Subintelligit Rhe-
nanus verbum *ἐλθούσι*, sed frustra, inquit Valesius.
Nam οἱ ἀπὸ τῶν παροικίων, sunt episcopi Ecclesia-
rum: quemadmodum, ἀπὸ Δεβέλου, est episcopus
Debelli; ἀπὸ Εὐμενεας, episcopus Eumeniæ.

(29) *Τοῖς μὴ τηροῦσι.* Legendum putat Vale-
sius, ἐν τοῖς μὴ τηροῦσι· quam emendationem Tur-
nebus ac Moræus ad marginem librorum suorum
apposuerant. Huncque esse loci istius sensum cen-

C set. Cum observantia alienjus moris et inobservan-
tia sint inter se contraria, tamen quoties is qui
morem observat quempiam, versatur inter eos qui
minime observant, tunc ipsa diversitas magis elu-
cet. Hoc est quod vulgo dicitur in scholis philoso-
phorum: Contraria juxta se invicem posita magis
elucescunt.

(30) *Ἀπεβλήθησάν τινες.* Ἀποβάλλειν, ait Va-
lesius, duo significat, aut ejicere ab Ecclesia, quæ
frequentior significatio est; aut omnino non admit-
tere venientem. Utraque significatio locum hic ha-
bere potest; quare ambas in interpretatione sua
expressit Rufinus. *Nunquam tamen*, inquit, *ob hoc
repulsi sunt ab Ecclesiæ societate, aut venientes ab
illis partibus non sunt suscepti*.

(31) *Ἐπεμπον εὐχαριστίας.* Non iis qui Romam
veniebant, ut perperam existimavit Rhenanus, ut-
pote qui cum ipso Romano celebrabant, aut etiam
ipso præsentem sacra faciebant, si catholica com-
munionem gauderent; sed omnibus promiscue τοῖς
ἀπὸ τῶν παροικίων τηροῦσιν, absentibus licet ac
longius dissitis. Hunc quippe morem, eucharistiam
tempore paschalis festivitatis ad alios episcopos,
eulogiarum nomine, transmittendi promiscuum
fuisse, et ab omnibus passim episcopis usurpatum,
ex concilio Laodicæno discimus.

(32) *Μακαρίον Πολυκάρπου ἐπιδημήσαντος ἐν τῇ
Ῥώμῃ.* Niceph., μακαρίου δὲ Πολυκάρπου ἐπιδημή-
σαντος ἐν τῇ Ῥώμῃ.

(33) *Περὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου μὴ φιλεριστή-
σαντες ἑαυτοὺς.* Niceph., μὴ φιλεριστήσαντες πρὸς
ἑαυτοὺς. Non igitur ob quæstionem de festo Paschæ,
de qua vix disceptarunt, sed ob alias quasdam,
Romam venerat Polycarpus. Scrus quidem sensere
Eusebius lib. iv, cap. 14, Hieronymus in libro *D-
scriptoribus eccles.*, et ex his Baronius, ad an. Chri-
sti 167, sed potior Irenæo habenda fides.

modica esset controversia, statim mutuo pacis osculo se complexi sunt : de hoc capite non magnopere inter se contententes. Neque enim Anicetus Polycarpo persuadere unquam poterat ut observare desineret; quippe qui cum Joanne Domini discipulo, et cum reliquis apostolis, quibuscum familiariter vixerat, eum morem perpetuo observasset. Neque item Polycarpus Aniceto persuadere potuit, ut observaret; cum Anicetus eorum, qui ante se fuerant, presbyterorum, morem sibi retinendum esse diceret. Quæ cum ita se haberent, communicarunt munus Polycarpo honoris causa concessit; tandemque cum pace a se invicem discesserunt: tam iis qui observabant, quam illis qui minime observabant, iustis.

A μαθητοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ λοιπῶν ἀποστόλων ὡς συνδιέτριψεν, ἀεὶ τετηρηκότα· οὐτε μὴν ὁ Πολύκαρπος τὸν Ἀνίκητον ἔπεισε τηρεῖν, λέγοντα τὴν συνήθειαν τῶν πρὸ αὐτοῦ πρεσβυτέρων (34) ὀφείλειν κατέχειν. Καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐκοινωνήσαν ἑαυτοῖς· καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παρεχώρησεν ὁ Ἀνίκητος τὴν εὐχαριστίαν (35) τῷ Πολυκάρπῳ, κατ' ἐντροπήν δηλονότι, καὶ μετ' εἰρήνης ἀπ' ἀλλήλων ἀπηλλάγησαν, πάσης τῆς Ἐκκλησίας εἰρήνην ἐχόντων καὶ τῶν τηρούντων, καὶ τῶν μὴ τηρούντων.

sibi invicem: et Anicetus in Ecclesia consecrandi munus Polycarpo honoris causa concessit; tandemque cum pace a se invicem discesserunt: tam iis qui observabant, quam illis qui minime observabant, iustis.

IV.

Aliud dictum ex Epistola ad Victorem, excerptum e Maximo (36) serm. 7 de eleemosyna, tom. II Operum, pag. 534.

Quamdiu quis in facultate habet, ut proximis benefaciat, nec facit, alienus a Domini dilectione aestimabitur.

B Ἐν ᾧ ἂν τις δύναιτο εὖ ποιεῖν τοῖς πλησίον, καὶ οὐ ποιεῖ, ἀλλότριος τῆς ἀγάπης τοῦ Κυρίου νομισθῆσεται.

V.

342 Fragmentum Sermonis Irenæi de fide (37), ex ejusdem Maximi tom. II Operum, pag. 152.

Voluntas et operatio Dei effectrix est et providens causa omnis temporis, loci, et sæculi, itemque naturæ omnis. Voluntas est animi intellectualis ratio in nobis sita; quippe cum sit facultas ejus libera potestate prædita. Voluntas est mens appetendi vim habens, et appetitus rationem sequens, in id quod expetitur, tendens.

Θέλησις καὶ ἐνέργεια Θεοῦ ἐστὶν ἡ παντὸς χρόνου, καὶ τόπου, καὶ αἰῶνος, καὶ πάσης φύσεως ποιητικὴ τε καὶ προνοητικὴ αἰτία. Θέλησις ἐστὶ τῆς νοερᾶς ψυχῆς ὁ ἐφ' ἡμῖν λόγος, ὡς αὐτεξούσιος αὐτῆς ὑπάρχουσα δύναμις. Θέλησις ἐστὶ νοῦς ὁρεκτικὸς, καὶ διανοητικὴ ὄρεξις, πρὸς τὸ θεληθὲν ἐπιναύουσα.

VI.

Aliud fragmentum ejusdem Sermonis ad Demetrium.

Immensus cum sit Deus, et mundi opifex, atque omnipotens, immensa, et mundi opifice atque omnipotentis voluntate, et effectu novo, potenter et efficaciter fecit; ut omnis plenitudo eorum quæ nata sunt, in ortum venirent, cum antea non essent, quidquid scilicet sub aspectum non cadit, et quidquid oculis subjicitur. Atque adeo continet singula, et ad proprium perducit exitum, ob quem

C excitata sunt et nata, nullo modo in aliud, quam prius natura fuerat, transmutatum. Nam proprium hoc est operationis Dei, non in infinitatem sensus tantum progredi, aut mentem etiam transgredi, rationem, et orationem, tempus, et locum, et omne ævum; verum etiam excedere substantiam et plenitudinem, sen perfectionem.

(34) Τῶν πρὸ αὐτοῦ πρεσβυτέρων. Niceph., τὴν πρὸ ἡμῶν πρεσβυτέρων.

(35) Παρεχώρησεν ὁ Ἀνίκητος τὴν εὐχαριστίαν. Hunc honorem, observat Valesius, Anicetus pontifex Romanus habuit venerabili seni Polycarpo, ut illum in ecclesia sacra facere sineret, et quidem præsentem se, quod notandum est. Sic Irenæi verba et Rufinus, et cæteri interpretes acceperunt. Sed Franciscus Florens, antecessor Aurelianensis, vir doctus, hæc Irenæi verba aliter intelligenda esse contendit, in Tractatu ad titulum 7 Decretalium, De translatione episcopi. Vult enim Anicetum porrexisset duntaxat eucharistiam Polycarpo, non autem concessisse illi jus sacra mysteria celebrandi. Verum si hunc Irenæi locum ita intelligimus, quid honoris tributum fuerit Polycarpo ab Aniceto? Hoc enim diserte notat Irenæus, tum illo verbo παρεχώρησε, quod de suo jure concedere significat; tum illis verbis, quæ addit, κατ' ἐντροπήν δηλονότι, id est, honoris causa et contemplatione, ut vertit Rufinus. Certe si eucharistiam tantum Polycarpo porrexisset Anicetus, nullum ei præcipuum honorem detulisset, cum omnibus peregrinis episcopis id passim tribui soleret, ut cum episcopo civitatis

simul communicarent, quemadmodum scribit ipse Florens ibidem. Sed et in concilio Arelatensi can. 20, decretum est, ut peregrino episcopo locus sacrificandi detur.

(36) Excerptum e Maximo. Eamdem Irenæi sententiam ex Claromontano Parallelorum Damasceni cod. lit. E, tit. 43, excerptam edidit Halloixius in Vita Irenæi p. 499. Exstat quoque, Grabio teste, in alia Collectione sententiarum ex Patribus cod. 143, Barocc. fol. 17, p. 1, et cod. 238 in bibliotheca Cæsarea Vindobonensi. Sed Maximus solus locum citat unde sumpta est, nempe ἐκ τῆς πρὸς Βίχτωρα ἐπιστολῆς, ex epistola ad Victorem.

(37) Sermonis Irenæi de fide. Hoc fragmentum ita citat Maximus dicto loco: Τοῦ ἀγίου Εἰρηναίου, ἐπισκόπου Λουγδύων, μαθητοῦ τοῦ ἀγίου Ἰωάννου, τοῦ ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ, ἐκ τῶν πρὸς Δημήτριον, διάκονον Βιάνης, περὶ πίστεως λόγων, οὗ ἡ ἀρχὴ· Ζητῶν τὸν Θεὸν ἄκουε τοῦ Δαυὶδ λέγοντος. Ὑβὶ Irenæus Joannis apostoli et evangelistæ discipulus perperam vocatur. Consule quæ de hoc, ac sequenti fragmento diximus Dissert. 2, § 60, et in Admonitione his fragmentis præfixa.

VII.

Allegatio libri de Pascha (38) in Justinii Respons. ad quæst. 115 ad orthodoxos.

Τὸ δὲ ἐν κυριακῇ μὴ κλίνειν γόνυ, σύμβολόν ἐστι τῆς ἀναστάσεως, δι' ἧς τῇ τοῦ Χριστοῦ χάριτι τῶν τε ἀμαρτημάτων καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῶν τεθανατωμένων (39) θανάτου ἠλευθερώθημεν. Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν δὲ χρόνων ἡ τοιαύτη συνήθεια ἔλαβε τὴν ἀρχήν, καθὼς φησιν ὁ μακάριος Εἰρηναῖος, ὁ μάρτυρ καὶ ἐπίσκοπος Λουγδούνου ἐν τῷ *Περὶ τοῦ Πάσχα λόγῳ*, ἐν ᾧ μὲννηται καὶ περὶ τῆς Πεντηκοστῆς, ἐν ἧ οὐ κλινόμεν γόνυ, ἐπειδὴ ἰσοδυναμεῖ τῇ ἡμέρᾳ τῆς Κυριακῆς, κατὰ τὴν ῥηθεῖσαν περὶ αὐτῆς αἰτίας.

VIII.

Dictum Irenæi a Leontio (40) lib. 1 contra Nestorium et Eutychen citatum.

Ὅσπερ καὶ ἡ κίβωτος χειρῶν κλινόμενη ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν χρυσίῳ καθαρῶ ἦν· οὕτως καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα καθαρὸν ἦν καὶ διαυγές· ἔσωθεν μὲν τῷ λόγῳ κοσμούμενον, ἔξωθεν δὲ τῷ Πνεύματι φρουρούμενον· ἵνα ἐξ ἀμφοτέρων τὸ περιφανές τῶν φύσεων παραδειχθῇ.

IX.

Fragmenta aliorum deperditorum Irenæi tractatum, ex Joannis Damasceni Parallelis, editis partim, partim manuscriptis, collecta.

Εὐ μὲν λέγοντες (41) αἰεὶ τοὺς ἀξίους, κακῶς δὲ οὐδέποτε τοὺς ἀναξίους, τευξόμεθα καὶ ἡμεῖς τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης καὶ βασιλείας.

X.

Ἰδιον (42) καὶ προπῶδες ὡς ἀληθῶς τῷ Θεῷ τὸ ἰλάσασθαι, τὸ ἐλεεῖν, τὸ τὰ ἔργα σώζειν αὐτοῦ, κἀν εἰς κίνδυνον διαφθορᾶς καταφέρηται· *Παρ' αὐτῷ γὰρ, φησὶν, ὁ ἰλασμός ἐστιν.*

XI.

Τὸ ἔργον (43) τοῦ Χριστιανοῦ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ μελετᾶν ἀποθνήσκειν.

XII.

Ἡμεῖς οὖν (44) καὶ σώματα ἀνίστασθαι πεπιστεύ-

²⁰ Psal. cxxix, 4.

(38) *Allegatio de Pascha*. Vide cit. § 60.

(39) *Ἐπ' αὐτῶν τεθανατωμένων*. Legendum putat R. Stephanus τετραμμένων, pro τεθανατωμένων. Sed αὐτῷ potius, loco αὐτῶν, reponendum censet Grabius. Mallem ego ὑπ' αὐτοῦ, scilicet Χριστοῦ.

(40) *Dictum Irenæi a Leontio*, etc. Hanc sententiam, ab Halloixio primum Græce editam in *Vita Irenæi*, pag. 507, citat Leontius sub τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου, ἐπισκόπου Λουγδούνων, nomine. Sed incertum ex quo tractatu excerpserit. Eadem habetur cod. 2951 bibliothecæ Regiæ, cum hac inscriptione: Εἰρηναίου, ἐπισκόπου Λουγδούνων τῆς Γαλλίας, κατὰ Βαλεντινίου. At nisi sumpta fuerit ex libro *De Ogdoadæ*, quem ad impugnandam, ut videtur, famosam illam Valentini Ogdoadæ scriptis Irenæus, nullum aliud adversus Valentinum opus ab eodem editum novimus, præter illud *Detectionis et eversionis*, etc., in quo nihil simile jam occurrit. Quidquid sit, in audato bibliothecæ Reg. ms. pro τὸ τοῦ Χριστοῦ, legitur ὁ Χριστός, et ἀποδειχθῆναι pro παραδειχθῆναι. Hoc etiam fragmentum contulit cl. Grabius cum antiquissimo Leontii codice laud. A, 33, in bibliotheca Bodleiana, idemque prorsus reperit, atque edidit Halloixius, excerpto ultimo verbo ἐπιδειχθῆναι, pro παραδειχθῆναι.

(41) *Εὐ μὲν λέγοντες*. Hæc ex ms. *Parallelorum* Damasceni cod. descripta publicavit Halloixius in

Non flectere autem genu Dominico die, resurrectionis est significatio, qua per Christi gratiam et a peccatis, et a morte, qua in illo interfecta est, liberati sumus. Hæc autem consuetudo ab apostolorum temporibus cœpit, quemadmodum ait beatus Irenæus martyr et Lugdunensis episcopus, in libro *De Pascha*: in quo mentionem etiam Pentecostes facit, in qua genu non flectimus, quod eodem loco habenda sit quo Dominicus dies, ob eam causam quam de eo diximus.

Nam sicut arca (*V. Testamenti*) inaurata intus et foris auro puro erat, ita et Christi corpus purum erat ac splendidum; intus quidem Verbo ornatum, foris autem Spiritu communium, ut ex ambobus naturarum splendor commonstraretur.

Benedicentes quidem semper iis qui digni sunt, indignis autem nunquam maledicentes, (*ita demum*) nos quoque gloriam et regnum Dei consequemur.

Deo proprium revera ac congruens est, proprium se præbere, misereri, et salutem afferre operibus (*creaturis*) suis, etiamsi ad interitus periculum ferantur. *Apud eum enim*, inquit, *est propitiatio*.

343 Christiani munus nullum aliud est, quam mortem meditari.

Nos igitur et corpora resurgere credimus. Etsi

Vita Irenæi, pag. 501.

(42) *Ἰδιον*. Hoc etiam fragmentum Halloixii diligentiam debemus.

(43) *Τὸ ἔργον*. Hæc iterum edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 504, eruta ex ms. *Parallelorum* Damasceni cod. Claromontano, ubi citata dicit sub nomine τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου ἐκ τοῦ δ' ἐλέγχου. At in utroque *Parallelorum* Damasceni cod., Claromontano videlicet et Vaticano, cujus apographum quam accurate descriptum, pro sua singulari humanitate, mecum communicavit R. P. Michael Lequien, ordinis Prædicatorum, exaratum distincte legitur, τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου ἐκ τῶν *Διλέξεων* (sic scribitur), id est, ἐκ τῶν *Διαλέξεων*. Scripsit enim Irenæus libellum *Διαλέξεων διαφόρων*, cujus meminere Euseb., l. v *Hist.*, c. 23, et Hieronymus in *Catalogo*, ex quo desini potuerunt quæ hic referuntur; non certe ex lib. iv *Detectionis*, in quo non exstant. Consule Dissert. 2, § 60.

(44) *Ἡμεῖς οὖν*. Hoc fragmentum eruit Halloixius ex cit. *Parallelorum* cod. ediditque in *Vita Irenæi* pag. 496 seq. Haud recte tamen verba hæc, ἀπολήφεται οὐκ ἄλλοιωθέντα, divisit a præcedentibus, quasi aliud Irenæi fragmentum esset; deceptus nimirum spatio, quod, una voce deleta, inter μετὰ πάσης et ἀπολήφεται vacuum remansit.

enim corrumpuntur, at non pereunt; terra enim eorum exceptas reliquias servat, instar opimi seminis cum opimiore terra commisti. Rursus uti nudum granum seritur, et Dei, qui creavit, jussu germinans, vestitum ac splendidum resurgit, sed haud prius quam mortuum resolutum sit, ac terræ commistum: ita resurrectionem corporis non temere credidimus. Verum etsi resolvitur ad tempus, propter illam quæ a principio fuit, inobedientiam, in terræ velut conflatorio constituitur, denuo reformandum; non hoc corruptibile, sed purum, nec amplius corruptibile: sicut sua unicuique corpori anima restituetur, et illo induta minime lugebit, sed lætabitur pura permanens, sponsum justum et non inimicum comitans, in omnibus se habens cum omni... Recipiet non demutata, neque commotione animi aut morbo liberata, neque item gloriosa recipiet corpora; sed uti in peccatis aut recte factis obierint; et qualia fuerint, talia in resurrectione induent: et sicut in infidelitate fuerint, sic fideliter iudicabuntur.

Α καμιν. Εἰ γὰρ καὶ φθείρεται, ἀλλ' οὐκ ἀπόλλυται· τοῦτων γὰρ τὰ λείψανα γῆ ὑποδεξαμένη τηρεῖ δίκην σπόρου παινομένου καὶ τῆ γῆς λιπαρωτέρῳ συμπλεκόμενου. Αὐθις ὡσπερ κόκκος γυμνὸς σπείρεται, καὶ κελεύσματος τοῦ δημιουργήσαντος Θεοῦ θάλλων, ἡμφισμένης καὶ ἔνδοξος ἐγείρεται, οὐ πρότερον εἰ μὴ ἀποθανῶν κυθη, καὶ γῆ συμμιγῆ· ὥστε τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος οὐ μάτην πεπιστεύκαμεν. Ἄλλ' εἰ καὶ λύεται πρὸς καιρὸν διὰ τὴν ἀπ' ἀρχῆς γενομένην παρακοήν, ὡς εἰς χωνευτήριον τῆς γῆς καθίσταται, πάλιν ἀναπλασθησόμενον, οὐ τοιοῦτον φθειρόμενον, ἀλλὰ καθαρὸν, καὶ μηκέτι φθειρόμενον· ὡς ἐκάστῳ σώματι ἡ ἰδία ψυχὴ ἀποδοθήσεται, καὶ τοῦτο ἐνδυσάμενη οὐκ ἀνιᾶθήσεται, ἀλλὰ χαρήσεται καθαρὰ παραμείνασα, νυμφίῳ δικαίῳ συνοδεύασα, καὶ μὴ ἐπιβούλῳ, ἐν πᾶσιν ἔχουσα μετὰ πάσης... ἀπολήφεται οὐκ ἀλλοιωθέντα, οὐδὲ πάθους ἢ νόσου μεταστάντα, οὐδὲ ἔνδοξα ἀπολήφεται τὰ σώματα, ἀλλ' ὡς ἐν ἀμαρτήμασιν ἢ κατορθώμασιν ἐτελεύτων· καὶ ὅποια ἦν, τοιαῦτα ἀναδιώσαντα ἐπενδύσονται, καὶ ὅποια ἐν ἀπιστίᾳ γίνονται, τοιαῦτα πιστῶς κριθήσονται.

XIII.

Aliud fragmentum ab Oecumenio in Comment. ad I Petri Epistolam cap. iii, pag. 498, allegatum.

Cum enim Græci servos Christianorum in divinis mysteriis edoctorum apprehendissent, deinde vim inferrent, ut videlicet arcanum quidpiam ab his de Christianis discerent: servi illi, non habentes quomodo vim inferrentibus ad placitum loquerentur, præter id quod a dominis audierant, divinam communionem esse sanguinem et corpus Christi; existimantes ipsi, quod vere sanguis et caro esset, hoc responderunt inquirentibus. Illi vero id ita accipientes, ac si re ipsa hoc perageretur a Christianis, hoc aliis quoque manifestabant Græcis, et martyres Sanctum et Blandinam id fateri tormentis cogebant. Quibus scite ac libere Blandina respondit, dicens: « Quomodo hæc ferrent, qui ob sacram exercitationem ne concessis quidem carnibus vescuntur? »

Χριστιανῶν γὰρ (45) κατηγουμένων δούλους Ἑλληνας συλλαβόντες, εἶτα μαθεῖν τι παρὰ τοῦτων ἤθεν ἀπόρρητον περὶ Χριστιανῶν ἀναγκάζοντες, οἱ δούλοι οὗτοι, μὴ ἔχοντες πῶς τὸ τοῖς ἀναγκάζουσι καθ' ἡδονὴν εἶπεν, πᾶρσον ἤκουον τῶν δεσποτιῶν, τὴν θέλαν μετάληψιν αἷμα καὶ σῶμα εἶναι Χριστοῦ, αὐτοὶ νομισαντες τῶ ὄντι αἷμα καὶ σάρκα εἶναι, τοῦτο ἐξεῖπον τοῖς ἐκζητοῦσιν. Οἱ δὲ λαβόντες ὡς αὐτόχρομα τοῦτο τελείσθαι Χριστιανοῖς, καὶ διὰ τοῦτο τοῖς ἄλλοις Ἑλλήσιν ἐξεπόμευσον, καὶ τοὺς μάρτυρας Σάγκτον καὶ Βλανδίναν ὁμολογήσαι διὰ βασάνων ἠνάγκαζον. Οὓς εὐστόχως Βλανδίνᾳ ἐπαρρησιάσατο, « Πῶς ἂν, εἰπούσα, τοῦτων ἀνάσχοινο οἱ μηδὲ τῶν ἐφευμένων κρεῶν δι' ἄσκησιν ἀπολαύοντες; »

XIV.

Aliud Irenæi fragmentum ab Anastasio Sinaita allegatum, lib. x Anagogicarum contemplationum in Hexaemeron tom. IX Bibliothecæ PP. edit. Lugdun. 1677, nunc primum Græce editum e cod. ms. 2253 bibliothecæ Colbertinæ.

Et dixit serpens mulieri: Cur dixit Deus: Ne manducaveritis ex omni ligno paradisi? Et dixit mulier serpenti: Ex omni ligno, etc. Et eritis sicut dii, scientes bonum et malum⁹⁹. Hic quidem sensuum pelagus, obscurumque barathrum, quod eorum qui jam trajecerunt, intellectum excedat, nobis propositum esse, nostrum non est dicere: id enim clamat proposita hic oratio. Hanc qui historice potius quam spiritaliter, 344 verbis in hærentes, accipiunt, nescio qua ratione Irenæi adversus eos argumenta solvere valeant. Nam dicit adversus impurorum Ophitarum hæresiarchiam decertans: Qui fieri po-

Καὶ εἶπεν ὁ ὄφεις τῇ γυναικί (46)· Τί ὅτι ἔπειν ὁ Θεός, « Οὐ μὴ φάγητε ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ; » Καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ τῷ ὄφει· Ἀπὸ παντὸς ξύλου κ. τ. λ. Καὶ ἐσσεθε ὡς θεοὶ γινώσκοντες καλὸν καὶ πονηρὸν. Ὅτι μὲν πέλταγος ἡμῖν ἐνταῦθα καὶ βυθὸς ἀφανής, ὑπὲρ τοὺς ἤδη διαπεραιωθέντας, πρόκειται νοημάτων, οὐχ ἡμῶν τὸ λέγειν· αὐτόθι γὰρ ἡ λέξις ἢ προκειμένη τοῦτο βοᾷ. Ἦν οἱ ἱστορικῶς καὶ μὴ μᾶλλον πνευματικῶς ἐκλαμβάνοντες, ἀλλὰ λελητηροῦντες, οὐκ οἶδα ὅπως τὰς ὑπὸ Εἰρηναίου πρὸς αὐτοὺς προτάσεις ἐπιλύονται. Φάσκει γὰρ κατὰ

⁹⁹ Gen. iii, 4 seqq.

(45) Χριστιανῶν γὰρ. De his consule cit. Dissert. 2, § 60.

(46) Καὶ εἶπεν ὁ ὄφεις τῇ γυναικί. Lege præviam Admonitionem.

της τῶν μιαιφῶν Ὀφειτῶν αἰρεσιαρχίας ὀπλιζόμε-
 νος· Πῶς δυνατὸν τὸν φύσει ἄλογον καὶ ἄνουον ὑπὸ
 Θεοῦ γενόμενον ἔφιν λογικὸν καὶ λαλητὸν εἶπαι;
 Εἰ μὲν αὐτουργικῶς αὐτῷ τὸν λόγον, καὶ τὴν
 διάκρισιν, καὶ τὴν σύνεσιν, καὶ ἀπόκρισιν τῶν ὑπὸ
 τῆς γυναικὸς λεγομένων ἐχρήσατο· ἄρα οὖν καὶ πᾶς
 ἄφρων τοῦτο ποιεῖν οὐ κακώλυτο. Εἰ δὲ πάλιν φη-
 σουσιν κατὰ θεῖον βουλήν καὶ οικονομίαν ἀνθρωπίνην
 φωνῇ τῇ Ἐβραεῦ τούτου προσφθέγγεσθαι, τὸν Θεὸν
 ἰστώσει τῆς ἁμαρτίας αἰτιον. Ἄλλ' οὐδὲ τῷ πονηρῷ
 δαίμονι ἐξόν ἐκ τοῦ μὴ ἔντος εἰς τὸ εἶναι ἀλόγῳ
 φύσει λόγον χάρισσασθαι· ἐπεὶ οὐ παύσαιτό ποτε
 πρὸς ἀπάτην δι' ὄφρου, καὶ θηρίων, καὶ πετεινῶν
 τοὺς ἀνθρώπους διαλεγόμενος καὶ πλανῶν. Πόθεν δὲ,
 καὶ θηρίον ὢν, ἤκουσε τῆς ἐντολῆς τῆς ὑπὸ Θεοῦ
 τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ μόνῳ, μυστικῶς δοθείσης, μὴδ' **B**
 αὐτῆς τῆς γυναικὸς τοῦτο μαθούσης; Διὰ τί μὴ
 μᾶλλον τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ οὐ τῇ γυναικί, προσέδαλε;
 Κἄν μὴ (47) εἴπῃς, ὡς ἀσθενεστέρως ταύτης κατέ-
 δραμε· τούναντίον ἀνδρειοτέρα, ὡς βοηθὸς τοῦ ἀνθρώ-
 πῳ ἐφάνη ἐν τῇ παραβάσει τῆς ἐντολῆς. Ἀυτὴ γὰρ
 καὶ ἀνταίρει μόνῃ τῷ ὄφρῳ, καὶ μετὰ τινος στάσεως
 καὶ φιλονεικίας καταπανουργηθεῖσα, τοῦ ξύλου ἔφα-
 γεν· ὁ δὲ Ἀδάμ οὐδὲν ὄλωσ μαχεσάμενος, ἢ αντι-
 λέξας, τοῦ καρποῦ μετελήφει· δοθέντος παρὰ τῆς
 γυναικὸς· ὅπερ ἀσθενείας παντελοῦς καὶ νοδὸς ἀνάν-
 δρου ἐστὶν ἀπόδειξις. Ἡ μὲν γὰρ γυνή, ὑπὸ δαίμο-
 νος καταπαλαιωθείσα, συγγνωστὴ ὑπάρχει· ὁ δὲ Ἀ-
 δάμ, ὡς ὑπὸ γυναικὸς ἠττηθεὶς ἀσύγγνωστος ἵσταται,
 ὡς αὐτοπροσώπως τὴν ἐντολήν αὐτὸς ὑπὸ Θεοῦ κομι-
 σάμενος· ἢ μὲν γὰρ γυνή, καὶ παρ' αὐτοῦ Ἀδάμ **C**
 τῆς ἐντολῆς ἀκούσασα, εὐκαταφρόνητος δέκταιτο, ἢ
 ὡς μὴ ἀξιώθεισα τὸν Θεὸν καὶ ταύτη λαλῆσαι, ἢ καὶ
 ὡς διαστάζουσα ἰσως καὶ νομίζουσα οἰκοθεῖν τὸν Ἀδάμ
 τὴν ἐντολήν αὐτῇ δοθῆναι. Πρὸς αὐτὴν ἰδιάζουσαν
 ἔφριν ὁ ὄφρῳ, ἵνα δυνηθῇ κατ' ἴδιαν αὐτῇ προσομιλή-
 σαι. Ἐσθίουσαν δὲ αὐτὴν ἐκ τῶν ξύλων ἰδὼν, προσ-
 έβαλλε τὴν βρώσιν τοῦ ξύλου, ἢ μὴ ἐσθίουσαν. Καὶ
 εἰ μὲν ἐσθίουσαν, πρόδηλον, ὅτι καὶ ἐν φθαρτῷ σώ-
 ματι οὔσαν· Πᾶρ γὰρ τὸ εἰς τὸ στόμα εἰσερχόμε-
 νον εἰς ἀφροδῶνα χωρεῖ. Εἰ οὖν φθαρτὴ, πρόδηλον,
 ὅτι καὶ θνητὴ. Εἰ δὲ θνητὴ, οὐκέτι κατάρρα, οὐδὲ
 ἀπόφασις ἦν ἐκείνη, ἢ φάσκουσα πρὸς τὸν ἀνθρωπὸν
 φωνῇ Θεοῦ, ὅτι γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ, καθὰ
 ἔχει ἢ τῶν πραγμάτων ἀλήθεια. Εἰ δὲ πάλιν οὐκ
 ἐσθίουσαν ὁ ὄφρῳ τὴν γυναῖκα ἐθεάσατο, πῶς εἰς
 βρώσιν μετήγαγε τὴν οὐδέποτε φαγοῦσαν; Τίς δὲ ὁ
 μνησθῆσας καὶ τούτῳ τῷ φονευτῇ παλαμναίῳ ὄφρῳ, ὡς
 οὐκ εἰς πέρας ἔλθῃ ἢ πρὸς αὐτοῦς ἐκ Θεοῦ περὶ
 θανάτου ἀπόφασις, εἰπόντος· Ἡ δ' ἂν ἡμέρα φά-
 ρητε, θανάτῳ ἀποθανεῖτε; Καὶ οὐ μόνον, ἀλλ' ὅτι
 οὖν τῇ ἀθρηξία (48) καὶ τούτων διανοιχθήσονται οἱ
 ὀφθαλμοί, οἱ τὸ πρὶν ἀδλεποῦντας; τῇ δὲ λεγομέ-
 νῃ διανοίξει τὴν εἰσοδὸν τῷ θανάτῳ ποιήσαντες.

A test, ut serpentem natura mutum et rationis exper-
 tem a Deo creatum, et ratione et loquendi facultate
 præditum dicamus? Si quidem a se ipso vim ha-
 buit loquendi, discernendi, intelligendi, et respon-
 dendi his quæ a muliere dicebantur: nihil ergo
 prohibuisset, quominus serpens quilibet hoc ipsum
 ageret. Si autem responderint, Dei voluntate et
 dispensatione hunc humana voce Evam fuisse allo-
 cutum: jam Deum constituunt auctorem peccati.
 Sed neque possibile erat malo dæmoni, ei loquelam
 impertiri, qui natura mutus erat, ut id esset quod
 antea non erat: alioqui non desisisset, ut homines
 in errore induceret, opera serpentum, et ferarum,
 et volucrum cum iis habere sermonem, eosque cir-
 cumscribere. Unde vero qui fera erat, audivit præ-
 ceptum homini, eique soli secreto datum, ne ipsa
 quidem conscia muliere? Cur non hominem potius
 aggressus est quam mulierem? Si dixeris mihi, hanc
 tanquam imbecilliozem oppugnatam: quinimo
 fortior, utpote auxiliatrix hominis, apparuit in trans-
 gressione præcepti. Hæc enim sola restitit serpen-
 ti; et ubi aliquandiu restitisset, contendissetque,
 dolo circumventa e ligni fructu comedit: Adam
 vero nullo prorsus inito certamine, haud repugnante
 porrectum cum muliere fructum accepit; quod
 summæ imbecillitatis et animi, imbellis argumen-
 tum est. Et certe mulier a dæmone prostrata, ve-
 nia digna fuit; nulla vero dignus Adam, ut qui a
 muliere superatus sit. Ipsemet enim præceptum a
 Deo acceperat; mulier autem mandatum audiens
 ab Adamo, contempsit, vel quod dignam non ha-
 buisset Deus, quam alloqueretur ipse; vel quod
 dubitaret, imo forte existimaret, Adam proprio
 motu præceptum sibi imposuisse. Cumque sola
 seorsum ageret, hanc serpens invenit, ita ut pos-
 set privatim cum ea confabulari. Porro vel e ligno-
 rum fructibus comedentem videns, ligni (scilicet)
 fructum objecit, vel non comedentem. Et si qui-
 dem comedentem, haud dubium quinetiam corrup-
 tionem obnoxii corporis participem: *Omne enim
 quod in os ingreditur, in recessum abit* ⁶⁶. Si ergo
 corruptioni obnoxia, manifestum quia et morti. Si
 vero morti obnoxia, jam non execratio, nec sen-
 tentia erat vox illa Dei, qua dixit homini: *Terra
 es, et in terram revertieris* ⁶⁷, ut se habet veritas
 rerum. Quod si rursus non comedentem mulierem
 vidit serpens, quomodo ad comedendum induxit,
 quæ nonquam comederat? Quis autem indicavit
 huic homicidæ scelerato serpenti, exitum non ha-
 bituram eam, quam in eos tolerat, mortis senten-
 tiam Deus, dicens: *Qua die manducaveritis, morte
 moriemini* ⁶⁸? Nec id duntaxat, sed etiam quod im-
 mortales facti, eorum aperiendi essent oculi, qui
 prius non videbant? Dicta vero oculorum aper-
 tione aditum morti fecerunt.

⁶⁶ Matth. xv, 17. ⁶⁷ Gen. iii, 19. ⁶⁸ Gen. ii, 17.

(47) Κἄν μὴ. Leg. κἄν μοι.

(48) Ἀθρηξία. Barbara vox, quam sola peperisse videtur scribarum imperitia. Legendum ἀθανασία. Quispiam simile legis videtur in suo codice is

qui hos Anastasii libros in Latinum sermonem transtulit: vertit eniui, cum eo quod morte cavebunt.

345 *Varia Irenæi dicta, e Catenis Patrum a Jacobo Sirmondo collecta, et edita ab Hulloizio in Vita Irenæi pag. 306 seq.*

XV.

E Catena in Numeros.

Hæc olim per parabolas loquens Balaam non agnoscebatur : et nunc Christus præsens, et ea implens, fidem non obtinuit. Unde prævidens et admirans dicit : *Heu, heu, quis vivet, quando posuerit ista Deus* 43 ?

A Ταῦτα πάλαι (49) διὰ παραβολῶν λαλῶν ὁ Βαλαάμ οὐκ ἐγινώσκατο· καὶ νῦν ὁ Χριστὸς παρῶν, καὶ ταῦτα πληρῶν, οὐκ ἐπιστάετο. Ὅθεν προβλέπων καὶ θαυμάζων λέγει· Ὁ, ὦ, τίς ζήσεται, ὅταν θῆ ταῦτα Θεός ;

XVI.

E Catena in Deuteronomium

A capite ipso legem exponens generationi, quæ cæcos in eremo consecuta est, Deuteronomium edit (*Moses*) ; non quasi legem alteram, præter eam quæ olim ipsorum patribus constituta erat, afferens ; sed illam ipsam recapitulans : ut ipsi, auditis quæ suis patribus contigerant, ex toto corde timeant Deum.

Ἐνωθεν (50) τὸν νόμον τῆ μετὰ τοὺς ἡρημένους ἐν τῇ ἐρήμῳ γενεᾷ ἐπιξηγούμενος, ἐκδιδάσκει τὸ δευτερονόμιον· οὐχ ὡς ἕτερον νόμον διδοὺς παρὰ τὸν πάλαι τοῖς πατράσιν αὐτῶν ὠρισμένον, ἀλλ' αὐτὸν τοῦτον ἀνακεφαλαιούμενος, ἵνα, ἀκούσαντες τὰ συμβάντα τοῖς πατράσιν αὐτῶν ἐξ ἄλλης καρδίας φοβηθῶσι τὸν Θεόν (51).

XVII.

Ex eadem.

A quibus Christus præfiguratus est, et agnitus, et genitus : in Joseph quidem præfiguratus est ; e Levi autem et Juda secundum carnem, ut rex et sacerdos, genitus est ; a Symeone autem in templo est agnitus ; per Zabulon porro in gentibus fides in eum habita est, sicuti propheta dicit : *Terra Zabulon* 44 ; per Benjamin, (*id est*) Paulum, denique prædicatus toto orbæ glorificatus est.

B Ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς (52) προετυπώθη, καὶ ἐπεγνώσθη, καὶ ἐγεννήθη· ἐν μὲν τῷ Ἰωσήφ προετυπώθη· ἐκ δὲ τοῦ Λευὶ καὶ τοῦ Ἰούδα τὸ κατὰ σάρκα, ὡς βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς, ἐγεννήθη· διὰ δὲ τοῦ Συμεὼν ἐν τῷ ναβὶ ἐπεγνώσθη· διὰ τοῦ Ζαβουλῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐπιτετεύθη, ὡς φησὶν ὁ προφήτης· Γῆ Ζαβουλῶν· διὰ δὲ τοῦ Βενιαμὴν, τοῦ Παύλου, εἰς πάντα τὸν κόσμον κηρυχθεὶς ἐδοξάσθη.

XVIII.

E Catena in Judices.

Atque hoc non frustra ; sed ut ex numero decem virorum 45 pateret, quod Jesum secum habeat adiutorem, utpote ex pacto cum ipsis inito. Et non volente eo commune quid habere eorum quæ agebant idolis immolantes, in ipsum culpam transferunt. Hierobaal enim tribunal Baali dicitur.

Καὶ τοῦτο οὐκ ἀργῶς (53), ἀλλ' ἵνα διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δέκα ἀνδρῶν (54), Ἰησοῦν μεθ' αὐτοῦ ἔχων φανεῖ βοηθὸν (55), οἷα καὶ ἀπὸ συμφώνου αὐτοῖς γεγονότος. Καὶ μὴ βουληθέντος ἐπικοινωνῆσαι οἷς ἑπραττον εἰδωλολατροῦντες, ἐπ' αὐτὸν τὴν αἰτίαν ἀναφέρουσιν· ὅτι Ἱερὸβαάλ δικαστήριον τοῦ Βαάλ λέγεται.

Alia Irenæi dicta, ex Catenis Patrum in Numeros, etc., collecta a Combefisio, et edita part 1 Auctarii novissimi Bibliothecæ Patrum, pag. 298 seq.

XIX.

Sume ad te Jesum filium Nave 46. Decebat enim, ut Moyses populum ex Ægypto educeret, Jesus (Nave) vero in hæreditatem introduceret ; ac Moyses quidem, haud secus ac lex, inducias haberet atque cessaret ; Jesus vero, ut Verbum, veraque Verbi subsistentis figura, populi concionator esset ; ac

C Δάδε πρὸς σεαυτὸν τὸν Ἰησοῦν υἱὸν Ναυῆ. Ἐδεὶ γάρ (56) ἐξ Αἰγύπτου Μωϋσῆν τὸν λαὸν ἐξαγαγεῖν, τὸν δὲ Ἰησοῦν εἰς τὴν κληροδοσίαν εἰσαγαγεῖν· καὶ τὸν μὲν Μωϋσῆν ὡς νόμον ἀνάπαυλαν λαμβάνειν, Ἰησοῦν δὲ ὡς Λόγον, καὶ τοῦ ἐνυποστάτου Λόγου τύπον ἀψευδῆ, τῷ λαῷ δημηγορεῖν· καὶ τὸν μὲν

43 Num. xxiv, 23. 44 Isa. ix, 1. 45 Judic. vi, 27. 46 Num. xxii, 18.

(49) *Taῦτα πάλαι*. Hæc et sequentia, tam a D Sirmondo, quam a Combefisio excerpta, exstant in tribus bibliothecæ Regiæ mss. Catenis in Pentateuchum, et libros Josue, Judicum, et Ruth, altera membranacea, antiqua et bonæ notæ, nu. 1825, aliis duabus recentioribus et chartaceis, nu. 1872 et 1888. Prius quidem hoc fragmentum legitur in priori Catena, pag. 429, et in 3 fol. 378.

(50) *Ἐνωθεν*. Prioris Cat. pag. 451, secundæ fol. 21b, tertiæ fol. 409.

(51) *τὸν Θεόν*. Sic 1 et 2 Catena ; posterior, τὸν Κύριον.

(52) *Ἐξ ὧν ὁ Χριστός*. Prioris Cat. pag. 502, secundæ fol. 304, tertiæ fol. 451.

(53) *Καὶ τοῦτο οὐκ ἀργῶς*. Primæ Cat. p. 577, secundæ fol. 385, tertiæ fol. 516.

(54) Quæ relatio sit inter decem commilitones Gedeonis et Christum non video, nisi orta sit allegoria Irenæi ex prima nominis Iesu littera, apud Græcos numerum decennalem indicante. Ita quoque apud Justinum Martyrem e numero 318 servorum Abrahami elementa vocis σταυρός eliciuntur. MONTER. l. 1.

(55) Huc usque D. Massuetus. Quæ sequuntur addidimus ex *Fragmentis Patrum Græcorum* quæ Fr. Münter edidit Hafniæ 1788. Is quidem hæc adnotavit : « Sunt hæc ex commentario in Judices, ad c. vi, v. 27 seq. Verba enim sunt de Gedeone, cum decem servis templum Baali dirigit. » EDIT. PATR.

(56) *Ἐδεὶ γάρ*. Primæ Cat. pag. 455, et tertiæ fol. 582.

Μωυσὴν τὸ μάννα τοῖς πατράσι τροφήν δίδόναι, τὸν δὲ Ἰησοῦν τὸν σίτον (57), ἄρτι (58) τὴν ἀπαρχὴν τῆς ζωῆς, τύπον τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, καθὰ φησὶ καὶ ἡ Γραφή, ὅτι τότε ἐπαύσατο τὸ μάννα Κυρίου, μετὰ τὸ φαγεῖν τὸν σίτον λαὸν ἀπὸ τῆς γῆς (59).

A Moyses quidem manna patribus cibum daret; Jesu autem frumentum, vitæ primitias, figuram Christi corporis: uti etiam, ait Scriptura, tunc cessasse manna Domini, ubi populus de terræ frugibus ac frumento comedisset *.

XX.

Καὶ ἐπέθηκε τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐπ' αὐτόν. Διὰ τῆς ἐπιθέσεως (60) τῶν χειρῶν Μωυσεως ἐδοξάσθη καὶ τὸ πρόσωπον Ἰησοῦ· οὐχ οὕτω δέ. Διὸ καὶ μερικῶς τυχόν τι τῆς χάριτος, εἶπε· Καὶ δώσεις τῆς δόξης σου ἐπ' αὐτόν. Οὐ γὰρ ἀφίσταται τοῦ δίδόντος τὸ δίδόμενον.

Et imposuit manus suas super eum **. Impositione manuum Moysis clarificata est Jesu facies: haud pari tamen claritate. Idcirco etiam 346 quia gratiæ partem aliquam consecuta erat, ait: *Et dabis de tua claritate super ipsum* **. Non enim quod datur, ab eo abscedit, a quo datur.

XXI.

Δίδωσι δὲ, οὐχ ἐμφυσῆσαι, καθάπερ ὁ Χριστός· ὅτι μὴ ἐστὶ πηγὴ τοῦ Πνεύματος.

Dat autem, non insufflatione, sicut Christus; quod non esset fons Spiritus.

XXII.

Οὐ κορεύσῃ μετ' αὐτῶν, οὐδὲ καταρσῆσθαι τὸν λαόν. Οὐ περὶ τοῦ λαοῦ (61) αἰνέτιται, πάντες γὰρ κατεστρώθησαν, ἀλλὰ διὰ τὸ προδηλούμενον τοῦ Χριστοῦ μυστήριον. Ἐπειδὴ γὰρ ἐμελλεν ἐκ τῶν πατέρων κατὰ σάρκα γεννηθῆναι, προδιδάσκει τὸ Πνεῦμα τὸν ἄνδρα, μήποτε, κατὰ ἄγνοιαν κορευθεὶς, καταρσῆσθαι τὸν λαόν.

B Non ibis cum eis, neque maledices populo **. Non de populo insinuatur; nam omnes prostrati sunt: sed propter præsignatum Christi mysterium. Quia enim Christus ex patribus secundum carnem nasciturus erat, Spiritus præmouet virum, ne quando per ignorantiam vadens, diris devoveat populum.

XXIII.

Καὶ οὗτος ἐπεσθῆναι ἐπὶ τῆς βρου αὐτοῦ. Ἡ μὲν βρος (62) τύπον εἶχε σώματος Χριστοῦ· ἐφ' ὃν πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐκ καυμάτων (63) ἀναπαύμενοι, ὡς ὑπὸ ὀχνημάτων βαστάζονται. Τὸ γὰρ φορτίον τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων ὁ Σωτὴρ ἀνεδέξατο. Ὁ δὲ ἄγγελος ὀφθεὶς τῷ Βαλαάμ αὐτὸς ὁ λόγος ἦν· εἶχε δὲ ἐν τῇ χειρὶ μάχαιραν, δηλονότι, ἣν εἶχεν ἄνωθεν ἐξουσίαν.

Et hic sedit super asinam suam **. Asina figura erat corporis Christi; in quo omnes homines ab æstu (laboribus) quiescentes, velut curru gestantur. Nam Salvator in se onus recepit nostrorum peccatorum. Quem autem Balaam vidit angelum, ipsum Verbum erat; manuque gladium tenebat, quam nimirum cœlitus potestatem habebat.

XXIV.

Οὐχ ὡς ἄνθρωπος ὁ Θεός. Δείκνυσιν (64), ὡς πάντες μὲν ἄνθρωποι ψεύδονται μεταφερόμενοι· ὁ δὲ Θεός οὐχ οὕτως· ἀεὶ γὰρ μένει ἀληθής, ἐπιτελῶν ὅσα βούλεται.

C Non est Deus ut homo **. Ostendit omne hominum genus mendax; qui ex alio in aliud ferantur; non sic autem Deum: semper enim verus manet omnia implens quæcunque velit.

XXV.

Ἄποδοῦναι ἐδικήσιν παρὰ Κυρίου τῇ Μαδιὰμ. Ὁ γὰρ μηκέτι (65) ἐν πνεύματι Θεοῦ λαλῶν, ἀλλὰ

Reddere ultionem a Domino Madian **. Qui enim non in Dei spiritu loquitur, sed contra legem Dei

* Joſue v, 12. ** Num. xxvii, 25. ** Ibid., 20. ** Num. xii, 5.

(57) Τὸν σίτον. In priori Cat. scriptum videtur τὸν νέον: in tertia vero adeo deleti sunt characteres omnes, ut nihil omnino legi possit. Sed vera lectio videtur esse τὸν σίτον.

(58) Ἄρτι. Hanc vocem addidi ex prima Catena.

(59) Τὸν σίτον λαὸν ἀπὸ τῆς γῆς. Sic prima et tertia Catena. Combefisius vero, τὸν λαὸν ἀπὸ τοῦ σίτου τῆς γῆς.

(60) Διὰ τῆς ἐπιθέσεως. In tertia quidem Catena hoc fragmentum immediate sequitur illud quod modo descripsimus, cum hac epigrapha, τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτό. At in prima et antiquiori, exscripto primum brevi quodam Ἀπολλιναρίου fragmento; quod omisit auctor tertiæ Catena, illud, de quo agimus, proxime subjungitur, cum hac inscriptione, τοῦ αὐτοῦ, quæ Apollinarij, non Irenæi, verba esse denotat. Quare vereor, ut auctor posterioris Catena, omisso per oscitantiam brevi illa Apollinarij pericope, alteram imprudens subjunxerit illi Irenæi, servata tamen veteri epigrapha, τοῦ αὐτοῦ, quam in suo codice legebat, quæque ad Apollinarij, non

Irenæi, verba pertinebat. Unde suspectum mihi est fragmentum istud, nec Irenæi esse videtur. Idem a fortiori dixerim de sequenti, Δίδωσι δέ, quod in priori Catena ad marginem exscribitur, e regione illius, Διὰ τῆς ἐπιθέσεως, in posteriori vero proxima sequitur, nullibi ascripto Irenæi nomine. Eodem jure potuisset Combefisius longius aliud fragmentum, quod hoc, Δίδωσι δέ, nullo novo appposito nomine immediate sequitur in utraque Catena, et Irenæo tribuere. At nihil frequentius in his Catenis, quam ejusmodi fragmenta ἀνεπίγραφα, quæ perperam quis arbitraretur eorundem esse auctorum, quorum sententiæ proxime præcedunt.

(61) Οὐ περὶ τοῦ λαοῦ. In prima Catena pag. 421, in secunda fol. 212, in tertia fol. 388.

(62) Ἡ μὲν βρος. Primæ Catena pag. 425, secundæ fol. 217, tertiæ fol. 391.

(63) Ἐκ καυμάτων. Malleum ἐκ καμάτων.

(64) Δείκνυσιν. Prioris Cat. pag. 425, secundæ fol. 391, tertiæ fol. 217.

(65) Ὁ γὰρ μηκέτι. In prima Cat. pag. 440, in secunda fol. 395.

aliam scortationis legem instituens, hic non jam ut propheta, sed ut hariolus reputabitur. Qui enim in Dei mandato non perseveravit, dignam pravi consilii sui mercedem recepit.

Scito omnem hominem aut vacuum, aut plenum esse. Nam si Spiritum sanctum non habet; non habet Creatoris notitiam, non recepit Jesum Christum vitam, nescit Patrem qui in cœlis est: si ex ratione non vivit, ex legis cœlestis norma, non temperans est, justitiam non colit: talis vacuus est. Sin autem Deum capit, qui ait: *Inhabitabo in eis et inambulabo, et ero illis Deus*⁷⁶; hic non vacuus est, sed plenus.

Aliud Irenæi fragmentum, ex ms. bibliothecæ Regiæ Catena in librum Judicum, cod. 1888, fol. 528, nunc primum editum.

Puer itaque, qui manu regebat Samsonem, præsignificabit Joannem Baptistam, qui populo fidem in Christum ostendit. Domus autem, in quam convenerant, mundum significat, in quo habitabant alienigenæ et infideles gentes, quæ idolis suis sacrificabant: duæ vero columnæ, duo Testamenta sunt. Quod ergo Samson columnis adniteretur, argumentum est populum edoctum agnovisse Christi mysterium.

κατέναντι νόμου (66) Θεοῦ, ἕτερον πορνείας νόμον ἰστένων, οὗτος αὐτέτι ὡς προφήτης, ἀλλ' ὡς μάντις λογισθήσεται. Μὴ ἐμμείνας γὰρ τῇ τοῦ Θεοῦ ἐντολῇ, ἄξιον τῆς αὐτοῦ κακομηχανίας ἀντελάβετο μισθόν.

XXVI.

Ἴσθι, ὅτι πᾶς (67) ἄνθρωπος ἢ κενός ἐστίν ἢ πλήρης. Εἰ μὲν γὰρ οὐκ ἔχει ἅγιον Πνεῦμα, οὐκ ἔχει γινῶσιν τοῦ Κτίσαντος, οὐ παρεδέξατο τὴν ζωὴν Ἰησοῦν τὸν Χριστόν, οὐκ οἶδε τὸν Πατέρα τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς· εἰ οὐ βίω κατὰ τὸν λόγον, κατὰ νόμον τὸν οὐράνιον, οὐ σωφρονεῖ, οὐ δικαιοπραγεῖ· ὁ τοιοῦτος κενός ἐστιν. Εἰ δὲ καχώρηκε τὸν εἰπόντα Θεόν, Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπερικατήσω, καὶ ἔσομαι αὐτοῖς Θεός, οὗτος οὐκ ἐστὶ κενός, ἀλλὰ πλήρης.

XXVII.

Τὸ μὲν οὖν παιδάριον, χειραγωγοῦν τὸν Σαμψών, προτυπωθήσεται εἰς Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν, ἐπιδεικνύοντα τῷ λαῷ τὴν εἰς Χριστόν πίστιν. Ὁ δὲ οἶκος, εἰς ὃν ἦσαν συνηγμένοι, σημαίνεται εἶναι ὁ κόσμος, ἐν ᾧ κατῴκη ταῖς ἀλλόφυλα ἔθνη καὶ ἄπιστα. θυσιάζοντα τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· οἱ δὲ δύο στύλοι αἱ δύο Διαθῆκαι. Τὸ οὖν ἐπαναπαυθῆναι τὸν Σαμψών ἐπὶ τοὺς στύλους, τὸν διδασχθέντα λαὸν ἐπιγνώσκει τὸ τοῦ Χριστοῦ μυστήριον.

XXVIII.

347 Aliud Irenæi fragmentum, ex ms. bibliothecæ Regiæ Catena in libros Regum, cod. 2143, fol. 149, nunc primum editum.

Dixit autem homo Dei: Ubi cecidit? At ille monstravit ei locum. Præcidit ergo lignum, et misit illuc, natavitque ferrum⁷⁸. Quod signum erat, animas in sublime latum Iri per lignum, super quod passus est is, qui sursum ferre potest animas ascensum ejus sequentes. Cujus etiam rei argumentum fuit, quod regrediente sancta Christi anima, animæ plures simul ascenderint, et in corporibus visæ sint. Quemadmodum enim lignum, quod levius est, demersum est, ferrum vero, quod gravius est, superasavit: sic ea unitione hypostatica atque physica, qua Verbum Dei carni conjunctum est; quod grave et terrenum erat, a divína natura in cœlos assumptum, immortalitatem post resurrectionem consecutum est.

Καὶ εἶπεν ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ· Ποῦ ἔπεσε; Καὶ ἔδειξεν αὐτῷ τὸν τόπον· καὶ ἀπέκτισε ξύλον καὶ ἔρριψεν ἐκεῖ, καὶ ἐπεπόλασε τὸ σιδήριον. Ὅπερ ἦν σημεῖον ἀναγωγῆς ψυχῶν διὰ ξύλου, ἐφ' οὗ πέπονθεν ὁ ψυχᾶς ἀνάγειν δυνάμενος, ἀκολουθοῦσας ἀνόδῳ τῇ αὐτοῦ. Οὗ καὶ ἐκεῖνο γινώρισμα, τὸ ἀναθῆναι ψυχᾶς πολλὰς, καὶ ἐν τοῖς σώμασιν ὀφθῆναι, ἅμα τῇ καθόδῳ τῆς ἁγίας ψυχῆς Χριστοῦ. Ὡς γὰρ τὸ κουφότατον ξύλον ὑποδρύχον γέγονεν, ὃ δὲ βαρύτερος ἐπέπολασε σιδήρος· οὕτω τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐνώσει, τῇ καθ' ὑπόστασιν φυσικῇ, ἐκωθέντος τῇ σαρκί, τὸ βαρὺ καὶ γεῶδες ὑπὸ τῆς θείας φύσεως εἰς οὐρανοὺς ἀνεληφθῆ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἀφθαρτισθέν.

XXIX.

Duo Irenæi dicta, e Possini Catena Patrum in Matthæum in cap. i et iii, pag. 3 et 59.

Evangelium secundum Matthæum ad Judæos scriptum est. Hi enim majorem in modum cupiebant ex semine David Christum ostendi. Matthæus vero, qui eadem, nec remissiori quam ipsi, cupiditate teneretur, omni ratione contendit plenam ipsi fidem facere, quod Christus sit e semine Davidis: propterea a Christi genealogia initium duxit.

Τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον πρὸς Ἰουδαίους ἐγγράφη· οὗτοι γὰρ ἐπεθύμουν πᾶν σφόδρα ἐκ σπέρματος Δαβὶδ Χριστόν. Ὁ δὲ Ματθαῖος, καὶ ἐτι μᾶλλον σφοδροτέρην ἔχων τὴν τοιαύτην ἐπιθυμίαν, παντοίως ἐσπουδε πληροφροῖαν παρέχειν αὐτοῖς, ὡς εἴη ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ὁ Χριστός· διὸ καὶ ἀπὸ τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἤρξατο.

⁷⁶ Levit. xxvi, 12. ⁷⁸ IV Reg. vi, 6.

(66) Νόμον. Sic prima Catena melius quam secunda et Combefisius, νόμων.

(67) Ἴσθι, ὅτι πᾶς. Hoc fragmentum in nulla

ex citatis Catenis occurrit mihi. Unde sumpserit Combefisius non novi.

XXX.

Ἡ δέξινη πρὸς τὴν ῥίζαν, φησί· διεγειρων πρὸς ἅπαντας ἐπιγνώσιν τῆς ἀληθείας, καὶ τῷ φόβῳ καθαίρων, καὶ παρασκευάζων καρπὸν ὄριμον φέρειν.

Securis ad radicem ⁷⁶, ait, excitans ad cognitionem veritatis, et metu incusso purgans, paransque ad ferendum fructum maturum.

XXXI.

Aliud Irenæi fragmentum, ex ms. bibliothecæ Regiæ Catena in Lucam, cod. 1879, fol. 159, nunc demum Græce editum.

Ἰδε κόκκος (68) σινάπεως διὰ παραβολῆς δεικνύμενος καὶ λόγον ἐνουράνιον, σπέρματος δίκην ἐν κόκκῳ, ὡς ἐν ἀγρῷ, σπειρόμενον, ἔχοντος ἐν ἐαυτῷ τὸ πυρκαῖες καὶ αὐστηρὸν τῆς δυνάμεως. Κριτῆς γὰρ τοῦ παντὸς κόσμου ἐκηρύσσεται· οὗτος ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς, ἐν χώματι κρυβεῖς, καὶ τριημέρῳ μέγιστον δένδρον γενηθεὶς, ἐξέτεινε τοὺς ἐαυτοῦ κλάδους εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς. Ἐκ τούτου προκύψαντες οἱ δώδεκα ἀπόστολοι, κλάδοι ὠραῖοι καὶ εὐθαλεῖς γενηθέντες, σκέπη ἐγενήθησαν τοῖς ἔθνεσιν, ὡς πετεινοῖς οὐρανοῦ, ὑφ' ὧν κλάδων σκεπασθέντες οἱ πάντες, ὡς ὄρνεα ὑπὸ καλιᾶν συνελθόντα, μετέλαβον τῆς ἐξ αὐτῶν προερχομένης ἐδωδίμου καὶ ἑπουρανίου τροφῆς.

Vide autem per granum sinapeos ⁷⁷ in parabola significari et cœlestem doctrinam, in hoc mundo, tanquam in agro, instar seminis satam, vim igneam atque austeram in se habentis. Totius enim mundi iudex annuntiatur: qui in corde terræ, in tumulo occultatus, tridui spatio in maximam arborem excrevit, ramos suos ad extremos terræ fines protendens. Ex illo propullulantes duodecim apostoli, rami floridi atque uberes facti, gentibus, quasi volucris cœli, tegmen præbuere: quibus ramis omnes obumbrati, tanquam volucres in nidum congregati, ejus, quem proferebant, succosi, ac cœlestis cibi participes sunt facti.

XXXII.

Aliud Irenæi fragmentum, ex ms. bibliothecæ Regiæ Catena in Lucam, cod. 2440, fol. 50, nunc primum editum.

Νῦν δὲ, ὡς περ διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου, τοῦ πρώτως ἐκ γῆς ἀνεργάστου πεπλασμένου, ἀμαρτωλοὶ καταστήσαν οἱ πολλοὶ, καὶ ἀπέβαλον τὴν ζωὴν· οὕτως ἔδει καὶ δι' ὑπακοῆς ἐνὸς ἀνθρώπου, τοῦ πρώτως ἐκ Παρθένου γεγεννημένου, δικαιωθῆναι πολλοὺς, καὶ ἀπολαβεῖν τὴν σωτηρίαν.

B Jam vero, sicut per inobedientiam unius hominis, qui primum ex rudi terra formatus est, peccatores constituti sunt multi, et vitam amisérunt: sic oportebat et per obedientiam unius hominis, qui primum ex Virgine genitus est, justos constitui multos ⁷⁸, et accipere salutem.

XXXIII.

Pericope quædam Irenæi, e cod. 64 theolog. bibliothecæ Vindobonensis.

Ἰωσήπος φησιν, οἱ ἐν ἡλίκα ἐν βασιλείοις ἐτρέφετο Μωϋσῆς, στρατηγὸς χειροτονηθεὶς κατὰ τῶν Αἰθίοπων, καὶ νικήσας, ἠγάγετο τὴν τοῦ βασιλέως ἐκείνου θυγατέρα· ἐπέπερ πόθῳ τῷ πρὸς αὐτὸν προδιδῶσιν αὐτῷ τὴν πόλιν.

Τί δήποτε, τῶν δύο λοιδορησάντων, ἐκείνη δίκαια ἤχηθη μόνη; Πρῶτον, ἐπειδὴ μεῖζον ἦν τῆς γυναικὸς τὸ πλημμέλημα· τῷ ἄρβενι γὰρ καὶ ἡ φύσις καὶ ὁ νόμος ὑποτάττει τὸ θῆλυ· ἥτε εἰχέ τινα μετρίαν συγγνώμην ὁ Ἀαρὼν, ὡς τῷ χρόνῳ πρεσβύτερος, καὶ ὡς ἀρχιερωσύνης ἡξιωμένος. Πρὸς δὲ τούτοις, ἐπεὶ ἀκάθαρτος ὁ λεπρὸς ἐδόκει εἶναι κατὰ τὸν νόμον, βέλτα δὲ τῶν ἱερέων καὶ κρηπίς ἦν ὁ Ἀαρὼν· ἵνα μὴ εἰς ἅπαν διαβῆ τὸ γένος τὸ βνείδος, τὴν Ἰσθιν οὐκ ἐπήγαγεν αὐτῷ τιμωρίαν, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀδελφῆς ἐφόθησεν ὁμοῦ τε καὶ ἐπαίδευσεν. Οὕτω γὰρ αὐτὸν τὸ πάθος ἠνίασεν, οἱ πρῶτης τοῦτο δεξαμένης, αὐτὸς τὸν ἡδικημένον ἰκέτευσεν λύσαι τῇ πρεσβείᾳ τὴν συμφορὰν. Ὁ δὲ οὐκ ἡμέλησεν, ἀλλ' αὐτίκα τὴν ἰκετηρίαν προσήνεγκεν. Εἶτα ὁ φιλόανθρωπος Κύριος ἐδίδαξεν, ὡς οὐ καταδικαστικῶς αὐτήν, ἀλλὰ πατρικῶς ἐπαίδευσεν. Ἐφη γάρ· Εἰ ὁ πατήρ αὐτῆς ἐμπάλω ἐνέκασεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῆς, οὐκ ἐντραπή-

C Josephus ait ⁷⁹, quod quando in regali aula educabatur Moyses, dux exercitus contra Æthiopes electus, et victor evadens, filiam regis illius uxorem duxerit: siquidem ex amore erga ipsam civitatem ei tradiderat.

C 348 Cur demum, cum ambo Aaron et Maria) probro affectissent (Moysen), hæc sola pœnas dedit ⁸⁰? Primum quia majus erat mulieris delictum: quippe et natura, et lex feminam mari subjicit. Aut faciliorem veniam accipiebat Aaron, velut ætate provector, et pontificali dignitate ornatus. Præter hæc, quandoquidem leprosus juxta legem pro immundo habebatur; in Aarone autem radix et fundamentum sacerdotii situm erat: ne probrum istud in omne (sacerdotum) genus transiret, (Deus) illum haud simili affectit pœna, sed per sororem eum perterrefecit pariter ac castigavit. Ita enim de pœna (Merrie) doluit: siquidem, cum eam prima dedisset, ipse injuria affectum (Moysen) rogavit, ut sua intercessione malum pelleret. Ipse vero (rom) non neglexit, sed statim supplicationes fudit. Unde Dominus hominum amans declaravit, quod non veri judicis, sed Patris instar eam castigaverit. Ait

⁷⁶ Matth. iii, 10. ⁷⁷ Luc. xiii, 19. ⁷⁸ Rom. v, 19. ⁷⁹ Lib. II Antiq., cap. 5. ⁸⁰ Num. xii, 1 seqq.

(68) Ἰδε κόκκος. Hoc fragmentum jam Latine ediderat Corderius in Catena.

enim : Si Pater ejus spuisset in faciem ejus, nonne **A** σεται ; ἐκτὰ ἡμέρας ἀφορισθήσεται ἔξω τῆς κα-
revereretur? septem diebus separatur extra castra, **ρεμβολῆς, καὶ μετὰ ταῦτα εἰσελεύσεται.**
et postea rursus introeat ⁶¹.

XXXIV.

Aliud Irenæi fragmentum, e cod. 5011 bibliothecæ Bodleianæ, fol. ult.

Ex alio libro Irenæi scriptoris. De eo quod non in-
genita sit materia.

Quandoquidem aliqui, nescio qua ratione moti,
ex dimidia parte Deo vim opificem mundi adimunt,
eum solius qualitatis (*formæ*), quæ materiæ inest,
causam asserentes, ipsam vero materiam ingenita-
tam dicentes; ⁶²gedum inquiramus, quid. . . .
immutabile. Immutabilis itaque est materia. Si im-
mutabilis est materia, immutabile autem non alte-
ratur secundum qualitatem, mundus ex ea non
conditur. Quapropter supervacaneum eis videtur,
Cum qualitates materiæ imprimere; siquidem ma-
teria omnino mutationem haud admittit, quod per
se sit ingenita. Ulterius, si materia est ingenita,
utique cum (*determinata*) quadam qualitate, eaque
immutabili, facta est; neque jam esset plurium
qualitatum capax, neque etiam mundus ex ea
conderetur. Mundo autem inde non condito, Deus a
creatione mundi prorsus alienus sit.

Ἐξ ἐτέρου βιβλίου Ἐιρηναίου συγγραφέως. Περὶ
τοῦ μὴ εἶναι ἀγέννητον τὴν ὕλην.

Ἐπειδὴ τινες, οὐκ οἶδ' ὁπόθεν κινήθεντες, δι' ἡμι-
σείας τὸ δημιουργικὸν τοῦ Θεοῦ παραιροῦνται, μόνου
τοῦ ποιου τοῦ περὶ ὕλην αἰτίον αὐτὸν λέγοντες, ἀγέν-
νητον αὐτὴν τὴν ὕλην εἰπόντες, φέρε πυθώμεθα αὐ-
τῶν, τί ποτε καὶ.
ἀμετάβλητον. Ἀμετάβλητος ἄρα ἡ ὕλη. Εἰ ἀμετά-
βλητος ἡ ὕλη, τὸ δὲ ἀμετάβλητον οὐ τρέπεται κατὰ
ποιότητα, οὐ κοσμοποιεῖται. Δι' οὐ παρέλκον αὐτοῖς
φαίνεται, τὸν Θεὸν ἐπιβάλλειν ποιότητας τῇ ὕλη,
ὅπως τῆς ὕλης οὐκ ἐπιδεχομένης τροπῆν, ἀγεννήτου
καθ' αὐτὴν τυγχανούσης. Ἐτι εἰ ἀγέννητος ἡ ὕλη,
πάντως κατὰ τινὰ ποιότητα πεποιήται, καὶ ταύτην
ἄτρεπτον, οὐκ ἂν εἴη πλειόνων ποιότητων δεκτικὴ,
οὐδ' ἂν κοσμοποιεῖτο. Μὴ κοσμοποιουμένη δὲ, ἐκτός
ποιεῖ τὸν Θεὸν δι' ὅλων τοῦ δημιουργεῖν.

XXXV.

Hoc et proxime sequens fragmentum, ex ms. bibliothecæ Coislinianæ Catena in libros Regum exscripta, in editione
D. Massueti leguntur inter **Addenda et emendanda.**

Atque baptizabat seipsum, ait, in Jordane septies ⁶³.

Neque frustra olim Naaman lepra laborans, cum
baptizatus esset, in corporis puritatem restitutus
est, sed ut viam salutis nobis ostenderet : qui
quidem peccatis commissis leprosi facti, per aquam
sacram et invocationem Domini a prioribus vitis
libertatem nanciscimur, sicuti infantes recens nati
spiritualiter regenerati, uti Dominus dixit : Nisi
quis per aquam et spiritum denuo natus fuerit, in
divinum regnum non est intraturus.

Καὶ ἐβαπτίσσατο, φησὶν, ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ἐπτά-
κις. Οὐ μόνον πάλαι Ναυμᾶν λεπρὸς ὢν βαπτισθεὶς
ἐκαθαίρετο, ἀλλ' εἰς ἐνδειξὴν ἡμετέραν· οἱ λεπροὶ
ὄντες ἐν ταῖς ἀμαρτίαις διὰ τοῦ ἁγίου ὕδατος καὶ τῆς
τοῦ Κυρίου ἐπικλήσεως καθαριζόμεθα τῶν παλαιῶν
παραπτωμάτων, ὡς παῖδια νεόγωνα πνευματικῶς
ἀναγεννώμενοι, καθὼς καὶ ὁ Κύριος ἔφη· Ἐάν μὴ τις
ἀναγεννηθῇ δι' ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ μὴ εἰσε-
λεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

XXXVI.

Si quis mortuus, cum in Elisæi sepulcrum objec-
tus ossa ejus tetigisset, revixit : quanto magis Deus
mortua hominum corpora resuscitata in judicium
est ducturus?

Εἰ τὸ Ἐλισσαίου σῶμα νεκρωθὲν νεκρὸν ἤγειρε,
πόσω μᾶλλον ὁ Θεὸς ὁ τὰ νεκρὰ σώματα τῶν ἀνθρώ-
πων ζωοποιήσας ἄξει ἐπὶ τὴν κρίσιν (69) ;

XXXVII.

Irenæi.

Est vero cognitio vera ea quæ secundum Chri-

⁶¹ Num. xii, 14 seqq. ⁶² IV Reg. v, 14.

(69) Hoc usque fragmenta quæ D. Renatus Mas-
suetus edidit. Quatuor sequentia (37-40) ex Catenis
ms. in bibliotheca Taurinensi asservatis erunt et
evulgavit Christophorus Matthæus Pfaffius, Tubin-
genensis. Cf. S. Irenæi episcopi Lugdunensis *Fragmenta
anecdota quæ ex bibliotheca Taurinensi erunt,
Latina versione notisque donavit, duabus disserta-
tionibus de oblatione et consecratione Eucharistiæ
illustravit, denique Liturgia Græca Joan. Ernesti
Grabii et dissertatione de præjudiciis theologicis
auxit Christ. Matth. Pfaffius.* Hagæ Comitum, 1745.
Editio altera, Lugduni Batav., Hagæ Comitum,
1743. EDIT. PATR.

(70) Ἐιρηναίου. Cum plures S. Irenæus libros
scripserit, qui injuria temporum perire, quæri-

Ἐιρηναίου (70).

Ἔστι μὲν οὖν ἡ γνώσις (71) ἡ ἀληθινὴ ἡ κατὰ

D tur, cuiusnam hoc fragmentum sit ascribendum. Quod
sane determinatu admodum difficile est, siquidem
quæ ex titulis deprorini possunt, conjecturæ, de-
monstrationis loco esse nequeunt. Non enim cum
Henrico Dodwello viro alioquin doctissimo faci-
mus, qui confidenter nimis de iis pronuntiat quæ
non ἔωραξε, dignusque adeo visus est cl. Massueto,
quem gravi, ut solet, stylo reprehendat. Ita enim
in Diss. 2 in Irenæum, artic. 3, § 60, disserit
doctissimus S. Benedicti sequax : Quis vero esset
auctoris in his omnibus opusculis seu libris scopus,
quodve consilium, tacentibus veteribus dici non po-
test : soli sagacissimo Dodwello dicere licet, qui pu-
ra de iis

(71) Ἡ γνώσις. Γνώσιν alio modo describit
S. Irenæus

Χριστὸν σύνεσις, ἣν ὁ Παῦλος καλεῖ τὴν σοφίαν Θεοῦ (72) ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν ὁ ψυχικὸς ἄνθρωπος οὐ δέχεται (73), ὁ λόγος τοῦ σταυροῦ (74), οὐ πάντες τὴν γαστρίαν (75), ὁ μὴ ἂν προσελύσεται (76) ταῖς παραδιατριβαῖς καὶ λογομαχίαις τῶν τετυφωμένων καὶ φουσιουμένων, τῶν δὲ μὴ ἐμπαροῦσιν ἐμβατευόντων (77). Ἀσχημάτιστος γὰρ ἦ

ra de iis pro mora disputat, nec verbis nec conjecturis parcit; sed Dodwellianæ conjecturæ sunt, quas qui legerit, miratur et dissertatorem multa dixisse, ut nihil diceret, lectorem vero nulla legisse, ut nihil diceret. Si quis tamen hic conjecturæ locus est, cum codex ms. ex quo ista deprompsimus, titulum libelli non indicet, sed saltem nomen auctoris τοῦ Εὐρηναίου, probabile nobis esse videtur fragmentum hoc ex libro διαλέξεων διαφόρων, variorum tractatum, ut vertit Hieronymus, vel disputationum potius, quas nomine ποικίλων ὁμιλιῶν Sophronius insigniuit, aut ex λόγῳ εἰς ἐπίδειξιν τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος, de apostolica prædicatione, eodem

S. Irenæus Adv. hæreses lib. iv, cap. 33, § 8, ubi: Γνωσις ἀληθῆς ἡ τῶν ἀποστόλων διδασχὴ, καὶ τὸ ἀρχαῖον τῆς Ἐκκλησίας σύστημα κατὰ πάντος τοῦ κόσμου. Sed hæc quidem, uti arbitror, non contraria sunt iis, quæ in fragmento nostro ponuntur. Cæterum veteres hæretici vocabulo γνώσεως eam insignivere scientiam, quæ abstracta de Deo ipsiusque essentia mysteria tradit, ab iis ipsis haud credo intellecta, qui eorum systema confecerunt. Quid enim, quæso, abstrusus est illo Ἄεονum systemate, quod Valentiniani composuerunt? Hi sane qui talia effingunt, ut gloriam diviniorem cuiusdam sibi acquirant scientiæ, γνωστικῶν nomen omnino haud merentur, religionemque Christianam incredulis prostituunt. Mysteria etenim mysteriis non addenda sunt nec veritatibus mendacium. Unde arbitror, ipsa hæc verba Gnosticis opposuisse Irenæum.

(72) *Σοφίαν Θεοῦ*. Hanc sapientiam alibi prophetis attribuit Irenæus, linguas quas non didicerant, iisque variis loquentibus. Vide lib. v, cap. 6, § 1. — Irenæus hic Paulum apostolum citat, cuius hæc verba sunt. Vide I Cor. ii, 7. Dicitur hæc σοφία consistere ἐν μυστηρίῳ, qua voce non semper ea significantur quæ rationi sunt impervia, sed quæ ex naturali lumine non cognoscuntur. Est autem ἀποκεκρυμμένη, quia Judæi eam non noverant. Conf. l. c. comma 8. Plures in sequentibus rationes addit Irenæus.

(73) *Οὐ δέχεται*. Sunt verba Pauli I Cor. ii, 14.

(74) *Ὁ λόγος τοῦ σταυροῦ*. Vide I Cor. i, 18.

(75) *Γαστρίαν*. Forsan ad loca Heb. vi, 4; I Pet. ii, 3, hic respicit Irenæus. Quidquid autem sit, requirere videtur vir sanctus non saltem, ut de veritate divina simus convicti, sed et dulcedinem ipsius vimque supernaturalem, quam cordibus infundit, in intimis animorum visceribus gustemus. Hic certe gustus internus fuit, qui homines tempore Christi et apostolorum ad fidem convertit. Vis enim in sermonibus eorum peculiaris quædam erat, non tam aulicos quam corda vertens. Inde est quod ὑπὲρταί de Christo aiunt: Οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος ὡς οὗτος; ὁ ἄνθρωπος. Joan. vii, 46. Inde de eodem Petrus: Κύριε, πρὸς τίνα ἐλευσόμεθα; ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις. Joan. vi, 68. Inde tanta vis in oratione protomartyris Stephani, quæ corda dissecabat, Act. vii, 54. Atque hæc est illa ἀπόδειξις πνεύματος καὶ δυνάμεως, quam πειθεὶς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγος opponit Paulus I Cor. ii, 4; iv, 20.

(76) *Προσελύσεται* ... *φουσιουμένων*. Hæc desumpta sunt ab Irenæo ex I Tim. vi, 3, 4, 5, ubi:

Autum est scientia, quam Paulus appellat sapientiam Dei in mysterio absconditam, quam animalis homo non capit, sermo de cruce, quem si quis gustaverit, non sane accedet ad disputationes et quæstiones de vocibus superborum et inflatorum, ea ingredientium, quæ non viderunt. Veritas enim figura caret et propinquam tibi verbum est in ore

Hieronymo interpretante, petium esse. Cæterum Eusebius et Hieronymus hos librorum Irenæi deperditorum titulos nobis tradidere, qui saltem a materio fragmenti nostri haud penitus, ut arbitror, abhorrent. Quæsieram id primum in editis Irenæi, uti et cætera quæ mox dabo, sed irritò plane conatu. Unde confidenter pronuntiare audeo, ea et Grabio et Massuetò fuisse incognita, digna ea propter, quæ, ne pereant, luci exponantur. Librorum autem deperditorum Irenæi catalogum nobis dedit Henricus Dodwellus in Dissertationibus in Irenæum, itemque Jo. Ern. Grabe et R. Massuetus, uterque in nova Operum S. Irenæi editione.

Εἴ τις ἐτεροδιδασκαλεῖ καὶ μὴ προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις.... τετύφωται, et quæ sequuntur. Celeberrimus vir, Richardus Bentleyus, felicissimus locorum corruptorum restitutor, hæc verba in mendo cubare arbitratur. Ita enim ille: *Quamvis sensus vocis προσέρχεται ita determinetur a verbis adjacentibus, ut nulla hic versio erraverit, omnes enim habent: non consentit vel non acquiescit in verbis sanis Domini nostri, altamen non apparet propria vocis significatio in origine, nec hujus φράσεως exemplum hactenus datum fuit. Si itaque inveniretur in codice quodam ms. προσέχεται, vel προσίσχεται, adhæret sanis verbis, quis, quæso, male ferret hanc variationem? An expectaverim potius verbum προσέχει, quia προσέχειν λόγους est nobilissima φράσις sacrorum profanorumque auctorum.* Vide celeberrimi viri observationes in nuperum libellum de libertate cogitandi, Anglica lingua scriptus, p. 72, 73. Erudita hæc sunt tantoque viro dignissima. Ast receptam tamen lectionem, quam penitus haud rejicit vir summus, defendi posse arbitramur, maxime cum, quod desideravit, exemplum ejus, imò allegatio hic in S. Irenæi fragmento exstet, et in secundo quoque, quod dabimus, occurrat. Cæterum phrases Novi Testamenti ad puritatem Græcæ linguæ, quæ in profanis conspicitur auctoribus, exigendas esse nec ego existimaverim, nec quivis alius, licet fuerint tum ex veteribus tum ex recentioribus, quid id sibi operæ sumpserit, Seb. Pfocheus præcipue, Jo. Vorstius, Lamb. Bos, Horatius Vitringa, alii. Ea etenim scribendi ratio, quæ in libris Novi Testamenti observatur, ad Hebraicæ affinitumque linguarum genium examinanda est, quo et hæc phrasid pertinet. Quinimo et in sententiam alicujus ire Latine dicitur et vox προσέχεσθαι hac ratione idem exprimit quod consentire. Id tamen certissimum, vocem προσέχει contextui omnino congruam fore, si in ms. codice exstaret. Est enim ea sacris scriptoribus usitatissima. Exemplum allegavit ipse cl. Bentleyus, II Pet. i, 19; Prov. i, 24; Jerem. vi, 19; Act. viii, 6, xvii, 14; Hebr. ii, 4; Tit. i, 14; I Tim. i, 4. Quod autem sub finem dissertationis nostræ criticæ de variis Nov. Test. lectionibus p. 243, 244, exortavimus, ut vir hic doctissimus ad interpretationem librorum Novi Testamenti et corruptarum lectionum emendationem ex amplissimo quem possidet eruditionis thesauro sua conferat, id hic repetitum omnino volumus.

(77) *Ἐμβατευόντων*. Hæc ex Coloss. ii, 18, petita sunt. Carpit S. Paulus, quem hic Irenæus imitatur, eos, qui cultum religiosum deferrebant angelis atque

tuο et in corde tuo, uti idem apostolus dicit, quod facile disci potest ab obelientibus; nam similes Christo nos reddit, si virtutem resurrectionis ejus et communionem passionum ejus noverimus. Hoc enim est compendium doctrinæ apostolicæ et sanctissimæ fidei nobis traditæ, quam illiterati capiunt et indocti didicerunt, genealogiis, quæ finem non habent, non attendentes sed magis correctioni vitæ studentes, ne divino spiritu privati amittant regnum cælorum. Nam primum quidem est seipsam abnegare et Christum sequi, et qui hæc faciunt, ad perfectionem feruntur, omnem doctoris voluntatem implentes, Filii Dei per regenerationem spiritualem evadentes et regni cælestis hæ-

Α ἀλήθεια καὶ ἔγγυς σου τὸ ρῆμά ἐστιν (78) ἐν τῷ στόματι σου καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, ὡς ὁ αὐτὸς ἀπόστολος λέγει; εὐμ (79)... τοῖς πειθομένοις. Ὁμοίως γὰρ Χριστῷ ἡμᾶς ποιεῖ, εἰ τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν αὐτοῦ παθημάτων γινώμεν (80). Αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ ἐπιλογή (81) τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἀγιοτάτης πίστεως (82) τῆς ἡμῶν παραδοθείσης. Ἐν οἱ ἰδιώται (83) δέχονται καὶ οἱ ὀλιγομαθεῖς (84) ἐδίδαξαν, οἱ ταῖς γενεαλογίαις ταῖς ἀπεράντους (85) οὐ προσέχοντες, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ τὴν τοῦ βίου ἐπανόρθωσιν σπουδάζοντες, ἵνα μὴ τοῦ θεοῦ πνεύματος ἀποστερηθέντες ἀποτύχωσι τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν (86). Τὸ γὰρ πρῶτον μὲν ἐστὶ τὸ ἀπαρνησαί σεαυτὸν καὶ τὸ ἀκολουθῆ-

de nescio quibus mysteriis loquebantur, quæ non intelligebant, ad speciem sanctitatis conciliandam conflictis.

(78) Ἐγγύς σου τὸ ρῆμά ἐστιν. Hæc Rom. x, 8, leguntur, petita ex Deut. xxx, 14.

(79) Εὐμ... Ultima litteræ in codice litara absorptæ sunt. Cæterum σύμαθές legendum censemus.

(80) Δύναμις τῆς... γινώμεν. Vide Phil. iii, 10.

(81) Ἐπιλογή. Ita male librarius, ut arbitror. Ἐπιτομή enim legendum est, aut si mavis, ἐκλογή huc quadrat.

(82) Ἀγιοτάτης πίστεως. Eodem epitheto fidem insignit Judas apostolus epistolæ commate 20, ubi: Τῇ ἀγιοτάτῃ ὑμῶν πίστει ἱποκοδομοῦντες ἑαυτούς.

(83) Ἰδιώται. Hoc nomine insigniuntur indocti, illiterati, rudes. Ipse sane apostolus Paulus se ἰδιώτην esse fatebitur, non quidem quoad scientiam; erat enim vir doctus et in Judaica litteratura versatissimus, Act. xii, 3, sed potius quoad artificiosum verborum ornatum, quem ignorabat. Ita enim de seipso: Εἰ δὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει. II Cor. xi, 6. Adde Act. iv, 13; I Cor. i, 17; ii, 4, 15, 14, 16; II Cor. x, 10. Unde et ipsi Patres sæpius fatebantur, apostolos fuisse idiotas, quia concinne scribere haud didicerant. Unus instar omnium nobis sit Eusebius, qui hunc in modum de his scribit: Τὸν βίον ἀκριβῶς κεκαθαρμένοι, καὶ ἀρετῇ πάσῃ τὰς ψυχὰς κεκοσμημένοι, τὴν δὲ γλώτταν ἰδιωτεύοντες, τῇ γε μὴν πρὸς τοῦ Σωτῆρος αὐτοῖς δειωρημένην θεῖα καὶ παραδοσοποιῶν δύναμις θαρσοῦντες; τὸ μὲν ἐν περιβολῇ καὶ τέχνῃ λόγων τὰ τοῦ διδασκάλου μαθήματα προσεδέειν οὐτε ἤδεσαν οὐτε ἐνεχέρον. Quæ hodie modo interpretatur Henr. Valesius: *Cum essent vita quidem ac moribus castigatissimi et omnibus virtutibus ornati, sermone autem ipso rudes essent atque inculti, freti divina et mirifica virtute ipsi a Servatore concessa, artificioso verborum ornatu magistri sui præcepta exponere neque noverant, neque item conabantur. Hist. Eccles. l. iii, c. 24.* Non itaque hic ἰδιώτης ea in significatione sumitur, quæ hodie popularis est, nec eruditionis solum sed et iudicii defectum denotat.

(84) Ὀλιγομαθεῖς. Hæc in ruborem convertere debent ex doctis multos, qui eruditione sua elati atque scientia tumentes omnia ad rationis suæ modulum exigere, et quæ futuro reservantur sæculo, comprehendere cupiunt, ignorantes, eos, qui respecta intellectus humani imbecillitate ingredi in mysteria non audent, et qua par est animi humilitate ea admirantur atque ignorantiam suam proferunt, divina fidei longo propiorum esse. Atque his commendandum est præcipue caput 28, l. ii *Adv. hæc.*, ubi § 3, ita Irenæus: Εἰ καὶ ἐπὶ τῶν τῆς πίστεως ἑνια μὲν ἀνάκειται τῷ Θεῷ, ἑνια δὲ καὶ εἰς ἡμῶν ἐλήλυθε τὴν ἡμετέραν, τί χαλεπὸν, εἰ καὶ τῶν

Β ἐν ταῖς γραφαῖς ζητούμενων, δλων τῶν Γραφῶν πνευματικῶν οὐσῶν, ἑνια μὲν ἐπιλύομεν κατὰ χάριν Θεοῦ, ἑνια δὲ ἀνακίσειται τῷ Θεῷ, καὶ οὐ μόνον αἰῶνι ἐν τῷ νυνί, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ἵνα αἰετὶ μὲν ὁ Θεὸς διδάσκη, ἀνθρωποὶ δὲ διὰ παντὸς μανθάνῃ παρὰ Θεοῦ.

(85) Γενεαλογίαις ταῖς ἀπεράντους. Respicit Irenæus ad I Tim. i, 4. Sunt qui putent, rejici hic ab Apostolo inanes disputationes Judæorum de genealogiis in Vet. Test. occurrentibus. Alii ad systema Αἰώνων Valentinianum putant digitum intendi, cujus prima jam fundamenta tempore apostolorum jecisse potuerant hæretici. Conf. cl. Vitringæ *Observ. sacr.* l. i, c. 2, p. 129 seqq. Nec dubito, huc saltem Irenæum respexisse. Quod si ita est, non ad Valentinianum solum accomodari possunt γενεαλογίαι illæ ἀπέραντοι, sed et ad ipsam Judæorum Caballam, antiquiorem omnino quam vulgo creditur. Hinc enim sua hausisse Gnosticos et a Gnosticis Valentinum arbitratür vir doctissimus Jo. Franciscus Buddeus in diss. *De hæresi Valentiniana*, § 15 seqq., cujus quidem hypothesis in refutandam sibi sumpsit clariss. Massæus diss. 1 in Iren., art. 1. n. 5, § 21, qui e Pythagoricis præsertim et Platonicis fontibus Valentini Αἰώνας derivat § 25, ubi et *Ægyptios simul philosophos nominat, e quorum lacubus Valentinianum prolixisse systema censet reverendissimus Georgius Hooperus, episcopus Bathoniensis in conjecturis de Valentinianorum hæresi Loudini ante triennium excusis.* Cæterum nos haud latet, viros doctissimos magna in theologia cabalistica mysteria quærere, maxime in isto Spherico systemate. Ingeniosa etenim oppido sunt, quæ post Henricum Morum et Christianum Knorrrium hanc in rem inter recentiores nobis dedere viri clarissimi, Canpegius Vitringa et Jo. Franc. Buddeus, ille in *Observationibus sacræ*, hic in elegantissima ad philosophum *Hebræorum Introductione.* Sed hæc maxima difficultate laborant ipsorum explicationes, quod Judæos non habent consentientes, qui in alia omnia abeunt. Cæterum hæc Caballæ mysteria naso adunco suspenderit Thomas Burnetus in *Archæol. philosoph.* l. i, c. 6.

(86) Ἀποτύχωσι τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Eundem fere in modum Irenæus alibi scribit: Ἐπεὶ ἀνευ πνεύματος Θεοῦ σωθῆναι οὐ δυνάμεθα, προτροπόμενοι; ἡμᾶς ὁ ἀπόστολος διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγνῆς ἀναστρωγῆς συντηρεῖν τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἵνα μὴ ἀμοιροὶ τοῦ Θεοῦ πνεύματος γενόμενοι ἀποτύχωμεν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐδόξασε, μὴ δύνασθαι τὴν ἀρχὰ καθ' ἑαυτὴν ἐν τῷ αἵματι βασιλείαν κληρονομησαί Θεοῦ. *Cont. hæres.* l. v, c. 9, § 3. Græca hæc ex Jo. Damasceni *Parallelis* excerpta Halloixius in *Vita Irenæi* edidit et Basilius quoque habet *De Spiritu sancto* c. 29, momento Massæo p. 303, nisi quod Basilius ponat θεοῦ Πνεύματος, quod et in nostris exstat.

σαι τῷ Χριστῷ (87), καὶ οἱ ταῦτα ποιῶντες εἰς τελευτήτητα φέρονται (88), πᾶν τὸ θέλημα τοῦ διδασκάλου πεπληρωκότας, υἱοὶ Θεοῦ διὰ τῆς παλιγγενεσίας τῆς πνευματικῆς γινόμενοι καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν κληρονόμοι, ἦν πρῶτον ζητοῦντες (89) οὐκ ἀφελήσονται (90).

XXXVIII.

Εἰρηναίου (91).

Οἱ ταῖς δευτέρας τῶν ἀποστόλων διατάξεις παρακολουθηκότας (92) Ἰσασί, τὸν Κύριον νέαν προσφορὰν ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ καθεστῆναι κατὰ τὸ Μαλαχίου τοῦ προφήτου. Διότι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ ἕως δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι καὶ ἐν παντί τόκῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματι μου καὶ θυσία καθαρὰ, ὡσπερ καὶ ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει λέγει· Τὰ θυμιάματα εἰσιν αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων. Καὶ ὁ Παῦλος παρακαλεῖ ἡμᾶς παραστήσαι τὰ σώματα ἡμῶν θυσίαν ζώσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν ἡμῶν. Καὶ πάλιν Ἀναφέρωμεν θυσίαν αἰρέσεως τουτέστι καρπὸν χειλῶν. Ἄδει μὲν αἱ προσφοραὶ οὐ κατὰ τὸν νόμον εἰσὶν, οὐ τὸ χειρόγραφον ἐξαλείψας ὁ Κύριος ἐκ τοῦ μέσου ἤρκεν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα, ἐν πνεύματι γὰρ καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν τὸν Θεόν. Διότι καὶ ἡ προσφορὰ τῆς εὐχαριστίας οὐκ ἐστὶ σαρκική, ἀλλὰ πνευματικὴ καὶ ἐν τούτοις καθαρὰ. Προσφέρωμεν γὰρ τῷ Θεῷ τὸν ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας εὐχαριστοῦντες αὐτῷ, ὅτι τῇ γῆ ἐκέλευσεν ἐκφῦσαι τοὺς καρποὺς τούτους εἰς τροφήν ἡμετέραν, καὶ ἐνταῦθα (93) τὴν προσφορὰν τελείσαντες ἐκκαλοῦμεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅπως ἀποφήνη τὴν θυσίαν ταύτην καὶ τὸν ἄρτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ ποτήριον τὸ αἶμα τοῦ Χριστοῦ, ἵνα οἱ μεταλαβόντες τούτων τῶν ἀντιτύπων, τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τῆς ζωῆς αἰωνίου τύχωσιν. Οἱ οὖν ταύτας τὰς προσφορὰς ἐν τῇ ἀναμνήσει τοῦ Κυρίου ἔγοντες, οὐ τοὺς τῶν Ἰουδαίων δόγμασι προσέρχονται, ἀλλὰ πνευματικῶς λειτουργοῦντες τῆς σοφίας υἱοὶ κληθήσονται.

XXXIX.

Εἰρηναίου (94).

Ἔταξαν οἱ ἀπόστολοι, μὴ δεῖναι ἡμᾶς κρίνειν

⁸⁸ Malac. i, 11. ⁸⁹ Apoc. v, 8. ⁹⁰ Rom. xii, 1. ⁹¹ Heb. xiii, 15.

(87) Ἀκολουθήσαι τῷ Χριστῷ. Hæc sane lex Christianismi fundamentalis est, quam nisi observaverimus, dignitate Christianorum præmiisque excludimur. Exstat in Pandectis sacris passim. Vide Matth. xvi, 24.

(88) Εἰς τελευτήτητα φέρονται. Conf. Hebr. vi, 1.

(89) Πρῶτον ζητοῦντες. Vide Matth. vi, 33.

(90) Οὐκ ἀφελήσονται. Forsan alludit hic Irenæus ad Luc. xvii, 54 seqq.

(91) Εἰρηναίου. Hoc fragmentum quo pertinet, et quoniam in libro S. Irenæi existerit, determinare non ausim. Certe in libris *Contra hæreses* non exstat. Unde idem hic repeto, quod de priore fragmento pronuntiavi.

(92) Παρακολουθηκότας. Ubique Irenæus, ubi hæcenus vidimus, φράσιν in Novi Testamenti libris usitatam imitatur. Quod et hic fit. Ita enim Lucas initio Evangelii : Ἐδοξε κάμολ παρακολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς. Luc. i, 3.

(93) Καὶ ἐνταῦθα. Ita omnino in codice ms., sed contextus docet, μετὰ ταῦτα legendum esse, aut si τὸ καὶ abjicias, εἶτα λέγειται.

(94) Εἰρηναίου. Hoc fragmentum ex epistola

A redes, quod qui primum quaerunt, non deserentur.

Irenæi.

Qui ultimas apostolorum constitutiones assecuti sunt ii norunt, Dominum in Novo Testamento novam instituisse oblationem secundum dictum Malachiae prophetæ. Propterea ab ortu solis et usque ad occasum nomen meum glorificatum est in gentibus et in omni loco suffitus offertur nomini meo et victima munda ⁸⁸, uti et Joannes in Apocalypsi dicit : Suffitus sunt preces sanctorum ⁸⁹. Et Paulus hortatur, ut sistamus corpora nostra victimam viventem, sanctam, beneplacitam Deo, rationalem cultum nostrum ⁹⁰. Et rursus : Offeramus victimam laudis, hoc est fructum laborum ⁹¹. Nam hæ oblationes non secundum legem sunt, cujus chirographum delens Dominus e medio sustulit, sed secundum spiritum; nam in spiritu et veritate oportet adorare Deum. Quapropter oblatio eucharistiæ etiam non carnalis sed spiritualis est et in hoc munda. Offerimus enim Deo panem et poculum benedictionis, gratias agentes ipsi, quod terræ mandaverit progignere hos fructus ad nostrum nutrimentum, et postea finita oblatione, invocamus Spiritum S., ut exhibeat hanc victimam et panem corpus Christi et poculum sanguinem Christi, ut, qui hæc antitypa accipiunt, remissionem peccatorum et vitam æternam consequantur. Illi itaque, qui hæc oblationes in recordatione Domini agunt, non sane Judæorum institutis accedunt, sed spiritualiter sacra facientes sapientiæ filii vocabuntur.

Irenæi.

Ordinaverunt apostoli, non oportere nos judi-

Irenæi *De schismate* contra Diastum pettum esse videtur. Orta etenim tum temporis erat quaestio de paschate inter Asianos et Romanos, in concilio Nicæno postmodum decisa atque ab Irenæo ita tractata, ut propter ritum externum pacis ecclesiasticæ vinculum scindi haud debere egregie demonstrarit. Aut, si inavis, hoc fragmentum pertinet ad libellum Irenæi Περὶ τοῦ Πάσχα, *De Paschate*, quem allegavit Justinus quidam in *Resp. ad quæst. 115 ad orthodoxos*. Nota est, quam hanc in rem Irenæus ad Victorem episcopum Romanum scripsit, epistola, cujus fragmentum Eusebius, Nicephorus et Maximus nobis tradidere, ubi sanctissimus vir nihil urget magis quam concordiam ecclesiasticam ab omni schismate alienam, ubi non de fide quidem sed de ritibus agitur. Quinimo addit : Ἡ διαφωνία τῆς νηστείας τὴν ὁμόνοιαν τῆς πίστεως συνίστησι, *diversitatem jejunii consensionem fidei commendare*. Egregia plane sunt, quæ de schismate fugiendo lib. iv *contr. hæres.* cap. 35, § 7, scribit noster : Ἀνακρινεῖ δὲ (sc. ὁ Θεός) τοὺς τὰ σγίσματα ἐργαζομένους, κενοὺς ὄντας τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης καὶ τὸ ἴδιον λυσिताῖς σκοποῦντας. ἀλλὰ μὴ τὴν

care quemquam in esca vel potu vel parte festi antinomienizæ aut sabbatarum. Unde igitur hæc disceptationes? Unde schismata? Feriamur, sed in fermento malitiæ et malignitatis, Ecclesiam Dei scindentes, et externa servamus, ut meliora, fidem et charitatem abiciamus. Has igitur ferias et jejunia displicere Domino ex sermonibus prophetis audivimus.

Irenæi.

Christus ante sæcula vocatus Dei Filius in complemento temporis apparuit, ut nos, qui sub iugo peccati eramus, per sanguinem suum purificet, inculpatos Patri filios sistens, si castigationi spiritus obediētes nos præstemus: Et in fine temporum venturus est ad destruendum omne malum et ad

ἔνωσιν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ διὰ μικρὰς καὶ τὰς ὑφύσας αἰτίας τὸ μέγα καὶ ἔνδοξον σῶμα τοῦ Χριστοῦ τέμνοντας καὶ διαιροῦντας καὶ ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς ἀναιροῦντας. Quæ verba conservavit nobis Joannes Damascenus in *Parallelis sacris* titul. 76, περὶ αἰρετικῶν, translata inde in *Vitam Irenæi* ab Halloixio descriptam pag. 497 et 491. Dignus est hic, quem allegamus, Damasceni *Parallelorum* titulus, qui sæpius legatur atque relegatur, ut, quæ priscae Ecclesiæ circa doctrinam de schismate fuerit fides, clarius noscamus. Adeo enim Christiani hodie in partes discissi sunt, ut quævis opinio novum schisma novamque sectam gignat. Felices eos, qui unitatem fidei spirituque sectantur! Ephes. iv. 3, 4, 5.

(95) *Μὴ δεῖσαι.... σαββάτων.* Locus, quem hic allegat Irenæus, Pauli est in litteris ad Colossenses cap. ii, 16.

(96) *Ἐορτάζομεν.... κορηίας.* Alludit, ut arbitrator, vir sanctus ad I Cor. v, 8.

(97) *Εἰρηναίου.* Hæc forsitan ad διαλέξεις διαφορῶν aut ad ἐπιδοξίην ἀποστολικῶν κηρύγματος ab Irenæo scriptam pertinere.

(98) *Ὁ πρὸ αἰῶνων κληθεὶς Θεοῦ Υἱός.* Doctrinam Irenæi de divinitate Filii Dei post Georgium Bullum et Nicolaum Nourrium egregie explicavit R. Massuetus in diss. 3, art. 5, cui non opus est ut plura addamus.

(99) *Ἐν τῷ πληρώματι τοῦ καιροῦ.* Vide Galat. iv, 4, ubi πληρῶμα τοῦ χρόνου. Plenitudo temporis habetur in Latinis Irenæi.

(1) *Παιδεία.* Vide Tit. ii, 12.

(2) *Μέλλει ἔρχ. εἰς τὸ καταρῆ. πᾶν τὸ κακὸν... ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα.* Digna sunt hæc Irenæi verba, quæ penitus considerentur. Duo enim sunt, quæ dicit. Primum, *destructum iri omne malum*; secundum *reconciliatum iri universa.* Itane ergo credit ille, quod Origenes post ipsum credit, pœnas quoque damnatorum finem habituras, quod ex eo omnino consequi videtur, si dixeris, omne malum sublatum iri? Itane porro juxta Irenæum reconciliatio universalis per Christum nondum facta est, reservanda demum ad diem iudicii? Hæc qui æqua iudicii lance dijudicare velit, inspiciat prius quæ Irenæus de æternis damnatorum pœnis in libris *Advers. hæreses* memorat. Lib. iii, cap. 23, § 3, hæc leguntur: *Hoc idem autem et Dominus in Evangelio his, qui a sinistris inveniuntur, ait: Abite, maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus diabolo et angelis ejus; significans, quoniam non homini principaliter præparatus est æternus ignis, sed ei, qui seduxit et offenderit fecit hominem, et inquam qui princeps apostasiæ est; principi abscessionis, et his angelis, qui apostatiæ facti sunt cum eo: quem quidem juste percipient etiam hi, qui similiter ut illi sine pœnitentiæ*

ἢ τινὰ ἐν βρώσει καὶ ἐν πόσει καὶ ἐν μέρει ἑορτῆς ἢ νεομηνίας ἢ σαββάτων (95). Πόθεν οὖν αὐταὶ αἱ μάχαι; πόθεν τὰ σχίσματα; ἐορτάζομεν, ἀλλ' ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας (96), τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ διαρρίπτοντες, καὶ τὰ ἐκτός τηροῦμεν, ἵνα τὰ κρείττονα, τὴν πίστιν καὶ ἀγάπην ἀποβάλλωμεν. Ταύτας οὖν ἑορτὰς καὶ νηστείας ἀπαρέσκειν τῷ Κυρίῳ ἐκ τῶν προφητικῶν λόγων ἠκούσαμεν.

XL.

Εἰρηναίου (97).

Χριστὸς ὁ πρὸ αἰῶνων κληθεὶς Θεοῦ Υἱός (98) ἐν τῷ πληρώματι τοῦ καιροῦ (99) ὤφθη, ἵνα ἡμᾶς τοὺς ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας ὄντας διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ καθάρσῃ, ἀγνοοῦς τῷ Πατρὶ υἱοῦς παραστήσας, ἐὶ τῇ παιδείᾳ (1) τοῦ πνεύματος εὐπειθεὶς ἡμᾶς παρέχωμεν. Καὶ ἐν τῷ τέλει τῶν καιρῶν μέλλει (2) ἐρ-

B et sine regressu in malitiæ perseverant operibus. Lib. iv, cap. 27, § 4, ex variis Scripturæ locis probat, æternum ignem impiis destinatum esse. Id autem qua ratione intelligat, explicat luculentius loc. cit. cap. 28, § 1. Ibi enim: *Cum ergo hic et illic eadem sit in vindicando Deo justitia Dei et illic quidem typice et temporaliter et mediocrius; hic vero vere et semper et austerius....* Addit rationem, ob quam damnatio impiorum æterna statui debeat, quoniam *expediebat eis juxta Scripturam, si non essent nati.* Pergit § 2: *Pœna eorum, qui non credunt Verbo Dei et contemnunt ejus adventum et convertuntur retrorsum, ampliata est; non solum temporalis sed et æterna facta. Quibuscumque enim dixerit Dominus: Discedit a me, maledicti, in ignem perpetuum; isti erunt semper damnati; et quibuscumque dixerit:*

C *Venite, benedicti, etc., hi semper percipiunt regnum et proficiunt.* Add. lib. iv, cap. 33, § 11; cap. 39, § 4, ubi: *Æternum qui fugiunt lumen, quod continet in se omnia bona, ipsi sibi causa sunt, ut æternas inhabitent tenebras, quæ ipsa repetuntur* cap. 40, § 1, 2. Nec nos hic morantur, quæ Irenæus alibi habet de perseverantia vitæ solis electis bonisque data lib. ii, cap. 24, § 3. *Non enim ex nobis, ait, neque ex nostra natura vita est, sed secundum gratiam Dei datur. Et ideo qui servaverit datum vitæ et gratias egerit ei qui præstitit, accipiet et in sæculum sæculi longitudinem dierum. Qui autem abjecerit eam et ingratus existierit factori ob hoc quod factus est, et non cognoverit eum qui præstat, ipse se privat in sæculum sæculi perseverantiam.* Sunt hæc quæ in suas partes traxit Henricus Dodwellus, naturalem animæ mortalitatem statuens, nisi per baptismum facta fuerit immortalis. Sed egregia sunt, quæ reponit doctissimus Massuetus: *Unum observasse sufficiat, scilicet duplex immortalitatis genus, quod*

D *Dodwellus nusquam distinxit, sed potius ita confudit, ut alterum pro altero habuerit, fontem errorum omnium illius esse. Immortalitas quippe animarum, alia naturalis, alia supernaturalis. Prior substantiis sua natura simplicibus et ab omni materia segregatis propria est; qua nullius omnino creatæ rei vi et efficientiæ dissolvi et exstingui possunt. Posterior animabus beatis peculiaris est; qua Deo et cum Deo æternum viventes, felicitate nunquam desitura fruuntur in cælis.* Dissertatio 3, artic. 9, § 104. Idem et accurate demonstrat, Irenæum, cum æternas damnatorum pœnas dixit, nunquam desituras intellexisse. Ita enim loco citato § 105: *Hic damnatorum pœnam opponit Irenæus beatorum felicitati; et quemadmodum hæc sempiterna est, sic et alteram sempiternam esse statuit. Ubi qui has voces, æternus ignis, æterna pœna, semper damnati, detorsit ad longissima duntaxat supplicia, sed damnatorum interitum tandem aliquando desitura; advertat, nec Ire-*

χεῖσαι εἰς τὸ καταργῆσαι πᾶν τὸ κακὸν καὶ εἰς τὸ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα (3), ἵνα ἢ πάντων τῶν μασιμάτων τὸ τέλος.

XLI.

Kal εὑρε σιαγὸνα θρου (4). Σημειωτόν, ἔτι οὐκέτι ἢ θεία Γραφή μετὰ τὴν πορνείαν (5) τοῖς παρ' αὐτοῦ καταρωμένοις (6) ἐφθέγγετο τὸ, ἤλατο ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα Κυρίου· οὗτω γὰρ τὸ τῆς πορνείας ἀμαρτήμα πρὸς τὸ σῶμα ὡς περὶ Θεοῦ ναῦν (7) ἀμαρτάνεται, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον.

⁸⁷ Judic. xv, 15. ⁸⁸ Judic. xiv, 6, 19; xv, 14.

nunc ceterosque Patres, imo nec ipsam Scripturam aliis vocibus designare sempiternam beatorum felicitatem; quas proinde impii, arrepta hinc occasione, similiter detorqueere possent ad longam duntaxat felicitatem, aliquando tamen finiendam. Legesis quæ eo de argumento scripsit eruditissimus D. Matthæus Petridier tom. II Adnotationum in Bibliothecam sanctorum ecclesiasticorum pag. 403 et seqq. edit. Paris. 1692.

(3) *Kal εἰς τὸ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα*. Respicit noster sine dubio ad Colossenses i, 20, ubi: *Kal δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν*. Etenim reconciliationem universalem per mortem Christi jam factam esse haud negat Irenæus. Conf. lib. v, cap. 14, § 3. Est autem universalis illa, per quam totus mundus cum Deo fuit reconciliatus, ita ut salus acquisita omnibus fuerit, particularis vero pœnitentiam et letumque hominis cum obedientia Evangelio præstita præviam habet bonaque a Christo acquisita applicat. II Cor. v, 19, 20. De hac itaque loquitur in fragmento nostro Irenæus aut potius de ejus plenaria manifestatione ultimoque effectu, qui nonnisi in novissimo die apparet. Cæterum cum loco, qui exstat ad Colossenses cap. i, 21, 22, vir sanctus confert alterum παράλληλον Ephes. i, 10, ubi: *Ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τὰ τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς*. Hanc recapitulationem, quam vocat, rerum cælestium et terrestrium, ait Irenæus esse conjunctionem naturæ divinæ cum humana. Vide loc. cit. § 2. Alibi hanc recapitulationem de anima hominis cum corpore conjuncta explicat loco citato cap. 20, § 2. Tam obscura tamen atque intricata sunt hæc omnia, ut quæ mens Irenæi sit, liquido vix dignosci possit.

(4) Quæ hinc sequuntur fragmenta XLI-XLV Muenterus e mss. in bibliotheca Vaticana asservatis eruit, atque in libro inscripto: *Fragmenta Patrum Græcorum*, fasc. I, Hafniæ 1788, publici juris fecit. Vir doctus hæc contextui Græco præmisit: Allegoricam interpretationem, non modo a Græcorum philosophis, Stoicis nimirum et Platonicis, in exponendis poetis principibus, verum etiam a Judæorum Hellenistarum doctoribus, liberaliori Græcorum litterarum doctrina institutis, adoptatam, in Ecclesiam quoque Christianam transiisse, ex plurimis et prope omnibus antiquissimorum Patrum in sacra Scripturam commentariis efficitur. Quibus equidem, cum notissima sit res, ulterius demonstrandis haud immorabor; locos saltem de phœnice, resurrectionis typo, de salute fidelium per sanguinem Christi in filo rubro meretricis Rahab præsignificata, ex epist. Clementis Romani, et de nomine Christi in vo. e Iyθὺς exhibito, in Justino M. in memoriam revocans. Ipsum vero, cujus fragmenta exhibeo, Irenæum eandem dilexisse allegoricam S. Scripturæ exponendæ rationem, ex editis ipsius libris, quo major authenticæ ineditorum nostrorum fragmentorum habeatur fides, paucis exponendum mihi erit. Scilicet ipse, qui per totum volumen contra Gnosticorum, ut verbo utar, theogonias, mystico allego-

Et invenit maxillam asini ⁸⁷. Notandum quod non amplius post fornicationem sacra Scriptura de rebus ab eo fortiter et feliciter gestis locuta est: *Impulit eum Spiritus Domini* ⁸⁸. Ita enim peccatum fornicationis contra corpus ut contra templum Domini committitur secundum divum Apostolum.

ricosque sensus, quos in S. Scriptura repositos occultosque esse docuerunt, evertere et confutare omni studio allaboravit: ex quadriformi tamen Cherubinorum facie Apoc. iv, 7, quibus Deus vehebatur, efficit, necessario etiam quatuor esse debere Evangelia, quibus insidet Christus Jesus, quatuorque testamenta, Adami nimirum, Noe, Moysis et Christi, humano generi a Deo data (iii, 14). Moysen porro docet virgam in terram coram Pharaone projecisse, ut ea incarnata omnem Ægyptiorum prævaricationem, quæ insurgerebat adversus Dei dispositionem, argueret et absolveret (iii, 21). Matrimonio Moysis cum muliere Æthiopica spiritualis Christi cum Ecclesia nuptias; iv, 20, sub Rahaba et duobus speculatoribus Trinitatem; in eodem capite Thamaris denique duplici partu utrumque testamentum typice significari (iv, 25). In reliquum videant, quibus plura ejusmodi Irenæi exegetico-allegorica præsent, iii, 10, 18; iv, 38; v, 29, et alia passim. — De libro, ex quo hausta sunt omnia hæc commentariorum Irenæi in V. T. fragmenta, quorum nonnulla ab Halloixio et ex eo a Massueto edita fuere, nihil certo asseri potest. Videantur tamen omnia ejusmodi fragmenta reliquæ esse homiliarum perditarum, quibus, uti mos erat præcæ Ecclesiæ episcopis presbyterisque, sacra Scripturæ selectos libros exposuerat; habentur enim in editione Massueti fragmenta commentariorum in varia Pentateuchi, Judicum, Evangeliorumque effata. Ad idem quoque genus Pfallii primum quartumque fragmentum referendum videtur. Cæterum, cum istæ homiliae partem librorum, qui διδασκαλίαι vel διαλέξεις dicebantur, constituerint, an vero seorsim editæ sint, ea non nisi conjecturis, quibus tamen ne hic indulgeamus, loci et temporis ratio vetat, committenda sunt. — Hoc fragmentum est commentarii in librum Judicum; habetur enim locus hic in historia Simsonis, Jud. xv, 15. MUENTERUS.

(5) *Μετὰ τὴν πορνείαν*. Respicit ad amores Simsonis et Delilæ, Jud. xvi, 4. Ubi enim alibi de Simone narratur, eum edidisse fortitudinis novum quoddam specimen, addit auctor libri: *ἤλατο πνεῦμα Κυρίου ἐπ' αὐτόν* — ita Jud. xiv, 6, 19; xv, 14. Deinde vero violato, quo erga Deum obstrictus tenebatur voto, simpliciter additur causa virum aucturam, καὶ ἤρξατο θριξὲς τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ βλαστάνειν, Jud. xvi, 22 (sec. LXX), nulla amplius de spiritu Domini mentione facta. Ib.

(6) *Κατωρωμένοις*. Sensus vocis: res præclare et feliciter in commodum populi gesta. Ita usurpatur Actor. xxiv, 2, ubi Tertullianus de κατωρωμασίῳ, provida nempe Felicis cura, Judas imperita, verba facit. Apud Plutarchum vero eodem sensu bellico, quod Jud. xv habetur, ubi ὡς μέγα κατωρωμα ποιήσων, ait. Idem enim est hic, quod ἀδραγάθημα. In Ciceronis denique Officis perfectum officium audit, officio, quod Græci καὶ ὄχρον vocant, oppositum. Ib.

(7) *Ὡς περὶ Θεοῦ ναῦν*. Respicit ad I Cor. iii, 16, 17. Ib.

XLII.

Hoc significat persecutionem Ecclesiæ a gentibus A In infidelitate adhuc permanentibus. Sed ille, qui talia passus est, speravit ultionem de gerentibus bellum. Per quod vero ukio? Primo quidem per fugam ad petram, quæ sensibus non percipitur (spiritualem): dein vero per inventionem maxillæ asini. Typus vero maxillæ corpus Christi.

Τοῦτο σημαίνει (8) τὸν διωγμὸν τὸν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας παρὰ τῶν ἐπιμένοντων ἐν τῇ ἀπιστίᾳ ἐθνῶν (9). Ἄλλ' ἤλπισεν (10) ὁ ταῦτα πάσχων, ὡς ἔσται ἐκδίκησις κατὰ τῶν πολεμούντων. Διὰ τίνος δὲ ἡ ἐκδίκησις; Πρῶτον μὲν διὰ τοῦ καταφυγεῖν ἐπὶ τὴν νοσητὴν πέτραν (11), δεῦτερον δὲ διὰ τοῦ εὐρεῖν σιαγόνα δού. Τύπος δὲ τῆς σιαγόνας (12) τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ.

XLIII.

Benedicentes semper iis qui digni sunt, indignia

Εὐ μὲν λέγοντες (13) αἰ τοὺς ἀξίους, κακῶς δὲ

(8) Τοῦτο σημαίνει. V. primam adnotationem ad fragm. XLI. Hoc fragm. ex eodem, ex quo antecedens, commentario in Iudices haustum videtur. Referendum est ad Jud. xv, ubi Simson a popularibus suis Philistæis traditur, propria dein fortitudine liberatus, vindictam de hostibus patriæ sumit. Muent.

(9) Τὸν διωγμὸν ... ἐθνῶν. Non equidem, Irenæum certam Christianorum vexationem quandam ob oculos hic habuisse, crediderim; licet ipse anno CLXXII persecutione in Gallia, imprimis Viennæ et Lugduni flagrante, ecclesiæ Lugdunensis fuerit presbyter: ex additis tamen verbis ἐπιμένοντων cernitur, illum haud ad priores, quæ Neronis et Domitiani temporibus Ecclesiam oppresserunt, calamitates respexisse; quo quidem tempore nullæ adhuc editæ erant Christianorum apologiæ, ex quibus saltem id imperatoribus præfectisque provinciarum constaret, religionem Christianorum haud esse exiliabilem superstitionem, odii humani generis convictam. Verba porro ἐπιμένειν perinunciam in idolorum cultu, non obstantibus Christianorum pro propaganda inter eos fide laboribus, indicare mihi videntur; cuius tamen pertinaciæ haud ante sæculum II, quo, ipso Irenæo teste, ecclesiæ per universum orbem Romanum, in Gallia nimirum, Britannia, Hispania, imo etiam in Germania exsistere, a quibus gentiles in meliori cultu institui potuissent, taxandi erant. Cum vero, licet edictis imperatorum præsidium provinciarum, novæ vel persecutiones vel inquisitiones jussu haud essent, flamina tamen semper et pontifices, omnesque, quibus templorum sacra curæ essent, populares ad violentias in illos, qui pro Christianis haberentur, committendas incitarent (quæ Plinius ipse, ut alios taceam, in epistola ad Trajanum Augustum docet) continuis prope vexationibus, ex universo populi in eos odio oriundis, Christianos, maxime vero sacrorum antistes, obnoxios fuisse, quisquis facile concedet. Ex quo deinde consequitur, ad interpretationem fragmenti hujus certam aliquam, de qua apud historicos sermo sit, persecutionem non querendam esse. Id.

(10) Ἄλλ' ἤλπισεν. Scilicet Simson, qui ab ipsis civibus suis tradebatur Philistæis. Ceterum ipsum Simsonem Irenæo quoque typum fuisse Christi, ex fragmento ejusdem commentarii in Iudices apud Massuetum p. 346 [hujus novæ editionis fragm. XXVII] conjicio; in quo puer Simsonem manu ducens cum Joanne Baptista comparatur, et ex Simsone columinus innixio doctrina elicitur, *populum de religione edoctum agnovisse Christi mysterium*. Ha enim loquitur: Τὸ οὖν ἐκαταπαυθῆναι τὸν Σαμψὼν ἐπὶ τοὺς στυλοὺς, τὸ τὸν διδασκόντα λαὸν (Judæorum) ἐπιγινώσκει τὸ τοῦ Χριστοῦ μυστήριον. Columinus enim, jam in antecedentibus, utrumque Testamentum significare docuerat. Id.

(11) Ἐπὶ τὴν νοσητὴν πέτραν. Petra, de qua quidem sermo est in historia Simsonis, est rup. s. Elian. Jud. xiv. Integer vero locus, typice de Christo expositus, alludere videtur ad Matth. xxi, 42. Quod ex epitheto νοσητῆ, quæ sensibus capi nequit, magis elucere videtur. Id.

(12) Τύπος, δὲ τῆς σιαγῆ. x. τ. λ. Typus sane

ex altissimis allegoricæ interpretationis mysteriis tractus, cuius comparationis medium terminum frustra quaeres. Ipse vero Irenæus nobis doctor. In alio enim fragmento apud Mass. p. 346 [hujus novæ editionis fragm. XXIII] ad Numer. xxi, 22, asinam Bileami figuram esse corporis Christi tradit, ita verba faciens: Ἐπὶ δὲ πάντες οἱ ἀσθενοῦντες ἐκ καυμάτων ἀναπαυόμενοι, ὡς ὑπὸ ὀχλήματος βαστάζονται. Τὸ γὰρ φορτίον τῶν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων ὁ Σαῦθρ ἀνεδέξατο. Saktum vero a corpore asinæ ad maxillam, a toto ad partem, haud adeo mortalem esse videtur omnes. Id.

(13) Εὐ μὲν λέγοντες, x. τ. λ. Hoc fragmentum, quod Muenterus primus e. mas. Vaticanis edidit, ipso editore teste his inscribitur verbis: Τοῦ ἀγίου Εἰρηναίου ἐκ τῶν διατάξεων. Muenterus ad hæc ita scribit: Morem fuisse antiquissimorum Eccle. in Patrum constat, ut ea, quæ sive ab apostolis sive a discipulis apostolorum, τῆς πρώτης διδαχῆς, acceperant, quo se melius falsis, quæ seculo jam secundo circumferebantur, institutionibus opponerent, in opusculis, διδαχαὶ vel διδασκαλίαι dictis, discipulis posteritatis traderent. Tales quidem διδαχαὶ a plurimis Patribus conscriptas, dein Epiphani tempore in Constitutiones apostolorum, ex iis conflatas transiisse, censuerunt viri in antiquitatibus ecclesiasticis facile principes, inter quos Doiwellum, Pearsonium, Grabiumque nominasse sat erit. Ejusmodi porro διδασκαλίαν in secunda, quæ vulgo dicitur, Clementis Romani epistola ad Corinthios superstitem esse assertitur. Hippolyti similiter in bibliotheca Casarea Vindobonensi ineditam exstare, docuit Lambecius Comment. viii, 429. De aliorum Patrum διδαχαῖς, Ignatii nimirum, Polycarpi, Hermæ et Barnabæ testantur nonnulla verba Stichometrizæ Nicephori patriarchæ, a Dodwello in Diss. 4 Irenæica laudata. Ipsum autem Irenæum, cum falsis διδαχαῖς probabiliter ab Heracleone, gnostico homine, qui κήρυγμα Ἡέτρον, teste Origene, pro genuino venditaverat, aliisque strenue contradixisset (de iis enim verba faciens, ipse lib. i, 17, Ἀμύθητον, αἰτ, πλήθος ἀποκρύφων καὶ νόθων γραφῶν, ἃς αὐτοὶ ἐπλασαν, προσφέρουσι εἰς κατάληξιν τῶν ἀνοήτων, καὶ τὰ τῆς ἀληθείας μὴ ἐπισταμένων γράμματα), suam quoque διδαχὴν, morem apostolicorum Patrum imitatus, conscripsisse ecclesiæque Lugdunensi reliquisse, ex Eusebio (Hist. eccl. v, 26) et Hieronymo patere videtur (Catal. script. c. 35). Verba enim sunt Eusebii: Καὶ ἄλλος (φέρεται) ὃν ἀναθέτεον ἀδελφῶ Μαρκιανῶ τοῦνομα εἰς ἐπίδειξιν (legendum forte ex emendatione Valesii et Dodwelli ἀπόδειξιν) τοῦ ἀποστολικοῦ κήρυγματος. Quam apostolicam et fidei et disciplinæ ulteriores fuisse expositionem, quæ falsa hæreticorum κήρυγματα confutaverit, Dodwello facile concedendum esse censeo. Quod vero, id quod mira doctrina ex auctoribus Græcis evincere allaborat, alter quidam Irenæi liber perditus, ab Eusebio et Hieronymo quoque laudatus, cui titulus Διαλέξεων διαφόρων, homilias quoque ad populum exhibuerit, ejusdem contra tanti viri auctoritatem negare non ausim; nisi cū-

ὡς ποτε τοὺς ἀναξίους, τευξόμεθα καὶ ἡμεῖς τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης καὶ βασιλείας.

A autem nunquam maledicentes. ita nos quoque gloriam et regnum Dei consequemur.

XLIV.

Προφητεία (14) ἐν αὐτοῖς ἐσημαίνεται, ὡς παρὰ τῆς γενόμενος ὁ λαὸς σειραῖς τῶν ἑαυτοῦ ἁμαρτιῶν σφιγγίσεται. Τὸ δὲ λυθῆναι αὐτοῦ αὐτομάτως τὰ δεσμὰ σημαίνει, ὡς μετανοήσας πάλιν λυθήσεται ἐκ τῶν τῆς ἁμαρτίας δεσμῶν

Vaticinio in illis indicabatur, quod populus transgressor factus non a propriis peccatorum coerceretur. Spontanea vero vinctio indicat, quod penitentia facta, iterum vinculis peccati liberaretur.

XLV.

Ὁὐκ εὐχερὲς (15) ὑπὸ πλάνης καταγομένην μεταπίσαι ψυχὴν.

Non est facile quid, animæ ab errore occupato aliam sententiam persuadere.

XLVI.

Καὶ τὸν Βαλαάμ υἱὸν Βεὴρ ἀπέκτειναν ἐν ῥομφαίᾳ. Ὁ γὰρ μηκέτι ἐν πνεύματι Θεοῦ λαλῶν, ἀλλὰ κατὰ νόμον Θεοῦ ἔτρον πορνείας νόμον Ἰσράηλ, οὕτως εὐχέτι ὡς προφήτης, ἀλλ' ὡς μάντις λογιθήσεται. Μὴ ἐμμεῖνας γὰρ τῇ τοῦ Θεοῦ ἐντολῇ, ἀξιὸν τῆς αὐτοῦ κακομηχανίας ἀνταλλάξτε μισθόν.

Atque Balaamum Beoris filium ferro trucidarunt. Et enim non loquens amplius ex spiritu Dei, sed adversus legem divinam proferens alteram adulterinam legem, hic ne duntaxat propheta, sed vates habebitur. Non obtemperans enim Dei imperio, dignas pravaram ipsius artium pœnas laui.

XLVII (16).

Τοῦτο σημαίνει (17) τὸν διωγμὸν τὸν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας παρὰ τῶν ἐπιμενόντων ἐν τῇ ἀπιστίᾳ ἰθῶν. Ἄλλ' ἤλπισεν ὁ ταῦτα πάσχων, ὡς ἔσται ἐκδικησις κατὰ τῶν πολεμούντων. Διὰ τίνος δὲ ἡ ἐκδίκησις; Πρῶτον μὲν, διὰ τοῦ καταφυγεῖν ἐπὶ τὴν νοητὴν πέτραν (18)· δεύτερον δὲ, διὰ τοῦ εὐρεῖν σιγήνα θύου. Τύπος δὲ (19) τῆς σιγήνης τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ.

Hoc significat persecutionem Ecclesie ab iis gentibus notam, quæ sensu a vera religione alienæ adhuc esse perseverant. At qui hæc perpassus est speravit, fore, ut pœnæ expeterentur ab iis, qui bellum moverant. Quæ de causa pœnæ? Primum quidem, ob fugam in rupem, nomine Etanum, factam; deinde vero, ob reportam maxillam asini. Quæ maxilla figura est corporis Christi.

XLVIII.

Προφητεία (20) ἐν αὐτοῖς ἐσημαίνεται, ὡς παρὰ τῆς γενόμενος ὁ λαὸς, σειραῖς ταῖς ἑαυτοῦ ἁμαρτίας σφιγγίσεται. Τὸ δὲ λυθῆναι αὐτοῦ αὐτομάτως τὰ δεσμὰ, σημαίνει, ὡς μετανοήσας πάλιν λυθήσεται ἐκ τῶν τῆς ἁμαρτίας δεσμῶν.

Prophetia in illis significabat, populum, qui legem divinam violaverit, peccatis ab ipso commissis sicuti catenis vinctum iri. Quod ejus vincula sponte sunt soluta, id significat (populum), mentalis animis ex vinculis peccati liberatum iri.

80 Num. xxxi, 8.

ei potuerit, utrumque Irenæi librum, et ἐπίδειξιν et διαλέξεις, partem ejusdem operis fuisse, ab Eusebio dein et Hieronymo male distincti. Duos enim ejusdem argumenti diversos ab Irenæo confectos fuisse libros, etsi non negaverim, haud tamen crediderim. Accedit præterea, quod διδασκαλία, διδασχῆ, διατάξεις, διαλέξεις, διατάγαι, παραδόσεις, cæteraque ejusmodi nomina apud veteres idem fere scripturæ genus indicasse videntur; quod denique novus jam titulus operis Irenæici, quo fragmentum nostrum inscriptum est, διατάξεις, habeatur. Tria igitur Irenæi forent opera ejusdem fere argumenti; quis vero credat? Διατάξεις quidem esse idem opus quod ἐπίδειξιν, dubium mihi non est. De altero autem opere, cui διαλέξεις titulus, eoque magis desiderando, quod in eo Epistolæ ad Hebræos mentionem fecerat Irenæus sententiasque inde excerpterat, peritioribus sententiam ferro relinquo. Cæterum ex inscriptione fragmenti simpliciter admodum, notum id quoddam opus eo tempore, quo Catena conficebantur, fuisse videtur. Eam una cum fragmento a Massueto, sed sine inscriptione edito ex Vaticano Cod. 1553 damus. Nulla præterea verborum fragmenti ad benedictionem Bileami Num. xxii forte spectantis, expositione opus est, cum sententiam locis Matth. v, 44; Luc. vi, 27, alisque Pauli et Petri maxime consonam disertis verbis exhibeat.

(14) Προφητεία, κ. τ. λ. Fragmentum hoc partem exhibet commentarii in Ezechielem; referri enim videtur ad cap. iii et iv, quo propheta manibus ligi-

tis aliisque symbolis vaticinium de futura Hierosolymorum obsidione edere jubetur. Muzet.

(15) Ὁὐκ εὐχερὲς, κ. τ. λ. V. primam annotationem ad fragm. xl. l.

(16) Hoc et sequentia duo fragmenta typis expressa leguntur in libro qui inscribitur: Σειραῖνος καὶ παντηχοντα ἑπονηματισμων εἰς τὴν Ὀκτατευχον καὶ τα των Βασιλειων κ. τ. λ. Τομος πρῶτος; καὶ δεύτερος. Ἐν Ἀσσυρία ἔτει 4609. Tom. I, p. 1581 et 1582; tom. II, p. 219, 220. STIEREN. Opp. Irenæi, tom. I, pars II, p. 885, Lipsiæ 1855, in 8°. Interpretationem addidit doctissimus editor.

(17) Τοῦτο σημαίνει, κ. τ. λ. Leguntur hæc Græca ad locum Scripturæ S. Judic. xv, 7. In Catena hæc adnotata leguntur: Οὐδὲ τοῦτο, οὐδὲ τὸ ἐξῆ; τοῦ Εἰρηναίου ἐν τοῖς τοῦ Λουκίου ἐκδοσῶν. εὐρηται.

(18) Ἐπὶ τὴν νοητὴν πέτραν. Ita corrupte legitur in Catena. Referenda enim sunt verba fragmenti ad Judic. xv, 8; ubi interpretatio LXX ita legitur: Καὶ κατέθη καὶ ἐκάθισεν ἐν τρυμαλιῇ τῆς πέτρας Ἠτάμ. Inde Irenæum scripsisse conjicio: Ἐπὶ τὴν Ἠτάμ πέτραν.

(19) Τύπος δὲ, κ. τ. λ. In Catena hæc sunt adnotata: Οὐκ ὀρθόν δὲ τὸ ἐν τῷ τέλει, εἰ μὴ ἐκπρασθεῖν οὕτω· τύπος δὲ ἡ σιγῶν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ.

(20) Hæc, quæ fragmentum supra citatum sub n. XLIV, præter unum iota subscriptum, ad verbum referunt, in Catena leguntur ad Judic. xv, 13.

XLIX.

Deus hujus sæculi, iis, qui fidem non habent, A Θεός (21) αἰώνος, ὁμοιωθεὶς τοῖς ἀπίστοις, nominatus Deus, id est Satanas. ταπεινὸς ὡς Λατανᾶς.

L (22).

Solyit Ζαχαρίας σπεντήμα natus Joannes. Neque enim [angelus?] animum patris mitigavit cum vox, [Zachariam] silere jubens, emitteretur; sed uti [angeli vox], cui fidem non habebat [Zacharias], linguam ejus vinxit, ita, cum quod angelus annuntiaverat evenisset, patri libertatem reddidit; cui et lausta sunt nuntiata et [Joannes filius] natus est. Vox autem et splendor Verbi et luminis præcursor.

Λύει τῷ Ζαχαρίᾳ τὴν σιωπὴν γεννηθεὶς ὁ Ἰωάννης. Καὶ γὰρ (23) οὐκ ἐπράυνε τὸν πατέρα τῆς φωνῆς σιωπῆν προελθούσης· ἀλλ' ὡς περ ἀπιστηθεῖσα τὴν γλῶσσαν ἔδησεν, οὕτω φανερωθεῖσαν δοῦναι τῷ πατρὶ τὴν ἐλευθερίαν· ἧ καὶ εὐηγγελίσθη καὶ ἐγεννήθη. Φωνὴ δὲ καὶ λόγος, Λόγος καὶ φῶς τοῦ πρόδρομος.

LI.

Quem in finem autem et illud in urbe Davidis additum est, nisi ut id, quod a Deo Davidi promissum erat: ex fructu ejus ventris æternum regem progressurum esse, perfectum annuntiaret.

B Εἰς τί (24) δὲ καὶ τὸ ἐν πόλει Δαβὶδ πρόσκειται, εἰ μὴ ἵνα διὰ τὴν ὑπὸ Θεοῦ γεγεννημένην τῷ Δαβὶδ ὑπόσχεσιν· ὅτι ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας αὐτοῦ αἰώνιος ἔσται βασιλεὺς, πεπληρωμένην εὐηγγελίσθηται.

APPENDIX

AD

IRENÆI LIBROS CONTRA HÆRESES

CONTINENS

GNOSTICORUM QUORUM MEMINIT S. MARTYR FRAGMENTA.

FRAGMENTA

COMMENTARIORUM BASILIDIS.

Fragmentum libri XIII. — Ex Archelai et Manetis Disputatione, pag. 101 et se.

349 Exstat tertius decimus liber Tractatum ejus (Basilidis) cujus initium tale est. Tertium decimum nobis Tractatum scribentibus librum, necessarium sermonem uberemque salutaris sermo præstavit. Per parvulam divitis et pauperis naturam, sine radice et sine loco rebus supervenientem, unde pullularerit, indicat. Hoc autem solum caput liber continet... Sed ad rem rediens, Basilides interjectis plus minus vel quingentis versibus ait: Desine ab inani et curiosa varietate, requiramus autem magis, quæ de bonis et malis etiam barbari inquisierunt, et in contemplata sunt lucem, tanquam melioris rei sumpta concupiscentia, insectabantur ea commiseri.

quas opiniones de his omnibus pervenerunt. Quidam enim horum dixerunt, initia omnium duo esse, quibus bona et mala associaverunt, ipsa dicentes initia sine initio esse et ingenita: id est, in principis lucem fuisse ac tenebras, quæ ex semetipsis erant, non quæ esse dicebantur. Hæc cum apud semetipsa essent, propriam unumquodque eorum vitam agebat, quam vellet, et qualis sibi competeret; omnibus enim amicum est, quod est proprium, et nihil sibi ipsum malum videtur. Postquam autem ad alterutrum agnitionem uterque pervenit, et tenebræ

(21) Θεός, κ. τ. λ. Hæc Græca exstant in *Catenis in S. Pauli Epistolas ad Cor.*, quas edidit J. A. Cramer. Oxon. 1841, tom. V, pag. 573.

(22) Ex editione Ad. Stieren (Opp. Irenæi, l. I.), cujus adnotationem excubimus: « Hoc fragmentum et quod sequitur ex codice theol. Gr. qui in bibliotheca Vindobonensi asservatur et n. LXXI et folia 24 habet, excerpta mecum communicavit Henr. Ernest. Pæschl, cui maximas gratias ago. »

(23) Καὶ γὰρ, κ. τ. λ. Hujus commatis textus est corruptus. Patet, pro φανερωθεῖσαν, quæ vox oppo-

sita est verbo ἀπιστηθεῖσα, scribendum esse φανερωθεῖσα, et pro δοῦναι legendum tempus finitum, ἔδωκεν aut simile quid. Loci sensum, quantum fieri potuit, interpretatione mea Latina exprimere studui.

(24) Εἰς τί, κ. τ. λ. Etiam hoc fragmentum Henr. Ernest. Pæschl v. cl. ex eodem codice, quem adnotatione priori ad fragm. antecedens laudavi, excerptum mecum communicavit. Dictum procul dubio referendum est ad Luc. II, 41. STIEREN.

Fragmentum libri XIII. -- Ex Clementis Alexandrini Stromatum lib. IV, pag. 506.

Βασιλίδης δὲ ἐν τῷ εἰκοστῷ τρίτῳ τῶν Ἐξηγη-
 τῶν, περὶ τῶν κατὰ τὸ μαρτύριον κολαζομένων,
 αὐταῖς λέξει τάδε ἔχει· « Φημί γὰρ τὸ, ὅποσοι ὑπο-
 πίπτουσι ταῖς λεγομέναις θλίψεσιν, ἦτοι ἡμαρτηκό-
 τες ἐν ἄλλοις λανθάνοντες πταίσμασιν, εἰς τοῦτο
 ἄγονται τὸ ἀγαθὸν χρηστότητι τοῦ περιάγοντος· Ἄλλα ἂ
 ἐξ ἄλλων ὄντως ἐγκαλούμενοι, ἵνα μὴ ὡς καταδίκαι
 ἐπὶ κακοῖς ὁμολογουμένοις πάθωσι· μηδὲ λοιδορού-
 μενοι ὡς ὁ μοιχὸς ἢ ὁ φονεὺς, ἀλλ' ὅτι Χριστιανοὶ
 πεφυκότες ὅπερ αὐτοὺς παρηγορήσει, ἢ μὴδὲ πάσχειν
 δοκεῖν. Κἀν μὴ ἡμαρτηκῶς δ' ὄλωσ τις ἐπὶ τὸ πα-
 θεῖν γένηται, σπάνιον μὲν, ἀλλ' οὐδὲ οὗτος κατ'
 ἐπιβολὴν δυνάμειός τι κείσεται, ἀλλὰ κείσεται, ὡς
 ἔπασχε καὶ τὸ νήπιον τὸ δοκοῦν οὐχ ἡμαρτηκέναι. »
 Εἰθ' ὑποβάς, πάλιν ἐπιφέρει· « Ὡς οὖν τὸ νήπιον οὐ
 προημαρτηκός, ἢ ἐνεργῶς μὲν οὐχ ἡμαρτηκός οὐδὲν,
 ἐν ἑαυτῷ [τῷ ἢ] δὲ τὸ ἁμαρτησάει ἔχον, ἐπὶ ἄνθρω-
 πῶν τῷ παθεῖν, εὐεργετῆται τε, πολλὰ κερδαίνον
 δύσκολα· οὕτως δὲ, κἀν τέλειος μὴδὲν ἡμαρτηκῶς
 ἔργῳ τύχη, πάσχη δὲ καὶ πάθη, ταῦτ' ἔπαθεν ἐμπερῶς
 τῷ νηπίῳ· ἔχων μὲν ἐν ἑαυτῷ τὸ ἁμαρτητικόν, ἀφορ-
 μὴν δὲ πρὸς τὸ ἡμαρτηκέναι μὴ λαθῶν, οὐχ ἡμάρ-
 τανεν· ὥστ' οὐχ αὐτῷ τὸ μὴ ἁμαρτησάει λογιστέον.
 Ὡς γὰρ ὁ μοιχεύσαι θέλων μοιχός ἐστι, κἀν τοῦ
 μοιχεύσαι μὴ ἐπιτύχη, καὶ ὁ ποιῆσαι φόνον θέλων
 ἀνδροφόνος ἐστὶ, κἀν μὴ δύνηται φονεῦσαι· οὕτως δὲ
 καὶ τὸν ἀναμάρτητον ὄν λέγω, ἐὰν ἴδω πάσχοντα, κἀν
 μὴδὲν ἢ κακὸν πεπραχῶς, κακὸν ἔρω τῷ θέλει ἁμαρ-
 τάνειν. Πάντ' ἔρω γὰρ μᾶλλον, ἢ κακὸν τὸ προνοεῖν
 ἔρω. » Εἰθ' ὑποβάς, καὶ περὶ τοῦ Κυρίου ἀντικρυς,
 ὡς περὶ ἀνθρώπου λέγει· « Ἐὰν μέντοι, παραλιπὼν
 τούτους ἀπαντας τοὺς λόγους, ἔλθῃς ἐπὶ τὸ δυσωπεῖν
 με, διὰ προσώπων τινῶν, εἰ τύχοι, λέγων· Ὁ δεῖνα
 οὖν ἡμαρταν, ἔπαθε γὰρ ὁ δεῖνα· ἐὰν μὲν ἐπιτρέπησ,
 ἔρω· Οὐχ ἡμαρταν μὲν, ὁμοίως δὲ ἦν τῷ πάσχοντι νη-
 πῶ. Εἰ μὲντοι σφοδρότερον ἐκδιάσαιο τὸν λόγον,
 ἔρω, ἀνθρώπων, ὄντιν' ἂν ὀνομάτῃς, ἀνθρώπων εἶναι,
 δίκαιοι δὲ τὸν Θεόν· Καθαρός γὰρ οὐδεὶς, ὥσπερ
 εἶπες τις, ἀπὸ ῥύπου. »

Basilides autem in vicesimo tertio *Exegeticorum*
 de iis qui martyrio puniuntur, his verbis hæc dic-
 it : « Dico enim, quicumque incidunt in dictas affli-
 ctiones, utique cum imprudentes in alia peccata
 lapsi fuerint, ad hoc bonum deducuntur, benignitate
 ejus qui adducit. Sed omnino aliam ob causam
 in jus vocantur, ne patiantur ut judicio damnati
 propter ea quæ mala esse certum est; neque ut
 male audientes perinde atque adulter, vel homici-
 da, sed quod sint natura Christiani : quod quidem
 eus ita recreabit, ut ne videantur quidem pati. Si
 vero in aliquem, qui omnino non peccaverit, per-
 pressionibus incumbant, quod quidem est rarum; ta-
 men ne is quidem aliquid patietur, ex paratis a
 magistratu insidiis, sed patietur ut passus est puer,
 qui videbatur nihil peccasse. » Deinde paulo inferius
 subjungit : « Sicut ergo puer qui antea non pecca-
 vit, aut actu quidem nihil peccavit, sed habet in se
 peccandi potestatem, cum in perpressionibus incide-
 rit, afficitur beneficio, ut qui multa lucretur ardua :
 ita etiam, si perfectus quoque qui actu nihil forte
 peccaverit, patietur et passus fuerit, passus est simi-
 liter atque puer; in se quidem habens peccandi
 potestatem, et tamen non accepta occasione peccan-
 di, non peccavit : adeo ut ipsi acceptum referen-
 dum non sit, quod non peccaverit. Quemadmodum
 enim: qui vult adulterium admittre, est adulter,
 etiamsi non consequatur effectus; et 350 qui vult
 cædem facere, homicida, etiamsi non possit occi-
 dere : ita etiam eum quem dico non peccasse, si
 videro quidpiam pati, etiamsi nihil mali fecerit,
 malum dicam, eo quod velit peccare. Quidvis enim
 dicam potius, quam malam providentiam. » Deinde
 inferius, aperte quoque de Domino dicit tanquam
 de homine : « Sin autem bis omnibus prætermi sis
 veneris ut me pudore confundas, adducens certas
 personas, verbi causa : Hic ergo peccavit, hic enim
 est passus; si permittas quidem, dicam : Non pec-
 cavit quidem, sed erat similis puero, qui patieba-
 tur. Sed si vehementius urgeas, dicam, quemcunque
 hominem nominaveris, eum esse hominem, ju-
 stum autem Deum : *Nullus enim est mundus*, ut dixit quispiam, a sorde ὃ. »

Aliud Basilidis fragmentum. — Ex Origenis lib. V Comment. in Epist. ad Rom., cap. V, tom. II pag. 530, edit. Basileensis 1571.

Ego, inquit (Paulus), mortuus sum : cœpit enim
 mihi jam reputari peccatum. Sed hæc Basilides non
 advertens de lege naturali debere intelligi, ad ine-
 ptias et impias fabulas sermonem apostolicum tra-
 xit, in Pythagoricum dogma : id est, quod animæ
 in alia atque alia corpora transfundantur ex hoc
 Apostoli dicto conatur astruere. Dixit enim, in-

quit, *Apostolus, quia ego vivebam sine lege aliquan-
 do : hoc est, antequam in istud corpus vequirem, in
 eam speciem corporis vixi, quæ sub lege non esset,
 pecudis scilicet, vel avis. Sed non respexit ad id,
 quod sequitur, id est : Sed ubi venit mandatum, peccatum
 revixit ὃ, etc.*

FRAGMENTA EPIPHANIS.

Ex lib. De justitia, ap. Clementem Alex., lib. III Stromat., pag. 428 et seqq.

Λέγει οὗτος ἐν τῷ *Περὶ δικαιοσύνης*, τὴν δικαιο-

Is (Epiphanes) dicit in libro *De justitia*, justitiam

ἂ *Leges*, ἀλλά. ὃ *Addere*, ὥστε. ὄ *Dele hunc articulum*. ὄ *Job XIV, 4, juxta LXX.* ὄ *Rom. VII, 9.*

Dei esse quamdam cum æqualitate communem. *Æquale quidem certe cælum undequaque extensum, totam terram circuitu suo complectitur: et nox ex æquo stellas omnes ostendit: et diei auctorem et lucis patrem, solem, Deus ex alto æqualem diffudit super terram in omnes qui possunt videre (illi autem omnes communiter vident), quoniam non discernit divitem, vel pauperem, vel populi principem, insipientes et sapientes, feminas et masculos, liberos, servos; sed neque secus facit in brutis. Cum autem in omnia animantia, bona et mala, ex æquo ipsum communem diffuderit; firmam ac solidam efficit justitiam, cum nemo possit plus habere, neque auferre a proximo, ut ipse illius lucem habeat duplicatam. Sol facit omnibus animantibus communia exoriri nutrimenta, communini justitia ex æquo data omnibus: et ad ea quæ sunt hujusmodi similiter se habet genus boum ut boves, et suum ut sues, et ovium ut oves, ut reliqua omnia. Justitia enim in iis apparet communitas. Deinde per communitatem similiter omnia seminantur secundum genus suum; et commune nutrimentum permissum est humi pascentibus jumentis omnibus, et omnibus ex æquo: utpote quod nulla lege circumscriptum sit, ejus autem qui donat ac jubet liberalitate, convenienter adsit omnibus justitia. Sed neque quæ ad generationem spectant, habent scriptam legem, esset enim abolita: ex æquo autem seminant omnes et generant, habentes innatam a justitia communionem. Ex æquo communiter omnibus oculum ad videndum creator et pater omnium, sua justitia legem ferens, præbuit; non discernens feminam a masculo, non id quod est rationis particeps **351** ab experite rationis, et ut semel dicam, nullum a nullo; æqualitate autem et communitate visum similiter dividens, uno jussu omnibus est largitus. Leges autem, inquit (*Isidorus*), cum hominum ignorantiam castigare non possent, contra leges facere docuerunt: leges enim privatæ et peculiare dissecuerunt divinæ legis communionem, et abroserunt: non intelligens dictum Pauli, dicentis: *Per legem peccatum cognovi*. Et *meum* et *tuum* dicit subisse per leges, adeo ut per eas communiter jam amplius non liceat iis, quæ communia sunt, terra videlicet, possessionibus, et ipso matrimonio uti. Fecit enim vites communiter omnibus, quæ neque passerem, neque furem respiciunt: et frumentum similiter, et alios fructus. Violata autem communitas et æqualitas genuit furem pecorum et fructuum. Cum ergo Deus communiter omnia fecisset homini, et feminam cum masculo communiter conjunxisset, et omnia similiter animantia conglutinasset, demonstravit justitiam esse communionem cum æqualitate. Qui autem sic nati sunt, generationem suam qua conciliatur communitas, abnegaverunt. Et dicit: « Si uram duxerit, habeat; cum omnes possint esse communes, ut in re-*

σύντην τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν τινὰ εἶναι μετ' ἰσότητος. « Ἴσος γέ τοι πανταχόθεν ἰσταθεὶς οὐρανός, κύκλω τῆν γῆν περιέχει πάσαν· καὶ πάντας ἢ νύξ ἐπίσης ἐπιδείκνυται ταῖς ἀστέρας· τὸν δὲ τῆς ἡμέρας αἴτιον καὶ πατέρα τοῦ φωτός, ἥλιον, ὁ Θεὸς ἐξέχευεν ἀνωθεν ἴσον ἐπὶ γῆς ἅπασιν τοῖς βλέπειν δυναμένοις· οἱ δὲ κοινῇ πάντες βλέπουσιν· ἐπεὶ μὴ διακρίνει πλούσιον, ἢ πένητα, ἢ δῆμον ἄρχοντα, ἄφρονάς τε καὶ τοὺς φρονούντας, θηλείας, ἄρσενας, ἐλευθέρους, δούλους· ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἀλόγων παρὰ τοῦτο ποιεῖται τι. Πᾶσι δὲ ἐπίσης τοῖς ζώοις κοινὸν αὐτὸν ἐκχέας ἀνωθεν, ἀγαθοὺς τε καὶ φαύλους, δικαιοσύνην ἐμπεδοῖ, μηδενὸς δυναμένου πλεῖον ἔχειν, μηδὲ ἀφαιρεῖσθαι τὸν κλησίων, ἢ αὐτὸς τὸ κάκεινον φῶς διπλασιασάας ἔχῃ. « Ἥλιος κοινὰς τροφὰς ζώοις ἅπασιν ἀνατέλλει », δικαιοσύνης τε τῆς κοινῆς ἅπασιν ἐπίσης δοθείσης· καὶ εἰς τὰ τοιαῦτα βοῶν γένος ὁμοίως γίνεται ὡς αἱ βόες· καὶ σωῶν, ὡς οἱ σὺες· καὶ προβάτων, ὡς τὰ πρόβατα, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα· δικαιοσύνη γὰρ ἐν αὐτοῖς ἀναφαινεῖται ἡ κοινότης. Ἐπειτα κατὰ κοινότητα πάντα ὁμοίως κατὰ γένος σπεῖρεται· τροφῇ τε κοινῇ χαμαὶ νεμομένοις ἀνείται πᾶσι τοῖς κτήνεσι, καὶ πᾶσιν ἐπίσης, οὐδενὶ νόμῳ κρατουμένη· τῇ δὲ παρὰ τοῦ διδόντος κελύσαντος χορηγία συμφώνως ἅπασιν δικαιοσύνη παροῦσα. Ἄλλ' οὐδὲ τὰ τῆς γενέσεως νόμον ἔχει γεγραμμένον· μετεγράφη γὰρ ἂν· σπεῖρουσι δὲ καὶ γεννώσιν ἐπίσης, κοινωνίαν ὑπὸ δικαιοσύνης ἐμφυτον ἔχοντες. Κοινῇ πᾶσιν ἐπίσης ὀφθαλμὸν εἰς τὸ βλέπειν ὁ ποιητὴς τε καὶ πατὴρ πάντων, δικαιοσύνη νομοθετήσας τῇ παρ' αὐτοῦ, παρέσχεν, οὐ διακρίνας θηλείαν ἄρσενος, οὐ λογικὸν ἀλόγου, καὶ καθάπαξ οὐδενὸς οὐδέν· ἰσότητι δὲ καὶ κοινότητι μερίσας τὸ βλέπειν ὁμοίως ἐνὶ κελύματι πᾶσι κεχάρισται. Οἱ νόμοι δὲ, φησὶν, ἀνθρώπων ἀμαθίαν κολάζειν μὴ δυνάμενοι, παρανομεῖν ἐδίδαξαν· ἢ γὰρ ἰδίους τῶν νόμων τὴν κοινωνίαν τοῦ θεοῦ νόμου κατέτεμε καὶ παρτρῶγαι· μὴ συνίεις τὸ τοῦ Ἀποστόλου ῥητὸν, λέγοντος· *Διὰ νόμου τὴν ἀμαρτίαν ἐγνων*. Τό τ' ἐμὸν καὶ τὸ σὸν φησὶ διὰ τῶν νόμων παρεισελθεῖν· μηκέτι εἰς κοινότητα· κοινὰ τε γὰρ καρπουμένων, μήτε γῆν, μήτε κτήματα, ἀλλὰ μηδὲ γάμον· κοινῇ γὰρ ἅπασιν ἐποίησε τὰς ἀμπέλους, αἷ μὴ στρουθὸν μήτε κλέπτειν ἀπαρνούντα· καὶ τὸν σίτον οὕτω, καὶ τοὺς ἄλλους καρπούς. Ἡ δὲ κοινωνία παρανομηθεῖσα, καὶ τὰ τῆς ἰσότητος, ἐγέννησε θρεμμάτων καὶ καρπῶν κλέπτειν. Κοινῇ τοίνυν ὁ Θεὸς ἅπαντα ἀνθρώπων ποιήσας, καὶ τὸ θῆλυ τῷ ἄρσενι κοινῇ συναγαγὼν, καὶ πάνθ' ὁμοίως τὰ ζῶα κολλήσας, τὴν δικαιοσύνην ἀνέφηγεν κοινωνίαν μετ' ἰσότητος. Οἱ δὲ γεγονότες οὕτω, τὴν συνάγουσαν κοινωνίαν τὴν γένεσιν αὐτῶν ἀπηνήθησαν. Καὶ φησὶν· « Εἰ μίαν ἀγόμενος, ἐξέτω, δυναμένων κοινωνεῖν ἀπάντων, ὡς περ ἀπέφηνε τὰ λοιπὰ τῶν ζώων. » Ταῦτα εἰπόντα κατὰ λέξιν, πάλιν ὁμοίως αὐταῖς ταῖς λέξεσιν ἐπιφέρει· « Τὴν γὰρ ἐπιθυμίαν εὐτονον καὶ σφοδρότεραν ἐνεποίησε τοῖς ἄρσενι εἰς τὴν τῶν γυνῶν παραμονήν· ἢν οὔτε νόμος, οὔτε ἔθος, οὔτε ἄλλο τι τῶν ὄντων ἀφανίστα· δύναται, Θεοῦ γὰρ ἐστὶ θεῖμα. »

¹ Leg. ἀνατέλλει. ² Rom. vii, 7.

liquis ostendit animantibus. » Paec cum ad verbum dixisset, subiungit rursus his verbis : « Acrem enim et vehementiorem ingeneravit masculis cupiditatem ad generis perpetuitatem, quam nec lex, nec mos, nec aliud aliquid potest abolere : est enim Dei decretum. »

Et paulo post, pag. 430.

Ὅτι θεομαχεῖ ὅτε Καρποκράτης, ὄν· Ἐπιφάνης ἐν αὐτῶ τῷ πολυθρῦλλῆτῳ βιβλίῳ, τῷ *Περὶ δικαιοσύνης*, λέγων, ὡδέ πως ἐπιφέρει κατὰ λέξιν. Ἐθθεν ὡς γελοῖον εἰρηκότος τοῦ νομοθέτου, ῥῆμα τοῦτο ἀκουστέον, *Ὅχι ἐπιθυμῆσεις, πρὸς τὸ γελοῖότερον εἰπεῖν, τῶν τοῦ πλησίον αὐτὸς γὰρ ὁ τὴν ἐπιθυμίαν δούς, ὡς συνέχουσαν τὰ τῆς γενέσεως, ταύτην ἀφαιρέσθαι κελεύει, μηδενὸς αὐτὴν ἀφελῶν ζῶου.* Τὸ δὲ, τῆς τοῦ πλησίον γυναικὸς, ἰδιότητα τὴν κοινωνίαν ἀναγκάζων, ἐτι γελοῖότερον εἶπε. Καὶ ταῦτα μὲν οἱ γενναῖοι Καρποκρατιανοὶ δογματίζουσι.

Quod cum Deo bellum gerat Carpocrates, et Epiphanes, in eo qui vulgo jactatur libro *De justitia*, patet ex eo quod subiungit his verbis : Hinc ut qui ridiculum dixerit, legislatoris hoc verbum audientum est : *Non concupisces*; et ut magis ridicule diceret, *res*, inquit, *proximi tui*. Ipse enim qui delectis cupiditatem, ut quæ contineat ea quæ ad generationem attinent, jubet eam auferre, cum a nullo eam auferat animali. Illud autem, *uxorem proximi tui*, communionem cogens ad proprietatem, dixit adhuc magis ridicule. Et hæc quidem dogmata constituunt egregii Carpocratiani.

FRAGMENTA ISIDORI.

Ex lib. De adnata anima, ap. Clementem Alex. lib. II Stromat., pag. 499.

Αὐτὸς γοῦν ὁ τοῦ Βασιλείδου υἱὸς Ἰσιδώρος ἐν τῷ *B Περὶ προσφουὸς ψυχῆς*, συναισθόμενος τοῦ δόγματος, ὅσον ἑαυτοῦ κατηγοροῦν, γράφει κατὰ λέξιν· Ἐάν γάρ τινι πείσμα δῶς, ὅτι μὴ ἔστιν ἡ ψυχή μονομερής, τῇ δὲ τῶν προσαρτημάτων βίᾳ τὰ τῶν χειρῶν γίνεσθαι πάθη, πρόφασιν οὐ τὴν τυχοῦσαν ἐξουσίαν οἱ μοχθηροὶ τῶν ἀνθρώπων λέγειν· Ἐβιάσθη, ἀπηνέχθη, ἀκων ἔδρασα, μὴ βουλόμενος ἐνήργησα· τῆς τῶν κακῶν ἐπιθυμίας αὐτὸς ἠγγεσάμενος, καὶ οὐ μαχεσάμενος ταῖς τῶν προσαρτημάτων βίαις. Δεῖ δὲ, τῷ λογιστικῷ κρείττονας γενομένους, τῆς ἐλάττονος ἐν ἡμῖν κτίσεως φανῆναι κρατοῦντας.

Ipse filius Basilidis Isidorus, in libro *De adnata anima*, cum dogma animadvertisset, scribit his verbis, veluti seipsum accusans : Si enim alicui persuaseris unicam non esse animam, vi autem appendicum fieri eas quæ ad deteriora ferunt, perturbationes, non levem prætextum habebunt homines scelerati dicendi : Coactus sum, abductus sum, coactus feci, non volens operatus sum : cum ipse imperaverit malorum cupiditati, et cum appendicum violentia non depugnarit. Oportet autem, cum parte rationali præstemus, ut inferiori quæ est in nobis creaturæ dominemur.

Ex Moralibus Isidori, ap. Clementem Alex., lib. III Stromat., p. 527.

Ἄντέχου ὁ τοῖνον, φησὶ κατὰ λέξιν ὁ Ἰσιδώρος *C* ἐν τοῖς *Ἠθικοῖς*, μαχίμης γυναικὸς, ἵνα μὴ ἀποσπασθῆς τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ· τότε πῦρ ἀποσπερματίαςας, εἰσυνειδήτως προσεύχη. Ὅταν δὲ ἡ εὐχαριστία σου, φησὶν, εἰς ἀττησιν ἀποπέσῃ, καὶ σῆς ὅ τὸ λοιπὸν οὐ κατορθῶσαι, ἀλλὰ μὴ σφαλῆναι, γάμησον. Ἀλλὰ νέος τίς ἐστιν, ἡ πέντης, ἡ κατωφερής, καὶ οὐ θέλει γῆμαι κατὰ τὸν λόγον, οὗτος τοῦ ἀδελφοῦ μὴ χωριζέσθω· λεγέτω, ὅτι *E*ἰσιλήλυθα ἐγὼ εἰς τὰ ἄγια, οὐδὲν δύναμαι παθεῖν. Ἐάν δὲ ὀνόνοιαν ἔχη, εἰπάτω· Ἀδελφε, ἐπίθεος μοι τὴν χεῖρα, ἵνα μὴ ἀμαρτήσω· καὶ λήψεται βοήθειαν καὶ νοστήτην καὶ αἰσθητήν. Θελησάτω μόνον ἀμαρτήσαι ὅ τὸ καλὸν, καὶ ἐπιτεύξεσθαι. Ἐνίοτε δὲ τῷ μὲν στόματι λέγομεν, *D* οὐ θέλομεν ἀμαρτήσαι· ἡ δὲ διάνοια ἔγκειται ἐπὶ τὸ ἀμαρτάνειν. Ὁ τοιοῦτος διὰ φόβον οὐ ποιεῖ ἔ θέλει, ἵνα μὴ ἡ κόλασις αὐτῷ ἐλλογισθῇ· ἡ δὲ ἀνθρωπότης ἔχει τινὰ ἀναγκαῖα, καὶ φυσικὰ μόνα· ἔχει τὸ περιβάλλεσθαι ἀναγκαῖον καὶ φυσικόν· φυσικὸν δὲ τὸ τῶν ἀφροδισίων, οὐκ ἀναγκαῖον δὲ.

352 Patienter sustine, inquit his verbis Isidorus in *Moralibus*, uxorem continentem, ne Dei gratiam amittas; et cum una cum semine libidinis flammam eieceris, cum bona ores conscientia. Quando autem, inquit, tua gratiarum actio declinare cœperit in petitionem, et jam oraveris non tam ut recte agas, quam ut ne labaris, duc uxorem. Sin est aliquis juvenis, vel pauper, vel infirma valetudine, et non vult rationi convenienter uxorem ducere, is a fratre ne separetur : dicat : Ingressus sum in sancta, nihil possum pati. Sed si de seipso habeat suspicionem, dicat : Frater, impone mihi manum, ut non peccem; et accipiet auxilium, tam quod mente potest percipi, quam sensile. Velit tantum quod bonum est perficere, et voti compos fiet. Nonnunquam autem ore quidem dicimus : Nolumus peccare; cogitatio autem nostra delicta est in peccato. Qui est ejusmodi, propter metum quod vult non facit, ne ei inferatur poena. Humana autem natura habet quedam necessaria, et quedam solum naturalia :

quod vestibus induatur, id necessarium et naturale : res autem Venerea naturalis est, sed non necessaria; *Ex lib. I et II Expositionum prophetæ Parchor, apud Clementem, lib. VI Stromat., pag. 641 et seqq.*

Ἰσιδώρος ὁ Βασιλείδου υἱὸς ἅμα καὶ μαθητὴς ἐν τῷ πρώτῳ τοῦ προφήτου Παρχῶρ *Ἐξηγητικῶν* καὶ αὐτὸς κατὰ λέξιν γράφει· Φασὶ δὲ οἱ Ἀττικοὶ με-

Isidorus Basilidis simul filius et discipulus, in primo libro *Expositionum* prophetæ Parchor, ipse quoque scribit ad verbum. Dicunt autem Atticæ,

¹ Deut. v, 21. ² Ex Epiphania lego, ἀντέχου. ³ Lego, καὶ αἰτήσῃ. ⁴ Leg. ἀπαρτίσαι.

quædam fuisse significata Sorrați, dæmone eum comitante. Dicit etiam Aristoteles, omnes homines uti dæmonibus, qui eos comitantur ex eo tempore, quo induunt corpus. Quam cum a prophetis accepisset doctrinam, et in suos retulisset libros, non tamen unde accepisset eam constatur. Et rursus in secundo ejusdem operis scribit: Nec existimet aliquis, quod dicimus proprium esse electorum, hoc fuisse prædictum ab aliquibus philosophis. Nec enim hoc eorum est inventum; sed cum sumpsissent a prophetis, id tribuerunt ei quem sapientem non existimant. Et rursus in eodem: Mihi quidem videtur, ut si qui sibi philosophiam vindicant, discant quid sit quercus alata, et versicolor ejus pallium, et omnia quæcunque Pherecydes de rebus divinis disserens allegorice dixit, quæ e

A μὴ γινώσκειν τινα τῶ Σωκράτει, παρεπομένου δαιμόνων αὐτῶ· καὶ Ἀριστοτέλει δαίμοσι κεχρησθαι πάντας ἀνθρώπους λέγει, συνομαρτοῦσιν αὐτοῖς παρὰ τὸν χρόνον τῆς ἐνσωματώσεως. Προφητικὸν τοῦτο μᾶθημα λαβὼν καὶ καταθέμενος εἰς τὰ ἑαυτοῦ βιβλία, μὴ ὁμολογήσας ὅθεν ὑφείλετο τὸν λόγον τοῦτον. Καὶ πάλιν ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς αὐτῆς συντάξεως, ὡδὲ πως γράφει· Καὶ μὴ τις οἰέσθω, ὃ φαμέν ἴδιον εἶναι τῶν ἐκλεκτῶν, τοῦτο προειρημένον ὑπάρχειν ὑπὸ τινῶν φιλοσόφων· οὐ γάρ ἐστιν αὐτῶν εὐρημα· τῶν δὲ προφητῶν σφραγισμένοι, προσέθησαν τῷ μὴ ὑπάρχοντι κατ' αὐτοὺς σοφῆ. Αὐθις τε ἐν τῷ αὐτῷ· Καὶ γάρ μοι δοκεῖ τοὺς προσποικιζόμενους φιλοσοφεῖν, ἵνα μάθωσι τί ἐστὶν ἡ ὑπόπετρος δρυς (1), καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆ πεποικιλμένον φᾶρος· πάντα ὅσα Φερεκύδης ἀλληγορήσας ἰδεολόγησε, λαβὼν ἀπὸ τῆς τοῦ Χάμ προφητείας.

VALENTINI FRAGMENTA.

Fragmenta epistolarum Valentini, ex Clementis Alexandrini lib. III Stromatum, pag. 375 et seqq.

Videtur autem Valentinus quoque in quadam epistola talia quædam mente apprehendisse. His enim verbis scribit: Et quemadmodum ex illo plasmate metum conceperunt angeli, quando majora elatum est, quam quæ 353 creationi convenirent. liberius loquendi sumpta fiducia, propter eum qui ipsi invisibiliter dederat semen supernæ essentiæ: ita etiam in mundanorum hominum generationibus, metum auctoribus incusserunt opera hominum, qualia sunt statuæ et imagines, et quæcunque manus efficiunt in nomine Dei. In nomine enim hominis formatus Adam, timorem præbuit præexistentis hominis, ut qui ipse esset in eo constitutus; unde obstupuerunt, et opus cito aboleverunt.

Ἔστι δὲ καὶ Οὐαλεντίνος ἐν τινὶ ἐπιστολῇ τοιαῦτά τινα ἐν τῷ λαβῶν· αὐταὶ γὰρ γράφει ταῖς λέξεσι· Καὶ ὡς περιφοβὸς ¹² ἐπ' ἐκείνου τοῦ πλάσματος ὑπῆρξε τοῖς ἀγγέλοις, ὅτε μείζονα ἐφθέγγετο τῆς πλάσεως, διὰ τὸν ἀοράτως ἐν αὐτῷ σπέρμα δεδωκότα τῆς ἐκωθεν οὐσίας, καὶ παρῆρσιαζόμενον· οὕτω καὶ ἐν ταῖς γενεαῖς τῶν κοσμικῶν ἀνθρώπων, φόβος τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων· τοῖς ποιῶσιν ἐγένετο, ὅσον ἀνδριάντες καὶ εἰκόνας, καὶ πάντων ¹³ αἱ χεῖρες ἀνύουσιν εἰς ὄνομα Θεοῦ. Εἰς γὰρ ὄνομα ἀνθρώπου πλάσθαι; Ἀδὰμ, φόβον παρέσχεν προόντος ἀνθρώπου, ὡς δὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ καθεστῶτος, καὶ κατεπλάγησαν, καὶ ταχὺ τὸ ἔργον ἤφαισαν.

Ex eodem, lib. II Stromatum, pag. 409.

Quinetiam Valentinus scribit ad aliquos his verbis de appendicibus: Est autem unus bonus, cujus præsentiam exhibet ea quæ fit per Filium manifestatio. Et per eum solum potest cor fieri mundum, rejecto ex corde omni maligno spiritu. Multi enim in eo habitantes spiritus, id mundum esse non sinunt. Unusquisque autem eorum propria efficit opera, sæpe non convenientibus insultans cupiditatibus. Ac mihi quidem videtur cor non esse absimile diversorio: istud enim perforatur et effoditur, et stercore sæpe repletur, hominibus indecore in eo manentibus, et locum nihil omnino curantibus, ut qui sit alienus. Eodem modo cor quoque, quandiu nulla ejus cura geritur, est immundum, et multorum dæmonum habitaculum. Postquam autem id inviserit qui solus est bonus Pater, sanctificatum est, et luce resplendet: et sic qui tale cor habet, beatus est, quoniam Deum videbit.

C Ἀλλὰ καὶ Οὐαλεντίνος, πρὸς τινὰς ἐπιστέλλων, αὐταὶς λέξει γράφει περὶ τῶν προσαρτημάτων· Εἰς δὲ ἐστὶν ἀγαθὸς, οὐ παρῆρσια ¹⁴, ἡ διὰ τοῦ Υἱοῦ φανέρωσις. Καὶ δι' αὐτοῦ μόνου δύναται ἀν' ἡ καρδία καθαρὰ γενέσθαι, παντὸς πονηροῦ πνεύματος ἐξωθουμένου τῆς καρδίας. Πολλὰ γὰρ ἐνοικούντα αὐτῇ πνεύματα οὐκ ἐξ καθαρεύειν· ἕκαστον δὲ αὐτῶν τὰ ἴδια ἐπιτελεῖ ἔργα, πολλαχῶς ἐνυδριζόντων ἐπιθυμίαις οὐ προσηκούσαις. Καὶ μοι δοκεῖ ὁμοίον τι πάσχειν τῷ πανδοχείῳ ἡ καρδία· καὶ γὰρ ἐκεῖνο κατατιτρεῖται τε καὶ ὀρύττεται, καὶ πολλακίς κόπρου πύμπλαται, ἀνθρώπων ἀσελγῶς ἐμμενόντων, καὶ μηδεμίαν πρόνοιαν ποιουμένων τοῦ χωρίου, καθάπερ ἄλλοτρου καθεστῶτος· τὸν τρόπον τοῦτον καὶ ἡ καρδία, μέχρι μὴ προνοίας τυγχάνει, ἀκάθαρτος οὖσα, πολλῶν οὖσα δαιμόνων οἰκητήριον. Ἐπειδὴν δὲ ἐπισκέψῃται αὐτὴν ὁ μόνος ἀγαθὸς Πατήρ, ἡγιασται, καὶ φωτὶ διαλάμπει· καὶ οὕτω μακαρίζεται ὁ ἔχων τὴν τοιαύτην καρδίαν, ὅτι βλέπει τὸν Θεόν.

¹² Leg. ὡσπερὶ φόβος. ¹³ Leg. πάντα. ¹⁴ Leg. παρουσία.

(1) Quid sit ὑπόπετρος δρυς, quidve symbolice significet, peritioribus aliis divinandum relinquo. Conjicit Græbrius *Spicileg. hæretic. sæc. II, pag. 68*, pro δρυς legendum esse δρύος, avis genus apud

Aristophanem in *Avis*. Sed parum fida videtur conjectura. Totusque hic locus non admodum sanus esse videtur.

Ex Clementis Alexandr. lib. III Strom., p. 450 et seq.

Ὑβαλεντίνος δὲ ἐν τῇ πρὸς Ἀγαθόποδα ἐπιστολῇ, Α Πάντα φησὶν, ὑπομείνας, ἐγκρατῆς ἦν, θεότητα Ἰησοῦς εἰργάζετο· ἦσθι καὶ ἐπιεν ἰδίως, οὐκ ἀποδιδούς τὰ βρώματα. Τοσαύτη ἐν αὐτῷ ἐγκρατείας δύναμις, ὥστε καὶ μὴ φθάρῃαι τὴν τροφήν ἐν αὐτῷ· ἔτσι τὸ φθίρεισθαι αὐτὸς οὐκ εἶχεν.

Valentinus autem in epistola ad Agathopodem : Cum omnia, inquit, sustinuisset, erat continens, divinitatem sibi acquisivit Jesus : edebat et bibebat peculiari modo, non reddens cibos. Tanta ei inerat vis continentiae, ut etiam cibi in eo corrupti non fuerint, quoniam ipse corruptioni non fuit obnoxius.

Fragmenta homiliarum Valentini ex Clementis Alexandrini lib. IV Stromat., p. 509.

Ὑβαλεντίνος δὲ, ἐν τινὶ ὁμιλίᾳ, κατὰ λέξιν γράφει· Ἄπ' ἀρχῆς ἀθάνατοι ἔστε, καὶ τέκνα ζωῆς ἔστε αἰωνίας· καὶ τὸν θάνατον ἠθέλετε μερίσσειν εἰς ἑαυτοὺς, ἵνα καταπήσητε αὐτὸν, καὶ ἀναλώσητε, καὶ ἀποθάνῃ ὁ θάνατος ἐν ὑμῖν, καὶ δι' ὑμῶν· ὅταν γὰρ τὸν μὲν κόσμον λύητε, ἑμεῖς δὲ μὴ καταλύσθῃ, κυριεύετε τῆς κτίσεως καὶ τῆς φθορᾶς ἀπάσης.

Valentinus autem in quadam homilia scribit his verbis : Ab initio estis immortales, et filii estis vitae aeternae : et mortem vobis adsciscere voluistis, ut eam consumeretis, et aboleretis, et mors in vobis moreretur, et per vos. Quando enim mundum quidem solvitis, vos autem non dissolvimini ; in res creatas omnemque corruptelam dominamini.

Et paulo post.

Ἐπεὶ τοῦτου τοῦ Θεοῦ ἐκεῖνα αἰνίσσεται, γράφων Β αὐταῖς λέξεσιν Ὅπόσον ἐλάττω ἢ εἰκὼν τοῦ ζῶντος προσώπου, τοσοῦτον ἦσαν ὁ κόσμος τοῦ ζῶντος αἰώνος. Τίς οὖν αἰτία τῆς εἰκόνης ; μεγαλωσύνη τοῦ προσώπου, παρεστῆμένου τῷ ζωγράφῳ τὸν τύπον, ἕνα τιμηθῆ δι' ὀνόματος αὐτοῦ· οὐ γὰρ ἀθηναικῶς εὐρέθη μορφή, ἀλλὰ τὸ ὄνομα ἐπλήρωσαν τὸ ὑσαρῆσαν ἐν πλάσει. Συνεργεῖ δὲ καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ ἄδραταν εἰς πίστιν τοῦ πεπλασμένου.

De hoc Deo (creator) ita tacite innuit, scribens his verbis : Quo minor est imago viva facie, eo minor est mundus vivo Aëone. Quenam est ergo causa imaginis? faciei majestas, quae pictori speciem exhibuit, ut per ejus nomen honoraretur. Non enim se velint auctore forma fuit inventa ; sed impleverant nomen, quod in creatione erat imperfectum. Conferunt autem ad fidem ejus quod conditum est, etiam invisibile Dei.

Pag. 641.

Ἦδη δὲ καὶ τῶν τὴν κοινότητα προσευδόντων ὁ κορυφαῖος Ὑβαλεντίνος, ἐν τῇ περὶ φίλων ὁμιλίᾳ κατὰ λέξιν γράφει· Πολλὰ τῶν γεγραμμένων ἐν ταῖς δημοσίοις βίβλοις, εὐρίσκεται γεγραμμένα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ. Τὰ γὰρ κενὰ ταῦτά ἐστι τὰ ἀπὸ καρδίας ῥήματα· Νόμος ὁ γραπτὸς ἐν καρδίᾳ, οὗτός ἐστιν ὁ λαὸς (ἐ) τοῦ ἡγαπημένου, ὁ φιλούμενος καὶ φίλῶν αὐτόν.

354 Jam vero eorum quoque qui communionem inducunt, et commendant, princeps Valentinus, in ea quae est de amicis homilia, scribit ad verbum : Multa ex his, quae scripta sunt in libris publicis, inveniuntur scripta in Dei Ecclesia. Haec enim sunt inania, quae a corde proficiuntur verba : Lex quae in corde scripta est, ea est populus dilecti, qui diligitur, et ipsum diligit.

Valentini dissertatio, de mali origine, a cl. Grabio recognita et emendata ex Bodleianae bibliothecae codd. mss. duobus 2040 et 2584, Spicileg. haeret. Saec. II, pag. 55.

Ex Dialogo contra Marcionitas, Origeni ascripto, sect. 4 init.

Εὐ διαταθεῖσθαι νομίζων, ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἀνεχώρουν C τὴν ἐμὴν. Τῇ δὲ ἐπιούσῃ, ταῦτέστι σήμερον, ἐλθὼν, ἐώρων δύο τινὰς ὁμογενεῖς, ἀνθρώπους λέγω δὴ διαπληκτιζομένους, καὶ λοιδορουμένους ἀλλήλοις, ἕτερον πρὸς τὸν ἕτερον, ἢ δ' αὖ πάλιν ἀμφαιματώσει περιώμενον τὸν πλησίον. Ἦδη δὲ τινες καὶ δεινότερα τολμῶν ἤρχοντο· ὃς μὲν γὰρ ἔσχυλε νεκρὸν, καὶ τὸ κρυθὲν ἦδη σώμα τῇ γῆ, πάλιν ἐδείκνυεν ἡλίω, καὶ τὴν ἑμοίαν οὕτως ἐνύθριζεν εἰκόνα, βράν κσιὰ καταλιπὼν τὸν νεκρὸν· τὸ δὲ ξίφος ἐγύμνου, καὶ ἐπὶ τὸν ἑμοίον ἀνθρωπὸν ἐγύρει. Καὶ ὁ μὲν φυγῆ τὴν σωτηρίαν πορίζειν ἠθέλεν, ὁ δὲ διώκειν οὐκ ἐπαύετο, εὐδὲ τοῦ θυμοῦ κρατεῖν ἠθέλε. Καὶ τί δεῖ πλέον λέ-

Cum me bene habere existimarem, ad meam domum sum reversus. Postero vero die, id est hodie, cum venissem, duos cognatos, viros, inquam, vicigladiantes, et mutuis se conviciis proscindentes invicem, atque etiam rursus utrumque proximum suum cruciatare, et trucidare conantem. Postea etiam alii atrociora his audere coeperant ; quidam enim vexabat mortuum, et conditum jam terra corpus rursus soli exposebat, et similem sibi effigiem adeo contumeliose tractabat, ut mortuum canibus escam relinqueret. Tum vero gladium stringens, etiam in alterum similem¹⁵ hominem irruerat. Atque hic quidem fuga salutis suae consulere

¹⁵ Sc. virum cognatum supersubitem.

(2) Existimat cl. Grabius t. II *Spicilegii haeret.* saec. II, pag. 54, pro λαὸς legendum esse λόγος, quod explicare satagit ex *Eclogis propheticiis* Valentinianorum apud Clementem pag. 889. col. I : Νόμος καὶ λόγος αὐτὸς ὁ σωτὴρ λέγεται, ὡς Πέτρος ἐν κη- οὐγγατι *Lex ei verbum inse Salvator dicitur, sicut*

Petrus in predicatione ait. Sed vereor ut haec conjectura aliis satis firma videatur, quibus λαὸς nihil incommodum hic sonat. Sensus enim esse videtur, eos qui legem in corde scriptam gerunt, esse populum dilecti, etc.

volebat; ille vero non destitit persequi, neque iram reprimere voluit. Et quid pluribus opus est? irruens in illum, gladio statim percussit: ille vero supplex factus proximo suo manus supplices protendebat, suamque vestem dare volebat: obsecrabat tantum vitam sibi concederet. Vorum ille iram non frangebatur, nec misericordia tangebatur erga cognatum: neque scipsum in imagine illius volebat contemplari, sed velut immanis bellua gladio devorandum aggrediebatur: jamque corpus ejus consimili addebat corpori: tantus erat furor ejus. At erat hic videre illum injuste oppressum, hunc autem reliquam spoliantem, et ne terra quidem corpus operientem, sed vestitu suo nudantem. Ad hæc, accessit et alius, qui uxorem vicini sui fallere voluit, alienis insidiatus nuptiis: et eum, ad illegitimum torum invadendum hortatus, qui uxorem uxerat, ut legitimus pater fieret, noluit. Enimvero hinc tragœdiis fidem adhibere cœpi: et hoc illud est, unde adductus sum, ut vere gesta mihi viderentur. Credo etiam temulentam OEnomai cupiditatem: et fratrum inter se ense contentionem non incredibilem puto. Itaque cum tot ac talium ego spectator essem factus, unde ista orirentur cœpi disquirere: item, quodnam principium motionis istorum, et quis istiusmodi contra homines machinaretur; unde harum rerum inventio, et quis istorum magister esset. Ac Deum quidem dicere

γενιν; ἀλλ' ὅτι: χωρήσας ἐπ' αὐτὸν εὐθέως ἔπαυσε τῶν ξίφει· ὁ δὲ ἰκέτης τῶν πλησίον ἐγένετο, καὶ χεῖρας ἰκεσίας ὤρεγε, καὶ τὴν μὲν ἐσθῆτα διδόναι ἤθελε, μόνον δὲ τὸ ζῆν ἔχειν ἠέξου· ὁ δὲ οὐκ ἔθραύετο ¹⁶ τὸν θυμὸν, οὐδὲ ἤλειε τὸν ὁμογενῆ, οὐδὲ ἑαυτὸν διὰ τῆς εἰκόνης ἐκείνου βλέπειν ἤθελεν, ἀλλ' ὡς ἄγριος θῆρ τῶ ξίφει τῆς βορᾶς ἤρρατο· ἤδη δὲ καὶ τὸ σῶμα τῶ ὁμοίῳ προσέφερε σώματι· τοσοῦτος γὰρ ἦν τῶ θυμῷ. Καὶ ἦν ἰδεῖν τὸν μὲν ἡδικημένον, τὸν δὲ λοιπὸν σκυλεύοντα, καὶ μηδὲ γῆ σκεπάζοντα τὸ σῶμα· τῆς γὰρ ἐσθῆτος ἐγύμνωσε. Πρὸς δὲ τούτοις, ἕτερος προσήει, ὅς τοῦ πλησίον γυναῖκα παίζειν ἤθελε, ληστεύων γάμον ἀλλότριον· καὶ ἐπὶ παράνομον κοίτην τραπήναι παρορμῶν τὸν γεγαμηκότα, γνήσιον πατέρα γενέσθαι μὴ θέλων. Ἐντεῦθεν ¹⁷ καὶ ταῖς τραγωῖαις πιστεύειν ἤρχομένην, καὶ τοῦτο ἐστὶ, δι' ὧν ἀληθῶς ἰδοῦμαι μοι γεγονέναι. Πιστεύω καὶ τὴν Οἰνομάου πάρονον ἐπιθυμίαν, καὶ τὴν τῶν ἀδελφῶν διὰ ξίφους φιλονεικίαν οὐκ ἀπιστώ. Τοσοῦτων τοίνυν καὶ τοιοῦτων θεατῆς γενόμενος ἰγῶ, πόθεν ταῦτα ἀναζητεῖν ἤρχομένην· τίς δὲ καὶ ἡ τῆς κινήσεως αὐτῶν ἀρχή; Καὶ τίς ὁ τοσαῦτα κατὰ ἀνθρώπων μηχανησάμενος; Πόθεν τε ἡ εὐρρεσία αὐτῶν; καὶ, τίς ὁ τούτων διδάσκαλος; Καὶ τὸν μὲν Θεὸν ποιητὴν τούτων λέγειν, τολμᾶν οὐχ οἶός τε ἦν.

355 Sed neque judicaham, ab illo suam habere substantiam, vel essentiae suae constantiam. Qui enim de Deo ista cogitari possent? Etenim bonus ille, rerum quomodo optimarum creator est; pravorum vero in ipso nihil inest. Nec talibus gaudere potest, sed eorum originem atque propaginem prohibet. Eosque qui illis delectantur, abjicit: qui autem ea fugiunt, recipit. Ecquomodo absurdum non sit, Deum conditorem istorum dicere, qui eadem renuit? Neque enim ea non esse vellet, si primus auctor ipse et creator exstisset. Eos namque qui ad ipsum accedunt, imitatores sui vult fieri. Unde mihi videbatur ab omni ratione alienum, hæc illi adaptare; vel quasi ab illo facta sint; vel (etsi maxime concederem possibile esse, ut aliquid ex iis quæ non sunt fiat) quod etiam ipse mala creaverit. Nam qui ex his, quæ non sunt, esse illa fecerat, nequaquam ea rursus e medio tolleret, ne essent: vel, si hoc necessario dicendum sit, quasi fuerit olim tempus, quando Deus malis delectaretur; nunc tamen, quod mihi videtur esse impossibile, dicere hoc de Deo, inconueniens est ipsius naturæ divinæ hoc attribuere.

Ἄλλὰ μὲν οὐδὲ ἐξ αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν ἔχειν, οὐδὲ τὴν τοῦ εἶναι σύστασιν· πῶς γὰρ οἶόν τε ἦν ταῦτα περὶ τοῦ Θεοῦ ἕνωσιν; Ὁ μὲν γὰρ ἀγαθός, καὶ τῶν κρείττονων ποιητής, τῶν δὲ φαύλων αὐτῷ πρόσεστιν οὐδέν· ἀλλ' οὐδὲ τοῖς τοιοῦτοις χαίρειν πέφυκεν, ἀπαγορεύει δὲ καὶ τὴν γένεσιν αὐτῶν· καὶ τοὺς μὲν χαίροντας τούτοις ἀποβάλλεται, τοὺς δὲ φεύγοντας αὐτὰ προσίεται. Καὶ πῶς οὐκ ἀποποντὸν Θεὸν τούτων λέγειν δημιουργὸν, τὸν ταῦτα παραιτούμενον; Οὐδὲ γὰρ ἂν ἐβούλετο μὴ εἶναι ταῦτα, εἰ πρῶτος αὐτῶν ποιητῆς ὑπῆρχεν αὐτός. Τοὺς γὰρ προσιόντας αὐτῷ μιμητὰς αὐτῷ γενέσθαι θέλει. Ὅθεν ἄλογον ἔδειξεν ¹⁸ εἶναι μοι, ταῦτα προσάπτειν αὐτῷ, ἢ ὡς ἐξ αὐτοῦ γεγονότα, ἢ (εἰ καὶ τὰ μάλιστα συγχωρήσειν ¹⁹ ἐξ οὐκ ὄντων δυνατὸν εἶναι τι γενέσθαι) ὅτι καὶ τὰ κακὰ ἐποίησεν αὐτός. Ὁ γὰρ, ἐκ τοῦ οὐκ εἶναι, εἰς ²⁰ τὸ εἶναι αὐτὰ ποιήσας, οὐκ ἂν ἐκ τοῦ εἶναι ἀνῆρει· πάλιν· ἢ εἰ τοῦτο ἀνάγκη λέγειν, ὡς ἦν ποτε καιρὸς, ὅτε τοῖς κακοῖς ἔχαιρεν ὁ Θεός· νῦν δὲ, ὅπερ ἀδύνατον εἶναι μοι δοκεῖ, λέγειν τοῦτο περὶ Θεοῦ, ἀνοίκεται ²¹ αὐτοῦ τῆς φύσεως τοῦτο προσαρμόζειν.

Quocirca visum est mihi coexistere ipsi illud, cui nomen est Materia: ex qua ea quæ sunt procreavit, cum affabre illa prudenterque discerneret, et elegantior ornaret: ex qua (materia) et mala esse videntur. Cum enim nec facta, nec formata illa esset, et insuper etiam inordinate ferretur, Deique

Διόπερ ἔδοξε μοι συνυπάρχειν τε αὐτῷ, ἢ τοῦνομα ὑλη· ἐξ ἧς τὰ ὄντα ἐδημιουργήσε, τέχνη σοφῆ διακρίνας, καὶ διακοσμήσας καλῶς, ἐξ ἧς καὶ τὰ κακὰ εἶναι δοκεῖ· ἀποίητου γὰρ καὶ ἀσχηματίστου ὄσης αὐτῆς, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἀτάκτως φερομένης, δεομένης τε τῆς τοῦ Θεοῦ τέχνης· οὐκ ἐφθόνησεν αὐτός,

¹⁶ Sic Bodl. ¹⁷ Sic Bodl. ¹⁸ Leg. ἔδοξε·ν. ¹⁹ F. συγχωρήσεια. ²⁰ Sic cod. Reg. 2276. ²¹ Sic Bodl.

οὕτω διαπαντός καταλιπεῖν ἢ αὐτὴν οὕτω φέρεσθαι, ἀλλὰ δημιουργεῖν ἤρχετο, καὶ ἀπὸ τῶν χειριστῶν αὐτῆς τὰ κάλλιστα διακρίνειν ἤθελε, καὶ οὕτω γούν ἰδημούργησε. Τὰ δ' ὅσα αὐτῆς, ὡς ἐποίηι, τρυγῶδη ἐτύγχανε· ταῦτα, ἀνάρμοστα ὄντα πρὸς δημιουργίαν, ὡς εἶχε, κατέλειψε, κατ' οὐδὲν αὐτῷ προσήκοντα. Ἐξ ὧν δοκεῖ μοι νῦν παρὰ ἀνθρώποις ἐπιβρεῖν τὰ κακά.

A artificium desideraret: iste non invidit illud, neque semper illam sibi relictam ita ferri voluit, sed manum creationi admovit, et a pessimis partibus distinguere voluit pulcherrimas: ac proinde sic condidit. Quæcumque vero in illa, dum crearet, succulenta erant, hæc, quod ad opificium inepta essent, prout se habebant, reliquit, utpote nullatenus ipsi convenientia. Ex quibus, ut mihi videtur, nunc mala in homines diffuunt.

FRAGMENTUM LIBRI CUIUSDAM VALENTINIANI.

Ex Eriphanio hæc. xxxi, § 5 et seqq., pag. 168 et seqq. edit. Paris. 1622.

Τὰδε παρὰ φρονίμοις. Παρὰ δὲ ψυχικοῖς, παρὰ δὲ σαρκικοῖς, παρὰ δὲ κοσμικοῖς, παρὰ δὲ ὡς μεγέθει, Νούς ἀκατάργητος τοῖς ἀκαταργήτοις χαίρειν. Ἄνομο-
 Νότις ἐγὼ καὶ ὑπερουρανίων²² μνηστὴν ποιοῦμαι πρὸς ὑμᾶς, ὅτε Ἀρχαῖς, ὅτε Ἐξουσίαις, ὅτε ὑποταγαῖς, ὅτε πᾶσι περινοηθῆναι δυναμένων, μόνῃ δὲ τῇ τοῦ Ἀτρέπτου ἐννοίᾳ παφαιρωμένων. Ὅτε γὰρ ἀρχῆς ὁ Αὐτοπάτωρ αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ περιεῖχε τὰ πάντα ὄντα ἐν ἑαυτῷ ἐν ἀγνωσίᾳ (ὅν καλοῦσι τινες Αἰῶνα ἀγήρατον, ἀεὶ νεάζοντα, ἀβρόνθην, ὅς πάντοτε περιέχει τὰ πάντα, καὶ οὐκ ἐμπεριέχεται). τότε ἢ ἐν αὐτῷ Ἐκνοια ἠθέλησεν ἐκείνην (ἦν τινες Ἐνοιαν εἶπασαν, ἕτεροι Χάριν οικειῶς, διὰ τὸ ἐπιχωρηγῆναι αὐτὴν ἠσαυρίσματα τοῦ Μεγέθους τοῖς ἐκ τοῦ Μεγέθους· οἱ δὲ ἀληθεύσαντες Σιγὴν προσηγόρευσαν, ὅτι δι' ἐν-
 θυμῆσιν χωρὶς λόγου τὰ πάντα τὸ Μέγεθος ἐπε-
 λελεῖται). ὡς οὖν προεῖπον, ἡ ἀφάρτος Αἰωνία βου-
 ληθεῖσα ἑσμά βῆσαι, ἐθήλυσε τὸ Μέγεθος ἐπ' ὀρέξει ἀναπαύσεως αὐτοῦ. Καὶ αὕτη, αὐτῷ μίγεται, ἀνέ-
 δεῖξε τὸν Πατέρα τῆς Ἀληθείας, ὃν οικειῶς οἱ τέ-
 λειοι Ἀνθρώπων ὠνόμασαν, ὅτι ἦν ἀντίτυπος τοῦ προόντος Ἀγενήτου. Μετὰ τοῦτο δὲ ἡ Σιγὴ φυσικὴν ἐνόησα φωτὸς προεναγκαμένη σὺν τῷ Ἀν-
 θρώπῳ (ἦν δὲ αὐτῶν ἡ συνέλευσις τὸ θέλειν), καὶ ἀναδεικνύσι τὴν Ἀληθειαν. Ἀληθεια δὲ ὑπὸ τῶν τε-
 λελιῶν οικειῶς ὠνομάσθη, ὅτι ἀληθῶς βολία ἦν τῇ ἑαυτῆς μητρὶ Σιγῇ, τῆς Σιγῆς τοῦτο βουλομένης²³, ἀπὸ μερισμῶν φωτῶν τοῦ τε ἀβρένοσ καὶ τῆς θηλείας ἴσον εἶναι, ὅπως δι' ἑαυτῶν καὶ ἢ ἐν αὐτοῖς φανε-
 ρωθῆ τοῖς ἐξ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ εἰς αἰσθητικὰ φῶτα με-
 ρισθεῖσα. Μετὰ τοῦτο ἡ Ἀληθεια μητρικὴν προενεγα-
 κάμενη Προῦνεικίαν, ἐθήλυσε τὸν πατέρα ἑαυτῆς εἰς ἑαυτὴν, καὶ συνήεσαν ἑαυτοῖς ἀφάρτῳ μίξει καὶ ἀγνῶστῳ συγκράσει. Καὶ ἀναδεικνύσι τετράδα πνευ-
 ματικὴν ἀβρόνθην, ἀντίτυπον τῆς προσούσης²⁴ τε-
 τράδος, ἧτις ἦν Βυθός, Σιγὴ, Πατὴρ, Ἀληθεια. Αὕτη δὲ ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς Σιγῆς τετράς, Ἀνθρώπος, Ἐκκλησία, Λόγος, Ζωή. Τότε τοῦ πάντα περιέχοντος Βυθοῦ θελήματι ὁ Ἀνθρώπος καὶ ἡ Ἐκ-
 κλησία πατρικῶν μνησθέντες λόγων συνήεσαν ἑαυτοῖς, καὶ ἀναδεικνύσι Δωδεκάδα Προῦνεικῶν, ἀβρόνθην. Οἱ σὺν ἀβρένες εἰσι, Παράκλητος, Πατρικός, Μητρικός, Ἀέλιος, Θελητός, ὃ ἐστὶ Φῶς, Ἐκκλησιαστικός. Αἱ δὲ θήλειαι, Πίστις, Ἐλπίς, Ἀγάπη, Σύνεσις, Μακαρία, Σοφία. Μετέπειτα δὲ Λόγος καὶ Ζωή, καὶ

B Hæc apud sapientes. Sed apud animales, apud carnales, apud mundanos, apud exaggeratam animi vim, Nus nunquam desinens, perpetuis ac nunquam desinentibus salutem. Equidem eorum quæ neque nominari, nec explicari oratione possunt, quæque cœlestibus ipsis superiora sunt, mentionem apud vos instituiam: quæ neque Principatus, neque Potestates, nec quæ illis subiecta sunt, neque aliud quidquam intelligentia potest consequi, nullique ejus, qui est immutabilis, sunt cognitioni patefacta. Principio siquidem rerum omnium, quando is qui per seipsum Pater est, universa in semetipso obscura ignotaque continebat (quem nonnulli Æonem senectutis expertem semperque florentem, et Matrem feminamque vocant, qui omniis complexus nulla re ipse comprehenditur): tunc quæ in illo inerat Mens voluit (ita enim quidam appellant, alii proprio nomine Gratiam, quod Magnitudinis thesauros, in eos qui ex Magnitudine erant insumpserit; sed melius ab aliis Silentium vocatur, quoniam citra sermonis usum omnia Magnitudo cogitatione sola perfecti); 356 igitur, ut dixi, incorrupta hæc ex Æonum numero femina, vinculis expedire sese volens, Magnitudinem libidinis illecebris ad sui consuetudinem iniecit. Ex qua Veritatis Pater procreatus est, quem qui perfecti sunt proprie Hominem appellant, quod ejus qui prior est, nec ab ullo est genitus, similitudinem referat. Deinde Sige naturalem luminis unitatem cum Homine producentem (horum vero conjunctio voluntate sola perfecta est) Veritatem edidit quæ eo nomine merito a perfectis donata est, quod Matri suæ Sige reipsum similis esset; quæ ex divisionibus luminum, tam maris quam feminæ, id ipsum æquale esse voluerat: ut sensibus expressa lumina dispersa, per illa ipsa, et in ipsis, iis qui ex ipso et in ipso sunt sese patefaceret. Postea Veritas maternam Pruniciam proferens, parentem suum ad sui amorem pertraxit. Quare ambio incorrupta copulatione, ac nunquam senescente conjunctione commisti sunt. Unde spiritalis marium ac feminarum quadriga prodiit, prioris alterius similis, quæ iis quatuor, Bytho, Sige, Patre ac Veritate constabat. Posterior vero illa ex Patre ac Sige producta hæc est: Homo, Ecclesia, Sermo, Vita. Tunc comprehendentis omnia Bythi voluntate

²² F. κατέλιπεν. ²³ V. cod. μυστήριον πρὸς ὑμᾶς.

²⁴ Leg. ὅτι. ²⁵ V. βουληθείσης. ²⁶ F. προσούσης.

XLIX.

Deus hujus sæculi, iis, qui fidem non habent, A Θεός (21) αἰῶνος. ~~ὁμοιωθεὶς~~ σοφίας τοῖς ἀπίστοις, nominatus Deus, id est Satanas. ~~τοῦ σατανᾶ ἢ Ζατανᾶς.~~

L(22).

Solvit ~~Zacharias~~ ~~προφήτην~~ natus Joannes. Neque enim [angelus?] animum patris mitigavit cum vox, [Zachariam] silere jubens, emitteretur; sed uti [angeli vox], cui fidem non habebat [Zacharias], linguam ejus vinxit, ita, cum quod angelus annuntiaverat evenisset, patri libertatem reddidit; cui et fausta sunt nuntiata et [Joannes filius] natus est. Vox autem et splendor Verbi et luminis præcursor.

Λύει τῷ Ζαχαρίᾳ τὴν σωπὴν γεννηθεὶς ὁ Ἰωάννης. Καὶ γὰρ (23) οὐκ ἐπράυνε τὸν πατέρα τῆς φωνῆς σωπᾶν προσελούσης· ἀλλ' ὡς περ ἀπιστηθεῖσα τὴν γλῶσσαν ἔδησεν, οὕτω φανερωθεῖσαν δοῦναι τῷ πατρὶ τὴν ἐλευθερίαν· ἧ καὶ εὐηγγελίσθη καὶ ἐγεννήθη. Φωνὴ δὲ καὶ λύχνος· Λόγου καὶ φωτὸς πρόδρομος.

LI.

Quem in finem autem et illud in urbe Davidis additum est, nisi ut id, quod a Deo Davidi promissum erat: ex fructu ejus ventris æternum regem progressurum esse, perfectum annuntiaret.

Εἰς τί (24) δὲ καὶ τὸ ἐν πόλει Δαβὶδ πρόσκειται, εἰ μὴ ἵνα διὰ τὴν ὑπὸ Θεοῦ γεγεννημένην τῷ Δαβὶδ ὑπόσχεσιν· ὅτι ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας αὐτοῦ αἰώνιος ἔσται βασιλεὺς, πεπληρωμένην εὐαγγελίσθηται.

APPENDIX

AD

IRENÆI LIBROS CONTRA HÆRESES

CONTINENS

GNOSTICORUM QUORUM MEMINIT S. MARTYR FRAGMENTA.

FRAGMENTA

COMMENTARIORUM BASILIDIS.

Fragmentum libri XIII. — Ex Archelai et Manetis Disputatione, pag. 101 et se.

349 Exstat tertius decimus liber Tractatum ejus (Basilidis) cujus initium tale est. Tertium decimum nobis Tractatum scribentibus librum, necessarium sermonem uberemque salutaris sermo præstavit. Per parvulam divitis et pauperis naturam, sine radice et sine loco rebus supervenientem, unde pullularerit, indicat. Hoc autem solum caput liber continet... Sed ad rem rediens, Basilides interjectis plus minus vel quingentis versibus ait: Desine ab inani et curiosa varietate, requiramus autem magis, quæ de bonis et malis etiam barbari inquisierunt, et in contemplatæ sunt lucem, tanquam melioris rei sumpta concupiscentia, insectabantur ea commiseri.

C quas opiniones de his omnibus pervenerunt. Quidam enim horum dixerunt, initia omnium duo esse, quibus bona et mala associaverunt, ipsa dicentes initia sine initio esse et ingenuita: id est, in principis lucem fuisse ac tenebras, quæ ex semetipsis erant, non quæ esse dicebantur. Hæc cum apud semetipsa essent, propriam unumquodque eorum vitam agebat, quam vellet, et qualis sibi competeret; omnibus enim amicum est, quod est proprium, et nihil sibi ipsum malum videtur. Postquam autem ad alterutrum agnitionem uterque pervenit, et tenebræ

(21) Θεός, κ. τ. λ. Hæc Græca exstant in *Catenis in S. Pauli Epistolas ad Cor.*, quas edidit J. A. Cramer. Oxon. 1841, tom. V, pag. 573.

(22) Ex editione Ad. Stieren (Opp. Irenæi, t. I.), cujus adnotationem exscribimus: « Hoc fragmentum et quod sequitur ex codice theol. Gr. qui in bibliotheca Vindobonensi asservatur et n. LXXI et folia 24 habet, exscripta mecum communicavit Henr. Ernest. Pöschl, cui maxime gratias ago. »

(23) Καὶ γὰρ, κ. τ. λ. Hujus commentis textus est corruptus. Patet, pro φανερωθεῖσαν, quæ vox oppo-

sita est verbo ἀπιστηθεῖσα, scribendum esse φανερωθεῖσα, et pro δοῦναι legendum tempus finitum, ἔδωκεν aut simile quid. Loci sensum, quantum fieri potuit, interpretatione mea Latina exprimere studui.

(24) Εἰς τί, κ. τ. λ. Etiam hoc fragmentum Henr. Ernest. Pöschl v. cl. ex eodem codice, quem adnotatione priori ad fragm. antecessens laudavi, exscriptum mecum communicavit. Dictum procul dubio referendum est ad Luc. II, 41. STIEREN.

Fragmentum libri XXIII. -- Ex Clementis Alexandrini Stromatum lib. IV, pag. 306.

Βασιλίδης δὲ ἐν τῷ εἰκοστῷ τρίτῳ τῶν Ἑξηγη-
τικῶν, περὶ τῶν κατὰ τὸ μαρτύριον καταζομένων,
αὐταῖς λέξει τάδε ἔχει· « Φημι γὰρ τὸ, ὅποσοι ὑπο-
πίπτουσι ταῖς λεγομέναις θλίψεσιν, ἦτοι ἡμαρτηκό-
τες ἐν ἄλλοις λανθάνοντες πταίσμασιν, εἰς τοῦτο
ἄγονται· τὸ ἀγαθὸν χρηστότητι τοῦ περιάγοντος· ἄλλα ἢ
ἐξ ἄλλων ὄντως ἐγκαλούμενοι, ἵνα μὴ ὡς καταδάκοι
ἐπὶ κακοῖς ὁμολογουμένοις πάθωσι· μηδὲ λοιδορού-
μενοι ὡς ὁ μοιχὸς ἢ ὁ φονεὺς, ἀλλ' ὅτι Χριστιανοὶ
πεφυκότες· ὅπερ αὐτοὺς παρηγορήσει, ἢ μηδὲ πάσχειν
δοκεῖν. Κἀν μὴ ἡμαρτηκῶς δ' ὄλωσιν τις ἐπὶ τὸ πα-
θεῖν γένηται, σπάνιον μὲν, ἀλλ' οὐδὲ οὗτος κατ'
ἐπιβουλήν δυνάμειός τι πείσεται, ἀλλὰ πείσεται, ὡς
ἐπαθεῖ καὶ τὸ νήπιον τὸ δοκῶν οὐχ ἡμαρτηκῆναι. »
Εἰθ' ὑποβάς, πάλιν ἐπιφέρει· « Ὡς οὖν τὸ νήπιον οὐ
προημαρτηκός, ἢ ἐνεργῶς μὲν οὐχ ἡμαρτηκός οὐδὲν,
ἐν ἑαυτῷ [τῷ] δὲ τὸ ἁμαρτησάμενος ἔχον, ἐπὶ ὑπο-
θήσει τῷ παθεῖν, εὐεργετεῖται τε, πολλὰ κερδαίνειν
δύσκολα· οὕτως δὲ καὶ ὁ τελείος μηδὲν ἡμαρτηκῶς
ἐργῶ τύχη, πάσχει δὲ καὶ πάθη, ταῦτ' ἐπαθεῖν ἐμπερὶ
τῷ νηπίῳ· ἔχον μὲν ἐν ἑαυτῷ τὸ ἁμαρτηκόν, ἀφορ-
μὴν δὲ πρὸς τὸ ἡμαρτηκῆναι μὴ λαβὼν, οὐχ ἡμαρ-
τανεν· ὥστ' οὐχ αὐτῷ τὸ μὴ ἁμαρτησάμενος λογιστέον.
Ὡς γὰρ ὁ μοιχεύσας θέλων μοιχὸς ἐστίν, κἀν τοῦ
μοιχεύσαι μὴ ἐπιτύχη, καὶ ὁ ποιῆσαι φόνον θέλων
ἀνδροφόνος ἐστίν, κἀν μὴ δύνηται φονεῦσαι· οὕτως δὲ
καὶ τὸν ἀναμαρτητὸν ἐν λέγω, ἐάν ἴδω πάσχοντα, κἀν
μηδὲν ἢ κακὸν πεπραγῶς, κακὸν ἐρῶ τῷ θέλει ἁμαρ-
τάνειν. Πάντ' ἐρῶ γὰρ μᾶλλον, ἢ κακὸν τὸ πρόνοεῖν
ἐρῶ. » Εἰθ' ὑποβάς, καὶ περὶ τοῦ Κυρίου ἀντικρυς,
ὡς περὶ ἀνθρώπου λέγει· « Ἐάν μέντοι, παραλιπὼν
τούτους ἀπαντας τοὺς λόγους, ἔλθῃς ἐπὶ τὸ δυσωπεῖν
με, διὰ προσώπων τινῶν, εἰ τύχοι, λέγων· Ὁ δεῖνα
οὖν ἡμαρτεν, ἐπαθε γὰρ ὁ δεῖνα· ἐάν μὲν ἐπιτρέπῃς,
ἐρῶ· οὐχ ἡμαρτε μὲν, ὁμοίως δὲ ἦν τῷ πάσχοντι νη-
πίῳ. Εἰ μόντοι σφοδρότερον ἐκδιάσαι τὸν λόγον,
ἐρῶ, ἀνθρώπων, ὄντων ἂν ὀνομάζῃς, ἀνθρώπων εἶναι,
δικαίον δὲ τὸν θεόν· καθαρὸς γὰρ οὐδεὶς, ὥσπερ
εἶπέ τις, ἀπὸ φύκου. »

A Basilides autem in vicesimo tertio *Exegeticorum*
de iis qui martyrio puniuntur, his verbis hæc di-
cit : « Dico enim, quicumque incidunt in dictas affli-
ctiones, utique cum imprudentes in alia peccata
lapsi fuerint, ad hoc bonum deducuntur, benignitate
ejus qui adducit. Sed omnino aliam ob causam
in jus vocantur, ne patiantur ut judicio dammati
propter ea quæ mala esse certum est; neque ut
male audientes perinde atque adulter, vel homici-
da, sed quod sint natura Christiani : quod quidem
eius ita recreabit, ut ne videantur quidem pati. Si
vero in aliquem, qui omnino non peccaverit, per-
persiones incumbant, quod quidem est rarum; ta-
men ne is quidem aliquid patietur, ex paratis a
magistratu insidiis, sed patietur ut passus est puer,
qui videbatur nihil peccasse. » Deinde paulo inferius
subjungit : « Sicut ergo puer qui antea non pecca-
vit, aut actu quidem nihil peccavit, sed habet in se
peccandi potestatem, cum in perpersiones incide-
rit, afficitur beneficio, ut qui multa lucretur ardua :
ita etiam, si perfectus quoque qui actu nihil forte
peccaverit, patietur et passus fuerit, passus est si-
militer atque puer; in se quidem habens peccandi
potestatem, et tamen non accepta occasione peccan-
di, non peccavit : adeo ut ipsi acceptum referen-
dum non sit, quod non peccaverit. Quemadmodum
enim: qui vult adulterium admittere, est adulter,
etiamsi non consequatur effectus; et **350** qui vult
cædem facere, homicida, etiamsi non possit occi-
dere : ita etiam eum quem dico non peccasse, si
videro quidpiam pati, etiamsi nihil mali fecerit,
malum dicam, eo quod velit peccare. Quidvis enim
dicam potius, quam malam providentiam. » Deinde
inferius, aperte quoque de Domino dicit tanquam
de homine : « Sin autem his omnibus prætermi-
sis veneris ut me pudore confundas, adducens certas
personas, verbi causa : Hic ergo peccavit, hic enim
est passus; si permittas quidem, dicam : Non pec-
cavit quidem, sed erat similis puero, qui patieba-
tur. Sed si vehementius urgoas, dicam, quemcumque
hominem nominaveris, eum esse hominem, ju-
stum autem Deum : Nullus enim est mundus, ut dixit quispiam, a sorde ^b. »

Aliud Basilidis fragmentum. — Ex Origenis lib. V Comment. in Epist. ad Rom., cap. V, tom. II pag. 530, edit. Basileensis 1571.

Ego, inquit (*Paulus*), mortuus sum : cœpit enim
mihi jam reputari peccatum. Sed hæc Basilides non
advertens de lege naturali debere intelligi, ad ine-
ptias et impias fabulas sermonem apostolicum tra-
xit, in Pythagoricum dogma : id est, quod animæ
in alia atque alia corpora transfundantur ex hoc
Apostoli dicitur conatur astruere. Dixit enim, in-

D quit, *Apostolus*, quia ego vivebam sine lege aliquan-
do : hoc est, antequam in istud corpus venirem, in
eam speciem corporis vixi, quæ sub lege non esset,
pecudis scilicet, vel avis. Sed non respexit ad id,
quod sequitur, id est : Sed ubi venit mandatum, pec-
catum revixit ^c, etc.

FRAGMENTA EPIPHANIS.

Ex lib. De justitia, ap. Clementem Alex., lib. III Stromat., pag. 428 et seqq.

Ἄγει οὗτος ἐν τῷ *Περὶ δικαιοσύνης*, τὴν δικαιο-

Is (*Epiphanes*) dicit in libro *De justitia*, justitiā

^a Lege, ἀλλά. ^b Adde, ὥστε. ^c Dole hunc articulum. ^d Job XIV, 4, juxta LXX. ^e Rom. VII, 9.

Dei esse quamdam cum æqualitate communem. Æquale quidem certe cælum undequaque extensum, totam terram circuitu suo complectitur: et nox ex æquo stellas omnes ostendit: et diei acriorem et lucis patrem, solem, Deus ex alto æqualem diffudit super terram in omnes qui possunt videre (illi autem omnes communiter vident), quoniam non discernit divitem, vel pauperem, vel populi principem, insipientes et sapientes, feminas et masculos, liberos, servos; sed neque secus facit in brutis. Cum autem in omnia animantia, bona et mala, ex æquo ipsum communem diffuderit; firmam ac solidam efficit justitiam, eum nemo possit plus habere, neque auferre a proximo, ut ipse illius lucem habeat duplicatam. Sol facit omnibus animantibus communia exoriri nutrimenta, communi justitia ex æquo data omnibus: et ad ea quæ sunt hujusmodi similiter se habet genus boum ut boves, et suum ut sues, et ovium ut oves, ut reliqua omnia. Justitia enim in iis apparet communitas. Deinde per communitatem similiter omnia seminantur secundum genus suum; et commune nutrimentum permissum est humi pascentibus jumentis omnibus, et omnibus ex æquo: ut ipse quod nulla lege circumscriptum sit, ejus autem qui donat ac jubet liberalitate, convenienter adsit omnibus justitia. Sed neque quæ ad generationem spectant, habent scriptam legem, esset enim abolita: ex æquo autem seminant omnes et generant, habentes innatam a justitia communionem. Ex æquo communiter omnibus oculum ad videndum creator et pater omnium, sua justitia legem ferens, præbuit; non discernens feminam a masculo, non id quod est rationis particeps **351** ab experte rationis, et ut semel dicam, nullum a nullo; æqualitate autem et communitate visum similiter dividens, uno jussu omnibus est largitus. Leges autem, inquit (*Isidorus*), cum hominum ignorantiam castigare non possent, contra leges facere docuerunt: leges enim privatæ et peculiare dissecuerunt divinæ legis communionem, et abroserunt: non intelligens dictum Pauli, dicentis: *Per legem peccatum cognovi*. Et *meum* et *tuum* dicit subisse per leges, adeo ut per eas communiter jam amplius non liceat iis, quæ communia sunt, terra videlicet, possessionibus, et ipso matrimonio uti. Fecit enim vites communiter omnibus, quæ neque passorem, neque furem respiciunt: et frumentum similiter, et alios fructus. Violata autem communitas et æqualitas genuit furem pecorum et fructuum. Cum ergo Deus communiter omnia fecisset homini, et feminam cum masculo communiter conjunxisset, et omnia similiter animalia conglutinasset, demonstravit justitiam esse communionem cum æqualitate. Qui autem sic nati sunt, generationem suam qua conciliatur communitas, abnegaverunt. Et dicit: « Si unam duxerit, habeat; cum omnes possint esse communes, ut in re-

¹ Leg. ἀνατέλλει. ² Rom. vii, 7.

σύνῃν τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν· τινὰ εἶναι μετ' ἰσότητος. « Ἴσος γέ τοι πανταχῶθεν ἐκταθείς οὐρανός, κύκλω τῆν γῆν περιέχει πᾶσαν καὶ πάντας ἡ νύξ ἐπίσης ἐπιδείκνυται τοῦς ἀστέρας· τὸν δὲ τῆς ἡμέρας αἴτιον καὶ πατέρα τοῦ φωτός, ἥλιον, ὁ Θεὸς ἐξέχευ ἀνωθεν ἴσον ἐπὶ γῆς ἅπασιν τοῦς βλέπειν δυναμένους· οἱ δὲ κοινῇ πάντες βλέπουσιν· ἐπὶ μὴ διακρίνει πλοῦσσαν, ἢ πένητα, ἢ δῆμου ἀρχοντα, ἀφρονάς τε καὶ τοῦς φρονούντας, θηλείας, ἀρσενας, ἐλευθέρους, δούλους· ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἀλόγων παρὰ τοῦτο ποιεῖται τι. Πᾶσι δὲ ἐπίσης τοῦς ζώους κοινὸν αὐτὸν ἐκχέας ἀνωθεν, ἀγαθοῦς τε καὶ φαύλους, δικαιοσύνην ἐμπεδοῖ, μηδεὸς δυναμένου πλεῖον ἔχειν, μηδὲ ἀφαιρεῖσθαι τὸν πληθύνον, ἢ αὐτὸς τὸ κακίον φῶς διπλασιάσας ἔχη. Ἥλιος κοινὰς τροφὰς ζώους ἅπασιν ἀνατέλλει ¹, δικαιοσύνης τε τῆς κοινῆς ἅπασιν ἐπίσης δοθείσης· καὶ εἰς τὰ τοιαῦτα βοῶν γένος ὁμοίως γίνεται ὡς αἱ βόες· καὶ σῶν, ὡς οἱ σῦες· καὶ προβάτων, ὡς τὰ πρόβατα, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα· δικαιοσύνη γὰρ ἐν αὐτοῦς ἀναφάνεται ἡ κοινότης. Ἐπειτα κατὰ κοινότητα πάντα ὁμοίως κατὰ γένος σπεύρεται· τροφή τε κοινῇ χαμαὶ νεμομένοις ἀνείται πᾶσι τοῦς κτήνεσι, καὶ πᾶσιν ἐπίσης, οὐδενὶ νόμῳ κρατούμενῃ· τῇ δὲ παρὰ τοῦ διδόντος κελεύσαντος χορηγία συμφώνως ἅπασιν δικαιοσύνη παροῦσα. Ἄλλ' οὐδὲ τὰ τῆς γενέσεως νόμον ἔχει γεγραμμένον· μετεγράφη γὰρ ἄν' σπεύρουσι δὲ καὶ γενῶσιν ἐπίσης, κοινωνίαν ὑπὸ δικαιοσύνης ἐμφυτον ἔχοντες. Κοινῇ πᾶσιν ἐπίσης ὀφθαλμὸν εἰς τὸ βλέπειν ὁ ποιητὴς τε καὶ πατὴρ πάντων, δικαιοσύνη νομοθετήσας τῇ παρ' αὐτοῦ, παρέσχεν, οὐ διακρίνας θηλειαν ἀρσενος, οὐ λογικὸν ἀλόγου, καὶ καθάπαξ οὐδενὸς οὐδέν· ἰσότητι δὲ καὶ κοινότητι μερίσας τὸ βλέπειν ὁμοίως ἐνὶ κελεύματι πᾶσι κεχάρισται. Οἱ νόμοι δὲ, φησὶν, ἀνθρώπων ἀμαθίαν κολάζειν μὴ δυνάμενοι, παρανομεῖν ἐδίδαξαν· ἢ γὰρ ἰδίωτης τῶν νόμων τὴν κοινωνίαν τοῦ θεοῦ νόμου κατέτεμε καὶ παρτρῶγε· μὴ συνιεις τὸ τοῦ Ἀποστόλου ῥητὸν, λέγοντος· *Διὰ νόμου τὴν ἀμαρτίαν ἐγνων*. Τό τ' ἐμὸν καὶ τὸ σὸν φησὶ διὰ τῶν νόμων παρεισελεῖν· μηκέτι εἰς κοινότητα· κοινὰ τε γὰρ καρποῦμένων, μήτε γῆν, μήτε κτήματα, ἀλλὰ μηδὲ γάμον· κοινῇ γὰρ ἅπασιν ἐποίησε τὰς ἀμπέλους, αὐτὸν μὴ στρούθων μήτε κλέπτειν ἀπαρνοῦνται· καὶ τὸν σῖτον οὕτω, καὶ τοῦς ἄλλους καρπούς. Ἡ δὲ κοινωνία παρανομηθεῖσα, καὶ τὰ τῆς ἰσότητος, ἐγέννησε θρεμμάτων καὶ καρπῶν κλέπτειν. Κοινῇ τοίνυν ὁ Θεὸς ἅπαντα ἀνθρώπῳ ποιήσας, καὶ τὸ θῆλυ τῷ ἄρβρεν κοινῇ συναγαγὼν, καὶ πάνθ' ὁμοίως τὰ ζῶα κολλήσας, τὴν δικαιοσύνην ἀνέφηγεν κοινωνίαν μετ' ἰσότητος. Οἱ δὲ γεγονότες οὕτω, τὴν συνάγουσαν κοινωνίαν τὴν γένεσιν αὐτῶν ἀπηρνήθησαν. Καὶ φησὶν· «Εἰ μίαν ἀγόμιστος, ἐχέτω, δυναμένων κοινωνεῖν ἅπασιν, ὡς περ ἀπέφηνε τὰ λοιπὰ τῶν ζώων. Ταῦτα εἰπὼν κατὰ λέξιν, πάλιν ὁμοίως αὐταῖς ταῖς λέξεσιν ἐπιφέρει· «Τῆν γὰρ ἐπιθυμίαν εὐστονον καὶ σφοδρότεραν ἐνεποίησε τοῖς ἀρβρεσιν εἰς τὴν τῶν γυνῶν παραμολήν· ἢν οὔτε νόμος, οὔτε ἔθος, οὔτε ἄλλη τι τῶν ὄντων ἀφανίστα· δύναται, Θεοῦ γὰρ ἐστὶ δύναμις.»

liquis ostendit animantibus. » Hæc cum ad verbum dixisset, subiungit rursus his verbis : « Acrem enim et vehementiorem ingeneravit masculis cupiditatem ad generis perpetuitatem, quam nec lex, nec mos, nec aliud aliquid potest abolere : est enim Dei decretum. »

Et paulo post, pag. 430.

Ὅτι θεομαχῆ ὅτε Καρποκράτης, ὁ Ἐπιφάνης ἐν αὐτῶ τῷ πολυθρῦλλῳ βιβλίῳ, τῷ *Περὶ δικαιοσύνης*, λέγων, ὡδὲ πως ἐπιφέρει κατὰ λέξιν. Ἐνθεν ὡς γελοῖον εἰρηκότος τοῦ νομοθέτου, ὅμα τοῦτο ἀκουστέον, *Ὅχι ἐπιθυμήσεις*, πρὸς τὸ γελοῖότερον εἰπεῖν, τῶν τοῦ *πλησίον* αὐτὸς γὰρ ὁ τὴν ἐπιθυμίαν δοῦς, ὡς συνέχουσιν τὰ τῆς γενέσεως, ταύτην ἀφαιρέσθαι κελεύει, μηδενὸς αὐτὴν ἀφελῶν ζῆου. Τὸ δὲ, τῆς τοῦ *πλησίον* γυναικὸς, ἰδιότητα τὴν κοινωνίαν ἀναγκάζων, ἐτι γελοῖότερον εἶπε. Καὶ ταῦτα μὲν οἱ γενναῖοι Καρποκρατιανοὶ δογματίζουσι.

Quod cum Deo bellum gerat Carpocrates, et Epiphanes, in eo qui vulgo jactatur libro *De justitia*. patet ex eo quod subiungit his verbis : Hinc ut qui ridiculum dixerit, legislatoris hoc verbum audientum est : *Non concupisceas* ; et ut magis ridicula diceret, *res*, inquit, *proximi tui*. Ipse enim qui delectatur cupiditatem, ut quæ contineat ea quæ ad generationem atinent, jubet eam auferre, cum a nullo eam auferat animali. Illud autem, *uxorem proximi tui* *, communionem cogens ad proprietatem, dixit adhuc magis ridicule. Et hæc quidem dogmata constituunt egregii Carpocratiani.

FRAGMENTA ISIDORI.

Ex lib. De adnata anima, ap. Clementem Alex. lib. II Stromat., pag. 409.

Αὐτὸς γοῦν ὁ τοῦ Βασιλείδου υἱὸς Ἰσίδωρος ἐν τῷ *Περὶ προσφουῶς ψυχῆς*, συναισθόμενος τῷ δόγματι, οἷον ἑαυτοῦ κατηγορῶν, γράφει κατὰ λέξιν Ἐάν γάρ τιτι πείσμα ὄψ, ὅτι μὴ ἔστιν ἡ ψυχὴ μονομερῆς, τῇ δὲ τῶν προσαρτημάτων βίᾳ τὰ τῶν χειρόνων γίνεσθαι πάθη, πρόφασιν οὐ τὴν τυχοῦσαν ἐξουσίαν οἱ μοχθηροὶ τῶν ἀνθρώπων λέγειν Ἐδιδάσθην, ἀπηνέχθην, ἀκων ἔδρασα, μὴ βουλόμενος ἐνήργησα : τῆς τῶν κακῶν ἐπιθυμίας αὐτὸς ἠγγασάμενος, καὶ οὐ μαχεσάμενος ταῖς τῶν προσαρτημάτων βίαις. Δεῖ δὲ, τῷ λογιστικῷ κρείττονας γενομένους, τῆς ἐλάττονος ἐν ἡμῖν κτίσεως φανῆναι κρατοῦντας.

Ipse filius Basilidis Isidorus, in libro *De adnata anima*, cum dogma animadvertisset, scribit his verbis, veluti seipsum accusans : Si enim alicui persuaseris unicam non esse animam, vi autem appendicum fieri eas quæ ad deteriora ferunt, perturbationes, non levem prætextum habebunt homines scelerati dicendi : Coactus sum, abductus sum, coactus feci, non volens operatus sum : cum ipse imperaverit malorum cupiditati, et cum appendicum violentia non depugnarit. Oportet autem, cum parte rationali præstemus, ut inferiori quæ est in nobis creaturæ dominemur.

Ex Moralibus Isidori, ap. Clementem Alex., lib. III Stromat., p. 427.

Ἄνεχου * τοίνυν, φησὶ κατὰ λέξιν ὁ Ἰσίδωρος ἐν τοῖς *Ἠθικοῖς*, μαχίμης γυναικὸς, ἵνα μὴ ἀποσπασθῆς τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ : τότε πῦρ ἀποσπερματίας, εὐσυνειδήτως προσέυχη. Ὅταν δὲ ἡ εὐχαριστία σου, φησὶν, εἰς ἀφῆσιν ἀποπέσῃ, καὶ σῆς ἢ τὸ λοιπὸν οὐ κατορθῶσαι, ἀλλὰ μὴ σφαλῆναι, γάμησον. Ἀλλὰ νέος τίς ἐστιν, ἢ πένρης, ἢ κατωπερῆς, καὶ οὐ θέλει γῆμαι κατὰ τὸν λόγον, οὗτος τοῦ ἀδελφοῦ μὴ χωρίζεσθαι λέγεται, ὅτι Εἰσιλήλυθα ἐγὼ εἰς τὰ ἅγια, οὐδὲν δύναμαι παθεῖν. Ἐάν δὲ ὑπόνοιαν ἔχη, εἰπάτω Ἀδελφὲ, ἐπίθεσ μοι τὴν χεῖρα, ἵνα μὴ ἀμαρτήσω καὶ λήψεται βοήθειαν καὶ νοσητὴν καὶ αἰσθητὴν. Θελησάτω μόνον ἀμαρτήσαι ἢ τὸ καλὸν, καὶ ἐπιτεύξεσθαι. Ἐνίοτε δὲ τῷ μὲν στόματι λέγομεν, οὐ θέλομεν ἀμαρτήσαι ἢ δὲ διάνοια ἔγκειται ἐπὶ τὸ ἀμαρτάνειν. Ὁ τοιοῦτος διὰ φόβον οὐ ποιεῖ ἢ θέλει, ἵνα μὴ ἡ κτίσις αὐτῷ ἐλλογισθῇ ἢ δὲ ἀνθρωπότης ἔχει τινὰ ἀναγκαῖα, καὶ φυσικὰ μόνον ἔχει τὸ περιβάλλεσθαι ἀναγκαῖον καὶ φυσικόν· φυσικὸν δὲ τὸ τῶν ἀφροδισίων, οὐκ ἀναγκαῖον δὲ.

352 Patienter sustine, inquit his verbis Isidorus in *Moralibus*, uxorem contumacem, ne Dei gratiam amittas ; et cum una cum semine libidinis flammam ejeceris, cum bona ores conscientia. Quando autem, inquit, tua gratiarum actio declinare cœperit in petitionem, et jam oraveris non tam ut recte agas, quam ut ne labaris, duc uxorem. Sin est aliquis juvenis, vel pauper, vel infirma valetudine, et non vult rationi convenienter uxorem ducere, is a fratre ne separetur : dicat : Ingressus sum in sancta, nihil possum pati. Sed si de seipso habeat suspicionem, dicat : Frater, impone mihi manum, ut non peccem ; et accipiet auxilium, tam quod mente potest percipi, quam sensile. Velit tantum quod bonum est perficere, et voti compos fiet. Nonnunquam autem ore quidem dicimus : Nolumus peccare ; cogitatio autem nostra delixa est in peccato. Qui est ejusmodi, propter metum quod vult non facit, ne ei inferatur pœna. Humana autem natura habet quædam necessaria, et quædam solum naturalia : quædam vestibus induatur, id necessarium et naturale : res autem Venerea naturalis est, sed non necessaria ;

Ex lib. I et II Expositionum prophetæ Parchor, apud Clementem, lib. VI Stromat., pag. 641 et seqq.

Ἰσίδωρος ὁ Βασιλείδου υἱὸς ἅμα καὶ μαθητὴς ἐν τῷ πρώτῳ τοῦ προφήτου Παρχὸρ *Ἐξηγητικῶν* καὶ αὐτὸς κατὰ λέξιν γράφει· Φασὶ δὲ οἱ Ἀπτικοὶ με-

Isidorus Basilidis simul filius et discipulus, in primo libro *Expositionum* prophete Parchor, ipse quoque scribit ad verbum. Dicunt autem Attici,

* Deut. v, 21. * Ex Epiphanio lege, ἀνέχου. ἢ Logo, καὶ ἀπέψ. ἢ Log. ἀπερτίσαι.

quædam fuisse significata Sorrați, dæmone eum comitante. Dicit etiam Aristoteles, omnes homines uti dæmonibus, qui eos comitantur ex eo tempore, quo induunt corpus. Quam cum a prophetis accepisset doctrinam, et in suos retulisset libros, non tamen unde accepisset eam constietur. Et rursus in secundo ejusdem operis scribit: Nec existimet aliquis, quod dicimus proprium esse electorum, hoc fuisse prædictum ab aliquibus philosophis. Nec enim hoc eorum est inventum; sed cum sumpsissent a prophetis, id tribuerunt ei quem sapientem non existimant. Et rursus in eodem: Mibi quidem videtur, ut ii qui sibi philosophiam vindicant, discant quid sit quercus alata, et versicolor ejus pallium, et omnia quæcumque Pherecydes de rebus divinis disserens allegorice dixit, quæ e Chami prophetia hausit.

Α μὴ γινῶσθαι τινα τῷ Σωκράτει, παρεπομένου δαιμόνος αὐτῷ· καὶ Ἀριστοτέλει δαίμοσι κεχρηῆσθαι πάντας ἀνθρώπους λέγει, συνομαρτοῦσιν αὐτοῖς παρὰ τὸν χρόνον τῆς ἐνωματώσεως. Προφητικὸν τοῦτο μᾶθημα λαβὼν καὶ καταθέμενος εἰς τὰ αὐτοῦ βιβλία, μὴ ὁμολογήσας ὅτι ἐν ὕφελετο τὸν λόγον τοῦτον. Καὶ πάλιν ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς αὐτῆς συντάξεως, ὡδὲ πως γράφει· Καὶ μὴ τις οἰέσθω, ὃ φαμὲν ἴδιον εἶναι τῶν ἐκλεκτῶν, τοῦτο προειρημένον ὑπάρχειν ὑπὸ τινων φιλοσόφων· οὐ γὰρ ἐστὶν αὐτῶν εὐρημα· τῶν δὲ προφητῶν σφετεριστάμενοι, προσέθηκαν τῷ μὴ ὑπάρχοντι κατ' αὐτοῦ σοφῆ. Αὐθίς τε ἐν τῷ αὐτῷ· Καὶ γάρ μοι δοκεῖ τοὺς προσποικουμένους φιλοσοφεῖν, ἵνα μάθωσι τί ἐστὶν ἡ ὑπόπτερος δρυς (1), καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆ πεποικιλμένον φάρος· πάντα ὅσα Φερεκύδης ἀλληγορήσας ἰδεολόγησε, λαβὼν ἀπὸ τῆς τοῦ Χάμι προφητείας.

VALENTINI FRAGMENTA.

Fragmenta epistolarum Valentini, ex Clementis Alexandrini lib. III Stromatum, pag. 375 et seqq.

Videtur autem Valentinus quoque in quadam epistola talia quædam mente apprehendisse. His enim verbis scribit: Et quemadmodum ex isto plasmate metum conceperunt angeli, quando majora electum est, quam quæ 353 creationi convenirent. liberius loquendi sumpta fiducia, propter eum qui ipsi invisibiliter dederat semen supernæ essentia: ita etiam in mundanorum hominum generationibus, metum auctoribus incusserunt opera hominum, qualia sunt statusæ et imagines, et quæcumque manus efficiunt in nomine Dei. In nomine enim hominis formatus Adam, timorem præbuit præexistentis hominis, ut qui ipse esset in eo constitutus; unde obstupuerunt, et opus cito aboleverunt.

Ἔοικε δὲ καὶ Οὐαλεντίνος ἐν τινι ἐπιστολῇ τοιαῦτά τινα ἐν νῷ λαβὼν· αὐταῖς γὰρ γράφει ταῖς λέξεις· Καὶ ὡς περίφοβος ¹² ἐπ' ἐκείνου τοῦ πλάσματος ὑπῆρξε τοῖς ἀγγέλοις, ὅτε μείζονα ἐφθέγγετο τῆς πλάσεως, διὰ τὸν ἀοράτως ἐν αὐτῷ σπέρμα δεδοκῶτα τῆς ἐκωθεν οὐσίας, καὶ παρῆρσαιζόμενον· οὕτω καὶ ἐν ταῖς γενεαῖς τῶν κοσμικῶν ἀνθρώπων, φόβοι τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων τοῖς ποιούσιν ἐγένετο, εἶον ἀνδριάντες καὶ εἰκόνας, καὶ πάντων ¹³ αἱ χεῖρες ἀνώουσιν εἰς ὄνομα Θεοῦ. Εἰς γὰρ ὄνομα ἀνθρώπου πλασθεὶς Ἀδάμ, φόβον παρέσχεον προόντος ἀνθρώπου, ὡς δὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ καθεστῶτος, καὶ κατεπλάγησαν, καὶ ταχὺ τὸ ἔργον ἠφάνισαν.

Ex eodem, lib. II Stromatum, pag. 409.

Quinetiam Valentinus scribit ad aliquos his verbis de appendicibus: Est autem unus bonus, cujus præsentiam exhibet ea quæ sit per Filium manifestatio. Et per eum solum potest cor fieri mundum, rejecto ex corde omni maligno spiritu. Multi enim in eo habitantes spiritus, id mundum esse non sinit. Unusquisque autem eorum propria efficit opera, sæpe non convenientibus insultans cupiditatibus. Ac mihi quidem videtur cor non esse absimile diversorio: istud enim perforatur et effoditur, et stercore sæpe repletur, hominibus indecore in eo manentibus, et locum nihil omnino curantibus, ut qui sit alienus. Eodem modo cor quoque, et quæ nulla ejus cura geritur, est immundum, et multorum dæmonum habitaculum. Postquam autem id invisit qui solus est bonus Pater, sanctificatum est, et luce resplendet: et sic qui tale cor habet, beatus est, quoniam Deum videbit.

Ἄλλὰ καὶ Οὐαλεντίνος, πρὸς τινὰς ἐπιστέλλων, αὐταῖς λέξει γράφει περὶ τῶν προσεσημασμένων· Εἰς δὲ ἐστὶν ἀγαθός, οὐ παρῆρσις ¹⁴, ἢ διὰ τοῦ Υἱοῦ φανέρωσις. Καὶ δι' αὐτοῦ μόνου δύναται ἂν ἡ καρδία καθαρά γενέσθαι, παντὸς πονηροῦ πνεύματος ἐξωθουμένου τῆς καρδίας. Πολλὰ γὰρ ἐνοικούντα αὐτῇ πνεύματα οὐκ ἐξ καθαρεύειν· ἕκαστον δὲ αὐτῶν τὰ ἴδια ἐκτελεῖ ἔργα, πολλαχῶς ἐνουβρίζοντων ἐπιθυμίας οὐ προσηκούσας. Καὶ μοι δοκεῖ ὁμοίον τι πασχεῖν τῷ πανδοχείῳ ἢ καρδία· καὶ γὰρ ἐκεῖνο κατατετρᾶται τε καὶ ὀρτυττεται, καὶ πολλάκις κόπρου πιμπλάται, ἀνθρώπων ἀσελγῶς ἐμμενόντων, καὶ μηδεμίαν πρόνοιαν ποιουμένων τοῦ χωρίου, καθάπερ ἄλλοτρίου καθεστῶτος· τὸν τρόπον τοῦτον καὶ ἡ καρδία, μέχρι μὴ πρόνοιᾶς τυγχάνει, ἀκάθαρτος οὖσα, πολλῶν οὖσα δαιμόνων οἰκητήριον. Ἐπειδὴν δὲ ἐπισκέψῃται αὐτὴν ὁ μόνος ἀγαθὸς Πατήρ, ἡγιασται, καὶ φωτὶ διαλάμπει· καὶ οὕτω μακαρίζεται ὃ ἔχον τὴν τοιαύτην καρδίαν, ὅτι ὄψεται τὸν Θεόν.

¹² Leg. ὡσπερὶ φόβος. ¹³ Leg. πάντα. ¹⁴ Leg. παρουσία.

(1) Quid sit ὑπόπτερος δρυς, quidve symbolice significet, peritioribus aliis divinandum relinquo. Conjecit Græbius *Spicileg. hæretic. sec. II, pag. 68*, pro δρυς legendum esse δρύσῳ, avis genus apud

Aristophanem in *Avidis*. Sed parum sibi videtur conjectura. Totusque hic locus non admodum sanus esse videtur.

Ex Clementis Alexandr. lib. III Strom., p. 450 et seq.

Ὁβαλεντίνος δὲ ἐν τῇ πρὸς Ἀγαθόποδα ἐπιστολῇ, A Πάντα, φησὶν, ὑπομαίνας, ἐγκρατῆς ἦν, θεότῃτα Τησοῦς εἰργάζετο· ἤσθη καὶ ἐπινεν ἰδίως, οὐκ ἀποδιδούς τὰ βρώματα. Τοσαύτη ἐν αὐτῷ ἐγκρατείας δύναμις, ὥστε καὶ μὴ φθάρῃαι τὴν τροφήν ἐν αὐτῷ· ἵταί τὸ φθάρεσθαι αὐτὸς οὐκ εἶχεν.

Valentinus autem in epistola ad Agathopodem : Cum omnia, inquit, sustinuisset, erat continens, divinitatem sibi acquisivit Jesus : edebat et bibebat peculiari modo, non reddens cibos. Tanta est inerat vis continentiae, ut etiam cibi in eo corrupti non fuerint, quoniam ipse corruptioni non fuit obnoxius.

Fragmenta homiliarum Valentini ex Clementis Alexandrini lib. IV Stromat., p. 509.

Ὁβαλεντίνος δὲ, ἐν τινι ὁμιλίᾳ, κατὰ λέξιν γράφει· Ἄπ' ἀρχῆς ἀθάνατοί ἐστε, καὶ τέκνα ζωῆς ἐστε αἰωνίας· καὶ τὸν θάνατον ἠθέλετε μερίσασθαι εἰς ἑαυτοὺς, ἵνα καταπέσῃτε αὐτὸν, καὶ ἀναλώσῃτε, καὶ ἀποθάνῃ ὁ θάνατος ἐν ὑμῖν, καὶ δι' ὑμῶν· θύαν γὰρ τὸν μὲν κόσμον λύετε, ὁμοίως δὲ μὴ καταλύσῃτε, κυριεύετε τῆς κτίσεως καὶ τῆς φθορᾶς ἀπάτης.

Valentinus autem in quadam homilia scribit his verbis : Ab initio estis immortales, et filii vitae aeternae : et mortem vobis adsciscere voluistis, ut eam consumeretis, et aboleretis, et mors in vobis moreretur, et per vos. Quando enim mundum quidem solvitis, vos autem non dissolvimini ; in res creatas omnemque corruptelam dominamini.

Et paulo post.

Ἐπὶ τούτου τοῦ Θεοῦ ἐκεῖνα αἰνύσσεται, γράφων B αὐταῖς λέξεσιν· Ὁπόσον ἐλάττων ἢ εἰκὼν τοῦ ζῶντος προσώπου, τοσαύτον ἦσαν ὁ κόσμος τοῦ ζῶντος αἰῶνος. Τίς οὖν αἰτία τῆς εἰκόνος ; μαγαλιωσύνη τοῦ προσώπου, παρεστῆμένου τῷ ζωγράφῳ τὸν τύπον, ἵνα τιμηθῇ δι' ὀνόματος αὐτοῦ· οὐ γὰρ ἀθετικῶς ἐρέθη μορφή, ἀλλὰ τὸ νομομα ἐπλήρωσαν τὸ ὑπερῆσαν ἐν κλάσει. Συνεργεῖ δὲ καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀόρατον εἰς κτίσιν τοῦ πεπλασμένου.

De hoc Deo (creatoris) ita tacite innuit, scribens his verbis : Quo minor est imago viva facie, eo minor est mundus vivo Rege. Quenam est ergo causa imaginis? faciei majestas, quae pictori speciem exhibuit, ut per ejus nomen honoraretur. Non enim ae velut auctore forma fuit inventa ; sed impleverant nomen, quod in creatione erat imperfectum. Conferat autem ad fidem ejus quod conditum est, etiam invisibile Dei.

Pag. 641.

Ἦδη δὲ καὶ τῶν τὴν κοινότητα πρεσβεύόντων ὁ κορυφαῖος Ὁβαλεντίνος, ἐν τῇ περὶ φίλων ὁμιλίᾳ κατὰ λέξιν γράφει· Πολλὰ τῶν γεγραμμένων ἐν ταῖς δημοσίαις βίβλοις, εὐρίσκειται γεγραμμένα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ. Τὰ γὰρ κενὰ ταῦτά ἐστι τὰ ἀπὸ καρδίας ῥήματα· Νόμος ὁ γραπτὸς ἐν καρδίᾳ, οὗτος ἐστὶν ὁ λαὸς (2) ὁ τοῦ ἡγαπημένου, ὁ φιλούμενος καὶ ψαῖων αὐτόν.

354 Jam vero eorum quoque qui communionem indicunt, et commendant, princeps Valentinus, in ea quae est de amicis homilia, scribit ad verbum : Multa ex iis, quae scripta sunt in libris publicis, inveniuntur scripta in Dei Ecclesia. Haec enim sunt inania, quae a corde proficiuntur verba : Lex quae in corde scripta est, ea est populus dilecti, qui diligitur, et ipsum diligit.

Valentini dissertatio, de mali origine, a cl. Grabio recognita et emendata ex Bodleiana bibliotheca codd. mss. duobus 2040 et 2584, Spicilegii haeret. Saec. II, pag. 55.

Ex Dialogo contra Marcionitas, Origeni ascripto, sect. 4 init.

Εὖ διατετασθαι νομίζων, ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἀνεχώρουν C τὴν ἐμὴν. Τῇ δὲ ἐπιούσῃ, τούτῃσι σήμερον, ἐλθὼν, ἐύρων δύο τινας ὁμογενεῖς, ἀνθρώπους λέγω δὴ διαπληκτικισμένους, καὶ λοιδορουμένους ἀλλήλοις, ἕτερον πρὸς τὸν ἕτερον, ἢ δ' αὖ πάλιν ἀμφαιματώσει περιρῶμενον τὸν πλησίον. Ἦδη δὲ τινες καὶ θεινότερα τολμᾶν ἤρχοντο· ὅς μὲν γὰρ ἔσκυλα νεκρὸν, καὶ τὸ κρυβέν ἦδη σῶμα τῇ γῆ, πάλιν ἐδείκνυσεν ἥλιον, καὶ τὴν θμολαν οὕτως ἐνυθριζεν εἰκόνα, βορᾶν καὶ καταλιπὼν τὸν νεκρὸν· τὸ δὲ ξίφος ἐτύμνου, καὶ ἐπὶ τὸν ὁμοίον ἐνθρωπὸν ἐχώρει. Καὶ ὁ μὲν φυγῆ τὴν σωτηρίαν πορίζειν ἠθέλει, ὁ δὲ διώκειν οὐκ ἐπαύετο, οὐδὲ τοῦ θυμοῦ κρατεῖν ἠθέλει. Καὶ τί δεῖ πλέον λέ-

Cum me bene habere existimarem, ad meam domum sum reversus. Postero vero die, id est hodie, cum venissem, duos cognatos, viros, inquam, visi digladiantes, et nutuis se conviciis proscindentes invicem, atque etiam rursus utrumque proximum suum cruciatare, et trucidare conantem. Postea etiam alii atrociora his audere coperant ; quidam enim vexabat mortuum, et conditum jam terra corpus rursus soli exponebat, et similem sibi effugiem adeo contumeliose tractabat, ut mortuum canibus escam relinqueret. Tum vero gladium strigens, etiam in alterum similem hominem irruerat. Atque hic quidem fuga salutis suae consulere

¹ Sc. virum cognatum superstitem.

(2) Existimat cl. Grabius t. II *Spicilegii haeret.* saec. II, pag. 54, pro λαὸς legendum esse λόγος, quod explicare satagit ex *Eclogis propheticis* Valentinianorum apud Clementem pag. 869, col. 1 : Νόμος καὶ λόγος αὐτὸς ὁ Σωτὴρ λέγεται, ὡς Πέτρος ἐν κηούγματι *Lex et verbum ipse Salvator dicitur, sicut*

Petrus in praedicatione ait. Sed vereor ut haec conjectura aliis satis firma videatur, quibus λαὸς nihil incommodum hic sonat. Sensus enim esse videtur, eos qui legem in corde scriptam gerunt, esse populum dilecti, etc.

volebat; ille vero non destitit persequi, neque iram A
reprimere voluit. Et quid pluribus opus est? ir-
ruens in illum, gladio statim percussit: ille vero
supplex factus proximo suo manus supplices pro-
tendebat, suamque vestem dare volebat: obsecra-
bat tantum vitam sibi concederet. Vorum ille iram
non frangebatur, nec misericordia tangebatur erga
cognatum: neque scipsum in imagine illius volebat
contemplari, sed velut immanis bellua gladio de-
vorandum aggrediebatur: jamque corpus ejus con-
simili addebat corpori: tantus erat furor ejus. At
erat hic videre illum injuste oppressum, hunc au-
tem reliquum spoliantem, et ne terra quidem cor-
pus operientem, sed vestitu suo nudantem. Ad hæc,
accessit et alius, qui uxorem vicini sui fallere vo-
luit, alienis insidiatus nuptiis: et eum, ad illegiti-
mum torum invadendum hortatus, qui uxorem
C uxerat, ut legitimus pater fieret, noluit. Eumvero
hinc tragœdiis fidem adhibere cœpi: et hoc illud
est, unde adductus sum, ut vere gesta mihi vide-
rentur. Credo etiam temulentiam Œnomaï cupidita-
tem: et fratrum inter se ense contentionem non
incredibilem puto. Itaque cum tot ac talium ego
spectator essem factus, unde ista orirentur cœpi
disquirere: item, quodnam principium motionis
ipsorum, et quis istiusmodi contra homines machinaretur; unde harum rerum inventio, et quis
istorum magister esset. Ac Deum quidem dicere

γενειν; ἀλλ' ὅτι χωρήσας ἐπ' αὐτὸν εὐθὺς ἔπαισε τῷ
ξίφει· ὁ δὲ ἰκέτης τῷ πλησίον ἐγένετο, καὶ χεῖρας
ἰκεσίας ὤρεγε, καὶ τὴν μὲν ἐσθῆτα διδόναι ἤθελε,
μόνον δὲ τὸ ζῆν ἔχειν ἠέξου· ὁ δὲ οὐκ ἐθραύετο ἰὸν
θυμὸν, οὐδὲ ἤλαει τὸν ὁμογενῆ, οὐδὲ αὐτὸν διὰ τῆς
εἰκόνης ἐκείνου βλέπειν ἤθελεν, ἀλλ' ὡς ἀγρίος θῆρ
τῷ ξίφει τῆς βορᾶς ἤρξατο· ἤδη δὲ καὶ τὸ σῶμα τῷ
ὁμοίῳ προσέφερε σῶματι· τοσοῦτος γὰρ ἦν τῷ θυμῷ.
Καὶ ἦν ἰδεῖν τὸν μὲν ἡδικοημένον, τὸν δὲ λοιπὸν σκυ-
λεύοντα, καὶ μηδὲ γῆ σκεπέζοντα τὸ σῶμα· τῆς γὰρ
ἐσθῆτος ἐγύμνωσε. Πρὸς δὲ τούτοις, ἕτερος προσήει,
ὃς τοῦ πλησίον γυναῖκα παίζειν ἤθελε, ληστεύων γά-
μον ἀλλότριον· καὶ ἐπὶ παράνομον κολίτην τραπήναι
παρρομῶν τὸν γεγαμηκότα, γνήσιον πατέρα γενέσθαι
μὴ θέλων. Ἐντεῦθεν ἴ7 καὶ ταῖς τραγωδίαις πι-
στεύειν ἡρχόμεν, καὶ τοῦτο ἐστὶ, δι' ὧν ἀληθῶς ἐδό-
κει μοι γεγονέναι. Πιστεύω καὶ τὴν Οἰνομάου πάροι-
νον ἐπιθυμίαν, καὶ τὴν τῶν ἀδελφῶν διὰ ξίφους
φιλονεικίαν οὐκ ἀπιστῶ. Τοσοῦτον τοίνυν καὶ τοσοῦ-
τον θεατῆς γενόμενος ἐγὼ, πόθεν ταῦτα ἀναζητεῖν
ἡρχόμεν· τίς δὲ καὶ ἡ τῆς κινήσεως αὐτῶν ἀρχή;
Καὶ τίς ὁ τοσαῦτα κατὰ ἀνθρώπων μηχανησάμενος;
Πόθεν τε ἡ εὐρεσις αὐτῶν; καὶ, τίς ὁ τούτων διδά-
σκαλος; Καὶ τὸν μὲν Θεὸν ποιητὴν τούτων λέγειν,
τολμᾶν οὐχ οἶδός τε ἦν.

355 Sed neque judicabam, ab illo suam habere C
substantiam, vel essentiae suae constantiam. Qui
enim de Deo ista cogitari possent? Etenim bonus
ille, verum quoque optimarum creator est; pravo-
rum vero in ipso nihil inest. Nec talibus gaudere
potest, sed eorum originem atque propaginem pro-
hibet. Eosque qui illis delectantur, abjicit: qui
autem ea fugiunt, recipit. Ecquomodo absurdum
non sit, Deum conditorem istorum dicere, qui ea-
dem renuit? Neque enim ea non esse vellet, si
primus auctor ipse et creator exstisset. Eos nam-
que qui ad ipsum accedunt, imitatores sui vult
fieri. Unde mihi videbatur ab omni ratione alienum,
hæc illi adaptare; vel quasi ab illo facta sint; vel
(etsi maxime concederem possibile esse, ut aliquid
ex his quæ non sunt fiat) quod etiam ipse mala
creaverit. Nam qui ex his, quæ non sunt, esse illa
fecerat, nequaquam ea rursum e medio tolleret,
ne essent: vel, si hoc necessario dicendum sit,
quasi fuerit olim tempus, quando Deus malis dele-
ctaretur; nunc tamen, quod mihi videtur esse im-
possibile, dicere hoc de Deo, inconveniens est ipsius
naturæ divinæ hoc attribuere.

Quocirca visum est mihi coexistere ipsi illud, cui
nomen est Materia: ex qua ea quæ sunt procrea-
vit, cum affabre illa prudenterque discerneret, et
elegantier ornaret: ex qua (materia) et mala esse
esset, et insuper etiam inordinate ferretur, Dique

Ἄλλὰ μὲν οὐδὲ ἐξ αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν ἔχειν,
οὐδὲ τὴν τοῦ εἶναι σύστασιν· πῶς γὰρ οἶδόν τε ἦν
ταῦτα περὶ τοῦ Θεοῦ ἔνοεσιν; Ὁ μὲν γὰρ ἀγαθός,
καὶ τῶν κρείττωνων ποιητής, τῶν δὲ φαύλων αὐτῷ
πρόσεστιν οὐδέν· ἀλλ' οὐδὲ τοῖς τοιοῦτοις χαίρειν πέ-
φυκεν, ἀπαγορεύει δὲ καὶ τὴν γένεσιν αὐτῶν· καὶ
τοὺς μὲν χαίροντας τούτοις ἀποβάλλεται, τοὺς δὲ
φεύγοντας αὐτὰ προσίεται. Καὶ πῶς οὐκ ἀποπον-
τὸν Θεὸν τούτων λέγειν δημιουργόν, τὸν ταῦτα παρ-
αιτούμενον; Οὐδὲ γὰρ ἂν ἐβούλετο μὴ εἶναι ταῦτα,
εἰ πρῶτος αὐτῶν ποιητῆς ὑπῆρχεν αὐτός. Τοὺς γὰρ
προσιόντας αὐτῷ μιμητὰς αὐτῷ γενέσθαι θέλει.
Ἔθεν ἄλογον ἔδειξεν ἰ8 εἶναι μοι, ταῦτα προσάπτειν
αὐτῷ, ἢ ὡς ἐξ αὐτοῦ γεγονότα, ἢ (εἰ καὶ τὰ μάλιστα
συγχωρήσειν ἰ9 ἐξ οὐκ ὄντων δυνατὸν εἶναι τὴν γενέ-
σθαι) ὅτι καὶ τὰ κακὰ ἐποίησεν αὐτός. Ὁ γὰρ, ἐκ
τοῦ οὐκ εἶναι, εἰς ἰ0 τὸ εἶναι αὐτὰ ποιήσας, οὐκ ἂν
ἐκ τοῦ εἶναι ἀνῆρε; πάλιν· ἢ εἰ τοῦτο ἀνάγκη λέγειν,
ὡς ἦν ποτε καιρὸς, ὅτε τοὺς κακοὺς ἔχαιρεν ὁ Θεός·
νῦν δὲ, ὅπερ ἀδύνατον εἶναι μοι δοκεῖ, λέγειν τοῦτο
περὶ Θεοῦ, ἀνοίσειον ἰ1 αὐτοῦ τῆς φύσεως τοῦτο προσ-
αρμόζειν.

Διόπερ ἔδοξέ μοι συνυπάρχειν τε αὐτῷ, ἢ τοῦ-
νομα ὕλη· ἐξ ἧς τὰ ὄντα ἐδημιουργήσε, τέχνη σοφῆ
διακρίνας, καὶ διακοσμήσας καλῶς, ἐξ ἧς καὶ τὰ
κακὰ εἶναι δοκεῖ· ἀποίητου γὰρ καὶ ἀσχηματίστου
οὐσης αὐτῆς, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἀτάκτως φερομένης,
δεομένης τε τῆς τοῦ Θεοῦ τέχνης· οὐκ ἐφθόνησεν οὕτως,

¹⁰ Sic Bodl. ¹¹ Sic Bodl. ¹² Leg. ἔδοξεν. ¹³ F. συγχωρήσειν. ¹⁴ Sic cod. Reg. 2276. ¹⁵ Sic Bodl.

οὐτε διαπαντός καταλιπεῖν ²¹ αὐτήν οὕτω φέρεσθαι, ἀλλὰ δημιουργεῖν ἤρχετο, καὶ ἀπὸ τῶν χειριστῶν αὐτῆς τὰ κάλλιστα διακρίνειν ἤθελε, καὶ οὕτω γούν ἐδημιούργησε. Τὰ δ' ὅσα αὐτῆς, ὡς ἐποιεῖ, τρυγῶδη ἐτύγχανε· ταῦτα, ἀνάρμοστα ὄντα πρὸς δημιουργίαν, ὡς εἶχε, κατέλειψε, κατ' οὐδὲν αὐτῷ προσήκοντα. Ἐξ ὧν δοκεῖ μοι νῦν παρὰ ἀνθρώποις ἐπιβρεῖν τὰ κακά.

A artificium desideraret : iste non invidit illud, neque semper illam sibi relictam ita ferri voluit, sed manum creationi admovit, et a pessimis partibus distinguere voluit pulcherrimas : ac proinde sic condidit. Quæcumque vero in illa, dum crearet, feculentia erant, hæc, quod ad opificium inepta essent, prout se habebant, reliquit, utpote nullatenus ipsi convenientia. Ex quibus, ut mihi videtur, omnia mala in homines diffuunt.

FRAGMENTUM LIBRI CUIUSDAM VALENTINIANI.

Ex Eriphanio hæc. xxxi, § 5 et seqq., pag. 168 et seqq. edit. Paris. 1622.

Τὰδε παρὰ φρονίμοις. Παρὰ δὲ ψυχικοῖς, παρὰ δὲ B εαρκικοῖς, παρὰ δὲ κοσμικοῖς, παρὰ δὲ ᾧ μεγέθει, Νοῦς ἀκατάργητος τοῖς ἀκαταργήτοις χαίρειν. Ἄνομαστάτων ἐγὼ καὶ ὑπερουρανίων ²² μνηστῶν ποιούμαι πρὸς ὑμᾶς, οὐτε Ἀρχαῖς, οὐτε Ἐξουσίαις, οὐτε ὑποταγαῖς, οὐτε πᾶσι περινοηθῆναι δυναμένων, μόνῃ δὲ τῇ τοῦ Ἀτρέπτου ἐνοίᾳ παραρωμένων. Οὐτε ²³ γὰρ ἀρχῆς ὁ Ἀυτοπάτωρ αὐτὸς ἐν αὐτῷ περιεῖχε τὰ πάντα ὄντα ἐν αὐτῷ ἐν ἀγνωσίᾳ (ὅν καλοῦσι τινες Αἰῶνα ἀγήρατον, αἰετὸν ἀθάνατον, ἀβρόνθην, ὅς πάντοτε περιεῖχει τὰ πάντα, καὶ οὐκ ἐμπεριέχεται)· τότε ἢ ἐν αὐτῷ Ἐνωια ἠθέλησεν ἐκείνην (ἣν τινες Ἐνωϊαν ἔρασαν, ἕτεροι Χάριν οἰκείως, διὰ τὸ ἐπιχωρηγηθῆναι αὐτῇ θεσσαυρίσματα τοῦ Μεγέθους τοῖς ἐκ τοῦ Μεγέθους· οἱ δὲ ἀληθεύσαντες Σιγὴν προσήγορεύσαν, ὅτι δι' ἐνθυμηστικῶν χωρῶν λόγου τὰ πάντα τὸ Μεγέθος ἐτελειώσεν)· ὡς οὖν προεῖπον, ἡ ἀφάρτος Αἰωνία βουληθεῖσα ἑσμάθη, ἐθῆλυσε τὸ Μεγέθος ἐπ' ὀρέξει ἀναπαύσεως αὐτοῦ. Καὶ αὕτη, αὐτῷ μιγείσα, ἀνέδειξε τὸν Πατέρα τῆς Ἀληθείας, ὃν οἰκείως οἱ τέλειαι Ἀνθρώπων ὠνόμασαν, ὅτι ἦν ἀντίτυπος τοῦ προόντος Ἀγενήτου. Μετὰ τοῦτο δὲ ἡ Σιγὴ φυσικήν ἐνόησα φωτὸς προενεγαχάμενη σὺν τῷ Ἀνθρώπῳ (ἣν δὲ αὐτῶν ἡ συνένεσις τὸ θέλειν), καὶ ἀναδεικνύσει τὴν Ἀλήθειαν. Ἀλήθεια δὲ ὑπὸ τῶν τελειῶν οἰκείως ὠνομάσθη, ὅτι ἀληθῶς βολοία ἦν τῇ αὐτῆς μητρὶ Σιγῇ, τῆς Σιγῆς τοῦτο ὀνομαζομένης ²⁴, ἀπὸ μερισμῶν φωτῶν τοῦ τε ἄρβενος καὶ τῆς θηλείας ἴσον εἶναι, ὅπως δι' αὐτῶν καὶ ἡ ἐν αὐτοῖς φανερωθῆ τοῖς ἐξ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ εἰς αἰσθητικὰ φῶτα μερισθείσα. Μετὰ τοῦτο ἡ Ἀλήθεια μητρικήν προενεγαχάμενη Προῦνεικίαν, ἐθῆλυσε τὸν πατέρα αὐτῆς εἰς αὐτήν, καὶ συνέθεσαν αὐτοῖς ἀφάρτιον μίξι καὶ ἀγνῶτον συγκράσει. Καὶ ἀναδεικνύσει τετράδα πνευματικὴν ἀβρόνθην, ἀντίτυπον τῆς προσοῦσης ²⁵ τετράδος, ἥτις ἦν Βυθός, Σιγὴ, Πάτερ, Ἀλήθεια. Αὕτη δὲ ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς Σιγῆς τετράς, Ἀνθρώπος, Ἐκκλησία, Λόγος, Ζωή. Τότε τοῦ πάντα περιέχοντος Βυθοῦ θελήματι ὁ Ἀνθρώπος καὶ ἡ Ἐκκλησία πατρικῶν μνησθέντες λόγων συνέθεσαν αὐτοῖς, καὶ ἀναδεικνύσει Δωδεκάδα Προῦνεικίων, ἀβρόνθην. Οἱ σὺν ἄρβενέσι εἰσι, Παράκλητος, Πατρικός, Μητρικός, Ἀείνους, Θελητός, ὃ ἐστὶ φῶς, Ἐκκλησιαστικός. Αἱ δὲ θηλείαι, Πίστις, Ἐλπίς, Ἀγάπη, Σύνεσις, Μακαρία, Σοφία. Μετέπειτα δὲ Λόγος καὶ Ζωή, καὶ

B hæc apud sapientes. Sed apud animales, apud carnales, apud mundanos, apud exaggeratam animi vim, Nus nunquam desinens, perpetuis ac nunquam desinentibus salutem. Equidem eorum quæ nequo nominari, nec explicari oratione possunt, quæque cœlestibus ipsis superiora sunt, mentionem apud vos instituiam : quæ neque Principatus, neque Potestates, nec quæ illis subjecta sunt, neque aliud quidquam intelligentia potest consequi, soliquæ ejus, qui est Immutabilis, sunt cognitioni patefacta. Principio siquidem rerum omnium, quando is qui per seipsum Pater est, universa in semetipso obscura ignotaque continebat (quem nonnulli Æonem senectulis expertem semperque florentem, et Matrem feminatque vocant, qui omnium complexus nulla re ipse comprehenditur) : tunc quæ in illo inerat Mens voluit (ita enim quidam appellant, alii proprio nomine Gratiam, quod Magnitudinis thesauros, in eos qui ex Magnitudine erant insumpserit ; sed melius ab aliis Silentium vocatur, quoniam citra sermonis usum omnia Magnitudo cogitatione sola perfecit) ; **356** igitur, ut dixi, incorrupta hæc ex Æonum numero femina, vinculis expedire sese volens, Magnitudinem libidinis illecebris ad sui consuetudinem inflexit. Ex qua Veritatis Pater procreatus est, quem qui perfecti sunt proprie Hominem appellant, quod ejus qui prior est, nec ab ullo est genitus, similitudinem referat. Deinde Sige naturalem luminis unitatem cum Homine producents (horum verè conjunctio voluntate sola perfecta est) Veritatem edidit quæ eo nomine merito a perfectis donata est, quod Matri suæ Sige reipsum similis esset ; quæ ex divisionibus luminum, tam maris quam feminæ, idipsum æquale esse voluerat : ut sensibus expressa lumina dispersa, per illa ipsa, et in ipsis, iis qui ex ipso et in ipso sunt sese patefaceret. Postea Veritas maternam Pruniciam proferens, parentem suum ad sui amorem pertraxit. Quare ambo incorrupta copulatione, ac nunquam senescente conjunctione commixti sunt. Unde spiritalis marium ac feminarum quadriga prodit, prioris alterius similis, quæ iis quatuor, Bytho, Sige, Patre ac Veritate constabat. Posterior vero illa ex Patre ac Sige producta hæc est : Homo, Ecclesia, Sermo, Vita. Tunc comprehendentis omnia Bythi voluntate

²¹ F. κατέλιπεν. ²² V. cod. μυστήριον πρὸς ὑμᾶς.

²³ Leg. ὅτι. ²⁴ V. βουληθεῖστος. ²⁵ F. προσοῦσης.

Homo, atque Ecclesia paternorum sermonum memores, invicemque congressi Prunicorum marium ac feminarum Dodecadem procrearunt. Mares videlicet istos, Paracletum, Paternum, Maternum, Ainum, Theletum, quod idem est ac Lumen, Ecclesiasticum. Feminas vero, Fidem, Spem, Charitatem, Intelligentiam, Fortunam, Sapientiam. Deinde Sermo ac Vita, etiam ipsi laudis munus effingentes, secum invicem consociati sunt. Quæ quidem consociatio voluntate sola peracta est. Ergo inter sese ac feminis constantem genuerunt. Cujus hi sunt mares: Bythius, Ageratus, Autophyes, Unigena, Immobilis. Hi ad continentis omnia contestandam gloriam sibimet ejus appellationem indiderunt. Feminae vero sunt Mistio, Unio, Temperatio, Unitas, Voluptas: quæ omnes ad honorem Sigis pertinentia vocabula similiter usurparunt.

Cum igitur absolutus hoc modo Veritatis parentis Tricenarius foret (quem terreni homines numerant, et cum ad ipsum pervenerint, nullo amplius reperto numero, iterato in sese reterunt. Ejusmodi autem ille est: Bythus, Sige, Pater, Veritas, Homo, Ecclesia, Sermo, Vita, Paternus, Maternus, Paracletus, Ainus, Theletus, Ecclesiasticus, Fides, Spes, Charitas, Intelligentia, Fortunata, Sapientia, Bythius, Ageratus, Autophyes, Unigena, Immobilis, Mistio, Cognitionis, Temperatio, Unitas, Voluptas). Tum qui universa summa sua sapientia continet, Ogdoadem alteram loco prioris illius ac primariae appellandam esse statuens, quæ in Tricenario permanet (neque enim ingentes Magnitudinis spiritus coerceri ullo se numero sinebant), pro maribus mares alios substituit, Unum, Tertium, Quintum, Septimum; totidemque feminas, Binarium, Ternarium, Senarium, Octonarium. Hæc igitur est Ogdoadis illa quæ superioris Ogdoadis nomen ad sese transtulit: Bythi, Patris, Hominis, Sermonis, Sigis, Veritatis, Ecclesiae, Vitæ. Quæ quidem **357** conjuncta luminibus est, et absolutus Tricenarius evasit ac prior Octonarius quiescens, cum et Bythus per Magnitudinis fulguratum exiit, ut cum Tricenario sese copularet. Verum enim et Veritatis Pater cum Ecclesia congressus est, et Maternus Vitam sortitus est; et Paracletus Unitatem, et Unitas cum Veritatis Parente copulata est, et cum Sige Veritatis ille Parens fuit. At spiritualis Sermo cum Spiritu incorrupta quadam commistione conjunctus est, et Automotoris flumem, hoc est, perennem, nec interruptam quietem suam effecit. Quamobrem ubi Tricenarius profunda illa mysteria peregit, nuptias videlicet in incorruptis; incorrupta itidem lumina, quæ Unitatis appellantur filii, produxit, quæque forma carebant. Jacobant igitur propemodum intelligentia omni destituta, ac sine ulla animi notione quiescebant. Quidquid enim a quopiam agitur, ab eo, nisi universe intelligat, agitur nihil. Hunc in modum procreatis luminibus, quorum multitudinem numerando parcensere nihil necesse est, animo vero comprehendere oportet (nam unum-

αὐτοί, τὸ τῆς αἰνέσεως ἀναπλάσαντες ὄρημα, ταυτοῖς ἐκοινώνησαν. Ἦν δὲ ἡ κοινωμία αὐτῶν τὸ θέλημα. Καὶ συνελθόντες ἀνεδείξαντο δεκάδα Προουέλων, καὶ αὐτῶν ἀρρένοθηλειῶν. Ὅν οἱ μὲν ἀρρένες εἰσι, Βύθιος, Ἀγήρατος, Αὐτοφυής, Μονογενής, Ἀκίνητος. Οὗτοι τὴν προσωνομίαν τὴν ἴδξαν τοῦ πάντα περιέχοντος ἐποίησαντο. Αἱ δὲ θηλείαι, Μίξις, Ἐνωσις, Σύγκρασις, Ἐνότης, Ἡδονή. Καὶ αὗται τὴν προσωνομίαν εἰς ἴδξαν τῆς Σιγῆς περιποίησαντο.

commisti, Prunicorum Decadem ex maribus peræque ac feminis constantem genuerunt. Cujus hi sunt mares: Bythius, Ageratus, Autophyes, Unigena, Immobilis. Hi ad continentis omnia contestandam gloriam sibimet ejus appellationem indiderunt. Feminae vero sunt Mistio, Unio, Temperatio, Unitas, Voluptas: quæ omnes ad honorem Sigis pertinentia vocabula similiter usurparunt.

Τετλειωμένης οὖν τῆς κατὰ πατέρα Ἀληθείας τριακάδος (ἦν οἱ ἐπίγειοι μὴ ἐπιστάμενοι ἀριθμοῦσι, καὶ ὅπταν ἔλθωσι ἐπ' αὐτήν, μηκέτι ἀριθμὸν ἐδρεύοντες, ἀνακυλοῦσι πάλιν ἀριθμοῦντες αὐτήν. Ἔστι δὲ, Βυθός, Σιγή, Πατήρ, Ἀλήθεια, Ἄνθρωπος, Ἐκκλησία, Λόγος, Ζωή, Πατρικός, Μητρικός, Παράκλητος, Ἀείνους, Θελητός, Ἐκκλησιαστικός, Πίστις, Ἐλπίς, Ἀγάπη, Σύνεσις, Μαχαρία, Σοφία, Βύθιος, Ἀγήρατος, Αὐτοφυής, Ὀλογενής, Ἀκίνητος, Μίξις, Γνώσις, Σύγκρασις, Ἐνότης, Ἡδονή) τότε ὁ πάντα περιέχων συνέσει τῇ ἀνυπερβλήτῳ, δογματίας τε κληθῆναι ἑτέραν Ὑγδοάδα ἀντὶ τῆς προούσης ἀδευτικῆς Ὑγδοάδος, ἥτις ἐν τῷ ἀριθμῷ τῆς Τριακάδος μένει (οὐ γὰρ ἦν Μεγέθους φρόνημα εἰς ἀριθμὸν πίπτειν), ἀνέστησεν ἀντὶ τῶν ἀρσένων τοὺς ἀρσενας, Μόνον, Τρίτον, Πέμπτον, Ἑβδομον, καὶ τὰς θηλείας, Δυάδα, Τετράδα, Ἐξάδα, Ὑγδοάδα. Αὕτη οὖν ἡ Ὑγδοάς ἐστίν ἡ ἀντικληθείσα ἀντὶ τῆς προούσης Ὑγδοάδος· Βυθοῦ, Πατρὸς, Ἀνθρώπου, Λόγου, καὶ Σιγῆς, Ἀληθείας, Ἐκκλησίας, Ζωῆς· ἥτις ἠνώθη ταῖς φώσι, καὶ ἐγένετο Τριακάς ἀπληρησμένη, καὶ ἡ προούσα Ὑγδοάς ἀναπαυομένη, ὅτε Βυθός ἐξῆλθε Μεγέθους στηρίγματι ἐνωθῆναι τῇ Τριακάδι αὕτη ἦν. Τῇ γὰρ ἀληθείᾳ καὶ ὁ Πατήρ τῆς Ἀληθείας συνήρχετο τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ ὁ Μητρικός εἶχε τὴν Ζωὴν, καὶ ὁ Παράκλητος τὴν Ἐνάδα, καὶ ἡ Ἐνάς ἡνοῦτο τῷ Πατρὶ τῆς Ἀληθείας, καὶ ὁ Πατήρ τῆς Ἀληθείας ἦν μετὰ τῆς Σιγῆς. Ὁ Λόγος ὡς ὁ πνευματικός ἐκοινώνει Πνεύματι, καὶ ἀφάρτῳ συγκράσει πωῶν τὸ τέλος τοῦ Αὐτόμητρος, ἀδιχοτύμητον τὴν ἑαυτοῦ ἀνάπαυσιν. Ἡ οὖν Τριακάς, ἀπαρτίτασα βύθια μυστήρια, τελείως ἀγαμόν ἐν ἀφάρτοις ἀπέδειξε φῶτα ἀφάρτα, ἅτινα Ἐνότης ὡνομάσθησαν τέκνα, καὶ ἀχαρακτήριστα. Ἦσαν οὖν μικροῦ μὴ κατακειμένου ἕκτος φρονήσεως ἀναπαυόμενα χωρὶς ἐνωσίας· περὶ γὰρ οὐ τις πράσσει, ἐὰν μὴ νοῆ καθολικῶς, οὐ πράσσει. Τότε φρομένων τῶν φώτων, ὧν τὴν πολυπλήθειαν πρὸς ἀριθμὸν ἐξεῖπειν οὐκ ἀναγκαῖον, περινοεῖν δὲ (ἕκαστον γὰρ τὸ ἴδιον ὄνομα κεκλήρωται δι' ἐπίγνωσιν ἀρρήτων μυστηρίων) ἡ οὖν Σιγή, βουληθείσα εἰς ἐκλογὴν γνώσεως ἀπαντας ὤσαι, συνῆγε τῇ δευτέρᾳ ἀντιτεθειῇ Ὑγδοάδι ἀφάρτῳ μίξει, νοικῆ δὲ βουλήσει.

³⁵⁷ F. εἰς τ. γ. ³⁵⁸ I. eg. Μονογενής. ³⁵⁹ F. ἡ Τριακάς αὕτη ἦν, sed hæc corrupta. ³⁶⁰ F. Αὐτόμητρος. ³⁶¹ F. τελείως τῶν γάμων. ³⁶² F. Ἐνότης. ³⁶³ F. παρακείμενα.

Ἦν δὲ αὐτῆς ἡ κῆρυξ βούλησις Πνεῦμα τὸ ἄγιον, τὸ ἐν μέσῳ τῶν ἁγίων Ἐκκλησιῶν. Τοῦτο οὖν εἰς τὴν δευτέραν Ὀγδοάδα πέμφας ³³, ἔπεισε καὶ αὐτὴν ἐνωθῆναι αὐτῇ. Γάμος οὖν ἐτελειούτο ἐν τοῖς τῆς Ὀγδοάδος μέρεσιν, ἐνουμένου τοῦ ἁγίου Πνεύματος τῶ Μόνῳ, καὶ τῆς Διάδος τῶ Τρίτῳ, καὶ τοῦ Τρίτου τῇ Ἐξάδι, καὶ τῆς Ὀγδοάδος τῷ Ἐδδόμενῳ, καὶ τοῦ Ἐδδόμενου τῇ Διάδι, καὶ τῆς Ἐξάδος τῷ Πέμπτῳ. Ὅλη δὲ ἡ Ὀγδοὰς συνῆλθε μετὰ ἡδονῆς ἀγρηράτου καὶ ἀφθάρτου μίξεως. Οὐ γὰρ ἦν χωρισμὸς ἀλλήλων· ἦν δὲ σύγκρασις μετ' ἡδονῆς ἀμώμου, καὶ ἀνέδειξε Πεντάδα Προϋνείκων ἀθληόντων, ὧν τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα· Καρπιστής, Ὁροθέτης, Χαριστήριος, Ἄφρατος, Μεταγωγεύς· οὗτοι τῆς Μεσότητος ὠνιμάσθησαν υἱοί. Βούλομαι δὲ ὑμᾶς γινώσκειν, Ἀμφίου, Αἰρῶν, Κουκουά, Θαρδουοῦ, Οὐδουκουά, Θαρδέδειν, Μερεξά, Ἀτάρ, Βαρβά ³⁴, Οὐδουκά, Κέστην, Οὐδουάχ, Ἐσλήν, Ἀμφέ, Ναισουμέν, Οὐνανίν, Λαμεταρθέ, Ἀθαμεσουμήν, Ἄλλωρά, Κουδιαθά, Ναδάρια, Δαμμά, Ὀρήν, Λαναφέκ, Οὐδανφέχ, Ἐνφοιθοχέ, Βαρρῶ, Ἀσσιουαχέ, Βελλίμ, Δεξαριχέμ, Μασέμ.

Medietatis filii vocati sunt. Velim autem a vobis cognosci, Ampsiu, Auran, Cucua, Thardus, Ubu-cua, Thardedin, Merexa, Atar, Barba, Uduca Cesten, Uduach, Eslen, Ampho, Nescumen, Vananin, Lametarde, Athamessumen, Allora, Cubiatha, Naddaria, Damma, Oren, Lanaphec, Udanpheck, Em-phæthiboche, Barra, Assivache, Belim, Dexarichem, Masem.

ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΠΡΟΣ ΦΛΩΡΑΝ.

Ex Epiphanio hær. 33, § 3 et seqq., pag. 216 et seqq. edit. Paris. 1622.

Τὸν διὰ Μωυσεως τεθέντα νόμον, ἀδελφή μου καλὴ Φλώρα, οἷ μὴ πολλοὶ προκατελάβοντο, μήτε τὸ θεμέλιον αὐτὸν ³⁵ ἐγνωκότες, μήτε τὰς προτάξεις αὐτῶν ³⁶ ἀκριθῶς, ἠγούμαι καὶ σοὶ εὐσύνοπτον ἐσεσθαι, μαθούσης ³⁷ τὰς διαφρονούσας γνώμας περὶ αὐτοῦ. Οἱ μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐνομοθετήσθαι τοῦτοισι ³⁸ λέγουσιν. Ἐτεροὶ δὲ, τοῦτοισι τὴν ἐναντίαν ὁδὸν τραπέντες, ὑπὸ τοῦ ἀντικειμένου φθοροποιῦ διαδόλου θεθεῖσθαι τοῦτον ἰσχυρίζονται, ὡς καὶ τὴν τοῦ κόσμου προσάπτουσιν αὐτῷ δημιουργίαν, Πατέρα καὶ Ποιητὴν τοῦτον λέγοντες εἶναι. Τοῦτο δὲ τοῦ παντὸς διέπαισιν οὗτοι διαδόντες ἀλήθεις, καὶ ἑκάτεροι αὐτῶν διαμαρτόντες παρὰ σφίσι αὐτοῖς τῆς τοῦ προκειμένου ἀληθείας· οὔτε γὰρ ὑπὸ τοῦ τελείου Θεοῦ καὶ Πατρὸς φαίνεται τοῦτον θεθεῖσθαι (ἐπόμενος ³⁹ γὰρ ἐστίν), ἀτελεῖ τε ὄντα, καὶ τοῦ σφετέρου ⁴⁰ πληρωθῆναι ἐνδεῖ, ἐχροντά τε προστάξεις ἀνοικείας τῇ τοῦ τοιοῦτου Θεοῦ φύσει τε καὶ γνώμῃ· οὗτ' αὖ πάλιν τῇ τοῦ ἀντικειμένου ἀδικίᾳ νόμον προσάπτειν ⁴¹ ἀδικεῖν αἰρουντος τῶν τε ἐξῆς τι μὴ συνωρώντων τὰ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένα. Οἰκίμ γάρ ἡ πόλις μερισθεῖσα ἐφ' ἑαυτὴν, οἷ μὴ δύναται στήναι, ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἀπεφώνησε. Ἔτι γε τὴν τοῦ κόσμου δημιουργίαν ἰδίαν λέγει εἶναι, ἅτε ⁴² πάντα δι' αὐτοῦ γεγονέναι, καὶ χωρὶς αὐτοῦ γέγονε ⁴³ οὐδὲν, ὁ Ἀπόστολος προσηγορεύσας τὴν τῶν ψευδοπροφητῶν ἀνυπόστατον σοφίαν, καὶ οὐ φθοροποιῦ Θεοῦ, ἀλλὰ

A quodque suam appellationem sortitum est, quæ ex arcanorum mysteriorum cognitione depromitur) ad scientiæ delectum percellere universos Sige cupiens, ad secundam substitutamque illam loco alterius Ogdoadem adjunxit, corruptelæ omnis ex parte conjunctione, sed voluntate ejusmodi quæ sub intelligentiam caderet. Hæc vero illius voluntas, quæ sub intelligentiam cadit, Spiritus sanctus est, qui in medio sanctarum Ecclesiarum residet. Quem cum secundam ad Ogdoadem allegasset, ei persuasit ut cum ipsa copularetur. Quocirca in singulis Ogdoadis partibus celebratæ nuptiæ sunt. Siquidem cum Uno Spiritus sanctus conjunctus est, cum Tertio Dyas, Tertius cum Hexade, et cum Septimo Ogdoas, Septimus cum Dyade, cum Quinto

Hexas. Ita Ogdoas universa nunquam marcescente, atque integra incorruptaque mistione jungitur. Nulla quippe ab invicem separatio fuit: sed mutua omnium cum honestissima voluptate temperatio; ex qua Prunicum muliebris sexu carentium Quinarius exoritur, cujus hæc sunt vocabula: Carpistes, Horothetes, Charisterius, Aphetus, Metagogen; hi Medietatis filii vocati sunt.

ΠΤΟΛΕΜΑΙ AD FLORAM EPISTOLA.

Legem illam quæ a Moyse tradita est, Flora soror amantissima, neque perspectam habere quam plurimos, neque ejus velut fundamenta vel præscripta cognoscere, facile te intellecturam existimo, si quam variaz de illa sint opiniones didiceris. Sunt enim qui illam a Deo putant ac Patre fuisse constitutam. Alii contrariam viam ingressi, ab ejus æmulo nefario ³⁵⁸ dæmone latam affirmant, a quo et mundum fabricatum asserunt, et eundem Conditorem ac Patrem esse dicunt. Verum illi, qui ejusmodi dogmata sibi invicem communicarunt, vehementer hallucinati sunt, et ab eo quem sibi proposuerant, scopo veritatis aberrarunt. Nam nec a perfecto Deo ac Patre stabilita videtur (hujc enim non respondet), utpote minus perfecta, et ad sui absolutionem plura desiderans, ac mandata quædam continens, quæ a Dei natura ac decreto sunt aliena. Neque vero adversarii improbitati tribuenda lex est, cujus proprium sit iniquire facere: quique ita statuunt, quæ a Salvatore dicta sunt nequaquam animadvertunt. Ita enim ille pronuntiavit: *Stare domum vel civitatem non posse, quæ in seipsam divisa sit* ⁴⁴. Præterea mundum proprium ipsius opus esse; *omniaque per ipsum facta, et sine ipso nihil esse factum* ⁴⁵, asserit Apostolus, mendacissimorum hominum minime solidam sapientiam refellens; non pestiferi alicujus

³³ F. πέμφασα. ³⁴ V. Ἀταρβαθά. ³⁵ Leg. αὐτοῦ. ³⁶ Leg. αὐτοῦ. ³⁷ F. μαθούση. ³⁸ F. τοῦτον. ³⁹ F. ἐπόμενος γὰρ οὐκ ἐστίν. ⁴⁰ F. ὑφ' ἐτέρου. ⁴¹ Deest γρη. Sed hic corrupta sunt Græca. ⁴² Matih. 21, 5. ⁴³ F. τὰ τε. ⁴⁴ Joan. 1, 5. ⁴⁵ F. γεγονέναι.

Dei, sed justæ, et improbitalis omnis inimici. Sed **A** imperariorum hominum illa judicia sunt, neque Conditoris providentiæ causas intelligentium, qui que non animi solum, sed etiam corporis oculis videantur esse capti. Quantopere igitur illi a veritate dissideant, ex iis quæ dicta sunt abunde potes cognoscere. Sed utrosque proprium quiddam ac peculiare ad ita sentiendum induxit. Alios quidem, quod auctorem justitiæ Deum ignorarent; alios quod universorum parentem peræque nescirent, quem ille solus adveniens qui solus norat, aperuit. Nobis vero, quibus utrumque Dei beneficio cognitum est, reliquum illud est, ut de lege certi aliquid exploratique doceamus, cujusmodi videlicet illa sit, et a quonam legislatore sancita: ita tamen ut quidquid a nobis allatum fuerit, id non aliunde quam ex ipsis Salvatoris verbis probetur. His enim solis velat itineris ducibus adhibitis ad rerum cognitionem sine errore perducimur.

Inprimis igitur sciendum est, universam illam **B** legem, quæ quinque Moysis voluminibus continetur, non ab uno esse legislatore profectam, solo videlicet Deo: sed admista quedam hominum esse mandata, ut, quemadmodum Salvator ipse docuit, trifariam lex sit omnis distributa. Quædam enim ad ipsum Deum ejusque sanctiones pertinent, alia Moysi tribuenda sunt, non quidem quatenus aliquid a Deo illius interventu decretum est, sed quatenus per sese ac suapte sponte nonnulla constituit; aliorum denique seniores qui in populo erant auctores exstiterunt; ac primi illi privata quædam præcepta inserere sunt ausi. Quod quemadmodum sese habeat ex ipsis Salvatoris verbis intelliges. Hic enim quodam in loco ad eos verba faciens, qui de repudii libello secum disputabant, quod permissione legis licebat, sic illos allocutus est: *Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras. Ab initio autem non fuit sic. Deus enim, inquit, conjugium hoc copulavit.* Et: *Quod Deus conjunxit, homo non separat.* ⁴⁶ Ubi aliam esse Dei legem ostendit, quæ uxorem a viro sejungi prohibeat, aliam Moysis, qui ob duritiam cordis par illud dissociari permittat. In quo Moyses quiddam Dec contrarium tulit, ei scilicet cautioni, qua dissolvi matrimonia vetuerat. Sed si Moysis mentem, qua ad illud decernendum **359** Inductus est, accurate consideremus, inveniemus procul dubio non id eum sponte sua, sed necessitate fecisse: quo eorum, quibus præscribebat, imbecillitati consuleret. Qui cum divinum illud decretum de retinendis uxoribus suis observare non possent, ac moleste quidem earum consortia sustinerent, periculum ut esset, ne ea se occasione gravioribus sceleribus obstringerent, quibus extremam in perniciem ruerent; ut hoc incommodum devitaret Moyses, quod ad illorum interitum spectabat, secundam quamdam repudii legem privata auctoritate constituit, minusque ex ea occasione malum cum majore commutavit; ut si minus priorem illam servare

δικαίου καὶ μισοπονήρου. Ἀπρονοήτων δὲ ἐστὶν ἀνθρώπων, τῆς προνοίας τοῦ Δημιουργοῦ μὴ αἰτίαν λαμβανομένων, καὶ μὴ μόνον τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ σώματος τεπηρωμένον. Οὗτοι μὲν οὖν ὡς διημαρτήκασι τῆς ἀληθείας, δῆλόν σοι ἐστὶν ἐκ τῶν εἰρημένων. Πεπόνθασι δὲ τοῦτο ἰδίως ἐκάτερος αὐτῶν, οἱ μὲν διὰ τὸ ἀγνοεῖν τὸν τῆς δικαιοσύνης Θεόν, οἱ δὲ διὰ τὸ ἀγνοεῖν τὸν τῶν ὄλων Πατέρα, ὃν μόνος ἔλθων ὁ μόνος εἰδώς, ἐφανέρωσε. Περιλείπεται δὲ ἡμῖν ἀξιωθεῖσθαι τε τῆς ⁴⁶ ἀμφοτέρων τούτων ἐκφῆναι σοι καὶ ἀκριβῶσαι αὐτόν τε τὸν νόμον, ποταπὸς τις εἴη, καὶ τὸν ὄφ' οὗ τέθεται τὸν νομοθέτην, ῥηθησομένων ἡμῖν τὰς ἀποδείξεις ἐκ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λόγων παριστώμενας, δι' ὧν μόνον ἐστὶν ἀπταιστως ἐπὶ τὴν κατάληψιν τῶν ὄντων ὁδηγεῖσθαι.

Πρῶτον οὖν μαθητέον, ὅτι ὁ σύμπαξ ἐκεῖνος νόμος ὁ περιεχόμενος τῇ Μωυσέως Πεντατεύχῳ οὐ πρὸς ἐνός τινος νενομοθέτηται, λέγω δὴ, οὐχ ὑπὸ μόνου Θεοῦ· ἀλλ' εἰσὶ τινες αὐτῶν προστάξεις καὶ ὑπ' ἀνθρώπων τεθεῖσαι, καὶ τριχῆ τοῦτον διαιρεῖσθαι οἱ τοῦ Σωτῆρος λόγοι διδάσκουσιν ἡμᾶς. Εἰς τε γὰρ αὐτόν τὸν Θεόν καὶ τὴν τούτου νομοθεσίαν· διαιρεῖται εἰς καὶ εἰς τὸν Μωυσέα, οὐ καθ' αὐτό ⁴⁶ δι' αὐτοῦ νομοθετεῖ ὁ Θεός, ἀλλὰ καθὰ ἀπὸ τῆς ἰδίας ἐννοίας ὁρμώμενος καὶ ὁ Μωυσῆς ἐνομοθέτησέ τινα· καὶ εἰς τοὺς Πρεσβυτέρους τοῦ λαοῦ διαιρεῖται, καὶ πρῶτοι ⁴⁷ εὐρίσκονται ἐπιτολὰς τινὰς ἐνθένδε ἰδίας. Πῶς οὖν τούτο οὕτως ἔχον ἐκ τῶν τοῦ Σωτῆρος δείκνυται λόγων, μάθοις δ' ἂν ἤδη. Διαλεγόμενος πού ὁ Σωτῆρ πρὸς τοὺς περὶ τοῦ ἀποστασίου συζητοῦντας αὐτῶν, ὃ δὴ ἀποστάσιον ἐξεῖναι ἐνενομοθέτητο, ἔφη αὐτοῖς· *ὅτι Μωυσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψε τὸ ἀπολύειν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ. Ἄπ' ἀρχῆς γὰρ οὐ γέγονεν οὕτω. Θεός γάρ, φησί, συνέθευξε ταύτην τὴν συζύγιαν. Καὶ, Ὁ συνέθευξεν ὁ Κύριος, ἄνθρωπος μὴ χωρίζτω,* ἔφη. Ἐνταῦθα ἕτερον μὲν τοῦ Θεοῦ δείκνυσι νόμον, τὸν κωλύοντα χωρίζεσθαι γυναῖκα ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, ἕτερον δὲ τὸν τοῦ Μωυσέως, τὸν διὰ τὴν σκληροκαρδίαν ἐπιτρέποντα χωρίζεσθαι τοῦτο τὸ ζεῦγος. Καὶ δὴ κατὰ τοῦτο ἐναντία τῷ Θεῷ νομοθετεῖ ὁ Μωυσῆς· ἐναντίον γάρ ἐστι τῷ μὴ διαζευγύναι. Ἐὰν μέντοι καὶ τὴν τοῦ Μωυσέως γνώμην, καθ' ἣν τοῦτο ἐνομοθέτησεν, ἐξετάσωμεν, εὐρεθήσεται τοῦτο οὐ κατὰ προαίρεσιν ποιήσας τὴν αὐτοῦ, ἀλλὰ κατὰ ἀνάγκην, διὰ τὴν τῶν νενομοθετημένων ἀσθένειαν. Ἐπεὶ γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ γνώμην φυλάττειν οὐκ ἠδύναντο οὗτοι, ἐν τῷ μὴ ἐξεῖναι αὐτοῖς ἐκβάλλειν τὰς γυναῖκας αὐτῶν, αἰτινες ⁴⁸ αὐτῶν ἀτρώως συνώκουν, καὶ ἐκινδύνευον ἐκ τούτου ἐκτρέπεσθαι πλέον εἰς ἀδικίαν, καὶ ἐκ ταύτης εἰς ἀπώλειαν· τὸ ἀτρώως τοῦτο βουλόμενος ἐκκάζει αὐτῶν ὁ Μωυσῆς, δι' οὗ καὶ ἀπόλλυσθαι ἐκινδύνευον, δεύτερόν τινα, ὡς κατὰ περίστασιν ἤττον κακῶν ἀντιμείζονος ἀντικαταλασσόμενος, τὸν τοῦ ἀποστασίου νόμον ἀφ' ἑαυτοῦ ἐνομοθέτησεν αὐτοῖς· ἵνα, ἐν

⁴⁶ Deest γκώσεως. ⁴⁷ F. οὐ καθὰ αὐτό. ⁴⁸ Cod. Reg. πρώτων. ⁴⁹ Matth. xix, 6 seqq. ⁵⁰ F. αἰς τινες.

ἐκείνον μὴ δύνωνται φυλάττειν, κἀν τοῦτόν γε φυλάττειν, καὶ μὴ εἰς ἀδικίας καὶ κακίας ἐκτραπῶσι, δι' ὧν ἀπίστεια αὐτοῖς ἐμελλε τελειωτάτῃ ἐπακολουθήσειν. Ἀδύτη μὲν ἡ τοῦτου γνώμη, καθ' ἣν ἀντινομοθετῶν εὐρίσκεται ἐν τῷ Θεῷ. Πλὴν ὅτι γὰρ Μωυσοῦς αὐτοῦ δείκνυται ἐνεαυθα ἕταρος ὧν παρὰ τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον, ἀναμφισβήτητόν ἐστι, κἀν δι' ἐνὸς τὰ νῦν ὤμεν δεδειχότες. Ὅτι δὲ καὶ τῶν πρεσβυτέρων εἰσι τινες συμπεπλεγμένα παραδόσεις ἐν τῷ νόμῳ, δηλοῖ καὶ τοῦτο ὁ Σωτήρ. Ὁ γὰρ Θεός, φησὶν, εἶπε, *Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται.* Ὑμεῖς δὲ, φησὶν, εὐρήνατε, τοῖς πρεσβυτέροις λέγων· *Δώρον τῷ Θεῷ ὃ ἐστὶν ὡφελήθης ἐξ ἐμοῦ καὶ ἠενυρίσαστε τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ, διὰ τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων ὁμῶν.* Τοῦτο δὲ Ἡσαΐας ἐξέφώνησεν, εἰπὼν· Ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χεῖροσιν ἡμῶν, ἡ δὲ καρδίᾳ αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ. *Μήτηρ δὲ σέβονται με, διδάσκοντες διδασκαλίαν, ἐνταλματα ἀνθρώπων.* Σαφῆς οὖν ἐκ τούτων εἰς τρία διαιρούμενος ὁ σύμπασις ἐκείνος δείκνυται νόμος. Μωυσοῦς τε γὰρ αὐτοῦ, καὶ τῶν Πρεσβυτέρων, καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ εὐρομεν νομοθεσίαν ἐν αὐτῷ. Αὐτὴ μὲν οὖν ἡ διαίρεσις τοῦ σύμπασιος ἐκείνου νόμου ὡς ἡμῖν διαίρεθεῖσά, τὸ ἐν αὐτῷ ἀληθὲς ἀναπέφαγεν.

Πάλιν δὲ δὴ τὸ ἐν μέρει, ὃ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ νόμος, διαίρεται εἰς τρία τενά, εἰς τε τὴν καθαρὰν νομοθεσίαν, τὴν ἀσύμπλοκον τῷ κακῷ, ὅς καὶ κυρίως νόμος λέγεται, ἐν οὐκ ἤθεε καταλύσαι ὁ Σωτήρ, ἀλλὰ πληρῶσαι. Οὐ γὰρ ἦν ἄλλοτριος αὐτοῦ ὅν ἐπλήρωσεν· οὐ γὰρ εἶχε τὸ τέλειον. Καὶ εἰς τὸ συμπεπλεγμένον τῷ χεῖρονι, καὶ τὴν ἀδικίαν, ἦν ἄνευθεν ὁ Σωτήρ, ἐνοίκειον διὰ τῆ ἐαυτοῦ φύσει. Διαίρεται δὲ καὶ εἰς τὸ τυπικόν, καὶ συμβολικόν, τὸ κατ' εἰκόνα τῶν [κατ' εἰκόνα⁵¹] διαφερόντων νομοθετηθέν· ἐν μετέθεγεν ὁ Σωτήρ ἀπὸ αἰσθητοῦ καὶ φαινομένου ἐπὶ τὸ πνευματικόν καὶ ἀόρατον. Καὶ ἐστὶ μὲν ὁ τοῦ Θεοῦ νόμος ὁ καθαρὸς καὶ ἀσύμπλοκος τῷ χεῖρονι, αὐτὴ ἡ ἀκαλόγητος, οἱ εἶκα λόγοι ἐκείνοι, οἱ ἐν ταῖς δυοῖς πλαξὶ δεδωχασμένοι, εἰς τε ἀναίρεσιν τῶν ἀφθέρχτων καὶ εἰς πρόσταξιν τῶν ποιητέων, οἱ, καίπερ καθαρὰν ἔχοντες τὴν νομοθεσίαν, μὴ ἔχοντες δὲ τὸ τέλειον, ἔδόντο τῆς παρὰ τοῦ Σωτῆρος πληρώσεως. Ὁ δὲ ἐστὶ συμπεπλεγμένος τῆ ἀδικίᾳ, οὗτος ὁ κατὰ τὴν ἑμυναν καὶ ἀνταπίδοσιν τῶν προαδικησάντων καίμενος, Ὁφθαλμὸν ἀπὸ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀπὸ ὀδόντος ἐκκίπτεισθαι κελεύων, καὶ φόνον ἀντὶ φόνου ἀμύνασθαι. Οὐδὲν γὰρ ἤττον καὶ ὁ δεύτερος ἀδικῶν ἀδικεῖ, τῆ τάξει μόνον διαλλάσων, τὸ αὐτὸ ἐργαζόμενος ἔργον. Τοῦτο δὲ πρόσταγμα δίκαιον μὲν ἄλλως καὶ ἦν καὶ ἐστὶ, διὰ τὴν ἀσθένειαν τῶν νομοθετηθέντων. ἐν παρεκβάσει τοῦ καθαρῷ νόμου τεθέν· ἀνοίκειον δὲ τῆ τοῦ Πατρὸς τῶν ἔλων φύσει τε καὶ ἀγαθότητι ἰσως ἢ τοῦτο κατέλληλον, ἐπ' ἀναγχεὶ δὲ μᾶλλον. Ὁ γὰρ καὶ τὸν ἕνα φόνον οὐ βουλόμενος ἕσεσθαι ἐν τῷ λέγειν, *Οὐ φονεύσεις, προστάξας τὸν φονέα ἀντιφονεύεσθαι, δεύτερον νόμον νομοθετῶν, καὶ δυοῖς φόνους βραβεύων, ὃ τὸν ἕνα ἀπαγορεύσας ἔλαθεν*

possint, hanc saltem retineant, neque se in flagitia acclerisque committant, per quæ ultimum exitium consequatur. Hæc illius ratio fuit, propter quam contrarium quiddam Deo statuisse cernitur. Eumvero diversam hęc a divina Moysis legem existitisse, extra omnem controversiam est: et si id in uno tantum decreto probatum sit. Eidem vero legi traditas a senioribus illigatas esse regulas, non obscure Salvator ostendit: *Deus enim, inquit, dixit: Honora patrem tuam et matrem tuam, ut bene sit tibi: vos autem dixistis, inquit seniores alloquens: Munus Deo quodcumque ex me tibi proderit; et irritam fecistis legem Dei propter traditiones seniorum vestrorum*⁵⁰. Ille ipsum pronuntiavit Isaias, dicens: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me. Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas et mandata hominum*⁵¹. Ex his liquet omnem illam esse legem diyisam in partes tres; in eaque et Moysis ipsius, et seniorum, et Dei mandata contineri. Atque hæc universæ legis a nobis instituta partitio illius nobis veritatem ostendit.

Sed ea pars legis, quæ a Deo profecta est, tria rursus in membra dividitur. Alia enim sunt sincera præcepta, et ab omni mali permistione secreta, quæ proprie lex appellatur, quam non Salvator venit solvere, sed adimplere⁵². Non enim a se erat aliena quam adimplevit, alioqui perfici implerique non posset. Alia sunt deterioribus implicata, et iniustitiæ proxima, quæ Salvator abhorrentia a natura sua funditus sustulit. Postremo alia sunt typica ac symbolica in figuram et imaginem meliorum posita; quod genus Salvator ab eo quod sensibus expositum est et externum, ad spirituale nec aspectabile convertit. Jam vero pura illa sinceraque lex Dei nec cum posteriore conjuncta, Decalogus est ipse, sive decem illa præcepta duabus distincta tabulis, quibus aut nefandas prohibentur, aut facienda mandantur. Quæ etsi pura sint ac liquida, tamen quod nondum perfecta sint, impleri a Salvatore debuerant. Ad illud vero genus, quod iniustitiæ aliquid habet, leges illæ referendæ sunt, quibus injuriarum persecutio, eorumque qui priores nos læserint, vindicta præscribitur. Velut cum *oculum pro oculo, dentem evelli pro dente*, et eadem eadem compensari præcipit⁵³. Neque enim minus injuste agit, qui id post alterum perpetrat: certo ordine duntaxat par pari reddit; at idem omnino facinus committit. Sed illud præceptum alioqui justum erat, et est modo, propter eorum infirmitatem, quibus editum fuit, cum sit adversus sinceritatis legis violationem præscriptum: licet a communis omnium **360** Parentis natura ac bonitate sit alienum: vel consentaneum potius est, sed necessitate quadam expressum. Nam qui vel unicum homici-

⁵⁰ Matth. xv, 3 seqq.; Marc. vii, 3 seqq. ⁵¹ Isa. xxi, 15. ⁵² Matth. v, 17. ⁵³ F. καὶ τῆ ἀδικίᾳ, ὅν. ⁵⁴ Hæc voces abundant. ⁵⁵ Levit. xxiv, 20.

diūm velat fieri, dum ita statuit: *Non occides*; cum postea cædis auctorem vicissim interficere iubet, ac secundam legem ferens duplicem cædem imperat, qui unam prohibuerat; ad ea necessitate coactus et imprudens decurrisse videtur. Atque ideo missus ab illo Filius eam legis partem antiquavit, licet eam a Deo latam et ipse confessus sit. Atque etiam inter cætera ad antiquam hæresin pertinent ea quæ Deus hisce verbis statuit: *Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur*⁵⁷. Ad illud vero genus, quod typicum dicitur, id omne pertinet, quod spiritualium atque excellentium rerum figuras continet; cuiusmodi sunt sacrorum offerendorum cæremonia, circumcisio, Sabbatum, Jejunium, Pascha, azyma, aliaque similia lege præscripta. Quæ omnia cum nihil aliud præter figuras atque imagines forent, patefacta veritate translata sunt: imo vero, quod ad externam speciem attinet, usumque corporeum, sublata, spiritali quadam ratione retenta sunt. Eisdem quippe manentibus adhuc nominibus, rerum est facta mutatio. Nam offerre quidem sacra Dominus instituit: ac non mutarum pecudum, aut id genus suffituum: sed spiritalis potius laudis, ac prædicationis, et eucharistiæ; tum in hominum genus liberalitatis ac beneficentiæ. Idem circumcidi præterea non corporis, sed cordis animum præputium iubet. Itemque servari Sabbatum, ut a pravis duntaxat actionibus feriemur. Jejunare porro cum imperat, non illam corporis incontinentiam, sed animi temperantiam decernit, ut a flagitiis omnibus absterneamus. Quamquam a nostris exterius illud quoque jejunium adhibetur, quatenus ad animorum utilitatem confert aliquid, si cum ratione suscipias: non imitandi cuiusquam studio, non consuetudine, non certarum dierum religione, vel definito aliquo tempore: præsertim cum veri jejunii memoriam refricet, ut qui nondum illud assecuti fuerint, ab exteriori commonefacti, alterius recordentur. Similiter et Pascha, azymaque figuras existisse quasdam Paulus ipse declarat: *Pascha*, inquit, *nostrum immolatus est Christus*; et: *Ut sitis*, ait, *azymi non habentes fermentum* (fermentum vero malitiam appellat), *sed sitis nova conspersio*⁵⁸.

Sic igitur lex ipsa, quam a Deo manasse fatentur omnes, trifariam dividitur: in eam partem quam Salvator implevit. Hæc enim omnia: *Non occides, non machaberis, non pejerabis*; in iis continentur: *Non irasceris, non concupiscis*⁵⁹. In eam quæ penitus sublata est. His enim præceptis: *Oculum pro oculo, dentem pro dente*⁶⁰; qui cum iniustitia permista sunt, ejusque secum aliquid trahunt, contrariis legibus a servatore derogatur: contraria porro sese invicem perimunt. *Ego enim dico vobis omnino non resistere malo. Sed si quis te percusserit in maxillam, præbe illi et alteram*⁶¹. Quod quidem ad excellentium rerum adumbrandam speciem constitutum et a corporeis ad spiritualia translatum ac mutatum per allegoriam exponitur.

⁵⁷ F. διαφερόντων ⁵⁸ Levit. xx, 9. ⁵⁹ I Cor. v, 7. ⁶⁰ Leg. οὕτως. ⁶¹ Exod. xx, 13, 14; Levit. xiv, 12; Matth. v, 22, 28. ⁶² Cor. ἐπιθυμῆσαι. ⁶³ Levit. xxiv. 20. ⁶⁴ Matth. v, 59.

ἑαυτὸν ὑπ' ἀνάγκης κλαπέις. Διὸ δὴ ὁ ἀπ' ἑκείνου παραγευόμενος Ἰῶδς τοῦτο τὸ μέρος τοῦ νόμου ἀνῆρκεν, ὁμολογήσας καὶ αὐτὸς εἶναι τοῦ Θεοῦ. Ἐν τε τοῖς ἄλλοις καταριθμεῖται τῇ παλαιᾷ αἰρέσει, καὶ ἐν οἷς ἔφη ὁ Θεὸς εἰπών· Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτᾷτω. Τὸ δὲ ἐστὶ μέρος αὐτοῦ τυπικόν, τὸ κατ' εἰκόνα τῶν πνευματικῶν καὶ διαφερόντως⁵⁶ κείμενον, τὸ ἐν προσφοραῖς, λέγω, καὶ περιτομῇ, καὶ σαββάτῳ, καὶ νηστείᾳ, καὶ Πάσχα, καὶ ἀζύμοις, καὶ τοῖς τοιοῦτοις νομοθετηθέντα. Πάντα γὰρ ταῦτα, εἰκόνες καὶ σύμβολα ὄντα, τῆς ἀληθείας φανερωθείσης μετετέθη· κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον καὶ σωματικῶς ἐκτελεῖσθαι ἀνῆρέθη, κατὰ δὲ τὸ πνευματικὸν ἀνελήθη· τῶν μὲν ὀνομάτων τῶν αὐτῶν μόνων, ἐνηλλαγμένων δὲ τῶν πραγμάτων. Καὶ γὰρ προσφοράς προσφέρειν προσέταξεν ἡμῖν ὁ Σωτὴρ, ἀλλ' οὐχὶ τὰς δι' ἀλόγων ζώων, ἢ τούτων τῶν θυμμάτων, ἀλλὰ διὰ πνευματικῶν αἰῶνων, καὶ δοξῶν, καὶ εὐχαριστίας, καὶ διὰ τῆς εἰς τὸν πλησίον κοινωνίας καὶ εὐποίας, καὶ περιτομῇ περιτετεῖσθαι ἡμᾶς βούλεται, ἀλλ' οὐχὶ τῆς ἀκροσυστίας τῆς σωματικῆς, ἀλλὰ καρδίας τῆς πνευματικῆς. Καὶ τὸ σαββάτον φυλάσσειν, ἀργεῖν γὰρ θέλει ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἔργων τῶν πονηρῶν. Καὶ νηστεύειν δὲ, ἀλλ' οὐ τὴν σωματικὴν βούλεται νηστεῖαν ἡμᾶς νηστεύειν, ἀλλὰ τὴν πνευματικὴν, ἐν ἣ ἔστιν ἀποχὴ πάντων τῶν φαύλων. Φυλάσσεται μόντοι γε καὶ παρὰ τοῖς ἡμετέροις ἢ κατὰ τὸ φαινόμενον νηστεία, ἐπεὶ καὶ ψυχῇ τι συμβάλλεσθαι δύναται αὕτη μετὰ λόγου γινομένη· ὅποτε μὴδὲ διὰ τὴν πρός τινας μίμησιν γίνεται, μῆτε διὰ τὸ ἔθος, μῆτε διὰ τὴν ἡμέραν, ὡς ὀρισμένης τοῦτο ἡμέρας· ἕμα δὲ καὶ εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀληθινῆς νηστείας, ἵνα οἱ μὴδέπω ἐκείνην δυνάμενοι νηστεύειν ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ φαινόμενον νηστείας ἔχωσι τὴν ἀνάμνησιν αὐτῆς. Καὶ τὸ Πάσχα δὲ ὁμοίως, καὶ τὰ ἄζυμα, ὅτι εἰκόνες ἦσαν, δηλοῖ καὶ Παῦλος ὁ ἀπόστολος. Τὸ δὲ Πάσχα ἡμῶν, λέγεται, ἐτύθη Χριστός· καὶ, Ἴνα ἦτε, φησὶν, ἀζυμοί, μὴ μετέχοντες ζύμης (ζύμην τε νῦν τὴν κακίαν λέγει), ἀλλ' ἦτε νέον ζύμα.

Ὁὗτος⁵⁵ γοῦν καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ εἶναι νόμος ὁμολογούμενος εἰς τρία διαίρεται, εἰς τε τὸ πληρούμενον ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος. Τὸ γὰρ, *Ὁ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐκ ἐπιουρήσεις*, ἐν τῷ μὴδ' ὀργισθῆναι, μὴδὲ ἐπιθυμῆσεις⁶² περιελίπεται. Διαίρεται δὲ καὶ εἰς τὸ ἀναιρούμενον τελείως· τὸ γὰρ Ὁφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος, συμπεπλεγμένον τῇ ἀδικίᾳ, καὶ αὐτὸ ἔργον τῆς ἀδικίας ἔχον, ἀνῆρέθη ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος διὰ τῶν ἐναντίων· τὰ δὲ ἐναντία ἀλλήλων εἰσὶν ἀναιρετικά. Ἐγὼ γὰρ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι ὄλωσ τῷ πονηρῷ, ἀλλὰ ἐὰν τις σε βραχίση, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην σιαγόνα. Ἀλληγορεῖται δὲ καὶ εἰς τὸ μετατεθὲν, καὶ ἐναλλαγὲν ἀπὸ τοῦ σωματικοῦ ἐπὶ τὸ πνευματικόν τὸ συμβολικόν τοῦτο, κατ' εἰκόνα

τῶν διαφερόντων νενομοθετημένον. Αἱ γὰρ εἰκόνας καὶ τὰ σύμβολα παραστατικὰ ἔντα ἑτέρων πραγμάτων, καλῶς ἐτίνοντο, μέχρι μὴ παρῆν ἡ ἀλήθεια. Παρούσης δὲ τῆς ἀληθείας, τὰ τῆς ἀληθείας δεῖ ποιεῖν, οὐ τὰ τῆς εἰκόνας. Ταῦτα δὲ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, οὐ δ' ἀπόστολος εἶδειξε Παῦλος, τὸ μὲν τῶν εἰκόνων, ὡς ἦδη εἴπωμεν, διὰ τοῦ Πάσχα καὶ τῶν Ἀζύμων δεῖξας δι' ἡμᾶς· τὸ δὲ τοῦ συμπεπλεγμένου νόμου τῆ ἀδικίᾳ, εἰπὼν τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι κατηργῆσθαι· τὸ δὲ τοῦ ἀσυμπλόκου τῶ χειρὸν, Ὁ μὲν νόμος, εἰπὼν, ἀγιος, καὶ ἡ ἐντολὴ ἀγαθὰ, καὶ δίκαια, καὶ ἀγαθὴ.

Ἄς μὲν οὖν συντόμως ἔστιν εἰπεῖν αὐτάρκως ὀμαί σοι δεδειχθαι, καὶ τὴν ἐξ ἀνθρώπων παρεϊσούσαν νομοθεσίαν, καὶ αὐτὸν τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον τριχῆ διαϊρούμενον. Περιλείπεται δὲ ἡμῖν τί ποτέ ἔστιν οὗτος ὁ Θεὸς ὁ τὸν νόμον θέμενος. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἡγοῦμαι σοι δεδειχθαι ἐπὶ τῶν προειρημένων, εἰ ἐπιμελῶς ἀκήκας. Εἰ γὰρ μήτε ὅπ' αὐτοῦ τοῦ τελείου Θεοῦ τέθειται οὗτος, ὡς ἰδιδάξαμεν, μήτε μὴν ὅπ' τοῦ διαβόλου, ὃ μὴδὲ θεμιτὸν ἔστιν εἰπεῖν· ἕτερός τις ἔστι παρὰ τούτους οὗτος ὁ θέμενος τὸν νόμον. Οὗτος δὲ δημιουργὸς καὶ ποιητὴς τοῦδε τοῦ παντός ἔστι κόσμου, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ, ἕτερος ὢν παρὰ τὰς τούτων οὐσίας, μέσος τούτων καθεστῶς, ἐνδίκως· καὶ τὸ τῆς μεσότητος ὄνομα ἀποφέροιο ἄν. Καὶ εἰ ὁ τέλειος Θεὸς ἀγαθὸς ἔστι κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, ὡσπερ καὶ ἔστιν (ἐνα γὰρ μόνον εἶναι ἀγαθὸν Θεόν, τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, ὃ Σωτὴρ ἡμῶν ἀπεφῆναι, ὃν αὐτὸς ἐφ' ἐνέρωσεν)· ἔστι δὲ καὶ ὁ τῆς τοῦ ἀντικειμένου φύσεως κακὸς τε καὶ πονηρὸς, ἐν ἀδικίᾳ χαραιντηριζόμενος· τούτων δὲ οὖν μέσον καθεστῶς, καὶ μήτε ἀγαθὸς ὢν, μήτε μὲν κακὸς, μήτε ἀδικος, ἰδίως τε λεχθεὶς ἄν δίκαιος, τῆς κατ' αὐτὸν δικαιοσύνης ὢν βραβευτῆς. Καὶ ἔσται μὲν καταδεέστερος τοῦ τελείου Θεοῦ, καὶ τῆς ἐκείνου δικαιοσύνης ἐλάττω οὗτος ὁ Θεός, ἅτε δὴ καὶ γεννητὸς ὢν, καὶ οὐκ ἀγέννητος. Εἰς γὰρ ἔστιν ἀγέννητος ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα ἰδίως, τῶν πάντων ἡρτημένον ἀπ' αὐτοῦ. Μεῖζων δὲ καὶ κυριώτερος τοῦ ἀντικειμένου γενήσεται, καὶ ἑτέρας οὐσίας τε καὶ φύσεως πεφυκὼς παρὰ τὴν ἑκατέρων τούτων οὐσίαν. Τοῦ μὲν γὰρ ἀντικειμένου ἔστιν ἡ οὐσία φθορὰ τε καὶ σκότος, ὀλικὸς γὰρ οὗτος καὶ ποιοῦσχεδός· τοῦ δὲ Πατρὸς τῶν ὄλων τοῦ ἀγεννητοῦ ἡ οὐσία ἔστιν ἀφθαρσία τε καὶ φῶς αὐτὸ, ὃν ἀπλοῦν τε καὶ μονοειδές. Ἡ δὲ τούτων οὐσία διττὴ μὲν τινα δύναμιν προήγαγεν, αὐτὸς δὲ τὸ κρείττονός ἔστιν εἰκῶν. Μηδέ σε τανῦν τοῦτο θορυβαίτω, θέλουσαν μαθεῖν, πῶς ἀπὸ μᾶς ἀρχῆς τῶν ὄλων οὐσης τε καὶ ὁμολογουμένης ἡμῖν, καὶ πεπιστευμένης, τοῦ ἀγεννητοῦ, καὶ ἀφθάρτου, καὶ ἀγαθῆς, συνέστησαν καὶ αὐταὶ αἱ φύσεις, ἡ τε τῆς φθορᾶς καὶ τῆς μεσότητος, ἀνομούσαι αὐταὶ καθεστῶσαι· τοῦ ἀγαθοῦ φύσιν ἔχοντος τὰ ὅμοια ἑαυτοῦ καὶ ὁμοούσια γεννᾶν τε καὶ προφέρειν. Μαθήσῃ γὰρ, Θεοῦ διδόντος, ἐξῆς καὶ τὴν τούτου ἀρχὴν τε καὶ γέννησιν, ἀξιουμένη τῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως, ἣν ἐκ διαδοχῆς καὶ ἡμεῖς

Etenim effigies ac signa aliis rebus declarandis adhibita tantisper opportunitatem habuerunt, quoad nondum veritas affulserat. Qua succedente, non quæ imagini, sed quæ veritati congruunt facere convenit. Idque ipsum cum reliqui omnes discipuli, tum apostolus Paulus ostendit. Qui figuratum illud genus propter nos, ut diximus, in Paschate azymisque demonstrat. De altero vero quod implicatum iniustitia est, loquitur, cum legem mandatorum ait in dogmatibus abrogatam⁶¹. De tertio denique quod deterioris est expers: *Lex, inquit, sancta est, et mandatum sanctum, et iustum et bonum*⁶².

Quamobrem satis superque tibi, quantum breviter comprehendi potest, declaratas eas leges arbitror, quæ ex auctoritate hominum irrepserunt; ipsamque Dei legem trifariam esse divisam. Superest ut quis ille sit Deus legis auctor dicendum videatur. Atqui istud etiam ex iis, quæ hactenus disputata sunt, si attente audieris, puto tibi demonstratum. Nam si neque a perfecto illo Deo posita lex est, uti docuimus; neque vero a diabolo, quod dictu etiam nefas est: alius sit oportet, qui eam legem stabilierit. Hic est igitur totius ille mundi, eorumque quæ in eo continentur, artifex et conditor, ab illorum natura diversus, et in eorum medio suo jure collocandus; qua ex mediocritate peti ejus appellatio potest. Quod si perfectus ille Deus natura sua bonus est, ut est revera (*unum enim bonum esse Deum, ac Parentem suum*⁶³, Saluator asseruit, quem et hominibus patefecit); est autem et contraria natura præditus, malus videlicet ac pravus, qui iniustitia velut propria nota circumscriptur; qui inter ambos illos interjectus est, ut neque bonus, neque malus sit aut iniustus, peculiari quadam ratione justus appellari potest, quatenus justitiæ quam habet, administratione fungitur. Atque et perfecto Deo minor, et justitiæ illius impar sit idem ille Deus oportet, utpote non ingentus, sed generatione productus. Unus enim est ingentus Pater, a quo proprie sunt universa, cum ab eo pendeant omnia. Erit tamen adversario illo altero major ac præstantior, tamen diversam sit ab utroque naturam substantiamque sortitus.

Nam adversarii natura corruptio est ac tenebræ: cum materia quippe concretus est ac multiplex. At Parentis omnium ingentis naturæ corruptionis est expers, luxque ipsa, simplex et uniusmodi. Horum natura duplicem sane virtutem peperit. Sed Conditor tamen ipse imago præstantioris est. Neque vero ea te res perturbet, scire cupientem, quomodo cum unum sit, et esse fateamur ac credamus, rerum omnium Principium, generationis æque ac corruptionis expers, idemque bonum; ambæ hæ naturæ constare potuerint, corruptionis nimirum, et mediæ cujusdam conditionis, quæ a se invicem natura discrepent; cum id bono insitum sit, ut sibi quam simillima, ejusdemque tecum na-

⁶¹ Eph. II, 15. ⁶² Rom. VII, 12. ⁶³ Matth. XIX, 17. ⁶⁴ Cor. πολυσχιδής. ⁶⁵ Cor. τῆς.

turæ gignat ac proferat. Tu enim, opitulante Deo, hujus principium ac generationem animo percipies, ubi traditam quamdam ab apostolis doctrinam audieris, quam nos successione quadam ad nos usque propagatam accepimus: cum eo quidem, ut quidquid afferretur in medium, id ad Salvatoris doctrinam velut regulam exigatur. Hæc tibi, Flora soror charissima, paucis explicare non piguit, summationeque præscripsi: ita tamen ut quod erat propositum, quantum satis esset, declaraverim. Quam rem deinceps magno tibi usui fore confido: si modo, perinde ac bonus ager et fecundus, excepta semina fructuum ubertate compenses.

παρειλήφαμεν, μετὰ καὶ τοῦ κανονίσει πάντας τοὺς λόγους τῆ τοῦ Σωτῆρος διδασκαλίᾳ. Ταῦτά σοι, ὡ ἀδελφὴ μου Φλώρα, δι' ὀλίγων εἰρημένα οὐκ ἠτόνησε, καὶ τὸ τῆς συντομίας προέγραψα· ἅμα μὲν τὸ προκαίμενον ἀποχωρῶντως ἐξέφηνα. Ἄ καὶ εἰς τὰ ἐξῆς τὰ μέγιστά σοι συμβαλεῖται, ἐάν γε, ὡς καλὴ γῆ καὶ ἀγαθὴ, γονίμων σπερμάτων τυχοῦσα, τὸν δι' αὐτῶν καρπὸν ἀναδείξῃς.

362 HERACLEONIS FRAGMENTA.

Fragmenta Heracleonis Commentariorum in S. Lucæ Evangelium, ex Clementis Alexandrini lib. iv Stromat., pag. 502.

Hunc locum ⁶⁶ exponens Heracleon, cujus in schola Valentini fuit maxima existimatio, his verbis dicit, confessionem quidem unam esse fidei et vitæ institutione, alteram vero voce. Atque quæ sit quidem voce confessio, sit etiam apud potestates, quæ in solam, inquit, multi non recte confessionem esse existimant; possunt autem hac confessione uti etiam hypocritæ. Sed neque hic sermo generaliter dictus deprehenditur. Non enim omnes, qui salvi sunt, ea confessione, quæ voce sit, usi sunt, et excessere: ex quibus est Matthæus, Philippus, Thomas, Levis, et alii multi. Accedit quod ea, quæ voce sit confessio, non universalis est, sed particularis; generalis autem, de qua nunc loquitur (Servator), ea est quæ sit factis et operibus, ei quæ est in ipsum fidei congruentibus. Hanc autem confessionem sequitur etiam particularis, quæ sit apud potestates, si opus fuerit, et ratio id exegerit. Nam is voce quoque recte confitebitur, ubi affectione prius recte fuerit confessus. Pulchre autem de iis, qui contententur quidem, *in me*, dixit; de iis autem qui negant, *me* (simpliciter) apposuit. Nam ii, et ibi ipsum voce confessi fuerint, ipsum negant, actione minime contententes. Ii autem soli in ipso contententur qui in ea quæ est in ipsum confessione et actione vivunt: in quibus ipse confitetur, utpote qui complectatur illos, et ipsi eum complectantur. Quocirca nunquam potest seipsum negare ⁷². Eum autem negant qui non sunt in ipso. Non enim dixit, qui negaverit *in me*, sed *me*. Nullus enim unquam qui sit in illo, ipsum negat. Illud autem, *coram hominibus*, de confessione quæ sit coram iis qui salvi sunt, æque ac coram gentilibus intelligitur; apud alios quidem vitæ institutione, apud alios vero etiam voce. Quamobrem nunquam possunt ipsi negare; eum autem negant qui non sunt in ipso.

Τοῦτον ἐξηγούμενος τὸν τόπον Ἡρακλέων, ὁ τῆς Οὐαλεντίνου σχολῆς δοκιμώτατος, κατὰ λέξιν φησὶν, ὁμολογίαν εἶναι τὴν μὲν ἐν τῇ πίστει καὶ πολιτείᾳ, τὴν δὲ ἐν φωνῇ. Ἡ μὲν οὖν ἐν φωνῇ ὁμολογία καὶ ἐπὶ τῶν ἐξουσιῶν γίνεται· ἦν μόνην, φησὶν, ὁμολογίαν ἠγούσναι εἶναι οἱ πολλοὶ, οὐχ ὀγιῶς· δύνανται δὲ ταύτην τὴν ὁμολογίαν καὶ οἱ ὑποκριταὶ ὁμολογεῖν. Ἄλλ' οὐδ' εὐρεθήσεται οὗτος ὁ λόγος καθολικῶς εἰρημένος. Οὐ γὰρ πάντες οἱ σωζόμενοι ὁμολόγησαν τὴν διὰ τῆς φωνῆς ὁμολογίαν, καὶ ἐξῆλθον· ἐξ ὧν Ματθαῖος, Φίλιππος, Θωμᾶς, Λεὺς⁷⁰, καὶ ἄλλοι πολλοὶ. Καὶ ἔστιν ἡ διὰ τῆς φωνῆς ὁμολογία οὐ καθολικὴ, ἀλλὰ μερικὴ· καθολικὴ δὲ, ἦν νῦν λέγει, τὴν ἐν ἔργοις καὶ πράξεσι καταλλήλους τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως. Ἐπειτα δὲ ταύτῃ τῇ ὁμολογίᾳ καὶ ἡ μερικὴ, ἡ ἐπὶ τῶν ἐξουσιῶν, ἐάν δέη, καὶ ὁ λόγος αἴρη⁷¹. Ὁμολογήσει γὰρ οὗτος καὶ τῇ φωνῇ ὀρθῶς, προμολογήσας πρότερον τῇ διαθέσει. Καὶ καλῶς, ἐπὶ μὲν τῶν ὁμολογούντων, ἐν ἐμοί, εἶπεν, ἐπὶ δὲ τῶν ἀρνούμενων τὸ ἐμὲ προσέθηκεν. Οὗτοι γὰρ, κἂν τῇ φωνῇ ὁμολογήσωσιν αὐτὸν, ἀρνοῦνται αὐτὸν, τῇ πράξει μὴ ὁμολογούντες. Μόνον δὲ ἐν αὐτῷ ὁμολογοῦσιν οἱ ἐν τῇ κατ' αὐτὸν ὁμολογίᾳ καὶ πράξει βιοῦντες· ἐν οἷς καὶ αὐτοὶ ὁμολογεῖ, ἐνείλημμένος αὐτοῦς, καὶ ἐχόμενος ὑπὸ τούτων. Διόπερ ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐδέποτε δύναται. Ἀρνοῦνται δὲ αὐτὸν οἱ μὴ ὄντες ἐν αὐτῷ. Οὐ γὰρ εἶπεν, ὅς ἀρνήσεται ἐν ἐμοί, ἀλλ' ἐμὲ· οὐδεὶς γὰρ ποτε ὦν ἐν αὐτῷ, ἀρνεῖται αὐτόν. Τὸ δὲ, ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν σωζομένων, καὶ τῶν ἐθνικῶν δὲ ὁμοίως· παρ' οἷς μὲν καὶ τῇ πολιτείᾳ, παρ' οἷς δὲ καὶ τῇ φωνῇ. Διόπερ ἀρνήσασθαι αὐτὸν οὐδέποτε δύναται· ἀρνοῦνται δὲ αὐτὸν οἱ μὴ ὄντες ἐν αὐτῷ.

Ex Eclogis propheticis Clementis Alex., ante medium, p. 202, Auctarii novissimi Bibliotheca Patrum Combefisii.

Quidam vero, ut ait Heracleon, igne signarunt aures eorum, qui baptismatis sigillum acceperunt, ita intelligentes Apostolicum.

Ἐνιοὶ δὲ, ὡς φησὶν Ἡρακλέων, κυρτὰ τὰ ὦτα τῶν σφραγιζομένων κατεσημήναντο, οὕτως ἀκούσαντες τὸ Ἀποστολικόν.

⁶⁶ Luc. xii. 8. ⁷⁰ Θαδδαίου cognomen. ⁷¹ Leg. αἴρη. ⁷² II Tim. ii. 13.

Fragmenta Commentarii Heracleonis in S. Joannis Evangelium, ex Origenis tomis in dictum Evangelium. A cl. Grabio recognita et emendata ex mss. codd. bibliothecæ Bodleianæ, Spicileg. hæret., sæc. II, pag. 85 et seqq. — Ex tom. II, p. 60.

Βιαίως οἶμαι καὶ χωρὶς μαρτυρίου τὸν Οὐαλεντίνου λεγόμενον εἶναι γινώριμον Ἡρακλέωνα, διηγούμενον τὸ, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, ἐξεληφέναι πάντα τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, ἐκκλειόντα τῶν πάντων, τὸ ὄσον ἐπὶ τῇ ὑποθέσει αὐτοῦ, τὰ τοῦ κόσμου, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ διαφέροντα. Φησὶ γὰρ οὐ τὸν αἰῶνα ἢ τὰ ἐν τῷ αἰῶνι γεγονέναι διὰ τοῦ Λόγου, ἅτινα οἰεῖται πρὸ τοῦ Λόγου γεγονέναι. Ἀναιδέστερον δὲ ἰστάμενος πρὸς τὸ· Καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἔν (μὴ εὐλαβούμενος τὸ, Μὴ προσθῆς τοῖς Λόγοις αὐτοῦ, Ἰνα μὴ ἐλέγξῃ σε, καὶ ψευθοῖς γένη), προστιθῆσι τῷ, οὐδὲ ἔν, τῶν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τῇ κτίσει. Καὶ ἐπεὶ προφανῆ ἐστὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα σφῶδρα βεβιασμένα, καὶ πὰρὰ τὴν ἐνέργειαν ἑπαγγελλόμενα, εἰ τὰ νομιζόμενα αὐτῷ θεῖα ἐκκλείεται τῶν πάντων, τὰ δὲ, ὡς ἐκεῖνος οἰεῖται, παντελῶς φθαιρόμενα, κυρίως πάντα καλεῖται, οὐκ ἐπιδιατριπτόεν τῇ ἀλατρωπῇ τῶν αὐτόθεν τὴν ἀτοπίαν ἐμφαινόντων· οἷον δὲ καὶ τὸ, τῆς Γραφῆς λεγούσης, Καὶ ἡ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἔν, προστιθέντα αὐτὸν ἀνευ παραμυθίας τῆς ἀπὸ ἰῆς Γραφῆς τὸ, τῶν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τῇ κτίσει, μηδὲ μετὰ πιθανότητος ἀποφαίνεσθαι, πιστεύεσθαι ἀξιοῦντα ὁμοίως προφήταις ἢ ἀποστόλοις, τοῖς μετ' ἐξουσίας καὶ ἀνυπευθύνως καταλείπουσι τοῖς καθ' αὐτοὺς καὶ μεθ' αὐτοὺς σωτήρια γράμματα. Ἐτι δὲ ἰδίως καὶ τοῦ Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο. Ἐξήκουσε, φάσκων τὸν τὴν αἰτίαν παρασχόντα τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου τῷ δημιουργῷ τὸν Λόγον ὄντα, οὐ τὸν ἀφ' οὗ, ἢ ὑφ' οὗ, ἀλλὰ τὸν δι' οὗ, περὶ τῶν ἐν τῇ συνηθείᾳ φράσιν· ἐκδεχόμενος τὸ γεγραμμένον. Εἰ γὰρ, ὡς νοεῖ, ἡ ἀλήθεια τῶν πραγμάτων ἦν, εἶδει διὰ τοῦ δημιουργοῦ γεγράφθαι πάντα γεγονέναι ὑπὸ τοῦ Λόγου, οὐχὶ δὲ ἀνάπαλιν διὰ τοῦ Λόγου ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ. Καὶ ἡμεῖς μὲν τῇ, δι' οὗ, χρησάμενοι ἀκολούθως τῇ συνηθείᾳ, οὐκ ἀμάρτυρον τὴν ἐκδοχὴν ἀφήκαμεν· ἐκείως δὲ πρὸς τὸ μὴ παραμυθηθῆσαι ἄπὸ τῶν θεῶν γραμμάτων τὸν καθ' ἑαυτὸν νοῦν, φαίνεται καὶ ὑποπεύσας τὸ ἀληθές, καὶ ἀναιδῶς αὐτῷ ἀντιβλέψας· φησὶ γὰρ, οἷον οὐχ ὡς ὑπ' ἄλλου ἐνεργούντος αὐτοῦ ἐποίησε ὁ Λόγος (Ἰνα νοηθῇ τὸ, δι' αὐτοῦ), ἀλλ' αὐτοῦ ἐνεργούντος ἕτερος ἐποίησε.

(ut sic intelligeretur vocula, per quem), sed ipso operante alius faciebat.

Ex tom. III, pag. 68.

Πάντ' δὲ βιαίως, κατὰ τὸν τόπον γενόμενος ὁ Ἡρακλέων, τὸ Ὁ γένονεν, ἐν αὐτῷ ζωῇ ἦν, ἐξεληφέναν ἀπὸ τοῦ, ἐν αὐτῷ, εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς πνευματικούς· οἷον ταῦτ' ἐνομίσας εἶναι τὸν Λόγον καὶ τοὺς πνευματικούς, εἰ καὶ μὴ σαφῶς ταῦτ' εἴρηκε. Καὶ ὡς περὶ αἰτιολογῶν φησὶν· Ἀπόδος γὰρ τὴν πρώτην μορφωσιν, τὴν κατὰ τὴν γένεσιν, αὐτοῖς παρέδωκε, τὰ ὑπ' ἄλλου παρέντα εἰς μορφὴν, καὶ εἰς φωτισμόν, καὶ παραγραφήν ἰδίαν ἀγαθῶν καὶ ἀναδείξας.

⁷² Joan. 1, 3. ⁷³ Prov. xxx, 6. ⁷⁴ Sic cod. Billei. 2280. ⁷⁵ Duas istas voces addidit Grab. 68 cit. cod. Bodlei. ⁷⁶ Sic cod. Bodlei. ⁷⁷ Sic id. cod. ⁷⁸ Joan. 1, 4.

Arbitror Heracleonem, qui dicitur esse familia-
ris Valentini, enarrantem hoc dictum : *Omnia per
ipsum facta sunt* ⁷², coacte, et nullo teste adhibito
excepisse mundum, et quæ in ipso sunt; ac voca-
bulo, *omnia*, exclusisse, quantum ipsius fert hypo-
thesis, ista quæ in mundo, inque eo existentibus
sunt præstantiora. *Per Verbum enim*, in-
quit, *non sæculum, nec quæ in sæculo sunt. facta*
363 *fuere*; existimans illa ante Verbum existitisse.
Impudentius etiam instans ad illud : *Sine eo
factum est nihil* (neque veritius illud : *Ne addideris
sermonibus ejus, ne te redarguat, et mendax sis* ⁷⁴);
illi nihil addit, eorum, quæ in mundo sunt, et in hac
creatione. Et quoniam apertum est, dicta ipsius
valde coacta esse, præterque evidentiam pronun-
tiata, si quæ ipse divina opinatur, excludantur a
voce *omnium*, quæ vero sunt opinione sua omnino
corruptibilia, proprie dicantur *omnia*; non immo-
randum nobis est his confutandis, quæ ex se ab-
surdæ apparent. Quale est illud etiam, quod Scri-
ptura dicente : *Et sine ipso factum est nihil*; ipse
addit sine auctoritate Scripturæ, *eorum quæ sunt
in mundo et creatione*; quod neque cum probabili-
tate pronuntiat, sed dignum se putat, cui non
secus atque prophetis vel apostolis credatur, qui
cum auctoritate et inculpate cœvis suis ac pos-
teris salutaria scripta reliquerunt. Jam vero et hoc
dictum : *Omnia per ipsum facta sunt*; secus quam
alii exposuit, dicens : *Verbum illud esse, quod causam
generationis mundi præbuerit opifici, nec tamen
Verbo competere particulam, a quo, vel ex quo,
sed per quem, ex communi loquendi consuetudine
Scripturam exponens. Sed si rerum veritas erat,
ut ipse putat, scriptum fuisse oportuit, omnia per
opificem facta fuisse a Verbo, non vice versa, per
Verbum ab opifice. Et nos quidem cum usi sumus
vocalibus, per quem, prout in communi feruntur
usu, non sine teste expositionem dimisimus. At
vero ille præterquam quod suam opinionem e divini
Scripturis non confirmat, videtur et præsensisse
veritatem, et impudenter illi adversatus, dicens :
*Non enim faciebat ipsum Verbum tanquam alio opo-**

^D Cæterum valde coacte ad hunc contextum veniens
Heracleon : *Quod factum est, in ipso vita erat* ⁷⁵; *in ipso*
interpretatus est, *in hominibus spiritualibus* :
quasi Verbum et spirituales idem esse arbitratus
fuerit, etsi non aperte id dixerit. At veluti causam
reddens, inquit : *Ille enim primam formationem,
quoad ortum attinet, ipsis præbuit; ab alio præter-
missa in formam, et illuminationem, et delineationem
propriam ducens et ostendens,*

Ex tomo VI, pag. 94 seq.

Non recte vero Heracleon suspicatur verba illa, *Deum nemo vidit unquam*⁹⁹, et quæ sequuntur, dicta fuisse non a discipulo, sed a Baptista.

Ὁὐχ ὑγιῶς δὲ ὁ Ἡρακλέων ὑπολαμβάνει, *Ὁὐδεὶς τὸν Θεὸν ὠρακεν πώποτε, καὶ τὰ ἐξῆς, φάσκων εἰρησθαι οὐκ ἀπὸ τοῦ μαθητοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Βαπτιστοῦ.*

Ex tom. VII, pag. 112.

Malificentius autem Heracleon de Joanne et prophetis disserens, inquit, *Verbum esse Servatorem; Joannem per vocem intelligi; sonum vero esse universum prophetarum ordinem.*

Δυσφημότερον δὲ ὁ Ἡρακλέων περὶ Ἰωάννου καὶ τῶν προφητῶν διαλαμβάνων, φησὶν *ὅτι ὁ Λόγος μὲν ὁ Σωτὴρ ἐστὶ, φωνὴ δὲ ἢ ἐν τῇ ἑρήμῳ ἢ διὰ Ἰωάννου διακουσμένη, ἤχος δὲ πᾶσα προφητικὴ τάξις.*

364 Et pag. 113.

Nescio etiam quomodo absque ulla probatione *B* enuntiet, *vocem sermoni propiorem, sermonem fieri, ut et quasi mulier in virum transmutetur. Præterea quasi potestatem habens condendi dogmata, et sibi sibi acquirendi et proficiendi: Futurum, inquit, ut sonitus mutetur in vocem; loco discipuli statuens vocem transeuntem in verbum, loco vero servi sonitum transeuntem in vocem.*

Ὁὐκ οἶδα ὅ ἕπως χωρὶς πάσης κατασκευῆς ἀποφαίνεται, *τὴν φωνὴν οικαιοτέραν οὖσαν τῷ λόγῳ, λόγον γίνεσθαι, ὡς καὶ τὴν γυναῖκα εἰς ἄνδρα μετατίθεσθαι. Καὶ ὡς ἐξουσίαν ἔχων τοῦ δογματίζειν, καὶ πιστεῦσθαι, καὶ προκόπτειν. Τῷ ἤχῳ, φησὶν, ἔσεσθαι τὴν εἰς φωνὴν μεταβολὴν, μαθητοῦ μὲν χώραν διδοῦς τῇ μεταβαλλούσῃ εἰς λόγον φωνῇ, ἢ δούλου δὲ τῇ ἀπὸ ἤχου εἰς φωνήν.*

Et post pauca.

Præterea prophetam et Eliam cum *Servator ipsum* dicit, inquit, *non ipsum declarat, sed quæ sunt circa ipsum: cum vero majorem prophetis, et his qui sunt inter natos mulierum, tunc ipsum Joannem designat. Proinde, inquit Heracleon, Joannes ipse interrogatus, de seipso respondet, non de his, quæ circa ipsum sunt.*

Καὶ προφήτην μὲν καὶ Ἠλίαν ὁ Σωτὴρ ἐκὼς αὐτὸν λέγει, οὐκ αὐτὸν, ἀλλὰ τὰ περὶ αὐτοῦ, φησὶ, *διδάσκει*. ὅταν δὲ μέγιστα προφητῶν καὶ ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, τότε αὐτὸν τὸν Ἰωάννην χαρακτηρίζει. Αὐτὸς δὲ, φησὶ, *περὶ ἑαυτοῦ ἐρωτώμενος ἀποκρίνεται ὁ Ἰωάννης, οὐ τὰ περὶ αὐ-*

C

Et pag. 117.

Heracleon vero approbans sermonem Phariseorum, velut recte dictum, quod *Christus, et Elias, et omnis propheta debeat baptizare, his ipsis verbis ait: Quibus solis incumbit baptizare.*

Παραβεξάμενος δὲ ὁ Ἡρακλέων τὸν τῶν Φαρισαίων λόγον, ὡς ὑγιῶς εἰρημένον, περὶ τοῦ ὀφειλεσθαι τὸ βαπτίζειν Χριστῷ, καὶ Ἠλίᾳ, καὶ παντὶ προφήτῃ, αὐταῖς λέξεσι φησὶν. *Ὅς μόνοις ὀφείλεται τὸ βαπτίζειν.*

Initio tomi VIII, pag. 122.

Equidem Heracleon existimat, Joannem respondere his, qui a Pharisæis missi fuerant, quod ipse volebat, non ad id quod illi interrogaverant; non advertens se incusare prophetam incititæ, si aliud interrogatus, aliud respondit.

Ὁ μὲν Ἡρακλέων οἶεται, *ὅτι ἀποκρίνεται ὁ Ἰωάννης τοῖς ἐκ τῶν Φαρισαίων πεμφθεῖσιν, οὐ πρὸς ὁ ἐκείνοι ἐπηρώτων, ἀλλ' ὁ αὐτὸς ἐβούλετο. ἑαυτὸν λαμβάνων, ὅτι κατηγορεῖ τοῦ προφήτου ἀμαθίας, εἶγε ἄλλο ἐρωτώμενος περὶ ἄλλου ἀποκρίνεται.*

Et pag. 129 et seqq.

Heracleon, *In medio vestri stat*¹⁰⁰, interpretatur: *D Jam adest, et est in mundo, atque inter homines, et omnibus vobis jam visibilis est. Non absurde tamen apud eum dicitur, quod verba illa, qui post me venit*¹⁰¹, declarent Joannem præcursorem Christi existere: vere enim non secus atque famulus præcurrit Dominum. Longe vero simplicius ea verba interpretatus est: *Non sum ego dignus ut solvam ejus corrigiam calceamenti*¹⁰²; perinde quasi fateatur Baptista his verbis, *se neque dignum, qui ultima officia in Christum conferat. Attamen post hanc expositionem satis probabiliter subjunxit: Non sum ego idoneus, ut mei gratia descendat a*

Ὁ Ἡρακλέων τὸ, *Μέσος ὑμῶν ἐστῆκε*, φησὶν, ἀντὶ τοῦ, *Ἦδη πάρεστι, καὶ ἔσται ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ ἐν ἀνθρώποις, καὶ ἐμφανῆς ἔσται ἤδη πᾶσιν ὑμῖν. Οὐκ ἀπιθάνως δὲ παρ' αὐτῷ λέγεται, ὅτι τὸ, ὀπίσω μου ἐρχόμενος, τὸ πρόδρομον εἶναι τὸν Ἰωάννην τοῦ Χριστοῦ δηλοῖ. ἀληθῶς γὰρ ὡς περὶ οἰκέτης ἐστὶ προτρέχων τοῦ Κυρίου. Πολὺ δὲ ἀπλούστερον τὸ, *Ὁὐκ εἰμι ἄξιος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος, ἐξελίφην, ὅτι οὐδὲ τῆς ἀτιμωτέτης ὑπηρεσίας τῆς πρὸς τὸν Χριστὸν ἄξιος εἶναι, διὰ τούτων ὁ Βαπτιστὴς ὁμολογεῖ. Πλὴν μετὰ ταύτην τὴν ἐκδοχὴν οὐκ ἀπιθάνως ὑποβέβηκε τὸ. Ὁὐκ ἐγὼ εἰμι ἱκανός, ἵνα δι' ἐμὲ κατέλθῃ ἀπὸ**

⁹⁹ Joan. 1, 18. ¹⁰⁰ Joan. 1, 26. ¹⁰¹ Ibid., 15. ¹⁰² Ibid., 27

μεθόδους, καὶ σάρκα λάβη, ὡς ὑπόδημα, περὶ ἧς ἐγὼ λόγον ἀποδοῦναι οὐ δύναμαι, οὐδὲ διηγήσασθαι, ἢ ἐκλιῦσαι τὴν περὶ αὐτῆς οἰκονομίαν. Ἄδρ/τερον δὲ καὶ μεγαλοφυέστερον ὁ αὐτὸς Ἡρακλέων, κόσμον τὸ ὑπόδημα ἐκδεξάμενος, μετέστη ἐπὶ τὸ ἀσεβέστερον ἀποφύνασθαι, ταῦτα πάντα δεῖν ἀκούεσθαι καὶ περὶ τοῦ προσώπου τούτου διὰ τοῦ Ἰωάννου ρουυμένου· οἶεται γάρ τὸν Δημουργὸν τοῦ κόσμου ἐλάττωνα ὄντα τοῦ Χριστοῦ, τοῦτο ὁμολογεῖν διὰ τούτων τῶν λέξεων, ὅπερ ἐστὶ πάντων ἀσεβέστατον. Ὁ γὰρ πέμψας αὐτὸν Πατὴρ, ὁ πῶν ζώντων Θεός, ὡς αὐτὸς Ἰησοῦς μαρτυρεῖ, τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ Ἰσαάκ, καὶ τοῦ Ἰακώβ, ὁ διὰ τούτου Κύριος τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι πεποιήκεν αὐτὰ, οἷτος καὶ μόνος ἀγαθός, καὶ μεῖζων τοῦ ἐμφοθέντος. Εἰ δὲ καὶ, ὡς προειρήκαμεν, ἀδρότερον νονέηται καὶ πᾶς ὁ κόσμος ὑπόδημα εἶναι τοῦ Ἰησοῦ τῷ Ἡρακλέωνι, ἀλλ' οὐκ οἶμαι δεῖν συγκατατίθεσθαι.

A magnitudine, et carnem accipiat, seu calceamentum, de qua rationem reddere ego non valeo, neque enarrare, vel solvere de ipsa dispensationem. Rursus minus prudenter, atque animosius Heracleon ipse cum per calceum interpretatus esset mundum, ad rem magis impiam transit, nempe ad enuntiandum, hæc omnia intelligi etiam oportere de persona per Joannem intellecta (nempe Demiurgo). Existimat enim mundi opifcentem inferiorem Christo existentem, hoc per hæc verba fateri; quod est omnium impiissimum. Nam Pater qui misit illum, Deus viventium, ut etiam ipse Jesus 365 testatur, nempe Abrahami, Isaaci et Jacobi, et idcirco Dominus cæli et terræ, quod ea fecerit; hic etiam solus bonus, et major est misso. Quod si minus prudenter, ut antea diximus, ab Heracleone excogitatum est, omnem etiam mundum esse calceamentum Jesu, non arbitrator oportere ut illi assentiamur.

Sub finem tomi IX, pag. 148.

Ἐν τῷ τόπῳ ὁ Ἡρακλέων γενόμενος, χωρὶς πάσης κατασκευῆς καὶ παραθέσεως μαρτυρίων, ἀποφαίνεται, ὅτι τὸ μὲν, Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὡς προφήτης φησὶν ὁ Ἰωάννης· τὸ δὲ, Ὁ αἰὼν τῆς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου, ὡς περισσότερον προφήτου. Καὶ οἶεται τὸ μὲν πρότερον περὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ λέγεσθαι, τὸ δὲ δεύτερον περὶ τοῦ ἐν τῷ σώματι, τῷ τὸν ἀμνὸν ἀτελεῖ εἶναι ἐν τῷ τῶν προβάτων γένει· οὕτω δὲ καὶ τὸ σῶμα παραθέσει τοῦ ἐνοικούντος αὐτῷ. Τὸ δὲ τέλειον εἰ ἐδοῦλστο, φησὶ, τῷ σώματι μαρτυρῆσαι, κριτὸν εἰπεῖν⁸⁸ αὐτὸ τὸ μέλλον θύεσθαι.

Ad hunc locum⁸⁸ Heracleon veniens, absque aliqua probatione et comparatione testimoniorum, enuntiat Joannem tanquam prophetam dicere, *Agnus Dei*; et velut plus quam prophetam dicere, *qui auferit peccatum mundi*. Quorum primum existimat de corpore ejus dici, secundum vero de eo, quod est in corpore, quia agnus imperfectus sit in ovium genere, atque tale etiam sit corpus comparatione inhabitantis in ipso. *Perfectionem vero*, inquit, *si volebat corpori attribuere, arietem ipsum immolandum dixisset.*

Ex tomo X, pag. 158.

Ὁ μέντοιγε Ἡρακλέων τὸ, Μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς Καφαρναοὺμ, αὐτὸς διηγούμενος, ἄλλης πάλιν οἰκονομίας ἀρχὴν φησὶ δηλοῦσθαι, οὐκ ἀργῶς τοῦ, κατέβη, εἰρημένου. Καὶ φησὶ τὴν Καφαρναοὺμ σημαίνει ταῦτα τὰ ἴσχατα τοῦ κόσμου, ταῦτα τὰ ὀλικὰ, εἰς ἃ κατέλθε· καὶ διὰ τὸ ἀνοίκειον, φησὶ, εἶναι τὸν τόπον, οὐδὲ πεποιηκῶς τι λέγεται ἐν αὐτῇ, ἢ λελαληκῶς.

Sane Heracleon ipse hoc exponens: *Postea descendit in Capharnaum*⁸⁹, aliter rursus dispensationis principium dicit declarari voce, *descendit*, non otiose dicta. Atque urbe Capharnaum significari hæc extrema mundi, hæc materialia, ad quæ descendit. Et quia non aptus, inquit, erat locus, nihil in ea civitate vel fecissæ, vel locutus esse dicitur.

Sub finem tomi X, pag. 167.

Ὁ Ἡρακλέων, Αὕτη, φησὶν, ἡ μεγάλη ἐορτὴ, ἡ δὲ τοῦ γὰρ πάθος τοῦ Σωτῆρος τύπος ἦν, ὅτε οὐ μόνον ἀνηρείτο τὸ πρόβατον, ἀλλὰ καὶ ἀνάπαυσιν παρεῖχεν ἐσθιόμενον. Καὶ θυόμενον, τὸ πάθος⁹⁰ τοῦ Σωτῆρος τὸ ἐν κόσμῳ ἐσθιμαίνεν ἐσθιόμενον δὲ, τὴν ἀνάπαυσιν τὴν ἐν γάμῳ.

Heracleon: *Hæc magna*, inquit, *est festivitas* (de Paschate loquitur), *figura enim passionis Servatoris erat, quando non solum interficiebatur ovis, verum etiam comesa præbebat requiem.* Et *immolata quidem passionem Servatoris in mundo significabat; comesa vero requiem futuram in nuptiis.*

Prope finem tom. XI, pag. 181 et seqq.

Ἰδωμεν τὰ Ἡρακλέωνος, ὅς φησὶ τὴν⁹¹ Ἱεροσόλυμα ἀνοδοῦ σημαίνει⁹² τὴν ἀπὸ τῶν ὀλικῶν εἰς τὸν ψυχικὸν τόπον, τυγχάνοντα εἰκόνα τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀνάβασιν τοῦ Κυρίου. Τὸ δὲ, εὑρεσεν ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ οὐχὶ τῶν ἀνω οἶεται εἰρησθαι, ὑπὲρ τοῦ μὴ τὴν κλῆσιν μόνην νοηθῆναι τὴν χωρὶς Πνεύματος βοθηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Ἠγεῖται

Videamus quæ Heracleon dicat, inquiens, *Domini ascensum ad Jerosolymam*⁹³ *significare ascensum a materialibus ad animalem locum, imaginem existentem Jerosolymæ.* Illud etiam, *invenit in templo*, non dictum fuisse existimans de locis supernis, ne intelligeremus vocationem solam sine Spiritus ope adjuvari a Domino. Existimat enim templum

⁸⁸ Joan. 1. 29. ⁸⁹ For. κριτὸν ἂν εἶπεν. ⁹⁰ Joan. 11. 12. ⁹¹ Sic cod. Bull. ⁹² Leg. εἰ; τῆν. ⁹³ Sic cod. Bull. ⁹⁴ Joan. 11. 13 seqq.

esse Sancta sanctorum, in quæ solus summus pontifex ingrediebatur, quo etiam proficisci spirituales arbitros illum dicere; vestibulum vero, ubi etiam Levitæ erant, arbitratur symbolum esse psychicorum, qui inveniuntur in salute extra Pleroma. Ad hæc, inventos in templo vendentes boves, oves et columbas, et sedentes mensarios, dici exposuit pro his, qui nihil gratiæ tribuunt, sed mercaturam putant et lucrum, ingressum extraneorum in templum; victimas, proprii lucri et avaritiæ causa, ad cultum Dei suppeditantes. Quod autem Jesus e funiculis fecerit flagellum, non ab alio illud accipiens, suo more explicat, dicens, flagellum imaginem **366** esse potentia et operationis Spiritus sancti, sicut expellentis malos. Affirmatque, *flagellum, linum, sindonem, et cætera talia, imaginem esse potentia et operationis Spiritus sancti*. Postea illud insuper sibi tribuit quod scriptum non est, nimirum quod flagellum ad lignum ligatum fuerit; quod lignum interpretatus est figuram esse crucis, *hoc ligno*, dicens, *consumptos et deleios aleatores, mercatores, omnemque malitiam*. Nec scio quomodo nugans dicat flagellum ex hisce duabus rebus paratum fuisse, inquirens quod a Jesu factum fuit: Neque enim ex pelle, inquit, mortua illud fecit, ut Ecclesiam efficeret non amplius speluncam latronum et mercatorum, sed domum Patris sui.

φῆσι, νεκροῦ ἐποίησεν αὐτὸ, ἵνα τὴν Ἐκκλησίαν κατασκευάσῃ οὐκέτι ληστῶν καὶ ἐμπόρων σπηλαίων, ἀλλ' οἶκον τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ.

Et in ipso fine tomæ XI, pag. 183.

Inobservanter Heracleon illud: *Zelus domus tuæ comedit me*⁹⁹, dici putat ex persona earum potestatum, quæ ejectæ fuerunt et consumptæ a Servatore, non valens seriem prophetiæ in psalmo servare. Nam si hæc intelligantur ex ejectarum et consumptarum potestatum persona dici, consequens est, juxta ejus opinionem, de ipsis etiam dici illa: *Dederunt in escam meam fel*¹⁰¹; quæ in eodem scripta sunt psalmo. Sed, ut probabile est, illum turbavit vox, *comedit*. perinde quasi a Christo dici non posset, non videntem morem Scripturarum, hominum affectus Deo et Christo tribuentium.

Ex tomo XII, pag. 187.

Heracleon, in tribus, dicit, pro eo quod est, in *tertia*¹⁰⁰, non perscrutatus (quamvis notarit voculam tribus) quomodo in tribus diebus peragatur resurrectio. Atque etiam præterea *tertiã diem* appellat *spiritualẽ*, in qua declarari putant Ecclesiæ resurrectionem. His consequens est, ut prima dies terrestri, secunda animalis dicatur, non facta Ecclesiæ resurrectione in ipsis.

Et paulo post, pag. 189.

Heracleon ne inspecta quidem historia dicit, Sa-

A γὰρ τὰ μὲν Ἅγια τῶν ἁγίων εἶναι τὸ ἱερὸν, εἰς ἃ μόνος ἀρχιερεὺς εἰσεί, ἐνθα οἴομαι αὐτὸν λέγειν τοὺς πνευματικὸς χωρεῖν· τὰ δὲ προνάου, ὅπου καὶ οἱ Λευῖται, σύμβολον εἶναι τῶν ἐξω τοῦ Πληρώματος ψυχικῶν, εὐρισκομένων ἐν σωτηρίᾳ. Πρὸς τοῦτοις, τοὺς εὐρισκομένους ἐν τῷ ἱερῷ, πωλοῦντας βόας, καὶ πρόβατα, καὶ περιστερὰς, καὶ τοὺς καθημένους κερματιστάς, ἐξεδέξατο λέγεσθαι ἀντι τῶν μηδὲν χάριτι διδόντων, ἀλλ' ἐμπορίαν καὶ κέρδος τῆν τῶν ξένων εἰς τὸ ἱερὸν εἰσοδὸν νομιζόντων, τοῦ ἰδίου κέρδους καὶ φιλαργυρίας ἔνεκεν, τὰς εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ θυσίας χορηγούντων. Καὶ τὸ φραγγέλιον δὲ πεποιθῆσαι ἐκ σχοινίων ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, οὐχὶ παρ' ἄλλου λαβόντος, ἰδιοτρόπως ἀπαγγέλλει, λέγων τὸ φραγγέλιον εἰκόνα τυγχάνειν ¹⁰² τῆς δυνάμεως, καὶ ἐνεργείας τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐκφυσῶντος τοὺς χεῖρονας. Καὶ φησι, τὸ φραγγέλιον, καὶ τὸ λίνον, καὶ τὴν σινδόνα, καὶ δοσε τοιαῦτα εἰκόνας τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐνεργείας εἶναι τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἐπειτα ἐαντῷ προσεβήκε τὸ μὴ γεγραμμένον, ὡς ἔρα εἰς ξύλον ἐδέδετο τὸ φραγγέλιον, ὅπερ ξύλον ¹⁰³ τύπον ἐκλαβὼν εἶναι τοῦ σταυροῦ, φησι τοῦτω τῷ ξύλῳ ἀνηλώσθαι, καὶ ἠρῶνισθαι τοὺς κυβευτάς, ἐμπόρους, καὶ πᾶσαν τὴν κακίαν. Καὶ οὐκ οἶδ' ὅπως φλυαρῶν φησιν ἐκ δύο τούτων πραγμάτων φραγγέλιον κατασκευάζεσθαι, ζητῶν τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ γενόμενον. Οὐ γὰρ ἐκ οὐρανοῦ

Ἀπαρτηρήτως ὁ Ἡρακλέων οἰεῖται τὸ, Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου καταφάγεται με· ἐκ προσώπου τῶν ἐκκληθέντων καὶ ἀναλωθέντων ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος δυνάμεων λέγεσθαι, μὴ δυνάμενος τὸν εἰρμὸν τῆς ἐν τῷ ψαλμῷ προφητείας τηρῆσαι. Νοουμένων γὰρ ¹⁰⁰, ἐκ προσώπου τῶν ἐκκληθέντων καὶ ἀναλωθέντων ¹⁰¹ δυνάμεων λέγεσθαι, ἀκόλουθον δὲ ἐστὶ κατ' αὐτὸν καὶ τὸ, Ἐδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χοιρῆν, καὶ ἐπ' ἐκείνων λέγεσθαι, ἐν τῷ αὐτῷ ἀναγεγραμμένον ψαλμῷ. Ἄλλ', ὡς εἶκος, ἐτάραξεν αὐτὸν τὸ, καταφάγεται με, ὡς μὴ δυνάμενος ὑπὸ Χριστοῦ ἀπαγγέλλεσθαι, οὐ χωροῦντα τὸ ἔθος τῶν ἀνθρωποπαθῶν περὶ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ λόγων.

Ὁ Ἡρακλέων τὸ, ἐν τρισὶ, φησὶν, ἀντι τοῦ, ἐν τρίτῃ, μὴ ἐρευνησας (καίτοιγε ἐπιστήσας τῷ ¹⁰⁰ ἐν τρισὶ), πῶς ἐν τρισὶν ἢ ἀνάστασις ἐνεργεῖται ἡμέραις. Ἐτι δὲ καὶ τὴν τρίτην φησὶ τὴν πνευματικὴν ἡμέραν, ἐν ἣ οἴονται δηλοῦσθαι τὴν τῆς Ἐκκλησίας ἀνάστασιν. Τούτων δὲ ἀκόλουθὸν ἐστὶ, πρῶτην λέγειν εἶναι τὴν χοιρῆν ἡμέραν, καὶ τὴν δευτέραν τὴν ψυχικὴν, οὐ γεγεννημένης Ἐκκλησίας τῆς ἀναστάσεως ἐν αὐταῖς.

Ὁ Ἡρακλέων, μηδὲ ἐπιστήσας τῇ ἱστορίᾳ, φησὶ

⁹⁹ Sic. cod. Bodl. ¹⁰⁰ Quinque voces additæ ex cold. Bodl. 2281. ¹⁰¹ Psal. LXXVIII, 10; Joan. II, 17. ¹⁰² Sic cod. Bodl. ¹⁰³ Leg. ἐκκληθέντων καὶ ἀναλωθέντων. EDIT. PATROL. ¹⁰⁴ Psal. LXXVIII, 22. ¹⁰⁵ Joan. II, 19. ¹⁰⁶ Sic cod. Bodl.

τὸν Σολομῶντα τεσσαράκοντα καὶ ἑξ ἔτσι κατασκευαζέσθαι τὸν ναὸν, εἰκόνα τυγχάνοντα τοῦ Σωτῆρος. Καὶ τὸν ζ' ἀριθμὸν εἰς τὴν ὕλην, τούτῃστι τὸ πλάσμα, ἀναφέρει τὸν δὲ τῶν τεσσαράκοντα (ὁ τετράς ἴσῃστι, φησὶν, ἢ ἀπρόσκαλος), εἰς τὸ ἐμφύσημα, καὶ τὸ ἐν τῷ ἐμφύσηματι σπέρμα.

Ex tomo XIII, pag. 205 et seqq.

Ἴδωμεν δὲ καὶ τὰ Ἡρακλέωνος εἰς τοὺς τόπους, ὅστις φησὶν ἄστονον, καὶ πρόσκαιρον, καὶ ἐπιλείπουσαν ἐκείνην γεγονέναι τὴν ζωὴν, καὶ τὴν κατ' αὐτὴν δόξαν· κοσμικὴ γάρ, φησὶν, ἦν· καὶ οὐκ εἰσὶν τοῦ κοσμικῆν αὐτὴν εἶναι ἀπόδειξιν φέρειν, ἐκ τοῦ θρέμματῶν τοῦ Ἰακώβ ἐξ αὐτῆς πεπωκέναι. Καὶ εἰ μὲν ἄστονον, καὶ πρόσκαιρον, καὶ ἐπιλείπουσαν ἐλάμβανε τὴν ἐκ μέρους γνῶσιν, ἦτοι τῇ ἀπὸ τῶν Γραφῶν συγκρίσει τῶν ἀρρήτων ῥημάτων, ἃ οὐκ ἔξδον ἀνθρώπων λαλῆσαι, πᾶσαν τὴν νῦν δι' ἐσώπτερον καὶ αἰνίγματος γινομένην γνῶσιν, καταργουμένην, ἐταν Ἐθρ τὸ τέλειον, οὐκ ἂν αὐτὸ ἐνεκαλέσασθαι· εἰ δὲ ὑπὲρ τοῦ διαβάλλειν τὰ παλαιά, τοῦτο ποιεῖ, ἐκκλητικός ἂν εἴη. "Ὁ δὲ διδῶσις ὄδωρ ὁ Σωτῆρ, φησὶν εἶναι ἐκ τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς Δυνάμεως αὐτοῦ, οὐ ψευδόμενος. Καὶ εἰς τὸ, Οὐ μὴ διψήσῃς δὲ εἰς τὸν αἰῶνα, ἀποδίδωκεν αὐταὶς λέξις οὕτως· Αἰώνιος γάρ ἡ ζωὴ αὐτοῦ, καὶ μηδέποτε φθειρομένη, ὡς καὶ ἡ πρώτη ἢ ἐκ τοῦ φρέατος, ἀλλὰ μένουσα· ἀναφαίρετος γάρ ἡ χάρις καὶ ἡ δωρεὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καὶ μὴ ἀναλισκομένη, μηδὲ φθειρομένη ἐν τῷ μετασχόντι αὐτῆς. Φθειρομένην δὲ τὴν πρώτην διδοῦς εἶναι ζωὴν, εἰ μὲν τὴν κατὰ τὸ γράμμα εἴλεγε, ζητῶν τῇ περιαιρέσει τοῦ καλύμματος γινομένην, ἢ κατὰ τὸ Πνεῦμα, καὶ εὐρίσκων, ὑγιῶς ἂν εἴλεγε· εἰ δὲ πάντῃ φθορὰν κατηγορεῖ τῶν παλαιῶν, δῆλον, ὅτι τοῦτο ποιεῖ, ὡς μὴ ὁρῶν τὰ ἀγαθὰ τῶν μελλόντων ἔχειν ἑκαίνα τὴν σκιάν. Οὐκ ἀπιθάνως δὲ τὸ, ἀλλομένου, διηγήσατο, καὶ τοὺς μεταλαμβάνοντας τοῦ ἀνωθεν ἐπιχορηγομένου πλουσίως, καὶ αὐτοὺς ἐκδύσαι εἰς τὴν ἐτέρω αἰώνιον ζωὴν τὰ ἐπιχορηγημένα αὐτοῖς. Ἀλλὰ καὶ ἐπαινεῖ τὴν Σαμαρείτην, ὡς ἀνευδειξαμένην τὴν ἀδιάκριτον καὶ κατάλληλον τῇ φύσει ταυτῆς πίστιν, μὴ διακριθείσαν ἐφ' οἷς εἴλεγε αὐτῇ. Εἰ μὲν οὖν τὴν προαίρεσιν ἀπεδέχετο, μηδὲν περὶ φύσεως αἰνιττόμενος, ὡς διαφερούσης, καὶ ἡμεῖς ἐν συγκαταθέμαθ'· εἰ δὲ τῇ φυσικῇ κατασκευῇ ἀναφέρει τὴν πῆς συγκαταθέσεως αἰτίαν, ὡς οὐ πᾶσι ταύτης παρούσης, ἀνατρεπτόν αὐτοῦ τὸν λόγον. Οὐκ οἶδα δὲ, πῶς ὁ Ἡρακλέων, τὸ μὴ γεγραμμένον ἐκλαδῶν, φησὶ πρὸς τὸ, Δός μοι τοῦτο τὸ ὄδωρ, ὡς ἄρα βραχέα διανυχθεῖσα ὑπὸ τοῦ λόγου, ἐμίσησε λοιπὸν καὶ τὸν τόπον ἐκείνου τοῦ λεγομένου Ἰακώβ φρέατος. "Ἐτι δὲ καὶ πρὸς τὸ, Δός μοι τοῦτο τὸ ὄδωρ, Ἰνα μὴ διψῶ, μηδὲ διέρχωμαι ἐρηθὰς ἀνελείν, φησὶν ὅτι ταῦτα λέγει ἡ γυνὴ ἐμφαινούσα τὸ ἐπιμοχθον, καὶ δυσπόριστον, καὶ ἄτροφον ἐκείνου τοῦ ὕδατος. Πόθεν γάρ δεικνύται ἔχει ἄτροφον εἶναι τὸ τοῦ Ἰακώβ ὄδωρ; "Ἐτι δὲ ὁ Ἡρακλέων πρὸς τὰ,

A lomonem quadraginta, et sex annis edificasse templum, imaginem Servatoris referens. Et numerum senarium ad materiam, hoc est, ad plasma refert; quadragenarium autem (*quaternarius*, inquit, *numerus est, qui non implicatur*) ad flatum, et illud semen quod est in flatu.

Sed jam videamus Heracleonis in hunc locum dicta, qui ait (*fontem illum*) imbecillem et temporariam, et deficientem fuisse vitam, illiusque gloriam; *mundana enim, inquit, erat*: et existimat se demonstrationem asserre per fontem significari vitam mundanam, eo quod pecora Jacob ex illo biberint. Et si quidem imbecillem, et temporariam, et deficientem accepisset cognitionem eam, quæ est ex parte, nempe cognitionem e Scripturis provenientem, comparatione verborum ineffabilem, **367** et quæ ad hominem eloqui non est fas, omnium scilicet præsentem cognitionem, quæ per speculum est, et per ænigma, et quæ destruetur, cum venerit illud, quod perfectum est, haudquamquam illud reprehendissemus; sin vero istud agit, ut reprehendat vetera, reprehendendus est ipse. Porro quod ait, *aquam, quam dat Servator, ex Spiritu esse, et ex ipsius potentia*, vera dicit. Et istud: *Non sitiet in æternum*; hisce verbis interpretatus est, dicens: *Vita æterna est vita ipsius, et quæ nunquam corrumpitur, sicut quidem prima illa aqua, quæ est ex puteo, sed manet: neque enim auferri potest donum et gratia Servatoris nostri, quæ neque consumitur, neque corrumpitur in eo qui particeps ipsius fuerit*. Porro autem cum primam vitam corruptibilem supposuit, si quidem de ea locutus est, quæ est secundum litteram, quærens eam, quæ ex ablatione velaminis oritur, quæque est secundum Spiritum, et inveniens eam, recte dixit. Sin vero corruptionis omnino accusat veteres, perspicuum est, eum hoc facere, tanquam qui non videret bona illa umbram habere futurorum illorum. Cæterum non insecite interpretatus est vocem, *salientis aquæ*, dicens eos qui o supernis illam abundantem participarent suppeditatam, vicissim etiam ea ad aliorum salutem æternam effundere quæ sibi suppeditata fuerint. Sed et Samaritidem laudat, ut quæ fidem inconcussam ac suæ ipsius naturæ convenientem ostenderit: non motam ob ea, quæ illi dicebat (Servator). Cui etiam nos annuimus, si electionem laudat, nihil de natura veluti meliori innuens; sin vero ad naturalem constitutionem refert, quod Salvatore obtemperarit Samaritis, quasi ea non omnibus insit, subvertenda est illius oratio. Nescio vero, quomodo Heracleon, quod scriptum etiam non est, assumens, dixerit in hoc: *Da mihi hanc aquam*; quod statim a verbo stimulata mulier odio habuerit etiam locum illius putei, qui dicebatur Jacob. Præterea in illud: *Da mihi hanc aquam, ut non sitiet, ne-*

⁶⁶ Joan. iv, 6. ⁶⁷ Ibid., 14. ⁶⁸ Sic cod. Bodl. 2281. ⁶⁹ Joan. iv, 15. ⁷⁰ Ita recte cod. Bodl. 2281.

que veniam huc ad hauriendum; sit mulierem hæc A dicere ostendentem ægre hauriri, et cum difficultate comparari aquam illam, nec nutritioni aptam esse. Unde potest ostendere aquam Jacob, nutritioni haud conducere? Adhuc in hæc duo verba: *Dicit illi, dicit Heracleon: Scilicet tale quid dicens: Si vis accipere hanc aquam, vade, voca virum tuum: et existimat virum, quem Samaritidis esse Servator dicit, Pleroma Samaritidis esse, ut profecta cum illo ad Servatorem, reportare ad ipso potentiam, et unionem, et commistionem ad Pleroma suum posset. Ast Christus non dixit, inquit Heracleon, mulieri de homine mundano, ut vocaret, quia non ignorabat, eam legitimum virum non habere.* Cæterum manifeste hoc in loco verbis vim infert dicens quod mulieri Servator dixerit: *Vade, voca virum tuum, et veni huc*⁶⁶; significans maritum, quem ex Pleromate habebat: nam si hoc sic se habebat, oportuerat virum dicendo, modum etiam, quæ vocandus erat, dicere, ut cum ipso ad Servatorem pergeret. Sed quoniam, ut Heracleon dicit, *juxta intelligentiam spirituales ignorabat virum suum, secundum vero simplicem intelligentiam erubescibat dicere, quod mechum haberet, non virum; quomodo non frustra imperavit, dicens: Vade, voca* **368** *virum tuum, et veni huc*? Deinde ad id: *Vere dixisti, quia virum non habes, inquit: Quoniam in mundo virum non habebat Samaritis, viro suo assistente inter Æones.* Atque nos quidem legimus: *Quinque enim viros habuisti*⁶⁷: apud Heracleonem vero invenimus: *Sex viros habuisti*: interpretaturque per viros sex, universam malitiam materialem declarari, qua sese implicaverat, et ad quam accesserat, præter rationem fornicans, contumeliis affecta, et rejecta, et derelicta ab illis. Sed ipsi Heracleoni dicendum est, si fornicata est spiritualis, peccasse spirituales; si vero peccavit spiritualis, arborem bonam non fuisse istam spirituales. Juxta enim Evangelium, *Non potest arbor bona malos fructus ferre*⁶⁸; proinde aperte illis perire, quæ sinxerunt.

Pag. 209 et seqq.

Heracleon in hæc verba (*Patres nostri in hoc monte adoraverunt*⁶⁹) ait, honeste Samaritidem fassam fuisse, quæ sibi Jesus dixisset: *Solius enim propheta*, inquit (Heracleon), *est omnia cernere*: utrobique mentiens. Nam etiam angeli hujusmodi cernere queunt, et propheta non videt omnia: *Ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus*⁷⁰, sive prophetemus, sive cognoscamus. Deinde Samaritidem laudat, tanquam quæ decenter naturæ suæ fecerit, quæ neque mentita sit, neque palam fassa turpitudinem suam: et persuasam inquit ipsam, Jesum prophetam esse, interrogare eum, ostendentem simul etiam causam, propter quam fornicata fuerit; nimirum quod propter ignorantiam Dei, et divinum cultum neglexisset, et omnia deessent quæ sibi ad vitam necessaria

λέγει αὐτῇ φησί· Ἀπὸ τοῦ ἁγίου· ὅτι τοιοῦτό τι λέγων· Ἐπιθέλεις λαβεῖν τοῦτο τὸ ὕδωρ, ὅπως, φώνησον τὸν ἄνδρα σου· καὶ οἰεται τῆς Σαμαρείτιδος τὸν λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἄνδρα τὸ Πλήρωμα εἶναι αὐτῆς, ἵνα σὺν ἐκείνῳ γενομένη πρὸς τὸν Σωτῆρα κομισέσθαι παρ' αὐτοῦ τὴν δύναμιν, καὶ τὴν ἐνωσιν, καὶ τὴν ἀνάκρασιν τὴν πρὸς τὸ Πλήρωμα αὐτῆς δυνήσῃ. Οὐ γὰρ περὶ ἄνδρος, φησί, κοσμοκτοῦ ἐλεγεῖν αὐτῇ, ἵνα καλέσῃ, ἐπειπερ οὐκ ἤγνοε διὰ οὐκ εἶχε νόμιμον ἄνδρα. Προδήλως δὲ ἐνταῦθα βιάζεται λέγων, αὐτῇ τὸν Σωτῆρα εἰρηκέναι· φώνησον σου τὸν ἄνδρα, καὶ ἐλθέ ἐνθάδε, δηλοῦντα τὸν ἀπὸ τοῦ Πληρώματος σύζυγον· εἴπερ γὰρ τοῦθ' οὕτως εἶχεν, ἐχρήν τὸν ἄνδρα καὶ τίνα τρέπον φωνητέον εἶναι αὐτὸν¹, ἵνα σὺν αὐτῷ γένηται πρὸς τὸν Σωτῆρα. Ἄλλ' ἐπεὶ, ὡς Ἡρακλείων φησί, κατὰ τὸ κοῦμενον ἡγροῦσι τὸν ἴδιον ἄνδρα, κατὰ δὲ τὸ ἀκλουῦν ἡσυχόντες εἰπεῖν, ὅτι μοιχόν, οὐχὶ δὲ ἄνδρα, εἶχε, πῶς οὐχὶ μάτην εἶναι προστάσων ὁ λέγων· Ὑπαγε, φώνησον τὸν ἄνδρα σου, καὶ ἐλθέ ἐνθάδε; Εἶτα πρὸς τοῦτο· Ἀληθὲς εἰρηκας, ὅτι ἄνδρα οὐκ εἶχες· φησὶν· Ἐπεὶ ἐν τῷ κόσμῳ οὐκ εἶχον ἄνδρα ἢ Σαμαρεῖτις, ἦν γὰρ αὐτῆς ὁ ἀνὴρ ἐν τῷ Αἰῶνι. Ἡμεῖς μὲν οὖν ἀνεγνωμεν· Πάντες ἄνδρας εἶσθε· παρὰ δὲ τῷ Ἡρακλείωνι εὐρομεν· Ἐξ ἄνδρας εἶσθε· καὶ ἐρμηνεύει γὰρ τὴν ὕλικήν πᾶσαν κακίαν δηλοῦσθαι διὰ τῶν ἑξ ἄνδρῶν, ἢ συνεπέπλεκτο καὶ ἐπιησίαζε, παρὰ λόγον πορευόσασα, καὶ ἐνδριζομένη, καὶ ἀθετουμένη, καὶ ἐγκαταλειπομένη ὑπ' αὐτῶν. Λεκτέον δὲ πρὸς αὐτὸν, ὅτι εἴπερ ἐπόρνευεν ἢ πνευματικῇ, ἡμάρτανεν ἢ πνευματικῇ· εἰ δὲ ἡμάρτανε πνευματικῇ, δένδρον ἀγαθὸν οὐκ ἦν ἢ πνευματικῇ. Κατὰ γὰρ τὸ Εὐαγγέλιον, Ὅθὺν δύναιται δένδρον ἀγαθὸν καρποῦς κολλητοῦς ἐσθλαεῖν· καὶ δηλον, ὅτι οἴχεται αὐτοῖς τὰ τῆς μυθοποιίας.

Ἡρακλείων εἰς τὰ αὐτὰ ῥήματα λέγει, εὐσημῶνως ὡμολογῆκεναι τὴν Σαμαρεῖτιν τὰ ὑπ' αὐτοῦ πρὸς αὐτὴν εἰρημένα· Προφήτου γὰρ λόγου, φησὶν, ἐστὶν εἰδέναι τὰ πάντα, ψευδόμενος ἑκατέρως. Καὶ γὰρ οἱ ἄγγελοι τὰ τοιαῦτα δύνανται εἰδέναι, καὶ ὁ προφήτης οὐ πάντα εἶδεν· Ἐκ μέρους γὰρ γινώσκωμεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν, κἂν προφητεύομεν, καὶ γινώσκωμεν. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπαίει ὡς πρεπόντως τῇ αὐτῆς φύσει ποιήσασαν τὴν Σαμαρεῖτιν, καὶ μήτε ψευσαμένην, μήτε ἀντικρὺς ὡμολογήσασαν τὴν ἐσωτῆς ἀσχημοσύνην, πεπεισμένην τε, φησὶν, αὐτὴν, ὅτι προφήτης εἴη, ἐρωτᾶν αὐτὸν, ἕως τὴν αἰτίαν ἐμφαίνουσαν, δι' ἣν ἐξεπόρνευεν, ὅτι διάνοιαν⁷¹ Θεοῦ, καὶ τῆς κατὰ τὸν Θεὸν λατρείας ἀμελήσασαν, καὶ πάντων ἐὼν κατὰ τὸν βίον αὐτῇ ἀναγκαίων⁷², καὶ ἄλλως ἀεὶ τὴν⁷³ ἐν τῷ βίῳ τυγχά-

⁶⁶ Joan. iv, 16.

⁶⁷ Adde εἰπεῖν.

⁶⁸ Joan. iv, 17.

⁶⁹ Ibid., 18.

⁷⁰ Matth. vii, 18.

⁷¹ Joan. iv, 20.

⁷² I Cor. xiii, 9.

⁷³ Leg. ἄτε δι' ἀγνοίαν.

⁷⁴ Supplendum puto, ἀποτυγχάνουσαν, vel quidpiam simile.

⁷⁵ Leg. τῶν.

νοσαν· Οὐ γὰρ, ἄν, φησίν, αὐτὴ ἤρχετο ἐπὶ τὸ
 γράβωρ ἐξω τῆς πόλεως τυγχάνων. Προστίθει τε¹⁰
 τοῖς, ὅτι βουλομένη μαθεῖν, πῶς καὶ τίνι τρόπῳ¹¹
 εὐαρεστήσασα, καὶ θεῶ προσκυνήσασα ἀπαλλαγείη
 τοῦ πορνεῦειν, λέγει τὸ· Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τῷ
 ὄρει τοῦτ' προσεκύνησαν, καὶ τὰ ἐξῆς. Σφόδρα δὲ
 ἔστιν εὐάλεγκτα τὰ εἰρημένα· πόθεν γὰρ ὄηλον¹² ὅτι
 βούλεται μαθεῖν τίνι τρόπῳ εὐαρεστήσασα ἀπαλλαγείη
 τοῦ πορνεῦειν; Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· Πίστευέ μοι, γύ-
 ναι, ὅτι ἔρχεται ὄρα, ὅτε οὕτως¹³ ἐν ὄρει τοῦτ', οὕτως
 ἐν Ἱεροσολύμοις; προσκυνήσετε τῷ Πατρὶ. Ὅτε
 ἔδοξε πιθανώτατα τετηρημένα ὁ Ἡρακλῆων ἐν τοῖς,
 τὸ ἐπὶ μὲν τῶν προτέρων μὴ εἰρησθαι αὐτῇ, Πί-
 στευέ μοι, γύναι, νῦν δὲ τοῦτο αὐτῇ προστετάχθαι·
 τότε ἐπαθῶσε τὸ μὴ ἀπίθανον παρατήρημα, εἰπὼν
 ἄλλο μὲν τὸν διάβολον λέγεσθαι, ἢ τὸν κόσμον αὐ-
 τοῦ· Ἐπειπερ μέρος ἐν ὁ διάβολος ἅλης τῆς
 ἅλης, φησὶν, ἦρ¹⁴, ὁ δὲ κόσμος τὸ σύμπαν τῆς
 κελίας ἄλλο, ἔρημον οὐκ ἐκείνην θηρίων, ᾧ¹⁵
 προσκύνουν πάντες οἱ πρὸ νόμου καὶ οἱ ἔθνη·
 Ἱεροσόλυμα δὲ τὴν κτίσιν, ἢ τὸν Κτίστην, ᾧ προσ-
 κύνουν οἱ Ἰουδαῖοι. Ἀλλὰ καὶ δευτέρως ἄλλο μὲν
 ἐνόμισεν εἶναι τὴν κτίσιν, ἢ ἔθνη· προσκύνουν·
 Ἱεροσόλυμα δὲ τὸν Κτίστην, ᾧ Ἰουδαῖοι ἐλάτρευον·
 Ἰγυεῖς οὗν, φησὶν, οἴοντες οἱ πνευματικοί, οὕτως
 τῇ κτίσει, οὕτως τῷ Δημιουργῷ προσκυνήσετε,
 ἀλλὰ τῷ Πατρὶ τῆς Ἀληθείας. Καὶ συμπαρα-
 λαμβάνει γε, φησὶν, αὐτὴν, ὡς ἦδη πιστὴν καὶ
 συναριθμωμένην τοῖς κατ' ἀληθειαν προσκυ-
 νηταῖς.

369 Ex tomo XIV, pag. 213 et seq.

Τὸ μέντοι γε, Ἡμεῖς προσκυνούμεν, ὁ Ἡρακλῆων C
 οἶται εἶναι, ὁ ἐν Αἰῶνι, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἐλθόντες¹⁶·
 Οὗτοι γὰρ, φησὶν, ἤθεσαν τίνι προσκυνούσι, κατὰ
 ἀληθειαν προσκυνούσας. Ἀλλὰ καὶ τὸ· Ὅτι ἡ
 σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστίν· ἐπεὶ ἐν τῇ Ἰου-
 δαίᾳ, φησὶν, ἐγενήθη, ἀλλ' οὐκ ἐν αὐτοῖς· οὐ γὰρ
 εἰς πάντας αὐτοὺς εὐδόκησε· καὶ ὅτι ἐξ ἐκείνου
 τοῦ ἔθνους ἐξῆλθεν ἡ σωτηρία καὶ ὁ λόγος εἰς τὴν
 οἰκουμένην. Κατὰ δὲ τὸ νοούμενον, ἐκ τῶν Ἰουδαίων
 τὴν σωτηρίαν διηγείται γεγονέναι, ἐπειπερ εἰκόνας
 οὗτοι τῶν ἐν τῷ Πληρώματι, αὐτῶ εἶναι νομίζονται.
 Ἐχρῆν δὲ αὐτὸν καὶ τοὺς ἀπ' αὐτοῦ ἕκαστον τῶν ἐν
 τῇ λατρείᾳ δεικνύσαι, πῶς ἔστιν εἰκὼν τῶν ἐν τῷ
 Πληρώματι, εἴγε μὴ μόνον φωνῇ τοῦτο λέγουσιν, ἀλλὰ
 καὶ ἀληθεῖς φρονούσιν αὐτό. Πρὸς τοῖς, τὸ, ἐν
 πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνεῖσθαι τὸν Θεόν, D
 ἡγούμενος¹⁷ λέγει, ὅτι οἱ πρότεροι προσκυνηταὶ
 ἐν σαρκὶ καὶ κλέτῃ προσκύνουν τῷ μὴ Πατρὶ,
 ὥστε καὶ ταυτὸν πεπλανῆσθαι πάντας τοὺς προσ-
 κυνητότας τῷ δημιουργῷ. Καὶ ἐπιφέρει γε ὁ
 Ἡρακλῆων, ὅτι ἐλάτρευον τῇ κτίσει, καὶ οὐ
 τῷ κατ' ἀληθειαν Κτίστη, ὅς ἐστι Χριστός, εἴγε
 πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο
 οὐδέν. Καὶ γὰρ ὁ Πατὴρ τοιοῦτους ζητεῖ τοὺς προσ-

A essent, et proinde alio modo victum sibi quaerere
 soleret. Neque enim, inquit, venisset ipsa ad patrem,
 qui erat extra urbem. Hinc addit, eam volentem
 discere, quomodo Deum adorans, et illi accepta,
 liberaretur a fornicatione, illud dixisse: Patres no-
 stri in hoc monte adoraverunt¹⁸, et ea quae sequuntur.
 Sed facile admodum redarguuntur haec dicta:
 unde enim liquet eam discere velle, quo pacto Deo
 grata liberaretur a fornicatione? Dicit illi Jesus:
 Crede mihi, mulier, venit hora, quando neque in
 hoc monte, neque Ierosolymis adorabitis Patrem¹⁹.
 Quando visus est Heracleon aptissime in haec ob-
 servasse, in praecedentibus non dictum fuisse illi:
 Mulier, crede mihi; nunc autem hoc illi injunctum
 fuisse: tunc non incitavit observationem observa-
 vit, cum dixisset, per montem intelligi diabolum,
 vel mundum ejus: Quandoquidem pars una est,
 inquit, diabolus totius materiae; mundus vero uni-
 versus malitiae mons, et deserta habitatio serarum,
 quem adorabant omnes ante legem, et gentiles: per
 Ierosolymam vero intelligi dicit creationem, vel
 Creatorem, quem adorabant Judaei. Quin secunda
 vice existimavit montem esse creationem, quam
 gentiles adorarent; Ierosolymam autem Creatorem,
 quem Judaei colerent: Vos ergo, inquit, veluti spi-
 rituales, neque creationem, neque mundi opificem
 adorabitis, sed Patrem Veritatis. Ac illam sane ad-
 junct, inquit, tanquam jam fidelem, et quae annu-
 meretur adorantibus eum in veritate.

Sane istis verbis, Nos adoramus²⁰, Heracleon
 intelligi vult eum, qui est in Aëone, et qui cum
 ipso venerunt: Nam hi, inquit, noverunt quem ado-
 rant, secundum veritatem adorantes. Quin illud
 etiam: Salus ex Judaeis est²¹; quoniam in Judaea
 genitus est, inquit, sed non inter ipsos; quia non in
 omnes ipsos animi propensionem habuit, et quoniam
 ex illa gente egressa est salus et sermo in orbem ter-
 rarum. Juxta intelligentiam vero spiritualem, ex
 Judaeis narrat factam fuisse salutem, quoniam hi
 imagines ipsi videntur esse eorum, qui sunt in Ple-
 romate. Sed ostenderet ipse necesse erat, ejusque
 sequaces, quomodo unusquisque eorum, qui veram
 religioni sunt addicti, sit similitudo eorum, qui sunt
 in Pleromate; modo non sola voce hoc dicant, sed
 vere hoc sentiant. Praeterea enarrans illud, in spi-
 ritu et veritate adorari Deum²²; priores adoratores,
 inquit, in carne et errore adoraverunt eum, qui Pa-
 ter non erat. Quare eadem quoque ratione decepti
 fuerunt omnes, qui adoraverunt mundi opificem. Sub-
 jungitque Heracleon, eos servisse creaturae, non ei,
 qui in veritate Creator erat, qui est Christus: quan-
 doquidem omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso
 factum est nihil²³. Etenim Pater tales quaerit, qui

¹⁰ Sic cod. Bodl. 2281. ¹¹ Sic cod. Bodl. ¹² Joan. iv, 20. ¹³ Sic cod. Bodl. ¹⁴ Sic cod. Bodl.
¹⁵ Joan. iv, 21. ¹⁶ Sic cod. Bodl. ¹⁷ Sic cod. Bodl. hic et Paulo post, pro ὡς et οί. ¹⁸ Joan. iv,
 22. ¹⁹ Forte leg. τὸν ἐν Αἰῶνι καὶ τοὺς... ἐλθόντας. EDIT. PATROL. ²⁰ Ibid. ²¹ Ibid., 25. ²² Forte,
 διηγουόμενος. ²³ Juan. i, 3.

ipsum adorent ²⁰. Si quaerit Pater, per Filium A
quaerit, qui venit ad quaerendum et servandum quod
perierat ²¹: quos purificans et erudiens ratione, et
sanis dogmatibus, facit esse veros adoratores. *Pe-
riisse autem, dicit Heracleon, in profunda materia
erroris id quod proprium erat Patris, quod ideo qua-
eritur, ut a suis adaretur.* Itaque hunc quidem sermo-
nem si intellexisset de ovium perditione, et de filio,
qui patriis bonis exciderit, sic admissemus ipsius
enarrationem. Sed quandoquidem nescio quid tan-
dem aperte doceant de perditione spiritualis natu-
rae, qui ipsum sequuntur fabulantes, et nihil aper-
tum nos docentes de saeculis, vel temporibus quae
fuere ante ipsam perditionem (neque enim propria
dicta declarare possunt); hanc ob causam praeter-
missimus ipsos sponte, hucusque disputasse con-
tenti.

Et pag. 217 et seq.

In ea verba, *Deus est Spiritus* ²², inquit Hera-
cleon: *immaculata enim, et pura, et invisibilis est
divina ipsius natura.* Sed haec cum dixerit, haud scio
an docuerit nos, quomodo Deus sit Spiritus. Illud
etiam, *adorantes oportet adorare spiritum et veritate* ²³,
ratius se declarare, inquit, *pro dignitate ejus, qui
adoratur; spiritualiter, non carnaliter. Etenim ipsi
ejusdem naturae cum Patre existentes, sunt spiri-
tus, qui secundum veritatem, et non secundum erro-
rem adorant, quemadmodum et Apostolus docet,*
dicens *rationabilem cultum* ²⁴ talem Dei cultum.
Sed advertamus annon valde sit impium dicere, quod
adorantes Deum in spiritu, ejusdem sint essentiae
cum ingenta illa et undequaque beata natura, quos
paulo ante dixerat Heracleon lapsos fuisse, cum C
Samaritidem diceret spiritualis existentem naturae
fornicatam esse. **370** Quod si vero spiritualis na-
tura, quae sit ejusdem essentiae cum divina et unde-
quaque beata natura, ut ipsi tradunt, admisserit for-
nicationem; profana, et impia, et irreligiosa de
Deo sequuntur ipsorum de Deo sententiam.

Porro pag. 220.

Vide quid Heracleon dicat: ait enim, quod ex-
spectaverit Ecclesia Christum, et persuasa fuerit de
eo, quod solus ille omnia noverit.

Et pag. 221.

Heracleon in ea verba: *Ego sum qui loquor tibi* ²⁵, D
ait quod Samaritidi, quia persuasa fuerat Christum,
cum venisset, omnia illi annuntiatum, dixerit (*Je-
sus*): *Scito illum, quem tu expectas, me esse qui tecum
loquor: et cum seipsum eum esse qui venturus ex-
spectaretur, confessus esset,* inquit Heracleon, *vene-
runt ad eum discipuli, quorum causa venerat in Sa-
mariam.*

Et sub finem hujus tomi, pag. 223.

Heracleon hydriam ²⁶ existimat esse affectionem
atque notionem susceptivam vitae, ut et ejus poten-

²⁰ Joan. iv, 23. ²¹ Sic cod. Bodl. ²² Luc. xix, 10. ²³ Joan. iv, 24. ²⁴ Sic cod. Bodl. ²⁵ Sic iterum
cod. Bodl. ²⁶ Joan. iv, 24. ²⁷ Rom. xii, 1. ²⁸ Sic cod. Bodl. Comma mutilum non vertit interpres. EDIT.
PATROL. ²⁹ Joan. iv, 26. ³⁰ Fortè ἐπέπειστο. ³¹ Joan. iv, 28.

κινουντας αυτον· ει ²⁴ ζητει ο Πατηρ, δια του Υιου
ζητει, του ελληλυθτος ζητησαι και σωσαι το απο-
λωλως, ουστινας καθαλων, και παιδευων τῷ λογω,
και τοις υγιεισι δογμασι, κατασκευαζει αληθεις τους
προσκυνητας. Απολωλεται δε, φησιν ο Ηρακλειων,
εν τῇ βαθεια ελη της κλητης το οικειον τῷ Πα-
τρι, οπερ ζητειται, Ινα ο Πατηρ υπο των οικειων
προσκυνηται. Ει μὲν ουν εωρα τον περι της απο-
λειας των προβατων λογον, και του αποπεσοντος των
του πατρος υιοῦ, κἂν ἀπεδεξαμεθα αυτου την διηγη-
σιν· επει δε μυθοποιουντες οι απο της γνωμης αυτου,
ουκ οιδ' ο τι ποτε τρανωσ παρισταδι περι της απολω-
λυιας πνευματικῆς φύσεως, ουδεν σαφει διδασκοντες
ημας περι των προ της απολειας αυτης χρονων η
αιωνων (ουδε γαρ τρανουν δυνανται εαυτων τον λο-
γον)· δια τουτου αυτους εκοντες παραπεμψομεθα, τοσ-
ουτου επαπορησαντες.

Εις μὲντοιγε το, Πνεῦμα ο θεος, ο Ηρακλειων
φησιν· *αχρατος γαρ, και καθαρο, και αδατος η
θεια* ²⁷ φύσις αυτου. Ουκ οίδα δε, ει ιδιδαξεν ημας
ταυτα επαιπων ²⁸, πως ο θεος πνευμα εστι. Το δε,
τους προσκυνουντας εν πνευματι και αληθεια δεει
προσκυνηειν, σαφηνιζειν νομιζων, φησιν· *αξιως του
προσκυνουμενου, πνευματικως, ου σαρκικως.*
*Και γαρ αυτοι της αυτης φύσεως οντες τῷ Πατρι,
πνευμα εστιν, οι τινες κατ' αληθειαν, και ου κατὰ
κλητην προσκυνουσι, καθ' ο και ο Αποστολος δι-
δασκει, λεγων λογιων λατρειαν την τοιαυτην την
θεοσεβειαν.* Επιστησωμεν δε, ει μη σφοδρα εστιν
ασεβεις, ομοουσιον τῇ αγεννητῃ φύσει και παμμακαριε
ειναι λεγειν τους προσκυνουντας εν πνευματι τῷ θεῷ,
ουδ προ βραχεος ειπεν αυτος ο Ηρακλειων εκπαπτω-
χτας, την Σαμαρειτιν λεγων πνευματικῆς φύσεως
ουσαν πεπορνευκεναι. Αλλ' ουχ ορωσιν ²⁹... οτι παν-
τος... και των αυτων δεκτικον. Ει δε ιδεξατο το πορ-
νευσαι η πνευματικη φύσις, ομοουσιος ουσα της θειας
και παμμακαριας φύσεως, ως αυτοι λεγουσι, ανοσια,
και αθεια, και ασεβη ακολουθει τῷ λογω τῷ κατ' α-
τους περι θεου.

Ορα τον Ηρακλειωνα, τι φησι· λεγει γαρ, οτι προσ-
εδεχτο η Εκκλησια τον Χριστον, και επεπειστο
περι αυτου, οτι τα παντα μονος εκεινος επισταται.

Και ο Ηρακλειων δε φησι προς το, Εγω εμι ο
λαλων· σοι, οτι, επερ ³⁰ επεπειστο η Σαμαρειτις
περι του Χριστου, ως δρα ελθων παντα επαγγελει
αυτῃ, φησι· Γινωσκε, οτι εκεινος, ον προσδοκῃς,
εγω εμι ο λαλων σοι· και δεαν ωμολογησεν εαν-
τον τον προσδοκωμενον ελληλυθεναι, ηλθον, φη-
σιν, οι μαθηται προς αυτον, δι' ουδ ελληλυθει εις
την Σαμαρειαν.

Ο Ηρακλειων την υδριαν, την δεκτικην ζωῆς υπο-
λαμβανει ειναι διαθεσιν και εννοιαν, και της δυνα-

μως τῆς παρὰ τοῦ Σωτῆρος, Ἦντινα καταλι-
 ποῦσα, φησὶ, παρ' αὐτῷ, τουτέστιν ἔχουσα παρὰ
 τῷ Σωτῆρι τὸ τοιοῦτον σκεῦος, ἐν ᾧ ἐληλύθει λα-
 θεῖν τὸ ζῶν ὕδωρ, ἀπέστρεψεν εἰς τὸν κόσμον,
 εὐαγγελισμένη τῇ κλήσει τοῦ Χριστοῦ παρου-
 σίαν διὰ γὰρ τοῦ Πνεύματος καὶ ὑπὸ τοῦ Πνεύ-
 ματος προσάγεται ἡ ψυχή τῷ Σωτῆρι. Κατανόησον
 δὴ εἰ δύναται ἐπαινουμένη τυγχάνειν ἡ ὕδρια αὕτη,
 πάντῃ ἀφιμένη· Ἀφήκε γὰρ, φησὶ, τὴν ὕδριαν
 αὐτῆς ἡ γυνή· οὐ γὰρ πρόσκειται, ὅτι ἀφήκεν αὐ-
 τὴν παρὰ τῷ Σωτῆρι. Πῶς δὲ καὶ οὐκ ἀπίθανον, κα-
 ταλιποῦσαν αὐτὴν τὴν δεκτικὴν τῆς ζωῆς διάθεσιν,
 καὶ τὴν ἐνοίαν τῆς δυνάμεως τῆς παρὰ τοῦ Σωτῆ-
 ρος, καὶ τὸ σκεῦος, ἐν ᾧ ἐληλύθει λαμβάνειν τὸ ζῶν
 ὕδωρ, ἀπεληλυθέναι εἰς τὸν κόσμον χωρὶς τούτων,
 εὐαγγελισσάσθαι τῇ κλήσει τὴν Χριστοῦ παρουσίαν;...
 Καὶ τὸ, *Ἐξήλθον δὲ ἐκ τῆς πόλεως*, διηγῆσατο ἀντι-
 τοῦ, ἐκ τῆς προτέρας αὐτῶν ἀναστροφῆς οὐσης κοσμητικῆς, καὶ ἤρχοντο διὰ τῆς πίστεως, φησὶ, πρὸς τὸν
 Σωτῆρα.

tia quam a Servatore est: *Quam relinquens*, inquit, *apud ipsum, hoc est, habens apud Servatorem tale vas, in quo aquam vivam hausura venerat, reversa est in mundum nuntians vocandis præsentiæ Christi: per Spiritum enim et a Spiritu anima ad Servatorem adducitur.* Igitur considera, laudabilisne esse possit hæc hydria, quæ omnino relinquitur: *Dimisit enim*, inquit, *hydriam suam mulier*; non enim additur, quod dimiserit eam apud Servatorem. Sed quomodo non absurdum erit eam, quæ deseruisset affectionem susceptivam vitæ, et notitiam potentiaæ Servatore manantis, et vas, in quo venerat, ut acciperet aquam vivam, abiisse in mundum sine his, ut evangelizaret vocandis adventum Christi? Qui et illud: *Exierunt e civitate* **, exposuit de prima ipsorum conversione, quæ mundana erat: *Et venerunt per fidem*, inquit, *ad Servatorem.*

Sub initium tomi XV, pag. 226 et seq.

Ὁ Ἡρακλέων φησιν, ὅτι ἐβούλοντο κοινωνεῖν αὐ-
 τῷ ἐξ ὧν ἀγοράσαντες ὑπὸ τῆς Σαμαρείας κατοικί-
 χρισαν. Τάδε φησιν, ἵνα τινὰ..... αἱ πάντε μωραὶ
 παρθένοι..... ἀπὸ τοῦ νυμφίου· πῶς οἶμαι..... α αὐτὰ
 ἔχειν... ἔγονται..... αἷς ἀποκλιθείσαις μωραῖς παρ-
 θένους, ἄξιον ἰδεῖν κατηγορίαν περιέχοντα τῶν μαθη-
 τῶν τοῖς αὐτοῖς κοιμωμένων ταῖς μωραῖς παρθένοις.
 Ἔστι δὲ καὶ αὐτὸ ἀν ὁμοιον τοῦ φωτὸς πρὸς τροφήν,
 καὶ τοῦ ποτοῦ πρὸς τὰ βρώματα..... σαντας αἰτιά-
 σασθαι τὴν ἐκδοχὴν· καίπερ κατὰ τι δυνάμενον σαφῆ
 ποιῆσαι τὸν λόγον ἐχρῆν αὐτὸν, διὰ πλείονων παρα-
 μυθεσθαι κατασκευάζοντα τὴν ἰδίαν ἐκδοχὴν.

Heracleon ait, discipulos voluisse cum Jesu communicare quæ emissent atque a Samaria attulissent. Hæc autem commemorat, ut aliqua.... quinque fatuæ virgines.... a sponso. Quomodo autem arbitror... eadem habere... quibus oclusis fatuis virginibus, operæpretium est videre ea, quæ discipulorum accusationem continent, eodem modo quo fatuæ virgines dormientium. Hoc autem eandem rationem habet lucis ad cibum, quam potus ad cibum habet... accusare reprehenderetque interpretationem. Quamquam pro virili parte id quod ait, planum facere debuit, et pluribus docere, confirmans interpretationem suam.

371 Et pag. 227.

Ἐλεγον οὖν οἱ μαθηταὶ πρὸς ἀλλήλους· Μὴ τις
 ἤρτηκεν αὐτῷ φαγεῖν; Εἰ καὶ σαρκικῶς ὑπολαμβάνει
 ταῦτα λέγεσθαι ὁ Ἡρακλέων ὑπὸ τῶν μαθητῶν,
 ὡς ἔτι ταπεινότερον διακειμένων, καὶ τὴν Σαμα-
 ρεΐτιν μμουμένην λέγουσαν· Ὁθεὶς ἀντλήμα ἔχεις,
 καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ· ἄξιον ἡμᾶς ἰδεῖν, μήποτε
 βλέποντές τι θεϊότερον οἱ μαθηταί, φασι πρὸς ἀλλή-
 λους· Μὴ τις ἤρτηκεν αὐτῷ φαγεῖν;

Dicebant igitur discipuli inter se: *Num aliquis attulit illi aliquid ad edendum* **? Etiam si carnaliter Heracleon hæc a discipulis dicta putet, tanquam qui adhuc humiliter sentirent, Samaritidem imitantes dicentem: *Neque haustorium habes, et puteus altus est*; dignum est, ut cernamus, num forte aliquid divinius videntes discipuli dicant inter se: *Num quis attulit illi, quod edat?* etc.

Pag. 230.

Ὁ Ἡρακλέων διὰ τοῦ· Ἐμὸν βρῶμα ἐστίν, ἵνα
 ποιήσω τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, φησὶ διηγείσ-
 θαι τὸν Σωτῆρα τοῖς μαθηταῖς, ὅτι τοῦτο ἦν, ὃ
 συνεζήτηε μετὰ τῆς γυναικὸς, βρῶμα ἰδίου, λέ-
 γων τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς· τοῦτο γὰρ αὐτοῦ τρο-
 φῆ, καὶ ἀνάκτισις, καὶ δύναμις ἦν. Θέλημα δὲ
 Πατρός ἐλεγεῖν εἶναι τὸ γνῶναι ἀνθρώπους τὸν
 Πατέρα, καὶ σωθῆναι, ὅπερ ἦν ἔργον τοῦ Σωτῆ-
 ρος, τοῦ ἕνεκα τούτου ἀπεσταλμένου εἰς Σαμα-
 ρεΐαν, τουτέστιν εἰς τὸν κόσμον.

Heracleon per hæc verba: *Meus cibus est, ut faciam voluntatem ejus, qui misit me* **, dicit Servatorem declarare discipulis, id propriam suam cibum esse, quod loqueretur cum muliere; dicens *Patris voluntatem, quæ ipsius cibus et requies, et potentia erat.* *Voluntatem autem Patris esse dicebat, ut homines Patrem cognoscerent, et servarentur; quæ res erat opus Servatoris, qui hujus rei causa Samaritanus missus fuerat, hoc est, in mundum.*

Ulterius pag. 233.

Καὶ ὁ Ἡρακλέων ὁμοίως τοῖς πολλοῖς ἐπὶ τῆς λέ-
 ξεως ἔμεινε, μὴ οἰόμενος αὐτὴν ἀνάγεσθαι. Φησὶ
 γοῦν, ὅτι τὸν τῶν γεννημάτων λέγει θερισμόν, ὡς

Heracleon non secus atque multi, litteræ inhæret, ratus eam anagogicum sensum non recipere. Inquit ergo, *Jesum loqui de messe geniminum (ter-*

** Joan. 17, 30. ** Ibid., 33. ** Ibid., 34.

τα), perinde quasi hæc messis spatium quatuor mensium determinatum habeat, quam ipse dicebat iam instare. Nec scio quo pacto etiam messem interpretatus sit de anima credentium, dicens, eos jam maturos, et paratos ad messem esse, atque etiam idoneos, qui inducantur in horreum, hoc est, per silem in quietem; si tamen sint parati: nec enim omnes animæ paratæ sunt. Nam aliæ paratæ erant, inquit, aliæ erant se præparaturæ, et aliæ quidem seminandæ erant, aliæ jam seminabantur. Hæc quidem ille.

Ex tomo XVI, pag. 236 seq.

Dicit Heracleon, et idem juxta hanc expositionem fortassis sentiens ecclesiasticus quispiam, hæc verba ²⁸ dicta fuisse in ea significatione, qua dictum est: *Messis quidem multa, sed operarii pauci* ²⁹; eo quod essent parati ad messem, et idonei qui inducerentur in horreum, hoc est, in quietem per fidem, essentque idonei ad salutem et ad susceptionem verbi: secundum Heracleonem quidem, quia tales creati fuerint, et talem habuerint naturam; secundum ecclesiasticum vero, propter quamdam præparationem præstantissimæ partis animæ, paratæ ad perfectionem, ut etiam notatur.

Et pag. 238.

Heracleon dici existimat: *Qui metit, mercedem accipit* ³⁰; quoniam Servator seipsum dicit messem, mercedemque Domini nostri esse existimat eorum qui metuntur salutem et restitutionem, cum ipse in eis requiescat. Istud ³⁷² vero: *Fructum colligit in vitam æternam* ³¹, dictum fuisse existimat, vel quia id quod colligitur fructus est vitæ æternæ, vel quia ipsa collectio vita etiam æterna est. At reor hoc in loco coactam esse ejus interpretationem, dicentis Servatorem accipere mercedem, atque mercedem et collectionem fructus in unum confundentis; cum Scriptura manifeste hæc tanquam duo diversa proponat, ut supra ostendimus.

Uterius pag. 242.

Heracleon hæc verba: *Ut qui seminat simul gaudet et qui metit* ³², sic explicavit: *Gaudet quidem, inquit, qui seminat, et quoniam seminat, et quoniam species quædam seminum ipsius congregantur, spem eandem etiam de cæteris habens. Qui vero metit, similiter aliquid metit: sed primus quidem qui seminat, incipit, secundus vero est ille qui metit; non enim eodem tempore poterant utrique incipere: quippe opus erat, ut primum seminaretur, tum metereur. Itaque, cessante a satione satore, tum messor metet: in præsentia quidem utrique proprium opus operantes simul gaudent, commune gaudium, seminum perfectionem rati. Præterea in eo dicto: *In hoc est sermo verus, quod alius est, qui seminat, et alius qui metit* ³³, inquit: *Alter quidem filius hominis supra locum seminat; sed Servator cum sit et ipse filius hominis, metit, et messorum mittit, nempe**

Α τούτου μὲν ἔτι διωρίαν ἔχοτος τετραμήνου τοῦδε θερισμοῦ, οὗ αὐτὸς ἔλαγεν, ἤδη ἐνεστῶτος. Καὶ τὸν θερισμὸν οὐκ οἶδ' ὅπως ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἐξελάτῃ τῶν πιστευόντων, λέγων, ὅτι ἤδη ἀμμάϊοι καὶ ἔτοιμοι εἰσι πρὸς θερισμὸν, καὶ ἐπιτηθεῖοι πρὸς τὸ συναχθῆναι εἰς ἀποθήκην, τουτέστι διὰ πίστεως εἰς ἀνάπαυσιν, ὅσαις ἔτοιμοι οὐ γὰρ πῖσαι. Αἱ μὲν γὰρ ἤδη ἔτοιμοι ἦσαν, φησὶν, αἱ δὲ ἐμελλον, αἱ δὲ μέλλουσιν, αἱ δὲ ἐπισπείρονται ἤδη. Ταῦτα μὲν οὖν ἐκεῖνος εἶπε.

Ἐπεὶ γὰρ ὁ Ἑρακλέων, τάχα δὲ τοῦτο κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην συμπεριφερόμενός τις καὶ Ἐκκλησιαστικός, ὅτι κατὰ τὸ, Ὁ θερισμὸς πολλός, οἱ δὲ ἔργαται ὀλίγοι, σημαίνουσαν, ὁμοίως ταῦτα εἰρηται, τῷ ἔτοιμοις πρὸς θερισμὸν, καὶ ἐπιτηθεῖοις πρὸς τὸ ἤδη συναχθῆναι εἰς τὴν ἀποθήκην, διὰ τῆς πίστεως εἰς ἀνάπαυσιν εἶναι, καὶ ἐπιτηθεῖοις πρὸς σωτηρίαν, καὶ παραδοχὴν τοῦ λόγου· κατὰ μὲν τὸν Ἑρακλέωνα, διὰ τὴν κατασκευὴν αὐτῶν καὶ τὴν φύσιν· κατὰ δὲ τὸν Ἐκκλησιαστικόν, καὶ διὰ τινὰ εὐτρεπισμὸν τοῦ ἡγεμονικοῦ ἔτοιμου πρὸς τελείωσιν, ἴνα μὴ ³⁴ καὶ θερισθῇ.

Ἐπεὶ γὰρ ὁ Ἑρακλέων τὸ, Ὁ θερίζων μισθὸν λαμβάνει εἰρησθαὶ νομίζει, ἐκεῖ θεριστὴν ἑαυτὸν λέγει ὁ Σωτὴρ, καὶ τὸν μισθὸν τοῦ Κυρίου ἡμῶν ὑπολαμβάνει εἶναι τὴν τῶν θεριζομένων σωτηρίαν καὶ ἀποκατάστασιν, τῷ ἀναπαύεσθαι αὐτὸν ἐκ αὐτοῖς. Τὸ δὲ, Καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον, φησὶν εἰρησθαί, ἢ ὅτι τὸ συναγόμενον καρπὸς ζωῆς αἰωνίου ἐστίν, ὃ ³⁵ καὶ αὐτὸ ζωὴ αἰώνιος. Ἀλλὰ αὐτόθεν νομίζω βλαῖον εἶναι τὴν διήγησιν αὐτοῦ, φάσκοντος τὸν Σωτῆρα μισθὸν λαμβάνειν, καὶ συγγέοντος τὸν μισθὸν καὶ τὴν συναγωγὴν τοῦ καρποῦ εἰς ἐν, ἀντικρυς τῆς Γραφῆς δύο πράγματα παραστάσης, ὡς προδιηγησάμεθα.

Ἐπεὶ γὰρ ὁ Ἑρακλέων τὸ, Ἴνα ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ καὶ ὁ θερίζων, οὕτω διηγήσατο· Χαίρει μὲν γὰρ, φησὶν, ὁ σπείρων, ὅτι σπείρει, καὶ ὅτι εἶδη τινὰ τῶν σπερμάτων αὐτοῦ συνάγεται, ἐλλοίδα ἔχων τὴν αὐτὴν καὶ περὶ τῶν λοιπῶν. Ὁ δὲ θερίζων ὁμοίως εἶ καὶ θερίζει· ἀλλ' ὁ ³⁶ μὲν πρῶτος ἤρξατο σπείρων, ὁ δεύτερος θερίζων. Οὐ γὰρ ἐν τῷ αὐτῷ ἐδύνατο ἀμφοτέροι ἀρξασθαι· ἔδει γὰρ πρῶτον σπαρῆναι, εἶθ' ὕστερον θερισθῆναι· πανσαμέντου μέντοιγε τοῦ σπειροῦτος σπείρειν, ἔτι θεριεῖ ὁ θερίζων· ἐπὶ μέντοιγε τοῦ παρόντος ἀμφοτέροι τὸ ἴδιον ἔργον ἐνεργούντες ὁμοῦ χαίρουσι, κοινήν χαρὰν τὴν τῶν σπερμάτων τελειότητα ἡγούμενοι. Ἐτι δὲ καὶ εἰς τὸ, Ἐν τούτῳ ἐστὶν ὁ λόγος ἀληθινός, ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων, φησὶν· Ὁ μὲν γὰρ ὑπὲρ τὸν τόπον υἱός ³⁷ ἀνθρώπου σπείρει· ὁ δὲ Σωτὴρ ὢν καὶ

²⁸ Joan. iv, 36. ²⁹ Matth. ix, 37. ³⁰ Particula
³¹ Ibid. ³² Leg. ἢ ὅτι. ³³ Joan. iv, 36. ³⁴ Sic cod.

μη delenda videtur. EDIT. PATROL. ³⁵ Joan. iv, 36.
Bodl. ³⁶ Joan. iv, 37. ³⁷ Sic cod. Bodl.

αὐτὸς υἱὸς ἀνθρώπου θερίζει, καὶ θεριστὰς πέμ- A
πει, τοὺς διὰ τῶν μαθητῶν ρουμένους ἀγγέ- suam ipsius animam. Non admodum clare
λους, ἕκαστον ἐπὶ τῆν ἑαυτοῦ ψυχῆν. Οὐ πάνυ exposuit, qui sint duo filii hominis, quorum alter
δὲ σαφῶς ἐξέθετο τοὺς δύο υἱοὺς τοῦ ἀνθρώπου, τίνες seminatur, alter etiam metit.

Et in fine tomi XVI, pag. 244.

Ὁ Ἡρακλέων φησὶν, ὅτι οὐδὲ ὁ δὲ αὐτῶν, οὐδέ
ἀπ' αὐτῶν ἐσπάρη ταῦτα τὰ σπέρματα (φησὶ δὲ
τῶν ἀποστόλων). Οἱ δὲ κεκοπιακότες εἰσὶν οἱ τῆς
οἰκονομίας ἀγγελοὶ, δι' ὧν ὡς μεσιτῶν ἐσπάρη
καὶ ἐνετράφη. Εἰς δὲ τό: Ὑμεῖς εἰς τὸν κόπον
αὐτῶν εἰσεληλύθατε, ταῦτα ἐξέθετο. Οὐ γὰρ ὁ αὐ-
τοῦ κόπος ὁ σπειρόντων καὶ θερίζοντων· οἱ μὲν
γὰρ ἐν κρύει, καὶ ὕδατι, καὶ κόπῳ τῆν γῆν σκά-
πτοντες σπείρουσι, καὶ δι' ἄλλο χειμῶνος τημε-
λοῦσι ὁ σκάλλοντες, καὶ τὰς ὕλας ἐκλείροντες·
οἱ δὲ εἰς ἔτοιμον καρπὸν εἰσελθόντες θέρους ἐ-
φραινόμενοι θερίζουσιν.

Sub initium tomi XVII, pag. 244 seq

Ὁ Ἡρακλέων τὸ ὁ μὲν, ἐκ τῆς πόλεως, ἀντι
τοῦ, ἐκ τοῦ κόσμου, ἐξεληφε· τὸ δὲ, διὰ τὸν λόγον
τῆς γυναικὸς, τουτέστι, (διὰ) τῆς πνευματικῆς Ἐκ-
κλησίας. Καὶ ἐπισημαίνεται γὰρ ἐν, πολλοί, ὡς
πολλῶν ὄντων ψυχικῶν· τῆν δὲ μίαν λέγει τὴν ἀφθα-
ρον τῆς ἐκλογῆς φύσιν, καὶ μονοειδῆ, καὶ ἐνι-
κῆν.

Et pag. 246.

Ὁ Ἡρακλέων εἰς τοὺς τόπους ταῦτα φησὶ· Παρ'
αὐτοῖς ἔμεινε, καὶ οὐκ ἐν αὐτοῖς· καὶ δύο ἡμέ-
ρας, ἦτοι τὸν ἐνεστώσα αἰῶνα, καὶ τὸν μέλλοντα
τὸν ἐν γάμῳ, ἢ τὸν πρὸ τοῦ πάθους αὐτοῦ χρό-
νον, καὶ τὸν μετὰ τὸ πάθος, ὁ ὁ παρ' αὐτοῖς ποιή-
σας, πολλῶ πλείονας διὰ τοῦ ἰδίου λόγου ἐπι-
στρέφασεις πίστιν, ἐχωρισθὴ ἀπ' αὐτῶν.

Porro pag. 248.

Ὁ Ἡρακλέων ἀπλούστερον ἐκλαβὼν τὸ, Οὐκέτι
διὰ τῆν σὴν λαλίαν πιστεύομεν, φησὶ λείπειν τὸ.
μόνην. Ἐτι μὲν γὰρ πρὸς τὸ· Αὐτοῖ γὰρ ἀκηκά-
μορ, καὶ οἰδαμεν, ὅτι οὐτός ἐστιν ὁ Σωτὴρ τοῦ
κόσμου, φησὶν· Οἱ γὰρ ἀνθρώποι τὸ μὲν πρῶτον
ἐπὶ ἀνθρώπων ὀδηγούμενοι πιστεύουσι τῷ Σω-
τῆρι· ἐπὶ δὲ ἐντύχῳσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ,
οὗτοι οὐκέτι διὰ μόνην ἀνθρωπίνην μαρτυρίαν,
ἀλλὰ διὰ τῆν ἀλήθειαν πιστεύουσι.

Et tomo XVIII, pag. 235 et seq.

Ἔοικε δὲ βασιλικὸν ὁ Ἡρακλέων λέγειν τὸν
Δημιουργόν, ἔπει καὶ αὐτὸς ἐβασίλευε τῶν ὑπ' αὐτόν·
διὰ δὲ τὸ μικρὸν αὐτοῦ καὶ πρόσκαιρον εἶναι τὴν
βασιλείαν, βασιλικῶς ὠνομάσθη, οἰοῦν μικρὸς τις
βασιλεὺς, ὑπὸ καθολικοῦ βασιλέως τεταγμένος ἐπὶ
μικρῶς βασιλείας· τὸν δὲ ἐν Καφαρναοὺμ υἱὸν αὐτοῦ
διηγείται τὸν ἐν τῷ ὑποδεθηκότι μέρει τῆς μεσότη-
τος, τῷ πρὸς θάλασσαν, τουτέστι τῷ συνημένῳ τῇ
ἕλῃ, καὶ λέγει, ὅτι ἴδιος αὐτοῦ ἀνθρώπος ἀσθενῶν,
τουτέστιν οὐ κατὰ φύσιν ἔχων, ἐν ἀγνοίᾳ ὁ καὶ

Heracleon inquit, neque per ipsos, neque ab ipsis
(intelligit autem apostolos) seminata fuisse hæc se-
mina. Qui laboraverunt, inquit, sunt dispensationis
angeli, per quos veluti mediatores seminata sunt et
nutrita. Porro in hoc dictum: Vos in labores eorum
introistis⁴⁴, hæc protulit: Non idem est labor semi-
nantium et metentium. Illi enim in frigore, et aqua,
et labore terram fodientes seminant, et per totam
hiemem sarrientes satagunt, et silvas extirpantes;
qui vero in fructum paratum ingressi fuerint, æstate
B læti metunt.

Heracleon interpretatus est, ex urbe⁴⁵, pro e
mundo; illud vero, propter sermonem mulieris, hoc
est, inquit, propter spirituales Ecclesiam. Notat
etiam illud, multi, quasi multi sint animales: unam
vero incorruptam naturam electionis asserit esse,
et uniformem, et singularem.

Heracleon in ista loca hæc commentatur: Apud
ipsos mansit⁴⁶, et non in ipsis; et duos dies, videli-
cet præsens sæculum, et futurum tempus in nuptiis
agendum, vel tempus ante passionem suam, et post
passionem suam; quod 373 tempus apud ipsos cum
degisset, et multo plures proprio sermone convertisset
ad fidem, separatus est ab illis.

Heracleon simplicius cum exposuisset hoc dic-
tum: Non amplius propter loquelam tuam credi-
mus⁴⁷; abesse inquit vocabulum, solam. Præterea
in illud: Ipsi enim audivimus et vidimus hunc esse
Servatorem mundi, ait: Homines enim ab homini-
bus primum instructi Servatori credunt: at simul
D atque in sermones ejus inciderint, non amplius pro-
pter solum humanum testimonium, sed propter ipsam
veritatem credunt.

Videtur autem Heracleon dicere, regulum⁴⁸ esse
mundi episcopum, quod et ipse imperium haberet in
subditos sibi; sed quod parvum et temporarium
esset ipsius regnum, nominatum fuisse regulum,
veluti parvum quemdam regem, a rege universali
parvo dominio præfectum; filium vero ejus in
urbe Capharnaou existentem interpretatur illum
esse, qui sit in humiliori parte medietatis, juxta
mare, hoc est, in ea parte, quæ conjuncta est ma-
terix: atque, quod proprius ipsius homo infirmus

⁴⁴ Sic cod. Bodl. ⁴⁵ Joan. iv, 38. ⁴⁶ Sic cod. Bodl. ⁴⁷ Sic cod. Bodl. ⁴⁸ Sic cod. Bodl.
⁴⁹ Joan. iv, 39. ⁵⁰ Joan. iv, 40. ⁵¹ Leg. ὄν. ⁵² Joan. iv, 42. ⁵³ Joan. iv, 46 ⁵⁴ Sic cod. Bodl.

existens, hoc est, non secundum naturam se habens, in ignorantia et peccatis fuerit. Deinde quod dicitur, *a Judæa in Galilæam*, exposuit pro eo, *quod est a superna Judæa*. Nescio autem quomodo accipiens ea verba: *Erat enim moriturus*; existimat subverti eorum opinionem qui animam immortalem ponunt, eodem conjici existimans tum animam, tum corpus; et interire in gehenna. Non immortalem esse existimat Heracleon animam, sed apte comparatam ad salutem; ipsam esse dicens corruptibile illud, quod induit incorruptibilitatem, et mortale, quod induit immortalitatem, cum mors ipsius animæ absorpta fuerit in victoriam⁵⁰. Ad hæc, illud etiam: *Nisi signa et prodigia videritis, non credetis*⁵¹; dici ait proprie ad talem personam, quæ natura ita comparata est, ut per opera et sensum persuaderi sibi patiatur, nolit autem credere rationi. Hoc etiam: *Descende, priusquam moriatur filius meus*⁵²; dictum fuisse putat, eo quod mors sit legis finis propter peccata interficientis. Antequam igitur omnino moriatur Filius propter peccata, eget Pater solo Servatore, ut opem Filio ferat, hoc est tali naturæ. Præterea verba illa: *Filius tuus vivit*⁵³; interpretatus est dicta fuisse a Servatore propter modestiam, quoniam non dixerit: *Vivat*; neque ostenderit seipsum præstitisse illi vitam. Dicit etiam, quod cum descendisset ad infirmum, liberassetque eum ab infirmitate, hoc est, a peccatis, ac vivificasset propter remissionem, dixerit: *Filius tuus vivit*. C. Addit quoque ad hæc verba: *Credidit homo*; quod facilis ad credendum sit etiam mundi opifex, quoniam possit Servator etiam non præsens curare. Servos autem reguli interpretatus est angelos opificis mundi, renuntiantes illis verbis: *Filius tuus vivit*; quod commode et probe haberet, non amplius agens a se alienus; et hanc ob causam existimat servos renuntiare regulo, quæ ad salutem illi pertinebant; quoniam primos existimat angelos videre actiones 374 hominum, qui sunt in mundo, an fortiter et sincere vitam degant ab eo tempore quo Christus adventit. Ad hæc, per horam septimam dicit designari naturam sanati. Denique: *Credidit ipse et domus ejus tota*, interpretatus est dici de angelico ordine, deque hominibus ipsi conjunctionibus. D. Ait etiam, inquiri de quibusdam angelis, utrum servabuntur, necne; nempè de his qui descendunt ad filios hominum. Quinetiam hominum fabricatoris mundi perditionem declarari existimat hoc dicto: *Filii regni exibunt in tenebras exteriores*⁵⁴; Isaiamque de his prophetare illud: *Filios genui, et exaltavi; ipsi autem spreverunt me*⁵⁵; quos filios alienos et semen nequam, et injustum appellat, vitæque quæ produxerit spinas. Et hæc quidem sunt commentationes Hera-

λεωνος. Εἶτα τὸ, ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἀντὶ τοῦ ἐκ τῆς Ἰουδαίας. Οὐκ οἶδα δὲ, ὅπως εἰς τὸ *ἡμελλεν ἀποθνήσκειν*, κινήθεις ὀφείτοι ἀνατρέπεσθαι τὰ δόγματα τῶν ὑποτιθεμένων ἀθάνατον εἶναι τὴν ψυχὴν, εἰς τὸ αὐτὸ συμβάλλεσθαι ὑπολαμβάνων καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, ἀπόλλυσθαι ἐν γενένη. Καὶ οὐκ ἀθάνατον γε εἶναι ἡγείται τὴν ψυχὴν ὁ Ἡρακλέων, ἀλλ' ἐπιτηδείως ἔχουσαν πρὸς σωτηρίαν, αὐτὴν λέγων εἶναι τὸ ἐνδύμενον ἀφθαρσίαν φθαρτὸν, καὶ ἀθανασίαν θνητὸν, ὅταν⁵⁶ κατεπόθῃ ὁ θάνατος αὐτῆς εἰς νίκος. Πρὸς τοῦτοις, καὶ τὰ, *Ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδῃτε, οὐ μὴ πιστεύσητε*, λέγεσθαι φησὶν οἰκείως πρὸς τὸ τοιοῦτον πρόσωπον δι' ἔργων φύσιν ἔχον καὶ δι' αἰσθησεως πείθεσθαι, καὶ οὐχὶ λόγῳ πιστεύειν. Τὸ δὲ *Κατάβηθι, πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον μου*, διὰ τὸ τέλος εἶναι τοῦ νόμου τὸν θάνατον εἰρῆσθαι νομίζει, ἀναιρούντος διὰ τῶν ἁμαρτιῶν. Πρὶν τελῶς οὖν, φησὶ, θανατωθῆναι κατὰ τὰς ἁμαρτίας, δεῖται ὁ Πατήρ τοῦ μόνου Σωτῆρος, ἵνα βοηθήσῃ τῷ Υἱῷ, τοῦτέστι τῇ τοιζδε φύσει. Πρὸς τοῦτοις τὸ, *Ὁ υἱός σου ζῆ, κατὰ ἀτυφίαν εἰρῆσθαι τῷ Σωτῆρι ἐξελήφεν*, ἐπεὶ οὐκ εἶπε, *Ζήτω*, οὐδὲ ἐνέφηγεν αὐτὸς παρεσχῆσθαι τὴν ζωὴν. Λέγει δὲ, *οἱ καταβάς πρὸς τὸν κάμνοντα, καὶ ἰασάμενος αὐτὸν τῆς νόσου, τοῦτέστι τῶν ἁμαρτιῶν, καὶ διὰ τῆς ἀφέσεως ζωοποιήσας*, εἶπεν· *Ὁ υἱός σου ζῆ*. Καὶ ἐπιλέγει πρὸς τὸ, *ἐπίστευσεν ὁ ἄσθρωνος*, ὅτι εὐπίστος καὶ ὁ δημιουργός ἐστι, καὶ ὅτι δύναται ὁ Σωτῆρ καὶ μὴ παρῶν θεραπεύειν. Δούλους δὲ τοῦ βασιλικῶ ἐξελήφεν τοὺς ἀγγέλους τοῦ δημιουργοῦ, ἀπαγγέλλοντας ἐν τῷ· *Ὁ παῖς σου ζῆ*, ὅτι οἰκείως καὶ κατὰ τρόπον ἔχει, πράσων μηκέτι τὰ ἀνοικεῖα· καὶ διὰ τοῦτο νομίζει ἀπαγγέλλειν τῷ βασιλικῷ τοὺς δούλους τὰ περὶ τῆς τοῦ υἱοῦ σωτηρίας, ἐπεὶ καὶ πρῶτους ὀφείτοι βλέπειν τὰς πράξεις τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἀνθρώπων τοὺς ἀγγέλους, εἰ ἑβρωμένως καὶ εἰλικρινῶς πολιτεύονται⁵⁷ ἀπὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημίας. Ἐτι πρὸς τὴν ἐβδόμην ὥραν λέγει, ὅτι διὰ τῆς ὥρας χαρακτηρίζεται ἡ φύσις τοῦ λαθόντος. Ἐπὶ πᾶσι, τὸ, *Ἐπίστευσεν αὐτὸς καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ· ὁ δὲ, διηγῆσατό ἐπὶ τῆς ἀγγελικῆς εἰρῆσθαι τάξεως, καὶ ἀνθρώπων τῶν οἰκειοτέρων αὐτῷ. Ζητεῖσθαι δὲ φησὶ περὶ τινῶν ἀγγέλων, εἰ σωθήσονται, τῶν κατελθόντων ἐπὶ τὰς τῶν ἀνθρώπων θυγατέρας. Καὶ τῶν ἀνθρώπων δὲ τοῦ δημιουργοῦ τὴν ἀπώλειαν δηλοῦσθαι νομίζει ἐν τῷ· *Οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐξελεύσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώπορον*· καὶ περὶ τούτων τὸν Ἡσαίαν προφητεύειν τὸ· *Υἱοὺς ἐγέννησα, καὶ ὕψωσα· αὐτοὶ δὲ με ἠθέτησαν*· οὐστὶνας υἱοὺς ἄλλοτριους, καὶ σπέρμα πονηρὸν, καὶ ἄνομον καλεῖ, καὶ ἀμπέλωνα ἀκάνθας ποιήσαντα. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ Ἡρακλέωνος.*

Et tomo XIX, pag. 275.

Heracleon in hoc dictum: *Quo ego vado, vos non*

Εἰς τὸ, *Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε*

⁵⁰ Sic cod. Bo II. ⁵¹ 1 Cor. xv, 53, 54. ⁵² Vox hinc male præmissa deest in Bodl. ⁵³ Joan. iv, 18. ⁵⁴ Ibid., 42. ⁵⁵ Ibid. 50. ⁵⁶ Sic Bodl. ⁵⁷ Sic Bodl. ⁵⁸ Matth. viii, 12. ⁵⁹ Isa. i, 2.

ἔλθειν, φησὶ γὰρ Πῶς ἐν ἀγνοίᾳ, καὶ ἀπιστίᾳ, καὶ ἀμαρτήμασιν ὄντες ἐν ἀφθαρσίᾳ δύνανται γενέσθαι; μὴδὲ ἐν τούτῳ κατακοῦον ἑαυτοῦ. Εἰ γὰρ οἱ ἐν ἀγνοίᾳ, καὶ ἀπιστίᾳ καὶ ἀμαρτήμασιν ὄντες, ἐν ἀφθαρσίᾳ οὐ δύνανται γενέσθαι, πῶς οἱ ἀπόστολοι ἐν ἀγνοίᾳ ⁶⁹ ποτὲ, καὶ ἐν ἀπιστίᾳ, καὶ ἐν ἀμαρτήμασι γενόμενοι, ἐν ἀφθαρσίᾳ γεγόνασι; Δύνανται οὖν οἱ ἐν ἀγνοίᾳ, καὶ ἐν ἀπιστίᾳ καὶ ἐν ἀμαρτήμασι γενόμενοι γενέσθαι ἐν ἀφθαρσίᾳ, εἰ μεταβάλλοιεν· δυνατὸν δὲ ⁷⁰ αὐτοὺς μεταβάλλειν.

Et ulterius pag. 280.

Ὁ Ἡρακλέων, ὡς ἀπλούστερον εἰρημένου τοῦ· *Μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτόν*; φησὶν, ὅτι πονηρῶς διαλογιζόμενοι οἱ Ἰουδαῖοι ταῦτα ἔλεγον, καὶ μείζονας ἑαυτοὺς ἀποφαινόμενοι τοῦ Σωτῆρος, καὶ ὑπολαμβάνοντες, ὅτι αὐτοὶ μὲν ἀπελεύσονται πρὸς τὸν Θεὸν εἰς ἀνάπαυσιν αἰώνων· ὁ δὲ Σωτὴρ εἰς φθορὰν καὶ εἰς θάνατον, ἑαυτὸν διαχειρισάμενος, ὅπου ἑαυτοὺς οὐκ ἔλογίζοντο ἀπελθεῖν. Καὶ αὐταὶ λέξεις φησὶν, ὅτι φροντο λέγειν τὸν Σωτῆρα οἱ Ἰουδαῖοι, ὅτι Ἐγὼ ἑμαυτὸν διαχειρισάμενος εἰς φθορὰν μᾶλλον πορεύεσθαι, ὅπου ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἔλθειν.

Et tomo XXI, pag. 293.

Πυνθανοίμεθα δ' ἂν τῶν τὰς φύσεις εἰσαγόντων, καὶ εἰς τὸ, *Ὅτι ὁ λόγος ἐμὸς οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν*, ἀποδιδόντων κατὰ Ἡρακλέωνα, ὅτι διὰ τοῦτο οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν, ὅτι ἀνεπιτήθειοι, ἦτοι κατ' οὐσίαν, ἢ κατὰ γνώμην· πῶς οἱ ἀνεπιτήθειοι κατ' οὐσίαν ἦκουσαν παρὰ τοῦ Πατρὸς;

Pag. 308.

Ὁ Ἡρακλέων ὑπολαμβάνει αἰτίαν ἀποδίδουσαι τοῦ μὴ δύνασθαι αὐτοὺς ἀκούειν τὸν Ἰησοῦ λόγον ⁷¹, μὴδὲ γινώσκειν αὐτοῦ τὴν λαλίαν, ἐν τῷ, *Ἐγὼ εἰς τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ· αὐταὶς γοῦν λέξεις φησὶ· Διατί οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμὸν; ἢ ὅτι ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ; ἀνεὶ τοῦ, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ διαβόλου πατερῶν ⁷² αὐτοῖς λοιπὸν τὴν φύσιν αὐτῶν, καὶ προελέγχεας αὐτοὺς, ὅτι οὐτε τοῦ Ἀβραάμ εἰσι τέτρα, οὐ γὰρ ἂν ἐμίσουν αὐτόν· οὐδὲ τοῦ Θεοῦ, διὸ οὐκ ἠγάπων αὐτόν. Καὶ εἰ μὲν τὸ, *Ἐγὼ εἰς τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ*, ἐξεδέχετο, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω διηγησάμεθα, καὶ ἔλεγε, « Διὰ τὸ ἔτι ὑμεῖς εἶναι ἐκ τοῦ διαβόλου, οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμὸν, » καὶ παρεδέξαμεθα αὐτοῦ τὴν διήγησιν· νυνὶ δὲ ἄλλως ἐστὶν ὁμοουσίους τινὰς τῷ διαβόλῳ λέγων ἀνθρώπους, ἑτέρας, ὡς οἰοῦνται οἱ ἀπ' αὐτοῦ, οὐσίας τυγχάνοντι, παρ' οὐδὲ καλοῦσι ψυχικοὺς ἢ πνευματικοὺς.*

Pag. 312.

Εἰς ταῦτα ὁ Ἡρακλέων φησὶ· *Πρὸς οὐδὲ ὁ λόγος, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ διαβόλου ἦσαν· ὡς ἑτέρας οὐσης τῆς τοῦ διαβόλου οὐσίας παρὰ τὴν τῶν ἁγίων λογίαν ⁷³ οὐσίαν.*

A potestis venire ⁶⁹, inquit : Quomodo qui in ignorantia, et in infidelitate sunt, et in peccatis, incorruptibiles fieri possunt? neque hac in re sibi ipsi consentiens. Nam si in ignorantia, et in incredulitate, et in peccatis existentes, fieri non possunt incorruptibiles; quomodo apostoli, qui aliquando fuere in ignorantia, et incredulitate, et in peccatis, facti sunt incorruptibiles? Proinde possunt, qui in incredulitate, et in ignorantia, et in peccatis sunt, fieri incorruptibiles, si immutentur; atqui fieri potest, ut immutentur.

Heracleon proinde quasi hoc dictum fuerit simplicius : *Nunquid interfecturus est seipsum ⁷¹, ait, quod maligne cogitantes Judæi hæc loquerentur, seipsos etiam ostendentes ipso Salvatore majores, et existimantes se quidem profecturos ad Deum in requiem sempiternam; Servatorem autem ad corruptionem, et ad mortem, vi sibi ipsi illata, quo seipsos non existimabant profecturos. Et iisdem verbis inquit, Judæos existimare Servatorem dicere : Ego mihi ipsi vi allata, ad corruptionem profecturus sum, quo vos non potestis venire.*

Interrogentur a nobis, qui naturas introducunt, quique in hoc contextu : *Sermo meus non locum habet in vobis ⁷², juxta Heracleonem explicant, idcirco locum non habere, quia sunt natura, vel animo inhabiles. Quomodo inhabiles natura a C Patre audierunt?*

Heracleon suspicatur causam reddi, cur ipsi audire non possint Jesu sermonem, neque illius dicta cognoscere, per illud : *Vos ex patre diabolo estis ⁷⁴, istisque verbis ait : Quare autem non potestis audire sermonem meum? an quoniam ex patre diabolo estis, pro eo quod est, ex essentia diaboli? manifestans de cætero naturam ⁷⁵ ipsorum, cum prædixisset ipso neque Abraham esse filios, haud enim odio prosequerentur illum; neque Dei, ex quo non diligebant illum. Cæterum si illud : Vos ex patre diabolo estis, exposuisset, ut in superioribus exposuimus nos, et dixisset, « Quia adhuc ex diabolo estis, non potestis audire sermonem meum; » admissemus etiam illius enarrationem : nunc autem D aperte dicit quosdam homines esse ejusdem substantiæ cum diabolo, qui alterius est substantiæ, ut existimant illius etiam sectatores, ab his, quos vocant animales vel spirituales.*

⁶⁹ Joan. viii, 21. ⁷⁰ Sic Bodl. ⁷¹ Sic Bodl. ⁷² Joan. viii, 23. ⁷³ Ibid., 37. ⁷⁴ Sic Bold. ⁷⁵ Joan. viii, 44. ⁷⁶ Sic Bodl. ⁷⁷ Sic Bodl.

Pag. 314.

Heracleon in hoc dictum, *Desideria patris vestri A vultis facere*⁷⁰, disputat dicens, diabolum non habere voluntatem, sed desideria. Cujus dicti absurditas apparet ex se, dum omnibus in confesso est illum mala velle. Colliges etiam tu ipse (etiamsi in presentia non sit nobis ad manus, quod in medium adducamus), an alicubi in Scriptura positum sit vocabulum *velle*, de diabolo. Inquit etiam post hæc Heracleon, hæc dicta fuisse, non ad terrenos, natura existentes diaboli filios, sed ad eos qui sunt animales, factos diaboli filios positione: ex quibus possunt quidam natura et positione filii Dei esse. Inquit præterea, hos fieri diaboli filios, eo quod dilexerint, faciantque diaboli desideria, cum natura hujusmodi non sint. Disputat enim, vocabulum *filiorum* trifariam intelligi debere: primum natura, alterum voluntate, tertium dignitate. Natura, inquit, illud est, quod genitum est a quodam genito, quod etiam proprie filius vocatur; voluntate vero, cum quis voluntatem faciens alicujus, animi sui iudicio filius, eujus facit voluntatem, vocatur; postremo dignitate, juxta quod dicuntur quidam gehennæ filii, et tenebrarum, et iniquitatis, et serpentum, et viperarum progenies. Non enim generant hæc, inquit, talia quedam sua ipsorum natura, cum potius corrumpant, consumantque eos qui in ipsa inciderint; sed quoniam effecerint illorum opera, eorum filii vocantur.

Ὁ Ἡρακλέων εἰς τὸ, τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ἡμῶν θέλετε ποιεῖν, διαστέλλεται λέγων, τὸν διάβολον μὴ ἔχειν θέλημα, ἀλλ' ἐπιθυμίας. Καὶ ἐμφαίνεται αὐτόθεν τὸ ἀδιανόητον ἴ λόγου, θέλει γὰρ τὰ πονηρὰ πᾶς ἂν τις ὁμολογήσαι ἐκεῖνον. Συνάξεις δὲ καὶ αὐτὸς (εἰ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐν προχειρῶν οὐκ ἔχομεν παραθέσθαι), εἰ που ἐν τῇ Γραφῇ τὸ θέλει ἐπὶ τοῦ διαβόλου τέτακται. Μετὰ ταῦτά φησιν ὁ Ἡρακλέων, ὡς ἄρα ταῦτα εἰρηται, οὐ πρὸς τοὺς φύσει τοῦ διαβόλου υἱοὺς, τοὺς χοῖκούς, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ψυχικούς, θέσει υἱοὺς διαβόλου γενομένους· ἀφ' ὧν τῇ φύσει δύνανται τινες καὶ θέσει υἱοὶ Θεοῦ χρηματίσαι. Καὶ φησὶ γὰρ, ὅτι παρὰ τῷ ἡγαπημένῳ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ διαβόλου καὶ ποιεῖν, τέκνα οὗτοι τοῦ διαβόλου γίνονται, οὐ φύσει τοιοῦτοι ὄντες. Καὶ διαστέλλεται ὡς ἄρα τριχῶς δεῖ ἀκούειν τῆς κατὰ τέκνα ὀνομασίας. Πρῶτον φύσει, δεύτερον γνώμῃ, τρίτον ἀξίᾳ. Καὶ φύσει μὲν, φησὶ, ἐστὶ τὸ γεννηθὲν ὑπὸ τινος γεννητοῦ, ὃ καὶ κυρίως τέκνον καλεῖται· γνώμῃ δὲ, ὅτε τὸ θέλημά τις πῶϊων τινὸς διὰ τὴν ἐαυτοῦ γνώμην, τέκνον ἐκείνου, οὐ ποιεῖ τὸ θέλημα, καλεῖται· ἀξίᾳ δὲ, καθ' ὃ λέγεται τινες γεννῆσαι τέκνα, καὶ σκότους, καὶ ἀνομίας, καὶ ὄψεων, καὶ ἐχιδνῶν γεννήματα· Οὐ γὰρ γεννᾷ, φησὶ, ταῦτά τινα τῇ ἐαυτῶν φύσει· ἐθοροποιᾷ γὰρ, καὶ ἀναλίσκοντα τοὺς ἐμβληθέντας εἰς αὐτά· ἀλλ' ἐπὶ ἐπραξαν τὰ ἐκεῖνων ἔργα, τέκνα αὐτῶν εἰρηται.

Et tomo XXIV, pag. 320

Nos quidem hoc dictum: *In veritate non stetit*⁷¹, intelligimus, non tanquam ostendentes naturam talem, neque docentes fieri non posse ut ipse steterit in veritate. Heracleon vero in illa inquit hæc: *Natura ipsius ex veritate non est, sed ex eo quod contrarium est veritati; nimirum ex errore et ignorantia. Quocirca, inquit, neque stare in veritate potuit, neque veritatem in seipso habere potest; ex natura sua proprium habens mendacium, naturaliter nunquam valens dicere veritatem.* Dicit autem, quod non solum ipse mendax est, **376** verum etiam pater ipsius, peculiariter exponens pater ipsius de natura ipsius; quandoquidem ex errore et falsitate consistit.

Ἡμεῖς μὲν οὖν τοῦ, Ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἔστηκα, ἀκούομεν, οὐκ ὡς φύσιν τοιαύτην ἐμφαίνοντες ἴ, ὅτε τὸ ἀδύνατον περὶ τοῦ ἐστηκεῖν αὐτὸν ἐν ἀληθείᾳ παριστάντες· ὁ δὲ Ἡρακλέων εἰς ταῦτά φησὶ τό· Οὐ γὰρ ἐκ τῆς ἀληθείας ἡ φύσις ἐστὶν αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου τῇ ἀληθείᾳ, ἐκ πλάνης καὶ ἀγνοίας. Διὸ, φησὶν, ὅτε στήναι ἐν ἀληθείᾳ, ὅτε στήναι ἐν αὐτῷ ἀληθειῶν δύναται, ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως ἴδιον ἔχων τὸ ψεῦδος, φυσικῶς μὴ δυνάμενος ποτε ἀλήθειαν εἰπεῖν. Λέγει δὲ, ὅτι οὐ μόνος αὐτὸς ψεύστης ἐστίν, ἀλλὰ καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ, ἴδιος, πατήρ αὐτοῦ, ἐκλαμβάνων τὴν φύσιν αὐτοῦ· ἐπαίπερ ἐκ πλάνης καὶ ψεύσματος συνίστη.

Sub finem tomi XXVI.

Heracleon in illud: *Est qui querit, et judicat*⁷², non ad Patrem refert, siquidem ait: *Qui querit et judicat est is, qui me vindicat, misit ad hoc ordinatus, qui non temere gladium portat, vindex regis. Moyses autem est hic, quemadmodum superius dixit illis (Jesus) dicens, In quem vos speravistis*⁷³. Postea subjungit: *Qui judicat et punit est Moyses, hoc est, ipse legislator.* Postea dubium contra seipsum movet Heracleon, dicens: *Quomodo igitur dicit omne iudicium sibi traditum fuisse?* Et existi-

Ὁ Ἡρακλέων τὸ, Ἔστιν ὁ ζητῶν, καὶ κρίνων, οὐκ ἀναφέρει ἐπὶ τὸν Πατέρα, τοιαῦτα λέγων· Ὁ ζητῶν καὶ κρίνων ἐστὶν ὁ ἐκδικῶν με, ὁ ὀκηρέτης, ὁ εἰς τοῦτο τεταγμένος, ὁ μὴ εἰρη τὴν μάχηρον φορῶν, ὁ ἐκδικῶν τοῦ βασιλέως. Μωϋσῆς δὲ ἐστὶν οὗτος ἴ, καθὰ προείρηκεν αὐτοῖς λέγων· Εἰς ὃν ὁμῶς ἠελπίσατε. Ἐπὶ ἐπιφέρει, ὅτι· Ὁ κρίνων καὶ κολάζων Μωϋσῆς, τοῦ ἐστὶν αὐτὸς ὁ νομοθέτης. Καὶ μετὰ τοῦτο πρὸς ἐαυτὸν ἐπαπορεῖ ὁ Ἡρακλέων λέγων· Πῶς οὖν λέ-

⁷⁰ Joan. viii, 44. ⁷¹ Sic Bodl. ⁷² Joan. iv, 44. ⁷³ Sic Bodl. 2282. ⁷⁴ Joan. viii, 50. ⁷⁵ Sic Bodl. 2282. ⁷⁶ Joan. v, 45.

την κρίσιν πᾶσαν παραδεδόσθαι αὐτῷ; καὶ νομιζῶν λύειν τὴν ἀνθυποφορὰν, ταῦτά φησι· Καλῶς λέγει, ὁ γὰρ κριτὴς ²³, ὡς ὑπηρέτης, τὸ θέλημα τοῦτου ποιῶν κρίνει, ὡς περ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων γαίναται γινόμενον. Πῶς δὲ ἄλλω τινὶ ἀνατίθῃσι τὴν κρίσιν, ὡς ὑποδεστέριω τοῦ Σωτῆρος, καὶ ὁ νομίζει, τῷ δημιουργῷ, οὐδ' οὕτω ἀποδείξασθαι δύναται, σαφῶς γεγραμμένου τοῦ· Οὐδὲ γὰρ ὁ Πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ Υἱῷ. Καὶ τοῦ· Ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ κρίσιν ποιῆν, ὅτι Υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν.

²³ Sic Bodl. ²⁴ Joan. v, 22. ²⁵ Ibid. 27.

ans se solvere objectionem, hæc inquit : *Pulchre dicit; nam iudex, tanquam minister, voluntatem Christi faciens iudicat, quemadmodum apparet etiam in hominibus eventire. Quomodo vero alii tanquam inferiori Servatore (nempe, ut ipse putat, Domiurgo et mundi fabricatori), iudicium tribuat, neque ostendere potest, cum aperte sit scriptum : Neque enim Pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio ²⁴. Et illud : Potestatem dedit ipsi iudicium faciendi, quoniam Filius hominis est ²⁵.*

PRÆFATIONES, PROLEGOMENA, NOTÆ ET OBSERVATIONES

KORUM OMNIUM

QUI NOVAS IRENÆI EDITIONES AUT PUBLICAVERUNT AUT ILLUSTRARUNT.

DESIDERII ERASMI

EPISTOLA NUNCUPATORIA

In qua quid in edendis Irenæi libris præstiterit explicat.

I Reverendissimo in Christo Patri ac domino D. **BERNARDO**, episcopo Tridentino, **Desiderius ERASMUS**, **Roterodamus**, S. D.

En tuis, ornatissime præsul, auspiciis in lucem producimus magnum illum Ecclesiæ propugnatorum, ac pro sui nominis augurio pacis ecclesiasticæ vindicem Irenæum. Nam εἰρήνη Græcè *pacem* sonat, et in Evangelio Dominus beatos pronuntiat εἰρηνοποιούς, id est *pacificos*, quoniam, inquit, filii Dei vocabuntur. Deus enim non est dissensionis auctor, sed pacis, qui per Filium suum pacificavit ea, quæ in cælis et quæ in terris. Contra, qui dissidii orbem concutiant, parentem suum referunt, qui primus sevit discordiam inter Deum et hominem, ac salutiferam evangelicæ doctrinæ segetem vitavit, clam inspersis zizaniis: nocturnum opus aptumque principi tenebrarum. Utinam et in his Ecclesiæ tumultibus, quibus nec in annalibus legimus unquam exortos vel graviores, vel latius divagos, quanquam latissime sparserat Arianorum hæresis, exoriantur aliquot Irenæi, qui spiritu evangelico mundum redigant in concordiam. Nam libri qui nunc utrinque provolant, ejusmodi ferme sunt, ut citius novum excitent incendium, quam vetus restinguant. Verum hoc per Christianos principes faciet Dominus, postquam nobis ad meliora conversis ex irato cæperit esse propitius. Ad Irenæum meum redeo. Cur enim non meum appellem, quem pene sepultum, absterso quantum licuit situ, luci restitimus, indignum profecto qui perpetua oblivione obsolesceret. Spirant enim illius scripta priscum illum Evangelii vigorem, ac phrasis arguit pectus martyrio paratum. Habent enim martyres suam quandam dictionem, seriam sortem ac ma-

B seculam. Fuit vicinus apostolorum temporibus, cum adhuc martyrum triumphis floreret Ecclesia. Nam puer audivit Polycarpum in Asia: Polycarpus autem Joannis evangelistæ fuit discipulus, a quo et episcopus Smyrnæis datus, notus et aliis apostolis discipulisque, qui viderant et audierant Dominum, ex quorum relatione multa solitus est commemorare, quæ litteris prodita non sunt. Hujus viri de Christo deque Christi discipulis sermones Irenæus puer avidissimis imbibit auribus, ac penitus inscripsit cordi suo; sic ut senex etiam horum omnium vividam ac præsentem retineret memoriam, quemadmodum ipse multis verbis testatur in his quæ scripsit ad Florinum. Referuntur autem ecclesiasticæ Historiæ libro quinto, capite vigesimo. Manebant eo sæculo veterum Ecclesiæ charismatum manifesta vestigia, quandoquidem ipse libro quinto refert se multos audisse fratres in Ecclesia, quibus esset donum prophetiæ, qui Dei mysteria enarrarent, qui linguis omnibus loquerentur, qui secreta hominum proferrent, non ad ostentationem, sed ad utilitatem. Et alibi docet fuisse qui, invocato Jesu nomine, morbos ac dæmones profligarent. Habes Irenæi commendationem ab antiquitate. Accipe nunc pietatis et integritatis testimonia, quæ quidem hoc sunt speciosiora, quod eo sæculo promerenti contigerunt, quo laus hæc fere supplicis ac mortibus erat emenda. Nunc delicata res est Christiani nominis professio, cum nec facultatibus, nec corporibus ullum a persecutore periculum est. Irenæus igitur, presbyter Ecclesiæ Lugduensis, ad componendum Ecclesiæ dissidium Romam mittitur, ubi tum præsidebat Eleutherus: mittitur autem martyrum epistolis magnifice commendatus. et quod

Evangellizelo præmineret, et quod dignitati presbyterii morum integritate responderet: unde dignus est habitus qui Photino sive Potirino (variant enim in nomine codices) Lugdunensis Ecclesie præsul, qui natus annos fere nonaginta martyrium peregit, subrogaretur. Ecclesiasticæ concordie tam fuit studiosus ut, cum Victor Romanus pontifex multas Ecclesias amputasset a communione, quod in celebratione diei paschalis, et in observatione jejuniorum, morem obtinerent a Romana consuetudine diversum, magna libertate Victorem reprehenderit, quod præter exemplum eorum quibus successerat, tam facilis esset ad amputandas Ecclesias, non in fide, sed in ritibus quibusdam dissidentes. Refert hæc fusiuss ecclesiasticæ Historiæ liber quintus, capite vigesimo quarto. Hæc Irenæus, cum nunc Ptolemæi quidam ex quamlibet frivolis nugis, hæresion et schismatum excitent calumniam. Sed unde pietatis illius certius argumentum proferam, quam ex ipsius scriptis, quæ spirant pectus evangelicum, et martyrii (ut ita loquar) candidatum? Nunc de doctrina paucis accipe. Eloquentiæ nec studiosum, nec peritum sese fatetur ipse præfari in primum librum. Ac non affectatam quidem ab eo facile crediderim: ignoratam ne credam, facit ipse sermonis cursus, in rebus tam spinosis ac perplexis, imò fastidii plenis, dilucidus, digestus, ac sibi coherens, nisi quod mihi nondum satis liquet, Græcè scripserit an Latine; etiam magis arbitror Latine scripsisse, Græci tamen sermonis peritiorum. Itaque figuris Græcis tanquam suo jure abutitur Latine loquens, veluti noceri pro lædi, quemadmodum Græci dicunt βλάπτεισθαι; ἔχοντες, id est habentes, pro valentes: cujus generis aliquot adnotavimus in spatiis marginum, ne lector his offenderetur. Certe liberalium disciplinarum omnium peritissimum fuisse constat. Tertullianus enim in libro quem scripsit adversus Valentinianos, indicans quos in eo opere fuerit secutus, hunc in modum loquitur: *ut Justinus philosophus et martyr, ut Miltiades Ecclesiarum sophista, ut Irenæus omnium doctrinarum curiosissimus explorator. Quin et Eusebius Cæsariensis in Catalogo scriptorum illustrium, qui circa Soteris ætatem Ecclesiam Dei vita simul et scriptis illustrarunt, cum ventum est ad Irenæum, dicit: Et præcipuus Irenæus, quorum omnium ad nos apostolicæ fidei et sanæ doctrinæ præclarissima monumenta perlata sunt.* Floruit autem potissimum Commodi temporibus. Cæterum posteaquam ordo nos vocat, ut de tam egregii viri scriptis aliquid dicamus, dolor quidam subit animi meum, quod ex tot laudatissimis monumentis hoc opus solum, ut videtur, remansit incolume. Scripsit enim librum ad Blastum **2** *De schismate*, alium ad Florinum presbyterum ab Ecclesia prolapsum, *De monarchia*, sive quod Deus non sit conditor malorum. Nam Blastus eodem errore teneri videbatur, qui prius Polycarpi discipulus, post in hæresim Valentinianam devolutus est. Scripsit autem et *De ogdoade* librum, quem eximie probat divus Hieronymus. Hic est cui affixit obstationem ad scribas, quam et nos præfiximus huic operi. Hæc tantum viderat Eusebius. Hieronymus addit volumen breve *Contra gentes*, rursus aliud *De disciplina*. Item ad Marcianum fratrem *De apostolica prædicatione*. Denique librum *Variarum tractatum*. Ex his tam multis viri lucubrationibus solum hoc quod nunc damus, sæculorum invidia reliquum esse voluit. Quod utinam sic dare licuisset, quemadmodum ab illo proditum fuit! Primus et secundus, quoniam fere occupantur recensendis monstrosis hæreticorum et vocabulis et opinionibus, alicubi torserunt nos, quos nemo nisi patientis stomachi poterit absque tædio pervolvere. Tribus exemplaribus sumus adjuvi, uno quod Romæ descriptum illinc ad nos misit egregius studiorum patronus Joannes Faber; duobus e monasteriis

A commodato præbitis. Ex Tertulliano paucæ restitimus, quod illic plus etiam erat depravationis in vocabulis: non pauca conjecturis sumus assecuti, quæ si parum certa videbantur, in margine tantum adnotavimus. Solis autem Scripturarum præsidii pugnabat adversus catervam hæreticorum, quorum princeps fuit Simon ille Samarites, magis peritus, qui se Deum summum ausus est prædicare, et Selencem scortum suum persuasit esse summam mentem: et hic impostor Romæ statuum meruit cum hac inscriptione: *Simoni sancto Deo*. Hujus discipulus Menander, non in nomine Jesu, sed in nomine suo baptizabat, negans cum Simone mundum hunc a Deo conditum, sed ab angelis: quem errorem e Platonis philosophia videtur hausisse. Post hunc Saturninus Antiochensis dicebat hunc mundum conditum non a summo Deo, sed a septem angelis. Hos secutus Basilides Alexandrinus in majorem erupit insaniam, præter alia dogmatum portentosa, summum quemdam Deum invelens, et ficto nomen æque fictum imponens, Abraxas, qui Valentino seminarium insanie præbulsse videtur. Nam quos ille cælos vocabat, hic dixit αἰῶνες. Dehinc Nicolaus turpitudinis doctor, cum superioribus negat mundum hunc a Deo conditum. Quin et Ophitæ monstrosa quædam somnia de æonibus, et eorum præcipuo Jaldabaoth prodiderunt. Successit his Carpocrates Gnosticorum auctor, aperte magiam exercens, ac dæmones πατέδρους jactans, quale quiddam de Socrate legimus. Secutus est hos Cerinthus, negans mundum a Deo conditum, mentiens Christum ex Joseph semine natum, legem non a Deo, sed ab angelis latam. Huic contrarius Ebion sic astruit legem, ut subvertat Evangelium. Talibus portentis successit Valentinus, omnium portentosissimus, Platonica philosophiæ sectator, vir alioqui doctrina pollens, juxta atque eloquentia. Ambiebat episcopi dignitatem, sed indigne ferens sibi prælatum alium, qui in tormentis confessus fuit nomen Domini, ad turbendam Ecclesiam vertit ingenium, totam doctrinam Christianam ad conflictas voces et perplexas fabulas pertrahens. Hujus impiis inventis nonnihil addiderunt Ptolemæus et Secundus, aucto videlicet æonum numero, sic tamen ut in quibusdam ab eo dissentirent. Eadem cum Valentino docuit Heracleon, sed novitate pronuntiationis videri studuit diversa tradere. Post hunc Marcus et Colarbasus, alioqui non degenerantes a Valentino, rem mirè ridiculam commentis sunt, omnia fidei mysteria ad Græcum alphabetum pertrahentes. Successit his Cerdon impietatum lernam secum trahens. Duos enim deos finxit, alterum bonum, alterum sævum, a sævo mundum creatum. Legem in totum repudiabat: solum Evangelium Lucæ, nec id totum, recipiebat: apostoli Pauli Epistolas nec omnes nec totas probabat. Acta apostolorum et Apocalypsin ut falsa rejiciens, docebat Christum boni Dei Filium in phantasmatum tantum venisse, nec vere passum, nec vere natum: resurrectionem animæ probans, carnis negans. Hic dum aliquando confiteretur errorem, et rursus clavi, interdum et palam doceret impia, tandem convictus, veluti deploratum membrum a communione fratrum resectus est. In hujus impietatem successit Marcion, genere Ponticus, Stoicæ philosophiæ studiosus, episcopi filius, ob stupratam virginem ejectus ab Ecclesia, qui tamen post interdixit nuptias Christianis. Cerdonis ac Marcionis blasphemam doctrinam excepit Lucanus quidam, ob id obscurus, quod nihil innovavit ex eorum doctrina quos sequebatur. Sed Apelles Marcionis discipulus, quo se faceret novæ factioni auctorem, multa ex magistris dogmatibus reprobat, sed sic ut nihilo saniora substitueret. Hic allegavit nobis puellam nomine Philumena, cuiangebatur adesse propheticum spiritum, quam tamen Augustinus scripsit a Severo quodam inductam,

hand-scio quid secutus: nam Eusebius et Tertullianus in hoc quod narro, consentiunt. Inter hæc portentosa latuerunt Pottius et Basiliscus, qui Marcionem secuti, duo rerum principia tradiderunt. Syrenus magis etiam delirans, tria principia, sive tres naturas induxit. Hos omnes secutus Tatianus; ex Justinii discipulo factus hæreticus, Valentini Marcionisque pestifera dogmata revocavit: discipulum habuit Calistionem. In tam longam seriem se porrexit illa detestanda lues a Simone Mago profecta, dictuque mirum quam ægre desit. Jam enim Valentini nomen erat extinctum, cum tamen non deessent Valentiniani. Nec omnino finis videbatur futurus, nisi venisset Montanus, qui cæteris omnibus abrogavit auctoritatem, se prædicans esse Spiritum sanctum a Christo promissum, qui deduceret in omnem veritatem. Quamquam et Manichæus nonnihil erroris ex Basillide videtur hausisse. Accidit autem hic quod solet in febrî vehementer tenaci, quæ nunc est remissior, nunc acrior, nunc in aliam atque aliam speciem sese vertit, nec desinere potest, donec in phrenesim aut in aliud malum præsentium exeat. Adversus hæc portentosa scripsere Justinus, quem aliquoties citat Irenæus, Militades, Proculus et Tertullianus: cujus libros quos eruditissimos scripsit adversus Valentinianos et Marcionem, præterea de hæresibus et hæreticorum præscriptis, si quis legere non gravabitur, rectius intelliget hos Irenæi libros.

Jam mihi videor satis præfatus, ornatissime præsul, quod ad hujus operis rationem attinet, et tempus erat finem imponere prologo: quod quidem faciam, si paucis aperuero, quæ cogitatio subierit animum meum in hoc argumento versantis. Non enim queo satis admirari consilium inscrutabile Dei, qui miris modis sponsam suam Ecclesiam vindicavit, purgavit, erudierit, evexerit, illustravit, in quibus omnibus nihil est non alienissimum ab humanis consiliis, quemadmodum ipse loquitur per Isaiam hominibus: *Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestræ: neque viæ meæ, viæ vestræ, dicit Dominus. Quia sicut exaltantur cæli a terra, sic exaltata sunt viæ meæ a viis vestris, et cogitationes meæ a cogitationibus vestris* (Isa. lv, 8, 9). Quemadmodum igitur ipse Dominus descendens e cælis viam aperuit in cælos, et accepta forma servi paravit sibi dominium omnium quæ in cælis, quæque in terris, ac per summam ignominiam consecutus est æternam gloriam, patiundo devicit hostem, morte promeruit immortalitatem: sic pusillum et imbellem gregem suum alienissimis a mundi ratione præsidis provehit: per impios confutavit mundi sapientiam, per paucos subegit omnes mundi nationes, per imbecilles prostravit tyrannorum potentiam, per imbelles expugnavit omnem munitionem attollentem sese adversus Deum, per ignotos et humiles obscuravit universam mundi gloriam, per oves domuit leones, per columbos abegit serpentes. Et passus quidem est in oviculas suas Satanam et mundum hunc totis artibus ac viribus suis insurgere; verum arcanis suis consiliis omnia mala vertit electis suis in bonum. Solus enim ille Rex regum novit et uti bonis, et abuti malis in suam gloriam et Ecclesie salutem. Infremuit adversus paucos et humiles Christi discipulos Judæorum zelus, Pharisæorum supercilium, sacerdotum auctoritas, tum regum legibus et copiis armata potentia, magorum

A præstigiæ, philosophorum eruditio, hæreticorum sollicitudo. Tot machinis Satanæ oppugnabat ovile Christi. Sed Domino temperante conatus et actiones hominum, supplicis ac mortibus crevit et invaluit Ecclesia; impiorum philosophorum oblationibus confirmata est evangelica philosophia: præstigiæ magorum illustrarunt Christi divinam virtutem in discipulis operantem; schismaticorum molimina piorum concordiam ætius junxerunt; ac velut in phalangem redegerunt; hæreticorum impia dogmata, ad scrutandum arcana litteras compulerunt. Itaque factum est ut, dum Judæi zelo legis, sed non secundum scientiam, pugnant adversus Evangelium, certius cognoverimus antiquatis esse legis umbras, et illustrata esse Evangelii gloria. Rursus dum persecutor ignominis, cruciatibus ac mortibus conatur fidem in Christum extinguere, fidem auxerit, claritatem accenderit, spem reddiderit firmiter, et piorum tolerantiam dum exercet, illustravit. Postremo dum hæreticorum argumentationibus agitur, magis uti didicit armatura divinarum litterarum, et confirmata est impugnata veritas. Primus Ecclesie congressus fuit cum Judæis; quorum utinam non exstarent et hodie reliquias! Hic strenuum propugnatorem evangelicæ libertatis præstitit apostolus Paulus. Magis principem Petrus dejecit. Secundus fuit cum philosophis et hæreticis, qui fore philosophiæ præsidia belabant adversus Evangelium. Horum impressiones, post apostolos, exceperunt viri doctrina facundiaque præcipientes. Nec ideo damnanda est philosophiæ sobria cognitio, quod a philosophis fere natae sunt omnes hæreses, cum per philosophos item oppressæ sint. Valentinus philosophus oppugnaverat Ecclesiam, sed Justinus philosophus, et Irenæus philosophus defendit. Marcion philosophus impetit veritatem, sed Tertullianus philosophus confecit hostem. Celsus philosophus blasphemias evomuit in Christum, sed Origenes melior philosophus ex illius blasphemis illustravit Christi gloriam. Libanius sophista defendit idololatriam, sed hoc facundior Chrysostomus asseruit verum Dei cultum. Idem fecit orator Symmachus quod Libanius, sed hunc confodit potentior orator Prudentius. Itaque bona quædam spes habet animum meum, fore ut hanc Ecclesiam tempestatem Dominus inscrutabili suo consilio vertat in bonos exitus, excitetque nobis Irenæos aliquot qui, compositis dissidis, pacem orbi restituant. Hunc interim Irenæum velut ominis fausti loco læta fronte dignaberis accipere, præsul optime, tui nominis auspiciis in lucem prodeuntem. Id ut facerem non tam mihi persuasit singularis quidam, ac ut gratuitus, ita perpetuus animi in me tui favor, quam uno omnium ore prædicata morum tuorum integritas, cum admirabili prudentia parique humanitate conjuncta. Sed nulla laus episcopo dignior, quam quod ubique studes paci concordieque Christiani populi. Atque hæc quidem in te virtutes hoc sunt admirabiliores, quod ætate florenti Nestorem quemdam, ut ita loquar, præstas tum illustratissimo principi Ferdinando, tum Ecclesie Christi. Nec ignota, nec tuas dotes prædico, sed pro donis in te collatis, et Deo gratias agimus, et nobis gratulamur. Amplitudinem tuam nobis omnibus augeat ia, a quo solo proficiscitur vera felicitas. Datum Basilæ sexto Kalend. Septembris. Anno mxxvi.

Ejusdem Argumentum in secundum librum Irenæi.

In primo libro recensuit ac detexit Valentini et aliorum qui hunc secuti sunt opiniones, quæ fere tales sunt, ut in lucem protraxisse, sit confutasse. Hic cum singulorum dogmatibus congreditur, indicans quid a quibus philosophis sint suffurati ad deceptionem simplicium hæretici. Sic autem cum illis pugnat, ut ex ipsorum doctrina sumat tela,

quibus illos coactat. Vix enim sibi constare potest qui multa commiscitur. Est unus aut alter locus in hoc libro, qui requirit candidum interpretem. Unus est cap. 49, ubi videtur sentire quod solus Pater sciverit diem et horam, ignorante Filio. Verba S. Irenæi subscribam: *Quandoquidem et Dominus ipse, Filius Dei, ipsum judicii diem et horam*

concessit scire solum Patrem, manifeste dicens: De die autem illa et hora nemo scit, neque Filius, nisi Pater solus. Si igitur scientiam diei illius Filius non erubuit referre ad Patrem, sed dixit quod verum est, neque nos erubescimus. etc. Dubitandum autem non est quin pio sensu hæc scripserit Irenæus. Sed pulchre nobis exemplum ingessit, quos pudet quidquam nescire, etiam in rebus divinis. Alter est in capitulis 39 et 40, ubi refert Dominum non fuisse passum anno trigesimo, aut trigesimo primo, sed ultra quadragesimum annum docuisse Evangelium. Hanc opinionem confirmat ratione et auctoritate duplici. Rationem hanc affert, quod quemadmodum Dominus pueris, adolescentibus, viris, et senibus

A servandis venerat, ita conveniebat ut omnium ætates susciperet; post annum autem quadragesimum homo vergit ad senium. Auctoritatem profert ex Evangelio Joannis: *Quinquaginta annos nondum habes, et Abraham vidiisti?* Ex hoc colligit Dominum id temporis prætergressum annum quadragesimum, nondum autem ad quinquagesimum pervenisse. Confirmat hoc testimonio discipulorum qui cum Joanne evangelista vixerant in Asia, qui se prædicarent hæc audisse, non solum ab ipso Joanne, verum etiam ab aliis apostolis. Hæc opinio plurimum discrepat ab ea quam nunc sequitur Ecclesia. Consideret lector.

Ejusdem Argumentum in tertium librum Irenæi.

Videtur hoc vir sanctissimus Irenæus studio cavisse, ne scholiis aut argumentis foret opus; adeo diligenter in titulis capitum rei summam colligit, et in singulos libros præloquens recenset ordine, quæ dixerit libro superiore, proponens quæ proximo dicitur est. Si quis tamen de his copiosius avēbit cognoscere, legat quinque Tertulliani libros *Adversus Marcionem*, in quibus Irenæum imitatur. Sunt autem minutula quæ adnotavimus, eaque pauca. Cap. 38 recitat ex Genesi: *Et ipse conteret caput tuum;* ut ipse non referatur ad mulierem, sed ad semen mulieris, qui est Christus. Cap. 21 dicit *filium hominis commistum Verbo Dei*; pro quidem sensu, sed verbo quod nunc aversantur theologorum aures, cum a *permiscendi miscendique* vocabulis non abhorruerit Augustinus epistola tertia: *tametsi quod Augustinus dixit, durius est dicto*

Irenæi. Ait enim, *quoniam Deus homini permistus sit; Irenæus dicit, hominem Deo commistum.* Solum autem *uniendi* verbum nunc placet scholis, cum nulla vox sit magis impia, nisi benigne interpretemur. Hæc ob eos commemoro, qui miras concitant tragædias ob vocabula. Quarum emphasis interdum non intelligunt. Eodem in loco sanctus Irenæus dicit Christum juxta humanam naturam adoptatum, ut fletet Filius Dei. Verba ejus sic habent: *Et qui Filius Dei est, filius hominis factus est, commistus Verbo Dei, ut adoptionem percipiens fiat Filius Dei.* Cap. 12, referens locum ex Actis apostolicis xv, cum ponat idolothya, sanguinem et fornicationem, suffocatorum non meminit, et, ni fallor, alicubi sic refert Ambrosius; reliqua minutiora sunt, quam ut operæ pretium sit commemorare.

Ejusdem Argumentum in quartum Irenæi librum.

Hic Irenæus velut eluctatus e locis confragosis et impeditis ingreditur campum liberiorem, explanans multa Scripturarum loca, quæ depravarant hæretici. In hoc libro, quemadmodum et in quinto, frequenter asserit liberum arbitrium, cui tribuit, quod et angeli ceciderunt, et homo in mortem prolapsus est, et quotidie probabuntur impii. Idque facit non uno in loco. Unum locum ascribam ex cap. 71: *Et propter hoc, inquit, Deus consilium quidem bonum dat omnibus; posuit autem in homine potestatem electionis, quemadmodum et in angelis,* etc. Et alibi dicit in hoc hominem esse conditum ad æmilitudinem Dei, quod permissa sit illi libera voluntas. De Eucharistia frequenter meminit, sed ea religione qua fere veteres solent de hoc mysterio verba facere: veluti cap. libri hujus 32 vocat Eucharistiam *novi testamenti novam oblationem, quam Ecclesia ab apostolis traditam in universo mundo offert*

Deo. De transsubstantiatione nihil aperte dicit, nisi quod Christus, ut refert, panem ex frumento confectum dixerit corpus suum, vinum sanguinem suum confessus sit. Rursus capite 34, sic loquitur: *Quomodo autem dicunt carnem in corruptionem devenire, et non percipere vitam, quæ a corpore Domini et sanguine alitur.* Ac mox: *Quemadmodum qui est a terra panis, percipiens vocationem Dei, jam non communis panis est, sed Eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et celesti.* Et *offendi* verbo frequenter utitur. Tanta erat sanctissimis de rebus divinis loquendi reverentia, priusquam Ecclesia super hujusmodi mysteriis pronuntiaret explanatus. Opinor et ob eam causam priscos doctores de multis parcius ac tectius locutos, ne si sanctum projecissent canibus, ethnicis ac Judæis præberent ausam blasphemix. Sed melius ex ipso discas Irenæo.

Ejusdem Argumentum in quintum librum.

In hoc quinto libro cum multa Scripturarum loca diligenter explicentur, quædam tamen insunt, quæ nisi quis commode interpretetur, non satis congruere videntur cum his dogmatibus, quæ hoc tempore præscribit Ecclesia. Probat enim Justini martyris sententiam, qui dixerit Satanam nusquam ausum dicere blasphemiam adversus Deum, priusquam advenisset in terras Dominus, eo quod nondum cognosceret damnationem suam. In aëro loco videtur sentire animas exutas corpore non statim frui glorificante visione Dei, sed abditas servari in diem resurrectionis: de purgatorio nulla mentio.

Quin potius videtur duplicem sentire resurrectionem; primum animarum, max corporum. Sic enim loquitur in calce operis: *Cum enim Dominus in medio umbræ mortis abierit, ubi animæ mortuorum erant, post deinde corporaliter resurrexit, et post resurrectionem assumptus est: manifestum est quia et*

D *discipulorum ejus, propter quos et hæc operatus est Dominus, animæ abibunt in invisibilem locum definitum eis a Deo, et ibi usque ad resurrectionem commemorabuntur sustinentes resurrectionem: post recipientes corpora et perfecte resurgentes, hoc est corporaliter, quemadmodum Dominus resurrexit, sic venient ad conspectum Dei.* Hactenus Irenæus, in quibus cum ait: *Post recipientes corpora, et perfecte resurgentes, subindicat aliquam animarum resurrectionem imperfectam ante recepta corpora.* Rursus cum ait: *Sic venient ante conspectum Dei, significat animas non recipi in gloriam celestem ante resurrectionem corporum: in quo errore fuisse videtur Joannes pontifex Romanus, ejus nominis XXII, coactus opera theologorum Parisiorum ad palinodiam, coram Galliarum rege Philippo, non sine buccina; quod indicat Joannes Gerson in sermone de Pascha. Quin et Hieronymus alicubi testatur*

eum sensisse cum Chiliastis, cum alias, tum enarrans Ezechielis caput trigessimum sextum. Sed in hujusmodi cultis veteres illi cum candore, nonnunquam et cum venia legendi sunt, quod hæc tum temporis nondum in quæstionem venerant, aut si venerant, nondum excussis Scripturis Ecclesia super his suam sententiam clara voce pronuntiavit. In prima quidem Præfatione dubitabamus, utrum Græce scripisset Irenæus, an Latine, nec adhuc certum aliquid habemus, nisi quod Hieronymus, eo loco quem modo citavi, testatur eum fuisse Græcum: quanquam et hic dubitare licet, utrum natione Græcum dixerit, an scriptorem Græcum. Sed apparet illum de scriptura sensisse,

A cum illum copulat cum Apollinare, quem constat Græce scripsisse. Verba Hieronymi sic habent: *Quod et multi nostrorum, et præcipue Tertulliani liber, qui inscribitur De spe fidelium, et Lactantii Institutionum volumen septimum pollicetur, et Victorini Petabionensis episcopi crabræ expositiones, et nuper Severus noster in dialogo, cui Gallo nomen imposuit; et, ut Græcos nominem, et primum extremamque conjungam, Irenæus et Apollinaris.* Hæc Hieronymus. Adjuvant hanc opinionem tituli librorum Græci. Tantum obstat, quod versus aliquot Græcos admixtos videmus illius libris, quod ab auctore sit usitate, ab interprete non item: tum quod nullus indicavit interpretis nomen. Bene vale, lector.

NICOLAI GALLASII

Epistola nuncupatoria ad Edmundum Grindallum, episcopum Londinensem, in qua suæ Irenæi editionis consilium exponit.

Mitto ad te, vir amplissime, fructum aliquem laboris nostri: cujus hoc tempore edendi occasionem, ac simul quæ me nunc tempestas Genevam expulerit paucis accipe. Cum nuper in Galliis, speciosæ pacis prætextu, tam crudeliter vexatæ essent Ecclesiæ nostræ, ut longe miserior esset earum conditio, quam dum aperto bello ac diris persecutionibus antea palam affligebantur, ego tristem exitum animo prævidens, in Angliam ad te cogitabam: quo mihi et planior via, et brevior trajectus, et commodior rerum mearum tractatio fore videbatur. At subito Aureliæ exorta seditione, quam pridem inolebantur papistæ, ut nostros impune trucidarent; multis interfectis, ædeque in qua aggregabantur, incendio consumpta, mihi non solum mutandum consilium fuit, sed omnis via et ratio captanda, et qualiscunque rimula observanda, quæ et tanto periculo evadere statim liceret. Sæpius enim vitæ periculum subieram: inflammabatur populi furor, ministri deposebantur ad cædem, urbis vero portæ tam diligenter observabantur, ut nemo egredi posset. Itaque in tam gravi discrimine quæcunque exeundi facultas offerretur, ea utendum fuit. Nec me sane, et collegas nonnullos, in ipso momento ope sua destituit Dominus. Nam emissi noctu Aureliæ, devii itineribus per medias silvas Montargionis usque deducti sumus. Ibi salutata illustrissima decissa, quæ nos omni officio ac pietate adeo sibi devinxit, ut nec illi unquam satisfacere, nec ejus virtutes satis prædicare possimus, longius progrediendi consilium cepi: atque illius ipsius heroidis favore et ductu, post longas molestias in hauc usque urbem perveni. Tum respirans paululum, ubi cum dilectissimo et suavissimo fratre meo D. Theodoro Beza de publicis et privatis rebus communicassem, is me rogavit quid mihi nunc esset præmanibus. Tum respondi me de sublevando animo tantum et relaxando ab iis curis quibus diu vexatus erat, cogitare. Non est vero tuum, inquit, languori et ignavia indulgere: ac certo acio te hoc tempus quod tibi vacuum a negotiis datur, non posse in otio transigere. Me ergo ad conciones et prælectiones hortatus, simul adjunxit se jamdiu aliquid meditari, in quo non inutiliter operam meam, si ita videretur, locare possem. Satis nosti, inquit, quam utilis sit lectio veterum doctorum, quam tamen plerique negligunt, cum propter obscuritatem, tum etiam ob imparitatem nonnullam, quam labantia jam illa tempora doctrinæ Christianæ attulerunt. Utrique impedimento remedium facile afferri potest, si primum distinctis librorum capitibus, summæ rerum et sententiarum præfigantur, quibus animo conceptis ac perspectis, lector facile assequatur quid singula contineant: ac præcipuo illo labore superato, reliquum facile exhauriet, atque eam gustu doctrinæ illectum latentem fructum col-

B liget ac recondet. Deinde impuritati facile occurreretur, si in cujusque operis sine addatur admonitio aut censura, qua ostendantur ea quæ puræ et sanæ doctrinæ minus consentanea sunt, ac detorti aut implexi et involuti Scripturæ loci vera et genuina interpretatione explicentur. Tum admonit ut, re diligenter expensa, judicare in res digna esset cui labor et opæ impenderetur; ac me iucitavit ut ei in isto otio manum admoverem. Uli considerassem attentius, omnino assensus sum. Periculum feci ex re ipsa, ac plane agnovi opus dignum esse, cui plurimi docti et in rebus divinis exercitati animi intendere: vix enim unus tot veterum evolvendis voluminibus, adnotandisque et recensendis sufficeret. Visum est igitur ab eo qui inter Latinos antiquissimus censetur, initium facere, ab Irenæo scilicet: cujus scripta ut obscuro, ita plerisque in locis corrupta et depravata fuerunt. Quamvis autem ipsum inter Latinos numerandum non putem (nam phrasis plane Græca est), tamen quia nondum naturali suo habitu et ornatu indutus apparuit, cum quo hactenus inter Latinos obtinuit, locum illi relinquo. Testantur nonnulli pii et docti viri se Græcum legisse in Venetiana bibliotheca: ubi cum ab iisdem postea quæreretur, locus vacuum est reperiens. Alii etiam in Vaticano visum ferunt. Qui talia monumenta Ecclesiæ adimunt, aut inveniunt, digni sunt qui perpetuo horrendis invidiæ furis et diro conscientiæ vulnere crucientur. Græce vero scripsisse Irenæum testantur multæ paginæ, quas apud Epiphanium transcriptas reperimus. Eas autem inseruimus huic libro, atque objecimus versionem, ut pius lector facile de hac re judicaret. Quod si quis excipiat, potuisse Irenæum utraque lingua scribere, atque in Latinam vertere quod prius Græco edidisset, quamvis mihi verisimile non sit, ego tamen non magnopere laboro, nec sane contendendum puto. Mihi satis est, Græcum esse, ac scripsisse Græce; id quod librorum tituli, Homeri et Hesiodi versus iutexti, item ἀναξάνουθα καὶ ἀναπόδοτα admodum frequentia satis ostendunt. Præterea dictiones, phrases, et formæ loquendi minus usitæ Latinis: veluti nomen *conditionis* pro creatione, *ægrimonia* pro ægritudine, *diminutio* pro diminutione, *habere* pro posse, *quemadmodum* pro quomodo, *Deus non bene sensit in illis*, pro non acquievit, vel acceptos illos non habuit, et sexcenta ejusmodi: quæ diligens lector facile poterit animadvertere. Atque optimus sane hujus rei æstimator ac iudex est Hieronymus, qui huic inter Græcos scriptores constanter annumerat. Est autem hic attentione opus et diligentia, ut res et sententiæ comprehendantur. Nam præterquam quod materia quam tractat, obscura est, durior est stylus et remotior a consuetudine Latini sermonis. Sed omnia faciliora reddent summa uniuscujusque capituli

initio a me præfixæ, quibus aperte ac breviter auctoris mens ac scopus declaratur. Numeris omnia distinxî. Locos Scripturæ quos citat, notavi ad marginem: ac menda quæ occurrerunt, collatis exemplaribus et locis ipsius auctoris, emendavi. Sectionem capitam veterum secutus sum in quatuor libris: quæ certe nec ita divisa ab auctore, nec ab ipso summas iisdem præscriptas esse arbitrator. Nam lectiones sæpenumero breviores sunt, ac interruptæ, aut etiam longiores; summæ vero interdum aut rem non attingunt, aut quod præcipuum est prætermittunt. Quintum porro librum, quem nemo hæcenus diviserat, distinxî per capita, quibus, ut aliis, summas rerum et sententiarum adididi. Mihi sane omnia sæculo expendenda ac sæpius relegenda et examinanda fuerunt, ut planum facerem, nunc quid in tantis illis errorum labyrinthis sibi vellent hæretici, nunc quibus rationibus pius vir eorum dogmata refutaret. Quod exquirendi tædium qui devorare nequeunt, haud miror in hujus ac similium auctorum lectione, non ultum, nec diu progredi: neque nucleum edere, quia nucem non frangunt. At nemini studioso unquam constitit fructus laboris sui, nisi ei qui assidue et constanter in eo perseveravit. Mihi certe gratissimus fuit labor, quod ea colligens quæ præcipua sunt, atque in summa capita redigens, speraverim me ita lectorem molestia sublevaturum, ut neque obscuritas, neque difficultas illum jam deterreere aut retardare posset. Nec me, ut arbitrator, spes fallit apud eos qui propius attendent, candidæque et sincere judicabunt. Testatur abunde Irenæus quantum negotii exhibitum ipsi fuerit in eruendis atque profertendis in medium erroribus, quos tam astute Valentiniani dissimulabant ac tangebant, ut pauci admodum intelligerent quid docerent, et quibus rationibus niterentur. Nunc igitur iis intelligendis quæ vir tantus magno labore eruit ac detexit, haud mirum est jam sublatis illis erroribus, et multis sæculis exactis, a nobis quoque nonnihil laborari. Sed nobis illius studium, vigilantia et solertia imitanda sunt. Tantam certe diligentiam et sagacitatem adhibuit in sectandis vestigiis ac gressibus immanium ejusmodi ferarum, ut non solum deprehenderit earum latibula, sed eas inde velut e lustris et salibus, in medios agros et apertam lucem eiecerit, atque ita produxerit, ut neque latere neque amplius incautus nocere possent. Quo exemplo nos admonet quam sæculo cavere debeant gregibus suis episcopi et pastores, ne pestilenti talium serpentum veneno induantur. Falluntur enim vehementer qui putant veterum illarum hæreseon descriptionem ac refutationem nihil ad nos, aut tempora nostra pertinere. Ac frustra obtendant tam absurdos et prodigiosos fuisse illos errores, ut nemo nunc iis adhæsurus sit. Nec enim minus absurda, nec minus portentosa dogmata nostro tempore invexerunt fanatici quidam homines, nec minore astu seduxerunt illitterati et simplices viros, nec minore pertinacia veritati obstiterunt. Annon quotidie cernimus quibus fallacis et fraudibus utatur Satan ad renovandas hæreses, et specioso quodam fuce sic interpolandas, ut nunquam existitisse videantur?

Quis non videt eos qui nunc divinam, nunc humanam Christi naturam hodie oppugnant, ex iisdem lacunis et cloacis fæces suas hausisse? Anabaptistarum porro nostri temporis secta quam multa tum in doctrina tum in ritibus similia habet cum veteribus illis hæreticis, quos tamen fortasse ne de nomine quidem agnovit? Verum antiquus

(1) Sic extinctum a Calvinianis Evangelium vocat Calvinianus minister.

(2) Non scripta dentaxat, sed et etiam tradita, ut sola tertii Irenæi libri lectione patet.

A ille serpens qui jam pridem talibus organis vexavit Ecclesiam Dei, et Evangelii cursum retardavit, non minus quam olim callidus et vafer est ad excitandos tales pugiles et agonothetas, quibus illos supplantet, qui se optata Evangelii luce indignos præbent. Quis putaret unquam fore ut homines degenerarent in brutas pecudes, aut potius vertentur in monstra, quæ omnem ferarum immanitatem, turpitudinem ac spurcitiem superarent? Quali enim nomine appellabimus eos, qui sic usum rationis exstinguunt, ut tollant discrimen boni et mali? Et cum impurissimi et nequissimi fuerint, negant tamen se ullius impuritatis aut nequitiae roos esse; qui nefandas cupiditates, libidines, flagitia, scelera sua Deo tribuunt: et cum maxime indulserint affectibus carnis, atque in omni vitiorum cœno se provolverint, jactant se esse spirituales ac perfectos: eos vero qui sobrietati, continentiae et puritati student, tanquam rudes et idiotas sanis et ludibriis proterunt et proculcant? At tales nostro tempore exstiterunt (utinam vero ne adhuc extant) quales Irenæus primi libri capite primo, nono, vigesimo tertio, et trigesimo quinto describit. Quid enim Satan renascente Evangelio (1) molitus non est, ut ejus cursum averteret aut retardaret? Quibus autem armis et machinis illi obstendum sit, pius hic episcopus aliique antiqui doctores nos exemplo suo docuerunt. Sola enim pugnant Christi apostolorumque doctrina (2): ad quam omnia dogmata, traditiones ac ritus examinant. Nam quod jactabant hæretici, ut hodie superstitium fautores ac patroni, se ab apostolis commenta et deliria sua accepisse, statim ex illorum scriptis facile refutatur. Quod etiam adversus omnes conspurcatores religionis Christianæ nobis arbitror esse faciendum. Id vero sæpius expertus es, vir clarissime, et reipsa comprobasti, quoties tibi negotium fuit cum fanaticis et præfractis hominibus, qui Ecclesias vestras assidue turbabant. Hoc ego magna ex parte testari possum, qui ipse adfui, vidi, ac perspexi qua cura et vigilantia Ecclesiarum, quibus præes, paci consuleres, quanto studio tum ab impiis ritibus, tum ab erroribus anabaptistarum qui irrepserant, repurgares: qua sedulitate pacares turbas et dissidia, sive inter tuos, sive inter externos exorta essent. Nam quantum in te fuit, peregrinorum Ecclesiarum quæ Londini Elisabethæ reginæ beneficio collectæ sunt, non tantum foris sartas et textas servasti, sed intus a metu, a dissidio et divisione reddidisti immunes. Cobibulisti temerarios homines et cupidos rerum novarum, represisti insolentes et præfractos, domuisti elatos, innoxios tutatos es, sedasti rixas et jurgia (3), denique te vere Irenæus et tranquillitatis fauorem præbuiisti. Hæc ego præterire silentio, aut dissimulare absque ingrati animi vitio non possem: cum maximus illarum molestiarum, quas aliquando nostratum causa tulisti, fructus ad me redierit. Nam et purgatis ab erroribus opera tua peregrinorum Ecclesiis, et sedatis turbis quas multi excitaverant, et quiete majore et pace liberiore apud vos usi sumus. Merito igitur te Irenæo comparo, quem iisdem in negotiis diligenter imitatus es: atque optimo jure tibi offero nostras in ejus librum vigilias et lucubrationes, quæ grati erga te et memoris animi mei testes esse possunt. Nam cum te Ecclesiarum nostrarum patronum et tutorem præbueris adversus Satanæ et pestilentium hominum insidias, qui tunc perniciosam illis moliebantur, æquum est meo et nostratum nomine tibi gratias agi, atque etiam Londinensibus tuis, quorum humanitatem, beneficentiam et libe-

(3) Quam belle rixas omnes in Anglia sedaverit Grindallus, quæ deinceps in hoc regno peracta novimus, feliciter probant.

railitatem, ut tuam erga profugos atque extorres, cum apud vos essent, adversissimo tempore sæpius experti sumus. Eam hoc tempore non minore esse audio: quo nomine nos tibi illisque plurimum debere confitemur. Ut Dominus vobis rependat, dotesque suas in te tuisque adaugeat, ego quam maximis possum votis postulo atque opto. Te vero obsecro atque obtestor, ut qualem te jam præstitisti nostris hominibus, tum fovendis bonis, tum malis coercendis, tum etiam reprimendis factiosis et studiosis rerum novarum, ut tranquillæ Ecclesiæ illius status inter procellas ipsas, quamvis in medio mari, servaretur, talem quoque te in posterum præstes, nec sinas te ullius ingratitude aut malignitate dimoveri. Quod tametsi te sponte tua abunde facturum non dubitem, tamen

A et meum in nostratos studium, et pericula quæ assidue impendent, me sollicitum reddunt, idemque etiam atque etiam petere cogunt. Hoc etiam rogo, ut quo animi erga te affectu hoc qualecunque præludium ac specimen majoris (si Dominus dederit) operis tibi offero, eodem accipias, nec me aliud spectasse putes, quam ut memorem et gratum me tibi præbeam. ¶ Bene tibi precantur quamplurimi qui luc se receperunt optimi viri, in primisque te salutat Beza noster, cujus consuetudine et benevolentia sic recreor, ut mihi jam levius exsilium hoc redditum sit. Bene vale, optime et observantiss. vir. Dominus Jesus Christus tibi perpetuo faveat, diu te incolumem servet, tuisque laboribus et curis benedicat. Genevæ, pridie Kal. Februarii, MDCXIX.

JOANNIS JACOBI GRYNÆI

Epistola nuncupatoria ad Bernardum Brandum Basileensis reipublicæ tribunalum plebis primarium, in qua suæ Irenæi editionis rationem reddit.

Etsi graves comprimis causæ fuerunt, propter quas vetustas erudita, magno applausu et consensu recepit, approbavitque elegans illud apophthegma: Γνωθὶ σεαυτὸν, *Nosce teipsum*; et amphictyones, Platone teste, illud pro Delphici templi foribus inscribendum esse censuerunt, eo quod videretur de suis bonis et malis unumquemque mortalium commonefacere, superbiæ pariter et desperationi mederi, immodicum amorem sui, fiduciamque tollere, et ad modestiam universos hortari: non tamen minus graves causæ sunt, cur aliud adeo illi cognatum, ut neutrum sine altero recte intelligi possit, non tantum addamus, sed etiam ambabus manibus et toto pectore amplectamur, videlicet Γνωθὶ τὸν Θεόν, *Nosce Deum*. Veram enim et solidam sapientiam in Dei optimi maximi, et hominis ad ejus imaginem conditi cognitione positam, nec alteram sine altera plenam esse, vel ex eo colligi potest, quod divinæ litteræ testantur, ideo nos homines a Deo conditos et redemptos, ut Deum Patrem Domini nostri Jesu Christi, una cum Filio unigenito Jesu Christo et Spiritu sancto vere agnoscamus, invocemus, et non tantum in hujus vitæ militia, sed etiam in omni æternitate celebremus. Ideo nihil est dubium vere Origenem Adamantium in tertio *Contra Celsum* libro, de sapientia pronuntiavisse, esse eam divinarum humanarumque rerum et causarum scientiam, aut, ut sacra Scriptura defuit, divinæ potentis vaporem, emanationem sinceram omnipotentis gloriæ, splendorem sempiterni luminis, speculum virtutis Dei purissimum, bonitatisque ejus imaginem expressam. Apparet autem philosophos quosdam, qui, ut ait Paulus apostolus, invisibilia Dei, hoc est æternam ejus potentiam ac divinitatem, et alia quæ ex creatione mundi, dum per opera intelliguntur, pervidentur, rectius quam vulgus hominum observaverunt, tametsi mentes eorum densa caligine ignorantis veræ doctrinæ de essentia, et voluntate Dei occupatæ essent, nec ipsis quidquam de lapsu primorum parentum et tristissima corruptione naturæ humanæ constaret; in ea tamen sententia fuisse, ut sapientiæ candidatis, Dei suique cognitionem prorsus necessariam esse ducerent. Ejus rei nunc non libet multa coercere testimonia, cum unum illud cordatis hominibus satisfacere queat, quod in undecimo libro *De præparatione evangelica* Eusebius cognomento Pamphilus adducit. Narrat gymnosophistam quemdam ex India profectum in urbe Attica cum Socrate de sapientiæ studio collocutum esse: in eo colloquio cum Indus quævisisset, qua ratione sapiens fieri posset? respondit Socrates, si qua ratione homini

B vivendum sit, consideres. Hanc vocem Indus nonnihil subridens eleganti hac sententia excepit: Μη δύνασθαί τινα τὰ ἀνθρώπινα καρτερεῖν, ἀγνοοῦντά γε τὰ θεῖα, hoc est, res humanas nemo divinarum ignarus rerum recte perspicere et cognoscere potest. Judicabat enim doctrinam ethicam inanem esse ludum ingeniorum, et hypocriseos σοφὸν φάρμακον, si ea cum Dei luculenta agnitione et sincero cultu non sit conjuncta. Sunt enim revera otiosæ et inutiles commonefactiones de hominis officio, de virtutis pulchritudine, de vitiorum turpitudine, denique de omnibus vitæ humanæ munis et partibus, si interim mens ignara Dei et voluntatis ejus seipsam tanquam numen aliquod admiretur et colat, nec serio cogitet, et quod sit Deus, et qualis sit, videlicet omnipotens, bonus, castus, misericors, justus, vindex scelerum; et quod hic quoque Deus nos quoque bonos, castos, benignos, justos, osores scelerum esse velit. Ideo in hominis Christiani institutione, prima et præcipua cura esse debet, ut teneræ mentes imbuantur hisce ἀξιώμασι et vehit principis. Primum est, homines ideo conditi et redempti sunt ut Deum Patrem, una cum Filio Jesu Christo et Spiritu sancto agnoscant et colant. Alterum est, de Deo et voluntate ejus sic est statuendum, sicut is se voluntatemque suam illustribus testimoniis et expresso verbo pateferit. Sic aut Deus æternus se nobis patefecit, ut juxta magni Basilii sententiam, baptizari nos oporteat sicut accepimus; credere autem sicut baptizamur; glorificare autem, sicut credimus, Patrem, Filium, et Spiritum sanctum. Hæc cum prophetis et apostolis cordi essent, de sapientia, hoc est de Deo vero et de homine rectissime gravissimeque senserunt et scripserunt. Eorum vestigiis Irenæus quoque noster insistens, in his quinque libris multa præclare de Deo uno et trino, de hominis ortu, lapsu, corruptione, restitutione, litteris memoriæque mandavit. Exstat autem in primo libro Irenæi symbolum (hac voce vetus Ecclesia brevem et orthodoxam de Deo et homine confessionem appellare solita est) quod non tantum eo ascribere libet, ut habeat lector φιλῶδη quod cum cap. 2 lib. 1 conferat, verum etiam quia doctrinam Ecclesiarum nostrarum in effeta hac mundi senectia a nobis receptam et traditam olim quoque in Ecclesiis Germaniæ, Galliæ et Hispaniæ, Irenæi ætate, hoc est, circa annum post natum Christum cLXXXV magno consensu traditam esse inde colligere licet. Verba ejus hæc sunt: Ἡ μὲν γὰρ Ἑκκλησία, etc. Operæ pretium autem non vulgare fuerit in vestibulo hujus operis ob oculos ponere brevem antithesin sanæ et orthodoxæ doctrinæ, et humanorum commentorum ac hære-

¹ Vide supra pag. 48.

son : ut vileant eruditi lectores de quibus parti-
bus cœlestis doctrinæ, adversus Valentinianos,
Gnosticos, Encratistas, et alios ματαιολόγους καὶ
φρσναπάτας ἀποσπορομένους τὴν ἀλήθειαν Irenæus
noster et qua ratione pro virili depugnaverit. Mul-
tum enim lucis collatio doctrinæ affert, ut monet
vetus parenesis : Ἡ τορφόρα παρὰ τὴν τορφόραν
διακρίψα; et harum rerum consideratio facit, ut
mens pia intuens tristissima nostræ ætatis de reli-
gione certamina, non abjiciat veritatis professio-
nem, nec dubitationi καὶ τῇ ἐποχῇ academicæ lo-
cum det : sed cogitet gravissime a Paulo dictum
esse : *Oportet enim et hæreses in vobis esse, quo qui
probatu sunt, manifesti fiant inter vos (I Cor. xi,
19).*

De Deo æterno, cum sanctis Patribus, prophetis,
apostolis, et Ecclesiæ apostolicæ doctoribus ortho-
doxis, Irenæus constanter, pie verèque docet unum
esse Deum, si essentiali Patris, Filii, et Spiritus
sancti ; trinum, si personas earumque proprietates
peculiares, consideres. Etsi autem hoc mysterium
de Deo, et de tribus personis, superat multis modis
captam et sapientiam omnium angelorum et homi-
num : tamen ei nos religiose assentiri decet ; quia,
ut supra monui, de Deo secundum patefactionum
ejus normam et præscriptum cogitandum et statu-
endum est. Hanc Deum esse unum et eundem
testamenti veteris et novi auctorem, bonum, et
justum, conditorem cœli et terræ, angelorum et
hominum, omniumque rerum, quæ in hoc amplis-
simo mundi totius systemate ac theatro continen-
tur, qui sua providentia præterita, præsentia et
futura intueatur ac gubernet, recte et copiose do-
cet Irenæus. Tres etiam personas in sacrosancta
divinitate, quas Græci illustri appellatione ὑποστά-
σεις nuncupaverunt, discernit a se invicem Ire-
næus ; ac monet primam personam in divinis Pa-
trem esse, qui sese ab æterno intuens inenarrabili
modo genuit Filium, qui est imago et character
substantiæ ejus : secundam vero personam esse
Dei Filium, Dominum Jesum Christum, qui divini
naturæ respectu appellatur et est Verbum, Sapien-
tia, et ἀλήθεια; humanæ autem naturæ respectu
dicitur et est filius Abraham et Davidis, ἀπάτωρ,
fratribus suis similis, peccato excepto : tertiam au-
tem personam esse Spiritum sanctum, qui a volun-
tate Patris et Filii procedens, mittitur in corda
credentium, ut ea regeneret, sanctificet, et vivificet,
et sit σπέρμας et arrhabo hæreditatis nostræ.

Ecce contra Valentiniani furenter et impie contende-
bant Deos esse plurimos et prope innumerabiles,
quia mirum et incredibile illis videbatur in illa
æterna solitudine unum tantum esse Deum. Nega-
bant etiam unum eundemque Deum veteris no-
vique testamenti fuisse ; et quia veteris testamenti
Deus, severus, scelerum vindex et ultor extitisse
videbatur, justum, sed non bonum appellandum
putaverunt : Deum autem novi testamenti, propter
ea 7 quod omisso τῷ ἀκριβοδεικτικῷ, id est summo
jure, ἐπαγγελίαν evangelicam et gratuitam respi-
scentibus et credentibus promulgavisset et conces-
sisset, bonum, non autem justum nuncupaverunt.
Multa etiam de Demiurgo, mundi hujus opifice, de
æonum syzygiis et erroribus, deque aliis opinio-
num absurdarum monstris, plenis buccis deprædi-
cabant, quibus omnibus Satan, mendaciorum istius
generis pater, veram de Deo et tribus personis
doctrinam delere et in animis hominum obliterare,
accelerate conatus est.

Porro de homine Irenæus eisdem prophetis,
evangelistis et apostolis reverenter subscribens, pie
docet hominem a Deo conditum, et multis ac pul-
cherrimis tum animi, tum corporis ornamentis,
bonique instructum, ut esset officii templum et
imago ei serviens in omni æternitate : eum vero
Satane fraude circumventum, in peccatum, mortem,
et ἔργατα ἔργατων mala incidisse cum tota

A posteritate, quæ ideo sit conclusa sub peccato, ut
ejus Deus miæreatur. Ac cum natura omnes Adami
primi posteri filii iræ sint, negat illam veniæ ac
solutiæ spem superesse, præterquam in Christo Jesu,
qui ideo in hunc mundum venit, ut quæreret quod
perierat et peccatores salvos fœceret ; itaque eos
gratuito Christi beneficio restituendos in integrum,
qui a peccatis suis respicientes, credunt sua causa
Filium Dei in hunc mundum venisse, ut assumpta
natura humana, in carne patiens victima pro ipsis
fieret, expiaret ; ac auferret peccata mundi, mor-
tuis propter eorum peccata, et resuscitatus propter
eorundem justificationem. Et hos quidem Irenæus
esse dicit, peculium Dei, βασθεῖον ἱεράτευμα, sanc-
ctam Ecclesiam, cui sit commissus thesaurus oracu-
lorum Dei, comprehensus in libris prophetis et
apostolicis : huic cœtui amplectenti integram et
in corruptam legem et Evangelii doctrinam, Filium
Dei fœderis æterni sacramenta, velut visibilia divi-
niæ gratiæ et aliarum cœlestium rerum, quas nobis
Christus una se daturum promisit, symbola et
argumenta, ministerium verbi, hoc est, dispensa-
tionem fidelissimam mysteriorum Dei, et alia sa-
lutaria dona et officia exhibuisse et instituisse ; ut
ne deesset Ecclesiæ quidquam eorum, quæ ad au-
gendam, ornandam et conservandam facerent. De
animarum autem immortalitate et corporum resur-
rectione, totiusque hominis salute, vel interitu
æterno, Irenæus apostolicam doctrinam incorruptam
proficitur, et Platonica ac Pythagorica deliramenta
de animarum in alia atque alia corpora discessu,
confutat.

E diverso Valentiniani vociferabantur, homines
vel unquam esse malos, ὀλικούς καὶ χοϊκούς, qui si
maxime conversionis et salutis percupidi forent,
converti tamen ad Deum et salvi fieri non possent :
vel natura esse bonos, qui etiam gravissime pec-
cantes, recte tamen facere censendi sunt. De ami-
nibus, et earum in alia atque alia corpora, pro
ratione meritorum et expiationum, transmigatione
multa audacissime confligebant, ut stabilirent Py-
thagoræ commenta, μετεμψυχώσεις καὶ μετεναυμα-
τώσει. Quidam corporum resuscitationem prorsus
negabant. Scripturam divinam partim obtorto,
quod aiunt, collo ad sua somnia astruenda detorque-
bant ; partim truncatam, misereque suis corrupte-
lis laniatam, videndam ethnicis objiciebant. Eccle-
siæ concordiam dissensionibus suis et schismatis
perturbabant. Sacramenta impuris et detestandis
ritibus profanabant, ut est videre in narratione
Irenæi de Marco quodam Gnostico, mago, et peste
humani generis.

Res ipsa autem docet non unicum errorem im-
posuisse Gnosticis istis, sed hosce potissimum. Pri-
mus est, quod de Deo et ejus voluntate non juxta
divinas patefactiones in verbo traditas, sed secun-
dum sua somnia signataque judicandum statu-
endumque putarent. Secundus, quod non verbum Dei,
D sed τὸ τῆς σαρκὸς φρόνημα cacutiunt, cum de ho-
minis ortu, viribus, lapsu et restitutione dissererent.
Tertius, quod Scripturas et Dei potentiam iguoran-
tes, Pythagoræ, Platonis, et sua somnia majoris
facerent quam Evangelium de Christo ; ac opinio-
nibus suis faecinati, Scripturas ad plumbeam placi-
torum suorum regulam exigerent. Cæterum adver-
sus Gnosticos, fanaticos homines, et ut Paulina voce
utar, διεστραμμένα loquentes, Irenæus Polycarpi
(ejus qui Joannis evangelistæ auditor fuit) discipu-
lus, et Lugdunensis episcopus, conscripsit præcla-
rum volumen ἐξέχου καὶ ἀνατορῆς τῆς ψευδοσύμου
γνώσεως, quod ut solum inter multa ejus viri scripta
superest, ita satis magno argumento est, non tam
scite quam vere Tertullianum de Irenæo dixisse :
curiosissimum omnium doctrinarum exploratorem
fuisse. In primo enim libro proluxe recenset Valen-
tinianorum errores tetros et diabolicos de Diis, de
signum syzygiis, erroribus, numero. Subjungit

narrationes de dissidiis hæreticorum, et eorum hæresiarum Simone Mago, Cerintho, Ebione, Menandro, Marco quodam, et aliis qui flagitiosus et improbitate morum, vitam, moresque aliorum profanarunt fermento suarum opinionum, verbum Dei corruerunt, ritibus impuris sacramenta divinitus instituta violare aggressi sunt. Hisce subjungit in secundo libro τὰ ἀποδεικτικά de Deo uno, æterno, vero, omnipotente, omniscio, ἀσπεργάπτω, extra quem nullus alius Deus, nullum prorsus aumen est. Ostendit etiam non fictitium quemdam Demiurgum, non angelos, sed Deum æternum Patrem Domini nostri Jesu Christi, una cum Filio unigenito (quem subinde λόγος, sermonem vocat Irenæus, ut agnoscas doctrinæ Joannis evangelicæ σπουδασθήν) et Spiritu sancto condidisse, et e nihilo produxisse amplissimum hoc mundi theatrum, angelos, homines, et alias inferiorum ordinum creaturas. Deinde annectit refutationem dogmatum, quæ a Gnosticis tradebantur de mundi primordiis, de Demiurgo, seu opifice et architecto universorum, de æonum ordinibus, de μετενοματώσει καὶ μεταμψυχώσει. Probat autem Irenæus animas non modo immortales esse, sed etiam proprium characterem habere, ac convellit proteritque Platonica somnia de causis ignorantie animæ, Lethæo videlicet poculo, humanoque corpore. In tertio libro qui partim est πολεμικός, partim vero διηγητικός, initio hæreticos inexpiabilis flagitii, corruptæ nimirum et detruncatæ sanctæ Scripturæ, reos peragit ac convincit; deinde perpetuum consensum prophetarum et apostolorum de Domino nostro Jesu Christo Deo et homine evidenter demonstrat. In quarto libro primum quidem perspicue et solidis argumentis probat unum esse Deum utriusque testamenti, veteris, inquam, et novi auctorem, qui promulgata legis et Evangelii doctrina toti humano generi, se voluntatenque suam, et arcantum illud divinitatis decretum de restitutione et salute hominum respicientium per Dominum et archipontificem Jesum Christum patefecerit. Deinde vero de viribus humanis et imperfectione nostra, aliisque, hisce, quæ dixi cognatis, fuse disputat. Ac tandem in quinto libro, cum plurima ex superioribus repetivisset, et comprobasset, accedit ad refutandam Gnosticorum ματαιολογίαν de corporum humanorum exitio perpetuo: παρολεθρίαν enim corporum illi introducebant. Prolixè igitur et sapienter monet probatque Irenæus non tantum corpora resuscitaturum esse Christum in secundo et illustri suo adventu, sed etiam sanctorum corpora Dei templa futura in æterna vita, et una cum animabus salvanda esse. Atque hæc paucis καὶ σαρξέστερον monere visum est, ut cordati lectores videant duo esse præcipua disputationum Irenæi κεφάλαια, Deum videlicet et hominem, et quid de hisce piis mentibus (quibus gravissima judicia veteris Ecclesiæ antistitem de tantis rebus gratissima esse consueverunt) sit statuendum. Etsi autem in his Irenæi nostri lucubrationibus, non desunt salebræ et nævi quidam de libero hominis arbitrio, de tempore quo Christus inter homines visibiliter conversans docuit de diabolis, deque paucis aliis; tamen de iis cum Erasmus pro sua sapientia in argumentis librorum gravissime admonuerit legentes, non est animus post Homerum *Iliada* canere et erratis Irenæi ἀχρητολογεῖν. Tantum hoc monere libet, maguas fuisse causas cur post Des. Erasmus Roterdamum summo judicio virum, ipse quoque Irenæi libros emaculandos et pro virili illustrandos in manu sumerem. Præstitit Erasmus, ut in aliis plurimis scriptoribus, ita quoque in Irenæo operam se dignam, hoc est longe maximam. Primus perfrigit glaciem, superavit difficultates, et veluti Syrtis et scopulos, nobisque viam aperuit, sic tamen ut sibi nondum satisfaceret: et cum de lingua qua usus esset Irenæus subdubitaret, non admodum

proharet hanc, qua necessario, cum Græcum exemplar non exstet, in posterioribus libris utimur, conversionem Latinam, propterea quod et obscura esset et non necessariis hellenismis scateret undique. Factum autem singulari beneficio Dei, studioque honorum et eruditorum quorundam virorum, ut, postquam apud superiores agere cœpit Erasmus, prodiret in lucem Epiphaniæ episcopi Constantiæ Cypri eximium opus contra octoginta hæreses, in quo cum multa ad verbum ex Irenæi libris descripta exstarent, maximam libri primi partem ex Epiphaniæ versione uti nobis licuit. Deinde cum ineptissimæ et plerumque οὐδὲν πρὸς ἔπος facientes summulae et libris et capitibus præfixæ, errorum potius quam scopi præmonstratice, exstarent in hoc opere, illis maxima ex parte sublatis, breves περιόχας capitum adjeci, ut de consilio Irenæi ac disputationum statibus commonefacerem legentes. Postremo totum opus recognitum, a mendis non paucis vindicatum, cum aliis exemplaribus contuli, varias lectionem notavi in margine, ac συζητήσασιν involutam et monstrosam de xxx sæculis δοξομανίαν illustriorem reddere studui. Hæc qui attente considerabunt, et editionem hæc nostram cum aliis conferre non gravabuntur, facile opinor, dabunt, et sine præjudicio Erasmani nominis, et cum fructu aliquo theologiæ candidatorum susceptam, et quod vulgo aiunt, ad umbilicum deductam esse Irenæi scriptorum recognitionem.

Cogitanti autem mihi cui tandem egregio virtutum et eruditionis patrono καὶ βραβεύτῃ, Irenæi vetustissimi scriptoris iostigne hoc volumen non tam offerrem defendendum (neque enim Irenæus defensione opus habet, ut quem nemo bonus non amet, nemo malus in Christo quiescentem τῇ σαρξί καὶ λέσσει lædere potest) quam legendum, commodum evenit ut vir clarissimus D. doctor Isaacus Keller, Medici vestri collegii, ac præcipue urbis vestre ornamentum causa φιλοφροσύνης ejusdem admodum religiosæ me conveniens, certiorque de Irenæi librorum editione factus, modis omnibus me hortaretur, ut testandi mei erga præstantiam tuam studii ergo, tibi, D. Bernarde Brande, vir præstantissime, Irenæi nobile hoc opus dedicarem. Ejus igitur consilium secutus, veteris et apostolicæ Ecclesiæ veluti confessionem ab Irenæo conscriptam, et mendaciis ac erroribus Gnosticorum oppositam, tibi offero et nominatim consecro, non tantum ut optimi et amicissimi viri judicio voluntatiq; satisfaciam, verum etiam ut tibi exhibeam καλὴν παρακαταθήκην, hæc est egregium depositum, ac formam sanorum sermonum, quam te, pro eccellente tua pietate et prudentia, cum judicio perlegere et ad usum transferre posse non dubito. Sciebam in hoc libro exstare veteris Ecclesiæ judicia et cogitationes de Deo, homine, baptismo, eucharistia, sacris litteris, vita æterna et de aliis doctrinæ cœlestis capitibus, quorum cognitio piis mentibus grata et salutaris est. Judicialiam quoque virtutes tuas dignissimas esse omnium honorum virorum congratulatione, applausu, et testimoniis ejusmodi publicis, quæ tametsi a pluribus auctoritate, ingenio, et sapientia præstantibus proficiant debent, nec tux præstantiæ tactenus defuerunt, ut nostra τὰ ἐξωτερικά ἔλόγια non admodum necessaria videri possint: nihil tamen velat, quominus ipso quoque testatum faciam, quanti te faciant nostri homines, nequaquam a Musis et Græciis alieni, quantum tibi et gratulentur et polliceantur de tua virtute et sapientia. Cum præcipua hominis vero generosi et ad patriæ suæ utilitatem nati, officia sint rempublicam consilii moderari, et vera animi fortitudine administrare, et juvare, studia doctrinæ tueri adversus imperitos, μισομούσους, provehere et alere pia studia docentium et discientium; tu amplissime reipublicæ Basilicensi (in qua magno cum

fructu, Ecclesiae et reipublicae tribunitia potestate et auctoritate polles), vigilantia, fide, consilia, industria, vera animi magnitudine et constantia nusquam dees: academiam vero Basileensem, sempiternum et incomparabile reginae urbis vestrae decus, in cuius gremio et complexu, liberalium disciplinarum, veteris historiae, linguarum, et juris civilis cognitionem, usumque magnum tibi comparavisti, postea quam reipublicae gubernacula moderanda suscepisti, amore et patrocinio tuo, professores vero omnium ordinum et facultatum benevolentia et liberalitate ea prosequeris, qua digni sunt viri ingenio, virtutibus, sapientia, et omni ornamentorum genere praestantissimi. Haec nimirum causa est propter quam, sicut olim Darius Persarum regem ferunt tot Zopyros optavisse, quot grana in Punicis malis conspiciuntur: ita optimi quique viri et apud vos, et in vicinia inclytae urbis vestrae, multos Theodoros et Bernardos Brandos Basileae vestrae a Deo aeterno comprecantur, et sibi gratulentur quod ea quae superioribus annis reipublicae Basileensi decesserunt, defuncto hac vita patriae patre et consule prudentissimo D. Theodoro

A Brando parente tuae praestantiae, ea omnia, Dei beneficio singulari, abunde in filio, non tantum facultatum, sed etiam virtutum paternarum haerere, compensata esse intelligant, Deumque optimum et maximum celebrent, quod opera tua et aliorum gravissimorum virorum, ac in primis affinis tui D. Henrici Petri, viri de republica vestra, et de re litteraria praecclare meriti non tantum cōνεύται, societatem et tranquillitatem politicam, iudicia, leges, civium concordiam, urbis decus, et libertatem, sed etiam sanctissima studia et optimas artes in quibus grata de Deo fama sparsa est, fovere, moderari, tueri, velut praecclare quamdam Spartam, dignam in qua exornanda boni viri laborent, ad posteritatem transmittere dignatur. Faxit Dominus noster Jesus Christus, ut haec reipublicae et Ecclesiae bona et ornamenta diuturna sint, et cum aliis politiis, academiis, et Christi Ecclesiis communia. Bene vale, perpetuum patriae tuae ornamentum, et Irenaeum optimum scriptorem in familiam fidemque tuam εὐτυχώς et sereno vultu suscipito. Scripsi Kal. Aprilis MDCXXI.

JACOBI BILLII

De sua priorum 18 (21) Irenaei capitum translatione, suisque in eadem scholiis admonitio.

Etsi veteres Graecorum theologorum interpretes, magna ex parte, dum verbum verbo reddere student, non satis eleganter quod voluit exprimunt, imo etiam plerumque Graeca non assequuntur: tamen eos vel hoc uno nomine non prorsus repudiandos et asperandos esse semper iudicavi, quod innumerabiles maculas, quae typographorum negligentia optimos quosque auctores occuparunt, consultis illis promptissime deleri posse persaepe sum expertus. Qua quidem in sententia, si is quoque fuisset, qui octolectum haec prima D. Irenaei capita non ita pridem Latinitate donavit, non tam turpi-

ter et flagitiose tot locis lapsus fuisset: id quo potius studuisset, ut ex emendatis Latinis depravata Graeca, quam ex corruptis Graecis emendata Latina corrigeret. Quod quoniam facere neglexit, ego amico cuidam, ut ea denuo vorterem a me postulanti, hanc qualemcunque operam denegare non potui. Brevissima etiam scholia adieci, ex quibus proclive, ni fallor, erit intelligere, me non temere multa paulo aliter atque apud Epiphanium habentur, interpretari. Vale, Christiane lector, et his fruiere.

FRANCISCI FEUARDENTII

Commonitio ad lectores de sua quinque librorum D. Irenaei editione.

En beatissimi Patris et martyris Irenaei quinque libros, denuo collatos, emendatos, et locupletatos nova editione, in publicam studiosorum utilitatem emittimus. Quos etsi quidam adhuc subdubitant, Graece ab auctore eleganter, idque ante mille et quadringentos annos, conscriptos, et in rem totius Ecclesiae catholicae vulgatos fuisse, non dubitamus tamen id cunctis persuasum iri, qui tot longa egregiaque fragmenta, quae ex Epiphanio, Eusebio, Theodoreto, et aliis Graeco ad verbum ex auctore transcripta et scriptis suis quondam inserta, et a nobis opportunis locis recitata, ac velut postliminio eidem restituta, attentis animis expendierint. Accedit gravissimum D. Hieronymi testimonium², qui Graecis librorum inscriptionibus ab auctore editis, et a superioribus Patribus probatis, *Ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γυνώσεως βιβλία πέντε, Reprehensionis ac eversionis falso nominatae scientiae libri quinque*, aliisque per motus rationibus cum inter scriptores Graecos unnumerat, et Graece scripsisse non ambigit. Accedit phrasia plane Graeca, innumerae dictiones, formaeque loquendi Latinis non usitatae; Graeci auctores tam divini quam humani persaepe ad verbum citati, nunquam vero Latini; ut etiam a Graecis frequenter citetur, raro a Latinis. Testantur denique nonnulli pii et docti viri se Graecum exemplar in Venetiana bibliotheca 9 legisse;

alii quoque in Vaticana visum ferunt: quae tamen ibi postea frustra quaesita sint.

De primo horum librorum interprete nondum satis mihi apparet quid pro certo statuam, cum nullus ad hoc usque tempus illum, quod sciam, indicaverit. Si de re tam ancipite et obscura sententiam ferre licuerit, citra cujusquam animi offensionem lubens affirmem, auctorem et interpretem eundem esse: qui quod Graece pereleganter et scienter primo scripserit, Latine postea, non pari licet sermone felicitate et lepore, Latinis, inter quos versabatur, impertiverit. Quidni, cum et Tertullianus eidem fere aequalis Graeco Latinoque sermone stylium exercuerit? Athanasius quoque, ac plurimi alii religionis nostrae proceres, utraque lingua non pauca ediderint? Sic enim et horum librorum auctoritas nulla parte vacillabit; sed erit semper augustior et firmitior: et quod de seipso ait, quod in barbara lingua (nam sola Graeca ei nativa et propria erat) inter Celtas degens, plurimam operam collocaret, apertius evadet. Nec parum sententiam istam confirmant, duo citati per D. Augustinum ex hoc auctore loci, eadem fere, quae hactenus prodit, vetustissima certe translatione. Aut profecto presbyterum quemdam ad manum Irenaeus habuit, qui ejus jussu de verbo ad verbum coram, Latinae orationis splendore artificioso neglecto, transtulerit:

² Comm. in cap. xxxvi Ezech.

sunt. ut idem de scripto suo testatur. ἀπλῶς, καὶ ἀληθῶς, καὶ ἰδιωτικῶς; id est, simpliciter, et vere, ac vulgari tunc inter Latinos sermone translato separatim postea communicaverit, et mentem sensaque auctoris fideliter expresserit. Qui firmiter conjectoris aut testimoniis certioribus productis, alium primumque interpretem indicaverit, nos sibi magno beneficio gratos et devinctos habebit. Atque hæc de sermonis genere, ac interprete dicta sint: nunc quid hæc potissimum editione novissima præstitum sit, accipe.

Libri primi decem et octo priora capita ab Epiphonio quondam ad verbum ex Irenæo Græce transscripta; deinde ex Eusebio fragmenta viginti et duo; ex Theodoro, quatuordecim; ex Basilio duo; ex Melissa totidem; unum ex Anastasio Nicæno suis locis Græce, prout ab Irenæo primum descripta, hinc ab his Patribus laudata fuerunt, typis evangelicæ curavimus. Deinde ad finem operis sex alia ex diversis ejusdem Irenæi operibus fragmenta, ex auctore *Quæst. et responsionum ad orthodoxos* apud Justinum martyrem, Eusebio et Demetrio Diacopo collecta Græce subjecimus; et tam illa, quam is a majori parte a laudatissimo viro Jacobo Billio, reliqua a doctiss. interpretibus Christophoronio, Herveto, Erasmo, Fabro Latine reddita, quam decenti fieri potuit ordine collocavimus. Superiora decem et octo libri primi capita Græca idem Billius scholiis, deinde R. P. Fronto Ducæus, Societatis Jesu tam pius quam doctus theologus, suis notis ad Epiphonii Græca exemplaria contulerunt, emendarunt et illustrarunt. Nos quoque non solum ad illa, sed ad singula librorum capita et adjecta de novo fragmenta adnotationes locupletissimas addidimus, quibus emendationum rationes reddimus, obscuriora et ambigua plurima loca, multasque Græcas, et Latinis minus usitatas phrases explicamus, et quidquid ad Ecclesiæ catholicæ doctrinam, hierarchiam, ritus, fidemque confirmandam, et antiquas novasque hæreses refellendas pertinere deprehendimus; denique quod expunctum, vel immutatum a nobis est, ne quid injuria sublatum sibi quiritentur aliqui, retinemus et observamus. Accessit quoque editorial, cum Vaticano manuscripto codice nova collatio, cujus, præsertim vero per illustrem ac

A eruditum D. Joannem Sani-Andream Ecclesiæ Parisiensis canonicum, nobis priorem commodati codicis veteris attentiore lectione et meditatione, adhuc supra sexcentos locos emendationes reddidimus. Adhuc duabus clausulis, nonnunquam unica, et numero quodam signamus; variis adhuc quibusdam lectionibus asteriscis in margine notatis. Ad hæc, beatissimi et vere apostolici viri Polycarpi, episcopi Smyrnensis et martyris, quinque non aspernanda fragmenta ante mille et centum annos a Victore Capuano citata, et Latio donata, a nobis vero in vetustissimo codice reperta et transcripta convenienti sede locavimus. Irenæi nostri ex sanctis Patribus collecta encomia; et recentium hæreticorum imposturis, maledictis, et in hunc sanctissimum auctorem nostrum confectis criminationibus, post auctoris vitam a nobis tam ex scriptis ejus, quam ex aliis scriptis ac historia eccles. fideliter collectam, operis initio præfiximus: sicut ad finem totius operis locupletissimos indices in lectorum commodiorem usum subjungendos curavimus. Denique Leodii, in monasterio S. Jacobi memoriæ sacro, repertum a nobis *Arnobii Catholici cum Serapione Ægyptio Confictum*, utcumque per nos emendatum et adnotatum, ac nunquam antea typis publicatum, communi studiosorum utilitati judicavimus esse communicandum. Multas, fateor, dictiones et phrases minus Latinas, hiulas adhuc sententias et periodos, adeoque non paucos adhuc locos in utroque auctore luxatos, imperfectos et obscuros a nobis relictos invenire licebit: tum quod plurimum ac emendationum codicum auxilio destituti fuimus, tum quod tam veteribus ac sanctis Patribus manum tenere inferre religio fuit. Cæterum, hæc solo natali, et quod longe molestius est, musæo ac nostra bibliotheca exacti, solumque nunc ab illis, mox ab istis commodato inter peregrinandum acceptis libris adjuti contexamus, et in publicam studiosorum utilitatem emitimus; quæ cum acceperint candidi lectores, et his nostris qualibuscunque laboribus fructi fuerint, studii nostris bene favere; ac præsertim nostram salutem suis precibus apud communem Salvatorem ac judicem nostrum D. Jesum Christum commendare, rogo et obsecro, non recusent.

Ejusdem Antidota adversus probra et impias criminationes, quibus illustrissimam B. Irenæi famam lacerare, auctoritatemque vel imminuere, vel labefactare conantur novissimi hujus temporis hæretici.

Ut vetus ac sempiternum illud odium, quo in omnes sanctos flagrat Satanas plenus effundat, bellumque adversus eos ab initio susceptum vi majore redintegret, novissimis Gnosticis ministris ac satellitibus suis persuadet, in eos præsertim omnibus conviciis maledictisque furere et bacchari, quos maximo noverunt hæreticis opinionibus suis adversari. Nec id sape sine astuto, et fraudibus suis valde apposito consilio. Ut enim solent facinorosi pro accleribus ad tribunalia pertracti, non solum actores, sed et iudices ipsos confectis criminalibus prægravare, ut horum vel imminuant fidem, vel subterfugiant iudicia; sic et isti a veterum Patrum ac doctorum scriptis, testimoniis, æquissimisque decretis adeo timent, ac toti perhorrescunt, ut nihil consultius ac magis e re sua fore putarint, quam illos omni maledictorum genere lacessere, probrisque vexare ac prosciudere, ut eos imperitis, a seque prius seductis turbis aspernandos relinquunt et respondens. Horum sannas et convicia multa locis retulimus. Verum, parum prosunt auctoribus hæc fraudes atque fallaciæ, quando his artibus et causam suam piis omnibus suspectam invisamque dentant reddunt; et filii perditionis, bellum cum

sanctis gesturi, et eos qui habitant in cælo blasphemanturi, se prodromos castrorumque metatores esse palam ostendunt. His denique accidit quod furiosis et amentibus illis, qui in cælos jaculantur vel conspiciunt, contingere solet. Tantum abest enim ut eos vel lædant, vel comaculent, ut e contrario ipsi propriis in eos recidentibus jaculis conficiantur, ac apulis inquilentur: sic et isti maledictis suis sanctos Dei servos nihil lædunt, pios autem e contrario omnes ad eorum celebrandas laudes prædicandasque virtutes magis accendunt. Conferat ergo ab hæreticis in beatissimum Ecclesiæ doctorem et fortissimum Christi martyrem Irenæum contumelias et vituperationes depulsuri, a Calvinianis duccibus exitordium.

Calvinianorum maledicta.

Hi non vulgari libro, sed quem fidei suæ *Clypeum* appellaverunt, et Gallico idioma jam sexies typis publicaverunt, hæc ad verbum Latina facta de B. Irenæo asseverare non verentur: *Nunquam sacras perlegit Scripturas; nec Symbolum apostolorum intellexit. Multa protulit in Christum pestifera, nefaria, et ab omnibus rejicienda. Multa temere commutavit, et a vera apostolicaque doctrina deflexit* :

* Dial. 8.

quibus paucis, sed impudentissimis verbis quinque ei pro crimine objiciunt, quorum nec unicum IO probant, nec unquam probare poterunt. Nos contra, etiam universos Calvinianæ scholæ ministros ac professores, quibus aliquid adhuc sanæ mentis superest, ad lectionem Irenæi provocantes, aulemque ad eis rectam adversus hanc coministri sui improbitatem et mendacium animadversionem expectare. Tam enim dense appositeque atrisque testamenti sacris Scripturis, quatuor præsertim postremis libris, hæreses refellit, et dogmata Christiana comprobant, ut nemini veterum doctorum hæc in re cedat, plerosque exsuperet; palam ostendens se omni studio et attentione etiam ab infantia easdem perlegisse, expendisse, atque didicisse.

Quid de Symbolo apostolorum garril Calvinianus minister, certe hominis est amentissimi, quique nihil unquam in Irenæi libris attente perlegerit. Ille namque ad finem primi cap. lib. 1 Symbolum istud appellat *regulam veritatis immobilem, per baptismum acceptam*: eo quod (ut est Clementis et aliorum veterum sententia *) catechumenus illud in primis descendendum et prosternendum traderetur, ut suo loco demonstravimus. Hoc ipsum ejusdem libri c. 2 integrum refert, et cunctis hæresibus fidei opposit, velut fidei Christianæ summam ab apostolis universæ per orbem Ecclesiæ traditam. Ejusdem rursus lib. cap. 19 illud *Regulam veritatis* iterum vocat: quod Tertullianus, Augustinus, Chrysostomus ab illo didicerunt, et scriptis suis inseruerunt. Et non intellexisset? Istæ hæc rudimenta tantus doctor et antistes animo et cogitatione non comprehendisset? Apagete tantam amentiam et insaniam.

Sed quæ sunt illa et multa, et pestifera, et nefaria, et ab omnibus rejicienda, quæ in Christum protulit, pro cuius nomine et gloria tam sancte constanterque vitam istam posuit? Vel unum saltem, ex tam multis, Calvinianus minister proderet debuit. Christum certe Irenæus ubique prædicat verum Deum et hominem esse, hujus mundi redemptorem et judicem, et cuncta quæ de illo veteres annuntiarerunt prophetae, toto orbe prædicaverunt apostoli, scripserunt evangelistæ, et hæcenus credit Ecclesia catholica. Num hæc pestifera et Calvinianis nefaria? Num ab omnibus rejicienda, ut cum Sylvano, Neusero, aliisque non paucis hujus sectæ ministris, impietatibus Mahometicis intuentur? Absit tantum scelus, vel sola commemoratione horrendum atque detestabile.

Adjicit quarto loco, Irenæum *multa temere commutasse*. Dic quibus in locis, quibus in dogmatibus apostolici capitibus;

Et eris mihi magnus Apollo.

Hæc commutatio penitus siletur, vox de locis nulla mittitur, muta est de rebus accusatio, capita doctrinæ mutata non attinguntur: quoniam reapse nulla fuerunt. Impia igitur est criminatio, vel ipso hujus sectæ auctore Calvino testante **, nihil per quadringentos annos in doctrina apostolica per omnes Ecclesias immutatum fuisse: sed eam unanimi Patrum consensu sinceram integramque servatam usque ad Augustini tempora, qui plus trecentis annis B. Irenæo fuit posterior.

Scribit postremo loco molestus accusator, hunc virum apostolicum a vera apostolicaque doctrina turpissime deflexisse. Si accusasse sufficit, quis Innocens? Debeuerunt ab illa Simon, Nicolaus, Ebion, plurimique alii: sed mox a Patribus carbone notati, p. l. unque reprehensi, damnati, sacrisque Christianis ideo summoti sunt. De B. Irenæo autem quis vel per somnium quid unquam hujusmodi cogitavit? quis in hæreticorum aut fidei desertorum numerum retulit? Quis priscorum scriptorum, hæc

ei turpissimam maculam, præter hanc furiosum ac sordidum Calvinianæ maledicentiæ ministrum, inussit? Sed hoc ultimum est, inquit Hieronymus, hæreticorum præsidium, ut, cum causam suam conspiciant damnatum iri, incipiant virus serpentina lingua diffundere; et eum se victos cernunt, ad contumelias prosilire.

Lutheranorum criminationes.

Calvinianis succenturiantur Lutherani rhapsodi Magdelburgenses, sed eo magis veteratorio, quo suas calumnias quibusdam Irenæi verbis incrustare ac operire nituntur: ac velut ex insidiis compositæ orationis erumpentes, in sanctissimi viri jugulum multis modis invadunt. Ac primo quidem universum ejusdem cum illo temporis sanctorum Patrum chorum, quantum in ipsis est, lacerantes et conficientes, aiunt: *Etiamsi hæc ætas apostolis admodum vicina fuit, tamen doctrina Christi et apostolorum non parum obscurari cepit. Multæ enim monstruæ et incommode opinioniones passim a doctoribus sparse reperiantur* *. Nimirum, quæ fanaticis hæresibus vestris adversantur, utpote quæ subjecit de libero arbitrio, eucharistiæ sacrificio, Ecclesiæ Romanæ primatu, sanctorum invocatione, ac consimilibus multis pietatis Christianæ capitibus, quæ penitus convulsa esse cupitis. Dein, ut solus apostata Lutherus cum suo nocturno præceptore Satana, de quo toties gloriatur, doctrinam Christi et apostolorum recte intellexerit, prædicaverit, orbique novus evangelista tradiderit: ac sic omnium, quantumvis antiquorum, sanctorum et probatorum doctorum scriptis longum valere jussis, hujus ævi impurissimorum apostatarum insulsi perniciosique libelli terantur, atque priscorum temporum hæreses universæ instaurantur.

Hinc enim accusant, quod de Spiritu sancto rarius loquitur †. Loquitur tamen aliquoties, et secundum Christi et apostolorum doctrinam de illo loquitur, ut tacito consensu constitemini; quod piis omnibus satis esse debet, ut a vestris hæc in re maledictis liberetur. Loquitur, inquam, adeo recte pique de Spiritu sancti divinitate ‡, ut Basilius Magnus ante mille et ducentos annos illius sententiis eam adversus hostes studiose libenterque comprobaverit, ut suis locis indicamus. Loquitur iterum, et sapiens, quando plus decem capitibus, illum ex divinis operibus velut creationis, justificationis et salutis nostræ Deum verum ac omnipotentem esse demonstrat, ut passim, præsertim autem in caput 9 tertii libri signavimus. Sed fingamus vobiscum, quod de eo rarius locutus sit. Quid tum inde? Rarius etiam loquitur de æterna hominum electione, prædestinatione, reprobatione: ergo in his erravit? Rarius de angelorum tam honorum quam malorum creatione, ordinibus; lapsu, et offitiis loquitur: ergo propterea carpendus et vellicandus est? Rarius de baptismo, forma, materia, ac effectibus ejus loquitur: ergo propterea inter reos delerendus? Quis non videt ineptissimas simul et nequissimas esse hujusmodi vestras consecutiones?

Sed in Irenæo solo mirari hoc possis, aiunt isti, quod Spiritum sanctum nusquam quidem expresse videtur vocare Deum †. Demus ita esse. Nec id quoque tam expresse singulariterque faciunt Moyses, David, Isaias, alique prophetæ; nec Paulus in plerisque epistolis; nec evangelistæ, aliique apostoli; quin Macedoniam æternam ejus divinitatem abnegaverint. Ergo et illi, et cum illis Irenæus silentio suo in Spiritum sanctum præcaverunt, aut ejus oppugnatoribus ansam præbuerunt? Absit! Satis enim fuit sanctis illis hominibus, communi tribus personis Dei appellatione Spiritum sanctum Deum toties vocare et significare, quoties indeterminate illius meminerunt: nondum præsertim in orbem exortis,

* Lib. vii Corat., cap. 41; Ruff. in Syn.; Hieron., Epist. ad Pammac.; Ambr.; Aug. † Lib. i Instit., cap. 11, et lib. iv, cap. 2. ‡ Cent. 2, col. 55. § Cent. 2, col. 227. ¶ Lib. v, c. 8 et 9. ** Cent. 2, col. 40.

qui postea personalem ejus divinamque majestatem in quæstionem adduxerunt. Verum, nec facile concesserim eis quod criminantur : quandoquidem ipso statim libri primi capite secundo scribens Irenæus, Ecclesiam catholicam ab apostolis accepisse eam fidem, quæ est in unum Deum, Patrem nimirum omnipotentem; et in unum Jesum Christum Filium ejus; et in Spiritum sanctum, qui locutus est per prophetas : Dei nomine æque Spiritum, ac Patrem et Filium comprehendit, appellat, proficitur. Deinde, cuncta Dei opera eidem, ut diximus, tribuens, cum primis autem incarnationis Verbi divinissimum mysterium : satis dilucide et constanter illum Deum esse agnoscit et prædicat.

Inde criminis loco ponunt Irenæo : *Ita obscure, et perplexè non raro vocabulo Verbi, seu τοῦ Λόγου, utitur, ut videatur non perspicue inter Verbum substantiale, et verbum vocale seu oris distinguere*¹⁰. Vobis videtur, quos exæcavit malitia, et maledicendi rabies egit in præceptis. Puris autem animis contra, videtur Gnosticos nominalim coarguere, quod τοῦ Λόγου, id est, humanioris sermonis ac verbi internam conceptionem, quam suffocationem appellat, successivamque prolationem, evanescentiam, aliasque plurimas imperfectiones, τῷ Λόγῳ, id est Dei Verbo tribuerent : quod cum sit Deus simplex, in compositus, et omnium accidentium expertus, totus est mens, totus Logos, hoc idem cogitans quod loquitur, et loquens quod cogitat. Concludit autem : *Vos generationem (Verbi divini) divinantem, et verbi hominum per linguam factam prolationem transferentes in Verbum Dei, juste delegimini quod neque humana, neque divina noveritis*. Et paulo post, quærentibus : *Quomodo Filius prolatus est a Patre?* sapienter respondet : **¶** *Generationem ejus inenarrabilem existentem nemo novit, non Valentinus, non Marcion, non angeli, non archangeli, nisi solus qui generavit Pater, et qui natus est Filius*¹¹. Annon his satis explicate distributeque Verbum, quod Deus est, et substantiale per se subsistit, a verbo oris humani prodeunte, statimque in auras evanescente distinguit? Accedit, quod non raro proficitur Verbum quod Deus est, non esse creatum vel factum; sed semper Deo Patri coexistit, ac cum eo cuncta condidisse : quibus Verbum substantiale, divinum, ac permanentes, satis a fluxu caduque verbo nostro secernit¹².

Jam ad parentem suum, id est spiritum blasphemiam accedentes, aiunt : *Irenæus sensit diabolum tum demum cepisse labi, cum hominem seduxit. Sic enim sentire videtur lib. iv, c. 78*¹³. Imo vero ex ipsiusmet Irenæi verbis patet, vos vere διαβόλους, id est calumniatores pravosque delatores esse. Non enim ait, *tum demum cepisse labi, cum hominem seduxit, ut vos falso collingitis* : sed *ex tunc apostatam et inimicum factum, ex quo zelavit plasma Dei*. Zelavit porro et invidit hominis a Deo plasmai et conditi felicitati priusquam eum aggrediretur, et in ruinam eum suasionibus suis præcipitaret. Igitur, Irenæi sententia, diabolus a Deo defecerat, et nequam, damnatusque spiritus erat, antequam in hominem invadens, eum per feminam seduceret.

At ille sensit, tum etiam primum maledictum et abjectum esse, cum scilicet post hominis lapsum diceret Deus : *Semen mulieris conteret caput tuum. Item : Maledictus eris, etc. Sic enim sentire videtur lib. iv, cap. 78*¹⁴. Nec ista sensit aut docuit unquam Irenæus, ut comminiscimini : sed voluit duntaxat, fraudes, scelera, consilia, ac proinde maledictionem damnationemque diaboli tum primum nobis verbo Dei manifestari, cum refertur a Deo maledictus et proscriptus. Nihil enim de his ante hominis lapsum

a Moyse patefactum aut relatam fuerat. Quod adeo verum et certum est, ut et ipsi hæresiarchæ Com. in Genesim, et alii passim in suis locis communibus ultro fateantur.

Subjiciunt illico : *Tale quiddam est, quod idem Irenæus lib. v, ex traditione Justini (quod et Eusebius lib. iv, c. 48, indicat) sensit, diabolum ante Christi adventum, non fuisse ausum blasphemare Deum, quia nondum sciverit damnationem suam. Id non modo Justinus ac Irenæus, fortissimi duo martyres, sed et Clemens, et Origenes, et Epiphanius, multoque plures illustrissimi et antiquissimi scriptores ecclesiastici senserunt et docuerunt, ut in lib. v, c. 26, consignavimus : quorum sententiam cum nondum (quod nunc meminerim) damnaverit Ecclesia catholica, nec nos damnare debemus. Multa enim judicia divina demones latuerunt, destinataque sibi in inferorum locis æterna supplicia supra quam dici potest semper horruerunt, ut indicant isti eorum clamores : Quid venisti ante tempus torquere nos? Si eficias nos, mitte nos in percos*¹⁵. Rogabant illum ne imperaret illis ut in abyssum irent¹⁶. Et Petrus aperte dicit demones reseruari cruciandos. Quis tam abdita judicia perfecte penetravit? Denique, plurima inter viros doctos adhuc inquiri, et varie disputari possunt de cacolemonum peccatis, lapsu, scientia, ignorantia, et supplicis : quæ cum ad fidei catholice jam definita capita non pertineant, damnari non debent qui aliter et aliter antea senserint.

Accusationes sic persequuntur : *Irenæus non sine errore dixit, lib. iv, cap. 73, hominem non esse conditum a Deo perfectum. Et postea : De homine videtur sentire, quasi non sit perfectus a Deo conditus*¹⁷. Perfectionem omnem essentialem, quæ in corporis et animæ rationalis unitione consistit, hominem a Deo initio habuisse Irenæus constanter prædicat : accidentariam vero tam vere pernegat, ut impium sit aliter sentire vel dicere. Probat enim, apertis Scripturis, exemplis, et rationibus, non solum hominem, sed et omnem creaturam, cum per infinitum distet a Creatore, plurimis et maximis imperfectionibus etiam ab initio circumdatam et implicitam esse. Et ut de homine solo dicamus, ex vilissimo terræ limo conditus est, potens tentari, viuci, peccare, mori, damnari : quæ procul dubio maximæ sunt imperfectiones. Nec ista pugnant (ut fingitis) cum his creationis verbis : *Vidit Deus hæc que fecerat, et erant valde bona*¹⁸ : quoniam hæc de naturalibus et gratuitis bonis dicta sunt, quibus homo in justitia, innocentia, omnium rerum scientia conditus abundavit : non ipsius vitæ animalis imperfectiones, aut animi ad bonum et malum libertatem et flexibilem sortem tollunt, in qua constitutus fuit. Non errat ergo B. Irenæus cum hoc sentit : sed vos per sceleratam maledicendi rabiem in tetræ erroribus versamini, quando hæc et consimilia in sanctis Ecclesie Patribus in consistoriis vestris roditis, in libellis vellicatis, ubique carpitis, ut soli recte sapere videamini.

Aiunt rursus : *Irenæus sensit hominem non esse conditum ad imaginem Dei*¹⁹. Magnum et impudens est mendacium, quando quidem scribat : *Non effugit Adam manus Dei, ad quas Pater loquens dicit : Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et iterum : Et propter hoc in fine, non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex beneplacito Patris, manus ejus vivum perfecit hominem, ut fiat Adam secundum imaginem et similitudinem Dei. Et paulo post : Christus restauravit suo plasmai, quod dictum est : In principio factum hominem secundum imaginem et similitudinem Dei*²⁰.

¹⁰ Cent. 2, col. 227. ¹¹ Lib. II, c. 47, 48, 49. ¹² Lib. I, c. 19; lib. II, c. 43; lib. III, c. 6 et 9; lib. IV, c. 47. ¹³ Cent. 2, col. 56. ¹⁴ Cent. 2, col. 56. ¹⁵ Matth. VIII, 29, 31. ¹⁶ Luc. VIII, 31. ¹⁷ Cent. 2, col. 56 et 227. ¹⁸ Gen. I, 31. ¹⁹ Col. 57. ²⁰ Lib. V, c. 4, 2 et 6.

Tantum itaque docet alibi noster Irenæus, imaginem Dei peccato plurimum turpificatam et deformatam fuisse, gratia vero Christi reformatam; quod dogma plane apostolicum est.

Pergunt insanire et calumniari dicentes: *De imagine Dei admodum periculose Irenæus loquitur, cum affirmat in lib. v. illud dictum: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, pertinuisse ad Christum, qui certo tempore homo fieri, illamque imaginem repræsentare debuerit*²¹. Et ne satis esset semel criminatos esse, rursus aiunt: *De homine videtur sentire, quod sententia de eo faciendo ad imaginem Dei, Christum significarit*. Ecquis hominum Christianorum nescit omnium potissimam et pulcherrimam imaginem Dei rationem in homine Christo relucere? Et propterea a Paulo per antinomiam appellari, imaginem Dei invisibilis²²? Item, splendorem gloriæ, et characterem seu expressam imaginem substantiæ ejus²³? Item, Christum esse imaginem, hominem vero imaginem Christi²⁴? Vult itaque vir apostolicus, hanc Dei ac Christi Filiï ejus perfectam imaginem, per adventum Christi beneficia longe splendidiorem et illustriorem in nobis factam esse: omnium vero illustratissimam fore quando eidem similes erimus in gloria²⁵: quando item revelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformabimur a claritate in claritatem, tanquam a Domini spiritu²⁶. Hoc ipsum manifestant ista de Christo ejus verba: *Conformat nos, et coaptat ad vitam, et adæst plasmati suo, et perficit illud secundum imaginem et similitudinem Dei*²⁷, etc.

Et proficientes in pejus adficiunt: *Fanaticum quiddam edit, quod asserit lib. iv. c. 30, Enoch hominem placentem Deo, legatione Dei ad angelos functum esse*²⁸. Imo vos, homines cæci ac furentes, qui non attenditis illum Septuaginta secutum, angelos appellasse filios Seth, ad quos amandatus Enoch, conciones habuit de futuro judicio, et peccatis reproborum; ut eos a Cainitarum consortio, perfidia, sceleribus, quibus paulatim assuescebant et depravabantur, ad Dei timorem et cultum revocaret. Concionum ejus illustratissimam plane et gravissimam partem epistolæ suæ inseruit beatus Judas apostolus: quam nos Commentariis exposuimus, simulque ita sensisse Pastorem, Clementem, Tertullianum, Origenem, aliosque veteres ostendimus.

Progrediuntur ulterius dicentes: *Eodem spectat quod affirmat lib. iv. c. 70, homines temporibus Noah, Deo fructificare non potuisse: ideo quod angeli transgressores essent iis commissi*²⁹. Quid autem hoc certius atque verius? Annon cum multiplici et gravissima emphasi de illis temporibus in Genesi dicitur, et identidem refertur multam fuisse hominum malitiam super terram; cunctam cogitationem humani cordis intentam fuisse ad malum; omnem carnem corruptisse viam suam; terram repletam fuisse iniquitate³⁰? Ecquis ambigere potest, tot tantaque flagitia transgressorum angelorum tentationibus et suasionibus commissa fuisse? *Sed diabolus, inquit, est hostis perpetuus hominum, semper excubans, ac circumiens ut leo rugiens, et insidias generi humano moliens*. Istud porro quis negat? Non profecto Irenæus, qui ejus astu primos parentes deceptos æque constantè prædicat; ac eundem sub mundi finem Antichristo, et ministris ac satellitibus ejus adversus Ecclesiam catholicam omni ope adfuturum scribit³¹.

Insistentur illum, quod suo judicio, non distincte

A *de potestate humandarum virium ratiocinatur: et in eam sententiam multa prophetarum, Christi, et Pauli dicta detorquet, quemadmodum in toto cap. 72, lib. iv. videtur est*. Non solum ibi, sed et c. 9, 29, 71, et ad bi passim firmisimam Scripturarum testimonio evincit, hominem libero arbitrio communitum esse, et ab omni coactione sic exemptum, **I** ut non credat, non speret, non diligat Deum vel proximum nisi velit; non blasphemet, non a fide deficiat, non occidat, non mœchetur, non furetur, nisi velit; idque sanctissime comprobatur adversus Simonianos et Marcionitas, postea in Manichæis et Priscillianistis, denique in vobis Lutheranis, Calvinianis, et Libertinis hoc sæculo renascentes. Ad hæc, huic humanæ liberæ voluntati tam necessarium esse divinæ gratiæ præsidium et auxilium contra futuros Pelagianos asseverat, quam terræ solis calor, ac cælestis pluvia ut fructus suos edat³²: quandoquidem sine ea nihil boni possumus facere, nec quidem efficaciter cogitare ac velle³³. Dei cooperatores sumus³⁴. Non est hæc sufficiens distributaque ratiocinatio?

Iniquo valde animo ferunt, quod non tantum in operibus, sed etiam in fide, liberum, et suæ potestatis arbitrium homini a Domino servatum dicat³⁵. Sed hoc ipsum probat ex his Filiï Dei ad apostolos verbis: *Nunquid et vos vultis abire*³⁶? nimirum cum incredulis Capernaïtis, et quibusdam apostatis ab eo deficientibus: palam ostendens, credere, vel non credere, liberum esse. Deinde, confirmat et his ejusdem ad alios verbis: *Secundum fidem tuam fiat tibi*³⁷: *Fides tua te salvam fecit*³⁸: *Magna est fides tua*³⁹: quibus docemur fidem et nostram esse, propter liberum voluntatis consensum; et nihilominus præclarum donum Dei, eam per Spiritum suum mentibus nostris offerentis, largientis et confirmantis. *Istrare ecclesiam quisquam potest nolens; accedere potest ad altare nolens; accipere sacramenta potest nolens: credere non potest, nisi volens*. Cætera capitibus signatis observavimus.

Indignantur etiam plurimum, quod ait: *Prophetæ et apostoli hortabantur homines justitiam agere, bonum quoque operari, quia in nobis hoc sit*. Situm est plane, præveniente et cooperante divina gratia, sicut Paulus de se ipso asseverat: *Omnia possum in eo qui me confortat*⁴⁰. Plus omnibus laboravi. Non ego, nimirum solus, sed gratia Dei mecum⁴¹. Et alibi bona opera sua enumerans, ait: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi*⁴², etc. Ad alios vero ait: *Dum tempus habebimus, operemur bonum ad omnes*⁴³. *Bonum facientes, non deficiamus*⁴⁴, etc. Profecto enim erraverunt prophætæ dicentes: *Discite benefacere, subvenite oppresso, liberate viduam*⁴⁵, etc., erraverunt et angeli iniquientes: *Bona est oratio cum elemosyna. Constatemini Deo cæli*⁴⁶, etc., erravit etiam Christus, præcipiens: *Attendite, ne justitiam vestram faciatis coram hominibus*⁴⁷, etc., erravit denique Deus benedictus in sæcula, tanta auctoritate et gravitate jubens: *Diligas Dominum Deum tuum ex toto corde tuo*⁴⁸, etc. *Honora patrem tuum et matrem*⁴⁹, etc., si per errorem lapsus est Irenæus scribens, prophetas et apostolos ad justitiam et bona opera hortatos, quod id in nobis situm sit.

D *Fastidiosa rursus stomachantur, eo quod ait, inquit, lib. iv. c. 30: Patres ante legem promulgatam justos fuisse lege naturæ*. Primo egregie impouunt sanctissimo Patri. Non enim ait eos fuisse

²¹ Col. 57. ²² Coloss. 1, 15. ²³ Hebr. 1, 3. ²⁴ II Cor. iv; Rom. vii. ²⁵ I Joan. iii. ²⁶ II Cor. iii. ²⁷ Lib. v. c. 16. ²⁸ Col. 56; Genes. vi. ²⁹ Col. 58. ³⁰ Genes. vi. vii. ³¹ Lib. iii et v. ³² Joan. xv. 9. ³³ II Cor. iii, 5. ³⁴ I Cor. iii, 9. ³⁵ Col. 58 et 59. ³⁶ Journ. vi, 68. ³⁷ Matth. ix, 29. ³⁸ Matth. ix, 22; Marc. v, 34; Luc. vii, 50, etc. ³⁹ Matth. xv, 28. ⁴⁰ Phil. iv, 13. ⁴¹ I Cor. xv, 10. ⁴² II Tim. iv, 7. ⁴³ Gal. vi, 10. ⁴⁴ II Thess. iii, 15. ⁴⁵ Isa. 1, 17. ⁴⁶ Psal. cxxv, 26. ⁴⁷ Matth. vi, 1. ⁴⁸ Deut. vi, 5; Matth. xxii, 37; Marc. xii, 31; Luc. x, 27. ⁴⁹ Exod. xx, 12; Deut. v, 16; Matth. xv, 4; Marc. vii, 10; Luc. xvii, 20.

justos lege naturæ; sed justos virtute Decalogi, conscriptam habentes legem in cordibus suis, diligentes Deum qui fecit eos, et abstinentes erga proximum ab injustitiis. Quibus docet, illos fide gratiaque divina instructos Dei mandata servasse, istaque obedientia magis magisque justos effectos, secundum illa Spiritus oracula: *Justus justificetur adhuc, et sanctus sanctificetur adhuc*⁶⁰. *Non cesses in æternum justificari*⁶¹. *Augebit incrementa frugum justitiæ vestræ*⁶². *Habenti dabitur, et abundabit*⁶³, etc. Secundo, admittamus Centuriatoribus Irenæum dixisse, patres sanctificatos lege naturæ. Quid tum incommodi absurdive consequatur? Nonne eo loco expressi verbi divini auctoritate probat Enoch ante legem Mosaicam placuisse Deo? Noe fuisse virum justum atque perfectum? Abraham amicum Dei appellatum? Isaac, Jacob, Joseph, Job, Deo viventi charissimos servos? Evangelio quoque Abelis justitiam commendari? Sed sola fide, responsabunt viri improbi ac molesti, justi fuerunt: non observatione legis naturæ. At solius fidei justitiam nunquam probare poterunt expresso verbo Dei: nos autem solam fidem mortuam et inefficacem esse ad justitiam comprobamus. Deinde, veterum testimoniis evincimus, solius fidei constitutionem, crassissimum fuisse Simonis Magi, Valentinianorum, Eunomianorum, imo et pseudoapostolorum errorem, a Petro, Joanne et Jacobo data opera in epistolis suis damnatum. Postremo legis naturæ observationi semper Dei omnipotentis gratiam prævenientem, comitantem, cooperantem, et opera bona coronantem, tam Irenæus, quam reliqui deinceps adjunctam volunt theologo⁶⁴: sicque nihil habent, de quo juste conquerantur viri morosi.

At, ne semper mentiri videantur, aliquid tandem verum, nec tamen omnino sine manifesta impostura subnectunt: *Christum ait baptizatum quidem esse anno trigesimo, docuisse vero quadragesimo, et passum esse quinquagesimo*. Signant enim lib. II, cap. 34, in quo nihil hujusmodi prorsus habetur. Cap. porro 39 ejusdem libri ait quidem Irenæus, Christum ætatem magistri, id est quadragesimum annum habentem docuisse: quod ibi et proximo capite quibusdam conjecturis stabilire nititur. Sed hoc sanctissimo Patri excidit, eo disputationis fervore, quo Gnosticos, unum tantum prædicationis annum eidem Christi concedentes refellens, in contrariam sententiam longius abreptus est: quod doctissimis et prudentissimis etiam viris non raro contingere solere ostendunt Augustini quoque et Chrysostomi nonnullæ sententiæ. Mitto enim opinionem ejus, qui putat istud Irenæi libris superadditum fuisse, quoniam et codices omnes consentiunt; et dicendi character, cum sequentibus adjectis probationibus, id eum ita sensisse palam ostendunt.

Fremunt porro, ac extra se rapiuntur, quod de oblatione corporis et sanguinis Christi in eucharistia sic proprie et disertè loquitur, veluti adversus eorum hæreses sibi tum fuisset conflegendum. De oblatione, inquit, et Irenæus lib. IV, cap. 32 (si tamen locus frande ac mendo vacat) satis videtur loqui incommode, cum ait: *Novi testamenti novam vocavit oblationem, quam Ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo. Sed Irenæus sese in sequentibus, ac præcipue cap. 34, copiose declarat, quod nequaquam intelligat oblationem consecrati panis, sed adhuc consecrandi in usum cœnæ Domini, et alioquin in usum sacerdotum et pauperum*⁶⁵. Hæc ita: in quibus cuprimus per summam fraudem et malitiam lingunt locum corruptum esse, ut tantæ auctoritatis pondus elevent, ac suspectam reddant. At vero, omnes tam manuscripti, quam

A editi, etiam ab hæreticis Lausane et Basileæ magna diligentia recogniti, colices sic habent: nulla ergo in hoc loco fraus est, nullum mendacium; sed germanus sincerusque B. Irenæi contextus. Attende et alteram istorum ludificationem et calumniam. *Non intelligit oblationem consecrati panis*, inquit, *sed consecrandi in usum*, etc. Et uide hoc efficitis? Nihil enim tale apud Irenæum habetur: sed a vobis valde et impie configitur. Deinde, si de consecrandi in usum cœnæ sacerdotum et pauperum intelligit, profecto in beatissimum martyrem injuriosi et contumeliosi estis, dicentes eum *de hac oblatione incommode loqui*. Rursus, si de pane in usum sacerdotum et pauperum oblationem vocaret illam, quæ in veteri tam vulgata et communis præcesserat? Quomodo etiam diceret illam offerri Deo, si pauperibus porrigebatur? Sic ex omni parte mentitur iniquitas sibi, et doli fraudesque in cervices auctorum suorum revolvuntur.

Vere autem de incremento corporis et sanguinis Christi in eucharistia sacrificio loquitur illic Irenæus, quod Judaicis cunctis oblationibus, ut multis prophetarum testimoniis ibidem ostendit, proprio successit: et a Christo novi testamenti auctore apostolis commendatum, ab his per universum orbem prædicatum, oblatum et traditum est, ut copiosius illic observamus et probamus. Quod autem de pane jam consecrato, non adhuc consecrando loquitur, pro certo manifestant hæc illius verba: *Christus eum, qui ex natura panis est, accepit, et gratias egit dicens: Hoc est corpus meum. Et calicem similiter, qui est ex ea creatura, quæ est secundum nos, suum sanguinem confessus est, et novi testamenti novam docuit oblationem, quam Ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo*⁶⁶, etc. Ecce oblationem Deo factam, non pauperibus; novo testamento specialem, non utrique communem, ab Ecclesia, id est, sacerdotibus et pastoribus Ecclesiarum oblatam, non a cunctis promiscue, velut porriguntur eleemosynæ; et oblationem corporis Christi et sanguinis, non cruentam, qualis facta est in cruce: ergo incrementam, et sub speciebus panis et vini jam Christi omnipotentis Dei verbis consecrati: quæ omnia hæreticorum nugæ et putidas cavillationes solide refellunt et damnant.

Quoniam vero imperitis fucum facere nituntur, dicentes Irenæum se in sequentibus, ac præcipue cap. 34, copiose declarare, et hunc malitiosum dolium relegamus. Ipso capitis 34 initio scribit: *Igitur Ecclesiæ oblatio, quam 13 Dominus docuit offerri in universo mundo, purum sacrificium reputatum est apud Deum, et acceptum est ei*, etc. Annon hoc aperte sacrificium eucharistiæ confirmat, et hostes illius coarguit? Subjicit illico: *In omni simplicitate et innocentia Dominus volens nos offerre, prædicavit dicens: Cum offers manus tuas ad altare*, etc. Quid ad hæc, sacrilega et plane Turcica per Calvinianos, Anabaptistas, Lutheranos et novos Arianos passim facta sacrorum altarium demolitio? Sed ad Irenæum: *Oportet nos, inquit ibidem, oblationem Deo facere, et in omnibus gratos inveniri fabricatori Deo. Hanc oblationem Ecclesia sola puram offert fabricatori, offerrens ei cum gratiarum actione ex creatura ejus*. Denique concludit: *Nos quoque Verbum offerre vult manus ad altare frequenter sine intermissione*. Hæc sane egregia et clara Irenæi interpretatio, catholicam de sacrificio incremento doctrinam aperte roborat, non infirmat: hæreses autem huic contrarias omnino confutat et reprobat. Cætera videat lector locis suis.

Nec minus freudent iidem Centuriatores adver-

⁶⁰ Apoc. xii, 11. ⁶¹ Eccl. xviii, 22. ⁶² II Cor. ix, 10. ⁶³ Matth. xv, 29. ⁶⁴ Irenæus lib. I; August. lib. de Fide et operibus. ⁶⁵ Col. 63. ⁶⁶ Lib. IV, c. 32.

aus Irenæum⁵⁵ quod invocationem sanctorum asserat, dicens: *Virginis Evæ Virginem Mariam factam esse advocatam*⁵⁶. Sed si reipsa Mater Dei facta est, quo in rebus creatis nihil præstantius aut excellentius fingi potest; cur non pro peccatoribus apud illum patrona, quod longe minus est? Annon intercedens pro convivantium in nuptiis penuria, illico edito ad ejus intercessionem miraculo exaudita est? Si iudicum mundi auctoritatem apostolia, et consimilibus sæculi contemptoribus Christus repromisit; annon advocatæ patrocinium matri suæ concessit? Quod si præcellentes mediatorum, salvatorum, fratrum et amicorum tituli, hique nec vani nec inefficaces, quibusdam sanctis a Deo communicati fuerunt, ut ex sacris litteris pervium est: nefas profecto credendum, ut nec advocatæ nomen remque proprie matri suæ reliquerit. Da hoc copiosius adnotationibus in eum Irenæi locum egimus.

Rumpuntur rursus audientes sum Romanam Ecclesiam cunctis aliis ut matrem dignitate et auctoritate præferre. *Novitatem quamdam illud respirare quibusdam videri possit*, alunt illi, *quod in exemplaribus Irenæi, qualia nunc habemus, existat lib. III, cap. 5*⁵⁷. Ad hanc Ecclesiam, propter potententem principalitatem, necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est eos qui sunt undique fideles: in qua semper ab his qui sunt undique, conservata est ea quæ est ab apostolis traditio. *Sed hæc sententia tantam de consensu in doctrina ab apostolis tradita loquitur, sicut ex contextu Irenæi manifestum est*. Audis novam rursus fraudem et malitiam, qua sancti viri cuncta exemplaria in suspicionem et contemptum adducere conantur: quasi non et similia de libris utriusque Testamenti non dixerint et sparserint Marcionitæ, Manichæi, alique veteres hæretici, ut omnem eis fidem detraherent. Verum, si tantam de consensu in do-

ctrina ab apostolis tradita loquatur Irenæus, cur id novitatem appellatis? cur propterea exemplarium auctoritatem elevare nitimini? cur denique ab hoc consensu doctrinæ illius receditis? Aut recedentes, minime vos esse de numero fidelium non agnoscitis? Sed verba illa *propter potententem principalitatem*, manifestissime demonstrant, non de solo doctrinæ consensu loqui Irenæum, verum etiam de præcellenti quadam auctoritate et jurisdictione, quam in reliquis totius universi recepit Ecclesias, ut nos ibidem multis probavimus.

Reprehendunt etiam illum, *quod lib. II, c. 64, scribat unamquamque gentem dignam habitationem percipere ante iudicium*⁵⁸. Porro si neque cælis, neque inferis suscipiuntur animæ hinc emigrantes ante iudicium, aut profecto tertius ac medius locus est quo admittantur, a quo tamen magnopere abhorretis: aut certe interea nullibi sunt, atque sic neque sunt, quod atheismum plane respicit. Superent ergo Irenæum vere ac pie dixisse hinc commigrantes spiritus ante iudicium habitationibus congruis recipi: quod etiam manifeste et solide probat ex Lazari et divitis spiritibus, quorum unus cum Abraham loco consolatorio potitur, alter in inferno est cum tormentis⁵⁹. Cum rursus animæ latronis promisit Christus: *Hodie mecum eris in paradiso*⁶⁰; moriens proprium spiritum in manus Patris commendaverit; Stephani denique animæ e corpore recedenti cælos aperuerit, non est dubium piorum animas ante iudicium dignam percipere habitationem. Contra vero, quando constat Dathan, Core, Abiron descendisse in inferos, similesque sceleratos regnum Dei non possidere: nemo ambigere potest illos abripi in gehennam, etc.

De mille annis post resurrectionem corporum, in qua sententia Papiam et Justinum martyrem secutus est, satis copiose dicimus ad finem libri quinti.

JOANNIS ERNESTI GRABE

PROLEGOMENA

De vita et scriptis Irenæi, ipsorumque variis editionibus, et novissimæ hujus ratione ac consilio.

SECTIO I.

De tempore natiuitatis et obitus Irenæi, necnon genere mortis ejus.

§ 1. Omnia quæ ad vitam et scripta Irenæi pertinent, adeo erudite et prolixè exposuit clarissimus dominus Henricus Dodwellus, Dissert. III, IV, V et VI in Irenæum, ut vix quidquam sit, quod addi queat. Atqui cum Dissertationum illarum usus omnibus eruditis, hic in Anglia præsertim, sit in promptu, nullis fero opus fuisset hæc in rem verbis, nisi de quibusdam dubium, de aliis diversa sententia animo meo insideret. Pace itaque ac venia doctissimi, mihi que ob ipsa huic Irenæi editioni benevole præstita adminicula, suo loco nominanda, plurimum colendi amici atque fautoris, et dubitationes, et diversas meas aliorumve opiniones proponam; ut studiosus Irenæi lector eas æqua trutinâ expendere queat. Irenæum Trajano imperante natum fuisse, vir cl. Dissert. III, § 3, optime collegit ex ipsis S. Patris verbis, quibus id, quod *sub finem Domitiani* contigerat, *pene sub suo sæculo* (γνεφε) factum scriptis pag. 249, lin. 21, hujus semper posthac a me citandæ editionis (nunc lib. V, cap. 30, num. 3, fl.). Ut autem distinctius perspiceretur, utrum luter initia, vel sub medium, aut finem Trajani ortus fuerit Irenæus, alia ejus verba § 5 consideranda sumpsit, quibus se *adhuc puerum et in prima ætate* (ἡλικία), S. Polycarpum senio

provecium, ac cum eo Florinum in aula regali splendide agentem, in inferiori Asia vidisse atque audivisse memoravit lib. III *Adversus hæres.*, cap. 3, ac in *Epistola ad Florinum*. Cum itaque Irenæus lib. II, cap. 39, diversas hominum ætates designans, *infantes, parvulos, pueros, juvenes, seniores* nominet, atque juvenilis ætatis principium anno trigesimo statuat; puerilem idcirco ab anno vigesimo ad trigesimum protendi, vir clariss. § 6 conjicit, et mox § 8 demonstrat, *πρωτην ἡλικίαν* etiam in annum vigesimum primum, aut potius vigesimum quintum cadere. Hunc itaque Irenæus egisse ei videtur, cum Polycarpum atque Florinum in inferiori Asia oculis usurpavit. Annum autem Christi ei respondentem indagaturus, supponit ulterius § 10 per *αὐτῆς βασίλειαν*, in qua tunc splendide vixit Florinus, non regalem, sed imperatoriam aulam intelligendam esse. Cui hypothesei confirmandæ haud abs re fuerit parallelum addere locum ex lib. IV *Adversus hæres.*, cap. 49: *Quid autem et hi, qui in regali aula sunt fideles, nunne ex eis quæ Cæsaris sunt, habent utensilia?* Non de alio autem quam Adriano iuperatore, et quidem secunda vice in Asiam veniente, Irenæi ad Florinum verba accipienda esse, luculenter ibidem probat, atque fieri non potuisse, ut is secundo in Asiam venerit ante annum Christi 122. Quem proinde cum anno vigesimo quinto ætatis Irenæi componemus, hunc anno

⁵⁵ Col. 63. ⁵⁶ Lib. V, c. 19. ⁵⁷ Cent. 2, col. 64. ⁵⁸ Col. 67. ⁵⁹ Lib. II, c. 62, 63. ⁶⁰ Luc. XIII, 43.

Christi 97 sub Nerva, vel anno sequenti sub Traiano natum concludit.

§ 2. Hoc ratiocinium consideranti mihi objecere se quidem ipsius Irenæi verba lib. II, cap. 42: *Quinque ætates transit hominum genus; primum infans, deinde puer, deinde parvulus, et posthæc juvenis, sic deinde senior.* Ubi cum **14** puer parvulo præponatur, puerilis ætas intra annum decimum et vicesimum ponenda videri posset. Ast verba ibi a librario transposita, ac prior ordo omnino præferendus videtur, quo parvulus puerum præcedit; præsertim cum huic magis congruat ἡλικία, quæ ante vicesimum annum non incipit. Missa itaque ista objectione, alia proponam quæ mihi persuadent, Irenæum aliquanto serius, nempe anno Christi vulgari 108 (vero 106) natum esse. Id equidem constat, Adriannum imperatorem non ante annum Christi 123 secunda vice in Asiam venisse; non tamen necesse est, isto præcise anno id factum supponere. Imo vero anno 129 (127) secundum Adriani in Asiam adventum a Baronio recte ascriptum, ipse ejus in quamplurimis adversarius Papius fatetur, et nummi ab eo ad annum 127, 128, 129, allati, satis probant. Item etiam confirmant Irenæi ad Florinum de Polycarpo verba ab ipso domino Dodwello § 12 adducta: *Atque in conspectu Dei contestari possum, beatum illum et apostolicum presbyterum, si tale quid audivisset, exclamaturum sane, ac obturatis auribus pro more dicturum fuisse: Deus bone, quæ me in tempora reservasti, ut hæc suscinerem!* Quibus citatis, optime subinfert: *Plane hic innuit Irenæus ortum illum hæreticorum recentiorum sub Adriano, quo fuerit Polycarpus ad tantam indignationem excitatus; ortum, inquam, illum, qui in grandævam Polycarpi ætatem incidit.* Qui enim quæritur, sese ad ea usque tempora reservatum, is una innuebat, jam se ordinarios etiam senectutis limites esse prætergressum. Et quia σύνθηδες hoc Polycarpo fuisse ait, non itaque de uno duntaxat hæresiarcha intelligendus. Id vult igitur Irenæus, dum Polycarpi discipulus esset, multos eundem ortos hæresiarchas: et quoties novi exorirentur, toties repetitam esse illam Polycarpi exclamationem. Prodiertunt nimirum e Menandri schola omnium sub Adriano primi Basilides et Saturninus; secuti postea, sed brevi, ut videtur, intervallo Valentianus et Cerdon. Cerdonem denique secutus Marcion, paulo superioribus recentior. De his itaque, excepto Marcione, omnibus intelligendas crediderim Polycarpi istas toties repetitas exclamationes. Atqui Valentinum pariter ac Cerdonem sub Hygino Romanam venientes, hæreticum virus spargere cœpisse, ipse Irenæus lib. I, cap. 28, et lib. III, cap. 4, docet. Hyginus autem juxta Pearsonii rationes anno Christi 122, post 9 Augusti, aut juxta ipsius domini Dodwelli sententiam anno 125, episcopus Romæ creatus fuit. Aliquanto igitur post, exorta jam Valentini et Cerdonis secta, ita exclamare cœperit Polycarpus necesse est; ac proinde anno 127, optime istud martyris σύνθηδες convenit. Provec-tior quoque tunc fuit ejus ætas, 66 scilicet annorum, si juxta Pearsonii rationes a domino Dodwello approbatas, anno Christi 147, martyrio defunctus est; cum contra anno 121, sexagesimum primum egerit annum, quo vix ordinarios senectæ limites superasse dici poterat.

§ 3. Sed et ipsius Irenæi historia suadet, ut πρώτην ejus ἡλικίαν, anno Christi 127, potius quam 122, ascribamus, indeque serius quam anno 97 illum natum statuamus. Constat quippe eum a Lugdunensi Ecclesia post cœptam persecutionem Marci Aurelii, cum litteris ad papam Eleutherium Romam missum fuisse. Octogenarius itaque tunc fuerit Irenæus, si dicta persecutio in annum Christi 177, juxta Eusebii in *Historia ecclesiastica* calculum, incidit; saltem septuagenarius, si ad annum 167, ex ipsius domini Dodwelli sententia

A referatur. At vero Lugdunenses tantum senem ad adeo molestem iter adegisse, vix crediderim. Et quid de libris ipsius dicendum? Istos sane quinque *Adversus hæreses* saltem anno ætatis octuagesimo, alios plures, veluti *De Ugdoadæ, Contra Florinum, Blastam*, nec non eos, qui ad paschalem pertinebant controversiam, partim circa, partim post annum nonagesimum scripserit, necesse est, si in anno Christi 97 natus fuisset. Quis autem illum adeo senem omnium scribendo manum admovisse, et jam decrepitum tot tantosque libros elaborasse, facile sibi persuaserit? Atque hæc etiam faciunt, ut πρώτην ἡλικίαν, in qua Polycarpum se vidisse ait Irenæus, de anno vicesimo primo potius quam quinto accipiam; nam de illo etiam accipi posse, ex iis quæ vir clarissimus § 8 dixit, utique patet. Accedit denique istud, quod meliori jure gloriari potuerit auctor noster de memoria ditorum Polycarpi, ejusque formæ ac habitus, etc., si paulo junior, anno scilicet 21 eum viderit. Qui si in annum Christi 129 (127) juxta ante dicta incidit, Irenæus anno Christi 108 (106) natus fuerit.

§ 4. Ubi de ortu S. Patris satis proluxe egerat dom. Dodwellus, postea § 21 tempus ac genus mortis ejus indagare incipit. Equidem a vulgo chronologorum et historicorum hactenus traditum fuit, illum obiisse martyrium notissima illa Severi impersecutione, quæ anno ejus decimo, juxta alios quinto cœpit, quando Albinum, prælio prope Lugdunum commisso, devicit, indeque capta urbe, cum civibus, præcipue Christianis, sævissime egit. Verum tanta loco citato argumenta martyrio Irenæi opposita video, ut istud pro certo affirmare nolim. Neque tamen pertinaciter inficias ire ausim, tam ob Hieronymi in cap. LXIV Isaïæ, quam Justini verba supra pag. 3 et 4 veterum testimoniis inserta; quorum ille ducentis, hic non ultra trecentos post Irenæum annos ista scripsit. Suspicionibus quippe contra Hieronymi locum a Hæticis tuto fidere nequeo, donec ms. cujusdam codicis auctoritas iis suffragetur. Id vero certum est, et ab ipso clariss. viro § 20 assertum, Irenæum anno Christi 189, Commodi imperatoris 10 adhuc superstitem, synodo propter paschalem controversiam in Gallia habitæ præfuisse, ac proinde πάλυ γηράλιον, ut ipse de Polycarpo scripsit, defunctum esse.

SECTIO II.

De quinque Irenæi contra omnes hæreses libris ac hõrum versione, aliisque deperditis ejusdem scriptis.

§ 1. Irenæum quinque *Adversus hæreses* libros primos omnium conscripsisse, ex illorum præcæmio ingeniose post Feuardenium collegit clariss. Dodwellus Dissert. IV, § 1. Fatetur tamen, ista, quæ id indicare videntur, verba, οὐτε δύνανται συγγραφῆως, ἢν οὐκ ἡσκησάμεν, ac proinde etiam præcedentia, μήτε συγγράφειν ἡθισμένοι, de simplicitate styli accipi posse. Atque ut ita accipiam, et, si non plures, unum saltem tractatum antea ab Irenæo elaboratum fuisse credam, ipsius lib. III, c. 7, inducor verbis: *Si quis secundum Pauli consuetudinem, quemadmodum ex multis et alibi ostendimus, hyperbatis eum utentem sic legerit, etc.* At vero de hoc frequenti hyperbatorum usu ne verbum quidem habet in præcedentibus: in alio igitur tractatu prius scripto hac de re egerit necesse est.

§ 2. Dictos quinque libros non uno impetu editos, sed duos priores seorsim ad amicam missos esse, vir clariss. §§ 4 et 6 recte docet ex præcæmio libri III. Imo et sequentes tres, singulos prodidisse, quarti et quinti libri præfationes innuunt. Horum tamen posteriorum argumenta, ab apostolorum et Christi verbis petita, jam in animo habuisse Irenæum, cum priores scriberet, ipse lib. II, cap. 3, his testatur verbis: *Jam quidem ostendimus, unum*

esse Deum; ex ipsi autem apostolis, et ex Domini sermonibus adhuc ostendemus. Et cap. 8: *Dominus hunc (Cretorem) Patrem, qui est in caelis, docet, et non alium, quemadmodum ostendemus procedente sermone.* Confer pag. 131, 1, 19 et 2, 14, 175, 1, 19 (lib. II, cap. 11, n. 1, 2), et cap. ultimo hujus secundi libri, ubi expresse consequentes nominat libros. Et sane absque his imperfecta prorsus fuisset ψευδωνύμου γνώσεως ἀνατροπή, quam ipsa hujus operis inscriptione pollicitus est. Cæterum tempus, quo libri isti scripti sint, statuere est difficillimum. Circa annum Christi 177, ætatis Irenæi octogesimum, episcopatus ejus nonum aut decimum, id factum citata IV Dissert. § 2 et in fine ejusdem statuitur. Non desunt autem argumenta, quæ partim post, partim ante istud tempus, volumen *Contra hæreses* elaboratum esse, probare videntur. Pro priori parte militat mentio versionis Theodotionis lib. III, cap. 24, facta, quam tamen ad Commodi tempora retulit Epiphanius, huncque secutus auctor *Chronici Alexandrini* anno sexto istius imperatoris ascripsit. Ad quæ dominus Dodwellus Dissertat. singulari *De pontificum Romanorum successione* cap. 14, § 17, regessit, ista de Theodotione verba a priori Irenæi exemplari forte abfuisse, ac postea ab ipso inserta esse. Aliam, quæ mihi magis placeat, responsonem dedit Dissert. IV in Irenæum § 39 seq., ubi Theodotionis versionem jam sub Marco prodiisse, contra auctorem *Chronici Alexandrini* contendit. Et sane neque hujus, neque Epiphani, quem is 15 allegat, auctoritas in chronologicis tanta esse debet, ut eorum æra nos turbare patiamur, ubi certior aliunde nobis suppetit ratio. Isto autem scrupulo excusato, aliud pro altera parte mihi incidit argumentum, quo fere persuasus sum, Irenæum adhuc presbyterum, ante annum 177 hæreticorum refutationem integram edidisse. Id deducitur ex ortu sectæ Cataphrygum, quæ Phrygiæ Asiæque Ecclesias vexavit: quem Eusebius in *Chronico* anno 17 Marci, Christi 174 ascripsit; et Dodwellus vero antiquiorem facit. In quocumque autem inciderit tempus, duos sane priores Irenæi libros præcessisse inde colligo, quod in his nullam hujus sectæ, sed hæreseos Tatiani tanquam novissimæ fecerit mentionem; illam non omisurus, si Asiam, in quam hos mittebat libros, jam tum turbare cœpisset. Contra libro III et IV, pag. 223, col. 1, lin. 25 (lib. III, c. 2, n. 8) et pag. 349, 1, 10 (lib. IV, cap. 35, n. 6), Pseudoprophetas istos leviter perstringit; unde illos paulo post excitatas ab iis turbas scripserit necesse est: neque enim longum inter priores ac posteriores libros intercessit intervallum. Ex quo etiam colligitur, Irenæum non adeo senem, necdum episcopum, sed presbyterum hoc opus edidisse; antequam scilicet a Lugdunensibus martyribus Romam ad Eleutherium propter compescendam sectam istam mitteretur una cum litteris commendatitiis, quibus ut presbyter Ecclesie, et ζηλωτής τῆς διαθήκης τοῦ Χριστοῦ laudatur apud Euseb. lib. V, cap. 4. Merito sane, si jam causam Dei ac Christi contra hæreticos adeo strenue tot scriptis libris egerit. Atqui presbyteri etiam ordini, non autem episcopali dignitati congrua sunt, quibus præmium libri III incipit, verba: *Tu quidem, dilectissime, præceperas nobis, etc.*, nec non quæ in præmio libri V exstant: *Quemadmodum postulasti a nobis, obedientibus tuo præcepto; quoniam in administratione sermonis positi sumus.* Nemo quippe Irenæus jam episcopo ausus fuisset præcipere ut calumiam in hæreticos acueret: vix etiam Irenæus se præcepto obedientem professus esset; ac insuper in προορατῆ Ecclesie potius quam in administratione sermonis se positum dixisset, si jam tum summus Ecclesie Lugdunensis sacerdos fuisset. Ab Irenæo itaque adhuc presbytero libri *Adversus hæreses* elaborati fuisse videntur, inter annum Christi 170 et 174, si isto tem-

poris intervallo enata fuerit secta Cataphrygum, et si altera quoque persecutionis Marci æra, quam in *Historia eccles.* sicut Eusebius, steterit firma. Sin vero rationes domini Dodwelli ad annum 167 dictam persecutionem referentis sequamur, et Irenæi libros antiquiores statuere necesse foret: quod tamen mentio hæreseos Tatiani, atque haud permittunt.

§ 3. Græco sermone hoc *Adversus hæreses* volumen scriptum fuisse, tot tantisque argumentis probavit vir doctissimus Dissert. V, § 1, usque ad 6, ut plura addere haud sit opus. Quod autem § 6 Latinam eorum versionem Tertulliano recentiore, et exeunte demum sæculo IV factam putat, in eo me cogunt dissentire aliquot Tertulliani l. b. *Adversus Valentinianum* cap. 10 periodi, quibus Latinum Irenæi interpretem plane imitatus esse videtur. Nam de Sophia matre ait, eam primo quidem contristari propter inconsummationem generationis; meluere postremo, ne finis quoque insisteret. Quæ Latinæ versionis exacte consonant; a Græco autem textu aliquatenus discrepant. Quippe lib. I, cap. 1, § 3, pag. 2 (cap. 2, n. 3), interpres iisdem verbis dicit, *contristatam propter inconsummationem generationis: post deinde timuisse, ne hoc ipsum finem habeat.* Græca vero ibidem hæc sunt: Πρώτον μὲν ἀπηθῆναι διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς γενέσεως, ἔπειτα φοβηθῆναι, μήτε αὐτὸ εἶναι τελειῶς ἔχειν. Ubi nota, τὸ ἀτελὲς τῆς γενέσεως inconsummationem generationis ab utroque verti: et Tertullianum in posteriori commate, relicto Græco Irenæo, vestigia interpretis sectari. Pergit Tertullianus, loco citato referens, *confirmatam Sophiam et conjugio restitutam: et ipsam quidem in Pleromatis censu remansisse; Euthymesi vero ejus, et illam appendicem passionem ab libro relegatam, et crucifixam, et extra avum* (ex Irenæi versione repono eum) *factam, etc.* Hæc si iterum conferas cum Latina interpretatione pag. 12 prope linem (num. 4) itidem sonante: *confirmatam Sophiam, et restitutam conjugi; separata enim intentione (ἐνθύμησι) ab ea, cum appendice passione, ipsam quidem infra (intra) Pleroma perseverasse; concupiscentiam (ἐνθύμησιν) vero ejus cum passione ab Horo separatam, et crucifixam, et extra eum factam esse; vix dubitabis, hæc Tertulliano, illa scribenti, ante oculos fuisse. Ut enim de reliquorum consonantia nihil dicam, in *Pleromatis censu remansisse*, perinde ut interpres perseverasse, ait, cum tamen Græca εἶναι non μόνον habeant; et τὸ ἐπιγινόμενον πάθος uterque reddidit *appendicem passionem*: quod fieri haud potuisset, nisi alter ab altero accepisset. S. Cyprianum etiam, quæ epist. 74 ad Pompeium de Cerdone hæretico scripsit, ex Irenæi lib. I, capitis 28 fine, et initio cap. 29 deprompsisse, inferius pag. 103, num. 5, adnotavi. At vero S. martyr nusquam in epistolis vel tractatibus suis, quantum ego memini, ullam Græcæ linguæ peritiam prodidit: unde Latina Irenæi versione, perinde ut magister ejus Tertullianus, usus fuisse videtur. Exeunte itaque sæculo secundo, superstite adhuc vel nuper defuncto Irenæo, hos ejus libros in Latinum eumque barbarum sermonem translatos esse crediderim; et quidem a quopiam Lugdunensis, vel alterius in Gallia Ecclesie ministro, quia quædam in ista versione occurrunt voces, vix aliis quam Gallicanis scriptoribus usitata. Vide infra pag. 168 (152), not. 5, (in hæc verba sinistra manus... levamen) et alibi passim. Ipsum vero Irenæum qui sui interpretem faciunt, næ illi tantum virum propria animi sui sensa ignorasse, aut perperam expressisse asserant necesse est. Latinam enim versionem a Græci textus sententia identidem diversam esse, ex plurimis, suo quibusque loco adnotatis, exemplis patet.*

§ 4. Titulus ab auctore huic operi præfixus fuit Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπή τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, prout memorie proditum est ab Eusebio

lib. v *Hist. eccles.* cap. 7, suffragantibus Andrea Cæsar. in Apocalypsin serm. vi, cap. 18; Damasceno in *Parallelis mss.* passim; Photio; Œcumenio in II Epist. Petri cap. iii, pag. 543, et in Epist. Judæ pag. 628. Imo ipse Irenæus hujus rei testis est in præmio libri ii, ubi ait: *Quapropter quod sit detectio et eversio sententiæ ipsorum, operis hujus conscriptionem ita titulavimus; et in præmio lib. iv, quod incipit: Hunc quartum librum, dilectissime, transmittens tibi operis, quod est de detectione et eversione falsæ cognitionis.* Similiter in fine hujus libri vocat opus exprobatæ et eversionis falso cognominatæ agnitionis; ac in præmio lib. v, opus de traductione et eversione falso cognominatæ agnitionis. Et quidem Ἐσχυρος detectio sive traductio respicit librum primum, quo errores hæreticorum recensuit; ἀνατροπή autem sequentes quatuor, in quibus eos et ratiociniis, et Scripturæ S. dictis refutavit. Atque hinc non modo ab Eusebio plurimis in locis ad compendium verborum faciendum *Libri adversus hæreses*, et a Cyrillo Hierosolymitano catech. 16, *Institutiones contra hæreses* vocantur; sed et in antiquis Latinæ versionis codicibus ita inscripti sunt; in veteri Feuardenii codice: *Contra omnes hæreses libri quinque*; ac in Vossii ms. exemplari: *Contra omnes hæreticos (al. hæreses) libri numero quinque.* Cui inscriptioni suffragantur ista, quibus Irenæus librum iv claudit, verba: *Et nos ipsos, et te ad contradictionem omnium hæreticorum in quinque exercentes libris.* Cæterum quæ de titulis singulorum capitum, et tam horum, quam ipsorum librorum divisione dominus Dodwellus Dissertat. v, § 42, disseruit, istis brevitate studio nihil addo, nisi Græcum etiam Irenæi textum in capita, et quidem minutiora, quam quæ in Latina sunt versione, jam olim distinctum fuisse; prout colligo ex Procopii Gazæi *Comment.* in cap. iii Geneseos pag. 76, ubi ea quæ auctor noster lib. iii, cap. 37, de pelliceo Adami vestimento docet, tanquam cap. 59 et 65 ejusdem libri dicta allegat.

§ 5. Cæterum de dictorum quinque librorum codicibus, quibus utimur, aliqua dicenda restant. *Græcum codicem ms. in universo orbe nullum habemus, vel mutilum*, inquit clariss. Dodwellus Dissertat. v, § 11. Equidem Feuardenius in *Commentatione ad lectores* suæ editioni præfixa, refert fuisse quosdam, qui Græcum exemplar in Venetiana bibliotheca se legisse testati sunt, aliosque in Vaticana visum dixisse; addit tamen, *ea ibi frustra quaesita esse.* Neque nunc in Vaticana bibliotheca Græcum Irenæum reperiri, per litteras certiore me fecit dignissimus illius præfectus, Dn. Laurentius Alexander Zacagnius; de Venetiana vero exacte inquirendi occasio mihi defuit. *Per mutilum autem Irenæi codicem Græcum intellexit procul dubio vir ante laudatus maximam libri i partem, in Epiphani Panario, contra hæreses Græce conservatam, nec non alia plura fragmenta ab Eusebio, Theodoro, etc., excerpta, maxime a Joanne Damasceno in libris Parallelorum, quos inscripsit, vel ab horum interpolatore.* Ista enim quæ in Claromontanis membranis exstant Irenæi dicta, ab ipso Joanne Damasceno inserta esse jam dubito, quia nec **16** in Latina *Parallelorum* istorum versione a Billio edita, nec in ms. Vaticano codice Græco ea reperiantur, si breves quasdam sententias excipias. Accedit, quod in pericope de nomine Antichristi lib. v, cap. 30, loco ultimæ appellationis Τετῶν, quam omnia Irenæi exemplaria habent, et integer contextus confirmat, in Claromontano codice legitur Πατολοχ. Atqui hoc quidem nomen fuit Judæi Alexandrini, quem cum Jafone Christiano disputantem representavit Aristo Pellæus (de quo vide *Spicilegium Patrum* sæculi ii, pag. 127 seq.) ac proinde Antichristo, ex unanimi sententia Patrum itidem Judæo, ac acerrimo Christianorum hosti futuro, satis aptum. Attamen nullam invenire pos-

sum rationem, quare hoc potius nomen, altero *Titanis* rejecto, sit acceptum, et cum alio, Ααρτ-voç, recensitum; nisi quod forte recentior quispiam Græcus. Romanum pontificem, aut factum, aut futurum Antichristum opinatus, diminutivum nominis papæ Πατολοχος ei accommodandum duxerit. Quas meas de interpolatione Claromontani *Parallelorum* codicis conjecturas hoc loco proponere volui, quia in notis semper, quantum memini, ipsi Damasceno collectionem Græcorum istorum Irenæi fragmentorum ascripsi. A cujuscunque autem manu ea profecta fuerint, illi sane multas debemus gratias; quod quintam fere libri v Irenæi partem Græce nobis conservaverit; ut de ii et iv libri fragmentis nil dicam.

§ 6. Latina denique exemplaria si spectes, istud, quod inter mss. Isaaci Vossii libros servatur, quodque idem cum veteri Feuardenii codice esse fertur, ego vero ob variantes quasdam lectiones diversum esse arbitror, pro perfecto ac nulla parte mutilo habet vir doctissimus loco paulo ante citato. Ac de primis quatuor quidem libris id verissimum est, excepto unico forte loco pag. 219, col. 2, lin. 26 (pag. 109, col. 2, lin. 5). Sed librum v in fine magna parte mutilum esse, haud dubitare me sinit ejus præfatio, et libri iv conclusio. Illa quippe ita sonat: *Manifestatis (libro iv) pluribus, quæ a Domino per parabolas et dicta sunt, et facta, in hoc libro quinto... ex reliquis doctrinis Domini, et ex apostolicis Epistolis, conabimur ostensiones facere.* Hæc sequentibus constat verbis: *Reliquos igitur sermones Domini, quos quidem non per parabolas, sed simpliciter ipsis dictionibus docuit de Patre, et expositionem Epistolarum beati Pauli apostoli in alio libro disponentes, integrum tibi opus præbebitus.* Istos scilicet Domini sermones hæreticis opponere voluit, qui unum et eundem annuntiant Patrem factorem mundi hujus, ut paulo ante scribit. Similiter ex Epistolis S. Pauli demonstrare sibi proposuit, illum docuisse unum Deum Patrem, eum qui locutus sit ad Abraham, qui legislationem fecerit, qui prophetas præmiserit, qui Filium suum miserit, salutem suo plasmati donans, quod est carnis substantia. Et carnis quidem salutem, id est resurrectionem ac vitam æternam variis argumentis, ipsisque Pauli apostoli dictis demonstrat, et in contrarium objectam ab hæreticis sententiam I Cor. xv: *Caro et sanguis regnum Dei non hæreditabunt*, prolixè explicat Irenæus a cap. 2 libri v usque ad caput 15, inque hoc ex S. Litteris probat, quod Demurgiur resurrexerit ac incorruptæ carnis sit auctor; ut adeo inutato, nescio quare, consilio, quod in fine libri v tractare proposuerat, priori ejusdem parte præstiterit. Promissam vero ex verbis Christi, citra parabolarum involucrum prolatis, demonstrationem de uno Deo, mundi creatore, eodemque Patre Servatoris nostri, cap. 21 domum aggreditur, et ex allegatione legis Mosaicæ contra tentationes diaboli primum deducit argumentum, quod est et ultimum: siquidem ex verbis nequissimi spiritus: *Hæc omnia tibi dabo, si prociens adoraveris me*, etc., occasionem longius digrediendi cepit, primum de diaboli mendaciis ac conatu, quod id agit, ut loco Dei adoretur, disserens; deinde a cap. 25 usque ad finem nostri textus, doctrinam de Antichristo, hujusque interitum secuturo regno Christi millenario prolixè prosecutus. Reliquæ igitur ex verbis Christi et apostoli Pauli scriptis petitæ demonstrationes unius et ejusdem in Vet. et Nov. Testamento Dei perierunt, quod librarii exosam sequiori ætate millenarii regni doctrinam ulterius describere nollent, ideoque illum abrumperunt.

§ 7. De aliis auctoris nostri operibus prolixè agitur dissertatione vi in Irenæum. Unum tamen atque alterum de iis, quorum fragmenta inferius subnexa sunt, scriptis observare haud abs re erit. Agmen ibi ducit clausula libri *De Ugdoadæ*, quem non quidem Florino instar epistolæ scriptum puto; attamen

propter illum Valentini errore abreptum, sive ad confutationem illius, ab Irenæo elaboratum credo, prout discrete traditum est ab Eusebio lib. v *Hist. eccles.*, cap. 20. De cætero quod in Hieronymi *Catalogo script. eccles.* istud *σπουδασμα*, uti vocat Eusebius, inscriptum legitur *Περὶ Ὀγδοαστῶν*, id recentiorum librorum vel editorum, qui Sophronium, interpretem Græcum, secuti sunt, non ipsius Hieronymi erratum fuisse videtur. In manu exaratis enim bibliothecæ Bodleianæ codicibus nec non in illo, quo Freulphus sæc. ix usus est, *De octava scriptum* est. Ita igitur Hieronymum puto titulum *Περὶ Ὀγδοῦδος* Latine vertisse; neque sic tamen bene: quippe *Octonationem* potius cum veteri Irenæi interprete reddere, aut magis Latine *De octonario Æonum numero* dicere debuisset. Deinde sequitur dicto loco fragmentum *epistolæ ad Florinum* *Περὶ μοναρχίας*, ἢ *περὶ τοῦ μὴ εἶναι θεὸν ποιητὴν κακῶν*, *De monarchia sive quod Deus non sit conditor malorum*; prout titulum vel summam hujus scripti expressit Eusebius citato lib. v, cap. 20. Ex quo Valesius in *Notis perperam* collegit, *Florinum duo principia invenisse, et Marcionis ac Cerdonis dogmatibus adhæsisse: et alterum quidem bonorum, alterum mali auctorem affirmasse*. Obstant enim verba ipsius Irenæi, Florino exprobrantis: *Hæc dogmata ne quidem hæretici extra Ecclesiam positi profere unquam ausi sunt*. Diversum itaque a Marcionis vel alterius cujusdam hæretici errore, atque magis impium fuit dogma Florini; ac videtur ille monarchiam Creatoris mundi, tanquam supremi Dei, ita contra Marcionitas, aliosque hæreticos asseruisse, ut eundem conditorem atque causam malorum fecerit: quod sane ne ipsi quidem hæretici istius ævi hactenus ausi fuerant. Irenæus itaque, strenuus bonitatis supremi Dei vindex, monarchiam ejus, rejecto altero deo, malorum principio, ita tenendam Florino demonstravit, ut tamen ipse haud statuatur conditor malorum, sive auctor criminum, quæ ab hominibus committuntur; quo nihil magis impium dici potest. Lege clariss. Dodwellum § 2. Porro epistolam Irenæi ad Victorem, cujus duo fragmenta suo loco subjecti, et λόγον *de Paschate*, quem a Justino allegatum itidem notavi, pro uno eodemque scripto habet vir doctissimus § 21. Sed quoniam epistolam voce λόγον a nullo scriptore denotatam meminisse, λόγον *περὶ Πάσχα* potius *homiliam de Paschate* ipso hoc festo perorantem interpretor, hancque puto fuisse unam διαφόρων διαλέξεων, quarum Euseb. lib. v, cap. 26, mentionem facit, et Hieronymus *De scriptoribus eccles.*, qui *varios tractatus* appellat, id est sermones ad populum in ecclesia habitos; quo modo etiam Sophronius accepit, βιβλίον ποιητῶν ὁμολῶν reddens. Atque exinde depromptam quoque puto sententiam *de meditatione mortis* pag. 468 ex Damasceni *Parallelis* descriptam, ubi ita citatur: τοῦ ἀγίου Εὐρηγίου ἐκ τῶν ὁμολογιῶν. Legendum enim esse διαλέξεων haud dubito: quæ conjectura mihi non succurrebat, cum adnotationem 4, pag. 468, scriberem. Sic dies diem docet, et plura forte de his aliisque Irenæi scriptis posthæc docebit.

SECTIO III.

De variis quinque Irenæi librorum adversus hæreses editionibus, ac hujus novissimæ ratione atque consilio.

§ 1. Irenæi quinque *Adversus hæreses* librorum versionem Latinam antiquissimam primus in lucem edidit in folio Desiderii Erasmi Roterodami, cum hac inscriptione: *Opus eruditissimum divi Irenæi episcopi Lugdunensis, in quinque libros digestum, in quibus mire retegii et consulat veterum hæreseon impias ac portentosas opiniones, ex vetustissimorum codicum collatione, quantum licuit, emendatum, opera Desiderii Erasmi Roterodami, ac nunc primum in lucem editum opera Joannis Frobenii. Ad-*

ditus est index rerum scitu dignarum. Apud inclytam Basileam anno mdcxvi cum gratia et privilegio Cæsareo. Opus istud dellicavit Bernardo, tunc temporis episcopo Tridentino, ad quem data epistola nuncupatoria non modo in principio istius voluminis, sed et in collectione epistolarum Erasmi, 17 Londini anno 1612 excusa, lib. xxviii, num. 5, legi potest. Epistolam nuncupatoriam sequitur *Divi Irenæi obtestatio ad scribas: Adfuro te*, etc., non quidem his *Adversus hæreses* libris, sed alteri *De Ogdoadæ tractatu* ab ipso suffixa. Continuo sequitur textus Irenæi, variis quibusdam lectionibus, et Græcorum, quas interpres retinuit, atque Latinarum vocum minus usitatarum interpretationibus in margine appositis. Præfixit autem quatuor prioribus libris antiquos singulorum capitulum titulos, et quatuor posterioribus proprias præfationes seu argumenta, uti vocat.

§ 2. Biennio post, nempe anno 1528, alia ex officina Frobeniana Basileæ prodit editio in folio, mox anno 1534 recusa, in cujus titulo post verba, *emendatum opera Desiderii Erasmi Roterodami*, sequitur: *ac nunc ejusdem opera recognita, correctis iis, quæ prius suffugerant*; adeo ut ipse Erasmus secunda cura quædam sustulisse videatur menda. Cæterum nil novi ad istam accessit editionem, nisi quod præfatio lib. v sit auctior. Post ista enim verba: *De purgatorio nulla mentio*, ita pergit: *Quin potius videtur, etc.*

Eodem anno 1534, Parisiis Irenæum in lucem prodidisse memorat Dupinius in *Bibliotheca nova ecclesiasticorum auctorum*; sed illam editionem videre mihi haud contigit. Vidi vero aliam ab ipso non nominatam Parisiensem 1545, in octava forma, cujus titulus quidem proflitetur, *libros Irenæi longe castigatioris quam antehac in lucem datos esse*. At hæc fraudi bibliopolæ deputo, quia nullas ibi deprehendo emendationes. Cæterum quæ Dupinius recenset editiones Basileenses 1543, 1548, 1554, ignotas mihi esse fateor: neque tamen id ægre fero, quia recentior Basileensis 1560 in folio mihi ad manus fuit; in nullo tamen præcedentibus præstantior, nisi quod loco nudæ adjurationis Irenæi, qua scribas obtestatus est, integra habeat Hieronymi in *Catalogo scriptorum ecclesiasticorum* de Irenæo verba, quæ veterum testimoniiis suo loco inserui, quodque index rerum sit locupletior, ut vel ex prima littera A patet. Atque ab ista Basileensi editione nihil differunt Parisienses in 8° 1563 et 1567.

§ 3. Posthæc Nicolaus Gallasius, S. theologicus professor, Genevæ 1570 hos Irenæi libros excudit fecit, Edmundo Grindallo episcopo Londinensi dedicatos; præmissa præfatione ad lectorem de instituto totius operis, de utilitate colligenda ex lectione veterum doctorum, una cum alphabetica serie Græcarum vocum, quæ in Irenæo occurrunt, Latine expositarum, ac testimoniiis Eusebii atque Hieronymi de vita et scriptis Irenæi. Dehinc omnia fere, quæ Epiphanius ex lib. i Irenæi citavit, Græca verba apposuit una cum nova Latina versione, retenta simul veteri; quam quidem *collatis exemplaribus accurate emendatam* se dare dicit, Erasmi scilicet editionibus, sæpius recusus: neque enim ullis manuscriptis codicibus eum usum esse patet. Quintum porro librum, quem nemo hactenus per sectiones diviserat, ipse in capita distinxit: quibus, ut et aliis quatuor priorum librorum capitibus, summas rerum et sententiarum præfixit: atque ad marginem loca Scripturæ ab Irenæo allegata maximam partem apposuit; denique in fine operis adnotationes quasdam adjecit, quarum pleræque haud magni sunt momenti, et ad textum Irenæi emendandum aut explicandum nihil fere conferunt. Proxime sequenti anno Joannes Jacobus Grynæus Basileæ edidit Irenæi *Adversus hæreses* opus, quod vocat *eruditissimum, nova libri primi conversione, singulorum capitulum argumentis et variæ lectionis*

observatione illustratum et recognitum, prout inscriptio libri sonat. Quam plantus declarant sequentia, quæ in dedicatoria ad Bernardum Brandum, Basileensis reipubl. tribunalum plebis primarium, epistola habet verba: *Factum est singulari beneficio Dei, studioque bonorum et eruditiorum quorundam virorum, ut postquam apud superos agere cepit Erasmus; prodiret in lucem Epiphaniæ, episcopi Constantiæ Cypri, estimium opus contra octoginta hæreses, in quo cum multa ad verbum ex Irenæi libri descripta exstarent, maximam libri partem ex Epiphanio restituere, et multo meliori Jani Cornarii versione uti nobis licuit. Deinde cum ineptissimæ et plerumque οὐδὲν πρὸς ἔπος facientes summulæ, et libris, et capitibus præfixæ, errorum potius quam scopi præmonstratæ, exstarent in hoc opere, illis maxima ex parte sublatis, breves περιόχας capitulum adjecti, ut de consilio Irenæi ac disputationum statibus commonstrarem legentes. Postremo totum opus recognitum, a mendis non paucis vindicatum, cum aliis exemplaribus contuli, variam lectionem notavi in margine, ac σχηματισμῶν involutam et monstruosam de xxi sæculi δόξομαγλαν illustriorem reddere studui. Ac quod veterem quidem versionem et prisca summulas plane abjecerit, male ab eo factum; postremum autem de quo gloriatur, prorsus infectum puto: neque enim ullas in margine varias lectiones reperio.*

§ 4. Denique Franciscus Feuardentius, theologie doctor Parisiensis, quinque Irenæi *Adversus hæreses* libros, ex veteri manuscripto domini Joannis Sandreani, Ecclesiæ Parisiensis canonici, codice plurimis in locis emendatos, et quinque capitibus in fine libri quinti auctos, apud Nivellum Parisiis edendos curavit anno 1575 et 1576, ut ex cl. Dupinii *nova ecclesiasticorum auctorum Bibliotheca* didici: neque enim ipse hanc editionem in Oxoniensibus bibliothecis nostris, vel Londini invenire potui. Id tamen parum refert: siquidem posterior editio Coloniae Agrippinæ anno 1596 excusa, ac ibidem anno 1625, nec non Parisiis 1639, ac posthæc recusa, priori melior est, ut ipse Dupinius animadvertit, quia Græca Irenæi loca ex variis scriptoribus inserta habet. Sed ipsum potius Feuardentium tam de hoc, quam de aliis ad posteriorem editionem suam additamentis præstantem audiamus:

*Libri primi decem et octo priora capita, ab Epiphanio quondam ad verbum ex Irenæo Græce transcripta, deinde ex Eusebio fragmenta viginii et duo, ex Theodoro quatuordecim (lege sexdecim), ex Basilio duo, ex Melissa totidem, unum ex Anastasio Nicæno, suis locis Græce, prout ab Irenæo primum descripta, hinc ab his Patribus laudata fuerunt, typis evulganda curavimus. Deinde ad finem operis sex alia ex diversis ejusdem Irenæi operibus fragmenta, ex auctore Quæst. et Responsum ad orthodoxos apud Justinum martyrem, Eusebio, et Demetrio Diacono (diacono) collecta, Græce subjecimus: et tam illa, quam ista majori parte a laudatissimo viro Jacobo Billio, reliqua a doctiss. interpretibus Joanne Christophorosso, Herveto, Erasmo, Fabro, Latine reddita, quam decenti fieri potuit ordine collocavimus. Superiora decem et octo libri primi capita Græca idem Billius scholiis, deinde It. P. Frontio Ducæus, societatis Jesu, tam pius quam doctus theologus, suis notis ad Epiphaniæ Græca exemplaria contulerunt, emendarunt et illustrarunt. Nos quoque non solum ad illa, sed ad singula librorum capita et adjecta de novo fragmenta, annotationes locupletissimas addidimus, quibus emendationum rationes reddimus, obscuriora et ambigua plurima loca, multasque Græcas et Latinis minus usitatas phrases explicamus, etc. Cæterum novissimæ Feuardentii editioni adjecta sunt ad calcem Græca Irenæi loca, quæ Halloixius et Claromontano *Parallelorum* Damasceni codice præcipue descripta, in *Vita Irenæi* cap. 15 eliderat.*

§ 5. Hanc nostram quod attinet editionem (cujus suscipiendæ primus mihi auctor idem qui præcipuus in Anglia Mæcenas fuit, reverendus dominus D. Henricus Aldrich, Ædis Christi decanus mihi plurimum colendus), exhibet ea antiquissimam versionem Latinam, ad exemplar Feuardentii recusam, sed 4 mss. codicum, quandoque etiam Erasmi ac Gallasii, ut et Græcorum exemplarium ope, adhibitis haud raro nostris aliorumque conjecturis, ducentis ferme in locis emendatam, ac relictis, quam hucusque factum fuerat, per cominata, cola, parentheses, periodos, capita distinctam. Sistit ea dimidiam prope Græci textus (si citata Scripturæ loca demas), partem, ac tam a Feuardentio et Halloixio, quam a Combelsio undique conquisita, denique a memetipso ex editis et manuscriptis *Calenis*, quas vocant, Patrum aliisque codicibus suo loco indicatis, collecta fragmenta, illaque emendatiora, ac suis quæque locis inserta; additis insuper pluribus deperditorum Irenæi tractatum haud spernentibus particulis ac sententiis, velut ex naufragio collectis. Continet ea selectiores Gallasii, Feuardentii, Billii, Frontonis Ducæi, Leopardi, Scaligeri, Pctavii, Halloixii, Valesii, Isaaci Vossii, Cotelerii, Dodwelli, aliorumque, ac meas insuper adnotationes textui subjunctas, nec non varias dictorum exemplarium lectiones inferius subnotatas. Porro necessarium visum fuit, duos locupletissimos conficere indices, locorum S. Scripturæ alterum, alterum rerum in Irenæi textu occurrentium. Hos sequitur triplex glossarium: Latino-Græcum, quod Græca Irenæi verba, quæ Latinis antiqui interpretis vocabulis respondent, ordine recenset; Græco-Latinum, quod Græcas voces ac phrases rarioris usus exhibet; Latinum denique, quo inusitatae eaque obscuriora Latini interpretis verba usitatis clarioribusque explicantur. Postremo, ne quid ad Irenæi nostri illustrationem deesse videretur, Joannis Croii *Specimen conjecturarum* 18 et *observationum in Irenæum, Epiphanium, etc.*, ob exemplarium raritatem recusum, ac mantissæ loco adjectum est.

§ 6. Prius autem quam præfandi finem faciam, amicis qui de me meoque Irenæo bene meriti sunt, debitas publice ago gratias. Horum primus est, ante laudatus celeberrimus dominus Dodwellus, qui jam pridem novam operum Irenæi editionem meditatus, isto consilio optimum Isaaci Vossii codicem manuscriptum accuratissime cum Feuardentii exemplari contulit, indeque collectas varias lectiones omnes pro singulari erga me et quoscunque ecclesiasticæ antiquitatis studiosos affectu libentissime communicavit, ut et apographum variantium lectionum, quas a Josua Mercero olim et duobus mss. codicibus, nescio quibus, erutas, idem Vossius ipsi domino Dodwello describendas dederat. Codicem Arundelianum in bibliotheca Regiæ Societatis Londini jam asservatum, quem quadringentorum annorum esse arbitror, ipsemet quidem ante triennium cum Feuardentii editione diligenter contuli; utpote cujus usum vir supra modum humanus Du. Woodward, medicinæ doctor, ac dictæ societatis sodalis, mihi benignissime impetraverat. Attamen cum reverendus D. Battely, canonicus Cantuariensis, postea suum Irenæi exemplar, in quo magnam variantium dicti codicis lectionum partem adnotaverat, sponte mihi transuiderit, hanc ejus benevolentiam tacere nolui, præsertim quod una atque altera ad oram ascripta ejus observatione usus fuerim. Fragmentum e codice bibliothecæ Vindebonensis pag. ultima hujus editionis pro singulari humanitate sua mihi transmisit clariss. Du. Edmundus Gibson, reverendissimo archiepiscopo Cantuariensi a sacris et bibliotheca: quanquam istud antea et schedis eruditissimi D. Ab. Sælleri Londini descripseram. Multas vero gratias habeo viro ob eximium candorem, nec minorem eruditionem, mihi dilectissimo D. Joanni Pottero, col-

legti Lincolnensis socio, qui glossarium Græcum integrum fere, me rogante, conficere haud gravatus est, quod ad prolegomena conscribenda temporis præsniti angustia me adigeret. Cæterum per universum hoc opus, ubi dubius quandoque hæsi, præsertim circa loca quædam Scripturæ, ab Irenæo paulo aliter ac nos ea legimus, citata, honoratissimum fautorem meum D. Joannem Millium, S. theologiæ professorem doctissimum consului, cujus

A monitis, et pereruditus in Novum Testamentum adnotationibus me haud parum profecisse gratus profiteor. Inter externos unicus mihi nominandus R. P. Michael Lequien, ordinis Prædicatorum theologus Parisiensis; cujus inusitatæ ad meam omnemque rem litterariam juvenandam alacritati debeo omnia, quæcumque a Gallicanis codicibus descripta aut emendata dedi. Hisce igitur, benevole lector, utere, et Deum pro mea salute ora.

VARIORUM NOTÆ IN LIBROS S. IRENÆI CONTRA HÆRESES.

IN LIBRUM PRIMUM.

(Quæ indicantur paginarum numerales notæ, lectorem ad numeros revocant quos typis crassioribus textui inseruimus.)

Ex adnotationibus Nicolai Gallasii in præximum libri 1.

Pag. 1. *Quatenus.* Mendosum codicem traductori fuisse oportuit, qui pro ἐπι legit ἐπι. Unde etiam longum hyperbatum et ἀνανταπόδοτον secutum est. Nunc sublata litterula una, sensus tibi redditur planior. Quamvis enim οὐροεσθής sit oratio, tamen et distincte singula secernit, et efficit ut anterioribus posteriora apte respondeant. Hinc facile conicias Irenæum librum suum non convertisse: nec enim in vocula falli potuisset, quæcumque illi exemplaria objecta essent. Non est igitur quod mireris tam multa obscura, perplexa et confusa in toto libro reperiri. Nam præterquam quod mendoso exemplari interpretem usum esse aperte constat, is sane Græcus fuit, neque satis tenuit proprietatem et puritatem linguæ Latinæ, idque vel ex solo verbo παραπέπασθαι facile perspicies. Nam illud accepit pro *rejicere* vel *aversari*: pro quo *refutandi* verbum usurpavit; quod tamen in ea significatione proprie accipi non potest. Intellexit autem traductor, quosdam esse qui adversantur veritati, eamque rejiciunt, ut Gallice vulgo dicere solemus de eo quod non admittitur, *renvoyer*. At proprie accipienda est hæc dicitio de iis qui falso prætextu in veritatem ipsam enisii sunt. Nec simpliciter dicit, πρμπομένους, quia nullam missionem aut vocationem legitimam habent falsi doctores, sed παραπεπόμενους, quod præter rationem et ordinem a Satana et ejus asseclis emissi essent: ut etiam idem hic auctor dicit eos παραιδάσκειν, quod præter verbum Dei falsa et ementita annuntiant: quemadmodum a Demosthene παραπροσβέλα, falsa et ementita legatio appellatur. Atque hæc quidem ab initio ipso admonere volui, ut reliqua expendant diligenter lectores, quæ si mihi singula enumeranda atque adnotanda essent, tum esseu prolixior, tum etiam de judicio eorum qui non omnino oscitantes et supini erunt, viderer nihilum diffidere. Itaque illa quæ animadversione digniora erunt, tantum adnotabo.

Pag. 2. *Suadenter illi quidem.* Est hic elegans antithesis, quam non expressit vetus interpres, παρθένως, Ἀπειθάνως. Idem est ac si diceret: Probabili quidem ratione niti videri possunt, dum homines

B imperitos et minime malos incitant ad inquirendum. Quis enim vetet inquirere de iis quæ nos scire oportet? Præsertim cum dicat Christus: *Quærite, et invenietis*⁶⁶. Sed nulla probabili ratione excusare possunt, quod inquirendi modum excedentes, perdunt eos, quos ad impietatem et horrendas blasphemias impellunt.

Pag. 3. *Quia non omnes cerebrum habent.* Legitur in Græco, ἐπι μὴ πάντες τὸν ἐγκέφαλον ἐξέπύχασιν, id est, non omnes cerebrum exspuerunt: τὸν ἐγκέφαλον ἐξέπτύχνασι dicitur de iis, quorum cerebrum non impeditur crassis humoribus, quominus rem latentem implexamque et involutam eruant ac denudent. Qui denique nec elleboro indigent nec apophlegmatismis, ut cerebrum expurgent, ii dici possunt cerebrum exspuisse, id est purgasse et defæcasse. Ductum videtur a medicis, qui gravata humoribus capita tum errhinis, tum aliis remediis pituitam et sputa educitibus repurgare solent. Hæc igitur profunda Valentinianorum inysteria, non ab omnibus comprehendi posse dicit Irenæus, quod non omnes solertia ac perspicacia præditi sint. Posset etiam in contrariam partem accipi in eos qui nimis exquisite purgantur, ita ut non solum superfluos humores, sed cerebrum ipsam expuant et ejiciant. Ita sensus esset, non admitti ab omnibus deliria et portenta illorum hominum, quia tametsi rudes plerique videantur, tamen cerebro non carent. Et convenit proverbium, ἐγκέφαλον οὐκ ἔχει. Ac certe præstat paulo crassiorum, quam ita solertem esse in rebus perniciosis, et hoc modo ἀεροβατέιν, ut neque cælum, neque terram attingas. Sed priorem expositionem sequi malo, quod proposito Irenæi melius convenire videatur.

Scholium Billii in præximum Irenæi.

Pag. 1. *Quoniam nonnulli.* Græci exemplaris visum, a Gallasio non animadversum, densas ei nebulas offundit. Legendum enim est ἐπι, non ἐπι, ut facile perspicies, qui propius animum attenderit. Longissima autem est hæc periodus, utpote in quam multa Irenæus inculcarit. Potuisset enim breviter ita dicere: *Quoniam nonnulli falsas doctrinas invehunt, eas tibi indicandas duxi, ut eas iis, qui tecum versantur, perspicuas facias, desque*

⁶⁶ Matth. vii, 7; Luc. xi, 9.

operam ne quisquam in prodigiosos hujusmodi errores A præcepit ruat.

Repudiata veritate. Τὴν ἀλήθειαν παραπεμπόμενοι, id est, ut Apostolus loquitur, ἀποστρεφόμενοι, *reji-*

cientes, aversantes : non, ut incepte vertit Gallasius, præter jus fasque demissi.

Falsos. Addo ψεύδεις in Græco, ex vet. interp.

Pag. 2. Depravandis. Ῥαδιουργεῖν τὰ θεῖα λόγια, est oracula divina male fide exponere. Verba sunt Apostoli II Tim. II.

Inscite. Ἀπιθάνως, *inscite, frigide*, parum ad persuadendum apposite.

Ut qui falsum. In Græco pro μηδὲ ἐν ᾧ δια-

κρίνειν, legendum μή διακρίνειν, quemadmodum etiam habet vetus translatio, ut quidem nunc exstat.

Fraus et impostura. Πλάνη enim idem est quod ἀπάτη.

Pag. 3. Esse videatur. In Græc. pro φαίνεσθαι, legendum φαίνεται.

Artis solertia. Vetus interpres legisse videtur

τέχνην in accusativo. Vertit enim, *artificium arguere, quod subdole sit factum.*

Inlegumentum. Ἐπιβολὴν lego, non ἐπιβουλήν, astipulante 19 etiam veteri interprete, qui vertit, *superindumentum.*

Cerebrum exasperant. Id est ingenii perspicacia præditi sunt. Vel etiam contrario modo, ut idem sit cerebrum expulsi, quod cerebrum carere.

Prior tamen sensus mihi simplicior ac rectior videtur. Existimo enim hoc velle Irenæum, idcirco non omnes capaces esse doctrinæ Valentinianæ, quod multi saniores sint cerebro, quam ut portentosa hujusmodi dogmata audire sustineant.

Pag. 4. Voraginem. Βυθόν, alludit jam ad Bythum, de quo mox verba facturus est : *βυθός enim profundum significat.*

Inter Gallos. In Græc. pro Δελοφός, Κάλταις restitutum est.

Imbecilliter. Legendum in Græco, ἀσθενώς.

In præfationem note ex adversariis Frontonis Ducæi.

Pag. 1. Quatenus veritatem. Restitutus est hic locus ex emendatione V. C. Jac. Billii, rejecta Gallasii interpretatione, qui vertit : *Nonnulli in veritatem præter jus et fas demissi, introducunt fabulas.*

At enim ut aliquo libicine ruinosum parietem sulcires, vel potius ut se in ipso limine defecisse ostenderet, congregavit exempla, ut verbum παραπεμπόσθαι doceret de iis accipiendum, qui falso prætextu in veritatem ipsam emissi sunt, nullamque missionem aut vocationem legitimam habent falsi doctores, sed præter rationem et ordinem a Satana emissi sunt, quos et hic auctor dicit παραδιδάσκειν, ut a Demosthene παραπροσβεβία, falsa legatio appellatur. Atqui eum vel ipsa vulgata lexicæ docere potuerunt, παραπέμπειν, idem esse quod *spernere, vel rejicere.* Esther cap. xii. vers. 3 :

Παραπέμποντας διηνεχώς τὰ τῶν βασιλέων διατάγματα. Clein. Alexan. in *Pæd.* : Ἦθονης ἐνεκα λούεσθαι παραπεμπτόν. Gregor. Nazianz. : Παραπέμπεσθαι σωπῆ.

Chrysost. : Παραπεμπόμεθα τὰς αὐτῶν ἰκετηρίας. Hæc ideo repetenda fuerunt, ne quis ei assentiatur, hoc tanquam ariete valido veteris interpretis auctoritatem primo impetu labefaciendi : quem si consulere sæpius gravatus non esset, tot novis erroribus Cornarii interpretationem non depravasset, neque id nobis negotii exhibuisset, ut exemplurima, quæ ab ipso fuerant immutata, vel ex collatione Basilienis editionis Epiphaniū

μυλιν, vel ex doctiss. Billii scholiis, vel ex nostra conjectura, duce veteri interprete, restituenda superessent. Porro *veritatem refutantes, dixit, quomodo et Cicero : Refutetur ac rejiciatur Philocte-*

aus ille clamor ; et, non modo non aspernari, ac refutare, sed complecti.

Verba falsa. Recte monet Billius addendum esse ψεύδεις post λόγους, quod tamen in ejus interpretatione, sive typographi, sive amanuensis ejus culpa prætermisum est vocabulum, in qua sic potes scribere : *sermões falsos et genealogias vanas inducunt.* Tametsi vetus interpres non μάταιας legisse videtur, sed ἀπεράντους, dum vertit, *infinitas* : ut est apud Ambrosium I ad Timoth. I. 4, Latina Vulg. *genealogiis interminatis* ; Tertull. *De præscript.*, cum genealogias indeterminatas nominat, Valentinus agnoscitur. Cornarius etiam vocem ψεύδεις videtur legisse : scribit enim, *sermões falsos, et genealogias vanas.*

Pag. 2. Vitreum in ejus contumeliam. Græco ὕαλος, vitrum, ut apud Hieronymum epist. 8 in proverbio, quod natum videtur ex hac consuetudine adulterandi gemmas : *Tanti, ut dicitur, vitrum, quanti margaritum ?* Sed apud Tertullianum

Ad martyres, cap. 4, legimus : *Tanti vitreum, quanti verum margaritum ?* Ne in usu tantum putetur hæc vox numero multitud. apud Plin. et Petron. *vitrea fracta.*

Pag. 3. Rudis cum sit. Interpres legisse videtur ἀκεραίως, non ἀκεραίως ; *simplex cum sit, non, incorrupte, sincere* : ita paulo ante, φαίνεται τοῖς ἀπειροτέροις, *ut decipiat rudiores.*

Quæ est in Deum blasphemationis. Græcus liber habet, εἰς Χριστὸν βλασφημία ; vetus legisse videtur, εἰς Θεόν. Paulo ante pro ἐπεὶ μὴ πάντες τὸν ἐγγέφαλον ἐξεπύχασιν, reddidit, *quia non omnes cerebrum habent, quod priorem expositionem Billii confirmat, quasi idem sit expulsius cerebrum, quod ingenii perspicacia præditum esse ; sive, ut monet Gallasius, ductum sit hoc genus loquendi a medicis, qui gravata humoribus capita tum errhinis, tum aliis remediis pituitam et sputa educuntibus repurgare solent ; sive ab iis, qui natura cerebrum non habent lis humoribus impeditum. Ideo ergo hæc convincit, quia non omnes suo Marte illa deprehendere possunt ; nam cum addit : Ut et tu cognoscens ea, omnibus manifesta facias ; profecto videtur velle, ea cognosci portentosa, ut ipsorum absurditate perspecta vitentur, ac dampnentur. Ut cum quis, quod porrigitur pro gemma vitrum, noverit esse vitrum, rejicit protinus et contemnit. Irenæus lib. I, cap. 35 : Adversus eos victoria est, sententiæ eorum manifestatio. Hieron. ad Ctesiphontem : Sententiæ vestras prodidisse, superasse est : Adnotationes Fr. Fewardentii.*

Pag. 1. D. Irenæi. Hanc vulgatam librorum D. Irenæi inscriptionem initio mihi suspectam reddiderat, non solum vetus codex manuscriptus, qui paulo diversam habet, ut in margine signavimus ; verum etiam Eusebius 41, qui hoc nominat, Ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως βιβλία πέντε, *Reprehensionis ac eversionis falso nominatæ scientiæ libros quinque.* Subscribunt ei Andreas Cæsariensis et Arelhus in cap. xvi Apocalypsis ; Œcumenius quoque, Joan. Hentenio interprete, eosdem appellat 42, *Libros adversus falso dictam sapientiam ; item : Consultationem falso dictæ scientiæ.* Sed amplius me moverat idem Irenæus, qui præfatione in librum secundum ad hanc inscriptionem alludens, ait, se *arguere falsi nominis agnitionem.* Et paulo post eadem ita confirmat : *Quod sit detectio et eversio sententiæ ipsorum (hæreticorum), operis hujus conscriptionem ita titulavimus. Rursumque præfatione in librum quartum idem ait : Hunc quartum librum transmittens tibi operis, quod est de delectatione et eversione falsæ cognitionis. Et iterum, ad quartum libri finem scribit : Integram tibi opus exprobationis et eversionis falso cognominatæ agnitionis, præstante Deo, præbebimus. Præ-*

41 Lib. v Hist., cap. 7. 42 In cap. II primæ Petri, et in Epist. Judæ.

fallone denique in librum quintum ait : *In hoc lib. v qui est de traductione operis universi, et eversione falso cognominatæ agnitionis, etc.*, quibus assignata per Eusebium inscriptio dilucide probatur. Constat præterea Irenæum "Ελεγχον ad librum primum, in quo hæreticorum errores retegit tantum; Ἀνατροπήν autem ad sequentes quatuor, in quibus plurimis gravissimisque diputationibus eos revincit, concinne retulisse.

Quia tamen pro eadem vulgata Latinaque inscriptione facit, quod apud eundem Eusebium prius in eodem capite ita citantur Græce, ut fert vetus inscriptio : rursusque libro quarto *Historiæ*, c. 11, idem dicit : Ταῦτα δὲ φησὶν ἐν τρίτῳ τῶν πρὸς αἰρέσεις, et cap. 14 : Οὕτως ἔχουσαν, ἀπὸ τοῦ τρίτου τῶν πρὸς αἰρέσεις. *Hæc dicit in tertio adversus hæreses libro.* Idemque rursus Eusebius, interprete Rufino, ejusdem libri c. 18 et 29 appellat libros *Contra hæreses*. Insuper, Cyrillus Jerosol. " *Institutiones contra hæreses* : Hieron. quoque in *Catalogo*, item Theodoretus " et Procopius Gazæus " interpretes, *Libros contra hæreses* : Anastasius Nicenus " , *Sermones contra hæreses* : idem postremo Irenæus scribit : *Qui istas hæreses expugnavit, cæteras omnes facile eversurum* ; hanc eandem vulgatam antiquam inscriptionem etiam nunc cum veteri interprete retinendam existimo ; ut Græcis fragmentis altera præligenda esset. Hæc enim eo videtur mihi elegantior, quod allusionem habeat ad Gnosticorum appellationem, simulque apostoli Pauli conveniat verbis, quibus evitandas ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως graviter sauctique præmonet.

Quatenus veritatem refutantes quidam. Longum est hujus principii hyperbatum, sed huic auctori familiare, librorum præcipue initiis : nec potest hic facile comprehendendi, atque in Græco. Ego ibi tandiu lectorem suspendi membrorum multitudine, longaque illa parenthesi, ex Patrum aliquo familiari fortasse, potius quam scriptio sermone arbitrator, donec ad verbum præcipuum ἀναγκαῖον ἡγήσασθην, veniatur. Omnino autem ἐπεὶ legendum esse apparet, iidemque Irenæo sunt παραπρόμεινοι ἀλήθειαν, qui Paulo ad Titum 1, ἀποστρεφόμενοι. Fuisset igitur pura niagis et facilis interpretatio si, *Quoniam veritatem adversantes quidam dixisset interpres* : sed venerandam et retinendam veterem interpretationem vel eo sum arbitratus, quod quæ Græca supersunt fragmenta, atque etiam integrum opus, si quando Græce in lucem prodeat, emendare, multisque locis restituere possit.

Genealogias infinitas. Inanibus Judæorum fabulis, et genealogiis interminatis, quibus attendere prohibet Apostolus, aptissime comparat Gnosticorum deliramenta. Siquidem oracula prophetarum rabini detorquebant ad impura somnia, quibus totum orbem longe lateque jam pervaganti apostolicæ prædicationi de Christo vero Messia, tetram caliginem offunderent. Archisynagogus Trypho apud Justinum dicit, Messiam nullam potestatem habiturum, imo ne seipsum quidem agniturum, donec venerit Elias, qui unctione ipsum inauguraret. *Primo homini affingebant duas uxores*, ait Augustinus, *ex quibus genealogias infinitas texebant, et infructuosissimas quæstiones* ". Vaniora vero et deteriora istis audebant contra fidei nostræ præcipua capita 20 Gnosticorum antesignani. Simon omnium horum caput, Selenen (alii vocant Helenam) quamdam sibi e prostibulo assumptam mulierculam, Mineravam ; se vero Jovem inter gentes ; Deum Patrem inter Samaritanos ; et Filium Dei apud Judæos, autumabat : nec deerant, qui fidem dictis adhiberent. Testis est statua, quam nomini illius erexe-

runt Romani, cum hac inscriptione : SIMONI DZO SANCTO ". Testis et Nero imperator, qui in ejus gratiam Petrum apostolum neci tradidit ". Nicolaitarum impuritates, Ophitarum idolomania, Carpocratis seditates, Caineorum impietates, et Marcionis blasphemiae, Judaica commenta multis parasangis antevertebant. Quid utilitatis conferebant Basilidis, et Valentini conjugationes Æonum, Profundi, Silentii, Pleromatis, Synchaseos, Propatoris fabulæ, ogdoadum, decadum et duodecadum omnibus labyrinthis inextricabilioribus anfractus ? Isthæc igitur, et cætera id genus portenta merito aversari docemur.

Pag. 2. *Exercitata.* Ita vetus codex : delevimus autem, exercita. Vult vero artem persuadendi, qua in nassam suam multos pertrahabant Gnostici, veteratorie instructam, et non nisi ad fraudem ab illis comparatam fuisse.

Verba Domini. Delevimus verbum, auctoritate veteris cod. cui consentit lectio Græca apud Epiph. τὰ λόγια habens.

Interpretores mali. Errores non ex sacrarum Litterarum fonte, sed perversarum interpretationum lacunis hauriri ostendit : qua de re Vigilii martyr lib. II *Contra Eutychen* his verbis conqueritur : *Origo cunctarum impietatum hæc est, dum celestium dictorum virtus, vitio malæ intelligentiæ temerata, non secundum qualitatem sui sensus perpenditur, sed in alias res pro arbitrio legentis, secus quam veri ratio posulat, derivatur.* Et post pauca : *Maxime dolendum, hominem inde impium fieri, unde alius pius existit : inde miserabiles captivitalis sortiri ærumnas, unde libertas acquiritur. Nunquam igitur nos terrenit, aut sibi blandiantur, ait Hieronymus " , si de Scripturarum capitulis, sibi videntur affirmare quod dicunt : cum et diabolus de Scripturis aliqua sit locutus, et Scripturæ non in legenda consistant, sed in intelligendo.*

C. *Per verborum artem.* Exprimimus, per bonorum morem, alias, mortem, quod supposuerat Erasmus, qui si Epiphanium consulisset, ab eo legendum esse didicisset, δὲ λόγων τέχνης ; consentit Epiphanio vetus cod. Porro, loci hujus optimus interpres erit Tertullianus " scribens, illos erroneos importune inculcasse illud : *Querite et invenietis ;* quo anxia curiositate Catholicorum animos, spreta Ecclesiæ doctrina, ad investigandum alium Deum, retroactis sæculis ignotum concitarent, et sic eos in casses suas pertraherent. *At nobis, inquit ille, curiositate opus non est post Christum Jesum, nec inquisitione post Evangelium. Cæterum, si quærere debemus, quando finis quærendi ? Ubi statio credendi ? Ubi expunctio inveniendi ? Apud Marcionem ? Sed et Valentinus proponit : Querite et invenietis. Apud Valentinum ? Sed et Apelles hæc me pronuntiatione pulsavit, et Ebion, et Simon, et omnes ex ordine non habent aliud quo se mihi insinuantes, me sibi adducant, etc.* Observandum, hæreticos siuvisi anguis illius halitus spirantes, variarum quæstionum machinis, simpliciorum mentes perpetuo pulsasse. *Quare, et Quomodo, Judaica vocabula continue occinentes : quæ a fidei rebus procul releganda, ante Theophylactum, et Cyrillum Alex. " multis sæculis docuit Justinus martyr lib. De Trinit.*

In eo quod blasphemam. Viginti tres has voces, veteris cod. auctoritate, et Græcorum viro consensu restitimus : delevimus autem, inquit, et impiam sententiam ipsorum factam non ostendunt.

Quemadmodum a meliore nobis. Observavit primum Eusebius lib. V *Hist.* Irenæum cujusdam viri apostolici, cujus nomen reticet, sermonum frequenter meminisse : quod ex cap. 2 libri hujus, 19 et 35 terti, et 45 quarti, clarum est. Quis au-

" Catech. 16. " Dialog. 1. " In c. III Gen. " Quæstion. in Scriptur. " Lib. II Cont. advers. legis, cap. 1. " Justinus Apolog. 2. " August. lib. de Hær. " Apolog. contra Lucif. " Lib. Præscript. " In VI c. Joan.

tem ille ait, cum Eusebii acerrimum iudicium fuerit, non a me expectet. Id tantum ausim affirmare, nusquam illa quæ recitat, in publicatis libris eorum, quæ ætatem illius præcesserunt, inveniri. Perspicis interea, B. hunc martyrem, non tantum scripta, sed et tradita a Patribus, adversus hæreses producere.

Cæterum, non solus Irenæus, sed et Tertullianus aperte notat, Valentinianum non aperte aut candidè proponit sua prædicasse; sed multis strophis et ambagibus occultasse. *Nihil magis curant, inquit⁷⁸, quam occultare quod prædicant, si tamen prædicant, qui occultant.* Deinde, illa comparans cum Eleusiniis gentilium sacris, quæ ob sui fœditatem occultabantur, subdit, istos sanctis nominibus et illulis, et argumentis veræ religionis vanissima atque turpissima figmenta sua configurasse, etc.

Pag. 3. *Ne forte et cum nostro delicto.* Ecclesiarum pastores Dominicæ illius comminationis submonere videtur, qua sanguis pereuntium de manibus illorum repositur: cuius terror querulosos et uberioribus lacrymis interlitas voces has excusit Augustino, cum in consortium episcopatus vocaretur a Valerio⁷⁹: *Nihil apud Deum miserius, tristius et damnabilius, episcopi, presbyteri, aut diaconi officio, si perfunctorie res agatur.* Sacer Ignatius scribit⁸⁰, episcopum non tam sui ipsius esse, quam aliorum. Hinc eligendus Ambrosius, fugam meditat⁸¹; Ammonius aurem sibi amputat⁸²; Synesius hoc ministerio multas præeligit mortes; sese occultat Basiliius magnus⁸³; Chrysostomus, quantum potest onus detrectat⁸⁴; et quidam apud B. Hieronymum formidat, ne de damnatorum numero esset, si episcopus fuisset⁸⁵. Horrendum illud fulgur, nunc a multis inane spectrum existimari videtur.

Ovis pellis. Nisi legas *ovillæ*, id est ovinx (est enim utrumque usitatum) solæcismus est: habet tamen *ovilis* vetus cod.

Cæterum, hunc Irenæi locum egregie æmulatum ac interpretatum esse existimo Cyrillum Hierosol. Catechesi quarta, his ex interprete verbis: quæ etiam sequentem illustrant notam. *Imitatur virtutem improbitas, et zizania contendit triticum videri: quod quidem specie quadam tritico assimilatur, gustu autem a sententibus facile discernitur. Et diabolus quoque transformatur in angelum lucis, ut homines cæcitatibus caligine, et incredulitatibus pestilentia irretiat. Multi lupi obambulant in vestimentis ovium, et vestes quidem ovium nanciscuntur: sed non unguis aut dentes. Ac pelle quidem mansueta induti, specie probitatis decipiunt: perniciosum vero venenum ex dentibus emittunt. Opus est igitur divina gratia, et sobria mente, et vigilantibus oculis, ne zizantis pro tritico vescentes, imprudenter perreamus; neve lupum existimantes esse ovem, capiamur; neve perditorem nostrum diabolum, bonum esse angelum putantes, deglutiamur.* Ad id etiam spectat, quod Cyprianus martyr refert⁸⁶ Novatianos hæreticos, luporum more, tenebrosam caliginem optasse, qua facile possent ferina sua crudelitate oves a pastoribus direptas, tenebrosis speluncis suis laiare. De hisque ac similibus Dominum prædixisse: multos rapaces lupos esse venturos sub pellibus ovium. Et alibi scribit, huiusmodi animarum proditores mentiri ut fallant, blandiri ut doceant, bona promittere ut malum tribuant, et vitam polliceri ut perimant; Epistola ad plebem, de quinque presbyteris schismaticis. Legatur et Chrysostomus, tomo primo, homilia de jejuniis et Genesios lectione.

Similia quidem nobis loquentes. Et aliam frau-

A dem Gnosticorum reteggit, qua prima verborum specie, cum orthodoxis facere videbantur; reipsum tamen simpliciorum oculos, præstigatorum instar, tantum perstringebant, longe diversa sentientes. Cavendum semper igitur ab hæreticis, ne incautus imponenti, quæ quando urgeri cœperint, aut scribendum illis fuerit, ait Hieronymus⁸⁷, *miras strophas videas: sic verba temperant, sic ordinem vertunt, et ambigua quæque concinnant, ut et nostra, et adversariorum confessionem teneant, ut aliter hæreticus, aliter catholicus audiat.* Pelagianos huius fraudis ita reos agit idem⁸⁸: *Aliud audiunt cubiculorum secreta, aliud rostrorum populi, etc.* Quam strenne hoc idem rostrum inter posteriorum Gnosticorum sectas sacramentariis, nemo nequit. Vocibus quidem, Deum omnipotentem esse; veræ carnis Christi substantiam nobis offerri; Christum ad inferos descendisse; et alia per multa nobiscum credere se iungunt: interpretationibus vero pugnantibus et plane blasphemis adjectis, vanissimos et perniciosissimos se ostendunt illusores. *Fides vero pura, scribit idem Hieronymus⁸⁹, non querit strophas: quod simpliciter creditur, simpliciter confitendum est.* Et Tertullianus *Contra Valentinianos: Nihil veritas erubescit, nisi tantum abscondi.*

Cum legerim commentarios ipsorum. Non solum ergo Valentinus hæresiarcha quædam scriptis evulgavit, velut Evangelium, Psalmos, et Sophiam, ut est apud Tertullianum⁹⁰, Clementem Alexandr.⁹¹ ac Epiphanium, verum etiam discipulis habuit polygraphos, quorum commentarios post Irenæum se legisse profitetur Tertullianus libro *De carne Christi*, cap. 15, 16, 17 et 20. An vero lectio Nbrorum hæreticorum quibusvis permittenda sit, discutiemus postea.

Qui sunt citra Ptolemæum. De hoc plura refert idem Irenæus ad finem capituli primi libri primi: item libro secundo § capite quarto et quadragesimo, Tertullianus sub calcem libri præscribit eum cum Valentino per omnia sensisse, adjectis tantum octo novis Eonibus ad triginta, et negando Eonem tricesimum excessisse de Pleromæte. Eiusdem rursus meminit libro *Adversus Valent.*, cap. quarto, octavo et duodecimo. Nicetas Choniates libro quarto *Thesauri orthodoxiæ*, cap. quinto, testatur hunc Bytho, quem Deum vocabat, duas afflixisse conjuges, Enneam seu cogitationem, et Thelema seu voluntatem. Insuper, epistola ad Floram (quam transcripsit Epiphanius) in Moysis legem invecum solum Decalogum, veluti a Deo datum hominibus, admittendum esse. Huius porro errores post Irenæum, solide refellunt Epiphanius, Euthymius, Nicetas, et Theodorus Scutariotes.

Ostendimus. Quia Græca vox ἀπαγγελούμεν, est futuri temporis, et ita legit vetus codex, loco dejectionis ostendimus.

Et aliis occasiones dabimus. Cupit omnes alios qui scribendi et dicendi arte pollebant, suo exemplo adversus hæreticos decertare, et nullo pacto in eorum sceleribus maximis connivere. Gloriat⁹² Hieronymus se nunquam hæreticis pepercisse, sed omni egisse studio, ut hostes Ecclesiæ, sui quoque fierent, in præmio *Dialogi contra Pelagian.* Hortatur idem Augustinum, ad eum data epistola, pro signo maximæ gloriæ ducere, quod eum omnes hæretici detestarentur, secumque pari odio prosequerentur, ut quos gladiis nequibant, votis saltem interficerent.

Neque scribere consueti. Non inepte forsitan quis ex hoc divinare posset, hos quinque libros primum esse setum Irenæi, quem sub annum Christi centesimum octogesimum, pontificatus vero Eleutherii

⁷⁸ L. adv. Valent., cap. 1. ⁷⁹ Epist. 148. ⁸⁰ Epist. 1. ⁸¹ Paul. in Vit. Ambros. ⁸² Niceph. l. II. ⁸³ Epist. 2. ⁸⁴ Chrysost. lib. de Sacer. ⁸⁵ In Reg. mon. ⁸⁶ Epist. ad Novatianum. ⁸⁷ Epist. ad Oceanum et Pamnia. ⁸⁸ Epist. ad Ctesiphontem. ⁸⁹ Epist. ad Theophilum. ⁹⁰ Lib. Præscrip. ⁹¹ Lib. u Strou.

papæ secundum, emiserit adversus Valentinum : A spuerint, sed plurimi integram sanumque habeant caput.

Μητε συγγράφειν εθισμένοι. Solenter inde collegit Feuard. hos *Contra hæreses* libros primum Irenæi opus esse. Cæterum notanda hic verba scholiastæ in initium lib. 1 Thucydidis : Συγγράφαι, τὸ μετ' ἐπιμελείας καὶ σπουδαίως συντάξαι, γράφαι δὲ καὶ τὸ ἀπλῶς καὶ μὴ ἐπιμελῶς τὴν ἀλήθειαν ἀνευρεῖν.

Atque hinc paulo post δύναμαι συγγραφῆως se destitutum ait Irenæus.

Pag. 4. *Κελεύεις.* Ita recte in Petaviana editione Epiphanius legitur pro Δελοφίς, quod erat in Basilicensi, indeque in editiones Irenæi transcriptum. Cæterum Celtas istius Galliæ partis incolas dictos fuisse, in qua est urbs Lugdunensis, cujus episcopus fuit S. Irenæus, ex Cæsaris lib. 1 *Commentariorum*, et Plinii lib. IV, cap. 17, constat, vulgares geographos ut taceam.

Συγγραφῆως. De hac voce vide Suidam, ac Harpocrat. et in hunc Valesii notas. Cæterum titulum συγγραφῆως, quem auctor noster sibi sumere modeste recusavit, eidem merito alii ascripserunt : sic in ms. cod. 22, in archivo Bodleiano B. quædam citantur ἐξ ἐτέρου βιβλίου Εἰρηναίου συγγραφῆως, suo loco restitanda.

Ἰδιωτικῶς. Hæc vox vel significat *privatim*, id est *seorsim*; vel *vulgariter*, id est *ruditer*, sine *exteriori ornatu*. Prioriem significationem præfert Feuard. spectans id quod sequitur : *tibi scripta sunt*; ego posteriore, quod præcedentibus verbis, ad quæ apte refertur, magis congruat.

Ἰδιωτικῶς. Hæc vox vel significat *privatim*, id est *seorsim*; vel *vulgariter*, id est *ruditer*, sine *exteriori ornatu*. Prioriem significationem præfert Feuard. spectans id quod sequitur : *tibi scripta sunt*; ego posteriore, quod præcedentibus verbis, ad quæ apte refertur, magis congruat.

Ἰδιωτικῶς. Hæc vox vel significat *privatim*, id est *seorsim*; vel *vulgariter*, id est *ruditer*, sine *exteriori ornatu*. Prioriem significationem præfert Feuard. spectans id quod sequitur : *tibi scripta sunt*; ego posteriore, quod præcedentibus verbis, ad quæ apte refertur, magis congruat.

Ἰδιωτικῶς. Hæc vox vel significat *privatim*, id est *seorsim*; vel *vulgariter*, id est *ruditer*, sine *exteriori ornatu*. Prioriem significationem præfert Feuard. spectans id quod sequitur : *tibi scripta sunt*; ego posteriore, quod præcedentibus verbis, ad quæ apte refertur, magis congruat.

Ἰδιωτικῶς. Hæc vox vel significat *privatim*, id est *seorsim*; vel *vulgariter*, id est *ruditer*, sine *exteriori ornatu*. Prioriem significationem præfert Feuard. spectans id quod sequitur : *tibi scripta sunt*; ego posteriore, quod præcedentibus verbis, ad quæ apte refertur, magis congruat.

Ἰδιωτικῶς. Hæc vox vel significat *privatim*, id est *seorsim*; vel *vulgariter*, id est *ruditer*, sine *exteriori ornatu*. Prioriem significationem præfert Feuard. spectans id quod sequitur : *tibi scripta sunt*; ego posteriore, quod præcedentibus verbis, ad quæ apte refertur, magis congruat.

Ἰδιωτικῶς. Hæc vox vel significat *privatim*, id est *seorsim*; vel *vulgariter*, id est *ruditer*, sine *exteriori ornatu*. Prioriem significationem præfert Feuard. spectans id quod sequitur : *tibi scripta sunt*; ego posteriore, quod præcedentibus verbis, ad quæ apte refertur, magis congruat.

Ἰδιωτικῶς. Hæc vox vel significat *privatim*, id est *seorsim*; vel *vulgariter*, id est *ruditer*, sine *exteriori ornatu*. Prioriem significationem præfert Feuard. spectans id quod sequitur : *tibi scripta sunt*; ego posteriore, quod præcedentibus verbis, ad quæ apte refertur, magis congruat.

Ἰδιωτικῶς. Hæc vox vel significat *privatim*, id est *seorsim*; vel *vulgariter*, id est *ruditer*, sine *exteriori ornatu*. Prioriem significationem præfert Feuard. spectans id quod sequitur : *tibi scripta sunt*; ego posteriore, quod præcedentibus verbis, ad quæ apte refertur, magis congruat.

Ἰδιωτικῶς. Hæc vox vel significat *privatim*, id est *seorsim*; vel *vulgariter*, id est *ruditer*, sine *exteriori ornatu*. Prioriem significationem præfert Feuard. spectans id quod sequitur : *tibi scripta sunt*; ego posteriore, quod præcedentibus verbis, ad quæ apte refertur, magis congruat.

Ἰδιωτικῶς. Hæc vox vel significat *privatim*, id est *seorsim*; vel *vulgariter*, id est *ruditer*, sine *exteriori ornatu*. Prioriem significationem præfert Feuard. spectans id quod sequitur : *tibi scripta sunt*; ego posteriore, quod præcedentibus verbis, ad quæ apte refertur, magis congruat.

⁹⁷ Matth. VII, 7.

ex his quæ dicta sunt, colligere possumus γυναικός A non esse hic capiendum pro uxore, cuius amor est bonus et legitimus, sed pro quavis muliere, cuius amore qui capitatur. Nam certum est promiscuas apud illos fuisse libidines, ita ut sine delectu cum quavis, modo placeret, miscerentur, atque in omnem intemperantiam, lasciviam et turpitudinem sese effunderent, illos denique, ait Tertullianus, *de passivitate vitæ* (sic enim loquitur), *et diligentia delictorum generositatem suam vindicasse*. Hujusmodi monstra exsisterunt (utinam vero ne jam illi exsistent) nostris temporibus, qui ex Anabaptistarum secta prodierunt. Illi Libertini vocati sunt, ob falsam libertatem quam jactabant nomine religionis. At potius cum licentiam omnem scelerum, libidinum, atque omnis corruptelæ captent, servili nomine insigniendi fuerunt. Sunt enim nanciopia ventris, Veneris, omniumque flagitiorum. Illorum morem ita describit Irenæus, ut videantur ejus tempore exstillsse. At exsisterunt illorum proavi et majores, quos perbelle imitantur. Etenim vivam istorum imaginem sic depinxit, ut non dubitemus in eodem ludo edoctos, atque eodem usos magistro, eodemque semine erroris prognatos ab illis majoribus. Jactant enim se, quantumvis indulgeant vino et crapulæ, quamvis scortentur, furentur, detrahant, maledicant, occidant, nullius culpæ reos esse, nec ullo modo pollui aut contaminari: quia novi sunt homines, liberati a condemnatione Adæ, non attingi aut inquinari interiorum ipsorum hominem, nec spiritum ipsorum his quæ a corpore sunt, consentire. Ita se manumissos aiunt et liberos, ut quidvis ipsis liceat; ac reliquos qui Dei timore et conscientia retinentur, subsannant ut rudes et idiotas; quod adhuc in Adamo sint, necdum se norint vindicare in libertatem. Verum ut planius intelligas quid simile aut dissimile cum istis habeant, legito libellum quem a Joanne Calvino adversus Libertinos Gallice scriptum, nos jam a multis annis in Latinum sermonem convertimus.

Scholium Billii in cap. 1.

Pag. 5. *Proarchen*. Hanc vocem addo et ex vet. interp. et ex Tertul.

Bythum. Parum congruenter hoc nomen a Valentinianis tributum esse scribit Tertul. lib. *adversus Valent.* ei qui in sublimitatibus habitat. Bythus enim *profundum* significat. Bythium tamen dicit ille, non Bythum.

Monogenem. Hunc item Protozenem aptius vocandum fuisse ait Tertul. quam Monogenem, cum eum non unigenitum, sed primogenitum fingant. *Quam et Charin et Sigem vocant*. Hæc verba in Græco exemplari desiderantur, quæ ex veteri interp. adjecimus.

Pythagoricam quaternitatem. Tetradem et quadragam dicit Tertullianus. Pythagoricam autem eam vocat, quod philosophus ille quaternarium numerum in tanto honore haberet, ut etiam hanc formulam jurandi discipulis suis præscriberet, οὐ μὰ τὸν ἡμετέρα γενεᾶ παραδόντα τετρακτὸν.

Pag. 8. *Adducere cuperet*. Vetus translatio habet *mollet*. Tertullianus tamen Græcæ lectioni suffragatur.

Derivavit. Ita reddit Tertullianus hoc verbum ἀπέσκηψε, similitudinemque ducit a vitiiis, quæ in corpore alibi enata, in aliud membrum perniciem suam efflant. ἀπέσκηψε, Gallice *se déchargea*, ingruit, impetu desiiit.

Temeritate. Non enim æmulabatur, solum de patre gaudentem. Tertull.

Pag. 9. *Femina*. Θήλεια lego cum vet.

Ne esse quoque ipsum finem haberet. Græcus codex habet, μηδὲ αὐτὸ τὸ εἶναι τελειῶς ἔχειν. Sed apparet ex veteri interprete legendum esse, μή καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι τέλος ἔχει. Quam etiam lectionem confirmat Tertullianus. Sic enim ait: *Et metueret propterea, ne finis quoque insisteret.*

Id quod accideret. Epiphanius codex habet τὸ γένος. Sed γένος malo cum vet. interpr., præsertim cum ab hac sententia stet Tertull. qui *casum*, non *genus* dicit.

Pag. 10. *Materiæ essentiam*. Τῆς ὕλης addo in Græco ex vet. interpr. et ex Tertull.

Conjugis experte. Sic vertendum esse apparet tum ex vet. interpr. tum ex Tertull., qui *imaginem femina-marem* dicit, ac denique ex his quæ sequuntur. Neque enim hæc ratio, quam subijcit, satis quadraret, si ἀσύζυγος ἀρβηνόδηλος ad Horum referrentur.

Patrem enim. Add. in Græco πατέρα.

Et crucem et lyrototem. In Græco corrupte legitur συλλυρωτήν: pro quo reponendum ex vet. interpr. et Tertull. σταυρὸν καὶ λυρωτήν.

Pag. 11. *Cruci affixam esse*. Προ ἀποστραθηθῆναι, in Græco legendum ἀποσταυρωθῆναι. Crucifixam enim et vetus interpres, et Tertullianus habent, non privatam.

Id videlicet agentis. Hæc desunt in veteri translatione, sed ex Græco supplenda sunt et Tertull.

Hoc est, Christum et Spiritum sanctum. Merito hanc conjugationem ridet Tertullianus, ut Turpiissimam, nempe duorum marium.

Quodque in quibus. Hoc loco Tertulliano non convenit cum veteri interprete: cuius ego vestigia secutus, ita hæc verti, quasi in Græco sit, ἀγννήτου κατάληψιν γινώσκοντας ἑαυτοῖς ἱκανοὺς εἶναι. Tertullianus, inducere (id est docere) innati generationem, et idoneos efficere generandi in se agnitionem patris, videtur legisse in Græco non ἀναγορεύσαι, id est *prædicare*, sed ἀναγενῆσαι.

Pag. 12. *Nisi Monogenis beneficio*. Ad verbum, per Monogenem. In Græco expungendum est verbum, γινώσκεται.

Cur ii omnes perpetui sint. Αἰώνιον διαμονὴν perpetuitatem vertit Tertullianus, ridetque vecordiam Valentinianorum, qui hanc perpetuitatis Æoniam causam afferant. Ex ea enim sequi, ut Æonibus præstiterit Patrem non comprehendisse, quam si eum comprehendissent. Hinc enim perpetuitatem ipsis comparatam esse, cum ex ipsis comprehensibilitate, hoc est ex Filio, forum tantum accepit.

Ortus. Dele in Græc. αὐτοῦ.

Hoc est, in Filio. In Græc. corrupte habetur ὃ δὲ ἴσος ἐστὶ. Legendum enim est ὃ δὲ ὁ υἱὸς ἐστὶ, suffragante non modo veteri interprete, sed etiam Tertulliano, qui his verbis utitur: Filium autem statuunt apprehensibilem Patris. Ubi tamen legendum apprehensibile, id est τὸ καταληπτόν.

Omnes Noas, omnes Sermones. Ovidius *Metamorphoses* suas delevisset, si majorem cognovisset. Tertull.

Pag. 13. *Produxisse*. Græc. προβαλέσθαι προβλήματα. Legendum πρόβλημα. Neque enim hic agitur nisi de Jesu. Ridet autem hic quoque Tertullianus Valentinianorum amentiam, qui Æonas suos velut ex ære collatio Jesum ornasse statuunt, cum tamen eos unum omnes effectos fuisse asserant. Si enim, inquit, omnes unum erant ex supraddicta persequatione, vacabat symbolæ ratio, quæ ferme ex varietatis gratia constat. Opportuneque hoc loco Pandoræ Hesiodi mentionem facit, quemadmodum et Irenæus lib. II, cap. 19.

Ac denique omnia. Legendum in Græc. καὶ πάντα, non καὶ κατὰ πάντα, astipulantibus vet. interp. et Tertull. Sicque ead. lin. pro αὐτῶν, reponendum αὐτῶ.

Pag. 13. *Ac pene*. Existimo legendum in Græc. κατὰ, vel παρὰ, non μετὰ.

Et Æonum. Sic lego cum veteri. In codice Epiphanius non est καὶ αἰώνων, sed ἐξάγωνος, id est *sexangula*. Quod si quis ita legere maluit, referendum erit hoc vocabulum ad sex Hori nomina, quæ præcedunt.

Fig. 14. Eorum. Addo αὐτῶν ex vet.

Duodecadis autem. Corrigendus est Græcus Theodoretii codex libro primo *Hæreticarum fabularum* in hæresi Valentini, ac pro τὸν δύο καὶ τὸν δέξα, legendum τὸν δυοκαδέξα. Duodenarium enim summo in pretio habebant Valentiniani.

Significari asserunt. Græca transposita sunt. Nam pro σημαίνουσι λέγεσθαι, reponendum est σημαίνεσθαι λέγουσι.

Fig. 15. *Innui.* Pro ὑπερσημαίνεσθαι legendum ὑποσημαίνεσθαι, et ead. lin. pro τῆς ἀποστασίας τοῦ Ἰουδα, διὰ Ἰουδαν restituendum ex vet. interp. et ita postulante sensu.

Cujus. Pro αὐτῆς legendum αὐτῆ, et paulo post, ante et μή, ponenda est particula copulativa καὶ ex vet.

Resoluta fuisset. Vet. interp. hic mihi lapsus esse videtur. Vertit enim, advenisse in omnem essentiam suam : perinde ac si in Græco haberetur ἀνεληλύθη. Sed verior est lectio ἀνελύθη ἄν, id est *resoluta ac resoluta fuisset* : quemadmodum patet ex his quæ superius dixit Irenæus, cum de Sophiz calamitate verba faceret.

Fig. 16 *Egressa virtus a Filio.* Ex vet. interpret. pro τοῦτου restituit τοῦ Ἰησοῦ. Ibidem pro ταύτης legendum ταύτην.

Atque extra complementum. Græc. καὶ ἐξορισθείσης ἐκτός τοῦ Πληρώματος, ἣν δὴ καὶ δευτέραν ὀρθοῦσα καλοῦσι, περὶ ἧς μικρόν ὕστερον εἶρομεν. Quæ quidem verba, tametsi in veteri quoque interpretatione exstant, meo tamen iudicio delenda sunt. Nec enim quidquam ad rem faciunt, nec sententiam absolutam habent. Ac præterea falsum est Valentinianos Enthymesis secundam ogdoadem appellare.

23 *Salvatorem porro.* In Græc. pro τὸν μὲν Ὀρον, legendum τὸν δὲ Σωτήρα.

Fig. 17. *Ventilabrum enim illud.* Ἐξινο lego cum vet.

Nam cum multa. Veterem interpretem hoc loco sequor, qui hæc verba ἕτεροι δὲ haudquaquam agnoscit ; et certe redundans.

Fig. 18. *Et vacuitatis loca.* In Græc. pro σῆν-ώματος, reponendum κενώματος, ex Theod. libro 1 *Hæret. fab.*, ut etiam legit vetus interpres, et Tertul. consentit, qui Enthymesis in loca luminis aliena (hoc est σιτικός) et in vacuum illud et inane Epicuri explosam fuisse ait.

Superiorem. Addo ἄνω, ex veteri : quemadmodum et paulo post αὐτὴν post καταλειπῆν.

In œe. Pro αὐτὴν, legendum αὐτῆ ὑπὸ, ex vet. interp.

Fig. 19. *Invisibiliter.* Lego ἀοράτως cum vet.

Atque in omnium. Veterem hoc loco sequor, qui il. legit, ἀγνοοῦσα δὲ τὰ πάντα οὐ καθάπαρ, etc. Hæc enim lectio mihi simplicior videtur.

Et omnem. Καὶ addo ex vet.

Fig. 20. *Enim vero gessit animus.* Hæc, inquit Tertul., et falsas et amaras et dulces et frigidas guttas, et bituminosas et ferruginantes et sulphurantes et venenatas, etc.

Fig. 21. *Ab ipsius sudoribus.* Græca hoc loco mendosa sunt. Legendum enim γένεσιν ἐσχημένα ἀπὸ τῶν ἰδρώων αὐτῆς, ut legit vetus interpres. et postulat sensus.

Quoniam autem. Lege ἰταὶ δέ.

Pursus descendere. Apud Theod. loco supra citato mendose legitur μεταθεῖν pro καταθεῖν.

Ad eam. Legendum in Græco πρὸς αὐτὴν, vel αὐτῆ.

A que item Æonibus. Hic quoque in Græco mendum irrepsit. Nam pro δέσμενος legendum δὲ δμῶως, ut vetus interpres.

Sibi obtulit. Malo sibi legere, cum Tertulliano, ut ad ipsam Achamoth referatur, quam ei, cum vet. interp.

Fig. 22. *Scientia formam.* Apud Tertul. cor-

rupte hoc loco habetur, *confirmavit* : legendum est enim *conformavit*.

Secretas eas. Corruptus est hic locus in Græco : pro χωρήσει τοῦ enim χωρῆς substituendum est. Non enim hoc vult Irenæus, has passiones minime confusas fuisse, sed contra potius permixtas inter se atque confusas.

In corpoream materiam. In Græco pro ἀσώματος legendum ἐνώματος, ex vet. interp. et Tertul.

Alteri mala. Tertul. de vitiiis pessima : de conversatione passionalis : Græce ἐμπροσθς.

Achamoth autem. Δέ legendum, quemadmodum seq. lin. σὺν αὐτῷ, non ἐν αὐτῷ, ex vet. interp.

Fig. 23. *Arripuisse.* Locus hic magnopere me torsit. Nam cum συλλαβεῖν hoc loco idem esse existimare quod *concipere*, non videbam quænam esset hæc contemplationis angelorum conceptio. Huc etiam accedebat, quod aliquanto inferius Achamoth non contemplationem peperisse, sed κατὰ τὴν ἐκείνων θεωρίαν, setum edidisse scribitur. Ne dicam quod si hic συλλαβεῖν idem esset quod *concipere*, conceptio congressum antecederet. Id quod vel cogitare absurdum est. Denique Tertullianus ipse eam angelicorum luminum contemplationem tantummodo concalescentiam esse ac velut ad Venerem exarsisse scribit, non autem contemplationem concepit. Quare hoc loco συλλαβεῖν τὴν θεωρίαν, nihil mihi aliud significare videtur, quam θεωρεῖν.

Cumque ipsis congressam. Ἐγκισσῶν hoc loco est ad Venerem admittere. Tertul. vertit *subare*.

Ad similitudinem effectum. Legendum in Græco γερονός, non γερονότων.

Ita formasse. Μεμορφωμένα. Mendose legitur apud Theod. ἰδιοποιῆσαι pro εἰδοποιῆσαι.

Fig. 24. *Ac nihil ejusmodi sentiens.* Hæc verba addo ex Tertul. perspicuitatis causa. Illic tamen pro a quo, reponendum a qua.

Quæ post eum. Lego μετὰ cum vet. interp.

Hoc est, hylicorum. Apud Tertul. pro *materiam*, legendum *materialium*.

Ex ipso procreatos. Τοῦτου lego ex veteri interp. et Tertul.

Spirituales. Νοητούς, id est qui intelligentia tantum comprehenduntur, non autem in aspectum cadunt. Delenda porro hic in Græco est particula negativa, ut apparet ex vet. interp. et Tertul., qui tamen vocerous legit, non νοητούς, quod mihi magis placet.

Fig. 25. *Hujusce opinionis.* Οἰήσεως enim habet Eriphanii codex. Tamen ποιήσεως legit vet. interp. Vertit enim *operationis*. Prior tamen lectio magis convenire videtur cum his quæ antecedunt.

Fig. 26. *Quia imbecillior.* Græce, ἀνώτερον αὐτὸν ὑπάρχοντα, vet. interp., ἀνώτερον αὐτὸν ὑπάρχοντα προγινώσκειν. Ita enim habet, *superiorem ipsam existentem præscire*. Sed hæc lectio parum congruit cum auctoris sensu.

Psychicum filium. Addo ψυχικόν ex vet.

Quia psychicus sit. In Græco pro ψυχικά substituendum ψυχικόν ex vet. interp.

In subcaelesti. Legendum est in Græco ὑπουράνιον, ut opponatur τῷ ὑπερουράνιῳ, in quo mater sedem habet.

Cosmocratorem autem. Κοσμοκράτορα lego, non παντοκράτορα, Diabolum enim intelligit. Consentit vetus interpres. et Tertul.

Terram nimirum. Γῆν lego, non τὴν, ex veter. et Tertul.

Metus motionem. Delenda videntur hæc verba in Græco, τῶν θαρῶων, nec ea agnoscit vetus interpres.

Mæroris concretionem. Λύτης. Vetus legit ὕλης, sed male.

Insitum esse. Legendum ἐμπροσθέναι, non ἐκπε-

ψυχάται. Ridet autem hoc loco Tertull. Valentinianus, qui unde ignis exstiterit, minime prodant. Itaque ait, credibile esse Achamoth in tantis vexationibus febricitasse, ex eoque aratu ignem produisse.

Pag. 27. *Et fustili.* Addo καί, ex vet.

Ut quæ. Addo ἄτε ex vet.

Perfecti sermonis. Addo λόγου ex vet. et Tertull. *Spiritualis homo.* Lego ἄνθρωπος; ex vet. et ead. lin. δυνάμει καί.

Pag. 28. *Atque hunc esse.* Græca ex veter. interp. ita corrigenda sunt, καί τοῦτον εἶναι τὸν ἐν αὐτοῖς ἄνθρωπον ἀξιούσιν.

Corpus a terra, carnem a materia. Hæc duo pro uno accipienda sunt. Nam cum paulo post tria genera inducit, hylicum duo hæc complectitur.

Recipere queat. In Græco veterem interpretem secutus ἐπιτέξασθαι lego, non ἐπιδείξασθαι.

Sens inflexeri. Legendum in Græco πρόσκλησιν, non πρόσκλησιν.

Salem. Alludit ad hunc, ut opinor, locum: *Vos estis sal terræ*⁹⁹, quo Valentiniani abutebantur.

Psychicum etenim. In Græco pro τῶν ψυχικῶν, substituendum est τῷ ψυχικῷ. Sicque non modo vetus interpres habet, sed etiam Tertullianus; enjus hæc verba sunt: *Indignissime enim animalem etiam sensibilibus disciplinatum.*

Ob eamque causam. Pro δι' ὧν, lego διό cum veter.

Primitias. Ἀπαρχάς. Tertull. *prospicientias*, parum commode.

A dispensatione. Οἰκονομίας. Tertull., *administrationis vi.*

Ut et risibile. In Græco lego καί ὄρατον, καί φιλάρητον cum vet. interp. et Theod. et Tertull.

Pag. 29. *Et ab Achamoth.* Græca hoc loco ita emendanda sunt ex vet. interp. καί ἐπὶ τῆς Ἀχαμὸθ μεμνημένους τὰ μυστήρια, ἑαυτοὺς δὲ τοῦτους ὑποτίθενται.

Quod ipsi esse volunt. Sic enim lego cum vet., ἔθελοσιν αὐτοί: Græca enim hoc quoque loco corrupta sunt.

Potest. Post ἀδικῆσαι addo δυνάμενος ex vet.

Pag. 30. *Libere ac sine.* Legend. in Græco. ἀδικηφόρως.

Indoctos. Ἰδωτῶν unica voce legendum.

Pag. 31. *In usu.* Χρήσει. Opponitur autem τῇ κτήσει.

Nobis adimatur. His verbis alludit ad illud Evangelii: *Habenti dabitur, ei autem qui non habet, etiam quod habet, auferetur ab eo*⁹⁹.

Quisquis in mundo. Degenerem nec legitimum veritatis aiunt, inquit Tertull., qui diversatus in mundo, non amaverit feminam, nec se ei junxerit. Itaque merito eos de passivitate vitæ et diligentia delictorum generositatem suam vindicare ait. Quo loco, ut obiter id admoneam, passivitas non deducitur ab adverbio passim, ut adnotat Rhenanus, sed vocabulum est de Græco reiditum. Quod enim ἐμπάθειαν Græci dicunt, id ille passivitatem transtulit. Porro ut ad auctoris nostri verba redeam, hæc verba *in mundo, et de mundo*, a Valentinianis petita esse videntur ex c. xvii Joan., ubi Christus discipulos suos in mundo, sed non de mundo, esse ait. Quæ quidem verba impurissimi homines falso de se usurpabant.

Mulieri succubuit. Κρατηθῆναι hoc loco ita verto, ut dilucidior sit sensus. Aiebant enim Valentiniani se ex Venereo congressu nihil spurcitiei contrahere, quod spirituales essent: reliquos contra inquinari, ac per concupiscentiam a mulieribus, quibuscum rem haberent, victos ac velut constrictos teneri.

Nobis quidem. Lego cum vet. Ἡμεῖν μὲν, οὓς ψυχικοὺς ὀνομάζουσι, καί ἐκ κόσμου εἶναι λέγουσιν, ἀναγκαίων τῆν, etc.

24 Pag. 32. *Per sponsum et sponsam.* In his nimirum Evangelii verbis: *Exite obviam sponso et sponsæ*⁹⁹.

Per cubiculum nuptiale. Alludit, ut opinor, ad hunc locum: *Nunquid possunt filii sponæ jejuniare*⁹⁹, etc. Illic enim in Græco est νομφῶνος, quæ vox cubiculum nuptiale, sive thalamum significat. Hoc porro vocabulo Pleroma suum significari Valentiniani contendeant.

Sed animale. Delendum καί in Græc. et reponendum post ψυχικῶν.

Pag. 35. *Atque quidem.* Supple, Salvatorem, qui in columbæ specie in eum descenderat. Sic enim Tertull. exponit, legendumque est τοῦτον ex vet.

Utpote spirituale. Pro τό, repono ἄτε ex vet.

Per eum. Adhibenda præpositio διὰ ex vet. et delendum paulo post εἶναι.

Pag. 34. *Ab hoc semine.* Vetus, *de semine.*

Complezionem deteriorum. Καίρωνων lego cum vet.

Perstitisse. Διατετελεμέναι. Quam lectionem probo. Nam διατετηρημένα, ut legisse videtur vet. interp., parum ad auctoris sensum quadrat. Paulo post Σωτήρος cum eo lego, non Κυρίου.

In mundi administrandi munere. Tertull. dispensationem mundi exsequitur.

Pag. 35. *Ut ex his etiam.* In Græco ante hæc verba καί ἐκ τούτων, ponenda hæc sunt, ἰνα ἐπιδείξῃ, ex vet.

Conquisturum. Ἀναπαύσεσθαι in futuro legit vet. inter.

Iustorum animis. Hoc loco pro δικαίαις vet. interp. legit διὰ καί, sed male.

In sponsas. Hæc eleganter irridentur a Tertull. *Distribuentur.* Inquit, *angelis Soteris. In filios putas? Non. Sed in apparitores? Ne istud quidem. Sed in imagines? Utinum vel hoc. In quid ergo, si non pudet dicere? In sponsas. Tunc illi Sabinas raptas jure matrimonii plaudent.*

Has ipsas animas. Pro ψυχικάς repono ψυχάς ex vet. interp.

Pag. 36. *Argutiam.* Σοφία. Velus interp. legit φαντάσματι, id est spectro, quod vocabulum optime quadrat in hos detortorum Scripturæ locorum consarcinatores, qui non solidum quoddam utilis doctrinæ corpus asserunt, sed velut spectrum inane confluunt.

Pag. 37. *Interno Pleromatis castui.* In Græco pro ἐν τοῖς τοῦ legendum cum vet. int. τοῖς ἐνδοῖς τοῦ.

Ipsorum Christus. Lego αὐτῶν cum vet. quemadinodum et vers. eod. αὐτὴν pro αὐτῇ, et ὁσση pro οὐσης.

Pag. 38. *Renuntiare his qui in domo mea sunt.* Ἀποτάξασθαι τοῖς ἐν τῷ οἴκῳ μου. Verti etiam potest, *extremum salutare domesticos meos.*

Pag. 39. *Jam quod eorum.* In Græco pro οὗ ἰδῶν, legendum οὗ ἰδῶν.

Si radix sancta. Gallasii oscitantiam non queo non mirari, qui ne hic quoque mendium Græci codicis deprehenderit, sed in apertissimo Scripturæ loco tanquam in meridiana luce hallucinatus sit. Vertit enim, *et erant primitiæ sanctæ.* In Græco autem pro ἤν legendum ἤν, quemadmodum cuivis, nisi plane caeco, perspicuum est.

Atque in se contraxisse. Συνασταλέναι. Mendosum hoc loco fuisse codicem vet. interp. suspicor, qui *erexisse* vertit, quasi in Græco esset συνασταλέναι.

Ad ovem quæ. Deest vocabulum πρόβατον in Græco.

Pag. 40. *Deo gratias egit.* Θεῷ lego cum vet., non αὐτῷ, et ita legendum esse patet ex ipsius cantico. *Qui veniente.* Ὅς legendum, non ὡς.

⁹⁹ Matth. v, 13

⁹⁹ Matth. xiii, 12.

⁹⁹ Matth. xxv, 1, 6.

⁹⁹ Matth. ix, 15.

Sedem figens. Legē μένουσα unico vocabulo.
Et *Nun.* Hæc addo ex vet.

Pag. 41. In principio autem. Addendum in Græc. ἐν ἀρχῇ δέ, ex vet.

Coniunctior ei est. Οἰκειότερα, propinquior, familiarior. Atque hic delenda est præpositio ἐν.

Frugescit. Tertullianus pro verbo καρποφορεῖν, interdum fruticare, interdum frugescere, reddit ad verbum, fructificare.

Hominis nimirum. In veteri translatione pro homines, legendum hominem. Eod. vers. delenda sunt hæc verba, τῷ ἀνθρώπῳ.

Pag. 42. Totius Pleromatis. Παντὸς τοῦ πληρώματος. Vetus tamen interpres non παντός, sed ἐντός legisse videtur. Vertit enim intra: sed priorj lectioni magis assentior.

Que ex passione. Lego πάντα τὰ cum vel. quemadmodum et ead. lin. μορφώσας pro ἀρμόσας.

Pag. 43. Atque in hunc modum Ptolemæus. Hæc verba addo ex veteri.

Ipsas quoque. Ἀλλά; lego cum vet.

Joanni propositum. Legendum in dat. Ἰωάννη.

Et non tanto post intervallo. Delenda sunt in Græco hæc verba, τοσοῦτον ἐσυχθῆ τῆς ὀρθόδοξος καὶ οὐκ ἂν μετὰ.

Aut si reliquorum. Legendum in Græco ἢ ἐι τῶν.

Pag. 44. Ac nominibus abutentes. Addenda est in Græc. copulativa particula.

Mentionem nullam. Illic quoque negativa particula μή in Græco addenda est.

Qui ex omnibus ortus est. Lego cum veteri ὁ ἐκ πάντων γεγονώς, non, ut est apud Epiphaniū, ὁ τῆς οἰκονομίας. His enim verbis scititium illum Valentinianorum Salvatorem intelligit, qui ex omnibus Æoniis ortum traxit, ac proinde sermone illo, qui primæ Æonum classis est, natu posterior est.

Pag. 45. Ille, inquam, unius. Vetus Irenæi interpres videtur legisse ἀπὸ τοῦ, non ὁ τοῦ: sed utrumque eodem fere recidit.

Verba fecit. In Græco pro ἐμπροσθήται, legendum παροίηται, et seq. vers. pro λέγουσι δέ, λέγουσι γάρ.

Princeps eorum. Addo γὰρ in Græc. ex vet.

Quam falso. Pro ψευδώς videtur legisse velus interpres ψευδονύμως: vertit enim, falso nomine.

Pag. 46. Hæc ait atque alto. Tota centonis hujus, ex Homeri versibus consuti, gratia in interpretatione Latina perit. Sed multa in eodem genere apud Latinos exstant, ac præcipue apud Ausonium. Aptè autem Homero-centonibus hæreticos confert Irenæus, qui ut prodigiosæ doctrinæ suæ gratiam fidemque conciliarent, ex variis Scripturæ locis, tanquam centonibus quibusdam eam consarcinabant.

Comitantur euntē. Κλωτες legisse videtur vetus interpres. Sed κλωτα mihi magis arridet, ut ad Herculeum referatur.

Versus quemdam agnosceat. In Græco post ἐπιγνώσεται, hæc ex vet. addenda sunt: μὲν τὰ ἔπη, τὴν δὲ ὁπόθεσιν οὐκ ἐπιγνώσεται.

Libro suo. Βιβλίῳ addo ex veteri., quemadmodum et. eod. vers. post τὴν, παροῦσαν.

Pag. 47. Quoniam autem. Lego ἐπεὶ δὲ cum vet.

Redemptio. De Valentinianorum redemptione late postea disseret. Gallasius hic toto cælo errat, quod quid hæc redemptio sibi velit, non intelligat; idque cum ipsemet hanc fabulam interpretetur. Quod sane flagitiosæ est oscitantiz. Nihilque mihi sit verisimile, eum versionem suam nunquam relegisse. Alioqui enim haud dubie hunc locum ex 18 cap. hujus lib., ubi redemptionis fabula exponitur, emendasset.

Ærum Minum emensus. Μίμον αὐτῶν lego cum

A veteri. Emetiri autem hoc loco, Græc. παραῖσαι, idem est quod transmeare, trajectere. Vetus interpres quid legerit, non queo conijcere. Vertit enim explicans, quod longe a significatione verbi παραῖσαι.

Hujusce fabular. Μύθου lego cum vet., non θυμῶ, ut corrupte legitur in Epiphaniū codice. Sensus enim perspicue postulat ut μύθου legamus.

Subjungat. In Græco pro ἐπενεχεῖν, καλῶς ἔχειν ὑπερλάβομεν, reponendum est ἐπενέγκη, καλῶς ἔχειν ὑπελάβομεν.

Notæ ex adversariis Frontonis Ducæi in cap. 1.

Pag. 5. Hunc autem et Proarchen. Vocem hanc etiam agnoscit Theodoretus lib. 1 Hæretic. fabularum, de Valentino, ubi legendum forte: Ante principium. Tertullianus adversus Valentin., capit. 8, et Græcam vocem retinuit Προαρχην, et Proarchen scripsit c. 35.

B *Esse autem illum invisibilem, et quem nullâ res capere possit.* Hæc absunt a Græco; verum Tertullianus simul ista profert: Innuatum, immensum, infinitum; invisibilem, æternumque definitum.

Et aliquando voluisse. In Græco delendum est Illud καὶ, quod est ante καθέσθαι, ut consentiant Græca cum interpretatione Billii, in qua ommissum est καθάπερ σπέρμα, ac tanquam semen, hæc, quam in animum induxerat.

Pag. 6. Apud eos nuncupatam. Addimus in margine, καλουμένην pro καλούμένων.

Masculo-jeminam. Ἀρρενόθηλον. Tertull. c. 34: Ne apud solos Lunenses Hermaphroditum existimet Fenestella.

Emissiones in conjugationem. Græco scripsimus προβολὰς ἐν συζυγίᾳ, ex quo legendum esset hic, in conjugatione.

Bythus et Mixis. Græco Βύθιος, non Βυθός, quo pacto et apud Tertullianum c. 8, *Bythius et Mixis*, et ita in manuscriptis omnibus legebatur, teste Pamelio, qui et hic, et lib. II, cap. 19 Irenæi sic legendum censet; et Theodoretum, apud quem cum reperisset interpres Βυθόν, vertit *Profundum et Mixtionem*: huncque Bythium ad differentiam primi parentis Bythi sic dictum suspicatur.

25 *Ageraios.* Cap. 19, lib. II, redditur Latine, innascibilem, vel, ut est in margine, insensibilem; forte, insensibilem; vel, insensilem: apud interpretem Theodoretum lego, *senit expertem, unionem et per se nascentem*: hoc ultimum est Autophyes,

Pag. 7. Ænos et Synesis. Scribendum hic, et apud Billium: *Ainos et Synesis*.

Theletos et Sophia. Non Teletos; nam sæpe τῆς θαλήσεως, et τοῦ θαλήματος meminit in his mysticis hæreticorum Irenæus, ut cap. 6 hujus libri: etsi aliter Pamelio videtur. Billius certe semper *Theleti* scripsit, neque mihi unquam occurrit τσαλός, *perfectus*: θαλήτων habes I Reg. xv, 22, et θαλήτων τῷ Κυρίῳ, si voluit *Domino*: itaque melius voluntate expetitum reddidissent interpretes, quam ut Cornarius. voluntatem, et alius, voluntarium.

Quid eorum quæ dicuntur in Scripturis. Græce, εἴπου τι τῶν ἐν πληθει εἰρημένων ἐν ταῖς Γραφαῖς. Billius et Cornarius omiserunt illud ἐν πληθει. Gallasius: *Eorum, quæ multa dicuntur in Scripturis.* Suspicipari possunt hoc velle Irenæum. Si quid in Scripturis dictum esset, numero aliquo multitudinis expresso, ut post triginta annos baptizari, duodecim apostolos deligi, triginta cubitis altum esse; id arreptum statim Gnosticos ad suos errores adumbrandos traduxisse. Vide cap. 15 sub finem.

Pag. 8. *Sine complexu conjugis Theleti.* In Græco hic pro συζυγίου legendum, ἀνευ τῆς συμπλοχῆς τοῦ συζυγίου, sine complexu conjugis. Lib. II, cap. 14, sine permistione conjugis. Tertull., sine conjugis Phileti societate. L. Latinus illic frustra est, qui corrigat: sine conjugis Phileti societate.

Pag. 9. *Novissime forte absorptum.* Scribe, *Novissime forte absorptum fuisse, aut, absorptus fuisset.* *Æon* scilicet. Pamelius in Tertull. pro *forte*, aut quod hic est in margine, *vere*, legendum vult, *ferè*: potest tamen retineri, *forte*. Τελευταίον ἢν καταπέπρωσθαι: Tertull. *Modico absuit, præ vi dulcedinis et laboris, devorari.* Refutatur hæc nania lib. II, cap. 24 et 28.

Qualem naturam habebat femina. Græco fuit θήλειαν ταχεῖν: Tert., et *procreat feminam.* Ac Billius quidem legit ex veteri interp., θήλεια ταχεῖν. Itaque Cornarius verterat, *qualem feminea natura parere poterat.* Sed cum non solum marem, sed neque feminam sola possit parere femina, suspicari posset quis, ita distinctum fuisse, ὡς ἄν φύσιν εἴη, θήλειαν ταχεῖν, *qualem naturam habebat, feminam peperisse;* ut scilicet *Æon* ille natura feminea, sic et illa substantia informis eadem feminea natura prædita fuit. Atque ita commodius deleteretur prius illud ταχεῖν, quod redundare sua interpretatione innuit Billius.

Pag. 10. *In imagine sua sine conjugè.* Retrahenda e margine vera lectio, *sua sine conjugè masculo-femina.* Tertull., cap. 10: *Hæron in hac promittit in imagine sua femina-mare.* Billius: *In imagine sua conjugii experte, ac masculo-femina producit.* In Græc. ergo pro ἄξυγον ἀθήλυτον, corrigendum est, ἀξύγιον ἀρρηνοθήλει, ut Greg. Nazianz. ἀρρηνοθήλειος σωματότητος. Cæterum *Metagoga* Tert. exponit circumductiorem.

Pag. 12. *Et causam quidem.* Corrige: *Et causam quidem æternæ perseverationis iis omnibus incomprehensibile Patris esse.* Tertull. cap. 11: *Docebantur incomprehensibile quidem Patris causam esse perpetuitatis ipsorum.*

Pag. 13. *Satellites quoque.* Lectionem ex ea quæ in margine, et quæ in contextu conflatam Græca exposcunt: *Satellites quoque ei in honorem ipsorum ejusdem generis angelos.* Tertull. cap. 12: *Satellites ei angelos proferunt.* Græc., δορυφόρους τε αὐτῶν. Theodoretus: *Ut essent ejus satellites.* **C**
Et crucis ipsorum. Vox ipsorum abest a Græco, in quo pro στύλου ita scribendum: καὶ τοῦ δρου καὶ σταυροῦ καὶ λυτρωτοῦ: verior item lectio ex margine repetenda, *de penitentia, ex metanoia.*

Pag. 14. *In universas generationes.* Græco τῶν αἰώνων τοῦ αἰῶνος, sæculorum sæculi. At Ephes. III, 21, legimus, τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων, ut habet vel. Interpres. Paulo post in nomine Ἰησοῦς, tota intelligi valeret decem, *ita autem octo, sique sunt ex duabus prioribus litteris, octodecim.*

Pag. 15. *Qui est veritatis primæ.* Emenda, *qui est veritas primæ tetradis; vel, hoc est, veritatem primæ tetradis.*

Pag. 17. *Tollens crucem, sequere.* Legendum in Græco ἀκολούθει μοι. Quæ verba leguntur in Græco *M.ærci* x, 23, καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι ἄρας τὸν σταυρὸν. Epiphanius interpres: *Tollens crucem suam, et sequitur me;* minus recte, quam hic verus: *Tollens crucem, sequere me.* Abest a *Vulgata* illud ἄρας τὸν σταυρὸν. Erasmus quoque non esse in veteribus codicibus ait, nec apud alios evangelistas reperiri, ut illinc huc transcriptum videri possit. Legit tamen, præter hunc Irenæum, Theophylactus in Marcum: *Et sequere me, sublata crucis;* hoc est, preparato teipsum ad mortem pro me; et ut videtur Nicetæ, Greg. Nazianzenus orat. in Pascha 3: *Σὺ δὲ ἀποθήσθη καὶ τὰ δικαίως κτηθέντα προθύμως, ἵνα κοίφος τὸν σταυρὸν ἀλγῆς, καὶ πλουτήσης τὰ μὴ ὀρώμενα.* Tu vero justis etiam rationibus quasitas opes excuties, ut leviter crucem tollas, et divitias quæ non cernuntur, assequaris.

Ventilabrum ejus in manu. Lege, et *emundabit aream, et colliget;* nisi forte Hellenismum esse voluit, τοῦ καθαλαρεῖν ἕνεκα τὴν ἄλωγα.

Plasmata universorum. Πάντων legit, non πάντες, ut habent Græca, ex quibus sic scribendum caset, et *plasmata universi, vel omnes, dicunt.* Paulo

A post, expungenda est vox quando, et legendum, cum *multis parabola.*

Pag. 18. *In umbratæ vanitatis.* Corrigo ex Græc. et vestigiis manuscripti: *In umbræ, et vacuitatis locis deserbuisse.* Ita paulo post: quod *derelic. a sola esset in tenebris et in vacuo;* ἐν τῶ κενώματι: quod confirmat Billii correctionem et interpret., *in umbras et vacuitatis loca veluti æstu quodam abreptam.* Sed illud ἐκθεσθῆσθαι simplicius vertit Tert. c. 14: *Explosa est in loca luminis aliena;* quasi n hil aliud velit, quam expulsam et ejectam, addit, *in vacuum et inane illud Epicuri;* cum quo vacuitatem hanc comparat etiam Iren. L II, c. 19: *Umbram autem et vacuum ipsorum a Democrito et Epicuro sumentes.* Sed in Græc. forte est *manusc.*, ἐν οὐαῖς καὶ κενώματος. Theod.: *Et in umbra quadam et inani degerat.*

Pag. 19. *Formatam ante.* Verius, *formatam autem.*

B *Statim autem evacuatam.* Lego Græc. Κενωθείσασ ὕπὸ τοῦ ἀοράτως αὐτῆ.

Ne adversarius. Ne antierius irrueret. Porro Tertul. c. 14 in *Valent.* legit, *Jao*, non *Jaiokh*: in quem locum Pamelius admonet, *Jaiokh* hic legendum non videri, quod ea vox fuerit potius Basilidianorum, quam Valentinianorum. Certe *manusc. Jao* habet.

Omni parte passionis. *Omni parti passionis succub.* mult. et var. existentis. Tert. *Omni genere passionis cæpit affligi.*

Mater ejus prima Sophia. *Prima Sophia et Æon, demutationem, etc.*

Pag. 20. *Quis enim non erogat.* Pro *quæ ex passione Æonis,* Gr. ad verbum, *qui est passi Æonis,* τῆς ἐνθυμήσεως τοῦ παπνοθήτους αἰῶνος. Tert. c. 15: *Nam ex lacrymis ejus universa aquarum natura manavit.* Bill., *calamitosi illius Æonis.* Corn., *afflicti sæculi;* sed mallem passionis nomen exprimi, nam Tertul. et Iren. omni genere passionis dixerunt affligi, παντὶ μέρει τοῦ πάθους. Gallas., a *lacrymis Æonis cogitationis perturbati.* Non vidit scilicet, ἐνθυμησιν nomen esse *Æonis.*

Pag. 21. *Præstante ei virtutem.* Lego, *præstante ei virtutem omnem Patre.* Præter Græci textus patrocinium, ita Tertul. c. 16: *Largito ei Patre universorum Æonum summam potestatem, subjiciendis eis omnibus.*

Achamoth reverita. *Achamoth reveritam eum dicunt, primo quidem cooperationem imposuisse ei propter reverentiam.* In Græc. decet vox αὐτῆ κάλυμμα ἐπιθέσθαι αὐτῆ, vel ταυτῆ, δι' αἰδῶς. Tert.: *Protinus velamentum sibi obdixit, eis officio primo venerationis.* Paulo post: *separantem eas ab ea, et non eas neglexisse.*

Pag. 22. *Habilia et possibilia essent.* Ἐπιτά καὶ δυνατά. Bil.: *Quod radices egissent, et robur contraxissent.* Tert.: *exercitata et usu viriosa.* Corn. quod in habitum jam cæssissent.

Sed segregantem. Lego, *separatim commiscuisse et coagulasse.* Quod Bill. corrigiit χωρῖς, confirmat Tertul.: *Deficit æorum in materiam corporalem paraturam;* et Theodor.: *Separavit, eaque separata compegit.*

Alteram autem conversionis. Scribe, *conversionis passibilia:* sic enim verti potest ἐπιτάθη, neque vocem Tertullian. usurpare necesse est, ut vult Rhenanus: *Ut duplex substantiarum conditio ordinaretur: de vitiis pessima; de conversione passionalis.* Hinc tamen discere melius potuisse verbi: *Alteram autem ex conversionis passibilia, id est obnoxia passioni.*

Et propter hoc virtutem. *Et propter hoc virtute Salvatorem;* et, *conceptiss de gratulatione eorum, quæ cum ipso sunt, luminis visionem.* Dele ex margine lectionem nihili, *conceptis.*

Pag. 23. *Sed spiritale quidem.* Græc. legendum est, *μη δευνησθαι αὐτὴν μορφῶσαι, non potuisse eum formare.* Tertul. c. 18: *Sed spiritale quidem*

non ita potuit attingere. Hellenismus porro est, *A* ejusdem substantiæ ei erat, ὁμοούσιον αὐτῆ. Tertul. consubstantiva dixit. Paulo post lege: *Conversam autem in formationem ejus.* Denique illud: *quas dexteræ vocant*, vertendum 26 est e Græco: *quæ dextra vocant; et, quæ sinistra dicunt*: nisi intelligas substantias animales, ut loquitur Tert., *quas ad dexteram commendant; et, ad levam delegant.* Apud Theod. mendum est, *qui eandem cum ipso habent animam*, pro *habent substantiam.*

Ea enim quæ post eum. Græc., *omnia enim quæ post eum sunt.*

Pag. 24. *Demiurgum et fratrem.* Demiurgum et patrem vocant.

Imaginem dicunt fecisse. Imagines dicunt s. Tertull., 19: *Achamoth in honorem Æonum imagines commentatum.*

Et ipsam quidem in imagine. Gr., ἐν εἰκότι. Pamelius in c. 19 Tertull. εἰκόνα legi vult, et Latine pro *in imagine, imaginem invisibilis Patris conservasse*, corrigendumque utrumque exemplar, quod sequatur, hunc autem unigenitum Filii (sic enim legendum est), τοῦτον δὲ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ; supple εἰκόνα, *imaginem*, non, *in imagine.* Ait enim Irænzus, Salvatorem fecisse Achamoth imaginem Patris, et eundem Salvatorem fecisse hunc Demiurgum imaginem Nu, Unigeniti, seu Monogeniti filii Propatoris; Demiurgum vero fecisse Angelos et Archangelos, qui sunt imagines reliquorum Æonum. Indicat hoc Tertull.: *Qui (Soter) per illam sit operatus, ut ipsam quidem imaginem Patris invisibilis et incogniti daret.* Idem constare addit ex Irén. l. II, c. 5, ubi hæc refutat.

Pag. 25. *Virtutem archangelum quartum.* Græc. sonant, *virtute angelum quartum dicunt esse*, δυνάμει ἄγγελου. Tertull. 20: *Angelum quartum, quoniam ei hunc supra cælum tertium pungunt.* Refutantur hæc l. II, c. 55.

Hæc autem Demiurgum. Hæc manca et obscura sic restituenda sunt: *Hæc autem Demiurgum dicitur a semetipso quidem et putasse fabricasse, fecisse autem ea Achamoth producente.* Paulo post in Græc. legendum est, ἠγγονήκεναι αὐτῶν τὰς ἰδέας: vertit enim vel., *ignorasse eum figuras.*

De timore autem. Græc. omnem animalem substantiam, ut brutorum animalium et ferarum et hominum.

Et propter hoc superiorem. Ἀνώτερον αὐτῶν ὑπάρχοντα προγιώσκειν legit, pro ἀνωτέρων, e. c., melius modo, ut Bil. monet: melius enim convenit sensui auctoris: *ut propter hoc imbecilliorum eum existentem ad sciendum quæ sunt spiritualia, se putasse solum Deum.* Ideoque videndum an apud Tertull. cap. 21 commodius legi possit: *Adeo rerum non erat compos, de animali scilicet censu, invalidus spiritibus accedere, ut, se solum ratus, concionaretur: Ego Deus et absque me non est; qui locus est Isaiæ XLV, 6. Sic. cap. 19, animali censui inscriptus, idem Tertull. dixit.*

Pag. 26. *Sed Demiurgum quidem.* Defendam est alterum vocabulum, *Filius.* Itaque legendum, *psychicum, filium matris suæ dicunt;* et ita Bil. In Græco tamen est, τῆς μητρὸς αὐτῶν: unde Cornarius, *matris ipsorum, non αὐτοῦ*, ut in margine scripsimus. Sequitur autem: *Habitare autem matrem quidem ipsorum in eo qui sit cælestis locus: ubi Græce ὑπερουράνιος, supercælestis.* Rursus pro eo quod sequitur, *in eo, qui sit in cælo, locus;* Græc., ὑπερουράνιον, pro ὑπερουράνιον legit B. II. in eo, qui sit sub cælo, locus. Videndum tamen num editam lectionem tueatur quod sequitur, *hoc est, hebdomade, qua voce septem cæli designari videntur.* Tertull. c. 23: *Subest enim Demiurgus in hebdomade sua, magis dicibilis in isto nobiscum communi mundo; hoc est, ut exponit Pamelius, magis diabolus subest in nostro mundo, qui cælis subest. Septem quoque cælos fecisse, su, et quæ Demiur-*

gum ipsi dicunt, et propter hoc hebdomadam vocant eum. Et l. II, c. 55: *S. Paulo reliquum fuisse quartum cælum, ut appropinquaret Demiurgo. Quod si quæras quid opponatur τῷ ὑπερουράνιῳ, sequitur locus Cosmocratoris, sive, ut Tertull., Munditinentis, in eo qui secundum nos mundo.* Itaque perperam mutavit locum Tertull. Pamelius c. 31: *Et Demiurgus tunc de hebdomade subcælesti in superiora mutabit;* recte legebatur antea, *de hebdomade cælesti.* Lege igitur, me auctore, hic, εἰς τὸν οὐράνιον, τοῦτ' ἴσται ἐν τῇ ἑβδομάδι. Est et apud eundem Tertull. locus c. 23 corrigendus ex iis quæ hunc sequuntur, *ex Sophia utilissimis casibus, melius forte, vilissimis casibus; Irén., de vesantiori materia, ἐκ τοῦ ἀσημιότερου;* Billius, *velut ex ignobili stirpe.*

Pag. 27. *Angelorum qui sunt erga.* Non dubium quin error sit librarii, pro *circa Salvatorem, παρὰ τὸν Σωτῆρα*, ut alibi eodem hoc capit., *iis qui circa Salvatorem sunt Angelis.* Tertull. satellites ejus appellat; Irén., δορυφόρους.

Ejusdem substantiæ matris suæ spiritualis. Scribe, *matri suæ spiritalem;* ὁμοούσιον τῇ μητρὶ πνευματικῶν; saltem ita solet interpret noster veteres similia verba, ut paulo ante, οὐκ ὁμοούσιον τῷ θεῷ, *non ejusdem substantiæ esse Deo.*

Perfectæ rationis. Legit interpres τοῦ θελετοῦ λόγου, sed erravit, dum vertit, *perfectæ rationis*, si quidem illi potius, quam Tertulliano assentendum non est, c. 25 *Advers. Valent.* *Idoneum inveniretur suscipiendo quandoque sermoni perfectæ.* Unde et ex aliis ejusmodi colligere quis posset, auctorem hujus Latinæ editionis non esse Irænzum. Billius certe, etsi eum in emendatione Græci codicis sequitur, non tamen in interpretatione.

Pag. 28. *Et hunc esse in seme.ipsis.* Pamelius in 25 Tertull. hic legi vult, *et hunc esse ex semetipsis hominem volunt, ut habeat.* Sed necesse non est, cum non habeat Epiphanius, ut ipse vult, ex augmento suo, et veterem sequatur Billius. Hic vero paulo post loco illorum, *primitias eum suscepisse dicunt*, admonet Tertullianum scripsisse, *prospicientias, parum commode: sed animadvertit postea Latinus, aut Petrus Ciaconius legendum esse, prosicias earum substantiarum induisse.* Glossarium, *prosicia, ἀροθία.* Item, *prosicia, et τῶν θυμάτων ἀπαρχαί: vide Festum.* Pamelio quoque non assentior, qui paulo post, pro a διαμοίσιον circumdatum, legi vult, *a dispensatione.* Utrouque enim modo verti potest οἰκονομία; et serpius solet reddere hic noster, *dispositio, ut alibi, et de dispositione quod erat: ἐκ τῆς οἰκονομίας.*

Pag. 30. *In honore eorum.* Gr., εἰς τιμὴν τῶν εἰδώλων: *in honorem idolorum, vel certe uorum.* Apud homines odiosum munus, Græcas voces duas expressit, *θηριομάχων καὶ μονομαχίας, bestiariorum et gladiatorum.*

Pag. 31. *Insensibilibus iis sermonibus.* Insensibiles cape homines, non sermones; ἀνοήτους στωιδος homines appellat. Paulo post verior lectio in marg., *emissum.*

Pag. 32. *Spiritales vero.* Interpungenda hæc sunt hoc pacto: *Spiritales vero exspoliatus animas, et spirituales facios, etc., intra Pleroma.* Tertull. c. 32: *Despoliari est autem deponere animas, quibus in cultu videbantur.*

Refrigerare et ipsas. Ἀναπαύσασθαι (non aliter solet futura vertere, ut paulo ante προστεθήσεσθαι, *adjecti*), pro *in refrigerio fore.* Bill., *in quiete futuras esse.*

His autem factis. Non exprimitur ab interprete τὸ ἐκλάμψαν, reddunturque futura presentibus temporibus, quæ et ita restituenda essent: « *His autem factis ita, is qui latet in mundo ignis effulgens, et exardescens, comprehendens universam materiam consumit, et ipse simul consumptus ab it id, ut jam non sit.* » Tert. c. 32: « *Hunc credo*

ignis ille arcaneus erumpet, et universam substantiam depopulatus, ipse quoque decineratis omnibus nihilum finietur.

Pag. 33. *Primogenitus et primæ quaternionis.* Primogenitus et primi; Gr., τῆς τετρακτύος, nisi forte scripsit. quaternionis.

Cum traderetur. Melius, traheretur, προσαγομένου. Quapropter et in prophetas. In manuscripto legebatur eos sicut et Græce αὐτούς, sed probabilius secutus est Bill. Quocirca eas in prophetas. Itaque in Græco scribendum, ἑτασεν αὐτάς: simile quid Apoc. v, 10. Tert. 29: *Ex earum ergo laterculo et in reges et in sacerdotes allegere consueverat.*

Pap. 34. *Exponunt quippe eum.* Lège, dicta per prophetas exponunt: quippe id alioris naturæ esse, semen scilicet; quamquam suspicari quis posset fuisse scriptum, quippe eas alioris, cum sit Græce ἕτασεν ἀλλοτρίων φύσεως ὑπαρχούσας; ut referatur ad animas, quæ in reges et sacerdotes allegebantur, quod essent naturæ sublimioris, et quæ de semine adduntur, inserta sint per parenthesis. Paulo post scribe, et *Ierum quidem aliquid a Salvatore dixisse, ἀπὸ τοῦ Σωτήρος, Salvatoris instinctu.*

Quam spiritus qui prophetat. Interpres male vertit ἡ. Scribe, sine spiritum, qui prophetat; et paulo post, *conversass*, sic accipe quasi esset dictum, *perversasse.*

Et in gaudium et cessasse. Gr., καὶ ἀσμενον αὐτῷ προσχωρήσαντα: ubi commodius fortasse legeretur προσχωρήσαι: et Lat., in gaudio et accessisse, vel, cum gaudis ad eum accessisse. Tertull. c. 28: *Properare et evanter accurrat, cum omnibus viribus suis.*

Pag. 35. *In loco medietatis refrigeratorum.* Hoc est, in refrigerio futurum; ἀναπαύσεσθαι, ut postea refrigeraturis; ἀναπαυσομένων, requiescentibus.

Spiritualia vero. Hæc perturbata sunt, et imperfecte reddita sive a librario, sive ab interprete; melius ita legentur: « Spiritualia vero, quæ seminat Achazoth, ex illo tempore usque nunc in animabus iustis erudita et enutrita, quia pusilla exultantur, post deinde perfectione, » etc. Tertull. cap. 29: « Id ergo granum seminis spiritualis modicum et parvulum jacui, sed erudita huius fides augetur atque movebitur. »

Pag. 36. *Fide digna.* Ἀξιόπιστως, fide digne, etc. Paulo post, φησίδας, lapillos sive calculos, aut testulas tales intelligere potes, quales ad museum opus, sive musivum, ut appellat Plinius, conciliendum adhibebantur, cum veniculata pavimenta tesserulis, aut emblemata pingebantur, aut variegatis ad effigiem rerum et animalium crustis. Spartianus de Pescennio Nigro imperatore: *Hunc in Commod. ante hortis in porticu curva pictum de musivo inter Commodi amicissimos videmus sacra Isidis ferentem.*

Pag. 37. *Anicularum fabularum assumentes.* Gr., συγκαττύσαντες μύθους, fabulis consutis. Videtur scripsisse, *fabulas assumentes*, et, *hinc inde auferentes adaptare voluit.* Justinus ad Zenam, συναλλάγματα βλαία συγκαττύοντας.

Abortivum partu. Ev ἐκτρώματος μόρφα, abortus cuiusdam instar. Vetus scripserat, *partu.*

Et passiones. Præcedunt ista quædam de Moysæ in Græco, quæ ex Billii interpretatione peti possunt. In his dæbet vetus interpretatio, sed redundat in illis quæ sequuntur: *In hoc quidem quod derelicta est a lumine;* quæ absunt a Græco, et nullo sententiæ damno deleri possunt.

Pag. 38. *Quam tristis est anima.* A Græco abest illud, *quam*, et λύπη melius tristitia reddita esset, quam lædium.

Dicentii, *Sequitur te? Non habet.* Græc., ἐν τῷ εἰπεῖν τῷ ἐρωτήσαντι, Ἀκολουθήσω σοι; *Et qui interrogaverat Sequitur te? dixerit, Non habet.* Hoc doctus. Billius vertit, ut est Math. viii, v. 19. Sed præterea ista citare potuerunt hæretici, ex quorum myrothecis ista proferuntur. Recte hoc converte-

rat Cornarius, et cum secutus Gallus., sed Irenæum ipsius interpretationis male explevit in altero Evangelii loco: *Permite mihi, ut prius constituam de his, quæ sunt domi meæ;* melius enim veritur a veteribus Evangelii et Irenæi interpretibus: *renunciare domesticis, vel his qui domi sunt:* nam altera lectio Vulgatæ Luce ix, v. 61, hinc confirmatur, et illo Tertulliani iv in Marcionem, 23: *prius suis valedicere parantem prohibet retro spectare.* Justinus, *Dialog., μετὰβολὰς καὶ ἀποταγῆς πρὸς ἀδελφὸν.* Quid sit ἀποτάττεσθαι et ἀποταγή, discat Gallasius ex Isidoro Pelusiota, si quid novum et insolens sibi velit cognoscere.

De mediis esse. In Græco legas fortasse rectius τῶν μέσων, quam μέσων, vel certe ἐκ τῶν μέσων. Bill., *hunc medium classis esse.*

Pag. 39. *Sata tria.* Adhænda in Græco vox τρία post σάτα. Post pauca sic distinguenda sunt illa: *Spiritualia examinat omnia. Animalis autem non percipit quæ sunt spiritus,* etc. Græc., τὸ δὲ ψυχικὸς οὐ δέχεται. *Illud autem, animalis non percipit.*

Conspersiones autem. Verior lectio, conspersionem, φύραμα. Cæterum in interpret. doctus. Billii scribendum est, *testatum esse. Et si delibatio sancta, utique et massa.* Quo loco per delibationem, id quod spirituale est significari docent; vide Rom. xi, v. 16. Plane enim μνημονικὸν ἐμάρτυμα tantū viri esse censeo, vel amanuensis ejus: non enim solet a Vulgatæ verbis discedere; quæ sicut ubi, ἀπαρχή, primitias et delibationem, ita φύραμα conspersionem vestit, aut massam cum veteri interpr. Irenæi.

Pag. 40. *In Evangelio.* Adde e Græco: *Prophetissa dicitur septem annis,* etc.

Quod etiam Nun vocal. Græca sonant, quem etiam Filium unigenitum et Deum vocavit, in quo omnia Pater præmisit (vel emisit) seminavit: et, in eo omnem Bonum substantiam. Vocem Nun, vel Mentem non reperio apud Joannem; nec illius postea sit mentio hoc loco, dum cætera Evangelii verba expenduntur.

Pag. 41. *Quoniam igitur.* Ita distingue: *Quoniam de prima genesi dicit; bene a principio, hoc est, a Deo et Verbo æternam facit.* Bill. us quoque hoc autem habet, a principio, hoc est a Deo et Sermonem doctrinam suam insituit. Delenda ergo vox, *Filio*, cum abest a Græco.

Pag. 42. *Quod est formatum et manifestatum.* Interpretes fortasse scripsit, *quod est formatum esse et manifestatum, pro formati sunt et manifestati.* Sic legit postea ερηται, pro ερηθσαι, *lumen dicta est. Quaternionem secundam puero post, et ubi dicit, familiariter solocismo, nisi quaternionem matris ibi fuisse; ut in aliis locis.*

Dicit autem sic: *Et Verbum.* Hæc verba usque ad *Diligenter igitur, cum et apud Epiphanium, et apud vet. interpr. reperirentur, miror in Billii interpretatione omissa esse. Porro illud πλήρης, cum priori loco ita reddidisset Gallasius, ut reterret ad gloriam, plena gratia et veritate; posteriore ita vertit, ut Cornario sapientior videretur, et repudiata voce Verbum, novam usurparet: *Et Sermo factus est caro, et habitavit in nobis,* etc., et *contemplati vidimus gloriam ut unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis.* Ubi insigniter lapsus est: nam ut eum docere potuit Erasmus, πλήρης refertur ad λόγος, ut sit sensus, *Verbum factum est caro, et habitavit in nobis; plenum gratiæ et veritatis:* atque ita Vulgatæ auctor. Interpretes autem Irenæi retulit ad gloriam, et vertit, *plena gratia, posteriore loco; ubi tamen plenam debuit reddere ex eorum sententia, qui putant Theophylactum non πλήρης, sed πλήρη legisse.* Cyrillus quoque in Joann. ii, 1, cap. 17: *Sed si plena est gloriæ ejus gratiæ, quomodo gratia profecissis apud Lucam scribitur? Nominis vero, καὶ χάριτος καὶ ἀληθείας καὶ ἁγάπης γεγενητός.**

Pag. 43. *Aut si reliquorum conjugationes.* Græc., συζύγους, conjuges, ut postea, manifestasset cum

Jugem. Sed corrigendus est Græcus liber, συζυγίας-
nani et sic ait postea: ὅτι δὲ οὐ περὶ τῶν συζυ-
γιῶν. Ita quoque Billius vertit.

Non remisisset. Hoc est, non permisisset.

Pag. 44. *Et alterum Christum.* Expungendum est
illud, id est, ut alienum a sententiâ, videturque
superesse ex interpretatione vocis Χριστόν; sorto
erat, id est, unctum, ut ante dixit, *Monogenis, id
est, unigeniti.* Sequitur Hellenismus, *memoriam non
fecerit, μὴ εὐανθίσθαι, mentionem non fecerit.*
*Et, quod ei in principio dictum est, τοῦ εἰρημένου
ἀπὸ ἄνω ἐν ἀρχῇ λόγου, hoc est, quod ab eo dictum
est.* Verum hæc paulo aliter fortasse vertenda sunt
hoc modo: *Recapitulans enim de eo, quod ab eo
dictum est in principio fuisse Verbum, insuper ex-
ponit.* Quasi dicat, illud ipsum Verbum quod statim
antea initio dixerat fuisse in principio, factum esse
carnem addidisse.

Pag. 45. *Si autem Verbum Patr. s. Verte, Ver-
bum Patris quod descendit.*

Pag. 46. *Irenæ, at ipse.* Vera lectio ex margine
retrahenda in contextum, atque ita conveniet cum
Græco, *κίοντα, non κίοντες, ac si mortem iret ad
ipsam.*

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 1.

Pag. 5. *Narratio omnis argumenti Valentini di-
scipulorum.* Quis vel qualis fuerit hic Valentinus,
a quo Valentiniani, operæ pretium dicendum.
Epiphanius¹¹ ex fama refert hunc fuisse Phebo-
nitæ (alias Phæbonitæ, et Phibionitæ) Ægypti
maritimum, in Alexandria vero institutum Græ-
corum litteris. Unde et imitatio Theogoniæ Hesiodi,
deorum triginta apud ipsum Hesiodum relatorum.
Et ipse fabulosa gentium poesi in mente sua con-
cepta, et ab his qui cum ipso et ante ipsum a ver-
itate exciderunt, opinionem adeptus; etiam ipse,
velut Hesiodus, aliis nominibus in alia transmu-
tatis, mundum decipere voluit. Nam et hic triginta
deos ac caelos adducere vult, quorum primum est
Profundum, quomodo et Hesiodus Chaos primum
deorum dixit. Clarum est autem, Chaos et Profun-
dum eandem significationem habere. Tradit rur-
sum, illum initio prædicasse fidem catholicam in
Ægypto, itemque in Ecclesia Romana; cui con-
sensus Tertull.¹²; sed in Cyprium venientem, passum
esse fidei naufragium. Quomodo autem sit lapsus
in hæresim, Tertullianus his verbis recitat: *Spe-
raverat episcopatum Valentinus, quia et ingenio po-
terat et eloquio: sed alium ex martyrii prærogativa
loci potuit indignatus, de Ecclesiæ authenticæ regulæ
abruptis (ut solent animi pro prioratu exciti præsum-
ptione ultionis accendi), ad expungendum conversus
veritatem, et cujusdam veteris opinionis semini (non
modo scilicet Basilidis, qui summum Deum Abra-
xas cum cccclxv editionibus commentatus est; sed
et Hesiodi poetæ ethnici Theogoniæ, ut docet La-
ctantius l. 1, c. 5), actu colubroso viam delinnavit¹³.*
Exortum autem voluit eum Irenæus lib. II, c. 4,
Eusebius in *Chronico*, et Theodoretus lib. I *Hære-
ticarum fabularum*, circa annum Christi 145. Te-
lesphoro summo Ecclesiæ pontifice, et Antonino
Pio Romanis imperante. Diu porro monstrum hoc
Ecclesiæ negotium fecisse facile colligitur ex Ire-
næo scribente, Valentinum Romano venisse sub
Hygino, Telesphori proximo successore, increvisse
sub Pio, et prorogasse tempus usque ad Anice-
tum¹⁴. Quæ tempora incidere in ætatem Antonini
primi, Theodoretus lib. I *Hæret. fab.* observavit.

Dicunt esse quemdam, etc. Obscurum et proli-
xum satis hoc caput, contractionibus et apertioribus
verbis habes apud Tertull. libro *Contra Valent.*
et Theod. lib. I *Hæret. fab.* Quod si ad amussim

A non intellexeris, non multum studiis tuis decedere
puta. Nam et ipsi fabularum tantarum consarcina-
tores, ob præcedentia sua peccata, justa cæcitate
percussi cæcutiebant in meridie, non intelligentes
(ut ait Paulus) 28 quæ loquebantur, nec de quibus
affirmabant, sibi ipsis talis ignorantæ auctores et
causæ existentes. His ita subscribit lib. *De hæ-
res.* August.: *Illi, ut ita dixerim, fabulones, id est,
qui fabulas vanas, easque longas et perplexas con-
texuerunt, tam multis falsis dogmatibus pleni sunt,
ut ipsi quoque illa numerare non possint, aut difficil-
lime possint. Nec ulli alieno illa hæresis facile sie
innotescit, ut suis.*

In immensis Æonibus. Id est, per infinita sæcu-
lorum tempora, vel infinitis retro ævis, ut scripsit
Tertull., Deum scilicet otiosum, quem voluit
Epicurus, Angentes. Sententia porro Gnosticorum,
ac hujus loci est hujusmodi: *Primus Æonum, qui
et perfectus, et ante principium, et primus Pater, et
Profundum dicitur, vere est solus et æternus, invisi-
bilis, ingenuus et incomprehensibilis.* Illis autem
prodigiosis et fabulosos nominibus maluerunt Deum
Patrem Domini nostri Jesu Christi designare, quam
cum prophetis, apostolis, et Christianis omnibus
proferri Deum Patrem omnipotentem, creatorem
cæli et terræ. « Adfuit etiam illi (subjiciunt) Ennea,
id est intellectus, intentio, seu cogitatio, et Gra-
tia, et Silentium. Volens autem Bythus rerum om-
nium initium per Silentium emittere, genuit In-
telligentiam sibi æqualem, quæ et Unigenitus, et
Pater, et Principium cunctorum dicitur: simulque
Veritatem emisit, » etc. Non dubito autem fanat-
icos illos homines per hujusmodi fabulas et nugas
ineffabilem æternamque Filii a Patre generationem
deformare; simulque principium Evangelii B. Joan-
nis, quo sanctissime et quantum capere potest hu-
mana mens, describitur, diabolico plane astu de-
pravare studuisse; quod in Transylvaia, Lithuania,
et Polonia scriptis Calvinianorum instructi novi
Ariani, nunc incredibili conantur malitia.

Præmitti voluit. Delevimus voluit, tum veteris
codicis ms. tum Græcæ lectionis auctoritate: verba
enim fact. de Bythi cogitatione ac intentione.

Et solum capientem. Sic deformabant, quod
clare in Evangelio dicitur: *Neque Patrem quis novit,
nisi Filius¹⁵, etc.* Quod August. explicans ait: *Soli
tibi integre nota es, Trinitas sancta et omnipotens¹⁶.*

Et hunc esse primam. Pythagorici omnia pene
numeris tribuentes, quaternarium ideo cæteris
præferbant, quod denarius perficeretur multi-
dine: denarius vero quaternarii esset compositio¹⁷.
« Omnia quæ sunt, » dicebant, « quaternarium col-
ligasse, elementa, ventos principes, orbis lines,
atatum compagine. » Figuram quadratam aliis
omnibus perfectiorem, quod contineatur quatuor
lineis æqualibus, totidemque angulos æquales ha-
beat. Corpus quadratum, ut est cubus, perfectum:
habet enim sex superficies quadratas æquales, quarum
unaquæque quatuor habeat lineas, et quatuor
angulos; et quomodocumque jaceat, semper est rec-
tus. Hinc virum bonum quadratum dixerunt et
tetragonum. Quis et animam rationis competentem
quadam quaternitate consistare, videlicet, mente,
scientia, opinione atque sensu, docentes, ex eo jus-
jurandi sibi religionem fecerant, unde illud: « Per
quaternitatem, animæ nostræ tradentem perennis
fontem naturæ. » Quid si agnovissim præcipuum
nomen Dei, omnium fere gentium mirabili consen-
sione, quatuor tantum litteris efferri? Nam qui a
nobis dicitur Deus, a Græcis Θεός, ab Hebræis
יהוה, ab Arabibus, Turcis et Mahometanis Alla, a

¹¹ Contra hæres., 51. ¹² Tertull. lib. Præser., c. 30.

¹³ L. Advers. Valent. c. 4. ¹⁴ Lib. III, c. 4.

¹⁵ Matth. XI, 27. ¹⁶ Sol loquiorum c. 51 et Medit. cap. 29. ¹⁷ Plut. lib. I de Plac. Philos., Diog. Laert. Rhodigin. lib. XVIII, c. 13, et lib. XXII, cap. 9. Volat. lib. XXXV. Philolog. Paul. Greg. Comment. in lib. VI Syntaxis artis admirab. c. 48.

Persis Syre, a Magis Orsi appellatur. Sed infelices Gnostici his antiquorum mysteriis, ut et divinis Scripturis, ad suas deliraciones constituendas nequiter abutebantur.

Pag. 6. *Sentientem autem Unigenitum.* Locum hunc ita refert Tertull. : « Nus simul accepit prolationis suæ officium, emittit et ipse ex semetipso Sermonem et Vitam. » Miserrimi vero prestigiatores, qui Filium Dei unigenitum alium constituebant a λόγῳ, id est a Verbo et Vita : cum aperte doceat Evangelista : *Deus erat Verbum : in ipso vita erat.*

De Logo autem. Tertull. : « Sed et hæc soboles ad initium universitatis, et formati Pleromatis totius ommissa, facit fructum ; Hominem et Ecclesiam procreat. »

Esse enim illorum. Quamdã, sed ineffabilem ac hominibus et angelis incomprehensibilem, esse in divinis fecunditatem, patefaciunt Filii ac Spiritus sancti distinctæ emanationes. Confirmant et ista summorum prophetarum oracula : « Qui alios parere facio, nunquid sterilis ero ? Ego hodie genui. Ex utero ante Luciferum genui te. Ante omnes colles genuit me Dominus »⁹³, etc. Cum hanc ergo impuri Gnostici simpliciter credere nollent, aut capere non possent, eam Hesiodi, Orphei et aliorum profanorum ethnicorumque poetarum more describendam, imo et deturpandam sumpserunt, diversos sexus, conjugia impurasque commistiones in divinis contingentes ; ut post Lactantium lib. iv, cap. 8, diligenter observat Epiphanius, contra hæresim 31.

Acinetos. Sic pro Agne reposuimus, ex Theodor., Epiphani., Tertullian. et sequentibus Irenæi.

Donant. Ita restituimus ex manuscript. exemp. et Græca lec. quæ habet, τὰ τα ὀνόματα χαρίζεται, in plurali numero : delevimus vero *donavit*.

Pag. 7. *Ii sunt triginta.* Ad hunc locum respiciens Cyrillus Jeros. contendit⁹⁴, Valentianus triginta deorum (nam Æones instar deorum habebant) prædicatores, ethnicis, paucos tantum confluentibus, longe deteriores fuisse. Athanasius quoque, orat. 5 contra Arianos, ait, istos pro veritate et rerum fide, inania simulacra introduxisse.

Nec enim Dominum, etc. Domini appellationem præcis Christianis non vulgari religione observatam fuisse indicat Tertull. *Apolog.* : « Augustus, ait, ne Dominum quidem dici volebat. Et hoc enim Dei est cognomen. Dicam plane et imperatorem Dominum, sed more communi : sed quando non cogor ut vice Dei dicam. Dominus meus unus est, omnipotens, Deus æternus, idem qui et ipsius. » Et lib. *Contra Hermog.* : « Deus nominatur ab initio, Dominus autem nomen post condita omnia. » Proinde dum sine addito enuntiatur, solius Dei est, semperque ἐκ τῶν πρὸς τι, et nomeni comparatione ad servos dicitur, quibus creationis et providentiæ jure imperat. Cum igitur orbem ab alio conditum autumarent ; quin et Christo Jesu seipso similes, aliasque secundum aliquid, ut scribit Irenæus⁹⁵, etiam eo se fortiores mentirentur : idcirco non mirum, si Christo et Dei, et Domini nomen inviderent. Observabis simul hæreticos, spreto veteri et catholico more dicendi, sibi peregrinas et recentes formulas finxisse, profanasque vocum novitates, quas devitare jubet Apostolus. In huac errorem disputat I. iii, c. 6. Accedit quod proprium nomen Dei ἱεραὶ Græci vertebant per κύριος, *Dominus* ; quapropter sicut hi Christum verum ac æternum Deum esse negabant, sic et Dominum. Contra vero idem ille et Deus et Dominus appellatur, Psal. xlii et cix ; Isa. ix ; Jerem. xxiii ; Joan. xiii et xx ; Rom. viii ; Hebr. iii ; et in Symbolo apostolorum profiteri jubemur : « Et in Jesum Christum, Filium Dei unicum, Dominum nostrum. »

Nihil fecisse. Imo vero puerius ad se magos duce stella perduxit, circumcisus, et oblatu est in templum, fugit in Ægyptum, duodennis disseruit in templo cum doctoribus, singulis annis cum parentibus Hierosolymam ad dies festos religiosissime conscendit. Et reversus in Galileam, Justini martyris, Basilii Magni et aliquot aliorum primæ notæ auctorum sententia, cum Josepho fabrilem artem aliquando exercuit, tum ut mechanicas artes sanctificaret, tum maxime ut otium hoc exemplo fugientium cunctos nos doceret.

Pag. 8. *Reliquis vero omnibus.* Codices excusi, *hominibus* ; sed vet. cod. cum Græca lectione, λοιποῖς πάντων, id est *reliquis omnibus*, habet.

Reliquis quoque Æonibus. Codic. ex., *reliquis quoque Æonas participare* : quæ propter exemplar manuscriptum et lectionem Græcam immutavimus.

Quonium vellet. Codices excusi, *nollet* : sed vetus codex et Græca lect., δὲ τὸ θέλειν, ut restituimus. Tert. : « Plane Nus, quantum in ipso fuit, et voluerat et tentaverat cæteris quoque, » etc.

Quæ exorsa. Codices excusi, *exors.* Deinde erga Nus restituimus pro *viterga* : utrunque ex Græca lectione et codice manuscripto.

Pag. 9. *Dulcedine.* Codices excusi habebant, *ad ultionem* ; restituimus vero ex manuscripto exemplari, consentientibus Epiph. et Tertull. Græcæque lectione : ὑπὲρ τῆς γλυκύτητος.

Abstentum. Sic pro *absentem* visum est reponere ex veteri codice. Abstentus autem jurisperitus est, qui tutoris auctoritate ab adeunda hæreditate revocatus est. Ea voce utitur beatus Cyprianus epistola 48 ad Cornelium, et epistola 42 ad Stephanum. Abstenti vero a nostris dicuntur, qui a communiione Ecclesiæ, et sacrorum perceptione moti reiectique sunt.

Peperisse substantiam informem. Gravissimo sarcasmo hoc ita repetit Tertull. : « Dehinc ex illo marore, et semetipsa sola, nulla opera conjugii, concepit, et procreat feminam. Miraris hæc ? Et gallina sortita est de suo parere. Sed et vultures feminas tantum parere aiunt, et tamen sine masculo mater. »

29. *Absconderent.* Ita reposuimus, pro *absconderat*, ex vet. cod. et Græc.

Pag. 10. *Patrem enim aliquando,* etc. Proh pudor ! fanatici tenebriones sexus varios, commistiones salacissimas, partus, fetus, et Hermaphroditum in divinis rebus constituebant, ut ex hoc loco et sine capitis quinti libri hujus colligitur ; quæ impuri poetæ de diis gentium fabulantur. Trismegisto Hermeti hanc insaniam exprobrat Lactantius, libro quarto, capite decimo octavo : quam egregie evertit, lib. primo, capite octavo. Hanc dementia ridens Tert. : *Pudiciores, ait, maluerunt, Bytho nullum sexum deputare : et fortasse hoc Deum, non, hic Deus, neutro genere pronuntiant. Alii contra magia, et masculum et feminam dicunt, ne apud solos Lunenses Hermaphroditum existime!* Annaicum commentator Fencstella.

Pag. 11. *Mundatam.* Delevimus *mandatum*, quia vetus codex sic habebat. Tertull., *repressum ab illicitis, et purgatam a malis.*

Cognoscentes sufficientes sibi, etc. Codices ex *cognoscentem* : restituimus autem ex veteri codice et Græca lectione.

Pag. 12. *Comprehensibile.* Sic legendum proponimus ex Tertulliano, Epiphano, et veteri codice, quanquam *comprehensibilia* haberent excusi cod.

Omnes Christos. Hæc adjecimus ex codice veteri, Epiphanioque.

Hymnizare Propatorem, etc. Græcismum hunc sic exprimit Tertull. : *Magno cum gaudii fructu hymnis Patrem concinunt. Dissundebatur et ipse lactitia,*

⁹³ Isa. Lxvi, 9 ; Psal. ii, 7 ; cix, 5 ; Sap. viii, 25. ⁹⁴ Catech. 6. ⁹⁵ Lib. i, c. 24.

usque bene cantantibus filiis et nepotibus. Quidni A
diffunderetur omni iucunditate, Pleromate liberato?

Æonum. Sic habet codex vetus, cum Epiphanio:
excusi vero codices, eo quod, habebant.

Pag. 15. *Et in gloriam Bythi.* Sic codex vetus et
Epiphanius: deleuimus gloriam Hori.

Satellites quoque ei in honorem ipsorum. Ex hoc
autem Athanasius, orat. 2 contra Arianos, magnam
Valentinianorum impudentiam coarguit, quod an-
gelos per Christum conditos (omnia namque per
ipsum facta sunt), congeneres Christo pronun-
tiant.

Negotiatio. Prius legebatur, *negatio*; Græc., πρᾶ-
γματῶν consentit vet. cod.

De penitentia. Ex veteri codice et Græca lec-
tione, ex μεταβολᾶς, sic legimus, pro *dependentia*.

Pag. 14. *Et Paulum manifestissime.* Quanta, quæ-
so, dementia, ex eo quod Paulus nomen sæculi fre-
quenter usurpat, colligere triginta sæcula esse,
eaque in numerum octonarum, denarium, et duo-
denarium esse distributa, eademque partim mas-
cula, partim feminina esse, aliaque ex aliis genita? B
Sed hi sunt frequentes topici hæreticorum, argu-
mentarii nimirum (quod dicitur) a baculo ad an-
gulum.

Sed et nos ipsos in gratiarum actionibus, etc. Hæ
sunt procul dubio gratiarum actiones, quas pri-
mo omnium fieri obsecrat Apostolus I ad Timoth.
II, quasque universa per orbem frequentat
Ecclesia in celebratione eucharisticæ, interpretibus
Augustino epist. 57 (nunc 149), Ambrosio, Chry-
sostomo, et Prospero lib. I *De uocatione gentium*,
cap. 4. In ea vero sacerdos preces, vota, supplica-
tionesque universas, hac coronide absoluit: *Per
omnia sæcula sæculorum*: quod apostolorum tra-
ditioni accepto ferendum, non tantum hoc loco Ire-
næus, sed et omnium Patrum Liturgiæ luce clarius
ostendunt. In ea enim, quæ est B. Jacobi, decem
et octo; quæ Clementis, tribus; quæ Basilii, sex-
decim; quæ vero Chrysostomi, viginti tribus vicibus,
ea verba repetita comperies. Ex hoc autem
suorum Æonum signum asserere contendebant
æqua impietate Valentiniani, qua inscitia sacra-
mentarii corpus Christi arcere ab altari conantur
ex his Præfationis nostræ verbis: *Suscipite corda,
habemus ad Dominum*, quæ tamen ab eisdem apos-
tolis accepta, consuetanter retinemus. Testes sunt
omni exceptione majores, Augustinus lib. *De sancta
viduitate*, c. 16 et lib. *De dono perseæ*, c. 15, Chry-
sostomus homil. de encarnatis, et in Liturgia; Basilii in
Liturgia; Clemens Romanus lib. VIII *Constit. apost.*
cap. 16, Jacobus in Liturgia; Cyprianus *De orat.
Dominica*.

Octodecim mensibus. Hoc manifestissime falsum
esse docet B. Lucas evangelista, scribens per dies
quadraginta Christum apparuisse discipulis². Dies
autem 40 unicum duntaxat menseui, cum aliquot
diebus effluunt, non octodecim.

Pag. 15. *Uno enim anno,* etc. Hanc Valentinii
opinionem firmissimum Scripturis et rationibus Ire-
næus refutat lib. II, cap. 38 et 39, quo fit, ut exis-
timum clarissimos Patres Tertullianum, Clementem Ale-
xandrum, Iulianum Africanum, Lactantium, Orosium, et
Caudentium Brixianum, seruire disputacionis ulte-
rius distractos, hunc locum parum animadvertisse,
cum similem fere sequantur opinionem. Verba
Tertulliani sunt lib. *cont. Iudæos*, quæ et Eusebius
in *Chronico* ante nos obseruauit: *Quinto decimo
anno Tiberii passus est Christus, annos habens quasi
triginta cum pateretur.* Clementis vero lib. I *Strom.*:
*Quod cum solo oporteret Dominum prædicare, hoc
quoque sic scriptum est: «Annum acceptabilem Do-
mini prædicatum misit me.» Quinto decimo ergo
anno Tiberii, et quinto decimo Augusti, sic impletur*

Conversionis. Ex cod. veter., Tertullianus et Græc.
lectione ita scripsimus. Codices excusi habebant,
conuersationis.

Pag. 20. *Quæ etiam convenienter,* etc. Quo pacto
turpissima signum sua occulerint Valentiniani;
his graphice explicat Tertullianus: *Si bona fide
quæras; concreto vultu, suspensio supercilio, «Altum
est,» aiunt. Si subtiliter tentes; per ambiguitates bi-
lingues, communiem fidem affirmant. Si scire te os-
tendas; negant quidquid agnoscunt. Si cominus cer-
tes; tuam simplicitatem sua cæde dispergunt. Ne
discipulis quidem propriis ante committunt, quam
suos fecerint, etc.*

Sed solos illos, qui grandes mercedet, etc. Dum
sunt res, quæ maxime homines ad maleficia impel-
lunt, luxuries et auaritia, quia nihil tam sanc-

triginta anni, usque ad tempus quo passus est, etc.
Rectius porro sentiunt, qui ætatis anno 33 passum
Christum docent.

Pag. 16. *Omne esse.* Codices ex. omnia esse: at
codex vetus et Græc. habent ut restituimus. Ter-
tullianus vero sic: *Jesus Soterem cognominant, et Chris-
tum, et Sermonem.*, et *Omnia jam, ut
ex omnium desolatione constructum, graculum
Æsopi, Pandoram Hesioidi, Acci Patinam, Nestoris
Cocetum, Miscellanæam Ptolemæi.*

Quam etiam. Auctoritate veteris cod. et lectionis
Gr. deleuimus, quod.

Pag. 17. *Non solum autem ex Evang.*, etc. Adhi-
bita similitudine aptissima in calce hujus capituli,
isthæc hæreticorum sacrilegia in sacras litteras
fusus declarabit.

Quam et Achamoth. Tertullianus lib. *cont. Valen-*
tiani apud illos nomen ininterpretabile fuisse dicit. Epi-
phanus contra hæresim trigesimam primam, Salua-
torem, et Terminum, et Crucem, sic eos vocasse
asserit. Theodorus lib. I *Hæretic. fabularum*, fetum
informem, et Sapientiæ cogitationem, hoc nomine
appellasse putat. Vocis porro hujus etymon ab
Hebr. מַחְשָׁבָה deducitur, quod sapientiam significat, a
radice חָכַם, id est, sapiens fuit, sapuit.

In umbræ et vacuitatis locis deseruisse. Sic ex
veteri codice, Græca littera, et R. P. Frontonis
iudicio lectionem restituimus. Codices hactenus
excusi, in *umbratæ vanitatis locis deseruisse*.

Odorationem. Sic restituimus ex codice veteri et
Græc. lectione. Tertullianus: *Iteratur odor incorruptibili-
tatis,* etc. Codices ex.: *adorationem*.

Pag. 19. *Omni parti passionis succubuisse multi-
fariæ et variæ existentis.* Ita ex manuscripto codice
locum restituimus, pro eo quod excusi habebant,
*omni parte passionis succubuisse multifariæ et variæ
existenti*.

Disisse Iao. Vetus codex Joath habebat. Sed
magno consensu Tertullianus, Epiphanius, Theodorus Iao
legunt. At Tertullianus quid hoc velit, non aliter
explicat, quam si quis exclamaret: *Porro Quirites,
aut: Fidem Cæsaris?* Epiphanius contra hæresim
vigesimali sextam, principem in primo cælo ab
illis collocatum scribit. Macrobius lib. I *Satur.*, c.
18, inter plura alia, et hoc nomen a paganis attributum
fuisse soli, probat hoc oraculo Apolliniis
Clarii:

Ἐπάξω τὸν κάρτερ, ὕπατορ θεῶν ἔμμερ Ἴδω,
id est, *Intellige Iao esse omnium summum Deum.*
Diodorus Siculus lib. V *Biblioth.* cap. 5, ignorantia
vocis *Jehovæ* deceptus, somniat Moysen apud Ju-
dæos, a Deo qui vocetur Iao, leges acceptas tulisse.
Eusebius lib. IV *Demonstrationis evang.* cap. 29:
Jaho est salus, hoc est, Dei salutare.

Ne quemadmodum, etc. Ex codice veteri et Græc.
lectione. decem voces adieciimus, quas omnes editio-
nes veteres omiserant. Tertullianus habet: *ne sicut
lucet, ita et vitæ orbaretur: conservatione, tum
ignorantia.*

Conversionis. Ex cod. veter., Tertullianus et Græc.
lectione ita scripsimus. Codices excusi habebant,
conuersationis.

Pag. 20. *Quæ etiam convenienter,* etc. Quo pacto
turpissima signum sua occulerint Valentiniani;
his graphice explicat Tertullianus: *Si bona fide
quæras; concreto vultu, suspensio supercilio, «Altum
est,» aiunt. Si subtiliter tentes; per ambiguitates bi-
lingues, communiem fidem affirmant. Si scire te os-
tendas; negant quidquid agnoscunt. Si cominus cer-
tes; tuam simplicitatem sua cæde dispergunt. Ne
discipulis quidem propriis ante committunt, quam
suos fecerint, etc.*

Sed solos illos, qui grandes mercedet, etc. Dum
sunt res, quæ maxime homines ad maleficia impel-
lunt, luxuries et auaritia, quia nihil tam sanc-

¹ Act. I. ² L. Præscript. c. 49, et lib. advers. Valent. c. 14.

lum, quod non violari; nihil tam munitum, quod non expugnari; nihil tam purum, quod non fœdari, pecunia possit. Et

Quid non mortalia pectora cogis

Auri sacra fames?

Hæreticos autem utroque morbo omnibus sæculis laborasse, et sectarum nostri sæculi cædes, rapinæ, incendia, sacrilegiaque, et veterum auctorum istorum lectio, indicant. Ignatius epist. 3, eos vocat, « mulierum corruptores, alienorum appetitores, pecuniarum 30 rapaces, et quasi vortices. » Post Optatum Milevitanum, graviter conqueritur Augustin. lib. 1 *contra litteras Petil.* c. 64 et lib. III *contra Cresc.* c. 42, de tyrannicis rapinis, invasionibus, furtis, et depraedationibus Donatistarum, omnino similibus eis, quibus Calvinistæ Gallias nostras a triginta annis funestissime devastarunt.

Volo autem et aliquid, etc. Ironia est, qua et Tertullianus chimericæ istiusmodi nugas his *frivole* traducit: « Illic æstimandum est, quem exitum duxerit, quantis lacrymarum generibus insudaverit. Habuit et salsas, habuit et amaras, et dulces, et calidas, et frigidas guttas, et bituminosas, et ferruginantes, et sulphurantes, utique et venenatas, ut et Nonacris » (aquam mortiferam in Arcadia scripserunt esse Vitruvius, Pausanias et Seneca) « sudaverit, quæ Alexandrum occidit; et Lyncestarum » (de his Livius lib. II. c. 103) « inde defluerit, quæ ebrios efficit; et Salmacis » (lege Vitruvium lib. II *Archi.*) « inde se solverit, quæ masculos molles facit. Cœlestes imbres pipiavit Achamoth. » Cæterum, Deum omnipotentem aquarum, ut et aliorum omnium, conditorem esse, passim explicant Scripturæ, Genes. I, Exod. xv, Job xxvi, Psalm. LXXVI, CIII, CXLVIII.

Pag. 21. *Hanc autem Achamoth.* Græca lectione, et R. P. Frontonis iudicio, *revertit eum*, pro, *eam*: et *coopertionem*, pro *cooperationem* substituit. Et paulo post: *et non eas neglexisse*, pro *eum*: item *separatim*, pro *separavit*: et *passibilis*, pro *passibile*.

Pag. 22. *Priores.* Codices excusi, *prioris*, sed mutavimus ex cod. vet. et Græc. lectione. Epiphanius interpres: « Non enim possibile erat ipsas deleri, velut illas priores, propterea quod in habitum jam cessissent, et valide essent. »

Pag. 23. *Ejusdem subst.* Codices excusi, *ejus substantiæ*: sed cod. vetus, *ejusdem*. Billius, novus frenæi interpres, alique apud Epiphanium lat. hæc paulo dilucidius explicant. Cæterum, « quas dextra, et quas sinistra, » videlicet, animalia, dicunt, legendum proposuimus, pro *dextras et sinistras*, quod erat in cod. excusis.

Pag. 24. *Hanc autem unigeniti Filii.* Sic restitimus ex codic. vet. et lect. Græc.; delevimus vero: « Hanc autem unigenitum. » Epiphanius interpres: « Illum vero in imagine unigeniti Filii; archangelos autem et angelos ab his factos in imagine reliquorum sæculorum. »

Devergentium. *Demergentium* prius erat; sed cod. vet. et lect. Græc. *χωροφρόων*, cum Tertull. immutare fecerunt. Epiphanius interpres: « et eorum quæ sursum feruntur, et eorum quæ deorsum subsidunt. »

Septem autem cælos, etc. Ex Tertull., Epiphanius et cod. vet. quædam restitimus. Verba Tertull. sunt: « Cælos autem noeros (id est, intellectuales) deputant, et interdum angelos faciunt, sicut et ipsum Demiurgum: sicut et paradisum archangelum quartum (archangeli 4 habebant codd. ex.): quoniam et hunc supra cælum tertium pangunt, ex cuius virtute subsumerit Adam, diversatus illic inter nubeculas et arbusculas. » Porro paradisum visibilem negare, hæresim Selencianorum et Herwianorum esse August. lib. *De hæres.* asserit: et

A Origonem in *Anchorato* reprehendit Epiphanius, quod in terris esse negasset. Pl. cult mihi valde beat. Theophil. Antiocheni de eodem sententia, lib. secundo *Ad Autolyem*: « Conditio homini, ait, Deus elegit regionem in locis orientalibus amantitate eximiam, lumine coruscantem, et splendido aere illustrem, plantis variis ferendam; et in hanc collocavit hominem. » etc. Et Hieronymus in *Daniëlem*, jubet eorum deliramenta conticescere, qui flumina et arbores, et paradisos putant allegoriæ legibus subruere; Philonem, opinor, perstringens. Augustinus longe lateque Genesim explicans, nunquam illius situm, aut locum indicare voluit: quia ubi sit, adquisitiones, quæ sunt præter fidem, pertinere iudicat, lib. II *Contra Pelag. et Cœlest.* cap. 23.

Pag. 25. *Eam.* Delevimus *eum*, auctoritate vet. cod. et lect. Græcæ. Epiphanius vetus interpres: « Habere vero ipsam mediætatibus locum, et esse quidem supra opificem, infra vero, aut extra complementum, usque ad consummationem. »

Pag. 26. *Cosmocratorem*, etc. Christus quidem diabolum vocavit *τὸν ἀρχοντα τοῦ κόσμου*, Joan. XII et XIV; et Paulus, *θεὸν τοῦ αἰῶνος τούτου*, II Corinth. IV; imo et *κοσμοκράτορα τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου*, Ephes. VI. Sed ut illius impotentem tyrannidem, quam in impios exercet, et superbiam, qua adversus Deum erigitur indicarent. Isti vero tam Augusto epitheto illum exornabant, honoris gratia; quia huic inferiori mundo illum præesse, Demiurgoque sapientiore asserebant. Hinc scite illos vellicat Tertull.: « Diabolum opus Demiurgi affirmant, et Munditenentem appellant: et superiorum magis gnarum defendunt naturam, ut spiritalem, quam Demiurgum, ut animale. Meretur ab illa prælationem, cui omnes hæreses procurantur. » Sed de demonum et hæreticorum *κοινωνία* inferius dicitur.

Creaturam Demiurgi. Licet cum excusis codicibus vetus noster cod. *Creatorem* haberet, tamen legendum *creaturam* censuimus, quia Græc. *κτίσμα*, et Tertull. *opus Demiurgi* habent.

Pag. 27. *Cum fabricasset.* Tertullianus suo more isthæc sic effert: « Cum talia de Deo, vel de Deis, qualia de homine signenta? Mollius enim mundum Demiurgum, ad hominem manus confert, et substantiam ei caput non ex ista, inquit, arida: sed ex invisibili corpore materiæ illius, scilicet philosophicæ, de fluxili et fusili ejus: quod unde fuerit, laud quoque æstimare, quia nusquam est, » etc.

Defusione. Ex Tertull., cod. vet. et Græc. *ἐκ πνευματικῆς ἀποπόλας οὐσαν*, ita legendum proposuimus: delevimus vero *definitione*.

Dermatinam tunicam. Cum Græcæ sit *δερμάτινον*, et Tertullianus vertat *pelliceam tunicam*, de qua Moyses scripsit: « Fecit Dominus Adæ et uxori ejus tunicas pellicæas, et induit eos », nihil dubitavimus ita locum restituere, explosis Erasmi, Rhenani, et quorundam aliorum variis conjecturis. Delirium porro horum Gnosticorum est, hanc tunicam esse carnem humanam, cum non sine sensili carne et pelle homo initio conditus fuerit, ut docet Tertullianus lib. *De Resur. carnis*: Hieronymus quoque Joannem Jerosolymitanum coarguat, quod per illas tunicas pellicæas humana corpora intellexerit. Sed quia festive inagis quam graviter a vulgo circumfertur, Deum inde primum fuisse pellionem: unde pelles illæ quibus protoparentum velata fuit nuditas, desumptæ fuerint, vide si la-beat, quæst. 49 Just. mart. ad orthod. et Method. Tyri, apud Epiph. lib. II *contra hæreses*. Quid vero significaverint, tractat Aug. in Psal. ciii.

Matri suæ, spiritalem. Sic docet legendum R. P. Fronto, pro, *matris suæ spiritualis*, quod est in aliis excusis codicibus.

⁴ A. eid. III, 56. * Lib. contr. Valent. * L. advers. Valent. cap. 21. † Lib. cont. Valent. * Gen. III, 21.

Pag. 28. *Spiritale vero.* Græcus contextus una cum Latino vet. cod. sic legendum docuit, pro, in *spiritalem*. Pamelius quoque nota 281 in libr. Tert. *Adversus Valent.* docuit hic legendum esse *spiritalē*, pro, *spiritualem*: et *salem*, pro *sole*: sicut et paulo supra, cum sint igitur tria, pro, tres, ut in hactenus excusis codicibus.

Pag. 29. *Quapropter, et nobis quidem, etc.* Ex hoc loco, et cap. 20 hujus libri, liquet Valentini et Simonis Magi impium dogma fuisse, opera bona ad salutem beatamque vitam necessaria non esse. Nostri autem sæculi proficientes in pejus hæsiarchæ, multis parasangis hac impietate superata, vociferantur, et opera ad salutem esse perniciose; justum in omni opere quantumvis bono peccare; opera omnia hominum, non nisi æternos ignes mereri. Æterna igitur supplicia (ut proprio judicio condemnentur) debet, et indubie pendet illis justus judex pro suis cœnis, cantuiculis, concionibus, et catechismis: dignam certe tantorum laborum mercedem. At verbum Dei docet, reddendum unicuique secundum opera sua; et unumquemque mercedem accepturum secundum proprium laborem; atque processuros, qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ, etc. Salubrius igitur multo, proposito præmio, ad omne genus bonorum operum nos excitant Patres. Tertull. lib. *Scorp.*: « Quomodo, ait, multæ mansiones apud Patrem, si non pro varietate meritorum? Quomodo stella a stella distabit in gloria, nisi pro diversitate radiorum? Clemens Alexand. in *Strom.*: « Proportione habita, sunt varix mansiones pro dignitate et meritis eorum, qui crediderunt. » Et August. sermo 39, de verbis Domini (nunc 108): « Declina a malo, et fac bonum, et cum hoc feceris, securus exspecta vitam: et tunc bona fronte dices Domino: Feci quod jussisti, redde quod promisisti. »

Quemadmodum aurum, etc., sic et semetipsos, etc. Superbiissimam hanc hæreticorum jactantiam, qua se natura spirituales et mundos esse, nullisque quantumvis abominandis flagitiis maculari docebant, ab orco revocasse mihi videntur Calviniani, dum verbis et scriptis mentiuntur se suosque ab uteris matrum sanctificatos; nullaque crimina sibi imputari, modo fides in Christum adsit: nullis quantumvis execrandis sceleribus Spiritum a se recedere, etc.

Pag. 30. *Etenim idolothya, etc.* Ingluviei arguit illos, quodque nullum servarent, pro traditione apposita, ciborum delectum. Quandiu stetit gentilismus, tandiu Christianos 31 ab idolothytis cavisse, testes sunt Tertull. lib. *De idol. et de cibis Judaicis*; Orige. lib. viii *Contra Celsum*; et Cypri. *De lapsis*. Abstinentiam vero a certis ciborum speciebus, tempore jejuniorum, et non propter abominationem eorum, sed ut mens ad cultum pietatis, ait Canon 50 apost., reddatur exercitatio; caroque contra Deum insurgens, mediæ tormentis atque suppliciis puniatur, inquit contra psychicos Tertull., per un. versas Ecclesias tum observatam fuisse contestatur Clemens Rom. libr. v *Constit. apost.* cap. 19. Qui et solo pane, sale, atque oleribus uti concedit: a carnibus autem et vino abstinere, diebus jejuniorum: et ejusdem libri cap. 21 idem pluribus sacram Litterarum locis confirmat. Hujus rei praxim in B. Petri conversatione, lib. vii *Recog.* assert, qui laboriosis illis suis peregrinationibus, pane solo, cum olivis, et raro oleribus fatiscens corpusculum reficiebat. Notæ sunt omnibus fortissimorum martyrum, Severo imperante, istæ præclaræ voces: « Multum erratis, o viri, putantes humanis visceribus vesci eos, qui ne vitulorum quidem animalium caribus utuntur. » Euseb., lib. v *Hist.*, cap. 1. Tum temporibus quoque scribens contra psychicos Tertullianus, xerophagias diebus jejuniorum obser-

vatas fuisse asserit, siccato cibo ab omni carne et jurulentia; et lib. *De cultu mulierum*, quosdam creaturas Dei sibi interdicare, abstinentes vino et animalibus. Hieronymus dicit, « Paulum palmæ fructibus; et Hilarionem, paucis massæ caricis perpetuo victitasse. » Athanas. et Basilii lib. *De virginitate*: leguminibus, pane, et oleo, paucis nonnunquam adhibitis olusculis, jejuniis carnem spiritui servire cogentes, ut duntaxat volunt.

In omnem diem festum ethnicorum. Arguit eos, quod dies vel diis, vel imperatoribus paganorum sacros cum illis celebrarent, utique in eorum venerationem: imo nec a spectaculis illis abstinerent, in quibus vel gladiatorio certamine occumbent, vel ferarum dentibus laniabantur multi. In hoc vero sese audacissimos primum paternarumque traditionum contemptores manifestabant; cum omnes sive spectacula scenica, sive ludos Circenses, aut theatrales, studiose fugiendos monuerint, ut omnium vitiorum fomenta, malarumque cupiditatum irritamenta, ac (ut cum Chrysostomo dicam) civitatum pestes, malorum omnium fontes, pestilentiæ cathedram, incontinentiæ gymnasium, luxuriæ officinam, impudiciæ orchestram, et fornacem Babyloniam. Turpia enim spectandi consuetudo etiam imitandi licentiam sumit, et vitia per oculorum fenestras in animos nostros celerrime convolant, irritant, accendunt, et inflammant. *Nihil est nobis dictu, visa, audita, ait Tertullianus¹⁰, cum insaniam Circi, cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenæ, cum æstivi vanitate.* Et solemnia Cæsarium irridens paulo superius; *Grande, ait, videlicet, officium focos et choros in publicum educere, vicatim epulari, civitatem tabernæ habitu abolefacere, vino lutum cogere, catervatim cursitare ad injurias, ad impudentias, ad libidinis illecebras. Sicine exprimitur publicum gaudium per publicum dedecus? Hæcine solennes dies principum decent, quæ alios dies non decent?* etc.

Et eo paulo inferior Minutius Felix: *Nos, inquit¹¹, qui moribus et pudore censemur, merito pompis vestris et spectaculis abstinemus: quorum et de acris originem novimus, et noxia blandimenta damnamus. Nam in ludis currulibus, quis non horreat populi in se rixantis insaniam? In gladiatorii, homicidii disciplinam? In scenicis, etiam non minor furor, turpitudine prolizior. Nunc enim nimis vel exponit adulteria, vel monstrat: nunc enervis histrio, amorem dum fingit, infligit. Idem deos vestros induendo, supra, suspiria, odio dedecorat, etc.* Effundit et eloquentiæ suæ flumina in theatris insectandis Lactantius lib. vi, cap. 20. Deierret et quantum graviter potest Cyprianus, epist. ad Donatum. Epiphanius, Ecclesiam catholicam spectacula, ut equestria certamina, damnare scribit. Et B. Augustinus theatra ut caveas turpitudinum, et publicas flagitiorum professiones aversanda docet¹².

Quidam et carnis voluptatibus, etc. Inferius quoque cap. 8, 9, 20 et 23, scortationum, adulteriorum, et variarum libidinum Gnosticos reos facit: quod adeo cunctis hæreticis commune fuit, ut scribat Hieron. in ix cap. Osee, *difficile hæreticum inventri, qui diligit castitatem.* Manifesta sunt omnibus Nicolaitarum lenocinia. Carpocratianos scribit Clemens Alex. in *Strom.*, ad cœnas convenientes, viros simul et mulieres, lumine amoto, commisceri quomodo, et cum quibus voluissent. Paria de Florianis ante Augustinum scriptis mandaverat Philastrius. Apellem desertiorem continentiæ, et carne lapsam vocat in *Præscript.* Tertullianus: et Marcionem propter stuprum virgini illatum, *Ecclesiæ motum fuisse asserit.* Hermogeni expræbrat, quod assidue nuberet, et totus adulter esset, prædicatione et carne. Montanum describit apud Euseb. libr. v, cap. 18, Apollonium, quas mulieres ut prophetissas circumducebat, a viris propriis, ad pro-

¹⁰ Hom. 8, de pœnit. Hom. 62 ad pop. ¹¹ Cap. 38 Apolog. ¹² In Octavic ¹³ Lib. 1 de consensu Evang. cap. 35.

priam libidinem abstraxisse. Cyprianus epist. 48 quosdam suæ tempestatis vocat *supratores virginum, et matrimoniorum corruptores, ac depopulatores*. Parum ab istorum avorum suorum lubricis vestigiis deflexisse cernunt omnes hujus sæculi nostri schismaticos, dum continentiam omnino impossibilem esse, cunctis inculcant: sacramenti matrimonii vincula solvunt; et qui cœlibus eorum præsumunt, omnes fere deserto continentiae voto, incestas nuptias amplectantur.

Pag. 34. *Quapropter ex omni modo*. Hic rursus et ex ipsis Gnosticorum verbis et satis indicat Irenæus, quam lascivi et impuri fuerint, qui omni tempore et loco de syzygia, id est, carnali cum feminis copulatione sibi meditandum profiterentur. Tertullianus Irenæo subscribit his verbis¹³: *Nam et honorandorum conjugiorum supernorum gratia, dicitur apud illos meditandum atque celebrandum semper sacramentum, comiti, id est, feminæ adhaerendo. Alioqui degenerem nec legitimum veritatis, qui diversatus in mundo non amaverit feminam, nec se ei junxerit*. Cæterum, ex his post doctum Pamelium observo, Tertull. Latine scribentem, conjugium sacramentum appellare, quod Epiphanius, Irenæus, et Paulus apost.¹⁴ Græce vocant *μυστήριον*. Itaque his veteribus Gnosticis novi Ilugnostici hæc etiam in re deteriores sunt, quod matrimonium legitimum inter Christianos sacramentum esse iudicentur. Sed de hoc rursus postea.

Pag. 32. *Nymphonem*. Codices ex., *Symphonem*; vetus, *Nymphonem*; Græc., *νυμφώνα, thalamum nuptialem*; ex hoc igitur restituitur.

Pag. 33. *Quenadmodum aqua per tubum*. Hæc blasphemias in Christi Domini incarnationem ex utero B. Mariæ virginis, validissime prosternit lib. III, cap. 48, 34 et 32. Post eum vero Tertull. lib. *De carne Christi* acerrime in illos pugnavit, et Vigilius martyr toto lib. III *Contra Eutychem*, huic negotio incumbit.

Pag. 35. *Cum sit igitur tale illorum arg.*, etc. Illorum sententiam rejicit, primo, quod neque prophetis concionibus, neque Christi doctrina, aut apostolica traditione niteretur. Hisdem telis Florini hæresim sic conficit lib. *De monarchia* apud Euseb., lib. V *Hist.*, c. 19: *Ista dogmata, Florine, sanæ doctrinæ et sententiæ non sunt. Ista dogmata sunt Ecclesiæ repugnantia, utpote que eos qui illis obsequuntur, in maximam impietatem dejiciant. Ista dogmata ne hæretici quidem, qui erant ab Ecclesia exurbati, unquam affirmare audebant. Ista dogmata presbyteri qui ante nos fuerunt, quique erant ipsorum apostolorum discipuli, minime tibi tradiderunt. Vides quam grave Irenæo visum fuerit a traditione sumptum argumentum: sed de hoc in sequentibus commodior erit dicendi locus¹⁵. Secundo vero, quod suas hypotheses ex *ἀπάρος*, id est, non scriptis, scilicet legitimis, sed supposititiis, nothiis, et a seipsis confictis stabilirent, quibus simplices inescatos in retia sua pertraherent; quod apertius infra cap. 17 indicat: *Super hæc autem*, ait, *inarrabilem multitudinem apocryphorum, et perperarum Scripturarum, quas ipsi finxerunt, afferunt, ad stuporem insensatorum*, etc. Et cap. 35: *Evangelium nomine Judæ proditoris proponunt*, etc. Addam et Epiphanius, qui Marcionem, librum ex Evangeliorum, et ex Apostoli mutilatis et depravatis sententiis concinnatum, quem *Apostolicum* nominabat; Sethianos, libros septem nomine Seth, librum unum nomine Abrahamæ, aliosque nomine Mosis; Encratitas, scripturas quæ dicebantur Andreæ, Joannis, et Thomæ; Archonticos quoque sibi ipsis libros confictos, quos *Symphoniæ* magnæ et parvæ nomenclatura ornabant, conscripsisse et circumtulisse, in singulos scribens testatur. De Psalmis a Valentino*

A magna impudentia confictis conqueritur Tertullianus lib. *De carne Christi*. Augustinus quoque lib. *De natura boni*, contra Manichæos, cap. 44, indicat Scripturam quamdam blasphemiam referant, cui *Thesauri* nomen dabant, eosdem legisse, audivisse, credidisse: sicut et epistolam Manichæi, quam *Fundamentum* nominabant, libro, quo prolixè eam confutat. Idem etiam lib. XIV, *De civit.*, cap. 23, multa sub nominibus prophetarum et apostolorum, ab hæreticis prolata fuisse, quæ sub nomine apocryphorum, auctoritate canonica, diligenti examine remota fuerint, testis est. Hoc quoque stratagemata, nec sæculi nostri 32 hæreticis defuit, qui quemdam Bertramum contra eucharistiam; Carolum Magnum, contra imagines; et Huldricum, sive Uldaricum, Augustanum, adversus cœlibatum, confinxerunt, aut depravarunt.

Pag. 36. *De arena resticulas nectere*. Græca pro-verbii verba sunt: *Ἐξ ἄμμου σχοινία πλέκειν*, in quibus mira apparet in explicanda Valentinianorum stoliditate proprietates, qui Scripturarum undique collecta ramenta, nullo pacto inter se cohærentia, ad sui erroris confirmationem nectere conarentur. Alio postea idem significante usus est Synesius, epistola adversus Andronicum, qui civilem virtutem cum sacerdotio, quod *κλῶθειν τὰ ἀσύγκλωστα*, id est, ea nectere, quæ neri nequeunt, eleganter epistola quinquagesima septima esse dicit Synesius, conjungebat.

Quomodo si quis regis imaginem, etc. Hæc homœosi, omnium hæreticorum artem veteratiorum lepide explicat, qua putres fabulas suas eloquiis divinis operiunt; ac si quis simiam, fœdum ac turpe animal, purpura ornaret, asinum exuviis leonis indueret, et plumbeos enses, ait Nazianzenus ad Nicobulum, *argenteis vaginis conderet et occultaret*; aut (si ex sacris mavis) lupos rapaces vestimentis ovium, et Satanam in angelum lucis transformaret. Valentinianos istos scortis publicis similes asserit, stringens in illos calamus Tertull., quæ ut illi quotidie sibi fuce lascivios irretiunt; sic et illi pigmentis, quæ in dies comminiscabantur, incautos inescabant; pharnacopolas etiam referre scribit Vincentius Lirinensis, qui noxia gramina salubribus titulis coronant.

Confirmet. Ita vet. cod. Græcè *διορίζοντο*: expunximus itaque, conformet.

Pag. 37. *Salvator*. Delevimus, *Salvatore*.

Pag. 38. *Et aporiam, id est, consternationem*, etc. *Desperationem*, post Cornarium, vertit Nicolaus Gallasius, ut suis, opinor, antistibus et symmystis patrocineretur, quos non puduit ex istis impiis Valentinianorum fabulis, Christum spem nostram et salutem, dum sanguinis guttas sudore emitteret, et in cruce penderet, *ingenti onere ira divinæ obrutum, flammis inferni addictum* (coactus, et non nisi exhorrescens, verbis eorum utior, ne impostorem vociferentur) *profundo inferni igne sapultum, demersum, pereuntemque, et desperationem facere*. Iuno eo nequiores Valentiniani sunt, quod illi verborum idem significantium ambiguitate rem obscurant, dum Achamoth, Sophiam, et Christum pro eodem usurpant: isti autem nihil circuitione usi, etiam de conflictu insigni in Christum contumelia gloriantur.

Verum qui desperasset, qui pro aliis, eorum facinore excusato, tanta charitate orabat? Qui desperasse putandus est, qui regni consortium furi pollicebatur, spiritum commendabat in manus Patris, quem verbis nequaquam ambiguis obnixè precabatur? Spem abjicientes, aut manus sibi violentas afferunt, aut divinam majestatem contumeliis afficiunt, conviciisque et blasphemis prosciunt, nec certe unquam pias has voces, *Deus meus, Deus*

¹³ Lib. advers. Valent. cap. 30. ¹⁴ Ephes. v, 32.

¹⁵ Lib. III.

meus, usurpant. Ego plura, nisi propter, adversus ista blasphemiarum portentia attulissem: sed nunc primos earum auctores, tanquam fontes digno indicasse suffecerit. Primum, ut ingratus hæresiarum animus, vel eorum saltem pateat discipulis, qui per quos profecerint, et a quibus hausserint (iisdem enim Scripturis nituntur) candide non agnoscant. Deinde ut nostros ad sanctorum Patrum assiduum lectionem adhorter, ex qua nihil fere recentiores hæreticos (ne tantopere gloriantur) adversum nos emovere, quod ex priorum graveolentis Aveni laribus, auctore dissimulato, haustum non sit, facile deprehendent. Rursus de hoc infra lib. II, c. 28.

Pag. 39. *Initia*. Delevimus *initio*, auctoritate vet. cod. cui consentit Epiphanius his verbis: *Horum quos volebat salvare Salvator, primitias assumpsit.*

Invenit eam, quoniam, etc. Expunximus duas voces in, et hoc, auctoritate veteris codicis, cui conformis est lectio Græca, εὐρίσκει αὐτήν, διὰ καὶ ταύτην, etc.

Pag. 40. *Ab hoc autem*. Delevimus *adhuc*, quoniam Græce est, ἄπο δὲ τούτου. Deinde *omnem, pro communem*, tam ex cod. vet. quam Græco respondentibus.

Pag. 41. *Doctrinam facit*. Vetus codex, *facti*: sed illud malimus, quoniam Græce est, τὴν διδασκαλίαν ποιῆσαι.

Et enim principium. Delevimus *in principio*, auct. vet. cod. et lect. Græc.

Pag. 42. *Et veritatem*. Ita vetus cod. Græce καὶ ἀλήθειαν: expunximus autem *Verbum*.

Pag. 43. *Deinde*. Expunximus *de re*, auctoritate vet. cod. Græce quoque legitur ἐπειτα.

Hi transverientes, etc. Observa istos impietati Nestorii et Gnapthæi, quos Ephesina et Constantinop. synodus damnarunt, non tantum semina dedisse, verum et eam superasse: cum in quatuor illi, isti autem tantum in duas personas unicum Dominum nostrum Jesum Christum distaxerint. Ut vero illos validissimis argumentis in sequentibus prosternit: sic posteriores apertissime convicerunt Cyrillus Alexand., Gelasius, Vigilus martyr, libris 5 *Contra Eutychem*; et Theodorus Antiochenus *Isaogoge in Anastasium*. Cæterum, in Nestoriano cæno volutari Lutherum, Zuinglium, et quotquot B. Virgineum Dei genitricem vocari non sustinent, evincit dilucide gravi-animus scriptor Lindanus lib. 1 *De tranquillitate animi*, et Dialogo 2 *Dubitantii*; quod hic indicare placuit, ut vel hinc contra eorum venenam pharumicum petas.

Pro haminibus. Delevimus *omnibus*, et mox reposuimus, neque de *Oydoade*, expungendo atque, auctoritate vet. cod. et Græcæ lectionis.

Ex Joannis Ernesti Grabii annotationibus in cap. 1.

Pag. 5. Græcus hujus capitis textus ex Epiphaniæ hæres. 31 depronitus est. Summa autem ejus recitatur a Theodoro lib. 1 *Hereticarum fabularum* cap. 7, et Latine a Tertulliano lib. *Adversus Valentinianos*, D quem ne dimidio quidem sæculo hoc Irenæi opus præcessit. Illos igitur aliosque ejusmodi scriptores inter se co. feram, ac ubi corrupti fuerint, puritati suæ restituere conabor; sicut *Indiculum hæreseon pseudo-Ieronymi* vitiostissime editum, ex hoc capite Irenæi bene emendavit Cotelerius in notis ad eum. I *Munus. Eccl. Græcæ*, col. 166 et seq., quo alteraque loco excepto, cui mox medicam admodum manum.

Tellior Alōra. Tertull. cap. 7: « Substantialiter quidem αἰῶνα τέλειον appellavit, personaliter vero προαρχὴν, et τὴν ἀρχὴν, etiam Bython. » Aon igitur Valentinianus Deum denotavit; pro qua significatione, a lexicographis prætermissa, duorum philo-sophorum auctoritatem accipe, Epicleti gentilis, et pseudo-Dionysii Christiani. Hic apud Arrianum, eodem, qua Valentinus vixit, ætate florentem, lib. II, cap. 8, ante medium, inortis necessitatem

considerans, ait: Οὐ γὰρ εἶμι αἰῶν, ἀλλ' ἀνθρώπος, « Neque enim sum Deus, sed homo. » Illi autem lib. *De divinis nominibus* cap. 5, § 4, Deus dicitur ἀρχὴ καὶ μέτρον αἰῶνων, καὶ χρόνων ὄντως, καὶ αἰῶν τῶν ὄντων, « principium et mensura sæculorum, et temporum essentia, et ævum eorum quæ existunt. » Nam quemadmodum in αἰῶνι sive æternitate, nec præteritum, nec futurum datur, sed semper præsens; ita et Deus οὐτε ἦν, οὐτε ἔσται, οὐτε ἔγενετο, οὐτε γίνεται, οὐτε γενήσεται, ut Dionysius ibidem addit, indeque concludit: Αὐτὸς γὰρ ἔστιν ὁ αἰῶν τῶν αἰῶνων, ὁ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰῶνων. « Ipse enim est ævum ævorum, existens ante omne ævum. » Confer commentatores in hæc verba.

Προπάτωρ καὶ θυτὸν. Synesius, episcopus Ptolemaidis, sicut in *Hymnis* poetica licentia abusus, omnem fere Valentinianorum matæologiam veræ theologiæ adaptavit, ac hæretica voce orthodoxam cecinit fidem: ita hæc duo quoque nomina vero Deo Patri attribuit. Sic hymno II, v. 27: Βυθὸς πατρός, « Profundum paternum. » Hym. III, v. 47: Προπάτωρ, ἀπάτωρ, « Primus pater, sine patre. » Hym. IV, v. 69: Βυθὸν κάλλος, « Immensa pulchritudo. »

Ἦν. Hunc articulum deletum, et ista: καὶ καθάπερ σπέρμα... ἐνενοήθη, in parenthesis accepta velim, ratus textum, in quo vocem aliquam redundare constat, rectius hoc modo emendari, quam si deletur καὶ ante καθέσθαι, id quod voluit Fronto Duc. Nam Latini et Græci codd. omnes copulativam hæc particulam habent; contra vox «quam» in nullis mss, vel editis Eras. et Gall. comparat, et a me proinde ommissa, sed a Feuard. addita ex textu Græco, in quem ἦν, nescio quomodo, irrepsit: id quod tamen citra ms. codicis auctoritatem delere nolui.

Pag. 6. *Προβαλεῖν καὶ αὐτὸν λόγον*. Tertull. loc. cit.: « Emittit et ipse » (Nus) « ex semetipso Sermonem, » etc. Memoria itaque lapsus est in Cyrilli catech. 6, ubi Βυθῶ γενεσιολόγος ἀσκήσεται; est quoque ibidem prava lectio, distinctio, versio textus. Lege ex ms. 25 Roc. in bibliotheca Bodl. emendatum, recteque distinctum: Βυθὸς ἐγέννησε Σιγήν, καὶ ἀπὸ τῆς Σιγῆς ἐτεκνοποίησε λόγον. Τοῦ παρ' Ἑλλήσιν ἀδὸς οὗτος χειρῶν, τοῦ τῆ ἀδελφῆ μὴ γνησίου: τέκνον γὰρ τοῦ Βυθοῦ ἐλέγετο εἶναι τὴν Σιγήν. « Bythus genuit Sigen, et ex Sige filium suscepit Logon. Iste pejor est Jove gentium, qui sorori commisit est: quippe Sige Bythi proles esse ferebatur. » Cæterum verbis Valentinianis orthodoxe cecinit Synesius hymn. IV, v. 130;

λόγος, ὃν μεγάλη
Πατρὶ συνυμνῶ,
Νόος ἀρήρητος
Τίττει σε Πατρός.

33 Verbum quod magna
Cum Patre cano,
Mens ineffabilis
Te gignit Patris.

Alii quoque Patres ita loquuntur.

Μόρφωσιν παντός τοῦ πληρώματος. Apud Tertullianum itaque loco supra citate lege: « sed et hæc soboles ad initium Universitatis et formationem (loco « formati, » ut eat in impressis) Pleromatis totius emissa, » etc.

Pag. 7. *Τριάκοντα*. Ita post Irenæum cuncti hæresion- enarratores, omniumque prolississime Epiphanius, quæ eorum originem ex Hesiodi *Theogonia* et triginta ejus diis deducit, hæres. 31, § 2, scribens inter alia: Τριάκοντα γὰρ καὶ οὗτος Αἰῶνας βούλεται παριστῆναι, ὡς καὶ θεοῦς ὀνομάζει. « Triginta huic quoque placuit statuere Aones, quos et deos nominat a (quomodo et Origenes homilia unica in librum Reguorum post meum: « quos αἰῶνας, sive quos deus appellavit) » Addo, et pro deorum homine et

pro tricenario numero confirmando Paulinum presbyterum in *Vita S. Ambrosii*, ubi ait : « Valentinianorum hæresis triginta deos colit, » sive ut Agobardus lib. *De Judaicis superstitionibus*, cap. 2, in plurali numero allegavit : « Valentinianorum hæreses triginta deos colunt » Consentit de nomine, dissentit autem de numero ipse Ambrosius epist. 29 ad Theodosium imperatorem circa medium . de iisdem scribens, quod « triginta et duos Æonas colunt, quos appellant deos. » Quid hic sibi volunt « triginta et duos ? » Nodum hunc secuerunt, non solverunt, editores Ambrosii Romæ 1585, qui epist. 17 (alius enim est ibi epi-tolarum ordo) « triginta Æonas » excudi fecerunt, omiserunt « et duos, » quos secuti sunt Parisiensis in editione 1614, etc. Ast in antiquissimis exemplaribus omnibus verba Ambrosii ita, ut modo citavi, expressa inveniunt, nempe in Basileensi anno 1492, 1527, 1567, inque Parisiensi 1586. Laudem itaque in hoc, perinde ut aliis locis, meretur recentissima optimaque Patrum Benedictinorum editio, quæ numerum xxxii restituit, ut ex cl. Ittigii appendice ad Dissertationem de hæresiarchis § 53 disco, cum ipsam modo non ad manus habeam. Sed minus recte ibidem ad complementum dictum numerum « Bythos et Sige » ab Ambrosio additi notantur. Hi enim jam tricenario numero continentur, ideoque alii duo accipiendi sunt, nempe « Christus et Spiritus sanctus, » quos ambos a Monogene ad fixationem et consolidationem Pleromatis prolatos refert Irenæus § 4 hujus capituli, eosque reliquis triginta Æonibus annumerandos contendit lib. II, cap. 15.

Αἰώνες. Supremum Deum suum sive Βυθόν Valentinianos vocasse τέλειον Αἰώνα, uti nos verum Deum « absolute » talem pronuntiare solemus, ex supra dictis patet. Ast inferiores, quos commentarii sunt, spiritus itidem αἰώνας, licet non perfectos, cognominarunt, sicut et catholici quoddam honorum angelorum genus hac voce designare soliti sunt. Ita in interpolata Ignatii *Epistola ad Trallianos* § 5 legimus : Ἀγγέλων καὶ στρατιῶν ἐξαλλάγας, δυνάμειν τε καὶ κυριοτήτων διαφορὰς, θρόνων τε καὶ ἐξουσιῶν παραλλαγὰς, αἰώνων τε μεγάλότητας, τῶν τε Χερουβείμ καὶ Σεραφείμ τὰς ὑπεροχὰς, etc. In quæ verba animadvertit quidem Usseus, haud alibi, sive in Scriptura sacra, sive in catholicorum scriptis, ullam Æonum in hac significatione occurrere mentionem. Sed memoria lapsus est vir magnus, quod ecclesiasticos attinet scriptores. Nam lib. viii *Constit. Apostol.* cap. 12 Deus dicitur ποιήσας τὰ Χερουβείμ καὶ Σεραφείμ, αἰώνων τε καὶ στρατιῶν, δυνάμειν τε καὶ ἐξουσιῶν, etc. Ad quem locum Cotelierius bene notavit, quod Eusebio quoque *Orat. de laudibus Constantini* pag. 606 commemorentur ἀγγέλων στρατιὰ, πνεύματα νεοῦ φωτὸς ἔγγονα, αἰώνες ἀχρονοί, ἄλλοι ἄπειροι αἰώνες αἰώνων. Et ex Latinis apud Hilarium lib. II *De Trinitate* ante medium : « Archangeli nesciunt, angeli non audierunt, sæcula non tenent. » De ipsa Scriptura sacra affirmare haud ausim; nec tamen cum laudato præsulè inficias ire velim. Quippe ut alia taceam loca, non defuere, qui Ephes. III, 9, per αἰώνας intellexerunt angelos. « Sæcula, » inquit ibi in commentario Hieronymus, « omnes spirituales et rationabiles creaturæ, quæ in sæculis fuerunt. » Unde de nomine haud tantopere lis movenda Valentinianis, nisi in re errassent, et lignenta Dei pariter angelorum loco verorum protulissent.

Σεσιγημένοι. Tertull. cap. 9 : « Mater Sige ipsius hæreticis suis tacere præscribit. » Synesius hymn. I, v. 75 :

*Τὰ δὲ ἄνω Σιγὰ καλύπτει,
Superna Silentium operiat*

Et hymn. II, v. 22 seqq. :

*Τὰ πρόσω μάκαρα σιγὰ
Νοσῶν τε καὶ νουπῶν*

*Ἄτομον τὸμὸν καλόπτει,
Ulteriora beatum silentium
Intelligentium et intellectitium
Individuam divisionem legit.*

Εἰς ὀγδοάδα, etc. Ita et inter alios Philastrius de Valentino : « De ogloade ergo et decade et duodecade consistere triginta Æonas delirat. » Ita enim pro « deliberat, » quod est in editis, legendum bene monuit accuratissimus Cotelierius in notis ad t. III *Monumen. Ecclesiae Græcæ*, col. 629. Nam « delirandi » verbo et alias utitur Philastrius, exempli gratia de Tatiano : « Æonas autem nuntians, sicut Marcion, deliravit. » Cæterum Lucianus, aut quisquis est auctor, in dialogo cui titulus *Philopatris*, ante medium, ubi catholicorum de Trinitate fidem impie rejecit, et Valentinianorum quaternionem, ογδοάδα, etc., perstrinxit : ita enim Critias : Μὴ τὴν τετραχτὴν φῆς τοῦ Πυθαγόρου, ἢ τὴν ὀγδοάδα καὶ τριακάδα; « Num quaternionem Pythagoræ dicis, an octernionem et numerum tricenarium, » scil. Æonum? Respondet Triephon : Σίγα τὰ νέρθε, καὶ τὰ σιγῆς ἔδειξαι. « Tace quæ infra sunt, quæque silentio digna. »

Πλάσματι αὐτῶν. Origenes quoque tom. III in Joan., pag. 71, Valentinianos notat, velut τὴν περὶ αἰώνων ἀναπλάσαντας ἐν συζυγίαις μυθολογῶν, « iungentes fabulosum de Æonibus per syzygias commentum. »

Pag. 7. *Γινώσκουθαί μόνω, etc.* Synesius hymno v, 10 seq :

*Ἄ ὄ ἀρρήτος ἐπέβλεπτα
Διώνωρ ὄδωρ ῥίζαν,
Hæc ineffabilis propago
Sæculorum novit radicem.*

Reliquis autem angelis incognitum esse, ita effatur hymno III, 123 et seqq. :

*Ἄτερὸς δὲ δρακεῖν
Ἐπὶ σοῦς κυρσοῦς
Θῆμις οὐδὲ θεοῖς.
Intentis enim oculis intueri
In tuas faces
Licet ne diis quidem.*

Pag. 8. *Τοῖς δὲ λοιποῖς πᾶσιν.* « Reliquis vero omnibus, » etiam Logo, quem Nus primum protulit. Ita lib. II, cap. 24 : « Logos quasi tertium ordinem generationis habens ignoravit Patrem, quem admodum docent hi. » Id quod ibidem refellit.

Κατέσχε δὲ αὐτὸν ἡ Σιγὴ, etc. Ad hanc Valentinianorum assertionem referenda quoque puto ea, quæ habet Clemens Alexandrinus in *Excerptis ex Orientali Didascalia Valentinianorum* pag. 79b, col. 1 : Ἡ Σιγὴ, φασίν, μήτηρ οὕσα πάντων τῶν προβληθέντων ὑπὸ τοῦ Βάθους, ὃ μὲν οὐκ ἔσχεν εἰπεῖν περὶ τοῦ ἀρρήτου, σεσιγηκεν ὃ δὲ κατέλαθεν, τοῦτο ἀκατάληπτον προσηγόρευσεν. « Silentium, inquit Valentiniani, mater existens omnium a Profana emissorum, quod quidem de ineffabili effari haud poterat, tacuit : quod vero ipsa apprehenderat, istud incomprehensibile appellavit. »

Ἄραρχον ῥίζαν. Uti primogenitum quaternionem Valentiniani supra vocabant ῥίζαν τῶν πάντων ; ita hic primum in hoc quaternione Bytho, sine principio a semetipso existentem, appellarunt ἀραρχον ῥίζαν. Male quidem de ficto suo Bytho et quaternione hæretici : sed bene satis de vero Deo, sanctissimaque Trinitate catholici. Ita Synesius hymno II, vers. 25 et seq. :

*Μία κατὰ, μία ῥίζα,
Τριφώνης ἑλαμῆς μορφά.
Unus fons, una radix,
Ter splendens elucet-forma.*

Et hymno III, v. 171 et seq. :

*Πυρὰ κατῶν,
Ἀρχῶν ἀρχά.*

piete et Tertulliano pro « masculo-femina et femina-
mare » scriberem « masculo-feminam et femina-
marem. »

Καρπιστήρ. Id est, « vindicem » sive « assertorem
libertatis. » Ita redditur in veteri Glossario Græco-
Latino. Exemplum habes apud Arrianum lib. III, *De
E:ictati disputationibus* cap. 26, pag. 369 edit.
Cantabrig. : Λέγε οὖν τὰς ἀληθείας, δούλε, καὶ μὴ
δραπέτευέ σου τοὺς κυρίους, μηδ' ἀπαρνου, μηδὲ
τὸλμα καρπιστήν δίδουαι, τοσοῦτους ἔχων τῆς δουλείας
ἐλέγχους. « Vera igitur dic, serve, nec aufuge a
dominis tuis, neque inficiare, nec audeto assertorem
exhibere, cum tot arguments tuæ servitutis in
promptu sint. » Et ante pag. 365 : « Ὅτι καρπιστήν
δίδως. « quod vindicem et assertorem prætes. »

Μεταγωγέα. Circumductorem dixit Tertullianus
et Petavius in versione Epiphani. Ego potius red-
derem « deductorem. » Sed quæ hujus cognominis
ratio? Incidit mihi hac de re cogitanti, ἀναγωγὴν
dici, ubi ab obvio sensu ad sublimiora et μυστικώ-
τερα ascendimus. Quid si igitur Horos dictus sit
μεταγωγέας, quis juniorem Æonem « reduxit » at-
que repulit, ne ulterius in altissimum Bythi myste-
rium penetrare contenderet? Solet enim aliquando
μετά in Græcis compositis idem esse, quod re in
Latinis, ut μετακαλέσθαι, « revocare, » Act. xxiv, 25,
apud Dionys. Areopag., etc. Denique variis no-
minibus Hori adde Solera ex lib. II, c. 15.

Pag. 11. *Ἐλπίαι.* Legendum potius μέλαι, quia
interpres habet « perseverasse, » et Tertull. « reman-
siasse. »

Ἀποσταυρωθῆναι. Legendum ἀποσταυρωθῆναι,
monet Billius, quia « crucifixum » habent vetus in-
terpres et Tertullianus, non « privatam. » Et le-
ctionem quidem ἀποσταυρωθῆναι facile admitto,
sed hoc verbum hic potius reddendum fuisset,
quasi « vallo cinctam et a Pleromate disjunctam
esse. » Sic apud Thucydidem lib. IV, cap. 69, ἀπα-
σταύρουσθαι scholiastes explicat χαρὰ κώματα ἰπολοῦν.
Neque alibi in omni Irenæi opere lego, Enthymesin C
cruci affixam esse.

Χριστὸν δὶδάξαι, etc. Tertullianus, mendoso forte
codice usus, hæc verba ita vertit, dicam an perversit:
« Christi erat inducere (vel, ut Pamelius legendum
conjectat, docere) Æonas naturam conjugiorum, et
innati conjectationem, et idoneos efficere generandi
in se agnitionem Patris. » Ubi nota auditum καὶ
ante ἀγεννήτου κατάληψιν, omissum γινώσκοντας,
mutatum εἶναι in ποιεῖν, et ἀναγορεύσαι in ἀναγεννή-
σαι. Male quoque Petavius in versione Epiphani:
« Christum conjugii natura atque ingeniiti compre-
hensione cognita, docuisse contentos esse oportere, »
etc. Melius quidem, nec tamen exacte ad mentem
Irenæi Billius : « Christum enim conjugii naturam
eos edocuisse, quodque ii, quibus ingeniiti compre-
hensio nota esset, sibi ipsis sufficerent. » Quasi in
Græco legeretur : Καὶ ἀγεννήτου κατάληψιν γινώ-
σκοντας ἑαυτοῖς ἱκανοὺς εἶναι. Sed non necesse
est, imo non debet sive καὶ, sive ἑαυτοῖς addi, quia
D ἱκανός hic scientia non tam contentum, quam satis
superque instructum ac idoneum significat; quo-
modo et in aliis sacris profanisque usurpatur scri-
ptoribus. Id itaque est, quod Irenæus ex sententia
Valentinianorum dixit : « Christum docuisse Æonas
naturam conjugationum, » ita scilicet comparatam,
« ut satis sciant, si cognoscant ingeniiti compre-
hensionem, » id est, Filium; utpote in quo ingeniitus
Pater, in se incomprehensibilis, comprehendere queat.
Cæterum et illa : ἀναγορεύσαι τε ἐν αὐτοῖς, etc.,
bene in veteri versione reddita, et ita clara sunt,
ut nullis opus sit verbis. Addo solum parallelum lo-
cum Irenæi lib. IV, cap. 14 : « Mentiantur hi, qui
sunt a Valentino, Christum Æonibus eorum dixisse
: Nolite quærere Deum : incognitus est enim, et
non invenietis eum. »

Pag. 12. *Ἀκατάληπτος.* Obiter nota eam, quæ
optime huc quadrat, definitionem Chrysostomi ho-

A mil. 3 *Περὶ ἀκατάληπτου,* tom. IV, pag. 401 : Τὸ
ἀκατάληπτον λέγεται, ὅταν ἐρευνηθῆν καὶ ζητηθῆν μὴ
κατάληφθῆ παρὰ τῶν ζητούντων αὐτό. « Illud dicitur
incomprehensibile, quod investigatum licet et quæ-
situm, tamen non apprehenditur ab iis, qui quæ-
runt. »

Ὁὐκ ἔστιν οὐτε ἰδῆν... ἢ διὰ μόνου τοῦ Μονο-
γενούς. Clemens in 35 *Epitome ex Valentinianorum
Didascalia Orientali* pag. 791, col. 1, C : Ἡρόσωπον
Πατρὸς ὁ Υἱός, δι' οὗ γνωρίζεται ὁ Πατήρ. « Facies
Patris Filius, per quem Pater cognoscitur. » Et pag.
793, col. 2, A : Τὰγα δὲ τὸ πρόσωπόν ἐστι μὲν καὶ ὁ
Υἱός· ἔστι δὲ, καὶ ὅσον κατάληπτόν τοῦ Πατρὸς δι'
Υἱοῦ δεδιδαγμένοι θεωροῦσι· τὸ δὲ λατῶν ἀγνωστόν
ἐστι τοῦ Πατρὸς. « Forte et facies (Dei) est Filius :
est vero, quatenus id quod est comprehensibile
Patris, per Filium edocui contemplantur : reliquum
autem Patris est ignotum. » Hanc Valentinianorum
hypothesin in mente habuit Synesius, dum cecinit
hymn. III, v. 123, et seqq. :

Ἄτερνός δὲ δρακεῖν
Ἐπὶ σοὺς κυρσοῦς
Θέμις οὐδὲ θεοῖς
Πλάτων δὲ νόος
Ἄπὸ σᾶς σκοπιᾶς·
Τὰ πέλας σάλπει·
Ἀκλήρητα κίχρει·
Ἐπιβαλλόμενος,
Προσδεῖν ἀγλαῶν
Ἀκαμάτι βοθῶν
Ἀμαρυσσομένην.
Ἀθάτων δὲ ἀποβάς,
Ἐπὶ πρωτοφανέος
Ἐίδος ἐρεῖδει
Ὅμματός ἀλάτρ.

Intentis enim oculis intueri
In tuas faces,
Licet ne diis quidem :
Sed decidens mens
De tua specula
Proxima quæquæ amplectitur :
Non vestigabilia vestigare
Dum tenet,
Lucemque intueri
Immensa in profunditate
Fulgentem.
Ab inaccessis autem delapsa
In primæ lucis
Specie figit
Oculi aciem.

Et causam quidem æternæ perseverationis, etc.,
Filius est. Similiter Tertul. cap. 11 : « Docebantur
incomprehensibile quidem Patris causam esse per-
petuitatis ipsorum : comprehensibile vero ejus, ge-
nerationis illorum et formationis esse rationem...
Filius autem constituunt apprehensibilem Patris. »
Ita quoque omnes recentiores, Billius, Fronto Duc.,
Petavius, etc., omittentes τὸ πρῶτον, et quatuor
Græca Irenæi verba mutantes, κατάληπτόν in con-
trarium ἀκατάληπτον, αὐτοῦ prius in αὐτῶν, φ in
δ, ἴσος in υἱός, indeque sensum prorsus alienum
reddentes, quem et exagitat pro more Tertullianus.
Ego sine ullius litteræ mutatione Irenæum, vel po-
tius doctrinam Valentinianorum ab eo relatum, ita
interpretor : « Et causam quidem æternæ perseve-
rationis (ut scilicet immortales existerent Æones,
non similes hominibus mortalibus) reliquis, præ-
cipue esse comprehensionem Patris (non Propatoris
ingeniti, sed unigeniti, quem « Patrem et princi-
pium omnium » vocabant Valentiniani, ut § 1 di-
ctum est) et formationis » ejusdem causam esse « com-
prehensionem ejus, cui similis est, » id est, primi
Patris, cui « similem et æqualem (ἴσον) esse uni-
genitum, solumque ejus magnitudinem percipere, »
loco citato expresse docetur.

roma, Horo signante lineam. Inferius illam metatur A
mediatatem Achamoth, filium calcans: subest enim
Demiurgus in hebdomade sua. » Lege quoque lib. II
Irenæi, cap. 55, et hæc quæ dixi approbabis.

Τὸ δὲ πῦρ ἀκασιν ἀποτοῖς ἐκπεφυκέναι. etc.
Legendum ἐκπεφυκέναι, non ἐκπεφυκέναι. Ridet autem
hoc loco Tertullianus Valentinianos, qui unde
ignis exstiterit, minime prodant. Itaque ait credi-
bile esse Achamoth in tantis vexationibus febricitasse,
ex coque æstu ignem prodiisse. BILL. Emendationem
Billii confirmant ista, quæ his Irenæi consona legimus
apud Clementem loco sæpe citato: Ἐν δὲ τοῖς τρισὶ στοιχείοις τὸ πῦρ ἐναλωρεῖ-
ται καὶ ἐνέσπαρται καὶ ἐμυώλει, καὶ ὑπὸ τούτων
ἐξάπτεται, καὶ τοῦτοις ἐπαποθνήσκει. « In istis tri-
bus elementis (aere, aqua et terra) ignis quasi sus-
pensus et insitus latet, atque ab illis excutitur, et
una cum illis interit. »

Παρ. 27. Πειποικέναι καὶ τὸν ἄνθρωπον. etc.
Quæ Irenæus hæc et sequenti periglo refert Valen-
tinianorum deliria, eadem et Clemens ex *Orientali*
illorum *Didascalia* excerptis, exacte consona pag.
797, col. 1: Λαθῶν γούν ἀπὸ τῆς γῆς, οὐ τῆς ἡ-
ρᾶς, ἀλλὰ τῆς πολυμερούς καὶ ποικίλης ὕλης μέρος,
ψυχὴν γείδη καὶ ὕλην (leg. ὕλην) ἐτεκτῆνατο ἄλο-
γον καὶ τῆς τῶν θηρίων ἁμοούσιον· οὗτος καὶ εἰκόνα
ἄνθρωπος. Ὁ δὲ καθ' ὁμοίωσιν τὴν αὐτοῦ τοῦ θε-
μιουργοῦ, ἐκείνους ἔστιν, ὃν εἰς τοῦτον ἐνεφύσησέ τε
καὶ ἐνέσπειρεν, ἁμοούσιον τὴν αὐτῷ δι' ἀγγέλων ἐνθεῖς.
Καθὸ μὲν ἀόρατός ἐστι καὶ ἀώματος, τὴν οὐσίαν
αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς προσείπε· μορφωθὲν δὲ ψυχῇ
ζῶσα ἐγένετο. « Accipiens limum de terra, non arida,
sed multiplici et variæ materiæ partem, animam
terrenam et materialem fabricavit, rationis exper-
tiam, et animæ serarum consubstantialiam: atque
hic est homo secundum imaginem conditus. At
vero secundum similitudinem ipsius creatoris »
factus est ille, quem isti inspiravit atque inseruit,
consubstantialio quippiam ipsi per angelos commu-
nicans. Quatenus igitur invisibilis est et incorpo-
reus, substantiam ejus spiraculum vitæ appellavit:
formatum vero anima vivens dicta est.»

Ἀπὸ κερυμένου καὶ φευστοῦ τῆς ὕλης. Simili-
ter in *Dialogo contra Marcionita*, qui Origeni ascri-
bitur, sect. 5, pag. 131, Marcionita dicit: Ἐφυστῆς
οὐσίας ὃν το σῶμα· Corpus fluxæ existens sub-
stantiæ. » Alio autem sensu Origenes apud Epiphani-
um hæres. 64, § 14, pag. 536, dixit: Ἐφυστῆ ἦν
ἡ φύσις τοῦ σώματος. « Fluxa est natura corporis; »
item: Οὐ κακῶς ποταμὸς ὀνόμασται τὸ σῶμα.
« Corpus non male fluvius dicitur. » Neque hæc
phrasi indignavit, quod corpus olim ex fluida ma-
teria formatum sit, sed quod jam materia corporis
in perpetuo, ut dici solet, fluxu sit, ejusque particu-
læ aliæ aliis succedant, ut ipse semet ibidem ex-
plicat, inquit: Οὐδὲ δύο ἡμερῶν τὸ πρῶτον ὑπο-
κείμενον ταῦτον ἔστιν ἐν τῷ σώματι ἡμῶν. « Ne biduo
quidem prior materia in corporibus nostris manet
eadem. »

Τὸν δερμάτινον χιτῶνα. Similiter in *Excerptis*
Clementis pag. 797, col. 2, legimus: Τέταρτον
ἐπαυδέεται τὸν χοῖκόν, τοὺς δερμάτινους χιτῶνας.
« Quartum superinduitur (Adam) hominem choi-
cum, per dermatus tunicas intelligendum. » Mar-
cionita quoque in ante dicto dialogo, sect. 5, p. 137:
Ἐποίησεν ὁ θεὸς δερμάτινους χιτῶνας, καὶ ἐνέδυσεν
αὐτούς· ταῦτά τε τὸ σῶμα. « Fecit eis Deus pelliceas
tunicas, et induit illos, hoc est corpus. » Sed an
non ipse Origenes, cui hic dialogus a quibusdam
attribuitur, mysticam hanc pellicearum tunicarum
expositionem probavit? Id quidem aliqui Patrum ei
objecere, quos nominat claris. Huetius lib. II *Ori-
genianorum*, quest. 12, § 8, necnon illos, qui tacito
Origenis nomine hunc sensum impugnant. Quibus
addi possunt alii auctores et tractatus a Procopio
in *Comment. ad Genes.* cap. III recensiti, supersti-
les partim, partim deperditi, ac inter hos Justinus

martyr in tractatu *De resurrectione*, qui loco pseud-
Justini martyris in Origenianis ad marginem addo-
tati poni potest. Verum Origenem ex propriis ejus
scriptis defendit laudatus Huetius, ex ms. scilicet
Catena in Genesin, cui addit alium locum homil.
6 in Genesin, ubi tamen citata verba non reperiri-
tur, sed homil. 6 in Leviticum. Ibi enim discrete:
« Illæ ergo, inquit, tunicæ de pellibus erant ex
animalibus sumptæ. Talibus enim oportet indui
peccatorem. » Addit tamen mysticum sensum, non
quidem Valentinianorum, sed alium, his expressum
verbis: « Pelliceis, inquit, tunicis, quæ essent
mortalitatis, quam pro peccato acceperat, et fragi-
litate ejus, quæ ex carnis corruptione veniebat,
inducium. » Atqui huc procul dubio etiam digitum
intendit, quando lib. IV *Contra Celsum* scripsit:
Ὁ ἐκβαλλόμενος ἐκ τοῦ παραδείσου ἄνθρωπος μετὰ
τῆς γυναικὸς τοὺς δερμάτινους ἡμιπεσμένους χιτῶνας
(ὁὺς διὰ τὴν παράδεισον τῶν ἀνθρώπων ἐποίησε τοὺς
ἀμαρτήσασιν ὁ θεὸς), ἀπόρρητόν τινα καὶ μυστικόν
ἔχει λόγον, ὡπὲρ τὸν κατὰ Πλάτωνα. « Homo cum
uxore e paradiso ejectus et pelliceis indutus tunicis
(quas propter transgressionem illis peccantibus
Deus paravit), arcanum aliquod mysterium refert,
magis serium quam istud Platonis. »

*Ὁ κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν περὶ τὸν Σωτήρα ἀγγέ-
λων.* etc. Apud Clementem in sæpe citatis *Excerptis*
pag. 789, col. 1: Οἱ δὲ ἀπὸ Οὐαλεντινίου, πλασθέν-
τος φασὶ τοῦ ψυχικοῦ σώματος, τῇ ἐκλεχτῇ ψυχῇ οὐσῆ
ἐν ὑπῶν ἐντεθῆναι ἐπὶ τοῦ λόγου σπέρμα ἀρρενικόν,
ὡπὲρ ἔστιν ἀπόρροια τοῦ ἀγγελικοῦ. « Valentiniani
dicunt, formato animali corpore, animæ electæ
somno obrutæ insertum esse a Verbo semen mas-
culinum, utpote effluvium angelicæ naturæ. » Et
mox: Τὸ σπέρμα ἀπόρροια ἦν τοῦ ἀρρενικοῦ καὶ
ἀγγελικοῦ. « Semen effluvium erat masculini et an-
gelici generis. » Et multo post, pag. 797, col. 2, in
expositione verborum Pauli Galat. cap. III, 19,
hæc gemina habes: Δι' ἀγγελίων ὄν τῶν ἀρρένων
τὰ σπέρματα ὑπηρετεῖται, τὰ εἰς γένεσιν προβλη-
θέντα ὑπὸ τῆς Σοφίας, καθὸ ἐγγυρεῖ γίνεσθαι. « Per
angelos igitur masculos suppeditantur semina, quæ
a Sophia ad generationem (hominum) profunduntur,
quantum veri potest. »

Εἰς τὴν ἀπ' αὐτοῦ ψυχῆν σπαρέν. etc. Ita quo-
que *Excerptis* Clementis loco proxime citato sonant:
Ἐσχεν δὲ ὁ Ἀδάμ ἀδῆλως αὐτῷ ὑπὸ τῆς Σοφίας
ἐνεπαρέν τὸ σπέρμα πνευματικόν εἰς τὴν ψυχὴν.
« Habuit autem Adam a Sophia clanculum ejus
animæ insitum semen spirituale. » Et paulo post:
Πρῶτον ὄν σπέρμα πνευματικόν τὸ ἐν Ἀδάμ προέβα-
λεν ἡ Σοφία: ἵνα ἦ τὸ ὄστυον, ἡ λογικὴ καὶ οὐρανία ψυχὴ
μὴ κενὴ, ἀλλὰ μυελοῦ γέμουσα πνευματικοῦ. « Pri-
mum itaque semen spirituale, quod in Adamo erat,
Sophia emisit, ut os, anima scilicet rationalis atque
caelestis non esset vacua, sed spiritalis medullæ
plena. » Animam enim ossi comparabant Valentiniani,
ut in præcedentibus ibidem docetur. Cæte-
rum orthodoxo sensu, hæretica licet voce cecinit
Synesius hymn. III, vers. 558 seqq.:

Ὁν σπέρμα φέρω
Ἐθηγερός
Ἐπιπόθηρα νόου
Ἐς βάθος ὕλης
Κατακεκλιμένον.
Ἐν τῷ ἐν κόσμῳ
Κατέθου ψυχῆν,
Διὰ δὲ ψυχῆς
Ἐν σωματι τοῦτον.
Tuum semen fero
Generosæ
Scintillæ mentis
In altitudine hylæ (id est, materiæ)
Absconditam.
Tu enim in mundo
Deposisti animam :

Per animam vero
In corpore meritem.

Et vers. 596 seqq. :

Σπέρμα τὸ θαιὼν
Ἀθεῶν ἐν ἐμῷ
Κρατὸς αὐτῷ.

Semen illud exiguum
Alens in meo
Capitis apice.

Pag. 98. Αὐτὸ Ἐκκλησίαν εἶναι. Hinc Clemens pag. 789, col. 2, ubi Ecclesiam nominasset, addit : Ἥτις ἐστὶ τὸ γένος τὸ ἐκλεκτόν. « Quæ est genus electum. » Atqui hoc « semen electum » in antecedentibus dixerat.

Ἰλιχὸν... κατὰ ἀνάγκην ἀπόλλυσθαι. Ita et in Clementis *Excerptis* pag. 798, col. 1 : Τὸ ἰλιχὸν φύσει ἀπόλλυται. « Materiale natura sua corrumpitur. »

Τὸ δὲ ψυχικὸν... ἄτε μέσον ὄν, etc. Apud Clementem loco citato hæc legimus clariora : Τὸ δὲ ψυχικὸν, αὐτεξούσιον ὄν (sicut et Irenæus paulo post appellat), ἐπιτηδεύουσα ἔχει πρὸς τὰ πῆστιν καὶ ἀφθαρσίαν, καὶ πρὸς ἀπιστίαν καὶ φθοράν, κατὰ τὴν οὐρανὴν ἀίρεσιν. « Animale, cum suæ sit potestatis, aptum est ad fidem atque immortalitatem, et ad insipientiam ac corruptionem, juxta propriam electionem. »

Διὰ τὸ φύσει πνευματικὸς εἶναι... σωθῆσθαι. Ita et Clemens non solum lib. II *Stromat.* pag. 363, sed et in *Excerptis ex Orientali Valentinianorum Didascalia* pag. 798, col. 1 : Τὸ μὲν πνευματικὸν φύσει σωζόμενον. « Spirituale quidem natura salvatur. » « stringit sæpius hunc errorem in Heracleone aliisque Origenes in *Commentariis ad Joannem* ; in Basilide vero ejusque sequacibus Clemens, ex quo aliquot loca citavi tomō II *Spicilegii hæreticorum* pag. 40 et seqq., quibus mox alia ejus verba addam.

Ἀδύνατον φερόντων καταδέξασθαι, κἄν ὁποῖαι συγκαταφέρωνται πράξεις. 40 Ita quoque Clemens lib. III *Stromat.*, pag. 427, ubi Basilidianorum fecerat mentionem, addit, ὡς ἦτοι ἐχόντων ἐξουσίαν καὶ τοῦ ἀμαρτεῖν διὰ τὴν τελειότητα, ἢ πάντως γε σωθησομένων φύσει, κἄν νῦν ἀμάρτωσι διὰ τὴν ἐμφυτον ἐκλογὴν. Ἐπεὶ μὴδὲ ταῦτα αὐτοῖς πράττειν συχωροῦσιν οἱ προπάτορες τῶν δογμάτων, « ut qui vel peccandi potestatem habeant propter perfectionem, vel omnino quidem natura salvī futuri sint, etsi jam peccent, propter inuatum electionem : quoniam nec hæc quidem eis concedunt facere primi dogmatum illorum « parentes. » De Eunonio quoque sæculi IV hæretico, Augustinus *De hæresibus*, c. 54 : « Fertur usque adeo fuisse bonis moribus inimicus, ut asseveraret, quod nihil cuique obsesset quorumlibet perpetratio ac perseverantia peccatorum, si hujus, quæ ab illo docebatur, illi participes esset. »

Ἡμᾶς καλοὺς ψυχικούς, etc. Billius hoc colon corrigi sequentem in modum : ἡμῶν μὲν, οὗς ψυχικούς ὀνομάζουσι, καὶ ἐκ κόσμου εἶναι λέγουσιν, ἀναγκαζάν τὴν ἐγκράτειαν, etc. Atque sic Græca cum Latina versione exacte consonare fateor. Ast hæc nulla mihi videntur emendatione indigere, excepto uno verbo καλοὺς, quod omittendum est, nisi forte tanquam appositum ad ἡμᾶς accipere et ita interpretari velis, quod Valentiniani non omnes promiscue catholicos, sed « probos » solum psychicorum titulo dignati fuerint. Conferatur Clemens Alexandrinus lib. III *Strom.*, cuius verba citavi in notis ad tomum II *Spicilegii Patrum*, pag. 2.

Τοὺς δὲ πνευματικὸς ἀποδυσμένους τὰς ψυχάς, etc. His et præcedentibus atque sequentibus consona plane habentur in *Excerptis* Clementis *ex Orientali Valentinianorum Didascalia*, pag. 799, col. 1 : Τῇ δὲ (lege τότε) ἐντεῦθεν ἀποθέμενα τὰ πνευματικὰ τὰς ψυχάς, ἅμα τῇ μητρὶ κομιζόμενῃ τὸν νυμφίον, κομιζόμενα καὶ αὐτὰ τοὺς ἀγγέλους ταυτῶν, εἰς τὸν

A νυμφίονα ἐντὸς τοῦ ὄρου εἰσίσαι, καὶ πρὸς τὴν τοῦ πνεύματος ἔξιν ἔρχονται, Αἰῶνες νοεροὶ γενόμενα εἰς τοὺς νοερούς καὶ αἰώνιους γάμου (pone γάμους) τῆς συζυγίας. « Tunc » (post celebratum convivium nuptiale, cuius paulo ante fecerat mentionem) « ibi spiritualia depositis animabus, simul cum matre sponsum adepti, angelos sponso suos et ipsa consequuntur, et in thalamum intra horum ingrediuntur ; ac ubi æonum intellectualium naturam induerint, ad visionem spiritus admittuntur, ad intellectuale et æternum conjugationis matrimonium. »

Πᾶσαν ἔλην. Universa materia, quam igne perituram dicebant Valentiniani, etiam corpora humana complectebantur. Hinc auctor noster lib. II, cap. 52, de ipsis ait : « Animas in medietatem perseverare dicunt : corpora autem, quoniam materiam habent substantiam, in materiam resoluta ardere ab eo, qui in ea est ignis. »

Περὶ τούτου. Καὶ περὶ τούτου legit vetus interpret.

B Διὰ Μαρίας διδοῦσα. Has blasphemias in Christi Domini incarnationem ex utero B. Mariæ Virginis validissime prosteruit (auctor noster) lib. III, cap. 18, 31 et 32 ; post eum vero Tertullianus lib. *De carne Christi* æcriterne in illos pugnavit : et Vigilius martyr toto lib. III *Contra Eutychem* huic negotio incumbit. FEUARD. Verum hallucinatus est, dum Vigilium, auctorem librorum *Contra Eutychem*, appellavit martyrem, cum ille fuerit Vigilio episcopo Tridentino et martyre, jam sæculo IV, ante Eutychem ortum defuncto, centum fere annis recentior, utpote Tapsensis in Africa Byzacena episcopus, sæc. V. Ceterum ad Irenæi verba illustranda, et Valentini aliorumque hæreticorum placita discernenda, faciunt quæ Theodoretus scripsit epist. 145 ad monachos Constantinopolitanos, tom. III, pag. 1073 seqq. : Σίμων μὲν γὰρ καὶ Μένανδρος, Κέρων καὶ Μαρκίων παντάπασιν ἀρνοῦνται τὴν ἐνανθρώπησιν, καὶ τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν μυθολογίαν ἀποκαλοῦσι. Βαλεντίνος δὲ καὶ Βασίλειδος, καὶ Βαρδισάνης, καὶ Ἀρμόνιος, καὶ οἱ τῆς τοῦτων συμμορίας, δέχονται μὲν τῆς Παρθένου τὴν κύησιν καὶ τὸν τόκον οὐδὲν δὲ τὸν Θεὸν Λόγον ἐκ τῆς Παρθένου προσειληφέναι φασίν, ἀλλὰ παρόδον τινα δι' αὐτῆς, ὡς περὶ διὰ σωλήνος, ποιήσασθαι, ἐπιφανῆσαι δὲ τοῖς ἀνθρώποις φαντασίᾳ χρῆσάμενον : καὶ ὁδὸς εἶναι ἀνθρώπος, ὃν τρόπον ὤρη τῷ Ἀβραάμ καὶ τισιν ἄλλοις τῶν παλαιῶν. « Simon quidem et Menander, Cerdon et Marcion penitus negant incarnationem, natiuitatemque ex Virgine fabulam vocant. Valentinus autem et Basilides, et Bardesanes, et Harmonius, et qui ejusdem sunt notæ, Virginis quidem conceptionem et partum admittunt : sed nihil ex Virgine assumpsisse Deum Verbum dicunt : per eam tantum quasi per canallem quemdam trajecisse, hominibusque apparuisse, cum speciem solum haberet, atque homo esse videretur, quemadmodum visus est Abrahamo et aliis quibusdam antiquis. » Confer ejusdem libr. V *Hæret. fabul.* cap. 11, ac Tertullianum lib. *De carne Christi* cap. 1, et *De resurrectione carnis*, cap. 2.

C Καὶ διὰ τοῦτο ἦρθαι, etc. Clemens quoque in *Excerptis ex Orientali Valentinianorum Didascalia*, pag. 798, col. 2, hanc eorum amentiam exponit his verbis : Ἀπέθανε δὲ, ἀποστάνας τοῦ καταβάτος ἐπ' αὐτῷ ἐπὶ τῷ Ἰορδάνῃ Πνεύματος, οὐκ ἰδίᾳ γενομένου, ἀλλὰ συσταλέντος, ἵνα καὶ ἐνεργησῇ ὁ θάνατος. Ἐπεὶ πῶς τῆς ζωῆς παρουσίας ἐν αὐτῷ, ἀπέθανε τὸ σῶμα ; « Mortuus est autem (Jesus) abscedente eo, qui in ipsum apud Jordanem descenderat, Spiritu, non separatim existente (in perpetuum ; quippe postea ad ipsum rediit), sed subtrahente se paulisper, ut mors vim suam in illo exerceret. Quomodo enim corpus mori potuisset, dum vita in eo præsens existeret ? »

D Ἰπὸ τοῦ σπέρματος. Ὑπὲρ legi vult Petavius, ad marginem Eriphanii pag. 192, prout etiam Galias ac Feuard. in Irenæo posuerunt, seducti veteri versione : « Multa de hoc semine dicta per propheta-

scripta huic loco quadret : quod sane perspicere haud potuit Gallianus, neque Petavius. Unde hic in not. ad Eriphanium ἀπολύτρωσιν pro « exilio fabulæ, » quod Græci ἀπόλυτον vocant, accipiendum docet : cui assentior, quia in Hesychii Lexico ἀπολύτρωσιν per ἀπόλυτον, ὁσέου ἀποφυγήν explicari video.

Explicans. Græcum παραιώσας idem est quod « transmeare, trajicere. » Vetus interpres quid legerit, non queo conicere. Verit enim « explicans, » quod longe a significatione verbi abit. BILL. Sed recte legit interpres παραιώσας, nec male veritit « explicans. » Παραιώ enim non solum significat « trajicio, transmeo, » sed et « termino, ad finem perduco. » Quam significationem non quidem ex lexicis, attamen ex SS. Patrum scriptis, quæ aliqui sedula manu versaverat Billius, discere potuisset. Sic Justinus Martyr ad Tryphonem pag. 228 edit. Syllburgii : Διὰ τῶν ἀνερωτήσεων τούτων καὶ παραιώθηαι σὺν τάχει τὸν λόγον ἀγωνισώμαί. « Per interrogationes ejusmodi disputationem ad finem perducere conabor. » Et Trypho ad Justinum pag. 236 : Παραιώσον εὖ καὶ αὐτὸν ἡμῖν, etc. « Et huic itaque explicando absolve, » locum scilicet Isaïæ, in antecedentibus citatum. Apud Clementem Alexandrinum quoque aliquoties hæc significatio occurrit, veluti lib. vi Strom., p. 683 : Ἦτα γὰρ κομμογένεια ἐν ἑξ παραιώταις ἡμέραις. « Mundi creatio sex absolvitur diebus. » Atqui « explicare » eandem inter alias habet significationem, tam apud profanos scriptores quam sacros, velut Sulpicium Severum lib. i Hist. sacræ : « Salomon ceptum templi opus vigesimo anno explicuit. » Et Orosium lib. vii Hist., cap. ult. : « Explicui, adjuvante Christo, secundum tuum præceptum — ab initio mundi usque in præsentem diem. » Unde nata communis formula, « explicuit liber, » id est absolutus est, de qua Hieronymus ad Marcellam scribit : « Solemus nos, completis opusculis, ad distinctionem rei alterius sequentis, medium interponere, » Explicuit, « aut » feliciter, « aut aliquid ejusmodi. Minus, » igitur « eorum explicans, » hic idem est ac « fabulam eorum emensus, » seu narrando ad finem perducens.

Scholia Billii in cap. 2.

Pag. 48. Et mars. Sic enim legendum in singulari. Est quippe Davidis versus.

Dispensationes. Addo Θεοῦ ex vet.

Partim jam inde ab initio. Id est, qui de pietatis ac justitiæ curriculo nunquam deflexerunt. Quibus eos subjicit, qui cum prius vitiorum lenociniis ac voluptatum illecebris sese deditissent, postea ad meliorem frugem se receperunt. Hic autem post τοῦ addo μέν ex vet.

Annotationes Fr. Fewardentii in cap. 2.

Pag. 48. *Ecclēsia enim.* Hic duas veræ Ecclesiæ certissimas notas observo : primam, quod sit catholica, id est per totum orbem diffusa ; secundam, quod una, in summis fidei ac doctrinæ capitibus : quæ nullis unquam hæreticorum sectis acciderunt. Deinde, symbolum fidei, quod paulo supra nominabat « regulam veritatis per baptismum acceptam ; » iterumque initio sequentis capituli 19, quamque denominationem ab eo mutuati sunt Tertull. lib. Præscript., De velandis virg., et Contra Hermog. ; Augustin. lib. i De symbolo, et Chrysostom. hom. i in symbolum, ab ipsis apostolis et discipulis Christi editum, ac universis terræ finibus traditum esse. Audacter autem hi omnes illud opponunt hæreticorum placitis, eaque ad hujus amussini examinari volunt, quod nullatenus dubitent apostolos composuisse, prædicasse, et universis per orbem Ecclesiis tradidisse. Ut vero ab omnibus explodatur, et exsibiletur illorum impietas, qui hujus auctores apostolos esse pernegant, aliorum Patrum testimo-

nia prioribus adjiciam. Clemens Romanus auritus et oculatus testis, epist. I ad Jacobum, ait : « Christo resurgente et ascendente in cælum, misso sancto Spiritu, collata apostolis scientia linguarum, adhuc in uno positi, symbolum, quod nunc fidelis tenet Ecclesia, unusquisque quod sensit dicendo, condiderunt ; ut discerentes ab invicem, hanc regulam per omnes gentes prædicarent. » Adultos quoque disertis verbis « Iud idem recitasse, cum sacro lavacro tingerentur, præscripta procul dubio apostolorum, idem ipse scribit libro septimo De constitut. apostolor., capite 41. Subscribunt ei Rufinus Expo. symboli ; Hieronymus epistol. ad Pammachium ; Ambrosius epistol. 81 et serm. 38 ; Augustinus serm. 115 et 181 de Tempore ; Leo Magnus serm. et epistola 13 ; Isidorus libro secundo De Eccles. officiis, capite 25 ; et Petrus Chrysologus passim. Quin et apostolos eosdem illud ipsum decantasse, dum sacrosancta eucharistiæ mysteria celebrarent, facile mihi persuaserim, et maxime cum post verba B. Dionysii Areopag. cap. 3 Eccles. hiera. et B. Jacobi Hieros. episcopi sententiam mecum considero hujusmodi : « Diaconus d. : Sapienter attendamus. Sacerdos : Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem, factorem cæli et terre. Et in unum Dominum Jesum Christum Filium Dei, » etc. Hæc ibi. Quis non videt primam hanc traditionem ad apostolos, et non vel ad concilium Toletanum tertium, vel Constantinop. referendam esse ?

Nec ingratus curiosis lectoribus fore existimo, si etiam ex hæresiarcha Luthero, hæreticos hujus apostolici symboli adversarios retuderō. Frequenter ille in suis Colloquiis (quæ collegit et publicavit 1571 commensalis ejus Petrus Rebenstock), ad suos aiebat ¹⁷ : « Symboli verba ab apostolis constituta esse credo, qui in congregatione sua hoc symbolum 42 verbis tam brevissimis et consolatoris consecrante, tam efficacissimis et emphaticis verbis describere. Extra Spiritum sanctum et apostolos non potuisset ita componi, etiamsi millia sæcula illud componere conarentur, » etc.

Quæ est in unum Deum. Valentinus gentilis, alique novi ex Polonia et Transylvania Trinitarii et Ariani, hinc perfidie suæ adversus cœternam et consubstantialiæ Patri deitatem Christi præsidia sumere conantur ; quasi mens Irenæi fuisset, solum Patrem Deum et creatorem mundi prædicare, non autem Filium ac Spiritum sanctum. Quam vero nequiter ac flagitiose istud colligant, vel inde patet, quod e contrario hic confirmet, unam fidem habendam esse in unum Deum Patrem, Filium ac Spiritum sanctum, tanquam videlicet in Deum trinum et unum ; infra persæpe Filium appellet Deum ac Dominum ; eidemque ac Spiritui sancto cunctarum rerum creationem et gubernationem æque atque Patri tribuat. Hic ergo beatus martyr forinam servans symboli apostolici, vocem Dei in singulis personis sibi repetendam, in tanta præsertim brevitate, minus necessarium existimavit, contentus unum esse Deum creatorem, nimirum Patrem, et Filium, et Spiritum profiteri. Sic enim et Justinus martyr ait : « Unus vere est Deus omnium, qui in Patre, Filio Spirituque sancto cognoscitur ¹⁸. »

Præcepta ejus servantibus, etc. Hæc dicta sunt in tetræ errore Simonis Magi et Valentini, qui bona opera rejiciebant. Proinde videt quo pacto justitiam veram coram Deo non sola fide, sed et spe, et charitate, et operibus bonis consistere docuerunt hujus sæculi Patres, quod vel ex unius Irenæi colligere peramplius poteris libro secundo, capite quinquagesimo primo ; et libro tertio, capite vigesimo ; libro quarto, capite vigesimo septimo, trigésimo secundo, trigésimo quarto et quadragesimo nono Quod adnotare libuit, ut omnibus la-

¹⁷ Tomo II, pag. 106. ¹⁸ Lib. de vera fid.

notesceret impudens mendacium eorum qui centurias consarcinaverunt, quos scribere non puduit, hunc martyrem et reliquos ejus sæculi Patres, salutem et justitiam coram Deo, soli fidei sine operibus acceptam tribui debere, docuisse.

Quibusdam quidem ab initio. Vel parvulos intelligit, qui recens baptizati, nullo proprio interveniente delicto morientes, recta cælum petunt, æterna claritate circumdati; vel martyres, qui horrendis tormentis pro Christo excarnificati, gloriosissimo functi certamine, mox Christo capiti suo suprema beatitudine junguntur. Ex his autem duo observanda arbitrator: primum beat. hunc martyrem levius æquo a quibusdam annumerari inter illos qui sanctorum animas ante extremum diem iudicii aperta Dei visione interdicunt, propter obscuriora quædam ejus verba in calce libri quinti, quæ facile alio sensu intelligi possunt: cum hic aperte dicat, quosdam sine penitentia, ab initioque donari vita et claritate æterna. Secundum, martyrii privilegio, ante actæ vitæ admissa peccata adeo emundari et deleri, ut sine laboriosiore satisfactione hic vel illi, mox eatur in cælum, quod aliis post baptismum precantibus nequam conceditur. Illustrabitur autem hic locus adjectis Tertulliani et B. Cypriani verbis, quæ non obscure favent doctrinæ catholice de purgatorio. Ille libro *De resurrectione carnis* sic habet: « Nemo peregrinatus a corpore, statim immoratur penes Dominum, nisi ex martyrii prerogativa, scilicet paradiso, non inferis diversurus. » Iste epistola 58 ad Antonianum: « Aliud est ad gloriam pervenire: aliud missum in carcerem non, exire inde, donec solvat novissimum quadranteum. Aliud statim fidei et virtutis accipere mercedem: aliud pro peccatis longo dolore cruciatum, emundari et purgari diu igne. Aliud peccata omnia passione purgasse.

Ex Joannis Ernesti Grabii adnotationibus in cap. 2.

Pag. 48. Ἐως περάτων τῆς γῆς. Ita quoque de amplitudine Ecclesiæ, a sanctis apostolis fundatæ, Epistola S. Ignatii ad Philadelphenos, licet interpolata, sonat: Μία ἡ Ἐκκλησία, ἣν ἰδρῶσαντο οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι ἀπὸ περάτων ἕως περάτων ἐν αἵματι τοῦ Χριστοῦ οὐκ αἰσίοις ἰδρῶσι καὶ πόνοις. « Una Ecclesia, quam suis udoribus ac laboribus fundarunt S. apostoli a finibus terræ usque ad fines, in sanguine Christi. »

Ἀοράτων. Invisibilis. Patris mentionem hoc loco factam puto, ut innueretur ideo erga Filium omne genu curvandum esse, quod is « visibilis » sit appariturus de cælis. Nam « Pater potestatem dedit Filio iudicium facere, quia filius hominis est. »

Scholia Billii in cap. 3.

Pag. 50. Acceptam, inquam. Hoc caput cum præcedenti connecto. Necdum enim absoluta est periculis.

Exuberat. Alludit ad illud, quod de manna scriptum est: « Nec qui plus habuit, abundavit; nec qui minus, minoravit. »

Notæ ex adversarii Frontonis Ducæi in cap. 3.

Pag. 49. Sic et lumen prædicatio. Abundat in Lat. vox « lumen, » cum absit a Græco. Porro locus ille de manna est II Cor. viii, 15: « Qui multum, non abundavit; et qui modicum, non minoravit: » sed apertius redditur Exod. xvi, 18. « Nec qui plus collegerat, habuit amplius; nec qui minus paraverat, reperit minus. » Ad hoc exemplum fortasse hic quoque verba Irenæi Latine reddenda fuerunt: nam verba Græca LXX plane eadem sunt quæ apud Epiphanium.

Adnotationes Fr. Feuarentii in cap. 3.

Hanc prædicationem, etc. Ecclesiarum omnium consensum ut inexpugnabilem ænemi que murum merito hæreticis omnibus opponit, quia si usquam Christi promissio de jugi Spiritus præsentia, si infernalium portarum profligatio, si apostolicorum

A laborum fructus, si denique, quam tantis votis efflagitabat Dominus noster in postremo convivio, unio, consensio et pax usquam apparet: omnium maxime erit, cum qui tam variorum idiomatum diversitate, tantorum sæculorum lapsu, tanta terrarum, regnorum, provinciarum, climatum diversitate, tantis vorticibus, fluminibus et æquoreis fluctibus separati Patres, ut alium orbem incolere videntur, eadem de eisdem sentiunt, credunt, scribunt, docent: idque tanta animi constantia, ut potius ignes, bestias, cruces, gladios, ac mille mortes sustineant, quam ut vel latum unguem ab eis avellantur. Hæc procul dubio est unitas Spiritus, tantorum populorum unci pædtribæ et doctoris, in vinculo pacis, pro qua, ni sarta tecta ab omni incommodo et schismatica dissensione conservetur, omnia potius subeunda tormenta arbitratur præclarus ille Dionysius Alexandrinus, epistola ad Novatum; nec minus, sed multo plus commendationis habere martyrium ea de re susceptum docet, quam illud quod suscipitur, ne idolis omnino imoletur. Hegesippus dum Romam pergeret, refert Eusebius libro quarto *Histor.*, capite vigesimo secundo, et multis cum episcopis Asiæ et Europæ sermonem conferret, unam eandemque invenisse doctrinæ formam et institutionem, virginem adhuc Ecclesiam exclamasse. Ista etiam consensione populorum et gentium, in gremio Ecclesiæ se justissime detentum profertur Augustinus libro *Contra epistolam Manichæi*, capite quarto. Eos vero qui tot tantaque per universum orbem Ecclesias errasse putant, vel unius Tertulliani, gravissimi et antiquissimi scriptoris verbis attendere oplarem. « Age, » inquit, « nunc omnes erraverint: deceptus sit Apostolus de testimonio reddendo quibusdam. Nullam resperit Spiritus sanctus, uti eam in veritate deduceret, ad hoc missus a Christo; ad hoc postulatus de Patre, ut esset doctor veritatis; neglexerit officium Dei viliens, » etc. « Aliquis Marcionitis et Valentinianus liberanda veritas expectabat: interea perperam evangelizabatur, perperam credebatur, tot millia millium perperam tineta, tot opera fidei perperam ministrata, tot virtutes, tot charismata perperam operata, tot sacerdotia, tot ministeria perperam functa, tot denique martyria perperam et in vacuum. » Miratur Vincentius Lirinensis post hæc adhuc quosdam superesse, tanta inveteratæ frontis duritia, tanta impudentiæ incude, tam adamantinæ pertinaciæ, qui tantis eloquiorum celestium molibus non succumbant, tantis ponderibus non fatiscant, tantis malleis non conquassentur, tantis postremo fulminibus non conterantur.

In universum mundum disseminata. Observa quam longe lateque jam extenderet Ecclesia, adversus illos qui, instar cuiusdam idææ Platonicæ, eam inaspectabilem faciunt; vel quibus volnerint angulis terrarum, ut repagulis, coercitam contendant. « Ex quo cepit congregatio Christianorum, » ante Irenæum scripsit Hegesippus, « in omne hominum penetravit genus, nec ulla natio Romani orbis remansit, quæ culus ejus experts relinqueretur. » Diuicius paulo post lib. *Contra Judæos* Tertull. regni Christi multo ampliora pomeria esse convicit, quam unquam « Salomonis, Darii, Pharaonis, Alexandri aut Cæsaris, quippe suis limitibus conclusa: Christum autem credebant et audiebant Parthi, Medi, Elamitæ, Mesopotamii, Armeni, Phryges, Cappadoces, et incolentes Pontum, Asiam et Pamphiliam, immorantes Ægyptum et regionem Africæ quæ est trans Cyrenem, Romani, Hierosolymitæ, Getulorum varietates, Maurorum fines, Hispaniarum omnes termini, Galliarum diversæ nationes, et Britannorum inaccessa Romanis loca, et Sarmatarum, et Dacorum, et Germanorum, et Scytharum, » etc., « in quibus omnibus locis Christi nomen et regnum porrigitur, ubique creditur, ab omnibus

¹⁰ Joan. v, 27. ¹¹ II Cor. viii, 15. ¹² Lib. Præscr. ¹³ Lib. contra Prof. novat. ¹⁴ Lib. II de exci., cap. 12.

colitur, ubique regnat, ubique adoratur. » Iactenus ille.

Neque hæc, quæ in Germania. Succincta partium enumeratione superiorem thesin confirmat. Porro apostolorum sæculo, Germanos jam Christo nomen dedisse, scribit Joannes Aventinus antiquitatum non segnīs investigator, dum Lucium illum Cyrenensem, Pauli consobrinum, in Vindelicia, et Rheviis; Marcum Pauli ejusdem collegam, in Norico; Crescentem Moguntia; et Clementem quemdam Metis, Evangelium primo promulgasse testatur. Maternum, Euchereum, et Valerium a beato Petro missos, ut Treveris et Colonia Christum annuntiant, tradunt eorum archiva; illicque illustres ecclesias fuisse sua ætate testantur Athanasius et Hilarius. Arnobius quoque inter varias nationes Christo deditas, Alemannos nominat, lib. 1 *Adversus gentes.*

Neque hæc, quæ in Iberis. Non illos, qui juxta Pontum Caucasios montes incolunt populos, frenuū arbitror commemorare, cum imperante Constantino, Christum amplexos narrent Rullinus, Socrates et Theodoretus: sed Hispanos, qui Ibero Amine alluuntur, a quo universa regio Iberia, sicut ab Hespero Hesperia, et postremo ab Hispali urbe ad fretum Atlanticum sita (quæ nunc Sevilla est), Hispania, et jam Hispania nominatur. Europæ partibus annuntiatum iri Evangelium, prædixerat Abdias ita scribens: « Transmigratio exercitus hujus filiorum Israel, » id est Ecclesia discipulorum ex Judea, « omnia loca Chananæorum, usque ad Zapha, » Franciam interpretantur omnes Hebræi: « et transmigratio Jerusalem, » id est apostolorum, « quæ est in Sepharad, » Chaldeus paraphrastes Hispaniam vertit, « possidebunt civitates Austri, » verbo scilicet et miraculis ad Christum adducendo. Beatum Jacobum fratrem Joannis Hispaniam, et sub occasum mundi partes luce prædicationis illustrasse scribit Isidorus; et divum illum Paulum, assiduū Evangelii buccinatorem, cujus unius ore universus fere terrarum orbis resonavit, a Nerone primo dimissum, in Gallias, Hispanias, aliasque Occidentis regiones, ut antea se in votis habuisse ad Romanos cap. xv significaverat, profectum; ipsas Christo vindicasse asserunt Athanasius ad Dracontium, Chrysostomus homil. 7 de laudibus Pauli, Epiphanius, Ado Viennensis, et Sophronius. Cebres etiam ecclesias in Hispania Tarraconensi, ad Legionem, Asturicæ, Cæsaraugustæ, et Emeritæ in Lusitania, commemorat beatus Cyprianus epist. 35. Granatam quoque Christum agnovisse testatur concilium « Eliberinum. »

Neque hæc, quæ in Celtis. Celtæ Pomponio, Apiano, et Plinio, populi sunt Galliæ Comatæ inter Garumnam et Sequanam, quorum etiam meminerunt Manethion Ægyptius, et Berosus Chaldeus libro quinto *Antiquit.* Vix autem invenire licebit aliquam orbis partem, quæ tanta aviditate, tantoque ardore animi Evangelium amplexa sit, et quæ tot apostolicos viros Deo largitore habuerit, atque Gallia. Paulus enim Hispaniam petens, Trophimum Arelatæ, et Crescentem Viennæ, Galliarum reliquit apostolos, auctore Adone Viennensi. Massilienses et Aquenses industria Lazari, Maximini, Marthæ, Magdalenæ et Marcellæ, fidei elementa mox ab ascensione Domini susceperunt. Tolosanos, Burdegaleses, Cadurcenses, omnemque Aquitanorum, Vasconum et Gothorum gentem, totumque tractum illum a Rhodano ad Oceanum usque, beato Martiale ex septuaginta discipulis institutore et doctore, Christi nomine oppletum, tradit ejusdem discipulus Aurelianus. Lugduni ante treaxum verbum Dei annuntiaverat Photinus martyr: illicque et Viennæ illustres ecclesias Christianorum fuisse ante Cypriani epistolam quadragesimam secundam, de-

clarant graves litteræ illæ martyrum apud Eusebium libro v, cap. 1; *Histor.*, quæ ingentem martyrum multitudinem ex eis locis referunt. Bitoriges, Nathanaelem; Cenomani, Simonem Leprosam, qui et Julianus dicitur; Senonenses et Carnotenses, Savinianum et Potentianum; Sixtum et Sinicium, imperante Nerone, Suessionenses; adhucque superstitie beato Petro, pietatis Christianæ doctores habuerunt. Dionysius Areopagita beati Pauli discipulus, una cum Eleutherio, Rustico, Luciano et Regulo, apostolorum auditoribus, Parisienses, Meldenses, Silvancessenses et Bellovacos veræ fidei catholicæ articulos docuerunt. Superioribus quoque beatus Clemens adjunxerat Nicasicum, Taurinum et Exuperium, quos Rothomagenses, Ebroidenses et Baiocenses, ut apostolos et pastores magna alacritate receperunt. Multo plures videre poteris apud Vincentium, Antoninum, Petrum de Natalibus, *Fasciculum temporum*, Siegbertum, *Martyrologia* et *Chartophylacia*.

Neque hæc, quæ in Oriente. Christi adhuc in Palæstina agentis pietate, doctrina et miraculis, pertractos quosdam etiam Orientis reges, clarum est ex Eusebio, Damasceno et Nicephoro; qui Edessæ toparcham ex Mesopotamiæ finibus ad eum misisse narrant. Persarum quoque satrapam potentissimum, ut illius saltem effigie potiretur, missa pictori negotium commisisse, unus refert Nicephorus lib. ii, cap. 7. Parthos, Medos, Elamitas, Mesopotamios, Cappadoces, Ponticos, Asianos, etc., Hierosolymis interfuisse, cum Spiritus sanctus descendit in apostolos, et suis linguis audisse eos loquentes magnalia Dei, Lucas recenset. B. Thomæ Parthiam in divisione apostolorum obtigisse scribit Eusebius lib. iii, cap. 1. Astipulatur Hieronymus, dicens se traditione accepisse, illum Parthis, Medis, Persis, Hyrcanis, Bactris et Magis prædicasse; imo et ad insulam Taprobanam penetrasse addit Nicephorus lib. iii, cap. 1. In Scythiam concessisse B. Andream affirmat Eusebius lib. iii, cap. 1, cui Sogdianos et Sacos addit Sophronius; Nicephorus autem lib. ii, cap. 39, et lib. iii, cap. 1, eum per Cappadociam, Galatiam et Bithyniam, in Scythiarum solitudines, ad utrumque Pontum Euxinum accessisse; Nazianzenus etiam missum in Epirum indicat oratione contra Arianos. Asiæ minoris Ecclesiæ Christianæ, ex Apocalypsi beati Joannis notiores sunt, quam hic recensere opus sit.

Neque hæc, quæ in Ægypto, neque hæc, quæ in Libya. In celeberrimis Africæ partibus Christianos conventus frequentissimos habuisse abunde testatur Tertullianus²⁵, qui nec interioris Africæ incolæ Getulos, nec Mauros, nec Carthaginenses, nec Ægyptios evangelicæ lucis expertes fuisse sua tempestate scribit. Alexandriam a beato Marco fidei nostræ sacris mysteriis initiatam, et recto inde ordine clarissimos pietatis doctores Abilium, Justum, Cerdonem, Anianum, Primum, Pantænum, Clementem, Heraclam, etc., habuisse ex *Histor. ecclesiast.* clarum est: illicque ex Thebaide, et tota Ægypto, innumeros fere martyrum greges, ut oves ad laniantem adductos, epistola beati Dionysii Alexandrini ad Fabium Antiochenum aperte testatur²⁶. Illa siquidem a Ptolemæis, ad Christum usque, philosophia; et omnium optimarum disciplinarum officina fuerat: a Christi vero ascensione usque ad fureros Mahumeticos, peritissimos et facundissimos theologos habuit, qui politiore doctrina, et eloquentia mire instructi, sacrarumque litterarum studio, ait Eusebius libro quinto, capite decimo, probe exercitati, Ecclesiam ampliarent et propagarunt; quales ex antiquorum monumentis fuisse colligimus Origenem, Pierium, Didymum, Anthonium, Petrum, Alexandrum, Athanasium, Theophilum, Cyrillum. Væ peccatis nostris, novimus iram

²⁵ Lib. contra Jud. ²⁶ Euseb. lib. vi, cap. 41.

concantibus, quæ florentissimum hanc dudum ecclesiam immanissimarum bellonarum iugo, id est Turcico imperio tradiderunt. Sed et interior Æthiopia statim Christum agnovit, credidit, adoravit, Candacis illius eunuchi concionibus, quem Philippus baptizaverat. «Is signidem post reditum in patriam, primum unius Dei cognitionem, et salutarem Servatoris Jesu in humanum genus ingressum prædicavit,» inquit Eusebius²⁶; et eo nomine, «Æthiopiæ apostolum» eum nominat Hieronymus²⁷; illucque postea missum B. Matthæum alacri excepisse animo scribit Abdias libro septimo; ac tandem glorioso pro nomine Christi martyrio, vitæ finem fecisse testis est Sophronius. Nominatim etiam Libyæ episcoporum meminit canon sextus Nicenæ synodi; et ex eadem provincia episcopos suo, id est Carthaginensi concilio interfuisse, testis est beatus martyr Cyprianus.

Neque hæc quæ in medio mundi. Habitabilis terræ medium Hebræi magno consensu Judeam constituunt, et eam ob rem cor maris, ac umbilicum terræ, non raro a prophetis nominari; quibus ante Vadianum et Lyranum, subscribunt Hieronymus²⁸ et Gregorius²⁹. Ipsam quoque Jerusalem non unius regionis Judææ, sed et multarum gentium metropolim vocitat Philo, *Legatione ad Caium*: quibus fit, ut ecclesias, quæ in Judæa et Palæstina tum exstabant, hic commemorare beatum Irenæum existimem. Illic enim primum illucescere debuit Evangelii splendor, et hinc radios suos spargere in omnes gentes, quia de Sion legem 44 exituram, et Verbum Domini de Jerusalem, prædixerat Isaias; et virgæ virtutis, qua robur Evangelii designatur, emittendam ex Sion, David præcinnerat. Ante exitum Solymanum in omnibus finibus Judææ, Samariæ et Galilææ insignes fuisse Christianorum ecclesias constat ex Christi, apostolorum et discipulorum ejus concionibus et miraculis in Evangeliiis, et Actis apostolicis, quæ fratrum, qui in Azoto, Lydda, Joppæ, Cæsarea, Ptolemaide, Pella, Ephrem, Damasco, Tyro et Sidone erant, meminere. Sed et post horrendam illam vastationem Syriæ et eversionem Jerusalem, Judæis partim extinctis, partim per orbem dispersis, regione eam incolere, et conventus ecclesiasticos celebrare Christianos permiserunt imperatores Romani. Ubi enim Jacobus martyri sublatus est, discipuli, qui adhuc lucis usura fruebantur, una cum iis, quibus cum Domino secundum carnem intercedebat cognatio, convenientes, Simeoni filio Cleopæ ecclesiæ illius clavam commiserunt: quem ad Trajanum usque feliciter rexit. Plurimos autem alios: ex Hebræorum gente recto successione ordine post istum huic quoque præfuisse docet Eusebius libr. III *Histor.*, cap. 10, 26, 30; et lib. IV, cap. 5.

Sed sicut sol. Solis exemplo ob varias tribus, provincias et linguas, quibus profertur Ecclesia, unitatem fidei et doctrinæ nullo pacto dirimi posse apposite ostendit: quod pari schemate, sed uberiore facundia beatus martyr Cyprianus imitatus, his explicavit³⁰: Ecclesia una est, quæ in multitudinem latius incremento fecunditatis extenditur: quomodo solis multi radii, sed lumen unum; et rami arboris multi, sed robur unum tenaci radice fundatum. Et cum de fonte uno rivi plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur, unitas tamen servatur in origine. Avelle radium solis a corpore, divisionem lucis unitas non capit. A fonte præcedit rivum, præcisus aresecit. Sic et Ecclesia Domini luce perfusa, per orbem totum radios suos porrigit; unum tamen lumen est, quod ubique diffunditur, nec unitas corporum separatur, etc.

Creatura. Delevimus *creaturæ*, auctoritate veter. rod. et lectionis Græcæ, τὸ χτισµα.

Sic et lumen. Religio fuit hanc vocem expungere, tametsi eam contextus Græcæ non habeat. Quid autem si legamus: «sic et lumen, et prædicatio veritatis?» etc. Sic enim aptius quadrabit assumptæ similitudini de sole: et his sequentibus verbis, «ubique lucet, et illuminat,» etc. Cæterum, his videmus eam unitatem doctrinæ et consensionem ejusdem fidei, quam diximus unam esse notarum veræ Ecclesiæ, hic vehementer urgeri ab Irenæo, et dissectis cunctorum hæreticorum sectis apposite objici: quandoquidem hæ nunquam secum, aut cum veritate conveniant. Manifestum est enim (ut Gnosticos istos prætermittam), Arianos mox in quatuor, deinde in septem, præterea in decem partes divisos fuisse; nec Donatistæ, Manichæi, Pelagiani easdem defenderunt hypotheses. Quanta etiam nunc dissidia sunt inter Turcas, Persas, Tartaros, et Mauros de Mahometico Alcorano ac errore? Hoc sæculo Lutheranismus vix exortus illico distractus est in Carolstadianos, Zwinglianos, Calvinianos, Œcolampadianos, Schwermeros, Anabaptistas, Swenckfeldianos, et alias plurimas classes. Omnibus modis, id est principum intercessionibus, literis, precibus, officiis, synodis, et colloquiis habitis Wittenbergæ, Marpurgi, Suabachii, Smalcdiæ, Ratisbonæ, Constantiæ, Tiguri, Aroviæ, Basileæ, Wormatiæ, Maulbrunnæ, Alemburgi, Heidelbergæ, Frankentali, Mompelgarti, etc., in concordiam redire satagerunt: sed infestiores semper ex his discesserunt ministri, quam accesserant. Non est igitur in horum castris vera fides aut Ecclesia: sed spiritus omnis erroris, vertiginis ac perditionis.

pag. 50. *Ampliat.* Expunximus *amplius*, docente vet. cod. et Græco verbo ἐπελέοναεν.

Ex Jo. Ernestii Græbii *Annotationibus in cap. 3.*

pag. 49. *Ἐκκλησία, καὶ περ ἐν ἄλλ τῶ κόσμῳ διασπαρµένη*, etc. Ecclesiæ, licet per longe dissitas orbis partes dispersæ, in una tamen fide consensionem atque amicam conspirationem Irenæus opponit hæreticis, qui in uno eodemque loco sæpe diversa docent, et vix conveniunt nisi in hoc uno, ut Ecclesiæ unitatem rumpant, et fidem corrumpant.

Ἐνα οἶκον οἰκοῦσα. Cyprianus *De unitate Ecclesiæ*, pag. 3 edit. Oxon: «In domo Dei, in Ecclesia Christi, unanimes habitant, concordēs et simplices perseverant.»

At ἐν Γερμανίαις ἰδρυµέται ἐκκλησία. Sunt quidem, qui de sola Germaniæ ora cis Rhenum, Romanorum ditioni subjecta, hæc accipi volunt, ac Evangelium Franciæ atque Saxonibus aliisque trans Rhenum ante Irenæi ætatem prædicatum pernegant. Ast auctor noster ἐν Γερμανίαις, numero plurali fundatas ecclesias dicens, haud obscure indicat, in diversis Germaniæ partibus jam tum fidem Evangelii obtinuisse. Et Tertullianus libr. *Contra Judæos*, cap. 7, diserte memorat «Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita; et Sarmatarum, et Dacorum, et Germanorum, et Scytharum, et multarum abditarum gentium.» Cæterum quæ de primis Germaniæ apostolis ex Aventino notavit Feuardentius, incerta sunt, et pari facilitate ab aliis rejiciuntur, qua a quibusdam acceptantur.

Ἰβηρία. *Hispanorum*, non Iberorum in Asia, terras intelligendas bene monuit Feuardentius: minus recte autem fecit, quod fabulam de Jacobi Majoris apostoli prædicatione in istis oris sine censura recensuerit. Attamen alii Apostolo, Paulo scilicet, non modo propositum fuisse iter in Hispaniam, de quo ipse ad Romanos cap. XV, 24 et 28, scribit, sed et reapse susceptum, ubi et primis Romæ: vinculis evasit, ac ecclesiam ibi fundatam fuisse docent Epiphanius hæres. 27, Joannes Chrysosto-

²⁶ Lib. II *Hist.*, cap. 1. ²⁷ In cap. LIII *Isaiæ*. ²⁸ In *Psal. LXXIII*. ²⁹ Lib. XXXVII *Mor.*, cap. 18. ³⁰ Lib. de unit. *Eccles.*

mysterium abstrusius, quodque Judæis et apostolis ad incho majus negotium facessero, quam sit vocatio gentium. Tantis enim promissionibus semini Abraham Messiam pollicenti cernebant, ut hinc tantummodo destinatum putarent; cum ad plurimas easque evidentissimas sponsores gentibus factas non attenderent. Hinc exorta sunt varia dissidia, quæ vix publico concilio decreto postea compescuerunt apostoli. Hincque judaizantem ut plurimum ecclesiam Hierosolymitanam sub Jacobo legimus. Ergo « desperatas gentes » vocat, quæ religionis Christianorum inveniendæ fideique excipiendæ in desperationem jam venerant; quantum salus ex cognitione Evangelii nulla in posterum speraretur. Deinde delevimus « corporatas, » et « concorporatas » repositimus.

Præconiata. Nimia religione exprimendi χρησασιν, quod est « publicare, vel præconiis subijcere, » interpres veritit « præconiare, » pro « annuntiare, promulgare, » atque « prædicare. » Hic et passim animalveritas licet, interpretem curare verbum verbo reddere, ut loquitur Horatius, quo fides apparet tum mentis, tum verborum Irenæi explanator, cum verba de verbis expressa fidelissime efferat, atque ea legenda et conferenda lectori prodant.

Ex Jo. Ernesti Græbii annotationibus in cap. 4.

Pag. 50. *Ἀρχομένους τούτους.* Billius monet legendum τούτω, vel ἀρχομένου τούτου (quomodo Galasius in sua Irenæi editione posuit), tamen hoc minus præbet. *Ἀρχοῦντος* « enim potius dixisset, » inquit, « si significationem activam exprimere voluisset. » Recte quidem; sed nec τούτους in τούτω mutare est necesse, siquidem illud ad τιάς referri, hoc vero subintelligi potest.

Πάντα. Nolim putes corrigendum esse et scribendum πάντας. Nam Irenæum ita verba Apostoli legisse, ex collatione hujus loci cum lib. III, cap. 22, patet.

Pag. 51. *Εὐχαριστήν.* Suspectum sibi hoc loco verbum istud videri ait Billius, quod parum respondeat præcedentibus, *διδάσκων, μνηστέιν, ἐξερευνῶν, ἀπαγγέλλειν,* etc. Et verum quidem est, *εὐχαριστήν* de ea, quæ Deo fit, gratiarum actione proprie dici; at tamen hic ad orationem, qua coram hominibus Dei beneficia horumque rationes exponuntur, ab Irenæo translaturum est, quod verba *διδάσκων, ἀπαγγέλλειν,* etc., repetere nollet, quodque orationes encharisticas, quibus incarnatio et passio Christi celebratur, præcipue quidem in honorem Dei, sed simul ad usum fidelium dirigantur, sicque « mora Domini » et coram Deo, et coram hominibus « annuntietur. » I Corinth. XI, 26.

Ἡ ἀρχή. Καὶ οὐκ ἐν ἀρχῇ ductu veteris interpretis legere auit Billius; neque tamen negare potuit, quod ἡ ἀρχή, « Principium, » i. e. Dei Filius, « in fine » temporum « apparuisse » optime dici potuerit. Ego sane nullus dubito Irenæum ita scripsisse; veteri autem interpreti sensum ejus haud assuetico, libuisse suum hic exprimere. Cæterum ut de causis tam seri adventus Salvatoris nostri pauca dicam, inter plures, quas S. Patres tradiderunt, verissima mihi videtur ea, quam Eusebius in proemio lib. VIII, *De demonstratione evangelica,* et lib. I *Hist. eccles.,* cap. 2, fusiuse edisserit. Ait quippe Adami posteros per univærsam orbem diffusos, olim ferinam magis quam humanam egisse vitam, nullis legibus vel juribus circumscriptam, nulla virtute vel philosophia excultam, adeo ut mutuis stupris et cædibus se contaminarent, humanas carnes vorarent, ipsi Deo vero bellum inferre auderent, etc. Necesse itaque fuisse, ut adeo feri hominum mores paulatim corrigerentur, philosophia partim, partim lege Moysica, ac tum denique in mundo appareret Verbum Dei perfectam justitiæ legem ac salutem humano ge-

neri afferens, etc. Legatur Petavius lib. II, *De Incarn.,* cap. 17.

Μητέρα τούτων καὶ αὐτῶν. Veterem interpretem legisse τούτων καὶ αὐτῶν ante Petavium notavit Billius, assensum præbens lectioni τούτου, non autem αὐτῶν. « Ad quid enim, » inquit, « referuntur? » Respondeo ad Valentinianos, matrem Achamoth contingentes, quæ idcirco supra cap. 1, aliisque passim « mater ipsorum » dicitur. Unde Græcis nihil mutatis, τούτων de Valentinianis, αὐτῶν de Creatore accipio, et illos ante hunc ab Irenæo positos puto, quoniam hæretici illi adeo insaniebant, ut se tanquam « spirituales » super illum vellet « animale » afferbant.

Οὐδὲ τῶ. Ita Petavius procul dubio ex ms. codice excudi fecit, pro οὐδὲ τῶν, ut est in Basilicensi Epiphaniæ editione. Ego vel cum Billio οὐδ' ἐς τῶ, vel potius cum veteri interprete οὐδ' ἐν τῶ τῶ legendum puto.

Scholium Billii in cap. 5.

Pag. 52. *Veteres doctrinas.* Pro ἀρχαῖς διδασκαλίαις, repono ἀρχαίας διδασκαλίας, æx vet.

Ad hunc modum docet. Græc., ἐξηροφόρησας, corrupte, ut opinor. Vetus habet, « sic docuit, » quasi legerit, οὕτως ἐξηροφόρησας.

Binariam quendam. Adde τινά, ex vet.

Pag. 53. *Illarum matrem.* Αὐτῶν lego cum vet.

Meliorum recordationem. Μνήμην lego cum veteri, non γνώμην, ut sit sensus, eam in recordatione beati illius status, quo non sine magno dolore carebat, ejusmodi fructum collidisse.

Ipsi subjectorum. Adde αὐτῶ ex vet. *Sinistrum principem.* Ἀπίστειρον lego cum vet., non ἀπίστον.

Ei cum illis convenit. Vetus legit δυοῶν, non δυοῶς. sed male, ut sensus aperte docet.

A veritate. Malo cum veteri interpr. legere ἀληθείας, quam ἐκκλησίας, quod id magis quadret cum eo quod post sequitur, « ut veritatis plantas proferant. » Ubi tamen illic quoque adnotandum est, veterem interpretem, φύλλα legisso, non φύτά, quam tamen lectionem minus probo.

Pag. 54. *Sed post triginta æones.* Vel., « a fructibus eorum, » Tertullianus, « a fructibus de substantia venientibus. »

Initium omniaum. Delenda πρῶτος. ἐπί apud Epiphanium.

Quod quidem initium. Addendum in Græc. post δλόγος, μονάδα, ex vet. et Tertull.

Nomina imposita. Ὄνόματα lego ex Iren.

Quam ego Solitatem voco. Μονότητα legendum in Græc. non μονάδα, quemadmodum ead. lin. μονότης; non μονάδι, ex Iren. et Tertull.

Pag. 55. *Quandoquidem figmentum suo.* Delendum καὶ in Græco.

Nominibus veritas. Ὄνόματα lego cum vet.

Primo et quinto loco. Adde τόπω ex vet. et Tertull.

Ex Aneurosto. Deleto τῆς ἀρχῆς ex vet. et Tertull.

Pag. 56. *Es Aorato denique.* Post ἀοράτου in Græc. hæc verba addo ex vet. interpr. et Tertull., τετάρτῳ καὶ ὀγδόῳ τόπω. « Hoc autem, » ait Tertull., « quæ ratio disponat, ut singula, et quidem tam intercisis locis nascantur, malo ignorare, quam discere. »

O pugatores sophistæ. Ὁ ἀρηρόδοιο σοφιστά. Aliiter tamen legisse videtur vet. interpr. Vertii enim: « O pepones, sophistæ vituperabiles. » Quæ verba occasionem præbent suspicandi in Græco vel esse carmen illud Homericum *Iliad.* II:

Ὁ πέπορες, ἀνὰ ἑλίγχε' Ἀχαιῶδες, οὐκ ἐπ' Ἀχαιοί. vel certe paulum immutatum.

Conjugis expertem. Pudiciores hos vocat Tertull., qui honorem divinitatis recordati, ut etiam uulvus conjugis dedecus a Bytho avellerent, maluit-

runt nullum ei sexum deputare : et fortasse hoc Deum, non hic Deus pronuntiant.

Hermaphroditum naturam. « Alii, » inquit Tertull., « masculinum et feminam eum dicunt, ne apud solos Luceenses Hermaphroditum existimet animalium commentator Fenestella. »

Notæ ex adversariis Frontonis Ducaei in cap. 5.

Pag. 53. *Sed a matre.* Lege, « sed a matre foris facta secundum memoriam meliorum enixum esse cum quadam umbra; » vel, « foris autem facta enixa est. » Christum scilicet dicit procreatum fuisse a matre foras explosa. Porro vocem τινός restituimus ex Basiliensibus.

Similem iis qui dicuntur. Interp. legit δμοιον, non δμοίως, sed male, ut Bill. monet : itaque verti debuit, « similiter iis, » vel, « eo modo quo ii, qui dicuntur. »

Fructificarent folia veritatis. Interpres legit τὰ φύλλα τῆς ἀληθείας; apud Epiph. erat : τὰ φύλλα τῆς ἀληθείας, « plantas veritatis : » quod magis probat Billius. Atque editio quidem Gallasii ex Epiphano Græca Irenæi hactenus representabat : in hac autem ex eodem in aliis locis eadem ab hoc usque ad caput 9, subijcere placuit. Licet enim non se ipsa verba Irenæi proferre Epiphanius profiteatur, tamen eadem pene verba usurpat cum iis, quæ interpres Irenæi convertit e Græco; nam et Theodoretus, ut et ipse, ex eodem fonte istas hæresum narrationes hausert.

Quaternionem esse dextram. Scribe, « dextrum, et sinistrum; » item, « et discedentem autem, ac destitutam virtutem non a triginta. » In interpretat. Billii adde vocem unam, « primam ogdoadem : » nam et hic vetus eam habet, et Epiphanius πρώτην, quem sequitur Billii interpretatio, non vet. interp., ut cum vertit, « sed post triginta Æonas; » cuius loco noster, « sed a fructibus eorum. »

Pag. 54. Illud, « ejusdem substantiæ ei, quam et eam voco Hen, » hoc sibi vult, δμοούσιον, sive consubstantialiorem esse monadi illam virtutem, quæ dicitur unum : sic enim in Bill. interp. scribendum est.

Iu, in et pheu. Ubi superioribus attexuit quædam Epiph. de Epiphano, de Clemente Alexandrino, redit ad hæc Irenæi, in quibus illud φεῦ usurpat : de quo Suidas quidem notat esse σχετλιαστικὸν ἐπιρρήμα, ἐστὶ δὲ καὶ θαυμαστικόν : sed admirantis notionem habet apud Tertull. *Adv. Valent.*, ubi scholastici φεῦ acclamant et laudant; hic vero dolentis, ut auctor ipse indicat apertius alio in loco, ὑπὲρ τὸ φεῦ, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν τραγικὴν ἐκφώνησιν, καὶ σχετλιασμόν ἐστὶ, vel potius σχετλιασμόν.

Quam et ipsam. Lego, « quam et ipsam voco henotetem; » manifeste quoniam fragmenta sunt quæcumque ab eo dicta sunt, confessus est.

Quoniam, etc. Illud, « est, » quod aberat a prioribus editionibus non agnoscit Græcus liber, et ἀφέστατα « manifestissime » sonat.

Pag. 56. *Pleroma hoc primæ ogdoadis.* Addidimus in marg. primo loco vocem τόπω ex vet. int. apud quem interp. ita corrigenda est ex Græco, ut vicem expendat, « et octavo loco agenneton, Pleroma hoc primæ ogdoadis. Has volunt fuisse, » etsi hoc abest a Græc. « Agenneton » scribi jubet non modo Græcus, ἀγέννητον, sed et Tertull. qui omnia ista exagitat *adv. Valent.* 35.

Adnotationes Fr. Feuarentii in cap. 5.

Videamus nunc et eorum inconstantem, etc. Ecclesiarum omnium concordie mirabili, quæ non nisi a Spiritu sancto oriri potest, hæreticorum dis-

sidia, pugnas, et quæ nunquam coire possunt, sententias subjici, ut zizaniorum et bellorum satorem, horum auctorem esse nullus nesciat. Etenim sicut ea, quæ germana est sponsa et columba Christi, unica est, eaque unitate adversus hostium iniquitatem generis copias et impressiones invicta permansit : sic hæreticorum sectæ dissectæ, et quasi civili bello pugnantia capita, mutuis vulneribus semper conciderunt. Falsitatum et mendaciorum tesseram hanc certissimam esse, ex antiquissimis Patribus ostendere magis libet, quam quidpiam proprio Marte eudere. « Mentior, » ait Tertull. ²¹, « si non etiam a regulis suis variant inter se, dum unusquisque proinde suo arbitrio modulatur, quæ accepit : quemadmodum de suo arbitrio ea composuit ille, qui tradidit. Agnoscit naturam suam, et originis suæ morem, profectus rei. Idem licuit Valentinianis, quod Valentino; Idem Marcionitis, quod Marcioni, de arbitrio suo flem innovare. » Et paulo superius : « Unde extranei et inimici apostolis hæretici, nisi ex diversitate doctrinæ, quam unusquisque de suo arbitrio adversus apostolos aut protulit, aut recepit? Illic igitur et Scripturarum, et expositionum adulteratio deputanda est, ubi diversitas invenitur doctrinæ. » Hæc ille. Justinum martyrem adjiciam ²² : « Nunc cum damnent, » ait, « hæretici alii alios, ob opinionum dissensiones; perspicuum est omnes eorum hæreses, occasionem habuisse ex ambitione, et mutua invidia hæresiarcharum : propter quam causam, lupi graves ab Apostolo ²³ nominati sunt. — Imo, fidem nostram, dum sibi adversantur, affirmant, » ut scribit Illarius libro septimo *De Trinitate*. « Inconsonæ perfidorum sententiæ in unum rectæ fidei modulum concinunt, tropæumque nostræ victoriæ, eorum cassa certamina gignunt. Sabellii enim perfidia Arii damnat errorem : rursus Ariani dogmatis error Sabellii impietatem excludit, » ait Vigilinus martyr ²⁴. Quod si aliquando coire contingat, id demum efficitur, quod Athanasius scribit orat. contra Arianos : instar Herodis et Pilati in blasphemias adversus Christum illos consentire.

Poscit autem hic locus ut de novissimorum quoque Hugnosticorum mutuis pugnis, atque manifestis dissensionibus, præter ea, quæ paulo ante proposuimus, etiam aliquid adjiciamus. Inflatibus buccis concrepant Genevenses, Heidelbergenses, Tigurini, et Angli Calvinianis placitis addicti, sese esse Augustanæ confessionis professores, et cum fratribus Lutheranis concordēs : sed quam mendaciter et impudenter id dicant, vel ex honorificis et fraternis titulis, quibus sese mutuo exornant, aperte colligitur. Calvinus namque lib. contra Heshusium, Lutheranos appellat, « homines protervos, improbos, rabiosos, mancipia Satanae, quæ diabolus horribili modo fascinaverit. » Item, « canes, nebulones, impuros spiritus, ebrios Saxones. » Et ne respondeant, a morte Calvinii hæc dissidia sublata esse, audiant Bezam, in *Creophagia* his verbis adversus eundem Heshusium succinentem : « Ignosce nobis, domine doctor asine, cum reliquis tuæ speciei individuis. » Exinde fraternitatis et prætenis concordie gratia, vocat eum, « Polyphemum, simiam, cothurnatum vegrantem et pileatum asinum, canem in balneo, asinissimum sophistam, belluam, larvam, asinum bipedem et impurum, hominem histrionicum et monstruosum, mistum ex simiarum et onagrorum specie, animal carnivorum, Cycloperum, asinum sesquipedalem et furentem, dignum qui ex 47 tillia penderet. » Danæi quoque judicio, Lutherani sunt « hæretici, damnati et excommunicati. » Jezelus denique libro *De diuturnitate belli eucharistici*, pagina 93, recitat Lutheranos passim a suis Zwinglianis censerī « an-

²¹ L. Præscript. ²² Quæst. 4 ad Ortho. ²³ Act. xx, 29. ²⁴ Lib. II contr. Eutychem-

thropophagos, hæmatopotas, Thyestas, carnifices, A
 Christicidas, artolatas, impanati Dei cultores, ab-
 negatores redemptionis per Christum factæ, Euty-
 chianos, Swenckfeldianos, subversores complu-
 rium articulorum fidei, » etc. Atque hoc Sacra-
 mentarium de fratribus suis Lutheranis judi-
 cium, hoc pacis et concordie conditæ argumen-
 tum, hæc, si superis placet, jactata harmonia.

His autem excitati Lutherani, inquit ibidem Jez-
 lerus, Zwinglianos vocarunt « convictos hæreticos,
 dæmoniacos, diabolo omni ex parte, ante, pone,
 supra, infra, intus, et extra obsessos, diaboli mar-
 tyres, gladio potius magistratus civilis quam verbis
 refellendos, fugiendos ab omnibus bonis, annun-
 dandos cum Anabaptistis, Nestorianis, Arianis,
 Turcis, omnium mortalium, quos unquam terra
 sustinuit, deterrimos, » etc. Quæ igitur inter hos
 concordia? quis evangelicorum et reformatorum
 fratrum Hugnoticorum consensus? quod unitatis
 et Christianæ apostolicæque charitatis viuculum?
 » etc.

Dua' italem quamdam. Delevimus « secundam, »
 auctoritate vet. cod. Et paulo post, pro « vocant
 aliquid, » reposuimus « vocat aliud; » sicut « diffini-
 vit » pro « definit; » et paulo post, « emissas, » pro
 « demissas. » Præterea, « determinantem, » pro « de-
 termino autem; » et « illorum matrem, » pro « illum
 Nus a matre: » idque tam auctoritate veteris ma-
 nuscripti codicis, quam Græcæ lectionis, et domini
 Billii commonitione instructi.

Pag. 53. *Falsi nominis Gnostici.* Hoc nomen Va-
 lentinianis sibiipsis indidisse ex 24 cap. hujus libri
 patet, idque ex omnium rerum amplissima notione,
 qua se præditos præ cunctis mortalibus jactabant,
 ut ait Clemens Alexand. lib. I *Pædag.* cap. 6. Hoc
 autem, quasi hæreditario jure ab omni ævo pos-
 sident hæretici, ut speciosis titulis se suosque cœus
 adornent. Simon se « virtutem Dei magnam »
 affirmabat; Montanus, « Paracletum Ecclesiæ prom-
 issum: — Noctus in eam dementia delatus est, »
 ait Epiphanius³⁵, « ut se Moysen diceret esse, et
 fratrem suum Aaronem. » Manichæis frequenter
 exprobrat Augustinus³⁶, quod nomen « Manetis »
 eorum patriarchæ, ut apud Græcos significatio in-
 sanie vitaretur, geminata littera n, « Mannichæum, »
 quasi manna fundentem appellaverunt. « Magna
 quoque impudentia Novatiani sese Catharos, id
 est mundos et puros vocabant, » ait in eos scribens
 Epiphanius. Nostro vero sæculo et hanc avorum
 suorum philautiam pedibus et manibus sequuntur
 hæretici, dum suos hæresiarchas, « prophetas, apo-
 stolos, Paulos, et Elias, mundique hujus soles et
 laminaria: » et vicissim illi, « evangelicos, refor-
 matos, sanctificatos ex utero (et quid non?), quos
 misere dementant, vocare non erubescunt.

Secundus autem. Hujus meminit Tertullianus li-
 bro *Præscriptionum*, dicitque paucis exceptis, cum
 Valentino consentire. Augustinus in hoc tantum
 distare scribit³⁷, quod opera turpitudinis adderet;
 Epiphanius vero, quod vocibus magis sonoris aures
 quidem suorum demulceret; sed omni ratione ex
 seminario diaboli erroris sui ornatum haberet omni-
 num miserabilium miserissimum. Theodoretus libro
 primo *Hæreticarum fabularum*, pauciora recitat
 quam hic Irenæus.

Pag. 54. *Alius vero quidam.* Epiphaniem istum
 vocant Theodoretus ac Epiphanius. Sed quam ob-
 scenum monstrum fuerit, et subita morte perierit,
 audire præstat «x Clemente Alexand. lib. III *Strom.*:
 « hic autem Epiphanes, » ait, « filius erat Carpo-
 cratis, et matris Alexandriæ nomine; ex patre quid-
 em Alexandrinus, ex matre vero Cephalenæus.
 Visit autem solum septemdecim annis, et Samæ, quæ

urbis est Cephaleniæ, ut Deus est honore affectus:
 quo in loco templum ex ingentibus lapidibus, al-
 taria, delubra, musæum ædificatum est et conse-
 cratum: et cum est nova luna, convenientes Cep-
 halenæi, natalem in deos relationem Epiphani sac-
 rificanti, libantque et convivantur, et hymnos can-
 nunt. » Et paulo ante: « Qui a Carpocrate et Epi-
 phane descendunt, censent oportere uxores esse
 communes, a quibus in nomen (Christianum) ma-
 ximum emanavit probrum. » Id autem luculentius sic
 exprimit Eusebius³⁸: « Gentibus copiam et tanquam
 ansam præbuerunt sacro Dei verbo petulantur im-
 pieque obtrectandi, eo plane consilio, ut fama de
 flagitiosa istorum vitæ ratione passim dissipata,
 turpem ignominie notam universæ Christianorum
 multitudini inureret. Unde certe accidit, uti ne-
 faria quædam opinio de nobis excitata per infide-
 lium animos longe lateque pervaderet, quod viden-
 licet nefando concubitu matres et sorores violare,
 tum etiam scelerato quodam alimenti genere uti
 non vereremur. »

Iu, iu! et pheu, pheu! Ista esse indignantium et
 dolentium, imo et demirantium nonnunquam exclam-
 ationes, aliquando solas, aliquando duplicatas
 pro subjecta affectuum materia, comicis simul et
 tragicis Græcorum usitatas notatum est. In *Aibus*
 Aristophanis utramque eadem fere pagina reperias.
 In Sophoclis *Ajace*, utramque etiam; apud Eur-
 ripidem ita frequens est, τοῦ, τό præcipue, ut
 notare supervacuum sit. Ideo autem de tragicis
 assumere maluit Iren. ut Valentinianarum opinio-
 num portenta tanto majora ostenderet, quanto per-
 sonarum et rerum gravitate comediam tragediam
 superat. Nec erit alienum, hic Tertullianum appella-
 rare. « Cogor, » ait libro *Contra Valent.*, « hic quid
 ista nomina desiderant proferre de pari exemplo.
 In scholis Carthaginensibus fuit quidam rigidiss-
 mus rhetor Latinus, Phosphorus nomine. Cum vir-
 rum fortem peroraret, Venio, inquit, ad vos, op-
 timi cives, de prælio cum victoria mea, cum felici-
 tate vestra ampliatus, gloriosus, fortunatus, ma-
 ximus, triumphalis. Et scholastici statim. Familia
 Phosphori, φῶς, acclamant. Audisti fortunatum, et
 Hedonen, et Acinetum, et Teletum; acclama fami-
 liæ Ptolemæi φῶς. Hoc erit Pleroma illud arcanum,
 divinitatis tricenariæ plenitudo. »

In eo enim. Expuimus et nemo.
 Pag. 55. *Nihil igitur prohibet.* Ridicula et anilia
 somnia hæc, et verba hæreticorum irrisurus beatus
 martyr, « etiam a seipso, » ait Epiphanius³⁹, « aliam
 nomenclaturam apposuit, velut dignam ad confe-
 rendam ipsorum nugacibus deliramentis, nimirum
 peponum et cucumerorum ac cucurbitarum gene-
 ribus, » etc. Urbanis quoque et facetis verbis, ali-
 quando hæresim suggillare operæ pretium judicavit
 Tertullianus. « Si ridebitur alicui, » ait⁴⁰, « materiis
 ipsis satisfiet, multa sunt sic digna revinci, ne gra-
 vitate adorentur. Vanitati proprie festività cedit.
 Congruit et veritati ridere, quia latans; de æmulis
 suis ludere, quia secura est. Ubicumque dignus risus,
 officium est. »

Cum illa autem. Duodecim has voces, ut et paulo
 post alias octo, ex magis fidei veteri manuscripto
 exemplari adjecimus, quæ etiam litteram dilucio-
 rem faciunt.

Pag. 56. *O pepones sophistæ.* Versus est ex sec-
 undo lib. *Iliados* Homeri, quem æquo jure in eos
 usurpat, quo beatus Paulus Epimenidis, Menandri et
 Arati verbis aliquando usus est. Pepon, cucumeris ge-
 nus est Plinio, magnitudine cætera excedens, con-
 coctu difficile, sed maximo refrigerans et alvum
 emolliens. Πέπων translatitæ Græci dicunt homi-
 nem fractum, effeminatum, dissolutum et mollem,

³⁵ Contr. Noetia. ³⁶ L. de hæres., c. 46, et l. XIX contr. Faustum, c. 22. ³⁷ L. de hæres. ³⁸ Lib. IV
 Hist. eccles., cap. 7. ³⁹ Contra hæres. 12. ⁴⁰ Lib. Contra Valent.

dextram vocavit, alteram sinistram; adiecitque lumen et tenebras. Primo enim intuitu hæc videntur lumen et tenebras a duplici tetradè distinguere.

Αλλά, ἂν τῶν καρπῶν αὐτῶν, quæ textul inserere nolui, quia apud Epiphanium non exstant.

Alius vero quidam, qui et clarus, etc. Hunc Epiphaneum fuisse, ejusque dogmata hic ab Irenæo recensita esse, et qui textum nostrum bene consideraverit, observare in promptu est. Placet autem hæc observationem proponere verbis doctissimi D. Dodwelli Dissert. 4 in Irenæum, § 25, ita scribentis: Secundo proximum Epiphaneum noster quoque recenset Irenæus, si tamen Græca ejus recte constituantur. Sic habet locus in veteri interprete: « Alius vero quidam, qui et clarus est magister ipsorum, » etc. Illius ἀποσπασματίου Græcæ omisit Epiphanius. Sic autem reddit in codicis sui margine cl. Pearsonius: Ἄλλος ἐστὶς τις, ὁ καὶ Ἐπιφανῆς, δδάσκαλος αὐτῶν. Acutissime simul, et, ut puo, verissime. Ad « hominis » nomen alludit Irenæus in voce ἐπιφανῆς, quam tamen allusionem cum non intellexeret interpres, nomen hominis ita obscuravit, ut nullum possit ex hoc loco colligi. Quid vero hoc in eo miremur, cum eodem citam lapsus fuerit errore Tertullianus lib. Contra Valentinianos, cap. 57, quo loco nostri (Irenæi) hunc ipsum etiam locum excerpserit? Sic enim reddidit: « Insignioris apud eos magistri. » Corrupto nimirum similiter « proprio » hominis nomine in « appellativum. » Recte vero nostri (Irenæi) sententiam accepisse « Cestriensem » non modo inde colligo, quod soleant veteres primariis Valentinianæ sectæ hæresarchis Epiphaneum accensere, proximamque Serundo, ut noster fecit Irenæus, numerare, ut ex Epiphanio discimus: sed et quod quæ « claro » illi, quem voluit, « magistro » tribuit Irenæus, in Epiphaneum aptissime conveniant. Hæc clariss. Dodwellus.

Ἡ ἐνόησις, ἢ τε μονότης. Hæretica voce, orthodoxa autem mente, de vero Deo cecinit Synesius Lymn. 1, v. 58 seq.:

Ἐροτήτων ἐνάς ἀγρή,
Μονάδων μονάς τε πρώτη.

Unitatum unitas sancta,
Monadum monas prima.

Μονάδα καλεῖ. Epiphaneum μοναδικῆς γνώσεως auctorem fuisse, testem habemus Clementem Alexandrinum lib. in Strom. Equus est, quin videat, ab hac monotele, vel monade γῶσιν illam venisse μοναδικήν? « Gnosin » a præceptore Valentino accepit Epiphaneus. « Monotes, » vel etiam « Monas » (hæc scilicet nomenclatura), proprium ejus erat inventum: unde ille merito pro μοναδικῆς γνώσεως auctore celebratus est. A Patre Carpostrate institutus est in ἑγκυκλίῳ παιδείᾳ et Platonicis iste filius Epiphaneus. Frequens autem est in theologia Platonica mentio vocis istius utriusque, et diversa etiam forma, tam μονότητος, quam etiam μονάδος. Pro linguæ tamen Græcæ genio forma μονάδος accuratior est: unde fluxerit γνώσις ista μοναδική. Hæc supra laudatus D. Dodwellus loco mox citato.

Ἀρρηρόθηλυ. Hæc iterum moro suo haud adeo laudabili inuitatus Synesius, de vero Deo ita cecinit, Lymn. II, v. 63 seq.:

Σὺ πατήρ, σὺ δ' ἐσσι μάτηρ,
Σὺ δ' ἀρρήν, σὺ δὲ θήλυς,
Σὺ δὲ φωνά, σὺ δὲ σιγά.

Tu pater, tu es mater,
Tu mas, tu femina;
Tu vox, tu silentium.

Hymn. III, v. 186:

Θῆλυ καὶ ἀρρηρ·
Μύστας δὲ νόος

Τὰ τε καὶ τὰ λέγει
Βυθὸν ἀρρηρτον.

Femina et mas:
Mystica autem mens:
Hæc atque illa dicit
Profunditatem ineffabilem.

Scholia Billii in cap. 6.

Et affectiones. Apud Epiph. legendum διαθέσεις, non διαθέσει. Atque hic quædam sunt in Græco, quæ non habentur in veteri translatione, nempe, καὶ τὴν μὲν ἔνοιαν ἀὰ συνπαράρασσαν ἐν αὐτῷ ἐνοουμένην ἀεὶ τι προβαλέσθαι, τὸ δὲ θέλημα ἐν αὐτῷ ἐπιγιγνώμενον· id est « ac cogitationem quidem semper una cum ipso exstitisse, cogitantem aliquid proferre, voluntatem vero ipsi adventitiam fuisse. »

Veritatis ortus. Pro τῇ προβολῇ, lego ἡ προβολή ex vet. interp.

Prodiisse. Προελθεῖν.

Nun cogitationis. Idem hoc loco est νοῦς, qui Monogenes.

Ac propierea adventiæ voluntate. Pro διὰ τούτου, lego cum vet. διὰ τούτο. Addo autem ἐπιγιγνώμενον (quo verbo superius quoque utitur auctior), quia vetus interpr. habet « adventitiæ. »

Ingenitæ cogitationis. Pro οὐσίας apud Epiph. remouendum est ἐνοίας, ut perspicue sensus postulat.

Non gradatim. « Quanto meliores, inquit Tertull., qui totum hoc tadium amoliti, nullum æonem voluerunt alium ex alio per gradus vera Gemonios structum, sed mappa, quod aiunt, missa, semel octojugem istam ex Patre, et Ennoæ ejus exclusam. »

Scipsum ostenders. Ἐαυτὸν lego cum vet. Tertullianus autem, « cum semetipsum voluit probare. »

Locutus est homo Sermonem. Addo ἐλάλησεν in Græc. ex vet. interp. atque etiam ex ipso Tertull., qui tamen videtur legisse ἤχησεν. Vertit enim, « sonuit. »

Noiæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 6.

Pag. 66. Ennoæan et Thelasin. Apud Epiphanium in hæres. 35 videmus has voces, θέλημα et θέληνη usurpari ἀδιαφόρως. Tertull. « Cogitationem et voluntatem » Latine dixit cap. 33 Adv. Valenti.

Pag. 67. Qui autem prudentiores. Hæc Epiph. hæresi 35 Colorbaso eundam attribuit, et cum secutus Theodoretus libro primo Hæreticarum fabularum, Colorhasiis: et Tertull. cap. 36 Adv. Valenti.: « Quanto meliores qui semel octojugem istam ex Patre et Ennoæ ejus exclusam voluerunt. Colorbasum idem nominat De præscription. capite 15, cum nostro interprete Iren. cap. 10, lib. 1. Multa hic sunt ἀναχλόουθα, si ad Græcorum sententiam examinentur, quam eleganter expressit Billius; ad verbum dicendum fuisse, emissionem æonum simul emissam esse, vel procreatam.

Non videntur tibi hi. Hæc ex eodem Epiphanio deprompta sunt, in quibus licet ipsa verba non profert Irenæi, tamen ab ejus sententia non multum discedit. Correximus autem in Cornarii interpretatione quæ videbantur corrigenda, ex vet. interp. ex quo et pro τούτο et ὁ καὶ, legendum τότε ἐστίν. Unde constat etiam recte a doctissimo Feuardenio quatuor illas voculas ex veteri codice adjectas esse: nec expunximus illud εῶν; tametsi abest a veteri, « lux, » quomodo scripsit Cornarius, non, « lex. »

Porro non video cur hic Billius verbat « omnes æonas, » pro « sex æonas, » sic enim Græcæ Epiphanius, τὴν τῶν ἑξ ἁκῶνων προβολήν· licet enim Tertullianus octojugem nominet, tamen id fit, quia parentes numerat cum liberis. Certe Græca Epiphanii secutus est hoc loco Billius, cum tamen, judicio quidem nostro, ex veteri interprete Græca

fuerint emendanda. Plane enim opponi videntur hi Colorbasii Valentiniānis : nam illi quidem, ut leges libro primo, capite primo, de Logo et Zoe emissam secundam conjugationem volebant, Hominem scilicet et Ecclesiam : at isti contra, inverso ordine, ex Anthrope et Ecclesia Logon et Zoen : id adeo quæ sequuntur docent : « Locutus est Anthropos Logon, hic est primogenitus filius; subsequitur Logon Zoe. » Ac Pamelius quidem in Tertull. corrigendum esse vult Epiphaniū, ita ut λεγεται, « sed velut alii volunt, » pro « aut velut alii volunt; » sic enim verterat Cornarius, καὶ ἐξ ἀνθρώπου, ὡς οἱ ἄλλοι : nobis tamen videtur illud, ὡς οἱ ἄλλοι, scribendum post καὶ ἐκκλησίαν, ut Valentiniāni designentur, ac deinde, ἀλλ' ἐξ ἀνθρώπου.

Pag. 58. Vera fuerunt. In Græco legendum, ἀπροεβάλετο ἀληθῆ ἦν. Tertull. quoque : « Cum protulit, quia vera protulit, hic veritas appellata est. » Adnotationes Fr. Fewardentii in cap. 6.

Pag. 56. Hi vero. Persequens mutuas pugnas et contradictiones Gnosticorum, docet illos Deum verum in poeticum (quī variis conjugiorum, affectuum, et mutationum passionibus subjiciatur) transmutare : cum tamen Deus verus ineffabili sapientia cuncta noverit, et voluntate immutabili omnia possit atque perficiat. Ad hunc certe locum respexit Cyrillus Hierosol. cum scripsit ** : « Deus non ex parte videns est, ex parte autem visione privatus : sed totus oculus, totus auditus, et totus mens, » etc.

Ennæa. Delevimus « Eunæa, » auctoritate vet. codicis.

Pag. 57. Homerici Jovis. Locus est apud Homerum Iliad. II :

Ἄλλοι μὲν γὰρ θεοὶ τε, καὶ ἄνθρωποι ἰπποκορονταὶ ἔβδον παντόχοι. Διὸ δ' οὐκ ἔχει τῆδυμος ὑπέρως,

Ἄλλ' ὄψε μερμήριζε κατὰ φρένα, ὡς Ἀχιλλῆα Τιμήσῃ, ὀλέσῃ δὲ πολέας ἐπὶ νηυσὶν Ἀχαιῶν.

Sic nos utcumque carmine reddidimus :

Janque alii placida divique hominesque quiete Gaudebant : sed enim vigilans tum Jupiter unus, Meum voluitabat clarum qui reddat Achillem, Et cadat ad classem Græcorum multa virum vis.

Ideo autem ultimum versum ambiguis extulimus, quod consultus Eustathius ista moneat : Ὅρα δὲ τὸ πολέας, σχῆμα γὰρ ἀμφιβολίας ποιεῖ· ἄδρον γὰρ εἶτε πολλοὺς τῶν Ἀχαιῶν ὀλέσῃ, ὢν ὀλλυμένων εἰμαῖρο Ἀχιλλεύς, εἶτε πολλοὺς Τρωάδας τε καὶ Ἑλληνας, ἐπὶ ταῖς ναυσὶ Ἀχαιῶν; ὅπερ κάλλιον. Id est : « Adverte autem ad πολέας; quod « multa virum vis » reddidimus; habet enim figuram amphibologiæ : quia incertum multosve Græcorum, quorum necesse honorabatur Achilles, an multos Trojanorum simul et Græcorum, ad Græcorum naves (quod melius est) perditurus sit. » Beatus Irenæus eum sensum secutus est, qui vel Eustathio ipsi melior videtur, nisi dicas post « perdere, » deesse « ad naves, » ut apud eundem etiam Homerica servetur ambiguitas : quod subtilius forsā quam verius excogitatum putem, cum id non doceat vetus codex, et ad Homerum locum alluisse potius, quam ejus verba usurpasse videatur. Epiphanius adversus Ptolemæitas, Irenæi sententiam pluribus verbis et apertioribus explicat.

Tunc cogitans cum vult. Quatuor has voculas ex veteri codicis adiecit. Concinne autem quatuor axiomatibus, quæ de infinita Dei omnipotentia didicerunt a Polycarpo, et aliis apostolorum auditoribus, explicat, adversus Gnosticorum impia signa, qui illam certis limitibus coercerant, admittentes Deum quidem omnipotentem esse, sed

eorum, quæ ei subiacerant : multa eundem subterfugere putantes, in ex superiori capite colligitur. Sagaciter enim animadvertat hic B. martyr, Deum Patribus, ne ad promissa ejus et jussa capessenda trepidarent, omnipotentiam suam proposuisse; apostolos quoque prætermisiss boni, justī, misericordis, et variis aliis, hoc unum Dei Patris epithetum credendum initio Symboli affixisse; demumque hujus immensæ virtutis fidem, totius religionis Christianæ basim esse, quæ si aliquatenus vacillet, totum corruere Evangelium necesse sit. Judicent igitur quorum dogmata amplectentur nostri sæculi Sacramentarii, qui ut suas opiniones tueantur de absentia corporis Christi, summa cum divinæ majestatis blasphemia plurimum esse posse facere pernegant. Quin et eo furore agitantur ut reclamantibus omnibus Scripturis, miraculis, et operibus divinis, Deum ipsum præter ejus quam creavit naturæ leges, quidquam operari posse inficiuntur. An non hoc est Gnosticum et Valentiniānum, vel potius atheismum buccis inflatis personare? Salubrius multo Virginem percutientem quamam arte viro non agnito pareret, Angelus jussit attendere, non esse impossibile apud Deum omne verbum. Huc pertinent et istæ Scripturarum voces : « Nunquid manus Domini invalida est? Subest tibi, cum volueris, posse. Non est abbreviata manus Domini : sicut lutum in manu figuli, sic vos in manu mea. » Num supra naturæ leges, limum in carnem; carnem in statuam convertit? Aridam virgam florere, solem cursum sistere, brutum humana verba usurpare, flammis aliis parcere, alios devorare jussit?

Pag. 58. Modum. Ita vetus codex; excusi habebant « mundum.

Ex adnotationibus Jo. Ernesti Græbii in cap. 6.

Ὁ Πτολεμαῖος. Græca Irenæi verba hæc forte fuerunt : Οἱ δὲ περὶ Πτολεμαῖον ἐμπειρότεροι, δύο συζύγους ἔχειν αὐτὸν τὸν Βυθὸν λέγουσι, ἃς καὶ διαθέσεις καλοῦσιν, Ἐννοιάν τε καὶ Θέλησιν. Loco vero horum Epiphanius hæres. 33, § 1, hæc habet : Οὗτος τὸν υἱὸν ὁ Πτολεμαῖος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, εἶτι ἐμπειρότερο; ἡμῖν τοῦ αὐτῶν διδασκάλου προεβλήθη.... δύο γὰρ οὗτος συζύγους τῷ Θεῷ, τῷ παρ' αὐτοῦ; Βυθὸς καλουμένη, ἐπενοήσῃ τε καὶ ἐχαρίσατο. Ταύτας δὲ καὶ διαθέσεις (lege διαθέσεις) ἐκάλεσεν, Ἐννοιάν τε καὶ Θέλημα. « Hic ille cum suis Ptolemæus, iis quos præceptores habuit, sapientior evasit... Etenim Deo, quem illi Bythum appellant, conjuges duas a se inventas attribuit, quas et Affectiones nominavit, Cogitationem videlicet ac Voluntatem. »

Pag. 57. Τοῦ μὲν θελήματος, etc. Hæc, perverso ordine in Epiphania posita, ita lege : Τοῦ μὲν θελήματος τὸν Νοῦν, τῆς δὲ ἐννοίας τὴν ἀλήθειαν. Cæterum idem hoc loco est Νοῦς, qui « Monogenes, » prout notavit Bill.

Τοῦ θελήματος.... ὁ δὲ θῆλυς τοῦ θελήματος: Τοῦ θελήματος posteriori loco dele, et præcedentia ex veteri versione ita corrige : τοῦ θελήματος μὲν ἀρῆν εἰκὼν γέγονεν, ὁ δὲ θῆλυς τῆς ἀγεννήτου ἐννοίας. Ita enim legendum, apertissime demonstrat mox addita ratio, quod Voluntas virtutem parienti Eunæa dederit. Unde et Tertullianus eodem modo cap. 33 posuit : « Ad imaginem quidem Cogitationis, feminam Veritatem; ad imaginem Voluntatis, marem Monogenem, » continuo addens : « Voluntatis enim vis, uti quæ effectum præstat Cogitationi, maris obtinet censum. »

Τὸ θέλημα τὸν υἱόν. Dele τὸν υἱόν, et lege ὅτι τὸ θέλημα.

50 Scholia Billii in cap 7.

Pag. 58. Patris gloriam. Adlo in Græc. hæc verba ex vet., διὰ τούτου δοξάζειν τὸν Πατέρα.

Pag. 59. Ob eumque cuius. Hic quoque add.

** Cateches. 6. ** Legendum Græce : τῶν αὐτοῦ διδασκάλων, vel Latine : illo quem præceptorem habuerunt. EDIT.

ex vet. hæc. verba, καὶ διὰ τοῦτο λόγον, καὶ ζωὴν λέγεσθαι αὐτόν.

Avita nominata. Προγονικά. Delendus est in Græco articulus τὰ.

Ex Homine. Ἐκτεσθαι. Apud Epiphanium pro Ζωῆς, legendum Ἐκκλησίας.

Sese. Addendum ταῦτόν in Græco.

Homini nepotem. Ἀπόγονον.

Qui fulciendi Pleromatis. Corrigenda sunt Græca apud Epiphanium ex vet. interp. ac sic legendum, τῶν εἰς στήριγμα τοῦ Πληρώματος προβεβλημένων.

Notæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 7.

Pag. 58. *Quapropter beneplacitum.* Græc., εὐδοκίαν καλεῖσθαι : unde apud Theodoretum corrigendum est illud Eudochiteon, hoc est complacendum, et scribendum, Eudocetum, εὐδοκίαν, hoc est beneplacitum, vel complacitum. Sed ibidem legimus, ut apud Epiphanium, Servatorem factum ad Pleromatis stabilimentum : hoc tamen apud utrumque emendandum est, ut ex Tertulliano constat cap. 39 : « Alii a Christo et Spiritu sancto constabiliendæ universitati provisus constituti. » Sic cap. 4, sub finem, τὸν Χριστὸν εἰς ἐπανόρθωσιν τοῦ Πληρώματος προβεβλημένον. Denique in Græco videtur legendum, ταῦτόν ὁμολογεῖν, cum vetus habeat, « se confiteri. »

Annotationes Fr. Fenardentii in cap. 7.

Pag. 56. *Multa autem pugna apud eos.* Diversas illorum sententias ad Salvatoris nostri æterna generatione, quam silentio potius adorare, quam curiosius investigare debuissent, paucis enumerat. Observa quam vere dixerint, multilidas falsitatis semitas esse, ubi semel a veritatis regula recesseris : ac eorum qui blasphemias gaudent, varios cuneos, et diversa multum blasphemiarum jacula. Mendacium enim multiplex et varium : sed veritatis gratia simplex est. « Talis est vercordia, » ait ad Cleodonium Nazianzenus, « ut secum ipsa, et eum veritate pugnet. »

Pag. 59. *Et propter hoc Logon,* etc. Christum Dominum ea tantum ratione Logon dicebant, quod a decem illis sæculis, quæ Logi et Zoes tertia illa conjugatio genuerat, emissus esset : personam divinam æternamque una cum Patre fuisse, ut initio Evangelii docet B. Joannes, vel inficari, vel obscurare satagebant. In hoc autem ut Judæorum impietatem sectabantur Gnostici, sic Arianorum et Mahumetis blasphemias seminaria præbuerunt. Nostra porro ætate, qua ab Ore omnium priorum sæculorum sordes revocare conatur Satanas, Servetus Genevæ, Stancarus in Polonia, et Mauthars Flaccus Illyricus in Germania, idem virus spargere conati sunt. Hic siquidem Filium Dei per quamdam metaphoram λόγον vocari, simili Hebraismo quo Baptista Vox nominatur, asseruit : et nunquam in Scripturis sacris divinæ Trinitatis hypostasium significare, ut ante aliquot annos ex Melanchthonis epistola ad M. Warnerum evicit Fridericus Staphylus, parte II *Epitomes sectæ Lutheranae* ; et post eundem abundantius ex Georgii Majoris scriptis, academici Wittembergensis censura, et Mansfeldensi confessione, gravissimus et catholicus scriptor Lindanus, dialogo 2 *Dubitantii* ; et lib. 1 *De tranquillitate animi*.

His. Expunximus « ii. »

Propter hoc Filium hominis se confiteri. Quorum sententias tertio et quinto ordine recitat, circa temporalem Domini ex B. Virgine conceptionem et natalem, susus describit et confutat lib. III, c. 18, 26, 27, 28, 32, etc., ostendens eum ea ratione « Filium hominis » se fateri, quod juxta prophetarum oracula, veram carnem ex Maria Deipara Spiritu sancto cooperante assumpserit. Justini etiam marty-

ris verba super hoc nomine addere libet : « Filium hominis, inquit, seipsum dicebat, vel quia natus de Virgine oriunda a Davide, Jacobo, Isaaco, Abrahamoque : vel quia ipse Abraham etiam reliquorum deinceps pater est, ex quibus Maria stirps exinde deducitur. Scimus enim patres filiarum, etiam liberorum patres esse, quos illæ pariunt. — Cur homo Christus, » ait Tertullian. 47, « et Filius hominis, si nihil hominis, et nihil ex homine ? N. si aut aliud est homo quam caro ; aut aliunde caro hominis quam ex homine, aut aliud est Maria quam homo. »

Cæterum a doctis viris Pamelio ac Frontone moniti, sequenti linea, « iis qui ad firmamentum Pleromatis, » substituiimus, pro, « eorum qui, » etc.

Et propter hoc Christum vocari eum dicunt.

Septem has voces ex manuscripto veteri codice merito adjecimus. Cæterum de Christi appellatione varia istorum somnia infra describit cap. decimo Tertullianus : id nominis non ex natura, sed ex dispositione venire ; nec proprium esse, sed appellationem, qua unctus dicitur ut vestitus ; ipsumque ad humanam naturam pertinere scribit. « Hinc Christus, » ut idem alibi ait, « dicitur a chrismate, quod est unctio, quæ Domino nomen accommodavit, facta spiritalis, quia unctus est a Deo Patre oleo lætitiæ præ participibus suis. — Unctus est autem, non ut Deus, sed ut homo, » scribit Theodoretus, « et post incarnationem Christus nominatus est. » Cui penitus consona habet Vigilius martyr lib. IV, *Contr. Eutychen*. Hoc autem nomen commune regibus, prophetis, et sacerdotibus fuisse, idem testatur. Cum igitur Salvator noster horum omnium partes susceperit, et ad has obeundas cælestis Patris virtute uberrima, scilicet Spiritus sancti gratia, in animam ejus effusa delibutus fuerit, merito Christus dicitur, non a Pleromate, vel quibusdam Aonibus, ut isti fanatici perperam somniant.

Ex adnotationibus Jo. Ernesti Grabii in cap. 7.

Pag. 59. *Ἐβδόμησ.* Hic adde ex Theodoreti lib. 1 *Hæret. fabul.*, c. 12, δὲ αὐτοῦ δοξάσαι τὸν Πατέρα. Quippe negligens scriba integram in Epiphani textu lineam omisisse videtur.

Προβεβλησθαι αὐτὸν λέγουσι. Tria ista verba Irenæus lectori reliquit subintelligenda, addidit autem hoc loco sequentia : Καὶ διὰ τοῦτο λόγον καὶ ζωὴν λέγεσθαι αὐτόν.

Ἐἰς στήριγμα, etc. Legendum esse, τῶν εἰς στήριγμα τοῦ Πληρώματος προβεβλημένων, bene monuit Billius, idemque confirmavit Fronto Duc. verbis Tertulliani cap. 39 : « Alii a Christo et Spiritu sancto constabiliendæ universitati provisus constituti. » Neque dubitabit ultra, qui supra cap. 4, § 4, pag. 13, lin. 13 (cap. 2, n. 5, pag. 11) legitur. Non tamen id scribæ, sed ipsius forte Epiphani, Irenæum perperam intelligentis, fuit erratum, perinde ut Theodoreti loco citato scribentis : Ἄλλοι δὲ ὅπρ Χριστοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος εἰς στήριγμα τοῦ Πληρώματος γεγονέναι, etc. Qui idcirco acrius ad rectum revocandi sunt sensum.

Ἀνθρώπων λέγουσι καλεῖσθαι. Fallor an « Anthropiani » inde dicti sint, quorum solus quod ego sciam, S. Cyprianus epist. 73 meniuit, eos cum Patripassianis et Valentinianis jungens.

Scholium Billii in cap. 8.

Hoc caput apud Epiphanium paulo aliter habetur, quam apud Irenæum.

Pag. 60. *Persuasit.* In Græc. pro προσέχειν αὐτῷ, desideratur aliquod verbum, forte ἐποίησε, vel ἐπέθετε.

Notæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 8.

Pag. 59. *Ad se convertit.* Cum sit Græce προσ-

⁴⁷ Theod. lib. II de cura Græ. affecti, et ser. 4 de Provi. ⁴⁸ In dialog. et quæst. 66 ad orthodoxos.

⁴⁹ Lib. de carne Christi. ⁵⁰ Isa. Lxi, 1 ; Luc. IV, 18 ; Psal. XLIV, 8 ; Hebr. I, 9 ; Act. IV, 27.

ἐχὺν αὐτῷ, legendum hic videtur, « ad se converti velut ad scientissimum, etc., locis habentem fecit, » et Græc. προσέχην αὐτῷ ἐποίησε, ad se converti fecit. Porro vocem, « perfectissimum, » si e Græco vertit, non de suo addidit interp., legendum est, ὡς γνωστικωτέρω καὶ τελειοτέρω. Ita dixit ante cap. 5, ἴνα τελείων τελειότεροι φανῶσιν ὄντας, καὶ γνωστικῶν γνωστικώτεροι; vel. interpr., « ut perfectiorum perfectiores, » Hellenismo, pro e perfectis perfectiores. » Cæterum hæc ad verbum reddita habes apud interpretem Epiphani sub initium lier. 34.

Annotaciones Fr. Feuardentii in cap. 8.

Pag. 59. *Alius vero quidam.* Hujus Marci meminere Tertullianus lib. *Præscript.* et Theodor. lib. 1 *Hæres. fab.* paucis omnes illius præstigias complectentes: fusissime autem omnium Epiphani. lib. 1, tom. III, hæres. 34, sectam Marciorum ab eo extractam, et eum præter Valentinum, Secundum, Ptolemæum et Epiphaneum multa in Creatorem evomuisse.

Pag. 60. *Et ab innarrabilibus locis.* Delovimus « Legis, » et has quatuor voces ex veteri adjectivis, his verbis subscribente Epiphano lib. 1, hæres. 34: « Ut stupore attonitos rudiores ab sese suscipiendum, tanquam cælestis delapsum doctorem converteret, virtutem maximam ab invisis, cælestibus, et immunitatis locis se recepisse, sceleratus impostor jactabat. Simili vesania non tantum virtutem, sed et librum e cælis delapsum se habere et circumferre prædicaverunt, Origenis tempestate, Helcasaita⁵⁹: quem qui legisset et credidisset, aliam longe remissionem peccatorum 51 acciperet ab eo, qua Christus peccata remisit.

Præcursor quasi vere existens Antichristi: Hoc encomio non tantum Irenæus suos Gnosticos frequenter et jure exornat, sed et quotquot contra hæresiarchus manibus conservaverunt⁶⁰. Sicut enim varia sæculorum revolutione, varis prophetæ verbis scriptis et rebus gestis verum Christum annuntiabant, idcirco nuntii et anteambulones illius vocantur: sic illæ perditionis viam parant quotquot contra Christum et Ecclesiam ejus eriguntur, et ab apostole etiam « Antichristi » nuncupantur, I Joan. 2 et IV. Constantium imperatorem, quod hæresi Arianae foveret impensio, Ariantique ecclesias tradi iussisset, apertis verbis « Antichristum » vocavit Athanasius epistola ad sollicitam vitam agentem; et Hilarius, tribus ad illum libris. Part constantia eundem illum paucis pagellis plus dicitis « Antichristi præcursorum, umbram, cervum, satellitam, spiritum et simulacrum appellat » Lucifer Calaritanus lib. *De non parcendo in Deum delinquentibus.* Ambrosio quoque⁶¹ « Antichristus » fuerunt Arius, Sabellius, et omnes qui prava interpretatione simpliciores seducebant, quod et aliquot ante eum scriptis acripserat Origenes homil. trigesima la Mattheum.

Anaxilas ludicra. Quis hic fuerit Anaxilas affirmament alii, ego tantum conjecturam meam adjicim. Epiphanius de eodem loquens, ex Irenæo arbitror, Græco καλῶνα ejus nominat; quæ interprès « ludicra » transtulit. Quæ vox late significationis, nihil hic tomen aliud, quam ea, quibus nostris oculis illudus præstigiatorum, si ad Irenæi et Epiphani verba attendas, significare videtur. Eum ergo ipsum esse suspicor, de quo Ita Plinius⁶²: « Lusit et Anaxilaus eo (sulphure, de quo ibi sermo est) candens in calice novo, prunaque subdita circumferens, exardescens repercusu, pallorem dirum velut defunctorum, effundens conviviis, (vel ut alia lectio habet), ollundente conviviis. » Lucædi ver-

hum unde « ludicra, » ut a καλῶνα καλῶνα deducas, Plinius usurpavit. Deinde Anaxilaum poculo usum, sicut et Marcum hæreticum, præstigiarium Anaxilæ imitatore, idem Plinius et proximo cap. Irenæus aperte docent.

Virtutes perficere putatur. Miracula vera et hic impostores isto edere pernegat: sed et multo evidentioribus verbis infra lib. II, cap. 57. lisdem fere verbis Clemens Rom. impios in doctrinæ falsæ confirmationem, miracula facere posse iudicialiter fuerat, nisi quatenus Antichristo sub finem mundi permissum iri putat⁶³. Quod si omnino aliqua vera in conventiculis hæreticorum peracia vel fuisse, vel fieri posse quis contendat: « errorem tamen eorum per illa nihilo magis confirmari, » argute docet Justinus martyr⁶⁴, « quanti si impietatem gentium, ideo quod sol oritur in eos, roroque cælesti aspergantur, Deo aliquis gratam putet. »

Augustinus quoque pernegans hæreticos edere miracula illa, quæ falso tribuebantur Donatistis, scribit meras esse falsitas⁶⁵. Ista de his B. Ignatii observanda est apostolice digna spiritui præcautio: « Quisquis dixerit præter illa quæ statuta sunt, etiamsi fide dignus sit, etiamsi jejuset, etiamsi virginitatem servet, etiamsi signa faciat, etiamsi prophetet; tibi lupus cenaseur sub ovis pelle ovium corruptionem moliens. » His ergo satis constat sectas hæreticorum semper veris destitutas esse miraculis: ac proinde auctorum ac ministrorum extraordinariam, quam et ipsi profitentur, missionem, non esse a Deo. Currunt, et Dominus non mittit illos⁶⁶. Atque hæc de nullis, vel falsis hæreticorum miraculis. Contra vero, nullum esse in Ecclesia catholica doctrinæ vel fidei caput, sacramentum, ritum, quem Deus de cælis per sanctos suos evidentissimis peractis miraculis non probaverit et asseruerit, omni exceptione majoribus testibus ac scriptoribus efficere facilissimum est. Nam hujus h-dei primi assertores eam prædicaverunt ubique,

« Domino cooperante, et sermonem confirmante, sequentibus signis⁶⁷. » Notum est ex Eccl. hist. sanctissimorum concil. Nicæni et Chalcedonensis decreta, in quibus Symbolum fidei nostræ primam locum obtinet, apertis miraculis comprobata fuisse. Baptismi sanctitatem et virtutem signis confirmatam fuisse docet historia Constantini; et quedam recitat Aug. lib. XII *Civ.*, cap. 8. Confirmationis præstantiam prædicat B. Lucas in Actis c. viii, x et xix, et miraculum in ampulla, qua servabatur amicum christiana, describitur ab Optato Milevitano lib. II *con. Parm.* Eucharistiæ adhibitione servatos fuisse Casarium et Gorgoniam referunt Ambros. et Nazianz.; aliaque miracula virtute ejusdem patra recitant Chrysostom., Amphiloehius, Optatus, Eusebius, Prosper, et alii plurimi, etc.

Ad ritus accedo: Crucis Dominicæ pia consignatione cacodæmones e corporibus et locis fidelium profligatos fuisse testificantur Ignatius, Justinus, Tertullianus, Cyprianus, Lactantius, veteres omnes. Aqua lustralis viam eodem nullibi terre potuisse, ex Clom. Rom., Alex. pontif., Epiphani, Theodoret, Palladii, Nicephori scriptis constanter asseritur. Exorcismis catholicis etiam nunc frequenter illos abigi, notius est, quam quis possit ire iudicis. Montem e loco suo motum, at hunc ecclesiæ edificanda cederet, idque Gregorii Thaumaturgi precibus, testes sunt Gregorius Nyssanus, Rufinus, Nicephor. Oleo sacramum lampadarum infirmos curatos, et mortuos suscitatos esse scriptis mandaverunt Theodoretus⁶⁸, et August. I. XII *Civ.* cap. 8. Usum sacre et benedictæ ceræ, agni figura compactæ, Deum multis signis comprobasse

⁵⁹ Euseb. lib. VI *Hist.*, cap. 51. ⁶⁰ Hier. in XXIV cap. Matt. ⁶¹ Comment. in XXI cap. Luc. ⁶² Lib. XXV, cap. 15. ⁶³ Lib. II *Recog.* ⁶⁴ Quæst. 5 ad *Orthod.* ⁶⁵ Tract. 15 et 14 in *Joan. epist.* ad *Herone.* ⁶⁶ Jerem. XIII, 21. ⁶⁷ Marc. XVI, 20. ⁶⁸ *Hist. sancti.* cap. 21.

docent Paulinus et Greg. Turonens., et disserit integro libro Vincentius Bonardus. Ad sepulcra, vestes, ossa et alias reliquias sanctorum innumera beneficia mortalibus concessa fuisse prædicant Hieron., Ambros., August., Chrysostom., Theodoret., Damascenus, etc.

Hæc autem et multo plura in Ecclesia catholica facta esse adeo certum est, ut etiam præcipui hæreticorum ministri, qui jam tredecim centurias annorum a Christo ad nos usque historiæ in modum concinnaverunt, in singulis ætatibus hæc contigisse signatis auctoribus collegerint, scripserint, vulgaverint. Superest ergo, ut contemptis omnium sæculariorum erroribus et blasphemis, in ea fide et Ecclesia cum Augustino nos contineamus, quæ tot tantisque miraculis a Deo omnipotente coadjuvata, et hactenus ostensa et probata fuit ⁶⁰.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 8.

Pag. 59. *Alius vero quidam*, etc. Græcum hujus capituli textum dare nequeo, quia Epiphanius, aliquibus tantum Irenæi verbis retentis, propriis personam Marci describere maluit, nec alius quis auctoris nostri idioma hic nobis conservavit.

Pag. 60. *Præcursor quasi vere existens Antichristi*. Propria et præcipua ratio, ob quam Irenæus Marcum (præcursorem Antichristi) appellat, est magica miraculorum operatio. De vero enim Antichristi præcurso, sive (armigero,) ut eum auctor noster lib. v, cap. 28, appellat, ejusque miraculis verba ibidem faciens, hæc habet: « Hæc ne quis eum divina virtute putet signa facere, sed magica operatione. »

Scholium Billii in cap. 9.

Pag. 60. *Fingens se consecrare*. Græca vox εὐχαριστήριον hoc loco consecrandi significationem habet, non gratiarum actionis. Id quod vel stupide ignoravit Gallasius, vel malitiose dissimulavit.

Invoocationis verba. Ἐπιπέσειας, scilicet Spiritus sancti. Quorsum autem spectet hæc Spiritus sancti invocatio, ex liturgiis Græcis perspicue liquet: in quibus invocatur Spiritus sanctus, ut panem et vinum in Christi corpus et sanguinem vertat. Id quod rursus vel veteratorie, imo impie dissimulat Gallasius, vel turpiter ignorat. Apud Epiphanium corrupte hoc loco legitur ἐπιπέσειας, quemadmodum et eodem versu, ποιῆν, pro ποιῆν.

Proferens. In Græc. pro προσεσγῶν, legendum est προσηγῶν ex vel. interp.

Quod a se allatum est. Epiph. colicem emendo ex vel., ac pro χειρομημένον, lego χειρομῆμένον.

Et parvo. Μικροῦ legendum, non μεγάλου.

Pag. 61. *Assentubunde*. Κολαχέων legendum.

Tuæ magnitudinis. Addo σου ex vel.

Oportet nos. Legendum δὲ ἡμᾶς ἐν κατασπῆναι. Videtur tamen vetus interp. legisse ἐν κατασπῆναι.

Pag. 62. *Ac meras nugas*. Addo καὶ ex vel.

Sese arbitratur. Ὑπολαμβάνει lego, non μεταλαμβάνει.

Quædam fideiiores. Pro προτέρων lego πισωτέρων cum vel.

Hujusmodi choro. Θιάσου, videtur tamen vel. interp. legisse θιασώτου.

Pag. 63. *Quod autem Marcus*. Vel. legit ἐτι, sed male.

Constituti non destitit. Ἐξομολογουμένη, quæ tamen vox synecdochice ἀντὶ τοῦ μεταρροῦσα hoc loco usurpatur, quemadmodum et multis aliis locis apud auctores ecclesiasticos.

Pag. 64. *O quæ Deo assides*. Sic vertere placuit, ut perspicuum sit ad quem hæc referantur. Non enim ad judicem diriguntur, ut prima fronte videri queat, sed ad fictitiam quamdam Matrem, cujus novum superius facta est mentio.

Ante ævum. Vel. interp. αἰώνων legit in plu. Verum seq. 52 apud Epiph. χρώματα legendum, non χρώματα.

Pag. 65. *Orci galeam*. Vide Erasmus in prov. « Orci galea. »

De vita Dei desperarent. Verba sunt Apost.

Notæ ex adversariis Front. Ducaei in cap. 9.

Pag. 60. *Eucharistiam facit*. Contextus Græcus exigit ut legatur, « Eucharistiam fecit. »

Pag. 62. *Audet, et loquitur deliriosa*. Billius vult addi καὶ, quod non aliter fieri potest, quam si ita efferantur ista, ἀποτολμᾷ καὶ λαλεῖ ληρώδη, pro ἀποτολμᾷ λαλεῖν. Sic ad Rom. x, 20, Ἠεταρας δὲ ἀποτολμᾷ καὶ λέγει. Fortasse interpretes imitari voluit phrasim Scripturæ: sed in interpretatione Billii deest verbum, « iuaviter et impudenter effudit, » vel, « loquitur. »

Pag. 63. *In cænis sortibus*. Πᾶς cœnæ, in quibus sortibus utebantur, in memoriam nobis revocant illa apud Horatium ⁶⁰:

Nec regna vini sortiere talis:

et:

*Quem Venus arbitrum
Dicit bibendi?*

cum modimperatores talorum jactu deligerent.

Pag. 64. *Pro Æonem Sigæ*. Græc., πρὸ αἰῶνος πηγῆς. Billius tamen veterem secutus est interpretationem; ut et Epiphanius interpres, « mystici ante sæcula silentii. »

Nos imagines illorum. In Græco immutatam a Gallasio restituiimus lectionem Epiphanius, quam tunc veteris interp. snadetque aditmas αὐτῶν post αἰῶνας; Billius quoque vertit, « nos imagines earum produxit. » Sed retulit ad « formas, » vel « magnitudines, » vetus autem ad « Æones, » ideoque forte scripsit, « illorum. »

Quæ secundum nos regiones. Tractum intelligit ad Rhodanum, sive Rhodanensem; non, ut vertit Gallas., « in regionibus Rhodanensibus, » quod ita reperisset a Cornario versus apud Epiphanium. Ροδανουσία fortasse dicta regio, ut et Λουδοβουσία, Lugdunensis Gallia. Atqui Hieronym. in LXXIV c. lsa. Gnosticos ait per Marcum Ægyptium Galliarum primum circa Rhodanum, deinde Hispaniarum nobilis feminas decerpisse, miscentes fabulis voluptatem, et imperitiæ suæ nomen scientiæ venditantes.

Quædam autem. In Græco verbum addendum est, ἡσυχῇ ταυτὰς χωρίζουσιν, ἀπληπρωσία. Locus Aristoteli, ad quem alludit, non alius videtur esse, quam ille ad Ephes. iv, 18: « alienati a vita Dei. »

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 9.

Pag. 60. *Pro calice enim vino misto*. Ne Marcus hunc, magicæ imposture peritissimum injuria superiori capite dixisse videretur, tria præstigiarium illius exempla subnectit. Primum apertius his narrat post Epiphanium Nicetas Choniates lib. iv Theodauri, cap. 6: « Ille, ut divus Irenæus auctor est, vitrea quædam albi coloris pocula præparabat: deinde, carmine nescio quo usus, confestim eorum aliud in rubrum, aliud in purpureum, aliud denique in cæruleum convertebat. » Postea confutans istas præstigias, addit: « Præsentium oculos fascinabat, efficiebatque ut ea, quæ conspicerentur, contra se habere viderentur quam eorum natura ferret. Nec enim pellucida vasorum vitreorum corpora in varios mutare colores potuisset, » etc.

Secundum autem erat, dum ex minore poculo, quod seductis mulierculis porregerat, multo majus, quod ipse tenebat, adeo explebatur, ut etiam ex ipso superflundi putarent.

Postremum, quando deliria, quæ palpitantes, et stupentes effutiebant, vaticinia esse sibi persuade-

⁶⁰ Lib. de util. creden, c. 17; et lib. contra epist. Manich., cap. 4. ⁶⁰ Carm. lib. 1, od. 4; lib. 11, od. 7.

hant. Hinc autem primum observa quantæ, qualesve sint hæresiarcharum artes, et cacodæmonis vires in erroribus propagandis: quippe qui apostolos, propbetas et martyres catholicum dogma innumeris miraculis constabiliare cernentes, illisque hominum mentes facile commoveri: hoc charismate se omnino destitui iniquissimo animo ferunt, et tanto livore tabescunt, ut sanctorum miraculis, quam maxime possunt, detrahant. Ut autem vel illos æquare saltem videantur, ad diabolicas magorum fraudes se convertunt, quibus incautis imponant, avaritiam suam expleant, et gloriæ inserviant. Nec deest furoris sui satellitibus, technarumque ministris mendaciorum parens, qui cum exigentibus hominum delictis permiserit æquissimus et supremus iudex, nihil non potest. Hinc stupendæ imposturæ Apollonii Tyanei, quibus (apud Eusebium ⁴¹) Hierocles illum conatur Christo adæquare. Inde oracula illa Delphica, Pythica, Claria, Æolonæa, quæ saluberrimo Christi adventu periisse scribit idem Eusebius ⁴². Ex eadem officina prodierunt insignes Simonis Magi illusiones, quas fusissimè describit Clemens ⁴³, Abdias, Justinus, et hic noster Irenæus. Similibus artibus grassabitur Mius ille perditionis, cujus adventus erit in signis et prodigiis mendacibus. Postremo, et hic observare licet, impios illos priores Gnosticos, relicto catholicorum ritu, quem Christus per apostolos omnibus ecclesiis tradiderat, celebrandæ eucharistia, recentes formulas ejusdem cœnæ fluxisse, quod et posteriores nostræ hoc ævo sedulo imitati sunt.

Mulieribus dans calices mistos. Augustissimi sacrificii eucharistia ceremonias illos mutasse, vel hinc clarum est, quod consecrandi, offerendi, et integrum sacerdotii munus suis etiam meretriculis concederent: quod Quintiliani, Pepusiani, et Phrygæ postmodum imitati, eam ob rem, ut putrida membra, ab Ecclesia Christi ressecti, inter Satanæ manus a Damasceno, Augustino ⁴⁴, et Epiphano ⁴⁵ traduntur. « Non permittitur mulieri in Ecclesia loqui, » ait ex Paulo Tertullianus ⁴⁶, « sed nec docere, nec tingere, nec offerre, nec ullius virilis muneris, neque sacerdotalis officii sortem sibi vindicare. » Hoc institutum a Christo et apostolis promanasse his testatur B. Clemens ⁴⁷: « Non permittimus (verba apostolorum recitat) mulieres in Ecclesia docere, sed tantum orare, et magistros audire. Nam magister ipse et Dominus Jesus Christus cum nos duodecim ad docendum gentes misisset, nusquam mulieres misit ad prædicationem, quanquam non deerant. Erat enim nobiscum Mater Domini, et sorores ejus, præterea Magdalena, Maria Jacobi, et Martha, et Maria, sorores Lazari, et Salome, et quedam alie. Si enim caput mulieris vir est, non est æquum reliquum corpus capiti imperet. » Et hanc quoque veterum Gnosticorum impietatem recentes imitantur, adeo verum est proverbium: « Patrem sequitur sua proles: » cum sacerdotium nullum superesse asserunt, quod non etiam ad mulieres porrigatur; easdemque publicis suis castibus, quos ecclesias putant, non tantum interesse, de sacris disserere, sed et cantitare jubent, licet Apostolus illas tacere magna cautione jubeat ⁴⁸.

Pag. 61. *His similia.* Ita vetus codex; Græce quoque εὐτοίς παραλήσια: ideo deletimus, « dissimilia. »

Datur autem intelligi dæmonem quemdam. Ut pite Ecclesie Dei pastoribus nunquam non adest Spiritus sanctus, qui eos doceat, dirigat et servet: sic pseudopropheta Satanam operas suas non de-

A negare, eum hoc loco, tum libro secundo, capite quinquagesimo septimo, evidentissime comprobatur, unam et eandem esse hæreticis cum dæmonis conversationem asserens. Atque ut priscorum, scilicet Judæ, Simonis, Manetis, Apellis, Nestorii, Montani, Novati et Berengarii historias præteream, aliquot nostri sæculi hæresiarcharum obsessiones attingam. Quisquis sedato animo Martini Lutheri arrogantiam, jactantiam, maledicentiam, frequentes vertigines, paroxismos, consternationes: irerent animi, obscœna verba, furiosa convicia in omnes ordines et Satanicam superbiam, qua se mille Augustinos, mille Cyprianos, mille concilia martyrum, doctorumque priscorum myriadas, si contra se starent, non curare dicit: et adversus dicta Patrum, hominum, angelorumque (verba illius sunt) dogma suum constituere: quisquis, inquam, hæc cum eis, quæ suis scripta reliquit, comparare voluerit, illum a diabolo corpore et animo agitatam fuisse non dubitabit. Scribit enim lib. *Pro scholis erigendis*: « Aliqui gloriantur de spiritu: sed spiritus huc, spiritus illuc, ego quoque fui in spiritu, atque etiam ego vidi spiritus, forte plusquam illi ipsi adhuc intra annum videbunt. » Et longe apertius libello *De missa angulari*, ait (tomo septimo Wittombergæ, impress. per Thomam Klug., pagina 228): « Diabolum et se inter sese mutuum familiariter nosse, et quod plus uno salis modio simul comederint, illumque dulci alioquin se frequenter convenisse, et nocte excitasse, atque stimulasse, ut contra missam scriberet, et ad eam rem argumenta suppeditasse. »

Quin etiam de hac ipsa familiaritate cum Satana a se inita, gloriari solitum fuisse, ex his ejus ad commensales verbis a discipulo ejus Henrico Petro Rebenstock collectis et publicatis, aperte colligitur ⁴⁹: « Undequaque, inquebat, me Satan vexat, non simpliciter, sed composito: multis enim modis mihi præ cæteris lævet, » etc. Quis vero ipsi Luthero de se inter amicos hæc affirmantem non crederet?

Zuinglius Sacramentarium coryphæus, lib. *De supplemento eucharistia* narrat, anxie cogitantem sibi, quomodo verba institutionis sacramenti corporis Christi in alienum sensum detorqueret, intermissa 13 Aprilis nocte spiritum monitorem adfuisse, et albusne, an ater fuerit, ambigit. Qui autem mentis compos est, nocturnum illud negotium perambulans in tenebris, aliquem ex potestatibus tenebrarum existisse non dubitabit. Quin et Luthero lib. *De abroganda missa*, 53 Oecolampadium Zuinglii cooperarium, aliosque Sacramentarios ignitis Satanæ telis in simultaneam mortem impulsos affirmat. Erasmus Alberus Basiliensis ecclesiastes, cacodæmonem Carolstadio concionanti procerioris stature hominis specie apparuisse scribit, triduo antequam ad Tartara abriperetur.

Quid Calvinum moror? Ipse epistola ad Bucerum, D monentem ut maledictis et conviciis abstineret, respondit: « Non sui esse ingenii morbum, sed sui genii. » Nam hoc sit a spiritu Domini malo, qui ab eo qui pacis est, et Christianæ modestiæ, toto cœlo differt, exagitari, et duci, iudicent prudentiores.

Pater omnium. Ita vetus cod.; Græce quoque πατήρ τῶν ὄλων: ἐξάρπυξινus igitur « omnium. »

Pag. 62. *Sicut melior nobis,* etc. Licet « meliora » haberent veteres omnes editiones cum codice manuscriptorum, visum est tamen immutare; cum apertissimum mendum esset, quod ex Græca lectione sic restitimus: sicut et paulo post substitutimus, « quod audax et inverecunda est anima, » pro eo

⁴¹ Contra Hieroclem. ⁴² Lib. iv de præpar., cap. 1 et 2; et lib. v, cap. 1, 2, 3, 4. ⁴³ Lib. vi, de Const. apost., c. 9, et lib. ii Recog. ⁴⁴ Lib. de hæres. ⁴⁵ Contra hæres. 40. ⁴⁶ Lib. de velan. virginibus. ⁴⁷ Lib. iii Constit. apost. ⁴⁸ I Cor. xiv, 34; I Tim. ii, 11; v, 15. ⁴⁹ Tom. I Colloq. mens. Lutheri pag. 52.

quod erat, « eo quod audax et verecunda anima. » Et post aliquot lineas, « hi a Deo, » pro « hi ab eo, » reposuimus. Cujus autem scriptoris verba sint si quæris, memineris superius nos ex Eusebio adnotasse, hunc martyrem priscorum verba frequenter adducere, tecto nomina: difficile vero ac pene ἀδύνατον est ex tam exiguis reliquiis scriptorum illius sæculi, quæ supersunt, colligere.

Pag. 63. *Adhuc etiam amatoria.* « Poenita » vel deesse, vel subaudiendum non dubito. Philtris autem, id est, pœculis ad illecebras amoris ciendas arte compositis, impuros homines istos usos fuisse; sed et Carpocratis sectatores iisdem artibus pudicitæ mulierum insidiatos, cap. 20 hujus libri narrat. Verum ab eorum usu etiam profanos abhoruisse his ostendit Ovidius ⁷⁶:

Nec data profuerint pallentia philtra puellis:

Philtra nocent animis, vimque furoris habent.

Attende igitur quam vagis et fœdis libidinibus spurcata erat horum conversatio, quamque propter flagitiosos quosdam nebulones male audiret nomen Christianum interque gentes blasphemaretur.

Ut et diaconus quidam. Attende mercedem, qua hospites suos compensare solent salacea hæreseon ministri et prædicantes. Cæterum non sine fraude atque nequitia conatur Petrus Vermilius, libro contra cœlibatum et vota religiosa, ex hoc Irenæi loco suadere matrimonium cunctis diaconis, sacerdotibus, et monachis licitum esse, propterea quod iste scribatur uxorem habuisse. At vero, Asiaticus et Græcus fuit, quibus post sacros ordines feminas, quas ante duxerant, domi retinere semper fuit permissum. Ad hæc, vel ex hoc quod tam facile Marco illa consenserit, verisimillimum ellicitur, diaconum susceptis semel sacris ordinibus, ab eadem continuisse: ut et Petrus vocatus ad apostolatam, omnia (et in his, ait Hieronymus, uxoris usum) pro Christo reliquerat.

Sed quam male misereque cedat novis istis apostatis contra divinas ecclesiasticasque leges inire matrimonia, seu potius incestas sacrilegasque nuptias, ex uno eorum omnium auctore Martino Luthero demonstrat. Is matrimonii sui miserias et calamitates referens (ut est apud discipulum ejus Henricum Petrum Rebenstock), aiebat ⁷⁴: « Habeo uxorem, et sex liberos. Anno 1525, in seditione rusticorum (cum omnia plangore et lamentis alibi reserarent) 12 Junii uxorem duxi. » Deinde expostulans cum eadem: « Tu mihi persuades quidquid vis. Totum habes dominium. Vos, mulieres, estis in culpa, quæ astu et technis inescatis viros, quod ego quoque experior, » etc. Et postea ⁷⁵: « Habui meam uxorem suspectam superbia, ut est, etc. Omnes femine didicerunt hanc artem, quia suis lacrymis, mendaciis, interlocutionibus virum capere, et verba mutare possunt, » etc. Et alibi zelotypia laborans ait ⁷⁶: « Nulla ergo bona de uxore mea, atque Philippo Melancthone spero, » etc. Reliqua libens prætermittam, quibus apparet justissima ultione fieri, ut infelices isti continentie desertores miserimis modis a scortis suis accipiantur.

Omne tempus in exhomologesi consuminavit. Magno consensu Græci et Latini Patres confessionem illam, qua quis post baptismum se multorum peccatorum reum ingenue agnoscit, non solum coram Deo, aut generali facta confessione, sed et coram eis qui Ecclesie præsunt, et quæ apertam distinctamque continet delictorum enumerationem, exhomologesi vocarunt. Hanc vero Christi præscripto, apostolorum usu, et universarum per orbem ecclesiarum consensu, ad eluenda peccata necessa-

rium remedium esse, et secundam a naufragio tabulam, ex hoc capite apertum est. Qui autem ex sacris litteris hoc comprobari postulaverit, Augustinum audiat ⁷⁷: « Nemo sibi dicat, ait, Occulte ago, apud Deum ago, novit Deus qui mihi ignoscit, quia in corde ago. Ergo sine causa dictum est: *Quæ solveritis in terra, soluta erunt in celo* ⁷⁸? Ergo sine causa sunt claves datæ Ecclesie Dei? Frustramus Evangelium Dei? Frustramus verba Christi? Non solum apertis illis Jesu Christi verbis, quibus dicendi juris in delinquentes pastoribus confertur potestas: sed et Joannis Baptistæ et apostolorum praxi hanc evidentissime confirmari, ante multa sæcula existimavit magnus ille Basilii in *Regulis brevioribus*: « *Necessario, inquit* ⁷⁹, his peccata aperiri debent, quibus credita est dispensatio mysteriorum Dei. Siquidem rationem hanc in poenitentia etiam veteres illos cernimus secutos fuisse, quando et in Evangelio scriptum est, quod Joanni constabantur peccata sua ⁸⁰: et in Actis apostolicis ⁸¹, ipsis a quibus etiam baptizabantur cuncti. » Viri apostolici Tertulliani addam suffragium: « *Tantum, ait* ⁸², relevat confessio delictorum, quantum dissimulatio exagerrat. Confessio enim satisfactionis consilium est, dissimulatio contumaciæ. Actus poenitentia, qui magis Græco vocabulo exprimitur et frequentatur, exhomologesis est, qua delictum Domino confitemur, non quidem ut ignaro: sed quatenus satisfactio confessione disponitur, confessione poenitentia nascitur, poenitentia Deus mitigatur. Itaque exhomologesis prosternendi et humiliandi hominis disciplina est. » Et paulo post: « *Jefuniis preces alere, ingemiscere, lacrymari, et mugire dies noctesque ad Dominum Deum tuum, presbyteris advolvi, et charis Dei adgeniculari, » etc. Tantum præceptorem sequatur non inferior discipulus Cyprianus: « *Videt Deus, ait* ⁸³, corda et pectora singulorum, et judicaturus est, non tantum de factis, sed et de verbis, et de cogitationibus nostris: omnium mentes, voluntatesque conceptas in ipsis adhuc clausi pectoris latebris intuetur. Denique quanto et fide majores et timore meliores sunt, qui quamvis nullo sacrificii aut libelli facinore constructi: quoniam tamen de hoc vel cogitaverunt, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter et simpliciter confitentes, exhomologesim conscientia faciunt, animi sui pondus exponunt, salutarem medelam parvis licet et modicis vulneribus exquirunt, scientes scriptum esse: *Deus non deridetur* ⁸⁴. » Græcos etiam per Orientem Ecclesias, hos docuisse et servasse ritus, evidentissimum est ex D. Clementis epistola prima ad Jacobum; Dionysio ad Demophilum; Origene in psalm. xxxii; Eusebio libro v *Histor.*, cap. 27, et lib. vi, capit. 27, quorum sententias brevitate consulens non affero.*

Circumobservati. Ita vet. cod.: *delevimus autem, et circumobservati.*

Pag. 64. *Patris, te via duce.* Sic restituendum tam ex vet. cod. quam ex Græc. textu visum est, pro eo quod antea erat, « matris sui a te. »

Pag. 65. *Homerocam inferorum galeam.* Proverbio isto innuit, non majoris momenti esse istorum somnia, quam poetarum signenta. Desumptum est autem ex Homero *Iliad.* v, qui finxit Palladem se galea Orca contexisse, ne a Marte conspiceretur. Idem postea usurpat Nazian. 1 orat. in Julian., qui rabiem ac furorem in Christianos, externæ quædam philosophiæ mansuetudinibus simulacro operire volebat. « *Nulla ratione, ait theologus, unquam seipsum occultabit, ne si in omnem quidem partem se vertat, atque in omnes formas consistorum cal-*

⁷⁴ Art. am. II, 105. ⁷⁵ Tom. II Collo., pag. 18. ⁷⁶ Interrog. 238. ⁷⁷ Matth. xviii, 18; Joan. xi, 25. ⁷⁸ Matth. iii, 6. ⁷⁹ Act. xix, 5. ⁸⁰ Lib. de l'œ...

⁸¹ Lib. de lapsis. ⁸² Gal. vi, 7.

liditate atque artificio mutet, atque Orci galeam, ut dici solet, induat, aut Gygis annulo et Pale conversione sese suffuretur. » Usus est et eodem Orig. lib. 1 *Contra Celsum*, magis convenisse declarans, ut Christus in Ægyptum fugiens, subduceret sese Herodis insanix, quam si Plutonis galea latitans, eundem sefellisset.

Pag. 65. *Cauteriatas*. Alludit ad hanc Pauli sententiam⁶¹: « In novissimis temporibus discedent quidam a fide, attendentes spiritibus erroris, et doctrinis demoniorum, in hypocrisis loquentium mendacium, cauteriatam habentium suam conscientiam: » qua, ducta metaphora a servis maleficis, et bestiis quæ cauterio, ut dignosci queant, notantur, futurorum hæreticorum mendacia, hypocrisis, et imposturas signat, quibus noctes diesque, reclamante conscientia, orbi imponunt, et tanta obstinatione quasi traducto cauterio indurescunt, ut citius frangas quam corrigas.

Etiam in manifesto exhomologesim faciunt. Publicam pœnitentiam in prisca Ecclesia usitatam fuisse, vel ex hoc loco omnibus liquet, cujus hic modus erat: Facta coram legitimo pastore peccatorum tum occultorum, tum publicorum, si quæ erant, enumeratione, cum Ecclesiæ ædificationi expediret, sacerdotis auctoritate, et pœnitentium consensu, mulctas, satisfactiones, seu mavis pœnitentiæ fructus palam agere jubebantur. Ritus latissime describit concilium Agathense, distinct. 20, c. *In capite*. Hoc ita se habere, et Theodosii imperatoris exemplum indicat, et disertis verbis testantur Origenes nom. 2 in psal. xxxii, Cypri. lib. *De lapsis*, Tert. lib. *De pœnit.*

Reverentes. Ita legendum, pro « revertentes, » cum Græce legatur, αὐτὸν δὲ δυνωπούμεναι, id est, levitatis, defectionis, aliorumque vitiorum, quibus depravate impostorum fallacia fuerant, pudore affectæ, et in seipsis erubescences.

Neque intus, neque foris. Græcum proverbium est, μήτε ἔσω, μήτε ἔσω, eleganter his mulierculis accommodatum, quæ cum aperte viderent se a Gnosticis delusas, et corruptas mente et corpore fuisse, nec ipsis ultra adhærebant, nec Ecclesiæ per exhomologesim reconciliari satagebant. Simile est huic: « Media agna ferri, » quo Tertullianus utitur⁶² in eos, qui inter bonum et malum, ut inter sacrum et saxum suo arbitrio agitati, in neutram partem feruntur. Ego nostri temporis mediatores, quos « politici » vulgo appellamus, recte ἀποστρεφόντας, καὶ ἀμφίβλους, mulierculis hisce non absumiles, nominari posse crediderim.

Ex Jo. Ernestii Grabii adnotationibus in cap. 9.

Græcum hujus et sequentium capitulum Irenæi lectum nobis conservavit Epiphanius hæres. 34, § 2 seqq. ita præfatus: Ἐγὼ τολύον ἵνα μὴ δευτέρον κάματον ταυτὸν ἐπιδῶ, ἀρχαιοθῆναι δὲ ἡγησάμην τοῖς ἀπὸ τοῦ μακαριωτάτου Εἰρηναίου κατ' αὐτοῦ τῶν Μάρκου, καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ ὀρωμμένων, πραγματευθεῖσιν ἄτινα ἐνταῦθα πρὸς ἑπὶ ἐκθέσθαι ἐσπούδασα, καὶ ἐστὶ τὰδε. Φάσκει γὰρ αὐτοῖς (forte αὐτοῖς) Εἰρηναῖος ὁ ἅγιος ἐν τῷ ὑποφαίνειν τὰ ὑπ' αὐτῶν λεγόμενα, λέγων οὕτως. « Ego vero ne actum agere videar, satis esse mihi persuasi, si iis uterer, quæ contra Marcum hunc ejusque sectatores a beatissimo sanctissimoque Irenæo disputata leguntur: quæ quidem ad verbum hic ascribenda censi. Sunt autem ejusmodi, quæ in illorum dogmatibus recensendis pertexuit. »

Pag. 60. *Κεχαρμύτρα*. Vinum aqua mistum in S. eucharistia hæretici adhibuerunt, perinde ut catholici: siquidem auctor noster lib. v, cap. 2, diserte « misti calicis » facit mentionem.

Gratias agere. Veterem interpretem perinde ac Gallasium ferit animadversio Millii notantis, verbum

εὐχαριστεῖν, hoc loco « consecrandi » significatiōnem habere, non « gratiarum actionis. » Et sane haud parum confirmatur ista notio verbis sequentibus: μικροτέρου τοῦ ὑπὸ τῆς γυναικὸς εὐχαριστημένου, ut et Justin Martyris *Apol.* 2 (sive potius 1) pag. 97, ubi εὐχαριστηθέντος ἄρτου, καὶ οἴνου. καὶ ὕδατος mentionem facit, et pag. 98, ubi sacrum panem et potum τὴν δι' εὐχῆς λόγου τοῦ παρ' αὐτοῦ εὐχαριστηθεῖσαν τροφὴν nominat. Accedit Clemens Alexandrinus lib. 1 *Stromat.*, pag. 317, de hæreticis in sacro calice solam aquam offerentibus scribens: εἰσὶ γὰρ οἱ καὶ ὕδωρ ψιλὸν εὐχαριστοῦσιν. Alios ut taceam. Neglecta tamen, licet non rejecta, Billii censura, Petavium veterem Irenæi interpretem secutus, εὐχαριστεῖν in Epiphano « gratiarum actionem » interpretatus est, notans distinctionem isto sensu post τὴν ῥα οἶνω κεχαρμύτρα apponendam esse; ut scilicet hæc non cum verbo εὐχαριστεῖν, sed cum sequenti ἀναφαίνεσθαι construantur.

τὸν λόγον τῆς ἐπικλήσεως. « Invocationis, » scilicet Spiritus sancti. Quorsum autem spectet hæc Spiritus S. invocatio, ex liturgiis Græcis perspicue liquet: in quibus invocatur Spiritus S. ut panem et vinum in Christi corpus et sanguinem vertat. BILL. In omnibus profecto liturgiis Ecclesiæ Orientalis, quas tom. VI et XII *Bibliothecæ Patrum* Morelliana: legere est, sacerdos Deum orat, ut Spiritum S. super proposita dona demittat, cujus virtute et gratia panis fiat corpus, et vinum sanguis Domini nostri Jesu Christi. De quibus conferantur doctissimæ notæ Richardi Simonis in Gabrielis Philadelphiensis Opuscula pag. 146, usque ad 156. Cæterum Marcum hæreticum ab apostolica eucharistia administrandi formula longe abiisse, et propria protulisse deliria, nullum est dubium, ac ab ipso Irenæo in sequentibus memoriæ proditum.

Pag. 63. *Ἐρλαῖς τῶν γυναικῶν*. Hæc, et quæ supra deseductione eximiarum seminarum refert Irenæus, citavit Hieronymus epist. 29 ad Theodorum, quæ est epitaphium Lucinii Batlici, ita scribens: « Refert Irenæus, vir apostolicorum temporum, et Papiæ auditoris evangelistæ Joannis discipulus, episcopus Ecclesiæ Lugdunensis, quod Marcus quidam de Babilidis Gnosticæ stirpe descendens, primum ad Gallias venerit, et eas partes, per quas Rhodanus et Garumna fluunt, sua doctrina maculaverit; maximeque nobiles feminas, quædam in occulto mysteria repromittens, hoc errore seduxerit, magicis artibus et secreta corporum voluptate amorem sui concilians: inde Pyrenæum transiens Hispanias occupavit, et hoc studii habuerit, ut divitum domos, et in ipsis feminas maxime appeteret, quæ ducuntur variis desideriis, semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes. Hoc ille scripsit, » etc. Vide testimonia veterum de Irenæo in principio hujus operis.

τῶν ἡμετέρων. Ex hac voce colligas forte, tam Irenæum, quam istum, ad quem hos adversus hæreticos libros misit, Asiaticos fuisse.

P. 64. *Ἀπολύτρωσιν*. Per « redemptionem, » quam hic et paulo post memorat, certam orationis formulam intelligendam esse, non modo ipse Irenæi contextus, in quo sequitur: ὦ πάτερ Θεοῦ, etc., ostendit, sed et Judaici ritus ratio plane confirmat, quam ex viri docti, Jacobi Rhenferdii disputatione de redemptione Marciorum et Heracleonitarum, § 21, explicatam dabo. Habent scilicet Judæi formulam quandam precationis, vel « confessionis » potius, quam precibus quotidianis interserunt, quæ Deum O. M. vindicem suum et Redemptorem celebrant; unde eam פְּלִיטָה Geulah, id est, « liberationem » vel « redemptionem » appellant; cui tantam vim tribuunt, ut si quis ea rite utatur, illi speciem certam faciant beatitudinis æternæ. Codice Bera-

⁶¹ 1 Tim. iv, 1. ⁶² Lib. contra Hermogenem.

« both, fol. 4, column. 2. אבד ר' יוחנן אידד בן העדב. א Dixit R. Joannes : « Quis est Filius sæculi futuri? quicunque precibus vespertinis subjungit redemptionem. » Ubi voco « redemptionis » vel « liberationis » nihil aliud intelligitur, quam formula de illa « liberatione » agens. Est autem illa duplex, altera quæ matutinis precibus additur, altera quæ vespertinis. Quæ tempore matutino recitatur, inde ab אבד וצב (emeth vejazzibh) incipit, atque ab his initialibus vocibus appellatur. In qua cum sæpius mentio fit liberationis, Deique assertoris, et liberatio ex Ægypto satis prolixè narratur; tum tandem hac clausula finitur, quæ strictè גואל appellatur : וזה צבאנו שבו קדש ישראל ברוך אתה יהוה גואל ישראל : « Redemptor noster Dominus Sabaoth est nomen ejus, sanctus Israelis. Benedictus sis tu, Domine, Redemptor Israelis. » Vespertinæ formulæ hoc initium est, אבד ואבד (emeth veenu-mah) quæ tandem sic clauditur : וזה יהוה גואל את עמנו גואל מיד חוק ממו ברוך אתה יהוה גואל ישראל : « Et dictum est : Quoniam redemit Deus Jacobum, et asseruit illum ex manu potentioris ipsi. Benedictus sis tu, Domine, vindex Israelis. »

« *Ἡ ἀρετὴ.* Hæc non ad iudicem diriguntur, ut prima fronte videri queat : sed ad fictitiam quamdam matrem, cujus nondum superius facta est mentio. BILL. Unde ipse in nova versione feminino usum genere, reddidit : « O quæ Deo assides. » Recte quidem : quod autem ait, istius ad quam redemptio sive precatio directa est, matris nullam superius mentionem factam esse, in eo fallitur. Illam enim nullam aliam hic intelligendam esse, quam Sophiam, quæ ultimum inter triginta Æones tenet locum, et matris Achamoth mater a Valentiniisangebatur, juxta cap. 1 hujus libri, liquido patet ex fine capitis 18 (21), ubi de variis Marciosiorum redemptionibus ex instituto agitur, et inter alias hominum in articulo mortis precatones, quibus « incomprehensibiles et invisibiles principibus et potestatibus fiant, » hæc animæ et corpore discedentis ad eam, qui circa Demiurgum sunt, oratio refertur : « Vas ego sum pretiosum magis quam femina quæ effecit vos (i. e. mater Achamoth). Si mater vestra ignorat radicem suam, ego novi meipsum, et scio unde sim, et invoco incorruptibilem Sophiam, καὶ ἐπιχαλοῦμαι τὴν ἀφθαρτον Σοφίαν, quæ est in Patre, mater est autem matris vestræ, » scilicet Achamoth; cujus ibi sequitur descriptio : et mox in fine istius precatonis iterum dicitur : « Ego autem invocavi matrem, ἐγὼ δὲ ἐπιχαλοῦμαι αὐτῆς τὴν μητέρα. » Unde tandem Irenæus addit : « Et de redemptione quidem ipsorum hæc sunt, quæ quidem in nos venerunt. »

« *Ἡ ἀρετὴ.* Vetus interpres αἰώνων legit in plurali. Illius auctoritatem Billius ipse secutus est, ut et Cornarius Epiphaniï interpres, qui reddidit : « mystici ante sæcula silentii. » Sed parum refert, quomodocumque legatur. Observandum potius, quod vox αἰών hoc loco « longum ævum, » non figurativè Valentiniæ, quod « Æonem » vocabant, significare videatur. Ante omnia enim sæcula Sigen uva cum Bytho exstitisseangebatur, ut ex initio cap. 1 hujus libri 58 patet, ubi nota istis verbis, ἐν ἀπείροις αἰώσι, audivim esse χρόνων.

« *Τὸ μεγέθη διακρίτως βλέποντα τὸ πρόσωπον τοῦ πατρὸς.* Per μεγέθη, « magnitudines, » intelligendos esse angelos, ex hoc epitheto colligitur, quod a Marco « angelis » expresse ascriptum legitur sequenti pag. 46, lin. 25, ex Matth. xviii, v. 10.

« *Ἀνασπῶσιν ἄνω τὰς αὐτῶν μορφαί,* etc. Quæ-

nam sunt illæ angelorum μορφαί, merito quæritur. Petavius ipsos angelorum istorum « vultus » perperam intellexit, indeque in sua Epiphaniï versione posuit : « Vultus suos in cælum subtrahunt. » Significavit autem hoc loco « formæ » angelorum, « imaginis » formam eorum representantes, sicuti mox expresse εἰκόνας appellat auctor istius Marciosiorum precatonis, designans « spirituales, » uti vocabantur, « homines, » quos matrem Achamoth ex inspectione angelorum Salvatoris concepissee, iisque similes peperisse docebant hæretici, supra cap. 1 hujus libri, § 8 in fine (cap. 4, v. 5). Atque exinde facile etiam intelligas sequentia verba : ἄς ἡ μεγαλότομος, usque ad ἔχουσα. « Attractio autem in superiora » explicatur paulo post, ubi de Sophia ista matre dicitur : ἀνασπῶσα αὐτοῦς, εἰς τὸν νομφῶνα εἰσῆγαγε, etc., quæ si cum ultimis § 12 capitis 1 (cap. 7, n. 1) verbis conferas, plenum hujus orationis sensum plane percipies.

« *Ἀμφοτέρων ἡμῶν.* Aliquantum difficile est dicere, quænam ambo ista sint, pro quibus communem apud iudicem expetit defensionem. Vix tamen dubito, matrem Achamoth, quam μεγαλότομον autè dixerat, et spirituales homines intelligendos esse; ambo enim in thalamum Pleromatis, ubi omnia consummata fuerint, admissum iri docebat supra cap. 1, § 12 in fine (cap. 7, n. 1).

Pag. 65. « *Ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς κλίμασι τῆς Ῥοδανουσίας.* Tractum intelligit ad Rhodanum, sive Rhodanensem : non, ut vertit Gallias, « in regionibus Rhodanusis, quod ita reperisset a Cornario verum apud Epiphanium. Ῥοδανουσία fortasse dicta regio, ut et Λουγδουνησία, « Lugdunensis Gallia. » Atque Hieronymus in cap. LXIV Isaïæ, Gnosticis ait, « per Marcum Ægyptium Galliarum primum circa Rhodanum, deinde Hispaniarum nobiles feminas decerpisse, miscentes fabulis voluptatem, et imperitiæ suæ nomen scientiæ venditantes. » FRONTO Duc. Integra Hieronymi verba habes inter testimonia veterum in principio hujus operis. Et quatenus ista quidem Irenæum nostrum sequitur, asserens de Marco, quod tractum Rhodanensem hæretici sua infecerit, haud errat : hallucinatum autem est, dum « Hispaniarum nobiles feminas » addidit, de quibus nihil Irenæus. Nam fuit quidem Marcus aliquis, Gnosticorum errorum in Hispania disseminator, de quo Sulpitius Severus lib. II *Hist. sacræ*, cap. 60, scribit : « Primus eam (Gnosticam hæresin) intra Hispanias Marcus intulit, Ægypto profectus, Memphis ortus. Hujus auditores fuerunt Agape quædam non ignobilis mulier, et rhetor Helpidius. » Ast hunc duobus saltem sæculis Marco mago recentiore fuisse, ex illo ipso Sulpitii loco patet. Nullo enim verbo interposito, citatis subdit : « Ab his Priscillianus est institutus; quem sæculo IV sub Gratiano imperatore et Damaso papa vixisse, ex progressu historiæ apud Sulpitium liquet, et molius est, quam ut probari debeat. Memoratum quoque Helpidium et Priscillianum, ambos laicos, damnatos refert Sulpitius cap. 61 in concilio CesarAugustano, quod circa annum 380 celebratum esse ex tomis Conciliorum constat.

« *Εἰς γὰρ ἐπὶν ἐξέμυλογοῦνται.* Publicam penitentiam et satisfactionem in conspectu Ecclesiæ ex hoc loco colligit Feuardentius; ego vero et confessionem publicam quandoque factam exin demonstrari puto. Cujus usum satis clare quoque docet Origenes homil. 2 in Psalm. xxxvii (non xxxii, ut Feuard. citavit), ubi hæc habentur verba : « Si ergo hujusmodi homo memor delicti sui confiteatur quæ commisit, et humana confusione parvipendat eos, qui exprobrant eum confitentem, et notant, vel irrideant, etc. Si ergo sit aliquis ita fidelis, ut si quid conscius sit sibi, procedat in medium, et ipse sui accusator existat, » etc. Item : « Si intellexe-

« Jerem. xxxi, 11.

rit et præviderit sacerdos) talem esse languorem Atuum, qui in conventu totius Ecclesie expromi debeat et curari, & etc.

Scholium Billii in cap. 10.

Pag. 65. Hic Marcus. Οὗτος leg. cum vet.

Sigs. Hoc loco in Græc. pro εισηγήσατο αὐτόν, lego cum vet. σιγῆς αὐτόν, sensu etiam hoc postulante.

Defectus semen. Hic ex vet. Interp. addo in Græc. σπέρμα.

Pag. 66. Ex iis locis. Pro τούτων, repono τόπων ex vet. et vers. seq. γυνακαίω, pro γυναίκεω.

Et quamnam esset. Ἐανθὴν lego cum vet.

Qui Patris expers est. Addo ex vet. ὁ ἀπάτωρ, et deleo hoc verbum ἔδινεν.

Γίγνι. Τὸ ἀρρήτον γεννηθῆναι. Vetns legisse videtur τὸ ἀρρήτον ῥητὸν γεννηθῆναι. Sed malo hoc loco Græca sequi, quod γεννηθῆναι aptius quadret cum μορφωθῆναι quod sequitur.

Ac syllaba illius. Συλλαβῆ. Complexionem primo verteram, quod syllaba, ut apud grammaticos usurpatur, hic quatuor litteris non constaret. Sed primum animam advertenti, aliter postea visum est. Insanus enim Marcus omnia hic pro libidine sua fugit.

Pag. 67. Cujus elementum est. Vetus interpres legisse videtur, οὐδὲ αὐτὸς ὑπέρ, sed male.

Runniationem norit. Γινώσκαι lego cum vet., non παλιορχεῖ : tametsi hæc quoque lectio proorsus improbanda non sit.

Extremi elementi. Pro ἐκάστου lego ἐσχάτου cum vet. Nudum pro μονογλωσσήσαντος καταστήναι, lego μονογλωσσήσαντα καταθῆναι, cum vet.

Pag. 68. Quorum elementorum. In Græc. pro ὡς στοιχείου τὸ ὑστερον, lego cum vet. ὡν στοιχείων τὸ κατ' ἐσχάτου ὑστατον. Paulo post pro καὶ των, lego καὶ τα.

Cujus sonus. Græca hoc loco ita emendanda sunt, οὐ τὸ ἦχος ἦν συνεπακολουθοῦν τῷ ἦχει κάτω ὑπό, etc. *Vers.* seq. pro λέγειν, substituiτο λέγει.

Triginta litterarum. Dele in Græc. ἃ ex vet. Linea seq. pro δι' οὐ, lege δι' ὧν.

Pag. 69. Quaternitatem. Inducitur hic quaternitas, ea quæ a Sige obscurius dicta erant, explanans.

Libel. In Græc. pro θίαν legendum θέλω cum vet.

Dorsum. Vetus interpres pro dorso hic ventrem habet, ac postea pro ventre, pudenda : sed in litteris error obrepsit.

Sui ipsius genitorem. In Græc. αὐτοῦ γεννήτορα, vel unico verbo αὐτογεννήτορα lego cum vet. quem admodum et eodem vers. πατροδότορα, et στόματος.

Statim conticuisse. In Græc. pro παρ' αὐτῆ καὶ σωπῆν, legendum παραπίνα σωπῆν, vel σωπῆσαι. *Lin.* seq. rursus legendum στόματος, non στομάτων.

Te tenere censes. Post δοχεῖς, addo ex vet. ἔχειν.

Sex litteris constans. Pro ἕξ ὧν lege ἕξ ἔχων.

Pag. 70. Qui ipsum cognatione. Αὐτοῦ vel αὐτῷ, addo ex vet. et *lin.* seq. pro αὐτῶν repono αὐτῶ.

Inferiorum elatione. Legendum in Græc. ὑπὸ αὐτά, aut aliquid simile; ἀναφοράν opponit ἀποπόλα.

Habent igitur. Addo οὖν ex vet.

Quoniam autem non satis. Ἐπιπέδη τοῦ ὑστερήσαντος λόγου. Malo tamen ἔξ ἑξ cum veteri. Neque enim quadrat ἐπιπέδη cum his quæ præcedunt. Sensus autem horum verborum hic est : Quoniam Pater et Veritas novem litteras continebant, Homo autem et Ecclesia septem duntaxat, Sermo vero et Vita octo, corrigenda hæc hujusce numerorum inæqualitatis causa factum est, ut littera una qua Pater abundabat, ad Hominem et Ecclesiam descenderit : sic sic cuique ex his conjugationibus suis litterarum octernio constitit.

Tres loci. Τρεῖς addo ex vet.

Devincta esse ait. Προ ἀρήσει, lego ἃ φησι cum vet. *Pag. 71. Analogiæ vi.* Legendum in Græc. δυνάμει τῇ κατὰ ἀναλογίαν, ex vet. interp., et *lin.* seq. παφηνέται, non πεφυκέται.

Qui descendit. Legendum in Græc. τὸν καταβάττα καὶ κρατηθέντα.

Quem cum. Adilo ὄν in Græc. ex vet. interp.

Justa administrationem. Hoc loco pro καὶ, lego κατὰ, ob verbum πεφηνέται, quod in activa significatione nunquam in ullo auctore legisse me memini, sed tantum in neutra.

P. 72. In hunc numerum. In Græc. pro ult. δι' αὐτοῦ.

Bis enim habetur. Lego ἀριθμὸν cum vet.

Insignem numerum. Ἐπίσημον, id est, senarium. Nota autem senarii apud Græcos est ζ. Proinde cum tres sint duplices litteræ, senario æquipollent.

Numerorum magnitudine. Αριθμὸν μεγέθει.

Qui ab insigni. Ἀπὸ lego cum vet.

Alia autem. Ἄλλὰ adilo ex vet.

B Rerum inimitabilium. Ἀμιμήτων. « Inimitabilium » habet vetus translatio, sed male, ut existimo.

Et quartum a medio. Μέστω lego cum vet., non μέρους.

Nota ex adversariis Frontonis Ducipi in cap. 10.

Pag. 66. Et syllabæ ejus. Græca sonant, « et syllaba ejus litterarum quatuor. »

56 Pag. 67. Unigenitum Æonem. Græce reposuimus ἀγέννητον, quod immutabat Gallasius in ἀγένητον.

Pag. 68. Ipsam quidem litteram. In Græco dele αὐτὸ τὸ ἦχος τῷ ἦχει, et lege, ut in margine scripsimus, τὸ μὲν τοι γράμμα, οὐ τὸ ἦχος ἦν συνεπακολουθοῦν.

Pag. 69. Venirem X' et T. Ad exemplar Græc. scrib. εκκεῖ : « Cinctum E et Y, dorsum Z et T, ventrem H et Σ, femora Θ P. » Paulo post in Græc. pro τὸν αὐτὸν γεννήτορα καὶ πατροδότορα, fortasse legendum, τὸν αὐτογεννήτορα καὶ πατροδότορα : ut postea αὐτοβουλήτου, « ab se cogitate, » vertitur.

Pag. 70. Ex minori autem. Λόγος hic « computatio, » vel « ratio » verti potest, non autem « sermo, » quod scripserat Gallasius. Paulo post : « qui est numeri septem, » intellige, qui est numeri septenarii, virtutem ipsorum octo accepit, sive octonarii ; sic enim solat interpres vertere articulos Græcos τῶν ὀκτώ, « eorum qui sunt octo. »

Quorum elementorum. Lego in Græco εἰκόνας εἰκόνων, et in Latina interpret. verto, « duplices litteræ ; quas cum viginti quatuor litteris annumeraveris, virtute, quæ est secundum analogiam ; vel, quæ annumeratæ faciunt numerum. »

P. 71. Quæ est in cæna pura. Græc. ἥτις ἐστὶ παρασκευῆ. Hic veteris interpretis locus Josephi Scaligeri observationem confirmat in Festum, voce Penem : « Cæna pura est, qua sangebantur, cum in cæno essent. » Glossarium : « Cæna pura » προσάββατον. Imitatione gentilium παρασκευῆν Judæorum ita vocat. Porro in Græcis qui nihil hic immutandum censebit, verbo medio activi datam significationem contendet : nam φαίνεῖν in activa sæpe sumitur pro « in lucem edere, » vel « exhibere, » ant « proferre, » ut apud Philonem, τὴν εὐσέβειαν ἀπέφηνε. Quod si placeat legere, κατ' οἰκονομίαν δὲ, hic vertes, « secundum dispositionem autem. »

Pag. 72. Unus est diacono. Apud Græcos nota senarii est ζ, quæ et ipsa duabus litteris σ τ æquivalere : ἐπιστημοναππellant ; alii ἐπίστημον, sed minus recte, quomodo et apud Hieronymum legebatur in psal. LXXVII, in illo loco citato. a Sixto Senen. lib. vi *Biblioth.*, annot. 451 : « Scriptum est in Matthæo, quod Dominus noster hora sexta crucifixus sit. Rursus scriptum est in Marco quia hora tertia crucifixus sit. Error scriptorum fuit, et in Marco hora sexta fuit : sed multi episcopum Græcum ζ, putaverunt esse γ. » Sic enim habet editio Victorii corrector.

Annotationes Fr. Feuardentii in cap. 11.

Pag. 65. Hic igitur Marcus. Impurissimus nebulo Unigenitum Dei se mentiebatur, et Quaternationem

quandam de cœlis descendentem forma muliebris, arcana plurima sibi revelasse, quæ syllabis et litteris Græcis adumbrarentur. In texta porro repositimus voces, « defectus, » et « sic, » expunximus vero « lumen, » tam Græcæ lectionis auctoritate, quam R. P. Frontonis commotione.

Colarbasti Silenii. Colarbasti hujus meminit Tertullianus⁶⁶, quem ita cum Marro jungit, ut eadem cum illo senserit, videlicet, alterum Deum esse a Creatore; Christum in carnis substantia non fuisse, corporum nullam fore resurrectionem; et Græcorum alphabeti litteris sic veritatem omnem affixisse, ut ineptum, vanum, otiosum, imo et periculosum patet illorum vanitates omnes afferre. At Augustinus⁶⁷, Theodoretus⁶⁷, et Damascenus sectam ei separatim tribuunt. Epiphanius⁶⁸ veluti nodum dissolvens, primum quidem Marci opinionem illum secutum, tuncque sectam ipsorum instar bicipitis serpentis fuisse affirmat: sed postea velut majus quid præter socios novisset, de suo quoque nomine vocatos cœtus habuisse. Nicetas in *Orthodoxia* scribit Colobarsum (seu Colabarsum) quasdam Ptolemæi, Marci et Valentini sententias refinxisse, atque horum quaternitatem ad octonarium numerum perduxisse, scilicet perditionis tam sibi quam factionis suæ sectatoribus compingendo: quos errores ibidem refellit.

Pag. 66. *Insubstantivus.* Græcæ ἐσθλοῦτος, id est, substantiæ expertus. Si substantiam, quatenus accidentibus subternitur, vel etiam limitibus coerceri potest, Deo haudquaquam quadrare senserint; tantum abest eos errasse, ut etiam suffragantes sibi Patres plurimos habeant. Augustinus manifestum esse dicit⁶⁹, Deum abusive vocari substantiam. Dionysius frequenter substantiam, sed ineffabilem, supersubstantialem, et omnibus substantiis supereminentem, Deitatem vocat⁷⁰. Damascenus libr. 1, cap. 8, ταῖς διαίαις οὐσίαις ἐπιβατεύουσας, καὶ πάσης οὐσίας ἐξηρημένην, id est, « universis substantiis supereminentem ultra omnia, et ab omni substantia exceptam. »

Pag. 67. *Cujus elementum est.* Ita legendum docuerunt Græcus contextus, et P. Frontonius: expunximus autem, « neque ipsum, super. » Item paulo post, « a, » pro « extra, » substitutum codicis veteris auctoritate.

Tunc et redintegrationem universorum. Non procul recedere videntur a magno illo anno Platonis, quem bona fide dolet Tertull.⁷¹ omnium hæreticorum factum esse condimentarium. Quod vero exclamatione ecclesiastica, *Amen*, commenta sua confirmari putabant, ejusdem impudentiæ est cum eo, quod *Æonum* suorum labyrinthos hac coronide, *Per omnia sæcula sæculorum*, probari volebant. Cæterum, « postquam Patri omnium per nomen Filii et Spiritus sancti oblata fuerat eucharistia corporis et sanguinis Christi, *Amen*, quod Hebraica lingua, *Fiat* significat, totum cœtum Christianorum cœcinasse, » scripsit ante Irenæum Justinus martyr⁷². Putat vero Augustinus⁷³, ex iis nominibus esse, quæ propter sanctionem auctoritatem in aliam linguam translata non fuerunt. Hujusque, ut *alleluia*, sacrosanctum usum esse affirmat, epist. 178.

Omnia deventia. Quinque hæc voces ex vet. cod. adjectimus, consentiente Græca lectione, ἕκαστα πάντα καταλόγου εἰς τὸ ἐν γράμμα.

Essa. Sonos. Ita legendum docent codices Græci, quibus conformis est vet. cod.

Pag. 68. *Propria.* Delevimus « progenia, » auctoritate vet. cod. et Græcæ lectionis.

Et unamquamque ex his triginta litteris in semetipsa habere. Sic huic locum P. Frontonis consilio correximus. Excusi codices habebant, « et

A unamquamque ex his triginta litteris in semetipsa habere alias litteras. »

Illud. Delevimus « illum: » et mox pro « dedisse, » reposuimus « dixisse. » auctoritate vet. cod. et Græcæ lect.

Pag. 69. *Figura.* Expunximus, « factura. »

Pag. 71. *Habere.* Erasmus, « habet: » et mox septem dictiones addidimus, auctoritate vet. cod. et lectionis Græcæ.

Quæ est cœna pura. Ita et lib. v, cap. 23, sextam diem, qua Dominus cruci confixus est, appellat cœnam puram: cujus nominis meminerunt etiam Tertull. lib. v *adv. Mar.*, cap. 4, Augustinus Tractatu 120, in Joan., et Beda in cap. xix Joan. Sic autem eam diem appellant, quod juxta legis præscriptum puros vestimentis, cibis, corporibus et animis eos esse decebat, qui sacrum Pascha essent celebraturi. Unde et Judæorum principes non intraverunt prætorium Pilati, ut non contaminarentur, ait evangelista, sed, puri videlicet, manducarent Pascha.

Pag. 72. *Virtutem.* Ita vetus cod. Græcæ etiam ἀρετήν legitur: prius erat « virtutum. »

Hinc etiam. Prius legebatur: « Hic etiam. »

Usus est. Codd. excusi, « visus est. »

Ait. Expunximus « ut. »

Imitationem. Delevimus « micationem. »

Facta, reliqua vero. Ita vet. cod. et littera Græca; delevimus « ab eo fonte aliqua. »

Exclamat. Expunximus « exdant, auctoritate vet. cod. et Græcæ lectionis.

Ex adnotationibus Joan. Ernesti Grabii in cap. 10.

P. 66. *Ἀροῦσιος.* Id est « substantiæ expertus. » Si substantiam quatenus accidentibus subternitur, vel etiam limitibus coerceri potest, Deo haudquaquam quadrare senserint, tantum abest eos errasse, ut etiam suffragantes sibi Patres plurimos habeant. Augustinus lib. vii *De Trinit.*, cap. 4 et 5, manifestum esse dicit, Deum abusive vocari substantiam.

Dionysius lib. *De cœlest. hier.*, cap. 4, et lib. 1 *De divinis nominibus*, cap. 4 et 5, frequenter substantiam, sed ineffabilem, supersubstantialem, et omnibus substantiis supereminentem, Deitatem vocat. Damascenus lib. 1 cap. 8. Ταῖς διαίαις οὐσίαις ἐπιβατεύουσας καὶ πάσης οὐσίας ἐξηρημένην, id est, « universis substantiis supereminentem, et ab omni substantia exceptam. » *FRUAND.* Addo, quod Origenes lib. vi *contra Celsum* quæstionem illam movens, utrum Deus habeat οὐσίαν, scribit: « Ἄλλ' οὐδὲ οὐσίας μετέχει ὁ Θεός· μετέχεται γὰρ μᾶλλον ἢ μετέχει. » Sed neque substantiæ particeps est Deus: magis enim participatur, quam participat. » Post pauca subdit quærendum, num sit Deus potius nominandus οὐσία οὐσίῳν, ἢ ἰδέα ἰδεῶν, « substantia substantiarum, et species specierum. » Similiter Ariatorum effatum erat: « Deus efficit ut sit substantia, non tamen ut ipse Deus in substantia deputetur. Quippe cum omnis substantia contraria recipiat, Deus qui nihil diversum admittere potest, substantia dici non debet, » uti refert Gregorius Nazianzenus orat. 49 de Fide, et addit: « Ignoscere tibi, si hoc simpliciter diceres, si rationem velles scire, si rudis ad hanc quæstionem accederes, si non ipse eses, 57 qui semper de alia substantia, vel de nullis exstantibus Dei Filium assereres, » etc. Unde in sequentibus accurate disputat, probatque Deum recte substantiam dici, licet non talem, qualis in sublunariis datur. Lege ipsum, et confer Casauboni Exercit. 1 ad Apparatum *Annalium* Baronii num. 10, post medium.

Μῆτις ἀφ' ὧν, μῆτις θῆλυ. Ita et superius in fine capituli 5. Cæterum Casaubonus loco citato, allegatis hæc Irenæi verbis, hæc sua subdit: « Hæc

⁶⁶ Lib. Præser. ⁶⁷ Lib. de hæres. ⁶⁸ Lib. 1 hæret. fabul. ⁶⁹ Contra hæres. 35. ⁷⁰ Lib. vii de Trinit., cap. 4 et 5. ⁷¹ De cœl. hier. cap. 4, et De div. nomin. cap. 1 et 5. ⁷² Lib. de anima. ⁷³ Apolog. 2, lib. II de Doct. Christ., cap. 11.

pertinet, quod nonnulli veterum observant, quia nullus in Deo sexus, propterea Spiritum S. qui est tertia S. Trinitatis persona, Hebraice feminino genere dici, Latine masculino, Græce neutro: cuius observationis meminit et pseudo-Hieronymus de assumptione Mariæ.

Τὸ ἀρρήτων γεννηθῆναι. Vetus legisse videtur, ἀρρήτων ῥητὸν γεννηθῆναι. Sed malo hoc loco Græca sequi, quod γεννηθῆναι aptius quadret cum μορφωθῆναι, quod sequitur. BILL. Licet verò γεννηθῆναι retineatur, ῥητὸν tamen omnino respiciendum videtur, utpote quod incuria scribæ ob easdem duas posteriores præcedentis vocis syllabas excidisse non dubito.

Ἡ συλλαβὴ αὐτοῦ στοιχείων τεσσάρων. His significatur « prima tetras » Æonum, de qua cap. 1, § 1.

Τὴν δευτέραν. Subintellige συλλαβὴν, id est complexionem.

Καὶ αὐτὴ στοιχείων τεσσάρων. His (secunda) indigitatur « tetras, » de qua ibidem.

Δέκα. Intellege decem Æones ex Logo et Zoa prognatos, qui loco citato enumerantur.

Τὴν μετὰ ταῦτα. Id est « quartam vocem, » Δεκαδύο. Quodecim Æones Anthrope et Ecclesia oriundis accipe.

Τοῦ ὄλου ὀνόματος. Per ὄνομα intellige Pleroma Æonum.

Τριάκοντα. Juxta numerum triginta Æonum.

Τεσσάρων. Juxta quadripartitam divisionem in primam et secundam « quaternationem, » ut interpres appellare solet, « decada, » et « duodecada. » Supra vero cap. 1, § 1, juncta utraque tetrade, tripartite divisum dicebatur triginta Æonum Pleroma.

Pag. 67. *Πολιορκεῖ.* Γινώσκει lego cum veteri, non πολιορκεῖ, tametsi hæc quoque lectio prorsus improbanda non sit. BILL. Petavius in margine Epiphani, pag. 237, posuit ἐπιστάται. Sed infinitivum γινώσκων, vel ἐπίστασθαι potius legendum esse, ex integro contextu patet.

Μονογλωσσῆσαντα καταστῆσαι. Lego μονογλωσσῆσαντα καταθῆναι cum veteri. BILL. Sed καταθῆναι prorsus rejiciendum, et si quid mutetur, καταστῆναι legendum.

Τότε δὲ καὶ τὴν ἀποκατάστασιν. Sententia Marci fuit, tunc demum perfectam ἀποκατάστασιν futuram, cum omnia, velut unum, uni supremo Deo subiecta fuerint, juxta I Cor. xv, 28.

Pag. 68. *Ὁς στοιχείων τὸ ὑστερον γράμμα* Lego cum veteri, τῶν στοιχείων τὸ τῶν ἐσχάτου γράμμα. BILL. Mihi nihil aliud quam ὡς in οὐ mutandum videtur.

Ὁ ἦχος. Indigitat Enthymesin Sophiæ, de qua vide cap. 1, § 7 (cap. 2, n. 2, 3).

Καὶ τῶν. Lego καὶ τὰ. BILL. Τὰ πρὸ τούτων veram Demurgus, septem cœli, aliæque cœlestes creaturæ.

Τὸ μὲν τοι γράμμα, etc. Hæc et sequentia intellige de Sophia, trigesimo Æone, et ut recte intelligas, lege supra cap. 1, § 2 et 3 (cap. 2).

Τὸ ἦχος τῷ ἦχει. Hæc quatuor parenthesi inclusæ voces, quas merito vetus interpres non agnoscit, in textum irrepisse videntur e margine, in quo quæpiam citra necessitatem Irenæum correcturus, pro ὁ ἦχος notavit legendum τὸ ἦχος, prout mox sequitur τῷ ἦχει. Et sane miror trigam doctorum virorum, Billium, inquam, Frontonem Ducæum, atque Petavium itidem voluisse, ut τὸ ἦχος, indeque συνεπακολουθῶν, pro συνεπακολουθῶν legeretur, cum tamen ἦχος masculini sit generis, et ab Irenæo in hoc ipso capite ita sæpius usurvetur, nec dativum, quasi a τὸ ἦχος formaverit.

Τῷ ἦχει καὶ τῷ. Pro καὶ τὸ legendum ease κάτω, sequente commate vetus interpretatio docet, et mox sequentia verba: μεμνημένα δὲ εἰς κάτω τὸν ἦχον.

· Τὸ δὲ στοιχείον, etc. Pleroma triginta Æonum significat.

Pag. 69. *Κεφαλὴν ἄνω, τὸ ἀλφα.* Interpres legisse videtur, Κεφαλὴν αὐτοῦ ἄνω, πρῶτον ἀλφα. Alpha enim prima est littera.

Pag. 70. *Τῶν τῆς κλήσεως.* Ita catholicos appellabant hæretici, semetipsos σπέρματα ἐκλογῆς semina electionis vocantes. Confer. *Spicil. Patrum et hæreticorum sæculi II*, tom. I, pag. 91, ubi Horacleonis hanc in rem verba habes.

Pag. 71. *· Ἄ ὄστω δέξ.* Tria στοιχεῖα, sive tres Æones, Pater, Anthropos et Logos, dicuntur sex, propter tres conjuges, Alethian, Ecclesiam et Zoen ipsis intime unitas.

Τὸν αὐτὸν αὐτοῖς ἀριθμῶν. Intellige numerum vigesimum quartum.

Διπλᾶ γράμματα. Duplices litteræ duos in conjugatione junctos Æones Marco significabant.

Ἐξαίρων τὸν μετὰ τὰς δέ ἡμέρας. Respicit historiam transfigurationis Jesu in monte Thabor, in quo ipse cum tribus apostolis, Petro, Jacobo et Joanne post sex dies ascendisse narratur Matth. xvii, 1, et Marc. ix, 2, numero illorum mox aucto, dum Moyses et Elias ibidem apparuerunt, adeo ut tunc sex numero essent.

Τὸν κρατηθέντα καὶ καταβάντα. Τὴν καταβάντα καὶ κρατηθέντα inverso ordine legi vult Billius, veteris interpretis auctoritate ductus. Sed melior mihi videtur Epiphani lectio; quippe detentus est aliquantum in monte, priusquam descenderet, partim colloquio cum Moysæ et Elia, partim a Petro dicente v. 4: « Domine, bonum est nos hic esse, » etc. Imo totam noctem ibi egisse, mox probabo.

Ἐν τῇ ἑβδομάδι. Ad septimum diem alludere, quo Christus in sepulcro jacuit, et apud inferos mansit, notavit Petav. ad Epiphani., pag. 72. Et septima quidem dies per hebdomadam videtur intelligenda. Nam uti Sabbathum Judæorum Græcis dicebatur ἑβδομάς, testis Theophilo Antioch. lib. II ad Autol., pag. 94; ita et quamlibet septimam diem ἑβδομάδα vocare nihil prohibet. Non tamen septimam diem, qua Servator in sepulcro jacuit, hic accipio, quia de transfiguratione Domini agitur, de passione autem vel sepultura alium silentium; sed istam, qua de monte Thabor post transfigurationem descendit. Dices: Unde constat, Christum septima demum die descendisse, non ipsa sexta, qua ascendit? Illud vero patet ex Evangelio S. Lucæ, qui historiam transfigurationis Domini narrans cap. ix, 28, scribit: « Ascendit in montem, ut oraret. Et ut idem evangelista cap. xxi, 27, refert: « Erat diebus docens in templo, noctibus vero exiens morabatur in monte, qui vocabatur Oliveti. » Confer cap. vi, §. 12. Et ad has igitur preces in monte Thabor nocturno tempore procul dubio accessit, ut porro evincit somnus discipulorum, de quo iterum Lucas §. 32: « Petrus vero et qui cum illo erant, gravati erant somno, et evigilantes viderunt majestatem ejus, » etc. Evigilantes igitur demum, viderunt gloriam Christi, et postquam aliqua cum eo verba miscuerunt, nube eos obumbrante, vocem de cœlo loquentem audiverunt, etc.

Quæ et alia aperte docent, non ante mane septimæ diei Christum de monte descendisse. Videtur autem Marcus septimam istam diem mystice explicasse, sive de Demiurgo, quem « Hebdomadem » appellatum fuisse ex pag. 25, lin 19 (p. 24, l. 41) constat; vel de « septem cœlis, » infra quos Jesus descendit, cum tamen ipse esset « ogdoas. »

Ἐλοσην ὀγδοῶδα ὑπάρχοσα, etc. Jesus « Ogdoas insignis, » id est, prima et principalis, qua longe inferior est mater Achamothe, « Ogdoas secunda, » uti pag. 25, lin. 20 (pag. 24, l. 43), cognominatur, a Marco dicebatur, quia omnem virtutem octo primorum Æonum in se continere putabatur, imo non solum horum, sed et omnium triginta Æonum, seu universi Pleromatis, ut cap. 1, § 4,

pag. 14, lin. 15 seqq. (cap. 2, n. 6), docebant hæretici. Unde et hoc loco mox sequitur: Καὶ ἔχοντα ἐν ταυτῷ τὸν ἅπαντα τῶν στοιχείων ἀριθμὸν. Ubi per στοιχεῖα Æonas designari ex superioribus constat.

Ω καὶ α. Quod Apocalypseo cap. 1, 18, de vero Servatore Jesu legitur, id ipsi scilicet suo Salvatore, quem dicebant sub specie columbæ in Jersalem descendisse, attribuebant.

Καὶ τὴν οἰκονομίαν... ἀσηπνέται. Κατὰ τὴν οἰκονομίαν legere amabat Billius, ob verbum παρηναίαι, quod in activa significatione nunquam in ullo auctore se legisse meminerat. Verum παρηναίαι active sumi pro « in lucem edere, » vel « proferre, » probat Fronto-Ducæus, auctoritate Philonis Judæi, apud quem legitur τὴν εὐσέβειαν ἀπέφηνε. Sed et ipsa Lexica hoc docent. Præbuit autem œconomia Servatori « corpus, » de quo supra p. 29, lin. 16 (pag. 28, l. ult.), ἀπὸ δὲ τῆς οἰκονομίας περιτεθεισάσαι σώμα, ψυχικὴν ἔχον οὐσίαν, « a dispositione autem circumdatum corpus, animale habens substantiam. »

Διαπλῆ γράμματα τὸν ἀριθμὸν ἐπίσημον, etc. Quænam tres illæ duplices litteræ? Nisi fallor, tria sunt ἐπίσημα, βαῦ, σαμπὶ ἔτ κόππα, de quibus videri Scaligeri *Animadversiones ad Euseb.* pag. 112, 115 et 116.

Ἐλέγθηται δὲ διακόνη τῷ τῶν ἐκτὰ ἀριθμῶν περτέθει. Usus scilicet dicebatur ab hæreticis Jesus septem principium angelorum ministerio, sicut septem Spiritus ministri tribuuntur vero Jesu Christo, Agno Dei, Apocal. v. 6.

58 Ἐκτὰ δυνάμεων, καὶ μύησις τῆς ἑβδομάδος δυνάμεως. Loco xli auctoritate veteris interpretis ῥεπουο κατά; et per « septem virtutes » septem cœlos (de quibus vide pag. 25, lin. 22 (pag. 24, l. 29) et notas ad tom. I *Spicil. Patrum œculi* II (pag. 224), intelligo, ut mox sequentia declarant, quæque habentur initio capituli 14 (17). Per « hebdomadam virtutum » autem septem principales angelos designari suspicor. Cæterum de vice δυνάμεων tam cœlos, quam angelos denotante, legantur Clementini *Eclogæ* ἐκ τῶν προφητικῶν § 1, quæ Græce post alia ejus opera, una vero cum Latina versione tom. I *Auctarii* novissimi Bibliothecæ Patrum a Cambesii editi, existant. Confer § 52, ubi nomine « cœlorum » quoque non solum superos orbes, sed et angelorum operationes significari docetur; et § 58, ubi δυνάμεις dicuntur esse πρωτόκτιστοι ἄγγελοι, « primæ conditionis angeli. »

Scholium Billii in cap. 11. Pag. 73. *Cæli enarrant.* In Græc. delendum τῶν οὐρανῶν.

Recreandi sui causa. Εἰς διωλισμὸν Vetus « ad revelationem : » διωλισμός proprie « percolationem » significat.

Membris constat. Post δωδεκαμελοῦς, pone δυος ex vet. et post γραμμάτων, ἐκάστω.

Elocuta est. Sic lego in Græco cum vet. ἦν προσωμνησε μὴ προσωμλησσα.

Resolutione. Ἀναλύσειως, lego cum vet. **Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 11.**

Pag. 75. Ostensionem autem. Quanta cœcitate et stoliditate laborarent præstigatores, vel inde apparet, quod a vagitu et ejulstu recens editorum parvulorum, suorum placitorum demonstrationes peterent, et gloriolam sibi venarentur. At longe aliud lacrymas illas portendere monet Tertull. : « Vitam nempe vagitu salutant, et de prospectu lacrymabilis vitæ, augurem incommodorum vocem illam febilem quidam interpretantur, » ait; Platonem, ut opinor, in *Asiæcho*, si Platonis est, Lucretium, aut fortasse Plinium⁹⁹ subindicans. Is enim naturam potius noceræ crudelius nomine, quam melioris

A parentis appellandam censet, quod hominem tantum nudum, et in nuda humo, natali die alijcit ad vagitus statim et ploratum, ut vitam a supplicis auspicietur. Alia ratio vagitus puerorum atque hic recitata est, etiam afferri potest, quam ex verbis Martialis Campani medici Burdegalensis, latronum vinculis et cæde divinitus liberati, libenter subjungam. Vagitus puerorum, inquit, convenienter naturæ prodeuntium in lucem, ex utero matrum, magno conatu impetuque facilitatis expultricia, ea causa dari potest : quoniam in eo diu inclusi, novam tandem et repentinam loci mutationem facere coguntur. Exclusi expulsique foras, post, qualecunque fuerit, aeris temperamentum, ratione reliquorum diverse semper affecti, confestim excipiunt, simul et induunt. Quo fit, prout corpora, et ambientis temperies ea circumdantis exsisterint, vagitus vel edantur frequentes, vel nulli aut rari fiant. Exoriuntur in summa, propter loci tepidi, et plerumque temperati exitum, et propter aeris ambitum, intemperie sua cutim puerorum ex tempore vellicantem, et acriter mordentem, atque sic vim prorsus alienam calori nativo insinuantem. Natura puerorum jam enatorum rei novitate perterrita, injuriam quamvis etiam per se ægre ferens queritur; et modo gemitus, modo lacrymas, modo utrumque statim exprimit; at contra, cum nihil mali experitur, tunc quiescit, nec vagit læta sua sorte.

Ex Joann. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 11.

Pag. 73. Εἰς διωλισμὸν. In omnibus editis, hæc duæ voces cum sequenti verbo ἐπιφανεῖ junctæ representantur, et διωλισμός proprie « percolationem » significans, metaphorice de « revelatione » seu « recreatione » animi post afflictiones a veteri cunctisque recentioribus interpretibus accipitur. Sed cum præcedentibus hæc mihi videntur contrarium, ita ut anima ærumnis vexata dieatur εἰς διωλισμὸν, « ut percolando quasi desecatio fieret, » id est, ut a vitis, ex ὕλη juxta hæreticorum placita ortis, animæque adhærentibus, per afflictiones liberaretur.

Ἡ ἀνα ψυχῆ. Superna scilicet animæ idea, quem Marcus cum Platone statuisse videtur.

Ex adnotationibus Nicolai Gallatii in cap. 12.

Pag. 78. Ἡρι et ante. Χόης, καὶ πρώην, id est, heri et nudius tertius. De hujus proverbii significatione et usu, vide *Chiliadas* Erasmi. Ex hoc autem loco videmus usitatum Græcis fuisse, cum de rebus nuper actis et admodum recentibus loquerentur. Nuper autem acta intelligit Irenæus, quorum auctores et inventores designari possunt. Quamvis ergo vetustissima sit litterarum inventio, quod ad homines attinet, tamen recentissima est, si æternitatem ac res divinas spectemus. Ineptissimum ergo et absurdissimum est a rebus inter homines reperiis, quarum tempus et auctor notari potest, tametsi dona a Deo profecta sicut, quasi æternæ essent, testimonium adducere.

Scholium Billii in cap. 12.

Pag. 74. Unitatem simul existere. Ἐνότητα legendum.

Σιγῆ quinque. Atqui hæc vox quatuor tantum litteris constat. Sed furiosus Marcus, ut in reliquis aliis, sic in subducendis numeris de veritate parum laborat.

Πατήρ totidem. Addo in Græco πέντε, ex vet.

Nomen id quod in sermone cadit. Hoc loco in Græco pro ὀκτώ καὶ δέκα legendum Ἰησοῦς cum vet. et pro τόν, τό.

Eodem modo Christus. Hic quoque in Græco pro Ἰηδς Χριστὸς γραμμάτων δώδεκα, lego cum vet. καὶ Χριστὸς γραμμάτων ἑπτα.

Pag. 75. Hæc avis. Ne hic quidem video quo pacto vox περιστέρα (quæ columbam significat) numero his litteris α et ω respondeat.

⁹⁹ Lib. de anima. ⁹⁹ Lib. VII nat. Hist.

Filiæ instar. Ἐν θυγατρὸς τρόπῳ, « filia in modum. » Vetus interp. legisse videtur τὸ τρω, non τρώτω, sed male.

Octo et octoginta emergunt. Delendum in Græc. καὶ ω, et pro δεκάοκτώ, reponendum ἑξήσους ex vet. interp. Lin. seq. pro ἑξήσους legendum ἑξήσους, et delendum ω, et pro ἑξαι: substituendum ἑξαις.

Si litterarum numerum. Ne hic quidem numeri ratio constet, nec multib. aliis in locis.

Supercaelestis. Ὑπερουράνιον male, ut est in Græco, quam ὑπερουράνιον, et vetus interp. Verum ibidem pro η καὶ τοῦ σ, legendum ex vet. τοῦ ἑξήσους.

Uctingentorum octoginta. Hic in Græc. dele ἑκείτω ex vet.

Pag. 76. Hoc est Jesum. In Græc. pro τὸ ε ἰ η, respice ex veteri, τὸν ἑξήσους. Lin. seq. pro τοῦ, lege τοῦτο.

Juxta numeri progressionem. Πρόβασιν lego cum vet., non πρόβασιν. Lin. seq. post περὶ, addo καὶ τίσσαρες in Græc. ex vet. Hoc enim perspicue sensus postulat.

Quod est iota. Addo in Græc. ὁ ἑστίν ex vet.

Oetogenarium. In Græco corrupte legitur τὸν ἑξήσους. Vetus translatio habet LXXXVIII numerum, sed mendum hic esse censeo. Neque enim ex octonario et denario inter se ductis hic numerus emergit.

Filiis apparet. In vet. interp. corrupte legitur illius pro illis. Græc. τοῖς υἱαῖς.

Sex et viginti quatuor. Ἀνά vetus interp. non agnoscit.

Ducis manus. Pro ὀδοῦ, ὀδηγοῦ lego cum veteri. *Electum eius.* Vetus interp. λαχθῆναι legit, non ἐκλαχθῆναι.

Pag. 77. Altissimi virtutem. In Græco non υἱοῦ, sed ὀφλοῦ lego cum vet.

Per os Jesum. Addo in Græco στόματος ex vet.

Proinde Jesum. In Græc. hæc inversa sunt. Nam pro οὖν τὸν legendum τὸν οὖν.

Pag. 78. Hunc porro cum exceperisset. Pro τὸν, lege ὅν, cum vet. et vera. seq. deleo δέ.

Et Is et Hen. In Græco pro ἑξήσους lego τοῦ cum vet. interp. Est autem τοῦ apud Græcos interjectio sollemis. Lin. seq. pro φωνῆσιν, ἐκφώνησιν lubens legerim.

Cum jam a principio. Sensus rationem potius habui, quam verborum. Hic enim nec Græca mihi satisfaciunt, nec vetus translatio.

Bongus adjecisse. Μακρά lego cum vet. non μικρά. Et lin. seq. post οὖν, addo παρ'.

Tu enim solus. Pro μόνον vet. legit μόνος εις.

Pag. 79. Ut aperuisse. Ἀπὸ τὸν legendum, non ἀπὸ τὸν cum vet.

Patriamque qui omnia capit. In Græco pro αὐτὸν γεγονότα πάντα, legendum existimo καὶ αὐτὸν τὸν.

Exponens. Ἐκδηγοῦμένου lego, non ἐκδηγοῦμένου.

Ipsiusque cogitationi. Pro τοῦ υἱοῦ, legendum τοῦτο, ita postulante sensu. Ac sic etiam legit vet. interp. Eod. lin. lege ἐπιφευδόμενος.

Pag. 80. Mares idolorum architecte. Hæc metrica forma exprimitur, etiamsi pedum ratio non habeatur.

Αρσενικα. Ἀποστατικῆς lego cum vet., non ἀποσταλτικῆς. Eod. lin. pro χωρητικῆς ὡς, lego cum vet. χωρητικῆς. Ibidem deleo hanc particulam et: et lin. seq. ἐγγειρήματα, idque B ad stipulante vet. et pro ἀπὸ θεοῦ, unico vocabulo repono ἀντιθέτου.

Notæ ex adversariis Frontonis Ducæi in cap. 12.

Pag. 74. Σητῆ quinque. Rationem numeri non constare vidit Billius, nisi huic voci dentur quinque litteræ, et reperiri tamen in ea quatuor tantum, verum furiosum Marcum de veritate parum laborare; quod confirmari potest exemplo vocis Χριστός, in qua litteras ait esse octo, neque enim, licet ε dividas in σ et τ, plures quam septem reperies:

A alii alla comminiscuntur. Cornarius apud Epiphanium scripsit, σαττῆ « vero quiaque: » sed an ex auctoritate manuscriptorum, an ex conjectura, non movuit. Tantum hoc addam ex catechesi 6 τὸν φωτισμόν. Cyrilli Hierosolymit., τέκνον γὰρ εἶναι τοῦ Βυθού ἀλέγετο ἡ Σαττῆ. « Proles enim Profundi dicebatur Silentium. » Ita si diceretur Ille Σητῆ Ἄον σαττῆ, quinque litteras haberet. Verum sapius ab eodem Cyrillo, Epiphanio, et aliis Sige dicitur: quatuorrem ad aliud prius revolvamur necesse est, ut cum illo Terentiano monitore dicamus: « Quæ res in se neque consilium, neque modum habet ullum, eam consilio regere non potes. » — « Quid enim, inquit Terullianus, recti habent, quæ tam perverse profertur. »

Pag. 75. Cum hunc numerum habeat hæc avis. Quo pacto vox περιστάρα, quæ columbam significat, numero his litteris α et ω respondeat, se non videre, ait vir doctissimus: verum id ostendere perfacile est: π valet 80, ε 5, ρ 100, ι 10, σ 200, τ 300, ε 5, ρ 100, α 1, quæ omnia collecta efficiunt unum et octingenta: et hunc numerum notæ Græcorum designant α et ω: α enim unum, ω valet octingenta. Tertull. *De Præscr.* cap. 50, et hic noster cap. 10: « Quem manifestavit, cum ipse venisset ad baptismum, columbæ descensio, quæ est Ω et Α. Numerus enim ipsius unum et octingenta. »

Et ecce, quod est Jesus. Non assentior Billio delenti καὶ Ω, sed Feuardentio potius restituenti ex manuscripto, et ecce; nam quod tanto illi viro numeri ratio constare non visa sit, in causa fuit auctoritas interpretis veteris, aut quod Græcorum imitas nimis anxie nescerit excutere: sic enim æra ætatis possunt explicari: ε efficit 10, η 8, σ 200, ο 70, υ 400, σ 200; ergo collectæ hæc notæ ι, η, σ, ο, υ, ζ, reddunt 888, atque hoc est, quod postea dicit: « Jesus enim nomen secundum Græcorum litterarum computum dat summam DCCCLXXXVIII. Habes manifeste: » sic enim restituendum est e Græco: τὸ γὰρ ἑξήσους ὄνομα κατὰ τὸν ἐν τοῖς γράμμασιν ἀριθμὸν Ω ἑστίν ὀγδοήκοντα ὀκτώ. Testis laudari potest Sibylla Cumana lib. 1:

Ἐκτὼ γὰρ μονάδας, τίσσας δεκάδας ἐπὶ τοῦ
[τοις,
Ἡδ' ἑκατοστάδας ὀκτώ, ἀπιστοκόροις ἀνθρώ-
[ποις

Ὀνόμα δηλώσει.
Namque octo monades, totidem decades super

Atque hecatontadas octo in hâdis significabis
Humanis nomen. [ista,

Quapropter et A B Græcorum. Græc., τὸν vel τὸ ἀλφάβητον: « Quapropter et alphabetum Græcorum habere monadas octo, et decadas octo, hecatontadas octo, DCCCLXXXVIII numerum ostendentia, vel ostendentes. » Ostendi vero hæc singula sic possunt: Ab α usque ad ι sunt imonades octo, nam seuarii nota asciscitur ζ: ab ι usque ad ρ sunt decades octo, noniam enim exprimit nota alia Γ: a ρ usque ad ω hecatontades octo, noniam hæc postrema refert Θ, milleuarium vero ε subscripta virgula.

A enim et B et Γ. Græc. μὴ γὰρ καὶ δύο καὶ τρεῖς. A enim et B et Γ et Δ in semetipso composita X faciunt, vel remotis notis numerorum, unum enim, et duo et tria, et quatuor in semetipso, vel, in unum composita.

Quæ cum iota applicata. Billius in Græco esse corrupte putat τὸν ἑξήσους ἀπὸ κήσους, in veteri vero translatione, « LXXXVIII numerum generavit. » Porro ibi mendum esse censeo, quod ex octonario et denario inter se ductis, hic numerus non emergat. At postquam hæc scripsit ille, restituit ex manuscripto legitimum lectionem Feuardentius, « DCCCLXXXVIII numerum generavit. » Sic igitur intelligendum est applicatam esse ogdoadem cum iota sive decade,

at ante expositum est; primum enim adjunctam A decadem dixit octonationi, et decuplam eam facientem LXXX fecisse numerum, et rursus applicatam octuagies decies octingentorum numerum fecisse; nam decies octingenta sunt 800, ac tum deum repetitit octuagies tertio, ut 888 efficiat. Sane id fuisse in causa, ut hic Græce scriptum sit τὸν Ἰησοῦν, pro οὐκ LXXXVIII, quod litteræ vocis Ἰησοῦς notæ sint numeri illius.

Pag. 77. *Per Mariam generatus.* Generatur, γενεσιουργεῖται.

Pag. 78. *Et super universam.* In Græco dole τὸ, et lege ὅτι πᾶσαν: et paulo post in Latino interp., et hoc alphabeti litteris stigmatam nuper, sicut quod est ab initio, quod dici solet, heri et ante. Græci confitentur a Cadmo se primum sexdecim accepisse, videtur legisse, ὡς περ τὸ ἀπ' ἀρχῆς, non πρὸς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, hoc opinor sensu, quod heri et nudius tertius, vel admodum nuper actum est, perinde venilitatis, ac si ab orbe condito cœpisset esse. B Cornarius apud Epiphanium verterat, et ad hoc quod ab initio est ac nudius tertius, quod dici solet: Gallus sic immutavit, et ad id quod initio dictum est, heri ac nudius tertius: atque ita indicavit se illa, τὸ δὴ λεγόμενον, non intellexisse notam esse proverbii: ut ex his aliisque ejusmodi colligi possit, eam propriam illius esse laudem, ut quæ non omnino male a Cornario reddita erant, deteriora reddidisse videatur.

Tempore quam Cadmos. Scribendum, et tempore quam Cadmus, et ii, qui ante eum sunt, posteriori autem his, qui reliqua elementa addiderunt, posteriori autem tempore, quam et ipse... quæ tantum verbosa est Sigen.

Pag. 79. *Innominabilem nominat Æonem.* Vox Æonem abest a Græco: itaque cogitandum est, an addenda sit ex veteri, hoc modo, ὀνόμαζται ἀλώνα.

Et formam invisibilis factam. Scribo, et factum, et Verbum scilicet, γεγονότα Λόγον.

Pag. 80. *Invectus est in te dicens.* Interpres vetus omisit adverbium ἐμμέτρος, quod Epiphanius interpres Cornarius ita reddiderat, et ac veritatis præco concinnus acclamavit. Gallianus enim secutus, edidit κήρυξ τῆς ἀληθείας ἐμμέτρος. Nos antiquam lectionem restitimus, quam sequitur Billius; ideoque hic scribi potest, et præco veritatis versibus invectus est: et ut apud Platonem, ἐπέρχεται δὲ μοι ἐμμέτρος εἰσέτιν: et Plutarchus, μή χροῖν ἐμμέτρα τὴν Πυθίαν, de oratione numeris austriata: nam huc esse octo senarius iambicos non omnino malos, et excepto sexto, cui sextus pes deest, integros animadvertet, qui expendere volet, quorum primas voces notabo: 1 Εἰδωλοποιῖ, 2 Ἀστρολογικῆς, 3 δι' ὧν κρατύνεις, 4 Σημεῖα, 5 Ἀποστατικῆς, 6 Ἄν σοι χορηγεῖ, 7 δι' ἀνταλικῆ. 8 Ἐγὼν σε πρόδρομον.

Anotationes Fr. Feuardenii in cap. 12.

Pag. 76. *Sic autem.* Confligit Marcus Silentium sibi plurima narrasse de unitate, senario, quaternione, nomine Jesu Christi, Spiritu sancto, et columba: quæ omnia velut impia et idololatrica signenta coarguuntur. Hunc locum ita citat Nicetas libro quarto *Thesauri*: Prolixam fabulam eam, ut Irenæus ait, Sigen, seu Silentium vocabat. Nomine sane, quod neutiquam fabulæ conveniret.

Unitatem. Ita vet. cod., cui conformis est Græc. lect.; excusi habebant, et unitam.

Συγῆ quinque. Manifestus error Marci est: nisi aut litteram ultimam, velut compositam ex duplici, pro duabus computet: aut articulum adjece- rit, ἡ συγῆ: aut in quodam obliquo συγῆ, aut συγῆ- aut denique, ut velle visus est interpres Epiphanius, συγῆ scribendum censuerit.

Eundem numerum. Ita restitimus ex vet. cod. indicio. Cæterum, hæc de nominis Jesu litteris delationes reselluntur etiam lib. II, c. 41.

Inenarrabile autem ejus. Hæc Marci signenta sibi non constant, quando vix interjecta linea, contra scribit illud ipsam nomen esse litterarum triginta. Quod autem sit nomen illud ineffabile, constans 24 aut 30 litteris non satis intelligo: quando nec Ἰησοῦς nec Χριστός tot continent: nec ineffabilia censentur nomina. Nomen quidem Jehova, a quo fortasse judicavit nomen Jesu deductum, prisca dixerunt esse ἀνεκφώνητον, id est, ineffabile; non quod effari non posset: sed quod, magna reverentia, ab eo effando abstinerent.

Pag. 75. *Et Χριστός litterarum septem.* Hoc quidem verum: sed postea secum pugnans hæreticus ait, esse litterarum octo, ex quibus prima octonatio significetur: adeo immemores sunt hi mendaciorum consarcinatores.

Ut πιστοτέρων manifestet. Antiqua omnia exemplaria, et per ista manifeste habebant; mendum tamen facile indicat Tertul. in calce libri *De præscriptis*: Denique Jesum Christum tenebant hæretici descendisse, id est, columbam in Jesum venisse, quæ Græco nomine cum πιστοτέρων pronuntietur, habere secundum numerum mccc. Accedit et Epiphanius Græca lectio, ἵνα τὴν πιστοτέρων μνησθῆ: Ut peristeram, id est, columbam manifestet.

Et mccc. Hunc numerum appositimus ex vet. cod. consentiente Græc. lect.; delevimus vero dat.

600 mccc. Hunc numerum adiecit cum ex Græco, tum P. Frontonis iudicio.

Pag. 78. *Heri et ante Græci confitentur ab æstimatione.* Quas firmas putabant demonstrationes ex litteris Græcorum, quasi æternæ fuissent, ineptas et futiles esse ostendit; cum heri et ante, id est, adeo recentem et temporaneam esse illarum inventionem ingenue profiteantur Græci, quod earum auctores et inventores facile designant. Cæterum et a Cadmo primum, non et ab æstimatione, et legendum, certissimum est. Hunc enim a Phœnicia in Græciam primum sexdecim litteras attulisse ferunt α, β, γ, δ, ε, ι, κ, λ, μ, ν, ο, π, ρ, σ, τ, υ, idque paulo ante Xerxis tempora, evincit ex *Antiquitatibus* Josephi Eusebius lib. I *De præpar. evan.*, cap. 2. Simonidem Lyricum poetam postea quatuor istas ζ, η, ψ, et ω addidisse scribit Plinius lib. VIII, cap. 58; Palamedem vero tempore belli Trojani θ, ξ, χ, φ, quæ supererant, invenisse.

Et ii qui ante sunt. A P. Frontone moniti delevimus et eos: et paulo post, et temporis quam Palamedes; cum etiam absint a Græco contextu. Sicut et in sequentibus, et verbosa, et pro, et verbo sata, et et factum, et pro et factam et substitutimus.

Pag. 79. *Tu ais.* Delevimus et tuus, et aucto. vet. cod. et lect. Græc.

Ipsæ Dædalus fictor. Recte comparat eum senior cum Dædalo Atheniensi fabro, qui quod sororis filium interemisset, iudicii metu fugit in Cretam, ubi labyrinthum, opus portentosissimum fabricasse dicitur; sic et hic animorum proditor et perditior inextricabilium errorum labyrinthos exstruebat.

Pag. 80. *Idolorum fabricator, Marce.* Non solius idololatricæ interioris, qua somnia sua pro Dei vero verbo constitutere satagebant, hæreticos reos facit; sed etiam quod Dei naturam, et proprietates impuris mendacis immutarent, aliumque, imo et plures deos alienos fingerent, frequenter vincit infra lib. I, cap. 19; lib. II, c. 9 et 47, et lib. III, c. 40. Subscribit Tert. ⁹⁷ dicens, et hæreticos ab idololatria non distare, cum et auctoris et operis ejusdem sint, cujus et idololatria. Deum enim aut Augusti

⁹⁶ Just. mart. orat. paræn., Herod. lib. V. ⁹⁷ Lib. Præscr., cap. 40.

alium, » etc. Item⁹⁹: « Sicut nationes manibus, ita et hæretici verbis idola fabricantur, id est, alium Deum, » et alium Christum. » Sic Athanasius et Lucifer Calar. Ariarorum hæresim idololatriam reputant; Cyrillus Nestorianam, Augustinus Manichæam, Hieronymus denique in cap. viii Ezech., in cap. iii Danielis, in cap. ii Osee; quæcumque a prophetia adversus idola dicuntur, ad hæreses transferens, docet omnem hæresim spiritalem idololatriam esse. Qui et rursus scribit¹⁰⁰: « Hæreticorum unusquisque fingit quod voluerit, et adorat signum suum, ut Marrion Deum otiosum, Valentinus Alōvaz triginta, Basilides Deum Abraxas, » etc. Ita subscribit Aug.¹⁰¹: « Quisquis talem cogitat Deum, qualis non est Deus, alienum et falsum Deum in corde suo portat. » De seipso vero, cum adhuc Manichæorum hæresim detineretur, ait¹⁰²: « Vanum phantasma et error meus, erat Deus meus. »

Sed propius advertamus ad pari turpitudine ac infamia nunc laborem Lutherani et Sacramentarii præcipui hujus tempestatis hæretici. Id profecto, si mutuis eorum de se invicem testimoniis credendum, jam confectum et probatum est. Lutherus namque Sacramentarios appellat¹⁰³, « canes, sacramenti-perdas, idololatrias, qui Christum et Deum Patrem in verbis suis obrutunt, et dimbolium loco Dei proponunt. » Jezlerus vero Zuinglio-Calvinianus testatur¹⁰⁴ suos Sacramentarios censere, « Lutheranos esse anthropophagos, Christianicidas, artolatras, et impuati Dei cultores. » Equis negabit hoc mutuum tam evangelicorum; et ab omni pontificio errore defæcatorum ministrorum, de seipuis testimoniis verum esse? Cum præsertim et Anglicani in sua *Apologia*, et Genevani in *Præfat. harmoniæ confessionum*, et Polonici in consensu Sandomiriensi palam contestentur, « Lutheranos et Zuinglianos fratres, amicos, et conjunctissimos verbi ministros esse: ac proinde luiquissimæ eis discordiam et ataxiam objici? »

Verum, firmiteribus argumentis quod propositum est efficiamus. Lutherus in cap. xliii Gen., Chemnitius, Schlüsselburgius, et auctores Lutherani ex parte; Calvinus, Vermilius, Bucerus, Sacramentarii ex altera, sponte admittunt¹⁰⁵, « Christum in perceptione eucharistiz, ex fide adorandum esse. » At vero, hi aibi protestantur, eundem Christum tam a panis cœnz abesse, quam summus cœlorum vertex abest a centro terræ; illi vero jam nullum legitimum sacerdotem, qui revera consecrare possit, ministrum habent; sed meros laicos ac profanos homines. Igitur eucharistiam, seu cœnz suæ panem adorantes, reipsa sunt idololatræ.

Deinde, manifestum est Lutheranos, -opiniones quas Satanas contra missæ sacrificium Lutero suggestit, verbi Dei loco admittere et credere: Zuinglianos et Sacramentarios sententiam illam velut Evangelium divinum colere, quam Spiritus perambulans in tenebris nocturnis Zuinglio revelavit; nec has modo, sed et universas quas vel recenter adinventorunt, vel ex veteribus hæresiarchis restauraverunt, hæreses et fanaticas opiniones pro Dei verbo venerari. Nemo igitur negabit hos omnes vere idololatræ et dici et esse.

Præterea, Deum contingentes auctorem malorum, id est, omnium tam in demonibus, quam in hominibus scelerum effectorem; quique homines destinato creet ut perdat; ad quodlibet audeudi et agendi (sublata omni arbitrii libertate) necessario compellat; qui nulla pravorum hominum cura tangatur; qui denique nec intelligere, nec velle, nec efficere valet, ut unum corpus simul sit in multis locis; an non novum et

A falsum Deum committuntur et adorant? Hujusmodi enim Deum nec propheta, nec apostoli prædicaverunt, nec universus mundus Christianus hactenus cognovit.

Ad hæc, Christum proponentes communi more de matre sua natum, ignorantem, improprie ducentem, et absurde ratiocinantem; qui judicio Dei oppositus nec mereri, nec satisfacere pro nobis poterit; qui mollitie animi oblitus sit se esse Redemptorem mundi; qui officio suo fungi detrectaverit; vota Inconsiderata, castiganda, revocanda, et vocationi suæ contraria emiseric; res impossibiles a Patre sibi concedi postulaverit; qui denique omnium multo peccatorum reus, divinæ maledictioni ac iræ subditus, voces desperationis plenas moriens emiseric: Christum plane novum, id est, abominandum idolum a suis adorandum et colendum erigunt atque constituunt. Etenim talem Christum non annuntiauerunt apostoli, non prædicaverunt discipuli, non crediderunt martyres, non invocaverunt confessores, non timuerunt virgines, non coluit hactenus tota Christianorum Ecclesia, etc. Aperiat itaque Spiritus sanctus oculos cæcorum istorum, ut perspecta et relicta idolorum suorum fœda abominatione, ad unius veri Dei et Christi ejus cultum in Ecclesia catholica hactenus servatum tandem aliquando redire possint.

Aazel. Nomen unius demoniorum, qui elementis præsumt, operasque magis impendunt, ex cabala Hebræorum putat esse Agrippa¹⁰⁶, et meridiei regem esse, « Amaymonque » alias vocari nugatur. Eundem quoque in exercitu Satanz latissime imperare scribit Reuchlinus lib. iii *De arte cabalistica*.

Ex Jo. Ernesti Græbii adnotationibus in cap. 12.

Pag. 74. *Ἐπιλύσεως*. Ἐναλύσεως; legi vult Billius, quia velus interpres vertit « resolutionem. » Sed *ἐπιλύσει* eandem significationem « resolutionis » sive « explicationis » habere constat, ideoque nulla opus est mutatione.

Ὁδῶς ὀδῶν. Hunc locum ita citat Nicetas lib. iv *Thesauri* (fol. 163, pag. 1 edit. Paris.): « Proluxa quaedam fabulam instituens, eam, ut idem Irenæus ait, Sigen seu Silentium vocabat; nomine sane quod fabulæ ejusque argumento neutiquam conveniret. » FEUARD. Sed ut pravam hanc verborum Nicetæ interpretationem corrigas, in Græcum textum ex egregio Nicetæ atatem fere æquante ius. codice bibloth. *Vodlesianæ*, Rue 22: *Μακρὸν τινὰ πλάσμανος μῦθον, ἔφησε εἰρηχναί τοῦτον τῆν Σιγῆν, ἀπροσφῶς τῷ τα. της. ὀνόματι καὶ ἐπαγγέλματι.*

Ἡ δὲ Σιγῆ πέρας. Billius, Fronto Ducæus et Feuardentius omnes hoc Marci eff. o. offeusi, objiciunt, quod *σιγῆ* quatuor tantum habeat litteras. Sed Marcus sive ex istius ætatis more, sive ex proprio malesano ingenio scripsit *σιγῆ*, ut ex veteri versione colligitur, de qua vide infra; ut adeo istis, quas Fronto Ducæus et Feuardentius fecere, ambagibus non sit opus.

τὸν δὲ ἀρρήτων αὐτοῦ, γραμμάτων εἰκοσιτεσσάρων. Tò pro τὸν reponendum recte monuit Billius. Per ineffabile autem « nominis Jesu, » intelligo mysticam quamdam illius explicationem sive periphrasin, quam Marcossii commenti sunt ad imitationem Hebræorum, qui varias nominis tetragrammati *יהוה* excogitarunt interpretationes, de quibus vide Buxtorffii *Lexicon Hebraicum* in voce *יהוה*. Quænam fuerit autem mystica illa nominis Jesu expositio 24 litteris comatans, ut et nominis Christi, quam 36 litterarum esse ait, vix quisquam dicere poterit.

Pag. 75. *Υἱὸς Χριστοῦ, γραμμάτων δέδεκα*. Loco

⁹⁹ Lib. adv. Praxeam. ¹⁰⁰ In cap. iii Amos. ¹⁰¹ Quæst. 29 in Josue. ¹⁰² Lib. iv Conf., cap. 7. ¹⁰³ Theoi 26, cont. thes. 31, Lovan. anno 1545. ¹⁰⁴ Libr. de disturbant. belli eucharist., pag. 95. ¹⁰⁵ Institut. lib. iv, cap. 17, § 37, Defens. vet. doct. de cœna Domini. ¹⁰⁶ Lib. ii de occulta philos.

quatnor **61** horum verborum Billius reponi vult: καὶ Χριστὸς γραμμάτων ἐπιτά, seductus vitiosa veteris versionis lectione: « et Christus litterarum 7. » Sed hanc aperte repugnare rationibus Marci, ideoque, illa repudiata, priorem lectionem retinendam esse, sole claris elucescit, ex verbis mox sequentibus p. 73 (76), λέγεται δὲ, φησὶ, καὶ υἱὸς Χριστὸς, etc., ubi Latina cum Græcis bene conveniunt. Si quæras, unde ergo octo litteræ in voce Χριστὸς? respondeo, ut Fronto Duc. animadvertit, licet ῥ dividas in σ et τ, plures quam septem reperies; respondeo, Marcum Χριστὸς legisse, ut Petav. in not. ad Epiphani. pag. 72 conjicit, addens « Christum, » aliquando « Chrestum » appellatum legi. Sic Συγγὴ eundem scripsisse pro Συγγή, modo vidimus.

Υπερουράνιον. Quia septem a Valentini asseclis statuebantur cæli, ex numero octonario septimum transcendente, supræcælestis nominis Jesu ortus ab hæreticis istis colligebatur. Non itaque probanda animadversio Billii, ὑπερουράνιον in ὑπερουράνιου, mutantis.

Pag. 76. Τούτου τοῦ ὀνόματος. Subintellige « Christi, » cujus episemon dicit esse nomen « Jesu, » quia « positum est in assimilationem et figuratorem ejus, » ut sub finem § sequentis docetur.

Τῆς ἀνω δυνάμεως. « Christum » sive « Salvatorem, » quem super Jesum descendisse fingebant, hic intelligendum esse ex § seq. patet. Atqui cum illum τελειότατον κάλλος, « perfectissimum decorem, » statuerent hæretici supra pag. 14, lin. 22 (pag. 13, l. 2), ad ejus imaginem hunc Jesum hominem factum esse commentii sunt.

Pag. 77. Ἐγενεσίουργησαν τὸν ἐπὶ τῆς γάρτα Υἱοῦ. Hic obiter innotet, Latinam versionem Nicetæ in *Thesaurο orthodoxæ fidei*, pag. 266 edit. posterioris: « Virtutes præterea, quæ ab iis emanaverant, ab eo Jesu generalas esse, qui visus esset in terra, » corrigendam esse hoc modo: « Virtutes præterea, etc., generasse Jesum, qui visus esset in terra. » Atque hanc correctionem bene admittunt Græca ms. cod. 22 Roe in bibl. Bodlei: « Ἀπὸ τούτων δὲ δυνάμεις ἀπορρύσασζ γενεσιουργῆσαι τὸν ἐπὶ τῆς γάρτα Υἱοῦ.

Κατέλθειν εἰς αὐτὸν ὡς περιστέρην τὸν ἀναδραμόντα ἀνω. Subintellige Servatorem, sive Christum ex omnium Æonum collatione compositum, de quo modo citata pagina, mox hæc habentur: Καὶ εἰς τοῦτον ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος κατέλθειν ἐκείνον τὸν ἀπὸ τοῦ Πληρώματος ἐκ πάντων Σωτήρα ἐν εἰδῆ περιστέρως. « Et in hunc in baptismo descendisse illum, qui esset de Pleromati ex omnibus Salvatore in figura columbæ. »

Σπέρμα γηστῆν εἶναι τοῦ Πατρός. Marcus Virtutem in Jesum sub specie columbæ descendentem « semen Patris » dixit; alii Valentini sectatores « spiritum Enthymericos Patris » appellarunt, teste Clemente in *Excerptis ex Didascalia Valentiniānorum*, pag. 792, col. 1: Καὶ ἡ περιστέρω δὲ σῶμα Ἐφῆτῃ· ἦν οἱ μὲν τὸ ἄγρον Πνεῦμα φασίν· οἱ δὲ ἀπὸ Βασιλεῖδου, τὸν διάκονον· οἱ δὲ ἀπὸ Οὐαλεντίνου, τὸ πνεῦμα τῆς ἐνθυμήσεως τοῦ Πατρός, τὴν κατέλευσιν πεποιγμένον ἐπὶ τὴν τοῦ Ἀδγους σάρκα. « Et columbæ corporalis species apparuit; quam alii quidem Spiritum sanctum dicunt; Basilidiani vero ministrum; Valentini autem sectatores spiritum intentionis Patris, descendentem super carnem Verbi. » Conferatur auctor noster lib. iii, cap. 17.

Ἔχον ἐν ἑαυτῷ καὶ τὸν Πατέρα... καὶ τοῦς ἀπαρτας Ἀλώνας. Nam ex omni Pleromate compositum fingebant Jesum, ut modo dicuntur est.

Ὁμολογῆσαν ἑαυτὸν υἱὸν ἀνθρώπου, etc. Christus qui in Jesum descendit, se filium hominis professus est, quia ab Anthropo Æone, et dodecade Æonum Anthropo oriunda ortum ceperat et ipse.

Φανερώσαντα. Φανερώσαν legendum, et vetus interpretatio, et res ipsa docet.

Ἐγνώρισε δὲ τὸν πατέρα Χριστόν. Haud parum difficilis est hic locus, quoniam nulla datur ratio, ob quam Christus in Jesum descendens, hujus pater dicitur sit. Ne igitur frustra te torqueas, non Χριστόν lege, sed Χριστός. Neve hanc lectionem genuinam esse dubites, confer hunc textum cum loco exacte parallelo lib. iii, cap. 17: « Qui autem a Valentino sunt, Jesum quidem ipsum esse, qui per Mariam transierit, in quem illum de superiori Salvatore descendisse... participasse autem cum eo, qui esset ex dispositione, de sua virtute et suo nomine, ut mors per hunc evacuaretur, cognosceretur autem Pater per eum Salvatorem, qui quidem desuper descendisset. »

Τὸ ἐκ τῆς οἰκουμένης ἀνθρώπου. Ita nominat ad distinctionem alterius ἀνθρώπου, quem mox dicit in ipsum descendurum, nempe Christum.

Ἀνθρώπου. Christum ἀνθρώπων ideo nominasse videtur Marcus, quod filium ἀνθρώπου esse statueret.

Pag. 78. Τὸν χωρήσαντα αὐτόν. Ἐσχημένας δέ, etc. Τὸν in ἐν mutari, ac δέ deleri auctoritate veteris versionis vult Billius. Sed puncto distinctionis solum delete, hæc verba, citra ullam mutationem, interpretis sensu respondent.

Ἐσχημένας. Subintelligo Jesum, qui Servatorem suscepit, non hunc susceptum.

Ὅτι ἦν Ἀλήθεια. Illic, vel absolute tanquam absurdum ex figmentis Marci illatum, vel interrogative accipi possunt: unde in Latino signum interrogationis in omnibus edit. expressum est.

Pag. 80. Ἐμμέτρος. Injurius in Coloniensem Irenæi editionem, a Fenardentio curatam, fuit Scaliger in Euseb. pag. 219, dum ibi ἔμμετρος legi animadvertit pro ἑμμέτρος, et interpretis taxat, quod ἑμμετρος κῆρυξ eis fuerit « præco; » cum tamen in illa editione expresso esset ἑμμέτρος, ac in Latina Billii versione legatur: « Veritatis præco versibus ita in te exclamavit. »

Ἐγγενημένα Ἀζαζήλ. Ἐγγενημένα dele, et nomen Ἀζαζήλ accipe de malo angelo, cujus mentio sit in *Paraphrasi Chaldaica*, Jonathani vulgo ascripta ad Gen. vi, 5 (quamvis ibi corrupte « Uziel » dicatur), nec non apud R. Salomonem Jarchum ad Num. xiii, 34, his verbis Latine versis: « Nephilim sive gigantes sunt Anakim ex filiis Schamechazai et Azael, qui ceciderunt in diebus sæculi Enoch. » Atqui in libro *Enochi*, pag. 348 nostri *Spicilegii Patrum sæculi i*, decimus ordine inter xx angelos lapsos numeratur Ἀζαζήλ, sive Ἀζαήλ (nam utroque modo ibi legitur), et pag. 351, Deus ad sanctum angelum Raphaelē ita locutus fertur: « Vade, Raphael, et Azaelem liga, καὶ δῆσον τὸν Ἀζαήλ, manus et pedes ejus vinculis constringe, et in tenebras mitte; aperi desertum deserti Dudael, et profectus illuc eum conjice; et suppositis ei lapidibus acutis et asperis, induc super eum tenebras, quas in æternum incolat. » Unde deserto, ac asperis montanis locis, nomen istud hæsisse videtur, quod nempe Azazel, ac mali angeli ibi ligati teneri crederentur. Ita intelligendus textus Levit. xvi, 8 seqq., ubi duorum hircorum alter Domino in sacrificium offerri jubetur, alter vero mitti ἡκαγὴλ vel ἡκαγὴλ ἡκαγὴλ, ut vers. 10 legitur, id est: « ad asp. ra loca deserti. » Liber Sephre: « Ad Azael, id est ad locum difficillimum in montibus. » Et Aquila versu 26, hanc vocem Græce reddidit Ἰρημον. Vide præter commentatores ad citatum locum, Moynii notas ad Barnabæ epistolam pag. 648 seqq., ubi plura congressit, cum judicio tamen legenda.

Τὰ πολλὰ χρόνῳ πεκρυμένα. Ex his patet, Marcum, aliquandiu ante aulam Irenæi ætatem, hæreseus virtus sparsisse. Nolum tamen omnino,

cum auctore libri de hæresibus a Jacobo Sirmonio A editi sub titulo *Prædestinati*, Marcum ad Clementis Romani ævum referre, atque illum ab hoc damnatum asserere. De quo aliisque istius auctoris parachronismis vide nostrum *Spicilegium Patrum et hæreticorum sæculi II*, tom. I, pag. 81 seq.

Scholium Billii in cap. 13.

Pag. 80. *Quis aberrationem et inventionem.* Græc., τὴν πλάνην τοῦ προβάτου καὶ ἀνεύρεσιν. Vide autem quam hic fonte hallucinatus sit Gallasius; hoc est, in loco omnium facillimo, maximoque per-picuo. Verit enim πλάνην « impostura, » et ἀνεύρεσιν « commentum. »

Pag. 81. *Si a binario.* Duo enim et quatuor, et sex, et octo, et decem, triginta efficiunt.

Quod asscliam. In Græc. legendum cum vet. διὰ τὸ τὸν. Lin. 24. Græca ita legenda sunt, delenda διὰ τὸ, συνεπακολουθήσαντα αὐτῇ διὰ τὸν ἐπίσημον.

Abecedentem. Legendum in Græc. ἀποσάσαν. B Lin. seq. delendum ἐπι.

In ove undecim. Falsa est hæc supputatio. Nam si undecim legamus, ut habet Epiphanius codex, falsum erit quod hic dicitur in ove superesse undecim, cum supersint 99. Rursus si legamus cum vet. interp. undecies 9 hæc profecto in novem ducta, non 99, sed 821 efficiant. Malui tamen Græc. hoc loco sequi, ut numeri ratio constet, ac quæ sequuntur his respondeant.

Ἀμήν. M enim et v efficiunt 90, η et α, 9.

Pag. 82. *Dempta senarii nota.* Pro ὑπεξαυρούμενου, lege ὑπεξαυρούμενος.

Usque ad elementum e. Sic legendum, non θ.

Ex tribus virtutibus. Τριάκοντα, id est triginta, habet Epiphanius codex: sed τριῶν malo cum vet. intelligi eulm, meo iudicio, ogdohædem, decadem et duodecadem.

Sarsum reliquit. Pro τοὺς ἀνω, leg. cum vet. ἀνω τοὺς, et ead. lin. καταλλήτως.

63 *In figura sermonis.* Deest ἐν apud Epiphanius. Noli autem, hic repugnante non modo Græco codice, sed etiam veteri interprete, quidpiam immutare. Tantum admonebo lectorem, pro λόγου, legendum mihi videri λ. Neque enim hic λόγος quidquam ad rem facit.

Nonum et nonagenarium. Ἐννεήκοντα addo ex vet.

Figura litteræ M. Addendum M in Græco ex vet.

Typum fugiant. Αὐτός lego cum vet., quemadmodum et seq. lin.

Pag. 83. *Vereque ineffabilis.* Ἀληθῶς lego, non ἀληθείας.

Non est salus. Id est, salutatio, Græc. χαίρειν.

Pag. 84. *Ad suscipiendam fraudem.* Ὑπέκχρουντι (sic enim legendum, non ὑπερέκχρουντι) ita verto, ut idem significet quod παράκρουντι.

Ignorantiam spirituum. Ἄγνοια lego cum vet. postulate ita sensu, non ἀνοιας, ut in Epiphanius.

Notæ ex adversariis Fronti. Ducati in cap. 13.

Pag. 81. *Unum enim et duo.* Ut consentiant hæc cum Græcis et inter se, ita corrigenda sunt, « una enim, et duæ, et tres, et quatuor in unum compositæ, decem. »

In ove vero undecies 9. Falsam esse supputationem ait vir doctiss. Nam si legamus undecim, ut habet Epiphanius codex, falsum erit, quod hic dicitur, in ove superesse undecim, cum supersint 99. Existimavit quippe hic alludi ad centenarium ovium numerum, Matth. xviii, 12, ex quibus una perditâ, supererant 99; sed advertendum est, Iræxum iustio capitis hujus dixisse, cum circa duodecim numerum labe facta esset, ovem luxuriam aberratæ, atque ita reliqua esse undecim, ut apud Epiphanium legitimus: utique hic legendum est: « in ove vero undecim perplexos sibi-metipsis 99 numerum generare; quoniam novies undecim 99

stant. Quapropter et Amen hunc habere dicunt numerum. »

Pag. 82. *Ter idem factus.* Græca dilucidiora sunt et uberiora, sed ita corrigenda: τρις αὐτὸς γινόμενος τ. ε. ε. τρις γὰρ τριάκοντα, « ter idem factus 90 fecit. Ter eulm triginta nonaginta sunt. Et ipsa autem. »

Quoniam ab alpha sine episemo. Restitue « quoniam ab alpha sine episemo, ipsarum litterarum numerus, usque ad λ compositus secundum augmentum litterarum cum ipso λ, 90 et 9 facit numerum. Quoniam autem λ, quæ est undecimo loco, ad similes sal descendit inquisitionem, ut, » etc.

Quapropter et fugera. Ille locus in Græco est corrigendus: τὴν τῶν θ χώραν, pro τὴν τῶν Ε Θ χώραν, vel, ut in Epiphanius editione Basileensi erat, τὴν τῶν εθ, facili mutatione του Γ, quæ nota est nonagenarii, in ε. Ilis lucem afferent, quæ docet Beda, in libello *De loquela per gestum digitorum*: nam sinistrae digitis utebantur veteres, ut eorum gestibus usque ad 99 numerarent, centium vero et reliquas centurias dexteræ gestibus exprimebant; unguem scilicet indicis in medio figentes, artu pollicis centum dabant. Juvenalis sat. x, v. 245:

... Atque suos jam dextera computat annos.

Pag. 83. *Non est enim gaudere.* Locus est Isa. xlviii, 22, apud LXX: Οὐκ ἐστὶ χαίρειν, λέγει Κύριος, τοῖς ἀσέβουσιν. Quæ cum nostra vertit August. *De civit.* xiv, 8. Vulgata Lat. « Non est pax impiis. » Atque ut Hebræi, cum salutarent se invicem, dicebant ἤ εἰρη, « Pax tibi, » sic et Græci initio epistolarum scribebant χαίρειν: et dum se salutabant, χαίρε: ergo allusio in Græcis apertior est, ὁ λέγων αὐτοὺς χαίρειν. « Qui dicit illis gaudere. » Et: « Non est gaudere impiis. »

Ab ogdoadis nequissimis spiritibus. Græca sonant, « ab ogdoadis nequissimorum spirituum. » *Aut plus rident, et valere.* Interpres legisse videtur ἢ pro ἦ, « quanto plus rident, et valere se putant, etc., tanto magis male habent. »

Pag. 84. *Super tonum sagittantes.* Ὑπέκχρουντα τοξέουσιν, numero multitudinis, ut in proverbio trito, ἀσκοπα τοξέουσιν. Ὑπέκχρουντον autem non modo dicitur νεῦρον chorda, quæ intenditur, sed et quidvis granum, vehemens, aut immodicum: ut apud Aristophanem, βοάσομαι τὴν ὑπέκχρουντον βοάν. Suidas, μεγάλην, ὑψηλήν, ὑπερέχουσαν: et Clemens Alexand. ii Strom., ὑπέκχρουντον φθειν: et iii Strom., ὑπέκχρουντον φθίσασθαι. Porro videant docti, num paulo post legendum sit, τὸ πνεῦμα τῆς ἀνοιας, « spiritus insipientiæ: » ut sui linem capitis τὴν ὀρθοῦσα τῆς ἀνοιας: etsi utrobique interpretes, « ignorantia, » vertunt; dixit enim eos non sapere, quanto plus sapere putantur; et Apostolus, II Tim. iii, 9: « Insipientia eorum manifesta erit: » denique auctor ipse cap. 4: Φυλάξασθαι τὸν θυτὸν τῆς ἀνοιας: « observare se a fundo insensationis. »

Adnotationes Fr. Fewardentii in cap. 13.

D Pag. 80. *Generationem.* Figura Marciosorum de ove perditâ, numero binario et senario, drachma perditâ, littera episemo, lambdæ figura et virtute, non tam irrisione, quam deploratione digna sunt: auctoresque eorum cavendi.

Adnantes. Ita legendum docuit vet. cod. Græca lect. habet ἐνώσαντο ἐπὶ τὸ αὐτὸ: delevimus itaque « adnantes. »

Pag. 81. *Duodecadem.* Exponimus « unde eadem, » auctoritate vet. cod. et lectionis Græcæ.

In ove vero undecim perplexos sibi-metipsis. Sic legendum, Billit ac Frontonis iudicio, proponimus. Codices excusi, « undecies novem perplexos sibi-metipsis, » ut proxima linea, « et Amen » pro « tamen » restituumus.

Cum episemo. Id est, cum numero senario.

Pag. 82. *Appositis.* Ita reponendum, pro « appositis: » ut paulo post « sursum, » pro « rursus, » vocat vet. cod. consentiente Græca lect.

Usque ad λ compositus. Ita pro ε compositum; et linea proxima, ε facit numerum, pro ε faciunt: deinde, ε quæ est undecimo loco; et, ε sai, pro ε snorum; et item paulo postea ε eos, pro ε ejus, Frontonis substituiimus iudicio.

Et fingere. Delevimus ε figuræ, veteris cod. et Græc. lect. auctoritate; ut et paulo post pro ε eos, reposuimus ε ejus.

Pag. 83. Sani autem digni planctu. Antientiam eorum pia miseratione defendendam existimat piissimus hic martyr, quod prophetarum et apostolorum scriptis tanta impudentia luxatis, spreta quoque omnium per orbem Ecclesiarum apostolica traditione; Christianæ fidei adoranda mysteria per Pythagoricos numeros, et aniles cabalistarum fabulas, violenter distorquebant, et gentibus irridenda exposebant. Itaque hoc gravissimum martyris dicto revocamur, ne prolixioribus scholiis in numeris illis supputandis, colligendis, et explicandis, oleum et operam perdamus. Qui profana stultiæ, habent unde sitim expleant. Ego tantum præter ea, quæ ad veram theologiam spectant, editiones priores cum veteri codice fideliter conferendi partes suscepimus.

Non est gaudere impiis. Οὐκ ἔστιν χαίρειν, Græcismus est, et similibus singulis fore capitibus abundat, ut semper adnotare immensum et lædiosum fuerit.

Exsufflantes et cathematizantes. Alludit ad sacros illos ritus, quibus in baptismo adulti, conversi ad occidentem, manibus impingebant, et exspuendo exsufflabant et execrabantur dæmonem: quod et non minus caute observabant, hæreticorum blasphemias sententias postmodum aversantes. Porro baptizantes antea edocebatur abrenuntiare diabolo, ut pluribus in locis testatur Clemens Rom.⁷ et Christo se aggregare. In ipso autem baptisimo articulo his profitebantur: ε Abrenuntio Satanz, et operibus ejus, pompis, cultui, angelis, et machinationibus ejus, et omnibus, quæ sub ipso sunt. His adhuc apertiora alius etiam apostolorum discipulus Dionysius Areopag. habet⁸: ε Discinctum, et ministrorum manibus exutum baptizandum, occidentem versus stans episcopus, intendentem, manusque impingentem, ad eandem regionem conversus, insufflare, εμφοῦσαι τῷ Σατανᾷ, et conspuere illum ter Satanam jubet, ac præterea ter abrenuntiationem profiteri. Non solum enim immunda quæque cum statu exspuere consuevisse Christianos, ex Tertulliano constat⁹, verum et aquam baptismi adituros, prius substantialis manu contectos esse, se diabolo renuntiare, et pompæ, et angelis ejus, atque etiam quotidianis exorcismis eundem traduxisse, expulisse, revicisse, et respicisse. Cum autem parvulus sacro fonte abluerent, qui statis imbecillitate exsufflare et exspuere non poterant, Ecclesiæ ministros et susceptores, illorum vice isthæc peregrisse, ex Augustini scriptis apertum est, libro *De eccl. dog.* capite trigesimo primo; libro *De nuptiis et concup.* capit. decimo septimo, decimo octavo, vigesimo nono; et libro quinto *Hypogno.* Hæc ex occasione scribere libuit in eos, qui Christianos illos ritus tantopere criminabantur.

Pag. 84. Super tonum sagittantes. Ostendit ridiculos plane, et inanes esse Gnosticorum conatus, sumpta metaphora a sagittariis, qui plus quam par sit, arcum extendere nituntur. His enim accidit, ut quo longius se jaculatos putent, eo magis fallantur, atque deridendo se præbeant, dum aut frangitur arcus, aut eorum vires enervantur. Putaverim vero ὑπέρτονα τοξείων, ε vehementius quam oporteat in tendendo arcu eniti, ε significare. Interpres vetus forsau legit non ὑπέρτονα, sed ὑπέρτονον, vel

A uno, vel duobus vocabulis, eodem quidem sensu; nisi quod distincte vix reperias: sed magis placet ὑπέρτονα.

63 Ex annotationibus Jo. Ern. Grabit in cap. 13.

Pag. 81. Διὰ τὸν ἐπίσημον συνεσχηθῆναι, διὰ τὸ συνεπακολουθήσασαν αὐτῇ τὸ ἐπίσημον. B illus hæc ex veteri ita corrigenda putat: *ἡὰ τὸ τὸν ἐπίσημον ἐσχηθῆναι συνεπακολουθήσασαν αὐτῇ, διὰ τὸ τὸν ἐπίσημον.* Assentitur Petavius in margine Epiphani. Sed utrovīs modo ταυτολογίας crimen vix effugit Irenæus, nec satis clare, quomodo senarium contineat duodecas, explicat. Mallem itaque, leviori mutatione facta, legere: *διὰ τὸν ἐπίσημον συνεσχηθῆναι, διὰ τε συνεπακολουθήσασαν δις (quod imperitius scribit forte per β expressit, et alius inde terminationem præcedentis verbi fecit, συνεπακολουθήσασαν in συνεπακολουθήσασαν mutans) αὐτῇ τὸν ἐπίσημον, ε eo quod senarium numerum contineat, huncque duplicatum habeat asseciam.*

B Τὸ η σὺν μὲν τῷ ἐπισήμῳ ὀγδόδα εἶναι. Id est, litteram η octavum locum in alphabeto tenere, indeque octavum denotare numerum, si ἐπίσημον βαῦ, id est ζ, litteris alphabeti connumeretur.

Ἄπο τοῦ πρώτου ὀγδοῦ καίμενον τόπον. Ex veteri interprete patet, legendum esse: *ἀπὸ τοῦ α ὀγδῶ καίμενον τόπον.*

Τρεῖς αὐτὸς γενόμενος..... τρεῖς γὰρ τριάκοντα. Græca dilucidiora sunt et uberiora, sed ita corrigenda: *τρὶς αὐτὸς γενόμενος— τρεῖς γὰρ τριάκοντα.* FRONTO Duc.

Ἐννία. Ἐννίηκοντα ἑννία legendum docem veteris interpretis monuere Billius et Petavius.

Pag. 82. Τοὺς ἄνω ἑνδεκα, κατάλληλον λόγουσι. Lego cum veteri ἄνω τοὺς, et eadem linea κατάλληλος. BILL. Sed horum parum interest; imo dubium, an non satius sit τοὺς ἄνω retinere, et Græcis Latina adaptare.

Τῷ σχήματι τοῦ λόγου. Ἐν hic deesse notat Billius, ac optime monet, loco λόγον legendum videri litteram λ. Neque enim hic λόγος quidquam ad rem facit, sed ad λ omnia, quæ sequuntur, exacte quadrant.

Τὸν τῶν ἐννίηκοντα ἑννία ποιῆται ἀριθμὸν. Hoc verum deprehendit quicumque computationem, dempto numero episæmo, id est, senarii, instituerit; licet nugæ istæ indignæ sint, quibus aliquis intendat, aut immoretur.

Τόπον ἀρισταρᾶς χειρὸς..... εἰς τὴν δεξιάν, etc. Ut ex ecclesiasticis scriptoribus hunc locum explicem, Sidonius Apollinaris lib. ix, epist. 9 ad Faustum, in sine scribit: ε Quandoquidem tuos annos jam dextera numeraverit, ε id est, jam centesimum annum attigisti, vel superasti. Nam ut Cassianus *Collat.* 24, cap. 26, ait: ε Centenarius numerus de sinistra transfertur in dexteram, et licet eandem in supputatione digitorum figuram tenere videatur, nimium tamen quantitatis magnitudine supercrescit. Confer Hieronymum lib. 1 *Contra Iovinianum.*

Pag. 84. Ἐπιτέθειον εἰς ὑπερέκρουσιν. Ἐπέκρουσιν lege cum Billio; ἐπιτέθειον autem ex veteri interpretatione reponere non est necesse, dummodo ἐπιτέθειον, non tanquam neutrum cum πνεῦμα, sed ut femininum cum γνώμην, consueras.

Scholia Billii in cap. 14.

Pag. 84. Deinde Virtutes. Pro ἐξῆς vetus legit ἐξ ἧς. Sed prior lectio mihi magis arridet. Εξῆς enim respondet τῷ πρώτον.

Corpora. Σώματα legendum, non σωματικα.

Pag. 85. Qui signifer. Ζωδιακοῦ legendum, non ζώου.

Saturnus sublimiorem locum eners Corruptas

⁷ Lib. III Const. apost., cap. 18, et lib. VII, cap. 40 et 41. ⁸ Lib. de Eccles. Hierar., cap. 2. ⁹ Lib. 2 ad uxorem, lib. de Cor. mil., lib. ad Scap.

est hic locus apud Epiphanium, οὐρανὸς ὁ γρόνος. A Vetus habet, « quod superpositum est cœlum, » quasi in Græco legitur οὐρανός. Legendum est autem ὁ ὕπερῶν, vel ὑπερχειμένος χρόνος : de Saturno enim Irenæum loqui perspicuum est.

Peragrantiem. Pro ἐπιπεριεχομένην. legendum ἐπιπεριεχομένην. Nam et vetus transtulit « circum-euntem. »

Expressisse. Ἐκτυπῶσαι legendum, non ἐκτυ-ποῦσαι.

Illustris duodecadis. Οὐ φαίνεται legit vet. interp., id est, invisibilis et occultæ.

Pag. 86. Ac *singularem.* Ἐκάστην addo ex vet. Lin. seq. κατὰ χάθετον duobus verbis legi debet.

Virtuti illi. Legendum in Græco δυνάμει.

Notæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 14.

Pag. 84. *Corpora circumdata.* Scripsit fortasse « cir-culata, » vel « circularia, » σώματα κυκλοειδῆ, or-biculari forma.

Pag. 85. *Qui ad ipsam concavationem.* Paulo ante legisse videtur, ὁ ὑπερῶν οὐρανός, dum vertit, « quod superpositum est cœlum : » idcirco retulit ad vocem Græcam, « qui ad ipsam, » pro « quod ad ipsam concavationem. » Billius legit ut apud Epiphanium, « qui superpositus est Saturnus, qui ad cavitationem ipsam gravat. » Cornarius autem vertit, « qui suo corpore gravat, et vicissim ponderat illorum velocitatem sua tarditate. » Certe χύ-τος Hesychio est etiam σῶμα, ὄγκος, corpus et molex. Itaque suspicamur ita posse verti, « qui præter ipsam molem aggravat, et ex contrarietate moderatur illorum velocitatem sua tarditate : » quasi innuat, non modo suo pondere ac mole cœlum retardare, cum incumbit, sed etiam ingenita sibi motus tarditate.

A signo in signum. Fortasse, a puncto ad punctum intelligit, nisi malis ad 12 signa referre, de quibus paulo ante.

Circum-euntem et per-ficientem. Legendum in Græco περιερχόμενον, aut paulo ante de luna, ἐπιπεριεχο-μένην : nam et hic interpretis « circum-euntem » vertit.

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 14.

Pag. 84. *Volo autem.* Recitantur signa de quatuor elementorum origine, de zodiaco, sole, luna, cœlorum rotatione, climatibus terre, atque mendacii origine, a mendacissimis Marcossis in-vecta.

Et ipsam conditionem. Sic etiam Tertullianus Latine scribens, creaturam et hujus mundi creationem frequenter appellat, lib. *De resur. carnis*, et *De corona militis*.

Diligenter imaginare. Sic ἐξείκοντες reddidit, Græcam dictionem nimia religione secutus, pro eo quod alius dixisset, « imaginem exprimere. »

Pag. 85. *Qui Zodiacus.* Sic vocatur circulus intersecans æquatorum sphaeræ, a figuris animalium, quæ in eo imaginantur, ut sunt aries, taurus, leo, cancer, etc.

Et e contrario superjunctum. Apud Epiphanium hæc paulo apertius redduntur.

Adhuc etiam et terram in duodecim climata. Clima-ta vocantur terræ partes, secundum latitudinem, ab austro Septentrionem versus, pro sensibilem maximorum dierum variationem differentes. Primi climatis, quod dicitur diameroes, spatium dicunt esse 465 milliarum Italicorum ; secundi diasienes, 420 ; tertii dialexandrias, 370 ; quarti diarhodes, 320 ; quinti diaromis, 270 ; sexti diaboristenes, 225 ; septimi diariphæos, 185 : ulteriora climata per astrologos constituta non invenio. (Pag. 86.) Paulo post ex codice manuscripto et Frontonis ju-dicio reposuimus « demissionem » pro « dimissione », et demiserit distillationem » pro « demiserit destillationem » : itemque « deformare, » id est, exprimere, pro « deformari. »

Ex adnotationibus Jo. Ernesti Grabii in cap. 14.

Pag. 85. *Τριακοσίων μιν Μητέρα αὐτῶν.* Ple-roma triginta Æonum hic intelligentum est. Neque enim triginta nomina Achamothæ, quam alioqui Μη-τέρα αὐτῶν vocare solet, usquam reperio, sed se-piem solum cap. 1, § 9 (cap. 5, n. 2) lego.

Scholæ Billii in cap. 15.

Pag. 86. *Aliquid novi.* Addo τί in Græc. ex vet. Et eadem linea pro τέλος, lego τέλειος.

Detorquento accommodant. In Græc. pro μεταμορ-φῶζουσι, legendum μεταρμόζουσι.

In principio creavit Deus cœlum et terram. Hæc verba in Græco desiderantur.

Pag. 87. *Id quoque quod in ea.* In Græco bis pro τὸν legendum τό. Et seq. lin. post τὴν, ponend-um δέ.

Aquam et spiritum. In Græc. pro ἐν σφίσιον αὐτοῖς, legisse videtur vetus interp. ἐν οἷς εἶσι, ac rēte.

Post hæc omnia. In Græco pro πατινά που τοῖς, lego cum vet. ἐπὶ πᾶσι τούτοις. Lin. seq. pro τριακοντα, legendum rursus cum vet. τριακον-τάδα.

Quæ ab uno fonte. Pro πηγὴν, lego cum vet. πηγῆς δύναμιν, ead. lin. ταύτην, pro ταῦτα.

Duas aures habeat. Ἐχοντος legendum in Græc. *Veritatis corpus.* Addo σῶμα ex vet. et ead. lin. de-let τοῖς σώμασι.

Ordinibus. Στόχοις legendum videtur.

Pag. 88. *Dispensationem quoque.* Οἰκονομίαν le-gendum in Græco, non ὄκον μίαν, ut Gallasius, cujus hic quoque tanta non dicam oscitantia, sed vecordia existit, ut ne illud quidem animadverterit, μίαν cum substantivo masculini generis minime jungi. Præstitisset profecto quiescere, quam tam inconsiderate scribere.

Pag. 89. *Per id quod Sara.* In Græc. post τὴν, addo κατὰ, ex vet. et pro ὧς, lego πῶς.

Jeroboam item. Vel ex hoc uno loco quam præ-cipitanter, ac nullo cum judicio in hac versione se-gesserit Gallasius, liquido percipi potest : ubi, dum veterem interpretem ~~64~~ consulere gravatur, ejusmodi errorem admisit, qui, non dicam sacræ theologiæ professori, qualem se esse vult, sed ne ei quidem, qui litteras sacras vel a limine salutaris, condonandus sit. Quæ enim est hæc metamorpho-sis, ut de Jeroboam Roboam faciat, quem certum est non decem, sed duas tantum tribus imperio suo ac ditioni subjectas habuisse ? In Græco ergo pro Ῥο-βοάμ, Ἰεροβοάμ.

Pag. 90. *In speluncam.* Delendum in Græco Ἰε-ραήλ. Et ead. lin. pro τούτο, legendum τῷ.

Notæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 15.

Pag. 86. *Quæcumque transformantes coaptant.* Recte correxit Billius, μεταρμόζουσιν, quo verbo sæpius utitur alibi : ut cap. sequenti, εἰρηχεῖναι μεθ-αρμόζουσι : et cap. 17, εἰς τούτον χαρακτήρα μεθ-αρμόζουσιν : et cap. 1, καὶ μεταρμόσοι, καὶ ποιῆ-σοι μορφήν κινός.

Post quam decadis. In Græco emenda μνημο-νεύοντα φῶς λέγειν, pro σαφῶς λέγειν : quod n. que Cornarius vidit, qui vertit apud Epiphanium, « ac clare dicere : » neque Gallasius, qui, « dum aperte dicit ; » neque ipse denum Billius, apud quem ita scribi potest : « Moxque decadis mentionem facientem, lumen, et diem, et noctem. » Sane hand aliter constare potest ratio : neque enim decimo erit loco liguum, si numerare incipias a die. Atqui Ge-nesi 1, 3, post illa : « Et Spiritus Domini fero-hatur super aquas ; » sequitur : « Dixitque Deus - Fiat lux. » Rursus apud vet. interp. illud, « decadis commemorantem, » ἐλλήνιζται, pro « mentionem facientem. » Ita μνησθήσονται vertitur Psal. xxi apud Augustinum, « commemorabuntur, et con-vertentur ad Dominum, » pro « recordabuntur. »

Pag. 88. *Luminare magnum.* Μέγαν φωστῆρα scripsimus pro μέγξ.

Quaternationem ipsorum. Græca exigunt, « ipsorum dicunt facta, » τοιαῦτα γεγονέναι, « talia esse facta. » Paulo post ita distinguit in Græco : πάλιν δεκνόμεθα ὁμοῦς. Ἐν τῇ. Quod sequitur de Jeroboam apud Epiphaniū interpretem Cornarium, etiam corrigendum est, qui nimium auctor idoneus visus est Galliano, a quo magnam partem interpretationis mancipio acciperet.

Pag. 90. *Et Samuelem declinantem.* I Reg. ix, 22. « Assumens Samuel Saulem et puerum ejus, introduxit eos in triclinium, et dedit eis locum in capite eorum, qui fuerant invitati : erant enim quasi triginta viri. » At in Græco LXX : Καὶ ἔθετο αὐτοῖς ἐκεῖ τόπον ἐν πρώτοις τῶν καλεημένων, ὡσαύτ' ἐββόηκοντα ἀνδρῶν, « in primis vocatorum circiter septuaginta virorum. » Hoc notandum est, ut hinc colligamus Irenæum, vel hæreticos illos aliam Græcam editionem habuisse, in qua ex Hebræo, ut in Vulgata Latina legebatur. Porro, « declinare, » potest etiam retineri, bona cum venia Latinorum profanorum, apud quos, et « somnus declinat ocellos »¹⁰, « et « agmen duces declinant, » etsi « reclinantem » aptius fuisset, ut Lucæ xvii « reclinavit, » ἀνέκλινεν : et ix, v. 4, κατακλίνατε, « facile discumbere. » Sic autem explendus est hic locus e Græco : « Collocantem Saulem inter triginta vocatos, primum, et per Davide, qui triginta diebus, » etc.

Qui triginta diebus. Explendus est locus ex Græcis : « declinantem Saul, et per Davide, qui triginta diebus abscondebatur. » Atqui David I Reg. xx, 5, dicit : « ut abscondar in agro, usque ad vesperam diei tertię ; » et apud LXX, « usque ad vesperam » tantum, κρυθῆσομαι ἐν τῷ πεδίῳ ἕως δεσπης. Ubi ergo 30 dies ? Plane fugit hic ratio istos arithmeticos uovos, nisi quem alium Scripturæ locum forte spectabant. At II Reg. xxi, v. 13, « non et ante descenderant tres, qui erant principes inter triginta, et venerant ad David in speluncam Odollam. » LXX : Καὶ κατέβησαν τρεῖς ἀπὸ τῶν τριάκοντα πρὸς Δαυὶδ, εἰς τὸ σπήλαιον Ὀδολλάμ. Atque ita fortasse legendum est apud Irenæum, τὸ σπήλαιον Ὀδολλάμ. Καὶ διὰ τοῦτο, pro Ἰσραὴλ : sed in aliis exemplaribus LXX τρεῖς ἀπὸ τριάκοντα ἔρχοντες legimus, quæ cum Lat. Vulgata conveniunt, ut omnia tres illos viros dicant, non triginta, ut hæretici ; etsi aliorum triginta septem meminit illud ipsum cap. II Reg.

Adnotationes Fr. Feurdeventii in cap. 15.

Pag. 86 *Perfectus enim nemo, etc.* Magisterii summum gradum, et perfectionis suæ apicem in aggerandis mendaciorum, et recentium nugarum planstris constituisse, et erroribus prioribus pejores sic addere comendasse, ut de impietatis palma contendere viderentur, post Irenæum his graviter affirmat Nazianzenus¹¹ : « Certi homines ascensiones in corde suo ponunt, non confessionis, sed abjuratōis ; nec theologię, sed blasphemię. Etenim de liberalitate ac munificencia in profundendis impietatis opibus inter se certant, periunde atque non id metuant, ne impiis erroribus sese constringant : sed ne hæc in re levius tolerabilis que peccent, quam ceteri. »

Necessarium est. Delevimus « esse, » auctoritate vet. col. et Græc. loc., et « argutionem, » id est confutationem, pro « argutionem » reposuimus.

Pag. 88. *Tubernaculi quoque.* Qui frigidas Gnosticorum allegorias, ut decet, contempserit, et horum rituum Mosaicorum, Christo, Ecclesię et sacramentis concinne accommodatas expositiones solidiores desideraverit, ex doctissimis Rupertii, Bedę, et Rabani commentariis, Origenisque homiliis in Pentateucham, Clementis Alex. Strom. v,

A et Philonis Judæi libris allegoriarum, abunde illi satisfactum iri puto.

Volunt enim sexto. Delevimus « dicunt eum scipimo : » et mox, pro « septimo, » reposuimus « sexto, » auct. vet. col. et Græcæ lect.

Sed et arcæ. Sic omnino legendum poscit et sensus, et Græca editio.

Pag. 89. *Duodecim tintinnabula a.* Horum tintinnalorum plures quorundam Patrum allegoricas explicationes paucis perstringere, et Gnosticis deliriis opponere placuit. « Duodecim apostolos significabant, » ait Justinus martyr¹², « pendentes a potentia Christi æterni sacerdotis, per quorum vocem, gloria ac gratia ejus mundus repletus est. » Tertullianus¹³ : « Cur duodecim » apostolos elegit, et non alium quemlibet numerum ? « Næ et ex hoc meum Christum interpretari possem, non tantum vocibus prophetarum, sed et argumentis rerum prædicatum. Hujus enim numeri figuras apud Creatorem deprehendo : duodecim fontes Elim, et duodecim gemmas in tunica sacerdotii Aaron, et duodecim lapides ab Jesu de Jordane electus, et in arcam testamenti conditus ; totidem enim apostoli portendebantur, » etc. Clementis Alexandr.¹⁴ : « Trecenta autem sexaginta sex tintinnabula, quæ pendunt a veste talari, est tempus annuum : annus, inquam, Domini acceptus, prædicans et resonans maximum adventum Servatoris. » — Veste sacerdotali, » scribit Augustinus¹⁵, « utique significatur Ecclesia : per hæc autem tintinnabula, ut nota sit conversatio sacerdotis, sicut dicit Apostolus, te ipsum præbe exemplum boniorum operum. » — « Moyse præcipitur, » ait Gregorius¹⁶, « ut tabernaculum sacerdos ingrediens tintinnabulis ambiatur, ut videlicet voces prædicationis habeat, ne superni spectatoris iudicium ex silentio offendant. Vestimentis autem tintinnabula inhærent, ut vita viam, cum lingue sonitu, ipsa quoque bona opera clament sacerdotis. » Bedæ¹⁷ : « Si Josephi verbis intendere voluerimus, quibus dicit, in tunica pontificis, mala septuaginta duo fuisse, et ejusdem numeri tintinnabula, congruit hoc figuris mysteriorum, ut sicut in humero ac pectore apostolicum forte numerum jussus est : ita etiam discipulorum septuaginta duorum, qui et ipsi ad prædicandum missi sunt, circa pedes numerum assignatum haberet. »

Et per Samuelem. Hic aliqua deesse in omnibus nostris exemplaribus Latinis, ostendit tum lectio Græca, tum Bibliorum contextus. Sic ergo legatur : « per Samuelem, qui primum discumbere fecit Saul inter triginta vocatos ; et per David, qui triginta diebus abscondebatur in agro, » etc. Itaque suspectum est vocabulum « declinantem, » a Græco κατακλιναντος, quod revera de eo dicitur, qui convivas locis certis discumbere facit.

Ex Jo. Ernesti Græbii adnotationibus in cap. 15.

Pag. 86. *Μεταμορφάζουσι.* Non placet, saltem non necessaria est emendatio B.lli et Frontonis Ducaei, qui μεταρμόζουσι legentium volunt ; licet negari nequeat, Irenæum hoc verbo alibi sæpius usum esse. Si ex veteri interpretatione hic loci conjecturam capere licet, scriptum fuit μεταμορφάζουτες (sive, ut Basileensis Epiphaniū, indeque cunctis Irenæi edit. t. habent, μεταμορφόζοντες) μεταρμόζουσι.

Καὶ οἱ στύλοι οἱ δεκαπήχεις. Diu multumque quaesivi in S. Litteris columnas decem cubitorum, donec tandem in editione Francofurtensi 1597 LXX interpretum, Exod. xxxvi, 17 et seq. inveni hæc scripta : Καὶ ἐποίησεν στύλους τῆς σκηνῆς ἐκ ξύλων ἀσηπτῶν· δέκα πηχῶν ἕν ἑκάστου τῶν ἑνῶ. In Romana autem Flammii Nobilii, et

¹⁰ Propert., lib. II, eleg. 1, v. 11. ¹¹ Orat. 2 de pace. ¹² In Dialogo. ¹³ Lib. IV contra Marc. ¹⁴ I. b. v Stromat. ¹⁵ Quæst. 119 in Exod. ¹⁶ Lib. I Registri, cap. 24. ¹⁷ In xxviii cap. Exodi.

Waltoni editione hæc minime exstant. Totum enim xxxv et seq capita in codice Romano et Alexandrino immane quantum differunt.

Τὸς δώδεκα κήδωνας. In S. Scripturis Exod. xviii nihil de numero istorum tintinnabulorum legitur. Duodecim autem fuisse per traditionem accepimus non modo Marcossii hæretici, sed et catholici quidam, veluti Justinus martyr, qui in *Dial. cum Tryphone Judæo*, pag. 260 ait, δώδεκα κήδωνας ἐξήθηται τοῦ κρήνητος τοῦ ἀργυρίου παραβέβηται. 65 « traditum esse, quod duodecim tintinnabula stolæ summæ sacerdotis annexa fuerint. » Quæ ipse typos facit xii apostolorum, qui Jesu Christo, novi testamenti pontifici, adhererunt. Alii vero 72, alii alium tintinnabulorum istorum numerum tradiderunt, de quibus lego egregium Braunii tractatum *De vestitu sacerdotum Hebræorum*, lib. II, cap. 5, § 25. Neque enim libet cum Feuardenio hic digredi.

Scholæ Billii in cap. 16.

Pag. 90. *Necessarium autem.* Δὲ adlo ex vet.

Pag. 91. *Quod autem non.* Pro οὐδέ in Græc. legendum οὐ, et ead. lin. pro ἐπι, ὑπὸ, vel παρὰ. Cum parabolarum. In Græco delendum ἐτέρω.

Notæ ex adversariis Front. Ducati in cap. 16.

Pag. 91. *Ostenditur procedente.* Græc. δειχθήσεται, ostendetur. « Locus Danielis sic habet in ed. nota Romana: Δεῦρο, Δαυηλ, οὗτι ἐμπροσθέντες καὶ ἐσφραγισμένοι οἱ λόγοι, ἕως x. π. ἐκλεγ. καὶ ἐκλευκάνθωσι, etc., non diversa ab iis quæ Lat. Vulgata Danielis xu. 9, 10: « Vade, Daniel, quia clausi sunt, signatque sermones. » At non legimus, ut citant hæretici, καὶ οἱ λευκοὶ λευκάνθωσι. Nonnihil diversa sunt a prophetæ autographo, quæ citat ex hoc loco Cyprianus *Contra Judæos*, quæ tamen conveniunt cum iis quæ apud hunc ipsum Irenæum lib. IV, c. 45.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 16.

Pag. 90. *Dominum nostrum* I: a legendum propositum ex vet. cod. et Græc. lect. Prius erat, « Dominum non alterum, » etc.

Et fabricatorem quidem. Duplici ratione mendacii illos arguit, una, quod Creatorem mundi alium a summo et invisibili Deo facerent; altera, quod illam in essentia visum esse a prophetis, idque oculis ipsis carnalibus, putarent. Ac rectius docet Augustinus 10, omnes visiones Moysi et alii prophetis factas, per subjectam creaturam exhibitas fuisse ad significandum Deum invisibilem: nec Moysen ipsam aperte nunquam Deum vidisse. Variis autem modis creaturam assumi ad Deum nostris sensibus significandum, argute idem postea persequitur. At quando videlicet in angelo; aliquando vero et ipsi prophetæ verbis et factis personam Dei significarunt. Id ipsum quoque multis Scripturæ sententiis, et Ambrosii, Hieronymi, Athanasii et Nazianzeni testimoniis confirmat amplissime epistola 3.

Pag. 91. *Recurro, Daniel.* Hunc Danielis locum ita legit Cyprianus 10: « Muni sermones, et signa librum usque ad tempus consummationis, quod audiscant multi, et impleatur agnitio, quoniam cum hæc dispersio, cognoscent omnia hæc. » Non autem de Deo aliquo ignoto, et hi perperam putant: sed de cæcitate Judæorum, qui Scripturas sanctas intellecturi non essent, donec Christus in novissimis temporibus venisset, qui discipulis verbo et opere explicaret, recte interpretatur.

Ex Jo. Ern. Græbi adnotationibus in cap. 10.

Pag. 90. *Ὁ λαός με οὐ συνῆκε.* Ita LXX interpretes, teste Hieronymo ad cap. 1 Isaiæ. Soli LXX translulerunt: « Israel enim me non cognovit, et populus me non intellexit. » Alique ita hunc locum

A allegarunt tam hæretici, quam catholici; S. Basilii, Cyrillus, Theodoretus in Commentariis suis, hisque antiquior Justinus martyr Apol. 2 (1) pag. 95, C. Unde et in priori hujus Apologiæ parte, 77, A. legendum videtur ὁ λαός με οὐ συνῆκε, non μου, ut est in editis exemplaribus.

Scholæ Billii in cap. 17.

Pag. 91. *Puerili ætate esset.* In Græco pro τὰ διὰ, legendum cum vet. παίδος ἔντος καὶ τὰ γράμματα μαθάνοντας, καὶ τοῦ διδασκάλου.

Pag. 92. *Per id præterea quod.* Pro διὰ τὸ, vet. legit, διὰ τοῦτο: sed male, ut sensus ostendit.

Dicere recusavit. In Græc. ante αἰσῶν, ponendum μή, vel οὐκ.

Abcondita sunt a te. Addo ἀπό in Græc.

Se eos elocutum. Corruptus est hic locus apud Epiph. ita restituendus ex vet. interp., ὑπέσχετο διδάσκειν. Ἀπόδειξεν δὲ τὴν ἀνωτέρω, etc.

Abcondisti hæc. Adlo ταῦτα in Græc.

B *Sic tibi complacuit.* Delendum μου.

Notæ ex adversariis Front. Ducati in cap. 12.

Pag. 93. *Apocryphorum et perperum.* Ἀποκρύφων καὶ ψόων γραφών, melius forte, « apocrypharum et perperarum Scripturarum, »

Et propter hoc non respondisse. Interpres fortasse legit διὰ τὸ; sed Hellenismus exprimere voluit, sic enim solet articulos reddere.

Pag. 91. *Per eum sermonem qui est.* Nimis incommode ῥῆμα vertit « sermonem, » quod grammatici « verbum: » sic ergo planius erit, « per verbum, » abscondita sunt, « apocryphon Bythi manifestasse: » hoc est dum usus sine verbo ἐκρύβει, designasse occultationem, sive obscuritatem Bythi.

Confiteor tibi, Pater. Cum id suadeat vetus Interpres, legendum est, ut Lucæ x. 7 21, ἐξομολογούμαι σοι, in Græco: tametsi videri potest auctor immutare nonnunquam verba S.ripturæ, ut cum οὐρανῶν, pro οὐρανοῦ dicit, nisi et hoc vitium librorii est. Illud quidem certe in initio capitis occurrentis a librario est: διὰ τὸ ἐν ἑκαστῶν, nam ἐν ἑκαστῶν non putavit recte jungi posse cum τὸ, quod diversi generis sit. Tu intellige διὰ τὸ παραδίδόμην ἐν ἑκαστῶν αὐτῶν ἀσκήν: reposui mus enim ex Epiph. cod. παραδίδόμην pro δίδόμην, quod erat in edit. Galasii.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 17.

Pag. 91. *Scripturas.* Hunc novum titulum apposuimus, quod magis convenire nemo non judicabit: veterem autem in proximi capitis initium, ad quod etiam quatuor posteriores lucas istius rejecimus, ut sit illius principium.

Multitudinem apocryphorum. Apocryphum illud est B. Augustino 10, ejus occulta origo Patribus non claruit: χρύπτω enim, « a quo ἀπόκρυφον, est « condo, » sive « recundo. » Porro Gnosticus non tantum libros, quorum origo ignota erat, sed et blasphemias spirantes habuisse, et superiores dictum est, et hoc capite plus satis liquescit: cum Christum ignorantem, et sub ejusdem prædagogi ferula quasi alphabetum ediscentem, ex illis ridicule linguat 11.

Tunc enim a Simone et Cleobio pestilentes sub nomine Christi et apostolorum compositos libros fuisse testatur B. Clemens 11, quos in fraudem simplicium Christianorum circumforebant hæretici. Quod etiam superioribus temporibus factitatum asserit, videlicet nomine Moysi, Eno. h. Adæ, Davids, Elizæ, et trium patriarcharum, perniciosa, et veritati infesta scripta evulgata sui æ. Multos quoque Priscillianorum corruptissimos codices, qui canonici titulati erant, se invenisse scribit Leo Magnus 11. Quomodo enim decipere simplices possent, nisi venusta pocula quoniam melle

10 Lib. II de Trinit., cap 15 et 16, et lib. III, cap. 10. 11 L. b. I contra Judæos, c. 4. 12 Lib. XIV De civ. cap. 33. 13 Vide infra lib. II, cap. 69. 14 Lib. VI, cap. 18 de Const. apost. 15 Epist. ad Turibium, c. 13.

prælinrent, ne usquequaque sentirentur insuavia, A
quæ essent futura mortifera?

Et disceret litteras. Hunc veterum Gnosticorum, errorum, Christo communem ignorantiam nostram ascribentium, æque impia ac perveraciter recentem instaurare nituntur, quando, Calvino auctore, aiunt eum permulta ignorasse; et Gallasio astipulatore, oportuit eum discere ac erudiri more hominum. Nos has impietatis copiose refutavimus. Dialogo 4 adversus eorum errores : infra quoque iterum de his dicitur.

Incognitum. Ita vet. cod. Græce etiam τὸ ἀγνωστων : expunxitque itaque cognitum.

Pag. 92. Sed et in eo. Sic legendum docuerunt cod. vet. et lectio Græca. Quod vero Christum dixisse referunt, cum in nullo Evangel. exstet, constiterunt.

Apocryphum Bythi. Sic legendum, pro « apocryphum Bythum : » et postea, « veritatis Patrem, » pro « veritatem Patris : » itemque, « promisit se, » pro, « promississe » docuit, cum veteri codice, textus Græcus : sicut et superius, « ostendisse eum, » pro « non ostendisse. »

Pag. 93. Et aptare. Delevimus « a Patre, » auctor. vet. cod. et Græcæ lecti.

De incognito. Expunxitque « de cognito, » auctor. vet. cod. et Græcæ lecti.

Ex annotationibus Jo. Ernesti Græbii in cap. 17.

Pag. 91. Ὁς τοῦ Κυρίου. Hoc βῆθίουργμα, ut ab Irenæo merito ap. elatur, reperitur etiam in apocrypho, quod Mattheum perperam scripturam exstat in ms. cod. 1697 bibliothecæ Regiæ Parisiis, teste Cotelerio in notis ad lib. vi Constit. apost. Clementis, cap. 16, et in Evangelio infantie Christi, quod Arabice cum Latina versione editit Henricus Sikius, pag. 144 et 146, nec non, licet paulo diversum, in pseudo-Evangelio Leucii, quod ms. hic Oxonii 68 exstat in bibliotheca collegii Corporis Christi, ubi cap. Quomodo Jesus descendit erul litteras, hæc leguntur : « Et cepit magister im piose (i. imperiose) eum docere dicendo : Dic alpha. Jesus vero dixit ei : Tu mihi dic prius, quid sit beta, et ego dicam tibi quid sit alpha; et ob hæc magister iratus percussit Jesum, et postquam percussit eam, mortuus est. »

Scholæ Billii in cap. 18.

Pag. 93. Ad fidei abjectionem. Græc. ἀπόθεσιν. In Græc. pro εἶδος τοῦ, legendum εἶδος τοῦτο.

Pag. 94. Intimum Bythi sinum. Addo in Græc. τοῦ Βηθοῦ ex vet.

Profanorum quorundam. Addo βεθλων ex vet.

Pag. 93. In eo qui in Jesum descendit. Et τὸν κατεβόντα εἰς Ἰησοῦν. Velus editio, « in nomine descendentis Jesu. » In codice tamen manuscripto, ex quo infinita loca correctæ sunt, non « Jesu, » sed « spiritus » legitur. Quæ quidem lectio eundem sensum habet cum codice Græco.

Pag. 97. Filius autem in eo qui præexistit. Græcus Epiphaniæ codex habet ἐν τῷ παρόντι, id est « in præsentī. » Sed apparet veterem interpretem legisse πρόντι. Veritē enim, « qui ante fuit. »

Veni ut. Ἦλθον. In Græco autem codice aliquanto post, pro ἐκ τῶν, legendum τῶν.

Quæ patris esters. Sensus hoc loco perspicue patuit, ut cum veteri interp. legamus, πατέρα, non, ut corrupte apud Epiphanium, μητέρα.

Hoc autem. Τοῦτο legendum in Græc. cum vet.

FINIS SCHOLIORUM BILLII.

Nota ex adversariis Fronti. Ducati in cap. 18.

Pag. 91. Redemptionem autem. Interpres legisse videtur, τὴν δὲ ἀπολύτρωσιν τοῦ ἐν αὐτῷ Χριστοῦ καχομίσθαι, non ut habet Epiphaniæ codex, qui tamen sequendus est : non enim in Joanne, sed in Jesu, Christum esse blaterabant Gnostici, neque hic Christum a Jesu, ut ante, sed Joannem a Jesu distinguit. Sic ergo corrigere potes : « redemptio-

nem autem Jesu positam esse ad perfectionem, » tametsi hoc est κατῶσαι, non ut Græcus, καχομίσθαι, « allatam esse. »

Cum quibusdam profanis. Apud Eusebium lib. iv, c. 10 Hist., legitur μετ' ἐπαλήθειαν τινῶν τοῦ τελουμένου, et εἰς ὕδωρ, et μητέρα τῶν πάντων, εἰς τὴν Ἰησοῦν, καταπλήξεσθαι τοῦς τελουμένους, κατὰ τὴν ut apud Epiphanium. In utroque ergo Græco lib. omnittitur vox βεθλων, quæ tamen exprimit Irenæi interpres, et Rufinus, dum vertit : « Etenim quidam eorum thalamum constaurant, et nefarium quoddam inicianti celebrant genus, tanquam secretis quibusdam carnibus ac verbis, non tam sacræ quam execrabilibus eum, qui introducitur, consecrantes. » Christophorousetiam : « Et invocationibus quibusdam nefandis abilita mysteria in eos esse sequuntur. » Potest tamen hoc interpres noster addidisse de suo, ut postea : « cum quibusdam profanis dictionibus similibus. » Græco tantum est, μετὰ ἐπιβήσεων δημοστρόπων. Ubi vox, « profanis, » ommissa est a Billio.

Pag. 95. In nomine ignoti. Licet Græce legatur, εἰς ὄνομα ἀγνώστου, rectius tamen vetus interpres et Billius : « In nomine ignoti, » quam Cornar. et Gallas., « In nomen ignoti. » nam et ita Rufinus verterat : « In nomine ignoti Patris omnium, et in veritate omnium matre, et in eo, qui descendit in Jesu; » et ad exemplum videtur hoc redditum sacerorum veræ nostræ initiationis verborum Math. xxviii, 19, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς. Vulgata : « In nomine Patris, » quoinodo et Cyprian. epist. 23, et alii Latini Patres : tametsi Tertull. quoque De baptismo, 13, dixerit : « Tinguentes eas in nomen Patris. »

In nomine descendentis in Jesu. Mirum quam indiligentes hic fuerint Cornarius et Gallasus, qui vertunt, « in eum, qui descendit Jesum, et in Jesum, qui descendit. »

Et spiritus et Vita. Græc., Πνεῦμα ἀγαθὸν καὶ ζωῆς : « Spiritus bonus et vita, » forte ἀγνόν, ut postea, « per Spiritum sanctum in redemptionem angelicam. »

In zona luminis Græc. ἐν τῇ ζωνῇ τοῦ φωτός : « in vitis luminis; » et ita Billius noster legit, ἐν τῇ ζωνῇ τοῦ φωτός. Nihil mirum hic, sed ad Jendum moneo, τοῦ Χριστοῦ, Græco paulo post ex veteri, qui habet, « Christi non divido spiritum : » nam et hoc indicant illa vestigia Hebraicarum dictionum, Μεσσία ὀσφάρπυ.

Pag. 96. Et incorporalia et insensibilia. Addendum Græco vocabulum unum ex veteri, καὶ ἀσωμάτων καὶ ἀναισθητων, nisi hoc fortasse ab interprete est, non ab auctore.

Pag. 97. Alti sunt qui mortuos. Hæc quoniam Latinitate donarat etiam doctissima Billius, et apud Epiphanium Græc. reperiebantur, ex ejus libro descripsimus, cum non essent in editione Gallasii : tametsi advertendum est, hæc non citari ab Epiph. plane ut erant apud Irenæum, ne quis miretur verbis singulis Græcis Latina non respondere.

Pag. 98. Ipsos abeuntes in sua. Non assentior doctus Billio, censenti hæc mendo e in plurali legi : sic enim initio dixit : « Et præcipiunt eis venientibus ad potestates, » et, « venire quoque eos. » Epiphanius vero jam inde ab initio dixit, Ἐρχεζούοντα δὲ εἰς τὸν Ὀδοῦ ἐπὶ τὰς ἀρχάς, « jubent cum venerit ad principatus : » sic autem multis hæc præcepta sunt, ab illis mystis Gnosticis, ut quid quisque dicere deberet, sit expressum. Neque profert verba ipsa Irenæi Epiphanius, ut monuimus, sed ab illo ista mutatus sua pro arbitrio interseruit, vel immutat.

Anima vero eorum proficiatur. Hæc omisso sunt in interprete Billii, etsi apud Epiphanium Græco reperitur, quæ ita Cornarius : « Anima vero ipsorum officii ariet supernæ in defectu constituta, ut et illic maneat apud ipsam. » Sic apud Tertull. ex

eisdem fabulis Valentini, cap. 32, « easque Demiarcho suo reddent. » De his ipsis nunciis plura Theodoretus lib. 1 *Hæretic. fab.*, ubi de Ascolytis, hæret. 15

FINIS NOTARUM FRONTONIS DUCI.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 18.

Pag. 93. *Quanti enim.* Dissidia feralia etiam ne præcipuis doctrinæ suæ capitibus, inter hæreticorum antesignanos emeruisse, et hic rursus commemorat : ut spiritui vertiginis, qui etiam secum ipsa pugnat, eorum opinionem accepto ferendas esse nullus nesciat. « Ista inconstantia, » ait Hilari²⁵, « ostendunt omnia incerta et vana esse apud se. » — « Quomodo enim salutis cupidi, » scribit in simili argumento Justinus²⁶, « po sent toto religione vera illis credere, inter quos parum convenit, dissidentes in suis opinionibus? » Tantis autem dissensionibus funestissimum ovili Christi exitium, et fidei Christianæ propudiosam abnegationem moliri callidissimum Satanam, nec ipse Irenæus dissimulat. Cæterum, quod ad lectionem attinet, obacurus est hujus primæ clausule sensus, partim interpretis nimia religione, partim malorum codicum vitio. Ergo, ut facilius evadat, puta « Quanti » pro « quot » poni, quod non ausi sumus immutare, quia id agnoscit vet. cod. Deinde secunda linea « quia » nihil aliud, quam « quod » significat. Præterea « Destructionem, » quod habet vet., pro « recitationem, » atque adeo « restitutionem, » quæ fuerat Erasmi conjectura, reposuimus. Rursus « repositionem, » nescio qua via in hunc locum irreperit, sed sensum turbare manifestum est; eam igitur expunximus, contra veteris libri auctoritatem. Denique pro « inremisso, » quamquam « remissa » habeat vet., cum Græc. ὑποβέβληται non respondeat, « immissa » potius legendum censuerim, aut si mali : « submissa. »

Pag. 94. *Illam autem spiritulem.* Sic legendum docet cum vet. cod. Græca lectio : delevisimus autem, « illa autem spirituala. »

Et baptisma quidem a Joanne. Etsi plurimis terrimisque hi veteres Gnostici scaterent versibus, nihilominus hæc in re catholicam sententiam retinebant, quod non baptismate Joannis conferretur remissio peccatorum, sed solo baptismo Domini nostri Jesu Christi. Illis ergo longe deteriores sunt recentēs Hæretici, qui ut omnem gratiæ conferendæ virtutem per Christum instituto baptismi nefario detrahant, illud ipsum præcursoris sui lavacro æquare non verentur.

Quidam ex ipsi sponsale cubiculum. Quia hæc ad verbum transcripsit Eusebius²⁷, verba ejus ex recenti, eaque emendatissima translatione superius addidimus. Observa autem sacrilegos istorum ausus, quibus sacrum baptisma profanabant : ob eamque rem, plerosque antiquorum illud merito damnavisse.

Pag. 95. *In nomine ignoti Patris.* Lectionem hæc omnium veterum editionum, data opera nolimus immutare : attamen Eusebius²⁷, Epiphanius²⁸ et Theodoretus Græca lectio, et ea, quæ habentur superius cap. 13 initio hujus cap., sic legendum indicant : « In nomine ignoti Patris omnium, in Veritatem matrum omnium, et in descendente in Jesum, ad unitatem, et redemptionem, et communicationem virtutum. » Omnium autem ad textum Irenæi accommodatius sic legitur apud Nicetam Choniensem : « In nomine ignoti Patris omnium, et Veritatis matris omnium, et ejus qui descendit in Jesum, ad conjunctionem, et redemptionem, et communicationem virtutum, » etc. Tria vero hic apponunt : primum, « Patrem, » quem putant omnibus retradactis

A sæculis ignotum, aliumque a mundi opifice; secundum, « Alethiam, » id est Veritatem illam matrem omnium, cujus idolum viginti quatuor litterarum æguris sicutum recensuit cap. 10; tertium 67 « Christum » initio aliam a Jesu, quem Christum lingebant in specie columbæ in Jesum descendisse, dum a Joanne baptizaretur, tuncque coadunatum eidem fuisse ad perficiendum miracula, quæ scripta sunt in Evangelio; ipsum quoque annuntiandum usque ad tempus passionis, quo recessit ad superna, unde evolaverat, solum autem relictum Jesum passionem subivisse.

Cæterum, manifestum est horum nebularum, in corrumpeuda sacramenti baptismi forma, sacrilegium optimo jure hic ab Irenæo coargui atque damnari. Etenim cum ab æterno Dei Filio completo et absolute in titulum fuerit, ut conferatur aspersione, vel immersione aquæ, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti; nullius hominis est propria auctoritate in his quidquam detrudere vel immutare. « Lex namque tingendi, » inquit Tertullian. lib. *De bapt.*²⁹, « imposita est, et forma præscripta : Ite, docete nationes, tingentes eas in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. » Et lib. *Præscript.*, cap. 20 : « Jussit (apostolos) ire, et docere nationes, tingendas in Patrem, et in Filium, et in Spiritum sanctum. » Cyprianus quoque epistola vigesima tertia scribit : « Dominus dixit, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti gentes tingi, et in baptismo præterita peccata dimitti. » Rursusque epistola septuagesima tertia : « Post resurrectionem apostoli ad gentes mittuntur, et in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptizare gentiles jubentur. » Didymus quoque lib. in *De Spiritu sancto* ait : « Qui unum de præceptis nominibus præformit, neque sacramenti perfectionem attingit, nec a peccatis hominem liberat. » Augustinus denique scribit³⁰ : « Certa sunt verba evangelica, sine quibus non potest consecrari baptismus, » etc.

Basima a cabasa. Nicetas in *Orthodoxia* hæc verba paulo aliter refert, scribens : « Quo majorem ei qui baptizatur stuporem hujc aut, hæc Hebraica nomina superaddunt, camosi, bæ, anoora, nystadia, rhuda, custaba, phogor, calathi. Quorum interpretatio hæc est : O qui es super omnem virtutem Patris, te invocamus, qui lumen, et Spiritus bonus, et vita admnaris : quoniam in corpore regnasti. » Difficillimum est verborum istorum fontes indicare; accipe tamèn, quid de his nobis verisimilius videtur. Impositores istos magicis artibus delectatos, iisdemque multa prodigiosa et portentosa effecisse, ex Justino, Irenæo, Tertull., Epiph., Theod. et August. certissimum est. Magus porro monstruosa, ipsoque atridore pronuntiationis etiam horrenda vocabula, et carmina operæ cacodemonum invenisse, et susurrasse, quibus ad præstigias suas mirabilem energiam inesse asserbant, ex sacris profanisque scriptoribus cuiculis est in confesso. Apuleius enim magico susurramine aures reverti, mare colligari, ventos expirari, solem iuberi, lunam despuuari, stellas evelli, diem tolli, noctemque teneri posse putat. Virgilius etiam ait³¹ :

*Carmina vel celo possunt deducere lunam :
Carminibus Circe socios mutavit Ulyssis.*

Frigida in pratis cantando tum, uir anguis.

Et Tibullus de quadam incantatrice³² :

*Hæc cantu finditque solum manesque sepulcris
Et cit, et tepido devocat ossa rogo.*

Et alia apud Ovidium jactat se³³ :

*Vipereas rumpo verba et carmine succes,
Vivaque saza, suo convulsa robore terra,*

²⁵ L. vii de Trin. ²⁶ Orat. ad Græcos. ²⁷ Lib. iv Hist., cap. 10. ²⁸ Ibid. ²⁹ Contra Sethianos et Corinth. ³⁰ Cap. 13. ³¹ Lib. vi de Baptismo, cap. 2. ³² Ætolog. 8, v. 69 et seq. ³³ Lib. 1, eleg. 2, v. 47, 48. ³⁴ Metam. iv, 614 et seqq.

*Et silvas moveo, jubeoque tremiscere montes,
Et magis solum, manesque exire sepulcris.*

Negatur etiam Serenus Samonicus de nomine « Abra-
cadabra, » ut et alii de « Aratitha, » etc.²⁶ Vero
igitur simile est, astutos istos præstigiatores isthæc
magica et barbara magis portenta, quam nomina
fixisse, et magno supercilio inculcasse, ad concitan-
dandos simplicium animos, ut cum magno stupore
angustiora putarent quæ non intelligerent; et dæ-
monones ictis pactis assistentes ad horum vocabulo-
rum pronuntiationes, quæ postulabant magis præ-
starent, ut superius de Marci cœna habes cap. 9.
Quod si quæ hic habes, Hebræa vocari ab Irenæo
urgeas, responderim non ex suo, sed Valentianorum
sensu esse intelligendum, cum id unum confi-
dent et vere possim affirmare, ea nempe nec a
Græca, nec ab Hebræa, Chaldaica, Syra, aut Ara-
bica lingua petita esse.

Regnasti. Ita legit vetus cod. Græce est ἐβασί-
λευσας; delevimus itaque renasci.

Pag. 96. Ungunt saceratum opobalsamo. Gradus
quosdam esse ad impietatem, nullumque repente
peccatum fieri, vel in his Gnosticis apparet. Licet
enim multa de sacris Litteris corrumperent, in-
fanda perpetrarent, horrendaque in Deum evome-
rent, nihilominus protestationes et illinisiones in
baptizando Catholicis usitatas observabant; adeo
ritum illorum traditio per universum orbem apo-
stolis tradentibus invaluerat. Nec eo nomine hoc
loco, vel in sequentibus, illos damnat Irenæus; id
certe non segniter facturus, si in hoc ab apostolica
traditione declinasset.

Qui autem ritum hunc e medio tollendum con-
tendunt, eo nomine, quod ab hæreticis, iniquo
etiam sine, usurparetur, præpostere et impie judi-
cant, cum et aquam, et communium nobiscum ver-
borum partem, reliquasque Evangeliorum particu-
las, quibus utebantur, eadem opera auferrent. « Non
cuim est detestanda sanctimonialium virginitas, »
ait Augustinus²⁷, « quia et Vestales virgines fue-
runt; nec reprehendenda sacrificia patrum, quia
et sacrificia gentium fuerunt; quia etsi unus qua-
rundam rerum similis esse videtur nobis cum
gentibus, » addo, et hæreticis, « et tibi, potus, te-
ctorum, vestimentorum, lavacrorum; longe tamen
aliter his utitur, qui ad alium finem earum usum
refert: et aliter, qui ex his Deo gratias agit, de
quo falsa non credit. »

Cæterum, sacris olei et chrisimatis unctionibus
in baptismo ab apostolicis temporibus tripliciter
usam esse Ecclesiam colligimus. Primo, circa
aquas, « quas pontifex, » auctore Dionysio Areop.²⁸,
« sancta prece ac invocatione sanctificabat, καὶ
ἐπί τῷ παντοκράτορι μύρου σταυροειδῆς χυσεῖται
τελειώσας αὐτό, i. e. ter in eas ad crucis eligiem,
sanctissimum fundens unguentum, illas hoc ritu
perficit. » Secundo, post abrenuntiationes et
exorcismos, cum vel toto corpore, ut est apud
Dionysium, et Cyrillum Jerosolymit.²⁹, vel pec-
toris tantum, et scapulis baptizandum ungebant
oleo, quod inde catechumenorum vocatur. Postremo,
chrisimate, ex oleo et succo balsami composito, ad
regiæ et sacerdotalis gloriæ unitatem exprimentam,
ait Cyprianus³⁰, in verticè signabantur baptizati.
Ab apostolis, Spiritu sancto doctore, universas per
orbem Ecclesias, in hunc usque diem hos ritus ac-
ceptos constanter retinuisse, ad Spiritus sancti
dona significanda his usas fuisse, testes sunt, qui
primo sæculo ab apostolis, vel cum eisdem vixe-
runt, Clemens Rom. lib. iii, *De constit. apost.*,
c. p. 15, 16, 17, et lib. vii, cap. 23, 28, 41, 42, 44,

A et lib. iii *recog.* et epist. 3; Dionys. Areopag.
lib. *De eccles. hierar.*, c. 2 et 7; auctor *Quæst.* Apud
Justinum martyrem, quæst. 137; Theophilus Ana-
tiochenus lib. *ad Autolycum*; et qui postea vixe-
runt in Oriente, Origen., lib. v in Epist. ad Rom. 6 ad
Chrysost. hom. 12 in 1 ad Corinth. et homil. 6 ad
Coloss.; Basilius lib. *De Spiritu sancto*, c. 27;
Nazianzenus oratione in sanctum baptismum. Addam
et Latine Ecclesie Patres, Tertullian. lib. *De carnis
resurrectione*, lib. 1 *Contra Marc.* et lib. *De bap-
tism.*; Cyprianum epist. 72 ad Januarium; Arni-
bium *Commentariis* in psal. iv, xxii, lxxxii, xc,
cxxxii et cxxxiv; Optatum Milevitanum lib. ii,
iii, et vii *Contra Parmenianum*; Augustinum lib. xv
De Trinit., cap. 16, et lib. iv *De symb.*, c. 1, et
tractatu 44 in Joannem; Ambrosium lib. 1 *De sa-
cramentis*, cap. 1 et 7; Hieronymum *Dialog. contra
Lucifer.* Hæc paulo fusius adnotare libuit, ut om-
nis innotescat, quanta pietate et sinceritate du-
cantur rhapsodi illi Magdeburgenses, qui istos un-
gendi sacros ritus hæreticorum tantum, et non
catholicorum et apostolicorum virorum fuisse au-
dent asserere.

Quidam autem eorum. Ergo primum sanctissi-
mumque regenerationis nostræ mysterium, quod
est baptismum, per istos Gnosticos Satanas omni ex
parte labefactare conabatur; quando illi verba il-
lius formæ a Christo tradita corrumpebant, isti
vero et proxime sequentes ipsam materiam, id
est aquam, omnino negligendam esse censebant.
Hoc idem diabolicum plane stratagemam etiam nunc
per posteriores Hugnosticos reparare nititur,
quando per Brentium, Bezam, et similes suadet,
uti certa verborum forma, magnum esse; et nul-
lum aliud esse verbum sacramentorum, quam quod
a ministro pro suggestu exponitur. Per Calvinum
autem tradit, aquam non esse penitus necessariam:
nec Christum de illa dixisse: « Nisi quis renatus
fuerit ex aqua, » etc. Hoc autem didicit a Luthero,
qui a suis interrogatus, si liceret baptizari cere-
visia, aut lacte, tandem respondit³¹: « Quidquid
balneum dici potest, ad baptismum conveniens est.
Si non adsit aqua, cum sit cerevisia, vel lac in ne-
cessitate, vel quidquid habueris: nihil in hoc situm
est. » Habes ergo veterum Gnosticorum impietates
renatas in novissimis: adeo semper sibi similis
est Satanas omnium mendaciorum parens.

Alii hæc omnia recusantes. Seductores homines
proficere in pejus, et qui in sordibus volutantur,
in dies multo magis sordescere, aperte indicat hæc
classis Gnosticorum, quæ cærimonias, aquam, et
verba sacri baptismi eadem opera 68 rejectit ut in-
digna, quæ mysteria eorum invisibilia significarent.
Illi porro sunt, quos Epiphanius vocat Archonticos,
Theodoretus et Nicetas Ascodrugos, et Ascodru-
pitas, quibus Euthymius addit Paulicianos. Hi et-
enim divina mysteria, et dona spiritualia, rebus visi-
bilibus; et incorporea, sensibilibus et corporeis
signanda et commemoranda esse negabant: proinde
nec baptismatis, nec aliorum spectabilium sacra-
mentorum usum admittebant. In hos acerrime
disputant Nicetas et Euthymius. Recentiores Gno-
sticos, ne a tantis patribus degenerarent, eadem
securitate errorem ex errore serere ingemiscit
nostrum sæculum. Postquam enim sacrum oleum
cum sale, saliva, aquæ consecrationem, symboli
professionem, abrenuntiationes, et exorcismos,
quibus arcetur Satanas, e medio extulerunt:
jam parvulis fidelium sine baptismate salutem pol-
licentur.

Alii sunt qui mortuos. Hujus loci sensum expli-
cat, et emendationem ex vet. cod. agnoscit Epipha-

²⁶ Vide Horatium, si velis, libro 1 Serm., satira 8; Homerum in Odyss.; Theocritum, et alios.
²⁷ Lib. xx contra Faust., c. 21. ²⁸ Lib. de eccl. Hier., cap. 2. ²⁹ In Catec. 2 mysturg. ³⁰ Sermo de
unctione chrisimatis. ³¹ Tom. II Colloq., pag. 130 et 132.

nus⁴⁰. Theodoretus etiam hujus rei meminit in Ascendytos, sed post mortem; Epiphanius vero ante, facies indicat. Ego autem utrumque recte, verque dicere puto, cum duplici unctione Christ' a nos olim usos reperiam. Priore, ante mortem, de qua B. Jacobus concionatur⁴¹: « Infirmus inducat presbyteros Ecclesie, qui orent super eum, ungentes oleo in nomine Domini, » etc. Eadem, Christo procul dubio auctore, apostoli frequenter unxerant, et sanaverant infirmos, Marc. vi, atque hanc olei delibutionem, sacramenti integram rationem habere, stupendoque et mirabiles effectus, asserunt Clemens Rom. lib. viii, *De constit. apost.*, cap. 35; Hieronymus in *Vita Hilarionis*; Augustinus lib. ii *De vita infr.*, cap. 4, et ser. 215 *De tempore*; Innocentius primus Epistola ad Decemvium Eugulinum; et Bernardus in *Vita S. Malachie*. Posteriori, post mortem, quando corpora sanctorum, antequam darentur sepultura, in specu, opinor, resurrectionis, oleo perungebatur; itque « justa mortis fieri solita » vocat Clemens Alexand.⁴² Tertullianus⁴³ Sabæos testatur scire, pluris et charioris suas merces Christianis sepeliendis profugari, quam paganis diis suis fumigandis. His omnibus antiquior klenque apostolorum auditor Dionysius Areopag.⁴⁴ illius unctionis formam et hæc explicat: « Ubi, » ait, « cuncti consalutaverunt, » allatum scilicet defuncti corpus, ἐπιχέει τῷ νεκροῦ ἑλαιὸν τὸ ἕλαιον τῆς ἐπιτάφου » « super defuncto fundit oleum pontifex. » Et post aliquot: « Olei unctio baptizandum quondam evocabat ad sacra certamina. Nunc autem infusum oleum, signat eum qui defunctus est, eadem sacra exegisse certamina, sicque suis consummatum. »

Sed quid? probandine sunt Gnostici, quod vel altera, vel utraque harum unctionum utebantur? Si pari cum catholicis fide, et animi intentione id fecissent; hac in re nec tra. nec quisquam eos damnasset. At impium finem sibi proponebant, ut apud Irenæum habes; nec quibus decebat verbis utebantur; ideoque magis simiarum more, ut de Novatianis scribit Cyprian.⁴⁵ quæ cum homines non sint, humana tamen imitantur: sic cum hi in Ecclesia non essent, imo contra Ecclesiam, Ecclesiam catholicam tamen veritatem et ritus sibi vindicare volebant. Pari stratagemate divinatorum sacramentorum res, in idolorum mysteriis diabolum quondam æmulatum fuisse argute animadvertit Tertullianus⁴⁶, ut veritatem interverteret. « Tingit et ipse quosdam, » subjungit, « utique credentes et fideles suos: expiationem delictorum de lavacro reponit, et sic adhuc imitat Mithræ: signat illic in frontibus milites suos, celebrat et panis oblationem, et imaginem resurrectionis indicit, et sub gladio redimit coronam. Quid quod et summum pontificem in unius nuptiis statuit? Habet et virgines, habet et continentes, » etc. Et libr. i *Ad uxorem*: « Sacerdotium viduitatis et celebratum est apud nationes, pro diaboli scilicet æmulatione. Regem sæculi pontificem maximum rursus nubere nefas est. Quantum Deo sanctitas placet, cum illam etiam inimicus affectat, non utique ut alicujus boni æmulus, sed ut Dei Domini placita cum contumelia affectans? » Omittam, et quæ in hanc rem scripsit in calce libri *De corona militis*, ut pauca, sed gravissima, ex Justino martyre attexam⁴⁷. « Fabule poetarum, inquit, a malis gentis invectæ sunt, ad decipiendos seducendosque homines. Docti enim oraculis prophetarum de Christo venturo, curarunt spargi quædam de pluribus Jovis filiis, sperantes fore, ut qui hæc nugarum portentosa audiant, de Christo quoque non plus crederent, quam figmentis precæcis. » Et postea: « Demones non ignari prædicationum prophetiarum, eas parum intellectas

A conati sunt per errorem a nostro Christo, ad sua figmenta detorquere, » etc. Plura quæ sequuntur, licet elegantissima, ne paginas onerarem, indicaro magis, quam addere libuit, quæ tamen, non sine magna voluptate et fructu, nemo Christianus legerit.

Superascendat. Novem has voces, ex vet. col. res:tinimus: quatuor vero expunximus, videlicet, « superascendant, super visibilia interiorum. »

Et his porro, et sequentibus plurimis locis constat B. Irenæum septem sacramentorum Ecclesiam catholicam constantissimum fuisse propugnatorum. Tametsi enim de illis ex professo disputationem non instituat in his libris, sed Gnosticorum duntaxat hæreses refellat, illorum tamen omnium vel obiter meminit, docetque ea per Christum ad hominum justitiam et salutem instituta, et ab apostolis toto orbe tradita, religiose servata et ministrata; ut ex subjectis locis luculenter appareat.

B Baptisium in primis cum sua forma, materia, ritibus, ac effectis hoc loco ab hæreticorum corruptelis egregie vindicat. Hunc a prophetis prædictum, a Christo constitutum, apostolicis mandatum, ut baptizarent omnes gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, omninoque ad salutem necessarium affirmat libro iii, cap. 19. Hoc autem conferri remissionem peccatorum, cum Christo unctionem, et incorruptionem, tum eodem, tum præsentem confirmat. Circumcisionem spiritualem appellat, lib. iv, cap. 38. Parvulis etiam conferendum asserit lib. ii, cap. 39. Catechismi et exorcismi consuetos ritus probat lib. i, cap. 1, 9, 13 et 19.

Confirmationem agnoscat, quando non per artes magicas, ut scelestus Simon Magnus existimabat, sed per impositionem manuum apostolicarum pñs dari Spiritum sanctum docet libro i, cap. 20, et lib. iv, cap. 75. Præterea, insulsos Gnosticorum discipulos arguens, quod illorum oleo aqua permisto, profanisque verbis initiatos, confirmatosque seipsos reputarent, dicentes, « Confirmatus sum, et redemptus sum, » etc., quandoquidem non a viris profanis, quales erant Gnostici; nec verbis istis: « In nomine ignoti Patris, » etc., adhibetur confirmationis sacramentum: sed ab apostolorum successoribus et verbis constanti perpetuaque traditione illorum susceptis.

C Eucharistiam panem, et calicem commistum, per invocationis verba corpus et sanguinem Christi vere fieri, et utrumque per Christi ordinationem toto mundo, velut novi testamenti sacrificium, idque super altare per manus sacerdotum offerri, constanter frequenterque prædicat, et prophetiarum apostolorumque disertis verbis confirmat, lib. iv, c. 32, 33, 34, 45, et lib. v, c. 2. Eandem servari solitam docet epistola ad Victorem, quando ad Polycarpum missa est ab Aniceto. Rationes institutionis ejus, et fructus mirabiles explicat lib. iv, c. 34, et lib. v, c. 2, simulque præfationis canonicis verba, et aliquas preces non retinet libro i, cap. 1 et 9, et lib. iv, cap. 34.

Pœnitentiæ partes, id est contritionem, confessionem, et satisfactionem, comprobat, cum primum de exhomologesi, id est confessione, tam privata quam publica, frequenter disserit lib. i, c. 9, et lib. iii, c. 4; solutionem Lazari a vinculis symbolicum fuisse hominis peccatoris per pastores ecclesiasticos a peccatis solvendi, lib. v, c. 15. Contritionem et satisfactionem asserit clarissimis exemplis Adami et Evæ, præ admissi peccati confessione, confugientium ad latebras, indignos se judicantium conspectu Dei, mordentibus et compungentibus ficulneis foliis corpora sua castigantium, denique iustitias a Deo laborum, tediorum, tristitiarum et gemituum pœnas sponte subeuntium, lib. iii, c. 38,

⁴⁰ Contra hæres. 36. ⁴¹ Jacob. v. ⁴² Lib. ii Prædag., cap. 8. ⁴³ Cap. 42 Apol. ⁴⁴ Lib. De eccl. hier., cap. 7. ⁴⁵ Epist. ad Jubaian. ⁴⁶ L. b. Præscr. ⁴⁷ Apolog. 2.

36 et 37. Pœnitentiæ quibusdam vitam impetrari scribit, lib. 1, c. 2. Demum, per pœnitentiã nos posse ex gravissimis peccatoribus filios Dei fieri, ac hærelitatẽ incorruptelæ consequi, lib. iv. c. 80.

Ordinationem sacrõrum hominum tuetur, scribens, omnes justos (nam non nisi pii et probati prius viri tum ad sacras functiones assumebantur) sacerdotalem ordinem habere: apostolos fuisse sacerdotes Domini, cui semper in altari servierunt: et in altari persæpe sacrificandum, libro quarto, capite vigesimo. Rursum, sacrificia in Ecclesia a liberis hominibus offerri; quod offert Ecclesia (nimirum per sacerdotes, et alios in altari ministrantibus) purum sacrificium apud Deum deputari, libro quarto, capite trigésimo secundo, trigésimo tertio, trigésimo quarto. Mistum calicem, et panem percipere verbum Dei (sacerdotum videlicet ore ac ministerio) ut flant eucharistia corporis et sanguinis Christi, lib. v, cap. 2.

Matrimonium, Græcus auctor semel et iterum appellans mysterium (procul dubio Christi et Ecclesie, ut 69 loquitur Apostolus), quod Latini sacramentum appellamus, evidenter affirmat, libro primo, capite primo: ad humani generis propagationem a Deo institutum prædicat libro iv, cap. 24, et lib. v, cap. 2. Indissolubilem porro viri et femine consuetudinem habere satis propugnat, quando Gnosticorum promiscuas et vagas libidines tam severe quam sancte redarguit, lib. 1, cap. 1, 9, 20, 22, 24, 27 et 31.

Unctionis denique infirmorum usum catholicum satis affirmat, quando eum hoc capite vindicat ab hæreticorum variis corruptelis. Arguit enim aliquos, quod defunctorum cadaveribus adhibendum censeant: cum tamen apostoli infirmorum tantum, non mortuorum proprium esse perhibeant, Marc. vi, Jacob. v. Alios etsi infirmos ungerent, increpandos tamen esse iudicat, quod impia et a se conflictæ verborum forma, non autem Ecclesie tradita uterentur: alios denique ejusdem unctionis fines affectus, ab his quos apostoli tradiderunt, impie commiserentur, ut ex hoc capite facile deprehenditur. Ac de his hactenus.

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 18.

Pag. 93. *Ἦν δὲ ἀπολυτρόσως αὐτοῖς καρδοσὶν συμβέβηκεν ἄρτου εἶναι καὶ ἀκατάληκτον*, etc. Supra pag. 61, not. 1, ex Jacobi Rhenfordii Disputatione de redemptione Marciorum, explicatam dedimus significationem vocis ἀπολυτρόσως, qua certam precandî, sive Deo gratias pro redemptione agendi formulam denotat, quæ et in hoc capite iterum iterumque occurrit. Sed et alia hujus vocabuli notio inter istos hæreticos, origine, nisi fallor, Judæos, obtinuit, quæ Irenæum fugisse videtur. Scilicet quæ cabbalistis dicitur כַּוְוָה (intelligentia,) et mater superior, in fluxum accipiens a Patre (id est Spiritus sanctus), unde istud in Evangelio secundum Hebræos dictum: « Modo accepit me mater mea Spiritus sanctus, » de quo vide *Spicilegium Patrum*, tom. 1, pag. 27), eadem כַּוְוָה (redemptione) ab iisdem vocabatur, ut ex *Cabala denudata* liquet in voce כַּוְוָה, ubi hæc leguntur: כַּוְוָה (redemptione, liberatio, est Binah, quippe quæ fundamentum est liberationis,) etc. Atqui hanc (redemptionem,) sive intelligentiam, divinam, cum invisibilem et incomprehensibilem, ac incomprehensibilem invisibilemque matrem appellarint, Irenæus hæc prædicta minus recte ad redemptionem in priori sensu acceptam retulit. Cæterum αὐτῶν pro αὐτοῖς legendum ipsa verborum constructio et vetus interpretatio plane docent.

Pag. 94. *Δύρασθε τὸ βάπτισμα βαπτισθήναι*, etc. Hæc Marcossij memoriter allegasse videtur, et quidem ex Evangelio Marci, uti recte visum Gallasio, non Matthæi, cujus capit. xx in margine

A suæ editionis signavit Feuardentius. In hujus enim textum ex illius codice istud comma irrepsisse non solum ex eo colligitur, quod in Vulgata Latina desit, indeque ab Hilario, Ambrosio, Hieronymo, aliisque Latinis Patribus omissum fuerit; sed et ex Origenis tom. xvi *Comment. in Matthæum*, pag. 415, ubi ita habet: Ἀποκριθεὶς εἶπε μετὰ τὸ, Οὐκ ὀδεατε, τί αἰτιεῖσθε, τὸ, Δύρασθε κλισιν τὸ κοτήριον, δὲ γὰρ μέλλω κλισιν; ἢ ὡς δὲ Μάρκος ἀνέγραψε, Δύρασθε τὸ κοτήριον κλισιν, δὲ γὰρ κλισιν, ἢ τὸ βαπτισμα, δὲ γὰρ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; Quid enim attinebat S. Marcum in subsidium vocare, si auno commata in S. Matthæi codice ab Origeno fuissent lecta? Accedunt mss. codices, quos ab honoratissimo fautore meo Du. D. Millio inter varias Novi Testamenti lectiones diligenter recensitis, brevi unicuique licebit videre.

Μητέρα πάντων. Μητέρα τῶν πάντων habet Eusebius, sicuti paulo ante, Πατὴρ τῶν ὅλων.

Εἰς Ἰησοῦν. Εἰς τὸν Ἰησοῦν legitur apud Eusebium.

Ἐβραϊκὰ τίνα. Τινὰ non habet Eusebius, neque legit vetus interpres.

Κατακλήσασθαι. Ita tam apud Epiphanium quam in edit. Eusebii. Sed notante Valesio ad locum citatum Eusebii, in hujus mss. cod. nempe cardinalis Mazarini, Medicæo, Fuketiano, nec non Henrici Savillii, qui modo in Bibliotheca Bodleiana asservatur, existit κατακλήσαι.

Pag. 97. *Βάσμα.* Missis Croii, aliorumque conjecturis et commentationibus in obscuras (redemptionum) formulas, cl. Rhenferdii explanationes in supra laudata Dissertatione traditas breviter referam. Atqui prima hæc vox facilis est. Syris quippe כַּוְוָה (in nomine.) Sed pro scheva quiescente insertum est ε, in Latino autem γ.

Χαμοσση. Χαρωαί in Nicetæ *Thesaurò orthodoxæ fidei* ms. in Bibliotheca Bodleiana: a כַּוְוָה abscondit, unde כַּוְוָה (absconditum,) Deuteronom. xxxi, 34. Atque ita posterior formula habet, τὸ ὄνομα τὸ ἀποκαχυρόμενον.

Βααροφά. In Nicetæ: Βατ, ἀνώροφα. Sed aliter dividendum est ac legendum, Βααηη vel Βααηαη νόφα. Syriace כַּוְוָה בַּוְוָה (in vita luminis,) sive ut in altera formula (redemptionis) paulo post redditur: Ἐν ζωῆς τοῦ φωτός.

Μυσταβία. Apud Nicetam male per ὁ Μυσταβία. Atqui *βία* ad sequentem vocem pertinet, cum qua in Latino textu junctum est; *μύστα* vero est Chaldæo-Syrum כַּוְוָה vel כַּוְוָה (unctio:) quippe π Græcis est ἀρωγον, uti aliquot exemplis probavit Croius pag. 17, col. 2, juxta recentem editionem huic operi affixam.

Ῥουαδὰ Κουστά. Apud Nicetam pejus Ῥούδα Κουστάβια. Cæterum prælixi his vocibus *βία*, quod huc pertinere modo dictum est, Διαρούα vel potius Διαρούα δακούστα, pro δακώστα, est illud Syris receptissimum כַּוְוָה כַּוְוָה (Spiritus sanctitatis,) id est (sancti.) Atque hinc in altera formula legitur, δὲ πνεύματος ἀγίου, in hujus autem interpretatione, Πνεῦμα ἀγαθόν pro ἁγιον.

Βαβοροφ. In Nicetæ φοροφ (sive βαφοροφ, si hæc ex præcedenti voce χουστάβια huc referas). Cæterum cum hæc vox reddatur ἐν σώματι, in altera autem (redemptione) dicatur, εἰς λύτρωσιν, juxta priorem forte legi deberet βαφαροφ (quod ad Nicetæ lectionem prope accedit) juxta posteriorem βαφοροφ vel βαφοροφ, ut adeo pateat hæc ex sequenti verbo καταχθεῖ, huc retrahendum esse.

Καλαχθεῖ. Κα ad præcedentem vocem pertinere modo monui; hæc vero vel hæc ejus loco præligendum esse ex Latino textu et interpretatione hujus. verbi per Græcum ἐβασλευσας aperte patet. Similiter Apocal. xii, 7, legitur, ἔβλεψεν.

Εἰς λύτρωσιν ἀγγελικῆν. Clemens in *Excerptis ex Valentinianorum Hidasca*, pag. 793, col. 1, B: Ἐν τῇ χειροθεσίᾳ λέγουσιν ἐπὶ τέλους Εἰς λύ-

τι ωσιν ἀγγελικῆν, τοῦτέστιν ἦν καὶ ἄγγελοι ἔχον-
τιν, etc. In impositione manuum dicunt : *Re-*
demptionem angelicam, id est eam, cujus angeli partici-
pices facti sunt. Vide plura ibidem.

Ὄνομα τὸ τῆς ἀποκαταστάσεως. Ὄνόματα τὰ
τῆς ἀποκαταστάσεως legere amat Rheuserlinus §
55, sicut paulo ante, Ἑβραϊκά τινα ὀνόματα ἐπιλέ-
γουσι. Intelligit autem per ὀνόματα τῆς ἀποκατά-
σεως, et verba restitutionis, et novam formulam re-
demptionis, quod redemptio nihil aliud sit quam
restitutio in integrum, ut ex Levitici cap. xxv probat.
Ex ejus itaque sententia textum aliter distinxit,
et ab ὄνομα novam incepti periodum.

Μεσσία. Id est Christi. Atque ita interpretatio
hujus formulæ habet : et Christi non divido Spiritum,
et etc. Ast reliquæ voces, Οὐ φαρῆγ, etc., ab in-
terpretatione hujus formulæ omnino discrepant, ac
magis cum ea quam post hæc Irenæus refert, res-
ponsione initiatorum convenit. Unde suspicor, He-
braica verba ipsius formulæ redemptionis ex Ire-
næi textu mox excidisse, adeo ut tam Epiphanius
quam vltus interpres mutilatum habuerint exem-
plar : vel Irenæum haud integro formularum redem-
ptionis et responsionum codice usum esse.

Οὐ φαρῆγ. Hac voce exprimi videtur istud in re-
sponsione initiatorum : et Et redimo.

Ναμεμφαιμάν. Ex Epiphaniæ hæres. 36, Heracleo-
nitarum, ubi easdem voces repetit, colligitur, ulti-
mam syllabam μάν cum sequenti voce jungendam
esse, ac repenendum ναμεμφαί vel ναμεμφά. Quan-
quam et hæc lectio corrupta ac nata videatur ex νεφέ
vel νεφέ, juxta Græca τὴν ψυχὴν μου. Ista vero,
ἀπὸ τοῦ αἰῶνος τοῦτου, in Syriaca formula non com-
parent, quæ Græcis litteris ita exprimerentur, μάν
ἀλέμα ἀνα.

Χαλδαϊατ. Epiphanius loco citato melius habet :
Μενγαλδία. Hoc vero, ut respondeat istis : Καὶ
πάντων τῶν παρ' αὐτοῦ, legendum est : Οὐ μὲν
χαλ δι, vel οὐ μὲν χαλ δε.

Μοσομηδ αἰά. Interpretatio habet, ἐν τῷ ὀνόματι
τοῦ Ἰαώ quod Syris est, ܡܫܘܡܗܕܐ, Βασμὴ δὲ
Ἰαώ. Unde αἰά loco Ἰαώ positum, et ab initio hu-
jus vocis littera β in μ, ob similitudinem trans-
mutata est.

Ἀκχαρὰ. Ναὶ ad sequentem pertinet vocem.
Pro ἀκχαρὰ forte legendum βαχαφοῦρα, Syris ܠܚܘܚܘܐ
in λῦρω, sive, ut interpretatio habet, ἐς ἀπολύ-
τρωσιν. Excidisse vero hic videtur alia vox, forte
ipsa radix ἔδ, qua expressum fuit ὁς ἐλυτρώσατο.

Ψαούα. Ultima præcedentis vocis syllaba huc re-
lata, et rejecto οα, facile oritur vox ψάφα vel ψάψη,
ܡܫܘܡܗܕܐ, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ut interpretatio habet.

Ἰησοῦ Ναζαρά. Jesus Nazarenus denotari qui-
libet videt. In interpretatione vero legitur, ἐν τῷ
Χριστῷ τῷ ζῶντι.

Μορτικος. Vereor ne interpres τελευτῶντας, aut
quodcumque aliud Irenæi verbum fuerit, minus re-
cte transulerit et mortuos, et cum et morientes et po-
tius reddere debuisset. Epiphanius 70 enim pro-
xime ante obitum ista solemnità ab Heracleonitis, de
quibus hic sermo est, peracta esse perspicue indicat.
Quin et de catholicis pseudo-Dionysius *De ecclesia-*
sica hierarchia, cap. 7, scribit : et Ubi cuncti consalutaverunt, et allatum defuncti corpus, ἐπιχέει τῷ
κακομημένῳ δ' ἔλαιον ὁ ἐπαρχὴς et super defuncto
fundit oleum pontifex. et Et post alia : et Olei unctio
haptizandum quondam evocabat ad sacra certamina.
Nunc autem infusum oleum signat, eum qui defun-
ctus est eadem sacra exegisse certamina, sicque
fuisse consummatum. et Quæ de apostolico ægroto
ad recuperandam sanitatem ungenti ritu alisque
ejusmodi sacris et sacramentis hic disserit Feuar-
dentius, a proposito aliena sunt.

Pag. 97. Ἐγὼ υἱὸς. Græca quæ sequuntur, pe-

ita sunt ex Epiphaniæ hæres. 36, Heracleonitarum ;
adeo ut hoc esse pateat, de quibus hoc loco loqui-
tur Irenæus. In iis vero quæ præcedunt, haud stri-
cte quidem eundem verborum tenorem ac ordinem
servavit Epiphanius (neque enim in hac hæresi
Irenæum nominatim allegavit), attamen ita vestigia
ejus legit, ut Græca ipsius Irenæi verba, quæ va-
cuum implerent locum, inde colligere possimus,
quæ talia fuisse videntur : Ἄλλοι εἰσιν οἱ λυτρωῦν-
τες τοὺς τελευτῶντας (sive ἐξελεθόντας) ἐπὶ τὴν τελευ-
τὴν ἐξόδου, ἐπιβάλλοντες ταῖς κεφαλαῖς αὐτῶν ἔλαιον
καὶ ὕδωρ, ἢ προεξημένον μύρον μεθ' ὕδατος, καὶ μετ'
ἐπιχλήσεων προεξημένων, ἵνα ἀκράτητοι καὶ
ἀόρατοι ταῖς Ἀρχαῖς καὶ Ἐξουσίαις γένωνται, εἰς
τὸ ὑπερβῆναι (ἀοράτως legitur in Epiphaniō) τὸν
ἔσω αὐτῶν ἀνθρώπων ὡς σώματος μὲν τούτου ἐν τῇ
κτίσει... καταλιμπανομένου, τῆς δὲ ψυχῆς περισταμέ-
νης τῷ Δημιουργῷ. Καὶ ἐγκλεισθῆναι αὐτοῖς ἔλαιοσιν
ἐπὶ τὰς Ἐξουσίας τὰς εἰπεῖν μετὰ τὴν τελευτὴν.

B Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 19.

Pag. 98. Cum teneamus. Prioribus et sequentibus
hæresibus, partes potiores Symboli, quæ et Regulam
fidei et appellat, constanter opponit, præcipue de Dei
unitate, ejus omnipotentia ac rerum omnium crea-
tione : eadem opera Verbum et Spiritum sanctum
Patri conjungens in mundi productione et admini-
stratione, ut eorum unica sit et inseparabilis ope-
ratio, quorum unicam credimus voluntatem, ait
Augustinus 26.

Sed per Verbum et Spiritum suum. Opus creatio-
nis et gubernationis hujus mundi æque tribuens
Spiritui sancto, atque Patri et Filio, satis docet eum
cum his unius esse voluntatis, potestatis atque dei-
tatis : ac ideo impie sycophantiæ in hunc B.
martyrem convinctum Magdeburgenses, centuria-
tores, cum in favorem Arianorum, Macedonianorum
et Eunomianorum scribunt, Irenæum de et Spiritus
sancti divinitate nunquam locutum esse.

Hic qui mundum. Cum vet. cod. delevimus, unum.

Hic qui Deus Abraham. Non solum ineptus, sed
et palam impius fuit Valentinus gentilis, qui ex hoc
loco concludere voluit solum Patrem esse verum
Deum Israelis, quem patriarchæ cognoverunt et
coluerunt, non autem Filium ac Spiritum : quoniam
his tribus, ut dicebamus, totius mundi creatio-
nem et administrationem tanquam uni Deo vero hic tri-
buit : signata vero Gnosticorum de Propatore,
Bytho, Sige et Æonibus solummodo a deitate ex-
cluduntur, non Filium aut Spiritum sanctum.

Sed per sententiam mulam immutant. Sic et beatus
Hieronymus Comment. in iii cap. Danielis, in vii
Ezechielis, et in iii Osee, docet omnem hæresim
esse idololatriam, olim designatam per idola, quæ
seu Judæi, seu gentiles coluerunt : quoniam hæretici
errorum suorum signentis verum Deum in si-
mulacrum transmutant, veluti hoc tempore Calvi-
niani Deum sibi fingunt auctorem peccatorum, qui-
que majorem hominum partem destituto creat ut
damnet, non possit constituere duo corpora in eod-
em loco, aut unum eodem tempore in duobus, etc.
Certe nec prophetæ, nec apostoli, nec martyres, nec
sancti Patres talem Deum agnoverunt vel docuerunt.
De his supra cap. 12, nota 14.

D Ex Jo. Ernesti Crabii adnotationibus in cap. 19.

Pag. 98. Plasma autem Dei. Id est carnem, quam,
ut æternum viveret, resurrecturam negabant hæretici.
Contra quos prolixè disputat lib. v, ac inter alia
hæc, præsentibus consona habet sub finem capituli 5 :
et Contradicitur suæ salutis, impossibile existi-
mantes posse Deum suscitantes corpora in sempi-
ternum perseverationem eis donare. et Unde cap.
6 pergit : et Glorificabitur autem Deus in suo pla-
smate, et id est carne, de qua post pauca ait, quod

26 Lib. 1 de Trinit., cap. 4 et 12, et lib. 11, cap. 5.

sit et plasmata secundum imaginem Dei. » Et mox iterum : « Si enim substantiam tollat aliquis carnis, id est plasmatis. » Et sic sæpius in sequentibus.

Adnotationes Fr. Feuudentii in cap. 20.

Pag. 99. *Magiam exercens artem.* Sic proprie reddidit : « Ἐν τῇ πόλει μαγεύων, » in civitate exercens artem magicam : (vet. edit., « in civitate magus. »)

Universam magiam. Mira sunt et horrenda relatu, quæ de isto scripserunt Clemens Rom. ⁴⁹ et Abdias ⁵⁰, quod videlicet per aera volaret, igni commiseretur, status loco moveri, aninare exanimæ, lapidesque panem faceret. « Possum facere, » aiebat, « ut volentibus me comprehendere non appaream, rursus volens videri palam sim, si fugere vellem montem prorferre, et saxa quasi lutum pertranseam, vinculus meipsum solvam, et eos qui vincula injecerint vinctos reddam, novas arbores subito oriri faciam, repentina virgulta producam, in ignem meipsum injiciam, ut non ardeam, vulturnum commuto, ut cognoscar, sed et duas facies habere me possum hominibus ostendere, ut ovis aut capra efficiar, in aere volando invehar, aurum plurimum ostendam, reges faciam, adorabor ut Dominus publice : divinis donabor honoribus, » etc. Ad hæc nefanda, insana mentis ambitione agitabatur, « ut gloriosus, » ait Irenæus, id est, quasi ob præclara facinora extolius, « ab omnibus haberetur : » deinde turpis lucri gratia, cui addictissimum fuisse illum scribit Epiphanius. Illic observandum quam recte Augustinus hæreticum definiat ⁵¹, eum esse, « qui alicujus temporalis commodi, et maxime gloriæ, principatusque gratia, falsas ac novas opiniones vel gignit, vel sequitur. »

Sub Claudio Cæsare. Ante Irenæum, B. Justinus fuscus hoc ita descripserat ⁵² : « Simon Samarita, ortus e Gitta oppido, sub Claudio Cæsare, subnixus ope dæmonum, et fretus magicis artibus, in hac urbe regia Deus est habitus, et quasi Deus honoratus : statua posita in Tiberi inter duos pontes, cum hoc titulo, ΣΙΜΩΝΙ ΔΕΘ ΣΑΝΚΤΟ, quem ferme omnes Samaritæ, et aliquot etiam in aliis nationibus tanquam primum Deum adorant, una cum Helena quadam, quam tunc circumducebat, antea publice prostitutam, quam ipsi appellant primam intelligentiam. » His subscribit Tertullianus, cap. 13 *Apolog.*, Euseb. libro II *Histor.*, cap. 12; Cyrill. Jerosol. catech. sexta; Theodoret. libro primo *Hæret. fabul.* Observa autem vilissimorum hæreticorum satanicam plane superbiam, qua, instar diaboli, pro diis haberi et coli velint. Manichæis exprobrat Augustinus ⁵³, quod Paschati ac passioni Christi solemniter consecratos dies rejicerent, ut diem mortis Manichæi celebrarent, atque per dominum suum Manichæum jurarent. Annon hoc est impurissimo mancipio potius servire, quam supremo omnium Domino et Creatori ?

Hic Helenæ. Sic post Irenæum Augustinus et Cyrillus illam appellant ⁵⁴ : sed Justinus, Tertullianus, Eusebius, Epiphanius, Theodoret., Damascen. « Helenam » vocant; quod semel indicasse sufficiat. « Hanc eadem pecunia quam apostolis obtulerat, » ait Tertullian. ⁵⁵, « de loco libidinis publicæ redemit, dignam certe pro Spiritu sancto mercedem. » Ipsam vero circumduxisse, et cum natura lascivus esset, in abscondito eidem permisceri solitum, scribit Epiphanius ⁵⁶.

Hic tantum addenda videntur quæ scribit Nicetas lib. IV *Orthodoxiæ*, c. 1 : « Simon meretrici cuidam Tyriæ genere, Helenæque nomine, quam secum circumducebat, primæ Notionis appellationem indiderat; et quemadmodum se Deum Patrem, ita

et illam aliorum (*Iren.* omnium) esse matrem dicebat. In hujus gratiam cælo se descendisse subjungebat, ut eam a vinculis, quibus detinebatur, assoreret; hominibusque in seipsum credentibus salutis auctor esset, » etc. In quibus perspicimus quam scelestissimum lasciviæ gloriæque mancipium fuerit Simon, omnium hæreticorum parens.

Stesichorum. Lyricus poeta fuit natus xxxvii olympiade, qui fertur scripsisse Helenæ vituperationem, indeque exoculatum fuisse, rursusque ob palinodiam, Castoris et Pollucis opera, visum recepisse. Hujus rei meminit et Tertullian. ⁵⁷ dicens, « Helenam ut Priamo, sic oculis Stesichori exitiosissimam, quem et excæcavit ob convicium carminis, dehinc reluminavit, ob satisfactionem laudis. » Ex profanis hanc fabulam tangunt Horatius ode xvii Epod., Lucianus libro serundo *Verarum histor.*, et Phlostratus libro sexto *De vita Apollonii*.

Uti eam assumeret primam. Sic legendum proponimus ex vet. cod., ita indicante etiam Tertulliano ⁵⁸ : « Hanc esse ovem perditam, ad quam descenderit Pater summus, Simon scilicet, et primum recuperata ea, et reecta, nescio humeris an feminibus, exinde ad hominum respexerit salutem. » Delevimus vero « pœnam. »

71 Pag. 100. *Sed non secunam operas justas.* Notavimus ad cap. 1 hujus libri, Simonianos et Valentinianos in hac fuisse hæresi, non bonis operibus, sed sola fide hominem salvari. Adjicimus Eunuomianos, imo et pseudo-apostolos, de quibus tam frequenter et graviter conqueritur Apostolus, eodem errore imbutos fuisse, ut docet B. Augustinus, lib. *De hæres.*, c. 54 et lib. *De fide et operibus*, c. 14, ut vel inde considerent secum Lutherani et Calviniani, quos habeant priores dogmatum suorum assertores.

Exorcismis et incantationibus utuntur. Exorcismis, id est adjurationibus et imprecationibus, quæ religionis metu obstringunt, etiam magos et a Christo alienos usos esse, ex sacris liquidum est ⁵⁹. Apostolos quemdam invenisse efficientem dæmonia, qui ad eorum consortium non pertinebat, multosque impios supremo judici dicturos : « In nomine tuo dæmonia eiecimus ⁶⁰; » imo et larvatum illum pontificem, Dominum validissimo exorcismo adjurasse, referunt Evangelia ⁶¹. Quin et ipsum diabolum Christo dixisse, « Ὁρθῶ σε, » Adjuro te per Deum, ne me torqueas ⁶². » Quid ergo mirum, si mancipium ejus, ad tetras imposturas, adjurationibus dæmones evocaret ?

Amatoria quoque. Nonnihil de his adnotavimus in cap. 9. Reliqua quæ ad hunc locum pertinent ita explicat Theodor. ⁶³ : « Qui sectæ Simonis erant, se audacter omni libidini et imperantia dederant, et omni incantationum et præstigiatarum genere utebantur, amatoria quædam et pellicentia machinantes, » etc.

Cæterum, « agogima » superius vertit, « allectantia, » videlicet, pocula. Ἀγωγίται quoque vocantur lenocinia, oblectamenta. Πάρεδροι proprie sunt assessores, consilarii, et auxiliarii. Astabant etenim his impostoribus spiritus immundi, qui eis ad quidvis contra pietatem audendum et aggrediendum auxiliabantur. Πάρεργον autem, etsi non unum significet, hoc tamen loco, res supervacaneas indicare puto. « Oniropompi, » composita vox ἀπὸ τοῦ ὄνειρου, quod est somnus et somnium, et πομπῶν, pompam agito, ostento, gloriol : siquidem de insomniis suis, tanquam de divinis oraculis gloriabantur, atque triumphabant.

Imaginum quoque. Disputationem de imaginibus referemus in caput 24 hujus libri.

Habent quoque vocabulum. Delevimus « vocabula. »

⁴⁹ Lib. III Recog. ⁵⁰ Lib. I Hist. apo. ⁵¹ Lib. de util. cred., cap. 1. ⁵² Apol. 2. ⁵³ Lib. contra Epist. Manichæi, cap. 8, et l. x contra Faust., cap. 22. ⁵⁴ Lib. de anima. ⁵⁵ Ibid. ⁵⁶ Luc. ix. ⁵⁷ Math. vii, 22. ⁵⁸ ret. fab.

⁵⁹ Lib. de util. cred., cap. 1. ⁶⁰ Apol. 2. ⁶¹ Lib. contra Epist. Manichæi, cap. 8, et l. x contra Faust., cap. 22. ⁶² Lib. de anima. ⁶³ Contra hæres. 21. ⁶⁴ Lib. de M. th. xxvi, 63. ⁶⁵ Marc. v, 7. ⁶⁶ Lib. I Hæ-

Ceterum, nec catholicos, nec Christianos quidem appellandos esse hæreticos; sed a principio sectæ cognominandos, non solum hic censet Irenæus, sed et Justin. martyr his verbis: « Sunt distincti cognominibus, denominati a quibusdam, ut quisque fuit vector alicujus novæ doctrinæ. Ex his alii vocantur Marcionitæ, alii Valentiniani, alii Basilidiani, alii Saturniani, alii alio vocabulo, quisque a primo inventore sui dogmatis. » De iisdem et Lactant. scribit⁶⁶: « Illi dæmoniis fraudibus irretiti, divinum nomen et cultum per imprudentiam perdidērunt. Cum enim Phryges, aut Novatiani, aut Valentiniani, aut Marcianæ, aut Anthropolitæ, seu quilibet alii, nominantur, Christiani esse desierūt, qui Christi nomine amisso, humana et externa vocabula induerunt. » Antea quoque Tert.⁶⁷: « Quid hæreticis, inquit, et Christianis? Si hæretici sunt, Christiani esse non possunt. » Isthæc quoque persequuntur et confirmant Cypr.⁶⁸, Athanas.⁶⁹, Chrysost.⁷⁰, alique deinceps Patres, adeo ut etiam legibus suis imperatores prohibuerint hæreticis nomen Christianum usurpare. C. leg. 8. de hæresibus. Videant illi, qui hos et fratres suos appellant, et religionis reformatæ speciosum titulum eis tribuunt, quo pacto possunt vero esse ipsi catholici.

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 21.

Pag. 100. *Hujus successor.* Quia hujus hæresiarchæ originem, dogmata, et peritios mores eleganter describit Euseb.⁶⁶, verba ejus addere libuit. « Menander, ait, qui Simoni Mago successit, seipsum propter acceleratam morum suorum improbitatem, secundum diabolice molitionis propugnaculum, illo priore nihilo plane imbecilliorē præstitit. Erat iste etiam Samaritanus: qui ubi ad summum præstigiæ fatigium, ut fac. le cum magistro contenderet, perverit, majoribus perentis se nobilitavit; et Salvatorem, ad hominum conservationem ac salutem, cœlitus e sæculis invisibilibus demissum se prædicavit, docuitque neminem aliter ex angelorum dominio, qui mundum fabricassent, se posse eripere, quam ut prius, experientia magica ab ipso tradita instructus esset, et baptisate, quod ille impertire solbat, ablutus. Quo quidem qui essent dignati, eos perpetuam in hac vita immortalitatem adepturos, et non amplius subituros mortem; sed eodem in loco in æternum commorantes, nulli senio, nullive interfectioni aliquando obnoxios fore. Ista certe ex Irenæi scriptis facile licet perspicere. » Huc usque Eusebius, qui et Antiochiæ potissimum plurimos illum seduxisse ex Justin. Apol. 2 subjicit, lib. III *Hist.*, cap. 20.

Et ultra non posse mori. Tertull.⁶⁶ impudentem hanc sollicitationem digna vellicatione excipiens, e contra e mortem, omnium quæstionum suam, et totius humani generis sententia, naturæ debitum pronuntiat. Hoc stipulata est vox Dei, hoc spondit omne quod nascitur, ut jam hinc non Epicuri stupor suffundatur, negantis debitum istud ad nos pertinere; sed hæretici magi Menandri Samaritani furor conspuatur, dicentis mortem ad suos non modo non pertinere, verum nec pervenire, in hoc scilicet se a superna et arcana potestate legatum, ut immortales, et incorruptibiles, et statim resurrectionis compotes fiant, qui baptismi ejus induerint.

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 22.

Pag. 100. *Ex iis Saturninus.* Hunc (Saturnilum) vocant Epiphanius⁷⁰, et Theodoretus⁷¹. Porro cum eum ab Antiochiæ, quæ est ad Daphnen, ortum dicit Irenæus, ab aliis ejusdem nominis urbibus, quæ duodecim fuisse narrat Stephanus, secernit: ut illi suæ impietatis organa diaboli præcipue direxisse in-

A dicit, ubi majore animi alicritate apostolorum prædicatio excepta fuerat. Illic enim ministerio Pauli, Barnabæ, et celeberrimorum aliorum virorum tanta incrementa Ecclesia fecerat, ut illi primum vocarentur Christiani. Septem annis Ecclesiæ illi præfuerat Petrus; postea Evodius; dehinc præclarus ille Ignatius e per unguis Petri dexteram, » ait Theodoretus⁷²; « pontificatus gratiam suscepit. »

A septem autem. Libri hujus c. 20 hunc errorem tribuit etiam Simoni; cap. 21, Menandro: quibus consentiunt Tertull., Epiphanius, Theodoret., et Philastrius. In eundem autem disputatur infra libr. II, cap. 2, 3, 11, 12, etc.

Et quod statim. Expunximus (eo statu qui.)

Et similitudinem nostram. Vox (nostram) hoc loco suspecta est, propterea quod Epiphanius scribat, eam a fictitiis angelis Saturnini omissam fuisse: quo videlicet error verisimilitudinem haberet, tanquam alii quidam fecissent hominem, imago vero alterius fuisset.

Quasi vermiculus scarisaret. *Ξαρκίσις* (saltare) significat. Sed apertius Theodoretus⁷³: « Cum autem signum non posset erigi, sed instar vermis serperet, miserta, inquit, divina potentia vitam scintillam immisit. » Epiphanius⁷⁴: « Cum factus fuisset homo, et propter impotentiam suam non possent ipsum perficere, jacuisse ipsum, et se voluisse in terra situm instar vermis reptilis, » etc. Tertull., « super terram jacuisse reptantem, » etc.

Salvatorem autem innatum. Delevimus (ignotum, » docente vetere codice, et consentientibus Tertull.⁷⁵ ac Epiphanius⁷⁶, quod hic impostor Christum vero natum et hominem factum negaret: sed solo phantasmate genitum et passum, seu, ut hic additur, putative visum hominem.

Pag. 101. *Nubere autem et generare.* Mirum est Gnosticos ferme omnes matrimonium honestum non tantum damnasse, sed et ipsum execrando, Satanz opus vocitasse, cum promiscuos concubitus et nefarias libidines palam profiterentur. (Sed bellum, » ait Theodoretus⁷⁷, « adversus Creatorem hujus universitatis gerebant, ideo ne per matrimonium opificium ejus augetur, formidabant. » Adversus hunc errorem acerrime disputat toto lib. III *Strom.* Clemens Alex. et Tertullianus lib. I *Contra Marcionem*; atque lib. V contra eundem, in cujus sectione 38 etiam quinquies vocat nuptias sacramentum, ut Augustinus lib. I *De nuptiis et concupiscentia*, sœx: et libro unico *De bono conjugali* contra Jovinianum, decies. Videant ergo recentiores Gnostici quo pergant, quosque dogmatum suorum parcentes habeant, cum matrimonium sacramentum esse a Deo institutum negant, ut inter profanos contractos, quos leviori negotio solvunt, repouant.

Ab animalibus abstinent. Hunc locum, simulque additam ex vetere codice emendationem ita illustrat Epiphanius⁷⁸: « Matrimonium contrahere et generare, idem scurra ex Satana esse dicit. Unde etiam plures ex ipsis ab animalibus abstinent, quo per simulatam suam vitam, quos ad suam fraudem illiciant. » Hos et procul dubio significat B. Clemens Rom.⁷⁹: « Quidam nuptias respiciunt, carnem item et vinum in rebus abominandis ponunt: item nubere, et liberis operam dare prohibent, ac quosdam cibos capere, scilicet ut hac continentia suæ sententiæ pravitatem facilius probare possint. Quidam vero ex his docent abstinendum carnibus, non quod 72 parant animalibus ratione carentibus, sed quod ea animam rationis participem habere existimant, eosque pœnas cædis daturus, qui ea occidere audent. » Hanc vero doctrinam dæmoniorum, cum Apostolo perpetuo damnavit Ecclesiæ, quæ nihil

⁶⁶ Lib. IV, c. 30. ⁶⁷ Lib. Præscr., cap. 7 et 28. ⁶⁸ Lib. de unit. Eccles. ⁶⁹ Ser. 2 cont. Arian. ⁷⁰ Hom. 35 in Acta. ⁷¹ Lib. III *Hist.*, cap. 20. ⁷² Lib. de anima. ⁷³ Contra hæres. 23. ⁷⁴ Lib. I *Hæret. fab.* ⁷⁵ Dialog. 1. ⁷⁶ Lib. I *Hæret. fab.* ⁷⁷ Contra hæres. 23. ⁷⁸ Lib. Præscr. ⁷⁹ Contra hæres. 23. ⁸⁰ Epit. divini decret. ⁸¹ Contra hæres. 23. ⁸² Lib. VI *Const. apost.*, c. 10.

natura immundum esse, nihil a Satana, sed omnia a Deo creata, benedicta, et valde bona esse credit. *Observe autem quam simulata pietate in Christi gregem graves lupi isti grassarentur, et Ecclesiam Dei, ait Clemens Rom.* 66, «velut vulpeculæ vineam, labefactarent.»

Perfectam hujusmodi continentiam. Ita vet. cod.; delevimus vero «perfecta hujusmodi continentia.»

Adnotationes Fr. Feuardenitii in cap. 23.

Pag. 101. Basilides. Hunc Alexandria ortum, in Egypto autem errorum suorum scholas instituisse Adriano imperante, tradit Eusebius 61: simulque Castorem Agrippam scriptorem præstantissimum, valentissima refutatione, subtile captionum illius viri acumen apertissime detexisse. Cæterum, polygraphum fuisse, ut qui viginti quatuor Commentariorum libros in Evangelium scripsit, post Clementem Alex. 62 monet idem Eusebius. Tertullianus paulo apertioribus verbis hujus hæreses ita extulit: «Basilides dicit summum Deum nomine Abraxam; a quo mentem creatam, quam Græci νοῦν appellant. Inde Verbum, ex illo Providentiam, Virtutem, et Sapientiam. Ex ipsis inde principatus et potestates, et angelos factos. Deinde, ininitas angelorum editiones et probolæ. Ab ipsis angelis trecentos sexaginta quinque cælos institutos; et mundum in honore Abraxæ, ejus nomen hunc in se habeat numerum computatum.» Sic quoque Epiphanius, Theodoretus, et Nicetas.

Deinde a Logo. His delirius plures deos constituere, duo et ex diabolis deos effingere Basilidem scribit Clemens Alexand. lib. iv et v Strom.

Antiygi. Delevimus «tanti tygi,» auctoritate vet. codicis. Est autem ἀντίτυπος idem quod similis et ejusdem formæ.

Quod etiam a nobis videtur. Delevimus «qui a nobis videntur,» auctoritate vet. codicis., emendationem probantibus Theodoro et Niceta. Ille enim habet, «hoc cælum ultimum, quod a nobis videtur.» C

Reliquæ residerunt gentes. Expunximus «residuaerunt,» auctor. vet. cod. Locum vero illustrat Epiphanius 63: «Hanc gentem etiam aliæ gentes bello impetiverunt, et multa mala ipsi intulerunt; propter aliorum angelorum æmulationem, quoniam propulsati velut contempti ab ipso, etiam ipsi proprias gentes contra gentem Israel commoverunt.» Theodoretus 64: «Judæorum administrationem sortito, volenti autem suis gentibus subjicere, alios principes restitisse.» Tertullianus 65: «In ultimis quidem angelis, et qui hunc fecerunt mundum, novissimum ponit Basilides Judæorum Deum: id est, Deum legis et prophetarum, quod Deum negat, sed angelum dicit. Huic sortito contigisse semen Abraham, atque ideo hunc de terra Egypti filios Israel in terram Chanaan transulisse. Hunc turbulentiorum præ cæteris angelis, atque ideo et seditiones frequenter et bella concutere, sed et humanum sanguinem fundere.»

Innatum autem. Theodoretus 66: «Ingenitum autem hæc videntem, primogenitam mentem suam misisse, quam etiam Christum appellavit, ut servaret eos, qui vellent credere.»

Quapropter neque passum. Tertullianus 67: «Hunc passum apud Judæos non esse, sed vico ipsius Simonem crucifixum esse; unde nec in eum credendum esse, qui sit crucifixus, ne quis condeatur in Simonem credidisse.» Sed eo longe apertius Epiphanius: «Confligit nobis alium fabulæ ac dramaticæ actum, non Jesum passum esse asserens; sed Simonem Cyrenæum. Nam quoniam dum Dominus e Jerusalem exturbaretur, ut Evangelii series habet, coegerunt quemdam Simonem ad portantam crucem: hinc re-

A perit ut nequitie suæ tragœdiam confingeret. Et illum, inquit, in eo quoque portabat crucem, transformavit in suam speciem et seipsum Simonem, et pro se ipso tradidit Simonem, ut crucifigeretur. Cum autem ille crucifigeretur, stabat ex opposito invisibilis Jesus, deridens eos qui Simonem crucifigebant. Ipse vero discessit ad cœlestia, tradito Simone ad crucifigendum, et illæsus processit ad cœlum. Verum ipse Simon crucifixus est, et non Christus,» etc. Nicetas vero sic impietatem istam refellit: «Si Cyrenensis ille passus est, quis alter ille fuit qui surrexit a mortuis? Vulnera quæ in cruce acceperat, ostendit apostolis. Denique cum corpore in cælos ascendit.» *Animæ autem soli.* Tertul. 68: «Carnis resurrectionem graviter impugnat, negans salutem corporis repromissam.»

Pag. 102. Prophetias autem. Theodor. 69: «Prophetias quoque dixit ab angelis esse factas; legem autem fuisse latam a principe Judæorum.»

Habere autem. Epiphanius 69: «Sed et hinc omni immunditia profectum capiente, quæ a Simone Mago initium accepit, omne studium malitie ac perulantiæ discipulis suos pericere præcepit hic erro, et viros ipsi fidem habentes, cum mulieribus multiplicem quendam misturam pravi propositi docet. Quare dicit Apostolus 70, propter hos et similes ipsis, revelari iram Dei et justum judicium super eos, qui veritatem in injustitia detinent. Propter hanc enim causam, voluptatis scilicet, multi in hæresim delabuntur, cum reperiant locum licenter perficendi voluptatem suam in turpibus operationibus.»

Utuntur autem et hi magia. Locum hunc, cum emendatione, ex vetere codice sic explicat Theodoretus 71: «Porro autem hi quoque, sicut qui Menandri et Simonis sectam sequuntur, incantationibus et præstigis, et omnis generis imposturis utuntur.» Epiphanius vero 72: «Quin et magicis artibus ac curiositatibus impostor ille addictus esse non desinit.» Itaque pro «magi» reposuimus «magia.»

Salvatorem esse Caulacum. Theodoretus 73: «Servatorem autem et Dominum Caulacum nominant.» Damascenus de Nicolao Antiocheno d. 74: «Hic in mundum invexit quædam barbara nomina, ut Caulacachus et Protomicus, aliaque permulta.» Epiphanius: «Alii Καυλακαδὶς glorificant, principem quendam hunc sic appellant, decipere conantes imperitos per hominum terriculamenta, et conflictam barbaram nominis appellationem.» Et post pauca: «Sed et de Caulacach quis legentium non riserit? quod dictiones Hebræicæ probe dictas, et Græce recte positas, et nunc apud eos, qui Græce norunt manifestas, et nihil obliqui habentes; ipsi in idolorum edictiones, et in formas, et insubstantivos principatus; et, ut ita dicam, statuarum fragmenta efformant, apud simplices per imaginationem errorem dispergentes, ad turpis et fabulosæ artis ipsorum conseminationem. Caulacach enim in Isaia scriptum est 75, et est quædam dictio in duodecima visione, ubi dicit ἑλπίς ἐπὶ ἐλπίδι, ἑλπίδα ἐπὶ ἐλπίδα, ἐπὶ μυχρὸν ἐπὶ μυχρὸν προσδέχου. Id est, afflictionem ad afflictionem, spem ad spem, adhuc parum, adhuc parum assume.» Sic enim Septuaginta, quos imitatur, Græce reddiderunt verba ista Hebræica: וְעַד שְׁמֵי שָׁמַיִם וְעַד שְׁמֵי שָׁמַיִם לְקַח לְקַח לְקַח לְקַח לְקַח לְקַח לְקַח. Quæ sic de verbo ad verbum verit Sanctus: «Præceptum post præceptum, præceptum post præceptum; linea post lineam, linea post lineam; parum ibi, parum ibi.» Communis translatio: «Manda remanda, manda remanda, exspecta reexspecta, exspecta reexspecta; modicum ibi, modicum ibi.» Porro verbis illis Isaïas Judæorum impietatem describit, qua prophetarum

60 Lib. vi Const., cap. 17. 61 Lib. iv Hist., cap. 7. 62 Lib. iv Strom. 63 Contra hæres. 34. 64 Lib. i Hæret. fab. 65 Lib. de Præsc. 66 Lib. i Hæret. 67 Lib. de Præsc. 68 Lib. de Præsc. 69 Lib. Hæret. fab. 70 Contra hæres. 34. 71 Rom. 1, 18. 72 Lib. i Hæret. fab. 73 Contra hæres. 24. 74 Lib. i Hæret. fab. 75 L. b. de Marc. 76 Cap. xxviii, 10

voces et comminationes cum diceris excipiebant, et mimesi quadam imitabantur, cum contemptu et irrisione. Vel, ut aliis placet, scordiam et ignorantiam populi arguit, qui velut pueri, pedetentim docendus erat singulis diebus singula præcepta divina tradenda, ut solent insitui infantes, quorum captus est admodum exiguus. At impositores isti, ignota sibi, aut saltem rudioribus verba, velut grandia mysteria continerent, populo inculcabant.

Incognitum. Delevinus « cognitum, » auctoritate vet. cod. et « oportere, » pro « oportet » legimus.

Quapropter et parati. Tertullianus⁹⁷: « Martyria negat esse facienda. » Epiphanius: « Rursus autem asserit non oportere martyrium subire. Qui enim martyrium subit, mercedis exors reperietur, cum martyrium sustineat, pro eo qui hominem fecit. Sustinet enim martyrium pro eructio Simone, » etc.

Et Judæos quidem. Epiphanius⁹⁸: « Quod si ipse et sodales ejus interrogentur, Judæos quidem seipsos non amplius esse dicunt; Christianos autem nondum factos esse, sed negare semper, habere autem in seipso tacite fidem et nemini ostendere, » etc.

Non autem multos. Epiphanius: « Jubet autem solum de Patre et suo mysterio, nemini revelare, sed silentio in seipsis continere. Uni vero de mille revelare, et duobus de decem millibus. » Theodoretus: « Illæ autem dicunt esse ineffabilia, et nec ab omnibus capi aut comprehendere posse, præterquam ab uno ex mille. »

Trecentorum autem. Hunc locum ita imitatus est Theodoretus⁹⁹: « Dicit autem principem ipsorum esse Abraxam; nominis enim supputatio trecentorum sexaginta quinque numerum significat. » Eadem habet et Damascenus¹⁰⁰; Augustinus¹⁰¹ vero in partium supputatione diutius immoratur, ita scribens: 73 « Basilides trecentos sexaginta quinque celos esse dicebat, quo numero dierum annus includitur. Unde etiam quasi sanctum nomen commendat, quod est Ἀβράξας; cujus nominis litteræ secundum Græcæ supputationem, eundem numerum complent. Sunt enim septem, α, et β, et ρ, et ε, et ξ, et α, et ζ, id est, unum et duo, et centum et unum, et sexaginta et unum, et ducenta, quæ sunt in summa trecenta sexaginta quinque. » Epiphanius¹⁰² prolixior tractatio, in qua etiam Irenæum nominatim appellat, in idem redit. Porro, Beatus Hieronymus¹⁰³ asserit « Michram, » sub eodem numero aliarum litterarum, ethnicis esse, quam Basilides portentoso nomine vocat « Abraxam. »

Cæterum, Baronius vir doctissimus et lectissimus, appendice ad secundum tomum *Annalium*, ex inscriptionibus cujusdam gemmæ e rudibus erutæ, contendit legendum potius ΑΒΡΑΧΑΣ, seu ΑΒΡΑΣΑΧ; quam ΑΒΡΑΧΑΣ; et eundem Basilidi loco fuisse summi Dei, cujus et imagines amuleti loco suis exhiberet plane monstrosas, ut ex ea, quæ gemma continetur, apparet; ac proinde summo jure damnatas fuisse ab Irenæo. Legit enim ille in hoc Irenæi capite: « Utuntur autem imaginibus; » ostendationemque tam veteris codicis, quam Epiphanius ac Theodoretus non sequitur, sed propriam sententiam.

Ex Jo. Er. Grævi adnotationibus in cap. 23.

Pag. 103. *Quemadmodum et mundus nomen esse... Caulacau.* Textus hic certe est inutilis vel corruptus, indeque difficile genuinum elicere sensum. Theodoretus hæc ita accepit, quasi Salvatoris nomen fuerit « Caulacau. » Ita enim loco citato scribit: Τὸν δὲ Σωτῆρα καὶ Κύριον Καυλακούαν (lege Καυλακούαν) ὀνομάζουσι. Epiphanius quoque hæres. 25, § 3, ut Nicolaitis ait, quod titulo « Caulacau » ἀρχόντα τινὰ, « principem aliquem » appellent. Sed

A quantum ex Irenæi verbis, licet vitæ, conjicere licet, nomen « Caulacau, » quod proprie « linea ad lineam » significat, ex Isaie xxviii, 10, desumptum, non ipsi Salvatori, sed mundo tribuerunt Basilidiani, quod mundus ipsis quasi duplex linea videretur, per quam descendit et ascendit Salvator.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 24.

Pag. 103. *Carpocrates.* Hunc genere Alexandrinum fuisse tradit Theodoretus¹⁰⁴; magum autem et impurum fornicarium Tertullianus¹⁰⁵; alios vero omnes hæreticos morum improbitate eundem superasse; quippe qui ex Simoni, Monandri, Saturnini, Basilidis et Nicolai sententia sordes hauserit, et sectam inde construxerit, quam Gnosticorum nominavit, ut testis est Epiphanius¹⁰⁶.

Circumlatio. Theodoretus: « Dominum Jesum ex Joseph et Maria natum esse dicebat, sicut et alii homines; virtute autem fuisse insignem, ut qui puram habebat animam et memorem suam cum legitimo consuetudinis. » Epiphanius quoque correctiones ex veteri codice adhibitas agnoscens: « Quandoquidem, ait, validam præ cæteris hominibus habebat animam et memoria tenebat ea, quæ visa erant ab ipsa supernæ, quando et in circumstantia ignoti illius Patris erat, demissæ sunt, inque ab Epiphaniis, ab eodem Patre in animam ipsius virtutes, quo visorum ab ipsa recordata, et potentia corroborata, angelos mundi fabricatores effugeret, » etc. Pro « circulatione, circumlatio » reposuimus: ut mox pro « ut in mundi fabricatoribus, uti mundi fabricatores. »

Et ea quæ. Epiphanius: « Quin et similes ipsi animas, æqualia ipsi amplexas, eodem modo liberatas, sursum volasse ad ignotum Patrem, » etc. Damascenus: « Quod si quis similia quæ Jessas, gereret; eum illius similem esse dicebat. »

Jesu autem dicunt animam. Hunc locum ad medium usque partem capituli hujus, liadem verbis transcripsit Epiphanius *Contra hæres.* 27, quæ, ne paginas oneremus, adducere non libet. Ejus vero auctoritate, et veteris codicis consensu, pro « Jesus, » reposuimus « pœnis, » et pro « erant, ierant hominibus. »

Dignas habitas. Ita legit vetus codex: Epiphanius interpret, « eadem virtute dignas factas. » Itaque delevinus « dignos habitos. »

Artes enim magicas. Hanc sententiam sic exprimit Eusebius¹⁰⁷: « Isti magicas Simoni præstigias non ex occulto quidem, ut ille, sed jam in apertum jure proferendas censuerunt; et non modo philtis amatoris curiosas ab illis elaboratis, et quibusdam dæmonibus, qui eorum animis nefaria injecere somnia, quique illis assessores existerent, verum etiam aliis non disparibus ineptiis, se jam tanquam rebus maximi fere momenti et ponderis nobilitarunt. »

Qui et ipsi ad detractioem. Epiphanius¹⁰⁸: « Sunt autem a Satana subornati ac producti, in opprobrium ac scandalum Ecclesiæ Dei. Indiderunt enim sibi ipsi cognomen Christianorum, ad hoc ut gentes per ipsos offendantur, et sanctæ Ecclesiæ Dei utilitatem et veram prædicationem, propter illorum nefaria facta et incomparabilem improbitatem, aversentur, et ut gentes ipsorum assiduo nefaria opera considerantes, putent etiam sanctas Dei Ecclesiæ tales esse et avertant, velut dixi, aures a Dei et veritatis doctrina, » etc. De eisdem quoque conqueritur Eusebius libro quarto *Hist.*, capite septimo, et longe ante hos Justin. mart. in *Colloquio cum Tryphone*, omnium gravissime.

Pag. 104. *Si non præoccupans.* Isthæc explicatio narrat Theodoretus¹⁰⁹: « Cum Pythagoricas a cor-

⁹⁷ Lib. de Præsc. ⁹⁸ Contra hæres. 24. ⁹⁹ Lib. 1 Hæret. fab. ¹⁰⁰ Lib. de hæres. ¹⁰¹ Lib. de hæres. ¹⁰² Contra hæres. 24. ¹⁰³ Lib. 1 Comm. in Amos. ¹⁰⁴ Lib. 1 Hæret. fab. ¹⁰⁵ Lib. de anima. ¹⁰⁶ Contra hæres. 27. ¹⁰⁷ Lib. iv Histor., cap. 7. ¹⁰⁸ Contra hæres. 27. ¹⁰⁹ Lib. 1 Hæret. fab.

poribus in corpora trajectione admisissent, quod eis connexum a Pythagora dicebatur, non admiserunt. Pythagoras enim dicebat animas quæ peccarant, mitti in corpora, ut et pœnas darent, et rite explarentur. Dicunt enim animas multas in corpora, ut omne genus libidinis et petulantiae peragant; eas ergo, quæ in uno descensu impleverint, non egerit alia missione; quæ autem parum peccarunt, et his mitti, et ter, et sæpius, donec omnia vitiorum genera impleverint. »

Quæ sunt secundum nos civitates. Septem vocatas, quas ex veteri cod. adjecimus, agnoscit Epiphanius¹⁴, et sententiam longe apertius explicat. « Ita habent ipsorum libri, inquit, ut si quis prudentia præditus legat, admiretur, ac stupcat et non credat, quod hæc sic ab hominibus fiant, non solum his qui civitatem nobiscum inhabitant, sed etiam his, qui cum bestiis et similibus bestiis ac pecoribus, ferme dixerim, quæ canes ac sues faciunt, facere audent. Aiunt enim, oportere his omnibus penitus uti, ut ne egressæ animæ aliquo opere relicto, ea de causa revertantur in corpus versus ad faciendum ea, quæ non fecerunt. »

Propter eam. Vetus codex subnificat legendum, « propterea quod deest libertati aliqua res. »

Cum es cum adversario. Hunc Evangelii locum et fusissime et præclare discutiit Tertullianus libro *De anima*, contra hujus Carpocratii opinionem.

Sed sit. Expunximus « sic, » auctoritate veteris codicis, probante id quoque Epiphano.

Et si quidem fiant hæc. Cum laudis digna præfatione hæc ex Irenæo transcripti Theodoretus¹⁵ usque ad illud, « alii vero ex ipsis signant. »

Alii vero ex ipsis. Epiph. : « Cæterum, signaculum per cauterium, aut novaculam, aut subulam immittunt ac incutiunt Carpocratiani in dexteram inferiorem auriculam iis, qui ab ipsis decepti sunt. » Symbolis inustionibusque istis externis, opinor, utebantur, ut primo occurso ejusdem secum factionis associos agnoscerent, consilia communicarent, et promiscuis concubilibus miscerentur. In his vero nec a variarum gentium moribus rebedebant, quarum meminit Tertullian. lib. *De velandis virginibus*, « Garamantes pennis, strobulis Barbaros, cicadis Athenienses, cirris Germanos, et stigmatibus Britones, » insignitos fuisse narrans. Signum quoque inter Gnosticos Epiphanius¹⁶ tradit existisse virorum ad feminas, et seminarum ad viros; in extendendo manum ad salutationem, videlicet subter palmam contractionem quandam titillationis, per hoc se inducere ostendentes, quod ejusdem religionis esset qui accessit. Hinc igitur nutua cognitione accepta, statim ad epulationem convertuntur. Ubi compotarunt et venas impleverant, ad castrum se convertunt, et vir quidem concedens uxorem alteri, ad ipsam dicit : « Surge, fac dilectionem cum fratre, » etc. Postremo, stigmata illa, obedientiæ et servitutis perpetuæ signa erant, quibus sectæ illi quasi sacramento nomina dabant, a qua deficere nunquam liceret. Sic dudum servo Hebræo, qui anni septimi beneficio noluisse liber exire, servitutem libertati anteponens, subula aurem ad ostium perforare lex jubebat¹⁷. Cæterum, præcursores certe Antichristi agebant Gnostici, quem suos in dextera et fronte signaturum prædicit sacra Joannis revelatio¹⁸. An vero recentiores, veteribus illis meliores sint, judicent qui mores eorum melius exploraverint.

Unde et Marcellina. Ut apostoli primum mulierum usi sunt ad ciborum præparationem et mulierum infidelium contubernia privatim erudienda, remota omni turpitudinis suspitione, aliisque piis officiis,

A atque ideo presbyteras et diaconissas illos instituisse constat¹⁹ : sic et pseudopropheta isti latius virus suum dispergebant, et utrumque sexum corrumpabant impudicarum mulierum ministerio. Marcellinæ autem hujus meminerunt etiam Epiphanius¹⁷ et 74 August. Hieron. id genus bestiarum catalogum contexit, quem hic addere libet : « Simon Magus hæresim condidit, Helenæ meretricis adjutus auxilio; Nicolaus Antiochenus, omnium immunditiarum repertor, choros duxit feminarum; Marcion Romam præmisit mulierem, quæ decipiendo sibi animos præpararet; Apelles Philomœnem comitem suarum habuit doctrinarum; Montanus immundi spiritus prædicator, multas ecclesias per Priscam et Maximillam, nobiles et opulentas feminas, primum auro corrupti, deinde hæresi polluit. Arius, ut orbem deciperet, sororem principis prius decipit. Donatus per Africam, ut infelices quosque solentibus pollueret aquis, Lucillæ opibus adjutus est²⁰. In Hispania Agapè Elpidium, mulier virum, cæcæm cæca deduxit in foveam, successoremque sui Priscillianum habuit, eui juncta Galla, alterius et vicinæ hærescos reliquit hæredem. »

Page. 105. Et imagines quasdam. Augustinus²⁰ : « Sectæ Simonis fuisse traditur sociæ quasdam Marcellina, quæ colebat imagines Jesu, et Pauli, et Homeri, et Pythagoræ, adorando, incensumque ponendo. » Theodoretus²¹ : « Qui sectæ Simonis erant, eum statuum ejus in Jovis figuram construxerunt, Helenæ autem in Minervæ speciem, eis thura adolebant, ac libabant, et tanquam deos adorabant. » Epiphanius²² : « Habent imagines per colorem depictas, quidam etiam ex auro, et argento ac reliqua materia, quas sane imagines Jesu esse dicunt, et sub Pilato factas esse : habent autem eas occulte. Insuperque philosophorum quorundam, Pythagoræ, Platonis, Aristotelis, et aliorum, cum quibus etiam alias imagines Jesu collocant, collocatasque adorant, et gentium mysteria perficiunt. Qui vero sunt gentium mores alii, quam sacrificium atque alia? »

Plurimas igitur ex Patribus et justissimas rationes audis, quibus permotus Irenæus Gnosticorum imagines reprobat : siquidem more gentium thure et sacrificiis eis libabant, et tanquam viventes deos, supremo cultu adorabant, creaturas servientes potius quam Creatori. Deinceps profanorum et impiorum simulacra illas miscebant, Christo Vero Salvatori nostro illos sequentes. Postremo, dum occulte illas asservabant, cum per ethnicos palam liceret, facile quisque sibi persuaderet monstruosas et propudiosas fuisse; maxime cum talem Christum illis figuris exprimerent, qualem portentosis animi opinionibus eum esse congingebant.

Magdeburgenses itaque et Gallasius, qui ex hoc Irenæi loco contendunt tunc temporis nullum imaginum Christi et apostolorum usum in Ecclesia fuisse, nec veterum testimoniis, aut exemplis comprobari posse; vel crasissima ignorantia laborant, vel certe impudentissimo mendacio omnibus student disponere.

Non dissimili impietate ac insectia in publico Mompelgartensi colloquio palam Beza clamavit : « Ecclesiam veterem picturis caruisse, » inciper, « Ecclesiam primitivam trecentis annis usum imaginum non habuisse. » Prorupit rursus in istas, etiam Lutheranis astantibus, horrendas et execrandas voces : « Fateor me ex annuo Crucifixi imaginem detestari, ideoque eam non possum ferre, » etc.

Ego autem contra, apertissimis et validissimis assertionibus, quod primum asserunt, falsum esse, et Christi apostolorumque seculo, piæ et pu-

¹⁴ Contra hæres. 27. ¹⁵ Lib. I Heret. lib. ¹⁶ Contra hæres. 26. ¹⁷ Exod. xxi, 6; Deut. xv, 17. ¹⁸ Apoc. xiii, 16. ¹⁹ Clem. Rom., lib. II Const. apost., cap. 52, et lib. III, c. 15. ²⁰ Epist. ad Ctesiph. ²¹ Opiatus, lib. I contra Parmen. ²² Lib. de hæres. ²³ L. b. I Heret. lib. ²⁴ Contra hæres.

hicniam nam venerandarum imaginum inter Christianos fuisse evincam.

1. Nicodemum illum, qui noctu primum Jesum convenit, et ejusdem postea corpus passionis cruciatibus laniatum, de cruce deposuit, et propriis manibus crucifixi imaginem sibi efformasse, et eamque ante mortem Gamalieli tradidisse asservendam, et hunc Jacobo; Jacobum Simeoni; isumque sibi succedenti Zachario; siquæ deinceps conservatam, quoadusque Judæi in Berytho Syriæ urbe, omnia passionis Dominicæ probra in eandem renovarunt. pluribus inde consecutus miraculis; elegantissimo libro ante 1260 annos docuit magnus ille Athanasius²¹; quem perlectum ante annos octingentos, omnium Patrum suffragiis excepit universalis Nicæna synodus.

2. Superstes adhuc cum apostolis peregrinabatur Christus, cum mulier illa, quam a profusio sanguinis curaverat, in Cæsarea Palæstinæ in monumentum accepti beneficii illius, et imaginem æream palam erexit, et quam Eusebius²² illie et adhuc stantem conspexit, simulque alias Petri et Pauli a Christianis religiose conservari. Imo testantur historia Eusebium proxime secute²³, illas Christi et hemorrhoidæ stantias, ad tempora usque Juliani Apostatæ permansisse; qui, ut Iconoclastarum avum decebat, sicut Christianæ fidei, ita Christi et sanctorum imaginibus bellum indixerat.

3. Accedit apostolorum ipsorum constitutio in synodo Antiochena, cujus summa talis est: Παρὰ τοῦ μὴ πλανᾶσθαι τοὺς σωζομένους εἰς τὰ εἰδωλὰ ἀλλὰ ἀνταίχωνίζεσθαι τὴν θεανδρικοῦ ἔχραντον, χερροποίητον στήλην τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν αὐτοῦ θεραπόντων ἀντικρῖν τῶν εἰδώλων καὶ τοῦδαλων, etc. Id est, non debere servatos circa idola errare; sed pro eis incontinentiam veri Dei simul et hominis, Salvatorisque nostri Jesu Christi, et servorum ipsius, manibus efformatam imaginem, contra idola et Indicos erigere, etc. Tria vero hic discrete notata habes. Primum, Christi Domini et servorum ejus manibus efformandas esse imagines; deinde, idololorum districtam prohibitionem; postremo, gentium idolomaniam et Judæorum superstitioni opponendas esse Christi et sanctorum imagines. Hunc autem apostolicum canonicum, germanum esse, non recens, unus et alter in angulo affirmant; sed præpe innumerabiles, qui in publico totius orbis theatro ante octingentos annos convenerunt Patres, synodo Nicæna posteriore. Hoc quoque canonicè inuixit Basiliius Magnus, ante 1270 asseruit²⁴, et imaginum usum ab apostolis emanasse; et simulque eo adhuc antiquior Eusebius²⁵, et a majoribus proditisse confirmans; et Pamphilus martyr utroque superior, hanc apostolorum constitutionem, cum pluribus aliis, se in Origenis bibliotheca reperisse testatur²⁶.

4. Subjungam Damasceni²⁷, Evagrii²⁸, et Nicephori²⁹ ex archivis Elessæ civitatis depromptam narrationem, de rege Abagaro, alias Augaro, qui fama curationum Christi pernotus, consequendæ sanitatis ergo, Ananiam cursorem expeditum ad eum misit. Sed cum pro votis res minime succederet regi, ut desiderio quo flagrabat, vel ex parte faceret satis, pictorem eximum misit, qui Christi faciem effectam accurate, afferret. At cum pictor ob splendorem vultus, opus non posset absolvere; Salvator et textam lineam petiit, in coque expressam faciei imaginem ad regem misit. Hanc adhuc sua ætate, non sine populi veneratione Etesæ conspexisse, Leo Constantinopolitanus lector

coram universali synodo Nicæna confirmavit. Persarum etiam regem eadem tempestate Christi et Matris ejus figuras accepisse subjicit Nicephorus³⁰. Quin et beatam Lucam evangelistam B. Virginis, quam de sæcle noverat, simulque beatorum Petri et Pauli imagines depinxisse, quæ Pulcheriæ imperatrici sæculo, adhuc Constantinopoli servabantur, non semel affirmat.

Postremo, quis et vel a limine venerandam antiquitatem salutaverit, necht crucis Dominicæ signum et figuram, usumque ejus, apostolis et Christianis omnibus frequentissimum fuisse? Dionysius Areopagita unico libro *De ecclesiastica hierar.* octies illius meminit. Nicodemus in *Histor. de passione et resurrectione Salvatoris*, ter. Almas decem et octo locis, ejusdem expressione apostolis varia perfecisse miracula recenset. Justinus in *Dialogo*, ex Veteris Testamenti variis figuris, et in calce *Apolog. 2*, in omnium rerum creatarum ordinibus effectam, accurate docet. Quem nunc latent præclara Ignatii, Martialis, Tertulliani, Cypriani, Origenis, Lactantii, Athanasii, de figuracione crucis verba? Apertissimum ergo est Christi et apostolorum ævo sacrarum imaginum usum fuisse.

Alterum falsæ assertionis caput, quo sicut nec veteris Ecclesiæ exemplis, nec priscorum Patrum testimoniis imaginum usum confirmari posse, ex Calvini officina prodit; qui annis quingentis a Christo, quibus adhuc florebat religio et sincerior doctrina vissebat, Christiana templa ab imaginibus vacua fuisse scribere non erubuit; quo mendacium nihil impudentius dici potest. Siquidem ante 1100 annos scripsit Augustinus³¹, et pluribus locis Petrum et Paulum una cum Christo depictos, etiam paganos vidisse; et Abrahæ sponte filium immolantis nobile factum, tot lingua cantatum, et tot locis pictum, ut aures et oculos dissimulantium feriret. Iusuper Ahami et Evæ folliis contegentium pudenda, admissio peccato, picturas prostituta. Idem apertissimis verbis, et Dominicæ crucis figuram, homini que inibi patientis affixam imaginem, ad crucifixi Domini nostri recordationem, et pergratantis fidei excitationem, humiliter complecti, suppliciter venerari et suadet³².

Idem postremo, publica de B. Stephano martyrii subeunte, ad populum suum coactione dicit³³: *Passio ejus insignis est, multumque mirabilis; hanc modo de libro Actuum apost. cum legeretur au livius non solum, sed etiam oculis spectavimus.* Quibus aperte significat non modo historias sanctorum martyrum publice legi solitas in templis; verum in tabellis graphice depictas et expressas, oculis fidelium tum subjectas fuisse.

Accedit et Paulinus³⁴, ad quem tot Augustini et Hieronymi exstant epistolæ. Is Severum extollit, et quod in loco refectionis 75 humanæ, id est baptisterio, B. Martini effigiem depinxisset, ut deponentibus in lavacro terrenæ imaginis vetustatem iuvitanda cælestis animæ occurreret effigies. Et præterea ad eundem hos versus, quos imaginis Crucifixi eo loco erectæ ascribit curaret:

*Cerne coronam Domini super atria Christi
Stare crucem; duro spondentem celsa labori
Præmia; tolle crucem, qui vis auferre coronam.*

Et ad alias crucis imagines in ingressu basilicæ:
*Ardua florifera crux cingitur orbe coronæ,
Et Domini fuso tincta cruore rubet;
Queque super signum resident caelesta columba,
Simplicibus produnt regna patens Dei.*

²¹ Lib. de pass. imaginis Domini nostri Jesu Christi. ²² Lib. vii Hist., cap. 14. ²³ Antipater Bostrensis episc., orat. de muliere laborante; Sozomenus lib. v Hist., cap. 20. ²⁴ Ep. ad Jul. ²⁵ Lib. vii Hist., cap. 14. ²⁶ Turrianus lib. i, pro em. apost., cap. 25. ²⁷ Lib. iv De fide orth., cap. 17. ²⁸ Lib. iv Hist., c. 26. ²⁹ Lib. ii Hist., cap. 7. ³⁰ Lib. ii Hist., c. 45, et lib. vi, cap. 16, et lib. xiv, cap. 2. ³¹ Lib. i de consensu evang., cap. 10; lib. xxix contra Faust., cap. 75. ³² Lib. v contra Jul. Pelagianum, c. 2; lib. ii de visit. inl., c. 5. ³³ Serm. 2 de S. Steph. ³⁴ Epist. 12 ad Severum,

Barnabas etiam ea reate res gestas superiorum pontificum colligens⁶⁶⁻⁷⁰, « Joannis Baptistæ confessionem, ex argento auream: item, et crucis imaginem, » Hilarium, qui longe eum præcesserat, fecisse narrat.

Hieronymus quoque Paulam magno pietatis ardore montem Calvarie conscendisse narrat⁷⁰, « et prostratam ante crucem, quasi pendentem Dominum cerneret, adorasse. »

« Veluti malum in navi crucem erectam in ecclesia esse, quia inter sæculi naufragia servatur incolomis, » concionabatur Ambrosius⁷¹.

Exitium poetam Christianum Prudentium præterire non possum; qui certamina martyrum exprimentes imagines in templis collocatas versibus cecinit, eum genibus ad sancti Cassiani martyris tumulum advolveretur⁷²:

*Erexi ad cælum faciem, stetit obvia contra
Fusis colorum picta imago martyris.
Plagas mille gerens, totos lacerata per artus,
Raptam miuntis præferens punctis cutem,
Innumeri circum pueri, miserabile visu,
Confossa parvis membra figebant stylis.
Ædium consultus ait: Quod prospicis, hospes,
Non est inanis, aut anilis fabula;
Historiam pictura refert, que tradita libris,
Veram vetusti temporis monstrat fidem, etc.*

His omnibus superior Lactantius, his lectissimis versibus (quos et Gyraldus, et antiqua exemplaria probant esse germana) docet qua pietate Christi de cruce peulentiæ imago, in templis publice erecta sit contemplannda, quando Christum ita loquentem inducit⁷³:

*Quisquis ades, mediique subis in limina templi,
Siste parum, inuonemque tuo pro crimine possum
Res, ice me, me conde animo, me in pectore serua, etc.*

Ex paulo post medium:

*Cerne manus clavis fixas, tractosque lacertos,
Atque ingens lateri vulnus, cerne inde fivorem
Sanguineum, fossosque pedes, artusque cruentos.
Flectis genu, l' gnumque crucis venerabile adora
Flexibilis, inuocuo terrarumq' cruce madentem
Ore patens humili, lacrymis suffunde subortis, etc.*

Tertullianus denique vir apostolicorum temporum, jam tunc publicum et in sacris conventibus fuisse imaginum usum ostendit manifeste, scribens⁶⁰, etiam in ipsis sanctis calicibus insculptas fuisse Christi, instar boni Pastoris ovem aberrantem in humeros referentis, effigies.

Hinc usque Latinos Patres impudens mendacium Calvini regentes audivimus; addamus jam, si placet, ut omni ex parte vincatur, ejusdem ætatis et Græcos, Imperator Theodosio, B. Theodorice Cyri episcopus, Simeonem Syllitem tanta sanctitatis fama nobilitatum scripsit⁶¹, « ut Romani in omnibus etiam officinarum vestibulis, et porci-bus, ejus imagines collocarent, securitatem et custodiam quamdam rebus suis præstare arbitratii. »

At ille ipse est Simeon, qui ante Theodoretum temporis, episcopus ad Justinum imperatorem, gravissime fuerat conquestus de Samaritis, « qui in Christi Domini nostri imaginem ejusque Matris infando facinore grassati fuerant. »

Addam pulcherrimum Leonii Neapolis episcopi suffragium. « Sicut Jacob, inquit⁶², accipiens a filiis vestem Joseph sanguine conspersam, cum la-

crymis eum osculatus est, per eam arbitratus se Joseph osculari et in manibus habere: sic et omnes imaginem Christi, aut apostoli, aut martyris tenentes, ipsum Christum, aut martyrem videmus nobis animo complexi. »

Basilium Magnum ante hos omnes, « historias imaginum sanctorum prophetarum, apostolorum et martyrum in omnibus per Orientem ecclesiis erectas sese suscepisse, et palam honorasse, ut ab apostolis traditum fuerat, » idem sibi ipse testis est⁶³.

Ejus frater Gregorius Nyssenus⁶⁴, « non infrequenter passionis Christi figuram cum lacrymis intuebatur, » adeo efficaciter ob oculos historiam pictura ponebat.

Istis non inferior Chrysostomus, « B. Meletii imaginem in annulis, poculis, phialis, thalami parietibus, et aliis locis, multos effluxisse, ut corporis sanctissimi viri formam ubique conspicerent, » et narrat et laudat⁶⁵. Quin et se « ex cæra confectam imaginem, pietate plenam amasse » non dissimulat⁶⁶.

Athanasius omnem imaginibus exhibitum honorem ad prototypum referri docet⁶⁷.

Denique his omnibus superior Eusebius, imperatorem Constantinum tanto divini amoris ardore incensum refert⁶⁸, « ut etiam in medio foro urbis Constantinopol. Danielem cum leonibus in ære incisum, aurique lamina splendescentem; simulque in ipso palatii introitu in maxima tabula, salutaris Christi passionis insigne ex lapillis protosis cæjusque molli auroque multo polite elaboratis, confectum, figendum curaverit. » Evicimus ergo « et Latine et Græcæ Ecclesiæ præstantissimis plurimisque Patribus, non longius a Christi ascensione, quam quadringentis annis recedentibus, » sub quibus sincerior Dei cultus, » vel confitentibus: a Ver-sariis, « adhuc viguit, » usum imaginum, Christi et apostolorum tempore, atque deinceps, et sacrum et publicum inter Christianos fuisse. Qui illum igitur oppugnant, Manichæi, Juliani Apostatæ, imperis-simi Mahometis, Turcarum tyrannidis, et Judæorum propugnatores potius, quam pietatis et veritatis Christianæ assertores haberi debent.

Sed ut etiam proprio judicio Calviniani et Beza-ni maneant condemnati, coronidis vice isthære ad-jiciam. Beza, ut in Actis colloquii Monpelgartensis refertur, pag. 393 et 400, usum picturæ et scul-pturæ in historiis sacris (inter quas et Christi pas-sionem commemorandam memo Christianus negabit) representandis, per se ἀδύποπον esse, concessit. Deinde, Paulinum Nolanum epi copum morem pingendorum parietum invexisse sin plici zelo; et eundem tam bono consilio inavuisse imagines (id vero, ut paulo ante ex eodem audivimus, in locis sacris), ut nemo studium ejus reprobaro aut-repre-hendere possit. « Præterea, nos, » inquit idem Beza, « non modo picturas, sed etiam sculpturas nunquam improbavimus; quarum magnus est usus non solum in sacris historiis representandis, sed etiam in rebus civilibus. Quod vero ad imaginum sive picturæ, sive sculptas attinet, earum usum non rejicimus. » Et postea (pag. 421): « Descriptio Dei in Daniele et Isaiâ proposita⁶⁹, si pingatur, ego ἀδύποπον esse concedo. » Denique se suosque se-cutores iconomachos damnans, librum evulgavit in quo plurimorum hæreticorum imagines apprime depictas representat; et cum his velut adhuc viveatibus loquitur, ingentemque consolationem animi inde capere se præditetur. Igitur, idem saltem fieri posse ex Christi patientis imagine, ex aposto-

⁶⁶⁻⁷⁰ De vitis pontificum. ⁷⁰ In epitaphio Paulæ. ⁷¹ Serm. 53. ⁷² Carmine de passione B. Cassiani martyris. ⁷³ Carm. de pass. Christi. ⁶⁰ Lib. de pudicitia, cap. 7 et 10. ⁶¹ In Vita Simeonis. ⁶² Lib. v Apol. pro Christ. ⁶³ Epist. ad Jul., in Actis conc. Nicæen. ⁶⁴ Serm. de patriarcha Abraham in conc. Nic. ⁶⁵ In encomio Meletii. ⁶⁶ Orat. quod vel. et nov. Test. unus sit legislator. ⁶⁷ Orat. 4 contra Arian. ⁶⁸ Lib. iii de vita Constant., cap. 48. ⁶⁹ Daniel. vii; Isai. vi.

lorum, martyrum aliorumque sanctorum iconibus, nemo sensus communis et rationis compos uegabit.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 25.

Pag. 105. *Cerinthus autem.* Hunc primum in Ægypto philosophia diu operam delissè, auctor est Theodoretus **, deinde Jerosolymis, Cæsaræ, Antiochiæque frequenter apostolis ipsis restitisse; atque demum in Asia longe lateque impietatem suam propagasse scribit Epiphanius **.

Cyrillus Jerdolymitan. Cerinthum vastatorem Ecclesiæ nominat. Eusebius refert ** cum factasse revelationes, quasi per angelos sibi dictata fuissent, quæ proferebat. Philastrius addit illum asseruisse Christum a mortuis nondum resurrexisse. Augustin. observationem legis Moysiæ, festorum, victimarum, et sacrificiorum Judaicorum necessariam esse.

Dionysius Alexand. lib. II *De promissionibus*, hunc quoque et regnum Christi terrestre futurum somniasse docet, quippe qui invitamentis corporis, et carnis cumprimis obæqueretur illecebris, et quarum rerum cupiditate ducebatur, in eisdem beatam vitam fore asseruit, ut in ventris et earum partium, quæ ad venerem spectant, expletione. »

Et ignorante eum. Emendationem ex vet. cod. agnoscit, et sententiam hujus loci sic exprimit Theodoretus **: « Docuit esse quidem unum universorum Deum, eum autem non esse mundi creatorem, sed separatas quasdam potestates, et eum omnino nescientes. » Itaque « eum, » pro « eo » reposuimus, ut mox « Deum, » pro « Deo. »

Impossibile enim. In simili cæno volutatum Marcionem, argutissimo hoc dilemmate premit Tertull. ** rationem desiderans, 76 qua non putaverit Filium Dei ex Virgine natum esse: « Necesso est, inquit, ut aut impossibilem, aut inconvenientem Deo existimaveris nativitatem. Sed Deo nihil impossibile, nisi quod non vult. An ergo voluerit nasci (quia si voluit, potuit, et natus est), consideremus. » Et post pauca: « Scelestissime hominum, qui interemptores excusas Dei: quodcumque Deo indignum est, mihi expedit. Salvus sum, si non confundar de Domino meo. Qui me, inquit, confusus fuerit, confundar et ego ejus. Alias non invenio materias confusionis, quæ me per contemptum raboris probent bene impudentem et feliciter stultum. Natus est Dei Filius; propterea credibile est, quia ineptum est. Et sepultus resurrexit; certum est, quia impossibile est. » Observa autem hereticos tutissimum asylum semper putasse, id clamitare Deo impossibile, quod credere renuunt.

Fuisse autem eum Joseph, etc. Tertullianus hujus quoque erroris illum coarguit: « Cerinthus, inquit **, Christum hominem tantummodo sine deitate contendit. » Et libro *De carne Christi*: « Poterit hæc opinio Ebioni convenire, qui nudum hominem constituit Jesum. » Hoc et Iguatius notaverat Epist. ad Philadel. Eusebius libro tertio *Hist.* et Hieron. in *Catalogo*, post Iren. lib. III, cap. 3, testificantur B. Joannem adversus horum blasphemias Evangelium conscripsisse.

Et post baptismum. Apertius Epiphanius **: « Ex supernis autem, ex supremo Deo, postquam adultus factus fuit Jesus, ex semine Joseph et Maria genitus, descendisse Christum in ipsum, hoc est Spiritum sanctum in specie columbæ in Jordane, et revelasse ipsi, et per ipsum posteris, ignotum Patrem. Et propterea postquam venit virtus in ipsum ex supernis, virtutes perpetrasse; et ubi

A ipse passus est, id quod ex supernis venerat, a Jesu sursum volasse. »

Hinc autem manifestum est, hæc vetera monstra Christum in diversas lacera se personas, quarum una cœlestis et impassibilis esset, altera patibilis et terrena: quod Nestoriani postea invohere sunt conati. Hoc et præsentis sæculo pro viribus instaurat Beza, scribens in Christo duas esse uniones hypostaticas; Calvinus quoque affirmans, Verbum, mediatoris suscepisse personam. Has hæreses refellit Irenæus libro III, cap. 18, 19, 20, 21.

Epiphanius addit superioribus, Cerinthianos usòs esse Evangelio secundum Matthæum ex parte, non ex toto; Paulum vero reprobasse, propterea quod non obediit circumcissioni. Atque hos esse, qui ab eodem Paulo dicti sunt pseudo-apostoli, operatores dolosi, qui se transformant in apostolos Christi.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 26.

Pag. 105. *Qui autem dicuntur Ebionæi.* Quantum ad nomen hujus Ebionis attinet, Eusebius **, Epiphanius ** et Theod. ** illud lingua Hebraica inopem et mendicum significare recte putarunt; quando quidem פֶּבְיֹן pauperem et pauperrimum Hebræis significat. Hunc vero non solum Romæ et in Asia prædicasse, radicesque spinosarum propaginum, a Nabathea, Paneade, Moabitide et Cocaborum regione in Basanitide terra; sed et in Cypro egisse, testis est Epiphanius; simulque ex Samaritanorum abominatione, Judæorum improbitate, Osseorum et Nazæorum opinione, Cerinthianorum forma, Carpocratianorum impietate, sub Christianorum appellatione, horrendum et perniciosum doctum sui monstrum composuisse.

Ea autem quæ sunt. Tertull. *: « Ebion nudum hominem, et tantum ex semine David, id est non et Dei Filium constituit Jesum; plane prophetis aliquo gloriosiorum, ut ita in nonnullis angelum fuisse dicitur. » Epiphanius *: « Primum quidem Ebion, Christum ex semine viri, hoc est ipsius Joseph, esse decrevit, » etc. Euseb. *: « Eum simplicem, vulgarem et solum hominem censuerunt, et ex concubitu, conjunctioneque Joseph viri cum Maria uxore sua in hanc lucem editum; verum propter progressionem, quam in virtute fecisset, hominem justum censuerunt; at solum hominem tamen. » Addit postea rursus **, Ebionem prædicasse Christum esse filium quidem Davidis, sed non Dei; operibus autem suis justificatum fuisse. Quosdam etiam ejusdem sectæ (ut nunquam sibi consentiunt hæreticorum ministri), admisisse Christum natum ex Virgine de Spiritu sancto; sed non existitisse priusquam homo fieret. Hanc impietatem postea suscitaverunt Samosatensiani et Praxianiani, ut tradit Augustinus libro *De hæres.*, cap. 91. Et hoc sæculo in eandem impiegerunt Servetiani, ac sequaces; cujus erroris Calvinianos dicunt se habere consortes et patronos. In hæc hæresim disputat Irenæus lib. III, cap. 30 et 31.

Circumciduntur. Qui tunc temporis se Judæum circumcissione, et reliquis cæremoniis profitebatur, in primis a gemina persecutione immunis erat. Priore, Romanorum, quia imperatores patrio ritu Judæos vivere concesserant. Postiore, Judæorum, qui in eos, ut asectas ejusdem observationis, non insurgabant. Qui autem in Christum credebant, deserto Judaismo, utrorumque tyrannide adeo vexabantur, ut « permulti Jesum esse Christum fateri ducitarent, ne insectationem ferrent eorum qui furis spiritus impostoris agitati, confessores illius

** Lib. II Hæret. fab. ** Contra hæres. 28. ** Lib. III Hist., c. 22, et lib. VII, c. 20. ** Lib. II Hæret. fab. ** Lib. de carne Christi. ** Lib. Præscr. ** Contra hæres. 28. ** Lib. III Hist., cap. 21. ** Contra hæres. 30. ** Lib. II Hæret. fab. * Lib. de carne Christi. * Contra hæres. 30. * Lib. III Hist., cap. 21. * Lib. III Hist., cap. 27.

nominals enecare et persequi non desinebant, » ut eleganter scripsit Iustinus martyr in *Dialogo*. Ebionæ autem, ex prima istorum classe fuisse evidētissimum est.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 27.

Pag. 105. *Nicolaum*. Hunc Nicolaum Antiochenum genere, proselytum autem professione, atque e septem illis diaconis, electis ab apostolis in ministerium quotidianum, fuisse conveniunt omnes. At Clemens Alexand. ⁸ et Theodor. ⁹ admittunt quidem obfurgatum ab apostolis de uxoris zelotypia, illam in medium adduxisse, et cui vellet nubere permisisse; sed exinde illum continenter et pudice vixisse; Aliasque ejus virgines et filium incorruptum consensuisse voluit. Alii porro promiscuos mulierum amplexus, imo et permissiones obscenas, execrabilesque tum peregrisse, tum docuisse scribunt ⁷; quod et Irenæus innuit, dicens sectatores ejus indiscrete vivere. Philastrius et Augustinus Nicolaius tribuunt, quod post Deum plures virtutes fluxerint, prodigiosisque luserint nominibus, sicut postea Gnostici, Nicetas lib. 1 *Thesauri orthodoxiæ* scribit eos feminam quandam nomine Prunicam coluisse: et quosdam eorum Caulanæ esse veneratos. « Sunt autem hæc, inquit, effeminate tam mollitiem significantia nomina. Quandoquidem *ἡρωικὸς κότμος* significat. Græci enim si de virginiū defloratoribus loquantur, his verbis uti solent, *ἡρωικῶν τῶν τῆδε*. Ad Caulanæ quod attinet, honeste quidem ab Hebræis effertur: a Gnosticis vero ad turpitudinem detortum est. » Eusebius porro testatur hanc sectam parum durasse; Tertullianus vero in Calanæ hæresim demutatam dicit.

Quæ et ego odi. Auctoritate vet. cod. consentiente quoque Vulgata Bibliorum translatione, delevimus « editio. »

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 28.

Pag. 105. *Et Cerdon*. Integrum hoc caput, ut Eusebius ex Irenæo transcriptum ⁸, Græcum et nova translatione Latinum factum addendum curavit. Longe porro prolixiorum catalogum blasphemiarum illius recenset Tertul. ⁹, scilicet, quod legem et prophetas repudiavit, Deo creatori renuntiaverit, Christum in substantia carnis non venisse, sed solo phantasmate; nec omnino passum, sed quasi passum; nec ex Virgine natum fuisse dixerit. Sed et resurrectionem corporum negavit, solumque Lucæ Evangelium, nec tamen totum, recepit. Apostoli Pauli neque omnes, neque totas Epistolas admisit; Acta apostolorum et Apocalypsim Joannis, quasi falsa, rejecit. Ejus porro inconstantiam notans Irenæus lib. II, cap. 4, ait eum sæpe in Ecclesiam venisse, et exhomologesim faciendo, modo quidem latenter docendo, modo vero traductus in his quæ docebat male, donec tandem a communione Christianorum submoveretur. Illum vero venena sua non solum a Simone Mago, sed et a Saturnino accepisse; eandemque Marcioni discipulo, ut vipera aspidi, impertivisse, docet Epiphanius contra hæresim 41.

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 28.

Jerusalem adoret, quasi domus sit Dei. Quod Irenæus in Ebionitis judicantibus, id in ipsis Judæis reprehendit S. Barnabas apostolus in Epistola catholica, § 16: « Errante mihi, non in ipsum Deum effectorem eorum spern habuerant, sed in ædem, quasi domus Dei esset. »

Pag. 105. *Exl Tyrior Erator ἀληθινος*. Hunc locum una cum principio sequentis capituli, tacito licet Irenæi nomine, transcripsisse videtur S. Cyprianus epist. 74 ad Pompeium: « Cujus (Marcionis) magister Cerdon sub Hygino tunc episcopo,

A qui in urbe nonus fuit, Romam venit; quem Marcion secutus, additis ad crimen arguentis, impudentius cæteris et abruptius in Deum Patrem creatorem blasphemare instituit. »

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 29.

Pag. 106. *Succedens autem ei Marcion*. Primæ hujus sententiæ emendationes ex veter. cod. agnoscit Eusebius ¹⁰. Philastrius ¹¹ 77, hunc Ephesum venisse scribit, ibique a Joannis discipulis convictum, atque inde pulsum Romam confugisse; ibique noster Irenæus Polycarpo obvium factum, et ab eo primogenitum Satanæ vocatum fuisse testatur. Sed et adhuc vixisse, cum adversus illum calanum stringeret Iustinus martyr, indicat ipse *Apologia 2*. Cæterum, cum aliquid sæculis ante Epiphanius, quinque libris ortum, patriam, lapsam, superbiam, luxuriam, hypocrisim, mortemque ejus graphice depinxerit Tertullianus, in his ulterius recensendis non immorabimur. Origenem solum adjiciam, lib. 1 *Dialog. contra Marc.* testificantem eum tres deos conflixisse, videlicet Deum Judæorum, Deum Christianorum, Deum gentilium. Insuper, et duos Christos, quorum alter apparuerit tempore Tiberii, alter a Creatore promittatur; cum aliqui non nisi duos se deos ponere profiteretur, bonorum auctorem unum, malorum alterum.

Dissolventem prophetas et legem. Hoc illi commune fuit cum Simonianis, Basilidianis et Saturnianis, ut ex superioribus liquet. Idem Epiphanius et Augustinus tribuunt Manichæis; Euthimius et Nicetas Bogomilis, Audeanis et Enclytis, seu Sataeanis; Antoninus, Albingensibus; Lindanus et Præteolus hodiernis Anabaptistis. Hanc vero hæresim refellit Irenæus libro quarto, capite vicesimo, vicesimo primo, vicesimo secundo, vicesimo quarto, vicesimo septimo, tricesimo, tricesimo primo, et alibi passim; et post hunc, Epiphanius contra hæresim sexagesimam sextam. Augustinus denique duobus libris *Contra adversar. legis*, et xxxiii *Contra Faustum*. Tantum addit Epiphanius fraudes illius adeo invaluisse, ut sua adhuc ætate Romæ, et in Italia, in Ægyptoque, et Palæstina, et in Arabia, ac Syria, in Cypro, atque Thebaide, quin et in Perside, et aliis pluribus locis sectatores haberet. Porro auctoritate Eusebii, et veteris nostri codicis pro « adimplevit, » restitimus « adimplavit: » et pro « impurate blasphematus, impudorate blasphemans; » et mox pro « Jesum autem qui est a Deo Patre, » reposuimus « Jesum autem ab eo Patre qui est. »

Auferens quæcunque. Sacrilegam hanc audaciam frequenter arguit Tertullianus, ut libro *De carne Christi*: « His consiliis tot originalia instrumenta Christi delere Marcion ausus est, ne caro ejus vera probaretur. Ex qua, oro te, auctoritate? Si propheta es, præventia aliquid; si apostolus, prædica publice; si apostolicus, cum apostolis senti; si tantum Christianus es, crede quod traditum est, » etc. Et lib. *De præscrip.*: « Marcion exerte et palam machæra, non stylo usus est; quoniam ad materiam suam cedem Scripturarum confecit. » Idem etiam exprobat lib. II, IV et V, quos in ejus hæreses scripsit. Hinc Cyrillus Jeros. ¹²: « Marcion ab his quæ de lege veteri in novo testamento redargutus, ausus est ea excindere testimonia, et sine testimoniis relinquere eum, qui annuntiabatur fidei sermonem; » quod et repetit calecth. 16.

Vere diaboli os accipiens. Non maledicendi libidine, sed ob execorandas, quas evomebat, blasphemias in cælum, et totum sanctorum ordinem, digno hoc epitheto Marcionem exornat Irenæus;

⁸ Lib. III Strom. ⁹ Lib. III Hæret. fab. ⁷ Epiph. contra hæres. 25; Tertull. lib. de Præscript. ⁶ Lib. IV Hist., cap. 40. ⁵ Lib. de Præscr. ¹⁰ Lib. IV Hist., cap. 10. ¹¹ Lib. III, cap. 3. ¹² Cæter. II, 6.

eodem jure, quo Paulus Elymam magum « filium diaboli, et omnis justitiæ inimicum » vocaverat. Vere enim diaboli et serpentis, quem Apocalypsis describit bellum facere in cœlum, et habitantes in eo, organum erat. Sanctos siquidem patriarchas, prophetas et justos omnes, quos Christus pio cruore redemit, damnare; impios vero quoslibet servare, annon est terram cœlo, vel potius paradysum inferno miscere?

Seorsum contradicemus. Ex hoc loco Eusebius colligit Irenæum libro quodam separatim edito, e Marcionis scriptis Marcionem ipsum refutasse¹⁸. Porro errores de duobus diis confutat infra libro II, capite tertio et decimo, et toto fere libro tertio. Mundi opus indignum esse Deo, refellit libro secundo, capite tertio. Abrahamum salvatum esse probat libro quarto, capite decimo octavo. Quod legis dissolutionem Christum introduxisse cavillabatur, infrangit lib. IV, cap. 27 et Clemens Alexand., II Strom. Clarissimos alios Ecclesiæ proceres, Justinum martyrem, Dionysium Corinthium, Theophilum Antiochenum, Philippum Gortynensem, Modestum, Melitonem, Apollinarium, adversus immanem hanc belluam summa industria scriptis depugnasse, testatur Eusebius libro quarto *Histor.*, capite decimo septimo, vicesimo secundo, vicesimo tertio, vicesimo quarto, vicesimo quinto, vicesimo sexto, vicesimo septimo. Patet etiam ex Clementis II Strom. Marcionitas docuisse, timorem Dei ex lege ortum, malum esse; ex Tertulliano, Deum esse peccatorum auctorem; et in homine post lapsum, non esse relictum liberum voluntatis arbitrium; quæ tres hæreses hoc tempore a Calvinianis improbe reparantur.

Annotationes Fr. Feuardentii in cap. 30.

Pag. 106. Nunc autem et necessario. Ordo sensusque satis indicat hoc caput non fuisse a superiori sejungendum. Cæterum, non solus Irenæus hic docet omnes hæreticos Simonis Magi discipulos esse, licet id non relictaur; sed et Clemens uterque, Cyrillus, Epiphanius, Philastrius, Augustinus, et alii passim.

Ut exempli gratia. Quia hæc usque ad calcem transcripsit Eusebius, verba ejus Græca, Latina facta hic adjectimus.

Pag. 107. Qui vocantur continentes. Hi sunt, qui ex Græcis nominibus appellantur Encratitæ, quod a conjugis, vino et carnibus, tanquam rebus natura malis, omnino abstinendum censerent; item Hydroparastæ, quod in conficienda Eucharistia, aqua solum utendum judicarent; iidem et Tatiani, de quibus sequitur caput, quod huic fuisse continuo jungendum, ut confusionem quamdam lectoribus, ex tot permutationibus capitum, afferre timuissem. Cæterum, Epiphanius *Contra hæres.* 61, quæ est Apostolicorum, scribit hos cum Encratitis, Marcionitis et Saturninis sensisse, non posse salvari eos, qui non cælibes viverent; quod Ignatius *Epist. ad Philipp.*, Clemens III Strom., August. lib. *De bono conjugali*, alique catholici Patres passim refellunt.

Annotationes Fr. Feuardentii in cap. 31.

Pag. 107. Tatiano quodam. Integrum hoc caput consequenter transcribit Eusebius¹⁹, cujus verba etiam emendationes ex vetere codice amplectuntur.

Quæ autem alii scriptores ecclesiastici de hoc Tatiano tradiderunt, non inutile fuerit addidisse. Primo, ex Syria ortum asserit Clemens Alexand. III Strom. Dein non parvam sibi gloriam ex arte rhetorica comparasse, testis est Hieronymus²⁰. At de

se loquentem Tatianum, cum se prius idolorum mysteriorum participem fuisse confessus esset, ad diamus: « Hæc viderem, ait²¹, et omnes ubique deorum cultus per effeminatos et androgynos constitui experimento novissem; item apud Romanos Latialem Jovem humano cruore et sanguine per homicidia fuso placari; Dianam vero non procul Megalopoli similibus gaudere, et alium alibi daemoneum malorum auctorem facinorum deprehenderem; in me descendens, quomodo tandem potirer inquirebam. Et cum diligenter circumspicerem, in libros quosdam barbaros incidere mihi contigit, antiquiores multo quam Græcorum philosophia, si spectes ætatem; et augustiores, si illorum errores. His ego fidem adhibui, quod stylus non esset phaleratus, nec ulla scriptorum affectatio, et sermo nusquam obscurus; futurorum item eventuum prænotione, et magnitudine promissionum, et quod unum universorum monarcham statuerent impulsus. » Hactenus ille. Romam autem commigrasse, et B. Justini sectatorem effectum, in Ecclesia effulsisse, quando a latere ejus non discessit, sed ad fidem propagandam, et contra Crescentis Cynici latratu, ethnicorumque sycophantias tutandam egregie, diuque navasse operam conveniunt omnes. Quin et Eusebius addit²² eundem δὲ τερσάρον, « quatuor Evangeliorum, et magnam librorum numerum posteris reliquisse, inter quos ille apud multos, quasi pleno ore celebratur, quem contra gentiles edidit. » Sed nihil ex omni parte beatum. « Cum enim Justinus martyrio functus esset, quasi cæcus ductore destitutus, » inquit Epiphanius²³, « per præcipitia lapsus est. Romaque digressus, ad Orientem sese contulit, ubi varias sparsit hæreses. Mysteriis autem similiter usus est ad imitationem sanctæ Ecclesiæ, hoc uno dempto quod solum aquam adhibebat; » indeque Hydroparastarum superstitionem ortam asserit Theodoretus²⁴. Delevimus autem « doctrina constituta, non quasdam invisibiles; » et reposuimus « doctrinæ constituit. Æonas quosdam invisibiles. »

Adæ autem saluti. Libellum *De Adæ pœnitentia* licet rejiciat Gallasius²⁵, ipsum tamen pœnitentiam egisse de peccatis, cum salvus sit, necesse est. « Castigatione etiam non vulgari plexus est, » ait Epiphanius²⁶, « et e regione paradisi in exsilium actus, quo memor esset bonæ vitæ per pœnitentiam in memoriam revocatur. » In hanc autem hæresim disputant Tertullianus in calce libri *De præscript.*, Epiph. contra Iher. 46 et amplissime hic noster Irenæus lib. III, cap. 34, 35, 37 et 39, his argumentis eum salvum esse confirmans; primo quia Tatianorum sententia contraria, esset inaudita et nova; secundo, quoniam Deus noluit maledicere Adamo, vel Evæ, sed tantum terræ ac serpenti; tertio, quia fructibus 78 pœnitentiæ seipsos mox addiderunt; quarto, quod decuerit Christum, pastorem optimum, hanc primam ovem suam aberrantem quaerere et salvare; postremo, ne diabolus adversus Deum gloriaretur, quod adhuc invictus cum primis spoliis suis remaneret.

Cæterum, Tatiani damnantes nuptias, negabant matrimonium esse sacramentum a Deo institutum et probatum; quod et Hugonostei nunc faciunt. Insuper illi dicebant eucharistiam posse sola aqua confici; quod et Beza probat, scribens in Epistolis « cenam cum sola sicera, aut cerevisia, aut aqua denique ministrandam esse, ubi vinum deesset. »

Annotationes Fr. Feuardentii in cap. 32.

Multas nuptias. Ut insanæ libidinis suæ iurores

¹⁸ Lib. V Hist., cap. 8. ¹⁹ Lib. IV Hist., cap. 27. ²⁰ Lib. de script. eccles. ²¹ Orat. contra Græcos. ²² Lib. IV Hist., cap. 27. ²³ Contra hæres. 40. ²⁴ Lib. I Hæret. fab. ²⁵ Dist. 45. ²⁶ Contra hæres. 46.

affatim exlerent, et voluptatum amatores hujus licentiae inescerent illecebris, hanc uxorum varietatem inducebant. Paris impudentie Ethonagos quoque reus agit Epiphanius, quod videlicet, si quis vellet, posset prioribus nuptiis disjunctis, alteris copulari, usque ad secundas et tertias nuptias. Hermogenem etiam arguit Tertullianus, « quod assidue nuberet. » Istiusmodi priscorum Gnosticorum impuritatem, ut ne latum unguem a patribus discederet proles, magno animi ardore imitantur recentiores. Lutherum cuius, ut ab ipso capite exordiar, impudicissimum hominem fuisse, plus satis indicant hæc ejus verba, per discipulum et commensalem ejus Henricum Petrum Rebenstock, Eschersheyimensium uinistrum, in libris *Colloquiorum* illius evulgata ¹¹: « Cælebs olim hoc apud me concluderam, ut si mihi insperato moriendum fuisset, vel etiam in lecto mortis, mihi puella desponsanda adhiberetur; cui in testimonium duos scyphos (argenteos) dicessem. » Impuritatem suam rursus indicans aiebat ¹²: « Male me lenonem fuisse, quam Christum 15 annis missis sacrificasse. » Alios quoque ad omnem lasciviam invitans dicebat ¹³: « Quisquis Satanicæ cogitationes aliis cogitationibus, ut de puella pulchra, pellere potest, huic suadeo. » Nec tantum privatis colloquiis, sed et publicis concionibus ac scriptis alius ad omnem intemperantiam, et proprio exemplo, et his verbis accendebat ¹⁴: « Ut non est in meis viribus situm, ut vir non sim, tam non est etiam mei juris, ut absque muliere sim. Rursum, ut in tua manu non est, ut femina non sis, sic nec in te est, ut absque viro degas. Nec enim libera est electio, aut consilium; sed res natura necessaria, ut marem femine, feminam mari sociari oporteat. Tam necessarium hoc est, quam edere, bibere, purgare, mucum emungere, somno et exubiis intentum esse. » Obsæcro, quis Nicolaita, quis Carpocratianus, quis ganeo, quis adulter, quis corruptor juventutis, isto turpior et pestilentior oriri posset? Annon etiam cum Basilidianis multas simul induxit nuptias, quando (ut in prædictis *Colloquiis* scribitur) landgravii Hassiæ, et aliorum principum « concubinatibus » censet esse « matrimonia ¹⁵? » Waltzerrinam Frederici Saxoniarum ducis « pellicem, conjugem occultam » appellat ¹⁶? Anglorum regi Henrico dicit potius permitendum fuisse, « alteræ reginam quoque ducere, quam priorem repudiare; et exemplo Judæorum (adde et Turcarum) duas simul uxores habere ¹⁷? » Itursumque in sermone de matrimonio, habito Wittembergæ 1522, ibidemque in tomo septimo Operum ejusdem excuso 1557, de marito paululum morosam uxorem habente ait ¹⁸: « Hic opportunum est ut maritus dicat: Si tu nolueris, alia velis. Si domina nolit, veniat ancilla. Si tum rennat, repudia eam: et in vicem Vasthi, Esther subroga, Assueri regis exemplo. » Annon est hoc ethnicum plane polygamiam restituere, et veterum Gnosticorum impuritates ab Oreo revocare?

Quanta vero ex his Lutheri concionibus et scriptis secuta sit in Germania, et ubicunque admissum fuit hoc (si placet inferis) repurgatum Evangelium, lascivia et bonorum morum depravatio, plus satis manifestum fecerunt Melancthon, scribens in quadam epistola ¹⁹, « fas esse viro duas saltem uxores simul ducere; » Bucerus ex monacho, tertio maritus; Ochinus et Beza polygamiam publicis scriptis asserentes; Hetzerus Anabaptista tredecim eodem tempore reunens; et Bucoldius ejusdem farinae quindecim assumens ²⁰; Genevenses denique, Turcico more, matrimoni vinculum multis leviori-

A busque de causis ita totiesque solventes, at vivente prima uxore, liceat secundam, tertiam, sextam, duodecimam, vicesimamque (si aors tulerit) superducere. Renatos igitur veteres Gnosticos in istis novis, quis negabit? Calvinianorum lascivos mores et sermones Commentariis nostris in Epistolam B. Judæ apostoli opportuno loco retulimus.

Hæc curare, Ita vetus codex; expunximus vero, « hoc comparare. »

Aduotationes Fr. Fenardentii in cap. 33.

Pag. 107. *Super hos autem.* Omnibus modis confusus Gnosticorum sectas, inter sese dissectas jam subijcit; et delirationes eorum de Barbelone, patre inominato, Eunosa, Autogene, Harnoge, Ligno, aliisque portentis magis quam nominibus recenset. Ad hunc autem locum attendens Hieronymus epistola ad Theodoram, laudat insigne Luciani viri ejus pietatem, quod vastantibus Hispanias Basilidis hæresibus, nequaquam susceperit Armagil, B Barbelon, Abraxas, Balsamum, et ridiculum Lansihoram, cæteraque magis portentosa quam nomina; quæ ad imperitorum et mulierularum animos concitandos, quasi de Hebræis fontibus hausta essent, impudenter factabant. Idem rursum Com. in cap. III Anos, hæc subnotans ait: « Et Iberæ ineptiæ in Balsamo, Barbeloque niranur. »

Velut a terra fungi. Locum hunc explicans Epiphanius, nominatim sic Irenæi meminit ²¹: « Gnosticorum quidem differentie sunt decem, in una plaga somnii ipsorum, et conjugationibus, et octonariis, et masculinorum ac femininarum sæculis vicissim æqualiter percussis. In uno enim tempore, hi omnes velut fungi e terra eruperunt, et velut abominabilium ac graveolecium herbarum germina, et gramen spinosum, et velut latebra multorum scorpionum ex uno omnis tempore in vitam excreverunt. Et sicut antea dixi, instar fungorum, sua deformitate sub unum contactum apparuerunt, venit etiam a sancto Irenæo jam de ipsis dictum est: contemporanei enim hi fuerunt. » Fungorum autem Plinio ²² multa sunt genera, quorum origo a terra et pituita arborum, quos et annumerat inter ea quæ periculose manduntur, propter magnam cum venenis cognationem. De quorum veneno inter alios vide Nicandrum in *Alexiphra.* Illis vero recte comparantur tot hæreticorum examina, quandoquidem instar fungorum temere repenteque prosiliunt, et aut nullum, aut inutilem, vel perniciosissimum fructum proferunt.

Quidam eorum Æonem. Hæc fere ad verbum tran- scribit Theodoretus: « Ex Valentini seminibus, inquit ²³, Barbeliatarum, seu Borborianorum, vel Naasinorum, vel Stratioticorum, vel Phemonitarum qui vocantur, exsecranda secta pullulavit. Ponelant enim Æonem quemdam ab interitu alienum, degere in spiritu virginali, quem nominant Barbeloth; Barbeloth autem ab eo petiisse Præscientiam. Cum ea autem processisset, deinde rursus petivisset, processit incorruptibilitas, deinde Vita æterna. Luctantem autem Barbeloth concepsit, et Lucem peperisse. Eam dicitur inunctam spiritus perfectione, Christum fuisse nominatam, » etc.

Et magnificabant hi. Ita vet. cod.; delevisimus « et glorificabitur et. »

Pag. 108. *Emissiones factas.* Auctoritate vet. cod. sex has voces addidimus; expunximus « luminaria. »

Super hæc emittit Autogenes. Theodoretus: « Per se genitum autem dicitur produxisse hominem perfectum et verum, quem etiam Adamantem appellant. Una autem cum eo productam conjugem, perfectam cognitionem; hinc rursus os-

¹¹ Tom. II, pag. 160. ¹² Pag. 119. ¹³ Pag. 125. ¹⁴ Tom. V Operum Witemb. 1557 editorum, folio 419. ¹⁵ Pag. 153. ¹⁶ Pag. 166. ¹⁷ Tom. I Colloq., pag. 236. ¹⁸ Pag. 125. ¹⁹ Siaphyl. ²⁰ Fior Vander hæz. ²¹ Contra hæres. 31. ²² Lib. XXI, c. 25. ²³ Contra Barbelothas; Epiph. contr. hæz. 23 et 26.

tensam esse Matrem, Patrem et Filium; ex homine autem et cognitione, lignum germinasse. Cogitationem autem hoc quoque nominant. Jam vero ex primo angelo productum esse dicunt Spiritum sanctum, quem etiam Sapientiam et Pronyon appellant. Hanc autem dicunt conjugem appetentem, peperisse opus in quo erat ignorantia et arrogantia. Hoc autem opus Protarchonta, hoc est primum principem, appellant, et eum esse dicunt creaturam opificem. Ipsum autem cum arrogantia congressum, genuisse vitium et partes ejus. Hæc ergo summatim exposui, figmenti prolixitatem prætermittens. Eorum autem mysteria, quis est adeo infelix, ut vel lingua proferat? Omnem enim improbam rationationem, omnem denique execrabilem cogitationem superant, quæ ab illis tanquam divina peraguntur. Borboriani ea de causa cognominati sunt. »

Hinc autem dicunt. Ita restitimus ex vet. eod.; prius erat, « hinc enim dicitur. »

Ex adnotationibus Jo. Ern. Græbii in cap. 35.

Pag. 107. *Quidam enim eorum.* Theodoretus lib. II *Hæres. (subul., cap. 13,* eis imponit nomen Βαρβο-
λωτών, ἡγουν Βορβοριανών, ἢ Ναασινών, ἢ Στρα-
τωτικῶν, ἢ Φιλονωτικῶν. Ita enim ex Epiphaniï hæ-
res. 35, § 2, legendum, loco Φιλονωτικῶν, ut perpe-
ram in Theodoro exciderunt. Similitudo enim
litterarum 79 β et μ librario fraudi fuit, ut in hæc
voce hallucinaretur.

Ennæam autem hanc. postulasse Prognosin. Minus
recte itaque Theodoretus Barbeloni eam tribuit
postulationem, quam Irenæus Ennææ, id est, cogi-
tationi inominabilis Patris, se ipsum Barbeloni
manifestare cupientis ascribit.

Pag. 108. *Asseverabat,* etc. Nisi me conjectura fal-
sit, Irenæus scripsit διδαχολόγοι. Ita enim veteres
Glossæ: « assevero, » διδαχολόγοι. Atqui habet
quidem istud verbum hanc significationem; sed ea
nihil ad præsentem rem facit. In alia itaque, quam
Suidas in *Lexico* suppeditat, notione accipiendum,
προ ἀμφιβάλλω, « ambigo, anxiè pendeo. » Anceps
enim, ex hæreticorum sententia, hærebat Sophia
ista, nescia quo se verteret, ut conjugem inveniret.
Hinc modo « extendebatur, » scilicet in superiora
(sicuti supra pag. 44, lin. 8), Valentiniani, Gnostico-
rum filii, suam Sophiam dicebant ἐκτετατομένην διὰ
τὸ τὰ πρῶτον, modo « prospiciebat ad infe-
riores partes, » etc.

Ex adnotationibus N. Gallasii in cap. 34.

Pag. 109. *Jaldaboth.* Ut res istæ confictæ sunt ab im-
pianis et impiis hominibus, ita ficta et obscura nomina
ab ipsis imponi oportuit, ad excitandam admirationem,
et terrendum vulgus imperitum. Illa autem, quo
plus haberent admirationis, et majorem sanctitatis
speciem præ se ferrent, ut plurimum ab Hebræa,
aut Syriaca lingua deduxerunt. Ut hoc nomen *Jal-
daboth*, quantum conjicere licet, compositum est ex
Trialad, pario, genero, et *Aboth*, quæ significant
genitum a Patribus. Hoc elegans nomen primo illi filio
inditum est. *Iao* unum ex Dei nominibus est, addita
tantum ad *iah*, littera O *יהוה*. Item Adoneus ab *יהוה*
Adon, et *Eloæus* ab *יהוה* *Elohe*. Hæc nomina, sunt
Dei nomina in Scripturis. *Subaoth* notæ est signifi-
cationis pro exercitiibus. Ut *Deus Sabaoth*, id est
exercituum, vocatur. Nam *צבאות* *Tsebaoth*, He-
bræis τοὺς *exercitus* significat. *Oreus* ab *אור* *Or*,
deductum videtur, quod significat *lucem*: quasi
diceret, lucidum ac splendendum. *Astapheus*, *inu-
dantem* significat, a verbo *השט*, *Schetaph*: unde
השט *Scheteph*, i. e. *inundatio*: quasi longe late-
que expandens potestatem suam. Quæ postea sub-
jungit, egregia sunt deliria, quæ ad postarum imi-

ationem hæretici confecerunt. Nam ut Homerus in-
vidos, ambitionos, æmulos, atque inter se contem-
pentes deos describit; ita Gnostici in cælestibus
suis potestatibus et diis idem statui voluerunt.
Atque hoc videlicet præclara ipsorum cognitione
et sublimi lumine dignissimum fuit.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 34.

Pag. 108. *Vocare primum hominem.* (Invocari) vel
cod.; undesuspicio (vocari) faciendum, cum et Theo-
doretus id videatur indicare contra Sethianos, ubi
paucis, sed apertioribus, totum hoc caput æmulatur.
« Sethiani, inquit, quos vel Ophianos, vel Ophitas
quidam nominant, hominem vocant omnium Deum,
lucem ipsum rursus cognominantes; ejus autem
mentis comprehensionem, filium hominis, et sec-
undum hominem appellant. Post eum autem esse
Spiritum sanctum; infra eos autem quatuor ele-
menta, aquam, tenebras, abyssum, chaos; femina-
tum autem Spiritum vocant, et eum super ele-
menta ferri dicunt, amasse autem primum et
secundum hominem, formam Spiritus, et proge-
nisse lucem, quam Christum vocant. »

Pag. 109. *Et esse hanc.* Delevimus « hanc: » ut mox
quoque pro « superiori » reposuimus « superiora: »
et « eum, » pro « eam. »

Illuminante. Putavimus legendum « illumina-
nante: » sicut paulo ante « exultante. »

Cum autem non potuisset. Theodor. 26: « Cum non
posset autem mulier ferre lucis magnitudinem,
scaturisse, et Christum quidem una cum matre
attractum esse in Æonem, a corruptione et inter-
itu alienum, quem etiam veram Ecclesiam appel-
lant. »

Virtutem autem. Theodor.: « Rorem autem, qui a
luce scaturit, deorsum cecidisse dicunt, et appella-
tum esse Sapientiam et Pronyon, et masculo-fem-
inam. »

Quæ superbullit. Expunximus « superbullit, »
auctor. vet. cod.

Et descendente. Delevimus « descendentes, »
auctor. vet. cod., cui consentit his verbis Theodo-
retus 26: « In aquis autem, corpus quidem ex ipsis
accepisse, et ne submergeretur in periculum ven-
nisse, sed tamen emeruisse. Ex corpore autem,
quo contactus fuit, cælum esse constitutum. Deinde
quo reliquum abjecisset, ad matrem evolasse. »
Epiph. 26: « Hanc autem Pranicum dicitur descen-
disse in aquas, et ipsis permistam fuisse, et non
potuisse ad superna procedere, eo quod gravitatis
materiæ permista esset. » Hæc quoque perstringit
Tertull. in calce libri *De præscript.*

Humectationi. Expunximus, « humectationem, »
auctor. vet. cod.

Resiliit, et in sublimitatem, etc. Epiph. 26: « Le-
vavit autem seipsam per vim ad superiora, et
seipsam extendit, atque sic facta est superiorum cælum;
et sic stabilita, inventa est non amplius po-
tens neque sursum ascendere, neque infra descen-
dere, sed in medio fixa ac extensa permansit. »
Tertull.: « Cum in superiora voluisset eniti, gravi-
tate materiæ permista sibi, non potuisse ad superna
pervenire, et in medietate relicta extendisse to-
tum, effecisse sic cælum. »

Hic quoque tertius. Theod.: « Prunici filius rursus
alium filium produxit, et ex illo dicunt alium esse
constitutum, et usque ad septenarium numerum
processisse productiones. Ab unoquoque autem
eorum, unum cælum fuisse fabricatum, et unum-
quemque proprium habitasse. Hæc etiam attingit
Tertull. lib. *De præscript.*

Et nomina autem. Epiph. 27: « Cæterum majo-
rum principum hæc nomina esse dicunt. In primo
quidem cælo esse Iao principem; in secundo vero
Sarlum principem scortationis; in tertio Seth
principem; in quarto vero dicunt esse Daden; in

26 Contra Sethianos. 26 Ibid. 26 Contra hæres. 37. 27 Contra hæres. 26.

quinto Eloxum, qui et Adoneus appellatur; in sexto vero, alii Jaldabaoth esse dicunt, alii Elixum; alii etiam septimum cœlum constituunt, in quo constitutum esse Sabaoth; alii hoc negant, et Jaldabaoth in septimo esse pronuntiant; in octavo vero eum, quæ Barbelo appellatur. Tradunt autem Sabaoth, alii formam asini habere, alii porci, etc. Theodoretus: « Prædictis autem filiis nomina imposuerunt, nisi lingua Hebraica, quorum meminisse duxi supervacuum. » Quia vero his abutebantur ad commovendum imperitum vulgus, quasi majora sanctitatis sacramenta continerent, illorum originem et interpretationem præterire non libuit. *Jaldabaoth* compositum est a *לד*, *ialad*, id est parere, parturire, generare et nasci, et plurali nomine *אבות* *Aboth*, id est patres; inde *Jaldabaoth*, id est qui generavit patres; vel *אב* *Ab*, id est a patribus genitus, filius patrum. *Iao* ex prava intelligentia nominis Dei *Iehora*, addita tantum littera *O*, ad *יהו*, efficitur *Iaho*, de quo et superius annotavimus. Adoneus ab *אדון* *Adon*, id est Dominus. Eloxus ab *אלה* *Alha*, a quo *אלהא* *Eloha*, id est dii, aut Deus, iudex, angelus. Sabaoth a radice *סבא* *Saba*, id est exitus, finis, tempus determinatum, unde plurale femininum *סבא* est, *exercitus*. Oreus deducitur ab *אור*, quod et nomen, et verbum potest esse, signum est quæ lucem, et lucere; inde *Oreus*, id est lucidus. Catapheus a verbo *שטף* *Schataph*, id est, lavare, mundare, unde nomen *Scheteph*, id est inundatio.

Quibus factis. Theodor.: « Dicunt autem alios, cum primo seditionem agitasse, qui horum quidem erat avus, illorum vero abavus, aliorum tritavus; eum vero avium anxium, in materiæ faciem cogitationem defixisse, et genuisse ex ipsa filium Ophiomorphion, seu serpentiformem. » Tertull.: « Rursum Jaldabaoth istum in indignationem conversum, ex semetipso edidisse virtutem, et similitudinem serpentis, » etc. Itaque vet. cod. auct. et Theodoretus, pro « faciem materiæ, faciem » reposuimus.

P. 110. *Hunc autem ipsum esse Nunc*. Hæc fuit propria Ophitarum hæresis, de qua scripserunt abundantius Tertull. ad finem libri *Præscr.*, Clemens Alex. vii *Strom.* Epiphanius contra hæres. 27, Philastrius, August., Theodoret., Damasrenus.

Unde exultantem. Theodor.: « Deinde gloriantem Ophiomorphi patrem, dixisse: « Ego Deus et Pater, et nullus est me superior; » matrem autem ægre tulisse, et acclawasse: « Ne mentire, est enim te superior Pater omnium, primus homo, filius hominis. » Hæc autem verba cum audisset serpentis pater, inquit: « Agite, faciamus hominem ad imaginem nostram. » Qui etiam multa alia adjiciunt, quæ et impietate plena sunt, et nihil habent jucunditatis. » Hunc etiam locum tangit Epiphanius contra hæres. 25.

Ad seducendum. Ita vet. cod., delevisimus autem et ad esse se ducendum. »

Sex autem Virtutes. Tertull. 20: « Virtutes illas, et angelos inferiores, hominem fecisse dicunt; et quia ab infirmioribus et mediocribus virtutibus institutus esset, quasi vermem jacuisse reptantem. Illam vero *Eoneum*, ex quo Jaldabaoth processisset, invidia commotum, scintillam quandam jacenti homini inmisisse, qua excitatus, per prudentiam saperet et intelligere posset superiora. » Epiphanius. 20: « Septem ab eo geniti filii 20) sive sæcula, sive dii, sive angeli (diversis enim nominibus apud ipsos appellantur), juxta formam patris sui Jaldabaoth, formaverant hominem, » etc.

Mater autem ipsorum. Tertull.: « Jaldabaoth aiunt, in indignationem commotum, conversum, ex semetipso addidisse virtutem et similitudinem serpentis;

et hanc fuisse virtutem in paradiso, id est istum fuisse serpentem, cui Eva quasi filio Dei crediderat. Decerpit, inquit, de fructu arboris, atque ideo generi humano scientiam honorum et malorum contribuit. »

Manducantes autem. Decem et octo has voces ex vet. cod. restitimus, id quoque approbantibus Epiphanius et Theodor.

Sed et serpentem. Epiph. 20: « Jaldabaoth vero, aiunt, non voluit commemorare supernam Matrem, neque supernum Patrem hominibus. Postea autem serpens et cognitionem intulit, et hominem ac mulierem, omnem supernorum mysteriorum cognitionem docuit. Quapropter Pater, id est Jaldabaoth, iratus, deiecit ipsum de cœlo, et hinc regem de cœlo serpentem dicunt; qui portionem serpentis, et nihil aliud possident. »

Pag. 111. *Michael et Samuel*. Theodor.: « Ophiomorphum autem illum vocant Michaellem et Samana. » Vetus cod. habet « Samael; » quod fortasse retinendum, non injuria quis ideo putet, quod magiæ seduli cultores isti magicis spirituum nominibus abuterentur, inter quæ non sunt postrema isthæc duo nomina. Illi siquidem ab antiquis Hebræorum patribus accepisse dicunt, septem planetis totidem præesse angelos, ex quibus Michael Mercurio, vel secundum alios soli, et vento orientali præsit; Marti vero Camael, alias Zamael, qui forte cum hoc Samaela idem est, dominatur. In malis etiam spiritibus, quatuor reges potentissimos, juxta quatuor orbis partes constituunt, primumque illorum Urieum, et ab Hebræis Samaelem vocatum, atque in Oriente regnare putant. Illi rursus in communibus per synagogas precibus (Genebrardo interprete) sic orant: « Accusationis Samuelis ne recorderis; memento autem defensionem Michaelis; » quibus indicant se hunc Samuelem, quem Michaeli opponunt, maligni angeli loco reputare 21.

Quod etiam supra de Norea, quasi Adæ filia scribunt, obscurum est. Epiphanius quidem contra hæresim 26 aliqua trad. de Noria, quam alii dixerunt fuisse uxorem Noe, et non Seth. Cæterum, Vincentius in *Speculo*, Antoninus in *Summa*, Naclerus in *Generat.*, Bergomas in *Supplemento*, et Wernerus in *Fasciculo* scribunt, cum Caino genitum fuisse Calmanam, cum Abele Delboram, quæ post necem ejus nupsit Seth. Comestor in *Hist. scholast.* affirmat Methodium martyrem id ipsum revelatione accepisse et tradidisse.

Abraham elegisse. Epiph.: « Et hic Jaldabaoth, inquit, est Deus Judæorum; sed non est ita, absit: sed judicaturus est eos Deus omnipotens, qui Deus est et Judæorum, et Christianorum, et omnium, et non Jaldabaoth quispiam est, juxta delirium ipsorum fabulamentum. » Theodor.: « Prophetas etiam dividunt, et septem filiis, ut volunt, attribuant. »

Jesum autem. Ita codex vetus, excusi vero habebant, et omnia autem. »

Pag. 112. *Et hunc maximum errorem*. Theodor. 22: « Jesum autem dicunt esse alium præter Christum; et eum quidem, qui Deus est, ex Virgine esse natum, Christum autem e cœlis ad ipsam descendisse. Dicunt autem apostolos quoque errasse, ratos Salvatoris carnem resurrexisse. »

Post depositionem. Sic legendum indicavit vetus codex; excusi habebant, et post de passione. »

Vetus Lernæa hydra. Hydra serpentem ferunt in Lernæ palude prope Argos exstitisse, quam ante centum capitum, alii vero tantum octo dicunt, o quibus unum immortalis esset. Cum hoc autem monstro multum diuque conflictatum Herculeum fuerunt, eo quod, uno inciso capite, plura renascerentur. De qua vide Hesiodum in *Œog.* et Platone in

20 Lib. Præscr. 20 Contra hæres. 37. 21 Ibid. habet. 22 Lib. I Hæret. fab.

21 Trithemius ad Max. Cæs.; Reuchlinus, lib. III Ca.

in *Sophista*. Athanasius ⁴³ Arianos, ut Irenæus Gnosticos, cum hoc monstro comparans : « Hæreticus, ait, ut res ipsa docet, pravum omnino et undeque corruptum animum ad impietatem habet. Ecce enim ubique refutati Ariani, erubescere tamen nequaquam possunt, sed quemadmodum in fabulis ethnicorum celebrata hydra, sublatis prioribus serpentes, aliisque pullulantibus pervicaciter contendebat novo semper objectu anguium contra eum, qui ipsi suos serpentes tollebat; ita quoque isti execrabilis homines, ethnico animo, dejecti ab illis quæ objiciebant, alias reperiunt, Judaicas et stultas controversias comminiscuntur, ut ita se magis Christi perduelles et oppugnatores declarent. » Eiusdem etiam fabulæ elegantem accommodationem habet Basilius Magnus, in calce libri *De vera virginitate*.

Quidam etiam ipsam. Theod. : « Nonnulli dicunt ipsam serpentem cum Sapientia consuetudinem habere, et tanquam cum Deo adversario, cum creatore bellum gerentem Adam decepisse, et cognitionem dedisse, et propterea dictum esse serpentem prudentissimum omnium esse: flexuosam quoque intestinorum nostrorum positionem, corpus serpentis imitari. » Hoc attingit et Epiphanius contra hæresim 37.

Ex Jo. Ern. Græbi annotationibus in cap. 34.

Alii. « Sethianos » ens vocat Theodoretus lib. 1 *Hæret. fabul.*, cap. 14, eosque ab aliquibus « Ophianos, » vel « Ophitas » vocari testatur; contra quam Epiphanius, qui Sethianos ab Ophitis distinguit, et horum hæresim num. 37, illorum num. 39, seorsim recenset.

Ne movisse quoque eas, petulantem agentem usque ad abyssos. Id est, non potuisse aquas movere, licet ipsa, petulantia motu, ad ima usque descenderet.

Argumentata est. Græce, ut ex veteri Glossario colligo, *ἔκτραλαρο*, « machinata est. »

Adversus Patrem operantem. Id est, Patri Jaldabaoth adversantem, dum Adamum et Evam docuit cognitionem superiorum numinum, quibus inferior sit Jaldabaoth, uti Epiphanius hæres. 37 et Theodoretus explicant.

Dum fratrem suum Abel occideret, etc. Inter plurima stulta hæreticorum effata, hoc sane verissimum est, quod et S. Clemens habet in *Epist. ad Corinth.*, § 5, post memoratum *ζῆλον ἄδικον καὶ ἀσεβῆ ἀλλεῖν* : *Δὲ οὐ καὶ θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον*. Unde narrata de Caino et Abelo historia, subdit : *Ὁρᾶτε ἀδελφοί! ζῆλος καὶ φθόνος ἀδελφοκτονίαν κατεργάσατο*.

Annotationes Fr. Feuardentii in cap. 35.

Pag. 112. Alii autem. Theodor. : « Alii autem, quos Cainos nominant, dicunt etiam Cain a superna auctoritate fuisse liberatum; Esau autem, Core, et Sodomitas, et omnes alios ejusmodi, suos esse cognatos confitentur, et eos odio quidem esse habitos a Creatore, sed nihil ab eo noxæ accepisse; Sapientia enim ab eis eripuit, quod in eis habebat. Quin etiam Judam proditorem, solum ex omnibus apostolis dicunt hanc cognitionem habuisse, et ideo effecisse proditoris mysterium. Eius autem Evangelium proferunt, quod illi composuerunt. » His consona sunt ea quæ scribit Epiphanius contra hæresim 38, ideo repetere necesse non duximus. Ad tantam Gnosticorum ipsorum dementia, non possum non obstupescere, quod animis hominum, qui Christo nomen semel dederint, tantas errorum caligines offuderit pater ille mendacii, ut cælum terræ misceant, dum sceleratos justificant, reprobos salvant; Abel, Enoch, Noe, Abraham, et reliquum beatorum cælum inferis mancipant; eos vero, qui Deo, angelis et hominibus exosi sunt, suscipiunt, mirantur, adorant.

Pari cæcitate laborare mihi videntur recentiores Gnostici, ut ovo prognati eodem, cum Aerium, Vigilantium, Novatum, Donatum, Eunomium, Jovinianum, Berengarium, Felicianos, Albigenes, Waldenses, et Hussitas totius orbis sententia damnatos, in cælos ferunt, beatos, verosque Dei servos prædicant.

Contra vero, sanctissimos et antiquissimos quoque apostolorum discipulos ac successores multis probris vexant, lacerant, reprobant. Lutero enim magnus ac divinissimus Dionysius Arcepagita, Pauli discipulus, et Galliarum apostolus, « multa garrulitate de nominibus divinis, de cælesti et eccl. hierarchia; sed sunt mera commenta ⁴⁴. » Sanctissimus et doctissimus Hieronymus, eidem apostatæ : « Totus nihil est. Nihil boni scripsit, inter doctores Ecclesiæ non est numerandus, quia fuit hæreticus. Nihil de Christo tractat, nisi quod nomine utitur. Neque de fide, spe et charitate, neque operibus fidei loquitur ⁴⁵. » Subdit denique, indicans quam vere Cainico et Carpocratico animo affectus esset erga tam piium virum : « Nullum inter scriptores ita odi ut ipsum; tantum de jejuniis, cibis et virginitate scripsit ⁴⁶. » Facundissimi et piissimi Chrysostomi libri, Gnostico plane Lutheri judicio, « sunt tantum chaos et sacci verborum, sine re. Auctor est seilicetiosus et garrulus ⁴⁷. » Gregorius Nazianzenus, cognomento Theologus, ejusdem censura : « In sua poeti versatus, nihil sincere de Deo scripsit ⁴⁸. » Nec patri suo subtilissimo, et philosopho, et theologo Augustino hic degener filius peperit dicens : « Multi libri Augustini nihil sunt ⁴⁹. » Hæc et multa graviora, pluraque convicia in selectissimos Dei servos, sanctosque **81** Ecclesiæ Christi proceres evomere non horruerunt novi Gnostici.

Quin et eo amentia pervenerunt, ut e calendario Christianorum, nominibus SS. apostolorum, martyrum, angelorum, Virginis Mariæ, imo Epiphanius, Resurrectionis, et Ascensionis Jesu Christi, et arcosanctæ Trinitatis deletis, in eorum locum et ordinem Antiochos, Cæsares, Holophernes, Pharaones, et eos qui passim ubi blasphemias, errores, et concitato tumultus, magistratus sententia justissime neci traditi sunt ardeliones, substituerint et supposuerint. Sed de his alibi.

Jam autem et collegi. Epiphanius : « Sed et alia quedam scripta eodem modo conlingunt contra uterum, quem Hysteram vocant, eamque Hysteram creatorem universæ hujus molis cæli ac terræ appellant. Et non posse, aiunt, alius salvari, nisi per omnia processerint, velut etiam Carpocrates dicit. Unusquisque enim ipsorum ob hanc mirum causam, nefaria faciens, et turpis actiones perficiens, et quæcunque peccata faciens, uniuscujusque nomen angeli invocat, tum eorum, qui sunt angeli, tum eorum qui licite ab ipsis angeli dicuntur, et unicuique eorum attribuit nefarium quoddam peccatorum in terra opus, propriam actionem ad nomen angeli cujus vult referens. » Expunximus ab excusis codd. « colligi. »

Angeli nomine dicere. Auctoritate vet. cod. delevianus « Angeli nomen edicere. »

Pag. 113. O tu, angele. Sic omnino legendum colligitur tam ex Epiphanio, quam Nicetæ *Oratio-doxia*. Quod si jure sint isti execrandi, quod obscenitates suas purissimis angelis velut auctoribus tribuerent, quanto magis Calviniani et Bezzani, qui Deum opt. maxim. tam adulterii Davidis, incestus Absalom, et proditoris Judæ auctorem esse scribunt, et prædicant, quam conversionis Pauli, et confessionis Petri.

Quæ ab illis. Prius erat, « quoniam ab illis. » Rationem porro designant, cur hæc portentosa plura signa tam studiose laborioseque investigari et scripserit.

⁴³ Serm. 4 contra Arianos. ⁴⁴ Tom. I Collcq., pag. 167. ⁴⁵ Tom. II, p. 24. ⁴⁶ Pag. 157, tom. II Coll. pag. 155. ⁴⁷ Pag. 185. ⁴⁸ Pag. 24.

Delectatio autem eorum. Id est, his nugis, imo A execrandis et detestandis blasphemis gloriantur et triumphant, quarum oporteret penitus cruescere ac pudesceri. Nisi contra fidem omnium codicum, legere malueris, « detectio autem eorum, » etc., quam lectionem non temere forsitan quis constabillret ex eo quod supra c. 19 legitur : « Cum sit adversus omnes hæreticos detectio, » etc., et mox Præfatione in libr. secundum : « Quod sit detectio et eversio sententiarum ipsorum ; » iterumque Præfatione in librum IV : « De detectione et eversio-
sione falsæ cognitionis. »
Jam non elaboravit. Quid si legeremus, « jam non elaborant, » ut conveniat cum his, « videntes quoniam fera est ? »
Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 35.
Pag. 112. Alii autem. Καταβολὴ ab Epiphano hæres. 38 diei; a Theodoro lib. I Hæret. fabul., cap. 15. Κατὰ. Unde patet, ante hæc, cap. 1, pag. 193, pro Κατὰ legi debere Καταβολὰ, uti jam ante me animadvertit Cotelierius in Not. ad tom. I Monument. Eccles. Græcæ, col. 776, B.

VARIORUM NOTÆ

IN LIBRUM SECUNDUM SANCTI IRENÆI.

Adnotationes Fr. Feuardenii in præfationem libri B secundi.

Pag. 115. *Præfatio secundi libri.* Magno studio cavisse hunc sanctissimum martyrem, ne libri isti assuetis hæreticorum artibus depravarentur, neve argumentorum aut titulorum adjectione eis opus foret, evidentialissimum est, tum ex obtestatione ad scribas initio operis præfixa, tum ex præfationibus singulis librorum principiis appositis; quibus ea, quæ in superiore proponit, et quæ in proximo dicitur est, paucis complectitur. Porro secundi libri hujus capita, sive sectiones, dissimiles et plures sunt in veteri nostro exemplari, quam in excusis omnibus, quæ interdum magis conveniunt, interdum aliam nitus; qua de re lectorem hic monere potius quam quidquam mutare visum fuit, ut et suis locis pro re nata indicabimus. Cæterum, postquam superiore libro portentosas Gnosticorum opiniones, quasi pernicioosa monstra, e suis lustris in apertum campum eduxisset; hoc secundo singula acerrime persequitur; quæ et propriis illorum placitis, quasi suapte mucrone jugulat, simul et indicat quid quisque illorum ex philosophorum lacunis hauserit; unde veteris philosophiæ, atque adeo Gnosticorum deliriorum, quæ magna ex parte abolevit Jivina providentia, parum guaris, paulo obscurior liber fortasse videbitur. Nos tamen dabimus operam, ut non sine fructu aliquo, æquo et benevolo lectori, idem et simile semper hæreticorum ingenium, fraudesque Satanæ rotentur, et omnibus pateant.

Qui sunt a Valentino. Id est, Valentini sectatoribus atque discipulis; sicut et alibi frequenter, « qui sunt a Simone, qui sunt a Marcione, » etc., pro « Simouiani et Marcionitæ: » quod semel notasse sufficiat.

Minutatim perexivimus. Jacobus Billius, vir Græce et Latine doctissimus, ac Gregorii Nazianzeni, Damasceni, Isidori Pelusiotæ, primorumque decem et octo libri primi Irenæi capitum interpres fidissimus et lectissimus, tres libros conscripsit, qui post ejus obitum, nomine *Sacrarum observationum* in lucem prodierunt. In his plurimos hujus sanctissimi martyris librorum locos solerter expendit, feliciter explicavit, ac magna fide correxit. Hujus itaque diligentia et studio (quod semel dictum sufficit) suffulti, eosdem, et alios multo plures pro viribus emendabimus, ab hoc quem nos signavimus incipientes. « Perexire, inquit, novo, ac Latinis prorsus inusitato more dixit, quod Græci διεξέλεθον, id est, commemorare dicunt. »

Et quia non postremis. Capite primo libri primi, retulit eos Demiurgum, id est, hujus mundi Creatorem censere nunc labis, nunc cujusdam extremitatis fructum.

Quod sit detectio. Ex hoc loco, et primis in quartum librum Præfationis verbis, ejusdemque libri ultima clausula, libri deinde quinti principio, verisimam esse apparet horum librorum inscriptionem, quam libro quinto *Histor.*, cap. septimo, ponit Eusebius his verbis: Ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως βιβλία πάντα, id est, ne a veteri interprete diacedamus, *Detectionis et eversionis falsi nominis scientiæ, libri quinque.* Et certe videtur vir apostolicus eam sumpsisse ex Apostoli I ad Timoth. verbis, quibus evitandas ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως monet. Præterea, ad eam respexisse putarim etiam Eusebium, prima statim præfatione *Hist. eccles.*, ubi eadem fere verba, quæ hoc titulo habentur, retinet, dum se de his, qui Christi nomine passi sunt, et qui falsas opiniones, scriptis suis everterunt, dicturum proponit. De his quædam adnotavimus initio hujus operis.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 1.

Pag. 116. *A primo et maximo.* Primum et maximum caput appellat, quod est in hac disputatione summum, nempe Deum esse unicum; quod hoc capite concluditur, quibusdam de ejus immensitate premissis. Siquidem tot deos constituiebant fœmatici isti homines, quot Æonas, et Angelos, quotque affectiones, et passiones ipsis inesse somniabant, ut acute deprehendit Clemens Alex. lib. V *Strom.*, quod amplius ex sequentibus patebit.

Cum sit solus Deus. Dicitio exclusiva « solus, » etiam quinque hic repetita, non sejungit Filium, aut Spiritum sanctum a Patre conditore omnium, ut blaterant novi Ariani; quandoquidem trium sit unica voluntas, potestas, atque deitas, ut infra plenius dicitur: sed tantum excludit fictitios Æones, Bythos, Patricos, Matricos, et Angelos, a quibus omnia facta fuisse hi nebulones fabulabantur. Hoc idem argumentum de immensitate divina pertractant Dionysius lib. *De divinis nom.*, cap. 9; Athanasius *Contra gregales Sabellii*; Nazianzenus Apologia prima; Augustinus libro primo *Confessionum*, capite quinto; libro *Meditationum*, capite vicesimo nono et tricesimo; Damascenus libro primo, capite octavo, etc.

82 *Et solus continens omnia.* Vult Deum eminenter ac excellenter omnes omnium creaturarum rerum perfectiones in seipso comprehendere: quod et ante eum docuit his verbis Dionysius 66: « Cum

80 Lib. de div. nom., cap. 8.

ita continet Deus secundum super-expansam et simplicem infinitatem suam. » Subscribit Augustinus, libro quarto *De Trinitate*, capite primo, et tractatu primo in *Joannem*.

Quemadmodum. Primum est argumentum hujus capituli, sumptum ab infinitate divinæ naturæ, quæ sua immensitate omnia permeat, omnibus ubique adest, nullis limitibus defuari potest, sed ipsa continet omnia et ambit. Nihil igitur extra Deum, nec Deus ipse extra quidpiam esse potest. Non multum absimili argumento Tertull. utitur lib. 1 in *Marcionem* : « Sicut enim, ait, Creator, ex hoc et Deus, et indubitatus Deus, quia omnia ipsius, nihil extraneum illi; ita et illius idcirco non Deus, quia omnia non ejus, ideoque et extranea. Denique, universitas Creatoris est; jam nec locum video Dei alterius. Plena et occupata sunt omnia suo auctore. Si vacet aliquid spatii alicujus divinitati in creaturis, plane false vacabit, » etc. De hac porro Dei unitate, ante Irenæum gravissime disserunt Ignatius *Epist. ad Philap. et Philadelph.*; Clemens in *Recognit.*; Justinus martyr libro *De monarchia*, et *Oratione ad Græcos*; Athenagoras in *Legatione*; post eum vero Clemens Alex. in *Parænetico*; Arnobius *Advers. gentes*; Cyprianus lib. *Quod idola non sunt dii*; in primis autem Lactantius lib. 1, cap. 3, 4, 5, 6, 7. Hæc tantum subjecio, quæ in hanc rem scriptis lib. *De ira Dei*, cap. 11 : « Non possunt in hoc mundo multi esse rectores, nec in una domo multi domini, nec in navi una multi gubernatores, nec in armento aut grege duces multi, nec in uno examine multi reges; sed nec in cælo multi soles esse poterunt, sicut nec animæ plures in uno corpore, » etc. Cæterum illud, « Quemadmodum, » usurpatur hic et infra non raro interrogative, pro « quomodo, » quod semel monuisse sufficiet.

Necessitas est omnis. Græcismus, ut et infra, « necessitas ergo erit. Necessitas est omnino, » ἀνάγκη subaudito verbo ἐστὶν « necessitas est, » pro « necesse est. » Ut apud Platonem ἀνάγκη τὰς αἰτίας πρώτας μεταδίωκεται quæ Tullius vertit : « Necesse est primas causas conquirere. » Et πᾶσα ἀνάγκη, « omnis necessitas : » pro omnino necesse est.

Et Marcionis bonus Deus. Libro primo, cap. 29, recensuit Marcionem duos longe diversos deos constituisse, unum hujus universi, et omnium malorum factorem; alterum autem totius bonitatis fontem, Patremque Domini nostri Jesu Christi. De his et Tertullianus : « Ponticus duplex deos asserti tanquam duas simplegudas manserunt; qui; quæ negare non potuit, id est Creatoris, id est nostrum; et quem probare non poterit, id est suum. » Et infra : « Marcion dispares deos constituit, alterum judicem, ferum, bellipotentem; alterum mitem, placidum, et tantummodo bonum atque optimum. »

In quod, etc. Sic legendum existimavimus cum veteri codice, consentientibus quæ leguntur libro 1, cap. 1 et 13, de Archamoth matre, quam ovem extra Pleroma peregrinatam fingunt. Expunximus « id quod est. »

Cum Pleromate. Aliud est argumentum, quo probat vel duos nusquam esse deos, vel infinitum numerum et deorum, et mundorum necessario constituendum esse, quod omni fide caret. Simile argumentum, sed vi majore torquet in Marcionem Tertullianus : « Veritas Christiana, inquit, districte pronuntiat : Deus si non unus est, non est : quia dignus credimus non esse quodcumque non ita fuerit, ut esse debeat. Deum autem ut scias unum esse debere, quære quid sit Deus, et non aliter invenies. » Et paulo infra : « Ineluctabilis iste complexus in hoc sententiam constringit, aut negandum Deum esse summum magnum, quod nemo patietur sapiens; aut nulli alii communicandum. Aut quæ ratio duo summa composuit? Primum enim exigam, cur non plura, si duo, quando locu-

pletioem oporteret credi substantiam divinitatis, si competeret ei numerus? Honestior et liberalior Valentinus, qui simul ausus est duos concipere, Bythum et Sigen, cum usque ad 30 Æonum fecisset, tanquam Æoniæ strophæ examen divinitatis effudit. » Neque valde dissimilia pro Dei unitate leguntur apud Philonem, Athenagoram, Lactantium et Damascenum, quæ scite collegisse videtur Thomas Aquinas lib. 1 *Contra gentes*, cap. 43.

Continebit utraque. Auctoritate vet. cod. delevisimus « continebitur aqua. »

Continebantur. Expunximus « continebantur enim et circumlinebantur : » paulo post quoque pro « excitante, » reposuimus; « excidente, » et pro « aliquantulis, aliquando, » ejusdem vet. cod. auctoritate.

Et cum hæc sic se habeant. Tertium est argumentum, quo ab unico mundo, ejusque per providentiam administratione, unicum Deum esse ostendit. Idem, sed prolixius, et apertius post Philonem persequitur Lactantius lib. 1, cap. 3, evidentibus etiam adhibitis exemplis, de unico in exercitu imperatore, et unica in corpore anima. Cyprianus tractatu *Contra idololat.* monarchiam divinam probat ex apum rege, et gregis duce.

Qui autem ab angelis. Caput 2 signat hic vetus codex. Ostendit vero nec mundum creatum fuisse ab angelis, ut Simon, Menander, Saturninus, Basilides et Carpocrates dicebant, lib. 1, cap. 20, 21, 22, 23, 24, nec ab alia quadam virtute separata valde, et distante a supremo Deo, ut Marcionem et Cerinthum voluisse scripsit lib. 1, cap. 25, 29. Varias autem philosophorum sententias de ortu mundi recenset, et refellit Lactantius lib. *De ira Dei*, c. 10.

Quanto magis Deo? Pro « quanto minus, » Græcorum more.

Post deinde. Dilemma est vehementer eos promens, cujus alterum cornu habes initio capituli secundi, ideoque sectionem veteris codicis conveyire magis existimo; sed mutare nolui, ne his sectionibus assuevis negotium facerem.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 1 libri 11.

Initium. Ἀρχή procul dubio fuit in Græco, quæ vox hic non « initium, » sed « principium rerum, » a quo dependent, denotat.

Quem videlicet, et Proonta, et Proarchen vocant. Vid. supra lib. 1, cap. 1, ab initio. Cæterum, ex hoc loco et initio cap. 3 hujus libri, ubi « Proarchen » et « Bythum » Valentinianorum, et « bonum Deum » Marcionis auctor noster nominat, haud vane colligitur Marcionem quidem supremum istud ens, quod super Creatorem mundi fingebat, « Deum » appellasse; Valentinianos autem ab hoc nomine abstinuisse. Vide Elias Cretensis in *Commentar.* ad Gregorii Nazianzeni, orat. 25, varia hæreticorum de Bytho et Sige somniantium nomina recensens, inter alia scribit : « Quidam ex ipsis Bythum Deum, alii Silentium Deum esse dicebant, ut Simon et Marcion. » Quasi hi soli Dei titulum usurpassent.

Cum Pleromate. Nescio quid Feuardenio in mentem venerit, ut in sua editione ab his verbis : « Cum pleromate; » non modo cum Eras. et Gallus, novam inchoarit periodum, sed alteram plane, sive novam hujus capituli sectionem fecerit, cum semicolon solum illa distinguat. Quo ipso factum, ut et præcedentia, et sequentia, haud perfectum habeant sensum, ac lectori meræ offundantur tenebræ.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 2.

Si autem in illius. Est alterum cornu superioris dilemmatis, quo a plurimis absurdis undequaque sequentibus probat, mundum ab alio fabricari nec debuisse, nec potuisse, quam ab unico et vero Deo : quod etiam domesticis exemplis confirmabat.

Fabricatores. Veteris codic. auctoritate delevisimus « fabricatores : » et paulo ante « erunt, » pro « erant, » reposuimus.

Quemadmodum in regem. Confirmat mundum a Deo creatum, desumpto exemplo a rege, in cuius laudem aut vituperium omnis exercitus ac belli, cui præest, successus refertur. Proxima linea, « conditio hujus civitatis, » sumitur pro omni creatione, re creata, hoc universo. Sic namque in his libris frequenter usurpatur, ut cap. 6 « ignis in conditione numeratur, » id est, inter res conditas; et cap. 56, « sunt in cælis spiritalis conditiones, » id est, creaturæ.

Sic igitur. Concludit solum Deum mundi esse conditorem; non angelos, ut Gnostici contendebant: quod, ut et reliquas hæreses, ex philosophorum sæculis hanerant. Siquidem angelos creatores esse corporum nostrorum, et animalium, sententia fuerat Platonis et Porphyrii, quos ea de re acerrime oppugnat Augustinus xii *De civit.*, c. 16. Item etiam ex Philastrio recitat Proclianitas cum Seleucianis sensisse creatores animarum esse angelos. Sed questione 21, lib. II *Quest. in Exod.*, B asserit angelos dici non posse animalium creatores, sicut nec agricolæ segetum vel arborum, vel quorumcumque in terra gignentium. Isthæc etiam falsius excutit lib. III *De Trinit.*, cap. 8 et 9; noster quoque Irenæus lib. IV, cap. 37.

Hominibus assimilant. Divinam potentiam, vires quasvunque creatas superare, nec morem artificum in operibus 33 imitari asserit: quippe quæ nullis organis, nullo coadiuvante, nulla denique subjecta materia egrat, ad quorumcumque productionem. De his et Justinus martyr ita in Aristotelem disserit: « Naturæ, artique a Deo præscriptum terminum esse novimus; quod si Deus præscriptioni non subest, sed e quodlibet facit quidlibet, nullo termino impediante quominus faciat quæ vult: annon exemptus est a necessitate e subjectis credandi? » Athenagoras quoque putat eos pessime in Deum contumeliosos esse, « qui vires humanas et divinas, artifices et Deum inter sese comparant. » C Theophilus Antiochenus hinc Dei potestatem innoulescere credit, « quod ex his quæ non sunt, facit, ut libitum est, quæ vult. Quæ enim apud homines sunt impossibilia, apud Deum possibilia habentur, » etc. Cæterum vel. col. auctoritate « qui » transposuimus, et « inopibus » pro « in operibus » legendum propo-uimus.

Qualitatis substantiam. Sic legendum docuit vetus codex, pro « æqualitatis; » ut et paulo supra, « et ignorante Patrem, » pro « Patre. »

Proprum enim hoc Dei su, ereminantem. Argumentum est sumptum a divina excellentia, et omni sufficientia. Qui apte natura sufficientissimus est ad omnia, non indiget euscunquæ alterius ope, aut industria, ad condendum quodcumque voluerit. Deus Pater, Filius, ac Spiritus sanctus est istiusmodi, dicentibus Scripturis: « Bonorum meorum non eges »; meus est orbis terræ »; Deus manibus humanis non colitur indigens aliquo »; Igitur, etc. D Vel sic: Deus coæterno et consubstantiali Verbo atque Spiritu suo potis fuit satis ad omnia condenda, ut voces prophetarum et apostolorum personant, Gen. I, Psal. xxxii et cxxxviii, Joan. I, Hebr. I. Nullus itaque alterius a seipso indiguit.

Et sine ipso factum est nihil. Ita huic sententiæ finem imponit etiam lib. III, cap. 8 et 11, alibi que non raro; quod et Tertullianus libris *Adv. Hæremogenem, Praxean, De resurrectione carnis*, et quinto *Adv. Marcionem*; Cyprianus lib. II *Adv. Judæos*, cap. 3; Augustinus, Hieronymus, et Vulgata editio; ex Græcis quoque Origenes, Nazianzenus, Cyrillus Alexand., non ilibenter servant; tanetsi aliter videatur locus interpungendus Chrysostomo et Theophylacto, quibus nec Irenæus noster utramque admittens lectionem lib. III, cap. 11, contradicit.

Qui est secundum nos mundus. Græca phrasia,

A qualis Act. xvii, καὶ ὅμοις ποιητῶν εἰρήκασι. Et apud Nazianzenum ἡ καὶ ἡμῶς οἰκουμένη, « nostra terra habitabilis. » Sic et proxime dicitur, « omnia quæ sunt secundum nos, » id est, hæc terrena et visibilia.

Ex Joann. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 2.

Pag. 118. *Ut is, qui inciperet eum cognoscere, homo feret.* Regeneratio quidem hominis fit per cognitionem Dei; sed qua ratione quis Deum cognoscere incipiens, homo primum creetur et fiat, haud capio.

Dicit. Sed ubi Scriptura Geneseos dicit, « omnia quæ sunt secundum nos, fecisse Deum per Verbum suum? » Respondeo Irenæum forte respexisse prima Moysis verba, mox ab eo citata: « In principio Deus fecit cælum et terram. » Per « principium » enim mystice « Verbum » sive « Filium Dei, » quidam antiquissimorum Patrum intellexerunt, de quibus vide commentatores in Genesin, et adde quæ tom. I *Spicilegii Patrum* sæculi II, pag. 132, attuli. Vel etiam Irenæus istud Moysis: « Dixit Deus; » in rerum creatione prolatum ita accepit, quasi Deus per substantiale Verbum, ab æterno in Patre existens, sed tunc quasi ad extra procedens, omnia produxerit. Quomodo et inter alios Tertullianus lib. *Contra Praxean*, cap. 5, philosophatus est, ita scribens: « Ut primum Deus voluit ea, quæ cum Sophiæ ratione et Sermonis (λόγῳ) disponerat intra se, in substantias et species suas edero, ipsum primum protulit Sermonem ... ut per ipsam fierent universa. » Unde mox citat verba Geneseos, ubi dixit Deus: « Fiat lux, » etc.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 3.

Pag. 118. *Quoniam autem hic Deus.* Concludit ex superioribus, novoque Pauli testimonio, Deum mundi creatorem esse Patrem Domini nostri Jesu Christi: et confictas ab eis fabulas de Bytho, Pleromate, Æonibus, et multis diis omnino stare non posse. Cæterum, impurus canis Servetus, et qui exo prodierunt Gentiliani, novi Ariani et Samaritaniani volunt latratu suo suadere, Irenæum hoc loco, et aliis aliquot similibus, Filium Dei omni divinitate spoliare, et solum Patrem verum Deum esse profiteri. Sed non attendunt ter quaterque miseri tenebriones, præcipuum beati Patris scopum esse, ut confictos a Valentinianis Æones, Bythos, Propatoras, et mundi labes, a quibus Christum ortum ac missum comminugebantur, omnino refellat: probet autem econtrario illum verum esse Filium ejus Patris, qui dicitur, et est Deus Israelis, distinctus quidem ab eo secundum personæ rationem, sed unius cum eo naturæ, atque domini.

Instabilis igitur. Vetus codex tertium caput ab hoc loco exorditur, et commodius forsitan, eum huic sectioni magis conveniant argumenta capitibus præfixa. Concludit autem Bythum illum, de quo tanta fabulatos fuisse scripsit lib. I, cap. 2, 5 et 19, sua cum Pleromate vera somnia esse. Deinde, pluribus affirmat, nec Deo ignorante aliquos condidisse hunc mundum, cum omnia præsciat, et mente complectatur; nec sine blasphemia posse illum labis et ignorantie fructum existimari. Instabilem porro vocat Bythum, id est figmentum adeo infirmum, et somnium tam vanum, ut nullo modo stare, nullis argumentis stabiliri valeat.

Pag. 119. *Nec quidem causam reddere habebunt.* Hellenismus, ἀτλαὶ οὐκ ἔξουσι ἀποδοῦναι, « non poterunt causam assignare ac donare; » ut ἔχω τι καὶ, « possum dicere. »

Si autem præscius. Asserit eundem Deum hunc mundum tandem aliquando perfectisse, qui eum præscientia mentis ab æterno conceperat.

Sed aut æternum. Docet hoc dilemmate, sive æternum, sive temporalem dixerint esse mundum, semper falsum esse quod dicebant, ab uno quidem

³¹ Psal. xv, 2. ³² Psal. xlii, 19. ³³ Act. xvii, 25.

mente conceptum, ab alio vero conditum esse; A cum et duos deos inde, et mundi fabricatores diversos constituentes.

Dignum esse. Marcionitarum quoque blasphemia erat, mundi opus Deo indignum esse. « Narem enim contrahentes, ait Tertullianus, convertuntur ad destructionem Creatoris. Nimirum, inquit, grande opus, et Deo dignum mundus! At cum et animalia rides minutiora, quæ maximus artifex de industria ingentis aut viribus ampliavit, sic magnitudinem in mediocritate probari docens, quemadmodum virtutem in infirmitate; imitare, si potes, apis ædificia, formicæ stabula, araneæ retia, bombycis stamina; sustine, si potes, ipsas lectuli et lægetis tuæ bestias, cantaridis venena, muscæ spicula, culicis et tubam et lanceam. Qualia erunt majora, cum tam modicis aut juvenis, aut læderis, ut nec in modicis despicias Creatorem? » etc. Hanc hæresim post Irenæum et Tertullianum, passim carpit Clemens Alexandrinus lib. III et IV *Strom.* B Origenes quoque homil. 2 in diversa, et Rufinus auctor *Expositionis symboli* apud Cyprianum, inter Manichæorum insanias annumerant, quod Deum mundi creatorem negarint, ut ad diabolium ejus conditionem referrent.

Emissiones. Expunximus « emissionis, » auct. veteris cod.

Ex Jo. Ern. Grabit adnotationibus in cap. 3.

Pag. 118. *Pater.* In nostris Græcis et Vulgatis Latinis Novi Testamenti codicibus legitur: Καὶ Πατὴρ πᾶτων, « et Pater omnium; » quomodo Firmilianus quoque epist. 75 inter Cyprianicas hunc Apostoli locum citavit. Sed in Irenæi codice tam copulativa καί, quam vox πᾶτων defuisse videtur, quia sine utraque verba S. Pauli allegavit, non modo hic, sed et lib. IV, cap. 37 (alterum enim locum hic, sed et lib. IV, cap. 37 (alterum enim locum lib. IV, c. 52, corruptum esse, in notis ibi moneo). Neque « omnium » ab auctore nostro lectum fuisse, exinde colligo quia Deum « Patrem » respectu C Jesu Christi hic dictum accepit. Et copula καί quidem abest etiam a versione Syriaca, ac Ethiopica, necnon apud Chrysostomum in Comment. ad hunc locum; sed qui vocem « omnium » omiserit, excepto Irenæo, novi neminem. Quanquam in loco parallelo I Cor. VIII, 6, ipse Apostolus omiserit, simpliciter ponens: Ἐξ Θεοῦ ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα. « Unus Deus Pater, ex quo omnia. »

Nobis. In Græcis nostris codd. est ὁμῶς. Sed « nobis » præter Irenæum hoc aliisque locis ante dictis, habent Firmilianus in citata epistola, Hilarius in *Comment.* ad hunc locum, scholiastes apud Hieronymum; quamvis ipse Hieronymus in *Commentario* suo neutrum horum agnoscat, sicut et deest in codice Alexandrino aliisque, quos recenset nunquam sine honoris præfatione a me nominandis doctissimus D. Millius in sua Novi Testamenti editione.

Majus Pleromate. Ita recte edidit Eras. et mss. D Voss. ac Merc. 2. Sed Gallasio placuit « majus » in « magis » commutare; hæcque lectionem retinuit Feuwardentius, et Billius loco citato acriter eam defendit, altera prorsus rejecta. « Hoc enim vult Irenæus, inquit, Vacuum illud, quod Valentini inducebant, stultius adhuc absurdiusque esse Pleromate illo, 84 quod jam confutarat, » cap. scilicet I hujus libri. Quæ gratis omnino ab eo dicta sunt. Quod enim Irenæus « ostensum » sive demonstratum dicit, est id: vacuum nempe a Valentini conflictum, ipso Pleromate majus esse. Ita enim supra cap. 1, pag. 107, col. 1: « Cum enim ait secundum eos et aliud quid, quod quidem extra Pleroma esse dicunt, in quod et superiorem erraticam virtutem descendisse opinantur (vid. lib. I, cap. 1, § 7), necesse est omni modo, aut continere id quod est extra, contineri autem Pleroma, » etc. At vero « id quod continet, eo quod continetur majus est, » ut paulo ante pag. 106 ait. « Va-

acuum » itaque « Pleromate » Valentianorum « majus » hoc loco ab Irenæo dictum esse, nullum est dubium. Accedit quod a voce « instabilis » nova inchoanda sit periodus, ut mox dicam: ista vero avulsa, lectionem « magis » consistere haud posse, quilibet videt.

Pag. 119. *Aut in præsentia.* etc. Dixerat Irenæus eundem supremum Deum, qui ideam mundi mente conceperat, ejus structuram ad effectum perduxisse. Veritus autem, ne pertinaces adversarii hæc sequelam haud admitterent, sed alteri Deo ideam, alteri creationem mundi attribuere pergerent, alia quoque via eos aggreditur, et urget, a quocumque tandem mundum staturatur creatus, si tamen secundum ideam in mente summi Dei, ipso præsentem, vel præsciente, efformatus fuerit, omnino creaturam pro bona habendam esse, aut omnem, quod in eam conjicitur probrum, in ipsum supremum Deum redundare.

Ex adnotationibus Nicolai Gallasil in cap. 3.

Pag. 119. *Sed aut æternum mundum mente concepit, secundum eos hæreticos, Deus, aut temporalem: quæ utraque sunt incredibilia.* Ut intelligas hunc locum, qui obscurus alioqui et perplexus est, conjunge priorem sententiam, ad quam postrema istius pars referri debet. Nam docet Irenæus hæreticos non posse hoc dilemmate juvari. Nam sive æternum, sive temporalem dicant esse mundum, utroque modo falsum et incredibile esse quod asserunt, ab eo mente conceptum, ab alio vero factum esse. Nam ita sequeretur duos esse deos, duos conditores, quorum uni, velut architecto, designatio, aut idea; alteri formatio tribueretur. Quoquo igitur modo acciperent, vel æternum mundum, quod ipsi affirmabant, vel temporalem esse, ut docet Scriptura, neutro modo ipsorum dogma consistere, sed absurdum et impium esse. Quare concludit unus Deum Patrem universorum, ut sua ipsius mente concepti, ita eo tempore quo staturatur, nullius opæ adjutum, hunc mundum edidisset.

Adnotationes Fr. Feuwardentii in cap. 4.

Instabilis. « Subtilis » legebant (in capitis hujus argumento) omnes excusi codices, et cum his Vaticanus manuscriptus. At, cum vix dici posset quid sibi vellet hæc dictio, putarunt quidam vocem ὁμοχολον ad verbum reddidisse interpretem. Alii legendum putarunt: « Solubile est Pleroma. » Cum vero vetus codex haberet inter summæ capitulum initio libri positas, « invisibilis est Pleroma, » hic autem « instabilis, » legendum putavi « instabile. » Accedit, quod cap. 3 lib. hujus habet, « instabilis igitur qui est secundum eos Bythus; et id quod est hujus Pleroma; » et Præfatione in hunc lib. vocat « invisibile Pleroma; » et infra cap. 5, « Pleroma vacuum, indispotum et tenebrosum. »

Pag. 119. *Causa igitur.* Concludit mundi opificium soli Deo ascribendum esse: Pleroma, Bythum, Sigen et Vacuum, quæ Valentini confixisse lib. I, cap. 1 et 5, docuerat, una cum professoribus vana esse et inania. Porro hæc fabulas sumpserant ab Orpheo et Hesiodo, qui, ut est apud Theophilum et Lactantium, tradiderunt omnium rerum principium, Chaos, quod isti Bythum, Profundum, Æona, Proarchen et Propatora appellant. Augustinus autem lib. *De Genesi contra Manich.* non negat mundum ex ea rudi materia factum, quam Græci χαός vocant; sed hoc ipsum a Deo ex nihilo conditum his verbis Moysis intelligit: « Terra autem erat informis, » etc.

Confingenda est. Cæteram unde vacuitas. Quinque has voculas ex vet. cod. invenimus, quibus longe evidentius efficitur dilemma, quo probat Vacuum quod comminiscabantur, sive a Patre emissum dicant, sive a semetipso generatum, omnino inane et fictitium esse.

Necessitas ergo erit. De hoc Græcismo, et multis similibus dictum est superius.

Antiquius autem. Vet. cod. hic quarti capituli initium facit, sed meo iudicio incommodius.

Ptolemæi et Heracleonis. Ptolemæum hunc præfatione in primum librum vocat « flosculum scholæ Valentini; » et sub calceum primi capituli, ejus adhuc meminit; ut et capite 40 hujus secundi. Epiphanius illius epistolam prulixam satis, sed venenis hæresos suæ scitentem transcripsit contra Ptolemæitas. Heracleonem vero paria cum Valentino sensitisse scribit Tertull.⁶⁴, at novitate quadam pronuntiationis, alia sentire videri voluisse; eundem plura subinde scripsisse asserit Clemens Alex. *iv Strom.* Epiphanius hæreses istius 30 loco annumerat, et propria disputatione in eas agit.

Nam necessitas est. Delevimus tria puncta absoluta, ut quinque lineas includeremus parenthesi, quod id sensus omnino postulare videretur; et sententiam interrogatione clausimus.

Sustinens. Delevimus « subsistens, » auctor. vet. cod.

Et velut maculam. Expunximus « vel maculam; » mox quoque « percipere » pro « perficere » reposuimus.

Ad perfectum. Octo voces adjecimus: delevimus autem quatuor, « aut quem factum dicunt. »

Solvetur autem. Dissolvit fragmenta illorum de Vacuo et umbra Pleromatis, ex eo quod intra Patrem et conditorem hujus mundi nihil potest inane, informe, erroneum, aut tenebrosum esse: cum, vel ipsis etiam fatentibus, lumen sit clarissimum.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 4.

Pag. 119. Aporiati. Ita et paulo post initium cap. 6 hujus libri: « Quid autem si non plorasset, et risisset, et aporiata esset mater ipsorum? » Cæterum « aporiati, » Græce dicti ἀπορούμενοι sive διαπορούμενοι, i. e. « consternati, » sicut supra pag. 20, lin. 16, ἀποπλαν rehdidit « consternationem; » et pag. 21, lin. 22, διηπάει, « consternabatur. »

Nam necessitas est. Hæc verba parenthesi recte inclusit Feuardentius, sed eam nihil protrudit usque ad, « in tunica maculam; » cum desinat in istis verbis: « non secundum localem sententiam. » Repetit vero Irenæus in hac parenthesi absurdum, ad quod hæreticus jam supra cap. 1 deduxerat: nempe si Bythus vel Pleroma non omnia intra se complecteretur, sed ab aliquo alio exteriori contineretur, hoc illo majus fore; quod quidem ab omni veritatis specie alicuium necessario ab adversariis admittendum ait; aut dicendum, quod « intus » et « extra, » non de « locali, » verum « intellectuali comprehensione » accipi debeat. Atqui posterius illud tanquam alterum absurdum et improprie dictum hæreticis objicit Irenæus, atque propriis eorum assertis de Jesu, Servatore matris Achamoth, repugnans, sequenti capite ostendit.

Pag. 120. Solvitur. Dissolvit fragmenta illorum de Vacuo et umbra Pleromatis, ex eo quod intra Patrem et conditorem hujus mundi nihil potest inane, informe, erroneum et tenebrosum esse; cum vel ipsis etiam fatentibus lumen sit clarissimum. *FEUARD.* Omittere autem debuisset quatuor voces, « et conditorem hujus mundi, » quia Irenæi argumentatio primum solum Patrem atque Pleroma ferit, a quo conditorem hujus mundi distinctum faciebant hæretici.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 5.

Pag. Adversus eos igitur. Deum plane poeticum et ridiculum sibi fingere Valentianus, toto hoc capite ostendit, ob portentosas absurditates in Deum Patrem, quem servum necessitatis; et Christum Jesum, quem ignorantem dicebant; simul et beatorum angelorum, quos brutis etiam ipsis deteriores esse, ex illorum propositis sequebatur.

Qui est extra Pleroma. Adjecimus duas voces, « est Pleroma, » auctor. vet. cod.

Et reliqua omnia. Novo dilemmate compellit eos aut fateri æterna celestiaque, temporalia et terrena esse, quod secum manifeste pugnat: aut reprobandum esse Pleroma, Christianique ipsorum ignorantiam causam, et in magna fuisse ignorantia dicendum.

Pag. 121. Sic enim dicunt, etc. Videlicet, ut sub principium capituli primi lib. 1 recitavit. Addidimus autem « cum formasset, » et delevimus « eum formasse, » auctor. vet. cod.

Et iterum. Caput sextum hic inchoat vetus cod. et minus commode.

Quam enim incusationem. Ostendit omnes illas accusationes, quas nominatim adversus Demiurgum instituerunt, et contra Deum hujus universi parentem unicum recurrere.

In posterioribus. Quinque has voces ex vetero codice adjecimus.

Non decet autem. Et hic initium capituli 7 constituit vetus, non satis apposite. Concludit porro Irenæus, Gnosticos suis delirationibus Deum totius libertatis fontem, **85** turpissimæ necessitati asservituti, ut ethnicus Jovem suum subijcere. Quam impietatem Hugnostici nunc conantur reparare, post Calvinum et Bezam garrientes, « Deum necessitatis sibi loco esse, nec posse ulla decreta sua revocare: » nec alia multa præstare, de quibus in Dialog. nostris disseruimus. Cæterum, quod superiori linea dicitur, « concedens sistere errorem, » Billius judicat positum, pro « consistere et emergere. » Græce συνίσταται: et postea, « de penitentia eradicare, » idem esse, quod mutare sententiam, ἐκ μεταβολῆς.

Excideret. Delevimus « excederet: » et mox « tantum » pro « tantum; » ac « pater » pro « mater, » auctor. vet. cod. reposuimus.

Homericus Jupiter. Locus est *Iliados* primo, quo poeta suum Jovem necessitati et fato servire non dissimulat. « Ast nullo modo, » ait noster Augustinus⁶⁶, « violat corruptio Deum nostrum, nulla voluntate, nulla necessitate, nullo improvise casu, quoniam ipse Deus, et quod sibi vult, bonum est, et ipse est idem bonum. Nec cogaris ad aliquid, quia voluntas tua non est major potentia. »

Pag. 122. Quomodo autem et ignorabant. Arguit errorem, quo dicebant angelos fabricatores mundi Deum omnipotentem penitus ignorasse; tametsi cultus possit non videri, propter involutum eminentiam et incomprehensibilem majestatem; ignorari tamen nequit, propter omnipotentiam ac providentiæ cunctos manifestissimos effectus.

Invisibilis quidem. Corporeis luminibus Dei majestatem conspici non posse, magno consensu docuerunt Patres, tum qui præcesserunt, tum qui secuti sunt ætatem hujus præclari martyris. « Si quis dixerit, » ait Dionysius Areopag.⁶⁶, « absque ullo medio, quibusdam sanctorum divinas apparitiones contigisse, intelligat ut secretum ipsum Dei, quocumque tandem illud est, nemo unquam vidit, neque videbit. Cæterum divinx illæ apparitiones sanctis viris per signa Deo convenientissima, sacris quibusdam, atque intuitum modo, ac viribus accommodatis, visionibus contigere. » Habet similia idem epist. ad Caium monachum. Quin et Moyses Deum vidisse, idem pernegat lib. *De mystica theologia*, c. 1. Subscribit Dionys. Justin. in *Dial.* frequenter affirmans Patrem universorum nemini unquam visum. Reliquos omitto.

Ignotus autem. Deum ex operibus suis natura omnibus notum esse, et ab imperatore Romano sumpto exemplo paulo post confirmat. Idem post alia non minus ad rem accommodata, paulo ante Irenæum usurpat Theophilus Antiocheus: « Ut animus, inquit⁶⁷, in humano corpore non videtur,

⁶⁴ Lib. Præsc. ⁶⁵ Lib. vii Confes., cap. 4. ⁶⁶ L. de celesti hier., cap. 2. ⁶⁷ Lib. 1 ad Autolycum.

invisibilis existens, verum ex corporis motu cognoscitur: sic nec Deus humanis et corporeis oculis videri potest; cæterum ex providentia, qua singula ordinat, suisque operibus aspicitur et apprehenditur. Quemadmodum si quis cornat navem, suis armamentis instructam, mare sulcare, et in portum appellere, certe credit aliquem, a quo gubernetur, in ea esse gubernatorem: sic certe nemo sit adeo abjecti animi, quin credat Deum gubernatorem esse omnium, quamvis oculis carnalibus eum non assequamur. » Et paulo post: « Imperator terrestris esse præsumitur, quamvis non ab omnibus videatur, oculos vertenti in leges et imperii administrationem. Præterea esse cognoscitur, si quis oculos in potentatus et potestates, nec non imaginibus ejus concipiat: et Deum ex potentia, et operibus suis cognoscere cunctaris? » Et qui utrumque præcessit Dionysius Areop. creaturarum ordinatissimam dispositionem, ut ab ipso productam, imagines quasdam ac similitudines divinarum exemplarium præ se ferre, ut pro viribus ad Deum scanderemus, et seorsim ab omnibus, et in omnibus agnosceremus, recte affirmavit⁶⁰. Hinc autem concludit Justinus martyr in *Apoloq.* 2, Socratem, Heraclitum, et alios quosdam, qui cum ratione inter Græcos vixerunt, Deum unum et verum ita ducunt cognovisse, ut propemodum Christiani dici possint. Tertull. quoque scribit⁶¹: « Neminem negare, quia nemo ignorat quod ultro natura suggerit, Deum esse universalis conditorem. » In *Apologet.* autem, et lib. *De testimonio animæ*, animam rationalem vocat naturaliter Christianam. In hanc rem disserunt Lactantius lib. 1, cap. 3, et August. lib. *De spirit. et lit.*, cap. 12, tractat. 106 in *Joannem*, lib. viii, *De civit.*, cap. 6, et serm. 55 *de verb. Domini*.

Quomodo dicunt. Cod. excus. habebant « quomodo autem. »

Salvabantur homines. His non vult B. martyr, patres a condito orbe ad Christi adventum, recta in cœlum evolasse, quo aperta Dei visio fruerentur: cum infra doceat Christi animam ad inferna descendisse, et tribus diebus conversatam cum animalibus defunctorum, quæ erant in medio umbræ mortis. Superest ergo, ut de ea salutis specie, quæ consistit in remissione peccatorum, profligatione Satanae, et spe in Christum venturum, loquatur: quod apertius explicat lib. iv, cap. 30. Hic quoque non obscure, cum ait: « Salvabantur et a spiritibus nequissimis, » etc. Recte namque Augustinus non uno loco contendit, priores patres, qui ante adventum Christi vixerunt, non solum in filiis Israel, sed etiam in gentibus, quales fuerunt Job et Melchisedech, per fidem cultumque unius Dei, et futuri mediatoris, a peccatis potuisse mundari atque justificari. Lib. ii, *De gratia Christi* contra Pelag., cap. 24, et lib. 1 *De peccatorum meritis et remissione*, cap. 28 et 29.

Judæi utique nunc. Christianos sive ex gentibus sive ex Judæis, Irenæi sæculo, dæmones corporibus hominum exorcismis frequenter ejecisse, amplissimis testibus Tertulliano⁶², Justino⁶³, Theopilo⁶⁴, et Cypriano, cuius facile apparet: Judæos vero mordicus adhuc Moyse addictos, et Christum Messiam respicientes, non ita forsitan omnibus. At non modo hic Irenæum, sed et plerosque gravissimos auctores id asserere comperio. Justinus enim archisynaegum Tryphonem cum comitiva sic alloquitur: « Si dæmonia adjuretis per omnia nomina vestrorum regum, prophetarum, patriarcharum, justorumque, nullam non erit contumax: at si quis vestrum adjuret ea per Deum Abraham, Isaac et Jacob, fortassis obsequerentur. Utuntur tamen ve-

stri exorcistæ arte hac, sicut et gentes, adhibendo suffitus et alligamenta. » Hæc ille. Accedit Josephus⁶⁵, qui Judæum quendam nomine Eleazarum, præserte Vespasiano imperat., ejus filiis, tribunis, et universo simul exercitu Romano, curasse eos, qui a dæmonibus vexabantur, confirmat, exorcismorum formulis, quas rex Salomon quondam eliderat: ad quas etiam Christum Dominum respexisse putat Hieronymus, cum Judæis diceret: « Si in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt⁶⁶? » Sed omnem nodum dissolvit Evangelium, quo aperte scribitur apostolos quemdam invenisse, qui ad Christianum contubernium nihil attineret, qui nihilominus in nomine Christi ejiciebat dæmonia⁶⁷. His mihi credibilis efficitur, quod ex Talmud Hierosolymitano refert frater Petrus Galatinus: in nomine Jesu Nazareni, quemdam Judæum, qui mortiferum quid deglutierat, ab alio mox sanatum fuisse, lib. viii *De arcanis fidei*, cap. 5.

Noluerint. Expunximus « voluerint, » auctor. vet. cod.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 5.

Pag. 120. *Adversus eos igitur.* Repetit Irenæus dilemma, quo Valentinianos et Marcionitas vexaverat, ac docet, eos necessario absurda proposita incurrere, sive mundum extra Pleroma et sub bono Deo conditum, sive intra Pleroma et sphaeram boni Dei a Demiurgo, vel ab Angelis factum dixerint; illos insuper, dum creaturas intra Pleroma dicerent ignorantia fructus, universo Pleromati labem ignorantia aspergere, ac ipsi Christo hujus ignorantia causam ascribere, si quidem is Matrem rerum omnium, Achamotham scilicet, agnitionis expertem fecerit. Qua occasione obiter præcludit effugium adversariorum, jam præcedenti capite memoratum, nempe « intra » et « extra » Pleroma, non localis subsistentia, sed « cognitionis » et « ignorantia » ratione dici, eosque propria assertis de Jesu Salvatore, ad formam cognitionis Matri communicandam, extra Pleroma egresso, fortiter prosternit. Novo posthæc dilemmate veritatis hostes aggreditur, ex accusatione creaturis intra Pleroma conditis intentata concludens, supremum Deum, aut Demiurgo infirmioreni, aut necessitati subjectum fore dicendum, si citra ejus concessionem vel approbationem, intra ejus sphaeram, creature cum tanta imperfectione fuissent productæ. Tum denique id, quod titulus exhibet, argumentum prolixius prosequitur, angelos, a quibus mundum conditum fingebant hæretici, Deum haud ignorare demonstrans.

Et reliqua omnia, etc. Novo dilemmate compellit eos, aut fateri, æterna cœlestiaque, temporalia et terrena esse, quod secum manifeste pugnat; aut reprobandum esse Pleroma, (quodque) Christus ipsorum ignorantia causa, et in magna fuisse ignorantia dicendus. *FEUARD.* Sed prius membrum hujus dilemmatis in Irenæi verbis haud deprehendo: nec video quomodo, stante eo, collectio procedat. Cæterum Feuardentium turbavit vox « æterna, » quæ vel prorsus delenda, vel in aliam est commutanda. Neque enim hæretici choica dicebant æterna, imo contra discrete docebant: *Τὸ χολὸν ἀδύνατον σωτηρίας μετασχεῖν ὃ γὰρ εἶναι λέγουσιν αὐτοὶ δικταχὸν ἀόρη,* etc. « Choicum impossibile est salutem percipere: non enim esse illum capax salutis dicunt, » uti cap. 1, lib. 1, pag. 30, l. 4 legimus. Accedit, quod mox p. 122, col. 1, lin. 12 Irenæus scribat: « quam **86** enim incusationem faciunt... de his, quæ facta sunt materialia et temporalia, recurret in Patrem. » Sic itaque conjicio legendum: « Et reliqua omnia, quæcumque sunt conditionis (i. e. quæcumque sunt

⁶⁰ Lib. De divin. nom., cap. 7. ⁶¹ Lib. de spectaculis. ⁶² Apol., cap. 25. ⁶³ In dialog. ⁶⁴ Lib. ii ad Autol. ⁶⁵ Lib. viii Antiq., cap. 2. ⁶⁶ Matth. xii, 27; Luc. xi, 19. ⁶⁷ In xii Matth.; Marc. ix, 37; Luc. ix, 49.

per creationem producta), quæ accensant, quasi temporalia sint, ac terrena (pro æterna) et choica, etc., quomodo cap. 7, p. 128, col. 2, lin. 3 (cap. 8, n. 3), et terrena et choica jungit.

Pag. 121. *Hæc autem adversus omnes, etc.* Intelligit Saturnini, Basilidis, Carpocratis sectatores, aliosque Gnosticos, ut ex cap. 56 hujus libri patet, ubi iidem scribit: « Quanta autem rursus diximus adversus eos, qui dicunt omnia quidem comprehendere Patrem universorum, etc., et adversus eos, qui sunt a Saturnino, et a Basilide et a Carpocrate, et reliquis Gnosticorum, qui eadem similiter dicunt, idem dicitur. »

Quam enim incarnationem. Ostendit omnes illas accusationes, quas nominatim adversus Demurgum instituerunt, et contra Deum hujus universi parentem unicum recurrere. *Ἐξυβρό.* Debuisset dicere, et contra Deum Propatorem hæreticorum recurrere. »

Siquidem quemadmodum, etc. « Quemadmodum » pro « quasi, » vel « sicut, » hic usurpatum, et Græce ὡσαύτῃ καὶ οὐκ ἴσχυοντες scriptum fuisse puto.

Pag. 122. *Apostasia universa.* l. e. ab omni grandi peccato, quod hominem a Deo separat. Sic lib. v, cap. 21: « Dominatus est (diabolus) homini per apostasiam. » Et cap. 29: « Sexcenti itaque anni Noe, sub quo fuit diluvium propter apostasiam. »

Domini nostri. Jesu Christi scilicet, cui cum omnia subjecta sint, licet non viderint eum, et Dei Patris imperic angelos subditos esse colligit Irenæus, licet eum intueri nequeant.

Adnotationes Fr. Fenardemiti in cap. 6.

Quomodo immensus. (Argumenti capituli verba sunt.) Isthæc portentosa signa de Æonum ideis, seu imaginibus, Pleromata, Nu et Monogene, quæ Gnosticos magna impudentia inculcare lib. 1, cap. 1, scripserat, toto hoc capite refellit: unicum evincens esse rerum omnium opificem, qui sine ullius alterius virtutis adminiculo, mundum hunc disposuerit. Hæc autem deliria, e Platonis ideis fabricata fuisse, infra cap. 19 Inculenter assertit: quibus subscribit Tertullianus lib. *De anima*: « In ideis Platonis, Gnosticorum hæretica semina relucere, quæ hæreticarum idearum sacramenta, » auncupat. Justinus quoque utroque superior, postquam se eum pugnare Platone ostendit, subjicit: « Scripta Moysi nactus Plato, postquam non pensavit ita ut deherit (negationem) interpretes Gelenius omisit), existimavit esse quamdam antiquiorem speciem separatam ab ista, quæ sensus percipitur, illam etiam rerum exemplar nominare solitus. » Et paulo post: « Adeundem modum de terra, celo, hominis, in errorem lapsus videtur, nam et horum ideis esse putat. » Nec solis tribus his antiquissimis Patribus, sed et Ambrosio lib. *De fide*, cap. 3, et libr. *De Hexæm.*, cap. 1 et 2; Nazianzeno oral. 2 de theologia; August. lib. *LXXXIII Quæst.*, q. 46, et Cyrillo lib. *De In Julianum*, minus gratam fuisse idearum constitutionem liquet; nec solum Luciani *Icaromemippum* illas insectari nostri putent. Quanta vero de eis fuerit digladiatio inter summos philosophos Platone et Aristotelem, et qui deinceps illarum assertores et inficiatores, quibusque rationibus innotantur illi et isti; non pauci referunt earumdem accerrimi propugnatores Jo. Franciscus Picus libro vi *Examinis vanitatis gentium et veritatis Christianæ*, cap. 15, et F. Franciscus Venetus Minor, lib. *De harmonia mundi*, caustici secundi quinte capitibus.

Pag. 122. *Esse autem imagines.* Probat merum delirium esse, quod cum tanto supercilio tradebant, vimirum Salvatorem per quasdam ideas et similitudines Pleroma coluisse, etiam Patre id ignorante: quoniam repugnat aliquid consistere extra perfectam Plenitudinem (quam appellant Pleroma): vel

A si quidpiam fuerit, tam subito perisse. Insuper, blasphemum esse, Unigenito Dei Ignorantiam tribuere, docet.

Primum Deum. Delevimus et primam. »

Si autem suave est. Initium est capituli octavi in vet. cod. cui et præfixa est ea summa, quæ ibidem infra habetur.

Pag. 123. *Honorata.* Codices excusi habebant et honorata. »

Simile. Expunximus et similis, auct. vet. cod.

Et sine hoc autem. Probat non esse verisimile, tot tanque varias creaturas, ideas esse paucorum atque scitiorum Æonum, cum et Æones dicerent æquales et concordæ esse: inferiora vero ista sibi plerumque adversentur, et mutua necem inferant. Rursum, oportere quosdam Æones natura malos, feros, terrestres et reprobos esse, ac contrarios; cum tales homines in terris degere non differerentur.

Pag. 124. *Et quedam quidem.* Undecim dictiones ex veteri codice restitimus: delevimus unicam et innoentia. »

Et ignis æternus. Cum ignis æternus, adeoque ipsa gehenna nullius Æonum idea sit; falsa est ratio idearum ab eis constituta. Nec singulorum Pleromatis ideæ sunt, cum sint apice divorsi ac innumerabiles; Æones vero tantum triginta, ac ejusdem sortis et formæ. Denique, cum idearum progressio eradat in infinitum, in unico et vero Deo creatore consistendum, et quiescendum est.

Primo enim. Vetus codex hac sententia exorditur caput nonum; cui addit idem argumentum, quod infra habetur.

Quæ enim sunt. Cod. excusi habebant, et Quæ cum sint. »

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 6.

Pag. 123. *Extrema confusio, non habentis propriam substantiam.* Diu me hic locus torisit, nec potui sensum proposito congruum inde elicere, donec animadverti, interpretum male duos genitivos Græcos in Latino servasse, qui per ablativos reddendi erant hoc modo: « extrema confusione, » quæ scilicet in umbra et vacuo erat, et non habente propriam substantiam, » antequam distinctæ materiæ per passiones matris Achamoth in ea orientur. De quibus vide supra pag. 21.

Pag. 124. *Dena millia, etc.* Hæc Danielis verba Græce habentur in S. Clementis *Epist. ad Corinth.*, cap. 34: Ἀρεὶ γὰρ ἡ Γραφή Μύριατ' ἑκατὸν καὶ τριῶντα χιλιάδων ἀνθρώπων, καὶ χίλια χιλιάδες λειτουργῶν ἀνθρώπων. Atque ita etiam apud Gregorium Nyssenum, homil. 8, in Ecclesiasten, et Cyrillum Alexandrinum, epistola in Symbolum. Ast in illa, quæ jam sub nomine LXX interpretum exstat, versione convenienter archetypo legitur inverso ordine: Χίλιες χιλιάδες λειτουργῶν ἀνθρώπων, καὶ μύριατ' ἑκατὸν καὶ τριῶντα χιλιάδων ἀνθρώπων. Confer de varia hujus loci citatione Cotelerii notas ad laudatam Clementis epistolam.

Et manet conditio integra in imagine Pleromatis, etc. Quis horum verborum sit sensus, dictu aliquid quantum difficile est. Videtur autem Irenæus ex eo, quod plurimorum Pleromatis angelorum imagines sint innumerabiles Creatoris angeli, inferre, haud necesse esse, ut reliquæ creaturæ dictos Pleromatis angelos repræsentarent; sed et integram conditionem, quæ et scilicet et secundum nos est, » ut alibi loqui amat Irenæus, id est, omnes visibiles creaturas, reservari et ad Pleromatis imaginem » exprimentam; quam tamen referre nequeant, et triginta Æonibus non consequentibus, » i. e. non adæquantibus, (multiformem conditionis sive creaturarum et varietatem. »

Bythus ipsorum unde habuit speciem, etc. Fingebant enim hæretici, Demurgum creaturas efformasse secundum ideam, quam Bythus, et præform-

« Orat. ad Græcos.

verat, et mente conceperat, » uti supra cap. 3 A loquitur Irenæus.

Annotationes Fr. Feuardentii in cap. 7.

Pag. 125. *Si autem hæc.* Ostendit inferiora ista, æternarum rerum umbras non esse, cum illa corporea sint, continuoque transeant, hæc vero spiritalia et sempiterna; sed nec ea, quæ sunt sursum, adumbrare quæ deorsum visuntur. Fictitium quoque Bythum illorum, non esse omnium Pleroma; neque extra Deum Patrem illum Pleroma existere. Hæc vero somnia ex Democriti et Epicuri insanis opinionibus mutatos esse Gnosticos, pari vanitate cum illis ineipientes, immutatis tantum nomenclaturis, aperte convincit infra, c. 19. Quod enim illi εἰδῶν, et ζεῶν, hoc isti Pleroma et Vacuum, sive, ut Irenæo placet, « ea quæ sunt, et id quod non est, » nominarunt. Qui de his plura cupit, consulat Plutarchum lib. 1, cap. 5, et lib. II, cap. 1, *De placitis philo.*; Laertium in Epicuro; Lucretium Velleium Ciceronianum; et ex nostris Augustinum epist. 6. Primum autem ejus argumentum est. Umbræ non sunt, nisi rerum corporearum et opacarum: Æones, juxta horum sententiam, sunt spirituales; igitur hic nec umbras, nec ideas habent. Deinde, Æones sunt æterni; umbra res fugacissima, etc.

Nulli obcurare possunt. Græca locutio, pro « nulli caliginem offundere, » τὰ πνευματικά μὴ εὐὴ ἐπισκοπεῖν δύναται.

Et non jam transeunt. Septem has voces ex vet. cod. addimus.

Si quidem. Delevimus « qui, » ut mox pro « ut » posuimus « aut: » deinde « prætermittant » pro « permittant; » et « circumscriptur, » pro « circumscriptura. » Probat autem hoc loco, extra Deum Patrem omnium, nullum Pleroma, nulla sæcula, nullasve angelos esse posse.

Aut umbram capiet. Id est, neque fieri poterit, ut vacuum, 87 aut umbra sit. Sic cap. 16: « Et hæc quidem in hominibus capit dicere; » Græc. ἐνδέχεται.

Annotationes Fr. Feuardentii in cap. 8.

Pag. 125. *Falsus autem.* Quod hujus lib. cap. 3 et 4 vacuum et ejus umbram, vana commenta dixerat, et hic rursus confirmat; et infra lib. IV, cap. 38, apud Deum nihil vacuum esse asseverans. Ista autem eos conflinxisse putarem, ut Moysis verba hæc depravarent: « Terra erat inanis et vacua »; quibus duntaxat terræ molem adhuc inanem, inaspectabilem, et informem tum fuisse docet, cum illum ornatum, quem postea recepit, necdum haberet.

Vacui autem et hi. Ludis in ambiguitate vocabuli ζεῶν, quod initio capitis vacuum significat, hic autem stultum et inane.

Pag. 126. *Quandoquidem.* Initium est capitis 10 in vet. cod. cui prægitur idem argumentum, quod ibidem infra.

Et Dominus hunc Patrem. Nimirum Matth. cap. V, § 46: « Glorificet Patrem vestrum qui in cælis est. » § 45: « Ut sitis Alti Patris vestri qui in cælis est. » Matth. cap. VI, § 9: « Pater noster, qui es in cælis, » etc.

Annotationes Fr. Feuardentii in cap. 9.

Pag. 126. *Nunc autem sufficit.* In quatuor classes distributis hominibus, horum omnium consensione et fide, probat unicuique et solum verum Deum esse universorum opificem. Primam quam ad Moysen usque porrigi puto, asserit Adami traditione et doctrina, unicuique Creatorem celebrasse. Etenim ut crassam illam et immanem idololatriam, nonnisi a diluvio, quarta decima videlicet hominum generatione, incepisse affirmant Clemens ⁹⁰, Cyrillus ⁹¹, Epiphanius: sic primum hominem fide in promiss-

um mulieris semen, et Deum verum, veram religionem verbis et exemplis posteris docuisse, Deo creantis inactatis hostiis, constanter affirmant Irenæi. Astipulatur non semel Athanasius magnus, cum Abelem, prout a patre dicerat, de promissionis Deo obtulisse confirmat, epistola, « Quod Nicæna synodus, » etc., et in « Omnia mihi tradita sunt, » etc. Secunda classe eos complectitur Irenæus, qui legis prædologia et prophetarum oraculis, a Moyse ad Christum usque, Deum verum agnoverunt et adoraverunt, ut Irenæus explicat cap. ultimo hujus, et undecimo libri III. Tertia, ethnicos commemorat, qui ex ipsa mundi dispositione, unicum Nomen agnoverunt, de quibus cap. 4 et 5 hujus dictum est. Postrema, Ecclesiarum jam per totum orbem expansæ unanimi voce, omnium evidentissime propositam thesin asseverat.

Testimonium. Delevimus « testimonia, » et adieci-mus « omnibus » auctor. vet. cod., atque mox pro « sentientibus, » reposuimus « consentientibus. »

A Primoplasti traditione. Et paulo post: « Hanc accepit ab apostolis traditionem. » Ex quibus perspicitur quanta sit auctoritas, visque sanctorum traditionum, quam hic constanter opponit cunctis hæreticis, etiam in summorum capitum totius Christianæ religionis assertionem. Sed de his copiose disseremus in cap. 3 libri II.

Hymnizantibus. Sic Irenæus semper reddit verbum Græcum ὑμνεῖσθεσιν vel ὑμνολογοῦσιν, pro « hymnis celebrant, laudant. »

Ipsa enim conditio. Non dubito Irenæum alludere ad ista Pauli: « Invisibilia enim Dei, a creatura (Irenæus suo more, conditionem appellat) mundi, per ea quæ facta sunt intellecta, conspiciuntur: sempiterna quoque virtus et divinitas, » etc. Nam, ut et Sapiens quoque ait: « A magnitudine et specie creaturæ potest Creator videri. » Hinc Augustinus eleganter scribit ⁹²: « Si quis audiat, dicunt hæc omnia: Non ipsa nos fecimus, sed fecit nos qui manet in æternum. Cælum, terra, et omnia quæ in eis sunt, unquam mihi dicunt, ut te amem; nec cessant dicere omnibus, ut sint inexcusabiles. Interrogavi terram, et quæcunque in ea sunt; interrogavi mare, abyssos, et reptilia, et responderunt: Non sumus Deus tuus; quære super nos. Interrogavi auras stahiles, etc.; interrogavi cælum, solem, lunam, et stellas, etc.; responderunt, et clamaverunt voce grandi: Non sumus Deus tuus, sed quæ fecit Deus tuus. Interrogavi nuntii molem: Dic mihi si tu es Deus meus, an non? Non sum, inquit, ego; sed per ipsum sum ego. Supra me quære eum, qui fecit et regit me. Interrogatio creaturarum, est profunda consideratio ipsarum, quantum omnia clamant, Deus nos fecit, » etc. Nec præternitere possum, quæ in hanc rem fertur magnus Antonius respondisse cuidam suadenti illi, ut libris vacaret: « Meus liber, inquit, est natura rerum a Deo conditarum: quæ quotiescunque animo libitum sit meo, libros ipsius Dei ad legendum suppeditat ⁹³. » Ergo apposite dicitur hic ab Irenæo, « creatura ostendere Creatorem, factura factorem, et mundus conditorem atque rectorem suum. »

Disposuit. Excusi codices legebant « deposuit. »

Ethnicis pejores. Non solum dicit, sed et probat hæreticorum ministros ethnicis deteriores reddere suos auditores; quod et de his, qui hac tempestate per Europam surrexerunt hæreticis, evidenter et solide me verissimum esse probantem, æquis animis lerant lectores benevoli.

Ne quis ergo addubitet hoc ipsum, quod hic contendit vir apostolicus, etiam novissimi hujus ævi Gnosticos, id est, Lutheranos et Calvinianos contigisse, ministrorum de se mutuis testimoniis sic ostendo. Calvini namque judicio, ultima Admonitio.

⁹⁰ Gen. 1, 2. ⁹¹ Lib. Recogn. ⁹² Lib. IV cont. Jul. ⁹³ Reuchlin. I. 1 Cabalæ. ⁹⁴ Lib. IX Confess. cap. 10; I. X, cap. 6, et lib. Soliloq., c. 31. ⁹⁵ Socrates, lib. IV, cap. 48.

ad Westphalum, « Lutherani sunt bruti homines, qui ne guttam quidem ingenui pudoris retinent, nec Dei, nec angelorum iudicium magnopere curant, pleni furioso impetu, nugatoria levitate, cæca temulentia, canina improbitate, diabolica superbia, feroces, omni humanitate spoliati, vertiginosi; Cyclopes, superba factio Gigantum, latratores, phrenetici, protervi, beatæ. » Idem lib. contra Heshusium, Lutheranos appellat « homines improbos, rabiosos, mancipia Satanae, qua diabolus horribili modo fascinaverit. » Item, « canes, nebulones, et impuros spiritus. » Beza, Heshusius minister Lutheranus, cum suis « est Polyphemus, simia, cothurnatus, ve-grandis et pileatus asinus, canis in balneo, asinissimus sophista, impudens nebulo, impudens sycophanta, bellua, larva, asinus bipes, histrio, monstrum mistum ex simiarum et onagrorum specie, animal carnivorum, Cyclops, furens et dignus qui ex tiliâ pendeat. » Bullingerus *Repetitione de Eucharistia*, Brentium Lutheri discipulum vocat « aprum Calydonium, qui vineam Domini evertit. » Sturnius *Pulinodia* ad Lucam Osiandrum, illum habet pro « Caio Caligula, et Ulyssis nepote. » Joannes Lascus expertum se querit « Lutheranos Balticos, Turcis longe crudeliores et inhumaniores. » Erasmus in *Defensione Diatribæ*, scribit « Lutherum nulla maledicentia fuisse saturabilem, Oreste insanio-riorem, odio lymphatum, philantia temulentum. » Schlüsselburgius, ex scriptis Calvinianorum, refert hos doctrinam Lutheranam vocare, « commentum hominum, crassum delirium a diabolo suggestum, absurdum et portentosum dogma, Satanae excrementum, cuius et ipsum Satanam pudeat. Lutheranos vero clamant esse hæreticos, asinos, diaboli incantatione excecatos, a Satanae spiritu motos, et diabolos ⁷⁶. » Jexerus Sacramentarius lib. *De duritate belli Eucharistici*, pag. 95, fatetur sectæ suæ propugnatores passim Lutheranos nominare, « Anthropophagos, hæmatopotas, Thyestas, Christicidas, artolatas, impanali Dei cultores, abnegatores redemptionis per Christum factæ, » etc. Annon ergo ethnicis longe deteriores?

Sed quales Calviniani et Sacramentarii, Lutheri et assecrarum suorum censura sint habendi, idem Jexerus dicit: « Cum hæc, inquit, ad aures Lutheranorum pervenerunt, longe duriora verba in adversarios emisissent: asserendo quod sint mendaces, falsarii, sacramentiperdæ, corruptores testamenti Christi, dæmoniaci; a diabolis omni ex parte, ante, pone, supra, infra, intus, et extra obsessi, diaboli martyres; annumerandi cum Nestorianis, Ariais, Turcis, et omnium mortalium, quos unquam terra sustinuit, deterrimi. » Lutherus ipse *Disput. de Eucharistia*, eosdem Sacramentarios nuncupat, « Sues, canes, idololatas, irracionales asinos, tenebriones, larvas diaboli, miseros Swermeros, insanos atque phreneticos moriones, progeniem viperarum, ammicidas, hostes Filii Dei, latrones corporum et animarum, lupos rapaces, infernales molossos, Germanicos Turcas, ipsis etiam Turcis deteriores, diabolicos atque infernales lupos, » Satana missos et obsessos, diabolum loco Dei proponentes, Christum minus facientes quam Arius atque Mahomet, quosque diabolus contra Christum moderatur, et auditus calcariibus agitatur. » Beza, alter horum antistes, apud Schlüsselburgium ⁷⁷ vocatur « atheus, bestia, nugator, impudens rabula, diabolus incarnatus, Beelzebub; » ab Heshusio, « prostitutum scortum; » a Daniele Hoffmanno, « præstigiator, calumniator, conscientia nullius, blasphemus cavillator, perversus ac detestandus Verbi divini violator. » Schlüsselburgius rursum

A affirmat ⁷⁸, « spiritum Calvinisticum esse spiritum tenebrarum, Satanam per Calvinistas ut per organa sua loqui, Bezam suam *Creophagiam*, dictante diabolo, concinuisse; Calvinismum denique, Arianismum et Mahometismum esse fratres, sorores, et tres caligas ejusdem panni. » Georgio Richen Rostochiensis ministro, « Sacramentarii sunt diaboli ad æternam gehennam damnati. » Zarnovius ⁷⁹ censet eosdem ⁸⁰ esse « antichristos, illusores mundi, qui Dominum gloriæ histrionem faciunt, inimicos Filii Dei, delusos a Satana, Balaami filios, et Mahometanos. » Joannes Schutz *Præfatione* in lib. *Causarum* ait: « Sacramentarius camarina est quedam, in quam multæ hæreses conflunt, ultima Satanae ira, quam furis agitatæ contra Christum ejusque Ecclesiam exercet. Qui Sacramentariorum partes sequitur (subjicit ille), is manifestus atque ejuratus est hostis Dei, et fidei quam in baptisate Christi dedit, oblitus, » etc. Manifestum est igitur, Lutheranorum ministrorum multiplici iudicio, Sacramentarios omnem ethnicorum impietatem penitus superare.

Quid etiam quod quisque istorum hæresiarcharum, suos auditores, discipulos et populares, ex quo novum hoc Evangelium susceperunt, cunctis paganis et Turcis deteriores evasisse palam contestantur? Lutherus profecto quantum ex suo Evangelio Wittembergenses paucis annis profecissent, his satis indicat ⁸¹: « Ex Evangelio, » Lutheranos scilicet, « adeo effrenes facti sunt homines, ut quidquid illis libeat, liceat. Non terrentur inferno ⁸², etc. Sub papa mansit nomen Christi; sed nostra ingratitude et securitas merebitur quod Christus non nominabitur, et implebitur illud verbum: « Filius hominis cum veniet, putas inveniet fidem? » » « In tota parochia Wittembergensi tantum unus habetur rusticus, qui suam familiam ad verbum Dei et catechismum hortetur. Cæteri omnes recte ad diabolum ire pergunt ⁸³. » Item in *Colloquiis* collectis a conviva ejus Aurifabro, conqueritur ⁸⁴, « discipulos suos magna ex parte esse Epicureos; et hoc quærere in concionibus, ut bonos dies habeant; vocari reformatos, cum reipsa potius incarnati dæmones esse videantur: vix inter paganos, Judæos, Turcas, aut alios infideles homines, adeo contumaces reperiri, apud quos omnis honestas, et quidquid est virtutum penitus interierit, neque ullius peccati ratio habeatur, » etc. Quis autem Luthero de suis discipulis et auditoribus non crederet? Spangenbergius et ipse Luthero familiaris testatur suos Lutheranos « esse homines tam feros, ut jam nolint Deum agnoscere, nec ullam illius rationem habere; sed facere quidquid diabolus et caro suaserit ⁸⁵. » His porro de se suisque tam constanter testificantibus, quis fidem non haberet?

Sed Calvinus fortasse, doctrinæ suæ professores et discipulos aliquanto meliores esse confirmat. Imo vero cum ipsis in inferno damnatis et caecodæmonibus comparat ⁸⁶, præscribens eis ut cœnam suscepturi serio profiteantur, « se ad nullum bonum aptos; sed in omne malum propensos, et divinorum præceptorum perpetuos infractores et contemptores esse; » quod sane diabolorum et perditorum proprium est. Præterea, de se suisque comministris, satellitibus, seniores et diaconibus, scribit ⁸⁷: « Christum non aspiciamus nisi carnis oculis, unde sit ut nihil in ipso magnificentum appareat. Vitioso nostro sensu, quidquid in ipso est, ejusque doctrina, pervertimus. Multa falsa arripimus, quæ Evangelium contemptum pariunt. » Et rursum ⁸⁸: « Experimentis ipsa docet nos esse a Deo penitus aversos, ejus odio plenos et infectos, et lucem

⁷⁶ Lib. II, art. I. Theol. Cal. ⁷⁷ Lib. II, art. I. ⁷⁸ Lib. III, tit. 8. Jo. Schutz lib. *Causar.*, e. 30. ⁷⁹ Lib. II, Did. ⁸⁰ Tom. I Colloq., pag. 57. ⁸¹ Pag. 49. ⁸² Luc. XVIII, 8. ⁸³ Pag. 94. ⁸⁴ Id. 246. ⁸⁵ Lib. Narrat. benef. ⁸⁶ In Catech. ⁸⁷ In cap. VI Joann., v. 41. ⁸⁸ In c. XIV Joann., v. 14 et 15.

Evangelii nostris perveris inventionibus obscurare. Iterumque ut et ipse propheta reputaretur, de sectatorum suorum corruptissimis moribus, barbarie et atheismis ita vaticinatus est in *Pref. Catechismi* sui, ad ministros suos in orientali Frisia: « De posteritate sic ego anxius sum, ut vix cogitare audeam. Nisi enim mirabiliter Deus e celo succurrerit, videre mihi videor extremam barbariam impendere orbi. Atque utinam non paulo post sentiant filii nostri fuisse hoc verum potius vaticinium, quam conjecturam, » etc. Quæ nimis vera esse, omnibus modis per Calvinianos proculcata in Galliis, Helvetia, Germania, Anglia, Scotia, Hibernia et Belgio religio catholica palam testatur.

Ericimus ergo ex non suspectis aut dubiis testibus, sed de ministrorum scripturum fructibus certissimis non solum priores Gnosticos, quod S. martyr Iren. affirmat, sed etiam postremos istos, ethnicis pejores esse, ac discipulos suos efficere.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 10.

Pag. 126. Et qui dicunt semetipsos. Recte colligit ex superioribus, opinionibus istorum sua absurditate et impietate ethnicorum paradoxa superare, quantumvis omnia se nosse venditarent; quoniam supra verum Deum, alius querendus non est, nec ejus opera alium ostendunt; quidquid de Achamoth annuntiarent.

Manifesta nihil. Delevimus « manifestum est; » ut mox « parabolæ, » pro « parabolæ; » et paulo infra « majus » pro « magis » reposuimus.

Quia autem parabolæ. Vult probatione Gnosticorum sumptas a parabolis de ove errante, operariis, drachina perdita, fermento abscondito, et aliis parabolis evangelicis, de quibus lib. 1, cap. 1, 13, 15 et 17, nullius esse ponderis, cum possint in multos et contrarios sensus torqueri; ac idem in contentionibus non debeant adduci, quandoquidem non sint certæ veritatis regulæ, ut cap. 46 hujus libri apertius dicitur. Plurimum igitur « best, ut ex his efficere possint, supra Creatorem alium Deum querendum esse.

Omnia autem questio. Id retundit quod importune urgebant: « Querite, et invenietis »; ut alium Deum a vero et Creatore investigandum maderent: de quo dicitur cap. 48 hujus libri.

Hi autem. Initium est capituli 11 in vet. cod., in quo adverbium « bis » desideratur; præfixam epigraphem eandem habet, quæ paulo post.

Pag. 127. Sua voluntate et virtute substantia usus. Græc., τῆ οὐκ αὐτῆ βουλήσθαι οὐσώσθαι χρῆσάμενος, id est, « sola sua voluntate ac potentia pro creatis omnibus rebus. »

Quod enim dicunt. Contendit fragmenta eorum de Achamoth matre, et productione materis, potius subsannanda et exhibenda esse, quam graviori disputatione relegendi; quando constat cuncta ab uno et vero Deo comita esse.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 10.

Pag. 126. Alterum Deum fabricaverunt. Tam Valentianus quam Marcionitas sub universo hæreticorum vocabulo ejusdem criminis arguit, ac quod ex obscuris Scripturis ignotum producant Deum, graviter reprehendit Origenes in *Comment. ad psalm. xi, tom. I. edit. Hæneli, pag. 50, sequentibus verbis*: « Αἱ Γραφαὶ αὐτοῦ μεγάλαι μὲν καὶ πληρωμένα: νεφελῶν εἰσὶν ἀπαρρήτων καὶ μυστικῶν καὶ δυσθεωρήτων σφέδρα δὲ καὶ δυσδιήγητοί εἰσι, καὶ αἰτιαὶ δοκοῦσι τοῦ τὰς ἀπειδείτους πλανᾶσαι τῶν ἑτεροδόξων ψυχὰς, ἀπειροσέπως καὶ μετὰ προπητείας, κατηγορούντων τοῦ Θεοῦ ἐξ ἧν οὐ νοοῦσι Γραφῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἐκπιπτόντων ἐπὶ ἀνακλασμόν ἄλλου Θεοῦ. » Scripturæ ejus (Dei) magnis quidem et arcanis, abstrusisque et difficillimæ considerationis sententiis referre sunt, sed et difficillimam habent explicationem, et videntur ansa erroris fuisse

radibus heterodoxorum animis, Inconsiderate et petulanter Deum ex iis quas non intelligunt Scripturis accusantium, indeque ad alium Deum consensum prolabantium. »

Baptismum veritatis. Ita forte baptismum Joannis, quo Jesus tingebatur, vocarunt in oppositione ad typicos et carnales Judæorum baptismos, de quibus Hebr. xi, 10.

Pag. 127. Sua voluntate et virtute substantia usus. Græce τῆ οὐκ αὐτῆ βουλήσθαι (καὶ δυνάμει) οὐσώσθαι χρῆσάμενος, id est, « sola sua voluntate ac potentia procreatis rebus omnibus. » *FEUARD.* ex Bill., lib. 1 *Observ. sacr.*, cap. 53. Sed explicio clarius: « sola sua voluntate ac potentia loco substantiæ, » sive materiæ, ex qua creaturas formaret, « usus » Conser sequens capit.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 11.

Pag. 117. Attribuere enim. Materiam illam, ex qua cuncta efformata fuerunt, Deum etiam creasse contendit, contra eos, qui vel ex Achamoth prodiisse putabant, ut Gnostici; vel Deo coæternam, ut Hermogenes, quem unico libro post Irenæum mire exagitavit et protrivit Tertullianus. Idem Marcioni quoque acerrimum bellum indixit, quod una cum Valentianis, materiam nunquam nataam opinaretur, lib. *Præscript.* et lib. v *Contra Marc.* Eundem errorem postmodum ab Orco revocasse Selencianos et Hermianos, Augustinus testis est lib. *De hæres.*

Quoniam homines. Lactantius lib. 11, cap. 9, refutat Ciceronem et alios dicentes Deum nihil efficere posse, nisi ex subjecta et parata materia; insuper, non esse probabile materiam rerum a Deo factam: eo quod sic omnipotentem Deum ad imbecillitatem hominum redigerent, nihil aliud quam opificium ei concedentes. Jureque damnat hanc eorum comparisonem: ut faber cum quid ædificaturus est, non ipse facit materiam, sed utitur ea quæ sit parata, factorque item cæci, etc.

Imo vero, respondet Lactantius, « non oportuit. Erit enim Deus minoris potestatis, si ex parato facit quod est hominis, » etc. Caterum, materiam primam et informem ex qua cætera postea comita sunt, etiam Deum ab initio rerum creasse, post Irenæum testificantur Athanas. lib. *De incarnatione Verbi*, et serm. 3 *contra Arian.*; Eusebius lib. vii *De præparat. evang.*, cap. 8; Ambrosius lib. 1 *Hexæm.*; Nyssenus lib. *De opificio hominis*, cap. 23; Aug. lib. *De Genesi ad lit.*, cap. 14; lib. xi, *Contra Faustum*, cap. 14, et libr. xii *Confes.*, c. 4.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 11.

Pag. 127. Quoniam homines. Irenæum hic, nisi fallor, imitatus est Theodoretus lib. v *Hæret. fabul.*, quo summam catholicæ doctrinæ contra eos exposuit cap. 5, ita scribens: « Ἐπειδὴ γὰρ πᾶσα τέχνη παρὰ ἀνθρώπου εἶναι ὑποκειμένη προσδοκᾶται, καὶ κεραμευτικὴ μὲν πηλοῦ, οἰκοδομικὴ δὲ λίθων καὶ λίθων, ξύλων δὲ ἢ τεκτονικὴ καὶ ναυπηγικὴ, καὶ ἐρίων ἢ ὄφαντικὴ, καὶ ἡ σκυτοτομικὴ δὲ ὑερμάτων, καὶ ζωγραφία καὶ γυψοποιητικὴ χρωμάτων, καὶ συλλήθεον εἰπεῖν, ἐκάστη τέχνη τῶν προσφόρων ὄλων ὑπέλαθον οἱ ἀνοήτοι καὶ τὸν Θεὸν μὴ δύνασθαι βίης διχα δημιουργεῖν, καὶ οὐ συνείθεον ὅσον ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ τὸ διάφορον, καὶ ὡς οὐχ οἷόν τε τὴν εἰκόνα πάντα ἔχειν ὅσα τὸ ἀρχέτυπον, καὶ δεῖ ἀνθρώπος μὲν, ὡς εἰκῶν, ἐξ ὄντων δημιουργεῖ, Θεὸς δὲ καὶ ἐξ ὄντων καὶ μὴ ὄντων. » Quoniam enim ars omnis apud homines subjecta materia indiget, et figulina-luto, et structuralis lapidibus et lateribus, lignis fabrilis et navium ædificatrix, et lanis textoria, et pellibus sutoria, et pingendi gypsandique ars coloribus, atque, ut semel dicam, artes singulæ materia convenienti; existimarunt stolidi Deum quoque sine materia creare non posse, nec intellexerunt quantum Dei et hominum sit discrimen,

⁶⁶ Matth. vii, 7; Luc. xi, 9.

et quod fieri non possit, ut omnia habeat imago, quæ archetypum, et quod homo quidem, velut imago, ex iis quæ exstant, creet; Deus vero et ex iis quæ exstant, et ex non exstantibus. »

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 13.

P. 127. *Credentes autem.* Hic Carpocratem et sectatores præsertim refellit, qui, ut signavit l. 1, c. 24, mundum, et cuncta quæ in eo sunt, ab angelis facta dicebant. Cæterum, tametsi Epiphanius contra hæresim Samosateni disputans, fateatur Scripturam nusquam tempus indicare quo creati sint angeli; omnino tamen constat ex eadem creatos esse, non creatores; quoniam et Job, et David, et socii Danielis eos inter res creatas connumerant, et ad celebrandum Creatorem suum invitant. Hinc et Lactantius scribit⁷⁷: « Deus multos genuit operum suorum ministros, quos Græci ἀγγέλους nominant, » etc. Athanas. serm. 3 contra Arianos de his quoque disserit.

Voluntates. Delevimus « voluntatis, » auct. vet. cod., etsi sic cum excusis habeat codex Vaticanus.

Similes Esopi canis. Hoc eodem apologo utitur Epiphanius contra Cerdonianos: « Contigit, inquit, his canis proverbium, qui umbræ intentus, non continuit quod habebat in ore, et in aquam intuens, et majorem umbram equæ esse putans, quam cibum, quem in ore ferebat, aperto ore etiam eum, quem habebat, amisit. Sic et hi, cum visum repererint, et umbram assequi velint in suspitione eorum obortam, solum cibum, qui in ore ipsorum, ut ita dicant, erat ex Deo donatus, amiserunt: sed etiam perniciem sibi ipsi attraxerunt. » Nos adversus hujus temporis Gnosticos, illo etiam uti jure optimo possumus, qui umbris et metonymiis inhiantes, veri corporis Christi usu excidunt. Nec injuria Lutherus de hujusmodi Sacramentariis scripsit⁷⁸: « Satanas in mundo haud dubie auctor est eis hujus sacramenti eucharistiæ labefactandi ac evertendi; contendens plane, epoto ovo, nobis tantum relinquere putamina. Hoc est, Christi corpus et sanguinem a pane et vino tollere, ut præter simplicem panem a pistore confectum, nihil reliquum remaneat. »

Sed quoniam. Principium est cap. 13 in vet. cod. cum argumento ibidem signato.

Ut calumniosi. Prius erat « et calumniosi, » Vaticanus codex: « et quæstionem inferentes, » etc., paulo post legit.

Bane hæc arbitrati sumus. Duobus argumentorum generibus illos urgere constituit: priore, crebris et acutis de ratione signentorum interrogationibus, quas cum non potuerint solvere, ad metam redargutionis cogantur; quod egregie præstat sequentibus, usque ad 36 capitibus; posteriore, apertissimis firmissimisque Scripturarum testimoniis, quibus postea pugnat.

Ex Joan. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 13.

Pag. 127. *Docentis autem, et per se attribuentis.* Christus et verbo docuit, et per merita sua « tribuit nobis potestatem filios Dei fieri⁷⁹, » quæ in veteri testamento nec ita clare revelata, nec isto modo, quo in novo fœdere, fidelibus data erat. Judæi enim filii Dei dicebantur, quod a Deo creati essent, quodque Spiritum Dei accepissent, sed servitutis et timoris; nos vero libertatis et dilectionis. Unde Joannes Chrysostomus homil. 14 in Epist. ad Romanos cap. viii, considerans ista Apostoli verba: « Non enim accepistis spiritum servitutis iterum ad timorem, sed accepistis spiritum adoptionis, » comparatione inter Judæos et Christianos instituta, inter alia ait: Ἐκείνοι μὲν εἰ καὶ υἱοὶ ἐκάλουντο, ἀλλ' ὡς δούλοι ἡμαῖς δὲ ὡς ἐλεύθεροι γενόμενοι τὴν υἰοθεσίαν ἐλάβομεν, καὶ τὸν οὐρανὸν ἀναπένομεν... καὶ οὐκ ἔτι ὡς δούλοι τῶν ἀγγέλων ἀναπένομεν, ἀλλ' ὡς υἱοὶ θεοῦ ἐλάβομεν... ἢ Illi quidem

A quanquam filii vocabantur, tamen tanquam servi; nos autem ut liberi facti adoptionem accepimus, et cælum expectamus.... Illi pœnæ formidine ducti omnia agebant, hi Spiritus desiderio et amore. » Atqui connis qui non amplius sub timore pedagogo degit, sed virtutem propter ipsam eligit, filius Dei est, » ut Origenes scribit lib. 1 *Contra Celsum*. Sed de his prolixius dicendi hic non est locus.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 13.

Pag. 128. *Primo quidem.* Consentit cod. vet. in numero capituli hujus et argumento. Porro, ostendit triginta annos ætatis Domini nullo modo patrocinarî fictioni illorum de triacontade, id est triginta Æonibus, quam descripsit lib. 1, cap. 1 et 14. Superstitiosam hanc numerorum applicationem, ex Pythagoricis excerptam, tradit infra cap. 19. Tertullianus ista deliramenta ita suo more irridet⁸⁰: « Hoc erit Pleroma illud Æonum, divinitatis tricenariæ plenitudo. Interim in tricenario secunditas tota deficit; castrata est vis, et potestas, et libido genitalis Æonum, quasi non et numerorum tanta adhuc coagula superessent, et nulla alia de pedagogo nomina. Quare enim non et quinquaginta, et centum procreantur? » etc.

Triginta annorum. Hoc argumentum Gnosticorum ita convellit Cyrillus Jerosolym.⁸¹: « Aspice nugæ et deliria commentorum. Unde habes probationem triginta sæculorum? Cum, inquit Valenti., scriptum sit, quod Jesus baptizatus sit tanquam annorum triginta. Et qualis est hæc demonstratio? Nunquid igitur, quia quinque panes divisit in quinque millia, quinque sunt dñi? Quia duodecim habuit discipulos, duodecim debent esse dñi? » etc.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 14.

Pag. 128. *Quoniam enim.* Hoc et proximo capite dissolvit fabulas de triacontade, conjugationibus, et Sophia, quas libro 1, capit. 1, recitaverat. Insuper et nugæ de Ennoçæ, sive Sigæ emissionem; quod perinde impossibile sit Cogitationem et Silentium per se consistere, atque sine humectatione aquam, aut duritia lapidem.

Hoc autem non enumerato. Sophiæ vigesimum locum tribuunt in ea Æonum enumeratione, quæ capite 1 adumbratur. Postea dicunt eam aberrasse ab illa Plenitudine, quæ Pleroma vocatur; aut igitur incompletum est Pleroma tricenarium, aut Sophia non aberravit.

Sed viginti et novem. Codices excusi habebant « viginti et octo. »

Et qua rursus Nun et Alethiam. « Nun » nostro judicio adjicimus, quandoquidem sic confecta est ab illis secunda conjugatio; et paulo post Irenæus utrumque copulat. Hanc autem emissionem probat impossibilem, ex eo quod Sigæ, id est Silentii, nulla sit actio; mentis autem operationes sint immanentes. Paulo post legitur, « ab unita, » pro, « adunita, » auctoritate veter. codic.

Utrisque exorbitant. Delevimus « utriusque exorbitant. »

Hoc autem sic se habent. Probat emissiones Æonum indiscretas esse, quandoquidem duos Æones sibi perpetuo affirmant coluere.

Et cum hæc dicantur. Capituli decimi quarti initium est in veteri codice cum epigraphe eâ, quæ paulo ante habetur, et aliquanto meo judicio commodius.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 15.

Pag. 128. *De passione enim.* Probat conjugationes illas triginta Æonum disjunctas non esse, quia conjungi non potest Cogitatio a Propatore, nec Mens a Veritate, nec Verbum a Vita. Primitiviam octonarium, et duodecadem, et triacontadem rursus expungat.

Iterum reliquam. Expunximus « derelinquam, » Quomodo gallinæ. Tertullianus istiusmodi

⁷⁷ Libr. II, cap. 9. ⁷⁸ Tomo VII, serm. de euchar. ⁷⁹ Joan. 1, 12. ⁸⁰ Lib. cont. Valent. ⁸¹ Catech. 6.

aniles fabulas Irrisione pari excipit⁹²: « Sophia, A inquit, in mœrore ex semetipsa sola, nulla opera conjugii concepit, et procreat feminam. Miraris hæc? et gallina sortita est de suo parere, sed et vultures feminas tantum parere aiunt, et tamen sine masculo mater. » Addere potuisset equas vento concipere in Cappadocia, ut tradit Augustinus⁹³; et in Hispania ad Tagum amnem, si vera scribunt Homerus, Varro, Columella, 90 Plinius et Iustinus. Reposuimus autem « gallinæ, » pro « gallina. »

Pag. 129. *Post demum.* Ostendit impossibiles ac incompatibiles prorsus esse Æones octonarii in eodem Pleromate; quoniam Sernio et Silentium simul stare non possunt; sicut lumen et tenebræ simul esse nequeunt.

Si autem Endiatheton Logon. Billius Græce: « ἂν δὲ ἐνδιάθετον λόγον εἴπωσιν. Id est: « Si autem intus conditum Sermonem dixerint. » Ἐνδιάθετον λόγον Græci opponunt προφορικόν, hoc est, ut cap. 16 vertit interpres, « emissibile Verbum; » vel ut capit. 49, « emissionis Verbum; » vel denique, ut capit. 16, « prolativum, » etc. Vult ergo Irenæus etiam Sigen internam esse, si Logos sit interior; et ea propter neutrum posse dici emissum.

Emissiones. Expunximus « emissionis. »

Secundam autem id. Ostendit plures quam triginta Æones numerandos esse, si veræ sunt ab eis ordinatæ conjugationes. Etenim si Monogenes emisit Horum, postea quoque Christus, et Spiritus sanctus, et Soter prodierunt; jam sunt 34 Æones in Pleromate, non 30 solum.

Emissum enim. Initium est cap. 15 in vet. cod. cum argumento supraposito; quæ autem hic refellit, habentur lib. 1, cap. 1.

Hoc enim manifestum. Proverbialis hyperbole, sacris et profanis scriptoribus frequentissima, qua rem apertissimam et omnibus evidentissimam significant. Eusebius *Contra Hieroclem*: « ἀλλὰ γὰρ καὶ τὴν ἑαυτοῦ φωνὴν ἔδειξεν. » Sed etiam vel cæco perspicuum aiunt esse. » Utuntur quoque eadem Plato in *Sophista*, Homerus *Odys.* octava, Quintil. libro duodecimo, Erasmi in *Chilad.*

Si plus fuerit. Cod. excusi habebant, « ipsius fuerit.

Querant igitur. Caput 16 hic signatur in veter. codic. cum proximo argumento, sed minus conuolue.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 15.

Pag. 129. *Hæc enim consumptibilia sunt invicem.* Σιγῆς et λόγου antithesis omnibus est familiaris. Sic Gregorius Nazianzenus *car.* 12, ad episcopos: Οὐσα καὶ σιγῆν, ὡς τοπάροιθε λόγον. Et *orat.* 14, p. 216: Οἱ τοῦ λόγου τοσαύτης ἐσμὲν σιγῆς μεστοί. Confer Pearsonii *Vindicias epistoliarum S. Ignatii*, part. II, cap. 4.

Non est Endiathetos. Heretici igitur fictitium suum λόγον statuerunt προφορικόν: sed catholici de vero Λόγω Filio Dei cetera ratione negarunt. Sic Clemens Alexandrinus lib. v *Stromat.*, pag. 547, D: « Ὅ γὰρ τοῦ Πατρὸς τῶν ἑλῶν Λόγος οὐχ οὐτός ἐστιν ὁ προφορικὸς, σοφία δὲ καὶ χρηστότης φανερωτέα τοῦ Θεοῦ. » Verbum enim Patris universorum non est hoc quod profertur, sed sapientia et bonitas Dei manifesta. » Et Cyrillus Hierosolymitanus *catech.* 4 *Illuminatorum*: Πίστευε ὅτι ἐνδὸς Θεοῦ μονογενὴς ἐστὶν Υἱὸς πρὸ πάντων τῶν αἰώνων Θεὸς Λόγος, οὐ προφορητικὸς εἰς ἀέρα διαχεόμενος, οὐδὲ λόγος ἀνοπιστάτοις ἐξομοούμενος. » Crede unigenitum atque unicum unius Dei esse Filium ante omnia sæcula Deum Verbum, non prolativum, inque æra diffusum, neque sermo-nibus hominum non subsistentibus simile. » Omnino enim tale Verbum naturæ Dei haud convenit, uti Iohannes Philoponus observavit lib. vi *De mundi creatione*, cap. 4 scribens: Οὐ γὰρ προφορικὸν λόγον, τὸν ἅμα τῷ προσλαθεῖν λυ-

μενον, τῷ Θεῷ περιάπτειν θεμῆς. « Neque enim prolativum verbum, quod simul ut profertur resolvitur. Deo accommodare fas est. »

Quem et Sotera dicunt. Istud Hori cognomen auctor noster lib. I, cap. 1, § 3 et 5, ubi sex ejus appellationes ex instituto recenset, prorsus tacuit; unde in notis ibidem id ex hoc loco addidi. Verumtamen animum subit suspicio, ne forte Græcus Irenæi textus hic corruptus, aut ab interprete haud recte lectus fuerit, voce σταυρόν, quæ inter alia Hori cognomina dicto loco exstat, et σωτήρα inter se commutatis, quod per hujusmodi abbreviationem στρν, indeque unica solum littera α pro v posita vel lecta, facile fieri potuit. Esto penes lectorem de hac conjectura iudicium.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 16.

Pag. 129. *Et ipsum quidem.* Evincit vanam commentationem esse, quod Profundum et Cogitatio Mentem produxerint: cum ipsa cogitatio, quantumvis latens et abdita, potius a mente emittatur; sicut et Enthymesis, quam Intentionem alibi, et Consilium vocat, aliæque animi affectiones. Impium deinde ostendit, hominum affectus, motus et perturbationes Deo ascribere. Idem facit Lactantius lib. *De ira Dei*, cap. 15 et 16, quod et antea præaliterat auctor *Responsionum ad questiones orthodoxorum*, apud Justinum martyrem, quæst. 36 et 51.

Cap. 12. *Nus enim est ipsum.* Tertullianus libro *De anima*, de Nu, seu mente, ait: « Νοῦς apud Græcos, non aliud quid intelligimus, quam suggestum animæ ingenitum et insitum et nativitas proprium, quo agit, quo sapit, » etc.

Et fons universi sensus. Codices excusi, « et fons universis. »

Non capit igitur. Græca phrasis, qua non raro utitur, ut paulo post: « Et hæc quidem in hominibus capit dici. » Crebro quoque, qui controversiam Latine scripsit, Tertullianus, verbum ἐνδέχεται, sic inicitur, ut lib. *De resurrectione carn.*, lib. I, III et v *Contra Marcionem*: « corpus animale capit dici, » id est recipit hanc nomenclaturam, dignum est hoc nomine.

Pag. 130. *Incogitatu.* Delevimus « incogitate, » ut mox « sensu manente, » pro « sensum a mente, » reposuimus.

Prima enim motio. Initium est cap. 17 in veteri cod. cum epigraphe sequenti.

Hæc est autem Enthymesis. Docet porro Enthymesin, seu cogitationem ac intentionem, cum pene eadem sit cum Ἐννοῆ, id est sensatione et consilio, et a Nu, id est mente producturæ, extra Plectitudinem non emitti. Igitur stare non possunt tam varis Æonum emissiones.

Et hæc quidem. Varis animorum affectiones, prolationesque successivæ, et alternantes recte et vere affirmantur de hominibus: Deum bis obnoxium contingere, nefas.

Deum autem. Codices excusi, « Deinde autem, » et paulo post « Patrem » delevimus, et « Patri » reposuimus.

Si autem Scripturas. Locus insignis, quo docet passiones humanas in Deum non cadere: ac profunde Gnosticos turpiter hallucinari, cum his eam subiiciunt. In haec rem legatur Cyrillus Jerosol. *cateches.* 8.

Et simplex. Affirmat Deum esse omnino simplicem, id est omni compositione, sive ex materia et forma, sive ex genere et differentia, sive ex ente, modis et passionibus ejus, sive ex subjecto et accidente; hoc est, tam physica quam metaphysica carere; quod post Irenæum latius confirmat Clemens Alexand. lib. I *Pædagog.*, cap. 8; Origenes lib. vi *Contra Celsum*; Augustin. lib. vi *De Trinitat.*, cap. 6 et 7 et scholastici omnes. Porro Ὁμοούσιον κα-

⁹² Lib. contra Valent. ⁹³ Lib. XXI De civit., cap. 5.

milimembrum) reddlit pari tralatione, qua Paulus dicitur, (« semivivens ») Deus enim membra, alterius a seipso rationis et formæ, non habet.

Cum sit sensus. Hanc sententiam frequenter inculcat, infra cap. 18 et 47 hujus libri, et lib. III. c. 8 et lib. IV. cap. 6. Indicat vero ea, quæ enumerat, non esse facultates, aut ab eisdem productas affectiones quasdam a natura Dei alienas, quemadmodum in creatis rebus. Recte igitur post Irenæum, VIII De civitat. Dei Augustinus⁹⁶: « Deo non aliud est esse, aliud vivere; nec aliud illi est vivere, aliud intelligere; nec aliud intelligere, aliud beatum esse: sed quod est illi vivere, intelligere, beatum esse, hoc est illi esse. » Et lib. II⁹⁷: « Deus Pater qui genuit, simplex est; et Filius qui genitus est, pariter simplex est; et hoc est illud de quo genitus est: sed ideo simplex dicitur, quoniam quod habet, hoc est. »

Si autem et in reliquis omnibus. Ita vet. cod., delevimus itaque, « et hominibus. »

Pag. 131. A vivo is. Expunximus (« animus; » et mox (« motiones ») pro (« animationes ») restituvimus.

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 16.

Pag. 130. Verbum rectissime appellabitur. Λόγος ἐνδεδετος scilicet dicebatur a philosophis, cujus et præcedenti capite fecit mentionem.

Ad loquendum eos. Πρὸς τὸ λαλεῖν αὐτοῦς, id est « ut ipsi loquantur, ac verba faciant. » Neque enim ea ex hominum ore procedunt, antequam præcesserit cogitatio, vel ubi res requirit, diuturnior deliberatio ac consultatio.

Similimembrum. Vocem ὁμοῦκλωλος in Græco fuisse suspicatur Feuard., mihi ὁμοιομερής potius ab Irenæo dictus videtur Deus, ut ipse cujus pars, si qua dicenda, et totum prorsus eadem sunt.

Sensus. Νοῦς fuit in Græco, hic et postea sæpe, uti colligitur ex cap. 18, pag. 138, col. 1, lin. 26, aliisque locis, præsertim ex lib. I, cap. 6, ubi in hac ipsa sententia ὁλος νοῦς ab interprete redditur, « totus sensus. »

Sensuabilitas. Vox νόησις ab Irenæo usurpata videtur.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 17.

Pag. 131. Si enim sensum. Προβολάς istas, id est emissiones, projectiones, vel productiones, quas recensuerat initio capituli § I primi libri primi, Deo neutiquam convenire ostendit, cum partitionibus non subjaceat: nec Logon seu Verbum emittat, quod a se divulsionem quadam naturæ separatur. Sic et antea de Filio Dei docuerant sanctissimi alii martyres. Ignatius⁹⁸: « Ὁς ἴστιν αὐτοῦ Λόγος, οὐ ῥητός, ἀλλ' οὐσώδης, οὐ γὰρ ἐστὶ καλιὰς ἐνάρθρου φώνημα, ἀλλ' ἐνεργετίας θεϊκῆς οὐσία γεννητή. Id est: « Ille est ipsius (Patris) Verbum, non prolatum, sed substantiale: non enim locutionis articulata vox est, sed divinæ efficacis substantia genita. » Justinus⁹⁹: « Intelligimus Filium e Patre prognatum, sicut lumen e lumine promicans. Nam hac imagine refertur et coæternitas, et essentia identitas, et passionis experta nativitas. » Et paulo post: « Non enim decisione, aut defluxu, aut divisione eluceat, sed ex ipsa essentia, sine ulla passione, procedit. » Et Tatianus ejusdem non malus aliquando auditor¹⁰⁰: « Verbum a Patre genitum » prolietur, (« οὐ κατὰ ἀποκοπήν, non per avulsionem, cum genitorem nunquam relinquat. » Accedit Tertullianus Contra Præzean: « Protulit Deus Sermonem, sicut radix fructum, et fons fluvium, et sol radium; nec frutex a radice, nec fluvius a fonte, nec radius a sole discernitur, sicut nec a Deo Sermo. » Origenem cum Valentinianis idem sensisse hac in re, quidam dudum voluerunt; at eos falsos esse, multis ejus allatis scriptis, dilucide evincit

A Pamphilus martyr, aut potius Eusebius, in Apologia pro eodem. Innumera istiusmodi Patrum testimonia, quibus cum Gnosticis recentiores Ariani convincuntur, consulto præterimus.

Emittentem radios. Delevimus (« emittente; » et paulo post « dicant, » pro « dicent, » legendum proposuimus ex vet. cod.

Si autem non emissum. Demonstrat Logon non esse extra Patrem emissum, a definitione emissionis sumpta ratiocinatione. Deinde, si intra Patrem emissus est, nec Patrem ignorare potuit, nec diminutionum passionibus subjacere; quod tamen ab illis affirmabatur. Porro autem, (« quemadmodum, » pro « quomodo, ») ut alias frequentissime usurpat.

Jam igitur. Exordium est cap. 18 in veteri codice, quod commodius ostendit argumentum affirmum sequenti capiti, cujus priores sententiæ ab hoc se jungi non deberent, nisi duobus punctis. Cæterum, (« ignorabunt, » pro « ignorabant; » et postea, « similitudine, » pro « similitudinem; » denique, « incidet, » pro « incidit, » vet. cod. auctor. legimus.

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 17.

Pag. 131. Emissio enim... manifestatio. Hinc S. Patres (« missionem ») Filii et Spiritus sancti quoadque per (« manifestationem ») explicant. « Nec Filii, nec Spiritus S. missionem localiter factam quisque debet Christianus intelligere; sed illo missionis nomine, opus intelligamus manifestationis indultæ, » ait Fulgentius, lib. II Ad Monimum, cap. 6. Et ante ipsum Severianus in homilia de aëno serpente, itemque de S. Trinitate, tom. VI Operum Chrysostomi, ex editione Frontonis Ducæi, pag. 58: Τὶ οὖν βούλεται τὸ ἀποστολῆ; ἀντὶ τοῦ διασαρκῶς ἐλαψῆν. Ἡ γὰρ ἀποστολὴ οὐ τὴν ἀπὸ τόπων εἰς τόπους μεταβάσιν σημαίνει, ἀλλὰ τὴν ἐκ τῆς ἀοράτου θεότητος εἰς ἐμφανῆ παρουσίαν. « Quid igitur sibi vult illud, Missus est? pro eo, ac si dixisset, conspectus est, in carnem apparens nobis affulsit. Legatio enim illa non ullam profectionem de loco in locum significat, sed ex invisibili deitate in aspectabilem præsentiam. »

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 18.

Pag. 131. Quemadmodum. Passiones, ignorantiam, vacuum, et emissiones, in Deum Patrem non cadere rursus confirmat, quod hæc mortalium propria sint; Verbi vero divini generatio a prolotione verborum hominum omnium recedat; vitam quoque Dei aliam non esse a mente et essentia ejus. Infert postremo pugnas, quibus inter se more omnium hereticorum digladiabantur, et quasi mutuis cædibus cornuebant.

Sensus emissionem. Expunximus (« sensu emissionis; » et paulo post, pro « conjuncti sunt in primo, » restituvimus (« convicti sunt in primo libro. »)

Sed quoniam. Refutata prima Konom conjugatione ac emissionem, qua nugabantur Bythum et Sigen emisisse Nun et Alethiam; nunc secundam cogitavit, ostendens passionem ab illis confictas non cadere in Deum, sed hominibus tantum convenire; et Logon non sic emissum a Nu, ut blaterabant. Istitium porro capituli decimi non hic constituit codex manus. cum infra posito argumento.

Pag. 132. Et suo verbo. Codices excusi, (« et suum verbum; » paulo post quoque « præponere, » pro « præparare, » reposuimus.

Peccaverunt autem. Asserit Zoen, id est, vitam Dei non esse sexto loco constituendam in Plenitudine, sed potius primo; nec fugendum extra Deum emissam fuisse, cum ipse sit vita sua. Deinde, sub nomine Dei omnes ejus perfectiones, quales sunt incorruptio, veritas, sapientia, bonitas, etc., cum revera sint ipse Deus, omnino significari et comprehendendi. Denique insipientissimum hominum

⁹⁶ Cap. 6. ⁹⁷ Cap. 10. ⁹⁸ Ad Magnes. ⁹⁹ Lib. de Trin. ¹⁰⁰ Orat. contra Græcos.

esse nutare, aut mentem, aut veritatem, aut Verbum Dei aliquo tempore vita caruisse.

De ea autem. Initium sequentis capituli vigesimi, cum sua epigrapha, hic constituit vetus codex. His autem avertit et eam emissionem, qua dicebant per conjugationem Hominis et Ecclesie duodecim *Æones* proliisse. Idque facit ex mutuis pugnis et dissidiis Gnosticorum ministrorum, nec in hac re secum, nec cum ipsa veritate convenientium.

Hoc idem et in hujus ævi Gnosticis observandum esse non semel supra notavimus. Hic solum adjicio *Figurinos*, in *Præfatione apologetica ad Ecclesias Germaniæ reformatas*, Lutheranis exprobrare, quod inter se nequaquam conveniant de peccato originali, de justificatione, de libero arbitrio, de Evangelio, de lege, de Christi ad inferos descensu, de ipsius persona, de cæremoniis, de filiorum Dei electione ad vitam æternam, et multis aliis fidei Christianæ articulis. Nec injuria exprobrant, quandoquidem sint inter illos, Lutherani alii molles, ut sunt *Ienenses*, *Lipsenses*, et *Wirtembergenses*; alii rigidi, ut *Mansfeldenses*, *Tubingenses*, *Illyricani*. Deinde sunt inter illos *Antinoi*, *Osiandri*, *Majoristæ*, *Flacciani*, *Substantiarii*, *Accidentarii*, *Ubiquitarii*; qui nullis hactenus colloquiis, nullis principum suorum edictis, nullis exsiliis, nullis demique scriptis potuerunt in concordiam coalescere. Illi idem *Figurini*, in fine *Orthodoxi consensus*, triginta sententias ex operibus Lutheri citant, de sola eucharistia, quibus probant eum turpiter dissentire ab illis, quæ ipsemet alibi scripsit ac docuit. Et ne suspectum sit horum tanquam adversariorum testimonium, aliud *Osiandri Lutherani*, in confutatione cujusdam scripti *Melanthonis*, sponte confitentis, viginti discrepantes esse sententias apud solos *Confessionistas*, de unica justificationis articulo.

Ac ne sibi blandiantur *Calviniani*, quasi secum belle convenirent, initio *Dialogorum nostrorum*, evicimus *Anglicanos* a *Genevanis* quindecim ad minus religionis capitibus palam dissidere; deinde *Calvium* et *Bezam* plusquam centum locis secum aperte pugnare. Manifestum est omnibus, de unica ista Christi sententia: « Hoc est corpus meum », octoginta esse inter illos diversas interpretationes; nec unquam inficias ire poterunt, *Vermillium* a *Bezam* in colloquio *Pisiacensi* dissensisse. Certe de baptizandis pueris adulterinis, usurpandisque nominibus *Trinitatis* ac personarum consubstantialium, contraria et pugnantia decernunt *Poloni* et *Genevani*. De omnipotentia Dei aliter sentiunt *Heidelbergenses* et *Sabaudi*. De descensu Christi ad inferos, de veterum Patrum limbo, voce *substantialiter* admittenda, et aliis multis *Figurini* et *Genevani* non conveniunt. Et quorsum tot diversæ *Judei confessiones*, ut *Tigurina*, *Genevana*, *Bezana*, *Gallica*, *Belgica*, *Anglica*, in dies cudentur et recudentur, si unica est inter eos fides ac religio? Quot quibusque probis sese onerant et traducunt in *Anglia Puritani* et *pseudoepiscopi*? etc. Qui plura de his desiderat, consulere poterit *Staphylum*, *Lindauti tabulas*, *Jurgiewiczium* libro *De bello quinti Evangelii*, et collectam a *Rescio* *Ministromachiam*. Nos his paucis contenti sumus patefecisse, *Hugnosticos* nunc non minus inter se pugnare atque digladiari in paradoxis suis affirmantibus, quam olim parentes eorum *Gnostici* mutuo disenserant.

Pugnati adversus invicem. Mutuas hæreticorum pugnas, tropæa Ecclesie catholice ultro parere, alias adnotavimus, fidenter rectam illustrari et confirmari illorum conflictationibus. Nam cum hæreses pleræque, ex incauta alterius hæreseos evitacione et insectacione oboriuntur, ut de *Ario* apparet, qui *Sabellii* personas confundentis odio, in naturæ distractionem incidit; et *Eutyche*, qui *Nestorii* er-

rorum fugiens, in naturarum confusionem incurrit; hinc fit, ut cum ingenio, eloquentia, et linguarum peritia aliquando valeant; in ea parte, qua adversam hæresim impugnant et orthodoxam fidem sequuntur, optimam et utilissimam operam navent Ecclesie. Hæc abunde explicat *Vigilius martyr* libro secundo et quarto *Contra Eusebium*; et non raro noster *Irenæus*.

Generaciones intentionum. Quatuor has voces ex veter. codic. addidimus, expunximus « generationis. »

92 *Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 18.*

Pag. 432. *Lationem prolativi hominum verbi*, etc. Ad hos hæreticos quoque quadrat, quod de aliis ait *Origenes* tom. 1 *Comment. in Joannem*, pag. 24: οὐλομένοι προπορὴν πατρικὴν, οὐλοὶ ἐν συλλαβαῖς πατρικὴν εἶναι τὸν Ἰδὺν τοῦ Θεοῦ, « existimantes Filium Dei esse paternam prolationem, quasi in syllabis positam. »

Transferunt in Dei æternum Verbum, et prolationem *Initium donoties*, etc. Beve notanda *Irenæi* sententia de æternitate Filii Dei, nullum habentis initium, e diametro *Arianorum* hæresi adversa.

Imo magis ipse Deus, cum sit Verbum. Hic ὁμοούσιον Verbi sive Filii Dei aperte statuit *Irenæus*, et ad *Joan. 1, 1*, alludit.

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 19.

Pag. 435. *Multo ærisimilitas.* Quia malos fures superiori capite *Gnosticos* vocarat, furta illorum a tredecim philosophorum scriptis, isto fusissime reteggit: in quibus nihilominus multo plura rectius tradita esse, quam in hæreticorum libris, pronuntiat. Utrumque frequenter et *Terullianus* libro *Contra Hermogenem*, dum « philosophos hæreticorum patriarchas » appellat; et libro *Præscriptionum*: « Hæreses a philosophia subornantur, inde *Æones*, et formas nescio quæ, et trinitas hominis apud *Valentinum*, *Platonis* fuerat. Inde *Marcionis* Deus de tranquillitate, a *Stoicis* venerat. Et uti anima interire videatur, ab *Epicureis* observatur. Et ut carnis remissio negetur, de una omnium philosophorum schola sumitur. Et ubi materia cum Deo æquatur, *Zenonis* disciplina est. Et ubi de igneo Deo allegatur, *Heraclitus* intervenit. Eadem materiam apud hæreticos et philosophos voluntur, fidei retractatus implicantur. » Et paulo post idem vetustissimus theologus ita scribit: « Quid *Athenis* et *Jerosolymis* sit? quid academice et Ecclesie? quid hæreticis et Christianis? Nostra institutio de *portice Salomonis* est, » etc. Idem rursus alibi: « *Dicodes* ab ethnico, hæretice; reddo illi suos sensus, quia nec ille de tuis instruitur. Quid cæco ducl inuitaria, si vides? quid vestris a nudo, si Christum induisti? quid alieno uteris clypeo, si ab Apostolo armatus es? » etc.

Nequaquam tamen putandus vel *Irenæum*, vel alios quosvis sanctos ac veteres theologos studia prohibere aut damnare philosophica; cum et ipsi peritissimi et acutissimi fuerint philosophi, probeque noverint disciplinas liberales ad cæterarum disquisitionem et tractationem necessarias et commodissimas esse: sed hoc in istis coarquant et vituperant, quod artibus illis abuterentur ad subvertendam et opprimendam veritatem, quibus eam tutari et propagare debuissent. Sic et *Paulus* eos severe increpat, « qui veritatem Dei in injustitia detinent, et eum cognoverunt Deum, non sicut Deum glorificaverunt, » etc. Studia porro philosophica et humaniora impense commendant *Cleuens* in *Sirem.*, *Basilii* epistola ad nepotes, *Hieronymus* epistola ad *Magnum*.

Antiphones. Ejus nominis varios refert *Saldas*, sed nulli eorum *Theognis* descriptionem tribuit. Oportet igitur vel *Antiphonem* hunc poetam illum

⁹⁰ *Math. xxvi, 26; Marc. xiv, 22; Luc. xxii, 19.*

¹ *Lib. de resur.* ² *Rom. 1, 18.*

asse, cujus epigrammata exstant in *Florilegio* Planudis, et frequentes sententiæ apud Athenæum et Stobæum; quique natus Olympiade xliii, comœdias 365, aut, ut alii volunt, 290 scripserit, terdecies vicisse, atque in Chio obiisse fertur, annos natus 74. Vel certe pro Antiphane, contra omnium codicum fidem, legendum esset *Hesiodus*, quod Epiphanius indicare videtur de Valentino ita locutus: « Imitator Hesiodi *Theogoniæ*, qui ut fabulosa gentium poesi mundo illiuit; sic et Valentinus aliis nominibus in alia transmutatis mundum decipere voluit, Hesiodum habens opinionis suæ fundatorem. » Hesiodum certe post Orpheum asseruisse chaos omnium esse rerum principium, ex ejusdem verbis copiose satis probat Eugubinus lib. 1, cap. 10, *De perenni philosoph.* Lactantius scribit: « Homerus nil nobis dare potuit, quod pertinet ad veritatem. Potuit Hesiodus, sed tamen nil dedit; non a Deo conditore somens exordium, sed a chaos; cum explausu ante debuisset chaos ipse unde, quando, quomodo esse cepisset, » etc.

Pleroma, Matris. Codices excusi, « Pleromatis. »

Thales. Unus fuit ex sapientibus illis septem, qui eodem tempore in Græcia floruerunt, id est anno mundi 3366, si Hebræorum supputationi credimus; sin Theophili Alexand., 5035, Olympiade xliiii, quo tempore in Babylonem Judæi captivi, eversa Jerosolyma, abducebantur. Id vero docuisse de rerum principia, quæ hic habet Irenæus, magno consensu scripserunt Justinus, Eusebius, Lactantius, lib. 1, cap. 5; August. viii *De civitat.*, cap. 2. Thaletis conjecturas asserit Plutarchus in *Placitis*, quod somnem omnium animantium humidum sit, nec alimentum sine humido constet, quin et astra ipsa putabat humoribus Oceani vegetari. Putarem ego vel traditione quadam, vel lectione librorum Moysis, aut certe oraculis Sibyllinis, quædam de rerum creatione illos tenuisse, de qua dicitur: « Spiritus ferebatur super aquas »; et: « Producant aquæ reptile. »

Homerus. A cæcitate id nomen consecutus est, cum prius Melesigeites diceretur. Patriam illius indicare operosum est, cum septem Græciæ urbes eum sibi certatim vindicent. Colophonii civem suum dicunt, Chii sibi vindicant, Salamini repetunt, Smyrnenses suum esse confirmant. Exstat de ea re distichon hoc apud Gellium:

Ἐπτά πόλεις διερίζουσι περὶ ἥλων Ὀμήρου
Σμύρνα, Ῥόδος, Κολοφών, Σαλαμίη, Χίος, Ἄργος,
[Ἀθήναι.]

Id est:

Septem urbes certant de stirpe insignis Homeri,
Smyrna, Rhodes, Colophon, Salamin, Chius, Argos,
[Athensæ.]

Multo minus de ætate ejus conveniant, cum novem ea de re pugnantes referat sententias Clemens Alexand. primo *Stromatonum*. Sententiam porro ejus de Oceano mari, præter superiores auctores, referunt etiam Theophilus Antioch. lib. ii *Ad Autolycum*, et Athenagoras *Apologia pro Christianis*; ubi et Orpheum hac in re sequens, non amplius quam 400 annis ante se illum vixisse affirmat.

Anaximander. Thaletis auditor, et ejusdem patriæ fuit, quo sublato, ut nomine proprio sectam constitueret, multo absurdiora eas commentatus; videlicet ipsum infinitum causam esse generationis et corruptionis omnium. « Ex ipso namque, ait, coelos segregatos, cæterosque mundos infinitos, » et alia plura, quæ fusius descripserunt Plutarchus et Laertius; ex sacris Eusebius⁶, et Justinus mar-

tyr *Oratione ad Græcos*, Augustin. viii *De civit.*, cap. 2.

Anaxagoras. Clazomenius fuit, Anaximenes auditor, Socratis et Euripidis præceptor, Olympiade lxx, cum Xerxes in Græciam trajecit, genere, divitiis et philosophia clarissimus. Docebat autem, solem candens ferrum esse, Peloponeso majorem, hoc universum ita ex parvis similibus partium corporibus compositum, ut aurum ex minutissimis ramentis constat; animantesque primo ex humore, calore, terraque manasse, postea ex invicem natas esse, mares a dextris, feminas a sinistris, ut scribit Laertius, cui post Aristotelem etiam asipulatur Justinus martyr *Orat. ad Græcos*. Cur vero *ἄθεος* et Irreligiosus nominaretur ab Irenæo aliquantulum hæsi, quod non consentiret vel. cod., quodque Mentem divinam omnia composuisse docuisset, quod atheus non dixisset. At quæ subjicit Laertius, nondum solvunt, videlicet, ipsum a Cleone impietatis accusatum, quod solem laminam candentem, vel ut Augustino placet⁷, lapidem ardentem, non Deum esse diceret: ideoque « quia non solem, sed Creatorem solis venerabatur, » addit Eusebius⁸, « parum abfuit, quin sit ab Atheniensibus lapidibus obrutus. » His accedit Plutarchus, qui Euripidem deos gentium, Areopagitarum formidine, inficiari per se non audentem, Sisyphum et Anaxagoram ill præstantes recensere fecit. Luciani etiam Timon Jovem fulmina in Anaxagoræ caput ejaculatum dicit, quod familiaribus suasisset, nullo pacto esse illos, qui dii vocarentur. His adde Velleium apud Ciceronem *De natura deorum*, sententiam Anaxagoræ istis verbis referentem: « Anaxagoras primus omnium rerum descriptionem et mundum Mentis infinitæ vi ac ratione designari et colligi dicit; » Platonem denique in *Craylo*, justum et plura judicantem, quod Anaxagoras Mentem ex se omnipotentem cuncta condidisse docuerit, etc. Ergo non Irenæi, sed quorundam ethnicorum æmulorum judicio Anaxagoras *ἄθεος* nuncupatur.

⁹ Pag. 154. Hoc autem. Gnosticos arguit Irenæus, quia post philosophos, mundi fabricatorem mundum ipsum ex subjecta materia fecisse, dicerent: quod et ante eum fecerant Theophilus Antioch.⁹ eo nomine Platonicos damnans; simul et Justinus¹⁰, Platonem nominatim reum agens, quod Deum non ποιητήν, id est factorem, sed δημιουργόν, id est conditorem, qui condendi facultatem a materia habuisset, asserbat. Hos secutus Tertullianus, toto orationis impetu, eandem sententiam amplexantem Hermogenem obruit, materiam illam affirmans ignotam esse prophetis, apostolis, imo et ipsi Christo. His accedit et Eusebius¹¹, adductis sententiis Dionysii Alex., Origenis, et Maximi, illos absque scelere non esse pronuntians, qui materiam primam ad fictionem totius, Deo subjiciunt. Contra vero nihil frequentius nunc audiunt theologorum scholæ, quam Deum ex materia informi corporea omnia condidisse; in eaque sententiam pedibus et manibus feruntur Dionysius Areop., Tatianus, Lactantius, Augustinus, Theodoretus.

Conciliabuntur autem facile, si materiam illam Deo non esse cœternam, nec ingentam, ut cum philosophis Hermogenes volebat, nec ex Achamoth Æonis errantis commentatione ortam, cum: Gnosticis dixeris; sed a Deo opt. max. ex nihilo aliquando creatam, indeque formarum adjectione, omnia ab eodem condita fuisse cum Patribus senseris: quod non obscure indicat Irenæus cap. 10 et 11 hujus libri.

Hi qui ex Porticu. Zeno horum princeps nomen Zenoniorum principio sectæ dederat; at cum in

Formi corporea omnia condidisse; in eaque sententiam pedibus et manibus feruntur Dionysius Areop., Tatianus, Lactantius, Augustinus, Theodoretus.

Conciliabuntur autem facile, si materiam illam Deo non esse cœternam, nec ingentam, ut cum philosophis Hermogenes volebat, nec ex Achamoth Æonis errantis commentatione ortam, cum: Gnosticis dixeris; sed a Deo opt. max. ex nihilo aliquando creatam, indeque formarum adjectione, omnia ab eodem condita fuisse cum Patribus senseris: quod non obscure indicat Irenæus cap. 10 et 11 hujus libri.

⁶ Lib. 1, cap. 5. ⁷ Gen. 1, 2. ⁸ Ibid., 20. ⁹ Lib. 1 de Præp., cap. 5, et lib. xiv, cap. 5. ¹⁰ Lib. xviii de Civit., cap. 41. ¹¹ Lib. xiv de Præp., cap. 5. ¹² Libr. ii ad Autolycum. ¹³ Orat. ad Græcos. ¹⁴ Lib. vii de Præp., cap. 8.

porticum, quæ Græcis στόα dicitur, frequentius ad dæserendum convenirent, Stoica secta nuncupata est; quam etiam ad tempora B. Pauli durasse, ex Actorum libro certum est, quando conitioni illius de resurrectione, Athenis sese opposuerunt. Inter horum paradoxa refert Laertius 11, quod unum Deum docerent, ipsumque Mentem, et Fatum, et Jovem, variis quoque aliis nominibus appellarent; partes quoque omnia penetrantes haberet, ob idque Græcis Δία vocari, quod in æthere distentum sit imperium ejus; Ἦραν vero, quod in aere; Ἠραστον, quod in artificiali igne; Πνεύμα δὲ, quod in humore; Δημητράν, quod in terra. Laertio subscribit Euseb. lib. xiv *De præpar.*, cap. 6, et lib. xv, cap. 14. Adversus horum fatalem necessitatem, cui etiam Deum subjectum volebant, disserit Epiphian. contra hæresim quintam; et eo longe antiquior Justinus martyr *Apol.* 4, et infra non semel Irenæus.

Non extra Hesiodi. Hesiodus, libro qui inscribitur *Opera et dies*; Pandoram fingit omnium primam mulierem, Vulcani artificio, Jovis autem jussione fabricatam; quam singuli dii donis suis ornaverunt, Pallas sapientiæ, Venus formæ, Apollo musices, Mercurius eloquentiæ, indeque Pandoram dictam, quasi omnium donum, vel ab omnibus donatam, vel omnium rerum genere dotatam. Hujus fabulæ commentationem eleganter accommodat Nazianzenus adversus mulieres sese ambitiosius excolentes. Perstringit et Fulgentius libro secundo *Mythologiarum*.

Pandora. Ita ex vet. cod. reposuimus; « Pandoram » expunximus.

A Cynicis. Antisthenis sectatores hoc nomine vocati fuerunt, sive a Cynosarge gymnasio; sive a canina mordacitate, qua nec diis, nec hominibus parcebant: aut, ut alii volunt, ab eo, quod canum more in propatulo coire non dubitarent, sicut de Crate et Hipparchia tradit Laertius 12, qui et Diogenem mulieres communes esse oportere, nihilque iniquum quodvis gustare animal, nec injustum humanis vesci carnibus, asseruisse scribit. Perstringit et Nazianzenus 14 Diogenis belluaciones, et Cratetis de matrimoniorum communitate sententiam. Immunditiam impudentiæ suæ, qua naturali verecundiæ reluctabantur, Cynicos nuncupatos assermat quoque August. lib. *De nupt. et concup.*, cap. 22, quos et patronos libidinis vocat lib. iv *Contra Julianum Pelag.* Gnosticorum porro immunditias retulit Irenæus, lib. 1, c. 4, 8, 9, 20, 23, 24 et 33.

Et minutiloquium. « Multiloquium et subtilitatem » habet cod. vet. Aristotelem suis assertionibus, ob subtilitatem, fidem ab omnibus haberi voluisse, et suæ eloquentiæ plus æquo confisum, omnibus aliis philosophis bellum indixisse, ante Irenæum Justinus quoque notaverat. Καὶ περὶ τούτων (ait *Orat. ad Græcos*) πιστεύεται ταυτὸν, διὰ δακρυμότητα φράσεως, ἀξίων. Queritur et Nazianzenus, « quod arthum Aristotelis pravum artificium, et Platonicæ eloquentiæ præstigiae, ut Ægyptiacæ plagæ, in Ecclesiam irrepserint. » *Orat.* de moderatione in disputationibus servanda. Damnat quoque Theodorus presbyter Severum hæreticum 15, quod « eum solum agnosceret præstantissimum theologum, qui scite se exercisset in Aristotelicis categoriis, et reliqua suppellectile externorum a Christo philosophorum. »

A Pythagoricis. Ante Irenæum Justinus 16: « Pythagoras Samius, ait, Mnesarchi filius, arbitratur principium, numeros, et mensuras, et horum concinnitates, elementaque ex utrisque composita: præterea unitatem, et infinitam dyada. » De his et Laertius fusissime.

Pag. 435. *Dicemus autem.* Initium est capituli 22

11 Lib. vii. 12 Lib. vi. 13 *Orat.* in laudem 14 *Orat.* ad Græcos

in vet. cod. eam argumento infra ibidem positio. *Cognitio, habere.* Vet. cod., « habere gloriam inquam; » — « cognitionem habere, » legendum cense-rem, etsi nulli consentiant codices.

Per pithanologiam. Id est suadellam, vimque quamdam alliciendi suadendique.

Reliquorum emissionum. Expunximus « reliquorum » auct. vet. cod.

Frustra autem, et prout evenit. Billius observat hanc loquendi formam huic auctori frequentem esse, cui hæc Græca respondet, εἰχὴ δὲ καὶ ἄς ἐτυχε. Paulo post, ejusdem judicio, « Aionon » reposuimus, pro « Æonon. »

Et quemadmodum periclitata est perire. Similis locutio Jonæ 1, 4, « et navis periclitabatur conteri, » καὶ πλοῖον ἐκινδύνευσε τοῦ συντριβῆναι. Hebr., « navis cogitabat conteri, » id est, periculum erat, ne contereretur. Ita et Quintilianus, « periclitatur rumpi. »

Pag. 436. *Duodecim dii ipsorum.* De his strictim Lactantius lib. 1, cap. 45, et eum secutus August. in *Civitate Dei*, ex Varrone. Dii majorum gentium vocantur a Cicerone, qui ad imitationem reipublicæ Romanæ (cui duodecim Patres Romulus præfecerat) Consentes appellantur. Ennius illos versibus istis enumerat:

Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars, Mercurius, Jovis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Conjunxerunt etiam illos per conflictata matrimonia, sicut et postea Gnostici suos Æones, ut hoc modo convenirent: Jupiter et Juno, Mars et Venus, Mercurius et Minerva, etc. Finxerunt enim alios plurimos esse deos ministros et populares, ut tradit Lactantius lib. 1, capite tertio et quinto.

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 19.

Pag. 435. *Antiphanes in Theogonia.* Sine dubio est Antiphanes iste, cujus Ἀποδείκτης γοῦν αὐτὰντὸν ab Athenæo pag. 487 et 666 seq.

Veterem.... inutilem. Similiter adversus alios hæreticos, inveteratarum ac inutilium Judaicarum fabularum sectatores, scribit S. Ignatius *Epist. ad Magnesianos*, § 8: Μὴ πλανᾶσθε τὰς ἑτεροδοξίας, μηδὲ μυθεύματα παλαιῶς ἀνωφελέστων ὄσι. « Ne seducamini falsis doctrinis, neque fabulis veteribus, quas inutilis sunt. »

Epicuro. Epicurum anno tertio cix olympiadis, septem annis ab obitu Platonis, natum scribit Laertius, lib. x *De vitis philos.*, et lectis Democriti libris, postmodum philosophiæ operam dedisse, librosque *De atomis* edidisse. « Scripsit etiam, » subjicit Laertius, « infinita volumina, adeo ut illorum multitudine cunctos superarit; inter quæ optima ea putat, quæ sunt *De atomis*, et *Vacuo.* » Laertio [subscribit Justinus *Orat. ad Græcos*, et August. lib. viii *De civit. Dei*, cap. 5. Democritus, quem Irenæus subjungit, principia, atomos, et inane opinatus est, infinitosque mundos generationi et corruptioni obnoxios. Atomos quoque magnitudine et numero infinitos ferri in toto, ac rotari, atque ita concreciones omnes gignere. Eadem ante Democritum, Leucippum asseruisse tradit Aristoteles 1 *De generat.*

Plato vero rarus materiam dici, etc. Apuleius lib. 1 *De doctrina Platonis*: « Initia rerum tria arbitratur Plato, Deum et materiam, rerumque formas, quas ἰδέας idem vocat. » Cyrillus lib. 11 *Contra Julianum* ante medium: Καὶ πάλιν ὁ μὲν θεὸς δεινὸς καὶ διαθῆτος Πλάτων τρεῖς ἀρχὰς εἶναι τοῦ παντός διορίζεται, θεόν, καὶ ἔλην, καὶ εἶδος· καὶ θεὸν μὲν εἶναι ἤσει πᾶν ποιητήν· ἔλην δὲ τὸ ὁμοκαίμενον· εἶδος δὲ τὸ ἐκάστου τῶν γινόμενων παράδειγμα. « Rursus sapiens ille Plato et omnium prædicatione 24 celeberrimus tria principia universi

Heronis. 15 Isagoge in Anastasium Antiochenum.

constituit : Deum, materiam et ideam. Deum opif-
 ficem esse asserit ; materiam, subjectum ; ideam
 vero, exemplar cuiuscunque eorum quæ sunt. »
 Quæ descripsit fere ex Justinii martyris *Parænesi*
ad Græcos, pag. 5 editi. Sylburgii. Confer Menagii
 Notas ad lib. III Diogenis Laertii, num. 69.

Page. 134. *Propter generositatem*. Se « spiritalis
 » a matre Achamoth natos, et « semina electionis
 » esse gloriabantur insani isti homunciones.
 Atque hæc erat ipsorum « generositas, » Græce
 ευγένεια, ut ex veteribus glossis colligo. Eadem vox
 usurpatur a Tertulliano lib. IV *Contra Marcionem*,
 cap. 5, ubi Ecclesias ab apostolis fundatas, per
 successionem episcoporum, probari docet : « Sic,
 inquit, et cæterarum (Ecclesiarum) generositas re-
 cognoscitur. » Et lib. *De carne Christi*, cap. 9 :
 « Quomodo, inquam, contemni et pati posset, sicut
 dixi, si quid in illa carne de generositate celestis
 radiasset. »

Cum sint cum eis eisdem testamenti. Græce δια-
 θηκης, id est συννομιας. Ita enim Hesychius in
Lexico : Διαθήκη, συννομια· ἐνικώς, οὐ πληθυν-
 τικώς τὰς διαθήκας ἔλεγον. « Testamentum, »
 id est, « conjuratio, » vel sodalitiū (nam et Plato
 lib. II *De republ.* συννομιας καὶ ἀταρείας jungit).
 « In singulari, non plurali διαθήκαι dicitur ; » in
 hæc scilicet significatio.

A Pythagorico. Ante Irenæum Justinus Oral. ad
 Græcos : « Pythagoras Samius, ait, Mnesarchi filius,
 arbitratur principium, numeros, et mensuras, et
 horum concinnitates, elementaque ex uiridis
 composita : præterea unitatem, et infinitam dyada. »
 De his et Laertius fusissime. FEURAB. Ubi obiter
 notandum, citata Justinii verba, ut et plura, quæ
 præcedunt de variis philosophorum, circa rerum
 principia, sentiētiis, ex Plutarchi lib. I *De placitis*
philosophorum, cap. 3, quod est περί ἀρχῶν, τί
 ἐστίν, petita esse. Ita enim huius verba sonant :
 Πάλιν δὲ ἀπὸ ἄλλης ἀρχῆς; Πυθαγόρας Μησαρχοῦ,
 Σάμιος... ἀρχὰς τοὺς ἀριθμοὺς, καὶ τὰς συμμετρίας
 τὰς ἐν τούτοις, ἅς καὶ ἁρμονίας καλεῖ, τὰ δὲ ἐξ
 ἀμφοτέρων στοιχεῖα, καλούμενα δὲ γεωμετρικά.
 Πάλιν δὲ τὴν μονάδα καὶ ἀόριστον διάδα ἐν ταῖς
 ἀρχαῖς. Quæ a Justinii textu pag. 3 editi. Sylburg.
 in fine nihil fere discrepant, nisi quod hic symme-
 τρίας et ἁρμονίας numerorum distinctas faciat, cum
 Plutarchus ut synonyma ista acceperit.

Et initium ipsorum parem et imparē. Similiter
 Aristoteles lib. I *Metaphysicorum*, cap. 5, Pythago-
 reorum sententiam exponit his verbis : Φαίνονται
 δὲ καὶ οὗτοι τὸν ἀριθμὸν νομίζοντες ἀρχὴν εἶναι.....
 τοῦ δὲ ἀριθμοῦ στοιχεῖα τὸ ἄρτιον καὶ τὸ περιττόν·
 τούτων δὲ τὸ μὲν πεπερασμένον, τὸ δὲ ἄπειρον.
 « Videntur etiam isti numerum existimare princi-
 pium esse... numeri autem elementa par et impar,
 quorum alterum finitum, alterum infinitum faciunt. »
 Par scilicet infinitum, finitum vero impar, ut ex
 mox dicendis patebit.

Ex quibus et ea, quæ sensibilia, et insensata sunt,
 subjecerunt. Ἐξ ὧν καὶ τὰ αἰσθητὰ, καὶ τὰ ἀναίσθη-
 θτα ὑπετίθεντο. « Ex quibus tam sensibilia, quam
 ea quæ sub sensum haud cadunt, esse supponunt. »
 Sensibilia autem sive visibilia ad parem, insensata
 sive invisibilia ad imparē numerum referenda
 esse, patet ex verbis Aristotelis lib. III *Physicorum*,
 cap. 4, §. 4 : « Pythagorei ponunt infinitum in
 rebus sensibilibus, ἐν τοῖς αἰσθητοῖς, quia nume-
 rum haud statuunt separatum : atque asserunt id
 quod est extra cælum, esse infinitum, καὶ εἶναι δὲ
 τὸ ἔξω τοῦ οὐρανοῦ ἄπειρον. » Atqui mox § 5 sub-
 dit : Καὶ οὐ μὲν τὸ ἄπειρον εἶναι τὸ ἄρτιον. « Et
 illi quidem infinitum dicunt esse par. » Confer
 Themistium, Simplicium, Philoponum, aliosque in
 hunc locum commentatores. Quibus accedit Eustrat-
 hius in lib. I *Ethicæ* : Δύο συστοιχίας ὁ Πυθαγόρας
 ἐπέθετο, μίαν μὲν ταύτην πέρας, περιττόν· ἑτέραν
 δὲ ταύτην ἄπειρον, ἄρτιον. « Duos ordines statuerat

Pythagoras : unum quidem finitum, impar ; alte-
 rum vero infinitum, par. » Cum itaque ex Pytha-
 goreorum sententia, par ac infinitum coincidunt,
 infinitum autem in rebus sensibilibus existat, ex
 pari sensibilia, ex impari insensibilia ortum duze-
 rint necesse est.

Ex altera quidem substitutionis initia esse ; altera
 autem sensationis et substantiæ. Locum hunc diffi-
 cillimum sicco pede transiit Feuardentius, nec
 hisce obscurissimis ullam attulit lucem : an ali-
 quam afferre queam, tentabo. Per « sensationem »
 et « substantiam, » designata mihi videtur « mate-
 ria ; » per « substitutionem » vero, « forma » re-
 rum. Nam, nullo verbo interposito, sequitur : « Ex
 quibus primis omnia perfecta dicunt, quemadmo-
 dum statuam de æramento et formatione. » Et
 quidem « materiam » inde « sensationem, atque
 substantiam » dictam patet, quod ea sit sensibilis
 et subsistens ; unde vero « formæ » nomen « sub-
 stitutionis ? » Posset forte cuiquam hanc rem cogi-
 tanti, in mentem venire, quod pro οὐσία, « sub-
 stantiam » dixerit interpres, pro ὑποστάσει vero,
 « substitutionem ; » quodque nomen ὑποστάσεως
 formæ datum sit, quia illa dat esse rei, uti scho-
 lastici loquuntur, et rem facit proprie ὑφιστάμεν.
 Neque enim, ut Alexander in lib. II Aristotelis de
 anima scribit, ἡ ὄλη αὐτὴ καθ' αὐτὴν ὑπόστασιν ἔχειν
 δύναται, ὅτι μηδέπω εἶδος ἐστὶν ἐν αὐτῇ. Sed huic
 conjecturæ obstat, quod interpres ὑπόστασιν sem-
 per voce « substantiæ » expresserit, quodque lib.
 V, cap. 36, hæc verba : οὐχ ἡ ὑπόστασις, οὐδὲ ἡ
 οὐσία τῆς κτίσεως ἐξαφανίζεται, reddiderit : « Non
 enim substantia, neque materia conditionis exter-
 minatur. » Et hoc igitur loco οὐσίαν ac ὑπόστασιν
 ita Latine vertere in promptu erat, nec necesse
 obscuro « substitutionis » vocabulo uti. Alia itaque
 opus est conjectura. Suppeditat eam vetus Glossa-
 rium, quod inspicienti mihi occurrit « substitutio »
 ὑποκατάστασις, indeque suspicio incidit, in Græco
 textu, loco « substantiæ, » vocem ὑποστάσεως,
 loco « substitutionis » vero, ὑποκαταστάσεως
 existisse, ut adeo παρανομασίᾳ luserit Irenæus,
 vel secta Pythagoricorum. Formæ vero rerum
 materialium sublunarium Pythagoreis ideo forte
 ὑποκαταστάσεως nomine appellatæ sunt, quod hæ
 expressæ ipsis viderentur, secundum speciem
 supernarum καταστάσεων, id est formarum, sive
 idearum. Hæc enim synonyma sunt, ac proinde
 Galenus lib. I *De crisiibus* ait, Hippocratem τῶν
 νοσημάτων καταστάσεις vocasse οἷον τὰς ἰδέας αὐ-
 τῶν. Meliora si quis afferat, ea, hisce missis, li-
 benter acceptabo.

Ex quibus primis. Id est materia et forma, tan-
 quam primis rerum principiis.

Hoc autem ii his, qui sunt extra Pleroma, plare-
 runt. Hæc enim inferiora omnia ex materia et
 forma componuntur.

Sensationis autem initia dixerunt, in quem, etc.
 D Textus hoc loco corruptus, ita videtur corrigendus :
 « Sensationis autem initia dixerunt, in quantum »
 (Græce ἐπ' ὅσον pro « in quem ; » nam utraque vox
 eodem fere modo abbreviata in quibusdam mss.
 occurrit) « sensus intelligentis » (omisso « est ; »
 Græce διάνοια συνείσθεα) « ejus quod primum as-
 sumptum est, quærit quoadusque defatigatus (pro
 « defatigatus), ad unum et indivisibile concurrat. »
 Defatigata autem ex Græco καταπεπνημένη, vel
 κεκοτωμένη posuit interpres, velut oblitus, quod
 præcedentem Græcam vocem διάνοια Latina mas-
 culini generis verterit. Cæterum hæc Pythago-
 reorum effata respondere videntur istis heretico-
 rum hypothesibus, quibus originem materiæ de-
 ducebant ex temeraria inquisitione primi Patris,
 et inordinata Enthymesi, sive intentione magnitudi-
 nem illius comprehendendi, qua Sophia labora-
 vit, extra Pleroma ejecta, et recepta tandem, ni-
 hilominus post se pravam istam intentionem reli-

quit, ex qua Creatorem mundi, et post eum creaturas ab eo conditas prodixisse insani homines fingebant, uti cap. I lib. i) prolixè expositum legitur.

Pag. 133. *Vocum novitates.* An interpres ex Irenæi Græco *καίνοφωνίας*, vel pro more ex veteri Latina Bibliorum versione « vocum novitates » posuerit, ambiguum hæreo. De hac fide abunde faciunt, post Tertullianum *De præscript. adversus hæreticos*, cap. 16, Ambrosiaster *Comment. ad I Timoth.* vi; Augustinus tract. 97 in Joannem, alitque Latini. De Græco autem tam S. Pauli quam Irenæi textu dubium videri posset. Fuere enim Græci Patres, qui *καίνοφωνίας* legerunt, interque hos Chrysostomus, de quo Œcumenius et Theophylactus ambo ad hunc locum Pauli scribunt: « Ὁ μακάριος Ἰωάννης τὰς νεωτέρας παρανοήσεις καίνοφωνίας εἶπα, διὰ τῆς αἰ διφθόγγου τὸ καὶ γράφων, ὡς ἴσται. » Bestus autem Joannes recentiores admonitiones dixit vocum novitates, legens, ut videtur, *καίνοφωνίας* per ai diphthongum in prima. » Ac licet apud Chrysostomum loco citato, in editis nostris exemplaribus legamus *καίνοφωνίας*, ipsum tamen scripsisse, vel legisse *καίνοφωνίας*, præter citatos auctores, id plane confirmat, quod in loco parallelo ad II Timoth., cap. ii, v. 16, tam in textu quam in Commentario *καίνοφωνίας* expresserit. Fieri igitur potuit, ut et S. Irenæus ita legerit, scripseritque. Quidquid vero de Irenæo statuatur, in epistola B. Apostoli genuinam esse lectionem *καίνοφωνίας*, quam post Clementem Alexandrinum, loco mox citando post Œcumenium et Theophylactum, in vulgatis exemplaribus Græcis nos agnoscimus, omnes largientur, puto, qui hunc locum contulerint cum altero Coloss. ii, 8: *Βλέπετε μήτις ὑμεῖς ἴσται ὁ σὺλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης.* Ubi licet in Alexandrino codice iterum *καίνοφωνίας* legatur, per errorem tamen librarii id factum patet; ex quo, et supra citate in loco veriam lectionem ortam esse, mihi nullum est dubium.

Falsæ agnitionis. Irenæum apostolicam phrasin *ψευδοκύμου γνώσεως*, quam alias in ipso hujus operis titulo expressit, 95 hoc quoque loco retinuisse existimo, licet vetus interpretatio non « falso nominata, » sed « falsæ » agnitionis habeat, quasi *ψευδοῦς* in Græco fuisset. Confer *Præfationem* libri iv et v. Cæterum notatu digna est Clementis Alexandrini observatio lib. i *Sromatum*, pag. 385, ubi citatis Apostoli verbis hæc subiit: « Ἐπὶ ταύτης ἀεγγόμενοι τῆς φωνῆς οἱ ἀπὸ τῶν αἰρέσεων, τὰς πρὸς Τιμόθεον ἀθετοῦσιν Ἐπιστολάς. » Cum ab hac voce redarguantur hæretici, Epistolas ad Timotheum abrogant. » Id quod de Marcione constat ex Tertulliani lib. v *adversus hunc hæresiarcham* in fine, et Epiphaniî hæres. 42. Neque mirum: quippe eum aperte seriebat prophetia Apostoli I Timoth. iv, 1 seqq.

Ex his, qui in labe facti sunt, Æonibus habuisse substantiam. Atqui, dices, Soter, sive Jesus, ex omnibus Æonibus substantiam habuit; Christus a Monogene Propatoris originem cepit; ast sola Sophia, ultimum inter triginta Æones locum tenens, in labe facta est, et pœnam inquisitionis incogniti Patris debitam sustinuit: quomodo ergo hic omnes Æones, ipsæque Monogenes, in labe facti dicuntur? Responsionem suppeditant, quæ leguntur supra pag. 40 (8): « Quæ (passio, qua Sophia laboravit) exorta fuerat in iis, quæ sunt erga Nun et Alethiam; derivavit autem in hunc Æonem, id est Sophiam. » Confer infra cap. 24. Et Nus itaque cum reliquis Æonibus, hujus passionis sive labis quodammodo participes fuerit.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 20.

Pag. 136. *Revertamur.* Initium est cap. 23 in ve-

11 In psal. xxxii.

teri codice cum argumento infra posito. Urget autem crebris percontationibus Gnosticos, ut rationem reddant de Æonum emissionibus, numeris, imaginibus, et partitionibus; ut vel hujus penuria confusi, conticescant; vel absurdiora comminiscantur exhibeantur.

Et diem duodecim horas. Undecim has voces ex vet. cod. adjecimus.

Prima et archegonos. Quærit quamobrem octo tantum Æones in principali Pleromatis conjugatione ac emissionem constituerint, nec plures, nec pauciores; cum et numerus ternarius, quinarium, et septenarius suis mysteriis non careant? Deinde, cur non etiam ex conjugatione Logi et Zoes, nec plures nec pauciores quam decem prodierint? Denique, qui sit, ut Anthropos et Ecclesia duodecim tantummodo pepererint? Horum rationes, aut solidas probationes cum afferre non possent, concludit plane anilia esse deliramenta.

Qui sunt conditionis. Hoc nomine hic, et in sequentibus frequentissime, omnes species inferno creatas et visibiles intelligit. Ita et Tertull. libr. *De resur. carn.*: « Impii ipsam conditionem colunt adversus Creatorem. »

Apta est rhythmisatio. Plura de hoc nomine disserit August. lib. iii et v *Musicae*: sed hic tantum voce ea illam superstitiosam Æonum et emissionum enumerationem Irenæum velle significare puto.

Enarrabunt, vel in eam descendant. Ita legimus ex veter. cod. Delevimus autem « enarrarent » et « descenderent. » Et paulo post, « ejusmodi figuræ, » pro, « figura. »

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 21.

Pag. 137. *Si autem nulli.* Tam frequens Gnosticorum pleroma, ex propria ipsorum dispositione evertit, ad immensas idearum ideas illos adigens: simul Basilidis de cælis 365 matæologias et commenta, quæ lib. i, cap. 22 et 23, enarraverat, quasi per transennam confutat, pie tandem colligens longe tutius et salubrius esse, in unius et solius Dei confessione permanere, quam tanta impietatum examina confingere.

Perfecit esse. Codices excusi, « perfecisse. »

Sicut passus est Basilides. I. e. quod Basilidi accidit.

Quoniam. Quantum sit numerus spherarum celestium, parum inter se conveniunt philosophi et theologi. Unicam vult Chrysostomus; duas Origenes; de tribus non ambigit Damascenus; quosdam quatuor, alios septem, multos octo constituisse, testis est Augustinus, xii *De Genesi*, cap. 30, nonam addere Ptolemæo et Alphragano visum est; Alphonsus, Lignerius, et Regiomontanus experientia et ratione moti, decimam adjiciunt; magna nunc confidentia theologi his undecimam connectunt; quam a lucis fulgore, empyreum cælum appellant. Gnosticis propior accessit Aristoteles, qui xii *Metaphysices*, 47, aut 55, celestes orbes esse per se motus, totidemque motores admisit. Nos interea dum conciliabuntur, Augustino obsecuti¹¹, illic potius satagemus pervenire.

In aliquo uno. Græce, *ἐπιθεῖν τὸν νοῦν*, id est, mentem statuere ac figere.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 22.

Pag. 137. *Etenim hoc quod.* Sic legendum docet vetus codex; quapropter sustulimus, « hi qui. » Initium porro hujus capituli est pars dilemmatis præcedentis. Ideoque a superiore dirimendum non fuisse, cum veter. codic. indicat et epigraphe supra posita. Complectitur autem quid Valentiniiani, catholicis; Basilidis sectatores, Valentiniiani; et utrisque rursus, alii objiciebant. Investigat deinde, uniti, an divisi; ejusdem substantiæ participes, an alterius; tempore eodem, an diverso; ejusdem formæ, an differentes; simplices, an compositi

emissi fuerint conficti illi *Æones*; responsionum A partes omnes eadem opera refellens.

Pag. 138. *Perseverant. Ejus igitur.* Codices excusi omnes habebant, «perseverant ejus. Igitur quæ sunt secundum,» etc.

Hujus rei. Indicat se pii alicujus haud dubie et catholici pastoris precibus, et adhortatione hanc in Gnosticos scribendi provinciam suscepisse; cujus rei quoque meminit præfatione in librum primum; et apertius initio libri quinti.

Et quoniam. hic signatur caput 24 in vet. cod. *Quæritur igitur.* Jam crebris et acutis interrogationibus Gnosticos urget; quas cum nequeant solve, recte concludit inania et exsibilanda esse signa, quæcunque de Bytho, Pleromate et conjugationibus *Æonum* fabulabantur. Cæterum, «atrum,» pro «verum,» et «partiliter,» pro «pariter,» auct. vet. cod. restitimus.

Jam igitur. C. 25 cum sua epigraphe notat vet. cod.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 25.

Pag. 138. *Si autem velut.* Ex ortu, successione, ætate, substantia, et passionibus *Æonum*, colligit fictitios esse; proinde, illis omissis ad unum omnium rerum principium redeundum.

Juvenius. Νεώτερον, «recentius, posterius,» Comparativis istiusmodi non raro utitur, ut supra, cap. 19 : «Novius aliquid,» Et proximo capite : «Juvenior aliquis,» Et cap. 33 : «Qui est decorior,» Homini Græco, Latine scribentibus, hæc facile condonantur : quanquam etiam apud Columellam lib. ix, cap. 11, legatur «Juvenius examen.»

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 25.

Pag. 138. *Velut a lumine... velut a facula faculæ.* Eadem similitudine Filii Dei a Patre generationem illustrarunt Justinus martyr in *Dialogo cum Tryphone Judæo*, pag. 284 et pag. 358, eumque imitatus est non modo pseudo Justinus in *Expositione fidei*, pag. 380, sed et genuinus ejus discipulus Tatianus in *Oratione ad Græcos*, pag. 145, ac Athenagoras in *Legatione pro Christianis*, pag. 27. Unde nihil novi statuerunt Nicæni Patres, dum Filium Dei dixerunt, «Deum de Deo, lumen de lumine,» Merito quoque addiderunt ὁμοῦτον ἁπρῆ, perinde ut Irenæus noster ex eo, quod «*Æones* a Logo, velut lumina a lumine accensa» dicuntur, collegit, quod «ejusdem substantiæ sint cum principe emissionis ipsorum.»

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 24.

Pag. 138. *Labes igitur ejus.* Convincit impia et insana esse deliramenta illa de labe ignorantie, producta a primo Patre, cum in eum ignorantia non cadat; simulque de junioris *Æonis* eminentia ab ipsis passione et aperia; quando ejusmodi passionum Deus sit expers, ejusque Verbum, et Sapiencia, et Deus est; quin potius ipsi una cum fictitia Matre in profundum Ignorantionis demerguntur, et suis ipsi verbis blasphemare convincuntur.

Pag. 139. *Et si quis stellas dicat eos.* Auctoritate veter. cod. expunximus, «quas stellas dicant,» Sensus autem est : Etiam si suos *Æones* stellas esse dixerint, nihilominus ejusdem erunt genere substantiæ; sicque omnes, aut patibiles aut impatibiles, lucidi vel obscuri.

Si autem impium. Impietatis eos arguit, quod Deum Patrem omnium passionibus et molestiis subjecerent, quam blasphemiam instaurare conati sunt Patri-passiani; a quibus nostro sæculo non abhoruit Lutherus, dum lib. *De conciliis*, refert sibi negotium fuisse cum quibusdam Nestorianis, «eo quod divinitatem Christi (quæ a Patre alia non 96 est) pati non posse, adversus seipsum assererent,» Eam igitur pati posse Lutherus volebat, quod Gnosticam impietatem plane redolet.

Si omnes erant. Expunximus cerunt, auct. vet. cod.

¶ Tuscul. i. 27.

Sed Nus Pater. Lactantius lib. i, cap. 5, Deum puram mentem et esse, et dici etiam ab ethnicis probat ex hoc loco Cic. 10 : «Nec Deus, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quædam, et libera, segregata ab omni concretionem mortali, omnia sentiens et movens.»

Non igitur jam Logos. Errorem hunc, quo Filium Dei Patrem ignorare contendebant, Origenem postea amplexum esse, citatis ejus verbis, ait Epiphanius; quo tamen eum liberare conatur Pamphilus martyr seu Eusebius, in *Apol.*, vultique a syco-phantis virus istud in ejus opera effusum, ut tanti hominis famam obscurarent, vel hæreses suas latius spargerent.

Non capit igitur. Οὐκ ἔβδύετο, id est fieri non potest. Ut et cap. 7 hujus libri, «aut umbram capiet,» Et cap. 16 : «In hominibus capit dici,» Et alibi non raro.

Cum sit a tali. Delevimus, (at illi,) auct. vet. cod. *Præter hæc autem.* Initium est capituli 26, in vet. cod. cum suo argumento.

Pag. 140. *Quæcunque.* Expunximus, «quando-cunque.»

In quem capiunt. Vetus codex, «in quæ,» cui et Græcus B. Petri contextus concordat, et ̄; sicque legunt Origenes, et alii Græci omnes. Ultramque lectionem Com. nostris in primam D. Petri Epist., unde hoc testimonium sumptum est, amplectimur et explicamus.

Et quemadmodum. Perpetuo fere pro, «quomodo,» Docet autem vere deliram et stolidam esse eam prolationem ignorantie *Æonum*, quam a cæci nati petebant historia. Insuper, eos omnino perversos et excæcos esse, qui causam mali ac supinæ hominum ignorantie, divinæ tribuerent voluntati.

Inexcusabilis erat, qui non poterat. Ita vet. cod.; excusi habebant, «inexcusabilis erat, quoniam,» *Per emissionem.* Codices excusi, «permissionem.»

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 24.

Pag. 139. *Quomodo a sole radios.* Eodem inter alia simili, ad declarandam Filii a Deo Patre generationem, usus est Tertullianus lib. *Contra Praxean*, cap. 8 : «Nec dubitaverim dicere Filium, et radicis fruticem, et fontis fluvium, et solis radium,» etc.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 25.

Pag. 141. *Quomodo autem.* Ostendit divinam sapientiam nec ignorantie, nec deminutionibus, nec passionibus ullo pacto expositam esse, cum hæc inter se pugnent; nec Ἐνθύμησιν ejus, quam «ex-cogitationem» vocat Tertullian., vel «intentionem,» ut habet Irenæi interpres, ab ea separari posse. De hac Enthymesi habes supra, lib. i, cap. 4, et lib. ii, cap. 10 et 11, infra quoque frequenter.

Sophiam passam Æonem. Ita vet. cod.; excusi, «Sophiam passam Æonem.»

Quomodo autem. Caput 28 signatur in vet. cod. cum summa, quæ infra ascribitur. Docet vero bonam intentionem, seu, ut Tertull. loquitur, «ex-cogitationem,» cum scelerata in eodem animo, et ad idem objectum simul stare non posse. Item, non posse seorsim ab intellectu consistere. Igitur prorsus delirum et impossibile esse illud omne, quod de Enthymesi sunt nugati. Restituimus vero, «ipsa autem,» pro, «ipsam autem;» quoniam de Enthymesi disseritur, quæ cum sit accidens, non potest actu esse, nisi in subjecto.

Esset passibile. Codices excusi, «est et passibile;» et paulo post pro «dictus, discens,» reposuimus, vet. cod. auctoritate.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 26.

Pag. 141. *Quemadmodum igitur.* Probat Enthymesi, id est cogitationem, vel intentionem separatam τὰ πᾶσιν non recipere. Dein' disse- ritur

Christus dixerit apostolis : « Quærite et invenietis¹⁹, » de quo super., infra quoque abundantius c. 28 et 53. Quod suavi sint. Ita vetus cod.: excusi, « eo quod ipsa sint. »

Quemadmodum. Ter hoc capite, et alias frequenter, vocabulum istud pro, « quomodo, » vel « quo pacto » usurpat.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 27.

Pag. 141. *Quemadmodum.* Verba ista jungenda esse superioribus, contextus ipse, cum veter. cod. qui vocem « enim » non habet, non obscure indicat. Contendit Junio rem illum Æonem pati non potuisse, quæ fingebant, si spiritualis esset substantiæ; quod non nisi inter similes fuerit diversatus.

Assueta. Delevimus « assumpta, » auct. vet. cod., ut paulo post, « emissus, » pro « emissum » restituvimus.

Apud comicum Menandrum. Hunc a Theophrasto comicum institutum fuisse olympiade cxiv. auctor est Laertius; mente autem acutum, sed strabum, et insani in mulieres amoris addit Suidas; octoginta fabulas, comedias centum et quinque eum edidisse tradit Apollodorus; antiquorum autem poetarum solum insignem vocant Eusebius et Porphyrius; cuius rei gratia ab Aristophane admonitus fuit. Multa ex illius scriptis Justinus et Clemens Alexand. suis interserunt.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 28.

Pag. 141. *Super hæc quoque.* Probat Æonis fictitium esse ac impossibilem passionem; cum et ipsi super Patrem omnium tam impie quam inaniter inquirentes, perlici se, non pati fateantur.

Quærite et invenietis. Locum hunc ambitiosius jactitabant hæretici, indeque apostolus et Ecclesiæ non omnia, quæ ad salutarem doctrinam spectabant, aperta esse, contendebant; ut quod unusquisque eorum postea somniasset, se juxta Dominicum præscriptum investigasse et comperisse venditaret. De hoc adnotavimus in primum cap. lib. 1.

In passionem recidisse. Per Æonem istum, quem capite primo lib. 1 Gnostici dixerunt in tantas angustias et consternationes conjectum fuisse, ut a superno lumine derelictus, et ἀποπτα, id est desperatione fractus exclamaverit : « Tristis est anima mea usque ad mortem²⁰, » et : « Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me²¹? » Christum Dominum procul dubio intelligebant. Id luculenter indicant ab illis ea de re adductæ Scripturæ, quas nullus unquam, nisi Christo convenire, ausus est dicere : indicant, et quæ tradita sunt capite vicissimo quinto libri hujus; ubi Æonem illum Mentem Patris, et Sophiam, et Monogenem vocant. Recte igitur antea adnotavimus recentiores Gnosticos a superioribus istis mutuatos horrendas illas voces, quibus Christum aliquando flammas inferni, supplicique desperantium et damnatorum hominum perpassum esse blasphemant.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 28.

Pag. 141. *In passionem dicunt recidisse.* Per Æonem, quem in tantas angustias recidisse docuerunt hæretici, non Christum Dominum intellexerunt, uti quidem videtur velle Feuardentius, sed fictitiam suam Sophiam, tam a ficto hæreticorum, quam vero catholicorum Christo distinctam. Vide lib. 1, cap. 4, § 2 et 3.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 29.

Pag. 142. *Vesana.* Codices excusi, « vesania. »

Dicentes se esse conceptum. Satanica plane hæc est ambitio, qua stemma suum celestibus illis Æonibus acceptum ferebant. Nec mirum, aut hæreticis insuetum, cum eorum parens Simon sese Dei

nomine, et Montanus, Spiritus sancti, venditavit. Manichæus se apostolum Christi; Novatus sectatores suos, Puros vocitabat. Pari fastu, nostræ tempestatis Gnostici ambitiosius titulis se et hæresiarchas suos ostentant; alios Elias secundos, Baptistas et præcursores Domini, quintos evangelistas, alios Paulos, Gedeones, prophetas, reformatores, Spiritus sancti delicias dicitant. Nam Joannes Aurifaber libro *Colloquiorum mensalium Lutheri* præceptoris sui, eundem appellat, « virum Dei, prophetam Germaniæ, tertium Eliam, doctorem Ecclesiæ omnium maximum, solum θεολόγων θεολόγων, Scripturæ verissimum et divinissimum interpretem, sanctum Lutherum, potentem in dictis et factis, Ecclesiæ jam olim a Deo per os Pauli et Hussi promissum. » Idem rursus furiosum apostatam ac incestuosum hæresiarcham illum, non modo cunctis sanctis Patribus, martyribus, evangelistis, duodecim apostolis, sed et angelis impudentia plane diabolica præferens, duobus his versibus extollit : *Christus habet primas, habeas tibi, Paule, secundas.*

At loca post illos proxima Luther habet.

Alius quoque *Colloquiorum Lutheri* collector Henricus Petrus Rebenstock, refert eundem Lutherum sæpe de seipso dixisse²² : « Ego Isaias, Philippus Melancthon Jeremias. » Quinetiam de postrema cæcitate et amentia suorum sequacium prædixisse²³ : « Nos patimur paroxysmum; oppriment nos nostri usque ad exhalationem animæ. Deinde adorabunt 97 nostra stercora, » etc. Vere nunc stercora, imo omni stercore spurciora et fœdiora mendacia, et damnabiles hæreses Lutheri venerantur et adorant Germani, Daci, Suedi, Hungari, etc.

Et consternationem infecti. Id est, intulit, vel incussit. Gr., ἀποπτα ἐνεπολητεν. Loquitur enim de affectionibus, in quibus Æon ille miser incidit.

Ejusdem adnotationes in cap. 30.

Pag. 142. *Qualis est.* Vanissima esse ostendit, quæcunque fabulabantur de semine tam suo, quam angelorum, quoniam beatis angelis sunt injuriosa et Deo creatori contumeliosa, denique nulla probatione confirmari possunt.

Qui sunt erga Salvatore. Ita vet. cod.; excusi vero, « qui sunt. Ergo Salvatore, » etc.

Ignorasse fabricatorem. Divinam unitatem Marcion laceravit, Hypostaseon trinitatem Sabellius confudit; simpliciter labefactarunt Anthropomorphitæ; omnipotentis post Alardum detrahunt Sacramentarii; misericordiæ Novatiani; Ariani et Eunomiani æqualitati; at divinæ majestatis oculos aliquid subterfugere, ignorantiaque Deum laborare, præter istos, nescio, si quis deperditæ adeo mentis unquam fuerit ut id cogitarit. A tanto sacrilegio ethnicos etiam abhorruisse, ex præclaris versibus Philemonis, Menandri et Euripidis, quos in librum suum *De monarchia* inseruit Justinus Martyr, clarum est. In hanc impietatem videtur Dionysius Areopag. integro capite septimo libri *De divinis nom.* disputare. Varia quoque ad hanc rem philosophorum, comicorum et tragicorum testimonia congerit Theophilus Antiochenus, libro secundo *Ad Autolyceum*; eandem persequitur acerrime et Irenæus capitibus proximis.

Cum sit. Delevimus « sint : » et mox « existens » pro « existentes » posuimus auct. vet. cod.

Ejusdem adnotationes in cap. 31.

Pag. 142. *Deniurgum autem.* Contra omnem rationem affirmabant Deniurgum, id est Deum hujus universi effectorem, quædam ignorasse; quorum ipsi scientiam profitebantur, sibi ipsis longe potiora tribuentes, quam Deo omnipotenti.

¹⁹ Matth. vii, 7; Luc. xi, 9. ²⁰ Matth. xxvi, 38; Marc. xiv, 34. ²¹ Matth. xxvii, 46; Marc. xv, 34. ²² Tom. II, pag. 28 et 199. ²³ Tom. II, p. 149.

Cum ex eadem substantia. Animam ejusdem esse a substantiæ cum Deo mundi fabricatore, hæresis fuit Manichæorum, et Priscillianistarum, ut colligitur ex anathematis concilii Bracarenensis; quam ex Gnosticorum istorum sentina vides haustam fuisse. Licet enim disputationibus gravissimis aliquando dissenserint Patres de origine animæ, ut ex Tertulliani, Apollinaris, Arnobii, Luciferi, Tatiani, Origenis, et Augustini scriptis, omnibus in confesso est: eorum tamen nullus Gnosticorum sententiæ subscripsit.

Animabus. Expunximus « animæ; » et mox « Deo, » pro « Deus » restitimus auct. vet. cod.

Adhuc etiam. Initium est capitis vigesimi noni in vet. cod.

Pag. 143. *Ex ignorantia et labe.* Delevimus « ignorantia; » et paulo post « formationem, » pro « formatione » reposuimus.

Ejusdem adnotationes in cap. 52.

Pag. 143. *Si enim.* Ex propositis Gnosticorum sequitur, tenebras utiliores esse lumine: et aliis, perfectionis ac utilitatis fuisse id, quod matri periculum fuerat; quod valde est ridiculum. Quæ porro hic refutantur, late descripsit et recitavit lib. 1, cap. 1.

Ejusdem adnotationes in cap. 33.

Pag. 143. *Adhuc etiam.* Quatuor propositis questionibus, adjectisque, juxta eorum mentem totidem responsis, falsa convincit esse quæ comminiscabantur de Matre sua, et ejus imagine; de angelorum imaginibus, Demiurgi, et spiritualis imperfecti emissionis; atque ex his consequi docet, semen illud non angelorum, sed animarum figuras debere præ se ferre.

Pag. 143. *Operosius.* Id est, ad res gerendas efficacius et aptius.

In eo. Ita vet. cod.; excusi vero, « eam. » De characteret et figura animarum postea disputabitur, videlicet cap. 63.

Ex Jo. Er. Græbii adnotationibus in cap. 33.

Pag. 143. *Superflua est igitur in homines descensio ejus.* Hanc enim eo sine semini isti attribuebant hæretici, ut animabus hominum immisum, ibi « figuretur, et augetur, et paratum fiat ad susceptionem perfectæ rationis, » sicuti cap. 31 dictum est. Ast nonnisi ad primam ac infantilem hæc quadrat ætatem; quam cum semen istud excesserit, utpote jam olim a Matre emissum, frustra dicebatur id in animas hominum demitti.

Operosius. Id est, ad res gerendas efficacius et aptius.

Animalibus. « Animales » intellige homines, Græce ψυχικός, non « animalia. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 34.

Pag. 143. *Adhuc autem.* Initium est capitis 30 in vet. cod. cum ejusdem argumento. Damnat fabulas illas de semine et conceptione, quas circa medium capitis primi lib. 1 retulerat.

Qui erant in viis mendici. Huic simile est illud Tertull. ²⁴; « Major pars creditum, simplices, imprudentes, et idiotæ. » Item Minutii Felicis in *Octavio*: « Pars vestrum et major et melior, egetis, algetis, opere, fame laboratis, et Deus patitur, » etc.

Pag. 144. *Non multi sapientes apud vos.* Verba sunt Apostoli, 1 Cor. 1, quæ paulo aliter citat, quam habeat aut Vulgata editio, aut contextus Græcus, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σαρκά, atque sic ex Græcis legunt Chrysostomus et Theodor., et ex Latinis Ambrosius et Primasius; sed sensum reddidit Irenæus.

Nec enim oportet. Elegans plane proverbium, eodem fere sensu usurpatum, quo illud est apud Virgilium ²⁵:

.... Et crimine ab uno,

Disce omnes.

Ex Jo. Er. Græbii adnotationibus in cap. 34.

Pag. 144. *Nec enim oportet.* Huc quadrat istud Athenagoræ, in *Legatione pro Christianis* ante medium pag. 13, edit. Paris.: Ταῦτα μὲν οὖν, μικρὰ ἀπὸ μεγάλων, καὶ ὀλίγα ἀπὸ πολλῶν, ἵνα μὴ ἐπὶ πλεον ὑμῶν ἐνοχλοῦμεν. Καὶ γὰρ τὸ μέλι καὶ ὄνον δοκιμάζοντες, μικρὰ μέρει τοῦ πάντος τὸ πᾶν, εὖ καλὸν, δοκιμάζουσιν. « Et hæc parva quidem de magnis, pauca de multis retulimus, ne nimium molesti vobis essemus. Nam et qui mel aut vinum explorant, ex exigua parte totius, de toto judicant. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 35.

Pag. 144. *Sed quemadmodum.* Hanc sententiam revulsam a fine capitis 34, initium 35 constituimus. Asserit vero nec alterum Deum supra fabricatorem hujus universi constituere, nec unicum in persona Christum in plures distrahere licitum esse: quod ipso tentare supra dixerat, lib. 1, capit. 1. Bilius porro de hujus capitis initio scribit ²⁶: « M hi dubium non est, quin pro, maxima, substituendum sit, maxima. Nam quod in Græco erat συνεκτικώτατα, id verborum tenacissimus Interpret reddidit, maxime continentia; ego, præcipua ac maximi ponderis. Sic enim clarior est sensus. » Acutiorum judicio hæc ego discutienda relinquo.

Ejusdem adnotationes in cap. 36.

Pag. 144. *Illam enim.* Caput 32 inchoatur in vet. codic. cum sua epigraphe. Demonstrat autem vana et futiles esse probationes, quibus Æonis duodecimi passionis et angustias asseverabant, nec per Judæ apostasiam ac defectionem ipsas posse confirmari. Demum, variis antithesibus ostendit, passionem Domini nostri nihil commune aut affine habere cum ficta Æonis passione. Quæ autem hic refelluntur, habes lib. 1, cap. 1, paulo post initium; et lib. 11, cap. 25, 26, 27, 28.

Uno enim anno. In hac quoque videtur fuisse sententia Tertullian. lib. *Advers. Judæos*, cap. 8, et lib. 1 *Advers. Marcionem*, cap. 15, quod etiam notat Eusebius in *Chron.* Eandem opinionem amplectantur Lactantius lib. 19, cap. 10; Julius Africanus lib. *De temp.* apud Hieronymum *Comment. in Daniele*; Clemens Alexand. lib. 1 *Strom.*; Paulus Orosius lib. vii, capite decimo; quibus accedere videtur Augustinus lib. xviii *De civitat.*, cap. 54. et lib. xxii, cap. 15, tamen contrarium tractatur lib. 11 *De doctrina Christiana*, capite vigesimo octavo. At vero, hunc Gnosticorum errorem tam acriter cap. 38 et 39 hujus libri refellit Irenæus, ut in alium inclinare videatur. De hac re ante me scripserunt viri doctissimi et diligentissimi Pamelius in *Paradoxis Tertulliani*, et Benedictus Pererius Comm. in caput undecimum Danielis. Hos studiosus lector consulat.

Pag. 145. *Sed neque.* Expunximus « quæ; » et postea « neque in similibus, » pro « ei quæ in invisibilibus, » auctor. veter. cod. reposuimus.

Dominus autem noster passus est passionem validam. Id ²⁷ est, non modo sponte et confidenter ad passionem accessit, Judæique capiendum, ligandum, conspuendum, denique crucifigendum semetipsum obtulit; verum etiam illa toti mundo inaudita dolorum tolerantia, homini assumpto omnem gloriam et exaltationem, et generi humano justitiam et salutem æternam promeruit. Cyprianus martyr hos fructus passionis Christi post Irenæum

²⁴ Lib. cont. Pr. ix. ²⁵ Æncid. 11, vers. 65, 66.

²⁶ Lib. 1 sacr. Observat.

sic attingit « Christus Filius hominis esse voluit, ut nos filios Dei faceret; vulneratus est, ut vulnera nostra sanaret; servavit, ut ad libertatem servientes extraheret; mori sustinuit, ut immortalitatem mortalibus exhiberet. »

Ejusdem adnotationes in cap. 37.

Pag. 145. *Illorum autem.* Persequitur institutam confutationem Scitizæ Æonis passionis, docens Judam illius typum non fuisse, cum duodecim apostolorum fuerit, Æonem vero trigesimo loco constituerent; sed neque illius Enthymeseos, cum in Pleroma rediit, hic vero nusquam postea cum apostolis numeratus sit. Tantumdem deinceps facit de duodecim apostolis, septuaginta discipulis, et B. Paulo, ob nullas Æonum emissiones figurandas, electos scilicet a Christo Domino, ostendens. Postremo signum de Salvatore, quem τὸ πρῶτον nominabant, dissolvit, nihil aliud quam poeticum mendacium esse, confirmans.

Irrationabile. Caput 33. signat vet. cod. cum argumento supra scripto. Expunximus, « Inenarrabile. »

Pag. 146. *Sed neque de Paulo.* Vet. cod. hic 34 caput exorditur. Delevimus, « omnium collatio. »

Hermes. Hic philosophus in Ægypto post Moysen claruit, et Τριπέτηςτος, id est ter maximus, vocatus fuit; quin et Moysen ipsam Hermetem esse, qui, propter litterarum inventionem, id nomen apud Ægyptios consecutus sit, apud Eusebium lib. 1 *De præpar. evang.*, cap. 6. putat Eusebius. Ab ipso conscripta feruntur Pymander, Asclepius, et Jatromathematica. Plura de eodem habet Augustinus VIII *De civit.*, cap. 23, 24, 26. Notandum autem Hesiodum poetam in *Operaibus*, totum istud carmen ad verbum transcripsisse: quo loco Mercurii donum in Pandoram proponit his verbis:

Ἐν δ' ἄρα οἱ στήθεσσι διδάκτορος Ἀργεῖον ἄρτης, Ἐυδὸν δ' αἰγυλλοῦς τε λόγους καὶ ἐπικλοπῶν ἦθος Τούτῃς

Mater enim, hoc est Leto. Græcis Ἀητώ, Latona dicitur Cæsi filia; a Jove dilectis pariter et oppressa, ex quo geminam concepit prolem, Apollinem et Dianam.

Pelops. Pelops Tantali Phrygiæ regis filius fuit, cujus pater, cum deos in terris vagantes hospitio et convivio exceperisset, ut certo aliquo argumento divinitatem eorum experiretur, Pelopem filium membratim dissectum, illis epulandum apposuit; a cujus esu cum cæteri dii abhorrenter, sola Ceres humerum dextrum absumpsit: Jupiter vero miserus, utque deitatis suæ specimen præberet, collectis partibus omnibus, angitur ad vitam illum revocasse. Post Pindarum, hujus rei meminit Orosius libro primo, capite duodecimo, et Tatianus *Oratione contra Græcos*.

Ex qua et isti compuncti. Billius. Græco, κεραιτηραμέντοι, id est quasi cauterio inusti: Paulina vox I Tim. 17, 2.

Ex Jo. Er. Gr. adnotationibus in cap. 37.

Pag. 146. *Possit ostendere, neque secunda decade.* Hic textus est mutilus; neque ullus ms. codex medelam ei suppediat. Sententia tamen et argumentatio auctoris satis perspicue elucet, eo nimirum tendens, quod vanum sit duodecim Christi apostolos, typos facere duodecim Æonum, ab Homine et Ecclesia proseminatorum, cum hæc alii dentur apostoli numero decem et octo, quibus vel decas, vel octoas priorum Æonum adumbraretur; septuaginta enim discipulos a Salvatore postea electos huc trahi non posse, utpote numero longe superiores.

Hermes. Hæc Hesiodi verba; quibus Mercurium, Jovis filium, Jæsu Patris, virtutem calide persuas-

A dendi Pandoræ donasse asserit, ad hos hæreticos applicat Irenæus, atque Mercurium αἰγυλλοῦς καὶ λόγους καὶ ἐπικλοπῶν ἦθος his quoque hæreticis videri tribuisse, « ad seducendum » vanis sermonibus « stultos hominum, ut credant figmentis eorum. »

Pelops. Meminit Pelops Pindarus *Olympiorum* od. 1, deque eo, inter Latinos poetas, consona prorsus Irenæo cecinit Ovidius lib. VI *Metamorph.* 1, 407, 408:

..... Manibus mox cæsa paternis

Membra ferunt junctissæ deos.....

Adnotationes Fr. Fenandemii in cap. 38.

Pag. 146. *Quia autem.* Trigesimum quintum caput notat vet. cod. cum affixa ibidem epigraphæ. Probat Irenæus, nec triginta Æones illos, quorum de inventionem tantopere sibi placebant, alicubi consistere, nec per annum trigesimum, quo Christus adiit baptismum Joannis, eos representari. Locum autem Isaiæ, quo perperam probare nitentur, Dominum mense duodecimo a baptismate passum, religiose explicat de tempore legis evangelicæ et gratiæ, dieque extremi judicii, quem postea Hieronymus et Cyrillus in Isaiæ caput sexagesimum primum sunt imitati. Quæ hic refelluntur, enarravit libro primo, capite primo, ubi et aliquid de Tertulliano et Clemente Alex. adnotavimus.

Vocare annum. Cum Septuaginta scripserint καλέσαι, et vetus codex noster « vocare » continet, hoc ipsum pro « vocare » substitutum. Atque ita legit Cyprianus lib. II *Advers. Judæos*, cap. 10.

Plurima. Expunximus « Pleroma. »

Pag. 147. *Omne tempus.* Codices excusi, « omne temporis. »

Ex Jo. Er. Græc. adnotationibus in cap. 38.

Pag. 146. *Alioquin ipsum primum erunt discernentes,* etc. Si enim triginta tantum sunt Æones Pleromatis, Servator, qui præter istos triginta numeratos, non erit in Pleromate; quod ipsi indecorum putat Irenæus. Confer supra pag. 129, col. 1.

Dies retributionis *judicium.* Ita et Theodoretus ἡμέραν ἀνταποδοσεως, exponit τῆς χριστιαῆς τῆν ἡμέραν.

Adnotationes Fr. Fenandemii in cap. 39.

Pag. 147. *Est autem valde.* Trigesimum sextum caput signat vet. cod. cum suo argumento, quod hic certe melius conveniret, cum apertis testimoniis comprobet, Christum plus uno et duobus annis docuisse. Porro, « est valde admirari, » locutio est his similia, « videre est, licet videre. »

Qui per eum renascuntur in Deum, infantes. Renascentiæ nomine, Dominica et apostolica phrasi²⁷, baptismum intelligit, aperte confirmans apostolorum traditionem de baptismum infantium parvulorum, adversus Anabaptistarum impietatem. Illam vero ante Irenæum asseruerant Dionysius Areopagita capite ultimo *Eccles.* Hier., Clemens libro sexto *Const.*, capite decimo quinto; auctor *Quæstion. ad orthodox.* apud Justinum martyrem, quæstion. 56; post Irenæum, Origenes in cap. VI ad Rom.; Cyprianus epist. ad Fidum; Cyrillus Jerosolym. cateches. mystag. 1; Nazianzenus orat. in sanctum lavacrum; Basilius *Exhort. ad baptismum*; Chrysostom. homil. ad neophytos; Hieronymus epist. ad Lætam; Augustinus, Theodoretus, etc.

Pag. 148. *Quia autem.* Paulo aliter ex Hippocrate hominis ætates enumerat Philo²⁸: « In hominis natura, sit, septem sunt tempora, quæ ætates vocant: infans, puer, adolescens, et reliquæ. Infans est, donec intra septennium dentes emittat; puer, usque ad genituræ excretionem, ad gemitatum septennium; adolescens, usque ad

²⁷ Joan. III, 5; Tit. III, 5. ²⁸ Lib. de mundi opificio.

harlæ hirsutiem, ad annum ter septimum; vir usque ad undequingagesimum, ad septies septimum. Quidquid vero deinceps sequitur, ad senium pertinet. » Ei subscribit Macrobius lib. i la *Somnium Scipionis*, cap. 6.

Quam habens Dominus. Disertis verbis affirmat Christum ultra quadragesimum, aut etiam quinquagesimum annum docuisse; idque Scripturis et rationibus, sed imbecillis, confirmare nititur: quod communi Ecclesiæ iudicio non est receptum. Candide autem de beatissimo martyre sentiendum, quod impetu ipso refellendi Gnosticos, qui annum trigesimum primum illum non excessisse dicebant, in partem contrariam delatus est. Sanctissimis enim et doctissimis hoc non raro contigisse, ipsa inee manifestius est. Itaque hinc apparet, auctorem *Methodi ad facilem historiarum cognitionem* **, quantumvis variaz lectionis famam sectetur, Irenæum nunquam legisse: qui eum ad unam et triginta annos tantum vixisse Christum asserentem facit; quod tam aperte et pertinaciter adversus Gnosticos oppugnat. Præstitisset hominem eo libro, ne dicam cætera, vel sanctis Patribus saltem pereperisse. At Epiphanius contra hæresim 51 diligentiorum per consules supputatione, rectissime colligit, passum Christum anno ætatis trigesimo tertio. Quod etiam Ignatius Joannis auditor, testis omni exceptione major, diligenter notaverat *Epistola ad Trallianos*: « Annos agens triginta, ait, Dominus baptizatus est a Joanne, vere ac non opinione, et tribus annis predicatum Evangelio, ac factis signis et prodigiis, tandem a pseudo Judæis et Pilato præside judicatus est, mortuus et sepultus. » Quod vero a senioribus, qui Joannem apostolum audierant, profert argumentum, tanti viri bona venia dixerim, nec Ignatius, nec Polycarpus, nec Evodius, nec Clemens, nec Dionysius, Joannis, Pauli, Petrique auditores istud affirmant: quinimo ex horum scriptis contrarium facile colligitur. Potuit ergo istud audivisse a Papiæ, Aristionis et Joannis Presbyteri discipulo, qui auctore Eusebio **, homo fuit pertenuis ingenii, et res quasdam ab apostolis subobscuræ et parabolice dictas non satis intellexit. Cæterum, Augustinus libro secundo *De doctrina Christiana*, capite vigesimo octavo, utrumque forsitan, id est tam Papiam quam Irenæum, intelligens, refert quosdam dixisse, Christum quadragesima et sex annos vixisse: sed ignorantia historie lapsos esse affirmat.

A Ptolemaeus libello adversus Stoicos: « ὀδὸν ὀυελαρὰ, « nec per somnia. » Chrysostomus ** adversus Judæos: « ὀδὸν ἐν ὕπνῳ. » Indicat autem Irenæus Ptolemæum hæreticum nulla ratione apostolicam doctrinam attigisse.

Quinquaginta annos. Chrysostomus legit, « quadragesima annos. » Theophilus autem tribuit Judæorum insaniam, quod hominem triginta tres annos ferme natum, quinquagenario comparavit. Ex quibus satis patet, Irenæi argumentum ex hoc loco sumptum, valde imbecillum esse.

Irrationabile est enim. Imo vero, quod cum sanctissimi martyris indulgentia dictum sit, Judæi longe atrociora mentilli sunt in eum: utpote quod esset vorator, potator vini, seductor, blasphemus, et in virtute Beelzebub egeret demonia, etc. indeque patet Irenæum ex hoc loco nihil probare.

Homerus poeta. Locus est Iliados A, ubi post singulare certamen Menelai et Paridis, deos consilia agitare, et ordine concessisse fingit.

Sed et de illa muliere. Caput 57 hic signat vet. cod.

Undecim. Delevimus (duodecim) auct. vet. cod. Pag. 149. *Satanas.* Expunximus « sanatas. »

Negotio eorum. Ita vetus codex; excusi, « negotio Æonum. »

Jesus enim nomen. Nam plane Hebraicum est, non Græcum, significans, Epiphanius auctore **, medicum, curatorem, et salvatorem. Ideo et Cyrillus Jerusalemitanus scribit **: « Jesus apud Hebræos significat salvatorem; in lingua vero Græca medicum sonat; quandoquidem et corporum medicus est, et animarum curator. » De numero autem qui ex litteris ejus nominis consurgit, ait Ven. Beda: « Hujus sacrosancti nominis Jesus non tantum etymologia, sed et ipse, qui litteris comprehenditur numerus, perpetuæ salutis nostræ mysteria redolet. Sex quippe litteris apud Græcos scribitur Ἰησοῦς, quarum numeri sunt x, et viii, et cc, et lxx, et cccc, et cc, qui fiunt simul ὀccclxxxvii, qui profecto numerus figuram resurrectionis adæquet. Octavo enim numerus in sacris litteris resurrectionis gloriæ convenit; quia Dominus octava die, hoc est post septimam Sabbati resurrexit. Et ipsi, post sex sæculi ætates, et septimam Sabbati animarum, que nunc interim in alia vita geritur, quasi octavo tempore surgemus. » Ferunt etiam Sibyllam Cumanam hujus nominis litterarum et numeri meminisse. Quinetiam Constantinus Magnus in Oratione quam Eusebius libris de vita ejus adjuvit, deinde Augustinus lib. xix *De civi.*, cap. 23, referunt oraculum Sibyllæ Erythrææ de Christo, acrostichis versibus ita consinatum, ut initis litterarum initialium legantur hæc verba: ἸΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΘΕΟΥ ΥΙΟΣ ΕΩΤΗΡ. JESUS CHRISTUS DEI FILIUS SALVATOR. De numeris autem, et potestate elementorum ejusmodi nominum dictum est supra.

ὀccclxxxvii. Ita vetus codex-manuscriptus; excusi « Dat. xxxviii. »

Ex adnotationibus Nicolai Gallati in cap. 41.

Pag. 149 seqq. Ostendit Irenæus falli hæreticos, sibique et aliis impedentissime imponere, cum ex litteris nominis Ἰησοῦς, supputationem suam deducunt. Id enim prorsus inane est, nec ulla ratione constare potest, propterea quod nomen hoc Græcum non sit, sed Hebræum. Verum in declaranda hujus nominis origine, et propria significatione, quos auctores secutus sit Irenæus, plane ignoro. Satis enim conspicuum est, et docti fatentur omnes, deduci a Ἰησὺ « Jascha, » unde Ἰησοῦς, quod significat « salvavit; » id quod ipsius angeli Gabrielis interpretatio aperte demonstrat. Nam cum jubet hoc nomen Christo imponi, rationem subjungit:

Ex Jo. Er. Grabii adnotationibus in cap. 39.

Pag. 147. *Secunda vice ascendit in diem festum Paschæ.* Haud recte quidem Irenæus « diem festum Judæorum, quo Jesus Jerusalem ascendisse » dicitur Joan. v, 1, de Paschate accepit; interim paulo post Joan. vi, quod caput itidem auctor noster citat, vers. 4, expressa alterius Paschatis Judæorum appropinquantis sit mentio. Unde secundus prædicationis Christi annus optime colligitur.

Πάντες. Quod Clementem et Dionysium memorat Feuardenius, ἀπροσδιόνυσον est; neque enim hi in Asia apud Joannem apostolum commemorati leguntur; ut nihil de supposititiis eorum scriptis dicam. Cæterum præter Papiam alios fuisse seniores, qui Irenæum in istam de seniore Christi ætate induxerunt opinionem, pluralis, in quo loquitur, numerus, addita insuper voce πάντες, satis iudicat; licet, quatinus isti fuerint, dici nequeat.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 40.

Pag. 148. *Utrumvis his.* Expunximus « hisne » auctor. veter. cod.

Ne in somniis quidem. Proverbium est sacris et profanis omnibus frequentissimum. Theocritus in *Bucolic.*, μὴδ' ἐν ὕπνοις, « neque in somniis. »

** Cap. 7. ** Lib. iv Hist., cap. 33. ** Concione 5. ** Cont. hær. 29. ** Gatech. 10.

« ipse enim salvabit populum suum a peccatis A ipsius. » Qui ergo a יְשׁוּעַ « Iesuch » potius quam a יְשׁוּעַ deducunt, necesse est cum angelo, id est cum Deo ipso, cuius jussu ita locutus est angelus, disputare. Verum de hac origine aut significatione, nullum prorsus sit verbum ab Irenæo. Ac sane videtur, tum in hac dictione, tum in aliis, veterem aliquam Hebræorum cabbalam secutus. Quid enim affine habet nomen « Jesu, » cum nomine cœli? יְשׁוּעַ cum יְשׁוּעַ. Terram etiam, quæ nomine יְשׁוּעַ vocatur, eodem nomine « Jesu » comprehendit, qua ratione probari potest? Apud quos etiam « Sara usser » dicitur, nescio. Vestigia quidem nonnulla apparent nominis « Arets, » verum inversi et repetiti; sed ita legisse aut scripsisse nullos audio. Cum de his dubitarem, doctos viros, atque in litteris tum Hebraicis, tum Chaldaicis exercitatos consului; qui aut a cabbala quadam ignota id ortum esse, aut ab ignorantia et corruptione linguæ profectum esse consuerunt. Idem de nomine « Sion, » de quo paulo post ait in nomine Jesu comprehendit. Dimidiam vero litteras existimant esse et י, non quod imperfectæ sint, sed quod cæteris omnibus minores sint ac breviores; atque ex his etiam reliquas omnes factas esse, Hebræorum plerique autumant. Nulla enim est littera, quæ ex his duabus strui et concinnari non possit. Ideoque decem primas litteras ab מ usque ad י, præcipuas esse dicunt, quod cæteræ ex illis, aut ad earum similitudinem efformatæ sint. Nomen « Barneth, » quod Deo tribuit, videtur ductum a בַּר « Bara, » id est « creavit. »

Annotationes Fr. Feuillantii in cap. 41.

Pag. 149. Hæc autem in nullo communicant. Scopus Irenæi in hoc capite est, ut ostendat Gnosticis turpiter hallucinari, et aliis impudenter imponere, cum ex nominis Græci Ἰησοῦς syllabis, litteris, et numeris ipsis respondentibus confirmare signenta sua nitentur; propterea quod nomen illud Hebræum sit, cuius litteræ Hebraicæ non conveniunt cum litteris Græcis, neque cum earundem numero; atque hoc ipsum præcipue considerandum et discendum hoc capite existimæ.

Cæterum, quæ de nominis « Jesu » Hebraicis litteris, origine, et significatione scribit, ipsum videlicet esse quarum litterarum et dimidiæ, cœlumque significare; non satis assequor. Etenim certissimum est « Jesu » Hebræum esse, deductum a יְשׁוּעַ « Iascha, » quod est, « salvavit: » et sic scribi יְשׁוּעַ quatuor litteris, quæ numerum 386 faciunt. Nam ratione arithmetica, י iod continet 10, ש schin 300, ו vau 6, י alii 70. Ἰησοῦς autem Græcorum supputatione 888 reddit; quandoquidem, ι, 10, η, 8, σ, 200, ο, 70, υ, 400, ς, 200 continet. Ut vero significet Dominum cœli et terræ, oportet illud, more veterum, per tres litteras scribere יְשׁוּעַ et per notaricon, id est ex singulis litteris integras dictiones sic colligere, ut iod, quæ prima littera est τοῦ τετραγράμματος ἱερῆ quod Dominum, sive Κύριον reddunt LXX, « Dominum » nobis exprimat. Deinde ש prima sit littera vocis יְשׁוּעַ, quæ « cœlum » significat. Postremo, י sit initium יְשׁוּעַ, quod est, « et terra; » adeo tres litteræ illius nominis, iod, schin, vau, simul per notaricon reductæ, indicent Dominum cœli et terræ.

Sed non satis video, quo pacto nomen « Sion » in nomine יְשׁוּעַ « Jesu » comprehendatur. Nullo etiam idiomate « Sara Usser, » sive « User » dicitur terra. Oportet igitur vel ab aliqua cabala mihi adhuc ignota, hæc desumpsisse Irenæum; vel quod magis mihi probatur, a quibusdam Judæorum rabbiis, quos consuluerit, deceptum fuisse, veluti initio capituli subindicare videtur, dum scribit: « Sicut

²⁶ Lib. x de præp. evang., cap. 2. ²⁸ Lib. de habitu mul.

periti eorum dicunt. » Pro suo enim odio in Christum, et nos, qui ejus censemur nomine, solent impuri verbi illi multa confingere, et audacter obtrudere, quibus fidem nostram obsecant; quod facile colligas ex locis Isaïæ, Jeremiæ, Davidis, Eadræ, audaci sacrilegio obtruncatis et mutilatis ab illis, uti probat et convincit Justinus martyr in Dialogo.

Superior porro ex singulis litteris integra nomina colligendi ratio, quam cabalæ auctores sequuntur, reperitur etiam in oraculis Sibyllinis, lib. II:

*Nimirum Deus is finxit tetragrammaton ADAM
Qui primus fuit, et qui nomine complet
Ortus, occasus, austrum, Boreamque rigentem.*

Istud clarius explicatur apud Cyprianum, tractatu de montibus Sina et Sion, et Augustinum tractat. 9 et 10 in Joan. Oriens Græcis vocatur ἀνατολή, occidens δύσις, septentrio Ἄπυτος, meridies μεσημβρία: harum dictionum si litteras initiales simul junxeris, efficies nomen A D A M. Rationem hujus assignat Cyprianus, quod Dominus ex quatuor cardinibus orbis terrarum pugno comprehendit terram, et finxit hominem ex omni limo terræ: sed de hac re non disputo.

Pag. 150. Epitemi eorum. Ἐπισημον proprie significat umbilicum clypei, notam, signum, maculam: sed his in locis accipitur pro nota numerali, quæ sex indicat.

Et dimidiam. Dimidiam litteram appellat י iod, quod cæteris brevior sit ac minor; atque ex illa reliquas omnes factas esse plerique Hebræorum opinantur.

Sion. Dictionem istam ignorat penitus codex; nec facile apparet quid sibi hoc loco velit.

Ruit ergo. Veteris codicis aliquantum diversa est lectio hoc pacto: « Corruit ergo numerus calculi, quem MCCCCLXXXVIII, et per omnia, » etc.

Antiquiores. Hebraicas litteras reliquas omnes inventionem et usu præcessisse, variis conjecturis permotus, post Irenæum, assêrit Eusebius ²⁶. Suidas illarum, sicuti aliarum omnium artium, inventores facit Adamum, Sethumque illum ipsius. Sethi filios rerum celestium disciplinas in columba scripsisse testatur Josephus ²⁷. Enoch deinde quasdam prophetias litteris commendasse non ambiguit; Augustinus ²⁸, Origenes ²⁹, Tertullianus ³⁰. Libros de maleficiis et necromanticis artibus Chamo filio Noe tribuunt Comestor, et Joan. Cassianus collectionis octavæ cap. 21. Sibyllæ Erythrææ scripta oracula in fidei suæ confirmationem recitavit Constantinus Magnus Orat. ad sanctorum cœtum. Hos autem omnes Cadmi, Phœnicum regis, Palamedis, Simonidis, et Carpentæ, quos allarum litterarum repertores voluit, ætate multis sæculis superare nullus nescit.

Decem quidem. Illæ decem sunt ab מ aleph usque ad י iod; quæ ideo primæ et præcipuæ dicuntur, quod cæteræ ex illis, aut ad illarum similitudinem efformatæ sint: et numeri digiti ex ipsis conficiuntur.

Secundum subsequentiæ. Id est a sinistra in dexteram more Græcorum et Latinorum. Eo autem modo scribunt Hebræi, dum alienis characteribus suas voces expriment: vel alii ab ipsis Hebraicis quidpiam exarantes, ut de Pilato fertur, qui cum titulum crucis Christi componeret, Hebraicas litteras Latino more collocaverit.

Barneth. Vetus codex « Baruch, » quod Philoai, Hieronymo et Pagnino benedictum significat « Baruch » Chaldaica vox est ejusdem significationis. In codice Vaticano deest adverbium « Hebraice. »

Etenim ex lege. Initium est capituli 59 in vet. cod.

²⁶ Lib. I Antiq., cap. 2. ²⁷ Lib. I de civit., cap. 25. ²⁸ Humil. 28 in Numer. ²⁹ Lib. de habitu mul.

cum argumento quod eidem superius affirmatum est, A et multo commodius, meo iudicio.

Et altitudo. Sex has voces hactenus desiderarant omnes excusi codices.

Hæc ante. Codices exc., « Hæc autem ; » deinde « significativam » pro « significantiam ; » et paulo post « reliqui » pro « reliquis » restitimus.

Calamisco. Καλαμισκος significat, præter alia, parvulam arundinem et fistulam ; et quia harum formam habebant tres cannæ illæ, ex candelabri Moaisici medio stipte prodeuntes, hic Græca voce καλαμισκος eas appellat.

Smyrnæ. Σμύρνα arbuscula est Arabiæ, cuius cortice inciso, liquor quidam pinguis effluit, qui stacte medicis appellatur. Vide Dioscoridem lib. 1, c. 78 ; Theophr. lib. *De hist. plant.* ; Plinium lib. XII, cap. 15 et 16.

Ireos D. Iris multa significat ; sed hic herba suaviter olens et aromatica est ; de qua Dioscor. lib. 1 ; Theophrast. *De hist. plant.* ; Plinius lib. XXI, cap. 7.

Cinamomi ccl. Nomen cinamomi, aut cinnamomi in multa scinditur, quæ legendo notes licet. Hic species fruticis odori esse videtur, de quo Plin. lib. XII, cap. 19 ; Theophrast. lib. XIX, cap. 47 ; Dioscor. lib. 1. Dicitur autem cinamomum, quia in modum cannæ, subtiles et replicatos habet calamos, cinerei vel nigri coloris, qui fracti, visibile spiramentum reddunt ; et subtile quidem carum, grossum vero vile et despectum.

Calamisci. ccl. Exodi XXX Septuaginta legunt xal καλάμου εὐδους, id est calami odoriferi. Calamus igitur, a quo calamiscus, hic frutex est in Arabia, India, et Syria, juxta Libanum montem proveniens, aspectu similis arundini, easiæ sapore, tactu mollis ; et cum frangitur, locum suavissimo replet odore. Vide Plinium lib. XII, cap. 20 et alios. 4

De stacte. Στακτή Græcis vocatur succus quidam, sive lacryna, emanans inciso cortice myrrhæ, de qua supra. Consule Plinium, lib. XII, cap. 6 et 14 ; Dioscor., lib. 1, cap. 75 et 78. De illa rabbi David in lib. *Radicum* ita scribit : « Dicunt quod Nataph sit Zari, hoc est gutta sive stacte ; sic appellata, quod stillat ex arboribus Ketaph, sicut dixerunt rabbini nostri (benedictæ memoriæ). Zari nihil aliud est, nisi succus qui stillat ex arboribus Ketaph, et vulgo balsamum dicitur. » De balsami ortu, irrigationibus, et interitu, si plura desideras, consule Petrum Martyrem, lib. III *De legatione Babylonica* 20.

Et ungula. Rabbi Salomon in cap. XXX Exodi, Paulo Fagio interprete, putat radicem esse candentem, tersam, ac puram, in morem unguis. Rabbi Davidi eodem loco, est aroma quod in Mischnach (sic vocant textum Thalmudicum) Zipporen, id est onyx, sive unguis vocatur, et est leue et lucens, ut unguis. Propperius :

Et cronico nates murrheus ungat onyx.

Mibi verisimilius, et huic loco convenientius id esse videtur, quod de onycha, seu ungula habet Dioscorides lib. II, cap. 10 : Ὀνὴ ἐστὶν, inquit, πῶμα κογγυλλῶν, ὁμοιον τῷ τῆς πορφύρας, εὐρισκόμενον ἐν τῇ Ἰνδία ἐν ταῖς καρδοφόροις λίμναις. Διὸ καὶ ἀρωματίζει, νεμομένων κογγυλλῶν τὸν νάρθον. Id est : « Unguis conchylii tegumen est, haud ei absimile, quo purpura contegitur, quod in Indiæ nardiferis lacubus reperitur. Proin etiam odorem spirat, quoniam conchylii nardum pascuntur. » Vide etiam Plinium lib. XXXI, cap. 10.

Et galbano. Galbanum inter alia, liquor est ejuſdem plantæ, similis ferulæ, nascentis in Syria, medicis frequens. Dioscor. lib. 1, cap. 7 ; Theophr. lib. IX *De hist. plantarum*, cap. 1 et 7 ; Plin. lib. XII.

cap. 25 et 48, lib. XXIV, cap. 5 et 13. De hoc Virgilius 60 :

Hinc jam galbano suadebo incendere odores.

Et Lucanus 60 :

Hic ebulum stridet, peregrinaque galbana sudant.

De illo item rabbi Kimhi in c. XXX Exod. ait : « Galbanum aroma est, cuius odor gravis est, et est succus arboris, quæ invenitur in urbibus Græciæ, estque ut mel nigrum, et lingua Arabica dicitur Miah. »

Et hedysmo. Ἠδύσμον suavis odor, mentha nominatur ; de qua Luc. XI, ἀποδεχάουτε τὸ ἡδύσμον, id est, solvitis et datis decimas ex mentha. Dioscorides vocat ἡδύσμον ἄγριον, menthastrum herbam. Vide Plinii lib. XIX, cap. 8, et alios.

Et thure. Thus, aut tus nomen tritum, sacris suffimentis succensis ignibus maxime conveniens, et jam pridem usitatum. Ovidius, XIV *Metam.*, v. 128 :

Templa tibi statuum ; soltam tibi thuris honores.

Et Tibullus lib. I, eleg. 3, v. 34 :

Redderet antiquo menstrua thura Lari.

Porro ut thuris, sive incensi suffumigationes in sacris Hebræorum divina jussione frequentes erant, sic ejusdem benedictio, et usus in sacris Christianorum, ex apostolorum traditione, summiæque Græcarum et Latinarum Ecclesiarum consensione, religiose observatur, ut videre est ex Ruperto, lib. 1 *De divinis offic.*, cap. 29 et 36, et lib. VI, cap. 31 et 32 ; Stephano Eduensi lib. *De sacramento altar.*, cap. 12, Germano Constantinop. in *Rerum ecclesiasticarum cons.* ; Augustino serm. 98 de tempore ; Tertulliano lib. *De coron. mil.* ; Dionysio Areop. lib. *Eccl. hier.*, cap. 5 ; Jacobo fratre Domini in Liturgia ; canone 3 seu 4 apostolorum. Si præter hos auctores, alios adhuc desideras, ritumque hunc accurate et diligenter comprobatum, consule librumquem 101 adversus anatomen missæ edidit, vir in evolvendis sacris auctoribus paucis comparandus D. Jacobus Faber, doctor theologus, præceptor mihi perpetuo observandus, hinc tibi abunde satisfactum iri puto. Cæterum, cum Gnostici horum omnium suffimentorum species, quantitates, comminationesque ad confirmationem suorum placitorum detorquebunt non possent, quod vel maxime necessarium fuisset ; argute concludit Irenæus illos, quosdam alios legis veteris ritus insulse et stolide adduxisse, ut his sua deliria asseverarent.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 41.

Pag. 149. *Jesus... litterarum est duarum et dimidia.* Sciendum, veteres dixisse « Jesu, » et Hebraice יֵשׁוּעַ pro « Jesu : » inde manasse puto scripturam Græcam Ἰησοῦς. Nam a « Jesu » diceremus « Jesus. » Hoc posito, cum dicat hoc nomen litterarum esse duarum et dimidiæ, quid aliud arbitremur, quam per « dimidiæ » ipsam litterarum ioth intellexisse ? Quippe is ejus litteræ character est, ut vix ad medium altarum litterarum attingat ; et quidem si cum illis conferatur, pro dimidia littera jure haberi possit. Hæc Drusius centuria 1 *Miscellanearum*, cap. 44, ubi et de interpretatione nominis Jesu, qua « Dominum eum, qui continet cælum et terram, » significare traditur, eadem dixit, quæ Feuardentius.

Pag. 150. *Et sacerdotales nuncupatæ.* In Græco forte ἱερωτικαί, vel similia exstitit vox, qua usus Hebraicarum litterarum in sacro Bibliorum codice est, quam interpretes perperam verit « sacerdotales. »

Decem quidem sunt numero. Legendum conjicio, « xxduæ quidem, » etc., quot litteras apud Hebræos esse notum est.

Scribuntur autem quæque per quindecim, novissima littera copulata primæ. Hæc quid tibi vellent,

60 Lib. III, eleg. 8, v. 22. 60 Georg. IV, 284. 60 Phars. IX, 916.

dfu multumque cogitavi, sed excogitare haud potui. Textum sane corruptum esse cod. Voss. indicat, cujus diversam lectionem notavi.

Quas et dimidium habet litteras. 7 finale pro dimidia littera η accepit.

Pag. 151. Et Hedyosmo. Nota Irenæum Exod. xxx, 34, non legisse χαλδάνην ἡδυόσμου, uti nunc in LXX versione exstat, sed χαλδάνην, ἡδυόσμον; adeo ut juxta hanc lectionem sacrum thymiamā, perinde ut sacrum unguentum, ex quinque commistionibus subsistat.)

Adnotationes Fr. Fewardentii in cap. 42.

Pag. 151. Quia autem. Caput 40 hic signat vet. cod. Contendit Gnosticos nihil somniorum suorum asserere posse ex numero quinario, quantumvis frequenter in sacris occurrat.

Ipsa habitus crucis. Piani admodum habes figuræ crucis, adeoque imaginis eidem affixæ speculationem, quam et sæpe, et libenter imitatur Augustinus, verba ista Apostoli⁴⁴: « Ut possitis comprehendere quæ sit longitudo, et latitudo, et sublimitas, et profundum, scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi; » ad sacramentum crucis referens, « ut in latitudine accipiatur transversum lignum, quo extenduntur manus, propter operum significationem; in longitudine ab ipso usque in terram, ubi totum corpus crucifixum stare videtur, quod significat persistere; in altitudine ab ipso transverso ligno sursum, versus quod ad caput eminet, propter expectationem supernorum; in profunda autem, pars illa ligni, quæ in terræ abdito delixata latet. » Hæc Augustinus epistolæ 112 cap. 12, epistol. 119 cap. 41, et epist. 120 cap. 26, quibus imaginis Crucifixi considerationem sanctissimis Patribus longe gratiorem fuisse perspicimus, quam neotericis Gnosticis.

Observandum porro quinque extremitates, seu fines Dominicæ cruci hic aperte tribui: ac de quatuor, omnibus constat; de quinta, ubi requiescere dicitur affixi corpus, non ita. Non enim elare dicitur, an pedibus tanquam subjecto scabellulo, quiesceret, an vero media corporis parte quodammodo sederet. Verum, Gregorius Turonensis disertis verbis de tabella (alii suppedaneum vocant) in qua et pedes innixi et fixi fuerint, hoc intelligendum tradit⁴⁵: « In stipite erecto, iniquens, foramen manifestum est: super hanc vero tabulam, tanquam stantis hominis sacræ affixæ sunt plantæ. » Illis fors similia sensatio videtur Justinus martyr in *Dialogo*; Tertullianus libro tertio *Advers. Marc.*, capit. decimo octavo, et decimo nono; et Venerabilis Beda in *Collectanea*, affirmans eandem crucem ex quatuor diversorum lignorum generibus compactam fuisse: quarto haud dubie suppedaneum illud intelligens⁴⁶. Istud denique plurimum confirmant vetustissimæ crucifixi Domini nostri in templis servatæ imagines, quas etiam eodem anno quo hoc scribitur 1595, multis in locis conspeximus, cum dicto scabellulo, in quo pedes etiam distincti secretique duobus clavis assignantur; nimirum, Viriduni, in majore eademque vetustissima æde, unam; et monasterio, quod a divo Paulo nonnō habet, alteram. Treveri ejusdem formæ vidimus in majore templo, duas; in æde B. Virginis, tres; Sancti Simæonis, duas; Sancti Paulini, unam; et S. Mariæ alteram. Confluentiæ, in templis diversis, tres. Colonia Agrippinæ, etiam ejusdem formæ imagines, id est pedibus disjunctis, atque duobus clavis in subjecta tabella confixis, plurimas conspeximus. In summo templo, tres; ad S. Severinum, tres; ad S. Cunibertum, tres; ad S. Gereonem, unam; ad

A XII Apostolos, duas; ad S. Pantaleonem, unam; ad S. Ursulam, unam; ad S. Mariam de Capitolio, unam; in cœmeterio S. Georgii, unam; ad Indulgentias, unam; ad S. Mauritium, unam; ad Clarissas, unam; in quodam xenodochio, unam; audivimusque in aliis sacris locis multas tales servari: quibus superior nostra conjectura non mediocriter roboratur.

Quatuor certe clavis confixum cruci Christum fuisse, non tantum ex historica inventionis sanctæ crucis narratione, satis aperte mihi colligi posse videtur: sed etiam ex certissimis Patrum testimoniis. Cyprianus namque serm. de Passione, plurali numero dicit: « Clavis sacros pedes terebrantibus. » Et supra laudatus auctores Turonensis apertius scribit: « Clavorum Dominicorum quod quatuor fuerint, hæc est ratio: duo sunt affixi in palmis, et duo in plantis. » Eadem quoque est sententia lib. 1, cap. 10 S. Brigidæ Revelationum, quas etiam summi pontifices probaverunt.

Pag. 152. Unaquæque tabula. Diverse fuerunt sententiæ Hebræorum, Græcorum, et Latinorum, quot præcepta in quaque tabella reponantur. Josephus⁴⁷ et Philo⁴⁸, quos hic imitatur Irenæus, quinque in qualibet collocant. Ex Græcis Origenes⁴⁹, Procopius⁵⁰, et Hesychius⁵¹ cap. xx Exodi narrantes, et Clemens Alex. vi Strom., quatuor in priore, sex in posteriore annumerant, quibus ex Latinis astipulatur Ambrosius⁵². Latinis fere omnibus valde probatur Augustini partitio, quæ tria tantum in prima constituit, quibus Dei cultus explicatur; septem in alia, quibus proximi dilectio jubetur.

Quis enim concedat. Contendit nec dies, nec menses, nec annos præterlabentes confictos a se Pleromatis Æones significare: ac idcirco desumpta ab his argumenta nihil omnino concludere.

Præfinitus. Ita vet. cod.; delevimus præfinitione. Adhuc autem. Caput 41 signatur in vet. cod. cum hæc epigraphe: « De Amen et nonaginta novem annis, ex quibus una perit et inventa est. » Cæterum, « sinistra, » pro « sinistra » substituitur ex superioribus, quibus quædam dextra, alia vero sinistra, ex Achamoth Matre producta garrunt.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 42.

Pag. 151. Ipsa habitus crucis, etc. A Justino martyre hæc sane accepisse videtur Irenæus, utpote qui in *Dial. cum Tryphone*, pag. 318, crucem his descripsit verbis: « Ὁρθιον γὰρ ἐστὶ τὸ ἐν ἔϋλον (arrectarius stipites) ἀπ' οὗ ἐστὶ τὸ ἀνώτατον μέρος εἰς κέρασ ὑπηρέτων (vertex cui impingitur titulus aut causa mortis), ἔταν τὸ ἄλλο ἔϋλον προσαρμοσθῆ, καὶ ἐκατέρωθεν ὡς κέρατα τῆ ἐνὶ κέρατι παρασκευµένα τὰ ἄκρα φαίνηται (transversum lignum, quod quasi brachia crucis facit), καὶ τὸ ἐν τῷ μέσῳ πηγνύµενον, ὡς κέρασ καὶ αὐτὸ ἔξοχόν ἐστιν, ἐφ' ᾧ ἐποχῶνται οἱ σταυρούµενοι. Quæ ultima verba Scaliger in *Animadversionibus* ad Euseb., p. 118, ita Latine transtulit: « et quod in medio stipite impactum est, ipsum quoque instar cornu eminet, cui insidunt et vectantur ii qui cruci affiguntur. » Unde plura de crucis structura et partibus commentatur: contra quæ tamen disputat Fullerus lib. iv *Miscellaneorum sacrarum*, cap. 12, prolixè ex ipsa Justini martyris et Irenæi collatione probans, in quo insidere dicuntur, qui supplicium dant, non esse distinctum a scabellulo, cui pedes inniti et innigi solebant.

Pag. 152. Columnas habebat quinque. Quatuor solum Exod. xxvi, 32, memorantur columnæ velamine, quibus sanctum sanctorum a sancto distinguebatur; sed ibid., vers. 37, « quinque » dicuntur columnæ ante quas ducebatur velum, quod in introitu

⁴⁴ Ephes. iii, 18, 19. ⁴⁵ Lib. de Glor. martyrum, cap. 6. ⁴⁶ Molan., libr. de sacr. pict.; Lipsius lib. de Cruce. L. ⁴⁷ in Antiq., c. 6 et 8. ⁴⁸ L. de Decalogo. ⁴⁹ in cap. vi Epheus. ⁵⁰ Lib. de decem chordis. ⁵¹ Conc. 1 in psal. xxxii. ⁵² Quæst. 71 in Exod.

Itaque, secundum hanc rationem. Iterum docet non esse petendam a parabolis certam constantemque regulam fidei nostræ, sed in apertis Scripturis, quæ non nisi repugnanti possunt in varios diversosque sensus torqueri.

Nulla. Expunximus « nulli; » postea « ad eum, » pro « ab eo, » vet. cod. auct. reposuimus.

Cum itaque. Non vult omnes Scripturas adeo apertas, et cuivis obvias esse, ut nulla sit in eis obscuritas, cum hoc alibi frequenter affirmet; sed eas adeo perspicue et constanter, unum et solium Deum mundi creatorem, et rectorem prædicare, ut nemo qui his attenderit, ignorare possit ⁵⁴. Quid enim apertius, quam istud: Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est ⁵⁵ » et: « Non habebis deos alienos coram me ⁵⁶ » Et sexcenta talia.

Quia enim. Cap. 45 signat vet. cod. cum summa quæ supra tribuitur capiti 44.

Ipsa dictione, neque. Tres has voculas desiderat veter. cod.; quæ vero hic refellit, partim cap. 4 lib. 1, partim cap. 16, 17 et 23 recensuit.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 47.

Pag. 156. *Habentes itaque regulam.* Docet quæstionibus vanis et curiosis de Bytho, Propatore, ac Æonibus non esse incumbendum, cum Scriptura perfecte constanterque affirmet unum esse verum Deum, qui omnia fecit et administrat. Porro « exerceri, » pro « exercere, » ex veter. cod. legitur.

Qua manifestissime. Ita vet. cod.; excusi, « quæ manifestissime. »

Si autem omnium. Sacra scripta, ut a Verbo Dei, et Spiritu ejus profecta, omnibus numeris perfecta esse, ideoque magna religione ipsis adhærendum rectissime asserit: sed nec minus pie evincit, ea tantis mysteriis abundare, ut ad eorum intelligentiam revelatione opus sit, cum tanta sit animi nostri caligo, ut ad ea, quæ ante pedes sunt, crebro cæcutiamus, sicut exemplis propositis confirmat. Errant igitur toto cœlo, qui sacras Litteras adeo claras, apertas, et omnibus pervias clamitant, ut quibusvis liceat illotis **103** pedibus et manibus, ad casttractandas accedere. « Ratio divina, » ait Tertullianus ⁵⁷, « in medulla est, non in superficie, et plerumque æmula manifestis: nec hæreses esse possent si non et perperam Scripturæ intelligi possent. » Multis etiam in locis per obscuras Scripturas « provisum esse non dubitat Augustin. ad edomandam labore superbiam, et intellectum a fastidio revocandum, cui facile investigata, plerumque vilescunt; » lib. II *De doct. Chr.*, cap. 6. Et lib. *Contra Adimantum*: « Aliquando aperte ponitur in Scripturis ipsa divina auctoritas, aliquando autem occultatur, ut et manifestis lector instruat, et exerceat obscuris, » cap. 17. Non possum hoc loco non monere, rem istam gravius a Procopio, Gazæo, Præfat. in Isa., elegantissime et gravissime tractari, quam Latinam factam percurrendam mihi aliquando dedit Joannes Curterius, cujus anima pace fruatur, qui totum Commentarium jam edidit in Ecclesiæ utilitatem.

Quippe a Verbo Dei et Spiritu. Quando Spiritum sanctum, simul cum Filio Dei, sacrarum Scripturarum auctorem asserit, plane eum esse naturam Deum, omniscium, et omnipotentem agnoscit. Quod paulo post sequitur: « Non est mirum si in spiritalibus et cælestibus, et his quæ habent revelari, hoc patimur nos, » etc., duplicem continet Hellenismum. Priorem, « habent revelari, » pro, « revelatione opus habent; » vel, « suo tempore revelabuntur: » posteriorem, « hoc patimur nos, » pro, « hoc nobis usu venit. »

Quid enim. De Nili incrementis et eluvionibus

A septem diversas philosophorum opiniones recitat Plutarchus lib. IV *De plac. philosoph.* Easdem examinat Plin. lib. V, cap. 9. Diodorus octo etiamnum refert, quarum postremam solummodo probat, lib. I, cap. 4. Suas conjecturas proponit Herodotus in *Euterpe*, quem in his garrire putat Strabo in XVII. Nec unde crescere incipiat Nilus, nec incrementi ejus causas inveniri, omnium, meo judicio, rectissime scripsit Senec. lib. IV *Natur. quæst.*

Sed et volantium. De hirundinum recessu intelligit, quas viciniora loca petere, et apricos montium sequi recessus putat Plin., ubi nudas et deplumes frequenter inventas fuisse asserit, lib. X, cap. 24. Exprobat Dominus Hebræis stupiditatem, qua Juricia sua non advertentibus, propositis ciconiis, turturebus, gruibus et hirundinibus, quæ stata tempora recessus sui sagaciter nota nec antevertunt, nec prætereunt, Jerem. VIII, 7.

Quid autem possumus. Plutarchus ⁵⁸ quinque diversas sententias de Oceani fluxu et refluxu referens, satis innuit, quam frigide rei nodum solverint philosophi. Illos soli et lunæ tribuit Plin. lib. II, cap. 97, quod et Aristoteli placuerat lib. II *Meteor.* Sacræ Litteræ isthæc omnia divinæ providentiæ ascribunt: quæ mirabiles elationes maris excitat, turbatque profundum, et sonum fluctuum ejus ⁵⁹. Reliqua, quæ subjiciuntur, exempla, ex Jobi cap. XXXVIII desumpta videntur.

Si ergo et in rebus. Cap. 46 signat vet. cod. Colligit autem non solum sacrarum Scripturarum verba, dialectos, phrases, et dicendi varias figuras obscuras esse, verum etiam res quæ in his continentur et significantur: quod et post Irenæum etiam approbant Origen. lib. VII *Contra Celsum*; Ambrosius epistola 44; Hieronymus epistola ad Paulinum; Augustinus lib. III *Confessionum*, cap. 5, lib. XI, cap. 2, ac epist. 3 et 119. Hoc ipsum quoque hæresiarcharum ministris tot commentariis secum dissidebantibus, adversus propriam de perspicuitate utriusque Testamenti jactantiam, contestantibus.

Pag. 157. *Semper enim fides.* Fidem etiam in futuro sæculo permanere, non solum hic Irenæus affirmat, sed et Tertull. his verbis ⁶⁰: « Exhaustiuntur linguæ, scientiæ, prophetiæ, permanent fides, spes, dilectio, » etc. Momineris fidem duo involvere: primo eam obscuritatem, quam Patres scholastici vocarunt « latentiam obiecti; » secundo inconcussam eam certitudinem, quæ omnem dubitationem procul repellit: hanc conditionem posteriorem in beatis spiritibus permanere, recte volunt hi auctores; priorem vero minime. Vel remanet quoad habitum et ornatum; non quoad actus et exercitium.

Si ergo secundum. Cap. 47 signat. vet. cod.

Et sine periculo. Quatuor has voces habebat vet. cod., excusi omnes desiderabant.

Antequam. Origenes lib. III *De principiis*, testatur ethnicos hac questione Christianos exercuisse: Si cœpit mundus ex tempore, quid faciebat Deus antequam mundus fieret? Otiosam enim dicere naturam Dei, otiosam simul est et absurdum, vel putare quod bonitas aliquando nihil fecerit, et omnipotentia aliquando non egerit potentatum, etc. Postea vero concludit, eum alios fecisse invisibiles mundos antequam hunc visibilem conderet: quod Judæorum fabulas Talmudicas omnino respicit. Scribunt enim illic, Deum exercuisse se in extruendis variis mundis; quos ubi conderat, illico destruebat, atque iterum instaurabat, quoad hunc, quem nunc habemus, mundum facere didicisset ⁶¹. Augustinus ⁶² rectius censet, quæstionem velut re-

⁵⁴ Lib. II, c. 47, et lib IV, cap. 45. ⁵⁵ Deut. VI, 4. ⁵⁶ Exod. XX, 3; Deut. V, 7. ⁵⁷ lib. de resurrect. carn. ⁵⁸ Lib. III De plac. phil. ⁵⁹ Psal. XCII, 4; LXIV. 8. ⁶⁰ Lib. de Pat. ⁶¹ Talmud, trac. 4, distinct. 5. ⁶² Lib. II Confess., cap. 12.

ranis symmetricis traduci, quod Basilidis, Marcionis, et reliquorum veterum hæreticorum, quos Irenæus superioribus duobus cap. atque præsentī coarguit, autissimam adversus æternam Filii Dei generationem somnia reparare nisus fuerit, scribens in Miscica corpore doctrine, pag. 310 « illum esse natum cogitatione Patris. » Non potest Ecclesia, inquit, hanc opinionem pro articulo fidei tolerare : 1° Quia nullum manifestum Scripturæ testimonium pro ea re habetur. 2° Quia est somnium non tantum stultæ rationis ac philosophiæ, sed etiam veterum hæreticorum. 3° Quia in primitiva Ecclesia hic error est gravissime damnatus, ut ex Irenæo apparet. 4° Quia non procul discedit a Samosatani et Serveti impia speculatione, qui dixerunt, Verbum Patris esse cogitationem evanescentem. 5° Ex hoc sequuntur multa impia. Nam si cogitatio Patris est ὑπόστασις separata, cur non et Filii et Spiritus sancti. 6° Si separeas a Patris persona ejus substantialis cogitationes, quid in persona remanebit, nisi inane nomen? 7° Humana ratio non potest certo statuere, quomodo culex aut pulcx generetur : quæ est ergo temeritas de æterno Dei Filio sic statuere? Hactenus illi, nec admodum male. Atque utinam sic tam Lutheri sui, quam ejusdem Philippi reliquos omnes errores ad sanctissimæ antiquitatis regulam et primitivæ Ecclesiæ trutinam diligenter et fideliter examinarent : ita enim et seipos et innumeros alios a lædissimis hæresibus eluerent, et ab æternis suppliciis, quæ pro certo cunctis hæreticis et schismaticis parata sunt, liberarent.

Hunc quasi ipsi. Ita vetus cod.; excusi habebant, « hunc quasi ipsum obstericaverunt primi, et generationis ejus, » etc.

Fantasmari. Locus iste hactenus plurimos tortis, aliis « fastos mori, » aliis « factos morti, » legendum suspicantibus : restitutam nunc puto ex vet. cod. germanam lectionem : « Neque nos fantasmari oportet ex opinionibus propriis : » sic enim vetus interpres Græcum φανταζεσθαι reddere studuit. Expunximus « fastos mori, exponi omnibus. »
Suppedaneum. Sic legit etiam Cyprianus lib. 41 Adversus Judæos, capite vicesimo sexto, Gr. ὑπεπόδιον. Et divisiones. Expunximus « divisiones nos. »

Post deinde. Quæ hic refellit de numeris, litteris et syllabis, recitavit libro primo, capite decimo et undecimo. Docet autem nullum exstare in Scripturis testimonium, quo possint affirmare signa sua per litteras, syllabas, vel numeros ex his deductos. Paulo post, « est autem quando, » etc., dicitur Græca phrasi, pro « interdum autem. »

Etenim si quis exquirat. Existimant nonnulli, his verbis, beatum Irenæum Christo Domino ignorantiam simpliciter tribuere, qui certe lapsus esset, magis condonandus ei, qui ardore retundendæ impietatis Gnosticorum, qua supra Patres, apostolos, prophetas, imo et Christum ipsum sapere sese jactabant, hoc minus caute dixisset, quam pro caciter et odiose exagitanus. At mihi longe aliquid videtur. Qui enim lleret, ut Christo nunc ignorantiam allingeret, qui toties in superioribus Gnosticis impietatis reus egit, quod Sophiam et Monogenem Patris ignorantiam passionibus subjecerent? Aut quomodo hic ignorantiam tenebris involveret eum, quem tanto fervore Deum deorum, et Dominum omnium, Patri omnino æqualem et coæternum, plusquam Salomonem et Jonam, vivorum et mortuorum judicem passim inculcat?

Ergo tantum vult Christum dei postremi notitiam, de qua agitur, ad Patrem referre : sicut opera, vitam, imo et deitatem ipsam ab eodem æterna generatione accepisse palam profitetur ; ut sapere nos

A doceat ad sobrietatem, neque erubescamus difficilem questionum labyrinthos Deo reservare. Hanc Irenæi mentem esse, mecum, arbitror, judicabit, quisquis pie, accurate, et nullis errorum passionibus in transversum acto animo superiora ejus scripta cum præsentibus expenderit.

Cæterum, sententiam eam, qua videtur Marcus horam et diem judicii Christum æque ac angelos latere voluisse, Ariani olim torquebant, ut ipsam creaturam esse, et neutquam Patri homocousium assererent, quemadmodum Athanasius 66 et Hilarius 66 referunt. Photinus quoque apud Vigilium martyrem, Christum pernegat Deum esse, quod diem judicii se ignorare fateatur. Agnositas quosdam hæreticos inde nominatos tradit Isidorus, quod Christo diei judicii ignorantiam impingerent. Ne vero a superioribus Gnosticis latum unguem discederent posteriores, Calvinianos eo impietatis progressos legit ætas nostra, ut Christo Jesu, Deo et homini, Salvatore nostre, ignorantiam rerum multarum tribuant. « Ipsum enim ut corpore, sic et animo adolevisse » vult Brentius 67. « Fabrum idiotam » Oslander vocat 68. « Communi hominum ignorantia » subijcit Rodolphus Gualtherus 69. « Non habuisse omnem scientiam ab initio (ut somniant papistæ) sed per gradus, » blatterat Molinæus 70. « Ita ignorasse, ut disceret ipse, atque erudiretur more hominum, » non erubuit scribere Gallasius, Adnotationibus in hunc Irenæi locum.

Annon hoc est βαδιδύρημα illud, id est fallax et suppositum commentum Gnosticorum, quo somniabant Christum sub ferula præceptoris alphabetum didicisse, ut lib. 1, cap. 17, Irenæus retulit? Sed præstat hæc viperarum genimina telis iis conficere, quibus olim Arianos Hilarius 71 : « An credibile, ait, ut aliquid ex omnibus nesciat, qui omnibus ad id quod sunt, atque erunt, auctor est? Si omnia per Christum, et in Christo, et ita per ipsum, ut omnia in ipso sint, id quod neque extra eum, neque non per eum est, quomodo non etiam in scientia ejus sit? Cogitationes humanas, non tantum præsentī motu incitatas, sed etiam instinctu future voluntatis agitandas, Christus non ignorat, Evangelio testante : « Sciebat Jesus ab initio qui essent non credentes, et qui esset traditurus eum 72. » De eo scriptum meminerimus : « Omnia per ipsum, » et in ipso creatæ sunt, et ipse est ante omnes 73. » Et illud : « Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare, et omnia in ipso reconciliari 74. » Christus aderit, et adventus sui diem ignorat? Dies suus est, secundum Apostolum 75, et ignorantia ejus detineri intelligendus est? Humana naturæ, quod agere definiunt, præsciunt, et sequitur gerendorum conditio voluntatem agendi : Deus vero natus, quod in se, et per se est, nescit? Non patitur in nobis doctor gentium Paulus hanc impii erroris professionem, ut ignorasse 105 aliquid unigenitus Deus existimetur ; aut enim : « In eo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi 76. »

His Hilarii verbis addo gravissimum Augustini judicium 77 : « Ignorantiam, » inquit, « nullo modo crediderim fuisse in infante illo, in quo Verbum caro factum est, ut inhabitaret in nobis : nec illam ipsius animi infirmitatem in Christo parvulo fuerim suspicatus, quam videmus in parvulis. »

Latinis duobus totidem Græci ætatis superiores, nec pietate aut doctrina inferiores, accedant. Justinus martyr aperte scribit 78 : Προάπτειν τὴν Χριστῷ ἄνοιαν, ἐστὶν ἀρεβέξ, « Christo ignorantiam tribuere, impium est. » Et Clemens Alexand. : « Christus hodie regeneratus, jamque est perfectus,

66 Ser. 4 contra Arian. 67 Lib. ix de Trin. 68 Hom. 19 in Luc. 69 Conjectura 4 de fine mundi.

70 Hom. 112 in Marc. 71 In Harmon. 72 Lib. ix de Trin. 73 Joan. vi, 65. 74 Joan. i, 1.

75 Coloss. i, 16. 76 I Thess. v, 2. 77 Coloss. ii, 3. 78 Lib. ii de pec. merit. et remiss., cap. 29.

79 Quæst. 58 ad orthod.

an, quod est absurdissimum, et aliquid deest? Sed si ita est, ut aliquid discretè opus fuit. Sed enim, cum Deus esset, nihil didicisse fuit consentaneum. » Lib. I *Pædag.*, cap. 6 et 11.

Superest igitur ut eum beato Petro, apud Clementis *Recogn.* 79 credamus, Christum ideo se diem et horam nescire professum, ut totum revocaret ad Patrem. Aut cum Hilario, eo sensu quo, ut clamorem Sodomæ et Gomorrhæ resciret, descendisse dudum dixerat. Aut cum Augustino 80 et Basilio 81 intelligamus, quia hoc utiliter occultabat discipulis, nescientem se dixit, quia non conferret hominibus tunc iudicij tempus audire, quos nescientes occultante faciebat. Hieronymus particulam, « neque Filius, » in quibusdam exemplaribus Latinis additam fuisse, eamque Græca, maxime Pierii et Adamantii ascriptam non habere testatur, *Commentar.* in xxiv *Matt.*, quæ ne ab Arianis adjecta fuerit, multis non levi suspicionem forte injiciat. Lutherania porro hunc errorem propugnantibus ipsam Lutheram oppono, M. Stifel de hoc percunctantij respondentem: « Christum etiam secundum humanitatem bene novisse tempus iudicij. Nescire autem debere ad aperendum hominibus, quoniam non ideo missus erat. » Hæc refert Rebenstock tom. I *Colloquiorum*, pagina 50. Calvinianis secum repugnantem obijci Calvinium, dialogo 4.

Ejusdem adnotationes in cap. 50.

Pag. 159. *Reveriamur.* Vetus codex hic signat caput 53, cum hoc argumento: « De natura animæ. » Quæ vero refellit, recensuit libro primo, non longe a medio capitis primi. Tradit autem mæra signenta esse, quæ de Matre in Pleroma redeunte, et animali Demiurgo nughantur.

Iustorum autem animas. Docet animas iustorum non salvari, propterea quod sunt spirituales substantiæ, pari etenim jure omnes servarentur, nullæque æternis ignibus adjudicarentur. Salvabuntur autem propter fidem, justitiam et operas justas: quæ quoniam cum corporibus et per corpora sua iis incubuerunt, et ipsa quoque servi necesse est, dicente Filio Dei: « Qui bona fecerunt, procedent in resurrectionem vitæ 82. » Errat itaque, ut pie docet Augustinus 83, qui putat, quando ad iudicium Dominus venerit, non judicari hominem secundum opera sua, qui jam per statem uti potuit libero voluntatis arbitrio. Alii enim Scriptura: « Ira et indignatio, tribulatio et angustia in omnem animam hominis operantis malum: gloria autem et honor, et pax omni operanti bonum 84. Referet unusquisque propria corporis sui, prout gessit, sive bonum, sive malum 85, » etc. Hæc, rogo, diligenter observent solius fidei assertores.

Superflua autem et discessio. Billius: « Hoc loco excuti mihi non potest, quin pro, « discessio, » reponendum sit, « descensus, καθόδος. » Hoc enim vult Irenæus: Si non ob virtutem, sed ob substantiam salus animis humanis compareretur, nihil esse necesse, quoniam quispiam fidem suscipiat: imo etiam nullam causam fuisse, cur Christus in terram descenderet: cum et citra fidem, et citra Christi descensum, salutem omnes animæ consecuturæ sint, cum sint unius ejusdemque substantiæ: omnes, etc. Infra multa sunt ita ægra, ut nisi melioris exemplaris adjumento sanari vix possint.

Ejusdem adnotationes in cap. 51.

Pag. 160. *Quia enim.* Corpora sanctorum eundem cum animis locum refrigerij participatura ostendit, eo quod justitiæ operibus et ipsa participarint. Idem argumentum sequitur Tertullianus, ut fusiore, sic vehementiore stylo: « Dum caro nostra, inquit 86, ministra et famula animæ depu-

tatur, concors et cohæres invenitur; at temporalium, cur non et æternorum? » etc. Unum porro hujus loci aperit his verbis Cyrillus Jeros. catech. 4: « Modeste ut tractes corpus hoc te moneo: et cognosce quod cum corpore resurges ad iudicium. » *Emerget.* Ita vetus cod.: excusi, « et integer, » quod expunxit.

Ejusdem adnotationes in cap. 52.

Pag. 160. *Hi autem.* Caput 54 habet vet. cod. cum hac epigraphe: « Quoniam secundum illorum sermonem, cum animæ serventur, necesse est corpora participare salutem. » Quæ vero hoc capite arguit, habentur lib. I, cap. 1.

Quid autem est. Caput est 55 in vet. cod. cum argumento cap. 51.

Quid ergo adhuc. Capituli 36 initium est in vet. cod. cum argumento cap. 51.

Ad quem. Delevinus, « atque, » auct. vet. cod. consentiente Bibliorum contextu: ut circa initium capitis pro « quando » repositimus « primum quod, »

Ejusdem adnotationes in cap. 53.

Pag. 160. *Et universæ.* Colo tantum dirmenda a cæce superioris capitis mihi videatur prior hæc sententia.

Super eos qui fabulis referuntur gigantes. Gigantes quidem fuisse convenit inter sacros et profanos universos auctores: sed quia de illorum ortu et proceritate magna est dissensio, paulo altius repetita hæc adnotare libuit. Fabulatur Hesiodi *Theogonia*, illos e terra Urani sanguine respersa natos, cum ei Saturnus filius verenda abscondisset; cui assensit Diodor. libro quarto. Homines patres eosdem non habuisse, tradere librum nomine Enoch evulgatum, ob idque supposititium recte a prudentibus iudicatum fuisse, xv *De civit. Dei*, cap. 23, docet Augustin. « Igitur secundum Scripturas canonicas, » subjicit idem, « Hebræas atque Christianas, multos gigantes ante diluvium fuisse, terrigenæ societatis hominum cives, dubium non est. Nec mirandum quod de filiis Seth nasci potuerint, cum hinc ostendere vellet Creator, non solum pulchritudines, sed et magnitudines corporum, non magni penitendæ esse sapienti. » Et quæst. 4 in *Genes.* facile creditur scribi, grandes et fortes ex mulieribus nasci potuisse, « quia et post diluvium quidem tales reperti fuerint, et quod quedam corpora virorum et feminarum ad incredibilem modum ingentia sæculo suo exstiterint. » His adjicit Cyrillus 87, deformitate illa vultus et vastitate monstrosa corporis, iram divinarum scelera hominum vindicasse. Theodoretus 88 audiens Scripturam divinam dicentem de Enach, quod a gigantibus oriundus erat; et Og ferreum cubile novem cubitorum longitudinem, et latitudinem quatuor habere; exploratores item narrantes iustar locustarum se fuisse in conspectu illorum, et dicentem Dominum: « Tradiderunt Amorruæum, cujus altitudo erat tanquam cedri, et robustus ut quercus 89: » optimo jure opinatur fuisse quosdam pergrandes homines. Nec puto aberrare Josephum, cum propter corporum magnitudines atque formas, in nullo aliis hominibus proximas, cæteris ultra modum admirabiles illos exstitisse scribit, libro quinto *Antiq.* Hebræi alii eos « Nephilim, » id est cadentes, dictos putant, quod homines illorum conspectu timore oppressi caderent: vel quia in diluvio (quod propter eorum exsecrabiles et nefarias libidines immissum recte asserit Berossus) ceciderunt, ut de illis dicat Job cap. xxvi: « Gigantes genuit sub aquis; » vel quod ruina magna caderent ob staturæ proceritatem. Atque hæc de ortu et proceritate eorum.

Cæterum, countus illorum narrant profani scriptores fuisse, at tres maximos montes Olympum, Ossa, Pelion aggererent, sperantes se hoc modo

80 Lib. x. 81 Lib. I de Gen. cont. Manic., cap. 22. 82 Lib. iv contr. Enoch. 83 Joan. v, 29. 84 Epist. 47. 85 Rom. II, 9, 10. 86 II Cor. v, 10. 87 Lib. de resurr. caru. 88 Lib. III in Genes. et I contra Jul. 89 Quæst. 48 in Genes. 90 Amos II, 9.

facile sibi viam munituros, qua ad ætheream su- A cod. cum epigraphe hic affixa. Expunximus autem
bilitatem evaderent, superis bellum inferrent, tres dictiones, « quoniam » pro « qui, »—« spirituales
Jovemque cœlo deturbarent: sed misso fulmine conditions, » pro « spiritualis conditionis, » repo-
ipsos perisasse. Inde natum proverbium: Γυάντων nentes auctor. vet. cod., et significat « quoniam, »
ἀπόνοια, Gigantum arrogantia, in eos qui temere idem quod ὄτι apud Græcos.

res nou tentandas, ut adversus Deum pietatem, jus Tradit autem spiritalēs creaturas, ut puta no-
et æquum, moliantur, quod inauspicato semper vem angelorum ordines, innumerōsq;e alios beatos
illis recidit. His igitur admodum apposite Gnostico- spiritus (Apoc. vii) in cœlis esse, Paulumque iu
cos similes dicit Iren. ac deinceps hæreticos omnes, in raptu audivisse arcana cœlestia; univēsa porro
qui Deo rebelles gaudent errore suo, et tunc glo- illa subesse Creatori, seu Demiurgo. Itaque non
riantur, quando Ecclesie contumeliam fecerint, Ori- esse super eum quærendam aliam rerum spirita-
gen. homil. 7 in Num., et Hieronym. in xxiv Isaie. lium dispositionem vel plenitudinem. Aut si esset
Vana. Ita pro « vani » supposuimus auctor. veter. aliqua, Paulus procul dubio ad ejus contemplationem
codic. raptus et admissus fuisset.

Elleborum. Ellebori duo genera faciunt Plin. 10 et Dioscor.: candidum, quo vomitiones cientur,
stomachus et superior venter purgantur; et nigrum quo alvus inferior diluitur. Utrunque autem adver-
sus melancholiam remedium efficax habere, capitis mentisque levare vitia, antiquis persuasum fuit, indeque insanientes menteque parum constantes, ἁλλεβόρου δεῖσθαι, id est elleboro opus habere, dicti sunt.

106 *Meliorum enim.* Cap. 57 signat cod. vetus, cuius auctoritate « melior » delevimus.

Pag. 161. *Ab operibus itaque.* Jura optimo non tantum Demiurgo inferiores, sed ne digni quidem, qui apostolicorum calceorum corrigiam solverent, eos esse coarcti, cum nec vitæ puritate, nec operatione miraculorum ullo modo eorum dogma fulciretur. Eodem pacto conficit illos postea Tertullian. « Probat se, ait 21, novos apostolos, eadem signa edant: Volo igitur et virtutes eorum proferre, nisi quod agnoscam et maximam virtutem illorum, qua in perversum apostolos æmulantur. Illi enim de mortuis vivos faciebant; isti de vivis mortuos faciunt. » Hoc pacto et Augustin. Manichæos allocuitur 22: « Sic nec Scripturarum auctoritatis antiquitas, nec miraculorum potestas, nec morum sanitas, nec rationis veritas vos asserit: abite confusi, et redite confessi, » etc. De miraculis posteriorum Gnosticorum id tantum adjicere visum est, quod anno Domini 1526 scripsit Erasm. Roter. in diatriba *De lib. arb.*: « Apostoli, ait, quoniam excutiebant viperas, sanabant ægrotos, excitabant mortuos, imposta manu dabant dona linguarum: ita denum creditum est, et vix creditum est illis paradoxa docentibus. Nunc cum juxta communem opinionem afferant pene paradoxotera, nullus illorum adhuc existit, qui vel equum claudum sanare potuerit. » De his rursus cap. 56.

Eduxerunt. Expunximus « adduxerunt, » auct. vet. cod.

Ejusdem adnotationes in cap. 54.

Pag. 161. *Erant enim.* Caput 58 habet cod. vetus; quæ vero hic refellit, recensuerat lib. 1, cap. 1. Salse aptem eos ridet, quod jactarent se conceptionem spiritalem esse illorum Æonum, qui ad Pandoræ formationem sua contulerant, supra cap. 37, cum potius essent abortivi projecti, ad nihil prorsus utiles aut commuodi.

Matri. Delevimus « matris, » et infra pro « si, » reposuimus « sic, » auct. vet. cod.

Sic autem et hi. Subsannat eos, eo quod dicerent se feminas esse, quæ supra Demiurgum, id est hujus mundi creatorem Deum, ascendere possent ad angelos viros suos.

Si autem contenderint. Dilemmate probat Bythum nihil prorsus terrenorum aut cœlestium condidisse; sed solum Deum omnipotentem. Interim, tam hic quam paulo superius enumerantur septem ordines angelorum: quibus si addas cherubim et seraphim, novem comperies.

Ejusdem adnotationes in cap. 55.

Pag. 162. *Quoniam autem.* Caput 59 signat vetus

Jam et ipse *subjectus Salvatori, ut dicunt.* Sic legimus cum veteri codice. Expunximus vero, « subjectis salvationi dicunt. »

Et hæc cum interior homo. Græco ritu dicitur, « et hæc, » pro « idque. »

Pag. 165. *Et vere est.* Confirmat nec Demiurgum esse animale, qui cœlestes spiritus cœlestiaque corpora pepererit: nec Gnosticos esse spiritales, aliis vi majore præditos, quippe qui nec quidem muscam aut culicem possent eformare.

Si autem animalis. Caput 60 habet cod. vet.

Qui nullius operationis. Id est « in eorum potestate non est quidquam operari. » Græce, οὐδενὸς ἔργου χύριος εἶσι. Sic etiam infra: « Et est substantia hominum voluntas ejus: » pro, « Sola ipsius voluntate homines in ortum producti sunt. » BIL- LIUS.

Hic est qui. Vetus cod.: « Hic qui est. »

Quem propheta præconiant. Κηρύττουσιν, « prædicant. » Sic enim κήρυξ, id est « præco, » deducitur a verbo κηρύττω, « prædico, præcono. » Cæterum, veteribus Gnosticis longe se deteriorem et nequiores præbuit Valentinus gentilis, quando ex hoc Irenæi loco nisus est Filio Dei cœternam unicamque cum Patre divinitatem suffurari. Hic enim tantum asseritur, unicum esse Deum creatorem omnium, utriusque Testamenti auctorem, qui per Christum cunctis innotuit. Tantum abest vero ut Filii divinitas infirmetur; ut e contrario evidenter et constanter confirmetur, quando omnia per ipsum facta et aptata esse, ut per virtutem et sapientiam Patris, ex Paulo probatur; et semper coexistisse eidem Patri, verbis clarissimis prædicatur: quibus efficitur Filium esse eundem natura cum Patre Deum æternum et consubstantialem. Virtus namque et sapientia Patris non est ei accidens, quod cum tempore contigerit; sed Deus ipse, cui juxta August. non est aliud sapere, posse et intelligere, quam esse. Vox autem « solus, » aliquoties repetita, excludit fictitios Æones, Bythos, Achamothas, etc., non Filium aut Spiritum sanctum, ut cuiusvis legerati pervium est.

Ejusdem adnotationes in cap. 56.

Pag. 163. *Destructa itaque.* Cap. 61 signat vetus cod. Porro elegantissima ἀνακαρανώσει ea fere omnia perstringit, quæ hætenus toto hoc secundo libro effuse disseruit, nominatim contra Valentinianos; eadem in reliquis etiam hæreticos dici posse confirmans.

Pag. 164. Avertes et confundes. Expunximus « avertens et confundens, » auct. vet. cod.

Nec enim cæcis. Non levis est disputatio inter theologos, an hæretici aliquando vera miracula edere possint, quod hic diserte negat Irenæus. Auctor *Quæstionum* apud Justinum, quæstione 100, aperte negat, per hæreticos vivos aut mortuos, gratiam divinam donis illis fungi. Simoni Magi præstigiis ostentanti sic respondentem Petrum apost. facit Clemens Rom. lib. iii *Recogn.*: « Ut magi Pharaonem dementabant, arte dæmonum Moysi re- i-

20 Lib. xxv, c. 5. 21 Lib. Præscript. 22 Lib. xiii contra Faust., cap. 6.

stantes ⁹⁹ : ita et tu mihi. Sed vera miracula semper hominibus prosunt, ut dum curantur infirmi : falsa vero tantum ostentia sunt, ut canes æneus latratus edere. Malignis autem miracula, quæ hominibus prosunt, facere non potest, nisi in fine mundi tantum. ¹⁰⁰ Manichæis exprobrat Augustinus ¹⁰¹ : « Miracula non facitis, quæ si faceretis, etiam ipsa in vobis caveremus, per instruendum nos Dominum et dicentem : « Exsurgent multi pseudo-Christi, et « facient signa et prodigia ⁹⁹ . »

Ferunt quosdam conatos esse miracula edere, ut his errores suos comprobarent : sed Deo impietatem eorum reprobante et patefaciente illorum consilia, in confusionem et perniciem auctorum conversa sunt ; sicuti ministrorum Baalis, et magorum Pharaonis, et filii Scevæ, ut in sacris refertur ⁹⁹. Simon Magus entens in cælos volando conscendere, sic in terram allisus est, ut fractis cruribus jam ambulare non posset ⁹⁹. Polychronius coram Constantinop. synodo in Trullo coacta, recipiens se mortuum suscitatum, cum multis horis id frustra tentasset, a cunctis explosus est ⁹⁹. Manes pollicitus se regis Persarum filium lethali morbo correptum sanitati restituere posse, eodem extincto, graves, dignas tamen pœnas exsolvit ⁹⁹. Ariani filium imperatoris Valentis infirmitate gravi decumbentem relevare non potuerunt ¹. Cirila pseudoepiscopus eorundem Arianorum, hominem 50 aureis insecutum, ut cæcum simularet, et publice ab eo sanari posceret, cum id facere tentavit, magno sui et aliorum Arianorum dedecore, penitus exæcavit. Simile facinus, parique fraude tentavit et alius Arianus episcopus, regis Lewildi inductus imperio, sed eodem prorsus eventu, hæreticis ignominioso, piis vero ridiculo ².

Veteribus exemplis hæc nova jungamus, ut idem divinum iudicium adversus easdem fraudes diaboli atque ministrorum ejus observemus. Scribunt Lindanus et Surius, Lutherum in Albi flumine submersum quemdam Wilhelmum Neseum ad vitam revocare voluisse : sed omnino frustra. Refert Fredericus Staphylus, se eidem Luthero tum adfuisse, 1545, cum dæmoniacam puellam et Misnia Wittembergam sibi ad curandum perductam, exorcismis a se conlatis sanare tentavit. Dæmon autem cœcitate molens, Lutherum in eas redegit angustias, ut via vi eidem patefacienda fuerit, ut e sacro seipsium cum asseclis lugiendo servaret. Testatur etiam Breckenbachius ³ cum Surio ⁴, Lutherane doctrinæ ministros Augustæ Vindelitorum, anno 1563, tentasse dæmonium e corpore ejusdam puellæ, Michaelis Rossimanni civis Augustani filia, in confirmatione verbi sui expellere ; sed pari cum præceptore suo dedecore ac infelicitate. Et ut Lutheranis Calvinianos subjiciamus, Hieronymus Bobecus in Vita Calvinii scribit, eundem Calvinum non aspernata pecunie summa Burleo cuidam Ostunensi persuasisse, ut mortuum se simularet, ut ex composito per Calvinum suscitaretur : sed divina ultione, cum id tentaretur, exstinctus est, et hæresiarcha spe sua delusus. Turrianus perdoctus sane et gravis auctor est ⁵, quid simile accuissit **107** in Polonia inductus in eandem simulationem, in ipso conatu infelicem exhalavit animam. Genebrardus denique refert ⁶, alium ministrum in oppido Picardie Chalonico (Gallice, *Chauny*) hominem a dæmone possessum, sacco inclusum, in Isaræ fluvium abjectisse ac demersisse, cum malignum spiritum ab eodem abigere nequivisset : quod in perpetuum Calvinianorum ignominiam cessit. Patet igitur hæreticos, nec cæcos illuminare, nec dæmones e corporibus ob-

A sessorum, præter eos forsân, qui, ut ait Irenæus, ab ipsis immitterentur, expellere, nec alia vera miracula perficere posse. Et de hac parte negante, quæ mihi certo magis probatur, hæctenus.

Qui partem oppositam defendunt, secum sentire Tertullianum lib. III *Contra Marcionem*, volunt : ubi solam speciem per documenta virtutum Christo ad testimonium competisse negat, quam et ipse postmodum exauctoravit : « Siquidem, ait ille, edicens multos venturos et signa facturos, et virtutes magnas edituros, temerariam signorum et virtutum fidem ostendit, ut etiam apud pseudochristos facillimarum. » Nec parum causæ suæ patrocinari putant, quæ historiis suis prodiderunt Sozomenus lib. 1, cap. 14, et Socrates lib. vii, cap. 17 et 18, de miraculis quorundam Novatianorum. Neque absurdius arbitrantur hæreticos, qui tantum aliquot articulis a nobis dissident, vera miracula edere posse, quam Judæos, quos ex Josephi libr. viii *Antiq.*, cap. 2, et Irenæi lib. II, cap. 5, constat, vexatos a dæmonibus curasse. A se quoque stare Augustinum, lib. II *De serm. Domini in monte*, cap. 40, et fusissime omnium libro *LXXXIII Quæst.*, q. 79, non leviter contendunt. Quibus vero magis adhærendum sit, pronuntiet Ecclesia. Vide annot. in cap. 8 libri primi.

Esse autem resurrectionem. Explicatius Tertullianus ⁷ : « Resurrectionem mortuorum manifeste annuntiatam, in imaginariam significationem distortent, asseverantes mortem etiam ipsam spiritaliter intelligendam. Non enim hanc esse dissidium corporis et animi, sed ignorantiam Dei, per quam homo mortuus Deo non minus in errore jacuerit, quam in sepulcro. Itaque et resurrectionem eam vindicandam, qua quis adita veritate redanimatus et revivificatus Deo, ignorantia morte discussa, velut de sepulcro veteris hominis eruperit. Hoc denique ingenio, etiam in colloquiis sæpe nostros decipere consueverunt, quasi et ipsi resurrectionem admittant. Væ, inquit, qui in hac carne non resurrexerit. Tacite autem sentiunt : Væ qui non, dum in hac carne est, cognoverit arcana hæretica ; hoc est enim apud illos resurrectio. »

Quapropter etiam si observaverit quædam. Magnam esse *ταρωπλαγ* inter hæreticos et cacodæmonas, anotavius in caput primum libri primi : hic tantum addere libet quæ Tertullianus habet ⁸ : « Notata sunt etiam commercia hæreticorum cum magis quampluribus, cum circulatoribus, cum astrologis, cum philosophis curiositati deditis. Adeo et de genere conversationis qualitas fidei astimari potest : doctrina index disciplinæ est, etc.

Page 165. *Nihil esset.* Expansivus « esse ; » et mox « opinione, » pro « opinioni » restituimus, auct. vet. cod.

Ex Jo. Er. Grabii adnotationibus in cap. 56.

Page 164. *Ex qua sunt extra veritatem transferentes ad characterem suæ doctrinæ.* Græcæ, τὰ ἕξω τῆς ἀληθείας μετανέχοντες εἰς χαρακτήρα διδασκαλίας αὐτῶν. Intelligit vero per « ea quæ sunt extra veritatem, » mathematicas, vel alias philosophicas a doctrina Christiano alienas hypotheses, ut patet de Basilidianis ex superiori pag. 99, col. 2, lin. 7 (pag. 102, col. 2, l. 18), seqq. Ita etiam mox pag. seqq. ait : « quæ sunt veritatis, » id est quæ ad sacram doctrinam pertinent, vel ex S. Scripturis sunt petita.

Draconis. Antichristum venturum in dicto Apocalypseo loco intellexit Irenæus, quem et alii postea Patres sunt secuti.

Page 165. *Non solum qui mæchater,* etc. Gemina

⁹⁹ Exod. vii, 41 ; II Tim. iii, 8. ¹⁰⁰ Lib. xiii cont. Faust. cap. 5. ¹⁰¹ Matth. xxiv, 24. ¹⁰² Act. xix, Exod. vii, III Reg. xviii. ⁹⁹ Epiph. contr. hares. 21. ¹⁰⁰ Con. Act. 15. ¹⁰¹ Cyril. Jeros., catech. 6. ¹⁰² Sozom., lib. vi, cap. 16. ¹⁰³ Gregor. Tur., lib. II Histor. Franc., cap. 3, et lib. II De gloria sanct., cap. 12 et 15. ¹⁰⁴ Lib. vi Collat. ¹⁰⁵ Lib. de reb. per orbem gestis. ¹⁰⁶ Lib. I de dog. caract. ¹⁰⁷ Lib. iv Chilon. vol. anno 1560. ¹⁰⁸ Lib. de resurrect. ¹⁰⁹ L. Præscript.

prorsus docuit non modo Justinus martyr *Apoloq. 2 A (1), pro Christianis*, pag. 62 seq., sed et Basilides hæresiarcha lib. xxiii *Commentariorum in Evangelium*, cujus verba vide tom. I *Spicilegii hæreticorum sæculi n. p. 40.*

Sine causa. Ex hoc loco et lib. iv, cap. 51, forte ac colligeret quispiam, Irenæum Matth. v, 21 legisse eixh, quod aliquid ex Latina versione, in qua jam Cypriani ævo lectum fuisse ex Cypriis ejus colligitur, in sacrum N. T. codicem irrepsisse putant. Obstat tamen huic argumento, quod auctor noster lib. iv, cap. 27, scribat: « Dominus præcepit pro eo quod est: Non occides, neque irasci quidem. » Unde et aliis in locis Latino Irenæo ab interprete vel scriba quodam istud, « sine causa, » insertum videri posset. Sed vix quidpiam certi citra temeritatis notam affirmari potest, neque plura hæc de re dicere est hujus loci.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 57.

Pag. 165. *Everio.* (Prima argumenti vox.) Expunxitimus, « Conversio » vel. coul. auctoritate. Quæ vero hoc capite refelluntur, recitaverat lib. I, cap. 24, de Carpoeratis sectatoribus loquens: simul et ap. 35 de Ophitis, et Cainæis. Ostendit autem, veteres Gnosticis enixissime laborasse, ut omni specie vitiositas se commacularent; at bonis artibus, seu liberalibus, seu mechanicis, aut etiam virtutibus nullam operam collocasse.

Vacant. Delevimus « vacant » auctor vel. codicis.

Non Jesum. Vetus codex caret negatione, sed affirmative legit: « Jesum magistrum gloriantur; » dolet enim B. martyr, sub nomine beato tam infelicis monstra latere.

Discentes autem se. Collatione operum liberorum cum operibus D. N. Jesu Christi retundit perversam eorum factantiam, evincitque illos magis similes esse Simoni Mago, nebuloni perditissimo, quam Domino, cui tamen se præferbant.

Pag. 166. *Sed Simoni Mago.* Hujus præstigias attingit lib. I, cap. 30, sed eas fusius antea descripserunt Abdias lib. I *Histor. apost.*, et Clemens Rom. lib. III *Recog.*, ut isthæc ex illis videatur Irenæus desumpsisse.

Si autem et Dominum. Etiam locum huic transcripsit Eusebius¹⁷, usque ad illud infra: « Nec invocationibus angelicis, » etc. Porro quatuor Spiritus sancti charismata enumerat, quibus tum temporis floruit Ecclesia; de his quoque multa, et ea præclara, leguntur in illius sæculi et sequentis scriptoribus, quæ paucis perstringere non erit inutile. De demonum ejectione Justinus scribit¹⁸: « Vim Christi nominis timent dæmonia tremantia; et hodie adjurata per nomen crucifixi Jesu Christi sub Pontio Pilato Judææ præside, imperata faciunt. » Idem rursus priore *Apoloq.*: « Multos arreptitios per totum orbem, et in hac ipsa civitate (Romana), multi ex nostris Christianis, adjuratos per nomen Jesu Christi sub Pontio Pilato crucifixi, sanarunt: quos nec adjuratos alii, nec incantatores, expiatorumve sanare poterant. » Pulchra hæc de re habet et Tertullianus cap. 25 *Apol.*, quæ consulto omittimus.

Donum autem prophetiæ maximum illum Quadratum Athen. habuisse, testis est Eusebius lib. IV *Histor.* Revelationes et visiones de futuris rebus frequenter factus Polycarpo et Cypriano¹⁹, ipsi sibi idonei testes sunt. Sed et B. Carpo visionem plane mirabilem contigisse scribit Dionysius Areop. epistol. 8. Mortuum eo sæculo suscitatum fuisse, Papiæ testimonio confirmat Eusebius lib. III *Histor.*, cap. 50.

Perficiunt. Virtutes videlicet curationum, de quibus scribit Apostolus I Cor. XII, 40.

¹⁷ Lib. V *Histor.*, cap. 7. ¹⁸ In *Dialog.* ¹⁹ Ser. de mort. ²⁰ Lib. III, cap. 18. ²¹ Com. in Matth.

Non est numerum dicere. Hellenismus, pro « gratiarum numerum iniuri nequit. »

Nec invocationibus angelicis. Malignorum vitiolet spirituum, quos Simoniani, Marcitæ, Carpoerati aliique malefici ad suas præstigias exercendas in opem evocabant. Bonos porro angelos, ut coram Deo patronos, pie invocandos esse pluralis ostendimus, Appendice contra hæreticos, titulo *Angelus*; et Com. in libr. Esther, digress. de oratione, art. 6.

Ejusdem adnotationes in cap. 58.

Pag. 167. *De corpore.* Caput 62 signat vet. cod. Cæterum, quam hic fefellit metempsychosis, asseruerunt Simon Magnus, Carpoerates, horumque sectatores, ut scriptis libro primo, capite vigesimo et vigesimo quarto.

Hanc porro animarum transmigrationem Lactantius²² acceptam fert Pythagoricis et Stoicis. Qui cum timerent argumentum illud Epicureorum, quo B concludebant, necesse esse ut occiderent animæ cum corporibus, quia cum corporibus nascuntur: dixerunt, non nasci animas, sed insinuari potius in corpora, et de his in alia et alia migrare. Lactantio subscribit Nicetas libro primo *Thesauri orthodoxiæ*, capite quarto. Est quoque in *Phædone* Platonis manifesta hujus assertio. Justinus martyr in *Dialogo*, tradit Judæos in hunc tandem errorem incidisse. Nec injuria sane; nam in *Talmud*, ordine quarto, tractatu secundo, affirmant animam Abelis migrasse in Seth, et hanc postea in Moysen. Hieronymus quoque sentit²³, Judæos illos qui opinabatur **108** Christum esse aut Jeremiam, aut Eliam, etc., eodem fuisse errore detentos: adeoque ipsum Herodem existimantem, illum esse Joannem, quem decollaverat, etc. Illa vero multis exploditur etiam a Luciano, aliquot in locis, præsertim in *Gallo*. Ab ecclesiasticis vero scriptoribus post Irenæum, coarguitur a Tertulliano in *Apoloq.* et libro *De anima*; Tatiano *Orat. advers. gentes*; Clemente Alexandrino libro quarto *Strom.*; Origenes libro primo *Contra Celsum*; Lactantio libro III, capite 18, et libro VII, capite 25; Hieronymo *Adversus Rufinum*; Augustino libro I *De civitate*, capite 30; Cyrillo Alexandrino libro VII *Contra Julianum*, etc.

Fierent. Expunxitimus « erunt; » et statim « uti, » pro « ut in » reposuimus auct. vet. cod.
Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 58.
 Pag. 167. *Subvertamur ex eo*, etc. Eodem argumento metempsychosis subvertit Clemens Alex. in *Eclogia prophetica*, § 17, scribens: « Ἐρχῆν γὰρ καὶ εὐδέναι ἡμᾶς ὅπου ἦμαρ, ἐτ ἠρώμεθα. » Nam scire quoque oportebat ubi eramus, si ante fuisset. »
Et maxime ad hoc venientes. Hoc comma ad proxime præcedentia non quadrat, ideoque referendum videtur ad illa: « uti ea, quæ deerant, implebant, et non circa eadem semper volutantes continuantim, miserabiliter laborarent; » ita ut intermedia, quasi in parenthesi posita, sint accipienda. Eo enim sine animas ad alia corpora venire docebant Carpoerati, ut quod deest flagitii, ab ipsis ante non perperatam, debere operarentur, sicque pensum suum plene absolvent.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 59.

Pag. 167. *Ad hæc.* Caput 63 notat vet. cod. Quod vero asserit, Platonem primum induxisse μετεμψύχωσιν, parum convenit cum Epiphanio²⁴ et Lactantio, qui Pythagoram, ante Platonem, eandem asseruisse scribunt. Plutarchus hanc etiam Empedocli tribuit, tractat. secundo *De seu carnium*. Mercurium Trismegistum emigrationes hujusmodi poetico ritu descripsisse; qui et Zoroasturum omnibus his antiquiorem, in libro cui titulus est, *Μαγικά Ἀγία τῶν ἀπὸ Ζωροάστρου μύθων*, illam ipsam docuisse, testis est Rhodigiurus libro II,

lib. I, cap. 7. ¹⁹ In *Dialog.* ²⁰ Ser. de mort. ²¹ Lib. III, cap. 18. ²² Com. in Matth.

cap. 21. Ergo vel apud Athenienses, vel recessu A xpistialis rationibus, Platonem primum eandem invenisse, intellige. « Atheniensis » pro « adveniens » restitutum auctor. vel. col.

Potantur oblivione. Platonicum hoc somnium acerrime post Irenæum impugnant Tertullian. libro *De anima*, capit. adversus Platonis μαθηταίς καὶ ἀναμνηταίς; Augustinus libro xii *De Trinitate*, cap. 15, et lib. i *Retractionum*, capite 4, et libro vii *De Genesi ad litt.*, cap. 9, 10, 11, et lib. x, cap. 4. Denique et Lactantius libro vii, cap. 32. Lethæum porro fluvium vocant, quod ἡ λήθη oblivionem significet. Est enim, ut idem Plato censuit, τῆς μνήμης ἔξοδος. De eodem flumine canit Virgilius in vi *Æneidos*: explicat vero ejusdem mythologiam Macrobius lib. i *De somnio Scipionis*.

Et latuit semelipsum. Græcismum, pro, « imprudens in alteram majorem difficultatem incidit. »

Si enim oblivitionis poculum potata est. Alius rursus Græcismus, pro, « oblivitionis poculo potata est. »

Ejusdem adnotationes in cap. 60.

Pag. 167. *Adversus autem eos.* Refellit eorum sententiam, qui volebant ipsum corpus humanum causam oblivionis esse: cum e contrario ejusdem organa ac ministeria memoria sensilis potius nascatur et fovetur, prout etiam somnia rerum præteritarum, quas oculorum, vel aurium beneficiis novimus, recordatio satis arguit. Denique, propheta cum vere in corpore versarentur, celestium visionum memores, aliis quoque patefecerunt. Non est ergo corpus nostrum præcisa rerum oblivio. Qui prolixam de memoria humana disputationem requirit, consulat August. libr. x *Confess.*, a capite octavo usque ad vigesimum.

Sed simul. Duas has voces, « oculis auferretur, » quæ nihil ad rem faciebant, veteris cod. auctoritate delevimus, ut sit apertior et planior lectio.

Ejusdem adnotationes in cap. 61.

Pag. 168. *Non enim est fortius.* Probat ab effectibus animæ, ipsam corpori dominari, habereque rationem artificis: ipsam autem organa. Hinc vero Cyrillus Hierosolymitanus animam sic describit¹⁶: « agnosce animam esse sui juris, seu voluntatis libera, opus Dei pulcherrimum, secundum factoris imaginem immortale. » Et facta corporis altera descriptione subjicit: « Cum ergo non peccat per se corpus, sed per illud anima peccat: instrumentum quoddam est animæ corpus, et tanquam vestis et stola animæ, » etc. Catech. 4.

Corpus enim. Initium est cap. 65 in vet. cod. Locum vero hunc illustrat similis Cypriani: « Corpore sic nititur anima, sicut faber malleo, vel iucode, in qua format omnium torpidituum idola, et fabricavit quælibet quaruncunque voluptatum simulacra. » De hoc abundantius habes apud Augustinum xxiv *De civit.*, cap. 3.

Ejusdem adnotationes in cap. 62.

Pag. 168. *Si itaque.* Cap. 66 notat vet. cod. Transmigrationes porro animarum sensus everit ex eo quod, quemadmodum unusquisque proprio corpore donatus est, sic et propria anima: ac in utroque resurgunt omnes, ut recipiant, prout geserunt, sive bonum, sive malum.

Plenissime autem. Caput 67 habet vet. cod. Quæ vero hic, et proxime sequenti cap. tradit, de characteribus et figura animarum, quæ jam corpora posuerunt, referenda sunt ad inclinationem eam, qua prout sunt ad ea olim resumenda: nisi id sensisse quis voluerit, quod postea Tertullianus apertius dixit: Animam scilicet non omnino materiam et corpoream compositionis expertem esse, ideoque effugiem humanam ejus corporis, quod unaquaque circumtulit, servare lineas corporales, coloremque aerium et lucidum; libro *De anima*, capite de effi-

gie animæ. Quod autem, ex narratione de Lazaro et divite, asserit spiritus hinc discedentes eorum meminisse, quæ hic egerunt, et a quibus recesserunt, constans est Patrum sententia. Cyprianus tradit¹⁶, magnum nos charorum numerum in caelis expectare, parentum, fratrum, filiorum, copiosam turbam nos desiderare, de sua incolumitate securam, de nostra adhuc sollicitam. Augustinus¹⁷ viduam italicam consolaturus, in celo conjugem suam notissimum ei fore audet polliceri. Hieronymus hoc solatio adversus mortis duritiam et crudelissimam necessitatem nos ongi pie existimat, quod brevi visuri sumus eos, quos dolemus absentes; epist. ad Theodoram.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 62.

Pag. 168. *Ἰδὼς ἔχοντας ψυχὰς.* Nota, Irenæum reprobis hominibus solam cum corpore animam tribuere, non spiritam. Quæ de re lege lib. v, cap. 8.

In ea enarratione, quæ scribitur de divite et Lazaro. Similiter Clemens Alexandrinus in *Excerptis ex Theodoto et Orientali Valentianorum Didascalia*, pag. 792. col. 1, A: Ἀντίχρῶς δὲ ἀπὸ τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ πλουτοῦ διὰ τῶν σωματικῶν μὲν ὡμὰ εἶναι δεικνύται ἡ ψυχή. Eodem argumento utitur quoque Tertullianus lib. *De anima*, cap. 7.

Ex adnotationibus Nicolai Gallesii in cap. 63.

Pag. 168. *Animas habere hominis figuram, ut etiam cognoscantur.* Cum figuram tribuit animam Irenæus, videtur etiam iis aliquid corporeum affingere. Nec enim figuram aut formam concipere possumus, nisi in iis quæ sub aspectum cadunt. At spirituales creaturæ a nobis non capiuntur, nec qualis sit earum figura, a nobis dici, aut cogitari potest. Habent quidem suam ut hypostasim atque essentiam, ita qualitates et accidentia. Sed de iis, ut de corporibus imaginari, aut eadem illis, quæ corporibus tribuere, a ratione alienum et absurdum est. Expendamus ergo quid sibi velit Irenæus. Propositum illi est ostendere unicuique homini propriam a Deo animam datam esse, ita ut etiam post mortem non minus distingui animæ possint aliæ ab aliis, propriisque et peculiaribus notis secerui solite a corporibus, quam cum iis induta erant. Quod certe verum est. Nisi enim anima Judæ discerneretur ab anima Petri, anima Lazari ab anima divitis epulonis, non dignosceretur diversa utriusque conditio. Si vero ex aliquo corpore decedens in aliud corpus migraret, ut Iamaliçi illi assererant, nihilo magis hujus, quam illius anima dici posset. Ergo decedens ex hac vita habebit proprium characterem, ita ut illius, ejus antea fuit, etiam postea esse sciatur. Quod igitur vocat Irenæus eundem characterem corporis, ne tamen putemus corporeum, sed ad totum hominem, hoc est, ad individuum ipsum, cujus characterem anima etiam post mortem insignitur, referamus.

Adnotationes Fr. Feuerdenti in cap. 63.

Pag. 168. *Per hæc enim.* Brevisimum hoc caput plurima observatione dignissima ex superiori Lazari ac epulonis IOB evangelica relatione comprehendit. Primum, animas de corporum humanorum ergastulis emigrantes non evanescere, sed in altero sæculo immortales perseverare, ut Abraham, Lazari, ac epulonis, qui jam hic vivere desiderant, certissimis exemplis demonstratur. Idem comprobabat Justinus martyr in *Dial.* ex anima Sanceelis, quæ post suam et corpore migrationem cum Saule rege collocata est. Iis addere potuissent Moysis ac Eizæ spiritus in transfiguratione Domini; insuper, Jeremias ac Onis animas, a Juda summo Judæorum pontifice ac duce conspectas, innumerarumque sanctis postea viris factus spirituum, postquam hinc discesserant, apparitiones ab Eusebio, Nyseno, Basilio, Metaphraste, Nicephoro, Theodoro,

¹⁶ Lib. de card. Christi op. ¹⁷ Sermone de mort. ¹⁸ Epist. 6.

Ambrosio, Orosio, Hieronymo, Gregorio, Augustino, aliisque summis viris relatas: quibus animarum nostrarum immortalitas adversus veteres novosque Sadduceos, Epicureos, et Satanicos anemicidas constanter asseritur.

Novos appello Sadduceos plurimos Lutheranos, qui cum in Lutheri commentariis legant ¹⁸: « Mortuus sic dormire, ut nihil prorsus sciant, nihil sentiant; » vel Brentio illius conimilitone teste ¹⁹: « tam inter pocula, quam sobrii in familiaribus colloquiis dicunt: Animam hominis simul cum corpore interire. » Novos appello Epicureos magnam Calvinianorum turbam, quæ a Calvino et novis suis ministris quotidie audiens: « Beatos omnes spiritus esse mortuos, larvas, et umbras, quibuscum nobis nulla est communio ²⁰; » palam exclamant, etiam referente Calvino ²¹: « Dicamus animam cum corpore existit, et statim sublatum erit purgatorium, cum missa et Romano pontifice. » Novos anemicidas appello, ex Lutheranis et Calvinianis tandem procreatos, Anabaptistas, qui anno Domini 1586 theses Cracoviz impressas per Poloniam vulgaverunt, quarum decima est: « Negamus aliquam animam post mortem manere; sed illud dicimus execogitatum ab Antichristo, ad stabilendam suam culinam per fictum purgatorium et invocationem sanctorum. » Quorum quoque unus minister Domonowski, publica cum P. societatis Poloniz habita disputatione 1589, mense Octobri, publice asseruit, « animam cum corpore interire: » alter Bodnæus nomine, de hac re interrogatus quid sentiret respondit: « Rem esse dubiam, et sub iudice adhuc litem pendere. » Hæc de Polonia sua refert Andreas Jurgiewiczus, vir æque diligens ac eruditus, in libello, cui nomen dedit, *Bellum quinti evangelii*, cap. 10. Hic, hic profecto jure omnium optimo exclamaret Polycarpus Irenæi nostri præceptor: « O bone Deus, in quæ me tempora servasti, ut ista patiar? » De his rursus libr. v, cap. 7. Sed ad notas meas redeo.

Secundum, quod notata dignum existimo, est, animas hinc recedentes, non de corpore in corpus transire, seu hominum, seu brutorum, ut cum Pythagoricis et Platonibus senserunt Simoniani, Carpocratiani, et alii, de quibus hic disseritur, et paulo superius diximus.

Tertium, animas corporibus exutas nominum retinere figuram: hoc est (quantum pie iudico) instar hominum aliquando apparuisse; sicque describi per Scripturas, ut in narratione Lazari ac epulonis, per anthropopathiam cum oculis, lingua et digitis figurantur: quamquam reipsa corporeis organis careant, tantumque spiritualibus facultatibus suis ad videndum et audiendum, id est intelligendum, utantur.

Quartum, huiusmodi animas in alio sæculo se invicem nosse ac discernere, ut epulonis anima eas novit, quæ fuerant Abrahæ et Lazari, et vicissim ab Abrahami spiritu cognita fuit. De hoc diximus ad finem superioris capituli.

Quintum, easdem meminisse, atque sic probe nosse, quæ hic geruntur: atque hoc satis indicasse spiritum Abrahæ, referentem epulonem in superiori vita recepit bona, Lazarum vero mala, id est adversa: insuper, divitis fratres habere Moysen et prophetas: eundem præterea epulonem fratrum suorum memorem, et quodam, vel commodi, vel naturæ affectu, pro eis intercedentem, ne secum venirent in locum tormentorum: insuper, propheticum donum inesse Abrahæ, asserenti, nec pios ad damnatorum sortem, nec reprobos in locum consolationis unquam venturos.

Postremum, animas etiam ante postremum diem, dignam operibus suis, aut felicitatis, aut miseriz

A sempiternæ habitationem percipere, quando semel hinc discesserint. Quæ omnia certe hominis Christiani, præsertim theologi, consideratione digna esse nemo negabit.

Ejusdem adnotationes in cap. 64.

Pag. 168. Si qui autem. Caput 68 notat cor. vet. Nihil vero absurdum habet, quod tot capite contendit animam rationalem beneficio Dei perdurare, vitamque ex sese non habere: quandoquidem ut ejus essentia, sic et jugis immortalitas a divina voluntate perpetuo dependet, quæ ut eam ex nihilo produxit, sic et in nihil redigere valeret, si opportunum videretur: atque hoc sensu interpretandas esse Tatiani ²² et Arnobii toto sexto libro *Adversus gentes*, sparsas ea de re sententias existimo.

Pag. 169. Solus est Deus. His primum docet, Deum esse prorsus immutabilem; deinde, hoc adeo illi proprium esse, ut nulli omnino rei creatæ conveniat: quod et Augustinus comprobat ex eo, quod de Deo scribat Apostolus: « Qui solus habet immortalitatem ²³; » id est immutabilitatem (Lib. 1 *De Trinit.*, cap. 1, et lib. III *Contra Maximinum*, cap. 12).

Perseverantiam. Billius notat perseverantiam hic accipi pro permanentia et perennitate: et non ut in illo Evangelii loco: « Qui perseveraverit usque in finem ²⁴, » etc.

Participatur. Expunxit « participavit: » deinde « capiunt animæ, » pro « capit et animas, » repunxit auct. vet. cod.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 64.

Pag. 169. Ut sint. Id est, ut existant atque durent per aliquod tempus, sicut ex antecedentibus et consequentibus patet.

Si in modico fideles, etc. Hæc verba tanquam ipsius Servatoris, ab Irenæo prolata, in nostris Evangelii ita non leguntur; referuntur tamen eodem fere modo ab auctore epist. 2, S. Clementi Romano vulgo ascriptæ, ubi Græca ita sonant: Ἀγγελοι γὰρ Κύριο; ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· Ἐὶ τὸ μικρὸν οὐκ ἐτήρησατε, τὸ μέγα τίς ὑμῖν δώσει; λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστὸς ἐστίν. Ex Evangelio autem secundum Ægyptios ea deprompta conjicio, quia alia quoque inde allegavit illius epistolæ, vel homiliz Clementinæ auctor, de quibus vide *Spicilegium Patrum sæculi 1*, pag. 55. Accedit quod istis gemina habeantur in Evangelio S. Lucæ, cap. xvi, 10 seq. Atque hoc illi secundum Ægyptios hinc inde consonare nihil est mirum, si vera sunt quæ in dicto *Spicilegio*, pag. 52 seqq. dixi. Noli tamen ibidem hæc verba, nisi cum aliis inter fragmenta Evangelii secundum Ægyptios referre, quod res incerta sit, ac fieri poterit, ut ex ipsius S. Lucæ codice paulisper mutato pseudo-Clemens pariter ac Irenæus illa citaverit. Unde et Lucæ xvi, 11, supra signare placuit.

Anima ipsa quidem non est vita, etc. Hæc descripsisse videtur e Justinii M. *Dial. cum Tryph.*, p. 221, ubi de anima ait: Ὁ ζωὴ οὐσα ζῆ, ἀλλὰ μεταλαμβάνουσα τῆς ζωῆς. Ἐτερον δὲ τι τὸ μετέχον τινὸς ἐστίνου οὐ μετέχει, ἐπεὶ ζῆν αὐτὴν ὁ θεὸς βούλεται. « Anima non quod vita sit, vivit; sed quod vitæ particeps sit. Aliud vero est, quod participat quidquam, ab eo unde participat. Vitam vero anima participat, quoadusque eam Deus vult vivere. » *Propheticum sermo.* Iterum imitatur Justinii M. phrasin *Apol.* 2, p. 93: Ἀτὰ Μωϋσῆως; προσμήνησας τὸ προφητικὸν πνεῦμα.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 65.

Pag. 169. Basilides. Caput 79 notat vet. cod. Quæ vero hic referuntur, descripsit lib. 1, cap. 25, et lib. II, cap. 21. Nimirum, ex deflexu primi cæli nasci secundum; et secundi, tertium; et

¹⁸ In cap. vi Ecclesiastes. ¹⁹ In c. xx Luc. ²⁰ Lib. III Instit. ²¹ Lib. adv. Valent. Gent. ²² Orat. contra gentes. ²³ I Tim. vi, 16. ²⁴ Matth. xxiv, 15.

tertiū, quartum; sicque consequenter. Nam ita pergeretur in infinitum, quod manifeste absurdum et insanum est. Restituimus porro ex vet. cod. « secundi, » pro « secundum: » et « aliud, » pro « illud. » De Basilidis impietatibus lege Eusebium lib. iv *Hist.*, cap. 7; Clementem Alexandr. lib. iii et iv *Strom.*; Tertull. lib. *Præs.*; Iren. lib. I, cap. 23; Ignatium, *Epist. ad Trallianos*.

Ex adnotationibus Nic. Gallasii in cap. 66.

Pag. 174. *Eloæ secundum vocem Judaicam.* Aperta est hujus vocis significatio. Sed in aliis divinatione utendum fuit. Qua in re usus sum judicio doctissimi viri, et in his linguis valde exercitati, B. B. Cornelii professoris linguæ Hebraicæ in ista academia Genevensi. Mihi certe videtur Irenæus Judaicam linguam accipere pro genuina illa et incorrupta Hebræa qua Vetus Testamentum scriptum est: nam et ita vocatur ab Ezra, Nehem. xiii, 24, et Isa. xxxvi, 11 et 13. Hebraicam vero, ut passim apud evangelistas, pro vulgari, qua populus utebatur, quæ Chaldaica, seu Syriaca primum fuit, sed postea Jerosolymitana dicta est, cum aliæ lingue, Syra, Arabica, Persica, Græca et Latina illi permixtæ fuerunt. Quod igitur attinet ad alteram expositionem vocis « Eloæ, » quam ille Hebraicam vocat, vix certe adhuc bene constat apud grammaticos Hebræos de **II** etymo nominis אלה. Nec vero procul petendum erit, si illud derivemus ab אלה, quod est « dejeravit, » interposita videlicet inprecatione. Nam antiquitus ita usurpabatur nomen Dei in concipiendo iurejurando, ut etiam illa formula præ aliis fuerit usitata: « Hoc mihi Deus faciat, et addat. » Atque ex hoc usu, qui etiam lege præscriptus erat, hoc nomen ita dictum fuisse videri possit. אלה certe apud Hebræos dictio est consignificativa, quæ affirmanti tribuitur, sed dubitanti, et sonat fortasse, אלה, id est « profecto, omnino: » affirmat. Hinc fieri potuit, ut vel hæretici in nominibus mysteria et res perscrutantes, vel etiam Judæi ipsi sub posteriora tempora, quibus jam vigeat dialectus Jerosolymitana, nomen « Eloæ » pro « vero » sumpserint, quod Deus sit verax, et acerrimus vindex veritatis.

« Elloeuth, » ut habeat significationem, quæ hic designatur, explicandum est ex Arabum idiomate.

Nisi quis malit nomen divinum apud illos אלה esse ab Hebræo אלה. Potest autem compositum dici ex articulo Arabico « al, » quod est « ô, » et ex pronomine « lah, » id est « ei; » quasi sit « ejus, » subaudi « sunt omnia, » ut etiam ipsi Septuaginta legentes apud Moysem Gen. xlii, 10, pro אלה, « letus ejus, » אלה, « ejus, » idem ferme subaudierunt. Nam habent φ τὰ ἀποκαλύψα, « ille cui reposita sunt » (omnia). Nisi malis dicere, eos ita ex vulgari Dei attributo designare voluisse Christum Deum futurum. Huc etiam pertinere videtur quod Deut. xxxiii, 27, Deus vocatur אלהינו « Mehonah, » et אלהינו aliquot locis in Psalmis, id est « habitatio, » et apud rabbinos אלהינו, id est « locus, » quod, ut interpretatur Hebræi, ipse omnia, ut locus, complectatur, et omnem locum impleat, a nullo vero continueatur.

« Adonæ » vocat « nominabile, » quod substituat ab Hebræis loco nominis « Jehova, » quod non soleat nominare. Quod addit etiam exponi posse « admirabile, » ex eo forsitan ortum est, quod dicitur ab angelo Jud. xiii, 18: « Cur quæris nomen meum, quod est admirabile? »

« Adonai » vero, quo « præfinitientem » significari dicit, videri possit deduci a אדני « Dou, » quod significat « discernere, dirimere litem, » aut « determinare: » et componi cum nomine Dei, qui

A omnia statuit, dirimit, separat, et dirigit in ordinem. Sed cum agatur de aqua discernenda a terris, videri etiam possunt auctores istius interpretationis alluisse ad illud Jobi xxxviii, 6: « Super quod אדני, id est « bases ejus defixæ sunt: » ita ut Deum auctorem harum basium, discernentium terram ab aquis, אדני « Adonai, » dictum accipiant ab אדני id est « basis. »

« Sabaoth » per ω. Cum nullum sit ω apud Hebræos, oportet intelligi cholem plenum quod respondet ei pronuntiationi. Ut autem « Sabaoth voluntarium » significet, necesse est deduci non a אבא, sed a אבה, id est « percipivit. » Quæ radix in ipso primitivo Chaldæis usitatissima est in hac significatione; Hebræis autem in ipsis derivatis.

« Sabaoth, primum cælum. » Certe hoc nomen pro cælo usquam reperitur. Sed quia insignis ille et illustris ordo stellarum exercitus vocatur in Scripturis, et militia cæli, ideo cælum, in quo numerus ille infinitus stellarum, præclaro ordine, ut in exercitu, locatus est, « Sabaoth, » id est « exercitum » vocatum esse verisimile est. Primum autem cælum vocat, non nostri respectu, ut astrologi, quoniam alii cæli sunt nobis propinquiores: sed summum, a quo reliqui omnes altitudine et magnitudine superantur.

« Jaoth » primum, simplex dici potest, ita ut sit a Chaldaico יאח, vel יאח, id est « congruentia, decencia, decorum, » seu modus bene observatus, ut fuerat præscriptus: ei, ut adverbialiter aliquando sumitur, « optime, et ex modo præscripto. » Compositum etiam dici potest ex יאח, « congruens, » et יאח, id est « signum, » quasi sit signum convenienter præscriptum. Ut autem significet « fugam malorum, » oportet deduci a יאח, quod significat « munda, purgare, quod malum et noxium esse tollere. »

Hæc sunt, quæ solertis et periti illius viri perspicacia adjutus, de his nominibus conicere potui: quæ nisi pro lectori satisfaciant, solertiam tamen ipsius ad rem indagandam nominis excitabunt. Quanquam sufficit præcipuum auctoris tenere scopum, qui demonstrat diversos unius Dei nominibus diversos tamen deos non notari.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 66.

Pag. 170. *Et reliqui.* Vet. cod. cap. 70 habet; confutat vero, quæ recensuerat libro primo, capit. 22, 23 et 34. Ostendit autem veteres prophetas ab uno eodemque Deo afflatos et missos fuisse; nec propter varia illius nomina, seu Hebraica, seu Græca sint, plures deos coniungendos esse. Cæterum, quia Nicetas Choniates hoc Irenæi caput brevioribus et apertioribus verbis expressit¹², ea subjicio: « Quoniam vecordes illi, nominum divinum interpretationem ignorantes, Adonai, Eloï et Sabaoth diversos esse deos arbitrati sunt, operæ pretium mihi facturus video, si rudibus et ignaris aperiam, quid hoc nomen unumquodque Græcis et Latinis auribus sonet. Eloth itaque Θεόν, Deum interpretantur; Eloï autem, ὁ Θεός μου, Deus meus; El quoque si tenui spiritu proferatur, Θεόν, Deum; si aspero, τυχρόν, fortem significat; Adonai autem Κύριον, Dominum. Cæterum, Dominum Sabaoth, idem sonat quod Κύριος δυνάμεων, Dominus virtutum; vel Κύριος στρατιῶν, Dominus exercituum; Saddai porro ἰσχυρὸν καὶ δυνατὸν, idoneum et potentem. Aia vero τὸν ὄντα, eum qui est, significat; quod nomen ineffabile quoque ab Hebræis censetur. »

Demonstrabimus. Delevimus « demonstravimus » auct. vet. cod.

Si autem quidam. Caput 71 et ultimum signat vet. cod. Vaticanus cod. paulo post legit, « diversæ dictionis positas. »

Quod enim dicitur Eloæ secundum Judaicam vo-

¹² Lib. II Orthodoxiæ, c. 15.

cem. Judaicam vocem hic mihi accipere videtur A Irenæus pro germana illa et incorrupta lingua, qua Vetus Testamentum scriptum fuit; quandoquidem ita vocatur Isaia xxxvi, IV Reg. xviii, et Nehemiæ paulo supra, et non ita multum post, Hebraicam linguam nominat, quando de « Eloæ » loquitur. Cæterum אלהי « Eloah, » sive Chaldaice אלהא « Elaha, » inter decem Dei nomina, tertium ordine collocat D. Hieronymus, Deumque significat, et per metathesim litterarum in cabala idem est quod אלה « Ohel, » id est tabernaculum: dicuntque secretiores, nomen Eloha eodem modo se habere ad nomen tetragrammaton יהוה, quod est nomen essentia, sicut se habet luna ad solem.

Et Eloæ Verum. אלהי « Elohæ » idem quod « Eloha. » Fieri autem potuit, ut nomen « Elohæ, » pro « Vero » sumperit, quod Deus sit verax et tam severus veritatis vindex, ut Veritas frequenter in sacris nominetur. Aut certe ad vocem affirmantem אלה quæ « profecto, omnino, » significat, al-

ludere voluit. Et Elooth. אלהות « Elohut, » sive אלהא « Elahut, » rabbinis et Chaldæis commune est, et significat proprie numen seu divinitatem. Ut autem habeat significationem, quæ hic designatur, fortasse desumetur ex Arabico articulo « Al, » id est ה, et pronomine « Lah » id est « ei: » quasi sit, « ille cuius, » subaudi, « sunt omnia: »

Quod autem ait Adonai. אדוני « Adonai, » cui septimum locum inter divina nomina tribuit D. Hieronymus, significat « dominus meus: » a singulari אדני « Adon, » id est « dominus, herus. » Asserit autem, illud significare « nominabile, » fortassis quod ab Hebræis substituatur loco nominis « Jehova, » quod non solent nominare: et « mirabile, » quia angelus divinam majestatem referens dixerit, Jud. xiii, 18: « Cur queris nomen meum quod est mirabile? »

Aliquando autem duplicata littera delta. « Adonai, » quo « prædicentem » significari dicit, forsitan a אדון « Adon, » quod est iudicare, et lites iudicio dirimere; et cum nomine Dei componit: quod ipse cunctis elementis et speciebus rerum creaturarum locum, ordinemque prædixerit, constituerit et decreverit.

Ne possit aqua insurgere in eam. Ita hunc locum emendavimus, id sensu postulante: expunximus autem « nec postea quam, » quod erat in omnibus tam impressis quam manuscriptis, etiam Vaticanis codicibus. Sic et superiori linea pro « perlinentem, prædicentem » reposuimus.

Sabaoth, per ω. Hoc quartum inter nomina Dei Hieronymus enumerat: intelligit autem Irenæus van cholem, per ω, quod pronuntiatio similis sit utriusque. Notum est vero vel mediocriter in lingua sancta versatis, nonnumquam אלהות « Tshabaoth »

plurale esse, a singulari אלה quod « exercitum, virtutem, militiam, cuneum militum » significat. Dedit autem Irenæus a radice אלה, quæ maxime Syriace, significat « velle, desiderare; » unde verbale Hebraicum אלה « desiderium, voluntas; » quin et lingua Chaldaica, sive Syra « Zeva » et « Zove » significant « bene placere et gratum esse. »

Ut puta. Expunximus « ut a, » auctoritate vet. cod.

Primum cælum manifestat. Quia insignis ille et concinnus ordo planetarum, stellarum et cælestium orbium per ordines suos dispositus, solisque, instar regis, splendore illustratus, exercitus et militia dicitur in sacris Litteris, Deut. xvii; IV Reg. xvii; Nehemiæ ix; Isa. xxiv et xxxiv; Jer. xix; Sophon. i; III ideo firmamentum, in quo præclarum illum ordinem maxime conspicimus « Sabaoth, » id est « exercitum, » vocare potuit. Nam Hebræi exercitus appellant stellas fixas; unde Dominum exercituum exponunt uno sensu, Dominum stellarum.

Eodem modo et Jaoth. Vaticanus cod., « Jacob. » Cæterum, « Jaoth » licet habeat terminationem Hebraicam pluralis numeri, venit nihilominus a radice Babylonica יאה « Jac, » quæ « pulchrum, speciosum, » et « elegantem » significat: et impersonaliter יאה « Jeth, » convenit, congruit, decet. « יאה » « Jaoth » autem est « pulchritudo, elegantia, decor; » et aliquando adverbialiter ponitur pro « congrue, decenter, ornate et bene. » Ut autem juxta Irenæum significet « Fugam malorum, » oportet deduci a יאה, id est « mundare et purgare; » a quo יאה quod Hebræi pro scopis exponunt: Hoc autem est mala et noxia tollere, ac sordes procul ablegare. Hæc peritissimis viris communicavi, quibus si meliora afferantur, mihi ac studiosis bene consultum fuerit. Interim satis erit id observare, quod, ut diximus, admodum evincere nititur Irenæus, diversitatem nominum, sive Hebræorum, sive Græcorum, sive Latinorum, quibus Deum nuncupamus, perfectiones, proprietates, et innumera circa nos beneficia, at nunquam plures deos designare. Hieronymus, epist. ad Marcellam, decem nomina divina explicat, sed plures deos pernegat. Dionysius Areopag triginta duabus nomenclaturis Deo conventibus enumeratis, infert et nominis privationem, et omnia subsistentium nomina Deo unico congruere. Augustinus postquam octoginta epithetis Deum interpellavit capit. 29 libr. Meditationum, subjicit: « Si totum mundum libri repleant, tua scientia inenarrabilis explicari non potest; quoniam vere iudicabilis es, » etc.

VARIORUM NOTÆ

IN LIBRUM TERTIUM SANCTI IRENÆI.

Annotationes Fr. Feuardenti in præfationem libri D tertii.

Pag. 175. Pro sola vera. Hæc verba impie torquet quidam Hermannus Hamelmannus lib. quem inscripsit: De unitate consensu Patrum de sola fide justificante; ut et alia verba, quæ habentur infra lib. iii, cap. 22, et lib. iv, cap. 13, quibus contondit Irenæum iis suffragari, qui nuda solaque

fide, operibus omnibus seclusis, justos coram Deo homines constituunt: non advertens impostor, quam graviter hoc Simonis Magi commentum beatus hic martyr redarguat lib. i; quamque frequenter doceat piorum operum necessitatem lib. ii, cap. 50; lib. iv, cap. 27, 32 et 49, ipsisque ingentem apud Deum mercedem esse repositam lib. ii, cap. 56, lib. iv, cap. 28 et 34. Quis namque non videt,

** Cap. 2 De divin. nom.

Irenæum hoc loco non de Justificatione loqui, sed tantum hominem hortari, ne hæreticorum nunquam cedat conatibus, imo vero constanter eis reluctetur? Hoc adnotandum fuit, ut sanctum martyrem hæc injuria liberarem, et impiorum sycophantias pro viribus aperirem.

Ejusdem adnotationes in cap. 1.

Pag. 173. *Non enim per alios.* Docet, apostolos sanctissimi Evangelii primos buccinatores, non nisi Spiritus sancti virtutibus ac donis instructos, illud constanter prædicasse; deinde ad futuram posterorum memoriam illud ipsam scriptis mandasse: ac proinde nonnisi impie ab hæreticis, illos aut ignorantie accusari, aut Scripturas rejici. Præterea, illum Deum unicum cæli ac terræ conditorem ab his toto orbe annuntiatum fuisse, qui a lege et prophetis fuerat prædicatus.

Pag. 174. *Gloriantes emendatores se esse apostolorum.* Marcionem et ejus sectatores perstringit, quos lib. 1, cap. 29, recitavit Evangelium secundum Lucam circumcidisse, et omnia quæ de generatione Dominica conscripta fuerant abstulisse, semetipsos veraciores dicentes iis qui Evangelium nobis traderant. Eosdem de Evangelii contextu erasisse sententiam, qua Deus dicitur pleræ super justos et injustos, auctor est Tertullianus²⁷, qui et multo plures mutilationes scriptis apostolorum illatas ab eisdem, toto lib. v *Contra Marcionem* describit: sed copiosiore manu Epiphanius contra hæres. 42.

Et induti sunt supervenientis Spiritus sancti. Sic pro superveniente Spiritu sancto, cum ex vet. nostro mod. tum maxime ex textu libri Actorum: « Accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos²⁸. » legendum proposuimus.

Ita Matthæus. Idipsum ante Irenæum scripserat quoque Papias, apud Eusebium lib. iii *Historiæ*, cap. 33, et Panteum in India illud, litteris Hebraicis scriptum, reperisse, opera Bartholomæi^C illic relictum, et illud ipsum custoditum constare, idem Eusebius affirmat lib. v, capite 10. Quod et in Cypro, in tumulo Barnabæ, et ipsius manu exaratum postmodum repertum fuisse Theodorus Lector asserit²⁹. Idem quoque Hebraicum mansisse suo tempore in bibliotheca Cæsariensi, quam Pamphilus martyr consecravit, auctor est Hieronymus; qui et describendi sibi factam potestatem a Nazaræis Berrhoensibus, qui eo utebantur, litteris tradidit. Prodiit hoc nostro sæculo, opera Sebastiani Munsteri, quoddam Evangelium Hebraicum nomine Matthæi, cui quantum deferendum sit, pronuntiat Ecclesia.

Cæterum, in his videmus hujus antiquissimi martyris, iure totius Ecclesiæ sententiam, quatuor tantaxat Evangelia etiam ab initio probata et recepta fuisse, ut et infra cap. 11 hujus libri copiosius docebit. Igitur reliqua pseudo-Evangelia, veluti Petri, Thomæ, Matthæi, Bartholomæi, ac duodecim apostolorum nominibus inscripta; deinde Hebræorum, Nazaræorum, Eblouitarum, Eucratitarum, Ægyptiorum, et quorumcumque aliorum titulis circumdata et venditata, jure optimo reprobandam. Signat porro Theophylactus³⁰ tempus, quo quisque quatuor evangelistarum scripserit, nimirum: Matthæum post octo annos assumpti in cælo Christi; Marcum post decem annos, id est biennio post Matthæum; Lucam post quindecim annos; denique Joannem post triginta duos annos.

Post vero horum excessum. Huic lectioni consentiunt omnes codices. Rufinus quoque sic Latine iocquentem Eusebium legit: « Post quorum exitum, » etc., quibus subindicaret Irenæus, Marcum nonnisi vel martyrio sublatis, vel alio, Evangelii causa, peregrinantibus sanctis apostolis Petro

A et Paulo, manum calamo admovisse: quod certo aperte pugnat cum illis, quæ ex Papiæ, et sexto *Ἐποικύωσων* Clementis recitat Eusebius, nempe beatum Petrum, Spiritu sancto revelante, ut intellexit opus editum a Marco, auctoritate sua ratum fecisse, quo in ecclesiis passim prælegeretur; quibus clarum efficitur, Petro adhuc superstitite, Marcum Evangelium conscripsisse. Accedit quod hanc Irenæi locum transcribens Eusebius lib. quinto, capite octavo, nihil meminit exitus apostolorum. Hæc potius indicasse, quam quidquam intumescere visum est.

Per scripta. Auct. vet. cod., probante id quoque Eusebio, expunximus (præscripta.)

Et Lucas. Sententiam hanc, quæ tredecim dictionibus absolvitur, ex vet. cod. adjecimus; quam etiam agnoscit Eusebius lib. iii *Hist.*, cap. 8.

Postea et Joannes. Eusebium lib. v, cap. 8: « Deinde Joannes discipulus Domini, qui supra pectus ejus recubuerat, dum Ephesi in Asia versabatur, Evangelium in lucem extulit. » Id fecisse rogatum ab episcopis Asiæ tradit Hieronymus, adversus Ebiouitis, Corinthi et Gnosticorum exortitione blasphemias; quod et Irenæus indicat cap. 11 hujus libri.

Ex Joan. Ernest. Græbii adnotationibus in cap. 1.

Pag. 174. *Τὸν Πέτρον καὶ τὸν Παύλου,* etc. Hæc Irenæi de tempore editorum quatuor Evangeliorum traditio, a Papiæ aliisque senioribus procul dubio accepta, præferenda videtur opinioni nullo recentioris Theophylacti, qui Præfat. *Comment. in Matth.* ait, Matthæum scripsisse post octo annos assumpti in cælo Christi; Marcum post decem annos, id est biennio post Matthæum; Lucam post quindecim annos; denique Joannem post triginta duos annos. Quæ æra fide miss. quorundam codicum nititur, sed nimis fluxa. 112 Ut enim de aliis taceam, convenit fere inter omnes, S. Joannem valde senem, circa annum a nativitate Christi 98 Evangelium scripsisse, ac proinde non post 52 ab ascensione ejus annos, sed duplo plures, nempe 64; nisi ex sententia Irenæi Christum 50 propemodum annis in terra moratum esse credideris. Cæterum traditio Irenæi de scripto S. Matthæi Evangelio isto demum tempore, quo Paulus Romæ fuit, in mentem mihi aliquando veniebat cogitanti, quid causæ subit, ubi quam Apostolos Ephes. iv, 11, scripserit: « Ipse dedit quosdam apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, alios autem pastores et doctores; » ast in loco parallelo I Corinth. xii, 28: « Quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, primo apostolos, secundo prophetas, tertio doctores; » ommissis plane « evangelistis. » Atqui si per « evangelistas » cum Oecumenio « scriptores S. Evangeliorum » accipias, plana juxta dictam conditionem datur ratio. Scripserat nempe Paulus ad Corinthios, priusquam Romam venisset, nulla adhuc a quoquam apostolorum, vel apostolicorum, Evangelii scriptura edita; ast Epistolam ad Ephesios ex carcere dedit, paulo antequam Roma discederet, ubi jam S. Matthæus Evangelium exaraverat; Marcus vero et Lucas in procinctu hujus operis erant. Cui tamen meæ conjecturæ non adeo multum confido, sed doctiorum judicio eam lubens submitto.

Θεμελιώθησαν τῆς Ἐκκλησίας. Dices, ante Pauli in Urbem adventum Ecclesiam ibi fuisse, cujus fides per universum orbem innotuerat, teste ipso Apostolo Rom. 1, 8. Quomodo ergo hic Irenæus ait, fundatam ab ipso et Petro Romanam Ecclesiam? Ast optimus suorum verborum interpretes est ipse Irenæus, istis quæ sequuntur cap. 3: *Θεμελιώσαντες οὖν καὶ οἰκοδομήσαντες οἱ μαρτύροι ἀπόστολοι τὴν Ἐκκλησίαν, ἄνωγ τὴν τῆς ἐπισκοπῆς λειτουργίαν ἐνεχρίσαν.* Loci igitur hæc ante hæc

²⁷ Lib. ii contr. Marc. ²⁸ Act. i, 8. ²⁹ Lib. ii Collect. ³⁰ Præfat. in Matth.

Romæ existissent, nondum tamen erat formata Ecclesia, quia nondum episcopus ipsis erat præfectus. Sine episcopo enim et presbyteris atque diaconis Ἐκκλησία οὐ καλεῖται, « Ecclesia non vocatur, » teste S. Ignatio in *Epistola ad Trallianos*, § 3. Et sane observatione haud indignum est, Apostolum I et II ad Corinthios Epistolam inscripsisse : « Ecclesiae Dei quæ est Corinthi, » etc., nec non « Ecclesiae Galatiæ ; » similiter bis « Ecclesiae Thessalonicensium ; » ad Philippenses denique : « Omnibus sanctis in Christo Jesu cum episcopis et diaconis ; » ast Epistolam ad Romanos misisse : « Omnibus qui sunt Romæ, dilectis Dei, vocatis sanctis, » nulla episcoporum (id est summi sacerdotis ac minorum sacerdotum), atque diaconorum vel Ecclesiae facta mentione. Unde hæc differentia ? nisi quod prioribus in locis esset hierarchia, episcopo, presbyteris et diaconis constans, ideoque formata Ecclesia ; in Urbe vero hactenus talis haud existerit. Sed plura hæc de re dicere et objectiones remove nolo, ne adnotationis modum excedam.

Μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδος. « Excessum » non e vita, sed urbe Roma hic intelligendum esse patet ex iis, quæ ex Papiæ et lib. vi *Hypotyposeon* Clementis Alex. affert Eusebius lib. ii *Hist. eccles.*, cap. 15, nempe B. Petrum apostolum auctoritate sua S. Marci Evangelium ratum fecisse, quo in Ecclesiis passim prælegeretur. S. Lucas quoque post Pauli exitum ex Urbe, non e mōdo, Evangelium litteris consignasse, inde colligitur, quod narrationem Actorum apostolicorum, quam quasi appendicem historizæ de Christo edidit, in biennio, quo Paulus primo Romæ fuit, finiverit, eam procul dubio ulterius continuaturus, si diu post discessum ab Urbe, aut post martyrium B. Apostoli scripsisset. Nam iterum ei haud diu post junctum fuisse, eique ad finem usque vitæ adhæsisse, ultima B. Apostoli Epistola, nempe II ad Timotheum, cap. iv, 11, satis testatur, ubi scribit : « Lucas mecum est solus. » Imo vero Apostolus I ad Timoth. v, 18, verba quædam Lucæ ex cap. x Evangelii, v. 8, allegasse videtur. Neque enim alia Scriptura istud habet dictum : « Dignus est operarius mercede sua. » Cæterum quod aliqui vocem ἔξοδος hoc loco, pro « vitæ fine » perperam acceperint, occasio procul dubio fuit mutationis in textu Irenæi, ab auctore *Catenæ Patrum* in Evangelium S. Marci, quam Petrus Possinus evulgavit, vel ab alio ante eum factæ. In illa quippe Irenæi verba ita expressa sunt pag. 5 : *Μετὰ τὴν τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου ἔκδοσιν, Μάρκος ὁ μαθητὴς καὶ ἑρμηνευτὴς Πέτρου, καὶ αὐτὸς τὰ ὑπὸ Πέτρου κηρυττομένα ἐγγράφως ἡμῖν παραβέδωκε.* « Post editionem Evangelii secundum Matthæum, Marcus discipulus et interpretis Petri, quæ a Petro prædicabatur, scripto nobis tradidit. » Eandem lectionem ex conjectura in Eusebio substituit Christophorus, vulgans idcirco Valesio in notis ad Euseb. lib. v, cap. 8, qui tamen et ipse in eo animadversionem meretur, quod ἔξοδος in Irenæo « interitum » interpretatus sit, indeque sanctos Patres commiserit inter se pugnantes.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 2.

Pag. 174. Cum enim Scripturis arguuntur Valentianorum et consimilium priorum Gnosticorum, quos his libris impugnabat, incredibilem malitiam et perveritiam exponit. Enimvero apertis certisque tam prophetarum quam apostolorum scriptis convicti, ea velut apocrypha, vel depravata, vel suspectæ fidei, præfracte rejiciebant, ut superius de Ebionitis, Cerinthianis, Carpocratianis, Marcionitis, aliisque scriptum est. Cum vero traditionibus apostolorum premerentur, incredibili temeritate ac impudentia, cunctis apostolis et Pa-

tribus sapientiores se esse autumabant. Equis non videt hujus sæculi Gnosticos iisdem cum illis gradibus incedere ? Quanto cum supercilio traditiones apostolicas a sanctis Patribus ad nos usque acceperat et servatas cavillanter et exsibent, nemo nescit, et de his in cap. tertium dicemus : nunc de sacrilego divinarum Scripturarum contemptu quædam adjiciamus.

Pari omnes impietate Lutherani et Calviniani ex divinatorum librorum catalogo, velut apocryphos ac nullius fidei exhibent libros Tobiz, Judith, Sapientiz, Ecclesiastici, Baruch, et utrumque Machabæorum. Non exigua fragmenta, nec pauca capita ex libro Esther et Danielis rescissa avulsaque rejiciunt. Quos etiam canonicos sese admittere fingunt, sannis et lædoriis deformatos sectatoribus suis exhibendos relinquunt. Lutheri namque judicio, ut de eo refert Joannes Aurifaber commensalis, in *Colloquiis* ejus, « apostoli Abrahami fidem non ita prædicarunt, et suis coloribus depinxerunt, ut merebatur ; et Moyses nimis simpliciter ejus meminit. » En paucis tam Moysis summi prophetarum, quam omnium apostolorum scripta in falsi suspicionem adducta. Scribit de eodem Rebenstocck alter ejus conviva, quod aliquoties diceret ²¹ : « Ecclesiastes liber non est plenus, multa habet abrupta, neque oreis, neque calcariibus indutus est ; hoc est nullam habet perfectam sententiam. Equitat in arundine longa ²², sicuti et ego dum eram in monasterio. » Et secundum conspiciens Machabæorum librum aiebat : « Ego hunc librum, et librum Esther odio prosequor ; mallem eos non exstare : multum enim imitantur Judæos ac ethnicos. » Et libr. Paralipomenon suspectos ac dubios relinquens dicebat : « Libris Regum plus credendum est, quam Paralipomenon ²³. » Paulinæ quoque fidei detrahens, Justo Jonæ recenti se non credere his illius verbis, « Reposita est mihi corona justitiæ, » etc., respondebat : « Neque Paulum id firmiter credidisse ²⁴. » Et sum in illum vetus oilium aperiens, inquit : « Ego summo odio Paulum prosequor, cum legebam Rom. 1 : « Revelatur in Evangelio justitia Dei, » etc. Jobi historiam reputat « Fabulæ argumentum, quo moneamur de patientia. » Nec sacris Evangeliiis pepercit, scribens ²⁵ : « Joannis Evangelium esse unicum pulchrum, verum, ac principale Evangelium : » quasi vero reliqua tria nec Evangelia, nec pulchra, nec vera essent. « Epistolam ad Hebræos, neque Pauli esse, nec ullius apostoli, » idem ille contendit. Epistola D. Jacobi eidem est, « plane straminea, et apostolice indigna spiritu. » Epistola Judæ, « non est apostoli, sicutque contemnenda. De secunda Petri, et duabus Joannis posterioribus non est anxie curandum. Apocalypsim denique, neque pro prophetico, neque pro apostolico libro admit-

tit ²⁶. »

Et hactenus de Lutheranis sacrarum Scripturarum accusationibus et reprehensionibus : quibus manifestum evadit, hos eodem spiritu afflatos esse, quo veteres Gnostici fuerunt, ut testatur hoc locus Irenæus. Quid Calviniani tam adversus evangelistas et apostolos, quam sacra eorum scripta moliantur, diximus ad finem Comm. in Epist. ad Philemonem, et Dialogo septimo.

Non enim per litteras traditam. Quinque has voces desiderat vel. cod. et unico contextu legit : « Ab iis, qui nesciant traditionem illam, sed per vivam vocem, » etc.

Sapientiam autem loquimur. Augustin. scribit etiam Manichæos hoc testimonio fuisse abusus, ut suaderent Apostolum plurima his quibuscum dissererat, verbis aliter tradidisse, quam scriberet in Epistolis : « Sed absit ut tantus Christi apostolus,

²¹ Tom. II Colloq. pag. 400, 401, 402. ²² Horat., Sat. lib. II, sat. 3, v. 248. ²³ Tom. I Colloq. pag. 34.

²⁴ Tom. II Colloq. pag. 419. ²⁵ Præf. in Novum Testam. ²⁶ Præfat. in illas.

vas a Deo electum. Spiritus sancti organum, alius docendo, alius scribendo; alius clam, alius palam fuerit. Factus est quidem omnibus omnia, non fallentis astu, sed compatientis affectu; diversis animarum morbis, diversis misericordiarum affectibus subveniens; dans scilicet **113** parvulis parva, non falsa; perfectis vero grandiora mysteria, cuncta autem vera, consona, et divina. »

Pag. 175. *Fuit autem et in illo.* Marcionem denotat, quem lib. 1, cap. 20, nominavit « os diaboli. »

Cum autem ad eam traditionem. Hic primum observa, quid proprie sit et dicatur traditio apostolica, nimirum doctrina seu ad fidem, seu ad ritus sacros, sive ad bonos mores pertinens, quæ non expressis Scripturis Veteris aut Novi Testamenti, sed viva voce, aut exemplo, praxique a primis Ecclesiæ pastoribus, id est apostolis, data, et a posteris ad nos usque in populo Dei servata. De quibusdam istiusmodi disserens Tertullianus, ait³⁷: « Si legem postulas Scripturarum, nullam invenies: traditio tibi prætendetur auctrix, consuetudo confirmatrix, et fides observatrix. » Videatur de iisdem August. epist. 118 et 119, et quod ad initium proximi capitis adnotamus.

Observe deinde, fortissimos et antiquissimos istos religionis Christianæ athletas, ductis a traditionibus apostolorum argumentis, adversus infestissimos illius hostes constanter decertasse: has illis ut firmissimos muros opposuisse, ut omnes illorum impetus non modo retardarent, sed molitiones funditus subverterent. Nec illas tantum, sed et consensum omnium Ecclesiarum, Romanæ præsertim auctoritatem et successione apostolicam fidenter objecisse: quin etiam veterum testimoniiis eorumdem errores solide refutasse: ut hic et in sequentibus Irenæus Clementis *ad Corinthios Epistolam*, Polycarpi martyris scripta et gesta Gnosticis opponit. Ex quibus apertissimum est, Erasmus Roterod. toto cælo aberrasse, cum in epistola libris istis ad hunc usque diem præfixa, scribit ipsam Irenæum solis Scripturarum præsidii adversus hæreticorum catervam pugnasse.

Ad hæc, Iustini martyris scripta ab eodem Irenæo lib. iv, cap. 14, et lib. v citata, Erasmus falsæ et temeræ assertionis alligant: insuper Hermæ, sive Pastoris testimonium lib. iv, cap. 57, Ignatii etiam martyris lib. v, et cuiusdam senioris apostolorum discipuli verba in medium frequenter adducta, Præfatione lib. 1, et ejusdem lib. cap. 12; lib. iii, cap. 49 et 35; lib. iv, cap. 45, 47, 49, 50, 52; et lib. v; ex quibus omnibus planum et conspicuum est, Irenæum non solis Scripturarum præsidii, sed et traditionibus, et Patrum sermonibus ac scriptis Gnosticis devicisse.

Adversantur traditioni, dicentes. Ita ex vet. cod. reposuimus: excusi, « qui adversantur traditioni, dicent, » etc.

Sed etiam ipsum Dominum. Gnosticos Dominum nostrum Jesum Christum et ignorantæ accusasse supra retulit³⁸; et ex hoc loco quorundam etiam errorum insimulasse manifestum est. Hujusmodi vero impietates Calvinianos nunc ab inferis revocare et instaurare quis crederet? Verum, hujus sceleris nos in Dialogo 4 plurimis et apertissimis Calvinii testimoniiis illos esse reos evicimus.

Effugere. Expunximus « lingere » auctoritate vet. cod.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 3.

Pag. 175. *Traditionem itaque apostolorum.* Insignem locum hunc suis scriptis inserere, et ut ignitam telum in hæreticos contorquere jure optimo

A dignum duxerunt omnes fere, qui nostro sæculo in eos calamum strinxerunt orthodoxi. Ut sicut B. hic martyr præcipuum fidei nostræ caput, videlicet unum esse Deum cœli et terræ opificem, adversus Gnosticorum impietates, traditionis ejus, quæ continua episcoporum per universas Ecclesias successione, doctrina et voce asservabatur, monumento tutatur: sic de fide, sacramentis, et ritibus variis controversos articulos, longe majore sæculorum, Ecclesiarum et doctorum unanimi consensu, ab apostolis instituta, et a successoribus conservata traditione confirmarent et custodirent. Quin et omnibus retro sæculis quotquot Christiani et catholici unquam habiti sunt, quoties de dogmatibus Ecclesiæ exorta est disputatio, ad Patrum præcorum et apostolicarum Ecclesiarum traditiones, ut ad sacram anchoram confugerunt; ut pro aliis innumeris locis, infra scripta testimonia patefaciant.

Doctrinam sacram, quæ *apostolicarum Constitutionum* chartis traditur³⁹, « gloriosis Salvatoris nostri vocibus æquiparandam, » ideoque ab omnibus amplectendam esse, ejusdem Salvatoris mandato, docet Clemens Rom.

Celebriores totius Asiæ Ecclesias, inter varios hæreseon fluctus trepidantes, traditionum apostolicarum crebra repetitione, ut æneo muro, confirmat Ignatius⁴⁰.

Pueros sacræ regenerationi initiandos, divinarum præceptorum suorum, id est apostolorum, sine scriptis traditæ doctrinæ innixus censet Dionysius Areopag.⁴¹

Nutantes et dubios Philippenses, atque Marcionistarum, et Valentinianorum imposturis fascinosos plurimos, Romæ agens tum Polycarpus, a traditionibus apostolorum ducta demonstratione, prius fidei restituit⁴².

Non tam scriptis, quam apostolorum, vel discipulorum sermonibus se fidei sacramenta didicisse narrat Papias, et viva præsentique voce magis quam lectione sese adjutum⁴³.

Sæculi sui passim ingruentium hæreseon nimbos, traditionum apostolicarum fulgore poterit dissipat Tertull.⁴⁴ et baptismi ritus omnes, eucharistiæ pro vita functis oblationes, crucisque ad omnem Christianorum conversationem consignationes, sartas tectasque manere contendit.

Hæreticis, quantumvis Scripturas canonicas preferentibus, nunquam credendum, ut a paterna doctrina, et ecclesiastica traditione exeamus, cœnet ille post apostolos Ecclesiarum magister Origenes⁴⁵.

Duplicem in Ecclesia Dei agriculturam agnoscit Clemens Alex.⁴⁶, unam, quæ non scriptis, alteram, quæ scriptis continetur; idemque rerum multarum cognitionem per successionem ex apostolis absque scriptis ad posteros pervenisse docet.

Dominica traditione, quem offerimus eucharistiæ calicem, aqua temperandum didicit Cyprianus⁴⁷: simulque non minus ratum esse, quod, dictante Spiritu S., apostoli tradiderunt, quam quod ipse Christus, cum utriusque par sit divinitas.

Maxima sacratissimæque confessorum Christi corona, insignis synodus prima Nicæna, Filium Dei *ὁμοούσιον*, id est consubstantialem esse Patri, etsi nusquam scriptum exstaret, sanctorum Patrum traditionibus inherens, contra Arianos sanxit⁴⁸.

Constantinopolitana Spiritus sancti divinam naturam a Macedonianorum blasphemis asseruit.

Ephesina, beat. Mariam *θεοτόκον*, id est Dei matrem, etsi hujus vocis nullam mentionem sacræ Litteræ faciunt, quod hanc fidem divini tradide-

³⁷ Lib. de coron. milit. ³⁸ Lib. 1, c. 17. ³⁹ Lib. 1 Constit., cap. 1. ⁴⁰ Epist. ad Philadel. et epist. ad Her. ⁴¹ Lib. de eccl. hierar. ⁴² Iren., lib. iii, cap. 3. ⁴³ Euseb., lib. iii Hist., cap. 33. ⁴⁴ Lib. de cor. milit. ⁴⁵ Homil. 29 in Math. ⁴⁶ Lib. 1, ii, iv, v, vi et vii Strom. ⁴⁷ Epist. ad Cæcilium, et Serm. de ablut. pedum. ⁴⁸ Tom. I Concil. Theodor., Socrates, Sozomenus, Evagrius, Nicep., lib. Hist. ecclesiast.

rant discipuli, et a Patribus ita sentire edocti essent, summa fide prædicandam deservit.

Chalcedonensis, impermissas Dei et hominis substantias, in unica Christi hypostasi, juxta Patrum placita, Eutychis spreto captivibus, confirmavit.

Adjicere libet, ut in terribis, adeoque summis fidei nostræ capitibus confirmandis, Aurelius Augustinus, quem unico mirari ac suspicere ac fingunt hæresiarchæ, ad traditiones ecclesiasticas, tanquam ad asilum, confugerit. Evangelium secundum Mattheum vere ab ipso conscriptum esse, contra Fausti Manich. inficiationem credit. traditione nixus, quæ ab apostolicis sedibus sæpe ad præsentis episcopos certa successione pervenerat, libro vigesimo octavo *Contra Faustum*, cap. 2. Patrem inventorem, Fillamque eidem consubstantialem, etiam in sanctis paginis non invenitur, fidei assertionem defendendum dicit, epist. 174. Integra fide credendum, beat. Mariam Dei Christi matrem, et virginem concepisse, et virginem genuisse, et post partum virginem permansisse, lib. *De ecclesiast. dogmat.*, capit. 69. Baptisma ab hæreticis collatum, repetendum non esse, ex apostolorum traditione, etiam in eorum litteris non invenitur, libro secundo *De bapt.*, cap. 7, et libr. 1, cap. 25, et libr. IV, cap. 6. Consuetudinem matris Ecclesiæ in baptizandis parvulis, ut traditionem apostolicam nequaquam spernendam, libro decimo *De Genesi*, capite vigesimo tertio. Domini passionem, resurrectionem, ascensionem in cælum, et adventum Spiritus sancti de cælo anniversaria solemnitate, non scripta, sed tradita observatione celebrandam, epist. 118, cap. 1. Baptizatos esse apostolos, etsi ne verbum quidem de hoc Scriptura habeat, non ambigendum, epist. 108. Serie traditionis quædam facta esse, et nunc in baptismi ritibus faciendam, quæ in Scri, turis gratia brevitatis taceatur, lib. *De fide et operibus*, capite nono. Eucharistiam corporis et sanguinis homini apostolos non accepisse jejunos; placuisse tamen Spiritui sancto, in honorem tanti sacramenti a jejunis semper accipi; moremque hunc per universum orbem servari, epist. 118, cap. 6. Antiquitus tradito et retento firmo Ecclesiæ ritu, in baptizate parvulos exorcizari, exsufflari, et renuntiare Satauz, ut a potestate tenebrarum, in regnum Christi transferantur, libro 1 *De nuptiis et concup.*, cap. 20, et libr. VI *Contra Jul.*, cap. 2. Et **III**, quamvis denique nusquam in Scripturis veteribus legeretur oblatum pro mortuis sacrificium, non parvam tamen universam Eccles. quæ in hac consuetudine claret, auctoritatem esse, ubi in precipis sacerdotis, quæ Domino Deo ad ejus altare funduntur, locum suum habet etiam commendatio mortuorum, lib. *De cura pro mortuis agenda*, cap. 1 et 4, et sermone 34 de verbis Apostoli. Aliis locis innumeris, et auctoribus sacris recensendis consulto supersedeo.

Ad hoc paraspicere. Billius, « id est, licet, vel promptum est, » Græcorum ipse dicitur: *πάροτιν* enim illis idem sæpe est quod *ἔσστιν*.

Quibus appendat agentibus. Idem, Græc, *ὧν καταπόσειοντων*, id est, « quibus munere suo probe fungentibus. »

Sed quoniam valde longum est. Multis hisque gravissimis verbis hoc loco, totoque capite, docet beat. martyr Romanam Ecclesiam caput, esse et regulam omnium aliarum: proindeque illius dogmata unico suspicere et amplecti, ac successionis serie omniū hæreson fluctibus, ut firmam et immobilem petram, nos opponere debere, et ad illius traditiones, decreta, fidemque adversus omnium eorum fraudes, qui in salutis publicæ et pietatis Christianæ perniciem nihil non machinantur, tanquam ad tutissimam arcem, et sacrosanctam aram confugere: quod singillatim explicabimus.

Primo igitur prætermittis totius Orientis et Meridiei, imo universi orbis clarissimarum Ecclesia-

rum, quas alii apostoli, discipulique Domini doctrina plantaverant, sanguine rigaverant, et stupendis miraculis confirmaverant, episcoporum ealogis; hujus unius, tanquam cæterarum præcelsissimæ, ab apostolorum corypheis ad suam ætatem usque, continentem et nunquam intermissam successionem contexit.

Deinde eam vocat « maximam, » ut quæ omnem sacrarum potestatem jure sibi vindicet, cæterasque omnes sibi inferiores habeat, quas sua auctoritate regat.

Postea « antiquissimam » appellat, non propter tempus, nisi de Latinis et Occidentalibus intelligas, cum Jerosolymitana, Samaritana, Casariensis, et Antiochena, prius fidem Christi susceperint; sed propter dignitatem, et quod aliis potior sit, ipsamque omnes ut matrem suspiciant.

Postmodum « omnibus cognitam » esse asserit, sicut ea, quæ inter omnes caput extolleret, et cujus rectores, veluti in altissima pharo et clarissima specula collocati, aliarum navigationes inter tot naufragia dirigerent; observarentque, quemadmodum unaquæque in retinenda religione se gereret: quippe quæ tyrannorum et hæreticorum procellis agitata, et nutantia corda fratrum, confirmandi præceptum simul et potestatem a Domino accepisset.

Subjicit, « a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo, » quorum nimirum præ cæteris tam sunt eximia charismata, tam singulares dotes, tam magni in mystica hac navi fabricanda labores: quorum, inquam, conversatione, voce et institutis, velut sacris anchoris, inter tot fluctus et aliarum ruinas, tanta salvaque hæcenus permansit: quorum denique miraculis, vinculis, sanguine et martyrio, clarior præ cæteris et dilucidior ipsa Roma fulget, quam sideribus cælum.

« Romæ » sequitur, quæ ut suis dietatoribus, consulibus, imperatoribus, exercitiibus, mortales omnes gravissima servitus obm præserat: contra, apostolicis nunc institutionibus, eosdem in libertatem florum Dei asserere debebat.

« Romæ » deinde, ut illic presidia defensionis Christianæ republicæ collocaret, et regni sui metropoli comstrueret Christus, ubi idolomaniarum receptaculum, officinam turpitudinum, sauciorum carnicinam, ipsissimamque Babylonem, Satauz condiderat, « fundatam et constitutam Ecclesiam, »

Hujus igitur, pergit Irenæus, tantæ Ecclesiæ « traditionem, quam, » viva voce « ab apostolis » Petro et Paulo, adhuc clavum ejus regentibus, accepit, acceptam conservat, « et annuntiatam » in universo mundo « hominibus fidem » constanter « indicantes, » et palam prædicantes; « confundimus » et convincimus nefariæ defectionis a Christi communionem, et apostolorum doctrinam, « eos omnes qui » philantia, gloriaque inutilis, vel primatus appetentia, avari cæcitate, vel quacunque alia occasione ducti, contra jus et hierarchicam Ecclesiæ ordinem, cæcus et conventicula « colligunt. »

Hanc esse beatissimi martyris sententiam, quam paraphrasticus explicamus, omni luce clarius indicant quæ sequuntur.

« Ad hanc, » subjungit, « Ecclesiam, » Romanam videlicet, non ad urbis amplitudinem, populorum frequentiam, censorum gravitatem, sanctasque statuta; non ad fortissimos ejus exercitus, gloriosos de toto orbe triumphos, imperii culmen; non denique ad Cæsarium majestatem, ut inepta scelerataque impudentia interpretatur Suidelinus: sed « ad hanc Ecclesiam, » in qua sedit vertex apostolorum, cuique successerunt « Linus, Anacletus, Clemens, Evaristus, Alexander, » et alii ordine omnes; « necesse est, » quia a Deo opt. max. constitutum; non tantum Europæam, Africanam, Alexandrinam, Jerosolymitanam, Antiochenam, Cou-

Constantinopolitanam, Asiaticam et Orientalem Ecclesiam; sed et omnem, hoc est eos, qui sunt undique fideles, et ut membra cum capite convenire, nec latum unguem ab ejus communione discedere.

Est vero id et necesse, ait, duplici de causa: altera, et propter potentiorum principalem, seu locum, gradumque principem in jurisdictione et auctoritate, quem præ cæteris omnibus obtinet. Altera, quia, et in ea semper conservata est ea, quæ est ab apostolis et veræ fidei et pietatis sinceræ traditio.

Superest jam, ut quod tam graviter, sed nimis generaliter scribit, et omnem Ecclesiam, hoc est omnes qui sunt undique fideles, undequaque sint, ad Romanam, et necesse esse convenire, id brevissima ex selectioribus, et omni exceptione majoribus scriptoribus Christianis, enumeratione, evidentissimum faciamus. Atque ut a nostris exordiar, Gallicas, Italicas, Hispanicas, Anglicas, Scoticas, Libernicas, Germanicas, Gothicas, Sarmaticas, et universas Occidentales Ecclesias, Romanæ ut capiti suo, perpetuo adhæsiisse; et vicissim Petri successorem, ut pastorem œcumenicum decebat, eis invigilasse, aperte docent in primis beati Bernardi epistol. 123, 126, 130, 131, 136, 137, 138, 183, 190, librique ejusdem II, III, IV, *De consideratione*; Gratiani dist. 19, 20, 21, 22; Anselmi libri I *De incarnatione Verbi*; Ivoonis Carnotensis *Decreta*; Lanfranci, Guimundii, Algeri, Paschasii scripta contra Berengarium; Bedæ lib. II, III, IV, V, *De historia Anglorum*, et *Chronica de sex mundi ætatibus*; Alcuini sive Albini libri *De divinis officiis*; Isidori præfatio in opus *Conciliorum*; Pauli Diaconi *Historiarum* libri; Prosperi *Chronica*, et libri *Contra Collatorem*; Aratoris *Diaconi* lib. II; Maximi Taurinensis homil. 2 de natali B. Laurentii; Vincentii Lirinensis libellus contra profanas novationes; Ambrosii epistol. ad Syricum papam, epistol. ad Theophilum; Prudentii *Hymini*; et Hosii Cordubensis epistol. ad Constantium.

Deinde, id quoque verum et longe evidentissimum efficiunt concilia, sive provincialia, sive generalia, quæ in totius Occidentis partibus coacta fuerunt: quæ omnia episcopo Romano, quasi beati Petri successoris, obedire non desisterunt.

Probat idem et Hieronymi epistola ad Eustochium, qua totius Occidentis Ecclesias, ob quasdam dissensiones Romam contractas et evocatas fuisse scribit.

Confirmat rursus Cypriani epistola 42, qua Stephanum papam monet, ut plenissimis litteris suis faciat ne Galliarum episc. Martinum Arelatensem in Novatiana hæresi pertinacem, ultra ferant; servetque gravitate et auctoritate sua beatorum antecessorum honorem gloriosum; et Martinus ille sententiam accipiat, aliusque in locum ejus substituat.

Et quia id nobis ultro concedunt, videlicet et *πρωτεύοντα τῆς ἑκκλησίας*, hoc est, et primum honoris ac dignitatis gradum, et verbis eorum utor, et Romanæ Ecclesiæ assignatum fuisse; ipsiusque episcopum, *ὄν τῶν ἑκκλησιῶν πάντων τῶν ἰσθμῶν*, primum omnium sacerdotum esse: atque Romanæ Ecclesiæ magnum honorem ubique veteres detulisse, et reverenter de ea locutos; tum quod invaluerat eam Petri ministerio fundatam et constitutam fuisse, tum quod doctrina, peritia, et multarum rerum alii præstantes viros haberet; simulque omnibus aliis sedantibus, et doctrinæ semel traditæ tenacior esset; provideque in Occidente sedes apostolica vocata et habita sit. Calvinus lib. IV, cap. 6, *Instit.*, sect. 16, et cap. 7, sect. 11, 12, 15, 14, 17, 18, 19; Bucerus in *Præparatoriis ad concilium*; Molinæus, et ejus hyperaspistes Franciscus Vili-

rius libello *De statu primitivæ Ecclesiæ*, contra Ruffinum, apertissimis hæc de re decretis concilii Nicæni cap. 6 concilii Chalcedon. et Constantinopol.; Tertulliani *Præscript.* et beati Irenæi luculentissimis in hoc capite verbis; atque summorum monarcharum obedientia, et legibus, convicti; in his Occidentis et Europæis partibus non immorabimur diutius.

Ad Austrum igitur conversis, inter præcipuas universæ Africæ Ecclesias Romana; principatum agnoscentes, in primis occurrit celebris illa Carthaginensis, quæ Numidicis et Mauritanicis invigilabat; et qui huic tanta cum laude præfuit fortissimus martyr Cyprianus. Hic profertur et cathedram Petri, super quem a Domino ædificata fuit Ecclesia, principalem esse, unde unitas sacerdotalis exorta est; cujus fides, Apostolo prædicante, laudata est, et ad quam perfidia non possit habere accessum.

Et alibi: *Deus unus est, inquit, et Christus unus, et una Ecclesia, et cathedra una super petram, Domini voce fundata. Aliud altare constitui, aut sacerdotium novum fieri, præter unum altare et unum sacerdotium, non potest; quisque alibi collegerit, spargit.*

Idem in concilio plurimorum sacerdotum, Martino Arelatensi et legatis, quos in Africam usque miserat, optantibus ad communionem ejus admitti, communionis omnis beneficium denegat; eo quod Cornelio papæ, in catholica Ecclesia de Dei judicio, et cleri ac plebis suffragio ordinato, profanum altare erigere, et adulteram cathedram collocare, et contra verum sacerdotem sacrilega sacrificia offerre tentavisset.

Idem rursus singulos ex Africa Romam navigantes, ne cum scandalo ullo navigarent, hortabatur, ut et Ecclesiæ catholicæ matricem et radicem agnoscerent et tenerent; curabatque universos collegas suos, hoc est Numidicæ et utriusque Mauritanicæ episcopos, Concilii papæ communicationem, id est catholicæ Ecclesiæ unitatem pariter et charitatem probarent firmiter ac tenerent.

Ne vero Cyprianum duntaxat nomine privato ita docuisse quisquam putet, ex universa Libya, Numidia et Mauritanicis in synodum Carthaginensem œcumenicam episcoporum nomine et sententia, ille ad Stephanum papam maxime scribendum, et cum ejus gravitate ac sapientia conferendum censuit; quod hoc et ad sacerdotalem auctoritatem pertineret, et ad Ecclesiæ catholicæ unitatem.

Cypriano, Tertulliani ejus magistri (sic enim eundem appellasse, dum ejus exemplaria nocturna versaret manu et diurna, testis est Hieronymus) sententiam adjiciamus. *Si Italicæ adjaces, inquit, habes Romanam Ecclesiam, unde nobis auctoritas præsto est statuta. Statu felix Ecclesia, cui totam doctrinam apostoli cum sanguine suo profuderunt, ubi Petrus passioni Dominicæ adæquatur, ubi Paulus Joannis exitu coronatur, ubi apostolus Joannes, postquam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur.*

Verum omnia Carthaginæ, nunc Hipponem, ubi episcopum egit Augustinus, proficiscamur, qui maximam suam erga beati Petri sedem, id est Romanam Ecclesiam, reverentiam et obedientiam nos docebit. Libros quatuor, quos contra duas epistolas Pelagianorum ediderat, ad Bonifacii papæ sanctitatem potissimum dirigit examinandos et emendandos: apostolicæ sedis correctioni se suaque committens.

Melchiam papam Christianæ pacis alium, et patrem Christianæ plebis vocat, epistol. 162.

Innocentium omnino rogat, apostolicæ sedis auctoritatem, concilii Carthaginensis et mediocritatis

⁶⁶ Epistol. 18, juxta Morelli dispositionem. ⁶⁷ Rom. I, 8. ⁶⁸ Epistol. 25. ⁶⁹ Epistol. 49. ⁷⁰ Epistol. 65. ⁷¹ Epistol. 76. ⁷² L. Præscript. ⁷³ Lib. I contra duas epistol. Pelag., c. 1.

sue decretis contra Pelagium et Cœlestium adhibere, epistol. 90.

Venerabilis papæ Zozimi jussione coactum, et ecclesiastica necessitate ad Cæsaream in Mauritania se evocatum scribit, epist. 57.

Cæcilianum Carthaginensem contemnere potuisse conspirantem multitudinem inimicorum Donatistarum, « cum se Romanæ Ecclesiæ, in qua semper viguit apostolicæ cathedræ principatus, per communicatorias litteras se videret esse conjunctum, » ait epist. 162.

Stephanum papam contra anabaptisimum ætate Cypriani in Africa usurpatum, « scripsisse et præcepisse » confirmat libro v *De baptismo*, capite vicesimo tertio.

Sanctum Innocentium papam de synodi Palæstinæ gestis judicasse, quibus se Pelagius absolutum falso gloriabatur, refert et probat lib. *De peccato originali*, cap. 8.

« Apostolatus Petri principatum, cuilibet episcopati præferendum » judicat libro secundo *De baptismo*, capite primo.

Solius Ecclesiæ Romanæ successiones a beato Petro ad suam ætatem usque, ut ingentis virtutis molem, schismati Donatistarum opponit, epist. 165.

Totius Numidicæ ad Milevitanum concilium coacti episcopi, Innocentium summum pontificem demisse precantur, ut magnis periculis membrorum Christi pastorem diligentiam adhibere dignetur, et hæreticos Cœlestium in Asia, Pelagium vero Jerosolymis constitutos, auctoritate sanctitatis suæ, de sanctarum Scripturarum auctoritate deprompta, cohibeat, aliisque instanter et celeriter provideat, auctore eod. Augustin., epist. 92.

Hujus et paulo superius nominati concilii Carthaginensis relationes, ad apostolicæ sedis antistitem missas, simulque ab eodem responsiones ad Afros directas, agnoscit probatque idem Augustinus epist. 106 et lib. i *Contra Julianum Pelag.*, et libro secundo *Contra Pelagium et Cœlestium*, cap. 7.

At, ne in re evidentiissima sim effusior, relictis Fulgentii Ruspensis, Eugypii abbatis, Eulalii, et Eugenii Carthag., Primasii, Optati, Lactantii, Arnobii, Africanorum doctorum testimoniis, ad Alexandrinam sedem, quam in Ægyptum, Pentapolim, et Libyam, juxta antiquam consuetudinem, τὴν ἐξουσίαν ἔχειν, id est excellentiam summamque potestatem et dignitatem habere, sancta synodus Nicæna sanxit, oculos convertamus. Hanc gloriari, quod Romanæ Ecclesiæ fidei, ore apostolico laudatæ⁶⁰, sit particeps, scribit Hieronymus epist. ad Theophilum.

Xisti Romani episcopi consilium quærit, sententiamque vehementer exposcit in anabaptisimi causa antiquiss. et sanctiss. ille Dionysius Alexandrinus, veritus ne per errorem ipse laberetur⁶¹. Idem, Stephanum Xisti antecessorem eadem de causa, proluxa satis epistola, totius Orientis Ecclesiarum commemorata concordia, consuluerat, ut primum sine dubio pastorem Ecclesiæ, cujus sententiam audire et attendere omnes deberent⁶².

Dionysio antiquior Origenes, et ipse Alexandrinus catechistes, Petro summam rerum de pascendis ovibus traditam, et super ipsum velut super terram, fundatam esse Ecclesiam docuerat, ipsumque meruisse Ecclesiæ fieri fundamentum⁶³.

Et ad Zephrinum Romanum præsulem scribit, ideo se Romam iter suscepisse, quod sibi admodum in optatis esset Ecclesiam Romanam, plane antiquissimam, videre.

Magnus Athanasius, et una cum eo totius Ægypti episcopi, Marcum, « sanctæ Romanæ apostolicæ

A sedis atque universalis Ecclesiæ papam nominant; sanctamque ejus sedem, matrem et caput omnium Ecclesiarum agnoscunt; cui cum omnibus sibi commissis, perpetuo se futuros obediētes pollicentur⁶⁴. »

Alibi Athanasius idem Ursacii et Valentis Ariatorum antistitem sycophantiis graviter succenset, quod ne Liberio quidem Romano episcopo pepercissent, nulla reverentia ducti, cujus seles apostolica erat, in qua nullius, nisi Dei metus resideret.

Idem rursus Alexandria Romam usque se aliquando navigasse scribit⁶⁵, « ut seipsum suæque illi Ecclesiæ commendaret, » quemadmodum sibi ipsi testis est *Apologia* ad Constantium imperatorem: vel, ut etiam Calvino placet, Romanæ sedis auctoritate tum hostium suorum rabiem reprimeret, tum pios laborantes confirmaret⁶⁶.

Jam vero Orientem petentibus nobis, Syriæ universæ, Palæstinæ et Arabiæ celebres occurrunt Ecclesiæ, quibus Stephanum papam et martyrem suam doctrinam, consilio et epistolis, semper magno adjumento fuisse congratulatur apud Eusebium lib. vii, cap. 4 *Histor.*, Dionysius ille Alexandrinus.

In Jerosolymorum diocesi degens Hieronymus, epistola ad Damasum papam, hæc præsentis animo vociferatur: « Cum successore piscatoris et discipulo crucis loquor. Ego nullum nisi Christum sequens, beatitudini tuæ, id est cathedræ Petri communionem consocior: super illam petram ædificatam Ecclesiam scio. Quicumque extra hanc domum agnum comederit, profanus est. Si quis in arca Noe non fuerit, peribit regnante diluvio. Quicumque tecum non colligit, spargit; hoc est, qui Christi non est, Antichristi est. »

Et sequenti ad eundem epistola: « Si quis cathedræ Petri jungitur, meus est. » Alibi etiam: Si quid parum caute scripsisset, ab eodem Damaso emendari postulat, « ut ab eo qui Petri fidem et sedem teneret. »

Idem rursus, totius Orientis et Occidentis synodicas consultationes ad episcopum Romanum deferri solitas docet, cum ad eas se respondisse scribit, quando in chartis ecclesiasticis Damasum juvabat.

Et epistola ad Principiam, se Romam cum sanctis pontificibus Paulino et Epiphania, quorum alter Antiochenam Syriæ, alter Salaminiam Cypri rexit Ecclesiam, « necessitate ecclesiastica tractum, » memoriæ mandavit.

Sed audiat ipse clarissimus Jerosolymorum antistes **116** Cyrillus. Petrum Romanæ Ecclesiæ præsulem, principem apostolorum excellentissimum appellat, catech. 2; clavium regni cælorum portitorem, catech. 6; supremum Ecclesiæ præconem, catech. 11; principem apostolorum et regni cælorum clavigerum, catech. 17.

Omitto Sophonium, Pachymerem, et Michaellem Syngelum, qui postea huic Ecclesiæ præfuerunt, ut alias percurram.

In Palæstina Cæsariensi doctissimus ille episcopus Eusebius, Petrum Christianorum primum pontificem vocat in *Chronicis*; additque illum Romæ viginti quinque annis perseverasse; et quoties in historiis præcipuarum Ecclesiarum, episcoporum successiones recenset, toties Romano primum locum tribuit.

Orientis quasdam Ecclesias jam percurramus. Cæsareæ Cappadociæ Ecclesia, Romani præsulis legatos Luciferum et Eusebium, qui ad seditionem, quæ ibi orta fuerat, compescendam venerant, lubentissime accepit et audivit⁶⁷.

⁶⁰ Rom. 1. ⁶¹ Euseb., lib. vii *Histor.*, cap. 8. ⁶² *Ibid.*, cap. 2, 3, 4. ⁶³ L. v in *Epist. ad Rom.* et in *cap. xvi Matth.* ⁶⁴ *Epistol. ad Marcum papam.* ⁶⁵ *Epist. ad vitam solitariam agentes.* ⁶⁶ *Lib. iv *Iustit.*, cap. 7, sect. 5.* ⁶⁷ Nazianzen. in *mon. B. Basilii.*

Basilium modis omnibus magnus, optat petitque Romanum episcopum et res Orientis considerare, iudicii sui decretum interponere, et sua auctoritate usum, Orientem visitare, diligenti illius examini semetipsum sistere paratus ⁶⁶.

In tres diversas sententias de Spiritu sancti divinitate distractæ Ecclesiæ Orientales, acceptis episcopi Romani litteris, quibus ut una cum episcopis Occidentis Trinitatem et consubstantialitatem esse, et gloria æqualem suadebat, in unitatem redierant: (singulis rebus ab Ecclesia Romana semel iudicatis acquiescentibus; auctore Sozomeno libro secundo, capite vicesimo secundo *Histor.*)

Paulum Constantinopoleos, Asclepam Gazæ, Lucium Adrianopolis, Marcellum Ancyra Galatiæ minoris, episcopos, ab improbis et hæreticis sedibus ejectos restituit Julius episcopus Romanus, litteris ad Orientales liberius scriptis, eos a quibus temere abdicati fuerant graviter arguens, quoniam Ecclesia Romana (ait Socrates ⁶⁷) privilegium præter cæteras obtinet: atque (adjicit Sozomenus ⁶⁸) propter sedis dignitatem, cura omnium ad ipsum Julium spectabat.

Illi, licet decreta sua infringi graviter ferrent, litteris tamen suis ad eundem Julium, Ecclesiam Romanam primas apud omnes ferre, utpote quæ apostolorum schola et pietatis metropolis jam ab initio fuisset, agnoverunt.

Chrysostomus, Theophili, Epiphani, et multorum Orientis episcoporum factionibus sede pulsus et relegatus, epistola ad Innocentium papam ipsum obsecrat, et ut auctoritate sua acta illorum robur nullum habere decernat; sed eos qui inique egerunt pœnarum ecclesiasticarum legibus subiciat. Innocentius autem Atticum Chrysostomi loco successum supersedere jubet; et Proclum Cyzici episcopum, Constantinopolitanam Ecclesiam tandem pascere, donec causa pendereetur. Idemque Arcadium Orientis imperatorem, Eudoxiamque imperatricem, quos relegationis tanti doctoris reos comperit, a communionem Ecclesiæ et sacrorum submovit, ac pœnitentes postmodum absolvit ⁶⁹.

Interea Anysius Thessalonicensis se Romanæ Ecclesiæ iudicium sequi fatebatur: Antiochenæ sedis presbyteri ejusdem disciplinam se agnoscere scribebant; Syriacus Apamæensis Bythinæ, Palladius Helenopoleos, Demetrius Pisinuntis, totius Carix episcopi, et Mesopotamiæ monasteria, nefariam Chrysostomi depositionem et relegationem execrantes, Romanæ sedis iudicio adhærebant.

Verum his omissis, Antiochenæ Ecclesiæ, quam totius Orientis metropolim fuisse, docent ex Latinis Hieronymus; ex Græcis Theodoretus libro quinto, capite secundo ⁷⁰; et ex Hebræis Hegesippus libro tertio, capite quinto, reverentiam obedientiamque erga Petri successores consideremus. Socrates, Theodoretus, Sozomenus uno consensu memoria prodiderunt Flavianum ejusdem sedis antistitem, per legationem, precibus Chrysostomi et Theophili, Ecclesiæ Romanæ episcopo, a quo ob violatum jusjurandum communionem privatus fuerat, reconciliatum fuisse et communioni restitutum ⁷¹.

Eadem, Paulinum patriarcham lubens amplexa

A est, quod per pontificis Romani legatum Luciferum nomine, sibi traditus et ordinatus esset: qui postea et ipse una cum Epiphanio et Hieronymo, de rebus ecclesiasticis consulturus ad Romanum pontificem profectus est ⁷².

Sed quid in singulis recensendis immoror? Præstat synodorum, in quibus omnes convenerunt, de Ecclesiæ supremo post Petrum capite sententias colligere. Ex Occidente et toto Oriente episcopi supra sexcentos ad Chalcedonensem, quæ solius sedis Romanæ, ait Gelasius, decreto coacta est, coierant; qui omnes, ne uno quidem reclamante, Romanam Ecclesiam caput omnium discipulantem Paschasinum, Leonis papæ legatum audiunt, ejusque mandata capessunt, actione 1.

Deinde Leo, universalis archiepiscopus, universalis Ecclesiæ papa, universalis Ecclesiæ episcopus, omnium consensu appellatur, actione 5.

Postea omnem primatum et honorem præcipuum, secundum canones, antiquæ Romæ archiepiscopo conservari voluit, actione 16.

Concilium hoc præcesserat aliud, quod Ephesi contra Nestorium, jussu et auctoritate, aiunt Nicephorus, Evagrius, et Justinus imperator, Cœlestini papæ indictum fuit ⁷³. In eo ex toto Oriente adunati ducenti Patres, imposita sibi necessitate a canonibus, et sanctissimi Patris Cœlestini Romanæ Ecclesiæ episcopi epistola, diu multumque lacrymantes se ad tristem anathematis contra Nestorium ferendam sententiam adigi protestantur.

Epistola quoque ad eundem Cœlestinum, sanctitatis illius pietatem, zelum et curam de recta fide cum omni admiratione suspiciunt: episcopos Romanos in omnibus celebres esse, et eorum studia ecclesiarum fulera, constituta agnoscunt: et quoniam necessitas postulabat, ut quæ facta fuerant in sancta illa synodo, omnia ad sanctitatis ejus cognitionem referrentur, eidem ipsi, scripto illo necessario, ea universa sese indicare scribunt ⁷⁴.

Demum, Joannis Antiocheni patriarchæ, qui ut synodum in gratiam Nestorii turbaret, Ephesiorum et Alexandrinorum episcopos deposuerat, temeritatem plectendam differunt pietatis ejusdem Cœlestini iudicio ⁷⁵. Qui vero multis ante annis, ad secundam universalem synodum, quæ prima Constantinopolitana fuit, juxta litteras Damasi papæ convenerant 150 episcopi, epistola ad eundem Ecclesiæ Romanæ præsulem, membra ejus propria sese profitentur, simulque ut ordinationibus Nestarii, Flaviani et Cyrilli, quibus Constantinop. Antiochenam, et Jerosolym. Ecclesias commiserant, sua pietate et charitate spiritali acquiesceret, hortanti.

Jam vero tantam confessorum coronam, quæ ex Palæstina, Phœnicia, utraque Syria, Arabia, Mesopotamia, Perside, Cilicia, Cappadocia, utraque Armenia, et Ponto, Galatia, Asia, Lydia; Phrygia, Pisidia, Pamphilia, Isauria, et aliis Orientis partibus majori ex parte contexta est, celebrem et omnibus observandam Nicænam synodum primam consideremus. Hanc non tantum Sylvestri episcopi Romani consensu coactam apud Damasum legimus, verum et ejusdem vocatione regulariter convocatum fuisse, docet concilium Romanum eadem tempestate celebratum ⁷⁶: Vitumque et Vincenium

⁶⁶ Epist. 52. ⁶⁷ Lib. II Hist., cap. 2. ⁶⁸ Lib. III, cap. 7. ⁶⁹ Palladius, Sozom., lib. VIII, cap. 28, Theod., lib. V, cap. 33; Socrates, I. VI; Georg. Alex. in Vita Chrysostom.; Nicephor., lib. XIII, cap. 15, 16, 18, 31, 32, 33, 34. ⁷⁰ Advers. Jo. Jerosolym. ⁷¹ Socrat. lib. III; Theod. lib. III; Sozom. lib. V. ⁷² Nazianz. in Monodia. Basil., Hieronym. epist. ad Principiam. ⁷³ Niceph., lib. XIV, cap. 54; tomo I Concil., pag. 691; Evagr., lib. I Histor. ⁷⁴ Tom. I Concil., pag. 694, 695 edit. Col. ⁷⁵ Tom. I Concil., pag. 485 et 486. ⁷⁶ Tom. I Concil., pag. 355.

Sylvestri episcopi Romani nomine illi præfuisse testantur ex Latinis Marianus, Regino, Platina; et ex Græcis Cedrenus in *Compend. hist.*, et Photius Constantinop. Eadem jussit Asiaticos Paschalis observationem, quam ab apostolicis viris Polycarpo, Polycrate et aliis acceperant, missam facere, et Ecclesiæ Romanæ celebrandi tempus amplecti; quod ut præstarent, cum Constantinus imperator esset adhortatus, facturos se libenter receperunt. Hæc ipsa quoque synodus, communi omnium episcoporum nomine, epistola ad eundem Sylvestrum, precatur, ut quidquid in tanto cultu et consensu visum esset, oris illius consortio confirmaretur⁷⁷. Quid ergo evidentius, firmitus, aut amplius ad confirmationem summæ in omnes Ecclesias potestatis, in Petri successore haberi potest? En totius Occidentis, Meridiei et Orientis Ecclesiarum pastores, verbis, scriptis, operibus; et singuli, et in maximis synodis congregati, Ecclesiam eam a Petro, cui præ cæteris Dominicas oves pascendi cura commissa est, fundatam esse docent; ipsi obedientiam reverentiamque exhibent; extorres ab ejus communionem, profanos, hæreticos et Antichristos censent; in omni controversia judicium ejus expectant; decreta ejus ut Christi voces audiunt, amplectuntur, exosculantur; præcipi patriarchæ ab illa confirmari expetunt; conciliis suis calculum adjicere rogant; injuria affecti eam appellant; et ad eam sedibus pulsî, ut ad tutissimum asylum confugiant; quos in communionem receperit, catholici; quos non admisit, schismatici ab omnibus existantur; et, ut hic Irenæi clausula finiam, « quotquot sunt, undequeque sint, et in toto orbe fideles, ob potentiorum principalitatem, et conservatas traditiones apostolicas, ad eam conveniunt. » Atque de his satis.

117 *Petro et Paulo.* Hujus libri cap. 1 disertis verbis testatur Petrum et Paulum Romæ evangelizasse, et fundasse Ecclesiam: quod cum et ipso superiore Hegesippus, Caius, Linus, Clemens, Anacletus, Papias; et quotquot postea sive in Oriente, sive in Occidente, sive in Meridie, sive in Septentrione secuti sunt orthodoxi et clari scriptores, miro consensu confirmant: non possum non mirari Veleni, Silyrici, Funccii, Molinæ, Gallasil, et quorundam aliorum Hugnesticorum profligatam impudentiam, qua Petrum nunquam Romæ fuisse audeant blatterare. Præsertim cum etiam Lutherus, quemadmodum ex colloquiis ejus scribit Kobenstock, sponte fassus sit⁷⁸: « Omnes historias confirmare Petrum fuisse primum papam Romæ; » et Calvinus profiteatur⁷⁹, « Propter scriptorum consensum se nolle pugnare, quin illic mortuus fuerit. »

Observandum quoque hoc loco, Petrum Paulo præmitti, quod ille Romanis longe prius annuntiasset, quam iste ad eos vel scriberet, vel accederet. Etenim ipsemet Paulus ad Romanos, quos nondum viderat, aut docuerat, scribens, testatur eadem illorum annuntiari in universo mundo, æque ingenti desiderio eos visendi, et in eadem fide confirmandi teneri. Ergo jam illic, Petri laboribus, coaluerat amplissima et florentissima Ecclesiæ Christianæ atque catholicæ facies: quod etiam alii ab Irenæo primæ notæ scriptores testificantur. Eusebius namque ait⁸⁰: « Salutaris prædicationis verbo Petrus primus in urbe Roma Evangelii sui clavibus januam regni cælestis aperuit, et consentiunt Epiphanius cont. hæres. 27; Chrysostomus in ps. XLVIII; Nicephorus lib. II; et ut Græcia Latinos jungamus, Leo Magnus serm. 4 de natali apostolorum, Orosius lib. I, cap. 6; Arnobius lib. II *Contra gentes*, aliique plurimi.

Per successiones episcoporum. Continuum episco-

⁷⁷ Tom. I Concil., pag. 354. ⁷⁸ Tom. II, pag. 63. cap. 14 ⁷⁹ Cyprian., Optat.

porum successione, præsertim Romanorum, quæ postea ad ætatem suam usque numerat, per cunctas Ecclesias esse veram manifestamque sponsum Christi notam, ex qua Scripturarum interpretatio, legitima sacramenta, veritasque fidei petenda sit, cum Irenæo senserunt, ac hæretici ut firmissimum murum objecerunt Tertull. lib. *Præscr.*; Cyprianus lib. I, epist. 6; Optatus lib. II *Contra Parmen.*; Epiph. contra hæres. 27; August. tom. VII, *Ps. contra partem Donati*, et alii deluceps omnes orthodoxi.

At vero, istiusmodi perpetua successio in Romana sole tam certa et perspicua est, ut nulli Lutherani, nulli Calviniani, nulli Anabaptistæ, nulli Ariani, Samosatensiani, Trideitæ, aut Trinitarii possint negare: contra vero, hi omni successione episcoporum carent; nunquam majori ex parte ministri eorum sunt laici, ex profanis turbis et negotiis, sine ulla sacra initiatione, in Ecclesias irrumpentes, et aut veteres hæreses Simonis, Marcionis, Donati, Vigilantii, Borengarii, etc., instaurantes, aut a novis hæresiarchis inventas seminantes, in totius orbis Christiani extremam perniciem. Sunt ergo, ut loquuntur orthodoxi, a seipsis ordinati, sine magistro discipuli, filii sine patre, sine capite membra, et prodigiose natæ creaturæ⁸¹.

Præterquam oportet colligunt. Billius non dubitat quin interpres Græcam vocem *παρὰ τὸν τὸν* reddere studuerit: quam tamen dilucidius vertisset, « præter jus fasque conventus agere. » Unde Socrates in *Hist. eccl.*, lib. V, c. 21 (in Latina vers. 20), Sabbatium Novatianum, quando cum relicti suis, privatos conventus agere cœpisset, *παρὰ τὸν τὸν* eum dicit. Quid autem inter hæresim, schisma, et *παρὰ τὸν τὸν*, vel *παρὰ τὸν τὸν* interstit, vide Basilium in *Canon. ad Amphiloichium*, can. 1.

176. *Line episcopatum.* Quod non conveniant omnes, quis primus beato Petro successerit in sede Romana, parum refert, cum constet eam Ecclesiam nunquam pastore caruisse: sed a principe apostolorum successione suam manifestam jugemque retinere. Irenæus primum a Petro enumerat Linum, quod Hieronymo, Epiphanto, Chrysostomo, Dorothæo, Optato et Augustino probatur. Astipulatur Eusebius libro tertio *Hist.*, cap. 2 et 4, lib. V, cap. 6; in *Chronico* quoque sub anno Domini 70, Neronis 14, post Petrum Romanam Ecclesiam rexisse Linum 12 annis asserit. Contra, Clemens se a beato Petro successorem constitutum scribit libro septimo *Constit. apost.*, cap. 45, et epist. 1 ad Jacobum, quam ante mille et ducentos fere annos Latinam fecit Ruffinus; ei subscribunt Epiphanius, Damasus, Marianus, Sahellicus. Mihi per placet Sanderi doctissimi theologi conciliatio, Petrum quidem Clementem ordinasse, sed huic Linum et Cletum in catalogo episcoporum Romanorum præponi quod eos Petrus sibi coadjutores adseivisset.

Ergo, ut Epiphanius ex præcis etiam recte colligit, primus a morte S. Petri Romane Ecclesiam præfuit Linus, secundus Cletus, tertius Clemens; qui Christiana raraque moderatione sedem Petri capere recusavit, dum viverent Linus et Cletus summi apostolorum Petri Romæ cooperatores, cum hic urgente proximorum salute in alias provincias excurreret, tametsi fuisset ab eodem Petro designatus.

Cæterum, ex hac etiam Irenæi sententia notandum apostolorum et successorum eorum esse episcopos legitimos Ecclesiis præficere; non regum, magistratum civilium, minus autem popularium. Quam ergo monstruosum ac propudiosum, mulierem, cui nec in Ecclesia quidem loqui divina jura permittunt, verbi Calviniani ministros, decanos,

⁸⁰ Lib. IV *Justit.*, c. 6, sect. 13. ⁸¹ Lib. II *Hist.*,

episcopos, archiepiscopos in Ecclesiis alicubi constitueret? Purpura certe fecit imperatores, non sacerdotes, » inquit Ambrosius⁸². Idemque ad Valentinianum⁸³: « Noli te gravare, imperator, ut potes te in ea quæ divina sunt aliquid imperiale jus habere. Publicorum tibi mœnium jus commissum est, non sacrorum. »

Succedit autem ei Anacleus. Hunc plerique post Clementem constituunt, et in epistola eidem inscripta, Clementem suum prædecessorem vocat; sed et Epiphanius, Rufinus, Damasus, Sabellicus Cletum, non Anacleum, Iino subjungunt: at huic Irenæi enumerationi, quæ Cletum nescit, nisi cum Anacleto eundem faciat, subscribit Eusebius lib. III, cap. 13 *Histor.* Titi, inquam, altero imperii anno, Iino Romanæ Ecclesiæ ministerium, cum in eo duodecim annis præfuisset, Anacleto tradidit. Similia habet lib. V, cap. 6, ac demum in *Chronica*; Ignatius quoque epistola prima, Clementem scribit Anacleto successisse.

Clemens, qui et vidit apostolos. Barnabæ concone primum fidei elementa didicisse, et ejus ministerio se ad Petrum apostolum adductum fuisse; ac deinceps variarum peregrinationum et certaminum comitem se adjunxisse, locupletissimus sibi ipse testis est, in libris *Recognitionum*. Hunc esse, cujus Paulus in quadam epistola meminit, putant Clemens Alex., Eusebius, Epiphanius.

Sub hoc igitur Clemente, dissensione non modica. Si exstaret Clementis epistola qua schisma hoc compescuit, et Corinthiorum nutantem fidem confirmavit, tantæ divisionis occasiones facile explicarentur: sed nec Eusebius, nec Nicephorus plura quam hic Irenæus tradiderunt.

Potentissimas litteras. Hinc observa Romanam Ecclesiam, etiam ab initio, auctoritatem suam interposuisse in moderandis quoque Græcorum Ecclesiis, quod adeo gratum fuit illarum episcopis, ut hic commemoratam epistolam, non tam Clementis quam Romanæ Ecclesiæ nomine, sua ipsius memoria, plurimis in Ecclesiis publice lectam scribat Eusebius lib. II, cap. 12 *Hist.* Porro fragmenta non contemnenda hujus epistolæ reperias apud Justinum martyrem, quæst. 47 ad orth.; Clementem Alex. lib. I *Strom.*, et lib. IV, et lib. VI; Basilium Magn., lib. *De Spiritu sancto*, capite 29; Athanasium in disput. contra Arium in synodo Nicæna; Epiphanium contra hæres. 27; Eusebium, lib. III *Hist.*, cap. 16 et 37; Hieronymum, lib. I *Cont. Jovin.* et Commentariis in I et IV cap. ad Ephes. quorum lectorem tantum admonere visum est.

Huic autem Clementi succedit Evaristus. Augustinus epist. 165, Optatus Milevitanus lib. II, Evaristum Anacleto successisse scribunt, quos secuti sunt Damasus et Platina; sed cum hic reclamet Irenæus, eique subscribat Eusebius plurimis in locis, illi potius credendum. Totum hunc locum transcripsit Eusebius lib. V *Hist.*, cap. 6.

Qui etiam gloriosissime. Eusebius, Damasus, Metaphrastes, Nicephorus, Platina, alique rerum ecclesiasticarum scriptores, huic consentiunt: adeoque antiquissimus scriptor Tertullianus his versibus⁸⁴:

Post expleta sui qui lustris tempora tradit

Telesphoro; excellens hic erat, martyrique fidelis.

Et Polycarpus. Etiam locum istum reperias apud Eusebium, lib. IV *Hist.*, cap. 13. Deinde constantissimum ejusdem Polycarpi martyrium graphice depingit cap. 15. Meminit et Polycarpi frequenter in epistolis Ignatii, ad eumque nominatim unam dirigit. Idem rursus ad Antiochenes suos, ex Philippis scribens, salutem eos Polycarpi nomine, cui tanquam fidissimum tutorem, Ecclesiam Antiochenam, ad martyrium proficiscens, impensius commendat.

Irenæus quoque in *Epistola ad Florinum*, pietatem, doctrinam, formam Polycarpi, et cæteras animi et corporis dotes, apprime commendat. Fragmentum habet Eusebius lib. V, cap. 19 *Hist.*

Multum enim perseveravit. Eusebius in *Chronico* tradit Polycarpum coronam martyrii suscepisse circa annum 118 Christi 169, imperii autem Antonini Veri septimo; insuper, illum instante morte dixisse proconsuli, se jam octoginta sex annos Christo inservivisse: quibus eum revera grandævum fuisse, ac Ecclesiæ Smyrneni multis annis præfuisse constat.

Pag. 177. Et fidelior veritatis est testis. Eusebii auctoritate, et Billii commotione sic eum restitimus, expuncto « fidelioris, » quod habebant omnes codices.

Is enim est qui sub Amiceto. Peregrinationis hujus rationes, ex Irenæi epistola ad Victorem papam abundantius refert Eusebius lib. V *Hist.*, cap. 24. Hinc vero observandum quanti Romani pontificis auctoritatem fecerint totius Orientis Ecclesiæ, quarum primas, apostolorum auditor, ab ipso Joanne evangelista Smyrnæ pastor constitutus Polycarpus, confecta jam ætate, Romam pergit, successorem Petri variis de rebus consultit; pacis communionem postulat et assequitur.

Et sunt qui audierunt eum. Istæ hæc transcripserunt ex Irenæo Eusebius lib. IV *Hist.*, cap. 13; Epiphanius contra hæresim 30; Theodoret. libr. *Hæretic. fab.*; Nicephorus lib. II. Plurimos autem et sanctissimos, præter Irenæum, discipulos et auditores Polycarpum habuisse in ecclesiasticis libris refertur, qui tum adhuc et in Asia et in Gallia supererant: inter quos numerant Andorhium, Tyrsum, Felicem et Benignum, qui in Galliis martyrio consummati sunt.

Cerinthum. Epiphanius contra hæresim 30 semel et iterum istud de Ebione, non de Cerintho, refert. Quid si uterque, id est Cerinthus ac Ebion, ut ejusdem ferre impietatis professores, tum in balneum aut ex conducto, aut præter spem, simul convenissent? Hieronymus *Advers. Luciferianos* asserit, post Joannis recessum, balnei ruina Cerinthum cum associis oppressum fuisse. Ac Eusebius quidem lib. IV *Hist.*, cap. 22; Nicephorus lib. IV, cap. 22, et Theodoretus lib. II *Hæreticarum fabularum*, Joannis accessum et recessum cum Irenæo referunt, sed balnei ruina ac hæretici oppressionis non meminerunt.

Post unam correptionem. Tertullian. lib. *De præscript.*; Cyprianus libr. III *Ad Quirinum*, cap. 78, item epist. 55; Lucifer Calar. et Ambrosius Com. in hunc Pauli locum, hanc Irenæi vet. cod. lectionem sequentes, non habent: « et alteram; » habent vero Athanas. orat. 5 contra Ariam., orat. ad Max., epist. ad Serapionem; Leo Magnus serm. contra hæresim Eutychetis; Hieronym., Theodoretus, Primasius.

Est autem et epistola Polycarpi. Hanc agnoscunt Eusebius lib. V *Hist.*, capite vicesimo; Hieronymus in *Catalogo*, Nicephorus lib. II, cap. 39. Prodiit autem nostra ætate in lucem, ut multorum aliorum præcorum monumenta, quæ temporum injuria diu latuerant. Quinetiam testis est Irenæus, *Epistola ad Florinum*, cujus egregium fragmentum exstat apud Eusebium lib. V *Hist.*, cap. 18, et Nicephorum lib. IV, cap. 30, eundem beatissimum et apostolicum virum, alias quoque epistolas, vel vicinis Ecclesiis confirmationis gratia, vel fratribus quibusdam, ut eos admoneret et hortaretur, scripsisse, ex quibus puritas doctrinæ ejus colligi potest. Harum porro quinque non aspernanda fragmenta, a me superioris Quadragesimæ tempore Virduni, in quadam vetustissimis characteribus

⁸² Ambr., epist. 33. ⁸³ Theodoret., lib. V *Hist.*, cap. 17. ⁸⁴ Lib. III *Carm. advers. Marcion.*

mann descripta super quatuor evangelistas Catera, inventa, ut a Victore episcopo Capuano, ante mille et centum annos ibidem laudantur, hoc loco inserere operæ pretium visum fuit. (*Hæc fragmenta jam auidimus hujusce Patrologiæ tom. V, in Polycarpo. EDIT.*)

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 4.

Pag. 478. *Tantæ igitur ostensionis cum sint hæc. Auctoritate vel. cod. expunximus, et ostensiones;* atque ita colligit Irenæus, quæ supra dixit, de Scripturis, successione episcoporum; maxime in Ecclesia Romana, et traditionibus apostolorum, vim habere manifestissimæ ac firmissimæ demonstrationis adversus omnes hæreses. Infert autem non esse veritatem fidei quarendam a tam impuris et dissectis Gnosticorum sectis: sed a sola Ecclesia catholica, cui ut sacrum ac cœlestis pignus, servanda ab apostolis commissa est. Confirmatio prima est, ex eo quod obortis novis disceptationibus semper ad antiquiores Ecclesias, velut ad puriores fontes recurritur. Secunda, quod si nullæ essent Scripturæ nobis relicte, ad earum Ecclesiarum traditiones omnino confugiendum esset. Tertia, multas per orbem gentes, viva solum voce traditam sibi veram fidem Christianam constanter **119** tenere et servare. Quarta, Spiritum sanctum, ut a prophetis prænuntiatum fuit, in cordibus fidelium, potius quam in chartis, veram et salutarem pietatem inscribere ac infigere. Paulo post, « in eam, » pro, « in ea, » deinde, « cum summa diligentia, » pro, « cum magna, » docteute veteri codice, substituumus.

Diligere. Billius « deligere » mallet quam « diligere, » ob verbum « devitare, » quod antecedit.

Quid autem si neque. Vehemens certe telum in eos qui nihil credendum clamitant quod non dilucide et aperte Scriptura dicat. Num ergo Deum unum esse, universaque suo Verbo condidisse credidissent, si Moysis ætatem præcessissent? Atheismumve professi fuissent, si universa Biblia sacra Babylonicis flammis exuri vidissent? Neque igitur Domini nostri incarnationem, mortem, resurrectionem, et universam œconomiam peractam ab eo vere existimassent, antequam Matthæus, Marcus, Lucas, Joannes, hæc scriptis mandassent? Et quid ad hanc rationem Irenæi respondebunt, si tantum et solum apertis scriptis credunt, traditione omni abnegata?

Multæ gentes barbarorum. Divinis jussionibus, quibus Christus apostolos et discipulos delegavit, ut euntes in universum mundum, felix faustumque Evangelii verbum profiterentur omni creaturæ, incipientes a Judæa usque ad ultimum terræ, tanto fervore paruerunt, ut omnem terrarum orbem intra 40 aut 50 annos peragrarent. Hoc plane Paulus indicat, Romanorum fidem dicens annuntiari in universo mundo; et Apocalypsis, inter eucharistias beatorum referens eos dicere: « Redemisti nos ex omni tribu, lingua, populo et natione. » Non fuerunt autem scripta apostolorum evulgata statim per tot linguas et provincias; quæ tamen recta in Deum fide, solo verbo Dei tradito, non autem scripto innoxie credebant, uti docet Irenæus.

Quorum qui in Christum credunt, sine charta et atramento. Ita ex veteri codice restituumus: codices excusi, « eorum qui in Christum credunt, sine characteribus vel atramento. »

*Ante Valentinum enim. Eisdem argumentis, ab originibus recentiori tum hæresiarcharum, tum hæresicos, validissime pugnat Tertullianus adversus hosce Gnosticos lib. *Præscript.* et lib. *Contra Marcionem.* Valet quoque plurimum hujusmodi argumentum adversus hujus ævi Hugnosticos: quandoquidem constat Lutheranismum anno Domini*

A 1517 ab excucillato apostata Luthero initium habuisse; sacramentariam factionem circa annum 1524; Carolstadii et Zuinglii opera pullulasse; Anabaptistarum vero colluviem 1522, per Nicolaum Storck, deinde Thomam Muntzerum prima furorum suorum fundamenta jecisse. Nam si omnes ecclesiasticas historias percurramus, nullam provinciam, nullamque gentem comperiemus, quæ confessionem fidei Augustinæ, Witembergicæ, Mansfeldicæ, Saxonicæ, Bohemicæ, Wandalicæ, Suedicæ, Anglicæ, Belgicæ, Francicæ, Helveticæ, aut Bizanicæ similem unquam ediderit. Hoc in primis satis fatetur Reza, quando in libro *Imaginum* scribit Cnoxum, Bucerum, Farellum, Calvinum, Zuinglium, ac Œcolampadium primos fuisse in Scotia, Anglia, Francia, Sabaudia Helvetiæque apostolos ac evangelistas; item, Calvinum in sacras Litteras monumentis « nihil judiciosius, nihil enucleatius, nihil magnificentius a quoquam verbi divini interprete adhuc scriptum fuisse; » et in hujus Vita, universos verecundæ fines transiliens, tam impudenter quam nequiter scribit: « Doctrinam de cœna Dominica, a nullo post apostolos recte intellectam et traditam hactenus fuisse, quam a Calvino. » Constat ergo etiam propriis illorum testimoniis, Calvinismum et Zuinglianismum recentissimum esse: nosque illis optimo jure objicere posse, quod nuper in colloquio Frankentalensi Anabaptistis nepotibus suis objecerunt: « Si vos Ecclesia Dei estis, sequitur Deum sine populo et Ecclesia fuisse usque ad annum 1524, in quo Carolstadii doctrinæ vestræ fundamenta posuit. Nam si vel omnes historias perlegatis, nullum ab exordio mundi populum invenietis, qui confessionem fidei vestræ similem habuerit, » etc.

Lutheranismum quoque recentissimum esse, et ipse Lutherus palam significat et contestatur his verbis⁸⁸: « Audemus gloriari Christum esse primo a nobis vulgatum. » Et in *Colloquiis* ejus per Rebenstock collectis refertur, quod frequenter labores suos apostolorum etiam laboribus præferens, diceret⁸⁹: « Tempore Pauli, Evangelium non publice, sed privatim propositum est. » Et Joannes Aurifaber in aliis ejusdem Lutheri præceptoris sui *Colloquiis*, eo usque effert illum super omnes Patres, doctores, martyres, discipulos, ac evangelistas, et apostolos Christi, ut vix divinisimum Paulum ei præferendum judicet, ac secundum ab eodem Christo locum omnino tribuat, ut superius ex verbis ejus notavimus. Wigandus demique libro *De bonis et malis Germaniæ*, ascribit eidem Luthero « articulum fidei illustrationem, qualis ab apostolorum temporibus hucusque in mundo non fuit cognita. » Et reipsa, ne unum, ne unum quidem ab apostolorum temporibus ad hanc usque ætatem nostram, doctorem ac episcopum nominare possunt, aut poterunt unquam, qui Lutheranam vel Melanchthonianam doctrinam professus, aut confessionem fidei Augustinæ similem amplexus fuerit. **B** Sed neque ullam provinciam, ullam civitatem, ullum oppidum, ullum totius orbis angulum designare possunt, in quo vel baptizatum vel cœnatum, vel prædicatum sit recentium Hugnosticorum more. Est igitur horum doctrina plane nova, et hactenus inter Christianos nec audita nec recepta.

*Valentinus enim venit Romam. Hæc, usque ad illud: « Marcion autem illi succedens, a transcripsit Eusebius lib. iv *Hist.*, cap. 10. Sectam quoque Valentinianorum ortam sub tempore Antonini Pii, et Telesphori papæ, qui Hyginum præcesserat, memoriæ tradiderunt Theodoretus et Sabellicus.*

Pag. 479. *Modo quidem latenter docens. Observandum quam incerta, vacillante, et ad omnem statum fluctuante, imo et repugnante, et perpetuo verbere flagellante eos misera conscientia, errores*

⁸⁸ Præfat. in corpus doctrinæ, editum Lipsiæ, 1561. ⁸⁹ Tom. II, pag. 145.

suos advenient, retineant, et spargant tam veteres quam novi hæresiarchæ. Ac de veteribus sufficiat præsens Irenæi testimonium : de novis jura quidpiam adjicere. Lutherus de seipso certissimus testis, scribit⁹⁷ : « se initio per ignorantiam et imprudentiam, imo repugnante animo, in hanc causam detrusum esse. » Unde et discipuli ejus referunt eum in colloquiis sæpe dixisse⁹⁸ : « Ego ita credere non possum, sicut doceo : attamen homines alii fidem me habere firmissimam judicant. » Item : « Si junior essem, nollem prædicare : aliud negotium inciperem. Ego si vidissem meum incæptum in tantum dilatari, os meum certe obturasset. » Et in aliis colloquiis ab Aurifabro commensali collectis recitatur, eundem de seipso cum suspiriis aliquoties exclamasse⁹⁹ : « O quam magnam hominum multitudinem per doctrinam tuam seduxisti! Omnem hunc tumultum concitasti! » Et postea : « Nunquam eas cogitationes ex animo dimitto, nimirum quod optarem negotium hoc a me incæptum non esse. In hac tentatione sæpenumero ad ipsum infernum demersus sum. Quia tamen causam hanc ingressus sum, videndum mihi nunc est, et dicendum, eam justam esse. » Quin etiam remorientis, dies noctesque flagellantis, tumultuantis, et reclamantis miserabilis animæ suæ stimulus et cruciatu cunctis manifestans scribit¹⁰⁰ : « Quoties cor meum palpitavit, meque reprehendit et objecit : Nunquid tu solus sapias? An vero credibile est reliquos omnes errare, et tanto tempore errasse? Quid, si tu erras, et tot homines in errorem inducas, qui omnes in perpetuum damnentur? » Lutherus tot procellis agitato, fluctuanti; et de doctrinæ suæ veritate penitus incerto, commilitonem et Achatem ejus jungamus Melancthonem, confessionis Augustanæ, omniumque Lutheranorum, et nunc quoque Calvinianorum symboli et acropolos conditorem.

Is animi sui fluctus et consternationes satis in conciliis Augustanis patefecit, quando « episcopis catholicis jurisdictionem, auctoritatem atque obedientiam, etiam inter Lutheranos restituendam esse concedebat¹⁰¹. » Et in subsignandis articulis Smalcaldicis addendum volebat, « ut Romano pontifici jurisdictione in episcopos catholicos, et concionatores Lutheranos sarta tectaque relinqueretur. » Verum Lutheri furoribus cedere coactus est. Virum tamen adeo semper torsit et arsit tot errorum conscia mens, ut Joanni Bartholomæo a Velberg, eum de religione mutanda consulenti, responderit, ut « catholicum communicandi et orandi ritum constanter retineret¹⁰². » Addiditque : « Nullum habeo digitum in manu, cujus jactura non optarim me nunquam a scribendum de rebus theologice accessisse; sed vacasse philosophiæ ut feci a principio. » Præterea, propriæ matri in extremis agenti, et eum per sacra omnia adjuranti, ut ei diceret, « quænam magis salutaris esset religio? » coram multis respondisse fertur, « Romanam catholicam securiorem esse, Lutheranam carni faciliorem. » Ex quibus satis est manifestum, quam semper lubricus et inconstans fuerit : denique, etiam reclamante intus conscientia, illum nunc partes Lutheranorum, nunc catholicorum, postremo et Sacramentarium propugnasse. De Pomerano, Amsdorfio, et aliis Lutheranæ factionis ducibus etiam dicerem, nisi me novi¹²⁰ Sacramentarii, ut et suis anxietatibus et trepidationibus locum hic designem, vehementer incitent.

Andreas Carolstadius eorum antesignanus anno 1525 scripsit ad Lutherum, « se tantum exercitii gratia, de eucharistia contra eum disputasse : et

A non velle in ea sententia, quæ realem corporis Christi præsentiam non agnoscit, pertinaciter persistere¹⁰³. » Idem ad Tigurinos pergens dixit Cyringio : « Ab istis Helveticis theologis mea fides et sententia de cœna Domini stabit et cadet. » Eadem inconstantia et trepidatione Calvinus paratus sententiam suam sacramentariam mutare atque desererere, scripsit : « Si Philippus Melancthon verbulo declaret me a sua mente deflectere, protinus desistam¹⁰⁴. » Annon levissimi prophætæ et inconstantissimi apostoli, qui a nutu mendacium et mortalium hominum, in præcipuis fidei Christianæ capitibus, stant et cadunt? Suorum dogmatum tabulas figere ac refigere sunt parati. Oecolampadius, alter hujus sectæ parens, per Ficinum cancellarium admonitus a landgravio Hassiæ 1529, ne verbis Christi neglectis, commentis hominum percrebris et incertis fideret, his verbis respondit : « Utinam, princeps illustriss., abscissa mihi fuisset hæc dextera, cum primum inciperem de negotio cœnæ Dominicæ scribere¹⁰⁵! » Annon apertum et certum oppressæ, reprobatæ damnatæque conscientie testimonium? Zuinglius et ipse de suo dogmate anceps et dubius scripsit : « Confiteor ingenue, quod ad hunc sensum verborum Christi, quem proferemus : « Hoc significat corpus meum, » propensior sim quam ad alium quem hæcenus tenuimus, quamvis nihil temere affirmem. Sed si quis clariora protulerit, cum gratiarum actione amplexurum polliceor¹⁰⁶. » Rursumque incertitudinem doctrine sacramentariæ, et inconstantiam suam declarans ait : « Vereor multos errare in certamine περί της εὐχαριστίας, nisi ego magis quam omnes errem¹⁰⁷, » etc. Nec mirum profecto si trepidant, tremant, totique tam impiam causam agentes perhorrescant; quando relictis aut depravatis clarissimis Christi verbis, vel Sætanica somnia, vel glossemata ab impuris hominibus confecta et invecta consecantur; quæ imbecilles atque timidas hominum mentes nunquam possunt tranquillare. Equis hujusmodi Proteis ac Vertumnis salutem suam tuto committere posset? Sed de his pro occasione jam satis.

Ejusdem adnotationes in cap. 5.

Pag. 179. *Traditione igitur.* Expleto argumento a traditionibus, nunc ex apertis Scripturis adversus Gnosticos disputationem instituit : hisque unicum Deum universorum Creatorem, eundemque Patrem Domini nostri Jesu Christi esse demonstrat.

Veritas de terra. Locum hunc post Irenæum, Arnobius sic interpretatur : « Veritas qui est Christus, de terra, id est de Maria orta est. » Lactantius autem libro quarto, capite duodecimo : « Veritas, inquit, de terra orta est, quia Deus in quo veritas est, terrenum corpus accepit, ut terrenis viam salutis aperiret. » Et Augustinus : « Veritas de terra orta est, Christus de femina natus, Filius Dei de carne Christi processit. » Nec ab hac interpretatione dissentiunt Hieronymus *Comment. in Psal.*, Fulgentius lib. III *Ad Trasimundum*; et lib. *De incarnatione et gratia Domini nostri Jesu Christi*, cap. 6.

Pag. 180. *Et sine personæ acceptance.* Vocem « personæ » addidimus, expunximusque « acceptance; » deinde « constabilem, et, » pro « constabiliter; » et non ita post, pro « descensurus, descendurum, » substituvimus auctor. vet. cod.

Dilatans Japhet. Alludit ad benedictionem eam qua Noe Japhet filium primogenitum honestavit ac decoravit. Locum hunc illustrabit amplior hæc Justinii interpretatio¹⁰⁸ : « Prædixit Noe, posteros Semi occupaturos agros Chananæorum et habitacula, ejiciendos mox a Japheti progenie, quod ita

⁹⁷ Tomo I Op., sparsim. ⁹⁸ Tomo I Colloq., pag. 34 et 95, et tom. II, p. 15. ⁹⁹ Fol. 158; 241 et 271. ¹⁰⁰ Præfat. libr. de missæ abol. ¹⁰¹ Vlembergius, causa 15. ¹⁰² Wolfgangus Agricola, conc. de matrim. ¹⁰³ Schlüsselburgius, l. II, art. 9. ¹⁰⁴ Secunda defens. contr. Westphal., pag. 54. ¹⁰⁵ Schutz, causa 15. Schlüsselburgius lib. II, art. 9. ¹⁰⁶ Lib. de vera et fals. relig., fol. 249 et 257. ¹⁰⁷ Epist. de cœn. Domin. ad Matth. Alberum, 1525. ¹⁰⁸ In Dialog.

factam docebo. Vos enim (Judæos alloquitur) qui a Semio dictis originem, occupastis Dei jussu terram illorum Chanaan, deinde filii Japhet, æque justo Dei judicio tenuerunt eam, et vos illinc prodigaverunt, Romanos intelligens.

Ejusdem adnotationes in cap. 6.

Pag. 180. *Neque igitur Dominus.* Ex multis clarisque Scripturarum locis demonstrat unicum et solum esse Deum et Dominum hujus mundi creatorem et rectorem; et hoc nomine non solum Patres (ut veteres et novi Ariani impie contendunt), sed et Filium, et Spiritum sanctum, id est tres simul divinas hypostasies comprehendi. Hinc emanavit ista non modo Augustini, sed et omnium veterum theologorum regula: « Quoties in Scripturis Deus absolute ac indefinitè nominatur, tres simul divinas personas toties significari ».

Patrem enim Filio collocatum. Hunc Iohanni de Patre, ac de seipso interpretatur Christus, Matth. xii, 14, quod et Paulus constanter prædicat, I Cor. x, 25, et Hebr. i, 13, hincque probant Patrem et Filium duas esse distinctas inter se personas, sed in una prorsusque eadem divinitate et cœternâ maiestate venerandas. Ac Idcirco Iustinus martyr in *Dialogo*, Tryphonem et similes Judæos jure optimo reprehendit, quod hunc psalmum non de Patre et Filio, sed de Ezechia rege intelligendum contenderent: quandoquidem nec iste ad dexteram Dei Patris sedet, nec est, aut fuit unquam sacerdos secundum ordinem Melchisedech, nec denique ante hincferunt a Patre genitus. Subscribunt Iustino ac Irenæo Tertull. lib. *Adver. Præsean*; lib. iv et v *Adv. Marcionem*; Cyprianus lib. ii *Adv. Judæos*, cap. 26; Athanasius *Orat. contra Arianos*, etc.

Et pluri Dominus super Sodomam. Ex hoc loco, cum Irenæo gravissimi et antiquissimi auctores, Iustinus in *Dialogo*, Tertullianus *Contra Præsean*, Cyprianus libro tertio *Ad Quirinum*, Cyrillus libro primo in Joannem, Hieronymus in quadragesimum quintum Isaia, Hilarius libro *De synodis*, Athanasius *Contra gregales Sabellii*, et epistol. de synodis, Ambrosius libro primo *De fide*, capite 2; Chrysostomus homil. de sancta et consub. Triuitate, probant plures esse hypostasies divinas, adversus perveritatem Judæorum: quos potius invidari, quam suggillare debent Calvinus et Gallasius, quasi Jehovæ repetitio mysterio vacaret, aut sine Filio Pater quidquam operaretur.

Et de his qui adoptionem perceperunt. Tertull. lib. *Adv. Præsean*, cap. 43, hinc post Irenæum ostendit, et Christum vero naturaque Deum esse; simulque pios omnes per ipsam effectos adoptionis filios Dei. « Recordare, inquit, scriptum esse: « Ego dixi: Dii estis, et filii Altissimi. » Et: « Stetit Deus in ecclesia deorum; » ut si homines per fidem filios Dei factos, deos Scriptura pronuntiare non timuit, scias illam multo magis vero et unico Dei Filio Dei nomen jure contulisse.

Et iterum. Sex hæc vocules ex veteri codice adjecimus, verbum « descendit, » in « descendi » mutantes; ut Filium ipse sit qui loquatur ad Moysen, sicut legendum indicant textus Bibliorum, Exod. iii, consentiente vet. nostro cod.

Pag. 181. *Gentes autem verum Deum nesciunt.* Ita vet. cod. Excusi, « verbum Domini. » Et mox, « absque illi qui non sunt dii, » ex eodem vet. codic. legitur, pro eo quod excusi, « quod sint dii. »

In ambobus suffraginibus. Locus est III Regum xviii, ubi vet. translatio: « Usquequo claudicatis in duas partes? » Sanctes ex Hebræo: « Usquequo claudicatis in duas cogitationes? » Græci, ἐν ἀμφότεραις ἰσχύαις, « in duobus poplitibus: » atque « poplites » vertit interp. Theod. q. 55 in lib. Reg. Suffragines, sinus curvaturarum dicitur Rhodigino lib. iv. c. 41. Plin. lib. viii, c. 45: « Aves et qua-

A drupedes alas in priora curvant, suffragines in posteriora. » Idem lib. xxx, cap. 6: « Aquilæ pedes evellunt in adversum a suffragine. »

Et ego igitur invocato te. Ut certe fervens ac memorabilis est hæc beatissimi martyris oratio, qua lectoribus horum librorum in vera fide constantiam perpetuam bene precatur: sic impia simulque execranda Valentini gentilis sententia, qua ex hoc loco constinere voluit, solum Deum Patrem esse Deum Israelis, non autem simul Filium ac Spiritum sanctum. At, non videt homo nequam, sic se tres deos ethnico plane more confingere. Nec attendit Irenæum initio hujus capituli asserentem unum tantum esse definite et absolute Deum ac Dominum omnium, nimirum Patrem et Filium ejus. Deinde post inferentem, Patrem et Filium vero esse illum unum Dominum; Filium Abrahamæ collocatum; a Davide quoque appellatum Deum, et Deum decorum; Filium esse Deum, qui Ecclesiam per semetipsum collegit; Filium Deum venturum ad iudicium: Filium locutum esse ad Moysen; ex quibus manifestissimè et clarissimè evadit, hunc una cum Patre verè esse atque vocari Deum Israelis, Deumque Abrahamæ, Isaac et Jacob. De Spiritu sancti eadem et consubstantiali divinitate et superioris diximus, et infra quoque opportunitatis locis dicitur.

Bene sensit in nobis. Τὸ εὐδοξαῖν vertit Interpres, « bene sentire, » quod sibi reddidit, « sibi complacere; » quasi dicat: « Nos grâtes et acceptos habuisti. »

Qui dominaris omnium. Addidimus, « qui, » ex vet. cod. expuncta conjunctione « et; » et proxima linea, « per Dominum, » ubi codices habebant, « præter Dominum. »

Dominations. Velus codex, « dominationem que donas 121 Spiritus sancti. » Fortasse, dicendum esset « donationem. » Cæterum, sive hæc, sive illud legas, confirmatam semper habes Spiritus sancti æternam ac consubstantiali Patri ac Filio divinitatem, maiestatem et dominationem, contra veteres ac novos Arianos.

Super omnia. Theophylactus hæc Irenæi sequitur interpretationem, illud ἐπὶ πάντα (sic enim habent codices Græci), referens ad dæmones, et omnes homines, qui pro diis habiti sunt; εἰδωλα vero ad simulacra, lucos, aut fana idolorum.

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 6.

Pag. 180. *Neque igitur Dominus.* Iisdem Scripturæ dictis ad propositum suum utitur, quibus Iustinus in *Dialogo cum Tryphone*, pag. 277 edit. Paris., adeo ut hunc locum Irenæo præ oculis fuisse, cum hæc scriberet, mihi nullum sit dubium.

Utrosque enim Dei appellatione significavit spiritus, etc. Ita et Iustinus M. in *Dial. cum Tryph.*, p. 277, citatis Iisdem Davidæ verbis subdit: « Et οὐ καὶ ἄλλον τινα θεολογεῖν καὶ κυριαλογεῖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρὲς ὑμᾶς, παρὰ τὸν Πατέρα τὸν (log: τῶν) ἑῶν καὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ; » « Utrum erga aliquem alium vos asseritis a Spiritu S. Deum et Dominum dicentem, præter Patrem universorum et Christum ejus? »

Omnium Deus et Dominus. Mirari subit Irenæum versum 14 capituli in Exodi Deo Patri tribuere, sed versum 8 Deo Filio; cum tamen integer contextus plausissime ostendat, eandem esse personam, quæ utrobique loquitur.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 7.

Pag. 185. *Quod autem dicunt.* Vel ex unico Pauli loco demonstrat hæreticos nec Paulum rectè loquere; nec intelligere; quandoquidem propter impetum Spiritus S. in se loquentis, aliquando hyperbaticè utatur, et obscurus sit. Cæterum, ex citata ejusdem Pauli sententia plurimum negotii exhibuerunt Patribus hæretici, ut post Irenæum indi-

¹²¹ Lib. vi de Trin., cap. 9.

cat Tertullianus lib. v *Contra Marcion.* « Distinguebat Marcion, inquit ille, *Deus hujus ævi*, ut suggereret Deum alterius ævi; nos contra sic distinguendum dicimus: *in quibus Deus*; debinc, *ævi hujus execravit mentes infidelium.* » Subinde admittit etiam alteram lectionem, ut dicere possimus hujus ævi Deum, id est diabolum. Priorem lectionem testatur August. multis placuisse ¹, et his præcipue, qui contra Manichæos, vel Marcionitas rem habuerunt: at idem aliquando post, negat absurdum videri debere, si diabolus dicatur deus hujus sæculi, id est hominum impiorum; ut Paulo illud dictum est: « Quorum Deus venter est ². » Placet et ea priori lectio per hyperbaton Chrysostomo, Theophylacto, et scholis Græcis; posteriorem amplectuntur Cyrillus et Ambrosius.

Incorruptela. Ita vet. cod. Excusi habebant « incorruptibile. »

Ostendimus. Exponxi ostendimus, auct. vet. cod. *Ut non nunc in multum atocemus mentem.* Sic vetus codex legendum docuit: excusi legebant, « et non nunc in multum mutemus, » etc. Et nos obiter dicimus, ex multis beati Augustini locis, Deum improbos execrare, non immittendo cæcam malitiam: sed non impetiendo gratiam, cujus se ipsos reddunt indignos. August. epist. 105, *Comment. in psalm. LXXI, lib. De prædest. et gratia, cap. 4.*

Quoniam autem hyperbatia. Hyperbaton describit Quintilianus ³, verbi transgressionem, quam frequenter ratio comparationis et decor postulat. Origenes explicans Epist. ad Rom. non semel conqueritur, Græcam Pauli dictionem esse perplexam, hyperbatia obscuratam, et e Cilicium idiomate quædam parum Græca peregrinitatem resentire.

Disposita. Delevimus « dispositum, » auct. vet. cod.

Ex Joan. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 7.

Pag. 128. Lex factorum posita est usquequo. Interpres videt: r Italiam versionem potius quam Græcum Irenæi textum hoc loco, ut et infra lib. v, cap. 21 secutus esse. Irenæum enim Galat. III, 19, non *πράξεων*, sed *παράβασων χάριτι*, perinde ut nos, legi se puto, quia nullus datur Græcus codex, qui priorem lectionem habeat; posteriorem autem confirmat Irenæi cœvus Clemens Alexandr. lib. 1 *Ström.*, pag. 350; Origenes *Comment. in Joan.*, pag. 427, alios ut taceant. De diversa quoque hujus textus distinctione, qua alii interrogationem post « ergo » claudunt, alii alterius differunt, vide doctissimi D. Millii notas ad hunc locum.

Ex adnotationibus Nic. Callasii in cap. 8.

Pag. 183. Mammonas autem secundum Judaicam loquelam, qua et Samaritæ utuntur, cupidus, et plusquam oportet habere volens. Secundum autem Hebraicam adjunctive dicitur mam, vel significat gulosum, id est qui non possit a gula se continere. Hanc dictionem *Mammona* Syriacam esse, variis locis testatur Hieronymus. Primum in Mathæum, cap. vi, deinde ad Algasiam, questione sexta. « *Mammona*, inquit, non Hebræorum, sed Syrorum lingua, divitiarum nuncupantur, quod de iniquitate collectæ sint. » Item ad Eustochium: « Nam gentili Syrorum lingua, *mammona* divitiarum nuncupantur. » Huic interpretationi cum docti omnes Hebræi consentiant, miratus sum hic ab Irenæo pro cupido et avaro, item pro guloso capi, atque existimavi *περὸνυψάτω* fieri oportere. Dubitabam etiam quid illud sibi vellet, « secundum Hebraicam adjunctive dicitur mam. » Tali enim voce Hebræi in hac significatione non utuntur. Samaritana porro lingua haud dubie intelligit Syriacam et Chaldaicam, qualis tunc vulgo usitata fuit; Hebraica vero, puram illam et genuinam, qua sacræ Litteræ scriptæ sunt, ut jam antea in cap. 67 lib. II observavimus. Minime ergo dubium est initium hujus dictionis *mammon*, nempe

A mam, adjunctum esse, ideoque dici ab Irenæo adjunctive, hoc est *μετὰ προσθέσεως*, vel *προσθετικῶς*. Vocant enim Græci *πρόθεσιν*, qua additur aliquid initio syllabæ aut dictionis. Hæc vero cum ne torquerent, nec mihi satisfacerem, Cornelium nostrum (de quo antea mentionem fecimus) non vulgariter in his linguis versatum, rogavi ne locum istum expenderet. Quem cum attente diligenterque examinasset, hanc sententiam protulit, quam doctis omnibus spero probatum iri: Quod dicit Irenæus *mammonam* significare *cupidam*, id longius petitum esse. Proprie enim apud Chaldaeos idem denotare, quod apud Latinos « pecunia. » Sed quoniam paraphrastæ Chaldaei inter omnia Hebraicam vocem *מָמון* per *מָמון* reddunt, *מָמון* vero proprie *quæstum*, item *κλεονείαν*, seu *φιλοουσίαν*, atque etiam *αλογοουσίαν* significat, inde factum esse, ut *מָמון* seu *מָמון* non solum acceptam sit pro *quæstu*, sed etiam pro *lucris*, atque adeo pro *terpulis* lucri cupiditate, neque in abstracto solum extensam esse illius nominis significationem, sed etiam in concreto pro *cupido* et *avido acceptum esse*. Quod autem ait secundum Hebræos adjunctive dici *mam*, hoc quidem obscurum esse, vixque aliter intelligi posse, quam dictioni *מָמון*, vel etiam *מָמון*, quæ Hebræa est, *מָמון*, atque ita vocem effici Chaldaicam *מָמון*. Adjectione ergo syllabæ *מָמון*, atque una junctæ cum Hebræa voce *מָמון*, composita fuit hæc dictio. *מָמון* vero et *מָמון* idem significare apud Hebræos, quod Chaldaeis *מָמון*, satis notum est, præsertim ex XII esp. Os., 8, ac proprie *מָמון* divitias illas denotat, quæ partæ sunt iniquis artibus: de quibus Christus Matth. vi, et Luc. xvi, quæ exprimit hæc voce *mammona*. Nec certe deest etiamnum, qui dictionem *מָמון* deducunt a verbo *מָמון*, id est *concupivit*. Idque spectasse videri possit Irenæus, cum dixit *מָמון* significare cupidum et gulosum, sive avidum et voracem. Nam et grammatici Hebræi aliquot locis hanc vocem *מָמון* nomen *toar*, id est, adjectivum, esse volunt.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 8.

Pag. 182. Soluta igitur. Pergit porro tam ex ipsius Christi, quam prophetarum et apostolorum verbis comprobare, Deum verum solum absolute et simpliciter Deum et appellari ac revera esse. Cæterum, negatam conjunctionem adjectivæ veteri codice, etsi superflua videatur, quoniam prisca auctores etsi Latine scribunt, Græcorum tamen more duplicem negationem connectunt, quo magis perstringant.

Pag. 183. Non Deum. Ita vet. cod. Excusi habebant « Dominum, » quod fortasse etiam retinendum esset.

Mammonas autem. *Mammona* vocem Hebraicam proprie non esse, sed Syriacam, in cap. vi Matth. et quæst. 6 ad Algasiam, affirmat Hieronymus, idemque significare, quod Græcis *κλούτος*, quem poetæ deum fluxerunt. Consentit Tertull. lib. iv *Contra Marcion.*, cui subscribit Origenes in calce dialog. 1 contra Marcion. Cæterum, quod D. Irenæus dicit, in hac dictione mere Syriacæ, *mam* esse adjectivum, illud vix linguæ utriusque, Hebraicæ nempe et Syriacæ perito persuaderi potest. Notum est enim vel mediocriter in Chaldaicis versatis, *מָמון* *mammona*, vocabulum esse primitivum, non deductum ab ullo themate Hebræo. Quod si quis hoc in loco liberius vellet ludere, *מָמון* et vocabulum Syrum ex duobus integris Hebræis constare, forsitan non longius aberraret a scopo, deducendo, *מָמון* *mammona*, a *מָמון* *mam*, vel *mam*, quod maculati *מָמון* et *מָמון* *מָמון* *mammon*, dicatur *mamon* resecta littera *מָמון*.

¹ Lib. XXI contra Faust., cap. 2 et 9. ² Phil. III, 19. ³ Lib. VIII, cap. 6.

Fortassis Irenæus metonymicū accepit *mammonam*, videlicet causam pro effectū, id est, pecunias et opes, pro eorum desiderio.

De manu fortioris. Ita veter. cod. Excusi, « de manu Pharaonis. »

Sed et adjecit. Expunximus (objecit,) auct. vet. cod.

Sed nec quidquam. Delevimus (quidem,) auctor. vet. cod. Probat autem, tam ex Evangelio, quam ex Psalmis, omnia per Verbum condita esse, adeoque cunctos ordines angelorum : solum autem non factum, et sine ullo aut fine, aut principio create : quibus satis docet Patri cœternum et consubstantiale omnino credendum et constituendum esse.

Et dissolutionem possunt. Tres has dictiones desiderabant excusi codices.

Ex Jo. Er. Græbii adnotationibus in cap. 8.

Pag. 183. *Secundum autem Hebraicam.* Per « Hebraicam » linguam intelligere videtur non puram illam et genuinam, qua S. Litteræ scriptæ sunt, uti quidem hoc loco notat Gallasinus; sed Syriacam, qualis tunc vulgo usitata fuit, quæ et a sacris N. Test. scriptoribus Hebraica dicta est.

Adjunctive dicitur mamuel, et significat gulosum. Irenæo Hebrææ linguæ ignaro certe quidam imposuit : neque enim dicta significatio ad vocem « mamuel » ullo modo quadrat. Quando vero Irenæus ait adjunctive dici « mamuel, » id ita accipio, quasi *mammon* cum προσέθεται et dictum velit.

Vasa autem ejus et domus nos eramus, etc. Ita et S. Barnabas in Epistola cathol., § 16, cujus verba ex antiqua solum Latina versione apponam : « Antequam crederemus Deo, erat habitatio nostra corrupta et infirma, sicut templum quod per manus ædificatur, quia pleni eramus adorationibus idolorum ; et erat domus dæmoniorum. » Quæ Barnabæ citans Clemens Alexandr. lib. II *Strom.*, plura ad eorum explicationem addit. Valentino quoque hæretico cor eorum, qui negligenter vivunt, dicitur, πολλῶν δαιμόνων οἰκητήριον. Verba ejus ex dicto Clemente citata et emendata vide. com. I Spicilegii Patrum et hæreticorum sæculi II, pag. 59, seqq.

Adnotationes Fr. Feuarentii in cap. 9.

Pag. 183. *Ostenso hoc igitur.* Auctoritate vet. cod. expunximus, « ostensio. » Et mox « ostendetur, » pro « ostendatur » substituitimus. Docet autem apostolos, unum eundemque Deum atque Dominum universorum per orbem prædicasse ; et eum ipsum, quem veteres prophetæ quondam celebraverant ; quos et nos imitari oporteat.

Hic autem pios lectores celare nolo, cum hunc librum et locum secundo recognoscerem, incidisse in manus meas libellum Genevæ excusum, in officina Francisci Perrini, 1567, in scriptum, « Valentini Gentilis, » etc., in cujus paginis 9, 10, 11, 12 et 13, ex scriptis ejusdem Valentini, referuntur decem Irenæi testimonia, quibus nequam ille conatur efflicere solum Patrem esse verum ac unicum Deum ac Dominum Israelis ; non autem una cum eo Filium, atque Spiritum sanctum. Illico certe exhorru tantam hominis blasphemiam ac impudentiam, simulque accuratius cœpi Irenæi scripta, quæ habebam in manibus, excutere, et in his perquirere quid de re proposita sentiret.

Comperi autem locos a Gentili pro sua impietate citatos, qualis est iste, in quem hæc adnotamus, nihil minus quam tam impia et blasphema respere. Urget enim Irenæus et frequenter inculcat unicum esse Deum verum, hujus mundi conditorem, in Israele prædicatum a prophetis, cognitum et invocatum a patriarchis, legis veteris auctorem, et eundem esse Patrem Domini nostri Jesu Christi. Sed non negat, imo constanter asseverat eundem Christum, quatenus est Verbum, id est Filius Dei, eidem Patri suo cœternum, cœqualem, consubstantialem, denique et cum illo eum unicum verum Deum esse, qui et hunc mundum, et angelos, et

cuncta creaverit, et Israeli notus fuerit : tantumdem et de Spiritu sancto ex ipsius effectis ac operibus recte pieque colligens, ut nunc patefaciemus.

Exclusivæ itaque particulæ « solum, tantum, præterquam, nullus, alius, unicus, solus, solummodo, » etc., quæ in scriptis Irenæi occurrunt, et a Gentilianis et Servetianis in perversum sensum torquentur, illos tantummodo a divinitate secludunt. *Æones* Pleromatis, Bythos, Propatoras, Proarchontas, Aoratos, Anonimastos, Ageratos, Autophyes, Choicos, Carpistes, Ennæas, Enthymeses, Achamothas, et cætera id genus monstra et portenta, quæ per octonarios, decades, duodecades, et triacontades distributa, unius in deitate, et trini in personis veri ac omnipotentis Dei loco substituere Gnostici conabantur. Nunquam vero a veri Dei Israelis nomine et ratione eximuntur Filius ac Spiritus sanctus, imo comprehenduntur et signantur : ut ex subjectis quinquaginta integris et apertis locis, quos ex singulis libris ejus colligimus, et decem a Gentili depravatis et mutilatis constanter opponimus, cunctis facile innotescet.

Primo itaque Irenæus lib. I cap. 1, *Valentinianos* coarguit, quod « Christum nollent Dominum (quo titulo passim in sacris verus Deus Israelis, et mundi creator ac rector designatur) appellare. » 2. Ejusdem libri I cap. 2, eundem Christum vocat, « Dominum, Deum, Salvatorem, et regem nostrum, cui necitur omne genu cœlestium, terrestrium, et infernorum. » Insuper, eandem esse totius Ecclesiæ catholicæ « fidem in unum Deum Patrem, Filium, et Spiritum sanctum ; » ut etiam ibidem observamus. 3. Capite 4, carpit Gnosticos, quod « alium Deum, alium Christum, et alium unigenitum esse fingerent, » non unum crederent. 4. Capite 19, proficitur « eundem esse creatorem cœli, terræ, rerumque omnium visibilium et invisibilium ; » quod vero pertinet ad Deum verum et sempiternum. 5. Capitibus 24, 25 et 26, damnat Carpocratianos, Cerinthianos ac Ebionitas, « quod eundem Christum filium Joseph esse censerent ; et a Maria ortum habuisse » docerent ; Patri vero cœternum confiteri nollent. 6. Capitibus 28 et 29, Cerdonem et Marcionem persequitur et confodit, propterea quod negarent eundem Filium esse Dei, qui a lege et prophetis prædicabatur.

7. Libri secundi capitibus 1, 2 et 3, reprobandos duos Marcionis deos, unicum autem asserens, « qui cum Verbo suo, » id est, Christo filio « cuncta condiderit ; » hunc et natura consubstantialem, et potentia cœqualem et cœternum agnoscit. 8. Capite 41, affirmat « nomen Jesu eum significare Dominum, qui continet cœlum et terram. » 9. Capite 47, Verbum, id est, Filium Dei, sacras prophetas et apostolis dictasse Scripturas affirmans, unum esse cum Patre Deum comprobat. 10. Capitibus 48 et 49, scribit « Λόγον esse Deum simplicem, nulla ex parte compositum, » a Patre ineffabili modo genitum, nulla ex parte ab eo diversum. 11. Capit. 56 et 57, ex miraculis per invocationem nominis Christi per apostolos et alios servos ejus factis confirmat eum esse unum cum Patre Deum omnipotentem, qui facit quæcumque vult in cœlo, et in terra, et in omnibus abyssis.

12. Præfatione in lib. III affirmans eum esse Dominum omnium ac Filium Dei, quem qui spernit, ipsum quoque Patrem aspernari ; satis indicat unam utriusque esse majestatem et deitatem. 13. Ejusdem libri cap. 1, referens omnes prophetas et apostolos « annuntiasse unum Deum, et unum Christum Filium Dei ; » Patri æqualem eum agnoscit. 14. Capitibus 4 et 5, eandem in Christum orbis Salvatorem fidem habendam, quæ est in unum et verum Deum suadens ; et in ipsum ut verum Deum credit. 15. Capite 6, « Patrem et Filium ejus in sacris Litteris definite et absolute Deum nominari » probat. 16. Capite 8, cum, qui omnia fecit « cum

Verbo suo iusto Deum et Dominum vocari : Verbum a principio, et in Patre, et sine initio, et sine fine existisse, et angelos omnes condidisse affirmat. 17. Capite 9, prophetas et apostolos « Patrem et Filium confiteri, alterum autem neminem neque Deum nominare, neque Dominum profiteri » docens, unum cum Patre esse probat. 18. Capite 10, Dominum Jesum « secundum quod Deus est, remissam peccatorum dedisse, peccatoresque a vinculis solvisse, » quod plane divinum opus est, scribit. 19. Capite undecimo, Jesum Filium Altissimi, Salvatorem, « Dominum Deum Israelis, Deum Salvatorem, æternumque Regem » agnoscit. 20. Capite duodecimo, apostolos « unum Deum Patrem et Christum Jesum æternum Dei Filium ac regem, » et eam, quæ est in eum, fidem annuntiasse. 21. Capite tertio decimo, Petrum in circumcissione, et Paulum in gentibus, « unum Patrem, et Dei Filium, qui est in Patre, ut et Pater in ipso. » 22. Capite 16, apostolos aliosque veritatis præcones neminem alium Deum vocasse, « nisi solum verum Deum Patrem et Verbum ejus. » 23. Capite 18, Paulum ubique docere Jesum pro salute nostra incarnatum, « esse unigenitum Filium Dei, et Deum super omnia benedictum in sæcula. » 24. Capite vigesimo, Joanne scribente quod in principio Verbum existit apud Deum, excluditur omnis contradictio dicentium : Non erat ante Christus, quam ex Virgine natus sit. 25. Capite vigesimo primo, « est Filius Dei vivi, Deus et Dominus, rex æternus, Dominus sanctus, Deus fortis, » super nubes venturus universorum iudex. 26. Capite 22, « potentissimus omnium Deus, » qui omnibus ut sicut præstitit, in similitudine peccati factus est, ut assuesceret homine portare Deum. 27. Capite 23, Christus non tantum homo, sed juxta Isaiam, « Dominus salvans nos, Dominus sanctus Israelis, Filius Dei qui Deus est, » in Bethlehem natus, Deus homo factus. 28. Capite 26 : De Christo dictum est : Non consentit nequitiae ut eligat bonum, « quod est proprium Dei. » 29. Capite 29, « Digitus Dei, id est Filius Dei vivi » salutem operatus est populo suo, et non Josephi filius. 30. Capitibus 30 et 31, Christus est rex æternus, per quem Adam formatus est, et ideum cum Patre Deus ac Dominus.

Libri quarti Præfatione, arguuntur qui alium Deum esse putant, « præter Patrem omnium, et Filium ejus. » Filius ergo unus et ideum numero Deus cum Patre. Firmum item et constans est, neminem alterum Deum et Dominum a Spiritu prædicatum, « nisi eum qui dominatur omnium Deus, cum Verbo suo. » 33. Capitibus 2, 3 et 4, Filius ejus, qui fecit cælum et terram Christus, dedit verba sua Moyi, « et in eum Abraham et prophetæ crediderunt. » 34. Capite 5, expurgans templum « ut domum avam et Patris, » se unum cum eo Deum Israelis manifestavit. 35. Capite 10, Isaias ejus Dei, qui est super omnia, verba refert : « Ego testis, dicit Dominus Deus, et puer quem elegi. » 36. Capite 11 : Qui locutus est Moysi in rubo et a prophetis adorabatur Deus vivus, « hic est vivorum Deus, et Verbum ejus. » Ipse igitur Christus cum Patre vivorum est Deus, qui et Patribus manifestatus est. 37. Capite 14 : Christus non tunc incœpit esse, quando secundum carnem ad nos venit ; ideo fidem nostram in eum dignitum, sicut dilectionem in Patrem ejus : et ille per legem et prophetas semetipsum et Patrem prædicabat, et propter hoc omnes Christum Deum nominabant : « quoniam vere Deus » a Patre, a Spiritu, ab angelis, ab ipsa conditione, ab hominibus, et ab apostolicis spiritibus, et ab ipsa morte agnoscebatur. Et ideo in omnibus et per omnia « unus Deus Pater, et unum Verbum, et unus Filius, et unus Spiritus, » et una fides, et salus omnibus credentibus

A in eum. 38. Capite 17 : Qui locutus est ad Moysen, « Videns vidi vexationem populi mei in Ægypto, » etc., hic est Filius, qui est Verbum Dei. Christus ergo verus et unus cum Patre Deus et Dominus Israelis. 39. Capite vigesimo primo, utrumque testamentum unus et idem paterfamilias produxit, Verbum Dei, Dominus noster Jesus Christus. 40. Capite 22, Christum Dei Filium expectamus, in quem credimus, de quo Isaias ait : « Ecce Dominus Deus noster, in quem speravimus, » etc. Reliquis hujus libri testimoniis supersedeo, ut aliqua ex libro quinto subjiciam.

41. Ejus enim mox primo et secundo capite, non solum Verbum Dei, « sed et Deum in carne manifestatum » Christum appellat, damnatque aliter sentientes Valentinianos ac Ebionitas. 42. Capite 5, Christum agnoscit Filium Dei, omnipotentem, et Patris manum (id est, consubstantialiam et coæternam illi). 43. Capite 6, Christus et Spiritus sanctus atque manus Patris (id est, ei consubstantiales), « creant et sanctificant hominem ; qui et dicitur templum Dei, id est, Filii et Spiritus sancti. » 44. Capite 8, æque in Patrem et Filium fidem et salutis nostræ anchoram jaciendam esse docet. 45. Eodem capite et proximo sequente tanta perspicuitate Spiritus sancti divinitatem ex operibus ac effectibus ejus comprobatur, ut in eundem finem Basilium magnus, ante 1000 et 200 annos, sententias ejus semel et iterum laudaverit. 46. Capite 11, « justitiæ atque salutis humanæ auctorem docet esse Christum, ac Spiritum sanctum : » ergo unus Deus sunt cum Patre. 47. Capite 12, Spiritum sanctum esse proprie in Deo, et sempiternum ; Verbum quoque Dei cuncta fabricasse docens, utrumque verum ac æternum Deum prædicat. 48. Capite 13, Christum affirmans datorem incorruptelæ, « et Spiritum S. vitæ æternæ largitorem, » utrumque ex effectibus unum Deum conficitur. 49. Capite 14, Christum Deum et hominem agnoscendum esse docet. 50. Capite 15, Dominus ostendit se, et Patrem discipulis, « ne scilicet quærerent alterum Deum. » Et qui plasmavit hominem ab initio, in novissimis temporibus oculos nati cæci formavit, et perditos exquiravit nos. Capite 17, Dominus remittens hominibus peccata, manifeste ostendit, quod sit idem cum Patre Deus, Dei Patris Filius, et filius hominis factus. Capite 18, unus ostenditur Deus Pater, qui est super omnia : Verbum per omnia : et in omnibus Spiritus, qui est aqua viva. His testimoniis prohibet Joannes dicens : « In principio erat Verbum, » etc. Capite 20. Omnium qui sunt ab Ecclesia, una et eadem est fides, omnibus unum et eundem Deum Patrem recipientibus ; et eandem dispositionem incarnationis Filii Dei credentibus ; et eandem donationem Spiritus scientibus, etc.

Quid his, quæso, apertius, firmitus, densius, pro confessione sanctiss. Trinitatis, id est, tribus distinctis in una deitate personis ; adeoque Christi atque Spiritus sancti, qua cum Patre coæterna sempiternaque divinitate posset vel dici vel cogitari ? Fuit igitur hic antiquissimus Pater, sanctissimus antistes, doctissimus scriptor et fortissimus martyr beatissimæ Trinitatis, ac unitatis Dei religiosissimus cultor, prædicator et assertor : Gentilis autem, Servetus, ac ejusdem furluris nebulones, acerrantissimi sycophantæ, et levissimorum hominum suis blasphemis ac hæresibus proligatissimi proditores atque perditores.

Pag. 184. *Fructum dignum penitentiae.* Vetus codex, « fructum dignæ penitentiae. » Græci codic. καρπὸς ἀγίου τῆς μετανοίας, id est, « fructus dignus penitentiae. »

Et vocabunt. Καλέουσι, id est, « vocabunt, » habet Græcus Matthæi contextus, ut hic legit Irenæus ; quem imitantur Origenes, Chrysostomus,

¹ Isa. XLIII, 10. ² Exod. III, 7.

Theophylactus. Vetus editio, « vocabitur. » Deinde ex vet. cod. « Emmanuel » pro « Emanuel » restitutum: quod rectius esse, ipsa vox Hebræa, habens mem daghes affectam, aperte docet.

Non dispernet. Septuaginta, καὶ οὐ μὴ ἀσπέρῃσιν, id est, « non reprobabit, spernet, rejiciet. » Sanctes ex Hebræo, « non avertetur ab ea. » Vetus noster cod. Vulgati editionem secutus, « frustrabitur » habebat.

Cujus et stellam. Hoc vaticinium de Christo editum fuisse, cum Irenæo interpretantur Basilii homil. de humana Christi generatione; auctor serm. de stella et magis, apud Cyprianum; Hieronymus Comment. in 11 cap. Matth.

Tertullianus porro lib. iv, *advers. Marc.* nihil cunctatur Balaam semel et iterum prophetam appellare, inquit: « Balaam propheta in Arithmiis, accersitus a Balac, Spiritu implebatur, non ad quam venerat maledictionem; sed quam illi ipsa hora Spiritus suggererat, benedictionem pronuntiabat. » Et longe postea, de Spiritu sancto disputans, subdit: « Qui et Balæ quod non cognoverat, suggestit; imo contra quam cogitaverat, suggestit, » etc. De eodem quoque ait Origenes homil. 43 in Num. : « Si a Moyse prophetæ Balaam saceris insertæ sunt voluminibus, quanto magis descriptæ sunt ab his qui habitabant Mesopotamiam, apud quos magnificus habebatur, quosque artis ejus constat fuisse discipulos? Ex illo denique sortor magorum genus et institutio in partibus Orientis vigere. Qui descripta apud se habentes omnia quæ prophetaverat Balaam, etiam hoc habuerunt scriptum, quod « orietur stella ex Jacob, et exorietur homo ex Israel », etc. Hæc et ampliora ex Origenes accepta, etiam videre licet apud auctorem *Operis imperfecti*, in *Operibus Chrysostomi* ad cap. 11 Matthæi.

Es Joan. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 9.

Pag. 184. *Fructum dignum pœnitentiæ.* In vulgati, quidem S. Matthæi codic. Græcis nunc legitur καρπὸς ἀξιός. Olim autem in singulari numero scriptum fuisse καρπὸν ἀξιόν, præter hunc Irenæi locum, et varias versiones, aperte docet Origenes tom. VII *Commentar. in Joannem*, pag. 119, ubi postquam dixerat a S. Matthæo Joannem Baptistam introduci loquentem ad Phariseos et Sadduceos; a Luca vero narrari, quod turbis ad baptismum confluentibus pœnitentiam prædicaverit, porro id quoque observat: Πρὸς μὲν τοὺς Φαρισαίους καὶ Σαδδουκαίους, « Ποιῆσατε, εἰρηται ἐν καρπῷ, καρπὸν ἀξιόν τῆς μετανοίας. » πρὸς δὲ τοὺς ὄχλους πληθυντικῶς, « ἀξιὸς καρπὸς τῆς μετανοίας. » Ad Phariseos quidem et Sadduceos (apud Matthæum) numero singulari dictum est: « Facite fructum dignum pœnitentiæ; » turbis vero (apud Lucam) numero plurium: « fructus dignos pœnitentiæ. » Vide Hæcclii adnotationem ad hunc locum.

Adnotationes Fr. Fœwardenti in cap. 10.

Pag. 184. *Myrrha quidem.* Mirum in modum hæc mystica donorum intelligentia Patribus universis placuit, Justino, Tertulliano, Cypriano, Origeni. Celebrat Hieronymus pulcherrimum Juvenci presbyteri versiculum, quo **124** munerum istorum sacramenta comprehendit his verbis:

Thusa, aurum, myrrham, regique, hominique, Deoque. Huic unico, duos alios ex Sedulio adjungere non erit injucundum:

Aurea nascenti fuderunt munera regi,

Thura dedere Deo, myrrham tribuere sepulcro.

Hos autem omnes solita impudentia audet ridere impius Ecclesiæ desertor Calvinus, *Com. in Matth.*

Non enim Christus. Probat adversus fabulas Gnosticorum, quas recensuit lib. 1, non esse alium Jesum, et alium Christum; nec Christum descen-

disse in Jesum dum baptizaretur. Quod et Cyrillus Hiérosolym. his verbis attingit: « Multæ sunt Salvatoris appellationes: et ne propterea multos putemus esse filios, et propter errores hæreticorum dicentium alium esse Christum, alium Jesum, profiteri bene: Credo in unum Dominum Jesum Christum. Quamvis enim multæ sint appellationes, sed unum tamen subiectum, » etc. Paulo post, ex veteri codice restitimus, « qui est Salvator omnium, et dominator, » etc. Item: « Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus timoris Domini: » quæ aliter et corrupte in excusis habebantur.

Non secundum gloriam. Vulgata editio, « non secundum visionem oculorum, » quæ conformis est veritati Hebræicæ. Septuaginta, quos sequitur ut plurimum Irenæus: « Non secundum gloriam judicabit, neque juxta sermonem arguet. »

Pag. 185. *Nam secundum id.* Docet Christum non secundum id quod Deus est, unctum esse in tempore oleo spiritali, id est omnis scientiæ et gratiæ plenitudine: verum, secundum id quod homo est. Unde et Tertull. lib. *De baptismo*: « Christus dicitur a chrismate, quod est unctio, quæ Domino nomen accommodavit, facta spiritalis, quia Spiritu unctus est a Deo Patre, » etc. De hoc rursus infra, capite 20.

Ejusdem adnotationes in cap. 11.

Pag. 185. *Ante Deum.* Ita vetus codex. Et Græca Luc., ἐναντίον τοῦ Θεοῦ: itaque expunximus « Dominum. » Scopus porro totius hujus loci est, B. Lucam affirmare unicum et solum esse utriusque Testamenti Deum ac Dominum, qui sit Pater Domini nostri Jesu Christi: sicut idem supra probatum est ex B. Matthæo.

Sed et de Joanne Novem hæc voces, quæ apertissime desiderabantur, ex vet. cod. restitutæ, mire quadrant.

Et in cujus. Ita vetus codex: excusi habebant, « et cujus in conspectu Domini. »

Pro Ecclesia prophetans. Nihil insolens est, quod donum simul ac exercitium prophetandi B. Deiparæ hoc loco tribuat Irenæus; cum omnibus modis sanctitate et donorum Dei topia superaverit Moysis sororem, Deborah, Judith, Elisabetham, Annam, et Philippi quatuor filias, quibus in populo Dei prophetari datum fuit. Deinde, angelus affirmans eam « gratia plenam, et inter omnes mulieres benedictam, » hoc quoque donum Dei haudquaquam ei defuisse satis indicat. Adde quod in sancta Pentecoste sacro cœlesti intererat, in quem Spiritu sancto abunde effuso repleti sunt omnes divinis illius charismatibus, utpote donis linguarum, interpretationis sermonum, sanitarum, prophetiæ, sapientiæ, fortitudinis, ac cæteris, quæ per Apostolum enumerantur. Postremo, id ipsum quoque tam ex hoc Isaiæ loco, « accessi ad mulierem prophetissam; » quam ex verbis illius cantici solide comprobat Basilii magnus: « Si animum accom-

modaveris universis verbis ejus, inquit, non contentiose negaveris, eam fuisse prophetissam. » Cui subscribens Ambrosius, ait: « Quo major persona, eo plenior propheta. » Nec dubitant Hildephonsus et Rupertus illam, sancto Luca exscribente, dictasse canticum *Magnificat*: eumque iisdem apicibus ac verbis, quo ipsam proprio ore loquentem audivit, collegisse, ac Evangelio suo illud inseruisse. In hoc autem et difficillima et plurima veterum prophetarum loca clarius explicari; et hoc saltem versu, « Beatam me dicent omnes generationes, » illustrissimam prophetiam contineri, etiam pugnacissimi quique fateri compelluntur.

Novus benedicebat. Deleviusus « novum dicebat: » et paulo post « abierat, » pro « ubi erat » reposuimus auct. vet. cod.

* Num. xxiv, 17. * Evang. histor., lib. 1, v. 285.

10. * I Cor. xii, 28. * In cap. viii Isaiæ.

* Carm. pasch. lib. II, v. 95, 96.

* Catech.

Pag. 186. *Populo suo.* Græca *Λουκᾶ τῷ λαῷ αὐ-* A
τοῦ, in dandi casu, id est populo suo. Valla sic
 maluit, quod populus universus civitatis ordines
 complectatur; plebs autem infima pars sit.

Uti det nobis. Græcam lectionem imitatur, τῷ
 δοῦναι ἡμῖν, ἀπόδος ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν
 βουθένας λατρεύειν αὐτῷ.

Auferit. Adnotat Chrysostomus dictum esse,
 « Tollit, » verbo præsentis temporis, non « tulit, »
 ant « tollet, » quod ab eo semper profisciscatur
 omnis ablatio criminum. Itaque « auferit » repo-
 suimus, pro « auferet. »

Peccatum mundi. Thy ἀμαρτίαν κόσμου, id est, pecca-
 tum mundi, placet singulariter legendum esse,
 post Irenæum, Orig. hom. 10 in Numeros; Theoph.,
 Augustino lib. x *Contra Faustus*, capit. 30; Cy-
 prian. lib. *De dup. martyrio*.

Est enim. Codices excusi, « et enim. »

Bona voluntatis. Ut Hieronymus, Ambrosius,
 Augustinus, genitivo casu post Irenæum constan- B
 tissime legunt: sic Epiphanius, Chrysostomus, An-
 dreas Jerosolymitanus, Eusebius lib. iv *Demonstr.*
evang., cap. 10, et Theophylactus, Græci auctores,
 τῷ ἀνθρώποις εὐδοκία, « in hominibus bona volun-
 tas, » recte. Erasmus residuum cantici hujus a
 Telesphoro adjectum putat, et plus habere verbo-
 rum, quam sententiæ: sed eum ab omni veritate
 deflexisse et prorsus aberrasse constat, cum ad
 verbum illud complectatur B. Jacobi apostoli litur-
 gia, et Clemens Pauli collega, Petrique successor
Consistit. apost. lib. vii, cap. 47, et lib. viii, cap.
 20. Auctores igitur apostolos habuit, ex quorum
 officina nihil nisi pietatem et virtutem Spiritus
 sancti spirans prodire potuit.

Quid autem in civitate David. Theodoretus dia-
 log. 1 locum hunc nominativum ex Irenæo exprimit,
 ut suo loco posuimus.

Adimpletam. Expunximus « quod adimpleatur, »
 auctor. vet. cod.

Pag. 187. *Ne erraveritis.* Delevimus « enarrave-
 ritis, » auctor. vet. cod.

Hoc idem. Quod hactenus ex verbis Zachariæ,
 Deiparæ et Joannis ostendit unicum esse Legis ac
 Evangelii auctorem et Deum; hoc idem nunc ver-
 bis angelorum, pastorum, Simeonis et Annæ pro-
 phetissæ confirmat. Quod autem superius scripsit,
 « Gloria in excelsis Deo, » nunc vero ex vet. cod.,
 « Gloria in altissimis; » utramque lectionem pro-
 bat. Paulo post, « factor et conditor, » reposuimus
 ex vet. cod. pro, « factorem et conditorem, » ta-
 meti hæc loquendi forma frequens sit huic au-
 ctori.

Et Ad iniqui. Vetus cod. sine inciso legit, « Hi
 qui erant ab ogdoade angeli; » priorem lectionem
 sequuntur omnes editiones.

Astare. Παρᾶσθησας, ad verbum reddidit; quod
 alii, « ut exhiberent, » sive « sisterent » dicunt.

Nunc dimittis. Ἀπολύεις, in præsentii, non ἀπο-
 λύεις, in futuro, habet Evangelium: Vetus cod.,
 « dimittit, » inde suspicor « dimittis » Irenæi lit-
 teram olim habuisse, eum infra cap. 18 ita scribit;
 atque nunc sic constituimus.

Jerusalem. Latini codices habent « Israel: » sed
 Græci omnes cum Irenæo « Jerusalem » legunt,
 quod in adnotationibus suis signavit Erasmus,
 hunc Irenæi locum adducens.

Unus Deus. Codices excusi, « visus Deus. »

Quapropter et Marcus. Aliquot ex Marci Evan-
 gelio sumptis testimoniiis unum Deum utriusque
 Testamenti comprobant, eumque Patrem Domini
 nostri Jesu Christi, et a prophetis, nominibus ac
 titulis multis prædicatum. Vocat autem Marcum,
 comitem ac interpretem Petri, secutus Papiam,
 cujus verba recitantur ab Eusebio, lib. iii *Histor.*,
 esp. ultimo. Attingit et Hieronymus in *Catalogo*.

In prophetis. Sic Græci, ἐν προφήταις. Vulgata
 lectio « Isaiâ propheta, » quam et in fine hujus
 capituli agnoscit quoque Irenæus, ut videatur gra-
 tam habuisse utramque lectionem.

Pag. 188. *Hanc fidem.* Jam per quartum evange-
 listam, id est divum: Joannem, idem asserit, quod
 ex aliis tribus paulo ante præstitit: nimirum, uni-
 cum verumque Deum annuntiari a prophetis et
 apostolis.

Qui a Cerintho. Nicolaum, Ebionem et Cerin-
 thum, vivis ipsis apostolis ab Ecclesia defecisse,
 eamque nefandis erroribus perturbasse certum est.
 Ac de Nicolao referunt Acta et Apocalypsis; de
 Ebione supra lib. 1, cap. 26, et lib. iii, cap. 3, di-
 ctum est. Cerinthum autem ex iis fuisse æstimat
 Epiphanius, qui coram apostollis turbationem ope-
 ratum sunt, quando Jacobus scripsit ad Antioche-
 nam Ecclesiam: « Novimus quosdam ex vobis ad vos
 venisse, et turbasse sermonibus, quos non narra-
 vimus. » Ex eorum etiam numero eum facit, qui B.
 Petro restiterunt, quando rediit e domo Cornelii,
 Actor. xii et xv. Hos Joannes etiam in epistolis atro
 carbone notare certum est, sicut prius Evangelio
 suo in eodem dimicarat. Porro eorum falsas opi-
 niones habes supra lib. 1, c. 23, 26, 27.

125 *Sine ipso factum est nihil quod factum est.*
 Puncto istiusmodi sententiam hanc terminare, post
 Irenæum perplacet Chrysostomo et Theophylacto,
 ut sensus sit: Nihil omnino creatum, quod non sit
 creatum a Patre per Filium. Consuetam vero dis-
 tinctionem sequuntur ex Latinis Tertullianus *Ad-*
versus Praxean, Hilarius, Augustinus, Hieronymus,
 quam Irenæus quoque paulo post conservat. Ex
 Græcis Origenes, Cyrillus, et Nazianzenus Latino-
 rum lectionem probant.

In sua propria venit. Pronomen « sua » habent
 post Irenæum Cyprianus lib. 1 *Adversus Jud.*, cap.
 3, et *De orat. Domini*. Græc., εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, quod
 etiam Augustinus tractatu 3 in Joan. reddidit: « In
 sua propria venit. »

Pag. 189. *Cognovit Israelites.* Quatuor hæc di-
 ctiones desiderabant omnes excusi codices.

Pag. 190. *Quoniam enim quatuor.* Pia admodum
 et erudita est hæc speculatio, qua Evangelia qua-
 tuor adumbrari philosophatur per quatuor mundi
 plagas, quatuor principes spiritus, cherubin qua-
 driformia, quatuorque testamenta; idque adversus
 Marcionitas, qui unicum duntaxat evangelistam
 volebant esse, ut indicat Origenis primus contra
 eosdem dialogus. Irenæo stipulatur Hieronymus
 epist. ad Paulinum; Mattheum, Marcum, Luc. et
 Joan. vocans «quadrigam Domini, et verum cheru-
 bin. Rursus, per illos quatuor, Ecclesiam instar pa-
 radisi quatuor flumina eructare; quatuorque angulos
 et custos legis Domini, ligis immobilibus vebitur;
 insuper quatuor hæc Evangelia Ezechielis volumem,
 in quatuor animantibus, Apocalypsinque probare. »

Hæc autem addenda cœnsui, ut Gallasii maledicendi
 libidinem imitarem, qui, ut Marcionitis et Manichæis
 avis suis obsequatur, hanc Irenæi theoriam vitu-
 perat. Sed quid mirum si martyribus insultet, cum
 etiam probationes et refutationes, quibus Dominus
 et magister noster Jesus Christus in Judæos utitur,
 Calvinus, Gallasii antistes et præceptor, iubeccil-
 las et parum solidas judicet, eundemque improp-
 rie sæpe locutum clamitet? In vi et xii cap.
 Matth.

Imagines sunt. Christi Domini mysteriis hæc quo-
 que animalium formas eleganter accommodat Hiero-
 nymus, Comment. in 1 cap. Ezechielis. De eisdem
 copiose disserit et Dionysius Areopagita lib. *De cœ-*
lesti hierarch., cap. 1, 2, 13, 15, et lib. *De eccles.*
hierarch., cap. 4, itemque Andreas Cappadox in
 Apocal. Ad idem pertinent ii non inælegantibus So-

* Proœm. in Matth.

antii presbyteri versus, quibus Christum ita alloquitur :

Hoc Matthæus agens, hominem generaliter im-
[plet,

*Marcus ut alta fremit vox per deserta leonis,
Jura sacerdotii Lucas tenet ore juveni,
More volans aquilæ verbo petit astra Joannes.
Quattuor hi proceres una te voce canentes,
Tempora cœu totidem latum sparguntur in or-*
[bem¹⁰.

Inciperet mactari. Billius : « inciperet mactari, » pro, « mactandus erat, » dictum est ; quemadmodum cap. 17, « inciperet dicere, » pro, « dicturi erant, » et cap. 20, « qui inciperet occidere peccatum, » pro, « qui peccatum occisurus erat ; » et plerisque aliis locis.

Pag. 191. *Et pennatam.* Expanximus « pennatum. »

Colloquebatur. Ita pro « colloquebantur ; » ut mox loco « præbebant, » substituimus « præbebat, » auct. vel. col.

Pag. 192. *Et indocti.* Indoctos recte hic et alibi sæpe censet omnes hæreticos : quantumlibet enim veræ theologiæ, aut etiam philosophiæ laudem veniunt, re ipsa tamen indocti manent, et cortici literæ, acupioque verborum tantum insistentes, ad veræ sapientiæ fundum nequaquam perveniunt. Hinc Apostolus hæreticum describens, ait : « Superbus est nihil sciens ; sed languens circa quæstiones et pugnas verborum¹¹. » Et ne de uno tantum, vel altero id eum asseruisse putarem, de omnibus ait : « Semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes. Sed ultra non proficiunt. Insipientia enim eorum manifesta erit in omnibus¹². » Nam ut mali angeli cum bonis, et pseudo-prophetae ac seductores cum divinis prophetis et apostolis collati, plane rudes sunt ac cæci : ita etiam si omnium sæculorum hæresiarchas cum sanctis Ecclesiæ Patribus et doctoribus comparaveris, illos non injuria inertes, ignavos, et ventosos, impudentes tamen et audaces homines censebis. Quid enim Valentinus, Cerinthus, Basilides, Marcion, aut alius ex hoc fure, præ Dionysio, Clemente, Ignatio, Polycarpo, Justino, Irenæo, Tertulliano, Cypriano, aut hujusmodi Ecclesiæ cathol. proceribus ?

Ac prætermissa de cunctis hæresiarchis prolixiore disquisitione, unius tantum et alterius hujus sæculi propudiosam, et plurimis, scio, incredibilem inscientiam patefaciamus. Scribit Petrus Rehenstock commentalis Lutheri, hunc aliquando ad se redeuntem, ac proprio seipsum metientem pede, sæpe dixisse : « Ego neque Hebraice, neque Græce calleo ; attamen Hebræo ac Græco mediocriter respondebo¹³. » Quo etiam pacto plurima calluisset, qui rursus de se aiebat : « Ego non audeo integra latera folii sine intermissione legere, neque duas aut tres lineas in Psalmo, aut aliam rem diu intueri. Mox enim venit mihi tinnitus aurium, ut sæpius ad scamnum me demittere cogar. » Fontem vero hujus mali sui aperiens, scribit ad electorem Saxonie : « Diabolus interdum per cerebrum meum ita permeat, ut nec scribere possim, nec legere¹⁴. »

Et ne catholici soli odio incitati videamur, sic de illo, ex propriis ejus testimoniis, decernere ; accedat Tigurinatorum apostolus, et Sacramentariorum dux Zuingleus, hæc ad eundem Lutherum scribens : « Facile videmus, te vel imperitum, vel nimis rudem esse theologum, cum de utraque in Christo natura disputans, inter has distinguere nondum novisti. Vel si illud non ignoras, interim vero hac confusa utriusque permutatione, simplices fallis et decipis ; te seductorem, impostorem et Christi

A negatorem, ipso Marcione deteriorem esse judicamus. Sed ignorantiam tuam in te potius agnosco, quam ut nequitiam et impietatem hoc esse existimem¹⁵. » Atque hoc Helveticorum ministrorum de Lutheri ignorantia iudicium. Qui sit ergo, ut tanta scripserit et vulgaverit? Respondeo, quidquid in lucem occurreret, mox chartis mandabatur : atque hoc ab hominibus rerum novarum cupidis avidè rapiebatur, ac Evangelii splendido titulo venditabatur. Cæterum, libri ejus sacci sunt verborum : ex quibus si scommata, calumnias, obscena verba, inanes jactantias et gloriations, denique Satanas, diabolos, quos passim efflat, detraxeris ; longe pauciora quam fortasse crederes, sunt in his remansura. Eant ergo nunc Germani, et cum suo Taburno, Lutherum clamitent « virum mirabilem, divinum, angelum volentem per medium cœli, habentem Evangelium æternum, summum postremum sæculi doctorem ; » ac etiamnum, quod illis objicit B Sturmius, « crepidas Lutheri adorandas putent. » Aut, quod etiam longe turpissimum ac fœdissimum solo relato, ut illos sibi aliquando Smalcaldicæ decumbenti fecisse gloriatur, « pudenda propriis labiis exsugant ; aut certe stercorea venerentur¹⁶. » tan fœdi ac reprobi catholicæ fidei professionisque desertoris.

Luthero succedat Calvinus, Beza iudicio, « summus ille maximusque theologus, quo nemo docuit doctus, nemo judiciosus, nemo enucleatus, nemo magnificentius hæcenus scripsit¹⁷. » Is quoque certe totius antiquitatis rudissimus, ac historiæ ecclesiasticæ ignorantissimus se cunctis prodidit, quando scripsit, « beatum Athanasium magno illi concilio Nicæno primo præfuisse¹⁸. » quandoquidem tum solummodo diaconus erat, episcopum suum ad id concilium proficiscentem consecutus. Ad eandem quoque inscientiam pertinet, « quod iudicavit Arianos aliquanto tempore præcessisse Manichæorum hæresim¹⁹. » cum hi sub Aureliano imperatore, ad annum Christi 277 furere inceperint, illi vero tantum sub Constantino, circa annum Christi 322, habuerint initium. Præterea, innumerae contradictiones, quibus seipsum implicat ; sexcenta sacrorum Bibliorum loca ab eodem male reddita et intellecta ; frequentissima veterum Patrum nunc mutilata, mox perperam tortæ, et falso denique eis impositæ sententiæ omnibus manifestant eum isthæc, nec satis diligenter legisse, nec bene intellexisse. Ad hæc successor ejusdem Beza et versiones, et interpretationes, et plerasque illius sententias erroneas scriptis publicis corrigens, eisdemque contradicens, aut profecto illius ignorantiam coram toto mundo coarguit, aut suam propriam manifeste prodit. Quando insuper, in gravissimis disputationibus statum controversæ quæstionis aut mutare, aut fugere tam sæpe conatur, falsis principiis innititur, stupide arguitur, cavillatur, extralorum saltat, probationum loco bacchatur et conviciatur, similibus utitur ineptissimis, metonymias confingit absurdissimas, ambiguis verbis Judit, principium petit, paralogismis rem suam conficit, etc. ; verioris dialecticæ, philosophiæ atque theologiæ fundum se nunquam attigisse ac penetrasse demonstrat. Quicumque enim ad rectam in modo et forma disserendi rationem omnia illius argumenta reducerit ac expendit, comperiet tandem inanisima esse, quæ prima specie magnificentiissima et valentissima videntur imperitis. Quoniam vero hujus hominis technas, fraudes, versutias, ac ineptissimas disputationes in suis perdoctis *Promptuariis catholicis*, 126 et *Anidotis* vir eruditissimus et clarissimus docto Stapletonus planissime detexit :

¹⁰ Carm. pasch. lib. 1, v. 355 seqq. ¹¹ I Tim. vi, 4. ¹² II Tim. iii, 7, 9. ¹³ Tom. I Colloq., pag. 187, et tomo II, pag. 22. ¹⁴ Tomo V Jenens. Germ., fol. 485. ¹⁵ Epist. ad Lutherum, anno 1526. ¹⁶ Tom. I Colloq., fol. 51 et 149. ¹⁷ In Vita Calv., et Iconibus. ¹⁸ Lib. contr. Valent. Gentil. ¹⁹ Institut.

hoc æquissimo sane Stancari de his hæresiarchis A
iudicio, huic observationi finem imponam : « Plus
valet unus Augustinus, quam centum Lutheri, du-
centi Melanchthones, trecenti Bullingeri, quadringenti
Petri martyres, et quingenti Calvinii : qui si
omnes in mortuario contingerentur, non exprime-
retur una uncia veræ theologiæ²⁰. »

Ut plus. Codices excusi, « ut plures. »

Partem gloriatur se habere Evangelii. Ita vetus
codex, cui consentit Erasmi conjectura : excusi
cod. habebant « pariter gloriatur se habere Evan-
gelium. »

Joannis. Codices excusi « Joannem. »

Veritatis Evangelium titulent. Vides perpetuum
hæreticorum morem, ut hæreseon suarum sædita-
tem et turpitudinem specioso Evangelii titulo adornent.
Ut ergo veteres Gnostici suas delirationes
Evangelium vocabant, Manichæi suos furores, Ariani
suas blasphemias eodem furo venditabant : ita et
nunc Hugnostici quidquid Lutherus edidit, etiamsi : B
« Non esse bellandum contra Turcas ; ancillam,
pro uxore concubitum differente, a viro sumendam ;
omnino servum esse hominis arbitrium ; solam fidem
iustificare et salvare ; magistratum non debere impe-
dire quominus quilibet doceat et credat quidquid lu-
bet, sive Evangelium, sive mendacium²¹, et quævis
similia, quantumvis absurda, inflatis buccis Evan-
gelium concerebant. Calviniani impiissimas Calvinii
et Bezzæ hypotheses, « quod Deus sit auctor om-
nium peccatorum, potiorum hominum partem destina-
tio creaverit ut damnet, prædestinet ad peccan-
dum : quod etiam Christus ignorans fuerit, quod in
cruce desperaverit, quod omnia damnatorum sup-
plicia senserit, et sanguis ejus pro nobis effusus,
jamdudum in terra computruerit, » aliaque plane
horrenda et blasphemata proposita, Evangelium esse
dicunt et prædicant. Anabaptistæ docentes pro-
miscuos concubitus, Christum filium Joseph non
fuisse, antequam ex Maria gigneretur, publicam C
verbi Dei prædicationem omnino tollendam, magi-
stratum politicum nullum esse ferendum, etc., om-
nium evangelicorum evangelicissimos se esse vociferantur.
Annon eadem impudentia Trinitarii, novi
Ariani, Ebionitæ, et Samosatensiani instructi et
muniti nunc quoque procedunt? Sic itaque teterrimus
Satanas hoc omnium maxime sæculo transformat se in
angelum lucis, ut minus cautis imponat.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 11.

Pag. 186. Omnes dies nostros. Ex hoc loco, ut et
lib. IV, cap. 37, ante medium, colligere fere licet,
Irenæum Luc. I, 75, simpliciter legisse πάσας τὰς
ἡμέρας ἡμῶν, uti codex Alexandrinus et versio
Vulgata Latina, nec non Syr., Copt., Persic.,
Æthiop. habent, cum excusa Græca sonent πάσα;
τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν. Non tamen delinuo
priori lectionem genuinam esse : quin potius per
scribarum incuriam, ob recurrentem in hoc com-
mate articulum, duas voces τῆς ζωῆς, omissas puto.

Bonæ voluntatis. Fenardentius in h. l. notat,
Græcos quidem Patres Epiphanium, Chrysostomum,
Andream Jerosolymitanum, quique primo loco no-
minari debebat, Eusebium, una cum aliis Luc. II,
11, citare : ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία ; contra vero
« Hieronymus, inquit, Ambrosius, Augustinus ge-
nitivo casu post Irenæum constantissime. » Sed
multum vereor, ne Græcus Irenæi textus habuerit
εὐδοκία in nominativo, perinde ut omnibus ante-
dictis Græcis antiquior Origenes tom. I Comment.
in Joannem, pag. 14, neve Latinus interpret, vel
potius scriba quispiam, Latinæ Vulgatæ auctori-
tate ductus, posuerit in genitivo « bonæ volun-
tatis. »

Pag. 187. Marcus interpret et sectator Petri. Si-
militer Papias ex ratione presbyteri, sive Aristionis,
sive Joannis, scripsit apud Euseb., lib. III Hist. eccl.,
cap. 39 : Μάρκος μὲν ἐρμηνεύτης Πέτρου γενόμενος,
ὅσα ἐμνημόνευσεν, ἀκριβῶς ἐγράψεν.... Οὕτε γὰρ
ἤκουσε τοῦ Κυρίου, οὔτε παρηκολούθησεν αὐτῷ,
ὕστερον δὲ, ὡς ἔφη, Πέτρου. « Marcus, utpote
Petri interpret, quæcunque memoriæ mandaverat, accu-
rate perscripsit.... Neque enim ipse Dominum au-
dierat, vel sectatus fuerat, sed postea, uti dixi,
Petrum. » Lege, si placet, de interpretis hoc in
loco notione, Nourrii Apparatum ad Bibliothecam Pa-
trum, tom. II, pag. 641.

In prophetis. Facile quispiam suspicaretur, duas
has voces, non ab Irenæi, vel interpretis ejus, manu
profluxisse, sed scribam quempiam, quod in qui-
busdam Marci exemplaribus, uti nunc in Vulgatis
Græcis, legisset, ἐν τοῖς προφήταις, emendandi li-
centia abusum esse. Nam hoc ipso capite infra,
ubi eadem S. Marci verba recitantur, in Græco
pariter ac Latino Irenæi textu exstat : ἐν Ἡσαΐα τῷ
προφήτῃ, « in Isaia propheta, » Origenes quoque
ita legit tom. I Comment. in Joan., pag. 14, et
tom. VII, pag. 117, nec non lib. II Contra Celsum,
pag. 60, recentiores Patres ut taceam. Omnes in-
super versiones, Vulgata Latinæ, Syr., Copt., Per-
sic., Arab., lectionem istam confirmant. Unde ex
hoc loco jam olim ansam cepit Porphyrius lib. XIV
contra Christianam fidem objectandi, quod evange-
listæ adeo rudes fuerint, ut nequidem prophetarum
scripta recte citare noverint ; siquidem prima, quæ
Marcus hic allegat, verba, non in Isaia, sed Mala-
chiæ prophetia reperiuntur, prout testatum reli-
quit auctor homiliæ I in Marcum, inter Latina
Chrysostomi opera : et ad hanc objectionem respon-
dit, sicut et Hieronymus in cap. III Matthæi ac re-
centiores commentatores in Marc. I fecere. Verum
quo minus dictam suspicionem admittam, facit ite-
rata citatio eodem modo sonans cap. 18 hujus libri,
et ea quæ utroque loco subiungit verba. Hic enim
ex citato Marci loco immediate infert : « Manifeste
initium Evangelii dicens S. prophetarum voces. »
Et post multa inferius : « Qui (Deus) et per pro-
phetas promisit angelum suum missurum, » etc.
Similiter cap. 18 continuo post allegata Marci verba
addidit : Unum et eundem sciens Filium Dei Je-
sum Christum, qui a prophetis annuntiatus est. »
Ἐν τοῖς προφήταις itaque Irenæus omnino legit,
prout et codex Alexandrinus habet ; sed et alteram
lectionem in quibusdam exemplaribus invenisse,
eamque in progressu capituli ideo expressisse videtur,
ut lectori pateret, et ipsam ei cognitam fuisse.

Viam tuam. Nota Irenæum non legisse ἔμπροσ-
θέν σου, « ante te, » quod additum exstat in mo-
dernis Vulgatis Græcis, nec non Latinis Bibliorum
codicibus, cum contra Jux hæ voces desint in Syr.,
Copt., Persic., Æthiop. versionibus. Neque Origenis
codicem eas habuisse, ex ante dictis tomis in Joan-
nem patet, præsertim ex posteridri, ubi non solum
pag. 117 verba Marci sine istis allegat, sed et se-
quenti pag. 118 de evangelista addit : Ἐπιτομήν
πεποίηται καὶ ἐπὶ τοῦ « Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγε-
λόν μου πρὸ προσώπου σου, ἵνα κατασκευάσῃ τὴν ὁδόν
σου ἔμπροσθέν σου. » Παρέθετο γὰρ τὸ προκειμένον τὸ,
ἔμπροσθέν σου. « Compendium fecit illorum quoque
verborum : « Ecce, ego mitto angelum meum ante
faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te ; »
additum quippe erat (a propheta scilicet) quod po-
situm est : Ante te. » Unde, ut id obiter noceam,
corrigena omnino est, quandoquidem a clariss.
Huetio non fuit correctæ versio Ambrosii Ferrar-
iensis, ita sonans : « Addens (nempe evangelista,
ante te), quod positum non fuerat a propheta. »
Res contra se habet : addidit quippe propheta, juxta

²⁰ Libro de Trinitate et Mediatore. ²¹ Tom. III German., Irenæi, fol. 319.

LXX Interpretum versionem; omisit evangelista, ex sententia scilicet Origenis, et fide codicum, quos vidit. Nescio autem utrum revera omisissæ fuerint ab evangelista voces *ἐμπροσθέν σου*, an potius a scribis, ob recurrrens pronomem σου. Quare absit ut e codice S. Marci eas delendas censeam. Auferendas tamen puto ex textu Origenis lib. II *Contra Celsum*, pag. 60, utpote quem eas non agnovisset, ex citatis ipsius verbis sole clarins elucet.

Semitas ante Deum nostrum. Τὰς τρίτους αὐτοῦ vulgati codices Græci et Latini habent, ac olim quoque habuerunt, uti patet ex Origene, qui loco supra citato pag. 177 seq. scribit: "Ὅτι δὲ ἐποίησαν ὁ Ἰωάννης ἐπιταμιόμενος δὲ παρέθετο ῥητὴν, τοῦτο ἐπ' ἄλλης λέξεως ὁ Μάρκος καὶ αὐτὸς ἐνέφηεν. Ὁ μὲν γὰρ προφήτης φησὶν: «Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίτους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.» Ὁ δὲ Μάρκος: «Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίτους αὐτοῦ.» Hoc est: «Quod autem fecit Joannes abbrevians textum a se citatum, id Marcus etiam ipse in alio dicto representavit; quandoquidem dicente propheta: *Parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri*, scripserit ipse: «*Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus*». » Irenæus autem, vel saltem ejus interpres, in suo Evangeliorum codice ita fere legit, prout nunc in ms. Cantabrigiensi exstat: τὰς τρίτους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, loco ἡμῶν, quod errori scribæ imputandum.

pag. 188. *Ejus quæ sateo cognominatur scientiæ.* Ex hoc textu Pearsonius loco citato recte probat, jam apostolica tempora peste Gnosticorum infecta fuisse. Si enim S. Joannes ad retundendum Cerinthi errorem promulgavit Evangelium, et si eundem multo prius tenuerunt Nicolaitæ, horumque parentes fuere Gnostici; certe apostolis coævi fuerint, necesse est.

Quod factum est, in ipso vita erat. Ita S. Joannis textum juxta Codd. Arundel. ac Voss. distinguere placuit, ex mente 127 non solum Tertulliani, Origenis, Hilarii, Gregorii Nazianzeni, Cyrilli, Augustini, Hieronymi, sed et ipsius Irenæi: quam satis expressam vides supra lib. I, cap. 19, et lib. II, cap. 2, prope finem, nec non infra in hoc ipso capite. Unde non recte in edit. periodus istis clauditur verbis, «quod factum est;» ac frustra est Fenard. qui utramque distinctionem Irenæo ascribit in Notis ad hunc locum.

Non enim concedatur eis, omnia dici ea, quæ sunt infra Pleroma ipsorum. Sic Heraclion, γλώριμος Valentini, in suo ad hæc Joannis verba *Commentario*, voce «omnia» exclusit, τὰ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ διαφέροντα, «ista, quæ mundo, inque eo existentibus sunt præstantiora,» teste Origene in *Comment. ad Joannem*; vel, ut ipsius Heraclionis verba sonant, τὸν αἰῶνα ἢ τὰ ἐν αἰῶνι, «sæculum et quæ in sæculo sunt;» id est, Bythum cum Sige, et Nun cum Alethia. Plura tam Heraclionis, quam Origenis eum perstringentis verba habes in nostro *Spicilegio Patrum et hæreticorum* sæc. II, tom. I, pag. 86.

Hic enim operabatur similitudines tales fieri, etc... *Demiurgus autem perficiebat, etc.* Videtur Irenæus respexisse Heraclionis, in citatum S. Joannis locum commentantis, verba in dicto *Spicilegio*, pag. 87 recitata: Οὐχ ὡς ἐπ' ἄλλου ἐνεργούντος αὐτὸς ἐποίησεν ὁ Λόγος— ἀλλ' αὐτοῦ ἐνεργούντος ἑταρὸς ἐποίησεν. «Non faciebat ipsum Verbum tanquam alio operante... sed ipso operante, alius faciebat;» nempe Demiurgus. Ibidem enim affirmabat Heraclion, τὸν τὴν αἰτίαν παρασχόντα τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου τῷ δημιουργῷ, τὸν Λόγον ὄντα; «Verbum illud esse, quod causam generationis mundi præbuerit epifisci.» Confer notas *Spicilegio* subnexas pag. 234, et ipsum Irenæum lib. I, § 8 et 9 (cap. 4 et 5).

pag. 189. *Joannes quemadmodum poterat testificari, etc.* Similem in modum argumentatur Origenes in *Comment. ad Joannem*, pag. 14, cuius verba Latine solum ascribere placet: «Subit mihi admirari, inquit, quomodo qui ab Ecclesie decretis dissentiant, duorum Testamentorum duos asserant deos... Qui enim fieri potest, ut Joannes Evangelii sit initium, ad alterum, ut ipsi putant, pertinens Deum, opifisci mundi homo, et ignorans, ut asserunt, novam Deitatem?»

A quo et Nathanael discens cognovit... A quo et Petrus edoctus cognovit, etc. Nathanaelis et Petri cognitionem, atque confessionem Christi Filii Dei inter se compararunt post Irenæum Tertullianus et Augustinus; ille lib. *Contra Præzean*, cap. 21; hic tract. 7 in Joannem. Verba hujus sunt: «Talem vocem protulit: Tu es Filius Dei; qualem tanto post Petrus, quando ei Dominus ait: Beatus es, Simon Bar-Jona.» Quæ observanda sunt contra eos qui cognitionem Christi, tanquam Filii Dei, S. Petro propriam faciunt ac peculiarem.

Ecce Filius meus dilectissimus, etc. Irenæus hanc Isaiæ prophetiam eodem tenore allegat quo S. Matthæus cap. XII, 18 seqq. Sed hodie aliter in LXX interpretum versione legitur; imo jam Irenæi ævo, ea isto loco corrupta fuisse videtur.

Ebionæi etenim eo Evangelio, quod est secundum Matthæum solo utentes. Cum Eusebius lib. III *Hist. eccles.*, cap. 27, de Ebionitis testetur, eos «solo Evangelio secundum Hebræos dicto uti;» cumque Hieronymus itidem in cap. XII *Matthæi* scribat: «In Evangelio (secundum Hebræos) quo utuntur Nazaræi et Ebionitæ, quod nuper in Græcum de Hebræo sermone translulimus;» hinc in *Spicilegio Patrum* sæc. I, pag. 21, conjeci, Irenæum fraude hæreticorum deceptum, istud apocryphum pro canonico S. Matthæi Evangelio accepisse, quod hoc eadem lingua scriptum esset, prout ipsemet cap. I hujus libri memorie prodidit, et quod plerique istud pro S. Matthæi authentico iactarent, teste Hieronymo, loco ante dicto, et lib. III *Contra Pelagianos*, cap. 1. Verum sicut conjecturæ mortalium incertæ, et quandoque falsæ esse solent; ita et hanc meam, aliorumque de Irenæo suspicionem talem esse, jam deprehendo. Re quippe iterum iterumque considerata, non iam Irenæum, quam Eusebium, saltem Hieronymum, omnesque modernos scriptores in errore versatos deprehendo, dum Evangelium secundum Hebræos, quod Nazarenos habuisse Hieronymus sæpius perhibet, et istud quo Ebionitæ abusi sunt, pro uno eodemque habuerunt: ac miror, me non olim hunc errorem animadvertisse, dum fragmenta apocrypha colligerem; quorum uno alteroque inter se comparato, diversitas utriusque sole clarius elucet. Nam in historia baptismi Servatrici, Evangelium Nazaræorum ita sonabat: «Factum est autem, cum ascendisset Dominus de aqua, descendit fons omnis Spiritus sancti, et requievit super eum, et dixit illi: Fili mi, in omnibus prophetis expectabam te, ut venires, et requiescerem in te. Tu es enim requies mea, tu es Filius meus primogenitus, qui regnas in sempiternum;» prout hæc verbatim descripsit Hieronymus lib. IV *Comment. super Isaiæ* cap. XI, 2. Sed nihil fere horum profert Evangelium Ebionitarum apud Epiphanium hæres. 30, § 13. Ibi enim vox de celo his sonuisse dicitur: «Tu es Filius meus dilectus, in te mihi complacui;» additis priore vice ex psal. M, 7, his: «Ego hodie genui te.» Quæ propius ad S. Matthæi verba accedunt. Hujus itaque Evangelio Ebionitas usos esse, jam cum Irenæo censeo; non tamen incorrupto atque integro, sed variis interpolationibus factis, et resecta in primis genealogia ac historia nativitatis Christi, ut ex Epiphanii loco citato apparet. Atque id ipsum Irenæus forte subin-

20 Isa. XL, 3; Marc. I, 3; Matth. III, 3; Luc. III, 4.

dicavit, dum simpliciter eo, « quod est secundum Matthæum, Evangelio utentes » illos dicit, non addens « plenissime, » uti mox de Valentinianis. Nazaræi vero Evangelium secundum Hebræos legunt: quos ipsos forte indigitavit, loco ante dicto, Eusebius, siquidem Ebionitas duorum generum memorat, ac posteriores Christum ex Spiritu S. et Virgine natum credidisse ait, quod et de Nazaræis Epiphanius hæretes. 29 haud abnuit. Plura hæc de re, Deo volente, dicam in addendis ad *Spicilegium Patrum*.

Pag. 190. *Qui autem Jesum separant a Christo, etc.* Cerinthum, ejusque sequaces indicat; adeo ut hos Marci Evangelium recepisse constet.

Neque autem plura numero quam hæc sunt, etc. Ut hæc Irenæi argumentatio de quaternario S. Evangeliorum numero haud in sinistram accipiat partem, observandum, priscos tam ethnicorum, quam Judæorum et Christianorum philosophos, nixos isto Sapientie xi, 21 effato, quod Deus « omnia in mensura et numero disposuerit, » rationes numerorum, quibus quæcumque res determinarentur, invivisse: adeo ut integri de mysteriis numerorum libri ab antiquis et recentioribus viris doctis exarati sint, superstitibus partim, partim deperditi; atque inter hos Philonis Judæi *Tractatus de numeris*, qui loco mox citando et alibi passim ab eo allegatur, sed injuria temporum perit. Præsertim vero Judæi in ista suere opinione, structuram sancti tabernaculi, instinctu Dei, ita comparatam fuisse, ut integram totius mundi, et præsertim hominis fabricam repræsentaret, quemadmodum partim ex Josepho, lib. iii *Antiquit.*, cap. 5, 7, 9, magis autem ex Philonis lib. iii *De vita Moysis* patet, ubi generatim pag. 667 hæc in rem ait: « Ἐν γὰρ ἀναγκαῖον, ἵερὸν κατασκευάζοντας (sive ut in ms. Lincolnienus collegii legitur *κατασκευάζοντα*, ita ut ad Moysæm, velut architectum referatur) χειροποίητον τῷ Πατρὶ (Lincoln. addit τῶν ὀντων) καὶ ἡγεμόνι τοῦ παντός, τὰς ὁμοίας λαβεῖν ὀσίας, αἷς τὸ ὄλον ἐδημιούργει. » Nam necesse erat, ut qui sanctium manufactum, Parenti rerum omnium et principi hujus universi pararent, materias his, ex quibus mundus conditus est, similes ad id opus sumerent. » Unde in sequentibus hoc argumentum per singulas partes prolixè prosequitur, ac inter alia, pag. 670, de nomine Dei, laminæ aureæ pontificis quatuor litteris insculpto, disserens, quaternarii, quem Irenæus hic tractat, numeri dignitatem extollit, deque eo ἂν τῇ *Περὶ ἀριθμῶν πραγματείᾳ* in tractata *De numeris* se accurate egisse ait. Sed et ulterius processere, ac tabernaculum istud manufactum res celestes adumbrasse persuasi fuere. Cui rei fidem facit ipse Apostolus in Epist. ad Hebræos, cap. viii, ubi vers. 5 sacerdotes in templo Jerusalemitano ministrantes « deservire » scribit ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ τῶν ἰπουραίων, « exemplari et umbræ celestium; » et vers. 2, mentionem facit « tabernaculi veri, quod Deus sumpsit et non homo. » Quod sequenti cap. ix, vers. 11, vocat « amplius et perfectius tabernaculum, non manufactum, id est non hujus structuræ. » Et vers. 24, χειροποίητα ἅγια, « manufacta sancta, » appellat ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, « exemplaria verorum, » id est ἰπουραίων, ut præcedenti vers. 23 loquitur. Neque solum tabernaculum supernum, sed et « Jerusalem celestem » memorat cap. xii hujus Epistolæ, vers. 22, illam scilicet, « quæ sursum est Jerusalem, quæ est mater omnium nostrum, » prout scribit Galat. iv, 26, quam S. Joannes in spiritu vidit « descendentem de cælo, a Deo paratam, sicut sponsam ornatam viro suo. » Apocal. xxi, 2. Nihil itaque mirum, si prisci quoque Christiani suam Ecclesiam, quæque ad eam pertinerent, ex una parte cum celesti Jerusalem, rebusque supernis, ex altera parte cum mundo, ejusque conditione comparant; rati tam

PATROL. GR. VII.

A inter opera, quam operationes Dei in regno potentie, gratiæ, et gloriæ, uti theologi nunc loqui amant, mutuam intercedere similitudinem, et altera alteris apte repræsentari. Hac itaque hypothesi nixus Irenæus, congruum esse statuit, ut quatuor numero essent Evangelia. Quippe Evangelium pro « columna et firmamento Ecclesiæ » 128 atque fidei habebatur, sicuti non modo hic, sed et cap. 1 hujus libri testatur; dicebatur quoque « Spiritus vitæ, » quod scilicet verba Christi recenseret, de quibus ipse Joannis vi, 63, ait, quod « Spiritus et vita sint. » Quemadmodum igitur ædificia quatuor habent columnas, et mundi machina quatuor cardines, ac quatuor etiam principales spiritus, sive ventos; quibus perficitur; ita Ecclesiam quoque, tanquam amplam Dei domum, per totam orbem diffusam, quatuor Evangelii, tanquam quatuor sacris columnis inniti, ac quadripartito hoc divinitus inspirato codice, veluti quadruplici spiritu recreari decebat. Neque catholici solum, sed et hæretici hac similitudine delectabantur, ipsique horum antesignani, Simonis Magi sectatores; de quibus auctor præfationis Arabicæ ad concilium Nicænum, quam ex Arabicis Orientalium codicibus descriptam Latine vertit Abrahamus Ecchellenensis, tom. II *Concil. Labbei*, col. 386, hæc habet verba: « Sibi autem perdidit isti Evangelium effinxerunt, quod in quatuor tomos secantes, librum quatuor angulorum et cardinum mundi appellarunt. » Neque tamen Irenæus hæc instar demonstrationum proposuit, sed εὐλόγως, id est merito, convenienter, Evangelia quaternario numero contineri dixit: item, « non capit, » id est « non congruum erat, » plura aut pauciora esse Evangelia. Si vero et plus justo ejusmodi speculationibus indulissemus atque tribuissemus S. Patres, absit tamen, ut instar Chamis propterea eos rideamus, sed tempori quo illi vivere, ac consuetudini tunc receptæ talia demus. Sæpe una ætas postulat quæ altera repudiat: unde vel intra unius sæculi spatium, in uno eodemque loco, scribendorum librorum, perorandarum homiliarum, et aliorum hujusmodi ratio adeo diversa initur, ut quæ prius admirationi erant, postea contemptui habeantur. Atque Christiana insuper modestia requirit, ut haud nimium nostro tribuamus judicio; sed cogitemus, aliquando accidere, ut sapientia Dei stultitia videatur mundo ac mœdantia, cum tamen « quod stultum est Dei, sapientius sit hominibus. » I Cor. i, 25. Cui vero hæc non sufficiunt, sed nihilominus Irenæus, alique Patres, velut simplicissimi idiotæ speruuntur, is illud Irenæi lib. v, c. 20, dictum sibi putet, quod « pluri sit idiotæ religiosus, blasphemus et impudens sophista. »

Pag. 192. *Alii vero, etc.* Cathaphryges sive Montanistas procul dubio perstringit, qui docuerunt, « in apostolis quidem Spiritum S. fuisse, Paracletum non fuisse, et Paracletum plura in Montano dixisse, quam Christum in Evangelio protulisse; nec tantum plura, sed etiam meliora atque majora, » prout auctor Appendicis ad Tertullianum lib. *De Præscript. adversus hæreticos*, cap. 52, scribit. Isti itaque Paracletum, ejusque præcipuam virtutem, quæ erat, « futura annuntiare » Joan. xvi, 13, in apostolis atque Ecclesia fuisse negabant, sed Montano demum, ac Priscillæ atque Maximillæ datum falso jactabant, adeo ut in pseudoprophetarum numerum merito referantur, tam hic, quam infra lib. iv, cap. 61, ubi aliqua de his adiam. Hoc verò loco notandum, istos Evangelium S. Joannis, in quo Servator aliquoties se Paracletum apostolis missurum pollicitus est, repudiasse; siquidem vix a quoquam alio id memoriæ præditum reperias.

Adnotationes Fr. Feuudentii in cap. 12.

Pag. 193. *Petrus igitur apostolus.* Decenti libro rorum Novi Testamenti servato ordine, nunc ex Acto

52

rum apostol. libro persequitur institutam contra Gnosticos, de Deo uno et vero mundi creatore, ac Patre Domini nostri Jesu Christi disputationem.

Eligere. Vet. cod. « allegere, » vocabulum jurisconsultis usitatum, quo in *cætum adjungere, ascribere et quasi cooptare* significant. Nam et legi dicebantur, qui in senatorum numerum ascribebantur. Suetonius: « Instanti sæpius ut civitate donatum in decurias allegeretur, Tiberius negavit se allecturum. » Ulpianus de decur. lege: « Generaliter Allegi, est per electionem in ordinem assumi. » Utilitur eodem Lucifer Calaritanus, libro primo pro S. Athanasio.

Oportebat. Cum Græce sit ἔδει, melius redditur ab Irenæo, « oportebat, » vel « oportuit, » ut est in nostro vet. cod. quam « oportet, » cum vulgari. Nam de re jam peracta loquitur Petrus.

In caelos. Hanc vel. cod. emendationem Iubentius serati sumus, quod Græcus Lucæ contextus εἰς τοὺς οὐρανοὺς habeat.

Suppedaneum. Sic etiam libro II, cap. 49, reddidit ὑποπόδιον; et Tertullianus, Cyprianus, Augustinus Latini Patres non raro loquuntur.

Pag. 194. Saliens. Cum sanus factus fuit, semel exsiliit, postea vero identidem saliit. Illud Græce dictum est ἐξάλλομενος, hoc autem ἀλλόμενος, quod recte animadvertit Irenæus, ut etiam observat illic Erasmus.

Aggravastis. Græce ἠρνήσασθε, quod cum veteri interprete passim omnes convertunt, « negastis, repudiastis. »

Et veniant vobis. Paulo aliter hunc locum expriment et littera Græca et editio Vulgata. Tertullian. lib. *De resurr. carn.*: « Ut tempora vobis superveniant refrigerii ex persona Dei; » quæ non multum recedunt ab Irenæi lectione.

Deus vester de fratribus vestris. Expunximus « noster » et « nostris, » docente Latina Græcaque Actorum lectione, cum vet. cod. Cæterum, hoc Moysis testimonio Christum promissum fuisse, cum apostolis et Irenæo docent Justinus *Resp. ad quæst.* 101 *orth.*; Tertull. lib. IV *Advers. Marc.*, cap. 22; Cyprianus lib. I *Advers. Judæos*, cap. 18; Clemens Alex. lib. I *Pædagog.*, cap. 7, paulo diversis licet translationibus: ex quibus refellitur Calvinianorum Judaica plane impietas, illud alibi detorquentium.

Pag. 195. Quoniam autem. Refutat Gnosticorum sycophantiam et cavillationem, quam recensuit supra cap. 5.

Quem hominem. Delevimus, « quemadmodum; » infra quoque pro « ipsis, ipsi; » pro, « putabant, putabat; » et pro, vobis, nobis, » reposuimus auct. vet. cod.

Pag. 196. Prædestinatis a Deo. Sustulimus, « ab eo, » docente vet. cod. et Græca lectione, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

Imperfectus igitur secundum hos Petrus. Expende quo pacto paulo superius asseruit, apostolos post ascensionem Domini, per adventum Spiritus sancti perfectos factos fuisse: hic quoque tanquam absurdum et impium Gnosticis objiciat, quod Petrum imperfectum, et cæteros apostolos censerent imperfectos. Quanto magis lujus ævi Hugnisticos damnasset, et verbis et scriptis eisdem incessentes et traducentes, velut « schismaticos, apostatas et idololatrias? » Paulum accusantes « temeritatis, contemptus Dei, ac Epicureismi? » Petrum denique dicentes, « gratiam Christi abolevisse, Evangelium deformasse, et libertatem Christianam sepelevisse? »

Philippus autem. Hanc volent diaconum fuisse,

A non apostolum. Reginam vero Æthiopum, quæ nomine publico regni eunuchum Jerosolymam miserat, proprio nomine (nam Candaces Æthiopicus, ut Cæsares Romanis commune nomen fuit), Lacasan appellatam, Baazæne regis filiam, quæ quatuor annis Christo supervixerit, et Christianam religionem istius eunuchi opera publice receperit: quæ ad hoc usque tempus illic utcunque perseveret, ut ex legationibus regum Æthiopiæ ad summos pontifices Clementem, Leonem, et reges Portugalliæ, librisque Damiani a Goes, Osorii, Alviri, Jovii et Maffæi certissimum est.

Missus est in regiones Æthiopiæ. Ut hunc locum ex Irenæo mutuati sunt postea Eusebius lib. II *Hist.*, cap. 4, et Hieronymus *Com. in LIII Isa.*, sic videtur Irenæus eundem decerpisse ex lib. VII *Const. apost.* Clementis, cap. 47. Omnes siquidem uno ore, iisdemque ferme verbis, hunc indigenis suis Christi Evangelium et baptismum annuntiasse, ut et a Philippo traditum fuerat, affirmant. Additque Abdias, Matthæum apostolum in Æthiopiam profectum, ibidem illum invenisse; Sophronius autem tanto eum studio promulgandæ religionis Christianæ exarsisse testatur, ut in Arabia felici et Taprobana insula evangelizaverit, ac glorioso certamine pro Christi nomine obierit.

Pag. 197. Quidam secundum vos. Ut hic omittit mentionem poetarum, quæ tamen in codice Græco Lucæ habetur, sic fecit postea et Augustinus, explicans aliquot quæstiones in Epistolam ad Romanos.

Pœniteri in ipsum. Pro « pœnitere, » dixit. Communis editio: « Ut omnes ubique pœnitentiam agant, » πανταχοῦ μετανοήστω. Pœniteri forte dixit, ut Græce μεταμελεῖσθαι, forma passivi vel dependentis. Est enim locus Act. XVII, 31, et Apocalypsis XI, 18, et ad utrumque auctor respexit.

Angelorum Dei. Versionem LXX sequitur, ut Basiliius I. III *Contra Eunom.*, Chrysostomus hom. 60 in *Matth.*, Cyrillus in *LIII Isa.*, Basilius in *Symbol.* et plerique Græcorum et Latinorum. Hebraica sic ad verbum reddit Sanctus: « Statuit terminos populorum, juxta numerum filiorum Israel. »

Uti ab eis vanis. Septem has voces ex veteri cod. adjecimus, quas etiam agnoscit Lucæ contextus Act. XIV, et linea superiore « nos, » pro « nomine » reposuimus.

Utraque apta temporibus. Augustinus lib. XXXII *Contra Faustum*, cap. 14, et epist. 5, quæ est ad Marcell., idem explicat venusta similitudine sumpta a medico, qui aliud cras, aliud hodie ægrotis observandum præcipit, quandoque etiam prohibens quod ante præceperat. Origenes idem antea præstiterat, ducta similitudine a matre, quæ nunc mammis suaviter, postea solidiore cibo liberos pascit, dialogo I contra Marcionem.

Pag. 198. Quosdam quidem. Utramque Epistolam ad Timotheum, et eam quæ est ad Titum, Marcionem penitus rejecisse scribit lib. V in eundem Tertull. Cæteras ejus corruptiones uberrime suppeditavit Epiphanius contra heresim 42.

In altera conscriptione. Librum specialem adversus Marcionem promittit: quem si ediderit, nunc tamen haudquaquam exstare certum est.

Blasphemant fabricatorem. Blasphemiam adeo horrendam esse in verum Deum, existimaverunt Patres universi, eum cujusquam mali auctorem censere; ut liquet ex hoc loco, et libro altero adversus Florinum, cui titulum fecit: *Quod Deus non sit auctor malorum*; ut nullum nisi sacrilegum hæc dicere pronuntiarint. Prophetarum autem verba ista: « Non est malum in civitate, quod non fecerit Dominus. » Et: « Ego Deus creans

** Vide septimum Dialogum nostrum. ** Amos III, 6.

mala²⁶;) Augustinus interpretatur non de peccato, sed de poena, Tertullianum secutus, qui de malo supplicii, non autem delicti intellexit²⁷.

Quoniam autem. Redit ad institutas ex Actis apostol. probationes, quod unus sit Deus creator omnium et Pater Domini nostri Jesu Christi.

Discentes. Hanc vocem pro discipulis et auditoribus, non raro usurpat, ut infra cap. 16 et 20, quod et Tertull. frequenter fecit lib. *De patientia*, lib. *De carne Christi*, lib. *Præscript.* et lib. *De penitentia*.

A dextris. Vulgata editio addit, « virtutis: » sed Græci codices, quos sequitur Irenæus, hanc vocem ignorant.

Implevi. Vulgata editio, « multiplicavi; » cui et consentit Hebraica littera.

Pag. 199. *A fornicationes*. Nec hic, nec infra meminit « suffocatorum, » quod tamen existat apud Græcos; sed et paulo ante addidit: « super eos, » et « secundum me, » quibus penitus carent Græc. cod. et editio Vulgata. Quæ sequuntur: « Et quæcumque noluit, » etc., verbis apostolorum adjicit Irenæus, quoniam a Græcis et Latinis nunc editis absunt: tametsi non desint, qui testentur in quodam codice Græco vetustissimo, et duobus manuscriptis addi, καὶ ὅσα μὴ θέλωσιν αὐτοῖς γενέσθαι, ἐτέροις μὴ κεῖν. Ut et apud Cyprianum lib. in *Testimoniorum*, cap. 119: « Et quæcumque vobis fieri non vultis, aliis ne feceritis; » quæ etiam postea repetit Irenæus.

Cum ipsis. Vetus cod., « Ethnicis; » utrumque legendum proposuimus.

Cum allophylo. Sic quoque Græcos et alienigenas omnes appellat Tertull. lib. *Adv. Judæos*, c. 6, et lib. *Adv. Marc.*, cap. 37, ex LXX versione.

Pag. 200. *Hi autem qui circa Jacobum*. Billius iudicat hic merum Græcanismum esse, pro, « Jacobus apostolus, » Græci enim οἱ περὶ τὸν Ἰακώβου dicunt, pro ὁ Ἰακώβος. Intelligit autem hoc loco Irenæus concionem eam, quam Act. xv, post Petrum Jacobus habuit, in qua quibusdam exceptis, ἀδιαφορεῖν, quod hic vertitur, « libere agere, » gentibus permisit.

Non fecissent. Cod. ex., « non fecisset, » habebant.

Ex Jo. Ernesti Grabii adnotationibus in cap. 12.

Pag. 191. *Meos*. Mov in nostris N. Test. exemplaribus non legimus; legit autem Chrysostomus hom. 6 in Acta.

Traditum. Λαβόντες non agnoscit Irenæus, uti nec cod. Alexandr. neque Latina et Arab. versiones.

Inferorum. Vocem ἔδου loco θανάτου ante Irenæum habet Polycarpus ad Philipp.; Epiphani. in *Ancorato*, § 34, Vulgat. et Syr. interpretes.

De fructu ventris ejus sedere. Nota Irenæum verba ista, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστόν, quæ in modernis exemplaribus vers. 30 exstant, non agnovisse: uti nec in cod. Alexandrino, neque in Latina Vulgata, Syriaca, atque Æthiopica versionibus reperitur.

Neque derelictus est apud inferos. Nostra Græca exemplaria habent: οὐ καταλείψῃ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ἔδου. Verum ἡ ψυχὴ omittitur non solum ab Irenæo, sed et Didymo lib. in *De Spiritu S.*, inque cod. Alex: nec non Latina Vulgata et Syriaca versionibus.

Donationem hanc. Irenæi codex non solum τούτο, uti nos legimus, sed τούτο δῶρον, sive δῶρημα habuisse videtur, quomodo et Didymus Alexandrinus loco citato; Rufinus in expositione articuli, « Ascendit in cælos; » atque ex recentioribus Rupertus lib. vi *De operibus Spiritus S.* allegarunt. Beda insuper in *Comment.* ad hunc Actorum apostolicorum

A locum expressè testatur, in Græco textu nunc fuisse: « Effudit hoc donum, quod vos nunc videtis et auditis. »

Et Dominum. Καὶ Κύριον legit Irenæus aut ejus interpres, perinde ut Amphilocheus in oratione πρὸς τοῦ λόγου, apud Theodoretum dialogo 3, pag. 161, ac Epiphanius hæres. 69, Arian., § 42, pag. 164.

Pag. 196. *Credo Filium Dei esse*, etc. Ex hoc, et parallelo loco lib. iv, cap. 40, patet, Irenæum versum 37 cap. viii Act. apostol. in Alexandrino aliisque mss. codd. ipsiusque Chrysostomi *Commentario* omissum, in suo codice legisse.

Pag. 197. *Genus*. Non ἔθνος, sed γένος legisse videtur Irenæus; perinde ut Vulgatus interpres et Clemens Alexand. lib. i *Stromat.*, pag. 315.

Præfreniens tempora secundum determinationem inhabitationis eorum. Fallor, an Irenæus legerit, κατὰ ὁροθεσίαν τῆς κατοικίας αὐτῶν, prout et in ms. Cantabrigiensi codice Actorum existat. Miror autem προτεταγμένους vel προστταγμένους hoc loco excidisse.

Illud quod est divinum, si quo modo tractare possint... non longe sit. Τὸ θεῖον quoque habet Clemens Alex. loco citato, et cod. Cantabrig. in quo etiam legitur, φηλαφήσσιαν αὐτοῦ προ αὐτόν, ἐκ δὲ ἀρχόντος, non ὑπάρχοντα.

Quidam secundum vos. Omissa quoque « poetarum » mentio in ms. Cantabrig. et Æthiopica versione.

Diem judicari. Ex his videri posset, Irenæi codicem Actorum apost. non habuisse, ἐν ᾧ μέλλει, quæ etiam in Cantabrig. ms. desiderantur.

In viro Jesu, in quo statuit fidem, excitans. Ἀνδρὸς Ἰησοῦ quoque scriptum in cod. Cantabrig. Sed in solo Irenæo desunt duo verba παρέχων πᾶσιν, quæ exciderunt forte occasione præcedentis vocis πῶσιν, quæ iisdem litteris terminatur ac πᾶσιν.

Stephanus autem. Idem ex hoc Stephani sermone argumentum contra hæreticos nectit Origenes tom. XIX *Comment.* in *Joannem*, pag. 263, cujus verba Latine solum dare placet: « Quod ipse (Pater Christi) quidem sit Deus prophetarum, mundique creator, multis ex locis videre possumus; sed in præsentia sufficiat concionem Stephani ex Actis ad populum hunc in modum dicentis videre: Viri fratres, etc., et quæ sequuntur; per totam enim orationem citra contradictionem cernere licet, prophetarum Deum Patrem esse Christi Jesu. »

Pag. 198. *Quasdam quidem in totum non cognoscens*. Utramque Epistolam ad Timotheum, et eam quæ est ad Titum, Marcionem penitus rejecisse scribit lib. v in eundem Tertullianus. *FUGARD.* Sed et S. Lucæ Acta apostolica, atque Apocalypsin S. Joannis « quasi falsa rejecisse » scribit, non modo auctor Appendicis ad lib. Tertulliani *De præscript. adversus hæreticos*, cap. 51, sed ipse quoque Tertullianus idem testatur; de Apocalypsi quidem lib. iv *Adversus Marcionem*, de Actis apostolorum vero lib. v contra ipsum, cap. 2, ex quo loco illustrandus alter lib. *De præscript. adversus hæreticos*, cap. 22 et 23. Imo de Actis res clara est, ex ipsius Irenæi nox sequenti cap. 14.

Secundum Lucam autem Evangelium et Epistolas Pauli decurtantes. Qui decurtationes hæc atque corruptiones Evangelii Lucæ ac Epistolarum Pauli omnes et singulas cognoscere cupit, legat Epiphanius hæresin 42, Marcionitarum, atque Tertulliani lib. iv et v *Contra Marcionem*, in quorum priori ex eis Evangelii S. Lucæ partibus, quas Marcion agnoverat, eundem refellit; posteriori autem ex reliquiis Epistolarum Pauli adversus eum disputat. *Præsertim* ex lib. iv, cap. 7, patet, hunc hæreticum tribus prioribus Lucæ capitibus integris, et maxima quarti parte resectis, ita Evangelium suum iucæ-

²⁶ Isa. xlv, 7. ²⁷ Lib. de duabus animab. cap. 6, et lib. contra Adimantum c. 26 et 27.

pisce : « Anno quinto decimo principatus Tiberiani Deus descendit in civitatem Galilææ Capharnaum. » Unde Irenæo lib. 1, cap. 29, dicitur, « id quod est secundum Lucam Evangelium circumcidens, et omnia quæ sunt de generatione (nativitate) Domini conscripta, auferens. » Dum vero mox addidit : « Et de doctrina sermonum Domini multa auferens, in quibus manifestissime conditorem hujus universitatis suum Patrem confitens Dominus conscriptus est ; » respexit præcipue ad versum 21 capitis x Lucæ : « Consteor tibi, Pater, Domine cæli et terræ, » etc., ubi vocem « Patris » expunxit Marcion, ut ex Tertulliani lib. iv, cap. 25, liquet ; cum quo conf. Epiphanius in dicta hæresi 42, confutat. 22.

In altera conscriptione. Respexit hunc locum Eusebius lib. v *Hist.*, cap. 8, ita de Irenæo scribens : Ἐπιγγέλται δὲ ὁ αὐτὸς, ἐκ τῶν Μαρκιωνοῦ συγγραμμάτων ἀντιλέγειν αὐτῷ ἐν ἰδίῳ 130 σπουδαίᾳ. « Idem vero pollicitus est, se ex propriis Marcionis libris eum pecuarii opere refutaturum esse. »

Pag. 199. In vobis. Edita Actorum apost. exemplaria habent ἡμῶν. Sed ms. Alex. ὑμῶν, quoinodo et lib. vi *Constit. apost.*, cap. 12, atque apud Chrysostomum legitur.

Domini nostri... nos posse. Ὑμῶν in nostris Bibliis Græcis non legitur ; legit autem post Irenæum interpres Syrus et Æthiops. Reliquæ duæ voces « nos posse » explanationis ergo additæ sunt.

Deus excogitavit accipere ex gentibus populum nomini suo. Omisissæ sunt duæ, quæ in edit. Act. apost. exstant, voces πρῶτον et ἐπὶ, quarum posteriorem nec collector *Constit. apostol.* loco citato, nec Chrysostomus et Theophylactus in *Comment.* agnoscunt, neque manuscript. Alex. habet.

Et sic. Pro τούτων Irenæus vel interpres ejus legit ὁσος, quomodo etiam primitus in cod. Cantabrig. scriptum fuit, sed recentiori manu correctum.

Faciens hæc. Ταῦτα πάντα sonant nostra Actorum apost. exemplaria. Sed τὰ πάντα non legerunt Vulgatus et Æthiops interpretes, nec auctor *Constit. apost.*, neque exstat in cod. Alexandr.

Cognitum a sæculo est Deo opus ejus. Similiter ms. Cantabrig., γινώσκτον ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ Κυρίῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ.

A sanguine ; et quæcumque nolunt, etc. Quemadmodum Irenæus, vel ejus interpres, hic et paulo post ; ita et cod. Cantabrig. utroque in loco omittit, καὶ πνεύματι, atque addit : καὶ ὅσα μὴ θέλωσιν αὐτοῖς γίνεσθαι, ἑτέροις μὴ ποιῆτε, posteriori loco, postiv. Agnoscit quoque hanc appendicem Cyprianus lib. iii *Ad Quirinum*, cap. 119, non autem Clemens Alex. lib. ii *Pædagog.*, cap. 7, pag. 172, neque pseudo-Clemens Romanus loco ante citato.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 13.

Pag. 200. Eos autem qui dicunt. Ostendit non solum Paulum veritatem agnovisse, sed hujus cognitionem ac professionem cunctis apostolis fuisse communem : alias frustra in universum mundum ad eam propagandam missi fuissent.

Falsa testantium. Ita vetus codex, cujus auctoritate loco movimus « falsum testimonium. »

Ad horam cessimus. Ita legunt omnes codices ; nunc Pauli littera Græca, et editio Vulg. cum negatione : « Neque ad horam cessimus ; » sicque interpretantur Augustinus, Chrysostomus, Theod. et Hieronymus, in posterioribus *Commentariis. ad Galatas*. At idem ipse in prioribus *Commentariis*, et postmodum Primasius, indicant quædam exemplaria non habere ὀδέ ; quod et omittit Ambrosius. Tertullianus libro quinto *Advers. Marc.*, cap. 4, velut nodum dissolvens, et utrainque probans lectionem, fatetur Paulum ad aliquod tempus cessasse, Timotheum circumcidendo²⁷, et rasos introducendo in

A templum²⁸, faciendo se Judæis Judæum, ut Judæos lucrificeret²⁹ ; non autem in perpetuum.

Ejusdem adnotationes in cap. 14.

Quoniam autem. Docet beatum Lucam Pauli comitem individuum, et sedulum cooperatorem. Gnosticorum Æonum, aut Pleromatis nunquam meminisse, quandoquidem nec a Paulo de his quidquam audivisset vel didicisset.

Festinet. Sic habebat vet. cod. : ideo ejus auctoritate delevimus « festinavit. »

Pag. 202. Post discessum meum. Ita vetus codex, et lectio Græca, μετὰ τὴν ἀφίξιν μου. Itaque delevimus « nostrum. » Et continuo, λύχοι βαρεῖς, recte Irenæus reddit « lupi graves ; » Vulg. edit. « rapaces. »

Sic apostoli. In eos hæc dicuntur, qui apostolos diversa et pugnancia pro variis auditoribus annuntiasset, aut minus instructos a Spiritu sancto præcones missos fuisse volebant : quos acerrime refellit etiam Tertullianus libro *De præscriptionibus*, cap. 6 et 7.

Contemplantores. Græce, ἀπόπται τοῦ Λογοῦ, a pronomine αὐτός, ipse, et ἔπω, video, qui ipsi viderant et contemplati fuerant.

Si quis autem refutat. Præoccupatione usus, docet Lucam non ignorasse altissima divinaque mysteria ; quippe qui præcipua tam Evangelio, quam Actorum libro memoriæ mandaverit, ut ex subjectis manifestum quoque facit.

Et pseudopropheta. Nam Græce legitur ψευδοπροφήταις : Vulgata editio, « prophetis. »

Expostulabant animam. Cyprianus in orationem Dominic. : « Stulte, hac nocte expostulatur anima tua. » Tertullianus libro quarto *Adversus Marcion.*, « reposcent. » Græce est ἀπαυτοῦσι.

Ejusdem adnotationes in cap. 15.

Pag. 203. His qui Paulum. Ebionæos intelligit, quos Paulum, ut legis apostatam, recusasse recensuit, lib. 1, cap. 26. Persequitur autem alteram partem superioris dilemmatis. Si Gnostici universum ac integrum B. Lucæ scriptum admiserint, jam ex eo discent Deum unum et verum cum B. Paulo locutum, et hunc ab eodem electum et missum ad erudiendas gentes de Christo vero Dei Filio. Præterea etenim multa ab aliis evangelistis prætermissa nuntiavit, ut et ipsi de Pauli vocatione et laboribus testificantii, fides haberetur.

Hoc enim fictorum. Quam vere isthæc cunctis hæreticis conveniant, cum historiis ecclesiasticis testantur Patrum omnium monumenta. Marcionitas carnis resurrectionem imaginaria significatione distortentes, hacque specie catholicos in colloquiis decipere solitos scripsit Tertull., quasi et ipsi resurrectionem admitterent³⁰. Nota est Arii scelerata vafrities, qui imperatori Constantino fidei confessionem, verbis quidem catholicorum consarcinatam, at sensu longe a mente eorum abhorrentem, exhibuit³¹. Sed de his jam quædam in lib. 1 observavimus.

Et illiciant eos, simulantes nostrum tractatum. Delevimus « in deliciis. » Cæterum, notanda est ista omnium quidem hæreticorum in perversis et blasphemis erroribus suis fucandis, palliandis et incrustandis calliditas et malitia ; Sacramentariorum autem omnium maxime. Nam Lutherani et Anabaptistæ magis ingenue et aperte quod sentiant, proferunt ; illi vero in tam varias figuras instar Protei sese vertunt, ut multis etiã magnis et sapientibus hominibus imponant, idque mira et inenarrabilia vafritie. « Quemadmodum hyena, » ut ante me etiam observat ex Plinio Schlüsselburgius, « volens suam in aliquem exercere feritatem, solet sermonem humanum inter pastorum stabula assimulare, nomeque alicujus addiscere ; quod

²⁷ Act. xvi, 3. ²⁸ Act. xxi, 24. ²⁹ I Cor. ix, 20, cap. 11.

³⁰ Lib. de resurr. carn. ³¹ Rufinus, lib. x *Hist.*,

cum assecuta est, illum foras evocatum protinus A lacerat, discerpit, devorat; » ita Calviniani volentes suos promovere errores, sermonem addiscunt divinum, nomen veteris tam Græcæ quam Latinæ sanunt Ecclesiæ, confessionem fidei suæ, quantum possunt, catholicæ attemperant, in eos invehantur et scribunt qui vacua panis et vini signa esse dicunt, Christi carnem et sanguinem vere, realiter, et substantialiter per eucharistiæ sacramentum, nobis offerri ac exhiberi ampullosis verbis profitentur. Sed reapse meræ sunt præstigiæ, illusiones et aucupia, quibus incautos capiunt; imo et voragines horrendæ, verborum pergulis et cespitibus operæ, quibus in simplicitate sua incedentes secum in æternam perditionis foveam abripiant: quandoquidem vera Christi hominis substantia ab illis tantum absit, ut et ipsi tandem affirmant, quantum distat cælum a terra.

Se putant posse discernere. Linea superiore « et non, » pro « necnon, » vet. cod. auctoritate legimus: hoc autem loco « discernere, » pro, « discernere, » Billii secuti iudicium. Vult enim Irenæus, ait illa, proclive non esse τὸν ἐν λόγῳ πισθῶν ἀπὸ τῆς ἀληθείας διακρίνειν. Id est, « hoc quod verborum tanquam lenociniis quibusdam fucatum est, a vero internoscere. »

Sine fuce autem. Proverbium simile ex Euripide citatur a Seneca epist. 49. « Veritatis simplex est oratio. Impostorum est enim verborum lenociniis mendacia fucare; simplex autem veritas fucus, fucus; lignonem, lignonem appellat. » Basilium hom. de Mamante martyre: « Nuda est veritas, absque patrocinio ipsa seipsam declarans. » De his plura in præfationem lib. 1.

Quasi parvum ovum. Per « parvum ovum, » οὐρίων ὄν, quod « urinum ovum » aptius transferretur, interpretem reddidisse Billius existimat. Qui enim se hæreticorum commentis totos tradunt, hi subventaneis et inutilibus ovis comparari non immerito queant. « Deditum autem seipsam præbere, » pro, sese totum tradere ac mancipare, ad Græcorum morem accedit, qui ἐξδοτον ποιέσθαι dicere consueverunt.

Neque in cælo. Proverbium est, cujus ferme simile legitur apud Lucianum in *Pseudomante*: « Ὅκτώ μοι χρησμοὺς ἐπέμψεν, ὅτε γῆς, φασιν, ὅτε οὐρανοῦ ἀπομένους. Id est: « Octo ad me misit oracula, sed quæ neque cælum, ut aiunt, neque terram attingerent, » metaphora assumpta ab his qui in aere pernent.

Gallinæ elationem habens. Proverbium hoc ex alio natum est: « Gallus in suo sterquilinio plurimum potest; » sic enim et isti, ob fæces suarum quisquiliarum, spiritus atque animos tollebant.

Pag. 204. **131** Sunt autem apud eos. Hos nunc referunt illi Anabaptistæ, qui apostolici et separati vocantur. Jactant enim se pressis vestigiis apostolorum vestigia sequi, ac se more ipsorum omnino vivere. Austerum vultum præ se ferunt, crebros ducunt genitus, gaudia aversantur, neque conviviis lætioribus interesse volunt. Vestiuntur ad simplicitatem, nullum armorum genus portant, ad præscriptum tantum edunt, dormiunt, incedunt, laborant, atque severam vitam cunctis ducendam prædicant, qui salvi esse cupiunt.

Plurimi autem. Et hi parentes sunt horum Anabaptistarum, quos novos Catharos appellant. Negant quoddam esse peccatum originale, quo parvuli delinunt maculentur; ideoque illos sine baptismo salvari; quod a Calvinianis didicerunt. Quin seipsos quoque a cunctis peccatis imunes et puros esse prædicant: particulam istam orationis Dominicæ, « Dimitte nobis debita nostra, » penitus intermitunt; Christianam libertatem in omnem carnis

lasciviam convertunt, mulieribus communiter utuntur; nec ullis delictis Spiritum sanctum (quem semel se accepisse jactant) a se recedere gloriantur; quod etiam Beza in colloquio Mompelgartensi palam de se suisque asserere non erubuit.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 15.

Pag. 203. *In gentibus.* Videtur interpretes in Irenæo, vel Irenæus in S. Luca, male legisse ἐν πρὸ ἐκώπων.

Ex ipso. Hæc duæ voces, aut ab Irenæo ex memoria hunc librum allegante, aut in ejus codice a scholiaste quodam additæ fuerunt, quibus significaretur, ex τούτου, scilicet χρόνου, « ex illo ipso tempore, » passiones Pauli initium sumpsisse. Quippe mox post conversionem, persecutionem huc illuc jactatus fuit.

Simulantes nostrum tractatum. « Tractatum » intellige « sermonem, » et hæc explica per ista in præmio lib. 1, pag. 3, lin. 2: Ὅμοια μὲν καλοῦντας, ἀνόμοια δὲ φρονούντας: necnon illa cap. 17 hujus libri: « Lingua quidem unum Christum Jesum confitentem, divisi vero sententia. »

Instituto. Id est superbia et elatione animi. Nam « institutorum » dicitur omne quod ad « institutores, » id est præfectos, pertinet. Atqui hi cum sublato plerumque animi esse soleant, hinc inter alios Quintilianus lib. xi, cap. 4, « tumidum, ac sui jactantem, et ambitiosum institutorem eloquentiæ » dixit.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 16.

Pag. 204. *Nos autem revertamur.* Absoluta de Paulo ac cooperatore ejus Luca disputatione, quæ velut obiter instituenda fuerat, redit ad præcipuum caput, nimirum, apostolos unicum Deum mundi creatorem toto orbe prædicasse, qui Moysi legem dederat, et populum Hebraicum in peculium sibi assumpserat: qua doctrina universi Gnosticorum Aëones, cunctæque fabulæ evanescebant.

Nisi solum verum Deum Patrem et Verbum ejus. Primum ex hoc et sexcentis similibus locis observo Irenæum nunquam a divinitate secludere Filium, aut Spiritum sanctum, quando de uno et solo vero Deo loquitur, cum Pater, Filius, ac Spiritus sanctus sint ille unus et solus verus Deus. Frustra ergo novi Ebionitæ, Samosateniani, et Ariani ab hoc auctore impietatum suarum patrociniis petunt. Deinde, omnium rerum principatum et dominationem, utpote Creatori, Verbo, id est eidem Filio Dei tribui, quemadmodum etiam Scripturæ testificantur: « Omnia mihi tradita sunt a Patre meo²². Pater dedit ei omnia in manus²³. Data est mihi omnis potestas in cælo et in terra²⁴. Est caput omnis principatus et dominationis²⁵, » etc.; quibus sempiterna et una cum Patre ejus potestas eademque majestas significatur et asseritur.

Et discentium. Id est discipulorum et auditorum, D cujusmodi fuerunt Timotheus, Titus, Clemens, Polycarpus, Ignatius, Dionysius, etc. Sic enim discipulos appellat etiam Tertullianus libro *De patientia*, capite tertio, et libro *Præscript.*, capite tertio, vigesimo, et vigesimo secundo.

Ejusdem adnotationes in cap. 17.

Pag. 204. *Quoniam.* Cerinthum et assecas ejus intelligit, quorum deliria lib. 1, cap. 25 et 34, tradidit. Affirmat autem Christum a Gnosticis velut in quatuor partes impie distrahi; cum vere unicus sit Dei et hominis Filius, natus ex Maria Virgine, passusque pro nobis; et qui aliter sentiunt, excacatos et summissos esse a Satana omnium mendaciorum parente.

Atii vero. Basilidis sectatores, de quibus lib. 1, cap. 25. Hos acerrime impugnaverat ante Irenæum

²² Matth. xi, 27. ²³ Joan. xiii, 3. ²⁴ Matth. xxviii, 18. ²⁵ Coloss. i, 10.

Ignatius et ipse martyr, *Epist. ad Trallian.*, *Tar-*
sen., *Philip.*, *Philadelph.*, *Polycarp.*

Lingua quidem. Ei hic rursus observanda, imo detestanda Gnosticorum fraus, qua verbis quidem aliquantisper recte discere videbantur, interpretatione vero impure blasphemabant. Eandem impietatem Sacramentarii, illorum progenies, pleno ore spirant, sive de Dei omnipotentia, sive de descensu Christi ad inferos, de multisque aliis fidei capitibus, adversus eos disputatio instituitur.

Adhibere. Expunximus « habere, » auct. vet. cod.

Ejusdem adnotationes in cap. 18.

Pag. 204. *Et quoniam Joannes.* Toto præsertim hujus libri cap. 11 ex Joannis Evangelio asseruit Christum esse æternum Dei Filium, eundemque vere hominem factum : et non alium esse Jesum, alium Christum ; nec alium Filium Altissimi, alium vero Filium Virginis.

Sed providens. Expunximus « providens. » Item tam in hoc capite, quam omnibus aliis locis « Emanuel » reposuimus, pro « Emanuel : » quod semel dixisse sufficit.

Pag. 205. *Voluntates.* Vet. cod. « voluptate ; » sed qua infra cap. 21 rursus habet « voluntate, » nihil mutare libuit.

Alterum autem. Quatuor has voces ex vet. cod. adjecimus, et illius auct. delevimus « suspicemur. »

Prædestinatus. Vulgata editio, « segregatus, » et ita legunt Hieronymus, Ambrosius, Theodoretus, August., Primasius ; Græce est ἀπορισμένος.

Qui est Deus super omnes. Vulgata editio Latina, « super omnia ; » Græci ἐπὶ πάντων, communiter ad utramque lectionem. Cæterum, Erasmus non sine manifesta malitia et impietate in Christum, conatus est hujus apostolici loci, « quo Christi æterna deitas et majestas adversus Arianam impietatem (inquit Theophylactus) aperte refellitur, » auctoritatem elevare. Primo scribens Cyprianum lib. II *Adv. Judæos*, cap. 6, Dei mentionem omittere ; quod tamen codices a Morelio et Pamelio ex vet. manuscriptis emendati et vulgati, insuper et Tertullianus lib. *Advers. Praxean*, cap. 13 et 15, et Novatianus lib. *De Trinit.* cap. 15 et 50, et hic Irenæi locus manifestè imposturæ coarguunt. Deinde, conjectatur particulam illam, « Deus, » additam fuisse ab Origenis interprete, aut aliis quibusdam ; quod falsissimum esse convincunt superiora Patrum testimonia, cunctorumque Latinorum et Græcorum vetustissima monumenta. Stat igitur, stabitque firmissimum et apertissimum pro Christi vera sempiternaque divinitate, adversus Arianos, horumque fautores, hoc beati Apostoli testimonium.

Natum ex muliere. Græce est γεννώμενον. August. lib. *De trinitate et unitate Dei*, cap. 3 ; Cyprianus lib. II *Adversus Judæos*, cap. 8, constanter cum Irenæo « natum » interpretantur ; « factum » legunt Tertull. lib. *De velandis virg.* et Ambrosius lib. I *De fide*, cap. 6, et epist. 52, serm. 5, in psalm. cxviii.

Portans. His agnoscit ineffabilem eam unionem, qua duplex natura, omni confusione semota, constat Domini nostri Jesu Christi unica hypostasis ; ut unus sit Filius Dei, et hominis filius.

Velociter. Vulgata editio, quæ et litteræ Hebraicæ conformis est : « Accelera spolia detrahere, festina prædare. » Non possum hoc loco silentio præmittere Calvini impietatem, qua cæco furore in Patres sanctos debacchatur, dum Christianos omnes scriptores nimis crasse hallucinatos esse scribit, qui vaticinium hoc ad Christum traxerunt. Siccine Judaicæ cæcitati faves? hæccine omnium Scripturarum ad fidei analogiam accommodatio?

» Tract. 8 in Joan.

A Sed velint nolint spurri Synagoga filii, hanc interpretationem Patrum, Justini, Tertulliani, Hieronymi, Basilii, huic Irenæi omnino conformem, ambabus unis excipiemus.

Propter hoc et pueros. Parvulos innocentes intelligit, quorum quatuordecim millia, ut in liturgia sibi a R. Mathæo relicta notant Æthiopes, et Græci observant in Calendario suo, nefanda Herodis immanitate, Christus et ipse puer martyres consecravit. Hos namque Cyprianus et Augustinus appellant « Martyrum flores ; » nec diffidentur tyrannum plus eis profuisse odio, quam profuisset obsequio. Et Tertullianus ait : « Eos testimonium Christo sanguine suo litasse. »

Et omnia in semetipso recapitulans. Alludit ad hunc Pauli locum Ephes. I, 10 : « Instaurare omnia in Christo ; » ubi Græcum verbum ἀνακατασκευάζουσαι, id est universam hominum et angelorum salutem, adeoque cunctam omnium rerum celestium et terrestrium summam, ad unum Christum 132 revocare, ac in eo unico comprehendere. Hieronymus Comm. in illum locum, verbum « recapitulare » post Irenæum usurpans, miratur quamobrem in Latinis codicibus habeatur, « instaurare. »

Intempestivam festinationem. Non est, quod ex hoc loco putent Gnostici posteriores, Irenæum B. Virginem Mariam alicujus vitii arguere ; cuius integritatis, pietatis, et fidei tantus assertor et vindex esse appareat infra lib. III, cap. 24, 25, 26, 27, 32, 33, et lib. IV, cap. 40, et lib. V. Nec enim culpatur illius humanitatem, qua egentibus subventum cupiebat ; nec matrem esse abnegat Filium, cui subjici et parere non detrectavit : « Sed ille singulariter natus de patre sine matre, de matre sine patre, miraculum quod facturus erat, secundum divinitatem, quam non genuerat mater, facturus erat, non secundum infirmitatem ; ideo operaturus facta divina. » ait Augustinus, « non agnoscit viscera humana. » Et Justinus martyr responsione ad 136 quest. orth. ait : « Illud : « Quid tibi et mihi est, mulier ? » non ad objurgationem dictum est matri a Servatore, sed quasi hoc demonstrare vellet. Non nos si sonus, qui curam suscepimus vini quod in nuptiis consumitur ; tamen præ amore si vis ne deficiat eos vinum, dic ministris ut faciant quæ ego eis dixero, et videbis eis non deesse vinum ; id quod etiam accidit. Non ergo verbis matrem objurgavit, cum eam factis honoravit. » Sunt itaque Chrysostomi, Theophylacti ac Euthymii in hunc locum commentaria, quibus intempestivos affectus B. Mariæ tribuere videntur, prudenter legenda ; cum præsertim sancta synodus Tridentina eos anathemate percusserit, qui eandem in tota vita sua, omnia peccata, etiam venialia, ex speciali Dei privilegio vitasse, non asseruerint.

Deminoratio. Auctor. vet. cod. delevimus « Demiurgi ratione. »

Deos quidem plures. Irenæum imitatus Cyrillus Jeros. Valentinum triginta « Deorum prædicatorem » vocat, catech. 6.

Propter quod rursus. Locum hunc a Theodoreto Græce et Latine suo loco inseruimus.

Habitat in vobis. Græca Pauli lectio, ἐν ὑμῖν : et Vulgata Latina, « in vobis. » Et postea, « corpora vestra. » Sed Irenæus seipsum aliis connumerans, personam ad institutum suum deflectit.

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 18.

Pag. 204. *Christi autem.* Ex hac citatione, iudeque deducto argumento patet, Irenæum nomen Ἰησοῦ, quod in nostris N. Test. exemplaribus Græcis expressum exstat, fraud legisse, uti nec Vulgata Latina, neque Persica versio illud habet.

Pag. 205. *Non enim ex voluntate.... Verbum caro*

factum est. Ex hoc loco et cap. 21 hujus libri liquet, Irenæum Joan. 1, 13 legisse, ἐγενήθη pro εἰ γεννήθησαν : quomodo et Tertullianus lib. *De carne Christi*, cap. 49 et 24, allegavit.

Pag. 206. *Æternam*. Vocem αἰώνιον, quæ in nostris evangelicis codd. non exstat, Irenæus in suo additam habuisse videtur, ut et Syrus, Arabs, aliique Orientales interpretes.

Non sunt ex nobis. Cognoscite ergo, etc. Hæc Irenæus ex memoria allegasse videtur.

Derident. Id est ridendos propinant. Conjiicio autem Irenæum hic in Græco lusisse paronomasia, in verbis καταγέλωσι, « derident, » et καταγγέλωσι, « annuntiant, » quod mox sequitur.

Consparsus. Græce περιχυμένος, uti conjiicio, « commistus, » id est « intime unitus, » quomodo Plutarcho in Romulo dicitur περιχυμένη σώματι ψυχή.

Invisibilis visibilis factus, etc. Ita plane et S. Ignatius in *Epist. ad Polycarpum*, pag. 12, scribit, τὸν ἀράτον, τὸν δὲ δι' ἡμᾶς ὁρατὸν τὸν ἀψηλάφητον (supple ex interpolato exemplari, δι' ἡμᾶς δὲ ψηλάφητόν) τὸν ἀπᾶσθητον, τὸν δὲ δι' ἡμᾶς παθητόν.

Pag. 207. *Extra dispositionem sunt*. Id est alieni sunt a gratiosa Dei erga homines œconomia, nec mysterium incarnationis Dei intelligentes, nec fructum ejus percipientes.

Exierunt. Εἰσήλθον habent nostra Novi Testam. exemplaria. Sed ἐξήλθον cum Vulgato interprete legit Irenæus; aut hujus interpretis illius auctoritatem secutus est.

Videte eos. Irenæus βλέπετε αὐτούς, non λαοτούς, legisse videtur, ita ut hæreticos respicere, eosque vitare præceperit S. Joannes, quomodo Paulus Phil. III, 2 : βλέπετε τοὺς κύνες, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας.

Ne perdati quod operati estis. Hinc colligas, Irenæum iterum contra quam in nostris exemplaribus in suo habuisse : ἴνα μὴ ἀπολέσητε, & vel δ ἡργάσαθε, quomodo et Vulgatus, Syrus, Æthiops interpretes, atque Œcumenius in *Comment.* ad hunc locum expresserunt, et quomodo in codice Alex. scriptum est, alios ut taceam.

De sæculo. Ex memoria Irenæum ita allegasse puto, siquidem omnia exemplaria habent, εἰς τὸν κόσμον.

Qui solvit Jesum Christum. Dubium est, utrum interpretis ex Vulgata Latina ita reposuerit, an ipse Irenæus jam in suo exemplari legerit, δ λύει τὸν Ἰησοῦν, quod sane in vetustissimis codd. locum habuisse fidem facit Socrates lib. VII *Hist. eccles.*, cap. 32, nec dubitare nos sinit post Vulgatum interpretem Tertullianus lib. V *Contra Marcionem*, cap. 16, ubi memorat « Antichristi spiritus, negantes Christum in carne venisse, et solventes Jesum. » Ubi utramque lectionem jungere videtur, tam modo dictam, quam alteram in nostris exempl., δ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἀληθινότα, quæ maxime confirmatur per *Epist. Polycarpi ad Philippenses*, § 8.

Gratias et justitias. Χάριτος καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης, habent nostra Græca. Irenæus autem, perinde ut Origenes *Comment. in Joan.*, pag. 554, τῆς δωρεᾶς haud agnoscunt, quod hæc duæ voces forte ob recurrentem articulum τῆς in illorum codd. per negligentiam scribæ essent omissæ. Nisi potius dicendum, quod interpretis Irenæi, aut scriba eas omiserit, utpote desideratas in antiqua Latina Bibliorum versione, sicut ex Augustini lib. I *De baptismo*, cap. 13, colligitur.

In vitam. Haud puto Irenæum legisse εἰς ζωὴν, sed scribam ita exarasse, quod suum Latinorum Bibliorum exemplar ita haberet, prout ho-

lianum in ms. Claromontano legi, ex doctissimi D. Millii N. T. didici.

A mortuis. Haud additur, « per gloriam Patris; » sicut et in Tertull. lib. *De resurrectione carnis*, cap. 47, desideratur : unde ab Italica versione ita posuit interp̄es, vel potius scriba. Neque enim dubito, Irenæum et scripsisse, ut nostri Novi Test. codd. habent, non εἰς τὴν, prouti Latinus interpretis vitiose legisse videtur.

Adnotationes Fr. Feuarentii in cap. 19.

Pag. 208. *Etenim potuerunt*. Apostoli nihil unquam de duplici, aut etiam quadruplici Christo Salvatore tradiderunt, quale Gnostici comminiscabantur : sed disertis verbis referunt Spiritum sanctum in specie columbæ super eum descendisse et permansisse, velut a prophetis prædictum fuerat³⁷. Eundem quoque et apostolis, et Ecclesiæ, et sacramento baptismi efficaciter adfuisse, quem admodum iidem prophetæ, et postea Christus ipse promiserat³⁸. Paulo post, « requiescet super eum, » pro « requiescet super me, » restitutum ex vet. cod. et Isaïæ contextu.

Et sicut arida. Aptissima similitudine necessarium esse gratiæ divinæ auxilium libero hominum arbitrio ostendit, quam secutus est alicubi Cærysostomus.

Corpora enim nostra. Caput hoc diligenter excutienti et perpendenti, inter cætera multa occurrunt tria, quæ de baptismi sacramento Irenæus affirmat. Primum, formam ejus omnino per Christum mandatam esse discipulis, dicentem eis : « Baptizate in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti³⁹. » Ergo in Christum plane blasphemi sunt Hugnostici affirmantes magicum esse sacramentorum administrationem certis verbis alligare; verbumque sacramentorum non esse aliud a verbo prædicationis ministri ex suggestu.

Secundum, hoc sacramentum tantæ necessitatis esse, ut sine eo, nec Christo adhærescere, nec in vitam æternam pervenire valeamus : quod hic aliquot similibus exemplis, ac figuris comprobat Irenæus. Cui subscribens Tertullianus ait : « Lex tingendi proposita est, et forma præscripta : Ite, docete nationes, tingentes eas⁴⁰, » etc. D. Augustinus vero scribit⁴¹ : « Dominus Christus aperitissime dixit : « Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non intrabit in regnum cælorum⁴². » Exempla Cornelii, discipulorum Joannis Baptistæ, et aliorum autem susceptum hoc lavacrum sanctificatorum, necessitatem ejus comprobant. Hinc rursus Augustinus : « Noli credere, noli dicere, noli docere, infantes, antequam baptizentur, morte præventos, pervenire posse ad originalium indulgentiam peccatorum, si vis esse catholicus⁴³. » Turpissime rursus ergo fallunt et falluntur Hugnostici, sectatorum suorum parvulis sine baptismo decedentibus pro certo salutem repromittentes.

Tertium, quod constanter asserit Irenæus, est hujus sacramenti multiplex virtus ac efficientia. Est enim in eo potestas regenerationis et renovationis humanæ, unum efficit cum Christo, eo ut cælesti pluvia rigamur et secundamur, facitque salire in vitam æternam, etc. Itaque 133 etiam atque etiam fœde hallucinantur iidem Hugnostici, omnem ab eo efficaciam subtrahentes, ac ita suffragantes, ut evanidum tantum symbolum prius acceptæ gratiæ remaneat.

Sed fornicata est. Non secundas, vel tertias damnat nuptias; sed multorum adulteriorum rem Samaritidam intelligit, licet Athanasius quæst. 59 ad Antioch. quinque priores maritos legitimos putet.

Hanc muneris. Concinna est hæc allusio roris

³⁷ Joan. 1. ³⁸ Luc. III; Matth. III. ³⁹ Matth. XVIII, 19. ⁴⁰ Lib. De bapt. ⁴¹ Epist. 10. ⁴² Joan. III. ⁴³ Lib. III De origine animæ, cap. 9.

illius, ad gratiam cœlestem et charitatem, quæ A per Spiritum sanctum diffunditur in corda credentium, alias plus satis arida et sterilia. Id autem prævisum et præsignatum olim a Patribus, nullus inficiabitur, qui Paulo crediderit, affirmanti omnia in figuram antiquis contigisse, legemque umbram fuisse futurorum bonorum. Quod vero ad hanc Geodeonis velleris piam accommodationem attinet, Irenæum imitatur Augustinus quæst. 49 in lib. *Judicum*; lib. xii *Contra Faustum*, cap. 52; lib. *De unitate Eccles.*, cap. 5; *Comment. in psal.* xlv et lxxi; serm. 2, de verbis Apostoli; et serm. 108, de tempore; Ambros. prologo in librum 1 *De Spiritu sancto*; Hieronymus epist. ad Paulinum, de instit. monachi; et ex Græcis Theodoretus quæst. 14 in *Judic.* Origenes hom. 1 in *Judic.* Hæc adnotare visum est in Gallasi malevolentiam, qui, ut perpetuo Patrum auctoritati detrahat, hic levitatis accusare non veretur beatum hunc martyrem.

Et super vellus lanæ. Ita vet. cod., excusi habebant, et e superiori vellus lanam. B

Ut per Spiritum imaginem et inscriptionem, etc. Quid si nomine imaginis et inscriptionis in baptismo susceptæ, hoc loco signum illud spirituale ac perpetuum animis Christianis impressum Irenæus intelligat, quod alii « characterem » appellant? Libenter enim ad illum etiam refero, quod ejusdem sæculi scriptor Tertullianus dicit⁴⁴: « Caro (in baptismo sacro chrisimatis et crucis signo) signatur, ut anima inunniatur. » Sed nullam mihi cavillationem admittere posse videntur hæc Cyrilli Jerosolym. de eodem characterem verba⁴⁵: « Accede ad baptismum, non tantum vultum istum visibilem baptizantium respiciens, sed memineris Spiritus sancti. Hic enim paratus adest obsignare animam tuam, et dare tibi signaculum, quod dæmones tremunt, cœlestes quoddam et divinum, sicut scriptum est: « In quo etiam credentes signati estis « Spiritu sancto promissionis⁴⁶, » etc.

Spiritu itaque descendente. Ist hæc, usque ad illud, et subdivisiones excogitaverunt, » transcripsit Theodoretus dial. 1, quæ et nos apponi curavimus.

Pag. 209. Et oportebit. Expunximus « oportebat; » et aliquanto post « asseccionis » delevimus, et « affectionis » reposuimus auct. vet. cod.

Lacte gypsum miscetur. Proverbium est, non hinc dissimile: « Lethale mulsum; » id omne significans, quod boni specie, perniciem affert. Gypsum enim præsens venenum habere docet Plinius libro xxxvi, cap. 24, quod cum lacte mistum fuerit, fallit.

Ejusdem adnotationes in cap. 20.

Pag. 209. Ostenso. Sic ex veteri cod. restitimus, ut sit anacephaleosis eorum, quæ superioribus dixerat. Expunximus itaque « ostensio. » Scribit autem Filium Dei nequaquam tunc incœpisse esse, cum carnem nostram assumpsit; sed Patri semper coexistisse; hominem vero factum esse, ut id repararetur, quod in Adam amissum erat. Item, unum ac eundem esse Filium Dei et hominis, salutis nostræ auctorem, vere passum pro nobis, ut et apostoli vere passi sunt pro nomine ipsius.

Ut quod perdidit in Adam. Videtur asserere, peccato Adæ perditam esse in eo ac posteris ejus imaginem Dei, quod et Origenes dicitur postea sensisse, scribens tomo III in *Genes.*: « Homo imaginem Dei, ad quam conditus fuerat, peccando amisit. » Augustinus quoque, lib. vi *De Genesi ad litteram*, cap. 27 et 28, scribit: « Adam per peccatum perdidit imaginem Dei in spiritu mentis impressam, secundum quam creatus est. » Hoc ipsum ante illos tradere videtur Philo Judæus, *De officio sex dierum*.

Sed bene habet, quod Epiphanius ante mille et trecentos annos istam Origenis opinionem inter errores ejus recensuit, et Augustinus libro secundo *Retractionum*, cap. 24, priorem sententiam illam emolliens et mitigans scribat, eam non sic accipiendam esse, tanquam nulla remaneat imago: sed quod tam deformis et obscura facta sit, ut reformatione opus habeat. Perditam ergo illam scribit Irenæus, quantum ad gratiæ, justitiæ et pietatis infusa initio clarissima ornamenta, quibus Deum referre debuit; non quantum ad substantiam, ipsumque fundamentum imaginis, ut ex libri quinti capite sexto promptum est colligere. Hoc velut explicans et comprobans ait Augustinus: « Recipimus justitiam, ex qua per peccatum lapsus est homo. » Et rursus: « Hanc imaginem in spiritu inentia impressam, amisit Adam per peccatum, quam recipimus per gratiam justitiæ⁴⁷. »

Quia enim non erat possibile. Duas voces « impossibile » et « obedientiam, » auctoritate veteris codicis removere non dubitavimus, oppositasque « possibile » et « inobedientiam » substituere, ut sensus sit: necessarium fuisse hominibus Christum redemptorem, cum tanto muneri facere satis nequisset ullus alius ab eo. Atque hanc esse Irenæi mentem manifestissime indicant ea, quæ in calce hujus capituli habentur. Irenæo subscribit Athanasius orat. 3 contra Arianos, et initio libri *De incarnatione Verbi*; sed accurate disputationem hanc pertractat Anselmus duobus libris, quibus nomen dedit: *Cur Deus homo*. D. Petrus apud Clementem lib. 1 *Recogn.* asserit, « impossibile fuisse mortalium mala purgari pro alium. » Consentit his verbis Augustinus: « Necesse erat illum hominem esse, qui occidi posset; et Deum, qui mori nequiret⁴⁸. »

Et incarnatus. Octo has voces ex vet. cod. restitimus.

Affingitur. Expunximus « affigitur; » et mor « Horo, id est funi » reposuimus pro « loro, id est funi, » auct. vet. cod.

Manifestum est igitur. Hæc Theodoretus in dialogo 3 ex Irenæo nominatim transcribit, usque ad illud: « et iterum, et periet infirmus, » etc., ut suo loco posuimus.

Pag. 210. Et periet. Veter. cod. auctoritate sic pro « pereat » non dubitavimus reponere, cum et Græce sit καὶ ἀπολείται, et hujusmodi verborum formas prisci scriptores ecclesiastici frequenter usurparint. Arnobius *Comment. in psal.* xx: « Fructus eorum qui increduli perseverant, a terra perient. » Et in *psal.* lxxi., in tribus lineis, quater « floriet » usurpat. Lucifer *Calarit.* lib. 1, pro Athanasio: « Memoria impiorum periet. » Conqueritur Augustinus, quod de ore cantantium suæ dioceseos populorum auferre non poterit; « Super ipsum autem floriet sanctificatio mea; » adeo huic voci assueverat. Paulo post etiam « decubuit, » loco « discubuit » substituimus, ex vet. cod.

In Christi nomine. Eadem fere ad verbum docet Ambrosius lib. 1 *De Spiritu sancto*, cap. 3.

Salvaverit. Delevimus « salvabit; » et infra « timeat, » pro « timentes » vet. cod. auct. substituimus.

Qui flagellari et occidi habent. Id est flagellandi et occidendi erant. Sic et infra, « et nos cum incipientem vere pati, » incipere pati, est passurum esse, ut Joan. iv, 47: « ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν, » incipiebat enim mori; » et Lucæ vii, 2, « οὐλόσ ἤμελλε τελευτᾶν, » servus erat moriturus. »

Qui confunderentur. Vetus cod. simpliciter habet, « confunderent confessionem ejus. » Atque ita fere legit Tertullianus: « Salvus sum, ait, si non con-

⁴⁴ Lib. de resur. carn., cap. 8. ⁴⁵ Catech. 17. ⁴⁶ Lib. xiii de Trinit., cap. 14.

⁴⁷ Ephes. 1, 15.

⁴⁸ L. vi de Gen., c. 24 et 27.

fundar de Domino meo. Qui me (inquit) confusus A autem sequuntur, « quos et concedimus ipsis mar-
fuerit, et ego ejus » etc.

Ut etiam martyres spernant. Observa quam gra-
viter priorum Gnosticorum temeritatem damnet,
qui præ se nihilo faciebant beatissimos martyres,
qui Christianæ pietatis ergo tot labores subierant.
Quid ergo dixisset, si posteriorum Gnosticorum
censuras, cachinnos, sacrilegia et sævitas vidisset;
quibus illorum scripta damnant, pietatem exsi-
bilant, memorias diruunt, et venerandas reliquias,
effossis sepulcris, ignibus, cloacis, vel feris tradunt;
pietissima scripta, aut damnant, aut lacerant, aut
corrumpunt; miracula dæmonum præstigiis tribuunt;
studiosa exercitia, periculosas superstitiones vocant;
exempla, disciplinam, et doctrinam, idololatriæ
seminaria, et Antichristi notas appellant; necnon
damnatos esse omnes, si abistis ante supremam horam
non resipuerint, non verentur vociferari et scribere?

Et ne videar hæc illis gratis affligere, ecce ab
aliquot discipulis Lutheri, novissimorum Gnosti-
corum parentis, collecta et publicata tam diversa,
quam adversa et perversa illius de cunctis fere
Patribus, martyribus et antiquis Ecclesiæ catho-
licæ doctoribus judicia: « Dionysius multa garrir
de nominibus divinis, de celesti et Eccles. hierar-
chia. Ita eum appellaverunt Diviniloquum: sed sunt
mora somnia, nec fuit Pauli discipulus, nec martyr.
Tertullianus horridus, ferus, sine ingenio, sine do-
ctrina, sine sensu communi. Cyprianus est infirmus
theologus. Cypriani et Tertulliani ætate crepit de-
generare Ecclesia. Origenem jampridem excommu-
nicavi. In toto Origene non est unum verbum de
134 Christo. In Athanasio nihil singulare fuit.
Basilium nihil plane valet. Totus est monachus.
Illum ne pili quidem facio. Nazianzenus in sua poesi
versatus, nihil sincere de Deo scripsit. Hieronymus
inter Ecclesiæ doctores censeri non debet: fuit
enim hæreticus. Homo fuit nullius iudicii aut dili-
gentiæ. Multa impie scribit. Ea fuit oscitantia et
hebetudo ejus in Scripturis intelligendis, more suo
Judaicas cæcitates pro historico sensu, deinde suas
ineptias pro allegoria obrudit. De fide, veraque re-
ligione et doctrina, ne verbum quidem in ipsius
scriptis exstat. Nullum inter Patres scio, cui ita
sim inimicus, atque Hieronymo. Nihil enim scribit
nisi de jejunio, de defectu ciborum, et de virginitate.
Multi libri Augustini nihil sunt. Chrysostomum
nullo loco habeo, nihil est nisi loquaculus. Nihil
prope scribit, quod purum sit. Libri ejus nihil aliud
sunt, quam chaos, et saccus plenus verborum, ubi
nihil est in recessu. Gregorii conclones ne terun-
cium quidem valent. Diabolus eum in dialogo suo
crasse decepit » etc. Obsecro, quis tam patiens
ac mitis, cui tam diabolica maledicta et infernalis
probra in sanctos Dei servos jacta, stomachum non
moverent? Quis tantas calumnias, tetrasque inju-
rias in sanctissima sanctissimi Spiritus Dei organa,
vivaque instrumenta, æquo animo ferret? Quis non
ab ipsomet Satana, quem sibi frequenter locutum
esse Lutherus gloriatur et scribit, in pectore ore-
que Lutheri immisissas pro certo sibi persuadedit?
O si adhuc hic nobiscum versaretur B. martyr Ire-
næus, quam jure, quam merito Lutherum cum Mar-
cione, appellaret os diaboli! Quoties, si hæc nobis-
cum sanctissimus Polycarpus audiret, cum gemili-
bus suum illud ingeminaret: « O Deus bone, in quæ-
nam servasti me tempora, ut isthæc blasphemia
sustineam? » Sed aderit procul dubio, aderit brevi
tempore Christus iudex vivorum et mortuorum,
qui et sanctorum servorum suorum gloriam vindica-
bit, et hæresiarcharum ora blasphemia sempiternis
ignibus obturabit.

Et subsistent omnia. Billius legendum putat, « sub-
stant; » quod verbum quidem barbarum est, sed de
Græco ὑποστάντα, id est sustinent, expressum. Quæ

quos et concedimus ipsis mar-
tyribus, » mendum plane olere: sed quod citra me-
lioris exemplaris æpem deleri nequeat.

Pag. 211. Si enim non vere passus. Hunc errorem
ante Irenæum refellit passim in epistolis Ignatius:
postea omnium acerrime Tertullianus toto libro De
carne Christi; et in calce libri IV Contra Marcionem.

Hæretice itaque fecit. Adorandum mysterium de
duabus in Christo conjunctis naturis, illiusque cau-
sas, hoc loco erudite describit; quod et Justinus
martyr non minus eleganter quam acute præstite-
rat lib. De confessione fidei et Trinit. Isthæc nomi-
natum ex Irenæo desumit Theodoretus dialogo 2,
usque ad illud: « qua enim ratione filiorum ad-
optivis, » etc.

Esset. Delevimus « esse. »
In carne natum. Expunximus « incarnatum. »
Non enim Spiritu. Tres has voces adjecimus.

Qui inciperet occidere. Id est qui peccatum occi-
surus et omnino deleturus erat.

Sic igitur. Excusi codices, « si igitur. »
Antiquam. Ita pro « antequam, » veteris cod. auct.
restituitimus.

Ex Joan. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 20.

Pag. 209. Christum Jesum crucifixum. Ἰησοῦν ἰη
nostris N. Testam. codd. non legimus; unde et hæc
verba Irenæum memoriter citasse dicerem, nisi
Clemens Alex. quoque lib. I Strom. pag. 313, cum
hæc additione illa allegasset.

Propheta. Nec nomen, neque locum prophetæ in-
dicarunt Irenæi editores. Est autem Jeremiæ cap.
xvii, vers. 9, ubi LXX habent: καὶ ἀνθρώπος ἵσχυ-
ρος καὶ ἰσχυρὰ λέγει αὐτόν; legentes nempe אֱלֹהִים non
אֱלֹהִים, uti modo Masoreticus codex habet. Ad Chri-
stum autem hæc verba applicarunt prisci Patres,
inde probantes, « quod homo sit Dominus atque Sal-
vator, secundum dispensationem carnis assumptæ, »
teste Hieronymo in Comment. ad hunc locum, et
animadvertente, « id bono voto eos, sed non securi-
dum scientiam fecisse. » Atqui post Irenæum no-
strum ita fecerunt Tertullianus lib. Contra Judæos,
cap. 14, lib. De carne Christi, cap. 15, lib. III Con-
tra Marcionem, cap. 7, et Cyprianus lib. II Testim.
contra Judæos, cap. 10.

Pag. 110. Servare eas, quæ ad eum essent, confes-
siones. Id est « observare, » ne eum coram homini-
bus negent.

Concedimus. Id est « committimus, » uti lib. II,
cap. 49, et alibi. Explicat autem Irenæus semet-
ipsum, dum addit, Christum hanc S. martyribus illa-
tam injuriam vindicaturum, quando una cum illis
secundo venerit ad gloriam; ubi non solum ipse,
sed et hi sedebunt iudicaturi mundum, juxta Apo-
cal. xx, 4. Quem sensum, cum non assequeretur
Billius, textum corruptum esse frustra suspicatus
est, lib. II Observat. sacr., cap. 5.

Adnotationes Fr. Feuudentii in cap. 21.

Pag. 212. Rursus autem. Carpocralem et assecclas-
oppugnat hoc loco; uberius autem infra cap. 27,
28, 29, 30, 31, quorum hæreses descripserat lib. I,
cap. 24. Adversus hanc hæresim nominatim confli-
git Justinus martyr in Dialogo, et postea Tertull.,
Epiph., Theodoretus.

Contentit autem hoc capite Irenæus, illos nec
peccatorum remissionem, nec adoptionem filiorum
Dei, imo nec jus beatæ resurrectionis assequi, qui
Christum filium Joseph constituunt. Duplex igitur in
eo agnoscenda et profunda est nativitas, duplex
natura, et substantia in unitate personæ.

Observandum quoque non modo Irenæi, sed et
omnium theologorum sententiam esse, purum au-
dumque hominem non potuisse redemptionis huma-
næ officium adimplere; sed necesse fuisse, ut id

88 Lib. de carne Christi. 89 Pet. Rebenstock lib. Colloq.; Aurifaber I. Colloq. mensalium Lutheri.

Deus simul et homo perficeret. 1 Nullatenus, 2 Inquit Fulgentius¹¹, « humana natura ad auferendum peccatum mundi sufficiens atque idonea fieret, nisi unione Verbi Dei. » Et Auguat. cap. 108 *Enchir.*: « Neque per ipsum liberaremur mediatorem hominum Christum, nisi esset Deus. » Ambrosius quoque in caput ix ad Hæbreos ait: « Tantum fuit peccatum nostrum, ut salvari non possemus aliquando, nisi unigenitus Filius Dei moreretur pro nobis. » Et Basilius in psal. XLVIII: « Non homo nudus, sed homo Deus Jesus Christus nos redemit: quia nullus alius poterat condignum afferre pretium. » Plura istiusmodi testimonia comperiet studiosus lector apud Chrysostomum hom. 10 in Joan.; Cyrillum: Alexand. lib. v *Thesauri*, cap. 7. et lib. i *De fide ad reginas*; Cyrillum Hierosolym. catechesi 15; Damascenum lib. iii *De fide*, c. 15 et 19; Leonem papam epist. 43, 84 et 95; serm. 1, 4, et 10 de Nativitate, serm. 7 et 8, de Epiphania; et serm. 1 et 12 de Passione Domini; Anselmum denique duobus libris *Cur Deus homo*.

Commistum Verbum. Id est ex Virgine reipsa incarnatum: aut « commisti Verbo, » si vet. cod. lectio placet, id est fide, spe et charitate, necdum Christo adherentes. Mox « percipientes, » pro « percipientes » restituimus, auct. vet. cod.

Manumiserit. Ἐλευθέρωσεν, id est soluto miseriam omnium captivitatibus iugo, in libertatem filiorum Dei asseruerit. Ut enim mancipium dicitur Augustino¹², qui manu captus, belli jure occidi poterat; sic manumissus, cui libertatis copia ferebat, certis ritibus et verbis istis: « Hunc hominem liberum esse volo. »

Ego dixi: Dii estis. Hæc Theodoretus dialogo 4, ex Irenæo citat usque ad illud: « Non enim poteramus, » etc. Ejus porro auctoritate, et veteris cod. consensu mox pro « Verbum Dei, Verbi Dei » reposuimus.

Commistus Verbo Dei. Tres has voces Theodoretus desiderat, indeque forsitan alicui viderentur aliunde invecatæ, nisi codices omnes constanter illas servarent, et non raro infra iisdem verbis uteretur lib. iv, cap. 37. His autem perfectam illam unitiorem divinæ et humanæ naturæ in Christo, tanto studio docere et explicare studet, ut verbis adinveniendi, adherendi, conjungendi, coniungendi, assumendi, et communicandi, quibus superiori capite usus est, non contentus: nunc et commisionis vocem usurpet, sed ad superiorum significationem. Ne quis vero hæc phrasi offendantur, quasi confusionem quandam naturarum in Domino nostro Irenæus induceret, animalivertat et bene sentientes alios Patres ab ea non abhorruisse. Dionysius Areopag.: « Jesus simplex ex carne humiliatis nostræ ineffabiliter compositus est. » Tertullianus lib. ii *Contra Marcionem*: « Miscentem in seipso hominem et Deum; » et cap. 12 *Apologet.*: « Nascitur homo, Deo mistus. » Cyprianus, tractatu *De vanitate idolorum*: « Deus cum homine miscetur. » Vigilii martyr lib. i *Contra Eutychen*: « Filius Dei ostendere voluit nostri generis naturam per commisionis individuum unitatem. » Augustinus iv *De Trinit.*, cap. 20: « Verbo Dei, ad unitatem personæ quodammodo commistus est homo. » Alios multo plures prætereo, quos legendo notes licet.

Ut adoptionem percipiens. Erasmus præfatione in hos libros, existimavit hunc locum prudenter legendum, propterea quod Christum juxta conditionem humanam adoptivum esse Filium Dei videatur asserere Irenæo. Et certe hanc 135 sententiam in Elipando Toletanæ sedis episcopo, aliquot postea sæculis damnaverunt Paulus Aquilegiensis, Adrianus papa, et synodus Francofordiensi, ad quam, imperante Carolo Magno, ex Gallia, Germania, Italia episcopi circiter trecenti convenerant. Elipandus

A cum asseclis, libello edito volebat Hilarium, Hieronymum, Augustinum, deinde Eugenium, Hildefontem, et Julianum Toletanos olim antistites, a suis partibus stetisse: verum, Patrum illorum sententias partim depravasse, partim scititias suppositiis convictus fuit; et ejus error, sanctorum Scripturarum, et gravissimorum theologorum Athanasii, Nazianzeni, Cyrilli, Hilarii, Hieronymi, Augustini, Ambrosii, Isidori, Paschasii, ibidem adductis sententiis, quibus pernegant Christum ullo pacto adoptatum Filium dicendum esse, penitus oppressus.

Superest ergo ut hic aut voce adoptionis, quam usurpat Irenæus, eam gratiam, donum, beneficiumve intelligamus, quibus in unitatem personæ, sine ullis suis præcedentibus meritis, humanam nostram naturam ex Virgine Filius Dei assumpsit. Hoc fusius tibi explicabunt post Augustinum lib. *Contra Secundianum*, cap. 5, Petrus Lombardus lib. iii *Sent.*, dist. 10, et quotquot quæstionibus suis eum locum illustrarunt patres scholastici. Aut, quod acutis et doctis viris longe rectius videtur, illa Irenæi verba non ad ipsum Christum, sed ad ceterum piorum hominum referenda sunt, quos passionis, sanguinis et mortis suæ beneficio atque efficacitate in adoptionem filiorum Dei misericorditer assumpsit. Istud enim confirmant hæc Irenæi verba: « Filius Dei factus est homo, ut homo, percipiens adoptionem, fiat filius Dei. » Et paulo superius: « Ad eos dicit, qui non recipiunt munus adoptionis. » Spectans igitur B. martyr hæc apostolorum verba: « Dedit potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus¹³; » Acceptistis spiritum adoptionis filiorum Dei¹⁴; » de nostra in Christo et per Christum adoptione loquitur.

Possemus. Sex voces has inseruimus, erasmus vero « possimus, nisi » veteris cod. auct.

Propter hoc. Expunximus « quod per hoc: » et non ita multum post, « aut » pro « ut » reposuimus auct. vet. cod.

Sicut enim homo erat. Theodoretus in dialogo 3 hæc ex Irenæo transcribit usque ad illud: « Hic igitur Filius Dei, » etc., quæ supra Græcè et Latine adjecimus.

Requiescente quidem Verbo. Apertissime docet diviniæ naturæ nihil doloris in illa Dominica perpessione illatum, quippe quæ mutationem universarum experis, his subjici non potest. Hoc idem multis scripturis confirmat concilium Hispanense, actione 13, et clarissimis exemplis illustrat Euseb. lib. iv *Demonstr. evang.*, cap. 13.

Ejusdem adnotationes in cap. 23.

Pag. 213. *Magnanimus*. Vet. cod. « magnanimis. » Sic vocem Græcam μακρόθυμος, puto reddidisse interpreter, quam alii « patientem et longanimum » redderent. Irenæum porro imitantur Tertullianus lib. *De patientia*, Cypr. *De oratione Dominica*, eadem voce utentes.

Ostendit autem hoc capite Irenæus, Deum ex lapsu hominis huic mundo patefecisse, quam sit patiens, benignus, misericors, et potens ad salvandum. Hoc ipsum etiam Jonæ exemplum comprobatur: atque idcirco gravissimam esse hominum ingratitude, si tantum beneficium pro dignitate non agnovissent et suspexerint, etc. « Verbum » autem fere semper masculino genere effert, attendens Græcam vocem λόγος, quæ masculina est.

Ninivitis. Ita vet. cod., excusl et inimicis. *Conterritos ab eo signo*. Indicat Jonam prædicasse Ninivitis mira, quæ sibi in mari, in ceto, et in terra contigerant; quod etiam quibusdam Hebræorum interpreteribus placet, uti nostris in eam prophetiam *Commentariis* signavimus.

Ut insperabilem. Ita et capituli initio, « glorificaret Deum, qui insperabilem salutem ei donasset. » Expunximus ergo « inseparabilem. »

¹¹ J. de incarn. et grat., c. 4. ¹² Lib. xix de civit. Dei, cap. 15. ¹³ Joan. 1, 12. ¹⁴ Rom. viii, 23.

Ingratus enim. Vet. cod. : « Ingratum enim magis acribit, quæ Græce et Latine insequentem capite adjiciuntur. »

Ejusdem adnotationes in cap. 24.

Page 214. *Factus est.* Vertendum erat, « factum est, » propter antecedens « Verbum, » nisi λόγος masculinam vocem respexisset interpres: quod et alibi frequenter facit. Paulo post, « assuesceret, » ponitur pro, « assuefaceret. »

Non habebant salvari. Græce οὐκ εἶχον σωθῆναι, non poterant salvari; ut εἶχω λέγειν, possum dicere.

Ejusdem adnotationes in cap. 23.

Page 214. *Rursus, quoniam neque homo.* Oportuit Salvatorem mundi esse verum hominem, qui pro nobis pateretur et moreretur; item et Deum, qui peccata remitteret atque salvaret a morte.

Sine carne. Angelis corpora propria tribuunt multi antiquorum, ut ex Justino, Tatiano, Tertulliano, Cypriano, Origene, et plerisque aliis apertum est. Alii vero ut Dionysius, Cyrillus, Theodoretus, Damascenus, volunt illos omnino incorporeos, et non materiatos esse; quibus accedere videtur hoc loco Irenæus, licet cap. 70 lib. iv aliud indicare videatur. Ignatius item, *Epist. ad Trallianos*, vocat angelos « incorporeas creaturas. » Basil. hom. *Quod Deus non est auctor malorum*, cacodæmonis naturam ait esse incorpoream. Nazianzen. orat. 2 de theologia, de angelorum natura scribit: « Ne hanc quidem, tametsi corporis expertem, incorporeo modo cernere possumus. » Greg. Nyssenus lib. *De vita Moysis*, censet angelos natura incorporeos. Epiphanius contra hæres. 26, appellat dæmonem spiritum incorporeum. Chrysostomus homil. 22, in Genes. affirmat impossibile esse incorpoream angelorum naturam concupiscentia carnis teneri. Hieronymus denique, *epist. ad Avitum*, in erroribus ponit Originem, quod dixerit dæmones ob delicta sua aeriis corporibus vestiri.

Neque senior. Sententia est Isa. LXIII juxta translationem LXX; quæ hisdem fere verbis citatur quoque a Cypriano lib. ii *Adversus Judæos*, cap. 7.

Isaias ait: Et commemoratus est. Non dubito nomen Isaiæ pro nomine Jeremiæ in hunc locum irrepsisse, quoniam dixisset ut paulo antea: « Et Isaias rursus; » insuper, lib. vi, cap. 59, hunc eandem locum ascribit Jeremiæ; lib. item v, cap. 31, eundem locum, paulo licet aliter citans, Isaiæ non meminit. Sed et Justinus martyr in *Dialogo*, velut ex Jeremia locum allegat. Scribit porro, Judæos odio Christianorum sententiam istam, pluresque alias e sacris Bibliis sustulisse. Et vera hic locus nec apud LXX, nec apud Vulgatam lectionem Latinam unquam occurrit.

Deus ab Africo venit. Sic cum Irenæo legit Novatianus lib. *De Trin.* cap. 12, apud Tertull., idque ex editione Theodotionis, quem testatur Hieronymus vertisse: « Deus ab Austro venit, et Sanctus de monte Pharan », ut nunc legit editio Latina Vulgata. Docet idem Hieronymus Pharan locum esse vicinum monti Sina, et Bethlehem sitam esse ad Austrum, in qua natus est Salvator. Montes autem Ephraim sive Esfrem, urbi Jerusalem non sunt ad austrum, sed ad septentrionem. Ideo hic melius legi videretur, « de monte Pharan, » quam, « Esfrem. » Novatianus habet, « de monte umbroso. »

Cooperatus celam. Hæc nova est lectio ex variis translationibus concinnata, et ferme ei similis, quam in hisdem sententiis usurpat Cyprian. lib. iii *Adv. Judæos*, cap. 21, quod prudenter animadvertit diligentissimus et doctissimus ejus scholiastes Pamelius.

Page 215. *Deus igitur homo factus est.* Euseb. lib. v *Hist.*, cap. 8, hæc nominatum ex Irenæo trans-

⁵⁵ Habac. III, 3.

scribit, quæ Græce et Latine insequentem capite adjiciuntur.

Ejusdem adnotationes in cap. 24.

Page 215. *Non ergo vera est quorundam interpretatio.* Judæos hujus pravæ interpretationis auctores una cum Ebionitis, Theodotione et Aquila intelligit: quibus Tryphoneum et Carpocratem Justianus adjungit; Symmachum ex Samaritano proselytum et circumcisum, Eusebius et Epiphanius. Et de illis quidem nihil mirum, cum vel Christum nunquam susceperint, vel susceptum semel penitus postea abnegarint. At, nostra tempestate, in ipso Christianarum regionum mediterraneo, quosdam, qui se gloriæ Christi omnium maximos et sincerissimos assertores venditarunt, exstitisse qui Judaicam et Gnosticam hanc impietatem, tanto martyrum sanguine extinctam, ab Orco revocarent, apud posteros fidem vix inveniet. Calvinum intelligo, qui Judæis de nomine חַלְמָה *Haalmah*, concedit, quod postulant, videlicet de adolescentula viro cognita intelligendum: Oecolampadium Judaice et Gnostice transferentem: « Ecce, adolescentula illa prægnans, et pariens filium; » atque impurum Castalionem communiter voce ad corruptam et incorruptam interpretantem: « Ecce, puella prægnans filium pariet; » quos omnes sequentibus rationibus coarguemus.

1. Tribus diversis vocabulis Hebræi eandem ferè rem חַלְמָה *haalimah* significant, חַלְמָה, *naarah* adolescentulam, sed tam virginem, quam corruptam: חַלְמָה *bahtulah*, virginem duntaxat designant, sive anus decrepita, sive adolescentula fuerit; חַלְמָה, *haalimah*, quo matrem Messie hoc loco vocal propheta, solummodo adolescentulam virginem, eamque cum ἐκτάσσει intactam, hominibus absconditam et occultam, ut ipsum etymon indicat.

2. Deinde tribus tantum locis in sacris Hebræorum litteris, חַלְמָה, *haalimah*, cum littera seu articulo ה, *he*, invenitur: Genes. xxiv, 13, cum de Rebecca dicitur: « Ecce, sto juxta fontem aquæ, et erit *haalimah*, » id est virgo, « egrediens ad hauriendum, » etc.; secundo, Exod. ii, 8, cum de Maria sorore Moysis scribitur: « Et preterit *haalimah*, » id est virgo, « et vocavit matrem infantis; » tertio demum apud Isaiam hoc in loco: « Ecce *haalimah*. » Si igitur duæ priores hoc nomine vocantur, quod intactæ, absconditæ, et viris non cognitæ essent, procul dubio et tertia hæc, de qua agitur.

3. Accedit, quod Septuaginta seniores illi, genere et conversatione Hebræi, Hebræicæ et Græcæ linguæ peritia clari in primis, pro *haalimah* (ut cum Irenæo Justinus martyr, Hieronymusque prudenter observant), hoc loco transulerunt ἡ παρθένος, quod omnibus, circa controversiam virginem significat: et non ἡ νεῦς, quod adolescentulam, nec παρθένον, quod puellam simpliciter denotat.

4. Nec parum partes nostras confirmat Jonathan Usielis filius, paraphrastes Chaldæus, vir inter Hebræos summi nominis et auctoritatis, qui locum hunc reddidit, « Ecce virgo. » Consentit etiam Evangelium Matthæi Syriaca lingua, id est Hebræica, dialecto vulgari primo scriptum, Isaiæ locum ita reddens: « Ecce enim virgo. » Lingua quoque Punicæ, quæ profecto Arabica est, *haalimah* proprie virgo appellatur: ut non siue mysterio, totius mundi Redemptoris genitricis integritas omnium linguarum celebretur.

5. Denum, ut quod tanquam inexpugnabile munimentum in hac re æstimavit cum Irenæo, Justinus, Tertullianus, Basilus, Cyrillus, Chrysostomus, Hieronymus, non omitam; insigne propositum, miraculum retro actis sæculis inauditum, signumque non vulgare, sed Deo dignum, ac, ut Tertulliani verbis utar, « monstruosam aliquam novitatem, divinam vates Judæis pollicebatur; cujus nullam prorsus rationem habet juvenulæ desponsatæ quotidiana-

nus prægnatus et partus. Cæterum partem hujus capituli in suam *Historiam* transtulit Euseb., lib. v cap. 8, ut supra adjecimus.

Theodotion. Hunc circa secundi Commodi imperium agnitus Epiphanius scribit; Nauclerus, Bergomas, Sabellius et Platina sectatorem Tatiani, antequam in hæresim incideret, initio constituunt. Marcionis furores deinde insecutum tradit Epiphanius, sed postremo infensum et ipsum illius hæresi, ad Judæos declinasse; detractoque præputio, eorum linguæ, deinde et privatæ Bibliorum interpretationi dedisse operam. Ebionæum appellat eundem Eusebius lib. iii *Hist.*, cap. 8. Quem secutus Hieronymus⁵⁶ inter hæreticos judaizantes annumerat, illumque multa mysteria Salvatoris, subdola interpretatione celasse prodit. Refert in catalogum hæreticorum Aug., quod Christum solummodo hominem dixerit.

Aquila. Hic duodecimo Adriani anno ab Ecclesia proscriptus fuit; quod, auctore Epiphanio⁵⁷, astrologici impensius quam Christianum decebat addidicus esset. Ignominiam hanc impotenti animo ferens, abnegato Christo, factusque proselytus, circumcidi se passus est, atque inde contentioso studio, linguam Hebræam didicit, et primus post Septuaginta, qui ante eum quadringentis et triginta annis apud Ptolemæum regem sacra Biblia traduxerant, interpretari et ipse tentavit, et in Christianorum odium ex recepta lectione multa pervertit et corrupti; quale est hoc, quod adducit Irenæus. Idem exemplum ex Irenæo nominatim recitat Euseb. lib. v *Hist.*, cap. 8, additque hanc interpretationem ansam sui erroris præbuisse Ebionitis. Hunc Aquilam diligentem et curiosum interpretem alicubi vocat Hieronymus, alibi vero contentiosum appellat, nec verba solum, sed etymologias quoque verborum transferre conatum, atque ita juræ rejiciendum⁵⁸.

Suas ipsi comburere Scripturas. Tanto odio Christiani nominis Judæos flagrasse scribit Justinus martyr⁵⁹, ut ex sacris Bibliis plurima deleverint, quibus Christum crucifixum, Deum verum et hominem esse, unicuique orbis redemptorem, et Messiam promissum, adeo diserte docebatur, ut ea nullis glossematibus possent alio detorquere, qualia sunt quæ ibidem subnectit de Esdra, Jerechia, et psalm. xcvi, e cujus versu decimo deleverunt « a ligno, » cum prius esset: « Dicite in gentibus, quia Dominus regnavit a ligno. »

Reliquas omnes gentes. Tres has voces ex vet. cod. adjecimus, expungendo « reliquos omnes. »

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 24.

Pag. 215. *Τολμώτων μεθερμηνεύειν.* Eandem audaciam notat Justinus M. in *Dial. cum Tryphone* p. 262, his verbis: Ὑμεῖς καὶ οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν τολμᾶτε λέγειν, μηδὲ εἰρηθεῖν ἐν τῇ προφητεῖα τοῦ ἑσάτου, Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν ταστρὶ ἔξει, ἀλλ' Ἰδοὺ ἡ νεάνις ἐν ταστρὶ ἀψήφεται, καὶ τέξεται υἱόν. Confer ibid. pag. 310.

Θεοδοτῶν. Crassus est error Feuardenii, Theodotionem, cujus hoc Irenæi loco mentio fit, confundentis cum Theodotione Augustini, qui idem est cum Theodoto hæretico, de quo Epiphanius hæres. 54, et Euseb. lib. v *Hist.*, cap. 28.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 25.

Pag. 215. *Prius enim quam Romani.* Ab hoc Ptolemæo, usque ad obsidionem primam Jerosolymorum ab exercitu Romano, duce Pompeio, olympiadas 54, quæ annos 156 efficiunt, numerat Euseb. in *Chron.*

Regnum suum. Vet. cod., « regnum Dei, » id est terram toties beatorum patriarcharum posteritati promissam. Eusebius habet⁶⁰: « Antequam Romani summum totius orbis obtinerent imperium, » etc., usque ad illud: « Cum tanta igitur veritate, »

A etc. Ejus porro auctoritate, et consensu vet. cod., « cornare, » pro « compleri; » — « Jerosolymitis, » pro « Jerosolymis; » — « obediebant enim, » pro « qui obaudiebant, » restitimus et immutavimus.

Ptolemæus Lagi filius. Tertull.⁶¹ hunc Philadelphum cognominat, simulque appellat Ptolemæorum eruditissimum. Epiphanius notat hoc factum fuisse anno regni ejus decimo septimo: etenim Nicephorus Constantinop. eum 38 annis imperasse scribit in *Chronologia.*

Omnium hominum. Josephus 50,000 voluminum eam bibliothecam habuisse scribit, l. xii *Antiq.* c. 2, ubi et totam historiam accurate persequitur. Aristæas apud Eusebium lib. viii *De præparatione evangelica*, cap. 4, refert Demetrium Phalæreum bibliothecæ præfectum regium interrogatum a rege, quot jam libri in bibliothecis essent, respondisse: « Plures quam ducenta millia, sed brevi tempore non fore pauciores quingentis millibus. »

Septuaginta seniores. Non defuerunt qui litem moverent de horum numero, dicentes tantum septuaginta fuisse, non septuaginta duo, propterea quod ita recenseantur, tum ab Irenæo, tum a plurimis aliis auctoribus. Verum, attendant velim illud brevitate causa fieri, quemadmodum septuaginta duo discipuli, præter apostolos, a Christo missi, communis septuaginta dicuntur: cum tamen ex Evangelio, Augustini et Bedæ interpretatione, ac Epiphanio hos nominatim recensente, Clementis denique, qui horum partem vidit, *Constitutionum apost.* lib. ii, cap. 59, vere septuaginta et duo fuisse extra omnem dubitationem sit. Ad hæc, cum Eleazarus tum summus Jerosolymorum pontifex, ex qualibet gentis suæ tribu, sex viros ad hoc elegerit ac miserit, senarius autem numerus duodecies multiplicatus, septuaginta duo conficiat, certus est septuaginta et duorum interpretum numerus. Aristæas denique ejusdem Ptolemæi a secretis, tot se vidisse, admisisse, fuisse scriptis testatur: quinetiam singulorum nomina per tribus suas ita perscribit. « Ex tribu Juda, inquit, Joseph, Ezechias, Zacharias, Joannes, Ezechias, Eliseus. Ex tribu Ruben, Judas, Simon, Samuel, Adeus, Mathias, Eschemias. Ex tribu Gad, Neheimias, Joseph, Theodosius, Baseas, Ornias, Datis. Ex tribu Aser, Jonathas, Auxeas, Eliseus, Ananias, Chabrias, Sachus. Ex tribu Nephthalim, Isaac, Jacob, Jesus, Gabareus, Simon, Levi. Ex tribu Manasse, Judas, Joseph, Simon, Zacharias, Joannes, Jonathas. Ex tribu Simeon, Sabatheus, Jason, Jesus, Theodoros, Jonas, Jonathas. Ex tribu Issachar, Theophilus, Abraham, Arsamis, Endemias, Daniel, Some. Ex tribu Zabulon, Jerechias, Eleazar, Zacharias, Baseas, Eliseus, Dathæus. Ex tribu Ephraim, Samuel, Josephus, Judas, Joathes, Chabel, Dositheus. Ex tribu Benjamin, Israel, Joannes, Theodosius, Arsamenes, Abietas, Ezece. » Et de his hactenus.

D Sunt quoque etiam hoc sæculo, qui contendunt eos tantummodo legem, id est quinque libros Moysis, ex Hebræis Græcos fecisse; istudque sensisse putant Aristæam, Josephum, et quosdam Talmudicos. Falluntur porro quoniam 137 hi nomine legis universam Veteris Testamenti Scripturam intelligunt, sicut et Christus Dominus noster de ea loquitur, Joannis x, 34, et xv, 25. Præterea Philo ac Epiphanius, hujus rei diligentissimi indagatores, diserte testantur universum Vetus Testamentum, quod apud Judæos 22 sacris libris servabatur, ab his in lingua Græcâ translatum esse. Neque est verisimile regem omnium librorum tam avidum et curiosum, tot reliquorum clarissimorum prophetarum libros neglexisse, solis quinque unius Moysis contentum. Postremo, cum nulli ab his LXXII

⁵⁶ Præf. in Job. ⁵⁷ Lib. de Pond. ⁵⁸ Comm. in c. ij Ose. et epist. ad Pammachium. ⁵⁹ In Dialog.

⁶⁰ Lib. v *Hist.* ⁶¹ Apol. c. 18.

reperiantur Veteris Testamenti interpretes, usque ad Aquilam, qui sub Adriano imperatore vixit: et ante hunc apostoli, aliique apostolici viri, alios a Moysæ prophetas, tanquam ex Græca translatione citant frequentissime; non est profecto dubitandum, universum Velus Testamentum ab illis LXXII Græco sermone donatum esse.

Neque prætermittendum, tantam olim fuisse huius translationis LXXII, etiam inter Judæos auctoritatem, ut, Philone teste, plurimi eorum singulis annis in insulam Pharum trajicerent, et celebri solemnitate locum honorarent, in quo primum edita esset tam mirabilis legis divinæ interpretatio. Ideo et in horum calendario, die octava mensis Tebet, id est Decembris, signatur jejuniū: quod illo die lex in Græcum versa sit tempore Ptolemæi regis, e: tenebræ, ut aiunt, triduo totum mundum occupaverint.

Denique prisca Ecclesiæ doctores, Justinus, Tertull., Epiphanius, Augustinus, una cum Irenæo, nihil dubitarunt affirmare hos LXXII seniores Spiritu prophetico hac in re instructos atque munitos fuisse, quando tam stupendo miraculo omnes in easdem dictiones, periodos, et sententias convenerint, oracula obscuriora de Christo tam apte expresserint, et ab apostolis, tota demum prisca Ecclesia Christiana admissi probatque fuerint. Tametsi non diliteamur, tam vetustate, quam exscribentium plurimorum oscitantia vel ignorantia, multis in locis illorum interpretationem postea viciatam esse, adeo ut a Luciano, Hesychio, Origene, dein beato Hieronymo exinde emendanda fuerit. Divina tandem Providentia, et doctissimorum virorum nunquam satis laudandis laboribus, novissime correctam, auctoritateque Ecclesiæ Romanæ probatam, et excusam, in lucem gratulantur pii omnes hoc tempore exivisse. Atque hæc pro loco sufficient.

Separans eos ab invicem. Justinus martyr scribit⁶², septuaginta cellularum vestigia, in quibus separatum transtulerunt, Alexandriae sese conspexisse, a quo non dissentiant Cyrillus Jeros. catechesi 4, Tertullianus cap. 19 *Apolog.*; Eusebius lib. viii *De præparat. evangel.*, cap. 1; Hilarius, Chrysostomus, Theodoretus, Augustinus ii *De doctrina Christ.*, cap. 15, et lib. xviii *De civitate*, cap. 42. Quin et propheticum, id est divino Spiritu præditum fuisse hos interpretes, non dubitat idem Augustinus xv *De civitate*, capite 14, et lib. xviii, capite 43: licet interdum, Hebraicæ veritatis amore, sit illis infestior Hieronymus.

Pag. 216. *Restituere populo eum legem.* Magno consensu antiquissimi scriptores hanc sententiam suis calculis probant, velut Basilium epist. ad Chilonem, Clemens lib. i *Strom.*, Hieronymus lib. *Adv. Helvidium*, Isidorus lib. vi *Etymol.* Sed minus Tertulliani verba hic adnotasse sufficiat: «Jerusalemis, ait, Babylonica expugnatione delictis, omne instrumentum Judaicæ litteraturæ per Esdram constat restauratum,» lib. *De habitu muliebri*, cap. 3.

Circa primum. Subscribit Tertull. lib. *Contra Judæos*; Euseb. in *Histor. et Chronico*, anno 42, quem sequitur Epiph. contra hæres. 78. Ptolemæus ergo trecentis plus minus annis hoc tempus præcesserat.

Et Matthæus. Hieronymus veritati Hebraicæ impense devotus, submonet, Matthæum aliquando non sequi LXX translationum auctoritatem, sed Hebraicam, ut illa duo: «Ex Ægypto vocavi filium meum⁶³;» et «Nazarus vocabitur⁶⁴,» indicant; libro *De viris illustr.*, et *Comment. in ii cap. Matth.*

Ex Jo. Er. Grabii adnotationibus in cap. 25.

Pag. 215. *Πτολεμαῖος ὁ Ἀδρύου.* Clemens Alex., lib. i *Strom.*, pag. 341 seq., hanc Irenæi de LXX

A interpretibus historiam recitaturus, istud sententiarum divortium prius memorat: Ἐρμηνευθῆναι τὰς Γραφὰς, τὰς τε τοῦ νόμου, καὶ τὰς προφητικὰς, ἐκ τῆς τῶν Ἑβραίων διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλλάδα γλῶτταν φασὶν ἐπὶ βασιλείῳ Πτολεμαίου τοῦ Ἀδρύου ἦ, ὡς τινες, ἐπὶ τοῦ Φιλαδέλφου ἐπικληθέντος, τὴν μαγίστην φιλοτιμίαν εἰς τοῦτο προσενεγκαμένου Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, καὶ τὰ περὶ τὴν Ἑρμηνείαν ἀκριβῶς πραγματουσαμένου. «Versas autem esse Scripturas, et legis, et prophetarum, ex Hebræo sermone in linguam Græcam aiunt tempore Ptolemæi Lagi filii; aut, ut dicunt nonnulli, tempore ejus qui fuit cognominatus Philadelphus, cum maximam ad eam rem contulisset diligentiam Demetrius Phalereus, et, ut verterentur, vehementer procurasset.» Posterioris sententiæ auctor fuisse videtur sive genuinus, sive spurius, uti videtur, Aristæus; sectatores Philo Judæus lib. ii *De vita Moysis*, pag. 658; Josephus l. xii *Antiq. Jud.*, cap. 2; Tertullianus in *Apologetico*, cap. 18, ad Aristæum historiam provocans, ac alii Patres recentiores. Sed Irenæus alterum, nescio quem, auctorem secutus, Ptolemæo Lagi id tribuit, quod illi Philadelpho. De Justino martyre res est incerta, siquidem is Ptolemæum sine addito nominat; ac quamvis in *Parænesi ad Græcos*, pag. 14, Philonem ac Josephum alleget, addit tamen (et alios,) tacitis licet eorum nominibus: ex quibus procul dubio hausit, quod de duplici legatione ipse solus memorat *Apol. 2*, pag. 72. Utrum igitur quoad auctorem legationis cum Philone et Josepho, an cum aliis senserit, dubium manet. Forte autem istud sententiarum divortium exinde natum est, quod legatio ad Judæos acquifendorum sacrarum librorum causa isto facta sit tempore, quo Ptolemæus Lagi filium Philadelphum in regni societatem assumpsit; adeo ut utrique ascribi potuerit, et reapse a diversis auctoribus ascripta sit. Quæ opinio uti plurimorum recentiorum calculo approbatur, ita etiam confirmatur testimonio Anatolii episcopi Laodicensis sæc. iii, cujus «multiplicem eruditionem» laudans Eusebius lib. vii *Hist. eccl.*, cap. 32, fragmentum *Canonum paschaliū* ejusdem ibi conservavit. In quo Philonem, Josephum, Musæum, suam in rem citat, aliosque antiquiores scriptores Judaicos nominat, nempe duos Agathobulos, quibus *Magistorum* cognomen hæsit, atque Aristobulum, quem ista occasione ita describit loco citato pag. 234: Ὅς ἐν τοῖς Ἑβδομήκοντα κατελεγμένους, τοὺς τὰς ἱερὰς καὶ θείας Ἑβραίων ἐρμηνεύσας Γραφὰς Πτολεμαῖο τῷ Φιλαδέλφῳ καὶ τῷ τοῦτου πατρὶ, καὶ βιβλίους ἐξηγητικὰς τοῦ Μωϋσέως νόμου τοῖς αὐτοῖς προσεφώνησε βασιλεῦσιν, «Qui unus fuit ex illis Septuaginta viris, qui sacra et divina Hebræorum volumina in Ptolemæi Philadelphii et patris ejus gratiam (Græce) interpretati sunt; et libros explanationum legis Mosaicæ iisdem regibus dedicavit.» Ubi in eo quidem forte erravit, quod Aristobulum multo juniorem, explanationum legis Mosaicæ auctorem a Clemente Alexand. et Eusebio *De præparat. evangel.* allegatum, cum illo seniore, uno τῶν Ὁ confundit (nisi duo Aristobuli diversi in Moysæi commentarios scripserint); at in eo recte omnino sentire videtur, quod versio librorum biblicorum regnante Ptolemæo Lagi et filio ejus Philadelpho facta sit. Atque id vel inde quoque probatur, quod opus istud procuraverit Demetrius Phalereus, teste ipso Aristobulo juniore apud Clementem Alex. lib. i *Strom.*, pag. 342, et Euseb. lib. xiii *Præparat. evang.*, cap. 12. Atqui illum defuncto Ptolemæo Lagi a filio ejus Ptolemæo Philadelpho ab aula relegatum fuisse, celebratissimo illo Hermissi apud Diogenem Laertium testimonio constat. Necessè igitur est, ut, cum Ptolemæus Lagi adhuc in vivis, et Demetrius inter amicos regis esset, versio τῶν Ὁ si non ad

⁶² In Dialogo, et *Apol. 2*. ⁶³ Ose. xi, 1. ⁶⁴ Matth. ii, 23.

siue perinde, saltem cœpta fuerit. Confer sequentem adnotationem, quæ alia adhuc ad hujus sententiæ confirmationem suppeditabit.

Φιλοτιμούμενος τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατασκευασμένην βιβλιοθήκην. etc. Dices, Philadelpho plurimos istud anaplistissimæ bibliothecæ condendæ studium tribuere scriptores, non autem Ptolemæo Lagi. Respondeo, utrique idem fuisse studium, licet forte in illo, adhuc iuvene, magis ardens. Cum enim Ptolemæum Lagi apprime eruditum non solum plurimas epistolas, easque ad viros doctos datas, sed et *Historiam de expeditionibus Alexandri Magni* scripsisse constat, adeo ut cœpacis artibus, quam militiæ, major et clarior dicatur a Curtio, lib. ix, cap. 8, nullum est dubium, quin et libris undique conquirendis fuerit intentus. Et sane eo regnante bibliothecam Alexandriæ fuisse, eique præfuisse Zenodotum Ephesium, versificatorem et grammaticum, refert Suidas in voce *Ζηνόδοτος*. Quod non parum confirmatur e Strabonis lib. xiii *Geogr.*, p. 608, ubi memoriæ proditum est, quod Aristoteles docuerit τὸς ἐν Αἰγύπτῳ βασιλέας βιβλιοθήκης σύταξιν. Atqui Aristoteles non ultra Ptolemæi Lagi regnum vitam produxit; adeo ut ipsi primus forte auctor condendæ bibliothecæ fuerit. Fuit sane, li et non primus, Demetrius Phalereus, de quo Plutarchus in *Aprophethegmatibus*, p. 189, ait: Πτολεμαῖω τῷ βασιλεὶ παρήγει τὰ περὶ βασιλείας καὶ ἡγεμονίας βιβλία κτλ. 138 καὶ ἀναγινώσκων. Quæ vix de alio quam Ptolemæo Lagi accipi possunt; et licet ad Philadelphum referantur, Ptolemæo tamen Lagi adhuc vivo istud Demetrii consilium datum est, ut ex precedenti adnotatione liquet.

Μεταβεβλημένας τὰς Γραφάς. Sic etiam Clemens Alexandrinus loco citato ⁶⁶ aī, libros omnes, tam legis quam prophetarum, a LXX senioribus in Græcum sermonem conversos fuisse. Cui subscribit Theodoretus in præfat. *Commentariorum in Psalmos*, et Olympiodorus in *Comm. ad librum Job*, et reliqui fere omnes. Aristobulus tamen et Josephus, ambo Judæi scriptores, legem duntaxat ab illis Græce interpretatam fuisse innuunt. Aristobuli quidem hæc verba sunt apud Eusebium in lib. xiii *Præparat. evangel.*: Ἡ δὲ ὅλη ἐρμηνεία τῶν διὰ τοῦ νόμου πάντων ἐπὶ τοῦ προσαγορευθέντος Φιλαδέλφου, etc. Josephus vero in proœmio librorum *De antiquitate Judaica* ita scribit: Ἐύρον τοίνυν, ὅτι Πτολεμαῖος μὲν ὁ δεύτερος βασιλεὺς περὶ παιδείαν καὶ βιβλίων συναγωγὴν σπουδάσας, ἐξαιρέτως ἐπιλοτιμήθη τὸν ἡμέτερον νόμον καὶ τὴν κατ' αὐτὸν διάταξιν τῆς πολιτείας εἰς τὴν ἑλλάδα μεταβαλεῖν. Et paulo post id ipsum declarat apertius his verbis: Οὐδὲ γὰρ πᾶσαν ἐκεῖνος ἐφθί λαθεῖν τὴν ἀναγραφὴν, ἀλλ' αὐτὰ μόνα τὰ τοῦ νόμου παρέδοσαν οἱ πεμφθέντες ἐπὶ τὴν ἑξήγησιν πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Idem scribit in lib. xii *Antiquitatum*, cap. 2 et lib. ii *Contra Apionem* non procul ab initio. Hæc Valesius ad hunc Irenæi locum adnotavit in suis ad Eusebium *Animadversionibus*, pag. 94, col. 1 et 2. Addit quidem (quod et Feuard. adnotat) responderi posse, Judæos legis nomine prophetas interdum comprehendere, ut notat Drusius in cap. 2 *Responsionis ad Mineral Serarii*; atque pro hac explicatione affert verba quedam Josephi ex lib. ii *Contra Apionem*. Sed Josephi de sola Mosaicorum librorum versione sententia ex ante citatis verbis, quibus lex toti Scripturæ opponitur, adeo clare elucet, ut frustraneum sit alium venari sensum. Aliter autem res se habet cum Aristobulo, cujus verba non de solius Mosaicæ legis, sed totius Scripturæ interpretatione commode accipi possunt, et forte etiam debent. Quippe in antedicto libro, pag. 664, Eusebius hæc ejus recitat verba: Δηρημύνηται γὰρ πρὸς Δημητρίου τοῦ Φαληρέως δι' ἑτέρων πρὸς τῆς Ἀλεξάνδρου καὶ Περσῶν ἐπικρατίας οὗσα τὰ τε κατὰ τὴν ἐξαγωγήν τὴν ἐξ Αἰγύπτου τῶν

Ἑβραίων, ἡμετέρων δὲ πολιτῶν καὶ ἡ τῶν γεγόντων ἀπάντων αὐτοῖς ἐπιφάνεια, καὶ κράτης τῆς χώρας, καὶ τῆς ὅλης νομοθεσίας ἐπεξήγησις. Atque paulo post in oppositione adversum hæc scribere prœgit: Ἡ δὲ ὅλη ἐρμηνεία τῶν διὰ νόμου πάντων, ἐπὶ τοῦ προσαγορευθέντος Φιλαδέλφου βασιλέως, etc. Sed de hoc prolixius disputandi hic non est locus.

Χαρίσας αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων. Justinus non in *Apologia* 2, ut scribit Feuardentius, neque in *Dialogo cum Tryphone* testatur, se LXX cellularum vestigia vidisse, sed in *Parænesi ad Græcos*, pag. 14. Cum quo Irenæus consentit; non autem Epiphanius, lib. *De ponderibus et mensuris* memorans, hinc in singulis cellis constitutos fuisse. Cæterum Hieronymi censuram quod attinet, hæc *Præfat. in Pentateuchum* ita sonat: « Et nescio quis primus auctor septuaginta cellulas Alexandriæ mendacio suo extruxerit, quibus divisi eadem scripturarum; cum Aristæus ejusdem Ptolemæi ὑπεραπιστῆς, et multo post tempore Josephus nihil tale retulerint. Retulit tamen, aut saltem non obscure innuit, Philo Judæus lib. ii *De vita Moysis*, p. 659, ubi de LXX interpretibus ait: Καθάπερ ἐνθουσιῶντες προσφύτου, οὐκ ἄλλα ἄλλοι, τὰ δὲ αὐτὰ πάντες ὀνόματα καὶ ῥήματα, ὡς περὶ ὑποβολῆς ἐκαστοῦς ἀοράτως ἐνηχοῦντος. Unde corrigenda animadversio Valesii ad Euseb. pag. 94, col. 2, scribentis, nullam cellularum apud Philonem fieri mentionem.

Τὰν πάντων τὰ αὐτὰ ταῖς αὐταῖς λέξεσι. Post Philonem Justinus M. loco modo dicto similiter ait, τὸς Ἑβδομηκοντα ἀνδρας μὴ μόνον τῇ αὐτῇ διανοίᾳ, ἀλλὰ καὶ αὐταῖς λέξεσι χρησαμένους, καὶ μηδὲ ἀκριμῆς λέξεως τῆς πρὸς ἀλλήλους συμφωνίας διημερηκότας, ἀλλὰ τὰ αὐτὰ (καὶ) περὶ τῶν αὐτῶν γραφάσας.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 26.

Pag. 216. Quemadmodum et ipsi. Non fuisset hoc initium capitis nisi colo dirimendum a superiore: quod tamen ne lectoribus, præcedentibus sectionibus assuetis, molestum esset, nihil minus indicare, quam transponere. Confirmat autem oraculum Isaiæ de virgine Emmanuelem partura, in beatissima Maria Christum nostrum enixa, completum esse. Miraculum porro repproissum nullum fuisset, nisi plane virgo integra inviolataque peperisset. Cæterum, Helvidii nefarium errorem, ex hujus Evangelii loco perperam intellecto, natum, docte et acriter refellunt Hieronymus, Chrysostomus, et Hildephonus Toletanus.

In utero. Hæc ex vet. cod. addidimus, cum idem aperte habeat Evangelium Matth. cap. 1.

In profundum inferni. Vet. cod. « In profundum deorsum, aut in altitudinem sursum. » Quam putarim germanam esse Irenæi lectionem, cum ita habere LXX indicet Hieronymus: quorum lectio nem hanc cum Irenæo amplexantur veteres, Justinus in *Dial.*; Cyprianus lib. ii *Adv. Judæos*, cap. 9; Basilii, et Cyrilli in hunc Isaiæ locum, et Ambrosius sermone 8 in psalm. cxviii.

Pag. 217. Num pusillum vobis. Quis sic habent omnes codices, nihil immutavimus. Sanctes ex Hebræo: « Nunquid parum est vobis labore afficere homines, quia labore afficitis et Deum meum? » Tertull. lib. *Contra Judæos*: « Non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat certamen? » Cyprianus libro secundo *Adversus Judæos*, capite nono: « Num pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat agonem? » Eadem etiam habet epistol. ad martyres et confesores de Mappalico.

Communicabit bonum. Sex has voces ex veteri codice restituvimus: deleverimus unicam, « commutavit. » Justinus martyr ita habet ⁶⁸: « Butyrum et mel edet, priusquam dignoscat malum, eliget bonum; quia priusquam dignoscat malum a bono,

⁶⁶ Lib. i Strab., p. 541, seq. ⁶⁸ In Dialogo.

rejecit malum ut bonum eligat. » Præclara est hæjus loci, alioqui satis obscuri, periphrasis apud Hieronymum, *Commentariis* in VII Isaiaz, qua monet infantiam humani corporis divinæ Christi scientiæ non præjudicasse.

Emmanuel enim nomen. Hebraicum nomen est compositum ex עִמָּנוֹּּעַ *himmannu*, id est nobiscum, et יְהוָה *el*, Deus: unde constat Christum Deum esse in carne manifestatum. Quo pacto autem Christo Jesu hoc nomen conveniat, et quid Judæis ea de re obstrepentibus respondendum sit, disserunt Justinus Martyr quæst. 135 ad orthodox. et Tert. lib. *Contra Judæos*.

Ejusdem adnotationes in cap. 27.

Pag. 217. *Et in eo quod dicit.* Hic locus ex Irenæo habetur apud Theodor. dialog. 4. Demonstrat autem facta Davidi de Christo promissa in Virgine Maria completa esse, et Christum per eam verum esse filium David; Ebionitarum labefactata impia B Interpretatione.

Dabit signum. Expunximus (« dedit, » auct. vet. cod. *Quid enim magnum.* Rabbiorum quidam de rege Ezechia hoc lætiæ vaticinium exponunt: sed jam tunc annos circiter quindecim natus erat. Alii singunt obscuro cuiquam filiorum Achaz, alii vero ejusdem prophetæ filio illud convenire; sed nullus eorum fuit Himmanuel, nec terram universam suo imperio subjectam habuit, sicuti puer ille, quem paulo post idem propheta constituit terræ Dominum. Laudat igitur propheta Insigne et inusitatum Dei miraculum, quod de vulgari mulierum conceptu (ut acute vidit Irenæus) nequaquam faceret. Eadem ratione Tryphonem cum asseclis urget Justinus 66: « Si vulgari more primogenitorum, ait, nasciturus erat ex coitu, cur tanquam prodigium pollicetur, quod commune est primogenitis omnibus? » Eodem modo Tertull. lib. *Contra Judæos*, Basil. hom. de Natali Domini, Cyrillus Jeros. catech. 12.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 27.

Pag. 217. *De fructu ventris ejus regem promisit... et non de fructu lumborum ejus.* Similiter Tertullianus argumentatur lib. III *Contra Marcionem*, cap. 20, ubi citata ista promissione, subjungit: « Quis iste venter est? ipsius David? utique non: neque enim pariturus esset David. Sed nec uxoris ejus: non enim dixisset: Ex fructu ventris tui; sed potius: Ex fructu ventris uxoris tuæ. Ipsius ergo dicendo ventrem, superest ut aliquem de genere ejus ostenderit, cujus ventris futurus esset fructus caro quæ ex utero Mariæ floruit. Ideoque et fructum ventris tantum nominavit, ut proprie ventris; quasi solius ventris, non etiam viri: et ipsam ventrem ad David redegit, ad principem generis, et familiæ patrem. Nam quia viro deputare non poterat virginis ejus ventrem, patri deputavit. » Sed parum soliditatis videtur habere hæc argumentatio, præsertim distinctio (« ventris » et « lumborum »; » siquidem ipse apostolorum coryphæus Actor. II, 30, hanc prophetiam recitans ait: $\epsilon\kappa\ \chi\alpha\rho\tau\acute{o}\upsilon\ \tau\eta\varsigma\ \delta\epsilon\phi\upsilon\sigma\acute{o}\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\acute{o}\upsilon$. Unde nil mirum est, Tryphonem Judæum quoque in *Dialogo*, pag. 293, $\alpha\pi\acute{o}\ \tau\eta\varsigma\ \delta\epsilon\phi\upsilon\sigma\acute{o}\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\acute{o}\upsilon$ dixisse, quamvis male interpretatus sit.

Significans fuit, quoniam qui descendebat, etc. Ita et Hieronymus ad ista Isaiaz verba: « Utrumque, inquit, ad typum pertinet mortis Domini et ascensionis. Qui enim 139 descendit, ipse est qui et ascendit. » Theodoretus verba gemina recitavi et supplevi in notis ad *Spicileg. Patrum* sæc. I, p. 364.

Quid enim magnum, etc. Maxime consona hæc Irenæi sunt ista Justini in dicto *Dialogo*, pag. 310: $\text{Ὁ}\varsigma\ \mu\epsilon\gamma\acute{\alpha}\lambda\omega\nu\ \pi\rho\alpha\gamma\mu\acute{\alpha}\tau\omega\nu\ \sigma\eta\mu\alpha\iota\nu\acute{o}\mu\epsilon\nu\omega\nu$, $\epsilon\lambda\ \gamma\upsilon\eta\ \alpha\pi\acute{o}\ \sigma\upsilon\nu\nu\omicron\sigma\tau\alpha\varsigma\ \tau\acute{\iota}\chi\tau\epsilon\iota\nu\ \epsilon\mu\epsilon\lambda\lambda\epsilon\nu\ \delta\upsilon\pi\epsilon\rho\ \pi\acute{\alpha}\tau\epsilon\rho\ \alpha\iota\ \nu\epsilon\acute{\alpha}\nu\theta\iota\delta\epsilon\varsigma\ \gamma\upsilon\nu\alpha\iota\kappa\epsilon\varsigma\ \kappa\omicron\iota\omicron\upsilon\sigma\iota$, $\pi\acute{\alpha}\lambda\eta\nu\ \tau\omega\nu\ \sigma\tau\epsilon\iota\rho\acute{\omega}\nu$.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 28.
Pag. 217. *Hoc est enim quod sine manibus.* Ita Danielis admirabile vaticinium, ante Irenæum Justinus in *Dialogo*; et post utrumque Tertullianus lib. *Adv. Judæos*, et lib. III et IV *Adversus Marcionem*, Hieronymus in II caput Danielis, Augustinus tractatu 7 et 9 in Joannem; et ex Græcis Origenes, et Basilius, ad Christi Domini ex intacta Virgine nativatem, non minus pie quam eleganter accommodarunt. Quibus sit, ut satis nequeam mirari detestarique Calvini Judaicam plane impietatem, scribentis, hæc verba prorsus absurde de Filii Dei nativitate ex Maria Virgine intelligi.

Ejusdem adnotationes in cap. 29.

Pag. 217. *Propter hoc autem.* Virgæ Mosaicæ transformationem, adventum Filii Dei in carnem præsignificasse cum Irenæo sentiunt etiam plerique antiquorum; quorum verba hunc locum explicabunt. Isidorus: « Virga in serpente, Christus in morte; expavit et fugit Moyses, mortuus est Christus, et expaverunt discipuli, et fugerunt. » Ambrosius lib. *De Salomone*: « Moyses virgam projecit in terram; quæ et ipsa imago erat corporis Domini, idem omnium Ægyptiorum potestatem absorbit. » Pluribus verbis adhuc isthæc persecutor in psal. cxviii, et lib. III *Offic.*, cap. 14. Subscribunt ei Augustin. sèrn. 86 de tempore; Gregor. Nyssen. lib. *De vita Moysis*; Gregorius Roman., Prosper Aquitanicus, Beda, Rupertus.

Quemadmodum. Hunc locum ita videtur zemulari Tertull. 67: « Non competebat ex semine humano Dei Filium nasci, nisi totus esset filius hominis, non esset et Dei Filius, nihilque haberet amplius Salomone, et amplius Jona, et de Ebionis opinione credendus erat. »

Pag. 218. *Super hæc autem.* Hoc est, præterea, adhuc, $\pi\rho\delta\acute{o}\varsigma\ \tau\acute{o}\upsilon\tau\omicron\upsilon\varsigma$.

Ejusdem adnotationes in cap. 30.

Pag. 218. *Jechonias autem.* Sixtus Senensis, vir perdoctus et accuratus, scribit Anabaptistas hoc tam Jeremiæ quam Irenæi testimonio abuti, et probent Matthæum evangelistam aberrasse in recensenda Christi genealogia, quasi a regibus Juda et Davide ortus esset per Jechoniam, Salathielem et Zorobabelem: quando ex superioribus Jeremiæ ac Irenæi locis constat Jechoniam, qui et Joacim, in captivitate Babylonica sine liberis mortuum; in eodemque extinctam omnem stirpem regiam. Respondet vero illos tantummodo loqui de abdicatione a regno, seu orbitate imperii: non de omnimoda sterilitate seu orbitate prolis, quod ex ejusdem Jeremiæ verbis istis clarum evadit: « Scribe hunc virum, abdicatum hominem, quoniam non augebit de semine ejus sedens super thronum David, princeps in Juda 66. » Quod autem in Babylone genuerit Salathielem, unde natus sit Zorobabel, præter quod ex lib. I Esdræ cap. III, versic. 2, et Matthæi cap. I, 12, constanter asseritur, Philo in secundo *Chronographiæ* testatur, Evilmerodach eduxisse Joacim cognomento Jechoniam de carcere, et in honorem habuisse. Datum autem ei filium Mesezebeel, cognomento Salathiel, qui anno decimo septimo post solutam captivitatem dux fuit populi, a quo et Zorobabel.

Regem Judææ. Id est tribus Judæ et Benjamin, non totius Israelis.

Mortificatum ejus. Cadaver ipsius Joacim, de quo Jerem. xxii, 19: « Sepultura asini sepelietur, et putrefactus, et proiectus extra portas Jerusalem. » Vult autem Irenæus, quia prædictum erat neminem ex semine Joacim, ex quo Joseph sponsus beatæ Mariæ oriundus erat, sessurum super solium Davidis; Jesum Christum, si ab illo genitus fuisset, non potuisse in eo sedere, juxta verbum angeli, Luc. I.

66 In Dialogo. 67 Lib. de carn. Christi. 68 Jerem. xxii, 30.

Paulo post « inhabitantes » posuimus, pro « inhabitantem, » auct. vet. cod.

Ejusdem adnotationes in cap. 31.

Pag. 218. *Et antiquam plasmaticnem.* Docet oportuisse Christum redemptorem ex virgine nasci, quoniam Adam præcreator ex terra virgine formatus fuerat : quod paulo apertius et fusius docet his adversus Judæos verbis Cyrillus Jerosol. ⁶⁹ : « Ex corporibus corpora gigni, possibile; sed pulverem terræ hominem fieri, hoc multo mirabilius. Lutum confusum, oculorum tunicas et splendores, movere, ædificare, loqui, decere, parere, regnare, hoc admirandum. Itaque, o indoctissimi Judæi, unde Adam factus est? Nonne Deus accepit pulverem de terra, et creavit creaturam hanc admirandam? Quid igitur? Lutum in oculum mutatur, et virgo non generabit? Quod apud homines est impossibile, Deus præstare non poterit? » etc.

Et quemadmodum. Sententiam hanc fere ad verbum videtur Tertullianus transcripsisse lib. *De carne Christi* : « Virgo adhuc erat terra, nondum opere compressa, nondum sementi subacta; ex ea hominem factum accepimus a Deo in animam vivam. Igitur si primus Adam ita traditur, merito sequens, » etc. Mellissa B. Bernardi verba huic loco accommoda præterire non potui : « Deum, » ait ille hom. 3 super *Missus est*, « hujusmodi decebat nativitas, qua non nisi de virgine nasceretur : talis congruebat et virgini partus, ut non pareret nisi Deum. Voluit esse virginem, de qua immaculata immaculatus procederet, omnium maculas purgaturus, » etc.

Si igitur primus Adam. Totus hic locus exprimitur a Theodoro, dialog. 1, usque ad illud proximi capituli : « Si enim ille quidem de terra, » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 32.

Pag. 218. *Erant igitur.* Simonis Magi, Saturnini, Valentini, Cerdonis et Marcionis sectatores intelligit; qui omnes diversis licet errorum anfractibus, eandem tamen in blasphemiam delapsi sunt, Christum aut non veram carnem, aut non ex Virgine conceptam et natam cepisse. In his refellendis pugnantissimus est Tertull. lib. *De carne Christi*, lib. III et IV *Contra Marcionem*. Probat vero Irenæus carnem nostram vere conceptam, natam, crucifixam, passam, et resuscitatam esse in Christo, ex eo quod nomen et filius hominis dicitur; insuper, vere esurierit, comederit, fatigatus et vulneratus fuerit, doluerit, lacrymarit, sudarit, demum crucifixus et mortuus sit. Infra, « sustinuit » collocavimus, pro « suscitavit, » docente vet. cod.

Filium hominis se confitetur. Tertull. : « Cur homo Christus, et filius hominis, si nihil hominis, et nihil ex homine? Nisi si aut aliud est homo quam caro; aut aliunde caro hominis, quam ex homine, aut aliud est Maria, quam homo ⁷⁰. »

Hinc autem apparet concilium Ephesinum recte ex Patribus adversus Nestorium collegisse et statuisse, D. Virginem Mariam censendam esse Deiparam, non tantum Christiparam, quandoquidem constat illum quem utero concepit, fovit, genuit, simul Deum et hominem existisse; quod postea quoque sexta et septima synodus confirmarunt. Hoc tantum Nazianzenii proloquium subnectam : « Si quis sanctam Mariam Deiparam non credit, extra divinitatem est ⁷¹. »

Pag. 219. *Cæterum supernacua est.* Istæ omnia ad finem usque capituli hujus transcripsit Theodoret. dial. 1.

Si nihil incipiebat sumere. Hoc est, si nihil sumpturus erat, ἐπιπέλλε λαμβάνειν.

Aut si nihil sumpsisset. Tertul. Marcionem eodem etiam pacto alloquitur : « Quid dicis cœlestem carnem, quam unde cœlestem intelligas non habes?

Quid terrenam negas, quam unde terrenam agnoscas habes? Esuriit sub diabolo, sitiit sub Samaritide, lacrymatur super Lazarum, trepidat ad mortem. Caro, inquit, infirma. Sanguinem fudit postremo : hæc sunt, opinor, signa cœlestia ⁷². »

Nutritur. Exprimimus « nutriretur, » auct. vet. cod., probante quoque Theodoro.

Ex. Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 32.

Pag. 219. *Οὐδ' ἄν ἰδρωσὲς θρόμβους αἵματος.* Hunc Irenæi locum respexit Epiphanius in *Anchorato*, § 31, ubi citaturus verba Lucæ de sudore Christi sanguineo, hæc sua præfatur : Κεῖται ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιῳ, ἐν τοῖς ἀδιωκθῆναι ἀντιγράφοις, καὶ κέχηται τῇ μαρτυρίᾳ ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος ἐν τῷ Κατὰ (ita enim legendum pro μετὰ, ut in editione novissima expressum reperio) ἀπέεσται, πρὸς τοὺς δοκῆσαι τὸν Χριστὸν περὶ ἡγεῖν λέγοντας : Ὁρθόδοξοι δὲ ἀφελοντο τὸ ῥῆμα, φοβηθέντες, καὶ μὴ νοήσαντες αὐτοῦ τὸ τέλος καὶ ἰσχυρότατον. Unde textus Lucæ de sudore sanguineo sequitur; ad quem modo recitata Epiphanii verba omnino pertinent, male a Petavio hujus loci interprete 140 et commentatore, ac Grotio in *Comment.* ad Luc. XI, aliisque viris doctis relata ad id quod de fleta Christi præcessit ex Luc. XI.

Adnotationes Fr. Fewardentii in cap. 33.

Pag. 219. *Propter hoc Lucas.* Ex genealogia Christi ostendit eum vere hominem, et universorum hominum redemptorem, eundemque ex B. Virgine Maria conceptum et natum; ut sicut virgo Eva sibi et nobis causa mortis facta est, sic B. Maria vitæ et salutis per Filium suum nobis esset.

Paulo ante. Delevimus « paulo attestante, » auctor. vet. cod.

Pag. 220. *Maria et sibi, et universo generi humano causa facta est salutis.* Hoc capite, et infra non raro, multis elogiis laudes et virtutes heatissimæ Dei genitricis prædicat Irenæus : quod illi cum omnibus qui Christianam pietatem excolerint, adeo commune est, ut nullum invenias ex catholicis scriptoribus, qui non vel singulari opere in eam sinem edito, vel sparsim hinc inde, in ejus recensendis encomiis libenter exspatiatur. Hæc autem male habent Gnosticos posteriores, qui, opinor, ut ei strenue viam parent, qui postremum summissimumque bellum illaturus est sanctis omnibus, universos nervos intendunt, ut laudes ejus elevent, vel ipsam gravioribus criminibus onerent. Aliquando enim importunitatis eam accusant, « qua præpostere cursum doctrinæ Christi abruptere tentavit. » Alias « Dominum ne matrem quidem illam agnoviss, sed apud se intercedentem rejecisse. » Quidam « salutationem angelicam quasi magicæ exorcismum æstimant; sanctamque Virginem non minus maligne restrinxisse Dei potentiam, quam antea Zacharias. Votum quoque perpetuæ virginitatis ab ea emissum, absurdum, ridiculum, imo perfidiam gravi reprehensione dignum » non verentur appellare. Alii « maximam ei inferri injuriam » dicunt, cum appellatur « Regina cœli et domina mundi. » Quidam rursus « omni dignitate abdicatam, vilis et abjectæ conditionis mulierculam, ingloriam, paunosam, pauperulam, et omnium ludibrio expostam » appellant. Alii « naturali ratione ipsam Dominum peperisse volunt. » Quidam rursus illam « per incogitantiam eo delapsam garriunt, ut se Deo aliquando præferret. » Alii « graviter eam peccasse in Filii triduaana amissione iungentes, peccatum illud comparant cum delicto Evæ, quo salutem hominum initio evertit. » Eandem denique impij Magdeburgenses « ita cum Josepho fuisse affectam » (utor eorum omnium verbis) non erubuerunt scribere, « ut statuto tempore, more aliorum conjugum,

⁶⁹ Catech. 12. ⁷⁰ Lib. de carne Christi, et lib. IV contra Marcionem. ⁷¹ Epist. ad Cledonium.

⁷² Lib. de carne Christi.

vulnerit liberos procreare. » Beze vesanias, et Viri-
reti virulenta in eam convicia, quod adhuc inpu-
dentiora sint. consulto prætereo ⁷⁸.

At his magno animo opponenda sunt elegantissi-
mæ patriarcharum figuræ, aperta prophetarum va-
ticitia et evangelistarum scripta : quibus copio-
sissimos gratiæ Dei proventus, immensa beneficia
et stupenda opera in ea edita fuisse omnibus ob-
vium est. Opponenda et Patrum Græcorum et La-
tinorum erudita scripta ; quibus summis et amplis-
simis honorum titulis merito exornatur. Ac ut An-
selmum, Rupertum, Bernardum, Andream Jeroso-
lymitanum, Fulgentium, aliosque plures beatæ Vir-
ginis summos laudatores, qui abhinc mille annis
vixerunt, taceam ; Petrum Chrysologum, qui sub
Martiano imperatore, id est anno Domini 450, flo-
ruit, primo loco proferam : « Quantus sit Deus,
ait ille ⁷⁹, satis ignorat ille, qui hujus Virginis men-
tem non stupet, animum non miratur ; pavet cœ-
lum, tremunt angeli, creatura non sustinet, natura
non sufficit ; et una puella sic Deum in sui pectoris
capit, recipit, oblectat hospitio, ut pacem terris,
cœlis gloriam, salutem perditis, vitam mortuis,
terrenis cum cœlestibus parentelam, ipsius Dei cum
carne commercium, pro ipsa domus exigat pen-
sione. » Et iterum ⁸⁰ : « Ipse angelus miratur, aut
feminam tantum, aut omnes homines vitam me-
ruisse pro feminam ; stupet angelus totum Deum
venire intra virginalis uteri angustias, cui tota si-
mul angusta est creatura. » Et alibi ⁸¹ : « Ave, gra-
tia plena : hæc est gratia, quæ dedit cœlis gloriam,
terris Deum, fidem gentibus, finem vitiiis, vitæ or-
dinem, moribus disciplinam. Hanc gratiam detulit
angelus, accepit Virgo, salutem sæculis redditura. »
Et post pauca : « Vere benedicta Virgo, quæ et vir-
ginitatis possidet decus, et matris dignitatem. Vere
benedicta, quæ et superni conceptus meruit gratiam,
et sustulit integritatis coronam. Vere benedicta,
quæ et divini germinis suscepit gloriam, et regina
exaltit totius castitatis. Vere benedicta, quæ fuit
major cœlo, fortior terra, orbe latior ; nam Deum
quem mundus non capit, sola cepit, » etc.

Augustinus cum de peccatis agit, nullam prote-
stat de beata Maria habere velle questionem ⁸² :
ait enim, quod plus ei gratiæ collatum fuerit ad
vincendum omni ex parte peccatum, quæ concipere
ac parere meruit eum, quem constat nullum ha-
buisse peccatum. Item alibi ⁸³ : « Videamus, ait,
quæ est illa virgo tam sancta, ad quam Spiritus
sanctus venire dignatus est ; quæ tam speciosa,
quam Dominus elegit sponsam ; que tam copiosa,
cujus generationem totus orbis excipiat ; quæ tam
casta, ut possit virgo esse post partum. Hæc est
immaculata concubitu, secunda partu Virgo et casta
perpetuo. Hæc concipit, non viro, sed Spiritu ; hæc
parit, non dolore, sed gaudio. Hæc est sponsa Chri-
sti, et gentium magistra, quæ se plenam miratur,
et fetam lætatur. » Idem rursus ⁸⁴ : « Dicit Maria :
Porta facta sum cœli, janna facta sum Filio Dei. **D**
Illa porta facta clausa, quam Ezechiel vidit. » Et
iterum idem ⁸⁵ : « Facta est Maria scala cœlestis,
quia per ipsam Deus descendit ad terras, ut per
ipsam homines ascendere mereantur ad cœlum. »
Rursus idem ⁸⁶ : « Etsi omnium nostrum membra
verterentur in linguas, eam laudare sulliceret nul-
lus. Altior cœlo est, abyso profundior, cujus laudes
dicere conamur. Hæc est enim, quæ sola meruit
mater et sponsa vocari. Hæc primæ matris damna
resolvit, hæc homini perditio salutem adduxit, » etc.
Et post pauca : « Sed quid dicam pauper Iugenic,
cum de re quidquid dixerim, minor laus est, quam
dignitas tua meretur ? Si cœlium te vocem, altior

es. Si matrem gentium dicam, præcelis. Si formam
Dei appellem, digna existis. Si dominam angelo-
rum vocem, per omnia te esse probaria, » etc.
Et iterum : « O vere beata Mariæ humilitas, quæ
Deum heminibus peperit, vitam mortalibus delit,
cœlos innovavit, mundum purificavit, paradisum
aperuit, et hominum animas ab inferis liberavit.
O quam vere gloriosa Mariæ humilitas, quæ porta
paradisi efficitur, scala cœli constituitur ! Facta
est certe humilitas Mariæ scala cœlestis, per quam
descendit Deus ad terras. Quia respexit, inquit,
humilitatem ancillæ suæ ⁸⁷, » etc.

Patiatur, quæso, Christianus et pius lector, dum
eam, quam ex recitatis impiorum Gnosticorum
conviciis justam animi indignationem jam contrax-
it, lenire studeo, piorum et priscorum Patrum
nostrorum aliquot adhuc, sed contractiora scripta
me adducere. Ambrosius ⁸⁸ : « Sit nobis tanquam
in imagine descripta virginitas, vitæque beatæ Ma-
riæ, de qua velut speculo refulget species castita-
tis et forma virtutis. Qui nobilior Dei matre ?
Quid splendidius Dei matre ? Quid splendidius ea,
quam splendor elegit ? Quid castius ea, quæ corpus
sine corporis contagione generavit ? Virgo erat non
solum corpore, sed etiam mente, corde humilis,
verbis gravis, animi prudens, loquendi parcius, le-
gendi studiosior, intenta operi, verecunda sermone :
arbitrium mentis solita non hominem, sed Deum
quærere ; ullum lædere, bene velle omnibus, as-
urgere majoribus natu, æqualibus non invidere,
fugere jactantiam, rationem sequi, amare virtutem.
Quando ista vel vultu læsit parentes ? quando dis-
sensus propinquis ? quando fastidivit humilem ?
quando derisit debilem ? quando vitavit inopem ?
Nihil torvum in oculis, nihil in verbis procax, ni-
hil in actu inverecundum, non gestus fractior, non
incessus stultior, non vox petulantior ; ut ipsa cor-
poris species simulacrum fuerit mentis, figura pro-
bitatis. » Et aliquanto post : « Hæc est imago virgi-
nitatis : talis enim fuit Maria, ut ejus unius vita
omnium disciplina sit. »

Prodeat in medium scerrimus integritatis ejus
assertor contra Helvidium Hieronymus : « Propone
tibi, » ait epistola ad Eustochium, « beatam Mariam,
quæ tantæ exstitit puritatis, ut mater Domini esse
mereretur. » Et rursus ibidem : « Postquam Virgo
concepit in utero, soluta maledictio est. Mors per
Evam, vita per Mariam. » Et ad Præcipiam : « San-
cta Maria, quia conceperat eum in quo omnis ple-
nitu divinitatis habitat, plena gratia salutaris. »
Et libro *Contra Jovinianum* : « Hortus conclusus,
soror mea sponsa, hortus conclusus, fons signatus.
Quod clausum est atque signatum, similitudinem
habet matris Domini, matris et virginis. » Et lib.
Contra Helvidium : « Joseph, qui miracula tanta
cognoverat in beata Virgine, Dei templum, Spiritus
sancti sedem, Domini sui matrem, audebat at-
tingere ? » Et in *Apologia pro libris adversus Jovi-
nianum*, ipsam vocat matrem et virginem perpetuam,
hortum conclusum, fontem signatum, portam
orientalem semper clausam.

Cypriani, quem ob eloquentiam et fortissimum
martyrium merito omnes celebramus, aliquot sen-
tentias adjicim : « Maria genitrix est et obsterix, »
inquit serm. de Nat. Christi ad Corn., « et devotam
dilectæ soboli exhibet clientelam, attrahat, amplectitur,
jungit oscula, porrigit mammam ; totum ne-
gotium plenum gaudio, nihil dolor, nulla naturæ
contumelia in puerperio. Nihil in hac re potuit **141**
ultio, nec præcedens delectatio aliquam expellit pœ-
narum usuram. Spiritu sancto umbraante incen-
dium originale extinctum est : ideoque innoxiam

⁷⁸ Calvin. et Mæcul. in xii. cap. Matth.; Gualter. in i. Marc.; Calvin. et Marlor. in i. cap. Luc.; Brent. in
i. Lucæ; Bucer et Molin. in ii. Lucæ; Calvin. in ii. Lucæ, cont. 1, cap. 10. ⁷⁹ Serm. 160. ⁸⁰ Serm. 142.
⁸¹ Serm. 143. ⁸² Lib. de natura et gratia, cap. 38. ⁸³ Serm. 6 de tempore. ⁸⁴ Serm. 18. ⁸⁵ Serm. 15.
⁸⁶ Serm. 35 de sanctis. ⁸⁷ Luc. i, 48. ⁸⁸ Lib. ii de Virg.

affligi non decuit, nec sustinebat justitia, ut illud vas electionis communibus lassaretur injuriis, quoniam plurimum a cæteris differens, natura communicebat, non culpa. Eratque ei proprium privilegium, quod nulla mulierum, nec ante, nec deinceps meruit obtinere, quod erat simul mater et virgo, singulis titulis insignita. Unde et matri plenitudo gratiæ debebatur, et virgini abundantior gloria, quæ carnis et mentis integritate insignita, spiritali et corporali iatus et extra Christi præsentia fruebatur, » etc.

Idiotæ, pii et docti viri, quem voluit anno Dom. 850 vixisse, præclara aliquot verba prætermittenda nec debui, nec potui. « Trahe me post te, » scribit Virginem alloquens, lib. *Contempl. de Virgine Maria*, cap. 1, « o benedicta Virgo Maria, benedicta ante ortum, in ortu, et post ortum; ante sæculum, in sæculo, et post sæculum, » etc., et cap. 2: « Tota pulchra es in anima, per virtutum et charismatum omnium perfectam pulchritudinem; tota pulchra es in tua conceptione, ad hoc solum effecta, ut templum esses Dei altissimi. » Et aliquanto post: « Tota pulchra es non in parte, sed in toto: et macula peccati sive mortalis, sive venialis, sive originalis, non est in te, nec unquam fuit, nec erit. » Et capite sexto: « Invenisti, Virgo Maria, gratiam celestem, quia fuerunt in te ab originis labe præservatio, angelica catatatio, Spiritus sancti superventio, » etc.

Sedulius presbyter ante annos 1140, si Trithemio credimus, B. Virginem a peccato communi intactam his versibus cecinit, lib. II *Carm. pasch.*, v. 28 seqq.:

*Et velut in spinis mollis rosa surgit acutis,
Nil quod lædatur habens, matremque obscurat honore:
Sic Eva de stirpe sacra veniens Maria,
Virginis antiquæ facinus nova virgo piaret.*

Et paulo post, 35, 36:

*Hæc ventura sonos postquam dixere propheta,
Angelus intactæ cecinit properata Mariæ.*

Et qui anno 540 a Christo nato vixisse dicitur Arator diaconus, lib. I in Acta apost., v. 56 seqq.:

.....*Qua tunc statione sedebat,*

*Porta Mariæ, Dei genitrix intacta creantis,
A nato formata suo; mala criminis Eva
Virgo secunda fugat: nulla est injuria sexus.*

Claudat porro hunc Latinorum Patrum ordinem B. Hildephonsus Toletanus præsul, ac Hispaniarum ante nonages annos dignissimus primas. « Beata Virgo Maria, inquit⁶⁶, nisi in utero matris sanctificata fuisset, minime ejus nativitas colenda esset. Nunc autem quia auctoritate totius Ecclesiæ digne veneratur, constat eam ab omni peccato originali fuisse immunem, per quam non solum maledictio Evæ matris soluta est, verum etiam benedictio omnibus condonata. Nullis ergo, quando nata est, delictis abjaciuit, nec originale peccatum in utero sanctificata contraxit. » Hæc ille; quæ cum ante viginti circiter annos, Lutetiæ, cuidam Hispano, perdocto sane viro, sed immaculatæ conceptionis B. Deiparæ hosti acerrimo, objecissem, aliud respondere non potuit, quam suppositivum, et a me confictum esse hoc testimonium: quod probrum, mox prolatus a me Hildephonsi vetustissimus et manuscriptorum codex, deinde alius à Petro Comestore ante 400 annos conscriptus, quo hæc ad verbum citantur, diluentes, ille penitus obtulit.

Latinis aliquot Græci accedant: Chrysostomus in liturgia non raro hæc verba usurpat: « Sanctissimæ, incontaminatæ, super omnes benedictæ, gloriosæ dominæ nostræ Deiparæ et semper virginis Mariæ, cum omnibus sanctis memoriam agentes,

A omnem vitam nostram Christo Deo nostro commendemus. » Et postea: « Vere dignum et justum est glorificare te Deiparam, et semper beatissimam, et penitus incontaminatam matrem Dei nostri, » etc.

Naxianzenus sub finem tragediæ, Virginem sic alloquitur:

*Veneranda o Virgo, casta, felicissima,
Quando benta nunc beatorum in polo,
Exuta quidquid sæcis humanæ sedes
Eternitatis pallio ornata, ut dea
Habita, senectæ experta, supremo ex æthere
Benigna adesto vocibus meis, preces
Admitte, Virgo, etc.*

O puella, gratia

*Æquanda nullis, mater et Virgo supra
Omnes decora virginis, et maxima,
Quæ vincit omnes cælitum ordines,
Regina, domina, generis humani bonum,
Amica semper esto tu mortalibus,
Maxima quæ quovis in loco mihi salus.*

Basilina, modis omnibus magnus, quinquies in liturgia his verbis utitur: « Sanctissimæ et Intemperatæ, dominiatricis nostræ, Dei genitricis, et semper virginis Mariæ, cum omnibus sanctis memorantes, nos ipsos et ad invicem, atque omnem vitam nostram Christo Deo commendemus. » Omittam eam quæ tradit homilia de humana Christi generatione.

Nulla ex parte inferiore superioribus Athanasium Magnum audiamus. Epist. ad Epictetum, B. Marianam vocat Virginem « impollutam, in qua novum hujusmodi conditum fuit, quale in nulla alia femina. » Et serm. in Evangel. de sanctissima nostra Deipara: « Quandoquidem ipse rex est, qui natus est ex Virgine, idemque et Dominus, et Deus; eapropter et mater, quæ eum genuit, et regina, et domina, et Deipara propriè et vero censetur. » Et postea: « Ad te clamamus, recordare nostri, sanctissima Virgo, quæ etiam a partu virgo persuasisti, et retribue nobis pro istis eloquiis, magna dona ex divitiis tantarum gratiarum, » etc.

C Scientes et prudentes omnittimus quæ habent Damascenus, Isechius, Andreas Crejens., Metaphrastes; quæ etiam B. Ephrem Basilii discipulus, in orat. de laudibus sanctissimæ Deiparæ, Orig. hom. 1, in diversis, Clemens Alex. vii Strom., Tertull. lib. *De carne Christi*, numer. 3, 14, 15 et 18. Justinus martyr, passim in *Dial.*, lib. *De Trinitate*, quæst. 66 et 136 ad orthod., Dionysius cap. 3 *De divinis nom.*, et epist. 4, Ignatius *Epist. ad Trallianos*, *ad Philipp.* et *ad Ephesios*, Martialis *Epist. ad Tolosanos*, Jacobus in liturgia, in hanc rem disserunt.

Unum tantum superest, de quo pios lectores hic commonitos velim: nimirum, quod cum hæc in prima Irenæi nostri editione 1573 scriberemus, Lutetiæque per quemdam (cujus nomen parco) minus prudenter magnum fuisset adversus immaculatam conceptionem beatissimæ Virginis Deiparæ excitatum dissidium; nos, tametsi continuis publicisque scholæ Sorbonicæ tunc occupati ac distracti exercitiis, quot potuimus raptim nancisci, pro semperpiterna Virginis tuenda laude ac innocentiæ, veterum theologorum huc concessimus testimonia. Inter hæc unum velut ex Cyrillo Alexand. lib. vi in Joan. cap. xv addidimus; quod vix excuso per typographos folio, deprehendimus vere non esse Cyrilli, sed Iodoci Clithovei, qui quatuor Commentariorum suorum libros Cyrillini Commentariis interseruit. Hujus mendæ, cum tunc præstantissimum remedium nobis daretur, ad finem libri congestis, ut fieri solet, errorum emendationibus, lectores sedulo tempestiveque monuimus: hoc contenti boni viri officio, tantisper dum hujus secunde

⁶⁶ Lib. contra eos qui disputant de virginitate et parturitione B. Virginis.

editionis tempus accederet. Exactis porro decem et octo annis, exierunt in lucem ex officina Juntaur Lugdoni 1594 *Disputationes Francisci Suarez in tertiam partem divi Thomæ Aquinatis*, in quibus acerbiora censura nos hac de causa perstringens, et in fraudis, quantum in ipso causæ suspitionem adiucens scripsit, pagina 28, col. 1: « Notavit quidem hunc locum Fenardentius, in lib. III Irenæi cap. 23, ne quemquam tamen minus doctum deciperet, adnotare debuisset, illum librum non esse Cyrilli, sed Clichtovei. »

At hoc ipsum etiam viginti annis antequam hanc tuam castigationem, mi Franciscæ, legissem, a me præstitum fuit; quod ex correctionibus errorum potuisses animadvertere; atque sic imposturæ crimen conservo, consacardoti, et confratri tuo, tam male, quam maligne non impingere. Cæterum, dum scripta illa tua quatuor diebus, quibus tantum a tuæ societatis Patribus (quos ex animo colo ac veneror), volvenda mihi commodata fuerunt, obiter percurrerem, aliquot oliviam facta sunt errata, quæ ut vel in tertia illorum saltem editione corrigas, te candide admonendum censui. Prætermitto quod una necum Clichtovei Commentarios ascribas Cyrillo pag. 511, col. 2us, quodque Justino martyri ad Ilmem *Apologia* 2 aliquid tribuas, ejus nunquam meministi, pagin. 256, col. 1, ut de meo dentaxat Irenæo loquar. Falleris imprimis, quando, ut me coarguas, cap. 23 citas, pro capite 3, sed hoc calchographorum oscitantia deputetur. Verum, ubi, te quæso, invenisti apud Irenæum, in *Expositione fidei* d. (ita enim citas pag. 130 editionis 1592, col. 2us): « Vos qui ad baptismum aspirare fingitis, qui ut tollatis duas naturas, » etc.? Quo libro, et capite perperisti eundem censuisse, Melchisedech 142 fuisse hominem gentilem, ex Chananeis ortum, ut ei ascribis pag. 607, columnæ prima? Ad hæc, scribis, pag. 256, col. 1, apud Irenæum lib. 1, cap. 5, Gnosticos tribuere Christo corpus cæleste: sed de hoc tibi ne gry quidem. Pari quoque lapsu ais pag. 4, col. 2us, illum lib. III, c. 3, dicere, « quod Eva alligavit per incredulitatem, » etc., et pag. 47, col. 1, eundem libro III, cap. 1, exponere hæc verba: « Nondum venit hora mea^{us}. » Denique, pagina 407, col. 2, Irenæum libro IV, cap. 32, contra negantes veritatem carnis Christi, illud inconmodum inferre, « quod globos sanguinis non sudasset, » etc., de quibus in illis locis ne verbum quidem, etc. Nequaquam vero pius ac prudens ego, si ut minus doctos deciperes isthæc te confinxisse ac notasse existimem, tamque temerarie ac perverse de proximo judicarem. Verum, mortales sicutis, qui non bene sapiunt omnibus horis. Immortalium vero tantum est omnium et semper reminisci. Alter ergo alterius onera portemus, et sic adimplebimus legem Christi. Τὸ λοιπὸν οὖν, ἀγαπήτῃ συστρατιώτῃ καὶ σύνεργῃ, ἐκλαβε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

Quæ est a Maria in Evam. Sic vetus codex; excusi, « quæ et Maria in Eva. »

Alligatio: Ita pro « alligatio » restitimus; sicuti paulo post, « primæ » pro « primum » substituitur vel. cod. auct.

Sic autem et Evæ inobedientia nodus. Pix huic comparationi Mariæ cum Eva, tanto consensu subscribunt Patres omnes orthodoxi, ut Gallasius alio modo natus videatur, qui nesciat; vel frontem impudentiamque meretricis indutus, qui audeat contradicere et damnare. Sed obgamniat licet o; impudens, quantum volet; nos pietati et doctrinæ Patrum pressis vestigiis nihil secius semper in hærebimus. Hieronymus epistol. ad Eustoch. :

A « Mors per Evam, vita per Mariam. » Bernardus homil. 2, de laudibus Virg., « Curre; Eva, ad Mariam; curre, mater, ad filiam; filia pro matre respondeat, ipsa opprobrium matris auferat, ipsa patri pro matre satisfaciatur: quia ecce, si vir cecidit per feminam, jam non erigitur nisi per feminam. » Innocentius III, serm. 2 de Assumpt. : « Oportebat ut sicut per feminam mors intravit in orbem, ita per feminam vita rediret in orbem; et ideo quod damnavit Eva, salvavit Maria, ut unde mors oriebatur, inde vita resurgeret, » etc.

Page 220. *Solutus est autem.* Vetus codex, « Solutum est autem condemnationis vinculum, quo captivus ductus fuerat homo. »

Ex J. Er. Grabii adnotationibus in cap. 33.

Page 219. *Septuaginta duas.* In manu exaratis codicibus, quos inspexi, numerus ille non integris vocibus concipitur, ut vulgo, sed sic, LXXV, ut nescias utrum 72 an potius 75 iste Irenæi interpretes exprimere voluerit. Ego postremum probō. Sequentia vero, cum dicit totidem quoque gentes ac linguas esse, non adversantur, imo confirmant potius. Clemens *Stromatum* 1: Ἐθνος δὲ, καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν ιστορικῶν, καὶ ἰθὺν, καὶ γλώσσας πάντες καὶ ἑβδομήκοντα λέγουσιν εἶναι. « Euphorus autem, et alii multi historici; gentes et linguas septuaginta quinque esse dicunt. » Hæc habet Isaacus Vossius, p. 323 *Castigationum* ad cap. IV Horatii. Et mss. quidem codices quod attinet, optarem eos nominasset. Sane proprium Vossii exemplar clariss. Dn. Doolwellius summa diligentia eum editione Fenardentii contulit; sed haud diversum a recepto 72 numerum deprehendit; neque Mercerus in aliis duobus, quibus usus est. Codicem Arundelianum ipse perlustrans, et modo, dum hæc Londini scribo, iterum inspiciens, video quidem duas virgulas, quibus binarius numerus exprimitur, junctas, sed non ita ut figuram quinarum efficiant, omnino diversa forma alibi in codice exarati. Clementis vero locus Vossii sententiam tantum abest ut confirmet, ut potius eam confutet mox sequentibus disertis verbis infra not. seq. allegatis, quibus ex Christianorum sententia 72 linguas facit. Vix igitur dubito, 72 tantum generationes Irenæum in Evangelio S. Lucæ cap. III legisse (omissis versu 24 τοῦ Ματθαῖο et τοῦ Ἀσὺλ ac vers. 36, τοῦ Κατῆ), perinde ut Julium Africanum, citatum ab Eusebio lib. 1 *Hist. eccl.*, cap. 7, Gregorium Nazianzenum carin. 38, de genealogia Christi, Ambrosium in *Comment.* ad dictum Lucæ locum, aliosque.

Significans, quoniam ipse est, qui omnes gentes... et universas linguas... in semetipso recapitulatus est. Ut Irenæi consequentiam seu illationem mysticam intelligas, scito a S. Patribus, præcipue Græcis, duas supra septuaginta gentes et linguas olim numeratas fuisse. Sic Clemens Alex. lib. 1 *Stromatum*, pag. 338, scribit: Φαίνονται δὲ εἶναι κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον αἱ γενεαὶ διάλεκτοι δύο καὶ ἑβδομήκοντα, ὡς αἱ ἡμέτεροι παραδίδασσι γραφαί. Et, alios ut præteream, Eriphanius in *Panario contra hæreses*, lib. 1, tom. 1, § 5, pag. 6, de Deo ait: Διασκέδασε γὰρ αὐτῶν τὰς γλώσσας καὶ ἀπὸ μιᾶς εἰς ἑβδομήκοντα δύο διένειμε, κατὰ τῶν τότε ἀνδρῶν ἀριθμὸν εὐραθέντα. Confer hæres. 39 Sethianorum. Neque ab hoc numero alieni fuere quidam ethnici, præcipue Ægyptii, de quibus insignia sunt Hori Apollinis verba lib. 1 *Hieroglyphicon*, cap. 14: Οἰκουμένην δὲ γράφοντες, κυνοκέφαλον ζωγράφουσι, ἐπειδὴ ἑβδομήκοντα δύο γῶρας τὰς ἀρχαίας; φασὶ τῆς οἰκουμένης εἶναι. « Terrarum orbem delineantes, cynocephalum pingunt, quia septuaginta duas ferunt fuisse jam olim orbis habitati regiones. » Lege Bochartum lib. 1 *Phalæg*, cap. 15, ubi plura de hisce invenies.

⁶⁶ Tom. I. ⁶⁷ Tom. I. ⁶⁸ Tom. II. ⁶⁹ Joan. II, 4.

Annotationes Fr. Feuardentii in cap. 34.

Pag. 220. *Nic est autem Adam.* Ratione et exemplo contendit adversus Tatiani errorem, divinæ æquitati ac misericordiæ convenientissimum fuisse, ut primus parens præ cunctis liberis ejus salvaretur: quod alii postea theologi pluribus assererunt. Ac de pœnitentia ejus cap. 37 dicitur. Vide etiam cap. 31, lib. 1.

Cum autem salvatur homo Contendit, quantis potest arguementis, Adamum salvatum esse, quod et postea Augustinus persequitur epist. 99, quia Sapientiæ 1, 1, 2, scriptum est: « Huius, qui primus factus est pater orbis terrarum, sapientia custodivit, et eduxit illum a delicto suo. » Deinde, quod constans sit Ecclesiæ hæc sententia. Quin et ipsum Adam post tam varios casus, et tot discrimina rerum, tandem in Golgothæ seu Calvariæ montem pervenisse, ibique vita functum, sepultum fuisse, ubi Dominus et Salvator noster cruci effusus est, magno consensu, et ex antiqua Patrum traditione docent Origenes, tract. 35 in Matth., Cyprianus serm. de Resur. Domini, Athanasius lib. *De passione Dominicæ*, Basil. in v cap. Isaïæ, Chrysostom. homil. 84 in Joan., Epiphanius contra hæres. 46, Augusti serm. 71 de tempore, Moses Barcephala lib. *De paradiso*. Hanc sententiam Hieronym. in xxvii Matth. non probat, in v cap. ad Ephes. damnare non audet; sed epist. ad Marcellam eam amplectitur.

Parebit. Expunxit « parebat » vel. cod. auct.

Pag. 221. *Sed non relictis.* Omnia hæc paucis attingit Tertull. lib. *Præscript.* Tatianus doctrinæ Valentini adjecit, Adam nec salutem consequi posse, quasi si non rami salvati sunt, et radix salva sit. »

Ejusdem annotationes in cap. 35.

Pag. 221. *Propter hoc et in initio.* Ostendit maledictionem divinam non proprie in homines latam fuisse, sed in terram et serpentem: quæ propter nec ignem æternum illis præsertim paratum esse, sed diabolo principi omnis defectio. Istæ hæc sapienter expendens Rupertus ait⁹⁹: « Neque mulieri, maledicta es; neque viro, maledictus es, dixit Dominus; sed tantum hoc: « Maledicta terra in opere tuo¹⁰⁰; » cuius videlicet terræ maledictio, non aliud est, quam multimoda et frequens afflictio qua per varios eventus terræ ex eo corruptæ et deterioratæ affligitur homo. Soli vero serpenti dixit: « Maledictus eris¹⁰¹, » quo videlicet dicto, firma et immutabilis intelligenda est sententia æternæ damnationis. » Tertullianus libro II *Adversus Marc.* hunc Irenæi locum his paucis contrahit: « Deus ideo non maledixit ipsum Adam et Evam, ut restitutionis candidatos, ut confessione revelatos, sicut maledixit serpenti, cuius salus omnino deplorata erat, » etc.

Similiter autem et mulier. Triplici pœna punita est mulier, quia triplo majus fuit peccatum ejus, quam Adami¹⁰². Primo, quia credendo serpenti plusquam Deo, seducta est. Secundo, quia ligni vetiti pulchritudine concupivit. Tertio, quia et virum ad transgressionem induxit. Merito igitur triplex vindicta ei reddita est, præter communem sibi cum viro mortem. Nam mortuorum mater esse meruit. Omnes enim conceptus ejus anima et corpore in peccato moriuntur: et nemo eorum vivit, nisi vivificetur per Christum. Et quia intemperanter fructum arboris expetivit, redditur uteri dolor, dicente Domino: « In dolore paries¹⁰³. » Tertio, quia virum importunitate muliebri ad comedendum illexit, idcirco sub viri potestate redacta est.

Annotationes Fr. Feuardentii in cap. 36.

Quemadmodum Cain. Cain ob neglectum Dei con-

silium, invidentiam, eadem fraternam, et maximam in Deum irreverentiam, juste maledictus et reprobatus est.

Uti quiesceret in eo. Chrysostomus, Cyrillus, Græci omnes ita hunc locum reddunt, LXX versionem istam secuti: 143 Οὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσεύχηται, ὀρθῶς δὲ ὁ διέλας, ἡμαρτεῖς. Ἡούχασον. Hoc est: « A non si recte obtuleris, recte autem non distribueris, peccasti? Quiesce. » Sicque volunt Cain his verbis admonitum a Deo, ut recte divideret in fratrem dilectionis officia; non autem felicitati invideret. Hieronym. in *Quæst. Hebr.* testatur illa verba in fonte Hebraico non haberi; Eubulinius vero copiose docet unde processerint.

Extendens et multiplicans malum. Irenæo consentit Chrysostomus his verbis¹⁰⁴: « Quid ad hæc ingratus et impudens? Debebat cogitare quod Deus non ignarus rei rogaret, sed ab ipso confessionem criminis exigeret, etc. Verum, ille iterum auget vulnus, et ulcus increscere facit, et dicit: Haud scio. Vide respondi impudentiam, » etc.

Propter hoc et ipse. Urget Cain grave peccatum, maledictionem, et perditionem æternam, ut vel obiter Caianorum, quorum meminit lib. 1, cap. 35, amentiam furorèque refellat. Hi enim Cainum, Core, Sodomitas, in primis autem Judam proditorum, tanquam ex superiori quadam virtute progenitos, sanctis omnibus præferebant, ut ex Tertull. lib. *Præscript.*, Epiphanius contra hæres. 38, et Theodoret. in primo libro indicavimus.

Annotationes Fr. Feuardentii in cap. 37.

Pag. 221. Procopius Gazeus *Commentariis* in tertium caput Genes. hunc Irenæi locum citans, notat caput esse quinquagesimum nonum: quo fit, ut alias apud Græcos fuisse horum librorum sectiones a nostris patem.

Circa Adam autem. Jure quidem maledictus est Cain: quoniam vero Adam statim post admissum peccatum timore percussus fugit, sequæ divina præsentia judicavit indignum, atque pœnitere se scilicet inctorio manifestavit, tandem servatus est. Seductus porro fuit Adam, non a serpente, sed ab uxore: putans item peccatum suum tantum veniale futurum, nec ob id se moriturum. Ideo et Ignatius *Ep. ad Trallianos* scribit: « Diabolus per mulierem seduxit Adam patrem generis nostri. » Epiphanius quoque contra hæres. 38: « Diabolus per mendacium decepit Adam et Evam. » Ambrosius denique lib. *De paradiso*, cap. 4: « Mulier primo decepta est, et virum ipsa decepit. » Hinc Theodoretus hæc Apostoli verba: « Adam non est seductus¹⁰⁵, » intelligit, pro eo quod est: non prius, nec immediate a serpente.

Quæ minus corpus. Plinius lib. II, cap. 5, quasdam ficus adeo ramis et foliis diffundi scribit, ut umbra bina stadia operiant, et quasi fornicato ambitu pastoribus decorant opacamque sepem præstare. Rhodiginus fici folium ex scabritie dici a Græcis ὄπλον docet: quod Plutarcho probari asserit Erasmus in *Chiliad.* indeque proverbium emanasse, τῷ ὄπλῳ τὴν ἔγγελην, id est folio ficulneo anguillam tenes, eo quod scabrum sit et asperum, ob idque ad retinendam anguillam natura lubricam, maxime idoneum. Ad id pertinet et istud Alciat. emblemata:

Jam dudum quacunque fugis te prosequor, at nunc Cassibus in nostris denique captus ades.

Amplius haud poteris vires eludere nostras,

Ficulneo anguillam strinximus in folio.

Horum foliorum occasione permoti doctissimi et gravissimi auctores, æstimarunt arborem, ex cuius fructu deliquerunt primi parentes, ficum fuisse, eamque antiquam dixerunt traditionem, atque ea de re Christum ficulneæ aliquando maledixisse. Theodo-

⁹⁹ L. II de viet. Verbi Dei, cap. 15. ¹⁰⁰ Gen. III, 17. ¹⁰¹ Ibid. 14. ¹⁰² Ruper. lib. III de Trin., cap. 22.

¹⁰³ Gen. III, 16. ¹⁰⁴ Hom. 19 in Genes. ¹⁰⁵ I Tim. II, 14.

retus quæst. 28 in Genes. eos qui altam arborem opinantur, censet errare nimia simplicitate. Athanasius quæst. 58 ad Antioch.; Isidorus Pelusiota apud Lippomanum in III cap. Genes.; Moses Barcephala lib. *De parad.*, Oleaster Lusitanus in III cap. Genes.

Notandum porro hunc locum manifeste solideque probare, pœnas corporeas hic a pœnitentibus, vel sponte susceptas, vel injunctas, inflictasve æquo animo perferendas esse, ut, illis cum Christi passionibus conjunctis, voluptatem ex peccatis conceptam compensent, satisque faciant supplicii ac multis illis, quæ ut fructus digni pœnitentiæ, a solutis culpis, et pœnæ æternæ reatu donato, vel in hoc mundo, vel in erebo expiatorio sunt alias ad extremum usque quadrantem exsolvendæ. Adam etenim, abjecta omni mollitie, indumentam asperissimum induit, petulantis carnis impetum retundit, frenum continentis sibi circumdat, et quam demisse potest, coram Deo judice semetipsum abjicit et humiliat. Annon hæc manifesta de peccatis admissis satisfactio? Hinc Tertullianus ait⁶⁶: « Ipse stirpis humanæ et offensæ in Dominum princeps Adam, exhomologesi restitutus in paradysum suum, non lacet. » Qui et ante hæc verba scripserat: « Habes cui satisfacias; confessio satisfactionis consilium est; satisfactio confessione disponitur; Domino offensus satisfacere⁶⁷, » etc. Et Cyprianus eos reprehendens, qui hanc pœnitentiæ partem negligebant, scribit: « Datur opera, ne satisfactionibus et lamentationibus justis delicta redimantur, ne vulnera lacrymis abluantur. » Et serm. de lapsis: « Dominus orandus est, et nostra satisfactione placandus, » etc. Augustin. ad eandem satisfactionem cunctos hortatur, et densis argumentis perurget, *Enchiridii* cap. 63, 70 et 71; epistola ad Macedonium; libro I *Homiliarum*, hom. 50; *Commentariis* in psalm. I, et lib. *De eccles. dogm.*, cap. 53. Confundantur ergo et convertantur hæretici, qui satisfactionis nomen et opera, id est hanc sacramenti pœnitentiæ tertiam partem, cum incredibili animarum jactura, conantur a medio tollere.

Quoniam inquit, eam. Hac paraphrasi significatur Adamum et justitiam originalem et gratiam gratum facientem, seu charitatem, quam initio acceperat, peccato suo perdidisse: qua de re et supra dictum est, cap. 20: « Nos autem in Christo recuperasse, quod in Adam perdidimus. » Quod et Cyprianus postea docuit, scribens illum acceptam divinitus gratiam non custodisse, serm. de bono patientiæ. Ambrosius quoque ait⁶⁸: « Angelos tenebrarum vel ut latrones, indumentis gratiæ salutaris hominem spoliasse, cum in eos incidit. » Turpiter igitur aberrant, qui aut justitiam originalem donum supernaturale fuisse negant, aut gratiam divinam per mortale peccatum amitti pœnitentibus inficiantur.

Et nunc. Sic vetus codex; excusi, « et tunc. »

Pag. 222. *Quemadmodum quidam.* His consona scribit Theophilus Antioch., lib. II *Ad Antolycum*: « Non invidens, ut quidam sentiunt, Deus Adamo eum ab arbore cognitionis abstinere jussit; sed hominem probare volebat, an dicto audiens esse vellet, » etc. Marcionem ac ejusdem disciplinæ comprobatores designari mihi persuaserim; quoniam Theodoretus scribit eos docuisse serpentem meliorem esse et præstantiorem Creatore; quod hic quidem arboris cognitionis participes esse vetuerit, et ille permisit. Gregorius Nyssæu. putat ideo arborem illam prohibitam; quod vinum haberet generandi in animo rerum malarum scientiam, quam habere hominem non expediebat. Veteres alii, ut Theophilus, August. XIV *De civit.*, cap. 12, et VIII *De Genesi*, cap. 106; Chrysost. hom. 16 in Genes.; Theodor. quæst. 26, in materiam obedientiæ exercendæ vitam volunt.

Et insanabile. Delevinus « insensibile » auct. v. c.

Ejusdem adnotationes in cap. 38.

Pag. 222. *Quapropter inimicitiam.* Τὴν ἔχθραν, quæ dicitur ira tempus ulciscendi observans. Dissertitur autem de Christo, semine mulieris promisso, ut serpentis caput, id est mortem, Antichristum, diabolum, peccatum, infernumque homine salvo superaret. Atque ita illum Genesicos locum intelligendum ac explicandum esse docent, quæ sequuntur Gen. XII, 3, et XVIII, 18, et XXII, 4, ut et Paulus indicat Gal. III, 8. Adeo quoque manifestum est illius promissi sacri seminis nomine, Christum significatum esse; nomine autem serpentis, diabolum, ex Isaiæ cap. VII et IX, Joannis III, Rom. I, 6, 16, Hebr. II, 4, Petri V, Apocalyps. XII et XIII, et sanctorum Patrum unanimi consensu, ut nunquam satis mirari possim Calvinii et Marlorati vulgarem Judaicam impietatem, qua locum illum non de Christi ac Satanæ dissidio, sed de communi odio, vulgarique horrore, quo naturæ sensu universi a cunctis serpentibus abhorremus, malum interpretari.

Super aspidem. Augustinus et Cassiod. hunc quoque locum de Christi et servorum ejus et diabolo victoria interpretantur. Diabolus, inquit, est aspis, dum occulte percutit; basiliscus, cum palam venena disseminat; leo, dum violenter persequitur innocentes; draco, cum negligentes impia voracitate deglutit. Vel, draco, dum occulte insidiatur per hæreticos; et leo, dum aperte sedit per tyrannos; quæ omnia per adventum Domini, pedibus ejus, id est a sanctis prostrata jacuerunt.

Ejusdem adnotationes in cap. 39.

Pag. 222. *Mentiuntur ergo.* Eandem, quam hic confuta Tatiani et Eucratitarum hæresim, repetivit lib. I, cap. 31, ubi et multa, quæ hunc locum expediunt, ex aliis auctoribus collegimus. Cæterum, Nicodemus Christi discipulus, et historia, quæ fertur nomine ejus, de passione et resurrectione Domini, refert Dominum Jesum, cum secundum animam I 44 descendisset ad inferos, manum Adam tenuisse et dixisse: « Pax tibi cum omnibus filiis tuis justis meis. » Ipsum autem Adam Christi genibus advolutum lacrymabiliter deprecatum eum voce magna, his verbis: « Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me, nec delectasti inimicos meos super me: Domine Deus meus, clamavi ad te, et sanasti me. Eduxisti ab inferis animam meam, salvasti me a descendantibus in lacum⁶⁹, » etc.

Et concertant de. Expunximus « concertante; » et paulo post « profecit, » loco « proficit » substitui-mus, auctor. vet. cod.

Ejusdem adnotationes in cap. 40.

Pag. 222. *Traductis igitur omnibus.* Brevi recapitulatione concludit, quæ hactenus adversus varias Gnosticorum impietates disseruit; nimirum de uno Deo, Christi œconomia, et mundi creatione, deinde illorum sectis opponit Ecclesiæ catholicæ ubique constantem consonamque prædicationem, Spiritum sanctum in ea perpetuo residentem; ac idcirco summo opere ab omnibus expetendam ejus communionem, ne ad omnem ventum doctrinæ fluctuemus.

Pag. 223. *Aspiratio.* Vet. cod., « ab inspiratione plasmationi, » ut alias forte fuerit, « ab inspiratione, » id est divina revelatione, « plasmatio, » id est hominis primi creatio, innotuerit; aut si excusa lectio placet, per « aspirationem » animam rationis capacem, quæ divino afflatu corpori infusa est, intelligit.

Et in eo disposita. Sic ex vet. cod. reposuimus, ut intelligatur in eo munere prædicationis et fidei, quod Ecclesiæ creditum est, communicationem Christi dispositam esse; nisi forte alias fuerit, « deposito, » ejus loco subrepsisset « disposito, » quod excusi codices habebant.

⁶⁶ Lib. de pocn. cap., 22. ⁶⁷ Ibid., cap. 7, 8, 9 et 10. ⁶⁸ In cap. I Luc. ⁶⁹ Psalm. XXIX, 2, 3, 4.

Cujus non sunt participes. Idem canit vulgata ore omnium, nec ideo tamen minus gravis, beatissimi martyris Cypriani sententia : « Habere jam non potest Deum Patrem, qui Ecclesiam non habet matrem. » Hæc digna quæ frequenter suis scriptis insereretur visa est Augustino, tomo VII, libro *De unitate Ecclesiæ*, et libro II *Contra litteras Pelitiani*, cap. 38, et tomo IX, tract. 118 in Joan., et tomo II, epist. 50.

Super arenam. Alludit ad Christi verba Matth. VII, per arenam, varias, pugnantem et inconstantes hære-iarcharum sententias, quibus nitentur, intelligens. Relatum est autem inter adagia : « In arena ædificas, » in eos, qui negotium inutile futurum, aggrediuntur. Similis parœmia est :

*Arenæ semina mandas*¹.

quæ non tantum inania opera, sed quæ simul jacuram quendam gravem adjunctam habent, significat.

Epicuri Deum. Id est otiosum, et qui curam nullam habeat rerum creaturarum. Talem enim Deum finxisse Epicurum, testes sunt Clemens, Theophilus, Justinus, Lactantius, Laetius, Plutarchus, et M. Tullius. Deum qualem fingebat Marcion, Tertullianus quoque vocat « Deum Epicuri, » lib. quarto; et libro primo « Epicurum Marcionis consiliarium appellat.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 40.

Pag. 222. Per initia, et medietates et finem. Intelligit ea quæ inter ipsa temporum initia, in creatione gesta sunt, quæque postea intermediis sæculis prophetarum, in fine denique, Christi, et apostolorum ævo contigerunt. Hæc enim omnia percurrens Irenæus, undique argumenta pro fide Ecclesiæ deprompsit.

Pag. 223. Lacus detritos. Græce, λάκκους συντραμμένους, per quos hoc loco illegitima conventicula eorum qui ab Ecclesia separantur, iunere videtur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 41.

Pag. 223. Providentiam habet Deus Mundum divina providentia, id est paterna Dei sollicitudine et ratione gubernari, etiam ethiicorum testimonio confirmat, adversus Epicureos Gnosticorum tum errores, tum mores. Hujus existant præclara apud Tullium testimonia. « In mundo Deus est aliquis, » ait lib. I *De nat. deor.*, « qui regit, qui gubernat, qui cursus astrorum, qui mutationes temporum, rerum vicissitudines, ordinesque conservat, terras et mare contemplans; hominum commoda, vitasque tuetur, etc. Ut hominum membra nulla contentione, nente ipsa et voluntate moventur, sic numine deorum omnia diriguntur, moventur, atque mutantur. » Et oratione *Pro Roscio* : « Commoda quibus utimur, lucem qua fruimur, spatium quod ducimus, a Deo nobis dari et impartiri videmus, » etc.

Ethnicorum quidam. Inter hos, Aratum, Simonidem, Euripidem, Menandrum, Thestium et Dionysium numerat Theophilus Antiochenus, libro secundo *Ad Autolycum*; quibus libro tertio Aristotelem adjungit. Justinus libro *De monarchia*, quamplurimos alios enumerat. Augustinus de Seneca scribit lib. VI *De civit.*, cap. 10 : « Colebat quod reprehendebat; agebat quod arguebat; quod culpabat adorabat. » Tertullianus, cap. 43 *Apol.*, Platonicos Deum intra mundum constituisse refert, qui gubernatoris exen plo, intra illud sedeat, quod regat.

Ejusdem adnotationes in cap. 42.

Pag. 223. Rursus ut increpatum Hoc capite paucis absolvit, quæ copiose et ornate disputavit postea Lactantius libro integro *De ira Dei*, et Tertullian., passim lib. I *Contra Marcionem*, Origenesque in calce dialogi primi, et initio secundi contra Marcionitas. Probat autem Irenæus fortissimo dictionate, non esse alium Deum mundi judicem,

alium vero Salvatorem constituendum; quandoquidem unicus sit, infinita simul præditus justitia, et malos plectat, atque bonitate, ut pia benefariat, et salutem impertiat. Vocat autem increpativum et judiciale, quod Græcis est τὸ ἐλεγκτικὸν καὶ κριτικὸν, id est potestatem seu vim redarguendi et judicandi. Vel τὸ ἐπιτιμητικὸν, id est vis puniendi.

Indignum id Deo Sic vet. cod.; excusi, et ideo. »

Ejusdem adnotationes in cap. 43.

Pag. 224. Marcion igitur. De hoc, libro primo, cap. 29, ostenditur porro unicuique esse Deum, summe bonum, summe justum, summe sapientem, summe patientem et longanimum, qui denique reddet unicuique juxta opera sua, judicium orbem in æquitate.

Quia Deus non est, cui bonitas desit. Argumentis hujusmodi, ad absurda et inopinabilia ducentibus, eundem Marcionem sæpe urget Tertullianus lib. I : « Deus, si non unus est, non est; quia dignius credimus non esse, quodcumque non ita fuerit, ut esse debeat. » Et rursus : « Ex hoc quoque negabimus Deum, in quo non omnia, quæ Deo digna sint, content, » etc.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 43.

Pag. 224. Dividens Deum in duo. Ast tria principia Marcionem statuissæ a quibusdam memoria proditum est. Vide Athanasium de synodi Nicæensæ decretis tom. I, pag. 422; Cyrillum Hieros. catech. 16, Epiphanius hæres. 42, Damasacenus *De hæresibus*, etc. Hinc in dialogo Origenis, vel Maximi contra Marcionitas, sect. I, pag. 3. Megethius horum partes agens ait : « Ἐγὼ φημι εἶναι τρεῖς ἀρχάς, Θεὸν τὸν πατέρα τοῦ Χριστοῦ ἀγαθὸν, καὶ ἄλλον, τὸν δημιουργὸν, καὶ ἕτερον τὸν πονηρὸν. » Ego tria principia esse statuo, Deum Patrem Christi bonum, et alium conditorem mundi, ac ab his diversum, malum. » Et pag. 4 : « Ἡ ἀγαθὴ ἀρχὴ τῶν Χριστιανῶν ἀρχεῖ ἢ δὲ δημιουργικὴ τῶν Ἰουδαίων ἢ δὲ πονηρὰ τῶν ἔθνικων. » Principium illud bonum præstet Christianis; mundi autem opifex Judæis; et malum ethiicis. » Imo vero Theodoretus lib. I *Hæret. fabul.*, cap. 24, quatuor ἀγενήτους οὐσίας, et ingenitas substantias, » Marcionem statuissæ refert, tres scilicet modo dictas, et « materiam, quæ malo subsit. » Sed hi scriptores, aut memoria lapsi, aut inadvertentia, ipse Marcioni attribuerunt quod quibusdam ejus sequacibus, vel corrivalibus, præsertim eundem nomine Synero, competit, ut ex Rhodonis libro contra Marcionem, sive potius fragmento ejus apud Eusebium lib. V *Hist. eccl.*, cap. 13, discimus, sequentia ibi legentes : « Ἀπὸ τῆς τούτων ἀγέλης Ἀπελλῆς μὲν μίαν ἀρχὴν ὁμολογεῖ ἑστῆσι δὲ, καθὼς καὶ αὐτὸς ὁ ναυτῆς Μαρκίων, δύο ἀρχὰς εἰσηγούνται· ἄλλοι δὲ πάλιν αὐτῶν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἔξοικεῖν αὐτῶν, οὐ μόνον δύο, ἀλλὰ καὶ τρεῖς ὑποτίθενται φύσεις· ὡς ἐστὶν ἀρχηγὸς καὶ προστάτης Συνέρως, καθὼς εἰ τὸ διδασκάλιον αὐτοῦ προβαλλόμενοι λέγουσιν. » Ex illorum (Marcionitarum) grege Apelles unum fatetur esse principium. Alii vero, perinde ac Marcionem nauta ille, duo introducunt principia. Alii rursus ab his, tanquam tempestate in pejus abrepti, non duas solum, sed tres supponunt naturas; quorum princeps et autesignanus fuit Synerus, ut disciplinæ illius sectatoris memorant. » Quem Eusebii, vel potius Rhodonis ab Eusebio citati, locum respiciens Augustinus lib. *De hæresibus* ad Quodvultdenum, cap. 23, scribit : « Marcio, a quo Marcionitas nunti, qui Lerdonius sæculus est dignata de duobus principis, quamvis Epiphanius eum tria dicat asseruisse principia, bonum, justum, pravum. Sed Eusebiius Synerum quemdam, non Marcionem, trium principiorum, atque naturarum scribit auctorem. » Synero prævixit, aut ostipulatus est Ptolemæus in epist. ad Floram, tom. I 145 *Spicilegii Patrum et hæretic.* sæculi II, p. 78 seq. de Marcione autem rem confir-

¹ Quid., Her. v, v. 115.

nullo modo Deus mali auctor existimandus est. » Et post aliqua, sequenti pag. 380, ita pergit : « Dicendum est, Deum bene et juste egisse, atque eas illis pœnas inflixisse, ut ex iis utilitatem aliquam reportarent. Verum et eos miseros esse, qui dent pœnas, et Deum illum esse, qui hæc agat; hæc vero minime concedendum est poetæ ut dicat. Sed si diceret malos homines, utpote per se miseros, supplicii indigere, dum autem pœnas dant, a Deo juvari; illud quidem permittendum est, ab illis hæc dici. Deum autem, quippe qui bonus est, cuiquam auctorem causamque existisse mali,

» hoc vero omni contentione refutandum est, neque concedendum, ut quisquam hæc vel dicat, vel audiat in civitate, si illam bene constitutam optamus.... utpote quæ dicta, neque pia sunt, neque utilia, neque ipsa sibi ipsis consentanea, atque congruentia.... Hæc igitur una lex sanciat, et formula religionis constituendæ.... Deum bonarum rerum esse causam; non omnium indifferenter, ut maliarum, quæ ab illo plane removeantur. » Ex quibus sole clarius elucet, Platonem eundem Deum, et justum, et maxime bonum fuisse; non autem duos eum cum hæreticis commentum esse.

VARIORUM NOTÆ IN LIBRUM QUARTUM SANCTI IRENÆI.

Adnotationes Fr. Feuardentii in præfationem libri

146 Pag. 227. *Eum autem, qui velit eos convertere.* Tum ex hoc loco, tum ex aliis non obscure colligitur, Irenæum non verbis solum in hæreticos fidenter decertasse, verum et illorum tractatus contentioso studio pervolvisse, quo fundamentis eorum, quasi ab imo detectis, universam hæreseon structuram melius postea demoliretur ac subverteret. Nec levioribus conjecturis ductus arbitrator, magna quondam prudentia, gravique consilio proceres Ecclesiæ, cum ejus pacem turbare, et doctrinam labefactare hinc inde emissis libellis suis studerent hæresiarchæ, prudentes, sinceros, et argutos quosdam ex suo cœtu viros delegasse, qui iustissimi codices perlegerent; et præcipua capita fortioribus argumentis refellerent, absurdas impietates, quas coram evomere non audebant tenebriones, pii illi erutas et patefactas e medio tollerent et extinguerent. Alii vero, quibus hoc negotium demandatum non esset, ut tanquam a nefariis rebus, libellis illis abstinerent, aut Constantini Magni exemplo, flammis absumendos traderent. Huic conjecturæ fidem facere puto, quæ tradit initio libri quinti, se nempe diluere his quinque libris impias sententias, quas suis in scriptis hæretici reliquerunt: quatenus postulationibus et præcepto ejus, ad quem hæc suos libros consecrat, morem gerendo, eidem plurima in subsidium præstet, quibus neophytorum sensum confirmet, errantes reducat, et validis rationibus reprimat, melioresque efficiat pervicaces. Accedit frequens illa scriptorum Valentini apud Clementem Alex. commemoratio: et ad Dionysium demissa e cœlo vox apud Eusebium: « Lege omnia quæcumque in manus tuas venerint, quia probare quæque, et singula discernere potes. » Epiphanium, Marcionis; Augustinum, Fausti, Maximini, Cresconii, Gaudentii, Parmeniani, Petilianii, Cœlestii, Juliani; Hieronymum, Joviniani, Helvidii, Vigilantii; Basilium Magnum, Eunonii; Cyrillum Jerosol. Manichæorum; et Gregorium, et Cyrillum, Juliani apostatæ; Primasium, Ticonii Donatistæ; Ambrosium et Prudentium, Symmachi impia scripta ea de causa perlegisse, planum atque manifestum omnibus est.

147 Pag. 228. *Quemadmodum enim serpens.* Conventienti certe et observatione digna est hæc hæreticorum cum serpente collatio, quam rursus usurpat lib. v. Eadem, sed fusius explicata, utitur Augusti-

nus lib. ii *De Genesi contra Manich.*, cap. 27, 28, 27, et Athanasius Magnus orat. 2 contra Arianos; imo et Apostolus II Cor. xi, 3.

Et tunc quidem. Ita vetus codex; excusi, « et tunc quid in apostata. »

Non solum apostatas eos faciens. Sic et Tertullianus lib. *Præscript.*: « Persecutio, ait, martyres facit, hæresis apostatas tantum. » Et Augustinus, hæreticos de lethargicis phreneticos plane facere scribit, lib. *De utilitate credendi*, cap. 18. Cæterum, apostatæ nomen usurpant profani scriptores pro eo, qui a proprio duce ad hostes deficit; scri vero pro eo, qui a Christiana et catholica religione ad ethnicos, Judæos, vel hæreticos. Ita Justinus martyr in *Dialogo*, Anacletus epist. 1, Hermas lib. iii, Cyprianus epist. 17 et 58. Paulus quoque insignem eam defectionem, quæ Antichristi adventum præcedet, ἀποστασιν nuncupat II *Thess.* ii.

Derogando salutem. Id est aliquid de ea diminuendo et detrabendo. Cicero *Pro Fontio*: « Quorum rebus gravis fides et auctoritas in testimonio inimicitarum suspicio derogavit. » Expunxi-mus « derogando, » vet. cod. auctoritate.

Ex adnotationibus Joan. Ern. Grabii in præfationem.

148 Pag. 226. *Christum et Spiritum sanctum propter labem emissum docuerunt.* Supra pag. 13, lin. 13 seqq. (pag. 11, l. 25 seqq.) Christum et Spiritum sanctum ideo a Monogenis prolatis docebant, ut *Æones* restaurati confirmarentur. Peccaverunt enim, desiderantes Bythum incomprehensibilem contemplari, juxta pag. 10, lin. 12 seqq. (pag. 8, l. 20 seqq.) Atque ut hac labe ulteriori incurrerent, Christus eos docuit, quod incapabilis et incomprehensibilis sit Pater, quodque frustraneum sit eum comprehendendi desiderium.

Salvatorem ab his Æonibus, qui a labe emissi sunt, fructificationem esse. Jesum τῆς αἰῶνος καρπὸν, « perfectum fructum » *Æonum* ab hæreticis dictum pag. 14, lin. 22 (pag. 12 et 13) legimus, quia scilicet singulos *Æones*, quod habebat in se optimum ideo a Monogenis prolatis docebant, in eum contulisse fingebant, ut ibidem docetur. Istos vero *Æones* dum a labe emissos dicit, hoc non ita accipiendum est, quasi a labe, sive vitio origine ceperint; neque enim ista erat Valentianorum sententia, qui in solum Demiurgum, sive mundi opificem hanc blasphemiam ejaculabantur; sed a labe « emissos, » id est « ceptos, liberatos, » intelligere necesse est (quauquam durior sit ista

* Sozom. l. i Hist., c. 20. * Lib. vii Hist., cap. 6. * Catech. 6.

phrasibus, siquidem hæretici « confirmatos » ac a labo restauratos Eones Jesum, mutua collatione facta, produxisse statuebant citatis pag. 12 et 13.

Ab initio speculatores et ministri fuerunt verbi veritatis. Ἐπισκόπος καὶ διακόνος Græce Irenæum scripserat conjectavit in margine sui Irenæi reverendus admodum Pearsonus. Sed nihil nullum dubium est, quin ab Irenæo dicti sint, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ἀδύναται καὶ ὑπέρτατοι γινόμενοι τοῦ λόγου, ex Luc. 1, 2, quem locum idcirco subnotare visum fuit.

Pag. 228. *Eamdem ei formam et appellationem tribuit Deus.* In S. Scripturis enim Spiritus sanctus diabolus « serpentem » appellat, de quo vide Justin. M. *Apologiam* ad Antoninum Pium, pag. 56 nostræ editionis, ac ibidem num. 5 et 6 adducta. Quo sensu autem Deus « formam » serpentis diabolo tribuisse ab Irenæo dicatur, vix conjectando assequi potis sum; nisi forte permissam a Deo idololatriam ethnicorum respexerit, utpote qui deos suos, id est dæmonia, sæpe sub signo serpentis coluerunt. Unde S. Justinus loco citato ait: Παρὰ παντὶ τῶν νομιζομένων παρ' ὁμῶν Θεῶν (θεῶν) ἕρις σύμβολον μέγα καὶ μυστήριον ἀναγράφεται. « Apud quemque eorum, qui a vobis censentur, deorum, serpens magni instar symboli ac mysterii pingitur. »

Exiit malum in homines. Id est peccatum, in quod diabolus homines detrudit, augetur. Eva quippe ad inobedientiam seducta fuit; isti vero hæretici in blasphemias prolapsi.

Adnotationes Fr. Feuardenitii in cap. 1.

Pag. 228. *Cum verbo suo.* Hac sententia et aliis compluribus evidentissimum est, Irenæum pie et orthodoxe de Filii æternitate, deitate, et, ut ita dicam, consubstantialitate sensisse et docuisse: proindeque Servetum, et quosdam fanaticos alios, vel summa improbitate, vel pudenda inscitia laborare, qui pro se illum facere nugantur; cum Dei nomen ita proprie ad Patrem res ringunt, ut Filio vel penitus detrahant, vel non nisi diminute, et quasi precario permittant. Etiam quantum ad coæternitatem ejus attinet, lib. II, cap. 43, Filium infectum esse, Patrique semper coexistisse affirmat; et lib. IV, cap. 57, « Verbum, id est Filius, ait, semper cum Patre erat. » Et lib. eodem, cap. 48, generationem ipsius etiam angelicis mentibus inenarrabilem et ignotam omnino probat. Et ipsum Patri esse ὁμοούσιον, et vere, naturam Deum aperte docet lib. III, c. p. 6, 12, 16, 18, 21, 23, et ut innumeros alios locos præteream, ad extremum præstationis in hunc librum, Patrem et Filium Dei nomine in Scripturis appellari, se manifestasse tradit. Multiplici autem testimonio concludit, unicum et solum verum Deum, atque rerum omnium conditorem ac Dominum esse. Primo, Spiritus sancti æternæ prædicatione; secundo, omnium vere docentium et credentium sententia; tertio, apostolorum constanti doctrina et consensione; quarto, ipsiusmet Christi Dei ac Domini nostri præcipientis eum invocare Deum et Patrem, qui in caelis est, gravissima auctoritate. Ex quibus inferit, Gnosticis impostores esse perversissimos, qui alium Deum supra Creatorem confingerent.

Et eos qui adoptionis spiritum accipiunt. Quo pacto Dei 147 appellatio ad eos transeat, quos Pater per Filium adoptavit, explicat idem Irenæus cap. 79 libri hujus, nempe quod a Deo conditi sint, simulque doctrinæ ejus idem adhibeant, et ad illius natum seipsos componant. Hoc iterum exponit libro tertio, capite sexto.

Quam et terram et Jerusalem appellant. Inde arbitror Ebionæos damnasse lib. I, cap. 26, quod Jerusalem adorarent.

Sed potius distinxit eos. Sic vetus codex legendum docuit; excusi, « sed potius distinxisset, qui sunt verbotenus dii, ab eo qui sit verus. »

Ejusdem adnotationes in cap. 2.

Pag. 229. *Recapitulationem.* Hieronymus, epist. ad Paulinum, vocat Deuteronomium secundam legem, et legis evangelicæ præfigurationem. Theodoretus: « Deuteronomium continet recapitulationem eorum, quæ lege cantata sunt, et gesta in libris Exodi, Levitici, et Numerorum » etc. Docet autem Moysis, Davidis, Isaïæ, clarissimorum prophetarum apertis testimoniis, eum et unum, et solum Deum esse mundi conditorem, quem Christus in Evangelio Patrem suum multoties appellat.

Attende, cælum. Ita singulari numero legunt LXX; vulgata editio et Sanctes: « Auribus percipite, cæli, » etc.

Pandoræ. Libro II, cap. 54, vocat Gnosticis, « satellites circa Pandoram dispositos. » At de Pandora adnotavimus in cap. 19 lib. II.

Matrem eorum. Cum ita habeant universi codices, temeritatis fuit Gallasio, contra omnium fidem, aliud substituere.

Adinvenerunt. Delevimus « adjunxerunt » auct. vet. cod.

Quem et Christus. Quod Christus hic affirmare dicitur, ad Patrem convenire oraculum istud: « Audi, Israel, Dominus Deus tuus, unus est »²; non id facit, ut significet hoc ipsum sibi quoque, ac Spiritui sancto non competere, quemadmodum impie nugantur Serveti et Gentilis sectatores novi Ariani; quandoquidem ut de unaquaque divina persona sigillatim dicitur, ait August.³, Pater Deus unus est, Filius Deus unus est, Spiritus sanctus Deus unus est; ita et de tribus conjunctim, Pater et Filius et Spiritus sanctus, Deus unus est. Et rursum: Unus est Deus Pater et Filius et Spiritus sanctus, hoc est ipsa Trinitas unus est Deus, de quo dictum est quia nullus est Deus, nisi unus, qui dixit: « Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est. »

Ejusdem adnotationes in cap. 3.

Pag. 229. *De me enim ille scripsit.* Christum Moysis, et aliorum prophetarum, ac universæ legis finem unicum esse, atque prope animam, probat tot ab evangelistis, apostolis, potissimumque a Paulo contra Judaicam cæcitatem et pertinaciam adducta ex lege testimonia; in hoc quoque tota versatur Stephani protomartyris concio Act. VII.

Credetis. Ita vetus codex, Græce etiam πιστεύετε; erasmus « creditis. »

Ejusdem adnotationes in cap. 4.

Pag. 229. *Expositio parabolæ.* Isthæc argumenta non esse Irenæi censuerunt, opinor, viri docti inter Germanos, quando in novissima Basileensi editione, his sublatis (rectene nunc non disputo), alia substituerunt. Nullus ergo, eorum calculo, ex adductis verbis tanquam Irenæi auctoritate, narrationem hanc de divite et Lazaro, parabolam tantum, vel figuratam esse locutionem confirmaret. Verum, licet illa esse Irenæi concesserimus, non tamen statim sequetur totam narrationem parabolicam et conflictam esse; sed tantum aliqua ex parte, ubi præsertim de digitis, de oculis, de siti, et articulatis vocibus annorum, sermo est; cum hic subjungat Irenæus: « Non autem fabulam retulit nobis, » etc., et lib. II, cap. 62 et 63, inde probaverit animas nec mori, nec a corpore in corpus transire; id nunquam alioqui facturus ex parabola, quando ea de re Gnosticis frequenter damnaverit. Historiam igitur, et rei olim gesta exemplum, ac narrationem, nobis ultro id concedentibus t. u. hero,

¹ Quæst. I in Deut. ² Deut. VI, 4. ³ Lib. VII de Trin., cap. 4; lib. III contra Maximin., c. 10.

Bucero, Brentio et Calvino, non injuria vocabimus. Ad hoc vel repugnantem urgent Tertulliani argumenta, ubi ait: « Dolere apud inferos anima confusam, et punitur in flamma, et cruciatur in lingua, et de digito animæ felicioris implorat rosis solatium. Imaginem existimas, exitum illum pauperis lætantis, et divitis merentis? Et quid illic Lazari nomen, si non in veritate res est? » Alibi quoque, animas adhuc carnis exules, torqueri vel soveri apud inferos, hoc exemplo probat¹⁴. Rursus Moysen et prophetas unicum Deum creatorem, et Patrem Christi prædicantes, hinc Marcionem andiro jubet; quod ex figurata locutione acutissimus et acerrimus disputator sane non fecisset¹⁵. Illi accessit Græcorum et Latinorum Patrum mutui consensus: Origen. dial. 2 in Marcionitas, et in psal. xvi; Cyprian. epist. 18; Basil. hom. de laudibus jejunii, et in regulis fusius disputatis, interrogat. 55; Hilari. in psal. cxii; Hieron. epist. ad Marcellam, et epist. ad Paulam; Methodii serm. de resurr. apud Epiph. tom. 1, lib. 11; August. in psalm. cxlv et cxlvii; Euthymius denique ex traditionibus Hebræorum, rem vere gestam fuisse docet, divitemque illum Nynensem vocatum affirmat: cujus domus vestigia etiam nunc ostenduntur ab incolis Jerosolymam peregrinantibus, ut episcopus Suarez sibi eam ab illis demonstratam proficitur, *Com. in Lucam*.

In eadem parvam. Expunximus « in eadem parva, » auctor. vet. cod.

Multi qui sunt a circumcissione. Quindecim ordine succedentes episcopos Jerosolymis, ex Hebræorum gente, refert Eusebius lib. iv *Hist.*, cap. 5, qui omnes fidem et religionem Domini nostri Jesu Christi amplexati sunt, et apud alios magna diligentia propagare studuerunt. Multa etiam millia Judæorum in Christum credidisse docent Acta apostolica.

Perseverantem. Sic pro « perseverantes » substitutum auct. vet. cod.

Ejusdem adnotationes in cap. 5.

Pag. 229. Ne, inquit, juraveritis. Testimoniis prophetarum ac evangelistarum demonstrat unicum esse Deum fabricatorem cæli et terræ, quo non potest esse major, cujus Filium se constituit Christus, salvans credentes et sperantes in se.

Terra suppedaneum. LXX. ὄπισθοδίου τῶν ποδῶν. Cyprianus lib. 11 adversus Judæos, cap. 4, « suppedaneum » quoque legit.

Qui enim super se. Huic similis est Tertulliani ratiocinatio, qua probat Deum unicum esse, quia summum magnum est, quo nihil superius et æquale excogitari possit, lib. 1 *Contra Marcionem*. Hinc etiam Prudentii antiquissimi et gravissimi poetæ versus in *Hamartigenia*, 20-24:

*Aut unus Deus est, rerum cui summa potestas,
Aut quia jam duo sunt, nunquam dispere summo.
Porro nihil summum, nihil plenis viribus unum:
Distantes quoniam, proprium dum quisque revulso
Vindicat imperio, nec summa, nec omnia possunt.*

Pag. 230. Qui cæperant. Dolevimus « cæperunt » auct. vet. cod.

Indicto audientes. LXX. ἀπειθοῦσι, id est non obedientes: Sanctes, « principes tui declinantes; » Communis editio, « invidetes. »

Non aliter salvari. Augustinus pro assertione peccati originalis adversus Julianum Pelagianum decertans, inter undecim Patrum antiquorum sententias, quas Pelagianis opponit, hujus loci ita meminit¹⁶: « Irenæus Lugdunensis episcopus, non longe a temporibus apostolorum fuit. Iste ait, non aliter salvari homines ab antiqua serpentis plagâ, nisi credant in eum qui secundum similitudinem

A carnis peccati in ligno martyrii exaltatus a terra, et omnia traxit ad se, et vivificavit mortuos. » Ex quibus patet impudentissimum mendacium Lutheri, dicentis in *Colloq.*, pag. 98 et 99: « Nullum Patrum ante Augustinum, originalis peccati sociasse mentionem. »

Ejusdem adnotationes in cap. 6.

Pag. 230. Quoniam malignantes. Respondet argumentis Gnosticorum; non idcirco Deum verum mutari, aut desinere esse, quod cælum sedes ejus mutetur.

Sed et præteritionem. Huic quæstioni dissolvenda etiam veteres theologo incubuerunt. Chrysostomus quidem ex his locis, « Vanitati subjecta est omnis creatura¹⁷, » et « Ipsi peribunt¹⁸, » itemque, « Cælum ut fumus deficiet¹⁹, » existimat cælestia corpora et elementa, ob peccatum primi parentis, facta esse senectuti, corruptioni, atque interitui obnoxia; in ejus vero resurrectione, et ipsa immortalitate donanda²⁰. Accedit Ambrosius²¹ refellens eos qui, ut perpetuitatem cælorum stellarumque assererent, ipsa quintum quoddam corpus æthereum esse sine-runt: contradicente de his Davide: « Ipsi cæli peribunt; » et Domino in Evangelio affirmante: « Cælum et terra pertransibunt, » *Lucæ 148* xi, 33, etc. His omnes fere Græci Patres consentiunt, docentes cælum natura sua corruptibile esse; providentia vero sola Dei nunquam corrupendum. Certe Justinus martyr paucis quidem, sed firmissimis refellit Aristotelem dicentem, libro secundo *De cælo*, ipsum cælum, nec ortum esse, nec corrupti aliquando posse; sed unum ac sempiternum; *Consultatione dogm. Arist.*, item Quæst. 93, 94, 95 orthodox. Novissimus autem, idemque acerrimus hujus sententiæ vindex est August. Eugubinus²². Expundens enim hæc B. Petri verba: « Adveniet dies Domini, in quo cæli magno impetu transient, elementa vero calore solventur, » etc., indicat nimis coactam esse scholasticorum expositionem, dicentium cælum nihil passuros, sed solum cessaturos a motu. Quod vero de cælis sidereis B. Petrus loquitur, et non de aere, patere putat ex eo quod adjicit: « Elementa calore solventur. » Idem rursus *Com. in Epist. ad Heb.*, c. 1, sententiam suam confirmat ex his aliis B. Petri verbis: « Expectantes adventum diei Domini, per quem cæli ardentes solventur, et elementa ignis ardore tabescent. Novos vero cælos, et novam terram, juxta promissum ipsius expectamus²³. » Ad hæc, Joannes in *Apoc.*: « Vidi cælum novum et terram novam²⁴. » Et in *Isaia*: « Ecce, ego creo cælos novos, et terram novam²⁵. » Ex his Scripturarum testimoniis, loquit, nisi prorsus velimus verbis vim afferre, cogimur lateri futuram vere aliquam magnam cælorum alterationem per ignem, et non tantum solius motus cessationem: per quam alterationem, novi quodammodo fundentur cæli, et longe fient pulchriores. Hæc iste. Hanc sententiam videntur etiam comprobasse Clem. Rom. lib. 11 *Recognit.*, Eusebius lib. xv *Præpar. evang.*, Nyssenus lib. *De creatione hominis*, Philastrius in *Catalogo*, Theodoretus in *Com.*, Hieronymus lib. xiv *Com. in Isaiam*, Oecumenius in II B. Petri, et alii multi.

Cui tamen vix reclamant omnes tam philosophorum quam theologorum scholæ: fortissimisque argumentis contendunt corpora cælestia prorsus esse incorruptibilia, et in sempiternum mansura. Habent namque substantiam, ab elementorum natura longe diversam; et formam, quæ cunctas impressiones peregrinas, acerrimè pugnantis qualitates longe longius ab his propulset. Præterea, jam tot tantisque seculorum curriculis ita perma-

¹⁶ Lib. de anima. ¹⁷ Lib. de resurrect., c. 19. ¹⁸ Lib. iv contra Marcion. ¹⁹ Lib. 1, cap. 2. ²⁰ Rom. viii, 20. ²¹ Psal. ci, 27. ²² Isa. xli, 6. ²³ Rom. 14 ad Rom. et hom. 10 ad pop. Antioch. ²⁴ Lib. 1 *Hexæm.*, c. 6. ²⁵ *Com.* in II Ep. B. Petri, c. 11. ²⁶ II Pet. iii, 12, 13. ²⁷ *Apoc.* xxi, 1. ²⁸ Isa. lxy, 17.

serunt incorruptibilia, ut nullum unquam, aut senectæ, aut corruptelæ præbuerint argumentum : nihil de horum amplitudine imminutum, nihil de ornatu ac specie detractum sit ; quod eos sic in perpetuum mansuros satis ostendit. Hæc denique sententia præter omnes, ut diximus, scholasticos, assertorem habet magnum antistitem Augustinum²², affirmantem siderens caelos, nec postremo incendio purgandos, nec quidem ab igne conflagrationis, qui faciem postremi Judicis præcedet, attingendos esse ; sed aereos tantum, id est elementa, quæ in sacris Litteris non semel caelorum nomine designantur.

Acrius vero instanti in alteram sententiam, educta argumenta de caelis siderens intelligenda esse, cum B. Hieronymo respondendum²³, illud senescere, atteri, liquecere, dissolvi, transire, atque perire, quod de illis dicitur, non omnimodam perditionem vel abolitionem significare ; sed mirabilem in meliorem et splendidioram statum designare commutationem, de qua Isaias ait : « Luna fulgebit ut sol, et sol septuplum lumen accipiet²⁴. » Paulumque recte dixisse, « præterire figuram mundi²⁵ ; » sed non substantiam. Denique Petrum et Joannem non repromittere alios caelos, aut aliam terram, sed veteres jam renovatos et commutatos.

In centesimo primo. Quia Hebræi psalterium nomen in duos partuntur, is qui nunc ab Irenæo adducitur, apud eos centesimus secundus est, Græcis vero centesimus primus.

Quæ præterunt. Ita cod. vet. Excusi, « quæ præterierunt. »

Ejusdem adnotationes in cap. 7.

Pag. 231. Quare derelicta. Auctoritate vet. cod. expruimus, « relicta ; » et quod non satis Irenæi mentem exprimeret, quippe qui hoc capite confirmet, nihil divinæ amplitudini ac majestati decessisse, ex eo quod Jerusalem subvertenda a Romanis, aliisque gentibus derelicta sit, prius absolutis in ea humanæ redemptionis per Christum mysteriis.

Adhuc et de Jerusalem. Hierosolymanam quasi domum Dei Ebionitas adorasse retulit lib. 1, cap. 26. Sed in Marcionitas eum hoc capite disputare puto, qui vel ipsam in perpetuum staturam esse, vel veri Dei domum nunquam fuisse volebant ; quorum utrumque absurdum est. Nam horribili clade eversa est sub Tito, rursusque sub Adriano, transmutato etiam veteri nomine, ut exstaret exemplum completarum universarum prophetiarum, et Christi exhibitum, punitique deicidii, et regnum Dei ad gentes translatum esse, compareret. Hæc amplissime tractat Tertullianus duobus capitulis lib. *Adversus Judæos*. Veri autem Dei civitatem sanctam, hereditatem, et quasi peculium fuisse, propter legem, sacerdotium et promissiones de Messia, ex Scripturis exploratum ac certum est.

Quemadmodum Isaias ait. Hæc ad verbum transcripsit Theodoretus dialogo 2, usque ad id : « quæcumque enim temporale initium habent, » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 8.

Pag. 231. In Joanne desivit. Aceomodato epitheto Tertullianus vocat « Joannem, limitem constitutum inter vetera et nova, ad quem desineret Judaismus, et a quo luciperet Christianismus²⁷. »

Inchoans a David. Primus David Jebusæis expulsus hanc urbem Hierosolymanam nuncupavit : « Nam sub Abrahamo parente nostro, » ait Josephus VII *Antiquit.*, cap. 3, « Solyma vocabatur. » — Illam vero quondam Chananæorum quidam potens considerat, scribit Hegeppus²⁸, « qui patrio sermone Melchisedech, id est rex justus vocabatur. » Hieronymus tradit eam urbem quatuor nominibus vocatam fuisse : primo quidem Jebus ; deinde Salem ; postea

A Hierosolyma ; et sua ætate ab Ælio Adriano, Æliam ; epist. ad Marcellam, ad Eustoch., ad Dardanum, et lib. *De locis Hebræicis*.

Legislationem. Delevimus « legislationis, » auct. vet. cod.

Omnia enim mensura. Damascenus lib. 1 *Parallelorum.*, cap. 2, hæc nominatim ex Irenæo citat : quæ (quoniam non potuimus Græca consequi) Latina ex interprete sic apponimus : « Deus certo modo atque ordine cuncta efficit ; nunquam apud eum quidquam mensura caret ; quandoquidem nec quidquam numeri expertus est. »

Et velut custodiarium. Græci habent *θωροφυλάκιον*, id est pomorum custodia. Cyprianus lib. 1 *Adversus Judæos* cap. 6, cum Irenæo legit : « Sicut casa in vinea, et sicut custodiarium in cucumerario. »

Quandoquidem et figuram mundi. Eodem ac fere pari exemplo utitur B. Petrus apud Clementem, contendens pariter mundi figuram aliquando dissolvendam. « Necesso est, ait, testam ovorum, quamvis pulchre et diligenter formata videatur, frangi, ut inde pillus procedat ; ita et hujus mundi necesso est transire statum, ut status illo sublimior regni cælestis effulgeat²⁹. »

Ejusdem adnotationes in cap. 9.

Pag. 231. Joannes baptizator. Sic eundem frequenter nominat Tertullianus lib. *De anima*, et lib. *Contra Jud.*

Et animalia irrationabilia. Vet. cod., « inanimalia et irrationabilia, » quod tantum indicare visum est.

Liber in arbitrio factus. Referro hæc ad hominem duntaxat ante lapsum, impudentiæ est, quam large coarguunt quæ inferius habentur libri hujus cap. 29, 70, 71 et 72. Ad actiones externas et politicas modo dirigere, impudentissimum ; cum de his præcipue loquatur, quæ coram Deo aut frumentum aut paleam, id est regno Dei vel gehenna nos dignos constituunt. In his autem hominem liberum esse, adeo concors et unanims est Patrum cum Scripturis utriusque Instrumenti sententiæ, adversus Simons Magi, Marconis, et Manichæi furoris, ut magnum appareat mendacium Lutheri, dicentis in *Colloq.* pag. 42, « nomen liberi arbitrii odiosissimum fuisse omnibus Patribus. » Contra quod discipuli ejus Centuriatores Magdeb. fateri coguntur, non tantum primi sæculi, verum et sequentium omnium doctores orthodoxos hanc doctrinam amplexatos esse : a quorum tamen religione, non sine horribili cæcitate et gravissimo Dei judicio, deficere non verentur, ut in castra impiorum transeant.

Sed Irenæi catholicam hanc sententiam explicent confirmentque similes aliquot Patrum sententiæ. Tertulliani primum verba hæc sunt³⁰ : « Liberum, et sui arbitri, et suæ potestatis, inventio hominem a Deo institutum, nullam magis imaginem et similitudinem Dei in illo animadvertens, quam ejusmodi status formam. » Et paulo post : « Oportebat imaginem et similitudinem Dei, liberi arbitrii et suæ potestatis institui, in qua hoc ipsum imago et similitudo Dei deputaretur, arbitrii scilicet libertas et potestas. » Et iterum : « Nec boni nec mali merces justè pensantur ei, qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inventus, non voluntate. »

In prima editione, hic signaveramus eundem Tertullianum arbitrii nostri libertatem rursus confirmare in *Apologético*, 149 lib. *Ad Scapulam*, lib. *De exhortatione ad castitatem*, lib. *De monogamia*, lib. *De patientia*, et lib. *De carne Christi*, etc., at vero hos locos se non potuisse invenire scribit Pamelius, nota 38 in secundum libr. Tertull. *Adv. Marc.* hanc nostram citationem, quantum judico, subnotans. Sed cum Tertull. *Apolog.* cap. 23 aperte scribit, etiam « in cacolemonibus potestatem de suo

²² Lib. xx Civit., cap. 21. ²³ Lib. xviii Com. in Isaiam. ²⁴ Isa. xxx, 26. ²⁵ I Cor. vii, 31. ²⁷ Lib. iv contra Marcionem. ²⁸ Lib. v, cap. 9. ²⁹ Lib. iii Recog. ³⁰ Lib. ii contra Marc.

arbitrio inesse; » et cap. 28. « Iniquum esse liberos homines invitos urgeri ad sacrificandum; » æquorum assimilatores facile mecum judicabunt libertatem arbitrii ab illo constitui. Cum etiam libri *De testimonia animæ*, cap. 2, « animam rationalem » compellat, « palam, et tota libertate quæ sensit pronuntiare; » et libri *Ad Scapulam*, cap. 1, proffertur Christianos « ultro prorumpere ad martyria; » et cap. 2, « naturalis potestatis dicit esse unicuique quod putaverit, eocere; religionemque sponte suscipi debere, non vi; » homines libera mente præditos esse manifeste prædicat. Quid vero apertius et firmiter pro-assertione libertatis nostræ, quam quod ait lib. *De exhortatione ad castitatem*, cap. 2, « aliquid esse in nobis ipsis, nobisque esse voluntatem eligendi, sicut scriptum est: « Ecce, posui ante te bonum et malum, » etc., et quod in nostro positum est arbitrio, nos referre non debere in Dei voluntate? » Annon quoque hoc ipsum comprobatur lib. *De monogamia*, cap. 5, loquens « de libertate ciborum » gentibus ab apostolis concessa; et cap. 10, viro ac uxori « animi sui licentiam a Deo datam » affirmans? Et lib. *De patientia*, cap. 7, docens terrena « libenter » amittenda? cap. 8, « sponte » largiendum? cap. 10, « arbitrium » defensionis nobis non esse arrogandum? Cæteros locos prætermitto, eo quod etiam ab ipsomet Pamelio collecti sint, loco superius designato. Mihi in præsentiarum satis est, manifestis Tertulliani testimoniis evitasse, me recte illum in testem liberi arbitrii appellasse.

Nunc illi adjicio Clementem Alex. « Vestrum est, inquit, regnum cælorum, si velitis, qui liberam animi voluntatem ad Deum direxeritis; vestrum est, si tantum volueritis credere. » Et in *Pædag.* legatione Moysis ad Pharaonem hæc duo aperte ostensa colligit, et Deum præcivisse futurum, et ejus benignitatem libero animi Pharaonis arbitrio largitum esse occasionem penitentia. Idem rursus lib. *Strom.*: « Nec laudes, ait, nec vituperationes, nec honores, nec supplicia justa sunt, si anima non habeat liberam potestatem et appetendi et aggrediendi. » Et iterum: « Dicit propheta: « Si velitis, et me audieritis, bona terræ comedetis »; » in nobis situm esse arguens, et eligere, et declinare. Voluntaria enim est electio et delectus voluntatis. » Et lib. II: « Incredulus fundamentum salutis non habet, fidem voluntariam; nos autem qui libera et absoluta potestate eligere, et vitare a Domino datum esse hominibus, a Scripturis accepimus, judicio quod transmoventi non potest, fidei acquiescamus. » Et rursus: « Defectio, et recessus, et inobedientia, sunt in nostra potestate, sicut etiam est in nostra potestate obedientia. Quocirca judicantur quæ sunt voluntaria: non judicatur autem quod est involuntarium. » Et paulo post: « Peccatum est voluntaria iniquitas; iniquitas autem est vitium voluntarium. Non imputantur quæ non constant, et instituto, et libera electione. » Et lib. III: « Quemadmodum is est laudandus, qui libertate usus est ad vivendum ex virtute; ita multo magis, qui dedit nobis liberam et nostri juris potestatem, et concessit nobis vivere ut vellemus, est venerandus et adorandus, ut qui non permiserit ut nostra electio et vitatio serviret necessario. » Prætermittam consilio quæ in eandem sententiam scribit idem, fol. 110, 111, 113, 121, 140, 145, 149, 153, in libris Basileæ excusis 1556. Locos tamen copiosè signamus, ut crassissimi mendacii et sycophantiæ convincantur Magdeburgenses, qui hunc Clementem cum aliis Patribus, sibi hac in re non constare, sed secum pugnare, scribere non erubuerunt, centur. 2, p. 59.

Accedat Justinus martyr 27. Is Deo visum esse

21 Dcut. xxx, 1. 22 Eccl. xv. 23 Act. xv. 24 In Proteptico. 25 Lib. I, cap. 9. 26 Isa. I, 10. 27 In Di. log.

A proffertur angelos et homines, quos ulsoquentes habere volebat, libera potestatis ad bene agendum condere, ut juxta ipsius leges judicarentur, si quid a recto deflecterent. Idem in priore *Apologia*. « Nulla laude, scribit, quidquid esset dignum, nisi esset ad utrumlibet flexibile. » In posteriore vero, « Nisi homines possent suo arbitrato turpia fugere, et honesta sectari, extra culpam fore quidquid agerent, » recte colligit.

Sed hanc disputationem claudant gravissimæ Petri apostoli, adversus Simonem Magum, ratiocinationes, quas scriptis mandavit, qui aderat Clemens Rom. « Quomodo Deus judicat secundum veritatem unumquemque pro actibus suis (dicebat Apostolus), si aliquid agere in potestate non habuit? Hoc si teneatur, convulsa sunt omnia: frustra erit studium sectandi meliora, sed et iudices sæculi frustra legibus præsent, et puniunt eos qui male agunt: non enim in sua potestate habuerunt, ut non peccarent. Vana erunt et jura populorum, quæ malis actibus pœnas statuant; miseri erunt et ii qui cum labore servant justitiam; beati vero illi qui in deliciis positi, cum luxuria et scelere viventes, tyrannidem tenent. Secundum hæc ergo, nec justitia erit, nec bonitas, nec ulla virtus, et, ut vis, nec Deus. »

Omittam quæ his penitus consimilia leguntur apud Dionysium Areop., Ignatium, Martialem, Clementem, Hegesippum, Theophilum Antiocheum, et reliquos primi sæculi Patres. Tantum, per eum qui venturus est judicare vivos et mortuos, obtestor Gnosticos posteriores, attendere quæ suarum opinionum parentes, et quos auctores probabiles sive improbabilis sectentur; neque vereantur ad meliorem mentem et frugem redire, et manum ultro sibi oblatae veritati tradere.

Ejusdem adnotationes in cap. 10.

P. 252. *Ego testis*. Græcam LXX lectionem sequitur, quæ hic ab Hebraica veritate et communi editione nonnihil deflectit.

Ego sum Deus. Vet. cod. cum Græcis verbum, « sum, » desiderat.

Ego sum Deus primus. LXX: Ἐγὼ εἶμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἶμι εἰς τὸν αἰῶνα. atque ita legit Cyrillus.

Sed quomiam impossibile erat. Fidem, quæ revelationi divinæ adhibetur, necessariam esse, his verbis luculenter ostendit; nec sola duce natura hominem ad ea omnia quæ salutis suæ conducunt, per se noscere posse. Id comprobatur rursus infra cap. 14. Confirmant idem Clemens lib. *Recogn.* epist. I ad Jacob., et lib. VIII *Const.*, cap. 1; Dionysius, cap. 7 *De divinis nom.*; Justinus lib. *De Trin.*; Hermas lib. II, mandat. 9; Theophilus Antioch. lib. *Ad Autolyceum*; Clemens Alexand. in *Protreptico*, 2, 5, 7, et VIII *Stromaton*; et Cyrillus Jerosol. tota catechesi quinta; Nazarenus orat. 2 de pace; Rufinus *Expos. in Symbolum*, etc.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 10.

Ego sum Deus primus. Frustra Feuard. adnotavit LXX diversimode sonare: Ἐγὼ εἶμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἶμι εἰς τὸν αἰῶνα. Nam ab Irenæo non iste locus Isaiæ XLVIII, 12, allegatur, sed aliter præcedenti cap. XVI, vers. 4, ubi sacri interpretes, perinde ut Irenæus, habent: Ἐγὼ Θεὸς πρῶτος, καὶ εἰς τὰ ἔσπερχόμενα ἐγὼ εἶμι.

Page 252. *Neque elate, neque glorians*, etc. Hæc opposita sunt blasphemis hæreticis, Deum talia inani jactantia protulisse dicentibus, supra pag. 26, l. 25 (lin. 5) et pag. 109, col. 2, l. 18 (pag. 108, col. 2, l. 29, et pag. 110, col. 1, l. 15).

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 11.

P. 252. *Dominus enim noster*. Moysis, Stephani Danielisque veris ostendit eundem esse Dominum Deum, qui Patribus olim locutus est sub Veteri Te-

stamento, et Christum misit, et resurrectionem mortuorum omnium est pollicitus.

Quare non adoras Bel? Hæc habentur c. 14, v. 3, Danielis, quod magna consensione Græci et Latini sæpenumero usurparunt. Tertul. lib. *Psychicos*, et lib. *De idololatria*; Cyprianus epist. 63. et lib. *De laude martyrii*; Hilarinus lib. 1 *De Trinitate*; Prudentius lib. *Cathemerinon*, hymno post cibum; Ambrosius lib. II *Offic.*, cap. 4, et lib. *De Jacob patr.*, cap. 9; Basilus hom. in divites avaros. Susanna; et Belis historias rejicere non audeat e sacro canone Bibliorum Africanus epistola ad Origenem, Eusebio referente lib. VI *Hist.*, cap. 24.

Donavit: utraque his qui. Undecim has voces ex cod. restitimus: delevimus et Dominus ostendit.

Ipsæ igitur Christus. Aperte constanterque Christum profitetur unum esse cum Patre Deum vivum, qui cum Patribus et Moyse locutus sit³⁰: quod tam veterem quam novorum Ebionitarum, Cerinthianorum, Samostenianorum et Arianorum hæreses plane refellit. Is enim qui locutus est Moysi, seipsum appellat Jehova, quo nomine Judæi simul et hæretici constantur æternam Dei essentiam et majestatem significari. Christus autem cum Patre ille Deus est. Igitur natura et gloria cum eo unus Deus est, licet personali proprietate distinctus.

Ejusdem adnotationes in cap. 12.

P. 232. *Primum quidem.* Josephus *Antiq.*, cap. 15: « Primum Abraham præsumpsit pronuntiare Deum creatorem unum **150** esse cunctorum; reliqua vero ad felicitatem tendentia, per præceptum præbentis singula quæque dari, et non propria virtute consistere confessus est. » Et paulo post: « Proptereaque Chaldæi et alii Mesopotamitis in eum consurgentibus, migrationem eligens æqui per voluntatem et adiutorium Dei, terram Chanaanam late possedit. »

Tradunt quoque alii Hebræi natum eum esse in Ur, urbe Chaldæorum: qua postea discessit Carras Mesopotamiam, fugiens cultum ignis, quem Dei loco tyrannus Nemrod urgebat. Hinc, jubente Deo, venit in terram Chanaan, ubi primum Deo vero altare construxit inter Hæi et Bethel, secundum prope Sichem, tertium prope Hebron, quartum in Bersabec, quintum in monte Moria; et cœmeterium uxori, sibi et posteris comparavit in spelunca duplici: filium denique incredibili fide ac obedientia Deo immolare voluit. Ideo etiam a Spiritu sancto nominatur servus Dei, amicus Dei, dilectus Dei, pater fidei nostræ atque omnium credentium. »

Ejusdem adnotationes in cap. 15.

Pag. 233. *Juste autem.* Docet exemplo Abraham, Deum sequentis, apostolos Filium Dei secutos esse; nosque pro Christo crucem ferre debere, ut læca ligna tulit, quibus erat immolandus; qui et spontanea oblatione sua Christi oblationem significavit.

Secundum fidem suam. Septem has voces, quæ aptissime conveniunt, ex vet. cod. adjecimus.

Fides enim. Vetus cod. quatuordecim dictiones ex hac sententia desiderat, atque ita habet: « Fides enim ad Deum altissimum, qui constituit cœlum et terram. » Nihil delere, sed tantum ex vet. cod. duas voces, « enim, » et « altissimum » inserere visum est. Cæterum unam nobiscum fidem Patres omnes veteres habuisse docent cum Irenæo Eusebius lib. I *Hist.*, cap. 4; Epiphanius initio libri contra hæreses; Augustinus tractat. 43 in Joan., libro II *Contra litteras Pætili*, capite 37, libro XIX *Contra Faustum*, cap. 13, 16, 17, et in psalm. LXXIII, LXXVII; item *Contra Pelag.* et *Coelst.*, II, capite 25.

Ne vero solius fidei assertores existiment Irenæam suæ impietati hoc loco favere, cogitent eum loqui de fide quæ per charitatem operatur, ut sequenti mox apparebit capitula. Item, eundem pluri-

mis aliis locis, ut passim observamus, etiam charitati, obedientiæ ac bonis aliis operibus justificationem nostram ascribere. Denique apostolum Jacobum discrete constanterque prædicare³¹, Abraham ex operibus justificatum esse, offerendo Isaac filium suum, etc., et non ex fide tantum. Quo pacto vero hac in re bene inter se conveniant Paulus et Jacobus, docte et prudenter docet Augustinus lib. LXXXII *Quæst.*, q. 7 et 76.

Ejusdem adnotationes in cap. 14.

P. 233. *Dominus enim.* Contendit ex Scripturis, et Filium ab æterno Patrem novisse, et aliis manifestasse, vicissimque Patrem Filium suum hominibus revelasse. Deinde, Filium nec tunc incepisse esse, nec homo factus est; nec alium a Deo Patre suo mundique conditore Deum annuntiasse.

Sic describunt. Expunximus et dicebant, et auct. vet. cod.

Si autem Christus. Hæresis Ebionitarum ista fuit, de quibus supra libro I, capite 26, libro III, capite 24, et infra cap. 59 libri hujus; et apud Eusebium libro III *Hist.*, capite 27. Eamdem impietatem secuti sunt Cerinthus, Carpocrates, Artemon, Theodotus.

Et bene Justinus in eo libro. Eusebius lib. IV *Hist.*, cap. 17, vitam operaque Justinus describens, hujus loci meminit. Cæterum insignis constantiæ in retinenda semel accepta vera religione verba sunt: quibus non dissimilia pronuntiavit Clemens Rom.³² cum beatus Petrus nollet eum adesse concertationi adversus Simonem Magum susceptæ. Reposui et credidisset pro et credidisset, quod subindicat error in vet. codice, qui et credidissent habet; quoniam ita legendum ostendunt Justinus verba Græca apud Euseb., οὐδὲ ἀνὴρ κρατῶν.

Pag. 234. *Noster, adversus quam et contrariam.* Huic loco et sensum et lucem restitimus, et o vocibus partim immutatis, partim adjectis ex veter. codic. Delevimus et non adversus quem et contrarium exerceat discipuli. Nam, et etc.

Credere autem ei. Hinc perpende, quo sensu dixerit superiori capite, fidem justificare hominem, eam nempe, quæ per charitatem operatur³³.

Et enim per ipsam conditionem. Insignis certe locus de cognitione Dei ab operibus ejus desumenda. « Conditio, inquit, id est creaturæ officium, revelat Deum creatorem; mundus fabricatorem suum demonstrat; opus manifestat officium; Filius, Patrem suum. In eundem sensum ait Sapiens: « A magnitudine enim speciei et creaturæ cognoscibiliter poterit Creator videri³⁴. » Et Apostolus: « Invisibilia enim Dei³⁵, » etc. Et de his in superioribus jam dictum est.

Oportebat enim veritatem. Quantum valeant ad confirmationem veritatis exterorum testimonia, docet Augustinus lib. XVIII *De civit.*, cap. 47. Cæterum Novatianus lib. *De Trin.*, his Irenæo subscribit: « Firmum est genus probationis, quæ etiam ab adversariis sumitur, ut veritas ab ipsis veritatis inimicis probetur. »

Et ad extraneis. Extraneum a professione Christianorum Josephum fuisse testatur Hegesippus libro II, capite 12, qui tamen de Christo Domino ita scribit³⁶: « Fuit Jesus sapiens vir, si tamen virum nominare eum fas est, mirabilium operum effector, et doctor eorum hominum qui libenter quæ vera sunt audiunt: Christus hic erat. » Pilatum Tiberio Cæsari miracula, mortemque et resurrectionem Christi nuntiasse tradit Tertullianus cap. 21 *Apologeticæ*; Pilati autem epistolam transcribit in *Anacephalæosi* librorum suorum, *De excidio Jerosolymorum*, Hegesippus. Astipulatur istis Nicodemus in sine *Historiæ de passione et resurrectione Domini*, asseverans Pilatum in sui prætorii codicibus publicos

³⁰ Exo. I, III. ³¹ Jac. II, 21. ³² Lib. I *Recog.* ³³ Galat. V, 6. ³⁴ Sap. XIII, 5. ³⁵ Rom. I, 20. ³⁶ Lib. XVIII *Antiq.*, cap. 6.

retulisse omnia quæ inter Christum et Judæos gesta sunt; Annam et Calpham pontifices adjurasse, eosdemque de Jesu deitate optime respondiisse. Abgari Edessenorum principis epistolam ad Christum, et Christi responsum habet Euseb. lib. 1. cap. 13. Plura ex Porphyrio, nefario Christianæ pietatis desertore et hoste, testimonia citat idem Eusebius lib. v. *De præpar. evang.*, cap. 1, 6, 8.

Pag. 235. *Et ab apostaticis spiritibus.* Consultum duplîci hecatombe dæmonium in theca Apollinis latens, imperatori Romanorum hæc respondiisse auctor est Niceph.

*Me puer Hebræus, divos Deus ipse gubernans,
Cedere sede jubet, tristemque redire sub Orcum:
Aris ergo dehinc tacitus abscedito nostris.*

Eusebius non ambigit de Christo Domino intelligenda esse ea quæ narrat Plutarch., nimirum, spiritus quosdam temporibus Tiberii Cæsaris Jussisse nautas nautiare, magnum Pana Deum mortuum esse, lib. v. *De præpar.*, cap. 9. August. lib. *De consensu Evang.*, cap. 15. ex Porphyrio recitat quosdam philosophos deos suos consuluisse, quid de Christo censerent; illosque testimonium de ipso rectum perhibuisse. De his rursus multa lib. xix *De civit.*, cap. 25.

Et unus Spiritus, et una salus omnibus credentibus in eum. Ita vet. cod. Cæterum, cum Spiritum sanctum nulla in re separet a Deo Patre et Filio, ejus divinitatem hic aperte agnoscit: sed uberius adhuc et apertius infra cap. 22 et 37 libri hujus, et passim lib. v, ex quibus sententiæ non dubitavit Basilii Magni ejusdem Spiritus sancti deitatem confirmare, lib. *De Spiritu sancto*, cap. 29. Appareret itaque Magdeburgenses magna maledicendi libidine scribere, hunc sanctiss. martyrem Spiritus sancti divinitatem nusquam asserere, centuriæ 2 pag. 40.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 14.

Pag. 235. *Et Marcus.* Memoriam lapsum puta: neque enim in S. Marci Evangelio hoc Servatoris dictum reperitur.

Qui peritiores apostolis volunt esse. Eodem dictorio Marcionitas perstrinxit supra lib. iii, cap. 12, n. 15. Unde et hic eosdem respexisse colligo, licet de hæreticis quiverse ita fere scripserit lib. iii, cap. 2.

Nemo cognovit. Dices, Marcionis quoque codicem Luc. x (nam S. Matthæi Evangelium rejiciebat) habuisse in præsentii: « Nemo scit qui sit Pater, » ut ex Tertulliani lib. iv contra ipsum, cap. 25, patet. Unde nec Epiphanius hæres. 42, ubi omnia a Marcione corrupta loca notat, hujus ullam facit mentionem. Respondeo Marcionitas videri, paulo post Irenæi ætatem, hunc textum correxisse. Neque enim religioni ipsa fuisse Evangelium subinde mutare, Tertull. cap. 5 citati libri animadvertit his verbis: « Nam et quotidie reformant illud, prout a nobis quotidie revincuntur. » Mirum autem quod Justinus M. *Apol.* 1, pag. 122, lin. 20 seqq., verba Christi citaverit, perinde ut hæretici legerunt.

Si autem Christus tunc inchoavit esse. Sensum hoc loco tale esse conjicio: licet Marcion cum Ebionitis absurde supponere voluisset, Christum tunc initium cepi: se, cum de Mariæ Virgine natus esset, nec antea Verbum substantiale Patris existisse, per quod se prophetis aliisque manifestaverit; 151 neque sic tamen diversum ab eo, quem prophete cognoverunt, Deum fingendum fuisse, sed potius inquirendum quam ob causam Deus veteris testamenti, humanæ salutis incuriosus, tam diu se absconderit.

Pag. 234. *Utraque Deo nobis prædante.* Ad hæc usque verba, sive inclusive, sive exclusive, Justinum locum protendi puto. Cujus rei certiores esse possemus, si citatum contra Marcionem σύνταγμα esset

A superstes. Sed de hoc vide *Spicileg. Patrum sæculi* ii, pag. 166 seq.

Adnotationes Fr. Feuudentii in cap. 15.

Pag. 235. *Et doctus representatione.* De trium illorum apparitione loquitur, quorum unum Filium Dei fuisse, quem adoravit, et Dominum Deum suum vocavit, magna concordia, docent Justinus in *Dialogo*, Tertull. lib. *De carne Christi*, et lib. iii *Contra Marcionem*, Eusebius lib. i *Hist.*, cap. 4, Athanasius serm. 3 contra Arianos, Hilarius lib. iv *De Trinitate*, Cyrill. Jerosol. catechesi 11 et 12; Ambrosius lib. ii *De Abraham*, cap. 5, August. lib. ii *De Trin.*, cap. 10 et 11.

Ex semine ejus. Ita restitnere ex vet. cod., pro « ex sermone, » visum est. Porro non vulgarem et infimæ conditionis Abraham filium, Simeonem hunc fuisse tradunt Hebræi. Siquidem Talmudistæ magni Hillelis auditorem, Gamalielis autem præceptorem eum faciunt; atque unum ex his, qui ad collegium Sanhedrin, quod sceptrum Juda putarent, pertinere. Rursusque miracula in templo non defuisse quadraginta annis, quibus ipse Domino ministravit, Nicodem. in *Hist. pass. et resur.* summum sacerdotem semel et iterum illum appellat. Niceph. lib. 1, cap. 12, illum dignitate, virtute, vitæque sanctitate inter Judæos excelluisse docet: quæ adnotare placuit adversus Magdeburgensium, Brentii et Calvinii præpostera judicæ, quibus hunc privatum hominicionem, senem delirum, obscuræ famæ, nulloque dignitatis aut officii nomine clarum faciunt.

Nunc remittis. Græce est ἀπολύεις, id est dero-dendi ex hac vita potestatem facis, ut patribus meis adjungar.

In revelatione oculorum. Græco, εἰς ἀποκάλυψιν ὀφθαλμῶν: vetus codex, et vulgata editio ad verbum; « ad revelationem gentium. » Alii quidam, « lumen revelandum gentibus, » ut sit allusio ad vaticinia Isaiæ, cap. 42, XLII, et XLIX.

Et regrediente. Belevimus « egrediente, » veteris cod. auct.

Ejusdem adnotationes in cap. 16.

Pag. 235. *Non enim tantum.* Promissiones factæ Abraham, ejusdemque exultatio de futuri Messie prænotione, etiam ad posteros ejus et gentes credituras pertinent. Ipse vero Messias cum venit, tum per se, tum per legatos suos, unum Deum huic mundo nuntiavit.

Hoc autem fecit Jesus. Locum hunc eodem sensu, et iisdem fere verbis interpretatur Clemens Alex. Deum ex lapidibus filios Abraham suscitasse, cum justitiam et cordis duritiem eorum, qui lapidibus duriores evaserant adversus veritatem, excitavit semen pietatis in Deum, virtutem sentiens ex lapidibus illis, nempe gentibus, quæ crediderunt lapidibus⁴⁴. Eodem pacto et Gaudentius Brixianus, tract. 2 in Evang.

Et a nostris duris. « Nostris » addidimus ex vet. cod., et « duris, » ex omnibus excusis retinuitimus, quanquam illi nesciat vet. cod.

Si cognovissetis me, et Patrem meum cognovissetis. Ita vet. cod. Excusi, « si cognovissetis me, et Patrem meum cognovissetis. » Vet. cod. consuet. editio vulgata, cum littera Græca Evang.

Ejusdem adnotationes in cap. 17.

Pag. 236. *Propter hoc Judæi.* Judæi a Deo Patre simul defecerunt, et Verbum Dei, id est Filium ejus, prophetis sensim sese manifestantem, et cum Patre, ac Spiritu sancto cuncta contentem ac regentem, perinde populerunt.

Ad Abraham et Aaron. Tertull. lib. *De carne Christi*: « Christus cum angelis apud Abraham in veritate carnis apparuit, sed nondum natæ, quia nondum mortuæ. » Illic idem copiose discutit Au-

⁴⁴ Lib. 1, c. 17. ⁴⁴ Orat. ad Græcos.

guat. lib. III *Contra Maximin.*, cap. 26. Vetus cod. A splendor; per « figuram » vero, nature æqualitas. non habet « et Aaron. » *Ejusdem adnotationes in cap. 18.*

Hic enim. Vetus cod. « Hæc enim Filius, qui est Verbum Dei, ab initio præstruebat. » — « Præstruebat » retineo, quod familiare sit Tertulliano, et non rarum apud Irenæum.

Quæ facta sunt. Sex has voces desiderabant col, excusi.

Ministrat enim ei. Contendit præcipue, Deum Patrem ministerio angelorum non æguasse ad condendas res universas, ut post Simonem Magum; et Basilidem, somniant quidam Judæorum rabbini; cum per Verbum, uti per sapientiam et virtutem, et Spiritum sanctum, uti per bonitatem suam, eam superque sufficiens sit seipso quæcumque voluerit, efficere. Eodem sensu intelligenda existimo multa Patrum ejus sæculi testimonia; ut Tertulliani, dum lib. *Contra Marcionem*, vocat Filium; « ministrum Patris; » et lib. *Contra Praxean*, « vicarium Patris divini; » Justini quoque martyris in *Dialogo*, quando Filium Patri « ministrantem, et sententiarum ejus executores » appellat. Duris enim alioqui his formulis loquendi, haudquaquam Filium Dei a Patris natura alienum, aut potestate inferiorem esse volunt; sed vel ordinem emissionum, vel seriem distinctionis hypostaseon innuunt. Aut denique deitatem ipsam, simulque omnipotentiam, sapientiam, omnem perfectionem, et virtutem, quam Pater a seipso habet, Filium ipsum non a se, sed a Patre accipere, ad omne hæc universa referre, ut ad auctorem, docent; prout copiose explicat Novatianus sub finem libri *De Trin.*

Enimvero Filium unam et eandem esse cum Patre et Spiritu sancto causam primam electricam et servatricem totius mundi, non autem velut hians ex se instrumentum Patris (ut post Arianos garrit Lutherus, et vociferantur Calviniani), non solum in præcedentibus ac sequentibus frequenter graviter docet Irenæus; verum etiam sacrorum Bibliorum firmissimis testimoniis palam efficitur. Ait enim ille: « Pater meus usque modo operatur, et ego operor⁴⁷. » Et in Proverbiis genita Sapientia dicit: « Quando præparabat cælos aderam, cum ipso cuncta componens⁴⁸. » Igitur vel cum a Scripturis asseritur, « omnia per ipsam facta esse; per eam facta esse sæcula; omnia in ipso, et per ipsam condita⁴⁹; » vel a Patribus dicitur Filius in mundi creatione, moderationeque Patri ministrare; hoc non est intelligendum, tanquam esset organum, instrumentumve ab agente natura vel potestate distinctum; sed duntaxat velut suppositum ab ipso Patre productum, et proprietate sua distinctum, cui ab æterno una cum divina majestate, ac essentia sua, omnem quodvis secum agendi ac perficiendi potestatem ac virtutem contulerit. Hinc idem Irenæus hujus libri cap. 8 scripsit: « Is, qui omnia fecit cum Verbo suo, juste dicitur Deus et Dominus. » Et ante hunc Justinus martyr⁵⁰: « Unus vera est universitatis hujus Deus, qui in Patre, Filio, et Spiritu sancto cognoscitur. » Et rursus⁵¹: « Verbum cum Patre ante creaturas existens et nascens, per eum primitus cuncta condidit et ornavit. »

Sua progenies et figuratio. Allusio est ad Pauli verba, « qui cum sit splendor gloriæ et figura substantiæ ejus⁵², » etc., item ad hæc Sapientis: « Caudor est lucis æternæ, et speculum sine macula Dei majestatis⁵³. » Nec est quod hoc loco veteres, aut novi Ariani aliquod impletatis suæ patrocinium petant; quandoquidem, ut post Gregorium Nyssænum, Theophylactus observat, per « splendorem » ostenditur essentia unitas, qua Filius cœternus et consubstantialis est Patri, non secus ac luci

A splendor; per « figuram » vero, nature æqualitas. *Ejusdem adnotationes in cap. 18.*

Pag. 236. *Vanus autem et Marcion.* Non modo Marcionitas et Calinitas, Abraham, aliosque veteres patriarchas damnantes, et Cain, gigantes, Sodomitas et similes reprobos celo donantes, justo hoc loco coarguit; verum, ex præclaris de eo per Christum, Spiritum sanctum, Moysen, Isaiam, Jeremiam, et Danielem redditis testimoniis, beato sempernoque in cælis ævo eundem perfrui constanter ac evidenter probat. Hanc hæresim ampliore disputatione refutavimus lib. I *Appendicis Advers. hæreses.*

Ejusdem adnotationes in cap. 19.

Pag. 236. *Vindictabat enim,* etc. Christus vindex et salvator omnium, maxime autem fidelium qui quadam excellentia dicuntur semen Abraham, illos etiam diebus Sabbatorum curans, non solvit legem, sed adimplevit; cum etiam illis diebus, et parvulis circumcidere, et pecorum curam habere Judæi non prohiberentur.

Continens enim sic, etc. Otari, non erat simpliciter scopus Sabbati, quando etiam sacerdotes eodem die ministeriis suis in templo et synagoga vacabant; sed a peccatis, quæ vere servilia opera censentur, penitus abstinere, et bonis erga Deum et proximum operibus vacare.

Uti exiliatus homo. Alludit ad Hebræorum legem, quæ mortuo summo pontifice, exules domum redire permittebat: 152 et qui hic exiliatus homo dicitur, exsul tantum significatur, Græce forsitan non male φυγάδης nominaretur.

Ejusdem adnotationes in cap. 20.

Pag. 236. *Sed et esurientes.* Expurgat Christus discipulos a calumniis Pharisæorum, quoniam lex Sabbathi non vetabat uti cibis appositis, quod ex sacris etiam panibus urgente necessitate fecit David. Adde quod veteres sacerdotes, ac Levitæ, quæ sacris operabantur, apostolus, et plus omnes sacrorum Christianorum ministros aperte designarunt.

Pag. 237. *Sacerdos autem scitus fuerat David.* Eodem sensu David sacerdos hic dicitur, quo filii ejus, II Regum viii, 18, sacerdotes; Id est viri principes et primates; sic enim ἱερο, pro quo LXX λεπεῖς habent, vertit Sanctes. Aut certe in hoc particulari facto, David sacerdotibus æquatus est, quod panes sacros, urgente necessitate, comederit. Denique, potest David etiam sacerdos appellari, quod sacerdotibus Leviticis sacros hymnos concinendos et proposuerit, et una cum ipsis sit modulatus; simulque laudis, orationis, et cordis contritæ hostias spirituales magna religione obtulerit.

Omnes enim justi. Sententiam hanc ex Irenæo nominatim, sed paulo aliter transcripsit Melissa, serm. 1, part. II: Πᾶς βασιλεὺς δίκαιος λεπαιχὴν ἔχει τῶν, id est « Omnis rex justus sacerdotalem habet ordinem. » Vult autem Irenæus, pios omnes regali juxta atque sacerdotali munere fungi, dum carnis lascivientis impetus lego spiritus coercent, atque hostiam viventem, sanctam et beneplacentem Deo, secundum apostolicam institutionem, seipso exhibent; elemosynas etiam, et labiorum vitulos Deo optimo maximo offerunt. August. hæc acute explicat lib. xx *De civit.*, cap. 10. « Sicut omnes Christianos, inquit, dicimus propter mysticum christiana; sic omnes sacerdotes, quoniam sunt membra unius sacerdotis. De quibus apostolus Petrus⁵⁴: Plebs sancta, regale sacerdotium. » Porro nullum esse sacerdotium externum, quod non ex æquo quibuslibet conveniat viris, mulieribus, cerdonibus, agricolis, lanionibus, agasouibus, et abjectissimis quibusque, excretauda luit hæresis

⁴⁷ Joan. v, 17. ⁴⁸ Prov. viii, 27. ⁴⁹ Joan. i, 3; Hebr. i, 2. ⁵⁰ Lib. de conf. Trin. ⁵¹ Apolog. 1.

⁵² Hebr. i, 3. ⁵³ Sap. vii, 26. ⁵⁴ I Petr. ii, 9.

Gnosticorum priorum, ut in Marco Mago jam monstratum est, lib. 1, cap. 9, et apud Tertullian. in *Præscript.*, quam nostra ætate ab Inferis evocarunt Lutherus, Calvinus, et reliqua Gnosticorum recentiorum colluvies. Hanc impietatem copiose et erudite refellunt Alphonsus a Castro, lib. xiii *Contra hæreses*, et Joannes Rossensis lib. *De sacerdotio*.

Sed semper altari, etc. Vel hinc profecto facile est videre Christianos a temporibus Christi, apostolorum, martyrum, et deinceps, sua in templis altaria servasse, quibus Deo sacrificium incrementum corporis et sanguinis Christi, in perpetuam mortis ejus recordationem, offerrent: quod etiam hujus libri cap. 34 confirmat noster Irenæus his Christi verbis: « Cum offers munus tuum ad altare, » etc. Denique, « Deum velle nos offerre munus ad altare frequenter, » etc. Hunc porro locum adversus hæreticos ex Scripturis et Patribus fusissime tractavi- mus libro primo Appendicis, in titulo *Altare*.

Fructum. Expunximus « factum, » auctorit. vet. cod.

Quare ergo. Quinque has dictiones ex vet. cod. restituiimus; ut mox « legem, » pro « legis. »

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 20.

Pag. 237. *Patris suo, et matri suæ*. Hinc confirmatur lectio cod. Alexandrini: τῷ πατρὶ αὐτοῦ καὶ τῇ μητρὶ αὐτοῦ, cum contra in edit. τῶν Ὁ, vox αὐτοῦ bis sit omissa.

Non inquirō, inquit, datum; sed inquirō fructum. Equidem Paulus de fructu, non agrorum, qualem Levitis tribuit Epinomis Mosaica, sed Christianæ fidei et charitatis loquitur; attamen ad illum alludere Irenæo visus est.

Omnis scriba. Invehitur Feuardentius in Gallasium, qui in hunc Irenæi locum et sensum animadverterat. Sed omittit quod præcipue ad Irenæi defensionem eveni, nempe istud ex parabolis evangelicis argumentandi genus, prisca illa ætate inter hæreticos pariter ac Catholicos receptum fuisse, ac in eo potissimum quantum hunc librum versari, clarioribus Christi dictis, indeque ductis argumentis libro v reservatis, ut ipse Irenæus profiteatur in fine libri quarti, et initio libri quinti.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 21.

Pag. 237. *Unius igitur et ejusdem*. Utriusque Testamenti docet unum esse auctorem, ac finem scopumque præcipuum. Nam in Veteri Novum promittitur. De hoc sine Augustinus Præfat. in Psal. cxi ait: « Quidquid, de qualibet divina pagina exsculpitur, non habet finem, nisi charitatem. » Et Bernardus: « Ille tenet quidquid latet, quidquid patet in divinis sermonibus, qui charitatem servat in moribus. »

Propterea omnis scriba. Ita hunc locum post Irenæum interpretatur Origenes, ut per nova Evangeliorum et apostolorum oracula; per vetera autem, legis et prophetarum illis omnino consentanea significentur. Sequuntur hanc expositionem Chrysostomus, Theophylactus, et ex Latinis Hilarius, Hieronymus, Augustinus xx *De civitate*, et in *Quæst. super Novum Testamentum*, Gaudentius Brixianus tractat. 7. Impudens ergo Gallasius, qui beati Irenæi sententiam ridens, mavult apostatæ et furciferi Marlorati rapsodias, quam tam doctorum et piorum Patrum sententiam sequi.

Scribas autem. Qui sit, ut hic apostoli scribæ et doctores vocentur, in Actis vero idiotæ, explicat Origenes in xiii cap. Mathæi.

Novæ autem. Aut retinet genus Græcæ vocis νέα διαθήκη, « Novum Testamentum; » aut certe novam conversationem secundum Evangelium, Novum vocat Testamentum.

Ejusdem adnotationes in cap. 22.

Pag. 237. *Plus est enim*. Videtur præoccupatio,

⁴⁵ In Παμαρτιγενία.

A qua dissolvit argumenta, quibus Marcionite, alique Gnostici ex detortis aliquot Scripturæ locis abutebantur ad diversos deos confingendos. Ac primo quidem concedit, Novum Testamentum Veteri longe præstantius esse, ut lumen majus minori, aqua copiosior minus abundant, et potior gratia superat exiguum: hoc tamen non effecere, ut alius et alius sit Deus utriusque conditor.

Pag. 238. *Percipimus*. Vet. cod., « percepimus; » putarem legendum « præcipimus, » ut mox postea « habebimus, proficiemus, videbimus, exspectabimus. »

Augmentum. Delevimus « cognomentum, » auct. vet. cod.

Novo enim Testamento. Docet veteres prophetas ea prænovisse et annuntiasse quæ in novo testamento futura erant; hoc ipsum autem Christum et apostolos toties comprobare, quoties illorum utitur figuris, aut testimoniis, ut doctrinam evangelicam stabiliant. Inde vero concludit, eum vere Christum mundo prædicatum esse, quem Pater sub lege promiserat; atque sic unicum esse Deum, qui pro diversis temporibus diversa quidem, sed non contraria tulit præcepta. Quod si unum et alterum Deum comminiscaris, et tertium, et quartum, ac innumeros fingere licebit.

Per effectum. Veter. cod., « perfectum; » utrumque retinuiimus.

Terreno quidem. Vetus cod., « ante terrenum quidem et temporalem regem, » etc. Si placuerit excusa lectio, interrogationem assertione plenam ex comparatione regis cum Deo esse existimarem.

Et adhuc. Vet. cod., « ab hoc; » utrumque servare visum est. Cæterum, loco huic nonnihil lucis afferent Prud. ubi versus gravissimi, quibus Marcionitas ita exagitat ⁴⁶:

Si duo sunt igitur, cur non sunt multa deorum Millia? cur numero deitas contenta gemello est? Annon in populos dispersa in numina divum, Fundere erat melius, mundumque implere capacem, Semideis passim nullo discrimine monstris?

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 22.

Pag. 238. *Aut quod justificatus sim*. Hæc interpretem vel vetustum scribam ex Italica versione adjecisse puto, cui hoc interpretamentum ex I Cor. iv, 4, citato loco insertum sui se, ex Hilarii Comment. aliusque constat.

Diligitis... in quem nunc videntes. Hæc verba, quæ alioqui in Syriaca versione mutila, ac in principio epistolæ S. Polycarpi omissa sunt, Irenæum legisse, ex hoc loco et lib. v, cap. 7, colligo; præsertim cum hic ita præfatus sit: « In quem (Christum) et credimus; quem et diligimus, quemadmodum Petrus ait, » etc. Et « fidei » igitur, et « dilectionis » mentio in adducto Petri versu ab Irenæo occurrit. Cæterum antiqua quoque epistolæ Polycarpi versio Latina ista Petri verba expressa habet, ut et Græce Clemens Alex. lib. iv *Strom.*, pag. 525.

Sermonem Dei. Ita cum Irenæo habent Syrus, Persicus et Æthiopicus interpretes, nec non cod. Cantabrigiensis; cum edita S. Mathæi exemplaria τυρολίη, non λόγον Θεοῦ sistent.

¹⁵³ *Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 23.*

Pag. 239. *Bene igitur et Joannes*. Quod nuper dixit, prophetas Novum Testamentum prænovisse et prædicasse, nunc Christi testimonio manifestum facit; ex quo sequitur eos ab ejus Patre allatos fuisse: Moysen præsertim, qui et adventum, et passionis uem et locum clare prædixit. Ex vet. porro codice substituiimus, « Dominum, » pro « Deum; » deinde, « præinstruentes, » loco « præstruend. es. »

Aligrañtu quidem. Vet. codex hic quædam addit, quædam desiderat. Germanam lectionem, decem adjectis ex illo voribus, et unica sublata, restitimus. Tertullianus locum hunc imitatus est, contendens non Patrem, sed Filium quæsisse Adam in horto; arcam post introitum Noe clausisse; apud Abraham sub quercu refrigeratum; Moysen de rubo vocasse; ac orbem totum aquarum violentia puvivisse: lib. *Contra Præsum.*, num. 11 et 12.

Et non est numerum dicere. Hellenismus, pro « vix, ac ne vix quidem referri potest, quoties a Moysæ, » etc.

Pascha nominans. Non quod ipso die solemnissimo Paschatis, id est magno die Sabbati, Christus passus sit, ut satis colligi potest ex cap. xix Joannis; nec quod illa ipsa hora qua comelabatur agnus: sed eo ipso tempore, quod inter eum agni et sabbatum magnum interfluxit; quod tempus more Judæorum vocantur dies Paschæ.

Ex hoc quoque loco existimatur Irenæus iudicasse, vocem Paschatis deductam esse a Græco verbo πάσχειν, quod pati significat: quod certe illi commune fuerit cum Tertulliano lib. *Contra Judæos*, cap. 10; Nazianzeno orat. 2 de Paschate; Lactantio lib. iv, cap. 26; Arnobio Rom. in *Confictu cum Scapione*, et aliquot aliis: cum tamen vere Hebraica, vel potius Chaldaica sit, et transitum significet, vel angeli percussitibus Ægyptios, juxta Hieronymum⁵⁶; vel populi Israelitici ex Ægypto per medium mare transeuntis in desertum, ut est Nazianzeni et Augustini sententia. Sed veteres illi dicentes Pascha a πάσχειν deduci, non tam ipsius vocis etymon, quam mysterii rationem habuerunt.

Et extremitatem temporum, et signum occasus solis. Sic ex vet. cod. restitimus; excusi, « ex extremitate temporum, et signum occasum solis. »

Non deerit princeps in Juda. Non mirum est recentiores Judæorum rabbinos, pro innata sibi adversus Christianam religionem rabie, pernegare hunc locum intelligendum esse de Christo Jesu; quando et Calvinus et Marloratus plane Judaizantes, evulgatis inter Christianos blasphemis commentariis suis, id ipsum quoque inficiuntur, acribentes: « Illos subsannandi ansam præbere Judæis, qui nimis præcise hæc verba de Jesu Christo exponant: cum nondum Spiritus sancti consilium, inquirunt, quomodo illa promissio sit intelligenda, satis animadversum, nondumque satis distincte expositum fuerit. » Annon ergo jure Calvinianis exprobrant Lutherani, quod Judaizent et Turcizent; imo, quod sub falso Christianorum ac Evangelicorum nomine ipsis Judæis ac Turcis longe sint deteriores? Nam quotquot fuerunt a Christo ad hanc usque ætatem, sive Græci, sive Latini Patres, qui de illo textu disseverunt, uno sensu et animo de Christo Domino illum sunt interpretati. Quin etiam Paraphrastes Chaldaus, et veteres rabini Judæorum, quos citat noster Petrus Galatinus⁵⁷, id ipsum præstiterunt: quod piis quibuscunque, quorum animum diabolus a vera fide Jesu Christi nondum abstraxerit, satis esse debet.

Et ad ilicem. Hæc species est arboris glandifera, quæ hic nequit convenire, cum Gen. xlix versio Latina « vitem, » et Hebræa liuera « Sôrec, » et LXX τῆ ἑλιξ habeant. Itaque « helicem » legerim cum Cypriano lib. 1 *Adversus Judæos*, cap. 21, secundum correctionem Morellii et Pamelii. Ambros. lib. *De benedictionibus patriarcharum*, cap. 4, habet « cicilium; » Sanctes « ramum » vertit; Origenis interpretis, « ad palmitem. »

Lavabit in vino. Hunc locum Scripturæ Justini martyris illustrabit interpretatio: « Significabat Moyses, ait⁵⁸, abluendus Messias sanguine quotquot in eum crederent. Nam Spiritus sanctus stolam vocat eos, qui per ipsum remissionem pecca-

torum accipiunt. Ceterum sanguis uvæ significat habere quidem Christum sanguinem, non tamen ex humano semine, sed ex Dei potentia; sicut vitis sanguinem, non homo, sed Deus genuit. » In eandem sententiam descendunt Tertull. iv *Contra Marcion.*, Orig. hom. 17 in Genes., Clemens Alex. lib. 1 *Pædagog.*, Athanasius quæst. 105, ad Antiochum. Chrysostom. hom. 67 in Genes., Theodoretus quæst. 109 in Genes., Ambros. lib. *De benedictionibus patriarcharum*, cap. 4, et Augustinus xii *Contra Faustum*, cap. 42, quos omnes Judaico plane supercilio audet Calvinus in commentis suis hac de causa carpere et notare.

Et erit vita tua pendens. Hunc locum de crucis mysterio, post Irenæum, interpretantur Cyprianus lib. 1 *Adversus Judæos*, capit. 20; Rufinus in *Exposit. Symb.*; Tertullianus lib. *contra Judæos*; Athanasius lib. *De incarnatione Verbi*; Augustinus lib. xii *Contra Faustum*, cap. 5; Novat. lib. *De Trinit.*, et Lactantius lib. iv, cap. 18, quorum interpretationes sequi oportet, contemptis Calvinianorum Judaicis irrisionibus.

Possedit. Expunximus « possidet, » auctoritate vet. cod. et consensu Vulgatæ editionis Bibliorum.

Ejusdem adnotationes in cap. 24.

Pag. 239. *Quoniam autem.* Veteres prophetae et noverunt, et videre peroptarunt Christum in carne, ipso per Spiritum sanctum in Scripturis seipsum multis modis revelantem, et sine sui mutatione plurima beneficia mortalibus donante; et gratos quidem abundantius munerante, ingratos autem severe puniente.

Pag. 240. *Et totus substantia.* Septem dictiones istas desiderabant omnes excusi codices.

Plurimum non promittens. Vetus codex negationem non habet, sed affirmando legit: « Ipse Dominus plurimum promittens. » Suspicio locum esse corruptum, nec nisi alterius exemplaris ope posse restitui.

Gratiæ suæ. Ex vet. cod. sex istas dictiones restitimus.

Introente eo. Vet. cod., « introente, eum omnes qui erant, » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 25.

Pag. 241. *Seniorum enim ipsorum.* Vel hinc Christus seipsum demonstrat ejus Dei, qui legem Moyse dederat, Filium, quod traditiones Phariseorum eidem contrarias reprehendit et damnavit: et primum maximumque illius præceptum, quod est de dilectione, explicavit atque confirmavit.

Ceterum, quia gravis est hodie concertatio, cujusmodi traditiones istæ fuerint, quas Christus in citato Evangelii capite probaverit, ejusdemque discussio ac finitio nonnihil lucis afferet his duobus Irenæi capitulis; de illis paulo uberius disseramus. Has Hebræi appellabant « Ghezot Azzekonim, » constitutiones seniorum: Christus primo singulari numero τὴν παράδοσιν τῶν προσηύτων, « traditionem seniorum, » eam scilicet quæ erat de lavandis manibus; secundo vero plurali numero διδασκαλίας καὶ ἐντάλματα ἀνθρώπων, « doctrinas et præcepta hominum. »

Quæ vero fuerint, non est una interpretum sententia. Manichæi namque, ut est apud Epiphanium, harum traditionum nomine, voluerunt intelligendas esse omnes Scripturas Veteris Testamenti; Sadducæi, scripta aliorum prophetarum a Moysæ; Ptolemæ, tertiam tantum illarum partem. At hæc impietates stare non possunt, quoniam Christus et Moyses et reliquorum prophetarum scripta gravissime probavit et commendavit, dicens: « Scrutamini Scripturas⁵⁹. Oportet impleri quæ scripta sunt in lege, prophetis, et Psalmis⁶⁰. Moysen habent et prophetas, audiant illos⁶¹. » Paulus quoque ex

⁵⁶ Comm. in Mich. et Matth. ⁵⁷ Lib. iv, c. 4.

⁶¹ Luc. xvi, 29.

⁶⁰ in Dialog. ⁶⁰ Joan. v, 39. ⁶⁰ Luc. xxiv, 44.

omnibus libris Vet. Test. sua dogmata corroborans, et laudans Timotheum, quod ab infantia illas sacras litteras didicisset, divinas esse cognovit. Clarum est igitur, nullam Veteris Testamenti partem, vel a Christo, vel a Paulo sub nomine Traditionum reprobatam esse.

Qui nomina Lutheranae aut Calvinianae sectae dederunt, distento guttore vociferantur, traditionum voce, omnes constitutiones ac ritus in Scripturis canonice non expressos penitus damnari et reprobari. Sed impudenter mentitur iniquitas sibi, quoniam illae duntaxat coarguuntur, quae divinis mandatis adversantur, sicut erat ea quae de parentibus fovendis erat opposita. Alias vero, quae vel ad Scripturarum explicationem, vel Dei cultum promovendum et exornandum, vel denique bonos mores instituendos attinebant, nec unquam in Judaismo, nec in Christianismo Christus vel apostoli reprehenderunt: sed e contrario religiosissime servari, verbo et exemplo suo docuerunt. Ad istas pertinent Hebraicae quaestiones, quas Hieronymus laudat; et constitutiones a Davide, Salomone, Esdra, Mardochaeo, Machabaeisque de festis quibusdam et ritibus ordinatae. Hinc Christus, non modo Scripturam audire, sed et Ecclesiam, 154. cuius pastoribus ait: « Qui vos audit, me audit ⁶¹. » Et de senioribus synagogae: « Omnia quaecunque dixerint vobis, servate et facite ⁶². » Paulus denique de iisdem ait: « State, et tenete traditiones quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam ⁶³. » De his quoque fuse supra diximus in caput tertium libri tertii.

Quas ergo traditiones seniorum Christus in citato Evangelii loco reprobat? Plurimas sane, et omnes divinis legibus adversas. Ac primo loco, illas quas diversae sectae (in quas misera Synagoga tam sede lacerata et dissipata erat) inter suos invixerant. Nam Pharisei coram Deo iustitiam in externis vestium phylacteriorum, ablutionum et sacrificiorum caeremoniis constituebant. Sadducei animas cum corporibus exstingui, nullos angelos, nullam corporum resurrectionem, nullum iudicium, nullum bonorum aut malorum praemium in altero saeculo repositum esse tradebant. Galilaei, a Juda quodam seditioso Galilaeo accepta origine, solum Deum sic pro domino, rege, ac principe tenendum volebant, ut nulli mortalium parendum esse censerent. Herodiani nullum alium ab ipso Herode rege Messiam ac Redemptorem Israelis expectandum vel credendum urgebant. Esseni seu Essei nec in templo Ierosolymae sacrificandum, nec ulla ratione iurandum, nec conjugio dandam operam, nec quidquam in particulari possidendum esse autumabant. Atque haec mandata hominum, et traditiones seniorum, id est sectarum tum vigentium, quas Christus jure omnium optimo in primis reprehendit.

Secundo, coarguit eas *θευσιπώστεις*, id est, constitutiones Judaicas, quas paulo ante adventum suum, ait Hieronymus, R. R. Sammai et Hillel primi adinvenerant; propugnandas vero suscepit R. Akiba, Aquilae proselyti praceptor; et post eum R. Mayr, cui successit R. Joannam, et post eum R. Eliezer; postea Delphon, hinc R. Joseph, inde R. Josue, usque ad ultimum sanctae civitatis per Romanos excidium ⁶⁴.

Tertio, Epiphanius ⁶⁵ his addit quatuor divinae legis interpretationes a magistris Hebraeorum R. Akiba, R. Iba, R. Moyse et aliquot aliis excogitatas, et magna importunitate invecatas, superstitionibus, vanitatibus, et pravis interpretationibus plenas; quas tamen jubebant pari cum veteris legis Dei mandatis obligatione servari.

Quarto, superioribus connumerat B. Thomas il-

lam ingentem traditionum sarraginem, quam in Talmule et Misna Judaei post Christi adventum coacervarunt ⁶⁷. In his enim plurima continentur tam in Deum Patrem, quam in Dominum nostrum Jesum Christum tam blasphemia, et Moysi, prophetis, charitativae contraria, et vix credi possit. Horum partem Sixtus Senensis in doctissima *Bibliotheca* suae lib. II collegit et evulgavit: ex quo qui nosse cupit, percipere potest. Nobis haec de traditionibus Pharisaeis et doctrinis hominum, a Christo damnatis, praesenti loco sufficient.

Ostendens quod austero. Hieronymi interpretatio huic omnino similis est: « Lex Dei pura atque sincera, scribit ille, violata est traditionibus Pharisaeorum: quod Dominus in Evangelio planius docet: omisisse eos legem Dei, et sequi mandata hominum. Omnisque doctor, qui austeritatem Scripturarum veritatem atque gratiam, et ita loquitur, ut non corrigat, sed delectet audientes, vinum sanctarum Scripturarum violat atque corrumpit sensu suo. »

Quaedam autem. Duas voces istas ex vet. cod. addidimus, et paulo post « vindicare » pro « iudicare » restituvimus.

Mojus hoc. Ita vet. cod. Excusi, « in alium. »

Ei neque agnitio sine dilectione. Vides quantum recedat a Gnosticorum placitis, quibus totum salutis nostrae negotium soli Iudei imitti volunt; dilectionis operibus nihil omnino deferentes. Sed de hoc alibi.

Ejusdem adnotationes in cap. 26.

Pag. 241. *In lege igitur.* Persequitur probationem ejus, quod legis ac Evangelii idem sit auctor, idemque sit in eis summum praecipuum de Dei et proximi dilectione, idemque Decalogus. Item Christum nunquam legem damnasse, sed tantum Pharisaeorum corruptos mores. Vocat porro particularia praecipia, quae Iudeos tantum obligabant, voluti caeremonialia et judicialia; universalia vero, quae utrique legi communia sunt, sicut de Dei et proximi dilectione.

Utrisque praecipit. Delevimus « praecipit » vet. cod. auctor.

Quaecunque. Hoc addimus ex contextu Evang. et vet. cod.; expungimus vero « quae. »

Quam adhuc salvus. Codices excusi, « Saulus. »

In vitam. Quinque has voces desiderabant omnes cod. excusi.

Quoniam autem ea quae possidentur. Haec ad eleemosynarum encomia et praemia pertinent, quae eodem pacto Cyprian. serm. de operibus et eleemosynis describit: « Sicut lavaero aquae salutaris, ait, gehennae ignis exstinguitur, ita eleemosynis atque operibus justie delictorum flamma sopitur. »

Attinent etiam ista ad satisfactionem eam, quam theologi constituunt tertiam poenitentiae partem. Etenim precibus, jejuniis, et eleemosynis ista perficitur, de quibus in Daniele scriptum est: « Peccata tua eleemosynis redime, et iniquitates tuas misericordiae pauperum ⁶⁶. » In Proverbiis quoque cap. xvi dicitur: « Misericordia et veritate redimitur iniquitas. » In Evangelio denique: « Date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis ⁶⁷. » De hac aliquanto fusius diximus in librum III, cap. 37.

Ex J. Er. Grabii adnotationibus in cap. 26.

Pag. 241. *Haereditaret.* Κληρονομήω igitur Matth. xix, 16, legisse videtur Irenaeus, perinde ut Chrysostomus homil. 63 (juxta Graec.) in Matthaeum, et Arabs atque Aethiopicus interpretes.

Pag. 242. *Et forte non fecerat.* Augustinus, epist. 89, arrogantius multo quam verius juvenem haec dixisse putat. Hieronymus mentium illum aperte pronuntiat. FEUARD. Verum haud immerito objici-

⁶¹ Luc. x, 16. ⁶² Matth. xxiii, 3. ⁶³ II Thess. II, 14. ⁶⁴ Com. in cap. III Isaiae, com. in Epist. ad Titum, et Quæst. ad Algasiam. ⁶⁵ Lib. I Adv. haeres. ⁶⁶ Comm. in epist. ad Timoth. ⁶⁷ Dau. IV, 24.

⁶⁸ Luc. xi, 41.

tur, quod Servator juvenem, se præcepta ista servasse affirmantem, et intuitus dilexisse, dicitur Marc. x, 21. Si vero mentitus esset, Christus eum odio habuisset ac increpasset. Sed hoc non fecit; quin potius blandis verbis ad ulteriorem perfectionem viam ei monstravit. Bene igitur Irenæus addidit, et forte; si quidem res haud caret dubio: quod tamen solvi puto, si dicamus, juvenem observasse præcepta sensu legali, et quoad externus actus; non vero in perfectione evangelica et quoad internos affectus.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 27.

Pag. 242. *Et quia Dominus naturalia legis.* Præcepta legis moralia, quæ hic naturalia vocantur, Christus non abrogavit, sed exposuit, ut patet Matth. v et vi, docens justitiam Christianorum oportere multis modis potius esse debere justitiæ Pharisæorum: atque idcirco apostolos, non servos, sed amicos et fratres suos appellavit.

Cæterum, si cum vet. cod. legas, ut in margine apposuimus, et ante legislationem, hujus loci interpretis optimus erit Tertullianus, lib. *Contra Judæos*. et ante legem Moysi, inquit, scriptam in tabulis lapideis, legem contendo fuisse non scriptam, quæ naturaliter intelligebatur, et a Patribus custodiebatur. Nam unde Noe justus inventus, si non illum naturalis legis justitiæ præcedebat? Unde Abraham amicus Dei deputatus, si non de æquitate et justitiâ legis naturalis? Unde Melchisedech sacerdos summi Dei nuncupatus, si non ante Leviticæ legis sacerdotium fuerunt qui sacrificia Deo offerebant? Justinus quoque in *Dialogo* iisdem argumentis vult Patres sub lege naturæ justificatos. Non est igitur quod Magdeburgenses hac de causa Irenæum ut de singulari hæzo traducant.

Quod si excusorum codicum lectionem retinueris, et a legislatione, rectus quoque sensus. Cum lex præcepta illa naturæ conformia non abrogavit, sed magis explicavit et confirmavit; horum observatione, cum fide in venturum Messiam, prophetæ Patresque veram justitiam consecuti sunt. Observandum, quod non soli fidei viam justificandi tribuat, ut mentiantur Magdeburg.

Primo quidem non tantum in Patrem. Duabus his partibus, quibus justitiâ nostram super Pharisæorum abundare docet, tertiam hæc addit Clemens Rom. lib. II *Constit.* cap. 39, si de sacerdotibus, orphanis et viduis majorem curam suscipiant Christiani.

Et unitatem Dei. Sic ex vet. cod. locum restituimus: alii omnes habebant, et unitatem Deo hominem Domino ducit.

Asservire Deo. Sic vet. cod.; excusi et ad servientium.

Homo assueverat. Expunximus et assueti erant, et vet. cod. auct.

Sequi Deum. Delevimus et esse quidem, et vet. cod. auct.

155 Pag. 243. *Erga liberatorem nostrum.* Codic. excusi, et libertatem nostram.

Liberavit nos. Ita restituimus ex vet. cod. Excusi cod., et liberabimur.

Quanto autem plus dileximus. Mellioribus operibus sanctorum majorem apud Deum repositam esse mercedem, hic aperte docet; et eo evidentius adhuc Tertullianus lib. *Scorp.* adversus hosce Gnosticos: et Quomodo, scribit, multæ mansiones apud Patrem, si non pro varietate meritorum? Quomodo stella a stella distabit in gloria, nisi pro diversitate radiorum? Et Dionysius Areopag.: (Singulos pro meritis lucis suæ Deus participes facit;) lib. *De cælesti hier.*, cap. 3. Et rursus: et ipsa lucis participatio pro suscipiendum meritis varia est; cap. 9 ejusdem libri.

Hoc majorem. Prius erat, et eo magis.

A *Hic est autem.* Codices excusi, et est autem. Sed ut ipsi Abraham. Sic vet. cod. legendum docuit; excusi, et ipse.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 27.

Pag. 242. *Antiquis.* Nisi scriba hanc vocem et Latina Vulgata addiderit, Irenæi auctoritate ea confirmatur, cum alioqui desit in Syriaca, Arabica, Ethiopica versionibus, et Cantabrigiensi, Lincolnensi, aliisque mss. codicibus.

Pag. 243. *Alia duo.* Ita quoque vulgatus interpret, et quædam Marchionis Vesalii mss. Imo in Cantabrig. cod. et Steph. 2 legitur καὶ ἄλλα. Sed pleraque Novi Testamenti exemplaria habent simpliciter δύο.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 28.

Pag. 243. *Hominis.* Expunximus et hominem et auct. vet. cod.

B *Sed ut haberet in quem collocaret sua beneficia.* Eandem totius orbis efficiendi rationem tradit Dionysius cap. 4 *Cælestis hier.*: et Est enim omnium causæ excellentisque bonitatis id proprium, ait, ut ad consortium sui, quæ sunt iuvet et attrahat omnia, et c. Nec minus pie quam eleganter Lombardus scribit, fecisse Deum rationalem creaturam, quæ summum bonum intelligeret, intelligens amaret, et amando possideret, ac possidendo frueretur.

Non enim solum ante Adam. Comternitatem Filii cum Patre astruit hoc loco, et alibi frequenter: quapropter impurum sycophantam oportet fuisse Servetum, qui putaverit, eam pernegando, hunc martyrem sibi favore.

Sed non beneficium. Vet. cod.; et sed non beneficium ab eis percipiens.

In quantum. Cod. excusi, et quantum; et paulo post et permanere pro et manere; et deinde et adduc pro et adhuc, et vet. cod. auctor. repositum.

Pag. 244. *Omnes enim.* Paulo aliter effertur hic Isaiæ locus in vulgata editione Latina sic: et Et omnem qui invocavit nomen meum, in gloriam meam creavi eum, formavi eum, et feci eum.

C *Hæc ideo, quoniam, etc.* Hic novam periodum incæplaus, contra omnium codicum excus. fidem. *Qui indigentes.* Velus codex, et indigent; et excusi, et indigentes; nos ex utroque, et indigentes, non male. Sic paulo superius, et homo ludiget Dei communiione, et c.

Dans ducationem. Græce δόχησιν, manu deducens, viam monstrans; ut sit allusio ad hæc Psalmistæ verba: et Deduxisti sicut oves populum tuum in manu Moysi et Aaron.

Spirituali. Vet: codex et sequenti et habet: utrumque legendum docet Pauli littera, ἐπινοῦν γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας, id est, et bibebant enim, et Vulgata, et autem ex spirituali sequenti petra; et atque ita legunt Ambrosius in *Comment.* et Augustinus libro duodecimo *Contra Faustum*, capite vigesimo nono.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 28.

Pag. 243. *Præparavi, et formavi, et feci eum.* Ita et cod. Alex. fere habet, κατεσκεύασα αὐτόν, καὶ ἔπλασα, καὶ ἐποίησα. Sed Cod. Vaticanus juxta Hebræum tribus hæc verbis singulis addit αὐτόν.

Et aquilæ. Nescio utrum scriba ex Latina vulgata addiderit et, vel an Irenæus ipse legerit καὶ οὐ, prouti quidem in Cantabrigiensi et uno Novi ac Lincoln. collegii cod. scriptum est.

Vere enim aquæ multæ Spiritus Dei. et Aquas multas, id est, multiplices ac diversi generis, mystice interpretatur de diversis Spiritus S. operationibus, ac legibus diversis per Spiritum S. datis, partim in Veteri, partim in Novo Testamento; occasione, uti videtur, accepta ex Joan. vii, 38 seq., aliisque similibus locis.

Omni conditioni congruentem et aptam legem con-

⁷⁰ Lib. II Sent., dist. 1. ⁷¹ Psal. LXXVI, 21.

scribens, etc. His et sequentibus gemina habet A Theodoretus lib. v *Hæret. fabul.*, cap. 17, cujus inscriptio est : « Quod idem et Vetus et Novum dederit Testamentum, » ubi pag. 291, tom. IV, ita scribit : « Ὁ θεσπότης Χριστὸς ἐκείνη γενεὰ τοὺς ἀρμολοῦς ἔδωκε νόμους. Τοὺς μὲν γὰρ ἀναγκαίους καὶ πρώτους καὶ τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων ἀνέγραψεν..... τοὺς δὲ ἄλλους διαφόρως ἐν ἐκάστῃ δίδωκε γενεᾷ. » Christus Dominus convenientes, unicuique generationi leges dedit. Necessarias enim et primas in hominum natura inscripsit. » Quæ consona sunt sequentibus Irenæi : « Primo quidem per naturalia præcepta, quæ ab initio infixæ dedit hominibus.... Alias autem diversis modis dedit in quavis generatione. »

Ipsæ quidem nullius horum est indigens... facilem autem ad idola reverti populum erudiebat. Ita et Justinus M. in *Dialogo cum Tryph.*, pag. 238 : « τὰς ἀμαρτίας τοῦ λαοῦ ὑμῶν, καὶ διὰ τὰς εἰδωλολατρίας, ἀλλ' οὐ διὰ τὸ ἐνδεὴς εἶναι τῶν τοιοῦτων προσφορῶν, ἐνετέλλετο ταῦτα γενέσθαι. » Propter peccata populi vestri, et ob simulacrorum cultus, nequaquam autem quod istiusmodi oblationibus ei opus sit, hæc fieri sanxit. » Confer ibidem pag. 265, necnon Tertull. lib. II *Contra Marc.*

Adnotationes Fr. Feuilletii in cap. 29.

Pag. 214. *At ubi conversi sunt.* Hebræi, sua libertate abutentes, legis servitute coercentur, acceptis cæremoniis, quarum virtute non justificabantur; sed ab idolorum cultu revocabantur, quin etiam ad duritiam cordis quedam susceperunt.

P. 245. *Præc. non bona.* Id est, præcepta de ritibus, neomeniis, sacrificiis, et festivitibus, quæ (ut in scholis loquimur) ex opere operato, propria virtute nec justificabant, nec ac perfectum adducebant observantes : sed umbræ erant futurorum bonorum.

Et obrulerunt. Ita vet. cod. Excusi, « et tulerunt. »

Moloch. Hieronymus *Quæst. Hebraicis* in lib. Paralip. et in xxxi cap. Jerem., Moloch dicit fuisse idolum Ammonitarum, ipsamque Hebræorum lingua regem significare, quod adjicit in xvi cap. Isaïæ et v Amos, Aquilam et LXX Græcè μέλχου reddidisse. Huic Salomonem templum in Judæa extruxisse refert historia Regum. Eum opinarer generationi filiorum præfuisse, eo quod in illius honorem infantes igne lustrare, aliquos etiam comburere, parricidiali superstitione solerent.

Stellam Dei Remphan. Vocem « Dei, » desiderat vet. cod.; habent tamen illam LXX et vulgata editio : Veritas Hebraica « deorum vestrorum. » LXX *ῥαιφάν* : Theodotio *ἀμάρωσαν*, i. e. « obscuritatem » vertunt.

Dixissent ei. Ita vetus codex; delevimus, « dixisset eis. »

Et propter hoc peccatum. Non vult Moysen simpliciter præceptum dedisse de uxore repudianda : nam istud primæ matrimonii institutioni penitus repugnat, nec unquam aut a Deo, aut a Moysæ jussum fuit, ut Augustinus copiose disputat, I. I *De sermone Domini in monte*, lib. I *Retract.*, c. 19, et lib. xix *Contra Faustum*, c. 26. Non, inquam, præceptum fuit, verum duntaxat ad evitandum majus malum, utpote uxoricidium, permissum. Et volenti omnino dimittere uxorem, præceptum fuit ut libellum seu chartulam repudii, a scribis multis ritibus conscriptam daret uxori.

Decalogi observantes. Vetus cod., « decalogi observantes sint, et detenti ab eo, » ex omnibus codicibus restitimus, ut modo habet littera.

Non revertentur ad idololatriam. Hanc non esse postremam rationem datæ legis, et institutionum Mosaicarum, multi et præclari viri cum Irenæo docuerunt, Clemens Rom. lib. vi *Constit.*, cap. 20,

Justinus in *Dialogo.* Tertulliani verba sunt : In institutione sacrificiorum patet ea Dei industria, qua populum primum in idololatriam et transgressionem, ejusmodi officia religioni suæ voluit astringere, quibus superstitio sæculi agebatur, ut ab ea avocaret illos, sibi jubens fieri, quasi desideranti, ne simulacris faciendis delinqueret⁷⁵.

Et id quod erat semper liberum. Rursus libertatem voluntatis humanæ non omnino per peccatum sublatam fuisse clarissime ostendit, adversus primum et posteriorum Gnosticorum impietates, qui ut Deum malorum auctorem faciant, scribere non verentur, « omnia de necessitate absoluta 156 evenire, » ut poeta voluit :

Certa stant omnia lege.

Verba sunt Lutheri articulo 36, inter eos quos damnavit Leo X; quosque copiosissime et acerrime confutavit doctrina, pietate, et martyrio insignis vir Joannes Rosensis episcopus.

B Gallasius iterum hoc loco in Irenæum et totam catholicam Ecclesiam insurgit, Pelagianismique accusat, quod arbitrium liberum saltem manere post peccatum doceat, atque gratiæ Dei cooperari, ita ut aliqua ex parte suæ salutis causa sit; ignorans, aut certe dissimulans miser, verba Pauli esse : « Dei adjutores sumus⁷⁶; » et Petri : « Cum timore et tremore salutem v. stram operantes⁷⁷. »

Sed bene habet, quod etiam nunc in extrema senectate incipiat rectius sapere, et symonistis quis hac in re contradicere Beza. Nam in lib. I *Quæstionum et Respons.* quem Joachimo Camerario nuncupat, asserit « hominem gratiæ primæ σὺνσπῆσιν; » et addit, « negantem id, primæ gratiæ efficacitatem negare. » Idem quoque Wittenbergici ministri ex veterum sententiis aptissime defendunt; ac ibidem concludunt, « in justificatione hominis tria simul concurrere, nimirum, verbum Dei, Spiritum S. et voluntatem hominis assentientem eidem verbo Dei⁷⁸. »

Sicque etiam a comministris impudentia Gallasii refellitur et damnatur. Verum, sicut supra ea, quæ ad catholicam doctrinam atque fidem ea de re pertinebant, ex primi sæculi apostolicis Patribus attingimus cap. 9 libri hujus; ita et nunc alia ex secundæ ætatis Christianis scriptoribus subjungenda videntur. Cyprianus epist. 18 docet Christum servasse legem, qua homo libertati suæ relictus, et in arbitrio proprio constitutus, sibi ipsi vel mortem appetit, vel salutem, quando quibusdam discipulis retro abeuntibus non succensuit; sed potius ad apostolos dixit : « Nunquid et vos vultis ire⁷⁹? » Et libro *De unitate Eccles.* hæreses inde proficisci ait, cum Dominus permittit et patitur, manente in hominibus propriæ libertatis arbitrio. Rursus lib. III *Ad Quirinum*, cap. 52, credendi vel non credendi libertatem in arbitrio positam esse probat, quia in Deuter. scribitur : « Ecce dedi autem faciem tuam vitam et mortem, bonum et malum; elige tibi vitam ut vivas⁸⁰. » Item apud Isaiam : « Si volueritis et audiveritis me, bona terræ comedetis⁸¹. » Missa facio quæ hæc de re apud eum scribit auctor ser. de Nativitate Christi; et lib. *De singularitate clericorum.*

Cyprianum sequatur Origenes. Is hom. 9 in Numerus ait : « Sensus noster potest bona eligere, ut fiat vas in honorem; aut mala et terrena, ut fiat vas in contumeliam. » Et hom. 12 in eodem : « Israel, quid Dominus Deus poscit a te, quam ut timeas eum? Erubescant illi hæc verba, qui negant in homine liberum arbitrium. Quomodo posceret Deus, nisi haberet homo in sua potestate, quod Deo poscenti deberet offerre? » Idem hom. 20 : « Sui namque arbitrii esse animum, et in quam voluerit partem est ei liberum declinare, et ideo justum Dei judicium est, quia sponte sua sive bonis, sive per-

⁷⁵ Lib. II contra Marcionem. ⁷⁶ I Cor. III, 9. ⁷⁷ Philip. II, 12. ⁷⁸ In propos. fol. 97. ⁷⁹ Joan. VI, 68. ⁸⁰ Deut. xxx, 15, 16. ⁸¹ Isa. I, 19.

simis monitoribus paret. Non recensebo quomodo A sibi plane consentiat, hom. 6 in Judicum; lib. 11 in Job; proœmio in lib. *Περὶ ἀρχῶν*. et lib. 11, cap. 9, et lib. 111, cap. 1, *De principiis*; et *Commentariis*, in 11 et vii cap. ad Rom.

Næque ascribam quæ tradunt Minueius Felix in *Octavio*, Arnobius lib. 11 *Contra Gentes*, idemque *Commentariis* in Psal. LVIII, LXXIII, LXXVII, XC, CVI, CVIII, CXII, CXLVI, nec quæ Methodius *Epitome de resurrectione*. Tantum dicam Magdeburgenses impudentissimo mendacio scripsisse, centuriæ secundæ pag. 59, et centuriæ tertiæ pag. 77, Patres hac in re, de qua disputatur, contraria sibiipsis dixisse, et voluntatis libertatem alias affirmasse, alias negasse, quod falsissimum ostendunt hæc, quæ in medium notanda protulimus.

Ei, quoniam. Quatuor voces istas adjecimus; et mox « crediderunt, » pro « credunt, » posuimus ex vet. cod. auct.

Ex J. Er. Græbii adnotationibus in cap. 29.

Pag. 244. *At ubi conversi sunt*. Quod idololatria B Judæorum in vitulo colendo occasio fuerit legum de sacrificiis, ante Irenæum docuit Justinus martyr, Tryphoneum pag. 257 his affatus verbis: « Ἀδίκος καὶ ἀχάριστος εἰς τὸν Θεὸν ὁ λαὸς ὑμῶν ἐφάνη, ἐν τῇ ἐρήμῳ μοσχοποιήσας ὄθεν ὁ Θεός, ἀρροσάμενος πρὸς τὸν λαὸν ἐκείνον, καὶ θυσίας φέρειν, ὡς πρὸς ὄνομα αὐτοῦ, ἐνετελεῖτο, ἵνα μὴ εἰδωλοατρῆται. » Injustus et erga Deum ingratus populus vester apparuit, vitulo in solitudine fabricato. Unde Deus ad populum illum se accommodans, hostias quoque offerre tanquam nomeni suo præcepit, ut ne idololatriam committeretis. » Lege ipsum prophetam Jeremiam cap. vii, vers. 22, seq. e. commentatores in istum locum, necnon Clementem lib. vi *Constit. apost.*, cap. 20.

Pag. 245. *Præcepta Dei vivi dare vobis*. Ἀόγια ζῶντα δοῦναι ἡμῖν, legitimus in nostris Novi Testamenti exemplaribus; sed quoad « vobis » cum Irenæo C lectione convenit ms. collegii Novi codex Actuorum, cui Catena Patrum est annexa.

Corde suo. Τῇ καρδίᾳ cum Irenæo habet alter Novi collegii, necnon Lincolnensis codex, et ms. Cantabrig., cum in edit. legitur τὰς καρδίας.

Sacrificia. Ita cum Irenæo versio Syriaca et Æthiopica; ast nostra Græca Novi Testam. exemplaria habent singulariter θυσίας.

Sed et alio loco. Aut memoria Irenæum fugit; aut dicendum, quod per « alium » locum intelligat « alterum modo citatum. » Quippe aut 25 versum, quo incipit Apostoli tractatus de virginitate, allegaverat aliqua ex præcedentis de regulis in matrimonio observandis dissertatione; quam ab illo quasi distinctam accepit Irenæus, licet juxta nostram divisionem uno eodemque capite contineatur.

Quædam præcepta. « Præcepta » hic sensu latiori pro « dictis, declaratis, statutis » accipienda sunt.

Salutem Decalogi. Id est, Decalogum, cujus observatione homo salvatur, ast « si quis non fecerit, non habeat salutem, » uti paulo ante loquitur.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 30.

Pag. 246. *Quoniam autem et circumcisionem*. Nec circumcisionis, nec aliarum legalium cæremoniæ virtute Judæis collata est perfecta justitia, cum multi ante harum institutionem coram Deo justî et accepti fuerint: sed signa fuerunt rerum spiritalium, quæ per Evangelium exhibentur.

Interea vim omnem ad internam hominis justificationem circumcisioni videtur Irenæus admere, dicens eam « non fuisse consummationem justitiæ, » sed in signum datam. Deinde, « per hæc, » videntur cæremonialia et legalia, « non justificabatur

homo. » Istudque confirmat exemplis plurimorum Patrum, qui sine circumcisionis, aliarumve cæremoniæ observatione justificati fuerunt. Hoc ipsum urget etiam Justinus martyr in *Dialogo*, propterea quod feminæ ad illam non tererentur: quidquid autem ad justitiam et salutem pertinebat, utriusque sexui commune esse oportuit. Tertullianus quoque sic argumentatur⁷⁷: « Cur Deus Adam non circumcidit, posteaquam deliquit, si purgat circumcisio? » Et postea: « Hæc Dei providentia fuit dandi circumcisionem Israel, in signum unde dignosci posset. « Illic sententiæ subscribens Chrysostomus ait⁷⁸: « Circumcisio nihil ad animæ virtutem conducit; sed sit signi tantum gratia. Illa enim sunt vere bona animæ, quæ ex electione fiunt; in carne vero signum accipere, quale hominum opus fuerit? » Idemque postea: « Nulla alia ex circumcisione fuit utilitas, quam hæc sola, quod ex signo hoc essent cognoscibiles, et ab aliis gentibus sequestrarentur Judæi⁷⁹. » Denique homilia 7 in Epist. ad Rom. diserte contendit, illam nec in vita optima vim ullam habuisse. Aliis citandis auctoribus supersedeo.

Verum huic sententiæ refragari videntur universæ Patrum scholasticorum scholæ, cum suo principe B. Thomæ⁸⁰ contententes, circumcisionem ea omnia (solo in regnum cælorum ingressu dempto), accedente in Christum venturum fide ac spe, tunc parvulis Hebræorum contulisse, quæ nunc parvulis Christianorum præstat baptismus. Nec desunt eis ad hujus assertionis confirmationem plurimæ et fortissimæ rationes, quæ ex eorum scriptis peti possunt. Quorumdam tantum veterum suffragia, Ecclesiæque catholicæ decreta subjicio. Bernardus imprimis baptismum circumcisioni conferens, ac velut Chrysostomi rationem dissolvens ait: « Sicut nunc baptismus absque ullo voluntatis usu infantibus confert salutem, ita tunc circumcisio sine ulla arbitrii electione salutem infantibus attulit. » Et qui hunc aliquot sæculis præcessit, Venerabilis Beda, scripsit in cap. 11 Lucæ: « Salutiferæ curationis auxilium circumcisioni in lege contra originalis peccati vulnus agebat, quod baptismus agere revelatæ gratiæ tempore consuevit, excepto quod regni cælestis januam nondum intrare poterant. » Accedit summus Ecclesiæ pontifex Gregorius affirmans⁸¹, mysterium circumcisionis pro iis qui ex Abraham stirpe prodierunt, hoc egisse, quod apud nos valet aqua baptismi. Cunctis autem his superior Augustinus aperte docet⁸², circumcisionem, ex quo instituta fuit in populo Dei, valuisse ad purificationem originalis viderisque peccati, sicut baptismus ex illo valere coepit ad innovationem hominis, ex quo institutus est. Quid his clarius et firmius pro circumcisionis virtute ac 157 efficacia? Annon ergo signum fuit plane valuum et practicum?

Addamus porro hæc duo Gregorii et Augustini test monia, inter Ecclesiæ catholicæ decreta jamdudum relata⁸³: et novissime a Gregorio XIII probata cum his inscriptionibus Romæ excusis, et inde vulgatis: « Sicut nunc in baptisate, ita olim in circumcisione remittebantur peccata. » Item: « Originale peccatum nunc in baptismate, olim in circumcisione remittebatur. » Refert denique in *Decretalibus*⁸⁴ Gregorius IX, Innocentium III decreto suo sancisse, quod, etsi originalis culpa remittebatur per circumcisionis mysterium, et damnationis periculum vitabatur, non tamen perveniebatur ad regnum cælorum. Quibus vim non detrahit, sed potius eximiam efficacitatem tribuit circumcisioni, tametsi minorem quam baptismate.

⁷⁷ L. adv. Judæos. ⁷⁸ Hom. 29 in Gen. ⁷⁹ Hom. 49 in Gen. ⁸⁰ III parte, q. 62, art. 6. ⁸¹ L. iv Moral., c. 2. ⁸² L. 11 de nuptiis et concupiscentia, cap. 2. ⁸³ De consecr. d. 4, can. Quod autem cen. Ex quo. ⁸⁴ L. 111, tit. 42, c. Majores.

His itaque sic constitutis et probatis, superest, A ut adversæ sententiæ argumentis satisfaciamus. Irenæus in primis seipsum explicat, dicens, circumcissionem non fuisse « consummatricem justitiæ, » cum videlicet recta in cœlos non perduceret, redemptionis humanæ pretio nondum per Christi mortem exsoluto. Subdit porro eam non fuisse signum otiosum, tanquam quæ a sapiente artifice data esset. Igitur fuit signum efficax et operatorium. Patres qui Abraham præcesserunt, non fuerunt per eam justificati, quoniam nondum instituta fuerat. Imo nec ipse Abraham per eam justus effectus est, quod longe prius fide et obedientia sua Deo gratus et acceptus esset. Nec admodum urget B. Justini ratio, quandoquidem salutis seminarium aliam rationem Deus habuit, cum expresse solum masculinum sexum huic legi devinzerit. Chrysostomo per D. Bernardum factum est satis.

Sed secundum carnem. Easdem circumcissionis et Sabbathorum rationes videre licet apud Justinum B martyrem in *Dialogo*, et Tertullianum lib. *Adv. Judæos*. Philo Judæus lib. *De circumcissione* tradit eam institutam esse a Deo ob sex causas, quarum quatuor affert physicas, et duas mysticas. Lactantius lib. xv, c. 17, hanc cum cæteris redidit, quod signaret nudandum esse pectus, id est, aperto et simplici corde oportere nos vivere : quoniam pars illa corporis quæ circumciditur quamdam cordis similitudinem habeat.

Addens porro Irenæus, hanc secundum carnem circumcissionem spiritualem circumcissionem præfigurasse, Cathabaptistarum quorundam refellit errorem, quo volunt circumcissioni veterum nequam successisse baptismum, ut et hunc tandem aliquando tollant de medio. At vero, Apostoli verba quæ adducuntur, illud omnino exprimiunt : « Circumcisi estis, inquit, circumcissione non manufacta in exspoliatione corporis carnis, in circumcissione Christi, conseputi ei in baptismo⁸⁷. » Ergo baptismus vocatur circumcissio Christi, et circumcissio spiritualis, quod veteri et carnali circumcissione tanquam veritas umbræ successerit. Sic et Justinus in *Dialogo* baptismum affirmat spiritualem esse circumcissionem, cujus externa illa typus fuerit. Athanasius quoque scribit⁸⁸ : « Circumcissio figura erat exuviarum, quæ per baptismum deponuntur. » Et paulo post : « Abraham circumcissionem accepit pro nota insignibusque ejus regenerationis, quæ per baptismum conficitur. » Epiphanius Cerinthum impugnans, affirmat circumcissionem carnis tempore inseruisse, donec major circumcissio, id est, lavacrum regenerationis accesserit. Augustinus denique profitetur circumcissionem et baptismum esse ejusdem naturæ. Insuper, Christum in Ecclesia sua pro circumcissione veteri baptismum instituisse. Constat ergo tam ex Apostolo, quam ex veterum consensu baptismum divina ordinatione in circumcissionis locum ac ordinem substitutum esse.

Manifestatur autem. Docet Sabbathum vetus duo significasse. Primum, nos omni tempore debere Deo vacare ; secundum, felicissimam et beatissimam illam requiem, quam post hujus vite miseras et certamina in cœlis expectamus. Atque hoc est intelligibile Sabbathum, inquit Hesychius⁸⁹, de quo ait Paulus : « Ergo relinquatur sabbatismus populo Dei ; » quem significat dies septima, in qua requievit Deus. De hoc vide Augustin. ad finem ultimi libri *De civitate*.

Et quia non per hæc. Isthæc iisdem fere verbis habet Tertullianus lib. *Contra Judæos*, ut huic videantur desumpta.

Dei legatione ad angelos fungebatur. Vetus cod. nomen « Dei, » non habet. Cæterum, difficilis et obscurus erit hic locus, nisi angelorum nomine vel

posteris sancti viri Seth, vel certe gigantes sen principes homines intellexeris, quorum nefaras libidines sub nomine filiorum Dei Moyses describit Genes. vi, ad quos monendus nuntius et præco amandatus fuerit Enoch ; atque ita et recte, meo judicio, interpretantur Theodoretus, Cyrillus, et Lyranus. Suidas filios Dei Enos, Enoch, et alios posteros Seth filii Adæ, putat non incongrue appellari, cum Seth Dei cognomen inter eos, qui tum vixerunt homines, ob inventas litteras Hebraicas, stellarumque appellationes, et insignem pietatem obtinuerit. Ex illis igitur multis lascivia victos scribit cum filiabus Cain congressos fuisse. Si vero de immundis spiritibus, quos Justinus, Clemens Alex., Tertullianus, Athenagoras, Cyprianus, Methodius, et plerique alii classici auctores mulierum forma allectos fœdis voluptatibus carnis operam dedisse opinantur, aliquis locum hunc intelligendum contenderit ; singularis est opinio, potius dissimulanda, quam amplexanda, aut procaciter exagitanda ; quam ex libris Enoch nomine evulgatis dimanasse putantur Tertullianus, Origenes, Augustinus : lib. *De habitu muliebri*, hom. 28 in Numeros, lib. xv *De civit.* c. 23.

Et translatus est, et conservatur. In eum paradisum quo positus fuerat Adam, cum eodem quo vixerat corpore servari ex traditione presbyterorum, qui apostolos audierant, se accepisse scribit postea lib. v. Huic sententiæ tot suffragantur, ut ab ea discedere mihi religio sit, præcipue cum aperte dicat in Ecclesiastico cap. XLIV Syracides Latinus (Græca enim variant) : « Enoch placuit Deo, et translatus est in paradisum ; » et Apost. in Epist. ad Heb. : « Fide Enoch translatus, ne videret mortem, et non inveniebatur, quia transtulit eum Deus. » Consentit et Thargum Babylonicum, Interpret Fagio : « Ambulavit Enoch in timore Domini : et non ipse, quia non mori fecit eum Dominus. » Philo Judæus lib. *De vita sapientis*, recte judicat, Deum illum transtulisse, non per mortem, sed per separationem a consortio et frequentia improborum hominum, ad ignotum vulgo virtutis accessum.

Errant igitur hi Hebræi, et qui illos sequuntur quidam Latini, cum raptum hunc, mortem ejus præmaturam interpretantur. Etsi enim libenter admitto vitam ejus in terris fuisse tantum 365 annorum, nec ad diuinitatis ætatis majorum suorum, aut nepotum, eum pervenisse ; sed e medio vite hujus cursu repente, et inusitato exemplo assumptum ex hominum conspectu, ut de Elia legimus : non ita tamen ut morte interposita corporeque instar allorum in cineres redactus sit.

Quo vero translatus sit, et ubi agat, quibusve cibis alatur, aut veste induatur, supervacaneum requirere existinat Chrysostomus⁹⁰. Inter quæstiones, quæ ad fidem non pertinent, judicat Augustinus⁹¹. Quo translatus sit, novit Deus, pronuntiavit Cyprianus, seu quivis alius auctor tractatus *De montibus Sina et Sion* apud eum. Potius venerandum, quam inquirendum censet Theodoretus quæst. 45 in Gen. Irenæi sententiæ assentiunt, quæ fertur Nicolæmi *Historia de morte et resurrectione Domini* ; Tertullianus lib. *De anima* ; Methodius in *Revelationibus*, Epiphanius hæcæ, 64 ; Augustinus lib. ix *De Genesi ad lit.* cap. 6, lib. i *De peccatorum meritis et rem.*, cap. 3 ; tractatu de Antichristo, et recentiores fere omnes orthodoxi scriptores. In cœlum raptum, id est, per æthera, et assumptum docent Ambrosius lib. *De paradiso* vi, 3, et Gregorius hom. 29 in Evangelia ; venturum autem et pugnaturum adversus Antichristum volunt omnes.

Pag. 247. *Et extincta esset in Ægypto*. R. Moses ac Elias Levites, ut ex scriptis eorum colligit doctissimus Genebrardus in *Chron.*, tradunt Israelitas

⁸⁷ Coloss. ii, 11 et 12. ⁸⁸ In illud : Omnia mihi tradita sunt. ⁸⁹ In c. xxv Levit. ⁹⁰ Hom. 31 in Genesim, et 22 in Epist. ad Hebræos. ⁹¹ Lib. ii de peccato orig.

captivitate Ægyptiaca constantissime quidem linguam Hebraicam, suæ gentis habitum et avita nomina retinuisse; verum sanctissimam patriarcharum fidem ac religionem flagitiose deseruisse, sola stirpe Levi excepta, quæ in ea perseverando sacerdotii dignitatem sibi promeruit.

Et cibarii. Expunximus « cibavi; » et continuo « vivit » pro « vivet » reposuimus auctoritate vet. cod.

Ex annotationibus Joan. Ern. Græbi in cap. 30.

Pag. 246. *Acceptit mensuras mundi.* Cogitanti mihi, quænam sint « mensuræ mundi secundæ generationis, » id est, quasi de novo creati, varia inciderrunt, quibus lectorem detinere nolo. Genuinum, nisi fallor, sensum suppeditabunt ista Epiphani in *Anchorato*, num. 114, de Noëmo verba: Διαμερίζει μὲν, ὡς κληρονομίης τοῦ κόσμου καταστάς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τοὺς τρεῖς υἱοὺς αὐτοῦ τὸν πάντα κόσμον, ὑπὸ κλήρους διελών, καὶ ἑκάστην μερίδα κατὰ κλήρον ἑκάστῳ ἀπονέμων. « Velut hæres mundi a Deo **158** institutus, totum terrarum orbem inter tres filios sortito distribuit, et unicuique suam portionem juxta sortem assignavit. »

Ad angelos. Sub humana scilicet forma cum mulieribus congressos: quibus, perinde ac hominibus, ob hoc malefactum Enochus, tanquam Dei minister, divinum judicium denuntiavit, paulo post insecutus; unde mox « testis justi judicii Dei » dicitur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 31.

Pag. 247. *Et erga Deum dilectionem præcipiebat.* Ita codex vetus legendum docuit; excusi, « erga Deum dilectionem præcipiebat. » Videitur initium istud loco tantum dirimendum fuisse a superiori capite. Ostendit porro Deum optimo jure sui ac proximorum dilectionem per observantiam Decalogi in primis exegisse, cum non sibi, sed nobis prædesse perciperet. Et ideo Christum adventu suo illum non abrogasse, sed exposuisse et amplificasse; præceptis vero cæremoniæ et judiciorum nos exsolvit.

Insinuabat. Codices excusi, « insinuabatur, » quod et Erasmus.

Indigenis. Ita vetus codex; excusi, « indigeniæ. »

Ex toto corde tuo, et. Quinque has voces ex veter. cod. addidimus.

Præstabant. Sic pro « præstabat » substituere docuit vet. cod.

Largiter donans. Expunximus « largitur. »

Reddemus rationem. Delevimus « reddimus » auct. vet. cod.

Qui et libertatis. Rursus libertatem voluntatis humanæ, etiam post admissum peccatum, permanere, confirmat. Vide supra cap. 9 et 29, et infra cap. 71 et 72, 75 et 76 libri hujus quarti.

Sed ad approbationem. Codices excusi, « sed ad propitiationem. »

Ejusdem adnotationes in cap. 32.

Pag. 247. *Quoniam autem.* Probat ex Samuele, Davide, Isaia, Jeremia, et aliis, Deum non indigere sacrificiis; præptam potius cordis obediitionem, contritionem, laudem, invocationem, mentis puritatem, fidem, misericordiam, beneficentiam, similiaque spiritalia exigere sacrificia, quibus magis propriè honoratur et colitur. Idcirco Judaicas oblationes repulit, corporis autem ac sanguinis sui novam novi testamenti oblationem instituit et tradidit toto orbe, et per omnes gentes offerendam.

Et rursus. Hæc eadem iisdem scripturis et rationibus innixus amplissime discutit Augustinus lib. x *De civit. Dei*, cap. 5.

Auditus bonus. Hellenismus sic in Vulgata editione Latina explicatus: Melior est obediencia, quam

A victimæ; et auscultare, magis quam offerre adipem arietum⁹⁹.

Pag. 248. *Dedissem utique.* Et Græcus Psalorum contextus ita legendum docet; et ante mille annos sic Arnobium juniorum legisse, ex ejus *Com.* seu paraphrasi manifestum est.

Ab oculis meis. Sic vet. cod. Excusi, « coram oculis. »

Hæc eorum sacrificia. Expunximus « cæcorum » auct. veter. cod.

Quascunque. Delevimus « quæcunque. »

Pag. 249. *Ne dilexeritis.* Ita vetus codex; excusi, « ne dixeritis. »

Misericordiam volo, et non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes. Ita legendum vetus cod. docuit; excusi: « Misericordiam volo quam sacrificium; nunquam condemnassetis immerentes. »

Sed et tuis discipulis. Hunc revera insignem et apertum locum pro sacrificii eucharistiae firmamento, aut acelerata impietate detorquere, aut insigni fraude corrumpere, aut denique Satânica audacia conantur et audent negare Gnostici posteriores. Gallsius in tanta luce verborum affirmare non erubescit, prisecos illos Christianos in eucharistiae celebratione, corporis Christi sacrificium ignorasse, Magdeburgenses autem non verentur scribere, Patres hujus et subsequentis sæculi, nulla alia habuisse sacrificia, aut aliud quiddam Deo obtulisse, quam invocationem et gratiarum actionem. Mox vero sui ipsorum immemores, aut proprio judicio damnati, fatentur Ignatium ad Smyrneas oblationes et sacrificii immolationem docere; Irenæum quoque hoc in loco, si tamen fraude aut mendo vacat (sic enim aiunt boni viri, ut sententiæ hujus gravitatem elevent), satis incommode loqui de oblatione, vel invito confiteatur. Demum, non de panis consecrati oblatione, sed adhuc consecrandi, in usum cœnæ Domini, hæc intelligenda esse autumant.

Nos germanam loci lectionem et intelligentiam proponemus, omnesque qui hujus et superioris sæculi curriculo vixerunt, cum Irenæo vere carnis Christi in eucharistia veram oblationem, ex ejusdem Domini revelatione, institutione, jussione, credidisse, agnovisse et peregisse ostendemus. Consentiant imprimis codices omnes sive Basileæ, sive Lausanæ, sive Lutetiæ excusi. Veteris nostri codicis lectio est: « Sed uti ipsi nec infructuosi, neque ingrati sint, eum qui est ex creatura panis, accepit, et gratias egit, dicens: Hoc est memm corpus. Et calicem similiter, qui est ex creatura, quæ est e-cuudum nos, suum sanguinem confessus est. » Reliqua consentiunt.

His autem quinque docet, tanta evidentia, ut tenebrionum et impiorum sit, aut non videre, aut dissimulare. Primum, Christum panem et vinum veris certis, corpus suum et sanguinem esse confiteri, quod apertius adhuc explicat infra cap. 34, et lib. v idem Irenæus. Deinde, discipulis non tantum consilium dedisse offerendi Deo primitias ex creaturis, sed et novi testamenti novam docuisse oblationem, cum de pane dixit: « Hoc est corpus meum⁹⁹; » et calicem confessus est suum esse sanguinem. Postea, hæc oblatione Deum quidem nullatenus, sed homines egere, ut maximo creatori, et redemptori optimo quantas poterunt gratias rependant pro beneficiis, et fructus uberores, mortis nempe Dominicæ, hæc incrementa oblatione sibi accersant. Deinceps, istiusmodi oblationem corporis et sanguinis Christi, Ecclesiam per universum orbem offerre, ut ab apostolis accepit, et ipsi a Christo. Postremo, Malachiàm ex duodecim prophetis minoribus unum, hæc de oblatione, quæ ut in eucharistia, vaticinatum fuisse.

⁹⁹ 1 Reg. xv, 22. ⁹⁹ Matth. xxvi, 26; Marc. xiv, 22. Luc. xxii, 19.

Ut autem eam fuisse Patrum omnium illius sæculi doctrinam hincque, contra Gallasii et Magdeburgensium inficiationem ostendam, ad superiores ascensus a Cypriano exordiar. « Quando, inquit, in sacrificiis precem cum pluribus facimus, coronis et laudibus vestris, plenam Domini faventiam postulamus; » epistola 4, quæ est ad Moysen et Maximum presbyteros, cæterosque confessores⁹⁵. Schismaticum porro illum censet, et altaris hostem, et adversus sacrificium Christi rebellem, qui derelictis episcopis « et Dei sacerdotibus, constituere aliud audent altare, » epist. 7. Sacrificio et manu sacerdotis conscientias purgari docet, epist. 14. Sacerdotes sacrificia Dei quotidie celebrare, hostiasque et victimas Deo præparare, epist. 17. Episcopos antecessores suos religiose jampridem censuisse, ne pro eo, qui ad tutelam vel curam clericum nominasset, offerretur ad altare Dei, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur, refert et probat, epist. 27. Sacrificia pro defunctis semper se obtulisse, clerum et plebem suæ dioceseos optat recordari, epist. 62. Arguit illos qui in calice Dominico sanctificando, et plebi ministrando non hoc faciebant, quod Jesus Dominus noster « sacrificii hujus auctor et doctor fecerat » et docuerat, aquam nimirum vino prius admiscere, epist. 68. Eadem persequitur, Dominum nostrum panem et vinum, « suum scilicet corpus et sanguinem obtulisse inter cœnandum, ut Melchisedech typum adimpleret; utque sanguinem Christi propinatum possemus bibere, priorem ipsum bibisse; » sacerdotem quoque in altari, vice Christi fungi, et sacrificium verum et plenum Deo Patri, in passionis Unigeniti sui recordationem offerre. Item rursus manum ad sacrificium Dominicum admissam, diaboli laqueis ultra implicari prohibet, epist. 97. Martyribus et confessoribus ad metalla damnatis, offerendi et sacrificia divina celebrandi denegatam a tyrannidis facultatem conqueritur, epist. 99.

Cyprianum sequatur Tertullianus, cujus ille scriptis tantopere delectabatur. Oblationes pro defunctis, pro natalitiis, annua die fecisse Christianos tradit, libro *De corona militis*. Pœnitentes « aris Dei (in quibus procul dubio sacrificabant) adgeniculari solitos, lib. *De pœnitentia*. Sacerdotum officia tria hæc esse recenset, docere, tingere et offerre, lib. *De velandis virg.* Mulieres in publicum procedere vetat, nisi cum aut imbecillis frater visitandus est, « aut sacrificium offertur, » aut Dei verbum administratur, lib. *De cultu seminarum*. Matrimonium inter Christianos illud felix existimat, quod Ecclesia conciliat, « et confirmat oblatio, » lib. II *Ad uxorem*. Ubi ecclesiastici ordinis major non est consensus, « tingendi et offerendi jus » sacerdotem habere agnoscit; virumque oblationes annuas pro spiritu uxoris reddere suadet, libr. *De exhort. ad castitatem*. Viduam similiter pro anima defuncti viri offerre annuis diebus dormitionis ejus hortatur lib. *De Monog.*

159 His accedit Clemens Alexandrinus⁹⁶, qui Hydroparastatarum hæreses damnat, quod pane et vino in oblatione non uterentur juxta regulam Ecclesiæ. Idem alibi docet, Melchisedech sacerdotem Dei altissimi panem et vinum dedisse in typum eucharistiæ; nos quoque ablutos, mundos et splendidos ad sacrificia et preces pergere jubet.

Justinus martyr in *Dialogo*, nunc sacrificium simile, quod pro mundatis a lepra jubet Leviticus offerre, figurasse ait eucharistiam, quam in memoriam passionis suæ, et ut gratias agamus Deo, tum pro creatione, tum pro redemptione, Jesus Christus Dominus noster posteris tradidit; mox illud idem aperte Malachiam cap. I prædixisse; nunc Jesu Christi traditione apud Christianos per totum orbem,

A eucharistiæ panis et poculi sacrificia fieri grata Deo Patri. Item in *Apologia* priore ejusdem sacrificii ritus et formam paucis quidem, sed gravissimis sententiis explicat.

His quatuor non ita multo post ab apostolis natis, totidem eorum æquales et auditores connectantur. Clemens Rom. vult diaconos « oblationi eucharistiæ esse intentos, ministrantes corpori Domini cum timore; » et populum astantem orare secreto, dum sacrificium peragitur, lib. II *Const. apost.*, c. 61. Episcopum in aliena diocesi peregrinum, posse eucharistiam offerre, lib. ejusdem cap. 62. Quemlibet fidelem die Dominico sacros cœtus frequentare jubet, quandoquidem lectio prophetarum, Evangelii prædicatio, sacrificii oblatio, atque sacri cibi dispensatio die ipso haberetur, cap. 63, et libri VI cap. 31. Idem post jejunia Parasceves, et pernoctationem magni Sabbati Christianos hortatur « ad illud offerendum sacrificium, de quo præcepit Dominus dicens: « Hoc facite in meam commemorationem⁹⁷; die resurrectionis Dominicæ, » lib. V cap. 20. In ecclesiis et cœmeteriis, antitypum regalis corporis Christi, acceptabilemque eucharistiam offerre monet eisdem lib. VI, cap. 50. Oblationem illam vocat, « mundam et incruentam hostiam, mysteriumque novi testamenti, » quod Christus instituit, lib. VIII, cap. 3. Præteribo quæ in eandem sententiam subjungit cap. 17, 18, 19, 24, 34 et 52 ejusdem libri octavi. Missa faciam insuper ea, quæ epist. 2 ad Jacobum fratrem Domini, et epist. 3, quæ est de officio sacerdotis et clericorum; rursus in canon. 3, 4, 18, quos ex apostolis in unum corpus congressit; et ex innumeris quedam a Dionysio illo, quem sacris nudis perludit, simulque Christianis legibus instruxit beatus Paulus, adducam.

C In cap. 3 *Ecclesiast. hierar.* eucharistiam, salutaris hostiæ oblationem, excellentius sacrificium, divinorum altissimum et maxime venerandam celebrationem, mysteria sacrosancta, omnique digna veneratione suscipienda, sacramentorum omnium summam, divinum augustissimumque sacramentum, magna religione appellat; et pontificem post divinorum operum laudes (quas nos præfationem vocamus), quod hostiam salutarem sacrificet, seipsum excusantem, atque his ad Deum exclamantem facit: Tu dixisti; Hoc facite in meam commemorationem, etc.

Fortissimus martyr et dignissimus; qui Petro in Antiochena sede tertius succederet Ignatius, *Epist. ad Smyrnenses* docet, non licere sine episcopo neque baptizare, neque offerre, neque sacrificium immolare, οὐτὲ δόχην ἐπιτελεῖν, quod Perionius cum veteri interprete reddidit, « neque missam celebrare. » Idem *Epist. ad Ephes.* lupum sub ovibus latitantem vocat illum, qui ab episcopo sejunctus est, nec convenit in costu sacrificiorum et ecclesia.

D Martialis, qui Christum miracula facientem sese vidisse et in cœlum ascendentem adorasse testatur: « Sacrificium, inquit⁹⁷, Deo creatori offertur in ara, non homini, neque angelo; nec solum in ara sanctificata, sed ubique offertur Deo munda, sicut testatus est; ejus corpus et sanguinem in vitam offerimus, » etc. Et paulo post: « Quod Judæi per invidiam immolaverunt, putantes se nomen ejus a terra abolere, nos causa salutis nostræ in ara sanctificata proponimus, scientes hoc solo remedio nobis vitam præstandam et mortem effugandam; hoc enim ipse Dominus noster jussit nos agere in sui commemorationem. »

Nullis igitur execrationibus ac diris satis detestari, nullis flagris et dignis satis supplicis quis pro merito castigare posset Gnosticorum posterorum prodigiosum sicut et perniciosum illud men-

⁹⁵ Epistolæ citantur ex codice Morellii. ⁹⁶ Lib. I et IV Stromat. ⁹⁷ Luc. XII, 19. ⁹⁸ Epist. ad Burd., c. 3.

iacium, quæ primorum sæculorum ecclesiasticos Patres, corporis Domini in eucharistia oblationem non agnovisse impudenter garrunt; cum etiam sempiterna, eademque gravissima quæque gehennæ supplicia commerciantur.

Nec hoc loco prætermittere possum aut debeo, Satanam omnium hæreseon parentem, ac veritatis hostem infestissimum, hujus sanctissimi sacramenti atque sacrificii incrementi primis adversariis et oppugnantioribus auctorem fuisse, ut illud cunctis viribus impugnant, blasphemarent, et penitus abolerent. Non est enim ambigendum, quin Capernaitæ, primi hujus sacramenti, dum a Christo pro concione promitteretur⁸¹, contemptores ac derisores, ab illa carodæmonium legione, quæ horum flues incolabat⁸², ad illam impietatem fuerint incitati atque permoti. Et Judas proditor, cujus occasione ad finem concionis Christus dixit duodecim apostolis: «Sunt quidam ex vobis qui non credunt⁸³,» procul dubio a quodam dæmone excecatus fuit, ne verum aut possibile esse crederet, quod Christus pro certo promiserat: «Panis quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita.» Hoc evangelistæ subnotantes referunt eundem Christum eisdem duodecim dixisse: «Unus vestrum diabolus est,» Judam intelligens. Deinde, in eundem proditorem cum hæc perfidia communicantem, ipsummet «Satanam intrasse,» nec deseruisse donec ad sempiternum interitum secum illum pertraxisset. Atque hæc cum sanctissima eucharistia inimicitiarum et contradictioinum origo a principia tenebrarum.

Cumque his per Christum oppræssis hostibus, universa per orbem Christianorum Ecclesia in vera fide et doctrina de eucharistia sacramento sacrificioque tranquilla plus mille annos permansisset, tandem in Gallis Satanas idoneum suorum mendaciorum ministrum et satellitem reperit, per quem bellum adversus utrumque redintegraret. Berengarium dico, qui verum Christi corpus et sanguinem per eucharistiam reipsa nobis ad offerendum et edendum primus negavit. Nec id, ut attingimus, nisi Satanae consilio et opera. Scriptum enim reliquit vir antiquitatis mirus explorator Vincentius Bellovacensis in *Speculo hist.*¹ horribilem ac ingentem dæmonem, inter ipsum Berengarium et auditores ejus frequenter apparuisse, dum ille de sua adversus eucharistiam hæresi disserteret. Referunt etiam alii² beatum Fulbertum Carnotensem episc. in extremis agentem jussisse ut Berengarius e cubiculo abigeretur, quod terrerium dæmonem illi sæpè præsto esse conspiceret. Hæc de Sacramentariis et Misoliturgorum parente.

Scribunt porro de Luthero præceptore suo Alberus, Amsdorffus, et alii, quod omnium primus, hujus nimirum sæculi, de transsubstantiatione et sacrificio incremento eucharistia doctrinam pontificiam oppugnaverit: quod eis non invite concedimus. Sed quo auctore et consultore id fecerit, secum, rogo et obsecro, pii omnes attente considerent. Certè non dubitant hinc Gesnerus et Tigrini; inde Daniel Tossanus in *Libello consolatorio*, et Neostadiani sacramentarii in *Pandora sua*, coram mortalibus universis testificari³, illum «maligni spiritus instinctu hanc controversiam movisse.» Quinetiam, ut scriptis mandavit Schlussemburgius⁴, «Beza ex basi Witebergensium infernali, Lutherum ingenio istis controversiis de re sacramentaria atrito sæpè numero errasse scripsit, i libro i epist. folio 275. Idem rursus⁵ Calvinus verba, ex ultima ad Westphalum admonitione citat, quibus Lutheranorum de cœna doctrinam ac commentum a diabolo

A suggestum appellat. » Item: «eosdem esse mancipia Satanae, quæ diabolus horribili modo fascinaverit.» Rursumque Beza, in *Creophagia*, folio 23, «illos a Satanae spiritu, non Christi moveri.» Quibus patet sacramentariis persuasissimum fuisse, ac etiamnum adhuc hodie esse, Lutherum in re eucharistica maligni spiritus afflatui omnino obsecutum fuisse.

Verum, istorum velut hostium suorum perversa judicia, falsaque testimonia, Lutherani vel elebant, vel ut omnino falsa et sycophantica reprobabunt. Sed quid, si ipsiusmet Lutheri verbis et scriptis, etiam ab eisdem Lutheranis impressis, et per orbem evulgatis, idem comprobemus? Non poterunt ea profecto vel mendacii, vel imposturae coguere. En igitur propria ejus, primo contra missam, quam vocat privatam, scribentis verba, l. *De missa privata et unctione sacerdotum*, Witebergæ 1557 impressa, per Thomam Kolug, tomo VII Operum Lutheri, pagina 228⁶: «Contigit me semel sub mediam noctem subito expergeri. Ibi Satan mecum cœpit ejusmodi disputationem. Audi, Luthere, doctor perdocte, nosti etiam te quindecim annis celebrasse missas privatas pene quotidie. Quid si tales horrenda essent idololatria? Quid si tibi non adfuisse corpus et sanguis Christi?» etc. Tum ordine prolixè recitat quinque Satanae argumenta, quæ attentissime ex hujus patris mendaciorum ore audivit, et vera esse credit; sicque a dæmone magistro doctus et persuasus, non modo a missa¹⁶⁰ sacrificio deinceps abstinuit, sed quam potuit execrandis blasphemis traduxit, laceravit, labefactavit. Et non pudet Hugonisticos tam maledicti, abominati, et damnati doctrinae suæ præceptoris? Non horrent id verbum Dei purum, revelatam veritatem, Evangelium appellare, quod ipsemet Satan ex infernali pectore suo in aures Lutheri sui insinurravit ac evomuit? Non timent terrorem huic fidei et salutis nostræ adversario suas adversus Christi doctrinam et Ecclesiam ejus operas collocare? Ac ne quis dubitet Lutherum cum hoc monstro arctissimam habuisse consuetudinem, dextramque ad istud sacerdotium sacrificiumque Christianorum oppugandum dedisse, audiat rursus eundem de hac sua familiaritate cum Satana pronuntiantem: «Crede mihi, inquit⁷, bene, imo valde bene novi diabolum. Mecum in dormitorio nonnunquam deambulabat. Quando cum hominibus sum, non nocet mihi: cum vero me solum deprehendit, tum docet me mores.» Et rursus addit magis horrenda⁸: «Diabolus frequentius et propius mihi condormit, quam mea Catharina.» Et alio loco jactitans se adversariorum argumenta non timere, rationem hanc reddit⁹: «Quia ipsorum argumenta per otium a diabolo audivi, et graviora quidem.» Et non parum se in cacodæmonum schola proficere indicans, subdit¹⁰: «Habeo unum et alterum mirabilem diabolum, a quibus diligenter, et admodum intente observor. Sunt enim non vulgares, sed magni dæmones, imo inter diabolos magni doctores in theologia.» Et in litteris ad electorem Saxonæ scribit: «Diabolus interdum per meum cerebrum ita commentat, ut nec scribere possim, nec legere.» Quis ergo dubitare potest, illum ab his omnia illa didicisse et accepisse, quæ adversus sanctissimam eucharistiam tam impotenti ac furioso animo deblaterat? Quantum vero sibi placeret etiam per hunc familiarem herum suum hanc vitam finire, ut eam per illum ducebat, his verbis manifestat¹¹: «Malo per diabolum, quam per Cæsarem interire: sie enim per magnum dominum interirem.» Vel, ut alius commensalis et

⁸¹ Joan. vi, 53. ⁸² Marc. v; Luc. viii. ⁸³ Joan. vi, 65. ¹ Lib. xxv, c. 30. ² Lanfrancus, Guitmundus, Algerus, Antoninus, Sabellicus. ³ Pag. 127. Pag. 217. et 218. ⁴ Lib. II Theol. Calvinist., art. 12. ⁵ Lib. II, art. 1. ⁶ In editione Jenens. tom. VI, fol. 28. ⁷ Tom. II German. Jenæ, fol. 77. ⁸ Colloq. Ger., fol. 275 et 281. ⁹ Colloq. Ger. fol. 216. ¹⁰ Colloq. Ger., fol. 275. ¹¹ Colloq. Ger., fol. 259 et 285.

discipulus ejus collegit et vulgavit¹⁰: « Magis cupio per diabolum, quam per Cæsarem mori; morior enim per magnanimum atque potentem dominum. » Atque hæc sunt, viri Germani, non quæ pontificii per sycophantiam de vobis commentii sunt: sed quæ vel Lutherus vester de seipso testatus est, vel discipuli et commensales ejus Aurifaber et Rebenstock sæctæ vestræ ministri, ex illius ore collegerunt, ac inter vos typis excudi et vulgari curaverunt. Hæc dogmatis vestri prima initia, fulcra, fundamenta, ab ipso diabolo inventa, erecta et constabillita. Et adhuc his inniti atque superstruere vos non pudet? Adhuc meliora sapere piget? Invo deteriora, eheu! sequi delectat, quando pars vestrum, quemadmodum vir apostolicorum temporum de vestris dixit abavis¹¹, « media fertur agina, » pars, ut ipsi videtis et ingemiscitis, proficit in pejus, « de calcaria pergens in carbonariam; » id est, a Lutherismo deficit ad Calvinismum, Arrianismum, Mahometianum et atheismum.

Nec enim porro inter vos in questionem vertitur, nec inter nos ullo modo dubitatur Calvinismum, Zwinglianismum, seu sacramentarium hujus sæculi, ortum etiam habuisse a Satana, et ipsam eadæmonem præcipuis auctoribus ejus omni ope et consilio adfuisse, ad verba Christi, quibus ipsa sacratur eucharistia, depravanda et corrumpenda. Eum vero de illis vere scripsit Lutherus¹²: « Satanas in mundo haud dubie auctor est Sacramentarii hujus sacramenti labefactandi et everendi gratia, contendens plane, ovo epoto, nobis relinquere putamina; hoc est, Christi corpus et sanguinem e sacramento tollere, ut præter simplicem panem a pistore confectum nihil reliquum nobis remaneat. » Ac ut quodam ordine in his etiam procedamus, Carolstadius primus hujus tragœdiæ auctor, frequenter et publice jactavit, uti Lutherus et Chemnitius, cum quibus diutissime vixit, scriptis traderunt, « quod vir quidam ad eum venisset, qui demonstravit ei, quomodo verba cœnæ, in primis vero vocem τῆτο, « hoc, » detorqueere valeret; nec dubitant diabolum fuisse, qui cum postea totum occupavit ac possedit¹³. » Alberus Basiliensis minister libro contra Carolstadianos, disertè scribit, « diabolum corporaliter in eo habitasse; imo multis illum obsessum fuisse legionibus daemonum. « Ipse quoque Lutherus non aliter tractans hominem in *Colloquiis*, quam si cum obsessio ageret, suis commensalibus dicebat¹⁴: « Quod diabolum eum nominò, nemo miretur. Nam ad Carolstadium non respicio; sed ad eum a quo obsessus est, et qui per eum etiam loquitur¹⁵. » Satanam intelligens. Denique Basileenses in ministerii in quadam epistola memorie posteriorum reliquerunt, « virum humana forma grandiore (diabolum pro certo affirmant) Carolstadio concitante in templo visum, ac protinus egressum, sedes illius intra se, ac filio spurio (incestas enim nuptias contraxerat) imperasse, ut patri diceret, se post triduum e vivis auferendum esse. » Eventus acta probavit, horribili morte tum sublato Carolstadio. Atque hi omnium novissimorum Hænosticorum patriarhæ, ex cineribus Berengarii ignes Sacramentarii querentis et accendentis, progressus, errores, miserabiles exitus.

Succenturiantis illi in sacramentario errore Zuinglii inventa propositaque non a Spiritu sancto, non a verbo Dei, non a perpetuo consensu totius Ecclesiæ catholice, non denique a sanctorum Patrum doctrina prodierunt; sed a spiritu nequam perambulante in tenebris, ut idem ipse his verbis profletur¹⁶: « Cum tredecima Aprilis lux appeteret (vera narro, adeoque vera, ut celare volentem con-

scientia cogat effundere), visus sum mihi in somno multo cum tædio contendere cum adversario scribæ, sicque obmutuisse, ut proloqui non posse. Ibi ἄνδρ πῆχυνῆς visus est monitor adesse (ater fuerit an albus, nihil memini), qui diceret: Quin, ignave, respondes ei, quod Exodi xii scribitur: Est enim Phase, hoc est, transitus Domini. Protinus ut hoc phantasma visum est, simul expergeho, et e lecto exsilio, » etc. Hæc ille, quæ Schlusaelburgius superintendens Megapolensium ita excipit¹⁷: « Ex hac Cinglii, secundi Sacramentariorum nostri sæculi antesignani narratione, ipsa meridiana luce apertius est, Calvinistas ipsam sacram Scripturam non magni facere. Nam Cinglius, ne verbis Christi lucidissimis fidem haberet, maluit isti atro angelo, in somno apparenti, quam ipsi Christo credere. Certissimum enim est, non album, sed atrum spirituum, id est, non bonum, sed malum angelum fuisse monitorem istum, qui Cinglio dogmatis sacramentarii incrustationem revelavit. » Hoc consequenter probat: 1° ex eo, quod boni spiritus semper ea forma se conspiciendos in apparitionibus præbeant, ut vere cognoscantur, non diaboli, sed boni esse angeli. 2° Nunquam atra, sed alba forma semper appareant. 3° Nihil unquam cogitant, dicant, faciant, nisi quod cum Dei voluntate et verbo per omnia congruere norunt. Cinglii autem monitor verba Filii Dei, « significat », pro, « est », supponendo, falsare docuit. 4° Fructus Sacramentariorum, quos passim afferunt, sole clarius ostendunt, non Deum verum, sed ipsissimum diabolum Cinglio per omnium suam hæresim sacramentariam inspirasse. » Hactenus iste, qui et in Præfatione apologetica rursus scribit: diabolum Cinglio hæresim sacramentariam inspirasse, insusurrando illi, ut, « est, » per, « significat, » exponeret; hincque in libro *De vera et falsa religione*, in recitatione verborum cœnæ ex evangelista Luca, pro, « est, » substituisse, « significat; » quod procul dubio famosi ac impostoris illius serpens, qui primos parentes decepit, certum ac manifestum est argumentum. Concludit porro, hujus discipulos non nisi a Satana instigatos, funestum hoc adversus eucharistiam certamen in Ecclesia Dei excitasse, furisque infernalibus actos ideam bellum continuare; nec desituros esse, prius quam vel seipos everterint, vel Christus illustri suo adventu eos compescuerit, et commercium penis affecerit. Præcæmii pagina 2. Et hactenus de factione Zuinglii, qui Lutheri judicio¹⁸, « tanquam atro et seditiosus mortuus, damnatus est, volens alios armorum vi ad suum errorem adigere. »

De Calvinistica vero nunc multiplici ac fera turba quid dicemus? Nonne et illius antesignani atque primipili, duce Satana, contra sanctissimam eucharistiam infestis animis armisque insurrexerunt? Certe cum primæ cohortis dux Calvinus fatetur se « a quodam genio ad convicia, probra, et maledicta¹⁹, » quibus scriptiones ejus scætant et redundant, concitari; prudentibus profecto atque sagacibus cunctis astimandum reliquit, hujusmodi genium spiritum esse blasphemie et contentionis, non mansuetudinis et gratiæ. Sed quid apertius, quod res est, pronuntiare dissimulamus? Manifestum et indubitatum est, eum cum universis manipularibus ejusdem atris spiritus furoribus agitari, qui in somnis apparuit Zwinglio antecessori, - cuius adversus realem Christi in eucharistia præsentiam et lucrulentam oblationem hæreses amplectuntur. Non enim possent tot illorum adversus Christum et expressum verbum ejus horrendæ blasphemie, nisi a diabolo provenire. Si nobis non creditur, hæc saltem in re Lutheranis, quos sym-

¹⁰ Colloq. Latin. fol. 32. ¹¹ Tertull. ¹² Tom. VII Ser. de euch., pag. 335. ¹³ Lib. II cont. coelæst. prof. tom. III lib. de Cœna, pag. 214. ¹⁴ Colloq. Ger., fol. 367 et 373. ¹⁵ Tom. III Jenensi, fol. 6. ¹⁶ Tom. II, fol. 249. ¹⁷ Præcæmii lib. Calvinisticæ Theologiæ, fol. 3. ¹⁸ Colloq. Latin. tom. II, fol. 36. ¹⁹ Epist. ad Bucerum.

nists et commilitones suos in *Harmonia et consensu orthodox.* reputant, fides habeatur. Lutherum in primis nuper audivimus, asserentem « Satanam Sacramentariis hoc sacramentum labefactandi auctorem esse. « Alibi recensimus eum **161** quoque censere cunctos « Sacramentarios esse dæmoniacos, diabolis omni ex parte, ante, pone, supra, infra, intus et extra obsessos, diabolum eosdem admotis calcariibus agitare, et linguam calamumque eorum contra Christum moderari. » Ergo si vere dixit Beza ²⁵. « Lutherum fuisse virum ore toto divinitus afflatum; » Calviniani pro certo toti a spiritu immundo afflati sunt. Sed quid de his Lutheri discipuli ac successores? Schlüsselburgius contestatur ²⁶, « quod somniis a nigro dæmone instillatis, testamentum Filii Dei labefactare evertereque nitantur. » Idem libro primo *Theologiæ Calv.*, art. 20, non dubitat opinionem eorum de cœna, a quodam spectro, id est, ab ipso spiritu tenebrarum suppeditatam esse. » Et libro secundo, articulo primo, Bezam dialogum, quem *Creophagiam* nominavit, « haud dubie dictante diabolo, contra Filii Dei testamentum concinnasse. » Et articulo 12: « Ipsum dæmonem esse magistrum omnium Calvinistarum » Denique libro tertio, articulo octavo, omnino contendit, « spiritum Calvinisticum esse spiritum tenebrarum; et Satanam per Calvinistas organa sua loqui. » Joannes Schütz præfatione in libr. *L. Causarum* constanter affirmat, « sacramentarium », in Calvinianis nunc potissimum urgentem, « camarinam esse, in quam multæ hæreses conflunt, ultimamque Satanæ iram, quam furis agitatus, contra Christum ejusque Ecclesiam exercet. » Nimis prolixum et forte tædiosum esset Westphali, Meshusii, Chemnitii, Morlini, Wigandi, Chytræi, Corvini, Puchenii et reliquorum Lutheranorum superintendentium ac ministrorum similia de Calvinianis iudicia referre, quibus uno velut animo indicant et ore pronuntiant, illos pro certo spiritu vertiginis et diabolico agitari, ut Christum in eucharistia revera Ecclesiæ suæ præsentem, velut de solio suo deturbent ac propellant; ipsæque Satanæ tandem aliquando tyranni suæ, opera eorum restituta, rerum potiatur. Et de his hætenus. Ad Irenæum vere, pie, et apo. tolice de eucharistiæ sacramento et sacrificio disserentem revertamur.

Non quasi indigentii. Quia partim cum audacissimis simulque callidissimis hæreticis, qui rectissimam quæque ad impia fignenta sua torquebant, partim vero cum simplicissimis et adhuc neophytis Christianis, quibus imponere facile erat, negotium habebat Irenæus; hic et in sequentibus frequenter inculcat, Deum nullis rebus hominum egere.

Sed ut neque infructuosi. Varios multiplicesque fructus communionis et oblationis corporis Christi, paucis istis verbis comprehendit; quos apertius enumerat cap. 34 hujus libri, et initio quinti.

Nec ingrati. Alia ratio est institutæ oblationis eucharistiæ, nimirum, ut gratias agamus dominationi ejus, veluti clarius demonstrat cap. 34, et discamus Deo servire. Inde graviter et erudite admodum docet Augustinus, cultum hunc, qui per sacrificium exhibetur, nulli unquam exhibendum, nisi vero et soli Deo, libr. viii *De civit.*, cap. 27, et libr. x, cap. 4 et 7; et epist. ad Deo-gratias, quæ. t. 3.

Eum qui est ex creatura panis. Ambrosius: « Panis est ante verba sacramentorum; ubi accesserit consecratio, de pane fit caro Christi. » Et paulo post: « Antequam consecratur, panis est; ubi autem verba Christi accesserunt, corpus est Christi. Demique audi dicentem: « Accipite et edite ex eo

omnes: Hoc est corpus meum ²⁷. » Et ante verba Christi, calix est vini et aquæ plenus; ubi verba Christi operata fuerint, ibi sanguis efficitur, qui plebem redemit ²⁸. » Cyprianus martyr serm. de Cœna Dom.: « Panis iste communis in carnem et sanguinem mutatus, procurat vitam et incrementum corporibus. » Et non ita multo postea: « Panis iste, quem Dominus discipulis porrigebat, non effligit, sed natura mutatus, omnipotentia verbi factus est caro. »

Hoc est meum corpus. Ita legit vetus codex; et Paulus I Cor. 11, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα, hancque lectionem retinet Jacobi liturgia Græca. Verba vero hæc de pane dici, iisdemque efficit corpus Christi, apertius postea docet cap. 34 dicens: « Panis percipiens invocationem Dei, jam non communis panis est, sed eucharistia, » etc. Et libr. v: « Quando mistus calix, et fractus (sive factus) panis percipit verbum Dei, fit eucharistia corporis et sanguinis Christi, » etc.

Et calicem. Christus profecto tam studiosè accipiens calicem; et Paulus vocans eum « calicem benedictionis, » et « calicem Domini, » satis docuerunt, non in vasis profanis et communibus tam augustum mysterium exercendum esse, ut profani volunt hæretici. Constat enim, etiam a temporibus illis ad nos usque hæc sacra vasa propter consortium corporis et sanguinis Domini sanctificata, cunctis Christianis honori fuisse ac venerationi. Nam et ipse calix, certe argenteus, in quo Dominus consecravit, adhuc quingentis postea aunis Jerusalem in scrinio reconditus religiosè servabatur, et per operculi foramen tangi et osculari peregrinantibus concedebatur, ut testis est Venerabilis Beda; libr. *De Locis sacris*, c. 2. Justinus martyr ad finem *Apolog.* 1 refert calicem allatum præsuli ad sacrandum. Tertullianus testatur suo tempore ab errantem referentis, depictos ornatosque fuisse ²⁹. Cyprianus epist. ad Cæciliam, de sacramento Domini calicis, et serm. de lapsis, sacri hujus poculi non semel meminit. Etiam aureos et argenteos calices ecclesiam Africanam habuisse temporibus Diocletiani, satis declarant acta Cirtensia ³⁰, ab Augustino relata in *Breviculo collat. cum Donatist.*, die 3, c. 15. Athanasius deinde ex actis synodi Alexandrinæ, docet eum impium esse, qui mysticum poculum, apud legitimos Ecclesiæ præsides inventum, sponte fregerit, « quia sanguini Christi ex eo propinato contumeliam facit ³¹. » Optatus Donatistis exprobrat: « Calices Christi sanguinis portitores fregistis, eorum species revocastis in massas, » etc. Nazianzenus orat. 1 in Julianum, Theodoretus libr. iii *Hist.*, c. 12 et 13, tantumdem vitio vertunt Juliani apostatæ officiaris et agnatis Felici ac Elvidio, etc. Cæteris, ne longior anim, supersedeo.

Novi testamenti novam docuit oblationem. His declarat, Christum verbo suo instituisse et docuisse sacrificium corporis sui, jussisseque apostolos, novi testamenti sacerdotes et episcopos itidem facere, et ecclesijs tradere, cum primus ipse juxta ordinem Melchisedech obtulerit; deinde, ut explicat B. Clemens, præcepit dicens: « Ille facite in meam commemorationem ³². » Neque vero sine insigni impudentia possunt hæc Irenæi verba ad sacrificia spiritalia torqueri; cum ea nova non sint in novo testamento. Multo adhuc minus ad eleemosynas, in gratiam egenorum et Ecclesiæ ministrorum a fidelibus collatas et oblatas; aut ad panem communem necdum consecratum ferri, ut nugantur cum Magdeburgensibus Major et Gallasius; sed de ipsis jam verbo Dei consecratis pane et calice sunt acci-

²⁵ In Iconibus. ²⁶ Proœmio l. Calv. theolog. ²⁷ Ma th. xxvi, 26. ²⁸ Lib. iv De sacr., c. 4, 5. ²⁹ De pudic., c. 7 et 10. ³⁰ Tomo VII. ³¹ Apologia 2. ³² Luc. xxii, 19.

pienda et intelligenda. Nam apertissime scribit Irenæus, Christum tunc consilium dedisse offerendi, cum panem accepit dicens: « Hoc est meum corpus; » similiter et calicem summi sanguinem esse confessum fuisse, novique testamenti novam docuisse et tradidisse oblationem.

Quam Ecclesia ab apostolis accipiens. Non tantum sacrificii missæ actionem ipsam et substantiam (ut loquuntur), quæ consecrationem, oblationem, et communicationem veluti præcipuas partes complectitur, apostolos una cum Evangelio, baptismo et aliis sacramentis tradidisse ecclesiis, ausum post Irenæum affirmare; verum et singulos ritus et caeremonias, sive vestes, luminaria, incensum, orationes, laudes, gratiarum actiones, lectiones, ablu-tiones manuum, salutationes et acclamationes ad populum, pro vivis et defunctis preces, et benedictiones si spectaverimus; quemadmodum ex liturgiis B. Jacobi, B. Dionysii et B. Clementis attenditur et piis lectoribus liquidum est.

In universo mundo offeri Deo. Jacobum aliosque apostolos Jerosolymis sacrificasse monstrat cum illius liturgia, Actorum apostolorum liber, cap. 11, et sexta universalis synodus. Paulum Corinthiis ritus eucharistiæ prius opere, deinde scripto tradidisse ipse sibi testis est²⁰; eundem quoque in ecclesia Antiochena cum Barnaba et aliis Christianæ pietatis antistitibus jejunasse, et Domino rem sacram fecisse, *λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ*, docet peregrinationum ejus comes Lucas evangelista²¹. Ibidem etiam missarum solennia B. Petrum celebrasse, scribunt Gregorius Magnus, et Isidorus, epist. ad Joan. Syracusanum; et lib. 1 *De officii*. Matthæum in Æthiopia juxta altare, in quo celebraverat, martyrium obivisse testatur Abdias. Quotidie se immaculati Agni carnem et sanguinem sacrificasse, et populis distribuisse profertur, qui Scythiam, Moscoviam, Germaniam, Græciam, et Achaiam, Evangelii gratia, lustraverat B. Andreas; ut testatur epist. ecclesiarum Achaïæ ad universas per orbem ecclesias; cujus meminerunt Cyprianus lib. *De duplici martyrio*; Algerus, et Bernardus. Thomam, Philippum et Bartholomæum in Perside, India, et universo Oriente, tanti sacramenti formam et doctrinam magna diligentia comprobasse non est ambigendum. Marcum Alexandriæ, Joannemque Ephesi Christiani sacerdotii munere sanctos esse clarum est. Romæ Petrum et Clementem huic oblationi operam dedisse; Galliis demum nostris Martialem, Aurelianus, Dionysium Areopagitam, prout ab apostolis edocui fuerant, et altaria 162 erectisse, missarumque solennia celebrasse, et posteris ad hæc usque tempora tradidisse, scripta eorum loquuntur. Jure igitur optimo affirmat Irenæus Ecclesiam toto orbe dispersam, eucharistiæ oblationem, ut ab apostolis accepit, Deo omnipotenti offerre, juxta Malachiæ vaticinium et Domini nostri præscriptum.

Malachias sic præsignificavit. Hunc cum vet. cod. Augustinus Malachiem vocat, quem et angelum nuncupatum, et Esdram sacerdotem fuisse, cum Hebræis, Jonathan Chaldo, et Hieronymo, opinatur lib. 11 *De civitate Dei*, cap. 25. Dorotheus martyr in *Synopsi* tradit angelum Domini illi apparuisse eo ipso secundo die, quo aliquid prophetasset. Clemens Alex. ubicunque ejus meminit, angelum tantum vocat. Epiphanius scribit illum ob formam oppido quam præstantem, mansuetudinem, et insignem pietatem, id nomen consecutum esse.

Porro locum hunc prophetæ, de sacrificio corporis et sanguinis Christi in eucharistia, ante Irenæum interpretati sunt Clemens Rom. lib. vii *Constit. apost.*, c. 34; Martialis epist. ad Burdeg., cap. 3; Justinus martyr in *Dialogo*; postea vero Tertullianus lib. 111 *Contra Marcion.*, Cyprianus lib. 1 *Ad-*

versus Judæos, cap. 16; Chrysostomus in Psal. xcvi; Augustinus xviii *De civit. Dei*, cap. 35, et lib. xix, cap. 23, et lib. 1 *Contra adversarium legis*, cap. 20; Eusebius lib. 1 *De demonst. evang.*, cap. ultimo; Damascenus lib. 1v, c. 14; Petrus cognomento Venerabilis lib. 1 *Contra Petrobrusianos*, et lib. 11 *Contra Judæos*, cap. 3; imo et qui Christo nomen non dederat, rabbi Samuel, *Parastasi veri Messie*, ad rabbi Isaac magistrum synagogæ Subiulinetæ in regno Marochiano, cap. 20 et 23, ut impietas sit plusquam Judaica, huic interpretationi repugnare.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 32.

Page. 247. *Νῦν οὖν*. Irenæus non εὐλαχέων, ut nostra τῶν Ὁ exemplaria sonant, sed οὐ θέλει legi se videtur, quomodo et Theodoretus habet.

Artes. Nescio utrum scriba ex Latina Vulgata ita posuerit, an ipse Irenæus τὰ ὄντα vel ὄντα in LXX legerit, prout et in aliis Græcis Patribus reperitur; cum tamen ipse Apostolus Hebr. x, 5, allegaverit: *σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι*.

Page. 248. *Holococausta.* In edit. itaque τῶν Ὁ pro singulari *δοχαύτωμα* lego pluraliter *δοχαυτώματα*, prout cod. Alex. et ipse Apostolus Hebr. x, 6, habet.

Alibi ait: Sacrificium, etc. Quis vero ita ait? An David, cujus Psalmum 1, 18, Feuard. in margine apposuit? Ast iste locus jam ante citatus est, nec ibi posterius comma, « odor suavitalis, » etc., legitur. Anie Isaias, cujus proxima facta est mentio? Sed nec in Isaiâ, neque in ullo alio S. Scripturæ libro, canonico vel apocrypho, hanc sententiam reperire potui, licet plurimum temporis ei inquirendæ impenderim. Id solum addo, eandem ex parte a Clemente Alex. lib. 11 *Pædagog.*, cap. 12, pag. 261, una cum alio Isaiæ dicto, ab Irenæo hic citato, allegari hoc modo: *Ὁσμή, φησὶν, εὐωδίας τῷ Θεῷ καρδία δοξάζουσα τὸν πεπλασῆτα αὐτήν*. Ubi perinde Irenæus, a quo forte hæc mutuatus est, in genere ait *φησὶν*. Equidem ibi in margine notatum est Ecclesiastici cap. xxxv, quod in LXX est xxxii, sed nec ibi hoc dictum legitur.

Omnis Juda. LXX modo habent, πᾶσα Ἰουδαία.

Et sacrificiis. Irenæus itaque *θυσῶν* legisse videtur, prout et in cod. Alex. scriptum est; cum edit. juxta Hebræum habeant singulariter *θυσίας*.

Servisti. Ita iterum cum Irenæo codex Alex., *ἑδούλευσας* sed edit. juxta Hebræum, *ἑδούλωσά σε*.

Fecisti. Irenæus itaque legit *ἐποίησας*, non *ἐποίησα*, sicut et Cyrillus Alex. in Isaiam habet.

Ante me stetit. Ita juxta edit. LXX, Irenæus, et post ipsum Procopius, sed in ms. Alex. est *πρόστην σου*, quomodo et Cyrill. Alex. ac Theodoretus, necnon Hieronymus in suo τῶν Ὁ cod. legit.

Page. 249. *Non enim adipēs.* Hæc ex Jeremia Irenæus addidisse videtur, quamvis verba parumper differant; neque enim in Isaiâ ea reperio.

Ex animo. Hæc verba explicationis ergo sunt addita.

Et judicium pacificum. Nostri LXX habent juxta Hebræum: *ἀλήθειαν καὶ κρίμα εἰρηνικόν*. Sed in Irenæi cod. omissa fuit vox *ἀλήθειαν*, quæ et in ms. Alex. desideratur.

Sed et suis discipulis dans consilium, primitias Deo offerre ex suis creaturis, etc. Eam quam Feuard. hic inseruit de sacrificio eucharistiæ dissertationem, indeque subnexam in Lutherum, Calvinum, etc., invectivam omitto, quod nimis prolixæ et intempestivæ sit, non quod rem ipsam inficias eam, aut subterfugiam. Certum enim est, Irenæum ac omnes, quorum scripta habemus, patres, aposto-

²⁰ 1 Cor. xi. ²¹ Act. xiii.

lis sive coævos, sive proxime succedentes, S. eucharistiam pro novæ legis sacrificio habuisse. Atque hanc non privatam particularis ecclesiæ, vel doctoris, sed publicam universalis Ecclesiæ doctrinam atque præxim fuisse, quam illa ab apostolis, apostoli ab ipso Christo edocti acceperunt, diserte hoc et sequenti 34 cap. docet Irenæus, atque ante ipsum Justinus martyr, partim in *Apologia* 1 ad Antoninum, clarius vero et prolixius in *Dialogo cum Tryphone Judæo*. Cujus, ut et S. Ignatii, Tertulliani, S. Cypriani, aliorumque verba, tam a pontificiis, quam a doctioribus protestantibus, crebro allegata hic describere non est necesse. Unius solum Clementis Romani verba, non spuria vel dubia, qualia Feuard, hoc loco adnotavit, sed certissime genuina ex ejus *ad Corinthios Epistola* adducere placet, quod non nisi ab uno mox laudando scriptore, neque ab eo integra, hanc in rem citata sciam. Ita vero is § 40: Πάντα τάξει ποιῆν ὀφείλομεν, ὅσα ὁ Θεσπότης ἐπιτελεῖν ἐκέλευσεν· κατὰ καιροὺς τεταγμένους τὰς τε προσφορὰς καὶ λειτουργίας ἐπιτελεῖσθαι, καὶ οὐκ εἰκὴ ἢ ἀτάκτως γίνεσθαι, ἀλλ' ὠρισμένοις καιροῖς καὶ ὕραις... Οὐ οὖν τοῖς προστεταγμένοις καιροῖς ποιῶντες τὰς προσφορὰς ἀδύων, εὐπροσδεκτοὶ τε καὶ μακάριοι· τοῖς γὰρ νομίμοις τοῦ Θεσπότη ἀκολουθοῦντες, οὐ διαμαρτάνουσιν. « Cumceta ordine debemus facere, quæ nos Dominus jussit peragere; statutis scilicet temporibus oblationes et sacra ministeria perfici, neque temere et inordinate ea fieri, sed præfixitis temporibus, et horis. Qui ergo assignatis temporibus oblationes suas faciunt, accepti et beati sunt; dum enim leges Domini sequuntur, non aberrant. » Ne vero hæc de solis Judaicorum sacerdotum, vel Christianorum laicorum oblationibus accipiantur, alio sequenti § 44 verba: Διαμαρτία γὰρ οὐ μικρὰ ἤμῃν ἔσται ἔάν τούς ἀμάρτυρας καὶ ὁσώς προσευχόμενας τὰ δῶρα τῆς ἐπισκοπῆς ἀποδόλωμεν. « Non enim erit leve peccatum nostrum, si eos qui inculpate et sancte dona offerunt, episcopatu privaverimus. » Atqui cum hujus epistolæ auctor ille ipse Clemens fuisse videatur, cujus « nomen in libro vitæ scriptum » Philippensibus scripsit Paulus cap. iv, vers. 5, cumque is modo citata duobus vel tribus post Petri et Pauli apostolorum martyrjum, et viginti ante S. Joannis obitum, annis scripserit, vix ullus dubitan li locus relictus est, ab ipsis SS. apostolis hanc de sacrificio eucharistie doctrinam promanasse, ac proinde omnino tenendam esse, licet nullum pro ea dictum ex ipsis prophetarum vel apostolorum scriptis adduci posset. Generale est enim S. Pauli præceptum II Thessal. ii, 14: « Fratres, state, et tenete traditiones quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam nostram. » Sed satis quoque Scripturarum pro sacrificio eucharistie post Irenæum aliosque S. Patres adduxerunt recentiores theologi, non modo pontificii, sed et protestantes, præsertim Anglicanæ Ecclesiæ doctores: ex quibus unum nomino, tam doctrinæ quam pietatis eximium virum, Josephum Medum, utpote qui peculiariter tractatu *De sacrificio Christiano*, Anglice scripto, hanc rem egregie probavit et illustravit; ab omnibus proinde theologis studiosis, præsertim sacri presbyterii candidatis diligenter legendo. Atque hujus non solum sententiæ, sed et voto in fine capituli § expresso, toto corde subscribo, atque opto, ut postquam multi pii doctique et parte protestantium viri hunc Lutheri et Calvini errorem, ac veram apostolicæ Ecclesiæ doctrinam bene agnoverint, hujus quoque sanctissimas formulas liturgicas, quibus dictum sacrificium Deo offertur, ab illis male et suis cœtibus proscripias, in usum reverent, et hunc summum diviniæ majestati honorem debite reddant.

Adnotationes Fr. Feuwardentii in cap. 35.

Pag. 249. Quod est autem aliud nomen. Nomen Domini Jesu etiam ad Patrem, qui genuit et misit eum, pertinet: et per illud ubique glorificatur inter

A gentes, dum Ecclesia offert per ipsum preces et sacrificium purum. Impii igitur sunt in Filium et Patrem Calviniani, idem nomen Jesu nulla omnino reverentia dignum existimantes, ut in Dialogo tertio, superiore anno demonstravimus.

Per Jesum Christum offert Ecclesia. Locum hunc illustrent et confirmant aliquot non absimiles Patrum sententiæ subjectæ. Cyprian. epistola 68: « Sacerdos in altari vice Christi fungitur, et sacrificium verum et plenum Deo Patri in passionis Unigeniti sui offert recordationem; » August. x *De civitate Dei*, cap. 20: « Christus sacerdos est, ipse offerens, ipse 163 et oblatio; cujus rei sacramentum quotidianum esse voluit Ecclesiæ sacrificium; cum ipsius ipse sit caput, et ipsius capitis ipse sit corpus, tam ipsa per ipsum, quam ipse per ipsam sanctus offerri. » Chrysost. hom. 83 in Matth. : Qui in ea ista in illa cœna confecit, ipse nunc quoque offertur, ipse perficit; ministrorum nos ordinem tenemus; qui vero hæc sanctificat et transmittit, ipse est. » Ambros. in Psalmum xxxviii: « Etsi nunc Christus non videatur offerre, ipse tamen offertur in terris, quando corpus Christi offertur. Imo ipse offerre manifestatur in nobis, cujus sermo sanctificat sacrificium, quod offertur, » etc.

Ex J. Ern. Grubii adnotationibus in cap. 35.

Pag. 249. *Per Jesum Christum offert Ecclesia.* Hoc caput Irenæi explanat, et quomodo preces atque oblationes tum Christo, tum Deo Patri per Christum offerantur, egregie declarat locus Origenis lib. viii *Contra Celsum*, ita sonans: Τὸν ἕνα Θεὸν, καὶ τὸν ἕνα Υἱὸν, αὐτοῦ καὶ Λόγον, καὶ εἰκόνα, ταῖς κατὰ τὸ δυνατόν ἡμῖν ἰσχυραῖς καὶ ἀνώσεισι σέδομεν· προσάγοντες τῷ Θεῷ τῶν ὅλων τὰς εὐχὰς διὰ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ, ὃ πρῶτον προστρέπομεν αὐτὰς, ἀξιῶντες αὐτὸν, ἵνα σμὸν ὄντα (περὶ) τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν, προσαγαγείν, ὡς Ἀρχιερεῖα, καὶ εὐχὰς, καὶ τὰς θυσιάς, καὶ ἐντεύξεις ἡμῶν τῷ ἐπὶ πάνσι Θεῷ. « Unum Deum atque unum Filium, ejus et Verbum, et imaginem, supplicationibus ac precibus pro virili nostra colimus; fundentes Deo universorum orationes per Unigenitum ejus, cui primum eas offerimus, rogantes illum, utpote qui propitiatus est pro peccatis nostris, ut, velut summus Pontifex, et preces, et sacrificia, et intercessionem nostras illi, qui super omnia est, Deo sistat. »

Cum igitur offers. Hunc Evangelii locum de eucharistiæ oblatione cum Irenæo interpretantur B. Clemens Romanus lib. ii *Constit. apost.*, cap. 58 (57); Optatus Milevitanus lib. vi *Contra Parmenianum*, Cyrillus Jeros. v catechesi mystagogica. Feuard. Dicti enim, ut et alii auctores, memorant ritum Ecclesiæ, quo per diaconos hortabantur fideles ad S. eucharistiam accessuros, ne cum inimicitia vel discordia ad altare venirent, in hoc Servatoris præcepto utique fundatum. Et sane cum hoc contineatur eximio isto sermone, quo novam legem, aut veterem renovatam, fidelibus suis observandam promulgavit; non tam Mosalicas oblationes cum altari et templo brevi abolendas, sed altare ac sacrificium Ecclesiæ jamjam instituendum præcipue respexisse, ac tale suppensæ videtur: quale etiam in Christianorum cœtibus fuisse, non solum Irenæus et antiquior Ignatius, sed et ipse Apostolus testatur Hebr. xiii, 10, scribens: « Habemus altare, ex quo edendi non habent potestatem qui tabernaculo deserviunt. » Extra Judæorum ilaque templum in Ecclesia erat θυσιαστήριον, « altare, » et per consequens etiam θυσιά, « sacrificium, » non solum rationale laudis et precum, sed et materiale panis et vini, quod verbo « edendi » clare significat Apostolus.

Adnotationes Fr. Feuwardentii in cap. 34.

Pag. 250. Quam Dominus docuit offerri. Observa quam frequenter, graviter, et nominatim repetat Christum Dominum auctorem et institutorem esse sacrificii eucharistiæ.

Offerre igitur oportet Deo primitias. Quia sæpe A oblationis primitiarum nomen, de illis quædam disserere operæ pretium visum est.

Primitias vocabant Hebræi primos fructus frugum, vinearum, olearum, etc., quos ex agris quotannis percipiebant; Deoque offerre lege tenebantur. Exod. xxii, xxiii, xxv, xxxiv; Deuteron. xii, xviii, xxvi; Num. xv, xviii, xxxi; Levit. xxiii, xxv. Ab initio autem, arbitrio offerentium relictum fuit quantum quisque offerre vellet; verum ob ingratum animus populi et sacerdotum avaritiam, magistrorum deinde arbitrio effectum esse tradit Hieronymus, ut qui plurimum, quadragesimam partem daret; qui minimum, sexagesimam; inter quadragesimam et sexagesimam licebat offerre quæcunque collibisset.

Primo autem offerebant, gratias agentes Deo auctori et largitori omnium bonorum, eique ut summo omnium imperatori tributo persoluto, se famulitium perpetuum præstituros recipiebant.

Secundo, sacerdotes et Levitæ, quibus nulla terræ portio certa fuerat, quique continuo sacris operabantur, his oblationibus honeste alebantur, atque ob eam rem Deus eorum agris ubertatem pollicebatur.

Tertio, viduarum, pupillorum, peregrinorum et pauperum necessitatibus consulabatur.

Postremo, hoc genere oblationum, ut reliquis sacrificiis et caeremoniis legalibus, venturum Messiam; et per ejusdem perfectam oblationem peccatorum expiationem, perfectamque cum Deo reconciliationem, se credere et expectare significabant.

Christiani autem cum legis caeremoniis per Christum soluti sint, postremæque ratio ad eas spectet, nunquam ea conditione primitias offerre licet. Quia vero aliæ rationes ad moralia pertinent, quæ Christus non abrogavit, sed explicavit et confirmavit; judicaverunt apostoli, horumque successores, Christianos adhuc decimarum et oblationum offerendi munere teneri. Id docet B. Clemens Romanus his verbis: « Quamquam Dominus liberavit vos a servitute adjectorum vinculorum, non amplius sinens vos sacrificare animalia bruta pro peccatis; non tamen vos oblationibus liberavit, quas sacerdotibus debetis; et beneficentis erga eos qui egent. Ait enim Dominus in Evangelio: « Nisi abundaverit justitia vestra »¹⁶, etc. Ita ergo abundabit, si de sacerdotibus, orphanis, viduis majorem curam suscipietis. » Lib. II *Const. apost.*, cap. 39. Rursus cap. 29 docet quantum debeant episcopi ex primitiis et decimis capere, et reliquis communicare, prohibens ne soli obliguriant ac dilapident, alias eis exprobrabitur: « Lac comedebatis, et lanis vestiebamini »¹⁷, etc. Iterum, quomodo ex omnibus prorsus bonis et possessionibus dare debeant, scribit lib. vii, cap. 30, quibus distribui, lib. viii, cap. 36 et 37; quibusque verbis episcopus eas suscipiens benediceret, lib. viii, cap. 46. Jubet quoque novas spicas, uvas, oleum ad luminaria, et tempore quo sancta celebratur oblatio, thymiana ad altare offerri, canon. 4 apostolorum; omnium vero aliorum primitias, mitti debere ad domum episcoporum et presbyterorum, nequaquam super altare, canon. 5 eorumdem.

Qui præter hos Clementis et Irenæi locos, de illis ampliora desiderat, consulat Urbani papæ et martyris epistolam ad omnes episcopos; Origenem hom. 11 in Numeros, et 10 in Josue; Epiphanium hæresi 80; Hieronymum in cap. xlii Ezech.; Gratianum causa 16, questione 7; Jemum Thomam Aquinatem, 2-2, q. 87, artic. 4.

Et non genus oblationum. Sic cum negatione le-

gendum, cum veteri cod. indicat sensus, qui nullus alias existeret; et me ante veteris exemplaris fidem mire distorsit. Docet sacerdotium et sacrificia per Christum non esse sublata, sed translata; non abrogata, sed consummata; id est, in alia multo augustiora mutata; quod et Paulus scribit: « Translato sacerdotio, necesse est ut et legis translatio fiat »¹⁸. Translatum ait, seu commutatum, non quassatum, prohibitum, aut (ut cum Irenæo loquamur) reprobatum; quia oblationes illæ, id est, apud Judæos; oblationes et hic, apud Christianos; sacrificia in populo, id est, synagoga Hebræorum; sacrificia et in Ecclesia Christianorum. Illa enim tantum figuræ erant et umbræ futurorum bonorum, hæc vero veritatem ipsam, quam significant, et complectuntur, et exhibent.

Clemens Rom. ante Irenæum hoc ita dilucide et acute explicavit¹⁹: « Tabernaculum testimonii per omnia figuram Ecclesiæ referebat, » etc. « Vos igitur hodie, o episcopi, estis populo vestro sacerdotes et Levitæ, qui ministrant sacro tabernaculo sanctæ et catholicæ Ecclesiæ; atque assistentes ad altare Domini et Dei nostri, et adducentes ei, καὶ προσάγοντες αὐτῷ τὰς λογικὰς καὶ ἀναιμάκτους θυσίας, rationales et incruentas hostias, per Jesum magnum pontificem. » Et lib. vi, cap. 23: « Baptismum, sacrificium, sacerdotium, localem adorationem mutavit; pro quotidiano baptismo, unum solum; pro sacrificio cruento, rationale et incruentum ac mysticum sacrificium instituit, quod in mortem Domini per symbola corporis et sanguinis sui celebratur. » Hæc ille in lib. *De const. apost.* quos germanos et vere illius esse, tam unanimi sententia Patres omnes veteris Ecclesiæ confirmant, ut flagitiosæ impudentiæ sit dubitare aut negare. Eadem pertractat Augustinus lib. xvii *De civitate Dei*, cap. 17 et 20.

Observandum quoque Irenæum non loqui de sacrificiis illis spiritalibus cordis contriti, orationis, laudis, gratiarum actionis, et beneficentiæ, quæ omni ætati et legi communia fuerunt; sed de nova novi testamenti, externaque oblatione, quam legalibus externis opponit. Id enim sacrificium omnibus sacrificiis veteris testamenti accessisse, ex apertis Scripturis ostendit Augustinus xvii *De civitate*, cap. 20.

164 *Neque sine.* Ita vetus codex. Excusi, « sive. » *Ab initio enim respexit.* Hebræi per hunc Dei respectum, celestem oblatæ rei combustionem in telligunt, qualis postea contigit sub Manue, Aarone, Salomone, Elia et Machabæis.

Nonne si recte offeras. Septuaginta interpretum lectionem sequitur, ut post eum Ambrosius lib. *De incarnationis Dom. sacram.*, cap. primo, serm. 9, lib. *De Cain et Abel*, cap. 6; Cyrillus Alex. lib. II in Genes.; Prosper Aquitanicus lib. II *De vocal. gent.*, cap. 13; Chrysostomus hom. 18 in Genesium. Et de hoc jam superius dictum est.

D *Seducit.* Sic vetus codex; excusi, « ad se ducit. »

Putarentur. Expuimus (« putantur, » auct. vet. cod.)

Consilium. Ita cum veteri codice habet sacrorum Bibliorum littera; ideo « concilium » delevisimus.

Sed non. Ita vetus codex; excusi, « sed eum. » *Cum minime acquiesceret.* Vetus cod. « cum minime quiesceret. »

Semper justum. « Super justum, » lubens legem, etsi nullus codicum hoc doceat.

Igitur non sacrificia. Nulla sacrificia externa per se sanctificant hominem cum impia mente, ac odio proximorum offerentem, ut supra de Cain

¹⁶ Matth. v, 20. ¹⁷ Ezech. xxxiv, 3. ¹⁸ Heb. vii, 12. ¹⁹ Lib. II *Const. Apost.*, cap. 29.

ostendit, consequenter quoque probat ex Isala; A pus et sanguinem suum esse prædicaverit et fecerit, eademque offerre insituerit, et edenda distribuerit in commemorationem propriæ mortis, atque arrhabonem et pignus nostræ resurrectionis.

Peccatori. Delevimus (peccator,) auct. vet. cod.

Pag. 251. *In sententia pura.* Fallunt turpissime, et falluntur Magdeburgenses, qui his verbis contendunt species sacrificiorum enumerari, ut oblationem corporis Christi Irenæo inde ignotam probent. Non enim sacrificia enumerat; sed quibus virtutibus, mollis, et præcedentibus animi præparationibus homines Deo grati, gratam et oblationem offerant et percipiant, docet. Hoc pertinet illa diaconi ante oblationem et communionem proclamatio apud Clementem, Basilium, Cyrillum Hierosolymitanum et Chrysostomum²⁶: « Ne quis infidelis: Ne quis in hypocritis: Ne quis dolose ut Judas: Ne quis contra aliquem: Nullus catechumenus: Nullus hæreticus: Sancta sanctis. »

Hæc Fenardentii verba adnotationibus suis inseruit B

Grabius, probavitque.

Ad hæc quoque pertinuisse symbolice manuum ablationem profertur Dionysius Areopagita lib. *De eccl. hier.*, cap. 3; et Cyrillus Hierosol. catech. mystagogica 5. Nec aurea, quæ sequuntur, oris vero aurei verba prætermittere possum: « Quare mundiorum esse non oportet, ait²⁷, eum, qui hoc sacrificio participaturus est? Quos radios solares non debet excedere manus illa quæ hanc carnem pertractat, os quod igne impletur spiritali, lingua quæ cruentatur hoc admirabili sanguine? » In eam rem præclara et multa reperies apud Hesychium in cap. xxvi Levitici; Augustinum epist. ad Julianum comitem; Hieronymum *Commentariis in Epist. ad Titum*; Gregorium Nyssenum lib. *De vita Moysis*; Cyprianum serm. 5 de lapsis; et Clementem Alex. *iv Strom.*

Quæ sunt ejus. Ita legendum docuit vetus cod. Excusi, (quæ sunt eis.)

Non enim. Vet. cod. duas voculas (per, et) C « Deo, » nescit; ideoque longe apertius pro sacrificio corporis Christi comprobatione legit, « non enim receperunt Verbum, quod offertur. » Hoc indicare magis, quam immutare placuit.

Sed neque hæreticorum Synagoge. Hæreticos æque ac Judæos pernegat veram sinceramque eucharistiam consecrationem et oblationem habere, quandoquidem alii diversos deos sibi fingentes in creatione rerum universarum, a persona, dispensationeque Domini nostri turpissime aberrabant. Alii ut in baptisimi, sic et eucharistia doctrina et ministerio hallucinati, nunc aqua sola utebantur, ut est apud Clementem Alex. *i Strom.* nunc magico murmurare verborum vinum album tanquam rubicundum et purpureum apparere facientes; id etiam conari jam insanas a se redditas mulierculas jubebant, ut cap. 9 lib. primi idem demonstravit Irenæus. Quidam ipsam consecratam eucharistiam carnem veram Domini Jesu esse indicabantur, ut est apud Ignatium²⁸, referente etiam Theodoro²⁹. Alii execrandis et non dicendis pollutionibus panem contaminabant. Alii serpentis ejusdem lambitu confici suspicabantur, uti referunt Epiphanius et Theodoretus. Merito igitur illorum omnes synagogas vero et salubri Dominico sacrificio carere docet. Omnium autem nequissimos posteriores nostri temporis Gnosticos vel inde esse constat, qui non modo non offerunt, sed ab aliis oblatum, sanctis aris avellunt et conculant.

Quomodo autem constabit eis. Duo præcipua confessionis Christianæ capita, Christum nempe Dei Filium esse qui mundum condidit, et universæ carnis resurrectionem, confirmat ex eo quod Christus panem et vinum benedictione et invocatione, cor-

Quoniam vero hæc Irenæi verba, quamvis clarissima, conatus est implius Ecclesiæ desertor et Sacramentariorum alter in Helvetia coryphæus Oecolampadius, magna orationis arte pervertere, et in alienum sensum detorquere; operæ pretium duxi luc ea sigillatim ascribere, quæ adversus illum pro Irenæo scripsit pridem piissimus et doctissimus episcopus, nunc autem beatissimus pro Christo martyr Joannes Fischerus Roffensis episcopus, lib. *iv De eucharistia*, cap. 21 et 22: « Ipsi primis verbis, ait, velut rem certam affirmat, constare panem et vinum esse corpus et sanguinem Domini; id quod apparet ipsos hæreticos, adversus quos contendebat, ceu confessum admisisse; et istud, de quo sibi cum adversariis convenit, ceu basim facit argumentationis suæ. Sic enim ratiocinatur: Vos asseritis panem illum in quo gratia sunt actæ, corpus esse Domini vestri; et calicem illum, calicem sanguinis ejus. Et quomodo istud constabit, si negaveritis Dominum vestrum esse Filium conditoris omnium creaturarum? hoc est, ipsum Verbum quo vitis fructificat, et parit uvas, terra quoque primum herbam, deinde spicam, postremo plenum triticum producit? Nam si conditorem harum rerum Christus pro sibi adversario (sicut vos putatis) haberet, nunquam panem et vinum, quæ ex illis creaturis sunt, delegisset, unde corpus pariter et sanguineum concileret. »

Eum panem, in quo gratia actæ sint. Ista ex Justinii martyris *Apologia* posteriore desumpta videntur: quoniam illic panem eucharistia vocat *ἄρτον εὐχαριστηθέντα*, rursumque *τροφήν εὐχαριστηθέντων*, Cyprianus quoque, « panem cælesti benedictione consecratum³⁰. » Ita enim quondam benedixit terram, et germinavit: benedixit panes et pisces, et illico mirabiliter multiplicati sunt, etc. Ex his autem evidentissime patet, Irenæum non solum constanter credidisse et docuisse, panem vi consecrationis reipsa effici verum corpus Christi, non figura, metonymia, vel significatione; verum etiam ex hoc tanquam firmissimo, et ab ipsis etiam hæreticis admissio principio, adversus alias illorum hæreses argumenta duxisse.

Quomodo ergo rursus dicunt carnem. Ex hoc Irenæi loco catholici scriptores tria hæc argumenta pro reali corporis Christi præsentia in eucharistia, conficiunt. Primum: Corpora nostra redduntur immortalia per hoc quod aluntur corpore Christi jam immortalis. Ergo corpus Christi non solum animis in cælo concipitur, ut blaterant Calviniani, sed reipsa in eucharistia communiore ore corporis nostri percipitur et sumitur. Secundum: « Panis percipiens invocationem Dei, » id est, verba per Christum Deum prolata et instituta, non est amplius panis communis, sed sacramentum constans re terrena, id est, accidentibus remanentibus; et re cælesti, id est, corpore immortalis, glorioso, et jam cælestis Patris consortio gaudente; igitur in eucharistia idem numero corpus adest, offertur, et ore corporis percipitur, quod in dextera Patris residet in cælis. Tertium: Panis eucharistia, percepta invocatione, ita mutatur ab esse terreno in cæleste, sicut corpora nostra per ejusdem participationem ex mortalibus et corruptibilibus efficiuntur immortalia et incorruptibilia. Sed corpora nostra non figura vel significatione quadam, sed reipsa proprieque erunt immortalia et incorruptibilia. Igitur panis terrestris eucharisti-

²⁶ Lib. II Const., cap. 61 et lib. VIII, c. 15; in Liturg. ²⁷ Chrysost., hom. 83 in Matth. ²⁸ Epistol. ad Smyru. ²⁹ Dialogo 5. ³⁰ Sermon. de cæna Domini.

atque, non metonymice et imaginarie, sed substantiali realique transmutatione sit ipsam corpus Domini nostri Jesu Christi.

Beatus episcopus et martyr Rossensis ita hunc Irenæi locum interpretatur: « Perinde est ac si dixisset: Quoniam caro Christi vivificati est, et eadem resurrexit ad vitam incorruptibilem; inde fit, ut qui carnem illam digne comederunt, si nulla posthac sua culpa virtutem illam quam acceperunt, amittant, eorum corpora procul dubio resurgent ad immortalitatem. »

Huic sententiæ subscribit Cyrillus Alex. in vi, cap. 40, discrete non minus, quam diffuse ostendens carnem Christi ideo vivificatricem esse, quia infallibiliter conjuncta est Filio Dei; a quo universa vivificantur, quique per naturam vitam est, cum ex vivo Patre genitus sit: proindeque corpora **165** nostra quantumvis corruptenda, arham, jus, vimque gloriæ immortalitatis, ex illius naturali participatione et reali conjunctione percipere, quod his argumentis probat. Caro Salvatoris Verbo quod naturaliter vita est, conjuncta, vivifica est: hæcque de causa in excitandis mortuis, non solum ut Deus, verbo atque imperio utebatur; verum etiam carnis suæ contractionem adhibebat, ut ostenderet corpus suum vivificare posse. Igitur quando eam carnem comedimus, tunc vitam habemus in nobis, quæ committet et inseret omnino immortalitati participes sui.

Deinde his exemplis rem illustrat. Aqua ex natura frigida, adventu ignis frigiditatis suæ oblita, æstuat. Quando mors in primogenitos Ægyptiorum sæviebat, carnes igni manducantes Hebræi, ejusque sanguine superlinaria perungentes, mortem effugerunt. Mulier apud Mattheum fermentum abscondit in farinae satis tribus, et parum fermenti totam massam fermentat; sic parvula benedictio totum hominem in se attrahit, et sua gratia replet: et hoc modo in nobis Christus manet, et nos in Christo. Propterea dicit: « Resuscitabo eum in novissimo die. » Ego enim, dixit (id est corpus meum, quod comedetur), resuscitabo eum. Non enim alius ipse est quam caro sua.

Et iterum: Non poterat aliter corruptibilis hæc natura corporis ad incorruptibilitatem ac vitam traduci, nisi naturalis vitæ corpus ei conjungeretur. Non credis mihi hæc dicenti? Christo, te obsecro, fitem præbe. « Amen, amen, inquit, dico vobis: nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis sanguinem ejus, non habebitis vitam in vobis. Qui manducat meam carnem, et bibit meum sanguinem, habet vitam æternam, et suscitabo eum in novissimo die. » Hucusque Cyrilli verba usurpavi. Prætereo quæ ad hujus articuli confirmationem adducere possem ex Chrysostomo in Joan. et Mattheum; Hilario, viii *De Trinitate*; Tertulliano lib. *De resurrectione carnis*; Justino quæst. 44 ad orthodox. et Ignatio, *Epist. ad Ephesios et ad Rom.*

Ergo aut sententiam mutant. Rossensis: « Monet hæreticos, cum hæc ita se habeant, nempe quod ex ipsis creaturis pane et vino, Christus corpus et sanguinem suum instituit conficienda, ut deinceps aut Christum credant fabricatoris mundi Filium, et Verum esse, quo mundus, et quæ in eo sunt omnia fuere condita, aut ab ejusmodi sacrificio abstinere. » Philippus Melancthon bona fide pollicitus Frederico Myconio, libello eo nomine conscripto, se recitaturum veterum scriptorum sententias de eucharistia, has quidem affert, quæ realem præsentiam carnis Christi asserunt: sed singulari fraude tres istas reticet, quæ ejusdem oblationem asserunt. Quod observare libuit, ut nullus commoveatur, aut eis confidat, qui Patrum testimonia tanto dolo soleant usurpare.

A *Nostra autem consonans est sententia.* Rossensis: « Pergit adhuc Irenæus, insinuans Ecclesiæ dogmata, tum sibi multo, tum ipsi veritati convenire: sicut hæreticorum e diverso tam cum ipsa veritate, quam secum etiam pugnant. Nam quod ipse mundi fabricator Christi Pater sit, cum isto consonat, quod ipse Christus creaturis ab illo conditis utatur, ex quibus et sumum ipsius corpus et sanguinem confecit. Et hoc scilicet rursus confirmat, Christum (qui talibus creaturis tam potenter utitur) non alterius, quam ipsius omnium conditoris esse Filium. Quamobrem et fides, qua Christus creditur esse Dei Filius, eucharistiæ consonat; et eadem ab eucharistia confirmatur.

Offerimus enim ei. Rossensis: « Per communicationem corporis et sanguinis Christi, efficitur una caro, unusque cum eo spiritus: quam etiam unitatem Paulus sæpe testatur in Epistolis. » Unum corpus, inquit, multi sumus, omnes qui de uno pane participamus. » Et rursus: « Qui adhæret Deo, unus est spiritus. » Nec potest certe quisquam Deo conjunctius adhærere, quam qui cum pietate carne Christi vescitur, et ejusdem sanguine potatur. Per cibum enim istum incorporamur Christo, et unum cum ipso corpus efficitur. Assertit enim ipse Irenæus, nos per sacramentum corporis vere carni Christi, et per sanguinem ejus vere Spiritui communicare.

Percipiens invocationem Dei. « Vocationem » habebant omnes excusi codices; at « invocationis » vox, quam ex vet. cod. restitimus, aperte desiderabatur. Docet autem, non fide, aut apprehensione humana, ut delirant Calviniani, sed verborum illorum, quæ Christus protulit, et proferre jussit, virtute atque efficitia, carnem et sanguinem Domini adesse, cum panis substantia, natura, et communis conditio desinit, et in carnem sanguinemque Christi transmutatur: conservatis nihilominus quantitate, qualitate, sapore, reliquisque quæ externis sensibus ex accidenti conveniunt. Eo igitur sensu panem communem manere negat, sed eucharistiam fieri dicit, quæ terrena panis et vini specie, simulque cælesti et gloriosa Domini carne constat: vel carne Christi, que terrene Virginis utero prodiit; et anima quæ Deo superne creante corpori ejus infusa et communicata est.

Hanc porro esse omnium sanctorum Græcorum et Latinorum fidem, ex innumeris selectiorum scriptorum testimoniis confirmabo. Justinus martyr scribit, interprete Gelenio: « Non ut vulgarem panem et vulgare poculum hæc sumimus: sed quemadmodum per verbum Dei caro factus Jesus Christus Servator noster, carnem et sanguinem pro salute nostra habuit; sic etiam de εὐχῆς λόγου, per verbum precatōnis et gratiarum actionis, sacramentum ab ipso alimoniam, quæ mutata nutrit nostras carnes et sanguinem, illius incarnati Jesu carnem et sanguinem esse didicimus. »

D Origenes, panes oblatus per obsecrationes effici corpus sanctum, sanctificans eos qui sana mente utantur, lib. viii *Contra Celsum*, confirmat.

Hesychius lib. vi in Leviticum, cap. 22, per Christi virtutem et prolatum ab eo verbum, quæ in altari videntur, sicut reddi docet.

Cyrillus Alex. ad Calosirum episcopum, τῆς εὐλογίας δυνάμει, id est, benedictionis virtute, sanctum corpus Christi adesse sacramento, et extra usum permanere credit.

Gregorius Nysenus, panem in corpus statim commutari: οὐ διὰ βρώσεως, ἀλλὰ τοῦ λόγου, non per esum, sed per verbum Dei scribit, ser. catech., cap. 37.

Cyrillus sacrorum Jerosolymorum ante mille et

“ Joan. vi, 54, 55. “ I Cor. x, 17. “ I Cor. vi. “ Apol. 8.

trecentis plus minus annos patriarcha, panem eucharistiae post Spiritus S. invocationem, non amplius esse panem communem, sed corpus Christi, ad oves curæ suæ commissas concionabatur⁶⁵. His quoque addebat⁶⁶: « Cum Christus ipse affirmet et dicat de pane: « Hoc est corpus meum, » quis deinceps audeat dubitare? Ac eodem quoque confirmante et dicente: « Ille est sanguis meus, » quis dubitet, et dicat non esse illius sanguinem? Aquam aliquando mutavit in vinum, et non erit dignus cui credamus quod vinum in sanguinem transmutet? » etc.

Atque haec tenent Græcos; jam Latinos audiamus. Tertullianus lib. IV *Contra Marc.* Christum acceptum panem, suum corpus effecisse declarat, dicendo: « Hoc est corpus meum. »

Cyprianus, panem quem discipulis Dominus porrigebat, non effligit, sed natura mutatum, verbique omnipotentia carnem factum esse docet, sermone de cœna.

Hieronymus de his clericis aliquid sinistri loqui cavet, qui Christi corpus sacro ore consciunt, id est, ut idem ipse alibi exponit, ad quorum preces Christi corpus sanguisque conficitur; epistola ad Heliodorum, et epistola ad Evagrium.

Augustinus illud tantum corpus Christi dicit, quod ex fructibus terre acceptum, et prece mystica consecratum, rite sumitur ad salutem; libro III *De Trinitate*, cap. 4. Idemque sermone 28 de verbis Domini: « Dixi vobis, » inquit, quod ante verba Christi, quod offertur, panis dicatur; ubi vero verba Christi de prompta fuerunt, jam non panis dicitur, sed corpus appellatur. »

Multis ex utroque Testamento productis exemplis inquit Ambrosius non id esse in eucharistia panem, quod natura formavit, sed quod benedictione consecravit: cum major sit vis benedictionis, qua natura ipsa mutatur, quam naturæ ipsius; sermoneque Christi, quo utitur sacerdos, adeo efficacem et valentem esse, ut quæ prius erant, in aliud commutet; lib. *De iis qui mysteriis initiantur*, cap. 9, et lib. IV *De sacramentis*, cap. 4 et 5. De reliquis supersedeo.

Quam vero propudiosæ, quam diversæ, quamque adversæ et perversæ sint e contrario hujus aevi Sacramentarium de eisdem verbis Christi eucharistiam instituentis interpretationes, pugnæ, contradictiones: quam denique inconstantes, dubiæ, et incertæ sententiæ, quadam ex parte dicimus infra super cap. 69.

Jam non communis panis est. Invisibili Spiritus sancti operatione, virtuteque consecrationis, evenire docet, ut ea desinat communis ipsa natura et substantia panis, quæ antea sub suis accidentibus latebat, transeatque in immortalem, cœlestem et Deo junctam Christi carnem; cujus participatione, corporibus nostris ex prioris Adami noxa morti et corruptioni subjectis, jus, arrha, virtus, certaque expectatio vitæ immortalis conferatur; quod ex vulgari pane nunquam accideret. Hanc esse germanam hujus loci intelligentiam, idem ipse Irenæus postea conspicuum facit lib. V: 166 « Quando mistus calix, scribit, et fractus panis, percipit verbum Dei, sit eucharistia sanguinis et corporis Christi, ex quibus augetur, et consistit carnis nostræ substantia. Quomodo carnem negant (hæretici) capax esse donationis Dei, qui est vita æterna, quæ corpore et sanguine Christi nutritur, et membrum ejus efficitur? »

Sic et corpora nostra. Roffensis: « Quamquam granum tritici jactum in terram corrumpatur, ea tamen corruptio propter altitudinem in ipso grano virtutem, via est ad alterius vitæ majus incrementum: ad eundem modum necesse est, ut corpora nostra tandem per corporalem mortem redeant in

A cineres. Sed quia non nihil virtutis, quam ex usu carnis Christi contraximus, in ipsis adhuc cineribus manere visum est tam Irenæo quam cæteris priscis; ipsa nostra carnis incineratio (si tamen ante pasta sit hoc cibo) rectissima callis est ad immortalitatem. »

Sed gratias agentes donationi. Ita habent codices omnes Basileæ, Lausannæ, et Lutetiæ excusi: vetus codex, et rectius, meo judicio, « dominationi, » atque ita legit Oecolampadius apud Roffensem, lib. IV, cap. 21. Cæterum, alludit procul dubio Irenæus ad eas laudes et gratiarum actiones, quas in præfatione (ita post Cyprianum vocamus) ante consecrationem decantant sacerdotes, cujus initium est: « Sursum corda. » Habemus ad Dominum.—Gratias agamus Domino Deo nostro. » Dignum et justum est—Vere dignum et justum est, » etc. Hæc enim ad verbum concinunt liturgiæ B. Jacobi, et Clementis lib. VII *Const.*, cap. 16, quibus passim utebantur in Oriente et Occidente sæculo Irenæi.

Eadem sua quoque ætate inter Græcos conservata fuisse ostendunt liturgiæ Chrysostomi et Basilii, et Chrysostomus hom. 18 in secundam ad Cor., hom. 22 in Genes., hom. 16 ad populum Ant., hom. de Encantiis; et Cyrillus Jerus. 5 cat. mystagoga.

Idem observasse Latinos docet Augustinus epistola 57, quæst. 1, epist. 59, epist. 120, cap. 19, lib. *De sancta viduitate*, cap. 16; lib. II *De perseverantia*, cap. 13; lib. *De spiritu et littera*, cap. 11; sermone 44 de tempore; Cyprianus *De oratione Dom.*, Cæsarius Arelatensis hom. 5; Rabanus lib. I, cap. 55.

Ad hoc ut præstat nobis. His operum bonorum necessitatem et mercedem apud Deum positam esse docet: licet soli fidei et nullis operibus, salutem et justitiam coram Deo illum, cæterosque ejusdem sæculi Patres, acceptam referro mentiantur Magdeburgenses, cent. 2, p. 46. Unius tantum Clementis Alex. verba ad eos convincendos hic subjicere libet⁶⁷: « Pretiosissimam salutem emere proprio thesauro, charitate et fide vitæ, ut justo quod libenter Deus acceptat pretio, » quoslibet hortatur. Idem, v *Strom.*: « Gratia servamur, sed non absque bonis operibus. » Et lib. VI: « Quando audierimus: « Fides tua te salvam fecit, » non accipiamus absolute eos salvos futuros, qui quomodo-cunque crediderint, nisi facta quoque fuerint consecuta. » Et post pauca: « Sunt varix mentiones pro dignitate et meritis eorum, qui crediderunt. » Rursus lib. VII: « Quomodo medicus præbet sanitatem iis qui opem illi ferunt, ita etiam Deus æternam salutem iis qui opem illi ferunt, et cum eo cooperantur ad cognitionem et ad bonas actiones. »

Ita idipsum. Sic vet. cod. Excusi, « ita ad ipsum. »

Pag. 252. *Est ergo altare in cælis.* Hæc imperitissime ac nequissime nobis objiciunt Sacramentarii, ac si Irenæus iis negare vellet, aut altare, aut sacrificium aliquod nobis a Christo traditum esse ac relictum in terris: cum e contrario præcedenti lib. nea doceat, eundem « Christum velle ut frequenter offeramus munus ad altare. » Pauloque supra tam sancte et graviter dixerit, « illum novi testamenti novam docuisse oblationem: » alibi que, altarium usum in hanc rem nobis relictum fuisse, ut suis locis diximus.

Ille tantum adjicio, altarium commemorationem ac inter Christianos usum Paulum aperte comprobare, I Cor. IX, 15: « Qui altario deservit, » etc.; I Cor. X, 21: « Non potestis esse participes mensæ Domini, et mensæ demoniorum. » Quæ porro mensa demoniorum, præter altaria, in quibus idolis gentiles immolabant? Ergo mensæ Dominicæ, altaria Christianorum. Heb. XIII: « Habemus altare,

⁶⁵ Cat. 3 mystagoga. ⁶⁶ Catech. 4. ⁶⁷ In Protreptico. ⁶⁸ Matth. IX, 22; Marc. V, 24; Luc. VII, 50.

de quo edere potestatem non habent qui tabernaculo deservierunt, » etc.

Patres non solum illa religiose servarunt, adorantur, et propter Christum, qui in his adoratur, colerunt: sed et horum effractoires ac eversores divinæ majestatis reos ac hostes esse censuerunt. Nam Chrysostomus eversores altarium, ut blasphemus lapidibus petendos et obruendos esse docet. Idem hom. 20 in II ad Cor. et Nyssenus serm. de baptismo, affirmant altare esse admirabile, propter sacrificium, quod super illud ponitur. Lapis quidem natura est, sed sanctus est, quoniam Christi corpus accipit. Nazianzenus Arianis exprobrat: « Sancta profanis pedibus a vobis conculcata, altaria conspurcata sunt; » et Julianus Apostata: « Destruixisti altaria, » etc. Optatus furiosus Donatistis: « Altaria, in quibus obtulerunt olim Cyprianus, Lucianus, et ceteri martyres confregistis⁴⁹. » Et lib. III: « Quo tempore altaria solemniter aptarentur, » etc. Et libris quinto et sexto: « Quid est altare, nisi sedes Domini nostri? Quid iniquius, quam altare frangere, eucharistiam animalibus projicere? » Sed huic hic esto: alibi namque id fusissime tractavimus.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 34.

Pag. 250. Offerre igitur oportet Deo primitias, etc. Missa Feuarentii hoc loco de primitiis digressione, Irenæo gemina solum e Corpore canonico, distinct. 4. De consecrat., cap. 69, verba adduco: « Omnis Christianus procurat ad missarum solemniam aliquid Deo offerre, et ducere ad memoriam: quod Deus per Moysen dixit: « Non apparebis in conspectu meo vacuus⁵⁰. »

Ut in quibus gratias.... percipiunt honorem. Hoc colorem vix recte intelligis, nisi de homonymia vocis « gratias » ante monitus. Quippe primo « gratias » homo dicitur, ratione grati pro acceptis beneficiis animi; deinde vero « gratias » Deo « deputatus, » id est acceptus, sicut initio hujus capituli ait: « purum sacrificium reputatum est apud Deum, et acceptum est ei. » Atque dum ita Deo acceptus est homo, cum iis quæ offert numeribus, « honorem percipit. » Quippe, uti paulo ante Irenæus dicebat, « Is qui offert, glorificatur ipse in eo quod offert, si acceptetur munus ejus. »

Sacrificia in populo, sacrificia et in Ecclesia: sed species immutata est tantum. Satis apte ad hæc adnotavit Feuarentius verba lib. VI Constit. apost., cap. 23: « Baptismus, sacrificium, sacerdotium, localem adorationem mutavit. Pro quotidiano baptismo unum solum, pro sacrificio eruento, rationale et incrementum ac mysticum sacrificium instituit, quod in mortem Domini per symbola corporis et sanguinis sui celebratur. » Inepte vero addidit, quod libros Constitutionum apostolicarum germanos ac vere Clementis Romani esse, tam unanimi sententia Patres omnes veteris Ecclesiæ confirmant, ut flagitiosæ impudentiæ sit dubitare aut negare. Cæterum bene observat, Irenæum hoc loco non loqui de sacrificiis spiritualibus cordis contriti, orationis, laudis, gratiarum actionis, et beneficentiæ, quæ omni ætati et legi communia fuerunt, sed de nova novi testamenti, etque externa oblatione, quam legalibus externis opponit Irenæus, quamque omnibus sacrificiis veteris testamenti successi se, ex Scripturis probavit Augustinus lib. XVII De civitate Dei, cap. 20.

A foris enim sepulcrum apparet formosum.... plenum est. Ita et Clemens Alexandrinus citat, lib. III Pedagoga cap. 9: « Ἐξωθεν ὁ τάφος φαίνεται ὡρατός... γέμει: » quomodo etiam in ms. Evangeliorum cod. Cantabrigiensi legitur, nisi quod γίγεται pro φαίνεται ibi sit exaratum. Sed editi. Novi Testam. parum differunt.

Emunda quod est intus calicis.... quod foris est. In nostris Novi Test. editi. exstat: καθάριον πρῶτον, et post ποτηρίου additur καὶ τῆς παρόψιδος, item ἐκτὸς αὐτῶν. Sed πρῶτον deest quoque in Chrysostomi Comment. in hunc locum; et καὶ τῆς παρόψιδος in Clemente Alex. loco citato ac ms. Cantabrig; denique αὐτῶν in Clemente, Chrysostomo, atque Latina vulgata versione.

Adnotationes Fr. Feuarentii in cap. 35.

Pag. 252. Munera autem. Etsi ea quæ in hoc mundo condita sunt, idem ac typi rerum cælestium dicantur, non inde sequitur ipsa cælestia aliarum desuper et incognitarum rerum rursus typos esse; aut Deum nobis notum, alterius ignoti typum ac figuram esse: alias in infinitum pergeret hujusmodi Gnosticorum deliratio.

Nec enim. Vetus cod.: « Nec enim aliter poterat assimilare spiritualium imaginem. »

Et omnino stultorum. Vet. cod., « et omnimodo. »

Quemadmodum sæpenumero ostendimus. Hæc præcipua discussit lib. II, cap. 40.

Ejusdem adnotationes in cap. 36.

Pag. 252. Ad quos juste. Extremæ dementiæ ac insanitiæ indicat esse, aut supra, aut extra verum Deum alium commissi 167 ac investigare; quoniam si cælorum dimensiones nec metiri nec comprehendere valemus, multo minus divinam assequi immensitatem poterimus.

Cæterum. Licet pro hac dictione vetus codex « cubitorum » habeat, tamen utrumque non incongrue legendum videtur.

Immensurabilis. Similis huic est ista Cypriani sententia⁵¹: « Deus nec videri potest, visu clarior est; nec comprehendendi, tactu purior est; nec æstimari, sensu major est; et ideo sic eum digne æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. »

Et dextra. Vet. cod., « et » desiderat, legitque « mensuram dextere »

Vere autem in profundum. Cyrillus Jeros. de hoc Valentinianorum figmento disserens, allusisse videtur ad hunc locum, cum ait⁵²: « Docet enim eum, qui profunditas erat malitiæ, a profunditate suam auspicari doctrinam. »

Ejusdem adnotationes in cap. 37.

Pag. 253. Igitur secundum magnitudinem. Deus natura quidem incomprehensibilis, operibus tamen ostendit se unicuique esse hujus mundi Deum ac Dominum: quippe qui illum non mediantibus angelis, sed per unigenitum Filium suum atque Spiritum sanctum condiderit.

Ad quos et loquitur dicens: Faciamus. Hunc locum post Irenæum sic intelligendum censuerunt Tertullianus lib. De Trinitate; Athanasius epist. de synodis; lib. I De unita deitate Trinitatis; serm. 4, contra Arianos; Hilarius lib. IV De Trinitate; Basiliius homil. 9, in Hexæmeron; Gregorius Nyssenus orat. in ea verba: « Faciamus hominem, » etc.; Cyrillus Jerosol. catech. 10; Cyrillus Alex. lib. II, cap. 2, in Joan.; lib. IV dialog. De Trinitate; lib. I, IV et VIII Contra Julianum; Epiphanius hæres. 69; Ambrosius lib. I De fide, cap. 7; et lib. VI Hexæmer. cap. 7; August. lib. XII De Trinit., cap. 6, libro Contra sermonem Arianorum; Theodoret. quest. 19 in Genesim. Judæos, Sabellianos, et Arianos huic interpretationi contradicentes, rationibus, aliis Scripturis jam convictos, horrendis anathematibus et diris omnibus prosequendos deserunt.

Bene ergo pronuntiavit Scriptura. Hunc locum Irenæi transcripti Eusebii lib. V Hist., cap. 8. Ex quo germanam lectionem restituimus, duabus

⁴⁹ Lib. II. ⁵⁰ Exod. XXIII, 15. ⁵¹ Epist. 57. ⁵² Catech. 6.

ditionibus adjectis, « pronuntiavit, » et « quæ. » Magdeburgenses, etsi sexdecim viros Lynceos plane et Argos jactitant suis rhapsodis diu nocturne incubere, hic tamen sœdissimo mendacio lapsi sunt, scribentes hoc ipsum Irenæi iudicium de *Pastoris* scripto, quod Eusebius recitat, non reperiri in iis, quæ hodie exstant, Irenæi operibus. Hanc porro sententiam Origenes Irenæum imitatus ex *Pastoris* libro, in cap. 3 libri primi *Patriarchon* inseruit: eandem Arianos adamasse, et citasse, refert Athanasius epistol. « Quod Nicæna synodus, » etc. Ceterum quanti hinc æstimandi sint Hermetis seu Pastoris scripta, pronuntiabit Ecclesia: gravissimum ego auctorum diversa proponam iudicia. Hermam sive Hermetem eum esse, quem in sine Epistolæ ad Roman. salut. Paulus, quosdam æstimasse scribit Eusebius lib. III, capit. 3 *Historie*. Pii papæ, qui anno vigesimo Antonini imperatoris martirium perpe-sus est, fratrem eum vocat Damasus; Platina non fratrem, sed familiarem fuisse magna intercedente inter eos consuetudine scribit. Hunc idem Pius pontifex et martyr appellat doctorem fidei et Scripturarum, qui sua ætate effulserit, cuique angelus Domini in habitu pastoris apparuerit. Irenæum hujus scriptum novisse et probasse eo indicat Eusebius quod præcedenti ab illo sumpta sententia utitur ad hæresim revincendam, fideique præcipuum dogma confirmandum. Angelum pastoris habitu ei collocatum, citatis verbis ejus semel et iterum lib. I et II *Sironatum*; semel lib. IV, bis quoque lib. VI, docet Clemens Alex. Quosdam orantium ritus ex Hermæ scriptis disputat et probat Tertullian.⁵² Ad librorum ipsius lectionem hortatur Origen. hom. 13 in Ezech. Athanasius libro *De incarnationis Verbi*, sententiæ supra scriptæ partem adducens, utilissimum appellat *Pastoris* librum. Rufinus in *Expositione Symboli*, illum ascribit libris quos majores ecclesiasticos vocarunt. Hieronymus inter primos ecclesiasticos scriptores eum enumerans⁵³, librum illius publice apud quasdam Græciæ ecclesiis prælegi testatur: eumque revera utilem censet, et multos veterum ex eodem testimonio usurpasse cognoscit. Sedulius in cap. XVI ad Rom. scripturam libelli *Pastoris* valde sibi utilem et divinitus inspiratam videri, scriptum reliquit. Hæc observare libuit in Magdeb. qui præcipue hunc auctorem frivolis et jejunis conjectionibus iniuncti, miseris modis exceptum lacerant et damnant.

Quoniam autem et Sapientia. Spiritus sancti divinitatem et coæternitatem cum Patre et Filio hic videre est: eaque ratione Magdeburgenses oppositum illi ascribere per sycophantiam non debuerunt.

Dominus creavit me. De hujus loci sensu graviter olim inter catholicos et Arianos certatum fuit: Iis inde volentibus Filium Dei proprie et vere creatum esse; illis constanter negantibus, utpote qui semper cum Patre fuisset, quemadmodum hoc capite tradit Irenæus, id est eandem cum Patre haberet æternitatem, immensitatem et divinam majestatem, præfidentibus in Symbolo: « Æternus Pater, æternus Filius, æternus Spiritus sanctus. Non tamen tres æterni, nec tres immensi; sed unus æternus et unus immensus. » Hunc porro nodum paucis dissolvunt Epiphanius⁵⁴ et Hieronymus⁵⁵, docentes in fonte Hebræo verbum esse « Canani, » quod *possidere* et *acquirere*; non autem « Bara » quod *creare* significat. Ac idcirco Aquilam rectius vertisse, Κύριος ἐκτίσας µε, « Dominus possedit me; » quam LXX, Κύριος ἐκτίσας µε, « Dominus creavit me. » Possessio enim significat, quod semper Filius in Patre, et Pater in illo fuerit: creatio autem ejus, qui prius non erat,

A conditionis exordium; quod de Filio Dei vel cogitare impium ac nefastum.

Pag. 254. *Nec veterum.* Vet. cod. pro his duabus voculis habebat « qui quieverunt; » utrumque legi potest.

Et cum loqueretur. Hoc loco quædam delevimus, alia adjecimus vet. cod. auct. Nam excusi legebant, « et colloqueretur, et astiturus esset, id est ab universo suo plasmate salvans illud, et parcibilis ab eo, » etc.

Nam prophetia. Parem huic descriptionem habet Basil.⁵⁷: « Propheta est, qui per Spiritum sancti revelationem, quod futurum est prænnuntiat. » Et Procopius Gazæus in c. I Isaïæ, prout Latinum factum mihi ostendit ejus interpr. Joannes Curterius: « Propheta est, qui res futuras, vel præsentis occultas prædicat. »

Quemadmodum etiam videntes lumen. Sententiam hanc usque ad id, « et propter hoc incapabilis, visibilem se, » etc., transcripsit nominatim ex Iren. Melissa, pag. 2; in ea autem « percipiunt » pro « recipiunt » substituinus.

Per quem fecit. Sic vet. cod. Excusi, « per quem perfecti. »

Verbum dispensator. Expunximus « dispensatum, » vel. cod. auct.

Non enim solo sermone. Elegans est Aug. ea de re sententia hæc: « Patrum illorum non tantum lingua, verum etiam vita, prophetica fuit; » lib. IV *Cont. Faust.*, c. 2, et lib. XXII, c. 23. Tert. etiam: « Sicut vocibus, ita et rebus prophetatum est; » lib. *De resurrect. carn.*

Et reliquas autem ejus. Tria hæc genera visionum, quibus prophetis Deus seipsam, suaque iudicia manifesta fecit, copiose persequitur Augustinus, lib. *Contra Adimantum*, cap. 28.

Et Verbum quidem loquebatur Moysi. Constans est hæc omnium fere antiquorum sententia, ut sæpe adnotavimus. Hunc locum illustrant clarissima isthæc B. Clementis verba⁵⁸: « Hunc Filium Dei incarnandum, olim apparentem vidit Jacob uti hominem, et dixit: « Vidi Dominum facie ad faciem »; » hunc Abraham hospitio recepit, hunc Moyses in rubo vidit, hunc Jesus Nave dux exercitus Domini armatum, pugnantem; hunc Daniel, Filium hominis venientem ad Patrem, » etc. Videt: Cyrillum Jerosol. catechesi 10 et 11.

Et manu mea. Sic vetus cod. Græce, οὐκ ἔφη µε ἐξέτι µου. Vulgata: « Protegam dextera mea. » Sustulimus, « manum meam. » Et postea, « ipsam, » pro « ipsi, » reposituinus.

Et propter hoc facie ad faciem. Eadem sic quoque exprimit Tertullianus lib. IV *Contra Marc.*: « Cum desiderasset conspectum Domini Moyses, dicens: « Si inveni gratiam coram te, manifesta te mihi, ut cognoscenter videam te »; » eum conspectum desiderans, in quo hominem esset acturus, quod propheta sciebat, etc. « In novissimo, » inquit Dominus, « videbis posteriora mea »; » non lumbos, nec suras, sed quam desideraverat gloriam in posterioribus temporibus revelandam, in qua facie ad faciem visibilem se ei repromiserat, » etc. Eadem continet libro *Contra Pruxeam*. Item Cyrillus Jerosolymitan. catech. 10.

Non igitur manifesta. Hæc desumpta videntur ex Dionys. Areopag. lib. *De celest. hier.*, c. 4, et epist. 2, ad Galium monachum.

Pag. 256. *Prophetæ proprie.* Ita vetus cod. Excusi, « priores. »

Et similitudinem. Decem hæc voces ex vet. cod. restituinus.

168 *Igitur si neque Moyses.* Disputarunt olim; atque etiam nunc inquirent multi: An Moyses et Paulus, cum adhuc hic peregrinarentur, viderint Deum

⁵² Lib. de orat. ⁵³ In Catalogo. ⁵⁴ In Anchorato. ⁵⁵ Ep. ad Cypr. ⁵⁷ In c. IV Isa. ⁵⁸ Lib. IV Const., cap. 21. ⁵⁹ Gen. xxxii, 30. ⁶⁰ Exod. xxxiii, 15. ⁶¹ Ibid. 23.

more beatorum, id est facie ad faciem sicuti est? A quod hic disertè negat Irenæus. Ego paucis, quod ab eximio doctore Augustino didici⁶⁵, subjicio. Is alicubi scribit, eos Deum vidisse, non aliqua corporalis naturæ similitudine vel imagine; sed in ea subjecti natura et essentiali, qua Deus est, quantum eam capere potest homo sevocatus ab omni sensu corporis. Idem rursus confirmat epistola ad Paulinam, de videndo Deum, cap. 12 et 13. Sed hoc ipsum lib. II *De Trinit.*, cap. 17 et 18 exponit, asserens illos solo mentis oculo Deum ad tempus vidisse, quantum fas homini, non autem corporeis oculis. Contendit etenim lib. XXII *De civ.*, neque etiam beatos post iudicium, Deum corporeis oculis, quantumvis glorificatis, aspecturos esse: observans beatum Job dixisse quidem: « In carne mea videbo Deum⁶⁶; » sed non, per carnem.

Nec solus Irenæus iudicat Moysen vel Paulum hic degentes, Deum instar beatarum mentium minime vidisse; verum idem quoque sentiunt Dionysius lib. *Cælest. hier.*, cap. 4, ac epistola ad Calum; Origenes homil. 4, in Isaiam; Chrysostomus hom. 14 in Joannem; Cyrillus Alex. lib. I in Joan., cap. 22; et ex Latinis Hieronym. dialog. 3 adv. Pelagianos; Gregorius lib. XVIII *Moral.*, cap. 36 et 37, alique permulti. Ad Scripturas autem quas contra sentientes objiciant, respondent, illas de speciali quadam et illustriori visione intelligendas esse, non de beatifica, quæ nunc cum angelis in cælo possuntur.

Aliquando enim. Tertull.: « hic erat visus Babylonio regi in fornace cum martyribus suis quartus, tanquam filius hominis, » etc. Lib. *Contra Marc.* et lib. *Contra Præxeram.* Consentient Hieronymus et Theodoretus *Comment.* in III Daniel.

Aliquando autem lapis a monte. Per montem, vel Hebræorum genus, vel B. Mariam Virginem; per lapidem vero Christum, superveniente solius Spiritus sancti virtute, ex ea conceptum et natum, cum Irenæo intelligendum arbitratur Justin. in *Dialog.* Tertull. lib. III *Contra Marc.*, Augustinus concione ad catechum., cap. 12. Reposuimus autem « videtur, » pro, « videbitur. »

Sed et Joannes. Sacram Apocalypsin diserte Joanni apostolo et evangelistæ ascribit: verum de hoc infra copiosius dicetur.

Et perseverabili orationum. Id est perseverantiam, qua frequenter pernoctabat in precibus.

Qui inciperet eum tradere. Ἐπιπλε παραδίδουαι, qui traditurus esset.

Pag. 257. *Et in loco liberata.* Græce, καὶ ἔσται ἐν τῷ τόπῳ οὗ, « et in loco erit, in quo vocabatur, » etc.

Sic autem et Moyses. Theodoro quest. 4 in Exod., Hieronymo in I cap. Soph., et Augustino serm. 86, placet quoque hæc intelligentia.

Sed quaeritur a multis, quomodo uxor Moysis dicitur Æthiopissa, cum fuerit illa Jethronis sacerdotis Madian, in quam provinciam fugisse dicitur, non in Æthiopiā? Respondeo, Madian solo brevi maris Rubri tractu ab Æthiopia distare: eandemque persæpe vocari in sacris Litteris terram Chuz ac Æthiopiā: ideo Sephoram inde natam et educatam recte Æthiopissam appellatam esse. Est tamen memorabile, quod non solum Epiphanius⁶⁷, sed etiam R. Moses Maiemonin observat, nimirum, Moysen prophete suscepto munere, ab eadem uxore sua deinceps abstinuisse, ut tam sancte ac spiritali vocationi puriorem daret operam.

Suscipit autem speculatores. Vetus cod. adjicit, « tres speculatores, » quod comparationi de tribus divinis hypostasibus concinne quadraret, si Bibliorum contextus, duos, non tres fuisse repeteret. Cæ-

terum non multum discedit ab hac Irenæi allegoria Justinus martyr in *Dialogo.*

Nullificat. Id est aspernantur et contemunt. Proxima linea, « præcedunt, » pro, « præcedent, » legitur, quod in Evangelio legatur, προδουσαν.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 37.

Pag. 253. *Accipiens.* Videtur itaque Irenæus in suo τῶν Ὁ codice una cum aliis S. scriptoribus legisse λαβών, sicut et hodiernum in quibusdam exemplaribus exstat, cum contra in aliis hæc vox desit, et a quibusdam etiam Patribus omittatur.

Verbum et Sapientia in quibus omnia fecit. Similiter Theophilus Antiochenus lib. I *Ad Autolyicum*, pag. 21: Ὁ Θεὸς διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας ἐποίησεν τὰ πάντα. Unde mox eadem Salomonis verba ex Proverb. III citat, quæ Irenæus paulo post allegavit.

Ad quos et loquitur. Maxime parallela sunt verba Theophili Antiocheni lib. II *Ad Autolyicum*, pag. 113 edit. Oxon.: Ἐπι μὴν καὶ ὡς βοηθείας χρησῶν ὁ Θεὸς εὐρίσκειται λέγων Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν. Οὐκ ἄλλω δὲ τινι εἴρηκε, ποιήσωμεν, ἀλλ' ἢ τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ καὶ τῇ ἑαυτοῦ σοφίᾳ. Ubi perinde ut Irenæus Filium « Verbi, » Spiritum S. « Sapientiæ » nomine designat, sicut et paulo ante pag. 106 mentionem facit τρεῖς ὁδοὺς τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ λόγου αὐτοῦ, καὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ. Confer vero ipsum Irenæum lib. I, cap. 19.

Pag. 257. *Rahab fornicaria.* Ante Irenæum S. Clemens in *Epist. ad Corinthios*, § 12, eodem, qui hic laudatur, actu Rahab meretricem prophetasse, id est futura adumbrasse scribit: Οὐ μόνον πιστεύει, ἀλλὰ προφητεία ἐν τῇ γυναικὶ γέγονεν. Neque solum actu, sed et voce eam prophetasse observavit Origenes homil. 3 in Jesum Nave: « Ista meretrix, inquit, quæ eos suscepit, ex meretrice efficitur jam propheta. Dicit enim: « Scio, « quia Dominus Deus vester tradidit vobis terram « hanc⁶⁸. » Vides quomodo illa... prophetat et prænuntiat de futuris. »

Fide signi coccinei. Exploratoribus pollicitis Rahab meretrici, eam servatum iri cum omni familia, si coccineus funiculus in signum domus suæ per fenestram pendere, fidem illa habuit, fecitque quod jusserunt, atque sic servata est, uti sacra historia narrat. Ii vero mystice significavit, δεξιὰ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου λύτρωσις ἔσται ἅπασιν τοῖς πιστεύουσιν καὶ ἐπιπέσουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν, uti S. Clemens loco citato scripsit, Quem secuti Justinus M. in *Dial. cum Tryphone*, pag. 358, et Irenæus hoc loco, atque post ipsum plurimi alii, nominati a Cotelerio in notis ad citatum S. Clementis locum.

Quod erat Pascha. Nam signum, quo Israelitæ ex Ægypto egressuri servabantur, ne primogenita eorum, perinde ut Ægyptiorum, interirent, erat sanguis Paschæ, cum signo coccinei funiculi ratione coloris conveniens. Unde et Justinus M. loco citato ambo commemorat.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 38.

Pag. 257. *Quoniam autem et in Abraham.* Non solum in Abraham præsignata est fides et vocatio gentium ad Christum; verum etiam in Rebecca parturitione, et rebus gestis per Jacob: ideo facile apparet eandem patriarcharum fidem cum nostra in unum Deum fuisse, etc.

Pag. 258. *Sed et partum Rebecca.* Huic interpretationi subscribit Justin. in *Dialogo.*, Tertul. initio libri *Contra Judæos*, Origen. hom. 2 in Genes., Ambros. in cap. IX ad Rom., August. serm. 68 de temp., Prosper. Aquit. lib. I *De prom.*, cap. 20.

⁶⁵ Lib. XII de Gen. ad lit., c. 27 et 28.

⁶⁶ Job XIX, 26.

⁶⁷ Contra hæres. 78.

⁶⁸ Jos. II, 9.

Qui est absconsorum cognitor. Verba sunt Suseannæ, sumpta ex cap. xiii Danielis; ex quibus, et aliis quæ supra cap. 11, et infra cap. 44, referuntur, apparet manifeste illa duo postrema Danielis capita, quæ nunc ab Hugonisticis velut apocrypha rejiciuntur, sacrosanctæ veritatis et auctoritatis fuisse antiquissimis Ecclesiæ proceribus et martyribus.

Quemadmodum apprehendit calcaneum. Eucherius Lugdunensis, Rupertus, Glossa interl.: «Majoris plantam tenuit, quia mystice major minorem superaturus erat. Planta enim Esau novissimum præsignabat Israelitici populi tempus, in quo Dominus noster advenire dignatus est, ut eis conforret salutem, » etc.

Duodecastylum. Sic legendum docet vet. cod., id est duodecim columnarum, quarum nomine duodecim apostolos intelligit adumbratos per duodecim patriarchas; qui ut Judæorum, sic isti Christianorum propagines fuerunt. Justin. addit, eosdem significatos fuisse per duodecim tintinnabula dependentia e stola pontificis. Tertull. per duodecim fontes in Elim, duodecim geminas in tunica sacerdotis, duodecim lapides in Jordane electos, et in arca testamenti conditos, lib. iv *Cont. Mar.* Delevimus « decastylum, » et paulo ante « palitur » pro « patiebatur, » auct. vet. cod. reposuimus.

Ex duabus sororibus. Hoc pro ingenti crimine, quod tamen diligenter diluit, Manichæos beato patriarchæ objecisse tradit August., qui et allegoricè totam historiam eleganter explicat, lib. xiii *Cont. Faust. Manich.*, a cap. 52 usque ad 60, itemque serm. 80 de temp.

Quæ præfigurabat. Sic Just. in *Dial.* scribit: « Dux uxores Jacob duos populos adumbrabant, Lia Synagogam, Rachel Ecclesiam. Liae debiles erant oculi, sic Judæi animæ oculos habetes habent; Rachel furata est deus Laban, Ecclesiæ Christianæ etiam perierunt dii fabricati, » etc.

169 Ex J. Ern. Grab. adnotationibus in cap. 38.

† pag. 257. In ventre tuo. LXX modo sonant: 'Εξ τῆς κοιλίας σου διασταλήσονται. Sed S. Barnabas § 13 Epist., perinde ut Irenæus, citat, ἐν τῇ κοιλίᾳ σου, adeo ut frustranea sit conjectura cl. Cotelerii in margine: f. ἐκ κοιλίας. Cujus, ut obiter id moneam, prava quoque versio verborum Barnabæ, ὅτι μελῶν ἐ λαὸς ὄστος ἢ ἐκείνος, « quod hic vel ille populus major futurus sit; » ita corrigenda: « quod hic populus illo sit major. »

† Fratris patiebatur... persecutiones. Ita et Justinus M. in *Dial. cum Tryphone*, pag. 364: Τὸν χρόνον πάντα ἔμισετο ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ ὁ Ἰακώβ. Καὶ ἡμεῖς νῦν, καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν, μισεῖται ὑπ' ὑμῶν, καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀπλῶς ἀνθρώπων, ὄντων πάντων τῇ φύσει ἀδελφῶν.

† Peregre incipiebat duodecastylum. Hic S. apostoli duodecim stūloi et armamenta Ecclesiæ appellantur: Στῦλοι quidem ex Galat. xi, 9, ubi Jacobus, Petrus, et Joannes dicuntur δοκοῦντες στῦλοι εἶναι: « duodecim » vero « armamenta, » ut conjicio, ex Apoc. xxi, 14, ubi S. Joannes in descriptione superne Jerusalem memorat θεμελίους δώδεκα καὶ ἐν αὐτοῖς ὄνόματα τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῦ ἀρ- νίου. Cæterum Christus peregre apostolos creasse dicitur, ratione cælestis patriæ, a qua peregrinabatur, dum versabatur in terris.

† Variæ obes, etc. Hæc quoque Irenæus a Justino M. mutuatus est, qui loco jam citato ait: Ἐδοῦλευσεν Ἰακώβ τῷ Λαβῶν ὑπὲρ τῶν βαντῶν καὶ πολυ- μόρφων θερμμάτων. Ἐδοῦλευσε καὶ τὴν μέχρι σταυ- ροῦ δουλείαν ὁ Χριστὸς ὑπὲρ τῶν ἐκ παντὸς γένους ποικίλων καὶ πολυεῶδων ἀνθρώπων, δι' αἵματος καὶ μυστηρίου τοῦ σταυροῦ χητσάμενος αὐτοῦς.

S. mititer omnibus dans. Ita et a Justino M. loco cit.

A dicitur: Χριστὸς τῶν αὐτῶν πάντας καταξίων τοὺς φυλάσσοντας τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ ὄν τρόπον καὶ οἱ ἀπὸ τῶν δούλων γενόμενοι, τῷ Ἰακώβ πάντας υἱοὶ καὶ ὁμότιμοι γεγῶνασι.

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 39.

† Pag. 259. Manus suis lavans. Vult eam pedum ablutioem, quam in cœna Christus pergit, significasse alteram eam, qua quotidiana peccatorum remissione animorum nostrorum sordes abluuntur; quod ampliori oratione explicat Cyprianus, seu quivis alius auctor sermonis de ablutioem pedum, cui subscribitur Cyrillus et Augustinus in Joannem.

† Hæredificantis. Expunximus « remédificantis, » auct. vet. cod.

† Non enim propter eos solos. Eleganter scribit Lactantius, ideo crucis supplicium præ cæteris omnibus summum Patrem elegerit, quo Filium afflicti sineret, ut cunctis gentibus ejus passio innotesceret. Nam qui patibulo suspenditur, et conspicuus est omnibus, et cæteris altior. Quapropter Dominus noster in passione extendit manus suas, orbemque dimensus est, ut jam tunc ostenderet, ab ortu solis usque ad occasum, magnum populum ex omnibus linguis, et tribubus congregatum, sub alas suas esse venturum, signumque illud maximum atque sublime frontibus suis suscepipturum, lib. iv, cap. 26.

† Sed propter omnes omnino. Calviniani pro sua impietate, toti generi humano per Christum partem et oblatum redemptionis beneficium ad minimum illius partem contrahentes et restringentes, non verentur cum Bucero dicere, « eum morte sua electorum tantum peccata expiasset; » cum Musculo, « tantum pro credentibus satisfacisse; » cum Calvino, « nec pro impiis crucifixum, nec sanguinem ejus pro expiandis horum peccatis effusum; » cum Beza in *Colloquio Mompelgartensi*, pag. 544, etc.: « Promissiones universales de Christo redemptore omnium, non secundum litteram de omnibus hominibus, sed de quibusdam tantum accipi debere; » quæ hic a viro apostolico Irenæo summo jure coarguuntur. Eoquid aliud vir sanctus præstitisset, docente præsertim B. Joanne apostolo, Polycarpi præceptoris sui præceptore ac doctore, « Christum propitiationem esse non pro nostris (id est electorum) peccatis tantum, sed et totius mundi? » Præcursore quoque personante, illum esse Agnum Dei, « qui tollit peccata mundi? » Pauloque attestante, « Christum mortuum esse pro omnibus, Deum in Christo mundum sibi reconciliasse? » Et Christum dedisse semetipsum redemptionem pro omnibus? Mortem degustasse pro omnibus? » Sed de hoc alias.

Ejusdem adnotationes in cap. 40.

† Pag. 259. Propter hoc dicebat. Vocationem gentium ad fidem præsignaverunt patriarchæ et prophetæ, et adventum Christi prædixerunt, ut facilius susciperetur: quod et angelus beato Joseph revelavit, ut alacrius Filio, matrique ejus subscri- viret.

† Deservierunt. Ita vet. cod. Alii, « deservierunt. » Deinde « cogitaret, » pro « cogitabat, » substitutus vet. cod. auct.

† Quæ generaret. Codices excusi « generat. »

† Et in reliqua ejus educatione. Docet beatum Joseph non tantum patris Christi vulgo nomen habuisse, sed et officia vere paterna erga eum præstitisse, dum sanctissimæ matri ejus fideliter et graviter in cunctis adfuit; illam tulit in templum, in Ægyptum, in Judæam, in Galileam, etc., assiduisque laboribus ac vigiliis utriusque de hujus vitæ necessariis providit. Hæc quippe attendens Bernardus, appellat eum servum fidelem et prudentem, quem constituit Dominus suæ matris solatium, suæ vero carnis nutrimum, Hom. 3, super « Missus est. »

66 In Joan., pagina 51. 67 L. contra Heshuf. 68 In Joan. ii, 2. 69 Joan. i, 29. 70 II Cor. v, 19. 71 Tit. ii.

Pag. 260. *Præco futurus.* Ad hunc locum alludit A Euseb. lib. II *Historiæ*, capite 1. Quæ ad ejus illustrationem pertinent, adnotavimus cap. 3 libri primi et cap. 12 libri tertii.

Ejusdem adnotationes in cap. 41.

Pag. 260. *Propter hoc et Paulus.* Quos hoc capite commemorat Pauli præ cæteris labores, omnibus eloquentiæ suæ nervis, velut effusus totius ingenii fontibus, postea prosecutus est Chrysost. homiliis octo de laudibus Pauli, quibus pauca hæc ex Hieron. addere non erit injucundum: «Uti est electionis vas, tuba Evangelii, rugitus leonis nostri, tonitruus gentium, flumen eloquentiæ Christianæ?» etc. Itemque iterum: «Quotiescunque Paulum apostolum lego, videor mihi non verba audire sed tonitrua. Videntur quædam ejus verba simplicia, et quasi innocentis hominis et rusticani, et qui nec facere, nec declinare novit insidias; sed quocunque respexeris, fulmina sunt. Hæret in causa, capit omne quod tetigerit, tergum vertit ut superet, fugam simulat, ut occidat,» etc. Adversus errores Joannis Jerosolym. et in *Apolog. pro lib. adversus Jovinianum*, Eusebius non solum labore, sed etiam eruditione et sententiarum pondere æquales apostolos superasse, litteris mandat lib. II *Hist.*, c. 42.

Qui est super omnem. Codices excusi, «omnes.» habebant, quod delevimus, ut sex alias voces ex vet. cod. insereremus.

Ejusdem adnotationes in cap. 42.

Pag. 261. *Sic enim oportuerat.* Utrumque testamentum in Abrahamo figuratum fuit: novum, quando incircumcisus credidit ad justitiam; vetus quando circumcisus est. Thamaris quoque partus duorum populorum typus fuit; unus vero utriusque testamenti atque populi Deus.

Jam vero et per Thamar. Theodoretus questione 95 in *Genesim*, Augustinus xxii *Contra Faustum*, cap. 85, 84, 85, 86, hanc allegoriam uberius calamo describunt, patriarchamque Judam, et nunc ejus Thamar, quantum possunt, a calumniis Manichæorum vindicant.

Quinetiam ad ejus excusationem Chrysost. hom. 62 in *Genesim* rationem hanc adjicit, quod furari voluerit socii concubitum, et filios ex eo procreare, non libidinem explere concupiscens, sed dispensationem. «Nullus, inquit, hæc audiens condemnet Thamar; nam dispensationem ministravit, et propterea neque ullam reprehensionem meretur. Duo filii ejus duorum populorum figura fuerunt; et prædictio vitæ Judaicæ, et spiritualis.» Totus quoque in hanc sententiam est Ambrosius lib. III in *Lucam*. Imo et R. Simeon, filius Jochai, *Com. in Pentateuch.* quos Zoar appellavit, liberat eandem a erimine, quod non explendæ libidinis gratia id egerit, sed pio quodam instinctu, nempe ut ex Juda expectatum Messiam conciperet. Sed de peccatis veterum sanctorum copiosius dicit Irenæus infra cap. 45 et 46.

Præfigurata in Abel. Augustini verba lucem huic loco afferunt: «Occiditur, inquit, Abel minor natus, a fratre majore natus: occiditur Christus caput populi minoris natus, a populo Judæorum majore natus; ille in campo, iste in Calvariæ loco.» Ex lib. XII *Contra Faustum*, cap. 9 et 10. Sedulius, *cleg.*, v. 9, 10:

*Frater iniquus erat, justum qui percussit olim:
Damnator Christi, frater iniquus erat.*

Præfigurabat duo testamenta. Hæc sunt Apostoli ad Galat. IV: 170 «Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, et unum de libera; hæc autem sunt duo testamenta,» etc. Quam sententiam sequitur Augustin. xv *De civit.*, cap. 2 et 3, et lib. XVI, cap. 25, Sara et Agar cum prole duas civitates significasse, unam in Deo liberam, aliam terrenam. Item, sed copiosius disputat lib. II *Contra advers.*

¹⁷ Lib. Præser.

A legis, c. 9, et lib. XXII *Cont. Faust.*, c. 30, 31, 32.

Alii vero messi sunt. Sic loquitur, pro «messuerunt;» et postea, «demessa est in Ecclesia,» pro «fructum percipit.»

Ejusdem adnotationes in cap. 43.

Pag. 261. *Hic est enim thesaurus.* Christus thesaurus est absconditus in veteris testamenti atque prophetarum typis, qui plane revelati ac manifestati fuerunt per ejus adventum; ac idcirco ut Christianis aperti sunt, sic Judæis adhuc obscuri.

Pag. 262. *Danieli propheta.* Ita vet. cod. Aff omnes, «in Daniele.»

Priusquam habeat effectum. Sic vet. cod. legit. Alii vero, «efficaciam et ambiguitas.»

Qui cum episcopatus. Successioni vult veritatem doctrinæ junctam esse: alias nec audiendi, nec pro apostolorum successoribus agnoscendi sunt, qui illorum doctrinæ et traditionibus adversantur, quamvis sedes eorum occupent: id tamen ex animo

B faciendum, etiamsi pietatem et sanctos mores eorum, quibus succedunt, non imitentur. Ex his porro et illis, quæ supra scripsit lib. III, cap. 2, 5, 23, 40, infra etiam cap. 45, 65 et 70, ex aliisque ejus sæculi, et deinceps doctissimis, antiquissimis et sanctissimis pastoribus et scriptoribus manifestum est legitimam episcoporum successionem Ecclesiæ catholicæ notam esse, qua discernitur ab omnium infidelium, hæreticorum et schismaticorum congregationibus; ad hanc ut sacram anchoram veteres confugisse, huic soli promissum Spiritum veritatis in æternum sibi persuasisse, hanc denique ut murum alienum universis infidelium machinis et arietibus opposuisse. Hoc telo omnes priorum Gnosticorum copias confodit Tertullianus.

«Si audent interserere se etati apostolicæ, inquit¹⁷, ut ideo videantur ab apostolis traditæ, possumus dicere: Edant origines suarum Ecclesiarum; evolvant ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis, vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverit, haberit auctorem et antecessorem. Hoc enim modo Ecclesiæ apostolicæ census suos defecerunt, sicut Smyrneorum Ecclesiæ habens Polycarpum ab Joanne collocatum, refert; sicut Romana Clementem a Petro ordinatum, id utique et cæteræ exhibent. Confingant aliquid tale hæretici. Quid enim illis post blasphemiam illicitum est?» Et paulo post: «Ad eos merito dicendum est: Qui estis? Quando, et unde venistis? Quid in meo agitis, non mei? Quo denique, Marcion, jure silvam meam cædis? Qua licentia, Valentine, fontes meos transvertis? Qua potestate, Apelles, limites meos commoves? Mea est possessio, olim possideo; prior possideo, habeo origines firmas ab ipsis auctoribus quorum fuit res. Ego sum hæres apostolorum; sicut caverunt testamento tuo, sicut fidei commiserunt, sicut adjuraverunt, ita teneo. Vos certe ex hæredaverunt semper, et abdicaverunt, ut extraneos, ut inimicos,» etc.

Hujusmodi argumento Novatianus coarguit Cyprianus lib. I, epist. 6. In hoc asylum se recepit Hieronymus adversus tot Orientis sectas dissectas, ut indicat ipse, epist. ad Damasum, et dial. cont. Luciferianos. Armenianum et Donatistas hoc laqueo præfocat Optatus Milevitanus, lib. II. Latius successionis consideratione, quasi arctissimis vinculis retentum, et forti sinis repagulis conservatum se in gremio catholicæ Ecclesiæ confirmat frequenter Augustinus, lib. *Contra epist. Manich.*, cap. 4; *Psalmo contra partem Donati*; Epistola 163 et 165, lib. *De utilitate credendi*, capit. 1 et 49; lib. *Questionum Veteris et Novi Testamenti*, quest. 110; lib. II *Contra litteras Pellicani*, cap. 51.

D *Qui circa Chore.* Hellenismus, οὗ περι Χορέ, id est, ipsi Chore, Dathan et Abiron.

Ejusdem adnotationes in cap. 44.

Pag. 262. *Qui vero crediti.* Nicolaum ex septem diaconis unum: Cerinthum qui Petro a domo Cornelli redeunti, et Joanni in Asia aliquando negotium facessiverat; Ebionem, et id genus hæresiar-chas, hic atro carbone notari existimo. Ætate enim apostolos æquarunt, Irenæumque præcesserunt, atque ob id elati, Ecclesiæ unitatem hæresibus dissipabant, et insanis fœdisque libidinibus labefactabant, ut non raro conquestus est lib. 1. Nec absurde illos comparat cum duobus illis, hircorum more, libidine prurientibus, qui Susannam accusarunt, quandoquidem « sicut illi, » ait Cyprianus epist. 25, Susannam pudicam corrumpere et violare conati sunt; sic et hi adulterinis doctrinis Ecclesiæ pudicitiam corrumpere, et veritatem evangelicam violare conantur. »

Observandum interm. Susannæ historiam ex cap. xiii Danielis petitam, Irenæum imitatos veteres frequenter laudasse, Tertullianum lib. *De corona militis*; Cyprianum epist. 25, item lib. *De bono pudicitie*; item lib. *De singul. clericorum*; Ambrosium libro tertio *De Spiritu sancto*, capit. 7; epistol. 7 et 64; lib. 1 *Officiorum*, capit. 3 et 18; lib. iii, cap. 14; lib. *De fuga sæculi*, cap. 9; serm. 49 et Enarratione in psalm. xxxvii; Augustinum tractatu 36 in Joannem, et serm. 242 de tempore; Alcinum Viennensem lib. vi; Græcos similiter, Ignatium *Epist. ad Magnesianos*; Clementem lib. ii *Constitut.*, cap. 55 et 53; Dionysium capit. 7 *De divinis nominibus*; Athanasium orat. contra Arianos., epist. ad Marcellinum, lib. *De naturalis communione inter Patrem, Filium et Spiritum sanctum*, epistol. ad Serapionem; Cyrillum Alexandrinum lib. i in Leuiticum; Chrysost. hom. de sancta Susanna, et innumeros alios: quod notare justum fuit, in eos qui adeo temere ea postrema capita Danielis e sacro canone Christianorum librorum secant, vel potius obliterant.

Qui non secundum gloriam judicat. Isaïæ verba citat secundum LXX, ut etiam Cyrillus et alii permulti. Vulgata Latina, « Non secundum visionem oculorum. »

Ab omnibus igitur talibus. Docet longe recedendum a cunctis schismaticis, hæreticis, et istiusmodi pestiferis hominibus; constanter vero adhærendum piis ac fidei Ecclesiarum pastoribus, cujusmodi fuerunt olim Moyses, Samuel, Paulus, etc.

Pag. 263. *Potentatus sum.* Eadem phrasi, qui Latine scripsit, Lucifer Calaritanus utitur, initio lib. ii ad Constantium: « Non potentabitis sanguinem innocentis. » Significant, « potentari » verbo, vi tyrannideque aliquos opprimere. Sic et Jacobi ii, vers. 6.

Non invenistis. Vetus codex negationem desiderat, sed delere volumus, quod Græcorum more ad majorem infuciationem, negantem dictionem sæpe geminet.

Nemini nocuimus. Ita vet. cod., excusi « neminem. »

Et dabo principes tuos. Locus Isaïæ secundum LXX: *Καὶ δώσω τοὺς ἀρχόντας σου ἐν εὐφῳνῃ, »* « Et dabo principes tuos in pace, et episcopus tuos in justitia: » *καὶ τοὺς ἐπισκόπους σου ἐν δικαιοσύνῃ.* Atque hinc manifestum est, antiquissimam esse vocis « episcopi » mentionem: ut etiam ex Psal. cviii, 8, et ex prophetis per apostolos traducta sit ad Ecclesiæ præfectos ac principes.

Ejusdem adnotationes in cap. 45.

Pag. 263. *Ubi igitur.* Veri legitimeque pastores sunt tantum in Ecclesia catholica, non in conventiculis hæreticorum aut schismaticorum; et ab illis non ab istis, vera germanaque divinæ Scripturæ interpretatio est quaerenda, quoniam inter illos sunt

A dona Spiritus sancti et legitima episcoporum successio. Sic autem et Augustinus lib. *Contra epist. Fundam.* c. 4, ex legitima episcoporum successione veritatem deprehendens et retinens ait: « Tenet me in Ecclesiæ gremio ab ipsa sede Petri, cui pascebas oves suas post resurrectionem Dominus commendavit, usque ad præsentem episcopatum, sacerdotum successio. » Jam vero nullam hoc tempore Anabaptistarum, Calvinianorum, aut Lutherianorum ministri possunt continuam pastorum ab apostolis successionem ostendere, per quam nova dogmata sua susceperint. « Sunt igitur, » ut ait de Donatistis Optatus ⁷² « sine patribus filii, sine magistris discipuli, a que prodigioso plane modo tanquam de seipsis orti et nati: » quapropter nec Scripturæ sincera interpretatio, nec veritas, nec religio divina ab his petenda est; sed a successoribus apostolorum, cum quibus certo perpetuoque vinculo est colligata.

B *Ubi igitur charismata Domini sunt.* Rursus in medium profert successionem legitimam esse signum certum veræ Ecclesiæ, in qua sola Spiritus veritatis residet. Vide sup. cap. 45. libri hujus et 3, 4, 5 libri tertii.

Conversationis. Quinque has voces ex vet. cod. addidimus. Innuit autem, Ecclesiæ nunquam errare in doctrina et moribus; quoniam semper in ea consistit doctrinæ incorruptibilitas et morum integra norma.

171 Pag. 263. *A quodam presbytero.* Monimus lib. i Irenæum frequenter aliquem citare, qui ab apostolorum auditoribus in religione Christiana e locutus fuerat, sed suppresso ejus nomine, quod et hoc loco facit. Quis ille fuerit, Eusebius se necesse scripsit. Ego lubens Clementem Rom. judicarem, nisi obstaret quod illum ab apostolorum auditoribus eruditum testatur; hunc vero apostolos ipsos præceptores habuisse, omnibus est in confesso. Ideo Clementem opinarer, quia similia iis, quæ ab Irenæo adducuntur, apud illam exstant lib. ii *De constit. apost.*, cap. 21. Aut forsitan Papiam intelligit, Hierapolitanum episcopum, qui se studiose investigasse a senioribus, qui apostolos viderant et audierant, quid apostoli docerent et traderent Ecclesiis, declarat in proœmio librorum suorum, cujus fragmentum exstat apud Euseb. lib. iii *Hist.*, cap. 59. Sed et hunc idem Eusebius post Irenæum, facit Joannis apostoli auditorem, Polycarpi sodalem, eodem loco *Histariæ*, itaque fateor me non posse certo dijudicare quis ille fuerit; ostendat alius acrioris judicii.

Propter justitiam. Quinque has voces ex vet. cod. adjecimus.

Sapientia. Expunximus « sapientiam, » et « gentes » adjecimus, auct. vet. cod.

Et mittitur. Codices excusi, « et mittit. »

Pag. 264. *Et Psalmum exhomologesew.* Hunc esse quinquagesimum etiam fatentur Hebræi, hujusmodi titulum eidem affigentes: « Psalmus David, quando venit ad eum Nathan propheta, quando intravit ad Bethsabee. »

Typum veri templi. Ita vetus codex; excusi, « veritatis. » Cæterum Salomonis templum typum fuisse Christi Domini liquet Joan. ii: « Solvite templum hoc, » etc., quod eleganter explicat Athanasius oratione 5, contra Arianos.

Quinque millia canticorum. Hæc in Scripturis Hebræicis nusquam reperiri scribit Athanasius in *Synopsi.* Pro « Domini, » reposuimus « Deo, » veteris codicis auctoritate. Josephus porro lib. viii *Antiq.* ait Salomonem parabolarem atque similitudinum fecisse libros tria millia. Hos rabbini tradunt in devastatione urbis una cum libris legis combustos esse per Nabuzardan, militiæ Chaldæorum præfectum, nec postea reparatos esse. Scri-

⁷² Lib. ii cont. Parm.

psit item *Hascirim*, hoc est canticorum vel carminum quinque millia; sive, ut Josephus exponit, carminum libros quinque millia, ex quibus unus tantum, qui *Canticum canticorum* inscribitur, remansit: ceteris incendio Ierosolymorum absumptis. Disputavit quoque, ut ex lib. III. *Regum*, c. IV colligit Hieronymus, de viribus, naturis et moribus jumentorum, voluerum, reptilium et piscium; quod eodem cum aliis incendio deflagavit.

Et regina Austri. Franciscus Alvares ac *Historia Æthiopica* vocant illam Makedam et Nicanlam, quæ telem imperii constituerit in Saba insula Nili, quam postea Canhyes Meroen appellavit. Aiunt etiam feminam illam nupsisse Salomoni, et ex eo filium suscepisse, quem nominavit Melich et David. Rursum, in Æthiopianum secum abduxisse duodecim Judæorum millia, mille videlicet ex singulis tribubus, quibus ibidem magno numero propagatis, nobiles Æthiopus et semine Israëlitis etiam hodie prognatos se es e gloriantur. Stat etiam hodie latissimum magni Negus, seu Pretiosi Joannis illic imperium, in quo religio Christiana primum ab eunuchis, deinde a beato Mattheo propagata et confirmata utrunque servatur. Qui de his copiosiora cupit, consulat scripta ejusdem Alvari, Damiani a Goes, Osorii et Maffei.

Et fecit Salomon malignum. Idolis gentium non tantum delubra arasque erexit, verum et ipsa sacrificavit, ut Tryphon obijcit et exprobrat Justinus. Tertullianus lib. V *Contra Marcionem*: « Salomon per mulierem in idololatriam usque pertractus est. »

Et propter Dominum. De vero Christi descensu ad inferos, ut inde animas patrum abduceret, sic conspicua sunt hæc, ut sensu communi epeant qui alio derivare conantur; de quo articulo largius in extremo libri sequentis. Tantum hic indicabo Clewensem Alexandrinum mira ascribere de hoc descensu Christi, prædicatione et multorum conversione apud inferos, lib. II et VI *Stromaton*, quæ ex Hermetis seu Pastoris revelationibus confirmat.

In nostram autem correptionem. Similia et Justinus martyr: « Prodest scire conversationes a ratione alienas, ne quis improviso studio in eas incidat; » *Epist. ad Zenam et Serenum.* Vide Chrysostom. in psalm. L.

Cum usuris. Sex has voces, ex vet. cod., consentiente textu evangelico, restituimus.

Ejusdem adnotationes in cap. 46.

Pag. 265. *Sine dubitatione igitur.* Transgressionem et ultiones veteris populi non arguunt alium Deum esse ab eo, quem Christus in Evangelio prædicavit; quandoquidem is qui olim in Israelitæ animadvertit, hodie quoque peccata suorum ulciscitur.

Non bene sensit. Οὐκ εὐδόκησεν, id est non gratos et acceptos habuit universos Hebræos; sicut et capite superiori, « non in pluribus eorum bene sensit Deus, » quod alii reddiderunt: « plures illorum non approbavit Deus. »

Qui non obediunt Evangelio. Ita vetus codex. Vulgata editio et textus Græcus, μη ὑπακούουσι τῷ εὐαγγελίῳ: expunximus, « audiunt Evangelium. »

Pag. 265. *Et temporaliter.* Augustinus pereuntium illarum civitatum parvulos saltem et infantes, qui criminibus parentum rei non erant, a gehennæ æternis suppliciis liberatos esse sibi persuadet in *Quest. ex. Vet. Test.*, q. 13.

Ejusdem adnotationes in cap. 47.

Pag. 265. *Valde insensatus.* Insensati sunt et furiosi, qui alterum Deum a creatore nituntur introducere, propterea quod auctior sit fides et gratia novi testamenti, majorque a nobis et justitia requiratur. Unus namque et idem Deus varie genus ho-

minum disponit, et mors Christi fidelibus est salus, infidelibus perditio.

Pag. 266. *Sic et pœna.* Hoc argumentum ex c. 1 ad Heb. sumptum est: « Irritam quis faciens legem Moysi, » etc.

Isti erunt semper. Evertit Platonica supplicia et vicissitudines, quas postea plus æquo misericors excogitavit Origenes; sed copiose in easdem deserit Augustinus XXI *De civit.*, a c. 12 usque ad 20.

Qui tunc temporaliter. Vet. cod. auct., « tunc » pro « nunc; » ut mox « salvavit » pro « salvabit » reposuimus.

Ejusdem adnotationes in cap. 48.

Pag. 266. *Sed induravit.* Dissolvit argumentum Marcionitarum, quod Deum malorum auctorem facere nitentur, quia dicitur excæcasse Pharaonem. Hoc autem vult intelligi ea phrasi dictum, qua in Evangelio et Apostolo Deus tunc excæcare, indurare et tradere in reprobum sensum dicitur, cum faciem avertit, gratiæ subsidium subtrahit, et in tenebris illos manere permittit, qui sponte eas sibi elegerunt; quod exemplo desumpto a sole eleganter declarat. Eodem pacto isthæc interpretantur Tertullianus lib. II *Cont. Marcionem*, Archelaus Mesopotamiæ episcopus apud Cyrillum Jeros. catechesi 6, et omnium uberrime et acutissime Augustinus lib. *De prædestinatione et gratia*, cap. 15, lib. *De prædestinatione sanctorum*, cap. 8 et lib. *De gratia et libero arb.*, cap. 21, 22, 23.

Incrassa cor populi. Vetus cod., « incrassatum est; » atque ita legit Tertull. lib. III *Cont. Marcionem*.

Sed nullificant eum. Sic etiam Tertullianus loquitur lib. IV *Adv. Marc.*, cap. 14: « Ne metueritis ignominiam ab hominibus, et nullificatione (id est contemptu et despiciatione) eorum ne minuamini. » Et alibi non semel « nullificamen, » pro contemptu idem usurpat.

Et ideo mittit Deus operationem. Sic ex vet. cod. et contextu Græco Apostoli restituimus; excusi cod., « mittit operationes. »

Pag. 267. *Si igitur et nunc.* Non negat Dei pietatem et gratiam effusam esse in universum genus hominum; aut Deum pro diversis meritis diversa illis reddere præmia: sed id prædicat et explicat quod dicit Apostolus, Deum quosdam tradere in reprobum sensum, et in tenebras quas ultro elegerunt incidere; illis ipsis, non Deo, tribuens propriæ reprobationis et perditionis causam.

Sed in infidelitatis præcipitaretur pelagus. Ita vet. codex; excusi vero, « infidelitate præcipitaretur pelago. »

Ejusdem adnotationes in cap. 49.

Pag. 267. *Qui vero exprobrant.* Marcionitas intelligit, quos fraudem illam Hebræorum in Ægyptios, Creatori maxime objecisse auctor est Tertullianus lib. II *Contra Marcionem*. Augustinus, quæst. 39 super Exodum, Hebræos omni suspitione furti liberat: « quia enim, ait, hoc Deus jussit, qui noverat quid quemque pati oporteret, hi furtum non fecerunt; sed Deo jubenti ministerium præbuerunt. » D. Alcimi episcopi 172 Viennensis, viri perantiqui, versus non inelegantes subnectere non erit injucundum:

..... *Portantur avari*

Sic Pharaonis opes, quem tunc mercede soluti,

Servitii longam credas laxasse laborem.

Gregorius id allegorice explicat XVIII *Moral.*; cap. 17.

Si enim non typica. Codices excusi omnes, « sic enim nos in typica. » Adidimus deinde octo vocæ virgulis conclusas, ex veteri codice.

Ministratio. Prius erat, « miseratio. »

Qui emit. Quis autem. Quindecim has voces desiderabant omnes excusi codices; quas ex veteri restituimus.

Qui in regali aula, Fidem Christi ad illustres usque imperii Rom. ordines et principes hoc sæculo penetrasse, ex his manifestum est. Processum et Martinianum non infimæ sortis milites, pro Christo sub Nerone martyrium passos esse narrat Vincen- tins, Petrus de Natalibus et Bergomensis. Alexandri episc. Rom. opera Hermetenrurbis præfectum, cum uxore et liberis; nobiles deinde viros Trebellium, Pertinacem, Zenonem patricium, Eustachium for- tissimum ducein, Achaicum principem, Heliadem ducein, Theodorum magistrum militum, et Carce- rianum alterum exercitus ducein, pietatis Christianæ ergo, Adriano imperante, martyria subisse scri- pserunt posteriores. Sub Antonio Pio, M. Antonio Vero et Commodo imp., stipendia meruisse non tantum gregarios milites, sed rei militaris præst. in- tissimos etiam copiarum Romanarum et legionum duces, qui Christo nomen dederant, ex apolo- gis et legationibus Justini, Melitonis, Athenagoræ, Tertulliani, scriptisque M. Aurelii Antonini ad S. P. Q. R. facile colligitur.

Et edificaverunt eis civitates. Josephus addit Ægyptios adegisse Hebræos ad substructiones illarum pyramidum, quæ inter septem mundi miracula numerantur, lib. 11. Antiq.

Quid igitur injuste gestum est. Hebræi longum tempus in Ægypto, in lateribus, muris, urbilibus faciendis consumperunt. Dominus igitur mercedem aliquam laboris sui eos percipere voluit, ideoque illos hac calliditate uti. Nam et Ægyptii regi suo operam suam navarant, ait Theodor. quæst. 23 in Exodum. Tertullianus vero: « Non ad fraudem, in- quit, sunt instincti Israelitæ, sed ad mercedis compensacionem, quam alias a dominatoribus exigere non poterant, » lib. IV Cont. Marc.

Pag. 268. Et reliqua quæcumque beneficientes ju- stificamur. Et paulo post: Hæc in dominicis util. itas convertentes, justificamur. Non posset quidpiam clarius et certius dici pro necessitate bonorum ope- rum, cum ad justificacionem, tum ad salutem, contra Simonianos, pseudo-apostolos, Eunomianos, Lu- theranos, et Calvinianos, solius fidei assertores.

Ex adnotationibus J. Ern. Græbii in cap. 49.

Pag. 267. Imputant populo... et ipsis non impu- tant. Ægyptiis scilicet, qui iniquissime cum Israë- litico populo egerant. Idem vero Marcioni ad hanc objectionem respondit Tertullianus lib. 11 contra ipsum, cap. 20, his verbis: « Age, infelicissime hæretice, teipsum ex postulo arbitrum; cognosce in vitamque gentem prius, et ita de auctore judicabis. Reposcent Ægyptii de Hebræis vasa aurea et ar- gentea; contra Hebræi mutuas petitiones instituunt, allegantes, sibi quoque eorumdem Patrum nomine ex eodem Scripturæ instrumento mercedis restitui oportere illius operariæ servitutis, pro civitatibus et villis ædificatis. Quid judicabis, optimi Dei cle- tor; Hebræos fraudem agnoscere debere, an Ægy- ptios compensacionem? »

Insigne aurum. « Non signato, » cujus modo mentio facta, opponitur.

Pag. 268. Fugati fueritis. Fallor, an Irenæus vel interpres hoc potius, quam « deficiendi » verbo uti voluerit, quod « receptioni » in æternis tabernacula egrege respondeat, cum contra id « delicere » ali- quanto obscurius esse videatur.

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 50.

Pag. 268. Typus et imago fuit. Auctoritate vet. eod. delevimus « ilebat; » et paulo post, eam pro « eum » substituiimus. Cæterum, ut figuræ istius partes singulas copiosa oratione tractarunt Orige- nes, Isidorus, Rabanus, et Rupertus; sic excultis versibus suis cecinerunt Sedulius presbyter, et Al- cimus Viennensis. Illius sunt:

Pervia dicti patuerunt cærula ponti

A In gremium revoluta latus, undataque tellus
Cognatis et oliatur aquis, ac turba pedestris
Intrat in absentis pelagi mare, perque profundum
Sicca peregrinus stupuerunt marmora plantas.
Mutavit natura viam, medinunq; per æquor
Ingreßiens populus, rade jam baptismum gerebat:
Cui dux Christus erat, clamat nam lectio, multum
Vox Domini super exstat aquas, vox denique Verbum

[sat.
Verbum Christus adest, geminæ qui consona legia,
Testamenta regens, veterem patefecit abyssum,
Ut doctrina sequens planis incederet arvis.⁷⁶
Istius, id est Alcimi, libro quinto Carminum ad fi-
nem libri comperies.

Joannes discipulus Domini in Apocalypsi. Ille et multis aliis locis adeo manifeste et constanter au- ctorem Apocalypseos docet fuisse B. Joannem evan- gelistam, ut crasse impietatis sit ea de re amplius ambigere. Quoniam autem duobus libris accurato et erudite hoc negotium pertractavit vir æque pius ac doctus F. Franciscus Titelmanus ordinis Mino- rum, adversus Erasmi censuras et adnotata, in confutandis Calvini et Bodini dubitationibus super eadem re, non immeritò abnotat.

Pag. 268. Neque fieri similes Cham. Cham impu- dentem patris irrisorem typum hæreticorum ges- sisse, post Irenæum his docet Augustinus XVI De civit., cap. 2: « Cham porro, qui interpretatur cal- lidus, quid significat nisi hæreticorum genus calli- dum, non spiritu sapientiæ, sed spiritu versipellis astutiæ; quod solent hæreticorum fervere præcor- dia, et pacem perturbare sanctorum? » Eadem Augustini verba transcripsit Eucherius Luglunen- sis lib. II in Genes., cap. 2.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 50.

Pag. 268. In suam hæreditatem. In terram sanc- tam videlicet, in qua cum Christo rego suo Eccle- siam in fine mundi futuram credidit Irenæus. Sed de hoc felici Adellam statim plura vide sub finem libri 7.

Inveniet easdem plagas, etc. Respexit Irenæus « plagas septem novissimas, in quibus consummatur ira Dei, » Apocal. xv, 1, quæ sequenti cap. XVI re- censentur. Et sane nulla ibi nominatur, quæ non et Ægyptiis indicta fuerit, ut ex collatione dicti ca- pituli cum Exodi VIII, IX et X patet.

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 51.

Pag. 268. Etenim Lot non ex sua voluntate. Con- cubitus ille, quo Lot ambas filias virgines constu- prasse legitur, Gnosticis istis et Manichæis, ut ex August. colligitur, horrendum et omnibus suppliciis dignum facinus visum est: quibus nostro ævo as- sentiuntur Lutherus, Musculus, Calvinus et reliqua Gnosticorum progenies, Apostolico autem seniori, cujus superiori capite meminit Irenæus, et catholi- cis omnibus Græcis et Latinis, gravissimis de cau- sis, a peccato vel penitus, vel majori ex parte, ipsum liberare placuit. « Non enim invenio eum, » scribit Origenes, « insidiatum esse, aut violentè eripuisse pudicitiam filiarum, sed magis insidiæ passum, et arte circumscriptum, Nullus igitur au- deat (insert Chrysostomus⁷⁴) aut justum, aut justi filias condemnare. Quomodo non esset extremæ de- mentiæ eos quos Scriptura liberat ab omni crimine, nos peccatis plenos damnare? » Et Theodoretus: « Illis qui per ignorantiam peccant, homines quoque ignoscere solent. Nemo igitur jure ac merito Lot succensere potest: quod enim ilebat, ignoravit. Culpandus est quidem (aitunt August.⁷⁵ et Euche- rius⁷⁷) non tamen quantum ille incestus, sed quan- tum illa meretur ebrietas. Proinde illud factum, cum in sacra Scriptura narratur, propheta est; cum vero in illorum vita consideratur, flagitium. Nec rursus tanta reprehensione atque accusatione

⁷⁴ Sedul. Carm. pasch. l. 1, v. 136-147. ⁷⁵ In Gen.

⁷⁶ XII Cont. Faustum, c. 41. ⁷⁷ II in Gen., c. 30.

res digna est, quantam in eam Faustus inimicus et cæca evomuit. » Ambrosius lib. II *De Abraham*, cap. 2. « Inebriatus vino, quid gereret nesciebat. » *Sed consummavit tyrum*. Vet. cod. « sed » desiderat.

Pag. 269. *Per quam duæ filiae*. Non multum huic dissimiles allegorias fusius persequuntur August. XII *Contra Faustum*, cap. 41, 42, 43, 44, 45, et Origenes hom. 5 in Gen.

Veni, potionem tuam nostrum vino. Ab ebrietatis delicto immunem Lot facere non potest Origenes. « Subiacet enim culpæ, ait, quod decipi potuit, quod vino indulsit; et hoc non semel, sed iterum fecit. Ebrietas decipit, quem Sodoma non decepit. Uritur ille flammis mulierum, quem sulphurea flamma non ussit. » Chrysostomus et Theodoretus facile veniam mereri docent, quod ad levandum animi mœrorem, ex charissimæ conjugis metamorphosi et clarissimarum urbium horrendo excidio contractum, liberiores vini usum filiarum manibus porrectum admisit.

Quapropter et ipsæ excusabiles sunt. Si non a toto, saltem 173 a tanto (ut in scholis loquimur) post Irenæum eandem excusat Origenes hiis verbis: « Audierant in fine sæculi terram et omnia elementa ignis ardore decoquenda. Videbant ignem, videbant sulphureas flammis, videbant cuncta vastari, matrem quoque suam videbant non esse salvatam. Suspicate sunt tale aliquid factum, quale in temporibus audierant Noë, et ob reparandam mortalium posteritatem, solas se esse cum parente servatas. Recuperandi igitur humani generis desiderium sumunt. Et quamvis grave eis videretur crimen, furari concubituum patris, gravior tamen videbatur impietas, si humanæ posteritatis spem, servata castitate delerent. Patris mœstitiam vel rigorem vino molliunt et solvunt; singulis ingressæ noctibus, singulæ suscipiunt ab ignorante conceptum. Ultra non repetunt, non requirunt. Ubi hic libidinis culpa? ubi incesti crimen arguitur? quomodo dabitur vitio, quod non iteratur in facto? » Ab hac Origenis sententia non recedunt Chrysost., Theodoretus, et Ambrosius lib. II *De Abraham*.

Conservationem. Auctoritate veteris cod. expronimus « conversationem, » et paulo supra « fructus » pro « fructum; » « ut » pro « et; » inferius quoque « fecit » pro « refecit » posuimus.

Commisus est unitus est. Voce commissendi unitiorem illam, quam hypostaticam vocarunt, duntaxat intelligit, ut supra adnotavimus.

Id est, duæ filiae. Vetus codex: « id est duæ congregationes justificatæ a patre suo. »

Sed statua salis. Origenes aliam meditatæ allegoriam, Lot rationalis sensus et animi virilis, quo semper ad salutem tendimus; uxorem ejus, carnis imaginem tenere putat, quæ semper retrorsum, id est ad vitia, respicit, et voluptates requirit. Sedulii versus factum istud concinne explicantes sunt 19:

*Lot Sodoma fugiente chaos, dum respicit uxor
In statuam mutata salis stupefacta remansit,
Ad penam conversa suam: quia nemo retrorsum
Noxia contempti vitium discrimina mundi,
Respicens salvandus erit, nec debet arator
Dignam opus exercens, vultum in sua terga referre.*

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 51.

Pag. 268. *Quomodoque ad Lot*. Lot ejusque filias a crimine absolvit post Irenæum Joannes Chrysostomus ob eandem scilicet rationem, quod Scriptura eos non culpaverit: « Nullus igitur audivit, » inquit homil. 44 in Genesim, « aut justum (ita cum S. Petro II Epist. II, 7, appellat Lot, aut justi filias condemnare. Quomodo non esset extremæ dementiæ, eos quos Scriptura liberat ab

A omni crimine, imo vero pro quibus tantam apologiam contexit, nos peccati plenos condemnare? » In quibus apologia ista consistat, ipse cum Irenæo aliisque mox declarabit. Contra Manichæi, post veteres Gnosticos, magni criminis loco istud factum habuerunt, uti colligitur ex Augustini lib. XII *Contra Faustum*, cap. 43, ubi mediam ipse viam post Origenem homil. 5 in Genesim ingressus, Lot non incestu, sed ebrietate peccasse quidem docet, attamen non adeo graviter, uti hæretici contendebant; neque siue mysterio et significatione futurarum rerum id contigisse, una cum Irenæo aliisque existimat. Judicium hac de re ferre temerarium puto, ac proinde observandum apostolici presbyteri monitum, ab Irenæo præcedenti capite memoratum.

Neque ex sua concupiscentia carnali. Ipse Augustinus loco citato fatetur, hoc Lot et filiarum ejus factum non ita in S. Scriptura referri, « ac si ille in filias necessaria libidine exarsisset; » aut illæ « in sui patris carnem execrabili amore flagrascent. » Imo longe diversa facti ratio redditur.

Neque sensum neque cogitationem. Eandem excusationem asserit Theodoretus quæst. 70 in Genesim, et ante eum Chrysostomus loco citato, qui Lot idem quod Adæ accidisse ait: « Nam sicut illic ex dormientis latere portio sumpta est, eo non sentiente; similiter et nunc.... Nam id quod illic divina Scriptura, quod immisit (Deus) exatam in Adam, et dormivit; hoc et hic significavit, dicendo: Nescivit quando vel accubuerit, vel surrexerit (filia). » Dices: Sed Lot ignorantia suæ fuit causa, dum se inebriari passus est: Respondet iterum Chrysostomus, hoc non ex incontinentia, sed tristitia accidisse: « Siquidem anxius valde ac mœrens, utpote omnibus simul bonis, et uxore etiam sua spoliatus, permisit ut filia vinum largius affunderent, et quod strubeatam ignorans, ad leniendam mitigandamque tristitiam id fieri suspicabatur, » prout et Theodoreti verba loco citato sonant.

Pag. 269. *Δύο.... συναγαγῶν*. Interpres legis videtur δύο συγατέρας, τοῦτέστι, δύο συναγαγῶν, ita ut ob recurrentem vocem δύο intermedia duo exciderint: nisi dicere potius velis, scribam quempiam ea addidisse. Rem ipsam vero quod attinet, Origenes loco citato non sine judicio contra sensum allegoricum ab Irenæo allatum hæc objicit: « Scio nonnullos, quantum ad allegoriam pertinet, Lot transisse ad Domini personam, et filias ejus ad duo testamenta. Sed hæc qui sciat quid de Ammonitis et Moabitibus, qui ex genere Lot descendunt, Scriptura dicit (*Deut.* XIII) nescio si libenter accipiat. »

Statua salis semper manens. Ita et Clemens Rom. in *Epist. ad Corinth.* memorat στήλην ἀλάς ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης. Atque ex Judæis Josephus lib. I *Antiq.*, cap. 12, de eadem salis statua scribit: Ἰστόρηκα δ' αὐτῆν· ἔτι γὰρ καὶ νῦν διαμένει.

Per naturalia, ea quæ sunt consuetudinis hominis. Menstruum fluxum muliebri sexui naturalem indigitare videtur, utpote quem uxori Lot, licet jam in statuam salis versa, quosdam ascripsisse, vel affluxisse docet auctor carminis de Sodoma, quod inter Tertulliani atque Cypriani opera existat, post medium ita de uxore Lot canens:

*Dicitur et vivens alia jam corpore sexus
Munificos solito dispungere sanguine menses.*

Dum sepe auferuntur, etc. Auctor modo dicti carminis de statua salis:

Quinetiam si quis mutilaverit advena formam.

Protinus ex sese suggestu vulnera complet.

Id Irenæus ad Ecclesiam applicat; de qua gemina quoque habet cap. 64 hujus libri.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 52.

Pag. 260 Hujusmodi quoque. Utriusque testa-

¹⁹ Carm. pasch. lib. I, v. 121-126

menti unicus est auctor, Deus nimirum, qui hunc mundum condidit; hæretici aliter sentientes impia dogmata sua dissimulabant, ne deprehensi a doctoribus catholicis confunderentur.

Præter unum eum. Vetus cod. « eum » desiderabat, et « unum » habebat: utramque lectionem retinui.

Et concedat ab aliquo altero. Sic restituimus ex vet. cod. Alii omnes habebant: « et eum concedat ab aliquo altero, aut per aliam factam conditionem, quæ sit secundum nos, » etc.

Abcondunt a nobis. Simili modo de Arianis conqueritur Athanasius, orat. 1, quod veluti anguilla in sinus mæandrosque lubricarent ⁷⁹, et sese occultare studerent, ideoque aptissimo epitheto, post Tertullianum, vocat illos « bestias lucifugas. » Auctoritate veteris cod. « habent » pro « habet » supposuimus.

Pag. 270. *Apud eos qui in Ecclesia sunt presbyteri.* Scripturam sacram, ejusque sinceram intelligentiam, a sola Ecclesia catholica petendam contendit: quod satis diffuse post ipsum ostendit Clemens Alex. sub finem libri vii *Stromatan.*

Ut disceret homo. « Cicero non confirmaret liberum arbitrium, » ait Augustinus v *De civitate*, cap. 9, « negavit Deum præcium esse futurorum, atque ita dum vult facere liberos, facit sacrilegos; religiosus autem animus utrumque eligit, utrumque constituit, et fide pietatis utrumque confirmat. » Et cap. 10: « Nullo modo cogimur, aut retenta præscientia Dei, tollere voluntatis arbitrium, aut retento voluntatis arbitrio, Deum (quod nefas est) negare præcium futurorum. »

Ejusdem adnotationes in cap. 53.

Pag. 270. *Qui ab initio in universis dispositionibus.* Cum tanta et plane divina opera tribuat Spiritui sancto, ambigendum non est ipsum pie et orthodoxe de illius deitate ac coæternitate sensisse, quidquid blaterent Magdeburgenses. Fulgentius sub finem libri iii ad Trasimundum, et tota epistola ad Donatum, ex iisdem et similibus operibus, quæ una cum Patre et Filio communia habet, concludit adversus Arianos et alios hæreticos ipsam naturam Deum esse.

Judicat quidem omnes. Alludit nimirum ad verba Apostoli I Cor. ii, 15: « Spiritus judicialis omnia, et ipse a nemine judicatur; » ubi Theodoretus: « Qui gratia Spiritus sancti dignus est habitus, ipse quidem ad alios docendos sufficit, aliorum vero doctrina non indiget. »

Ejusdem adnotationes in cap. 54.

Pag. 270. *Nam judicat gentes.* Non de legis Moysæ prævaricatione, quoniam eis data non fuit: et qui sine hac lege peccaverunt, sine lege peribunt ⁸⁰; nec de contempta lege evangelica, si nunquam eis sufficienter promulgata sit; sed de lege nature mentibus eorum descripta et insculpta, quam graviter et multipliciter sunt prævaricati, ut copiose graviterque Paulus disserit magna capituli primi ad Rom. parte, et hic Irenæus insinuat. Etenim cum hac duce unum Deum cognoverunt, et non sicut Deum coluerunt: **174** sed innumeros sibi confluxerunt deos, deaque, imo et ipsis impurissimis dæmonibus immolaverunt filios et filias suas, ut exprobrat Psalmista; ea de re, et plurimum, iisdemque gravissimis sceleribus adversus legem nature commissis recte judicabuntur et damnabuntur. Quod accuratius notandum operæ pretium visum fuit, ut Zuinglianorum lætissimum errorem, quo hujusmodi impuros gentiles ac idololatrias cælis donare non erubescunt, coargueremus.

Zuinglius namque *Expositione fidei*, quam paulo antequam gladio caderet, Francisco I regi Galliarum

A Christianissimo dicavit, de vita æterna his verbis eum alloquitur: « Ille (in æterna vita) visurus est Herulem, Theseum, Socratem, Aristidem, Antigonum, Numam, Camillum, Catores, Scipiones, » etc. Tigurini Germanica confessione sua anno 1543 edita, sui Zuinglii sententiam probant. Bullingerus hanc appellat « cycneam Zuinglii vocem; » Thalmannus, Gualtherus, Lavatherus, Hardembergus, Tossanus, eandem sibi propugnandam sumpserunt: superius nominatis a Zuinglio connumerantes Platonem, et alios honestiores ethnicos, quos et ipsi volunt inter electos referendos esse; in eodem quoque errore volutatus Erasmus, eisdem connexuit Ciceronem, Maronem, Horatium ⁸¹, etc.

Sed bene habet, quod eandem sententiam non solum Œcolampadius in cap. x Job, et Beza libro *De pœna hæreticorum*, id est Zuingliani sacramentarismi commilitones; sed etiam Wigandus, Winshemius et Schlüsselburgus, Lutheranae theologiæ professores, illam opinionem velut impiam ac plane ethnicam publicis scriptis coarguerunt. Ac certe condolare eis qui pereunt, miserationis est humanæ: sed adversus æquissima decreta Dei insurgere, nimis temeritatis et insanie. Exstant autem iudicii divini adversus cunctos infideles et idololatrias (quales superius nominati fuerunt) publica et immutabilia decreta. « Qui non credit, jam judicatus est. Qui incredulus est Filio Dei, non videbit vitam: sed ira Dei manet super eum ⁸². Qui talia agunt (opera carnis, luxuriam, idolorum servitutem, etc.), regnum Dei non consequentur ⁸³. Qui immolat diis, occidetur, præterquam Domino soli ⁸⁴, » etc. Et certe valde peregrinum est, et ab omni ratione prorsus alienum, Zuingianos inferis mancipare omnes suos nostrosque prædecessores, qui in fide Romana, id est catholica, in Christo pie decesserunt; ethnicos autem omnes fidei, spei et charitatis expertes cælo collocare. Sed de his alibi copiosius dicemus.

Ejusdem adnotationes in cap. 53.

Pag. 270. *Neque volentes.* Conjunctionem « et » expunximus auctoritate vet. cod. Et paulo post, « nihil indigenti Deo, » pro « indigente, » reposuimus; in argumentis « judicabuntur » pro « judicantur. » In illis etiam « quemadmodum » pro « quomodo » usurpat suo more.

Ejusdem adnotationes in cap. 56.

Pag. 270. *Non cognoscentes.* Mira Scripturarum connexionione demonstrat duos eosdem plurimum a se dissitos adventus Christi: primum in abjectione, secundum in majestate futurum.

Dissolvens quidem Amalech. Justinus, Tertull., Cyprianus, eam historiam, quæ refert Moysen in formam crucis extendisse brachia, movisse ac protulisse preces ad Deum, tantisper dum Jesus Nave vinceret atque deleteret Amalecitas, scite ac convenienter cum Irenæo accommodant ad mysterium passionis et mortis Domini Jesu Christi; qui in ligno crucis allixus, suis precibus, lacrymis et vinctibus, de morte, peccatis, inferis et diabolo magnos triumphos et ampla spolia sibi et nobis reportavit.

Ejusdem adnotationes in cap. 57.

Pag. 270. *Suum corpus esse confitebatur.* De hac re pro virili diximus in cap. 32, 33 et 34 lib. hujus. *Temperamentum calicis.* Libro quinto vocat « mistum calicem; » quibus liquet perantiquam atque adeo apostolicam esse traditionem, ut aqua vino commisceretur in calice consecrandæ eucharistiæ. Quapropter sicut Encratis et Hydroparastis solam aquam pro eucharistia offerentes, precibus temporibus damnavit Ecclesia, uti docet Clemens Alex., Cyprianus, Epiphanius, Augusti-

⁷⁹ Orat. ad Epict. ⁸⁰ Rom. ii, 12. ⁸¹ Colloq. in convivio religioso; et Epist. præfixa quæst. Tuscul. ⁸² Joan. iii, 18, 36. ⁸³ Gal. v, 21. ⁸⁴ Exod. xxi, 20.

nus; sic nostri hujus sæculi Gnosticos omnes eodem anathemate prosequitur, propterea quod solo vino utantur, et communionem hanc in catholica Ecclesia solitam, papisticum recensaque institutum nuncupent et damnent. Porro ritum hunc, ut a Christo apostolisque profectum asseverant, servanduinque docent Augustinus lib. iv *De doctrina Christiana*, cap. 21, lib. *De eccles. dogm.*, cap. 75, et serm. 119 de tempore; Ambrosius lib. v *De sacram.*, cap. 4, Hieronymus *Com.* in cap. xiv Marci, et *Quæst. Heb.* in lib. Paralp.; Cyprianus epist. ad Cæcilianum fratrem; Alexander martyr epist. 4. Et qui Græce scripserunt ante multa sæcula, Theophylactus in cap. 19; Joan. Damascenus lib. iv, cap. 14; Justinus martyr ad Augustinum prioris *Apologiae*, et Clemens Rom. *apostolorum comes* lib. viii *Constit.*, cap. 17; Jacobus in liturgia per concilium vi univ. ante 900 annos probata; Basilius quoque et Chrysostomus in liturgia; Theodoretus dialogo primo; et concilium tertium Carthaginense, cui adfuit Augustinus, canone 24, idipsum quoque confirmant et probant. Cæterum, verbum « esse » addidimus; et paulo post « suum » pro « sui » reposuimus auct. vet. cod.

Quomodo autem hisdem argumentis, sed fusius explicatis, Marcionem urget Tertullianus lib. *De carne Christi*. « Jam hic responde, inquit, inter-
fector veritatis; nonne vere crucifixus est Deus? Nonne vere mortuus et vere crucifixus? Nonne vere resuscitatus? Ut vere scilicet mortuus, falso statuit inter nos scire Paulus tantum crucifixum. Falso sepultum ingressit. Falso resuscitatum inculcavit. Falsa est igitur et fides nostra, et phantasma est totum quod speramus a Christo. Sceleratissime hominum, qui interemptores excusas Dei. Nihil enim ab eis passus est Christus, si nihil vere est passus. Parce spei totius orbis, qui destruis necessarium decus fidei. » Idem lib. iv *Contra Marcionem*: « Si caro Christi phantasma, nihil ergo remansit in ligno. Nihil pendit etiam post expirationem. Nihil de Pilato postulatam. Nihil de patibulo detractum. Nihil sindone involutum. Nihil sepulcro novo conditum. Atqui non nihil, » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 58.

Pag. 271. *Judicabit autem et eos.* Etiam Valentinianorum reprobabuntur impietates, quibus unitatem Dei reipsa lacerant, tametsi aliud simulent; simulque Christum unicum Dominum nostrum in multas partes plusquam ethnica fraude distrahant.

Propriam quidem emissionem. Libro i pluribus in locis dixit, Gnosticos unicum Christum Dominum nostrum in quatuor distrahere, in Monogenem, Verbum, Christum et Salvatorem, et horum unicuique probolas seu productiones et emissiones assignare; quod hic rursus commemorat.

Inimicus est enim ille mihi. Verba sunt quibus Achillem, Ulyssi multa ex Agamemnonis parte pollicenti, si in ejus gratiam rediret, et bellum pro Græcis adversus Trojanos redintegraret, respondentem facit Homerus, *Iliados* nono:

Ἐχθρὸς γάρ μοι κείρος ὄμῳς Ἄιδας κύλησιν
Ὅς ἔδραρον μὲν κεύθει τριφρεσίν, ἄλλο δὲ μάστι.

Ejusdem adnotationes in cap. 59.

Pag. 271. *Quomodo possunt salvari.* Locum hunc nominatim citat Theodoretus dialogo 2. Fulgentii sequentia verba aliquid lacis afferent: « Nullatenus namque humana natura, ad auferendum peccatum mundi sufficiens atque idonea fieret, nisi unione Verbi Dei, non naturali confusione, sed solum personali unitate transiret. » Lib. *De incarn. et gratia Domini nostri*, cap. 4.

Vel quam. Ita vet. cod.; excusi, «quemadmodum.»

Quomodo autem eum. Veteris cod. lectio nonnihil variat; eam malui signare, quam quid immutare;

“ Gen. 1. 25. “ Tom II Colloq., pag. 28 et 101.

A habet ergo: « Quomodo autem adversus hominem fortis erat, qui non solum vicit hominem, sed et detinebat, quem sub sua devicit? Et eum quidem qui vicerat, vicit, » etc.

Ad cujus similitudinem Dei factus est homo. Vocem « Dei » expunximus, auctor. veteris cod. Porro quod hic obscure innuit, id clare libro quinto explicat; nempe ad imaginem Verbi Dei humanam naturam olim assumpturi, Deum ab initio efformasse hominem, eam dixit: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram ». Sic et Tertullianus sensit lib. *De resurrectione carnis*. « Quodcumque, inquit, hujus hominis exprimebatur, Christus cogitabatur homo futurus. » Consentit et Origenes hom. 1 in Genesim his verbis: « Quæ ergo est alia imago Dei, ad cujus imaginis similitudinem factus est homo, nisi Salvator noster, qui est primogenitus omnis creaturæ? » etc.

175 *Ejusdem adnotationes in cap. 60.*

Pag. 271. *Quemadmodum enim.* Pro «quomodo» suo more. Cæterum Marcionitas intelligit, de quibus lib. i, cap. 29, et libro isto, cap. 14 et 57.

Putativum est igitur. Tertullianus lib. *Contra Val.:* « Omnia in imagine urgent, plane et ipsi imaginarii Christiani. » Et Iguatius: « Omnes ejusmodi hæretici cippi sunt et sepulcra mortuorum, in quibus duntaxat mortuorum hominum nomina inscripta sunt. » *Epist. ad Philadelphenses.*

Cæterum, prioribus hisce Gnostichs posteriores meliores nec haberi nec dici posse, Lutherus et Calvinus, qui illos a teneris unguiculis educarunt, quosque intus et in cute norunt, palam et affirmate asseverant; quibus hac in re non consentire non possum. Ille Postilla Domin. 1 Adventus Saxoniæ et Wittembergenses suos, multo quam dum sub Rom. pont. agerent, deteriores atque ad omne sceleris genus procliviores, rursus et Solomitis flagitiosiores factos testatur. Iste, hæresi suæ addictos omnium mortalium sceleratissimos et facinososissimos esse convincit; deinde cum verba illorum sceleribus suis congrua invenire non potest, tetra monstra et malos genios humanam formam indutos appellat; concione 10 ad Ephes. Gallice script.

Omnia apud eos. Expunximus «omnes» auct. vet. cod.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 60.

Pag. 271. *Vere se putant disputare.* Negat doctrinam atque argumentationes istorum hæreticorum in veritate fundatas esse, si Servator noster phantasma fuit. Forte enim loquela, perinde ut externa specie homines delusit, cujus tamen verbis omnis Christianorum doctrina innititur.

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 61.

P. 271. *Judicabit autem et pseudoprophetas.* Marcionitas præcipue intelligit, quos spiritum propheticum ab Ecclesia arcere, ut coëtibz suis arrogarent, dixit lib. iii, cap. 11. Marcum etiam Valentinii sectatorem perstringit, cujus imposturas habes supra libro primo, cap. 8 et 9. Horum autem omnium insolentiam et arrogantiam pedibus et manibus sequuntur inter Gnosticos posteriores Anabaptistæ, quorum dux Muntzerus se sibi que adhærentes coëtibz prophetas vocabat; id quod a Luthero didicisse eos arbitratur, quem Eliæ et Joannis Baptistæ summorum prophetarum spoliis exornatum esse a suis conqueritur Calvinus. Quinetiam Rebenstock commensalis Lutheri refert eum frequenter dicere solitum: « David, Daniel, Isaias excellentissimi fuerunt prophætæ. Ego sum Isaias, Philippus Melancthon, Jeremias. » Et alias: « Ego Isaias, Philippus Jeremiam præ se fert. » Et ne Luthero Calvinus haberetur inferior, etiam prophætæ gloriosum nomen non solum simius ejus Beza illi tribuit, verum etiam Hier. Bolsecus illius frequens auditor sæpe eundem Calvi-

num in hæc verba pro suggesto prorumpentem se audivisse testatur : « Ego propheta sum. Ego errare non possum. Ego a Deo missus sum. » Nec de hujus fide ambigendum, quando in concionibus in Danielsen Rupellæ 1563 editis, legitur, quod prophætæ titulo sepe exornaret; et in eos qui agere ferrent, furemter debaccharetur. Vide quid alienatio mentis valeat! At non effugient diatribæ iudicium Dei istiusmodi ventosi pseudoprophætæ.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 61.

Pag. 271. *Et pseudoprophetas.* Marcionitas et Marcios hæc ferre adnotat Feuardentius: ego potius Montanistas, sive Cataphrygas, quorum secta longe lateque spargi cœperat, cum Irenæus hunc et præcedentem librum scriberet. Hos enim nomine ψευδοπροφητῶν insignitos legimus, non modo in inscriptionibus capp. 14 et 16, lib. v *Historiæ Eusebii*, sed et in ipso hoc cap. 16, parum ab initio pag. 179 edit. Valesii anonymus auctor in opere contra Cataphrygas, ψευδοπροφητείας eos accusat, et circa medium pag. 181, ψευδοπροφητικὸν πνεῦμα appellat, etc. Sed et reliqui characteres Montanistis congruunt, ut ex sequentibus adnotationibus patebit.

Aut propter vanam gloriam. Anonymus auctor modo laudatus loco citato pag. 180, notat Montanum ἐν ἐπιθυμίᾳ ψυχῆς ἀμέτρῳ φιλοπρωτείας, δόνατα πάροδον εἰς ἐξουσίαν τῆ ἀντικειμένης, et immo-dica primi loci captum cupiditate, aditum in se adversario spiritui præhuisse.

Aut ad questum. Apollonius in lib. contra Cataphrygas apud Euseb., lib. v, cap. 18, pag. 184, de Montano ait: Ὁ πρακτικῶς χρημάτων καταστήσας, ὁ ἐπὶ ὄνομτι προσφορῶν τὴν θεωρητικὴν ἐπιτεχνώμενος, ὁ σαλάρια χορηγῶν τοῖς κηρύττουσιν αὐτοῦ τὸν λόγον, ἵνα διὰ τῆς γαστριμαργίας ἡ διδασκαλία τοῦ λόγου κρατύνηται, etc. Et mox pseudopropheticam accusat, ut ipse εὐλοφίαν καὶ χρυσοῦν, καὶ ἀργυροῦν, καὶ πολυτελεῖς ἐσθήτας, etc. Confer de Theodosio, p. 185. Paulo post universe de his scribit: Δειξίμεν γὰρ τοῖς λεγομένοις παρ' αὐτοῖς προφητείας καὶ μάρτυρας, μὴ μόνον παρὰ πλουσίων, ἀλλὰ καὶ παρὰ πτωχῶν, καὶ ὄρφανῶν, καὶ χηρῶν κερματιζομένων.

Secundum operationem mali spiritus. Luge anonymi scriptoris verba loco citato pag. 180.

Pag. 172. *Ἐπινοουτὸν καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἐν τοῖς ἀνθρώποις.* Σκηνοβατεῖν, hic in bona accipiendum significatione; sic non necesse erit cum Colelerio, tom. III *Monum. Eccl. Græcæ*, col. 676, addere, ἐξηγησάμενον. Cæterum nisi Latina sint corrupta, vetus interpres pro καθ' ἐκάστην γενεάν ἐν τοῖς ἀνθρώποις, legit, καθ' ἅς ἦν (nempe videtur), ἐν τῷ ἀνθρώπῳ γένηται. Sed Damasceni lectio genuina esse colligitur ex cap. 53, et clausula sequentis cap. 66.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 62.

Pag. 272. *Iustificabit autem et eos.* Graviter et severe inquit Dominus in eos, qui Ecclesie magnam et illustre Christi corpus ob modicas causas schismatibus suis dividunt, peccato omnium gravissimo semetipsos involventes; sicut et in omnes qui extra illius communionem et unitatem inventi fuerint.

Nulla enim ab eis. Schismatis crimen, quo sancta Ecclesie unitas laceratur variis hæreseon sectis, adeo grave et horrendum existimaverunt Patres, ut nullis tormentis satis expiari posse crederent; quod et hic aperte iudicat Irenæus. Aliorum omnium gravissimum esse post Clementem Roman. lib. vi *Constitut.*, cap. 4, ideo colligunt Optatus Milevitanus et Augustinus, quod fratricidis, incendiariis, adulteris, idololâtris, penitentiae locum Deus reliquerit, vel suppliciiis lenioribus in ipsos animadvertit; schismaticos vero, subiecto respiciendi tempore, vel cœlestibus ignibus absumpserit, vel hiatu terræ viventes corpore et

A animo ad tartara brevi momento præcipitaverit. Quis iam dubitaverit hoc esse acerbissimum commissum, quod est gravius vindictatum? Libro primo *Contra Parmenianum*, libro II, *De baptismo contra Don.*, cap. 6. Disserit quoque hæc de re Dionysius Alexandrin. apud Eusebium lib. vi *Hist.*, cap. 57, contendens omnia potius incommoda subeunda esse, quam Ecclesie Dei discindere concordiam; illudque martyrium, quod quis perpetitur ne dirimatur Ecclesie consensus, multo plus habere commendationis, quam illud quod suscipitur ne idolis omnino immoletur; quæ utinam accuratius multi hujus ætatis attenderent!

Extra Ecclesiam. Ex his manifestum est hæreticos et schismaticos non esse vera membra Ecclesie catholice: id est non oves, sed hircos; non palmites vitis, sed arida sejunctaque sarmenta; non filii sponsi ac sponsæ, sed nothi ac spurii, ex patre diabolo et meretrice hæresi prognati⁶⁷. Hinc Tertull.: « Si hæretici sunt, Christiani esse non possunt. Cum exierunt ex nobis, desierunt esse et nobis. » Et Lactantius lib. IV, cap. 30: « Cum Marcionitæ aut Ariani nominantur, Christiani esse desierunt. » Huic sententiæ assipulantur Cyprianus lib. *De unitate Ecclesie*; Hieronymus *Dialog. contra Luciferianos*. Quinetiam Theodosius et Valentinianus publicis legibus prohibuerunt hæreticis Christianorum sibi nomen usurpare, sed auctorum erroris quos sequerentur.

Judicabitur. Delevimus « judicatur » auctoritate veteris cod.

Et dispositionis ejus. Vetus cod., « et dispositiones ejus, per quas factus est homo Filius Dei, » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 63.

Pag. 272. *Constant.* Sic vetus codex; excusi omnes « consistunt. » Docet autem agnitionem veritatis, et Scripturarum sinceram germanamque interpretationem a veteri Ecclesie statu et ordine petendam esse, ubi charitas cunctarum virtutum maxima viget et valet. Sic et Augustinus Donatistas ad Ecclesie subsellia remittens scribit: « Quisquis falli metuit alicujus obscuritate questionis, Ecclesiam de illa consulat, quam sine ulla ambiguitate Scriptura sancta demonstrat. » Lib. II *Contra Cresc.* c. 33.

Et character corporis Christi. Ita pro « character. » ex vet. cod. restitutum. Vult autem signum et notam veræ Ecclesie, qua eam ab intellectualium, hæreticorum et schismaticorum conciliabulis internoscamus, esse successione episcoporum 176 per universas illius sedes. Quæ vero ad hunc locum illustrandum pertinent, diximus ad initium libri III, et lib. IV cap. 43.

Custodiâ. Vetus cod. « custoditione, sine actione Scripturarum tractatio plenissima. »

Quod est pretiosius. Charitatem primum locum inter virtutes; et omnia Spiritus sancti charismata obtinere docet; quod Apostolus I Cor. XII eleganter persecutus est.

Supereminentiâ. Exponimus « supereminentiâ, » vet. cod. auctoritate.

Ejusdem adnotationes in cap. 64.

Pag. 272. *Quapropter Ecclesia.* Martyrium copiosius ac illustris exercitum, qui in sola Ecclesia catholica esse potest, palam testatur de ejus in Deum dilectione ac eandem multo magis augeri, cum per tyrannos imminui et debilitari putatur. Tantum vero abest, ut hæreticorum sectæ martyres habeant, ut etiam martyrium pro Christo subeundum esse negent.

Reliquis autem omnibus. Basilideus professorem fidem persecutionis tempore, sidentem etiam perjurio negandam, nec subeundum pro Christo martyrium esse, memoria post Irenæum mandaverunt Tertull., Eusebius, Epiphanius, Theodor. et Philastr. Et quia martyrium Dei donum est, quod extra cha-

⁶⁷ Lib. Præscr., cap. 57.

ritatem et unitatem Ecclesiæ nemini conceditur, A ideo negat Gnosticos extra eam aberrantes veros martyres habere, quos in testimonium veræ pietatis et apostolicæ doctrinæ ostentare possint. Idem tradit Clemens Alexand. lib. iv *Stromaton*. Hæc longe atque late perscrutantur Augustinus lib. i *Contra epistolam Parmeniani*, cap. 7, lib. ii *Contra litteram Petilianæ*; lib. iii *Contra Cresconium*, cap. 48; lib. ii *Contra secundam Gaudentii epist.*, cap. 19 et 20; lib. ii *De baptismo*, cap. 10, et lib. iii, cap. 16, et Cyprianus epist. ad Antonianum; et libro elegantissimo *De unitate Ecclesiæ*: ex quibus omnibus tantum Augustinum audi: « Hæretici faciunt opera latronum et dæmonum, et gloriam sibi vindicant martyrum. Vivunt latrones et volunt gloriari martyres. »

Constat porro hujus ævi hæreticos per legitimum magistratum sublatos de melio non esse pro martyribus censendos, quantumvis tales videri conentur et a consortibus prædicentur; quandoquidem extra Ecclesiam et unitatem occumbant, idque etiam non propter fidem cathol., sed quod eam abnegaverint, et impias, sceleratas, seditiosasque hæreses complexi, in eisdem alios pertrahere conati sint. Quid quod etiam de temetipsis hoc ipsum palam agnoscant et fateantur? Lutherus namque de primo duce ac pseudomartyre Zuinglio in bello pereunte interrogatus num damnatus esset, respondit: « Zuinglius tanquam latro mortuus est, quia voluit alios adigere ad suum errorem, et propter hanc causam in bellum profectus et interfectus est. Deus est justus iudex, ejusque judicium rectum, qui blasphemos et contemptores verbi sui non sinit impunitos, sed misere pereunt. » Rebenstock, tom. II *Colloq. Lutheri*, pag. 36. Scribit etiam Joan. Jezerus Sacramentarius, lib. *De diuturnitate belli eucharistici*, pag. 57, Westphalum lib. contra Lactium Polonium, « Calvinianus, Anglos, atque Gallos, pro hæresibus suis afflicto, diaboli martyres » nominare. Et pag. 93: « Lutherani asserunt nostros esse mendaces, falsarios, sacramentiperdas, corruptores testamenti Christi, ruere in tartara, diaboli martyres, gladio potius magistratus quam verbis refellendis, » etc. Idem autem e contrario de Lutheranis, quos non nisi anthropopagorum, Christianidarum et arcolatarum habent loco, ut idem Jezerus, pagina 93, testis est, Calvinianorum esse judicium; et Anabaptistarum de utrisque, ut et ipsi utrosque damnant, apertius est quam ut proximioribus verbis demonstrarem.

Sed neque quidem. Hic aliqua adhuc desiderantur, quæ ex vet. cod. restituere non potuimus. Habet vero: « Sed neque quidem necessarium esse dicentibus tale martyrium. Esse enim martyrium verum secundum sententiam eorum, » etc.

Cum martyribus nostris. Eusebius lib. v *Hist.*, cap. 16, elegans fragmentum ex libris Apollinarii Hierapolitani episcopi contra Montanum transcribit, quo docet Marcionitas et Montanistas adversus catholicos jactitasse martyres sese plurimos habuisse, hocque certum esse argumentum virtutis et potentis in prophético eorum spiritu abditæ, volebant. Istud autem omnino a veritate alienissimum pronuntiat Apollinarius: quandoquidem catholici martyres temporibus persecutionis, si forte quosdam ex hæreticis secum trahi conspicarentur, et in fidei confessione, et suppliciiis cum illis communicare detrectabant.

Hic quoque addere libet, quæ Conradus Schlusseburgius, Lutheranus superintendens, cuidam tenebrioni Sacramentario, martyros sectæ suæ prædicanti, respondet⁹⁹: « Usitatum est Sacramentarius, Anabaptista, Manichæis, et aliis id genus profugis prædicantibus, sua martyria prædicare. Sed

verbum Dei testatur, etiam falsos prophetas interdum in hoc mundo horribiliter divinitus puniri, sicut Paulus ait: falsorum doctorum sine fine perditionem⁹⁹. Ita Jeremias scribit Achab et Sedechiam, falsos doctores, igne assatos esse. Ita etiam Donatistæ olim conquesti sunt de gravissimis persecutionibus et martyriis, quæ sustinuerunt. Sed Augustinus respondit illis, etiam diabolos in toto orbe terrarum perposso esse persecutiones graves⁹⁹. Item, non pœnam, sed causam facere martyrem. »

Sæpe debilitata, et statim augens membra. Justinus in Dialogo: « Quod nos nemo terrere aut domare valet, apparet quotidie; cum enim obtruncemur, crucifigamur, objiciamur bestiis, ignibus, aliisque tormentis tradamur, tamen a confessione non discedimus. Sed quanto magis in nos sævitur, tanto plures pietatem, fidemque per nomen Jesu profiteamur; haud secus quam si quis vitem putatione provocet ad ubertatem fructuum. » Et Tertull. lib. *Ad Scapulam*: « Non deficit hæc secta, quam tunc magis edificari scias, cum cædi videtur. Et ad finem *Apologetici*: « Plures effluimur, quoties metimur a vobis. Semen est sanguis Christianorum. » Hieronymus, fundendo sanguinem et patiendo magis quam faciendo contumelias, fundatam esse Ecclesiam docet, eamque persecutionibus crevisse et martyriis coronatam scribit, epistol. ad Theophilum. Verba hæc B. Augustini omittere nolui: « Civitas Christi quamvis haberet tam magnorum agmina populorum, nunquam adversus persecutores suos pro temporali salute pugnavit, sed potius ut obtineret æternam non repugnavit. Ligabantur, includebantur, cædebantur, torquebantur, urebantur, laniabantur, trucidabantur, et multiplicabantur. » Lib. xxii *De civit.*, cap. 6.

Ejusdem adnotationes in cap. 65.

P. 272. Quod quidem. Superius c. 42 scripsit Abel passionem Christi mortem adumbrasse; et cap. 36 tertii libri Justinum Abel injusto Cain Dominum subjecisse, ut patientiæ cunctis exemplum ederetur; quibus indicat in eodem initiata esse servorum Dei futura martyria. Eadem postea confirmata fuerunt Noe, Lot, Abraham, Isaac, Jacob, Joseph, Moyses, David, Achimelech, Eliã, Jeremia, Isaiã, Daniele, ac cæteris patribus et prophetis pluribus et gravissima ab impiis pro pietate ferentibus⁹⁹; ad quæ hoc capite Irenæum respexisse non est dubitandum.

Ejusdem adnotationes in cap. 66.

Pag. 275. Cum enim et ipsi. Ostendit veteres prophetas velut viva membra Christi, Spiritu sancto prophetasse de regni ejus gloria, de incarnatione, de loco nativitatis, de passione, descensu ad inferos, de resurrectione, ascensione, reditu ad postremum judicium, novi testamenti libertate, item docuisse Patrem, Filium et Spiritum sanctum, unicum et verum Deum.

Retribuere eis qui tribulant nos tribulationem. Græca Pauli sequitur, ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλίψιν. Ambrosius reddidit: « Retribuere eis qui vos deprimunt, pressuram; » Hieronymus et Primasius cum Irenæo « tribulationem » legunt; Vulgata editio, « retributionem. »

Virtutis ejus. Ita vetus codex; excusi, « Dei. »

Veni ad prophetam. In feminino genere usurpat; « Prophetissam habet Vulgata Bibliorum editio. Hieronymus sanctam Mariam interpretatur, quam prophetasse credit, cum in Evangelio loquitur: « Ecce enim ex hoc beatam me dicent⁹⁹, » etc. Cæterum, Cyrillus Alexand. probat lectionem veteris nostri cod. « venit, » habet enim προσήλθε.

Purus pure, purum aperiens vulvam. Adverbium « pure » ex veteri cod. addidimus; quo, ni fallor,

⁹⁹ Lib. iii Theol. Calv., art. 6. ⁹⁹ Philip. iii, 19.

⁹⁹ Luc. i, 48.

⁹⁹ Jerem. xxix. ⁹⁹ Heb. xi, 35, 34, 33, etc.

vult indolentiam munditiamque omnis generis beatissimi et castissimi B. Mariæ uteri in partu Christi prorsum existisse, ac longe secus quam aliis puerperis contigisse; quæ pariundo doloribus commuiter differuntur, vita periclitantur, et nonnullæ pereunt. Ita Tertullianus: «Christus novus homo, nove natus est ex Virgine, Dei Spiritu⁹⁹.» Et lib. *De celandis virg.* Christum eundem ex integra Virgine natum pie docet; quibus mitigare ac mollire mihi videtur dura alioqui verba, quæ lib. *De carne Christi* usurparat. Ad hæc Ignatius epist. ad Heronem scribit: «Decebat opificem non usitata uti **177** nativitate, sed admirabili et nova, ac inaudita, ut Creatorem.» Quod vero miraculum, quæ rei novitas, si more communi ac sordibus et impuritatibus nostris contaminatus intactæ matris uterum aperuisset? Pro rei istius assertione præclara invenies apud Hieronymum, *Apologia pro lib. contra Jovinian.* epistol. ad Pammachium, et Augustinum epist. 3. At apertam fuisse vulvam, urgebis, diserto scribit Irenæus. Respondeo: Phrasis est Scripturæ, quæ simpliciter primogenitus significatur, quoquomodo natus sit. Deinde, Christum vere incarnatum, natum et editum fuisse contendunt Patres, adversus phantasma Marcionis.

Rememoratus est. Supra adnotavimus hanc sententiam, sacrilegio Judæorum, deletam fuisse ex Jeremia propheta, sicut illis exprobrat Justinus martyr in *Dialogo*.

Occidet. Sic vetus codex, cui conformis est Vulgata ed. et Hieronymus; codices excusi, «occidit.»

Pag. 274. Receptionem in celos. Ante Irenæum Dionysius Areopag. in *Cæl. hierarchia*, et Justinus *Dialogo*; postea Ambrosius lib. *De instit. virg.*, cap. 5, versus illos psalmi xxiii dialogum inter Christum ascendentem in cælum et angelos, continere docuerunt.

Ejusdem adnotationes in cap. 67.

Pag. 274. Si autem subit vos. Christus mirabili ac plane novo adventu suo cuncta renovavit; et veteres prophetias, quæ non nisi a Patre suo prodicerant, novis mysteriis et operibus adimplevit; ipsum denique novum testamentum constituit et verbo sua confirmavit.

Pag. 275. Solvere. «Dissolvere,» et recte meo iudicio, habet vet. cod., quoniam Græce est *ἄρῶσαι*, quod magis proprie significat «destruere, demoliri, et abrogare,» quam simpliciter «solvere.»

Donec pertranseat. Expunximus «pertransiet» auct. vet. cod.

Vivet. Ita in futuro legendum indicant Habacuc, et Pauli contextus Græcus Rom. 1, Hebr. x, Galat. iii. Vetus codex etiam secundo «vivit,» præsentem tempore, legit.

Præstabit in novissimo dierum. Quatuor has voces desiderat vetus codex, qui et proxime sequentem sententiam ita legit: «Neque enim casu quodam hæc evenisse potestis dicere,» etc.

Longe erant. Octo voces istas desiderabant omnes codices excusi; eas ex veteri restituumus.

In nullo altero. Eisdem argumentis utuntur Justinus martyr in *Dialogo*, Tertullianus libro *Adversus Judæos*, et Athanasius libro *De incarnatione Verbi*.

Pag. 276. Significans. Delevimus «significabat,» moxque pro «quemadmodum, quoniam;» et «excipit» pro «excipiet» reposuimus, veteris codic. auctoritate. Cæterum, falci nomine, crucem Domini intelligit, utpote ex ligno ferroque clavorum compæctam; quam Abel justi ab injusto fratre mors illata significavit, ut superius dictum fuit.

Ejusdem adnotationes in cap. 68.

Pag. 276. Ab altero autem Patre. Ita restituumus ex vet. cod.; excusi omnes, «ab altero autem Dominum Patrem nostrum.» Colligit ex his quæ prius

A dieta sunt, insaniam illorum coargui posse, qui duos aut plures deos conflungunt: simulque narrat prophetias omnes ab uno Patre Domini nostri Jesu Christi promanasse.

Ejusdem adnotationes in cap. 69.

Pag. 276. Adversus eos. Evincit vana et insana esse, quæ Valentini de Scripturarum sanctarum veritate comminiscabantur; simulque eos non parum contumeliosos esse in Deum, qui per has seipsum manifestat. Insuper, Christum vere fidei, non ignorantie magistrum, pro nostra salute passum; cujus discipuli et servi unanimes sint in fide; cum interea ipsi propudiose inter seipsum dissociant.

In Pleromate existens. Ita vet. cod.; excusi, «mitens,» quod delevimus.

Hoc idem ipse. Octo voces ex vet. cod. adjectivum, expunximus ejusdem auct., «item Spiritu.»

B *Pleromatis.* Expunximus «Pleromatibus;» et paulo post «Horo» pro «hora,» «sursum» pro «rursum» reposuimus.

Pag. 277. De aliquo. Delevimus «quo;» et aliquanto postea «de Verbo» pro «vero,» «protraxerit» loco «protexerit» supposuimus, vet. cod. auct.

Tantæ sunt de uno inter eos diversitates. Commemorat rursum dissidia, quibus primus Gnosticorum exercitus secum dimicavit;isque unanimum perpetuamque Ecclesiæ catholicæ in doctrina fidei consensum opponit: inde jure optimo colligens nihil veritatis aut Spiritus divini inter eos residere, sed in sola Ecclesia catholica, cujus pastores et oves semper eadem de eisdem fidei articulis docuerunt, senserunt, crediderunt. Similes quoque Ariatorum, Eunomianorum, Macedonianorum, Donatistarum, et aliorum quasi meliæ ætatis Gnosticorum pugnas satis effuse describunt Theodoretus, Sozomenus, Socrates, Evagrius et Nicephorus in Historiis ecclesiasticis.

C De postremorum hujus ævi Gnosticorum, id est Lutheranorum et Calvinianorum, mutuis acerrimisque certaminibus, non semel in superioribus disseruimus. Hic tantum, ut Irenæi vestigiis inhæreamus, duntaxat ex parte dicemus, quantæ sunt de uno eucharistiæ sacramento inter ipsos etiam Sacramentarios diversitates: ut vel ipsi conspicientes, quam diversâ, quam adversâ, quam perversâ de unica re scripserint hujus sectæ duces, ab eis abhorreant; vel saltem ab eorum conventibus et hæresibus procul fugientes catholici viri, magis ac magis in sua veraque religione confirmetur ac prolliciant.

1. Ab ipsa Dei nostri omnipotentia exordior, qua fieri nunquam posse blasphemant Zuinglius, contra Lutheri confessionem, et Responsione prima contra Eckium; Petrus Vermilius, dialogo contra Brentium; Beza, libellis contra Selneccerum, Jacobum Andream et Pappum; itemque *Creophagiæ* folio 152; Danæus, in *Elencho hæreticorum*; Erasmus, contra Schegkium; Liberius, in *Synagmate*, et alii passim; ut idem corpus Christi in multis simul locis constituatur, vereque consistat et exhibeatur. Contra vero, Zuinglius ac Ecolampadius in colloquio Marpurgensi concesserunt Luthero «Deum id omnino posse, modo velit.» Heidelbergenses in colloquio Maulbrunensi professi sunt «se nolle in questionem revocare hæc in re omnipotentiam Dei.» Boquinus scripsit, «vertiginosi spiritus esse, ullo modo de omnipotentia Dei litigare.» Volanus libro contra Scargam ait: «Christum posse facere, ut caro ejus tam in cælo, quam in terra sit præsens.» Beza vocat eos fallaces sophistas, «qui negant fieri posse ut quis simul viciet in locis duobus.» Calvinus proflitetur «hoc loco nullum esse certamen de omnipotentia Dei.» Calviniani denique omnes fremunt ac furunt contra

2. Ab ipsa Dei nostri omnipotentia exordior, qua fieri nunquam posse blasphemant Zuinglius, contra Lutheri confessionem, et Responsione prima contra Eckium; Petrus Vermilius, dialogo contra Brentium; Beza, libellis contra Selneccerum, Jacobum Andream et Pappum; itemque *Creophagiæ* folio 152; Danæus, in *Elencho hæreticorum*; Erasmus, contra Schegkium; Liberius, in *Synagmate*, et alii passim; ut idem corpus Christi in multis simul locis constituatur, vereque consistat et exhibeatur. Contra vero, Zuinglius ac Ecolampadius in colloquio Marpurgensi concesserunt Luthero «Deum id omnino posse, modo velit.» Heidelbergenses in colloquio Maulbrunensi professi sunt «se nolle in questionem revocare hæc in re omnipotentiam Dei.» Boquinus scripsit, «vertiginosi spiritus esse, ullo modo de omnipotentia Dei litigare.» Volanus libro contra Scargam ait: «Christum posse facere, ut caro ejus tam in cælo, quam in terra sit præsens.» Beza vocat eos fallaces sophistas, «qui negant fieri posse ut quis simul viciet in locis duobus.» Calvinus proflitetur «hoc loco nullum esse certamen de omnipotentia Dei.» Calviniani denique omnes fremunt ac furunt contra

3. Instit. lib. iv.

⁹⁹ Lib. v cont. Marc. ⁹⁹ In Epigram. ad Truchium.

aos, cum objicimus illis quod divinæ omnipotentis A detrahant.

2. Œcolampadius libro *De verbis Domini*, 1525, visus est probare nihil esse in hoc sacramento quod miraculum dici queat, vel captum hominum excedat. Idem censet Zuinglius in *Exegesi*. Calvinus catholicos et Lutheranos sarcasmis irridet, quod auditis verbis Christi, « Hoc est corpus meum, » miraculum a Christi mente remotissimum imaginentur, et in abyssum omnipotentis seipsos demergant. Subscribit Beza in *Creophagia*, et *Cont. Pappum*. Consentinnt Lavatherus, *Hist. sacram.*; Arctius, *serm. 3 de cœna*; Germanus Bavarus, in *Examine*, et Sacramentarii universi. Contra vero Calvinus in *Iustit.* affirmat « Christum, modo miraculose et impervestigabili, dare nobis corpus et sanguinem suum. » Et in *Optima inveniendæ concordie ratione*, pag. 97, concludit: « Sacramentum hoc a Paulo magnum mysterium vocari; et se in eo miraculum agnoscere, quod et naturæ fines, et sensus nostri modum exsuperat. » Beza quoque *Creophagiæ* folio 66, hoc incomprehensibile mysterium appellat; et *Diallacti* pag. 82 fatetur « sanctos Patre: ingens miraculum illud recte nominasse. »

3. Calvinus ait⁹⁶ substantialem corporis Christi in hoc sacramento præsentiam se semper repudiasse; Christi corpus ibi exhiberi secundum virtutem, non secundum substantiam; carnis substantiam ore non sumi. Zuinglius libro *De vera et falsa religione*, pag. 278 et 292, et in *Expos. fid.*, pag. 36, pari errore tuetur, nullam Christi carnem aut corpoream substantiam illic aut esse, aut recipi. Consentinnt Œcolampadius, lib. *De verbis Domini*, pag. 2; Bullingerus, in 5 decade, et in caput xi primæ ad Cor.; Vermilius, dialogo contra Brennum; Beza, *Creophagiæ* pagina 13. Contra vero, Calviniani omnes, qui in Rupellanam synodum convenerunt, eos omnes suis calculis damnaverunt, « qui noluerint uti vocibus substantiæ et substantialiter in negotio cœnæ. » Heidelbergenses in colloquio Maulbrunensi rogarunt Lutheranos « ne accusarent eos, quasi docerent in cœna Domini corpus et sanguis Christi homines non fieri participes. » Calvinus denique scribit, « ex substantia corporis Christi vitam credentibus inspirari; et substantialem Christi communicationem credentibus (Evangelio Calvinico scilicet) per cœnam exhiberi ».

178 4. Zuinglius lib. *De vera et falsa relig.* pag. 278 et 292, scribit Christi carnem nec spirituales in cœna esse, nec spiritualiter accipi; quandoquidem in Scripturis nullum reperias corpus Christi spirituale. Idem, epistola ad Eslingenses, negat nos vel spiritualiter, vel spirituali modo, corpori et sanguini Christi participare. Idem eamunt Gualtherus et plerique Tigurini. Contra vero Calvinus in Heshussium, cœnam adfirmat « esse carnis Christi spirituales communicationem. » Vermilius in *Disputatione Ozoniensi* tradit, « Christum ibidem spiritualiter a nobis manducari; » idemque prædicat Bullingerus in *Anti-hesi*, Bucerus in cap. xvi Matth., Laschi contra Westphalum, Lavatherus in *Hist. sacram.*, Simlerus contra Jac. Andream. Imo idem Zuinglius epistola ad principes Germaniæ, seipsam coarguens, adfirmat « spiritualiter nos Christi corpore vesci. »

5. Beza in *Confessione Calvin.* et lib. contra Heshus. et contra Brent. tanto intervallo separat corpus et sanguinem Christi a cœna Dominica, quanto distat cœlum a terra. Idem palam affirmavit in colloquio Pissiceno. Tigurini et Genevenses pari errore scribunt; *Formula consensionis* pag. 23 et 24: « Necesse est corpus Christi tanto locorum

intervallo distare, quanto cœlum abest a terra. » Idem sentit Danæus lib. contra Chemnitium; contra vero Calvinus ult. admonit.⁹⁸, « falsum et calumniosum esse, suos verum et naturale corpus Christi a cœna Dominica penitus remove. » Danæus contra Chemnitium proficitur « se non negare Christum corpore et sanguine suo adesse in cœna sua. » Musculus in *Locis* prædicat, « panem cœnæ esse verum pro nobis crucifixum ac mortuum Christi corpus. » Beza denique sui oblitus, ait: « Testamur nos istud ipsum corpus, quod traditum est pro nobis, illum ipsum sanguinem pro nobis fuscum, ipsissimum denique Christum, mediatorem nostrum, rem esse, sive materiam et substantiam sacramenti ».

6. Bucerus in Joannem¹ nuda et vacua signa constituit panem et vinum in cœna, sicut statua Cæsaris dicitur Cæsar; et verbum, *Deus*, per hominem prolatum, significat Deum. Œcolampadius et Zuinglius, *De verbis cœnæ*, in eadem sunt sententis. Vermilius palam testatur², se omnem realem Christi corporis præsentiam ab eucharistia remove. Danæus ait³, sacramentum signum esse rei ab his terris absentis: quod et Calvinus *Contra Westph.* tradiderat. Zuinglius epist. ad Alberum idem sententis, ait hoc sacramentum esse tantum symbolum rerum longe absentium. Contra vero Wolph. Musculus in Matth. scribit: « Dicit Christianus Domini sui verba secutus: Non panem accipio, non vinum bibo, sed corpus Christi sumo, et sanguine Christi recreor; Christus corpus suum dedit, non panem; sanguinem dedit, non vinum. Alium cibum, alium potum in cœna Domini non agnosco. » Calvinus quoque, lib. *De cœna*, ait: « Substantiam corporis Christi nobis in ea dari. » Et *Contra Westph.*: « Illud est mihi extra controversiam, inquit, veritatem hic cum suo signo conjunctam esse. » Denique in cap. xi primæ ad Cor. concludit, « realiter et vere nobis in cœna dari Christi verum corpus et sanguinem. »

7. Joachimus Cureus in *Exegesi* assertit⁴ præsentiam substantialem corporis Christi in cœna esse inutilem. Danæus consentit, scribens contra Chemnitium, ex illa nullam veram et solidam consolationem conscientis nostris afferri posse. Uthenhovius, non modo inutilem, sed et impossibilem, et cum Scripturis pugnantem esse blasphemam. Itemque sentiunt Zuinglius epist. ad Alberum, Gualtherus et Bullingerus in cap. xi primæ ad Cor., Œcolampadius in Actis colloq. Marpurgensis. Contra vero Vermilius, tractatu *De cœna*, Bucerus, in *Retractionibus* super Matthæum, Musculus, in xvi cap. ejusdem, clarissime affirmant, « cum cœna Domini dari remissionem peccatorum. » Calvinus, « non nisi a carne, et per carnem Christi vitam nobis a Deo exhiberi. » Vermilius iterum ait⁵: « Continent sacramenta suo modo præcipua et summa bona quæ habemus: offertur in eis nobis Christus, peccatorum condonatio, et promissio vitæ æternæ. »

8. Gualtherus *Comment.* in I Epist. ad Cor. dicit eos errare, qui ex cœna viaticum quoddam fugunt. Musculus in *Locis*, Bullingerus, decade quinta; Beza *Contra Westph.* idem affirmant. Calvinus, defens. 2 cont. eundem Westph. damnat eos qui ægrotis domi dari permittunt. Arctius, in parte *Probl.*, negat sacramentum ad ægrotos esse deferendum; et *serm. 3 de cœna*, hoc damnat tanquam corruptum Ecclesiæ morem. Contra vero Œcolampadius in I Epistol. Joau. scribit: « Hoc cibo et potu dum vegetamur, in itinere delicere non possumus. In morte denique securi, huc horum mysteriorum tutari nos poterimus. » Cureus in *Exegesi*

⁹⁶ Defensione 2. ⁹⁷ Contra Heshussium. ⁹⁸ Fol. 117. ⁹⁹ I vol. Theolog., pag. 605, 621. ¹ Fol. 153.

² Tract. de Euch. ³ Contra Schneecetum. ⁴ Fol. 121 et 125. ⁵ In cap. x primæ ad Col.

laudat consuetudinem, « qua etiam privatim sacramentum ad ægrotos deferitur. » Vermilius in cap. x epistolæ Corinth. « concedit ægrotis dandum esse. » Hemmingius in *Syntagmate* scribit, « recte fieri, cum singulis ægrotantibus et petentibus porrigitur, ut moriturus vita æterna in Christo promissa obsequetur. » Calvinus denique seipsum suosque damnans, in epistolis, fol. 626, 627, concludit, « propter multas et gravissimas causas, illud sacramentum nulla ratione debere, aut posse ægrotis denegari. »

9. Idem rursus Gualtherus in I Epistolam ad Cor., pagina 170, et in Lucam, pagina 511, scribit eos errare, qui corpora nostra hoc sacramento ad resurrectionem pasci docent. Zuingliani et Calviniani ubique in Germania, Helvetia et Gallia ægrotos ac morituros fraternos suos sine ulla sacramenti consolatione miserimas animas exhalare sinunt. Contra vero in Anglia, « etiam ad contagiosis morbis laborantes deferre præceptum est. » Et Calvinus, tam Gualtherum quam suos assecclas damnans, scribit in libro epistol. « Ab usu sacramentorum rite probatur carnis resurrectio. Cœnæ participatio, ad cœlestis vitæ fiduciam nos invitans, ad sensus etiam corporales dirigitur. » Hemmingius denique in Epist. Pauli, fol. 219, asserit, « illud recte vocari viaticum, propterea quod admoveat nos ante mortem ipsum sumentes, quod Christus sit nobis via ad perpetuam fructiorem Dei; hocque morituris inculcandum esse, quod virtute corporis Christi resuscitemur a mortuis ad vitam æternam. »

10. Melancthon, Beza aliique passim sacramentarii, Christi in eucharistia præsentis religiosam adorationem blasphemio ore vocant ἀπολατρειά; Danæus contra Chemnitium impudentissime et nequissime clamat, eos Dei ore maledictos esse, qui eamem Christi, etiam deitati personaliter conjunctam, adoraverint. Nihil frequentius est in ore Calvinianorum quam in missa horrendam committi idololatriam. Contra vero, auctor *Diallacti* apud Beza probat ex August. lib. iii *De doctr. Christ.*, cap. 9 *Comment.* in psal. xxi et lxxviii, item ex Emiseno, Chrysostomo, Ambrosio, et Theodoro, « veteres non prius carnem Domini manducasse, nisi prius adorassent: illosque graviter peccare qui non adorant. » Vermilius quoque ait: « Quemadmodum audita recitatione quorundam sacrarum verborum adoramus Deum, quamvis verba ipsa non adoremus; ita in sacra communione adoramus quidem Christum, etsi symbola illa externa non adoremus. » Sed et Calvinus se suosque impietatis coarguens, adorationem Christi in eucharistia his verbis concedit: « Si in Christo hoc fieret, dicerem adorationem eam demum esse legitimam, quæ in signo residet, sed ad Christum in cœlo sedentem dirigitur. » Bucerus denique ad episcopum Abrincensem eandem pie et religiose fieri confitetur.

11. Varia et multiplicia corpora Christo affingentes, Christi tandem veram humanitatem negant, ne juxta expressum ejus verbum eandem nobis in eucharistia præsentem exhiberi confiteri cogantur. Cum enim explicite et asseveranter dixerit, se nobis dare hoc corpus quod tradebatur, et hunc sanguinem qui effundebatur; manifeste consequitur eum non verum et humanum corpus assumpsisse, si non verum et humanum nobis dederit: quod est Marcionitarum, Valentinianorum et Manichæorum vetus delirium. Zuinglius namque in *Subsidio* ait corpus Christi semel intelligi naturale, natum ex Maria Virgine; secundo, a mortuis excitatum, et nostris moribus defæctatum; tertio, mysticum. » Et in *Instit.*: « Duplex est caro Christi, inquit, altera quæ in mortem tradita et sublata in cœlos; altera quam in memoriam veræ illius carnis manducamus. » Subscribit illi Bullingerus super cap. xi primæ ad Co-

rinth. Christo confingens corpus duplex, « unum naturale manens in cœlo; alterum spirituale, quous in cœna purgatur. » Idem, decade quinta, duo rursus corpora eidem tribuit, « primum, verum, proprium et humanum; secundum, sacramentale, quod discipulis dedit. » Auctor *Diallacti* apud Beza multis quoque contendit « Christum alterum corpus habere organicum, naturale, verum, suis membris distinctum; alterum improprium, cœleste, divinum, symbolicum, invisibile, impalpabile, informe, nec de Maria Virgine assumptum. » Hieronymus Zanchus lib. ii *De natura Dei*, cap. 6, non modo bicorporem, sed etiam tricorporem Christum his verbis comminiscitur: « Primo, inquit, est quoddam corpus Christi verum et vivum, quod in cœlo perpetuo hæret. Secundo, est corpus mortuum, quod in cœna offertur exsangue et inanimum. Tertio, est novum quoddam Christi corpus Paulo exhibitum (Act. ix; I Cor. i, 5), in hoc formatum 179 scilicet, ne verum Christi corpus a cœlo unquam discedat. »

12. Obsecro, quæ monstra, quæ portenta verborum! Vereordicere. Miseri et exæcati tenebriones non solum sanctissima Christi Filii Dei mysteria, sed et ipsissimum Christum mundi redemptorem et judicem, in fictitum Geryonem, Cerberum et Briareum transformant. O summam Dei in hos ter quaterque blasphemos Sacramentarios patientiam! Sed tarditatem supplicii hujusmodi impicetibus debiti, tandem aliquando gravitate compensabit. Non referam ergo quibus verbis Calvinus, lib. *Contra Heshusium*, superioribus suorum sententiis contradicat; Bullingerus quoque, decade quinta, et secum, et cum illis pugnet, ut his Sacramentarium mutuis de uno eucharistiæ sacramento contradictionibus et disensionibus citius finem imponam. Universas enim referre non est hujus loci.

13. In hoc quidem unum conveniunt adversus Dominum et adversus Christum ejus, ut in verbis Christi: « Hoc est corpus meum, » sit aliquis tropus et figura constituenda; sed cuius speciei æformæ; deinde, quibus verbis adhibenda, plusquam feraciter dissident, ac sese mutuo lacerant et contumunt, quando unusquisque aliam et aliam comminiscitur et statuit. Scribit enim Calvinus *Contra Westphalum*: « Quidam nostrum synecdochem, alii metaphoram, alii metonymiam esse tradunt. » Et *Contra Heshusium*: « Panis est corporis signum, vel figura, vel symbolum; vel panis significat corpus, vel metaphorica, vel metonymica, vel synecdochica est appellatio. » Annon hæc præ errorum et tenebrarum ægitudine, incerti atque perturbati animi manifestissima sunt argumenta? Bullingerus, *Comment. in Matth.*, scribit, « se nemini vel metaphoræ, vel metonymiæ, vel alterius tropi nomine, velle in hac controversia molestum esse; » omnia æquo animo laturus, modo Christus e sacramento suo exturbetur. Aretius asseverat, « illum sermonem Christi esse vel metaphoricum, vel improprium, vel catachresticum, vel metonymicum, vel symbolicum, vel mysticum; qui explicatione debeat illustrari. » Quid his magis tortuosum, inconstans et varium? Sed pergamus confusas istas Babyonicæ turris ædificatorum linguas, despumantes suas confusiones, audire. Joachimus Careus, in *Exegesi*, vocat propositionem illam « vel sacramentalem, vel metonymicam, vel synecdochicam, vel antonomasticam. » Brevis exurgit, ni jam prodierit, ex horum grege, qui ironici, ut Christum velut illusorem naso suspendendum relinquunt, adjiciet.

14. Nec minor quibus verbis adhibetur, digladiatio. Carolstadius in pronomine « hoc » constituendam censet. Zuinglius, lib. *De vera et falsa religione*, hanc sententiam velut frigidam, ineptam,

* Defens. vet. doct. de cœna Domini.

† *Instit.* lib. iv, cap. 17, § 37.

‡ *Com. in Matth.*, cap. xxvii.

§ *Dial.* 1225 editio.

barbaram et impiam condemnat; et in verbo substantivo « est. » per « significat » reddendum, figit. Viretus in suo prolixo volumine sacramentario scribit verbum « est » relinquendum esse verbum veritatis et existentiae; « corpus » vero pro corporis figura et significatione capiendum. Contra vero Beza¹⁰ asserit tropum esse, non in voce « corpus » sed in verbo « est; » Laski autem non in verbis, sed in tota actione cœnæ vult figuram esse ponendam. Zuinglius¹¹ iterum nunc « corpus » pro « divinitate » vult esse intelligendum; mox pro « morte et passione; » illico pro « fide in Christum; » denique pro « commemoratione passionis et mortis Dominicæ; » quasi aliquid eorum traditum et fenum esset pro nobis, vel in ara crucis confixum suspendisset. Germanus Bavarus, in *Examine*, ait statum questionis consistere in verbo « accipite; » Cleinwitzerius contra Hesbuisum, in verbo « manducate; » Tossanus in suo *Consolatorio* jurat « non esse certamen de Christi verbis, sed de verbis et additionibus hominum; » Beza¹² vero auctoritate sua concludit, « verba comedendi et bibendi in sacro cœnæ usu, non proprie, sed figurate, translativè et tropicè intelligenda esse; » Pincierius denique in *Antidoto* vult « Christum in cœna inopia vocabulorum panem dixisse corpus, siquæ improprie et imperfecte loqui voluisse. » Atque hic modum suemque ponimus, cunctos per Deum rogantes et obsecrantes, ut vel ex his perspiciant nullam esse inter sectarios istos in summis rebus concordiam, ac proinde nullam veritatem, nullam denique conscientiarum securitatem, vel salutem; et ideo in unitate fidei catholicæ, quæ semper eadem fuit, vel constanter permanent; vel ad illam cito redeant, si aliquando ab eadem aberraverint. Quæ ad veram sententiam de eucharistia pertinent, diximus in cap. 32 et 34 hujus libri.

Ejusdem adnotationes in cap. 70.

Pag. 277. *Quem enim non confutat.* Parabola de vinea palam demonstrat, eundem Deum hujus mundi conditorem, Christum Filium suum misisse, qui olim prophetas ad populum Israelis destinaret; eundemque a Judæis et gentibus fidei et pietatis fructus jure suo repossere. Vet. cod. auctor. « confutat » pro « confitetur » legimus. Vult enim Christum, vel ea solum parabola, cunctas Valentianorum deliramenta diserte solideque refellere.

Pag. 278. *Sed expansam in universum mundum.* Ecclesiam per universas mundi plagas Irenæi temporibus jam dilatam fuisse, variis exemplis, historiis et auctoribus citatis adnotavimus, cap. 3, lib. 1. Hic tantum observandum, eandem veræ Ecclesiæ notam Irenæo et cunctis Patribus fuisse, quæ nunc est catholica; et ad universa loca, tempora, hominum genera, ad nationes denique omnes et linguas pertinet; et instar solis, fontis et radicis, radius vibrat, rivos diffundit et ramos suos unica in fidei confessione sacramentorumque perceptione ipsa manens, in omnes extendit. Hæc variis Scripturarum testimoniis et validissimis rationibus docet Augustinus, eadem via evincens, nullis omnino hæreticorum sectis nomen catholicum aptari posse, epist. 48, 161, 170; *Breviculo collat. cum Donatistis*, collatione tertii diei; lib. *De ugone Christiano*, cap. 29; lib. *De symbolo*, cap. 10; lib. in *Contra Gaudemium*, cap. 4, et lib. *De unitate Ecclesiæ*, cap. 3, 6, 7, 8 et 9.

Superducel. Expuximus « superducat, » vet. cod. auct.

Unus et idem cum semper sit Verbum Dei. Vetus cod. « unum et idem, » quod magis Latinum est; verum, cum fere semper Verbum Dei, pro Filio, in masculino genere dixerit, vocem Λόγος respiciens, immutare nolimus.

A *Cum angeli transgressores.* Vetus scilicet multorum et gravissimorum auctorum opinio, angelos malos specie mulierum allectos, assumptis hominum corporibus, cum ipsis rem habuisse prolemque suscepisse, quam in Gigantos, Faunos, Panas, Silvanos et id genus monstrorum partiti sunt. Enochum primum ferunt hujus opinionis auctorem; Moysæm deinde volunt rei hujus meminisse, Genes. vi; Josephus i *Antiq.* et plerique alii Hebræorum raphini illam asserunt. Inter Græcos orthodoxos his subscribunt, Justinus martyr in priore *Apol.*; Clemens Alex. lib. in *Pedagogi*, cap. 2, et lib. in et v *Strom.*; Athenagoras in *Apol.* pro Christianis; Methodius martyr serm. de Resur.; Origenes tractat *De singul. clericorum* apud Cyprianum, si illus sit auctor; Proclus et Paellus philosophi Christiani. Ex Latinis scriptoribus eam amplectantur Tertull. lib. *De velandis virginibus*, et lib. *De habitu mulierum*; Cypr. tractat. *De vanitate idolor.*; Lactantius lib. ii, cap. 15, et Severus Sulpitius lib. i *Hist. sacræ.* B Plurima hinc inde suo more versans Augustinus xv *De civitate Dei*, cap. 23 et 24, de hac disputatione nihil temere audeat diffinire, etc.

Verum, ista Moysis sententia: « Videntes filii Dei filias hominum quod essent pulchræ, acceperunt sibi uxores¹³, » etc., cui innititur præcedens opinio, longe rectius redditur a Chaldæo interprete et Patribus orthodoxis, sic ut per filios Dei non spiritus angelici significentur, sed filii principum, ea phrasi qua Judices, magistratus, principes alique præstantes viri et dii et filii Dei in sacris sæpe appellantur. Aben-Efra quoque per « filios Dei » homines Deum agnoscentes intelligit, nimirum filios Seth, apud quos divina religio ab initio et deinceps viguerat; qui tandem, cum Cainitarum filiabus commisti, didicerunt opera earum et in summam impietatem evaserunt, dempta Noe unica familia. Atque hanc sententiam ut aptiorem et saniores amplectantur Hieronymus, Chrysostomus, alique plurimi. Augustinus denique, *Questionibus in Genesim*, in eandem magis inclinans scribit justos homines posse etiam angelorum nomine nuncupari, sicut et Joannes Baptista « angelus » in sacris nominatur, Malach. iii, 1; Joan. i.

Donationem. Ita vet. cod; excusi, « dominationem » habebant.

Ad vos. Expunximus « eos; » deinde « dicas » pro « dicas; » et « voci » pro « vocem, » vet. cod. auct. restituumus.

Super nos. Delevimus « vos. »

Distribuit adversus. Codices excusi, « attribuit in; » et non inulto post « terrarum » pro « terræ » supposuimus, auct. vet. cod.

Boni operis. Non inepta est veteris cod. lectio in dandi casu, « bono operi, sed malo, » cum quidam Græci cod. habeant τῷ ἀγαθῷ ἔργῳ, et Chrysostomi interpres reddiderit, « principes bene agentibus terrori non sunt, sed malo. »

D *Vocans.* Codices excusi, « vocat; » deinde « stantes erasimus, » et « statim reposuimus veteris cod. auct.

Similiter autem et merces una. Si æternitatem regni cœlestis, immortalitatem corporum, ac ipsum Deum unicum 180 beatitatis objectum spectaverimus, omnibus certe æqualis est merces; alias non.

Et inscriptionem. Delevimus « discretionem, » vet. cod. auct.

Et pœnitetur. Verbum impersonale vocis tantum activa, voce passiva usurpat. Græca Evangelii habent ὁσπερον δὲ μεταμεληθεὶς; Vulgata edit. reddit, « Postea autem pœnitentia motus. »

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 70.

Pag. 277. *Filium suum unicum, dicens: Forta.* Vocem ἐὼν ex Marc. xii, 6, et τῶς ex Luc. xx, 45,

¹⁰ Cont. Hesh. ¹¹ Instit. de cœna Domini; et Resp. ad quemdam amic. ¹² Summa doct. de re sacram. ¹³ Gen. vi, 2.

petisse videtur Irenæus; neutrum enim in S. Mat-
thæi Evangelio legitur.

Temporibus suis. Sic Interpres non modo Irenæi,
sed et S. Matthæi ex Græco, ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν.
Sed vix dubito eum Syro interprete legere αὐτῶν,
e eorum, » scilicet « fructuum, » quia præcessit
vers. 34, ὅρα δὲ ἕγγιστον ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν.

Iterum dicit. Vox e iterum » in nullo S. Evan-
geliorum legitur.

Nunquam legis. Ἐν ταῖς Γραφαῖς, « in Scrip-
pturis, » quod in S. Evangelii codice et omnibus
versionibus hoc loco additum exstat, Irenæus ex
memoria allegavit omisit.

Circumterminavit. Id est finibus terræ sanctæ in-
clusit, uti patet ex paulo post sequentibus : « Tra-
didit eam hominis Deus, non jam circumvallatam,
sed expansam in universum mundum, » etc.

Pag. 278. *Repente.* Ἀφροδίτῳ cum vulgato inter-
prete legit Irenæus, nisi illius interpres, vel scriba,
hunc potius quam Irenæi textum secutus fuerit.

Quomodo enim factum est in diebus Noe. Quæ B
sequuntur ex memoria allegavit Irenæus.

Nunquid usque ad caelum exaltaberis. Anne Ire-
næus cum vulgato Bibliorum interprete legit : μὴ
ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθήσῃ? Minime puto, siquidem
in nullo Græcorum Patrum hunc locum ita allega-
tum reperio. Interproli itaque Irenæi, aut scribæ,
Latinam Evangelii versionem sequenti, hæc ascri-
benda videntur.

Dicere. Avertimini. Aut Irenæus in Jeremia, aut
interpres in Irenæo male legit λέγειν pro λέγων.

Alii quidem Dominum annuntiabant, etc. Scilicet
« Prophetæ; » quippe gratia adoptionis per effu-
sionem Spiritus sancti novo testamento reservata
erat.

Pag. 279. *De quo et Apostolus ait,* etc. Vestis,
qua Apostolus « superindui » optat, est corpus im-
mortale ac a peccati labe immune, quale in cælo
gestabimus. Attamen ad « Spiritum sanctum, » per
quem ad istam felicitatem præparamur et digni
reddimur, mystice verba Apostoli applicat Ire-
næus.

Quod idem ipse rex. Origenes *Comment. in Mat-
thæum,* pag. 475 seq., idem argumentum urget se-
quentibus verbis, quæ ob proximitatem Latine solum
recitare placet : « Dicant nobis, utrum iratus ille,
utpote qui nuptias filio suo faciat, Christi Pater
sit, an præter eum qui, quatenus edisserit parabola,
iratus est, alius sit ipsius Pater? Utrobique sane
occurrent angustia, sive iratum illum nuptias filio
facientem Patrem Christi esse nolint propter iram;
sive propter nuptias et filium Patrem ipsum Christi
esse et frasci cogantur fateri. Quod si iræ huic ex-
plicationem aliquam inferre conentur, dicemus il-
lis : Heus vos, quænam hæc partitio est, cum qui
in Evangelio nuptias filio suo facit, propter iram
minime refugere, nec alium querere; in lege autem
et prophetis propter idem iræ nomen, vel alia huic
consimilia, alium a legis prophetarumque Deo Deum
tingere conari? »

Pag. 280. *Subjecti estote.* Nostra Vulgata Nov. Test.
exemplaria sonant, ἀνάγκη ὑποτάσσεσθε. Sed Ire-
næus cum vulgato Latino interprete legisse videtur
ὁποράσσεσθε, et insuper vocem ἀνάγκη prorsus præ-
termissit.

Annotationes Fr. Fenardentii in cap. 71.

Pag. 281. *Veterem legem libertatis.* In cap. 9 et
29 libri hujus, multa adduximus ex Patribus, qui
primo et secundo a Christo sæculo Ecclesiam direx-
erunt, quibus præsens Irenæi dogma de libero ar-
bitrio in angelis et homine, ante et post lapsum ser-
vato, tanquam Dei verbum amplexandum esse con-
firmavimus. Hic ne in re apertissima simus proli-

xiores, aliquid tertie et quartæ ætatis Patrum tes-
timonia adjiciemus, reliquorum autem locos quasi
digito signabimus, quibus idem firmatur : ut Iuda
civis pateat perpetuam, perspicuamque et unu-
quam confusam, uti garrunt Magdeburgenses, Ec-
clesiæ catholicæ hujusmodi fuisse sententiam. Ho-
rum itaque primus audiatur Eusebius Cæsar. « Non
dii boni, ait¹⁶, sed perniciosi dæmones sunt, qui
libertatem nostram destruxerunt, et stellis non ex-
teriora solum, verum etiam voluntates nostras cogi
persuaserunt. Quod si esset, jaceret omnis philo-
sophia, jaceret pietas, nulla esset laus virtutis,
nullus fructus laborum, nec puniendi essent im-
probi, nec admirandi studiosi, » etc. Fusius isthæc
persequitur toto eo capite; et capitibus 6 et 7 con-
firmat rursus eadem dilucidis gentilium philosopho-
rum rationibus. Capitibus 8 et 9 idem præstat ratio-
nibus et sententiis Bardesanis Syri episcopi, Origenis,
denum Litteris sacris; deinde etiam lib. 1 *Demonstr.
evangelicæ,* cap. 9, et lib. IV, cap. 1, 6, 9 et 10.

Sequitur Lactantius : « Quoniam clemens est,
ait¹⁷, et pius erga suos Deus, ad eos Filium misit,
quos oderat, ne illis in perpetuum salutis viam
clauderet; sed daret his liberam facultatem se-
quendi Deum, ut et præmium vitæ adipiscerentur,
si eum secuti fuissent; et culpa sua in mortis pœ-
nam incurrerent, si regem suum repudiassent. »

Addatur Athanasius : « Anima, inquit¹⁸, ad eas
quas commenta est voluptates, viribus suis abuti-
tur, ideo quod libera sit et sui arbitrii. » Et alibi¹⁹ :
« Animadvertens Deus arbitrium delectumque ho-
minis utroque vergere, mature gratiam quam dele-
rat, legis et loci præsidio communitam voluit. »

Hilarius²⁰ : « Unicuique nostrum libertatem vitæ
sensumque Deus permisit. »

Basilius ad illud Isaïæ :²¹ « Si volueritis et audi-
eritis me, etc. » Hoc maxime loco, inquit, velut ob
oculos exhibet libertatem arbitrii humanæ nature
indultam. » Item in cap. XIV Isaïæ : « Ex suo ipsius
proposito et libera voluntate, unusquisque esse po-
test semen sanctum, aut certe in diversum abire. »
Et : « Homo natura utitur libera, ut ad utrumlibet
possit inclinari, ad electionem scilicet boni et pe-
joris. »

Nazianzenus *Apolog. 1.* « Singularis et eximie
Dei bonitatis argumentum est, facere et nostra quo-
que aliqua ex parte sit virtus, nec natura tantum
inseratur, sed voluntate etiam animique proposito
excolatur, arbitriique libertate parem in utramque
partem motum habente. » Prætermitto quæ ad hoc
dogma confirmandum idem auctor habet in expli-
catione illius : « Cum consummasset Jesus sermo-
nes hos²², etc. Item Oratione in Christi Nativitate;
ut reliquorum ejus ætatis locos insigniores
duntaxat designem.

Marcus eremita, libro *De paradiso,* sub finem, et
lib. *De lege spiritali,* cap. 55 et 56, Ambrosius
epist. 84, enarratione in psalm. XL; Epiphanius
lib. *Contra hæreses,* 16 et 64; Gregorius Nyssenus
lib. *De hominis officio,* cap. 16, lib. *De vita
Mosis,* homilia 2 et 8 in Ecclesiasten, Oratione ca-
techetica cap. 5 et 31, Oratione de mortuis, Pru-
dentius in *Hamartigenia;* Theophilus Alexandr.
lib. III Paschali; Hieronymus epistol. ad Demetria-
dem, epist. ad Ctesiphontem, epistol. ad Damasum,
Quæst. Heb. in Genes. et lib. III *Comment. in
Isaiam;* Augustini locos magna diligentia collegit
Hieronymus Torrensensis, lib. II *Confessionum Augusti-
niana,* cap. 52; Cyrillus Jerosolymitanus cate-
chesi 4, Alexandrinus dialogo de oratione Spiritus
sancti, lib. III et VIII *Contra Julianum;* Prosper
Aquitanicus lib. I *De vocatione gentium,* cap. 3, 5
et 7. Illi omnes tum Græci, tum Latini, hominibus

¹⁶ Lib. VI De præp., cap. 5. ¹⁷ Lib. IV, c. 11. ¹⁸ Orat. cont. idol. ¹⁹ Lib. De incar. Verbi. ²⁰ In
Psal. XI. ²¹ Lib. III contra Eunom. ²² Matth. VII, 28.

natura liberum esse, boni malique optionem et electionem sibi datam et oblatam, ob idque utriusque juste iudicatum iri, partem iisdem Scripturis et rationibus, quibus his capitulis Irenæus, partim aliis manifeste docuerunt.

Vis enim a Deo non fit. Hæc Irenæi verba citantur a Damasceno, libr. 1 *Parallelorum*, cap. 100, et in eundem scopum, nimirum ut doceat uterque peccatorum ac reprobationis improhorum causam non esse in Deo, sed in ipsis reprobis. Nam vis ab illo non fit ut percent, sed unicuique proponit vitam et bonum, et e contrario mortem et malum, ut diligit Dominum et ambulet in viis ejus²¹. Insuper, dat omnibus, inquit Irenæus, bonum consilium, videlicet per prophetarum, apostolorum et his succedentium pastorum Ecclesie adhortationes, et tam publica quam privata commoda vel incommoda; occultas denique Spiritus sancti in conscientiis omnium hominum loquentis inspirationes; quas si pro relicta sibi libertate elegerint serioque amplexati et proseruti fuerint, procul dubio servabuntur; alias aeternæ perditioni iuste addicentur. Hinc et Hilarius: «Esse filius Dei, non necessitas est, sed potestas; quia universis Dei munere non natura dignitatem affertur, sed voluntas præmium consequitur.» De his copiose disserit Augustinus, lib. *De spiritu et littera*, cap. 33; libr. III *De libero arbitrio*, cap. 19, et libro *De natura et gratia*, cap. 67.

Posuit autem in homine. Hujusmodi electionis potestatem, **181** etiam post lapsum primi hominis in ejus posteris perseverasse adeo certum et manifestum est, ut nulli Simoniani, nulli Marcionitæ aut Manichæi, nulli Lutherani aut Calvinistæ, nulli Anabaptistæ aut Ariani hoc ipsum induciari valeant, nisi pervicaciter damnent, vel saltem misere torqueant istas Scripturas: «Elige vitam, ut et tu vivas, et semen tuum. Tu hodie elegisti Dominum Deum tuum²². Eligi abjectus esse in domo Dei mei²³. Maria optimam partem elegit²⁴, etc.»

Etenim angeli rationabiles. Angelorum exemplo confirmat, ad Dei infinitam liberalitatem æquitatemque pertinere, quod non modo angelos, sed et ipsos homines animi libertate præditos condiderit, totoque vitæ curriculo eadem instructos vel præmiis cælestibus tandem coronet, vel sempiternis adjudicet suppliciis. Ac de his jam diximus in capite novo hujus libri.

Ex J. Er. Græbi adnotationibus in cap. 71.

Pag. 281. *Quemadmodum et in angelis.* Sic quoque Justinus M. *Apologia* 1 (2), pag. 45: Αὐτεξούσιον τὸ τε τῶν ἀγγέλων γένος καὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀρχὴν ἐποίησεν ὁ Θεός. «Libero arbitrio præditum et angelorum, et hominum genus ab initio creavit Deus.» Et Tatianus in *Orat. ad Græcos*, pag. 26 nuperæ editionis: Τὸ ἐξάτερον τῆς ποιήσεως εἶδος αὐτεξούσιον γένος. «Utrumque creaturæ genus (angelorum scilicet et hominum) liberi est arbitrii.»

Datum quidem a Deo, servatum vero ab ipsis, etc. Ita et Tatianus continuo subjungit: Τῷ ἀγαθοῦ φύσιν μὴ ἔχον πλὴν μόνον παρὰ τῷ Θεῷ, τῇ δὲ ἐλευθερίᾳ τῆς προαιρέσεως ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκτελεσούμενον, etc.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 72.

Pag. 281. *Si autem naturaliter.* Homines plena libertate aut vel boni sunt vel mali, non natura, ut aperta evangelistarum et apostolorum testimonia comprobant. Qui vero libero arbitrio contradicunt, Deum imbecillitatis et injustitiæ arguunt.

Iuste apud homines sensatos. Id est qui non egent sensu communi, sed sola naturali recta ratione de rebus judicant, quales inter alios fuerunt philosophi, oratores, poetæ profani, quorum iudiciis, ra-

tionibus et scriptis humani animi libertas comprobatur.

Pag. 282. *Perfectis.* Vetus codex, «per prophetas;» utrumque servavimus.

Aperiant ei. Codices excusi. «aperiatis.»

Sed etiam in fide liberum. Fidem duplicem constituunt theologi; priorem, quæ lectione vel auditione verbi Dei acquiritur; hinc acquisitam vocant. Hanc Cyrillus Jerosol. dogmaticam, Apostolus fidem ex auditu nominat, eam liberam sic docet Augustinus. «Intrare ecclesiam quisquam potest nolens, accedere potest ad altare nolens, accipere potest sacramentum nolens; credere non potest nisi volens²⁵.» Posteriorem fidem, quod a Deo penitus infundatur mentibus nostris, infusam appellant. Hinc donum Dei esse compluribus scriptis ostendunt Augustinus et Cyrillus, verum et ipsam consensum liberam voluntatis nostræ requirere suis libris produunt: lib. *De prædest. sanctorum*, cap. 11; lib. 1 *Retr. cat.*, cap. 23; *De spiritu et littera*, cap. 31 et 32, et catechesi 5. De utraque igitur loquitur Irenæus, semper vere loquitur, non solum in operibus, sed etiam in fide, hominem liberum esse.

Pag. 283. *Hoc est qui cum vi.* Duodecim has voces ex vet. cod. addidimus.

Omnis autem qui agonizat. Græce est, ὁ ἀγωνιζόμενος, «qui certat.» Cyprianus lib. *De exhortatione martyrum*, cap. 8, et epist. ad martyres et confessores de Mappalico, habet ut Irenæus: Omnis enim qui agonizat. Panclius, vir multæ lectionis, illic adnotat omnes codices suos, uno excepto, legisse: «Omnis qui agonizatur;» quod et hic habebat vetus noster codex: utrumque recte.

In omnibus continens est. Græce, πάντα ἐχρατέυεται, «in omnibus temperans est.» Cyprianus locis superius signatis, ut et Irenæus, «in omnibus continens est.» Deinde plurali numero, «illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant,» legit idem Cyprianus, quod et hic vetus codex noster.

Nos autem incorruptibilem. Sic habet vetus codex, quod concinne respondet verbis Græcis, φθαρτὸν, ἀφθαρτὸν, id est corruptibilem et incorruptibilem; excusi, «incorruptam,» non male.

Clariores erimus apud Deum. Pro diversis operibus, varios gloriæ et claritatis gradus apud Deum reponi, hic exploratum et certum habetur, ut vel cæcis omnibus innotescat. Proinde fremant licet bonorum operum osores et solius fidei assertores.

Ex J. Er. Græbi adnotationibus in cap. 72.

Pag. 281. *Ὅθ' οἱτοὶ ἐλαττοί, etc.* Origenes in *Comment.* ad Matth. XIII, tom. I edit. Huetii, pag. 214, ubi eisdem, contra quos Irenæus hic disputat, memorat hæreticos, dicentes «differentes bonorum et malorum esse naturas,» eodem eos telo configit, ita scribens: «Tali quidem acceptationi omnes refragantur Scripturæ, arbitrii libertatem astruentes, quæque peccantes accusant, eos autem laudant qui recte agunt; cum non justa sit eorum reprehensio, qui ex genere sunt, quod suapte natura est; nec eorum laus, qui sunt ex genere meliore.» Confer Justin M. *Apologiam* 1, ad Antwoinum Pium, pag. 84 nostræ editionis, vel 81 edit. Paris.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 73.

Pag. 283. *Si hoc autem dicat aliquis.* Oportuit creaturam plurimum differre a suo creatore: quoniam is æternus est, non factus ab aliquo; illa facta ex tempore et imperfecta, ut sequenti capite exemplo parvuli declaratur. Ideoque hominem sensum crescere ac pericli decuit.

Ejundem adnotationes in cap. 74.

Pag. 284. *Infans enim fuit.* Quibus de causis

²¹ Deut. xxx, 19. ²² Deut. xxx, 19; xxvi, 17. xxvi in Joan.

²³ Psal. LXXXIII, 11. ²⁴ Luc. x, 42. ²⁵ Tract.

primus homo cum infante comparetur, explicat Theophilus Antioch. lib. II *Ad Autolyicum*, nimirum quod simplex et sincerus esset quasi puer.

Panis perfectus Patris. Vetus codex vocem « Patris » ignorat; hanc si retineris, sensus est a Patre missus ac datus, uti scriptum est, Joan. vi : « Pater meus dat vobis panem de cœlo verum. Ego sum panis, qui de cœlo descendit. » Quod sequitur : « Lac nobis semetipsum præstitit, » explicatur egregie a Clemente Alexandr. « Verbum, inquit, est. omnia infanti, et pater, et mater, et pædagogus, et altor. Comedite, ait, meam carnem, et bibite meum sanguinem. Hæc apposita et convenientia alimenta nobis suppeditat Dominus, et carnem præbet, et effundit sanguinem, et ad incrementum nihil deest infantibus, » etc. lib. I *Pædagog.*, cap. 6.

Ejusdem adnotationes in cap. 75.

Pag. 284. *Et propter hoc Paulus.* Docet hominis imperfectionem non alicui divinæ infirmitati tribuendam esse, sed humanæ incapacitati. Nam Deus in hominis conditione maximam virtutem, sapientiam ac bonitatem adeo manifestavit, ut rationis expertes sint qui aliter sentiunt.

Nunc nuper factus. Pro his tribus vocibus, vetus codex habet « imperfectus. »

Sed circa eum. Vet. cod., « sed circa eum, qui nuper factus homo, quoniam non infectus erat. »

Pag. 285. *Filio vero ministrante.* Cum hic, vel alibi dicitur Filius ministrasse Patri in rerum creatione, intelligendum quod omnipotentiam vinque omnem, ut et ipsam deitatem Filius a Patre habeat, non a seipso; et eadem cum Patre creat, regit, operatur: velut ait in Evangelio: « Pater meus usque modo operatur, et ego operor. » Et postea: « Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem. Quæcunque enim ille fecerit, hæc et Filius similiter facit, » etc. Joan. v, vers. 17 et 19. Ergo Pater per Filium omnia fecit, ut Joannes et Paulus affirmant²⁴, non tanquam per instrumentum aut ministrum a natura et deitate sua alienum, ut blasphemavit Arius; nec tanquam per causam secundariam, vel minus principalem, ut Calviniani, et novi Samosatensiani, Trinitarii que impie garriunt, sed ut per alteram a se personam, cui cum essentia sua omnem vim cooperandi et concreandi ad æternam communicavit. Idem ergo cum Patre est rerum omnium creator et principium, licet de principio, nimirum de Patre, sicut testatur, dicens: « Quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens²⁵. Ego sum α et ω , principium et finis²⁶. » Paulus denique Psalmistæ verbis ita hunc alloquitur: Tu in principio terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt cœli²⁷. » Itaque non sine gravi in Filium Dei blasphemia scripsit Calvinus ad fratres Polonos, « Filii personam non nisi improprie Creatorem cœli et terræ nominari. »

Visio autem Dei. Verba sunt ex libro Sapientiæ, tametsi paulo aliter reddantur quam in Vulgata editione. Ex quo tamen apparet, librum illum Irenæo fuisse auctoritatis canonicæ, sicut et Tertulliano lib. *Præscript.*, cap. 7, libro 182 *Advers. Valentin.*, cap. 2, et libro tertio *Adv. Marc.*, cap. 22; item Clementi Alexandr., Cypriano aliisque primæ notæ auctoribus, eundem librum cum aliis divinis annumerantibus. Augustinus de eodem ac Ecclesiastico scribit: « Illi duo libri, quoniam in auctoritatem recipi meruerunt, inter propheticos numerandi sunt²⁸. » His accedunt Patres quotquot adfuerunt Concilio in Carthaginiensi, Laterano, Florentino et Tridentino; quorum assertionibus satis

A revinci eos puto, qui nunc aliter sentiunt ac scribunt.

Ejusdem adnotationes in cap. 76.

Pag. 285. *Agnitionem autem.* Boni et mali discrimen in hominis mente permansit, ut animum eligat et persequatur, aliud fugiat et deprecetur; Deo tractabilem se cum fide et obedientia sistat, ut ab eo perficiatur. Respondetur quoque eis qui in tempore adventus Christi et reparationis humanæ curiosi, quam deceat, inquirunt. Hoc et Augustinus discutit tractatu 31 in Joannem; item lib. LXXXIII, *Quest.*, quæst. 43, et epistola 49.

Experimento discens. Decem et octo has voces, quæ manifeste desiderabantur, ex veteri codice restituumus.

Pag. 286. *Efficeris.* Ita pro « effeceris, » et mox « temetipso pro semetipso, » auct. vet. cod. restituumus.

Non igitur ars deficit Dei. Quatuordecim quoque dictiones istas ex vet. cod. adjecimus.

Convenientem subdidit pœnæ; « convenienti subdidit pœnæ; » inde judicari paulo supra legendum, « et eos qui fugiunt, ei, » etc., quanquam nulli, quod sciam, codices monstrent.

Præparat. Ita vet. cod.; excusi, « præparata. »

Ejusdem adnotationes in cap. 77.

Pag. 286. *Et clarius mala.* Sole clarius ostendit Irenæus hæc prophetæ verba de afflictionibus et tormentis, quæ mala pœnæ in scholis appellamus, intelligenda esse; non autem de peccati culpeque defectibus. Horum enim auctorem Deum facere, Simonis Magi, Marcionis et Manichæorum blasphemiam est, totius orbis consensu et auctoritate damnata; quam nihilominus nostræ tempestatis Gnostici in integrum restituere moluntur. Hieronymus in III caput Lamentationum et XVIII Jeremiæ, tropicam dicit esse istam prophetæ locutionem, qua mala dicitur Deus facere, dum adversa et flagella merentibus infligit; quæ non natura ipsa mala sunt, sed mala patientibus videantur. Irenæo et Hieronymo astipulantur ex Latinis Augustinus lib. *Contra Adimantum Manich.*, cap. 27; *Contra epistolam Manich.*, cap. 38, lib. I *Contra adversarium legis*, cap. 25; Ambrosius serm. 16 in psalm. CXV; Gregorius lib. III *Moral.*, cap. 7; Encherius Lugdunensis lib. I in Genes., cap. 7. Ex Græcis Dionysius Areopagita, cap. 4 libri *De divinis nominibus*; Clemens Rom. lib. V et X *Recognitionum*; Justinus martyr in *Dialogo*, et lib. *De monarchia*; Basiliius homil. *Quod Deus non sit auctor malorum*; Cyrillus Alexand. lib. IV in Isaia, cap. 45, et plerique omnes orthodoxi scriptores.

Eam ob rem satis mirari nequeo Melancthonis, Oecolampadii, Petri Martyris, Calvinii et Bezae amentiam²⁹, qui hujus sententiæ prophetiæ a se præpostere intellectæ prætextu, Deum omnium bonorum fontem non erubuerint facere instigatorem, impulsorem, imo operatorem auctoremque adulterii D et homicidii Davidis, fratricidii filiorum Jacob, rapinarum, incendiorum ac cædium impiorum, qui in fortunas Jobi grassati sunt; Absalomicæ perduellionis, atque ejusdem incestus, quo patris concubinas polluit; Pharaonicæ obstinationis et crudelitatis; iterodis, Pilati, Judæorumque impietatis; Judææ traditionis, omnium tandem turpitudinum, scelestorum et peccatorum hominum et diabolorum.

Quoniam vero ad hunc locum nobis ea maxime pertinere videntur quæ scripsit Mart. Campanus medicus Burdegalensis, his de causis, nostris attestantur. Quicumque Deum auctorem mali committuntur et credunt, eundem bonum negant; nec id solum, sed omnino tollunt; sicque mundum et ab eo prognata æterna constituunt; bona item et mala,

²⁴ Joan. I; Rom. xv. ²⁵ Proverb. viii, 29, 30. ²⁶ Joan. viii, 25. ²⁷ Apoc. I, 8. ²⁸ Psalm. cx, 26; Hebr. I, 10. ²⁹ Lib. II de Doctr. Christ. ³⁰ In x cap. Isaie; in I Samuelis, cap. 2, et in II, cap. 16; lib. I Instit., cap. 48, et lib. de æterna prædest.; lib. contra Sycophantam.

paria et æqualia pronisue ponunt ac comprobant. Quæ sane falsa sunt omnia, vana, et a spurcissimis atheis ficta atque inventa. Deus enim auctor boni, pariter et mali esse non potest; propterea quod hæc duo contraria plane inter sese existant et sibi mutuo repugnant, effectorem suum longe diversum faciant et agnoscant. Nam cum Deus sit ipsamet bonitas, nullum malitæ primordium ab eo ducitur. Sed uti sol tenebras, lucem tenebræ; frigus ignem, ignis frigus; siccitas humidum, siccitatem humidum; vanitas morbum, sanitatem morbus, et id generis alia, sua potestate et vi, neque procreare et emittere iis quæ sunt, valent; ad eundem modum Deo necesse datur auctor ut sit malorum: quoniam totus natura bonus, aut secundum Euripidem,

Et θεοί τι δρώσιν αἰσχρόν, οὐκ εἰσὶ θεοί,

Deus nequaquam est. Aiqui Deum esse constat, proinde necessario bonum: in quem nec minima quidem mali contemplatio cadit, tantum abest ut ejus auctor et suator pro explorato et certo statui censerique debeat.

Homerus, *Odys.* 1, causam malorum nequitia mortalium ascribit, et non Deo.

Αὐτῶν γάρ, inquit, σφετέρῃσιν ἀτασθαλίῃσιν [δύλοισι]

Νήπιοι,

Sua nequitiæ stulti profecto perierunt;

verba faciens de sociis Ulyssis. Et paulo post, Jupiter cœlicolas ea de re in unum convocatos alloquitur:

Ὁ πόποι, ὅλον δὴ νῦ θεοὺς βροτοὶ αἰτιώωνται. Ἐξ ἡμέων γάρ φασι καὶ ἔμμεναι οἱ δὲ καὶ [αὐτοὶ]

Ἔφησιν ἀτασθαλίῃσιν ὑπὲρ μόρον ἀλλε' ἔχουσιν.

Papa: uti mortales deos nimirum incusant.

Namque ferunt mala exoriri a nobis; verum et ipsi Sua nequitiæ præter fatum dolores angoresque per- [petiuntur].

Plato, perpetuus mentis Homerice interpres et velut index, demonstrato passim in suis dialogis Deo bonorum omnium auctore, nunquam malorum, et hominibus semper, in extremo lib. 11 *De republ.* post multa sic ait: *Κακῶν δὲ αἰτίον φάναι Θεόν τινα ἴσμεν οὐκ ἀγαθόν ἦντα; διαμαχετέον πᾶσι τῶν ἄλλων καὶ μητέ τινα ταῦτα λέγειν ἐν τῇ πόλει, etc.* Causam malorum Deum cuiquam esse, qui bonus sit, omni ratione decernendum ac rejiciendum est; neque pati quemquam hæc pronuntiare in civitate convenit.

Menander initium malorum et caput hominibus trahi, eo pacto monstrat cuidam adolescentulo:

... Ὅτι

*Ἰπὸ τῆς ἰδίας ἑκάστα κακίας σήπεται
Καὶ πάντα τὰ λυμῆνόμενα, ἐστὶν ἐνδοθεν.
Ὀλοῦ, ὁ μὲν ἴσος, ἄν σκοπῆς, τὸν σίδηρον,
τὸ δ' ἑμᾶτιον οἱ σήτες· ἡδὲ θορὴ τὸ ξύλον.
Ὁ δὲ τὸ κάκιστον τῶν κακῶν πάντων φθόρος
Φθιστικὸν πεπονηκός, καὶ ποησι, καὶ ποιῆ,
Ψυχῆς πονηρᾶς δυσσεβεῖς παρωστάσεις.*

*Quoniam a proprio vitio putrescunt singula,
Et omnia quæ corruptantur, interna sunt,
Ut rubigo, si animadvertas, ferrum,
Vestimenta tineæ, et ligna teredo.
Malorum autem pessimum invidia
Tabificum reddidit, et reddet, et reddit,
Ob impios animi scelerati conceptus.*

Mercurius ille Trismegistus, iis nunc præteritis ex industria quæ disperse et sæpenumero disseruntur de Deo, tandem concludit perturbationes animorum res procreatas subsequi, rubiginem ferrum,

A limum animata corpora. Ac quemadmodum faber ferrarius rubiginem ferro non introducit, nec generator cœnum et sordem animatis corporibus, sic item Deus auctor malorum hominibus nequam est. Hanc in sententiam complura licet excerptere, partim ex Demosthene in *Olynthiac. Philippic.*, et *Pro Cherroneso*; partim ex Sallust. *De bello Catil.* in orat. Catonis; plerique omnes demum, qui memoriam ex Deo prodiderunt, idem assenserunt; mirandumque sit, et simile monstro prorsus habeatur, theologos redivos purioris et sincerioris fidei, et doctrinæ Christianæ restitutores scilicet, eo stupiditatis, ne dicam insaniam, nostris temporibus pervenisse, palam ut docerint atque adeo turpiter et nequiter confirmarint Deum auctorem impulsoremque malorum esse; et quod universam impudentiam et temeritatem exsuperat, libros ea de re publicarint, simul vero posteris tradiderint.

Illud ad extremum reservatum jam demonstratis addam, Deum uti nec actum agere, sic nec auctorem mali, nec id cuiquam inferre posse; de cætero autem, supplicia et præmia cunctis paræque certissima, et ea quidem justissima semper expectanda; similiter, prout quique promeruerint, ab eodem sempiternæ subeunda et accipienda. Hactenus ille, et Christiane.

183 Eiusdem adnotationes in cap. 78.

Pag. 286. Si autem alius. Evincit ex Scripturis eundem Deum poenas indigere reprobis, ac electis præmia tribuere; atque his regnum, ut illis gebennam parasse; inde de malorum angelorum lapsu, improbitate et imbecillitate disserit.

Pag. 287. Hic et caminum. Octo has voces ex veteri codice restitimus.

Est tunc enim apostata. Cacodemonum primum peccatum invidiam fuisse docet; et eosdem tum lapsos et reprobos a Deo, nimirum, quantum ex Scripturis potest deprehendi, cum hominem seculerunt. Prioris partis assertores secum habet Tertullianum lib. *De patientia*, Cyprianum serm. de zelo et de bono patientiæ, de tentatione Christi; Methodium serm. de Resurrectione apud Epiphanium; Prudentium in *Hamartigenia*; Chrysologum serm. 48. Posterioris vero Justinum martyrem in *Dialogo*: « Ruina magna, isti iste, diabolus collapsus est, eo quod Evam in serpente decepsisset. »

Alii autem permulti, nec ii continendi quidem certe, auctores Græci et Latini tradunt fastu quodam et animi elatione lapsos etiam, antequam protoparentes circumvenissent. Cujus opinionis sunt Athanasius *De virginitate* et in *Questionibus sacræ Scripturæ*, quæst. 6; Gregor. Nazianz. orat. 4 de pace; Chrysostomus hom. 15 in Joannem, et hom. de Adam et Eva; Ambrosius epist. 84; Hieronymus epist. ad Antonium; Augustinus tractatu 49 in Joannem; Leo Magnus serm. 4 de collectis D eleemosynis; Prosper lib. 111 *De vita contemplativa*, cap. 2; Prinasius et Sedulius in 1 cap. ad Romanos; Fulgentius lib. 1 ad Monimum; Greg. Ro. in c. 11 et VII primi libri Regum.

Ipsæ tuum calcabit caput. Loci hujus Genesios magis varia lectio quam sensus est apud Patres. Chrysostomi interpres hom. 47 in Genesim; Augustinus XII *De Gen.* cap. 36, et lib. 11 *De Genesi contra Manichæos*, cap. 18; Gregorius Roman. lib. 1 *Moralium*, cap. 58; Ambrosius lib. *De fuga sæculi*, cap. 7; Bernard. hom. 2 de laudibus Virginis Mariæ, et serm. 2 de verbis Apost. « Signum magnum, » etc.; Eucherius lib. 11 in Genes., cap. 29. Beda et Rabanus legunt « ipsa, » ut de beata Maria, quatenus nobis concepit et peperit Christum, intelligatur. Septuaginta reddiderunt αὐτός, id est « ipse, » non αὐτή. ne τὸ σπέρμα neutrius generis referat: sed τὸν σπέρρον, quod masculinum est et ejusdem significationis; Christus significetur illis

Virgins, qui fortem armatum atrio dejecit, diaboli opera dissolvit, et Satanæ caput sub pedibus suorum conterit.

Hanc lectionem Irenæus sequitur et Cyprianus lib. II *Adversus Judæos*, cap. 9; probat in *quæstionibus Heb.* Hieronym. ; imitatur Chrysologus serm. 173. Hebræi habent מַטְי, relativum masculinum, quod מַטְי æque masculini generis nomen refert; quæ Jonathan Chaldæus paraphrastes ita expressit, Paulo Fægio interprete: « Inimicitiam ponam inter te et inter mulierem, inter filium quoque tuum et inter filium illius: ipse memor erit istius, quod fecisti ei olim, » etc. De hoc etiam supra diximus.

Ejusdem adnotationes in cap. 79.

Pag. 288. *Cum igitur*, Diaboli, et impij omnes qui eorum nuntij et filij sunt imitatione, non natura, sibi metipsis causa sunt discessionis a Deo ac æternæ perditionis. Cæterum, ut pii viri ratione officij aliquando in Scripturis angelorum nomina sortiuntur, Isa. IX, Malac. II, Matth. XI, ita et impij filij Belial et angeli Satanæ recte nuncupantur.

Quidam ante nos dixit. Mihi, fateor ingenue, non subit quis sit iste, cujus verba adducuntur; fortassis is est, cujus tam sæpe in superioribus meminimus, quem sibi ignotum scripsit Eusebius. Sententia porro illius non valde dissimilem habet beatus Iguatius, *Epist. ad Magnesianas*. Nazianzenus in carmine de virginitate, multis post Irenæum sæculis, idem tradit his verbis:

*Ἀντὶρ ἐμὸν τοιᾶς μὲν ἄνοι καλὸν ἐξεδίδαξαν,
Παῖδες δ' οὐδ' ἐδίδαξαν.*

Id est:

Sed mihi patres sunt, quotquot virtutem me docuerunt:

Filii autem quos ipse docuit.

Licet sit differentia inter natum et factum. Athanasius serm. 5 contra Arianos, genitum, sive natum esse, non extraneum quiddam a natura ingen-

tis, qualia sunt opera, denotare docet, sed quiddam proprium, quod de substantia Patris emergit; ideoque Filium Dei natum seu genitum a Patre ubique in sacris Litteris prædicari. Factum esse, seu fieri et creari, illud dici, quod a natura facientis alienum est, et essendi exordium habet, quodque creatis omnibus et solis rebus convenit; et eam ob rem Scripturas dicere: « In principio fecit Deus cælum et terram » non « in principio genuit. » Neque: « Manus tuæ genuerunt me; » sed: « Manus tuæ fecerunt me » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 80.

Pag. 288. *Quemadmodum enim*. Omnes quidem per naturæ conditionem filij Dei sunt, non autem per gratiam et obedientiam; quandoquidem plurimi etiam cum belluis, feris et serpentibus propter varias pravitates jure comparantur.

Ira eis. Codices excusi, « ejus, » quod expunxit auctor. vet. cod. Septuaginta, θυμὸς αὐτοῦ, « furor ipsius. »

Dixit progeniem viperarum. Homines propter multiplices cupiditates, quibus a recta ratione transversari aguntur, belluarum nominibus passim designari scripsit quoque Clem. Alexandr. in *Protreptico*, ut volucrum, eos qui sunt leves; serpentum, deceptores; leonum, qui cædes et nimas continuo spirant; porcorum, qui in voluptatum cæno voluntantur; et luporum, qui rapaces sunt. Cæterum de viperæ natura et affectibus, multa non injucunda acrisperunt Plinius lib. X, cap. 62; Athanasius quæst. 56 ad Antiochum; Ambrosius lib. V *Hexameron*, cap. 7, quibus qui eguerit, inde petat, licet. Videat, si velit, Nicandrum, Galenum et Dioscoridem.

Similes enim. Vet. cod. « similem Sodomitis transgressionem, et eadem quæ illis fuerunt peccata. »

Pag. 286. *Præbimus*. Ita vetus codex, excusi « præveicimus. »

VARIORUM NOTÆ

IN LIBRUM QUINTUM SANCTI IRENÆI.

Adnotationes Fr. Feuardenii in præfationem libri quinti.

Pag. 291. Hunc librum quintum sine ulla sectione in capita hactenus reliquerunt II qui superiores primo distribuerunt. Vetus quoque codex noster nec signata capita habuit, nec signandis argumenta suppeditavit. Quamobrem visum est eum quoque instar superiorum dividere in præfationem et capita, hisque singulis singulas item summas affigere; id quod boni et æqui pii omnes, uti spero, consentunt. Apparet profecto præfationem quandam esse initium hujus libri, quod et ἀνακεφαλαιωσιν continet præcedentium, et sequentium ὑπόθεσιν.

Et rationes. Vetus codex « ex ratione. » Existimem Irenæum innuere velle se hæreses istas evertisse, partim Scripturis, partim rationibus ab ipsis hæresibus petitis; quando illas inter sese, et cum veritate prorsus pugnare in superioribus libris centies ostendit.

Quoniam et in administratione. Cum episcopus esset Galliarum primarius et cerneret Gnosticos graves et perniciosos lupos ovibus suis imminere, officij sui putavit esse illos erroris sui admonere et convincere, antidotumque adversus eos alijs sub-

ministrare; cujus diligentiam et sedulitatem utinam imitarentur successores.

Ab Ecclesia acceperunt. Docet fidem nitij verbo Dei, quod sola Ecclesia catholica custodit, probat et intelligit; ideoque a Paulo dicitur columna et firmamentum veritatis. Consulo cap. 4 lib. III, et 45 lib. IV.

Oportebit autem. Vetus codex, « oportebit et te, et omnes lectores, » etc.

184 *Ejusdem adnotationes in cap. 1.*

Pag. 292. *Non enim aliter*. Apparet hic novum argumentum tractari: quæ causa fuit, ut inde caput primum inciperemus, etiam repugnante rationis particula « enim. » Certum est autem auctorem superiores libros suos nequaquam partivisse: itaque eandem mihi veniam hic dari postulo, quæ superioribus concessa est: qui dum primi saxum hoc volverent, forsitan oneri succubuerunt.

Non cum vi. His lucem afferent Augustini et Leonis verba; illius XIII *De Trinitate*, cap. 15: « Placuit Deo propter erudendum hominem de diaboli potestate, non potentia, sed justitia diabolus vinceretur; atque ita et homines imitantes Christum, justitia quærent diabolus vincere, non

²⁹ Gen. I, 1. ³⁰ Job X, 8.

potentia. » Ille serm. de Nativit. magna aequitate Dominum nostrum cum sævissimo hoste nostro concertasse scribit, quod non in sua majestate, sed in nostra humilitate congressus sit.

Suo igitur sanguine. Theodoretus dialogo 5 hanc sententiam transcribit usque ad illud: « Et effundente Spiritum, » etc., docens Christum juxta deitatem impassibilem et immutabilem perpetuo mansisse.

Vani enim sunt. Hunc quoque locum usque ad id: « Et reproberent plasmationem Dei, » idem Theodoretus habet dialogo 2, quo docet Christum sine illa naturarum confusione Deum simul et hominem esse.

Abraham et reliqui propheta. His omnino similia sunt, quæ habet Eusebius lib. 1 *Demoustr. evang.* cap. 5. Dei enim Verbum, quem Christum appellare consuevimus, Abraham, Jacobo, Jobo et aliis patriarchis, non minus cognitum fuisse quam nobis, veterarum Litterarum testimoniis contendit, eisdemque vitam ac mores suos composuisse ad ejus pietatis normam, quam Christus per omnes gentes postea disseminavit; et ob id Christi appellationem illos nobiscum communem habere, juxta id quod de illis in Psalmo dicitur: « Nolite tangere christos meos ».²⁵ » Subscribit ei Origenes hom. 5 et 8 in Gen., omnesque fere præci scriptores ecclesiastici, ut in superioribus sæpe indicavimus.

Pag. 293. Qui operatus est incarnationem ejus. Docet solum quidem Filium Dei incarnatum esse, sed hanc incarnationem effectam etiam a Patre et Spiritu; quod et Augustinus apertioribus verbis istis exprimit: « Natus est ex Virgine non nisi Filius; et vox de nube: « Tu es Filius meus dilectus »; et solius personam pertinet Patris; et in specie corporali columbæ solus apparuit Spiritus sanctus; tamen et illam carnem solius Filii, et illam vocem solius Patris, et illam speciem solius Spiritus sancti, universa Trinitas operata est. » Libro *De Trinitate et unitate Dei*, cap. 9. Et idem rursus alibi: « Filius quidem non Pater, natus est de Maria Virgine; sed ipsam nativitatem Filii et Pater et Filius operatus est. » Serm. 65 de verbis Dom., et lib. 1 *Homiliarum*, hom. 32 et 43.

Inspiratio vitæ. Velus cod. « aspiratio; » sic enim vocat animam rationalem, quam Deus in faciem corporis humani spirando creavit et infudit.

Effecit hominem. Expunximus « efficit » vel. cod. auct.

Ex Joan. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 1.

Pag. 292. Ἀόρυτος τῆρ ψυχῆρ, etc. Adde ex Latino τῆρ ἁυτοῦ, sicuti mox subjungit ἀόρυτα τῆρ ἁυτοῦ. Cæterum et Hilarius diaconus Romanus in I Cor. xi, apud Ambros. « Caro, inquit, Salvatoris pro salute corporis, sanguis vero pro anima nostra effusus est, sicut prius præfiguratum fuerat a Moysæ. Sic enim ait: Caro pro corpore vestro offertur; sanguis vero pro anima: ideoque non manducandum sanguinem. » Quæ citantur quoque a Petro Lombardo, D lib. iv *Sentent.*, dist. 41, lit. F.

Pag. 293. Reprobant itaque hi commisionem vini cœlestis, et sola aqua, etc. Alludit ad abusum Ebriozorum, sola aqua in eucharistico calice utentium, teste Epiphanio hæres. 30, § 16, cujus verba si evolvere placeat, confer simul quæ de eorum versione notavi ad *Spicileg. Patrum* sæc. 1, pag. 344.

Manus Dei. Hic et alibi Filium et Spiritum Dei Patris « manus » vocat Irenæus, ratione scilicet creationis mundi ac præcipue hominis. Quemadmodum enim nos ope manuum nostra opera perfectimus, ita et Pater per Filium et Spiritum sanctum sibi consubstantiales machinam hujus universi condidit, ac hominem in ea perfectum creavit.

Adnotationes Fr. Feuillaentii in cap. 2.

Pag. 294. Vani autem et qui in aliena. Marcionitæ hunc mundum ab alio Deo quam a Patre Domini

A nostri Jesu Christi factum dicebant; Valentiniani a Demirgo; alii vero Gnostici ab angelis; proindeque Dominum nostrum non in sua, sed in aliena venisse. Hæc copiosius lib. iii, c. 41.

Nihil enim ante dedimus. Vult nullis præcedentibus hominum meritis, sed sola gratuita Dei misericordia effectum esse, ut Filius Dei homo factus corpus in ara crucis obtulerit, et sanguinem fuderit pro expiatione peccatorum totius mundi. Idem aperte Paulus: « Cum adhuc inimici essemus, ait, reconciliati sumus Deo per Christum ».²⁷ » Et alibi negat idem ex operibus justitiæ quæ fecimus nos, tantum beneficium contigisse. Zacharias quoque visceribus diviniæ misericordiæ imputat quod nos visceribus Oriens ex alto. Acute et diffuse hæc pertractat Augustinus lib. xiii *De Trinitate*, cap. 16 et 19, et in *Enchiridio*, cap. 36.

In sinum. Ita vetus codex; excusi, « in sinu. »

Dicens non eam capace[m] esse incorruptibilitatis. B Variæ prædictæ sectæ in hujus opinionis cœno volutate sunt; nam inter Judæos Sadducæi negarunt carnem resurrectionem. Illam jam factam fuisse, nec ultra expectandam, dixerunt Hymenæus et Philetus. Simoni Mago, Valentino, Apelli, Cerdoni, Cajanis, Severianis, Archonticis et Proclianitis hunc errorem Augustinus impingit; sicuti Basilidi, Marcioni et Ophitii Tertull. Consentit ei de Marcione Irenæus lib. 1, cap. 24. Si quem autem delectat præter hos Irenæi locos evidentissimis Scripturis probatam legere fidem nostram de resurrectione, Tertulliani consulat lib. *De resur.*, Athenagoram *De resurrectione*, Ambrosium lib. *De fide reurrectionis*.

Sic autem secundum hæc videlicet. Vet. cod., « Si autem non salvetur hæc, » etc. Quia totum hunc Irenæi locum ab Œcolampadianis corruptionibus vindicavit et dilucide explicat doctus et sanctus vir episcopus Roffensis, lib. iv *De eucharistia*, cap. 23, 24, 25, verba illius singulis sententiis addere commodum est. « Eos incescit Irenæus, inquit ille, qui resurrectionem futuram non credunt, quandoquidem sciunt et Christum suo sanguine nos redemisse, et eundem sanguinem in eucharistia nobis communicasse, pariter et suum ipsius corpus; ex quibus apertissimum est, nos aliquando resurrecturos, quemadmodum et ipse resurrexit. » Et aliquanto post: « Qui negant salutem carnis, hoc est resurrectionem carnis ad futuram incorruptibilitatem, et hi regenerationem ejusdem spernunt, universam dispositionem Dei contemnunt. Et vani sunt omnimodo; quoniam ita nec Dominus sanguine suo redemit, neque calix eucharistia communicatio sanguinis ejus est, neque panis quem frangimus communicatio corporis ejus est. Quare cum verus sit sanguis, quem pro nobis effundit, nos eodem vero sanguine, veraque carne sua pascit; consequitur, ut qui sic redempti sumus, regentique et pasti, vere tandem simus ad immortalitatem resurrecturi. Hanc collectionem istis verbis facit Irenæus. »

Sanguis enim. Roffensis: « Docet non esse figuratum sanguinem, sed verum, qualis in ipsis venis (quæ et vasa sanguinis dicuntur) continetur. »

Qua vere factum Verbum Dei. Velus cod., « qua vere factum est Verbum Dei. »

Et quoniam membra sumus. Roffensis: « Diligentius attende quæ dicat Irenæus. Quoniam, inquit, ejus membra sumus, ideoque noluit sanguinis sui esse expertia; sed sicut solem et pluviam nobis impertit, ita verum ipsius sanguinem in calice, et verum corpus in specie panis se dedisse testatus est. »

Suum sanguinem qui effusus est. Decem et septem hæc voces, quas hæcæ desideraverant omnes excusi codices, ex veteri restitimus. Quia vero hic nihil omnino de signo, figura, metonymiave carnis

²⁵ Psal. civ, 15. ²⁶ Matth. iii, 17; Marc. i, 11; Luc. iii, 22. ²⁷ Rom. v, 10.

et sanguinis meminit Irenæus; idcirco cuius perspiciendum est nullum tropum, nullam metonymiam in his illum agnoscere.

Cæterum pie sancteque dicit sanguinem nostrum ex Christi sanguine, et corpora nostra ex corpore Christi augeri, quoniam ejus reali perceptione et communicatione non solum e sepulcris pulveribusque suscitabuntur, sed et præstantissimis immortalitatis, agilitatis, claritatis subtilitatisque dotibus augebuntur, immortalisque gloriæ tantam accessorem capient, ut in vitam plane cœlestem et sempiternam cum Christi capite suo subleventur. « Oportet enim, ait Apostolus, mortale hoc induere immortalitatem et corruptibile hoc induere incorruptibilitatem »⁴⁰. » Et iterum: « Christus reformabit corpus mortalitatis nostræ, configuratum corpori charitatis suæ »⁴¹. » Quid ita? Respondet idem Christus: « Qui manducat meam carnem, et bibit meum sanguinem, in me manet, et ego in eo: et ego resuscitabo eum in novissimo die. Qui manducat hunc panem, vivet in æternum. Qui manducat me, vivit propter me »⁴². » Alium testem exoptas? En 185 Angustinum ad suos et posteros testificantem, « ens a quibus hic cibus sumitur, immortales et incorruptibiles facit in societate sanctorum, ubi pax erit, et unitas plena atque perfecta »⁴³. »

Ex his insuper observandum relinquit Irenæus, illos male semper de vera corporum nostrorum resurrectione sensuros et credituros, qui veram vivificatricis carnis Christi in eucharistia præsentiam et participationem abnegabant et oppugnabant: quod jam Farellus, Genevanzæ apostasiæ primus auctor et Calvini in illa cathedra pestilentiz antecessor, plus satis ostendit eandem resurrectionem impossibilem esse, cum ethnicis, Simonianis et Marcionitis clamitans. Hoc enim Calvinus indicat, quando ad illum ita scribit: « Quod res tibi incredibile videtur, hujus carnis resurrectio, nihil mirum, » etc. Ecce quam semper in pejus mali homines proficiunt, etc. De his quoque scripsimus in caput 34 lib. iv, nota 22.

Quando ergo et mistus calix. Rossen. ita Œcolampadium convenit: « Fingo, si potes, quibus verbis Irenæus potuit rem pro nobis aperuisse dilucidius. Quando, inquit, mistus calix, et fractus panis percipit verbum Dei, sit eucharistia corporis et sanguinis Christi: hoc est, prolatis super pane et vino Christi verbis, protinus fit ex eis corpus et sanguis Christi. »

Fractus panis. Ita legunt Rossensis et Œcolampadius lib. iv *De eucharistia*, cap. 23, quos secuti sunt codices Lausanæ et Basileæ 1571 excusi, apud Episcopos; alii omnes, « factus panis, » quibus consentit noster vet. cod. Cæterum consecrationis verba, quæ super panem et calicem mistum profertur, penitus necessaria esse ad eucharistiæ perfectionem istis verbis agnoscit Irenæus; indeque sequitur, Gnosticis posterioribus nullum omnino ejus sacramenti usum existere; quandoquidem solius prædicationis verbum, consecrationis contra nunquam admittant. De his copiosius disseruimus in 34 cap. lib. iv.

Ex quibus augetur. Rossensis: « Porro quod dicit ex his augeri corpora nostra, isthuc, opinor, spectat, ut sicut tritici granum post mortificationem ejus auctius et multiplicius ex terra surgit, ita et corpora nostra, posteaquam ad exinanitionem cinerum per mortem redacta sunt, virtute tamen carnis ipsius vivificatricis, qua pasti sumus et unum effecti cum illo capitali grano, tandem ad cumulationem resurgemus gloriam. »

Quomodo carnem negant. Tam constans et gravis interrogatio plus majestatis et ponderis habere vi-

detur, quam si absoluta et simplici affirmatione usus esset. Docet autem carnem nostram ideo capacem esse vitæ cœlestis ac æternæ, quod revera corpore et sanguine Christi foveatur. Ergo eucharistiæ perceptione, non tantum animi cogitatione, aut fidei illa de cœlo apprehendentis ore, quemadmodum comminiscuntur Calviniani; sed reipsa et corporis ore substantiiliter præsentia suscipiuntur et comeduntur, juxta Christi præsentia: « Nisi manducaveritis carnem Filii hominis »⁴⁴, etc.; accipite et comedite, hoc est corpus meum »⁴⁵. » Hoc ipsum quoque docet Tertull. scribens: « Caro nostra corpore et sanguine Christi vescitur, ut et anima de Deo saginetur »⁴⁶. » Hinc Chrysostomus exclamat: « O miraculum! O Dei benignitatem! Qui cum Patre sursum sedet, in illo temporis articulo omnium manibus pertractatur »⁴⁷. » Et rursus: « Hic plenus existens, et illic plenus; unum corpus, » etc. Hom. 17 in Epist. ad Heb. Et Basilius Magnus in Liturgia: « Qui sursum Patri consideret, et hic nobis invisibiliter coexistit. » Nyssenus denique oratione de Paschate: « Innumerabilibus locis consecratur, et tamen unum corpus est. » Videatur idem orat. catech., cap. 37, et Cyrillus Jerosolymitanus catechesi 4, mystagogia, etc. Ex his autem constat et eandem Christi carnem in eucharistia reipsa præsentem adesse, tametsi in plurimis locis conficiatur et distribuatur; et corporis ore vere percipi et sumi, et hujus participatione jus et arrham resurrectionis, adeoque ipsam immortalitatem ex ipsa et per ipsam corpora nostra vere sumere. Hinc pius doctusque Rossensis: « Non jam disquirimus an vere corpus et sanguis Christi sint in eucharistia, quemadmodum omnes orthodoxi sentiunt, an figurate solum, ut hæretica impietas arbitratur. Quod sequitur in Irenæo, nostram sententiam apertissime comprobatur. Quomodo, inquit, hæretici negant carnem esse capacem donationis Dei, hoc est, æternæ vitæ, quandoquidem Christi corpore sanguineque nutritur, et sit ipsius membrum? Quid, precor, dilucidius pro nobis dici queat? »

Corpore Christi nutritur. Absurdam esse hanc Irenæi locutionem garrienti Œcolampadio ita occurrit Rossensis lib. iv, cap. 20: « Alere multa dici possunt, quæ minime tamen in carne vertuntur, quam fovet. Aurum enim et margaritæ gemæque pretiosæ cum in medicaminibus teruntur, multam asseruntur a medicis virtutem et fomentum præbere corpori, nec tamen ipsa vertuntur in substantiam corporis. Et pari modo, quid prohibet vivificatricem Christi carnem, illis a quibus pie sumitur, potentissima quadam et ineffabili sua virtute præstare fomentum et modo quendam alere? »

Quemadmodum et beatus Apostolus ait. Rossensis: « Confirmat sententiam suam Irenæus verbis Apostoli. Non hic disputo quam recte sensum attingat apostolicum: sed hoc interim affirmo neminem apertius docere corpus et sanguinem Christi contineri in eucharistia, quam hic faciat Irenæus; usque adeo ut fateatur etiam nos, qui Christi carne vescimur, et bibimus ejus sanguinem, non hominis aliquid imaginarii et spiritualis carnem edere sanguinemque bibere; sed ejus qui vere naturam habet hominis, carnis nervisque constantis, propterea non imaginario sanguine, neque carne imaginaria, sed vero sanguine veræque carnis Christi nos asserit nutriri. »

Et quemadmodum lignum vitis. Rossensis: « Carnem Christi tantas vires nostræ carni præbere, ut postquam hæc inemerata fuerit tandem reviviscat, hoc exemplo apertissime demonstrat. Ecce lignum vitis, tametsi mortuum videatur, depositum ubiominus in terra suo tempore fructificat. Similiter et

⁴⁰ I Cor. xv, 53. ⁴¹ Philip. iii, 21. ⁴² Joan. vi, 55, 57. ⁴³ Tractat. 26 in Joan. ⁴⁴ Joan. vi, 54.

⁴⁵ Matth. xxv, 26; Marc. xiv, 22; Luc. xxii, 19.

⁴⁶ Lib. de resur. carnis, c. 8. ⁴⁷ Lib. iii De sacerdotio.

granum tritici, tanquam seminatum in terra mox corrumpitur, tamen postea cum ampliori fenore resurgit; et hæc per naturam fieri conspiciamus. Quid ergo mirum si corpora nostra carne et sanguine Christi nutrita, postquam redacta sunt in cineres; per hujus tamen escæ vires et efficaciam, operante Spiritu, Verboque Dei, resurgant ad immortalitatis gloriam? De reliquis doctissimis et pulcherrimis hujus auctoris verbis supersedeo; quæ quisquis accurate expendit pieque vixerit, mirabor si sibi non persuadeat meram et puram corporis et sanguinis veritatem in eucharistia.

Depositum in terra. Vetus codex, « dispositum in terram; » nihil multo, quod sensus idem sit.

Et percipientia verbum Dei. Novem hæc voces, quas manifeste desiderabant omnes excusi codices, ex veteri restitimus.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 2.

Pag. 239. Universam dispositionem. Græce οὐνοϋϋλαϋ, id est, nativitatem, passionem et mortem Salvatoris; hæc enim omnia voce οὐνοϋϋλαϋ in S. Patrum monumentis idem notari constat.

Secundum hæc videlicet, nec Dominus sanguine suo redemit nos, etc. Id est, si Christus non est incarnatus, ergo non redemit nos sanguine suo, quia sanguis non est nisi a carne et venis; ergo in eucharistia non communicat nobis suum sanguinem, siquidem nullum habuit, si non fuit incarnatus; neque item corpus suum; nec enim potuit panem in corpus suum vertere et nobis illud dare, si nullum corpus habuit. Atqui vere nos redemit sanguine suo, teste Apostolo, et vere nobis dedit seu communicavit in eucharistia corpus et sanguinem suum, ergo vere est incarnatus. Halloix, in *Vita Irenæi*, cap. 29, pag. 553, sic a Grabio citatus.

Neque calix eucharistia communicatio sanguinis ejus est, neque panis quem frangimus, etc. Eodem argumento usus est Tertullianus lib. iv *Contra Marcionem*, cap. 40: « Acceptum panem et distributum discipulis suis corpus suum illum fecit; Hoc est corpus meum, dicendo, id est, figura corporis mei. Figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus. Cæterum vacua res, quod est phantasma, figuram capere non possit... Sic et in calicis mentione testamentum constituens sanguine suo obsignatum, substantiam corporis confirmavit. Nullius enim corporis sanguis potest esse, nisi carnis. Nam et si qua corporis qualitas non-carnea opponetur nobis, certe sanguinem nisi carnea non habebit. Ita consensit probatio corporis de testimonio carnis, probatio carnis de testimonio sanguinis. »

Pag. 294. Τὸ χερσαίον κρηπίον. Sicuti supra p. 57, lin. 1 (p. 60, lin. 15), Marcum hæreticum κρηπίον χερσαίον οὐρανὸν consecrasset; ita hoc loco catholice quoque crama istud in usu fuisse insinuat; quod et ex Justinii martyris *Apologia* ad Antoninum, pag. 125 nostræ editionis, lin. 12, pag. 128, lin. 1, ac pag. 131, lin. 25, aliisque scriptoribus constat. Fecerunt id exemplo ipsius Salvatoris nostri, qui in prima sacra cœna « temperamentum calicis suum sanguinem confirmavit, » ut Irenæus supra pag. 357, col. 2, lin. 1 (pag. 270, col. 2, lin. 39), scribit, et « mentionem calicis novam in regno cum 186 discipulis habiturum se pollicitus » est, prout inferius cap. ultimo in fine loquitur. Neque hæc de re dubitabit, qui istum ritum inter Juæos adeo receptum fuisse consideraverit, ut paschale epulum haud rito vero sine aqua se celebrare putaverint, sicut ex Maimonide *De solemnitate paschali*, cap. 7, § 9 probavit auctor egregii plane, licet anonymi tractatus Anglice scripti, « De jejunio quadragesimali, honoris causa a me nominandus, D. Georgius Hooperus, decanus Cantuariensis. Atqui hæc Judæorum ante Christum, et Christianorum post eum continua praxis ac doctrina,

sicut idem ab ipso Christo factum indicat, ita et omnibus faciendum iungit. Nam, uti S. Cyprianus epist. 63 scribit: « Si in sacrificio, quod Christus obtulerit, non nisi Christus sequendus est, utique id nos obaudire et facere oportet, quod Christus fecit, et quod faciendum esse mandavit (dicens: Hoc facite in mei commemorationem⁴⁰), quando ipse in Evangelio dicat: « Si feceritis quod mando vobis, jam non dico vos servos, sed amicos⁴¹. » Integra scilicet epistola ista opposita erat Tis, qui solam aquam in eucharistico poculo offerebant, exemplo Ebionitarum, de quibus vide præced. pag. 394, col. 1, lin. 30 seqq. ac ibidem not. 7. Contra illos itaque inter alia argumenta ipsorum factum Christi, in institutione sacramenti mistum calicem offerentis, valde urget; quodque adversarii majorum suorum consuetudinem opponerent, modo citatis post pauca subjungit: « Si solus Christus audiendus est, non debemus attendere quid alius ante nos faciendum putaverit. Neque enim hominis consuetudinem sequi oportet, sed Dei veritatem; cum per Isaiam prophetam Deus loquatur et dicat: « Sine causa autem colunt me, mandata et doctrinas hominum docentes⁴²; » et iterum Dominus in Evangelio hoc idem repetat, dicens: « Rejicite mandatum Dei, ut traditionem vestram statuat⁴³. » etc. Quæ ideo profero, ut ea considerent qui contra in eucharistico calice solum vinum sine aqua sacra mensæ opponunt; periunde, ut in Oriente faciunt Armenii, ideo rejecti canone 53 synodi Trullanæ, privatos scriptores, veluti Theophylactum in cap. xix Joannis, aliosque ut præteream. Sane S. martyr Cyprianus alterutrum, sive vini, sive aquæ defectum reprehendit, inter alia scribens: « In sanctificando calice Domini offerri aqua sola non potest, quomodo nec vinum solum potest. Nam si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis (quos per aquam vino mistam in calice designari aut hæc probaverat); si vero aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo: quando autem utrumque miscetur et adunatione confusa sibi invicem copulatur, tunc sacramentum spiritale et cœleste perficitur. » Cæterum iisdem, quibus laudatus martyr epistolam suam clausit verbis, hujus adnotationis finem facio: « Religioni igitur nostræ congruit, et timori, et ipsi loco atque officio sacerdotii nostri... in Dominico calice miscendo et offerendo custodire traditionis Dominicæ veritatem, et quod prius apud quosdam videtur erratum, Domino monente corrigere; ut cum in claritate sua et majestate cœlesti venire cœperit, inveniat nos tenere quod monuit, observare quod docuit, facere quod fecit. »

Ex τῆς σαρχὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ. Hæc cum utraque citatio et vetus etiam versio Irenæi agnoscat, plurimum inde confirmantur, ideoque merito rejicitur adnotatio Grotii ad Epist. v, 30, suspicantis verba ista, quod in ms. Alexandrino haud existat, a quopiam ad marginem scripta, in textum apostolicum irrepisse. Imo potius in dicto codice et versione Æthiopica, occasione recurrentis ultimæ vocis αὐτοῦ, omiſsa videntur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 3.

Pag. 295. Ut veritatem simul. Vetus codex, « ut nec veritatem simul et dilectionem auferret ab eo, et eam quæ est ad eum, qui fecit eum. Utrorumque enim experientia vera, » etc. Quia meliorem excusorum codicum lectionem judicavimus, hæc tantum indicamus.

Quoniam sumpsit Deus. Eodem pacto Tertullianus lib. *De resurrect. carn.*: « Idoneus est, scribit, recellere carnem qui fecit: quanto plus et fecisse, quam refecisse, mitium dedisse, quam reddidisse? Ita restitutionem carnis faciliorem credas institutione. » Similia rursus idem tradit cap. 45 *Apolog.*,

⁴⁰ Luc. xii, 19. ⁴¹ Joan. xv, 14, 15. ⁴² Isa. xxxix, 43. ⁴³ Marc. vii, 8.

quibus astipulatur Athenagoras libello *De resurrect. carnis*; ornate et copiose præ cæteris Clemens Roman. lib. v *Constit. apostol.*, cap. 8, et Cyrillus Jeros. catech. 18.

Pag. 296. *Nondum factus*. Octo istas dictiones ex veteri codice restitimus.

Quæ autem sapientia. Velus cod., « quæ autem sapientiam participant Domini. »

Quæ jam meditata et assueta sit. Id est, quæ se in ea exercuerit et assuefecerit. Nam *μελετήσαι*, est meditari et exerceri, sive præparari ad aliquid; unde *μελέτης* declamationes et exercitationes rhetorum appellant. Fortasse scripsit Irenæus *μελετημένη καὶ εὐδομημένη*, exercitata et assuefacta. Expunximus « assuescit, » et ex vet. cod. reposuimus « assueta sit. »

Quoniam autem participatrix vitæ. Quædam hoc loco adjicit vet. cod. quæ textui inserere nolimus, quoniam plenum sensum non reddant, sed alia desiderare videantur, et ea sunt: « Quoniam autem participatrix vitæ sit caro, ex hoc quod iuvat ostenditur, rei vitæ manifestum est; illo enim præstante vitam nobis vivimus, » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 4.

Pag. 197. *Præter Demiurgum*. Tres has voces codices omnes excusi hactenus desiderarant. Porro lib. 1, cap. 1, 13, 16, 19, 25, 33, satis superque illos dinumeravit, qui alium Deum a mundi conditore constituerunt.

Per prophetas. Notissimæ et certissimæ sunt prophetiæ de carnis resurrectione in libro Job, cap. xix, 25 et 27. Item: Ezechielis xxxvii, 3, 4, etc.; Danielis xii, 2; Isaiæ xxvi, 19; ex quibus Tertullianus, Ambrosius, Cyrillus et alii, post Irenæum futuram generalemque nostrum omnium resurrectionem adversus hostes ejus confirmant.

Quibus a sua. Novem has dictiones ex veteri cod. adjecimus, et non ita multo post, tres alias.

Ejusdem adnotationes in cap. 5.

Pag. 298. *Legant Scripturas*. Genesis v capite Adam 930, Seth 912, Enos 905, Cainan 910, Malaleel 895, Mathusala 969 annis vixisse referuntur. Augustinus xv *De civitate*, cap. 12, nullo modo audiendos censet, qui putant aliter annos illos illis temporibus computatos, i. e. tantæ brevitate, ut unus annus noster decem illorum habuisse credatur. Irenæus quoque idem pro certo habet, alias nullum inde traheret argumentum.

Verum quia multi hoc tam breve vivere nostrum secum reputantes, et Scripturæ auctoritatem convellere non audentes, annos illos non solis circuitu, sed lunæ senio confici putarunt, ut pro annis menses habeantur; Varronem quoque Romanorum doctissimum, atque Plinium, incertum, fabulosum, aut id etiam impossibile existimasse, quod fertur de tanta præcorum vivacitate, totque annorum sæculis compertum habeam; idcirco rem istam paulo accuratius excutere non erit injucundum. Ac inprimis non video, cur primigeniorum hominum vitam tantopere miremur, cum nostra diuturnior sit, si lunæ menses sit et non solis perieo annos illorum ætiamur; quandoquidem si qui nostrum ad centesimum pervenit annum, tum ille 1200 lunares annos vivere certum est, quod nulli unquam veterum datum fuit. Ad hæc, Josephus lib. 1 *Antiq.* rationes non contemnendas reddit, cur illi in tot sæcula vitæ suæ tempora prorogare potuerint. Illi nimirum Deo amici, et ab ipso prorsus producti, et integriore utentes alimento; præterea etiam virtutis gratia, et et res posteris peritiles invenirent et traderent, ob id non injuria multis annorum chiliadibus vixisse putandi sunt.

At ut ethnicis os obstruamus, qui hac in re Scri-

pturis divinis fidem non habent; ex illorum auctoribus producimus nonnullos, quos longissimam vitam vixisse negare non poterunt. Plinius ipse Valerio Corvino et Metello 100 annos tribuit⁶⁰; Terentii Ciceronis 117; Arganthonio regi 150; Cyniræ 160; Egimio 200; Pictore 500; Daudoni 500; alteri ex Xenophontis auctoritate 800. Lactianus libello, cui titulus est, *Περὶ μακροβιωῦν*, l. e. *De iis qui ad longævam ætatem pervenerunt*, Tiresiam vitam ad sex usque ætates, Nestorem ad tres vitam produxisse scribit; Numam Pampilium et Servium Tullium 80; Tarquinium 90; Agathoclem et Hieronem 92; Cyrum 100; Mnascirem 69; Manonem, 115; Democritum, 104. Xenophilum 105; Solonem, Thaletem, Pitachum, 100; Ctesibium, 124 annos vel attigisse vel superasse, et quampulcherrimos alios macrobios asseverat et dinumerat, Homero, Herodoto, Anacreonte et multis aliis laudatis auctoribus. Valerius Maximus Æthiopes Indosque 150 annos transgredi, Epirotas quosdam 200 explorat, et Litorium quemdam trecentesimo cumulatissimo testis est. Quid igitur de nostris garrunt, quos « Scripturis nongentos attigisse docemus? Concedant saltem homini, cui uni, ut scribit Plinius⁶¹, immensa vivendi cupido, quod cornicibus et cervis non denegant. Cornices novem sæcula vivere posse concedunt 187. Hesiodus, Virgilius, Ovidius, Martialis. Hesiodi versiculum de cervis Virgilius interpretatur:

Et quater egreditur cornicis sæcula cervus.

Satyricus etiam poeta:

Jam juvenem torquet longa et cervina senectus⁶².

Sed de his pro occasione satis.

Enoch placens Deo. Hunc Irenæi locum sic exprimit Tertullianus: « Quod hodie Enoch et Elias nondum resurrectione disjuncti, quia nec morte sancti, qua tantum de orbe translati, et hoc ipso jam æternitatis candidati ab omni vitio, et ab omni damno, et ab omni injuria et contumelia immunitatem carnis ediscunt; cuiusmodi Adæj testimonium signant, nisi quia credi oportet hæc futura integritatis esse documenta⁶³! » Epiphanius quoque, in *Anchirato*, vocat Enochum et Eliam duos primogenitos nostræ resurrectionis; et illum quidem in præputio et conjugali contumelia, hunc autem in circumcissione et virginitate, quibus subscribit Augustinus xv *De civit. Dei*, cap. 19. Clementis Romani verba sunt, lib. v *Constit.*, cap. 8: « Si voluisset Deus homines immortales manere, quod hoc facere potuit ostendit in Enoch et Elia, quos mortem experiri non permisit.

Illuc translatus esse. Disputationem de loco in quem Deus transtulerit, et hucusque viventes conservavit Enochum et Eliam, Augustus nos judicavit ad fidem non pertinere, lib. ii *De peccato originali*, cap. 25. At cum hic Irenæus doceat apostolorum discipulos et auditores, illos in paradysum terrestrem, ubicunque ille sit, translatus fuisse, indeque qui adversus Antichristum præliantur, venturos; cui sententiæ omnes fere Græci et Latini Patres astipulantur; mihi parum tutum videtur aliter nunc sentire. Patrum nomina locosque in quibus id legitur, præter eos quos in cap. 30 libri quarti adduximus, hic signare in gratiam studiosorum e re est. Nicodemus *Histor. de resurrectione Domini*; Isidorus *De vita et obitu sanctorum*; Hippolytus martyr orat. *De Antichristo*, Ambrosius in cap. iv Roman.; Athanasius lib. *Quod Nicæna synodus*, etc., Gregorius in xviii, cap. Job et hom. 12 in Ezechiel; Hieronymus epist. ad Pamphacium adversus errores Joan. Jeros. Damascenus lib. iv cap. 28, Justinus martyr quæst. 85 ad orthod., Aretas Cappadox in xi cap. Apocal., Procopius Gazæus in iv Genes. Plures alios legendo notes licet.

⁶⁰ Lib. vii, cap. 48, Valerius lib. viii, cap. 14.

⁶¹ Lib. De resur. carn.

⁶² Lib. viii, cap. 14. ⁶³ Juven. sat. xiv, v. 251.

Coaspicantes. Ita codex vetus; excusi, « conspici-
cantes. »

Ananias etiam. Eadem habet Tertullianus hisce
verbis : « Corporum a resurrectione futuræ integri-
tatis documenta fuerunt vestimenta et calciamenta
filiorum Israelis indetrita quadraginta annis; et quod
Babylonii ignes trium fratrum nec thiaras, nec sa-
rabara læsarunt, quod Jonas incolumis exspuitur²⁴. »
Et Clemens Rom. lib. v *Constit.*, cap. 8 : « Qui Jo-
nam post tertium diem vivum incolumemque de
ventre celi eduxit, et tres pueros Babylonico
camino eripuit, is quoque nos poterit a morte ex-
citare.

Et inopinata et impossibilia naturæ. Admodum
recte sancteque pronuntiat de immensa et incom-
prehensibili Dei potentia, qua res non solum omnem
vim creatam exsuperantes, sed et humano iudicio
incomprehensibiles et impossibiles nullo labore
perficiat : ut camini Babylonicæ diligenter expensa
historia palam manifestat. Nam idem ignis simul et
semel summo ardore ferrea vincula sanctorum
liquefecit, Chaldæosque satellites absumpsit; san-
ctos vero ipsos instar roris et venti suaviter flantis
refrigeravit, nec vestis aut capitis pilum levissimum
attigit. Potuisset addere ferrum securis simul levi-
tate innatans et ferri gravitatem retinens. Item
aquis maris Rubri simul instar muri assurgentes et
rigentes, cum tamen simul natura graves essent et
liquidæ. Sed ad alia properans tantum subjicit :
Denu eorum quæ fecit legibus non esse subjectum,
sed e contrario, cunctas res conditas una cum legi-
bus suis subditas esse voluntati ejus. Denique hoc
manifestissimo et certissimo a Filio Dei nobis dato
primo principio : « Quæ impossibilia sunt apud
homines, possibilia sunt apud Deum²⁵, » conten-
tus, propositam de resurrectione disputationem
persequitur.

Hanc autem viri apostolici « de omnipotentia
Dei » doctrinam observare visum est in Sacramen-
tariorum diabolicam plane blasphemiam, qua di-
cunt « Deum nec intelligere, nec velle, nec un-
quam efficere posse, ut idem numerum corpus Christi
Filii sui simul sit in plurimis locis. » Et ne que-
rantur hoc illis perperam a nobis objici, ecce Beza
verba : « Quædam ita in rebus insita sunt ut si mu-
tentur, rerum ipsarum interitum necessario secum
trahant; quo fit ut, salvis rebus, Deus illa mutare
nec velit, nec possit²⁶. » Et rursus in libro *Contra
Selneccerum* ait : « Concludimus ergo Christum non
modo nolle, verum etiam non posse velle corpus
suum multis simul in locis sistere. » Et ne solus
Beza in tam tetra errore versari putetur, Carolsta-
dius dialogo *De carne*, (Ecolampadius libro *De ver-
bis Domini*, Zoinglius lib. *Contra Lutheri Confes-
sionem*, Petrus Vermilius lib. *Contra Bruentium*,
Simonius *Contra Schegkium*, Abdias Liberinus in
Synagmate, Simlerus *Contra Jacobum Andream*,
Thalmanus in *Assertionibus*, Danæus libris *Contra
Selneccerum et Chemnitium*; et ut contraham, Sa-
cramentarii omnes hac eadem adversus infinitam
Dei potestatem impietate et blasphemia sunt com-
maculati. Hanc superiore anno refutavimus in dia-
logis. Hic solum hæc sanctissima Augustini verba sub-
jicio : « Sicut non fuit impossibile Deo, quas voluit
mutare; sic et non est impossibile, in quidquid
voluerit, quas instituit, mutare naturas²⁷. »

Ejusdem annotationes in cap. 6.

Id est, per Filium et Spiritum sanctum. Quando
sic Spiritum sanctum connectit Patri et Filio in
hominis creatione, uti et paulo superius docuit ad
illum quoque pertinere hæc verba : « Faciamus
hominem ad imaginem et similitudinem nostram²⁸; »
clarum et certum est, quod et ipsum natura Deum,
Patri et Filio coeternum et consubstantialem pron-

teatur, ut et alibi adversus Centuriorum sycop-
phantias signavimus.

Admixta ei carne. Ita vetus codex; excusi omnes,
« admixta in carne. »

Quæ est plasmata secundum imaginem Dei. Vide-
tur imaginem Dei in carne constituere; quod Au-
gustinus improbat, lib. xii *De Trinit.*, cap. 7, et
lib. vi *De Genes. ad litteram*, cap. 12. Idem rursus
lib. *De hæresibus*, post Philastrium, eam opinionem
inter hæreses annumerat. Cassianus quoque, col-
latione 10, Anthropomorphitas Deum ideo corpo-
reum dixisse scribit, quod juxta corpus hominem
ad imaginem suam fecisset.

Abiit autem ut hæc Irenæi verba ullum errore
continere dicamus; quandoquidem imaginis nomine
formam in cælum erectam, vitam immortalem,
aliaque non exigua dona corpori ipsi a Deo collata
intelligit; quibus animi facultates internæ Indica-
bantur, et Creatoris potentia, sapientia bonitasque
referebantur; quæ etiam Augustinus ipse nunc si-
militudinem Dei, nunc vestigia nominat, lib. i *De
Genes.*, cap. 16, et lib. vi, cap. 12.

Quemadmodum multos audivimus fratres. Hæc
Irenæi verba recitat Eusebius, usque ad illud, « quos
et spirituales Apostolus vocat, lib. v *Historiæ*,
cap. 7. Similia istis videre etiam licebit supra lib.
ii, cap. 37, quo loco quædam adnotavimus.

Propter effusionem Spiritus. His agnoscit primam
hominem conditum fuisse cum excellenti et copiosa
donorum Spiritus sancti effusione, utpote justitia
originali, rerum omnium scientia, summa animi
rectitudine, posse non peccare et non mori, aliisque
divinis charismatibus et virtutibus, in quibus ma-
xime consistebat illa similitudo Dei, quæ peccato
amissa est. Non autem imago, quæ ad naturæ fa-
cultates attinet, quemadmodum constentantur Ba-
silius hom. 10 *Hexæm.*, Hieronymus in cap. 28
Ezechielis, Chrysostomus homilia 9 in Genes. Dam-
natur vero crassissimus Lutheri error in cap. 3
Genes. scribentis : « Justitiam originalem non fuisse
gratuitum ac cœlestem donum, sed naturale, quale
lumen oculis. »

Et hic est qui secundum. Hic manifeste consti-
tutum esse agnoscit imaginem Dei in spiritu homi-
nis, non in carne; quapropter ex ista sententia, illa
prior quam observabamus emollicuda et interpre-
tanda est.

Imaginem quidem habens. Aperte distinguit inter
imaginem et similitudinem Dei; quemadmodum et
scholastici recte delinunt illam consistere in na-
turalibus, id est tribus animæ facultatibus; istam
vero in donis virtutibus et supernaturalibus. Orige-
nes lib. iii *De principiis*, sapienter imaginem Dei
appellat « dignitatem primæ conditionis; » simili-
tudinem vero « perfectionem et consummationem
servatam. »

Sed aut partem. Codices excusi, « sed et partem. »
Commixtio autem et unio. Eodem pacto Iustinus
martyr, initio lib. *De Trinitate*, et Atheuagoras,
lib. *De resurr.*, describunt hominem; sed aperta
sunt Tertulliani verba : « Vocabulum homo conser-
tarum duarum substantiarum quodammodo Æbola
est, sub quo non possunt esse nisi coherentes lib.
De resurr. carn.

Pag. 300. Templum igitur Dei. Hæc Irenæi pro
asserenda corporum nostrorum resurrectione argu-
menta aliquando fustus 188 et clarius pertractat
Cyrillus Jerosolymitanus catechesi 4, usumque illo-
rum his verbis tandem ostendit : « Parce itaque
corpori, tanquam templo Spiritus sancti. Non lodes
in fornicationibus carnem, ne polluas stolam
pulcherrimam; quod si polluisti, abluere per pœ-
nitentiam, etc. Custodi corpus Domino mundum, et
et Dominus respiciat corpus, etc. Modeste tractes

²⁴ Lib. De resurr. carn. ²⁵ Luc. xviii, 27. ²⁶ In Creophagia, et tom. I Oper. sqi, 152. ²⁷ Lib. ixi D) civitate Dei. ²⁸ Gen. 1, 26.

corpore, hoc te moneo, et cognosce quod cum corpore resurges ad iudicium, &c.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 6.

Pag. 299. Neque enim plusmatio carnis ipsa secundum se homo perfectus est... neque enim et anima ipsa secundum se homo. Gemina prorsus sunt Iustini martyris verba lib. De resurrectione. tom. I Spicilegii Patrum sæculi II, pag. 188: Μη οὖν καθ' ἑαυτὴν ψυχὴ ἀνθρώπου; οὐκ, ἀλλ' ἀνθρώπου ψυχὴ· μή οὖν καλοῦτο σῶμα ἀνθρώπου; Οὐκ, ἀλλ' ἀνθρώπου σῶμα καλεῖται.

Pag. 300. Trinum, et unam et eandem ipsorum sciebat salutem. Ita et Iustinus martyr lib. De resurr., tom. I Spicilegii Patrum sæculi II, pag. 192: Τὰ τρία ταῦτα τοῖς ἐπιθετο εὐλαχρινῆ καὶ πιστῶν ἀδιάκριτον ἐν τῷ Θεῷ ἔχουσι σωθῆσεται. Tria hæc in iis qui spem sinceram et fidem firmam in Deo habuerint, salvabuntur. >

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 7.

Pag. 300. Quomodo igitur Christus. Iisdem istis argumentis in ejusdem rei confirmationem utuntur, Ignatius in epistolis passim, Tertullianus lib. De resurrect. carnis, Hieronymus adversus errores Joan. Jerosolymitani.

A mortuis. Septem has voces ex vet. cod. restitimus.

Sed incorruptibiles animæ. Aliquot valentissimis argumentis confirmat animas humanas prorsus immortales et incorruptibiles esse. Primo, quod non sint ex terra formate ut corpora, sed divino flatu et inspiratione conditæ et infusæ. Secundo, quod sint incorporeales, corpora vero tantum morti subijciuntur. Tertio, quod dicantur status vitæ, eamque inupertiant corporibus mortalibus; manent autem ipsæ immortales substantiæ, propheta regio idipsam affirmante. Quarto, sunt incompositi et simplices spiritus; igitur nullaque morte resolvii, nullaque corruptione dissolvi possunt. Postremo, quæcumque Litteris sacris prædicantur de vera morte, corruptione et resurrectione, ea ad corpora nostra attingere, non ad animas. Igitur illæ nec sunt mortales, nec in ultimo die de pulvere terræ suscitandæ. His porro confirmandæ sunt piorum animæ adversus veteres et novos animicidas et atheos, de quibus diximus in cap. 63 lib. II.

Flatum vitæ existentem. Sexdecim istas dictiones ex vet. cod. adjecimus; unicam delevimus, nempe < flatu. >

Caro, de qua. Vetus cod. paululum ita deflectit: < Caro, de qua sermo est, quoniam vivificavit eam Deus. >

Superest igitur. Ita et Tertull. lib. De resurrect. carn.: < Cum audio resurrectionem homini imminere, quæram necesse quid ejus cadere sortitum sit. Si quidem nihil resurgere expectabit, nisi quod ante succiderit, > etc.

Pag. 301. Diligitis. Delevimus < diligite, > ex codicibus excusis; et mox ex veteri codice addidimus, < creditis. >

Facies nostra videbit faciem Dei. Quo pacto id fieri poterit, declarat Augustinus XII De civit. Dei, cap. 29, prohibens inprimis, ne quis in Deo faciem aliquam corpoream imaginetur; aut nos per faciem corporis, ubi sunt oculi corporales, Deum visuros putet; quoniam sicut angeli vident, ita et nos Deum visuri simus; quæ visio nobis ut præmium tibi servatur.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 7.

Pag. 300. Quomodo igitur Christus. Iisdem istis argumentis in ejusdem rei confirmationem utitur Iustinus martyr lib. De resurrect. carnis, tom. I. Spicileg. Patrum sæc. II, pag. 191, ita scribens: Τίνας οὖν ἔνεκον ἐν τῇ σαρκὶ τῇ παθοσῆ ἀνέστη, εἰ μὴ ἵνα δείξῃ τὴν σαρκικὴν ἀνάστασιν; Καὶ τοῦτο βουλόμενος πιστῶται τῶν μαθητῶν αὐτοῦ μὴ πιστεύοντων, εἰ ἀληθῆς σῶματι ἀνέστη, βλεπόντων αὐτῶν καὶ διασταθόντων, εἶπεν αὐτοῖς: Οὕτω ἔχετε πί-

στιν, φησὶν; Ἴδετε, οὗτι ἐγὼ εἰμι. Καὶ ψελασθῆν ἀτόν ἐπέστρεπαν αὐτοῖς, καὶ τοὺς πόπους τῶν ἡλων ἐν ταῖς χερσὶν ἐπέδεικνυσ. < Qua igitur de causa in carne, quæ passa erat, resurrexit? nisi ut carnis resurrectionem demonstraret? Nam volens ipse a discipulis suis non credentibus probari, quod revera corpore resurrexisset ipsis videntibus ac dubitantibus dixit: Nondum, inquit, creditis? Videte, quia ego sum. Et se palpandum ipsi se obtulit, et loca clavorum in manibus suis ostendit. >

Superest igitur. Ita et Iustinus martyr loco jam citato: Ἀνάστασις ἐστὶ τοῦ πεπτωκότο; σαρκίου· πνεῦμα γὰρ οὐ πίπτει· ψυχὴ ἐν σῶματι ἐστὶν. οὐ γὰρ δεῖ ἀψυχόν· σῶμα ψυχῆς ἀπολειπούσης οὐκ ἐστὶν. Resurrectio est carnis, quæ cecidit; spiritus enim ea loco non potest. Anima in corpore est, non vivit autem sine anima corpus, deserente anima non existit. > Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 8.

Pag. 301. Nunc autem partem Spiritus sumimus. Non de essentia illa Spiritus sancti, quæ ipsi cum Patre et Filio eadem est, loquitur Irenæus; sed de donis illis et charismatibus internis et externis, quæ initio nascentis Ecclesiæ passim conferbantur. Nam plerumque Spiritus ponitur pro gratia spiritali, ut docet Ambros. lib. III De Spiritu sancto, cap. 12.

Quod et pignus. Pignus est Hieronymo, id quod dari solet creditoribus, donec solvatur debita pecunia: ἀρραβῶνα, quod hic usurpat Apostolus, signum et obligamentum futuræ possessionis, ac quasi pars et portio quædam, ut vult Irenæus.

Quando omnia membra. Censuerunt multi pii et docti viri, sanctos in suprema beatitudine resumptis corporibus suis, non solum mente et animo, sed etiam lingua, arteriis et vocibus articulatis Deo laudes decantaturos, quod hic non obscure significat Irenæus. Et paulo post: < Caro viva, inquit, et incorrupta perseverabit, hymnum dicens Deo. > Verba Augustini sunt lib. XII De civit. Dei, cap. 30: < Omnia membra et viscera corporis prædicant in laudibus Dei. > Quod rursus confirmat Commentariis in psalmum CXLIX, et homilia 17 in Apocalypsim, et ejus tamen sit opus illud, non Ticonii. Consentunt Cassiodorus et Lyranus in psal. CXLIX, et ex scholasticis Thomas in II Sententiarum dist. 2, et in IV, dist. quæst. 2; Richardus Bonaventura, Okam, F. Franciscus Venetus tom. 8 Cantici 3 Harmoniæ mundi.

Cum similes. Sex voces adjecimus, et periodum sententiæ immutavimus auct. vet. cod., sensu tamen eodem, sed clariore manente.

Eos autem qui abijciunt. Hanc Irenæi sententiam nominatim transcripsit Basilus Magnus, lib. De Spiritu sancto, cap. 29, et ex utroque repetit Euthymius Panopliæ suæ parte secunda, capite 29, inter alias multorum superiorum Patrum, quibus constanter probat Spiritum sanctum Deum esse. Eant igitur Magdeburgenses et obgamulant Irenæum nullibi Spiritum sanctum Deum asserere.

Pag. 302. Munda nuntians. Ita vetus codex; excusi vero, < mundum nuntians. >

Hæc est autem omnium. Hanc allegoriam sequuntur et suis calculis comprobant Origenes homilia 7 in Leviticum, et Gregorius, expositione in VII cap. Canticozum, utriusque in excogitandis allegoriis viri mirabiles; Isychius presbyter in XI cap. Levitici, Rabanus, Beda, et alii.

Vivificans verbum. Vetus codex, < vivificantes verbum; > existimarem legendum, > ejiciunt a se vivificans verbum. >

Ejusdem adnotationes in cap. 9.

Hæreditare. Ad verbum Græcam dictionem κληρονομήσαι reddidit; vulgata editio, < possidere. >

Ex quo et nos retardare. Septem hæc voces non habent codices omnes excusi, e quibus exprimus < et quæ. > Porro sensum Apostoli hoc pacto exprimit Tertullianus lib. De resurr. carnis. Non carnis

substantiam, sed opera volens arceri a regno Dei; A vel carnem et sanguinem, si sola, videlicet sine spiritu, ut hinc quoque animorum salutem colli- galat.

Carne, anima et spiritu. Tria quasi diversa ad hominis compositionem constituere videtur, animam, spiritum et corpus: in quam opinionem venisse Plotinum et Apollinarium, qui in Patribus nomen magnum habuerunt, scriptis mandavit Nemesius Euesæ episcopus lib. *De natura hominis*, cap. 4. Ac quid sint corpus et anima pervium est; quid vero spiritus nomine velint, non ita. Gregorius spiritum hominis aliquando animam ipsam, aliquando effectum ejus spiritalem, in sacris eloquiis significare probat⁶⁰. Augustinus reprehendit Didymum, eo quod spiritum tertium quiddam in hominis substantia esse vellet, cum ipsa anima sit eo nomine appellata, pro spiritali natura; vel pro eo quod spiritali in corpore⁶¹. Tertullianus ἡγεμονικόν, id est principem aliquem et summum vite gradum in anima quidem admittit: sed constanter negat animam et spiritum duo esse, quæ vel separari possunt, vel etiam concreta existant⁶². Hieronymus, in xxvii caput Matthæi, ex Scripturis declarat spiritum cum anima eundem esse; atque eorum, qui contra sentiunt, opinionem sibi non placere satis indicat, 189 quest. 12 ad Hædibiam, et *Commentariis* in iii c. Danielis. Existimo igitur Irenæum hic spiritus nomine nihil aliud velle intelligere, quam eam vim animæ, quæ æterna spiritaliæque bona meditatatur, eaque summopere desiderat, et sibi flagrat incredibilis quam in scholis superiore portionem nominamus.

Hæreditate possidet. Veteris codicis auctoritate delerimus (et possedit.)

Pag. 302. *Conservere Spiritum Dei.* Delevimus (et conservari.) Porro sententia ista Irenæi nominatim utitur Basilus Magnus libro *De Spiritu sancto*, ad illius confirmandam deitatem.

Quæ sunt autem. Vetus codex. « Qui sunt autem, qui sunt mortui? » Cæterum Hieronymus in v caput Matthæi, et auctor Operis Imperfecti apud Chrysostomum homilia nona, pari expositione hanc B. Irenæi approbant, quæ per terram, quam Dominus noster mitibus possidendam pollicetur, corpus eorum intelligatur liberatum a corruptione, et configuratum corpori claritatis suæ. Chromatii episcopi sententiam adjiciam. « Hos mites; » scribit ille in cap. Matth., « Dominus beatos ostendit, qui lenitatem Domine mansuetudinis sequentes, beatus illius terræ hæreditate perpetua possessione fruentur. Maxime tamen de terra corporis nostri loquitur, in qua sancti transfigurati in gloriam, secundum Apostolum æterna felicitate regnabunt. »

Ex adnotationibus J. Ern. Græbii in cap. 9.

Pag. 303 *Portemus.* Dicerem Irenæum hic et infra cap. 11 non scripsisse φορέσωμεν, sed Latinum interpretem ex antiqua Italica versione posuisse (portemus) pro (portabimus); nisi ex consequentibus utroque loco verbis sole clarius eluceret ipsummet in suo apostolico codice ita legisse, indeque verba Apostoli tanquam hortatoria ad sanctitatem vite accepisse; sicut et odium in pluribus mss. Græcis ipsoque vetusto Alexandrino codice exstat φορέσωμεν. Nihilominus φορέσωμεν, uti Vulgata Græca habent, genuinum esse lectionem nullum est dubium et bene probatum a doctissimo D. Millio ad hunc locum.

Ἐν τῷ αἵματι. Vetus interpres τῷ αἵματι legisse videtur. Intelligi autem per carnem solam in, vel cum sanguine, carnem animatam quidem, sed Spiritu haud sanctificatam; quam Apostolus, 1 Cor. xv, vocat corpus animale, ei opponens corpus spirituale.

Κληρονομησαὶ οὐ δύναται, κληρονομηθῆναι δὲ

..... δύναται. Hæc Irenæus ex Justinii M. libro *De resurrectione* petiisse videtur, cujus sententiam a Methodio citatam ac approbatam dedi tom. I *Spiritalium Patrum sæculi* 11, pag. 193, et quid de ea sentiam, salvo S. Patrum et martyrum honore, intinavi sequenti pag. 194.

Adnotationes Fr. Fenardenti in cap. 10.

Pag. 304. *Et in ignem mittitur.* Quatuor voces istas ex veter. cod. addidimus. Ille autem non obscure docet opera bona fidei jungenda esse, eaque tamen non nisi divino Spiritu sancti auxilio perfici posse; Pelagianorum opinionem simul et Simonis Magi, ac posteriorum Gnosticorum errores ever- tens.

Regnum Dei. Vetus codex, « existens, regnum Dei hæreditate possidere non potest. »

Immortalitatem. Quinque istas voces, quas etiam habet Apostolus, ex veteri codice inseruimus.

Spiritus autem vita. Communis editio, « spiritus vivit; » at Græcam Pauli lectionem sequitur Irenæus. Habet enim ζωή, et non ζή, atque ex Latinis sic legitur Augustinus in psalm. lxxv, lib. xxv *Contra Faustum*, cap. 2, Ambrosius in *Commentariis*, Illiarius lib. viii *De Trinitate*; ex Græcis Athanasius libr. *Ad Serapionem*, Theophylactus in *Com.* ut loquatur Apostolus de Spiritu sancto, qui per sese vita est, eamque aliis elargitur.

Incipiatis mori. Sic cum Irenæo legit Cyprianus libro *De zelo et timore.* Græce est μέλλετε ἀποθνήσκειν, quod alii vertunt, « futurum est ut moriamini. » Her- vetus Theodoretus interpret: « Si secundum carnem vivitis, secundum carnem moriemini. »

Ejusdem adnotationes in cap. 11.

Pag. 305. *Adulteria, fornicationes.* Quinque priores dictiones singulari numero legit vulgata editio, cui consentiunt Græci codices. Irenæo conformis est Cyprianus libro *De oratione Dominica.*

Sed justificati estis. Tres istas voces cum veteri nostro codice agnoscit Pauli contextus, ideoque eas inseruimus.

Et Spiritum Dei nostri. Cum Spiritui æque ac Christo Domino effluentiam salutis nostræ tribuat, illius divinitatem agnoscit, credit et adorat; contradicant licet Magdeburgenses. Subsignant Irenæo Basilus et Ambrosius libris *De Spiritu sancto.*

Ejus qui de limo est. Ita periphrastricè reddit vocem χοινοῦ: quem sequitur Cyprianus lib. *De habitu virg.* libro *De zelo et timore*, lib. ii *Adversus Judæos* cap. 10, et lib. iii, cap. 11. Tertullianus libro *De carne Christi* legit « de terra limo, » alias frequenter vocem Græcam conservat.

Ejusdem adnotationes in cap. 12.

Pag. 306. *Vita possidens animam.* Vetus codex, « vitam possidens homo. »

Spiritus sempiternus. Æternum profitetur esse Spiritum, quapropter vere Deum, Patri et Filio æqualem et consubstantialem.

Deinde abiit. Expunctum abiit auct. vet. cod. Quapropter et primus Adam. Pauli editio Latina communis addit « homo, » quod hic non habet Irenæus, Ambrosius etiam in *Com.* non videtur legisse, Stapulensis admonuit superesse; Erasmus putavit adjectum ab interprete quopiam, Hebraicæ vocis Adam interpretandi gratia.

Pag. 317. *In agnitionem.* Vulgata Pauli editio Latina addit « Dei; » sed illud cum Irenæo desiderant Ambrosius et Græci codices.

Placuit Deo. Vulgata editio, « et; » sed Irenæi litteræ consentiunt Græca exemplaria. Docet porro eundem apostolum, qui veteris Adami, id est, communi hominum more in vtero conceptus, inde- que natus fuerat, ea prædicasse quæ ab hæreticis male intellecta objiciebantur; qui tamen veræ resurrectionis exitum fuit assertor. Igitur verbis

⁶⁰ Lib. ii Mor., cap. 5. ⁶¹ Lib. De eccles. dog. cap. 21. ⁶² Lib. De anima.

ex illo allegata contra eundem nequaquam militabant.

Quemadmodum cæci. Ex miraculis super cæcorum, aridorum, aliorumque infirmorum corporibus a Domino factis, concludit ea Deo curæ esse ac proinde olim resurrectura.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 12.

Pag. 307. Sed spoliationem pristinae nostre conversationis. Similiter Clemens Alex. lib. iii *Stromat.*, pag. 466, ubi citaverat verba Apostoli: *Inimite novum hominem, qui secundum Deum creator est*, addit: *Παλαιὸν δὲ οὐ πρὸς γένεσιν καὶ ἀναγένεσιν φησιν, ἀλλὰ πρὸς τὸν βίον τὸν τε ἐν παρακοῇ, τὸν τε ἐν ὑπακοῇ.* « Veterem autem dixit, non respiciens in generationem et regenerationem, sed ad vitam, quæ est in inobedientia et obediencia. »

Placuit Deo. Docet eundem qui veteris Adami, id est communis hominum more in utero conceptus, indeque natus fuerat, factum esse apostolum ac Evangelium prædicasse, eundemque istam carnem, quam in statu corrupto olim habuerat, in statu gratiæ retinuisse; unde et in statu gloriæ eam retenturum colligit.

Quam enim causam habebat, etc. Ita et Justinus M. lib. *De resurrectione*, tom. I *Spicileg. Patrum sæculi II*, pag. 190: *Et εἰς μὴδὲν ἐχρηζε τῆς σαρκός, εἰ καὶ ἐθεράπευσεν αὐτήν;* « Si caro ad nihil utilis est, cur eam sanavit? »

Adnotationes Fr. Fœvardatii in cap. 12.

Pag. 308. Dicant enim nobis. Tertullianus lib. *De resurr. carn.* hoc paucis ita perstringit: « *Exempla mortuorum a Domino suscitatorum commendabant carnis et animæ resurrectionem, ne cui substantiæ negaretur hoc donum.* » Hæc quoque largiore manu Ambrosius lib. *De fide resurrex.*

Et Lazarus. Lazarus vocat Tertullianus præcipuum resurrectionis exemplum.

Hoc symbolum. Non solus hic apostolicorum temporum vir, sed et plurimi et doctissimi et sanctissimi postea Patres docuerunt istius Lazari symbolica, vera tamen alligatioe et solutione, insinuatam fuisse eam peccatorum pœnitentium absolutionem, qua post delictorum confessionem ministerio sacerdotum absolventur in Ecclesia Christiana: quemadmodum ille sepulchralibus linteis involutus et ligatus, et manibus apostolorum solutus et liber evasit.

Perspicuus autem Calvinus per hoc divinum plane ac clarissimum exemplar, paradoxa sua de sola fide justificante sacramentorum inefficacitate, et clavium a Christo Ecclesiæ traditarum inanitate plane damnari et convelli; sævit in inops animi, totumque incensus per orbem, in hujus interpretationis auctores hæcchatus est, appellans eos « papistas, ter ridiculos, qui confessionem auricularem hinc eliciunt: » 190 insuper, « et mentiri eos qui affirmant Dominum discipulis jussisse, ut Lazarum fasciis solverent. »

Sed attendamus, quos viros hic novus apostolus suis conviciis et probris vexet; quos pro ministrali sua modestia, ter ridiculos et mendaces appellet. Hunc inprimis antiquissimum Petri, Joannis et Pauli discipulorum auditorem, fortissimum Christi martyrem et sapientissimum hæreseon expugnatorem; docentem Lazarum fuisse typum hominis colligati et a Christo traditi aliis ad solvendum. Quibus autem tradidit, nisi discipulis, qui præsto circumstantibus, ad omne præceptum et obsequium ejus promptissimi?

Eximium deinde antistitem et theologum Augustinum, quem de his ita disserentem subjicimus: « Dominus clamavit: « Lazare, veni foras. » Cessit voci misericordię moles sepulchri; cessit mors vitæ; cessit infernus superno. Elevatus est Lazarus, processit tumulo; et ligatus erat, sicut sunt homi-

nes in confessione peccati agentes pœnitentiam. Jam processerunt a morte; nam non confitentur nisi procederent. Ipsum confiteri, ab occulto et tenebroso procedere est. Sed quid Dominus Ecclesiæ suæ inquit? « Quæ solveritis in terra, soluta erunt in cælo. » Auditis, viri Calviniani, Lazarum symbolum fuisse hominis pœnitentiam agentis? Intelligitis confessionem, procul dubio auricularem, processione e tenebroso sepulchro designari? Ecclesiam denique pastoribus ab ipso Filio mandatum esse, ut peccatis ligatos solvant? Attendite cætera. « Cum audis, inquit idem Augustinus, hominem pœnitentem peccatorum, jam revixit; cum audis hominem confitendo proferre conscientiam, jam de sepulchro e ductus est, sed nondum solutus est. Quando, et a quibus solvitur? Quæ solveritis in terra, inquit Christus, erunt soluta et in cælo. »

Non vos pigeat, quæro, homines curiosos et sciendi avidos, eundem insignem magistrum iterum de hac redicentem audire: « Dominus Lazarum de monumento jam suscitatum obtulit discipulis solvendum, per hoc ostendens potestatem solvendi concessam sacerdotibus. Dixit enim: « Quodcumque solveritis super terram, etc. Et ne levioris momenti existimetis hunc locum, alterum expendite, quo paucis contracta hujus suscitati Lazari narratione, quemlibet pœnitentem sic idem beatus Dei servus alloquitur: « Surge in corde tuo, procede de sepulchro tuo, id est, mala peccandi consuetudine qua gravaris, crede, et confitere. Qui enim credit, surrexit, qui confitetur, surrexit; quia antequam confiteretur, occultus erat. Et cum confessus fuerit, quid dicetur ministris? Quod dictum est ad suus Lazari: Solvite illum, et sinite abire; quomodo dictum est apostolis: Quæ solveritis in terra, soluta erunt et in cælo. »

Ne vero illudant vobis cæci dices vestri prædicantes, garrientes ut solent, cum omni solida responsione sunt destituti, Augustinum varium in hac sententia non perstitisse; eundem si saluti vestræ bene consultum velitis, rursus eadem asseverantem legite tractatu 49 in Joannem, libro *De utilitate pœnitentiæ*, cap. 3, sermone 8 et 44 de verbis Domini. Ac ut in ore duorum vel trium stet omne verbum, consulte sanctissimum pontificem Gregorium, homilia 26 in Evangelia et lib. xxii *Moralium*, cap. 15, item clarissimum præulem beatum Ambrosium, lib. ii *De pœnitentiâ*, cap. 7, et Calvinianæ impudentiæ ac maledicentiæ vos tandem pudeat atque pigeat.

Uti ejus. Ita vetus codex; excusi, « uti ei. »

Nolunt conspicer. Codices excusi, « intelligere ». *Secundum tragicum Oedipodem.* Ita vetus codex; excusi, « secundum tragicos; » unde apparet ejusdem vet. codicis nostri fides. Tangit enim illa, ut reor, quæ leguntur apud Sophoclem, *Oedipode tyranno*, his verbis:

*Ἀποσπᾶσας γὰρ εἰμάτων χρυσελάτους
Περὸν ἀπ' αὐτῆς, αἰὼν ἐξετέλλετο,
Ἄρας ἔβαιων ἄρθρα τῶν αὐτῶν κύκλων,*

Et deinceps, id est:

*Nam cum avulsisset a vestibus aureas
Fibulas, quibus illa induta erat;
Cœpit his arreptis oculorum orbem fodere.
Sic dicens, se non amplius intueri illam (matrem)*

*Neque mala sua, nec scelera quæ perpetrasset;
Sed lumine orbitum posthac, neque quos sus nos
Visurum esse, nec quibus indigeret agnitivam.*

Quibus et aliis multis locis apparet, pios istos Paures a lectione poetarum non abhorruisse, sed in

88 Ephes. iv, 24. 89 Virg. Æneid. ix, v. 299, 300. 90 Lib. i hom., hom. 27. 91 Joan. xi, 43. 92 Matth. xviii, 18. 93 Conc. II in Psalm. ci. 94 Lib. de vera et falsa pœn., cap. 10. 95 Tract. xvii in Joan.

nam rem convertisse; quod postea monuerunt A Clemens Alexand. in *Protreptico*, et Basilus oratione ad nepotes.

« Per illud quod detinetur cadunt. Vetus codex, per illud quod detinetur cadent. »

Ait enim. Duas has voces addit vetus codex; deinde « dicens » habet, non « dicentem, » ut excusi.

Aculeus tuis. Cyprianus lib. III *Adversus Judæos*, cap. 58; Hieronymus *Comm.* in *Oscæ* cap. XIII « aculeum legunt cum freno; vulgata editio stimulus; Græce est τὸ κέντρον.

Qui transfigurabit. Græce est μετασχηματίζω. et in communi editione « transformabit, » su.uro tempore; expunxit « transfiguravit. »

Pag. 309. Perficit. Ambrosius legit « perficit. » Græce est καταργάμενος; communis editio « effecit. »

Hymnum dicens Deo. Quando caro et ipsa immortalis effecta gloriosaque surrexerit, una cum anima sua beata hymnis sempiternis Deum celebrabit, juxta quod a Davide de sanctis scriptum est: « Exultationes Dei in gutture eorum, » etc.

Circumferentes. Novem has voces ex vet. cod. adjectivus, cum eadem habeat etiam Pauli littera; delevimus « manifestemus. »

Cum bestiis Ephesi pugnavi. Pugnam hanc Theophylactus et Eöemonius referunt ad tumultum, ab archidæ Demotrio excitatum, ob Ephesiam Dianam; quibus ex Latinis astipulatur Anselmus, sive Hervæus. M. hi vero est verisimilius, quod scribit Nicephorus lib. II *Hiat.*, c. 15, leonibus, utpote ferocissimis, Hieronymo quodam præside jubente, Paulum objectum fuisse, qui ad pedes ejus miles condescenderunt. Et ante Nicephorum hæc attigerat Origenes lib. I *Periarchon*, Ambrosius et Theodoros *Comment.* in I Cor. xv.

Ejusdem annotationes in cap. 14.

Pag. 310. Quoniam autem. Confirmat resurrectionem et salutem carnis, eo quod veram naturalemque Filium Dei sibi unierit, quemadmodum Paulus ubique agnoscit. Iisdem viribus præcipites agit et perditos prosternit Marcionem, Basilidem, Valentinum et Apellem Tertullianus⁷⁶, certus carnem summo præjudicio resurrectionis instructam esse, si jam a Christo assumpta in illo resurrexerit.

Quando vero Irenæus paulo post subjicit: « Si non haberet caro salvari, nequaquam Verbum Dei caro factum esset, » etc., videtur in ea esse sententia, quod Filius Dei non venisset in carnem, si Adam lapsus non esset; quod et postea Athanasius serm. 3 contra Arianos, Augustinus serm. 8 de verbis Apostol., Leo papa serm. 3 de Pentecoste, denique beatus Thomas Aquinas atque sequaces ejus, si Catharinum, Viguerium et Naclantium exceperis, universi persuasissimum habuerunt.

Contrarium tamen Albertus Magnus B. Thomæ præceptor sensit, et docuit in tertio, dist. 10, art. 4, eidemque æqualis Alexander Hallensis, postmodum Joannes Scotus, et qui doctrinam ejus sunt usque in hanc diem amplectati: quam et scripturis et rationibus non aspernandis corroborat Petrus Galatinus libro III, cap. 4, et lib. VII, cap. 13. Nec desunt istis priscorum theologorum multa et firma testimonia, utpote Rupertus lib. III *De gloria et honore filii hominis*, et lib. XIII *De gloria sanctiss. Trinitatis*, cap. 20: cujus auctoritas, ne ut scripturis recentioris contemnatur, adjungo Cyrillum Alexand. lib. V *Thesauri*, cap. 8, qui sic ratiocinatur: Christus Deus homo primus est et capit omnium prædestinatorum et electorum; adeoque omnium divinarum mysteriorum ac operum finis. At numerus ille nulla unquam ratione dissolvetur, nunquam inutilis erit; divinaque opera et consilia

ab unius hominicali Adami delicto non pendunt. Igitur etiam si hic non deliquisset, Verbum nihilominus verus homo fuisset. Ratiocinationem istam ex Augustin. lib. *De natura et gratia*, cap. 25, et lib. XIV *De civit.*, cap. 23, Rupertus sic confirmat. Si, teste Augustino, absurdum esset dicere, Adam non peccante, generationes hominum futuras non esse, ac si propterea homines nacerentur, quod peccatum præcessisset: nullo magis de isto capite (Christo) et rege omnium electorum tam angelorum quam hominum sentire absontum erit. Et jure certe testis et approbator hujus sententiæ laudatur Augustinus, quandoquidem lib. *De nuptiis et concupiscentia*, cap. 21, docet matrimonium in statu innocentie etiam Christi cum Ecclesia futuram, idemque bonum habiturum, si status ille perdurasset. Ergo et verus homo, et ut sic, verum ac legitimum caput Ecclesie, et sponsus lectissimus sponsus erat futurus, tanetsi non essent lapsi primi parentes. Idemque rursus scribens: « Non fuisset caro Christi in similitudinem carnis peccati, nisi caro fuisset ista peccati⁷⁷; » omnino præsupponit eandem stante primo homine futuram; **191** tametsi non talem, id est nec patibilem, nec mortalem: quod ab illis et ab istis libenter admittitur. Cyrillus item lib. V *Thesauri*, cap. 3, non modo absurdum, sed et Arianicum furorem reputat dicere Filium Dei propter nos factum, et non propter seipsum. Deceret enim illum nobis peccantibus agere gratias, qui pro nobis esset Christus, alias non futurus. Miseram pene beatum Anselmum⁷⁸ asserentem nullam in cælo esse animam, quæ sibi persuadeat sine peccato alterius se non fuisse gloria fructuram. Ergo non peccante Adamo, et Christi futura, et beata futura erat in proprio corpore: sicut Filius Dei verus homo. Ad id etiam pertinere putatur, quod supra scripsit Irenæus⁷⁹, Deum futuram circa Filium suum humani generis dispositionem in semetipso disponentem, prædestinasse animalem hominem, id est Adamum, ut a spiritali, id est Christo, salvaretur, uti non vacuum esset salvans. Ergo Christus in primis destinatus est Salvator, homines deinde salvandi, ne frustra destinatus putaretur.

Ergo in tanti mysterii explicatione secum dissident veteres et recentes theologo? Minime gentium. Adamo etenim stante, non erat futurus Christus mortalis, esuriens, sitiens, lacrymans, obediens usque ad mortem crucis, ut prioris sententiæ affirmant Patres; futurus autem Ecclesie prædictæ dilectissimus sponsus, caput pretiosissimum, et summus glorificator erat; quod sententiæ secundæ assertionibus ostenditur.

Et limo factæ. Vetus codex, « facta est successio. » Legendum mihi videtur « factæ, est successio. » Et paulo post pro « ex altera substantiæ parte, » vetus codex legit « ex altera substantia partes operatus fuisset. »

Et inimici cogitationis ejus. Vetus codex, « cogitationi; Græce est τῆ διαβολῆς, id est mente seu cogitatione. Hieronymus contra *Joan. Jeros.* legit, « inimici » seu « hostes sensus ejus. »

Custos et sine crimine. Græca Pauli, ἀμώβους, quod Tertullianus vertit « invituperabiles, » ἀνευχλήτους incriminabiles, aut, ut communis habet editio, « irreprehensibiles. »

Quoniam illa quidem non peccavit. Eadem Tertullianus lib. *De carne Christi*. « Ut evacuatam non possumus dicere carnem Christi, ita nec peccatricem, nec evacuatam, in qua dolus non fuit. Defendimus autem non carnem peccati evacuatam esse in Christo, sed peccatum carnis; non substantiam, sed culpam. » Et lib. *De præscript.* « Soli Dei filio servabatur sine delicto permanere. »

⁷⁶ Lib. De Resurrect. carn. ⁷⁷ Libr. De peccat. mer. et remiss., c. 58. ⁷⁸ Lib. I cur. Deus loquit, cap. 8. ⁷⁹ Lib. III, c. 33.

Pag. 311. *Et sanguine ejus redhibitus.* Hanc vocem addimus ex veteri nostro codice. Est autem jureconsultis « redhibere, » facere ut rursus habeat venditor quod ante habuerat. Inde Festus : « Redhiberi id dicitur, quod redditum est. » Homo porro morti, dæmoni, inferisque seipsum vendiderat; at Christus sua passione et morte illum vitæ, Deo cœlisque restituit.

Ex toto autem hoc capite, et aliis plurimis locis, expendat plus lector, quam sancte, quam graviter, quam frequenter docteque urgeat iste vir apostolicus summam efficacitatem et utilitatem carnis patientis, et sanguinis Christi quoniam pro nostra omniumque salute effusi. « Factus est, inquit, Verbum Dei caro et sanguis, ut salvaret in semetipso quod perierat in Adam. » Et : « Justa caro reconciliavit eam carnem, quæ in peccato detinebatur, et in amicitiam adduxit Deo. » Item : « Reconciliavit nos sibi per corpus carnis suæ, et sanguine suo redimens nos, ut Apostolus ait. » Itemque : « In omni epistola testatur Apostolus quoniam per carnem Domini nostri et sanguinem ejus nos salvati sumus, » etc.

Hæc enim coarguunt, damnantque manifestissimo horrendas Calvinianorum blasphemias dicentium ⁷⁶ : « Nihil humanæ salutis actum fuisse, si corpora tantum morte defunctus esset Christus. In corporea morte Christi nihil reperiri, quo fides nostra se erigat vel sustentet. In illius spectaculo nihil esse, quam extremæ desperationis materiam. » Rursum totum pretium redemptionis humanæ pedibus iidem conculcantes, vociferationibus suis ad misellum populum prædicant, et scriptis publicis consignant : « Sanguinem Christi pro nobis fusuim, dudum dissipatum esse, nec jam Verbo inseparabiliter unitum. Sanguinem Jesu Christi pro nostris peccatis effusum in terram ante annos 1500 computruisse, nec amplius esse in rerum natura. » Hæc enim sunt verba Joan. Curæi et Thomæ Erasti, Calvini discipulorum : hujus in *Fundamentali sua declaratione de cæna*, pag. 29, illius in *Spongia*, folio 229. Hoc idem ex Borussia quoque nunc scribunt, et pro viribus spargunt et amplificanc, Fridericus Aulacius in sua *Confessione*, pag. 42; Andreas Osiander libel. *Adversus Morlinum*; et alii passim Calvinianæ impietatis sectatores, ut patet ex *Indice errorum*, quos fingunt, Gregorii de Valentia, Geneva excuso. Et miramur multos horum prodita abjectaque tandem omni Christiana religione, Alcoranum Mahometis proferri? Cum Sylvano et Neussero Calvinianis ministris ad Turcas delicere? Horum satellites et legatos immanes copias Turcarum et Tartarorum ad devastandas Christianismi reliquias sollicitare, incitare, perducere?

At enim si Christi sanguis jam computruit, « inanis est fides nostra ⁷⁷, » inanis est prædicatio apostolorum, inveniuntur falsi testes Dei, quoniam testimonium dixerunt adversus Deum, « quod non daret Sanctum suum videre corruptionem ⁷⁸; quod non corruptibilibus redempti sumus de vana nostra conversatione, sed pretioso sanguine agni immaculati et incontaminati Christi ⁷⁹; quod Christus lavit nos a peccatis nostris in sanguine suo ⁸⁰; quod sanguis Jesu Christi emundat nos ab omni peccato ⁸¹; emundat conscientiam nostram ab operibus mortuis, ad serviendum Deo viventi ⁸²; qui eramus longe, facti sumus prope in sanguine ejus ⁸³; iustificati in sanguine ipsius, salvi erimus ab ira per ipsum ⁸⁴; quod denique vere resurrexit a mortuis, jam non moriturus ⁸⁵; et quod semper vivat ad interpellandum pro nobis ⁸⁶; « quandoquidem sanguinem effusum in terram, qui ad integritatem veri corporis humani omnino pertinet, non resum-

A pserit: sed ita dissipari ac computrescere siverit, ut amplius non sit in rerum natura. Increpet in his organis suis Satanam loquentem Dominus; et increpet Dominus in eos, qui elegit sponsam suam Ecclesiam, « quam lavit in sanguine suo, » etc. De his alibi patebit amplior dicendi locus.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 11.

Pag. 310. *Qui effuadet,* etc. Ita quoque hic locus allegatus legitur lib. II *Constitut. apostol.*, cap. 42: « Ὁ ἐχθρὸς αἵμα ἀνθρώπου, ἀντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐχρηθῆσεται. » Atque sic etiam nostræ edit. LXX interpretum habent, excepta Complutensi, quæ ita sonat: « Ἀντὶ τοῦ αἵματος ἀνθρώπου τὸ αὐτοῦ ἐχρηθῆσεται. » Plura de varia hujus loci lectione congestit Cotelærius in not. ad lib. II *Constit. apostol.*, cap. 42, ubi cum Irenæum allegat, vulgatas sequitur editiones, a quibus auctoritate cod. Voss. discessi.

Pag. 310. *Si autem ob alteram quamdam dispositionem Dominus incarnatus est.* Id est, si ob aliam dispensationem vel expeditionem, Græcè οἰκονομίαν, Filius Dei carnem induisset.

Omnis dispositio adventus Domini. Πᾶσα οἰκονομία τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου, id est omne quidquid Christus in terra gessit ad procurandam generis humani salutem. Errant enim qui οἰκονομίαν ad solam incarnationem Domini restringunt, cum de omni ejus vita ipsaque passione et morte usurpetur. Sic Justinus martyr, in *Dial. cum Tryphone*, pag. 217, τῆ τοῦ γενομένου πάθους αὐτοῦ οἰκονομία. Videatur ipse Irenæus supra pag. 68, lin. 9 seq. (pag. 71, l. 33 seq.).

Inimici cogitationi ejus. Vocem « ejus » scriba quispiam hic addidisse videtur ex Italica Novi Testamenti versione, in qua eam saltem sæculo IV existitisse hæud dubitare nos sinunt auctor *Comment.* in Coloss. I apud Ambrosium, et Hieronymus in epistola adversus Joannem Hierosolymitanum. Atque uterque διάνοιαν Dei hic accipit, cum Colossensium irrogenitorum degravata mens potius sit intelligenda.

Pag. 311. *Ad obediendum ei.* « In concupiscentiis ejus » omisit forte interpres vel scr.ba, quia ista aberant ad Italica versione, prout ex Tertulliano *De resurrect.*, cap. 47, colligitur.

Adnotationes Fr. Fewardentii in cap. 15.

Pag. 311. *Ros enim.* Ex veteri codice pro « quod » reposuimus « qui »; et pro « ejus, eis, » Sententiam prophetæ ita legunt Septuaginta: « Ἦ γὰρ ὄψιστος, ἢ παρὰ σοῦ, λαμὰ αὐτοῖς ἐστὶν: » Ros qui a te, sanitas ipsis est. » Communis editio. « Ros lucis, ros tuus. »

Et Ezechiel. Ex hac Ezechielis visione resurrectionem mortuorum continentur quoque cum Irenæo Clemens Rom. lib. V *Constit.*, cap. 8; Tertull., lib. *De resurrectione carnis.*

In circuitum in gyro. Ita vetus codex, cui conformis est lectio Septuaginta, κυκλόθεν κύκλω.

Nervos. Undecim has voces ex vet. cod. restituumus, consentiente textu Bibliorum.

Veni, et insuffla. Ita vetus codex; excisi, « veniet insufflatio. » Septuaginta, ἐλθε καὶ ἐμπύσησον.

Ostendit se et Patrem quidem. Vetus codex, « ostendit se esse Patrem, qui et discipulis, » etc.

Pag. 311. *In veteri plasmate.* Vetus codex, « in ventre plasmare; » ut de cæco quem jam ex utero matris oculis privaverat Deus, fiat sermo.

192 *In transgressione factus est.* Vetus codex verbum « est » ignorat. Cæterum ablutionem cæci in Siloa, sacrum baptismum adumbrasse cum Irenæo sentiunt Tertullianus lib. *De baptismo*; Ambrosius lib. II *De sacramentis*, cap. 2; Augustinus tractatu 44 in Joan., et

⁷⁶ Calv. Instit. I, II, cap. 16, § 10; idem in cap. VI et XVII Matth. et in c. XIV Joan. ⁷⁷ I Cor. XV, 14. ⁷⁸ Act. II, 27; Psal. XV, 10; Act. XIII, 35. ⁷⁹ I Pet. I, 18, 19. ⁸⁰ Apoc. I, 5. ⁸¹ I Joan. I, 7. ⁸² Hebr. IX, 14. ⁸³ Ephés. II, 13. ⁸⁴ Rom. V, 9. ⁸⁵ Rom. VI, 9. ⁸⁶ Hebr. VII, 25.

aliū Patros. Versus aliquot non inelegantes hac de re Sedulii presbyteri addam :

*Cæca sumus proles miseræ de setibus Eoæ,
Portantes longo natus errore tenebras.
Sed dignantis Deo mortalem sumere formam,
Tegminis humani facta est de Virgine nobis
Terra salutaris, quæ fontibus abluta sacris,
Clara renascentis reserat spirantia lucis* 99.

Et evocasse eum. Tres has voces ex veteri codice restitimus, ut mox vocem alteram « ei. »

Idipsum. Codices excus., « ad ipsum. »

Quemadmodum etenim. Quatuor voculas addidimus ex veteri codice. Cæterum beatus Gregorius lib. xxviii *Moralium*, cap. 2, observans cum Irenæo Deum venisse post meridiem ad Adamum, docet hoc etiam adumbrasse, quod lux ferventior veritatis abscesserat, et peccatricem animam culpæ frigora constringebant; et per declinationem solis cognoscere debuisse hominem quod ad tenebras propinquaret. Eadem rursus perstringit lib. xxxiii *Moral.*, cap. 3.

Quinetiam illo vespere, id est eadem die qua conditus fuerat et peccaverat, ejectione fuisse de felicitate paradisi in hanc lacrymarum vallem, inter Græcos Cyrillus, Epiphanius, et Diodorus Tarsensis. Bar-Cepha lib. *De paradiso* citat Philoxenum, Ephrem, Jacobum Sabugensem, et alios Syros, qui in eadem quoque sermone opinione fuerint, tametsi alii non pauci contrarium doceant.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 15.

P. 311. *Plenus ossibus.* Ex hac Irenæi et Tertulliani lib. *De resurrectione carnis*, cap. 29, allegatione patet, vocem ἀσθματώδης, quæ in vulgata LXX interpretum edit. existat, a recenti manu accessisse. Neque Hebræus textus hanc vocem agnoscit.

Domine, tu scis, qui fecisti hæc. In LXX modo legimus : Κύριε, Κύριε, σὺ ἐπέστειλὲς ταῦτα. Atque ita etiam Tertullianus loco citato : « Adonai, Domine, tu scis. » Unde liquet hic vocem « Domine » semel omissam; contra addita esse, ab ipso sorte Irenæo, explicationis gratia, « qui fecisti hæc. »

Præcepit mihi Dominus. « Dominus » tam hoc loco, quam paulo post, deest in LXX interp. et Tertull., loco cit.

Ad spiritum propheta. « Propheta ad spiritum, propheta, » habet Tertullianus, et LXX.

Demiurgus itaque et hic vivificante. Jesus enim homo, quem Demiurgus sive Creatoris filium dicebant hæretici, mortuus suscitavit.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 16.

Pag. 312. *Dixisse Deum ei: In sudore.* Ita vet. cod. Excusi, « dixisse Deum: Et in sudore. »

Suam Dei. Vocem « suam » vel. cod. non habet.

Pag. 315. *In præteritis enim temporibus.* Hanc sententiam ex Irenæo nominatim laudat in *Parallelis* Damascenus; cujus Græca verba cum assequi non potuerimus ab his apud quos detineri credebamus, Latina ex interp. D. Jacobi Billii subjiciemus: « Superioribus temporibus dicebamus hominem factum esse ad imaginem Dei, sed non demonstrabatur. Si enim invisibile erat Verbum, cujus secundum imaginem homo existeret, ob id certe et similitudinem facile abiecit. » Hactenus ille.

Per eam quæ in ligno. Septem has voces ex vet. cod. addidimus. Quæ hic tradit Irenæus, Sedulius presbyter his versibus canit :

*Aspera mors populis ligno deducta cucurrit,
Aufertur ligno aspera mors populis* 99.

Nam obedivimus Deo. Vet. cod., « audivimus Deum. »

Quem in primo quidem. Hæc rursus ex Irenæo suis inserit *Parallelis* Damascenus, his ex inter-

prete verbis : « In primo enim Adam offendimus, cum non fecimus ejus (Dei) præceptum; in secundo autem Adam reconciliati sumus. »

Ejusdem adnotationes in cap. 17.

Pag. 313. *Est autem hic Demiurgus.* Demonstrat eundem Deum esse hujus mundi Creatorem ac Dominum, qui præcepta dedit, et peccata per Christum Filii sui adventum condonavit; qui et ipse natura se Deum omnipotentem esse manifestavit, peccata excellenti potestate remittendo; et verum hominem, per crucis suæ mysterium hunc mundum servando.

Cæterum hoc capite multa sunt quæ catholicam de peccato originali doctrinam adversus Pelagianos, in Hugnisticis hodie nascentes, comprobant. Scribens enim vir apostolicus, « nos primi illius præcepti transgressione inimicos Dei factos esse; Christum sua obedientia nostram inobedientiam solvisse, ut quemadmodum per lignum debitorum facti fueramus, per lignum debitorum acceperemus remissionem; et id quod per lignum amisimus, nos recepisse per ligni dispositionem, » etc., satis dilucide et constanter assererat, nos omnes in Adamo peccavisse, nec nisi gratia Christi singulari per baptismum hac labe mundari atque salvari. Ubi ergo sanctificatio parvulorum ex uteris matrum, quam tantopere jactant Calvinus, Beza, Marloratus 97? Qua fronte audeat Beza in *Creophagia* scribere « fidelium pueros ex fœderis formula, ab utero coram Deo, sanctos esse? » Et ibidem iterum : « Infantes natos ex fidelibus parentibus, vel etiam ex altero dentatæ fidei parente, esse sanctificatos, etiam ante usum baptismi? » Item *Contra Hebraicum* : « Parvulos fidelium ad Christum pertinere, priusquam baptizentur, neque gratiam adoptionis a baptismo inchoari, sed tantum obsignari? »

Enimvero ex divinis litteris constat Davidem fidei viro natum, in iniquitatibus tamen et peccatis conceptum 98; Paulum quoque natura filium iræ fuisse, sicut et cæteri, qui etiam per baptismum jubetur abluere peccata sua 99. Is quoque postea confidenter docuit nos in Christo Jesu baptizari 99; nos in baptismo Christum induere 99; baptismum esse lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti 99; Christum mundare et sanctificare Ecclesiam suam (id est et parentes et liberos fidelium) lavacro aquæ in verbo vitæ, ut exhibeant eam sibi sine macula aut ruga 99. Prorsus ergo certum ac indubitatum est, universos Adæ filios natura ex utero matrum coram Deo reos et maculatos esse, non sanctos, donec sacro lavacro tincti et purgati fuerint. Tutius igitur sanctissimo antistiti Augustino dicenti : « Nec parvuli de quibuslibet sanctis justisque procreati, originalis peccati reatu absolvuntur, nisi in Christo fuerint baptizati 99; » et hanc doctrinam superioribus divinis verbis asserenti 99 credendum et adherendum, quam impurissimo gæneoui D Bezae contraria blateranti.

Restituiti. Codices excusi, « constituit. »

Per suam obedientiam. Tres istas voces ex veteri cod. restitimus.

Remitte. Græce ἀπέσ · Cyprianus sermone de Nativitate Domini, et lib. iii *Ad Quirinum*, cap. 22, et Chromatius in cap. vi *Matth.*, post Irenæum « remitte » converterunt.

Et nulli nunquam. Græcorum more duplicem negationem, ut magis inficietur, adhibet; forte est οὐδὲν οὐδένα, etc.

In totum. Vetus codex, « initio tamen; » quod non video qui conveniat, nisi aliqua alia adhuc desint, quæ ex veteri codice restituere non potuimus.

97 Seduk. Carmon pasch., lib. iv, v. 265-270. 98 Sedul. eleg., v. 61, 62. 99 Com. in I ep. Cor. c. vii, et in Catechis. 99 Psal. l, 7. 99 Ephes. ii, 3; Act. xxii, 16. 99 Rom. vi, 3. 99 Galat. iii, 27. 99 Tit. iii, 8. 99 Ephes. v, 26 et 27. 99 Lib. ii de peccat. xii. et remis., c. 12. 99 Epist. 89, et c.

In lege a prophetis. Vet. cod., « a lege et a prophetis. »

Pag. 314. *Ab eo qui est, a quo.* Vet. cod., « a quo » non habet, sed « qui est : » utrumque servavimus.

Fiebat remissioni. Sic habet vetus codex; excusi, « fiat remissionem. »

Ei quomodo Deus. Vet. cod., « quoniam Deus, » id est in quantum. Eadem quæ hic scribit Irenæus, graviter pertractat Tert., lib. iv *Contra Marc.*, num. 13 et 14.

Debita nostra. Vet. cod., « debiti nostri. » Græcus Pauli contextus τῶς δόγματιν, quod Augustin., epist. 59, « in decretis; » Hilari., lib. ix *De Trin.*, « in sententiis » reddidit.

Per operationem ostendens propheta. Paulo apertius Tert. lib. *Contra Jud.*: « Eliseus, accepto ligno, et misso in eum locum ubi submersum fuerat ferum, statim superavit. Quid manifestus hujus ligni sacro, quod duritia hujus sæculi mersa in profundo erroris, et a ligno Christi, id est passionis ejus in baptismo liberatur: ut quod perierat olium per lignum in Adam, id restitueretur per lignum Christi? » Hunc imitantur August., serm. 210 de tempore, et Eucherius Lugdunensis in IV lib. Reg.

Bipennis. Vox Hebræa apud Jerem. significat « malleum, » atque ita cum vulgata editione vertit Sanctes; Septuaginta, quos sequitur Irenæus, habent πλάξ, quod securum sive bipeunem significat.

Hoc ergo verbum. Vet. cod., « hic erit verbum. » Deinde non habet « per lignum, » nec enim necesse videtur. Paulo post ex vet. cod. quinque voces adjecimus.

Et quemadmodum dixit. Elegans et pia admodum est hæc mystica figuræ Dominicæ crucis explicatio, quam a seniore, 193 Polycarpum puto, vel Papiam, accepit. Qui pluribus animum oblectare concupierit et similibus, consulat Justini martyris *Apologiam* posterioriorem, Lactantii lib. iv, cap. 26 et 27; Rullinum in *Expos. Symboli*; Ambros., serm. 55; Athanasium lib. *De incarnatione Verbi*; Nazianzenum prima orat. apolog.; Chrysostomum tribus homil. de cruce; Sedulium lib. v *Carminum*; Damascenum lib. iv, cap. 12, etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 18.

Pag. 315. *Conditiones,* id est, creaturas a seipso propriaque virtute productas, quæ nutibus Creatoris perpetuo subserviunt; eo enim sensu hanc vocem frequenter usurpat Aug. lib. ii, *De Trin.*, c. 6, 11, 13, et lib. iii, c. 10, ubi de his conquisitis rationibus et Scripturis, et subtiliter et large disert.

Neque enim iniquus. Tertull. procul dubio ad hunc Irenæi locum alludit lib. i *Contra Marc.*: « Ille, » ait, loquens de Deo conficto a Marcione, « usque nunc, nec aquam reprobavit Creatoris, quæ suos abluit; nec oleum, quo suos ungit; nec lactis et mellis societatem, quæ suos insautat, » etc. Rufus lib. iv contra eumdem.

Si ignorantia et labis. Vet. cod.: « Si quod ignorantia et labis erat, emisit. »

Portavit Ecclesiam. Ita reposuimus ex vet. cod.; excusi, « eum; » mox quoque pro « visibile » restitimus « visibilitatem. » Puto ex vet. cod. aliqua adhuc desesse, quæ non potuimus restituere.

Quod est conditionis. Tres hæc dictiones vetus codex desiderat.

In mundo erat. Vet. cod. « in hoc mundo erat. »

In sua propria. Ita frequenter legit August., ut alias observavimus.

Pag. 316. *Moyse hoc ipsum.* Ita vet. cod. Expunximus « uti universa; » et paulo supra « venit » pro « ponit » restitimus. Hoc porro Moyse testimonio mysterium Dominicæ passionis et in crucem afflictionis prædictum fuisse, quænavis admodum tæte et obscure, cum Irenæo pie ac docte contendunt

Tertullianus lib. *Adversus Judæos*, cap. 2; Cyprianus libro ii *Testimon.*, cap. 20; Lactantius libro iv, cap. 18; Augustinus libro xvi *Contra Faustum*, cap. 22, et alii, quorum meminimus in cap. 23 libri quarti.

Advocavit. Vetus codex per futurum legit « advocabit, » atque ita ex Hebræo transtulit Sanctes.

Ejusdem adnotationes in cap. 19.

Pag. 316. *Veniente Domino.* Omnes dictiones, quæ hic leguntur in ablativis absolutis, vet. cod. legit per accusativos casus, nimirum « venientem Dominum, bajulantem, facientem, et seductionem illam solutam. »

Et sicut illa seducta est. Vetus codex, « etsi eum obandierat Deo, sed hæc a sua est obedire. »

Uti virginis; Evæ Virgo Maria feret advocata. Hinc evidentissimum est priscos Patres et martyres proxime ab ipsis apostolorum temporibus, Deiparam Virginem invocasse, cæterisque ut implorarent auctores fuisse; quæ in re profecto apostolos, quorum auditores fuerant, doctores habuerunt. Tam apertum hujus rei Irenæi testimonium cum non potuissent corrumpere Magdeburgenses, censuerunt incommodum dictum esse. Gallias illis impudentior vociferatur magnam inde Christo conciliari et inferri injuriam. Fingit postea bonus ille vir se stupescere, et mente fere alienari, dum admiratur ad tantam Satanæ efficaciam, serpentisque paulatim subrepentis calliditatem.

At hic illustratur Christi gloria, Vigilantiæ satelles, et non obscuratur, qui sibi ipsi fieri pronuntiavit quidquid membris suis fecerimus: qui non solum se sanctos suos, quos amicos, fratres, membra, cohæredes, sal terræ, lucem mundi vocat, sed et Patrem suum in cælis honorare erudit; quando intercedentium et advocatorum partes sub Christo ipsis tribuimus, quos judicatorum tribus Israelis, imo et angelos ex sacris Litteris didicimus. Virginem itaque piissimus martyr et doctissimus hic antistes, decenter advocatam Evæ aliorumque proinde peccatorum rectissime nominat; cui magno consensu subscripserunt quotquot de pietate Christiana ab ejus ætate sancte pureque senserunt; quorum aliquot testimonia huc producenda sunt.

Atque ut præteream, quæ impense Virgini devoti sualent Bernardus, homilii super « Missus est, » sermonibus in festo Assumptionis et Nativitatis; et Anselmus libro *De excellentia Virginis*; a Fulgentio, qui multis sæculis utrumque præcessit, incipiam. Is, eleganti sermone de laudibus Mariæ, ipsam vocat fenestram cæli, scalam cælestem, restorationem seminarum, ad eamque virgines, co-incipientes, parturientes, matres, lactantes, juvenculas, confugera cohortatur.

Narses, exercitus Romani imperator sub Justino, nunquam in aciem copias eduxit, nisi beata Maria Virgine, quam pie sancteque colebat et invocabat, prius revelante, sicuti docet Nicephorus lib. xvii *Hist.*, cap. 13.

Theodorum Heraclii imperatoris fratrem, barbarorum exercitum parva manu concidisse, Deo per intercessionem beatae Mariæ Virginis opitulante, tradit Paulus Diaconus lib. xviii *Hist.*

Qui his auctoritate et ætate superior fuit Augustinus, sermone 2 de Annuntiatione, ecclesiastica ista prece Virginem alloquitur sub finem concionis: « Sancta Maria, succurre miseris, juva pusillanimes, refove debiles, » etc. Et quoniam hunc insipientem theologum et Patrem præ cæteris mirari se atque doctrinam ejus suscipere aiunt sectarii, paulo copiosius in citandis ejus testimoniis in hæreamus. In postremis *Meditationibus* sic orationem unam claudit: « Pie et misericordissime Domine, ne efficiaris mihi inexorabilis propter peccata mea, sed propter bonitatem tuam suscipe preces servi tui, et da mihi effectum petitionis meæ, intercedente, et orante, et impetrante gloriosa Virgine genitrice

tua Maria, domina mea, cum omnibus sanctis tuis. Amen⁹⁶. » Sequentem quoque orationem bis verbis terminat: « Suscipe, Domine, preces servi tui, et da mihi effectum petitionis meæ et desiderii mei, precibus et meritis gloriosæ Virginis Mariæ dominæ meæ, et omnium sanctorum. Amen⁹⁷. » Ad eadem postea supplicationem istam dirigit: « Sancta et immaculata Virgo Dei genitrix Maria et mater Domini nostri Jesu Christi, intervenire pro me digneris apud illum, cujus memisti effici templum⁹⁸, » etc. Reliquos beatissimæ Virgini addictos persequamur.

Eximus Dei servus Hieronymus, epistola ad Panlam et Eustochium, illam suis nos juvare meritis et precibus auxiliari firmiter credit.

Chrysostomus, in Liturgia, se suosque obsecrationibus sanctissimæ Deiparæ servari, atque sine condemnatione immaculatum Christi corpus accipere, magna animi affectione querit.

Basilii Magnus, sanctæ et intemeratæ benedictæ dominatricis nostræ, Dei genitricis et semper virginis Mariæ, postulationibus a Deo visitari rogat. Nazianzenus, cognomento Theologus, Justinam Virginem Satanæ tentationes et magorum artes B. Mariæ intercessionibus vicisse recitat, orat. in D. Cyprianum.

Istis omnibus omnino par et æqualis Ephrem Syrus ipsam appellat spem desperantium, peccantium adjutricem, portum procella vexatorum, solatium mundi, orphanorum susceptricem, spem mundanorum, virginum decus, Patrum præconium, piorum gloriam, martyrum pulchritudinem, solitariorum hymnum, angelorum ornamentum, orbis terræ miraculum, vallum fideium, refugium peccatorum, ad frugem redeuntium refugium, virorum mulierumque reginam et tutelam, mundi mediaticem, portam cælorum. Hanc sibi auxiliatricem in supremo vitæ articulo, abigentemque tenebrosos daemonum aspectus exoptat; hanc conciliatricem et advocatam in hora judicii simplex implorat. Orat. de laudibus Mariæ, et in *Threno*.

Superior ætate, nec doctrina inferior, Athanasius ad eam ita exclamat: « Recordare nostri, sanctissima Virgo, intercedere, hera, et domina, et regina, et Mater Dei, pro nobis⁹⁹. »

Et qui hos omnes Irenæumque annis superat, Jacobus frater Domini, ab apostolis Jerosolymorum episcopus creatus, in Liturgia commemorationem jubet fieri sanctissimæ, immaculatæ, gloriosissimæ, benedictæ dominæ nostræ Matris Dei et semper Virginis Mariæ, ac omnium sanctorum; ut supplicationibus ac intercessionibus eorum omnes misericordiam consequamur.

Quis non tantorum virorum vestigiis inhærere potius eliget, si salutis suæ cura tangatur, quam Manichæi, Vigilantii, Eunomii, Aerii, Lutheri et Calvini; quos totus orbis Christianus justo anathemate allixit et diris merito devovit? Sed hæc sufficiant ad compescendos Gallasii clamores; ampliora adnotavimus in cap. 33 libri III.

Et quemadmodum astrictum est marti. Hunc locum usque ad id, « indocti omnes hæretici, » etc., August. lib. I *Contra Jul. Pel.* ex Irenæo adducit, quem antiquum hominem Dei vocat, qui non longe a temporibus apostolorum fuerit.

Solvatur. Vet. cod., « salvatur; » Aug. « solvatur » legit.

194 *Inobedientia.* Ita vet. cod., cui consentit Aug. Excusi, « inobedientæ. »

Peccatum. August. « peccato. »

Accipiens. August. « accipiente. »

Et serpentis. « Et » non habet August.

In columbæ simplicitate. August., « per simplicitatem columbæ. »

Vinculis autem illis resolutis. August., « vinculis illis resoluti sumus. »

Et longe separatam. Veteris codicis lectio, quam meliorem existimo, diversa est, hoc pacto: « Longe separatam ab eo qui est secundum ipsos Patre, a semetipsa floruisse, et esse ex se natam. »

Animam suam. Vocem « suam » non habet vetus codex.

Ex J. Ern. Grab. adnotationibus in cap. 19.

Pag. 316. *Virgo Eva... evangelizata est bene ab angelo jam sub viro Virgo Maria.* Quemadmodum enim illa per angelicum sermonem, etc. Illic Irenæus videtur imitatus Justinum martyrem, cujus hæc gemina plane in *Dialogo cum Tryphone*, pag. 327, sunt verba: Καὶ διὰ τῆς παρθένου ἀνθρώπος (mallem obsequentem infinitivum γενόμεναι, legere ἀνθρώπων, et hoc comma ad præcedens verbum νενοήκαμεν referre) γεγονέναι, ἵνα καὶ δι' ἧς ὁδοῦ ἡ ἀπὸ τοῦ ἔθους παρακοὴ τὴν ἀρχὴν ἔλαβε, διὰ ταύτης τῆς ὁδοῦ καὶ κατέλυσιν λάβῃ. Παρθένος γὰρ οὐσα Εὐα καὶ ἀρθρος, τὸν λόγον, τὸν ἀπὸ τοῦ ἔθους σολλαβοῦσα, παρακοὴν καὶ θάνατον ἔτεκε: πιστὴν δὲ καὶ χαρὰν λαβοῦσα Μαρία ἡ Παρθένος, εὐαγγελιζομένου αὐτῇ Γαβριὴλ ἀγγέλου... ἀπεκρίνατο: Γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Confer supra lib. II, cap. 32.

Per veritatem. Duas has voces ad « seductionem illam solutam » potius referre, quam cum sequenti « evangelizata est » jungere placuit.

Alii quidem alterum. Valentiniani et Marcionitæ, de quibus lib. I, cap. 1 et 29, et lib. II, cap. 1.

Alii autem ab angelis. Menauder, Saturnianus, Basilides, Carpocrates, de quibus lib. I, cap. 21-24.

Alii quidem porro et longe separatam... a semetipsa floruisse. Quosnam hæreticos his verbis indigitaverit Irenæus, dictu haud ita facile est; neque enim in præcedentibus libris triduum disertam Irenæi mentionem. De Cerintho tamen lib. I, cap. 25, scribit: « Non a primo Deo factum esse mundum docuit, sed a virtute quadam valde separata et distante ab ea principalitate, quæ est super universa. » Atqui si hanc virtutem ex semetipsa mundum produxisse statuit Cerinthus, eum omnino hoc loco Irenæus respexisse dicendum est.

Alii autem in his quæ continentur a Patre, etc. Valentinianos intellige, deque his vide lib. I, cap. 1, § 7, et lib. II, cap. 2 et 5.

Alii autem manifestum... non recipientes. Vel iterum Valentinianos indigitavit Irenæus, de quibus lege lib. I, cap. 1, § 13, vel Saturninum et Basilidem, quorum dogmata recensuit lib. I, cap. 22 et 23.

Alii autem... ex Joseph dicunt eum generatum. Nempe Carpocrates, Cerinthus, Ebionæi, juxta lib. I, cap. 24, 25 et 26.

Et quidam quidem neque animam, etc. Valentiniani scilicet lib. I, cap. 1, § 11 et 12.

Alii autem... non participari corpus, etc. Marcionitæ, juxta lib. I, cap. 29.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 20.

Pag. 317. *Omnes enim valde.* Valentinus, Marcus, Carpocrates, Marcion, et similes hæresiarchæ multis annis ætatem apostolorum sunt secuti; ergo veræ fidei doctrina prius per orbem longe lateque prædicata et admissa fuerat; et Ecclesiæ catholicæ forma recte ab illis et discipulis eorum constituta et servata. Et cum in hac sola veræ ac integræ servarentur apostolicæ traditiones et institutiones, nihil mirum si desertores ejus et transfugæ per varia diversaque errorum præcipitia velut auentes ferrentur atque perirent.

Necessitatem. Vetus codex, « necesse ergo habent. »

Omnibus unum et eundem Deum Patrem recipientibus. Vet. codex, « præcipientibus. » Deinde ad-

⁹⁶ Tomo nono, lib. Medit., cap. 35. ⁹⁷ Cap. 30.

⁹⁸ Cap. 40. ⁹⁹ In Evang. de Deipara.

dit septem dictiones virgulis inclusas. Eleganter autem juxta ac pie disserit de unitate catholice Ecclesie, quam variis hærescon dissectionibus opponit; quandoquidem bellum hæreticorum, ut ait Hilarius¹, sit pax Ecclesie, cujus fidem, dum sibi adversantur, confirmant. Cum enim alteri novis rebus student, et inter se conflictantur, instar maritimorum fluctuum, alii in alios surgentes, addit Nicephorus², subinde atque decedentes, in varias abeunt formas, et postremo evanescent. Contra, veritatis ipsius causa incrementa capit, magnisque in dies integrascit, et accessionem quamdam et robur certam ex hæreticorum insultu sibi comparat.

Per quem salvat. Vocem « omnes » ex vet. cod. adjecimus. Alludit autem ad caput primum Proverbiorum, quo Sapientia dicitur clamare in plateis, etc. Ex quibus duo licet colligere. Primum, universos, qui in unitate Ecclesie catholice ad finem usque permanserint, tandem aliquando pro certo salvandos esse. Secundum, hanc Ecclesiam semper fuisse visibilem cœtum et aspectabilem hominum credentium in terris congregationem, velat est splendor lucernæ super candelabrum positæ, atque civitas super montem edificata, Matth. v.

Et hæc est hæresyphoxos. Alludit ad candelabrum tabernaculi Mosaici, quod lucernas septem habebat, unam in summitate hastilis, et sex in summitatibus calamorum, quibus accensis collustrabatur tabernaculum, Exod. xxv. Illud vero Ecclesiam, quæ fidei et veritatis evangelicæ lumen universo orbi profudit, adumbrasse contendit; quod probant Gregorius, homil. 6 in Ezechielem; Rupertus et Beda in Exodum, atque Thomas 1-2, quæst. 102, art. 4, ad 6. Dicitur autem *ἡρέσυφος*, quod septem ellychnia ferret.

Martialis:

*Illustrem quam tota meis convivia flammis,
Totque geram myxos, una lucerna vocor³.*

Non contemptantes. Fadem dixit lib. II, cap. 45; vide locum.

Et multiforme. Delevimus « multiformiter » auct. vet. cod. Vult autem veterum hæreticorum viam esse variam, multiplicem, ac proinde periculosam et exitialem, propter pugnantia secum dogmata. Novorum vero quam diversa, quam adversæ, quam perversa, quam absurda, quam secum et a veritate dissidentia sint etiam in summis fidei Christianæ capitibus proposita, nec utriusque exercitus eorum antesignani dissidentur. Nam Conradus Schlüsselburgius, diocesis Raccburgensis superintendens et Megapolensium ecclesiarum generalis inspector Lutheranus scribit: « Nos certamus cum blasphemis et incredulis Calvinistis, de veritate verborum Christi, de omnipotentia æterni Dei, de veritate humanæ naturæ in Christo, de majestate carnis Jesu Christi, de testamento condito a Filio Dei, de ascensione Christi in cœlum, de præsentia Jesu Christi in Ecclesia, et sacra synaxi, de sessione Christi ad dexteram Patris⁴. » Hæc certe controversiæ non sunt parvi momenti; imo ipsimet Sacramentarii, vertiginis et cæcitatibus spiritu percussis, interdum fateri coguntur hanc disputationem pertinere ad fundamentum. Sic enim Curæus, in *Exegesi sacramentaria*, pagina nonagesima prima scribit: « Vere controversia est de fundamento, videlicet de duobus articulis fidei: primo de articulo qui docet in Christo unitas esse duas naturas; secundo de articulo: Ascendit in cœlum. » Hactenus ille; cui Johannes Pappus bis verbis succinit: « Agitur inter nos et Calvinistas de omnipotentia Dei, de unione personali duarum naturarum in Christo, de communicatione idiomatum, de corpore Christi glo-

rioso, de discrimine sacramentorum veteris et novi testamenti, de vi et efficacia baptismi, de prærogativa infantium natorum ex fidelibus parentibus, de cœna Domini, de prædestinatione⁵, etc. Quintetiam supra nominatus Schlüsselburgius scribit in uno, quod edidit de theologia Calvinistarum opere, « se ex ipsorum libris bis centum et viginti ipsorum blasphemias, errores, mendacia, antilogias, et calumnias transcribere et refutare; » præfationis pro defensione libri *Concordiæ* folio undecimo⁶, pagina prima.

Quid ad hæc Sacramentarii? Num et ipsi fatentur se cum Lutheranis de præcipuis plurimisque fidei Christianæ capitibus pugnare? Id certe paulo supra constituentem Curæum audivimus. Tigurii profecto id palam agnoscunt, his in præfatione apologetica *Orthodoxi consensus*, ad reformatas ecclesias Germanicas, verbis: « Nec de sola Domini cœna, sed de Christi Servatoris nostri persona, de divinæ et humanæ naturæ unione et distinctione, de corporis ejus omni præsentia, et ejusdem corporali ore tam piis quam impiis communi manducatione, et ejus in cœlos ascensione, et sessione ad dexteram Patris, tanto disputationis fervore (inter Sacram. et Lutheran.) contenditur, ut non pauca veterum hæreses, quæ olim damnatæ et extinctæ fuerunt, quasi ex inferis revocatæ, caput prorsus attollant⁷. » Sed et Jezlerus in libro *Belli eucharistici* recitat quinque gravissima bella, quibus non a gregariis et levis armaturæ militibus, sed ab antesignanis 195 et ducibus, inquit, præstantissimis inter suos et Lutheranos acerrime pugnatum est. Beza lib. *Contra Brentium*, fol. 622, tantum ait inter eos esse dissidium, ut, eo durante, ecclesie quæ tam diversa sentiunt, simul stare non possint. Anno denique 1592, prodiit anonymi cujusdam Calviniani sub hoc nomine libellus: *Conquestio seria ac pia delata ad justissimum judicem Christum super controversia de sacrosancta cœna Domini*; quo satis significant, ut etiam Schlüsselburgius et Sturmius discrete constituentur, se in concordiam nunquam redituros; sed eadem contentione dogmatum et animorum seipsos vexaturos, laceraturos et perdituros, donec magnus Domini dies advenerit, etc. Et adhuc tamen non pudet Bezam, Witakerum, Genevenses in sua *Harmonia*, Tigurinos præfatione in *Orthodoxum consensum*, Polonos præfatione in *Senodociriensem consensum*, Anglos Calvinianos in sua *Apologia* scribere, et ut misceræ imponant plebeculæ, magno impudentique mendacio coram toto mundo profiteri « Zuinglianos et Lutheranos inter se amicos et fratres esse, et non de principiis aut fundamentis religionis nostræ dissidere? » Quid dabitur aut apponetur ad linguas tam dolosas? Sed ad Irenæum nostrum jam redeundum.

Uti ne vexemur. Ita vetus codex; excusi habeant « ne conjuremur. »

Plantata est enim Ecclesie. Vetus codex, « Ecclesia; » sensus idem. Vult enim Ecclesiam designari per paradysum illum plantatum ab initio, quod Ambrosius epist. 42, et lib. *De paradiso*; August. lib. xiii *De civit.*, cap. 21, et lib. xi *De Genes.*, cap. 25, et lib. xii, cap. 28 et 34, et lib. iv *De baptismo*, cap. 1, et Cyprian., epist. ad Jubatanum, simili allegoria amplexantur et tuerentur.

Ab omni ergo ligno. Hinc post Irenæum colligit D. Thomas 1 p., q. 97, art. 5, et opusc. 3, cap. 188, ita præceptum fuisse Adamo, ut cedente esurie de cunctis fructibus paradisi comederet; sicut e contrario prohibitum eidem, ne de fructu ligni scientiæ boni et mali ullo modo vesceretur; tametsi alii quidam illud ad indulgentiam tantum referant.

¹ Lib. vii de Trinit. ² Lib. iv Hist., cap. 5. ³ Epigr. lib. xiv, ep. 41. ⁴ Prefat. in lib. de Theologia Calvinistica. ⁵ Contra Sturmium, fol. 72, 189, 190. ⁶ Pag. 1 et 25.

Ipsi enim confitentur. Gnosticos serpenti comparat, quippe qui omnem boni et mali scientiam sibi arrogantes, et aliis reprobantes, omnem cæcitate inducunt. De hoc et præfat. in lib. iv.

Quam oportet sapere. Ita ex vet. cod. restituimus; excusi, « quam oporteat. » Quod autem mox vertit « ad prudentiam, » Græce est, *σις τὸ σωφροσύνην.* Hieronymus lib. i *Contra Jovinian.* reddidit « ad pudicitiam; » Origenis interpres, « temperantiam; » Ambrosius cum vulgata editione, « ad sobrietatem, » omnes ad unguem exquirenti, probe.

Ejusdem adnotationes in cap. 21.

Pag. 318. *Recapitulans.* Alludit ad illud Pauli, quo docet Patrem per Filium omnia ἀναπεφαιλόσασθαι, id est instaurare, ut communis habet editio una cum Ambrosio et Primasio; vel recapitulare, ut Irenæo et Hieronymo placet, id est Christum unum caput angelorum et hominum constituere, hominumque naturam incorruptione beata donare, omni sublato mortis aculeo. Docet autem hic Irenæus Christum B. Mariæ Virginis et Demiurgi, id est Dei hujus mundi Creatoris filium, caput serpentis ideo contrivisse, ut et hominis antea victi juste censeretur victoria et mundi rector agnosceretur.

Observabit caput. Septuaginta, τῆρσαι κεφαλὴν, quorum lectionem cum Irenæo sequuntur Cyprianus lib. ii *Adversus Jud.*, cap. 9; Ambrosius lib. *De sing. sæculi*, cap. 7; August. lib. ii *De Genes. contra Manichæos*, cap. 48.

Secundum similitudinem. Ita vet. cod. Excusi, « secundum multitudinem. »

Uti quemadmodum. Et hoc etiam loco multis descriptum habes peccatum originale, quo omnes in utero nascimur; quandoquidem per illud præsertim victum in mortem descendit omne genus humanum. De eodem quoque supra scripsit, nos per priorem generationem mortem hæreditasse; et per animalein hominem nos omnes mortuos esse, etc. Tantum abest ab eorum deliratione, qui parvulos fidelium ex uteris sanctificatos sine baptismo servari dicunt.

Deinde autem ut haberet. Istis non dissimilia copiose et eleganter tractat Ignatius martyr, *Epistola ad Philippenses.*

Non in pane tantum vivit. Vet. cod., « vivit, » sicut editio vulgata; sed tam Græce quam Hebraice, per futurum tempus legitur « vivet, » ut habent Irenæi codices excusi.

Excæcavit autem eum hominis confessione. Quinque has voces non habet vetus codex, sed « usus est hæc quæ excæcavit eum per hominis confessionem; » deinde ubi excusi codices « per paternam dictionem, » vetus habet « per paternam dictionem. »

Mendacium abscondens per Scripturam. Apposite hæreticorum dolos cum Satanæ astutia comparat. Nam omnis hæreticus in eo quod Deum defendere nititur, veritati ejus adversatur, veluti scribit Gregorius, præfatione in librum *Moralium.*

Pag. 319. *Satana enim verbum Hebraicum.* שָׂטָן proprie Hebræis significat « adversari, detrahere, calumniari; » unde δῆλον Græci ipsum vocarunt. Quod si magis Irenæi interpretatio arrideat, deducendum erit a שָׂטָן, quod « descere et divertere » significat. Justinus in *Dialogo*: « Satan, Judæorum Syrorumque lingua, desertorem significat; hæc autem vox nas, serpentem, et ita ex utroque unum vocabulum componitur Satanæ. »

Ille vincula relinquens, per quem. Vet. cod., « illi vincula relinquens, per quem, » etc.; et de dæmone sermo habeatur.

Jam per verbum. Vetus codex, « postea jam verbum. »

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 21.

Pag. 318. *Repletio hominis per duplicem gustationem.* Ita vocat excessum in edendo, quem prius

A parentes commiserere, dum non solum a Deo concessa, sed et vetitæ arboris, quæ erat cognitionis boni et mali, fructum degustarunt.

Legaliter.... legitime. Id est, allegato legis vel Scripturæ sacræ dicto.

Quantum autem ad illum, etc. In hoc colo paulo obscuriori per « illum » designatum puto « diabolus, » deque eo dictum, quod Dominum Deum suum in humana carne latentem non tentare debuerit. Verbum enim « debet » ex præcedenti colo omnino repetendum est, si infinitivus « tentare » legatur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 22.

Pag. 319. *Sic igitur.* Legis veteris ac Evangelii auctor unus est verus Deus ac Dominus, supra quem alius non querendus; et is per Filium suum omnipotentem vicit hostem nostrum, et ab ejus tyrannide liberos nos fecit. Ideoque cum omni demissione et sui mundique contemptu eum adorare et invocare decet; nihil autem a Satana mendacii parente exquirendum aut sperandum.

Hunc Spiritus ostendit Patrem. Vocem « Spiritus » ignorat vetus codex, ut de Christo vel lege mentio fiat, non de Spiritu sancto.

Diabolicam ignorantiam absolvere. Vetus codex, « diabolica ignorantia solvere. »

Pag. 320. *Charismatis.* Delevimus « chrismatis. » Est autem χάρισμα, donum aliquod gratuitum, sive in gratiam propriam, sive aliorum ab illo cui confertur, quale est prophetiæ, miraculorum aut linguarum donum.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 22.

Pag. 320. *In sublimitate autem positos universi charismatis.... nequaquam extolli.* Ita et S. Clemens in *Epist. ad Corinthios*, § 23: *Μὴ διαψυχόμεν, μηδὲ ἐνθαλάσσω ἢ ψυχὴ ἡμῶν ἐπὶ ταῖς ὑπερβαλλούσαις καὶ ἐνδόξοις δωρεαῖς αὐτοῦ.*

Deinde quoniam.... et ei ipsi Deus. Hæc secunda ratio est, qua probat auctor haud in diaboli potestate esse, ut ea præstet quæ Christo in tentatione pollicebatur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 23.

Pag. 320. *Assuetus enim erat.* De pravis diaboli suggestionibus, quidque per eas primis parentibus nostris contigerit, de Adami lapsu, morte et reparatione.

Non manducabitis. Vetus codex addit « ab eo, » mox quoque « qua hora manducaveritis ab eo, » quæ particula ex Septuaginta sumptæ sunt; eas etiam conservant Cyrillus et Procopius sacram Genesim explicantes.

Et cum illa traduxisset mendacium. Primo mentita est dicens Deum prohibuisse ne tangerent lignum illud; prohibitio vero tantum facta fuerat de esu, non de tactu. Hoc ergo addidit exaggerans prohibitionem velut nimis gravem et morosam. Inde Ambrosius lib. *De paradiso*, cap. 42, ait: « Mulier addidit: Ne tangeremus ex eo. Lapsus incipit esse initium. Secundo, mentiendo invertit, imminuente divinam comminationem, addens de suo: Ne forte moriamur. Deus enim magna asseveratione dixerat: Morte morieris; mulier autem sub dubitatione refert: Ne forte, etc. Tertio, mentita est dicens: Ex ligno, quod est in medio paradisi, etc. Nam et lignum vitæ erat in medio paradisi, quod Dominus non interdixerat. » Sicque tribus modis, ut post Irenæum observat Rupertus, Eva mentiendo peccavit, divinis verbis 198 addendo, eademque imminuendo et immutando.

Disputabat. Vet. cod. auct. expunximus « disputat, » ut postea « asciverunt » pro « ascierunt » reposuimus.

Magnitudinem enim ignorabat Dei. Crassam ignorantiam tributim cacodæmoni, videlicet quod nescierit Deum sua immensitate ubique præsentem. Et revera non est ambigendum diabolos peccato suo

In horrendas mentis tenebras incidisse; quandoquidem et divinitus sibi ante lapsum infusam fidem, una cum propriæ salutis spe funditus amiserunt; et divinis mysteriis, quibus collustrantur Jugiter beati angeli, omnino frustrantur. De his copiose disputat Augustinus lib. ix *De civit.*, cap. 21.

Tertio mendacium loquens. Plurima non solum mendacia, sed et in Deum impia et blasphema in serpentis oratione comprehenduntur. Primum, Deum esse mendacem: Non est verum, ait, quod dixit vobis: « Morte moriemini; » ac proinde non est ei credendum. Secundum, Deum esse invidum, quod nolisset eos esse sicut dii, sapientes, quod tamen facili negotio poterant fieri. Tertium, illi arbori tantam vim insitam, ut eos immortales, et summa æqualique cum Deo sapientia præditos efficere posset. Quartum, deorum pluritudinem esse in rerum naturæ possibilem. Quintum, hominem de villissimo terræ limo factum, posse industria propria ad summam Dei æqualitatem pertingere, etc. Oportet ergo, ut recte notat Augustinus, lib. xi *De Genes. ad lit.*, cap. 30, menti Evæ jam infusæ quemdam propriæ excellentiæ et ambitus amorem, et superbiam de se præsumptionem, quando tam facile leviterque serpenti fidem dedit.

In ipsa itaque die mortui sunt. Quomodo in illa ipsa die, cum Adam postea nongentis et triginta annis, Eva nongentis et quadraginta dicantur vixisse? Respondeo primo, mortui sunt morte spiritali, quando amissa justitia originali et gratia, per quam homo vivit Deo, mortui sunt. Secundo, mortui sunt, quando tunc inevitabilem mortis corporeæ necessitatem incurrerunt, cum antea possent non mori. « Cum enim primum, » loquit Theodoretus, « Dei sententia obnoxii fuerunt supplicio mortis, in singulos dies et horas velut rei mortis ipsam mortem expectabant. » Consentit Augustinus his verbis: « Eo quippe die mutata in deterius vitiatæ natura; mortis etiam corporalis in eis necessitas facta est, cum qua nos necessitate nati sumus. Propter quod Apostolus non ait: Corpus quidem moriturum est propter peccatum, sed ait: Corpus mortuum est; mortuum appellans, quia jam moriendi necessitate constrictum est. » Tertio denique, Justini martyris in *Dialogo*, et Irenæi præsentis sententiæ, mortui sunt primi parentes illa ipsa die qua peccaverunt, si dies computetur more Dei, apud quem mille anni tanquam dies una quæ præterit, ut David et Petrus connumerant; non autem illa ipsa die, quæ more humano viginti et quatuor horis conficitur. Nam uterque illorum infra millesimum annum vitam istam cum morte commutavit.

In illa die. Gaudentius Brixianus tractatu in Exodum: « Sexta feria qua hominem Deus fecerat, pro eodem passus est; et die Dominica, in qua supererat mundus exordium, resurrexit, » etc.

Pag. 321. *Eam quæ est a morte.* Vet. cod., « et eam quæ est ad mortem. »

Ejusdem adnotationes in cap. 24.

Pag. 321. *Hæc omnia.* Decem has voces, quæ aperte desiderantur, ex vet. cod. restitimus.

Per me principes. Vet. cod.: « Per me principes exciabantur, et tyranni per me regnant terram. »

Omnibus potestatibus sublimioribus subjecti estote. Ita locum hunc Apostoli exprimit in *Commentariis Ambrosius*; communis editio, « omnis auiua potestatibus. »

Hoc autem et Dominus confirmavit. Principibus sæculi obedientiam tributaque præstanda Christus approbavit, natus tempore census, solvens didrachma, iubens reddere Cæsari quæ sunt Cæsaris, et Filato potestatem desuper datam agnoscens. Unde et Paulus: « Cui tributum » debetur, « tributum » solvatur¹⁰. Et Justinus martyr in *Apologia* refert,

A ad illa Cæsaribus præstanda, Christianos sua tempestate omnium primos et promptissimos fuisse. De his nuper latius egimus, *Comm. nostris in Esther.*

Cujus enim jussu. Hinc liquet quanta pietate, veneratione, fide et obedientia imperatores, reges et magistratus politicos exceperint primarii religionis nostræ Christianæ antistites, etiam si illius pietatis illi ignari essent; imo et acerrimos oppugnatores eos haberent; quos utinam vel in hac saltem parte imitarentur nostræ ætatis Gnostici. Porro qualis illorum disciplina de magistratu civili fuerit, cum Irenæo pluribus enarrant Justinus, Athenagoras, Tertullianus in *Apologiis*, Theophilus Antiochenus lib. i et ii *Ad Autolycom*, Origenes homil. 4 in *Judic.*

Pag. 322. *Obsecrare corda eorum qui conarentur.* Ita restitimus ex veteri codice; excusi omnes, « obsecrare corda eorum conatur, » etc.

Invidens homini. Basilii invidia ad bellum internecivum adversus hominem impulsu dæmoneum scribit, quippe qui doleat ob præclara dona a Deo homini concessa. Idem quoque, hom. in aliquot Scripturæ locos, diffuse et orate ostendit ipsum et proprium diaboli vitium esse; ea de re illum *μίσθρῶτον* appellat.

Ejusdem adnotationes in cap. 25.

Pag. 322. *Per ea quæ dicta sunt.* Multa et notata digna disserit hoc loco et infra de Antichristo Irenæus: ex quibus hoc imprimis observandum occurrit, quod verum et singularem hominem fore illum docet, cum tribum ex qua nascetur, nomina quibus fortassis appellabitur, tempus durationis regni ejus, tyrannidem, astutiam dolosque tam diligenter et sigillatim testimonio et auctoritate sacræ paginæ persequitur; insufficienter licet Magdeburgenses et quotquot fere hoc sæculo ab Ecclesia Romana defecerunt. Horum hæresim quia satis superque ex sacris Litteris et Patrum interpretationibus refellit vir perdoctus Nicolaus Sanderus lib. viii *De visibili monarchia Ecclesiæ*, objectionibusque contradicentium satisfacit, ob id huic negotio supersedemus, ne actum agere videamur.

Omnem suscipiens diaboli virtutem. Cave ne diabolus ipsum phantastico et larvato corpore humano contactum, Antichristum ipsum cum Hippolyto martyre interpreteris; quandoquidem Apostolus nominet illum hominem peccati, spiritu oris Christi interficiendum. Ea autem ratione omnem diaboli virtutem suscipere dicitur, quod omnino ad voluntatem Satanae se suasque vires et artes accommodaturus sit. Quin et in conceptione ipsius, ait auctor tractatus *De Antichrist.* apud Augustin.: « Diabolus simul in matris ejus uterum intrabit, et ipsam replebit, circumdabit, obumbrabit, interius exteriusque possidebit. » Contra opinionem Hippolyti disputant Hieronymus in vii cap. Danielis; Damascenus lib. iv, cap. 28; Theophylactus et Ecumenius in cap. ii ad Thessalonic.

Idola quidem seponens. Hippolytus martyr post Irenæum, oratione de consummatione sæculi: « In primordiis suis clemens erit, factus ad dilectionem, quietus, religiosus, pacificus, qui odio prosequatur injustitiam, detestetur munera, idola non admittat, amet Scripturas, » etc. Quorum in sententiam conveniunt Cyrillus Hierosolymitanus catech. 15; Ephrem. serm. de Antichristo; Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus in c. ii ad Thess.; Hier. quæst. 11 ad Algariam; Damascenus lib. iv, c. 28, qui arbitratur omnes id confirmari ex Danielis cap. viii et xi, II ad Thessalon. ii: « Istud vero facit fraudulento et simulato consilio, » inquit Hippolytus, « ut circumveniat omnes, ut se regem creent, quod facile obtinebit a Judæis. »

⁷ Quæstio 38. ⁸ Lib. xiii De civ., c. 23 et lib. ii de Gen. ad lit., cap. 32; Rom. viii, 10. ⁹ Psal. lxxxi, 4; II Petr. iii, 8. ¹⁰ Rom. xiii, 7.

Abominaciones. Ita ex veteri codice reposuimus; A excusi, « dominationes. »

Et quoniam ipse se tyrannico more. Hippolytus martyr: « Elatus corde incipit exaltare seipsum et glorificare tanquam Deum, persecutione sanctos et blasphemiam Christum incessans. Dicit autem: Quis princeps tam potens atque ego? quis Deus magnus præter me? » etc. Diabolicam hanc elationem Antichristo quoque tribuunt Theodoretus in xxi Hieronymus in vii cap. Danielis, auctor tractatus *De Antichristo*, Damascenus lib. iv, cap. 28. Hugonis Ætheriani verba subjiciam: « Idolis nullum obsequium præstabit: non enim idololatra erit, sed Deo nostro per omnia contrarius, omnes deos gentium ut muta simulacra confringet, nullius penitus imagini cultum exhibebit, quia se solum pro Deo jubebit adorari, » etc.: lib. *De regressu animarum*, cap. 25.

In quo adversarius sedebit. Apostolus II ad Thessal. ii, docet filium perditionis in templo Dei sedurum esse, quod de Jerosolymitano illo olim extructo a Salomone, toties solo æquato et instaurato, intelligi voluit Hieronymus quæstione 11 ad Algasiam; Augustinus xx *De civit. Dei*, et tractatu *De Antichristo*; Chrysostomus in II ad Thess. ii. Hippolytus martyr Irenæo consentiens ait: « Christus ostendit carnem suam tanquam templum, ac suscitavit tertia die; sic iste Jerosolymis suscitabit templum lapideum. » Et postea: 197 « Templum construit Jerosolymis, quod confestim excitatum tradet Judæis. » Consentiant Damascenus lib. iv, cap. 28; Methodius in *Revelationibus*; Anselmus in II Thess. ii; Ambrosius in xxi Lucæ. Alii templi nomine ecclesias cætusque omnes credentium designari conjiciunt, quibus variis artibus illudens imperabit.

Christum ostendere. Vetus codex vocem « Christum » non habet. Cæterum impietatem filii perditionis Antichristi recitat, qua loco et nomine Christi Salvatoris seipsum tentabit supponere et venditare, dicens: « Ego sum Christus. » Judæos autem præcipue mente jam alienatos seducet, Christo præmonente: « Si alius venerit, illum recipietis. » Horrendum hoc facinus Hippolytus latius explicans, novem articulos enumerat in quibus seductor ille Christum imitari conabitur. Augustinus: « Filium Dei omnipotentis se esse mentietur. Et postea Jerosolymam veniens circumcidet se dicens: Ego sum Christus vobis repromissus, qui ad salutem vestram veni. » Ambrosius in xxi Lucæ: « Antichristus ex Scripturis disputabit se esse Christum. » Theodoretus in II ad Thess. e. ii: « Seipsum Christum nominabit. » Cyrillus Jerosolym. catech. 15: « Satanæ inducet quemdam hominem falso seipsum Christum appellentem, ac per hanc appellationem Judæos decipientem, » etc. Cum itaque tam ex divinis Scripturis quam Patribus manifestum sit Antichristum pro Messia et Salvatore mundi se venditaturum, istudque nullus unquam pontifex Romanorum de seipso prædicaverit, toto caelo aberrant hujus temporis hæretici, cum hoc probum apostolicæ sedi tribuunt.

Per Danielelem. Sic Græcus Matthæi contextus, δὲ δὲ Δανιὴλ: communis editio, « a Daniele; » sed idem.

Eradicari. Delevimus « eradicare » auct. vet. cod.

Dedit sanctis. Codices excusi, « dedit sanctus. » *Tempus prævenit.* Ita legunt codices excusi, quibus concors est Græca Danielis lectio, καὶ ὁ χρόνος ἐφθάσε. Hieronymus, « tempus advenit. » Vetus codex, « pervenit; » quod communi editioni melius quadrat.

De decem cornibus. Vetus codex, « et decem cornua. » Consentiant Hebraica et Græca lectio, communisque Latina editio.

Superabit alios. Septuaginta, δὲ ὑπεροπσει κακοὺς πάντας, « qui superabit malos omnes. » Sanctes, « et ipse major erit prioribus. » Vatablus, « differens a prioribus. » Communis editio, « potentior prioribus. » Vetus codex « subruet malos » legit, non male. Alioqui omnibus malis præstabit, superior erit.

Demincorabit. vetus codex, « dehonorabit. » Septuaginta, ταπεινώσει. Sanctes et communis editio, « humiliabit. » Vatablus, « opprimet. »

Pag. 325. *Demutare.* Vetus codex, « se mutare. »

Cum autem alius venerit. Ex hoc testimonio veteres recte colligunt novissimum Antichristum singularem fore hominem, qui sic Christo directe opponitur. Deinde Judæos initio contentioso studio eidem adhæsuros, tanquam suo totque sæculis desiderato Messia. Atque hoc post Irenæum ita colligunt Hieronymus, quæst. 11 ad Algasiam; Augustinus tractatu 29 in Joannem; Ambrosius, in cap. ii secundæ ad Thessal.; Theodoretus *Epitome divinorum decretorum*. Non est aut erit itaque novissimus Antichristus aliquod regnum, aut imperium, non ecclesia aliqua, non successio longa pontificum; ut imperite juxta ac impie contendunt novissimi hæretici.

Transferet regnum in eam. Metropolim ac sedem ipsam regni Antichristi Jerusalem fore cum Irenæo sentit Hippolytus, quando regnum templumque Judæorum suscitaturum et gentem eam præ cæteris charam habiturum esse tradit. Auctor tractatus *De Antichristo*: « Jerosolymam veniens suam sedem in templo sancto ponet. »

Et datum est in sacrificium peccatum. Vetus codex, « peccatum. » Septuaginta, ἐδόθη ἐπὶ τῆν θυσίαν ἀμαρτίας, « datum est adversus hostiam peccatum. » Sanctes, « tempus dabitur contra Jæge sacrificium, propter prævaricationem. »

Et corrumpet. Ita vetus codex; excusi, « et corrumpit et dirigit. »

Et quomodo una manu. Vetus codex, « ova manuum. » Septuaginta, καὶ ὡς ὡς ἐν χειρὶ συνελφε; « quasi ova manu conteret. » Sanctes, Vatablus et communis editio, « sine manibus conteretur. »

Qui purum sacrificium. Hippolytus martyr et Ephrem Syrus¹⁹ hoc ipsum de sanctissimo eucharistiæ sacrificio interpretantur; quod tum Antichristi et ministrorum ejus tyrannide, vel penitus intermittetur, vel in abditis et occultis locis duntaxat celebrabitur. Viderint ergo Lutherani, Calviniani, Anabaptistæ, et alii hujus avi sectarii, quam latam et viam parent et communitant.

Et libatio. Ita vetus codex. Septuaginta, σπονδή, id est « libamen. » Sanctes et Vatablus, « oblatio. » Communis editio, « sacrificium. » Itaque delevimus « levatio. »

Ex J. Ern. Græbii annotationibus in cap. 25.

Pag. 325. *Hoc est triennium et sex menses.* Hujus interpretationis ipse S. Joannes auctor est, Apocalypso cap. xii, ubi v. 16 mulier dicitur « volare in desertum, in locum suum, ubi alitur per tempus, et tempora, et dimidium temporis. » Et vers. 6: « Mulier fugit in solitudinem, ubi habebat locum paratum a Deo, ut ibi pascant eam diebus mille ducentis sexaginta, » qui ipsius S. Joannis et totius S. Scripturæ stylo, quo triginta solum dies singulis mensibus tribuuntur, exacte tres annos et sex menses complent. Unde cap. xi ejusdem divinx Apocalypso, « menses quadraginta duo, » quorum vers. 2 ut mentio, continuo vers. 3 in « dies mille ducentos sexaginta » resolvuntur.

In novissimo regni ipsorum. Irenæus haud legisse videtur πληρουμένων τῶν ἀμαρτιῶν, uti nunc LXX edit. una cum Hebraico textu habet.

Et admirabilis. Irenæus vel interpretis ejus non

¹⁹ Joan. v, 15. ²⁰ Orat. de Antichrist.

θαυμαστά, sed θαυμαστή, aut θαυμαστός legit, ac inter hoc et verbum διαφθερεῖ composita posuit.

Dirigit. Græco, κατευθυεῖ, « prosperabitur. »

Ejus. Dirigitur. In edit. τῶν Ὁ verbum, κατευθυεῖ, « dirigitur, » cum præcedentibus, καὶ ζυγός τοῦ κλοιού αὐτοῦ, jungitur.

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 26.

Pag. 323. *Decem reges sunt.* Dissipatione unius imperii Romani in decem regna, per decem articulos pedum statuae decemque cornua bestię significata, adventum Christi præventuram, post Irenæum, ex Daniele et Apocalypsi colligit Theodoretus; et ut Hieronymus fatetur¹³, omnes scriptores ecclesiastici. Quæ sint autem illa, haud difficile deprehendent, qui historiam Romanorum a temporibus Arcadii, Honorii et Theodosii ad hanc usque ætatem percurrerint. Ab illis enim sæculis comperient in Europa Hispanos, Gallos, Anglos et Germanos; in Africa, Carthaginienses, Numidas, Ægyptios; in Asia Syros, Armenos, aliosque multos, variis licet modis, Romani imperii jugum excussisse. Atque etiam nunc in sola Europa conspicimus Poloniam, Suetiam, Norwegiam, Daciam, Britanniam, Galliam, Hispaniam, Italiam, Siciliam, Hungariam, decem clarissima et potentissima regna ab imperii Romani obedientia ita sese subduxisse, imo et illud attrivisse, ut vix quoddam illius inane supersit simulacrum.

Tres interficiet ille qui venturus est. Hippolytus tria cornua, quæ ab eo radicibus evelluntur, tres reges putat, Ægypti, Libyæ, Æthiopiæ, quos delenturum est conserta manu¹⁴. Hieronymus et Theodoretus in vii et xi Danielis consentiunt, cum aperte præagiat propheta: « Mittet manum suam in terras, et terra Ægypti non effugiet. Per Libyas quoque et Æthiopiās transibit¹⁵; » et adversus cavillos Porphyrii confirmant hæc de solo Antichristo, non autem de Antiocho posse intelligi.

Reliqui subjiciuntur ei. Qui Mahometicam impietatem et Turcicam tyrannidem Antichristi nomine intelligunt, manifeste percipiunt eam nunc Ægyptiis, Arabibus, Libyis et Æthiopiis longe lateque imperare; sciunt etiam alia reliqua regna, id est Syriam, Armeniam, Asiam Minorem, Thraciam, Bulgariam, Macedoniam, Achaiam, Peloponesum bestiis illis in ditionem venisse. Et nostro hoc sæculo cælestem iram provocantibus, et adversum nos dimicantibus peccatis nostris, accepimus Georgianam, Mesopotamiam, Mediam; et in Europa Hungariam, Negropontem, Rhodum, Cypriumque belluis istis manus dedisse. Legimus præterea inter Germanos Lutherum suis concionibus et scriptis, tanquam classico, Antichristum evocasse his verbis: « Turcis non esse resistendum; nec tributa pendenda, nec collectas faciendas ad inferendum Turcis bellum; præliari adversus Turcas est repugnare Deo. » Vidimus et legimus Gnosticos et ejusmodi apostatas, tyrannum illum et ejus emissarios atque satellites Tartaros, Scythas, Mauros, Numidasque, ut provinciis Christianorum bellum inferrent, concitasse. Annon hoc est reliquos reges, de quibus hic Irenæus, Antichristo subjicere?

Pag. 324. *Comminuit.* Sic vetus codex reponendum docuit pro « comminuet; » ut postea « dividetur » pro « dividitur; sic ergo, » pro « si ergo; » et « inducet » pro « inducit. »

198 *Bene Justinus dicit.* Hunc locum ex utroque citat Eusebius libro quarto *Hist.*, cap. 17, inde efficiens quam magno æstimata fuerint a veteribus, quatenus probata Justinii martyris scripta. Porro sententiam istam quamvis singularem esse libens agnoscam, damnatam tamen vel a concilio, vel a quoquam veterum me legisse non memini. Quin

potius illam nominatam citat et probat Oecumenius explanans ultimum capitulum prioris canonice B. Petri. Neque parum roboris ei afferunt verba B. Andree apostoli, quibus demones relegat in loca arida et infructuosa, donec accipiant delictum sibi ignis æterni supplicium, referente Abdia Babylonio, libro tertio; quasi necdum plane accepissent. Quinetiam eximius omnium errorum investigator et expugnator Epiphanius, eandem sententiam confirmandam, ait: « Ante Christi adventum nusquam ausus est (diabolus) in Dominum suum blasphemum aliquid verbum loqui, aut contra elationem cogitare. Expectavit enim Christi adventum, audiens semper prophetas eum annuntiantes Redemptorem futurum eorum, qui peccaverunt, et per Christum penitentiam agunt, putavitque se misericordiam aliquam assecuturum esse¹⁶, » etc. Sed et longe ante Epiphanium Clemens Alexand. scripserat diabolum posse duci penitentia, quia liberum habeat arbitrium¹⁷. Quam veluti præceptoris doctrinam non modo secutus est, verum etiam usque ad fanaticas opiniones amplificavit Origenes, libro primo et tertio *Περί ἀρχῶν*. De hac sententia nihil adversus tot Patres audeamus pronuntiare; quæ vero nobis de lapsu demonum videntur, latissime prosequimur *Comm.* in Epistolam beati Judæ apostoli.

Imporiat quasi jam. Ita vetus codex; excusi, « importet, qua sententia. »

Ex J. Ern. Grubii adnotationibus in cap. 26.

Pag. 323. *Ipse octavus in eis.* Existimavit quippe Irenæus Antichristum tres e numero decem regum prorsus e medio sublaturum, sive « interfecturum, » uti modo dicebat. Sed Daniel cap. vii, vers. 24, solum ait, ταπεινώσας, « humiliabit eos, » id est subjiciet tanquam vassallos. Confer Apoc. xvii, 13 seqq.

Pag. 324. *Quoadusque abscissus est.* Ἐθεώρεις ἐως ἀπεσχέθη in LXX legitur.

Post autem adventum Domini. Hæc adhuc Justinii M. verba esse, non modo ex loco citato Oecumenii, sed et Andree Cæsariensis in S. Joannis Apocalypsim *Commentario*, cap. 34, colligo, ubi hæc habet: Ἀλέκται δὲ τῷ μακαρίῳ Ἰουστίνῳ τῷ φιλοσόφῳ καὶ μάρτυρι, μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ ἐν γένει ἀπόβασιν, βλάστημον μέλιστα γεγονέναι τὸν διάβολον· καίπερ μὴ πρότερον οὕτως ἀναιδῶς τὸν Θεὸν βλασφημήσαντα. Et cap. 60: Ὁ μέγας δὲ Ἰουστίνος φησιν, ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ πρώτως γίνωται τὸν διάβολον, ὅτι καταστειχασταὶ εἰς τὴν ἄβυσσον καὶ εἰς τὴν τοῦ πυρός γέενναν.

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 27.

Pag. 323. *Et duabus.* Ista decem voces ex veteri codice addidimus.

Inobedientes. Codices excusi, « indicio audientes. »

Et sensum liberum. Codices excusi, « sensum similiter. » Vult autem homines impios propria libertate a Deo deficere, sicut et pridem demones, quod abundantius ostendit lib. iv, etc. Paulo post idem etiam declarat assumpto simili ex iis, qui sibiipsis oculos eruant in corusco lumine.

His eam que electa est. Vetus codex, « his autem que lecta est. »

Voluntaria sententia. Discessionis a Deo, executionis mentis, damnationis quoque impiorum causam libertati proprie, non autem bonitati divinæ ascribit, ringantur licet veteres recentioresque Gnostici.

Ejusdem adnotationes in cap. 28.

Ut participetur eis calamitas. Vetus cod., « ut participentur eas calamitates quæ in eis sunt. »

Pro eo quod dilectionem Dei. Græca Pauli ha-

¹³ Comment. in Danieleum. ¹⁴ Orat. de consumi. sæculi. ¹⁵ Dan. xi, 42, 43. ¹⁶ Contra hæres. 39. ¹⁷ Lib. i Strom.

hent, τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας, « dilectionem veritatis, » atque ita legit Ambrosius. Quibus verbis Theophylactus Christum Dominum et Deum nostrum significari arbitratur, qui charitas et veritas est. Cyprianus epist. ad Cornelium, et lib. *De lapsis* legit. « dilectum veritatis. »

Mittet eis. Vetus codex : « Mittet eos Deus in operationem erroris. » Cyrillus Jeros. catech. 15 : « Mittet autem dicit, pro permittet fieri. Non ut excusentur, sed ut condemnentur. »

Illo enim veniente. Sermonem institutum de Antichristo repetit, edocetque illum libera spontanea-que voluntate operaturum mala; refragentur servi arbitrii defensores.

Cujus adventum Joannes in Apoc. Antichristum illum inaignem, sive Turcicum regnum, sive aliud quidpiam nobis adhuc ignotum, hac bestia significari, cum Irenæo æstimarunt Hippolytus orat. de cons. sæculi, Gregorius xxxiii *Moralium*, cap. 26, Primasius, Haymo, et Rupertus in *Comm.* Unitus tantum B. Ambrosii verba, quibus singulæ visionis partes exponuntur, addere visum est : « Per pardum, ait, qui fertur diversos colores habere, hypocrisis Antichristi designatur. Virtutem vero suam diabolus Antichristo dabit, quia in illo habitabit, et per eum quidquid nequitia diaboli excogitare potest, operabitur, » etc.

Et unum ex capitibus quasi occisum. Ambrosius per hoc caput quasi occisum intelligit hæreses, quibus primis temporibus fanatici homines Ecclesiæ fidem labefactare conati sunt; quas sancti Patres scriptis, sermonibus et disputationibus extirparunt. Hoc caput ad tempus quasi occisum, per Antichristum reususcitabitur; qui omnes blasphematores suis blasphemis antecedit.

Et eos qui in cælo habitant. Ambrosius : « Blasphemabit nomen Dei, dicens Christum non esse Deum; blasphemabit et eos, qui in cælo habitant, id est martyres, et cæteros sanctos, dicens nihil professe eos posse cuiquam, falsumque esse quidquid de eis a fidelibus asseritur. »

Id attendant, obsecro, posteriores Gnostici, quibus post Calvinum sanctissimus pater fidei nostræ Abraham « est idololatra; » beata Sara, « viri sui Iena, donum suam lupanar constituens; » servus Dei Jacob, « incestus, tertioque adulter; » Rebecca, « fraudulenta; » Samson, « scortator et sanguinarius; » Moyses et Aaron, « arrogantes, superbi et impii in Deum; » Elias, « nimis sævus et crudelis; » Machabæus, « superstitiosus et legis prævaricator; » omnes prophete, « gravissimi peccatores »¹⁰. Quid ultra? Nec a tetris calumniis et probris in sanctissimos quondam fratres et amicos Christi Domini nostri, nunc in cælis consortes et conregnantes, isti Antichristi præcursores abstinent. Apostolos intelligo, quando illorum judicio, Petrus est « schismaticus et libertatis Christianæ oppressor; » Joannes, « idololatra et apostata; » Paulus, « Dei contemptor ac Epicureus »¹¹, etc. Horret animus reliqua eorum in omnes sanctos cæli cives et divini tabernaculi habitatores convicia, et antichristianas blasphemias persequi. Et adeo excæcatus est mundus, ut hos tanquam evangelicæ veritatis præcones suspiciat, et instauratæ uelocitæque religionis auctores admittat et faveat? Superi meliora vclint.

Post deinde et de armigero ejus. Ambrosius : « Hæc bestia aut unum ex discipulis Antichristi designat deteriore ceteris, aut multos qui eum prædicaturi sunt. » Augustinus homilia 11 in Apocal. : « Hæc est hæretica Ecclesia, quæ sub nomine Christiano agnum præfert, ut draconis venena latenter infundat. »

Ut faciat signa. Vetus codex, « et faciet; » Græce, καὶ ποιῆσει; vulgata editio, Ambrosius, Primasius, « et fecit. » Addit Ambrosius : « Quod in libro Job legitur diabolum ex permissione Dei ignem fecisse de cælo descendere per semetipsum, hoc per Antichristum et sequaces ejus extremo tempore faciet. »

Hoc ne quis eum. Consentit Irenæo Andreas Cappadox his verbis : « Intuentium oculos fascinando hæc faciet Antichristi præcursor, ut existimetur Antichristus esse Christus, ut qui a tali miraculorum patratore testimonium accipiat. »

Sed et Paulus verbis nequaquam ambiguis scribit adventum Antichristi futurum « secundum operationem Satanæ in signis et prodigiis mendacibus; » quibus omnem miraculorum veram efficacitatem et rationem illi adimit. Enimvero mendacia erunt signa illius omni ex parte. Primo, ratione finis; quoniam, juxta Ambrosium et Chrysostomum, ad mendacium inducent, nimirum ut impostor ille probet se Deum et Christum esse, sicut Christus noster veris miraculis divinitatem suam patefecit¹². Secundo, ratione efficientis, nempe Satanæ patris mendacii, qui in eo, per eum perque ministros ejus sic operabitur, ut etiam (doctore B. Gregorio¹³) tortores sanctorum martyrum tunc signa et prodigia istiusmodi sint facturi. Tertio, mendacia erunt ratione subjecti seu materiæ, quandoquidem duntaxat illusiones ac præstigiæ humanos sensus perstringentes, non reipsa erunt miracula. Magnifice quidem videbitur mortuos suscitare, ait Cyril. Jer.¹⁴, cæcos illuminare et claudos sanare; cum tamen revera non fiat sanatio. Quarto denique mendacia erunt ratione formæ, quoniam non in nomine Patris, aut Filii, aut Spiritus sancti edent illa, sed in **199** nomine impostoris illius, qui ut venturus est in nomine suo, ita et signa illa patraturus¹⁵, etc.

Et imaginem. Augustinus, seu Ficonius, per simulacrum bestię intelligit diaboli inventionem, quam instar Dei suscipient fascinati homines; aut simulationes eorum, qui non veraci effigie, sed fallaci imagine Christiani judicantur. Rupertus, simulacrum quoddam, quale fecisse Nabuchodonosor legimus¹⁶, quod ut in eo adoretur filius perditionis, constituit in locis sacris, de quibus signum crucis Christi dejiciet.

Et characterem. Ambrosius : « Potest fieri ut sicut nos habemus characterem Christi, id est crucem qua signamur, ita habeat Antichristus proprium characterem, quo signentur ii qui in eum crediderint. » In eadem quoque est sententia Hippolytus martyr scribens characterem illius bestię futurum, non uti signo crucis, sed illud potius execrari et abolere¹⁷, etc. Qua in re viam ei quantum possunt diligenter parant atque muniunt Hæretici, cum suo Beza proclamantes « se omnem crucis atque imaginis Crucifixi memoriam adeo detestari, ut eam ferre non possint; » *Colloq. Mom-pelgart.*, pag. 418. Cæterum pro « aut » reposuimus « ait, » ex veteri codice.

Pag. 327. Quotquot enim diebus. Hæc Irenæi sententia de mundi permansione tot tantosque habet vindices et confirmatores, ac plausibiles persuasiones, modo divinæ potestati nihil temere præscribatur, ut in eam lubens descenderem. Primo enim ethnicorum omnium clarissimos et antiquissimos scriptores Hydaspen Medorum regem, Mercurium Trismegistum, ac Sibyllas hoc præcinnisse et firmasse testis est Lactantius¹⁸.

Hebræos idem sequi, testimonio est oraculum quod Eliæ nomine circumferunt Talmudistæ, libro *Sanhedrin*, capite *Helec*; et libro *Huvoda Zara*,

¹⁰ Com. in Gen. et lib. Moysis. ¹¹ Marlorat. in Acta epist. et Apoc. ¹² Com. in II Thess. II. ¹³ Lib. II Mor., cap. 12. ¹⁴ Catech. 15. ¹⁵ Joan. V. ¹⁶ Dan. III, 1. ¹⁷ Orat. de consumm. sæculi et Antich.

¹⁸ Lib. VII, cap. 14, 15 et 18.

cap. *Liphne edehen*; cujus verba recitantur, nec A refelluntur a doctis et catholicis auctoribus Galatino lib. iv, cap. 20; Pico Mirandulano lib. vii; Heptapli cap. 4, et Francisco Veneto libro *De harmonia mundi*, cant. 3, tono 7, cap. 7. Oraculum hoc declarat ac conjecturis multis et non spernendis confirmant insignes rabbini Selomo et Isaac.

Ex Latinis ecclesiasticis Patribus, sententiam hanc amplectuntur et tuentur Lactantius lib. vii, cap. 14; Hilarius in cap. xvii Matth.; Hieronymus epistola ad Cyprianum, et *Comment.* in cap. iv Michææ; Gaudentius Brixianus tractatu 10 de lectione evangelica. Refert eandem et Augustinus lib. xx *De civit. Dei*, cap. 7, ut verisimilem, licet alibi illam impugnaverit. Glossa etiam, quæ ordinaria vocatur, idem constanter affirmat, in v cap. Genes. Inter Græcos vero placuit hæc opinio Justino martyri, seu cuivis alteri auctori *Questionum ad orthodox.*, quæst. 71. Sex istis millibus, quingentos annos addere visum est Hippolyto, Cyrillo et Chrysostomo, ut auctor est Germanus Constantinopolitanus, libro *De theoria rerum eccles.*

Perspectum mihi est hanc sententiam oppugnari ab Augustino, *Com.* in Psal. vi et lxxxix, atque epist. 89, insuper a Beda in Psal. lxxxix; an vero illam expungent, viderint docti et acuti eorum lectores. Hæc autem, ni fallor, aliquod emolumentum afferent ad eorum reprimendos clamores, qui temere nullaque ratione B. martyri hac de re vehementius insultant, et lapsus quos putant Patrum, aliquanto contumeliosius insectantur.

Prophetia est. Si enim. Conjunctionem «si» adjectimus, et sententiæ periodum immutavimus, auct. vet. cod.

Fit secundum imaginem. Expunximus «scit.»

Quemadmodum quidam de nostris. Euseb. lib. iii *Histor.*, cap. 30, hanc sententiam B. Ignatii Antiocheni ep. et martyris ad verbum ex Irenæo transcribit, inde demonstrans illius epistolas et martyrium priscos magni existimasse. Verba enim Ignatii sunt in *Epistola ad Romanos.*

Porro cum alii etiam Ignatii epistolarum frequenter meminerint magni nominis proceres, ut Dionysius Areopag. cap. 4 libri *De divinis nom.*; Athanasius lib. *De synodis*; Theodoretus in tribus dialogis; Nicephorus lib. ii *Historiæ*, cap. 39, et lib. iii, cap. 19; Antonius Melissa lib. i, ser. 14, et lib. ii, ser. 19, 23, 43, 67, 84 et 89; Maximus abbas et martyri sermone 45; Hieronymus *Contra Elvidium*, et in *Catalogo*; Gelasius *Adversus Eutychem*, et complures alii: oportet Calvinum et Magdeburgenses omnium prodigatissimos et perditissimos esse, qui illas subsannant, lacerant et rejiciunt.

Ejusdem adnotationes in cap. 29.

Pag. 327. *Illud quod est sui arbitrii.* Confirmaturus libertatem arbitrii humani; quapropter Magdeburgenses rubore suffundi deberent, qui Patres antiquos hac in re sibi non constare scripserunt: nisi homines essent, quos infamiae suæ neque pudeat, neque pigeat.

Conditio insumitur homini. Id est, universa ad usum hominis condita fuerunt; id quod latius tractant et interpretantur Philo, lib. *De officio mundi*, Basilus et Ambrosius in *Hexæm.*

In profundo insipientia, justæ. Sic legit vetus codex; excusi, «insipientia ejus te,» etc.

Et palea. Auctoritate vet. cod. expunximus «paleas;» et mox pro «assumitur, assumetur» reposuimus.

Quæ facta est ex angelica apostasia. Certum est apostatas et prævaricatores angelos non solum horrenda ea omnia flagitia, in quibus ante diluvium omnis caro luxuriose perditæque degerat, sed et

A futura quæque hominibus persuasisse. Origenes enim ea verba exponens, quibus Satanam Dominus convenit apud Job: «Unde venis?» scribit: «Unde venis? Ab homicidiis, a sanguinibus, ab adulteriis, a furtis, a mendaciis, horum auctor et inventor existens super terram. Unde venis tu? Ab internecone Abel, a gigantum impudicitia, a turre contumaciæ, ab Esau aviditate, a Pharaonis pertinacia,» etc.

Pag. 328. *Propter nequissimam generationem.* Præter ea, quæ sacra Genesis commemorat de sceleribus hominum, Berosus Annianus addit impietatem gigantum eo pervenisse, ut abortus procurarent, quos in edulia sibi pararent: matribus, sororibus, filiabus, mauculis et brutis commiserentur, nihilque sceleris esse quod non commisissent, castitium ita et ultione illos perurgente pro impietate atque sceleribus.

Qui fuit a diluvio. Idololatriæ ortum, progressum B et incrementa ab aquarum inundatione accepisse, ante Irenæum scripto reliquit Clemens Rom. lib. i *Recog.*, nempe a scelerata Cham progenie. Justinus in *Oratione ad Græcos*, et Athenagoras in *Legatione*, Orphæum florentem tempore Gedeonis Hebræi, ut refert Eusebius, τοῦθεοκτόνου, id est multiplicium deorum falsorum conditorem atque magistrum appellant. Epiphanius, initio *Panarii* et ejusdem *Anacephalæosi*, ætate Saruch abavi patriarchæ Abrahamæ profectam idololatriam dicit; cui subscribit August. xviii *De civit.*, cap. 12, et Cyrillus Alex. i et iii *Contra Julianum*. Isidorus suspicatur Prometheum, quem temporibus Josephi patriarchæ vixisse scribit Eusebius²⁰, primum omnium simulacra hominum de luto fluxisse. Galatinus lib. iv, cap. 20, idolorum cultum ad Nembrothum Assyriorum tyrannum refert, quippe qui homines igni sacra facere et colere coegerit.

Hæc autem de crassa illa et externa idolorum C inventionem cultuque per cruentas sive hominum sive brutorum victimas, intelligenda modo censentur; quandoquidem peccatum angelorum et primorum parentum idololatriam spiritualem et internam nominant Ambrosius in vi cap. ad Rom. et Augustin. quæst. 83 ex Novo Testamento. Quin etiam Justinus martyr primos parentes nostros paradiso ejectos dicit, quod deos crederet qui non essent, deorumque nomen posteris tradidisse. Ambrosius lib. *De paradiso*, cap. 13, serpentem vocat originem idololatriæ. Observant quoque Clemens ii *Recognit.*, Theophilus Antiochenus ii *Ad Autol.* et Justinus *Orat. paræm.*, serpentem primum omnium deos multitudinis numero nominasse, ut tetrum errorem sensim inter homines introduceret. Opinantur in magna Genesi Hebræi Caini improbam progeniem invaluisse, Deumque et ejus de Messia promissiones nihili duxisse; Henochum vero veri Dei invocationem renovasse, cæcæris ad idololatriam proclivioribus; quorum judicium approbat et laudat D Oleaster Lusitanus *Comment. in Genes.*

Propter quæ et diluvium superveniet ignis. Ignem postremæ mundi conflagrationis intelligit, qui theologorum sententia, et mediam et infimam aeris regionem, adeoque universam terram, et ipsum etiam mare ardoribus suis corripiet atque perpurgabit. De hoc a Propheta dictum volunt: «Ignis in conspectu ejus exardescet²⁰, etc.; Ignis ante ipsum præcedet²⁰,» etc. Et a B. Petro: «Elementa calore solventur, terra autem et quæ in ipsa sunt opera exurentur,» I Pet. iii, 10. Vide sermones tractatusque B. Ephrem Syri de resurrectione et futuro judicio, et Patres scholasticos ad finem lib. iv *Sent.*

200 *Ejusdem adnotationes in cap. 30.*

Pag. 328. *His autem sic se habentibus.* Eusebius

¹⁷ Job 1, 7. ¹⁸ In Chronico. ¹⁹ Psal. xlii, 3. ²⁰ Psal. xciv, 3

lib. v *Hist.*, cap. 8, hunc locum citat nominatim, A usque ad illud : « Hoc est, decadas æquales ; » ex quo et vetere codice, pro « facie ad faciem Joannem viderunt, » reposuimus « faciem Joannis viderunt, » et pro « docentibus » restituiimus « docente nos. »

Qui faciem Joannis viderunt. Hi erant Polycrates, Ignatius, Polycarpus, Aristion, Joannes junior Ephesinus, Clemens, Dionysius, quos Irenæus partim præceptores habuerat, partim cum eis sacris de rebus colloquiis convenire potuerat. Enimvero cum ille ad secundum usque annum imperii Trajani, Christi autem centesimum primum, in Asia constitutus ac regens ecclesias permanserit ; Polycarpus autem, cujus auditor fuit Irenæus, jam se-re nonagenarius, anno septimo Marci Aurelii, Christi vero 169, martyrio affectus fuerit ; dubium esse non potest, quin superiores et alios plurimos beati Joannis discipulos Irenæus coram audire et videre potuerit.

Hexacontasin. « Hexacontasin » et « monasin » dativi sunt Græcorum, pro eo quod Latine diceretur sexcentis et unitatibus, vel hexacontadibus et monadibus. Significat autem pares notas in centenariis, denariis et unitatibus significandis adhiberi, nempe senarii numeri, qui ter repetitus efficit 666. Cæterum paulo post « digitus » reposuimus pro « digitos, » auctor. vet. cod.

Quæ sexagesimum enuntiat. Sic ex vet. cod. legitur pro « sexaginta nuntiat. » Littera porro, Græcorum supputatione, hunc numerum designans est ξ, quam ex τ, declinatum faciente, scriptorum vitio extendi potuisse scribit Irenæus.

Pag. 329. *Quotquot autem secundum inanem gloriam.* Temeritatem illorum impugnat et juste damnat, qui non minus audacter quam indocte proprium Antichristi nomen sese iuvenisse et in medium protulisse videri cupiebant, et in Apocalypsim inferebant, evelientes quod insitum erat.

Subsequitur autem. Vetus codex, « subsequitur et aliud. »

Et munio. Græce, ἀσφάλεια, id est cum res tuta, et nihil imminet periculi. Œcumenii interpretis, « pax et tuta omnia ; » Ambrosius vertit « firmitas ; » communis editio, « securitas. »

Sed et tribum, ex qua veniet. Ex tribu Dan natorum illum insignem filium perditionis persuasissimum fuisse Irenæo hinc patet. Consentunt ei ex Græcis scriptoribus Hippolytus martyr lib. *De consummatione sæculi*, Sitylla Tiburtina, Theodoretus quæst. 109 in Genesim ; ex Latinis, Gregor. xxxi *Mor.*, cap. 18 ; August. tract. *De Antichristo* ; Ambrosius lib. *De benedictionibus patriarcharum*, c. 7 ; Prosper, Haymo, Rupertus, et recentiores.

Ex Dan audietus. Ita vetus codex, cui convenit lectio LXX, ἀκουσόμεθα. Codices excusi, « audietus. »

Quoniam autem non propter inopiam nominum. Cum omnia quæ dicuntur in Apocalypsi de adventu, nomine, numero nominis et characteribus Antichristi prophetica sint, non mirum si, juxta canonem Irenæi, ante eventum, exploratam et certam non consecuta declarationem, ænigmatica et ambigua maneant adhuc hominibus. Præstat ergo, quod ad præsentem locum attinet, ejusdem Irenæi amplecti consilium ²¹ ut certius et sine periculo sequi ; complementum prophetiæ hujus sustinendo, quam inconsulte ac temere aliquid asserere. Verum quæ exempli et exercitii gratia, Irenæum imitati reliqui scriptores ex numeris istis 666 nomina collegerunt, illa hoc loco proponere non intemptivum fortasse fuerit. Primum nomen quod hic ab Irenæo ponitur, est ΕΥΑΝ in excusis codicibus ; at

numerus 666 deficiens et vetus codex palam arguunt mendum subsesse. Ideoque ex fide veteris codicis, et Græcis characteribus restituimus ΕΥΑΝΘΑΕ, cujus elementa sigillatim sumpta numerum ab Irenæo quæsitum faciunt (ε = 5, υ = 400, α = 1, ν = 50, θ = 9, α = 1, σ = 200). Secundum, quod cum Irenæo agnoscit et Aretas Cappadox, est ΑΑΤΕΙΝΘΕ, siquidem λ 30, α 1, τ 300, ε 5, ι 10, υ 50, ο 70, σ 200 ; collatis numerose litteris efficiunt 666. Tertium Aretæ Cappadoci ²² sicut Irenæo placet, nempe ΤΕΙΤΑΝ. Nam τ 300, ε 5, ι 10, τ 300, α 1, υ 50, eadem enumeratione reddunt summam 666. Quartum constituit post Hippolytum martyrem Primasius, ΑΡΝΟΥΜΕ, « nego ; » siquidem α 1, ρ 100, υ 50, ο 70, υ 400, μ 40, ε 5, summa 666. Quintum tradit Aretas Cappadox, ΑΑΜΠΕΤΙΕ : λ etenim 30, α 1, μ 40, π 80, ε 5, τ 300, ι 10, σ 200, reddunt summam 666. Sextum, eodem Aretæ auctore, esse poterit Ο ΝΙΚΗΤΗΕ, id est « victor ; » quandoquidem ο 70, υ 50, ι 10, x 20, τ 8, τ 300, η 8, σ 200, summa 666. Septimum apud eundem Aretam est ΚΑΚΟΣ ΘΑΓΓΟΣ, « malus dux. » Nam x 20, x 1, x 20, ο 70, σ 200, ο 70, δ 4, η 8, γ 3, ο 70, σ 200, summa 666. Octavum, eodem auctore, ΑΑΗΘΗΣ ΒΛΑΒΕΡΟΣ, « vere nocens ; » equidem α 1, λ 30, η 8, θ 9, η 8, σ 200, β 2, λ 30, ε 1, β 2, ε 5, ρ 100, ο 70, σ 200, complent summam 666. Nonum ideam subicit, ΠΑΑΑΙ ΒΑΣΚΑΝΟΣ, « jam olim invidus ; » nam π 80, α 1, λ 30, α 1, ι 10, β 2, α 1, σ 200, x 20, α 1, υ 50, ο 70, σ 200, reddunt summam 666. Decimum postremo addit, ΑΜΝΟΣ ΑΑΙΚΟΣ, « agnus nocens ; » certe α 1, μ 40, υ 50, ο 70, σ 200, α 1, δ 4, ι 10, x 20, ο 70, σ 200, faciunt summam 666. Undecimum habet Primasius ex Ticonio, ΑΝΤΕΜΟΣ, α 1, υ 50, τ 300, ε 5, μ 40, ο 70, σ 200, efficiunt 666. Duodecimum enumerat Rupertus ΓΕΝΣΗΠΙΚΟΣ, γ 3, ε 5, υ 50, σ 200, η 8, ρ 100, ι 10, x 20, ο 70, σ 200.

^C Addo præterea, id quod docti quidam et acerrimi iudicii nostræ ætatis homines ²³ nequaquam omiserunt : fanctas clades illatas omnibus Christianis multiplices et horrendo schismate, ortum ducente a Martino Lutero 1517, alta mente revolventes : item quam concinne sectis, quæ ex illo dimanarunt, conveniant omnes conditiones bestiæ illius Apocalypseos, quæ os suum aperuit in cælum et habitantes in eo, cuique robur permittitur adversus æternum sacrificium, nomini nempe hæresiarchiæ illius adaptari posse hunc numerum 666. Nam initio vocabatur MARTIN LAUTER, cujus nominis litteras, si Pythagorice et ratione subducas, et more Hebræorum et Græcorum alphabeti Latini crecetat numerus, primo monadum, deinde decadam, hinc centuriarum, numerum nominis bestiæ, id est 666, tandem perfectum comperies, hoc pacto : M, 30 ; A, 1 ; R, 80 ; T, 100 ; I, 9 ; N, 40 ; L, 20 ; A, 1 ; V, 200 ; T, 100 ; E, 5 ; R, 80. Certissimum est hæreticos omnes, qui adversus Christi Ecclesiam eriguntur, quales fuerunt priores Gnostici et eorum proles, antichristos vocari : proinde Lutherum nomen Antichristi effugere non posse. Verum hæc non impediunt, quin alicui venturo insigniori filio perditionis, cui tanto studio viam muniant, vaticinium jam nomen quadret.

^D His omnibus interjectis, mihi sententia doctorum et catholicorum virorum Joannis Annii ²⁴, Joannis Hentenii ²⁵, Jodoci Clitovei ²⁶, ac D. Genebrardi theologi Parisiensis. Hebraicarum litterarum professoris regii ²⁷, valde grata est ; qui Mahometum impurum pseudopphetam, una cum ejus prodigatam ac perditam sectam acriter tuentibus, vel ipsum definite et vere Antichristum, vel illius regni saltem maximum et studiosissimum condito-

²¹ Lib. iv, c. 48. ²² Comm. in xiii Apoc. ²³ Jo. Ofsenius, D. Lindanus dial. 3 Dubitant. ²⁴ Quæst. in Apoc. ²⁵ Præfat. in Aretam, Cappad. ²⁶ Comm. in iv lib. Damasc. ²⁷ In Chronogr.

rem esse existimarunt; quando omnes bestiae hu-
jus Apocalypae conditiones, et singula quae a pri-
scis de Antichristo scripta stant, in illo vel ma-
jori ex parte jam pridem completa, vel in dies
compleri nullus est qui non videat. Conjecturas
eorum measque subjicio.

Convenit imprimis illius appellationi numerus
Graecarum litterarum nominis bestiae a Joanne de-
signatus³⁸: siquidem octo litterarum nominis hujus
MAOMETIS, sive MOAMETIS, uti scribunt Euthy-
mius³⁹, Zonaras⁴⁰ et Cedrenus, conficiunt nume-
rum 666.

Signis et prodigiis mendacibus, qualia Paulus
filio perditionis tribuit, instructus fuit Mahometes:
nam et liber generationis suae, et reliqui commen-
tarii Saracenorum Chronicon, genealogiam ipsius
usque ad Seth et Adam monstris et blasphemis
fabulis contextunt; dehinc, quod sine ullo matris
dolore ex utero prodierit, et circumcisus et hila-
ris; in ejus natali omnia orbis idola corruerint;
Lucifer arreptus ab angelis, immersus fuerit pro-
fundo maris Alcazum; venti et aves et nubes de
educatione ejus decertarint; asina voce humana
vocavit illum prophetarum sigillum; atra nubes
caelo quantumvis sereno, supra caput ipsius sem-
per conspecta sit; lunam bipertito divisam con-
junxerit et compegerit; a Gabriele sublatus in cae-
lum, ibi sua mysteria didicerit⁴¹. Paulus Diacono-
nus⁴² et Zonaras⁴³ referunt eum dum comitiali
morbo, seu epilepsia tentaretur, excitatum, post
aliis persuasissae sese tum cum archangelo Ga-
briele fabulari.

In Babylonia nasciturum Antichristum, et in
Bethsaida, Capernaum ac Chorasim educari debere,
Hieronymi⁴⁴, 201° Methodii martyris⁴⁵, Augu-
stini⁴⁶, et glossae in II ad Thessalonic., et plu-
rium aliorum sententia fuit: quod eatenus Maho-
meti convenire judicavit Joannes Hentenius, qua-
tenus sectam illius cum primis earum civitatum
incolae magno studio et animi fervore receperint,
defenderint et propagare in hunc usque diem con-
tenderint.

Ad haec eum exorturum ex gente Judaeorum, at-
que de tribu Dan, omnes fere ecclesiastici littera-
rum monumentis reliquerunt. Mahometem Arabem
esse nihil obstat, siquidem mater ejus Emima, alias
Hennia, Judaea erat, et fortassis ex tribu Dan. Prae-
terea Arabes, Agareni, et Ismaelites ex sancto pa-
triarcha Abraham per Ismael et Esau, ut et Judaei,
descenderant; atque tunc inter hos et illos nuptiarum
foedera saepenumero sanciebantur. Quid item
prohibet dicere matrem impuram scortum ex viro
tribui suo, hoc semen adulterinum suscepisse, maxi-
me cum doceant Patres illum ex salacissima muliere
proditurum; sicut e contrario Christum ex immacu-
latissima et beatissima Virgine? Locus Genesios
quem ad propositum confirmandum usurpant, for-
san melius de Samsone quam de Antichristo expo-
neretur, quemadmodum nec diffiteretur Hippolytus,
Procopius, Gazaeus, pluresque alii⁴⁷. Vel spiritali
inconvenientius quam litterali sensu, de illa tribu ven-
surus sic intelligeretur; quoniam sicut Dan non ex
Rachele, nec Lia, liberis uxoris, sed ex ancilla
Bala natus est; sic Antichristus Mahometes, neque
ex veris Judaeis, neque ex Christianis, qui soli vera
religionis pietate Deo devoti et consecrati fuerunt,
ortus est, sed ex impuris Arabibus et Agarenis.

Judaeos exceptivos illum in suum regem et Mes-
siam affirmant Augustinus, Hieron., Ephrem, Hip-
polytus, etc. Ad Mahometem initio Judaeos catervatim
confluxisse, eumque pro Christo et liberatore

A suo, ingenti gaudio, tectis ac sedibus suis rere-
pisse scribit Paulus Diaconus⁴⁸; qui et tributa
atque vectigalia illi nitro polliciti solverunt, atque
in perniciem Christianorum ad hoc tempus Maho-
metanis omnem operam et studium navant et elar-
guntur, veluti fidem faciunt et recentes et veteres
historiae.

At Antichristus, ait Apostolus, efferet se supra
id omne quod dicitur Deus aut colitur, ita ut sedem
domiciliumque suum in templo Dei sit collocatu-
rus⁴⁹. Mahometes, dicit aliquis, nunquam se Deum,
sed perpetuo hominem, prophetam, et Dei nuntium
praedicat in Alcorano: neque, quam nunquam ob-
sedit, is Jerosolymam expugnavit; neque in templo
illius pro Deo habitus fuit⁵⁰. Is hoc responsum
ferat: diis omnibus ethnicorum, patriarchis, Moyse,
caeterisque prophetis, imo Christo Deo vere et Do-
mino nostro, ac ejus sacro Evangelio, Mahometem
se profanum suum Alcoranum, ex philosophorum,
ethnicorum, Judaeorum, Arianorum, Sabellianorum,
et Manichaeorum opinionibus, erroribus, fabulis,
blasphemiis et furoribus, ut detestandum et mon-
struosum chaos conflatum ac compositum, tanquam
e summo caelo delapsum omnino praefendum sta-
tuisset, nec id solum, sed et sanxisse. Alcorani
contemptoribus poenas aeternas minatur, Azoara 12,
13, 27, 41, 44, 70; omnis falsitatis expertem pro-
ponit, et obfirmate contendit, Azoara 20, 22, 42,
veluti divinitus acceptum, Azoara 2 et 36;
Christianos a Christo salutem nunquam obtenturos,
nisi beneficio et deprecatore Mahomete, in Collo-
quio cum Judaeis. Suis sectatoribus remissionem
peccatorum et multiplicem paradisum audax polli-
cetur, Azoara 2 et 5. Mecha ab omnibus suae super-
stitionis amatoribus, quasi Deus nostro tempore colitur.
Complures notarunt⁵¹ manus et pedes Maho-
metis, in templo Jerosolymis ab Omar aedificato, a
Mahometanis celebrari. Sedet etiam nunc, pro
dolor! in templo Dei, quando insignes ecclesias
Africae, Syriae, Arabiae, Armeniae, Persidis, Asiae,
Thraciae, Achaiae, Macedoniae, etc., Christi fide et
cultu privatas et spoliatas, perdita illius secta occu-
pat, indeque juge ac Christianorum sacrificium, aris
dejectis, disturbat et impedit.

Antichristus respuit idola, aiunt cum Daniele Pa-
tres orthodoxi. Et idololatrias debellat Mahometes
ratiocinationibus ex potentia et operibus Dei de-
ceptis, Azoara 23, 56, 62. Unitatem Dei perum-
que et eximie comprobatur, Azoara 2, 3, 4, 5, 6, 12,
13, 14, 16, etc. Picturas et effigies rerum om-
nium imagines plurimum aversantur qui ejus super-
stitioni nomen dederunt.

Exprimuntur a Daniele Antichristi doli, sorores,
blasphemiae, bella, per parvum cornu succrescens
inter decem cornua quartae bestiae, et tria ex prio-
ribus cornibus excidens, oculos habens hominis, os
eloquens grandia, cuique datur bellum facere in
sanctos, et eos ad tempus vincere⁵², Quis non vi-
det in Mahomete et sectae ejus propugnatoribus haec
compleri?

Collabebatur et misere dissipabatur imperium Ro-
manum, quod decem aut plus eo regnis, uti Africa,
Aegypto, Syria, Asia, Graecia, Germania, Italia, Gal-
lia, Anglia, Hispania, etc., quasi fortissimis cornibus
antea gloriabatur, cum puncto temporis parvum cornu,
id est Mahometes, filius terrae, et initio vilissimus
abjectissimusque nebulo, ex camelorum et asino-
rum pastore, qui nec scribere nec legere quidem
noverat, inter Arabes concionatur Chosroep Per-
sarum imperatorem, et familiam ejus juste delo-
tam ob cultum idolorum⁵³. Christianorum et Ju-

³⁸ Apoc. xiii, 17. ³⁹ Par. II Pan., tit. 21. ⁴⁰ Tom. III Annal. ⁴¹ Alcor. Azoara 67, 27, 63.
⁴² Lib. xviii Hist. ⁴³ Tom. III Annal. ⁴⁴ In cap. xi Dan. ⁴⁵ In Revel. ⁴⁶ Tract. de Antichr. ⁴⁷ Hip-
polytus lib. de cons. mund.; Meth. in Revel.; Aug. tract. de Antichr. ⁴⁸ Lib. xviii Hist. ⁴⁹ II Thess. II, 4.
⁵⁰ Petrus Cluniac. epist. ad D. Bernard. ⁵¹ Chron. Sarac. Ant. Floren. tit. 13, cap. 5; Aeditus in Chron.;
Joan. de Opp. Gygas; Sabel Eueade 8, lib. vi. ⁵² Dan. vii. ⁵³ Azoara 17, 38, 46, 54 et 63.

dæorum religionem multis erroribus contaminatam, et sectis vicissim repugnantibus brevi conficiendam, et se divinæ voluntatis interpretem, atque veræ religionis auctorem et assertorem unicuique hominibus datum fuisse. Arabes novis rebus studentes facile seducit; tandem contractis copiis, vi rem gerit; quos suis artibus non valet, minis et armis suæ legis jugum subire cogit. Postea collecto exercitu Saracenorum et Arabum, qui obdenegatum stipendium a Romanis defecerant, cum iis qui domi remanserant, furore commoti, Ægyptum adoriuntur et pervagantur, Phœniciam, Palæstinam, Syriam, Mesopotamiam, et omnia ad Euphratem usque populantur, diripiunt, cadunt, ad ditionem compellunt, Romanis cum his infeliciter pugnantibus. Hinc adversus Persas, quibus paulo ante servierant, irruunt; nec prius vastandi et diripiendi finem faciunt quam Saracenorum legem et imperium ferant. Christianorum ecclesias undique oppugnant, quas possunt dilacerant et evertunt; dogma contumeliosum in Filium Dei et prophetis apostolisque contrarium recipiendum obtrudunt, et nomen Christi summis viribus delere conantur. Christianos perinde atque oves magno cum agmine trucidant, sicuti tradunt Paulus Diaconus lib. xvii *Hist.*; Simoneta lib. i, epist. 4; Sophronius, epist. ad Sergium, in synodo sexta Constantinop., actione 11; Vincentius Bellocensis lib. xxiii; Zouaras, tomo tertio *Annalium*.

Verum nos Eliam et Henoch olim venturos expectamus, qui Judæos ad Ecclesiam Christi convocabunt, et pietatem, ait B. Ephrem⁶⁶, humano generi deferent, veri Dei scientiam omnibus palam prædicabunt, admonebuntque mortales ne timoris causa credant et obtemperant falsitati; quin et Antichristum ipsum, quemadmodum auctor est Tertullianus⁶⁷, sanguine suo tandem exstinguent. Quid? si locus Apocalypseo de duobus testibus quandoque venturis, non de Elia et Henoch in propria persona, sed de Ecclesia universa, quæ duobus Testamentis, seu duobus candelabris et luminaribus iulta et collustrata, contra Antichristi tenebras perpetuo dimicat; aut de duobus martyrii generibus, reipsa nimirum et habitu, cum Primasio⁶⁸ et Ticonio⁶⁹ intelligamus? Quid rursus si duos ordines piorum hominum, aut in universum sanctos pastores omnes, qui ob paucitatem binarium numerum quodammodo repræsentant, quique pietate et doctrina pro gloria Christi adversus Antichristum, ad extremum vitæ spiritum desudant atque laborant, significatos demum post Rupertum et Joachimum abb.⁷⁰ obfirmemus? Sed Henoch et Elias proprie intelligantur, qui profecto venient, et Mahometicam impietatem totum fere orbem jamjam obtinentem exsecrabuntur et damnabunt; in quos tamen sectatores Mahometis Antichristi organa supplicia edent, et miris modis excruciatos necabunt.

At tempus tyrannidis antichristianæ, quæ cum Gog et Magog⁷¹ maximis et fortissimis exercitiis orbem terreat, et civitatem sanctorum immani feritate vastabit, ad novissimos extremosque fines sæculorum extenditur; arceturque a Daniele ad tempus et tempora, et dimidium tempus, id est ut Joannes in Apocalypsi interpretatur, menses quadraginta duos, et postea magis articulate, dies mille ducentos sexaginta: quæ minus consona Mahometi apparent, præsertim cum abhinc nongentis annis conciderit, imperatoris officio functus spatio decem annorum. His satisfacit Joannes Hentenius dicens tempus illud non esse referendum ad personam Antichristi Mahometis; sed ad postremum illud terribilissimum, tristissimum et funestissimum bellum quod Turcæ, Tartari, Scythæ, Persæ,

A Arabes, qui omnes Mahometis nomen et fidem profitentur, Christianorum fortunis, focis et aris inferent; in quo hostes Christiani nominis, sola virtute cœlesti, non autem armis humanis temporis momento debentur; idque per metaphoram affirmari de capite impiorum Antichristo, quod in sectatoribus et membris implebitur; quæ certe figura in sacris Litteris usitatissima est⁷². Ad hæc tempus omne quod 202 a morte Domini nostri ad adventum ejus usque interjicitur, in sacris novissimum, novissima hora, dies unus, finis sæculorum appellatur: in eo autem, id est anno Domini 632, juxta Siebertum⁷³, Heraclii imperatoris 21, Severini septuagesimi papæ pontificatus 2, secundum Palmierium, ætatis suæ 63, aut, ut alii volunt 40, Mahometes scelus ipsum, manu Dei ultrice incidit in morbum epilepticum, mente privatus, jam interiora ventris intumescente (conjecturam quis capiat, hydropisi contracta), die a morbo quarta decima, miserissimam animam efflavit.

B Vivit tamen adhuc, heu! pestifer ille, vivit vegetus, dum in dies regnum Turcarum, Maurorum, Persarum, Tartarorum, etc., in Christianos adaugetur: quod utinam atque utinam gloriosissimo Domini nostri adventu cito evertatur et e medio tollatur, atque sancta Ecclesiæ catholicæ civitas jamdudum ætatem et solatium continenter exposcens, cœlesti suo sponso sine ruga et macula tandem allquando tradatur. Hæc quibus minus grata videbuntur, liberum stet iudicium; veniunt præscribimus, neque a nobis ita disputantur, quin meliorem sententiam semper probandam et sequendam, omnibus assentiamur, dictaque confestim revocamus, si sanctæ matris Ecclesiæ, cui nos et nostra omnia sponte consecramus, visum fuerit.

C Cum has porro duodecim conjecturas jam ante viginti annos, tanta animi moderatione et submissione edidimus, putabamus nunquam in alicujus viri docti et catholici reprehensionem propter illas incidere: sed spe nostra longe frustratos nos tandem comperimus, quando anno 1593, mensæ septembri, Lovanio transeuntes, illic ab amicis audivimus, et in dictatis opera quorundam studiosorum ex ore publici lectoris, viri certe perdocti et quem nos multis nominibus et observamus et colimus, excerptis collectivè censuram istam legimus: «Hanc Feuarentii sententiam non modo falsam esse, sed et periculosam; et auctores quos citat, nihil unquam hujusmodi sensisse vel scripsisse.»

Bona venia tua, vir optime, dictum sit, immerito me in crimen falsi adducis, et velut auctorem falsæ et periculosæ opinionis injuria traducis. Nam et a novissimo auctore, id est Genebrardo nostro, nunc Arelatensi archiepiscopo dignissimo exordiar, ille multo clarioribus verbis sententiam istam extulit, quam ego ausus fuerim, scribens in *Chronographia de Mahomete*: «Hunc facile crediderim esse Antichristum, aut regni saltem Antichristi conditorem. Nam Μαομετς reddit numerum bestię 666, de quo Apocalypsis xiii, formæ, πάρις, πάριος. Deinde martius, sanguinarius, legionarius rex, suam legem non prædicatione, sed vi et armis firmendam statuit⁷⁴.» Et commemoratis ejus adversus Deum, Trinitatem, Christum, Christianosque tetris facinoribus, hac vehementi affirmantique interrogatione concludit: «Quid contra Christum hostilitas potest suscipi? Quid magis esse antichristianum, sive Christo magis contrarium?» Et ejusdem *Chronographiæ* pag. 490 et 491, ad annum Christi 657, superiora corroborans et novus Gnosticos sefellens, quod antichristianum regnum Romanæ sedis impie affligant, tandem subjicit: «Numerus 666, in Apocalypsi notatus, numerus est Mahometis veri

⁶⁶ Serm. de Antichist. ⁶⁷ Lib. De anima. ⁶⁸ Lib. iii in Apoc. ⁶⁹ Hom. 8 in Apoc. ⁷⁰ Com. in Apoc. ⁷¹ Ezech. xxxiii et xxxix; Apoc. xxi et xxii. ⁷² Chro. Sarac.; Præfat. in Apoc.; Aretæ comment. ⁷³ In Chro. ⁷⁴ Ad annum Christi 560, pag. ultim. editionis Paris.

Antichristi, vel certe regni ejus fundatoris, qui sic Græce scriptus, Μαωυτρίς, præfinitè summam hanc absolvit. » Hæc ille vir divinarum et humanarum rerum callentissimus; quibus et Feuardentius crimine falsi absolvitur, et conjecturæ illius non parum roboris accipiunt.

Ad secundum testimonium a me laudatum accedo, nimirum Joannem Hontenium Mechliniensem, religiosissimum et peritissimum theologum Lovaniensem. In præfatione in *Commentarios* Aretæ super Apoc. a se Latio donatos scribit: « Non admodum videtur absurdum id quod sentit Joannes Annius Viterbiensis in *Questionibus super Apocalypsim*, quas misit ac dedicavit pontifici Sixto quarto regibusque Christianis; quod bestia, quam interpretantur communiter Antichristum, de qua Apoc. XIII, sit pseudopropheta Mahumetes. Qui quantum ante plures annos mortuus sit, ejus tamen secta (heu!) vivit etiamnum, nimiumque grassatur adversus Dei populum. » Et aliquanto postea: « Signa ac prodigia, mendacia Antichristi in his qui pereunt, sunt variaz ac multiformes ejus technæ ad seducendos Dei servos. Cumque se ac suam sectam Christianismo cæterisque legibus omnibus præponat, annon se extollit supra omnem qui dicitur Deus? In prodigiis autem mendacibus venit, quia volens occultare verborum suum caducum, dicebat se cadere ex illustratione angeli de cælo ad se descendentis. Dedit etiam spiritum imagini bestiaz, quando legem sectæ suæ omnibus magno cum horrore promulgavit, dicens se missum in gladio, jubens omnes trucidari, qui suam non susceperint sectam. Nec obstat quod vulgo dicuntur Henoch et Elias venturi, ut sese illi opponant, etc. Non enim oportet quod adversus ejus personam pugnent; sed satis est, quod adversus ejus sectam. » Cætera proluxoria sunt quam ut isto loco commode inseri possent. Mihi sat est, quod hic ita senserit et scripserit, ut ex eo citaveram, ut fidem faciat Annium (qui mihi nunc non est in promptu) ita docuisse, et scripta de his sua summo Ecclesiaz pontifici dicasse et obtulisse; denique nihil in ea re absurdum vel periculosum dixisse.

Tertio Jodoci Clichtovei in librum quartum Damasceni *Commentarios* signaveram, nec falso, quem admodum ex his ejus verbis evinco⁴⁴: « Nonnulli viri eruditissimi sentiunt Mahumetem illum spurcissimum et abominabilissimum execrandæque legis auctorem, esse verum in persona Antichristum, a sacris Litteris prænuntiatum: quia videtur fere omnia, quæ Scripturæ de Antichristo prædicant, in eo esse completa, ipsique potissimum rationem nominis Antichristi competere. Quis enim magis unquam Christo contrarius in lege et moribus? Christi siquidem lex repugnat carni et sanguini, monetque animam nostram odio habendam, ut in vitam æternam custodiamus eam, Mahumetes autem, ut propensum ad libidinem genus humanum hisce illecebris inesceret invitaretque ad suæ legis susceptionem, laxavit habenas voluptatibus et spurcitiis, uxorum pluralitatem admisit, earum repudium et pro arbitrio reconciliationem, et demum paradysum voluptatibus et deliciis mundi retentissimum suis cultoribus repossedit, cum Cerintho hæretico et sectatoribus ejus, etc. » Et post aliqua: « Mahumetes in suo Alcorano futilia multa, deliramenta, vœnias, fabulas aures et mendacia confingit, ut ex ipsa legis suæ nefariz inspectione pronus innotescat aut eum esse Antichristum, aut præcipuum et proximum Antichristi præcursorum. Sed neque sine Scripturæ testimonio et auctoritate moventur isti ad idipsam de Mahumete asserendum, quod verus sit in persona Antichristus. Nam Apoc. cap. XIII describit bestiam ascendentem de terra et habentem duo cornua similia agui, venturam sub

A septima tuba; per quam quidem bestiam omnium concordæ sententia designatur Antichristus. Atqui per bestiam illam procul dubio ad litteram intelligitur Mahumetes, ob bestialem et fœdissimam vitam, legemque turpissimam, etc.

Hactenus verba eorum fideliter retuli, ex quibus jam perspicis, vir ornatissimo, me nequaquam falso illos citasse; deinde non solos eos, sed et alios viros eruditissimos fuisse in hac opinione, quæ etiam Scripturis, atque nec paucis nec infirmis rationibus innitur, et a summis pontificibus non damnatur, sed permittitur; tantum abest ut ab eis falsa vel periculosa hactenus judicata fuerit. Meas igitur conjecturas, et plurimas, et valde certe probabiles, tantorum virorum sententiis cum omni moderatione et submissione connectens, non debui profecto a te in publico celeberrimarum scholarum auditorio verbis et scriptis in hunc modum traduci, aut traductus huic justissimæ defensionis ac expurgationis meæ aliquando deesse. Quod cum facio, non arbitris, quæso, me aliquid perpetuæ observationis et dilectionis meæ erga te remisisse; tantum postulo ut ne dimissis communibus illi adversariis, theologis alium theologum, catholicis catholicum a cætero vellicet aut mordeat; sed contra jungant descriptiones quos jungit sacerdotium, et nihil nunquam dividat quos Christi necitamor.

Notissimum. Delevimus (« verissimum, » auct. vet. cod. Docuerunt enim Patres Imperium Romanum extremum atque ultimum orbis hujus regnum fore, quo funditus everso ac de medio mundo sublato, mundus ipse penitus destruat. Tertull., lib. *Ad Scapulam* et cap. 32 *Apolog.*, Danielem quartæ et postremæ bestiaz pugnantis nomine, item pedum, ferri, terræque statuæ illius similitudine, istud significare voluisse visum est plerisque omnibus doctis interpretibus.

Namque eorum quæ. Vetus codex, (« neque eorum qui; ») ex quibus prima fortassis dicitio fuisset reponenda.

Et ostentationem quamdam continet ultionis. Titan seu Titanem fuisse dicunt Saturni fratrem, ortum ex Titanibus, quos terra contra deos irata in suam contra eos ultionem creaverit. Unde et Titanes dicti sunt ἀπὸ τῆς τιωσις, id est ab ultione; ad quam ethnicorum narrationem hic alludit Irenæus.

Cum igitur tantum. Vet. cod., (« cum igitur tacitam, ») etc.

Nos tamen non periclitabimur. Euseb. lib. v *Hist.*, cap. 8, 203 hæc transcripsit, usque ad illud: « Hunc autem numerum. » Ad ea quoque respicit B. Andreas Cappadox, *Comment. in XIII Apoc.*, cujus verba eo lubentius addam, quod præsentis loci usum commode aperiant. Ait enim: « Exactam numeri notitiam quemadmodum et cætera, quæ de Antichristo scripta sunt, tempus et experientia revelabunt illis qui vigilaverint. Nam si expediret, ut volunt nonnulli doctores, hujusmodi aperte cognosci nomen, is utique, qui ipsum vidit, revelasset; sed non placuit divinæ gratiæ ut nomen pestiferi hominis in divino libro referretur in ordinem, » etc.

Neque enim. Supra lib. IV, cap. 37, sacrum Apocalypsin aperte tribuit Joanni discipulo Domini; quod et repetit ejusdem libri cap. 50, ac hujus libri cap. 28, infra denique cap. 34 et 35, eandem ei ut vero auctori ascribit. Mirum ergo videtur quomodo Alogiani et Theodotiani veteres hæretici, de quibus scripserunt Epiphanius, Philastrius et Augustinus, ausi sunt huic apostolico viro contradicere et librum illum Cerintho perditissimo nebuloni impudenter assignare. Sed longe magis obstupescendum, quod hoc novissimo sæculo Erasmi eidem auctori ac libro non timuerit pro viribus detrabo-

⁴⁴ In c. 27 et 28 noviss. editionis Paris. fol. 345.

re⁶⁶; Lutherus priore in Novum Testamentum *Præfatione* scripserit se librum illum neque pro prophético, neque pro apostolico recipere; Calvinus eum semper suspectum habuerit; Brentius et Chemnitius eundem incertæ auctoritatis esse censuerint; denique Bodinus et Anabaptistæ propemodum eundem ipsum e choro Christianorum exsibilent ac expoliant.

Sed bene habet quod gravissimus theologus Tertullianus istorum errorem ante mille et trecentos annos damnaverit in Marcione et Cerdone, quorum impietatem hos non pudet ab Orco revocare; lib. *Præscript.*, cap. 51, et lib. iv *Adv. Marcionem*, cap. 5. Deinde, quod etiam Calviniani ac Lutherani non pauci librum hunc ut vere apostolicum setum ac scriptum suis commentariis explicare conantur; ejusdemque potissimum auctoritate nitantur adversus sedem Ecclesiamque Romanam, id nunquam de apocrypho aut incertæ auctoritatis volumine facturi.

Verum firmioribus præsiidiis illius auctoritatem communiamus. Sub ipsis apostolorum temporibus Dionysius Areopagit. hanc Scripturæ partem appellavit, « arcana et mysticam omnium visionem dilecti discipuli, divinamque Domini Jesu et altissimam theologiam⁶⁷. » Justinus martyr non admodum postea eam « Joanni apostolo ex duodecim uno nuncupavit, » et sua propemodum ætate ab illo scriptam esse docuit⁶⁸; quinetiam luculentissima, aiunt Eusebius⁶⁹ et Hieronymus, expositione prosecutus est Theophilus Antiochenus; Melito Sardensis, Dionysius Alexandrinus, Dionysius Corinthius, eodem teste Eusebio, ejusdem testimoniis, ut divinis et apostolicis, illi nostræ dogmata adversus hæreses comprobaverunt.

Tertullianus et ipse vir apostolicorum temporum, plusquam triginta locis eam laudat, ex quibus aliquot subjicimus: « Cerdon apostoli Pauli neque omnes, neque totas Epistolas sumit. Acta apostolorum et Apocalypsim quasi falsa rejicit⁷⁰. » Ergo Cerdonians et Marcionitas, id est hæreticos omnium deterrimos, habet hostes illius libri. Et ille rursus: « Nam et apostolus Joannes in Apocalypsiensem describit ex ore Dei prodeuntem⁷¹. » Kursumque scribit: « Nam et si Apocalypsim Marcion respicit, ordo tamen episcoporum ad originem recens in Joannem stabit auctorem⁷². » Et alio loco: « Joannes ut pro fratribus animas ponamus hortatur, negans timorem esse in dilectione. Quod si pro fratribus, quanto magis pro Domino docet, satis de Apocalypsi quoque sua instructus hæc suadere⁷³? » Et ut compendio absolvam, idem lib. iv poematum adversus Marcionem, cap. 6, et libro *De fuga in persecutione*, cap. 10, eidem Joanni Christi discipulo Evangelium, Epistolam primam et Apocalypsim ascribens, iisdem pro Christiano dogmate adversus hostes illius diuicat.

Idem postea non segniter præstant Origenes hom. 7 in Josue, Clemens Alexandrinus lib. ii *Pædagog.*, Athanasius in *Synopsi*, Epiphanius contra hæresim 51 et 76, Chrysostomus in Psal. xci, et Damascenus lib. iv *De fide orthodoxa*.

Unius tantum Hieronymi, aliorum Latinorum Patrum vice, sententiam addo: « Quarto decimo anno, inquit, secundam post Neronem persecutionem movente Domitiano, Joannes in Patmos relegatus, scripsit Apocalypsim, quam interpretantur Justinus martyr et Irenæus⁷⁴. » Et in epist. ad Paulin.: « Apocalypsis Joannis tot habet sacramenta, quot verba. Parum dixi: pro merito voluminis hæus omnis inferior est; in verbis singulis multiplices latent intelligentiæ. » Nemo autem dubitare

A potest quin loquatur de Joanne apostolo ac evangelista; hautiquamquam vero de Cerintho imparissimo nebulone, aut alio aliquo obscuri nominis viro.

Neque huic catholicæ assertioni desunt antiquissimorum conciliorum firmissima decreta et judicia, quando Ancyranum, sub Diocletiano celebratum, Apocalypsim Joan. apostoli sententiis utitur ad dogmata sua comprobanda⁷⁵. Concilium tertium Carthaginense, probatum a sexta synodo, canone 7; concilium Romanum sub Gelasio; Toletanum iv, can. 16; denique Florentinum, et Tridentinum, Joannis Apocalypsim ut divinæ et canonicæ auctoritatis librum proferunt, et contradicentes hæreticos anathematibus feriunt. Adversariorum objectiones adversus hanc sententiam primus, quod sciam, dissolvit noster Franc. Titelmannus secundo libro *De auctoritate Apocalypsis* ad Desiderium Erasmus; deinde noster quoque Michael Medina lib. *De recta in Deum fide*; tertio, Xistus Senensis Dominicanus lib. ultimo *Bibliothecæ*; denique Robertus Bellarminus e societate Jesu theologus acutissimus, lib. i *Controversiarum*.

Et ascendit ab abyso. Ita vetus codex. Vulgata quoque editio, « ascensura est de abyso. » Expunctum ergo, « ascendit abyso. »

Annis tribus et mensibus sex. Cum Irenæo sentiunt Hippolytus, Ephrem, Hieronymus, Augustinus, Cyrill. Jeros., Theodoretus, Aretas, Anselertus, Primasius, Rupertus. Oportet igitur Galliasum exhausto rubore, imo et sceleratum hominem esse, qui hic tam apertis verbis Danielis et Apocalypseo, atque tantorum virorum interpretationi sese opponere ausus sit.

Et sederit in templo Jerosolymis. Cum nasciturus sit ex tribu Dan et pro Messia recipiendus a Judæis, non ambigendum quin Jerosolymis et in ipsorum templo sessurus sit, ac civitatem illam primariam imperii sui constituturum. Accedit quod Joannes in Apocal. ait, duos testes divinos, nempe Henoch et Eliam, ab Antichristo necandos in ea civitate in qua Christus crucifixus est. His consentit Cyrill. Jeros. scribens: « In templo quod reliquum est Judæorum sedebit⁷⁶. » Astipulantur Hilarius canone 25 in Matthæum, Sedulius in secundum caput II ad Thesal., Damascenus lib. iv *De fide*, cap. 28, et alii, quos supra signavimus, nota 6, in cap. 25. Ergo nec sedebit, nec unquam sedit Romæ, ut novi Gnostici garrunt.

Ejusdem adnotationes in cap. 31.

Pag. 350. *Dicunt se supergredi cælos.* Impudentem istam veterum Gnosticorum jactantiam retulit libro 1, cap. 9 et 18. Nec minor nunc est temeritas Hugnesticorum, æternam in cælis felicitatem, mox ut hinc emigrarint, tam certo et indubitato sibi repromittentium, ut omnino sit impossibile aliter fieri nefariumque putent de hoc ullo pacto ambigere. Sed hanc præsumptionem toties damnat Scriptura, quoties suadet ut timeamus Dominum, et ad terribilia ejusdem judicia trepidemus, qui potest corpus et animam mittere in gehennam. Damnat specialim Paulus dicens: « Tu hinc stas: noli altum sapere, sed time⁷⁷. » Damnat et Petrus jubens, « ut per bona opera nostra certam vocationem et electionem nostram faciamus⁷⁸. »

Nunc autem tribus diebus. Diserte docet, id quod firmiter credidit et catholice tradidit catholica Ecclesia de descensu Christi ad inferos, nempe animam ipsius sejunctam a corpore, non tantum operatione quadam, sed propria præsentia, ut in scholis loquimur, inferiores partes terræ penetrasset; et ad locum, quo sanctorum spiritus te-

⁶⁶ In adnot. ⁶⁷ De eccl. hier. c. 3. ⁶⁸ Dialog. cum Tryphone. ⁶⁹ Euseb. Hist. lib. iv, c. 24 et 26, et lib. vii, cap. 23. ⁷⁰ Præsc. c. 51. ⁷¹ Lib. iii adv. Marc., c. 14. ⁷² Lib. iv adv. Marc., cap. 5. ⁷³ In Scorpiaco adv. Gnost. cap. 12. ⁷⁴ Catal. scrip. ecclesiast. ⁷⁵ Can. ultimo. ⁷⁶ Catech. 15. ⁷⁷ Rom. 2, 20. ⁷⁸ II Petr. 1, 10.

nebantur, pervenisse; et cum ipsis ad momentum resurrectionis usque mansisse; unde una secum rediit quotquot erant regno Dei apti et idonei; hoc vero dogma inter eos fidei articulos, de quibus ambigere nefas, annumeratum semper fuisse, ex scriptis utriusque Testamenti et Patrum universorum libris facile colligitur. Nam consimilibus Irenæi sententiis aliisque permixtis ideis præstentur quotquot de hac re scribunt auctores, tum Græci tum Latini. Atque ut scripta prophetarum et comicorum apostolorum omittam, id docet nunc Thaddeus ex lxx discipulis, apud Eus. lib. 1 *Hist.*, c. ult.; Dion Areop. lib. *De caus. hier.*, cap. 4; Ignat. *Ep. ad Trallian.*; Abdias lib. ix; Nicodem. in *Evang.*; Clem. Alex. II et VI *Strom.*; Orig. in v cap. ad Rom.; Bas. in ps. xlviii; Naz. orat. de Pasch.; Epiph. contra hæres. 77 et 69, et in *Anchor.* Et ex Africanis Patribus, Tert. lib. *De anima*, et lib. iv *Contra Marc.*; Arnob. in psal. xv, lxxxvii et cxxxvii; Cypr. lib. II *Adversus Jud.*, cap. 24 et 25, serm. de Coena Dom., serm. de passione Christi; Lactant. e carmine de Resurrectione; D. Augustinum, Fulgentium et Primasium omitto, sicut et Hieronymum, Ambros., Leonem et alios Latinos, qui idem eadem fide et pietate credunt et prædicant His efficitur, ne mihi satis probetur Rufinus, qui hunc articulum Ecclesiam Romanam sua ætate Symbolo additum non habuisse scribat, ac nec Orientis quidem Ecclesias ⁷⁶. Porro nunquam satis mirari possum Erasmi tantæ lectionis viri præposterum iudicium, qui Symbolo apostolorum a D. Thoma Aquinate connexum fuisse hunc articulum quodammodo dubitet. Gnosticorum posteriorum impias interpretationes super hoc articulo missas facio.

Commemoratus est Dominus. Monuimus superius verba hæc in sacris Bibliis nunc non inveniri, quæ quondam sacrilegio Judæorum erasa fuisse in odium Christianorum impense dolet Justinus martyr.

Pag. 331. *Quemadmodum.* De veritate ac circumstantiis hujus prophetiæ copiose disseruimus *Commentariis nostris in Jonam.*

Et Mariæ, quæ se prima vidit. Magdalenam intelligit cui, quantum ex Scripturis videlicet expressis apparet, et de his quos ad publice de resurrectione Christi testificandum electi erant, idem Christus rediit apparuit. Non indiciatur tamen Irenæus eundem sanctissimæ matri suæ virgini Mariæ prius et privatim manifestum se fecisse, cum id ex veterum traditione sequentium sæculorum Patribus persuasissimum fuerit, ut et ante nos Hylaretus noster (cujus spiritus sit in sorte justorum) in concionibus paschalibus observavit. De hoc enim scripsit Ambrosius: « Vidi Maria (Virgo) resurrectionem Domini, et prima vidit, et credidit ⁷⁷. » Sedulius quoque versibus suis cecinit, lib. v *Carminum*, vers. 361, 362:

..... Hujus se visibus atans

Luce palam Dominus, prius obtulit.....

Eandem sententiam religioissime complectuntur et prædicant Anselmus lib. *De excellentia Virginis*, cap. 6; Rupertus lib. vii *De divinis officiis*, cap. 25; Bonaventura denique *Meditationum vitæ Christi* cap. 87.

Ad Patrem meum. Pronomen « meum » non habet vet. cod., qui et postea legit, « dic eis; » non « dices eis, » ut excusit.

Figuras clavorum. Vet. cod., « fixuras, » Græcus Evangelii contextus, κύρων, id est liguram. Augustinus, enarrans Epistolam Joannis, veritatem « clavos » aperte autem docet Christum cum liguris et characteribus vulnerum ascendisse ad Patrem; unde evidenter consequitur eum eisdem notis signa-

tum et ornatum venturum esse ad postremum iudicium, affirmantibus beatis angelis: « Sic veniet, quemadmodum vidistis eum ascendentem in cælum ⁷⁸. » Hoc ipsum comprobatur totus veterum Patrum chorus, ut in appendice dudum et in dialogis nuper laudavimus.

Qui dicunt inferos esse quidem. Hinc apertum est veteres Gnosticos etiam adversus ea, quæ Christianis ad credendum proponuntur de inferni loco ac tormentis ibidem æternis, plurimum aberrasse, dicentes « infernum esse hunc mundum, » ac proinde supplicia reprobis debita et decreta non esse sempiterna. Virus istud fortasse ex lacunis quorundam ethnicorum philosophorum hauserant; qui, referente Lactantio, dixerunt animas in hunc mundum et humana corpora transmitti, ut superiorum delictorum eluant poenas. Scribunt quidam Albanenses et quosdam alios hæreticos superioris ævi simpliciter et absolute infernum negasse; qui error a multis Anabaptistis hoc quoque tempore instauratur.

Istud, procul dubio in scholis Sacramentarium, ex quibus prodierunt, eos didicisse non est dubitandum; quandoquidem isti purgatorio, limbo et vero Christi ad inferos descensu, magno contradicendi studio, vocem « inferi » toties per « sepulcrum » reddunt et depravant, quoties in sacris Bibliis occurrit; quasi nullus alius inferorum locus sit in rerum natura ab illo quo corpora defunctorum deponuntur et reconduntur in hoc mundo. Deinde Bucerus, qui cum Lutheranis diu collisit, ab hisdem serio accusatur quod nullum infernum esse crediderit et doerit. Nam citatis ejus in Matthæum et Joannem aliquot locis, Conradus Schlüsselburgius superintendens Racheburgensis subjicit: « Hic videmus, legimus et audimus Cinglianorum patronum Bucerus audacter negare esse infernum ⁷⁹. » Item quoque non ita multum postea scribit: « Vocat etiam Catechismus Heidelbergensis in dubium, an nullus sit revera infernus et locus destinatus in quo impii et damnati post hanc vitam cum malis spiritibus æternis affici debent. » Præterea Cinglius lib. iii, epist. 3, pag. 1226; Oecolampadius lib. i *Epist.*, pag. 4, super Epistolam priorem B. Petri, asserunt per descensum Christi ad inferna tantum mortem ejus intelligendam esse. Calvinus inferorum nomine, quasdam spirituales angustias, anxietates animi desperationesque intelligendas censet ⁸⁰. Beza denique in *Confessione fidei* suæ protestatur « se pro anilibus fabulis reputare, et ex animo detestari quidquid hucusque de inferorum locis et tormentis commentum sunt papistæ. » Quibus cunctis manifestum est miserimos Anabaptistas, libertinos et atheos nihil contra Christianam et catholicam de inferorum locis et supplicii doctrinam mussitare in lustris suis, quod non ab impiis Sacramentariis didicerint.

Verum enimvero maximo damno suo ac vel lanti tandem experientur discentque, licet sero, post hanc vitam et in altero sæculo verum esse locum inferorum, veram esse gehennam, verum esse ignem æternum, veras tenebras exteriores, ubi est fletus et stridor dentium; quibus omnium infidelium hæreticorum et reproborum scelera Deus justus iudex ulciscitur et punit cum diabolo et angelis ejus; verasque esse flammæ, quibus cruciantur divites epulones, piis interea in regno cælorum cum Abraham, Isaac et Jacob in perpetua lætitia recumbentibus; verum esse puteum abyssi plenum ignis ardentis et sulphuris; in quem jam Core, Dathan et Abiron cum schismaticorum suorum cohortibus descendunt; veram in centro terræ, horribilemque voraginem, adeo tenebrosam, et omnis mortis horroreque operam caliginem, ut et ipsi diaboli

⁷⁶ In Catech. ⁷⁷ Lib. iii De virginibus. ⁷⁸ Act. 1, 11. ⁷⁹ Lib. i Theol. Calv., art. 27. ⁸⁰ Institut.

eandem exhorrescentes a Christo petierint ne eos mitteret in eam abyssum; verum esse infernum inferiorem, ex quo nunquam eruentur improborum animæ, quandoquidem ab eo nulla est redemptio, etc.

Sin vero virorum apostolicorum aliorum ab Irenæo de inferorum loco et supplicii testimonia requirantur, præsto est Tertullianus *Apologetici* cap. 47 gehennam definiens « esse ignis arcani subterraneanum ad pœnam thesaurum; » et contra ethnicorum cachinnos id confirmans ex horum sapientibus, Minois, Æaci et Rhadamanti iudicium in inferis tribunalia constituentibus, et Pyriphlegetontis, id est ignei fluminis ardores flammasque sceleratis repositis prædicantibus. Eandem sententiam alibi quoque sic confirmat, et quid qualisque infernus a primis Christianis sit existimatus his verbis describit: « Nobis inferi non nuda cavositas, nec subdivalis aliqua mundi sentina creduntur (id est in superficie terræ eos consistere); sed in fossa terræ, et in alto vastitas, et in ipsis visceribus ejus abstrusa profunditas²¹. » Id autem post Irenæum nostrum continuo sic ex Scripturis vindicat: « Siquidem Christum in corde terræ triduum mortis legimus expunctum, id est in recessu intimo et interno, et in ipsa terra aperto, et intra ipsam cavato, et inferioribus adhuc abyssis superstructo, ut illic patriarchas et prophetas compotes sui faceret. » Atque hic unus pro mille nunc sufficiat.

Animæ abibunt in invisibilem locum. Vetus Codex, « habebunt invisibilem locum. » Ob hunc locum obscurum et cognitioni minus obvium, fateor, multi existimaverunt Irenæum cum iis sentire qui negant animas sanctorum facie ad faciem, ut dicitur, Deum videre ante diem resurrectionis et iudicii; id quod dissimulandum potius, quam nimium petulanter exagitantum erat; præcipue quoniam hæc de re nondum sententiam Ecclesia tulisset, uti postea fecit contra errorem Armenorum in universali concilio Florentino.

Mihi autem non facile in animum induxerim Irenæum hoc sensisse, nec satis etiam apparet unde id colligatur. Præterea sibi non constaret, sed pugnantis scriberet. Nam lib. II, cap. 63, ex narratione de Lazaro et divite concludit animas defunctorum dignam habitationem nancisci etiam ante iudicium, quod et notationem ibidem sparsimus, item lib. I, cap. 2, et lib. IV, cap. 43.

Deinde non decet nos ei esse iniquiores iudices quam Augustino, quem nullus ad hoc tempus, quod sciam, hæc macula sœdavit, qui tamen animas sanctorum nunc abditi receptaculis contineri, tempore quod inter hominis mortem et ultimam resurrectionem interpositum est; nunc nondum esse ubi erunt, quando eis dictum fuerit: « Venite, benedicti, » etc., mox secretis receptaculis sedibusque ad tempus requiescere; mox non sic videre incommutabile bonum, ut sancti angeli vident; alibi eas adhuc expectare redemptionem corporis sui; litteris sæpe numero commendavit²²; quoniam apud eundem alia inveniuntur testimonia, quæ comprobant eandem sanctorum animas ante resurrectionem, mercedem bonorum æternorum et gaudium cœlestis patriæ percipere, stareque ante thronum Dei, et in conspectu 205 Agni, atque nulla ratione a contemplatione ejus gloriæ posse separari.

Vult igitur Irenæus, prout captus est meus et pie assequi possum, beatorum animas nondum potiri regni illius perfecta summiæque felicitate, sed quasi immunda et dimidiata, loco a nostris sensibus nostraque experientia remotissimo; cum longe auspiora in posterum recipienda supersint præmia in adventu Domini: in quo corpora, quorum maximo

A desiderio tenentur et afficiuntur, immortalia jam-jam reddita, subtilia, perlucida et nonquam patibilia, secum in conspectu Dei asportabunt: sicque duplici stola et corona induti ac coronati cum Christo sempiternè regnabunt.

Sic et nos sustinere debemus. Cum per exemplum Christi resurgentis colligit sanctis expectandum esse tempus resurrectionis, ut perfecte completeque sint in cœlis beati; illud evidentiùs explicat quod paulo supra dixerat obscurius de animarum absoluta beatitate.

Interim vero hic monendi sunt pii lectores, ut diligenter sibi caveant a fermento Calvinianorum, quod est perniciosissima hypoëresis. Etenim cum Calvinus suo sentiant « solum Christum adhuc ingressum esse sanctuarium cœli, reliquos vero omnes residere in atrio; animas sanctorum adhuc fide nobis conjunctas esse; gloriam atque coronas eorum usque ad adventum Christi differri, et fruitionem promissæ gloriæ adhuc expectare²³, » etc. Interea vero Beza in epistolis vociferatur magnam illis injuriam fieri cum de hoc errore coarguantur; et Calvinum recte pique docere fidelium hinc emigrantes animas cœlos recta petere, ibidemque frui divino conspectu. Quod autem alicubi, inquit, obscurius dixit, per alia dilucidiora et apertiora interpretanda esse. Videlicet, ut sint apocalypses super apocalypsim; et veterator ac planus ille improbissimus non in cunctis fere dogmatibus et secum et cum veritate pugnaret, ut more hæresiarum, etiam proprio iudicio condemnaretur atque periret.

Ex. J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 31.

pag. 530. *Et modos meditationis ad incorruptelam ignorant.* Obscura mihi hæc visa, ac suspicior corruptelæ in voce « meditationis » animo oberravit, donec ei se ingressere verba auctoris supra pag. 403, ubi carnem fidelium æternæ vitæ participem futuram dicit, ἤδη μεμελετηκυίας καὶ εὐθεσμένην βαστάζειν τὴν ζωὴν. « Quæ jam meditata (id est prius exercitata, sive præparata uti ibidem adnotavi) et assueta sit portare vitam. » Quod igitur ibi de corporibus, hic de animabus fidelium assertit, nempe dari τρόπου; μελέτης πρὸς ἀφθαρσάν, « modos exercitationis » sive « præparationis ad incorruptelam, » id est diversos gradus per quos homo partim ante, partim post mortem deducitur, usque dum ad summum æternæ gloriæ statum atque incorruptelam, qua Deo proximus sit, perveniat. Quippe « oportet hominem primo glorificari (per resurrectionem), et glorificatum videre suum Dominum; Deus enim est, qui habet videri, visio vero Dei efficax est incorruptelæ, incorruptelæ vero proximum facit esse Deo, » uti verba Irenæi sonant lib. IV, cap. 75. Atque eadem ratione capite sequenti, quo telam hic captam pertexit, resurrectionem atque regnum millenarium vocat, « principium incorruptelæ, per quod regnum, qui digni fuerint, paulatim a-suescunt capere Deum, » etc.

Hæretici enim, etc. Hæc et sequentia, usque ad finem hujus capituli, quasi in parenthesi dicta accipe: quippe quæ præcedunt abrupta sunt, filo eorum continuato demum sequenti cap. 32, cujus initium hujus principio parallelum esse unicuique ea comparanti patet. Per hæreticos vero intellige Valentinianus et Marcionitas, qui ambo animas justorum defunctorum mox cœlos supergredi et sursum evolare statuebant; illi quidem ad matrem Achamoth, hi vero ad bonum, qui ab eis iungebatur, Patrem. Atque hos ipsos feriunt ista Justini M. verba in *Dialogo cum Tryphone*, pag. 507. Οὐ καὶ λέγουσι μὴ εἶναι νεκρῶν ἀνάστασιν, ἀλλὰ ἡμὰ τῷ ἀποθνήσκειν τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἀναλαμβάνεσθαι εἰς τὸν οὐρανόν. « Qui dicunt non esse mortuorum re-

²¹ Lib. De anima, cap. 55. ²² In Enchir. cap. 108; in psalm. xxxv; lib. XII De civit., cap. 9; lib. XII De Gen., cap. 50; lib. I Retract., c. 14; serm. 4 in sol. sanct. ²³ Inst. lib. III, cap. 20, § 20 et 24, et cap. 25, § 6.

surrectionem, verum, simul atque moriantur, animas ipsorum in cœlum recipi.)

Pag. 331. Qui dicunt inferos quidem esse hunc mundum. Eandem sententiam rejicit quoque Tertullianus lib. De anima, cap. 55, his verbis : « Nobis inferi, non nulla cavositas, nec subdivalis aliquam mundi sentina cœduntur; sed in fossa terræ et in alto vastitas, et in ipsis visceribus ejus abstrusa profunditas. »

F. Franc. Feuardenius ad lectorem. De postremis quinque Irenæi capitibus.

Posteriora quinque capita, nunquam antea typis excussa, ex veteri nostro codice venerandæ fidei subjicimus; quæ Irenæi germana et vera esse, tum ipsa scribendi dicendique ratio, tum Eusebius, Nicephorus et Anastasius Nicænus, eadem Irenæi nomine aliquot in locis citantes, prout locis suis indicabimus, citra ullam controversiam probant et demonstrant. Præterea, Hieron. in Vita Papiæ, præced. in lib. xviii, Com. in Isaiam, Com. in xxxvi Ezech. B. Irenæum una cum Papiâ, Tertulliano, Victorino, Lactantio, Severo, Apollinari, quibus addo Justinum martyrem, notat insecutum Judæorum hæresibus, regnum Christi et electorum ejus, post resurrectionem, extinctum Antichristum, et universorum judicium, in terris, terrenaque Jerusalem restituta, per mille annos futurum dixisse, juxta litteralem sensum exprimentem omnia quæ in prophetis et Apocalypsi his de rebus leguntur; adversus quem vir eloquentissimus Dionysius Alexandrinus elegantem librum scripsit, deridendo mille annorum fabulum, et auream alque gemmatam in terris Jerusalem, otium Sabbati, cunctiarum gentium servitutum, etc. Hæc cum nemo ex libris Irenæi hæclemus editis colligere possit, ex his tamen fragmentis, quæ modo in lucem edimus, perspicuum est ad Irenæum pertinere. Sublata porro candide suspicior, ne vel hujusmodi opinio ab Ecclesiâ improbatâ, hujus tanti episcopi et martyris auctoritatem elevarit, vel famam obcuraret apud posteros, vel denique ne argumentis illius illecti quidam sententiam jam explosam amplecterentur. Verum nec id tutum, nec probabile mihi videtur, his præsertim artibus, periculis acceptis mederi: alioquin bona pars scriptorum Patrum orthodoxorum evanesceret ac periret. Medendum porro erat præmonitione, et locorum detortorum fideli expositione, non litura; calamo, non scalpello. Nililo scius enim lapsus tanti martyris auctoritatem ejus derogat, quam peccata Moysis, Davidis, Salomonis, Jonæ, Petri, Matthæi et Pauli, scriptorum suorum majestatem lædunt aut immutant. Itaque pio lectori satis erit talem opinionem, quam hic percurret, ab Irenæo induci, doctissimo ac beatissimo homini tamen excidisse; secumque repetere Christum Dominum in duobus filiis Zebedæi, deinde in duobus discipulis Emmaunta peregrinantibus, postremo in apostolis suis, ipso die ascensionis suæ in cœlum, illum coarguisse. Eam postea scriptis editis confutata ac rejectam a Dionysio Areopagita lib. De ecclesiast. hierarc., part. 1, cap. 7; Cato et Dionysio Alex. antiquis et magni nominis scriptoribus, Euseb. lib. iii Hist., cap. 22 et 55; Augustino lib. xx De civ., cap. 7, 8 et 9; Theodoro lib. iii Hæreticarum fabularum; Epiphano lib. iii Contra hæreses, tomo I. Denique secum animadvertit sententiam diu ab Ecclesiâ diabolatam et tolerantam fuisse, nec prius tanquam hæresim damnatam et explosam, quam quidam Nepos Egyptius episcopus, deinde Coracion, postremo Apollinaris Laodicemus eamdem scriptis et concionibus suis nimis pugnaciter et pertinaciter defenderint et invexerint; ut patet ex Eusebio, lib. vii Hist., cap. 19 et 20, et Hieronymo, lib. vii in Isaiam, et alibi passim. Ab Irenæo itaque hac in re summa cum reverentia et animi modestia sic discedat, ut illius existimationem retineat; nec quidquam ex ea diminuat, vel eo maxime nomine, quod primus hanc nequaquam invexerit, neque pertinaci aut factioso spiritu defenderit; sed a Papiâ, et quibusdam aliis, qui Judæorum traditiones nondum penitus deposuerant, exceptam, falsus animi refricari.

Ejusdem adnotationes in cap. 32.

Pag. 331. Oportet ergo. Intelligit de mirabili illa rerum universarum renovatione, quæ adventum Christi et judicium subsequetur. Nam omnes orbis species unius hominis, ejus gratia conditæ fuere, per protopopiam dicuntur ingeniscere et defatigari, id est, in gravi negotio versari, et usque ad expletam et perfectam ejus beatitatem, quam certo

A expectant, molestiis defatigari⁶⁴. Terra siquidem nascentes nos excipit, natos alit, semel editos sustinet semper; novissime complexæ gremio jam a reliqua natura abdicatos, tum maxime ut mater operit: monumenta ac titulos gerit, nomenque prorogat nostrum, et memoriam extendit contra brevitate ævi⁶⁵. Ea nostri causa maledictioni subjicitur, fructus caducos subinde reparat, horrendasque concussiones et vastitates subire cogitur⁶⁶. Aquæ subeunt in imbres, 206 rigescunt in grandines, tumescunt in fluctus, præcipitantur in torrentes. Aer densatur in nubibus, furit procellis, modo riget frigoribus, modo succenditur æstibus, modo tonitruorum fragoribus mugit. Animantium greges pascunt, ut nos pascent; exuuntur, ut nos induant; nobis laborant. Orbis cœlestes assidue concitantur, occidunt, oriuntur, patiuntur deliqua; et, ut summatim dicam, omnis creatura impiorum, juxta ac piorum usibus et abusibus servire compellitur: atque ob id a Paulo et Irenæo dicitur eam vanitati obnoxiam ingemiscere ac dolere; nec id solum, verum etiam a servitute corruptionis liberandam sub adventum Domini, quando filii Dei in libertatem asserentur.

Ad Aquilonem et Africam. Sanctes et vulgata editio, « ad Aquilonem et Meridiam; » Septuaginta quoque, « τὸς βορρᾶν καὶ ἀνα. Forasse, « ad Aquilonem et Africam, » ut Josue xviii, 14; Psal. lxxvii, 26; Isaiæ xxi, 1; Ezechielis xx, 48, etc. Sed emit monumentum quadringentus dans; etc. Expunximus « quadraginta, » et « quadringentas » reposuimus. Vulgata enim editio Latina habet, « quadringentos sicos argenti. » Et Septuaginta, quos sequitur auctor, τετραχόσια διδραχμα ἀργυρίου, « quadringentas didrachmas argenti »⁶⁷, etc.

Ab Efron filio Seor Ethæo. Quia Græce in Bibliis legitur, Ἐφρών τῷ τοῦ Σαῶρ, et in communi editione Latina, « Ephron filium Seor, » hic ita legendum censuimus. Vetus codex, « filio Yphæi. » Pag. 332. A flumine Egypti. Hieronymus, epistola ad Dardanum, putat hoc flumen esse torrentem qui Rhinocotura vocatur, idemque confirmat Comment. in xvii Isaiæ et xvii Ezechielis.

Oportet eum accipere. August., lib. xvi De civ., cap. 24, solam terram Chanæan hic a Domino significari et promitti docet, quam populus Israel, semen Abrahæ secundum carnem, accepit, qui, etsi expulsus aliquoties fuerit a Jerusalem, mansit tamen in aliis civitatibus terræ. Eodem repetit et probat in Questionibus super Genesim. Mysticam et arcanis plenam expositionem persequitur Hier., epist. ad Dardanum.

Accipient autem eam. Si de bonis illis spiritualibus intelligeret Irenæus, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt⁶⁸, sententiæ suæ fautorem ascisceret Hieronymum, epist. ad Dardan., et cæteros orthodoxos interpretes.

Quoniam ipsi possidebunt terram. Hujus terræ possessio, ait Hieronymus, non est mansuetorum atque mitium, qui sæpenuero etiam a parentibus derelicta perdunt propter mansuetudinem, sed virorum fortium et violentorum, qui sunt ad bella promptissimi. At terra viventium reponnuntur a Deo, in qua sanctis viris atque mansuetis ejus bona præparantur.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 32.

Pag. 331. Quoniam igitur. Hæc posteriora quinque capita in his, quibus Erasmus usus est, codicibus, ac proinde etiam in ejus ac Gallasi editio, omissa, ex veteri cod. primus erant Feuardenius; qui insuper præmissa præfatione Irenæo ista rectè vindicat, eaque ob defensionem regni millenarii a pluribus sublata fuisse caudice suspicatur. Cæte-

⁶⁴ Rom. viii. ⁶⁵ Plin. lib. ii, cap. 65. ⁶⁶ Genes. iii, 17. ⁶⁷ Genes. xxiii, 16. ⁶⁸ I Cor. ii, 9.

rum ex nostris mss. solus Voss. codex dicta quinque capita habet.

Annotationes Fr. Feuardentii in cap. 33.

Pag. 332. Et bibisset ab eo. Diserte et constanter docet Christum prius ex calice sanguinis sui bibisse, quam apostolis suis propinaret; quod et Hieronymus postea comprobavit, dicens Dominum Jesum esse nostrum convivam et convivium, comedentem et qui comeditur⁹⁹. Chrysostomus quoque scripsit: « Ne turbarentur apostoli, primum ipse suum sanguinem bibit¹⁰⁰. » Hoc ipsum suis argumentis et rationibus confirmant Patres scholastici, in librum quartum *Sententiarum*.

Quod autem Abraham Christum evangelizasse dicitur, adimpletum est, cum posteris ejus in Judæa prædicavit. Nam et Zachæus dicitur filius Abraham, et mulier prius annis 18 incurvata, sed a Christo sanata, vocatur filia Abraham. Tum quoque idem Christus proprie evangelizavit Abraham, cum descendens secundum animam ad inferos, Abraham et aliis patriarchis reipsa nuntiavit humanæ redemptionis mysterium peractum esse. Etenim « spiritibus qui in carcere erant, » inquit B. Petrus, « veniens prædicavit. Nam et mortuis evangelizatum est. » I Petr. III et IV.

Quando illum bibam. Hæc Christi verba nullo modo saveni, neque faciunt pro Chiliastis; quia loquitur, vel de regno, quod a resurrectione sua statim cepit illucescere, in quo cum apostolis bibit, idque corporaliter, ut Petrus profiteatur Actor. x, ad probandam certam, solidam perspicuamque corporis sui resurrectionem: ita exponunt Chrysostomus, Theophylactus, Euthymius; vel de regno Dei, quod vita futura, beata et cœlestis appellatur; in quo vini novi nomine, divinam illam lætitiā, hilaritatem, jucunditatem et consolationem sempiternam significatam curavit; quemadmodum explicant August. et Hieron.

Quæ enim sunt in hoc sæculo centupla. Hier. *Comment. in XIX Matth.* præsentem explicationem, nomine Irenæi tacito, ex hoc loco ita insectatur: « Ex occasione hujus sententiæ, quidam introducunt mille annos post resurrectionem, dicentes tunc nobis centuplum omnium rerum, quas dimisimus, et vitam æternam reddendam; non intelligentes quod, si in cæteris digna sit re promissio, in uxibus appareat turpitudine, ut qui unam pro Domino dimiserit, centum recipiat in futuro. Sensus ergo iste est: Qui carnalia pro Salvatore dimiserit, spiritualia recipiet, quæ comparatione et merito sui ita erunt, quasi si parvo numero centenarius numerus comparatur. Unde dicit Apostolus, qui unam tantum domum, et unius provinciæ parvos agros dimiserat: « Quasi nihil habentes, et omnia possidentes¹⁰¹. » Hieronymo concordēs sunt in hoc August. lib. xx *De civit. Dei*, et *De verbis Domini*, Chrysostom., Theophyl., Euthymius, etc.

Et cæcæ quæ redduntur. Verba Christi Domini, Luc. XIV, 14: « Retribuetur tibi in resurrectione justorum, » quibus innititur Irenæus, docent nos nihil debere commoveri, si in hoc sæculo, ob beneficentiam in pauperes, nullam remunerationem receperimus: quia largior obtinget in resurrectione justorum, id est eo die quo omnes homines a mortuis resuscitati ad Dei tribunal convocati sistent, quando ad justos conversus iudex pronuntiabit: « Venite in regnum Patris mei¹⁰², » etc., qua in sententiā est Cyprianus lib. III *Ad Quirinum*, cap. 1.

Hæc ergo si quis non accipiat. Benedictiones istiusmodi, sacræ preces et publicæ erant, quas et Deus ratas habebat. Exoptat autem hic Isaac secundum litteram filio suo Jacob opulentiam ex cælo, terra, frumento et musto, ad quæ omne divitiarum

A genus reducitur. Deinde domiali singularis et observantiæ ab aliis exhibendæ prærogativam, eaque omnia a Deo omnium bonorum auctore et largitore. Hæc autem Jacob ipse consecutus est partim dum viveret; sed multo cumulatiora et optabiliora in Juda, Joseph, Davide, Salomone et aliis præclaris filiis suis. Spiritualis autem ac secretorum Dei ferretæ benedictionis bona adiacimus in Christo, et justis per eum divina laudatione in unum quotidie congregandis, ut scite narrat Hieronymus tomo III, quæst. 3 ad Damasum; August. XVI *De civit.*, cap. 37; Prosper Aquitanus lib. *De promissionibus*, cap. 21; Gregorius homil. 6 in Ezechielem; Rupertus, et Glossa in XVII Genes. Nihil igitur hic locus facit pro Chiliastis.

In omni aporia. Id est defectione, hæsitantia, consilii magna inopia, ut sint carituri quo se vertant.

Pag. 333. Quomodo hæreditavit hic. Hoc Moyses detegit disputans quomodo in tanta peregrinatione eidem Jacob nihil unquam defuerit, cuique visione scilicet etiam iter patuerit ad cælum et cœlestia bona; Deum patrem suum, angelos perinde ac fratres, amicos et comites sibi præsto esse, ac responso cœlitus acceperit, terram Chananæorum reservari suæ posteritati, quæ more arenarum deinceps amplifcaretur, et Messias tempore suo ex ea mundo tandem nasceretur. Libenter et benigne excipitur a Laban, qui et filias suas maxima cum dote illi in matrimonium dedit; atque qui cum baculo et pera pauperculus Jordanem trajecit, cum ingenti ovium grege, camelorum, servorum, filiorum ac omnium bonorum copia diffluens, et ditissimus factus, inde reversus est.

Quemadmodum presbyteri. Hinc apparet opinionem de regno temporali per mille annos, Irenæum nec primo excogitasse, nec ut sibi propriam obstinate tutatum, sed maculam quandam, et quasi nævum, a quibusdam Patribus contraxisse. Conjecturam fecerim Papiam, aut alios quosdam inglorios, Irenæo familiares subaudiri.

Quinetiam hunc errorem dimansisse a quadam vetusta, prava tamen Judæorum præcedente traditione, quis haudquaquam vane (forsan) suspicaretur; qua re promissam regi Messias felicitatem et gloriam omnem, terrenam temporalemque futuram sibi pollicebantur; et non a Papiæ primum exortum, sub ultimis temporibus Trajani imp., ut est Baronii sententia. Constat enim ex Evangelio¹⁰³, matrem filiorum Zebedæi cum filiis, longe prius hoc eodem errore detentam fuisse, cum a Christo petivit ut unus illorum 207 sederet ad dexteram, alius ad sinistram ejus, cum venisset in regnum suum. Insuper apostolos de hujusmodi regno cogitasse, quando petierunt ab eo si in ipso tempore resurrectionis suæ restitueret regnum Israeli¹⁰⁴. Nec verum esset dicere de fidelium ac Christianorum temporibus istud intelligendum, quandoquidem omnino constet duos superiores discipulos una cum matre fideles jam fuisse, et apostolos in die ascensionis Dominicæ Christianissimos et fidelissimos.

Hæc autem et Papias. Nicephorus Calixtus lib. III *Hist.*, cap. 20, et longe eum antecedens Eusebius, lib. III, cap. 33, hujus Irenæi et Papiæ loci commemoraverunt: unde in aliquo numero et pretio est veteris nostri codicis fides. Verba sunt Eusebii, ex interprete: « Papiæ libros numero quinque esse aiunt, qui *Expositio sermonum* inscribuntur; quorum tanquam ab eo solum scriptorum Irenæus sic mentionem facit. Græca, nova translatione facta, inseri curavimus. Et quia illa quæ ibidem subiicit Eusebius, ad hunc totum Irenæi locum maxime faciunt, ea apponi utile fuerit. Multis enim interpositis, de Papiæ sic scribit: « Regnum Christi post

⁹⁹ Ad quæst. 2 Hebræicæ.

¹⁰⁰ Hom. 83 in Matth.

¹⁰¹ II Cor. VI, 10.

¹⁰² Matth. XXV, 31.

¹⁰³ Matth. XX.

¹⁰⁴ Act. I, 6.

universæ carnis a mortuis resurrectionem, asserit A
 mille annos humano et corporeo more in terra hac
 continuatum et stabilitum fore. Quæ quidem do-
 gnata credo eum propterea excepisse, quod aposto-
 licas interpretationes, quæ ab illis essent arcanis
 figuris et parabolis subobscuris expositæ, male in-
 tellexisset. Nam homo erat, sicut ex ejus scriptis
 facile licet conjecturam capere, ingenii pertenuis.
 Postea de Irenæo subiungit idem Eusebius: « Cate-
 roni plerisque ecclesiasticis viris, qui hominis an-
 tiquitatem pro suarum partium defensione citabant,
 persimilis erroris auctor existit; ut Irenæo, et si
 quisquam alius eadem cum illo sentire videatur. »
 Hæc Eusebius, quæ nobis sane longiores adnotatio-
 nes hic præcedunt.

Et compascetur lupus. Hieronymus, *Commentar.*
 in xi Isaïæ, reprehendit Judæos et Christianos
 judaizantes (ita enim frequenter vocat Millenarios),
 quod juxta litteram ista futura contendant, ut
 omnes bestie redigantur in mansuetudinem, et
 pristina feritate deposita, lupus et agnus pascantur
 simul; additque eos gravissimo somno stertere, B
 atque parum distare a fabulis poetarum, qui an-
 teum quoddam Saturni sæculum sunt commentati.
 Subjicit autem quomodo secundum vivificantem
 spiritum, mystico et spiritali sensu intelligenda
 sint. Locum consulat qui vult.

Hæc inter nos. Conjectura ducti ita legendum
 præsumimus; vetus noster codex habet, « hæc in-
 feros. »

Ejusdem adnotationes in cap. 34.

Pag. 334. *Resurgent mortui.* Verba sunt Isaïæ,
 quæ secundum editionem LXX supra quoque inte-
 gra laudavit lib. v, cap. 15. Ille ex memoria reci-
 tare videtur.

Et erit super omnem montem. Hic quoque Hiero-
 nymus in *Commentariis* retarguit Judaicam, carna-
 lem et litteralem interpretationem, simulque eos
 qui recipiunt mille annorum fabulam et terrenum
 Salvatoris imperium, errore Judaico commentum C
 et fletum; non intelligentes Apocalypsim Joannis
 in superficie litteræ medullata Ecclesiæ sacramenta
 subtegere.

Et cibabit te. Hieronymus in *Comment.* rursus
 improbat eos, qui hinc mille annorum fabulam sibi
 annexerunt, in qua rursus nuptiæ, et cibi, et terræ
 vitæ congressus est; quandoquidem, Christo au-
 ctore, filii resurrectionis non nubent neque nubentur,
 sed angelorum similes erunt.

In resurrectione prima. Verba ista Apocalypsicæ
 quæ obscuritate Irenæo et aliis multis magnisque
 viris sagunt errandi fenestram patefecerunt. Rati
 enim sunt duas fore carnis resurrectiones, primam
 bonorum, secundam malorum post mille annos;
 Christum autem a prima ad secundam usque man-
 surum in terris, ibique cum sanctis et electis re-
 gnaturum, incredibili omnium bonorum terrestrium
 felicitate. Verum observandum resurrectionem, D
 quæ hic prima vocatur a Joanne, non proprie ad
 corpora, sed ad animas pertinere; quæ tum resus-
 citari dicuntur, cum transeunt a peccati morte ad
 vitam gratiæ, et a vita gratiæ ad vitam illius glo-
 riæ, quæ corporibus nondum assumptis, interim in
 cælo ad diem judicii usque potiuntur, et cum
 Christo regnant. Hoc autem tempus mille annorum
 pumero, qui frequenter in sacris Litteris pro in-
 definita numeri multitudine usurpatur, significatum
 et præscriptum est. Resurrectio secunda generalis
 illa bonorum et malorum et tumulis excitatio dicitur,
 in qua piorum animæ cum corporibus gemi-
 nato suæ beatitudinis gaudio in æternum profuerunt;
 atque ita declaratur locus ab Augustino seu Tico-
 mio, homil. 17 in Apocalypsim, Ambrosio, Prima-
 sio, Andrea et Areta Cappadociis, Ansherto, Ru-
 perto, Lyrano, commentariis in vicesimum caput
 Apocalypsicæ. Ergo pro Millenariorum sententia
 nihil facit.

Audite verbum Domini. Hieronymus, in xxxi
 Jeremiæ, illos omnino delirare indicat, qui ob hæc
 auream et gemmatam suspirant Jerusalem, scam
 avaritiam in mysterio verbis Domini consecrantes;
 siquidem hic promissa bona, non in frugibus et ci-
 bis mundanæ carnis, sed in varietate virtutum per-
 cipiantur et sentiantur.

Ostendimus autem in superiori libro. Lib. iv,
 cap. 20, scribit apostolos et omnes discipulos Du-
 mini, qui Deo et altari serviunt, sacerdotes esse;
 et cap. xxxii, xxxiii, xxxiv, munus eorum tradit
 esse eucharistiam, id est corpus et sanguinem
 Christi, Deo Patri offerre; indeque, præter alia
 multa, colligitur hæc fragmenta ab Irenæo abscissa
 et detruncata quondam fuisse.

Epulationem significant. Ita aliorum judicio re-
 servato legendum proponimus; codex vetus habet,
 « epulatione significant. »

Pag. 335. *Beatus qui habet in Sion semen.* Sep-
 tuaginta interpretum verba sequitur, nam veritas
 Hebraica, et vulgata Latina editio secus legunt,
 quod et Hieronymus illic notat: vultque hunc ser-
 monem divinum, Judæos fugientes in Ægyptum re-
 vocare in Jerusalem, ibique filios procreare, quibus
 tanta securitas et felicitas promittitur, ut Domini
 defendantur et regantur auxilio.

Ecce, ego tibi præparabo carbaculum. Hieronymus,
Commentar. in hunc locum ostendit, Septuaginta
 lectionem non nihil ab Hebraica variantem, quam
 tamen Irenæus passim sequitur, atque de natura et
 proprietatibus horum lapidum auxie inquirentes
 ablegat ad Epiphaniï volumen, inscriptum *Sept
 Altor.*, et ad xxxvii *Naturalia historię* Plinii.
 Acriter etiam invehitur in Judæos, et semi-Judæos
 (ita vocat Chiliastras), qui occidentis littoræ amato-
 res, pro mille annis, lautos et exquisitos cibos
 gulæ provident, et post secundam Salvatoris adven-
 tum sperant nuptias, et parvulos centum annorum,
 et circumcisionis injuriam, et victimarum sangui-
 nem, etc., cum urbem Spiritus sancti donis con-
 structam, et virtutum, meritum, præmiorumque
 splendoribus lucentem, in cælis quærere debuissent.

Ecce, ego facia Jerusalem. Rursus Judæos et
 regni terreni mille annorum approbatores vellicat
 Hieronymus, vultque de cælesti Jerusalem, quæ
 sursum est, et variis mansionibus pro variorum
 laborum compensatione, apud Patrem divinum re-
 posita hæc intelligi.

Erit ibi juvenis annorum centum. Hier., præmio
 Comm. in xvii cap. Isaïæ, hunc Irenæi locum
 ambidicis, eum refert Dionysium Alexandrinum
 Ecclesiæ pontificem, virum eloquentissimum, ele-
 ganti libro impugnasse, insuper nullo annorum fa-
 bulam irrisisse, et auream atque gemmatam in
 terris Jerusalem, instaurationem templi, hostiarum
 sanguinem, otium Sabbati, circumcisionis injuriam,
 nuptias, partus, liberorum educationem, epularum
 delicias, cunctarum gentium servitutem, rursusque
 bella, exercitus ac triumphos, et superatorum
 neces, mortemque centenarii peccatoris. Subjicit
 idem Hieron. Apollinarium duobus voluminibus
 Dionysio respondisse pro Irenæo ejusque opinione,
 atque cum utroque in hac parte plurimum catholi-
 corum multitudinem sensisse. Augustinus lib. x
 De civit. Dei, cap. 7, eandem opinionem dicit ut-
 cunque tolerabilem esse, si deliciæ aliquæ spirituales
 in illo sabbato mille annorum per Domini præsen-
 tiam affuturæ credantur; seque hoc aliquando opi-
 natum.

Ex. J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 34.

Pag. 334. *Omnibus gentibus.* Nota universalitatis
 forte explicationis gratia ab Irenæo addita est
 neque enim in LXX habetur vox πάντων.

In conspectu filiorum gentium. Irenæus legit,
 ἐνώπιον τῶν υἱῶν τῶν ἔθνῶν, pro ἐνώπιον τῶν λαῶν
 τῶν ἔθνῶν, uti modo LXX habent.

Plagæ sup. LXX modo habent, *πληγῆς σου*, « plagæ tuæ. »
Supra omnem terram. LXX, *ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς.*

Et si venerit in vespertina vigilia... ministrabit eis. Hoc de vespertina vigilia colon cano Irenæo agnoscit vulgatus interpres in quibusdam mss. cold. et ex eo Beda, alique Latini, horumque antiquior Græcus Pater Methodius, in *Convivio decem virginum*, orat. 5, pag. 92 *Auctarii* novissimi Bibliothecæ Patrum Combefisii, ubi verba Lucæ quidem sine dicto colo recitantur, ast ex immediate sequentibus verbis 208 colligitur, non ab ipso Methodio, sed a scriba recentiori istud omisissum esse. Hæc enim ibi subiungit: *Ἐπισημασθε γὰρ, ὅτι τρεῖς ὑποθέμενος φυλακὰς νυκτὸς, ἐσπερίην, καὶ δευτέραν, καὶ τρίτην, etc.*

Ad non inhabitandum... ut non sint homines. Irenæus in utroque commate *πρὸς* legisse videtur, cum nostra exemplaria τῶν O' utrobique *καρὰ* habent.

Longe nos. Vox *ἡμᾶς* ab editi. LXX merito abest. *Verbum.* Irenæus itaque non *λόγους*, uti nunc LXX habent, sed *λόγον* singulariter juxta Hebræum legit; nisi scriba ex Latina Vulgata « verbum » posuerit.

Congregabit. Particulam *καὶ* igitur, quæ in editi. τῶν O' exstat, Irenæus non agnoscit, uti nec codex Alexandrinus.

Et... fortioris. Ex hoc loco et superiori pag. 183, patet Irenæum in singulari *στερωτέρου*, non *στερωτέρων*, uti nunc LXX sonant, legisse, et *καὶ* in principio hujus commatiss additum habuisse.

Ad bona, et in terram. Sive Irenæus in LXX, sive interpres in Irenæo pro *ἀγαθὰ Κυρίου*, *ἐπὶ γῆν*, perperam legit *ἀγαθὰ, καὶ ἐπὶ γῆν*.

Et vinum bibent. Et non ipsi. Priores tres voces nullus Bibliorum cod. agnoscit, ideoque eas explanationis gratia forte ab ipso Irenæo additas suspicari licet, Cæterum trea posteriores vocalæ cod. Alexandrino τῶν O' exacte consonant, cum in editi. τῶν O' desit conjunctio *καὶ*.

Annotationes Fr. Feuardenitii in cap. 35.

Pag. 335. Dies Domini insanabilis. Septuaginta translationem sequitur. Porro *me fugit* qui faciat locus iste pro Millenariis. Siquidem juxta literæ sensum, quem tantopere hic examinat Irenæus, devastationem Babylonis ejus, quam Semiramis condiderat, alii deinceps Chaldæorum et Assyriorum potentissimi imperatores munierant; hujus, inquam, excidium per exercitus Persarum et Medorum, imp. Cyro et Dario, miserabile, justum tamen, una cum aliis prophetis Isaias hoc oraculo tanquam tuba præcinebat.

Et ædificabunt domus. Hier. hunc locum explanat de iis domibus, quas sermo propheticus pollicetur, dicens: « Deus salvam faciet Sion, et ædificabunt civitates Judæ; » non carnaliter cum Judæis sibi persuadentibus Jerusalem urbesque Judææ in pristinum statum restituendas esse: quod si eis dederimus (subiungit), audiant non solum hoc Jerusalem, sed et Sodomæ repromitti, dicente Ezechiele: « Restituetur Sodomia in antiquum. »

Et illos quos Dominus in carne inveniet. Pace et reverentia tanti martyris dixerim, non remanebunt in terra justī, quos Domini adventus videntes deprehendit, sed rapiuntur in nubibus, obviam Christo in æra procedentes, sicut scripsit Apostolus, et sic cum Domino semper erunt.

Jeremias propheta. Quæ hæc laudantur nomine Jeremiæ, exstant Baruch quarto et quinto capite, ex quibus manifestum est priscos illos Patres Baruch prophætæ librum, sub appellatione aliquando Jeremiæ, cujus auditor et scriba fuserat, inter canonicas

⁹⁹ Ezech. xvi, 53,

A Scripturas annumerasse. Quia verò posterioribus Gnosticos hostes hac in re, ut compluribus aliis, infensissimos, et veritatis oppugnatores acerrimos nostra ætas tulit, et nos nacti sumus; idcirco Patrum orthodoxorum Græcæ et Latinæ Ecclesiæ copias instructissimas eis confidenter opponamus; atque in primis Augustinum, quem unice se suspicere et sequi videri volunt. In libro xviii *De civitate*, cap. 35, de adventu Christi et septimum vocatione disserens, Baruch testimonii loco utitur, licet illud Jeremiæ ab aliis attributum recognoscant. Idem rursus libro *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti*, quæst. 102; Cassiodorus in psal. lxxxi; Ruffinus, *Expositione in Symbolum*; Ambrosius lib. 1 *De penitentia*, cap. 82; lib. iii *Hexæmeron*, cap. 14, et lib. 1 *De fide*, cap. 2; Cyprianus lib. 1 *Contra Judæos*, cap. 6; et ut Latinis Græcos jungamus, Hesychius Jerosolymitanus homilia 1 de sancta Maria Deipara; Cyrillus Alexandrinus lib. iii *Comm. in Genesim*, libro *De recta fide* ad Theodosium, et proœmio in Evangel. Joannis; sexta synodus sessione octava; Chrysostomus homilia de Trinitate, et lib. adversus Gentes, *Quod Christus sit Deus*; Basilii lib. 14 *Contra Eunomium*; Clemens Alexandrinus lib. *Pædagogici*, cap. 10, multa sub Jeremiæ prophetæ nomine ex libro Baruch transferunt et suis inserunt. Athanasius oratione 2 et 3 contra Arianos, libro *Quod Nicæna synodus*, etc., epistola ad Serapionem contra eos qui dicunt Spiritum sanctum creaturam esse, semel atque iterum, item quæst. 36 ad Antiochum, testimoniis ex illo etiam proprio nomine decerpitis, tanquam ab auctore canonico, fidenter decertat, et nostra, id est catholica asseverat. Idem rursus libro *De salutari adventu Christi* adversus Apollinarianum; Epiphanius contra hæresim 50; Chrysostomus in psal. xlvi, et homilia 26 ad Romanos, verba illius nomine prophetæ commode citant. Theodoretus, *Commentariis* librum ejus integrum exponens, inter sacros prophetas ipsum agnoscit. His alios connectas legendo licet, simul valere jubeas veneficos istos imperitæ et temerariæ plebeculæ præstigiatiores.

Cæterum huic Millenariorum interpretationi Theodoretus et orthodoxorum juxta litteram explicatio est opponenda, qui Judæorum captivorum reditum hic vaticinatum volunt. Illos enim Deus dedit in misericordias in conspectu omnium qui ceperant eos, ut est in Psalmis, quando contrivit portas areas, vectes ferreas confregit, viacula eorum dirupit, eduxit eos de tenebris et umbra mortis, de regionibus congregavit a solis ortu et occasu, ab Aquilone et mari. Redeuntibus autem illis qui erant in Babylone, tanquam pace genti præstita, ait Theodoretus, reversi etiam sunt illi qui aufugerant tempore belli et perrexerant ad partes australes et occidentales, ideo meminit etiam redeuntium ab occidente.

Vocabitur namque nomen tuum. Theodoretus: Vocabitur enim a Deo nomen tuum in sæculum; Pax justitiæ et Gloria pietatis. Hæc autem omnia nunc habet Ecclesia, propterea concurrunt ad eam cuncti. Salvatoris enim passio reddidit illam splendidam et illustrem.

Decretum enim Deus. Theodoretus: Dissolvit Dominus Babylonios qui videbantur esse similes montibus excelsum; eos autem qui sub jugo illorum tenebantur et humilibus vallibus similes erant, sursum oculos erigere fecit. Silvæ deinde figurate vocat gentes interfectas, quas non tenebant Deo fructuum pietatis, Israellem tamen redeuntem cum omni obsequio honorifice prosecuti sunt. Cum hæc igitur in terrena Jerusalem, etiam secundum sensum litteræ, adimpleta fuerint, non est quod a resurrectione et judicio adimplenda fingamus.

Hoc autem est quod vocatur gehenna. De hujus

vocis etymo et significatione satis loquitur Hieronymus *Commentariis* in vii Jeremiae, et *Quæst. Hebr. in Paradiipomen.*

Vidi cælum novum. Primasius docet figuram hujus mundi tunc perituram ignium mundanorum conflagratione, sicut factum est aquarum inundatione diluvium, ut cælo et terra in melius commutatis, ut incorruptione et immortalitate sanctorum corpora congrua utriusque mutatione qualitatis conveniat.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 35.

Pag. 335. *Insanibilis venit.* Ita et in Alexandrino τῶν Ὁ codice, ἀνίατος ἔρχεται. Sed in edit. ordine inverso exstat: ἔρχεται ἀνίατος.

Tollatur ut non videat. In LXX legitur: Ἀρθήτω ὁ ἀσεβής, ἵνα μὴ ἴδῃ, etc.

Elongabit. Id est, « crescere faciet, » uti quidem Irenæus exponit, post aliqua subjungens: « crescentes ex visione Domini, » etc.

A Deo tuo. Pronomen « tuo » tam hic, quam paulo post iterum iterumque additum, modernus Baruchi textus non habet.

Pax justitiæ et gloriæ colenti Deo. Sed in Baruchi legitur: εὐφρήνη δικαιοσύνης, καὶ δόξα θεοσεβείας, « pax justitiæ et honor pietatis, » uti Vulgata reddidit.

De throno. Ita cum Irenæo vulgatus interpres et codex Alexandrinus, aliique. Sed edita Novi Test. exemplaria habent, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

Delebit. Vocem « Deus » in nostris Novi Test. codicibus additam Irenæus non agnovisse videtur, uti nec Syriacus alique orientales interpretes; quippe non solum in veteri Irenæi versione, sed et Anastasio loco sequenti pag. 337 citato dcest.

Adnotationes Fr. Feuarentii in cap. 36.

Pag. 336. *Non enim substantia.* Hieronymus in cap. LVV Isaiæ docet transitum novitatemque cæli et terræ istis oraculis prædictum, nequaquam abolitionem in nihilum, sed commutationem sonare in quid melius; cujus in sententia sunt Ambrosius, Primasius, Rupertus *Comment. in Apocalypsim*; Didymus et Œcumenius in iii cap. primæ beati Petri; Chrysostomus hom. 10 ad pop. Ant.; August. xx *De civit. Dei*, cap. 24.

209 Pag. 337. *Isaias ait sic.* Totum hunc locum ex Irenæo, paucis admodum immutatis, transcripsit Anastasius Nicænus patriarcha, lib. *Quæst. et responsionum in sacram Scripturam*, quæst. 88, qui locus magnam fidem facit veteri nostro exemplari. Et quoniam in lucem nunquam venit, idcirco typis commisimus, beneficio cujusdam fragmenti nobis a D. Joanne Curterio crediti, cujus viri et docti et pii, quondamque amici, anima sit in sorte justorum.

Et quemadmodum presbyteri dicunt. Papiam, ut mea est opinio, intelligit; aut fortassis Aristionem, et Joannem quemdam seniore, quorum auditor fuerat. Horum autem opiniones a catholica Ecclesia jam pridem explosas et ejectas supra adnotavimus, quas nihilominus noster Alphonsus a Castro in medium iterum prolatas, multiplici sacrarum Litterarum testimonio revincit et supprimit, lib. III *Adversus hæreses.*

Qui centum fructificaverunt. Alii aliter hunc Evangelii locum exponunt: nam Cyprianus fructum centesimum martyribus, sexagesimum virginibus, tricesimum conjugatis assignat⁹⁶; quem sequitur August. lib. I *Quæst. evang.*, quæst. 9, et lib. *De sancta virgine*, cap. 45. Hieronymus centesimum virginibus, sexagesimum viduis et continentibus, tricesimum casto matrimonio deputat, lib. I *Cont.*

A *Jovin.*, et *Comment.* in xiii cap. Matthæi. Sunt qui malint magnam differentiam eorum qui suscepto verbi divini semine fructus ferunt, simpliciter significari: veluti semen pro soli ratione aliud alio citius et felicitius provenit. Sed quorsum hæc ad Chiliastam?

Tunc ipse Filius subjectus erit ei. Hilarius lib. viii *De Trin.* scribit Arianos hanc Apostoli sententiam detorsisse, ut per conditionem subjectionis Deum natura esse Christum Dominum inficiarentur. Quibus respondet Hieronymus⁹⁷, seu Sedulius, subjectionem non semper ad diminutionem honoris pertinere, sed etiam ad charitatis officium, maximo cum spiritu prophetarum prophetis dicatur esse subjectus, et ipse Dominus Joseph ac Mariæ describatur fuisse subjectus. Tandem concludit hoc de natura, quam ex Virgine induit, dictum esse, in qua semper minor est Patre, ac perpetuo divinitati subjicitur: in qua sententia stant quoque Aug. lib. *Octoginta trium quæst.*, q. 69, et lib. *Cont. sermonem Arianorum*, cap. 37; Ambrosius lib. v *De fide*, cap. 6 et 7; Gregorius Nyssenus oratione in illud: « Quando sibi subjecerit omnia; » Cyrillus Alex. lib. x *Thesauri*, cap. 8; Basilius lib. iv *Adv. Eunomium*, etc. Plane itaque et arianizat et judaizat Calvinus, qui testimonium illud ad Filii divinitatem refert.

Liberam futuram creaturam. Id est, quemadmodum propter nos facta est omnis creatura variis mutationibus et passionibus obnoxia, ita magna et puritate et pace gaudebit, cum ad supremam felicitatem ex his miseriis educti fuerimus, quorum gratia creata fuit. Sed hæc causæ Millenariorum nullo modo suffragantur.

Et ascendat ad eum supergrediens angelos. De Christi redemptoris nostri humana natura hic primo loquitur, quam super omnem principatum et potestatem secum extulit in cælum, in quod subactis omnibus suis hostibus extremo judicio revertetur. Deinceps præclaros coetus electorum intelligit, quibus dicet: « Venite, benedicti, in regnum Patris⁹⁸, » etc. Horum enim quosdam, ut beatissimam Virginem, et Baptistam (fortassis) ac Jeremiam, qui ab utero matrum in lucem venerunt sauci jam effecti, super choros angelorum exaltabit. De cæteris credendum est parem angelis futuram esse societatem et gloriam, qui nos concives suos nuncupant, consertos se prolitentur, super pœnitentibus lætantur, imo et spiritus administratos se præbent iis qui hæreditatem salutis secum excepturi sunt, id est supremam sempiternamque felicitatem illam, in qua nullum erit malum et nullum deerit bonum; quoniam ipse ibi præmium virtutis erit, qui virtutem dedit, et qui seipsum, quo nihil melius et majus potest esse, promisit. Ipse finis erit desideriorum nostrorum, qui sine fine videbitur, sine fastidio amabitur, sine fatigatione laudabitur. Ipso pleni erimus qui omnia erit in omnibus. Ibi vacabimus et videbimus; videbimus et amabimus, amabimus et laudabimus⁹⁹. Nec anxie disputo an in actione intellectus præcipue consistat illa beatitudo, an voluntatis potius; quandoquidem erunt omnia gaudii plena, non solum voluntas et intellectus, sed et oculi, aures, manus, totum corpus, tota mens et animus denique. Ad quæ Deum opt. max. oro et obsecro, ut perfectis omnibus, quæ salutem æternam unicuique pro certo pariunt, omne genus hominum, vitæ spatio naturaliter excursu, tandem perducatur, et mente divina sempiternè perfruat. Fiat, fiat.

⁹⁶ Lib. De discipl. et hab. virg. ⁹⁷ *Comment.* in xv cap. I Cor. ⁹⁸ Matth. xv, 34. ⁹⁹ August. lib. XII De civit., c. 30.

VARIORUM NOTÆ IN FRAGMENTA SANCTI IRENÆI.

Fr. Eusebii brevis præfatio.

Quoniam ex priscorum monumentis ac certissimis ecclesiasticæ historiæ testimoniis compertum est, hunc eximium Ecclesiæ Lugdunensis antistitem et doctorem, non solum quinque superiores adversus Valentini et similium Gnosticorum hæreses, sub episcopatu B. Eleutherii, libros edidisse; verum et alios plurimos, qui vel injuria temporum, vel hæreticorum fraudibus perierunt, vel denique adhuc alicubi cum blattis et tineis certantes latent: quædam illorum fragmenta, quanta potui fide et diligentia hinc inde collecta, Græcæ et Latine piis lectoribus hoc saltem postremo loco proponenda et exhibenda curavius, ut, quantum fieri potuit, integrum beatissimi viri lucubrationum corpus simul exiret in lucem. Illa porro in primis sunt duarum epistolarum ejus ad Blastum et Florinum Ecclesiæ Rom. non ita pridem presbyteros, sed tunc a sanctissimo Eleuthero papa, propter Valentinianæ impietates, et alias quasdam illis additas fanaticas opiniones, quibus et alios inficere, et schismate suo Ecclesiæ membra divellere conabantur, gradu moti pulsique fuerant.

Enimvero verisimile est illas secundo et tertio, post præfatos libros quinque, loco ab Irenæo scriptas fuisse, ut victo atque contrito venenatæ illius sectæ præcipuo imperatore et duce, palantes disjectosque postea milites et satellites a conceptis animi furoribus pro virili ad Ecclesiæ matris gremium revocaret. Illis adde, quod et priore post illos libros ordine, et sub Eleutherii pontificatu Eusebius illarum meminit: quem tamen ordinem Hieronymus neglexit, quod catalogum tantum scriptorum, non autem historiam, contexeret. Blastus itaque, ut est apud Tertullianum¹, Judæismum latentem volens introducere, dicensque Pascha non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysis 14 mensis: *Quis autem nesciat (nisi) quoniam evangelica gratia evacuatur, si ad legem Christum rediit?* Initium schismati Quartodecimanorum hunc præstitisse non est difficile colligere ex Philastrio, Epiphanio, Augustino, Theodoro et Damasceno². Propterea ergo epistolam ad eum scriptam et destinatum Irenæus appellavit *De schismate*; eo quod in ea disserat, quantum conjicio, quid sit schisma, quam grave ac perniciosum crimen, quamque graviter olim in Chore vindicatum; ut is ab illo ad Ecclesiæ unitatem rediret, et abstractos secum reduceret. Ad Florinum vero datam epistolam nuncupavit, *De monarchia*, sive, *Quod unicus sit Deus, et ille nequaquam sit auctor malorum*, id est peccatorum. Nam Florinus, ait Eusebius³, contrariam sententiam videbatur acriter propugnare.

Hujus etiam causa, quandoquidem in errore Valentinianorum lapsus erat, Irenæus librum *De Ogdoadis* conscripsit; in quo satis aperte declarat se apostolorum temporibus proxime successisse.

Conque etiam in primo *Adversus hæreses* libro, cap. 29, receperat se opus singulare adversus Marcionem, præstante Deo, editurum; et ex ejus scriptis, sermonibusque Domini et apostolorum ejus ab eodem admissis, hæreseon illius eversurum mo-

A limina, quod Eusebius quoque observavit⁴: facile mihi persuaserim scriptum illud non diutius distulisse. At vero nihil hujus a Patribus citatum reperiri.

Et ut eos omnes, quos hæreticorum impetus ac fraudes in vera fide et religione vel nutare fecerat, vel dejecerat, sacris exhortationibus confirmaret vel erigeret, librum scripsit ad Marcianum fratrem, quem vocavit *De apostolica prædicatione*; 210 rursumque alium, *Variarum tractatum*; quibus tam Scripturis quam maxime veris germanisque apostolorum traditionibus, quas ab eorum auditoribus diligenter perceperat, multorum animos in sincera sanctaque pietate confortavit et recreavit. Horum quidem meminerunt Eusebius, Hieronymus et Nicephorus; sed nulla suppeditaerunt fragmenta.

Gentilium quoque furores partim sedans, partim calumnias erroneas refellens, ut eos suavissimo Christi Jugo tandem aliquando subjiceret, edidit librum *De scientia* inscriptum, compendiosum quidem illum, ait Eusebius, sed summopere necessarium. Justinum martyrem, Quadratum, Aristidem et Athenagoram forsitan imitatus est, qui et ipsi luculentis simulque acutis descriptionibus ethnicorum animos a Deastrorum vanitate, ad unius et veri viventisque Dei agnitionem et cultum traducere studuerant, philosophiamque Christianam solam veram et humano generi salutarem esse plurimis et firmissimis argumentis demonstraverant. Hujus quoque libri nihil superesse comperio.

Recrudescens tum maxime dissidio de die celebrandi Paschatis, ac etiamnum opera Blasti, deinde Montani heresiarchæ, in apertam hæresim et schisma cum multiplici turba, dissensione et animarum pernicie, palam erumpente, Irenæus nominis sui correspondens etymo, quod est, *paci studiosus*, Victore Romanæ Ecclesiæ jam quinto anno præsidente (decem etenim Ecclesiæ præfuit) ad hunc, ex persona fratrum, quibus in Gallias præerat, litteras direxit, quibus hortatur, rogat, obsecrat, ne propter externum ritum, totius Asiæ plurimas certe et antiquissimas a communi unitate fidelium Ecclesias amputet. Atque ista aliaque eis congruentia, inquit Eusebius, non ad Victorem solum, sed etiam ad alios plerosque et diversos Ecclesiarum præsides, de ista controversia conscripsit. Epistolæ ad Victorem non aspernandum fragmentum subjiciamus: de aliis altum silentium.

Edidit denique librum *De Pascha*, cujus ante Hieronymum ac Eusebium meminit, simulque particulam quamdam assignat auctori *Questionum et responsionum ad orthodoxos*, apud Justinum martyrem. Illam quoque adjiciemus, gravi ferentes animo quod plura proferre in communde studioso- rum utilitatem ex tam sancto, vetusto eruditoque Patre, non possimus. Cum itaque nihil ex epistola seu commentario ad Blastum schismaticum simul et hæreticum, præter titulum, relictum sit, fragmentum quod ex libro *De Ogdoadis* extremo Eusebius vere elegantissimum esse censet, et *Historiæ* suæ lib. 7, cap. 19, inserit, subjiciamus. Ait ergo

¹ Lib. Præscr., c. 83. ² Lib. De hæc. ³ Lib. v Hist. cap. 19. ⁴ Lib. v Hist., c. 8.

ad illius libri lectorem. et exscriptorem Irenæus, A etc.

Ejusdem adnotationes in clausulam libri De Ogoadoe.

Pag. 339. Ex tam gravi sanctoque martyris exorcismo seu ostestatione, Eusebius observat veteres illos et vere pios viros, accuratissimæ in describendis libris diligentiae nobis ad imitandum exemplar proposuisse⁶. Istud vero quorum, nisi quod ab hæreticis incredibili fraude et malitia variorum detractionibus, additionibus, inversionibus, glossematibus tam apostolorum quam sanctorum Patrum scripta frequenter corrumpebantur; ut sub horum titulis errores suos callidius spargerent atque ærerent? Constat enim non solum Marcionem, sed et alios passim hæresim architectos, sacris Evangelii omnibusque Pauli scriptis sacrilegas manus injecisse, ut ex libro Irenæi primo, Tertulliano ac Epiphaniò pervium est. Sed omnium illustrissimum est B. Petri de hujusmodi hæresiarcharum in Pauli et aliorum sanctorum scripta sacrilegio testimonium: « Quæ indocti, ait, et instabiles depravant, sicut et cæteras Scripturas, ad suam ipsorum perditionem⁷. » Ac ut prætermittam quomodo Clementis Romani epistolæ, ac *Recognitionum* libri, delatæ universæ Origenis opera ab hæreticis depravata fuere, unius tantum Dionysii Alexandrini de librorum suorum corruptioribus quærelam subnecto: « Epistolas quorundam fratrum conscripsi. Atque eas ministri diaboli zizanitis refererunt. Nam quædam pro suo arbitratu exemerunt, alia adjecerunt; quibus plane Væ in extremum judicium repositum est. Nec mirum certe, si quidam Dominicas Scripturas dedita opera depravare aggressi sunt, cum hæc meas, quæ non sunt ejus generis, adulterare studuerint⁸, » etc.

Etsi cunctis hæreticis hoc commune sit, Calvinianis et aliis Sacramentariis tamen præ omnibus vulgare esse, plurimis argumentis palam ostendimus nostris *Com. in Epist. B. Pauli ad Philemonem*; et rursus ex his quæ Schlüsselburgius Lutheranorum superintendens libri secundi *De Calvinistica theologia*, articulo sexto, ex scriptis eorum collegit, contractionibus verbis, aliquanto copiosius hic demonstrandum putavimus. Joannes Calvinus plurima sacræ Scripturæ testimonia pessime depravavit, ait ille. Primam promissionem, « Inimicitias ponam⁹, » etc., simpliciter interpretatur de hostili dissidio hominum cum serpentibus, quale hodie etiamnum cernitur. Marloratus in Genesim simpliciter id approbat. Apostoli vero una cum prophetis hoc dictum simpliciter de Christo et antiquo serpente diabolo intellexerunt: Isaïæ vii et ix, I Joan. iii, Heb. ii, Rom. vi et xvi, Galat. iii, Apocalypsis x. Paulus vero nobis pluris est quam mille Sacramentariorum glossemata.

Non recedet sceptrum de Juda¹⁰, etc. Calvinus et Marloratus dicunt illos subsannandi ausam præbere Judæis, qui hæc verba de Christo exponunt. Verum Ecclesia Dei catholica credit et demonstrat Jacob patriarcham hæc dicendo ad personam Christi se convertisse.

Locum Numer. xxiv: « Orietur stella ex Jacob; » item Deut. xviii: « Prophetam suscitabo eis, » etc., negat Calvinus¹¹ proprie de Christo exponi debere. Petrus vero Actor. iii et Stephanus Actor. vii de Christo simpliciter exponunt.

Isaïæ xliiii: « Me servire fecisti in peccatis tuis, » etc., hunc locum negat Calvinus de Christo intelligi debere. Sed Apostoli II Cor. v, Apoc. xxi, hoc caput xliiii de Christo intelligunt.

Isaïæ lxi: « Spiritus Domini super me, » etc. Calvinus asserit hunc locum proprie de vocatione et officio Isaïæ loqui, nec de Christo solo intelli-

gendum esse: licet Christus verba Isaïæ, Lucæ iv, de semetipso exponat.

Jeremiæ xi: « Ego quasi agnus mansuetus, » etc., ait Calvinus secundum puerilem abusum, a veteribus ad Christi corpus translata esse. Et Jeremiæ xxxi: « Femina circumdabit virum, » etc., Calvinus asserit Christianos a Judæis merito rideri, eo quod hæc prophetas de Christo et Maria Virgine intelligant. Certum est autem ex ii cap. Matthæi, II Cor. vi, Heb. viii et x, de Jesu Christo et ejus regno necessario intelligi debere.

Daniel. ii: « Lapis revulsus est absque manibus, » etc. Daniel. vii: « Ecce veniebat in nubibus cœli quasi Filius hominis, » etc. Calvinus scribit hæc prorsus absurde de Filii Dei nativitate ex Maria Virgine, aut de æterna potestate ei juxta humanam naturam data, intelligi. Doctores vero Ecclesie Dei unanimiter concludunt mysterium incarnationis Christi ibidem notari, et Joannes evang. Apoc. v, de summa potestate Filio Dei juxta humanitatem ejus data, intelligit. Paulus etiam hunc locum sic exponit, Philip. ii, I Cor. xv; imo etiam Christus ad se applicat, Matth. xxviii.

Osee xiii: « De manu mortis liberabo eos, » etc. Calvinus, pag. 165, impudenter et blasphemè asserit apost. Paulum obiter et non recte hanc prophetiam de Christo intelligere.

Michææ v: « Ex te egredietur qui sit dominator in Israel, » etc. Calvinus, pag. 418, non vult hunc locum præcisè et proprie de divinitate Christi exponendum esse. Sed Ecclesia Dei, juxta Matthæi explicationem, de Christi duplici natura in una persona intelligit. Ejus expositio cum primo cap. Joan., « In principio erat Verbum, » etc., congruit. Item dicitis Pauli, Rom. ix, Galat. iv.

Zachariæ ix: « Ecce rex tuus venit tibi mansuetus, » etc. Calvinus, pag. 675, blasphemè scribit hæc verba nugatorie, seu mendacii modo de Christo et ejus ingressu in Jerosolymam exponi ab interpretibus, et plane corrupti. Quibus interpretationem ipsius Spiritus sancti in Matth. cap. xxi, et in Joan. cap. xii, blasphemè irridet et exagitat.

Zachariæ xii: « Respiciet ad me, quem confixerunt, » etc. Calvinus et Marloratus super Joan., pag. 597, aiunt nimis violentè hunc locum juxta litteram torqueri. Quod glossema diserte cum apostoli ac evangelistæ Joannis sententia pugnat, qui simpliciter de latere Christi lauce perforato intelligit.

Psalin. viii: « Domine Deus noster, quam admirabile est nomen tuum, » etc. Calvin. ait pag. 27 apostolos a recta et nativa hujus psalmi sententia declinantes, de Christo exposuisse. Ergo Paulus I Cor. xv, Eph. i, Hebr. ii, peccavit: imò et Christus perperam egit, eundem de se intelligens Matth. xxi.

Ps. xxi: « Diviserunt sibi vestimenta mea, etc. » Calvinus in cap. xix Joan. dicit hunc locum intempestive ab evangelistis ad Christi personam translatum esse, eodemque a vera sententia Davidis in hujus dicti explicatione recessisse; quæ in Spiritum, qui per hos locutus est, plane sunt blasphemata.

Beza in *Colloquio Mompel.*, pag. 514, asserit dictum Christi, Joan. iii: « Sic Deus dilexit mundum, » etc., non de omnibus hominibus, sed tantum de electis intelligi: et in promissis universalibus Evangelii, particulam « omnes » non secundum litteram de omnibus hominibus, sed de quibusdam tantum accipi debere. Sed hæc Beza blasphemata pugnat cum dicto Domini, qui duplici juramento asserit se nolle mortem peccatoris, Ezech. xxxiii; item Joan. I epist. ii, hanc Beza expositionem condemnat.

⁶ Lib. v Hist., c. 19. ⁷ II Pet. iii, 16. ⁸ Apud. Euseb. lib. iv Hist., c. 23. ⁹ Gen. iii, 15. ¹⁰ Gen. xliii, 10.

Dictum Christi Joan. vi : « Caro non predest **A** τούτων ἔχουσιν τὸν τρόπον, id est, Valesio interprete : « In quo etiam libro primam se apostolorum successionem contigisse significat. Sed et in fine ejusdem libri adnotationem (Hieronymus in *Catal. script. eccles.* in Irenæo, Rufinus et Christophorus verterant « subscriptionem ») utilissimam reperimus, quæ huic historiæ nostræ inserenda mihi videtur ; sic autem habet. » etc.

Adnotationes Fr. Feuardenii in fragmentum Epistolæ ad Florinum.

Pag. 339. *Ista dogmata.* Ex his observat Eusebius Irenæum cum beato et apostolico viro Polycarpo magna familiaritate conjunctum fuisse ; quod illi non solum honori fuit, sed et virtutis, et pietatis, et veræ religionis atque purioris doctrinæ accessionem plurimam attulit.

Joannis viii : « Abraham vidit diem meum, et gavisus est. » Ex his Beza conatur probare omnes patriarchas Christum præsentem habuisse, non minus quam nos, *Colloquio Mompelg.*, pag. 67, corpus Christi etiam tempore Abraham existisse, pag. 77. Cur igitur Christus ait multos reges et prophetas voluisse videre et audire, et non sunt hæc assecuti ? Cur angelus ait : « Natus est vobis hodie ! » Cur Paulus, veniente plenitudine temporis, Christum ex muliere natum esse ?

Gualternus in lib. *De incarn. Filii Dei*, fol. 61, dicta Christi : « Relinquo mundum ; non sum in mundo ; ubi duo aut tres congr., etc. ; ecce ego sum vobiscum, etc. » negat secundum litteram accipiendam esse, etc. Ad hæc autem responsum est deinceps Christum non amplius visibiliter et sensibiliter nobiscum versari in terris.

Cinglius lib. *De vera et falsa relig.*, pag. 262, textum Evangelii ita corrumpit : « Sic habet Lucas : Christus, accepto pane, gratias egit, fregit, et dedit, dicens : Hoc significat corpus meum, quod pro vobis datur. » Hæc depravatio verborum Filii Dei, vel sola, omnes pios a Calvinistarum consortio et impietate deterere debebat. Non potest hoc : celus Cinglii ullo colore excusari. Proditæ, increduli et **B** ἀδοτοι Calvinistæ, et defendite hunc vestrum falsarium.

Calvinistæ in *Cacodoxo consensu*, pag. 18, 125, 196, scribunt, in his verbis evangelistæ : « Verbum caro factum est », necessario ad tropum recurrentum esse, etc. Ergo et ista tantum tropica sunt : « Hic est Filius meus dilectus » ; hic est Jesus a Nazareth, propheta » ; ego sum, nolite timere ». Sicque nihil firmum, nihil unquam proprie dictum, quod hæresibus adverterat, etc.

Atque hæc sufficiant ad manifestandam Calvinianorum in perverteendis, depravandis, adulterandisque sacris Scripturis, sanæque corrumpenda intelligentiæ, diabolicam plane audaciam et impudentiam, ut vel ipsi tandem ab ea resipiscant ; vel saltem qui unquam ab his sunt fascinati, diligenter ab imposturis illorum sibi caveant. Quod si tam nefaria in expressum Dei verbum admittunt, quomodo abstinebunt a sanctorum Patrum scriptis, quos tam diserte constanterque suis erroribus repugnare haudquaquam ignorare possunt ? Sed de his alibi. Nunc ad sancti Irenæi fragmenta redeamus.

Ex Joan. Ernesti Græbii adnotationibus in clausulam libri De Ogdoade.

Pag. 339. *Ὁπλιώσε.* Eusebius loco citato, facta libri *De Ogdoade* mentione, recitatam ejus clausulam transcripturus, ita præfatur : Ἐν ᾧ καὶ ἐπισημαίνεται τὴν πρώτην τῶν ἀποστόλων κατελιθέναι αὐτὸν διαβολῆν. Ἐνθα πρὸς τῷ τοῦ συγγράμματος εἶλει, χαριστάτην αὐτοῦ σημειῶσιν εὐρόντες, ἀναγκαίως καὶ ταύτην εἴδη καταδέξομεν τῇ γραφῇ,

B Sunt *Ecclesiæ repugnantiæ.* Si tam absurdum et impium censet aliqui sentire aut docere, adversus ea quæ jam per ducentos annos tenuerat Ecclesia, quid dicturus esset, si post mille et quingentos audisset Lutherum vociferantem ? « Non curo si mille Augustini, mille Cypriani, mille Ecclesiæ contra me starent ? »

Ista dogmata ne hæretici quidem. Certe Carpocrates et Marcion maluerunt plures deos comminisci, quam uni et vero Deo ascribere causam efficiendamque peccatorum ; a qua tamen impietate nunc non abhorrent Calviniani, quemadmodum in dialogis ostendimus et confutavimus. Quod ne pro consueta impudentia negare audeant, ecce rursum alia Petri Vermilii eorum symmistæ contra summam Dei bonitatem et sanctitatem pronuntiata. In lib. *Judicum* pag. 52 : « Deus quoquomodo est causa peccati. » Item : « Deus quoquomodo vult peccatum. » Idem in librum I Samuelis, pag. 21 : « Deus non tantum permittit, sed etiam certo quodam modo vult peccatum. » Et *Commentariis in Epist. ad Rom.* pag. 403 : « Deus incitat diabolium ad mentiendum. » Pagina 406 : « Deus est aliquo modo causa peccati. » Pag. 38 : « Deus vult inclinare et impellere voluntates impiorum ad gravia peccata. » Pag. 40 : « Dei voluntas aliquo modo ad peccatum producendum concurrat. » Pag. 74 : « Deus vult impiorum peccata. » Beza quoque cum eo adversus summam Dei nostri justitiam et puritatem dilans os suum vociferat : « Quæ mala sunt, ac proinde detestanda, non fieri a quoquam seu homine, seu diabolo, sine decreto Dei ». Et rursum : « Lapsum primorum parentum sine voluntate et ordinatione Dei evenire non potuisse. » Et in libro *Contra Heshusium* : « Judam decreto Dei, et idcirco necessario, Dominum prodidisse. » Item : « Herodem et Pilatum necessario Christum condemnasse. » O si hujusmodi portentosa Polycarpus audisset, quoties suspirans ingeminasset illud suum : « O bone Deus, in quæ me reservasti tempora ! » Noverat enim hos errores esse in Deum horribiliter contumeliosos et generi humano perniciosissimos. Nam secundum hoc quintum evangelium, non diabolus, sed Deus erit verus pater mendacii, seductor, auctorque totius mundi scelerum. Et hæc prophetarum oracula falsa erunt : « Non Deus volens iniquitatem tu es » ; nolo mortem peccatoris » ; Dei perfecta sunt opera » ; cuncta quæ facit sunt valde bona » ; invidia diaboli mors intravit in orbem », etc.

C *Vidi enim te.* Hinc facile colligitur quam vicinus apostolorum temporibus fuerit Irenæus. Nam Joannes apostolus ac evangelista anno a nativitate Christi 101 ex Asia minore migravit in caelum ; Polycarpus nonagenarius discipulus ejus anno 168 illustrissimo martyrio hinc ad Christum excessit.

D *Vidi enim te.* Hinc facile colligitur quam vicinus apostolorum temporibus fuerit Irenæus. Nam Joannes apostolus ac evangelista anno a nativitate Christi 101 ex Asia minore migravit in caelum ; Polycarpus nonagenarius discipulus ejus anno 168 illustrissimo martyrio hinc ad Christum excessit.

¹⁰ Luc. i, 24. ¹¹ Luc. ii, 41. ¹² Gal. iv, 4. ¹³ Joan. xvi, 28 ; xviii, 11 ; Matth. xvii, 20 ; xxviii, 20. ¹⁴ Joan. i, 14. ¹⁵ Matth. iii, 17 ; xvii, 5 ; Luc. ix, 35. ¹⁶ Matth. xxi, 11. ¹⁷ Luc. xxiv, 36 ; Joan. vi, 20. ¹⁸ Summa Christianismi, pag. 171 et 178. ¹⁹ Psal. v, 5. ²⁰ Ezech. xxxiii, 11. ²¹ Deut. xxxii, 4. ²² Gen. i, 31. ²³ Sap. ii, 24.

Irenæus porro hujus auditor et convictor existit. Pag. 340. *Atque ex eo loco.* Didicerat quippe verbis et exemplis sanctissimi apostoli præceptoris sui Joannis, hæreticos velut manifestos Dei hostes nec esse in ædibus admittendos, nec salvatione Christiana conveniendos. Viderint nunc plurimi Ecclesiarum præsules, qui in Galliis illos in pretio, in familiaritate, in consilio, in mensa, in intima familiaritate retinent, quomodo beatissimorum episcoporum Polycarpi, Iguatii, Irenæi relicta sibi exempla flocci pendant.

Ex Joan. Ern. Grabii adnotationibus in fragmentum epistolæ ad Florinum.

Pag. 339. *Ταῦτα τὰ δόγματα.* Eusebius loco citato hæc ita proponit: 'Ἐν ἧ γὰρ μὴ προειρήκαμεν πρὸς τὸν Φλωρίων ὁ Εἰρηναῖος ἐπιστολῇ αὐτῆς τῆς ἑκατομυριαστής συνουσίας αὐτοῦ μνημονεύει λέγων' « Porro in ea ad Florinum epistola, de qua jam prius dixi, Irenæus se cum Polycarpo familiariter esse versatum memorat, dicens: » etc.

Ὅτι δὲ οἱ ἕξω τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀποστόλων ἀπορήσασθαί ποτε. Sic Valentinus cum inhumanis cædis et adulterii mentionem fecisset, ac animi penderet quænam horum malorum esset origo atque causa, a Deo tamen eam omnino removet, dicens: Τὸν μὲν Θεὸν ποιητὴν τούτων λέγειν, τοῦ μὲν (ecce ipsum Irenæi verbum) οὐχ οὐδὲς τὰ ἦν, ταῦτα περὶ Θεοῦ ἐνοεῖν; ὁ μὲν γὰρ ἀγαθός, καὶ τῶν κακῶν ποιητής; τῶν δὲ φαύλων αὐτῶν πρόσθεστιν οὐδέν. ... Καὶ πῶς οὐκ ἀποπον, τὸν Θεὸν τούτων λέγειν δημιουργόν, τὸν ταῦτα παρατιμούμενον; » Deum quidem dicere horum auctorem, non audere poteram. ... Qui enim de Deo ista cogitari possent? Etenim bonus ille, rerumque optimarum creator eat; pravi vero nihil ipsi inest. ... Equomodo absurdum non sit Deum conditorem istorum dicere, qui eadem respuit? Quæ et plura alia hanc in rem Valentini verba ex Origenis dialogo contra Marcionitas descripta, ac e mas. codicibus Bodeleianis 212 emendata dedi tom. I *Spicilegii hæreticorum sæculi II, pag. 56* ubi tandem in conclusionem hujus disquisitionis, materię, quæ Deo coexistit et e qua mundum condidit, originem atque causam malorum tribuendam putavit. Contra, Ptolemæus, hæreticus Valentinianus, Marcion, alique, duo vel tria principia ac numina commenti sunt, ne unum eumque bonum Deum malorum auctorem facerent. Quibus deterior huc in parte Florinus, Deum malorum conditorem, id est causam peccati, facere haud est veritus, ut in prolegomenis declaravi, exponens titulum ac summam hujus ad Florinum epistolæ: Περὶ μοναρχίας, ἢ περὶ τῶν μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν, « De monarchia, seu quod Deus non sit conditor malorum. »

Adnotationes Fr. Fœwardentii in primum fragmentum epistolæ ad Victorem.

Pag. 340. *Non enim.* Festum Paschatis ab omnibus Christianis celebrandum, ac multa cum pietate observandum esse, nullus, quod sciam, adhuc negavit; sed quo mense ac die, varie et graviter, etiam ab ipso nascentis Ecclesię exordio disputatum fuit²⁴. Asiani namque ex traditione Joannis evangelistę, qui inter eos consenuerat, luna quattodecima post æquinoctium vernali, quocunque die incideret, celebrandum illud omnino volebant: itaque acerrime propugnantes Polycarpo, Thrasea, Sagari, Melitone, et aliis ejusdem B. Joannis auditoribus, quos epistola sua ad Victorem papam beatus Polycrates Ephesiorum episcopus commemorat. Et sane verisimillimum est, illud ipsum Joannem Christianis ex Judaismo recentis conversis, Asiã incolentibus indulsisse, pari ratione qua Jacobus Jerosolymitanis suis adhuc in plurimis judicazare permittebat²⁵; cum tamen ipse Dominicum

A diem, velut sacrę synaxi et beatissimę resurrectionis Christi memorię dicatum commendat. Quorum enim alias Dominico appellaretur²⁶? Deinde Ignatius Antiochię Ecclesię ab apostolis præfectus, qui nihil aliud servavit et docuit, nisi quod ab illis didicerat, constanter docebat Christianos non quolibet quartodecimo lunę die, sed Dominico solummodo, Pascha celebrandum; ne, moris Judæorum participes, communicarent cum eis, qui Dominum et apostolos ejus occiderant²⁷. Ad hæc, qui Romam, et alias partes Occidentis incolebant, ait Socrates lib. v *Hist.*, cap. 21, Petrum et Paulum apostolos consuetudinem, quam illi tenent, Pascha die Dominico post 14 lunam celebrantes, ipsis reliquisse constanter affirmabant et retinebant. Quoniam beatum Marcum eundem ritum, ab apostolis acceptum, sua Alexandrinis ac Ægyptiis tradidisse scribit S. Protherius episc. Alexand. epist. ad S. Leonem Rom. pontificem, quemadmodum testificatur Beda lib. *De ratione temporum*, cap. 42. Hæc ne propter diversos hos ritus scinderetur Ecclesia, Pius Romanus pontifex, quem antecessoribus sibi a divo Petro traditum relictumque esse Paschatis die Dominico celebrandi ritum probe noverat, eundem ubique servandum decreto sancivit; cui omnes Occidentis ac Meridiei Ecclesię paruerunt, ac etiam totius Orientis; Asiaticis paucis exceptis, quæ usque ad concilium Nicænę generalis de hac re constitutionem in suis ritibus contentiosę perseveraverunt.

Quidam namque. Hanc tam diversam jejuniorum observantiam, paulo post discrete tribuit quorundam simplicitati, quique nulla aliquid publice de his constituendi præditi essent potestate vel auctoritate. Nihil ergo Hugnoticorum contra jejuniorum quadragesimę, quartę et sextę feriarum, aut etiam sabbatorum rationem, errores et contradictiones hic locus juvare potest: præsertim cum ex Evangeliiis, Actis et Epistolis apostolorum et discipulorum ac successorum eorumdem sacris dogmatibus ac decretis omnino constet, illa divina censura præscripta esse. De his copiosissime disserimus superiore anno *Comm.* in librum Esther, deinde in librum Jonę prophetę.

Presbyteri ante Soterem. Cum presbyteros appellat Romanos pontifices, non negat illos vere episcopos, adeoque omnium aliorum episcoporum et Christianorum episcopos et antistites fuisse, ut ex libri tertii cap. 3 manifesto apparet, et nos illic observavimus; sed tantum indicat omnes quidem episcopos esse presbyteros, sed non econtrario. Constat namque ex divinis Litteris et conciliorum sanctionibus, episcopos simplicibus presbyteris superiores esse, tum ordinis potestate, tum etiam jurisdictione; contrarium autem sentire, hæresim esse Aerianorum et Waldensium, quam hoc sæculo Lutherani et Calviniani ab Orco revocare videntur.

Pag. 341. *Eucharistiam miserunt.* Ex hoc illustri sane ac memorabili loco, primum observa, priscum adeoque apostolicum Ecclesię Romanę morem, quo pontifex ad coepiscopos, qui ab ejus communiōne non defecissent, eucharistiam transmitteret: aliis non item, utpote a mystico ejusdem Christi corpore alienis. Deinde jam ab ipsis apostolorum temporibus eucharistiam loco aliquo honesto certa et mundo servari solitam, tum ad cultum intrantibus in templis, tum infirmorum communionem, tum denique ad coepiscopos adventantes mittendam gratia. Id enim non modo evincit iste locus, verum et apostolica, quæ a S. Clemente refertur, ista constitutio: « Postquam omnes communicaverint, inferant diaconi reliquias, quæ supersunt, in pastophorion²⁸. » Id vero locus erat sacer et hone-

²⁴ Euseb. lib. v *Hist.*, cap. 22, 23, 24. ²⁵ Act. xxi. ²⁶ Apoc. i, 10. ²⁷ Epist. ad Magnesianos, et ad Philip. ²⁸ Lib. viii Const. apost.

ut, in quo res ad sacra mysteria servientes asser-
vabantur. Accedit et hic apertissimus Tertulliani
locus: « Accepto corpore Domini et reservato,
utrumque salvum est, et participatio sacrificii, et
exercitio officii²⁰. » Qui et lib. II *Ad uxorem*, cap. 5,
satis indicat etiam in domos fidelium delatam et
servatam fuisse, et ex ea ante omnem cibum gu-
stare; quod et Cyprianus martyr in serm. de
lapsis, et historia Spiridionis apud Eusebium tam
manifestum et certum efficiunt, ut insanorum sit
de hac re dubitare²¹. Sed et Ambrosius, fratrem
suum Satyrum laudans, testatur eum etiam dum
navigaturus esset eucharistiam secum in orario
servasse; et Hieronymus Exuperio episcopo laudi
ponit quod, ceteris in usum pauperum et captivo-
rum assumptis, illam in vase vimineo retineret.

Inde rursus aperte consequitur, apostolicis tem-
poribus etiam sub altera tantum specie frequen-
tissime communicatum fuisse; denique, sanctissimum
corpus et sanguinem Christi, in esse perman-
entem (ut in scholis loquimur) sub speciebus encha-
ristiæ revera contineri et adesse; et non solum in
usu, quemadmodum Lutherus a Bucoro tandem de-
ceptus, sine ullo expresso verbo Dei, quod tan-
topere ab aliis postulat, imo contra ipsum, fascinat-
is a se miseris turbis nimis facile persuasit.

Romanam advertaret. Sed quid necesse fuit Poly-
carpum, Joannis evangelistæ sedulum auditorem et
optimum discipulum, ex Asia, relicta ibidem ad
tempus curæ suæ commissa Christi Ecclesia, Romam
properare et urbis illius præsulem de rebus sacris
consulere? Haud dubie, quod Paulum post annos
quatuordecim a vocatione sua impulit Jerusalem
secundum revelationem ascendere, et conferre
cum Petro, Joanne et Jacobo, columnis Ecclesiæ,
Evangelium quod prædicabat in gentibus, ne forte
in vacuum curreret²². Palam etenim in Asia docuerat
idem Polycarpus, quod et discipulus ejus Irenæus
scripto mandat²³, oportere ad Ecclesiam Romanam
omnem Ecclesiam convenire, propter potentiorum
principatum, etc. Noverat fidem ejus, Paulo tes-
tante, jamdudum annuntiarî in universo mundo²⁴;
ac eidem mandatum esse a Domino, ut in eadem
fide fratres suos, id est, per universum orbem con-
stitutos confirmaret Christianos²⁵. Enimvero huic
Ecclesiæ totam doctrinam apostoli cum sanguine
profuderunt. Hæc est radix et matrix Ecclesiæ ca-
tholicæ, ad quam accessum habere non potest ulla
perfidia; hæc mater et caput omnium Ecclesiarum,
quæ incorruptæ Patrum doctrinæ semper tenax
fuit; ubi semper apostolicæ cathedræ viguit prin-
cipatus. Hæc hæretici hostis perwanet experta, et
apostolicam gratiam inviolatam custodit. Hæc cujus
fides non potest sentire defectum, et a cujus fidei
doctrina quisquis discordat, vere dicitur, ut et
re ipsa est, hæreticus²⁶, etc. Vide not. in cap. 3
lib. III.

*Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in primum frag-
mentum epistolæ ad Victorem.*

Pag. 340. *Ὁ δὲ γὰρ μόρον*, Eusebius loco citato
historiam controversiæ de die Paschatis in Ecclesia
agitata narrans, et immoderatam Victoris episcopi
Romani zelum, quo Ecclesiæ Asiæ a communione
sua hanc ob causam abscindere tentavit, notans,
addit quosdam episcopos id factum minime pro-
bantes Victorem ad moderatiora consilia scriptis
litteris hortatos esse: « Ex quorum, inquit, numero
Irenæus in epistola, quam scripsit nomine fratrum
quibus præerat in Gallia, illud quidem defendit,
solo die Dominico resurrectionis Domini mysterium
esse celebrandum; Victorem tamen decenter ad-
monet, ne integras Dei Ecclesias, morem sibi a
majoribus traditum custodientes, a communione ab-

scindat. Et post multa alia in eam sententiam dicta,
his etiam utitur verbis: Neque enim de die solum,
etc., ut supra. Confer Socratem, lib. XII *Hist.
eccles.*, cap. 22, pag. 284.

Τῆς ἡμέρας. Frustra Fenari, hic de die Paschatis
commentatur, cum diem jejunii intellexerit Irenæus,
uti paulo post probabo.

213 *Οἱ μὲν γὰρ ὀλοῦνται*, etc. Similiter sæc. III,
Dionysius Alexandrinus de jejunii ante-paschalis dif-
ferentia scripsit in epistola ad Basilidem: *Μὴ δὲ τὰς
εἰς τῶν νηστῶν ἡμέρας ἴσως, μὴ δὲ ὁμοίως πάντες
διαμένουσιν· ἀλλ' οἱ μὲν καὶ πάσας ὑπερτιθέασιν,
ἀστικοὶ διατελοῦντες, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ τρεῖς, οἱ δὲ τέσσα-
ρας, οἱ δὲ οὐδεμίαν.* Et Epiphanius in *Expositione
fidei catholicæ*, libris *Contra hæreses subnexa*, post-
quam de jejunii quartæ et sextæ feriæ, et quadra-
gesimali dixerat, ad jejuniū antepaschale, quod
in *Canonibus* Timothei Alexandrini vocatur ἡ νηστία
τοῦ Πάσχα, progreditur, atque fideles per hebdo-
madam Pascha præcedentem solo pane et aqua
vesci ad vesperam, et addit: *Ἀλλὰ καὶ οἱ σπουδαῖοι,
ἡπλᾶς, καὶ τριπλᾶς, καὶ τετραπλᾶς ὑπερτιθέασιν, καὶ
ἄλην τὴν ἑβδομάδα τινὲς ἀχρις ἀλεκτρούων κλαγγῆς.*
In quibus ὑπερθεσις et νηστία distinguuntur; et je-
junare quidem dicuntur, qui post abstinentiam to-
tius diei vespere tenui fruuntur cibo; ὑπερτι-
θένας vero, qui nec vespere ullam sumunt refe-
ctionem, sed omnino abstinent, sive una, sive plu-
ribus diebus, usque ad terminum jejunii, paschale
scilicet mane, quod a galli cantu incipit. Atqui de
antepaschali jejuniō, sive potius extrema ὑπερ-
θέσει, quæ paschali mane solvatur, Irenæus cer-
tissime loquitur, non de jejuniō Quadragesimæ; ad
quod occasione vocis *τέσσαράχοντα* hic locus per-
peram relatus, indeque varie, nec sine violenta detor-
sione, a quibusdam, præsertim Bellarmino, explica-
tus est.

Μᾶν ἡμέραν. Sine dubio sextam feriam majo-
ris hebdomadæ Irenæum intellexisse, ad hunc lo-
cum adnotavit Valesius; utpote de qua Tertullianus
lib. *De orat.*, cap. 14, scribit: « Quo (die) commu-
nis et quasi publica jejunii religio est. » Alia quo-
que Tertulliani, et Methodii, necnon Cyrilli Jeros.
verba hanc in rem adducit, quibus moti et alii viri
docti idem senserunt. Atqui ea sane probant qui-
dem illo die a plurimis jejunatum esse, istis scilicet
qui duos dies jejunabant aut superponebant. At
vero qui unico tantum die hanc religionem obser-
vabant, feria septima id fecisse, et proinde magnum
Sabbatum per *ἑξά ἡμέραν* hic intelligendum esse
colligo ex lib. *V Constit. apostol.*, cap. 18: « In Pa-
rasceve et Sabbato ex parte omni jejunato, quibus
sǣ virium suppetit, nihil penitus gestantes usque
ad nocturnum galli cantum; si quis vero duos dies
continere non valet, saltem Sabbatum servet. »
Neque probabile est quempiam e jejunantibus ὑπέ-
θεσιν, ante paschale mane cibum sumpsisse.

Οἱ δὲ δύο. De feria sexta et Sabbato magno recte
explicat Valesius.

Οἱ δὲ τέσσαράχοντα ὥρας, etc. Signo coli post
τέσσαράχοντα posito, de quadraginta dierum jejuniō
hæc verba explicarunt viri eximie doctrinæ et pio-
tatis; qua ducti, defensionem jejunii quadragesi-
malis contra novos Arianos susceperunt, et ex hoc
Irenæi loco ejus antiquitatem probare anxi sunt.
Sed neque conexio vocum, nec mas. codd. auctori-
tas, neque res ipsa hanc distinctionem, quam Ruf-
finus male excogitavit, eique superstructam expo-
sitionem admittit, ut Dallæus, ejusque hype-
raspistes Laroquanus, et alii probarunt, necnon
ipse Valesius in notis ad hunc locum. Dices vero,
nulla post *τέσσαράχοντα* distinctio facta, absur-
dum verba fundere sensum; neque enim uspiam

²⁰ Lib. *De orat.* ad finem. ²¹ Euseb. lib. VI *Hist.*, cap. 36. ²² Gal. II, 1. ²³ Lib. III, c. 5. ²⁴ Rom. I, 8. ²⁵ Luc. XXII, 32. ²⁶ Tertull.; Cypri.; Athan.; Hier.; August.; Theodor.; Bernard.; Laufraac.

ullum fuit genus hominum, qui diem quadraginta horarum spatio metirentur. Nodum hunc scidit, non solvit Valesius, νηστειαν προ voce ημέραν respondentam autumans. Ego ημέραν retineo, sed « tempus » interpretor; ejus significationis usum pluribus exemplis probatum lege, si placet, in Psochenii diatriba *De stylo Novi Testamenti*, nunt. 51, et Vorstii dissert. 3, illi opposita. Imo vero ipse Irenæus in primo hujus fragmenti versu, οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας, etc., per ημέραν, « tempus, » et quidem jejunii, intellexit, non diem paschalem, uti omnes haecenus acceperunt. Hanc enim indigitaturus, non simpliciter ημέραν, sed cum addito τοῦ Πάσχα dixisset: aut si in paulo præcedentibus ejus facta fuisset mentio, ταύτης τῆς ἡμέρας scripsisset. Neque sequentibus hic sensus bene congruit, utpote in quibus ea, quæ circa dies jejunii erat, differentia exponitur: quæ sane non ad diversa εἶδη τῆς νηστειας, sed ad ἀμφισβήτησιν περὶ τῆς ἡμέρας omnino referenda est. Vocem igitur νηστειας in priori quoque istius periodi commate subintelligens, περὶ τῆς ἡμέρας, « de die, » id est, « tempore jejunii » accipio; ita ut sensus istorum Irenæi verborum sit: « non de tempore solum, sed et diversis modis jejuniandi ante Pascha; perinde ac circa ipsam paschalem festivitatem, controversiam sive dubitationem in Ecclesia ortam fuisse. » Quibus gemina prorsus sunt ista Socratis lib. v *Hist. eccles.*, cap. 22, pag. 386: 'Ἐστὶ δὲ εὐρεῖν οὐ μόνον περὶ τῶν ἀριθμῶν τῶν ἡμερῶν διαφωνοῦντας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποχὴν τῶν ἕδωμάτων οὐχ ὁμοίαν ποιουμένων. » Neque vero in diebus duntaxat, verum etiam in ciborum abstinentia inter se discrepare reperiuntur. » Quidam enim, ut in sequentibus narrat, ab omnibus animalis abstinēbant; quidam piscibus, quidam etiam ovis, vespere scilicet post jejuniū, vescēbantur, etc. Qualem differentiam et Irenæus in media hujus fragmenti parte, quæ intercidit, exposuisse videtur. In generali itaque « temporis » notione si et hic τὴν ἡμέραν accipias, plani simul est sensus: quod nempe quidem ὑπέροχον, sive totalem abstinentiam per quadraginta præcise horas continuatam servaverint; uti quosdam in Ecclesia olim fecisse notius est, quam ut probari debeat. Qui vero quadraginta horarum « nocturnatum » una cum « diurnis » mentionem hic incommode factam objiciunt; idem quoque contra *Matth.* iv, 2, objiciant necesse est, ubi servator quadraginta non modo « dies, » sed et « noctes » jejunasse dicitur.

Κρατούντων. Rufini potius interpretationem secutus sum, quam Musculi et Valesii, qui per κρατούντας intellexerunt « Ecclesiarum præsides; » ducti auctoritate Socratis, hunc Irenæi locum, quem, uti conjicere licet, præ oculis habuit, ita loco citato imitantis: Αἱτοὶ γὰρ, ὡς ἡγοῦμαι, τῆς τοιαύτης διαφωνίας οὐ κατὰ καιρὸν τῶν Ἐκκλησιῶν προσώτους, etc. Haud memini enim, me usquam in primævis scriptoribus voce κρατούντων ita simpliciter posita « episcopus » designatos legisse; altera vero significatio in ipso sacro codice *Marc.* vii, 3, 4, et in Patrum monumentis frequentissime occurrit, et hoc loco antecedenti verbo ἐπιτηρούτων bene respondet. Quocumque autem sensu accipiatur, culpæ τῶν περὶ τὸ ἀκριβὲς κρατούντων, non ipsa jejunii antepaschalis religio, sed diversa observandi ratio ab Irenæo ascripta censeri debet.

Οἱ πρό Σωτήρος πρεσβύτεροι. Sic et præced. pag. οἱ πρό ἡμῶν πρεσβύτεροι. Intelligit vero eos quos nunc dicimus, et quos ipse Irenæus alibi appellat « episcopus; » id quod ex hoc ipso, in quo versamur, aliisque locis clare patet. Neque enim simpliciter ait, οἱ πρό Σωτήρος πρεσβύτεροι, sed addit: οἱ προστάντες τῆς Ἐκκλησίας, ἥς νῦν ἀφηγῆ.

A Atqui προστασία Ecclesiæ penes episcopos est, non penes secundi ordinis sacerdotes. Na vero ullus dubitandi locus esset relictus, porro subiungit: Ἀντικρον λέγουμεν καὶ Πλον, Ὑγιόν τε καὶ Τελετηρον, καὶ Ξυστόν. Atqui hos episcopos Romanæ Ecclesiæ ipse Irenæus supra pag. 203, lin. 3 seqq. (lib. iii, c. 5, n. 5) enumerat: ac ibidem etiam lin. 19 seq. (n. 4) de S. Polycarpo ait: « Ab apostolis in Asia, in ea quæ est Smyrnis Ecclesia constitutus episcopus; » qui tamen ante dicta pag. 464, lin. 24 seq. (in epist. ad Florinum) eidem appellatur, ὁ μακάριος καὶ ἀποστολικὸς πρεσβύτερος. Porro pag. 200, col. 1, lin. 18 (lib. iii, n. 2) memorat « traditionem, quæ est ab apostolis, quæ per successiones presbyterorum in Ecclesiis custoditur; » et mox pag. 201, col. 1, lin. 13, ait: « eam quam habet ab apostolis traditionem ... per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos. » Ubi quos prius « presbyteros » vocaverat, mox B « episcopus » appellat, ut tales ipsa « successionis » voce indicat; siquidem sacerdotum secundi ordinis successio nunquam fuit numerata. Neque hanc vocis « presbyteri » pro « episcopo » acceptionem ad episcopos Irenæo antiquiores restringo, atque ratione ævi, quo præcesserunt, eos ab Irenæo ita dictos puto; uti quidem clarissimis quibusdam episcopalis ordinis defensoribus, præcipue Pearsono part. ii *Vindic. epist. S. Ignatii*, cap. 13, visum est. Quippe supra p. 343, col. 2, lin. 43 (lib. iv, c. 26, n. 2), de episcopis aîi temporis scribit Irenæus: « Quapropter eis qui in Ecclesia sunt presbyteris obaudire oportet, his qui successionem habent ab apostolis: sicut ostendimus; qui cum episcopatus successionem charisma veritatis certum secundum placitum Patris acceperunt. » Et pag. 344, col. 1, lin. 4 (ibid., n. 3): « Qui vero crediti sunt a multis esse presbyteri, serviunt autem suis voluptatibus, ... et imperiali consensio- C nis timore elati sunt, » etc. Et col. 2, lin. 5 (n. 5), de bonis episcopis: « Cum presbyterii ordine sermonem sanum et conversationem sine offensa præstant. » De quibus et paulo post, pag. 348, lin. 1 (n. 5) addit: « Tales presbyteros nutrit Ecclesia, de quibus et Propheta ait: « Et dabo principes tuos « in pace, et episcopos tuos in justitia ». » Cæterum haud meliori jure licet novatoribus exinde colligere, quod Irenæi ævo nulla episcoporum et presbyterorum fuerit distinctio, quam ex eo quod summus V. T. pontifex in sacris Litteris et Philone Judæo aliisque « sacerdos » appellatus sit, collegerint, 214 unum pontificatus et sacerdotii ordinem sive gradum fuisse.

Fenardentii admonitio.

Quoniam vero ex libro Irenæi nostri adversus Marcionem, libro quoque ad Marcianum fratrem, alioque variorum tractatum, libro denique adversus gentiles, *De scientia* nuncupato, nulla pro certo fragmenta reperio; subjecta quædam partim a Demetrio Diacopo Viennensi, mihi a D. N. Fabro, insignis pietatis et eruditionis viro, liberaliter concessa; partim a Damasceno in *Parallelis* suis inserta et collecta, quæ ad supra nominatos libros forsitan pertinent, subnectam.

Ejusdem adnotationes in utrumque fragmentum sermonis ad Demetrium.

Pag. 342. *Demetrii Diacopi.* Quis fuerit, et quando vixerit iste Diacopus necdum plane novi; fragmentum enim nudum mihi concessum fuit. Sed Græcum, ac munere ecclesiastico Viennæ Galliarum functum esse, vel solus titulus indicat. Coniugio, ex Asia, cum primis illis sanctissimis Ecclesiarum pastoribus et doctoribus, qui Lugdunensem

“ Psal. cxxxii, 9.

Galliam sua doctrina et pietate illustrarunt, missum fuisse aut eisdem successisse. Constat enim tam ex epistola Ecclesiarum Viennensis et Lugdunensis, vel ad Ecclesias Asiaticas, quam recitat Eusebius, quam ex Photino, Irenæo, Benigno, Andochio, Tyro, Felice, aliisque plurimis a beato Polycarpo ex Asia in Gallias missis pietatis Christianæ doctoribus, eximiam inter Gallos et Asiaticos Christianos tum coaluisse amoris et consuetudinis conjunctionem.

Immensus cum sit Deus. Quæ hic prædicantur de divina immensitate, potestate, atque providentia, vel adversus Gnosticorum delirationes, vel gentiliū de mundi ortu et cæca fortuna, quam deam fingebant, cæcitate diriguntur.

Quippe cum sit potestas libera. Ex plurimis libri tertii, quarti et quinti locis apparet Irenæum fuisse eximium liberi arbitrii nostri propugnatorem; idque percommode, ut Simonis Magi idem negantis, et Florini, peccatorum causam Deo, non libero hominum arbitrio tribuentis, impietates refelleret.

Ex Joan. Ernesti Grabii adnotationibus in eadem fragmenta.

Immensus. Hoc Feuardenium una cum priori fragmento a N. Fabro acceptum edidit, nec tamen qui id citaverit, auctorem indicavit. Quod si fecisset, Græca forte alicubi invenire, et meliorem versionem ac sensum genuinum dare potuissent. Sed, ut verum fatear, hæc mihi valde suspecta, nec ipsius Irenæi esse videntur.

Θέλησις. Citat ista Maximus dicto loco cum hac præfatione sive inscriptione: Τοῦ ἁγίου Ἐρημίου ἐπισκόπου Λουγδούνων, μαθητοῦ τῶν ἁγίων Ἰωάννου, τοῦ ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ, ἐκ τῶν πρὸς Δημήτριον, διάκονον Βιαιίνης, περὶ πίστεως λόγων, οὗ ἡ ἀρχὴ Ζητῶν τὸν Θεόν, ἀκουε τοῦ Δαυὶδ λέγοντος. Ubi Irenæum perperam Joannis apostoli discipulum dictum patet; haud certo autem constat, utrum sermo vel sermones *De fide* ei ascripti sint genuini, cum nec in Eusebio, nec in alio veterum scriptorum mentio eorum occurrat. Id vero inde liquet, Feuardenium, vel potius N. Fabrum, a quo hoc dictum accepit, male « Denetrium Diacopum a Vienna » pro « Diacono » scripsisse, et sermonem *De igne* vocasse, quod πῦρ; forte loco πίστεως legerit.

Adnotationes Fr. Feuard. in fragmentum citatum ab auctore Quæst. et Resp. ad orthodoxos.

Pag. 342. *Non flectere autem genu.* Hujus quoque ritus paulo post Irenæum et Justinum ita Tertullianus meminit: « Die Dominico jejunium nefas ducimus, vel de geniculis adorare. Eadem immunitate a die Paschæ in Pentecosten usque gaudemus ». Quæ hisdem fere verbis exprimit etiam Hieronymus dial. adv. Luciferianos; insuper Augustinus epist. 119, cap. 15 et 17, et Maximus Taurinensis homil. 1 de Pentecoste.

In quo mentionem etiam Pentecosten facit. Hujus diei observatio, etsi nullibi expressis literis Novi Testamenti præcipiatur, vere tamen apostolica est, quoniam hujusmodi sacra die missus est in apostolos et primos Christianos cum miris ac ineffabilibus

A charismatibus suis Spiritus sanctus, qui nascentis Ecclesie matris nostræ sanctificaret exordium. Deinde, ut in Actis legitur, Paulus ex Europa trajecit in Asiam, ut festum Pentecosten Jerosolymis cum B. Jacobo et fratribus celebraret ²⁰. Ac jure certe de Pentecoste Christianorum hoc intelligendum docet Epiphanius cont. hæres. 75. Quid enim illi tunc cum umbris ac figuris Judæorum, quarum tantus erat expugnator? Hujus quoque festi ut apostolicæ traditionis ante Justinum ac Irenæum meminerunt Clemens Rom. lib. v *Constit.*, cap. 21, et Ignatius ad Philippenses; et postea, ut nunc dicebamus, Tertullianus lib. *De corona militis*; denique Augustinus epist. 118.

In qua genu non flectimus. Rationem assignans Hieronymus scribit Pentecosten esse tempus lætitiæ atque victoriæ, quæ non genua flectuntur, nec curvamur; sed cum Domino ad cælorum alta suscolimur ²¹. Quibus subscribit Augustinus, epist. 119, cap. 15, item omnes qui postea divinatorum officiorum et rituum designaverunt rationes. Aliis vero temporibus non solum in orationibus manus aliquando in cælos expandebant Christiani, verum et eas aliquoties complicant, et tundentes pectora, cum omni demissione animi, in genua, in faciemque coram Deo prociubentes Deo supplicabant. « Quando non geniculationibus nostris, » inquit Tertullianus, « etiam siccitates sunt depulsiæ? » Et libro *Adversus Judæos*, cap. 10: « In rebus attonitis, genibus utique positis, et manibus cadentibus pectus, et facie lumi volutata, orationem commendare debemus. » Rursusque piissimas inter orandum cæremonias recensens et explicans ait: « In cælum suspicientes, manibus expansis, quia innocuis; capite nudo, quia non erubescimus; denique, siue monitore, quia de pectore oramus ²², » etc.

Adnotationes ejusdem.

Benedicentes. Ecquid ab hoc apostolico viro prodiret, quam quod apostolorum pectus pietatemque spiraret? Hæc enim quæ a Damasceno citantur verba referunt Pauli dicentis: « Benedicite persecuentibus vos; benedicite, et nolite maledicere ²³. » Et semetipsum in exemplum proponens ait rursus: « Maledicimur, et benedicimus ²⁴. » Et princeps apostolorum Petrus similiter jubet non reddere maledictum pro maledicto, sed econtrario benedicere. Sic etenim Christus caput nostrum, « cum malediceretur, non maledicebat ²⁵, » etc. Au vero aliquando piis viris liceat justis de causis alicui maledicere, id est probra et convicia in eum proferre, late satis discussimus, *Comm.* in Epist. B. Judæ apostoli, v. 9.

Etiamsi ad interitus periculum. Imo vero tum maxime Deus suis adest, cum abesse putatur; et ex summis periculis eripit, cum actum de illis videtur. Testes sunt Israelitæ in exitu de Ægypto, David, Jonas, Susanna, et alii absque numero. Hinc præclara Philonis Judæi ad suos contribules oratio: « Bono animo ease oportet, viri Judæi, quia tum adest divinum, cum humanum deest auxilium; » lib. *De legatione ad Caium*, et apud Euseb. lib. II *Hist.*

²⁰ Lib. De coron. milit., c. 4. ²¹ Act. xx; I Cor. x. ²² Prolegom. in Epist. ad Eph. ²³ Lib. Ad Scap., cap. 4. ²⁴ Apol. c. 50. ²⁵ Rom. xii, 14. ²⁶ I Cor. iv, 12. ²⁷ I Pet. II et III.

VARIÆ LECTIONES

Minoris momenti, consulto prætermissem.

Numeri paginas designant editionis D. Renati Massneti, quarum seriem typis grandioribus textui inseruimus.

P. 2. Eras. et Gall. *Verbum Domini.*

Et dicere. In edit. deest, etc.

Mysteria. Forum. additum in

P. 3. *Commixtum.* Ottob. mixtum. edit.

- P. 3. In Deum. Græc. εἰς Χρῆστον, in Christum.
 Plosculum. Editt. *plosculus*.
 Ostendemus. Eras. et Gall. ostendimus.
 Evertendum. Clarom. vertendum, Voss. et Pass. *devastandum*.
 4. Coopertum. Feuard. *opertum*.
 Manifestabitur. Ottobon. *manifestetur*.
 5. Ennoam. Clarom. *ennoiam*.
 Et Unigenitum. Editt. omittunt et.
 8. Voluit enim. Clarom. et Pass. *voluit autem*.
 9. Dulcedine. Clarom. *dulcitudine*.
 Confirmat. Clarom. et Dom. *confirmet*.
 Et Honor. Editt. omittunt et.
 14. Per parabolas. Cod. Pass. *per parabolam*.
 Et Paulum. Pass. *Et Paulum autem*.
 Iota et Eta. Clarom. et Ottobon. *iotam et etam*, et sic alibi passim ejusmodi vocabula declinant.
 17. Et non solum. Editt. Eras. Gall. et Feuard. omittunt et.
 Cum multæ. Cod. Clarom. cum Eras. et Gall. *cum quando multa*.
 18. Ideo quia. Clarom. *id eo quod*.
 20. Quod dereliquerat. Clarom. *quod reliquerat*.
 Rursus timebat. Clarom. *rursus et timebat*.
 Dominus noster. In editt. Eras. et Gall. *deest noster*.
 25. Non scientem. Clarom. *nescientem*.
 27. Amplificatum. Voss. *inamplificatum*.
 28. Dextrum appellant. Clarom. Pass. Ottobon. et edit. Eras. *dextram*.
 Fabricatum esse. Esse *deest* in mss. Anglic. et Clarom.
 Et Salvatorem. Clarom. Voss. et edit. Oxon. *Et Salvatorem autem*.
 29. Eo quod sint. Editt. *eo quod sunt*.
 Omnimodo. Editt. *omnino*.
 30. Uti in nihilo. In Pass. *deest in*.
 46. Auferet. Clarom. et Pass. *auferi*.
 47. Agnoscel. Clarom. et Voss. *cognoscel*.
 Cognoscere. Clarom. *agnoscere*.
 Fingitur. Clarom. *confingitur*.
 48. A discipulis. In Cod. Voss. et edit. Oxon. *deest a*.
 Et terrestrium. Eras. Gall. et Feuard. omittunt et.
 51. Apparuerit. Clarom. *apparuit*.
 Similibus eis. Eras. et Gall. omittunt *eis*.
 53. Evacuata. Editt. *vacuata*.
 Recurrit. Editt. *recurrit*.
 55. Cucurbita autem. In Voss. *deest autem*.
 Cucumis. Clarom. et Merc. 2. *cucumeris*.
 Quaternationem. Eras. Gall. Arund. *quaternionem*.
 56. De Aorato autem. Editt. omittunt *autem*.
 Eum dicentes. In Eras. Gall. et Feuard. *deest eum*.
 Eum Bython. Eras. Gall. et Feuard. omittunt *eum*.
 59. Se dicere. Eras. et Gall. omittunt *se*.
 62. Donationem. Arund. *donationem*.
 61. Dicent. Pass. *dicerent*.
 67. Nec cognoscere. Feuard. *ne cognoscere*.
 Sed ne quidem. Pass. *sed neque*.
 68. Et ipsum... et λ Feuard. Gall. et Eras. omittunt et.
 Illud quod est. Arund. Merc. 2. cum edit. Eras. et Gall. *illum quod est*.
 71. Et dispositionem. In Eras. Gall. Feuard. et mss. Pass. Ottob. Arund. et Merc. 2. *deest et*.
 72. Hinc etiam. Voss. et Dom. *hinc enim*.
 74. Adimpleverunt. Arund. *impleverunt*.
 75. Fecit numerum. Clarom. *consecit num*.
 77. Recurrit. Editt. *recurrat*.
 78. Figurationem. Ottobon. *figuram*.
 Quis enim. Pass. et Voss. *qui enim*.
 81. Aberrasse. Clarom. et Pass. *oberrasse*.
 Novies undecim. Pass. *novies undeni*.
 83. Inciderunt. Pass. *inciderint*.
 86. De prophetiis autem. In Clarom. enim pro autem. In Ottobon. prophetis pro prophetiis.
 Et similitudinem. Dom. et in similitudinem.
 90. Israel autem me. Editt. *Israel me autem*.
 91. Et tunc. Eras. Gall. et Feuard. omittunt et.
 92. Et discite. In editt. *deest et*.
 Nesciebant. Arund. et Voss. *non sciebant*.
 94. Descenderit. Voss. *descendit*.
 Quidam enim. Ottobon. *quidam etiam*.
 96. Quæ sit. Pass. *quæ est*.
 Et anima. Eras. Gall. et Feuard. omittunt et.
 98. Et Deus Isaac. Editt. omittunt et.
 Charactera. Editt. *characterem*.
 99. Per impositionem. Voss. *impositione*, siue per.
 Scrutans. Editt. *inscrutans*.
 In reliquis. Eras. Gall. et Feuard. et in reliquis.
 Initio. Arund. et edit. Oxon. *in initio*.
 Generavit. Clarom. *generaverit*.
 In quibus. Eras. Gall. et Feuard. et in quibus.
 100. Operas justas. Arund. *opera justa*.
 Repromisit. Clarom. et Pass. *promisit*.
 Magis. Arund. *magicus*.
 Magia. Arund. *magicus*.
 Recurrerit. Arund. *recurrerit*.
 P. 101. Dixit. Clarom. et Pass. *ait*.
 Dæmoniorum. Editt. *dæmonum*.
 Invenisse. Editt. *ad invenisse*.
 Primo. Clarom. et Pass. *primum*.
 Dispositionem hanc. In Pass. *deest hanc*.
 Dissolveret. Pass. et Voss. *solveret*.
 102. Affingentes. Arund. et Merc. 2. *affigentes*.
 Imo magis. Editt. *imo et magis*.
 103. Ab eo. Quidam mss. a Deo.
 Ad eum Editt. *ad Deum*.
 104. Assentientibus. Clarom. *consentientibus*.
 105. Qui sint. Voss. *quisunt*.
 Hoc habes. In Pass. *deest hoc*.
 Odisti. Merc. 2. *odis*.
 Odi. Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. *odio*.
 108. Raguel. Clarom. *Raguel*.
 Eleieth. Eras. Gall. et Feuard. *Elelet*.
 109. Non potuisse eam. In Eras. Gall. et Feuard. *deest eam*.
 Sicut dicunt. Editt. *ut dicunt*.
 Cognovisse. Pass. et Voss. *agnovisse*.
 Et ipse. Et *deest* in Eras. Gall. Feuard. Pass. Arund. et Merc. 2.
 Generavit filium. In Pass. *deest generavit*.
 110. Exultantem. Pass. et Voss. *exaltantem*.
 Et angelos. Editt. omittunt et.
 Participaret. Pass. *participavit*.
 Et pinguis. In Editt. et Voss. Arund. et Merc. 2. *deest et*.
 Semetipsos. Editt. cum Arund. et Merc. 2. *seipsos*.
 Filiis suis... evertit. In Eras. et Gall. *omisso suis, vertit*.
 112. Nec enim. Enim *deest* in Voss.
 113. Timore. Editt. *tremore*.
 Sumus nos. Nos *deest* in Eras. Gall. Arund. et altero Merc.
 Adduxit. Clarom. et Pass. *perduxit*.
 116. Est aliquid. In editt. Eras. Gall. et mss. Arund. et Merc. 2. *omissum est*.
 Hoc non. In iisdem *deest hoc*.
 Extra pleroma esse. In Clarom. *deest esse*.
 Et pleromata. Eras. Gall. Feuard. Pass. et alter Merc. omittunt et.
 117. Qui non possunt... aliquid. In Clarom. *possunt*. In Voss. *deest aliquid*.
 118. Enarravit. Eras. Gall. et Feuard. *narravit*.
 119. Hæc et facta sunt. In editt. *deest et*.
 Alteri. Eras. Gall. cum Clarom. Arund. et Merc. 2. *altero*.
 120. Abscindere. Merc. 2. *abscidere*. Eras. et Gall. *abscidere*.
 Et si. Eras. Gall. et Feuard. omittunt et.
 Locum ostendere. Editt. *et locum est*.

- P. 121. *Extra pleroma dicunt.* Editt. dicunt.
Propter necessitatem. Eras. Gall. et Feu. *per necessitatem.*
 122. *Continerentur.* Eras. Gall. et mss. Anyl. *continentur.*
Nisi Editt. *nisi si.*
 123. *Quæ sursum est, emissionis.* Clarom. et Voss. *emissio.*
Ignoravit autem et ea. In Arund. *deest autem.*
Qui sunt intra pleroma. Clarom. Arund. et Voss. *quæ pro qui.*
Libro. Clarom. et Voss. *Liber.* *Partes eorum.* Editt. *participiorum.*
 124. *Natura malos.* Eras. Gall. et Feu. *et natura malos.*
Et reliquorum corruptentia. Clarom. et Pass. *reliquorum, et corruptentia.*
Et Aonas. Et *omissum* in Eras. Gall. Arund. et Merc. 2.
Imago sit. Clarom. et Voss. *imago est.*
Ad quorum. Feu. in marg. Clar. et Pass. *ad aliquorum.*
Nisi. Editt. *nisi si.*
Quæ... sunt. Clar. Arund. et Merc. 2. *qui... sunt.*
In circumscriptio. In *deest* in editt. Eras. et Gall. ac mss. Clarom. et Pass.
 125. *Hoc quod.* In Arund. et Merc. 2. *deest quod*; in Eras. vero et Gall. *hoc.*
Obumbretur. Voss. *umbretur.*
Separata sint. Editt. cum Pass. Arund. et Merc. 2. *separata sunt.*
Uti ne. In Arund. *ut*; in Voss. *ne.*
Itaque. Voss. *ita quod.*
 126. *Simone.* Clarom. Voss. et Merc. 2. *et Simone.*
Ethnicis. Eras. Gall. et Merc. 2. *et ethnicis.*
Qui non sunt dii. Arund. et Merc. 2. *quæ non sunt dii.*
Adinventus. Voss. *inventus.*
Transfigurantes. Clarom. *intransfigurantes.*
 127. *Deciderunt.* Editt. cum Voss. Arund. et Merc. 2. *ceciderrunt.*
Irrisione. Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. *risione.*
Is. Editt. *hic.*
Hanc universitatem. In Voss. *deest hanc.*
Veritas. Editt. *et veritati.*
Arbitrari sumus. Arund. *arbitrantes, absque sumus.*
Tantum. *Deest* in Arund.
 128. *Enumerari.* Eras. Gall. et Feuard. *annumerari.*
Triacontadem. Editt. cum Arund. et Merc. 2. *triacontada.*
Sine illo. Eras. Gall. et Clarom. *sine illo.*
 129. *Sed aut Sigen.* In Clarom. *deest sed.*
Enumeratur. Eras. Gall. et Feu. *annumeratur.*
 131. *In aliquid.* Editt. cum Voss. Ar. et Merc. 2. *in aliquod.*
Dicunt eum. Merc. 2. *dicant eum.*
Radium dicunt. Editt. cum Voss. Ar. et Merc. 2. *dicunt.*
 P. 131. *Quidnam.* Clarom. et Voss. *quid.*
Illum dicant. Eras. Gall. et Clar. *illum dicent.*
Qui est. *Est* omittunt Eras. Gall. Feu. et Voss.
Ignorabunt. Cod. Arund. cum Feuard. editt. 1576, *ignorabant.*
Hæc dixerint. Clarom. et Voss. *hoc dixerint.*
Et circumdantem. In Voss. *deest et.* In Clarom. *pro et* legitur *dum.*
Est spiritalis. In codd. Clarom. et Voss. *desideratur est.*
 132. *Accidunt.* Clarom. *accident.*
 133. *Et hi ipsi.* In Merc. 2. *deest et*; in Voss. *hi.*
Imagines eorum. In Clarom. *deest eorum.*
 134. *Et hoc.* Eras. Gall. et Feuard. *omittunt et.*
 135. *Qui prædicti sunt.* Er. Gall. et Feu. *omittunt, qui et sunt.*
Numquid. Clarom. *an numquid.*
Non cognovisse. Clar. *non agnovisse.*
Monogenem. Eras. Gall. et Feu. et *Monogenem.*
Libro. Clarom. Voss. Eras. et Gall. *liber.*
 136. *Horum imagines.* Eras. Gall. et Feuard. *eorum imagines.*
Talia. Clarom. et Voss. *alia.*
Quid qui ex Logo. Er. Gall. *quid qui a Logo.*
Sex. Voss. *septem.*
 137. *Supra pleroma.* Eras. Gall. et Feu. *super pleroma.*
In eo Deo. In Voss. *deest eo.*
Super ea. Clarom. et Feu. in marg. *supra ea.*
Alius Deus. *Deus non legitur* in Eras. Gall. Arund. et Merc. 2.
Hoc idem. In Merc. 2. *deest idem.*
Super omnia. Editt. *supra omnia.*
Quæ sunt deorsum. In Clarom. *sint pro sunt.*
 138. *Quæritur.* Clarom. et Voss. *quæretur.*
 139. *Omnes erant.* Eras. Gall. et alter Merc. cod. *erunt.*
Sapientiam. Voss. et Merc. 2. *Sapientia.*
Profundo. Eras. Gall. Arund. Otlob. et Merc. 2. *profundum.*
 141. *Propter hoc.* In Feuard. marg. Voss. et Clarom. *propterea.*
 142. *Et qui.* Eras. Gall. et Feu. *Et hi qui.*
Quæ erga pleroma. Clar. *qui, etc.*
 144. *Quicumque accipiet.* In Er. Gall. et Feu. et *quicumque.* In Clar. et Voss. *accipit.*
Liberabit. Clar. Voss. Gallas. et Feu. *liberavit.*
Ea quæ. In Merc. 2. *hæc quæ.* In Voss. *neque hæc, neque ea comparet.*
Deminoratione. Clar. Arund. et Merc. 2. *deminutione.*
Ne a Patre. Arund. *nec a Patre.*
Nec Mater. Clarom. *neque Mater.* Alii, *aut mater.*
 P. 131. *Converterunt.* Clarom. Arund. et Merc. 2. *convertunt.*
 145. *Autem noster.* In Clar. et Voss. *deest noster.*
In incorruptionem. In *deest* in Eras. et Gall.
Neque duodecimus. Eras. Gall. et Feu. *nec duodecimus.*
 146. *Et tricenarius.* In Arund. et Merc. 2. *deest et*
 147. *Credunt ei.* *Ei deest* in Voss. et Merc. 2.
Fiunt. Clarom. *fiant.*
Ubi est. Clarom. *omittit est.*
 147. *Subsequitur.* Voss. *sequitur.*
Quæ est. *Deest* in Eras. et Gall.
Convenire in Hierusalem. In *deest* in Eras. Gall. et Feuard. xxxviii. Clarom. et Merc. 2. xxx et viii.
Iterum inde. Eras. Gall. et Merc. 2. *omittunt iterum*; Clar. et Voss. *inde.*
Satiavit. Clarom. *satiat.*
Ascendens. Voss. *ascendit.*
Cum veniret. Merc. 2. *cum venerit.*
Sed et secundum. Eras. Gall. et Feu. *omittunt et.*
 148. *Contra semetipsos.* Clar. Voss. et Merc. 2. *contra semetipsum.*
 148. *Ipsi qui.* Editt. cum Arund. et Merc. 5. *ipsi autem qui.*
Autem annum. In Clar. et Voss. *deest annum.*
Atigit. Voss. *tetigit.*
Abstat. Arund. et Merc. 1. *abstulit.* Alii, *abstulit.*
 149. *Omnino.* Feuard. in marg. Clarom. et Arund. *omnimodo.*
 150. *Numerus eorum.* Clar. et Voss. *numerus autem eorum.*
Secundum enim. Eras. Gall. et Feu. *secundum autem.*
Corruit. Arund. Merc. 2. Er. Gall. et Feu. *ruit.*
 151. *Aut habere...* *fratres.* Editt. *habere...* *fratres dixit.*
Et ipse. In Er. Gal. et Feu. *non legitur et.*
 152. *Et renes.* In Clarom. *deest et.*
Post hoc. Editt. *post hæc.*
Scilicet... et. In Voss. et Arund. *deest scilicet*; in Clarom. *et.*
Habebant. Er. Gal. et Feu. *habebat.*
Quasi ut. Voss. *quasi sicut.*
Deliramenta. Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. *liramenta.*
Typos. Voss. *typus.*
E triginta diebus. Voss. *et triginta dies.*
 153. *Serva tuæ.* Voss. *servato, sine tuæ.*
 154. *Et multa.* Id. *et multum.*
Numerum. In Feuard. Grab. Clarom. et Voss. *et numerum.*
Ex equo. Voss. *æquus*
Si quis. Feuard. *addit etiam.*
Tanti sint. Clar. *tanti sunt.*
Quæ sunt. In plerisque, *fiant.*
Accipit. *Quidam accipit.*
 155. *Et ardam.* Editt. *omittunt et.*

P. 165. *Se putat. Se deest in Clarom. Voss. et Merc. 1.*
Mutat... jaculatur. Clar. Ar. Voss. et Merc. 2. mutat... jaculatur.
Aspectum. Er. Gall. et Feu. conspectum.
Relinquentes. Editt. derelinquentes.
 156. *In charitate. Feu. in marg. et Clar. in charitate.*
Fecit et facit. Editt. Eras. Gall. et Feu. facit et fecit.
Excidere. Clar. excedere.
Et idem. Et deest in Er. Gall. et Feu.
Volatilium. Er. Gall. et Feu. volantium.
Autumno. Arund. et Merc. 2. Autumnus.
Pluvie. Er. Gall. Arund. et Merc. 2. pluvia.
Emissiones. Clarom. et Arund. immisiones.
Absolvimus... commendamus. Eras. Gall. et Feuard. absolvimus... commendamus.
In futuro. Clarom. in futurum.
 157. *Diligamus eum. Editt. cum Arund. et Merc. 2. diligamus Deum.*
Vere semper. In Arund. deest vere.
A Deo. Arund. ab eo.
Per hoc. Clarom. pro hoc.
Putas. Eras. Gall. et Feuard. putes.
Sciant. Editt. cum Clarom. et Voss. sciunt.
Dehinc. Arund. et Merc. 2. hinc.
In quem. In Clarom. et Voss. deest in.
Discimus. Clarom. didicimus.
Lingua. Ejus addit Arund.
 158. *De die... illa. Clarom. omittit illa.*
 159. *Ut ei de. Clarom. ut eidem de.*
Et tanta. Editt. et tantum.
Exponant. Editt. cum Voss. Arund. et Merc. 2. exponant.
Quoniam sunt. In Clarom. et Voss. sint.
Non salvat. Clarom. non salvat.
 160. *Necessarie. Deest in Arund.*
Participaverunt ei. In Clarom. ejus.
Credimus nos. Arund. omittit nos.
Resuscitans. Id. suscitans.
Re-inquitur. Editt. cum Voss. et Merc. 2. relinquetur.
Animæ sunt. Eras. Gall. Feuard. cum Arund. et Merc. 2. anima sunt.
Reliqua materia. In Voss. unica vox, reliquo.
Et Deum. In editt. et Arund. ac Merc. 2. et Dominum.
Sententias. Id. sententiam.
 161. *Per sapientiam. Editt. et Arund. sapientia.*
Ipsi hujus. Clarom. et Voss. ipsi hi hujus.
Sint. Editt. cum Voss. et Merc.

PATROL. GR. VII.

2. sunt.
Faciendam. Editt. cum Voss. faciendum.
Eorum quæ. Clarom. rerumquæ.
Habeat. Clarom. Voss. et Merc. 2. habet.
Velit. Eras. Gall. et Merc. 2. vellet.
 162. *Principatum. Clarom. et Merc. 2. Principum.*
Perfecit. Eras. Gall. Feuard. et Merc. 2. perfecit.
Et prohibuisset, nihil. Feuard. prohibuisset, et nihil. In Arund. et Merc. 2. deest et.
Sunt perfecti. In Clarom. et Merc. 2. sint.
 163. *Semetipsos esse. In Eras. Gall. Feuard. et Arund. deest esse.*
Concludetur et circumscribitur. Voss. concluditur et circumscribitur.
 164. *Et Simone et Menandro. Arund. et a Simone et a Menandro. Aptatum. Arund. Merc. 2. et editt. adaptatum.*
Et Basilide. Editt. cum pluribus mss. et a Basilide.
Deminoracione. Editt. cum Arund. et Merc. 2. deminoracionibus.
Utilitatem. Voss. in utilitatem. Tantum autem. In Eras. Gall. et Feuard. deest autem.
 165. *Reus erit. Arund. reus est.*
Perjurara. Feuard. in marg. et Anglic. codd. pejerare.
Tractantur. Eras. Gall. et Clarom. tractentur.
Magistrum. Eras. Gall. Feuard. et Merc. 2. et magistrum.
Confundantur. Clarom. et Anglic. codd. confunduntur.
Dicunt. Editt. cum Voss. Arund. et Merc. 2. dicant.
Libidinem. Eras. Gall. et Feuard. libidines.
A semetipsis. lidem præmittunt et.
Firmitatem. Clarom. et Merc. 2. firmitates, pro quo in Voss. firmitatis.
 166. *Cujuscunque. Clarom. cujusquam.*
 167. *Quæ ante facta sunt. In Clarom. quoniam pro quæ.*
Laborarent. Eras. et Gall. laborent.
Temporis. Clarom. tempus.
Reminisceretur. Eras. Gall. et Feuard. cum Merc. 2. se reminisceretur.
Ab ea. Editt. cum mss. Anglic. et ab ea.
Et ea. Eras. Gall. Feuard. Arund. et Merc. 2. omittunt et.
 168. *Corporis tarditate. In Clarom. et Voss. tarditatem.*
Ei communicans. In Voss. se pro ei.
Scripti. Eras. Gall. et Feuard. descripti.
 169. *Esse cæ erint. Esse deest in Arund.*
Omnia ornamenta. Clarom. omne ornamentum; quæ ultima vox etiam in Voss. legitur.

P. 169. *Peccabit. Eras. Gall. Ar. et Merc. 2. peccavit.*
 170. *Prædicaverint. Eras. Gall. et Feuard. prædicaverunt.*
 171. *Deus omnipotens. Clarom. et Voss. Dominus omnip.*
 173. *Postulat. Velit. Clarom. postulat. Distribuit. Clarom. et Voss. distribuet.*
Dixit. Clarom. dicit.
 174. *Christum Dominum. In Arund. deest Christum.*
Unusquisque eorum. In Clarom. deest eorum.
Adinvenit. Editt. cum Arund. et Merc. 2. adinvenit.
 175. *Postea deinde. Eras. Gall. et Feuard. omittunt postea.*
Et se vero. Editt. omittunt et.
 176. *Hujus Lini. Arund. interserit autem.*
Et cum adhuc. Eras. Gall. et Feuard. omittunt et.
Cataclysmum. Voss. cum cataclysmum.
Disposuerit... miserit. Arund. Othobon. et Merc. 2. disposuerat... miserat. Consentit quoad postremam vocem Clarom.
Telesphorus. In mss. Anglic. Telesiphorus. In Clarom. scriptum fuerat Telesiphorus, sed superscriptum videtur, Telosporus.
Eletherius. Arund. et Voss. Eletherus.
Ex eis. In Clarom. Arund. et Merc. 2. deest ex.
 177. *Testimonium. Eras. Gall. Feuard. Voss. et Arund. et testimonium.*
Advenisset. Voss. et Arund. venisset.
 178. *Re liquidum. Re deest in Merc. 1.*
Aliquis annuntiaverit. Clarom. et Merc. 2. aliqui annuntiarerint.
 179. *Qui Evangelium. Editt. cum Arund. et Merc. 2. qui et Evangelium.*
Languorem. Eras. Gall. et Feuard. languores.
Verior. Merc. 1. major.
Invenietur. Eras. Gall. et Feuard. invenitur.
Faciat. Editt. cum Voss. faciat.
Male habent. Eras. Gall. et Feuard. male se habent.
 180. *Acceptione. Clarom. cum Eras. et Gall. acceptatione.*
Constabiliret, et eis esse. In Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. constabiliter eis esse.
Præputium. In Clarom. et Voss. præputiationem.
Et constituens. Editt. cum plerisque mss. omittunt et.
In domo Arund. in domum.
Qui dedit. Editt. cum Arund. et Merc. 2. qui et dedit.
Ad judicandum. Clarom. adjudicandi.
Iniquitatem. Arund. iniquitates.
 181. *Paulus. Deest in Voss.*
Ipsæ autem. In Arund. deest

59

- autem.
P. 181. *Et erat. Et deest in Clarom. et Voss.*
182. *Invenire. In Voss. adinvenire; in Clarom. et invenire. Neque prophetæ. In Eras. et Gall. deest neque.*
185. *Continere. Se additur in Eras. Gall. et Feuard. In comparatione nostra. Clar. Arund. et Voss. in comparationem nostram. Per quod. Clarom. Arund. et Merc. 2. et per quod. Omnimodo. Eras. Gall. et Feuard. omnino. Talia habent. In Eras. Gall. Feuard. Arund. et Merc. 2. habent.*
Cum verbo suo. Arund. omittit cum.
185. *Baptista. Clarom. Baptisatore; pro quo vitiose in Arund. et Merc. 2. Baptistare. Et umbra. Arund. et in umbra.*
186. *Post me venit. In Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. venit.*
187. *Contemnunt. Id. cum Feuard. contemnunt.*
Altissimis. Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. excelis. Glorificabant. Eras. et Gall. glorificant. Salutare. Clarom. salutarem. Et sectator. Et deest in omnibus mss. Promiserit. Editt. cum Arund. et Merc. 2. promisit.
188. *Factus esset. In iisdem, est. Inhabitavit. Iid. habitavit. Erat ei. Arund. et erat ei. A quo. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. omittunt quo. Cujus. Er. Gall. et Merc. 2. cui. Descenderit. Iid. cum Arund. et Feu. descenderet. Faciens vinum. Arund. faciens in vinum. 192. Joannis. Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. Joannem. Sed simul. Iid. omittunt sed. Vera. Deest in iisdem. 193. In cælos. Iid. in cælum. 194. A factis. Desunt in iisdem. Hæc adimplevit. Eras. Gall. et Feu. omittunt hæc. 195. Enim vere. In Er. et Gall. deest vere. Sic et. Et deest in Er. Gall. Feu. Arund. et Merc. 2. Multo durius. Multo deest in Voss. Putabat. Eras. et Gall. putabant. Solventes. Voss. absolventes. Eos a. Eos desideratur in Eras. et Gall. 196. Inquit. Deest in iisdem, et Merc. 2. Erat cum eo... sumus. In Clar. erat et sumus desunt. Quodcumque. Eras. Gall. et Feu. quæcumque. Nativitatem autem. Autem deest in Er. Gall. et Feu.*
- Impletam. Voss. adimpletam. 197. Prophetæ dicunt. Arund. Propheta dicit. Et movetur. Eras. Gall. Feu. Arund. et Merc. 2. omittunt et. In quo statuit. Arund. in quo et statuit. Sub Domini. Arund. sub Deum. Funiculum. Iid. funiculus. Dans vobis. Vobis deest in Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. In populo. Editt. omittunt in. 198. Ab invicem. Eras. Gall. et Feu. omittunt ab. Nos et causam. Editt. nos autem et causam. 199. His qui ex gentibus. Iid. ipsis qui, etc. Esse docebant. In Voss. dicebant. Contritus. Merc. 1. contritus. 200. Eundem scientes Deum. Editt. cum Arund. Othob. et Merc. 2. Scientes eundem esse Deum. Ascendi Hierosolymam. Editt. cum Voss. Arund. et Merc. 2. ascendi in Hierosolymam. 201. Fuerit Apostolorum. Iid. fuit. Thessalonicam. Clarom. Arund. et Merc. 2. in Thessalonicam. Ipse facit. In Merc. 1. fecit. Festinaret. Eras. Gall. Arund. et Merc. 1. festinavit. Spiritus sanctus. Sanctus deest in Eras. et Gall. 202. Discessum meum. Iid. discessum nostrum. Refutet Lucam. Editt. cum Merc. 2. refutet et Lucam. Baptizatus sit. In Voss. fuerit. Nocte. Clarom. noctu. Et divitis. Illius addunt editt. De publicano. Iid. omittunt de. Vaniloquio suo. Suo deest in Voss. 204. Desuper adveniens. Editt. cum Othob. Arund. et Merc. 2. desuper veniens. Qui locutus sit. Iid. qui et locutus sit. De suo nomine. Editt. omittunt de. In glorificationem. Editt. cum Arund. Othob. et Merc. 2. ad glorificationem. Passum dicunt. Iid. dicant. Dicentem. Editt. et dicentem. 205. Spoliabat. Iid. exspoliabat. 206. Adaperverit. Iid. cum Arund. et Merc. 2. aperuit. Non ergo. Arund. non enim. Eum factum. Voss. eum esse factum. Qui passus... venturus. Editt. cum Ar. et Merc. 2. qui et passus... venturus est. Ergo in semetipsum. Er. Gall. Feu. Clar. Ar. in semetipso. Et invisibilibus. Arund. et in invisibilibus. Immisit. Er. Gall. et Feu. misit. Abacus. Ambacum in Clar. et Voss. 207. De Antichristo est. Editt. cum Arund. et Merc. 2. pro de ha-*
- bent ex. P. 207. Inhabitavit. Iid. et Voss. habitavit. Romanos alloquens. Clar. et Merc. 2. Romanis colloquens. Quoniam quotquot. Editt. et Merc. 2. quia quotquot. Pro nobis mortuus est. Est omittitur in Er. Gall. et Feu. Et passus. Iidem cum Arund. et Merc. 2. est passus. In cælos. Editt. in cælum. Ipse est. Enim addunt Iid.; est vero omittunt Er. Gall. Ar. et Merc. 2. 208. In vobis. Er. et Gall. omittunt in. Effundere. Se additum in Er. Gall. Clar. et Arund. Nativitatem. Voss. novitate. Petiit. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. petiit. Et pollicente. Ei additur in Voss. 209. Unde oportebit. Editt. Unde et oportebit. Non erat ergo. Editt. cum Ar. et Merc. 2. omittunt ergo. Liberare. Editt. cum Ar. Othob. et Merc. 2. eliberare. 210. Manifestum facit eum. In editt. et Arund. ac Merc. 2. fecit. Petrus. Arund. et edit. Oxon. et Petrus. Increpavit. Voss. increpuit. Avolaret. Voss. volaret. Passuri essent. In Er. Gall. et Feu. erant. Interficerent. Clar. Voss. et Merc. 2. interfecerant. 211. Allumivit. Voss. adunavit. Conjunctus. Clar. cœnitus, pro quo vitiose in Arund. et Merc. 2. cognitus. In amicitiam. Er. Gall. et Feu. ad amicitiam. Etiam in eos. Clar. et in eos. Rudi. Clar. Ar. et Merc. 2. rudis. De Virgine. Editt. Oxon. cum Arund. et Merc. 1. ex Virgine. 212. Ex Joseph. Er. Gall. et Feu. de Jos. Percipiant, et paulo post, percipere. In editt. recipiant, accipere. Prophetis omnibus. Omnibus deest in Eras. et Gall. 213. A Deo. Desunt in Arund. 214. Dicens hoc. In editt. hæc. Hic enim. Feuard. in marg. et Voss. hinc enim. Imponens. Arund. apponens. Plena est terra. Clar. plena fit terra. Et ex monte. In Clarom. et Voss. deest et. 216. Post deinde. Er. Gall. et Feu. et post deinde. Data est. Er. Gall. et Merc. 2. data esset. Servatus. Voss. salvatus. Descenderet. Merc. 2. descenderit. Interpretatæ sunt Scripturæ. In Clar. hæc Scripturæ. Sectatores. Clar. et Voss. assu-*

etatores.

P. 216. *Quæ bene... fuerant. Quia... fuerunt* in Feu. marg. et Voss. in Clarom. *quæ... fuerunt.*

217. *Ipse dabit.* In Er. Gall. Feu. Arund. et Merc. 2. *donavit. Quæ est ex Virgine.* Eras. Gall. Feu. et Merc. 2. omittunt est.

Daniel prævidens. In Voss. *providens.*

Ex virtute. Editt. cum Ar. Otthob. et Merc. 2. et ex virtute.

218. *Tanquam hominem.* Editt. cum Merc. et *tanquam hominem.*

219. *In ea epistola.* Ea deest in editt. et pluribus mss.

A terra. Voss. *de terra.*

Et a Paulo. Et deest in Er. et Gall.; a in Voss. et Merc. 2.

Adhuc cum. Ar. *cum adhuc.*

220 *Et tamen.* Et deest in Er. Gall. Feu. et Merc. 2.

Recirculationem. Clar. et Voss. *recircumlationem.*

Evenit. Voss. *venit.*

Adimplentem. Editt. *implentem.*

Omnia... recaptivatus. In Merc. 2. deest omnino, et exstat, *recaptivatur.*

Ab inimico. Merc. 2. *ab inimicis.*

Læsus est. Editt. *læsus erat.*

221. *Quod sim dignus.* Editt. cum Merc. 2. *quoniam;* Voss. *quia.*

222. *Factum.* Merc. 2. et Otthob. *esse factum.*

Liberatus fuerit. Editt. cum Arund. *liberatus fuit.*

223. *Nitidissimum.* Merc. 2. *mundissimum.*

Neque vana. Arund. *atque vana.*

In eis. In deest in Eras. Gall. et Merc. 2.

Ad donandum. Editt. *ad dandum.*

224. *Medietates.* Feuard. in marg. et Clar. *mediationes.*

Perfecit. Er. Gall. Arund. et Merc. 2. *perfecit.*

Passiones. lid. cum Feuard. *passionem.*

227. *Omni modo.* Editt. cum Merc. 2. *omnino.*

Nostrum. Deest in Er. Gall. Arund. et Merc. 2.

Libro. In Er. Gall. Clar. Arund. et Merc. 2. *liber.*

228. *Existimavit.* Arund. *existimabat.*

Differentia. Mss. *differentiam.*

Plasmatis. Feuard. in marg. et Voss. *plasmationis.*

Dominatur. Clar. Voss. et Merc. 2. *dominetur.*

Dominum nostrum. *Nostrum* deest in Eras. et Gall.

Et.. autem. Et deest in Er. Gall. et Feu.; *autem* in Arund.

Vocari. Feu. in marg. Clar. Ar. et Voss. *vocare.*

229. *Auribus percipere.* In Clar. *percipite.*

Sunt... qui est. Prius deest in Er. Gall. Arund. et Merc. 2. *posterius* in Voss. *utrumque* in Clarom.

P. 229. *Verba sint.* In Clar. et Voss. *sunt.*

Sermonibus creditis. In Er. et Gall. *creditis.*

Si Moysi. Particula *si* omissa in posterioribus Feuard. editt.

Et credant multi. Editt. Feu. et Oxon. *credant et multi.* Sed in Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. *deest et.*

Ex circumcissione. Eras. Gall. et Feu. cum Voss. et Merc. 2. *a circumcissione.*

Qui et emebant. Arund. et qui *emebant.*

230. *Accurrerunt.* Editt. *accurrerunt.*

Sed et adhortabatur. Er. Gall. cum Voss. et Merc. 2. omittunt *et.*

233. *Præterit.* Editt. *præterit.*

234. *Sine Patris beneplacito.* In editt. et rodd. Arund. et Merc. 2. *nisi pro sine;* in Arund. *bono placito.*

Indeterminabilem. lid. *interminabilem.*

Cognominatis. lid. *cognomina.*

Incognitus. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *ignotus.*

Potest. lid. *possit.*

Sibi elegerunt. In Feu. marg. et Voss. *elegerint;* in Merc. 2. *deest sibi.*

Omnes. Eos additur in editt. et Merc. 2. in his vero, ut et in Eras. et Gall. *deest omnes.*

Generaverit. In Er. Gall. Feu. Voss. et Merc. 2. *generavit.*

235. *Hic est autem.* In quibusdam editt. et mss. *enim.*

Revelat autem. Editt. cum Ar. et Merc. *enim.*

236. *Filios ei.* Feu. in marg. et Voss. *filios ejus.*

Occidente. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *ab occidente.*

Continere. Se additum in editt. et Anglic. om.

Escam. Editt. *escas.*

237. *Effugabitis.* Clar. Ar. et Merc. 2. *fugabitis.*

Collocutus est. Eras. Gall. et Feu. *locutus est.*

238. *Percipimus.* Vet. Feu. cod. Clar. et Voss. *percepimus.*

Et factorem. Desunt in Er. Gall. et Merc. 2.

Una... salus. Est additur in editt. et Ar. ac Merc. 2.

Ducunt hominem. lid. *adducunt.*

Secundo. Merc. 2. *secundus.*

Unde abjectus. Editt. cum Anglic. *unde et abjectus.*

Deus... dicit. Er. Gall. cum Ar. et Merc. 2. *Dominus... dixit.*

Patrem. Tuum additum in Arund.

Et iterum. Secundo additum in editt. et Anglic.

239. *Præannuntiantes.* Voss. *renuntiantes.*

Crederatis... credideritis. In Ar. *credideritis... credideritis.* In Merc. 2. *credideritis... credetis.*

Et in viam. Et deest in Voss.

P. 239. *Ipsa... temporis.* In eodem deest *ipsa,* et *tempus* legitur.

Ulla alia. Nulla in Ar. et Merc. 2.

Vespere. Clar. *vespera;* Feu. in marg. *a vespera;* Voss. *a vespera.*

Quoniam autem. In Merc. 1. *quoniam ante.*

240. *Aliquando exhortante.* Ed. cum Voss. et Merc. 2. *aliquando vero exhortante.*

Scriptura. Editt. cum Voss. et *Scriptura.*

Super multa. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *supra multa.*

Annuntiatus sit. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *annuntiatum est.*

241. *Data.* Editt. *quæ data est.*

Per prævaricationem. Voss. *prævaricatione.*

Et prædictam Pharisæicam. Editt. cum Voss. *prædictam, et Pharisæicam.*

Erga... erga. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *circa... circa.*

Simile illi. Clarom. *simile illud.*

A se docebantur. In Clar. et Voss. *ducebantur.* Sed in mss. frequens commutatio o et æ.

Et Isaias ait. Editt. cum Anglic. *ait Isaias.*

242. *Tanquam teipsum.* Clar. *sicut teipsum.*

Et forte non. Clar. et forte *si non.*

Vende... sequere. Editt. cum Ar. et Merc. *præmittunt et.*

Sequebantur eum. In Voss. *deos eum.*

Fecit. Editt. *facit.*

Auferre. Editt. et mss. *quidam, auferre.*

245. *Ipsi.* Eras. et Gall. *ipsos.*

Exquirit Deus. In Er. Gall. Ar. et Merc. 2. *deest Deus.*

In quantum. lid. omittunt in.

244. *Permanere.* Er. Gall. et Merc. 1. *manere.*

Hoc ideo... In editt. Arund. et Merc. 2. *hæc.*

Illuc congregabantur. In iidem, *illic.*

Juxta typum. Clar. *secundum typum.*

Et rursus. Editt. *rursus sine et.*

Sæculorum. Voss. *sæcli.*

Itaque. Ita quod in Feu. marg. et Voss.

Habet. Editt. et mss. *quidam, habeat.*

Concupiscentes. Er. Gall. et Feu. *cupientes.*

245. *Et non solum.* *Autem* additur in editt.

Hæc autem. Editt. *Hoc autem.*

Tanquam misericordiam. Clarom. *quasi miserie.*

A foris. Editt. cum Ar. et Merc. *foris.*

246. *Ego Dominus.* Eras. Gall. et Feu. *ego sum Dominus.*

Scilicet consecrati. Er. Gall. et Feu. *scilicet et consecrati.*

Consernatur. Feu. in marg. et Voss. *conservatus.*

P. 246. *Et sine his.* Editt. cum Ar. et Merc. 2. *omittunt et.*
Disposuit Dominus. Dominus deest in Er. Gall. Ar. et Merc. 2.
Admoneri. Editt. cum Merc. 2. *admonere.*
 247. *Affigebat.* Editt. cum Ar. et Merc. 2. *subaffigebat.*
Propter hoc. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *et propter hoc.*
Ait eis. Eis deest in Er. et Gall.
Etiā timorem. Editt. et timorem.
Acceperimus. Voss. *accepi-*
mus.
Diligat Dominum. Editt. cum Merc. 2. *Deum.*
Præcepit. Editt. *præcepit.*
Oblationem eorum. In Merc. 2. *oblationem.*
Typicus. Deest in Merc. 1.
 248. *Meus est enim.* In Er. Gall. Feu. et Merc. 1. *deest enim.*
Ei dans. In Arund. *deest et.*
Tribulationis tuæ. Tuæ desiderata in Arund.
Admonet. Voss. monet.
Sacrificia. Er. Gall. Feu. Voss. et Merc. 2. *sacrificium.*
De Saba. A Saba in Voss.
Cinnamomum. Clar. Ar. et Merc. 2. *cinnamum.*
Ne confisi. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *nec.*
Offerant. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *offerent.*
Per eundem. Editt. cum Ar. *præmittunt sic.*
Mihi in sacrificiis. Tuis additum in Merc. 2.
 249. *Pingues.* Deest in Arund.
Sequere eam. Clar. *persequere eam.*
Docens. In Merc. 2. *docerat,* indeque in altero eorum *et* aut *dic-*
cebat positum.
In Ecclesia. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *præmittunt et.*
 250. *Paupere.* Er. Gall. Clar. Ar. et Merc. 2. *paupera.*
Fratrem. Suum addit Arund.
Foris enim. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *a foris enim.*
Non qui malum. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *non eum qui malum.*
 251. *Non offerunt.* lid. *jam non offerunt.*
Defluunt. Clarom. *effluunt.*
Offerimus enim. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *offerimus autem.*
Fœnerat. lid. cum Ar. *fœneratur.*
 252. *Et oblationes. Nostræ additur* in editu. Arund. et Merc. 2.
Glorificatur. Merc. 1. *significatur.*
Et omnimodo. Editt. cum Ar. et omnino.
Exponite mihi. Editt. cum Voss. et Merc. 2. *præfigunt et.*
Facta sunt. Sunt deest in editu. et Ar.
Et cum unoquoque. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *etiam cum unoquo-*
que.
Quasi jam. Jam omittit Feuard.
Quæ facta sunt. Editt. cum Ar.

et Merc. 2. *quæ ab eo facta sunt.*
 253. *Perducit ad Deum.* Editt. cum Merc. 2. *ducit.*
Prædefnierat. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *præfnierat,* vel *præ-*
niverat.
Bene ergo. Ergo deest in Er.
 Gall. Ar. et Merc. 2.
Subtus terram. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *sub terra.*
Viderent. Clarom. *videant.*
Et rursus. Merc. 2. et editu.
 Oxon. *addunt autem.*
 254. *Aptavit.* Editt. cum Ar. et Merc. 2. *adaptavit.*
Colloqueretur. Merc. 2. *collo-*
quatur.
Hominibus, quibus. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *Ab hominibus, a*
quibus.
Visus autem. lid. *visus est au-*
tem.
Perceptiunt : sic. In Merc. 2. *re-*
cipiunt.
Loquetur. Ar. et Voss. *loquitur.*
Ministrante. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *ministrante.*
 255. *Qualis et quantus.* lid. *qualis*
est et quantus.
Non solo. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *non solum.*
Transgressori. Clarom. *transgres-*
sorum.
Erga Deum. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *erga Dominum.*
Et pius. In Eras. Gall. et Feu. *deest et.*
Ejus adventu. lid. *adventus.*
Et non in igne. Et *omissum in*
 Clar. et Ar.
 256. *Hic enim. Dei additum in*
 editu. ac Arund. et Merc. 2.
Cinctum. Editt. *accinctum.*
Cecidi... dicebat. In Er. Gall. Feu. Arund. et Merc. 2. *et cecidi*
et dicebat.
Universam terram. Clar. et Ar. *omnem*
terram.
 257. *Præmonstraret.* Editt. cum Ar. et Voss. et Merc. 2. *præ-*
monstraret.
Propheta. In Clar. et Merc. 1. *Prophetes.*
Ea quæ non est misericordiam.
 Er. Gall. Ar. et Merc. 2. *non mi-*
sericordiam.
Sanctificare eos. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *et sanctificare eos.*
Iustorum castris. lid. *a iusto-*
rum castris.
 258. *Sed etiam partus.* Editt. cum Ar. et Merc. 2. *sed et par-*
tum.
Qui non ligatur. Clar. *non liga-*
 tus. Arund. et Voss. *non colliga-*
 tus.
 259. *Cæsar.* Deest in Arund.
De somno. Deest in Merc. 2.
Et videte. Er. Gall. et Feu. *omit-*
tunt et.
Metit... metit. Clar. *metet... me-*
tel.
Ego enim. In Er. Gall. Feu. Arund. et Merc. 2. *et ego enim.*
Deservierunt. Clar. *servierunt.*
In terra. Arund. *in terram.*
 260. *Evangelizare.* Clar. *et evan-*

gelizare.
 P. 260. *Ostendens Dominus additur* in Arund.
Adimpleta. Editt. *impleta.*
Et Philippus... et quemadmo-dum.
Et utrobique deest in editu. Ar. et Merc. 2.
Et passus est. Deest in Voss.
Qui... habebant. Editt. cum Voss. Ar. Oubob. et Merc. 2. *quæ... habebat.*
In eum. Clar. et Voss. *in eo.*
Novissimo tempore. In editu. Arund. et Merc. 2. *novissimis tem-*
poribus.
Reluctantem. Se *additum in*
 Arund.
Nec fraudare. lid. *non fraudare.*
Putabilem et visibilem. Er. Gall. et Feu. *visibilem. palpabilem.*
 261. *Sed hæc.* Feuard. Grab. et Voss. *sed et hæc.*
Sicut demonstravimus. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *intererunt*
et.
Hoc et per. In Er. Gall. et Feu. *hæc.*
 262. *Perficietur.* Clar. et Voss. *perficitur.*
Sed et. Voss. *sic et.*
A Christianis. A *deest in Er. et*
 Gall.
Ex ipsis. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *et ex ipsis.*
 263. *Et reddam vobis.* In Feu. marg. et Clar. *ut pro et.*
Danda... cibaria. Clar. et Voss. *dandum... cibarium.*
In Ecclesia primo apostolos.
 Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *primo*
in Ecclesia apostolos.
Placebat Deo. Feu. Grab. Clar. et Voss. *et placebat Deo.*
Mittitur... propheta. Er. Gall. et Ar. *mittit... prophetam.*
De pane. In Er. Gall. Feu. et Ar. *præmittitur et.*
 264. *Exonebat Dei.* In Eras. et Gall. *Domini.*
Non abiit. Er. Gall. et Feu. *non enim abiit.*
Et propter hoc. lid. *ea propter.*
In eum omnes. In Voss. *non le-*
gitur omnes.
Moriatur... dominabitur. In Merc. 1. *moriatur;* in Arund. et Merc. 2. *dominatur.*
Nolo enim. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *non enim volo.*
Bibebant autem. lid. *bibebant enim.*
 265. *Idololatræ sitis.* In Arund. *simus.*
Una die. Id. *in una die.*
Adhuc etiam. Adhuc *autem et*
 in editu.
Aiunt... quoniam. Aiunt *deest in*
 Clar. Voss. et Merc. 2. *quoniam*
 in Clar. et Voss.
Pluribus. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *plurimis.*
Vocati. Editt. cum Ar. *sunt vo-*
cati.
Idololatræ. Clar. Ar. et Merc. 1. *idololatræ.*
Hoc dicit. Hoc *deest in Er. Gall.*
 Ar. et Merc. 2.

P. 265. *Inanibus verbis*. Clar. et Ar. *inanibus sermonibus*.
A caelo. Arund. *de caelo*.
Sodomus. Editt. et Merc. 2. *Sodomis*.
 266. *Aucta est*. Editt. *adaucta est*.
Sed ab ipsis. lid. *Sed etiam ab ipsis*.
Judicaverit...percussit. lid. cum Ar. et Merc. 2. *Adjudicaverit...percussit*.
Immiserunt. *Quidam miserunt*.
Occurrit. Editt. *occurret*.
Præfocati fuissent. lid. cum Ar. et Merc. 2. *præfocati essent*.
Æternam vitam. Clarom. præmittit et.
In epistola. Desunt in Clar. Eras. et Gall.
Quibusdam autem. *Autem* deest in Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *At Clarom. pro autem* habet *vero*.
Subjiciuntur. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *subjecti sunt*.
Sed induravit. Eras. Gall. et Feu. *interseverunt et*.
Nosse. In editt. et Merc. 2. *cognoscere*.
Excæca. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *obscæca*.
Uti judicentur. Er. et Gall. *et judicentur*.
 267. *Et tabernaculum*. *Et* deest in editt. Voss. et Merc. 2.
Secundum virtutem. *Suam* interserunt editt. cum Ar. et Merc. 2. *Egyptii*. *Enim* addunt Er. Gall. et Feu.
Universos. In Voss. *universe*; in editt. Arund. et Merc. *eos* additum.
Post deinde. Er. Gall. et Feu. *post inde*.
Et ex acquisitione. Clarom. *et exquisitione*.
Fuerit deductus. In Ar. et Merc. 1. *ferat*.
Et hujusmodi. In Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *omittitur et*, *ut et paulo post ante comparatio*.
 268. *Primo*. Editt. et Merc. 2. *prius*.
Nobismetipsis. Editt. cum Arund. et Merc. 2. *in nobismetipsis*.
Dei...juste quemadmodum...ostendimus. *Prima vox* deest in Voss. *secunda* in Arund. *postrema* duæ in Merc. 2.
Deservire. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *servire*.
 269. *Filiorum fructum*. In Feu. et Voss. *fructus*.
Senior est. *Est* deest in Voss. Ar. et Merc. 2.
In universam. *In* deest in Er. G. II. Feu. et Merc. 2.
Verbum Dei. *Est* additum in editt.
Possedit. In Arund. *qui possedit*.
Venit enim. *Enim* deest in editt.
Caro corruptibilis. *Caro* deest in Voss. et quibusdam Eras. editt.
Nec esse. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *interseverunt enim*.
 270. *Et per omnem*. In editt. ac Merc. 2. *deest et*.

Scripturas. lid. *Scripturam*.
Ut obvenit. In Feu. marg. et Voss. *evenit*.
Indigent. Er. Gall. Ar. et Merc. 2. *indigente*.
Deficit. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. *defecit*.
Sed pareret. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *sed cum pareret*.
 271. *Corpus*. Deest in Arund.
Participare. In Voss. *participari*.
Aut et aliter. In Eras. Gall. et Feu. *deest et*, in Clarom. *aut*.
Fingunt. Feu. in marg. et Clar. *fingunt*.
 273. *Et intende, et prospere*. In editt. Ar. et Merc. 2. *deest utrumque et*.
Regenerat. Merc. 2. *generat*.
Dorsum suum. Editt. *præmittunt et*.
In Jerosolymam. lid. *omittunt in*.
Annuntiaverunt. Merc. 2. *enuntiarunt*.
 274. *Gentibus*. Arund. et Merc. 2. *Gentilibus*.
Suscipisset. Editt. cum Ar. Otlob. et Merc. 2. *suscipit*.
A mortuis. Editt. *ex mortuis*.
Crediderunt. Clarom. *crediderant*.
In Choreb. Editt. cum Ar. Otlob. et Merc. 2. *in monte Choreb*.
 275. *Donavit hominibus*. Er. Gall. et Feu. *præmittunt et*.
Non veni. Clarom. et Voss. *addunt enim*.
Usque ad. *Ad* deest in Er. Gall. et Feu.
Futura hæc. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *affutura hæc*.
Resurrexerunt. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *surrexerunt*.
 276. *Et utrumque*. In Er. Gall. et Feu. *deest et*.
Unitum. Editt. Ar. et Merc. 2. *adunitum*.
Multa vero. Er. Gall. et Feu. *multa etiam*.
Hæc ita. Editt. *hoc ita*.
Inmittit. Voss. *mittit*.
Extra agnitionem. Editt. *præmittunt et*.
 277. *Exquireret*. Clarom. *exquirerent*.
Ab altero. *Deo* additum in editt. Ar. et Merc. 2.
Occiderunt eum. *Eum* deest in Er. Gall. Grab. Ar. et Merc. 2.
Deum patrem...facit. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *unum Deum patrem...fecit*.
 278. *Obediant sibi*. Arund. *obediunt ei*.
Tradidit autem. *Eum* addunt Ar. et Grab.
 279. *Erant homines*. In editt. Ar. et Merc. 2. *hominum*.
Et mittenti. Voss. *et emittenti*.
Alios servos. Er. Gall. et Feu. *et alios servos*.
Tauri mei. lid. cum Merc. 2. *omittunt mel*.
In negotiationem. *Ad pro in habent* editt. cum Ar. et Merc. 2

Recumbentes. Arund. *discumbentes*.
Dicit ei. Voss. *dixit ei*.
 280. *Pauci*. Editt. cum Arund. et Merc. 2. *addunt vero*.
Nec alius. lid. *addunt quidem*.
Indignos quidem. Voss. *Indignos quoque*.
Filium suum...ei. In Voss. *desunt suum...ei*.
 282. *Eo quod*. Arund. *ex eo quod*.
Dominus ejus. *Ejus* omittitur in Clarom.
In die qua. Merc. 1. *in die in qua*.
Quidem ei. Er. Gall. et Feu. *omittunt et*.
Ac suæ potestatis. Voss. *ac suæ potestatis*.
Non possunt. In Merc. 2. *non possint*.
Facere. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *agere*.
 285. *Corinthiis: nescitis*. Editt. Ar. et Merc. 2. *ad Corinthios: non scitis*.
Quoniam hi. *Hi* deest in Arund.
Ut comprehendatis. Clar. *ut apprehendatis*.
Dominus docuit. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *præfigit et*.
Non in tantum. lid. cum Voss. *omittunt in*.
Si hoc. Editt. *addunt autem*; Eras. *vero* et Gall. *omittunt hoc*.
Potest quidem. *Quidem* deest in Er. Gall. et Merc. 2.
 284. *Recapitulans*. Clar. et Voss. *reconcapitulans*.
In semetipso. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *in seipso*.
Præstavit. lid. *præstitit*.
Corinthiis. lid. *ad Corinthios*.
Zelus. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *præmittunt sunt*.
Dissensiones. Voss. *dissensio est*.
Apostolus poterat. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *interseverantidem*.
Manus. Eras. Gall. et Feu. *ard. manum*.
Accipere. lid. cum Grab. *percipere*.
Erga Deum. lid. *circa Deum*.
Nunc nuper. Voss. *hic* et paulo post *omittit nunc*.
 285. *Neque Deum*. Editt. *interseverunt enim*.
Irrationales sunt. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *irrationabiles*.
Ne quis eum. *Eum* deest in Voss.
Id est, non. Arund. *hoc est autem*, non.
 286. *Obduratus*. Voss. *inobduratus*.
Recipies. Editt. cum Voss. Ar. et Merc. 2. *percipies*.
Mittentur. Editt. *mittuntur*.
A regia. lid. *excepto* Voss. *omittunt a*.
 287. *A me*. Desunt in Arund.
Præparavit. Editt. *paravit*.
Deum. Editt. *Dominum*.
 288. *Inter mulierem*. lid. *omittunt inter*.
Facta sunt. In editt. Ar. Voss.

et Merc. 2. sint.
 P. 288. *Attendite. Enim* adjunct editt. cum Ar. et Merc. 2.
Abcesserint ... fuerint ... st. Editt. *abcesserunt ... fuerunt ... est.*
In multis. Priorem vocem omittit Clar. utramque Voss.
Et ad veritatem. Editt. cum Ar. et Merc. 2. omittunt et.
 289. *Altero libro, lid. alio libro.*
 292. *Magistrum nostrum.* Eras. et Gall. omittunt nostrum.
Proprios faciens. Grab. ex cod. Arund. interserit nos.
Domino. In Feuard. marg. et Voss. *Deo.*
 293. *Venit in aliena.* In editt. Ar. et Merc. 2. *advenit.*
Remissionem peccatorum. Eras. Gall. Feu. et Merc. 2. *praesigunt et.*
Et sit. Eras. Gall. Feu. et Ar. et Merc. 2. omittunt et.
 295. *Aberrare.* Eras. Gall. Feu. et Ar. *oberrare.*
 297. *Attributa vita.* In editt. *tributa.*
Adjutorium ut vivant. In editt. Ar. et Merc. 2. *adjutorio.*
 298. *Assumptionem.* Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *praemittunt et.*
Projectus est. lid. (excepto Ar.) omittunt est.
Aestimetur. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *existimet.*
Ventrem. Merc. 2. *ventre.*
 299. *Derelictus.* Merc. 2. *relictus.*
 300. *Redintegrationem.* Editt. cum Voss. Ar. Otthob. et Merc. 2. *reintegrationem.*
Adunionem. Merc. 2. *unionem.*
Corinthiis dicens sic. Eras. Gall. Feu. et Merc. 2. *ad Corinthios dicens, omissio sic.*
Corinthiis dicit. In Voss. *dixit.*
Quaer resurrexit. In Er. Gall. et Feuard. *surrexit.*
Ad Romanos. Voss. *Romanis.*
De qua et. In editt. Ar. et Merc. 2. *etiam pro et.* In Voss. et Merc. altero neutrum.
Incorporalis. Merc. 1. *addit est.*
 301. *Et putret in terra.* Ar. *in terra, et putrit* In Clar. *etiam putrit.*
 301. *Carnis serviunt.* Voss. *servierunt.*
Quoniam nihil. Editt. cum Ar. et Merc. *quia nihil.*
Sentiant. Voss. *sentiant.*
Irrationalem. Editt. cum Ar. Otthob. et Merc. 2. *irrationabilem.*
 302. *Aut utrumque. Aut abest a Voss.*
Duplicem unguam. Editt. *priori hoc loco interserunt quidem, omittunt vero paulo post.*
Sic spiritus. Editt. ac Merc. 2. *interserunt et.*
 304. *Regnum Dei.* In Ar. et Merc. 2. *Dei non legitur.*
A justitia. Editt. cum Ar. et Merc. 2. omittunt a.
Inserta. lid. *insertus.*
In ea epistola. Editt. cum Ar. et Merc. 2. omittunt ea.
 305. *Sic dicens.* In Er. Gall.

Fen. Ar. et Merc. 2. *deest sic.*
In Spiritu Dei. Clar. et Voss. *in Spiritum Dei.*
 306. *Et propter hoc.* Er. Gall. Fen. Ar. et Merc. 2. *Et ideo.*
Quaer praedicta. Editt. *praemittunt ea.*
Hoc tanquam. Editt. et Merc. 2. *haec.*
 307. *In ea quaer est ad Philippenses epistola.* Editt. cum Merc. 2. *in epistola quaer est ad Philippenses.*
Quod dixerat. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *quod diceret.*
Demonstrabat. Arund. et Grab. *demonstravit.*
In eum est. Voss. et Grab. *in eo est.*
Quod dicit. In Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *dicat.*
Ejus hominis. In Arund. et edit. Oxon. *ejusdem.*
In initio. Er. Gall. Feu. et Ar. omittunt in.
Et colloquente. Idem omittunt et.
Receperunt. Er. Gall. et Feu. *susceperunt.*
Iisdem ipsis. Clar. et Voss. *idem.*
Et ab initio ... et quam. Er. Gall. et Feu. *utrobique omittunt et.*
Quaer percepit. In Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *percipit.*
 308. *Passa fuerant.* In iisdem editt. et Merc. 2. *fuerunt.*
Conspicere. In Er. Gall. et Merc. 2. *intelligere.*
Quod detinent. Vet. Feu. cod. et Voss. *quod detinetur.*
Ipsam sibi. In Voss. *ipsi.*
Enim statim. Prima vox *deest* in Voss. *utraque* in Clarom.
 309. *Dicit haec.* In Editt. ac Merc. 2. *hoc.*
Ad Deum confessionem. Arund. *ad Dominum.*
 310. *Et iterum.* Et *deest* in Er. Gall. Feu. Ag. et Merc. 2.
In semetipsum. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *hic et paulo post habent, in semetipso.*
Ob aliam. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *ob alteram.*
Testificatur Apost. lid. (excepto Merc. 1.) *testatur.*
 311. *Propter hoc.* lid. *propterea.*
Quaer est ad Romanos. lid. omittunt *quaer est.*
Tu scis. Voss. *tu scisti.*
Habeant. Editt. cum Ar. *habebant.*
Quaererent. Voss. *requirerent.*
Anparem un. Voss. *aut parentum.*
Quapropter et. Et *deest* in Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2.
 312. *In manifesta.* lid. (excepto Arund.) *hic et paulo post manifeste.*
Ex utero. Clar. et Voss. *de utero.*
Caecus erat. Er. Gall. et Feu. *fuerat.*
Sic in. Editt. cum Ar. *intorse-runt et.*
Usque in. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *usque ad.*

P. 312. *Format.* Er. Gall. Feu. cum Arund. et Merc. 2. *conformat.*
 313. *Confirmavit.* Otthob. et Merc. 2. *firmavit.*
Ab initio. Editt. et Merc. 2. *a principio.*
Restituit nos. lid. *constituit nos.*
Et remitte. Merc. 2. *et dimitte.*
Qui dixit. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *dicit.*
 314. *Unigenitus Filius.* In Arund. *deest Filius.*
Vox Dei. Dei non legitur in Merc. 2.
Manifestum. Clarom. *manifestans;* Arund. et Merc. 2. *manifeste,* Editt. *manifestum est.*
Veniens autem ... in. Editt. et Arund. omittunt *autem,* et pro in habent *ad.*
Qui ante. Merc. 2. *quod.*
 315. *Qui continent.* Feuard. in marg. Voss. et Grab. *continent.*
Et ab angelis. Eras. Gall. et Feuard. omittunt et.
Probationem. lid. *comprobationem.*
Dicens sic. Sic *deest* in Er. Gall. Feuard. et Merc. 2.
Quotquot autem. In Ar. *enim pro autem;* in Clar. neutrum.
 316. *Recapitulatur.* Editt. cum Arund. *recapitularetur.*
Illa per angeli. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *illa per angelicum.*
Incarnationem. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *praemittunt et.*
 317. *Necessitatem ergo.* In Feu. marg. et Voss. *necesse ergo.*
Quonium sunt. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *sint.*
 318. *Quaer est ad Galatas.* Editt. cum Ar. et Merc. 2. omittunt *quaer est.*
Facta est. In Eras. Gall. et Feuard. *deest est.*
Perfecit. In Clarom. et Voss. *perfecit.*
Humilitas. Editt. *humilitatem.*
 319. *De reliquo.* lid. cum Ar. et Merc. 2. *in reliquum.*
Ideo cum. Editt. *praemittunt et.*
Colligavit. Feuard. in marg. et Voss. *illigavit.*
Colligatio. lid. *alligatio.*
Accipit incorruptelam. Editt. cum Voss. et Merc. 2. *accepit.*
Sic igitur. In Clar. *si,* in Voss. neutrum.
Solvere poterant. In Er. Gall. et Feu. *absolvere.*
 320. *Vel exspectare.* lid. et *espectare.*
Ille mentiens. lid. *interscrunt autem.*
Veras. Est *additum* in editt. et Arund.
Alia tertia. lid. *praemittunt et.*
 321. *Facti sint.* Eras. Gall. Feu. Arund. et Merc. 2. *facti sunt.*
Paulus autem ... in hoc. lid. cum Grab. omittunt *autem et in.*
Secundum hominem. lid. *hominem.*
Propter hoc. Fr. Gall. et Feuard. *hinc.*
Dari tributum. In editt. Ar. et

Merc. 2. dare.
P. 521. *Timorem Dei*. Editt. cum Voss. et Merc. 2. *timorem Domini*. Propter hoc. Feuard. in marg. et Voss. hæc.
Et contra *Legem*. Editt. cum Ar. et Merc. 2. omittunt et.
Illo tempore. Er. Gall. Feuard. et Ar. præmittunt in.
322. *Ad obliviscendum*. Iid. cum Merc. 1. præmittunt et.
Et non ... autem. Iid. omittunt autem. Voss. vero omittit et.
In *Jerolymis* ... dispositione. Editt. cum Ar. et Merc. 2. omissio in habent per dispositionem.
323. Hoc item. Iid. hoc idem. Cum aliis. Er. Gall. et Feu. Interferunt autem.
Visionem. Editt. cum Ar. et Merc. 2. visiones.
Et in corde. Er. Gall. et Feu. omittunt et.
Offerunt Domino. Editt. cum

Ar. et Merc. 2. Deo.
Annuntiatus. Est additum in editt.
394. Sed asseverant. Merc. 1. asserunt.
In fine perfecit. Voss. in finem; Feuard. perfecit.
Ab omnibus. Feu. in marg. et Voss. ab hominibus.
Suum Dominum. In Voss. Deum.
325. Qui preparatus est. Voss. quod preparatum est.
In resurrectionem. Arund. omittit in; Voss. habet surfectionem.
326. Propter hoc. Editt. cum Merc. 2. ideo.
Sua voluntate. Arund. cum sua vol.
Quis similis. Est additum in Feu. edit.
In captivitatem. Er. Gall. et Feu. prægunt et.
In gladio. In deest in Arund.

Cujus curata. Er. Gall. et Feu. præmittunt et.
Imaginem. Autem additur in cod. Voss.
Ut non possit. Editt. cum Ar. et Merc. 2. ne possit.
327. Die sexto. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. præmittunt in.
Initio. In prægunt iid. editt. Oculos suos. Svos deest in omnibus editt. ac Ar. et Merc. 2.
329. Subsequitur. Editt. subsequetur.
Cavere. Iid. cum Ar. et Merc. 2. caveri.
Et civitatem. In Arund. Merc. 1. et edit. Oxon. deest et.
330. Qui ante. In Voss. qui et ante.
331. Erit et Filius. Editt. cum Merc. omittunt et.
Usque in. Iid. cum Ar. usque ad.

GLOSSARIUM GRÆCUM

Continens eas voces vel quæ ab usu communi remotiores sunt, vel quarum significata sunt Irenæo propria.

Revocatur Lector ad numerulas notas quas caractere crassiori textui inserendas curavimus.

A

'Αβράζας. Nomen primi ac præcipui cœli Basilidianorum, 402 et not.

'Αγάπη, Agape. Charitas, dilectio. Viginti quarti Valentianorum Æonis, Metrici conjugis, nomen, 7.

'Αγήρατος, Ageratos. Senii expers, non senescens, immortalis. Un ecimi Valentianorum Æonis nomen, 6.

'Αγώγµα, adlectantia. Illicientia pharmaca, cantiones, incantamenta, 63.

'Αγών, agonía. Anxietas, discrimen, 9.

'Αίτρος, Ænos. Mens æterna. Viginti quinti Valentianorum Æonis nomen, 7.

'Αθίλυτος. Feminæ non illigatus, 10 et not.

'Αθρηξία, immortalitas, 354 et not.

Αίών, proprie, sæculum, ævum. Ex Gnosticorum usu significat divinum quiddam, seu proprietatem, seu Personam, seu etiam angelum. Passim apud Irenæum occurrit.

'Απρόλητος, incomprehensibilis. A comprehensione tutus; qui reprehendi seu teneri non potest, 33, 61, 97.

'Απρητήτως, inapprehensibiliter, a comprehensione (scil. potestatum inferiorum) tuti, ita ut comprehendi seu teneri ab iis non possint, 52.

'Ακίνητος, Acinetos. Immobi-

lis. Decimi quinti Valentianorum Æonis nomen, 6.

'Αλήθεια, Alethia, Aletheia. Veritas; quarti Valentianorum Æonis, Nu conjugis nomen. Frequens apud Irenæum.

'Αλλόκοτος, non stans. Monstrorum absurdum, 3.

'Αναδρομαίρ, recurrere. Ad supra se recepisse, 18.

'Ανακαταλιούρ, recapitulare. Instaurare, renovare, quidpiam alicui ceu capiti copulare. Item in summam redigere, summam colligere. Frequens apud Irenæum.

'Αναχωρητά, separata. Abstracta, ab hominum notitia semota, 20.

'Ανακοινώσασθαι, participare. Pro, communicare, participem facere, exponere, 8.

'Ανάληψις τοῦ Κυρίου, Assumptio Domini. Ascensio Domini in cœlum, 195, 207.

'Αναπτύσσειν, revolvere. Explicare, 51.

'Ανεκδήντος, ineloquibilis. Qui nullis verbis exprimi potest, 70.

'Ανενηότης, Aneuoctos. Cogitationem superans, 55, 66.

'Ανθρώπος, Anthropos. Homo, septimi Valentianorum Æonis nomen. Frequens apud Irenæum.

'Αντεπερώτησις, e contrario interrogatio. Mutua interrogatio, 92.

'Αντιλογία, ambiguitas. Obscurum quid, controversum, de quo disputatur, 262.

'Ανυπόστατος, insubstantivum. Quod consistere nequeat, absurdum, 47 et not.

'Απάρθισµα, Flosculum. Delibatio, desloratio, 3.

'Απαρχή, ἀπαρχή, delibatio, initia. Primitiæ, 39.

'Απάτωρ, Apator. Patris expers. Sic Demiurgum suum appellabant Valentianiani, quod solam matrem Achamoth haberet, Patrem vero nullum, 24.

'Απειροκαλία, ignorantia. Rudis simplicitas, imperitia, 329.

'Απειρότερος, inexpertior, id est rudior, imperitior, 2.

'Απιθάρως, Male, id est citra omnem probabilitatem, fabulas incredibilem venditando, 2.

'Αποβάλλειν. Rejicere, expellere, non admittere, 344.

'Απολύειν, remittere. Dimittere, 40.

'Απολύτρωσις, redemptio. Dimissio, exodium, 47 et not.

'Απολύτρωσις, redemptio. Profanus initiationis ritus, quo suos consecrabant Gnostici, 64, 95, et alibi.

'Απόρρητα µυστήρια, abscondita mysteria, in vulgus non effe-renda, 7.

'Αποτάξασθαι, renuntiare. Nuntium remittere, valere jubere, dimittere, 33.

'Απότρεχε, recurere. Abi, 91.

'Αρχέγονος, primogenitus. Primigenus, 5, 6 et alibi.

'Ασηµότερος, vesanior. Ignobilior, 26.

Ἀσόνυρος, nullo conjugii nexu cum semina conjunctus, 10 et not.

Ἀτρία, ἀτρίαται, at, atria. Aures, cortinae, 88, 89.

Αὔξειν, augeri. Crescere, 285, 294.

Ἀύξω, augeor. Cresco, 294.

Ἀύξωρ, augmentum accipiens. Auctus, 75.

Ἀυτοβούλητος βουλή, ab se cogitata cogitatio. Voluntarium consilium, 72.

Ἀυτογενής, Autophyes. Sponte, ex seipso natus. Decimi tertii Valentianorum Aeonis nomen, 6.

Ἀσφαρισθῆναι, exterminari. Deleri, aboleri, 22.

Ἀγορή, occasio. Subsidium, argumentum, 3.

Ἀχαλιναύρητος, ineffrenatus. Effrenus, nullo freno coerceri valens, 501.

Ἀχαμήθ, Achamoth. Enthymeseos Sophiae nomen, de quo vide pag. 18, not.

Ἀχειώσθαι, exterminari. Corpore, violata pudicitia, contaminari, 65.

B

Βύθιος, Bythina. Profundus. Nomi Valentianorum Aeonis nomen, 6.

Βυθός, Bythus. Proprie, Profundum; et ita interdum accipit Irenaeus. Frequentius vero apud eum exprimit primi Gnosticorum Aeonis nomen.

Γ

Γαλακτοურγία, lactatio. Lactatus, 284.

Γενεογενεῖν, generare. Producere, 77.

Γένεσις, generatio. Soboles, proles, filius, 12 et not.

Γνωστικός, Gnosticus. Intelligens, sapiens, spiritalis. Nomen quod sibi vindicabant Simonis Magi, Menandri, Valentini, etc., discipuli, 52 et alibi.

Δ

Δεινός, propensius. Solérter. Callide, 17.

Δεύειν, augere. Proprie, perfundere, 294.

Δημιουργός, Demiurgus. Sic mundi inferioris opificem appellabant Valentiniiani, 24, et alibi passim.

Διαχέομαι, diffundor, lactitia scilicet, 20.

Διस्ताμένον, divisum, 7.

Διυλισμός, relevatio. Percolatio, expurgatio, 75, vid. not.

Δυνατά, possibilia. Valida, robusta, 22.

E

Ἑβδομάς, Hebdomas. Septenarius. Sic Demiurgum suum appellabant Valentiniiani, quod supra septimum caelum sedem haberet, 24. Eo etiam nomine septem caelos a Demiurgo conditos designabant, 26. Passim etiam septenarium appellant ἑβδομάδα.

Ἐπιστήσανα αὐτούς, deletata in conspectu eorum. Libidi-

nose adspiciens eos, 23.

Ἐπιδώω, adstruilo. Comparo, simile esse dico, 7.

Ἐπεσβόσθαι, defervisse. Effervuisse, aestuasse, 18.

Ἐκκλησία, Ecclesia. Octavi Valentianorum Aeonis, Homini conjugis, nomen. Frequent apud Irenaeum.

Ἐκκλησιαστικός, Ecclesiasticus. Vigesi septimi Valentianorum Aeonis nomen, 7.

Ἐκπύειν τὸν ἐγκέφαλον, cerebrum exspuere. Τὸν ἐγκέφαλον ἐκπύεασθαι, cerebrum exspuerunt, id est cerebrum emunctum, seu delæctatum habent, ingenii subtilitate pollent, 3 et not.

Ἐκτινά, habilita. Quae habitus firmitatem contraxerunt, robusta, valida, 22.

Ἐλις, Elpis. Spes. Vigesi secundi Valentianorum Aeonis, Patrici conjugis, nomen, 7.

Ἐμμέτρως, metricè, carmine, 80.

Ἐνθύμησις, Intentio, Enthymesis, excogitatio, concupiscentia. Proprie, desiderium, cogitatio. Ex Valentianorum usu, Virtus est ex male concepto Sophiae desiderio nata, 9 et alibi saepe.

Ἐννοία, Ennoea, Ennoia. Proprie, cogitatio; et ita interdum accipit Irenaeus. Frequentius vero secundi Gnosticorum Aeonis nomen exprimit.

Ἐρότης, henotes. Unitas, 54.

Ἐρωσις, henosis. Unio. Duodecimi Valentianorum Aeonis, Agerati conjugis, nomen.

Ἐξηγητής, interpretator, id est qui exponit, explicat, etc., 2.

Ἐξει, quatenus; id est quandoquidem, quoniam, 3.

Ἐπιμνήσκασθαι, reminisci. Meminisse, mentionem facere, 17.

Ἐπισάθρος, terrenus. Infirmus, impotens, 63.

Ἐπισήμων δρομα, insigne nomen. Notandum nomen, quod sex litteris constat, 69, vid. not. Ἐπίσημος ἀρεθμός, insignis, id est, senarius, numerus, 72.

Ἐπισήμος, episemos. Senarii numeri nota, 81 et alibi.

Ἐπιθήσειον, aptabiliter, apte, 81.

Ἐπομβεῖν, stillare. Defluere, influere, 60.

Ἐϋχαριστεῖν, gratias agere. Grata memoria recollere, celebrare, 50.

Ἐϋχαριστεῖν, gratias agere, consecrare, scilicet panem et vinum in Eucharistiae sacramento, 60.

Ἐφοδίου, subministratio. Auxilium, subsidium, argumentum, 4.

Ἐχειν, Habere, id est posse. Ἐχειν ἐπίδειξαι, Habere ostendere, pro posse ostendere, 2 et alibi.

Z

Ζωή, Zoc, Vita. Sexti Valentianorum Aeonis, Logi conjugis, nomen. Saepe apud Irenaeum occurrat.

Ζωοποιεῖν, vivificare. Vitam impertiri, 19.

H

Ἡδονή, Hedone. Voluptas. Decimi quarti Valentianorum Aeonis, illius qui dicitur Autophyes, conjugis nomen, 6.

Θ

Θελητός, Theletos. Voluntate expeditus. Vigesi noni Valentianorum Aeonis nomen, 7 et alibi.

Θιασός, insanus qui se divinum spirare simulat. Chorus, coetus, societas, 62. Sed incertum an hic Irenaei interpretes legerit θιασός. Vide not.

I

Ἰαώ. Sacrum Dei nomen tetragrammaton Ἰηוה est, quod Graeci ita legere solent, 19, 96.

Ἰδιωτικός, idiotice. Vulgari sermone, rudi ac simplici stylo, 4.

Ἰησοῦς, Jesus. Virtus quae, ex Valentianis, ex Aeonum omnium muneribus simul collecta producta fuerat, 12, 13 et alibi.

Ἰκανωτάτη γραφή, Potentissima littera. Luculentissima, effcacissima epistola, 176, 177.

K

Κακηλεύειν, adulterare. Depravare, corrumpere, 263.

Καρπιστής, Cargistes. Vindex, iudex, arbiter. Hori Valentianorum cognomen, 10 et not., et alibi.

Καρποφοεῖν, fructificare. Uberius efferre, 4.

Καρποφοεῖω, fructifico. Profero, produco, 7 et alibi.

Καρποφορία, fructificatio. Inventum, excogitatio, 20, 22 et alibi.

Κατακλίνω, declino. Reclino, discurrere facio, 90.

Κατάληψις, comprehensio. Notitia, cognitio, 36.

Κατασκευάζειν, aptare. Probare, confirmare, adstruere, 93.

Κατατρέχειν τὸν γραφῶν, infamare Scripturas. Depravare Scripturas, 45 et not.

Καταρυσάω, exsullo. Sperno, detestor, 62, 83.

Κεκαυτηριασμέναι τὴν συνείδησιν, cauterizatas habentes conscientias. Depravatam, perditam habentes conscientiam, 65, vide not.

Κένωμα, vacuitas. Vacuum. Inane spatium, quod extra Pleroma sangebant Valentiniiani, 18 et alibi.

Κεχυμέρος, effusibilis. Fusilis, 27.

Κοσμοκράτωρ, Cosmocrator. Mundi princeps. Sic diabolum appellabant Valentiniiani, 26.

Κρατεῖν, Retinere, servare, observare, 340.

Κριστηριον, melior, id est praestantior, illustrior, antiquior, 2.

Κυοφορηθῆν, utero gestatum, 27.

Α
Αεξίτησεῖν. Verbis inhære, 344.

Ἀπολόγοι. Nugatores, deliri, 56.

Ἀόγος, **Λόγος**. Verbum. Jesu Valentianorum cognomen, 13.

Ἀόγος, **Λόγος**. Verbum; quinti Valentianorum *Æonis* nomen. Frequens apud Irenæum.

Ἀυρωτής, **Λυτροτες**. Redemptor. Hori Valentianorum cognomen, 10.

Μ
Μαχαρία, **Macaria**. Felix, beatus. Decimi octavi Valentianorum *Æonis*, *Monogenis* conjugis nomen, 6.

Μαχαρίστης, **Macariotes**. Felicitas, beatitudo. Vigésimi octavi Valentianorum *Æonis*, Ecclesiastici conjugis, nomen, 7.

Μακροθυμείν, magnanimum existere. Diuturna lenitas e ferre, a quo animo sustinere, 50.

Μεθαρμόζειν, transferre in. Accommodare, adaptare, 52.

Μελετῆν, meditari. Exercere, 31.

Μελετῆν, meditari. Solenter concinnare, 45.

Μεμελητημένη ὑπόθεσις, declamata controversia. Elaboratum, solenter concinnatum argumentum, 45.

Μεταγωγός, **Metagogus**. Director, Tutor. Hori Valentianorum cognomen, 10 et not.

Μετακένω, transfundit, 60.

Μεταλαμβάνειν, putare, 63.

Μεταλλάττω, transflingo. Transmutio, relinquo, 36.

Μητρικός, **Metricus**. Maternus. Vigésimi tertii Valentianorum *Æonis* nomen, 7.

Μητροπάτωρ, **Metropator**. Pater et Mater. Sic Demiurgum suum appellabant Valentiani, quod a conjugio liber, solus abaque conjugis ope res inferiores condidisset, 24.

Μίξις, **Mixis**. Mixtio. Decimi Valentianorum *Æonis*, **Bythii** conjugis, nomen, 6.

Μονογενής, **Monogenes**. Unigenitus. Tertii Valentianorum *Æonis* cognomen est. Frequenter apud Irenæum occurrit.

Μονογενής, **Monogenes**. Unigenitus. Decimi septimi Valentianorum *Æonis* nomen, 6.

Μονοήλωσεῖν, singulariter enunare, pronuntiare, 67.

Μονότης, **Monotes**. Solitas, 54.

Μόρφωσις, formatio, forma, 6.

Item species, effigies, character, 12 et not.

Μυστηριωδῶς, mysterious. Obscure, recte ac mystice, 14, 33.

Μυστικῶς. Secreta, clam, 344.

Ν
Νοῦς, **Nus**. Proprie, **Mens**. Interiorum veritum Irenæi interpretis, sensus. Ex Valentianorum usu, tertii *Æonis* nomen exprimit. Passim apud Irenæum.

Νυμφών, **Nymphon**. Thalamus

nuptialis, vel cubiculum nuptiale, 32.

Ξ
Ξηροφροεῖν, definire. Delirare, nugari, 52. Vide not.

Ο
Ὀγδοός, octonatio, octoas. Octonarius numerus. Sæpe apud Irenæum occurrit.

Ὀησιόσοφος, in tumore sapiens. Falsa sapientiæ opinione se e venditans, qui sibi ipsi sapiens esse videtur, 83.

Ὀλκισθῆν, adjurgere. Accommodare, conciliare cum, 50.

Ὀλορομιά, dispositio. *Dispensatio*; ea omnia que Christus in terris gessit ad procurandam humani generis salutem, 28 et not., et alibi.

Ὀλορομιά, dispositio. *Ordo*, ordinatio, symmetria. Frequenter hoc sensu.

Ὀροθέτης, **Horothetes**. Finitor, constator juris, et arbitri conditionum. Hori Valentianorum cognomen, 10 et not.

Ὀρός, **Horos**, **Horus**. *Terminus*. Virtus, ex Valentianis, que *Pleroma* terminabat, queque confirmabat, et extra inenarrabilem magnitudinem custodiebat omnia, 9 et alibi sæpe.

Ὀυσία, **Materia**. *Natura*, *essentia*, 79.

Π
Παράγειν, transducere, id est abducere, seducere, 2.

Παραδίδασκειν, aliud docere, id est perperam docere, falsa docere, 5.

Παράκλητος, **Paracletus**. Consolator, Advocatus. Decimi noni Valentianorum *Æonis* nomen, 7 et alibi.

Παραπέμπειν, refutare. *Παραπέμπόμενοι*, resutantes, id est spernentes, rejicientes, repudian-tes, 5.

Παράσκηνή, cœna pura. *Parasceve*, feria sexta, 71. Vid. not.

Παρατραπέσις, demutatus. *Depravatus*, aberrans, 8.

Παρεκτιοεῖν, excogitare. *Inanper excogitare*, adinvenire, 50, 51.

Παρεκτιοούμερος, qui adinventus est. Qui insuper excogitatus, confictus est, 91.

Πατρικός, **Patricos**. *Paternus*. Vigésimi primi Valentianorum *Æonis* nomen, 7.

Πειθαρώς, **suadenter**, id est verisimilliter, ad persuadendum apposite, 2.

Πειρώσας, explicans. *Absolvens*, ad finem perducens, 47 et not.

Περιεργόμενα, exquisita. *Comparata*, *provenientia*, 20.

Περιπολλίζοντες, circumobversati. *Urbes circumveantes*, circumvagati per urbes, insidias captantes, 63. Vid. not.

Πῆξις, **lixio**. *Concretio*, 26.

Πιθανολογία, **suadela**. *Oratio ad persuadendum accommodata*,

verisimillia, *fallax*, 4.

Πιθανός, **verisimilis**. *Πιθανόν περιβλήμα*, amictus ad decipiendum callide adornatus, *fallax*, 4.

Πιθανότης, **suadela**. *Orationis illecebra*, lepores, *argumenta speciosa*, que persuadendi vim habent, 4.

Πιστις, **Pistis**. *Fides*. Vigésimi Valentianorum *Æonis*, **Paracleti** conjugis, nomen, 7.

Πλήρωμα, **sgmentum**, **stictio**. *Commentum*, quod aliquis confinxit, 7, 25 et alibi. Sæpe etiam pro homine a Deo condito, et carne accipitur.

Πλήρωμα, **Pleroma**. *Plenitudo*. Sic *Æonum* suorum *sedem* ac *veluti cœlum* appellabant Valentiani. Frequens hoc nomen apud Irenæum.

Πνεῦμα ἁγίων, **Spiritus sanctus**. *Virtus*, ex Valentianis, una cum Christo a *Monogene* seu *Nu* prolata, munendi fulcendique *Pleromatis* causa, 11 et alibi.

Πολιτεύεσθαι, **morari**. *Civitate donari*, *municipem fieri*, 233.

Προανεηρότης, **Proanhenetos**. *Cogitationum omnium longe superans*, 64, 55.

Προβάλλω, **προβάλλομαι**, **emitto** scilicet in lucem, profero, produco. Sæpe apud Irenæum.

Προβάτιος, **ov**, **ovillis**, **e**, **pro**, **ovillus**, **u**, **uui**, 3.

Προβολή, **emissio**, **prolatio**. *Productio*. Sæpe apud Irenæum.

Προκαταξέρτατος, **sublimissimus**, **supremus**, **altissimus**, 79.

Προπάτωρ, **Propator**. *Primus pater*, **Bythii**, *primi Gnosticorum Æonis*, cognomen, 5.

Πρόσβασις, **progressio**, 76.

Προσκαρτεροῦσθαι, **exquirere**. *Accurate pertractare*, *accurate expl care*, 50.

Προσπλοκή, **perplexio**. *Conplexio*, 34.

Πρόσωπον, **persona**. *Species*, *forma*, 192.

Πρότασις, **Argumentum**, 344.

Πρόφασις, **Occasio**, id est *prætextus*, *species*, 2, 8.

Ρ
Ψευδοπροφητεῖν, **falsare**. *Ψευδοπροφητεῖν τὰ λόγια τοῦ Κυρίου*, falsare verba Domini, id est ea depravare, adulterare, mala fide exponere, *sensum eorum distortere*, 2, 25.

Ψευδοργήματα, **falsatio**. *Commentum*, 91.

Ψευστός, **Fluidus**, 27.

Ροδιανούς κλίματα, **regiones Rhodanenses** *Lugdunensis tractus*, 65. Vid. not.

Σ
Σιγή, pro **Σιγή**, **Sige**, **Silentium**, 74.

Σιγή, **Sige**. *Proprie*, *silentium*. *Ex Gnosticorum usu*, *secundi Æonis*, *Bythii conjugis*, nomen. *Passim apud Irenæum* occurrit.

Σχηνοβάτιν, **exponere**. *Perpulgare*, 272.

Σκιά, **umbra**. *Inane et tenebro-*

sam spatium quod extra Pleroma fingeant Valentiniani, 18 et alibi.

Σοφία, Sophia. Sapientia. Tricesimi Valentinianorum Æonis, Theletii conjugis, nomen, 7 et alibi sæpe.

Συγκαταβαίνω, condescendo. Simul descendo, 77.

Συγκατασπαρείς, conseminatus. Simul inspersus, seminatus, 27.

Συγκροσμένη πιθανότης. Exercitata verisimilitudo, id est constructa, adornata, composita, comparata, etc., 2.

Σύγκρασις, Syncretis. Contemperatio. Decimi sexti Valentinianorum Æonis, Acineti conjugis, nomen, 6.

Συγκρίματα, congregationes. Concretiones, 22.

Συγχέαι, commiscuisse. Simul miscuisse, confudisse, 22.

Συζυγία, conjugatio. Conjugium, conjugii nexus, copulatio duorum Æonum, alterius maris, alterius feminæ. Sæpe apud Irenæum.

Συλλαβεῖν τὴν θεωρίαν, concipisse visionem. Vidisse, visa percipisse, 22 et not.

Συμπαιχνοῦσθαι, sequi. Consequi, una consequi, 68, 81.

Συνεπιπροσφαιρόμενος, consentiens. Comprobans, calculum adjiciens, 12.

Σύνθεσις, Synthesis. Intellectus. Viginti sexti Valentinianorum Æonis, Ἀσίου conjugis, nomen, 7.

Ἐύστασις, status. Coagmentatio, 96.

Ἐνστέλλειν, subtrahere. Contrahere, subducere, 18.

Ἐωτήρ, Salvator, Soter. Jesu Valentinianorum cognomen, 13, 14 et alibi sæpe.

T

Τετρακτύς, quaternatio. Quaternitas, numerus quaternarius, 5 et alibi.

Τραγωδία, tragœdia. Fabula, τραγῳδία, insania, 20.

Τριχῆ, tripartite. Trifariam, 7.

Υ

Ἰαλός, vitreum, pro vitruum, 2.

Ἰπερβαίνειν, supergredi. Transire, prætermittere, despicerem, nihil curare, 56.

Ἰπερέκκρουσις, exclusio. Excussio, vehemens agitatio, 84.

Ἰπεριμέρεισθαι, valde concupiscere. Gestire, 60.

Ἰπερκίψασα, elata. Emergens, 21.

Ἰπέριον τοξόνητον, super tonum sagittantes. Arcu immodice contento jaculati, 84.

Ἰπόθεσις, argumentatio, ar-

gumentum. Hypothesis, propositum dogma, 21 et alibi.

Ἰποκείμενα, subsistentia. In ortum producta, 23.

Ἰπόστασις, substantia, essentia, natura, 26, 79. Item, coagmentatio, 68.

Ἰστέρημα, desertus. Sic Achamotham, ex Sophia passione ortam vocabant Valentiniani, 66 et alibi sæpe.

Φ

Φανερώτατα, manifestissime, 7, 14.

Φαντασία, phantasma. Id est species, id quod exterius objicitur sensibus, 2, 36.

Φαντασία, phantasia. Imaginatio, 20.

Χ

Χάρις, Charis. Proprie, Gratia; ex Valentinianorum usu, Bythi conjugis cognomen, 5.

Χαννοῦν τὴν γνώμην, infatuare sententiam. Animum intumescere, superbia efferre, 84.

Χριστός, Christus. Virtus, ex Valentinianis, una cum Spiritu sancto a Monogene seu Nuprolata, muniendi fulciendique Pleromatis causa, 11 et alibi. Primus Christus dicebatur, ad discrimen secundi, Jesu videlicet, 13.

Χριστός, Christus. Ὁ δεύτερος Χριστός, secundus Christus. Jesu Valentinianorum cognomen, 13, 14.

GLOSSARIUM LATINUM

Continens eas voces, vel quæ ab usu communi remotiores sunt, vel quarum significata sunt Irenæo aut ejus interpreti propria.

Revocatur Lector ad numerales notas crassiori caractere textui insertas.

A

A, ab post comparativum. Ut, melior ab illo, pro melior illo. Frequenter occurrit.

A, ab. Præ, inter, super, 221.

Ab his. Deinde, postea, 163.

Abortio, Ἐκτρομή. Abortus, 37.

Abcondita mysteria, ἀπόρρητα μυστήρια. In vulgus non efferenda, 7.

Absolvo. Solvo, explico, 155 et alibi.

Absolutio, ἐπιλυσις. Solutio, explicatio, 91 et alibi.

Absorbi. Absorbere, 285.

Absentium fuisse, ἐπισχῆσθαι. Repressum, cohibitum, ab incepto revocatum fuisse, 9 et not.

Abstinentis est, abstulit, abstulit, vel ejectus est Ecclesiæ cœtu: Gr. ἀφιστάμενος, 179.

Abundantius, περί τῶν ὅλων. Universum, de rebus omnibus, 36.

Acataleptos, ἀκατάληπτος. Incomprehensibilis, 56.

Achamoth. Enthymeseos Sophiae nomen, de quo vide pag. 18, not.

Acinetos, Ἀκίνητος. Immobilis. Decimi quinti Valentinianorum Æonis nomen, 6.

Actor. Œconomus, Procurator, 263, 261.

Ad, πρός. Contra, adversus, 235.

Adæquati, ἕξισωθέντες. Exæquati, æquales facti, 12.

Adductor, προσαγωγέυς. Conciliator, sequester, conciliatrix, 64.

Adest. Pro fas est, potest, licet, facile est. *Adest discere*, id est disci potest, discere licet; Gr. παρῆσσι, 100, 175 et alibi.

Adfatio, Adfationes. Invocationes, formulæ Redemptionis Marciorum, 115, 123.

Adinspiratio. Inspiratio, affatus, 164.

Adinventio, μέθοδος, Modus, ratio, via, 43.

Qui adinventus est, παρεπιού-

μενος. Qui insuper excogitatus, conflictus est, 91.

Adjacere. In promptu esse, paratum, penes aliquem, ad manum, etc. Gr. ἀνάκεισθαι, 256, 332. *Adjacet Deo*. Penes Deum est, ad Deum referendum est, Deo soli notum est, 156.

Adjungere, εἰκαιοῦν. Accommodare, aptare, conciliare cum, 50.

Adlectantia, ἀλόγημα. Illirientia pharmaca, cautiones, incantamenta, 63.

Admentiri. Fingere, comminisci, 163.

Ad perfectum, τελῶς. Perfecte, 12.

Adsimilare, εἰκάζειν. Comparare, simile esse dicere, 7. Similum exhibere, exprimere, 252.

Adventatio, παρουσία. Adventus, accessus, 37.

Advacare. Consolari; Gr. παρακαλεῖν, 185.

Advocatio. Tutela, defensio, patrocinium, 211, 275.

Ægritudum. *Ægritudo, ægritudo, 140.*

Ænos, ἄνους. Mens æterna. *Vigesimi quinti Valentinianorum Æonis nomen, 7 et alibi.*

Æon, αἰών. Proprie, sæculum, ævum, et ita interdum accipit *Irenæus.* Ex *Gnosticorum* autem usu significat divinum quiddam, seu proprietatem, seu personam, seu etiam angelum. *Passim apud Irenæum* occurrit.

Æon, αἰών. *Sæculum, 96, 284.*

Æonia. *Perpetua, sempiterna, 98.*

Æonia. *Æterna, sempiterna; a Græco αἰώνιος, 107.*

Æque. *Fortasse; Græc. ἴσως, 199.*

Equiparans. *Æqualis, 119.*

Affectare, ἐπιτηδεύειν. *Studere, curare, 36.*

Affectio. *Infectio, 209.*

Affingere. *Fingere, comminisci, 164 et alibi.*

Agape, Ἀγάπη. *Charitas, dilectio. Vigésimi quarti Valentinianorum Æonis, Materni conjugis, nomen, 7.*

Agænetos, ἀγέννητος. *Ingenitus, 54, 56.*

Ageratos, Ἀγήρατος. *Senii expers, non senescens, immortalis; undecimi Valentinianorum Æonis nomen, 6.*

Agere aliquem contumelias. *Contumelias alicui inferre, 262.*

Agredientes. *Fabricati, moliti, atomantes; Gr. ἐγχειροῦντες, ἐπιχειροῦντες, 241.*

Agnitio, γνώσις. *Cognitio, scientia, 14 et alibi sæpe.*

Agnitores. *Scientes, intelligentes; spirituales; Gr. Γνωστικῶν, 164.*

Agnoscere, γνωρίζειν. *Notum facere, 77.*

Agogina. *Vide Adlectantia.*

Agonia, ἀγών. *Anxietas, 8.*

Agonizari. *Certare; Gr. ἀγωνίζεσθαι, 283.*

Alaithia, Αλαίθεια. *Veritas; quarti Valentinianorum Æonis, Nu conjugis nomen. Passim apud Irenæum.*

Aliquid quidem, aliquid autem. *Partim quidem, partim autem, 291, 310.*

Allegere. *Eligere, in sociatæ eum cooptare, adscivere, 193.*

Allophylus. *Alienigena; Gr. ἀλλόφυλος, 199.*

Ambiguitas, ἀντιλογία. *Obscurum quid, controversum, de quo disputatur, 262.*

Apennoetos, ἀπεννήτος. *Cogitationem superans, 55, 56.*

Angariatus. *Ad ferendum aliquid adactus. Græc. ἀγγαρεύμενος, 101.*

Anonomastos, ἀνονόμαστος. *Innominabilis, 56.*

Anthropos. *Vide Homo.*

Antiquius. *Melius, præstantius, 121.*

Antitypi. *Respondentes, similes, ejusdem formæ, 101.*

Anratos, ἀόρατος. *Invisibilis, 54, 55, 56.*

Apator, ἀπάτωρ. *Patris expers. Domiurgi Valentinianorum nomen, quem sola Achamoth in ortum produxerat, 24.*

Apharsia. *Incorruptela, Barbeliolarum Æon; a Græco ἀφάρσια, 107.*

Apoctastasis solis, ἀποκατάστασις τοῦ ἡλίου. *Solis conversio, qua scilicet ad idem zodiaci punctum revertitur, unde primum discesserat, 85.*

Apocryphon, ἀπόκρυφον. *Quod latet, abstrusum est, 92.*

Aporia, ἀπορία. *Anxietas, angustia, 25 et alibi.*

Aporiatum esse, ἀποραίν. *In summa perplexitate hærrere, 9.*

Aporiatus. *Ad angustias redactus. Græc. ἀπορούμενος, 119, 123.*

Apoteles. *Perfectus, numeris omnibus absolutus, 157.*

Appendix, ἐπιγινόμενόν τι. *Quod supervenit alieni. Cum appendice passione, σύν τῷ ἐπιγινόμενῳ πάθει, cum passione quæ supervenerat, in quam inciderat, 11.*

Apprehensio, καταλαβείν. *Comprehensio, 11, 18 et alibi.*

Apprehensio. *Cogitatio, 57.*

Aptabilis. *Idoneus, 161.*

Aptabilitas, ἐπιτηδεύσις. *Habilitas, 22.*

Aptabiliter, ἐπιτηδεύειν. *Apte, 84.*

Aptare, κατασκευάζειν. *Probare, confirmare, adstruere, 93.*

Aptatio. *Apta dispositio, concinnitas, 154.*

Aptus. *Commotus, facilis; Gr. ἐπιτήδειος, 243.*

Arche, ἀρχή. *Principium, 54.*

Archegonos. *Primigenus; Gr. ἀρχέγονος, 129.*

Archontes. *Principes. Græc. ἀρχοντες, 103 et alibi.*

Arguere, ἐλέγχειν. *Confutare, refellere, 93.*

Argutio, ελεγχος. *Confutatio, 86 et alibi.*

Argumentatio, argumentum, ὑπόθεσις. *Hypothesis, dogma, sententia, propositum, 20 et alibi sæpe.*

Argumentata est. *Callide molitus est, excogitavit. Græc. ἐσοφίστατο, 110.*

Armamenta. *Instrumenta, 117.*

Arrhetos, ἀρήητος. *Inenarrabilis, qui sermone exprimi non potest, 35, 56, 78.*

Asseverare. *Niti, impetum facere; Gr. ισχυρίζεσθαι, διεσχυρίζεσθαι, 108.*

Assimulatus. *Fallax, 250.*

Assuesco. *Assuefacio, 258.*

Assumptio Domini, Ἀνάληψις τοῦ Κυρίου. *Ascensio Domini in cælum, 195, 207.*

Atria, αὶ αὐλαί, αὐλαί. *Aulae, cortinae, 88, 89.*

Augeo. *Cresco, 218 et alibi.*

Auges, αὐξήσις. *Augelias, 4.* *Vid. not.*

Aut plus, ἢ πλεον. *Quanto magis, 83.*

Aut. *Quam; Gr. ἢ, 154.*

Authadia, Αὐθαδία. *Superbia, procacia, etc. Gr. αὐθαδία, 168.*

Autogenitor, ἀυτογενήτωρ. *Sui ipsius genitor, 69.*

Autophyes, Αὐτοφυής. *Sponte, ex seipso natus, decimi terii Valentinianorum Æonis nomen, 6.*

Beneplacitum habere, εὐδοξαίν. *Placere, dignari, 235, 257.*

Bene sentire, εὐδοξαίν. *Placere, sibi complacere, delectari, approbare. In aliquo bene sentire. Eum gratum et acceptum habere, 58, 181, 189, 265 et alibi.*

Bythius, Βύθιος. *Profundus; noni Valentinianorum Æonis nomen, 6.*

Bythus, Βυθός. *Proprie, Profundum; et ita interdum accipit Irenæus. Frequentius vero apud eum exprimit primi Valentinianorum Æonis nomen.*

Calamiscus. *Parvula arundo, fistula. Item, calami odori genus. Gr. καλαμίσκος, 151.*

Capabile. *Quod capere, suscipere potest, 131.*

Capax, χωροῦμενος. *Comprehensibilis, 284.*

Non capit. *Fieri non potest; Gr. οὐκ ἐνδέχεται. Passim occurrit.*

Capit. *Fas est, licet. Gr. δέχεται, 157, et alibi sæpe.*

Carpistes, Καρπιστής. *Vindex, judex, arbiter. Hori Valentinianorum cognomen, 10 et not., 15.*

Cataclismus, κατακλυσμός. *Diluvium, 88, 176, 191.*

Catathematizare, καταθεματίζειν. *Diris devovere, execrari, 62, 83.*

Cautari. *Cauterio notare, candenti ferro signare. Gr. κευτεριάζειν, 104.*

Cauterizatas habentes conscientias, κεκαυτηριασμένας τὴν συνέδησιν. *Depravatam, perditam habentes conscientiam, 65, vide not.*

Cenoma. *Vacuum; Græc. κενωμα, 125.*

Cessisse, προσωρῆσαι. *Accessisse, venisse, 34.*

Chalcolibanum. *Genus electri, secundum quosdam; Aurichalcum, secundum alios; Gr. χαλκολίβανον, 256.*

Character. *Forma, figura, 56 et alibi.*

Charis, Χάρις. *Proprie, Gratia; ex Valentinianorum usu, Bythi conjugis cognomen, 5 et alibi. Item Barbeliolarum Æon, 108.*

Charitesia. *Pocula amatorum, 103, vide not.*

Chœicus, χοϊκός. *Terrenus, ex materia concretus, 27 et alibi.*

Christus, Χριστός. *Virtus, ex Valentinianis, una cum Spiritu sancto a Monogene, seu Nu prolata, muniendi fulcendique Pleromatis causa, 14 et alibi. Primum Christum dicebant, ad discrimen*

Jesu, qui secundus vocabatur, 15.
Christus, Χριστός. Sic Jesum suum interdum appellabant Valentiniani, 13, 19. Secundum Christum dicebant, ad discrimen primi, superioris scilicet, 13.
Cineium, διάφραγμα. Diaphragma, septum transversum, 69.
Circa, *erga*, περί. Qui sunt circa, vel erga Ptolemaum, Valentinum, etc., id est interdum, Ptolemæus, Valentinus, etc., interdum, Ptolemæi, Valentiniani, etc. Phrasis Irenæo familiaris. Vide *S. cunctam*.
Circumlata corpora, κυκλοειδή σώματα. Globosa corpora.
Circumlatio. Comitatus, conversatio, consuetudo. Græc. περιφορά, 105.
Circumlatio. Orbis, circuitus, cælum; Gr. περιφορά, 165.
Circumversati, περιπολιζόντες. Urbes circumeantes, circumvagati per urbes, insidias captantes, 63. Vide not.
Circumscribere. Delere, e medio tollere; Gr. περιγράφειν, 188, 217, 247.
Circumstantia. Satellitum, custodia; Gr. περίστασις, 108.
Civitas magna. Metropolis; Gr. μητρόπολις, 195.
Clarum. Claritas, gloria, 256.
Condunatus, συναναχούσις. Confusus, commistus, 53.
Cœna pura, παρασκευή. Parasceve, feria sexta, 71, 321. Vide not. Vox a Judæis sumpta.
Cogitata ab se cogitatio, αὐτοβούλητος βούλη. Voluntarium consilium, 72.
Cogitatio, βούλη. Consilium, 72.
Cohortari. Docere, erudire; Gr. συμβιβάζειν, 194.
Coisantiari. Infans cum aliquo fieri; Gr. συννηπιάζειν, 284.
Collationem fecisse, ἐρανίσασθαι. Collegisse, simul contulisse, symbolum dedisse, 12.
Collectio humana justii generis. Mors justorum, eorumque in altero sæculo congregatio, 276.
Colligere præterquam oportet. Præter jus fasque conventus agere; Græc. παρασυνάγειν, 175.
Colligere. Conventus habere; Gr. συνάγειν, 262.
Comœdiari. In theatro, seu fabulis exhiberi, in fabulis canii, 133.
Commemorare decadis, μνημονεύειν τῆς δεκάδος. Mentionem facere decadis, 87.
Commemorari. Meminisse, recordari, 46, 103, 233, 330.
Commemoratus, ἀναμνησθεῖς. Recordatus, in memoriam revocatus, 43.
Commentari. Committisci, fingere, 224.
Commentiri. Conflingere, committisci, affingere, seu falso attribuire aliquid alicui, 139, 176.
Compugnatio. Compago, compages, 286.
Comprehendens, ἐξαφθέν. Accen-

sum, 32.
Comprehensio, κατάληψις. Notitia, cognitio, 36.
Compunctus. Canterio inustus; Gr. κκαυτηριασμένος, 146.
Computatio. Arithmetica, ars computandi, 165.
Concedere. Alicujus potestati dimittere, permittere, 250.
Concedo. Dimitto, remitto, 210.
Conceptisse visionem, συλλαβεῖν τὴν θεωρίαν. Vidisse, visu percipisse, 22 et not.
Concessio. Locii cessio, 262.
Concupiscentia. Vide *Euthymesis*.
Concurrere alicui rei. Quadrare ad rem aliquam, 151.
Condescendo, συγκαταβαίνω. Simul descendo, 77.
Conditio, κτίσις. Mōto pro *erestatione*, modo pro *re creata* accipit interpret Irenæi, idque passim.
Conditioes. Res creatæ, 315.
Confirmare, διορίζεσθαι. Affirmare, asseverare, 36.
Confiteri. In se recipere, spondere. Gr. ἐξομολογῆσθαι, 123.
Confusus, συγκεχυμένος. Commistus, simul mistus, 24.
Congregationes, συγκρίματα. Concretiones, 22.
Conjugatio, συζυγία. Conjugium, conjugii nexus, copulatio duorum Æonum, quorum alter masculus, alter femina. Sæpe apud Irenæum.
Connexus. Vinculum; Gr. σύνδεσμος, 349.
Conscientia. Scientia, intelligentia, Gr. σύνσις, 154.
Conseminatus, συγκατασπαρθείς. Simul inspersus, 27.
Consequens. Añnis, similis, aptus, conveniens, respondens, 299 et alibi.
Consequentia, ἀκολουθία. Series, 45.
Conservasse, διατετελεχέναι. Perstitisse, perseverasse, 34 et not.
Consistere. Constituere, statuere; Gr. συνίστασθαι, 158.
Consonatio, *Consonantia*. Apta compositio, ordinatio, concinnus ordo; Gr. ἀρμονία, 136, 244.
Consorsus. Communis, intime unitus; Gr. παφωρμένος, 206.
Consorsus. Subactus, maceratus; Gr. φυραθείς, 327.
Conspersio, φύραμα. Massa, 39, 310.
Constare, συνιστάειν. Commendare, approbare, 43.
Consternatio, ἀνορία. Anxietas animi, 19 et alibi.
Consternor, διάπορέω. Anxio animo sum, animi dubius, 20.
Continentia. Complexio, summa, caput; Gr. τὸ συνέχον, vel ἡ συνεχή, 144.
Continere, κατέχειν. Inhibere, prohibere, 8.
Contrahere bellum. Suscipere bellum, 99.
Controversia, ὑπόθεσις. Argumentum, hypothesis, dogma, 45.
Coopertio, κάλυμμα. Velum, 21.

Correctio. Felix successus, exitus; Gr. κατόρθωμα, vel κατόρθωσις, 117.

Corrigere sua negotia. Recte gerere sua negotia; Gr. διορθῶν, κατορθῶν, 329.

Cosmocrator, κοσμοκράτωρ. Princeps mundi. Sic diabolum appellabant Valentiniani, 28.

Crucifixam fuisse, ἀποσταυρωθῆναι. Vallio cinctam, disjunctam fuisse, scilicet a Pleronate, 11.

Crux, σταυρός. Vallum. Hori Valentinianorum cognomen, 13.

Custodiarium. Cella fructuaria, pomarium; Græco ἐπωροφυλάκιον, 131.

D

Decas, δεκάς. Denarius numerus, 7 et alibi sæpe.

Decernere. Statuere, pro certo tenere, affirmare, 189, 316.

Declamata controversia, μεμελητημένη ὑπόθεσις. Solerter concinnatum, elaboratum argumentum, 45.

Declinare, πρόσκλισην ποιεῖσθαι. Se inflectere, inclinare, 23.

Declino, κατακλίω. Reclino, discumbere facio, 90.

Defectus, defectio, ὑστέρημα. Sic Achamotham ex Sophiæ passione ortam vocabant Valentiniani, 66 et alibi sæpe.

Defervisse, ἐκβεβρασθαι. Pro, effervuisse, æstuisse, 18.

Defigurare, διατυποῦν. Expressere, 89.

Deformare, ἐκτυποῦν. Expressere, efformare, mente concipere, 86 et alibi.

Deformari. Formari, formam seu figuram exhibere, repræsentari, 261, 277.

Defunctio. Obitus, interitus. *Ad finem defunctionis*, id est in ipso vitæ fine, 97, 100.

Degredi. Descendere, 99.

Delectata in conspectu eorum, ἐγκισθήσασα αὐτούς. Libidinose adspicere eos, 23.

Delibatio, ἀπαρχή. Primitiæ, 39.

Deliriosa, ληρώδη. Inepta, vana, ridicula, nugæ, 62.

Delriosus. Delirans, ridiculus, 85.

Deminorare, ἐλαττοῦν, ἐλαττοῦναι. Imminuere, detrimentum inferre, 50. Viucere, superare, subjicere, 323.

Deminorari. Imminui, minorem fieri, inferriorem esse; detrimentum capere. Gr. ἐλαττοῦσθαι, 103, 112, 140, 224.

Deminoratio, ὑστέρημα. Defectus, labeis, passio, ignorantia. His nominibus Sophiæ, novissimi Æonis, passionem, ejusque abortum designabant Valentinii discipuli, 82 et alibi sæpe.

Demurgus, δημιουργός. Sic mundi inferioris optime appellabant Valentiniani, 24 et alibi passim.

Demutatio, ἑτεροεισις. Varietas, 19.

Demutatus, παρατραπελός. Depravatus, aberrans, 8.
Deposuisse, κατατεθεισθαί. Reposuisse, 86.
Derivavit in hunc Aeonem, ἀπέσχηε εἰς τοῦτον τὸν Αἰῶνα. Decubuit in hunc Aeonem, 8.
Deservitio. Observantia, obsequium, 214.
Desolatus, ἐστερημένος. Privatus, orbatus, 323.
Destituta, ὑστερήσασα. Desticiens, quæ defecit, 53, 54.
Destructor sermo, ἀνασκευάζων λόγος. Confutatio, argumentum quo quidpiam refellitur, 47.
Determinare, διορίζειν. Distinguere, disjungere, 53.
Detritus. Contritus, confractus; Gr. συντετριμμένος, 223.
Diaconium. Ordo diaconatus; Gr. διακόνητον, 215.
Diaconus, διάκονος. Minister, 72.
Diastema. Intervallum; Gr. διάστημα, 182.
Dicere, ἀναγορεύειν. Prædicare, 107.
Dicto audientia. Obedientia, 288.
Dies. Lumina, Virtutes, Angeli, 111 et not.
Diferentes. Præstantiores; Gr. διαφορώτεροι, 129, 162.
Difundor, διαχέομαι. Lætitia difundor, perfundor, 20.
Digitus numerus. Numerus denario minor, 328.
Diligenter, ἐμμελῶς. Concinne, 12.
Diligenter, ἀκριβῶς. Accurate, 84.
Diligere. Delligere, eligere, probare; Gr. ἐπιλέγειν, δοκιμάζειν, 178.
Diminutio, defectio, defectus, labas, fructus passionis novissimi Aeonis; Gr. ὑστέρημα, 265 et alibi.
Discentes. Discipuli; Gr. μαθηταί, 198, 202, 204, 210.
Dispersim, σκορπῆν. Sparsim, variis in locis, 45.
Disponi, κατακοσμεῖσθαι. Componi, exornari, 68.
Dispositio, διάθεσις. Affectio, 56.
Dispositio, οἰκονομία. Conclusus ordo, ordinatio, symmetria. Frequenter hoc sensu.
Dispositio, οἰκονομία. Dispensatio; ea omnia quæ Christus in terris gessit ad procurandam humani generis salutem, 28 et not. et alibi.
Dispositio, πραγματεία. Negotium, res, quod alicui evenit, 37 et alibi.
Dissolvere. Evertero; ex Græco καταλύειν, 101 et alibi.
Dissolutio. Eversio, destructio; Græc. κατάλυσις, 101 et alibi.
Distans amplius. Præstantior, excellentior. Græc. ὑπερσπέρτερος, 103.
Distantia. Distinctio, discrimen, differentia; Gr. διαστολή, 156,

337.
Distare ab aliquo. Præcellere alicui, 103.
Distillatio, ὑπόρροια. Influxus, 86.
Doceo, Aliud doceo, παραδίδασκω. Perperam doceo, falsa doceo, 3.
Doctrina, διδασκαλεῖον. Schola, Secta, 56, 102, 107, 164.
Domesticitas. Familiaritas, necessitudo, consortium, 211.
Dominari ab aliquo, κυριεύσθαι ὑπό τινας. Regi ab aliquo, esse sub ejus dominio, 303.
Dominatior, κυριώτερος. Auctoritate præstantior, efficaciior, potentior, 62, 63, 121 et alibi.
Dualitas, δυάς. Binarius numerus, 52 et alibi.
Ducatio. Ductus, 214.
Ductor. Gr. ὁδηγός. Vix dux, ductor, 142.
Ducta phantasmate, φαντασμάτιστα. Animo informans, 64.
Duodecas, δωδεκάς. Duodenarius numerus, 7 et alibi sæpè.
Duodecastylum. Duodecim columnarum; Gr. δωδεκάστυλον, 258.
Duplicatæ, ἐπὶ δύο οὔσαι. Ad duo accedentes, duobus junctæ 74.
Dyas. Binarius numerus; Gr. δυάς, 134.
Dynandis. Virtus, Potestas; Græc. δόναμις. Basilidis Aon., 101.

E

Ecclesia, Ἐκκλησία. Octavi Valentiniianorum Aonis, Hominis conjugis, nomen. Frequens apud Irenæum.
Ecclesiasticus, Ἐκκλησιαστικός. Viginti septimi Valentiniianorum Aonis nomen, 7.
Efectus, ἐκβάσις. Eventus, finis, 262.
Efficabile. Efficacia, vis, virtus; Gr. τὸ ἐμπρακτόν, 190. *Efficabilis*. Efficax, ibid.
Efficaciliter. Divisim, separatim, 128.
Efficaciior. Potentior, 117.
Efusa. Nullis finibus circumscripta, nullis limitibus definita, 124.
Effusibilis, χειρυμένος. Fusillis, 27.
Ejectibilis. Ejectas, dejectus, 110.
Elata, ὑπερκόψασα. Emergens. Elpis, Ἐλπίς. Spes. Viginti secundi Valentiniianorum Aonis, Patrici conjugis, nomen.
Elusiones magicæ. Præstigiæ, 164.
Emendate agere. Munere suo probe fungi; Gr. κατορθοῦν, 175.
Emissibile verbum. Verbum prolatum; Gr. προφορικός λόγος, 156.
Emisio, προβολή. Productio, vel, ut interdum vertit Irenæi interpres, prolatio. Frequens apud Irenæum.
Emitto, scil. in lucem, προβάλλομαι, προβάλλω, Produco, proficero.

Frequens apud Irenæum.
Endiatholos. Intus formatus, interior; Gr. ἐνδιάθετος, 129.
Enkema, Ἐνκμία, Ἐννοία. Proprie, cognitatio; et ita in'erdum accipit Irenæus. Frequentius vero secundi Valentiniianorum Aonis Bythi conjugis nomen exprimit.
Enthymesis, intentio, excogitatio, concupiscentia, Ἐνθύμησις; Desiderium, cogitatio. Sic Virtutem ex male concepto Sophia desiderio, ac præcipiti ausu natam appellabant Valentiniiani, 9, 11, 18 et alibi sæpe.
Episemon nomen. Insigne nomen, sex habens litteras, 149, 150.
Episemos, ἐπίσημος. Senarii numeri nota, apud Græcos; scilicet ζ', 81 et alibi.
Epithymia. Concupiscentia; Gr. ἐπιθυμία, 108.
Est, pro Fas est, licet, potis est. Non est videre eum, οὐκ ἔστιν ἴδεν αὐτόν. Videri non potest, 12 et alibi sæpe.
Est quando consistere conari. Interdum consistere conari, 158, 167.
Error, πλάνη. *Aberratio*, 80.
Erynnyis. Furor, discordia; Gr. ἔρυννός, 108.
Eracno. Inne reddito, ex'inguo, e medio tollo; privo, supero, arceo, infringo; Gr. κενῶ, 222 et alibi sæpe.
Evacuatio. Destructio, extincitio, privatio; Gr. κένωσις, 222 et alibi.
Exaperiens. Frangens, 144.
Exceptorium. Receptaculum, propitiarium; Gr. ἐκδοχείον, 240.
Exclusio, ὑπερέκχρουσις. Excusio, vehemens agitatio, 84.
Excogitatio. Enthymesis, Mater Achaniothi; Gr. ἐνθύμησις, 124. Vide *Enthymesis*.
Exercitata, συγκακροτημένη. Subiule exercitata verisimilitudo, i. e. subdole composita, constructa, adornata, comparata.
Ex ipso. Ex tunc, deinceps, Gr. ex τούτου, scil. χρόνου, 205.
Exorbitare. Non recta incedere, a recta via declinare; Gr. ἀμφαξοναίεν, 317.
Expravescencia, ἐκπλαγξίς. Stupor, 26 et alibi.
Explicans, παραώσας. Absolvens, ad finem perducens, 47 et not.
Explicuit, ἀπετέλεσε. Absolvit, complevit, 72.
Exquisita, περιγιγνόμενα. Composita, provenientia, 20.
Exsiliatus. In exsilium actus, 236.
Exsufllo, καταφυσῶν. Sperno, detestor, 62.
Exterminare, ἐξαπατῆν. Seducere, decipere, 61, 104.
Exterminari, ἀφανισθῆναι. Doleri, aboleri, 22 et alibi.
Exterminari, ἀχρητίσθαι. Corpore, violata pudicitia, contaminari, corrumpi, 63.
Exterminatorius. Noxius, exitio-

aus, perniciosus, 260.
Exterminium. Ruina, perniciēs, exitium, 260.
Extremitas. Defectio, labes, passio; Sophiæ scilicet. Gr. ὑπέρημα, 117.

F

Fabulam narrare, μυθολογεῖν. Communiti, fabulari, 9.
Facere doctrinam, mysterium. Declarare, explicare doctrinam, mysterium, 179.
Facere. Patrare convivium, 263.
Facio. Ago, operor; Græc. πράττω, 104.
Factura. Opus, 100 et alibi.
Fallas, φλοισφύς. Mendacium amans, impostor, 20.
Falsare, ψαδουργεῖν. Falsantes verba Domini, ψαδουργούντες τὰ λόγια τοῦ Κυρίου, i. e. oracula divina adulterantes, mala fide exponentes, sensum eorum detorqueantes, 2.
Falsatio, ψαδιούργημα. Commentum, 91.
Falsiloquium, ψευδηγορία. Falsus sermo, 47 et alibi.
Falsiloquium. Mendacium, 230.
Fictor, ψεύδης. Mendax, falsus, 79.
Figmentum, fictio, πλάσμα. Commentum, quod quis confinxit, 7 et alibi. Item, opus quod quis effinxit, formavit, 178.
Figura, ἰδέα. Forma, 25 et alibi.
Figurare, μορφοῦν. Formare, 37 et alibi.
Figurare, διατυποῦν. Expressere, 87.
Figuratio. Forma, imago, 236.
Fictum. Pro, fictum, 133.
Finis, τέλος. Perfectio, consummatio, 9.
Fisio, πήξις. Concretio, 26.
Floriet. Florebit, 251.
Formam suam, ἐξικονοῦσθαι. Adumbratam fuisse, 87.
Formatio, μόρφωσις. Forma, 6. Item, species, ephigies; character, 12 et not. et alibi.
Frustrificans, καρποφορεῖν. Uberius efferre, 4.
Frustrificans, καρποφορεῖν. Proferre, producere, 7 et alibi. *Frustrificatio*. Inventum, excogitatio, 20, 22.
Frustrificari. Nasci, prodire; Gr. καρποφορεῖσθαι, 251.
Frustrificatio, καρποφορία. Feconditas, 53.
Frustra et prout evenit. Frustra et temere. Gr. εἰπὴ καὶ ὡς ἐτυχε, 135.
Frustrari. Fallere, decipere, 221.
Frustrari. Respuere, irritum reddere, aberrare a recta notione, spernere, rejicere; Gr. ἀθετεῖν, 253, 256, 241 et alibi.

G

Generatio, γένεσις. Proles, soboles, filius, 12 et not.
Generatio, ἀναγέννησις. Regeneratio, 72.
Generositas. Generis splendor, nobilitas prosapia; Gr. εὐγένεια,

134.
Gnosis. Scientia, cogitatio. Gr. γνώσις, 108.
Gnosticus; Γνωστικός. Sciens, intelligens, spiritualis. Nomen quod sibi vindicabant Simonis Magi, Menandri, etc., Valentini discipuli, 52 et alibi.
Gratias agere, εὐχαριστεῖν. Grata memoria recollere, celebrare, 51. Item, consecrare, scilicet panem et vinum in Eucharistiæ sacramento, 60.
Gratulari. Gaudere, lætari, 311.
Gratulatio, χαρὰ. Gaudium, lætitia, 22 et alibi.
Graviter, σοβαρῶς. Arroganter, cum fastu, 20.
Gustatio, γεύσις. Gustus, 87.

H

Habere, ἔχειν. Habere aliquid facere, ἔχειν τι ποιεῖν, pro Posse aliquid facere, 2 et alibi sæpe.
Habitia, ἔκτικα. Quæ habitus firmitatem contraxerunt, robusta, valida, 22.
Habitus. Figura, forma; Gr. σχῆμα, 151, 154.
Hæredificare. Hæredem fieri, hæreditario jure consequi, 259.
Hebdomas, ἑβδομάς. Septenarius numerus. Sic Demiurgum suum appellabant Valentiniiani, quod supra septimum cælum sedem haberet, 24. Eo etiam nomine septem cælos a Demiurgo conditos designabant, 26. Passim etiam septenarium numerum appellant *hebdomada*.
Hecatonias. Centenarius numerus; Gr. ἑκατοντάς, 328.
Hedone, ἡδονή. Voluptas. Decimi quarti Valentiniianorum Æonis, illius qui dicitur Autophyes, conjugis nomen, 6.
Hedysmus. Mentha, herba odora; Gr. ἡδύσμον, 151.
Hælix, cis. Vitis clavicula; Gr. ἑλίξ, 239.
Hem, ἑν. Unum, unitas, 54, 134.
Hemotis, ἑνωσις. Unio; duodecimi Valentiniianorum Æonis, Agerati conjugis, nomen, 6.
Henoies, ἐνότης. Unitas, 54, 55.
Hexæonia compago, ἑξαώνιος σύμπηξις. Sex Æonum congruentatio, 15 et not.
Hoc quidem ... hoc autem. Modo quidem ... modo autem, 307. *Et hoc*. Et quidem, 139.
Homo, ἄνθρωπος. Septimi Valentiniianorum Æonis nomen. Frequens apud Irenæum.
Honestus, εὐκάραφος. Eleganter cultus, vestitus, 61.
Horos, ἄρος. Terminus. Virtus, ex Valentiniianis, quæ Pleroma terminabat, quæque confirmabat, et extra inenarrabilem magnitudinem custodiebat omnia, 9 et alibi sæpe.
Horothetes. Ὁροθέτης. Finitor, constitutor juris, et arbiter conditionum. Hori Valentiniianorum cognomen, 10 et not., 13.
Hylicus, υλικός. Ex materia concretus, 24 et alibi.
Hymnizare. Hymnis celebrare,

landibus extollere, Gr. ὑμνεῖν, 99, 108, 126.
Hypocrita. Histrio, mimus; Gr. ὑποκριτής, 133.

I

Idiotice, ἰδιωτικῶς. Vulgari sermone, rudi ac simplici stylo, 4.
Idiotice, ἀχαίρως. Imprudenter, intempetive, 329.
Idiotismus. Simplicitas, imperitia; Gr. ἰδιωτισμός, 328.
Idoneos esse. Vide *Sufficientes esse*.
Ignoscentia. Indulgentia; Gr. συγγνώμη.
Imaginalis, εἰκονικός. Quo quid admiratur, 70.
Imaginare, ἐξεικονεῖν. Adumbrare, imaginem exprimere, 84.
Immemorabilem fieri. Ex hominum memoria deleri, 300.
Immortatio, διατριβή. Commoratio, 39.
Immortalitas, ἀφθαρσία. Incorruptibilitas, 18.
Impossibilis est. Impar est, impotens; Græc. ἀδύνατος ἐστίν, 255.
In hoc, ἐπὶ τούτῳ. Dehinc, deinde, postea, 12.
In nos, εἰς ἡμᾶς. Pro, ad nos, 98.
In quos, ἐφ' οὓς. Super quos, 96.
In semel. Simul et semel; Gr. εἰς ἀπαξ, 307.
Inanimalis, inanimal. Animæ expertus, anima carens, 300. *Inanimalia*. Inanimata, res inanimata, 131, 282.
Inapprehensibiliter, ἀκρατήτως. A comprehensione (scil. potestatum inferiorum) tuti; ita ut comprehendi ab iis non possint, 32.
Incapabilis, ἀχώρητος. Qui capi animo non potest. Incomprehensibilis, 8, 11 et alibi.
Incipio hoc facere, prophetari, amari; etc., μέλλω τούτο ποιεῖν, προφητεύειν, φιλεῖσθαι, etc. Pro, faciam, facturus sum, prophetabo, prophetaturus sum, amabor, amandus sum, etc., 62 et alibi sæpe.
Incomprehensibilis, ἀκράτητος. Qui prehendi, seu detineri non potest, 33, 64 et alibi.
Incomprehensibiliter. Ita ut apprehendi, teneri non possit; Gr. ἀκρατήτως, 204.
Inconsequenter. Dissolute, inordinate, inepte, 143, 317.
Inconsonanter, ἀσυμφώνως. Dissentienter, dissentaneæ, quæ tamen minus Latina. A se invicem dissentientes, 94.
Inconstabile. Quod stare non potest, absurdum, insulsum, 316.
Inconstabilitas, ἀμυχανία. Consilii inopia, 20.
Inconstantia, Idem, ibid.
Inconstans. Quod consistere nequit, absurdum; Gr. ἀσύστατος, 118 et alibi.
Inconstans. Quod stare ac coherere non possit; Gr. ἀσύστατον, 218.
Incommutatio, ἀταλές. Imperfectio, 9.
Increpativum. Potestas redar-

guendi, vel puniendi; Gr. τὸ ἀεργατικόν, vel ἐπιειμητικόν, 225.
Inculcare, καταπατείν. Conculcare, 306.
Indecibilitas. Indecorum quidpiam, 120.
Indeterminabilis. Infinitus, 234.
Indicto audiens. Non obediens, rebellis, contumax, infidelis; Gr. ἀπειθής, 250 et alibi.
Indicto audientia. Rebellio, contumacia, 265.
Indui, φορεῖσθαι. Ferri, 71.
Ineloquibilis, ἀνεκλάητος. Qui nullis verbis exprimi potest, 70.
Inexpertior, ἀπειρότερος. Rudior, imperitior, 2.
Infirmare Scripturas, κατατρέχειν τῶν γραφῶν. Depravare Scripturas, 45 et not.
Infirmare sententiam, χαυνοῦν τὴν γνώμην. Animum intumescere, superbia efferre, 84.
Inferius. Postea, deinceps, 91 et alibi.
Inficere. Inferre, inducere; Gr. ἐμφοεῖν, 141, 142.
Infiguratus, ἀντίθετος. Figuræ expers, 79, 276.
Infirmior. Inferior, minor, 120.
Infra. Pro, intra, 419 et alibi.
Inhonorata. Impudenter, inverecunde; Gr. ἀτιμῶς, 160.
Initia, ἀπαρχαί. Primitiæ, 59.
Initium, Ἀρχή. Principium; tertii Valentinianorum Æonis cognomen. Non raro has voces, initium, principium, commutat Irenæi interpres, 5.
Initium. Principium, causa; Gr. ἀρχή, 116 et alibi.
Inobedire. Non obedire, 316.
Inoperatum. Incultum, inelaboratum; Gr. ἀνεργαστόν, 259.
Inresurrectio. Insurrectio, rebellio; Gr. ἐπανάστασις, 328.
Insanus, qui se divinum spirare simulat, θλασός. Chorus, cælus, societas, 62. Sed aliud quidpiam, quam θλασός, legisse videtur Irenæi interpres. Vide not.
Insentatio, ἀνοία. Amentia, 5.
Insensata. Insensibilla, quæ sub sensum non cadunt, 163.
Insensata. Sensu destituta, 154.
Insensatus. Amentis, stultus, 160 et alibi.
Insensatum. Sensum non movens, non afficiens, nullam voluptatem creans, 285.
Insensibilis, ἀνόητος. Stolidus, imperitus, 31.
Insigne nomen, ἐπίσημον ὄνομα. Notandum nomen, quod sex litteris constat, 69. Vid. not.
Insignis numerus, id est, senarius numerus, 72.
Insigne aurum. Aurum signatum, 207.
Insinuare, προσοικειοῦν. Accommodare, 37.
Institens, ἐπιστάς. Accedens, superveniens, 37.
Instabilis. Qui stare nequit, absurdus, insulsus. Gr. ἀσύστατος, 148 et alibi.
Instabilitas. Absurditas, 149.

Institorium. Superbia, elatio animi, 205.
Instrumentum, πραγματεία. Molitio, negotium, 50.
Instruo. Edifico, construo; Gr. οἰκοδομῶ, 176.
Insubstantivum, ἀνυπόστατος. Quod consistere nequeat, quod nihil habeat firmitatis, absurdum, 47 et not.
Insubstantivus, ἀνοούσιος. Substantiæ expers, 65.
Intellectualia, νοεράς. Intelligentia prælitus, 24 et not., 52.
Intellectus. ἔννοια. Cogitatio, 8.
Intemporale, ἀχρονόν. Temporis expers, æternum, 86.
Intenebrata doctrina. Doctrina obscura, tenebrosa, 224.
Intentio. ἐνθύμιον. Cogitatio, 64.
Intentio. Vide *Enthymasis*.
Interpedio. Impedio, obices, offensicula oppono, 222.
Interpretator, ἐξηγητής. Qui exponit, explicat, etc., 2.
Ex contrario interrogatio, ἀντιπερώτησις. Mutua interrogatio, 92.
Inventio, μεθοδία. Versutia, fallacia, 45.
Invoctus pueri. Impuberes, 163.
Investigabilis, ἀνεξιχνίαστος. Qui investigari non potest, 9 et alibi.
Invicera. Viscera, 296.
Invocari. Vocari, appellari, 108.
Iris, eos. Casia; Gr. ἶρις, εως, 161.
Irritamentum. Illicium, illecebria, 106.

J

Jao, Ἰαώ. Sacrum Dei nomen tetragrammaton Ἰηϋϋϋ est, quod Græci ita legere solent, 19, 96.
Jeans, Ἰησοῦς. Virtus, ex Valentinianis, quæ ex Æonum omnium muneribus simul collectis prolata est, 12, 13 et alibi sæpe.
Judiciale. Potestas iudicandi; Gr. τὸ κριτικόν, 225, 224.
Judicialis. Qui iudicat, iudicandi vel discernendi facultate seu potestate præditus est, 224.

K

Kakia. Malitia. Gr. Κακία, 108.

L

Labes. Passio, defectio Sophiæ. Passim occurrit. Vide *Deminoratio*.
Lacus. Torcular; Gr. ληνός, 256.
Latenter, ἀληθότως. Clam, occulte, 23, 24 et alibi.
Latere semetipsum. Fallere seipsum; Gr. λανθάνειν ταυτόν, 297.
Latuit semetipsum incidens. Imprudens, incautus incidit; Gr. ὤθεν ταυτόν περιπεσών, 167.
Legititer, legitime. Per Legem, Legis testimonio, 318.
Levamen. Elevatio, erectio, 153.
Logion, λόγιον. Rationale summi sacerdotis Judæorum, 89.
Logos, λόγος; Verbum. Sic Jesum suum interdum appellabant Valentiniani, 13, 19.
Logos, λόγος. Verbum; ex Valentinianorum usu, quibus Æonis nomen est. Frequenter apud Irenæum.

Longiloquium. Sermo prolixus, 197.
Loquacius exsequi multa, φλογεῖν πολλά. Multa blaterare, nugari, garrere, 72.
Loquelæ, διάλεκτοι. Linguæ, idiomata, 49.
Luzuriari, ἀποσυρτῆν. Aberrare, 81.
Lytrotes, Λυτρωτής. Redemptor. Hori Valentinianorum cognomen, 10, 13.

M

Macaria, Μαχαρία. Felix, beata. Decimi octavi Valentinianorum Æonis, Monogenis conjugis, nomen, 6.
Macariotes, Μαχαριώτης. Felicitas, beatitudo. Viginti octavi Valentinianorum Æonis, Ecclesiastici conjugis, nomen, 7.
Magnanimitas, Magnanimitas. Constantis, patiens, benignus; Gr. μακροθυμος, 165, 213 et alibi.
Magnanimitas. Patientia, perseverantia, constantia; Gr. μακροθυμία, 197.
Magnanimum existere, μακροθυμεῖν. Diuturna lenitate ferre, æquo animo sustinere, 50.
Mala, ἀπιθάνως. C. tra omnem probabilitatem, fabulas incredibilem venditando, 2.
Masculinitas, ἀρσενικῶς. Masculino genere, 25.
Materia. Argumentum, 99.
Materia, οὐσία. Natura, essentia, 79, 336.
Mediari, μελετῆν. Exercere, 31.
Meditari, μελετῆν. Solerter concinnare, 45.
Meditari. Exerceri, exercere se, 255.
Meditata. Exercita, exercitata, ibid.
Meditatio. Exercitatio, 330.
Melior, κρείττων. Præstantior, illustrior, antiquior, 2, 160 et alibi.
Mentiri, ἐπιψεύδεσθαι. Confinere, comminisci, 51, 132.
Mentiens, ἐπιψεύδόμενος. Falso attribuens, adlucens, 80.
Metagogus, Μεταγωγός. Deductor, Tutor. Hori Valentinianorum cognomen, 10 et not., 13.
Metricus, Μητρικός. Maternus. Viginti tertii Valentinianorum Æonis nomen, 7.
Mimus, μιμῶς. Fabula, commentum, 47 et not.
Minutatum. Sigillatim, per partes, 115.
Minutiloquium. Argutiæ, 134.
Mixta, Μίξις. Mixtio; decimi Valentinianorum Æonis, nomi conjugis, nomen, 6.
Moderari ex contrarietate, ἀντιταλαντεύειν. Compensare, 85.
Monas, μονάς. Unitas, 54 et alibi sæpe occurrit.
Monogenes, Μονογενής. Unigenitus. Tertii Valentinianorum Æonis cognomen est. Frequenter apud Irenæum.
Monogenes, Μονογενής. Unigenitus. Decimi septimi Valentiniano-

rum *Æonis* nomen, 6.
Monotes, μονότης. Solitas, 54.
Morari, μορῆσθαι. Civitate donari, municipium fieri, 235.
Mortificatum. Morticinium, cadaver, 218.
Motus. Communis, iratus, 248.
Multo magis. Multo minus; Græcorum more, 182.
Multo prius. Multo magis; Græcorum more, 117, 195.
Muneratio. Munera, dona; Gr. δῶρημα, 228, 240 et alibi.
Munitio. Securitas; Gr. ἀσφαλεία 229.
Munus, τῶν θηριομαχῶν καὶ νομαχίας θέα. Spectaculum gladiatorium, aut bestiarum quibuscum homines pugnent, 30 et not.
Muta animalia, ἄλογα ζῶα. Bruta animalia, ratione destituta, 25, 271, 285.
In mysterio, μυστηριωδῶς. Mystice, 35.
Quasi mysticum, μυσταγωγία. Mysticus ritus, mysticum munus, 94.
Negotiatio. Negotium, res, quod contingit; Gr. πραγματεία, 149.
Negotium. Res, opus; Gr. πρᾶγμα, 104.
Nitida. Splendide; Gr. λαμπρῶς, 202.
Nodus, δεσμός. Vinculum, 98.
Noctos, νοητός. Intelligibilis, qui sola intelligentia percipi potest, 54.
Non est dicere. Dici non potest, 166 et alibi sæpe. *Non est*, pro, *Non est possibile*.
Non stans, ἀλλόκοτον. Monstruosum, absurdum, 3.
Nullificare. Contemnere, spernere; Gr. οὐδενοῦν, 257, 266.
Nus, Νους. Proprie, mens. Interdum vertit Irenzi interpret, sensus. Ex Valentinianorum usu, tertii *Æonis* nomen exprimit. Passim apud Irenæum.
Nymphon, νυμφών. Thalamus nuptialis, vel culiculum nuptiale, 82.

O

Obaudire. Obedire; Gr. ὑπακούειν, 262 et alibi.
Obaudito. Obedientia; Gr. ὑπακοή, 248.
Obduci, ὑπάγεσθαι. Referrī, adduci, 88.
Obligari. Teneri, ad angustias, incitas redigi, 139.
Obscurare alicui. Caliginem offundere alicui; Gr. ἐπισκοπεῖν τιν, 125.
Obtinere. Superare, prævalere, fortiosem esse; Gr. ἐπικρατεῖν, 297.
Occasio. Prætextus; Gr. πρόφασις. Passim occurrit. Sub occasione, πρόσφασι. Sub specie, prætextu.
Occasio, ἀφορμή. Ansa, argumentum, probatio, subsidium, 105, 138, 173 et alibi.
Octonatio, ογδοάς, ὀγδοάς. Numerus octonarius. Frequens apud Irenæum.
Odoratio, ὀσμῆ. Odor, 18.

Odorationes, ὀσφρήσεις. Nares, 87.
Ogdoas. Vide *Octonatio*.
Olim est nomen, παλαιὸν ἔστιν ὄνομα. Antiquum est nomen, 69.
Oniropompi, scil. δαίμονες, ὄνειροπομποί. Dæmones qui somnia injiciunt, 100. Vide pag. 61, not., 103.
Operabilior. Efficacior, 145.
Operositas. Negotium, id quod contigit, factum est; Gr. πραγματεία, 135 et alibi.
Operosius. Efficacius, 145.
Opobalsamum, ὀπὸς ἀπὸ βαλσάμου, ὀπὸβάλαμον. Liqueur balsami, 96, 97.
Opus. *Quod non est opus*. Quo non est opus. Inutile; Gr. οὐ ὄψ ἔστι χρεία, 214.
Opulere. Probare, demonstrare; Gr. ἀποδεικνύειν, 142 et alibi.
Ostensio, ἀπόδειξις. Probatio, argumentum, demonstratio; ἀποδείξεις ποιᾶσθαι, *ostensiones facere*, i. e. inferre, probare, 17 et alibi sæpe.
Ex ostensione, πρὸ τῆς ἀποδείξεως. Ante demonstrationem, seu argumentationem, 47.
Ovis, ὄνις, προβάτιος, ὄν Pro, ὄν Illus, ὄν. προβάτειος ὄν, ὄνις pellis, i. e. ovilla pellis.

P

Pœnitetur. Pœnitet, 280.
Paracletus, Παράκλητος. Consolator. Decimi noni Valentinianorum *Æonis* nomen, 6.
Parasema. Insignia; Gr. παράσημα, 201.
Paradrus dæmon, δαίμων πάρεδρος. Dæmon culpam adiens, et familiaris, 61. Vide not., 100, 103.
Pareo. Appareo, videor, 195, 211, 220.
Participare, ἀνακινώσασθαι. Communicare, participem facere, exponere, 8.
Participari, ἀνακινώσασθαι. Participem facere, 62 et alibi.
Participari. Communicare, participes efficere, 244, 286.
Participari. Participem fieri, accipere; Gr. μετέχειν, 169, 179, 316, 326.
Partiliter. Divisim, separatim, 158.
Partiri. Dividi, 275.
Paternaliter, πατρωνυμικῶς. Paterno nomine, 18.
Patricos, Πατριχός, Paternus. Viginti primi Valentinianorum *Æonis* nomen, 6.
Patrodator, πατροδότωρ. Patris largitor, 69.
Patronymice, πατρωνυμικῶς. Paterno nomine, 15.
Paulo minus. Fere, tantum non, 145.
Pavor, ἐκπληξις. Stupor, 20.
Pentis. Quinarius numerus; Gr. πεντάς, 135.
Pepo. Cucumeris genus; Græcis κέπων. Ab his autem transfertur ad significandum hominem fra-

ctum, effœminatum, mollem, 55, 56.
Per seipsum. Seorsim, separatim, 236.
Percapabilis. Capax, 296.
Perexire. Commemorare, enarrare, explicare; Gr. διεξελθῆν, 115.
Perfectum. Perfectio, consummatio, 238.
Perfectus. Integer, non mutilus, 202.
Perfinitens, ταλευτών. Desinens, 82.
Perierga. Curiosus; accipitur vero pro *magica*.
Periergia. Curiositas, mala scilicet, nempe *magia*. Græc. περιεργία, 102.
Perinane. Maxime inane. Vanissimum quid, 55.
Perperes Scripturæ, νόθοι γραφαί. Adulterinæ, spurcæ scripturæ, 94.
Perplexio, προσπλοχή. Complexio, 34.
Perplexus, ἐπιπλεχόμενος. Coniunctus, communis, 81.
Persona. Species, forma; Gr. πρόσωπον, 192.
Perspectuari. Perspicere, 162.
Petranstans, διερχόμενος. Legens, legendum percurrens, 83.
Petransire. Legendum præcurrere, enarrare; Gr. διέρχεσθαι, 260.
Phantasia, φαντασία. Imaginatio, 20.
Phantasia, φαντασία. Species, 36, 320.
Phantasma, φάντασμα. Spectrum, 36 et not.
Phantasma, φαντασία. Species, id quod exterius objicitur sensibus, 2.
Phantasmari. Imaginari, fingere, 158.
Philetus, Φιλητός, Amabilis. Ex Tertulliano, viginti noni Valentinianorum *Æonis* nomen 7 et not.
Phos, φως. Lux, Lumen; Vitæ, Valentinianorum *Æouis*, cognomen, 45.
Phronesis. Prudentia; Græc. φρόνησις. Basilidis *Æon.*, 101.
Phronesis. Prudentia, Bartholæorum *Æon.* Gr. φρόνησις, 108.
Phonos. Invidia. Gr. φθόνος, 108.
Physiologicæ. Naturali ratione; Gr. φυσιολογικῶς, 264.
Pingere quasi per quamdam umbram, σκιαγράφειν. Adumbrare, 85.
Pistis, Πίστις, Fides. Viginti Valentinianorum *Æouis*, Paracleti conjugis, nomen, 6.
Pitthanologia. Sermo vi quadam allicienti et suadendi potens, 135.
Plasma Del. Caro a Deo creata, 98 et alibi sæpe.
Plasma. Fingitum, res creata, 100 et alibi sæpe.
Plasmare, πλάττειν. Formare, condere, creare, fingere, 25 et alibi.

- Plasmatio.** Formatio; a Gr. πλάσσω, *fungo*, 133 et alibi.
- Plasmatus.** Conditus, factus; a Gr. πλάσσω, *fungo, formo*, etc., 123 et alibi.
- Plenitudo.** Gnosticorum Plenitudo; Gr. Πλήρωμα. Sæpe apud Irenæum.
- Pleroma,** Πλήρωμα. Plenitudo. Valentinianorum Æonum sedes, ac veluti cœlum. Sæpe apud Irenæum.
- Podere, es.** Vestis talaris; Gr. ποδήρης, 256.
- Poeta,** ποιητής. Artifex, 78.
- Porro,** πόρρω. Procul, 83, 157, 163, 316.
- Portentiloquium.** Sermo portentuosus, absurdus, 137, 178.
- Possibilia,** δυνατόα. Valida, robusta, 22.
- Postgenitus,** ἀπόγονος. Nepos, 59.
- Postremitas.** Defectus, labe, passio. Gr. ὑστέρημα, 115.
- Potentari.** Tyrannidem exercere; Gr. καταδυναστεύειν, 263.
- Potentissima, perfectissima littera, epistola,** ἰκανωτάτη γραφή, ἐπιστολή. Luculentissima, effluatissima, præclarissima epistola, 176, 177.
- Præconare,** κηρύσσειν. Prædicare, extollere, annuntiare, 51 et not. et alibi sæpe.
- Præfinitio,** διορίζομαι. Definitio, assero, 88.
- Præfinitive.** Omnino, definite, 152.
- Præfinitus.** Definitus, certus, 152.
- Præmeditari.** Præexerceri, præexercitari, 268, 336.
- Præmitti,** προβάλλεται. Profert, producit, 10.
- Præmitto,** προβάλλω. Emitto, produco, 40.
- Præmittor.** Emittor, immittor Gr. προβάλλομαι, 103.
- Primitivus.** Qui primus formatus fuit; Gr. πρωτόπλαστος, 220.
- Primogenitus,** ἀρχέγονος. Primitivus, 5, 6 et alibi.
- Primooplastus.** Primus homo creatus, Adam scilicet; Gr. πρωτόπλαστος, 126.
- Principalis.** Primævus, antiquus; Gr. ἀρχαῖος, 310, 318.
- Principalitas.** Principium, 116.
- Pro,** ὅπερ. **Pro masculo,** ὅπερ ἄρρεν. Super masculinum, 10.
- Pro Æonon,** πρὸς Αἰῶνος. Ante sæcula, 64.
- Pro nobis.** Penes nos; Gr. μεθ' ἡμῶν, 283.
- Proanænoetis,** προανεννήτος. Cogitationem omnem longe superans, 54, 55, 59.
- Proanypostatos.** Quæ prius non substituit, recens conflictata, quæ ante non constiterit, 55.
- Proarche,** Προαρχή. Primum principium; primi Valentinianorum Æonis cognomen, 5, 54, 55.
- Probole.** Emissio, productio; Gr. προβολή, 132.
- Productus.** Compulsus, impulsus; Gr. προηγμένος, 201.
- Prognosis.** Præscientia, Barbeliolarum Æon; a Græco πρόγνωσις, 107.
- Projectibilis.** Projectus, 111.
- Prolatio.** Vide Emissio.
- Prolativum verbum.** Prolativum verbum. Gr. προφορικός λόγος.
- Prolator,** προβολεύς. Productor, 8.
- Pronomina.** Cognomina, 171.
- Proon, onto.** Primum eus, rebus omnibus præexistens, 116.
- Propator,** Προπάτωρ. Primus Pater; primi Valentinianorum Æonis cognomen, 5 et alibi.
- Propentius,** δεινώς. Solerter, callide, 17.
- Propositum.** Hypothesis, sententia; Græc. προτάσεις, 198.
- Propositum initii sui.** Hypothesim de primo suo rerum principio. Ibid.
- Proprie possidere,** ἰδιόκτητον ἔχειν. Proprio jure possidere, 51.
- Proprius.** Singularis, specialis; Gr. ἴδιος, 271.
- Proprocyliomene.** Ante volubilis, 55.
- Prosecutor.** Comes; Gr. παράπομος, 201.
- Protoplastus.** Qui primus formatus est, 218.
- Prout evenit.** V. Ut evenit, obvenit.
- Prout provenit.** Frustra, temere; Gr. ὡς ἔτυχε, 253 et alibi.
- Providentiam habere alicujus rei.** Curam gerere alicujus rei.
- Morum providentiam habere.** Institutendis componendisque moribus operam dare, 223.
- Providere.** Prævidere, 228.
- Provia.** Prævisa, præscripta, 159.
- Prudens.** Cognoscens, cognitione prædita, 145.
- Prudentior.** Doctior, intelligentior, 198.
- Psychicus,** ψυχικός. Animalis, 24 et alibi passim.
- Q**
- Quæcumque evenerint omnia,** τὰ τυχόντα πάντα. Quidquid temere occurrerit, 62.
- Quam,** ἢ. Sive, vel, 34 et alibi particulam Græcam ἢ perperam vertit interpres, *quam*.
- Quanto magis.** Pro quanto minus, 117 et alibi.
- Quassum.** Quassus, concussus, us, 269.
- Quatenus,** ἐπεί. Quandoquidem, quoniam, 3.
- Quaternatio,** τετραχτύς, τετράς. Quaternitas, quaternarius numerus, 5 et alibi.
- Quilibet,** *quælibet*. Levis, modicus; a Gr. τύχων, τύχουσα, 272 et alibi.
- Quoniam.** Pro quod. Passim occurrit.
- R**
- Recapitulans,** ἀνακεφαλαιοῦμενος. In summam redigens, summam colligens, 44.
- Recapitulare,** ἀνακεφαλαιοῦν. Instaurare, renovare, quidpiam alicui veluti capiti copulare, summam colligere, in summam redigere. Frequenter occurrit.
- Recirculatio.** Reflexio quæ sit circuitu quodam, 220.
- Recommemorare aliquem.** In mentem alicui revocare, 312.
- Recumbere.** Discumbere in mensa, et mortuum jacere; Gr. ἀνακλιῖσθαι, 259, 269.
- Recurrere,** ἀπότρεχε. Abi, 91.
- Recurrere,** ἀναδραμεῖν. Ad supra se recepisse, 18 et alibi.
- Redditio.** Explicatio, accommodatio; Gr. ἀπόδοσις, 150.
- Redemptio,** ἀποκτρωσις. Dimissio, exodium, 47 et not.
- Redemptio,** ἀποκτρωσις. Profanus initiationis ritus, quo suos consecrabant Gnostici, 64, 93 et alibi.
- Redemptor,** Αὐτρωτής. Hori Valentinianorum cognomen, 13.
- Redhibitio.** Instauratus, restitutus, 311.
- Refrigerare,** ἀνπαύεσθαι. Requiescere, 32, 35, 108, 168.
- Refrigerium.** Requies; Gr. ἀνάπαυσις, 204 et alibi.
- Refrigerium.** Requies, relaxatio; Gr. ἀνεσις, 265.
- Refutare,** παραπέμπειν. Sprenere, negare, rejicere, repudiare, 3, 202, 295.
- Regnari sub aliquo.** Regi alicui subesse, sub ejus imperio esse, ab eo regi; Gr. βασιλευῖσθαι, 273, 321.
- Regredi,** ἀναδραμεῖν. Recurrere, ascendere, 10 et alibi.
- Regressio,** ἐπιστροφή. Accipisse regressionem, λαβεῖν ἐπιστροφήν, i. e. meliorem mentem induisse, 10.
- Regula.** Principium, argumentum, hypothesis, 123 et alibi.
- Relevatio,** διωλιτισμός. Percolatio, expurgatio, 73.
- Religio Dei,** θεοσέβεια. Dei cultus, 83.
- Reliqua,** τὰ ὅλα. Universa, 53.
- Rememorare.** Recognoscere, in pristinum ordinem restituere, digerere; Gr. ἀνατάξασθαι, 216.
- Rememorari.** In memoriam revocare, meminisse, 111, 273.
- Reminisci,** ἐπιμνήσκεισθαι. Meminisse, mentem facere, 17.
- Remitti,** ὑποβάλλεσθαι. Submitti, immitti, 95.
- Remitto,** ἀφήμι. Dimitto, sino, 38, 43.
- Remitto,** ἀπόλω. Dimittit, 40, 43.
- Renuntiare,** ἀποτάξασθαι. Valere jubere, nuntium remittere, dimittere, 38.
- Resipisse.** Pro resipuisse, 109.
- Restauratio,** ἀποκατάστασις. Restitutio in integrum, 95.
- Restruere.** Instaurare, restituere, 275.
- Retardare.** Cavillationibus implicare, negotium facessere; Gr. ἀναβάλλειν, vel ἐπέχειν, 302.
- Retractare.** Ambigere, dubitare.

disputare; Gr. διαλογίζεσθαι, ἀναβάλλεσθαι, διατάζειν, παραιτέσθαι, 305.

Revoltere, ἀναπτύσσειν. Explicare, 51.

Rhodanenses regiones, κλίματα τῆς Ροδανουσίας. Lugdunensisstracius, 65. Vide not.

Rhythmizari. Aptè disponere, ordinare, 156.

Rhythmizatio. Concinnus ordo, apta dispositio; a Gr. ῥυθμός, 156.

S

Salvator, Σωτήρ. Jesu Valentinianorum cognomen, 13 et alibi sæpe.

Sapiens in timore, οἰητισσοφός. Falsa sapientie opinione sese venditans. Qui sibi ipsi sapiens esse videtur, 83.

Scartzare. Reptare, reptando saltare; ex Græco σκαρτίζειν, 100, 140.

Secundum, περί, κατά. Qui secundum nos sunt, pro nostri, vel qui nostra ætate vivunt. Qui secundum nos est mundus, pro mundus hic noster. **Dispositio**, quæ est secundum Saram, pro dispositio pertinens ad Saram, dispositio Saræ, quod evenit Saræ, etc. Hellenismi apud Irenæum et ejus interpretem frequentes.

Secundum demissionem, κατά κἀβέτον. Ad perpendiculum, 86.

Secundum subsequeniam. Consequenter, 150.

Secundum pinnuqueque, καθ' ἑν. Sigillatim, 35.

Sedet, pro **sedebit**, 523.

Seducibitis, ἀξαναπατήσεis. Seducitis, 62.

Seducius, χανωδέis. Stulte de seipso sentiens, vanus, 61.

De semet. Simul et semel, una vice. Gr. εἰς ἑαυτέ, καθάπερ, ἐφ' ἑαυτέ, 157.

Seminaliter, σπαρακτικώς. Semihali ratione, 40.

Seminata; **disparmentè**. Disseminata, diffusa, 48.

Semotum. Inositatum, 329.

Sensatio. Intelligentia, intellectus, cognitio; Gr. νόησις, 150, 317.

Sensatio. Forma, 154 et not.

Sensibilia. Sensu prædita, 154.

Sensibilitas, ἀίσθησις. Sensus; ἵνα εἰς τὴν αἴσθησιν τοῦ ἀνθρώπου καταέλθῃ. Ut ad hominis sensum laberetur, ut hominis sensum afficeret, 57, 76.

Sensibilitas. Notitia, intelligentia, cognitio; Gr. νόησις, 112, 122.

Sensuabilitas. Cogitatio, cognitio; Gr. νόησις, 150.

Sensuabiliter. Intelligibiliter, intellectualiter, quod intelligentia sola percipi possit; Græc. νοητώς, vel νοητώς, 316.

Sensus. Mens; Gr. νοῦς, 129, 150 et alibi.

Sensus. Intellectus, sapientia; Gr. νοῦς, 323.

In sensu. Sensibiliter, manifeste, 314.

Sententiæ, σύνεσις. Sapientia, 51.

Separata, ἀναχωρηκότα. Abstrusa, ab hominum utilita remota, 20.

Separatus, συσταλεῖς. Qui se contraxit, 53.

Sermo. Ratio; Gr. λόγος, 145.

Sige, Σύχη, Proprie, silentium. Ex Gnosticorum usu, secundi Æonis, Bythi conjugis, nomen. Passim apud Irenæum occurrat.

Similimembris. Uniformis, idem, sibi in omnibus æqualis; Gr. ὁμοεικόλος, vel ὁμοιομερής, 150.

Simplex. Purus, sincerus; Gr. ἀλικρινής, 316.

Sistere. Emergere, consistere; Gr. συντάσσεσθαι, 121.

Smyrna. Myrrha; Gr. σμύρνη, 151.

Sophia, Σοφία. Sapientia. Tricesimi Valentinianorum Æonis, Theleti conjugis, nomen, 7 et alibi sæpe.

Soter, Σωτήρ. Salvator. Jesu Valentinianorum cognomen, 13 et alibi sæpe.

In speculatu. In conspectu, coram oculis, 164.

Spiritus sanctus, Πνεῦμα ἅγιον. Virtus, ex Valentinianis, una cum Christo a Monogenei seu Nu prolata, muniendi fulciendique Pleromatis causa, 11 et alibi.

Non stantia, ἀλλόκοτα. Monstrosa, absurda, 5.

Statuere sensum. Mentem figere, Gr. ἐπιθεῖν τὸν νοῦν, 137.

Status, σύστασις. Coaugmentatio, 96.

Stauros, σταυρός. Vallum; Hori Valentinianorum cognomen, 10 et not.

Stigmata, κατεστιγμένη. Notis compuncta, 78.

Stillicidio temporis. Momento temporis, 165. Vide not.

Stultiloquium. Stultus, absurdus sermo, 157 et alibi.

Suadela, πιθανότης, πιθανολογία. Orationis illecebra, lepores, elegantia verba, persuadendi vim habentia. Item, oratio persuadendi vim habens, verisimilis, fallax, 4.

Suadenter, πιθανῶς. Verisimiliter, ad persuadendum apposite, 3.

Suadibile, πιθανόν. Verisimile, probabile. Non suadibile, ἀπίθανον. Improbabile, non verosimile, 21.

Sua potestatis esse αὐτεξούσιον εἶναι. Arbitrii libertate præditum esse, 52.

Suasorium. Probabile, verisimile; Gr. πιθανόν, 149.

Suasorius, πιθανός. Verisimilis, ad persuadendum seu decipiendum appositus, fallax, 2.

Subinvolans. Dolosus, fallax; Gr. ἐπίκλοπος, 146.

Subjacere Deo. Penes Deum esse, Deo soli notum esse, 157.

Subministratio, ἐφθοειον. Auxilium, subsidium, argumentum, 4.

Subsistentia, σύστασις. Concreatio, constitutio, 25.

Subsistentia, ὑποκείμενα. In omnium producta, existentia, 25.

Substantia, φύραμα. Massa, 59.

Substantia, ὑπόστασις. Coaugmentatio, 68.

Substantia. Materia, 127.

Substantia. Forma, 154 et not.

Substitutio. Materia, 154 et not.

Subtilliloquium. Subtilis sermo, argutior, 202.

Subtrahere, συστράλλειν. Contrahere, subducere, 18.

Succedere. Cedere, abire, 159, 160.

Sufficiens aliqua re. Contentus, 117.

Sufficientes esse, σive idoneos esse, ἐκανούς εἶναι. Satis ipsis esse, ipsis sufficere, 11.

Super. Præ. Frequenter occurrit.

Super ἄρα, ἐπὶ τούτοις. Post hæc, postea, 10.

Super tonum sagittantes, ὑπέρτονα τοξεύοντες. Arcu immodice contento jaculati, 84. Vide not.

Superfari, ἐπιλέγειν. Insuper effari, addere, 95, 96.

Superficium. Vetus quædam exterior, quæ exteris superponitur, 135.

Ex superfluo. Ex abundant; Gr. ἐκ περισσου, vel ἐκ περιστοίας, 149.

Supergredi, ὑπερβαίνειν. Transilire, despiciere, nihil curare, 56.

Supergredi aliquem. Extollere se, efflare se super aliquem, præcellere alicui, 252, 530.

Supergredi leges. Transgredi, violare leges, 324.

Supergredi ordinem. Non servare ordinem, violare ordinem, 530.

Suppedito. Adsum, provenio, 127.

Susceptorium, ἐκδοχείον. Receptaculum, concipiaculum, 65.

Suspitari, ὑπολαμβάνειν. Exultimare, 21.

Suspicio, προσδοκία. Expectatio, spes, 62.

Suspicio. Opinio, sententia, cogitatio; Gr. ὑπόληψις, 179, 180, 252.

Sustinere. Ferre, sinere, 29.

Syncretis, Σύγκρησις. Contemporatio. Decimi sexti Valentinianorum Æonis, Acietii conjugis nomen, 6.

Synesis, σύνεσις. Intellectus. Vicesimi sexti Valentinianorum Æonis, Ἀελίου conjugis, nomen, 7.

Synesis. Intelligentia. Barbeliotarum Æon. Gr. σύνεσις, 168.

Syzygia, συζυγία. Conjugatio, 31 et alibi.

T

Tædium, λύπη. Mæror, tristitia, 10.

- Temporalis**, ὑπόγειος. Recens, 45.
Teneo, κατέχω. Retineo, detineo, 59.
Tenere. Imperare, regnare; Gr. κρατεῖν, 559.
Terrenus, ἐπίσθαρος. Infirmus, impotens, 65.
Testamentum. Societas, solatium, socius; Gr. διαθήκη, 154.
Testamentum. Fœdus, pactum; Gr. συνθήκη; 250, 261.
Teiras, τετράς. Quaternitas, quaternarius numerus, 15 et alibi.
Textus, εἰρημός. Series, 56.
Thelema, θέλημα. Voluntas, 57.
Thelema. Voluntas, Barbeliolarum Æon. Gr. θέλημα, 102, 107.
Thelema, θέλημα, θέλησις. Voluntas, 56, 57.
Thelema. Q. d. Volitio, Barbeliolarum Æon.; Gr. θέλησις, 108.
Thelatus, θελητός. Voluntas expeditas. Vicesimi noui Valentianorum Æonis nomen, 7.
Traducere. Convincere, in medium proferre, detegere, confutare; Gr. ἐλέγχειν, 291, 318, 319 et alibi.
Treductio. Detertio, patefactio, declaratio; Gr. ἐλέγχομαι, 175.
Treductus. Detectus, reprehensus; Gr. ἐλεγχόμενος, 179.
Tragedia, τραγωδία. Fabula, nugæ, insania, 20.
Transducere, παράγειν. Transducere sensum, παράγειν τὴν νοῦν, i. e. seducere mentem, 2.
Transflectio, παραποίησης. Falsitas, 45.
Transfigurare, μεταρμόζειν. Convertere, detorque, 52.
Transfigurare. Transmutare, transformare, 133 et alibi.
Transfigurari. Transformari, transferri, 55.
Transfigere, μεταπλάττειν. Transmutare, refringere, 56.
Transgredi. Transire. Transgredi per omnes actiones, transire per omnes actiones, omnes experiri, omnibus defungi, 105.
Transitorium. Per quod res transit, via, canalis, 296.
Transpositio, μετάθεσις. Translatio, 40.
Transverso, παρατρέπω. Detorqueo, 44.
Triacostas, τριακοντάς. Tricenarius numerus, 81 et alibi.
Trias, τριάς. Ternarius numerus, 82.
Tripartite, τριχῆ. Trifarium, 7.
Turbula. Procella, tempestas, 334.
- U
- Umbra**. Vide **Vacuitas**.
Ungula. Aromatis genus; Gr. ὄνυξ, 151.
Unigenitus. Vide **Monogenes**.
Unius, ἑνωσις. Unio, co. iunctio, 89.
Ut, pro **utpote**, 11.
Ut obvenerit, provenit, evenit. Fortuito, temere; Gr. ὡς ἐτυχς, 270 et alibi.
- V
- Vacue**, κενός. Vane, inaniter, 62.
Vacuitas, κένωμα. Vacuum. Spatium inane quod extra Pleromam hægebant Valentiani, quod etiam umbram, οὐκίδη dicebant; quod lucis expertus esset, 18 et alibi.
Vacuum. Vide **Vacuitas**.
Vacuus, κενός. Inanis, 62.
Vacuus, inutilis, vanus, inanis; Gr. κενός, 161, 222 et alibi.
Vaniloquium. Vanus sermo, nugæ, fabule, 144 et alibi.
Variis. Multifarium, alio et alio modo, ita ut verba diversis sensibus obnoxia esse possint; Gr. διαφόρως, 174.
Varietas. Versutia, vasfrities, 288. Hinc interdum **varis**, pro **vasra**, **subdola**.
Varius, ποικιλτός. Opere vario contextus, 89.
Velle, pro **vallē**, 248.
Verbum. Ratio; Gr. λόγος, 143.
Propter veracundiam, δι' αἰδῶ. Præ pudore, 37.
Vesatior, ἀσημότερος. Ignobilior, 26.
Veterinaria. Ars curandi veterinaria seu sarcinaria iumenta; Gr. κτηνιατρική, 165.
Viatica. Subsidia, auxilia, argumenta, 113, col.
Vigere. Adolescere, roborari, invalescere; Gr. ἀκμαΐειν, 336.
Violentium, pro **violentorum**, 249.
Vitrum, ὄαλος. Pro vitrum.
Vulsio. Surculus, ramus a trunco avulsus; Gr. ἀπόσπασμα, 188.
- Z
- Zelos**. Æmulatio. Gr. ζήλος, 108.
Zoe, Ζωή. Vita; ex Valentianorum usu sexti Æonis, Logi conjugio, nomen est. Frequens apud Irenæum.

INDEX

RERUM ET SENTENTIARUM

QUÆ

In Irenæi Operibus, Appendice et Dissertationibus præviis continentur.

Numerus Romanus paginarum notas significat inter uncas in prolegomenis positas; Arabicus Lectorem ad numeros crassiore vocat.

A

ΑΒΟΝ, cur non lepra, sicut Maria, percussus? 348.
ΑΒΕΛ. De Abele et Caino quid essentiebant Cæiani? LXXVI. In Abel iustorum persecutiones significata, prædicata a prophetis, in Christo perfecta, 276. Ejus sacrificium cur Deo acceptum, 250. Abelem iustum Deus Caino injusto subiecit, cur, 231.
ΑΒΡΑΗΑΜ a quibus philosophiam edoctus? per eum ad Palestinos sive Chanæanos, tum ad Ægyptios devenit: ipse rerum astronomicarum peritissimus fuit, xxii. Abraham aheque legalium observatione per fidem iustificatus, 246, 261. Ei, nec Christus, nec Christi Pater incognitus; a quo didicerat, 235. Ad Abraham et Moysem Filius Dei in forma humana locutus est, quem Judæi nescierunt, 256. Abraham verbi Dei præcepto fidelis, in quo, 252, 255. Verbo Dei libere obediens, amicus Dei factus est, 245. In Abraham homo verbum Dei sequi prædicat, quo-

modo, 255. Propter fidem suam per Christum servatus, 255. Ex tribus qui Abraham apparuerunt, unus fuit Filius Dei, quem adoravit, 255. Abraham propheta Christi incarnationem ac passionem in spiritu vidit, et gavisus est, 255, 255. Ejus exultatio ad nos manans, et in ipsum regressa; quomodo, *ibid.* Abraham cur a Deo circumcisio data, 246. Ejus circumcisio et abie circumcissionem fides, utriusque Testamenti figura, 261. Abraham semen per circumcissionem servatum, 198. Abraham credentium omnium pater, tam ex circumcissione, quam ex præputio, 255, 255, 256, 261. In ejus fidem Christus lapis angularis collegit utriusque Testamenti fides, 261. In Abraham præsignata fides nostra, 257, 258. Abraham et posteri ejus a salute exclusi, ex Marcione, 105. Refellit, 256. Abraham factas promissiones Christus implevit, quomodo, 255, 256. Earum effectum, iustorum animæ sortituræ in hac terra, quando et quomodo, ex Irenæo, 351, 352. Non Abraham tantum sed

et seminis ejus, fidelium scilicet, Christus Salvator et vindex, 276. Abraham, Moyses, prophetae Christusque ipse ex una substantia, quo sensu? 229. Gnostici contradicentes refelluntur, *ibid.*

Abraxas Basilidianorum, quid? 102.

Academicorum aperto nomine, quinam Platoniorum nomen sibi vindicaverunt, xxiii. Academicorum nomen sectatoribus Arsectiae relicto, xxiii.

Achaja Ecclesiae Romanae consentiebant in disciplina Paschalis, lxxxv. Achaje synodo contra Asiaticos quisnam praesuit? lxxxiv.

Achamoth, Enthymeseos superioris Sophiae nomen, 18. Varia ejus nomina, 25. Ogdoad appellata, 21, 186. Valentianorum mater, 21. Ejus sedes, 25. Achamoth a Pleromate submotae, formae, figurae et lucis expertis calamitas, 18. Huic essentiae, non scientiae formam primum indidit superior Christus; cur, *ibid.* Lumen, quod eam deseruerat, investigantem coercet Horos, 19. Hinc multiplex ejus perturbatio, *ibid.* Quibus Scripturae locis significata, ex Valentianis? 37, 39, 40. Ex his perturbationibus, materiam ex qua hic mundus conflatu est, essentiam ortam dicebant, *ibid.* Id suo quisque modo, nec gratis exponebant, 20. Commenta eorum deridet Irenaeus, 20, 21. Achamotha ex perturbationibus emergens, ad Christum rogandum convertitur, 21. Salvator angelis satellitibus stipulatus ad eam mittitur, *ibid.* Scientiae formam ab eo accipit, ac perturbationibus liberatur, 22. Haec in rerum omnium materiam transmittitur, *ibid.* Duplex ex his perturbationibus orta substantia, bona et mala, *ibid.* Ex metu et conversione, res anima praedita, 25, 160. Achamotha angelos Salvatoris comites inulta, partum spiritalem ad eorum imaginem edit, 22, 23, 160. Spiritale informare non potest; cur, 25. Partus ejus spiritalis in Demiurgum clam depositus, et per eum in hominem; quam ob rem, 27, 28? Achamoth ad animalis substantiae formationem se confert, 25. Ex ea Demiurgum format, partum spiritalem ad Salvatore profectas in lucem edit, *ibid.* Ad Aeonum honorem et imaginem omnia facit, *ibid.*, 161. Demiurgo ignota, *ibid.* Per hanc operatur Salvator, *ibid.*, 161. Invisibilis Patris imago est, *ibid.* Demiurgi erroris causa, 25. E medietatis loco in Pleroma ingressura, sponsum suum Salvatorem acceptura, quam ob? 32, 159. Ejus imago non sunt res creatae, 121. Achamotha fabula a Marco mago explicata, 68. Achamothae integra fabula Valentianorum propria, xxi. Achamoth cum ogdoadae sua, dii minores gentium, 155. Achamothae tota fabula, quomodo in Platoniorum de mundi anima placitis adumbrata, xl, et seqq. Ex Achamothae tristitia qui condidi potuerit angelus spiritalis, nodus hypothesis Valentianae solutus difficilis; saltem quo secetur, nihil ministrat philosophia Platonica, xliii. Undenam ergo solvi potest? *ibid.* et xliii.

Acuilus diaconus et martyr, Irenaei discipulus, Valentianum ab eo mittitur, lxxxiv.

Acinetos, Valentianorum Aeon, Logi et Zoes proles, 6. Ejus conjux, *ibid.* Unus ex decem Aeonibus a Logo genitus, xvii. Auiceti et Synchrases et copulatae nomina e Scripturis a Valentino quomodo corrasa, xxix.

Actiones omnes et cibos ex se indifferentes esse, Cynicorum et Valentianorum doctrina, 134. Actiones humanas non ex natura, sed ex sola hominum opinione bonas aut malas esse, Gnosticorum omnium principium, 29. Carporationum in primis, 104. Refellitur, 165. Omnes, etiam sceleratissimas, cuilibet in hac vita experientiae, ex istdem, cur? *ibid.* Flagitiosum dogma, Christi doctrinae et rationi repugnans, 165. Actionum mentis ordo et series, ex Irenaeo, 150. Actiones mentis, a mente aut a se invicem non re aut substantia differunt, sed modo et nomine, *ibid.*

Adam in paradiso versatum, quidpiam ab eo sumpsisse dicebant Valentianiani, 25. De Adami et Evae lapsu et instauratione, Ophitarum et Sethianorum deliria, 110, et seqq. Adamus primiformis homo a quo caeteri homines appellati, 220. Adam a Deo creatus, ut haberet quem suis ditaret beneficiis, 245. Christi typus a Paulo dictus, quo sensu? 219. Sub Adam testamentum a Deo datum, 191. Adam imbecillior, fortior vero Eva; in transgressione praecipii, quomodo haec digna venia fuit, ille minus? cur? 314. Adam aeternam salutem consecutus esse negant Tatianus et Continentes, 107. Quo Scripturae loco abutebanjur, 222. Refelluntur, *ibid.* Adamum a Christo praeter caeteris salutem consequi debuissse, quomodo probatur, 220, 221, 222. Nisi salutem consecutus est, adhuc in perditione est omnis homo, *ibid.* Mors non juste absorpta dicitur, *ibid.* Ejus salus est evacuatio mortis, *ibid.*

Adam statim post lapsum prenitens, quomodo? 221. Ob id venia dignus, 222. Adam cur a Deo statim post lapsum interrogatus? 221. Serpens vero minime, cur? 222. In

Adam proprie lata non est maledictio; sed in terram, 221. Et serpentem, *ibid.* Cur e paradiso expulsus, mortique factus obnoxius, 222. Adam per peccatum vita privatus, per incarnationem, victo rursus diabolo, eandem recuperavit? 222. Initium mortem factus, 220. Quae die Christus mortuus est, eadem et ipse per praevocationem, 320. In Adam percussus est omnis homo, 334. In Adam amissum quid, id in Christo recuperatum, 209. In Adam mortuos nos Christus vivificaturus venit, 506, 507, 512. Adamus Christo opponitur, quomodo? 220. Adami procreationi Christi generatio similis esse debuit, quare? 218. In secundo Adam usque ad mortem obedientes facti, eidem Deo Patri reconciliati sumus, quem in primo Adam offendimus, non obedientes ei, 513, 518, seqq.

Adamas, hominis perfecti Barbeliolarum nomen, 108.

Adonai quid significat, ex Irenaeo, 170 et not.

Adoptionis spiritum quinam accipiunt? 228. Adoptionis filiorum munus, incarnationis fructus, 212.

Adriano imperante late sparsa famosaque Valentini secta, xvi. Sub Adriani imperio haeresim suam confirmavit Epiphanius, juxta Theodoretum, quid inde? xlviii. Ab Adriano facta Antinoi apotheosis, quo sensu? xv. Ab Adriano bellum Judaeis, Barcocheba duce, rebellibus illatum, idemque cum bello a Justino memorato in Dialogo? xv.

Adulterium qui vult committere, adulter est, etiam si non consequatur effectus, fatente Basilide, 349.

Adventus Christi Domini duplex, 48. A prophetis praenuntiatus, 275, 274. In adventu secundo justus omnes et somno excitandi et in regnum a Christo constituendi, 289.

Aegyptii. Ad Aegyptio: per quem devenit philosophia, xxii. Aegyptiorum et Chaldaeorum discipulos sese agnoverunt, qui primi et philosophis Graecis de rebus coelestibus disseruerunt, xxii. Aegyptiorum quoniam doctrina de rerum principiis? haec antiquissima, juxta Jamblicum xxv. Cum Valentianorum hypothese optime et per omnia congruens, xxvi, et seqq. Aegyptiis Platonici cur praeter ceteris commendati? xxiii. Aegyptiorum sapientia ante Ptolemaeum Hierophantis et Aegyptiaco idiomate concredita, jussu ejus et cura, cum sacris Judaeorum libris in Graecum conversa est, cur? xxiii. Ab Aegyptiaca, Chaldaica, Pythagorica, seu iis omnibus permista Platonica theologia rudiora saltem suppeditata Valentianis Pleromatis inaeamenta, xxv, et seqq. Aegyptii de Horo quid fingebant et quomodo ab his depictus, xxx. Ab Aegyptiis metempsychosis primum excogitata, ad Graeco postea transit, xxii. In Aegypto Valentianae haeresis orta diu antequam Roma nota esset, xiv, xv, xvi. Aegyptiorum spoliatio, cujus typus fuit? 267, et seqq. Ab Aegyptiis juste abantim quod Hebraeis pro laboris pretio debitum erat quomodo probatur, 267. Quas Aegyptii in Hebraeorum egressu olim acceperunt plagas, easdem gentes accipiunt in Apocalypsi, 268. Sicut per Aegyptiorum Israelite, ita et nos per Judaeorum cecitatem, salutem accepimus, 269. Egressus Hebraeorum ex Aegypto, Ecclesiae egressus ex gentibus quomodo typus? 268.

Aenos, Valentianorum Aeon, hominis et Ecclesiae proles, 7, xvii. Nomen ejus et proprietates unde hausero Valentianiani? xxix, xxx.

Aeones. Aeonum Valentianorum ortus, conjugationes et nomina recensentur, 5 et seqq., 3-5, et seqq., xvii. Tringenta sunt, 7. Numeri hujus mysteria et figurae, secundum Valentianianos, 7. Aeones suos quotuplici nomine nuncupant Gnostici, 228. Eorum primigena tetras postremae tetradis, nec non caeterum radix, quomodo? xvii. Aeones Valentianorum, masculo-feminae, 6. In gloria Patris emittuntur, 6. Octo priores, paternae gloriae illustranda causa, aios eunt, 6. Eorum mysteria et figurae, 14 seqq. Taciti et ignoti, 7 et not. Omnes, praeter Num, magnitudinem Proprietatis ignorant, 7, 8. Ne cognoscant prohibet Sige, *ibid.* Undenam cognoscendi Patris aeterni, xviii. Aeonum superiorum forma inferioribus ignota, 67. Aeones quid docuit Christus, juxta Valentianianos? 211. Omnes a Spiritu sancto exaequali, 12. Ad producendum Jesum simul conspirant, 12. Ad eorum honorem et imaginem omnia facit Achamoth, 21. Angeli et archangeli a Demiurgo conditi, eorum imagines, 21. Ab Aeonibus deo derivasse Virtutem illam, quae praeter meritum defecti, negabat Secundus, in eo a Ptolemaicis et Valentino discrepans, cur? xviii. Aeones perturbati nepotes, Valentianiani, 141, 142. Aeonum basilidis ortus et nomina, 111. Aeones sub alegorica litterarum et syllabarum farragine a Marco mago traditi, 65 seqq. Aeonum prima et secunda quaternitas, decas et duodecas, quibus Moysis locis adumbratae, ex Marcosis, 87, 88, 89. Triceptarius numerus in homine adumbratus, ex Marcosis, quomodo, 87. Quibus Moysis locis significatus, ex iisdem, 89.

90. *Æonum* emissiones, a Valentinianis gratis excogitatae, 135. *Æonum* emissionis et numeri ratio nulla reddi potest, 136, seqq. 138, seqq. Triginta esse non possunt; cur, 128, s. q. Per Christum aetatis anno 30, baptismum non significantur, 146. *Æonum* dodecadis typum non esse duodecim apostolos, 145 et seqq. *Æones* conjugati disjungi ab invicem non possunt, 129. *Æones* feminæ masculorum affectiones et virtutes sunt, non substantiæ aut personæ ab his diversæ, 128, xxx. Inter *Æones* annumerari non possunt, 124, seq. *Æon* unusquisque cur a Valentinianis masculo-femina dictus, xxxiv. *Æones* quatuor, totidem syzygiarum capita, quo sensu ab Irenæo masculo-feminæ dicti, xxviii. *Æones* non plus quam quindecim stricte loquendo, vel ad summum decem et novem esse possunt, xxxiv. Ad *Æonum* imaginem conditi non fuerunt res creatæ, cur? 124 et seqq. *Æon* passioni obnoxius esse non potuit, 141, seq. Et Patris inquisitio passionis causa esse non potuit, 141. *Æones* omnes a labe ignorantie immunes, aut universum *Pleroma* eidem obnoxium, 138, seq. *Æones* Valentiniani, unde hausti? 133. *Æones* Simoniiani, et octo priores Valentiniani et Platoniorum lacunis educti, liv, lv. *Æonibus* 30 quatuor in *Pleromate* extra emissio, non seriem adjunctos undenam hauserunt Valentiniani, xxx. *Æonum* duodecim Valentinianorum, imaginis dii duodecim ethnicorum, 136, 2. Nomina illorum minus congruentia quam duodecim deorum ethnicorum, 136. Sunt ipsi dii majores gentilium, 113. *Æon* qui erravit, fabricationis mundi causa juxta Gnosticos quosdam, 224. *Æones* decem a Verbo et Vita emisi, ex totidem vocibus Christi proprietates in Scripturis significantibus, a Valentino quomodo confati? xxx. *Æones* duodecim ab homine et Ecclesia emissi, ex totidem Spiritus sancti proprietatibus ac donis in Scriptura memoratis fabricati, xxx. De *Æonibus* inferioribus dicta quæcumque linguat Valentiniani, totidem semina partim ex Scripturis et traditione misere dissecta, partim ex Platonice dogmatibus collecta ac pessime, consueta, xxx, seq. xl. *Æonibus* deorum nomen licet a Valentinianis tributum, il tamen non totidem naturæ divinæ, aut unius et ejusdem naturæ personæ ab ipsis habiti, xxxi, xxxii, xxxiv. Quid ergo intelligebant? *ibid.* et seqq. Colorbasi et Epiphaniis sententia, xxxv. *Æones* ita unitos emittenti esse, ut soli radios, pauci tantum e Valentinianis existimaverunt, xxxviii. *Æones* omnes, præter Nun, natura inferiorum Patre et totidem ab ipso personæ distinctæ, xxxviii et seqq. Ipsissimos fuisse Platoniorum archangelos, imo et totum *Pleroma* spirituale, ab intelligibili Platoni mundo, ut exemplum ab archetypo, manasse, xxxviii, xl.

Æram vulgarem quot annis anteverit natalis Christi? xv.

Ætas Christi, pene 50 annorum, cum docendi manus suscepti, juxta Irenæum, 147, 148. *Ætas* omnis a Christo sanctificata; quomodo? 147, seq. *Ætates* hominum, quinque, 147, 152. *Ætas* juvenilis a tricesimo anno incipit, ex Irenæo, 148. *Ætas* senilis a quadagesimo anno incipit, ex eodem, 148.

Æternus Lugdunensis ep. a Gregorio M. Gesta et Scripta S. Irenæi petit, cu.

Æthiopsia uxor a Moysæ ducta, cujus rei typus? 237. *Aethiops* separari non potest ab eo cuius est, 141.

Affectiones et passiones hominum, dum cogitant, Deo perperam tribuunt Valentiniani, 130, 131, 132, 157, 158.

Agape, Valentinianorum *Æon*, Matrici conjux, heminis et Ecclesiae proles, xvii.

AGAPE, mulier Marci Memphitani in Hispaniis discipula, li.

AGATHOZONI eundem una Valentinii inscripta epistola, xvi, 353.

Ageratos, Valentinianorum *Æon*, Logi et Zoes proles, 6, xvii. Ejus conjux, *ibid.* Nomen ejus et proprietates unde mutuati sunt Valentiniani? xxx.

Agnitio vera quæ, et quinam ejus characteres? 272, et not.

AGRIPPA Castor, primus omnium qui Basilidis errores confutavit, lx.

ALCIBIADIS duce Cataphryges quomodo exorti, et quomodo? lxxix.

ALCIBIADI (S.) martyri persuasere Lugdunenses martyres mutare durum vivendi genus; cur? lxxix.

ALCIMOVS ex ore celebris Ammonii perpurgatam iterum ab eo Platonice philosophiam hausit, xxiii.

Alcitha Valentinianorum *Æon*, Nu conjux, 6. A Bytho et Sige enisus, 5, xvii.

ALEXANDER papa, Evaristi successor, 176.

ALEXANDER I. libycus, unus e philosophis antiquis quorum

libros circumferebant Gnostici, xxii.

ALEXANDRIA, uxor Carpocratis, Epiphaniis mater, gente Cephalensis, xvii, lxii.

Alexandriæ scholam a se institutam Ptolemæus Philadelphus reddidit toto orbe percelebrem, xxii. Alexandriam sub Ptolemæo Philadelpho confluit variorum gentium philosophi, cur? xxiii. In eam inducit Potamon novum philosophandi genus, xxiii. Sectarum ejus nomen, xxiii.

Alexandrina Ecclesia Romanæ consentiebat in disciplina Paschatis, lxxxv.

ALLOGENES, unus e philosophis antiquis quorum revelationes Gnostici palam ostendebant, xxii.

Alpes. Trans Alpes serius religio Dei suscepta, lxxxii.

Altare. Ad altare Deus indesinenter vult offerri sacrificia, nobis, non sibi profutura, 251, 252. Altare in cœlis est ad preces et oblationes recipiendas, *ibid.*

Ambiguitates verborum studio exquisitæ, Joanni Baptistæ ab Heraclide affectæ, 364. Ambiguitas questionum quomodo solvenda? 126.

Ambitio Valentino ut et multis aliis hæreticis ruina occasio fuit, xvi.

ANAKLI et Platonis reges tres, tria forsitan a Valentinianis assignata *Pleromatis* principia, xxvii.

Amida, caput Mesopotamiæ proprie dictæ, lxxxv.

AMMONIUS ex philosopho illustris factus Christianus, inordinato Platonice philosophiæ amore ductus, Christianæ religioni exitio fuit. xxiv. Sacræ Platonice successionis caput dictus, restauratæ Platonis Academiæ multum splendoris addidit, xxii. Ex ejus schola quot celebres viri prodierunt? xxiii. Ammonius Neroni et Vespasiano synchronus, e schola Alexandrina sibi comparavit nomen, xxiii.

AMON, ab Ægyptiis vocatum Principium solo Monopatore Deo inferius, xxvi.

Amor Dei sincerus, libertatis evangelicæ character, 247. Amor Dei, justitia legis, 246.

Amplitudo Romanæ Ecclesiæ. Ab amplitudine Romanæ Ecclesiæ petita argumenta, quibus ratiunculis infirmare conatur Græbius, et quomodo ex Augustino refellitur? cxix et seqq.

ANACLETUS, Lini successor, 176.

ANAXAGORAS, unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematis mutuati sunt, xxii. Dicitur atheus et irreligiosus, 153. Ejus principia, 133. Ex subiecta materia omnia fuisse condita docuit, 133. Seminis spiritalis Valentinianorum auctor, 133.

ANAXILAVS quis ab Irenæo memoratus? 60.

ANAXIMANDER, unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematis mutuati sunt, xxi. Ejus principia, 133.

Angeli superiores ac Deo proprios, Dii vocati cur a Platonice vocati? xl. Angeli immediate post archangelos positi, juxta Jamblichum, xl. Angeli mundani archangelis iidem mundanis subiciebantur, juxta Platonice, xliii. De angelis et archangelis, Triade nescio qua mystica, aliisque sexcentis Platoni incognitis, quam subtiliter deinceps discipuli, recentiores disputarunt lxxv. In angelicum ordinem animæ quædam per deorum benignitatem evehebantur, juxta Jamblichum, quid inde? xlv. Angeli primis tantum et summis *Æonibus* a Simone et aliis Gnosticorum principibus immediate subiecti, quid inde? xxxviii. Angelorum ordo multiplex, juxta Valentinianos et Gnosticos, xxxviii; alii priores, intra *Pleroma* degentes, et *Æones* vocati; alii inferiores extra *Pleroma*, Salvatori satellites destinati; utrumque etiam ordo multiplex, varia officia et veluti præfecturæ, xxxix. De angelorum prævaricatorum casu et superbia a se auditis in Christianorum scholis, Valentiniani in nova sua eudenda hypothesis quomodo abusi sunt? xxxi, xxxii. Angeli et archangeli a Demiurgo Valentinianorum creati, iidem ac angeli seu dii mundani Platonice, xliii.

Angeli, Jesu Valentinianorum satellites, 13. Ad eorum intuitum partem spiritalem edit Achamoth, 22, 23. Iumina dicuntur, 24, 143. Angeli inferiores, superiorum *Pleromatis* ministri, juxta Valentinianos, xxxix. Angeli Salvatoris Valentinianorum, informes et imperfecti; cur? 142. Ad eorum imaginem concepti non potuit spiritale semen Valentinianorum, 142. Angelorum *Pleromatis* imago non sunt res creatæ, 124. Angelis mundi creandi ac regendi munus ut imponerent tum philosophi tum Gnostici, quodnam utriusque fuit commune principium? xliii. Angelorum opificum mentibus a Patre supremo cur insculptæ rerum omnium idæ ac formæ, juxta Platonem? xliii. Angeli cur a veteribus Gnosticis omnibus ut mundi auctores, sic malorum omnium opifices statuti?

XXXI. Ab angelis factum esse mundum Simon magus primus dixit, 90, 126. Eadem Saturnini sententia, 100. Menandri, 100. Basilidis, 102. Carpocratis, 103. Angeli prophetiarum auctores, juxta eosdem, 99, 101, 102. Angelorum mundi fabricatorum princeps, Judaeorum Deus veteris Legis auctor, ex Basilide, 101, 102. Angelis mundi creandi ac regendi munus revera impositum Valentiniānis, unde erulit? XLIII. Iis homines formidandi, ex Valentino; cur? 353. Angeli, septem caeli a Valentianorum Demiurgo conditi dicuntur, 24. Angeli ipse Demiurgus, 24. Angeli et archangeli, imagines Aeonum a Demiurgo facti, 24. Per angelos aut virtutes a Deo separatas conditus non fuit mundus, 98, 236, 316 et seqq. Inscio aut nolente Deo mundum creare non potuerunt, 117. Nec hominem, 253. Iis non indiguit Deus; cur? 98, 236. Angelorum et animarum humanarum substantiam natura sua immortalē esse, perspicue docuit Irenaeus, cum seqq., 297. Angeli primum Deum ignorare non potuerunt; cur? 122. Quo nomine Filio et Spiritui sancto serviunt? CXXXII, 183, 256. Ipsi revelatur Pater a Filio Dei, 163. Angeli et homines, cur tales qui transgredi possent, a Deo creati? 282, 283. Ex angelis et hominibus cur quidam a Deo defecerint, quidam subjecti perseveraverint; quaestio Deo dimittenda, 158, seqq. Angelos transgressores in terram delapsos in iudicium, 246, veterum quorundam sententia, 246 et not. Angelos ex subtiliori materia concretos esse sentire videtur Irenaeus, cum seqq. Apostatas cum mulieribus stupri consuetudinem habuisse, Irenaei et aliorum quorundam veterum Patrum sententia, cum, 246, not., 279. Idem opinatus est Heraclion, 374. Angelorum ruinā quānam occasio fuerit? CXXX. Ad angelos stupratores et ad homines ab iis corruptos Henochum veluti prophetam et ministrum a Deo missum fuisse credidit Irenaeus, 246, et not. Noe in divinā legationis munere Henochi successisse credidit Tertullianus, 216, not. Angelos bonos ab Ecclesia nunquam ad virtutem miraculorum edendam invocatos fuisse, quam male ex Irenaeo Grabtus inferat! CLVI, seqq. Angelorum multitudo laudem Deo, nascente Christo, canentium, Christi natī Salvatoris argumentum, 188. Hos ab Ogdoade venisse et Christi superioris descensionem manifestasse Valentiniāni mentuntur, 186. Refutantur, 186. Angeli, nascente Christo, unum Deum caelestium et terrestrium factorem glorificaverunt, apud Lucam, 187. Christo Deo et homini testimonium reddunt, 235. Angeli a Synesio in Hymnis Aeonēs vocati, quo sensu XXXIX.

Angulneti undenam dicti Gnostici quidam? Ad a Sethianis distincti? LXXIV. Eorum commenta, et unde petita? *ibid.* et seqq.

ANICETUS papa, Pii successor, 176. Anicetus, Pius, Hyginus, Telephorus, et Sixtus cum Asiaticis, licet de Paschate a se dissidentibus, unitatem et pacem servarunt, 341. Aniceti cum Polycarpo circa Paschas celebrationem controversia unitatem non scidit, 341. Morem suum apostolicis uterque acceptum referebat, *ibid.* Anicetus Polycarpo in Ecclesia consecrandi munus honoris causa concessit, in unitatis et pacis signum, 341. Et quidem praesente se, *ibid.*, not. Sub Aniceto diem obiit Valentinus, XIV, XVI.

ANIMA. Animas humanas ex subtilissima materia concretas esse sensit Irenaeus, CLXI, 143, 168, et not. Natura sua tamen immortales esse perspicue docet, CLIII, seqq., CLXI, 168, seqq., 209, 300, 301. Vide *Angeli*. An corporeum quemdam characterem et figuram post suam a corpore separationem servant? CLXI, 168 et not. Dei beneficio et voluntate immortales esse, quo sensu Irenaeus et alii Patres interdum asseruerint? CLIV, seqq. 169 et not. Eas animas quae Spiritum S. in baptismo non acceperint, tandem aliquando penitus interituras, impium Dodwelli commentum, cum seqq. Irenaeum dum sibi conciliare studet Dodwellus, vertendo aperte corrumpit, CLIV. Animam resurgere quo sensu dixit Irenaeus? 251 not. Animae immortalitas ab Heraclione negata, 373. Animae non ipsa vi substantiae suae salvae sunt; cur? 159, 160. Animae vim corpus remoratur, 167 seqq. Animas iustorum statim post suam a corpore discessum Dei conspectu frui, errans negat Irenaeus; cur? CLXI, seqq., 330 et seqq. Tres earum stationes distinguit, CLXI, seqq., 331. Non omnium eadem sors et sedes, CLXII, 337. Martyrum animas, singulari praerogativa, in caelum statim recipi existimat, CLXII, 372. Anima sola consequitur salutem; corpus excluditur ex Basilide, 101, 102. De anima post dissolutionem corporis quid sentiebant Gnostici, carnis resurrectionem negantes? 330. Animabus corpora sua restituerunt, omnesque prout in peccatis aut recte factis obierint, talia in resur-

rectione induent, 345. Sola animae immortalē vitam aeternam largientem Patrem, non autem corporibus, quidam fingentes, quomodo refelluntur? 297, 316 seqq. Animas in alia atque alia transfundi corpora, ex quo Apostoli loco eruebat Basilides? 330. Animas a corporibus in corpora migrare, absurdum dogma rationi et fidei adversum, 167 seqq. An Plato primus hujus auctor? 167, not. Eas oblivionis poculo potari, absurde finxit, *ibid.* Animae motus et operationes ab ea non distinguuntur secundum substantiam, 160. Anima pars hominis esse potest, homo nequaquam, 299. Anima sola, et caro sola, et spiritus solus non hominem constituunt perfectum, sed tria haec simul unita, 299 et not., 300. Quo sensu? not. CLX, seqq. Animae si deest Spiritus sanctus, animalis vere homo est et imperfectus, Dei imaginem tantum, non vero similitudinem habens, *ibid.* Anima in homine media inter carnem et Spiritum sanctum, alterutri consentiens vel erigitur, vel in terram proruit, 302. De anima duplice quānam Platoniceum dogmata? LXXII. Animae mundanae heroibus subiciebantur, juxta Platonicos, XLIII. Animam humanam in duas partes factam, animale unam, alteram spiritualem, non nisi post Platonicos fixerunt Valentiniāni, XLIV. Animae utriusque, superioris et animalis, sors diversa juxta Valentiniānos, itaque nec Platonice ignotum, XLV. Anima multiplex juxta Isidorum haereticum; quo sensu? 351. Animae, quaedam natura bonae, quaedam natura malae, ex Valentiniānis, 55. Animarum justarum, quae post mortem sedes, ex Valentiniānis? 52, 159, 160. Animae appendices, quid ex Valentino? 353. Animae a Pleromate exclusae, ex Valentiniānis; cur? 52, 159, 160. Animae, ex principis Valentiniānorum, totae in medietatem cedere debent, nulla pars in Pleroma, 160. Animae spiritali-seminae Achromothae insperae, ceteris meliores, et Demiurgo chariores, ex Valentiniānis, 55, 143. Refelluntur, 145 seqq. In prophetas, sacerdotes et reges a Demiurgo constitutae, 33, 54, 143. Absurdum dogma, 143 seqq. Anima quāvis Jesu anima melior et praestantior esse potest, ex Carpocratiānis, quomodo? 103 seqq. Castigatur haec insania, 165 seqq.

Animale cur ab Apostolo spiritali praeponeitur? 306. Animalis spiritali-que per quae efficitur homo? 299, not., 306. Animalia munda et immunda, in lege quid significant? 501, 502. Animale essentiam, seu animas omnes ex Achromothae metu et conversione ortum accepisse dicebant Valentiniāni, 19, 23, 23, 160. Ad hujus essentiae formationem se confert, *ibid.* Ex ea Demiurgus formatur, *ibid.* Animale esse Demiurgum, Valentiniānos vero spirituales, abhorret a ratione, 142, 160 seqq., 162, 165. Animalia eo abeunt, ex Valentiniānis, quocumque se inflexerint, 28. Animalia dicta a Valentiniānis dextra, 23.

ANNA prophetissa, Achromothae figura, ex Valentiniānis, 40.

ANNI, mensium et dierum divisio ad Pleromatis divisionem non quadrat, 152 seqq. Annus, cur ex 365 diebus constet, ex Basilide? 101. Annus Domini acceptabilis, de quo Isaias, quid? 147.

ANTHEMUSIA, Mesopotamiae latius acceptae portio, LXXXV.

ANTHROPOS, Propatoris nomen, ex Colorbasais, 59. Anthropos, Valentianorum Aeon, Nu proles, 6, xvii. Anthropos et Ecclesiae duodecim Aeonēs emittunt, 6. Eorum nomina, 6. Ab Anthrope et Ecclesia, Logo et Zoe virtutes emanatas generasse Jesum Marposii asserbant, quo modo? xxxix, 77. Anthropi veluti nepotem Salvatorem esse quidam e Valentiniānis volebant; cur? xxxix. Anthropi locum in incarnatione Altissimi virtutem adimplet Marcosii asserbant, xxxix, 77.

Anthropiani haeretici, 59, not.

ANTICHRISTUS quibus signis dignoscendus? 320. Antichristi diaboli organi iniquitas, superbia, ambitio, quae? 322. Sedes ejus, Christo teste, 322. Potestas, bella, praestigia, juxta Danielem, 322, 323, et Apostolum, causam adventus ejus significantem, *ibid.* Impletas, *ibid.* Furor, et tyrannidis duratio, *ibid.* et not., 330. In Antichristum concurret omnis superiorum aetatum iniquitas et virtus apostatica, cur? 327. Ea diluvio, et deinceps in Anania, Azariae, et Misaelis persecutione, quomodo praegravata? 327, 328. Sub Antichristo apostasia pristinae infidelitatis et iniquitatis poena erit, 326. Ejus adventus a Joanne quomodo significatus? 326 et seqq. Non virtute divina, sed magica operatione operabitur signa, *ibid.* Tribulatio haec iustis necessaria, 327. Per Antichristum Romani imperii dissolutio ac divisio, 323, 324. Antichristi nomen cur a Spiritu sancto non fuerit expressum? 330. Circa Antichristi nomen quidam erraverunt; cur? 328. Alii aliis minus excusabiles, 329. Pluribus nominibus nome-

rus ejus conuenit, 329, 330. Ea tamen non temere conicienda, 329, 330. Quis nominis ejus numerus? 327, 328 et not., 339. Antichristum uenit Christus conuicaturus, 223. Post Antichristi aduentum implenda esse prophetarum testimonia de felicitate terrena sanctorum post resurrectionem, quomodo probat Irenaeus? 333 et seqq. Antichristus est qui Christum diuidit a Jesu, 306.

ΑΝΤΙΟΧΟΙ apotheosis ab Adriano facta, quo anno? xv.

Antiocheni. Ad Antiochenos synodalis apostolorum epistola, praeratum eorumdem de Deo uno fidei monumentum, 199. Nullibi praeterquam Antiochia sub Axiomico, Tertulliani tempore, uigebat Valentianismus purus, xlvii. Antiochia quamquam de Paschate celebrando obtinuit disciplina usque ad concilium Nicaenam? lxxxv.

ΑΝΤΙΡΑΝΟΣ ab Irenaeo memoratus, quis? 155 et not. Ejus doctrina, *ibid.*

ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ imp. Inter Antonini mortem et Eleutherii pontificatum quot anni interessere? Tertullianus hac in re gravis anachronismi reus, xiv.

ΑΠΑΤΟΡ, Demurgi Valentianorum nomen, 24.

Apocalypsis, a Joanne quo tempore scripta? 350. In Apocalypsi, a Joanne quomodo explicatur Danielis propheta de mundi fine, 325. Apocalypsis ab Irenaeo explicata quo sensu Hieronymus tradit? cvi.

Apostoli ab eodem Deo missi ac prophetae, 379. Apostoli omnes a Filio electi, a Patre edocti, 199 et not. Patrem et Filium ignorare non potuerunt; quare? 199. Apostolis omnibus nota fuit ueritas, 199, 200 seq. Solam ueritatem ad docere potuerunt, 179. Sola apostolorum doctrina, uera est agnitio, 272 et not. Manifesta est, firma, una et eadem, ac sine dolo: non ita de Valentianis, 199, 202, 203. Apostoli diuino Spiritu prius afflati, quam praedicatoris facti, 174. His non assentire quantum crimen! 174. Duodecastyrium firmamentum appellati, cur? 258, not. Duodecim rami propullulantes ex grano sinapeo Christo, gentibus quasi uolucibus caeli tegmen praebere, 347. Apostoli doctrinam ad audientium opiniones non accommodabant, 190, 193, 196, 198, 199. Apostoli Deum nullum alium agnouerunt, praeter unum Deum et Patrem, mundi conditorem, et utriusque Testamenti auctorem, 195, 196, 198, 199, 204, 228, 260, 322. Ab his non uisi Deus uerus, Pater Domini nostri, appellatus Deus, 523. Eorum doctrina de Deo uno et omnium creatore non a. egorice sumenda, 198.

Apostoli et fideles omnes eandem cum Abraham fidem sortiti, secuti sunt et ipsi Verbum Dei, 255. Ab apostolis unus tantum Deus, unusque Christus Dei Filius nobis traditus, 174. Christum Filium Dei hominibus annuntiauit alterum Deum non inferebant, 194, 196. Eorum doctrina de Christo Jesu quae, et quibus annuntiata? 193, 194. Filium Dei unigenitum, Verbum Patri incarnatum, Jesum Christum unum et eundem confitentur, 193, 208, 218. Cur tam facile persuadeabunt Jesum crucifixum esse Christum Dei Filium a Scripturis praenuntiatum? 260. Facilius ad Christi fidem conuerterunt quos jam instituerunt prophetae, 260. Difficilius et maiori cum labore gentes; cur? 260. Qui per apostolos ad Filii sui nuptias Deus uos uocauit, idem olim ad eas uocabat per prophetas, 579 et seqq.

Apostoli fidem et symbolam Ecclesiae tradiderunt, 48 et not. Ab apostolis et prophetis accepta Ecclesiae catholicae doctrina et fides, una, sibi quae semper et ubique constans, 222. Sola uera ac uivifica, 175. Per eos dispositio nostrae salutis cognita, *ibid.* Ab apostolis firmum habet initium Ecclesiae; inde eadem semper doctrina perseuerans, 196. Ab his fundata et ordinata Ecclesiae certissimus character, successio episcoporum, cxvii. Gravior hic male consulti causae suae, *ibid.* Ab apostolis quatuor Judaeorum millia una die baptizata fuisse, undenam sumpsit Irenaeus? 260, not. Ab apostolis traditum esset Ecclesiae Deo sacrificium ipi universo mundo, quodnam, et cur? 219.

Ab apostolis plura et quidem maximi momenti demata uiva tantum uoce tradita, 175, not. Apostoli tradebant episcopis, quos instituebant, quaecumque scitu necessaria erant; cur? 175. Apostolorum traditio ab eorum scriptis distincta, juxta Irenaeum, cxii. Hic obiter mala fides Gallias castigatur, *ibid.* Plura apostolorum successoribus adherendum, a malis uero pastoribus recedendum, 262, quinam hi? 263. Ab apostolis nullus unquam praefectus fuisse singulares episcopos iis Ecclesiis quas ipsi fundarunt, quomodo ex Irenaeo refellitur? cxvii. Apostolicae successiois ordo legitimus in sola Romana Ecclesia occurrit, cxv. Veritatem ergo et apostolicam traditionem extra eandem frustra quaeritis, *ibid.* et seq. Apostolorum pars, promissa a Christo iis qui, omnibus relictis, secuti fuerint eum,

242. Ab apostolis quibuscum familiariter uixerat Polycarpus, diem celebrandi Paschatis tenebat, 541. Ab apostolis praecipua quaedam iudicia ob infirmitatem, ad uitandum pejus, 245. Permissa legalia Iudaeis oeconomiae causa, 199 et not. Quomodo citata Scriptura; an juxta fontem Hebraicum, an juxta uersionem Septuaginta? 216, not.

Apostolis ipsis prudentiores se putabant haeretici, 198. Apostolorum aeo altas jam radices egerat Gnosticorum haeresis, xx. Il forsan quos respicit Apostolus ad Timotheum scribens, *ibid.* Ad apostolorum aeuum propius accessit Valentianiana haeresis, xvi. Apostolorum fides de Christo Jesu Domino nostro, Valentianorum doctrinae aperte contraria, 204. Apostolorum doctrina Valentianis opposita, 227 et 228. Apostolos duodecim, typum non esse Aeonum duodecim, 143 et seq.

Apostolus. Vide *Paulus*.

Appendices animae, quid ex Valentinis? 335.

ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΣ ex ore celebris Amonii, purpuratam iterum ab eo Platoniam philosophiam hausit, xxii.

Aqua, rerum omnium principium, ex Thalete Milesio, 153. Ad aquas et uini commistionem in calice Irenaeus quomodo alludit, 270, 295, 294.

Aquarii. Vide *Hydroparastatae*.

ΑΡΧΗ male interpretatus est locum Isaiae de Virginitate partu, 215. Ejus uersionis qua occasione meminit Irenaeus? xxi.

Arbitrii libertate et ratione, hominem Deo similem esse, crediderunt Irenaeus et ex antiquis non pauci, 251 et not.

ΑΡΧΕΣ sectatoribus relictam Academicorum comen, xxiii.

Archangeli secundum deorum gradum obtinebant, juxta Jamblichum, xl. Archangeli mundani diis itidem mundanis subiciebantur, juxta Platonicos, xxii. Archangeli primis tantum et summis Aeonibus a Simone et aliis Gnosticorum principibus immediate subjecti: quid inde? xxxviii. Archangelus quartus, Paradise secundum Valentianianos, 25.

ΑΡΧΕΛΑΟΣ. Ab Archelao philosopho quemnam errorem hausit Simon Magus, xvi.

Archontes quinam juxta Jamblichum? Eorum ordo duplex, alii superiores, inferiores alii, juxta eundem, xliii.

ΑΡΧΥΤΑΣ senior, Pythagoricus philosophus a quo institutus Plato, xxii.

Αρειανensis concilii decretum ut episcopo peregrino locus sacrificandi detur, 541, not.

Argumenta haeticorum a numeris, litteris et syllabis Graecis petita, uana, 149 seqq., 155, 158. Hac ad rationem exigentia, non e contrario, 155.

ΑΡΜΑΝΙΟΣ, Deus malorum opifex juxta Zoroastrum magum, xxx. Is e tenebris et ignorantia genitus, diis malis or. um dedit, juxta eundem, xlii.

Αριστοτελης historia, an uera? 315, not. Aristoteles historiam quibusnam placuit uouis ornare miraculis? cx.

Αριστοτελης Platonis sententiam de diuina mentis ideis perperam explicans, quomodo a discipulis ejus vindicatus? xxxiii. Sententiam suam de demonibus omnes homines statim induto corpore cumitantibus, undenam sumpsit? 352.

Aristotelici questionibus subtilioribus gaudent, 154.

Ασπενσιο Christi a prophetis quomodo praenuntiata? 274.

Ascodrobi fidemne ac Ascodrutae? lii.

Ascodrutae, Ascodrutae, quemnam haeticorum secta, juxta Tertullianum? an fidem sint cum Ascodrobis, incertum, lii.

Asia. In Asia quinam orti motus Marci Aurelii tempore? lxxix. Ea de re consulti Lugdunenses et Viennenses, *ibid.*

Asianae inter et Romanam Ecclesiam de Paschate celebrando, quemnam orta controversia? lxxxv et seqq. Asiani quibus nitebantur momentis in tuenda sua de Paschate sententia? lxxxv, lxxxvi. Asiani in disciplina Paschatis Seleucidis Ecclesiam consentiebant, lxxxv. Aduersus Asiaticos quemnam coactae synodi, et quinam praefuerunt? lxxxiii, lxxxiv, lxxxvi. Asia totius Ecclesiae, imo et aliae unitatis a Romana in disciplina Paschatis dissentientes, an a Victore excommunicatae, lxxxvi. Asianorum episcoporum concilium a Polycrate Ephesino cogitur, cur? lxxxvi. Asiae plures Ecclesiae quae Victori papa acriter restiterant, ad communes Ecclesiarum ritus redierunt, lxxxv. Asiaticae Ecclesiae, testes apostolicae fidei a Polycrate transmissae, 177. Ad Ecclesiam Asiae et Phrygiae legatio cuiusnam demandata? lxxx, lxxxii. Per Asiae provincias a quibus propagata Valentianiana haeresis? xiv.

AMANI diaconi uxor a Marco mago constuprata, LI.
 Astronomicarum rerum peritissimus Abraham, XXII.
 Atomus et vacuum, prima rerum principia ex Democrito
 ut Epicuro, 155.
 ATTALO quidam de sancto Alcibiade a Deo revelatum?
 LXXXI.
 Attici quaedam Socrati significata fuisse comitante
 eum demone dicebant, laidoro haeretico teste, 352.
 Audacia et irreverentia Caini erga Deum, malum fuit
 fratricidio pejus, 221.
 AURELIO Antonini filio imperante persecutio quinta
 agitata, LXXXIII. Sub M. Aurelio Ecclesia motibus inte-
 stinis, ob animorum disensionem, quassata, quomodo?
 et unde nata discordia? LXXXIX.
 Autophyes, Valentinianorum Aeon, Logi et Zoes proles,
 6. XVII. Ejus conjux, *ibid.* Eorum nomina e Scripturis a
 Va'entino quomodo corrasa? XXIX.
 AVARITIA. De avaritia possessione nostrae omnes,
 cum ethnici essemus, aliquo sensu acquisitae, aut ab in-
 quis parentibus ethnici perceptae; quid inde contra
 Gnosticos cavillantes de Aegyptiorum ab Hebraeis jubente
 Deo facta spoliatio? 267.
 AXIONICUS solus, Tertulliani aetate, regularum Valenti-
 ni integerrimus custos, XXXIV. Sub Axionico vigeat
 adhuc tempore Tertulliani Valentinianismus purus, XLVII.

B

BACCHANALIA. Vide *Eleusinia*.
 BACCIVLUS. Achaiae synodo contra Astaticos praefuit,
 LXXXIV.
 BAAAM visus angelus, ipsum erat Verbum, 346. Balaam,
 propter Christum secundum carnem nascurum, a Deo
 prohibetur ne maledicat populo, 346.
 BAPTISMUS per arcam Noe significatus, 279, not. Bap-
 tismus ipsis infantibus necessarium esse ad eluendas
 peccati originalis sordes, veritas Irenaeo certissima, CLVIII.
 Baptismus aquae a Gnosticis quibusdam spreus, cur? 96.
 Baptismi sacramentum quomodo a Marco et discipulis
 eversum, et quidnam ei substitutum? LII, 94, 95. Baptismi
 effectus, quis ex Menandro? 100.
 Baptizatorum aures igne signatae a quibusdam haeretici-
 cis, 562. Baptizatus fuit Christus anno aetatis 50, 147.
 Baptizatus non fuit Christus anno aetatis 50 ut 50 Aeonis
 significaret, 146.
 BARBARAE nationes, quae vocatae? XVII.
 Barbari duo principia bonorum et malorum statuunt,
 ex Basilide; quis? 549. A Barbaris Graecos philosophiae
 suae primordia accepisse, unde erant? XXII.
 BARBELIOTAE, unde sic dicti? 107. Varia eorum nomina,
ibid. not., LXXII. Eorum deliria, 107 seq., LXXIII.
 Barbelo, quid? 107.
 BARCABA et Barcoph, barbara nomina a Basilide novis
 suis prophetis imposta, LXI.
 Barcoph. Vide *Barcaba*.
 BARCOCHEBAS. Ad Barcochebaeni belli tempora scri-
 pta a Justino prior Apologia, Dialogusque cum Tryphone
 referenda, XV.
 BARCOCA, Dei nomen Hebraicum, dearum litterarum et
 dimidia, 150. Baruchi liber ut propheticus et sacer ab
 Irenaeo laudatus, 335, CVII, CVIII. Vana Grabii cavillatio
 refellitur, *ibid.*
 BASILIDES, quis? 100. Alexandrinus, Saturnini condiscip-
 ulus, LIX. Menandro convus, LVIII. Ad apostolorum aeta-
 tem proxime accessit, LIX, LX. Quo tempore ejus haeresis
 in lucem prodit? *ibid.* Quo anno vita functus, non satis
 constat, LX. Hieronymi locus nodum non solvit, cur? *ibid.*
 Quosnam libros scripsit? *ibid.* Quosnam rejectos ab eo aut
 mutilatos Scripturas? LXI. Errores ejus et praestigias
 quosnam primus detexit et confutavit? LX. Isidorus ejus
 filius, 331. Illius hypothesis, 101 seq., LXI. Ejus et ase-
 clarum flagitia et perditii mores, 102, LXI, LXII. Operationes
 omnes ex se indifferentes esse putant, 102. Homines artifi-
 cio simulationis eruditi, 102. Ad negandum Christi
 nomen semper parati, 101, 102. Mysteria sua evulgari
 nolunt, 102. Eorum *Aspeta* quid? 102 et not. Ex Basilide,
 mundi fabricatio non nisi inferioris ordinis angelis ascri-
 pta, XXXIX. Basilides et Saturninus non nisi unicum in
 Deo personam agnoscebant; quid inde? XXXV, XXXVI.
 Juxta Basilidem, Christus sub justo Deo ab omni sorte
 munduspati non potuit, 350. Snam de animalum in alia et
 alia corpore transfusione opinionem, quo ex Apostoli
 loco eruebat? 350. Ab eo pseudo-Pater excogitatus, qui
 caelum et terram non creaverit, 251. Ejus error circa
 martyrism? 549, 350. Progressum in infinitum vitare
 non potest, 137, 169, 170. Quibus Aeonibus Angelos, Vir-
 tutes et Principes immediate subiciebat, et quomodo hac
 in re cum veteribus Gnosticis partim consentiens, partim
 discrepans? XXXVIII. Commentariorum ejus fragmenta,

349 seq. In Barbarorum opiniones de bonis et malis in-
 quirit, 349.

BASILIDIANI multi ab animalium carne abstinere, 101.
 Basilidianorum aperiendum martyrium temeritas casti-
 gata, 310. Ipsi a Christo confundendi, *ibid.*
 Beatos in altera vita semper proficere, quo sensu di-
 xerit Irenaeus? CV. Huic calumniati Scultetus et Gal. asius
 castigantur, *ibid.*
 BELLIS historia ut sacra et canonica ab Irenaeo agnita,
 CVIII, 252 et not.
 Beneplacitum cur a Valentinianis Salvator vocatus?
 XXXIX.
 BENJAMIN. Per Benjamin Paulus significatus, per quem
 Christus toto orbe annuntiatus, glorificatus est, 345.
 Benignitas Dei inenarrabilis; per eam visus, videtur
 praestat vitam, 254.
 BETHLEHEM. In Bethlehem Judaeae Christi adventus a
 prophetis praenuntiatus, quomodo? 275.
 BLANDINEUS martyr in tormentis, quam scita simul ac
 libera responsio? 345.
 BLASTUS presbyter Romanus non simili errore cum
 Florino implicatus; quid tamen utrique commune fuit?
 CV. Quenam gravior illius culpa? *ibid.* Adversus eum ab
 Irenaeo scripta epistola, quo anno? *ibid.* Schismatis ejus
 quenam causa? *ibid.* Temeritas quae, et quomodo ab
 Irenaeo coercita? LXXXVI.
 BLONDELLUS falso ascribit Valentino fragmentum quod-
 dam exstant apud Epiphanium, XVII.
 BONA nostra pauperibus gratuito donare cum gaudio,
 perfectio legis, 245. Boni homines aut mali, non natura,
 sed electione; secus nec laudandi, nec vituperandi, 281,
 282. De bonis et malis quenam Barbarorum opiniones?
 549.
 Bonum haud multo labore ac studio acquisitum, vile
 scit, 285. Bonum nec suave, nec magnopere appeten-
 dum, quod homo in hac vita necessario et sine electione
 operatur, 282, 285. Boni et mali discrimen in libera
 hominis potestate et electione positum est, cur? 285,
 286. Boni et mali cognitionem quisquis homo refugit,
 icilenter semetipsum occidit, 286.
 Bonitas, justitia, et sapientia in Deo quomodo unitae?
 224. Bonitas Deo si desit Deus non est, 224. Ad bonita-
 tis ostensionem justitiaeque consummationem a Deo pro-
 fitita omnia, 285. Bonitas Dei, virtus et sapientia in
 rerum omnium creatione elucet, 284, ac praesertim ho-
 minis, 285. Bonitas Dei et misericordia erga hominem,
 maxima, 245. Bonitas Dei talis est, ut nullius indigens,
 multifarie et apte hominum salutis provideat, 244. Bonita-
 tis Dei exceptorium, homo gratus, 310. Bonitas Dei,
 mundi principium juxta Platonem, 224.
 BORBORIANI, qui? 107. Vide *Barbeliote*.
 BUTUS in Aegypto, Phtenotis nomen caput, XII.
 BYTHUS. Valentinianorum Aeon, Logi et Zoes proles, 6,
 XVII. Ejus conjux, *ibid.*
 Bythus Valentinianorum, quis? Ejus dotes et proprietates,
 XVII. Proarche et Propator nuncupatus, cor? *ibid.* Bythus
 cum Sige ogoadis caput, XVII, XVIII. Bytho datus conjugis
 assignatae affectiones et virtutes vocatae, nec proinde ab eo
 distinctae, aut diversae, XXXV. Bythus cum Enocae Nun
 em ttit, quo consilio? 5, 6. A Bytho, seu Patre supremo,
 primae saltem ogoadis Aeonis, non sunt distinctae sub-
 stantiae aut personae, sed variis pro variis affectionibus
 indita nomina, juxta quosdam, XXXV. De Bytho quid
 sentiant Valentiniani quibus? 56. Bythus haereticorum,
 circumscriptus et vacuum, 131. Cum caeteris Aeonibus
 annumerari non debet, 128. Repugnat, 118 seq. Labi
 ignorantis obnoxius, aut Aeonis omnes ab ea immunes,
 158 seq. Bythus et Enocae Nun et Alethiae emittere non
 potuerunt, 129 seq. Bythus et Aeonis Valentiniani, unde
 hausti? 155. Bythus Valentinianorum, ipsemet Eicton
 Aegyptiorum, XXI. Bythi et Mixis ei copulatae nomina e
 Scripturis a Valentino corrasa, quomodo? XXXIX. Bythi et
 Sigea copulatio a veteribus Gnosticis accepta, 52, not.

C

CAIANI, unde sic dicti Gnostici quidam? LXXVI. Eorum
 errores et flagitia quae, et unde petita? *ibid.* et 112 et
 seq. Ab his apocryphi conflicti libri, *ibid.*
 Cain sacrificium cur a Deo reprobatur? 250. Cain cur
 a Deo maledictus et reprobatus? 221. De Caino et Abele
 quid effutiebant Caiani? LXXVI.
 Cainistae. Vide *Caini*.
 CAIUS presbyter, Irenaei discipulus haud ignobilis,
 tertii saeculi scriptor, LXXXIV.
 Calix mistus et panis percipientes verbum Dei, sunt
 Eucharistia, id est, verum corpus et sanguis Christi, 294.
 Calicem et panem Christus proprium suum sanguinem
 et corpus confessus est, 249.

Calvinianorum commenta circa Eucharistiam, tempore Irenæi nondum adinventata, 295, not. Calvinianis molestissima Irenæi argumentatio ex Eucharistia desumpta, 293, not. Calvinistæ eodem argumento prosternendi, quo a SS. Patribus hæretici et schismatici olim confundebantur, cxv, cxvi. Calvinianis hîsdem argumentis ad suam Ecclesiam veritatem tuendam utentes ac Donatistæ, ipsius Augustini verbis quomodo prosternuntur? cxv et seq. A Calvinistis Irenæi sepulcrum fude violatum, quo anno? xciv.

Canon Scripturarum ab Irenæo memoratos, quos libros complectebatur? cxv et seq. Canon Scripturarum nihil additum vel detractum a Valentino, xvi.

Capitularitas tempore Scripturæ corrupta sunt, 216. Post eam restitutæ, a quo, et quomodo? *ibid.*

Caro ad imaginem Dei creata fuit, 299, quomodo? clx. Caro sola et anima sola, et spiritus solus non hominem constituunt, sed tria hæc simul unita hominem perfectum efficiunt, 299, 300. Quo sensu? not. cax seq. Carnem nostram Verbum Dei Christus Jesus assumpsit, cur? 292. Caro vere factum est Verbum, cur? 211. Carnem non suscepit Salvator noster, ex Valentinianis, cur? 29. Caro nostra nisi servanda fuisset, Verbum factum caro non fuisset, 310 et seq. Carnis resurrectio a Gnosticis negata, 98. Caro necessario perit, ex Valentinianis, nec salutem percipere potest, 28, 29, 160. Carnis resurrectionem negantes Gnostici, de anima quid sentiebant post dissolutionem? 350. In qua carne Christus resurrexit, in eadem et nos resurrecturi, 300. Caro sola, utpote mortalis, resurrectura est, non anima et Spiritus sanctus, siquidem immortales, 300, 301. Caro quemadmodum corruptelæ, sic et incorruptelæ, quemadmodum mortis sic et vitæ capax est, 303. Caro eadem ipsa quæ mortua fuerat, resurgit, non substantiam amittens, sed concupiscentias deprensas, 306, 307. Qui carnem nostram potuit et nihil creare, eandem a fortiori potest a corruptione vindicare, 295 et seq. Si caro resurrectura non est, nec Christus sanguine suo redemit nos, 295 et not. Caro si capax rationis, cur non vitæ et incorruptelæ? 307. Si vitæ temporalis capax, cur non et resurrectionis? 206, 297. Carnis resurrectio invicte probata ab Apostolo, quomodo? 308 et seq. Carnis substantiam non spernabit Apostolus, veterem hominem spoliandum dicens, 307. Caro regnum Dei possidere non potest, juxta Apostolum, quo sensu? 302, 303 et seq., 311.

Carnis resurrectionem confirmat Eucharistia, 251. Quomodo? 295 et not. 297 et seq., cxlii seqq. Caro quæ Eucharistia, vero Christi corpore ac sanguine vescitur ac nutritur, vitæ æternæ capax est, nec æternum perire potest, 251, 294, cxlii seq., cxlvi seq. In carnis humane inlirmitate virtus Dei et gloriæ elucet, quomodo? 295. Caro si infirma, Spiritus Dei promptus est ut vincatur infirmitas, 299, 302. Caro non tam possidebit regnum Dei, quam ipsa possidebitur in regno a Spiritu Dei, 303. Caro sine Spiritu Dei mortua est, nec regnum Dei possidere potest, secus vero si Spiritus Dei vitam ei inspiret Spiritus Dei, 302 et seq. Caro a Spiritu sancto possessa, conformis fit Verbo Dei, 302, 303. Carne perseverante spiritualis quomodo fit homo in hac vita? 301, 302 seq. Carat et animæ Spiritus Dei unitus perfectum et spiritalem hominem constituit, 299, 300. Quo sensu? *ibid.* not. Carnis opera sunt mortifera, 303. Ea tantum, non ipsam corporis substantiam justificat deposuimus, 305. Carnis opera qui agunt, vivere Deo non possunt, 305. Carnales et spirituales homines quinam? 301, 302, 304, 305, 307.

Carpius, Hosi cognomen, 10 et not.

ΚΑΡΠΟΚΡΑΤΗΣ, infamis hæresiarcha, Epiphanius pater, xlvii. Quo tempore vixit, hæresisque vulgavit? xv, xvi, lxii. Platonicæ philosophiæ scientissimus, nullique morum pravitate secundus, *ibid.* Ejus et æseciarum impii dogmata, flagitia et superstitiones, 103 seq., 150, 353, lxii seq. Adversus auctorem legis maledicta, 351. Quid de Domino Jesu sentirent? 103. Seipos Domino Jesu impudenter vel sequant, vel præferunt, 103. Mundi creationem angelis inferioris ordinis ascribunt, xxxix. Artes magicas exercent, 103. Libidinosa et scelerata eorum vita, genibus offensionem præbens, 103, 104 seq., lxiii. Metempsychosin admittunt, 104. Suos certis quibusdam notis signant, cur? 104 et not., lxvii. Gnosticos sese vocant, 104. Eorum idololatria, 105.

Castitas hæreticis invida, 30, not.

Castor. Vide Agrippa.

Catabolici Æmones, qui? 61, not.

Cataphryges quo anno exorti, et quibus ductibus? lxxix. Cur nulla eorum ab Irenæo facta mentio? xcvi. Quid inde concludit Grabius? *ibid.* Refellitur? *ibid.* Cataphryges, an Marcossii pseudoprophetarum nomine ab Irenæo perstringuntur? 271, not.

Catholica fides quantum ex Irenæi doctrina javari potest? cvii et seq. Ad catholicam fidem non satis erat Irenæi sermo ut quis Scripturis consentiret, nisi insuper et traditioni, cxiii. Posterioris quanta auctoritas, *ibid.* cxiv. Catholica Ecclesia sectis quibuscumque hæreticis aut schismaticis antiquior, cxiv. Soli catholicæ Ecclesiæ unitas singularis et propria, cxviii et seq. A pagæ ergo spuriam illam a recentioribus Protestantium ministris excogitam Ecclesiam notionem, *ibid.* Vide *Unitas*. In sola catholica Ecclesia certus quarumcumque sentiendarum controversiarum modus, *ibid.*, cxix.

Catholici in eadem doctrina conveniunt, 277. Non ita Gnostici secum invicem pugnant, *ibid.* Catholici a veteribus ecclesiasticorum nomine non raro designati, 203, not. Catholicorum vulgus seu plebem, communes et ecclesiasticos appellabant Valentiniani, 203 et not. Catholicorum cœtus a Montanistis Ecclesiæ Psychicorum nuncupata, quare? 192, not. E Catholici simpliciores decipiuntur a Gnosticis, quomodo? 203, not. A Catholicis quibusdam improvido zelo verba aliqua et Lucæ exemplaribus abrasa fuisse queritur Epiphanius, 219, not. Catholica verba Dei lacte significantur, 209, not.

Celticæ gentes ab Irenæo illuminatæ, lxxxiv. Celticam provinciam sub ditione imperatoris regebat prætor, lxxxii. Ad hanc pertinebat Lugdunum, *ibid.*

Centuriatores Magdeburgenses Irenæo calumniatur, cxvii, cxix.

Cephalenti Epiphani mortuo divinos honores deferunt, xlviii.

Canon Marcionis præceptor unde oriundus? lxxvii. Prothei instar nullius formæ tenax, Ecclesiam diu fugavit, *ibid.* Ejus errores, 105, 106. Idem re cum Simonis dogmatibus, lxxvii, lxxviii. Ejus stas, 105, 106, 178. In sendis erroribus quot diverticula? 179. Plus semel se ab Ecclesia segregavit et ejectus est, 179, not., xiv.

Cerebrum exspuere, quid? 3, not.

CASTRUS Judæus, quo tempore erupit? Ab eo Joannes apostolus quantum abhorruit? lxxiv. In balneo se lavantem fugit apostolus, 177, not. Primum erroris Millenariorum auctor fuit, lxxiv. Eius et æseciarum de mundi conditore, et Jesu doctrina, 105, lxxv seq. Jesum ex Virgine natum negant, et a Christo dividebant 105, 188, 190, not. Solo Matthæi Evangelio, eoque mutilo, cum Ebionitis utebantur, 190, not., xiv. Cerinthiani appellati Merinthiis, cur? lxxiv. Adversus Cerinthianorum errores a Joanne scriptum Evangelium, 188.

CALESTIUS ex ore celeberrimi Ammonii perurgatam iterum a eo Pythagoricam philosophiam hausit, lxiii.

Chaldæi philosophorum omnium antiquissimi, juxta Ciceronem, xxii. A quo philosophiam acceperunt? xxii. An ab his philosophiam edoctus est Abraham? xxii. Ex Chaldæica philosophia quinam hauserunt, et Græcis postmodum inludere? xxii. Chaldæorum et Ægyptiorum discipulis sese agnoverunt, qui primi et philosophi Græci de rebus cælestibus disseruerunt, xxii. Apud Chaldæos eadem deorum series fuit, atque apud Platonicos, xxxix. A Chaldæis dil illi *ἄρρητοι* seu *fontes*, vel *πηγῆς* seu *intellectuales* vocati, quinam juxta eos? xxxix. A Chaldæica, Ægyptiaca, Pythagorica, seu his omnibus permista Platonicæ theologia, rudiora saltem suppeditata Valentiniani Pleromatis lineamenta, xxv et seq.

ΧΑΛΚΑΝΑΤΗΣ per quem philosophia tradita? xxii.

Chaos seu materia informis a Deo creata, animæ mundi substantia nondum formata, juxta Platonicos, xli.

Character corporis in animabus a corpore separatis superstes, ex Irenæo, quid? 168, not.

Charis Bythi conjux, juxta Valentinianos, xvi, 5.

Charitas, adimpletio legis, spe et fide major, sine qua omnia vacua et inutilia, perfectum ipsum hominem prædicat, 241, 247. Charitas in Hebræis extincta; idcirco lex ipsa a Deo tradita, 247. Charitatis et justitiæ observationem ante cætera Deus a Judæis exigebat, 247, 248. Charitas erga proximum perfecta, in quo consistit? 242, 245. Charitatis duplex præceptum cur Deus homini tradidit? 247. Charitatis tantum privato, hominumque traditiones a Christo damnatæ non, vero lex, 241. Charitatis eminentiora præcepta sine quibus nulla salus, eadem utriusque legis, 241. Charitas fervens ad sacrificium purum requisita, 251. Abque charitate interna nihil prosumt sacrificia externa, 250. Charitas vera, quia in Ecclesia sola catholica reperitur, et in ea sola veri martyres, 272. Charitatis munere præcipuo seu Ecclesiæ unitate nititur agnitio vera, 272 et not. A charitate alienus est quisquis bene faciendi proximis facultatem habens non bene facit, 341. Charitas Dei dives, 173. Sine invidia, *ibid.*

(Chiliasitæ. Vide *Millenarii*.)

Cholici hominis formationem ex limo primum, tum ex

carne, a philosophis omnibus admissam ex Genesi quomodo eruere Valentiniani? XLIV.

Carnatus thesaurus est in Scripturis absconditus, 261, 262. Patet factus suo adventu, 262, ac cruce, *ibid.* Christianis revelatus, 262. Judæis etiamnum ænigma, cur? 262. De Christo passim testificantur Scripturæ, nonnisi ab uno eodemque Deo per Verbum omnia revelata fuisse demonstrant. 240. Christus est, qui Moysi locutus est, 241. Christi generatio secundum hominem, a Deo patribus promissa, 204. Ante Christi adventum, Satanam aperte et per se non ausum esse maledicere Deo, Irenæi et aliorum sententia, 324 et not. Christi adventus ab initio prænuntiatus a Verbo per patriarchas et prophetas, 189, 229, 233, 236, 254, 261, 264, 275, 276, 295. Christi typus, Adamus, quomodo? 219. Christi incarnationem ac passionem Abraham propheta in spiritu vidit, et gavisus est, 253. Per Christum Abraham servatus propter fidem suam, 253. Christi et Ecclesiæ typus, Jacob 256. Incarnationis, Moysi virga, 217. Corporis, frumentum a Jesu Nave manna cessante datum, 345. Passionis, serpens æneus, 250, not. Sanguinis, funiculus cocconis a Raab ante fenestras appensus, 257 et not., 261. Sacrificii, Isaci sacrificium, 253. Ecclesiæ in gentibus perficientis, Moyses assumens uxorem Æthiopiissam, 257. Christus quomodo Dominus David, 271. Christi regnum Davidi a Deo promissum, 217. Christi generationem humanam Deus signo indicavit, cur? 217. Christi passio quomodo præfigurata? 261. De Christo Deo et homine Isaiæ prophetia quomodo explicatur? 217. Christus per Isaiæ prophetiam semetipsum prænuntiatum ostendit, 260, cur? 259. Christi gloria, regnum, adventus duplex, a prophetis prænuntiata, quomodo? 275. Christi futurum adventum, ipso revelante propheta, ac discipulis præsentibus, videre concupierunt, 239, 240. Christi adventus in Judæa et in Bethleem a prophetis prænuntiatus, 275. Christi regnum pacificum futurum ac mite significavit Scriptura, quomodo? 225, 226, 275, 276. Christi varias operationes, Ecclesiæque præsentibus prænuntiavit veteres propheta, ac in se præformarunt, 272 et seqq., 278 et seqq. Christi gesta prophetæ prædicare non potuissent, si ab altero Deo propheticam inspirationem accepissent, 275. De Christi passione omnia a prophetis prænuntiata, impleta jam esse probat Petrus in Act. apost., 19. Christi mors, resurrectio, ascensio, 274. Regnum, et adventus posterior, quomodo a prophetis prænuntiata? *ibid.* In Christo naturæ divinæ carnem sibi unitam in caelos assumptis, quidam erat signum? 347.

Christus ille est de quo prophetæ locuti sunt, 240. In Christum solum concurrerunt omnia signa a prophetis de Messia prænuntiata, 275. De eo solo prophetaverunt, cur? *ibid.* Christum non ab alio Patre quam a Deo legis descendisse, quomodo probatur? 241, 318 et seqq. Et ipse Juda et Levi genitus, 345. Venit ad nos non quomodo tribus poterat, sed eo modo quo ipsum videre poteramus, 264. Ex virgine natus, 212, 213. Christi natalis quo anno? 216 et not. Quot annis æram vulgarem anteverit, juxta eruditos? xv. Christus Adamo opponitur, quomodo? 220. Christus idem factus est quod et nos, 219. Non simpliciter in Mariam descendisse, sed vere carnem ex ea assumptis, quomodo probatur? *ibid.* A Christi genealogia cur Mattheus initium Evangelii ducit? 317. Christi generationis initium ab ipso Christo ducit Lucas; cur? 220. Quot generationes recenset, tot linguas et gentes fuisse, veteres crediderunt, 219 et not. Christi caro vera, et a nostra, justitia quidem et sanctitate, sed non substantia diversa, 510 et seq. De Christo loquens Apostolus cur ubique carnis et sanguinis nomine usus est? 510. Si Christus verus homo non est, frustra tot certissima veras humanæ naturæ protulit signa, 219. Neque veritas fuit in eo, neque is est a prophetis prædictus, sed alius expectandus, 292. Non vere redemit nos, 218, 293 et not., 510. Nec homo dici potest, nec filius hominis, 218. Nisi verus homo esset, vereque resurrectura nostra caro, Eucharistia verum non esset ac substantiale Christi corpus ac sanguis, 293 et not., cxlii seq., cxlv. In Christi generatione Joseph nihil operatus est, 212, 215, 217, 218, 260, 316 seq. Cur sine viri opera ex virgine nasci debuit, 218. In universa Christi educatione Joseph Mariam accipiens auxilium præstitit, quomodo? 259. In Christo generatio duplex, 212. Natura duplex, 217. Utrum unio utriusque per commiscendi verbum recte explicari queat? 212, not. Christi naturarum splendor unde petitus? 342. Christus erat antequam natus, 209. Christus unus cum Patre est Deus vivorum, qui Moysi locutus est et prophetis manifestatus, 232, 237. Christum Verbum, et Patrem, unum et eundem vere Deum esse quomodo probat Irenæus? cxix. Christus Spiritu sancto unctus est a

Patre, 184. Cur? 183. Christum verum Deum ac verum hominem, verum Dei Filium, et verum hominis filium, Verbum carnem factum, duplicemque in eo naturam, unicam vero personam fuisse, veritas ab Irenæo constanter propugnata, cxvii seq., cxvii, 44, 45, 176, 178, 184, 185, 204, 205, 206, 211, 212, 217, 254, 255, 243. Christus in se omnia que in caelis et que in terris quomodo recapitulatus est? 317. Christus homo non adoptivus filius, 212, not. Christus non multiplex, sed unus Dominus Jesus, Filius Dei et filius hominis, 174, 193 seq., 199, 205, 206, 209, 210, 211, 271 et not. Christus Jesus Verbum Dei carnem nostram assumpsit, cur? 213, 214, 222, 254, 287, 292, 306, 307, 310, 318. Christus propter omnes omnino homines venit, tum eos qui ab initio in ipsum crederant, tum eos qui deinceps credituri erant, 259. Christus Adamum præ cæteris liberare debuit; cur? 220, 221, 222. Christus in se per incarnationem omnes homines recapitulatus est, 219. Omnia ad se revocat, quomodo? 206, 218. Hominem cum Deo reconciliavit, 292, 313. Tribuit nobis vitam et incorruptelam, quomodo? 292, 293. Liberos et amicos effecit, quomodo? 245. Potestatem omnium in terra et sub terra a Patre accepit, 197, 206, 233, 253, 516. Non Abraham tantum, sed et fidelium Salvator, 256. In Christo, sicut in Jacob, universa benedictio, quomodo? 258. Pius est ille Samaritanus, qui ligavit vulnera nostra, Spiritui sancto nos commendante, 208. In Christo recuperatum quidquid antea in Adam amissum, 209. Christus Jesus, unigenitus Dei Filius, rerum omnium effector, hominumque vera lux, 44. Omnem ætatem sanctificavit; quomodo, ex Irenæo? 147 seq. Christi humilitate superbia serpentis dissoluta, 581. Christus si finis legis est, initium pariter fuisse necesse est, 241. Fructus est liberatus, 251. Lapis angularis, in unam Abraham fidem colligens eos qui ex utroque Testamento sunt apti in ædificationem Dei, 261. Christus quadriformis pro quadriformi Evangelio, quadriformibusque mysticis animalibus, 190, 191. Christi adhuc infantis opera que? 263.

Christus anno ætatis 30 baptizatus fuit, 147. Christum baptizatum fuisse anno ætatis 29, anno sequenti mortuum fuisse, sensere veteres aliqui, cxxxvii. Quo fundamento nixi? *ibid.* Eum anno ætatis 30 baptizatum fuisse, docere vero coepisse, ac mortuum fuisse quadragenario majorem, Irenæi sententia fuit, cxxxvii seq., 147, 148. Quam infirma eius argumenta? *ibid.* Tria tamen a Christo baptizato Paschata celebrata fuisse docet Irenæus, *ibid.* Hæc proinde non a baptismo, sed a suscepto docendi munere numerat Irenæus, alterumque ab altero plurimum annorum intervallo dirimit, cxxxviii. Irenæi textum hic corruptum esse perperam existimat Pagius, *ibid.* Christus Dominus licet omnipotens ad creandum ex nihilo, cur Canæ convivas nonnisi vino ex aqua facto potaverit? 189. Christus post xi. jejuniis dies esurivit, cur? 318 seq. A Christo præcepti ejusdem objectu victus diabolus, cujus violandi auctor homini fuerat, 319. A Christo tot ægra curata membra, futuræ corporum resurrectionis argumenta, 307. Christus sermone tantum languores curabat, cur? 311. Non ita curatus cæcus a nativitate, cur? *ibid.*, 512. Non uno de utraque anno prædicavit, 147. Veritas, in veritate loquebatur, et agebat, 179, 180, 220. Doctrinam suam ad audientium opinionem non accommodabat, 180. Solus vere magister voster, 211. Deum unum et eundem legis et Evangelii Patrem et creatorem omnium annuntiavit, 228, 229, 234, 338, 240, 242, 277, 278, 280, 283, 319. Patrem a solo Filio, et Filium a solo Patre cognosci, quo sensu dixit? 234. Tributa potestatibus humanis solvenda exemplo suo monstravit, cur? 321. Quod de divite et Lazaro narrat, non fabula est, 229. Quis narrationis scopus? *ibid.* Non operibus tantum, sed etiam cogitationibus et sermonibus malis abstinere jubet, 163.

Christi præcepta, consilia, adhortationes, sicut et Pauli, liberum et suæ potestatis ostendunt hominem, 282. Christus servitum hominibus primo per Legem constituit, postea libertatem donaturus, 243. Legem adimplevit et extendit, quomodo? 251, 242, 243. Naturalia legis præcepta non dissolvit, quinimo implevit et extendit, quomodo? 241, 242, 247. Nihil ex vetitis a lege discipulis præcepit, 242. Curans Sabbatorum die, legem adimplebat, 256. Majorem justitiam a discipulis requirens, legi non contradicebat, sed adimplebat, 212. Non damnabat legem sed privationem charitatis, hominumque traditiones redarguebat, 241. Primitiarum oblationem suavit discipulis, non quia Deus indigeus, sed ne ingrati fiant, 249. Cur e templo nummularios projecit? 229, 230. Legem perniciens, timorem auxit, quo sensu? 247. A Christo innovatum primum et maximum legis mandatum, 241. Abrogata legalia præcepta per Testamentum Novum, cur? 242, 247. Christus Novi Testamenti, legumque libertatis auctor, 187, not. 275. Christus quodam sacrificium

veteribus substituit sacrificiis? 249. Christi corpus et sanguis in Eucharistia vere et realiter et substantialiter presentia, certissima veritas ab Irenæo propugnata, cxxxix et seq. Vide *Eucharistia*. Christus a Judæis occidendus, a gentibus recipiendus erat, 257. Summi Sacerdotis operam perficit, quomodo? 256. Discipulos dormientes primo dimittens, patientiam Dei erga dormientes homines significabat, 259. Christum vere passum esse quomodo probatur? 210. Si putative tantum passus est, seduxit nos, cur? 211. Nulla ei gratia debetur, *ibid.* Tunc nos ipso fortiores, *ibid.* Eadem die mortuus, qua peccavit Adam, 320, 321. Cur mortuus est? 256. Christus Deus simul et homo tentatur, crucifigitur, moritur, quiescente Verbo; vincit, resurgit, eodem opulante, 312, 313. Christum post mortem ad inferos descendisse, perspicue tradit Irenæus, cxxxviii, 259, 261, 330. Ad inferos descendens piis fidelibus cum peccata dimiserit, eadem ipsa minime imputanda, cur? 264. Primogenitus mortuorum, quomodo? 255. Christus sepultus et resurgens, per granum sinapis, quomodo significatus? 314. Initium viventium factus, quomodo? 220. Christus caput prior resurrexit, reliquum corpus postea resurrecturum, 213. Christus in qua carne resurrexit, in eadem et nos resurrecturi, 500. A Christo omnia peracta, ut præordinata erant a Patre, 206, 324. A Christo datus Spiritus sanctus velut artha incorruptelæ, et ad confirmandam fidem nostram, 223. A Christo Spiritus Patris effusus, in adiunctionem Dei et hominis, quomodo? 292. In Christum a prophetis prænuntiatum fides eorum vaticiniis facilius evasit, 259. Ad Christi fidem facilius converterent apostoli, quos jam instituerunt prophætæ, 260. Christi adventus in Æthiopia præco, eunuchus a Philippo baptizatus, 260. Ad Christi fidem homines adhortabatur lex, quomodo? 250 et not., 241. De Christo Dei Filio tam frequenter loquens Vetus Testamentum, unum et eundem esse aut auctorem demonstrat, 259. Christus Dei Filius si unus et idem in utraque lege, in quo igitur nova veteri præstantior? 258. Christi sanguis lege efficacior, 196. Christi Domini passionis fructus et effectus, 143. A Christo Adæ prævaricatio soluta, 519. Quomodo? 318 et seq. Diabolus captivos homines detinens, devictus, 371. Fortis alligatus, mors evacuata, homo vivificatus, 220, 222. Serpens alligatus et potestati hominis subjectus, 222. Ab odientium manibus liberatus homo, 254, 250. Hominis inobedientia sanata, 211. Debita nostra dimissa, 314. Vera ejus carne et sanguine homo vere ac juste redemptus, 293, 310, 311. Evangelii testamentum apertum, 505. Christus solus divinus nos docere ac redimere potuit, 292. Redemit nos, non vi, sed suadela, cur et quomodo? 292. Per passionem suam, et Patrem unum eundemque creatorem quem offendimus, et semetipsum manifestum fecit, quomodo? 315. Peccata dimittens, ac per crucem solvens debita nostra, verum Deum et verum hominem se ostendit, 314. Christus solus agnus occisus paternum librum aperire et videre potuit, 253. Christus in nobis implevit promissiones Abraham factas, quomodo? 253, 256. Ex lapidibus, quoniam, et quomodo suscitavit filios Abraham? 235. Vineam Dei, a malis colonis ablatam, mellioribus, gentibus videlicet, locaturus venit, 278. Christi merces, gentium multitudo in unam fidem convenientium, 258. Christi adventum nemo unquam cognovit nisi per Filium, 235. Per Christum Judaici populi ignorantia manifestata, 243. Non nisi per fidem in Christum incarnatum et passum homines salvandi, 250. Christus per adoptionem quid hominibus largitus est? 247. Per Christi adventum gratia uberior in genus humanum effusa, 240, 243, 279. A Christo nos ideo liberati, non ut a Deo recederemus, sed ut ei serviremus eo perfectius, quo liberius, 243. Christus ministerio nostro non indiget, fructus ad nos totus reddit, 243. A Christo apostolorum pars quibusnam promissa? 242. Christi adventum spernentibus poena aucta, quomodo? 266. Post Christi adventum peccata commissa gravius punienda, remittenda difficultus, cur? 234, 261, 279. Christi caput et Pater super omnia, 315. Christus Patris voluntati deservit, quo sensu? 206. Christus Filius Dei, iudicii diem et horam concessit scire solum Patrem; quomodo? 158, 159. Christo sive ut homini, sive ut Deo nullam diei extremi iudicii ignorantiam ascripsisse Irenæum, demonstratur, cxxxix et seq. In Christi nomine tota Trinitas intelligitur, 210. Per Christi nomen, per quem offert Ecclesia, glorificatur Pater, 249. Per Christi nomen et Spiritum sanctum homo servatur, 505. Christi corpus omnis homo, 215, 291. Quæ ex Christi corporis seu Ecclesiæ caractere secundum episcoporum successiones manat, sola est vera agnitio, 272 et not. Christi Domini adventus duplex, 48, 370. Christi regnum et mundi finem quænam præcedent? 323, 324. Christus ad extremum iudicium venturus est, cur? 206. Omnes homines

in fine iudicaturus est, 251. Quando? 550. In eadem carne in qua passus est, venturus, 207. Si non iudicatur, super vacaneus adventus ejus, 323. Si mundum iudicat discernitque inter bonos et malos, iudicat proinde et Pater, omnibusque prospicit ac providet, 345. Quibus plus dedit, plus ab eis exacturus, 279. Sequentes se gloriæ suæ participes reddit, ab ipsis minime gloriam recipiens, 214. Cum Christo terrenum iustorum regnum post resurrectionem, unde probat Irenæus, et quomodo? 352 et seq. Vide *Unigenitus*.

Ante Christi adventum Deus verus a nullo cognitus, juxta Gnosticos adulterantes Scripturas, 253. A Christo nuntiatum Patrem, a creatore mundi, seu veterum Deo diversum esse; Gnosticorum error, confutatus, 252, 253, 265. Christi Pater Deus, secundum Gnosticos quoddam, 204. Christo ejusque discipulis plures a Simone Mago et Cleobio suppositi libri, iv. In Christi religionem, Carpocratianorum Simonianorumque profligata vita quomodo redundabat? lvi, lxvi. Christus crucifixus negandus, ex impio Basilide, 101. A Christo, martyris remanueratur, confundendi Basilidiani martyrium vituperantes, 210. Christum sub justo Deo patri non potuisse, Basilidis opinio, 350. Christus Nus Patris primogenitus, ex Basilide, 101. Quis adventus ejus in hunc mundum finis, ex eodem? *ibid.* Specie tenus homo, *ibid.* Passus non est, *ibid.* Christus et Jesus, duo secundum Cerinthianos, 190, not. Christus superius, et filius fabricatoris mundi, duo secundum Nicolaitas et Cerinthianos, 188. Christum supernum, impassibilem perseverasse, et post descensum suum in Jesum, in eum Pleroma revoluisse, Nicolaitarum et Cerinthianorum error, *ibid.* Christum Dominum ab altero Patre, ab alio autem Deo prophetas, Marcionitæ dicentes, quomodo refelluntur? 270 seq., 274, 276. Christus veniens, licet idem qui a prophetis prænuntiat, novus tamen rex novitatem omnem attulit, semetipsum afferens, prædictaque bona donans, 275. Christus omnia adimplevit veniens, et adhuc impiet in Ecclesia, 275. Quid inde contra Marcionitas? 274, 275. Christum fructum labis effutiebant Gnostici, 225, not. Christum superextensum Horoangebant Gnostici, 209. Christi extensionis supra Horum, passionem Domini typum esse Gnostici dicentes, quomodo refelluntur? 277. Christus non ab hominibus, imo ne quidem a Potestatibus et Virtutibus cæli apprehensus secundum Gnosticos quoddam, 204. Christus Jesus, non unus secundum Gnosticos, sed duo, 209. Alter passibilis; alter impassibilis, nec factus caro, *ibid.* 186, 188 seq., 261. Refelluntur, 184, 190, 193, 204 seq., 229, 254, 242. Christum esse Patrem, Jesum vero Filium, dicebant Gnostici quidam, 204. Christum non primum capisse cum in hunc mundum advenit, contra Gnosticos probatur, quomodo? 275. Christus, Abraham, Moyses, et prophetæ ex una substantia, quo sensu? 229. Gnostici contradicentes refelluntur, *ibid.* De Christo Jesu quædam Valentinianorum blasphemæ, et quo ex principio ab eis erutæ? xiv. Quænam pariter impiissimi dogmatis necessaria connectatæ? *ibid.*, xvi. Christus Dominus ex quibus tribus confatus, secundum Valentinianos? 55. Per Mariam, seu aqua per tubum, transit, *ibid.* In eum, cum baptismo dingeretur, Salvator descendit, *ibid.* Uno duntaxat anno a baptismo prædicandi munus obtit, duodecimoque mense passus est, 13 et not., 114, 146, 148. Octodecim mensibus post resurrectionem cum discipulis versatus est, 14 et not. Christus, Jesus, Salvator, Verbum, Unigenitus, a se invicem distinguuntur, 204, 227. Christus quis passus est? 53. Ad baptismum venit Christus Dominus, ut 50. *Æonas* significaret, 7, 14. Refellitur hoc commentum, 146. Passio ejus, *Sophiæ* passionis typus, 15. Ridiculum commentum, 145 seq. Christus superior unde ortus, ex Valentinio? 53. A quo, et ad quid emissus? 204. Volente Patre a Monogene emissus, 129. Christus et Spiritus S. Valentinianorum, a Monogene emittuntur, 11, 129, 204. Propter labem emissus Christus, 227. *Æonas* confirmat, perficit et docet, *ibid.* Hic primus Christus dicitur, 15. Ad producendum Jesum, cum cæteris *Æonibus* conspirat, 12. Virtus per se subsistens, veraque persona est cæteris *Æonibus* ignobilior, xxxvii. Christus secundus (Valentinianorum), Jesu cognomen, 15. Achamothæ primum essentia, non vero scientiæ formam indidit; cur? 18. Salvatorem angelis satellitibus stipatum ad eam mittit, 21. Deum nulla ratione cognosci posse *Æonas* docuit, 254. Causa erit ignorantæ, quomodo? 121. Christum hunc scilicet Valentiniani a Scripturarum fontibus hauserunt, xxix, xxx. Quomodo? *ibid.* Christus ille et Spiritus sanctus in *Æonum* numero censi debent, 129. Christus secundus, (Valentinianorum) Jesu cognomen, 15. De Christo Jesu apostolorum fides, doctrinæ Valentinianorum opposita, 204 et seq., 271. Christus a Lcto De

mirum afflatus locutus non est, 276. Christus rebus a se et a Patre conditus, non ab ignorantia et labe emissis, aut factis ab angelis, usus est ad salutis nostrae oeconomiam, 515. Per Christi adventum, notum factum fuisse Deum Patrem, hactenus ignotum, contendebant Marcionii, 90, 91. Christi nomen, quale ex Marco mago? 75, 76. De Christo puero fabella a Marcionis enarrata, non nisi in spuris scriptis occurrit, tu. Christus, quis ex Sethianis? 109. Cur in mundum missus? 2. Christus, quis ex Barbeliotis? 107, 108.

Christiana religio in Gallis non longe lateque diffusa Pothini aetate, LXXXII et seq. Ubinam primum suscepta? LXXXIII. Eiusdem promovenda apud suos quantum Irenaei studium, et quomodo in Ecclesiam totam sese diffudit, LXXX, LXXXIV. Christiani veteres ab omni haerese, impioque sermone quantum abhorrebant? 540, not. Christiana plebs, Fratrum nomine a veteribus designata, non episcopi, LXXXIII. Christianorum sacrificia quantum Judaicis oblationibus praestant, 250. In Christianis aucta et adimpleta praecipua legis, 245. Christianis et Judaeis naturalis praecipua communia: illis ergo quid istis praecellunt? 245. Christiani pii omnes sunt sacerdotes, quo sensu? 237, not., cu, seq. Christiani munus est mortem meditari, 545. Christianorum servi quidam a Graecis comprehensi, simulque ab his de mysteriis Christianorum interrogati, quid responderent? 545. Semi-Christiani homines quomodo de rebus divinis disseruerunt? XXXI. Ex Christianorum ac Judaeorum libris subtilior theologia ab Ammonio celebri deprompta, quantum splendoris novae Platonicae scholae addidit? XXXI, XXIV. Christiana religio apud ethnicos majorem sibi auctoritatem non acquisivit ex sacrorum ac profanorum mistione, qua ornata est philosophia Platonica, quin imo, XXV.

Cibus omnes et actiones ex se indifferentes esse, a Cynicis traditum accipere Valentiniani, 134.

Cunctis Ecclesiae, utrum Romanae in disciplina Paschalis consenserint, dubitandi locus est, LXXXV. A Victore an excommunicatae, et cur? LXXXVI.

Circumcisio. Ante circumcisionem fides erat in Abraham et in reliquis justis, 261. Absque circumcissione Abraham et plures alii iustificati, 246. Circumcisionis testamentum cur Abraham non nisi post iustificationem in fidei praepitio recepit? 261. Circumcisio Abraham, et ejusdem ante circumcisionem fides, utriusque Testamenti figura, 261. Circumcisio in signum et distinctionis notam data, 198. Circumcisio carnalis, quam circumcisionem significabat? 246. Per circumcisionem servatum est Abraham semen, cur? 198. Circumcisio iustitiae minime consummatrix, cur a Deo data? 246. Circumcisio media obtinuit tempora, quaenam? 261.

Circumnecessio personarum divinarum ab Irenaeo probata, quibus verbis? CXXXI.

Claudius Caesar Simonem Magum statua honestasse dicitur, 99.

Clementis papa, Anaclleti successor, 176. Apostolorum auditor et ipsis familiaris, 176. Tunc temporis non pauci ab apostolis edocti superstites, 176. Sub eo Corinthi orta dissensio, 176. Eius occasione scripta Epistola, 176. Adversus Valentinianos quam efficax, 176.

Claudio. A Cleobio plures Christo et ejus discipulis suppositi libri, si constitutionibus apostolicis fides, LIV.

Clerus inter successores Petri haud memoratur ab Irenaeo, 176 not.

Cimata duodecim, juxta Marcionis, cur? 85, 86.

Coddiani, vide *Barbeliote*.

Caelestia aliorum caelestium typi esse non possunt, 252. De caelestibus et divinis rebus, quinam primi e philosophis Graecis disseruerunt? XXII.

Caelo, terra, et homine renovatis ac perseverantibus, iusti variis pro cuiusque dignitate mansionibus donantur, juxta Irenaeum, 356, 357. Diversae illae habitationes, quibus auctoritatibus innixae juxta eundem? 356, 357. In caelis Deus paternaliter videbitur, quomodo? 251. In caelis templum est et altare, ad preces et oblationes recipiendas, 252. Caelum quo sensu thronus Dei dicitur, et terra suppedaneum, 250. Caelum quotplex, ex Basilide, 101. Caelorum numerus infinitus esse debet, ex Basilidis hypothese; cur? 169, 170. Caelum et terra quo sensu praeriterunt? iis transeuntibus Deum tamen cum servis suis semper perseveranturum esse, contra Gnosticos quomodo probatur? 250. Caeli et terrae Deus juxta Gnosticos vere Deus non est; quomodo probant? 250. Eorum cavillu respondetur, 250, 251. Caeli et terrae creatorem Deum Christum Patrem suum confitentur, 229. Gnostici aliud sentientes refelluntur, 229. Caeli septem a Valentinianorum Demiurgo conditi, 21. Intellectuales dicantur, et angeli, 21. Caelorum orbis solidi, juxta Marcionis, 65 et not. Caelum quotplex ex

Marcionis? 81. Quorum rerum signa sint caeli, ex Irenaeo? 81, 85. Quomodo conditi, ex Sethianis? 109.

Coma pura, quid? 71 et not.

Cogitationes Dei a cogitationibus hominum procul di-versae, 150, 157. Cogitationibus malis abstinere jubet Christus, 165. De cogitationibus etiam ac verbis rationem Deo sumus reddiduri, quid inde? 247. Cogitatio, sensus, mens et intentio mentis, non aliud quid praeter animam sunt, 160. Cogitatio seu eunota, quid ex Irenaeo? 129.

Colorbasei Hominem et Ecclesiam ante Verbum et Vitam posuerunt, 58, et not. Primum Patrem Hominem vocari asserebant, 59. Cur Salvatorem Christum et filium hominis dictum esse vellent? 59. Colorbasorum pugnantem secum invicem de Salvatore ortu sententiae, 58, 59, L.

Colorbasus Ptolemaei discipulus; an etiam et Marci; paulo major difficultas, XLIX. Eius dogmata quaenam? XLIX, et 57 seq. Colorbasus et Ptolemaeus, Valentini discipuli, proprias jam sub Adriano sibi sectas considerant, XVI.

Communia omnia ex se, ipsae etiam uxores, ex Epiphane, 350, 351.

Concupiscentiam. A concupiscentiis abstinere, adimpletio legis est, 242. Concupiscentias tantum deponet caro resurgens, propria semper servata substantia, 306, 307.

Conditorum mundi unum esse Deum, veteres omnes consentiunt, 126. Conditor mundi quidpiam superius fingere, summa impietas, 144. Conditorum mundi, labis fructum dicere, blasphemia, 144. Conditor mundi, quis et qualis, ex Barbeliote? 108.

Confessio Dei, altera fide et vitae institutione, altera voce, ex Heraclione, 362.

Confessionem sacramentalem occultissimorum etiam quorumcumque criminum remedium esse, ex Christi lege atque instituto, necessarium ad eluenda peccata, certissimum dogma ab Irenaeo, et jam ab aeo apostolico agnitum et propugnatum, 30, 63, CXXXVIII seq. Grabijs negans confutatur, *ibid*.

Conjuga Pieromatis, a Paulo significata, ex Valentinianis, 40.

Conscientia pura sacrificium sanctificat, 250. Absque conscientia pura non prosumt sacrificia, 250.

Consummatio quando futura, secundum Valentinianos? 29, 67.

Continentium auctor Tatianus, 107. Eorum dogmata, 107. Conviviorum antiquorum ratio, 65, not. Rex in iis sorte defectus, 65.

Cor tractabile quisquis ad Dei voluntatem praebet, ab eo perlicitur, quomodo? Secus si obdurato corde respiratur ars ejus, 226. Corda nostra carnalia si nunc Spiritus sancti sunt capacia, quidui fient et vitae aeternae, ver reurrectionem? 509.

Corinthiorum dissensio, 176. Ipsi a Clemente scripta Epistola, 176.

Corpus et animus Terrae nomine ab Irenaeo significata, 219, not. Corpus animae vim remoratur, 167, seq. Corporis character in animabus a corpore separatis, ex Irenaeo, superstes, quid? 168, not. Corporum resurrectionem fides docet, 160, 309, 345. Negans Basilides, 102, aliique Gnostici refelluntur, 298, seq., 316, seq. Corporibus nostris Deus omnium creator resurrectionem promisit per prophetas, 297.

Corpora sola, utpote mortalia, resurrectura sunt, non animae immortales et incorporeae, 500, 501. Corpori cui-cunque anima sua restituitur, omne-que prout in peccatis aut recte factis obierit, talia in resurrectione indaent, 515. Corpora quae in bonorum operum partem cum animabus venerunt, salva cum iisdem fient, 159, 160. Non ex se, sed ex Dei virtute susci anda, juxta Apostolum, 300, 301. Eorum resurrectionis argumenta, tot aegra a Christo curata membra, 307. Tempum Dei cum sint, aeternum corrumpi non possunt, 500. Eucharistia, vero corpore et sanguine Christi, nutriti resurrectura esse, Verbo Dei operante, quomodo probatur? 291. Corporibus nostris si vitam minime imperitii supremus Pater, impotens sit aut invidius necesse est, 297. Corpora alia animalia, alia spiritalia, 501. Corpora animalia per spiritum surgentia, fient corpora spiritalia, 501. Corporis substantia servata, opera tantum carnis iustificati deposuimus, 305. Corpus materiale nunquam excitandum; Valentinianorum cum Sadducæis alii-que non p. uciis gentilibus philosophis communis sententia; eaque necessarium impuri dogmatis connectimus, quomodo? XLV.

Cosmocrator Valentinianorum, omnisque malorum demonum caterva, quibusnam Platoniorum angelis re-

spondebant? XLIII. Cosmocratora inter et Demiurgum, inepitum omnino discrimen a Valentinianis positum, nec minus luepta ratio discriminis allata, XLIII seq.

ΣΑΥΤΩΝ Ηραclitii discipulum Athenis audivil Plato, XLII.

Creatæ res unum esse Deum mundi conditorem testantur, 126, 135, 156. Creatæ res, variæ et multæ, sed bene consonantes, 153, seq. Ab uno et eodem Deo omnes, 153. Rebus creatis omnibus Verbum vitam præstat juxta voluntatem Patris, 315. Totum quo res creatæ spatium perseverant, dies unus, 320. Quo sensu? 320, not. Res creatæ longe diversæ naturæ a Creatore, 183, 285. Diverso a Creatore vocabulo appellari debent, 183. Christo Deo et homini testimonium perhibent, 233. Res creatas non immediate a primo principio conditas fuisse existimare Platonici, sed tantum ab angelis secundo post illud loco constitutis, XLII et seq. Res creatæ omnes, quibus Deus Pater et Verbum ejus utuntur proprii utriusque virtute et sapientia conditæ, non ex ig. orantia et labe emissæ, aut ab angelis factæ, 315 et seq. Non sunt umbra Pleromatis, 125. Ad imaginem Æonum conditæ non fuerunt, cur? 122 et seq. Neque ad imaginem Achamothæ, aut angelorum Pleromatis, 124.

Creatio. In creatione rerum omnium, Dei bonitas, virtus et sapientia elucet, 284, ac præsertim in creatione hominis, 285, 296. Creatio hujus mundi ad imaginem invisibilium facta, ex Marcossis; quomodo? 84 seqq.

Creator Deus per ea quæ condidit, a Verbo revelatur, 234. Creator omnium Deus, unus et idem Pater, a Christo et apostolis annuntiat, a quo lex et prophetæ, 133, seq., 180, seq., 204, 222, seq., 224, 228, seqq., 232, 290, 311, 312. Creatorem Deum et Dominum Judæorum a summo Deo distinguentes Gnostici confutantur, 180 et seqq., 28, seqq., 263. Creator omnium, unde emissus juxta Valentinianos? 198, 227. Creatorem mundi, non supremum Patrem, a prophetis conceptum fuisse volebat Marcossii, 90. Creator mundi vel a semetipso rerum condendarum exempla accepit, vel datur progressus in infinitum, 137.

Crucifixionis dies, idem qui Pascha dies, juxta Tertullianum, LXXXVII.

Crucis efficacia, quæ? 317. Per crucem solvens Christus debita nostra, peccataque dimittens, verum hominem et verum Deum se ostendit, 314. Crucis extremitates quinque 151, et not., 152. Crucis virtutis figura, lignum educit ex aqua ab Heiseo securi denuo copulatum, quomodo? 314.

Crux, Hori cognomen, 10 et not. 13, 16.

Cupiditatem præteritam elemosyna solvit, 212. Cupiditatis Deum ipsum auctorem, non nisi ridicule uxoris proximi rerumque ejus concupiscentiam prohibere potuisse, Epiphanius et Carpocratis blasphemiam, 351.

Curiositas nimia, vana et periculosa, 154, seq.

Cynici ante Valentinianos docent, cibos omnes et actiones ex se indifferentes esse, 134.

Cyprus. Ad Cyprum delatus Valentinus, animum suum omnino depravit, juxta Epiphanium, XLV.

Cyranus Hierosolymitanus Siges et Logi generationem Bytho perperam ascribit, 6, not. Ejus textus emendatur, *ibid.* Præsentiam realem Christi corporis et sanguinis in Eucharistia, ac transsubstantiationem agnovit et propugnavit, ipso fateute Grabio, CLXIX, seq. Necessaria huic confessionis Grabianæ consecraria, CL, seq.

D

Dæmones Christo Deo et homini perhibent testimonium, 235. Dæmonum ruinæ quænam fuerit occasio? CLII. Eos cum mulieribus stupri consuetudinem habuisse, Irenæi et aliorum quorundam veterum Patrum sententia, *ibid.* Ignis pœna ante extremum judicii diem excrucandos non esse, sensit Irenæus cum veteribus aliis pluribus, CLVI. Ea sententia erroris et hæresis hactenus accusari non potest, *ibid.* Grabius ea de re calumniatus Ecclesiæ Romanæ reprehenditur, *ibid.* Dæmones ignorantia in hæreticos immissi, temerariam eorum curiositatem castigant, 84. Dæmonum non aliam quam beneficorum agnitionem genus a Pythagora, et veteribus aliis, XLV. Dæmonum officia et functiones, deorum monita ad homines, hominumque preces ad deos trafigere, juxta Platonem: sicut proinde ab ipso vaticiniorum omnium ac prophetiarum auctores constituti sunt, XLV. Eadem Valentinianorum omnium hypothesi, cujus etiam idem quod Platonici dogmatis, consecrarium, *ibid.* Dæmonibus media deos superiores inter et homines a Platone assignata sedes, cur? XLV. Ipsi hac in re sequentibus sæculis assensere Academicis, assensere pariter Valentiniani, *ibid.* Dæmones quosdam natura malos esse non negat Jamblicus, XLV. Boni a malis, quomodo discrepant, juxta Porphyrium? XLII. Quidnam pariter discriminis esse volebat inter deos et inter dæmones, sive bonos, sive malos, seu

inter angelos superiores et inferiores? XLIV. Dæmones, statim ab induto corpore homines omnes comitari credidit Aristoteles; undenam sumpsit? 352. Dæmones Paredri, Oneiropompi, et Catabolici, qui? 61, not. Paredri singulis adsunt hominibus, ex Isidoro, 352. Dæmones omnes corporcos esse et animales, plerorumque philosophorum opinio, eaque communior; XLIV. Ad dæmonum heroumque duplex distinguendum genus quidnam philosophos veteres adiegit? *ibid.* Dæmonum maiorum caterva undenam orta, juxta Valentinianos? XLIII. Ex moestitia Achamothæ orta, 26. Demiurgi creaturæ, *ibid.*

DALLIUS et Bloodellus Iguatians epistolæ suppositionis arguunt; qua ratione? XII. Refelluntur, *ibid.*, XIV et seqq. DAMASCUS ex ore celeberrimi Ammonii perpurgatam iterum ab eo Platoniam philosophiam hausit, XLII.

DANIELIS propheta de his quæ finem mundi et Christi regnum præcedent, quænam? 323, 324. A Joanne in Apocalypsi quomodo explicatur? 323. A Christo comprobata, unum utriusque Testamenti Deum et Patrem esse demonstrat, 323, 324.

DAVID, sacerdos apud Deum scitus erat, 237. Quo sensu? 237, not., cui seq. Compunctus et penitens Christi redemptoris adventum expectabat, 264. Davidi promissio facta, in Mariæ partu fuit impieta, 217.

Decalogus ante legem ad salutem necessarius, solus sufficiebat, 244. Decalogi virtutem justis patriarchis in cordibus descriptam habentibus, lex minime posita, 246, 247. Decalogus a Deo homini traditus in ejus solius utilitatem et salutem, 247. Decalogi præcepta quot in unaquaque tabula? 152, not. Ad Decalogi observationem, legalia Judæis a Deo concessa, 245. Decalogi præcepta, a Christo non abrogata, sed extensa, 247.

Decas Valentinianorum Æonum, 6, 7. Ejus mysteria et figura. 14. Decas et duodecas Æonum, quibus Moyses locis significatæ, juxta Marcossios, 87, 88, 89.

DEMETRIUS. Ad Demetrium ab Irenæo scriptus Sermo, 342. Ad Demetrium Viennensem diaconum Sermones de fide, dubii Irenæi fetus, CV.

Demiurgus, secundum omnes Gnosticos, Virtutem sibi superiorem ignorabat, 189. Neque Deus, neque Pater, nisi verbo tenus, sed purus angelus, XLII, 228, 252. Demiurgi filium incarnatum fuisse et passum, in eumque deacendisse Jesum sentiebant Gnostici, 189. Demiurgus, quis ex Valentino? 53. Ex Valentiniano vero, quis? 25. Ab Achamoth formatus, 25. Varia ejus nomina, 24. Unigeniti Filii imago est, 24. Animalium omnium, rerum celestium et terrenarum fabricator, 24. Angelus est, Deo similis, 24. Angelus et archangelus condit, 24. Septem caelos, 24. Matrem ignorat, 24. Animalis est, 26, 159, 160. Ex Achamoth conversione constitutus, 25. Ejus sedes, 26, 159, 160. In mediætatibus locum transiit, quando? 32, 159, 160. Cur media ei Pleroma inter et homines assignata sedes? XLV. Id Platonium, *ibid.* Ejus ignorantia et error, 25, 26, 27, 32, 33, 34. Ignorantiæ causa Mater Achamoth, 25. Ut angelos sibi subjectos, sic Nus sibi subditos habebat, XXXIX. Plura a Salvatore didicit, 4. Christum animale productum, ex Valentinianorum quorundam sententia, 32. Dæmoniorum conditor, 26, XLII. Per Demiurgum, non per Verbum, mundum fuisse creatum, Valentinianorum error, 188. Refellitur, 188. Demiurgus hominem condit, quomodo? 17. Ab eo inspiratos et missos prophetas dicebant Valentiniani, ceterique Gnostici, 276. Demiurgus animis spiritali Achamothæ semine inspersus præ cæteris adamabat, 35, 140. Eas in prophetas, sacerdotes et reges constituit, 35, 34, 143. Quandiu in mundi administrandi munere perseverabit? 34, 35. Demiurgi Marcociorum ignorantia et impotentia, 84, 86. Ejus opus aliquando dissolvendum; cur? 86. Demiurgus Christo inferior, illiusque regnum temporarium et parvum, ex Heraclione, 364, 375, 374. Ex Demiurgo animal qui prodire potuerit Cosmocrator, nodus hypotheseos Valentinianæ soluta difficilis, XLIII, XLV. Super Demiurgum fingere quidquam superius, maxima impietas, 144. Demiurgus primum Deum ignorare non potuit; cur? 122. Demiurgum dicere labis fructum, blasphemiam, 144. Demiurgum animale esse, Valentinianos vero spiritus, abhorret a ratione, 142, 160 seq. Animalis non est, qui spiritalia perficit, 162, 163. In caelis suis res quasdam spirituales sibi subditas habere, probat Pauli raptus, 162 seq. Spiritalis seminis demissionem in se non potuit ignorare, 142 seq. A semetipso rerum crearum exempla accepit, 137, 263. Non a Demiurgo, sed a Deo uno affati propheta, 276. Quæ in Demiurgo reprehendunt hæretici, eisdem recurrunt in Patrem, 121 seq. Si Demiurgus ad imaginem Nu conditus fuerit a Salvatore; vel Nus ignorantia obnoxius, ve. Salvator imperitus artifex fuerit, 123 seq.

Democritus unus e philosophis ethnicis a quibus Valentianam materiam systematis mutati sunt, xii. Democritus et Epicurus, ambros et veteri Valentianorum auctores, 153. Illorum principia rerum, 153. Democriti et Platonis doctrina de ideis, eadem ac Valentiana de imaginibus supernorum expressis in rebus creatis, 153.

Democritus, unus e philosophis antiquis quorum libros circumferrebat Gnostici, xxii.

Deus Hebraice dicitur Baruch, 150. Vocis Deus multiplex potestas, juxta Praxium, xi. Non ad numeros, litteras et syllabas exigendus, 153. Deum unum esse ratio naturalis demonstrat, 123. Unus sit, necesse est, vel infinitus, 116, 117. Deus non est qui super se aliquem petitur, 329, 311, 312. Dei nomina diversa, quae in Scripturis leguntur, unus et ejusdem Dei nomina, 170, seq. Deus modo substantia, modo substantiae experta a veteribus dicitur, 66, not. Dei perfectiones, hominum perfectionibus quam praesentit 136. Sicut perfectus est, quia increatus, 266. Dei infinita simplicitas, 57, 150, 151, seq., 150, 157. Totus sensus, totus spiritus, totus ratio, etc., 150, 152, seq., 159, 157, 210. Immensus, omnia continens, creavit et conservat omnia, 252, 253, 512. Omnia continet, a nullo contineri potest; cur? 116. A Deo, cum cogitat, et loquitur, affectiones et passionis humanae procul removenda, 150, 157. Deus semper idem, homo non ita, 240. Dei scientiam nihil omnino fugit, 154, 252. Apud eum nihil non mensum, 251. Deus invisibilis quidem, propter eminentiam; ignotus autem nequaquam, propter providentiam, 122, 256. Dei providentia sapientissima est, et ad omnia extenditur, 154, 225. Infinitus et incomprehensibilis, temere investigari non debet, 153. Incomprehensibilis, invisibilis, quomodo visibilem comprehensibilemque hominibus se praesentat? 251. Dei naturam et immensitatem aequari non valet homo, 252, seq. Deus sine Deo cognosci non potest, 254. Deum a nemine visum, Verbum ejus multis modis conspiciendum se praebere manifestum fecit, 254, 256. Deus dicitur simpliciter Deus, verus est Deus, 181. Secus si sequatur additamentum, 181. Quomodo probatur? 180, seq. Deos gentium non simpliciter deos appellat Scriptura, 181. Deus nullus alius in Scripturis appellatus, praeter Deum omnium Patrem, et Filium, et eos qui adoptionem participant, 228. Deus unus et idem, Pater et Verbum, 185, 266. Deus unus Pater super omnia, et per quem omnia, et in omnibus, 181, 315. Quid ageret antequam mundum conderet? questio, caeteris solatio Deo committi debet, 157. Unus Deus rerum omnium conditorum opifex, 153, seq., 174, 183, 186, 197, 224, 237. Haec veterum omnium traditio est, 126. Id clare et aperte demonstrant Scripturae, probantque res creatae, 155, 156, 157, 183, seqq., 255. Corporeorum et spiritualium conditor, 162, seq. Unus et solus Deus, Christi Pater, 118, 176, 183, 193, seq., 193, 198, 199, 204, 206, 238, seqq., 289, 322. Utriusque legis auctor, a prophetis praedictus, et ab evangelistis auctoritatus, 185, seqq., 196, 197, seq., 199, 205, 237, seq., 258, 323, 521. Varia sapienter tribuit Testamenta, 258. Novum tamen Veteri praesentans, 257, seq., 210. In semetipso et ex semetipso fecit omnia, 118, 124, 157, 255. Ejus voluntas, omnium substantia et causa, 165, not. 312. Sua voluntate ac virtute loco materiae usus est, ut res conderet, 127. Fecit omnia libere, nullique necessitati servit, 121, 183. Ejus bonitas, virtus, et sapientia in rerum conditorum creatione elucent, 224, 284, ac praesertim hominis, 285. Bonus quidem est, sed justus etiam; secus non esset Deus, 225, seq., 286, seq. Deo Patre inscio aut nolente condi non potuit mundus, 117. Si sciente ac volente conditus fuerit, ille mundi auctor solus dici potest, 117, seq. Idem Deus mundum fecit, qui et mens conceptus, 119, seq. Per Verbum et Spiritum sanctum omnia condidit, facit, disponit et gubernat, 98, 118, 163, 188, 226, 255, 269, seq. Ad condendum mundum angelis non indigni, 98. Cur? 118, seq. Neque instrumentis; vel organis, 118. Ejus manus sunt Verbum et Spiritus sanctus, 218, 293 et not., 325. Iis dixit: *Faciamus hominem*, etc., 226, 255. Extra Deum rerum omnium conditorem solum principium esse potest, cur? 116, 117, 222. Dei proprium est facere; hominis vero, fieri, 240, 286. Dei operationum, virtutis et sapientiae receptaculum est homo, 214. Ad Deum ex hominis creatione et observata nihil redit, totum homini cedit emolumentum, 245. Ad Dei imaginem caro creata fuit, 299. Ad Dei similitudinem formatus homo, 226. Dei imago et similitudo, duo secundum Irenaeum et veteres alios; utraque in quo posita? 299 et not., cux, seq. Deus, hominis gloria, 214. Non Dei impotentiam arguit hominis imperfectio, sed ipsius hominis infirmitatem, 285, 281, et not. A Deo homines aut angelos creati qui transgredi minime possent, non oportebat; contrarium objicientibus quomodo

respondetur? 282, 285. A Deo homo liber ab initio creatus, quomodo? 281 et seq. Dei cum homine similitudinem non tantum in cognoscendi vi, sed et in arbitrii libertate et ratione repositam esse, Irenaei et ex antiquis non paucorum sententia, 251 et not., 282, 283. Deus homini vim non infert, quem liberum constituit ac eligendi facultate donavit, 281 et seqq., cvii, seq. Deum aut impotentem, aut ignorantem constituit, qui liberam hominem negant, 283 et not. A Deo propter transgressionem Adamus et Eva non maledicti, sed serpentes; cur? 221, seq. Dei potentiam, ac propriam infirmitatem necesse fuit ut homo experiente disceret; cur? 295 et not. Deus erga Adamum misericordia motus eiecit eum et paradiso, mortique subiecit; cur? 222. Ex hominis lapsu patefecit, quam sit patiens, benignus et misericors, 215, 214, 285. Abelem justum Caino injusto subiecit; cur? 221. Justum dimittens potestatem et matris impiorum, non operatur malum, 250. Apud Deum nihil otiosum, nec sine signo, nec sine argumento, 230, 258. A Deo cur inductum diluvium, 279 et not.

Deus unus et idem a quo patriarchae electi, populus visitatus, gentes convocatae, 281. Nullius indigenae, patriarchas propter illorum salutem elegit, 214. Deum nunc igneum, nunc misericordem ac pium Moyses ostendebat; cur? 235. Homini Decalogum tradidit, cur? 247. Moyses legis jugum, cur imposuit? 244, 246 seq. Sacrificiis non indiget, cur ergo praecipit offerenda? 247 seq., 250. Sacrificia omnia Israelitis in typos dedit, 252. Per typos Judaeum populum erudiri curavit, 244. A Judaeis non holocausta, sed iustitiam exagebat, 247, 248. Deus unus et idem prophetis omnibus afflavit, 170, 187, 276. Invisibilis, non in una eadem forma prophetis apparuit, 50, 254 seqq. Dei tamen faciem ipsam non videbant, quid igitur? 253, 256. Deum necesse erat a prophetis videri, cur? 253. A Deo uno et eodem, diversis temporibus, missos esse prophetas omnes, varis parabolis confirmatur, 280, 281. A Deo prophetarum testimonium, 215. Dei invocatione servabantur homines, et a daemonibus liberabantur ante adventum Christi, 123. A Deo omnia praesentia ad bonitatis ostensionem, iustitiae consummationem, Ecclesiae formationem, hominis denique perfectionem, 285. Deus multis aptisque modis humani generis salutem consensum voluit, quinam illi? 244. A Deo uno eodemque per Verbum omnia revelata fuisse, demonstrant Scripturae: de Christo passim testificant, 240. Deum invisibilem quo sensu videndum ac hominibus praesentiarum prophetas? 254 seq. Ejus magnanimitas patet in hominis redemptione, 215. Omnipotentia, 214. Cur generationem Christi humanam signo indicavit? 217. A Deo salus hominibus praesentia in Verbo per quod facta sunt omnia, 188, 519.

Deus homo factus est, 215. Quod ex Deo natum est, Deus est, 41. Deus solus remittere potest peccata, Christus autem remittebat, 514. Deus homini in Christo unicus, 211. Dei et hominis communitio facta per Incarnationem juxta Patris beneplacitum, 251. Dei et hominis naturam Mediator hominum participare debuit, cur? 211 et seqq. Dei imaginem Verbum incarnatum vere in nobis ostendit, et amissam similitudinem instauravit, quomodo? 312 seq., cux seq. Deum eundem, sed nove colere per Incarnationem docemur, 186. Deum proprie dictum ab his qui verbo tenus tantum, Christus ipse distinxit, cur? 226. Deum scire neminem posse, quo sensu docuit Christus? 251 seq. Deum scire sine Deo impossibile; ideo Deus per Verbum docuit homines scire Deum, 252, 254 seq. Deus per Verbum cognoscitur, 255, 255. A Deo Judaei defecerunt, Patrem per seipsum sine Filio cognosci posse putantes, 256. Dei ejusdem veri hominis facti sanguine redempti sumus a quo et conditi, 293. Deo sicut nos debitorum facti per lignum, ita per lignum a Christo redempti, 514. Deo eidem Patri in secundo Adam reconciliati sumus usque ad mortem obediens facti, quem in primo Adam offendimus non obediens ei, 315. Deus idem misit prophetas, et salutem hominibus per resurrectionem Filii dedit, 194. A Deo missus est Paracletus, cur? 208. In Dei et hominis adunionem Spiritus Patris a Christo effusus, quomodo? 292. A Deo eodem missi apostoli, a quo prophetas, 279. Deus non ita pauper ut unum solum habuerit apostolum, 199. Deus idem, qui nos ad Filii sui nuptias vocavit per apostolos, ad eandem o. i. m. vocabat per prophetas, 279 et seqq. Deus unus factor caeli et terrae, et utriusque legis auctor, Pater, Verbum et Spiritus sanctus, juxta Irenaeum, cxxix. Deus unus Pater in omnibus et per omnia, unum Verbum, et unus Spiritus, unitas in tribus, una in tribus natura, juxta Irenaeum, cxxxii, 255. Deo sacrificium offerendum cur, et quomodo? 251. Deus ad altare indesinenter vult offerri sacrificia, nobis non sibi profutura, 251, 252. Deo acceptum Ecclesiae sa-

crificium, cur? 250. Deo sola Ecclesia purum sacrificium offert, quodnam? 250. 251, cxi seq. Deo vere offertur Verbum in Eucharistia: sacrificio, 251 et not., cxii seq. Deo committi debent plura obscura, quae in Scripturis occurrunt, nec explicari a nobis possunt, 156, 157, 158. Deus unus, et una salus, sed varia praecepta, cur? 258. Dei gloria, homo vivens, 253. Deo nos ut serviremus perfectius, ideo a Christo liberati, 245. Et servire, hominis gloria est, 244. Deus vita nostra, sine qua vivere impossibile est, 254. A Deo, non a nobis, est bonum salutis nostrae, 214. Deo tribuendum quod nostrum est, id est fides et subjectio, ut recipiamus artem ejus et famus opus Dei perfectum, 266. Propter Dei dona minime superbiendum, sed ei soli adhaerendum, 320. Deo quisquis non credit, nec voluntati ejus parere vult, ipse sibi imperfectionis est causa, non Deus, 266. Deo qui non credunt, filii et angeli diaboli sunt omnes, 268. Quo sensu? 268 seq. Deo non obedire, malum, et mors hominis; obedire autem, bonum, et vita ejus; utriusque discrimen in libera hominis potestate a Deo positum, cur? 263, 266, 340. Dei amor, legis iustitia, 246. Dei amicitia tribuit immortalitatem, 243. Deum qui amat, quanto plus eum intus fuerit, tanto plus eum diligit, 243. Dei filii sunt omnes secundum naturam, soli vero justi secundum opera, quomodo? 268 et seq. Deo vivere non possunt qui agunt opera carnis, 305. Dei commanio, vita et lumen, 325. Separatio autem, mors, tenebrae, honorum omnium amissio, et quidem aeterna, 525. Ex Dei privatione sentitur magis quam pretiosa ejus possessio, 265. A Deo qui recedit, ex filio Dei filius fit diaboli, quo sensu? 268. Ad Deum scala, Spiritus sanctus, 223. A Deo homo per peccatum abcessit, ideo humanis potestatibus subjectus, 521. A Deo solo humanae potestates constitutae, 521. Quis earum constituendarum finis? 521. Deus unus et idem et incredulitas caecitatem inferens, et fideles illuminans, 266. Quo sensu dicitur excusare? 266, 267.

Deus cur passus est resolutionem in nobis fieri per mortem? 295. Dei gloria et virtus in infirmitate carnis humanae elucet, eam resurrectionis et immortalitatis partem efficiens, 295. Deum eundem Patrem, qui creavit, et a mortuis excitare, ex Isaiâ, et Ezechiele, et ex Evangelio, quomodo probatur? 311. Dei artem et sapientiam quae caro in creatione percipere potuit, eadem a fortiori et virtutem ejus resurgendo percipit, 296, 297. Deo omnia possibilia, neque carnis infirmitas supra voluntatem Dei, 299. Dei virtute suscitanda corpora nostra, juxta Apostolum, 300, 301. Si Deus potest vitam tempora em carnal humanae impertiri, cur eidem et incorruptam largiri non poterit? 295, 297. Deos mortuorum non est, sed viventium, cur? 252. Dei visio, hominis vita, 255. Homines efficit immortales, 254, 285. Ex Dei visione vita aeterna, 254. Quomodo? 254. Deus a quibus videtur, et quomodo? 254. Deum qui videt intra Deum sunt, 254. Clara Dei visio non nisi post regnum justorum temporale secuta est in caelis, juxta Irenaeum, 337. Deus otiosus factus ab Epicureis, nullam rerum creaturam curam habens, 223 et not. Refelluntur, *ibid.* Deo ut admerent, angelisque imponeret mundi creandi ac regendi munus tum philosophi, tum Gnostici, vanis timoribus ducti, xxi. Providentia Dei mundum hunc regi ipsimet ethnici confessi sunt, 223. Deus duplex, honorum alter, alter malorum fabricator a pluribus e veteribus philosophis enocitatus, cur? xxi. Ut utique diversum nomen, diversa origo, juxta Zoroastrum, *ibid.* et xxx. Deum summum et Patrem ignotum ex se ac invisibilem, per rerum creationem non esse manifestando prodidisse, principium tum philosophis, tum Gnosticis commune, cur? xxi. Deum ex subjecta materia cuncta fecisse, Anaxagoras, Empedocles, et Platonis assertio est, a Valentiniis acta, 154. Deum unum, summum universi opificem, agnovit Plato; deos autem inferiores praeter eum stituens, in hoc caeteris gravius peccavit, xxi. Deum unum, bonum et justum contentens Plato, Gnostici ipsi religiosior ostendunt, 221 et not. Dei nomen iis etiam a Platonibus tributum, quibus veram Dei esseentiam negabant, xxxii. Quid inde? *ibid.* Dei plures juxta Platonicos, alii feminas, mares alii, alii masculo-feminas; per feminas quid ab his intellectum? xxvii. Dei alii, *scilicet* seu *intelligibiles*, alii *scilicet* seu *intellectuales* in mundo intelligibiles, juxta Proclum ex Platonico rum sententia, xxxix. Quid utriusque? xi. Dei alii materiales, alii immateriales, juxta Iamblichum, quinam utriusque? ad solos materiales, utpote inferiores, rerum humanarum administratio immediate pertinebat, xxi. Cur? xxi. Horum etiam varia genera et ordines diversi, diversas pariter in administratione mundi functiones et officia exercebant, juxta eundem, *ibid.* Dei alii mundani, alii supermundani juxta Salustium philosophum, horum illorumque ordo triplex; quinam utriusque et quinam eorum functiones?

Omnes autem primo Deo longe inferiores, xxi. Dei mundani multiplici ordine, serie, ac successione a superioribus progeniti, juxta Platonicos, xxi. Idem ac angeli et archangeli, quos a Demiurgo creatos fingebat Valentinius, *ibid.* Deus summus omnibus incognitus, ex Menandro, 100. Deus Judaeorum, angelorum inferiorum princeps, ex Basilide, 101. Ex Saturnino, 101. Circa Dei, et Jesu Christi unitatem, Nicolaitarum et Cerinthianorum varii errores, 188. Deus principalis, rerum visibillum et creatorum principium non est juxta Nicolaitas, 188. Deus unus, qui omnia visibilia et invisibilia fecit, per Verbum suum ostenditur ex Joanne contra Cerinthum et Nicolaitas, 188. Deus duplex, alter bonus, alter malus, secundum Marcionem et assecias, 196 seq. Deus Marcionis repugnat, 118 seq. Deum dividens Marcionem, Deum interimit, quomodo? 224. Deo Marcionis Dei finiti erunt, 116. Deus duplex a Marcionitis, Manichaeis, et Priscillianistis, cur affirmatus? xxxi. Deus bonus, et Deus judicandi vim habens, duo secundum Marcionem. Refellitur, 224. Deum creatorem a lege et prophetis annuntiatum, malorum auctorem esse Marcionem asserit, 106, 196. Refellitur, 268, 270. Ab alio Deo prophetas, ab altero autem Patre Christum Dominum Marcionitis dicentes, perstringuntur? 276. Deum ipsum auctorem cupiditatis, non nisi ridicule uxoris proximi rerumque ejus concupiscentiam prohibere potuisse, Epiphanius et Carpocratis blasphemias, 351. A Deo omnia omnibus, tum rationabilibus, tum ratione expertibus facta fuisse communia, nequidem matrimonio excepto, in eoque sitam justitiam credidit Epiphanius, 350, 351. Deum non Gnostice modo, sed et veteribus plerisque vocem *scilicet* denotasse, undenam constat? xxxii. Deum verum creatorem omnium blasphemabant Gnostici, super eum alterum Deum se invenisse putantes, 226. Deus caeli et terrae, non vere Deus est juxta Gnosticos; quomodo probant? 230. Eorum cavillis respondetur, 230, 231. Deum magnum adinventisse putabant Gnostici, ingentes enim terrena minime administrantem, 225. Deus verus a nullo cognitus ante Christi adventum, juxta Gnosticos adulterantes Scripturas, 235 seq. Refelluntur, 234. Deum a prophetis annuntiatum, Patrem Christi non esse effutitabant Gnostici, 233. Refelluntur, 235 seq. Deos plures fingebant, 225. Deus alterius Patris typus et imago esse non potest, 232. Contradictentes Gnostici refelluntur, *ibid.* In Deum creatorem Valentiniarum blasphemias, quoniam? 227 seq. Deum creatorem Valentiniarum ab ea labe, quae extra Pleroma expulsa est, emissum blasphemabant, 198. In hoc peiores Marcionitis, 198 et not. Deum corporeum et compositum inducebant, 151, 157. Fato subiciebant, 154. A Deo malorum causam ut averterent, et in solam ignorantiam refundere Valentiniis, quot nugae aniles vendidantur? xxxi et seq. Deus duplex secundum Valentiniarum, alter hujus saeculi, alter super omnem principatum, 182. Deus unus, invisibilis, sempiternus, ingenuus et incomprehensibilis, caeterorum Aeonum caput, juxta Valentiniarum, xvii, 5. Deos triginta Valentiniarum invenisse, a SS. Patribus non pauci existimant, xxxii. Dei 30 ab Hesiodo coniecti, a quo forsitan Pleromatis formam Valentiniarum desumpserunt, xxx. Dei majores gentium, Aeonis sunt Valentiniarum; minores, mater Achamoth cum Ogdoade sua, 135. Dei duodecim ethnicorum, imagines duodecim Aeonum Valentiniarum, 156. Deorum duodecim ethnicorum nomina congruentiora, quam duodecim Aeonum Valentiniarum, 136. Dei primi duo ab Aegyptiis admissi, ipsamet Valentiniarum prima duo principia; quomodo, et quo ex fonte hauserunt omnes? xxv, xxvi. Dei veteris Platonico rum, nihil aliud quam *scilicet*, Nus, et veritas Valentiniarum: nihil aliud *scilicet* quam haereticorum secundi Aeonis? xi. Dei unitatem a Valentino aut prioribus Gnosticis negatam fuisse, improbabile prorsus, xxxii. Deum omnipotentem ex defectu ortum esse asserunt Marciosi, 82, 90. Deum Patrem ante Christi adventum ignotum fuisse, ex Scripturis probare nituntur Marciosi, 90. In Deum veteris Testamenti auctorem quae obiciunt haeretici, eadem Christum ferunt, quomodo? 266. Deum solius formae et qualitatis causam, materiam vero ingentiam esse quidam affirmantes, refelluntur, 348. Deo mundi conditore fingere quidpiam superius, summa impietas, 144, 198, 258, 252. Deum mundi conditorem, labis fructum dicere, summa blasphemias, 157, 185. Deus pater labem et ignorantiam in Pleromate oriri permittere non potuit 120, 121, 140. Deum sensum emittere non potest, cur? 151 seq. Deum quidem unum confitentur haeretici omnes, sed per malam sententiam mutant, 86. Dei unde orti, ex Antiphane? 33. Orti ex Oceano et Theti, ex Homero, *ibid.* Ex deorum pluralitate mundi inditum consequuntur, 117. Ex Dei nomine pluribus indito, plures proprie deos concludi non posse, quoniam certo demonstrant? xxxii et xxxiii.

Dextra quæ, secundum Valentinianos? 23, 28. Quid istam significaret? 152, 155.

Diabolus quo sensu fortis dicitur? 185. Quænam ejus potestas? 322. Diabolus invidia commotus, quod homo ad imaginem Dei conditus esset, id iniquo animo tulisse, veterum quorundam sententia, 221, not. Diabolus jam ab initio mendax mendacis primos homines subvertit, quomodo? 590. Diabolus eadem judicii forma qua serpens olim a Deo damnatus, cur? 228 et not. A Deo juste iterum in captivitatem reductus, cur? 220. Diabolus a Christo victum, istam vinculis colligari oportuit, quibus ipse hominem alligaverat, 319. Diabolus homini invidens, hominem sibi subjicere molitus est; sed ab homine victus, ipse homini fuit subditus, 322. Mentitur terrenis regna sibi vindicans, cur? 321. Per diabolum homo mortificatus, quomodo? 290. Diabolus cum violandi præcepti Dei auctor homini fuisset, ejusdem præcepti objecta victus ac ligatus a Christo fuit, 319. Diabolus homines captivos detinens a Christo quomodo devictus? 271. Diabolus Christum tentans, quomodo repulsus? 318. Quia hominem non esurientem per escam seduxit, ideo Christum esurientem non potuit vincere, 318. Ad resistendum diabolo missus a Deo Paracletus, 208. Diaboli propositum quoddam, ut homines perdat? 228. Diabolo præsertim et angelis apostatis paratus igitur æternus, 221. Diaboli organum Antichristus; ejus iniquitas, superbia, ambitio, quæ? 321. Sedes ejus, *ibid.* Potestas, bella, præstigiæ, *ibid.* Diabolus non-ium damnationis suæ accepisse sententiam, neque sempiternis cruciatibus addictum, trita veterum non paucis sententia; ex ea quid eruebant? 524 not., cxi. Cum diabolo qui in abscessione perseverant, angeli ejus sunt ac illi, non natura, sed operibus, 288 et seq. Diaboli sortem percipit; quisquis sine penitentia in operibus malitiæ perseverabit, 221. Diaboli v. s. homo peccator, 220.

Diabolus. Vide *Dæmones*. Diaboli ministri Gnostici, in hominum perniciem, in quo? 228. Diabolus, cosmocrator seu mundi princeps a Valentinianis dicitur, 26. Ejus sedes. 26. Ubi ortus, ex Valentino? 55. Quis ex Carpocratianis? 104. Diabolo et hominibus quibusdam una et eadem essentia, ex Heraclione, 374, 375.

Dies retributionis, de quo Isaias, quid? 146, 147. Die Dominico et Pentecostes, cur non flecitur genu? ab apostolis hæc oratio consuetudo, 512. Dies in 12 horas dividitur, 162. Dies duodecim horarum, ex Marcosis quomodo? 85 et not. Dierum, mensium et anni divisio ad Pieromatis divisionem non quadrat, 152 seq.

Digitus manuum quomodo numeros indicaret antiqui? 82 et not.

Divinum cur a Deo inductum? 279 et not.

Discipuli vellentes spicas die Sabbati, violatæ legis minime rei, cur? 237. Discipulos dormientes Christus primo dimittens, patientiam Dei erga dormientes homines significabat, 259. Discipulus quisam spiritalis? hic a nemine iudicatus, ipse judicat omnes, 270, 272, 274. Quomodo iudicat gentes? 270. Judæos, *ibid.* Marcionitas, 270, 271. Valentinianos, *ibid.* Gnosticos, *ibid.* Elmonitas, *ibid.* Hæreticos Christum specie tenus hominem esse dicentes, *ibid.* Pseudo-prophetas, *ibid.* Schismaticos, 272. Omnes denique qui sunt extra Ecclesiam? 272.

Dispensatio, quid? 28 not.

Dives in Evangelio a Christo cur damnatus? 229.

Divisio Pieromatis non quadrat ad divisionem anni, mensium et dierum, 152 seq.

Docetarum omnium doctrina et argumentationes in veritate non fundatæ, si Christus putative tantum homo, cur? 271 et not.

DOEWELL quænam conjecturæ de tempore quo quinque ab Irenæo conscripti libri? xcvi. Refelluntur, xcvi, xcvi. Martyrum albo Irenæum eradere nititur; futilia ejus argumenta refelluntur, xc et seq. Assertit animas quæ baptismo regentur non fuerint, tandem aliquando penitus interituras cum. Refellitur, cliv. Irenæi verba vertendo aperte corrumpit, *ibid.*

Dominus, matris Achamothe nomen, 25.

DORMITANO imper. scripsit Joannes Apocalypsim, 530.

Drachmæ amissæ parabola insane abutuntur Marcosis, 80 seq.

Duodecim Æonum Valentinianorum, 6, 7. Ejus mysteria et figuræ, 14, 145. Ejus typum non esse duodecim apostolos, 145 seq.

Duodecastylum firmamentum, quid? 258 not.

Dynamis, Logos, Sophia, Phronesis, totidem Æones, virtute duntaxat, non re ab inuito àtræ distincti, juxta Basilidem, xxxviii.

E

Esos, ubinam et quo tempore dogmata propagare cepit? lxvi. Legis veteris studiosus observator, *ibid.* Quinam ejus errores? *ibid.* Præve consuetudines, *ibid.*

Eblonæi, a quo ita nuncupati? lxy, lxy. Eorum errores, lxy. Quomodo inter se discrepabant, *ibid.* Præiorum et posteriorum errores accurate distinguendi, *ibid.* Præve eorum consuetudines, quæ? *ibid.*, 21, 105. Scripturæ quænam ab eis rejectæ, mutilatæ, suppositæ? *ibid.* Eorum de mundi auctore et Jesu sententia, 105 et not. A spiritali discipulo, quomodo judicandi? 271. Incarnationem Filii Dei ex Maria Virgine Spiritu sancto cooperante factam respuentes, manent in veteris Adæ damnatione, 295. Theodotionem et Aquilam secuti, temere Christum e Joseph generatum asserunt, 215. Refelluntur, 215 seq. Solum Matthæi Evangelium, non tamen integrum, sed mutilum ac depravatam admittent, Paulum vero rejectabant, 105, 189 et not. Lucam admittentes, Paulo apostolo testimonium reddentem, temere Paulum rejectabant, 205.

Ecclesiæ typus, status salis uxoris Lot, quomodo? 269, 272. Jacob et Rachel, 258. Egressus ex gentibus, egressus Hebræorum ex Ægypto, 268. Ecclesia ex gentibus assumpta, per uxorem Oseæ et Moysis significata, 257. Ad Ecclesiæ formationem, hominisque perfectionem a Deo præfinita omnia, 265. Ecclesiæ persecutiones variæque Christi operationes prænuuntur veteres prophætæ, ac in se præformarunt, 272 et seq. Ecclesia mesuit quicquid a patriarchis et prophetis antea disseminatum, 261. Ecclesia, Abrahæ semen, a Deo per Christum parenti suo promissam hæreditatem recipiens, 256. Ecclesia ex hominibus fornicationis a Deo assumpta, et Filii ejus communicatione sanctificanda, 257. Ecclesiæ caput est Verbum per quod omnia, 313. Ecclesia omnis Hierosolymitanæ Ecclesiæ ortum debet, 193. Mater est nutrix in vitam, 225. Persecutionibus non debilitatur, sed augetur, 272. Ab Ecclesia virgine generatio nova repetenda per fidem, 271 et not. Ecclesiæ munus Dei creditum, fides nostra, ad hominis vivificationem, 225 et not. Ejus auctoritas necessaria ad astruenda fidei dogmata, 175 not. Dei Spiritus et veritatis depositarium dives; quicumque ab ejus unitate desciscunt in partem illius non veniunt, cur? cxi, 174, 225, 272. Blasphemi, et impudentes sophistæ, 317. Cruci ac cæcorum dices, ideoque fugiendi, 317. Ad omnem doctrinam ventum moveatur, cur? 225. A spiritali discipulo judicandi, 272.

Ecclesiæ Christi veræ quænam in apostolicorum virorum animis insita, et ab apostolis accepta notio? cxvii. A cæteris quibuscumque societatibus quomodo discernitur? *ibid.* et seq. Hæreticos omnes ab ea excludit Irenæus, *ibid.* Falsa proinde, quam commenti sunt recentiores Protestantium ministri, Ecclesiæ notio, *ibid.* Quatuor ejusdem proprii, singulæque characteres, *ibid.* Unitas, *ibid.* Sanctitas, cxiii seq. Universalitas, *ibid.* Ab apostolis accepta origo, *ibid.* Si solius Ecclesiæ Romanæ ac catholicæ characteres, cxiv seq. In ea sola certus quærumcumque controversiarum componendarum modus; extra eam, nullus, cxix seq. Nunquam desitura est, doctrinamque puram et illibatam perpetuo conservabit, tradetque, 275, cxv, cxix seq. Vana ea de Grabii cavillationes, refelluntur, *ibid.* Vera Christi Ecclesia per universum orbem diffusa, 48, 192, 278, cxiv. Inanes Grabii trica, cxv seq. Visibilis ac conspicua, cxvi, cxvii. Fidem ac Symbolum ab apostolis accepit, 48 et not. Sola veram ac vivificam fidem ab apostolis acceptam tradit, 175. Sectis quibuscumque antiquior, cxiv. Catholica, depositarium dives, in quod apostoli contulerunt omnia quæ sunt veritatis; veritatem ubique prædicans, 178, 317, cix. Vani Protestantium cavilli, *ibid.* Extra ipsam non nisi latrones, fugiendi, 178. Solum lumen Dei creditum, 317. Ejus una toto orbe anima, unum cor, una sibi que semper et ubique constant fides et doctrina, 49, 51, 106, 222, 317. Ejusdem miracula vera et benefica, 164, 165, 166. Irenæi ætate adhuc communia, *ibid.* Dæmonum invocationibus et magicis artibus scribi non possunt, *ibid.* In ea sola veri martyres, verum martyrium, pura que sancta doctrina, 272, cxiv. Extra eam nulla vera sanctitas, cxiii. Ecclesiam aliquam esse necesse est quæ inter omnes prima sit ac præcipua, omnibusque præsit, cur? cix seq. Eam esse solius Ecclesiæ Romanæ prærogativam, veritatis Irenæo certissima, 175 seq. et not., cix seq. Importunissimi loci pondus frustra declinare conantur Protestantes, cxi seq. Ad Romam Ecclesiam necesse est cæteras omnes convenire; cur, et quomodo? *ibid.* Vide *Romana Ecclesia*. In Ecclesia catholica traditio apostolica pura et illibata semper servata, 175, cxiv seq. A Romanis pontificibus adulterari nunquam potuit, cxvi seq. Medium quo ad us

usque fluxit inemerata, successio episcoporum est legitime in Ecclesia catholica ordinatorum, cxiv, 175 seqq. In singularum Ecclesiarum archivis, episcoporum ab apostolorum ævo sibi invicem succedentium Catalogus Irenæi ætate exstabat, cxvii. Ad hanc episcoporum successione hæreticos cur tam sæpe provocat Irenæus, cxiv seqq. Ad confundendos omnes hæreticos, unius Ecclesiæ Romanæ Catalogum, omissis aliis, evolvere sufficit; cur 175 seqq., cxx. In sola Ecclesia catholica Romana veri sunt ac pii pastores et episcopi ab apostolis successione ducentes, 175 seqq., 263, cxiv seqq. Singuli singulis Ecclesiis ab apostolis præfecti, cxv seq. In alia quavis societate nulli veri pastores, cxvi seq. Ab illis solis veritas, germanaque Scripturarum expositio petenda, 263, 270, cxv seqq. Hic antiquus Ecclesiæ status, e quo vera agnitio repetenda, 272 et not. Ecclesiis omnes et singulas, omnesque ac singulos episcopos in errorem conspirare, impossibile; cur, cxix seqq.

Ecclesiæ oblatio a Christo mandata, purum est et acceptum Deo sacrificium, 250. Ecclesia ab apostolis acceptum offert Deo sacrificium in universo mundo, quoniam, et cur, 249. Sola puram oblationem corporis et sanguinis Verbi incarnati offert Deo, 230, 251. Ejus sacrificium cur Deo acceptum, 250. In Deo omnipotente per Jesum Christum offert, 249. Ecclesia sub M. Aurelio motibus intestinis ob animorum dissensionem quasata; cur, lxxxix. Ecclesiæ quenam alia, præter Occidentales omnes, Romanæ consentiebant in disciplina Paschatis, lxxxv. Dissidentes, Aniceti et Polycarpi ætate, pacem et unitatem cum tota Ecclesia servabant, 341. Ab Ecclesiis Orientalibus et Occidentalibus dissidentibus funestum schismatis malum avertit Irenæus, quomodo, lxxxvii, lxxxviii, xc. Ecclesiis Orientalibus pacem restituit Victor papa, argumentis Irenæi victus, xc. Ecclesia quam late jam Irenæi ætate per orbem diffusa, 49. Verorum adhuc miraculorum gloria corroborans Irenæi tempore, lxxxix. Ecclesiæ in Galliis adhuc rarissimæ medio tertio sæc., lxxxiii. In Ecclesiam totam Irenæi Christianæ religionis promovendæ studium, quomodo sese diffudit? lxxxiv. De Ecclesia tota Irenæi discipulis verbis, scriptis et exemplis, quam bene meriti, lxxxiv.

Ecclesiæ catholicæ ab apostolis traditis dogmatibus de angelorum prævaricatorum superbia et casu, necnon de restauratione omnium in Christo, Valentiniiani quomodo abusi, xxxi, xxxii. Ecclesia, Valentianorum Æon, hominis conjux, a Logo et Zoe orta, 6, xvii. Ecclesia cum homine indivise conjuncta, nec proinde ab eo diversa, aut re distincta, xxxiv. Ecclesia et hominem a Vita et Verbo effluxisse, Scripturis abusus Valentianus fuit, xxxix. Ecclesia spiritalis semen Valentianorum, 28. Ecclesia inferior seu spiritalis homines, cur imago superioris Ecclesiæ a Valentianis dicti, xxxix. Ecclesiæ terrena Homo, superior Æon, dux et præfexus, a quo scilicet per subditos sibi Æones informatæ, et in lucem editæ, xxxix. Ecclesiæ locum, in Incarnatione Virginem adimplevisse Marcossii asserebant, xxxix. Ecclesia, quid ex Sethianis, 109.

Ecclesiasticus, Valentianorum Æon, Hominis et Ecclesiæ proles, 7, xvii. Hoc nomen a spiritus sancti proprietate derivabit, xxx. Ecclesiasticorum nomine Catholici a veteribus non raro designati, 203 not. Vulgus eorum et plebem ita appellabant Valentiani, 203.

Edessa caput Osroenæ, lxxxv.

Eiction, quo sensu vocatum a Mercurio primum omnium principium ab Ægyptiis admissum xiv. Idem ac Bythus Valentianorum, quomodo, *ibid.*

Electione, non natura, boni homines aut mali, secus nec laudandi, nec vituperandi, 281, 282.

Electionum cur appellatum novum a Potamone introductum in Alexandrinam scholam philosophandi genus, xxii.

Eleemosyna præteritis cupiditatis solutio, 242.

Elementa mundi corporea, ex Achamoths tristitia et pavore orta, secundum Valentianos, 19, 20, 26. His omnibus insitas ignis exitiosus, 26. Elementa quatuor, quid significant, ex Marcossii, 81.

Eleusinia et Bechaunalia, abominanda ethnicorum sacrorum mysteria, quibus ethica religio veluti turpi infamiae labe semper fœdata remansit, xxv.

Eleutherus papa 12 ab apostolis, Soteris successor, 176. Ad Eleutheri usque ætatem Valentium pervenisse, improbabile, xiv. Eleutheri episcopatum cum Antonini principatu componens Tertullianus, gravis anachronismus, *ibid.* Ad Eleutherum papam scriptæ epistolæ a martyribus Lugdunensibus, non a cætero solo, cur, et qua re, lxxxix. A quo perlatæ, lxxx et seqq. Eleutherus, an Victor præpropere pæcis litteras Montanistis concessit

lxxxix, lxxx. Eadem, monente Præca, revocatæ jam emisse, *ibid.*

Elas indignans valde propter populi transgressionem, militius agere edoctus est, quare, 236. Proprie Deum non vidit, quid igitur, 236. Eliam vere assumptum in carne, minimeque in curru igneo consumptum ejus carnem, Jovis et trium puerorum conservatio possibile demonstrat, 298. Ejus assumptio in proprio corpore, resurrectioni in corpoream Patrum quomodocumque præmonstrabat, 298. Cum Moyse in altitudine montis cum Deo homine locutus est, cur, 255. Ubinam est cum Henoch, 246 not.

Eligendi potestas, cum indifferentia voluntatis ad utrumlibet, ab Irenæo vindicata contra Gnosticos, cxvii seqq.

Eiloenth, quid significat, ex Irenæo, 170 not.

Eloe, quid significat, ex Irenæo, 170 et not.

Elypius rhetor, Marci Memphisani in Hispaniis discipulus, xi. Quo anno a concilio Casaraugustano damnatus, *ibid.*

Elpis, Valentianorum Æon, Patricæ conjux, Hominis et Ecclesiæ proles, 6.

Emeth, seu forsitan Kneph, quo sensu vocatum a Mercurio principium Deo solo Monopatore inferius, ab Ægyptiis admissum, xxvi.

Eminentia Dei invisibilis quidem, at ejus providentia nequaquam ignota, 122.

Emissio, quid, 131. Emissionum Æonum explicandarum rationes, quæcumque afferri possunt, repugnant, 138 seqq. Emissiones Æonum Valentianæ, gratis excogitate, 137. Nulla earum ratio reddi potest, 136 seqq. A Gnosticis acceptæ, 131.

Empeocles, unus e philosophis ethnicis a quibus Valentianiani materiam systematis mutuati sunt, xxii. Ex subjecta materia facta esse omnia docuit, 131.

Eneratizæ, seu Continentes, Tatiani discipuli, lxxxi.

Enoch, Bythi conjux, 5, xvii. Charis et Sige appellata, *ibid.* Cum B. tho indivise conjuncta, nec proinde ab eo diversa, aut re distincta, xxxiv. Nun et Veritatem parit, 5. Ab Ennoa Patris, et Nu immediate emissos asserebant angelos Simon, Menander, et Saturninus, quid inde, xxxviii. Ennoa Valentianorum, ipsamet Chaldaicorum Intelligentia, quomodo, xxvi.

Ennoa quid, ex Irenæo, 120.

Enoch sine circumcissione Deo placens, conservatur usque nunc testis justis iudicis Dei, 246. Enoch et Elias in paradiso terrestrem translatis, juxta apostolorum discipulos, 298. Enoch cum proprio corpore translatio resurrectionem justorum præmonstrabat, 298.

Enthymesis Sophiæ, quid, 9, 11. Partus informis est, et femineus, *ibid.* Achamoth dicitur, 18. Vide *Achamoth*. Secunda Ogdoas dicta, 16. Revera intra naturæ angelicæ limites a Valentianis conclusa, quid inde, xxvi. A Valentianis confecta, tanquam malorum omnium seminarium et radix, xxii. A Sophia separari non potuit, 140, 141. Separata, passiones concipere non potuit, 141. Ab affectionibus separari non poterunt, ut fierent mater substantia, 141. Ejus imago esse non potest Julia Anastasia, 145. Enthymesis Sophiæ cum anima mundi Platonica vix major affinitas, xi et seqq. Enthymeseos vani perturbationum æstus, earumque ab ea secretarum condensatio, etc., quomodo in Platonis placitis adumbrata, xi.

Ephesina Ecclesia a Paulo fundata, 178. In ea permansit Joannes apostolus usque ad Trajani tempora, *ibid.* Ea fidei a Paulo acceptæ et conservatæ testis est verus, 178. Non Ephesii tantum presbyteri, sed et proximarum civitatum episcopi a Paulo Metetum advocati, juxta Irenæum, cxviii. Quid inde contra Puritanos, *ibid.*

Epicuræus Pythagoricus philosophus, cujus disciplinam seipsum tradidit Plato, xxii.

Epicurus unus e philosophis ethnicis a quibus Valentianiani materiam systematis mutuati sunt, xxii. Epicuri et Democriti prima rerum principia, 133. Umbræ et vacui Valentianorum auctores, 137. Epicurus Marcianis consiliarius a Tertulliano dicitur, 223 not. Ab Epicureis Deus otiosus fictus, nullam rerum creaturarum curam habens, 223 not.

Epicuræus circa triplicem mundum excogitata doctrina, ipsissima est Valentini hypothesi, quomodo, xxv.

Epirbanes ex patre Carpocrate Alexandrinus, ex matre vero Alexandria Cephaenius, xviii. Platonice philosophi peritissimus fuit, *ibid.* Egregiis dotibus abusus, nefariis dogmatibus patris ampliat, ad secundum et factores ejus se applicavit, *ibid.* et xviii. Quænam ejus dogmata, *ibid.*, xvi, 51, 330 seq. Junior adhuc morte imminuto præventus, quo anno, incertum; vix tamen Adriano principi superfuisse putatur. Et mortuo divini honores a Cophalenis delati, *ibid.* Quosnam scripsit libros, *ibid.* Juxta

Epiphanem iustitia Dei quid, 350. Apud Deum nullam esse personarum acceptionem, imo omnibus, etiam animantibus, iuste et aequaliter ab eo bona sua distribui, qua mente asserbat, 350, 351. Ejus adversus auctorem veteris legis maledicta, 351. A Valentino et Ptolemæis quomodo differebat, XLVIII. Cur a Clemente Alexand. ^{prophetæ; prætoris} auctor dicitur est, *ibid.* Ejus hypotheseim irridit Irenæus, 54, 55. Epiphane et Carpocrates filius ejus Adriano imperante nefarias suas haereses confirmant, xv. xvi. Circa vocem *Epiphane* misere lapsus Irenæi interpres, Tertulliano præbuit offendiculum, XLVII.

Epiphaneus verba aliqua e Lucæ exemplaribus a Catholicis quibusdam abrasa fuisse queritur, 219 not.

Episcopales sedes in Gallis paucissimæ Pothini et Irenæi ætate, LXXXII et seqq.

Episcopus quos instituebant apostoli, tradita quæcumque scitu necessaria erant; cur, 175. Ab episcopis solis, qui successione habent ab apostolis, legitima Scripturarum expositio et doctrinæ veritas petenda; cur, 262, cxv. A principali successione qui absint, quomodo habendi, *ibid.* Episcoporum legitime ordinatorum successio traditionem apostolicam transmittit, 176. Certissimum argumentum quo demonstratur traditionem apostolicam inlibatam in Ecclesia conservatam fuisse, cxiv seqq. Hinc præternunt Calviniani, Lutherani, etc., *ibid.* Hanc successione cur tam acriter urget adversus hæreticos Irenæus, cxiv seqq. Sola catholica et Romana Ecclesia ea legitima episcoporum successione gaudet; sola profunde apostolica et vera, cxv seqq., cxxiv. Episcoporum successio ab apostolis catalogus Irenæi ætate in archivis Ecclesiarum omnium exstat, cxvi. Singulares profunde in Ecclesiis constituti ab apostolis episcopi, presbyteris jure divino superiores, *ibid.* et seq., 201 not. Inter tot episcopos tam longe a se dissitos, quomodo unitas fovenda, cxix et seqq. Episcopi omnes singulasque Ecclesias in errorem conspirare impossibile est; cur, cxix, cxx. Episcopi quibus apostoli tradiderunt Ecclesias, hæretici omnes valde posteriores, quo sensu, lx, 517. Episcopi et presbyteri non tantum Ephesi, sed etiam reliquorum proximarum civitatum a Paulo apostolo Miletum convocati, 201 not. Episcopi fratrum nomine a veteribus nunquam designati, LXXXIII. Episcopus solis credita quatuor prioribus sæculis administratio sermonis in Occidente, cxviii. Inter episcopos olim mos promiscuus eucharistiam ad sese mutuo transmittendi, paschali tempore, 341 not. Episcopi in Gallis vix alibi quam Lugduni esse potuerunt M. Aurelii anno 17, LXXXIX seqq. Episcopi pluribus Victoris nimis severitas in Asiaticis displicuit; cur, LXXXVI. Irenæo præcipue, *ibid.* et LXXXVII.

Error prodire timet nudus, sed veritatis speciem induit, 205.

Esdrae legem et prophetas restituit, quando, 216. Ethnicis ab ipsis rebus creatis discunt unum esse Deum mundi conditorem, 126. Dei providentia mundum hunc dirigi confessi sunt, 223. Apud ethnics Christiana religio majorem sibi auctoritatem non acquisivit ex sacrorum ac profanorum missione, qua ornata est philosophia Platonica, quinimo, xxiv. Ethnicorum sacra quanti faciebant Platonicis, lxx. Cur et tantum pariter æque ac Pythagorici vocabulis in eorumdem sacris adhibitis tribuebant, *ibid.* Ethnicis ipsis Valentiniani peiores, quomodo, XLVI. Ethnicis congruentiora nomina imponunt duodecim diis suis, quam Valentiniani duodecim Æonibus suis, 156. Ab impuris ethnicorum Platoniconumque intiaments Marciorum redemptiones manarunt, LIII.

EVANGELII nomen Antichristo convenire potest; de hoc tamen nihil affirmandum, 329 et not.

Eucharistia sacramentum quibus sacrilegis a Marco et discipulis contaminatum, i. Eucharistiam consecrare se fingit Marcus magus, vinumque in Christi sanguinem meris præstigiis convertere, 60, 61. Hinc manifestum, admissam ab eorum transsubstantiationem, præsentiamque realem, L seqq., cxxxix. Eucharistiam offerendi potestatem laicis competere nunquam dixit Irenæus, cxi seq. Grabius id absurdum Irenæo attingere, castigat, *ibid.* Eucharistiam verum esse Christi corpus et sanguinem, per veram et realem panis et vini transmutationem in idem Christi corpus et sanguinem certissima veritas ab omnibus tum hæreticis, tum Catholicis Irenæi ævo agnita et propugnata, cxxxix et seqq., 251 et not., 270, 295 et not., 294. Ea adeo constituit Irenæo, ut Gnosticos negantes Verbum divinum esse mundi opificis Filium, veramque carnem suscepisse, et carnem aliquando resurrecturam, inde confutet, cxi seq., cxlii, cxlv seqq., 251, 270, 295 seqq. Nisi ea fuisset Irenæi fides, vanæ et ridicula essent ejus argumenta, cxli seqq., cxlii, cxlvi, cxlviii. Grabii aliorumque Cavilianorum vanæ exceptiones refelluntur, cxlii, cxlv,

cxlvi seqq. Invocatio Dei super panem et vinum, certissimum eorum transmutationis in Christi corpus et sanguinem argumentum; cur, cxlii seq., 251. Eucharistico Christi corpore et sanguine carnem nostram ali et nutriri, tam vere quam pie affirmare potuerunt SS. Patres; potuerunt et negare; cur, cxlviii seqq., 194. Catholica de præsentia realis et transsubstantiationis doctrina, a Cyrillo Jeronymo, Gregorio Nyseno, Joanne Damasceno, et aliis antiquis Patribus, ipso fatente Grabio, propugnata, cxlii seq. Albertini et Claudii de Paschasio Radberto commenta omnino rære, Justinumque martyrem et Irenæum idem cum Cyrillo, Nysseno et Damasc. sensitisse, necessaria Grabianæ confessionis consecraria, c. seq. Eucharistia, ex Irenæo, constans ex duabus rebus, terrena et cælesti, aliud præsentia realis et transsubstantiationis argumentum, cxliii seqq., 251. Eam pro vero ac proprio dicto novæ legis sacrificio, ipso fatente Grabio, habuit Irenæus, cxi, cxlii, 249, 250 seq. Hoc sacrificium purum ac novum veteribus sacrificiis substituit Christus, toto orbe nomini Domini offerendum, 249. In eo Verbum vere Deo offertur, 251 et not. Eucharistia, vero Christi corpore ac sanguine, nutrita caro vitæ æternæ capax est, 291. Eucharistia sententiam nostram de resurrectione carnis et de Verbo incarnato confirmat, 251. Eucharistia primis Ecclesiæ temporibus a summis pontificibus in unitatis et pacis signum absentibus ac dissitis transmissa, 341 not.

Euclydes senior, postremus quem Plato Athenis audivit, xxii. Ab eo Megarica secta, *ibid.*

Eulogiarum nomine Eucharistiam Paschali tempore olim ad sese mutuo transmittendi mos inter episcopos promiscuus, 341 not.

Eunucho idem in Christum Jesum Phippippus facie suasit; cur, 260. A Philippo baptizatus, cur etiam ab eodem derelictus, *ibid.* Eunuchus Christi adventus in Æthiopia præco, sæpique gentis apostolus, 196, 200.

EVANGELIUM Pythagoricus philosophus, cujus disciplinae se ipsum tradidit Plato, xxii.

EUSEBIUS. Ab Eusebio quænam assignata de Valentinianæ epocha, xiv. Ex Eusebio Rufiniani Latinis collectum fuisse a recentioribus martyrologis Lugdunensium martyrum XLVIII numerum, inane Dodwellii commentum, xcii, xciii.

EVA cur a Deo statim post lapsum interrogatur, 221. Serpens vero minime, cur, 222. Ob peccatum a Deo non maledicta, pluribus tantum ærumnis sit obnoxia, 221. Eva fortior, imbecillior vero Adam in transgressione præcepti; illa digna venia fuit, hic vero minus, cur, 344. Evæ inobedientia generi humano causa facta est mortis, 220 et not. Evæ virginis contumacia cum Mariæ Virginis obedientia confertur, 220 seq., 516. Evæ virginis Maria virgo sit advocata, et per obedientiam genus humanum servat, 516. Evangelica præcepta legem non solvunt, sed impient; quomodo, 242. Evangelicæ historiae purima ac maxime necessaria capita per Lucam solum novimus; quænam illa, 202.

EVANGELISTÆ quatuor non nisi audita aut inspirata scriperunt, 174. Evangelistis qui non assentit quosdam spernit, 174.

EVANGELIUM. Ut Evangelii testamentum aperiretur, mortuus est Christus, 305. Evangelium seu Testamentum Novum priora alia longe superat, 191. Evangelium, fidei nostræ columna, 175. Evangelium undique spargit incorrupta vitæ et salutem, 190. Evangelii die illucescente cur superbius quam antea sese extulit Platonica doctrina, xxiv.

EVANGELIUM novum a Basilide scriptum, Lxi. Evangelium Mathæi solum admitterent Ebionæi, 105. Evangelium Lucæ mutilat Marcion, 106. Evangelium Judææ proditori affictum a Caianis, 112. Evangelium novum Valentinio falso attributum, nequidem contradicente genuino Tertulliano, xvi, xvii. Evangelium novum fictum a Valentinianis, et ab eis falso veritatis titulo nuncupatum, 192. Evangelii loca quibus abutebantur Marcossii, 92, 93. Evangelium de quatuor mundi angulis inscriptum, ex quorum officina prodit, Lvi. Evangelium imperfectiori legi succedens Deum non immutat, nec alium Patrem, Christum vero alium, Dei filium, nec alium Spiritum sanctum annuntiat, in quo igitur lege præstantius, 206, 238, 242. Evangelii doctrina non alia quam Dei unius et ejusdem, creatoris omnium per prophetas annuntiati, legis auctoris, Patris Domini Jesu Christi, et præter eum nullius, 185 seqq., 228 seqq. Idem evincitur ex iisdem Evangelii partibus quas Gnostici retinent, suisque erroribus patrocianari contendunt, 183, 190. Evangelia quatuor, nec pura numero, nec pauciora, 190. Mysticæ hujus numeri rationes, *ibid.*, cviii seq. Alia qui admittunt, audaces et blasphemæ, 192. Evangelia quatuor, quatuor Ecclesiæ columnæ, 190. Quatuor mundi regionibus respondent, *ibid.* Evangelium

quadriformis, 190. Et respondent quatuor testamenta diversis temporibus a Deo generi humano data, 191. Quatuor animalibus Ezechielis mystice significatum, 190, 191. Evangeliorum quatuor spiritus unus et idem, 190. Evangelia quatuor, a quibus scripta, 174. Quodam primum scriptis consignatum, *ibid.* not. Evangelium Matthæi Hebraice scriptum, 174. et not. Utramque Hebraica illa lingua eadem sit cum veteri, *ibid.* Evangelium Marci Deum unum et eundem Patrem cœli et terræ conditorem docet, 188.

Evangelista papa, quartus. Clementis successor, 176.

Exarchicum jus in Gallis nullum secundo Ecclesiæ sæculo; cur, LXXXII.

Excœcare quo sensu Deus dicitur, 266, 267.

Exemplum rerum condendarum ab uno Deo sumi potest, 124, 137. A semetipso accepit Deus mundi creator; secus progressus in infinitum dabitur, 137.

Exacum non proprie Deum vidit, 236.

F

Faciem Dei vivi in cœlis facies nostra videbit, 301.

Fato omnia, et Deum ipsum subici, Valentianiani a Stoicis et poetis acceperunt, 134.

Felix (S.) presbyter, Irenæi discipulus, Valentiam ab eo mittitur, LXXXIV.

Femina, et natura et lege mari subjecta, 348.

Femine Æones, masculinorum affectiones sunt, nec ab his distingi possunt, 129.

Fanerosus (S.) presbyter et martyr, Irenæi discipulus, ab eo Vesuntionem mittitur, LXXXIV.

Fanuccio (S.) diaconus et martyr, Irenæi discipulus, ab eo Vesuntionem mittitur, *ibid.*

Fides. In fide ipsa homo liber et suæ potestatis, 282.

Fides in præputio patriarchis primum ostensa, postea subtrahata; cur, 261. Fides in præputio typus, Zara, cur, 261. Fides ante circumcisionem erat in Abraham et in reliquis iustis, 261. Fides Abraham adhuc in præputio, prima et novissima facta est, quo sensu, *ibid.*

Fidei nostræ patriarcha et propheta Abraham, 257, 258.

Fides Abraham et nostra, una et eadem, quomodo, 258.

Fides in Messiam venturum non sola justificabit, quid præterea, 242 not. Fidem, iustitiam et obedientiam, non sacrificia, Deus a Judæis exigebat, propter illorum salutem, 249. Fides in Christum, ac Novi Testamenti libertas a prophetis annuntiata, quomodo, 274. Fides in Christum a prophetis et patriarchis prænuntiata, ex eorum vaticiniis facilius evasit, 259. Fides et vocatio gentium in Isaac et in Rebecca partu præsignificata, 238. Fidem ab apostolis eorumque discipulis accepit Ecclesia, 48, 175. Fidei unius et ejusdem transmissio ab apostolis usque ad nos unde eruitur, 176. Fidem nostram solis ab apostolis successione ducentes pastores custodiunt, 263. Ad fidem Christi converterentur facilius apostoli, quos iam instituerant prophetae, 260. Fides tota hominibus annuntiata, symbolo apostolico explicite non continetur, 175 not. Ad fidei nostræ probationem tradita evangelica libertas, 247.

Fides circa Patrem et Filium sat evidenter ostensa, ab omnibus comprobanda fuit, in amicorum salute, inimicorum vero reprobationem, 234. Fides nostra sola vera, firma et non ficta, unde habetur, 216. Fidei nostræ confirmatio, Spiritus sanctus, 225. Fides nostra Dei munus Ecclesiæ creditum, ad vivificationem hominis, *ibid.* et not. Fidem Ecclesiæ qui effugiunt, putidam aquam de creno bibunt, 223. Per fidem generatio nova petenda ab Ecclesia, 271 et not. Fides Ecclesiæ catholice a prophetis et apostolis orta, una sibi que semper et ubique constans, 223. Fides una eademque firma in Ecclesia sola catholica circa Deum unum Patrem, Filii ejus incarnationem, Spiritus sancti donationem etc., 317. Fides una et eadem in doctis et indoctis, 30. Fidei consensionem primis temporibus commendat jejuniorum diversitas, quomodo, 340, 341. In fidei mysteriis sobrie sapendum, 317. Errorum quibus olim fides contaminata fuit, quidam fumitem ministravit, xxiv. Fidei catholice veritas ex oleastro sit oïm fructifera, 304. Secus si insertionem non assumit, *ibid.* Fidem qui habent in Patrem et Filium, et eloquia Dei meditantur, mundis animalibus ruminantibus, et unquam duplicem habentibus quomodo significatur, 302.

Fides Mariæ Evæ incredulitati opponitur, 220 et not.

Fides catholica, quantum ex Irenæi doctrina juvari potest, cxi et seqq. Fides Justinus in Deum unum creatorem, Patrem Domini nostri, quam firma, 233, 234. Per fidem cum Deo conjunctus, qui Deo credit; separatus autem a Deo, qui non credit, 323. Utriusque sors, Verbo iudice, quam diversa, 326. Fides hominibus vitam imperit, veluti animæ corpori, 225 et not. Fides pura ad sacrificium purum requisita, 231. Per fidem et obedientiam non om-

nes sunt filii Dei, licet omnes sint per naturam, 268. Fides et spes, quomodo in futuro sæculo perseverabunt, 157, cxi. Fides et charitas, sine operibus, ad salutem sufficient, ex Carpocratianis, 114. Fides Christiana, quando primum apud varias Occidentis nationes invecit, 49 not. LXXXII seq.

Fideles genus sunt Abrahamæ, 235. Eandem cum Abraham fidem sortiti, securi sunt et ipsi Verbum Dei, 235. Dii appellati, quare, 180. Non simpliciter, sed cum adlato, 181. Spiritu sancto percipiunt salutem; qui vero contemnunt eum, iustissimo iudicio excipiendi, 274. Ubi primum appellati Christiani, 199.

Filius Dei. Circa Filii Dei incarnationem et veram humanitatem Gnosticorum omnium varii errores, 189. Filii Dei unigeniti varia nomina et rationes in totidem Æones discernendi, unde nam a Valentianianis ocrasio captata, xxx. Filium Dei specie tenus factum hominem dicentes Valentianiani, vanti sunt, 292. Filius seu Verbum semper et ab æterno existit cum Patre, 233, 235. Non extra, sed in sinu Patris, 189. Unus cum Patre Deus, 181. Filio Dei communicat in omnibus Pater, 158. In Filio Pater, 199. Filii nomen proprium Patris est, 249. Filii generatio a Patre, 190, 191. Filii invisibile, Pater, 234. Filius, visibile Patris, 234. Mittitur a Patre, 234. Filius Dei semper et ab initio revelavit Patrem angelis et omnibus a quibus vult cognosci Pater, 163, 234, 235 seq., 234 seq. Ita revelavit Patrem, ut invisibilitatem ejus semper custodierit, 235. Filius, agnitio Patris, 234, 235. Per filium adoptiva visus est Pater, 234. Filius Patrem tanquam Deum annuntiavit, filio pariter testimonium perhibente Patre, 190. Filius notum facit Patrem, Pater vero Filium, 189, 234, filius sine Patris beneplacito cognosci non potest, 234. Filium esse agnitionem Patris, agnitionemque Filii in Patre, et per Filium revelatam esse, quo sensu dixit Irenæus, cxxxi. Filii et Patris dispositiones quasnam per vulgavit Spiritus Dei, 272. Filium et Patrem nullatenus cognosci posse Christus non docuit, alioquin supervacaneus adventus ejus, 234. In Filio Patrem viderunt omnes, non omnes crederunt, 234. Sine Filio Patrem cognosci posse Judæi putantes, a Deo quoque defecerunt, 236. Filii Dei agnitio, agnitio salutis, 186, 195. Filius, Deus ac Dominus a Spiritu sancto merito appellatus, 180. Non nisi per Filium Deus, Christique adventus ab ullo unquam cognitus est, 233. Filius Dei passim in Scripturis inseminatus, 239. Is est qui passim in Scripturis vel cum Abraham et Noe loquens, vel Adam querens, vel Sodomitas iudicio excipiens, vel Jacob in via dirigens, aut de rubo cum Moyse loquens inductur, 239. In figura humana ad Abraham et Moysem locutus est, 236. Unus erat ex tribus qui Abraham apparuerunt, quem adoravit, et Dominum Deum confessus est, 233, not. Salutaris Dei appellatus, 185. Ejus incarnatio a Deo promissa, 185. Filius cum Patre Deus ac Dominus a prophetis et apostolis prædicatus, et præter eum nulla alia res, 185. Filium Dei, filium hominis factum prophetæ prænuntiavit, quomodo, 275. Filii Dei adventum Moyses et propheta prædicaverunt, 229, 235. Filii Dei adventus quis et qualis a prophetis annuntiatus, 239. Filii sui incarnationem Deus Pater omnium operatus est, et novam generationem ostendit, 293. Filius missus a Patre, non ad modum prophetarum, sed principalem auctoritatem habens, 278. Filius Dei unigenitus ab eodem Deo Patre qui a lege et prophetis annuntiatus est, in salutem hominum venit, 314. Ipse ejusdem Dei vox per quam homo præcepta accepit, 314. Filius comprehensibilis et visibilis appellatus, 189. Filio Dei adventu nova omnia facta sunt, 185.

Filii divinitas et incarnatio astruuntur, 180. Distincta ejus hypostasis, 180 not. Filius Dei semper existens apud Patrem non tunc cepit cum carne assumpti, 209. Filius Altissimi et filius David, unus et idem, 205. Filius Dei vere factus est homo, 271. Verus Deus et verus homo, 206, 210, 214, 258. Verbum Patris est simul et Filium hominis, 215. Filium ignorare non potuerunt apostoli, 199. Filius Dei visibilis et passibilis factus, cur, 235. Factus hominis filius ut et homo filius Dei fieret, 185, 212. A Filio Dei homine facto conteri serpentis caput, inimicumque vinei decebat, 318. Cur Filius Dei magister noster verus homo fieri debuit ut doceret nos, 292. Ac redimeret, *ibid.* Non vi, sed suadela, 292. Filius Dei per incarnationem salutem hominibus in compendio præstat, 209. Salus, Salvator, et salutare vere dicitur et est, 186. Filii imaginem accipit homo per Spiritum sanctum, 208. Ad Filium per Spiritum sanctum, ad Patrem vero per Filium iusti ascensuri, 337. Filius mensura immensi Patris, quomodo, 231, cxxx. Filii figurati ab Irenæo et SS. Patribus Spiritus sanctus appellatus, 276 et not. Patria omnia ministrans quo sensu, *ibid.* 235, 299. cxxx. et seq. Filius et Spiritus sanctus, Verbum et sapientia,

Dei manus, quo sensu, 228, 253 not., 295 not., 249. cxxxviii. Filio Dei ignoratorem diei extremi iudicii non ascripsit Irenaeus. Explicatorem ejus sententia, cxxxiii et seq. Vide *Verbum*.

Filii Dei sunt omnes secundum naturam, non autem omnes secundum fidem et obedientiam, 268.

Filiorum lucis et filiorum tenebrarum, Verbo iudice, sors quam diversa, 536. Filiorum major est obedientia et pietas, quam servorum, cur, 242. Filios oportet magis timere quam servos, quo sensu, 247.

Flagitia quaecunque non inquinant spirituales, ex Valentianis, 29.

Platus vitae incorporalis et immortalis, 300, 301.

FLORA. Ad eam a Ptolemæo scripta epistola, quid erroris continebat, lxxix.

Floriani quinam dicti haeretici, lxxv. Eorum dogmata, lxxviii.

FLORINUS quis, et quæ ejus fortuna, civ. Polycarpi discipulus, Irenæi sodalis, *ibid.* Ejus errores quinam, *ibid.* et cv. Ab Irenæo scripta adversus eum epistola, *ibid.* Quo anno, cv. Fragmentum illius epistolæ, 539. Ejus occasione pariter scriptus liber *De Ogdoadæ*, cv. Hujus libri clausula, 539. Florinus in imperatoria aula splendide agens ab Irenæo adhuc puero visus, 539.

Formæ et ordo decidorum, causæ rerum exemplares, ex Democrito, 135.

FORTUNATUS (S.) diaconus et martyr, Irenæi discipulus, Valentiam ab eo mittitur, lxxxiv.

Fratrum nomine episcopi a veteribus nunquam designati, lxxxviii.

G

Galliæ. In Galliis quando primum suscepta fides, 49 not. Quando primum visa martyria, *ibid.*, lxxxviii. In Galliis rarissimæ adhuc Ecclesiæ medio tertio sæc., *ibid.* Rarissimi aut forte nullidum episcopi, Polhini et Irenæi ætate, lxxxv et seqq. Galliarum Ecclesiæ vix alius præter Lugdunensem episcopum episcopali jure regens, Irenæi ætate, lxxxviii, lxxxiv. In Galliis episcopi vix alibi quam Lugduni esse potuerunt anno 17. M. Aurelii, lxxxviii, lxxxiv. In Galliis nullus patriarchicum, metropolitanicum aut exarchicum jus secundo Ecclesiæ sæculo lxxxviii. Galliæ Ecclesiarum sententia de Paschatis celebratione, lxxxvi. In Galliis Lugduni et Viennæ persecutio excitata, quo tempore, lxxxix. In Gallias profectus Irenæus Lugdunum venit, quando autem, a quo, et qua occasione missus, incertum, lxxxviii, lxxxix. Quænam ibi zeli sui specimina edidit, lxxxiv. Galliarum apostolus lumenque Gallorum Occidentalium dicitur, lxxxiv.

Generatio Verbi divini incernarrabilis, et soli Deo nota, 158. Non sunt sui compotes qui eam enarrare audent, 158. Generatio duplex in Christo, 212. Generationes quot a Luca memoratæ ab Adam usque ad Christum, juxta Irenæum, 219, not.

Genes et linguas tot fuisse quot generationes Christi, plures ex antiquis crederentur, 219 not.

Gentilium sacra quædam faciebant Platonici, lvi. Cur et tantum pariter, æque ac Pythagorici, vocabulis in eorumdem sacris adhibitis tribuebant, *ibid.* Gentilium theologia naturalis undenam perfectionem et ornatum mutuata, et quomodo Evangelii sanctitati opposita, xxv. Duo tamen, quibus vanæ excusationis velum obduci non potuit, *ibid.* et xxv.

Gentium fides et vocatio in Isaac et in Rebecca partu præsignificata, 258. Et per uxorem ab Oses et Moysæ assumptam, quomodo, 257. Ex gentibus egressus Ecclesiæ, egressus Hebræorum ex Ægypto typus, 268. Gentium ad fidem vocatio, mysterium hominibus impervium, 51. Ad gentes etiam missionis Abraham factæ fructus manavit, 235. A gentibus Christus recipiendus erat, a Judeis autem occidendus, 257. Gentibus melioribus colonis, vineam Dei a malis ablatam, Christus locaturus venit, 278. Gentium multitudo in unam fidem convenientium, Christi merces, 258. Gentilium conversio difficilior quam Judæorum, 260. Ex gentibus qui credunt, pater eorum Abraham, 258. Gentium fides generosior quam Judæorum, 260. Gentes et infideles justis ad salutem quomodo prorsus, 527. Gentilibus vulgata calumnia, Christianos omnes magicis artibus deditos, eorumque cæcus corruptelarum omnis generis officinarum esse, unde manavit, lvi. Gentes judicat spiritualis discipulus, quomodo, 270. Adversus gentes editus ab Irenæo liber seu potius sermo, De scientia inscriptus, cv. Eusebium et Hieronymum hic corrigendi, cv. A gentilibus si quæ ad vitam necessaria accipimus, a fortiori ab Ægyptiis quidquam accipere poterunt Hebræi, 268. Si nonnisi temere damnari possunt, 268.

Genus humanum instauravit Verbum Verbum Dei, a quo

nos conditi, 312. In genus humanum gratia uberior per Christum effusa, 379.

GLAUCIA, vir obscuri nominis, quem Basilides præceptorem habuisse gloriabatur, lxx.

Gloriæ majori gradu dilectio Christi major ab ipso remuneranda, 245.

Gnosticorum nomen undenam deductum, xxv. *Idem* quid, juxta Gnosticos et Platonicos. Hanc vocem utrique cur sibi arrogabant, xxv. Gnosticorum titulo quinam se insolentius efferebant, et cur, lxxv. Quis primus superbum hoc nomen sibi suæve sectæ indiderit, incertum, lxxv. A Patribus quibusdam quo sensu specialis Gnosticorum secta constituitur, *ibid.* Gnostici sese spirituales vocabant, 204. Gnosticorum ætas et princeps, 179. Gnostici omnes a Simone Mago orti, 115. Gnosticos omnibus cum Simone eadem pene dogmata, lvi. Gnosticorum hæresis a Simone Mago et Menandro propagata, apostolorum ævo altas jam radices egerat, xx. Il forsan in quos digitum intendit Apostolus ad Timotheum scribens, xx. Gnosticorum omnium doctrinæ fundamenta, unde eruta, lxxviii. Gnostici quorumnam philosphorum libros circumferebant, xxvii. Platonice potissimum philosophiæ operam dabant, xvi. Omnium hypothesis eadem re ac Platonico mundum intelligibilibus, xl. Gnosticorum Valentianorumque hæresis purus ethnicismus varie interpolatus et novis accessionibus ex Christiana religione auctus, xxi, xxv. A prioribus Gnosticis aut Valentino Dei unitatem negatam fuisse, improbabile prorsus, et a verosimili abhorrens, xxxiii. A Gnosticis veteribus omnibus quænam assignata malorum radix et origo, xxxi. Gnostici veteres a quibus suam de duplici principio hæresim repetere, xli. Gnostici quidpiam extra Deum fingentes, progressum in infinitum admittant necesse est, 116. Juxta Gnosticos adulterantes Scripturas Deus verus a nullo cognitus ante Christi adventum, 253. Gnosticis adversus suum factorem blasphemantibus nulla excusatio, 187. Gnostici alterum Patrem, et quidem incognitum e Christi verbis temere erunt, 256. Parabolis abutuntur ad alterum Deum invocandum, 126. Dicentes Deum Patris alterius typum et imaginem esse, refelluntur, 252. Juxta Gnosticos Deus cæli et terræ non vere Deus est, 228, 250. Refelluntur, 229. Deum cæli et terræ conditorem, Christi Patrem negantes, confutantur, 229. Contra Gnosticos Deum unum et eundem utriusque Testamenti esse auctorem, senioris cujusdam auctoritate confirmatur, 269. Gnosticorum errores circa Dei, veteris et novæ legis auctorem, ex ipsismet Evangelii a se retentis et citatis partibus convelluntur, 189, 190. Contra eosdem etiam unius personæ Christi et Jesu passibilis veritas confirmatur, *ibid.* Deum fingentes humano generi minime communicantem, neque terrena administrantem, magnum Deum adinvensisse putabant, 225. Contra Gnosticos, Patrem supremum propriis caruisse instrumentis, per quæ vera sine erroris admistione loqueretur, nonnisi temere asseri posse probatur, 276. Gnostici in uno vero Deo animam sistere non potuerunt, 252. Deos plures fingebant, 225. Deos plures confluentes, Patres multos simulantes et Filium Dei dividentes, seductores sunt et pseudoprophetae, 207. Gnosticorum Deus Pater, gratis effectus, 126, 254, 252. Gnosticorum errores circa mundi creationem, 188. Juxta Gnosticos quænam creationis mundi causa, 224. Quis mundum creavit, 188. Demiurgum non a semetipso rerum condendarum typos, imagines et modum, sed d- super accepisse effutientes, refelluntur, 255. Gnosticorum omnium sententia de mundi creandi ac regendi munere angelis imposito a Platonico fontibus effluxit, xlv, xlviii. Juxta Gnosticos multiplex angelorum ordo, varia officia et veluti præfecturæ, xxxix. Gnostici prophetas a Demiurgo inspiratos et missos dicebant, 276. Eosdem partim a summitate, partim a medietate, partim a Demiurgo afflatos locutos fuisse asserentes, refelluntur, *ibid.* et seqq., 324.

Gnosticorum varii errores de Jesu Christo, 186, 201, 209. Evangelii doctrinæ directe oppositi, 206. Unum Christum Jesum confiteri tantum linguæ, re vero eundem dividere convincuntur, 206. Christum a Jesu temere dividentes, mendacii arguuntur, 208, 209. Christum impassibilem a Jesu passibili dividentes, posteriori priori melior contra ipsos demonstratur, 211. Primogenitum mortuorum nesciunt, 229. Christum, aut Salvatorem, aut Verbum incarnatum negant, 188, 189. Passionem Domini extensione Christi superioris supra Horum typos esse dicentes, refelluntur, 277. Gnostici negantibus Christum esse Filium Verbum Dei, itemque carnis resurrectionem impugnantibus; eucharistiam vere corpus et sanguinem Domini esse constare non potest, 251 et not., cax et seqq. Gnostici veram et realem Christi corporis et sanguinis in eucharistia præsentiam ac transsubstantiationem

admittebant, cxxxix. Gnosticorum errores circa Salvatorem, 186 et not. Quemnam supernum Salvatorem appellant, 186. Juxta Gnosticorum Salvatoris origo quæ, 188. Et a quo emissus, 207. Salvatorem a Jesu distinguebant, 189. Gnosticus Salvatorem in Jesum descendisse ut Patrem annuntiaret, credebant, 189. Eorum Salvator Hesiiodi Pandoræ similis dictus, cur, 229, not. Hinc Pandoræ sophista appellatus, *ibid.* A Gnosticis et Valentinianis SS. Trinitatis fides omnis profanis suis ac Platonice commentis funditus eversa, quomodo, cxxvii. Quibus argumentis ab Irenæo impugnat, cxxviii. A Gnosticis prioribus Trinitatis mysterium relictum, quod Dei unitatem violare videretur, xxxiii. Quid inde, *ibid.*, et xxxiv. Gnosticis priores non aliud de Trinitate senserunt quam quod postea Noetus et Sabellius, xxxv, xxxvi.

Gnosticis carnis resurrectionem negant, 98. Negantes a Deo corpora suscitata in æternum servari posse, refelluntur, 295, 298, 299. Carnis resurrectionem negantes, de anima quod sentiebant post dissolutionem, 330. Gnosticis uexantibus carnis resurrectionem et salutem Paulum nusquam fuisse demonstratur, 302 et seqq. Gnostici gloriabantur abscondita et inenarrabilia se didicisse sacramenta, 201. Catholicorum unctioles emulantur, 96. Baptismi Jesu virtutem enervant, 93, 94. Formam mutant, 98. Quidam baptismum aquæ et sensibilia quævis signa rejiciunt, cur, 96. Gnosticorum assententium Christum et apostolos doctrinam suam ad audientium opinionem accommodasse, audacia, 179. Istud impissimum dogma confutatur familiaribus exemplis, 179, 180. Necnon Christi et apostolorum sermonibus, 193 seqq. Gnostici sæpe perstricti a Joanne apostolo, Juda, Jacobo, Ignatio et Polycarpo, lxxiii. Ab istis quinam rejiciunt Scripturæ libri, quinam mutilati, quamplurimi etiam penes illos apocryphi, blasphemisque relecti libri, *ibid.* Mores eorum perditissimi, *ibid.*, lxxiv. In Christianos ipsos redundabant, *ibid.* Quatuor Evangelia non admittebant, 189, 190. In carnationem negantes, unicum Marci Evangelium retinebant, 190. A Gnosticis variis diversæ Evangeliorum partes retentæ, 189, 190. Perperam explicant Scripturas, 126. Ut ab apertis Scripturarum traditionisve testimonio sese expediant, quænam eorum subterfugia, 174, 175. Secum invicem pugnant, 277. Varias de iisdem Scripturis sententias habentes, 277. Catholici vero in eadem doctrina conveniunt, 277. Varia Scripturarum principia admittentes, invicte refelluntur, 276. Eorum variis errores ex ipsismet a se retentis Evangeliorum partibus refutantur, 189, 190.

Gnostici, primi auctores emissionum Valentinianarum, 131. Eorum errores circa Monogenem et Logon, 188. Apud eos Bythi et Sigæ copulatione nihil frequentius; xiv. Quid inde contra Dallæum asserentem a Valentio Sigæ primum fuisse definitam, xiii, xiv. Gnosticorum Mater femina a femina, 221. Matrem suam diversis vocabulis cognominant, 228. Digni maris Achamothei filii, 221. Apud eos silentium, res maxima, cur, 277. Gnosticorum genus duplex; alii communi, specialii alii sectæ aut magistri titulo not. lxxxi. Gnosticorum quorundam præva dogmata et mores, 107. Quidam morituros redimebant, cur et quomodo, 97, 98. A Gnosticis multarum hæresum præpagines datæ, 106. Gnosticos seipso vocant Carpocratiani, 104. Gnostiorum surculus Nicolaitæ, 188. Gnosticorum principia scholæ suæ accommodavit Valentinus, 52 et not., xx seqq. Gnosticorum fabulis Valentinum jam ab initio Alexandriæ imbutum fuisse satis probabile, xiv. A Gnosticis aliis quidam Valentinii discipuli moti, a magistro defecerunt, cur, xvii. Gnostici Valentinianos impugnant propter emissionem Hominis et Ecclesiæ, 132. Gnosticos inter et Valentinianos nulla dissensio de emissionem primi ordinis angelorum a supremis Æonibus, sed tantum de emissionis modo, xxxviii. Ab his, quibusnam angelis ascripta mundi fabricatio, xxxix. A Gnosticis secundam tetradem furati sunt Valentiniani, in hoc tamen mali fures, quomodo, xxi. Gnosticorum nomen sibi superbius arrogantes Valentiniani omnes, ab Irenæo castigantur, xvi. Gnosticorum octonarum in duos quaternarios secans Secundus hæreticus, dextrum scilicet et sinistrum, lumen et tenebras, Pythagoreorum vestigia relegit, quomodo, xix. Gnosticos ab errore revocaturus, quid præstandum, 227. In Gnosticis debellandis, qua methodo et ordine processit Irenæus, xvi, xvii. Operi cur *detectio* nis et *eversionis*, etc., titulum inscripsit, xvi, xvii. Geuinium hunc quænam demonstrant, xviii. A recentioribus cur omissus, et emissionis quinam occasionem dedere, *ibid.* Quo tempore scripti quinque libri, *ibid.* Dodwellus errans hic refellitur, *ibid.* et xviii. Grabius pariter emendatur, xviii. An simul et eodem tempore concscripti omnes, *ibid.*, xcix. Adversus Gnosticos tres priores libri quondam ab Irenæo scripti, lxxxv. Gnostici

omnes per Valentinianorum latus ab Irenæo translixæ exhibet operis titulus, quomodo, xvi, xvii. Gnostici omnes, confutatis Valentinianis, simul confutantur, 163 seqq. Gnostici, Simonis Magi discipuli, a spiritali discipulo judicandi, 271. Gnostici systematis absurditas, 137. Gnostica hæreses præcipuis capitibus eversis, cætera omnia ruunt, 144. Gnostici secum invicem pugnant, 47, 98. Novitatum amatores, 47, 106. Episcopis, quibus apostoli traderunt Ecclesias valde posteriores, 317. Ethnicis peiores, cur, 126. Ipsi Plato religiosior, in quo, 224 et not. Epicurei ac Cyæici potius quam Christiani, 165. Diaboli ministri in hominum perniciem, 228. Eorum simulatio, dolus ac superbia, 205. Doctrina vacua et tenebrosa, 221. Sermones captiosi, 209. Vanis promissis credentibus deludunt, 224. Purum sacrificium non offerunt Deo, cur, 231 et not. Gnetica, quænam magiæ species, juxta Platonicos, lvii, lviii.

Græci philosophiæ suæ primordia a barbaris accepserunt, xxii. Ad Græcos et Latinos a Chaldæis transmissa philosophia a quo nomen cepit, *ibid.* Quinam et Græcis philosophi primi de divinis et celestibus rebus disseruere, *ibid.* Et Græcis quidam licet ad Christum conversi, in fabulosæ tamen ethnicorum theogoniæ gradibus percrenentis adhuc operam dantes, si forsitan in quos intendit Apostolus ad Timotheum scribens, xx.

Gratia major et uberior in novo testamento quam in veteri tradita, 240, 274, 279. Gratiæ Christi medicinalis necessitatem agnovit et probavit Irenæus, clxix, 208. Gratiæ Catholicis in usu dari et admi; sibi vero propriam esse, nec unquam auferri jactabant Valentiniani, 31.

Gratia, Bythi conjux juxta Valentinianos, xvii. Gægorius Nyssenus presentie realis Christi corporis et sanguinis in eucharistia ac transsubstantiationis propugnator, ipso fatente Græco, clxix seqq. Necessaria hujusce Græbianæ confessionis consecratoria, cl seqq.

Gægorii Turon. ætate miraculis celeberrimus Irenæus, xciv. Gregorius Turonensis Irenæus disertis verbis martyrem appellat, xc, xci. Hanc auctoritatem elevare tentans Dodwellus, refellitur, xcii et seqq.

H

Hæmorrhoiæ morbus, Sophiæ passionis figura, ex Valentinianis, 15, 144, 148. Nulla inter utrumque affinitas, 149.

Hæreses novæ et apostolis recentiores, 178, 179. Hæreses crimen mitius punitum primis Ecclesiæ temporibus, 179 not. Ab omni hæresi quantum abhorrebat Polycarpus, 340. Necnon veteres Christiani, 340 not. Hæreses gnostica præcipuis capitibus eversis, cætera omnia ruunt, 144. Hæresum omnium compendium, Valentinianorum doctrina, 227.

Hæretici, quis eorum pater, 175. Omnes Simonis Magi discipuli, 106. Omnes Deum quidem unum confitentur, sed per malam sententiam immutant, 98. Oracula divina depravant, 2, 192, 198. Ab hæreticorum consuetudine quantum abhorrebant apostoli ac eorum discipuli, 177. Hæretici similia Catholicis loquuntur, dissimulata sentiunt, 3. Hæreticorum variæ sententiæ, cur, 196. Non ita de discipulis apostolorum, 196. Ex hæreticorum sententiis secum invicem pugnantibus, catholice fidei veritas confirmatur, 47. His non tantum respondendum, sed et adversus eos argumentandum est, cur, 127. Non credentes veritati, perdunt panem vitæ veræ, 127. Eorum miracula falsa, et merse diaboli præstigie, 164 seqq. Diaboli similes, Scripturæ auxilio mendacium abscondunt, 318. Vanis sententiæ promissis rudiores decipiunt, 2. Pravis artibus imperitos seducunt, 2. Castitatis inimici, 30, not. Quomodo puniendi, 262. Modestiores monendi et confundendi; feroces et pertinaces fugandi, 164. Eorum temeraria curiositas, immisis in eos ignorantia demonibus juste castigata, 84. Cur in cæcitatem et stultiloquium incidunt, 157. Cæci sunt, ac cæcorum duces, ideoque fugiendi, 82, 317. Non apostolorum, sed sui erroris discipuli, 196. Eapropter variæ eorum sententiæ, 196. Hæretici omnes episcopis quibus apostoli tradiderunt Ecclesias, valde posteriores, quo sensu, lx. Hæreticis sectis quibuscunque antiquior vera Ecclesia, juxta Irenæum, cxlix. Hæretici ad veram Ecclesiam pertinere non possunt, juxta Irenæum, cxviii et seqq. Apage spuriam illam a recentioribus Protestantium ministris excoꝑtatam Ecclesiæ notitiam, *ibid.* et seqq. Non ad Scripturas duntaxat provocantur jam ab Irenæo ætate, sed et ad traditionem, cxiii et seqq.

Hæmogenes, Salvatoris nomen, ex Barbeliotis, 108. Hebdomadæ majoris jejiniū, aliis rigidius olim servatum, lxxxvii. Tota hebdomada acrophagus abstrecta, lxxxviii.

- Hebdomas dicitur Valentianorum Demurgus, cur, 24.
 Hebraei Aegyptios expoliantes quomodo excusantur, 267, 268. Hebraeorum egressus ex Aegypto typus fuit egressus Ecclesiae ex gentibus, 267, 268. Hebraeis cur tradita lex, 247. Hebraeo populo legis servitus apte imposita, 241, 245. Hebraeis lex non ab altero Deo data sed ab eodem illis ad servitutem pronis imposita, 245. Ad Hebraeos Pauli Epistola ubinam ab Ireneo citata, cv.
 Hebraica litterae non conveniunt cum numeris Graecorum, 150. Quaedam a dextra ad sinistram scribuntur, quaedam contrario, *ibid.* et not. Veteres dicitur sacerdotes, cur, *ibid.* not. Arithmetice quomodo disponuntur, *ibid.* not.
 Hebraica lingua apostolorum temporibus in Judaea vulgaris, non vetus illa antiqui testamenti, sed Syro-Chaldaica, 174, not.
 Hedone, Valentianorum Aeon, Autophou conjux, Logi et Zoes proles, 6, xvii. Ejus Aeonis nomen e Scripturis a Valentino corrasum, quomodo, xxx.
 Helena, Simonis Magi sociâ, quae et qualis, 99, lvi. Quid de ea garreret Simon, *ibid.*, lvi, seq.
 Heilenaestae Judaei in Platonicis philosophandi genere quantum profecerunt, xxiv.
 Hecocum legationis munus obivit ad angelos, 246. Quodnam, et ad quos angelos, *ibid.* not. Quid Spiritu prophético praedixit, juxta Tertullianum, 246, not. Unde haustus error, *ibid.* In quem tocum translatus cum Elia, 246, not. Henochi liber apocryphus Ireneo et Tertulliano erroris ansam praebuit, 246, not.
 Henosis, Ageratou conjux, Valentianorum Aeon, Logi et Zoes proles, 6, xvii.
 Heraclion, Valentini familiaris, 262. Verbi divini aternitatem, omniaque ab eo condita fuisse negat, *ibid.* seq. Joannis Evangelium corrumpit, 363. Ejus aetas in incerto potius relinquenda, quam quidquam de ea temere delinendum, lvi. Ab Heraclione quinam scripti libri, lvi, lvi. Quænam ejus dogmata, *ibid.* Verba hæc. *Deum nemo vidit unquam*, a Joanne, non evangelista, sed Baptista dicta fuisse putat, 363. Ad solos prophetas baptizandi munus pertinere vult, 364. Joannem Baptistam ambigue respondisse dicit, *ibid.* Mundi opificem, Christo inferiorem esse, et huiusque regnum temporarium esse et parvum, *ibid.* et 373, 374. Plura Joannis Evangelii loca detorquet ad Gnosticorum commenta, pessimeque explicat, 362 et seqq. Animam immortalem esse negat, 375. Angelos quosdam ad filias hominum descendisse sentit, 374. Homines quosdam ejusdem essentiae cum diabolo esse putat, 374, 375. Discipulorum ejus profana redemptio, quid et qualis, 97, et not. lvi.
 Heracliteorum opiniones quid Platoni in confutando systemate inservierunt, xxiii.
 Heraknius e schola celeberrimi Ammonii prodiit, *ibid.*
 Heras Pastor quantum auctoritate valuit apud Graecos, et. Velut canonicus liber ab Ireneo citatus, 235 et not., cix. Cur postea e sacrorum numero expunctus, *ibid.*
 Hermionensium ille ὄραος Apollo undenam manasse creditur, xxx.
 Hermodanus, Parmenidis discipulus, unus ex iis quos Plato Athenis audivit, xxii.
 Herodes a Domino vulpes appellatus, cur et quo sensu, 288.
 Herodes angelis mundanis subiciebantur juxta Platonicos, xliii. Heroum ac demonum cur duplex a philosophis distinctum genus, utrisque sacra fiebant juxta Jamblichum sed ob finem diversum, xlii. Heroum seu virorum illustrium animas in demonum ordinem referendas esse, placitum inductam a Platone, vel recens natum ab eo confirmatum; inde amplificata demonum turba, xlii.
 Herodotus poeta a Valentianorum Matre inspiratus, 116. Ab Hesiodo 30 die conficti, xxx. Ab eo forte Pleromaticis formam Valentiniiani desumpsere, *ibid.* Hesiodi Pandora Salvator est Valentianorum, 134, 146.
 Hexaëmia Hori compago, 13 et not.
 Hecocles ex ore celeberrimi Ammonii perpurgatam iterum ab eo Platonicam philosophiam hausit, xxii.
 Hieronymus (S.). Quo anno scripsit illustrium virorum Catalogum, xcii. Hieronymus studii philosophici vindicias agens, cur argumentum ab Ireneo petit, lxxviii. Disertis verbis Ireneum martyrem appellat, xc, xcii. Ejus auctoritatem Dodwellius conculcare tentans, refellitur, xcii.
 Hierophantarum Phoeniciae auditor Pythagoras, xxii. Hierophantis et Aegyptiaco idiomati ante Ptolemæum concedit Aegyptiorum sapientia, jussu ejus et cura cum sacris Judaeorum libris in Graecum conversa est, cur, xciii.
 Hierosolyma temporalis, sicut lex, eandem debuit habere sortem, 231 et not. Hierusalem terrenam post resurrectionem aedificandam esse, et in ea regnuros justos, quomodo probat Ireneus, 355 et seqq. Ex Hierosolymitana Ecclesia omnis Ecclesia, 195.
 Hierusalem, matris Achamoth nomen, 25.
 Holocausta vacua Deus a Judæis non exigebat, quidergo, 248. Holocausta et sacrificia Deus a Judæis non exigebat, sed justitiam, fidem, et obedientiam propter illorum salutem, 249.
 Hippolytus ep. et M. Irenei discipulus, eruditissime conspicuus, lxxvii.
 Homeus, Valentianorum propheta, quomodo, 271. A Valentianorum Matre inspiratus, 148. Ejus sententia de deorum ortu, 153. Homeri cento, 46. Quorsum ab Ireneo concinnatus, 45, 46. Homerici Jovis imbecillitas, 57.
 Homo, Valentianorum Aeon, a Logo et Zoe ortus, 6. Angelus fuit, quodnam eius officium et veluti praefectura, xxxix. Hominem et Ecclesiam a Verbo et Vita effluxisse Scripturis abusus Valentinus, quomodo finxit, xxix. Homo cum Ecclesia dodecadis capit, xvii, xviii. Hominis et Ecclesiae emissionem a Gnosticis male furati Valentiani, cur, 152. Propter eam emissionem impugnantur a Gnosticis, *ibid.* Hominem et Ecclesiam Verbo et Vita praemittunt Colorbasæi, 58 et not. Hominis et Ecclesiae emissiones a Valentianis conflictæ confutantur, 152. Ab Homine Verbum perperam derivant Valentiani, *ibid.* Hominis et Verbo cur a Valentianis longa Aeonum subjecta series, xxxi. Homo ab angelis factus, ex Saturnio; quomodo, 100, lviii, seq. Quæ sors ejus post mortem, ib. Homines, alii natura boni alii natura mali, ex eodem, 101. Hominis formatio, qualis ex Ophitis, et Sethianis, 110. Quomodo facta secundum Valentianos, 27. Eam ad Platonicam placita exegere, xlii. Hominis pars triplex, ex Valentianis, 27, 28. Varia illius sors, *ibid.*, 159, 166. Hominum tria genera, ex iisdem, 55. Varia eorum sors, *ibid.* Quibus Scripturae locis significata, secundum eosdem, 58, seq. Homo spirituum Valentianorum, quis, 37. In Demurgum clam depositus, et per eum in animam humanam depositus, cur, 27, 28. Homo psychicus, seu animalis, secundum similitudinem; hylicus, seu materialis, secundum imaginem Dei conditus, ex Valentianis, 27. Homo cholicus, seu materialis, sive hominis caro necessario perit, nec salutem percipere potest, 28, 29. Hominis choici formationem ex limo primum, tum ex carne a philosophis omnibus admissam, ex Genesi eruere, xlii. Hominem hylicum penitus interire, cum Sadducæis, alii que non paucis gentilibus philosophis opinati sunt, xlv. Homines, quomodo immortales, ex Valentino, 353. Angelis opilibus formidandi ex eodem, cor, 552, 553. Homo ad supernæ Virtutis et triacotadis imaginem effectus, ex Marcosis, quomodo, 87. Quo die formatus, juxta eosdem, 88. Homines quidam, ejusdem cum diabolo essentiae, ex Heraclione, 374, 375. Homo perfectus, quis et a quo emissus, ex Barbellotis, 106.
 Hominem inferiorem tantum, non animam neque corpus, vitam æternam posse recipere, hæretici dicentes refelluntur, 316 et seqq. Hominem Deus non quasi indigens creavit, cur ergo, 245. Hominis proprium, fieri; facere vero proprium benignitatis Dei, 286. Ex hominis creatione et obsequiis nihil ad Deum redit, totum homini cedit emolumentum, 245. Vivum hominem perfecerunt manus Dei, Filius et Spiritus sanctus, quibus pius est Adam, 295 et not. Homo receptaculum sapientiae et virtutis Dei, 214. In hominis creatione sapientia Dei plurimum elucet, virtus autem in resurrectione ejus, 285, 296. Homo vivens, gloria Dei, 255. Propter hominem condita omnia, 527. Hominem non esse conditum a Deo perfectum, quidpiamque in ejus creatione prætermisissimum, a Verbo inpietum fuisse, dixisse Ireneum, Centuriatorum calumnia, cxvii. Confutatur, *ibid.* et seq. Homo Deo similis, secundum quæ, 251 et not., cxix, seq. 9 Homo et angelus non ad modum irrationabilium belluarum creati, sed liberi et eligendi facultate donati, 281 seqq. Homini facultas discernendi bonum a malo, et alterum præ altero eligendi indita, et necessaria; cur, 285, cxvii seqq. Cur versatili voluntatis indifferentiae, qua abuti posset, permissus a Deo, cxvii seqq. 282 seq. Liber facies et suæ potestatis sortem in manibus tenet, 252. Inexcusabilis si infaustam consequitur, 252, 281 seqq., 286. Liber et suæ potestati non tantum in operibus, sed etiam in fide, 282. Homo liber ad similitudinem Dei factus est, 263. Hominem liberum et suæ potestatis ostendunt prophetarum adhortationes, sicut et Christi præcepta ac consilia, 282 et seqq. Homines non natura sed electione boni aut mali; secus nec laudandi, nec vituperandi, 281, 282.
 Homo imperfectus eo ipso quo creatus, 284 et not., 283. Hominem cur perfectum non creavit Deus omnipotens, 283. Hominis imperfectio non Dei impotentiam arguit, sed ipsius hominis infirmitatem, 283, 284 et not. Ex hominibus et angelis cur quidam a Deo defecerint, quidam subjecti perseveraverint; questio Deo dimittenda, 198 seq. Omnis homo percussus est in Adam, 534. Ob transgressionem ærumnis obnoxius, 221, 311. Propter peccatum

humanis potestatibus subjectus, 321. Ex hominis lapsu pateti quam Deus misericors et patiens, 213, 214, 283. Homo per apostasiam suam eruditus, quomodo, 283. Homo propriam infirmitatem experiri debuit ut inde virtutem Dei colligeret, 293. Ab homine Deus nullius indignus cur requirit obsequia, 243. Homines per Verbum, Deus cur scire Deum docuit, 252. Erga hominem quanta Dei benevolentia in concessione legis, 247. Homo in Abraham Verbum Dei sequi praedicitur, quomodo, 233. Hominibus sibi subjectis Verbum omni tempore utilitatem praestitit, legem congruentem et aptam singulis proponens, 214. Homo a Deo Decalogum accepit in sui solius utilitatem et salutem, 247. Hominis vita, caritas, 247. Homo per legem veterem reus ostensus, non vero liberatus, 211. Hominibus cur tradita varia utriusque legis praecpta, 234.

Hominibus a Deo salus praestita in Verbo per quod omnia facta sunt, 188, 319. Propter hominum salutem Verbum Dei ab initio assumptum, ascendere et descendere, 241. Ad hominum utilitatem Verbum paternae gratiae dispensator factum est, 235. Hominibus quomodo visibilem et comprehensibilem praestat se Deus invisibilis et incomprehensibilis, 254. Hominis et Dei commistio facta per incarnationem iuxta beneplacitum Patris, 211, 234. Hominem peccatorem, non nisi per Salvatorem hominem factum, oportebat liberari, 211, 218. Homo immortalitatem haud percepisset nisi Verbum fuisset incarnatum, 212. Propter homines omnes venit Christus, tum eos qui ab initio crediderant in eum, tum eos qui postea credituri erant, 259. Ut homo Deo jungeretur, Verbum factum homo, 234. Ut homo filius Dei fieret, Dei filius factus filius hominis, 183 seq., 212. Hominibus quid largitus est Christus per adoptionem, 247. Omnis homo corpus Christi est, 213. Homines omnes Christus per incarnationem in se recapitulatus est, 219. Omnes homines non a semetipsis, sed per Christi adventum iustificantur, 264. Hominis solutio facta est diaboli colligatio, quomodo, 319. Hominis gula in paradiso remedium, jejunium Christi, 318. Ab homine victus diabolus ipse homini fuit subditus, 322. Homo ob accepta redemptionis beneficia humiliorem se probare debet, 213, 214. Homo gratus, exceptorium bonitatis Dei et organum clarificationis eius, 240. Ingratus, exceptorium iusti iudicii, *ibid.* Homo a semetipso non habet unde salvetur, 214. Homines per Dei visionem immortalis facti, 234. Homo Dei naturam et immensitatem assequi non valet, 252. Hominem seum crescere ac perfici decessit, 240. seqq. Ad hominis perfectionem omnia a Deo praestita, 283.

Homini Spiritus sanctus quam necessarius, 208. In hominis aditionem cum Deo Spiritus Patris a Christo effusus, 292. Homo per Spiritum sanctum imaginem Patris et Filii accipit, 208. Per Christi nomen et Spiritum sanctum salvatur, 303. Spiritum Dei assumens, vitam inveniet per peccatum amissam, 306. Hominem spiritalem et perfectum quemam constituunt, 299, 300 et not. Homo vere spiritalis et perfectus hic est qui ad imaginem et similitudinem Dei factus est, 299. Homo perfectus ex tribus constat, carne, anima et Spiritu sancto; quomodo, 299, 300 et not. seqq. Ad hominis perfectionem Spiritum sanctum requiri, quo sensu dixerit Irenaeus, cix, seq. Homo quis imperfectus et animalis, 299 et not. Hominem efficit animale afflatus vitae, spiritalem vero Spiritus Dei vivificans, 306. Hominem veterem exspoliandum esse induendumque novum, quo sensu dixit Apostolus, 307. Homines carnales; ii de quibus Apostolus dicit: *Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt*, 308, 307. Homines omnes per naturam conditionem filii Dei sunt, non omnes per fidem et obedientiam, 298. Hominibus vitam impertit fides, veluti anima corpori, 223 et not. Homo a Deo ditari non cessat, 240. Hominis gloria Deus est, 214. Hominis gloria est, Deo servire, 244. Homo per quae perit, et per quae salvatur, ex Apostolo, 303. Hominis mors, non obedire Deo; obedire autem, vita eius; utriusque discrimen in libera eius potestate positum a Deo, 245, 283. Ut homines diabolus perdat, quodnam eius propositum, 228. Homo in ultimo iudicio cur iuste condemnandus, 252. Non homini principaliter paratus ignis aeternus, 221. Hominis vita, visio Dei, 235. Homo Deum videbit oculis et vocem eius audiet, quomodo, 255. Homo a se non videt Deum, 254.

Honoris qui celeriter praestari, nulla est gratia, 125.

Honos quis, 9, 209. A quo et quomodo prolatus, 10. Eius cognomina, 16. Eius operatio duplex, 16, 17. Virtus per se subsistens, veraque persona, iuxta Valentinianos, xxxvii. A Monogene emissus, secundum quosdam Valentinianos; a Propatore, secundum alios, 129. Dictus Horothetes, 10 et not. Unde et cur, xxx. Dictus etiam Soter, 129. In Bonum numero censeri debet, 129. Honos periclitanti succurrit Sophia, 9, 10. Hanc confirmat, conjugioque resituit,

ibid. Enthymesin ab easubimovel, et a Pleromate disjungit, 9, 10. Jao inclamans, Achamotham coercet, 19. Honorem Aeonem Valentinianis, crucem et Redemptorem vocantibus, laboratque Sophiae opem ferentem fingentibus, quid exprimere animus erat, xxxii. Honorem Valentinianis ex Aegyptiorum fontibus hausisse, unde habetur, xxx. Hori duo a Valentino conflicti, 53.

Humida omnis substantia ex Achamothae lacrymis orta, secundum Valentinianos, 19.

Hydroparastatae seu Aquari, Tatiani discipuli, LXXI.

Hyginus, octavus ab apostolis episcopus Romanus, 103 et not., 176. Sub Hygino Valentinum Romam venisse, increvisse sub Pio, tempus vero usque ad Aelianum prorogasse, Irenaei ac Eusebii sententia, xiv.

Hylici nominis sors quaenam, iuxta Valentinianos, xiv. Eorum ac in re cum Sadduceis, aliisque non paucis gentibus philosophis communis sententia, *ibid.*

Hyperbata in Epistolis Pauli apost. frequentia, cur, 182. Hystera, quid ex Cajanis, 112.

I

Idea divinae mentis, $\epsilon\pi\eta\gamma\mu\alpha$ et $\nu\epsilon\pi\eta\gamma\mu\alpha$ fontes et intellectuales a Chaldaeis quo sensu vocatae, et a Deo quomodo distinctae, xxxix. Idea divina, $\epsilon\iota\varsigma\ \epsilon\pi\eta\gamma\mu\alpha$ cur a Platonice vocatae, xl. Idea Platonis, ipsa sunt Valentinianorum imagines, 133. In idelis Platonice relucet Gnosticorum et Valentinianorum dogmata, teste Terulliano, XLIII.

Ignarius (S.). Ab eo Gnostici saepe perstricti, LXXII. Ignatii epistolas Puritanis molestissimas suppositionis male arguit Dallæus qui Blondello, xii. Ignatio fuit posterior Valentinus, xiii, xiv, xvi. Ignatio teste tribulatio iustus est necessaria, 327 et not.

Ignis in mundo delitescens materiam universam consumet, ipse quoque consumendus; quando, ex Valentinianis, 32, 160. Ignis mortifer elementis omnibus insitit, ex Valentinianis, 26, 160. Ignis aeternus diabolo praesertim paratus et angelis eius, 221. Praeparatus ab initio peccatoribus, 138.

Ignorantia perturbationibus Achamothae abdita, 19, 27. Mundi fabricationis causa, iuxta Gnosticos, 224. Ignorantia et labes, materiae principium, ex Valentinianis, 145. Malorum omnia causa, ex iisdem, 130. Ignorantia, malorum fames et radix, ma aequa ipsa a Valentinianis, posita eorum hypothesis, vere in Deum refundebantur, xxi.

Ignorantia et labes nulla in Pleromate oriri potuit, 120, 121, 140. Ignorantiae obnoxium universum Pleroma, aut Aeonem omnes ab ea immunes, 158 seqq. Ignorantiae obnoxium fuisse Verbum Dei, absurdissimum, 139 seqq. Ignorantia et passio in Sophia Dei nulla esse potuit, 159. Ignorantiae fructum dicere Deum mundi conditorem, maxima blasphemia, 157. Ignorantia et labes mundi causa esse non possunt, 119.

Imago. Quae de imagine supernorum in rebus creatis expressa dicebant Valentiniani, a Democrito et Platone mutuati fuerant, 135. Imago Nu Demiurgus esse non potest, 123 seq. Imago Bonum non sunt res creatae, 122 seq. Neque Achamothae, aut angelorum Pleromatis, 124. Ad imaginem Dei conditum non fuisse hominem dixisse Irenaeus, Centuriatorum calumnia, cxix. Imago Dei homini primum insculpta, deinde a Verbo instaurata, quomodo ex Irenaeo, cxix. Inter imaginem et similitudinem Dei in homine distinguit Irenaeus, cx, 299 et not. Quae utriusque ratio, ex eodem, *ibid.*, seqq.

Immensum rerum omnium principium, ex Anaximandro, 135.

Immensus Deus, omnia continens, creavit omnia, 253. Immensitatem et naturam Dei assequi non valet homo, 252. Incomprehensibilis est, *ibid.*

Immortalitas animae ab Heraclide negata, 373. Immortalitatem, naturalem esse spirituum omnium dotem, tradit Irenaeus, cxii seq. Impia ea de re Dodwelli commenta refelluntur, *ibid.* et seq. Immortalitas animarum et spirituum, quomodo Dei gratia, 169 et not. Immortalitatis et incorruptionis pignus est Spiritus sanctus in hac vita, 301. Immortalitatem tribuit amicitia Dei, 245.

Imperfectus homo quis, iuxta Irenaeum, 299. Imperfectioni sibi ipse causa est quisquis Deo non credit, nec voluntati eius vult parere, 286.

Impis omnibus salus a Jesu impertita, ex Marcione, 106. Impiorum potestati et malitiae Deus iustum dimittit t, cur, 250. Quomodo non operatur malum, *ibid.* Impii quomodo resurgent, 168.

Inarnationem Filii Dei ex Maria Virgine, Spiritu sancto operante factam respicientes Ebionae, manent in veteris Aedae damnatione, 293. Incarnationis mysterium quibus blasphemis a Valentinianis subversum, et quomodo ex principio ab his eruta, xlv. Quenam pariter impiissimum dogmatis necessaria consecutis, *ibid.*, xlv. Incarnationem Christi contemnentis, confutatur, 316 et seqq.

Incarnationem qui negant, adhuc sunt sub veteri damnatione, quomodo, 211. Incarnationis fide posita pereunt omnes hæreticorum doctrinæ. 292. Incarnationem Filii Dei Abraham didicit a Verbo, 335. Incarnationis Filii Dei tempus apertissime præsignatum a Moyse, 259. Incarnationis Christi typus, Moysis virga, 217. Incarnationem Filii sui Deus Pater omnium operatus est, et novam ostendit generationem, 295. Incarnationis necessitas et convenientia, 211, 212, 218, 292. Incarnationis quinam effectus, 206, 212, 214, 219, 222, 234, 255, 299, 313. Per incarnationem Deum eundem, sed nove colere docemur, 186.

Increduli post Christi adventum severius excipiendi, quam ante, cur, 279.

Indifferentiæ versatili voluntatis, qua abuti posset, cur permissus homo, clvii seq. Indifferentia voluntatis ad utrumlibet, eiusque eligendi potestas ab Irenæo vindicata contra Gnosticos, clvii seqq.

Infantes vagientes, quid significant, ex Marco, 73. Inferi. Ad inferos Christus descendens cum piis fidelibus peccata dimiserit, eadem ipsis minime imputanda, cur, 264. Apud inferos mortui discipuli, per Christi passionem expurgati, 259.

Infideles justis ad salutem prorsum, quomodo, 537.

Infinitos deos admittere necesse est, vel unum duntaxat qui a semetipso ferret omnia, 124.

Infirmatatem naturæ in Deum qui refundunt, rationi adversantur, 283. Infirmatatem ipsius hominis, non Dei impotentiam arguit hominis imperfectio, 283, 284 et not. Infirmatatem propriam homo experiri debuit, cur, 295. Ob infirmatatem hominis perfectum Verbum per incarnationem infans cum homine factum est, 284.

Inimicus diligendus Verbum Dei docuit verbo et exemplo, 210. Inimicos diligere, perfectio legis, 243.

Injustitiam ferre non potest Deus idem Pater, justus, remunerator, et iudex, 280.

Innocentes propter Christum occisi, martyres, 205.

Inobediencia Evæ humani generi mortis causa facta est, 220 et not. Inobedienciæ fructus, languores et morbi, 311.

Inquisitio Dei Patris Aëoni perturbationem inferre non potuit, 141, 142.

Institorium, quid, 203, not.

Intellectus. Ex intellectu et necessitate, seu erratira causa mundum compositum esse scribens Plato, quid exprimeret auctus erat, xii.

Interpres. Ab Interpretibus LXX non Pentateuchus solus, sed canonicæ omnes Judæorum Scripturæ in Græcæ conversæ, ex Irenæo, cx, 70. Interpretum versio, quam venerabilis Irenæo visa est, cix, cxii. Cur, cx. De iisdem Interpretibus quid censuit, sicut et de modo quo versio ab eis adornata, *ibid.* 70. Interpretum versionem in citandis V. Test. locis plerumque sequitur Irenæus, cxi. Cur tamen ab ea interdum videtur discedere, *ibid.*

Invocatione Dei servabantur homines, et a demoniis liberabantur ante adventum Christi, 122. Invocatio Dei super panem et vinum in eucharistia, certissimum eorum transmutationis in Christi corpus et sanguinem argumentum, cxvii seq.

Irenæi nomen Latine quid significat, lxxxvi. Irenæi quæ patria, quod genus, lxxvii. Quo anno in lucem editus, *ibid.* Polycarpus quo ætatis anno audiebat, *ibid.* Dodwellus hic castigatus, *ibid.* Quo anno martyrio coronatus, *ibid.* Polycarpi auditor a teneris, visa a se et audita alte animo impressa retinebat, non quidem in charta, sed in corde consignans, 340, lxxviii. Diaconus a quo et ubinam ordinatus, *ibid.* In Oriente quantum temporis versatus fuerit, quidve ibidem gesserit, incertum, *ibid.* Irenæo quam chara Polycarpi memoria, lxxviii. Humaniores litteras non neglexit, cur, *ibid.* Irenæus a Joannis discipulis, aliisque senioribus apostolorum et apostolicorum virorum discipulis institutus, *ibid.* Non fuit Joannis apostoli discipulus, lxxvii, lxxviii. Cur ergo inter apostolicæ doctrinæ testes a veteribus recensitus, *ibid.* A Papa Joanne discipulo institutus, *ibid.* Ab Irenæo adhuc puero visus Florinus in imperatoria aula splendide agens, 339. Irenæi pietatem quam commendat, lxxix. Ejus humilitas et modestia, 3, 4, lxxviii. Ei minus æqui, qui paulo humiliorum stylium ejus conqueverunt, *ibid.* Ejus zelus et charitas, 138. Pia oratio pro lectoribus suis, fidei suæ puritatem exhibens, 181. In Gallias profectus, Lugdunum venit, quondam autem, a quo, et qua occasione missus, incertum, lxxviii, lxxix. A quo presbyter ordinatus, *ibid.* Quosensu Lugdunensis Ecclesiæ presbyter ab Eusebio appellatus, lxxix. Irenæus, Thyatirensis Ecclesiæ episcopus non est, in Apocalypsi memoratus, *ibid.* In presbyteratu munere quam præclare se gessit, *ibid.* Ardentissimum ejus Christianæ legis tuendæ desiderium plurima commendat, *ibid.* A quo ordiatus episcopus, lxxx, lxxxiii. Præter Irenæum vix alius qui

Galliarum Ecclesiæ episcopali jure tuæ regeret, lxxi et seqq. Irenæo Pothino succetto, cur præ cæteris præmandata legatio ad Eleutherum pontificem, lxxxii. Finis legationis duplex, lxxxiii. Irenæo tradite epistolæ a Lugdunensibus martyribus et clero, ad Eleutherum pontificem perferendæ, lxxxix, lxxx. Fuitne ab eo expleta legatio, lxxx et seqq. Tuendæ ac fovendæ in Ecclesiæ pacis quam studiosus, lxxxiv, lxxxv, lxxxvi, lxxxvii, lxxxix, xc. Ab Irenæo coercita Blasti cujusdam Romani presbyteri temeritas, lxxxvi. Ad Victorem scribit, ejusque fervidorem in Asiaticis æstum fortiter increpat, lxxxvi, lxxxvii. Plures etiam aliæ ad varios episcopos de re eadem ab eo scriptæ epistolæ, lxxxvi. Irenæo sequestro pacis et conciliatore, Victorem inter et Orientales ortus controversiæ, compositæ, xc. Irenæo Roma reversus, ingentem vastitatem a gentilibus Lugdunensi Ecclesiæ illatam abunde resarcivit, lxxxiv. Irenæi quantum apud suos Christianæ religionis promovendæ studium, lxxxiv. In Gallias plura zeli sui specimina edidit, lxxxiv. Irenæo ad Ecclesiæ Asiæ et Phrygiæ fuitne demandata legatio, lxxx, lxxxii.

Ab Irenæo plura scriptis mandata: quis primus ejus fetus, xcvi. Cur adversus Gnosticos scripsit, causa duplex, *ibid.* Cujus amici precibus, xcvi. Ab Irenæo susceptum opus arduum a pluribus minus feliciter jam tentatum. quo successu ad exitum usque ductum, 227. xcv, xcvi. Irenæo credita procuratio Valentinianos confutandi, 158. Irenæi in impugnantis Valentinianis consilium et scopus, 3, xcviij seq. c. Pugnantes secum iocivem Gnosticorum sententias aperire sibi proponit, 47. Porrentosa Valentinianorum mysteria reserare aggressus, quo fine, 3. Apud Celtas tum commorabatur, 4. Irenæi quanta diligentia et sagacitas, xcvi. Scripturarum sacrarum scientia, et venerandæ traditionis notitia, xcvi. In liberis interdum quare observus, *ibid.* In debellandis hæreticis qua methodo et ordine processit, *ibid.*, xcviij. Operi cur *Detectionis et eversionis falso cognominatæ agnitionis* titulum inscripsit, xcvi, xcviij. Genuninum hunc quemnam demonstrant, xcviij. A recentioribus cur omissus, et omissioni quam occasionem dederunt, *ibid.* Quo tempore scripti quique libri, *ibid.* Dodwellus hic relictus, *ibid.*, xcviij. Græbius pariter emendatur, xcviij. An simul et eodem tempore conscripti omnes, *ibid.*, cxix. Ad amicum libros suos mittit, ut argumenta ei adversus Valentinianos suppeditet, 3, 4. Ejus charitas erga Gnosticos, 224. Irenæum quemnam martyrem probant, xc. Dodwelli contraria argumenta refelluntur, xc et seqq. Irenæus toto orbe ut martyr habitus jam a sæculo quinto, xc et seqq. Illius memoriæ diem solemnem quo mense Latini consecrant et Græci, xciv. Gregorii Tur. ætate miraculis celeberrimus, xciv. Ejus sepulcrum a Calviniani fœde violatum, quo anno, xciv. Solum capitulum cranium quomodo ereptum, et ubinam asservatum, xciv. Quo anno et in qua persecutione martyrio coronatus, xc, xcvi. Passionis Acta sincera jam dudum deperdita, *ibid.* Irenæum inter martyres Lugdunenses a Gregorio Tur. recensitum esse, inane Dodwelli commentum, xcvi; refellitur, *ibid.*, xcvi. Irenæi quinam discipuli, lxxxiv. De Ecclesiâ tota verbis, scriptis et exemplis quam bene meriti, *ibid.* Irenæus a quibusdam ceus ra vexatus, vindicatur, cvi, cvii.

Irenæi quinque libros Græco idiomate conscriptos quemnam demonstrat, cxix et seqq. Textus Græcus integer fere excidit, ci. Latine ejus interpretationis imperitus auctor, hactenus incognitus, ci. Antiqua illa et Irenæo ipso, si non superstitie, saltem nuper erepto, edita, ci. Ipsam Tertullianus præ oculis habuit, ci, cv. Legit pariter Cyprianus, sed jam vitiosam, cv. Legit et Augustinus, cv. Irenæum deinceps cur tam pauci et Latini allegaverunt, cv. Exemplarium ejus Latino rum cur tanta jam a sæculo vii penuria, cur etiam paucissima sana et non nullia ad nos pervenere, *ibid.* Librum quintum magna parte etiamnum mutilum contendit Græbius, *ibid.* et cvij. Sed frustra, *ibid.* Textui utriusque Latino et Græco quiddam commune fuit, *ibid.* Librum quantum versionis Latine quinam primi in capita secuereunt, cv. Irenæum de textu in certa capita dividendo ne cogitasse quidem, imo nec veterem interpretationem, demonstratur, cvij, cv. Laceratus deinceps potius quam divisus, cv. Ineptiora etiam argumenta, cv. Ab Irenæo quemnam certo conscripta opuscula, cv et seqq. Quamnam dubia, cv, cvii. Librum *De Ogdode* scripsit, 359. Librum *De Pascha*, 312. Ab Irenæo inscripta *De schismate* epistola, qua occasione scripta, lxxxvi. Irenæus salutis Florini quam sollicitus, cv, cv. Ab eo adversus illum scripta epistola, *ibid.* Quo anno cv. Ejus occasione etiam scriptus liber *De Ogdode*, cv. Marcionem a se speciatim confutandum pollicetur, 106. An fidem liberaverit, cv, 198 not. Ab Irenæo scripti ad Victorem papam epistola, 310 et seqq. Ex Irenæi doctrina

quantum juvari potest catholica fides, cvii et seqq.

ISAACI sacrificium, typus sacrificii Filii Dei, 253. Ex Isaac benedictione, quam filio suo Jacob impertivit, terrenum justorum cum Christo regnum post resurrectionem probare nititur Irenaeus, 552.

ISAIAS quando prophetauit, 215. Isaiae locus, vii, 14, a Theodotionis, Aquilae, Ebionitarum ac Judaeorum prava interpretatione vindicator, 215 seqq.

ISIDORUS, Basilidis iulus, 351. Ejus doctrina moralis, *ibid.*, et 352. Auctor *Moralium* et *Expositionum prophetarum Parchor*, quorum exstant fragmenta duo, 352. Auctor libri *De adnata anima*, cuius exstat fragmentum, 351. Isidorus quosnam scriptis Paranesibus, Epiphani auctor erroris fuit, juxta Epiphanium, xlvi.

ISRAELITIS Verbum praecipit offerri sacrificia, cur, 251. Israelitis sacrificia omnia a Deo uno et eodem in typis data, 252. Israelitis juste damnati propter inobedientiam, cur, 245. Israelitarum praevagationes in correptionem nostram descriptae, 261.

Italicam versionem non raro Irenaei interpret sequitur, cxi.

J

JACOB Christi et Ecclesiae typus, 238.

JACOBI prudens oeconomia, secundum Irenaeum, circa legalium observationem, 200 et not. In Judaeorum rituum observantissimus, *ibid.* An primatum ei inter apostolos tribuerit Irenaeus, *ibid.* Jacobi epistola utrum Irenaeo nota, 216 not.

JALDABAOTH, quis, 109 et seqq. Jaldabaoth fabula, lxxv. Umie ab Ophitis petita, *ibid.*

JAMBLICUS ex ore celeberrimi Ammonii perpurgatum ab eo Platonice philosophiam hausit, xxiii.

JAO nomen, unde ortum acceperit, ex Valentinianis, 19. Jaoth, quid significet, ex Irenaeo, 170 not.

Jejunium Christi, gulae hominis in paradiso remedium, 318. De jejunii forma paschali festo praemissi, locus Irenaei difficilis elucitur, lxxvii et seqq. Jejunii forma quamam toti Ecclesiae populisque omnibus olim in more posita, lxxxix. Jejunii quadragesimalis forma multiplex, quamam vim legis habuit, quamam tantum consilii, lxxxix. Jejunium superpositionis, quod vocant, a pils quidem pluribus olim servatum, at nulla ecclesiastica lege sanctum, lxxxviii. De jejunio ipso antepaschali, aut jejuniorum numero nulla inter Orientales et Occidentales, Irenaei aetate, controversia, lxxxviii. De quibus igitur, *ibid.*, et seqq. 340 seqq. Jejuniorum forma a quibusdam jam a primis Ecclesiae temporibus haud accurate retenta, 340. Jejuniorum diversitas fidei consensionem primis Ecclesiae temporibus commendabat, 340, 341.

JESUS NAVE Moysi succedens, Verbi subsistentis figura succedentis legi, Irenaeus, secundum Hebraeos, litterarum est duarum et dimidiae, 149 et not. 150. Significat Dominum eum, qui continet caelum et terram, 149 et not. 150. Caelum et terram complectitur; quomodo, *ibid.* Hebraicum cum sit, ad Graecorum numerum transferri non potest, *ibid.* Ogdoadum plenitudo, ex haereticis, *ibid.* Insignis odoas, 71. Jesus crucifixus non fuit, sed pro ipso Simon Cyrenaeus, ex Basilide, 101. Josephi et Mariae filius est, caeteris hominibus natura similis, operibus duntaxat praestantior, ex Carpocrate et Cerintho, 103, 105. Filius est mundi fabricatoris, secundum Nicolaitas, 188. Qualls et cur in hunc mundum venerit, ex Marcione, 106. Jesus salutem impiis omnibus impertit, justis vero negat, ex eodem, *ibid.* Jesus, Christus, Unigenitus et Salvator, quatuor sunt distincti secundum Gnosticos, 189, 207. A Jesu passibili Christum impassibilem dividentes Gnostici, primogenitum mortuorum nesclunt, 229. Jesum filium esse, Christum vero patrem mentiebantur quidam Gnostici, 204. Jesum receptaculum Christi fuisse credebant quidam Gnostici, 204. Jesum descendisse in Demiurgi filium incarnatum sentiebant quidam Gnostici, 189. Jesum a Demiurgo corpus animale sumpsisse dicebant Gnostici, 186, not. Jesum tantum, non Christum, ex Joseph et Maria natum esse et in eum descendisse Christum sentiebant quidam Gnostici, 189. Jesum tantum incarnatum, et passum, per Mariam, velut aquam per tubum, pertransiisse Gnostici quidam asseriebant, *ibid.* In Jesum descendisse Salvatorem post annos triginta mentiebantur Gnostici, 186 et not. 189.

JESUS unde ortus, ex Valentino, 53. Jesus Valentinianorum *Omnia*, vel *Omne*, seu *Totum* dicitur, 13, 16, 146 seq. Ex *Aeonum* omnium collatione producit, 12, 14, 146. Salvator, Logos et Christus secundus appellatur, 15. Angeli satellites ei dati, *ibid.* In Jesum Christum blasphemiae Valentinianorum, quemam, 227. Tanquam seductores in ab apostolis praevisi, *ibid.*, et 228. Jesus a Verbo juxta Valentinianos, tanquam divinae mentis interprete electus, in lucem vero editus ab Anthrope tanquam Ec-

clesiae dux, xxxix. Jesus divinitatem sibi acquisivit, ex Valentino, quomodo, 353. Corpus ejus incorruptibile, *ibid.* Quorum instinctu vaticinia fudit, secundum Valentinianos, 54. A Christo dividitur, 227. A Christo et Salvatore distinctus passus est, recurrense in Pleroma qui Christum portabat Salvatore, 204. Per Mariam transiisse et in eum Salvatorem descendisse effutiebant, *ibid.* Jesus Christus, quis ex Ophitis et Sethianis, 111. Jesus ex virgine quidem natus, sed purus homo, ex isdem, 111. Suis discipulis agnotus, *ibid.*, et seq. Cur et quomodo crucifixus et resurrexit, 112. Jesu nomen quale, ex Marco Mago, 75, 76. Nomen insigne, cur, 69 seqq., 149. Jesu ortus, ex Marco Mago, 75 seqq. Quomodo generatus, juxta Marcosios, xxxix. A secunda quaternitate productus, per Mariam uterum transmeat, ex Marco Mago, 77. In eum, baptismi tempore, descendit Salvator iustarum columbae, *ibid.* De Jesu Christo litteras discente impia Marcosiorum commenta, 91 et not.

Jesu Christi animam caeteris non praecellere, insanum dogma, 165 seq. A Jesu Christum minime revolasse in passione efficaciter probatur, 210. Jesus Christus ex Maria natus unus Filius Dei et hominis, 118, 181, 184, 196, 204, 205, 212, 268. Jesum crucifixum Christum esse Dei Filium a Scripturis praesuntiatum, cur tam facile suadebant apostoli, 260.

JOANNES apostolus Ephesi permanet usque ad Trajanti tempora, 148, 178. Cum Josuae caeterisque qui Dominum viderant, Polycarpo intercessit familiaris consuetudo, 340. Joannis apostoli discipulus non fuit Irenaeus, lxxvii, lxxviii. Cur ergo inter apostolicas doctrinas testes a veteribus recensitus, *ibid.* Joannes apostolus Cerinthum in balneo se lavantem fugit, 177, lxxiv. Ejus Evangelium adversus errores Nicolaitarum et Cerinthianorum scriptum, 188. Ubi, 174. Ab Heraclione corruptum, 363. Plura ejusdem loca ad Gnosticorum commenta ab eodem detorta et pessime explicata, 362 et seqq. A Montanistis admissum, sed a quibusdam decurtatum, 192 not. Joannis doctrina de Christo Jesu quamam, 204. Christum Jesum, Dei Verbum agnoscit, 44. Unum Deum, unumque Unigenitum Christum Jesum verum Dei Filium praedicat, 45, 44. Quo tempore scripsit Apocalypsim, 350.

JOANNES SCORV eminentissimus episcopus, a quo Matthaeus Parker ordinatus, cxvii.

JOANNES Damascenus praesentiae realis Christi corporis et sanguinis in eucharistia, a transubstantiationis propugnator, ipso fatente Grabio, cxlix seq. Necessaria hujusmodi confessionis Grabiano consecraria, et seq.

JOANNIS Baptistae figura puer manu Samsonem regens, 346. Joannes Bapt. propheta simul et apostolus, prophetae alii simpliciter prophetae, 199. Joannes Baptista salutis notitiam dedit, 186. In praedicatione verba metum incutientia usurpabat, cur, 347. In eum lex desivit, 251.

JOHAE prophetae signum datum Ninivitis, ut converterentur et agerent poenitentiam, 213. Johae prophetae historia, redemptionis nostrae oeconomiam repraesentat, 213. Ex his quae Johae et tribus pueris acciderunt, resurrectio possibilis demonstratur, 296, 299.

JOSEPH. In Joseph Christum praefiguratus, 345. Ex Joseph Christum generatum quidam dicentes reseiluntur, 316 et seq. Ex Joseph qui dicunt Christum generatum, a regno sese abdicant, 218. Josephi filius non est Christus, sed Dei, 215, 217, 218.

JOSEPHUS statuam salis uxoris Lot se vidisse testatur, 269, not.

JOSUE Moysi succedens, Verbi subsistentis figura succedentis legi, quomodo, 343. Josue facies clarificata impositione manuum Moysis, licet non pari claritate, 345, 346. A Josue frumentum manna cessante datum, Christi corporis figura, 315.

JOVIS Homericus imbecillitas, 57.

JUDAS apostolus Gnosticos saepe perstringit, lxxiii. JUDAEA rebellis post confectum sub Adriano bellum, novone iterum flagravit sub Antonino Pio, xv.

JUDAEORUM Deus, angelorum inferiorum princeps, ex Basilide, 101. Angelus ex Saturnino, 101. Judaeorum Dominum et creatorem Deum a summo Deo distinctum haeretici volebant, 251 et not.

JUDAEORUM et gentium Deus unus et idem, abscondita cognoscens, 258. Judaicum populum ad idololatriam pronum Deus per typos ad veritatem duxit, 244. Judaeis a Deo indultae legis observantiae, non propter se, sed propter ipsos, 247. Judaico populo legalia a Deo concessa, cur, 245. Judaeorum infirmitati sacrificia vacua a Deo indulta, quibus novum testamentum significaretur, 248. Eadem Deus deleri voluit, *ibid.* Judaeorum sacrificia impuncta, cur, 245 not. Judaei non ideo ex Aegypto a Deoeducti, ut sacrificia ei offerrent, cur ergo, 248. Judaicis populo quaxiam a Moyse propter cervicis duritiam imposito, 216. Judaeis subrogatus fuisse gentiles ob contum-

ptum Christi et prophetarum, parabola vinctorum bene demonstrat, 378. A Judæis Christus occidendus, a gentibus recipiendus erat, 277. Judæi populi ignorantia per Christum manifestata, 215. Judæi Patrem per seipsum sine Filio cognosci posse putantes, a Deo quoque defecerunt, 356. Judæorum conversio facilior quam gentium, cur, 250. Judæis legalla economica causa ab apostolis permissa, 300 et not. Ad Judæos scriptum fuit Matthæi Evangelium, 547. Judæi, lubricum genus, cur, 302. Judæorum errores qui, ipsi a spiritali discipulo judicandi, 270. Si cognovissent Scripturis nos usuros aliquando fuisse, comburere easdem non dubitassent, 215. Judæis Christus etiamnum ænigma est, cur, 262. Cum legitur lex fabulæ similis est, quo sensu, *ibid.* Per Judæorum cæcitate salutem nos accepimus, sicut per Ægyptiorum cæcitate accepit Israel. 266. Judæis et Christianis præcepta naturalia communia, istis ergo quid amplius supra illos, 213. Judæi puram oblationem non offerunt, 281 not.

Judæorum propria temporibus Christi lingua, Syro-Chaldaica, 174, not., 185, not. Judæi Macedonibus obediunt. Ptolemæi Lagi filii tempore, 215. Judæi, licet jam a Christi ætate fabulis meum: pascerent, nondum tamen tunc natæ apud eos Sephirota Chimæræ, kabbalistici mundi, etc., xx. A Judæis Plato haud penitendum divinæ scientiæ copiam accepit, xxii. Ex Judæorum et Christianorum libris sublimior theologia ab Ammonio celebri deprompta, quantum splendoris novæ Platonicæ scholæ addidit, xxiii, xxiv. A Judæis accepta Platonicæ postmodum cum fenore rediderunt, quomodo, xxv. Judæus in Palæstina Philonis ætate degentes, Platonicæ doctrina haud mediocriter exultos, Heliensis licet hac in re impares, multa suadent, xxiv. Judæorum plurimi in Ægypto, et potissimum Alexandriæ, Valentinii temporibus, vixerunt, xiii. Judæi ad Platonicam purgatam philosophiam animum appellentes, in ea multum profecerunt, haud tamen absque magno religionis detrimento, xxiv. Judæorum philosophia Valentinum imbutum fuisse, verosimile juxta Buddæum, xiii.

Judas proditor a Cerintho honoratus, juxta Philastrum, xv. Judæ apostasia, Sophia passionis figura, ex Valentinianis, 15, 144. Judæ proditoris apostasiam typum esse non posse passionis duodecimi Æonis, seu Sophiae, 144 seqq. Nec Enth meseos ejus, 145. Judæ proditori præceteris omnibus nota veritas, ex Cajanis, 112. Hinc Christum prodidit, *ibid.* Huic Evangelium affligunt, *ibid.*

Judicium. Ante iudicium justos in ea terra, in qua ærumnas pertulerunt, regnatos, probare Irenæus conatur, 351. Iudicii diem et horam Christus concessit a solo Patre sciri, quomodo, 158, 159. Iudicii extremi diem Christo probe notam fuisse agnovit Irenæus. Explicatur ejus sententia, cxxxii et seq. Ad iudicium extremum Christus venturus est, cur, 306. In iudicio extremo homo juste condemnandus, 352.

Justi in Deum unum creatorem, Patrem Domini nostri, quam firma, 253, 254. Ejus *Dialogus cum Tryphone*, quo anno habitus et scriptus, utrum post obitum Antonino Pio priorem *Apologiam*, xv. Hæc etiam quo anno scripta et oblata, *ibid.* A Justino liber adversus hæreses ubinam et quo anno scriptus, in eo refutata jam Valentiniana hæresis, xv. Justinii libri contra Marcionem perditus, 254 not. Ex quonam Justinii libro exscripsit Irenæus, Satanam ante Christi adventum Deo aperte maledicere ausum fuisse, 324, not. Justis omnibus, prophetis et Abraham posteris salus a Jesu negata, ex Marcione, 106. Justus simul et bonus esse debet, mundum hunc qui regit Deus, 225, 224. Justii soli secundum opera filii Dei sunt, licet omnes secundum naturam, 268 seqq. Justii omnes sacerdotalem habent ordinem, 357. Quo sensu, *ibid.* not. cxi seq. Justii in veteri testamento minus perfecti quam in novo, cur, 240. Justorum persecutiones in Abel significatæ, a prophetis prædicatæ, in Christo perfectæ, 276. Justus a Deo impiorum potestati et malitiæ dimissus, in Justii ipsius probationem, impiorum vero condemnationem, 250. Justis tribulatio necessaria, 327. Infideles eis prosunt ad salutem, *ibid.* Justorum sanguis nisi inquiringus fuisset, nequaquam Christus sanguinem et carnem sumpsisset, 310. Justii, quomodo resurgent, 168. Justos in ea terra in qua ærumnas pertulerunt, antequam ad cælum evehantur, regnatos unde et quomodo probat Irenæus, 351 et seqq. In terrena Hierusalem post resurrectionem reedificanda regnatos esse contendit, 335 et seqq. Ad Patrem per Filium, ad Filium vero per Spiritum sanctum ascensos esse vult, 357. A Deo variis habitationibus pro cujusque dignitate donandos, 357.

Justitia, quædam cum æqualitate communio, ex Epiphane, 350. Quæ definitio hujus consecrata, *ibid.* et 351. Justitiam et judicandi vim Deo bono indignam hæretici putantes, refelluntur, 223. Justitia si Deo deest,

Deus non est, 224. Justitia, bonitas et sapientia in Deo quomodo uniuntur, 224. Ad justitiæ consummationem bonitatisque ostensionem a Deo præfinita omnia, 263. Justitia Dei eadem, in veterum delicta animadvertens et in nostra, 265. Levius quidem illic, hic vero severius, *ibid.* Justitiæ haud consummatric circumcisio, cur a Deo præcepta, 246. Justitia legis, quid, *ibid.* Absque justitiæ operibus vocatio non sufficit, 279, 280. Justitiam majorem a discipulis Christus requirens, legi non contradicebat, sed eam adimplebat, 242.

Juvenilis ætas a trigesimo anno incipit, ex Irenæo, 148.

K

Kabbalæ nugarumque kabbalisticarum quenam antiquitas, xx. Kabbalistici mundi, etc. Judæis Christo coævus prorsus ignoti, *ibid.* E kabbalistica Hebræorum philosophia, Valentiniana dogmata derivantes quidam ac evolventes refelluntur, *ibid.* Kabbala Paulo apostolo ignota, *ibid.* Kneph. Vid. *Emeth*.

Κοινωνία, quænam angeli juxta Platonicos, xlii. Horum duplex ordo, juxta Damascum, alii mundi superioris, alii inferioris moderatores, *ibid.*

L

Labes et ignorantia, materiæ principium, secundum Valentinianos, 145. Mundi causa, 224. Propter labem Christus et Spiritus sanctus emissi, 227. Labi ignorantiam obnoxium universum Pleroma, nisi Æones omnes ab ea sint immunes, 139 seq. Labes et ignorantia in Pleromate nulla oriri potuit, 120, 121, 140. Labis fructum dicere Deum mundi conditorem, blasphemia, 144, 157 seq. 185. Labes et ignorantia mundi causa esse non possunt, 113.

Λατρινος nomen Antichristo convenire potest, de hoc tamen nihil temere affirmandum, 529 et not.

Lazarus, symbolum peccatoris, 308. Lazari et divitis historia, fabula non est, 229. Quis narratio nis scopus, *ibid.*

Legem non a Deo, sed a sinistra quadam intelligentia latam fuisse, Simonis Magi sententia ab Archelao philosopho accepta, lvi. Quænam ejus consecrata, *ibid.* Legis veteris auctor, angelorum mundi fabricatarum princeps, ex Basilide, 102. Legi veteri et eius auctori impie detrahunt Carpocrates et Epiphaneus, 331. Legalia ab Ebionæis studiosè servata, 105. Legem et prophetas rejicit Marcion, 106. Leges humanæ, legibus divinis omnia communia facientibus contrariæ, juxta Isidorum hæreticum, 351. Lege illa, qua omnibus omnia erant æqualia et communia per leges humanas meum et tuum admittentes, violata; inde fures et latrones, juxta Epiphaneum, *ibid.* Legis veteris auctor multiplex, ex Ptolemæo, 358 seqq., xlix. Legis auctor, quis ex Ophitis et Sethianis, iii. Lex et prophetiæ a Christo adimpletæ, 275. Quid inde contra Marcionitas, 274, 275. Legis Mosiacæ typt præcipui ad commenta Valentinianorum non quadrant, 150 seqq. Ante legem Decalogus ad salutem necessarius, solus sufficiebat, 244. Lex media obtinuit tempora, quænam, 251. Lex Hebræis non ab altero Deo data, sed ab eodem Iudis ad servitute promissu imposita, 245. Legis et Evangelii unus et idem Deus Pater, creator omnium, a Christo annuntiatus, 185 seqq., 229 seqq., 241 seqq., 289, 313. Legis auctor nonnisi temere dici potest infirmus, propter Israelitas inobedientes et perditos, 245. Legis naturalis, quid, 242. Per ea non tantum qui sub lege, sed etiam qui ante legem, justificati, *ibid.* Absque legalium observatione Abraham et alii plures justificati, 246. Lex patriarchis et justis non posita, cur, 246, 247. Legalia præcepta cur Deus per Moysen nonnisi post diuturnum tempus populo tradidit, *ibid.* et not. Per legem homo operatus, sed non liberatus fuit, 211. Lex vetus manifestabat peccatum, non auferebat, *ibid.* Legis sacrificiis et ceremoniis Deus non placatur; quibus igitur, 248. Legalia quando nam a Deo rejecta, 247, 248. Hominem non justificabant, cur ergo populo tradita, 245, 246, 247. Legis utriusque varia cur hominibus tradita præcepta, 259. Legis servitus Hebræo populo apte imposita fuit, 244, 245. Lex utraque, vetus et nova, apta temporibus, ad utilitatem humani generis ab uno et eodem Deo præstita, 198. Legis jugum grave Hebræis necesse fuit addere, cur, 244, 245. Legalia, seu servitutis præcepta nonnisi in signum data, et ideo a Christo abrogata, 247. Legis veteris exteriores munditia, in futurorum umbram præscriptæ, 240. Sabbata a Deo in signum data; quid significabant, 246. Legis antiquæ signa minime otiosa, 245. Lex servis posita animam per corporalia erudiebat, 242.

Lex Moysis ab Eadra mire post captivitatem restituta, 246. Lex Sabbatorum, quænam permettebat, prohibebatur, 256, 257. Perfectio legis in quo consistit, 242, 243. Legis justitia, quid, 246. Legis initium et finis, Christus, 241. Lex adortabatur homines ad credendum in Christum,

quomodo, 230 et not. Lex, pædagogus noster in Jesum Christum, 239. Lex quomodo adimpletur, 242. Legis præcepta quomodo adimplevit et extendit, 242, 245. Legem adimplebat Christus curans in die Sabbatorum, 256. Lex a Christo non damnata, quid igitur, 241. A lege prohibitum nihil Christus præcepit, 242. Legis præcepta a Christo velut gradus proposita sequi eum volentibus, *ibid.* Legem perficiens Christus, timorem auxit, quo sensu, 247. Lex nova, in quo veteri præstantior, 258. Lex vetus, a Deo servis ac indisciplinatis tradita, nova autem liberis jam ac fide justificatis, 257. Lex nova quando incepta, 275. Quid novi attulit ac immutavit, *ibid.* Legis utriusque eminentiora præcepta, eadem, 241. Legia naturalia Christus non dissolvit, sed implevit et extendit, 242. Primum et maximum mandatum innovavit, 241. Legalia Judæis cæronomiæ causa ab apostolis permessa, 200 et not. Lex etiamnum Judæis cum legitur, fabulæ similis est, quo sensu, 263. Legem adimplere, est non tantum dicere, sed et facere, 242.

LETO, Valentinianorum Mater, 146. Hesiodo et Pindaro inspirat, *ibid.*

LEVAMEN sinistrae manus, quid, 153, not.

LEVIŒ quædam hæretici, LXXII. A quibus prognati, *ibid.* Eorum dogmata, quænam, LXXIII.

Liber homo a Deo creatus ab initio, quomodo, 281 et seqq. Liberi homines Deo effecti similes, 285. Liberum hominem et suæ potestatis ostendunt prophetarum adhortationes, sicut et Christi præcepta atque consilia, 282 et seqq. In libera hominis potestate, boni et mali positum est discrimen, cur, 285. Liber homo et suæ potestatis; si legem transgreditur, suamet culpa est, non Dei, 281, 286. Liber homo factus, et suæ potestatis sortem in manibus tenet, 282. Inexcusabilis, si infastam consequitur, *ibid.* Liber homo et suæ potestatis non tantum in operibus, sed etiam in fide, 282. Qui liberum eum negant, aut impotentem, aut igrorantem Deum constituunt, *ibid.* Quomodo, not.

Liberum hominis arbitrium ab Irenæo vindicatum contra Gnosticos, CLVII et seqq. Eligendi potestas cum indifferentia ad utrumlibet eidem asserta, *ibid.*

LIBERTAS ac fidei justificatis nova lex tradita, 257. A liberis in Ecclesia, non a servis offeruntur sacrificia, 250. Libertatis fructus, Christus est, 251. Libertas evangelica ad probationem fidei nostræ tradita, 247.

LIGNUM. Per lignum sicut nos Deo debitores facti, ita per lignum a Christo redempti, 314.

LIXUS papa, cujus Paulus meminit, episcopatum a Petro et Paulo accepit, 176.

LITTERÆ Græcorum a quibus et quando inventæ, 78. Litteræ viginti quatuor Græcorum, trium superiorum virtutum imagines, ex Marco Mago, quomodo, 70 seqq. De iisdem litteris alia Marci commenta, 74 seqq. Ex litteris, syllabis et numeris argumenta petita, inlirma, cur, 153. Hæc ad rationem exigenda, non e contrario, *ibid.* Vana ab iisdem argumenta ducunt hæretici, 149 seqq., 158. Litteræ Hebraicæ non conveniunt cum numeris Græcorum, 150. Quædam a dextra ad sinistram retorquentur, quædam e contrario, *ibid.* et not. Veteres, dictæ sacerdotales, cur, *ibid.* not. Arithmetice, quomodo disponuntur, *ibid.* not.

LITURGIARUM ritus apostolis ipsis accepti referendi.

LOGOS, Phronesis, Sophia, Dynamis, totidem Æones virtute duntaxat, non re ab innato Patre distincti, juxta Basilidem; his Virtutes, Principes et primi ordinis angelii immediate subjecti, XXXVIII. Logos, Filius Unigeniti seu Monogenis, secundum Gnosticos, 188. Logos Valentinianorum, inferiorum Æonum Pater, totiusque Pleromatis principium et formatio, 6, 41. A Nu et Alethia editur, 6, XVII. Logos et Zoe Hominem et Ecclesiam emittunt, *ibid.* Decem Æonas producant, *ibid.* et XVIII. Logo alii que ex eo prognatis Æonibus, sua cuique ut persona, sic et substantia angelici ordinis, a Deo Patre re et natura distincta, XXXVII seqq. Logi officium quale, XXXIX. Ejus a Nu emissio, Horique a Bytho per Nun in imagine Patris processio, a Valentinianis conficta. catholici dogmatis forma deformatio est, XXX. A Logo cepti passio, secundum quosdam Valentinianos, 139. Logi et Zoes, Hominis et Ecclesie emissiones a Valentinianis confictæ consultantur, 131 seqq. Logos et Sige in eodem Pleromate simul esse non possunt, 129. Logos, Nus Dei Patris, 139. Logos, Jesu Valentinianorum cognomen, 13. Logos, quis, ex Barbelothis, 107. Logi generationem Bytho perperam ascribit Cyrillus Hierosolymitanus, 6, not. Ejus textus emendatur, *ibid.*

LOR absque circumcissione a Deo liberatus, 246. Ab incestu crimine ab Irenæo absolvitur, 268 et seqq. Excusantur pariter dum ejusdem filii, 269. Ille Verbi Dei, utriusque Synagogæ patris, typus, *ibid.* Iste autem duas

synagogas sub unico patre significant, *ibid.* Lot uxoris statua salis, typus Ecclesie quomodo, 272. Lot uxor, Ecclesie quomodo typus, 269, 272. Ejus statua salis diutius perseveravit, 269, not.

LUCAS assiduus Pauli comes, ejusque laborum et apostolatus consors et participes, 201. A Paulo ipso dicitur quod scriptis mandavit, *ibid.* Pauli sectator ac interpret, 174. Sectator et discipulus apostolorum, 185. Initium generationis a Domino inchoat, cur, 230. A Luca quot generationes ab Adam usque ad Christum recensitæ, juxta Irenæum, 219 et not. A solo Luca plurima Evangelii capita fuisse scripta cur Deus permiserit, 202, 203. Lucæ Evangelium et Pauli Epistolas decurtabant Marcionitæ, solaque hæc legitima dicebant, 198. Ex his tamen quæ retinebant convincuntur erroris, *ibid.* Lucæ scripta, vel omnia recipienda sunt, vel nulla, cur, 202. E Lucæ exemplaribus verba aliqua a catholicis quibusdam improvido zelo abrasa fuisse queritur Epiphanius; quænam illa, 219 not.

LUCILLA factiosa femina, cur ab Ecclesie ministris correpta, XCI.

LUGDUNUM, Rhodanosia a veteribus dicitur, 65 et not. Lugdunum, ad quam provinciam olim pertinebat, præfatusque quomodo vocatus, LXXXII. Coram eo cur Viennenses martyres iudicio sistuntur, *ibid.* et LXXXIII. Lugdunum et Viennam unus rexisse videtur episcopus Pothini ætate, LXXXII seqq. Vix alibi quam Lugduni alii esse poterant in Gallis episcopi M. Aurelii anno 17, *ibid.* Lugduni persecutio excitata, quo tempore, LXXXI. Ibi tum primum intra Gallias visa martyria, LXXXIII. Cranium Irenæi capiti religiose asservatur, XCIV. Lugdunensis Ecclesie cunctam debentur exordia LXXXII. Præter Lugdunensem episcopum vix alius Irenæi ætate episcopali jure Galliarum Ecclesie regebat, LXXXIII, LXXXIV. Lugdunensem unum episcopum suæ et Viennensi Ecclesie regendæ satis superque fuisse Pothini ætate, haud improbabile, LXXXII, LXXXIII. Lugdunenses ab Orientalibus Ecclesiis consulti, qua de re, LXXXIX. A clero sententiam rogati martyres in clero constituti, una cum ipso privatis epistolis dicunt, *ibid.* Ad Eleutherum pariter scriptæ ab utrisque epistole, cur, *ibid.* LXXX, LXXXI. A quonam perlatæ, LXXX et seqq. A Lugdunensibus ipsismet martyribus, non a clero solo scriptæ epistolæ ad Eleutherum papam, qua de re, LXXXIX. Blondellus hic castigandus, *ibid.* Lugdunensis propætor cur martyres Viennenses coram proprio tribunali Lugduni sisti jubet, LXXXII, LXXXIII. Lugdunenses quo anno martyrii psalmam adepti, XC, XCI. Eorum numerus, nomina, varique quibus interiere suppliciorum genera, unde collecta a Gregorio Tur. Adone, etc., XCII. Lugdunensium XVIII, martyrum numerum e Latinis Eusebii Rufiniani collectum a recentioribus martyrologis fuisse, inane Dodwellii commentum, XCII, Refellit, XCIII. Lugdunensis Ecclesie presbyter quo sensu Irenæus ab Eusebio appellatus, LXXXIX. Cum Lugdunensibus martyribus Irenæus versatus est, 192 not.

LUMEN et tenebræ, principia bonorum, et malorum, ex barbaris; quomodo, 349.

LUTHERANI eodem argumento proseruendi, quo ab Irenæo alii que SS. Patribus hæretici et schismatici olim confundebantur, CXV, CXVI. Lutherani eadem argumenta ad Ecclesie suæ veritatem tuendam usurpantes ac Donatistæ, ipsius Augustini verbis valde prosternuntur, CXV et seqq.

LUX ex Achamotæ risu initium accepit, ex Valentinianis, 19.

LYCOS, unus e philosophis antiquis quorum libros circumferebant Gnostici, XXII.

LYTROTES, seu Redemptor, Hori cognomen, 10 et not., 15.

M

MACARIA, Valentinianorum Æon, Monogenis conjux, Logi et Zoes proles, 6 XVII. Ejus nomen e Scripturis a Valentino corrasum, quomodo, XXIX.

MARCONITES, Valentinianorum Æon, Ecclesiastica conjux, Homini et Ecclesie proles, 7, XXI.

Macedonibus quo tempore Judæi parebant, 215.

MAGIA, cui philosophi perinde atque mystagogi studebant, turpis infamiae labe qua ethnica religio semper fordosa remansit, XXIV, XXV.

MAGNESIANOS (Ad) epistolæ auctor vocem istam quo sensu usurpavit, XIV.

MAGNITUDO Dei inenarrabilis est, 272.

MAGORUM munerum mystica significatio, 184.

MAJOR hebdomada xerophagis tota olim astricta, LXXXIII, Majoris hebdomadæ jejuniis alii alii rigidius, quanta religione omnes olim observabant, LXXXIV, LXXXV, LXXXIX.

MALUM. De mali origine dubitatio pervetus, quot philosophorum ac etiam Christianorum tersit iugentia et car,

xxx. Quot in errores plurimi prae nodi difficultate praecipites acii, *ibid.* In re admodum obscura quid fluxere et Platonici quidam, quid Priscillianistae, Marcionitae et Manichaei, *ibid.* Quid Simon, Menander, Saturninus, alique veteres Gnostici, *ibid.* Hinc denique a Valentinianis eudendae hypothesis occasio captata, *ibid.* Malorum omnium quoniam assignata a Valentinianis origo et causa, xxxi, xxxii, 140, 354, seq. Mala, unde orta, ex Sethianis et Ophitii, 109 seq. 111. Unde orta, ex Barbeliottis, 108. Mali et boni discrimen in libera hominis potestate positum est, cur, 285. Mali homines vel boni, non natura, sed electione, secus nec laudandi, nec vituperandi, 281, 282. Malum Deus non operatur, impiorum potestati justum dimittens, 250. Malitia spiritalis, quid ex Valentinianis, et a quo condita, 26, xlii.

Mam quid, 185, not.

Mamma, vox Syriaca, non Hebraica, *ibid.* not. Quid significat, *ibid.* not.

Mandatum primum et maximum legis a Christo innovatum, 241.

Manichaei. Ab eis quoniam assignata malorum radix vel causa, xxxi.

Manna cur a Deo traditum, 247. Manna cessante frumentum a Josue datum, Christi corporis figura, 345.

Mannus dextra, quid Valentinianis significaret, 153, 155. Manus sinistra, materialia et corruptibilia dicuntur ab haereticis, cur, 153, 155. Manus sinistrae levamen, quid, 153, not. Manuum digitus, quomodo numeros indicarent antiqui, 82 et not. 153, not.

MARCELLINA, mulier eajus ope Carpocratiana haeresis in Occidente propagata, lxxii. Romae multos in errorem, induxit, 104.

MARCIANO fratri nuncupatus sermo, ab Irenaeo editus, cv.

MARCION, Cerdonis discipulus et successor, unde oriundus, et quis fuerit pater ejus, lxxviii. Nauta et nauclerius cur appellatus, *ibid.* Ex episcopo apostatam factum fuisse, improbabile, *ibid.* Quoniam causa defectiohis, *ibid.*, et tempus, *ibid.*, lxxix, 179. Quotuplex Romam adventus, lxxviii, lxxix. An ad Eleutheri usque tempora vitam prorogavit, *ibid.* Tertullianus hic corrigendus est, *ibid.* Errores ejus quinam, *ibid.* et lxx, lxxi, 106, 270 seq. Duplicitis comminiscendi principii quoniam et fuit occasio, juxta Tertullianum, lxx. Scripturae quoniam ab eo rejectae, aut mutilatae, *ibid.* 106, 190, 192, 198. Unde petita errorum argumenta, lxxix, lxxxi. Deum otiosum et sine providentia fingebat, 225 seq. Quid de Jesu Christo sentiebat, 106. Corporum resurrectionem negabat, *ibid.* Impiis omnibus salutem a Jesu impertitam, justis vero negatam assererat, *ibid.* Hunc spectatim confutatum se pollicetur Irenaeus, *ibid.* cv. Marcioni interroganti, Polycarpi responsum, 177, not. Marcionitae. A Marcionitis quoniam assignata malorum radix vel causa, xxxi. Undenam sua de duplici principio dogmata mutuati, xlii. Deum bonum a Deo justo dividendes, refelluntur, 224, 270. In hoc tamen tolerabiliores Valentinianis, cur, 198, not. Eorum argumentum quo Deum malorum autorem probare nitebantur, diluitur, 266, 267. Negantes ab eodem Patre missos prophetas a quo et Christus organa Satanae sunt, quomodo, 324. Marcionitarum erroris origo, ignorantia Scripturarum et dispositionis Dei, 198. Quasdam Scripturas in totum rejicientes, reliquas non nisi a se decurtatas admittebant, *ibid.* Ex his ipsis tamen erroris convincuntur, *ibid.* Solum Lucae Evangelium admittebant, 190, 202. Idque decurtatum, 192, not. Totum tamen gloriabantur se habere Evangelium, quomodo, *ibid.* not., Abrahae salutis contradicentes, refelluntur, 236.

Marcosii veteratoris magistri artibus eruditi, quam vitiorum acerorum colluvie orbem infecerunt, l. Coeplum ab Asia malum quomodo, et quoniam postea regiones subiit, *ibid.* xcv. Ne latus serperet, scribit adversus Gnosticos Irenaeus, *ibid.* Eorum libido et insana superbia, 64. Omnia sibi licere putant, *ibid.* Mulieres Lugdunenses seducunt, 65. Marcosiorum errores et ineptiae, l. et seqq. Ritus profani, l., lxi. Hypothesis de mundi hujus creatione ad inaguinem invisibilem facta, 84 seqq. Deum omnipotentem ex defectu ortum esse blasphemant, 82, 90. Deum Patrem ante Christi adventum nemini notum fuisse, ex Scripturis probare nituntur, 90, 91. Eorum de Jesu Christo litteras discente somnia, 91 et not. Ab his sacramenta Ecclesiae, quomodo contaminata et eversa, l., lxi. Eorum redemptio quid, et quae ejus virtus, 64 et not., 65, 95, lxi. Ab impuris ethnicorum et Platoniorum inilitamentis manavit, lxi. Orationes quibus divino judicio sistendi utebantur, 64, 65. Cur in suis sacris Hebraica, Chaldaica et Syriaca vocabula aliis omnibus anteponebant, lxi. Plura Moysis loca in suam hypothesis detorquebant, 86 seqq. Varis Evangelii locis abutebantur, 92, 95. Apo-

cryphas et spurias scripturas confingerunt, 91. Marcosiorum insania ridenda simul et plangenda, 85. In eorum hypothesi explicanda cur diutius immoratus est Irenaeus, xcvi.

MARCUS evangelista Petri discipulus et interpres, 174, 187. Quo tempore scripserit, utrum post Petri et Pauli interitum, an excessum tantum e Roma 174, not.

MARCUS Memphitanus, quis, l. Gnosticorum errores in Hispaniis spargit, *ibid.*

MARCUS haeresiarcha, quis et qualis, 59, 60, seqq. Sectae ejus initia, quo anno, *ibid.* Colorbasicae Siges vulva et conceptaculum, ipsique unigenitus, 65 et not. Ad eum sublimissima quaternitas descendit, 66. Ejus hypothesis, *ibid.* seqq. Valentinianorum systema sub nominum et litterarum involucris exhibet, *ibid.* xxxviii. Pythagoricam quaternitatem velut genesim et matrem omnium induxit, 135. Ab ejus discipulis, non ab ipso, pravis erroribus infectae Rhodanenses regiones, juxta Irenaeum, l. Demonem pareidum habebat, 61. Anaxilai ludicra cum magorum versutia conjungebat, 60. Philtris ad corrumpeudas mulieres utebatur, 65. Ditiore praesertim et elegantior seducebat corrumpebatque, 59, 61, 62. Vanam prophetiam doni spem eis injiciebat, 61, 62. Vinum Eucharisticum in verum sanguinem meris praestigis convertere se fingit, 60, 61. Mulieribus consecrandae Eucharistiae munus committit, 60. Eum plures catholicae mulieres exsecrantur, 64. Ejus deliria confutat Irenaeus, 78 seqq. In eundem objurgatoria senioris ejusdam carmina, 80.

MARIAM Aaronis sororem Deus percussit lepra, non severi iudicis, sed patris instar castigavit, 348. Cur sola pueras dedit, *ibid.*

Ex Maria et Joseph nato Jesum in eumque descendisse Christum Gnostici mentiebantur, 189. Refelluntur, 212 seqq. Per Mariam, ad modum aquae per tubum, Jesum pertransisse Gnostici assererant, 189. De Maria Virgine Christus natus, 217. Ex Maria Verbum existit, 218. Ex Maria natus Christus Jesus, Filius unus Dei est, 196, 205. Maria Virgo vere Dei genitrix, 215. In eam simpliciter non descendit Christus, sed carnem veram ex ea assumpsit, 218 seqq. In virginitate manens concepit, 216. In Mariae partu impleta est promissio Davidi facta, 217. Maria vera salutis nostrae mediatrix secundaria ab Irenaeo recte et catholice dicta et agnita, cxxxv seqq. De salute nostra in caelo sollicita, preces pro nobis fundit, cxxvi. Hujus praesidium, nulla Christo facta injuria, implorare licere, fateatur Grabijs necesse est, *ibid.* Nostrae preces ab ea caeterisque sanctis in caelo degenitibus audiri et percipi, Ecclesia semper credidit, *ibid.* Vana Grabijs caeterorumque Protestantium argumenta confutatur, *ibid.* seqq. Maria miraculum a Filio in nuptiis Cans obtinere voleus, nullius imperfectionis moralis rea, cxxxvii. Contrarium ex Irenaeo inferre perperam nititur Grabijs, *ibid.* Maria Virgo comparatur cum Eva, et ei opponitur quomodo, 220 et not. 316. Maria Virgo Evae virgini fit advocata, et per obedientiam genus humanum servat, 316. Per obedientiam causa facta est salutis, 220, et not.

Martyres veri in Ecclesia sola catholica, cur, 272. In martyribus Spiritus sanctus vincit, 302. Martyres secundum quid contemnunt mortem, 302. A Christo ipso remunerandi, 210. Martyrum animas, singulari praerogativa, statim in caelum recipi existimat Irenaeus, cxxvii. Secus de aliis justorum animabus sentit, cxxi seq. In martyrum album quanta cautione olim nomen alicujus a maioribus nostris referebatur, xci.

Martyres Lugdunenses et Viennenses, Vide *Lugdunenses, Viennenses*.

Martyria quando primum in Galliis visa, 49, not. lxxliii.

Martyrium quid, et quotuplex martyrum genus, juxta Pasilidem, 349 seqq. Poena praecedentis peccati, aut voluntatis peccandi, ex eodem; quomodo, *ibid.* Martyrium, optimum veritatis creditae et praedicatae indicium in apostolis, 198.

Masculis a Deo acris et vehementior ad generis perpetuitatem ingeuerata cupiditas, juxta Epiphaniem et Carpocratem, 551.

Mater piorans, mundi creationis causa, juxta Valentinianos, 224. Mater Valentinianorum, Achamothe, 21. Mater Valentinianorum, Leto, 146. Hesiode et Pindaro inspirat, *ibid.*

Materia aeterna et a nullo producta, a Platonici quibusdam tanquam malorum radix infecta, xxxi. Materie a Deo vix motrix impressa, ipsa ex anima mundi eaque non statim infecta juxta Platonicos; quo sensu a Platone intellectus vocata, xli. Quo sensu necessitas seu erratica causa, *ibid.* Materia quae videtur et tangi potest, hujus universi corpus est, juxta Platonem, xl. Hoc post animatum effluibat, xli. Ex materia subjecta omnia a Deo

condita, primi ante Valentinianos dixerunt Anaxagoras, Empedocles et Plato, 134. De materia infirmi et infinita quæcumque effutiebatur Plato, quomodo ad Enthymesin suam Valentiniani accommodarunt, xxi. Materiam substantiam, unde orta, secundum Valentinianos, 10. Ex labe et ignorantia orta, 143. Materiam, ex qua mundus hic confectus est, essentiam ex Achromothæ perturbacionibus ortam dicebant, 19. Quomodo id explicabant, 22. Materia cur incorporea dicatur, 22 et not. Duplex ex ea fit substantia, bona, et mala, *ibid.* Malorum omnium seminarium, ex Valentino quomodo, 354 seq. Materia universa igne consumenda; quando, 52, 160. Materiam ingenitam quidam asserentes, Deum vero solius formæ et qualitatis causam, refelluntur, 548. Materia rerum creaturam, virtute ac voluntate Dei condita, 127. Unde vero, et quemadmodum questio Deo committenda, 158. Ex passionibus Enthymesens fieri non potuit, 141.

Materialis substantia, ex tribus Achromothæ affectibus confecta, 25, 160. Materiale nihil a Salvatore susceptum, secundum Valentinianos, 29. Materialia omnia necessario pereunt, secundum eosdem, 28, 29, 160. Materialia, sinistra manus dicta ab hæreticis; cur, 152.

Matrimonialia promiscua iustitiæ primo congrua, nonnisi que per leges humanas ei opposita prohibita, ex hæretico Epiphane, 351.

MATTHEUM primum omnium scripsisse Evangelium, communis sententia, 174, not. Si consulatur Irenæus, maxima difficultas, *ibid.* Hebraice scriptis, 174. Id est Syro-Chaldaice, 189, not. Ad Judeos scriptis, cur, 347. Quo præcisè anno adhuc incertum, 174, not. Matthæus Evangelium scribens, a Christi genealogia cur initium duxit, 347. Ejus Evangelium solum, idemque decurtatum a Cærinthianis admissum, lxiv.

MAXIMUS Tyrinus ex ore celeberrimi Ammonii perpergatam iterum ab eo Platoniam philosophiam hausit, xxiii.

Mediator hominum, Dei et hominis naturam debuit participare, cur, 211 et seqq.

Megaricæ sectæ auctor Euclides senior, xxii.

Membra Christi hominis sumus nos, 294.

MENANDER, quis, 100, 179, lvii. Ejus dogmata, 100, lvii seq. A quo immediate angelos emitti volebat, xxxviii. Ab eo angeli et mundi auctores, sic malorum omnium opifices statuit, cur, xxxi. Menander et Simon M. Gnosticorum principes, a quibus primam Ogdoadam Valentiniani accepere, nonnisi unicam in Deo personam agnoscebant, xxxv, xxxvii.

MENANDRIANI. A Menandrianis mendaciter venditata resurrectio mortuorum. Emendandi ergo Tertullianus et Eusebius, lviii.

Mendacis primos homines subvertit diabolus jam ab initio mendax, quomodo, 320.

Mens secunda, primus Deus male ab hominibus vocata, juxta Platonem, xlvi.

MEXAS, primogenitus Bythi, solus cum eo Pater et principium rerum omnium, xvii, xviii.

Mens seu Nos, quid ex Irenæo, 129, 130. Mentis actio- num ordo et series, ex eodem, 130. Mens, cogitatio, sensus et intentio mentis, non aliud quid præter animam sunt, 160. Mentis actiones, varia unius et ejusdem rei nomina, 130.

Mensium, dierum et anni divisio ad Pieromatis divisionem non quadrat, 152 seq.

MERCURIO quodnam officium a Pythagora tributum, eandem Sabulam, quomodo recoxit Carpocrates, lxiv.

MERITUS quis, lxiv.

Mesopotamia et Osroëna, an promiscue usurpantur ab auctoribus, lxxxv. Utriusque mores diversi, *ibid.* Mesopotamiam Ecclesie utrum Romanæ in disciplina Paschatis consenserint, dubitandi locus est, lxxxv. Mesopotamiam proprie dictam Ecclesiam, an a Victore excommunicatam, et cur, lxxxvi.

Metagogens, Hori cognomen, 10, et not.

Metempsychosis, absurdum dogma rationi et fidei repugnans, 167 seq. An Plato primus ejus auctor, 167, not., lxi. Ab Ægyptiis primum excogitata, ad Græcos postea transit, xxii. Metempsychosin ex Apostoli verbis probare nitentur Basilides, 350. A Carpocratianis admissa, quomodo, 104.

Metricos, Valentinianorum Æon, Hominis et Ecclesie proles, 7, xvii. Ejus nomen a Spiritu sancti quam proprietate in Scripturis significata Valentiniani derivabant, xxix.

Metropator, Valentinianorum Demiurgi, seu mundi inferioris opificis nomen, 21.

Metropolitico nullum jus in Gallis secundo Ecclesie sæculo, cur, lxxxiii.

Militares quinam dicti hæretici, lxxxii. eorum dogmata, lxxxiii.

Millenariorum seu Chilistarum erroris prima fundamenta jecit Cerinthus, quomodo, lxiv. Errori illi quemam occasionem præbuere, lxi. Quis etiam postea pluribus e SS. Patribus lapsus occasionem ministravit, *ibid.* Is error ab Irenæo propugnatus, qua ratione, cxviii, 530 seqq. Eum nedum excusare, sed et probare, Chilistarumque ratiunculam calculum adicere perperam videtur Græbius, *ibid.*

Miracula hæreticorum falsa, et meræ diaboli præstigie, 164 seq., cxviii seq. Miracula Ecclesie catholicæ vera et beneficia, 164, 163, 166. Irenæi sætate adhuc communia, *ibid.* Dæmonum invocacionibus et magicis artibus ascribi non possunt, *ibid.*

MIRRA, Deus intermedius Deum bonum inter et Deum malum existens, juxta Zoroastrum, xliii.

MIXIS, Valentinianorum Æon, Bythii conjux, Logi et Zoes proles, 6, xvii. Mixis et Bythii nomina e Scripturis a Valentino corrupta, quomodo, xxix.

Mocum successorum, aliorumque Phœnicie hierophantarum auditor Pythagoras, xxii.

Modimperator, quis veteribus, 65, not.

Momenta Dei non antevertenda, sed manus artificis expectanda opportune omnia facientis, 286.

MONAS. A Monade seu Monotete Platoniorum, cur ^{procedente ratione} auctor dictus Epiphanes, xlvi.

MONOGENES, Valentinianorum Nu nomen, 8 et alibi passim. Principium omnium invisibile, 188. Emittit Christum et Spiritum sanctum, cur, 11. Alterius longe sublimioris et perfectioris naturæ quam ceteri Æones, Patri supremo natura similis et æqualis, xxxv. An vero persona subsistens, a Patre distincta et eidem consubstantialis? Contrarium plura suadere videntur, *ibid.*, et xxxvi. Monogeni nulla actio et affectio a Valentinianis ascripta, quæ personale quidpiam innovat, non ergo juxta eos persona a Patre distinctus, xxxv. Monogenes et Macaria, Valentinianorum Æones, Logi et Zoes proles, 6, xvii. Eorum nomina e Scripturis corrupta, xxix.

MONTANUS et Priscilla, prophetæ novi a Montanistis creduntur, 192, not. Damnati a martyribus Lugdunensibus, *ibid.*, lxxxix. Montano duce Cataphryges exorti, quo anno, lxxxix.

Montanistarum secta, cur Ecclesia Spiritus appellata, 192, not. Montanistæ propheticam gratiam Ecclesie catholice denegabant, sibi solis, seu potius pseudo-prophetis suis, donatam fuisse effutientes, *ibid.* Ab his admissum Joannis Evangelium, sed a quibusdam decurtatum, *ibid.* Montanistis præproperas pacis literas Eleutherusæ, an Victor concessit, lxxxix, lxxx. Eadem, monente Praxeæ, revocatæ jam emissæ, *ibid.* Montanistæ an Marcossi pseudo-prophetarum nomine ab Irenæo perstringuntur, 271 not. Morbi et languores, inobedientiæ fructus, 311.

Morientium initium Adamus factus est, 230.

Mortem infert inobedientia Dei, idcirco protoparentes debitorum mortis effecti, 320. Morti Adam factus obnoxius, ut misericordiam Dei consequeretur, 221. Mortis advocatos se præbent qui Adami salutem negant, 222. Mortis evacuatio, Adami salus est, cur, 222. Non dicitur juste absorpta, si Adam cui primum dominata est, non fuit liberatus, 222. Per Christum evacuata, 220, 222. Mors ipsa Christo Deo et homini testimonium perhibuit, 235. Quandoque vere victa erit, 308. Mors Christi quibusnam salus, quibusnam damnatio, 266. Mortem contemnant martyres, secundum quid, 302. Per mortem in nobis resolutionem fieri cur Deus passus est, 295. Mortem meditari, Christiani munus est, 345.

Mortuorum non est Deus, sed viventium, cur, 232. Mortuorum Christus primogenitus, quomodo, 253. Mortuus Christus vivificat in ligno exaltatus a terra, 250. Mortui discipuli apud inferos per Christi passionem expergefacti, 259. Mortui in iisdem corporibus resurgent, sicut in iisdem corporibus surrexerunt, et curati sunt quos suscitavit et sanavit Christus, 308.

Mosaicæ legis typi præcipui commentis Valentinianorum accommodari non possunt, 150 seqq.

MOYSES loca a Marcossis in suam hypotheseim detorta, 86 seqq. Moyses pastor irreprehensibilis, 265. Moyses per quadraginta dies a Deo eruditus, de quibus, 244. Moysi qui loquebatur et apparuit, is erat Verbum Dei, 256, 241, 255. Moyses Deum proprie non vidit, quid igitur, 256. Deus appellatus, quo sensu, 181. Per Moysen cur Deus nonnisi post diuturnum tempus legalia præcepta populo tradidit, 247. A Moysæ Judæis populo quodam propter duritiam cervicis imposita, 245. Moyses et prophetæ unicum cœli et terræ Dominum ac Deum Patrem docent, 259 seqq. Nisi Moyses ab uno et eodem Patre affatus fuisset, tam clare et tam frequenter de Filio Dei loqui non potuisset, 259. Filii Dei ubique passim meminit, ejusque adventum et passionem, passionis circumstantias clarissime præannuntiavit, 229, 239. Moyses virga, iocatus-

tionis Christi types est, quomodo, 317. Nuptiæ, typus Verbi nuptiarum cum Ecclesia, 257. Assumens Æthiopicam uxorem, typus Christi Ecclesiam in gentibus peritientiam, *ibid.* Moyses et Christi sermones, *ibidem*, 229. Moyses a Christo excusatus ob libellum repudiij, cur, 245. Moyses, propheta et Abraham, Christusque ipse ex una substantia, quo sensu, 229. Gnostici contradicentes refelluntur, *ibid.* Moyses et Elias cum Deo homine locuti sunt in altitudine montis, cur, 235. A Moysse lex inchoavit, et in Joannem desivit, 251.

Mulier ob transgressionem quot ærumnis obnoxia, 221. Muller everrens domum et drachmam inventiens, superioris Sophiæ figura, ex Valentinianis, 59. Mulieres, ditiores præsertim et elegantiores, a Marco Mago seductæ et corruptæ, 59, 62. Mulieribus consecrandæ eucharistiæ munus a Marco Mago commissum, 60. Mulieres piæ et catholicæ Marcum Magum execrantur, 62. Mulieres quædam a Marco Mago corruptæ peccata sua, etiam occulta, constantur in Ecclesia, eaque penitentia publica eluere student, 65, 66.

Mundum ex intellectu et necessitate, seu erraticâ causa compositum esse scribitur Platoni, quid exprimere animus erat, xi. Mundus duplex juxta Platonicos, in utroque præter unam supereminentem causam dii alii multiplices, xxxix. Mundus triplex Platonicus, Epimenidis, etc., ipsissima est Va entini hypothesis, xxv. Mundus Platonicorum intelligibilis, quid continebat, *ibid.* et seq. Idem re ac Pleroma Valentinianorum, *ibid.* Mundus idealis quid continebat, juxta Platonem, xliii. Mundus hic inferior ad illius Archetypi exemplum ab angelis efformatus, juxta eundem: hæc omnia in suam hypothésin quomodo transulerunt Valentiniani, *ibid.* Mundi anima, quid juxta Platonicos, xi, xli. Undenam ab eis deceptum quidquid de ea effutiebant, xi. Ea ante corpus universi creatâ, cur, xli. Non statim perfecta et numeris omnibus absoluta, xli. Intellectus a Platone cur vocat. Sub necessitatibus etiam nomine æque ac materia intelligi poterat, *ibid.* Mundi principium, Dei unitas, juxta Platonem, 224, not. In hoc Gnosticus religiosior, *ibid.* Mundi opifex non primus Deus, juxta Numenium, quis ergo juxta eundem, ex sententia Platonicæ, xliii. Circa mundi conditorem et originem varii hæreticorum errores, 316. Mundum ab angelis esse factum, primus dixit Simon Magus, 99, 126. Ab angelis inferioribus conditus, ex Basilide, 101. Ex Carpocratianis, 103. Ab inferiori virtute conditus, ex Cerintho, 105. Ab angelis factus, ex Menandro, 100. A quo, ex Barbelioto, 108. Mundus per Verbum non creatus secundum Marcionem et Gnosticos quosdam, 188. Per quem igitur secundum eundem, *ibid.* Mundi fabricatio non prioribus angelis, sed posterioribus tantum a Valentinianis et Gnosticis ascripta, xxxix. Mundum hunc ad Pleromatis imaginem effectum dicentes Valentiniani et Platonicæ fontibus hauserunt, xliii. Mundus, quandiu a Demiurgo administrabitur, ex Valentinianis, 34, 35. Ejus creatio ad imaginem invisibilem facta, ex Marcosis, 81 seq. Mundi substantiam a semetipsa floruisse et esse ex se natam quidam dicentes, valide refelluntur, 316, 317. Mundus labis et ignorantie fructus esse non potest, 119. Mundi hæc us creator, unus Deus, Pater Domini nostri, 185 seq., 229 seq., 255 seq. Mundi conditor unum esse Deum, veteres omnes consentiunt, 126. Mundus ab eodem Deo factus, a quo et mente conceptus, 119 seq. Mundus a Deo creatus sola sua voluntate ac virtute, quæ subjectæ materię loco fuerunt, 127. Inscio aut volente Deo Patre comiti non potuit, 117. Si sciente ac volente Deo Patre conditus fuerit, hic solus ejus auctor dici potest, *ibid.* seq. Mundum in his quæ continentur a Patre, aili ab ipso condere non potuerunt, 120 et seq. Mundus hic per Verbum factus est voluntate Patris, non per angelos, neque per apostasiam, defectionem, aut ignorantiam, 315. Per angelos aut virtutes a Deo separatas conditus non fuit, 98, 315. Mundi non est conditor Deus, si materia sit ingentia, 348. Mundum hunc qui regit Deus, justus simul et bonus esse debet, 225, 224. Mundum hunc Dei providentia dirigi ipsimet ethnici confessi sunt, 225. Mundi infiniti consequuntur ex deorum pluralitate, 117. Mundi finem quam præcedent, 323, 324. Mundus in resurrectione non penitus exterminandus, juxta Irenæum, 356. Mundi deliciae sæcularique oblectamenta a Christo damnata, 229. Mundum si judicat Christus, discernitque inter bonos et malos, judicat proinde et Pater, omnibusque prospicit ac providet, 343.

Mysteria divina quomodo inquirenda, 156. Ea temere scrutati hæretici, nihilque Deo reservare volentes, misere pereunt, 157.

N

Narbonensem provinciam sub ditione senatus regerebat

proconsul, lxxix. Ad hæc pertinebat Viennæ, *ibid.*

Nancusius Hierosolymitanus et Theophilus Cæsariensis synodo Palæstinae adversus Asiaticos præfuisse, lxxiv.

Naturæ totius fons, quaternarius numerus juxta Pythagoricos, xxvii, xxviii. Secundum naturam filii Dei sunt omnes, non omnes secundum fidem et obedientiam, 288. Naturæ infirmitatem in Deum qui refundit, augmenti ac perfectionis impatientes, rationi adversantur, 285. Naturæ humanæ quædam sunt necessaria, quædam autem simpliciter naturalia, juxta Isidorum hæreticum, 352.

Naucierus et nauta, cur Marcion appellatus, lxxvii.

Necessitati servire non potest Deus, cur, 121.

Necessitati omnem, quæ alterius volendi potestatem adimeret, ab humana voluntate procul excludit Irenæus, cxvii seq.

Necromantia, vide *Getica Magia*.

Nicolaius unus et septem diaconis, an propudiosæ sui nominis sectæ primus auctor, lxxvi, lxxvii. Quamquam lapsus occasio fuit, juxta Epiphanium, lxxvii.

Nicolaitæ, Dei ipsius ore damnati, lxxvii. Nomen cito extinctum, *ibid.* Quænam eorum dogmata, *ibid.*, 105. Primine, Gnostici appellati, *ibid.* Nicolaitarum errores in assignando rerum visibilitum principio, 188. Refelluntur, *ibid.* Eorum errores circa Christum, *ibid.* Adversus Nicolaitarum errores Evangelium a Joanne scriptum, *ibid.* Nicolaitæ, surculus Gnostorum, *ibid.* A Nicolaiis pergnati Stratotici, Phibionitæ et Levitæ, tres in una eadem secta hominum classes, juxta Epiphanium, lxxvii. Eorum dogmata, quæ, lxxvii.

Nicomæus, unus et philosophis antiquis, quorum revelationes Gnostici palam ostendebant, xxu.

Noë circumcisus carne Deo placuit, 246. Sub Noë testamentum a Deo datum, 191. Noë temporibus homines improbi fructificare non poterant, cur, 279. Per Noë arcam baptismus significatus, 279. Noë in divinis legationibus munere ad libidinosos angelos Enoch successisse, credit Tertullianus; unde hausit errorem, 246 not.

Noetarcha, quo sensu vocabatur intelligibile principium, solo Monopatore Deo inferius, ab Ægyptiis admissum, xxvi. Idem ac Nus Valentinianorum, *ibid.*

Nomen insigne, quod, 69 et not. Nomina varia Dei, quæ in Scripturis leguntur, unius et ejusdem Dei appellationes, 170 seq.

Notaricon, quid Judæis, 149 not.

Numeri, rerum omnia principia, ex Pythagoricos, 154 et not. Numerus omnis, juxta Pythagoreos, par aut impar; ille imperfectus, hic altero præstantior, cur, xxviii. Prior masculus, alter femina; conflatus ex utroque, masculo-femina cur appellatus, *ibid.* Numerus insignis quis, 72. Numerus quaternarius, totius naturæ fons juxta Pythagoricos, xxvii, xxviii. Numerus omnis appellatus xxviii. Numerus denarius quomodo in sese, juxta Pythagoreos, numerum omnem comprehendit, *ibid.* Ad numeros omnia revocare, a Pythagoricos accipere Valentiniani, 134 seq. Numeri quatuor nulla a Valentinianis habita ratio, 151 seq. A numeris, litteris et syllabis Græcis vana ducunt argumenta hæretici, 149 seq., 158. Ex numeris, litteris et syllabis argumenta petita, infirma, 153. Hæc ad rationem exigenda, non e contrario, *ibid.* Numerorum rationes curiosius inquirere, vanum et periculosum, 154 seq. Numeri ex regula, non regula ex numeris, 153.

Numeri digitus manuum a veteribus indicati, 82 et not., 152 not.

Numularios e templo cur projecit Christus, qui venerat adimplere legem, 229, 250.

Nuptiæ, a Satana ex Saturnino, 101. A Tatiano ejusque discipulis damnatæ, 107.

Nus quid, secundum Gnosticos, 188. Nus Valentinianorum, quis, 5. Bytho Patri similis et æqualis, *ibid.* Solus capit magnitudinem Patris, *ibid.* 7. Aliis exponere cogitant Sige prohibet, 8. Rerum omnium principium et Pater, 3, 40, 41. Logos et Zora emittit, 6. Intra Patrem tantum emissus, nec re aut persona a Patre distinctus, xxxvi. Alterius longe sublimioris ac perfectioris naturæ, quam ceteri Æones; divinam eam fuisse extra dubium est, xxxv. Non vero persona subsistens, a Patre distincta, et eidem consubstantialis, *ibid.* et xxxvi. Angelos sui subjectos habebat, xxxix. Nus Dei Patris, Logos, 159. Ipse est Ægyptiorum, Chaldaicorum et Platonicorum Nus xxvii. Ipse noetarcha ab Ægyptiis admissus, xxvi. Nus a Deo emitit non potest, 151 seq. Nus et Alethia a Bytho et Ennoa emitit non potuerunt, 129 seq. Nus Valentinianorum ignorantia; obnoxius, si ad hujus imaginem cumditus Demiurgus, 123 seq.

Nus quomodo ab Irenæo definitur, 123, 150.

O

Obedire. Non obedire Deo, mors hominis; obedire au-

tem. vita ejus: utriusque discrimen in libera hominis potestate positum a Deo, 285.

Obediencia filiorumque pietas major, quam servorum, 242. Obediencia a Judæis Deus exigebat, non sacrificia, 249. Obediencia Virginis Mariæ, Evæ inobediencia opposita, 219, 220, 316.

Oblationum genus a Deo non reprobatur, sed species immutata, 250. Oblatio Ecclesie a Christo mandata, purum est et acceptum Deo sacrificium, *ibid.* Oblationes et precès ubi recipiantur, templum est et altare in cælis, 252.

Oblivionis poculo, quo potari animas corpus subeunt fixit Plato, quid, 167.

Oceanus. Ab Oceano et Theti orti dii omnes, ex Homero, 133. Ultra Oceanum populos nullos agnoscebant antiqui, 156, not.

In Occidente quatuor prioribus sæculis, solis episcopis credita sermonis administratio, xviii. Occidentales inter et Orientales nulla Irenæi ætate de jejunio antepaschali, aut jejuniorum numero controversia, lxxxviii. De quibus igitur, *ibid.* et seqq. Vide.

Ogdoads Valentinianorum primigena, ex duplici tetrade constans, radix et substantia omnium, quomodo, xvii, 6. Ejus nomina et perfectiones, *ibid.* Cur a quatuor duntaxat masculinis nominis sortiebatur, xxviii, xxxiv. Ogdoadis conjugationem u tinam undenam mutui Valentiniani, xxvii. Ogdoads prima Valentinianorum, quibus Joannis Evangelii Irenæi significata, secundum eos, 40 seqq. Coniutantum eorum commenta, 45 seqq. Ogdoadis primæ Æonum natura, quæ juxta Colobasum, xxxv. Ogdoads prima Gnosticorum stare non potest, 120. Ogdoads secunda, quæ, 16 et not., 21. Ogdoads, matris Achamothæ nomen, 23. *De Ogdoadis* scriptus ab Irenæo libet, qua occasione, cv, 339.

Omnia, omne, Jesu Valentinianorum cognomen. Vide *Jesu Valentinianorum*

Unipotencia Dei neminem latere potest, 122.

Oneiropompi dæmones, qui, 61, not.

Opera nulla ex se naturaque sua bona, ex Simone Mago, 100. Opera bona ad salutem inutilia, ex eodem Mago, *ibid.* Catholicis necessaria, sibi inutilia dicebant Valentiniani, 29, 31, 159.

Opera. Absque operibus justitiæ vocatio non sufficit, 279, 280. Secundum operi justii filii Dei sunt, licet omnes secundum naturam, 288 et seqq. A malis operibus non tantum abstinere, sed etiam a concupiscentiis, adimpletio legis est, 242. Non operibus tantum, sed etiam cogitationibus et sermonibus malis abstinere jubet Christus, 165.

Operationes omnes indifferentes ex Basilidianis, 102.

Ophitæ unienam dicti Gnostici quidam. An a Sethianis distincti, lxxxiv. Commenta eorum, et unde petita, *ibid.* et seqq., 108, not., 110 et not. Ophitæ et Sethiani Enthymean suam in securularium quoddam deitatis genus per se subsistens transformantes in hoc Platonicis stolidiores, xlii. Adversus Ophitarum impurorum heresiarchiam decertans Irenæus, quid censuit de serpentis cum muliere colloquio, 344.

Orationum perseverantia et fortitudo fidei significantur per calceolabium in camino succensus, 256.

Ordinationis sacramentum quibus sacrilegis a Marco et discipulis contaminatum, L.

Per Orientis et Asiæ provincias, a quibus propagata Valentiana hæresis, xiv.

Orientales Ecclesie quibus motibus agitata M. Aurelii tempore, lxxix. Ea de re consulti Lugdunenses et Viennenses, *ibid.* Orientalium ab Occidentalibus Ecclesiis quanta dissensio Victoris ætate, lxxxvi. Orientalibus et Occidentalibus dissidentibus Ecclesiis funestum schismatis malum avertit Irenæus, lxxxvi, lxxxvii, xc. Orientalibus Ecclesiis Victor papa pacem restituit, Irenæi argumentis victus, xc. Inter Orientales et Occidentales nulla Irenæi ætate de jejunio antepaschali, aut jejuniorum numero controversia, lxxxviii. De quibus igitur, *ib.* et seqq.

ONGARES ex ore celebris Ammonii perpurgam ab eo Platonicam philosophiam hausit, xxiii.

Originale peccatum, serpentis piaga; ab eo homines minime liberandi, nisi per fidem in Christum, 250. Originale peccati labe maculatis nasci homines agnovit Irenæus, cviii seq. De originali peccato Irenæi testimonium a divo Augustino contra Julianum adoptatum, 250 not.

ORONAZES, Deus bonorum opifex, juxta Zoroastrum magum, xxx. A quo etiam alii, 30 dii conditi, *ibid.* Is e purissima luce genitus, diis bonis ortum dedit, xlii.

OSERAS. Ab Osea uxor fornicaria cur assumpta, 257. Ab Osea et Moysæ uxor assumpta, vocationis gentium figura, quomodo, 257.

OSIRIS quo sensu vocatur ab Ægyptiis principium solo Monopatore Deo inferius, xxvi.

Osrhoena et Mesopotamia, an promiscue usurpentur ab auctoribus, lxxxv. Utriusque mores diversi, *ibid.* Osrhoenæ Ecclesie, Romanæ consentiebant in disciplina Paschalis, lxxxv.

Ovis amissæ parabola insane abutuntur Marcossii, 80 seqq.

P

Palæstini. Ad Palæstinos per quem philosophia devenit, xxii.

Palæstinæ synodo adversus Asiaticos quinam præfuere, lxxxiv.

PALMAS Ponticæ synodo adversus Asiaticos præfuit, lxxxiv.

PANDORA Hesiodi, Salvator est Valentinianorum, 151, 146. Pandora Sophistæ, Gnostici, 229, not.

PANIS communis jam non est eucharistia post invocationem, 251, cxl seqq., cxlii seqq., 293 seq. Panem et calicem proprium corpus et sanguinem suum Christus confessus est, 249, 270, 291, cxlv.

PAPIAS, Joannis discipulus, a quo Irenæus institutus, lxxxviii. Spuris traditionibus nimium indulgens, erroris plerisque post ipsum scriptoribus eclesiasticis usum præbuit, 353, not. Quot libros conscripsit, *ibid.* In Millenariorum errore cum incidisset, pluribus postmodum e SS. Patribus lapsus occasio. em ministravit, lxv.

Parabolis abutuntur Gnostici, ad alterum Deum inducendum, 126. Parabolis de ove drachmaque amissa quam insane abuterentur Marcossii, 80 seqq. Parabola obscuræ et ambiguae, obscuris et locutis non solvuntur, 155. Parabola vineæ malis colonis locatæ explicatur, 277 et seqq. Parabola operariorum in vineam diversis horis missorum, quid significat, 280.

Paracletus a Domino promissus, 208. Cur a Deo super terram missus, *ibid.* Paracletus, Valentinianorum Æon, Hominis et Ecclesie proles; 6. Ejus conjux, *ibid.* Eius nomen a Spiritu sancti quanam proprietate in Scripturis significata Valentiniani derivabant, xxx.

Paracletus, Salvatoris Valentinianorum nomen, 21.

Paradisus supra tertium cælum existens, 25. Virtute archangelus quartus a Valentinianis dicitur, *ib.* In eo versatus Adam, *ibid.* E paradiso Adam expulsus, mortique factus obnoxius, Dei misericordia, 222. In paradiso unde homo ejectus est, Henochum cum Eila transiatum fuisse, Irenæi sententia: a quibus didicit, 248 not.

Parasceve, cena puri dicitur, 71 et not. Parasceves ante solis occasum jejunium solvere, nullis olim licitum, lxxxvii.

PASCUA prophetæ expositionum auctor Isidorus hæreticus, 332.

PARKERI, in Cantuariensem sedem intrusi, ordinatio ludica et invalida, cxvii. Hinc nullæ apud hodiernos Angios veræ ac legitime ordinationes, *ibid.*

Paredri dæmones, qui, 61 not. Siugulis adsunt hominibus, ex Isidoro, 352.

Partus spiritalis Achamothæ, quid, 23, 160.

Paschæ dies, idem qui crucifixionis dies juxta Tertullianum, lxxxvii. Pascha ter a Christo celebratum post baptismum, 147 seq. Ab eodem manducatum pridie quam pateretur, *ibid.* De Paschatis celebrandi die primis Ecclesie temporibus inter Anicetum et Polycarpum orta controversia, pacem inter eos cæterusque fideles non scidit, 341, lxxxv seq. De Paschate celebrando Romanam inter et Asianas Ecclesias orta controversia, *ibid.* Quam Gallie Ecclesiarum sententia, lxxxvi. Paschalis festivitatis tempore eucharistiam ad alios episcopos eulogiarum nomine transmittendi mos erat, isque inter episcopos promiscuus, 341, not. *De Pascha* librum scripsit Irenæus, 342. De Paschate celebr. vid. *Romani, Asiani.*

PASCHARUM Radbertum primum catholici dogmatis de præsentia reali Christi corporis et sanguinis in eucharistia auctorem fuisse, vanissimum Albertini et Claudii commentum, a Græbio confutatum, ci seq.

Passio Christi, quomodo præfigurata, 261. Ut a prophetis prænuntiata, sic et impleta, 194. Circumstantiæ a prophetis prænuntiatae, 275 seq., 277. Soli Domino nostro Jesu Christo conveniunt, 275. Passions Christi Domini fructus et effectus, 145. Passio Christi, experformatio mortuorum, discipulorum apud inferos, 259. Per passionem suam Christus et Patrem unum eundemque Creatorem quem offendimus et semetipsum manifestum fecit, 513. Passionem Domini, extensionis Christi supra Horum typum esse Gnostici dicentes refellunt, 277. Passio a Verbo seu Logos cepit, secundum quosdam Valentinianos, 159. Passio Christi Domini, novissimi Æonis passionis figura, ex Valentinianis, 56, 144. Passionis Sophiae figura, hæmorrhoidis morbus, ex Valentinianis, 15, 141, 148. Confutatur hæc fabula, 149.

Passiones et affectiones hominum, dum cogitant, Deo perperam tribuunt Valentiniani, 130, 131, 133, 137, 138. Passio si quis Dei Verbum afficiat et Patrem afficiet; cur, 159 seq. Passiones Sophiae typum esse non posse Judae proditoris apostasiam, 144 seqq. Nec Christi Domini passionem, 143. Passio Aëonem afficere non potuit, 141 seq. Passio et ignorantia, nulla in Sophia Dei esse potuit, 139, 140. Passioni obnoxium universum Pleroma, aut Aëones omnes ab ea immunes, 138 seq. Passiones in Euthymisti separata esse non poterunt, 141. Separari ab ea non poterunt, ut fierent materiae substantia, 141.

Pater Herma, ut liber Canonicus non ab Irenæo solo citatus, 255 not., cx.

Pastores pii ac veri in Ecclesia sola catholica, ab apostolis successione ducentes, a quibus veritas et germana Scripturarum expositio quaerenda, 263, cxv seqq. A pastoribus malis recedendum, piis vero apostolorum successoribus adhaerendum, 262. Quanam ii, 265, cxvii. Pastores iniqui, ac superbiae, a Verbo redarguendi, 262.

Pater Domini, et fabricator mundi, duo secundum Nicolaitas et Cerinthianos, 188. Ab altero Patre Christum Dominum, ab alio autem Deo prophetas Marconites dicentes refutantur, 276. Patrem alterum, præter unicum cæli et terræ Creatorem, Deum Christi D. Patrem excogitantes Gnostici, refelluntur, 180 seqq., 228 seqq., 241 seqq., 271, 316 seq. Pater si quis est præter mundi creatorem, infirmus sit aut invidus necesse est, si corporibus nostris vitam æternam præstare vel non possit, vel nolit, 297. Patris supremi a mundi opifice, eadem Gnosticis et Valentinianis distinctio ac separatio, xxi. A Patre ipso et a Mentē Patris Valentinianos Verbum et Sapientiam separasse, non a verosimili abhorrens, xxxvii. Nec contradicere videtur Irenæus, *ibid.*, et xxxviii. A Deo Patre Logos et cæteri ex eo prognati Aëones re et natura distincti, non merè virtutum quas semper sint cum Deo appellationes, xxxvii et seqq. Pater supremus et Aëones, Salvatoris imperio omnia subjiciunt, ut in ipso omnia conderentur, 21. Pater supremus modo conjugii vinculo copulatus, modo supra marem et femineam, 40. Pater omnium dictus Valentinianorum Nus, 3. Pater, Demiurgi Valentinianorum nomen, 24. Patrem supremum auctoris Christi adventum Marcus ignotum fuisse, ex Scripturis probare nituntur Marcossii, 90. Dei Patris inquisitio perturbatiōem Aëoni inferre non potuit, 141, 142. Deus Pater passioni obnoxius, si Verbum eidem obnoxium, 159 seq. In Patrem recurrunt eadem quæ in Demiurgum vituperant hæretici, 121 seq. Pater a Gnosticis excogitatus, Deus esse non potest, 252. Grati efficitur, 126. Ejus nullum in Scripturis vestigium, 155. Patris alterius typus et imago Deus esse non potest, 252. Contradicentes Gnostici refelluntur, *ibid.* Patrem alterum, et quidem incognitum, Gnostici e Christi verbis temere erunt, 256. Patrem alium supra Deum qui fingunt, insani, 252.

Pater unus est et idem qui creavit et perfecit nos, 512. Patris voluntate mundus hic per Verbum factus est, non per angelos, neque per apostasiam defectionem, aut ignorantiam, 515. Pater nullus supra Demiurgum, Deum unum, creatorem omnium, 511, 512. Pater alter minime recipiendus, præter eum qui a Filio revelatur; isque cæli et terræ creator, non vero pseudo-Pater a Gnosticis adinventus, 254. Patrem qui alium præter Deum creatorem adinvenisse putant, Scripturas nesciunt, et errant, 252. Pater quem Christus suum confessus est, Deus unus et idem super omnia, conditor et rector, *ibid.* Non Patris alterius, præter Deum unum, Christus Deus, simulque verus homo Filius est, 270, 271. Patrem supremum propriis caruisse instrumentis, per quæ vera sine erroris admittance loqueretur, non nisi absurde asseri potest, 276. Pater, Deus ac Dominus appellatus a Spiritu sancto, 180. Patrem unicum, cæli ac terræ Deum ac Dominum Moyses et prophetae docent, 249 seqq. Pater Christi Christusque ipse Abraham haud incogniti, a quo didicerat, 253. Patrem suum Christus Deum solum creatorem omnium esse docet manifeste et sine parabolis, 229 seqq. Pater idem qui a lego annuntiat, a Christo traditus, 258, 240 seqq., 277, 260, 268. Pater Christi, Deus unus, omnia Verbo fecit et sapientia adornavit, 255. Patrem unum et eandem, semetipsumque Christus per passionem suam manifestum fecit, 513. Patrem ignorare non poterunt apostoli, 199. Unum Patrem, cæli et terræ conditorem, a lege celebratum annuntiarunt, 185 seqq. Pater Verbum suum portat, Verbumque portatum a Patre præstat vitam ut spiritum rebus creatis omnibus, quemadmodum vult Pater, et prout unicuique earum convenit, 513. Patris Christi Domini providentia omnia con tant, et jussu administratur, 280. Ejus providentia Verbum una cum

Plasmate semper fuit, 253. Cum Patre Christus unus vivorum est Deus, qui Moysi locutus est, et prophetis manifestatus, 252. Ab eodem Patre creatore omnium missi prophetae, a quo et Christus, 274 seqq., 324 seq.

A Patre Christus Spiritu sancto unctus, 184. Propter quid, 185. A Patre incarnatio Filii promissa, 185. Pater unus rex et Dominus omnium, præparans ab initio nuptias Filio suo, 279 seqq. A Patre descendit Filius, 209. Juxta Patris beneplacitum perfectum Incarnationis mysterium, 290. Pater omnium Deus Filii sui Incarnationem operatus est, et novam generationem ostendit, 293. Verbum suum visibile effecit per Incarnationem, 184. Propter omnes omnino homines misit Filium, tum eos qui in eum ab initio crederant, tum eos qui deinceps credituri erant, 259. Super omnia et Christi caput est, 515. Omnia sua Christo tradidit, 253. Christo Deo et homini testimonium reddit, 255. Patri invisibilis homo per incarnationem consimilis factus est per visibile Verbum, 515. Ut Patri pretiosus homo fieret, Verbum incarnatum hominem sibi-metipsum assimilavit, 512, 513. A Patre maundi conditore Christus si non venisset, serpentem sibi vincendum non suscepisset, 518. Pater benedictionem esse et gratiam potus in novissimis temporibus per Filium suum donat humano generi, 189. A Patre quoddam prædictum per prophetas, Christus in fine perfecti, ejus voluntati ministrans, 324. Pater cognoscendus per Salvatorem, 204. Patrem in Filio videntur omnes, non omnes crederunt, 254. Patrem per seipsum sine Filio cognosci posse Judaei putantes, a Deo quoque defecerunt, 256. Patris per Verbum manifestatio videntibus vitam præstat, 255. Pater diligendus, credendum Filio, 253, 254. A Patre acceptum Spiritum sanctum Dominus donavit hominibus, 209. Patris imaginem homo accipit per Spiritum sanctum, *ibid.* Patris qui in cælis est, Christique notitia caret, qui Spiritum sanctum in se non habet, 546. Patrem intuitivo a Spiritu præparatus homo videbit, 254 et not. Pater omnium sapiens dici non potest, si judicandi potestate careat, 224. Ad Patrem per Filium, ad Filium vero per Spiritum sanctum justos ascensuros esse, undenam probat Irenæus, 557. Patri subjecta erunt omnia in fine mundi, *ibid.*

Pater cum Filio, Deus ac Dominus a prophetis et apostolis appellatus, et præter eum nulla alia res, 185. Pater et Filius unus et idem Deus, 184, 266. Pater et Verbum non alius et alius Deus, sed una et eadem natura et substantia, juxta Irenæum, cxviii seqq. Pater unus Deus, et Verbum unum, et unus Spiritus in omnibus, e. una salus credentibus in eum, 255. Pater Verbum et Spiritus sanctus, Deus unus factor cæli et terræ, et utriusque legis auctor, juxta Irenæum, cxxix. A Patre generatio principalis, 190, 191. Apud Patrem Filius semper existens, 209, 245, 255. In Patris sinu Filius est, 109. Pater in Filio, 199. Pater in Filio, et Filius in Patre, 180. Cum Pater semper et ab æterno existit Verbum et Spiritus sanctus, 253, cxviii seq. Pater Verbum alloquebatur, cum dixit: *Faciamus hominem*, etc., 312. Pater æternus: communicat in omnibus Filio, 158. Patris est proprium nomen Filii, 249. Pater incomprehensibilis et invisibilis dicitur, 189, 255 seqq. Patrem invisibilem semper mansisse cur tam sollicite inculcat Irenæus, cxxxi et seqq. Pater omnia operans in omnibus, invisibilis quidem et inenarrabilis, incognitus nequaquam, 255 seqq. Pater, ab initio revelante Filio, nunquam non cognitus, 255. Pater, invisibilis Filii; Patris visibile, Filius, 254. Patris et Filii dispositiones quasdam pervulgavit Spiritus Dei, 272. Patris voluntas, ut Deus cognoscatur, 254. Sed revelante Filio, *ibid.* Ea quæ Patris sunt, Verbum solum enarrare potest, 232, 254. Pater non nisi Verbo revelante cognosci potest, 234, 255. Pater omnibus, a quibus vult cognosci, revelatur per Verbum suum, 163, 193, 255, 414. Sicut Patris beneplacito Filius cognosci non potest, 254. Pater Filium revelavit, ut per eum et ipse notus fiat omnibus, et credentes salvi fiant, *ibid.* Pater notum facit Filium, Filius vero Patrem, 189. In Patre agnitio Filii, et per Filium revelata, 255. Patris agnitio est Filii manifestatio, 254. Patris agnitioem Filium, et agnitioem Filii in Patre esse, et per Filium revelatam esse, quo sensu dixit Irenæus, cxxxi. Pater per Filium adoptivè visus est, 254. Patrem et Filium nullatenus cognosci posse Christus non docuit, alioquin supervacaneus adventus ejus, 254. Pater immensus est, 255. Patris immensi mensura, Filius, 251, cxxxi. Pater unxit Filium, 210. Pater mittit Filium, 254. Non ad modum prophetarum, sed principalem auctoritatem habentem, 276. Patri administrans Filius omnia pericit, 206, 254, 255, 256, 285. Patri ministrans, Verbum et Spiritus sanctus, quo sensu, 250, cxvii seqq. Patris manus, per quas homo fit secundum Dei similitudinem, Filius et Spiritus, 256, 249. Pater Verbo præcipit, quemadmodum, 185. Patrem Verbo et Spiritu

sancto præcepisse ac jussisse, cur et quo sensu tam sepe inculcet Irenæus, cxxxii seq.

Patribus Ecclesiæ veteribus quanta traditionis auctoritas, juxta Irenæum, cxiii, cxiv.

Patriarchas Deus propter illorum salutem elegit, ipse nullus indigens, 244. Patriarchis et justis lex non posita, 246, 247. Patriarcharum et prophetarum delicta quæ Scriptura non redarguit, ipsis minime exprobranda, sed typus in his querendus, 268 seq. Patriarchæ et prophætæ sub Veteri Testamento Christum disseminarunt, 261. Patriarchæ et nos ab eodem Dei Verbo electi, 281. Ex patriarcharum et prophetarum vaticiniis facilius evasit in Christum ab his prænuntiatum fides, 259.

Patriarchicum jus in Galliis nullum secundo Ecclesiæ sæculo, lxxxiii.

PATRUCOS, Valentinianorum Æon, Hominis et Ecclesiæ proles, 6, xv. Eius conjux, *ibid.* Nomen a Spiritu sancti proprietatibus in Scripturis significatis Valentiniani derivant, xxix.

Patripassianorum erroris, Valentinus quo sensu ab Athanasio factus reus, xxxvi.

PAULUS, a quo Christus toto orbe annuntiatu est, per Benjamin significatus, 345. Paulus apostolus, pastor irreprehensibilis, 263. Ephesius Ecclesiæ fundator, 178. A Paulo apostolo convocati Miletum episcopi et presbyteri, non solum Ephesi, sed etiam reliquarum proximarum civitatum, 201, not. Quo anno Hierosolymam ascenderit, de libertate gentilium tractatus, 200, 201, not. Non Paulo soli nota veritas, 200 seq. Paulus quæ sciebat, simpliciter docebat, 201. Pauli prædicatio, eadem ac cæterorum apostolorum, 197. Pauli doctrina, doctrina veritas in circa Deum unum Patrem Christilegicæ conditorem, 299. Paulo apostolo quid revelatum de Christo, 197. Fide dignissimus est, *ibid.* Ab eo Deus quis annuntiatus, *ibid.*, 203. Pauli doctrina de Christo Jesu, 205, 207, 209 seq., 510 Pauli verba: *Primo quod animale, secunde quod spiritale*; cur hoc ordine dicta, 306. Quo sensu dixit: *Curo et sanguis regnum Dei non possidebunt*, 302 et seq., 308, 311. A Paulo apostolo præcepta quædam secundum ignorantiam concessa, 245. Et hyperbata familiaria: 182. Pauli Epistolæ curat Marcion, 106, 198. Pauli Epistolæ rejiciebant Khionæi, 103. Eius auctoritatem tenere elevantes confutantur, 203. Pauli raptus probat res quasdam spiritales creatas esse in oculis Demiurgi subditas, 162 seq. Et kabbala prorsus ignota, xx. De Pauli prædicatione liber apocryphus, liv. Pauli ad Hebræos Epistola ab Irenæo citata, cv. A Paulo didicit Lucas quod Scripturis mandavit, 201.

Pauperibus omnia distribuere, perfectio legis, 243.

Peccati originalis labe maculatos nasci homines agnovit Irenæus, cxviii. Per peccatum vitam amissam, quomodo inveniat homo, 306. Peccatum a lege manifestatum, sed non ablatum, 311. Peccata Deus solus remittere potest, remittebat autem Christus, 314. Peccatum et mors per Christum evacuata, *ibid.*, 322. A peccato abstinendum, ut prosint sacrificia, 250. Propter peccatum subjectus homo potestati humanis, 321.

Peccator, vas diaboli, 220.

Pentateuchum trifariam distribuens Ptolemæus, hunc a supremo Deo sanctum non fuisse, quo ex principio eruebat, xlix. Non Pentateuchus solus, sed et omnes Judæorum Scripturæ canonicæ in Græcum conversæ, ex Irenæo, cx.

Pentecostes tempore, et Dominico die non flectitur genu, ab apostolis hæc orta consuetudo, 342.

Perfectus apud Gnosticos, quis, 86. Perfectum hominem quamquam constituunt, 299, 300 et not. Perfecti et spirituales quoniam juxta Apostolum, 299, 300.

Perfectionis suæ ordi nem statutum homo immutare non debet, 286.

Perpetuitas Ecclesiæ efficaciter probatur, cxvii. Græbus refellitur, potissimum ex Augustino, *ibid.* et cxv et seq. Perpetuitas Ecclesiæ Romanæ ex Augustino adversus Græbum et Protestantes, quomodo probatur, cxiv et seq. Vide *Ecclesia*.

Persarum magos a Zoroastro institutos, a Chaldæis naturales disciplinas, imo et theologiã accepisse, haud improbabile, xxi.

Persecutiones justorum in Abel significatæ, a prophetis prædicatæ, in Christo perfectæ, 276. Persecutiones Ecclesiæ, variasque Christi operationes prænuntiarunt veteres prophætæ, ac in se præformarunt, 272 et seq. Propter persecutionem Ecclesia primum debilitata, scilicet auget membra et integra fit, semper perseverans, 272. Persecutio Lugduni excitata, quo tempore, lxxix. Viennæ pariter, *ibid.*

Perseverantia nostra in æternum, non ex natura nostra, sed ex Christi Verbi magnitudine, 291.

PATROL. GR. VII.

Persarum divinarum circumnecessio ab Irenæo probata, quibus verbis, cxxxii. E personis divinis Verbum solum in veteri Testamento patriarchis et prophætis apparuisse, cur tam sollicitè inculcet Irenæus, cxxxii et seqq. Personis tribus concurrentibus pervenit homo ad perfectum, 283.

Perturbationes Achamotæ, prima rerum omnium inferiorum materia, 19, 25 seqq.

Petrus Deum illum annuntiat, qui per prophetam Spiritum sanctum promiserat, 193. Petrus Deum unum, Patrem et Filium, qui et homo factus est, passus, et resurrexit, Judæis annuntiabat, 193, 194, 196. Ethnicis primum baptizavit, 199. Conturbat Ecclesiam occasione legalium, 200 et not.

PHARAO, quo sensu a Deo excæcatus dicitur et induratus, 266, 267. Ex Pharaone excæcato Marcionitæ Deum malorum auctorem esse concludentes, refelluntur, 266, 267.

Pharæthites, inferioris Ægypti nomus; quis ejus situs, et utrum Valentini patria, xii.

Pharæthus, urbs Ægypti, an Valentini patria, xii.

PHARIS, cujus populii typus, 261.

Pharisæi Verbum Dei, Christum, cur non receperunt, 250, 241. Publicanis et meretricibus peiores, 257. Pharisæorum traditiones, non legem Dei, Christus damnabat, 241. Cura Christo tanquam hypocritæ damnantur, 250.

PHARISÆUS Syrus, Pythagoras et Thaletes, primi qui de rebus divinis disseruerunt, Ægyptiorum seipsos in hoc discipulos agnoscentes, xxii.

Philionitæ, quoniam dicti hæretici, lxxiii. A quibus prognati juxta quosdam, *ibid.* Eorum dogmata, quæ, lxxiii. Distinguuntur a Stratioticis ac Fecivitis, lxxiii.

Philippus facile eunucho fidem in Jesum Christum sensit, cur, 260. A Philippo eunucho baptizatus, cur cito derelictus, 260.

PHILO JUDÆUS, a veteribus alter Plato habitus. Ejus exemplum posteri male æmulati, xxiv. Subtilior licet et argutior methodo divina rimatus, ipsi tamen prorsus ignota Sefhirarum mysteria, sicut et kabbalistica farrago, xx.

PHILOCOMUS, unus e philosophis antiquis quorum libros circumferebant Gnostici, xxii.

PHILOTAUS, Pythagoricus philosophus, a quo in Græcia Magna institutus Plato, xxii. Philosophia Chaldaica fons uberrimus, ex quo haurientes Babylonii, Assyrii, Chanaæi, Phœnices, Ægyptii, et Persæ, Græci postmodum infudere, xxii. Philosophia a Chaldæis ad Ægyptios ante Josephum traducta, juxta Diodorum, xxii. Philosophia Platonica Christianæ religioni, Christianisque ipsis exitio fuit, quo auctore, xxiv. Et philosophia antiqua emersi Gnostici, xxi, xxii.

Philosophi. Et Philosophi Græci, quoniam primi de celestibus et divinis rebus disserere, xxii. Philosophi variarum gentium Alexandriam sub Ptolemæo Philadelpho confluent, xxii. Philosophi ethnici ignota fuit veritas, 135. Philosophorum, quorum circumferebant libros Gnostici, nomina, xxii. Et philosophi ethnici, Pythagoricis præsertim ac Platonicis, Ægyptisque et Chaldæis mystagogis, Gnosticæ ac Valentinianæ hæreseos eruta materia, forma vero ex ethnicis poetis, xxi, xxii, 133 seqq. Et philosophi veteribus plures, ut a molestissima questione de origine mali sese expedirent, quodnam portentorum dogma fluxerunt, xxii. Valentiniani, exterius licet minus impij, re tamen ejusdem sceleris rei, imo gravioris, *ibid.*

Phœnices, scientiarum fama tota antiquitate celebres, a quibus scientiam derivarunt, xxii.

Phœnicis Ecclesiæ, Romanæ consentiebant in disciplina Paschalis, lxxxv.

Phrebonites quid, an Valentini patria, xii.

Phronesis, Logos, Sophia, Dynamis, totidem Æones virtute duntaxat, non re ab innato Patre distincti, juxta Basilidem, xxxviii.

Phrygiæ Ecclesiæ, Lugdunenses et Viennenses consultant, lxxxix. Ad Phrygiæ Ecclesiæ legatio, cui demandata lxxx, lxxxix.

Phia vocatum ab Ægyptiis Principium solo Monopatore Deo inferius, xxvi.

Phenotes in Ægypto nomus; an idem ac Ptenethu Piihii, et utrum Valentini patria, xii.

PHIDRANUS lyricus, a Valentinianorum matre inspiratus, 146.

Pistis, Valentinianorum Æon, Paracliti conjux, Hominis et Ecclesiæ proles, xvii.

Pius papa, Hygini successor, 176.

Planetarum septem, aliarumque stellarum orbis amatos, atque intellectu præditos, imo et angelos Platonicosque ac Valentiniani susceperant, xxii.

PLATO philosophiarum disciplinarum cupidissimus, Socratica primum informatus, quam longe lateque potuit peregrinatus est, xxu. A quibus institutus magister, *ibid.* et seq. Omnigenis philosophorum exuvias locupletatus, novam sectam condidit, xxii. Deum Patrem agnoscens tanquam primam causam exemplaria rerum omnium ministrantem, ipsam generandi vim, providendique facultatem ad deos inferiores pertinere asserebat, juxta Proclum, xlii. A Platone ideæ divinæ, quo sensu dii appellate, xl. Dæmonibus media deos superiores in er et homines assignata sedes, xlv. Platone supremum mundi opificem, inferioresque dæmones admittente, discipuli postea quænam a Judæis mutuati sunt, xxiv. A Platone quænam de toto hoc universo excogitata hypothesis, xl et seqq. Ex subjecta materia cuncta a Deo condita fuisse sensit, 134. Platonicis principia, tria, 135. An primus metempsychoseos inventor, 167 et not. Primus oblivionis poculum sibi, *ibid.* A Platone tota Gnosticorum doctrina, paucis additis, desumpta, xxii. Platonem intelligibilis essentia profundum non penetrasse asserebant Gnostici, *ibid.* Platonicis, Epimenidis, et discipulorum ejus, circa triplicem mundum excogitata doctrina, a pœissima est Valentini hypothesis, xxv. Platonicis et Amelii reges tres, tria forsitan a Valentini assignata Pleromatis principia, xxviii. Platonicis et Democriti doctrina de ideis, eadem ac Valentiniæ de imaginibus supernorum expressis in rebus creatis, 133. Plato Deum unum bonum et justum confitens, eumdemque bonitate sua mundi creatorem, Gnosticis ipsis religiosior ostenditur, 224 et not.

PLATONICÆ sectæ quisnam character, xxiii. Platonicæ scholæ uox, unde, et a quo tantum splendoris additum, *ibid.* et seq. Platonica philosophia a Potamone purpurata, sectatorisque ejus Electivi appellati, xxiii. Platonicæ philosophiæ quid præ cæteris prælium addidit, *ibid.* Platonicorum nomen quænam, spreto Academicorum nomen, primi sibi vindicarent, *ibid.* Platonici Egyptiis præ cæteris commendati, *ibid.* In schola Alexandrina, a Ptolemæo instituta, primas facile tenent, *ibid.* Platonicorum philosophia certis quibusdam defædatis semper mansit, *ibid.*, xxiv. A Platonicis distinctum triplex deorum genus, omnium toto genere discrepantium, xxiii. His omnibus deorum nomen tributum, licet plerisque, fatentibus etiam Platonicis, deesse vera Dei essentia, *ibid.* Dii autem supercælestes, alii cælestes, alii subcælestes, Picino teste; quænam eorum functiones, et quibus præpositi, xliii. Dii plures, alii feminæ, mares alii, alii masculo-feminæ; per feminas, quid ab his intellectum, xxviii. Insuperbilibes et supercælestes deus licet plurali numero efferrent, re tamen Deum unum, essentia unius et personæ, admittebant, xxxiii. Aristoteles hac de re Platonicis sententiam male exponit, *ibid.* In Platonicorum scholis, Porphyrii tempore, jam obtinebat dogma de duplici dæmonum, bonorum et malorum, statuendo genere, xlv. A Platonicis quibusdam quænam assignata malorum radix et origo, xxxi. Platonicam aliam licet, præter Deum, malorum causam quærendam esse asserebant, singulis tamen creationem et administrationem rerum inferiorum tribuentes, aliis postea offensivam ansam præbuere, xlii. A Platonicis ethnicorum initiationes suis frequenter inculcavit, lvi. A Judæis accepta, postmodum cum fenore reddiderunt, xxiv. Platonica philosophia Judæis et Christianis exitio fuit, cur, *ibid.*

PLATONICÆ potissimum philosophiæ Gnostici omnes operam dabant, xii. In Platonica philosophia miri Epiphani progressus, xxvii. A Platonicorum monade, ^{providetur} ^{puberitas} auctor dictus, xxviii. Platonicæ philosophiæ scientissimus Carpocrates, lxii. Eidem Valentini operam dedit, xii. Platonicorum dogmata de rerum ideis, ac de superiori animæ parte, ipsamet Saturnini deliramenta, lxi. E Platonica philosophia, Valentiniæ hæreseos præcipua quæque capita proflexerunt, xxv et seqq. A Platonicis vox, *Pleroma*, Valentiniæ sensu usurpata, xxv. Platonicorum tria intelligibilia principia, ipsamet tria Pleromatis Valentiniæ, xxvii. Platonicorum, Egyptiorum, Chaldeorumque dogmata de natura primi principii, ipsamet Valentiniæ placita de proprietatibus Bythi, xxvi. Platonicorum prima ^{providetur} ^{puberitas} etia diis omniibus supereminens, ipsemet Valentiniæ Bythi et Propator, xl. Platonicorum Verbum, idem ac Logos, seu Verbum a Valentiniæ admissum, xxvii. Platonicis, præter unam superiorem aut superreipientem causam, multiplex distinguebant deorum genus, xxxix, xl. Ab his mutuati Valentiniæ, quomodo, *ibid.* E Platonicorum lacu, Valentiniæ totum Æonum masculorum, feminarum, et masculo-feminarum deprompsisse mysterium, haud improbable, xxvii. In Platonicorum altorumque veterum philosophorum dogmatibus, plusquam adumbrata Valentiniæ tota de mundi hujus origine et ordinatione hypothesis, xlii et

seqq. In Platonicorum hypothese de mundi anima, tota Achamothe fabula plusquam adumbrata, xl et seqq. Platonicorum dogmata de anima duplici, eadem ac Carpocratiana et Valentiniæ, xxv et seqq., lxii et seqq. Ab impuris Platonicorum ethnicorumque initiationis, Marciosiorum redemptiones manarunt, lvi.

PLEROMATIS descriptio et explicatio, xvii, xviii. Pleroma Gnosticorum vetus, viginti et duobus Æonibus a Valentino auctum et locupletatum, xxi. Pleromatis Valentiniæ rudiora saltem lineamenta, undenam sumpta, xxv et seqq. xxx. Pleromatis Valentiniæ divisio, 7, 132. Non quadrat ad divisionem anni, mensium et dierum, 153 s. q. Ugoas prima, Gnostici et Valentiniæ communis, eadem primæ Æonum syzygiæ, etc., xxi. Aut Pleroma universum sibi ignorantia obnoxium, aut Æones omnes ab ea immunes, 138 seqq. Pleroma cum Demurgio quænam fibula conjungebatur, juxta Valentiniæ. Hujus dogmatis consecrarium, xlv. Hæc omnia a Platonicis quomodo mutuati, *ibid.* Intra vel extra Pleroma esse, quomodo explicabant Valentiniæ quidam, 119, 120 et not. Confutatur ea explicatio, 121. Extra Pleroma nihil esse potest, cur, 116, 125. Pleroma Valentiniæ qui Marcus magus explicabat, 66 seqq. Pleroma aliud supra Deum qui fingunt, insani, 233. Pleromatis umbra non sunt res create, cur, 125.

PLORINUS ex ore celebris Ammonii, purgatum ab eo Platonicam philosophiam hausit, xxiii. A Plotino Gnostici confutati, xxii.

PENITENS Adam statim post peccatum, ideo vena dignus, 221 seqq.

PENITENTIA publica pro peccatis in Ecclesia, Irenæi ætate, usitata, 63, 65. Pro peccatis etiam occultis, cxxxvii seqq. Penitentiam agentibus pax et amicitia Dei paratur, non penitentes vero manet sempiternus ignis, 286. Sine penitentia quisquis in operibus malitiæ perseverabit, diaboli sortem percipiet, 221.

POETÆ et Stoici Deum ipsum fato subjiciebant, 134. Poetarum ac philosophorum veterum testimonia, ab Irenæo frequenter citata, qua mente, lxxxviii.

POLYCARPUS (S.) apocritorum discipulus et martyr, ab Irenæo Smyrnæ constitutus episcopus, 176. Ab Irenæo visus, 176. Apostolicis traditionibus tenax custos, 177. Ipsi cum Joanne evang. familiaris consuetudo, 176, not. Philippum apostolum vidit, 176, not. Celebratum Pascha die xlv luna credit, *ibid.*, not. A quibus eam disciplinam acceperat, 341. Cum illo ea de re dissidet Anicetus, *ibid.* Ea controversia unitatem non scidit, *ibid.* Polycarpus Romam advenit, cur, et quando, 177 et not. Et Anicetus in Ecclesia consecrandi munus, honoris causa, concessit, in unitatis et pacis signum, 341. Et quidem præsentis se *ibid.* et not. A Polycarpo Gnostici sæpe perstricti, lxxxii. Centenario major obiit, 176, not. lxxvii. Et magis credendum quam Valentino et Marcioni, 177. Epistolam ad Philippenses scribit, præclarum fidei suæ traditionisque acceptæ monumentum, *ibid.* Ab omni hæresi plurimum abhorrens, 340. Joannis cæterorumque discipulorum Domini, cum quibus illi intercesserat famiari consuetudo, sæpius dicta narrabat, 340. Polycarpi auditor Irenæus a teneris, quæcumque viderat didicerat, alte animo impressa retinebat, *ibid.* Polycarpi auditor Irenæus, quo ætatis anno, lxxxvii. Missus fuit in Gallias a S. Polycarpo, lxxxviii, lxxxix. Apud Polycarpum, in Asia inferiore Florinus ab Irenæo adhuc puero visus, in aula imperatoria splendide agens, 339.

POLYCRATES Ephesinus episcopus minacibus Victoris litteris nullatenus commoveatur, lxxxvi. Ad Victorem, Ephesini sui concilii nomine, rescribit, lxxxvi.

PONTI Ecclesiæ Romanæ consentiebant in disciplina Paschalis, lxxxiv. Ponticæ synodo adversus Asiaticos quis præfuit, lxxxiv.

PONTIFICES Rom. A summis pontificibus eucharistia primæ Ecclesiæ temporibus, in unitatis et pacis signum, absentibus ac dissitis transmissa, 341, not. A pontificibus Romanis apostolicæ traditioni assutos alios, partim incertos, partim falsos articulos, asserens Grabius reliquit, cxvi et seqq. Vide *Romani*.

POPULI ultra Oceanum veteribus ignoti, 136, not. Populus duplex ortus ex Rebecca; alter maior, minor alter; hic liber, servus ille, uterque unius et ejusdem Patris, 258. Populi duplicis typus, Thamaris partus, 261. Populus omnibus Ecclesiis quæ universæ quænam jrjuni forma in more posita, lxxxix.

PORYFIUS ex ore celebris Ammonii purgatum ab eo Platonicam philosophiam hausit, xxiii.

POSSESSIO Dei, quam pretiosa sit, ex ejus privatione magis sentitur, 235.

POTAMON, primus qui in Alexandrina schola Gramm obtinuisse memoratur, quid scriptis reliquit, xlii. Platonicam

nem magistrum secutus est, libere tamen et cauto pede; novumque ac liberius in scholam Alexandrinam philosophandi genus introduxit, *ibid.* Sectatores ejus, quomodo vocati, *ibid.*

Potestates, primis tantum et summis *Æonibus* a Simone et aliis Gnosticorum principibus immediate subjectæ, xxxviii. Potestates humanæ a Deo solo constitutæ, 321. Quis earum constituendarum finis, *ibid.* his subjectus homo propter peccatum, *ibid.* Potestati humanis tributa exemplo suo solvenda Christus monstravit, *ibid.*

Pothinus Lugdun. episc. Vix ante Pothini adventum, Dei religio in Gallis suscepta, lxxxii. Pothini ætate rarissimi, aut forte nullum in Galliis episcopi, lxxxii et seqq. Pothino episcopo Lugdunensis Ecclesiæ debentur exordia, lxxxii. Quo tempore comprehensus, lxxxix. Is, cum plurimis et fidelibus, egregium et multiplex Christianæ constantiæ specimen edidit, *ibid.* Quando, et quo ætatis anno mortuus, lxxxix. A S. Pothino ordinatus presbyter Irenæus, lxxxix.

Præcepta Decalogi, quot in unaquaque tabula, 152, not. Præcepta naturalia Judæis et Christianis communia. Istis, quid amplius supra illos, 245. Præcepta eminentiora, eadem utriusque testamenti, sua tamen utrique propria, 241. Præcepta varia legis utriusque, cur hominibus traiecit, 258. Ad præceptorum perfectionem, lex vetus per corporalia, veluti per vincula, attrahebat animam, 242. Præcepta quædam ab apostolo Paulo secundum ignosceniam concessa, 243. Præcepti Dei violandi, diabolus cum sicior homini fuisset, ejusdem præcepti objectu victus a Christo fuit, 319.

Præsentia realis Christi corporis et sanguinis in eucharistia, ab Irenæo agnita et propugnata, cxxxix seq. Vide *Eucharistia*.

Præfex hæresiarum, quo tempore emerit. Cui Romano pontifici auctor fuit, ut pacis litteras, Montanistis datas, revocaret, lxxx.

Præces et oblationes ubi recipiantur, templum est et altare in cælo, 232.

Presbyter a quo ordinatus Irenæus, lxxxix. In presbyteratus munere quam præclare sese gessit, *ibid.* Presbyteros ab episcopis distinguit Irenæus, 201, et not. Presbyteris iure divino episcopi superiores, juxta Irenæum, cxvii. Falsum ergo Puritanorum commentum, cxviii. Apud presbyteros Ecclesiæ apostolica est doctrina, 262, 270. Presbyteros veros ac legitimos apud societarios omnes recentiores frustra quæseris, cxvii. A presbyteris malis recedendum, piis vero apostolorum successoribus adhaerendum, 262. Quinam ii, 263. Presbyteri seu pastores mali, iniqui ac superbientes, a Verbo redarguendi, 263.

Primitatum inter apostolos an Jacobo tribuerit Irenæus, 200, not.

Primitiarum oblationem Christus discipulis suavit, 219. Principia bonorum et malorum duo, ex barbaris, quæ, 319. Principia prima duo ab Ægyptiis admissa, juxta Jamblicum, xxv, xxvi. Unum fictio, alterum Noetarcha vocatum, quo sensu, *ibid.* Utrumque iisdem characteribus designatum, quibus Valentinianorum Nus et Bythus, *ibid.* Quo ex fonte hauserunt omnes, *ibid.* Principia Platonis, tria, 155. Principium rerum visibilium et creaturarum, non Deus principialis, secundum Nicolaitas, 188. Refelluntur ex Joannis Evangelio, *ibid.* Principium omnium Nus Valentinianorum dicitur, 5, 40, 41. Principium nullum esse potest extra Deum rerum omnium conditionem, 116.

Priscilla Montanistarum prophetissa, a martyribus Lugdunensibus damnata, 192, not.

Priscillianus, ab Elpidio et Agape multere, Marc Memphitanis discipulis, institutus, li. Quo anno a concilio Cæsaraugustano damnatus. Quo, capite truncatus, *ibid.*

Priscillianistæ. A Priscillianistis quænam assignata malorum radix vel causa, xxxi.

Proarchæ, Valentinianorum Bythus, 5.

Probatam cum Siloe piscina Irenæus confudit, 236, not.

Procius ex ore celebris Ammonii porpurgatam ab eo Platonicam philosophiam hausit, xxiii.

Proconsul Narbonensem provinciam regebat sub ditione senatus, lxxxii.

Profanorum auctorum libros accurate evolvisse Irenæum, unde patet, lxxviii.

Profunditas quis vocatus a Valentinianis, xvii.

Progressus in infinitum admittendus, nisi Deus conditor mundi a semetipso rerum condendarum exempla accepit, 137. Eum nec Basilides vitare potest, *ibid.*

Propator, Valentinianorum Bythus, 5. *Passim* i. vocatur. Soli Monogeni notus, cæteri *Æonibus* invisibilis et in-

comprehensibilis, 7, 8, 68. Propator a Colorbasets vocatus Homo, 59.

Prophetæ, quædam ab angelis mundi fabricatoribus, quædam a Satana, ex Saturnino, 101. Prophetiæ a mundi fabricatoribus angelis, ex Basilide, 102. Prophetiæ, quibusnam acceptæ referendæ erant, juxta Valentinianos hæc a Platoniciis quomodo mutati, xlv. Prophetiæ donum solus largiri potest Deus, 62, 65. Prophetiæ fundendi modus multiplex, 235. Per prophetiæ spiritum Pater olim visus est, 234. Prophetiæ dono insignis multus in Ecclesia Irenæi ævo, 166. Prophetia quid est, 234. Antequam adimpleatur, ænigma est, 262. Secus post eventum, *ibid.* Præphetiæ non casu quodam impletæ in Christo, 275.

Prophetica saltem omnia, non Pentateuchus solus ab Interpretibus LXX in Græcum conversa, ex Irenæo et aliis, cx.

Prophetæ ab angelis mundi fabricatoribus inspirati, ex Simone Mago, 99. Prophetas ab alio Deo, ab altero autem Patre Christum Dominum Marcionistæ dicentes, refelluntur, 276 seqq. Prophetas rejicit Marcion, 106. A salute excludit, *ibid.* A prophetis Deum annuntiatum, (Chrisi Patrem non esse effuerebant Gnostici, 235. Refelluntur, *ibid.* Prophetas a Demiurgo inspiratos et missos dicebant Valentiniani, cæterique Gnostici, 276. Prophetæ, ex Valentinianis, animas spiritali Achamothæ semine inspersæ, 53, 143. Prophetæ, a quibus inspirati valiticia fuderunt secundum Valentinianos, 54. Prophetas Creatorem mundi, non supremum Patrem videri se contendebant Marcionis, 90. Prophetas, a quibus inspirati, ex Ophitis et Sethianis, ut Prophetas ab uno Deo et eodem existitisse, efficaciter probatur, adversus Marcionitas, 274 seq. A prophetis Christus prædictus, idein per omnia qui in Evangelio annuntiat, 274. Marcionistæ cavillantes refelluntur, 274, 275. Prophetarum sermones a Christo impleti, 274, 275.

Prophetæ, Moyses, Abraham, Christusque ipse ex una substantia, quo sensu, 329. Gnostici contradicentes refelluntur, *ibid.* Prophetas a Deo uno, non a Demiurgo affiatos locutos fuisse, probatur contra Valentinianos, 276 seqq. Non ad modum prophetarum Filius a Patre missus, sed principalem auctoritatem habens, 278. Prophetiæ Verbum divinum, non per visiones modo et sermones, sed et per operationes præmonstrabat futura, 257. Prophetarum testimonium, a Deo, 215. A prophetis Deus adoratus, vivorum Deus est, et super quem nullus alius, 252. Prophetæ unicum cæli et terræ Deum Patrem docent, 229 seqq. A prophetis Pater variis significationibus annuntiat, 188 et not. Prophetæ quo sensu Deum videri posse prænuntiarunt, 254. Prophetæ, cum Deum ab hominibus videndum significarent, necesse erat et ab ipsis Deum videri, 255. Quomodo videbant, *ibid.* 254, seqq. Ipsam Dei faciem non videbant, sed dispositiones duntaxat et mysteria, 255, 256. Christum prophetice viderunt, 292. Prophetæ testamentum novum prædicaverunt, 258 seqq. 261, 274. A prophetis incarnatio Verbi prænuntiata, 204, 208, 216, 229, 240, 251. Quot modis Filium Dei incarnatum viderint et annuntiarint, 255. Cui viva Christi membra, Ecclesiæ persecutiones, variasque Christi operationes prænuntiarunt ac in se præformarunt, 273 et seqq. Ab his passio Christi descripta, 261. Ejusque circumstantiæ prænuntiata, 277. A prophetis omnia signa de Messia prænuntiata, in Christum solum concurrunt, 275. Prophetæ veteres persecutionem, sicut et Christus, sustinuerunt, 272. Prophetarum et iustorum omnium sanguis effusus, a Christo ideo inquirendus, quia salvandus, 310. Prophetas proprios habere debuit Salvator, qui adventum ejus nuntiarent, 276. Prophetæ in parabolis et allegoriis plurima dixerunt, 147. Quidquid de Christo prædixerunt, spiritalis discipulus recte interpretatur, 274. Prophetæ et lex usque ad Joannem, 231. Per prophetas Deus idem olim ad nuptias filii sui vocabat, qui nos ad eandem per apostolos vocavit, 279 et seqq. Prophetarum et Christi sermones iidem, 229. Prophetæ quinam terrenum sanctorum cum Christo regnum post resurrectionem prænuntiarunt, juxta Irenæum, 335 et seqq. Ex prophetarum patriarcharumque valiticiis facilius evasit in Christum ab his prænuntiatum fides, 259 seqq. Ob prophetarum Christi que contemptum, Judæis subrogatos geniales parabola vinitorum demonstrat, 278. A prophetis et apostolis orta Ecclesiæ catholicæ doctrina et fides una, sibi que semper et ubique constans, 223. Propheta non est, sed harolus qui contra Dei legem alteram instituit, 346.

Propator sub ditione Imperatoris Celticam provinciam regebat, lxxxiii.

Prosicia, Prosicia, quid, 28, not.

Protestantes. A protestantium recentiorum ministris excogitata Ecclesiæ notio, sectas omnes, hæreticas etiam ac schismaticas complectentis, portentosa et Irenæo contraria, cxviii et seqq. Protestantibus omnibus quam protestum a continua episcoporum præsertim Romanorum

successione petitum argumentum, cxvi et seqq. Grubius id infirmare lentans refellitur, *ibid.* Protestantes omnes eodem argumento prosternuntur, quo olim ab Irenæo et SS. Patribus hæretici et schismatici confundebantur, cxv, cxvi. Protestantes eadem argumenta ad Ecclesiam suæ veritatem tendendam usurpantes ac Donatistas, ipsius Augustini verbis refelluntur, cxv et seqq. Protestantium, negantium Mariam ceterosque sanctos, nostros esse post Christum mediatores, invocarique a nobis posse et debere, vana refelluntur argumenta, cxxvi.

Protoparentes eadem ipsa die mortui, qua fructum vitium degustaverunt, 320 et not., 331.

Providentia Deum carentem, sibi que et aliis inutilem fingebant Epicurei, 225 et not. Contrarium asseritur, *ibid.* Providentia Dei sapientissima, et ad omnia extenditur, 154, 230. Providentia Dei erga hominem, quæ, 285. Providentia Dei neminem latere potest, 122.

Proximum diligere sicut seipsum lex utraque præcipit, 245. Proximi amorem, cur Deus homini præcepit, 247. Proximum gratuito diligere, perfectio legis, 245. Proximo beneficiandi quisquis facultatem habens, non beneficit, a charitate alienus est, 511. Ergo in proximum charitas, Dei ipsius charitati debet esse similis, quomodo, 245. De proximo non temere iudicandum, 268. Absque proximi charitate nihil proeunt sacrificia, 250.

Pseudo-deos quomodo a vero Deo distinguant Scripturæ, 181.

Pseudo-prophetæ quinam sunt, 271 et not. Ipsi a spiritali discipulo iudicandi, 271. Pseudo-prophetæ Spiritum sanctum sibi falso attribuentes, Spiritum sanctum amittunt, 192 et not.

Psychici a Montanistis appellati catholici, 192, not. Psychici a Valentinianis appellati, si qui vel non cæco impetu erroribus eorum adhererant, vel qui aperte contradicebant, 205. Psychicum nihil intra Pieroma Valentinianorum admittitur, 52, 159, 160.

Pteneibu Plinii, an verum nomi nomen, xiii.

Proteus Philadelphus scholam a se Alexandria institutam, reddidit toto orbe celebrem, xxiii. Ante Ptolemæum tota Ægyptiorum sapientia hierophantis et Ægyptiaco idiomati concedita, jussu ejus et cura cum sacris Judæorum libris in Græcum conversa est, *ibid.*

Proteus cujusnam, Lagi an Philadelphii, tempore veras fuerint Scripturæ ex Hebræo in Græcum, magna difficultas: conciliatur a quibusdam, 215, not. Ptolemæus sub quo translatae sunt Scripturæ, Christo multo vetustior, 216 et not. Ptolemæus Lagi filius ut Scripturæ in Græcum transferrentur, fuit auctor, 215. Id tamen difficultate non vacat, *ibid.*, not., cix seqq.

Proteus Secundo et Epiphani cœvus discipulus, magistris longe doctor: de ejus ætate, patria, moribus, etc., altum apud veteres silentium; schola ejus celebris apud Valentinianos, xxviii. Ejus placita ab Irenæo cæteris accuratius exagitata, *ibid.* Ptolemæus hæresiarcha apostolos nunquam vidit, 148. Ptolemæi de veteris legis auctore sententia et verba, 357 et seqq. Ptolemæus et Colorbasus, Valentinii discipuli, proprias jam sub Adriano sibi sectas condiderant, xvi. A Ptolemæo scripta epistola ad mulierculam quamdam nomine Floram, quid erroris continebat, xlix. Ptolemæi sententia, Valentinianæ scholæ veluti flosculus, 5. Ad Ptolemæum non Ptolemaitarum omnium placita referenda, xlix.

Ptolemaitis quibus discrepabant a magistro, xlix. Quibus a Valentino, xxxv. Ptolemaitarum dogmata recensentur, 15 seqq. Ptolemæi discipulorum sententia, 56, 57. Deo affingunt, quod Homerus suo Jovi, 57. Ptolemaitarum hypothesis de hominis et Ecclesie emissionem, xvii. Quid quaternionem masculinum et femininum vocabant, xviii. Primus in Valentinii schola tenebant, xxi. A Ptolemaitis, in quibus differebat Epiphani, xviii. Ptolemaitarum hypothesis repugnare fragmentum quoddam extans apud Epiphanium quænam contra Dodwellium evincunt, xvii. Ptolemaitarum, an Ptolemæi unus sententiam refert Irenæus in novem prioribus libri sui capitibus, xlvi. Posterius crediti Tertullianus, xlix.

Publicanis et meretricibus Pharisæi peiores, 257.

Puritanorum argumentum ab his Actorum verbis, *A Miles Paulus*, etc., petitum, dudum ab Irenæo occupatum, cxviii, 201, not.

Pythagoras, a quo philosophiæ nomen apud Græcos cepit, quantum barbaris debuit, xxii. Apud Ægyptios, Chaldaeos, Persas, Phœnicæ et Syros conversatus, plura ab his didicit, *ibid.* Prophetarum Mochi successorum, aliorumque Phœnicæ hierophantarum auditor factus est, *ibid.* Apud Ægyptios quot annos egit, *ibid.* A quo symbolicam didicit docendi rationem, *ibid.* A Pythagora alique veteribus nullum aliud agnitionem dæmonum genus, quam purorum et beneficorum, xlv. Pythagoras, Pherecydes et

Thales, primi qui de rebus divinis disseruerunt, xxii. Pythagoras an primus metaphysicus auctor, lxi. Quodnam officium Mercurio tribuebat, eandem fabulam quomodo recexit Carpocrates, lxiv. Per Pythagoram quaternarii auctorem, jusjurandum apud Pythagoreos sacram, xxviii.

Pythagorici numeros principia rerum omnium esse volunt, 131 et not. Juxta Pythagoreos numerus omnis par aut impar, ille imperfectus, hic altero prestantior, xxviii. Prior masculus, alter femina, conflatus ex utroque masculo-femina appellatus, *ibid.* Numerum impar, faustum et prosperum; parem vero, sinistrum et infaustum habebant, unde, xxviii, xxix. Hæc ab his mutuatus est Secundus hæreticus, xlix. Quaternionem quanti faciebant, xxvii, xxviii. Numerus quaternarius, numerus omnis ab his appellatus, xxviii. Juxta Pythagoreos denarius in se numerum omnem comprehendit, *ibid.* Pythagorica in divinis pertractandis docendi ratio, eadem pene cum Ægyptiaca, xiii. Pythagoricorum opiniones quid Platonii in collando systemate inservierunt, *ibid.* Pythagoricum dogma de animarum in alta et alta corpora transusione a Basilide admissum, 350. Pythagoras, unus et philosophis ethnicis a quibus Valentinianis materiam systematicis sunt mutuati, xii. A Pythagorica, Ægyptiaca, Chaldaica, seu his omnibus permista Platonica theologia, rudiora saltem suppeditata Valentinianis Pleromaticis lineamenta, xv seqq. A Pythagoricis quaternario et octonario numero quidquid ascriptum, id a Valentinianis octoadi suæ tributum, xxvii, xxviii. Pythagoricus quaternarius numerus sex et triginta continebat; ideo mundus appellatus, xxix. Eadem vis pariter octonarii Valentinianii, *ibid.*

Q

Quadragesima pars prima prioribus sæculis jejuniis paulo remissioribus, posterior vero longe asperiori consecrata, lxxxix. Quadragesimalis jejunii forma triplex ab Epiphanio distincta, *ibid.* Quænam vim legis habuit, quænam tantum consilii, *ibid.*

Quæstionum ambiguitas, quomodo solvenda, 136. Quæstionum de rebus divinis quis modus, 156. Quæstiones quæ de numeris sunt, vana plerumque et periculosa, 154 seqq.

Quaternitas primigena Valentinianorum, quæ, 5, 6. Pythagorica et radix omnium dicta, *ibid.* Quaternarius numerus, ex Pythagora et Marco hæresiarcha, genesis et mater omnium, 135. Primæ quaternitatis nomina, quæ ex Marco mago, 74. Quaternitas utraque Æonum, quibus Moysis locis significata, juxta Marcosios, 86, 87, 88. Quaternitas suprema Marco mago explicat Valentinianorum mysteria, 66 seqq. Veritatem e superis sœdibus ad eum devehit, cur, 69.

Quinarij numeri nulla a Valentinianis habita ratio, cur, 151 seqq.

R

RAAB. A Raab muliere fornicaria tres suscepti speculatores, quid significabant, 257. Raabi meretricij signum ab exploratoribus Jericho datum, sanguinis Christi figura, *ibid.* et not.

RACHEL. Propter Rachel agens omnia Jacob, Christi typus, 258. Rachel Ecclesie typus, quomodo, *ibid.*

Ratione et arbitrii libertate hominem Deo similem esse crediderunt Irenæus, et ex antiquis non pauci, 251 et not., cx.

REBECCE partus, typus duorum populorum, 289.

Reconciliationis nostræ mysterium penitus ruit, si Christi caro nostra diversa fuit, 510.

Redemptionis nostræ oconomiam Jonæ prophetæ historia representat, 215. Redemptionem semetipsum dedit Verbum verus homo pro captivis, sanguine suo nos redimens, 292. Redemptio Gnosticorum invisibilis et incomprehensibilis, 93. Ad fidei et baptismi eversionem a Satana suggesta, 93, in. Tot redemptiones, quot hujus sententiæ doctores, *ibid.* Cur et quibus necessaria redemptio, 93, 94. Per redemptionem, perfectionem comparari, per Jesu baptismum peccata duntaxat dimitti simpliciter asserebant, 94. Moriturus adhibita quibusdam, cur et quomodo, 97, 98. Redemptionem in sola agnitione constituunt Gnostici quidam, 96. Redemptionis Gnosticorum ritus sacrilegi, 94, 95, 96. Redemptiones Marcosorum ab impuris ethnicorum et Platoniorum initiamenti manant, lxi.

Redemptor, Hori cognomen, 10 et not., 15. Redemptoris et vindicis, Filii Dei nomina Hori suo aptabant Valentiniani, xxx. Redemptorem oportuit esse Deum simul et hominem, 211.

Regnum terrenum non a diabolo, sed a Deo constitutum ad gentiliū utilitatem, 521. Regnum Christi et adventus duplex a prophetis quomodo prænuñtiata, 273, 274. Regni carolorum scribæ ac doctores, discipuli Christi,

257. Regnum Christi et mundi finem quam præcedent, 323, 324. Nonnisi post regnum justorum temporale se cutura est in cælis clara Dei visio, juxta Irenæum, 337. Regnum terrenum justorum post resurrectionem, unde probat Irenæus, 331 et seqq. Regno temporali destructo, æternum Christus inducet, 324. Regnum æternum, resurrectio justorum, 321. Regnum celeste terreno comparatum, quam pretiosius, 283. Regnum celeste vi et agone comparandum, ne vilescaat, *ibid.* Regni Dei hæredes, qui, 302. Regnum cælorum caro possidere non potest, juxta Apostolum, quo sensu, 302 seqq. Regnum Dei non tam possidebit caro, quam ipsa possidebitur in regno a Spiritu Dei, 303.

Regula veritatis immobilis, quæ, 46 et not., 47, 98. Regula non ex numeris, sed numeri ex regula, 158.

Res spirituales creatas in cælis Demiurgo subditas esse, probat Pauli raptus, 162 seq. Res creatæ, variæ et multæ, sed bene consonantes, 153 seq. Ab uno et eodem Deo omnes, *ibid.*

Resurrectio carnis a Gnosticis negata, 98. A Basilide pariter, 102. A Marcione etiam, 1, 106. Resurrectio, qualis ex Menandro, 100. Nonnisi mendaciter Menandrianis venditata, LVIII. Quid, secundum Gnosticis, 161. Resurrectionem corporum fides docet, 160. Diserte tradit Apostolus, 308 et seqq. Possibilis, ex his quæ Jonæ et tribus pueris acciderunt, demonstratur, 296, 297. Resurrectionis specimen maximum, mortui a Christo suscitati, 308. Argumenta, tot ægra a Christo curata membra, 307. Resurrectionem carnis confirmat eucharistia, 251, 293 seqq., cxlii seqq. Resurrectionis capax caro, quæ vitam temporalem participare potest, 296, 297. Resurrectio nostra, qua ratione fiet, 168. Justorum et impiorum resurrectionis discrimen, *ibid.* Resurgit in hisdem corporibus mortui, sicut in hisdem corporibus surrexerunt et curati sunt quos suscitavit et sanavit Christus, 308. Resurrecturi nos in eadem carne in qua Christus resurrexit, 300. Resurrexit prior Christus, cæteri postea resurrecturi sunt, 213. Resurrectio Christi a prophetis prænuntiata, 271. Resurrectio justorum, regnum æternum, 324. Resurrectionem animæ quo sensu asseruit Irenæus, 231, not. Resurrectionis tempus animæ quo in loco expectaturæ sint, juxta Irenæi sententiam, 331. In resurrectione mundus non penitus exterminandus juxta Irenæum, 336. In resurrectione justorum Abraham cum semine ejus promissam sibi in hac terra hæreditatem accepturus est, juxta Irenæum, 331, 332. Post resurrectionem justos in hac terra, antequam ad cælum evehantur, regnuros esse, quomodo probat Irenæus, 331 et seqq. Post resurrectionem quanta terræ fertilitas, juxta Irenæum, 333.

Retributionis dies, de quo Isaias, quid, 146, 147.

Rex omnium, Demiurgi Valentinianorum nomen, 23, 24. Reges, ex Valentinianis, animæ spiritali Achamothæ semine inspersæ, 34, 143. Rex omnis justus sacerdotalem habet ordinem, quo sensu, 237, not., cii seq. Reges Dei solius jussu constituti, sed non ob eundem finem, 321.

Rhodaensis regio, quæ, 65 et not. Rhodanenses regiones non a Marco mago, sed ab ejus discipulis pravis suis erroribus infectæ, juxta Hieronymum, u. Corrigenus ergo ipse, vel cum Irenæo conciliandus, *ibid.*

Romæ in insula Tiberina Simoni mago posita statua cum inscriptione, lvi, 99.

Romam cur venit Polycarpus tempore Anticeti, 341. De quibus inter eos orta controversia, *ibid.* Romæ non tantum, sed in reliquis etiam urbibus, auctoribus apostolis, eadem gubernandarum Ecclesiarum forma constituta, ex Irenæo, cxvii. Falsum ergo Puritanorum commentum, cxviii. Nec Romæ nata, nec ibi adolevit hæresis Valentiniana, xiv seqq.

Romana Ecclesia. Ex Romana Ecclesia Valentinum his ejectionem fuisse non improbabile, xiv. A Romana Ecclesia adulteratam fuisse traditionem apostolicam, vanum Grabii commentum, cxvi et seqq. Romanæ Ecclesiæ Irenæum semetipsum, aliosque fideles adeo obstrictos non existimasse, quam infeliciter probat Grabius, cxvii seq. A Romana Ecclesia quotquot secessionem fecerint, eodem argumento preterstantur, quo olim ab Irenæo et SS. Patribus hæretici et schismatici confundebantur, cxv, cxvi. Romanæ ac catholicæ Ecclesiæ amplitudo ab Irenæo frequenter inculcata, cxv. Molestissima ejus argumenta futiliter eludit Grabius, *ibid.* et seqq. Augustino vim inferens, ex eo ipso refellitur, *ibid.* Romanæ Ecclesiæ perpetuitas ex Augustino adversus Grabium et Protestantibus probata, *ibid.* Romanæ Ecclesiæ primatus et auctoritas ab Irenæo constituta, 175, cxx et seqq. Importunissimus hic Protestantibus Irenæi locus, cxxi. Eorum causam quam male egit Salmastius, cxxi. Grabio res felicissimum non cessit, *ibid.* et seqq. Romana Ecclesia omnibus cognita, juxta Irenæum, a gloriosissimis apostolis Petro et Paulo fundata,

175, cxx. Ad hanc necesse esse Ecclesiam omnem convenire, cur, et quo sensu asserit, *ibid.* Vana Protestantium effugia, cxxi et seqq. Romanæ unius Ecclesiæ traditione per continuum episcoporum successionem in ea conservatam semel cognita, illico aliarum omnium Ecclesiarum traditionem cognosci, Irenæi conclusio, et quidem legitima, 175, cxx. In Romana Ecclesia semper ab his qui sunt undique conservata ea quæ est ab apostolis traditio, 176, cxx, cxxi seqq. Præ cæteris efficax adversus hæreticos, *ibid.* et 175. In sola Romana et catholica Ecclesia occurrit legitimus ordo successionis apostolicæ, cxv. Extra eandem ergo veritatem et apostolicam traditionem frustra quaesieris, *ibid.* Ab hoc expedire se nequeunt Calvinistæ, Lutherani, etc., *ibid.* et seqq. Sola Romanæ Ecclesiæ quatuor Ecclesiæ veræ characteres convenire posse, ex ipso Irenæo quomodo concluditur, cxvii et seqq. Sola unius fidei et doctrinæ tenax, extra quam tot sententiæ, quot capita, cxv. Sola sancta, extra quam nulli vere sancti, *ibid.* Sola apostolica, extra quam nonnisi novæ Ecclesiæ a novis auctoribus fundatæ, *ibid.* Sola denique catholica, extra quam nonnisi sectæ intra certarum regionum fines conclusæ, *ibid.* seqq.

Romanorum pontificum ab apostolis ad Eleutherium series, 176. Romanam Ecclesiam ante Soterem quinque gubernarunt, 340, 341. Romani pontifices ante Victorem licet ab Asianis in paschatis disciplina dissentientes, cum his tamen communionem et pacem studiose coluerunt, lxxxvi, 341. Quibus nitebantur momentis in tuenda sua de Paschate sententia, lxxxv. Romanis, præter Occidentales omnes, quinam alii consentiebant in disciplina Paschatis, lxxxv. Romanæ synodo adversus Asiaticos quis præfuit, lxxxiv.

Unus Romano præsidit Lugdunum et Viennam Polihii ætate paruisse, inanis Valesii conjectura, lxxxiii.

Romani imperii divisio, ejusdemque per Antichristum dissolutio, mundi finem et Christi regnum quomodo præcedet, 323, 324.

Ruffinus. E Ruffino non eruta, quæcunque de Lugdenensibus martyribus a Gregorio Tur., Adone, etc., relata, xciii.

S

Sabbath, quid significat, ex Irenæo, 170, not.

Sabbatorum observatio a Deo imperata, cur, 246. Quia significabant, *ibid.* Sabbati non opera bona velabat lex, sed tantum servilia, 236. Die sabbati sacerdotes Dominica ministeria, non secularia perficientes, legem adimplebant, 237. Sabbatorum die Christus curans, legem non violabat, sed adimplebat, 236. Die Sabbati vellentes spicas discipuli, violatæ legis minime rei, 237.

Sacerdotes, ex Valentinianis, animæ spiritali Achamothæ semine inspersæ, 34, 143. Sacerdotibus libere agere licet, quo casu, 237. Sacerdotes die Sabbati, Dominica, non secularia perficientes ministeria, legem adimplebant, 237. Summi sacerdotis Christus operam perficit, 236. Sacerdotes sunt apostoli omnes, quomodo, 237. Sacerdotalem habent ordinem justis omnes, 237. Quo sensu, 237, not., cii seq. Sacerdotalem ordinem habet rex omnis justus, quo sensu, *ibid.*

Sacerdotii fundamentum et radix in Aarone, ideo non lepra sicut Maria percussus, sed in sorore castigatus, 348.

Sacramenta Ecclesiæ a Marcosis contaminata et eversa, l, lvi.

Sacrificium Deo offerendum, 231. Sacrificis Deus non indiget, cur ergo præcipit offerenda, 230. Sacrificium sanctificat conscientia pura, *ibid.* Sacrificia externa nisi offerat conscientia pura, nihil prosunt offerentibus, *ibid.* Ad sacrificium purum, fides siue hypocrisis, spes firma, dilectio fervens, requisitæ, 231. Sacrificium si acceptetur, in oblato munere glorificatur is ipse qui offert, 230. Sacrificia omnia ab uno et eodem Deo in typos Israelitis data, 232. Sacrificia offerre Verbum Israelitis præcepit, cur, 231. Sacrificia legalia, cæteraque legis observationes a Deo, non propter se, sed Judæis propter ipsos indultæ, 247. Non ut sacrificia Deo offerrent Judæi ex Ægyptoeducti, cur ergo, 248. Sacrificia et aliæ typicæ legis observationes vacuum a Deo rejectæ, quid igitur exigebat, 248, 249. Quando a Deo rejectæ, 247, 248. Sacrificia liberorum Christianorum quantum Judæicis oblationibus præstant, 230. Sacrificium Ecclesiæ cur Deo acceptum, 230. Sacrificium purum sola Deo offert Ecclesia, 230, 231. Sacrificium purum est et Deo acceptum oblato Ecclesiæ a Christo mandata, 230. Sacrificis veteribus norum et primum sui corporis ac sanguinis substituit Christus toto orbe nomini Domini offerendum, 249. In sacrificio eucharistico Verbum vere Deo offertur, 231 et not., cxi, seq. In sacrificio verum ac proprie dictum novæ legis esse eucharistiam, agnovit Irenæus, ipso fatente Grabio, cxl, cxlii.

Hujus offerendi potestatem laicis interdum competere nusquam dixit Irenæus, cui seq. Sacrificia ad altare indesignenter offerri vult Deus, nobis, non Deo ipso profutura, 251, 252.

Saddai, quid significat, 170, not.

Sadducæorum aliorumque non paucorum philosophorum gentilitium communis cum Valentiniæ sententia de resurrectione corporis materialis, xv.

Salmasius asserens ab apostolis nullos unquam præfectos fuisse singulares episcopos iis quas ipsi fundarunt Ecclesiis, refellitur ex ipso Irenæo, cxviii.

Salomon. A Salomone ædificatum templum, veri templi typus, 264. Ab eo prænuntiatum Christi regnum et adventus, 264. A Salomone quædam parabolarum et canticorum scripta, Sapientia Dei ab eo physiologicè exposita, 264. Salomon quandiu recte egit, semper Deo placens, 264. Cum vero inique, ab eo increpatus, 264. Salomonis Sapientiæ liber ab Irenæo citatus, cv.

Salus impiis omnibus a Jesu impertita, iustis vero negata, ex Marcione, 106. Salus, non operum bonorum fructus, sed solius pietatis, seu seminis electi privilegium, ex Valentiniæ, 29 et not. Ad salutem nostræ æconomiam Christus usus est rebus, non ab ignorantia et labe emissis, aut factis ab angelis, sed a se et a Patre conditis, 315. Salutem hominum Deus multis apertisque modis consultum voluit, 211. Ad salutem Decalogus etiam ante legem necessarius, solus sufficiebat, 244. Ad salutem et perfectionem nostram Verbi incarnatio necessaria, 292. Salutem participare, est sequi Salvatorem, 245. Salus nostra a Deo est, non a nobis, 214. Nulla salus absque Spiritu sancto, 303. Salutem a Spiritu sancto percipiunt fideles omnes, qui vero contemnunt eum, iustissimo iudicio excipiendi, 274. Salutem illi soli percipiunt, qui Deo credunt et eum diligunt, 266.

Salvatoris origo, secundum Gnosticos, quæ, 188. Quid ab eo factum fuisse credebant, 188, not. A quo emissus, secundum eos, 207. Salvatorem supernum quem appellant, 186. Salvator Gnosticorum Hesiodi Pandora similis dicitur, 154, 161, 229 et not. Salvator et Jesus, non unus et idem juxta Gnosticos, 189. Salvatorem illum de Pieromate ex omnibus formatum, in Jesum post annos triginta descendisse fingebant, 186 et not. Salvatorem in Jesum descendisse, ut annuntiaret Patrem innotum, Gnosticorum error, 189. Salvatorem nequaquam incarnatum aut passum, sed descendisse quasi columbam in Jesum, postea vero iterum ascendisse in Pieroma sentiebant, 189.

Salvator, quis et qualis ex Saturnino, 100 seq. Quis ejus adventus finis, ex eodem, 101. De Salvatore Valentiniæ quid sentiebant, xxxix, 12, 15. Virtus per se subsistens, veraque persona, juxta Valentiniæ, xxxvii. A quibus ortus, xxxix, 12, 15, 58, 237. Dicitur Totum, ac Bene placitum, 13, 16, 58. Christi superioris universique Pieromate receptaculum, 204, xxxix. Christus appellatus, 204. A Jesu Christo et Verbo distinctus, 204, 227. In Jesum descendit, cur, quando et quomodo, *ibid.*, 55. Nihil passus est, nec pati potuit, *ibid.*, 55. Propter quid missus, 204. Salvator Valentiniæ angelis satellitibus stipatus ad Achamotheam a Christo mittitur, 21. Illius imperio Pater et Æones omnia subjiciunt, 21. In eo omnia conduntur, 21, 42. Scientiæ formam Achamotheæ tribuit, eamque perturbationibus liberat, 22. Perturbationes ejus in rerum omnium materiam transmutat, 22. Duplicem substantiam hinc condit, bonam et malam, 22. Primus disciplinarum auctor, 23. Per Achamothe omnia facit, 24, 161. Plura Demiurgum docuit, 54. Salvator in Æone numero conscribi debet, 129. Salvatorem Æone angelis satellitibus stipatum quo ex fonte hauerunt Valentiniæ, xxxi. Imperitius artifex, si ad imaginem Nu condiderit Demiurgum, 125. Salvatorem Valentiniæ ignorantie obnoxium fuisse demonstratur ex eorundem principijs, 121. Item angelos ejus informes et imperfectos esse, 122.

Salvator noster, cur venerit, quidve valens susceperit, ex Valentiniæ, 23. Multiplici ex parte compositus, 23. Illicum nihil suscepit, 29. Corpus ejus quale, 23. Eum, Dominum appellare volebant, 7.

Salvatoris nomen, quale ex Marco mago, 74. Instar columbæ in Jesum descendit, baptismi tempore, 77. Salvator, quis ex Colorbaseis, 58, 59, t. Cur Christum et Filium hominis dictum esse vellent, 59. Salvator, quis, ex Barbellotis, 108. Salvatoris promissio Davidi facta, a Deo adimpletur, 186. Salvator proprios prophetas habere debuit qui adventum ejus nuntiarent, 276. Salvatoris Christi adventum prophetæ predicaverunt, ab ipso propheticum spiritum recipientes, 204, 254. Salvator hominum neque homo tantum, neque Deus tantum, sed Deus et homo simul, 211. Salvator, salus, et salutare vere dicitur Filius Dei, et est, 186. Salvatorem hominis vel cur oportebat hominem fieri, 211, 210. Salvator sequi, salutem par-

ticipare est, 245. Vide *Christus et Jesus*.

Samaritani parabola explicatur, 208.

In Same urbe Mussum a Cephælenis Epiphani hæresiarchæ extractum, xviii.

Samux, pastor irreprensibilis, 265.

Sancti in celo degentes, nostri post Christum mediores, quos proinde invocare licet, cxxxvi. Nostras preces audiunt et percipiunt, cxxxvi. Vana Protestantium argumenta refelluntur, *ibid.*

Sanctitas solius veræ Christi Ecclesiæ character, juxta Irenæum, cxiii, cxxiv. Hujus caput Verbum, *ibid.* In ea manet Spiritus sanctus, *ibid.* Extra eam nulla vera doctrinæ morumque sanctitas quaerenda, *ibid.* Nulla, ad eorum quæ reprobant dogmatum confirmationem, nisi falsa miracula meræque prestigis et magicæ operationes, *ibid.*, cxxiv.

Sacræ et Blandinæ a Græcis morti traditi, 345.

Sanguis Christi per fomiculum coctineum ab exploratoribus Jericho Raabi meretrici datum significatus, 257 et not. Sanguine suo redime nos Verbum, homo verus, redemptionem semetipsum dedit pro captivis, 292. Sanguis Christi vere est in eucharistia, 251, 293, seq., cxix, seqq.

Sapientia Spiritus sanctus appellatus, 223, not., 256, 257, not. Sapientia Dei in hominis creatione plurimum elucet, 284, 285, 296. Virtus autem in ejusdem resurrectione, 296. Sapientia Deo deest, si iustitia caret, 224.

Sapientia liber ab Irenæo citatus, cv.

SATANA, vox Hebraica, quid significet, 319. Satanæ, quis, ex Saturnino, 101. Aliquorum prophetiarum auctor, ex eodem, 101. Satanæ organa sunt Gnostici, negantes ab eodem Patre creatore omnium missos prophetas a quo et Christus, 324. Satanam ante Christi adventum Deo aperte ac per semetipsum maledicere ausum non fuisse, Irenæus ac veterum quorundam sententia, 324, et not. Post Christi autem adventum non ita, *ibid.* Huic opinioni quid ausam præbuit, *ibid.* not. cxvi. Satanam tentantem non aliunde Christus vicit, quam ex legis ipsius dictis, cur, 318 et seqq. A Satana nihil expectandum; soli vero Deo adhaerendum, nec propter ejus dona superbiendum, 320. Satanæ mentium qui adhæret, ei proxima mors est, 320.

SATURNINUS, quis, 100. Impia ejus dogmata, 100 seqq. Saturninus, vel Saturnilus, genere Antiochenus, Menandri discipulus et ei coævus, ubinam schoiam erroris instituit, lviii. Errores et deliramenta, quæ, et unde de prompta, *ibid.*, lxx. Saturninus et Basilides, a quibus Valentiniæ primam agnoscenda accipere, nonnisi vnicam in Deo personam agnoscebat, xxxv, xxxvi. Saturninus, a quo immediate angelos volebat emitti, xxxviii. A Saturnino angeli mundi auctores, sic malorum omnium opifices statuti, xxxi. Ex Saturnini hypothesis mundi fabricatio nonnisi inferioris ordinis angelis ascripta, xxxix. Saturninus duplex hominum genus, alterum natura bonum, alterum natura malum, primum ornatum finxit, 101.

Scabellum pedum Dei, terra, quo sensu, 250.

Schisma: De schismate inscripta ab Irenæo epistola, qua occasione scripta, lxxxvi, cv. Schismatis malum insidentibus secum Orientalibus et Occidentalibus Ecclesiis fuisse tum avertit Irenæus, lxxxvi, lxxxvii, xc. Schismatis perniciem nulla omnino facta correctio compensare potest, juxta Irenæum, cxix. Ab hoc sese expediunt Protestantes, *ibid.*

Schismatici quamcumque correctionem fecisse se gloriantur, hæc schismatis malum charitatisque iacturam nunquam compensabit, juxta Irenæum, cxiii. Schismaticis sectis quibuscumque antiquior vera Ecclesia, juxta Irenæum, cxiv. Schismatici sanctitatem extra Ecclesiam quaerentes, eo ipso eadem excidunt, 192 not. Schismatici redarguuntur, 272. A spiritali discipulo iudicandi, 272. Suam utilitatem, non unitatem Ecclesiæ considerantes, corpus Christi conscidunt, et quantum in ipsis est interficiunt, 272. A Deo quomodo puniendi, 262.

Scientiam Dei nihil omnino fugit, 154. Scientia etsi quidam alijs præstet in Ecclesia, in una tamen et eadem fide cum indoctis consentiunt, 50. Scientia vera de Deo, quæ, 156. Scientiæ nostræ quamnam subdidit Deus, 155. Scientia humana angustis omnino limitibus coarctata, 155, 156, seq., 159. Profunda Dei temere scrutari non debet, 159. Nihil scire præstat, quam a charitate et fide per scientiam excidere, 151. Scientia, quæ a Paulo vituperetur, 154. Scientia Gnosticorum, quam superba et vana, 154. Vana pariter ea, qua gloriabantur Valentiniæ, 155. Scoar. Vid. *Joannes*.

Scribæ et Pharisei, quia Dei et legis contemptores, ideo Verbum ejus Christum non receperunt, 250.

Scripturæ quinam a Gnosticis reiecti aut mutilati libri, lxxiii. Scripturæ a Gnosticis perperam explicatae, 124, 196. De Scripturis iisdem varias Gnostici sententias habentes, secum invicem pugnant, 277. Scripturarum varia

principia Gnostici admittentes, refelluntur, 276 seqq. Scripturas authenticas sibi minus faventes detorquebant haeretici, 216. Scripturae quae a Basilide rejectae, aut mutilatae, lxi. Quae pariter a Marcoloue, lxx, 198. Quae ab Ebionitis repudiat, mutilatae, suppositae, lxxvi. A Valentino prave quidem expositae, sed nusquam auctae, mutilatae, aut corruptae, Tertulliano teste, xvi. Nec contradicente Irenaeo, *ibid.*, et xvii. E Scripturis posteriorum Aeonum 22 nomina ac conjugationes, vel corrasit, vel fabricavit ipse Valentinus, xxix, xxx. Scripturae a Valentinianis misere corruptae ac victorae, 7, 17, 56 seqq., 43, 44, 45, 46, 144 seq. A Marco mago et discipulis discerpit, consuta, contorta; apocryphae etiam innumerae confectae, lvi, 91. Scripturarum divinitas fusius ab Irenaeo probata, cvii. Earumdem canon quam late ipsi patuit, quosque libros complectebatur, *ibid.*, et seqq. Scripturae perfectae sunt, spirituales, et a Verbo Dei, et Spiritu ejus dictatae, 156. In Scripturis plura sunt obscura, quae solvi a nobis non possunt, Deoque commendari debent, *ibid.*, 156, 157, 158. In Scripturis quaedam perspicua et scientiae nostrae a Deo permessa, plurima autem obscura et homini cuique impervia, juxta Irenaeum, cxii et seqq. Grabius hic invitum Irenaeum in suum errorem trahens, refellit, *ibid.* Scripturas varie dictas esse, haereticorum etiam omnium pessimi confessi sunt, cxiii. Scripturae ambiguae sunt in his quae spectant ad dispositiones Dei, 126. In Scripturis multae parabolae et allegoriae sunt, quae in diversos sensus trahi queunt, 17. Scripturarum interpres traditio, juxta Irenaeum, cxiii. Scripturarum interpretatio legitima, quae usque ad nos nec corrupta nec adulterata pervenit, so a se vera agnita, 272 et not. Scripturarum germana expositio a quibus quaerenda, juxta Irenaeum, cxix, 262, 263. Scripturae apud Ecclesiae presbyteros legendae, 270. Scripturarum sacrarum intelligentiam a quibus hausit Irenaeus, lxxviii. Scriptura silente, ad traditionem recurrendum, 178. Scripturas non tantum, sed et traditionem, fidei regulam esse, in confesso erat apud omnes, Irenaei aeo, cxiii.

Scripturae corruptae, tempore captivitatis, 216. Ab Esdra mire post 70 annos restituta, 216. De Scripturarum corruptione tempore captivitatis Babylonicae, earumque instauratione ab Esdra, quid censuit Irenaeus, cx, cxii. Scripturae in Graecum quando, et a quibus translatae, 215. Divino aspirante Spiritu conversas existimavit Irenaeus, 215, 216. Quinam libri in Graecum a LXX. Interpretibus conversi, cx. Quae versio venerabilior Irenaei visa est, cx. Quae pariter ab apostolis laudata, 216, not. Non semper secundum verborum ordinem ab evangelistis aut apostolis citata Scriptura, 181, not. Scripturas cum admittant Judaei, facilius eorum conversio, 260. Scripturis gentiles cum fidei non habeant, diffidit eorum conversio, 260. Sed fides eorum generosior, 260. Scriptura quod non increpat, veteribus objici non debet, sed typus quaerendus, 268. A Scripturis nullus alius appellatus Deus praeter Deum omnium Patrem, et Filium, 228 seqq. Scripturas nesciunt et errant, qui Patrem alium praeter Deum creatorem advenisse putant, 252. Scripturae clare et aperte praedicant, unum Deum omnia per Verbum fecisse, 155, 156, 157. Scripturae de Christo passim testificantes, non nisi ab uno eodemque Deo per Verbum omnia revelata fuisse demonstrant, 240. In Scripturis Christus est thesaurus absconditus, 261, 262. Scripturae Veteris Testamenti tam frequenter de Christo Dei Filio loquentes, unum et eundem esse sui auctorem demonstrant, 259. Ostendunt similiter Christum verum esse Filium Dei et Filium hominis, 212.

Secundus, a quo Secundiati, Valentini discipulus; quis et qualis, quove in loco natus, penitus ignotum; Valentino coevalis, a magistro vix aliter discrepans, quam eo quod longe impudentior ac sceleratior, xlvi. Dogmata ejusque, et in quo a Ptolemaicis et a Valentino discessit, *ibid.*, 55, 51. Secundus, imo Ptolemaeus et Colorbagus, Valentini discipuli, proprias jam sub Adriano sibi secias condiderant, xvi. Secundi haeretici sententia de quaternione dextro et sinistro, ex Pythagoreorum duplici quaternario explicatur, xxix. Ad Secundiatorum sectam sese applicuisse Epiphaneum, unde erulit, xvi. Ad Secundum fautoresque ejus sese applicans Epiphaneus, illius in se virus expressit, xlvi.

Selencidis Ecclesiae Asianis in disciplina Paschalis consentiebant, lxxxv. Au a Victore excommunicatae, lxxxvi.

Semen spirituale Valentinianorum, quid, 23, 160. Clam in Demiurgum depositum, et per eum in hominem, cur, 27, 28. Hoc semen Ecclesiam appellabant Valentiniani, 28. Semen spirituale Valentinianorum absurditas multiplex demonstratur, 113 seqq. Ad imaginem angelorum Salvalor concipi non potuit, cur, 112. Semen spirituale

demissio in Demiurgum facta, ab eo ignorari non potuit, 142 seqq. Animas non reddit praestantiores, 143 seqq. Principium, regum et sacerdotum proprium non est, *ibid.* Hic perfici, absurdum, cur, *ibid.* Ab Anaxagora acceptum, 133.

Semina e caelo decida, prima rerum principia, ex Anaxagora, 135.

Senilis aetas a quadagesimo anno incipit, ex Irenaeo, 148.

Sensus a Deo emitti non potest, cur, 151 seqq.

Sephiroticae chimerae, etc. Judaeis Christo coevalis et Philoni prorsus ignotae, x.

Sermonibus malis abstinere jubet Christus, 165.

Serpens. De serpente, a quo seducit Adam et Eva, Ophitarum et Sethianorum somnia, 110. Serpens utrum mulierem allocutus fuerit, et quomodo, juxta Irenaeum, 344. Cur a Deo post lapsum Adae non interrogatus, 222. In odium Dei cur incurrit, 222. In serpente, protopapentem seductorem, tota caecidit maledictio, 221, 222. Serpentis plaga, originale peccatum, a quo homines per solam fidem in Christum liberandi, 250 et not. Serpentis caput Christus calcaturus venit, 222, 318. Serpenteum inter et hominem inimicitiam positam Christus factus homo in semetipsum convertit, caput ejus calcans, 287. Serpens per Christum alligatus, et potestas hominis subdacta, 222. Ejus superbia per Christi humilitatem dissoluta, 316. Serpenteum Christum non sibi vincendum suscepisset, si a Patre mundi conditore non venisset, 318. Non jure victus fuisset, nisi ex muliere homo esset, qui vicit eum, 318. Serpentis capite calcato, qui prior interemptus, prius liberari debuit, 222. Serpentis et mortis advocatos se ostendunt, qui Adami salutem negant, 222.

Servi. A servis in Ecclesia non offeruntur sacrificia, sed a iberis, 230. Servis ac indisciplinatis lex vetus tradita, 237. In servitutis jugo lex dominabatur, 245.

Sethiani undenam dicti Gnostici quidam, ab Ophitismo distincti, lxxiv. Eorum commenta quae, et unde petita, *ibid.*, et seqq., 108 seqq. Sethiani Enthymesis suam in secundarium quoddam deitatis genus per se subsistens transformantes, in hoc Platonicis stolidiores, xlii.

Sethian persecutio, quo anno conigit, xc. Nulli Ecclesiae quam Lugdunensi infestior, xc.

Sideri unicuique ac caelo angelum praefectum asserentes Valentiniani et Platonicis; eo tantum sensu stellarum orbis intellectu praeditos seu angelos esse sustinebant, xlii.

Sige, Bythi Valentinianorum conjux, 5, xvii. Nun et Veritatem parit, *ibid.* Sige, Nu amplitudinem Patris alius Aeonibus exponere cogitant, intercedit, cur, 7. Sige et Logos in eodem Pleromate simul esse non possunt, 129. Sigen a Bytho genitam perperam asserit Cyrillus Hierosolymitanus, 6, not. Sige Valentinianorum ante ignotum martyrium nondum nata, juxta Dallaeum, xii. Refellitur, *ibid.*, et xiv.

Silaktium, Bythi conjux, juxta Valentinianos, xvii, 5. Silentium et Verbum in eodem Pleromate simul esse non possunt, 129.

Siloe piscinam cum Probeta Irenaeus confundit, 256, not.

Simon Christum excipiens, Demiurgi figura, ex Valentinianis, 40. Simeonis fides de Christo Deo et homine, 205.

Similitudinem Dei per Spiritum sanctum dari, imaginem vero in plasmate repositam, Irenaei et veterum quorundam sententia, 299, not., cxix seqq.

Simone Cyrenaeum, non Jesum crucifixum fuisse, contendebat Basilides, 101.

Simon magus, quis, qualis, et unde oriundus, 99, lvi. Platonicae philosophiae operam dedisse, verisimile, lvi. Quo anno Christo nomen dedit, liv. Haereseon omnium pater, 99, 115, 175. Communis Valentinianorum parens, xcvi. Helenam sibi adjuncti, 99, liv. Quaeam illa, *ibid.*, seqq. Quid ipse de ea garriebat, *ibid.* Magiae se totum dedit, cur, 99, lvi. Quo anno Romam venit, liv. Quo interiit, et quo mortis genere, *ibid.* Plures ab eo editi libri, seu sermones, *ibid.* Ejus blasphemiae, 99 et seqq., liv seqq. Susceptae hypotheseos consecratus, lvi. A Claudio Caesare statua honestatus dicitur, 99, liv. A quo angelos emitti volebat, xxxviii. A Simone angelum ut mundi auctores, sic malorum omnium opifices statuti, cur, xxxi. Simon Magus et Menander, a quibus primam ogoada Valentiniani acceperunt, non nisi unquam in Deo personam agnoscebant, xxxv, xxxvi. A Simone pseudo-Pater adinventus, qui caelum et terram non creaverit, 234. Primus dixit se esse super omnia Deum, mundumque ab angelis esse factum, 126. Simon M. et ejus discipuli inter gentiles potius quam inter Christianos recensendi, lvi, lvii. Simonis magi discipuli Gnostici, a spiritali discipulo

judicanti, 271.

Simonianorum et Gnosticorum eadem pene dogmata, lvi. A Simonianis cæterisque Gnosticis octonarius summo in honore habitus, lxi. Simoniani Æones e Platoniorum lacunis educti, lvi, lv. Simonianorum libido, magicæ artes et idololatria, 100. Simonianorum profligata vita in Christianam religionem redundabat, lvi. E Simonianorum schola quinam apocryphi libri prodierunt, lvi.

Simplexitas ininitia Dei, 57, 130, 131 seqq., 139, 157. Sinistra quæ, secundum Valentinianos, 23, 28. Sinistræ manus levamen, quid, 152, not. Sinistra manus, materia et corruptibilia dicuntur ab hæreticis, cur, 152, 153.

Sixtus papa Alexandri successor, 176. **СОCРАТЪ** primum Athenis audivit Plato, xxii. Socrati quædam significata fuisse, dæmone eum comitante, dicebant Attici, teste Isidoro hæretico, 332.

Sonchædis, archipropheta Ægyptus, a quo symbolicam Pythagoras didicit docendi rationem, xxii.

СОФІА. Valentinianorum Æon, Theleti conjux, Hominis et Ecclesiæ proles, 7, xvii. Mera Theleti affectio, nec proinde ab eo diversa, aut re distincta, xxxiv. Sophia, Achamothæ cognomen, 18, 23. Sophiæ nomen, a quo Spiritus sancti Æonem Valentiniani derivabant, xxx. Sophiæ, novissimi Æonis passio, quæ, 7. Ejus temeritas, 7. Extremum periculum, 9. Hujus opem fert Horos, 9. Ejus Enthymesis. II. Passiois ejus figura, quæ, ex Valentinianis, 13, 14, 143, 143. Sophiæ partus informis, 9. Multiplex ejus perturbatio, 9, 10. Ejus ad Patrem conversio, 9, 10. Sophia ad se reddit, priorenque cogitationem cum passione depouit, 9. Ab Iloro mundatur, conjugioque restituitur, 9, 10. Enthymesis ab ea submovetur, et a Pleromate disjungitur, 9, 10.

Sophiæ, Æonem novissimi, cur a Valentinianis excogitata fabula, et quibus ex fontibus ab ipsis eruta, xxxi, xxxii. Sophia et *Επιθυμία* si totidem substantiæ diversæ, ac separate, juxta Valentinianos, quidam similiter Logos et Sophia a Nu et a Patre divellentur, xxxvii. Nec contradicere videtur Irenæus, *ibid.* et xxxviii. Sophiam Dei sub passione et ignorantia cecidisse, impossibile, 139, 140. Sophiæ passionis typum esse non posse Judææ proditoris apostasiam, 144 seqq. Nec Christi Domini passionem, 145. Nec hæmorrhoidissæ morbum, 149. Sophia separatim a conjuge Theleto quidpiam pati aut generare non potuit, 128. A Sophia separari non potuit Enthymesis, 140, 141. Sophiæ casus a Marco Magno explicatus, 68. Sophia, serpens facta, ex Gnosticis quibusdam, 112. Sophia, Logos, Phronesis, Dynamis, totidem Æones virtute duntaxat, non re ab innato Patre distincti, juxta Basilidem, xxxviii. Sophiæ descensus in aquas, eiusdem inordinatus impressus motus, corpusque ex eis assumptum, Ophitarum et Sethianorum delirantium commenta; unde ea hausierunt, xli, xlii.

Soter, seu Salvator, Jesu Valentinianorum cognomen, 13.

Soter papa, Aniceti successor, 176. Ante Sotere presbyteri Ecclesiam Romanam gubernarunt, 340, 341. Hi omnes, licet a quibusdam circa Paschatis celebrandi diem dissidentes, cum eis tamen semper unitatem servarunt, *ibid.*

Spe major charitas, 241. Spes firma ad sacrificium purum requisita, 251. Spes et fides, quomodo in futuro sæculo perseverabunt, 157. Explicatur Irenæi ea de re sententia, clv.

Spiritus universi, seu universalis spiritus, quid juxta Platonem, xl, xli.

Spiritus sanctus, quis ex Sethianis, 109. Quis et unde ortus, ex Barbelotis, 108. A quibus productus, ex Valentino, 55. Spiritus sanctus Valentinianorum cum Christo a Monogene emittitur, 11. Ejus munus, 12. Ad producendum Jesum Valentinianorum cum cæteris Æonibus conspirat, 12. Propter labem emissus, juxta Valentinianos, 227. Spiritus sanctus, virtus per se subsistens, veraque persona, juxta Valentinianos, xxxvii. Spiritum sanctum Æonem Valentiniani e Scripturarum fontibus hausierunt, xxx, xxxi. Spiritus sancti quot proprietates et dona in Scripturis memorata, tot Æones ex iis a Valentinianis confati, xxx seq. Spiritus sanctus et Christus in Æonem numero censi debent, 129. Spiritus sanctus, Achamothæ cognomen, 18, 23. De Spiritu sancto rarius loquitur Irenæus; cur, cxxxiv. Eum verum Deum, Patri et Filio coequalem, coeternum et consubstantialem ab Irenæo censi, certis argumentis demonstratur, cxxxv seqq. Spiritus unus, et unus Pater, et Verbum unum in omnibus, et una salus creditibus in eum, 235. Aliud Spiritus Dei vivificans, aliud afflatus vitæ, quid uterque, 306. Prior sempiternus est, posterior vero temporalis, 306. Spiritus sanctus, spiritus Dei, Spiritus Patris unus et idem per

prophetas promissus in Christum descendit, 208. Spiritus Dei veritas est, 223. Spiritus sanctus sapientiæ nomine significatus, 223 not., 236. 235 et not. Patri ministrat, 236. Spiritum sanctum et Verbum Patri ministrasse, cur et quo sensu tam sæpe inculcat Irenæus, cxxxii seqq. Per Spiritum sanctum cum Verbo omnia a Deo facta, disposita et gubernata, 98. Spiritus sanctus et Filius, Sapiencia et Verbum, Dei manus, 228, 233, not., 293, not., 299, 327, cxxxv seqq., cxxxvi. Spiritus sanctus figuratio Filii ab Irenæo et SS. Patribus appellatus, 236 et not.

Spiritus sanctus unus et idem Legis utriusque, 238. Spiritu sancto operante Pater multiplici modo manifestatus, 234. Spiritus Dei, dispositiones Patris et Filii quam pervulgavit, 272. Spiritu sancto Christus unctus est a Patre, 184, 183. Spiritus sanctus unctio est qua Filius unctus est a Patre, 210. Spiritus Christo Deo et homini testimonium reddit, 235. Duplicem Christi significavit naturam, 217. Super discipulos descendit, cur, 208. Spiritum sanctum acceptum a Patre Dominus donavit hominibus, 208. Spiritus idem et in prophetis, et in LXX Interpretibus, et in apostolis; ex Irenæo, 216. Spiritus sanctus a prophetis promissus quiescit in hominibus, Patris operans voluntatem in ipsis, et renovans eos, 208. Spiritus Patris a Christo effusus in adunationem Dei et hominis, 292. Spiritus sanctus a Christo datus velut arbor incorruptæ, et fidei nostræ confirmatio, 223. Spiritus sancti necessaria est gratia: sine ea aridum nos triticum, massa una cum Christo fieri non possumus, 208. Per Spiritum sanctum homo accipit imaginem et inscriptionem Patris et Filii, 208. Per Spiritum sanctum dari similitudinem Dei, imaginem vero in plasmate positam esse, Irenæi et veterum quorundam sententia, 199, not., clx seq. Spiritus sanctus mortalis non est, sed vita eorum qui percipiunt illum, 300. Ad Deum scala, 225. Per Spiritum sanctum ad Filium, ad Patrem vero per Filium justos ascensores esse, unde probat Irenæus, 337. Sine Spiritu sancto nulla salus, regnumque celorum comparari non potest, 303. Spiritus sancti universa gratia a Deo in cœlis tribuenda, similis ei nos efficit, 303. In hoc sæculo is tantum pignus immortalitatis, 303. Spiritum sanctum in se qui non habet, neque creatoris notitiam habet, neque Jæu Christi, neque Patris qui in cœlis est, 346. Ut Spiritus Dei requiescat super nos, præter vocationem opera justitiæ adhuc necessaria, 279 et not., 280. Ex Spiritu Dei et carne fit homo vivens, quomodo, 302. Spiritus sanctus hominis pars, 290. Quo sensu, *ibid.* not. Ad hominis perfecti constitutionem, quomodo requiritur, 302. Spiritum sanctum ad hominis perfectionem requiri, quo sensu dixerit Irenæus, clx seq. Spiritu sancto deliciente in anima, animalis homo vere est et imperfectus, Dei imaginem tantum, non vero similitudinem habens, 299, *ibid.* not. Spiritui sancto qui est subijciunt, concupiscentiis quæ carnis minime serviunt, hi spiritalis, ex Apostolo, 301. Carnales vero, qui, *ibid.*, 302.

Spiritus sanctus in sola vera Ecclesia manet juxta Irenæum, cxxxiii, 223, 272. Spiritus sancti et operationum ejus participes esse non possunt, qui alieni sunt ab Ecclesia, 223. Spiritus sanctus is est qui vincit in martyribus, 302. Qui emundat et vivificat carnem, 302, 303. Spiritus sanctus infirmitatem carnis absorbens, eandem hereditate possidet, *ibid.* A Spiritu sancto possessa caro, obliata sui, qualitatem ejus assumens, conformis fit Verbo Dei, *ibid.* A Spiritu sancto absorpta carnis infirmitate, fit homo spiritalis, 302. A Spiritu Dei magis in regno posseditur caro, quam ipsa possidebit regnum, 303.

Spiritus mortalis non est, 301. Spiritus immortales sunt, 169, clxii seqq. An ex Dei gratia, *ibid.* et not.

Spiritale semen Valentinianorum, quid, 23, 160. Spiritalis nec a salute excidere, nec flagitiis quibuscumque pollui posse contendebant Valentiniani, 29, 31. Spiritalis seminis Valentinianorum absurditas multiplex demonstratur, 143 seq. Spiritalis Achamothæ partus, 23, 160. Informari ab ea non potest, *ibid.* Spiritale semen Valentinianorum ad imaginem angelorum Salvatoris concipi non potuit, cur, 142. Spiritalis seminis demissio in Demiurgum facta ignorari ab eo non potuit, 142 seqq. Spiritale semen Valentinianorum animas non reddit præstantiores, 143 seq. Principum, regum et sacerdotum proprium non est, 143 seq. Hic perfici, absurdum, cur, 148. Spiritalis esse Valentinianos, Demiurgum vero animalem, abhorret a ratione, 142, 160. Spiritalia perfecit Demiurgus, non igitur animalis est, 162, 163. Spiritalis, quondam et quomodo in Pleroma ingressari, ex Valentinianis, 32, 159, 160.

Spiritalis et perfecti, quinam ex Apostolo, 290 seqq. Spiritale, cur ab Apostolo animali postponitur, 306. Spiritalis homines non sunt spiritus incorporales; sed caro, anima, et Spiritus simul unita spiritalis hominem esse

ciunt, 301. Spiritalem hominem non efficit Spiritus solus, sublata carne et anima, cur, 289. Spiritalis quomodo fit homo in hac vita, carne perseverante, 301. Spiritalis discipulus, quis; hic a nemine iudicatus, ipse iudicat omnes, 270, 272, 274. Quomodo iudicat gentes, 270. Judæos, 270. Marcionitas, 270, 271. Valentinianos, 270, 271. Gnosticos, 270, 271. Ebionitas, 270, 271. Hæreticos, Christum specie tenus hominem esse dicentes, 270, 271. Pseudo-prophetas, 270, 271. Schismaticos, 272. Omnes denique qui sunt extra Ecclesiam, 272. Spiritali discipulo omnia constant, 272. Spiritalis quisquis est, quæcunque de Christo prædixerint prophetae, recte interpretatur, 274.

Spiritualia ab eodem Deo facta, qui corporea condidit, 162, 163.

Staurus, seu Crux, Hori cognomen, 10 et not., 13.

Stasimonius poeta, Helenæ infensus, 99 et not.

Stoici et poetæ Deum ipsum fato subiciebant, 154. Stoicorum opinionis quid Platoni in conflando systemate inservierunt, xxiii.

Stratoflici quinam dicti hæretici, lxxii. A quibus prognati, *ibid.* Dogmata juvenam, lxxiii. Distinguntur a Philibionitis, lxxiii.

Stylum Irenæi qui paulo humiliorum esse conqueruntur, ipsi minus æqui, lxxviii.

Subtilitates Aristotelicas in Christianam fidem a Valentinianis inductas conqueritur Irenæus, 154.

Successio episcoporum in Ecclesia legitime ordinatorum, medium ac veluti canalis, quo traditio apostolica ad nos usque fluxit intemerata, cxiv. Hanc Irenæus cur tam acriter urget adversus hæreticos, *ibid.* et seqq. Successionis apostolicæ ortho legitimus in sola Romana Ecclesia occurrit, cxv. Extra eandem ergo veritatem et apostolicam traditionem frustra quaesieris, *ibid.* et seqq. Successionem episcoporum ab apostolis catalogus Irenæi ætate in archivis Ecclesiarum omnium exstabat, cxvii.

Superbia serpentis, Christi humilitate dissoluta, 518. Superbiendum non esse ex veterum delictis in quæ animadvertit Deus inferitur, 264.

Superpositionis jejunium a plis quidem pluribus olim servatum, at nulla ecclesiastica lege sancitum, lxxviii.

Socraneæ historia ut sacra et canonica ab Irenæo agnita, cxvii.

Symbolum, velut brevitarium quoddam fidei, 175, not. Solum pluribus dogmatibus astruendis non sufficit, *ibid.* Symbolum ab apostolis accepit Ecclesia, 45 et not.

Symoniacæ, quis veteribus, 65, not.

Synagogae utriusque Lot cum duabus filiis dormiens, typus, 269.

Synerasis, Valentinianorum Æon, Achnelou conjux, Logi et Zoës proles, 6, xvii. Syneraseos nomen et Scripturis a Valentino corruptum, xxix.

Symonius, Marcionis discipulus, primus Dei aut principii tertii auctor, juxta Rhodonem, lxx.

Synerasis, Valentinianorum Æon, Ænou conjux, Homiæ et Ecclesiæ proles, 7, xvii.

Symonius, Valentinianorum sermones incautus in hymnis adhibens, vix excusandus, xxxii.

Synodi quædam coactæ adversus Asiaticos, et quinam præfere, lxxxiii, lxxxiv.

Syriæ Ecclesiæ, utrum Romanæ in disciplina Paschatis consenserint, dubitandi locus est, lxxxv. An a Victore communicatæ, lxxxvi.

Syriacus ex ore celebri Ammonii perpurgatam ab eo Platonicam philosophiam hausit, xxiii.

Systema Gnosticorum, quæ absurdum, 157.

T

Tabularum Decalogi quot usaqueque præcepta continentur, 152, not.

Tatianus quis, unde oriundus, et quomodo fidem Romæ amplexus est, lxxi, 107. Quænam catholicus scripsit, quænam hæreticus, *ibid.* Quo anno hæresiarcha factus, *ibid.* Variis nominibus nuncupata ejus secta, *ibid.* Errores et dogmata, *ibid.*, 107. Tatiani salutem Adæ negans, quo Scripturæ testimonio abutebatur, 222. Refellit, 220 seqq. Tatiani hæresis nihil aliud quam in composita variorum errorum congeries, 222 et not.

Tatiani nomen satis apte Antichristo congruit, 329 et not., 330. De hoc tamen nihil affirmandum, *ibid.*

Telamonius papa et martyr, Sixti successor, 176.

Temperans non est, neque justitiam colit, quisquis juxta rationem cælestisque legis normam non vivit, 346.

Templum a Salomone ædificatum, veri templi typus, 264. Templum Hierosolymitanum, templum Dei ex Apostolo, 322. In eo sedebit Antichristus, 322. E templo nummularius Christus, qui legem adimplere venerat, cur projecti, 229, 230. Templi Hierosolymitani post solutam captivitatem Babylonicam instauratio novum testamentum

dici non potest, 275. Templum Dei, corpora nostra, 300. Proindeque æternum corrumpi non possunt, 300. Templum in colis est et altare ad preces et oblationes recipiendas, 232.

Tenebræ et lux, duo rerum omnium ingenta principia, juxta barbaros, 349.

Tentare Deum homo non debet; diabolus Christum in id inducens, quomodo repulsus, 318.

Terræ a multis ut deus habitus, pacis custos dictus, et justitiæ testis, juxta Plutarchum, xxx.

TERRA, matris Achamoth nomen, 25. Gnosticorum mater, 228. Terra in duodecim climata divisa, juxta Marcionem, cur, 85, 86. Terra proprie maledicta a Deo, non Adam, 221. Terra, cælo et homine renovatis ac perseverantibus, justis variis pro cujusque dignitate mansionibus donabuntur, juxta Irenæum, 556, 557. Terra, pedum Dei scabellum, quo sensu, 250. In terra et sub terra potestatem omnium accepit Christus Dominus, Verbum caro factum, cur, 235.

Terrena typos esse cælestium congruit; cælestia vero altarum rerum cælestium et ignotarum typos dicere, insanum, 252.

TERTULLIANI ætate a Valentino quantum discipuli abcesserant, xxxiv. Purus Valentinianismus jam nullibi terrarum, præterquam Antiochiæ sub Axionico, vigeat, xxvii. Tertullianus in assignanda ætate ad quam usque pervenit Valentinus, gravis anachronismi reus; quomodo corrigendus, xiv. A Tertulliano genuino suppositi Evangelii novi crimen nusquam Valentino tributum, quinimo, xvi. Tertulliano erroris ansam præbuit Henochi liber apocryphus, 246, not. Offendiculum præbuit imperitius Irenæi interpretis circa vocem *Epiphanes*, xvii. Tertullianus emendatur, 6, not., 9, not., 10, not., 11, not., 12, not., 21, not., 54, not., 58, not. Tertulliani libri *De præscriptionibus* posteriora novem capita adscitita, xvi.

Testamenta quatuor humano generi data, sub Adam, sub Noe, sub Moyse, sub Christo, 191. Testamentum utrumque in Abrahamo præfiguratum, quomodo, 261. Testamenti utriusque figura, columna dux quibus aditus est Samson, 346. Testamenta duo ea sunt, quæ de thesauro proferuntur nova et vetera, 237. In testamento utroque eminentiora præcepta eadem, sua licet utrique sint pecularia, 241. Testamenta duo non ita differunt, quin ipsorum convenientia et unitas demonstrari queat, 198. Inter utrumque testamentum quæ specie tenus interest pæna, hæreticis occasio fuit Deum duplicem admittendi, *ibid.* In testamenti veteris Deum auctorem quæcunque obijciunt hæretici, eadem Christum ferunt, 266. Testamenti utriusque Deus unus et idem auctor, 163, seqq., 229 seqq., 241 seqq., 269 seqq., 323, 324. Testamenti utriusque ac populi, Deus unus et idem, 261. Testamenta varia sapienter a Deo uno tradita, 238 et not. Testamenti utriusque auctor Christus Jesus, Verbum Dei unum et idem, quod Abrahamæ et Moysi locutum est, 237. Testamentum vetus non otiose ac frustra a Deo datum, 270. Priori testamento concurvati homines in servitutem Dei, ad utilitatem ipsorum, non Dei, 270, et not. In veteri testamento justus minus perfectus quam in novo, 240. Sub veteri testamento patriarchæ ac prophetae Christum discernarunt, 261.

Testamenti novi libertas et gratia uberior per Christum a prophetis præannuntiata, 238, 274. Testamenti novi velut signa, vetera sacrificia a Deo Judæis tradita, 248. Testamentum novum, templi Hierosolymitani post solutam captivitatem instauratio dici non potest, 275. Testamentum novum a quo incepit, 275. Testamentum novum nullus ex veteribus resurgens aperuit, 187, et not., 275. Testamentum novum, a lege prædictum, Christus usque ad consummationem in Ecclesia adimpletur, 275. Per testamentum novum servitutis præcepta a Christo abrogata, 247. Testamentum novum priora aïta longe superat, 191. Veteri præstantius, non quod Deum novum annuntiet, sed quod uberem gratiam conferat, 237 seqq., 240. Testamenti novi libertas concessa iis qui nove in Deum per Spiritum sanctum credebant, 199. Testamenti novi major gratia, majorem a nobis perfectionem exigit, 266. Testamenti novi novam Christum docuit oblationem, 249. Testamenti utriusque, quinam ab Irenæo velut canonici habiti libri, cvii et seqq. V. Testamenti versionum quarumdam mensuram Irenæus, cxv, cxi. In hujus citandis locis, sicut et Novi, quarumdam plerumque sequitur, cxi.

Tetræs postrema, cæterorum Æonum radix, xvii. Circa tetradem secundam orto inter Valentinianos et Gnosticos dissidio, quidam a Valentini discipulis hæc in re a magistro defecerunt, xxi.

Textus Irenæi Græcis integer fere exibat, c. Latina ejus interpretationis imperitus auctor hactenus incognitus, *ibid.* Perantiqua illa et Irenæo ipso, si non supersuete,

saitem nuper erepto editis, *ibid.* Ipsam Tertullianus praeculis habuit, *ibid.*, cii. Legit pariter Cyprianus, sed jam vitiosam, cii. Legit et Augustinus, *ibid.* Irenaeum deinceps cur pauci tantum e Latinis allegaverit, *ibid.* Exemplarium Latinorum cur tanta jam a vii saeculo penuria, cur etiam paucissima sana, et non mutila ad nos pervenerit, *ibid.* Librum quintum magna parte etiamnum mutilum contendit Grabius, *ibid.* et ciii. Sed frustra, *ibid.* Textus utriusque Latino et Graeco quidam commune sunt, *ibid.* Librum quintum versionis Latinae quinam primi in capita secuerunt, civ. Operi integro, cur *Detectionis et eversionis falso*, etc., titulus inscriptus, xcvi, xcvi. Genium hunc quaenam demonstrant, xcvi. A recentioribus cur omissus, et omissioni quoniam occasionem dedere, xcvi. Quo tempore scripti quinque libri, *ibid.* Dodwellus hic refellitur, *ibid.* et xcvi. Grabius pariter emendatur, xcvi. An simul et eodem tempore descripti omnes; alia difficultas, quomodo so vitur, *ibid.*, xcix. De textu in certa capita dividendo ne cogitavit quidem Irenaeus, imo nec vetus interpres, cii, civ. Laceratus deinceps potius quam divisus, civ. Ineptiora etiam argumenta, civ.

THALES. Pherecydes et Pythagoras, primi qui de rebus divinis disserere; hi vero a quibus acceperant, xxii. Thales Milesius, unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiae systematis mutuati sunt, xxi. Ejus principia, quae, 133.

THAMARIS partus, duplicis populi typus, 261.

THELEUS, Valentinianorum Aeon, Homini et Ecclesiae proles, 7. Philetum vocat Tertullianus, 7 not. Theletti nomen a Spiritu sancti quoniam proprietate Valentiniani derivabant, xxx.

THEODADES seu Theudades, quis, utrum Pauli discipulus, aut Valentinii praepator, xiii, xvi.

THEODOKTUS emendatur, 5, not., 7, not., 8, not., 53, not.

THEODORUS mathematicus. Ab eo institutus Plato, xxii.

THEODORION male interpretatus est Isaiam de partu Virginis loquentem, 215. Ejus interpretatio, quo tempore publicata, xcvi. Dodwellus hic refellitur, *ibid.* Illius versionis qua occasione meminit Irenaeus, cxi.

THEODORO duce, Cataphryges exorti, quo anno, lxxix.

Theologia naturalis gentium undenam perfectionem et ornatum mutuata, et quomodo Evangelii sanctitati opposita, xxiv. Duo tamen sunt, quibus variae excusationis velum obduci non potuit, xxiv, xxv.

THEOPHILUS Caesariensis et Narcissus Hierosolymitanus synodo Palaestinae adversus Asiaticos praesidere, lxxxiv.

THEODADES. Vid. *Theodades.*

Theurgia, quaedam magiae species, juxta Platonicos, lvii, lviii. Goetica, altera, et Necromantia; de utraque quid sentiebant, lvii, lviii. Ex his eruta Gnosticorum omnium doctrinae fundamenta, *ibid.*

Thyatiensis Ecclesiae episcopus in Apocalypsi memoratus, a Irenaeus, lxxix.

THYAS Pythagoricus philosophus, quem in Graecia magna adluit, Plato, xxii.

Timorem auxilium Christus, legem perficiens, quo sensu, 217.

TITAN forte vocatur Antichristus, 329, 330. De hoc tamen nihil affirmandum, 329, 330.

Tolosam quo saeculo advenit Saturninus, lxxxiii.

Traditio; non in charta, sed in corde scribitur, 178, not. A Valentinianis quomodo destruitur, 175. A traditionis apostolicae, nec non Ecclesiarum omnium consensus auctoritate, argumenta ducturus Irenaeus contra haereticos, quomodo procedit, cxx et seqq. Traditioni soli multas gentes barbarae inherentes catholicam fidem firmiter tenuerunt, 178. Illius solius ope haereticorum commenta recidere parata, 178. Traditionis quanta auctoritas praece Ecclesiae Patribus, cxiii, cxiv. Non minoris auctoritatis, quam ipsa apostolorum scriptura, cxiii seq. Traditio apostolorum, juxta Irenaeum aliosque SS. Patres, ipsissima apostolorum doctrina Ecclesiae et episcopis credita, cxiii, cxiv. Traditionis apostolicae veritas unde eruitur, 179. Traditio apostolorum in toto mundo manifestata, 175. Volentibus apparet, 175. Quibus fuit credita, 175. Haereticis contraria, 175. Quomodo ad nos usque pervenit, 175. Traditio antiquissimarum Ecclesiarum consulenda pro dirimendis controversiis, 178 not. Traditio, Scripturarum interpres, cxiii. Eandem, sicut et Scripturas, fidel regulam esse, in confesso erat apud omnes, Irenaei aevi, *ibid.* Scripturis latius patet, et ab his distinguitur, *ibid.* Hic obiter mala fides Galatae castigatur, *ibid.* Traditio consulenda, si Scriptura desit, 178. Traditionis virtus una et eadem ubique, 49. Traditionem apostolicam unam et eandem, puram et libatam in Ecclesia catholica conservatam fuisse, principium ab Irenaeo statutum, contra haereticos, cxv, 49. Quoniam media, ac veluti canali ad nos usque

fluxit intemerata, cxv seqq. Illibatam in Ecclesia conservatam fuisse, argumentum certissimum, episcoporum successio legitima, 176, cxv. Hinc prosternuntur hi omnes qui ab Ecclesia Romana secesserunt, quomodo, *ibid.*, et seqq. A Romana Ecclesia adulteratam fuisse, vanum Protestantium commentum, cxvi et seqq. Traditiones apostolicae duplicis generis, de quibus cum Romana Ecclesia omnem consentire necesse est, cxvii. Traditioni apostolorum optime consonat versio LXX Interpretum, 216. et vice versa, 216, not. Traditiones hominum tantum, non lex, a Christo damnatae, 211.

Transubstantiationis fides invicte contra Neotericos astringitur, l, li. Transubstantiatio panis et vini in Christi corpus et sanguinem, ab Irenaeo agnita et propugnata, cxxxix seqq. Vide *Eucharistia.*

Triacostas Valentinianorum deficit et redundat, cor, 128 seqq.

Trias illa toties a Platonice decantata, tria a Valentinianis assignata Pieromatis principia, xxvii.

Tributatio iustis necessaria, 327 et not. Eis infideles ad salutem prosunt, *ibid.*

Tributa qui a nobis exigunt, ministri Dei sunt, 321. Tributa Christi potestatis humanis solvenda exemplo suo monstravit, 321.

Tricenarius Aeonum numerus, quibus Moyse locus significatus, ex Marcosis, 89, 90.

Triginta Christi Domini nostri anni triginta Aeonae, ex Valentinianis significant, 7. 14. Triginta Aeonae per Christum Dominum anno aetatis 50 baptizatum non significantur, 146.

Trinitas. De Trinitate non aliud senserunt Gnostici priores, quam quod postea Neotes et Sabelliani, xxxv, xxxvi. Trinitatis SS. mysterium a prioribus Gnosticis eo uno rejectum, quod Dei unitatem violare videretur, xxxiii seqq. SS. Trinitatis fides omnis profanis Platonice commentis a Gnosticis et Valentinianis funditus eversa, cxxvii et seqq. Quibus argumentis il ab Irenaeo impugnati, cxxviii et seqq. De SS. Trinitatis mysterio catholica Irenaei doctrina, cxxvii et seqq. Ut ejus mens ea de re certius exploretur, quis fuerit ejus scopus, quae adversarum hypothesium, diligenter inspicendum, *ibid.* Ejus argumenta, eadem prorsus, quibus sui sunt SS. Patres contra Arianos et Macedonianos, cxxviii et seqq. Trinitas Iria, Pater, Filius et Spiritus sanctus, a Raab muliere in tribus speculatoribus suscepta, 257. SS. Trinitatis personis tribus concurrentibus, pervenit homo ad perfectum, 285. Trinitas tota in Christi nomine intelligitur, 210.

Typi Mosae legis praecipui ad commenta Valentinianorum non quadrant, 130 seqq.

U

Umbra et vacuum Valentinianorum, a Democrito et Epicuro sumpta, 133. Umbra Valentinianorum omnino repergit, 119 seq., 120. Umbra Pieromatis non sunt res creatae, 125.

Uculo Christi in quo consistit, 165. Promissa a Deo per prophetas, 183. Uctiones catholicorum a Gnosticis imitando efficit, 96.

Unigenitus, Nus, seu Mens, a Bytho et Sige genitus, Principium rerum omnium, xvii, xviii et not. Ab unigenito Patris Filio Horon et Logon distinguendi, unde a Valentinianis occasio captata, xxx. Unigenitus a Verbo distinctus, juxta Valentinianos, 227. Unigenitus, Verbum, Salvator et Christus, unius et ejusdem personae diversa nomina, juxta Irenaeum, cxiii. Ea Patri consubstantialis, *ibid.* et seqq.

Unitas Dei ratione naturali demonstratur, 122. Unitas summa Ecclesiae catholicae, 49 seq. Soli Ecclesiae catholicae singularis et propria, cxviii. In hac arte tutissimum ab Irenaeo defensionis fidei constitutum praesidium, quomodo, *ibid.* Spuria ergo a recentioribus Protestantium ministris excogitata Ecclesiae notio, *ibid.* et cxix. Haec unitas in quibuscunque gravissimis controversiis nusquam violanda, cur, *ibid.* Inter tot singulares Ecclesias quomodo fovetur, *ibid.* et seqq.

Universitas et amplitudo, proprius, essentialis, ac proinde perpetuus Ecclesiae Christi character, juxta Augustini doctrinam, cxxv et seqq. Grabius et Protestantes ex ipsomet Augustino refelluntur, cxxv et seqq.

De *Universo* inscriptus liber, fatusne Irenaei, cvi.

Universum hoc quomodo a Platone definitum, xl. Illud ex corpore et anima concretum asserens, per utrumque quid intelligebat, xl, xli.

Uxores ex se communes, ex Epiphane et Carpocrate, 331.

V

Vacuum et atomi, prima rerum principia, ex Democrito

et Epicuro, 153. Vacuum Valentinianorum commentum, 119 seq. Vide *Umbra*.

Valentiæ civitatis quinam priores apostoli, LXXIV. Hæ episcopali dignitate non insignes, LXXIV.

VALENTINÆ. De Valentini patria nihil certum a veteribus sperandum; quid conjicitur, XII. Ejus ætas, 178. De Valentini ætate quæ assignata epocha ab Eusebio, XIV. Valentinus Alexandriæ Græcorum artibus non mediocriter institutus, ingenio promptus, et in veterum philosophorum ac poetarum lectione haud parum versatus, XIII. Pythagoricus magis, quam Christianus, Juxta Irenæum, XIII. An Judæorum philosophia imbutus, XIII. Nunquam fidem catholicam suscepisse, satis probabile, XV. Contrarium ex Tertulliano certo elici non potest, XVI. Quo tempore Romam venit, et quodque vitam prorogavit, XIV. A catholica fide nondum recessisse, cum Romam advenit, nec alibi terrarum antea agnitus hæreticum, errat quisquis dixerit, XIV. Valentinus sub initio Hygini fidem catholicam simulans, sub Pio palam erupit; ab Ecclesia autem pulsus, ubinam exitiôsæ hypothesi supremam manum admovit, XIV. Quo præcise anno diem obiit, incertum, XIV. Quando vitam protraxit, juxta Dallæum, XIII. Refellit, XIV et seqq. Romæ bisne Ecclesia pulsus est, Tertullianus id asserens, vel corrigendus, vel expiandus, XIV. Valentinus ad Cyprum delatus, ibi antimum omnino depravavit, XVII. Gnosticorum fabulis Alexandriæ jam ab initio imbutus, XIV. Citius, quam putant Dallæus et Blondellus, prima saltem errorum rudimenta protulit, XIV et seqq. Quo tempore errores suos disseminaverit, gravis inter eruditos difficultas, XII. Resolvitur, *ibid.* et seqq. Fuitne posterior Ignatio, juxta Dallæum et Blondellum, *ibid.*, XIV, XVI. Certior longe Irenæi, Eusebii et Epiphani sententia, XIV. Ei effundendæ hæreseos quid occasio fuit, et ubinam factum, XVI. Valentinus hæresis Ægypti finibus non conclusa; per vicinas regiones Orientis et Asiæ provinciæ a quibus propagata, XIV.

Valentini schola, unde manavit, 112. Valentinus non prima suæ hæreseos fundamenta jecit; a quibus primum strata via, XX, XXI. Veterum Gnosticorum principia scholæ suæ accommodavit, XXI, 52 et not. Valentinus non omnium primus Bythi et Sigæ copulationem tradidit, 52 not. XIII, seqq. Valentinus dogmata, 52 seqq., XVII, seqq. Valentinus et discipulorum hypothesis tribus nititur capitibus; quod primum complectitur, XVII, XVIII. Secundum circa quæ versatur, *ibid.* Quænam exponit tertium, XVII, XIX. Quænam hypothesis circa hominis et Ecclesiæ emissionem, quidam Valentinus discipuli a Gnosticis aliis moniti; in hoc ab eo defecerunt, XVII. A Valentino posteriores 22 Æones unde erant, XIX. Valentinus triginta deos invenisse, e SS. Patribus non pauci existimant, XXXI. A Valentino, aut prioribus Gnosticis, Deo unitatem negatam fuisse, improbabile prorsus, et a verosimili abhorrens, XXXIII seqq. Valentinus Horos duos tradit, 53. Valentini de Spiritu sancti productione dogma, 55. De Christi ortu sententia, 55. De Jesu ortu, 55. De diaboli ortu placita, 55. De Demurgo, 55. Valentini de Deo creatore major blasphemia quam Marcionis, 198 et not. Valentinus et Marcion, apostoli et discipuli unum Deum et Christum confitentibus posteriores, 195. A Valentino pseudo-Pater adinventus, cui et terras non creator, 254.

Valentinus Patrispianorum erroris quo sensu ab Athanasio factus reus, XXXVI. A Valentino in quo differat Epiphanius, XLVII. In quo pariter discessit Secundus hæreticus, XLVII. Valentinus et Ptolemæus inter se quomodo differunt, juxta Tertullianum potior habenda Irenæo fides, XXXV. Valentinus qua libertate a magistris suis in pluribus discesserat, eadem ab ipso in multis secessere discipuli ejus, XLVII. A Valentino, Tertulliani ætate, quantum abesserat discipuli, XXXIV. A Valentino plura memorantur scripta, epistolæ, homiliæ, psalmi, dissertationes, liber cui titulus *Sophia*, Evangelium novum, etc. Horum omnium quæ genuina, quænam supposititia, XVI, XVII. Valentinus falso scriptum a Blondello fragmentum quoddam existans apud Epiphanium, XVII. A Valentino prave quidem expositæ Scripturæ, sed nunquam auctæ, mutilatæ, aut corruptæ, Tertulliano teste, XVI. Nec contradicente Irenæo, XVI, XVII.

Valentinianorum parentes, qui, 115. Valentinianorum mater, Achamothe, 21. Valentinianorum mater, Letho, 146. Hesiodo et Pindaro inspirat, 148. Valentiniani, Æonis perturbati nepotes, 141, 142. Valentiniani, abortus male parientis matris ipsorum, 181. Idem feminæ, 181. Valentinianorum communis omnium parens, Simon Magnus, XCVI. Proavi, veteres Gnostici, XXI. Omnes Gnosticos se venditabant, XXI. Valentiniani priores magistrum suum a Pauli disceptatis institutum jactabant, XVI. Valentinianæ hæreseos exordia prima satis apte cum sæculi secundi iustis colligari posse, quænam demonstrant, XIV seqq. Va-

lentiniarum secta ante annum Christi 150 jam celebris, longeque ac late diffusa hæresis, XV, XVI. Valentinianorum jam secta quædam in Asiæ provinciis constituta Justini M. tempore, *Dialogum suum cum Tryphone* scribensis, XIV, XV. Valentinianam hæresim nec Romæ natam, nec ibi adolescere potuisse, unde eruditur, XV, XVI.

Valentinianorum doctrina, hæreseum omnium compendium, 227, XLVI seqq. Erroris origo, Scripturarum et dispositionis Dei ignorantia, 198. Valentinianorum perditus mores, 50, 51. Scelestissima vita, dogmatis impissimis perfecte respondens, XLVI. Vitiorum omnium turpissimorumque facinorum quodnam seminatium et origo exstitit, quotque impiæ ex horrendis principis consecutiones, XLVI. Nullis flagitiis inquinari se posse jactabant, 29. Post Cynicos docent, cibos omnes et actiones ex e indifferentes esse, 154. Valentinianorum in disseminandis erroribus, quis dolus, quæ nefariæ artes, XVI, 133. Valentiniani, stimulators subdoli, calumniatores, 203. Quibus inenarrabile Plenitudinis suæ mysterium enarrant, 203. Quosnam Psychicos appellant, 205. Valentinianorum placitis qui temere velut oves totos sese mancipiant, inflati sunt ac superbi, 203, 204. Valentinianorum superbus et arrogans animus, 20, 36. Perfectos se et semina æecionis; catholicos vero indoctos et ignaros ac Psychicos vocabant, 51. Gratiam catholicis in usu dari, hisque adini; se vero eam proprie possidere, nec ab ea excidere posse jactabant, 51. Bona opera sibi ad salutem inutilia esse dicebant, cur, 29, 159. Valentinianorum mysteria portentosa, 5, 20. In vulgus non efferenda, 7, 14 seqq.

Valentiniani systematis analysis et œconomia, XXXI. Unde et cur novæ illius, qua genesim rerum explicareff, cudentiæ hypotheses susceptum ab ipsis consilium, XXXI, XXXII. Quibus et catholicis dogmatibus, in nova sua cudentiæ hypothesi, abusi sunt, XXXI, XXXII. Sparsas in Scripturis voces atque dictiones temere coligunt, 45, 46. Perinde faciunt atque ii qui centones ex Homeri versibus concinnant, 45, 46. Tot Æonum nomine quid sibi velent, XXXI et seqq. A Valentinianis deorum nomen licet Æonibus suis tributum, haud tamen inde concludendum eos totidem naturas divinas, vel nature unius personas ab ipsis habitos fuisse, XXXI, XXXII. Valentinianorum hæresis purus ethnicismus varie interpolatus, et novis accessionibus ex Christianis religione auctus, XXI, XXII. Ab ethnicis philosophis doctrinæ suæ principia mutuati sunt, 135 seqq. Valentinianæ hæreseos præcipua quæque capita et philosophia Platonica proflexerunt, XXV et seqq. Valentiniana Gnosticaque hypothesis, incoherita Chaldaeorum, Pythagoricorum, Platoniorumque placitorum farrago, Christianis dogmatibus intermixta, XXI, XXII. Valentiniana hypothesis eadem re ac Platoniorum mundum intelligibilis, XI. Valentiniani Pleromatis rudra saltem lineamenta undenam sumpta, XXV et seqq. Valentiniani Pleromatis formam an ab Hesiodo desumpsere, XXX. A Gnosticis in sua emissionem arceperunt, 151. E Platoniorum lacunis totum Æonum masculinum, feminarum, et masculo-feminarum deprompsisse mysterium, haud improbabile, XXVIII. Æonibus 30 quatuor in Pleromate extra emissionem seriem adjunctos unde hausert, XXX. Valentinianorum Æonum 22 posteriorum proprietates et nomina licet Platonici, Chaldaei et Pythagorici prorsus ignota, ab his tamen peltum exemplum tricenarium deorum effingendi numerum, XXX. Priorum Æonum conjugationes cur vocatæ ab Irenæo primogenita Pythagorica quaternatio, et primogenita octonatio, XXVI, XXVIII. A Valentinianis ogdoas primigena, cur quatuor duntaxat nominibus nuncupata, omisiss feminarum appellationibus, XXXIV. Ab hisdem Æon unusquisque cur masculo-femina dictus, XXXIV. Valentiniani octo priores Æones, e quorum lacunis educti, LIV, LV. Valentinianorum ogdoas, si quatuor duntaxat nominibus apud eos nuncupata, quomodo diis Pythagoreorum octo respondebat, XXVIII.

Valentinianorum Bythus, idem ac Ægyptiorum Eicton, XXVI. A Valentinianis unde occasio captata Filii Dei unius unigeniti varia nomina et rationes in totidem Æones discernendi, XXX. A Valentinianis Logi a Nu emissio conficta, Horique a Ilytho per Nun in imagine Patris processio, catholici dogmatis fœda deformatio, XXX. Juxta Valentinianos Logos et alii ex eo prognati Æones, totidem veræ personæ, non simplices duntaxat affectiones aut proprietates, XXXVII et seqq. Valentiniani vitæ cum Verbo, necnon ultimam ogdoadis conjugationem unde mutati sunt, XXVII. A Valentinianis Ecclesiæ inferior, imago dicta superioris Ecclesiæ, XXXIX. Juxta Valentinianos, Christus quid Æonas docuit, 254. A Valentinianis unde occasio captata Horos et Logos ab Unigenito Patris distinguerendi, XXX. Ad Valentinianorum Horos, ab Ægyptiis de Horo suo ficta quadrant, XXX. Juxta Valentinianos; creator omnium, unde emissus, 227. Valentinianis Demurgum suum, nec

non ceteros inferiores angelos animales esse volentibus, filiaque eodem in medietate assignantibus, veteres assentiebantur philosophi, XLIV. A Valentiniānis Cosmocratora inter et Demiurgum quodam positum discrimen, XLIII et XLV. Valentiniāni ad modum Platonis humana cum divinis consociabant, XLIV. Juxta Valentiniānos multiplex angelorum ordo, XXXIX. Varia officia et veluti praefecturae, *ibid.*

A Valentiniānis quibus angelis ascripta mundi fabricatio, XXXIX. Valentiniānorum tota de mundi hujus origine, constitutione et ordinatione hypothesis in Platonicoorum aliorumque veterum philosophorum dogmatibus plusquam adumbrata, XLII et seqq. Valentiniāni, ex subjecta materia Deum omnia fecisse, ab Anaxagora, Empedocle et Platone acceperunt, 134. Quae de imagine supernorum expressa in rebus creatis dicebant, a Democrito et Platone acceperunt, 135. Valentiniānis, quid ex apostolicis scriptis, Platonica deliria de duplici anima, superiori ac animali, inducendi occasio fuit, XLV. Ad numeros omnia revocantes, id acceperunt a Pythagoricis, 134 seqq. Post Stoicos et poetas, omnia et Deum ipsum fato subiciebant, 134. A Valentiniānis quae assignata malorum omnium causa et origo, XXXI, XXXII. Valentiniānorum doctrinam prodidisse, evertisse est, 113. Valentiniāni ad suam explicandam sententiam, propositas sibi difficultates solvendas, inhábiles et parum comparati, XXXVIII. Quid tamen ex eorum verbis de emissorum Æonum natura conicere licet, *ibid.* et seqq. Valentiniānis omnibus non satis perspecta sui systematis idea, XXXIV, XXXV. Hinc variae quorundam de Æonum natura sententiae, *ibid.* Valentiniāni Enthymesin suam in substantiam quamdam per se subsistentem transformantes, in hoc Platonice stoiciiores, XLII. Valentiniāni Deum malorum effeciores, a veteribus philosophis admissum, aperte profiteri timentes, rerum conditorem cæcum A chamothæ fructum asserendo, revera venenum ceteris crudius sorbebant, XLII. Valentiniānis notior esse non potuit veritas, quam philosophis ethnicis, cur, 135. Eorum scientia falsa et vana, 135. Valentiniānorum argumenta a numeris, litteris et syllabis petita, vana et insulsa, 149 seqq. Valentiniānis confutatis, ceteri omnes Gnostici confutantur, 163 seqq. Valentiniāni præcipuos quoque legis Moaisæ typos accommodare non possunt commentis suis, 150 seqq. Valentiniānorum errores in astruendis suis conjugationibus convelluntur ex ipso Joannis, quod retinetur, Evangelio, 15 seqq., 190. Valentiniānorum quorundam dogmata, 55, 56. De Bytho varia sentiunt, 56. Non Valentiniānis modo, sed et reliquis Gnosticis communis prima et secunda tetras, XX. Quodnam autem circa hanc postremam inter utrosque ortum dissidium, XXI, 132. Ex Valentiniānis quidam ab unigenito Nu primum Hominem et Ecclesiam, tum ab his Verbum et Vitam derivare contententes, a ceteris dissentiebant, XVII. Valentiniānos inter et Gnosticos dissensio nulla circa primi ordinis angelorum a supremis Æonibus emissionem, sed tantum circa emissionis modum, XXXVIII. A Valentiniānis et Gnosticis eundem admissum fuisse mundi conditorem ex Irenæo ipso patet, XLII. A Valentiniānis quomodo Marcus magus dissidebat, LI.

Valentiniāni Aristotelicas questionum subtilitates in Christianam fidem induxerunt, 134. Valentiniānorum errores circa Deum unum, 271. Et unum Jesum Christum, 271. Ipsi a spiritali discipulo iudicandi, 271. Unicam tantum in Deo personam cum Simone mago admittunt, XXXVI. Sanctissimæ Trinitatis mysterium funditus evertunt, CXXVII seqq. Quibus argumentis ab Irenæo impugnant, CXXVII seqq. In Deum credere se dicunt, cui contumeliose obtreant, 157. Mystera divina temere scrutari volentes, nihilque Deo committere, misere pereunt, 157. Deum corporeum et compositum inducunt, 151, 157. Bythum suum circumscribere cogunt et vacuum contuleri, 131. Affectiones et passiones hominum, dum cogitant, Deo perperam tribuunt, 130, 131, 132, 137, 158. A Valentiniānis vere in Deum refundebantur ignorantia malorum fomes, malaque ipsa, posita eorum hypothesis. Secundum Valentiniānos aliosque Gnosticos, sequebatur, Patrem supremum propriis caruisse instrumentis, per quæ vera sine erroris admisione loqueretur, 276. Eorum in Deum creatorem et in Dominum Jesum ac in Spiritum sanctum blasphemiae, 188, 198, 204, 227. Itanquam seductores ab apostolis prævisi, *ibid.* et 228. Deum fabricatorem, appellabant Patrem, Dominum, Deum; in hoc tamen intolerabiliores ipsis Marcionitis, 198 et not. Indigne sentiebant de Verbo Dei, 132, 157, 158. Ab iis misere defœdata quaecunque docet de Verbi generatione catholica fides, XXX. Valentiniāni lingua quidem cum catholicis consentientes circa Christum mente dissentiebant, 204, 271 et not. De Salvatore quid sentiebant, XXXIX. Jesum et Salvatore a Christo, Verbum a Salvatore et Uni-

genito, Unigenitum denique a Verbo distinguebant, 227.

Valentiniānorum blasphemiae in Christi veram ex B. Virgine incarnationem, 55. Ex Valentiniānorum principis, Verbum caro non est factum, 44, 45. Valentiniāni Christo Salvatore nostro Domini nomen invident, 7. Valentiniāni Filium Dei specie tenus factum esse hominem dicentes, vani sunt, 292. Valentiniāni a Christo ignotum Deum fuisse prædicatum ex Luca inferebant, 235, not. Valentiniānorum de Christo Jesu doctrinæ apostolica fides aperte contradicit, 204 et seqq. Valentiniānorum in corruptendis ac detorquendis Scripturis audacia, 7, 17, 56 seqq., 43, 44, 45, 46, 144 seqq. His artibus infirmos in fide seducebant, 17. Valentiniānorum audacia in fabricando novo Evangelio, ab apostolico omnino diverso, 192. Valentiniānis, non Valentino, novum Evangelium ab Irenæo ascriptum, XVI, XVII. Valentiniāni Evangelii secundum Lucam depravatores, 202, 235, not. Valentiniāni priores, Irenæo coævi, religiosiores Scripturarum custodes posterioribus, XVII. Valentiniānis quibusdam, non Valentino, tribuendum quoddam fragmentum existans apud Epiphanium, *ibid.* Valentiniāni eo quod secundum Joannem est Evangelio plenissime utebantur, 190. Valentiniāni si recipienti Evangelium integrum, apostolorumque doctrinæ adhaerent, poenitentiam agant necesse est, ut salvi fiant, 202.

Valentiniāni dicentes hominem non ex hac terra, sed a fluida materia formatum fuisse, ex curatione caeci nati refelluntur, 312. Valentiniānos spirituales esse. Demiurgum vero animale, abhorret a ratione, 142, 160 seqq. Valentiniānis opposita apostolorum doctrina, 227, 236. Valentiniāni ceterique Gnostici prophetas partim a summitate, partim a medietate, partim a Demiurgo afflatos, locutos fuisse asserentes, refelluntur, 276 et seqq. Valentiniāni negantes ab eodem patre missos prophetas a quo et Christus, organa Satanae sunt, 324. Valentiniāni in fine ab Homero accusandi, 271.

Valentiniāni minus bene ante Irenæi tempora impugnant, 227. A Valentiniānis debellandis exordium ducens Irenæus, cur eorum hypothesis majori ceteris cura explicatam dedit, XCVI. Valentiniānos in plerisque doctrinis suæ capitibus Gallus quidam ab hæresi vindicans, retundit, XX. Hæretica dogmata emollientes quidam alii, et ex philosophia Hebraeorum kabbalistica derivantes, refelluntur, XX. Valentiniānos filis errorum portentes ab eis vere, quibus a veteribus Patribus insimulati sunt, quæstæ temeritatis, XLVI.

A Valentiniānis prognati Stratotici, Phibionitæ et Levitæ, juxta Theodoretum, LXXII. Eorum dogmata, quæ, LXXIII.

Ventilabrum, Luc. III, 17, crucem esse interpretabatur Valentiniāni, 17.

Verbum. Per Verbum non creatus mundus, secundum Marcionem et Gnosticos, 188. Verbum in hunc mundum non advenit, si Gnosticis credatur, 189. Nec caro factum, nec possibile, secundum Gnosticos omnes, 189. Nec Christus, nec Salvatore, secundum eosdem, 188, 189. Verbi divini æternitas, rerumque omnium creatio ab eo facta, negata ab Heracleone, 362 seqq. Verbum, principium tertium a Valentiniānis admissum, idem ac Verbum Platonicoorum, XXVII. Verbo et Homini cur a Valentiniānis longa Æonum subjecta series, XXXI. A Verbo cepit passio, secundum quosdam Valentiniānos, 159. A Verbo et Vita Hominem et Ecclesiam effluxisse, Scripturis abusus Valentiniāni finxit, XXXI. Verbi divini proprietates omnes in Scripturis expressæ, studiose a Valentino collectæ, et in totidem Æones transformatae, XXXI. De Verbo Dei indignæ sentiunt Valentiniāni, 152, 157, 158. De Verbi divini generatione quæcunque catholica fides docet, hæc a Valentiniānis misere defœdata, XXX. Verbum a Salvatore et Unigenito distinctum, juxta Valentiniānos, 227. Verbi incarnati totam mysteriorum œconomiam Valentiniāni labefactabant, XLVI. Verbum caro factum non est, ex Valentiniānorum principiis, 44, 45. Verbi et Vitæ, Homini et Ecclesiæ emissiones a Valentiniānis confictæ confutantur, 151 seqq. Verbum ab Homine male derivant Valentiniāni, cur, 152. Verbum et Silentium in eodem Pleromate simul esse non possunt, 129. Verbum Dei ignorantiam obnoxium fuisse, absurdissimum, 159. Verbi divini generatio inenarrabilis, et soli Deo nota, 158. Sui compotes non sunt, qui eam enarrare audent, 158. Verbum Dei si passioni obnoxium, et ipse Pater obnoxius, cur, 159 seqq. De Verbo divino longe aliter sentiendum, atque de verbo hominum, 157.

Verbum et Pater, unus et idem Deus, 266. Verbum cum Patre juste dicitur Deus et Dominus solus, 183. Verbum unum, et Pater unus, unusque Spiritus in omnibus, et una salus credentibus in eum, 235. Verbum divinum et Spiritum sanctum Deo Patri æternos esse, certissima veritas ab Irenæo constanter propugnata et

demonstrata, 153, 165, 245, 253, cxxvii seqq. Utrumque Deo Patri consubstantiali esse, non tantum constat, sed etiam ex professo probat et demonstrat Irenæus contra hæreticos, 118, 139, 165, 180, 183, 184, 204, 232 seq., 253, 254, 292, 306, cxxvii seqq. Verbum in Patre, 183. Mens Dei Patris, 139. Salute Patris, 184. Verbo Dei nihil ex rebus creatis assimilandum, 183. Inter Verbum substantiale et Verbum vocale Irenæum non distinguisse, Centuriatorum Calumniam, cxxxiv. Verbum suum solum cognoscit Pater, 254. Non nisi Verbo revelante Pater cognosci potest, 254, 214, 254, 255, 292. Verbum divinum semper et ab initio revelavit Patrem angelis ipsis, et omnibus a quibus vult cognosci Pater, 163, 253, 255, 256 seq. Verbum visibile faciens Pater, ipsum omnibus revelavit, 254, 256 seq. A Verbo revelatur creator Deus per ea quæ condidit, 254. Per Verbum, ad Dei immensi cognitionem ducimur, 253. Per Verbum suum Pater, uterque per legem et prophetas annuntiatus est, 251. Verbum divinum prophetis non per visiones modo et sermones, sed et per operationes præmonstrabat futura, 257. Verbum, progenies Patris, et ad omnia sua ministrans, quo sensu, 236. Verbum divinum, Dei manus, 218, 256, not., 253, not., 312 Verbum et Spiritum sanctum Patri ministrasse, cur et quo sensu tam sæpe dixerit Irenæus, cxxxi seq. Verbo divino ignoratorem dixit extremi iudicii non ascripsit Irenæus. Explicatur ejus sententia, cxxxi et seq.

Verbo et Spiritu sancto omnia creavit Deus, Pater Domini nostri, 163. Per Verbum et Spiritum sanctum omnia a Deo facta, disposita et gubernata, 98, 163, 188, 253, 299 seq. Verbo Dei, ad omnium formationem sufficienti, facta sunt omnia, 118 seq. Verbum alloquebatur Pater, cum dixit: *Faciamus hominem*, etc., 312. Verbum una cum plasmate semper fuit, providentia Patris, 253. Verbum Dei semper assistit humano generi, salvans ab initio, et condemnans, 266. Verbum solum ex divinis personis veteribus patriarchis et prophetis apparuisse, Irenæi sententia, 180, 256, 255, 256. Cur et quo sensu id tam sollicitè inculcat Irenæus, cxxxi et seqq. Verbum Dei assuetum ab initio ascendere et descendere, propter salutem hominum, 241. Verbi Dei præcepto Abraham fidelis, in quo, 255. Hinc amicus Dei factus, 243. Verbum secutus est Abraham, cognitionem deserens, ut cum Verbo moraretur, 255. Verbum Dei sequi in Abraham prædixit homo, quomodo, 255. Verbum ab initio prænuñtiavit Christi adventum, quo salvarentur homines, 254. Verbi incarnatio a prophetis prænuñtiata, 275. Verbum Dei in novissimis temporibus hominem vocaturum venit, sicut ad Adam Deum, exquirens eum, vespere locutus est, 312. Ostensum est, quod factum est homo, 312. Factum visibile per incarnationem, 184. Eo ipso quo omnibus visibile, Patrem et Filium omnibus ostendebat, 254. Non tunc incipit, cum passibile et homo factum est, 209. Verbum idem, Deus et homo; quatenus homo, Spiritu sancto repletum et unctum ad evangelizandum, 185. In sui generatione secundum hominem, primam hominis plasmationem imitatum est, 218. Verbum æternum per quod facta sunt omnia, in tempore passibile et homo factum, 209. Verbum Dei Patris, factum Filius hominis, 211. Vere caro factum, 44, 45, 204 seqq., 218 seqq. De Verbo incarnato sententiam nostram eucharistia confirmat 251, seqq., 293 seqq., cxi seqq. Verbum Dei, unitum carni unione hypostatica et physica, 547. Homo ex radice Jesse et filius Abraham, 185. Ex Maria existens, 28. Verbum unigenitum quod semper humano generi adest, et caro factum, ipse est Christus Jesus Dominus noster, qui passus et resurrexit, iterum venturus ad resuscitandum universam carnem, 206. Verbum, Salvator mundi, unctus a Patre, Jesus Christus factus est, 184. Verbum Dei se ostendit Christus, discipulos suos amicos Dei dicens, 245. Verbum, Unigenitum, Vita, Lux, Salvator, Christus, Filius Dei, salutis nostræ causa incarnatus, unus et idem, 45. Verbum caro factum non fuisset, nisi servanda fuisset caro nostra, 510 et seqq. Verbum Dei cur homo factum est, 212, 214, 254, 292. Per Verbum Deus Pater, homini miseris, salutem dedit, 519. Verbum per incarnationem tale effectum, quod homo infirmus et infans capere posset, 284. A Verbo assumpta humana natura, ut homo fieret filius Dei, 212 seq. et not. Factum homo, ut hominem Deo scriberet, 183, 186. Verbum Dei Christus et homo verus, universorum potestatem habet a Patre, 516. Super humana et invisibilia regnans ac omnia iudicans, 516. Potestatem omnium in terra et sub terra accipit, 253. Venit in ruinam et in resurrectionem multorum, proindeque iudicat omnes, 225. Verbo quiescente Christus tentatur, crucifigitur, etc. Eodem optulante, vincit, resurgit, etc., 212, 215. Verbum carnem fieri necesse erat, 211. Verbi incarnatio necessaria ad salutem et per-

fectionem nostram, 292. Necessaria ut immortalitatem perciperemus, 212. Verbum Dei diabolum homini invidentem per hominem vincens, homini subjecti, 322. Per Verbum carnem factum communicio cum Deo restituta, 211. Imago Dei vere in nobis ostensa, 312, 515. Et amissa similitudo instaurata., *ibid.* cxi seq. Homo Patri invisibili consimilis factus, 315. Verbum incarnatum ad vitam revocavit hominem, eumque perfecti, 293. Sanguine suo redemit nos, datus animam pro anima nostra, et carnem pro carne, 292. Verbum hominem liberans, absque servitutis vinculis Deum sequi docuit, 242. Libertatem extendit, subjectionemque erga Deum auxit, 242. Verbum redemit nos non vi, sed sua ieta, 292. Verbum Dei. Idem a quo patriarchæ et nos electi, illos quidem visitans per prophetas, nos vero convocans undique per suum adventum, 281. Paternæ gratiæ dispensator factum, ad utilitatem hominum, 255. Omni tempore sibi subjectis hominibus utilitatem præstitit, legem congruentem et aptam singulis proponens, 244. Unum et idem Verbum Dei, Dominus noster Jesus Christus, qui et Abraham et Moysi collocutus est, utriusque testamenti auctor, 237. Verbo obedire, lex utraque præcipit, 243. Verbum a Patre annuntiasset legem, Christus per legem ostendit, 319. Israelitis præcepit offerre sacrificia, cur, 251. In lege Deum solum adorandum prædicans, isrlæm verbis Satanam tentantem vicit, 319. Inimicos diligendos docuit verbo et exemplo, 210. Verbum Dei Christum Pharisei non receperunt, quia Dei et legis contemptores, 250. Verbum Dei Judæi respuentes, de Deo temere gloriabantur, 255. A Patre quoque defecerunt, 256. Verbi nuptiæ cum Ecclesia gentium, per nuptias Moysis cum uxore Æthiopiæ significatæ, 257. Verbum per quod omnia et Ecclesiæ caput est, 515. Solum veræ Ecclesiæ caput, cxxii. Nisi Verbum Dei inhabitaverit in nobis, regnum Dei possidere nos impossibile est, 303. Verbo Dei conformis fide caro a Spiritu sancto possessa, 502, 505. Verbo Dei operante resurgit nostra corpora, eucharistia saginata, 294. Verbo Dei qui non credunt et contemnunt ejus adventum, gravius puniendi, 266, 278 seq. A Verbo redarguendi pastores iniqui ac superbientes, 262. Verbi incarnati corporis et sanguinis oblationem puram sola Ecclesia offert Deo, 250, 251, cxi. Verbum in sacrificio eucharistiæ vere Deo offertur, 251 et not., cxi seqq. Verbum Dei percipientis calix mistus et panis, sunt eucharistia, id est, verum Christi corpus et sanguis, 293, cxi, seqq. Verbum Dei ab apostolis annuntiatum in universa terra, nova lex est, 275. Securi simile est, 514. In hoc mundo satum ad modum sinapeos, vim igneam habet, 347. Verba Dei meditante, simulque credente in Patrem et Filium, mundis legis animalibus, ruminantibus scilicet et duplicem unguam habentibus, apte significantur, 302.

Veritas, Nu Valentinianorum conjux, 5. A Bytho et Sige emissa, 5, xvii. Veritatis figura, ex Marco mago, quæ, 69.

Veritas, quibus credita, secundum Valentinianos, 175. Veritas si nota fuit ethnicis philosophis, frustra in hunc mundum descendit Salvator, 135. Valentinianis notior esse non potuit quam philosophis, cur, 135. Veritatis depravatores in Dei lacte gypsum miscant, 209. Veritas sola sine fuco, propter hoc puris creditur, 205. Veritatis regula immobilis, quæ, 46 et not. 47, 98. Veritatem notam fuisse apostolis et fidelibus, ex Christi testimonio efficaciter probatur, 199. Apostolis omnibus, non soli Paulo nota fuit, 199, 200 seq. Extra Ecclesiam catholicam frustra queritur, 178. Veritas et Scripturarum germana expositio a quibus querenda, juxta Irenæum, cxi.

Versionem LXX Interpretum quanti fecit Irenæus, 215 seq., cix, cx, cxi. De hisdem Interpretibus quid censuit, necnon de modo quo ab his adornata, *ibid.* Eodem in honore fuit apud omnes quatuor priorum sæc. Patres, cx. Quo ex fonte profudit ea veterum existimatio, *ibid.* Quos libros complectebatur, ex Irenæo, *ibid.* Apostolorum traditioni optime consonat, 216. Et vice versa, *ibid.* not.

Versionum Theodotionis et Aquilæ qua occasione meminuit Irenæus, cxi, 115.

Vesuntionis civitatis quinque priores Apostoli? LXXXIV. An episcopali dignitate insignes, *ibid.*

Veterum lapsus, in quos animadvertit Deus, non nisi ipso providente litteris mandati, ut his eruditamur, nec superblamus, 264. Propter veterum peccata qui dicunt alterum fuisse illorum Deum, huncque mundi creatorem, alterum vero a Christo annuntiatum Patrem, indocti, auidæ, imprudentes, 265.

Victor papa. Victorine an Eleutherus, præpropere pacis litteras Montanistis concessit, LXXX, LXXX. Eandem, monente Praxeæ, revocatam jam emissam, *ibid.* Ante Victoris pax inter Ecclesias constituta, licet sibi invicem in Paschalibus disciplina dissimiles, LXXXV, LXXXVI. Ab eo

dissoluta, quo anno, *ibid.* Inter eum et Asiaticos de Paschate efferbuit controversia, LXXV et seqq. Romanæ synodo adversus Asiaticos præfuit, LXXIV Asiaticis excommunicationem denuntiavit, nisi Romanæ de Paschate disciplinæ consentirent, LXXVI. An ab eo vibrata, *ibid.* Victoris nimia severitas in Asiaticis episcopis pluribus, etiam ab his discrepantibus, displicuit, *ibid.* Irenæo præcipue, *ibid.* et LXXXVII. Ad Victorem papam ab Irenæo scripta epistola, 340 et seqq. Victor papa Ecclesiis Orientalibus pacem restituit, Irenæi argumentis victus, xc.

Vienna, ad quam provinciam pertinebat, præfectusque quomodo vocatus, LXXXIII. Vienna et Lugdunum uni Romano præsidi Pothini ætate paruisse, inanis Valesii conjectura, LXXXIII. Vienna Pothini ætate, nondum proprio gaudebat præsule, LXXXII. Nec movet Tillemontii conjectura, *ibid.* Viennensis Ecclesiæ et Lugdunensi regenda unum episcopum satis superque fuisse, Pothini ætate, haud improbabile, *ibid.*, LXXXIII. Viennæ persecutio excitata, quo tempore, LXXXI. Viennensis episcopi cur nullibi sit mentio tempore persecutionis hujus, LXXXII, LXXXIII. Viennenses martyres coram præside Lugdunensi cur iudicio sistuntur, *ibid.* Viennenses ab Orientalibus Ecclesiis consulti qua de re, LXXXI. A clero sententiam rogati martyres in carcere constituti, una cum ipso privata epistolis dicunt, *ibid.* Ad Eleutherum pariter scriptas ab utriusque epistolis, *ibid.*, LXXXI. A quo perlatæ, LXXXI seq. A Montanistarum errore quantum aient martyres, LXXXI.

Vinea sarmenta, licet a Deo facta, cur absconduntur, 231. Vineæ parabola malis colonis locatæ explicatur, 277 et seqq. Vineam Dei a malis colonis ablatam, Christus melioribus, gentilibus videlicet, locaturus venit, 278.

Vintorum parabola diversis horis missorum, quid significat, 280.

Viperarum progenies a Christo quinam appellati, et quo sensu, 288.

Virginem ab Isaia genitricem Dei prænnuntiatam, Mariam esse Josepho ostendit angelus, 239. Ex Virgine natus Dei Filius, Patribus antea promissus, Salvator, Christus, a prophetis est annuntiat, 204. De Virgine natus est quem Deus Davidi promiserat, 217. Ex Virgine Christus natus est, 212, 213, 215 seqq. Ex Virgine carnem conceptam Christum assumptis hæretici negantes refelluntur, 218 seqq.

Virtus quo sensu in infirmitate perficitur, 293, 296. Virtutes primis tantum et summis Æonibus a Simone et aliis Gnosticorum principibus immediate subjectæ, LXXXVIII.

Visio Dei incorruptelam tribuit, 283. Visio clara Dei monachi post regnum iustorum temporale secutura est in cælis, juxta Irenæum, 337.

Vita, Valentianorum Æon, Logi conjux, 6. Vitam cum Verbo conjunctam, necnon ultimam ogdoadis conjugatio-

nem, Valentiani unde mutuati, XXVII. A Vita et Verbo Ecclesiam et Hominem effluxisse, Scripturis abusus Valentianus linxit, XXIX. Aliud Vitæ affatus, aliud Spiritus Dei vivificans, 306. Posterior sempiternus est, prior vero temporalis, *ibid.* cxxxiv. Vitæ status incorporealis est et immortalis, 300, 301. Vitæ caro capax est, si quidem et mortis, 303. Vitæ immortalis et resurrecti nis argumenta, priscorum vita longæva, et Henoch ac Heia assumptio in propriis corporibus, 298. Si Vita temporalis carnem vivificare potest, a fortiori vita æterna eamdem in futuro sæculo vivificabit, 296, 297. Vitam per peccatum amissam recuperabit homo, 306. Vitam Adamus per peccatum amissam, victo rursus diabolo per incarnationem, recuperavit, 222. Vita hominis, caritas, 217. Vita nostra, Deus est, 254. Vita hominis, visio Dei, 235. Vita æterna ex Dei visione, 234. Quomodo, *ibid.* Vita æterna, honorum operum merces, 49, not.

Viventium initium Christus est, 220.

Vocatio gentium ad fidem: mysterium hominibus impervium, 51. Vocatio non sufficit sine operibus iustitiæ, 279 et not., 280.

Voluntas quid est, ea libera potest-ate prædicata, 312, cxxv seqq. Voluntas Dei, omnium substantia quomodo, 163, not. Omnibus dominatur, 169.

Voluptatibus servientes homines, jumentis ac irrationalibus animalibus assimilati a prophetis, 301, 302. Voluptatibus carnalibus qui serviunt, Spiritui sancto resistentes, carnales vocat Apostolus, 301, 302. Jumenta et feras appellant prophetæ, pecora et irrationalia interpretatur consuetudo, lex denique immundos emittit, *ibid.*

X

Xerophagis olim stricta tota major hebdomada, LXXXI.

Z

Zacchæi quinam dicti hæretici, LXXXI. Eorum dogmata, quinam, LXXXII.

Zacharias mutus factus propter infidelitatem, 183. Zacharias Deum unum esse et eundem legis et Evangelii constituit, 183, 186.

ZARA, cujus populi typus, 261.

Zoe seu Vita, Verbi conjux, ab Unigenito et Alethia una cum Verbo genita, xvii, 6. Zoe cum Logo individue copulata, nec proinde ab eo diversa, aut re distincta, cxxxiv. Zoe et Logos decem Æonas producent, 6. Eorum nomina, *ibid.* Zoës locum in incarnatione Spiritum sanctum occupasse Marcossii asserbant, cxxxix.

Zoroaster, unus e philosophis antiquis quorum revelationes Gnostici palam ostendebant, xxii. Zoroastri liber a Gnosticis collectus, juxta Porphyrium, xxii.

ZOSTRIANUS, unus e philosophis antiquis quorum revelationes Gnostici circumferebant, xxii.

INDEX RERUM PRÆCIPUARUM

QUE

In variorum Prolegomenis et Adnotationibus in Irenæum continentur.

A

Abrahamo Christus imaginem suam misit, 74.

Abraham nomine liber unus a Sethianis conscriptus, 31. De Abrahamo quorundam Hebræorum traditio, quæ, 159.

ADAM nomen, ex quatuor litteris initialibus totidem Græcarum dictionum conflatum, 100. Adæ peccato pe dita in eo ac posteris ejus imago Dei, juxta Irenæum et quosdam alios; quo sensu, 135. Adamum eadem die qua conditus fuerat et peccaverat, ejectum fuisse de paradiso, quorundam Patrum sententia, 192. Adam penitentiam egit, 77. Adam et Eva ipsa die qua peccaverunt, mortui sunt, quo sensu, 196. Adamus vita functus, in Calvarie monte sepultus creditur, 142.

Adonai, Adonæ, Adonai, quid significant, 110.

Advocatam temere ab Irenæo appellatam fuisse Virginem Mariam, Centuriatorum vasa-criminatio, 13.

Æonum triginta numerus, unde a Gnosticis excerp-tus, 89.

Aereis tantum cætos, non sidereos, postremo incendio purgandos, communior sententia, 148.

Ætates hominis, septem ex Hippocrate, 98.

Æthiopia. In Æthiopia interiori miri doctrinæ evangelicæ progressus temporibus apostolicis, 43.

Africæ primi apostoli, qui, 43, 44. Africæ ecclesiæ omnes, Romanæ, ut capiti suo, perpetuo adhererunt, 115.

Agogima quid, juxta Simonianus, 71.

Aj, vox a Judæis summo Deo tributa, 37. Quid significat, 110.

Alemanni apostolicis temporibus Christo dediti, 43.

Alexandria a Pto. emæis ad Christum usque philosophiam et omnium optimarum disciplinarum officina fuerat, 43. A Christi ascensione facundissimos theologos habuit, *ibid.* Primus ejus apostolus, 43. Alexandrina ecclesia Romanæ, ut capiti suo, perpetuo adhaeret, 115.

Amplitudo, solius veræ Ecclesiæ nota, 41.

Altarium usus perpetuus in Ecclesia, illorumque effra-ctores ut sacrilegi habiti, 166.

Anabaptistarum vivendi genus specie tenus austerum.

151. Eorum delicta et impudicitie, *ibid.* Ex Anabaptistarum secula prodeuntes, cur vocati Libertini, 22.

ANACLETUS, vid. *Cletus*

ANAXAGORAS Clazomenius, Anaximenes auditor, Socratis et Euripidis præceptor, 92. Quando in Græciam trajecit, *ibid.* Ejus errores et somnia, *ibid.* *ibid.* ab Irenæo vocatus, *ibid.*

ANAXILAUS, de quo Irenæus, quis, 51.

ANAXIMANDER, Thaletis auditor, 92. Quæ somniabat, *ibid.*

ANDREAS Cæsariensis Valentianorum sententiam de septem caelorum, totidemque angelorum creatione, ab Irenæo relatam, velut ipsius Irenæi assertionem in bono sensu accipit, 58.

Angelos creaturas esse corporum nostrorum et animalium, Platonis et Porphyrii sententia, 82. Ex his hauserunt Gnostici, *ibid.* Refelluntur, *ibid.* et seq. Angeli corpora propria a multis antiquorum tributa, juxta alios vero illos absolute incorporari, 135. Ad quos angelos legatione Dei functus est Enoch, juxta Irenæum, 11. Hic Centurionum criminatio reprimitur, *ibid.*

Animam ejusdem esse substantiam cum Deo mundi creatore, Manichæorum et Priscilianistarum hæresis, 97. Unde errorem hunc hauserant, *ibid.* Huic nunquam fauerunt SS. Patres, *ibid.* Animæ immortalitas a Lutheranis nec non Calvinianis plurimis labelata, 119. Astruitur, 105. De animarum charactere ac figura post mortem quæ tradit Irenæus, commode explicatur, 108, 109. Illas eorum meminisse quæ hic egerunt et a quibus recesserunt, constans Patrum sententia, 108, 109. Animam ex se vitam non habere, sed beneficium Dei perdurare, quo sensu dixit Irenæus, 109. Eodem modo explicandi Gallanos et Arnobius, *ibid.* De animarum sorte quibus jam nihil expiandum superest, quid sensit Irenæus, 204. Animæ iustorum non ob spiritalem suam substantiam, sed ob virtutem et opera bona salvabuntur, ex Irenæo, 105. Hæc attendant Protestantes, *ibid.*

Anni o lim ante diluuium, utrum lunares tantum, an soles, 186.

Antichristus quis et qualis futurus, 198. Ex tribu Dan nasciturus, 200. Ejus sedes, 205. Impietas, 197. Præstigia, 198. Varia nomina, 200. Habebit proprium caracterem, 199. Daniels et Apocalypseo de eo prophetia explicatur, 197, 200. Mahometi et discipulis quomodo conveniant quæ de Antichristo narratur, 197, 200. Lutherus pariter utrum vere Antichristus, 200. Antichristi nomen hæreticis variis a SS. Patribus tributum, 51.

ANTIPATRIS ab Irenæo memoratus, quis, 92.

ANTISTRIBUS scitiores, Cynici vi de appellati, 93.

ARX vox, Hebraica, e qua Gnostici lingebant Oreum, 79.

Apocalypsis, liber divinus, cujus vere auctor Joannes apostolus, 203.

Apostata quis juxta profanos et sacros, 146.

Apostolicis temporibus miri Evangelii progressus, 42. Vid. *Evangelium*. Ab apostolica doctrina Irenæum deflexisse, turpissima Calvinianorum criminatio retunditur, 10.

Apostolos baptizatos fuisse, etsi ne verbum quidem de hoc Scriptura habeat, non ambigendum, ex Augustino, 115. Ab apostolis, universæ per orbem Ecclesiæ sacras olei et chrismatis in baptismo unctiones acceptas, retinuerunt, 67. Magdeburgensium refellitur temeritas, *ibid.*

AQUILA, Bibilorum interpres, cur ab Ecclesia proscriptus, et quo anno, 136. Quæ ejus fortuna, *ibid.*

Arbitrium, vide *Liberum*.

Arbor scientiæ cur a Deo prohibita, ex Gregorio Nyss, 143.

Archontici sibi ipsis libros a se confictos circumferbant, quos symphonie magnæ et parvæ nomine orabant 51. Sacramentorum usum non admittabant, 68.

ANXIOSUS, de immortalitate animæ, explicatur, 109

ASCODRUGI, Ascodrupiti, vide *Archontici*.

Asiaticis post sacros ordines, uxores, quas ante duxerant, domi retinere semper fuit permissum, 55. Ab iisdem continuisse verisimilimum, *ibid.*

Austri regni nomen, ex quibusdam; de ea plura narratur, 171.

Avaritia et luxuria, malorum fomites, 29. Hæretici atroque morbo sæculis omnibus laborarunt, *ibid.* et 30.

AZAZEL, quid, 61.

B

Baptizandi symbolum fidei olim edocti, ante sacramentum illud profitebantur, 41. Ille ritus non modo inter catholicos, sed et apud schismaticos obtinuit, *ibid.* Ad apostolos ipsos referendus, *ibid.*

Baptismi materia et forma a Christo instituta, 67. A Gnosticis corrupta, 66, 67. Hebraica etiam ab ipsis superaddita nomina, 67. Verborum istorum fontes, qui, *ibid.* Baptismi forma per Christum discipulis demandata,

hujus sacramenti necessitas, virtus multiplex, ex Irenæo, 152. Baptismi character ab Irenæo et quibusdam aliis memoratus, 155. Baptismus omnibus, etiam parvulis idelium, necessarius, 192. De baptismo infantum apostolica traditio ab Irenæo confirmata, 98. Eadem etiam a Patribus Irenæo tum prioribus, tum posterioribus asserta, *ibid.* In baptismo suscipiendo, qui ritus olim servabantur ab adultis, qui pariter a susceptioribus, vice parvulorum, 62. In baptismale protestationes et unctiones catholicis usitate, a Gnosticis ipsis observatæ, 67. In hoc apostolica traditioni hæserunt, *ibid.*

BARUCH propheta liber canonici, 208. Sub nomine Jeremie a multis citatus, *ibid.*

BASILIDUS origo et dogmata, 72. Fuit polygraphus, *ibid.* Biblia. E Bibliis sacris plurima a Judeis deleta, in odium Christiani nominis, si Justinus fides, 156.

C

CADMUS e Phœnicia in Græciam primum 16 litteras attulit, idque paulo ante Xerxis tempora, 60.

CAINUS. De Caino quid somniabat Gnostici, 80. In Cainam hæresim demulata Nicolaitarum secta, juxta Tertullianum, 76.

Calices aurei et argentei, in usu a primis Ecclesiæ temporibus, 161. Vide *Vasa sacra*. In calicibus altaris, Christi effliges, Tertulliani ævo, instar boni pastoris insculpta, 75.

Calmana cum Caino genita, juxta quosdam, 80.

Calviniani secum pugnare, nec inter se de pluribus fidei articulis convenire posse convincuntur, 91. Calviniani et sacramentarii, Lutherorum censura, quales habendi, 87, 88. Calvinianorum in suandis erroribus suis calliditas et malitia, 150. Calvinianorum in expungendis vivorum librorum catalogo quibusdam libris, audacia redarguitur, 112. Calvinianorum in Irenæum maledicta; retunduntur, 9.

Calvinismi novitas, ipsius ruina, 119.

CALVINUS prorsus ignarus fuisse, multa probant, 125. Calvinus, ipso fatente, non nisi incerta ac trepidante conscientia errores sparsit, 120. Suis etiam discipulis infestus, 88.

Caro ad imaginem Dei formata, ex Irenæo, quo sensu, 187. Carnis duplex resurrectio ab Irenæo et aliis eruitur ex Apocalypsi, 207.

CAROCRATES quis et qualis fuerit, 75. Ejus errores, *ibid.*

Castitatis inimici, hæretici omnes, 51.

Cataphtyrum secta, quo anno exorta, 15.

Catholica Ecclesia, vide *Ecclesia*.

CAULAUCAU, utrum Salvatoris nomen, 72, 73. Quid significat, 72.

Celtica et Lugdunensis vocata Galliarum Comata tertia pars, 21.

Centurionum convitia, criminationes, calumniæ quibus Irenæum petunt, reprimuntur, 10.

CECROXIS errores, qui, 76.

CECROXUS quis et qualis fuerit, 75. Ejus errores, 75, 76. Vivis ipsis apostolis ab Ecclesia deferit, 124.

Cerinthiani Evangelio Matthæ utebantur, ex parte tantum; at Paulum integrum reprobantur, 76.

CECROXUS Noe filio tributi a quibusdam libri de Necromanticis artibus, 100.

CHRISMA, vid. *Oleum*.

Christiani sive ex gentibus, sive ex Judæis, Irenæi sæculo, demones exorcismis e corporibus frequenter eiciebant, 85. Duplici unctione olim utebantur, una ante mortem, 68. Altera post mortem, antequam corpora darentur sepultura, 68, 70. Posterioris illius forma et fides, quæ, 68. Utraque a Gnosticis admittitur, sed iniquo animo, et simiarum more, 68.

CHRISTUS. Ante Christum natum patres mortui, non recta caelum petiere, 85. Justificari non poterant, nisi per fidem in Deum et Mediatorem futurum, *ibid.* Christo soli convenit Isaiæ vaticinium, non Ezechie, non uno e filiis Achaz, etc., 158. De Christo intelligendus Script. locus: *Non deerit princeps in Juda*, 153. Christo pariter tribuenda: *Luxabit in vino*; item: *Et erit vita tua pendens ibid.* Christi generatio duplex, 103, 104. Verba Isai: *Generationem ejus quis*, etc., ad unam, aut alteram, vel utramque referunt diversi Patres, 1-3, 104. Nihil de divina philosophicis ratiociniis temere delinendum, quam Christiano silentio adorare præstat, 103, 104. Angeli ipsi incomprehensibile mysterium, 103, 104. In Christo duplex natura in unitate personæ, 154. *Communionis* vox ab Irenæo et quibusdam aliis catholicis usurpata, 154.

Adoptionis vero, quo sensu, 154, 155. Christi deitas, Patri consubstantialis et coæterna, 42. Valentinus Gentilis, alique novi e Polonia et Transylvania Trinitati et Ariani, contrarium vane ex Irenæo erucere conantur, 42.

Christus nullo pacto dicens filius adoptivus. Ob hunc errorem Eulipandus cum asecit damnatus, 133. Christum Jesum in Galilæam reversum, cum Josepho fabrilem artem aliquando exereisse, quorumdam Patrum sententia, 28. Christum anno ætatis 30 baptizatum, quadragesimo docuisse, necnon quinquagesimo passum fuisse asserens Irenæus, lumbico dente nequam carpendus, 12. Christum ultra quadragesimum annum docuisse, Irenæi minus accurata sententia, 98, 99. Christus in montem Thabor sexta die ascendit, et de eodem non nisi septima descendit, 37. Prius e calice bibit, quam apostolis suis daret, 206. Quo tempore passus est, 133. Pro omnibus mortuus est, 169. Passio eius utilitas et efficacia, 98, 191. Descensus ejus ad inferos, fidei dogma, 205. Utrum Symbolo additum, 204. Crucis cum figuris et characteribus vulnerum ascendit ad Patrem, eisdemque signatus in sine venturus est, 204. De Christo quam sana Irenæi fides, 10. Christo ignorantiam simpliciter nunquam tribuit, 104. Ejus mens explicatur, 104. Vide *Judicii dies*. Christus ignorantia nunquam laboravit, 105. Quo sensu igitur se iudicii diem et horam nescire profitetur, 105. Lutherani hunc errorem propugnant a Luthero ipso redarguuntur, 105. Christi corpus et sanguis in eucharistia ore corporis vere suscipiuntur, 185. Christum aliquando flammam inferni perpassum esse Gnostici antiqui blasphemabant, 98. Christi imago ærea palam erecta ab hemorrhoides, in accepti beneficii monumentum, 74. Christi crucifixi imagines, primis Ecclesiæ sæculis in usu apud Christianos, 74, 75.

Circensæ ludi, spectaculo scenica, etc., villorum curiam fomenta, juxta SS. Patres, 31.

Circumcisio, utrum vacuum tantum signum, 156.

CLAMENS a quo primum eruditus, et quomodo factus Petri comes, 117. Idemne, cujus Paulus meminit, 117. Utrum immediate Petro in Romana sede successit, 117. Quis ei immediate successit, 117.

CLERUS, an Anacleus Lino subjungendus, 117.

Cœlestia corpora, utrum incorruptibilia et in æternum mansura, 147, 148.

COLONIASI errores Idenæe ac Marci, 56. Uterque postea suam sectam habuit, 56.

Confessio sacramentalis a Patribus propugnata, 190. Ex Christi præscripto, apostolorum usu et ecclesiarum omnium consensu, necessarium ad eluenda peccata remedium, ex Irenæo, 55. Ex Augustino, 55. Basilio, 55. Cyrillano et aliis, 55. Confessio publica quandoque facta, 55.

Confirmationis sacramentum ab Irenæo agnatum et propugnatum, 68.

CONSTANTINI pietas erga Christum crucifixum, 75. Imaginatione cultor, 75.

Constantinopolitanus. Non ad Constantinopolitanum concilium, sed ad apostolos ipsos referendum Symbolum fidei, 41.

Continentes, quinam hæretici, 77.

Creatæ res, divinorum exemplarium imagines, ex quibus Deum cognoscimus, 83, 87. Ad Deum nostris sensibus significandum varie assumptæ, 63.

Crucis supplicium cur præ cæteris a Deo electum, 169.

Crucis Dominice figura, quæ, 104. Crucis Dominice signum et figura, ususque ejus apostolis ipsis et Christianis omnibus frequentissimum fuit, 74, 75.

Cynici Antisthenis sectatores, unde sic appellati, 95.

D

Dæmonis primum peccatum, invidia an superbia, 185. Dæmones peccato suo in horrendas mentis tenebras inciderunt, 196.

Damasceno quomodo fragmentorum Irenæi Græcorum collectio ascribitur, quænam impediunt, 15, 16.

DAVID sacerdos dicitur, quo sensu, 152.

Decalogi præcepta quot in unaquoque tabula reposita fuerint, diversæ Hebræorum, Græcorum et Latiorum sententiæ, 101.

DELPHONA cum Abele genita, juxta quosdam, 80.

DEMOCRITI paradoxa, 92, 93.

Deus summus, a Valentiniis *Jao*, a Samaritanis *Jabe*, a Judæis *Aja* appellatus, 37. Deum piave poeticum sibiungebant Valentiniis, 84. Deus pura mens dicitur, etiam ab ethnicis, si Lactantio fides, 96. De Deo, quo sensu asserti vel negari potest, quod sit substantia, 56. Dei unitas a Tertuliano et Prudentio quomodo probata, 147. Deus vel unus est, vel infinitus deorum ac innumerorum numerus, 82. Deus unicus et solus universorum opifex, 87. Dei unius varia nomina sive Græca, sive Hebræa explicantur, 110. Is qui Deus a nobis dicitur, quomodo ab Arabibus, Turcis, Mahometanis, Persis et Magis appellatus, 28. Deus omnipotens ante mundi creationem, 105. Dei omnipotentis fides, totius religionis Christianæ basis, 49. Apostoli hoc unum Dei Patris epithetum, cæteris prætermissis, initio Symboli adixerunt, 49. Deum ex materi

informi omnia condidisse, quo sensu dicitur, 95. Omnia creavit ex nihilo, 88, 89, 93. Deo soli mundi opus ascribendum, 84. Ex operibus suis natura duce cognoscitur, 85. Ita cognoverunt quidam philosophi, 85. Corporeis oculis non posse conspici, Patrum sententia, 87. Non tamen ille ignotus, 85. Deum utrum intuitive viderint Moyses et Paulus ante mortem, 168. Reiragatur Irenæus, 168. Deum ignorantia laborare Gnostici soli ausi sunt asserere, in hoc ethnicis ipsis pejores, 97. Deus unus et trinus, juxta Irenæum, 42. Vani ergo Valentini gentilis, aliorumque novorum ex Polonia et Transylvania Trinitariorum et Ariatorum conatus, 42. Deus unus, Pater, Filius et Spiritus sanctus, 81. Immensus, infinitus, 82. Extra unum Deum nihil, nec ipse extra quidpiam, 82. Aut unus, aut nullus, 82. Deus Pater Verbum emittit sine ulla divisione naturæ, 91. Relative ad Filium et Spiritum sanctum, radix et fons optime a catholicis appellatus, 53. Deum de Deo, lumen de lumine Filium dicentes Patres Nicæni, nihil novi statuerunt, 95. Dei facies, Filius, juxta Clementem, quo sensu, 35. Del visione fruuntur sanctorum animæ, cum primum hujus vitæ vincula expediuntur, 42. Eandem visionem antea vitæ peccata admissa non retardant in martyribus, 42. Deum peccati auctorem esse non posse, constant Patrum sententia, 182. Deus non causa reprobationis, sed ipsimet reprobi, 180. Improbos excæcare, quo sensu dicitur ab Augustino, 121. Dei nomen in jurejurando antiquitus usurpatum, 110. Quæ formula præ aliis usitata, 110.

Diabolium tum primum maledictum, cum Deus post hominis lapsum dixit: *Semen mulieris conteret*, etc., Irenæum docuisse, Centuriarum calumnia, 11. Non ausum fuisse ante Christi adventum blasphemare Deum, Irenæi et aliorum quorumdam sententia, temere damnata a Centuriaribus, 11. Utrum possit aliquando duci penitentia, 198. Cur a Valentiniis Cosmocrator appellatus, 50.

Diaconis cunctis matrimonium iicitum esse, ex Irenæo erui non potest, 53.

Di. conisse et presbyteræ ab apostolis institutæ, quo sine, 73.

Dii inferiores a Valentiniis ~~etiam~~ cognominati, 33. Vox ~~etiam~~ spiritibus inferioribus non solum a Valentiniis, sed etiam a catholicis tributa, 33. Usserius hic emendatur, 35.

DUODONUS Moysen a Deo qui vocetur *Jao* leges acceptas tulisse somniat, 29.

DUODONI errores et immunditiæ, 93.

DOCTRINA. In doctrina apostolica nihil ab Irenæo immatum, 10.

Dominicæ orationis clausula, qua gloria dicitur Deo ~~et ceteris etiam~~, olim nec a catholicis, nec a Valentiniis agnita, 36.

E

Ebionæi quo Evangelio uti sunt, 127.

Enochis nomen Hebræice quid significat, 76. Ejus errores, 76. Echon viventibus ipsis apostolis ab Ecclesia defecit, 124.

Ecclesiæ veræ soliusque mira amplitudo, a prioribus jam sæculis, 42. Quanti Evangelii progressus, temporibus etiam apostolicis, in Germania, 43, 44. In Hispania, 43, 44. In Gallia, et aliis Occidentis partibus, 43, 44. In Asia, in Scythia, Palæstina, aliisque Orientis regionibus, 43. In celeberrimis Africæ partibus, 43. In inferiori etiam Æthiopia, 43. In omnibus finibus Judææ, 43 et 44. Sannariæ, et Galilææ, 43, 44. Harum omnium, quinam primi apostoli, 43. Ecclesiæ solius catholice tessera, unitas; falsitatis et mendacii divisio, 46. Ecclesiæ veræ nota, universitas et amplitudo, 41, 179. Ecclesiæ non est absque episcopo, presbyteris et diaconis, etiam fatente Gratio, 112. Ecclesiarum omnium consensus, murus æneus hæreticis omnibus merito ab Irenæo oppositus, 42. Romanæ præsertim auctoritas, primatus et successio apostolica videtur a Patribus ac feliciter hæreticis objectæ, 113. In Ecclesia sola catholica nullum doctrinæ, vel fidei caput, sacramentum, ritus, quem Deus per sanctos suos evidētissimis miraculis non probaverit, 51. Ab Ecclesia sola catholica fidei veritas repetenda, 118, 119. Ecclesiæ persecutionibus crevit, 176.

ELIAS et Enoch quem in locum a Deo translati, 157, 158. **ELIPANDUS** Toletanus in synodo Francofordiensi, cur damnatus, 155.

Ellocuth quid significat, 110.

Elom vocis expositio, 109, 110.

Elohe, Delinomen a quo Gnostici fingebant **Elcom**, 79.

Elo, Eloth, quid significat, 110.

Encratitæ Scripturas quæ dicebantur **Andreas**, **Joannis** et **Thomæ** circumferebant, 31.

Evocari quasdam prophetias litteris commendasse, quorundam Patrum sententia, 100. Enoch et Elias quem i:

locum a Deo transiit, 157, 187.

Memorus quo anno prodit. Infinita volumina scripsit, 92, 93.

EMIPHANES, obscenum monstrum; quis, qualis, quidve senserit, tum ipse, tum discipuli, 47. *Μεμωρητος* *πρεβυτερος* auctor, 48.

EMIPHANUS, Deum blasphemare ante Christi adventum non ausum fuisse diabolum docens, catholicus, 11.

Epitri primus apostolus quis, 43.

Episcopatus sanctis olim Patribus formidandum onus, 30.

Episcopus non tam sui ipsius, quam aliorum, juxta Ignatium, 20. Absque episcopo, presbyteris et diaconis Ecclesia non est, etiam fatente Gratio, 112. Episcoporum est legitimus in Ecclesiis ordinare episcopos, non regum, aut magistratum, minus vero popularium, 117. Episcoporum successio legitima, certa Ecclesiae nota, qua a cæteris secernitur, 117, 170. Ab his Scripturarum interpretatio, legitima sacramenta, fideique veritas petenda, 117. Successio hæc in Romana Ecclesia perspicua est, 117. Non ita apud Protestantem, 117.

Eucharistia sacramentum ab Irenæo agnatum et propugnatum, 68. In eucharistia presentia realis Christi corporis et sanguinis, per veram transubstantiationem, ab Irenæo agnita et probata, 164, 185. Suffragantur cæteri Patres, tum Græci, tum Latini, 164. Eucharistia, verum ac proprie dictum sacrificium, ipso fatente ac probante Gratio, 158, 162, 166. In eucharistia sacrificio aqua vino commiscenda, ex traditione apostolica, 174, 185, 186. In eucharistia celebratione, hæc verba: *Per omnia sæcula sæculorum*, quibus sacerdos preces omnes absolvit, apostolorum traditioni referenda, 29. Idem dicendum de his: *Sacram corda*, etc., 29. *Εὐχαριστια*, preces in celebratione sacramenti eucharistia fundi solita, 33. De his Pauli verba, quibus fieri jubet obsecrationes, etc., Patres aliqui acceperunt, 55, 56. Harum clausula, *Per omnia sæcula sæculorum*, utrum fuerit jam in usu, primo Ecclesie suo, 33, 36. *Εὐχαριστια* verbum, consecrandi significationem habet, sicut et gratiarum actionis, 54. *Amen*, peracto eucharistia sacrificio, a cætu Christianorum universo cantatum fuisse Justinus et Irenæus testantur, 56. De una eucharistia quam diversæ protestantium sententia, 177. Eucharistia ad absentes missa, domique asservata, 212. Eucharistia sacrificii caeremonias Gnostici mutarunt, 52. Hæretici tum veteres, tum recentiores sacerdotii manus integrum multiteribus permittentem, reselluntur, 52. In eucharistia vinum aqua mistum adhibebant Gnostici, 54. Circa eucharistiam de sacrificio corporis et sanguinis Christi incommode loquenti Irenæo vim faciunt centuriatores; hic eorum mala fides reprimatur, 12, 13.

Eunuchus reginae Æthiopum Evangelii prædicator extitit, 128.

EVA, mentiendo, tribus modis peccavit, 193, 196. Ejus peccatum, quia triplo majus Adami delicto, triplici prænitentia, 142. Eva cum Maria sæpius a SS. Patribus instituta comparatio, 142.

Evangelii progressus, temporibus apostolicis, in Germania, 43, 44. In Hispania, 45, 44. In Gallia et aliis Occidentis partibus, 45, 44. In Asia, in Scythia, in Palestina aliisque Orientis regionibus, 43. In celebrioribus Africae partibus, 45. In interiori etiam Æthiopia, 43. In omnibus Judææ finibus, 43 et 44. Samariae et Galilæe, 43 et 44. Harum omnium quinam primi apostoli, 43. De quaternario Evangeliorum numero argumentatio Irenæi haud spernenda, 125, 127. Explicatur, 193, 127, 128. Evangelia quatuor duntaxat ab initio probata et recepta, 111. Reliqua pseudo-evangelia jure reprobandur, 111. Quo tempore quisque evangelistarum scripserit, 111, 112.

EVANSTRO quis immediate successit in sede Romana, 117.

Exomologesis, vide *Confessio*.

Exorcismorum in nomine Jesu adhibitorum, etiam ab his qui Christiani non erant, efficacia, 85.

Extrema unctio, vide *Unctio*.

F

Ficus, arbor vetita ex cujus fractu comederant primi parentes, 145.

Fide sola sine operibus hominem justificari nusquam dixit Irenæus, 111. Hermannii cujusdam temeritas castigatur, 111. Fidem solam ad justitiam sufficere, impurus Simonis, Valentiniianorum, Eunomianorum, necnon pseudo-apostolorum error, 12, 71. Fide sola absque legis naturæ observatione Patres ante legem promulgatam justos fuisse, citra errorem a centuriatoribus asserti non potest, 12. In fide, sicut in operibus, sua potestatis arbitrium homini a Deo servatum fuisse recte asseruit Irenæus:

temeraria ergo centuriatorum criminatio, 12. Fides recta mutis hæreticorum pugnis illustratur et confirmatur, 91. Fides nostra una et eadem ac veterum omnium Patrum, 130. Fides duplex, juxta theologos, infusa et acquisita, 181. Fidem in futuro etiam sæculo permanentem, non unius Irenæi sententia, 105. Quo sensu accipienda, 105.

Filius, Deus unus est rerum omnium conditor cum Patre et Spiritu sancto, 131. Duræ quædam Patrum loquendi formulæ explicantur, 151. Filius, unus Deus natura cum Patre, persona tantum distinctus, 83. E Patre prognatus, veluti lumen e lumine, 91, 93. Facies Patris juxta Clementem, quo sensu, 35. Quo sensu mittitur, 91. Quo sensu dicitur Patris ministrare, 181. De Filii divinitate, æternitate et consubstantialitate pie et orthodoxe sensit Irenæus, 42, 70, 102, 106, 131, 146. Filium Dei Patrem ignorare contendebant Gnostici; utrum pariter Origenes, 96. Filius Dei per metaphoram Logos vocatus, juxta Mathiam Flaccum Illyricum, 50.

FLOANI dogma de monarchia creatoris, a Marconis vel alterius cujusdam hæretici errore diversum ac magis impium, 16. Valesius emendatur, 16.

G

Gallia Comata tertia pars, Celtica et Lugdunensis vocata, 21. Gallia quanto animi ardore Evangelium sunt amplectatæ; quinam primi apostoli, quotque in eas missi apostolici viri, 43, 44.

Generatio Verbi, vid. *Christus*.

Gentiles ob spretram legem naturalem a Deo judicati, 175, 174.

Gentilismus quædam stetit, Christiani ab idololatriis caverni, 50, 51.

Gentium vocatione vix abstrusius mysterium, quodque Judæis et apostolis ab initio majus negotium facessiverit, 45.

Germania, apostolorum sæculo, jam Christo nomen dederant, 43, 44. Earum quinam primi apostoli, 43, 44.

Gigantes, utrum vere existierint, 105. De eorum ortu et proceritate plura narrant sacri et profani, 105. Nephilim cur appellati, 105. De eorum conatibus quid fabulantur profani, 105. Eorum impletas quæ, si Beroso fides, 199.

Gnostici apostolis coevi fuerunt, 126. Quot eorum species, 78. Fungis recte comparantur, 78. Eorum errores ac deliria, 78 et seq. Ficta et obscura nomina suis Æonibus imponebant, 79. Tot deos constituebant, quot Æonas et angelos, quotque affectiones ipsis inesse somnabant, 81. Gnosticorum delirium, Adæ et uxori ejus tunicas pelliceas a Deo datas, ipsam carnem humanam fuisse, 50. Ea de re Joannes Hierosol. ab Hieronymo reprehensus, 50. Eorum deliria et Platonici ideis fabricata, 86. Ex Democrito et Epicuro desumpta, 86. Plura ad imitationem poetarum conflictata, 79. Suas de mundi principio et auctore fabulas ab Orpheo et Hesiodo mutuati sunt, 84. Ea quibus ineffabilem in divinis fecunditatem descripserunt, seu potius deturparunt, ex Hesiodi, Orphei aliorumque profanorum fontibus hausere, 28. Gnosticorum artes magicas, 75. Ipsi a Satana producti in scandalum ac opprobrium Ecclesie, 75. Metempsychosim Pythagoricam admittentes, Pythagorici ipsis pejores erant, 75. Philtris utebantur, 55. In hoc profanis ipsis pejores, 75. Eorum impletates, 74. Quorundam imagines supremo cultu venerabantur, 74. Eorum antesignani vana et deteriora Judæis contra fidei catholica præcipua capita audebant, 19, 20. Sceleratos ac reprobos quosdam justificabant, justos vero ac sanctos inferis mancipabant, 80. Quam lascivi et impuri fuerint, 51. Multas nuptias admittabant, 78. Gnostici utrumque sexum corrumpebant impudicarum mulierum ministerio, 75, 74. Gnosticos infames, quibus impositis nomenclaturis detestarentur SS. Patres, 47. Gnostici importune hæc inculcabant: *Quærite et invenietis*, etc. Cur, 20. Remissionem peccatorum, non Joannis, sed Christi baptismate conferri censebant, 66. Illis in hoc Protestantem deteriores, 66. Gnosticorum secum invicem pugnas imitantur Protestantes, 92.

Græcis post sacros ordines uxores, quas ante duxerant, domi retinere semper fuit permittum, 55. Ab iisdem continuis verisimillimum, Petri exemplo, 55. In Græcorum moderandis Ecclesiis Romana Ecclesia etiam ab initio auctoritatem suam interposuit, 117. Nec id Græcis episcopis ingratum, 117. Gratiam Dei ad servandam legem naturalem necessariam fuisse vult Irenæus; vana ergo Centuriatorum criminatio, 12. Gratiam per mortale peccatum amitti qui negant, aberrant, 143.

H

Hæmorrhœssa. Ab hæmorrhœssa Christi imago palam erecta in accepti beneficii monumentum, 74.

Hæresiarchus omnes ignari, 125. Recentiores non nisi incerta, trepidante, imo et repugnante conscientia errores suos sparserunt, 119. Hæresiarchum in erroribus propagandis artes, 52.

Hæresis omnis, spiritalis idololatia, 60, 70. Hærescon omnium tum veterum, tum recentiorum novitas originis, ipsarum ruina, 119.

Hæretici, nec catholici, nec Christiani appellandi, sed a principe sectæ cognominandi, 71. Id etiam imperatoris legibus olim sanctum, 71. Ethnicis ipsis peiores, 87. Neoterici nostri infestis sese mutuo dictis discernunt, 87 et seq. Hæretici utroque morbo sæculis omnibus, luxurie et avaritia laborarunt, 29, 30, 31. Eorum ambitio et superbia, 96. Hæretici omnes indocti ac superbi, 125 et seqq. Hoc ab omni ævo quasi hæreditario jure possident, ut speciosis titulis se suosque cætos adornent, 47. Mulierum ministerio in spargendis suis erroribus utuntur, 74. Hæretici varii varias Deo detraxerunt perfectiones, 97. At soli Gnostici scientiam Dei ab ethnicis ipsis intactam labefecerunt, 97. Tum veteres, tum recentiores, suos errores et blasphemias veluti Evangelium venditant, 126. Librorum sanctorum corruptores, 210. A recentioribus depravata Scripturæ, 210. Hæreticis Satanas semper adest, sicut piis Ecclesiæ Dei pastoribus Spiritus sanctus, 52. Utrum vera miracula edere possint, disputatur inter theologos, 106 et seq. Irenæus et alii quidam negant, 106 et seq. Eorum assertio pluribus exemplis tum veteribus, tum recentioribus astruitur, *ibid.*, 107. Contraria sententia quibus innititur auctoritatibus, *ibid.* Hæreticorum sectæ veris semper miraculis destituta, 51. Vana igitur, nec a Deo, hæreticorum missio, 51. Hæreticorum sectæ nusquam unæ, sed semper divisæ. Unitas soli Ecclesiæ catholicæ conveniens, 46. Mutuis hæreticorum pugnis fides recta illustratur et confirmatur, 91. Hæretici sub ovina pelle lupi rapaces, 20. Ab his semper cavendum, 20. Adversus hæreticos decertandum semper, nec ullo pacto in eorum sceleribus connivendum, 21. Adversus eos efficacis et validum præscriptionis argumentum, 119. A Tertulliano feliciter olim usurpatum, nec minus Neotericis formidandum, 119.

Hæbrei a sinistra ad dexteram, Latinorum more, scribunt, dum aliis characteribus suas voces exprimunt, 100.

Hæbraicæ litteræ utrum reliquis omnibus inventionem et usu priores, 100. Quis earum inventor, 100. Decem primæ ab sæph usque ad jod, cur præcipuè vocantur, 100. Hæbricam linguam accipere videtur Irenæus pro vulgari, quæ populus utebatur: Hæc Chaldaica primum fuit seu Syriaca, postea Hierosolymitana dicta est, 109.

Helicesaitæ de libro quodam e cælis sibi delapso quid effutiebant, 50.

HELENÆ, Simonis Magi scortum, 70. Mater omnium dicta, etc., 70. Stesichorum ab ea excæcatur et illuminatur tradit fabula, 70.

HERACLEON parva cum Valentino sensit, 84.

HERMES philosophus in Ægypto post Moysen claruit, *ἑρμῆς*: vocatus; quænam ab ipso conscripta feruntur, 98. Quanti æstimanda ejus scripta, 166. Quis ipse fuerit, 167.

HESTODUS de Pandora quid fingit, 93. Post Orpheum, chaos omnium esse rerum principium asseruit, 9. Ex Hesiodi, Orphei aliorumque profanorum fontibus hauserunt, quibus ineffabilem in divinis fecunditatem describerent, seu potius deturparent Gnostici, 28.

Hispani apostolorum sæculo Christo nomen dederunt, 45, 44.

Hispania. In Hispania evangelicæ doctrinæ miri progressus, temporibus apostolicis, 45, 44.

HOMERUS, cur ita vocatus, quæ ejus patria, 92. De ætate ejus convenire difficillimum, 92.

Homo. Ad hominis formationem, ex Irenæo, corpus, anima et spiritus requisita, quo sensu, 188. Hominem ad imaginem Dei non conditum, sensisse Irenæum, Centuriatorum mendacium, 11. Non esse conditum a Deo perfectum, Irenæum citra errorem dixisse, adversus Centuriatores probatur, 11. Hominem etiam esse liberum et suæ potestatis, unanimis Patrum sententia, 148. Redemptio officium adimplere non potuisset, ex Irenæo et omnibus theologis, 134. Homo judicabitur juxta opera sua, 105. Hæc attendat solius fidei assertores, 105. Primo homini duæ uxores a Juddæis affictæ, ex quibus genealogiæ induitæ, etc., 19. Hominis ætates septem ex Hippocrate, 98. Primi homines utrum adeo longævum, 146.

Humaniores litteræ a SS. Patribus commendatæ, 92. Hydra. De Hydra Lernæa quid narrat fabula, 80. Huic monstro Gnostici comparati, 80.

Hydroparastatæ, *vid. Constituentes*.

Hypostatica unio duplex in Christo, juxta Bezam, 76. Refellitur, 76.

Hystera, quid juxta Gnosticos, 81.

I

Idearum constitutio minus grata antiquis Patribus, 86. De iis multa disputatio inter summos philosophos, 86. Ex ideis Platonis fabricata Gnosticorum deliria, 86.

Idolatriæ ortus et progressus unde petendi, 199. Idolatria spiritalis, hæresis omnis, 60.

Idolothytis (ab) Christiani caventur, quandiu gentiliismus stetit, 30, 31.

IGNATI epistolarum auctoritas apud antiquos, 199. Ejusdem ad Magnesianos epistolam recentiore esse Valentino ac spuriam probare conantur ex Irenæo Dallæus et Blondellus, sed vane, fatente Grabio, 47, 48.

Ignorantia fidelis, melior quam temeraria scientia, 102. Utrum ignorantia Christus laboravit. Vide *Christus*.

Imaginum Christi et apostolorum nullum in Ecclesia fuisse olim usum Protestantium calumnia, 74. Refellitur, 74.

Imago Dei per Adæ peccatum perita in eo ac posteris ejus, juxta Irenæum et quosdam alios, quo sensu, 133.

Impertium Romanum, *vide Romanum*.

Infans. De infantum baptismo apostolica traditio ab Irenæo confirmata, 98. Eadem etiam a Patribus Irenæo tum prioribus, tum posterioribus asserta, 98.

Infernus. De inferni loco ac supplicii æterni quid credendum, 204. Inferni flammæ Christum aliquando propeptum esse Gnostici antiqui blasphemabant, 96. Ad inferos Christi descendus, fidei dogma, 203. Utrum Symbolo additum, 204.

Infideles, *vid. Gentiles*.

Innocentes (SS.) vere martyres, 151.

Interpres LXX Spiritu sancto afflatus asseruere veteres Patres, 157. Vide *Scripturæ interpretes*.

IRENÆUS quo anno et quo imperante natus juxta Dodwellum, 13, 14. Ejus sententia refutatur, 13, 14. Quo primum anno diem clausit extremum, 13. Mortis genus incertum, 14. Irenæus, sicut et is, ad quem libros adversus hæreses scribit, forte Asiatici fuerit, 54. In Irenæi jugulum quibus modis Lutherani invadunt, 10. Repelluntur, 10. Irenæum nunquam sacræ perlegisse Scripturas, nec Symbolum intellexisse; multa protulisse in Christum pestifera; multa temere commutasse, et ab apostolica doctrina deflexisse, totidem Calvinianorum calumniæ, refelluntur, 9. Irenæum catholice de Spiritu sancto non sensisse calumniarum Centuriatores, 10. Refelluntur, 10. Item eum, Spiritum sanctum nusquam Deum asseruisse, 150. Sensisse diabolum tum denum corpis labi, cum hominem seduxit, 11. A Valentini gentilis, circa Verbi ac Spiritus sancti consubstantialitatem, calumniis vindicatur, 122. Solis Scripturarum præsidis Gnosticos impugnasse, Erasmi assertio emendanda, 115. Irenæus quid sensit de animarum quibus nihil expandum superest sorte, tum cum e corpore exeunt, 204. Infirma ejus argumenta, 204. Ejus sententia de animarum post mortem character ac figura explicatur, 108. Septem sacramentorum Ecclesiæ catholicæ acerrimus propugnator, 68. Irenæus ignorantiam Christo simpliciter nunquam tribuit, 104. Ejus mens explicatur, 104. Vide *Judicii dies*. Christum anno ætatis 50 baptizatum, quadragesimo docuisse passumque fuisse quinquagesimo asserens, inimico dente nequaquam carpendus, 12. Improbabilis ejus sententia, 98. Ab Irenæo libri adversus hæreses Græcæ scripti, 15. Utrum Latina eorum versio Tertulliano et Cypriano recentior, Dodwellus affirmat, 15. At minus probabiliter, 15. Verisimilitus illa Irenæo cœva, vel saltem nuper defuncto adornata, 15. Et quidem a Gallicano scriptore, 15. Genuinus quis titulus operi præfixus, 15, 19, 81. Textus Græcus in capita, et quidem minutiora, quam quæ in Latina versione, jam olim distinctus, *ibid.* Codices Græci hæctenus incogniti, *ibid.* Græcorum fragmentorum collectio, rectene Damasceno ascripta, *ibid.* et 16. De interpolatione Claromontani *Parallelorum* codicis, quæ conjecturæ, *ibid.* Vossii codicis Latini librum quintum in sine magna parte mutilum quænam probant, 16. Irenæi quinque *Adversus hæreses* libri, a primi omnium ab eo conscripti, 14, 21. Hi non uno impetu editi, sed singuli prodire, 14, 21. Ab Irenæo non adeo sene, necdum episcopo, sed presbytero conscripti, 15. Quo tempore, statueri difficillimum, 14, 21. Irenæum ipsum suum opus non convertisse facile conjicitur, 18. Irenæi liber quintus a Gallasio primum in capita distinctus, 17. Ab Irenæo

liber *De octoade* qua occasione elaboratus, 16. Florino non instar epistolæ scriptus, 16. Quod apud Hieronymum $\mu\alpha\lambda\iota\sigma\tau\alpha\iota\varsigma$ inscriptus legatur, non Hieronymi erratum, 16. *De octava* tamen non bene vertit, 16. *Octonationem* melius reddidisset, 16. Irenæi ad Victorem episto 2, et *De Paschate* $\delta\epsilon\tau\tau\epsilon$ unum idemque scriptum juxta Dodwelium, 16. Emendatur, 16.

J

Jabe vox quædam a Samaritanis summo Deo tributa, 37.

Jaldaboth vox, quo sensu a Gnosticis usurpata, 79.

Jao quid, 29. Hoc nomen a paganis soli attributum, 29. Dei nomen, 79. Eo summus Deus a Valentiniis designatus, 57.

Jaoth quid significat, 110, 111.

Jehovah nomen, quo sensu prisca dicebant ineffabile, 69, 60.

Jejunia primis Ecclesiæ temporibus quam rigide observata, 51. Ante-Paschalia diversimode celebrata, 215. Locus Irenæi ea de re difficultis, ex Epistola ad Victorem, Græbius explicare nititur, 215.

Jesus nomen Hebraicum est, non Græcum; ejus origo et significatio, 99, 101. Eiusdem litterarum numerus mysticum quid continet, *ibid.* Sibyllam Cumanam hujus pariter nominis litterarum memississe ferunt, *ibid.* Gnosticis ex nominis $\text{I}\epsilon\text{S}\chi\text{S}$ litteris, syllabis et numeris ipsis respondentibus signa sua confirmare nitentes hallucinantur, *ibid.* Jesus nomen Græce 888 numerum quomodo redditi, 59. Ogdoad insignis cur a Marco dicebatur, 57.

JOHANNES, quo tempore scripsit, 111, 112. Ejus discipuli qui, Irenæus eos vel præceptores habuit, vel facile convenire potuit, 200.

Judæi. A Judæis plurima esacris Bibliis deleta in odium Christiani nominis, si Justino fides, 136. Judæorum prisco opinio, tabernaculi structuram Dei instinctu ita comparatam fuisse, ut integram totius mundi et præsertim hominis, fabricam præsentaret, 127. Imo tabernaculum istud manufactum res celestes adumbrasse persuasi fuisse, 127. Hinc prisca Christiani suam Ecclesiam tum cum cælesti Jerusalem rebusque supernis, tum cum mundo ejusque conditione comparabant, 127. A Judæis duæ uxores primo homini affectæ, ex quibus genealogie infinitæ, etc., 19. Judæos in errorem metempsychosæ tandem incidisse Justinus credit, 107. Nec injuria, 107 et 108.

Judaicam linguam pro genuina illa Hebræa, qua Vetus Testamentum scriptum est, Irenæus accipere videtur, 109, 110.

Judicii diem Christum ignorare, quo sensu dixit Irenæus, 104. Marci verba, quibus asserere videtur horam et diem judicii Christum æque ac angelos latere, olim torquebant quidam hæretici, ut ipsum Patri homoousion negarent, 104. Judicii diem et horam quo sensu nescire se profitebatur Christus, 105. Ignorantiam Lutherani Christo tribuentes, a Lutheri ipso redarguuntur, 105. Ante judicium unamquamque gentem dignam habitationem percipere scribens Irenæus, temere a Centuriatoribus redarguitur, 15.

Justi omnes, reges et sacerdotes juxta Irenæum, quo sensu, 152. Nullatenus Protestantium hæresi patrocinantur, 152.

JUSTINUS martyr, Deum blasphemare ante Christi adventum non ausum fuisse diabolum docens, nil a fide alienum sensit, 11.

Justitiam originaleam et charitatem peccato perdidit Adamus, et nos in ipso, 145. Justitiam ergo originaleam donum esse supernaturale, aut gratiam per mortale peccatum amitti qui negant, aberrant, 145. Justitia vera coram Deo non sola fide, sed et spe et charitate et bonis operibus consistit, juxta Irenæum et ejus sæculi Patres, 42. Centuriatorum calumnia retunditur, 42. Ad justitiam et opera bona prophetas et apostolos, quod in nobis id situm sit, hortatus Irenæus scribens, erroris temere a Centuriatoribus postulatur, 12.

Juvenis in Evangelio Christo respondens servasse se mandata, num mendacii reus, 154.

L

LATONA Cœli-filia, 98.

LAZARI resurrectio, penitentis a peccatis resurgentis symbolum, 189, 190.

Lazari et divitis narratio utrum omni ex parte parabolica, 147.

Legalia utrum vacua tantum signa, 156.

Legem ante promulgatam Patres justos fuisse legem naturæ etiam dixisset Irenæus, non nisi temere carperetur, 12. Legis datæ non postrema ratio, idololatria, 153, 156.

Liberatio, formula quædam confessionis a Judæis adhibita, cui vim magnam tribuunt, 54. Illa duplex, altera quæ matutinis precibus additur, altera quæ vespertinis, 54. Vid. *Redemptio*.

Libertatem per peccatum non penitus sublatam, Patrum sententia, 155. Protestantibus refellitur, 155.

Libertini cur vocati, qui ex Anabaptistarum secta prodire, 22.

Liberum hominem esse etiamnum et suæ potestatis, unanimis Patrum cum utriusque Testamenti Scripturis sententia, 148, 180. Liberum hominis arbitrium distincte non fuisse ab Irenæo constitutum, Centuriatorum calumnia, 11. Refellitur, 12.

Linus utrum immediate Petro in Romana sede successerit, 117.

Liturgiæ Jacobi, Clementis, etc. vel suppositæ vel interpolatæ, 56. In his tamen omnibus ritus expressi, quique jam olim ubique inter sacra mysteria usitati fuisse, ad apostolicam traditionem referendi, 56. In liturgiis Græcis invocatur Spiritus sanctus, ut panem et vinum in Christi corpus et sanguinem vertat, Græbio fatente, 54.

Lor utrum ebrietate ac incestu peccaverit, sicut et filia, 172. Nihil hac de re judicandum temere, 173.

LUCAS quo tempore scripsit, 111, 112. An ante Pauli exitum, 111, 112. Virginis Mariæ, simulque SS. apostolorum Petri et Pauli imagines depinxisse traditur, 74.

Lugdunensis et Celtica, vocata pars tertia Galliarum Comata, 21.

LUTHERUS, ipso fatente non nisi incerta, imo et repugnante conscientia, errores suos sparsit, 119. Prorsus ignarus, fatentibus Helveticis ministris, 125. Suismet auditoribus et discipulis infestus, 88.

Lutherani secum pugnare, nec de pluribus fidei articulis inter se convenire posse vincuntur, 91. Inde tot sectæ, a sese mutuo discrepantes, 91. Tot diversæ fidei confessiones, 91. Idololatricæ rei, 60. Plurimi, novi Sadducæi merito appellantur, 109. Sacramentarium censura quales habendi, 87, 88. Lutherorum in expungendis ex divinorum librorum catalogo quibusdam libris, impietas arguitur, 112. Eorum convicia in SS. Patres et martyres, 153, 154. Quibus modis in Irenæi jugulum invadunt, 10. Repelluntur, 10.

Luxuries et avaritia duæ res, quæ maxime homines ad malum impellunt, 29. Hæretici utroque morbo sæculis omnibus laborarunt, 29 et 30.

M

MAHOMETI et discipulis quomodo convenient quæ de Antichristo narrantur, 197, 200.

MAM, quid significat, et unde oritur, 121, 122.

MAMMONA, dictio Syriaca juxta Hieronymum, quid significat, 121, 122.

Manichæi scripturam quædam legebant blasphemis repletam, cui *Tlesauri* nomen dabant, 51.

MARCIONIS hæretici fortuna quæ, 77. Errores, 77. A quibus impugnati, 77. Quam late sparsa ejus hæresis, 77. In rejiciendis mutilandisque Scripturis audacia, 77. Os diaboli recte appellatum, 77. Quot ab eo statuta principia, 144, 145. Deum duplicem admittebat, 82. Refellitur, *ibid.* et 85. A Marcione liber ex Evangeliorum et Apostoli mutilatis ac depravatis sententis concinnatus, isque ab eo apostolicus dictus, 51. Plures Novi Testamenti partes rejiciebat, 129.

Marcionitæ quam late sparsi, 77. Eorum errores, 77.

Marcus evangelista, quo tempore scripsit, 111.

MARCUS Magus qui tractum Rhodanensem hæresi sua infecti, ab eo diversus qui Gnosticorum errorum in Hispania disseminator existit, 55. Hieronymus emendatur, 55. Ahiquando ante adultam Irenæi ætatem hæresim sparsit, 61. Non tamen a Clemente Romano damnatus, 61. Tria præstigiæ ejus exempla, 52. Ejus errores, 56.

MARIAM Dei Christi matrem et virginem concepisse, et virginem genuisse, et post partum virginem permansisse, integra fide credendum Augustinus censet, traditione nixus, 115. B. Mariæ integritatis et pietatis assertor et vindex Irenæus, 152. B. Mariæ donum prophetiæ ab Irenæo tributum, nec immerito, 124. Illam cautè *Magnificat*, exscribente Luca, dictasse, quorundam sententia, 124. Catholice ab Irenæo patrona et advocata asseritur; temeraria ergo Centuriatorum criminalio, 15. B. Mariæ Virginis honor a Protestantibus impie violatus, 140. Eorum conviciis opponenda Patrum, tam Græcorum, tum Latinorum scripta, quibus summis honorum titulis exornatur, *ibid.* et seqq. B. Mariæ invocatio astruitur, ex Patribus, 195. Mariæ virgini prius et privatim post resurrectionem Christum manifestum se fecit, 204. Mariæ cum Eva sæpius a SS. Patribus instituta comparatio, 142. Galliasius perstringitur, 142.

Martyrii prerogativa quæ, 42.
 Martyrum historiæ non tantum olim publice legi solitæ in templis, verum etiam in tabellis graphice depictæ, 74, 75. In Martyribus anteactæ vitæ peccata admissa Dei visionem non retardant, 42. Martyres nulli extra Ecclesiam, 176.
 Materia nec cœterna Deo, nec ingenta, sed a Deo creata, 88, 93. Materiæ origo, juxta Pythagoreos, 94. Materia, corporalis potentia, actu vero incorporalis juxta Platonem, si Origei fides, 58. Valentini ex hoc fonte hauserunt, 58.
 MATRIÆ Flacci Illyr. de Filio Dei error, 50.
 Matrimonii sacramentum ab Irenæo agnitus et propugnatum, 68, 69, 71. Matrimonium sacerdotibus, diaconis et monachis cunctis esse licitum, ex Irenæo erui non potest, 55. Neoterici refelluntur, 55. Asiaticis et Græcis, post sacros ordines, uxores quas ante duxerant domi retinere semper fuit permissum, 55. Ab hisdem continuasse, verisimillimum, Petri exemplo, 55.
 MATTHEUS (S.) quo tempore scripserit, 111, 112. Matthæi Evangelium Hebraice scriptum quomodo conservatum, 111. Matthæum evangelisiam aberrasse in recensenda Christi genealogia, Anabaptistarum error, si Sixto Sen. fides, 139. Refelluntur, 139. Matthæi Evangelio utebantur Cerinthiani, ex parte tantum, 78.
 Mediatorum titulus, isque nec vanus nec inefficax, quibusdam sanctis a Deo communicatus, 13.
 MELANCHTHON quam inconstans fuerit, non nisi dubia imo et repugnante conscientia, errores suos sparsit, 119.
 MELISSARTES, prius Homeri nomen, 922.
 MENANDER comicus a Theophrasto institutus, quis et qualis fuerit, 96.
 MENANDRI hæretici origo, dogmata et perditii mores, juxta Eusebium, 71.
 Metempsychosis quibus accepta refertur, 107, 108. Judæos in hunc tandem errorem incidisse Justinus credit, 107. Nec injuria, *ibid.* et 108. Exp'oditur ab antiquis, *ibid.*
 Millenarii regni fabulæ non primus auctor Irenæus, 206. A quibus contraxit, et a quo fonte dimanavit error, *ibid.* 207. Infirma ejus argumenta, *ibid.*
 Miracula vera utrum hæretici edere possint, disputatur inter theologos, 106. Irenæus et alii quidam negant, 106. Forum asserit pluribus exemplis tum veteribus tum recentioribus astruitur, *ibid.* et 107. Contraria sententia quibus innititur auctoritatibus, *ibid.* Miracula vera edi non possunt ab hæreticis in falsi confirmationem, 51. Ad solam Ecclesiam catholicam pertinent vera miracula, *ibid.*
 Missa. In Missæ sacrificio verba hæc perantiqua *Saxorum corda*, etc. Tum apud Græcos, tum apud Latinos, 166. *Vid. Sacrificium.*
 Mithra apud ethnicos, quid, 73.
 Mo'ocp, idolum Ammonitarum, 153.
 Monachis cunctis matrimonium licitum esse, ex Irenæo non nisi temere eruitur, 55. Neoterici refelluntur, *ibid.*
 Mosaicæ legis quomodo auctor Epiphaneus, 48.
 Mosaicarum institutionum occasio quæ, 156.
 Mosæ lex, *vid. Lex.*
 Moses et Paulus, utrum intuitive Deum ante mortem viderint, 169. Refragatur Irenæus, 168.
 Moses et alii prophetæ, Dei essentiam in hac vita non viderunt, 65. Moyses uxor, quomodo dicitur Æthiopiassa, 168. Moyses Hermetis Trismegisti nomen apud Ægyptios consecutus est, cur, 98. Moysen a Deo, qui vocetur *Jao*, leges acceptas tulisse Diodorus somniat, 29. Moysis nomine libri quidam a Sethianis conscripti, 51.
 Mollerum ministerio hæretici in spargendis suis erroribus utebantur, 74.
 Mundi opus esse indignum Deo, Marcionitarum blasphemiam, 85. Refellitur, 85. Mundi opificium soli Deo ascribendum, 84. Utrum post resurrectionem permanens sit, 199. Ante mundi creationem Deus non otiosus, 103. Quid fecerit, questio inutilis et responsione indigna ex Aug., 103. Ethnici mundum æternum putantes, questior e hac Christianos olim exercere, 103. Quod tradit Origenes, Talmudicæ fabulas respicit, 103. Convententius responderetur, 103. De mundi principio et auctore fabulas suas Gnostici ab Orpheo et Hesiodo mutuati sunt, 84.

N

Nazareti quo Evangelio nei sunt, 127.
 Neumannus idololatriæ forte primus auctor, 199.
 NERO. A Nerone Petrus apostolus in gratiam Simonis Magi neci traditus, 20.
 Nicomachus propriis manibus Christi crucifixi imaginem sibi efformasse dicitur, 74.

Nicolaitarum secta parum duravit, 76. In Cæsariam hæresim demutata, juxta Tertull., 76. *Vid. Nicolaus.*
 NICOLAUS quis et qualis fuerit, 76. Ejus vel sectatorum errores, qui, 76. Vivis ipsis apostolis ab Ecclesia defecit, 121.
 Nos temporibus homines Deo fructificare non potuisse, ob commistos his transgressores angelos, citra errorem Irenæum docuisse, adversus Centuriatores quomodo probatur, 11.
 Numerus omnis par aut impar, isque rerum omnium principium, juxta Pythagoricos, 94. Numerus quaternarius quanto in honore apud Pythagoram, 22. Numerorum superstitionosa applicatio unde a Gnosticis desumpta, 80. Numerorum rationibus res quæcunque determinatæ, juxta priscos tam ethnicorum quam Judæorum et Christianorum philosophos, 127.

O

Occidentales Ecclesias omnes Romanæ, ut capiti suo, perpetuo adhæsisse, unde liquet, 114, 115.
 Occidens. In Occidente miri doctrinæ evangelicæ progressus, temporibus apostolicis, 45.
 Oceani fluxus et refluxus causa, quæ, 105. Frigide nodum solverunt philosophi, *ibid.*
 Oculis corporeis Dei majestatem conspici non posse, Patrum sententia, 85. Nec tamen propterea ignotus, *ibid.*
 Ogdoadæ (liber de), qua occasione ab Irenæo elaboratus, 16. Florino non instar epistolæ scriptus, 16. Quod apud Hieronymum non *epistolæ*, inscriptus legatur, non Hieronymi erratum, 16. De *Ogdoadæ* tamen ille non bene vertit, 16. *Octonationem* melius reddidisset, 16.
 Olei et chrismatibus in baptismate sacras unctiones, universæ per orbem Ecclesiæ ab apostolis acceptas retinuerunt, 67. Magdeburgensem refellit temeritas, 67.
 Omnipotentis Dei fides, totius religionis Christianæ basis, 49. Apostoli hoc unum Dei Patris epithetum, cæteris prætermittis, initio Symboli affixerunt, 49.
 Opera bona ad salutem non esse necessaria, Simonis Magi et Valentini dogma, 50, 71. Protestantibus his ipsis deteriores, quomodo, 50, 71. Operum bonorum necessitas contra Magdeburgenses demonstratur, 166. Absque operibus hominem sola fide justificari, nusquam dixit Irenæus, 111. Hermannij *cujusdam* temeritas castigatur, 111.
 Ophites, *vide Sethiani.*
 Oratlonis Dominicæ clausula, qua gloria Deo dicitur *de vobis adorata*, olim nec a catholicis, nec a Valentiniensis agnita, 56.
 Ordinationis sacramentum ab Irenæo agnitus et propugnatum, 68.
 Oriens. In Oriente miri doctrinæ evangelicæ progressus, temporibus apostolicis, 45, 44. Reges quidam miraculis Christi adhuc in Palæstina agentis, pertracti, 45, 44. Orientis Ecclesiæ quanti Romani pontificis auctoritatem fecerint primis Ecclesiæ temporibus, 118. Romanæ, ut capiti suo, perpetuo adhæserunt, 115.
 ORIGENES, Deum blasphemare ante Christi adventum non ausum fuisse diabolum docens, catholicus, 11.
 De Originali peccato perspicua Irenæi sententia, 192. *Sic* baptismus, etiam in parvulis fidelium, deleri potest, 192.
 ORPHEUS. Ex Orphei, Hesiodi aliorumque profanorum fontibus hauserunt, quibus ineffabilem in divinis fecunditatem describerent, seu potius deturparent Gnostici, 28.

P

PALAMIDES quatuor litteras Græcas inventit tempore belli Trojani, 60.
 PANDORA. De Pandora quid fingit Hesiodus, 95.
 Paradisum visibilem negare, Seleucianorum et Herodianorum hæresis, 50.
 Paschatis vox, unde deducta, 153. De ejus celebratione varia Ecclesiarum disciplina, 212. *De Paschate* Irenæi *Magi*, ejusque ad Victorem epistola, unum et idem scriptum juxta Dodwellum, 16. Emendatur, 16.
 Passionis Christi utilitas et efficacia, 191.
 Pastoris libri auctoritas quæ, varia proponuntur judicia, 167.
 Pater relative ad Filium et Spiritum sanctum radix et fons optime a catholicis appellatus, 55. Verbum *emittit* absque ulla naturæ divisione, 91. Patriæ facies, Filius, quo sensu juxta Clementem, 55. Deum Patrem passionibus et molestiis subiciebant Gnostici, 95. Ab his non abhorruit Lutherus, 95, 96.
 Patres ante Christum natum mortui, non recta in celum evolaverunt, juxta Irenæum, 85. Hi justificari non poterant nisi per fidem in Deum et Mediatorem, 85. 85.

Patres veritati et simplicitati, magis quam eloquentiæ studebant, 21. Peritissimi ipsi fuerunt et acutissimi philosophi, 92. Conviciis proscinduntur a Lutheranis, 133, 134. Eorum impietas arguitur, *ibid.*

Patriarchæ cur tam longævi, 186.

Paulus et Moyses utrum intuitive Deum in hac vita viderint, 168. Refragatur Irenæus, 168. Pauli ad Corinthios et Ephesos Epistolæ quo tempore scriptæ, 112. Paulum integrum rejiciebant Corinthiani, 76.

Peccati auctorem Deum esse non posse, constans Patrum sententia, 182.

Pellicæa protoparentum tunicæ mysticæ ab Origene explicatur, 36.

Pentecostes observatio, apostolica, 214. Ejus tempore flectenda non sunt genua, 214.

Persecutionibus crevit Ecclesia, 176.

Petrus et Paulus Romæ evangelizarunt et fundarunt Ecclesiam; at Petrus longe prius Paulo annuntiavit, 112, 117. Petrus apostolus a Nerone in gratiam Simonis Magi neci traditus, 20. B. Petro quis primus, secundus ac tertius in Romana sede successerit, 117. Conciliatur difficultas, 117.

Philosophi, hæreticorum patriarchæ, 92. Philosophica studia nequaquam damnanda, 92.

Plato tria statuit principia, Deum, materiam et ideam, 38, 93. Ejus philosophia a vera Christianorum religione non multum abhorret, 145. Platoni idem Deus, et justus, et bonus fuit, neque duos cum Gnosticis commentus est, 145. E Platonicis ideis fabricata Gnosticorum deliria, 86.

Pœnitentiæ sacramentum ab Irenæo agnatum et propugnatum, 68. Pœnitentiæ et satisfactionis necessitas in Adami pœnitentiâ præmonstrata, 145. Pœnitentiâ publicam in prisca Ecclesia usitatam fuisse, ex Irenæo liquet, 53. Ejus modus quis, *ibid.* et 54. Vide *Confessio publica*.

Polycarpus quo anno martyrio coronatus, 117, 118. Romanam Ecclesiam consulturus Romam venit, quia illa erat omnium prima, 212. Ei fragmenta quædam ascripta, 118.

Potestatibus sæcularibus honor et obedientia præstanda, 196.

Præcepta Decalogi quot in unaqueque tabula reposita fuerint, diversa Hebræorum, Græcorum et Latinorum sententia, 101.

Præscriptionis argumentum hæreticis, cum veteribus, tum recentioribus formidandum, 119.

Presbyteri, ipso fatente Græbio, episcopis inferiores, jam ab apostolorum ævo, 213.

Presbyteræ et diaconissæ ab apostolis institutæ, quo fine, 75.

Primatus Ecclesiæ Romanz, vide *Romana Ecclesia*.

Primitiæ. Circa primitiarum oblationes quædam observanda, 165. His quomodo tenentur Christiani, 163.

Priscillianorum codices multi corruptissimi a Leone M. inventi, 65.

Prophetæ nunquam Deum aperte in hac vita viderunt, 65. Prophetis omnibus factæ visiones, per subjectam creaturam exhibitæ, ad significandum Deum invisibilem, 65. Prophetarum oracula rabini ad impura quænam somnia detorquebant, et quo consilio, 19.

Protestantium principes nonnisi incerta, trepidante, imo et reclamante conscientia errores suos sparserunt, 119. Protestantium novitas originis, ipsorum ruina, 119. Inter se pugnant in summis etiã fidei Christianæ capitibus, 194. Protestantes dictis infestis sese mutuo discerpunt, 87. Quam diversæ de uno eucharistiæ sacramento sententiæ, 177. Eorum convitia in B. Virginem Mariam, 140. Eorum impietas arguitur, 140. Mariæ honor et sanctitas vindicatur, 140. Et quidem ex varis quibus a Patribus, tum Latinis, tum Græcis, honorum titulis ea exornatur, 140.

Psalmi a Valentino conficti, 31.

Pseudo-prophetæ quinam a spiritali discipulo judicandi, ex Irenæo: Marcossine an Montanistæ, 175.

Prolemæi errores et somnia, 20, 21. A quibus post Irenæum refelluntur, 21.

Prolemæus filius Lagi, cujus meminit Irenæus, a Tertulliano Philadelphus cognominatus, 136. Ejus bibliotheca quam locuples, ex Josepho, 136.

Puerorum recens editorum vagitus, quid portendunt, 58. Eorumdem causa naturalis, 58. Pueros sacræ regenerationi initiandos, ex traditione apostolica discimus, 113.

Purgatorii fides confirmatur, 42.

Pythagoras quanto in honore quaternarium habebat numerum, 22. Ejus paradoxa, 98. Figura de rerum principiis, 91.

Q

Quaternarius numerus quanto in honore apud Pythagoram, 22.

R

Ras fornicaria, non solum actu, sed etiã voce prophetissa, 168.

Rabini prophetarum oracula ad impura quænam somnia detorquebant, et quo consilio, 19.

Redemptio, quid, tum apud Gnosticos, tum apud Judæos, 54. Vide *Liberatio*. Redemptionis multiplex notio, 69. Redemptionum formulæ explicantur, 69. Redemptionis officium homo purus adimplere non potuisset, ex Irenæo et theologis omnibus, 134.

Regum non est, aut magistratum, minus vego popularium, sed episcoporum legitimos Ecclesiis ordinare episcopos, 117.

Reprobi ipsi, suæ reprobationis causa, non Deus, 180.

Resurrectio carnis duplex ab aliis, quomodo eruitur ex Apocalypsi, 207.

Romæ si jam erat Ecclesia ante Pauli adventum, quomodo a Petro et Paulo fundata Ecclesia Romana, ex Irenæo, 112.

Romana Ecclesia caput et regula aliarum omnium, juxta Irenæum, 114. Ea maxima, 114. Antiquissima, omnibus cognita, 114. A gloriosissimis apostolis Petro et Paulo fundata, *ibid.* et 117. Successionis ejus series, immobilis petra hæresion omnium fluctibus opponenda, 114. Traditione ejus, viva voce ab apostolis accepta et conservata, hæretici confodiendi, 114. Ad eam convenire necesse est omnem Ecclesiam, 114. Idque auctoritatibus, enumeratione et exemplis astruitur, 114. In Romana sede successio continua perspicua est, 117. Non ita apud Protestantes, 117. Quis primus, secundus ac tertius in ea Petro successerit, 117. Romanz Ecclesiæ potentiorum principalitatem incommode ab Irenæo assertam ut elevent Centuriatores, quoniam fraus et malitia, 15. Romana Ecclesia etiã ab initio auctoritatem suam in moderandis quoque Græcorum ecclesiis interposuit, 117. Nec id Græcis episcopis ingratum, 117.

Romanorum pontificum successio, vid. *Episcoporum*. A Romanis Simoni Magi erecta statua cum impia inscriptione, 20.

S

Sabaoth per *u*, quid significat 110, 111.

Sabbati die opera tantum servilia prohibita, 131, 132.

Sacerdotes ac reges, justi omnes, ex Irenæo, quo sensu, 152. Nullatenus hæresi Protestantium patrocinator, 152. Sacerdotibus cunctis matrimonium licitum esse, ex Irenæo nonnisi temere eruitur, 55. Neoterici refelluntur, *ibid.*

Sacerdotii munus integrum hæretici mulieribus permittentes refelluntur, 52.

Sacramentorum in fucandis erroribus suis calliditas et malitia, 150.

Sacramentorum Ecclesiæ Irenæus acerrimus propugnator, 68. Sacramentorum res diabolus in idolorum mysteriis quondam æmulabatur, 68. Sacramentorum usum archontici non admittebant, 68.

Sacrificia æterna et sacerdotum per Christum non abrogata, sed translata et consummata, 165. Eucharistici sacrificii veritatem Magdeburgenses negare nitentes castigantur, 164, 166. Suffragatur nobiscum Græbio, 164, 166. Sacrificium in Ecclesia perenne ac perpetuum, a Christi et apostolorum temporibus, 152. Sacrificium et altare a Christo nobis tradita et relicta in terris, 166. Sacrificium Christi corporis in eucharistia ignorasse primo- rum sæculorum Patres, Protestantium calumnia, 258. Ex Irenæo sacrificii veritas invicte demonstratur, 138. Item ex Patribus omnibus illius sæculi, 138. Græbio mire suffragatur, 162, 163, 164, 166. De sacrificio corporis et sanguinis Christi in eucharistia incommode loquenti Irenæo vim faciunt Centuriatores; eorum mala fides reprimuntur, 12, 13. In sacrificio eucharistico aqua vinum temperandum, ex traditione apost., 174, 185, 186. In sacrificio

missæ verba hæc perantiqua, *Sursum corda*, etc., tum apud Græcos, tum apud Latinos, 166.

Salvatorem mundi oportuit esse Deum simul et hominem, 153. Salvatoris adventus seri, causa congruens, 45.

Sancti utrum post resurrectionem lingua corporis et voce Deo laudes decantaturi, 188. De sanctorum quibusdam nihil expiandum superest, aulimarum sorte quid sensit Irenæus, 204. Sanctis quibusdam mediatorum titulus, inque nec vanus nec inefficax a Deo communicatus, 15.

Satisfactio, vide *Pœnitentia*

SATURNINUS, unde oriondus, 71.

Schisma magnum crimen, imo cæteris gravius, ex Patribus, 175. Schismatici quam graviter a Deo excipiendi, 175.

Scientia temeraria, pejor ignorantia fidei, 103.

Scriptura non sola fidei regula, 119. Scripturæ interpretes Græci, utrum LXXII an LXX tantum fuerint, 136. Eorum nomina, 136. Integrumne Vetus Testamentum, an sola lex ab illis translata, *ibid.* et 137, 138. Ptolemæi Lagi, an Philadelphii tempora, 137. Versionis hujus quantam olim, etiam inter Judæos, auctoritas, 137. Ab his annua solemnitate honoratus locus in quo primum edita fuit, si Philoni fides, 137. De cellulis, etc., quid scripserunt veteres, 137, 138. De Scripturis sacris quam honorifice sentit Irenæus, 102. Non omnes adeo apertæ et cuivis obviæ, ut nulla sibi in eis obscuritas, *ibid.* et 103. Neoterici refelluntur, *ibid.* Solis Scripturarum præsidis Irenæum Gnosticis impugnasse, Erasmi assertio emendanda, 113.

Scythiæ primus apostolus, 43.

SECUNDUS, hæreticus, quibus a Valentino dissentiebat, 47.

SELENE, vide *Helepa*.

Seleucianorum hæresis, paradisum visibilem negare, 50.

Septuaginta interpretes, vide *Scripturæ interpretes*.

Sepultura. Ante sepulturam olim corpora ungebantur a Christianis, 68, 70. Uctionis illius forma et finis, quæ, 68. Ea a Gnosticis admixta, sed iniquo animo, et simularum more, 68.

Serpentem meliorem esse Creatore, Marcionis error, si Theodoro fides, 143. Serpentis verba ad mulierem, mendacis et blasphemis plena, 196.

SETHI. Filii rerum cælestium disciplinas in columnis scripserunt, si Josepho fides, 100.

Sethianorum errores, qui, 79. A Sethianis libri septem nomine Seth, liber unus nomine Abrahamæ alique Moysis nomine conscripti, 51. Utrum ab Ophitis distincti hæretici, 80.

Sibyllæ Erythrææ oraculum de Christo, 99, 100.

SIMON senex non vulgaris aut infimæ conditionis; magni Hillelis auditor, præceptor Gamalielis juxta Talmudistas, necnon unus e senatoribus Sanhedrini, 151.

Simon Mag. quantam sibi auctoritatem conciliavit, 20. De se ac sibi assumpta muliercula quænam somnia et blasphemæ, 19, 20. Ejus nomini a Romanis cum impia inscriptione erecta statua, 20. In ejus gratulam Petrus apostolus a Nerone neci traditus, 20. Ejus portenta et magicæ artes, 70. Veluti Deus honoratus, 70. De Helena sua quid blasphemabat, 70. Simonis Magi et Valentini impium dogma, opera bona ad salutem necessaria non esse, 50.

Simonianorum intemperantiæ, incantationes, præstigiæ, 71. Impietates, 74. Quorundam imagines colebant, *ibid.*

SPRONTOES lyricus quatuor litteras alphabeto Græcæ addidit, 60.

Speçtacula scenica, ludi Circenses ac theatralis, vitiorum omnium fomenta naturarumque cupiditatum irritamenta, juxta SS. Patres, 31.

Sphæra. De spherarum cælestium numero non conveniunt philosophi et theologi, 95.

Spiritus sancti divinitas astruitur, 42. Valentinus Gentilis, alique novi Trinitatis et Ariani nequiter hic Irenæum interpretantur, 42. De Spiritu sancti divinitate nunquam locutum fuisse Irenæum, Centurionum calumnia, 70. Spiritus sancti divinitas et cœqualitas cum Patre et Filio, constanter ab Irenæo propugnata, 103, 103, 151, 173, 187. Spiritus sancti divinitatem nusquam asseruisse Irenæum, Magdeburgensium calumnia, 150. Spiritus sanctus missus, quo sensu, 91. In liturgiis Græcis invocatur, ut panem et vinum in Christi corpus et sanguinem vertat, latente Grabio, 54. Piis Ecclesiæ pa-

storibus semper adest, sicut hæreticis Salanas, 52. Hebraice cur feminino genere, Latine masculina, neutro Græce dicitur, 57.

Spiritus, vid. *Animæ*. Spiritus hinc discedentes eorum meminisse quæ hic egerunt et a quibus recesserunt, constans Patrum sententia, 108.

Stoica secta cur ita nuncupata, 93. Ad tempora B. Pauli duravit, 93. Stoicorum paradoxa, 93.

SUAZES a Feuardenio castigatur, 141, 142.

Successio apostolica, Ecclesiarum omnium consensus, Romanæ præsertim auctoritas, fideiter a Patribus ac feliciter hæreticis objecta, 115. Successio episcoporum, vid. *Episcopi*.

Summi sacerdotis duodecim tintinnabula quid significabant, 64.

SUSANNA historia authentica, ex Irenæo et aliis, 170.

Symbolum fidei ab apostolis ipsis conditum fuisse, Patrum sententia, 41. Hæretici negantes expiuntur, 41. Lutherus nobis favet, 41, 42. Symbolum fidei jam olim eos, qui baptizandi erant, edoctos, et ante sacramentum acceptum professos esse, testes sunt Irenæus et Cyprianus, 41. Ille ritus non solum inter catholicos, sed et inter schismaticos obtinuit, 41. Ad apostolos ipsos referendus, 41. Symbolum apostolicum, regula veritatis, juxta Irenæum, 10.

SYRUS episcopus Ptolemaidis omnem fere Valentianorum matæologiam veræ theologiæ adaptavit, 52.

T

Tabernaculi sancti structuram, Dei instinctu ita comparatam fuisse, ut integrum totius mundi et præsertim hominis fabricam representaret, priscorum Judæorum opinio, 127. Imo tabernaculum istud manu factum res ecclesies adumbrasse persuasi fuere, 127. Hinc prisci Christiani suam Ecclesiam, tum cum cœlesti Jerusalem rebusque supernis, tum cum mundo ejusque conditione comparabant, 127.

Tatiani negantes Adæ salutem refelluntur, 77, 78.

TATIANUS unde oriondus, quæ ejus fortuna, 77. Errores, 77, 78. De immortalitate animæ, sententia, 109.

TRIALES, unus ex septem Græciæ sapientibus; de rerum præcipuis quid docuit, 92.

TRAMANA crimine vindicator, 169.

Theatrales ludi, spectacula scenica, etc., vitiorum omnium fomenta, juxta SS. Patres, 51.

TRAXONION quo tempore prodit, quis et qualis fuerit, et quæ ejus fortuna, 136. Privatæ Bibliorum interpretationi operam dedit, 136. Ejus versio quo tempore facta, 14.

Thesauri nomine appellata scriptura quædam blasphemis referta, quam Manichæi legebant, 51.

TRONIA, quæ dicebantur, scripturas, Encratitæ circumferebant, 51.

Thuris suffumigationes in sacris Hebræorum frequentes, 100. Ejusdem benedictio et usus in sacris Christianorum, ex apostolorum traditione summoque Ecclesiarum consensu, observatur, 100, 101.

Tintinnabula duodecim summi sacerdotis, quid significabant, 64.

Traditionis apostolicæ auctoritas, vis et efficacia adversus hæreticos, 115 et seq. Ad eam Christiani et catholici, omnibus retroactis sæculis, quoties de dogmatibus Ecclesiæ exorta est disputatio, ut ad sacram anchoram confugere, 113 et seqq. Undecim capita quæ per solam traditionem credenda censet Augustinus, 113. Traditio apostolica quid proprie dicatur, 113. Traditiones quæ a Christo reprobatae, 155. Manichæorum, Særduccæorum, Ptolemaitarum ac Protestantium sententia exploditur, 155.

Trium SS. Trinitatis personarum unica et inseparabilis operatio in mundi administratione, ex Irenæo, 70. SS. Trinitatis strenuissimus propugnator Irenæus, 123 et seqq.

U

Uctionis extremæ sacramentum ab Irenæo agnatum et propugnatum, 69. Uctione duplici olim utebantur Christiani, una ante mortem, 68, altera post mortem, antequam corpora darentur sepulturæ, 68, 70. Posterioris

forma et finis, quæ, 68. Utraque a Gnosticis admissa, sed in quo animo et similiarum more, 68.

Unitas, solius veræ Ecclesiæ nota, 41.

Unitatem fidei et doctrinæ, solis exemplo, nullo pacto dirivari posse, apte ostenditur, 41. Hæc unitas solius veræ Ecclesiæ nota, 44, 46.

Universitas, Ecclesiæ veræ nota, 179.

V

Valentinianorum secta quo tempore orta, 119. Deum plene poeticum sibi fingebant, 84. Promiscuæ apud illos libidines, 21 et 22.

VALENTINUS Phrebonites, alias Phœbonites et Phibionites, Ægypti maritimus, in Alexandria Græcorum litteris institutus. Unde et imitatio *Theogoniæ* Hesiodi, 27. Fidem catholicam in Ægypto, necnon Romæ initio tenuit, 27. Quomodo in hæresim lapsus, 27. Quo tempore exortus, quo anno Romam venit, quandiu prorogavit tempus, 27. Secundi, Epiphani, etc., utique princeps, at non absolute primus dogmatum illorum inventor, imo potius Gnosticorum successor, 48. Valentini et Simonis Magi impletum dogma, opera bona ad salutem necessaria non esse, 50. Valentinus quædam scriptis evulgavit; Evangelium, Psalmos, etc., 20, 31. Discipulos etiam habuit polygraphos, *ibid.*

Vasa sacra a Christi et apostolorum temporibus usque ad nos, cunctis Christianis honori fuerunt ac veneratioui, 161 et seq.

Verbum Patris prolatitium non est, 90. Sed substantiale, 91. Verbum emittit Pater absque ulla naturæ divisione, 91. Verbum substantiale a verbo vocali Irenæum non perspicue distinxisse, Centuriarum calumnia, 10. Refellitur, 10, 11. Verbi consubstantialitas et coæternitas constanter ab Irenæo propugnata, 122 et seqq. Utrum Verbum caro factum fuisset, si non peccasset Adam, 190. Conciliantur dissidentes sententiæ, 191. Verbum cur serius incarnatum, 45. Verbi generatio, vid. *Christi generatio*.

Veritas simplex est, mendacium multiplex et varium, 50.

VICTOR. Ad Vietorem Irenæi epistola, et *αγογὴ De paschate*, unum et idem scriptum, juxta Dodwellium, 16. Emendatur, 16.

X

Xerophagiæ diebus jejuniorum observatæ, juxta Tertullianum, 51.

Z

ZAMARL, malignus spiritus, 80.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

PRÆFATIO D. MASSUETI.

DISSERTATIONES PRÆVIÆ IN IRENÆI LIBROS.

DISSERTATIO PRIMA. — De hæreticis quos libro primo recenset Irenæus, eorumque actibus, scriptis et doctrina.

ARTICULUS I. — De Valentino.	23
I. — Valentini patria.	23
II. — Valentini ætas.	25
III. — Occasio effundendæ hæreseos.	31
ARTICULUS II. — De Valentini discipulis.	103
I. — De Secundo.	103
II. — De Epiphane.	104
III. — De Epiphani discipulis.	106
IV. — De Ptolemæo ejusque discipulis.	106
V. — De Colorbaso.	108
VI. — De Marco Mago.	110
ARTICULUS III. — De Valentini magistris.	117
I. — De Simone Mago.	117
II. — De Menandro.	126
III. — De Saturnino.	129
IV. — De Basilide.	132
V. — De Carpocrate.	139
VI. — De Cerintho.	143
VII. — De Ebionæis.	
VIII. — De Nicolaitis.	149
IX. — De Cerdone.	151
X. — De Marcione.	151
XI. — De Tatiano.	160
XII. — De aliis quibusdam hæreticis.	161
XIII. — De variis Gnosticorum sectis.	161

XIV. — De Ophitis et Sethianis. 167

XV. — De Caianis seu Cainistis. 174

DISSERTATIO SECUNDA. — De sancti Irenæi vita et rebus gestis; de ejus libris quinque adversus hæreses et aliis scriptis deperditis. 173

ARTICULUS I. — Sancti Irenæi vita et res gestæ. 175

ART. II. — De Irenæi libris quinque adversus hæreses. 215

ART. III. — De aliis Irenæi scriptis. 259

DISSERTATIO TERTIA. — De Irenæi doctrina. 243

ARTICULUS I. — De Scripturarum sacrarum divinitate, canone et versionibus. 245

ART. II. — De Scripturarum perspicuitate et obscuritate. 255

ART. III. — De Traditionis auctoritate et fundamento. 259

ART. IV. — De Ecclesia, ejus notis ac characteribus, et Romane primatæ atque auctoritatæ. 271

ART. V. — De mysterio sanctissimæ Trinitatis. 293

ART. VI. — De mysterio Incarnationis, Christi natalitate, baptismo et descensu ad inferos, ac B. Mariæ Virginis dignitate et intercessione. 315

ART. VII. — De poenitentis et eucharistiæ sacramentis. 321

ART. VIII. — De angelorum natura, ordinibus, peccato et poenis. 357

ART. IX. — De hominis perfectione ac libero arbitrio, ejusque ad imaginem et similitudinem Dei creatione. De peccato originali et gratiæ divinæ necessitate. 367

ART. X. — De animarum natura et statu post mortem. 377

COMMENTATIO VALCHII de authenticis librorum Irenæi adversus hæreses. 381

PROLEGOMENA editionis Lipsiensis Adolphi Stieren.	405	CAP. XX. — De apocryphis et fictis Marcosiorum scripturis, ac Evangelii locis quibus abatebantur.	653
CAPUT I. — De codicibus quibus Irenæi opus adversus hæreses continetur.	405	CAP. XXI. — Quid et quotuplex redemptio hæreticorum.	657
CAP. II. — De editionibus Irenæi operis adversus hæreses.	415	CAP. XXII. — Quæ regula veritatis, et in quo ab ea deficiant omnes hæretici.	664
CAP. III. — De apparatus criticis aliorum, in editiones receptis.	419	CAP. XXIII. — Simonis Magi et Menandri sententia et mores.	670
TESTIMONIA VETERUM selecta de Irenæo ejusque scriptis.	421	CAP. XXIV. — De Saturnino et Basilide.	675
PROLOGUS ad libros contra hæreses.	431	CAP. XXV. — De Carpocrate.	680
LIBRI QUINQUE S. IRENÆI ADVERSUS HÆRESES.		CAP. XXVI. — De Cerintho, Ebionitis et Nicolaitis.	686
Analysis libri primi.	433	CAP. XXVII. — De Cerdone et Marcione.	687
Prospectus systematis Valentianorum.	435	CAP. XXVIII. — De Tatiano, et continentibus, ac aliis quibusdam.	690
LIBER PRIMUS.		CAP. XXIX. — De variis Gnosticorum sectis, ac primo de Barbelotit, seu Borborianis.	691
Præfatio.	437	CAP. XXX. — De Ophitis et Sethianis.	694
CAPUT I. — Quid de Æonum suorum genesi, nomine, ordine, fetibus conjugalibus effluerent Valentini discipuli, et quæ Scripturæ loca commentis suis adaptarent.	443	CAP. XXXI. — De Caians.	701
CAP. II. — Soli unigenito cognitus primus Pater. Sophia simulatio, perturbatio, periculum et partus informis. Ab Horo restituitur. Horus quis? Christus et Spiritus sanctus ad Æonum consummationem emittuntur. Ex Æonum collatione Jesus productur.	451	Analysis libri secundi.	707
CAP. III. — Quibus Scripturæ sacræ locis uteretur hæretici ad asserenda commenta sua?	465	LIBER SECUNDUS.	
CAP. IV. — Qua ratione formatam matrem Achamoth vellent hæretici. Ex ejusdem perturbationibus ortum spectabilem hunc mundum flagebant.	477	Præfatio.	707
CAP. V. — Formatur Demiurgus. Quis et qualis ille? Hic cæterorum omnium, quæ sunt extra Pleroma, conditor.	491	CAP. I. — Deum unum esse, nec supra nec infra eum, alium Deum, vel principium, aut Pleroma, aut Potestatem esse posse.	709
CAP. VI. — Triplex hæreticorum homo. Bona opera sibi inutilia, solis catholicis necessaria dicebant. Nullis flagitiis pollui se posse putabant. Perditi eorum mores.	503	CAP. II. — Ab angelis, vel ab alio quovis, præter sententiam supremi omnium Patris, fabricatum non esse mundum, sed ab eodem Patre per Verbum conditum fuisse.	713
CAP. VII. — Perfecto universo semine matrem Achamoth cum spiritalibus hominibus, in Pleroma transiturum; Demiurgum, cum animalibus, in medietatis locum; hominem vero choicum in corruptelam abiturum. Materia igne consumenda. Blasphemia in Christi veram ex B. Virgine incarnationem. Divisio prophetiarum, et de eorum origine. Supina Demiurgi ignoratio.	511	CAP. III. — Valentianorum Bythum et Pleroma, et Marcionis Deum repugnare. Ab eodem factum esse mundum, a quo mente conceptus; nec fructum esse labis et ignorantia.	716
CAP. VIII. — Qui Scripturas detorquerent Valentini ad ea quæ impie flagebant.	519	CAP. IV. — Vacui et labis hæreticorum absurditas demonstratur.	718
CAP. IX. — Impugnantur impie hæreticorum interpretationes.	537	CAP. V. — In his quæ continentur a Patre mundum hunc ab aliis factum non esse.	721
CAP. X. — Totius Ecclesiæ, quam late toto orbe patet, unam et eandem esse fidem et doctrinam; nec ex eo quod in Ecclesia alii sint aliis intelligentiores, aliquam colligi posse fidei varietatem aut mutationem.	550	CAP. VI. — Ab angelis, aut a mundi fabricatore supremum Deum ignorari non potuisse.	726
CAP. XI. — In quibus sit Valentini sententia, et in quibus ab eo discrepant discipuli ejus. Secundi, Epiphaniis et aliorum quorundam dogmata.	559	CAP. VII. — Res creatas imagines non esse Æonum, qui sursum sunt intra Pleroma.	726
CAP. XII. — Ptolemæi discipulorum, et Colorbaseorum doctrina.	569	CAP. VIII. — Quam abhorreat a verosimili res creatas esse umbram Pleromatis.	732
CAP. XIII. — De M. rei præstigiis et nefariis artibus.	577	CAP. IX. — Unum esse mundi conditorem, Deum Patrem, veteresque omnes in hac traditione cum Ecclesia consentire.	733
CAP. XIV. — Marci hypothesis. Pingit supremam tetradam instar mulieris ad ipsum descendisse, arcana nemini hæcenus revelata patefacturam. Sub ænigmatica litterarum, syllabarum, sonorum et characterum farragine Valentianorum Pleroma ac commenta tradit.	595	CAP. X. — Quam male ab hæreticis explicentur Scripturæ. Omnia ex nihilo, non ex subjacenti materia, creavit Deus.	734
CAP. XV. — Pergit Sige Marco narrare xv elementorum et Jesu generationem. Hæc deliria confutat Irenæus.	613	CAP. XI. — Hæreticos veritati non credentes in profundum erroris incidisse. Cur eos interrogare statuat Irenæus?	736
CAP. XVI. — Insulsa parabolarum de ove, drachmaque perdita, a Marcosis conficta explicatio. Admonitio auctoris de stupenda illorum vesania.	637	CAP. XII. — Tricontadem hæreticorum, et deducere et reducere. Cum unitæ et inseparabiles sint eorum conjugationes, sophiam sine permissione conjugis quidpiam pati aut generare non potuisse. Logon et Sigen simul esse non posse.	737
CAP. XVII. — Qui res creatas secundum imaginem invisibilem conditas fingerent Marcosii.	637	CAP. XIII. — Primum ordinem emissionis hæreticorum nulla ratione defendi posse.	741
CAP. XVIII. — Quæ Moysis loca in suam hypothesis detorquebant hæretici.	641	CAP. XIV. — Valentinum et sequaces a gentilibus doctrinæ suæ principia, mutatis tantum nominibus, accepisse.	749
CAP. XIX. — Quibus Scripturæ testimoniis probarent supremum Patrem incognitum fuisse ante Christi adventum.	649	CAP. XV. — Emissionum rationem nullam afferri posse.	757
		CAP. XVI. — Vel mundi Conditorem a seipso rerum creandarum imagines accepisse, vel Pleroma ad alterius ejusmodi dispositionis superioris imaginem factum esse; illam vero ad alias, et sic in infinitum.	759
		CAP. XVII. — Quæritur qualis sit Æonum emissio, et ostenditur eam, qualescunque fingatur, ex omni parte repugnare; ipsamque Nun, atque etiam Patrem posita hæreticorum hypothesi, ignorantia labe maculari.	761
		CAP. XVIII. — Sophiam nec ignorantia laborare, nec quidquam, Patrem investigando, pati, aut in apertum discrimen venire potuisse. Enthymesin ejus ab illa separari non potuisse, multo minus proprias affectiones habere.	767

CAP. XIX. — Futilla et vana esse quæ de semine suo asserunt hæretici. Alienissimum esse ab omni ratione. Demiurgum in se suscepisse hoc semen, et id tamen, et quæ superiora sunt ignorasse, ac animale esse: cum ipsi suscepti duntaxat ejusdem particula spiritalis se esse, et omnia intelligere gloriantur. 771

CAP. XX. — Demonstrat inanes esse probationes, quibus Æonis duodecimi perturbationes et angustias asseverabant, nec per Judæ apostasiam et defectionem ipsas posse confirmari. Demum variis antithesibus ostendit, passionem Domini nostri nihil commune, aut simile habere cum ficta Æonis passione. 776

CAP. XXI. — Duodecim apostolos Æonum typum non esse. 779

CAP. XXII. — Triginta Æonas per tricesimum annum, quo Christum baptizatum dicunt, non representari: nec Christum duodecimo post baptismum mense passum esse, sed quadragesimo majorem mortuum fuisse; quæ peculiaris iremæ sententia est. 781

CAP. XXIII. — Mulierem profusio sanguinis laborantem perturbati Æonis typum non esse. 786

CAP. XXIV. — Vana et insulsa esse argumenta quæ ex numeris, litteris et syllabis ducunt hæretici. 787

CAP. XXV. — Solvit objectionem, et ostendit Deum non esse ad litteras, syllabas et numeros exigendum, sed numeros, et ea quæ facta sunt, regula veritatis pensari debere. Omnia ex uno et eodem Deo esse, nec curiosus investiganda quæ mentis humana, Deo longe inferioris, captum superant. 797

CAP. XXVI. — Imperitos et idiotas Deum sincere diligentes præferendos esse illis qui inflati sunt vanæ scientiæ persuasione. A curiosis ac superfluis quæstionibus temperandum. 800

CAP. XXVII. — Ex parabolis, quibus multiplex potest subesse sensus, obscurâ explicanda non esse, sed ex illis quæ clare et aperte posita sunt in Scripturis. 802

CAP. XXVIII. — Sic inquirenda esse Dei mysteria, ut a regula veritatis et a vera de Deo scientia nunquam deflectamus. Scripturis sacris adhibendam esse fidem, nec plura a nobis temere investiganda, quæ Deo committi debent, ac mentis nostræ limites excedunt. Et hoc esse vitium hæreticorum, quod nihil Deo reservent, sed temere omnia scrutentur. Hinc in tam portentosos errores lapsos eos esse demonstrat. 804

CAP. XXIX. — Repugnare quod asserunt hæretici animas quasdam in Pleroma, alias in medietatem abituras, corporibus salutis expertibus. 812

CAP. XXX. — Vesanam hæreticorum impietatem castigat, qui se spiritales, Demiurgum vero animale esse dicebant. 815

CAP. XXXI. — Summatim perstringit ea fere omnia, quæ toto hoc libro fuisse disseruit, specialim contra Valentinianum, eadem in reliquos etiam hæreticos dici posse confirmans. 823

CAP. XXXII. — Flagitiosa eorum dogmata confutat, qui nullum non operationis genus experiendum esse, actionesque sola opinione humana justas aut injustas, ac animam suam Jesu animæ similem, imo interdum meliorem esse imple asserebant. 826

CAP. XXXIII. Animæ et corporibus in corpora migrare, absurdum dogma multiplice ratione impetitur. 830

CAP. XXXIV. — Animas non modo quæ in corpore gesserint meminisse, sed et immortales perseverare, tametsi initium habuerint. 834

CAP. XXXV. — Basilidis hypothesim, Gnosticorumque, qui prophetas a diversis diis inspiratos oracula fuisse dicebant, errorem refeilit. 837

Analysis libri tertii. 841

LIBER TERTIUS.

Prefatio. 843

CAP. I. — Apostolos non prius Evangelium prædicasse, scriptisque mandasse, quam Spiritus sancti donis ac virtutibus instructi essent. Ab illis unum Deum, cœli et terræ conditorem, annuntiatum fuisse. 844

CAP. II. — Quod neque Scripturis, neque traditionibus obsequantur hæretici. 846

CAP. III. — Traditione apostolorum, continua episcoporum ab illis institutorum successione in Ecclesiis servata, hæreticos invicte confutat. 848

CAP. IV. — A sola Ecclesia catholica, traditionis et doctrinæ apostolicæ custode, petendam esse veritatem. Hæreses novas esse, nec originem ab apostolis acceptam referre posse. 853

CAP. V. — Christum et apostolos sine ullo mendacio, furo et hypocrisi, nec doctrinam suam ad audierum opinionem componentes, unum Deum Patrem omnium conditorem annuntiasse. 857

CAP. VI. — Neque Spiritum sanctum in scripturis Veteris Testamenti alium Deum ac Dominum nominasse, nisi qui vere Deus est, Patrem scilicet et Filium ejus. 860

CAP. VII. — Solvit objectionem petitam e Pauli verbis II Cor. iv, 8, probatque Apostolum hyperbatis frequenter uti. 864

CAP. VIII. — Solvit alteram objectionem e Christi verbis Math. iv, 24, et ostendit solum Deum, cum initio et fine careat, Deum ac Dominum vere dici posse; cætera omnia, cum per Verbum ejus facta sint, Dei ac Domini nomen sortiri non posse. 866

CAP. IX. — Unum et eundem Deum cœli et terræ conditorem, qui a prophetis prædicatus est, et ab evangelistis annuntiatum fuisse. Id primum ex Matthæi Evangelio probatur. 868

CAP. X. — Argumenta ex Lucæ et Marci Evangelii. 872

CAP. XI. — Idem probat ex Joannis Evangelio, quod ex tribus aliis jam probavit. Tum concludit quatuor esse Evangelia, nec plura, nec pauciora, et hujus numeri mysticas rationes affert. 879

CAP. XII. — Quæ sit reliquorum apostolorum doctrina. 882

CAP. XIII. — Adversus eos qui dicunt tantum Paulum ex apostolis cognovisse veritatem. 910

CAP. XIV. — Si quæ occultiora mysteria præ aliis scrivisset Paulus, ea Lucas assiduus illius comes, laborumque consors et particeps, ignorare non potuisset; nec latere eum veritas potuit, per quem solum plura ac maxime necessaria evangelicæ historiæ capita novimus. 915

CAP. XV. — Ebionæos constringit, qui Pauli auctoritatem elevabant, hæcque confirmat ex Lucæ scriptis, quæ universa atque integra admitti necesse est. Tum Gnosticorum hypocrisi, dolis ac superbia castigatis, concludit ex hactenus dictis, apostolos eorumque discipulos unicum Deum mundi creatorem novisse ac prædicasse. 917

CAP. XVI. — Ex apostolorum scriptis demonstrat unum et eundem esse Jesum Christum, unigenitum Dei Filium, verum Deum ac verum hominem. 919

CAP. XVII. — Non Christum aut Salvatorem, sed Spiritum sanctum in Jesum descendisse docent apostoli. Cur descenderit, explicatur. 929

CAP. XVIII. — Redit ad susceptum argumentum, probatque tum ex Pauli, tum ex ipsius Domini verbis, Christum a Jesu dividendum non esse, nec Filium Dei specie tenus, sed vere hominem factum esse. 932

CAP. XIX. — Jesum Christum non merum hominem existisse ex Josephi satu progenitum; sed verum Deum ab altissimo Patre genitum, et verum hominem ex Virgine natum. 938

CAP. XX. — Deum ex lapsu hominis patefecisse quam sit patiens, benignus, misericors et potens ad salvandum; atque idcirco ingratisimum esse hominem, si suæ sortis acceptique beneficii immemor gratiam non referat. 942

CAP. XXI. — Prophetiam Isaiæ vii, 14, a prava interpretatione Theodotoloui, Aquilæ, Ebionitarum ac Judæorum vindicat, auctoritatenuque versionis Septuaginta interpretum commendat, ac demum pluribus argumentis confirmat Christum e Virgine natum esse. 946

CAP. XXII. — Christum veram carnem ex Virgine conceptam et natam sumpsisse. 953

CAP. XXIII. — Contendit adversus Tatianum diviniæ æquitati ac misericordiæ consentaneum fuisse, ut Adam primus omnium salutem a Christo consequeretur. 960

CAP. XXIV. — Summatim repetit quæ hactenus adversus varias Gnosticorum impietates disseruit. Hæreticus vero ad omnem doctrinæ vitium fluctuantibus opponit unam, sibi que semper et ubique constantem Ecclesiæ doctrinam. 966

CAP. XXV. — Regi hunc mundum providentiâ unius

Dei qui infinita simul præditus sit justitia, ut malos ple-
ctat, atque bonitate, ut piis beneficiat et salutem imper-
tatur. 968

Analysis libri quarti. 971

LIBER QUARTUS.

Præfatio. 971

CAP. I. — Christum unum solum Deum ac Patrem et
cognovisse et docuisse discipulos. 973

CAP. II. — Probat apertis tum Moysis, tum aliorum
prophetarum, quorum sermones Christi sunt, testimoniis,
eum et unum et solum Deum esse, mundi conditorem,
quem Dominus annuntiabat, et quem Patrem suum esse
dicebat. 976

CAP. III. — Respondet cavillis Gnosticorum: non id-
circo Deum verum mutari aut desinere esse, quod cælum
sedes ejus, et terra suppedaneum pedum ejus, prætere-
ant. 979

CAP. IV. — Respondet alteri objectioni, et probat ever-
sa licet et derelicta Hierosolyma, quæ magni Regis civi-
tas erat, nihil de suprema Dei majestate ac potentia
decessisse: id enim sapientissimo ejusdem Dei consilio
factum fuisse. 981

CAP. V. — Reddit ad susceptum argumentum, et ostendit
unicum esse Deum a lege et prophetis annuntiatum,
quem Christus Patrem suum confitetur, quique per Ver-
bum suum, unum cum eo Deum vivum notum in utroque
Testamento se fecit hominibus. 983

CAP. VI. — Explicat Christi verba: « Nemo cognoscit
Patrem nisi Filius, » etc., quibus abutebantur hæretici,
et probat, ut revelante Patre Filium, sic revelante Filio
Patrem nunquam non cognitum fuisse. 986

CAP. VII. — Exorsam orationem repetit, et ostendit
Abraham revelante Verbo cognovisse Patrem et Filii Dei
adventum. Hinc exultasse videntem Christi diem, quo
promissa sibi facta adimplenda erant. Cujus quidem ex-
ultationis fructus ad posteros, fidei Abrahamæ consortes
manavit, ad Judæos vero Dei Verbum rejicientes non
pervenit. 990

CAP. VIII. — Vanos esse Marcionem et assecias, qui
Abraham a salute per Christum imperitiam excludunt:
Christum enim non Abraham modo, sed et semen ejus in
libertatem asseruisse, legem implendo, non solvendo,
dum etiam Sabbatis curabat. 993

CAP. IX. — Utriusque Testamenti unum esse auctorem,
finem scopumque præcipuum. 996

CAP. X. — Veteris Testamenti Scripturas, eas potissi-
mum quæ a Moysæ exaratae sunt, Filii Dei ubique passim
meminisse, ejusque adventum et passionem clarissime
prænuñtiasse, ac proinde ab uno et eodem Patre inspi-
rante mansisse. 999

CAP. XI. — Veteres prophetas et justos prænuñtiasse
adventum Christi, huncque videre et audire ardentius
appetivisse, ipso per Spiritum sanctum se in Scripturis
revelante, et sine sui mutatione novis in dies beneficiis
homines ditante, posteriores tamen cumulatis prioribus. 1001

CAP. XII. — Eundem esse utriusque legis auctorem
hinc liquido patere, quod Christus traditiones et mores
veteri repugnantes damnaverit, summa vero et eminenti-
ora hujus præcepta confirmaverit, ac seipsum Mosai-
cæ legis finem esse docuerit. 1004

CAP. XIII. — Christum naturalia legis præcepta non
dissolvit: imo potius implevisse, extendisse et ampli-
asse: qui veteris legis jugum ac vincula idcirco abstulit,
ut homo iam liber ea fiducia ac pietate, quæ filios decet,
Deo pareret. 1006

CAP. XIV. — Si quid obsequii exigat ab homine Deus,
si hominem condiderit, vocaverit ac legibus informaverit,
uni hominis salutem consulit: non homine indigens, sed in
hunc beneficia gratis omnino conferre studens. 1010

CAP. XV. — Qui legem naturalem seu Decalogum homi-
num cordibus primum inscribere satis habuerat Deus,
Hebræorum, libertate sua abutentium, concupiscentiam
graviori legis Mosai-
cæ jugo refrenare, imo et leges quas-
dam particulares ob duritiam cordis eorum statuere
postmodum necesse habuit. 1013

CAP. XVI. — Nec circumcisio-
nis, nec aliarum cæremoni-
arum legalium virtute collatam esse perfectam justiti-
am: atque abrogata hæc a Christo fuisse, vigente sem-
per, imo invalescente qua nunquam non ascripti fuerunt
homines, Decalogi lege. 1015

CAP. XVII. — Deum veteribus et typicis oblationibus
ac sacrificiis non indiguisse, nec per ea homines veram
justitiam consequi potuisse. Idcirco iis abrogatis novum
ac verum Novi Testamenti sacrificium ipsius corporis ac
sanguinis Christi institutum fuisse, toto orbe nomini Do-
mini offerendum. 1019

CAP. XVIII. — In sola Ecclesia catholica cum simplici-
tate et justitia offerri verum ac purum sacrificium, eu-
charistiam videlicet, quæ est ipsum corpus et sanguis
Christi. 1024

CAP. XIX. — Terrena quidem cælestium typos esse
posse: sed ipsa cælestia aliarum rerum supernarum et
ignotarum typos, aut Deum nobis notum alterius ignoti
typum sine insaniam dici non posse. 1029

CAP. XX. — Unum Deum per Verbum et Spiritum
sanctum omnia quæ in mundo sunt condidisse: atque in-
visibilem licet in hac vita, et incomprehensibilem, non
tamen ignotum esse; utpote quem opera prædicent, et
cujus verbum multis modis semper videndum se et co-
gnoscendum præberit. 1032

CAP. XXI. — Unam et eandem fuisse Abrahamæ fidem et
nostram: hanc vero veterum patriarcharum et divitis et
factis præsignificatam fuisse. 1043

CAP. XXII. — Christum non venisse propter unius sæ-
culi homines, sed propter omnes qui juste ac pie viventes,
in ipsum crederent, ac deinceps credituri erant. 1046

CAP. XXIII. — Patriarchas et prophetas Christi adven-
tum præsignificantes, viam posteris ad Christi fidem mu-
nissime, ideoque minorem apostolorum laborem fuisse,
quod fructum alieni laboris colligerent. 1047

CAP. XXIV. — Difficiliorem fuisse gentium quam Ju-
dæorum conversionem; majorem proinde apostolorum
laborem qui illi, quam qui huc operam navabant. 1049

CAP. XXV. — Utrumque Testamentum in Abrahamo et
in Thamaris partu præsignatum fuisse: unum vero
utriusque Testamenti Deum esse. 1050

CAP. XXVI. — Thesaurus absconditus in Scripturis
Christus, hujus adventu ac cruce patefactus; Scripturarum
vero expositionem doctrinæque veritatem a solis episco-
pis, qui in Ecclesia catholica successivam habeant ab
apostolis, petendam esse. 1059

CAP. XXVII. — Veterum lapsus, in quos animadvertit
Deus, ipso providente litteris mandatos esse, ut iis eru-
diamur, nec superbiamus. Non igitur hinc colligendum
alium Deum esse ab eo quem Christus prædicavit; ti-
mendum potius ne unus et idem Deus, qui pœnas ab an-
tiquis sumpsit, graviore a nobis repetat. 1056

CAP. XXVIII. — Insipientes esse, qui Christi miseri-
cordiam exaggerantes, judicium tacentes, majoremque
Novi Testamenti gratiam spectantes; majoris vero, quam
a nobis exigit, perfectionis obliti, alterum Deum a Cre-
atore statuere nituntur. 1061

CAP. XXIX. — Dissolvit argumentum Marcionitarum,
quo Deum malorum auctorem probare nitentur, quod
Pharaonem et ministros ejus excecaverit. 1063

CAP. XXX. — Diluit aliud Marcionitarum argumentum,
quod nimirum Hebræi, jubente Deo, spoliassent Ægy-
ptios. 1064

CAP. XXXI. — Quod Scriptura non redarguit, veteris
crimini temere dandum non esse, sed typum in eo
quaerendum: quod probatur exemplo incestus a Lot com-
missi. 1068

CAP. XXXII. — Utriusque testamenti unum Deum au-
ctorem esse, senioris apostolorum discipuli auctoritate
confirmat. 1070

CAP. XXXIII. — Quisquis unum Deum utriusque Testa-
menti auctorem esse confitetur, et Scripturas apud Eccle-
siæ presbyteros accurate legit, hic vere spiritalis disci-
pulus est; atque vera agnitione, quæ in sola Ecclesia
catholica reperitur, illustratus, qua-cunque de Christo ac
Novi Testamenti libertate prænuñtiantur prophetae, per-
spicit, et recte interpretatur. 1073

CAP. XXXIV. — Adversus Marcionitas, ab uno et eodem
Deo prophetas existitisse ex eo probat, quod quæ-cunque
de Christo Novi Testamenti libertate ac futura hominum
renovatione prædixerunt, in unum Christum nostrum, a
quo impleta sunt omnia, nec in alium convenient. 1083

CAP. XXXV. — Vana et insana esse, quæ de variis
Scripturarum principis comminabantur Valentiniiani et
Gnostici, nec proinde prophetas (multo minus Christus)

- partim a summitate, partim a medietate, partim a Demiurgo afflatus, locutus fuisse. 1087
- CAP. XXXVI.** — Ab uno et eodem Patre missos esse prophetas, a quo et Christus missus est. 1090
- CAP. XXXVII.** — Homines liberos esse et eligendi facultate præditos; nec proinde quosdam natura bonos, quosdam natura malos esse. 1099
- CAP. XXXVIII.** — Cur non ab initio perfectus factus est homo. 1105
- CAP. XXXIX.** — Bonum a malo discernendi facultatem homini inditam esse, ut sua voluntate et electione, nulla vi coactus, Dei mandata peragat, quo ab eo perficiatur, malaque rebellibus parata a se avertat. 1109
- CAP. XL.** — Unum et eundem Deum Patrem pœnas infligere reprobis, ac electis præmia tribuere. 1112
- CAP. XLI.** — Qui Deo non credunt, ipsique non obediunt, angeli et filii diaboli sunt; non natura quidem sed imitatione. Epitogus hujus libri et scopus sequentis. 1115
- Analysis libri quinti. 1117
- LIBER QUINTUS.**
- Præfatio. 1119
- CAPUT I.** — Solus Christus divina nos docere, ac redimere potuit, idemque, ut nos repararet, non opinione, sed reipsa, Spiritus sancti operatione ex Maria Virgine carnem assumpsit; adversus Valentini et Ebionis vanitates. 1120
- CAP. II.** — Christus non venit in aliena, cum sna nos gratia visitavit, et carni nostræ contulit capacem esse salutis, verum pro nobis sanguinem fundendo, veramque carnem suam nobis in eucharistia exhibendo. 1123
- CAP. III.** — In infirmitate carnis humana elucet virtus et gloria Dei, qui corpus nostrum resurrectionis et immortalitatis particeps efficit; ipsique ævo sempiterno frui concedet, cui exiguam et communem banc vitam largitur. 1123
- CAP. IV.** — Falluntur qui, præter mundi fabricatorem, alterum Deum Patrem confingunt, quem infirmum et inutilem, aut malignum et invidum esse necesse est, si corporibus nostris vitam æternam præstare vel non possit, vel nolit. 1128
- CAP. V.** — Priscorum vita longæva, Eliæ et Enoch cum propris corporibus translatio, una cum Jonæ, Ananiæ, Azariæ et Misæelis in summis periculis conservatione, evidenter ostendunt Deum excitare posse corpora nostra ad vitam æternam. 1134
- CAP. VI.** — Integrum et perfectum hominem, corpore et anima constantem et conjunctum, salvum faciet Deus, cum eum Verbum assumpsit, et donis Spiritus sancti ornaverit, cujus corpora nostra templa sunt et dicantur. 1136
- CAP. VII.** — Quia Christus in carne nostra resurrexit, consequitur nos in eadem resurrecturos; cum etiam resurrectio nobis promissa ad spiritus naturaliter immortalis referri non debeat, sed ad corpora ex se mortalia. 1139
- CAP. VIII.** — Dona Spiritus sancti, quæ recipimus, præparant nos ad incorruptelam, spiritualesque reddunt, et a carnalibus discernunt: qui mundis et immundis animalibus in lege significantur. 1144
- CAP. IX.** — Quomodo intelligendus sit locus Apostoli, quo hæretici abutebantur: «Caro et sanguis regnum Dei non possidebant.» 1144
- CAP. X.** — Superiora probat similitudine ducta ab oleastro, cujus qualitas tantum, non natura per insitionem mutatur; ostendit quoque hominem sine Spiritu, nec fructus edere, nec regnum Dei possidere posse. 1147
- CAP. XI.** — De carnalium et spiritualium operibus, ablationeque spirituali non ad corporum substantiam, sed pristinae vitæ conversationem referenda. 1149
- CAP. XII.** — De differentiâ mortis et vitæ, afflatus vitæ et spiritus vivificantis; et quomodo eadem substantia carnis, quæ mortua est, reviviscit. 1151
- CAP. XIII.** — Maximum specimen resurrectionis habemus in mortuis a Christo suscitatis: cordaque nostra capacia esse vitæ æternæ eo ostenduntur, quod nunc Spiritum Dei recipiant. 1156
- CAP. XIV.** — Nisi caro servanda esset, carnem ejusdem substantiæ cum nostra Verbum non assumpsisset; quapropter nec per ipsum essemus reconciliati. 1160
- CAP. XV.** — Testimonis Isaiæ et Ezechielis probat resurrectionem, eundemque Deum nos resuscitaturum esse, qui creavit. 1163
- CAP. XVI.** — Cum in terram corpora nostra revertantur, sequitur ea inde substantiam habere. Item Verbi adventu clarius in nobis imago Dei apparuit. 1167
- CAP. XVII.** — Deus et Dominus, Pater et creator universorum, unicus et solus est, qui nos in Christo dilexit, præcepta dedit, et remisit nobis peccata; cujus Filium et Verbum sese Christus probavit, cum peccata condonaret. 1168
- CAP. XVIII.** — Creaturas universas, quibus Deus Pater et ejus Verbum utuntur, sua propria virtute et sapientia condiderunt; non ex labe, aut ignorantia; alias nunquam carnem assumpsisset Dei Filius, qui omnem a Patre potestatem accepit. 1172
- CAP. XIX.** — Cum Eva inobediens et prævaricatrix comparatur B. Virgo Maria, illius advocata; referunturque variæ et dissidentes hæreses. 1175
- CAP. XX.** — Audiendi sunt pastores, quibus apostoli commiserunt ecclesias, unam et eandem salutis doctrinam habentes; fugiendi autem hæretici, et in fidei mysteriis sobrie sapendum. 1177
- CAP. XXI.** — Caput omnium quæ prædicta sunt, Christus est; quem hominem assumere, a Patre universorum creatore mitti, et a Satana tentari oportuit, ut promissiones adimpleret, et gloriosam consummatamque victoriam reportaret. 1179
- CAP. XXII.** — Dominus verus, et Deus unus a lege declaratur, et in Evangelio per Christum ejus Filium manifestatur; quem solum adorare, et ab illo omnia bona expectare oportet, non a Satana. 1183
- CAP. XXIII.** — Diabolus assuetus est mendaciis, quibus seductus Adam sexto creationis die peccavit, quo tandem per Christum reparatus fuit. 1184
- CAP. XXIV.** — De diaboli perpetuo mendacio, potestatibus quibus non parere oportet, atque imperiis terrenis, quatenus a Deo, non a diabolo constituantur. 1186
- CAP. XXV.** — Antichristi fraus, superbia, et tyrannicum regnum, prout a Daniele et Paulo descripta sunt. 1188
- CAP. XXVI.** — Quia Joannes et Daniel prædixerunt imperii Romani dissolutionem et desolationem, quæ finem mundi et regnum Christi æternum præcedet; reselluntur alium a Demiurgo Patrem confingentes Gnostici, Satanæ organa, quorum opera nunc Deum aperte blasphemant. 1192
- CAP. XXVII.** — De futuro judicio per Christum, communiōne et separatione divina, atque infidelium pœnis æternis. 1195
- CAP. XXVIII.** — De piorum et impiorum discrimine, apostasia futura sub Antichristo, atque mundi consummatione. 1197
- CAP. XXIX.** — Universa ad utilitatem hominum facta esse; et de Antichristi dolis, nequitia, vi apostatica, a diluvio et deluce in Ananiæ, Azariæ et Misæelis persecutione præfigurata. 1201
- CAP. XXX.** — Certus quidem est numerus nominis Antichristi; sed de hoc nihil temere affirmandum, cum multis nominibus is aptari queat; et cur aperte a Spiritu sancto explicatum non fuerit; ac de regno mortisque illius. 1203
- CAP. XXXI.** — Confirmatur reservatio corporum nostrorum morte, resurrectione et ascensione Christi; animæ sanctorum interea tempus illud expectant, ut perfectam consummatamque gloriam percipiant. 1206
- CAP. XXXII.** — In ea carne, qua sancti multas hic ærumnas pertulerunt, laborum suorum fructus percipient; maxime cum id omnis creatura expectet, ac Deus Abraham et semini ejus promittat. 1210
- CAP. XXXIII.** — Propositum confirmat promissionibus illis quibus Christus se de generatione vitis in regno Patris bibiturum esse recepit, simul et mercedem contempit, et præmia promissit; quod et longe antea benedictio Jacob præsignarat, uti Papias et seniores sunt interpretati. 1212
- CAP. XXXIV.** — Sententiam suam de temporali et terreno sanctorum regno a resurrectione clauditi variis Isaiæ, Ezechielis, Jeremiæ et Danielis testimoniis, atque parabola vigiliantium servorum, quibus se ministraturum Dominus pollicetur. 1213

CAP. XXXV. — Contendit superiora testimonia non posse per allegoriam de bonis tantum celestibus intelligi, sed implenda esse post adventum Antichristi, et resurrectionem in terrena Jerusalem; prioribusque prophetis, ex Isaia, Jeremia et Joannis Apocalypsi alias subjungit. 1218

CAP. XXXVI. — Homines vere suscitabuntur, mundusque non penitus exterminabitur: erunt autem variae sanctorum mansiones pro cuiusque dignitate, et omnia subiciuntur Deo Patri: sicque erit omnia in omnibus. 1221

Admonitio de sequentibus fragmentis. 1223

FRAGMENTA DEPERDITORUM OPERUM S. IRENÆI. 1223

APPENDIX ad Irenæi libros contra hæreses, continens Gnosticorum quorum meminit S. martyr fragmenta.

Fragmenta commentariorum Basilidæ. 1263

Fragmenta Epiphaniæ. 1265

Fragmentum Isidori. 1269

Fragmenta Valentii. 1271

Fragmentum libri cujusdam Valentiniani. 1277

Epistola Ptolemæi ad Floram. 1289

Fragmenta Heracleonis. 1291

PRÆFATIONES, PROLEGOMENA, NOTÆ ET OBSERVATIONES eorum omnium qui novas Irenæi editiones aut publicaverunt aut illustrarunt. 1321

ADDENDA.

Aliquot notas, quas doctor Nolte mecum communicavit, faciendum mihi putavi, ut hic addam.

EDITOR PATROLOGIÆ.

De editione ab Ad. Stieren in lucem emissa quid statuendum sit, paucis explicui in *Theolog. Diariss Viennensibus*, vol. VI, fasc. I, pag. 109 seqq.

Col. 440, l. 7. Nec veteres interpretes, nec recentissimus editor quid sit verum viderunt. Rescribe « Δημιουργόν μηδέπω διαφρ. » etc.

456, l. 12. Emendabis mecum φθ. μήτε... τέλος ΕΧΗ.

458, l. 15. Omnino scribendum erat « cum coningio Siges, » et p. 459, l. 5, « restitutam coningio. » Nemo non palæographiæ haud ignarus mihi assensum præbebit.

483, l. 5. Verissime restitui id quod ab Irenæo profectum erat scribendo « ἀποκρίναντα χωρίς εἶτα συγχάαι » etc.; ex interpret. Latin. ob homœoteleuton excidit *statim* post *separatim*. Nescio cujus incuria hæc et nonnullæ aliæ emendationes l. I. omissæ sint.

498, l. 10. Rigaltius quo erat ingenii acumine ad Tertull. *contra Valent.* cap. 19, pag. 78, observat. ed. 1634 hunc locum recte emendavit scribens... « *subtiorum* cum existentem *percire*, » etc. Permirum hoc fugisse omnes editores.

509, l. 21. Certissime emendavi « ἡμᾶς ἄλλοις, » etc.; *nous autres* dicunt Galli; quam dicendi formulam Schæferus alicubi in commentariis ad Demosth. orat. pluribus explicuit. Et hæc emendatio cum subsequenti l. I. excidit.

565, l. 10. Ut palæographiæ plenissime satisfacias, non sequens omnes editores ἐπὶ tantum delcibus, sed scribes me præeunte ἀρχὴν ἀπάντων; nam α et ἐπὶ, ut α et ου, α et ευ sæpissime a librariis confusa sunt.

594, l. 5. Sic igitur, etc., legendum esse l. I. demonstravi. Porro in textu Græco post Μάρκος excidisse δς ibidem ostendi. Totus igitur locus ita Latine reddendus est: « Sic igitur Marcus, qui vulvam et susceptorium Colorbasi se (αὐτὸν, non αὐτὸν scribendum est) putavit, solum se (μόνον ἑαυτὸν emendandum est pro μονώτατον) fuisse dicens, » etc. Dolendum est Hippolytum, quem auctorem habemus libri omn. hæres. refut. inscripti ed. Miller. (qui falso Origeni hunc librum attribuit) pag. 203 hanc primam sententiam huius loci omisisse.

596, l. 16. Junii correcturam confirmat idem auctor l. I. pag. 204. i. 52.

597, l. 2. Loco πολιορκεί, ubi tamen locum integrum non apposuit, l. I. p. 204, l. 6, γινώσκειν habet idem. Πολιορκεί forte ex παλινορθεῖν vel simili aliquo verbo videtur esse corruptum.

682, l. 13. Nondum me posuisset emendationis quam l. I. proposui. Legendum enim esse credo: sed vitam quidem *luxuriosi*, sententiam autem *impii* ad velamen, etc., abutuntur. Quis est enim qui, quoties librarii in syllabis finalibus falsi sicut non noverit?

686, l. 25. Forte scribendum est: *non dissimiliter*.

701, l. 18. Mirandum profecto interpretum neminem, quo modo hic locus constituendus sit, vidisse. Dele punctum post *Deum* et in eius locum substitue comma, ut sit: « Horum igitur... et *Deum*, *sophiam*, » etc.

702, l. 18. Scribe: « omnibus fuisse et *Christum*. »

725, l. 7. Propter dominum, i. e. δι' ἐξουσίαν ab hoc loco alienissimum est. Irenæus scripserit δι' ἐξουσιῶν, i. e. per potestates. Hoc solum in hunc locum quadrat.

749, l. 20. Cf. Meineke *Fragment. comicorum Græc.*, tom. I, p. 318.

753, l. 7. Locus profecto difficillimus, quem ab interpretibus nondum recte esse constitutum crediderim. Hunc ego ita restituo: « Hoc autem *hiis*... aptaverunt. Sensationis autem... dixerunt, *si quid* (aut: *si qua*) sensus intelligens *et* (= etiam) eius, » etc.

761, l. 32. A vero non aberraverit, qui h. I. et p. 762, l. 12, loco *efficabiliter* necum rescripserit *extricabiliter*.

844, l. 28. Male ante verba *de omnibus* Stieren et addere voluit.

Ibid., l. 34. Cf. Windischmann, *Vindic. Petrin.*, p. 87.

849, l. 4. Restitue lectionum omnium fere codicum: *potentiorum*.

959, l. 20. Emendo: « factus est, ut commixtus verbo Dei et adoptionem, » etc.; Irenæus Græce τῷ λόγῳ συγχρημμέντος aut ε. λ. ἀνακράθεις scripserit. Ita et supra p. 509, l. 17, αἰτη ἀνακράθεις, ibid. l. 19, ἀνακράθεις γυναικί, etc., restituo.

975, l. 9. Sensus requirit, ut scribatur... « se

dominum : quia aut quoad eandem. etc. = διὸ, quod male vetus interpres quapropter transtulit.

997, l. 33. Cf. Windisch. l. l. pag. 2.

1063, l. 19. Restituo editum lectionem : « eu- ins... laudatur ex ore perficientis, » etc.; Massueti lectio et explicatio duriores sunt quam ut ferri possint. Accedit quod saltem, in linguæ legibus salu- fiat, perficientem scribendum sit.

1041, l. 27. Partim ex Massueti emendatione, partim ex codicibus locum hunc ita restitue : « Et enim ipsa (sc. lex)... curabat circumcidens. »

1027, l. 5. Hunc locum et hinc similes nemo non catholicæ Ecclesiæ addictus statim intelligit. Verbum quod (sc. Verbum, i. e. ὁ Λόγος σαρκωποιη- θας) offertur Deo (sc. ab Ecclesia Deo per sacer- dotes). Vox Deo, quam codd. vet. et Voss. non ha- bent, abesse poterat.

1054, l. 27. Vel cum Gratio ex codd. Mercer. scribe : « terram, et colloqueretur, vel, quod præ- stat, mecum : terram, ut colloqueretur; porro ex Stiereni coniectura lege : adfuturus est.

1175, l. 24. « Optaverim ut in optimis codd. vox si absit, quæ sequenti voci sed non satis apta, imo supervacanea videtur. » Stieren ad. h. l., sed fallitur. Irenæus Græce scripserat : Καὶ εἰ... ἀλλὰ : qua formula Attici sæpissime utuntur. Vides igitur, quam fideliter vetus Latinus interpres Irenæi verba reddiderit.

Silentio prætermittere non possum locum Gene- sis. iv. 7, quem Irenæus bis, pag. 962, § 4, et p. 1023, § 3, et Clem. Rom. 1 ep. ad Cor., cap. 4, at- tulerunt. Septuagintaviralis translatio mirum quan- tum differat ab Hebraicæ veritate. Ut Septuaginta- viralis translatio aliquatenus intelligatur, αὐτοῦ ἡ ἀποστοφῆ explicandum est per τοῦ προσεπερομέ- νου, quod ex προσηνέχης eliciendum est. Vox διέλης indicare videtur optimam sacrificii partem Cain sibi retinuisse. Scripserim πρὸς σου loco πρὸς σὲ = abs te ortum est; ἡ ἀποστοφῆ = aver- sio, αὐτοῦ = eius, i. e. Abel (aversio eius = aversio ejus, i. e. in eum) et dein οὐ ἀπέξει (vulgo : ἀρ- ζεις) αὐτοῦ, i. e. non eum persequeris = non ei manus iniicias. Ita sensus clarior est. Sed de his alibi olim plura.

P. 1229, l. 2 seqq. Locus profecto difficillimus qui mirum in modum doctorum ingenia eludit. Cf. excursus longissimus vii, quem Heinichenus tom. III, p. 377-386 edit. Hist. eccles. Euseb. addidit. Qui hic locus veratissimus restituendus sit, iam diu est quod perspexi. Emendandum est enim : . . . οἱ δὲ καὶ πλίστους ὁ δὲ κδ' (i. e. τέσσαρας καὶ εἴ- κοσι) ὥρας ἡμερινὰς τε καὶ νυκτερινὰς συμμε- τρούσι. Summo gaudio me affectum esse, cum iam ante me Prudentium Maranum ad cxv Quæst. et Resp. ad Orthodox. Just. vulgo attribuit. hoc conie- cisse cognoverim, iam l. l. p. 120 dixi.

FRAGMENTUM SANCTI IRENÆI AD REGUM IV, IV, 7.

Ex codice Græco XVI bibliothecæ S. Marci Venetæ, fol. 221, in quo Catena in quatuor libros Regum continetur, edidit Aloysius Mingarelli in not. ad Didymi Alex. lib. II De Trinitate, cap. 14. — Hunc porro Irenæi locum, inquit Mingarelli, si conferat lector cum alio qui exstat inter ejus Opera pag. 347 novis- simæ edit. Venet. (supra, col. 1243), conjiciet hunc ineditum illi jam edito subjungendum esse. Hoc ne illud quidem ei fortasse molestum erit si, hac arrepta occasione, monvero in codice Græco XV bibliothecæ S. Marci, qui Catenam in Octateuchum continet, ad vers. 42 capituli xxii Numerorum, folio 260, au- dien legi fragmentum ipsius Irenæi, quod exstat pag. 346 ejus quam dixi editionis (supra, col. 1241), quodque incipit : Οὐ κατὰ τοῦ λαοῦ ἀνίσταται. Næm post verba, καταράσθαι τὸν λαόν, hæc in eo codice adduntur : Οὐχ ὡς τῆς ἀράς ἰσχυούσης παρὰ τὴν τοῦ Θεοῦ βούλησιν· ἀλλ' εἰς εὐδειξίν τῆς τοῦ Θεοῦ προ- νοίας ἣν εἶχε διὰ τοὺς προπάτορας εἰς αὐτούς. Id est : « Non quod maledictio (Balaami) quidquam posset adver- sus Dei voluntatem; sed ut providentia indicetur et cura quam Deus de ipsis habuit propter progeneros, »

Εἰρηναίου μαθητοῦ τῶν ἀποστόλων. Ὅδε δι' ἔργου εδειξεν ὁ προφήτης· ὅτι τὸν σαρκεδὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ἀμελῶς ἀποβαλόντες οὐχ ἠδύρακαμεν· ἀποληφόμεθα πάλιν διὰ τῆς τοῦ ξύλου οικονομίας. Ὅτι δὲ ἀξίην ἔοικεν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, Ἰωάννης ὁ Βαπτιστῆς φησὶ περὶ αὐτοῦ· « Ἦδη δὲ ἡ ἀξίην πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων καίεται. » Ἰερემίας δὲ ὁμοίως φησὶν· « Ὁ λόγος Κυρίου ὡς πέλεκυς κόπτεται πᾶσαν· τὸν τῶν γόνων κερυμμένον ἀπ' ἡμῶν, ἡ τοῦ ξύλου ἐφανέρωσεν ὡς προέφαμεν οικονομία. Ἐπειδὴ γὰρ διὰ ξύλου ἀπεβάλομεν αὐτὸν, διὰ ξύλου πάλιν φανερὸς τοῖς πᾶσιν ἐγένετο ἐπιδεικνύων τὸ μήκος καὶ ὕψος καὶ βάθος καὶ πλάτος ἐν αὐτῷ· καὶ ὡς ἐφη τις τῶν προδεθη- κῶτων. (διὰ τῆς θείας ἐκστάσεως τῶν χειρῶν τοὺς δύο λαοὺς εἰς ἓνα Θεὸν συνάγων)· δύο μὲν γὰρ αἱ χεῖρες· ὅτι καὶ δύο λαοὶ διεσπαρμένοι εἰς τὰ πάρατα τῆς γῆς· μία δὲ μέση κεφαλὴ· ὅτι εἰς ὁ Θεὸς ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν ἡμῶν. »

Irenæi apostolorum discipuli. Ostendit hoc in loco propheta (Elisæus) per ea quæ agit, fore ut firmum Dei Verbum, quod a nobis negligenter ab- jectum non invenimus, rursus recipiamus per ligni (nempe crucis) œconomiam. Quod vero securi as- similetur Verbum Dei, Joannes Baptista de ipso ait (Matth. iii, 10) : « Jam autem securis ad radicem arborum posita est. » Jeremias vero similiter ait (cap. xxiii, vers. 29) : « Verbum Domini ut securis concidens petram. » Istud ergo nobis absconditum, ligni, ut diximus, œconomia manifestavit. Nam quia ipsum per lignum abjecimus, per lignum rursus omnibus manifestatum est, longitudinem, et altitu- dinem, et profunditatem, et latitudinem in semet- ipso ostendens, et, sicut ait quidam ex iis, qui ante nos fuerunt, « per divinam manuum extensio- nem duos populos in unum Deum congregans. » Nam ut duæ sint manus, ita duo sunt populi ac- caput, sicut « unus est Deus, « qui est super om- nia, et per omnia, et in omnibus » nobis.

INDEX SCRIPTORUM ET VIRORUM ILLUSTRIORUM QUI MEMORANTUR AB IRENÆO.

A

Θεῖος προσβύτης καὶ κήρυξ ἀληθείας, cujus iam- obs in Marcum hæreticum affert Irenæus I, 14. Confer ad an. Euseb. 2156.

Anouymus, presbyter, apostolorum discipulus, ὁ

κρήτων ἡμῶν, cujus dicta allegat præf. et alibi. Mentio etiam apud Eusebium v, 8 et 20, Hist. Po- thinum decessorem Irenæi episcopum ab eo intelli- gi, Dodwellus conjicit.

Presbyteri, qui Joannem, discipulum Domini, vi- derunt. Irenæus v, 33.

- Æsopi fabula de cane umbram captante, II, 12.
 Alexander pontifex Rom., III, 3.
 Anacletus, Rom. pontifex, III, 3.
 Anaxagoras, irreligiōsus, II, 19. *Atheus* cognominatus. id.
 Anaxilai ludicra I, 8. Confer Reinesii *var. Lectio.* pag. 581, et Marsilii Cagnati III, 10, *var. Obserr.*
 Anaximander, II, 19.
 Anicetus pontifex Rom., III, 3.
 Antiphanes, in *Theogonia*, II, 19.
 Apocryphorum et perperum scripturarum, quas hæretici finxerunt, inenarrabilis multitudo, II, 17.
 Aquilæ Pontici, Judæi proselyti, interpretatio S. Scripturæ, III, 24.
 Aristoteles, I, 24; II, 19.
- B**
- Barbelonitæ Gnostici, I, 33.
 Basilides hæreticus, I, 23, 32, etc.
 Blandina martyr. Irenæus apud Œcumen. ad I Petr. III.
 Blastus. Ad Blastum epistola Irenæi ab Eusebio v. 28, *Hist.*
- C**
- Cadmus 16 litteras Græcis attulit, I, 12.
 Caiani, I, 33. Eorum conscriptiones, *ibid.*
 Carpocrates, I, 24, 32.
 Cerdo, I, 28.
 Cerinthus, I, 25; III, 3.
 Clemens Romanus, ejusque ad Corinthios epistola, II, 3.
 Comicus, II, 19.
 Colorbasus, I, 10.
 Continentes (*Encratitæ*), I, 30.
 Cynici, II, 19.
- D**
- Demetrius, Viennæ diaconus. Ad eum scripsit Irenæus *λόγους περί πίστεως*, teste S. Maximo, tom. II, pag. 152.
 Democritus, II, 19.
- E**
- Ebionitæ, I, 26.
 Eleutherius pontifex Rom. sub quo scripsit Irenæus, III, 3.
 Eumpeodocles, II, 19.
 Epicurus, II, 9; III, 40.
 Epiphanes hæreticus, I, 5. *Alius vero quidam, qui et clarus est magister ipsorum.* In Græco fuit *Epiphanius* nomen.
 Esdras sub Artaxerxe, Persarum rege, libros sacros restituit, III, 25.
 Evaristus, pontifex Rom., III, 3.
- F**
- Florianus hæreticus, contra quem Irenæus apud Euseb. v. 20.
- G**
- Gnosticorum genera, I, 33.
- H**
- Heracleon hæreticus, II, 5.
 Hermas (sub Scripturæ nomine), IV, 37.
 Hesiodus, II, 19 et 37.
 Homerus, II, 19; I, 1, § 20; I, 6; II, 5 (Homerocentones I, 1, § 20); II, 40; IV, 58.
- I**
- Ilyginus pontifex Rom., III, 3.
- J**
- Ignatius (nomine ejus tacito), v. 28.
 Indifferentias inducentes, I, 28.
- J**
- Judæ evangelium a Caianis confictum, I, 35.
 Josephus citatur ab Irenæo in fragm. quod e ms. Viudob. dat Græbins, pag. 472.
 Justinus (martyr), v. 26. 'Εν τῷ Πρὸς Μαρκίωνα, IV, 14. Ejus auditor Tatianus, I, 31.
- L**
- Linus pontifex Rom., III, 3.
- M**
- Marcianus. Ad Marcianum fratrem Irenæus scripserat *λόγος εἰς ἐπίδειξιν τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος*, Euseb., v. 26, *Hist.*
 Marcion, I, 29, etc.
 Marcus, magicæ imposturæ peritiss., I, 8 sqq.
 Menander comicus, II, 27.
 Menander hæreticus, I, 21.
- N**
- Nicolaitæ, I, 27.
- O**
- Ophitæ, I, 35.
- P**
- Poetæ et conscriptores, II, 19.
 Palamedes litterarum post Cadmum inventor, I, 12.
 Papias, Joannis auditor. Polycarpi contubernalis (*ἑταῖρος*) ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν αὐτοῦ βιβλίων. v. 33.
 Polycarpus ab Irenæo visus, III, 5. Ejus epistola ad Philippenses, *ibid.* Vide et quæ ex Irenæo Euseb., v. 20, *Hist.*
 Pindarus lyricus, II, 37.
 Plato, II, 19; I, 24; II, 59; III, 45, 46.
 Ptolemæus Valentinianus, I, 6; II, 5. Ejus locus citatur, I, 1, § 18.
 Pythagoras, I, 24; II, 19. Ejus quaternio, *ib.* Pythagorici, *ib.*
- S**
- Saturninus, I, 22.
 Septuaginta Interpretes sub Ptolemæo Lagi, Alexandriæ III, 25.
 Sethiani tacito nomine perstringuntur, I, 34.
 Simon Samarita, magus, I, 20.
 Sixtus, pontifex Rom., III, 3.
 Sophoclis *Œdipus*, v. 13.
 Steichori palinodia maledici carminis in Helenam, I, 20.
 Stoici, II, 19.
 Symbolum, I, 2. Vetus traditio apostolorum diligenter custodienda, III, 4.
- T**
- Tragicum τοῦ τοῦ, φεῦ φεῦ, I, 5.
 Tatianus, Justinus auditor, post ejus martyrium auctor sectæ, I, 31.
 Thales Milesius, II, 19.
 Theodotionis Ephesii, Judæi proselyti, interpretatio S. Scripturæ.
- Valentinianorum Ὑπομνήματα. Præf.

FINIS TOMI SEPTIMI.

Imprimerie MIGNE, au Petit-Montrouge.

112

A000005711840

BR60.M5 1857 t.7 pars.2
Migne, Jacques Paul, 1800-1875.
Patrologiæ cursus completus.
Series græca.

5711840

PENNSTATE

UNIVERSITY
LIBRARIES

A000005711840

ARK/FR

Это цифровая копия книги, хранящейся для потомков на библиотечных полках, прежде чем ее отсканировали сотрудники компании Google в рамках проекта, цель которого - сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских прав на эту книгу истек, и она перешла в свободный доступ. Книга переходит в свободный доступ, если на нее не были отданы авторские права или срок действия авторских прав истек. Переход книги в свободный доступ в разных странах осуществляется по-разному. Книги, перешедшие в свободный доступ, это наш ключ к прошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохранятся все пометки, примечания и другие записи, существующие в оригинальном издании, как минимум о том долгом пути, который книга прошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использования

Компания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы перевести книги, перешедшие в свободный доступ, в цифровой формат и сделать их широкодоступными. Книги, перешедшие в свободный доступ, принадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые действия, предотвращающие коммерческое использование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас о следующем.

- Не используйте файлы в коммерческих целях.
Мы разработали программу Поиск книг Google для всех пользователей, поэтому используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- Не отправляйте автоматические запросы.
Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного перевода, оптического распознавания символов или других областей, где доступ к большому количеству текста может оказаться полезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем использовать материалы, перешедшие в свободный доступ.
- Не удаляйте атрибуты Google.
В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он позволяет пользователям узнать об этом проекте и помогает им найти дополнительные материалы при помощи программы Поиск книг Google. Не удаляйте его.
- Делайте это законно.
Независимо от того, что Вы используете, не забудьте проверить законность своих действий, за которые Вы несете полную ответственность. Не думайте, что если книга перешла в свободный доступ в США, то ее на этом основании могут использовать читатели из других стран. Условия для перехода книги в свободный доступ в разных странах различны, поэтому нет единых правил, позволяющих определить, можно ли в определенном случае использовать определенную книгу. Не думайте, что если книга появилась в Поиске книг Google, то ее можно использовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских прав может быть очень серьезным.

О программе Поиск книг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне доступной и полезной. Программа Поиск книг Google помогает пользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый поиск по этой книге можно выполнить на странице <http://books.google.com/>

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>